

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM Scriptorumque
ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA
FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA OMNIUM QUÆ
EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM
PRIORA ECCLESIA SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE COMIQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSLIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIORI
DISTINGUENTIBUS SUBJECTANQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM, QOO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUIS PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRAE, EX QOO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVUM QUINAM PATRES ET IN
QIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBGORUM SCRIPTURE
TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CETERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM MITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECONORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANTE
SIMILIS. PRETHI EXIGUITAS, PRESERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM
AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES STATES, LOCOS, LINGUAS
FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIA LATINA
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE, CURSUS COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIAS
ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

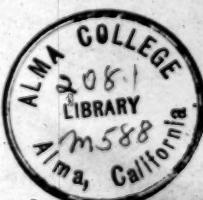
PATROLOGIÆ TOMUS XXXIV.

S. AURELII AUGUSTINI TOMI TERTII PARS PRIOR.

PARISIS, VENIT APUD EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBROISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUGE.

1845.

7874

ПАТРИОДА

Case Controls

BRUNNEN VERLAGS-GRUPPE, LUDWIGSBURG, GERMANY, ECOGRAPHY

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КИНЕМАТОГРАФИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

THE HISTORY OF THE TOWER OF LONDON

**EXCELENTA MONUMETALICAE CANTABRICA EDITIONES PER LIBRARIA
HEDDIBUS ET LIBRARIIS PEGUERI.**

1940年1月2日，蘇聯和中國簽訂了《蘇聯和中國關於蒙古人民共和國的友好與互助條約》。

Digitized by srujanika@gmail.com

2024 RELEASE UNDER E.O. 14176

1990年1月1日，中国开始实行《中华人民共和国个人所得税法》，对个人所得征收个人所得税。

• 1919 • 1920

Digitized by Google

ACQUAINTANCE WITH ENGLISH GRAMMATICAL TERMS IN STUDYING SCIENTIFIC

WILLIAM H. BROWN - WILCOX & CO.

卷之三

SANCTI AURELI

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERA OMNIA,

POST LOVANIENSIMUM THEOLOGORUM RECENSIONEM,

CASTIGATA DENUO AD MANUSCRIPTOS CÓDICES GALICOS, VATICANOS, BELGICOS, ETC.,

NECNON AD EDITIONES ANTIQUIORES ET CASTIGATORES,

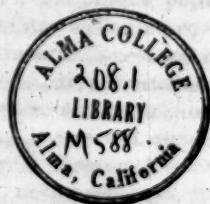
OPERA ET STUDIO

MONACHORUM ORDINIS SANCTI BENEDICTI

E CONGREGATIONE S. MAURI.

Editio novissima, emendata et auctior,

Accurante Migne, Cursuum complelorum Editore.

TOMUS TERTIUS.

Pax prior.

16 VOL. PRIX: 85 FR.

•••••

PARISIIS

VENIT APUD EDITOREM IN VICO DICTO MONTROUUGE, JUXTA PORTAM INFERNI,
GALLICE : PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER.

1841.

7874

VITAE DUA

190201 20170918

ELENCHUS OPERUM

QUE IN HOC TERTIO TOMO CONTINENTUR.

IN I PARTE.

DE DOCTRINA CHRISTIANA LIBRI IV.	Pag. 45
DE VERA RELIGIONE LIBER UNUS.	121
DE GENESI CONTRA MANICHÆOS LIBRI II.	173
DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTUS LIBER.	219
DE GENESI AD LITTERAM LIBRI XII.	245
SCRIPTURE SACRE LOCUTIONUM LIBRI VII.	485
QUESTIONUM IN PENTATEUCHUM LIBRI VII.	547
ANNOTATIONUM IN JOB LIBER unus.	823
DE SCRIPTURA SACRA SPECULUM.	887
DE CONSENSO EVANGELISTARUM LIBRI IV.	1041
DE SERMONE DOMINI IN MONTE LIBRI II.	1229

ARMATIS SIBOT

ARMATIS SIBOT

ARMATIS SIBOT

ARMATIS SIBOT

XX TYPIS CATHOLICIS SIGNE, IN VICO DICTO MONTROUGE,
Junta portam Inferni Parisiorum; Gallice: près la barrière d'Enfer de Paris.

MONITUM

DE HAC BENEDICTINÆ EDITIONIS NOVA RECUSIONE.

Immortalem Patrum Bonodictinorum gloriam temerarium profecto foret pretendere; minime vero impossibile est incubrationes eorum meliorare, introducere mutationibus aliquantulis quas ipsam, si nostra viverent etate, judicassent necessarias. Ceterum hodie convenit apud eruditissimos viros, imprimis extra Galliam, Benedictinam editionem, nec omni dignam cestigatione, ceterisque antecedentibus multo praestantiore, nonnullas tamen negligentias notas præ se ferre, sive quod editores laborem per viginti integrus annos protractum impares fuerint indefessa attentione sustinendi, sive quod penitus tot collaboratoribus devolutum unitatem non admitteret. Sic interdum videntur velerum editionum collationem neglexisse; sic etiam, variis lectionibus nunc in utraque margine positis, non ad ecalem tomī rejectis, accuralam textuum recensionem, unitatis deitimento, prosequuntur; sic denique, ut omisa repararent, aut lectiones citationesve mendosas complures imprudenter introductas quocunque modo emendarent, addendis et corrigendis singula volumina exoneravera.

Duobus igitur potissimum invigilavimus, scilicet ne quid ante vulgatum in editione nostra omittatur, uique convenientissimo ordine res qualibet institueretur. Præter manuscriptorum codices, editiones plerasque, tum veteres, tum recentiores tantia diligentia comparavimus, ut nostra locupletior necessario debuerit emergere, juroque assursum omnino nihil hactenus prodiisse, quod in ea non abundet. Attamen nequicquam suppellet tot coegerisse divitias, nisi recte ordinarentur; neque vero nobis animus est quidquid in hoc præstiterimus minutatim exponendi. Pauca solum exempla referemus.

1° Nihil nobis antiquius fuit, quam ut in locis a reverendis ipsis Patribus indicatis sumi textui nitor restituatur. Quoties in aliquem errorem ultra impegiatae visi sunt, aliqui defuerunt eorum consilia, genuinam lectionem stabilivimus, tum manuscriptorum, tum librorum auctoritate.

2° Præter textua nitorem quo, qualiscumque sit, editio Benedictina ceteras omnes longe superat, hoc præstat potissimum, quod præstationibus eximis magnaque annotationes et variantium lectionum copia locupletata sit. Quia omnia sedulo servavimus, imo variantes adauximus lectiones; non omnes vero admisimus quia nobis undequaquam occurribant. Libenter solebimus, non ista incendimus philologicis studio quod editionis excellentiam lectionum variantium numero metitur. E contra, dubie plerumque erunt utilitatis, si attendatur quam tenuis sint momenti, quantum sermonis seriem impedian, quantumque opus multo lectores auctoritas librorum illis labefactetur; duplē enim lectionem veritas non patitur. Expedit igitur, nostra sententia, tot inter manuscriptorum et librorum varietates, non molli brachio cuncias exculere, sagaci negligentia quasdam prætermittere, easque tantum admittere que ad rectam auctoria intelligentiam vel leviter inserviat.

Quod de lectionum varietatibus, id de suppositiis operibus dictum est.

Vulgo contigit clarissimis antiquitatis scriptoribus, ut, temporum obscurations, bibliopolarum avaritia, aliisque de causa, fetus eorum genuini indigna spuriorum extera slipantur. Haud difficile certe fuisset Augustiniana editionis molem duplicare triplicareve ad libitum, adjunctis suppositiis operibus quæ sub magni Doctoris nomine circumfueruntur. Nulla prope est bibliotheca quæ non istiusmodi thesauris se jacet. Quid vero? nonne liquet azania debilitari tritium, verarumque gemmarum decrescere famam, si cum adulterinis misceantur? Attamen ne quid in editione nostra desideraretur, nullum ex spuriis vel dubiis operibus quæ PP. Benedictini publici juris fecerunt, prætermittendum duximus; quinetiam eorum recensioni nonnulla addidimus recens inventa, quæ omnia in Sermonum collectionem incident. Verum hac augendi licentia parce usi sumus, non oblitii Patribus Benedictinis, prout consiliis opibusque erant circumdati, compertam sane fuisse

MONITUM.

maximam partem fallacium istarum divitiarum, quas se effodisse nonnulli constanei asseverant, meritoque suspicionem et dedecus incurtere quidquid viri tanta doctrina pariter ac judicio commendandi repulerunt.

3^a Res est utique gravissimi momenti et ad facilem textum comparationem aptissima, ut lectiones variantes quas PP. Maurini haud unimode distribuere, semper, notarum modo, textui proximae subsint. Nuperrimae exstant editiones Parisienses, quae neque hanc, neque PP. Maurinorum agendi rationem secutae, omnes lectionum varietates procul a textu ad finem uniuscujusque voluminis agglomerant, aut, parum sollicitae, prætermittunt. Quantum inde nasceretur incommodi, quantaque temporis jactura, non semel experti, speramus fore ut methodus nostra, sub respectu commoditatis eaque ac utilitatis, potior videatur.

4^a Quod ad chronologicam Augustinianorum operum seriem attinet, paululum ab ordine PP. Maurinorum desleximus, ut eum sequeremur quem rerum analogia, proindeque ratio ipsa suggerebat. In primo itaque tomo duo Soliloquiorum libri, qui apud PP. Benedictinos libris de Ordine proxime succedunt, statim post Confessiones, quibuscum ob manifestam argumenti similitudinem apprime convenient, a nobis collocati sunt. Duo etiam libri de Genesi contra Manichæos e primo tomo in tertium rejecti, eo scilicet loco quo duplex, aliud in Genesim opus item instituitur. Præterea librum de vera Religione, qui in editione Benedictina liberum de Moribus Manichaorum excipit, ad tertium similiter tomum revocavimus, nempe post opus de Doctrina Christiana, cuius absque dubio complementum cuique legenti apparabit. Varia tandem opuscula, qualia Epistolæ, Sermones, etc., quæ PP. Maurini et post eos cæteri editi ipsis nimium insistentes passim disseminant, ad classem suam primigeniam, prout res postulabat, accurate reducta sunt.

5^a Ambæ præfationes quæ paulo inferius Mabillonii dedicatoriam Epistolam sequuntur, undecimum ultimumque editionis Benedictinæ tomum inchoant; nec mirum, siquidem reverandi editores, curriculum adeo longum ingressuri, quidquid in toto decursu esset peragendum ex ipso limine prævidere non potuerint. Nobis autem opera eorum recudentibus cum nulla sit causa cur talem toleremus anomaliam, utramque præfationem suo loco naturali, id est, initio operis, primi posuimus. Eadem prope ratio nos impulit ut in tomum primum transferremus duas D. Augustini Vitas, quarum prior a PP. Benedictinis ad calcem tomni decimi, posterior vero usque ad tomum undecimum relegata est. Nemo inficiabitur hasce gestorum scriptoris narrationes esse quoddam præfationis genus ea mente contextum, ut anticipata variarum circumstantiarum revelatione, lectores ad intimos et quasi generatores operis sensus jam tum initientur. Haud aliter sentiebant ipsi PP. Benedictini, ut testantur prima verba *Admonitionis Confessionum* libris præpositæ: «Quæ «causa, inquit, fecit ut scriptoris ejusque Vita emitendis in publicum ejus libris sole- «ni more præfigeretur, eadem etiam primos S. Augustini operum editores haud dubie mo- «vit, ut Confessiones ipsius statim post *Retractionum* libros... in tomo primo colloca- «rent. Nempe interest plurimum ut auctoris genium, studia, mores, probitatem, fidem, alias- «que dotes perspectas habeat qui ejus scripta cum voluptate, tum profectu perlegere in «animum inducit.» Post talem declarationem, difficile intelligimus quamobrem propriæ editioni Vitam S. Doctoris PP. Benedictini non præfixerint, præsertim ex omnibus ejus scri- ptis concinnatam. Nulli igitur molestum fore putamus si in his et in quibusdam aliis ejus- dem naturæ, sed perpaucissimis, et de quibus obiter monebimus, discesserimus ab inclitis ducibus, quorum alioquin vestigia nos religiose trivisse gloriamur.

N. B. 1^a *Lectionum varietates quæ PP. Benedictinos primum effugerant, textui, ut ipsi suadent, aliquoties interteximus, priori eorum lectione hisce uncinis [] signata.*

N. B. 2^a *Quod si quando textum qualem habemus a PP. Benedictinis concinnatum tan- tisper immutare visum est, propriam eorum lectionem ferunt adnotaciones hisce signis. In B., distinctæ.*

M. (1)

(1) Quæcumque PP. Benedictinorum editiori addiderimus, bocce signo, N., distinguentur.

IN TERTIUM TOMUM

Præfatio.

Cum scientiam sanctorum Scripturarum, seu castas animæ sue delicias (*Confess. lib. 11, c. 2*), ab inito maxime sacerdotio unam exculerit Augustinus; operæ pretium erat, ut ab ipso statim limine primis ejus scriptis et epistolis succederent sacrae ipsius commentationes, et recto quidem ac naturali ordine disponerentur. Nam, si libros polemicos, qui adversus Manichæos, Donatistas, Pelagianos, aliosque hereticos ab eo conscripti sunt, in unam classem editores studiosorum gratia digresserunt; idem sane in Exegeticis prastandum erat, quod in recensendis Patribus, Ambrosio, Gregorio, aliisque nuper factum est. Id enim non modo argumenti dignitas, sed etiam piorum lectorum causa, qui Augustinum de sanctis Litteris disserenter auscultare amant, postulare videbatur; ut dispositis ex ordine Scripturis, continuas sancti Doctoris expositiones in promptu haberent. Hinc est quod cum istæ antehac in quasdam veluti laciniis inconcinnæ divulseæ, ac dispersa extarent per varios hinc inde tomos; eas in unum demum adducere visum est, ne illa pars quæ potiores sibi curas, majoremque religionem merito vindicabat, tanquam minus a nobis curata haberetur, si perturbatum et confusum superiorum editionum ordinem retineremus.

Quapropter, quæ Augustini in sacras Litteras lucubrations in tertio, quarto ac nono tomo distractæ erant, eas in hoc volumen pro serie Veteris ac Novi Testamenti ordinante conjectimus; premissis in fronte libris de Doctrina Christiana, quæ veluti clavis atque ars est recte interpretandi rationis, quam adhibuit Augustinus, et post eum catholici commentatores. Hunc autem ordinem nulla sane singularitatis affectatione instituimus, sed virorum eruditiorum consilio, atque aucto juvandi lectors christianos, qui reconditos Scripturarum sensus ex Patrum traditione depromere ac discere malunt, quam ex libris recentiorum auctorum, rati plus latentis efficacie coelestisque virtutis illis inesse, qui ad ipsos fontes proprius accedunt, non solum tempore, sed etiam sanctitate.

Cum enim Scripturæ sacræ expositio in duabus maxime partibus consistat, nimirum in vero germanaque sensu elicendo, et in excitandis ad pietatem lectorum animis; ita comparati sunt priorum doctorumque simul hominum plerique, ut non solum plus valeat apud eos veterum quam recentiorum auctoritas, sed etiam longe amplius in Dei cultum et anorem ex illorum lectione accendantur: sive id oriatur ex insita veneratione majorum, sive ex coelesti quadam virtute eorum libris infusa, atque ex quodam genuina sanctitatis succo et gusto, qui ex eorum scriptis percipitur. Etsi porro in explicando sensu literali seu grammaticaliter nonnulla feliciter assecuti sint recentiores quidam, quam veteres; magis tamen ad roborandam fidem conducunt hi quam illi: at si recondite pietatis sensum in utrisque compares, in novis pene emarcida et languens jacet intelligentia Scripturarum; in antiquis sacro charitatis igne succensa animos legentium foveat ac recreat. Id sane experiri licet præcipue in Augustino, imo experti sunt quicumque sedulam ejus commentariis ac scriptis navarunt operam: Nam, si docendi sunt lectors, *sicut sol in lumine excedit omnes planetas*, ita Augustinus omnes excessit in exponendo sacras Scripturas, inquit Remigius Autissiodorensis (*Comment. in II Cor.*). Si commovendi et excitandi sunt legentium affectus, nullus id suavius et efficacius prestat quam Augustinus. Probavit hoc jam olim Fulgentius tanti Magistri discipulus, qui *ubi omnia quæ sibi dura videbantur expertus*, *adjuutorio gratiae spiritualis voluntati sue sensit suppetere facultatem*; beati Augustini exponentis trigesimum sextum Psalmum disputatione communius et compunctus, publicare suum statuit volum (*In vita S. Fulg. cap. 5*) quod de monastico instituto conceperat.

Has autem sancti Doctoris in exponentibus Scripturis dotes ita suspexere non modo posteri, verum etiam ejus aequales, ut ad ipsum in obscuris ac dubiis locis, tanquam ad coeleste oraculum, missis epistolis confugerint Simplicianus Mediolanensis, Paulinus Nolensis, Evodius Uzalensis antistites: imo ad eundem Orosius presbyter, ab ultima Hispania, solo sanctorum Scripturarum ardore inflammatus advenerit (*August. epist. 169, n. 13*). Hinc Augustinum Audax Oraculum legis appellat (*Epist. inter August. 260*); asseritque Volusianus legi deesse, quidquid contigerit ab eo ignorari (*Ibid. 135, n. 2*). Sed illud in primis commendatione dignum, quod non tantum privati doctissimi quique homines, sed ipsa Concilia, scilicet Numidie et Carthaginis, sanctissimo Doctori, tanquam canonico interpreti, sacras Scripturas exponendi curam et provinciam commiserint (*Epist. 215, n. 4*), ut quod jam divina providentia ipsi creditum fuerat, etiam suffragante ac postulante Ecclesia exsequeretur.

Ad eam vero sacrorum Librorum intelligentiam pervenerat Vir sanctissimus in primis vite integritate ac puritate. Unde Paulinus ad ipsum: *Lucere non dubito sanctæ animæ tuae, quæ de interioris oculi puritate meruit illuminationem Spiritus sancti, per quem scrutari et inspicere possit alla Dei.* (*Epist. inter Aug. 121, n. 18*). Deinde que ipsius erat in sacram Scripturam religio et reverentia, tantum eius animo venerationis incusante Ecclesia exsequeretur.

serat, ut perpetuo miraretur profunditatem eloquiorum divinorum, et ipsi horror esset intendere in eam (*Confess. lib. 12, c. 14*). Unde, quemadmodum temperarius Scripturarum scrutator opprimitur a gloria (*Prov. xxv, 27*); sic e contrario ejus spendor ipse religiosus admirator totas illustrabatur. His accessit servens et indefessum Augustini in easdem Scripturas studium, adeo ut totus inardesceret meditari in lege Dei, nolleque in aliud horas diffluere, quas a vita necessitatibus liberas inveniebat (*Confess. lib. 2, c. 2*). Ideo cum ad extremam vitæ periodum pervenisset, successorem sibi substituti curavit, quo pastoralibus curis expeditus, totus in eam meditationem intenderet animum (*Epist. 213, n. 4*); quasi non aliam, univer-
am Ecclesiarum magis utilem necessariamque operam navare posset.

Sed huic intelligentie cumulum impinguuisse videntur ejus charitas et modestia. Modestia quippe modo imperitiam atque insectiam suam proficitur, modo expositiones suas timide pro conjecturis proponit: tum alias ad meliores inveniendas hortatur; et si quid ipse profecitur, non sue ipsius industrie, sed aliorum meritis et orationibus ascribit. Denique charitas efficit, ut, in variis sese formas componat, et ad res minutissimas demittat, qualis est numerorum expositione, ut sacculi sui genio ac studiis sese accommodet. Quia res tantum abest ut minorem de ejus commentariis opinionem generare, quin ex adyerto majorem eis gratiam conciliare debet; quo magis accedit ad illam sapientiae divinae formam, que redium et imperitorum hominum causa quodammodo puerascere non erubuit. Non ergo audiendi sunt quidam minus religiosi censors, qui in sacris Libris nonnisi grammaticaliter sive elementa persistantes, in sanctissimo Doctore carpere ausi sunt humilem interpretandi modum, qui ad regulas artis divine totus compitus est, non ad humanae illius, quam isti tam studiose consecrantur, humanae eloquentiae pompa.

Neque quemquam offendere debent allegoria, quibus aliquando Vir sanctus usus est in explanando præcipue Veteri Testamento. Haec enim religione in ejusmodi relbus agere solebat, ut illum ceteris expositorum præferret, qui omnia que dicta sunt, secundum litteram acciperet, dummodo posset evitare blasphemias (*De Genesi contra Manich. lib. 2, c. 2*); id est indignum Deo sensum. Sin minus, ad allegoricum sensum consuendum esse docebat exemplo Apostolorum, qui eo sensu non semel usi sunt. Et certe quoniam Scriptura velut rationem habet historice, prophetice atque legis; pro tripli ista ratione triplex sensus a sacris interpretibus merito usurpatus est; literalis qui historia, allegorius qui prophetica, moralis qui legi respondet. Itaque, etsi sensus ille mysticus ad finienda et stabilienda Ecclesia dogmata solus non sufficiat, nisi in sacris Litteris contineatur; utilissimus tamen est, ubi promovenda legis perfectioni inservit, scilicet charitati; et ubi dicit ad Christum, qui finis est legis ac charitatis. Duplum hunc scopum, seu duplum regulam, sibi proponit Augustinus in commentariis suis: unde fit ut nihil spirare videantur, nisi Christum; nihil inspirare, nisi charitatem. Accedit quod prudenter admodum huic sensum inducit, cumque plurimum eliciat ex literali; nec ad eum facilius confugit, etiam in illis libris quos edidit adversus Manichæos (præterquam in primo suo super Genesim opere), tametsi opportuna ejus scopo haec ratio videretur ad explicanda quedam veterum Patrum facta, quibus heretici illi abutebantur. Sicubi vero Doctor sapientissimus unicum profert allegoricum sensum; id facit vel quia litteralem sibi obscurum ignotumne constitutus; vel quia literalis ipse per se ita dilucidus est, ut explicatione non egat; vel denique quod aliis in locis eum exposuerit. Hoc enim pertinet ad prudenter catholicus Doctoris, ut non quavis occasione literalem, ne vilescat, inculeat; sed aliquando præferat mysticum ac spirituale, ubi auditorum studia et affectus id postulare videbuntur; immo etiam ipsa res, cum sensus allegoricus litteralem gerit vicem.

Nic fortasse occurrentum esset censura: quorundam hominum levis auctoritatis, qui verbis inverendis Augustino exprobare ansunt sunt imperitiam linguarum, ex quarum ignorantie lapsus sit aliquando, ut mollitus reddamus ejusdam neoterici dictum, quod atrocis et impudenti vocabulo expressit. Sed ejusmodi convicia in auctorem ipsum recidunt, constatque apud aquos rerum estimatores, Augustinum ad intelligentiam Novi Testamenti subsidio græcae linguae, ad quam omnes latine editiones condite sunt, satis instructum fuisse, ut probant variae Lectiones ex græcis fontibus deducere, quas Vir sanctus in locis dubiis aut mendosis adhibuit. Fatetur quidem in Confessionibus suis Vir modestissimus se, cum puerulus latinas litteras adamaret, græcas odise (*Confess. lib. 1, c. 13*); sed jam episcopus, jam senex, ait Erasmus, *ad puero sibi fastidiosus græca litteras reversus est*. Quia in re egregium dedit specimen sue in sacras Scripturas sedulitatis et reverentiae, qui jam senex tot negotiis distractus, ad elementa græca descendere non gravatus est, ut ad sacrarium Litterarum intelligentium textum esset instruтор.

Quod attinet ad Vetus Testamentum, in eo exponendo Vir sanctus præ oculis habuit versionem Septuaginta interpretum, que sola tunc in auctoritate erat jam inde ab Apostolorum temporibus: sed eam ita secutus est, ut in nullum inductus sit grave erratum; tametsi ubiores fortasse et locupletiores fiant ipsius commentarii, si in hebraicas litteras penetrasset. Porro gravis contextus Septuaginta ab eo receptus, ille ipse est quem recensuit Nobilis; cuius pleraque variantes ex Augustino Lectiones oriuntur ex editionum vitiis, quæ subsidio veterum librorum in hac editione sustulimus. Eam autem inter pretationem credimus illam esse, quam ipse Usitatum appellat (*De Consensu Evang. lib. 2, c. 66*), Hieronymus Veterem et Vulgatam (*Lib. de Optimo genere interpret. et in Eccl. 1, 7, sqq.*), eamdem fortasse quam ceteris præfert Augustinus, nempe Italiam, ab ipso laudatam in libro secundo de Doctrina Christiana, capite decimo quinto, tanquam verborum genaciorem

cum perspicuitate sententiae : si tamen Italica haec aliud complectetur quam Novum Testamentum ; quod ex Augustini verbis non penitus exploratur est. Ceterum in libris Locationum et Questionum in Heptateuchum, quis composuit jam senex, versionem ex hebreis fontibus proxime derivatam considerare solet, vulgari nostra convenientem ; forsitan quo auctore Hieronymo prodierat, quam versione Septuaginta tandem acutissimum agnoscit in libro quarto de Doctrina Christiana (*Cap. 7, n. 45*), scripto per id tempus, quo retractandis opusculis suis incumbebat. Puto post, id est, sub finem vite sue, hanc versionem adhibuit in condendo Speculo, quod ex Scriptura centonibus ad usum vulgi tum meditabatur : sieque factum est ut haec in manus populi ab Augustino tradita, evaserit vulgaris ac receptissima, versione Septuaginta interim quandam retinente auctoritatem etiam in Ecclesia Romana, ut sancti Gregorii ad Leandrum Hispanensem super Johi expositionem epistola contestatur.

Denique si nostram in reconsendis istis Augustini libris operam commemorare jucat ; summa cum ubique cura et fide, tum maxime ubi in sacro textu mutantur aliquid vel tantillum fuit, agendum esse diximus. Quapropter cum in nonnullis Scripturae testimoniis variantem apud Augustinum nostram deprehendet lector, aliquo unam eamdemque sententiam non constanter a nobis in integrum ubique, sed certis quibusdam in locis restitutam ; id minime tribuet negligenter aut temeritati, sed religio et sinceritate fidei nostrae. Nam ea in re secuti sumus veterum codicum fidem, sicuti quid vel castigandum erat, vel retinendum : ne si pro arbitrio unam eamdemque sententiam, quam aliquando corrigendam esse docuit melioris nota codicis, in aliis locis diversim aliquaque suffragio codicem similliter emendaremus ; exideret non levis, qui ex variis Augustini scriptis percipitur fructus, nempe ut ex variantibus ejus lectionibus argumenta deducantur tum ad restituendam Bibliorum que modo in Ecclesia leguntur integritatem, tum ad eorum auctoritatem stabilendam.

ADMONITIO

IN LIBROS DE DOCTRINA CHRISTIANA.

Exegetis opusculis, que tomus hic tertius complectitur, praefigendos curavimus libros de Doctrina Christiana, quorum videlicet argumentum eo pertinet, ut ad sacrarum Scripturarum intelligentiam et tractationem necessariis quibusdam documentis et preceptis imbuatur. Opus pro rei dignitate studiose elaboratum, nec projecto indignum, cui locus in Bibliorum limine cum Hieronymianis prefationibus concedatur. Id suscepimus non ita pridem episcopatu, sicuti ex Retractionum serie intelligimus, id est, sub Christi annum tracentesimum nonagesimum septimum inchoaverat Augustinus, et cum ad eam dantaxat libri tertii partem, cui numerica nota 56 nunc præfigitur, perduxisset, impedire non potuit quo minus continuo prodiret in publicum : quando quidem in libris contra Faustum, circiter annum quadragestimum conscriptis, locum ex eo quemdam de *Egyptiis por. Hebreos Dei jussu expoliatis* commemorat in hac verba : *Quid præfigurauerit, nos in quibusdam libris, quos de Doctrina Christiana prænotavi, quantum mihi tunc occurrit, me recolo pasuisse* (*Lib. 22, capl. Faust. c. 91*). Postmodum vero recognoscens opuscula sua, cum imperfectum illud compumperisset, prius absolvere voluit, quam ad alia retractanda gradum faceret : tuncque non modo librum tertium complevit, sed etiam quartum adjectit, anno a sua in Mauritaniam Cesareensem profectione circiter octavo, id est Christi 426, aut 427, quemadmodum hic ad ejusdem quarti libri caput vigesimum quartum observamus.

Librorum autem argumenta haec sunt. In primo quidem libro operis partitione, suscipitur tractatio de rebus : quibus explicatis, docetur Legis et omnium diuinarum Scripturarum plenitudinem ac finem esse dilectionem rei qua fruendum est, et rei qua nobis cum ea re frui potest, id est Dei et proximi.

In secundo libro de signis verbisque Scriptura sacra disputatur. Quoniam vero hujus sensus plerumque aut praesignorum ignorantia, aut præ eorum ambiguitate non percipitur ; ideo prolatio in primis diuinorum Librorum canone, declarare pergit Augustinus quarumnam potissimum linguarum peritia, quemamque discipline : ac scientie conferant ad illam signorum ignorantiam removendam. Ubi, data occasione, de repudiandis superstitionis artibus agit. Quemadmodum etiam animo comparatus is esse debeat, qui operam studio Scripturarum narraturus sit, declarat sub initium et ad finem libri.

In tertio libro transit S. Doctor ad considerationem ambiguitatis, que cum in propriis, tum in translatis signis occurriere potest : digerit sedulo quibus ex fontibus oriatur isthac ambiguitas, quave ratione possit auferri. Hinc tradit regulas quibus dignoscatur an locutione figurata sit ; et si quidem figurata, quæ pacto debeat explicari. Tum ipsius Tichonii septem Regulas singulatim expendit.

Hactenus de investigando Scriptura sensu. Jam autem in quarto libro tractat de disserendo, ibique partes et officia christiani oratoris persecutor ; eni sacrarum Literarum auctores et doctores ecclesiasticos imitandos proponit, ex eorum scriptis sanæ eloquentie exempla in vario genere subjiciens. Postremo ipsum ee-

clesiasten hortatur, ut in primis orationi det operam; et quod verbis docet alios, id omnino vita et moribus exhibeat.

Hoc ipsum opus olim Angilbertus Corbeiæ Abbas in usum Ludovici Francorum Regis, fratris Carolomani, descripsi curavit, uti contestantur versus in Corbeiensis codicis fronte præfixi, in quibus hi præter alios leguntur :

Hunc Abbas humilius jussit fabricare libellum

Angilbertus enim vilis et exiguis :

Quem daret ille pio celesti nomine fullo

Hildoier Regi, qui est plus atque humilius.

Vide lib. 2 Retractationum, cap. 4, col. 631–632, a verbis, *Libros de Doctrina Christiana*, usque ad verba, *Præcepta quadam.* M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE DOCTRINA CHRISTIANA LIBRI QUATUOR^(a).

Prologus.

Doctrinam de Scriptura tractanda haud superfluo tradi.

1. Sunt præcepta quadam tractandarum Scripturarum, que studiosis earum video non incommodo posse tradi; ut non solum legendi alios qui divinarum Litterarum opera aperuerunt, sed et alii ipsi apere riendo proficiant. Haec tradere institui volentibus et valentibus discere, si Deus ac Dominus noster ea que de hac re cogitanti solet sugerere, etiam scribenti mihi non deneget. Quod antequam exordiar, videtur mihi respondendum esse his qui hæc reprehensuri sunt, aut reprehensuri essent, si eos non ante placarentur. Quod si nonnulli etiam post ista reprehendere, salem alios non movebunt, nec ab utili studio ad imperitie pigritudinem revocabunt, quos movere possent, nisi preannuntiatis preparatosque invenirent.

2. Quidam enim reprehensuri sunt hoc opus nostrum, cum ea que præcepturi sumus non intellexerint. Quidam vero cum intellectis uti voluerint, comatique fuerint Scripturas divinas secundum hæc præcepta tractare, neque valuerint aperire atque explicare quod cupiunt, inaniter me laborasse arbitrabuntur; et quia ipsi non adjavabuntur hoc opere,

ADMONITIO PP. BENEDICTINORVM.

De Doctrina Christiana Libri quatuor recogniti sunt de novo ad codices manuscriptoris triginta, scilicet ad Vaticanos tres, ad Corbeienses duos, quorum alter optime note et ante annos circiter mille descriptus videtur; ad unum e Bibliotheca Regia, unum e Thuanæ et unum e Germanensi nostra. Alios suppeditarum Collegium Navarricum et Sorbonicum, PP. Franciscani majoris conventus Parisiensis, PP. Dominicanis via Jacobea, PP. Augustinianis ad sequane ripam, D. de Vion d'Herouel, D. Ligot, Cisterciensis Abbatia, item Abbatia Floriacensis, Vindocineus, Genneticensis, Beccensis, Pratelliensis, Lyrensis, S. Arnulfi Metensis, S. Albini Andegavensis, S. Audoeni Rotomagensis, S. Martialis Lemovicensis, S. Michaelis in Periculo maris, S. Remigii Reimsensis, S. Theoderici prope Remos et Casalis Benedicti. Præterea, libris lisdem emendandis adhibitis sunt variantes lectiones, quas olim ex Belgicis sex MSS. colleguerunt Lovanienses Theologi: collate etiam fuerunt antiquiores et potiores editiones, Et i. id est que Jodoci Radii Ascensi studio recognita, atque Joannis parvi typi, excusa est Parisiis, an. 1502; Am. quea ex Joannis Amerbachii officina prodit basileæ, an. 1506; Et. quam scilicet Desiderius Erasmus a se receusitam et emendatam curavit Frobeniano prelo excludi Basileæ, an. 1528; Et Lov. id est, quam Lovaniensem Theologorum opera castigatiorem ceteris hactenus habebanus, ex Plantiniana typographia projectam an. 1576.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas, et insuper Lov. 1586, id est alteram Lovaniensem, datam Parisiis anno 1586, necnon Helm., id est, quam Georgius Calixtus juris publici fecit Helmestadii, anno 1653. M.

(a) Inchoati circiter Christi annum 397. absoluti sub an. 426.

sidera vero quibus demonstrandis intenditur, videre non posse. Et illi ergo, et isti me reprehendere desinant, et lumen oculorum divinitus sibi præberi deprecentur. Non enim si possum membrum meum ad aliquid demonstrandum movere, possum etiam oculos accendere, quibus vel ipsa demonstratio mea, vel etiam illud quod volo demonstrare, cernatur.

4. Jamvero eorum qui divino munere exsultant, et sine talibus præceptis, qualia nunc tradere institui, se sanctos Libros intelligere atque tractare gloriantur, et propriea superflua voluisse me scribere existimant, sic est lenienda commotio, ut quamvis magno Dei dono jure latentur, recordentur se tamen per homines didicisse vel litteras; nec propterea sibi ab Antonio sancto et perfecto viro *Egyptio* monacho insultari debere, qui sine ulla scientia litterarum Scripturas divinas et memoriter audiendo tenuisse, et prudenter cogitando intellexisse prædicatur; aut ab illo servo Barbaro christiano¹, de quo a gravissimis fideque dignissimis viris nuper accepimus, qui litteras quoque ipsas nullo docente homine, in plenam notitiam orando ut sibi revelarentur, accepit triduanis precibus impetrans ut etiam codicem oblatum, stupentibus qui aderant, legendu percurseret.

5. Aui² si haec quisque falsa esse arbitratur, non ago pugnaciter. Certe enim quoniam cum Christianis nobis res est, qui se Scripturas sanctas sine duce homine gaudent nosse, et si haec est, vero et non mediori gaudent bono; concedant necesse est unumquemque nostrum et ab inenre pueritia consuetudine audiendi linguam suam didicisse, et aliam aliquam vel græcam vel hebream vel quamlibet ceterarum, aut similiiter audiendo, aut per hominem præceptorem accepisse. Jam ergo si placet, moneamus omnes fratres, ne parvulos suos ista doceant, quia momento uno temporis adveniente Spiritu sancto, repleti Apostoli omnium gentium linguis locuti sunt; aut cui talia non provenierint, non se arbitretur esse christianum, aut Spiritum sanctum accepisse se dubitet. Imo vero et quod per hominem discendum est, sine superbia discat; et per quem docetur alius, sine superbia et sine invidia tradat quod accepit: neque tentemus eum cui credidimus, ne talibus inimici versutiis et perversitate decepi, ad ipsum quoque audiendum Evangelium atque discendum nolimus ire in ecclesiis, aut codicem legere, aut legentem predicantemque hominem audire; et exspectemus rapi usque in tertium coelum, sive in corpore, sive extra corpus, sicut dicit Apostolus, et ibi audire ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui (*Il Cor. xi*, 2-4), aut ibi videre Dominum Iesum Christum, et ab illo potius quam ab hominibus audire Evangelium.

6. Caveamus tales tentationes superbissimas et periculosissimas, magisque cogitamus et ipsum apostolum Paulum, licet divina et celesti voce prostratum et instru-

¹ MSS. e Vaticano duo, *barbarico Macario*: quod servi illius nomen in alius codicibus et apud Cassiodorum Senatorum, qui id miraculi profert in praefatione ad institutionum libros, frustra quiescivimus.

² Sic MSS. Edili vero, *et si haec.*

ctum, ad hominem tamen missum esse, ut sacramenta perciperet, atque copularetur Ecclesie (*Act. ix*, 3-7): et centurionem Cornelium quamvis exauditas orationes ejus, eleemosynasque respectas ei angelus non ihererit, Petro tamen traditum imbuendum; per quem non solum sacramenta perciperet, sed etiam quid credendum, quid sperandum, quid diligendum esset, audiret (*Id. x*, 4-6). Et poterant utique omnia per angelum fieri, sed abjecta esset humana conditio, si per homines hominibus Deus verbum suum ministrare nolle videbatur. Qnomodo enim verum esset quid dictum est, *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (*I Cor. iii*, 17); si Deus de humano templo responsa non redderet, et totum quod discendum hominibus tradi vellet, de celo atque per Angelos personaret? Deinde ipsa charitas, quæ sibi invicem homines nodo unitatis astringit, non haberet aditum refundendorum et quasi miscendorum sibimet animorum, si homines per homines nihil disserent.

7. Et certe spadonem illum qui Isaiam prophetam legens non intelligebat, neque ad angelum apostolos misit, nec ei per angelum id quod non intelligebat expositum, aut divinitus in mente sine hominis ministerio revelatum est; sed potius suggestione divina missus est ad eum, seditque cum eo Philippus, qui neverat Isaiam prophetam, eique humanis verbis et lingua quod in Scriptura illa tectum erat, apernit (*Act. viii*, 27-35). Nonne cum Moyse Deus loquebatur, et tamen consilium regendi atque administrandi tam magni populi a socero suo, alienigena scilicet homine, et maxime providus et minime superbus accepit (*Exod. xviii*, 14-26)? Neverat enim ille vir, ex quacumque anima verum consilium processisset, non ei, sed illi qui est veritas, incommutabili Deo tribuendum esse.

8. Postremo quisquis se nullis præceptis instrumentum divino munere quæcumque in Scripturis obscura sunt intelligere gloriatur, bene quidem credit, et verum est, non esse illam suam facultatem quasi a seipso existentem, sed divinitus traditam; ita enim Dei gloriam querit et non suam: sed cum legit, et nullo sibi hominum exponente intelligit, cur ipse alii affectat exponere, ac non potius eos remittit Deo, ut ipsi quoque non per hominem, sed illo intus docente intelligent? Sed videlicet timet ne audiat a Domino, *Serve nequam, dares pecuniam meam mummularis* (*Math. xxv*, 26, 27). Sicut ergo hi ea que intelligunt, produnt ceteris vel loquendo vel scribendo; ita ego quoque si non solum ea que intelligent³, sed etiam intelligendo ea que observent, prodidero, culpari ab eis profectio non debo: quanquam nemo debet aliquid sic habere quasi suum proprium, nisi forte mendacium. Nam omne verum ab illo est, qui ait: *Ego sum veritas* (*Joan. xiv*, 6). Quid enim habemus quod non accepimus? Quod si accepimus, quid gloriamur quasi non acceperimus (*I Cor. iv*, 7)?

9. Qui legit audientibus litteras, utique quas agnoscit enuntiat; qui autem ipsas litteras tradit, hoc agit

³ MSS. viginti tres, *intelligo.*

ut alii quoque legere noverint : uterque tamen id insinuat quod accepit. Si etiam qui ea que in Scripturis intelligit, exponit audientibus, tanquam litteras quas agnoscit pronuntiat lectoris officio ; qui autem praescribit quomodo intelligendum sit, similis est tradenti litteras, hoc est praeципienti quomodo sit legendum : ut quomodo illa qui legere novit, alio lectore non indiget, cum codicem invenerit, a quo auctor quid ibi scriptum sit ; sic iste qui praecepit que connamur tradere accepit, cum in libris aliquid obscuritatis invenerit, quasdam regulas veluti litteras te-

nens intellectorem alium non requirat, per quem sibi quod opertum est retegatur; sed quibusdam vestigiis indagatis ad occultum sensum sive ullo errore ipse perveniat, aui certe in absurditate prava sententia non incidat. Quapropter, quanquam et in ipso epere satis apparere possit hinc officioso labore nostro non recte aliquem contradicere ; tamen, si hujusmodi procemio quibuslibet obscentibus convenienter videntur esse responsum, hujus via quam in hoc libro ingredi volumus, tale nobis occurrit exordium

LIBER PRIMUS.

Principio fit artificio totius operis, quo Scripturarum studiosus cum ad eorum investigandum sensum, tum ad edendam iustitudinem. Nec observata ratione de quibus doctrina tradenda est distinctione in res et signa, suscipitur la bocce priora libro tractatio de rebus. Res porro alias esse quibus trahi, al si quibus n misi ut nobis liceat : et quidem Deo soli fruizione iustificandum esse, eisque his ipsius incarnationis Verbi et rerum a ipso temporali gestis, atque traditis Ecclesie elevatis promoventur inter eas vero res que in usum venient, nouissimas esse quibus dilectio Iure imponit, sed in Deum relata, qui us explicitus docteur totius scripturae sacrae p. Leauilius et ille esse geminam charitatem, Dei propter seipsum, ad proximi propter Deum.

CAPUT I. — Inventione et cununtatione nitit Scripturarum tractatio; que cum Dei auxilio suscipienda.

1. Duae sunt res quibus nittitur omnis tractatio Scripturarum ; modus cunuenti que intelligenda sunt, et modus preferendi que intellecta sunt. De inventione prius, de preferendo postea disseremus. Magnum opus est ordinum, et si ad sustinendum difficile, veretur ne nihil usurpiendum temerarium. Ita sane si de nobis ipsis praeconseruamus : nunc vero cum in illo sit spes pergemti hujus operis, a quo nobis in cogitatione multa de hac re iam transita tenemus, nra est inveniendum ne dare desinat cetera, cum ea que data sunt corporimus impendere. Omnis enim res que dando non delicit, domum habetur et nos datur, nondum dicitur quoniam habenda est. Ille autem ait : Qui habet, dabit ei (Matth. xiii, 42). Dabit ergo habentibus, dicit est, cum benigneitate utentibus eo quod accepimus, minimebit atque cumulabit quod dedidit. Illi quinque et illi septem erant panes, antequam inciperent dari esuriensibus ; quod ubi fieri cupit, copinos et sportas satiatis tot hominum nullibus impleverunt (Id. xiv, 17-21 ; et xv, 51 ss.). Sicut ergo ille panis dum frangere accrevit, sic ea que ad hoc opus aggrediendum jam Dominus prebuit, cum dispensari corporint, en ipso suggestente multiplicabuntur, ut in ipso hoc nostro ministerio, non solum nullam patimur inopiam, sed de mirabiliter etiam abundantia gaudemus.

CAPUT II. — Quid res, quid signa.

2. Omnis doctrina vel rerum et vel signorum, sed res per signa discuntur. Proprie autem nunc res appellavi, que non ad significandum aliquid adhibentur, sicut est lignum, lapis, pecus, atque hujusmodi cetera. Sed non illud lignum quod in aquas amaras Moyses missis legitimus, ut amaritudine carerent (Exod. xv, 25) ; neque ille lapis quem Jacob sibi ad

caput posuerat (Genes. xxviii, 11) ; neque illud pecus quod pro filio immolavit Abraham (Id. xxii, 13). Ille namque ita res sunt, ut aliarum etiam signa sint rerum. Sunt autem alia signa quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt verba. Nemo enim utitur verbis, nisi aliquid significandi gratia. Ex quo intelligitur quid appellem signa ; res eas videlicet que ad significandum aliquid adhibentur. Quoniam omnem signum etiam res aliqua est ; quod enim nulla res est, omnino nihil est ; non autem omnis res etiam signum est. Et ideo in hac divisione rerum atque signorum, cum de rebus loquemur, ita loquemur ut etiam signorum aliique adhiberi ad significandum possint, non impediunt partitionem, qua prius de rebus, postea de signis disseremus ; memoriterque teneamus id nunc in rebus considerandum esse quod sunt, non quod aliud etiam praeter seipsas significant.

CAPUT III. — Rerum divisio.

3. Res ergo aliae sunt quibus fruendum est, aliae quibus utendum, aliae que fruuntur et utuntur. Ille quibus fruendum est, beatus nos faciunt. Iste quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adjuvamus, et quasi administrucimus, ut ad illas que nos beatos faciunt, pervenire, atque his inhabere possimus. Nos vero qui fruimur et utimur, inter otriasque constituti, si vis quibus utendum est frui voluerimus, impeditur cursus noster, et aliquando etiam deflectitur, ut ab his rebus quibus fruendum est obtinendis vel retardemur, vel etiam revocemur, inferiorum amore prepediti.

CAPUT IV. — Frui et uti, quid sit.

4. Frui enim est amore aliqui rei inhabere propter seipsum. Ut autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre, si tamen amandum est. Nam usus illicitus, abusus potius vel abusio nominandus est. Quoniam ergo, si esses peregrini, qui beate vivere nisi in patria non possemus, eaque peregrinatione utique miseri et miseriam finire cupientes.

¹ Am. Er. et MSS. quinque, unus.

in patriam redire vellemus, opus esset vel terrestribus vel marinis vehiculis quibus utendum esset ut ad patriam, qua fruendum erat, pervenire valeremus; quod si amoenitates itineris, et ipsa gestatio vehicularum nos delectaret, et conversi ad fruendum his quibus uti debuimus, nollemus etiam viam finire, et perversa suavitate implicati alienaremur a patria, cujus suavitas faceret beatos: sic in hujus mortalitatis vita peregrinantes a Domino (II Cor. v, 6), si redire in patriam volumus, ubi beati esse possimus, utendum est hoc mundo, non fruendum; ut in invisibili Dei, per ea que facta sunt, intellecti conspiciantur (Rom. i, 20), hoc est, ut de corporalibus temporalibus rebus eternis et spiritualibus capiamus.

CAPUT V. — Deus Trinitas, res qua fruendum.

5. Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, eademque Trinitas, una quadam summa res, communisque omnibus fruentibus ea; si tamen res et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. Non enim facile nomen quod tanto excellentiae conveniat potest inventari, nisi quod melius ita dicitur Trinitas haec, unus Deus ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia (Rom. xi, 36). Ita Pater et Filius et Spiritus sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus; et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus sanctus, Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus. Eadem tribus aequalitas, eadem incomutabilitas, eadem majestas, eadem potestas. In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu sancto unitatis aequalitatibus concordia: et tria haec omnia omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum.

CAPUT VI. — Deus ineffabilis, quomodo.

6. Duximusne aliquid et sonuius aliquid dignum Deo? Invo vero nihil me aliud quam dicere voluisse sentio: si autem dixi, non hoc est quod dicere volui. Hoc unde scio, nisi quia Deus ineffabilis est; quod autem a me dictum est, si ineffabilis esset, dictum non esset? Ac per hoc ne ineffabilis quidem dicendum est Deus, quia et hoc enim dicitur, aliquid dicitur. Et fit nescio que pugna verborum, quoniam si illud est ineffabile, quod dici non potest, non est ineffabile quod vel ineffabile dici potest. Quae pugna verborum silentio cavenda potius quam voce pacanda est. Et tamen Deus, cum de illo nihil digne dici possit, admisit humane vocis obsequium, et verbis nostris in laude sua gaudere nos voluit. Nam inde est et quod dicitur Deus. Non enim revera in strepitu istarum duarum syllabarum ipse cognoscitur; sed tamen omnes latine lingue scios¹, cum aures eorum sonus iste tetigerit, movent ad cogitandam excellentissimam quamdam immortalemque naturam.

¹ Apud Ap. Er. et Mss. septendecim, socios.

CAPUT VII. — Deus omnes intelligent in quo nihil melius.

7. Nam cum ille unus cogitatur deorum Deus, ab his etiam qui alios et suspicuntur ei vocant et colunt deos sive in celo sive in terra, ita cogitatur, ut aliquid quo nihil melius sit atque sublimius illa cogitatio conetur atttingere. Sane quoniam diversa moventur bonis, partim eis que ad corporis sensum, partim eis que ad animi intelligentiam pertinent; illi qui dediti sunt corporis sensibus, aut ipsum celum, aut quod in celo intelligentissimum vident, aut ipsum mundum, Deum deorum esse arbitrantur: aut, si extra mundum ire contendant, aliquid hecundum imaginantur, idque vel infinitum, vel ea forma que optima videtur, immo suspicione constitunt, aut humani corporis figuram cogitant, si eam e ceteris anteponunt. Quod si unum Deum deorum esse non putant, et possunt multos aut innumerabiles aequalis ordinis deos; etiam eos tamen prout enique aliquid corporis videtur excellere, ita figuratos animo tenent. Illi autem qui per intelligentiam pergunt videre quod Deus est, omnibus eum natura visibilibus et corporibus, intelligibilibus etiam et spiritualibus, omnibus mutabilibus preferunt. Omnes tamen certam pro excellenti Dei dicunt; nec quisquam inveniri potest qui hoc Deum credit esse quod melius aliquid est. Itaque hoc omnes Deum consentiant esse, quod ceteris rebus omnibus anteponunt.

CAPUT VIII. — Deus cum sit sapientia incomputabilis, rebus omnibus anteponendus.

8. Et quoniam omnes qui de Deo cogitant, vivum aliquid cogitant, illi soli posunt non absurdum et indignum existimare de Deo, qui vitam ipsam cogitant, et quacomque illis forma occurrit corporis, eam vita vivere vel non vivere statunt, et viventem non viventi anteponunt; eamque ipsam viventem corporis formam, quantalibet luce prouulgat, quantalibet magnitudine præminet, quantalibet pulchritudine oritur, aliud esse ipsam, aliud vitam qua vegetatur intelligent, eamque illi modi quo ab illa vegetatur et animator, dignitate incomparabili præferunt. Deinde ipsam vitam pergunt inspicere, et si eam sine sensu vegetantem invenierint, qualis est arborum, præponunt eis sentientem, qualis est pecorum; et huc rurus intelligentem, qualis est hominum. Nam cum adhuc mutabilem viderint, etiam hunc aliquam incomutabilem cogunt præponere, illam scilicet vitam quae non alicuius desipit, alicuius sapit, sed est potius ipsa Sapientia. Sapiens enim mens, id est, adeptus sapientiam, antequam adipisceretur non erat sapiens; at vero ipsa Sapientia nec fuit unquam insipiens, nec esse unquam potest. Quam si non viderent, nullo modo plena fiducia vitam incomutabiliter sapientem commutabili vite anteponent. Ipsam quippe regulam veritatis, qua illam clamant esse meliorem, incomutabilem vident; nec uspiam nisi supra suam

¹ Edit, sic eam. At MSS. prope omnes, si em.

² Ha in MSS. plerisque, ubi in editis habentur, ipsam quaque.

naturam vident, quandoquidem se vident mutabiles.

CAPUT IX. — *Sapientiam immutabilem mutabili præferendum esse omnes norunt.*

9. Nemo est enim tam impudenter¹ insulsus qui dicat: Unde scis incommutabilitatem sapientem vitam mutabili esse præferendam? Id ipsum enim quod interrogat, unde sciām, omnibus ad contemplandum communiter atque incommutabilitatem præstō est. Et hoc qui non videt, ita est quasi cœcūs in sole, cui nihil prodest ipsi locis oculorum ejus tam clarae ac præsentis lucis fulgor infusus. Qui autem videt et refugit, consuetudine umbrarum carnalium invalidam mentis aciem gerit. Pravorum igitur morum quasi contrariae flatibus ab ipsa patria repercutiuntur homines; posteriora atque inferiora sectantes, quam illud quod es-e melius atque præstanter confitentur.

CAPUT X. — *Ad videndum Deum purgandus animus.*

10. Quapropter, cum illa veritate perfruendum sit, qua incommutabilitatem vivit, et in ea Trinitas Deus, auctor et conditor universitatis, rebus quas condidit consulat; purgandus est animus, ut et perspicere illam lucem valeat, et inhærente perspecta². Quam purgationem quasi ambulationem quandam, et quasi navigationem ad patriam esse arbitremur. Non enim ad eum qui ubique præsens est, locis movemur, sed bono studio bonisque moribus.

CAPUT XI. — *Purgandi animi exemplum Sapientia incarnata.*

11. Quod non possemus, nisi ipsa Sapientia tante etiam nostræ infirmitati congruere dignaretur, et vivendi nobis præberet exemplum, non aliter quam in homine, quoniam et nos homines sumus. Sed quia nos cum ad illam venimus, sapienter facimus; ipsa cum ad nos venit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse putata est. Et quoniam nos cum ad illam venimus, convalescimus; ipsa cum ad nos venit, quasi infirma existimata est. Sed quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus (*I Cor. 1, 25*). Cum ergo ipsa sit patria, viam se quoque nobis fecit ad patriam.

CAPUT XII. — *Quomodo Sapientia Dei ad nos venit.*

Et cum sano et puro interiori oculo ubique sit præsens, eorum qui oculum illum infirmum immundumque habent, oculis etiam carneis apparere digna est. Quia enim in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere Deum, placuit Deo per stultitudinem prædicationis salvos facere credentes (*I Cor. 1, 21*).

12. Non igitur per locorum spatia veniendo, sed in carne mortali mortalibus apprendo, venisse ad nos dicitur. Illic ergo venit ulti erat, quia in hoc mundo erat, et mundus per eam factus est. Sed quoniam cupiditate fraudi pro ipso Creatore creature, homines configurati huic mundo, et mundi nomine congruentissime vocati, non eam cognoverunt, propterea dixit Evangelista: *Et mundus eum non cognoscet.*

¹ In excusa, tam imprudenter. In MSS. tredecim, tam impudenter.

² Editi, inhærente perfecte. Elegantius MSS., perspecta.

tit (*Joan. 1, 10*). Itaque in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere Deum. Cur ergo venit cum hic esset, nisi quia placuit Deo per stultitudinem prædicationis salvos facere credentes?

CAPUT XIII. — *Verbum caro factum est.*

Quomodo venit, nisi quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Joan. 1, 14*)? Sicut cum loquimur, ut id quod animo gerimus, in audiens animum per aures carneas illabatur, sit sonus verbum quod corde gestamus, et locutio vocatur; nec tamen in eundem sonum cogitatio nostra convertitur, sed apud se manens integra, formam vocis qua se insinuat auribus, sine aliqua labore sua mutationis³ assumit: ita Verbum Dei non commutatum, caro tamen factum est, ut habitat in nobis.

CAPUT XIV. — *Hominem quomodo sanarit Dei Sapientia.*

13. Sicut autem curatio via est ad sanitatem, sic ista curatio peccatores sanandos reficiendosque suscepit. Et quemadmodum medici cum alligant vulnera, non incomposite, sed apte id faciunt, ut vinculi utilitatem quedam pulchritudo etiam consequatur: sic medicina Sapientiae per hominis suspicionem nostris est accommodata vulneribus; de quibusdam contrariis curans, et de quibusdam similibus. Sicut etiam ille qui medetur vulneri corporis, adhibet quedam contraria, sicut frigidum calido, vel humidum secco, vel si quid aliud hujusmodi; adhibet etiam quadam similia, sicut linteolum vel rotundo vulneri rotundum, vel oblongum oblongo, ligaturamque ipsam non eamdem membris omnibus, sed similem similibus coaptat: sic sapientia Dei hominem curans, seipsam exhibuit ad sanandum, ipsa medicus, ipsa medicina. Quia ergo per superbiam homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. Serpentis sapientia decepti sumus, Dei stultitia liberamur. Quemadmodum autem illa Sapientia vocabatur, erat autem stultitia contemnitibus Deum; sic ista qua vocatur stultitia, Sapientia est vincentibus diabolum. Nos immortalitate male usi sumus, ut moreremur; Christus mortalitate bene usus est, ut viveremus. Corrupto animo feminæ ingressus est morbus; integrō corpore feminæ processit salus. Ad eadem contraria pertinet, quod etiam exemplo virtutum ejus vita nostra curantur. Jamvero similia quasi ligamenta membris et vulneribus nostris adhibita, illa sunt, quod per feminam deceptos per feminam natus, homo homines, mortalis mortales, morte mortuo liberavit. Multa quoque alia diligenter considerantibus quos instituti operis peragendi necessitas non rapit, vel a contrariis, vel a similibus medicinæ christiane apparel instrucio.

CAPUT XV. — *Resurrectione et ascensione Christi fulcit fides, excitatur iudicio.*

14. Jamvero credita Domini a mortuis resurrectione, et in celum ascensio, magna spe fulcit idem nostrum. Multum enim ostendit quam voluntarie pro nobis animam posuerit, qui eam sic habuit in potestate resumere. Quanta ergo se fiducia spes creditum con-

³ Am. et Er.: *Sine aliqua labore, sine mutatione.*

solutur, considerans quantum quanta pro nondum creditibus passus sit? Cum vero iudex vivorum atque mortuorum exspectatur e celo, magnum timorem incutit negligentibus, ut se ad diligentiam¹ convertant, eumque magis bene agendo desiderent, quam male agendo formident. Quibus autem verbis dici, aut qua cogitatione capi potest premium, quod ille in fine daturus est; quando ad consolationem hujus itineris de Spiritu suo tantum dedit, quo in adversis vite hujus fiduciam charitatemque tantam ejus, quem nondum videmus, habeamus, et dona² unicuique propria ad instructionem Ecclesie suae, ut id quod ostendit esse faciendum, non solum sine murmure, sed etiam cum delectatione³ faciamus?

CAPUT XVI. — *Ecclesia Christi corpus et conjux medicinalibus molestiis ab ipso purgatur.*

15. Est enim Ecclesia corpus ejus, sicut apostolica doctrina commendat (*Ephes.* 1, 23), qua etiam conjux ejus dicitur. Corpus ergo suum multis membris diversa officia gerentibus (*Rom.* xii, 4), nodo unitatis et charitatis tanquam sanitatis astringit. Exercet autem hoc tempore et purgat medicinalibus quibusdam molestiis, ut erutam de hoc seculo, in aeternum sibi copulet conjugem Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi (*Ephes.* v, 23-52).

CAPUT XVII. — *Christus donando peccata viam aperuit ad patriam.*

16. Porro quoniam in via sumus, nec via ista locorum est, sed affectuum, quam intercludebat, quasi septa quedam spinosa, præteriorum malitia⁴ peccatorum; quid liberalius et misericordius facere potuit, qui seipsum nobis, qua⁵ rediremus, substernere voluit, nisi ut omnia donaret peccata conversis, et graviter fixa interdicta redditus nostri pro nobis crucifixus evelleret?

CAPUT XVIII. — *Claves traditæ Ecclesia.*

17. Has igitur claves dedit Ecclesia sue, ut que solveret in terra, soluta essent in celo; que ligaret in terra, ligata essent et in celo (*Math.* xvi, 19): scilicet ut quisquis in Ecclesia ejus dimitti sibi peccata non crederet, non ei dimittentur; quisquis autem crederet, seque ab his correctus averteret, in ejusdem Ecclesia gremio constitutus, eadem fide atque correctione sanaretur. Quisquis enim non credit dimitti sibi posse peccata, sit deterior desperando, quasi nihil illi melius quam malum esse remaneat, ubi de fructu sue conversionis infidus est.

CAPUT XIX. — *Corporis et animi mors atque resurrectio.*

18. Jamvero sicut animi quedam mors est, vita prioris morumque relatio⁶, que fit paenitendo; sic etiam corporis mors est animationis pristinæ resolu-

¹ Bad. Am. et Er., *indulgentiam*. Melius cæteri codices, *diligentiam*.

² Lov. *donat*. Substitutimus *dona*, ex Am. Er. et MSS. plurisque melioris note.

³ MSS. quinque, *cum dilectione*.

⁴ Edi. *intercludebat.... multiz*: pro quo MSS. magni consensu, *intercludebat... malitia*.

⁵ Edit. *quo rediremus*. At MSS. septuaginta, *qua*: præter quinque alias, qui habent, *viam qua*.

⁶ Am. et Er., *rejectio*.

tio: et quomodo animus post paenitentiam, qua priores mores perditos intercremit, reformatur in melius; sic etiam corpus post istam mortem, quam vinculo peccati omnes debemus, credendum et sperandum est resurrectionis tempore in melius commutari, ut non caro et sanguis regnum Dei possident, quod fieri non potest; sed corruptibile hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem (*1Cor.* xv, 50, 53), nullamque faciens molestiam, quia nullam patietur indigentiam, a beata perfectaque anima cum summa quiete vegetetur.

CAPUT XX. — *Qui non ad vitam sed ad supplicia renascantur.*

19. Cujus autem animus non moritur huic seculo, neque incipit configurari veritati, in graviori mortem morte corporis trahitur; neque ad commutationem⁷ coelestis habitudinis, sed ad luenda supplicia reviviscet.

CAPUT XXI. — *Rursus corporis de resurrectione.*

Hoc itaque fides habet, atque ita se rem habero credendum est, neque animum, neque corpus humandum omnimodum interitum pati; sed impios resurregere ad poenas inæstimabiles, pios autem ad vitam eternam.

CAPUT XXII. — *Solo Deo fruendum.*

20. In his igitur omnibus rebus illæ tantum sunt quibus fruendum est, quas æternas atque incommutabiles commemoravimus; cæteris autem utendum est, ut ad illarum perfectionem pervenire possimus. Nos itaque qui fruimur et utimur aliis rebus, res aliquæ sumus. Magna enim quadam res est homo, factus ad imaginem et similitudinem Dei, non in quantum mortali corpore includitur, sed in quantum bestias rationalis animæ honore præcedit⁸. Itaque magna questio est utrum frui se homines debeant, an uti, an utrumque. Præceptum est enim nobis ut diligamus invicem; sed queritur utrum propter se homo ab homine diligendus sit, an propter aliud. Si enim propter se, fruimur eo; si propter aliud, utimur eo. Videatur autem mihi propter aliud diligendus. Quid enim propter se diligendum est, in eo constitutus vita beata; cuius etiam non nondum res, tamen spes ejus nos hoc tempore consolatur. Maledictus autem qui spem suam ponit in homine (*Jerem.* xvii, 5).

21. Sed nec seipso quisquam frui debet, si liquido adertas; quia nec seipsum debet propter seipsum diligere, sed propter illum quo fruendum est. Tunc est quippe optimus homo, cum tota vita sua pergit⁹ in incommutabilem vitam, et toto affectu inheret illi: si autem se propter se diligit, non se refert ad Deum; sed ad seipsum conversus, non ad incommutabilem aliquid convertitur. Et propterea jam cum defectu aliquo se fruatur; quia melior est cum totus hæret

⁷ Tres e Vat. MSS., *ad communicationem*. Alius Vat., *ad communionem*. Huic Erasmus consentit; sed libri cæteri ferunt, *ad communicationem*: moxque in MSS. prope omib[us] legebamus, *coelestis habitudinis*; pro quo apud Am., *habitacionis*, et apud Er. et Lov., *habitudinis*.

⁸ sic undecim MSS. [præcellit].

⁹ Am. et Er., *peragitur*.

atque constringitur incommutabili bono, quam cum inde vel ad seipsum relaxatur. Si ergo ipsum non propter te debes diligere, sed propter illum ubi dilectionis tua rectissimus finis est, non succenseat alius homo, si etiam ipsum propter Deum diligis. Hoc enim regula dilectionis divinitus constituta est : *Dilege, inquit, proximum tuum sicut teipsum; Deum vero ex toto corde, et ex tota anima et ex tota mente* (Levit. xix, 18; Deut. vi, 5; et Matth. xxii, 37, 39); ut omnes cogitationes tuns et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa qua consers. Cum autem ait, *toto corde, tota anima, tota mente*, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debet et quasi locum dare ut alia re velet frui; sed quidquid aliud diligendum venerit in animum, ille rapietur, quo totus dilectionis impetus currit. Quisquis ergo recte proximum diligit, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat Deum. Sicenim eum diligens tanquam scipson, totam dilectionem sui et illius referit in illam dilectionem Dei, quæ nullum a se rivulum duci extra patitur, eu-jus derivatione minatur.

CAPUT XXIII. — Homini præcepto non opus est, ut se ei suum corpus diligat. Prava sui dilectio.

22. Non autem omnia quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola quæ aut nobiscum sociate quadam referuntur in Deum, sicuti est homo, vel angelus; aut ad nos relata, beneficio Dei per nos indigent, sicuti est corpus. Nam utique martyres non dilexerunt scelus persecutum se, quo tamen usi sunt ad promerendum Deum. Cum ergo quatuor sint diligenda, unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod juxta nos est, quartum quod infra nos est: de secundo et quartò nulla præcepta danda erant. Quantumlibet enim homo excidat a veritate, remanet illi dilectio sui et dilectio corporis sui. Fugax enim animus ab incommutabili lumine omnium regnatorum, id agit ut ipse sibi regnet et corpori suo; et ideo non potest nisi et se et corpus suum diligere.

23. Magnum autem aliquid adeptum se potat, si etiam socii, id est alii hominibus, dominari potuerit. Inest enim villoso animo id magis appetere, et sibi tanquam debitum vindicare, quod uni proprio debetur Deo. Talis autem sui dilectio melius odiū vocatur. Iniquum est enim, qui vult sibi servire quod infra se est, cum ipse servire superiori nolit; rectissimeque dictum est, *Qui diligit iniquitatem, odit animam suam* (Psal. x, 6): et ideo sit infirmus animus, et de mortali corpore cruciatur. Necesse est enim ut illud diligat, et ejus corruptione pragavetur. Immortalitas enim et incorruptio corporis de sanitate animi existit; sanitas autem animi est firmissime inherere potior, hoc est incommutabili Deo. Cum vero etiam eis qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est, hominibus, dominari affectat, intolerabilis omnino superbia est.

CAPUT XXIV. — Nemo carnem suam odit, nequidem illi qui in eam insurgunt.

24. Nemo ergo se odit. Et hinc quidem nulla cum

aliqua secta questio fuit¹. Sed neque corpus suum quisquam odit: verum est enim quod ait Apostolus, *Nemo unquam carnem suam odio habuit* (Ephes. v, 20). Et quod nonnulli dicunt, male se omnino esse sine corpore, omnino falluntur: non enim corpus suum, sed corruptiones ejus et pondus oderunt. Non itaque nullum corpus, sed incorruptum et celerrimum² corpus volunt habere: sed putant nullum corpus esse si tale fuerit, quia tale aliquid esse animam putant. Quod autem continentia quadam et laboribus quasi persequi videntur corpora sua; qui hoc recte faciunt, non id agunt ut non habeant corporis, sed ut habeant subjugatum et paratum ad opera necessaria. Libidines enim male uentes corpore, id est consuetudines et inclinationes³ animas ad fruendum inferioribus, per ipsius corporis laboriosam quiamdam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, sed curam sue valetudinis gerunt.

25. Qui autem perverse id agunt, quasi naturaliter inimico suo corpori bellum ingerunt. In quo fallit eos quod legunt: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem; haec enim sibi incivem aduersantur* (Galat. v, 17). Dictum est enim hoc propter indomitam carnalem consuetudinem, adversus quam spiritus concupiscit; non ut interrimat corpus, sed ut concupiscentia ejus, id est consuetudine mala edomita, faciat spiritum subjugatum⁴, quod naturali ordo desiderat. Quia enim hoc erit post resurrectionem, ut corpus omnimodo cum quiete summa spiritui subditum immortaliter vigeat, hoc etiam in hac vita meditandum est, ut consuetudo carnalis mutetur in melius, nec inordinatis motibus resistat spiritui. Quod donec fiat, caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem: non per odium resistente spiritu, sed per principatum; quia magis quod diligit vult subditum esse meliori: nec per odium resistente carne, sed per consuetudinis vinculum, quod a parentum etiam propagine inveteratum natura lege inolevit. Id ergo agit spiritus in domanda carne, ut solvat male consuetudinis quasi pœna perversa, et fiat pax consuetudinis bona. Tamen nec isti qui falsa opinione depravati corpora sua detestantur, parati essent manu oculum vel sine sensu doloris amittere, etiam si in altero tantus cernendi sensus remaneret, quantus erat in duobus, nisi aliqua res quæ preponendam esset, urgeret. Isto atque hujusmodi documento saitis ostenditur eis qui sine pertinacia verum requirunt, quam certa sententia sit Apostoli, ubi ait: *Nemo enim unquam carnem suam odio habuit*. Addidit etiam: *Sed nutrit et foret eam, sicut Christus Ecclesiam*.

CAPUT XXV. — Etsi aliquid amplius diligitur quam corpus, non tamen corpus odio habetur.

26. Modus ergo diligendi præcipiens est homini,

¹ Rad. Am. et Fr.: *Et hinc quidem cum aliqua secta nonnulla questione fuit.*

² Rad. Am. et Fr., uno tantum suffragante Ms., *integerum.*

³ Quidam melioris notæ Ms., *inclinationis.*

⁴ Editi hactenus: *sed ut concupiscentiam ejus. Id est consuetudinem mal: dominum faciat spiritus subjugatum.* cui lectionis præstat longo ea quam ex Ms. restitutus.

id est, quoniam se diligit ut prospicit sibi. Quin autem se diligit et prodesse sibi velit, dubitare dementis est. Praecepit enim etiam quod nudo corpus sumum diligit, ut ei ordinate prudenter me consultat. Nam quod diligit etiam corpus suum, idque solum habere atque integrum velit, aque manifestum est. Aliquid iisque amplius diligere aliquis potest, quam salutem siquies interstatum corporis sui. Nam multi et dolores et amici ienes nominorum membrorum voluntas suscepisse iuvantur, sed non alia que amplius diligunt, consequentur. Non ergo propterea quiquam dicendum est non diligere salutem atque incohunitatem corporis sui, quia plus aliiquid diligit. Nam et avarus quamvis pecuniam diligit, tamen emit sibi panem: quod cum facit, dat pecuniam quam multum diligit et angere desiderat; sed quia pluris estimat salutem corporis sui, quae illo pane soleuit. Supervacuum est diutius de re manifestissima disputare, quod tamen plerisque nos facere cogit error impiorum.

CAPUT XXVI. — Praeceptum de Deo et proximo, immo et de scipio dibgendo datum est.

27. Ergo, quoniam precepto non opus est ut se quisque et corpus suum diligit, id est, quoniam id quod sumus, et id quod infra nos est, ad nos tamen pertinet, inconcessa natura lege diligimus, que in bestias etiam promulgata est (nam et bestie se atque corpora sua diligunt); restabat ut et de illo quod supra nos est, et de illo quod iuxta nos est, precepta summereamus. *Diliges*, inquit, *Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et diliges proximum tuum tanquam te ipsum. In his duobus preceptis tota Lex pendet et Prophetæ* (*Math. xxxi. 37-40*). Finis itaque precepti est dilectio (*I Tim. 1, 5*), et ea gemina, id est Dei et proximi. Quid si te totum intelligas, id est animum et corpus tuum, et proximum totum, id est animum et corpus ejus (homo enim ex animo constat et corpore), nullum rerum diligendarum genus in his duobus preceptis pretermissum est. Cum enim praeceperat dilectio Dei, eiusque dilectionis modus prescriptus appareat, ita ut cetera in illum confluant, de dilectione tua nihil dicetur videtur; sed enim dictum est, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum*, simul et tui ab te dilectio non praetermissa est.

CAPUT XXVII. — Ordo dilectionis.

28. Ille autem justus et sancte vivit, qui rerum integer estimatur est: ipse est autem qui ordinatam dilectionem habet, ne aut diligit quod non est diligendum, aut non diligit quod est diligendum, aut amplius diligit quod minus est diligendum, aut neque diligit quod vel minus vel amplius diligendum est, aut minus vel amplius quod neque diligendum est. Omnis peccator in quantum peccator est, non est diligendus; et omnis homo in quantum homo est, diligendus est propter Deum, Deus vero propter scipium. Et si Deus omni homini amplius diligendus est, amplius quisque debet Deum diligere quam scipium. Item amplius alios homo diligendus est quam corpus nostrum: quia propter Deum omnia ista diligenda

sum, et potest nobiscum alius homo Deo perfici, quod non potest corporis; quia corporis per animam vivit quia frumentum Deo.

CAPUT XXVIII. — Cui succurrendum, quando surrexere omnibus, vel duobus non posset.

29. Omnes autem atque diligendi sunt: sed cum omnibus prodesse non possit, his polissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus, constitutas tibi quasi quadam sorte junguntur. Sicut enim, si tibi abandaret aliiquid, quod dari oportet ei qui non haberet, nec duobus dari posset, si tibi occurrerent duo, quorum neuter alium vel indigenitus, vel erga te aliqui necessitudine superaret; nihil justus faceres quam ut sorte legeres, cui dandum esset quod dari utrique non posset: sic in hominibus quibus omnibus consulere nequeas, pro sorte habendum est, prout quisque tibi temporaliter colligatus afficeret potuerit.

CAPUT XXIX. — Optandum et agendum ut omnes Deum diligant.

30. Omnium autem qui nobiscum frui possint Deo, partim eos diligimus¹ quo ipsi adjuvamus, partim eos a quibus adjuvamus, partim quorum et indigenitus adiutorio, et indigenitate subvenimus; partim quibus nec ipsi conferimus aliiquid commodi, nec ab eis ut nobis confatur attendimus. Velle tamen debemus ut omnes nobiscum diligant Deum, et tolum quod vel eos adjuvamus vel adjuvamus ab eis, ad unum illum finem referendum est. Si enim in theatris nequissime qui aliquem diligit histrionem, et tanquam magno vel etiam summo bono ejus arte perficuntur, omnes diligit qui eum diligunt secum, non propter illos, sed propter eum quem pariter diligunt; et quanto est in ejus amore ferventior, tanto agit quibus potest modis, ut a pluribus diligatur, et tanto pluribus cum capi ostendere; et quem frigidorem videt, excitat eum quantum potest laudibus illius; si autem contravenientem invenerit, odit in illo vehementer odium dilecti sui, et quibus modis valet, instat ut auferat: quid nos in societate dilectionis Dei agere convenit, quo perfici, beate vivere est; et a quo habent omnes qui eum diligunt, et quod sunt, et quod eum diligunt; de quo nihil metuimus, ne cuiquam possit cognitis displicere; et qui se vult diligere, non ut sibi aliiquid, sed ut eis qui diligit, eternum premium conferatur, hoc est ipse quem diligunt? Hinc efficitur ut inimicos etiam nostros diligamus: non enim eos timemus, quia nobis quod diligimus auferre non possunt; sed misericordiam potius, quia tanto magis nos oderunt, quanto ab illo quem diligimus separari sunt. Ad quem si conversi fuerint, et illum tanquam beatissimum bonum, et nos tanquam socios tanti boni necesse est ut diligent.

CAPUT XXX. — Proximi nostri, omnes homines, et ipsi Angeli.

31. Oritur autem hoc loco de Angelis nonnulla questione. Ego enim truentes, etiam ipsi beati sunt, qui

¹ Edili, diligimus. Alii Mas., excepto uno, diligimus.

et nos frui desideramus : et quanto in hac vita fruimur vel per speculum vel in ænigmate (*I Cor. xiii.*, 12), tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus, et ardenter finire cupimus. Sed utrum ad illa duo præcepta etiam dilectio pertinet Angelorum, non irrationaliter queri potest. Nam quod nullum hominum excepterit qui præcepit ut proximum diligamus, et ipse in Evangelio Dominus ostendit, et Paulus apostolus. Namque ille cui duo ipsa præcepta protulerat, atque in eis pendere totam Legem Prophetasque dixerat, cum interrogaret eum dicens, *Et quis est meus proximus?*¹ hominem quemdam propositum descendente ab Jerusalem in Jericho, incidisse in latrones, et ab eis gravioris vulneratum, saucium et semivivum esse derelictum ; cui proximum esse non docuit, nisi qui erga illum recreandum atque curandum misericors existit, ita ut hoc qui interrogaverat, interrogatus ipse fateretur. Cui Dominus ait, *Vade, et tu fac similiter* (*Luc. i.*, 27, 37) ; ut videlicet eum esse proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium misericordia, si indiget, vel exhibendum esset, si indigeret. Ex quo est jam consequens ut etiam ille a quo nobis hoc vicissim exhibendum est, proximus sit noster. Proximi enim nomen ad aliquid est, nec quisquam esse proximus nisi proximo potest. Nullum autem exceptum esse cui misericordia denerget officium, quis non videat, quando usque ad inimicos etiam porrectum est, eodem Domino dicente : *Dilegit inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos* (*Math. v.*, 44) ?

32. Ita quoque Paulus apostolus docet, cum dicit : *Nam non adulterabis, non homicidium facies, non furaberis, non concupisces, et si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur : Diliges proximum tuum tanquam te ipsum. Dilectio proximi malum non operatur* (*Rom. xiii.*, 9, 10). Quisquis ergo arbitratur non de omni homine Apostolum præcepisse, cogitur fateri, quod absurdissimum et sceleratissimum est, fuisse visum Apostolo non esse peccatum si quis aut non christiani, aut inimici adulteraverit uxorem, aut eum occiderit, aut ejus rem concupierit : quod si dementis est dicere, manifestum est omnem hominem proximum esse deputandum, quia erga neminem operandum est malum.

33. Jamvero si vel cui præbendum est, vel a quo nobis præbendum est officium misericordie, recte proximus dicitur ; manifestum est hoc præcepto quo jubemur diligere proximum, etiam sanctos Angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordia impenduntur officia, quanta multis divinarum Scripturarum locis animadvertere facile est. Ex quo et ipse Deus et Dominus noster proximum se nostrum dici voluit. Nam et seipsum significat Dominus Jesus Christus opitulatum esse semivivo jacenti in via afflito et reflecto a latronibus. Et propheta in oratione ait : *Sicut proximum, sicut fratrem nostrum, ita complacebam* (*Psal. xxxiv.*, 14). Sed quoniam excellentior ac supra nostram naturam est divina substantia, præceptum

¹ Omnes prope MSS., et quis est mihi proximus?

quo diligamus Deum, a proximi dilectione distinctum est². Ille enim nobis præbet misericordiam propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem propter illum : id est, ille nostri miseretur, ut se perfruamur; nos vero invicem nostri miseremur, ut illo perfruamur.

CAPUT XXXI. — *Deus nobis non fruatur, sed uitatur.*

34. Quapropter adhuc ambiguum esse videtur, cum dicimus ea re nos perfuri, quam diligimus propriæ seipsam, et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficiuntur beati, ceteris vero utendum. Diligit enim nos Deus, et multum nobis dilectionem ejus erga nos divina Scriptura commendat : quomodo ergo diligit? ut nobis uitatur, an ut fruatur? Sed si fruatur, eget bono nostro, quod nemo sanus dixerit. Omne enim bonum nostrum vel ipse, vel ab ipso est : cui autem obscurum vel dubium est, non egere locum rerum harum nitore quas ipsa illustraverit? Dicit etiam apertissime propheta : *Dixi Domino, Deus mens es tu, quoniam bonorum meorum non eres* (*Psal. xv.*, 2). Non ergo fruatur nobis, sed uitatur. Nam si neque fruatur neque uitatur, non invenio quemadmodum diligit.

CAPUT XXXII. — *Deus homine quomodo uitatur.*

35. Sed neque sic uitatur ut nos : nam nos res quibus uititur ad id referimus, ut Dei bonitate perfruamur ; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum refert. Quia enim bonus est, sumus ; et in quantum sumus, boni sumus. Porro autem quia etiam justus est, non impune sumus mali ; et in quantum mali sumus, in tantum etiam minus sumus. Ille enim summe ac primitus est, qui omnino incommutabilis est, et qui plenissime dicere potuit : *Ego sum qui sum* ; et, *Dices eis, Qui est, misit me ad vos* (*Exod. iii.*, 14). Ut cetera que sunt, et nisi ab illo esse non possint, et in tantum bona sint³, in quantum acceperunt ut sint. Ille igitur unus qui dicitur Dei, quo nobis uitatur, non ad ejus, sed ad nostram utilitatem refertur, ad ejus autem tantummodo bonitatem. Cujus autem nos miseremur, et cui consulimus, ad ejus quidem utilitatem id facimus, eamque intuemur ; sed nescio quomodo etiam nostra sit⁴ consequens, cum eam misericordiam quam impendimus egenti, sine mercede non relinquit Deus. Haec autem merces summa est ut ipso perfruamur, et omnes qui eo fruimur, nobis etiam invicem in ipso perfruamur.

CAPUT XXXIII. — *Quomodo homine frui conveniat.*

36. Nam si in nobis id facimus, remanemus in via, et spem beatitudinis nostras in homine vel in angelo collocamus. Quod et homo superbus et angelus superbus arrogant sibi, atque in se aliorum spem gaudent constitui. Sanctus autem homo et sanctius angelus etiam fessos nos atque in se acquiescere et remanere cupientes, reficiunt potius, aut eo sumptu quem propter nos, aut illo etiam quem propter se

² Addunt hic MSS. Valcani duo : *Nos vero quia natura aquilae sumus, et remota factantia nihil aliud omnes quam homines sumus, præceptum quo diligamus proximum a nostra dilectione distinctum non est.*

³ Excus : *Ali cetera que sunt, et nisi ab illo esse non possunt, et in tantum bona sunt.* Non male ; melior tamen via est lectio MSS.

⁴ Editio, s. At MSS., fol. 217 v.

accepterunt, accepterunt tamen; atque ita refectos in illum ire compellunt, quo fruentes pariter beati sumus. Nam et Apostolus clamat: *Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis* (1 Cor. 1, 13)? et, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* (Id. m. 7). Et angelos hominem se adorantem monet ut posius illum adoret, sub quo ei Dominus etiam ipse conservus est (Apoc. xix, 10).

37. Cum autem homine in Deo frueris, Deo potius quam homine frueris. Illo enim frueris quo efficeris beatus; et ad eum ut pervenisse letaberis, in quo spem ponis ut venias. Inde ad Philemonem Paulus: *Ita, frater, inquit, ego te fruar in Domino* (Philem. 20). Quod si non addidisset, *in Domino*, et *te fruar tantum* dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis sue. Quanquam etiam vicinissime dicitur frui, cum delectatione uti¹. Cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum necesse est gerat: per quam si transieris, eamque ad illud ubi permanendum est, retruleris; ute ris ea, et abusive, non proprie, diceris frui. Si vero inhaeseris atque permanseris, finem in ea ponens letitiae tuæ, tunc vere et proprie frui dicens es: quod non faciendum est nisi in illa Trinitate, id est summo et incommutabili bono.

CAPUT XXXIV. — Prima ad Deum via, Christus.

58. Vide quemadmodum cum ipsa Veritas, et Verbum per quod facta sunt omnia, caro factum esset, ut habitaret in nobis (Joan. iii, 3, 14), tamen ait Apostolus: *Et si novramus Christum secundum carnem, sed jam non novimus* (II Cor. 5, 16). Ille quippe qui non solum pervenientibus possessionem, sed etiam viam præbere se voluit venientibus ad principium viarum², voluit carnem assumere: unde est etiam illud, *Dominus creavit me in principio viarum suarum* (Prov. viii, 22); ut inde inciperent, qui vellet venire. Apostolus igitur quamvis adhuc ambularet in via, et ad palmam supernæ vocacionis sequeretur vocantem Deum, tamen ea que retro sunt oblivious, et in ea que ante sunt extensis (Philipp. iii, 12-14), jam principium viarum transierat; hoc est, eo non indigebat, a quo tamen aggrediendum et exordiendum iter est omnibus qui ad veritatem pervenire, et in vita aeterna permanere desiderant. Sic enim ait, *Ego sum via, et veritas, et vita* (Joan. xiv, 6); hoc est, per me venitur, ad me pervenitur, in me permanet. Cum enim ad ipsum pervenir, etiam ad Patrem pervenitur; quia per aequalem illi cui est aequalis agnoscerit; vincente et tanquam agglutinante nos Spiritu sancto, quo in summo atque incommutabili bono permanere possimus. Ex quo intelligitur quam nulla res³ in via tenere nos debeat, quando nec ipse Dominus, in quantum via nostra esse dignatus est, tenere nos volebit, sed transire; ne rebus temporalibus, quamvis ab illo pro salute nostra susceptis et gestis, hereamus infirmiter, sed per eas potius curramus alacriter, ut

¹ Veteres codices, *cum dilectione uti*.

² Am. Er. et Ms. Theodericenses, *ad se principian viarum*.

³ Editi, quia. At vss. melioris notte, *quam nulla res*.

ad eum ipsum, qui nostram naturam a temporalibus liberavit, et collocavit ad dexteram Patris, provehi atque pervehi mereamur.

CAPUT XXXV. — Scripturæ plenitudo, finisque, amor Dei et proximi.

39. Omnim igitur que dicta sunt, ex quo de rebus tractamus, haec summa est, ut intelligatur Legis et omnium divinarum Scripturarum plenitudo et finis esse dilectio (Rom. xiii, 10; et I Tim. i, 5) rei qua fruendum est, et rei quæ nobiscum ex re frui potest; quia ut se quisque diligat, præceptio non opus est. Hoc ergo ut nossemus atque possemus, facta est tota pro salute nostra per divinam providentiam dispensatio temporalis, qua debemus uti, non quasi mansoria quadam dilectione atque delectatione, sed transitoria potius, tanquam viæ, tanquam vehicularum, vel aliorum quorumlibet instrumentorum, aut si quid congruentius dici potest; ut ea quibus ferimur, proper illud ad quod ferimur, diligamus.

CAPUT XXXVI. — Interpretatio Scripturarum licet vitiosa, non est mendax nec perniciose fallax, si modo utilis sit edificanda charitati. Corrigendus tamen interpretis qui sic fallitur.

40. Quisquis igitur Scripturas divinas vel quamlibet earum partem intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non adficiat istam geminam charitatem Dei et proximi, nondum intellexit. Quisquis vero talis inde sententiam duxerit⁴, ut huic edificanda charitati sit utilis, nec tamen hoc dixerit quod ille quem legit eo loco sensisse probabitur, non perniciose fallitur, nec omnino mentitur. Inest quippe in mentientes voluntas falsa dicendi: et ideo multos inventimus, qui mentiri velint; qui autem falli, neminem. Cum igitur hoc sciens homo faciat, illud nesciens patiatur, satis in una eademque re appareat illum qui fallitur, eo qui mentitur esse meliorem; quandoquidem pati melius est iniquitatem, quam facere: omnis autem qui mentitur, iniquitatem facit⁵; et si cuiquam videtur utile aliquando esse mendacium, potest videri utile aliquando esse iniquitatem. Nemo enim mentitus, i: eo quod mentitur, servat fidem; nam hoc utique vult, ut cui mentitur fidem sibi habeat, quam tamen ei mentiendo non servat: omnis autem fidei violator, iniquus est. Aut igitur iniquitas aliquando utilis est, quod fieri non potest; aut mendacium semper inutile est.

41. Sed quisquis in Scripturis aliud sentit quam ille qui scripsit, illis non mentientibus fallitur: sed tamen, ut dicere creperam, si ea sententia fallitur, qua adficiat charitatem, quæ finis præcepti est, ita fallitur, ac si quisquam errore deserens viam, eo tamen per agrum perget, quo etiam via illa perducit. Corrigendus est tamen, et quam sit utilis viam non deserere demonstrandum est, ne conuetudine deviandi etiam in transversum aut perversum ire cogatur.

⁴ In Vulgatis, *pervenire*; cuius loco in Mss., *pervehi*.

⁵ Am. et undecim Mss., *dixerit*.

⁶ Octodecim Mss., *qui mentitur inique facit*. Unus, *in quam*.

CAPUT XXXVII. — *Multum uest periculi in hac interpretatione ritosa.*

Aserendo enim temere quod ille non sensit quem legit, plerunque incorrit in alia quae illi sententiae concordare nequeat: que si vera et certa esse consentit, illud non possit verum esse quod senserat; sicut in eo, nescio quomodo, ut amando sententiam suam, Scriptura incipiat offensione esse quam sibi. Quod nolum si serpere aiverit, evertetur ex eo. Per fidem enim ambulamus, non per speciem (II Cor. v, 7), titubabit autem fides, si divinarum Scripturarum vacillat, anchoritas: porro fide titubante, charitas etiam ipsa languescit. Nam si a fide qui-que cecidere, a charitate etiam necesse est cadat; non enim potest diligere quod esse non credit: porro si ei credit et diligit, bene agendo et praeceptis morum honorum obtemperando efficit, ut etiam speret se ad id quod diligit esse venturum. Itaque tria haec sunt, quibus et scientia omnis et propheta militat, fides, spes, charitas.

CAPUT XXXVIII. — *Charitas perpetuo manet.*

42. Nei fidei succedit species¹, quam videbimus; et spei succedit beatitudine ipsa, at quam pervenient sumus: charitas autem etiam istis decadentibus augebitur potius. Si enim credendo diligimus quod nondum videmus, quanto magis cum videre corporibus? et si sperando diligimus quo nondum pervenimus, quanto magis cum pervenimus? Inter temporalia quippe atque aeterna hoc interest, quod temporale aliiquid plus diligitur antequam habeatur, vilescit autem cum advenierit; non enim satiat animam, cui vera est et certa sedes aeternitas: aeternum autem ardenter diligitur adeptum, quam desideratio: nulli enim desideranti conceditur plus de illo existimare quam se habet, ut ei vilescat cum ominus inventerit; sed quantum quisque veniens existimare po-

¹ sive MSS. tredecim. Editi vero, succedit spes: prave, ut intelligi ex sequentiis verbis, quam rida in a.

tuerit, plus perveniens inventurus est,

CAPUT XXXIX. — *Scripturis non indiget homo fide, spe et charitate instrutus.*

43. Homo itaque fide, spe et charitate submixus, caque inconcusse retinens, non indiget Scripturis nisi ad alios instruendos. Itaque multi per hac tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt. Unde in illis arbitror iam impletum esse quod dictum est: *Sive prophetiae evanescunt, sive linguae cessant, sive scientiae evanescuntur. Quibus tamen quasi machinis tanta fidei et spei et charitatis in eis surrexit instrucio, ut perfectum aliquid tenentes, ea quae sunt ex parte non querant: perfectum sive, quantum in hunc vita potest; nam in coniuratione futurae vite nullius justi et sancti est vita iusta perfecta. Ideo maneat, inquit, fides, spes, charitas; his haec: maior autem horum est charitas* (I Cor. xiii, 8, 15); quia et cum quisque ad aeterna pervenerit, dnobus istis decadentibus charitas auctor et certior permanebit.

CAPUT XL. — *Qualem lectorem Scriptura postule.*

44. Quapropter, cum quisque cognoverit finem praecipi esse charitatem, *de corde puro, et conscientia bona, et fide non facta* (I Tim. 1, 5), omnem intellectum divinarum Scripturarum ad ista tria relatus, ad tractationem illorum Librorum securus accedat. Cum enim dicaret, *charitas, addidit, de corde puro, ut nihil aliud quam id quod diligendum est, diligatur. Conscientiam vero bonam conjunxit propter spem: ille enim se ad id quod credit et diligit perventurum esse desperat, cui male conscientias serupulus inest. Tertio, et fide, inquit, non facta. Si enim fides nostra scandacio carnerit, tunc et non diligimus quod non est diligendum, et recte vivendo id speramus, ut nullo modo spes nostra fallatur. Propterea de rebus continentibus fidem, quantum pro tempore satis esse arbitramur sem, dicere volui, quia in aliis voluminibus, sive per alios sive per nos multa jam dicta sunt. Modus itaque sit iste libri hujus. Cetera de signis, quantum Dominus delecterit, disseremus.*

LIBER SECUNDUS.

Jam de signis verbisque Seru*ture* sacre sermonem instituit Augustinus, ostenditque hujus germanum sensum plerique fidei una percipi, quia signa illi aut ignota sunt, aut ambiguia, qua ropter prolati in primis divisionum Librorum causa, declarare pergit quia non possimum linguarum peritia, quenamque disci illorum ac scientiae conferant ad illam signorum ignorantiam rem veadem. Tibi data occasione de rei uaditis superstitionis artibus et doctrinis strictim; sed proinde disputat: quemadmodum etiam animo comparatus is esse debet, qui o_{per} eram studio Scripturarum naturatus sit, declarat suo initium et ad finem libri.

CAPUT PRIMUM. — *Signum quid et quotplex.*

4. Quoniam de rebus cum scriberem, premisi commones ne quis in eis attenderet nisi quod sunt, non etiam si quid aliud praeferre se significant; viciuum de signis differens hoc dico, ne quis in eis attendat quod sunt, sed potius quod signa sunt, id est, quod significant. Signum est enim res, praeferre peciem quam ingerit sensibus, aliud aliiquid ex se faciens in cognitionem venire: sicut vestigium viso, transisse animal eius vestigium est, cogitamus: et solum viso, ignem subesse cognoscimus; et voce animantis auditu, affectionem animi eius advertimus; et tuba sonante, militias vel progredi se¹, vel regredi, et si quid aliud

pugna postulat, oportere soverent.

2. Sgnorum igitur alia sunt naturalia, alia data. Naturalia sunt, que sine voluntate atque ullo appetitu significandi, praeferre se aliquid aliud ex se cognosci faciunt, sicut est fumus significans ignem. Non enim volens significare id facit, sed rerum expertarum animi aversione et notatione cognoscitur ignem subesse, etiam si fumus solus apparet. Sed et vestigium transiunt etiam animantis ad hoc genus pertinet: et vultus iratus tristis affectionem animi significat, etiam nulla ejus voluntate qui aut iratus aut tristis est; aut si quis alias

¹ Am. Fr. Lagd. Ven. Lov. Delm. ferunt, vel progrederi vel retrocedi, nec habent se. ■.

motus animi vultu indice proditur, etiam nobis non id agentibus ut prodatur. Sed de hoc toto genere nunc disserere non est propositum. Quoniam tamen incidit in partitionem nostram, prateriri omnino non potuit; atque id haec tenus notatum esse suscepit.

CAPUT II. — *De quo signorum genere hic tractandum.*

3. Data vero signa sunt, que sibi quaque viventia invicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui, vel sensa, aut intellecta quaelibet. Nec illa causa est nobis significandi, id est signi dandi, nisi ad depromendum et tracieendum in alterius animum id quod animo gerit is qui signum dat. Horum igitur signorum genus, quantum ad homines attinet, considerare atque tractare statimus; quia et signa divinitus data, que in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt. Habent etiam bestie quadam inter se signa, quibus produnt appetitum animi sui. Nam et gallus gallinaceus reperto cibo, dat signum vocis gallinae ut accurrit; et columbus gemitu columbam vocat, vel ab ea vicissim vocatur; et multa hujusmodi animadvertisi solent. Que utrum, sicut vultus aut dolentis clamor, sine significante sequuntur motum animi, aut vere ad significandum dentur, alia questio est, et ad rem quae agitur non pertinet: quam partem ab hoc opere tanquam non necessariam removemus.

CAPUT III. — *Inter signa principatum obtinunt verba.*

4. Signorum igitur quibus inter se homines sua signa communicant, quedam pertinent ad oculorum sensum, pleraque ad aurium, paucissima ad ceteros sensus. Nam enim innumimus, non damus signum nisi oculis ejus quem volumus per hoc signum voluntatis nostre participem facere. Et quidam motu¹ manuum pleraque significant: et histrio omnium membrorum motibus dant signa quedam scientibus, et cum oculis eorum quasi fabulantur; et vexilla draconesque militares per oculos insinuant voluntatem duorum: et sunt hec omnia quasi quedam verba visibilia. Ad aures autem que pertinent, ut dixi, plura sunt, in verbis maxime. Nam et tuba, et tibia, et cithara, dant per unum non solum suavem, sed etiam significantem sonum. Sed hec omnia signa verbis comparata paucissima sunt. Verba enim prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi quaecumque animo concipiuntur, si ea quisque prodire velit. Nam et odore unguenti Dominus, quo perfusi sunt pedes ejus, signum aliquod dedit (*Ioan. XII, 3 et 7*); et Sacramento corporis et sanguinis sui prægustato², significavit quod voluit (*Luc. XXII, 19, 20*); et cum mulier tangendo limbris vestimenti ejus, salva facta est, nonnullum significat (*Matth. ix, 21*): sed innumerabilis multitudo signorum, quibus suas cogitationes

¹ Edij i luresque MSS., et quidam motus. Mefus MSS. alii, per motu; vel, mo u.

² sic Edij; quibus suffragantur MSS. perpaci; cum plurimi habeant, per gustato; et alii quinque optimi nota, per gustationem: in quia lectioem incidi altera, quae trium MSS. est, per gustum; quippe in antiquis codicibus passim reperiuntur est gustatum, loco gustum.

homines exerunt, in verbis constituta est. Nam illa signa omnia quorum genera breviter attigi, potius verbis enunciare; verba vero illis signis nullo modo possem.

CAPUT IV. — *Unde litteræ.*

5. Sed quia verberato aere statim transirent, nec diutius manent quam souant, instituta sunt per litteras signa verborum. Iha voces oculis ostenduntur, non per seipsum, sed per signa quedam sua. Ista igitur signa non potuerunt communia esse omnibus gentibus, peccato quodam dissensionis humanae, cum ad se quisque principatum rapit. Cuius superbicia solum est erecta illa turris in celum, ubi homines impii non solum animos, sed etiam voces dissunas habere merventur (*Gen. xi, 1-9*).

CAPUT V. — *Diversitas linguarum.*

6. Ex quo factum est ut etiam Scriptura divina, qua tantis moribus humanarum voluntatum subveniantur, ab una lingua profecta, qua³ opportune potuit per orbem terrarum disseminari, per varias interpretationes linguis longe lati que diffusa innotesceret gentibus ad salutem: quam legentes nihil aliud appetunt quam cogitationes voluntatemque illorum a quibus conscripta est, invenire, et per illas voluntatem Dei, secundum quam tales homines locutos credimus.

CAPUT VI. — *Obscuritas Scripturæ in tropis et figuris quorsum utilis.*

7. Sed multis et multiplicibus obscuritatibus, et ambiguitatibus decipiuntur qui temere legunt, aliud pro alio sentientes; quibusdam autem locis quid vel falso suspectentur non inventi, ita obscure quedam dicta densissimam caliginem obducunt. Quod totum provi unum divinitus esse non dubito, ad edundandum labore superbiam, et intellectum a laetitia revocandum⁴, cui facile investigata plerumque vilescent, Quid enim est, quarto, quod si quisquam dicat sanctos esse homines alio perfectos, quoniam vita et moribus Christi Ecclesia de quibuslibet superstitionibus praeculsi eos qui ad se veniunt, et imitatione bonorum sibi metu quodammodo incorporat; qui boni fideles et veri⁵ Dei servi, deponentes onera sacra, ad sanctum Baptismi lavacrum venerant, atque inde ascendentis conceptione sancti Spiritus fructum dant gemine charitatis, id est, Dei et proximi: quid est ergo quod si hec quisque dicat, minus delectat abundantem, quam si ad eundem sensum locum illum exponat de Cantoris cantorum, ubi dictum est Ecclesias, cum tanquam pulchra quodam semina lundaretur. *Dentes tui sicut greci dentes, ascenda de lavacro, que omnes geminos creant, et non est sterilitas in eis* (*Cant. IV, 2*)? Num aliud homo discit, quam eum illud paniassimis verbis, sine similitudinis hujus adminicculo audiret? Et tamen nescio quoniam suavis intueretur sanctos, cum eos quasi dentes Ecclesie video praecidere ab erroribus homines, a que in ejus corpus, emolita duritia, quasi demorsos manus que-

⁴ Rad. Am. Fr. et aliquot MSS., *quæ*.

⁵ Lov. nouumque aliis, *renovationem*. Alii, cum Am. et Fr., *reverendum*.

In duabus MSS., veri. In aliis tribus, vere.

transfere. Oves etiam jucundissime agnosco deon-sas, oneribus sæcularibus tanquam velleribus positis, et ascendentibus levacro, id est de Baptismate, creare omnes geminos, id est duo precepta dilectionis, et nullam esse ab isto sancto fructu sterilem video.

8. Sed quare suavius videam, quam si nulla de divinis Libris talis similitudo promeretur, cum res eadem sit eademque cognitio, difficile est dicere, et alia quaestio est. Nunc tamen nemo ambigit, et per similitudines libentius queque cognosci, et cum aliqua difficultate quæsita multo gratius inveniri. Qui enim prorsus non inveniunt quod querunt, fame laborant; qui autem non querunt, quia in promptu habent, fastidio saepe marcescent: in utroque autem languor cavendum est. Magnifice igitur et salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas sanctas modicavit, ut locis aperiioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. Nihil enim fere de illis obscuritatibus eruitur, quod non planissime dictum alibi reperiatur.

CAPUT VII. — Gradus ad sapientiam: primus, timor;
secundus, pietas; tertius, scientia; quartus, fortitudo;
quintus, consilium; sextus, purgatio cordis; septimus gradus seu finis, sapientia.

9. Ante omnia igitur opus est Dei timore converti ad cognoscendam ejus voluntatem, quid nobis appetendum fugiendumque præcipiat. Timor autem iste cogitationem de nostra mortalitate et de futura morte necessere est incutiat, et quasi clavatis carnis omnibus superbie motus ligno crucis affligat. Deinde mitescere opus est pietate, neque contradicere divina Scriptura sive intellectu, si aliqua vitia nostra percutit; sive non intellectu, quasi nos melius sapere meliusque præcipere possimus: sed cogitare potius et credere id esse melius et verius quod ibi scriptum est, etiam si lateat, quam id quod nos per nosmetipsum sapere possumus.

10. Post istos duos gradus timoris atque pietatis ad tertium venitur scientie gradum, de quo nunc agere institui. Nam in eo se exercet omnis divinarum Scripturarum studiosus, nihil in eis aliud inventurus quam diligendum esse Deum propter Deum, et proximum propter Deum: et illum quidem ex toto corde, ex tota anima, ex tola mente diligere; proximum vero tanquam scipsum (*Matth. xxii, 37 et 39*), id est, ut tota proximi, sicut etiam nostri, dilectio referatur in Deum. De quibus duobus præceptis, cum de rebus ageremus, libro superiore tractavimus. Necesse est ergo, ut primo se quisque in Scripturis inveniat amore hujus sancti, hoc est, temporalium rerum, impletum, longe sejunctum esse a tanto amore Dei et tanto amore proximi, quantum Scriptura ipsa prescribit. Tum vero ille timor quo cogitat de iudicio Dei, et illa pietas quo non potest nisi credere et cedere auctoritati sanctorum Librorum, cogit eum scipsum lugere. Nam ista scientia bona: pei hominem non se jactantem, sed lamentantem facit: quo affectu impetrat sedulis precibus consolationem divini adjutorii, ne desperatione frangatur, et esse incipit in quarto gradu, hoc est fortitudinis, quo esuritur et silitur justitia. Hoc enim affectu ab omni

mortifera jucunditate rerum transennium sese extrahit, et inde se avertens convertit ad dilectionem æternorum, incommutabilem scilicet unitatem eamdemque Trinitatem.

11. Quam ubi asperxerit, quantum potest, in longinqua radiantem, suique aspectus infirmitate sustinere se illam lucem non posse persenserit; in quinto gradu, hoc est in consilio misericordiae, purgat animam tumultuantem quodammodo atque obstrepentem sibi de appetitu inferiorum conceptis sordibus. Hic vero se in dilectione proximi gnavoriter exercet, in eaque perficitur; et spe jam plenus atque integer viribus, cum pervenerit usque ad inimici dilectionem, ascendit in sextum gradum, ubi jam ipsum oculum purgat, quo videri Deus potest, quantum potest ab iis qui huic sæculo moriuntur quantum possunt. Nam in tantum vident, in quantum moriuntur huic seculo; in quantum autem huic vivunt, non vident. Et ideo quamvis jam certior, et non solum tolerabilius, sed etiam jucundior species lucis illius incipiat apparere; in enigmate adhuc tamen et per speculum videri dicunt (*1 Cor. xiii, 12*), quia magis per fidem quam per speciem ambulatur, cum in hac via peregrinamus (*Il Cor. v, 6, 7*), quamvis conversationem habeamus in celis (*Philipp. iii, 20*). In hoc autem gradu ita purgat oculum cordis, ut veritati ne ipsum quidem praferat aut conferat proximum; ergo nec scipsum, quia nec illum quem diligit sicut scipsum. Erit ergo iste **santus tam simplici corde atque mundato, ut neque hominibus placendi studio detorqueatur a vero, nec respectu devitandorum quorumlibet incommodorum suorum, que adversantur huic vita.** Talis filius ascendit ad sapientiam, que ultima et septima est, qua pacatus tranquillusque perfruit. Initum enim sapientia timor Domini (*Psal. cx, 10, et Eccl. i, 16*). Ab illo enim usque ad ipsam per hos gradus tenditur, et venitur.

CAPUT VIII. — Libri canonici.

12. Sed nos ad tertium illum gradum considerationem referamus, de quo disserere quod Dominus suggesterit, atque tractare instituimus. Erit igitur divinarum Scripturarum solerissimus indagator, qui primo totas legerit, notasque habuerit, et si nondum intellectu, jam tamen lectione, duxat eas que appellantur canonica. Nam catena securius leget fidei veritatis instructus, ne præoccupent imbecillum animum, et periculosis mendacibus atque phantasmibus eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonici autem Scripturis, Ecclesiæ catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur; inter quas sane ille sint, que apostolicas Sedes habere et Epistolæ accipere meruerint. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonici, ut eas quas ab omnibus accipiuntur Ecclesias catholicias, præponat eis quas quedam non accipiunt: in eis vero quas non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravioresque accipiunt, eis quas pauciores minorisque auctoritatis Ecclesias tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc

¹ Am. et quatuor MSS., *percipere.*

facile iovenire non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto.

43. Totus autem canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus, his libris continetur (*a*) : Quinque Moyseos, id est Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio; et uno libro Iesu Nave, uno Judicum, uno libello qui appellatur Ruth, qui magis ad Regnorum principium¹ videtur pertinere; deinde quatuor Regnorum, et duabus Paralipomenon, non consequentibus, sed quasi a latere adjunctis simulque pergentibus. Haec est historia, que sibimet annexa tempora continent, atque ordinem rerum: sunt aliae tanquam ex diverso ordine, quae neque huic ordini, neque inter se connectuntur, sicut est Job, et Tobias, et Esther, et Judith, et Machabaeorum libri duo, et Esdras duo, qui magis subsequi videatur ordinatam illam historiam usque ad Regnorum vel Paralipomenon terminatam: deinde Prophetæ, in quibus David unus liber Psalmorum; et Salomon is tres, Proverbiorum, Cantica cantorum, et Ecclesiastes. Nam illi duo libri, unus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur: nam Jesus Sirach eos conscripsisse constantissime perhibetur (*b*), qui tamen quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt. Reliqui sunt eorum libri, qui proprie Prophetæ appellantur, duodecim Prophetarum libri singuli, qui connexi sibimet, quoniam nunquam se-juncti sunt, pro uno habentur: quorum Prophetarum nomina sunt hæc, Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Hailycus, Sophonias, Aggeus, Zcharias, Malachias: deinde quatuor Prophetæ sunt majorum voluminum, Isaías, Jeremias, Daniel, Ezechiel. Ilis quadraginta quatuor libris Testamenti Veteris terminatur auctoritas (*c*): Novi autem, quatuor libris Evangelii, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem; quatuordecim Epistolis Pauli apostoli, ad Romanos, ad Corinthios duabus, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses duabus, ad Colossenses, ad Timotheum duabus, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebreos; Petri duabus; tribus Ioannis; una Judge, et una Jacobi; Actibus Apostolorum libro uno, et Apocalypsi Joannis libro uno.

¹ Sic Mss. At editi, *principia*.

(*a*) Confer Hippon. concil. an 303, can. 38; et Carthag. 3, an. 307, can. 47.

(*b*) Quod attinet ad Sapientiam librum, non esse ejus auctorem Jesum filium Sirach didicit postea Augustinus, ut in lib. 2 retract., cap. 4, n. 2, admetet. Salomonis nomine laudat auctor, quisquis est, operis de symbolo ad Catechumenos, lib. 2, c. 2; Imo et Cyriacus in lib. de Mortalitate, Basilius in lib. 3 contra Eunomium, et Iassim Ambrosius. At Augustinus non hic tantum, sed etiam in admonitione ad Speculum de libro sapientie, salomonis tributum existimat, « propter quamdam eloquii similitudinem. Nam salomonis non esse, inquit, nihil dubitant, quique doctores: » additique, illius quissim sit auctor non apparet. Hieronymus librum eiusdem, cui iam clm titulus erat, Sapientia Salomonis, *pseudepigraphon* appellat, et dicit rhiloni inde ascribi, tum a veteribus, atque ijs stilum graecam eloquentiam redolere. Sunt jam nonnulli qui velut sententias quidem ex Salomonis, ex Philone autem earum collectionem phrasimque graecam prodilisse.

(*c*) Retract. lib. 2, c. 4, n. 2.

CAPUT IX. — *Qua ratione vacandum studio Scripturæ.*

14. In his omnibus libri, timentes Deum et pietate manusuti, querunt voluntatem Dei. Cujus operis et laboris prima observatio est, ut diximus, nosse istos libros, et si nondum ad intellectum, legendu[m] tamen vel mandare memoriar, vel omnino incognitos non habere. Deinde illa que in eis aperte posita sunt, vel præcepta vivendi, vel regule credendi, solertia dili-gentiusque investiganda sunt: qua tanto quisque plura invenit, quanto est intelligentie¹ capacior. In iis enim quæ aperte in Scripturis posita sunt, inveniuntur illa omnia quæ continent fidem, moresque vivendi, spem scilicet atque charitatem, de quibus libro superiore tractavimus. Tunc vero, facia quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum Scripturarum, in ea quæ obscura sunt aperienda et discutienda pergendum est, ut ad obscurores locutiones illustrandas de manifistoribus sumuntur exempla, et quedam certarum sententiuarum testimonia dubitationem incertis afferant. In qua re memoria valet plurimum: que si defuerit, non potest his præceptis dari.

CAPUT X. — *Scripturam contingit non intelligi ob ignota signa vel ambigua.*

15. Duabus autem causis non intelliguntur quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis obtenguntur. Sunt autem signa vel propria, vel translatæ. Propria dicuntur, cum his rebus significandis adhibentur, propter quas sunt instituta; sicut dicimus bovem, cum intelligimus pecus², quod omnes nobiscum latine lingua homines hoc nomine vocant. Translata sunt, cum et ipsæ res quas propriis verbis significamus, ad aliud aliiquid significandum usurpantur: sicut dicimus bovem, et per has duas syllabas intelligimus pecus quod isto nomine appellari solet; sed rursus per illud pecus intelligimus evangelistam, quem significavit Scriptura, interpretante Apostolo, dicens, *Bovem tritarrantem non infrenabitis* (1 Cor. ix, 9).

CAPUT XI. — *Ut ignorantia signorum tollatur, necessaria est linguarum cognitio, ac præserium graeca et hebreæ.*

16. Contra ignota signa propria magnum remedium est linguarum cognitio. Et latine quidem lingue homines, quos nunc instruendo suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, hebreæ scilicet et graeca; ut ad exemplaria precedenter recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas. Quanquam et hebreæ verba non interpretata sepe inventiamus in libris, sicut Amen, et Alleluia, et Racha, et Ilosanna, et si qua sunt alia: quorum partim propter sanctiores auctoritatem, quamvis interpretari posuissent, servata est antiquitas, sicut est Amen, et Alleluia; partim vero in aliâ lingua transferri non posuisse dicuntur, sicut alia duo que posuimus. Sunt enim quardam verba certarum linguarum, que in usum al-

¹ Editi, *intelligentia*. Mss. aliquot, *intelligenter*.

² Editi: *sicut cum dicimus bovem, intelligimus pecus*. Aliquot Mss.: *sicut dicimus bovem, et pecus intelligimus*. Alii: *sicut dicimus bovem, cum intelligimus pecus*.

terius lingua per interpretationem transire non possint. Et hoc maxime interjectionibus accidit, que verba motum animi significant potius, quam sententiae concepta¹ ullam particularam; nam et haec duo talia esse perhibentur: dicunt enim Rache indignantis esse vocem, Hosanna Iesantis. Sed non propter haec pauca, que notare atque interrogare facilissimum est, sed propter diversitates, ut dictum est, interpretationum, illarum linguarum est cognitio necessaria. Qui enim Scripturas ex hebreas lingua in grecam vertentur, numerari possunt; latini autem interpres nullo modo. Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex grecus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque lingua habere videbatur, ausus est interpretari,

CAPUT XII. — *Diversitas interpretationum utilis. Ex verborum ambiguitate si accidit error interpretum.*

17. Quia quidem res plus adjuvit intelligentiam, quam impedivit, si modo legentes non sint negligentes. Nam nonnullas obscuriores sententias plurim codicum saepe manifestavit inspectio, sicut illud Isaiae prophetae unus interpres ait, *Et domesticos seminis tui ne despexeris*; alius autem ait, *Et carnem tuam ne despexeris* (*Isa. LVIII, 7*): uteisque sibimet invicem attestatus est. Namque alter ex altero exponitur, quia et caro posset accipi proprie, ut corpus suum quisque non despiceret, se putaret admonitum; et domestici seminis translate, Christiani possent intelligi, ex eodem verbi semine nobiscum spiritualiter nati: nunc autem collato interpretationem sensu, probabilius occurrit sententia proprie de consanguineis non despiciendis esse praeceptum, quoniam domesticos seminis cum ad carnem retuleris, consanguinei potissimum occurrunt; unde esse arbitrio illud Apostoli quod ait, *Si quo modo ad amuletonem adducere potuero carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis* (*Rom. xi, 14*); id est, ut remulando eos qui crediderant, et ipsi crederent. Carnem enim suam dixit Iudeos, propter consanguinitatem. Item illud ejusdem Isaiae prophetae, *Nisi credideritis, non intelligetis*; alius interpretatus est, *Nisi credideritis, non permanebitis* (*Isa. vii, 9*): quia horum verba² secutus sit, nisi exemplaria lingua praecedentis legantur, incertum est. Sed tamen ex utroque magnum aliquid insinuat³ scienter legentibus. Difficil est enim ita diversos a se interpres fieri, ut non se aliqua vicinitate contingant. Ergo, quoniam intellectus in specie sempererna est, fides vero in rerum temporalium quibusdam cunabulis quasi lacte alii parvulos; nunc autem per fidem ambulamus, non per speciem (*II Cor. y, 7*); nisi autem per fidem ambulaverimus, ad speciem pervenire non poterimus quae non transit, sed permanet, per intellectum purgatum nobis coherentibus veritati: propterea ille ait, *Nisi credideritis, non permanebitis*; ille vero, *Nisi credideritis, non intelligetis*.

18. Et ex ambigua lingua praecedentis plerumque interpres fallit, cui non bene nota sententia est, et eam significacionem transfert, que a sensu scriptoris

¹ *Mss. tres coetera.*

² *sic tres MSS. Alii cum editis, vero.*

penitus aliena est; sicut quidam codices habent, *Acuti pedes eorum ad effundendum sanguinem*; sive enim et acutum apud Grecos, et velocem significat. Ille ergo vidit sententiam, qui translatis, *Veloci pedes eorum ad effundendum sanguinem* (*Psal. xiii, 3*); ille autem alijs alicipi signo in aliam partem raptus arrivat. Et talia quidem non obscura, sed falsa sunt: quorum alia conditio est; non enim intelligendos, sed emendandos tales codices potius precipiendum est. Hinc est etiam illud, quoniam *per se* græce virtus dicitur, *per se* pars quidam non intellexerunt esse plantagines, et *vitis* — *maing* interpretationi sunt: qui error tam multos codices preoccupavit, ut *vix* inveniatur aliter scriptum; et tamen sententia manifestissima est, quia claresci consequentibus verbis: namque, *Adulterinas plantagines non dabunt radices alias* (*Sap. xv, 5*), convenientius dicitur quam, *vitis*, quo pedibus in terra graduntur, et non harent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam caetera contexta custodiunt.

CAPUT XIII. — *Interpretationis vitium aude emendari posat.*

19. Sed quoniam et quo sit ipsa sententia, quam pugnare interpres pro sua quaque facultate alique judicio conantur eloqui, non appetet, nisi in ea lingua insipiciatur quam interpretantur; et plerumque a sensu auctoris deinceps aberrat interpres, si non sit doctissimus; aut linguarum illarum, ex quibus in latinam Scriptura pervenit, petenda engatito est; aut habenda interpretationes eorum qui se verbis nimis obstrinxerunt; non quia sufficiunt, sed ut ex eis veritas vel error detegatur aliorum⁴, qui non magis verba quam sententias interpretando sequi malueront. Nam non solum verba singula, sed etiam locutiones saepe transferuntur, quia omnino in latine lingue usum, si quis consuetudinem veterum qui latine loenti sunt, tenere voluerit, transire non possunt. Quia aliquando intellectui nihil admunt, sed offendunt tamen eos qui plus delectantur rebus, cum etiam in eorum signis sua quedam servatur integritas. Nam solecismus quid diebitur, nihil aliud est quam cum verba non ea lege sibi coaptantur, qua coaptaverunt qui priores nobis non sine auctoritate aliqua locuti sunt. Utrum enim Inter homines, an, Inter hominibus dicatur, ad rerum non pertinet cogitorem. Item barbarismus quid aliud est, nisi verbum non eis litteris vel sono enuntiatum, quo ab eis qui latine ante nos locuti sunt, cumplicari solet? Utrum enim Ignoscere products an correptia tercia syllaba dicatur, non multum curat qui pecatatis suis Deum ut ignoscat peccatum, qualibet modo illud verbum sonare potuerit. Quid est ergo integritas locutionis, nisi aliena⁵ consuetudinis conservatio, loquendum veterum auctoritate firmata.

20. Sed tamen eo magis inde offenduntur homines, quo infirmiores sunt; et eo sunt infirmiores, quo doctiores videnti valunt, non rarum scientia qua reddit.

³ Editi: *libertas vel error dirigatur aliorum*. Reponimus ex undevicta MSS. II, 16, tertius, nonqua ex conjectura, *delegantur*; et conjectura unicus aya Floriacensis codex I-quo legere est, *detigatur*.

⁴ Sic MSS. plerique. At editi, *nisi latine consuetudinis*.

camur, sed signorum qua non inflari omnino difficile est, cum et ipsa rerum scientia sepe cervicem erigat, nisi dominico reprimatur jugo. Quid enim obest intellectori, quod ha scriptum est : *Quae est terra in qua isti insidunt super eam, si bona est an nequam; et quae sunt civitates in quibus ipse inhabitant in ipsis* (*Nam. xiiii, 20*)? Quam locationem magis aliena lingue esse arbitror, quam sensum aliquem altiorem. Illud etiam quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum, *Super ipsum autem floriet sanctificatio mea* (*Psal. cxxxii, 18*), nihil profecto sententiae detrahit: auditor tamen peritor mallet hoc corrigi, ut non *floriet*, sed *forebit* diceretur; nec quidquam impedit correctionem, nisi consuetudo cantantium. Ista ergo facile etiam contemni possunt, si quis ea cavere noluerit, que sane intellectui nihil detrahunt. At vero illud quod ait Apostolus, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus* (*I Cor. i, 23*): si quis in eo graciam locutionem servare voluisse, ut diceret, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominum; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus*; iret quidem vigilantis lectoris intentio in sententia veritatem, sed tamen aliquis tardior aut non intelligeret, aut etiam perverse intelligeret. Non enim tantum vitiosa locutio est in latina lingua talis, verum et in ambiguitatem cadit; ut quasi hominam stultum vel hominum infirmum sapientius vel fortius videatur esse quam Dei. Quanquam et illud, *sapientius est hominibus*, non caret ambiguo, etiamsi solgeismo caret. Utrum enim his *hominibus* ab eo quod est, Huic homini; an his *hominibus* ab eo quod est. Ab hoc homine, dictum sij, non appetet nisi illuminatione sententiae. Melius itaque dicitur, *Sapientius est quam homines, et fortius est quam homines.*

CAPUT XIV. — *Ignoti verbi et ignotae locutionis understandi cognitio.*

21. De ambiguis autem signis post longum; nunc de incognitis agimus, quorum duæ forme sunt, quantum ad verba pertinet. Namque aut ignotum verbum facit herere lectorem, aut ignota locutio. Quae si ex alienis linguis veniunt, aut quarenda sunt ab eorum linguarum hominibus, aut eodem lingue, si et otium est et ingenium, ediscende, aut plurimum interpretationum consulenda collatio est. Si autem ipsius lingue nostræ aliqua verba locutionesque ignoramus, legendi consuetudine audiendi que innotescunt. Nulla sane supra magis mandanda memoriae, quam illa verborum locutionumque genera quo ignoramus; ut cum vel peritor occurrerit de quo queri possint, vel talis legio quæ vel ex precedentibus vel consequentibus vel utrisque ostendat quam vim habeat, quidve significet quod ignoramus, facile adjuvante memoria possimus advertere et discere. Quangam tanta est vis consuetudini, etiam ad discordum, ut qui in Scripturis sanctis quo lammodo nutriti educative sunt, magis alias locutio es mirantur, easque minus latinis potent, quam illas quas in Scripturis didicerunt, neque in latine lingue auctoribus reperiuntur. Plurimum hic quo-

que juvat interpretationum numerositas collatis codicibus inspecta atque discussa; tantum absit falsitas: nam codicibus emendandis primus debet invigilare solertia eorum qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati codant, ex uno duntaxat interpretationis genere venientes.

CAPUT XV. — *Commendatur Itala versio latina, et greca Septuaginta interpretum.*

22. In ipsis autem interpretationibus, Itala ceteris preferatur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae. Et latinis quibuslibet emendandis, græci adhibeantur, in quibus Septuaginta interpretationum quod ad Veteris Testamentum attinet, excellit auctoritas (^a); qui jam per omnes peritos Ecclesiæ tanta presentia sancti Spiritus interpretati esse dicuntur, ut os unum tot hominum fuerit. Qui si, ut fertur, multi, que non indigni sibi praedicant (^b), singuli cellis etiam singulis separati cum interpretati essent, nihil in aliis cuius corum codice inventum est quod non iudeo verbis eodemque verborum ordine inveniretur in capitulo; quis huic auctoritati copiera aliquid, nequum preferre audeat? Si autem considererunt ut una omnium communis tractatio judicione vox foret, nec sic quidem quemquam unum hominam qualibet peritis, ad emendandum tot seniorum doctorumque consensum aspirara oportet aut docet. Quamobrem, etiamsi aliquid alter in hebreis exemplaribus inventum quanquam iugis posuerunt, cadendum esse arbitrare divinitate decisionem quae per eos facta est, ut libri quos gens Iudeorum populus, vel religione vel invidia prodera nesciobet, creditur per Dominum Cœptibus ministra regia Ptolemei potestate tanto ante prouderentur. Itaque hanc potest ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congrue Gentibus ille qui eis agebat, et qui unum ex omnibus fecerat, Spiritus sanctus judicavit. Sed tamen, ut superius dixi, horum quoque interpretationum qui verbis tenacius inhaeserunt, collatio non est inutilia ad explanandam sepe sententiam. Latini ergo, ut dicere emperior, codices Veteris Testamenti, si necessaria fuerit, græcorum auctoritate emendandi sunt, et soror polissimum qui cum Septuaginta essent, ore uno interpretati esse perhibentur. Libros autem Novi Testamenti, si quid in latinis varietatibus titubat, græcia cedere oportere non dubium est, et maxime qui apud Ecclesiæ doctiores et diligentiores reperiuntur.

CAPUT XVI. — *Ut translatæ signa intelligentur, juxta linguarum notitiam, tum rerum.*

23. In translatis vero signis si qua forte ignota

(a) *De Civit. Dei*, lib. 18, c. 45.

(b) Inter eos trecentos, lib. 3, c. 23; Clemens Alexandrinus, lib. 1 Stromatum; Tyrillus Jerusalymitanus, Catechesi 4; Hilarius, in Psal. 2, etc.; sed ante hos Justinus martyris, qui in oratione ad Gentes, cellularum in quibus LXX interpretes Ptolemei jussa Scripturis versando sacrum recaverunt, testigia quedam Alexandrini se compexisse proficitur. Verum tamen Hieronymus in prefatione in Pentateuchum nescire se sit, « quia primus auctor septuaginta eis iulus Alexandrini mendacio suo extruxerit, quibus dividit eadem scriptarunt: quippe cum Aristoteles Ptolemei uperiuspedit, et multo post tempore Josephus nihil e tale reuterint, sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse. »

cogunt herere lectorem, partim linguarum notitia, partim rerum, investiganda sunt. Aliquid enim ad similitudinem valet, et procul dubio secretum quidam insinuat Silos piscina, ubi faciem lavare jesus est cui oculos Dominus luto de sputo facto ininxerat (*Joan. ix, 7*) : quod tamen nomen linguae incognita, nisi Evangelista interpretatus esset, tam magnus intellectus latenter. Sic etiam multa, que ab auctoribus eorumdem Librorum interpretata non sunt, nonnia hebraea, non est dubitandum habere non parvam vim atque adiutorium ad solvenda enigmata Scripturarum, si quis ea possit interpretari : quod nonnulli ejusdem linguae periti viri, non sane parvum beneficium posteris contulerunt, qui separata de Scripturis eadem omnia verba interpretati sunt ; et quid sit Adam, quid Eva, quid Abraham, quid Moyses ; sive etiam locorum nomina, quid sit Jerusalem, vel Sion, vel Jericho, vel Sina, vel Libanus, vel Jordanis ; vel quecumque alia in illa lingua nobis sunt incognita nomina : quibus aperitis et interpretatis, multe in Scripturis figuratae locutiones manifestantur.

24. Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus vel animantium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, que plerunque in Scripturis similitudines alienius gratia ponuntur. Nam et de serpente quod notum est, totum corpus cum pro capite objicere ferentibus, quantum illustrat sensum illum, quo Dominus jubet astutos nos esse sicut serpentes (*Math. x, 16*) ; ut scilicet pro capite nostro, quod es Christus, corpus potius consequentibus offeramus, ne fides christiana tanquam¹ necetur in nobis, si parcentes corpori negemus Deum ! vel illud, quod per cavernas angustias coactatus, deposita veteri tunica vires novas accipere dicitur, quantum concinit ad imitandam ipsam se pentis astutiam, exundumque ipsum veterem hominem, sicut Apostolus dicit, ut induamus novo (*Ephes. iv, 22, 24; Coloss. iii, 9, 10*) ; et exundum per angustias, dicente Domino, *Intrate per angustum portum* (*Math. vii, 13*) ! Ut ergo notitia naturae serpentis illustrat multas similitudines quas de hoc animante dare Scriptura consuevit ; sic ignorantia nonnullorum animalium quae non minus per similitudines commemorat, impedit plurimum intellectorem². Sic lapidum, sic herbarum, vel quecumque tenentur radicibus. Nam et carbunculi notitia, quod lucet in tenebris, multa illuminat etiam obscura librorum, ubicumque propter similitudinem ponitur ; et ignorantia berylli vel adamantis claudit plerunque intelligentiae fores. Nec aliam ob causam facile est intelligere pacem perpetuam significari oleum ramusculo, quem rediens ad arcum columba perfulit (*Gen. viii, 11*), nisi quia novimus et olei lenem contactum non facile alieno humore corrumpi, et arborem ipsam frondere perenniter. Multi autem propter ignorantiam hyssopi, dum nesciunt quam vim habeat, vel ad purgandum pulmonem, vel, ut dicitur, ad saxa radicibus

penetranda, cum sit herba brevis atque humili, omnino invenire non possunt quare sit dictum, *Asperges me hyssopo, et mundabor* (*Psal. l, 9*).

25. Numerorum etiam imperitia multa facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis. Ingenium quippe, ut ita dixerim, ingenium non probest non moveri quid sibi velit quod et Moyses, et Elias, et ipse Dominus quadraginta diebus jejunaverunt (*Exod. xxiv, 18*; *III Reg. xix, 8*; et *Math. iv, 2*). Cujus actionis figuratus quidam nodus, nisi hujus numeri cognitione et consideratione, non solvit. Habet enim denarius quater, tanquam cognitionem omnium rerum intextam temporibus. Quaternario namque numero et diurna et annua curricula peraguntur : diurna matutinaria, meridianis, vesperinis, nocturnisque horarum spatiis ; annua vernis, astivis, autumnalibus, hiemalibusque mensibus. A temporum autem delectatione dum in temporibus vivimus, propter aeternitatem in qua vivere volumus, abstinentiam et jejunandum est : quamvis temporum cursibus ipsa nobis insinuetur doctrina contemendorum temporum et appetendorum aeternorum. Porro autem denarius numerus Creatoris atque creaturae significat scientiam : nam trinitas Creatoris est, septenarius autem numerus creaturam indicat, propter vitam et corpus. Nam in illa tria sunt, unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est Deus (*Id. xxx, 37*) ; in corpore autem quatuor manifestissima apparent, quibus constat, elementa. In hoc ergo denario dum temporaliter nobis insinuantur, id est, quater ducitur, caste et continentier, a temporum delectatione vivere, hoc est quadraginta diebus jejunare monemur. Hoc Lex, cuius persona est in Moysi, hoc Propheta, cuius personam gerit Elias, hoc ipse Dominus monet ; qui tanquam testimonium habens ex Lege et Prophetis, medius inter illos in monte, tribus discipulis videntibus atque stupentibus, claruit (*Id., xvii, 9, 3*). Deinde ita quadratur quomodo quinqagenarius de quadragenario numero existat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter Pentecosten (*Act. ii*), et quomodo ter ductus propter tria tempora, ante Legem, sub Lege, sub Gratia, vel propter nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, adjuncta eminentius ipsa Trinitate, ad purgatissima Ecclesie mysterium referatur, perveniatque ad centum quinquaginta tres pisces, quos retia post resurrectionem Domini in dexteram partem missa ceperunt (*Joan. xxi, 11*). Ita multis aliis atque aliis numerorum formis quedam similitudinem in sanctis Libris secreta ponuntur, que propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt.

26. Non pauca etiam claudit atque obtigit nonnullarum rerum musicarum ignorantia. Nam et de psalteriis et cithara differentia, quidam non inconcinnae aliquas rerum figurae aperuit : et decem chordarum psalterium (*Psal. xxxii, 2*; et *Psal. xci, 4*), non importune inter doctos queritur utrum habeat aliquam musicam legem, que ad tantum nervorum numerum cogat ; an vero, si non habet, eo ipso magis sacrae accipiendus sit ipse numerus, vel propter decalogum

¹ Editi addunt hic, *capitula* ; que vox abest ab omnibus MSS.

In vulgaris, *lectorem*. At in MSS., *Intellectorem*

Legis, de quo item numero si queratur, nonnisi ad Creatorem creaturamque referendus est, vel propter superioris expositorum ipsum denarium. Et ille numerus ædificationis templi, qui commemoratur in Evangelio, quadraginta scilicet et sex annorum (*Ioan. ii, 20*), nescio quid musicum sonat; et relatus ad fabricam Domini corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos hereticos confiteri Filium Dei non falso, sed vero et humano corpore induitum: et numerum quippe et musicam plerisque locis in sanctis Scripturis honorabilitate posita invenimus.

CAPUT XVII. — *Origo fabula Musarum novem.*

27. Non enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui novem Musas Jovis et Memoriae filias esse flinxerunt. Refellit eos Varro, quo nescio utrum apud eos quisquam talium rerum doctior vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem nescio quam, non enim nomen recolo, locasse apud tres artifices ternam simulacra Musarum, quod in templo Apollinis donum ponere, ut quisquis artificem pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emeret. Itaque contigisse ut opera sua quoque illi artifices aequa pulchra explicarent, et placuisse civitati omnes novem, atque omnes esse emptas, ut in Apollinis templo dedicarentur; quibus postea dicit Hesiодum poetam impossuisse vocabula. Non ergo Jupiter novem Musas genuit, sed tres fabri ternas creaverunt. Tres autem non propterea illa civitas locaverat, quia in somnis eas viderat, aut tot se cuiusquam illorum oculis demonstraverant; sed quia facile erat animadvertere omnem sonum, que materies cantilenarum est, triformem esse natura. Aut enim voce editur, sicut eorum est qui faucibus sine organo canunt; aut flatu, sicut tubarum et tibiarum; aut pulsu, sicut in citharum et tympanis, et quibuslibet aliis que percutiendo canora sunt.

CAPUT XVIII. — *Profani si quid bene dixerunt, non aspernandum.*

28. Sed sive ita se habeat quod Varro retulit, sive non ita; nos tamen non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere potuerimus; nec ad illorum theatricas angas converti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus, quia earum repertorem⁴ dicunt esse Mercurium; aut quia justitiae virtutique templo dedicarunt, et quae corde gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitia virtusque fugienda est: immo vero quisquis bonus verusque christianus est, Domini sui esse intelligat, ubiunque invenerit veritatem, quam confitens⁵ et agnoscentis, etiam in Litteris sacris superstitionis figura repudiet; doletaque homines atque caveat, qui cognoscentes Deum, non ut Deum gloriscaverunt, aut gra-

tias egerunt, sed evanescerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est cor insipiens eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibili hominis, et volvorum, et quadrupedum, et serpentum (*Rom. i, 21* *sqq.*).

CAPUT XIX. — *Doctrinorum genera duo reperta apud Ethnicos.*

29. Sed ut totum istum locum, nam est maxime necessarius, diligentius explicemus; duo sunt genera doctrinarum, qua in gentilibus etiam moribus exercentur. Unum earum rerum quas instituerunt homines; alterum earum quas animadverterunt jam perfectas aut divinitus institutas. Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitionis est, partim non est.

CAPUT XX. — *Scientia quas homines instituerunt alias superstitionum plenæ. Catonis dictum lepidum.*

30. Superstitionis est quidquid institutum est ab hominibus ad facienda et colenda idola pertinentes, vel ad colendam sicuti Deum, creaturam patremve ullam creature; vel ad consultationes et pacta quedam significationum cum demonibus placita atque federa-ta, qualia sunt molimina magicarum artium, quæ quidem commemorare potius quam docere assolent poete. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, aruspicum et augurum libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligature atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, sive in praecantationibus, sive in quibusdam notis quos characteres vocant, sive in quibusque rebus suspendidis atque illigandis, vel etiam aptandis⁶ quodammodo, non ad temperationem corporum, sed ad quoddam significaciones aut occultas, aut etiam manifestas; quæ mitiore nomine physica vocant, ut quasi non superstitione implicare, sed natura prodesse videantur: sicut sunt inaures in summo aurium singularium, aut de struthionum ossibus ansu in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, ut dextera manu sinistrum pollicem teneas.

31. His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctum ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit: atque illud quod lapidem calcant, tamquam dirempitorem amicizie, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapso percussunt, si pariter ambulantibus intercurrat. Sed bellum est quod aliquando pueri vindicantur a canibus: nam plerunque tam superstitionis sunt quidam, ut etiam canem qui medius intervenerit, ferire audeant, non impune; namque a vano remedio cito ille interdum percussorem suum ad verum medicum mittit. Hinc sunt etiam illa, limen calcare cum ante domum suam transit; redire ad lectum, si quis dum se calceat sternaverit; redire domum, si procedens offenderit; cum vestis a sororibus roditur, plus tremere suspicio-

⁴ MSS. duo e vaticinis, *rinervi*. Alii, omnes codices, *memoria*. Sic vero etiam in lib. 2 de Crine, cap. 14, n. 41.

⁵ MSS. prope omnes, *eum non dicunt*.

⁶ MSS. plusquam viginti, *conferens*: consentit editio Am.

¹ Codices editi et MSS., *saltandis quodammodo*: excepto uno Heinigiano, cuius auctoritate restituimus, *optantia*.

ne' futuri mali, quam praesens damnum dolere. Unde illud eleganter dicunt est Catonis, qui eum esse consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret; respondit non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis rodarentur.

CAPUT XXI. — *Supersticio mathematicorum.*

32. Neque illi ab hoc genere perniciose superstitionis segregandi sunt, qui gentilicii, propter natum dierum considerationes, nunc autem vulgo mathematici vocantur. Nam et ipsi quamvis veram stellarum positionem, cum quisque nascitur, concententur, et aliquando etiam perversitant; tamen quod inde conantur vel actiones nostras vel actionum eventua praedicere, nimis errant, et vendunt imperitis hominibus miserabilem servitutem. Nam quisque liber ad hujusmodi mathematicum cum ingressus fuerit, dat pecuniam ut servus inde exeat aut Martis, aut Veneris, vel potius omnium siderum; quibus illi qui primi erraverunt, erroremque posteris propinquaverunt, vel bestiarum propter similitudinem, vel hominum ad ipsos homines honorandos imposuerunt vocabula. Non enim mirandum est, cum etiam proprioribus recentioribus temporibus, suds quod appellamus Luciferum, honori et nomini Cesaris Romani dicere conatus sunt (a). Et fortasse factum esset atqueisset in vetustatem, nisi avia ejus Venus praeoccupasset hoc nominis praedium; neque jure ullo ad heredes trajiceret, quod nunquam viva possederat aut possidendum petiverat. Nam ubi vacabat locus, neque alicuius priorum mortuorum honore tenebatur, factum est quod in rebus talibus fieri solet. Pro quintili enim et sextili mensibus, Julian atque Augustum vocamus, de honoribus hominum Iulii Caesaris et Augusti Caesaris nuncupatoe; ut facile qui voluerit intelligat etiam illa sidera prius sine his nominibus celo vagata esse: mortuis autem illis quorum honorare memoriam vel onacti sunt homines regia potestate, vel placuit humana vanitate, nomina eorum imponentes sideribus, eos ipsis sibi mortuos in celum levare videbantur. Sed quodlibet vocentur ab hominibus, sunt tamen sidera, quae Deus instituit et ordinavit ut volvit; et est certus motus illorum, quo tempora distinguuntur atque varianter. Quem motum notare, cum quisque nascitur, modo se habeat, facile est, per eorum inventas conscriptasque regulas, quos sancta Scriptura condemnat, dicens: *Si enim tantum potuerunt scire, ut possent astimare auctulum, quomodo ejus Dominum non facilius inservenunt* (*Sap. xiii, 9*)?

CAPUT XXII. — *Observatio siderum ad cognoscendam vitam vanam.*

33. Sed ex ea notione velle nascentium mores, actus, eventua praedicere, magnus error et magna dementia est. Et apud eos quidem qui talia dediscenda didiebant, sine ultra dubitatione refellitur hinc superstitionis enim quas vocant, rotatio

^a Sic MSS. melioris note. At editio, *timere suspicionem*

(a) sic Virg. Ecl. 9:

Ecce bionzi processit casaris astrum.

est siderum, quomodo se habebant cum ille nasceretur, de quo isti miseri a miserioribus consuluntur. Fieri autem potest, ut aliqui gemini tam sequaciter fundantur ex utero, ut intervallum temporis inter eos nullum possit apprehendi, et constellationum numeris annotari. Unde necesse est nonnullos geminos easdem habere constellationes, cum paria rerum, vel quas agunt vel quas patiuntur, eventu non habeant, sed plerunque ita disparia, ut alius felicissimus, alius infelicissimus viva: sicut Esau et Jacob geminos accepimus natos, ita ut Jacob, qui posterior nascetur, manus plantam precedentis fratris tenens inventetur (*Gen. xxv, 25*). Horum certe dies atque hora nascientium aliter notari non posset, nisi ut amborum constellationes esset una; quantum autem intersit inter amborum mores, facta, labores atque successus, Scriptura testis est, jam ore omnium gentium peraggata¹.

34. Neque enim ad rem pertinet, quod dicunt ipsum momentum minimum atque angustissimum temporis, quod geminorum partum distinguit, multum valere in rerum natura atque celestium corporum rapidissima velocitate. Eisi enim comedam ut plurimum valent, tamen in constellationibus a mathematicis inventi non potest, quibus inspectis se fata dicere proficitur. Quod ergo in constellationibus non inventi, quas necesse est unas inspiciat, sive de Jacob, sive de ejus fratre consuluntur; quid ei prodest si distat in celo quod temere securus infamat, et non distat² in tabula quam frustea sollicitus intetur? Quare iste quoque opiniones qibusdam rerum signis humana presumptione instituit, ad eadem illa quasi quedam cum demonibus pacta et convenita referenda sunt.

CAPUT XXII. — *Car repudianda gentiliciorum scientia.*

35. Hinc enim fit ut occulto quodam iudicio divino, cupidi malarum rerum homines tradantur illudendi et decipiendi pro meritis voluntatum suarum. illudentibus eo atque decipientibus praevaricatoribus angelis, quibus ista mundi pars infama, secundum pulcherrimum ordinem rerum, divina providentia lege subjacta est. Quibus illusionibus et decipcionibus evenit, ut istis superstitionis et perniciose divinationum generibus multa praterita et futura dicantur, nec aliter accidunt, quam dicuntur; multaque observantibus secundum observationes suas eteniant, quibus implicati curiosiores flant, et sese magis magisque inserant multiplicibus iniquis perniciossimis erroris. Hoc genus fornicationis anima salubriter divit. Scriptura non tacit; neque ab ea sic deterrit a iram, ut propterea talia negaret esse sectandas quia falsa dicuntur a professoribus eorum, sed etiam si dixerint robit, impit, et ita evenerit, ne credatis eis (*Deut. xiii, 4-5*). Non enim quia imago Samuelis mortui Sauli regi

¹ MSS. tres pernigeta.

² In excusis haecenus, si dicas in celo.... et non dicas in tabula, sed lacunata ex v. s. reponeadu utroque loco di. 4.2: quandoquidem id est in statu, quod Mathematici garrunt, anomalous vel iniquum quo geminorum pars distinguitur, in tanta colestium corporum velocitate valere plurimum.

vera prænuntiavit (*I Reg. xxviii, 14-20; Eccl. xlvi, 25.*) propriea talis sacrilegia, quibus imago illa præsentata est, minus execranda sunt: aut quia in Actibus Apostolorum ventriloqua¹ femina verum testimonium perhibuit Apostolis Domini, idecirco Paulus apostolus pepercit illi spiritui, ac non potius feminam illius dæmonii correptione atque exclusione mundavit (*Act. xvi, 16-18*).

56. Omnes igitur artes hujusmodi vel nugatoria vel noxiae superstitionis, ex quadam pestifera societate hominum et dæmonum, quasi pacta quedam infidelis et dolosa amicitie constituta, penitus sunt repudianda et fugienda christiano: *Non quod idolum sit aliquid*, ait Apostolus, *sed quia quæ immolant, dæmonis immolant, et non Deo*; *nolo autem vos socios dæmoniorum fieri* (*I Cor. x, 19, 20*). Quod autem de idolis, et de immolationibus, quæ honori eorum exhibentur, dixit Apostolus, hoc de omnibus imaginariis signis sentiendum est, quæ vel ad cultum idolorum, vel ad creaturarum ejusque partes tanquam Deum collendas trahunt, vel ad remedium aliarumque observationum euram pertinent; quæ non sunt divinitus ad dilectionem Dei et proximi tanquam publice constituta, sed per privatas appetitiones rerum temporum corda dissipant miserorum. In omnibus ergo istis doctrinis societas dæmonum formidanda atque vitanda est, quæ nihil cum principe suo diabolo nisi reditum nostrum claudere atque obscurare conantur. Sicut autem de stellis, quas condidit et ordinavit Deus, humana et deceptoria conjectura ab hominibus instituta sunt; sic etiam de quibusque nascentibus vel quoque modo divine providentie administratione existentibus rebus, multi multa humanis suspicionibus, quasi regulariter conjectata², litteris mandaverunt, si forte insolite acciderint, tanquam si mala pariat, aut fulmine aliquid percutiatur.

CAPUT XXXIV. — *Societas et pactum cum dæmonibus in superstitione rerum usu.*

57. Quæ omnia tantum valent, quantum presumptione animorum quasi communi quædam lingua cum dæmonibus federata sunt. Quæ tamen plena sunt omnia pestifera: curiositatis, cruciantis sollicitudinis, mortiferæ servitutis. Non enim quia valeant, animadversa sunt; sed animadvertingo atque signando factum est ut valerent. Et ideo diversis diverse prænuntiunt secundum cogitationes et presumptiones suas. Illi enim spiritus qui decipere volunt, talia procurant cique, qualibus eum irre uitum per suspicções et consensiones ejus vident. Sicut enim, verbi gratia,

¹ MSS. tres, *ventiloqua*. Verius ali, *ventriloqua*. Græce, *eggastimuthos*, uti *Pythons* mulier, *I Reg. xxviii, 7*, vocatur apud LXX inter retes, qui hanc vocem passim adhibent; eamque Basilius in Isai, viii, 19, interpretabat ad hec verba, *τέλεσατε eggastimuthous*; *Hoc est, sit, qui in Pythone futura predictum, per ventrem obcessi, ipso spiritu loquente, qui et de terra loquuntur, inania quedam effutientes.* ² Amotiværathic Erasmus ad orationib[us] libri, fuisse suo etiam tempore apud Iulios divinatorum genus, qui sic dicti sunt, quod ore non edentes soaram, per ventrem loqui visi sunt.

³ Editi, *conjecta litteris*. At MSS., *conjectata*.

⁴ MSS. quinque, *servando*.

una figura littere X que decessatim notatur, aliud apud Graecos, aliud apud Latinos valet, non natura, sed placito et consensione significandi; et ideo qui utramque linguam novit, si homini Graeco velit aliquid significare scribendo, non in ea significatione ponit hanc litteram, in qua eam ponit cum homini scribit Latino: et Beta uno eodemque sono, apud Graecos littera, apud Latinos oleris nomen est; et cum dico, *Lego*, in his duabus syllabis, aliud Græcus, aliud Latinus intelligit: sicut ergo haec omnes significationes pro sua: cuiusque societatis consensione animos movent, et quia diversa consensio est, diverse mouent; nec ideo consenserunt in eas homines, quia jam valebant ad significationem, sed ideo valent, quia consenserunt in eas: sic etiam illa signa, quibus perniciose dæmonum societas comparatur, pro cuiusque observationibus valent. Quod manifestissime ostendit ritus augurum, qui et antequam observent, et postquam observata signa temerint, id agunt ne videant volutas, aut audiant voces avium; quia nulla ista signa sunt, nisi consensus observantis accedit.

CAPUT XXV. — *In institutis humanis non superstitionis quedam superflua, quedam commoda et necessaria.*

58. Quibus amputatis atque eradicatis ab animo christiano, deinceps videndie sunt institutiones hominum non superstitione, id est, non cum dæmonibus, sed cum ipsis hominibus instituta. Namque omnia quæ ideo valent inter homines, quia placuit inter eos ut valeant, instituta hominum sunt: quorum partim superflua luxuriosaque instituta sunt, partim commoda et necessaria. Illa enim signa que saltando faciunt histrio[n]es, si natura; non instituto et consensione hominum valerent; non primis temporibus, saltante pantomimo (*a*), præcep[er]t promulgat[us] populus Carthaginis quid saltator vellet intelligi. Quod adhuc multi meminerunt senes, quorum relatu haec solentis audi[re]. Quod ideo credendum est, quia nunc quoque si quis theatrum talium signarum imperitus intraverit, nisi ei dicatur ab altero quid illi motus significent, frustra totus intentus est. Appetunt tamen omnes quedam similitudinem in significando, ut ipsa signa, in quantum possunt, rebus quæ significantur similia sint. Sed quia multis modis simile aliquid alicui potest esse, non constant talia signa inter homines, nisi consensus accedit.

59. In picturis vero et statu[m], tacerisque hujusmodi simulatis operibus, maxime peritorum artificiis, nemo errat cum similia viderit, ut agnoscat quibus sint rebus similia. Et hoc totum genus inter superflua hominum instituta numerandum est, nisi cum interest quid eorum, quæ de causa, et ubi, et quando, et eni[m] auctoritate sint. Millia denique fictarum fabularum et filiarum, quarum mendacibus homines delectantur, humana instituta sunt. Et millia magis hominum propria, quæ si seipsis habent, existimanda sunt, quam quæque falsa atque mendacia. Commoda vero et necessaria

(a) *Pantomimus*, qui quolibet gestus moresque exprimebat.

hominum cum hominibus instituta sunt, quaecumque in habitu et cultu corporis ad sexus vel honores discernendos differentia placuit; et innumerabilia genera significationum sine quibus humanae societas, aut non omnino, aut minus commodè geritur; queque in ponderibus atque mersuris, et numerorum impressionibus vel astimationibus, suaenique civitati et populo sunt propria; et ex altera hujusmodi, que nisi hominum instituta essent, non per diversos populos varia essent, nec in ipsis singulis populis pro arbitrio suorum principum mutarentur.

40. Sed haec tota pars humanorum institutorum, que ad usum vite necessarium proficiunt, nequaquam est fugienda christiano; immo etiam quantum satis est, intuenda, memoriaque retinenda.

CAPUT XXVI. — *Quae hominum instituta fugienda, et quae amplectenda sint.*

Adumbrata enim quedam et naturalibus utemque similia hominum instituta sunt. Quae cum ea que ad societatem, ut dictum est, de monum pertinent, penitus repudianda sunt et detestanda: ea vero que homines cum hominibus habent, assumenda, in quantum non sunt luxuriosi atque superflui; et maxime litterarum figurae, sine quibus legere non possumus, linguarumque varietas quantum satis est, de qua superiorius disputavimus. Ex eo generе sunt etiam notae, quas qui diciderunt proprie jam notarii appellantur. Utilia sunt ista, nec discontur illicite, nec superstitione implicant, nec luxu enervant, si tantum occupent, ut majoribus rebus, ad quas adipiscendas servire debent, non sint impedimento.

CAPUT XXVII. — *Scientiarum quas homines non instituerunt, aliquæ junt ad intelligentiam Scripturarum.*

41. Jamvero illa que non instituendo, sed aut transacta temporibus, aut divinitus instituta, investigando homines prodiderunt, ubicumque discantur, non sunt hominum instituta existimanda. Quorum alia sunt ad sensum corporis, alia vero ad rationem animi pertinentia. Sed illa que sensu corporis attinguntur, vel narrata credimus, vel demonstrata sentimus, vel experts conjicimus.

CAPUT XXVIII. — *Historia quatenus junt.*

42. Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea que appellatur historia, plurimum nos adjuvat ad sancto. Libros intelligendos, etiam praeter Ecclesiam puerili eruditione dicuntur. Nam et per Olympias, et per Consulum nomina multa sepe queruntur a nobis; et ignorantia consuluntur, quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coagit errare, ut potarent quadraginta sex annorum aetate passum esse Dominum, quia per tot annos adificatum templum esse dictum est a Iudeis, quod imaginem Domini corporis habebat. Et annorum quidem fere trigesita baptizatum esse retinemus auctoritate evangelica (*Luc. m. 23*): sed postea quot annos in hac vita egerit, quanquam textu ipso actionum ejus animadvertisse possit; tamen ne aliunde caligo dubitationis oriantur, de historia gentium collata cum Evangelio, liqui-

dus certiusque colligitur. Tunc enim videbitur non frustra esse dictum, quod quadraginta sex annis templo adificatum sit, ut cum referri iste numerus ad aetatem Domini non potuerit, ad secretiorem instrumentum humani corporis referatur, quo indi proprios non dignatus est unius Dei Filius, per quem facta sunt omnia.

43. De utilitate autem historie, ut omniam Grecos, quantam noster Ambrosius questionem solvit, calumniantibus Platonis lectoribus et dilectoribus; qui dicere ausi sunt omnes Domini nostri Jesu Christi sententias, quas morari et predicare coguntur, de Platonis libris enim didicisse, quoniam longe ante humanum adventum Domini Platonem fuisse, negari non potest! Nonne memoratus episcopus, considerata historia gentium, cum reperisset Platonem Jeremie temporibus profectum fuisse in Aegyptum, ubi propheta ille tunc erat (*a*), probabilius esse ostendit quod Plato potius nostris Litteris per Jeremiam fuerit imbutus, ut illa posset docere vel scribere quæ jure landantur? Autem Litteras enim gentis Hebreorum, in qua unus Dei cultus emicuit, ex qua secundum carnem venit Dominus noster, nec ipse quidem Pythagoras fuit, a cuius posteris Platonem theologiam didicisse isti asserunt. Ita consideratis temporibus, sit multo credibilis istos potius de Litteris nostris habuisse quæcumque bona et vera dixerunt, quam de Platonis Dominum Jsum Christum, quod dementisimum est credere.

44. Narratione autem historica cum preterita etiam hominum instituta narrantur, non inter humana instituta ipsa historia numeranda est; quia jam que transierunt, nec infecta fieri possunt, in ordine temporum habenda sunt, quorum est conditor et administrator Deus. Aliud est enim facta narrare, aliud docere facienda. Historia facta narrat fideliter atque utiliter; libri autem aruspicum, et queque similes litteræ, facienda vel observanda intendunt docere, monitoris auctoritas, non indicis ¹ fidei.

CAPUT XXIX. — *Ad Scripturarum intelligentiam quatenus conducat animalium, herbarum, etc., praeritum que sidicrum cogitio.*

45. Est etiam narratio demonstrationi similis, qua non preterita, sed praesentia indicatur ignorari. In quo genere sunt quaecumque de locorum situ, naturisque animalium, litorum, herbarum, lapidum, aliorumque corporum scripta sunt. De quo genere superiorius egimus, eamque cognitionem valere ad arnigmata Scripturarum solvenda docuimus: non ut pro quibusdam signis adhibeantur, tanquam ad remedia vel machinamenta superstitionis alicujus; nam et illud genus jam distinctum ab hoc licito et libero separavimus. Aliud est enim dicere, Tritam istam herbam si biberis, venter non dolebit; et aliud est dicere, Istam herbam collo si suspenderis, venter non dolebit. Ibi enim probatur contemporatio salubris, hic significatio superstitionis dannatur. Quanquam ubi praecantationes,

¹ Editi, indicis. Patet legendum cum melioris note misc., indicis.

(a) ii retract. cap. 4, n. 2.

et invocationes, et characteres non sunt, plerumque dubium est utrum res quae alligatur, aut quoquo modo adjungitur sanando corpori, vi nature valeat, quod liberum adhibendum est, an significativa quadam obligatione proveniat, quod tanto prudentius oportet cavere et rationum, quanto efficacius prodesse videbitur. Sed ubi latet qua causa quid valeat, quo animo quisque utatur interest, duntaxat in sanandis vel temperandis corporibus, sive in medicina, sive in agricultura.

46. Siderum autem et gnosendorum non narratio, sed demonstratio est, quorum perpaucia Scriptura commemorat. Sicut autem plurimis notis est lunae curus, qui etiam ad passum Domini anniversarie celebrandam solemnitatem adhibetur; sic paucissimis ceterorum quoque siderum vel ortus, vel occasus, vel alia quelibet momenta sine ullo sunt errore non assima. Quae per seipsum cognitione, quanquam superstitione non alliget, non multum tamen ac prope nihil adjuvat tractationem divinarum Scripturarum, et infructuosa intentione plus impedit; et quia familiaris est perniciosissimo errori fata fata cantantium, commodius honestiusque contemnitur. Habet autem praeter demonstrationem presentium, etiam præteriorum narrationi simile aliiquid, quod a presenti positione, motuque siderum, et in præterita eorum vestigia regulariter licet recurrere. Habet etiam futurorum regulares conjecturas, non suspiciose et ominosas, sed ratis et certas; non ut ex eis aliquid trahere in nostra facta¹ et eventu tentemus, qualia genitiliciorum deliramenta sunt, sed quantum ad ipsa perirent sidera. Nam sicut is qui computat lunam, cum hodie inspexerit quotannis, et ante quolibet annos quota fuerit, et post quolibet annos quota futura sit potest dicere; sic de unoquoque siderum, qui ea perite computant, respondere consueverunt. De qua tota cognitione, quantum ad usum ejus attinet, quid mihi videretur aperui.

CAPUT XXX. — *Quid codem conferant artes mechanicae.*

47. Artium etiam ceterarum, quibus aliiquid fabricatur, vel quod remaneat post operationem artificis ab illo effectum, sicut domus, et scannum, et vas aliquod, atque alia hujuscemodi; vel que ministerium non quodam exhibent operanti Deo, sicut medicina, et agricultura, et gubernatio; vel quarum omnis effectus est actio, sicut saltationum et cursionum et luctaminum: harum ergo cunctarum artium de præteritis experimenta faciunt etiam futura conjici; nam nullus earum artifex membra movet in operando, nisi præteriorum memoriam cum futurorum expectatione contextat. Illarum autem cognitione tenuiter in ipsa humana vita cursusque usurpanda est, non ad operandum, nisi forte officium aliquod cogat, de quo nunc non agimus; sed ad judicandum, ne omnino nesciamus quid Scriptura velit insinuare, cum de his artibus aliquas figuratas locutiones inserit.

CAPUT XXXI. — *Quid juvet dialectica. Sophismata.*

48. Restant ea que non ad corporis sensus, sed ad rationem animi pertinent, ubi disciplina regnat

¹ *Sed Am. Er. et Mus. sex, in nostra fata.*

disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera questionum, que in Litteris sanctis sunt penetranda et dissolvenda, plurimum valet: tantum ibi cavenda est libido rixandi, et puerilia quedam ostentatio decipiendi adversariorum. Sunt enim multa que appellantur sophismata, falsae conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantur, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus diligenter attentos decipient. Propositum enim quidam, dicens ei cum quo loquebatur: *Quod ego sum, tu non es. At ille consensit: verum enim erat ex parte, vel in ipso quod iste insidiatus, ille simplex erat. Tunc iste addidit: Ego autem homo sum. Hoc quoque cum ab illo accepisti, conclusit dicens: Tu igitur non es homo (a).* Quod genus captiogarm conclusionum Scriptura, quantum ex timo, delestatur illo loco, ubi dictum est: *Qui sophisticè loquitur, odibilis est (Ecclesi. xxxvii, 23).* Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam gravitatem deret, verborum ornamenta conseruant, sophistici dicuntur.

49. Sunt etiam vera connexiones ratiocinationis falsas habentes sententias, que consequuntur errorem illius cum quo agitur: que tamen ad hoc inferuntur a hono et docto homine, ut in iis erubescens illi cuius errorum consequuntur, evadantur relinquat errorem; quia si in eodem manere voluerit, necesse est etiam illa quo dannat. tenere cogatur. Non enim vera inferebat Apostolus, cum diceret, *Neque Christus resurrexit; et illa alia, Inanis est predicatione nostra, inanis est et fides vestra (1 Cor. xv, 14);* et deinceps alia quo omnino falsa sunt, quia et Christus resurrexit, et non erat inanis predicatione eorum qui hoc annuntiabant, nec fides eorum qui hoc crediderant: sed ista falsa verissime connectabantur illi sententiae quae dicebatur non esse resurrectionem mortuorum. Iстis autem falsis repudiatis, quoniam vera erant si mortui non resurgent, consequens erit resurrectio mortuorum. Cum ergo sint vera connexiones, non solum verarum, sed etiam falsarum sententiarum, facile est veritatem connexionum etiam in scholis illis discere, que præter Ecclesiam sunt. Sententiarum autem veritas in sanctis Libris ecclesiasticis investiganda est.

CAPUT XXXII. — *Veritas connexionum non ab hominibus instituta est, sed tantum observata.*

50. Ipsa tamen veritas connexionum non instituta, sed animadversa est ab hominibus et notata, ut cam possint vel discere vel docere: nam est in rerum ratione perpetua et divinitus insita. Sicut enim qui narrat ordinem temporum, non eum ipse componit; et locorum situs, aut naturas animalium vel stirpium vel lapidum qui ostendit, non res ostendit ab hominibus institutas; et ille qui demonstrat sidera eorumque motus, non a se vel ab homine aliquo rem institutam demonstrat: sic etiam qui dicit, Cum falsum est quod consequitur, necesse est ut falsum sit quod præcedit; verissime dicit, neque ipse facit ut ita sit, sed tantum ita esse demonstrat. Ex

(a) *Boc syllogismo quidam adorsus Diogenem, ipsa facta & Diogene conversione captus deridebatur.*

hac regula illud est quod de apostolo Paulo commemorandum : preeedit enim non esse resurrectionem mortuorum , quod dicebant illi quorum errorem desinere volebat Apostolus . Porro illam sententiam precedentem , qua dicebant non esse resurrectionem mortuorum , necessario sequitur , Neque Christus resurrexit : hoc autem quod sequitur , falsum est ; Christus enim resurrexit : falsum est ergo et quod preeedit ; preeedit autem , non esse resurrectionem mortuorum est igitur resurrectio mortuorum . Quid totum breviter ita dicitur : Si non est resurrectio mortuorum , neque Christus resurrexit : Christus autem resurrexit ; est igitur resurrectio mortuorum . Hoc ergo , ut consequenti ablatu auctoratu etiam necessario quod preeedit , non instituerunt homines , sed ostenderunt . Et hec regula pertinet ad veritatem connexionum , non ad veritatem sententiarum .

CAPUT XXXIII. — *In falsis sententiis conclusiones verae esse possunt , et in verbis falsis .*

51. Sed in hoc loco de resurrectione cum agetur , et regula connexionis vera est , et ipsa in conclusione sententia . In falsis autem sententiis , connexionis veritas est isto modo : facimus aliquem concessisse . Si animal est cochlea , vocem habet ; hoc concessso , cum probatum fuerit vocem cochleam non habere , quoniam consequenti ablatu illud quod preeedit auctoratur , concluditur non esse animal cochleam . Quae sententia falsa est , sed ex concessso falso vera est conclusionis connexionio . Veritas itaque sententiae per seipsum valet ; veritas autem connexionis ex ejus cum quo agitur , opinione vel concessione consistit . Ideo autem , ut supra diximus , inferior vera connexione quod falsum est , ut eum cuius errorum corrigere voluntus , penitent concessione precedenter , quorum consequentia videt case responda . Jam hinc intelligere facile est , sicut in falsis sententiis veras , sic in verbis sententiis falsas conclusiones esse posse . Fas enim aliquem proposuisse ; Si justus est ille , bonus est , et esse concessum ; deinde assumpsisse . Non est autem justus ; quo item concessso , intulisse conclusionem . Non est igitur bonus . Quae tamen etsi vera sint omnia , non est tamen vera regula conclusionis . Non enim sicut ablatu consequenti auctoratur necessario quod preeedit . Ita etiam ablatu precedenti auctoratur necessario quod consequitur . Quia verum est , cum dicimus , Si orator est , homo est : ex qua propositione si assumimus , Non est autem orator ; non erit consequens cum intuleris . Non est igitur homo .

CAPUT XXXIV. — *Allud est nosse leges conclusionum , allud veritatem sententiarum .*

52. Quapropter aliud est nosse regulas connexionum , aliud sententiarum veritatem . In illis discitur quid sit consequens , quid non consequens , quid repugnans . Consequens est . Si orator est , homo est : inconsequens . Si homo est , orator est : repugnans . Si homo est , quadrupes est . Hic ergo de ipsa connexione judicator . In veritate autem sententiarum ipsae per se sententiae , non earum connexionio consideranda est : sed veris certius sententiae , cum inservit

vera connexione junguntur , etiam ipsae certe hanc facesse est . Quidam autem sic se jacent , cum veritatem connexionem didicerint , quasi sententiarum ipsa sit veritas . Et rursus ; quidam plerisque retinentes veram sententialia , male se contemnunt , quia leges conclusionis ignorant ; enim melius sit qui novit esse resurrectionem mortuorum , quam ille qui novit consequens esse , ut si resurrectio mortuorum non est , neque Christus resurrexit .

CAPUT XXXV. — *Scientia definiendi et dividendi non est falsa etiam si falsa adhibentur . Falsum quid .*

53. Item scientia definiendi ; dividendi , atque partiendi , quanquam etiam rebus falsis plerisque adhibentur , ipsa tamen falsa non est , neque ab hominibus instituta ; sed in rerum fatigis comperta . Non enim quia et fabulis suis eam posse , et opinionibus erroris sui vel falsi philosophi , vel etiam hereticorum , hoc est , falsi christiani adhibere consueverunt , propter eas falsum est neque in definitendo , neque in dividendo aut partiendo , aliquid complectendum esse quod ad rem ipsam non pertinet , aut aliquid quod pertinet praeterendum . Hoc verum est , etiam si ea que definitur aut distributuntur , vera non sint . Nam et ipsorum falsum definitio , cum dicimus falsum essa significacionem rei non ita se habentis ut significatur , sive alio aliquo modo : que definitio vera est , quamvis falsum verum esse non possit . Possumus etiam dividere , dicentes , duo esse genera falsi : unum eorum quae omnino esse non possunt ; alterum eorum quae non sunt , quamvis esse possint . Nam qui dicit se ipsum et tria undecim esse , id dicit quod omnino esse non potest : qui autem dicit calendis , verbi gratia , januarii plus , iamenels factum non sit , id tamen dicit quod fieri potuerit . Definitio igitur et divisio falsorum potest esse verissima , quamvis falsa ipsa utique vera non sint .

CAPUT XXXVI. — *Eloquentiae praecepta vera sunt , quamvis eis interdum falsa persuaderentur .*

54. Sunt etiam quedam praecepta uberioris disputationis , quae jam eloquientia nominatur , quae nihil minus vera sunt , quamvis eis possint etiam falsa persuaderi : sed quia et vera possunt¹ , non est facultas ipsa culpabilis , sed ea male utentium perversitas . Nam neque hoc ab hominibus institutum est , ut charitatis expressio conciliat auditorum , aut ut facile quod intendit , in-iunct brevis et aperita narratio , et varietas ejus sine fastidio teneat intentos ; et ceterae hujusmodi observationes , que sive in falsis sive in verbis causis , vere sunt tamen , in quantum vel sciri vel credi aliquid faciunt , aut ad expetendum fugiendum animos movent , et invente potius quod ita se habeant , quam ut ita se haberent institute .

CAPUT XXXVII. — *Quae utilitas rhetorica et dialectica .*

55. Sed haec pars² cum discitur , magis ut proferat-

¹ Editi , vera esse possunt . MSS. , vera possunt : supple , persuaderi .

² Editi , veritatis expressio . At MSS. octodecim , charitatis .

³ Unicus MS. , hec vero . Non editores Bod . Ans . Ep . 66 do-

mus ea que intellecta sunt, quam ut intelligamus, adhibenda est. Illa vero conclusionum et definitionum et distributionum, plurimum intellectorem adjuvat: tantum absit error, quo videntur homines sibi ipsam beatas vite veritatem didicisse, cum ista didicerint. Quanquam plerumque accidat ut facilius homines res eas assequantur, propter quas assequendas ista discuntur, quam salium praeceptorum nodosissimas et spiritus-simias disciplinas. Tanquam si quispiam dare volens precepta ambulandi, moneat non esse levandum posteriorem pedem, nisi cum posueris priorem, deinde minutatum quemadmodum articulorum et poplitum cardines oporteat mouere, describat. Vera enim dicit, nec aliter ambulari potest; sed facilius homines huc faciendo ambulant, quam animadvertiscum faciunt, aut intelligent cum audiunt. Qui autem ambulare non possunt, multo minus ea curant, que nec experiencinge pressunt attendere. Ita plerumque certius ingeniosus videt non esse ratam conclusionem, quam praecepta ejus capi; tardus autem non eam videt; sed multo minus quod de illa praecepitur: magisque in his omnibus ipsa spectacula veritatis sepe deletant, quam ex eis in disputando aut iudicando adjuvamus; nisi forte quod exercitatione reddunt ingenio, si etiam maligniora aut inflatione non reditant; hoc est, ut mihi decipere verisimili sermone atque interrogacionibus ament, aut aliquid magnum, quo se bonis atque innocentibus anteponant, se assecutus patent qui ista didicerunt.

CAPUT XXXVIII. — Numerorum scientia non est hominum instituta, sed est rerum natura est ab hominibus adveniens.

56. Jamvero numeri disciplina cuiilibet tardissimo claram est quod non sit ab hominibus instituta, sed potius indagata atque inventa. Non enim sicut primam syllabam italicie, quam brevem pronuntiaverunt veteres, voluit Virgilius, et longa facta est; ita quisquam potest efficere cum voluerit, ut ter terna aut non sint novem, aut non possint effigere quadratam figuram, aut non ad ternarium numerum tripla sint, ad senarium sesquialia, ad nullum dupla, quia intelligibiles numeri semissem non habent. Sive ergo in seipsis considerentur, sive ad figurarum aut ad sonorum aliarumve motionum leges numeri adhibeantur, incommutabilis regulas habent, neque ullo modo ab hominibus institutas, sed ingeniosor sagacitate compertas.

57. Que tamen omnia quisquis ita dilexerit, ut jactare se inter imperitos velit, et non potius querere unde sint vera, que tantummodo vera esse persenserit; et unde quedam non solum vera sed etiam incommutabilia, que incommutabilia esse comprehendenterit; ac si a specie corporum usque ad humanam mentem pervenient, cum et ipsam mutabilem inventerit. quid nunc docet, siue indecta sit, constituta tamen inter incommutabilem supra se veritatem, et mutabilitia infra se extera, ad unius Dei laudem atque

vom vno, cum discatur: alii decem colles, cum dicuntur, Ali Lov., cum discutitur.

dilectionem cuncta convertere, a quo cuncta esse cognoscit; doctus videri potest, esse autem sapiens nullo modo.

CAPUT XXXIX. — Quibus ex supra notitia disciplinis quovad animo danda opera. Leges humanae.

58. Quamobrem videtur mihi studiosis et ingeniosis adolescentibus, et timentibus Deum, beatamque vitam querentibus, salubriter praecepi ut nullas doctrinas que preter Ecclesiam Christi exercentur, tanquam ad beatam vitam capessendam secure sequi audeant, sed eas sobrie diligenterque dijudicent: et si quas invenerint ab hominibus institutas, varias propter diversam voluntatem instituentur, et ignotas propter suspiciones errantium, maxime si habent etiam cum demonibus initiam societatem per quarundam significationum quasi quedam pacta atque conventa: repudient penitus et detestentur; alienent etiam studium a superfluis et luxuriosis hominum institutis. Illa vero instituta hominum, que ad societatem convivientium valent, pro ipsa bujus vita necessitate non negligant. In ceteris autem doctrinis, que apud gentes inveniuntur, propter historiam rerum, vel præteriti temporis vel præsens, ad sensus corporis pertinentium, quibus etiam utilium artium corporalium experimenta et conjecturae annumerantur, et propter rationem disputatio[n]is et numeri, nihil utile esse arbitror. In quibus omnibus tenendum est,

No quid nimis;
(tert. in Andr., act. I, scen. I.)

et maxime in iis quia ad corporis sensus pertinencia, volvuntur temporibus, et continentur locis.

59. Sicut autem quidam de verbis omnibus et non minibus hebreis, et syris, et argyptiis, vel si qua alia lingua in Scripturis sanctis inveniri potest, que in eis sine interpretatione sunt posita, fecerunt, ut ea separatim interpretarentur; et quod Eusebius fecit de temporum historia propter divinorum Librorum questiones, que usum ejus flagitant: quod ergo hi fecerunt de his rebus, ut non sit necesse christiano in multis propter paucia laborare; sic video posse fieri, si quem eorum qui possunt, benignam sane operam fraterne militati delectet impendere, ut quocunque terrarum locos, queve animalia vel herbas atque arbores sive lapides vel metalla incognita, speci-sque quilibet Scriptura commemorat, ea generatim diligens, sola exposita litteris mandet. Potest etiam de numeris fieri, ut eorum tantummodo numerorum exposita ratio conscribatur, quos divina Scriptura minit. Qnorum aliqua aut omnia forte jam facta sunt, sicut multa que a bonis doctis christianis elaborata atque conscripta non arbitrabantur, invenimus³; sed sive propter turbas negligentium, sive propter invidornm occidentiones latent. Quod utrum de ratione disputandi fieri possit, ignoro: et videtur mihi non posse, quia per toum texum Scripturarum colligata est nervorum vice; et ideo magis ad ambigua solvenda

³ Fr. et Lov., convenientiam: pro quo Rad. Am. et MSS., convenientem.

⁴ Sic novendecim MSS. At vulgati habent: *atque conscientia arbitramur, non inventum.*

et explicanda, de quibus post loquemur, legentes adjuval, quam ad incognita signa, de quibus nunc agimus, cognoscenda.

CAPUT XL.—*Ab Ethnici si quid recte dictum, in nostrum usum est convertendum.*

60. Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostra accommodata dixerunt, maxime Platonicci, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoriibus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægyptii non solum idola habebant et onera gravia, que populus Israel detestarentur et fugerent, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, que ille populus exiens de Ægypto, sibi potius tanquam ad usum in diuine clanculo vindicavit; non auctoritate propria, sed preceptio Dei, ipsis Ægyptiis nescientem commodanibus ea, quibus non bene utebantur (*Exod. iii, 22, et xii, 35*): sic doctrinae omnes Gentilium non solum simulata et superstitionis figurae gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, que unusquisque nostrum duce Christo de societate Gentilium exiens, debet abominari atque de itare; sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quadam mortui precepta utilissima continent, deque ipsis uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos: quod eorum tanquam aurum et argenteum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinae providentiae, que ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injurioso ad obsequia de mortuorum abutuntur, cum ab eorum misera societate rese animo separat, debet ab eis auferre christianos ad usum justum prædicandi Evangelii. Vestem quoque illorum, id est, hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanae societati, qua in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum convertenda christianum.

61. Nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcentiam exierit de Ægypto Cyprianus doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactanius? quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis tecum? quanto innumerablem Greec? Quod prius ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecerat, de quo scriptum est quod eruditus fuerit omni sapientia Ægyptiorum (*Act. vii, 29*). Quibus omnibus viris superstitionis Gentium consuetudo, et maxime illis temporibus, cum Christi recentiis jugum Christianos persequebatur, disciplinas quas niles habebat, nunquam commodaret, si eas in usum colendi unius Dei, quo vanus idolorum cultus excinderetur, conversum iri suspicaretur: sed decederunt aurum, et argentum, et vestem suam exenti populo Dei de Ægypto, nescientes quemadmodum illa quae dabant, in Christi obsequium cederent. Illud enim in Exodo factum, sine dubio figuratum est, ut hoc præsignaret; quod sine præjudicio alterius, aut paris, aut melioris intelligentie dixerim.

CAPUT XLI.—*Studium Scripturæ sacrae, qualem animam requirat. Hyssopi proprietates.*

62. Sed hoc modo instrutus divinarum Scripturarum studiosus, cum ad eas perscrutandas accedere coepit, illud apostolicum cogitare non cesset: *Scientia inflat, charitas edificat* (*1 Cor. viii, 1*). Ita enim sentiet, quamvis de Ægypto dives exeat, tamen nisi Pascha egerit, salvum se esse non posse. Pascha autem nostrum immolatus est Christus (*Id. v, 7*), nihilque magis immolatio Christi nos doctet, quam illud quod ipse clamat, tanquam ad eos quos in Ægypto sub Pharaone videt laborare: *Venite ad me, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humiliis corde; et invenietis requiem animibus vestris. Jugum enim meum lene est, et sarcina mea levia est* (*Math. xi, 28-30*): quibus, nisi mitibus et humiliis corde, quos non inflat scientia, sed charitas edificat? Meminerint ergo corum qui Pascha illo tempore per umbrarum imaginaria celebrabant¹, cum signari postes sanguine agni juberentur, hyssopo fuisse signatos (*Exod. xii, 22*). Herba haec mitis et humiliis est, et nihil fortius et penetrabilis ejus radicibus: ut in charitate radice et fundati possimus comprehendere cum omnibus sanctis, que sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, id est, crux Domini: cuius latitudo dicitur in transverso ligne, quo extenduntur manus; longitudo, a terra usque ad ipsam latitudinem, quo a manibus et infra totum corpus affigitur; altitudo, a latitudine sursum usque ad summum, cui adharet caput²; profundum vero, quod terra infixum absconditur. Quo signo crucis, omnis actio christiana describitur, bene operari in Christo, et ei perseveranter inharrere, sperare cœlestia, sacramenta non profanare (*a*). Per hanc actionem purgati valebimus cognoscere etiam supereminentem scientiam charitatem Christi³, qua aequalis est Patri, per quem facta sunt omnia, ut impleamur in omnem plenitudinem Dei (*Ephes. iii, 17-19*). Est etiam in hyssopo vis purgatoria, ne inflante scientia de divitiis ab Ægypto ablatis, superbe aliquid pulmo tumidus aubelet: *Asperges me, inquit, hyssopo et mundabor; lavabis me, et super nivem deallabor. Auditai uero dubis exultationem et laetitiam*. Deinde consequenter annexit ut ostendat purgationem a superbis significari hyssopo, *Et exultabunt ossa humiliata* (*Psalm. l, 9, 10*).

CAPUT XLII.—*Sacrae Scripturæ cum profana comparatio.*

63. Quantum autem minor est auri, argenti vestisque copia, quam de Ægypto secum ille populus abs-

¹ *bad. Am. et Er., per umbram imaginariam celebrabant.*

² *bad. Am. Er. et iherique MSS., ad summum quo adharet caput.*

³ *Editi: Supereminentem scientiam charitatis Christi. At plures et melioris nota MSS., scientiae c. art. 10.*

^(a) *Legendum videtur, propalare, quo stet analogia ad superiora isthac veria: rof. ndm vero quod tenetur tristum absconditur. sic la e. ist. 53, al Januarium ca. II, u. 25, u. i domitiae crucis partes, evundante A. ost. II ad Ephes. 1 locum ad christianas mores ihericam traas est augmentus, et profundum, ait, quod terra infixum est secreta et sacramenti praefigural.*

tulit, in comparatione divitiarum quas postea Jerosolymae consecutus est, que maxime in Salomone rege ostenduntur (III Reg. x, 14-25); tanta fit concta scientia, que quidem est utilis, collecta de libris Gentium, si divinarum Scripturarum scientiae comparatur. Nam quidquid homo extra didicerit, si noxiun est, ibi dominator; si utile est, ibi invenitur. Et cum ibi quisque invenerit omnia que utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniet ea que nosquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine et mirabili humilitate di-

suntur. Hac igitur instructione prædictum cum signa incognita lectorum non impediunt, mitem et numerum corde, subjugatu n leniter Christo, et oneratum sarcina levi, fundatum et radicatum et redificatum in charitate, quem¹ scientia inflare non possit, accedit ad ambigua signa in Scripturis consideranda et discutienda, de quibus jam tertio volumine dicere aggrederi, quod Dominus donare dignabitur.

¹ Editi: *In charitate, quam scientia inflare. Plerique MSS., quem.*

LIBER TERTIUS.

Postquam egit in superiori libro de removenda signorum ignorantia, transit nunc S. Doctor ad considerationem ambiguitatis, que cum in iro. viii tum in translati signis occurrit. In iro. viii quidem ex interpunkione vocum, ex eam, remunratio.e, ex auci, iti significatu: quod genus ambiguitatis ex contextu sermonis, et collatione interpretum, aut ejus lingue unde scriptura translata est inspectione resolvit ostendit. Ia translatis vero signis am. iugitas contingit, cum ipsa dictio non ad littera sensum ponitur in scri. turis: qua de re operosis disputat, traditique regulis quibus digoscatur ac locutione figurata sit, et si quidem figurata, quo pacto debet explicari. Ad extremam ipsius Iichonii septem regulas singulatim expedit.

CAPUT PRIMUM. — *Summa superiorum librorum, et scopus sequentis.*

1. Homo timens Deum, voluntatem ejus in Scripturis sanctis diligenter inquirit. Et ne amet certamina, pietate manus eius; premunitus etiam scientia linguarum, ne in verbis locutionibusque ignotis hebeat; premunitus etiam cognitione quarundam rerum necessariarum, ne vim naturam earum que propter similitudinem adhibentur, ignoret; adjuvante etiam codicum veritate, quam solers emendationis diligentia procuravit: veniat ita instructus ad ambiguam Scripturarum discutienda atque solvenda. Ut autem signis ambiguis non decipiatur, quantum per nos instrui potest¹; fieri autem potest ut istas vias quas ostendere volumus, tanquam præteriles vel magnitudine ingenii, vel majoris illuminationis claritate derideat: sed tamen, ut corporam dicere, quantum per nos instrui potest, qui ex loco animi est, ut per nos instrui valeat, sciat ambiguitatem Scripture aut in verbis propriis esse, aut in translatis; quæ genera in secundo libro demonstravimus.

CAPUT II. — *Ambiguitas ex verborum distinctione quomo modo tollenda.*

2. Sed cum verba propria faci nt ambiguum Scripturam, primo videndum est ne male distinxerimus, aut pronuntiaverimus. Cum ergo adhibita intentio incertum esse pveriderit quomodo distinguendum aut quomodo pronuntiandum sit, consulat regulam fidei, quam de Scripturarum planioribus locis et Ecclesiæ auctoritate percepit; de qua satis egimus, cum de rebus in primo libro loquremur. Quod si ambe vel etiam omnes, si plures fuerint partes, ambiguitatem secundum fidem sonuerint, textus ipse sermonis a precedentibus et consequentibus partibus, que-

ambiguitatem illam in medio posuerunt, restat consilendus, ut videamus cuinam sententie, de pluribus que se ostendunt, ferat suffragium, eamque sibi contexti patiatur.

3. Jam nunc exempla cogisera. Illa heretica distinctione, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat*, ut aliis sensus sit, *Verbum hoc erat in principio apud Deum*, non vult Verbum Deum confiteri. Sed hoc regula fidei refellendum est, qua nobis de Trinitatis æquitate prescribitur ut dicamus, *Et Deus erat Verbum; deinde subiungamus, Hoc erat in principio apud Deum (Joan. 1, 1, 2).*

4. Illa vero distinctionis ambiguitas neutra parte resistit fidei, et ideo textu ipso sermonis dijudicanda est, ubi ait Apostolus: *Et quid eligam ignor: compellor autem ex duobus; concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo; multo enim magis optimum: manere in carne necessarium propter vos (Philipp. 1, 23, 24).* Incertum enim est utrum ex duobus concupiscentiam habens, an compellor autem ex duobus, ut illud adjungatur, concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo. Sed quoniam ita sequitur, *multo enim magis optimum*, apparet enim ejus optimi dicere se habere concupiscentiam, ut cum ex duobus compellatur, alterius tamen habeat concupiscentiam, alterius necessitatem; concupiscentiam scilicet esse cum Christo, necessitatem manere in carne. Que ambiguitas uno consequenti verbo dijudicatur, quod positum est, *enim*: quam partientiam qui abstulerint interpres, illi potius sententia ducti sunt, ut non solum compelli ex duobus, sed etiam doborum habere concupiscentiam videatur. Sic ergo distinguendum est: *Et quid eligam ignor: compellor autem ex duobus; quam distinctionem sequitur, concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo.* Et tanquam quereretur quare hujus rei potius habeat concupiscentiam; *multo enim magis optimum*, inquit. Cur ergo ex duobus compellitur? Quia est manendi necessitas,

¹ MSS. Remig. Theoderic. et Cisterc. hic addunt: *Durante somno, hac demonstrare totus noster corpus est. Floricensis vero unicus interpellit verbum, explicabo: utrumque inceptum glossemata.*

quam ita subiecit, *Magnere in carne necessariorum proprieatibus nos.*

3. Ubi autem neque praeserptio fidelis, neque ipsius sermonis iuxtu ambiguas explicari potest, nihil obstat secundum qualiter earum quae ostenduntur, sententiam distinguere. Veluti est illa ad Corinthios, *Habent ergo promissiones habentes, charissimi, quendemus nos ab omni coquinatio carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei. Capite nos. Nemini nocimus* (I Cor. vii, 1, 2). Dubium est quippe utrum, *Mundemus nos ab omni coquinatio carnis et spiritus,* secundum illam sententiam, *Ut si sancta et corpore et spiritu* (I Cor. vii, 3); an, *Mundemus nos ab omni coquinatio carnis, ut alias sit sensus, Et spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei capite nos.* Tales igitur distinctionum ambiguas in potestate legentis sunt.

CAPUT III.—Qua ratione expediatur ambiguitas ex pronuntiatione. Percontatio et interrogatio quo differunt.

6. Quaecumque autem de ambiguis distinctionibus diximus, eadem observanda sunt et in ambiguis pronuntiationibus. Nam et ipse nisi lectoris nimia viciatur incuria, aut regulis fidei corrigitur, aut si praecedens vel consequens complexione sermonis; aut si neutrum horum adhibetur ad correctionem, nihilominus dubiae respondebunt, ut quilibet modo lector pronuntiaverit, non sit in culpa. Nisi enim fides revocet, qua credimus Deum non accusaturum adversus electos suos, et Christum non condemnatum electos suos, potest illud sic pronuntiari, *Quis accusabit adversus electos Dei?* ut hanc interrogationem quasi responsio subsequatur, *Deus qui justificat.* Et iterum interrogetur, *Quis est qui condemnat?* ei respondeatur, *Christus Jesus qui mortuus est.* Quod credere quia demississimum est, ipsa pronuntiabitur, ut praecebat percontatio, sequatur interrogatio. Inter percontationem autem et interrogationem hoc veteres interesse dixerunt, quod ad percontationem multa responderi possunt; ad interrogationem vero, aut Non, aut Etiam. Pronuntiabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus, *Quis accusabit adversus electos Dei?* illud quod sequitur sono interrogantis enunciatur, *Deus qui justificat?* ut tacite respondeatur, Non: et item percontetur, *Quis est qui condemnat?* rursusque interrogetur, *Christus Jesus qui mortuus est,* magis autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et interpellat pro nobis (Rom. viii, 33, 34) ut ubique tacite respondeatur, Non. At vero illo loco ubi ait, *Quid ergo dicemus? Quia gentes quae non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam* (Rom. ix, 50); nisi post percontationem qua dictum est, *Quid ergo dicemus?* responsio subjiciatur, *Quia gentes quae non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam,* textus consequens non coherebit. Qualibet autem voce pronuntiatur illud quod Nathanael dixit, *A Nazareth potest aliquid boni esse* (Ioh. i, 46), sive affirmatis, ut illud solum ad interrogationem pertineat quod ait, *A Nazareth?* sive totum cum dubitatione interrogatis; non video quomodo discernatur; eterque autem sen-

sus fidem non impedit.

7. Est etiam ambiguitas in zono dubio syllaborum, et haec utique ad pronuntiationem pertinet. Nam quod scriptum est, *Non est absconditum a te oculum, quod fecisti in abscondito* (Paul. xxviii, 15), non elucet legenti utrum corrupta littera est pronuntiata, an producta. Si enim corripit, ab eo quod sunt ossa; si autem producat, ab eo quod sunt ora, intelligitur numerus singularis. Sed talia lingue praecedentis inspectione dijudicantur: nam in Graeco non dicitur, sed etiam positum est. Unde plerisque loquendi consuetudo vulgaris utilior est significandi rebus, quam integratis litterata. Mallen quippe cum barbarismo dici, *Non est absconditum a te oculum meum,* quam ut ideo esset minus apertum, quia magis latinum est. Sed alignando dubius syllabo sonus ejus vicino verbo ad eandem sententiam pertinente dijudicatur: sicut est illud Apostoli, *Quae predico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* (Galat. v, 21). Si tantummodo dixisset, *Quae predico vobis,* neque subiunxisset, sicut praedixi, non nisi ad codicem praecedentis linguae regnorum esset, ut cognosceremus utrum in eo quod dixit, *praedico,* producenda an corripienda esset media syllaba: nunc autem manifestum est producendam esse: non enim ait, *Sicut predicavi, sed sicut praedixi.*

CAPUT IV.—Ambiguitas dictiovis qua ratione expediatur.

8. Non solum autem iste, sed etiam illae ambiguitates qua non ad distinctionem vel ad pronuntiationem pertinent, similiter considerande sunt: qualia illa est ad Thessalonicenses, *Propterea consolati gaudias, fratres, in vobis* (I Thessa. iii, 5). Dubium est enim utrum, *O fratres;* an, *Illi fratres:* neutrum autem horum est contra idem; sed greca lingua hos casus pares non habet, et ideo illa inspecta renuntiantur vocativus, id est, *O fratres.* Quid si voluisset interpres dicere, *Propterea consolationem habuimus, fratres,* in vobis; minus servitum esse verbis, sed minus de sententia dubitaretur: aut certe si alideretur, *Nostris,* nemo fere ambigeret vocativum esse casum, cum audiret, *Propterea consolati sumus, fratres nostri, in vobis.* Sed iam hoc periculosis permittitur. Ita factum est in illa ad Corinthios, cum ait Apostolus: *Quotidie morior, per restraintum gloriarum, fratres, quam habeo in Christo Iesu* (I Cor. xv, 31). Ait enim quidam interpres, *Quotidie morior, per restraintum juro gloriam;* quia in greco vox jurantis (νόμος) manifesta est sine ambiguo sono. Rarissime igitur et difficillime inveniri potest ambiguitas in propriis verbis, quantum ad libros divinarum Scripturarum spectat, quam non aut circumstantia ipsa sermonis qua cognoscitur scriptorum intentio, aut interpratum collatio, aut praecedentis linguae solvat inspectio.

CAPUT V.—Scriptura figuratas locutiones ad litteram accipere seruitus miserabilis.

9. Sed verborum tractatorum ambiguitates, de quibus deinceps loquendum est, non medioerem evaram industriaque desiderant. Nam in principio ca-

vendum est ne figuratam locutionem ad litteram accipias. Et ad hoc enim pertinet quod ait Apostolus : *Littera occidit, spiritus autem vivificat* (II Cor. iii, 6). Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictum sit, carnaliter sapitur. Neque ulla mors animae congruentius appellatur, quam cum id etiam quod in ea bestialis antecellit, hoc est, intelligentia carni subjicitur sequendo bestiam. Qui enim sequitur litteram, translata verba sicut propria tenet, neque illud quod proprio verbo significatur, referat ad aliam significationem : sed si Sabbatum audierit, verbi gratia, non intelligit nisi unum diem de septem, qui continuo volumine repetuntur; et eum audierit Sacrificium, non excedit cogitatione illud quod fieri de victimis pecorum terrenisque fructibus solet. Ea demum est miserabilis anima servitus, signa pro rebus accipere; et supra creaturam corpoream, occultum mentis ad hauriendum aeternum lumen levare non posse.

CAPUT VI. — *Iudeorum servitus sub signis utilibus.*

10. Quae tamen servitus in Iudeo populo longe a ceterarum gentium more¹ distabat; quandoquidem rebus temporalibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus commandaretur Deus. Et quamquam signa rerum spiritualium pro ipsis rebus observarent, nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant, quod tali servitute uni omnium, quem non videbant, placerent Deo. Quam custodiari tanquam sub pedagogo parvolorum fuisse scribit Apostolus (Galat. iii, 24). Et ideo qui talibus signis pertinaciter inhasebant, contemnenter ista Dominum, cum jam tempus revelationis eorum venisset, ferre non potuerunt (Math. xii, 3); atque inde calumnias, quod sabbato curaret, moliti sunt principes eorum (Luc. vi, 7); populusque signis illis tanquam rebus adstrictrus, non credebat Deum esse, vel a Deo venisse, qui ea sicut a Judeis observabantur, nollet attendere. Sed qui crediderunt, ex quibus facta est prima Ecclesia Ierosolymitana, satis ostenderunt quanta utilitas fuerit eo modo sub pedagogo custodiri, ut signa que temporaliter imposta erant servientibus, ad unius Dei cultum, qui fecit celum et terram, opinionem observantium religarent. Namque illi quia proximi spiritualibus fuerunt (in ipsis enim temporalibus et carnibus votis² atque signis, quamvis quomodo spiritualiter essent intelligenda nescirent, unum tamen didicerant venerari aeternum Deum), tam capaces existerunt Spiritus sancti, ut omnia sua venderent, eorumque pretium indigentibus distribuendum, ante Apostolorum pedes ponerent (Act. iv, 34), seque totos dedicarent Deo tanquam templum novum, cuius terrena imagini, hoc est, templo veteri, serviebant.

11. Non enim hoc ulla ecclesiis Gentium fecisse scriptum est, quia non tam prope inventi erant, qui simulacula manufacta deos habebant.

¹ vetus codex Corb., morte.

² Am., rotis : pro quo Erasmus haud feliciter substituit, rotibus. Sic etiam Lov. Al. Bad. et Miss. magno consensu leunt, rotis, id est, oblationibus.

CAPUT VII. — *Servitus gentium sub signis utilibus.*

Et si quando aliqui eorum illa tanquam signa interpretari conabantur, ad creaturam coledam venerandamque refererant. Quid enim mihi prodes simulacrum, verbi gratia, Neptuni non ipsum habendum Deum, sed eo significari universum mare, vel etiam omnes aquas ceteras, que fontibus prorunt? sicut et quadam poeta illorum describitur, si bene recolo, ita dicente :

Tu, Neptune pater, cui tempora eana aepasti
Cincta salo resonant, magnus cui perpetue spatio
Profundus oceanus, et flumina crinibus errauit.

Hæc siliqua intra dulca tectorum sonantes lapillis quajit (a); non est autem hominum, sed pororum cibus. Novit quid dicam, qui Evangelium novit (Luc. xv, 16). Quid ergo mihi prodest quod Neptuni simulacrum ad illam significationem referatur, nisi forte ut centrum colam? tam enim mihi statua qualibet, quam mare universum, non est Deus. Fatae tamq[ue] aliq[ue] demersas esse, qui opera hominum deos putant, quam qui opera Dei; sed nobis unus diligendus et colendus Deus præcipitur (Deut. vi, 5), qui fecit haec omnia, quorum illi simulacra venerantur, vel tanquam deos, vel tanquam signa et imagines deorum. Si ergo signum utiliter institutum pro ipsa re sequi, cui significante institutum est, carnalis est servitus; quanto magis inutilium rerum signa instituta pro rebus accipere? Quis si retuleris ad ea ipsa que his significantur, nisi que colendis animum obligaveris, nihilominus servilli carnalique onere atque velamine non carebis.

CAPUT VIII. — *Aliter Iudei a signorum servitu liberati, aliter Gentiles.*

12. Quamobrem christiana libertas eos quos inventi sub signis utilibus, tanquam prope iacentes, interpretatis signis quibus subditi erant, elevatos ad eas res quarum illa signa sunt, liberavit: ex his facte super Ecclesie sanctorum Israhitarum. Quos autem inventi sub signis inutilibus, non solum servilem operationem sub talibus signis, sed etiam ipsa signa frustarivit removitque omnia: ut a corruptione multiitudinis simulatorum deorum, quam scrope ac proprie Scriptura fornicationem vocal, ad unius Dei cultum Gentes converterentur; nec sub ipsis iam signis utilibus servitura, sed exercitatur potius animum in eorum intelligentia spirituali.

CAPUT IX. — *Quis signorum servitute premias, quis non. Baptismus. Eucharistia.*

13. Sub signo enim servit qui operatur aut veneratur aliquam rem significantem, nesciens quid significet: qui vero aut operatur, aut veneratur ille signum divinitus institutum, cuius vim significationem intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transitit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est. etiam tempore servitutis, quo carnibus animis nondum oportet signa illa revelari, quorum jugo edomandi sunt.

Tales autem spirituales erant Patriarche ac Prophetae, omnesque in populo Israel per quos nobis Spiritus sanctus ipsa Scripturarum et auxilia et solaria ministrauit. Hoc vero tempore posteaquam resurrectione Domini nostri manifestissimum indicium nostrae libertatis illuxit, nec eorum quidem signorum, que jam intelligimus, operatione gravi onerati sumus: sed quadam paucâ pro multis, eademque factu factilla, et intellectu augustissima, et observatione castissima ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina: sicuti est Baptismi sacramentum, et celebratio corporis et sanguinis Domini. Que inusquamque cum percipit, quo referantur imbutus agnoscit, ut ea non carnali servitate, sed spirituali potius libertate veneretur. Ut autem litteram sequi, et signa pro rebus que iis significantur accipere, servilis infirmitatis est; ita inutiliter signa interpretari, male vagantis erroris est. Qui autem non intelligit quid significet signum, et tamen signum esse intelligit, nec ipse prematur servi ute. Melius est autem vel premi incognitus, sed utilibus signis, quam inutiliter ea interpretando, a jugo servitatis eductam cervicem laqueis erroris inserere.

CAPUT X. — Unde dignoscatur an figurata sit locutio. Regula generalis Charitas. Cupiditas. Flagitium. Facinus. Utilitas. Beneficentia.

44. Hinc autem observationi qua caverimus figuratam locutionem, id est, translatam quasi propriam sequi; adjungenda etiam illa est, ne program quasi figurata velimus accipere. Demonstrandum est igitur prims modus inveniende locutionis, proprieate aut figurata sit. Et iste omnino modus est, ut quidquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest, figuratum esse cognoscas. Morum honestas ad diligendum Deum et proximum, fidei veritas ad cognoscendum Deum et proximum pertinet. Sies autem sua enique est in conscientia propria, quemadmodum se sentit ad dilectionem Dei et proximi, cognitionemque prolicere. De quibus omnibus primo libro dictum est.

45. Sed quoniam proclive est humanum genus non ex momentis ipsius libidinis, sed potius sua conuentudinis testimare peccata, si plerunque ut quisque hominum ea tantum culpanda arbitretur, que sunt regionis et temporis homines vituperare atque dannare consueverunt; et ea tantum probanda atque laudanda, que consuetudo eorum cum quibus vivit, admittit: eoque contingit ut si quid Scriptura vel praecepit quod abhorret a consuetudine audientium, vel quod non abhorret culpaverit, si animum eorum jam verbi vinxit auctoritas, figuratam locutionem patent. Non autem praecepit Scriptura nisi charitatem, nec culpat nisi cupiditatem; et eo modo informat mores hominum. Item si animum praecoccupavit aliquis erroris opinio, quidquid alter asseruerit Scriptura, figuratum homines arbitrantur. Non autem asserit nisi catholicam fidem, rebus prateritis, et futuris, et presentibus. Prateritorum narratio est, futurorum, prenuntiatio, praesentium demonstratio: sed omnia haec ad eandem

charitatem nutriendam atque corroborandam, et cupiditatem vincendam atque extinguedam valent.

46. Charitatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter Deum: cupiditatem autem, motum animi ad fruendum se et proximo et quilibet corpore non propter Deum. Quod autem agit indomita cupiditas ad corruptendum animum et corpus suum, flagitium vocatur: quod autem agit ut alteri nocet, facinus dicitur. Et huc sunt duo genera omnium peccatorum; sed flagitium priora sunt. Quae cum exinaniverint animum, et ad quādam in egestatem perduixerint, in facinorā prosiliunt, quo removentur impedimenta flagitorum, aut adjumenta querantur. Item quod agit charitas quo sibi prospicit, utilitas est: quod autem agit ut prospicit proximo, beneficentia nominatur. Et hic precedit utilitas; quia nemo potest ex eo quod non habet, prodesse alteri. Quanto autem magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.

CAPUT XI. — Regula de iis quae saeritiam redolent, referunturque nihilominus ex persona Dei vel sanctorum.

47. Quidquid ergo aspernum et quasi scryvum faci dictumque in sanctis Scripturis legitur ex persona Dei vel sanctorum ejus, ad cupiditatis regnum destruendum valet. Quod si perspicue sonat, non est ad aliud referendum quasi figurate dictum sit. Sicut est illud Apostoli: *Thesanizas tibi iram in die iræ et velatio- nis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua: iis quidem qui secundum sustinentiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem quaeren- bus, vitam eternam; iis autem qui ex contentione sunt, et diffidunt veritati, credunt autem iniuitati, ira et indignatio. Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudei primum et Graeci* (Rom. 11, 5-9). Sed hoc ad eos, cum quibus evertitur ipsa cupiditas, qui eam vincere noluerunt. Cum autem in homine cui dominabatur, regna cupiditatis subveretur, illa est aperta locutio: *Qui autem Jesu Christi sunt, carneam suam crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis* (Galat. v, 24). Nisi quia et hic quedam verba translata tractantur, sicuti est, *ira Dei, et crucifixerunt*: sed non tam multa sunt, vel ita possunt, ut obtegant sensum, et allegoriam vel enigma faciant, quam propriæ figuratam locutionem vice. Quod autem Jeremie dicitur, *Ecce constiui te hodie super gentes et regna, ut evillas, et destrucas, et dispersas, et dissipes* (Jerem. 1, 10); non dubium quin figurata locutio tota sit, ad eum finem referenda quem diximus.

CAPUT XII. — Regula de dictis et factis quasi flagitiis imperitorum iudicio, quae Deo vel sanctis viris tribuantur. Facta iudicantur ex circumstantiis.

48. Quae autem quasi flagitiosa imperitis videntur, sive tantum dicta, sive etiam facta sunt, vel ex Dei

¹ Edili, ritibus; pro quo MSS., passionibus. Hanc vocem reddit assimil Augustinus pro greca, *tois patēmatiis*.

persona, vel ex hominum quorum nobis sanctitas commendatur, tota figurata sunt : quorum ad charitatis pastum enucleanda secreta sunt. Quisquis autem rebus prætereuntibus restrictius utitur, quam sese habent mores eorum cum quibus vivit, aut temperans aut supersticiosus est : quisquis vero sic eis utitur, ut metas consuetudinis bonorum inter quos versatur, excedat, aut aliquid significat, aut flagitiosus est. In omnibus enim talibus non usus rerum, sed libido utens in culpa est. Neque ullo modo quisquam sobrius crediderit, Domini pedes ita unguento pretioso a muliere perfusos (*Joan. xii, 3*), ut luxuriosorum et nequam hominum solent, quorum talia convivia detestamur. Odor enim bonus, fama bona est, quam quisquis bona vitæ operibus habuerit, dum vestigia Christi sequitur, quasi pedes ejus pretiosissimo odore perfundit. Ita quod in aliis personis plerumque flagitium est, in divina vel prophetica persona magnæ cujusdam rei signum est. Alia est quippe in perditis moribus, alia in Æsee prophetæ vaticinatione conjunctio meretricis (*Osee i, 2*) : nec, si flagitiose in conviviis temulentorum et lascivorum nudantur corpora; propere in balneis nudum esse flagitium est.

19. Quid igitur locis et temporibus personisque conveniat, diligenter attendendum est, ne temere flagitia reprehendamus. Fieri enim potest ut sine aliquo vitio cupidae¹ vel voracitatis, pretiosissimo cibo sapiens utatur; insipiens autem foedissima gulæ flamma in vilissimum ardescat. Et sanus² quisque maluerit more Domini pisce vesci (*Luc. xxiv, 43*), quam lenticula more Esau nepotis Abraham (*Gen. xxv, 34*), aut hordeo more jumentorum. Non enim propterea continentiores nobis sunt pleræque bestiæ, quia vilioribus aluntur escis. Nam in omnibus hujuscemodi rebus, non ex earum rerum natura quibus utimur, sed ex causa utendi et modo appetendi vel probandum est, vel improbandum quod facimus.

20. Regno terreno veteres justi cœlestis regnum imaginabantur, et prænuntiabant. Sufficienda³ prolixa causa erat uxorum plurim simul uni viro habendorum inculpabilis consuetudo (*Id. xvi, 3, xxv, 1; et II Reg. v, 13*); et ideo unam feminam maritos habere plurimos honestum non erat : non enim mulier eo est secundior, sed meretricia potius turpitudo est, vel quæstum vel liberos vulgo querere. In hujuscemodi moribus quidquid illorum temporum sancti non libidinose faciebant, quamvis ea facerent que hoc tempore nisi per libidinem fieri non possunt, non culpat Scriptura. Et quidquid ibi tale narratur, non solum historice ac proprie, sed etiam figurare ac prophetice acceptum, interpretandum est usque in finem illum charitatis, sive Dei, sive proximi, sive utriusque.

¹ Editi, *vitio cupiditatis*; vel, *cupidinis*. At MSS., *vitio cupidiae*, id est vitiioso ciborum laitorum suaviorumque appetitu.

² Editi, *et sanus quisque*. MSS., *sanus*.

³ MSS. aliquot, *Sufficienda*. Alii cum editis, *Sufficienda*; quod virginianum est, Georg. lib. 3, v. 63 : *Allam ex alia generando suffice prolem.*

Sicut enim talares et manicas tunicas habere apud Romanos veteres flagitium erat; nunc autem honesto loco natis, cum tunicati sunt, non eas habere flagitium est : sic animadvertisendum est, in cetero quoque usus rerum abesse oportere libidinem, quæ non solum ipsa eorum, inter quos vivit, consuetudine nequiter abutitur; sed etiam sepe fines ejus egressa, feditatem suam, quæ inter claustra morum solemnum latitabat, flagitiosissima eruptione manifestat.

CAPUT XIII. — *Continuatio ejusdem argumenti.*

21. Quidquid autem congruit consuetudini eorum cum quibus vita ista degenda vel necessitate imponitur, vel officio suscipitur, a bonis et magnis hominibus ad utilitatem et beneficentiam referendum est; vel proprie, sicut et nos debemus, vel etiam figurate, sicut Prophetis licet.

CAPUT XIV. — *Error opinantium nullam esse justitiam per seipsum.*

22. In qua facta legenda cum incurruunt indocti alterius consuetudinis, nisi auctoritate reprimantur, flagitia putant; nec possunt animadvertere totam conversationem suam, vel in conjugiis, vel in convivis, vel in vestitu, ceteroque humano victu atque cultu, aliis gentibus et aliis temporibus flagitiosam videri. Quia varietate innumerabilium consuetudinum commoti quidam dormitantes, ut ita dicam, qui neque alto somno stultitie sopiebantur, nec in sapientia lucem poterant evigilare, putaverunt nullam esse justitiam per seipsum, sed unicuique genti consuetudinem suam justam videri : que cum sit diversa omnibus gentibus, debeat autem incommutabilis manere justitia, fieri manifestum nullam usquam esse justitiam. Non intellexerunt, ne multa commemorem, *Quod tibi fieri non vis, alii ne feceris* (*Tobit iv, 16; Matth. vii, 12*), nullo modo posse ulla eorum gentili diversitate variari. Quæ sententia cum refertur ad dilectionem Dei, omnia flagitia moriuntur; cum ad proximi, omnia facinora. Nemo enim vult corrumphi habitaculum suum : non ergo debet corrumpere habitaculum Dei, seipsum scilicet. Et nemo vult sibi a quoquam noceri : nec ipse igitur cuiquam nocuerit.

CAPUT XV. — *Regula in figuratis locutionibus servanda.*

23. Sic eversa tyrannide cupiditatis, charitas regnat justissimis legibus dilectionis Dei propter Deum, sui et proximi propter Deum. Servabitur ergo in locutionibus figuratis regula hujusmodi, ut tam diu versetur diligenti consideratione quod legitur, donec ad regnum charitatis interpretatio perducatur. Si autem hoc jam proprie sonat, nulla potetur figurata locutio.

CAPUT XVI. — *Regula de locutionibus præceptivis.*

24. Si præceptiva locutio est aut flagitium aut facinus vetans, aut utilitatem aut beneficentiam jubens, non est figurata. Si autem flagitium aut facinus videatur jubere, aut utilitatem aut beneficentiam vetare, figurata est. *Nisi manducaveritis, inquit, carnem filii hominis, et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis* (*Joan. vi, 54*). Facinus vel flagitium videtur ju-

bere : figura est ergo , præcipiens passionem dominice communicandum, et suaviter atque utiliter reconducendum in memoria quod pro nobis caro ejus crucifixæ et vulnerata sit. Ait Scriptura : *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum ; si sisit, potum da illi.* Hic nullo dubitante beneficentiam præcipit : sed quod sequitur , *Hoc enim faciens carbones ignis congeres super caput ejus* (*Prov. xxv, 21, 22; Rom. xii, 20*) ; malevolentie facinus potes juberi : ne igitur dubitaveris figurate dictum, et cum possit dupliciter interpretari, uno modo ad necendum, altero ad praestandum ; ad beneficentiam te potius charitas revocet, ut intelligas carbones ignis esse urentes penitentie gemitus, quibus *superbia canatur* ejus qui dolet se inimicum fuisse hemini , a quo ejus miseria subvenitur. Item cum ait Dominus , *Qui amat animam suam, perdet eam* (*Joan. xii, 25*), non utilitatem vetare putandus est, qua debet quaque conservare animam suam ; sed figurate dictum , *perdet animam*, id est, perimat atque amittat usum ejus , quem nunc habet, perversum scilicet aliquæ prepostorum, quo inclinatur temporalibus, ut aeterna non querat. Scriptum est : *Da misericordi, et ne suscipias peccatorem* (*Ecli. xii, 4*). Posterior pars hujus sententie videtur vetare beneficentiam ; ait enim, *Ne suscipias peccatorem* : intelligas ergo figurate positum pro peccato *peccatorem*, ut peccatum ejus non suscipias.

CAPUT XVII. — *Alia omnibus communiter, alia singulis sexum præcipi.*

25. Sepe autem accidit ut quisquis in meliori gradu spiritualis vita vel est, vel esse se pulat, figurata dicta esse arbitretur, qua inferioribus gradibus præcipiuntur : ut verbi gratia , si celibem amplexus est vitam, et se castravit propter regnum celorum (*Matth. xix, 12*), quidquid de uxore diligenda et regenda sancti Libri præcipiunt, non proprie sed translate accipi oportere contendat ; et si quis statutis servare innuptam virginem suam, tanquam figuratam locutionem conetur interpretari qua dictum est , *Trahe filiam, et grande opus perficeris* (*Ecli. vii, 27*). Eni igitur etiam hoc in observationibus intelligendam Scripturarum, ut sciamus alia omnibus communiter præcipi, alia singulis quibusque generibus personarum ; ut non solum ad universum statum valitudinis , sed etiam ad suam cuiusque membra propriam infirmitatem medicina pertineat¹. In suo quippe genere curandum est, quod ad melius genus non potest erigi.

CAPUT XVIII. — *Quo tempore quid præceptum relatum sit, considerandum,*

26. Item cavendum est ne forte quod in Scripturis veteribus pro illorum temporum conditiōe, ejusmodi non figurate, sed proprie intelligatur, non est flagitium neque facinus, ad ista etiam tempora quis potest in usum vita posse transferri. Quod nisi dominante cupiditate, et ipsarum quoque Scripturarum, quibus evertenda est, satellitiū querente, non faciet ; nec intelligit miser ad hanc utilitatem illa sic esse posita,

ut spei bona homines salubriter videant et consuetudinem quam aspernantur posse habere usum bonum, et eam quam amplexantur esse posse damnabilem , si et ibi charitas uterum, et hic cupiditas attendatur.

27. Nam si multis uxoribus caste uti quisquam pro tempore potuit, potest aliis una libidinose. Magis enim probo multarum secunditate uterum propter aliud, quam unius carne fruentem propter ipsam. Ibi enim queritur utilitas temporum opportunitatibus congrua, hic satiatur cupiditas temporalibus voluptatibus implicata ; inferiorisque gradus ad Deum sunt, quibus secundum veniam concedit Apostolus carnalem cum singulis conjugibus consuetudinem propter intemperantiam eorum (*I Cor. vii, 2*), quam illi qui plures singuli cum haberent, sicut sapiens in cibo et potu nonnisi salutem corporis, sic in concubitu nonnisi procreationem filiorum intuebantur. Itaque si eos in hac vita invenisset Domini adventus, cum jam non mittendi, sed colligendi lapides tempus esset (*Ecle. iii, 5*), statim seipso castrarent propter regnum celorum : non enim est in carendo difficultas, nisi cum est in habendo cupiditas. Noverant quippe illi homines etiam in ipsis conjugibus luxuriam esse abutendi intemperantiam : quod Tobiae testatur oratio, quando est copulatus uxori. Ait enim : *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum ; et benedictum nomen tuum in omnia sanctula saeculorum. Benedicte te celum et omnis creatura tua. Tu fecisti Adam, et dedisti illi adjutorium Ewan : et nunc, Domine, tu seis quoniam non luxuria causa accipio sororem meam, sed ipsa veritate, ut misericordia nostra, Domine* (*Tob. viii, 7-9*).

CAPUT XIX. — *Mali alias de suo astiment ingenio.*

28. Sed qui effrenata libidine, vel per multa supra diffuentes evagantur, vel in ipsa una conjugi, non solum excedunt ad liberorum procreationem pertinentem modum , sed etiam inhumanioris ¹ intemperantia sordes invercunda omnino licentia servilis cujusdam libertatis accumulant ; non credunt fieri potuisse ut temperanter multis feminis antiqui uterent viri, nihil servantes in usu illo nisi congruum tempori propaganda prolis officium ; et quod ipsi laqueis libidinis obstruti, vel in una non faciunt, nullo modo in multis fieri posse arbitrantur.

29. Sed isti possunt dicere nec honorari quidem atque laudari oportere viros bonos et sanctos, quia ipsi cum honorantur atque laudantur, intumescunt superbia ; tanto avidiores inanissima gloria, quanto eos frequentius atque latius lingua blandior ventilarerit ; qua ita leves fiunt, ut eos rumoris aura, sive que prospera, sive que adversa extinximatur, in quilibet invehit voragine flagitiorum, aut in facinorum etiam saxa collidat. Videant ergo quam sibi arduum sit atque difficile nec laudis esse illuc, nec contumeliarum aculeis penetrari ; et non ex se alios metiantur.

CAPUT XX. — *In quaque rivendi ratione boni qui sunt similes.*

Credant potius Apostolos nostros *pecunia suppeditat*.

¹ MSS. duodecim, personarum.

¹ MSS. octo immagioris.

gerentur ab hominibus, inflatos fuisse; nec cum despicerentur, elisos. Neutra quippe tentatio defuit illis viris: nam et credentium celebrabantur praconio, et persequentiū maledictis infamabantur. Sicut ergo iuri pro tempore uebantur his omnibus, et non corrumpebantur; sic illi veteres, usum seminarum ad sui temporis convenientiam referentes, non patiebantur eam dominationem libidinis, cui serviant qui ista non credunt.

30. Et ideo isti sese nullo modo cohiberent ab inexpibili odio filiorum, a quibus vel uxores vel concubinas suas attentatas, aut attriciatas esse cognoscerent, si eis forte tale aliquid accidisset.

CAPUT XXI. — *David quanquam in adulterium lapsus, longe fuit a libidinosorum intemperania.*

Rex autem David cum hoc ab impiis atque immanni filio passus esset, non solum ferocientem toleravit, sed etiam planxit extinctum (II Reg. xvi, 33). Non enim carnali zelo irretitus tenebatur, quem nullo modo injuria sua, sed peccata filii commovebant. Nam ideo, si vineceretur, eum occidi prohibuerat, ut edomito servaretur paenitendi locus: et quia non potuit, non orbitatem doluit in ejus interitu, sed noviter in quas penas tam impie adultera¹ et parricidialis anima raperetur. Namque alio prius filio qui innocens erat, pro quo agrotante affligebatur, moriente letatus est.

31. Ex hoc maxime apparet qua moderatione ac temperantia illi viri feminis uebantur, quod cum in unam illicite irruisset rex idem, restu quodam astatis et temporalium rerum prosperitatibus abreptus, cuius etiam maritum occidendum praeceperat; accusatus est per prophetam: qui cum ad eum venisset convincentium de peccato, proposuit ei similitudinem de paupere qui habebat orem unam, cuius vicinus cum haberet multas, ad adventum hospitis sui unicam portionem vicini sui pauperis oviculam exhibuit epulandum. In quem commotus David occidi eum jussit, et quadruplicari orem pauperi; ut se nesciens condemnaret, qui peccaverat sciens. Quod cum ei manifestatum esset, et divinitus denuntiata vindicta, diluit prenitenendo peccatum (II Reg. xvi, 1-14). Sed tamen in hoc similitudine stuprum tantummodo designatum est de ovo vicini pauperis; de marito autem mulieris intertempio, hoc est, de ipso paupere, qui unam habebat orem, occiso, non est per similitudinem interrogatus David, ut in solum adulterium diceret² sententiam damnationis sum. Ex quo intelligitur quanta temperantia multas mulieres haberit, quando de una in qua excessit modum, a seipso puniri coactus est. Sed in isto viro immoderatae hujus libidinis non permanens, sed transitus fuit: propriea etiam ab arguente Propheta ille illicius appetitus hospes vocatus est. Non enim dixit eum regi suo, sed hospiti suo vicini pauperi orem ad epulandum exhibuisse. At vero in ejus filio Salomon, non quasi hospes transitum ha-

¹ Am. Er. et MSS. septem, *tam impia et adultera*. Bad., *tam impii adulteria*.

² Sic MSS.; editi vero, in sole adulterio dicuntur.

buit, sed regnum ista libido possedit: de quo Scriptura non tacuit, culpans eum fuisse amatorem mulierum (III Reg. xi, 1). Cujus tamen initia desiderio sapientie flagraverant (II Paralip. i, 7-12); quam cum amore spirituali adeptus esset, amore carnali amisit.

CAPUT XXII. — *Regula de Scriptura locis, ubi laudantur facta quaedam bonorum hodie moribus contraria.*

32. Ergo, quanquam omnia vel pene omnia que in Veteris Testamenti libris gesta continentur, non solum proprie, sed etiam figurata accipienda sint: tamen etiam illa qua proprie lector accepterit, si laudati sunt illi qui ea fecerunt, sed ea tamen abhorrent a consuetudine honorum, qui post adventum Domini divina praecepta custodiunt; figuram ad intelligentiam referat, factum vero ipsum ad mores non transferat. Multa enim sunt que illo tempore officiosae facta sunt, quae modo nisi libidinose fieri non possunt.

CAPUT XXIII. — *Regula de locis ubi magnorum virorum peccata referuntur.*

Si qua vero peccata magnorum virorum legerit, tametsi aliquam in eis figuram rerum futurorum amaduertire atque indagare posuerit; rei tamen gestu proprietatem ad hunc usum assumat, ut se nequam recte factis suis jactare audent, et per sua justitia ceteros tanquam peccatores contemnat, cum videat tantorum virorum et cavendas tempestates, et fienda naufragia. Ad hoc enim etiam peccata illorum hominum scripta sunt, ut Apostolic illa sententia ubique tremenda sit, qua sit: *Quapropter qui videntur stare, videant, ne cadat* (I Cor. x, 22). Nulla enim fere pagina est sanctorum Librorum, in qua non sonet quod Deus superbis resistit, humiliis autem dat gratiam.

CAPUT XXIV. — *Ante omnia considerandum genus locutionis.*

33. Maxime itaque investigandum est utrum propria sit, an figurata locutio, quam intelligere conatur. Nam comperto quod figurata sit, exhibitis regulis rerum quas in primo libro digessimus, facile est eam versare omnibus modis, donec perveniamus ad sententiam veritatis, prorsum cum usus accesserit: pietatis exercitatione reboratus. Invenimus autem utrum propria sit, an figurata locutio, illa intuentes que supra dicta sunt.

CAPUT XXV. — *Idem verbum non idem significat ubique.*

Quod cum apparuerit, verba quibus continetur, aut a similibus rebus ducta invenientur, aut ab aliqua vicinitate attingentibus.

35. Sed quoniam multis modis res similes rebus apparent, non potemus esse prescriptum ut quod in aliquo loco res aliqua per similitudinem significaverit, hoc eam semper significare credamus. Nam et in vituperatione fermentum posuit Dominus, cum diceret, *Cave a fermento Pharisaeorum* (Matth. xvi, 41); et in laude, cum diceret, *Simile est regnum celorum mulieri que abscondit fermentum in tribus mensuris farinæ, donec fermentaretur totum* (Luc. xiii, 23).

36. (a) Hujus igitur varietatis observatio duas habet formas. Sic enim aliud atque aliud res queque significant, ut aut contraria, aut tantummodo diversa significant. Contraria scilicet, cum alias in bono, alias in malo res eadem per similitudinem ponitur, sicut hoc est quod de fermento supra diximus. Tale est etiam quod leo significat Christum, ubi dicitur, *Vicit leo de tribu Juda* (Apoc. v, 5); significat et diabolum, ubi scriptum est, *Adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, querens quem devoret* (I Petr. v, 8). Ita serpens in bono est, *Astuti ut serpentes* (Matth. x, 16); in malo autem, *Serpens Evans seduxit in astutia sua* (II Cor. xi, 3). In bono panis, *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendit* (Joan. vi, 51); in malo, *Panes occulti libenter edite* (Prov. ix, 17): sic et alia, plurima. Et haec quidem quae commemo- ravi, minime dubiam significationem gerunt, quia exempli gratia commemorari nonnisi manifesta debuerunt. Sunt autem quae incertum sit in quam partem accipi debeant, sicut, *Calix in manu Domini vini meri plenus est mixto*. Incertum est enim utrum iram Dei significet non usque ad novissimum poemam, id est usque ad faciem; an potius gratiam Scripturarum a Iudeis ad Gentes transeuntem, quia *inclinavit ex hoc in remanentibus apud Iudeos observationibus* quas carnaliter sapient, quia *sex eius non est exinanita* (Psal. LXXIV, 9). Cum vero res eadem non in contraria, sed tantum in diversa significatione ponitur, illud est in exemplum, quod aqua et populum significat, sicut in Apocalypsi legimus (Apoc. xvii, 15, et xix, 6); et Spiritum sanctum, unde est illud, *Flos- mina aquæ vivæ fluent de ventre ejus* (Joan. vii, 38); et si quid aliud atque aliud, pro locis in quibus ponitur, aqua significare intelligitur.

37. Sic et aliae res non singulae, sed unaquæque earum, non solum duo aliqua diversa, sed etiam nonnunquam multa significat, pro loco sententiae, sicut posita reperitur.

CAPUT XXVI. — Obscura ex locis apertioribus expli- canda.

Ubi autem apertius ponuntur, ibi discendum est quomodo in locis intelligentur obscuris. Neque enim melius potest intelligi quod dictum est Deo, *Apprehenda arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi* (Psal. XXXIV, 2), quam ex illo loco ubi legitur, *Domi- ne, ut scuto bone voluntatis tuae coronasti nos* (Psal. v, 13). Nec tamen ita ut jam ubicumque scutum pro aliquo munimento legerimus positum, non accipiamus nisi bonam voluntatem Dei: dictum est enim et *scutum fidei, in quo possitis, inquit, omnes sagittas malig- nii ignitas extinguere* (Ephes. vi, 16). Nec rursus ideo debemus in armis hujuscemodi spiritualibus scuto tantummodo fidem tribuere, cum alio loco etiam lorica dicta sit fidei: *Induti, inquit, loricam fidei et charitatis* (I Thess. v, 8).

(a) Reliquum hujus libri, totumque librum quartum adjectum Augustinus, quando hoc opus suo ordine recognovit, ex lib. 3 retract., cap. 4.

CAPUT XXVII. — Eundem locum varie intelligi nihil prohibet.

38. Quando autem ex eisdem Scriptura verbis, non unum aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quolibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctorum Scripturarum doceri potest: id tamen eo conante qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniant auctoris, per quem Scripturam illam sanctus operatus est Spiritus; sive hoc assequatur, sive aliam sententiam de illis verbis, quae fidei recte non refragatur, excusat, testimonium habens a quoquecumq; alio loco divinorum eloquiorum. Ille quippe auctor in eisdem verbis quae intelligere volumus, et ipsam sententiam forsitan vidit; et certe Dei Spiritus, qui per eum haec operatus est, etiam ipsam occursum lectori vel auditori, sine dubitatione prævidit; imo ut occurreret, quia et ipsa est veritate subnixa, prævidit. Nam quid in divinis eloquiis largius et uberior potuit divinitus provideri, quam ut eadem verba pluribus intelligentur modis, quos alia non minus divina contestantia faciant approbari?

CAPUT XXVIII. — Locus incertus tutius per alios Scripturæ locos, quam per rationem manifestatur.

39. Ubi autem talis sensus eruitur, cuius incertum certis sanctorum Scripturarum testimoniosis non possit aperiri, restat ut ratione redditâ manifestus appareat, etiam si ille cuius verba intelligere querimus, cum forte non sensit. Sed haec consuetudo periculosa est: per Scripturas enim divinas multo tutius ambulatur; quas verbis translatis opacatas cum seruari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controversiam; aut, si habet, ex eadem Scriptura ubicumque inventis atque adhibitis testibus terminetur.

CAPUT XXIX. — Troporum cognitio necessaria

40. Sciant autem litterati, modis omnibus locutionis, quos grammatici græco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse, et multiplicius atque copiosius, quam possunt existimare vel credere qui nesciunt eos, et in aliis ista didicerunt. Quos tamen tropos qui noverunt, agnoscent in Litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantum adjuvantur. Sed hic eos ignoraris tradere non decet, ne arte grammaticam docere videamur. Extra sane ut discantur admononeo, quamvis jam superius id admonuerim, id est, in secundo libro, ubi de linguarum necessaria cognitione disserui. Nam litteræ, a quibus ipsa grammatica nomen accepit, Γράμματα enim Græci litteras vocant, signa utique sunt sonorum ad articulatam vocem qua loquimur pertinentium. Istorum autem troporum non solum exempla, sicut omnium, sed quorundam etiam nomina in divinis Libris leguntur, sicut allegoria, ænigma, parabola. Quamvis pene omnes ii tropi, qui liberali dicuntur arte cognosci, etiam in eorum reperiantur loqueli, qui nullus grammaticos audierunt, et eo quo vulgus uitior sermones contenti sunt. Quis enim non dicit, Sic floreas? qui tropus metaphora vocatur. Quis non dicit piscinam etiam

que non habet pisces, nec facta est propter pisces, et tamen a pisibus nomen accepit? qui tropus catasthesis dicitur.

41. Longum est isto modo ceteros persequi: nam usque ad illos pervenit vulgi locutio, qui propterea mirabiliores sunt, quia contra quam dicitur significant, sicut est que appellatur ironia vel antiphasis. Sed ironia pronuntiatione indicat quid velit intelligi, uti cum dicimus homini mala facienti, Res bonas facis: antiphasis vero ut contraria significet, non voce pronuntiatione efficitur, sed aut verba habet sua, quorum origo e contrario est, sicut appellatur lucus, quod minime lucent; aut consuevit aliquid ita dici, quamvis dicatur etiam non e contrario, veluti cum querimus accipere quod ibi non est, et respondetur nobis, Abundat; aut adjunctis verbis facimus ut a contrario intelligatur quod loquimur, veluti si dicamus, Cave illum, quia bonus homo est. Et quis talis non dicit indoctus, nec omnino sciens qui sint, vel quid vocentur hi tropi? Quorum cognitione propterea Scripturarum ambiguitatis dissolvendis est necessaria, quia cum sensus, ad proprietatem verborum si accipiatur, absurdus est, querendum est utique ne forte illo vel illo tropo dictum sit quod non intelligimus; et sic pleraque inventa sunt que latebant.

CAPUT XXX. — *Regula Tichonii donatistarum expenduntur.*

42. Tichonius quidam qui contra Donatistas invictissime scriptis, cum fuerit donatista, et illic inventus absurdissimi cordis, ubi eos non omni ex parte relinquere voluit, fecit librum quem Regularum vocavit (*a*), quia in eo quasdam septem regulas executus est, quibus quasi clavibus divinarum Scripturarum aperirentur occulta. Quarum primam ponit, De Domino et ejus corpore; secundam, De Domini corpore bipartito; tertiam, De promissis et Lege; quartam, De specie et genere; quintam, De temporibus; sextam, De recapitulatione; septimam, De diabolo et ejus corpore. Quae quidem considerante, sicut ab illo aperiuntur, non parum adjuvant ad penetranda quæ tecta sunt divinorum eloquiorum: nec tamen omnia que ita scripta sunt ut non facile intelligentur, possunt his regulis inveniri, sed aliis modis pluribus, quos hoc numero septenario usque adeo non est iste complexus, ut idem ipse multa exponat obscura, in quibus harum regularum adhibet nullam, quoniam nec opus est. Neque enim aliquid illic tale versatur aut queritur, sicut in Apocalysi Joannis querit, quemadmodum intelligendi sint angeli Ecclesiarum septem, quibus scribere jubetur, et ratiocinatur multipliciter, et ad hoc pervenit ut ipsos angelos intelligamus Ecclesias (Apoc. 1, 20). In qua copiosissima disputatione nihil istarum est regularum, et utique res illic obscurissima queritur; quod exempli gratia satis dictum sit: nam colligere omnia, nimis longum et nimis operosum est, que ita obscura sunt in Scripturis canoniceis, ut nihil istarum septem ibi requirendum sit.

(a) Exstat in Bibliotheca Patrum, tom. 18, edit. Colon. an. 1622; et in Lugdun. an. 1677, tom. 6.

43. Iste autem cum has velut regulas commendaret, tantum eis tribuit, quasi omnia que in Lege, id est, in divinis Libris obscure posita invenerimus, his bene cognitis atque adhibitis intelligere valeamus. Ita quippe exorsus est eundem librum ut diceret: *Necessarium duxi ante omnia, quæ mihi videntur, libellum Regularum scribere, et secretorum Legis veluti claves et luminaria fabricare.* Sunt enim quedam regulæ mysticae, quæ universæ Legis recessus obtinent, et veritatis thesauros aliquibus invisibilis visibiles faciunt. Quarum si ratio regularum sine invidia, ut communicamus, accepta fuerit; clausa quæque patet, et obscura dilucidabitur; ut quis prophetæ immensam silvam perambulans, his regulis quodammodo lucis tramiibus deductus ab errore defendatur. Hic si dixisset, Sunt enim quedam regulæ mysticae, quæ nonnullos Legis recessus obtinent, aut certe, que Legis magnos recessus obtinent; non autem quod ait, universæ Legis recessus: neque dixisset, Clausa quæque patet, sed, clausa multa patet; verum dixisset, nec tam elaborato atque utili operi suo plusquam res ipsa postulat dando, in spem falsam lectorem ejus cognitoremque misisset. Quod ideo dicendum putavi, ut liber ipse et legatur a studiosis, quia plurimum adjuvat ad Scripturas intelligentias, et non de illo speretur tantum quantum non habet. Cauta sane legendus est, non solum propter quedam in quibus ut homo erravit; sed maxime propter illa quæ sicut donatista hereticus loquiur. Quid autem doceant vel admoneant istæ septem regulæ, breviter ostendam.

CAPUT XXXI. — *Regula prima Tichonii.*

44. Prima de Domino et ejus corpore est; in qua scientes aliquando capitis et corporis, id est, Christi et Ecclesie unam personam nobis intimari (neque enim frustra dictum est fidelibus, *Ergo Abraham semen estis* [Galat. iii, 29], cum sit unum semen Abrahæ, quod est Christus), non hesitemus quando a capite ad corpus, vel a corpore transitur ad caput, et tamen non receditur ab una eademque persona. Una enim persona loquitur dicens, sicut sponso imposuit mihi mitram, et sicut sponsam ornavit me ornamento (Isai. lxi, 10); et tamen quid horum duorum capiti, quid corpori, id est, quid Christo, quid Ecclesie conveniat, utique intelligendum est.

CAPUT XXXII. — *Regula secunda Tichonii.*

Secunda est de Domini corpore bipartito, quod quidem non ita debuit appellari; non enim revera Domini corpus est, quod cum illo non erit in æternum: sed dicendum fuit, De Domini corpore vero atque permixto, aut, vero atque simulato, vel quid aliud; quia non solum in æternum, verum etiam nunc hypocrite non cum illo esse dicendi sunt, quamvis in ejus esse videantur Ecclesia. Unde poterat ista regula et sic appellari, ut diceretur de permixta Ecclesia. Quæ regulæ lectorem vigilantem requirunt, quando Scriptura cum ad alios jam loquatur, tanquam ad eos ipsos ad quos loquebatur, videtur loqui; vel de ipsis, cum de aliis jam loquatur; tanquam unum sit utrorumque corpus, propter temporalem commixtionem et communionem

Sacramentorum. Ad hoc pertinet in Canticis cantico-
rum, *Fusca sum et speciosa ut tabernacula Cedar, ut
pelles Salomonis* (Cant. 1, 5). Non enim ait, *Fusca fui
ut tabernacula Cedar, et speciosa sum ut pelles Salo-
monis*; sed utrumque se esse dixit, propter tempora-
lem unitatem intra una rella piscium bonorum et malorum (Matth. xii, 48). Tabernacula enim Cedar ad Ismaelem pertinent, qui non erit haeres cum filio libe-
re (Gen. xxi, 10; Galat. iv, 30). Itaque cum de bona
parte Deus dicat, *Ducam ciecos in viam quam non nover-
runt, et semitas quas non noverunt calcabunt; et faciam
illis tenebras in lucem, et prava in directum: haec verba
faciam, et non dereliqueremus eos*: mox de alia parte,
que male permixta est, dicit, *Ipsi autem conversi sunt
retro* (Iai. xlii, 16, 17), quamvis alii jam significantur
hunc verbis. Sed quoniam nunc in uno sunt, tanquam
de ipsis loquitur de quibus loquebatur: non tamen
semper in uno erunt. Ipse est quippe ille servus
commemoratus in Evangelio, cuius dominus cum vene-
rit, dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet
(Matth. xxiv, 51).

CAPUT XXXIII. — *Regula tercia Tichonii. Liber de
Spiritu et Littera.*

46. Tertia regula est de Promissis et Lege, que
alio modo dici potest de spiritu et littera, sicut nos
eam appellavimus, cum de hac re librum scribere-
mus (*a*). Potest etiam sic dici, de gratia et mandato.
Haec autem magis mihi videtur magna quaestio quam
regula, que solvendis questionibus adhibenda est.
Haec est quam non intelligentes Pelagiani, vel condi-
derunt suam heresim, vel auxerunt. Laboravil in ea
dissolvenda Tichonius bone, sed non plene. Dispu-
tans enim de fide et operibus, opera nobis dixit a Deo
dari merita fidei; ipsam vero fidem sic esse a nobis,
ut nobis non sit a Deo. Nec attendit Apostolus dicen-
tem, *Pax fratribus et charitas cum fide a Deo Patre et
Domino Iesu Christo* (Ephes. vi, 23). Sed non erat ex-
pertus hanc heresim, qua nostro tempore exorta,
multum nos, ut gratiam Dei que per Dominum no-
strum Jesum Christum est, adversus eam defendere-
mus, exercuit; et secundum id quod ait Apostolus,
Oportet haereses esse, ut probati manifesti fiant in vobis (I Cor. xi, 19), multo vigiliores diligenteroresque
reddidit, ut adverteremus in Scripturis sanctis, quod
istum Tichonium minus attentum, minusque sine hon-
este sollicitum fugit, etiam ipsam scilicet fidem donum
illius esse qui ejus mensuram unicuique partitur (Rom.
xii, 5). Ex qua sententia quibusdam dictum est, *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum cre-
datis, verum etiam ut pro eo patiamini* (Philipp. 1, 29).
Unde quis dubitet utrumque esse Dei donum, qui si-
deliter atque intelligenter audi utrumque donatum?
Plura sunt et alia testimonia quibus id ostenditur:
sed hoc nunc non agimus; alibi autem atque alibi sa-
piissime istum egimus.

CAPUT XXXIV. — *Regula quarta Tichonii.*

47. Quarta Tichonii regula est de specie et genere.

¹ MSS. novem, disserenda.

(a) *Liber de Spiritu et Littera.*

Sie enim eam vocat, volens intelligi speciem partem,
genus autem totum, cuius ea pars est quam nuncupat
speciem, sicut unaqueque civitas pars est utique uni-
versitatis gentium: hanc ille vocat speciem; genus
autem omnes gentes. Neque hic ea discernendi sub-
tilitas adhibenda est, que a dialecticis traditur qui,
inter partem et speciem quid intersit acutissime dis-
potant. Eadem ratio est, si non de unaqueque civi-
tate, sed de unaqueque provincia vel gente vel regno
tale aliquid in divinis reperiatur eloquis. Non solum
enim, verbi gratia, de Jerusalem, vel de aliqua gen-
tium civitate, sive Tyro, sive Babyloniam, sive alia qua-
libet dieatur aliquid in Scripturis sanctis, quod modum
ejus excedat, et conveniat potius omnibus gentibus:
verum etiam de Iudea, de Egypto, de Assyria, et
quacumque alia gente, in qua sunt plurimae civitates;
non tamen totus orbis, sed pars ejus est, dicitur quod
transeat ejus modum, et congruat potius universo,
cujus haec pars est; vel sicut iste appellat, generi,
cujus haec species est. Unde et in nolitiam vulgi verba
ista venerunt, ut etiam idiota intelligent quid specia-
liter, quid generaliter in quocumque precepto imperi-
uali sit constitutum. Fit hoc etiam de hominibus; sicut
ea quae de Salomone dicuntur, excedunt ejus modum,
et potius ad Christum vel Ecclesiam, cuius ille pars
est, relata clarescant.

48. Nec species semper exceditur; saxe enim talia
dicuntur que vel ei quoque, vel ei fortasse tantum-
modo aperissime congruant: sed cum a specie trans-
latur ad genus, quasi adhuc de specie loquente Scriptura,
ibi vigilare debet lectoris intentio, ne querat
in specie quod in genere potest melius et certius in-
venire. Facile quippe est illud quod ait propheta
Ezechiel, *Domus Israel habitavit in terra, et pollue-
rant illam in via sua, et in idolis suis, et peccatis
suis; secundum immunditiam menstruata facia est
via eorum ante faciem meam. Et effudi tram meam
super eos, et dispersi illos inter nationes, et ventilari
eos in regiones; secundum rias eorum et secundum
peccata eorum iudicavi eos* (Ezech. xxxvi, 17-19): fa-
cile est, inquam, hoc intelligere de illa domo Israel,
de qua dicit Apostolus, *Videte Israel secundum carnem* (I Cor. x, 18); quia haec omnia carnalis populus Israel
ei fecit, et passus est. Alia etiam que sequuntur, ei-
dem intelligentur populo convenire: sed cum cepe-
rit dicere, *Et sanctificabo nomen meum sanctum illud
magnum, quod pollutum est inter nationes, quod pol-
luisti in medio earum; et scient gentes quia ego sum
Dominus;* jam intentus debet esse, qui legi, quemadmodum
species excedatur, et adjungatur genus. Se-
quitur enim et dicit: *Et dum sacrificabor in robis ante
oculos eorum, et accipiam vos de gentibus, et congregabo
vos ex omnibus terris, et inducam vos in terram vestram;
et aspergam vos aqua munda, et mundabimini ab omni-
bus simulacris vestris, et mundabo vos: et dabo vobis
cor novum, et Spiritum novum dabo in vos; et auferam
cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum,*
et Spiritum meum dabo in vos: et faciam ut in fossilibus

¹ MSS. undecim, disserendi.

moto ambulantis, et justitia mea custoditis, et faciatis : et habitabitis in terra, quam dedi patribus vestris; et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum; et mandabo vos ex omnibus immundis restis (Ezech. xxxvi, 23-29). Hoc de Novo Testamento esse prophetatum, ad quod pertinet non solum una gens illa in reliquo suis, ne quibus alii scripta est, *Si fuerit numerus filiorum Israel viuit arena maris, reliquo subea fieri (Isai. 3, 22), verum etiam ceterae gentes, que promisso sunt patribus eorum, qui etiam nostri sunt; non ambigit quisquis invenit ei huius regeneratiois hic esse promissum, quod nunc videmus omnibus gentibus redditum : et illud quod ait Apostolus, cum Novi Testamenti gratiam commendaret, ut in comparatione Veteris eminaret, *Epistola nostra vos estis, scripta non strumento, sed Spiritu Dei tibi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnibus (II Cor. iii, 2, 3),* hinc esse respicit et perspicit duetus ab isto propheta dicit, *Et dabo vobis cor novum, et Spiritum novum dabo in vos; et auferam cor lapidem de carne vestra; et dabo vobis cor carneum. Cor quippe carneum, unde ait Apostolus, tabulis cordis carnibus, a corde lapideo voluit vita sentiente discerni, et per vitam sentientem significavit intelligentem. Sic fit Israel spiritualis, non unius gentis, sed omnium que promisso sunt patribus in eorum semine, quod est Christus.**

49. Hic ergo Israel spiritualis ab illo Israele carnali, qui est unius gentis, novitate gracie, non nobilitate patrie, et mente non gente distinguitur : sed aliquid prophetica dum de illo vel ad illum loquitur, latenter transit ad hunc; et cum iam de isto vel ad istum loquatur, adhuc de illo vel ad illum loqui videtur; non intellectum Scripturarum nobis quasi hostiliter invidens, sed exercens medicinaliter nostrum. Unde et illud quod ait, *Et inducam vos in terram vestram;* et paulo post, tanquam idipsum repetens, *Et habitabis, inquit, in terra quam dedi patribus vestris;* non carnaliter sicut carnalis Israel, sed spiritualiter sicut spiritualis debemus accipere. Ecclesia quippe sine macula et ruga (Ephes. v, 27) ex omnibus gentibus congregata, atque in eternum regnatura cum Christo, ipsa est terra beatorum, terra viventium (Psalm. xxvi, 13); ipsa intelligenda est patribus data, quando eis certa ei incomparabili Dei voluntate promissa est : quoniam ipsa promissionis vel praedestinationis firmitate jam data est, que danda suo tempore a patribus credita est ; sicut de ipsa gratia que sanctis datur, scribens ad Timotheum Apostolus ait, *Non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam, quae data est nobis in Christo Iesu ante saecula aeterna, manifestata autem nunc per adventum Salvatoris nostri (II Tim. i, 9, 10).* Datam dixit gratiam, quando nec erant adhuc quibus daretur ; quoniam in dispositione ac praedestinatione Dei jam factum erat quod suo tempore futurum erat, quod ipse dicit manu estatim. Quamvis haec possint intelligi et de terra futuri saeculi, quando erit celum novum et terra nova (Apocal. xxi, 1), in qua inusti habitat non posterunt. Et ideo recte dicuntur prius quod ipsa sit terra

corum, que illa ex parte non erit impiorum ; quia et ipsa similiter data est, quando danda firmata est.

CAPUT XXXV. — Regula quinta Tichonii.

50. Quintam Tichonius regulam ponit, quam De temporibus appellat; qua regula plerisque inventari vel confici possit latens in Scripturis sanctis quantitas temporum. *Duos autem modis vigere dicit hanc reglam; aut tropo synecdoche, aut legitimis numeris. Tropus synecdoche, aut a parte totum, aut a toto partem facit intelligi : sicut unus evangelista post dies octo factum dicit, quod alias post dies sex, quando in monte discipulis tantum tribus presentibus facies Domini factis ut sol, et vestimenta ejus sicut nix (Luc. ix, 28; Math. xvi, 1, 2; Marc. xi, 1, 2).* Utrumque enim verum esse non posset, quod de numero dierum dictum est, nisi ille qui dixit, *post dies octo,* intelligatur partem novissimam diei ex quo id Christus predixit futurum, et partem primam diei quo id ostendit implerum, pro totis diebus dubius atque integris posuisse ; is vero qui dixit, *post dies sex,* integros omnes et totos, sed solos medios computasse. Hoc modo locationis, quo significatur a parte totum, etiam illa de resurrectione Christi solvitur questio. Pars enim novissima diei quo passa est, nisi pro toto die accepitur, id est, adjuncta etiam nocte prasterita ; et nos in cuius parte ultima resurrexit, nisi totus dies accepitur, adjuncto scilicet die illuciente domino, non possumus esse tres dies et tres noctes, quibus se in corde terre praedixit futurum (Math. xii, 40).

51. Legitimos autem numeros dicit, quos eminentias divina Scriptura commendat, sicut septuaginta, vel denarium, vel duodenarium, et quicunque ali sunt, quos legendo studiosi libenter agnoscent. Plerumque enim hujusmodi numeri pro universo tempore ponuntur : sicut, *Septu in die laudabo te (Psalm. cxviii, 164),* nihil est aliud quam, *Semper laus ejus in ore meo (Psalm. xxxiii, 2).* Tantumdem valent et cum multiplicanter, sive per denarium, sicut septuaginta et sexagesima ; unde possunt et septuaginta anni Jeremias (Jerem. xxv, 11) pro universo tempore spiritualiter accipi, quo est apud alienos Ecclesia : sive per scipios, sicut decem per decem, centum sunt ; et duodecim per duodecim, centum quadraginta quatuor ; quo numero significatur universitas sanctorum in Apocalypsi (Apoc. vii, 4). Unde apparet non solas temporum questiones istis numeris esse solvendas, sed latime patere significations eorum, et in multa prospero. Neque enim numerus iste in Apocalypsi ad tempora pertinet, sed ad homines.

CAPUT XXXVI. — Regula sexta Tichonii.

52. Sextam regulam Tichonius Recapitulationem vocat, in obscuritate Scripturarum satia vigilanter inventam. Sic enim dicuntur quedam quasi sequentur in ordine temporis, vel rerum continuatione narrantur, cum ad priora que pretermissa fuerant, intenue narratio revocetur : quod nisi ex hac regula intelligatur, erratur. Sicut in Genesi, *Et planavit, inquit, Dominus Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem formavit ; et produxit Deus adhuc de*

terra omne lignum speciosum, et bonum in escam; ita videtur dictum tanquam id factum sit posteaquam factum posuit Deus hominem in paradiſo: cum breviter utroque commemorat, id est, quod plantavit Deus paradiſum, et posuit ibi hominem quem formavit, recapitulando redeat et dicat quod prætermiserat, quomodo scilicet paradiſus fuerit plantatus, quia produxit Deus adhuc de terra omne lignum speciosum et bonum in escam. Denique secutus adjunxit: Et lignum vitæ in medio paradiſi, et lignum scientiæ boni et mali. Deinde flumen, quo paradiſus irrigaretur, divisum in quatuor principia fluviorum quatuor, explicatur; quod totum pertinet ad institutionem paradiſi. Quod ubi terminavit, repetivit illud quod jam dixerat, et revera hoc sequebatur, atque ait: *Et sumpsit Dominus Deus hominem quem finxit, et posuit eum in paradiſo* (*Gen. ii, 8, 9*), etc. Post ista enim facta ibi est positus homo, sicut nunc ordo ipse demonstrat: non post hominem ibi positum facta sunt ista, sicut prius dictum putari potest, nisi recapitulatio illic vigilanter intelligatur, qua redditur ad ea quæ fuerant prætermissa.

53. Itemque in eodem libro, cum commemorationentur generationes filiorum Noe, dictum est: *Hi filii Cham in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis¹ et in gentibus suis.* Enumeratis quoque filiis Sem dicitur: *Hi filii Sem in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis et in gentibus suis.* Et annexitur de omnibus: *Haec tribus filiorum Noe, secundum generationes eorum et secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulae gentium super terram post diluvium. Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus* (*Id. x, 20, 31, 32, et xi, 1*). Hoc itaque quod adjunctum est, *Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus*, id est, una lingua omnium, ita dictum videtur tanquam eo jam tempore, quo dispersi fuerant super terram etiam secundum insulas gentium, una fuerit omnibus lingua communis; quod procul dubio repugnat superioribus verbis, ubi dictum est, *In tribubus suis secundum linguas suas.* Neque enim dicerentur habuisse jam linguas suas singulæ tribus, quæ gentes singulas fecerant, quando erat omnibus una communis. Ac per hoc recapitulando adjunctum est, *Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus*, latenter narratione redeente, ut diceretur quomodo factum sit, ut ex una omnium lingua fuerint divisi per molitas: et continuo de illa turris ædificatione narratur, ubi hæc eis iudicio divino in gesta est poena superbie; post quod factum dispersi sunt super terram secundum linguas suas.

54. Fit ista recapitulatio etiam obscurius: sicut in Evangelio Dominus dicit, *Die quo exiit Loth a Sodомis, pluit ignem de celo, et perdidit omnes: secundum hac erit dies Filii hominis, quo reuelabitur. Illa hora, qui erit in tecto, et vasa ejus in domo, non descendat tollere illa; et qui in agro, similiter non revertatur retro: meminerit uxoris Loth* (*Luc. xvii, 29-32; Gen. xix, 26*). Numquid cum Dominus fuerit reuelatus,

tunc sunt ista servanda, ne quisque retro respiciat, id est, vitam præteritam cui renuntiavit, inquirat; et non potius isto tempore, ut cum Dominus fuerit reuelatus, retributionem pro eis que quisque servavit vel contempserit, inveniat? Et tamen quia dictum est, *In illa hora, tunc putantur ista servanda, cum fuerit Dominus reuelatus, nisi ad intelligendam recapitulationem, sensus legentis invigilet, adjuvante alia Scriptura que ipsorum Apostolorum adhuc tempore clamat, Fili, novissima hora est* (*I Joan. ii, 18*). Tempus ergo ipsum quo Evangelium prædicatur, quounque Dominus reueletur, hora est in qua oportet ista servari; quia et ipsa revelatio Domini ad eamdem horas pertinet, que die iudicij terminabitur (*Rom. ii, 5, et xii, 11*).

CAPUT XXXVII. — *Regula septima Tichonii.*

55. Septima Tichonii regula est, eademque postrema, De diabolo et ejus corpore. Est enim et ipse caput impiorum, qui sunt ejus quodammodo corpus, ituri cum illo in supplicium ignis æterni (*Math. xxv, 41*): sicut Christus caput est Ecclesiæ, quod est corpus ejus, futurum cum illo in regno et gloria sempiterna (*Ephes. i, 22*). Sicut ergo in prima regula, quam vocat de Domino et ejus corpore, vigilandum est ut intelligatur, cum de una eademque persona Scriptura loquitur, quid conveniat capiti, quid corpori; sic et in ista novissima, aliquando in diabolum dicuntur quod non in ipso, sed potius in ejus corpore possit agnosciri, quod habet non solum in eis qui manifestissime foris sunt, sed in eis etiam qui cum ad ipsum pertineant, tamen ad tempus miscentur Ecclesie, donec unusquisque de hac vita exeat, vel a frumento palea ventilabro ultimo separetur (*Luc. iii, 17*). Quod enim scriptum est apud Isaiam, *Quomodo cecidit de celo Lucifer mane oriens* (*Isai. xiv, 12*), et cetera, quæ sub figura regis Babylonie de eadem persona, vel ad eamdem personam dicta sunt in ipsa contentione sermonis, de diabolo utique intelliguntur; et tamen quod ibi dictum est, *Contritus est in terra, qui mittit ad omnes gentes*, non totum ipsi capiti congruit. Nam etsi mittit ad omnes gentes diabolus angelos suos, tamen in terra corpus ejus, non ipse, conteritur; nisi quia ipse est in corpore suo, quod contritum fit ut pulvis, quem projectus ventus a facie terræ (*Psal. i, 4*).

56. Haec autem omnes regulæ, excepta una, quæ vocatur De promissis et Lege, aliud ex alio faciunt intelligi, quod est proprium tropice locutionis, quæ latius patet quam ut possit, ut mihi videtur, ab aliquo universa comprehendendi. Nam ubicumque velut aliud dicuntur ut aliud intelligatur, etsi nomen ipsius tropi in loquendi arte non invenitur, tropica locutio est. Quæ cum fit ubi fieri solet, sine labore sequitur intellectus: cum vero ubi non solet, laboratur ut intelligatur, ab aliis magis, ab aliis minus, sicut magis minusve dona Dei sunt in ingenii hominum, vel adjutoria tribuuntur. Proinde sicut in verbis propriis, de quibus superiorius disputavimus, ubi res ut dicuntur intelligenda sunt; sic in translatiis quæ faciunt tropicas locutiones, ubi aliud ex alio intelligendum est, de quibus hue

¹ Miss. quatuor, in generationibus. Casteri codices, in regimontis; juxta versionem LXX, en tuis chornis.

usque quantum visum est, satis egimus; non solum admonendi sunt studiosi venerabilium Litterarum, ut in Scripturis sanctis genera locutionum sciant, et quomodo spud eas aliquid dici soleat, vigilanter advertant, memoriterque retineant; verum etiam, quod est præcipuum et maxime necessarium, orent ut intelligant. In eis quippe Litteris, quarum studiosi sunt,

legunt quoniam *Dominus dat sapientiam, et a fons ejus scientia et intellectus.* (*Prov. n. 6*) ; a quo et ipsum studium, si pietate prædium est, acceperunt. Sed hæc salis etiam de signis, quantum ad verba pertinet dicta sint. Restat ut de proferendis eis quis sentimus, sequenti volumine, que Dominus donaverit, disseramus.

LIBER QUARTUS.

Hactenus de investigando Scripturæ sensu, nunc denum agitur de disserendo. Et quidem rhetorica artis præcepta ad hujus libri institutum pertinere non vult Augustinus; sed tamen summa diligentia christiani oratoris partes perscrutari: cui sacrarum Litterarum auctores et doctores ecclesiastici dicendi sa' letitia, imo et eloquentia longe præstansissimos imitandos proponit, ex eorum scriptis elocutionis exempla in vario dicendi genere subjiciens. Postremo ipsum ecclesiasten hortatur, ut in primis orationi det o' eram; et quod veribus docet alios, id omnino vita et moribus præstet.

CAPUT PRIMUM. — *Rhetorica præcepta tradere non est hujus instituti.*

1. Hoc opus nostrum quod inscribitur de Doctrina Christiana, in duo quadam fueram prima distributione partitus. Nam post proemium, quo respondi eis qui hoc fuerant reprehensuri: *Duae sunt res, inquam, quibus nütit omnis tractatio Scripturarum; modus inventandi quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intellecta sunt.* *De inveniendo prius, de proferendo postea disseremus.* Quia ergo de inveniendo multa jam diximus, et tria de hac una parte volumina absolvimus, Domino adjuvante, de proferendo pauca dicemus; ut, si fieri potuerit, uno libro cuncta claudamus, totumque hoc opus quatuor voluminibus terminetur.

2. Primo itaque expectationem legentium, qui forte me putant rhetorica daturum esse præcepta quæ in scholis sæcularibus et didici et docui, ista prælocutione cobibeo, atque ut a me non exspectentur, admoneo: non quod nihil habeant utilitatis; sed quod, si quid habent, seorsum discordum est, si cui fortassis bono viro etiam hac vacat discrete, non autem a me vel in hoc opere, vel in aliquo alio requirendum.

CAPUT II. — *Rhetorica facultale christianum doctorem uti convenit.*

3. Nam cum per artem rhetorican et vera suadeantur et falsa, quis audeat dicere, adversus mendacium in defensoribus suis inermem debere consistere veritatem, ut videlicet illi qui res falsas persuadere conantur, noverint auditorem vel benevolum, vel intentum, vel docilem proœmio facere; isti autem non noverint? illi falsa breviter, aperte, verisimiliter; et isti vera sic narrent, ut audire tñdeat, intelligere non pateat, credere postremo non libeat? illi fallacibus argumentis veritatem oppugnant, asserant falsitatem; isti nec vera defendere, nec falsa valeant refutare? illi animos audientium in errorem moventes impellentes dicendo terreat, contristent, exhibilant, exhortentur ardenter; isti pro veritate, lenti frigidique dormient? Quis ita desipiat, ut hoc sapiat? Cum ergo sit in medio posita facultas eloquii, quæ ad persuadenda seu prava seu recta valet plurimum; cur non

bonorum studio comparatur, ut militet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causas in usus iniquitatibus et erroris usurpant?

CAPUT III. — *Rhetorica præcepta qua artate, quæ ratione dici possunt.*

4. Sed quæcumque sunt de hac re observationes si quæ præcepta, quibus cum accedit in verbis plurimis ornamentiisque verborum exercitacionis lingua soler-tissima consuetudo, fit illa quæ facundia vel eloquentia nominatur; extra istas litteras nostras, seposito ad hoc congruo temporis spatio, apta et convenienti artate discenda sunt eis qui hoc celeriter possunt. Nam et ipsos Romanæ principes eloquentia non piguit dicere quod hanc artem nisi quis citio possit, nunquam omnino possit perdiscre (Cicero, *de Oratore*). Quod utrum verum sit, quid opus est querere? Non enim, etiam si possint hæc a tardioribus tandem aliquando perdisci, nos ea tanti pendimus, ut eis discenda jam maturas vel etiam graves hominum artatae velimus impendi. Satis est ut adolescentiolorum ista sit cura; nec ipsorum omnium quos utilitati ecclesiastica cupimus erudiri, sed eorum quos nondum magis urgens, et huic rei sine dubio præponenda necessitas occupavit. Quoniam si acutum et fervens adsit ingenium, facilius adhæret eloquentia legentibus et audiētibus eloquentes, quam eloquentie præcepta sectantibus. Nec desunt ecclesiastice litteræ, etiam præter canonem in auctoritatis arcu salubriter collatum, quas legendo homo capax, eti id non agat, sed tantummodo rebus quæ ibi dicuntur intentus sit, etiam eloquio quo dicuntur, dum in his versatur, imbutitur; accidente vel maxime exercitatione sive scribendi, sive dictandi, postremo etiam dicendi, quæ secundum pietatis ac fidei regulam sentit. Si autem tale desit ingenium, nec illa rhetorica præcepta capiuntur; nec, si magno labore inculcata quantulacunque ex parte capiantur, aliiquid prosunt. Quandoquidem etiam ipsi qui ea didicерunt, et copiose ornatae dicunt, non omnes ut secundum ipsa dicant, possunt ea cogitare cum dicunt, si non de his disputant: imo vero vix ullos eorum esse existimo, qui utrumque possint, et dicere bene, et ad hoc faciendum præcepta illa dicendi cogitare cum dicunt. Cavendum est enim ne fugiant ex animo quæ dicenda sunt, dum attenduntur

ut arte dicantur. Et tamen in sermonibus atque dictio-
nibus eloquentum, impieta reperiorum praecepit elo-
quentia, de quibus illi ut eloquentes, vel cum elo-
quentur, non cogitaverunt, sive illi didicissent,
sive ne attigissent quidem. Implet quippe illi, qui
eloquentes sunt: non adhibent, et sint eloquentes.

5. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non
sint, nisi locutione discendo loquentum; cur elo-
quentes fieri non possint, nulla eloquendi arte tradita,
sed elocutiones eloquentium legendo et audiendo, et
quantum assequi conceditur, imitando? Quid, quod ita
fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine pra-
ceptis rhetorica novimus plurimos eloquentiores plu-
rimis qui illa didicerunt; sine lectis vero et auditis
eloquentium disputationibus vel dictionibus, nem-
inem. Nam neque ipsa arte grammatica, qua discetur
locutionis integritas, indigent pueri, si eis inter ho-
mines, qui integre loquerentur, crescere daretur et
vivere. Nescientes quippe illa nomina vitiorem, quid
quid vitiosum cuiusquam ore loquentis audirent, sana
sua consuetudine reprehenderent et caverent; sic
ut rusticos urbani reprobabant, etiam qui litteras
nesciunt.

CAPUT IV. — *Officium doctoris christiani.*

6. Debet igitur divinarum Scripturarum tractator et
docto, defensor recte fidei ac debellator erroris, et
bona docere, et mala dedocere; atque in hoc opere
sermonis conciliare adversos¹, remissos erigere,
nescientibus quid agatur, quid expectare debeant inti-
mare. Ubi autem benevolos, intentos, dociles aut
invenierit, aut ipse fecerit, cetera peragenda sunt, sie-
ut postulat causa. Si docendi sunt qui audiunt, nar-
ratione faciendum est, si tamen indigent, ut res de
qua agitur innotescat. Ut autem quis dubia sunt certa-
fiant, documentis exhibitis ratiocinandum est. Si vero
qui audiunt morandi sunt potius quam docendi, ut in
eo quod jam sciunt, agendo non torpant, et rebus
assensum, quae veras esse fatentur, accommodent,
majoribus dicendi viribus opus est. Ibi observationes
et interpretationes, concatenationes et coeptiones, et quam-
cumque alia valent ad commovendos animos, sunt
necessaria.

7. Et hanc quidem enata que dixi, omnes feri ho-
mines in illis que eloquendo agunt², facere non quie-
scunt:

CAPUT V. — *Interest magis ut sapienter dicat christi- sternus orator, quam ut eloquenter. Unde consequi id debet.*

Sed cum ali faciunt obtuse, deformiter, frigide;
ali acute, ornate, vehementer; illum ad hoc opus
unde agimus, jam oportet accedere, qui potest disputare
vel dicere sapienter, etiam non potest eloquenter,
ut prois audiendis, etiam minus quam produc-
tus, si ei eloquenter posset dicere. Qui vero affuit
insipienti eloquentia, tanto magis cavendos est, quanto
magis ab eo in illis que audire inutile est, delectatur
auditor, et cum quantum distet dicere audi, etiam

vero dicere existimat. Nec autem sententia nec illis
fugit, qui artem rhetoricae deoculam putant: facti
sunt enim sapientiam sine eloquentia parum prodesset
civitatibus³; eloquentiam vero sine sapientia binimmo
obesse pierumque, prodesset nunquam (Cicer. lib. 4
de Inventione). Si ergo hoc illi qui praecepit eloquentie
tradiderant, in eisdem libris in quibus id egerunt,
veritate instigante coacti sunt confitiri, veram, hoc
est, supernam que a Patre luminum descendit, sa-
pientiam nescientes⁴; quanto magis nos non aliud sen-
tire debemus, qui huius sapientiae filii et ministri su-
mus? Sapienter autem dicit homo tanto magis vel
minus, quanto in Scripturis sanctis magis ministrav-
o profect. Non dico in eis multorum legendis memorie-
que mandandis, sed bene intelligendis, et diligenter
earum sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legant,
et negligunt; legunt ut teneant, negligunt ne intelligant.
Quibus longe sine dubio praeferendi sunt qui
verba earum minus tenent, et cor earum sui cordis
oculis vident. Sed utrisque ille melior, qui ei cum
volet eas dicit, et sicut oportet intelligit.

8. Huius ergo qui sapienter debet dicere, etiam quod
non potest eloquenter, verba Scripturarum tenere
maxime necessarium est. Quanto enim se patpério-
rem cernit in suis, tanto cum oportet in ipsis esse di-
tiolem; ut quod dixerit suis verbis, probet ex ipsis;
et qui propriis verbis minor erat, magnorum⁵ testi-
monio quodammodo crescat. Probando enim delectat,
qui minus potest delectare dicendo. Porro qui non
solum sapienter, verum etiam eloquenter vult dicere,
quoniam profectio plus proderit, si ultrisque poterit;
ad legendos vel audiendos et exercitatione imitandos
eloquentes cum mitto libertus, quam magistris artis
rhetoricae vacare precipio: si tamen ii qui leguntur
et audiuntur, non solum eloquenter, sed etiam sa-
pienter dixisse vel dicere veraci predicatione laudan-
tur. Qui enim eloquenter dicunt, suavitate; qui sa-
pienter, salubriter audiuntur. Proprie quod non ait
Scriptura, Multitudo eloquentium; sed, *Multitudo sa-
pientium sanitas est orbis terrarum* (Sap. vi, 26). Sicut
autem sepe sumenda sunt et amari salubriter, ita
semper vitanda est perniciosa dulcedo. Sed salubri
suavitate, vel suavi salubritate quid melius? Quanto
enim magis illuc appetitur suavitatis, tanto facilis sa-
lubritas prodest. Sunt ergo ecclesiastici viri qui divina
eloquia non solum sapienter, sed eloquenter etiam
trahaverunt: quibus legendis magis non sufficit tem-
pus, quam deesse ipsi studentibus et vacanibus
possunt.

CAPUT VI. *Sapientia juncta cum eloquentia in sacris auctoribus.*

9. Hic aliquis forsitan querit utrum auctores nostri,
quorum scripta divinitas inspirata canonem nobis sa-
luberrima auctoritate fecerint, sapientes tantummodo,
an eloquentes etiam nuncopandi sint. Quia
quidem questione apud meipsum, et apud eos qui me-
cum quod dico sentiunt, facilime solvitur. Nam

¹ Ibid. Am. Er. et septem MSS., versos.

² Duo MSS., que loquendo arguant.

³ Lov., civibus. Alii editi et MSS., civitatis.

⁴ MSS. duo e Vatic., majorum.

ubi eos intelligo, non solum nibil eis sapientius, verum etiam nihil eloquentius mihi videri potest. Et si deo dicere, omnes qui recte intelligent quod illi loquuntur, simul intelligere non eos aliter loqui debuisse. Sicut est enim quadam eloquentia que magis etatem juvenilem decet, est que senilem; nec jam dicenda est eloquentia, si persona non congruit eloquenti: ita est quedam, que viros summa auctoritate dignissimos planeque divinos decet. Hac illi locuti sunt, nec ipsos decet alia, nec alios ipsa: ipsis enim congruit; alios autem, quanto videatur humillor, tanto alios non ventositate, sed soliditate transcendit. Ubi vero non eos intelligo, minus quidem mihi appareat eorum eloquentia, sed eam tamen non dubito esse talam, qualis est ubi intelligo. Ipsa quoque obscuritas divinorum salubriumque dictorum tali eloquentia inscindere fuerat, in qua proficere nositer intellectus, non solum inventione, verum etiam exercitatione deberet.

10. Possem quidem, si vacaret, omnes virtutes et ornamenta eloquentiae, de quibus instantur isti qui linguam suam nostrorum auctorum lingue, non magnitudine, sed timore praeponunt, ostendere in istorum Litteris sacris, quos nobis eruditissimis, et ab hoc seculo pravo in beatum saeculum transferendis, providentia divina providit. Sed non ipsa me plus quam diel potest in illa eloquentia delectant, que sunt his viris conatoribus Gentilium poctis communia: illud magis admiror et stupeo, quod ista nostra eloquentia ita usi sunt per alteram quandam eloquentiam suam, ut nec decesset eis, nec emineret in eis: quia eam nec improbari ab illis, nec ostentari oportebat; quorum alterum fieret, si vitaretur; alterum putari posset, si facile agnosceretur. Et in quibus forte locis agnosciatur a doctis, tales res dicuntur, ut verba quibus dicuntur, non a dicente adhibita, sed ipsis rebus velut sponte subjuncta videantur: quasi sapientiam de domo sua, id est, pectore sapientis procedere intelligas, et tanquam inseparabilem famulam etiam non vocatae sequi eloquentiam.

CAPUT VII. — Putchre docet, adductis exemplis, in sacris Litteris messie germanam eloquentiam, que sapientia adhaeret velut inseparabilis comes. Exempla ponuntur ex Epistolis Pauli, et ex Amos propheta. Exemplum autem sancte eloquentiae ex Amos 6, 1.

11. Quis enim non videat quid voluerit dicere, et quam sapienter dixerit Apostolus: Gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit: quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datum est nobis (Rom. v, 3-5)? Hic si quis, ut ita dixerim, imperite peritas, artis eloquentiae praecepta Apostolus secutum fuisse contendat, nonne a Christianis doctis indoctisque ridebitur? Et tamen agnosciatur hic figura, que κληρονομεῖ γρατεῖ, istine vero a quibusdam est appellata gradatio, quoniam scalam dicere noluerunt, cum verba vel sensa connectantur alterum ex altero; sicut hic, ex tribulatione patientiam, ex patientia proba-

tionem, ex probatione spem consecram videmus. Agnosciatur et aliud deces, quoniam post aliqua promulgationis voce singula finita, que nostri membra et casa, Graeci autem κληρονομεῖ γρατεῖ vocant, acquirit ambitus sive circulus, quem οὐπόδει illi appellant, cuius membra suspenduntur voce dicentis, donec ultimo filiator. Nam eorum, que precedent circuitum, membrum illud est primum, quandoque tribulatio patientiam operatur; secundum, patientia autem probationem; tertium, probatio vero spem. Deinde subiungitur ipse circuitus, qui tribus peragitur membris, quorum primum est, ipsa autem non confundit; secundum, quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris; tertium, per Spiritum sanctum qui datum est nobis. At haec signe injunctio in eloctionis arte traduntur. Sicut ergo Apostolus praecepit eloquentiae secutum fuisse non dicimus, ita quod eius sapientiam secuta sit eloquentia, non negamus.

12. Scribens ad Corinthios, in secunda Epistola redarguit quosdam, qui erant ex Judaeis pseudoapostoli, eique detrahebant: et quoniam seipsum predicare compellitor, hanc sibi velut insipientiam tribuens, quam sapienter dicit, quamque eloquentier? sedcomes sapientiae, dux eloquentiae; Nam sequens, iam praecedens et sequentem non responsum. Iterum dico, inquit, ne quis me existimat insipientem esse; allocquin iterum insipientem suscipite me, ut et ego modicum quid gloriatur. Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in stoliditia, in hac substanciali gloriae. Quoniam quidem multis gloriantur secundum carnem, et ego gloriarob. Libenter enim susinetis insipientes, cum sint ipsi sapientes. Toleratis enim si quis vos in servitatem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi simus. In quo autem quis audet (in insipientia dico), andeo et ego. Hebrei sunt? et ego. Israelites sunt? et ego. Semen Abraham sunt? et ego. Ministri Christi sunt? (insipientis dico) super ego¹. In laborebus plurimis, in carcerebus abundantius, in plagiis supra modum, in moribibus surpius. A² Iudeis quinque, quadraginta una minus accepi. Ter virgo carus sum, et mel lapidatus sum, ter naufragium feci: nocte et die in profundo maris fui; in itineribus surpe, periculis fluminis, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore et aratura, in vigiliis surpius, in fane et siti, in jejuniis surpius, in frigore et nuditate: præter illa quæ extrinxerunt sunt, incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uor? Si gloriari oportet, in iis que infirmatis mere sunt, gloriabor (1 Cor. xi, 16-30). Quanta sapientia ista sint dicta vigilantes vident. Quanto vero etiam eloquentiae concurrerint lumine, et qui sterit adverterit.

13. Porro autem qui novit, agnoscit quod ea casa

¹ MSL. duo, plus ego. At alii omnes cum editis, super ego. Graece, super ego. ubi interpres verba magis redditum quam sententiam.

que *καρπούς* Græci vocant, et membra, et circinus, de quibus paulo ante disserui, cum decentissima varietate interponerentur, totam istam speciem dictio-
nis, et quasi ejus vultum, quo etiam indocti delectan-
tur moventurque, fecerunt. Nam unde copinus hunc
locum inserere, circuitus sunt: primus minimus, hoc
est bimembris; minus enim quam duo membra circuitus
habere non possunt, plura vero possunt: ergo ille
primus est, *Iterum dico, ne quis me existimet insipien-
tem esse.* Sequitur alius trimembris, *Alioquin velut in-
sipientem suscipe me, ut et ego modicum quid glorier.*
Tertius qui sequitur membra habet quatuor, *Quod lo-
quor, non loquor secundum Deum, sed quasi in stulti-
tia, in hac substancia gloriae.* Quartus duo habet, *Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem, et ego
gloriabor.* Et quintus habet duo, *Libenter enim sustine-
tis insipientes, cum sitis ipsi sapientes.* Etiam sextus bi-
membris est, *Toleratis enim, si quis vos in servitatem
redigit.* Sequuntur tria cæsa, *Si quis devorat, si quis
accipit, si quis extollitur.* Deinde tria membra, *Si quis
in faciem vos cædit, secundum ignobilitem dico, quasi
nos infirmati simus.* Additur trimembris circuitus, *In
quo autem quis audet (in insipientem dico), audeo et ego.*
Hinc jam singulis quibusque cæsis interrogando positi,
singula itidem cæsa responsione redduntur, tria tribus, *Hebrei sunt? et ego. Israelitæ sunt? et ego. Se-
men Abrahæ sunt? et ego.* Quarto autem cæso simili in-
terrogatione positio, non alterius cæsi, sed membra
oppositione respondet, *Ministri Christi sunt? (insipiens
dico) super ego.* Jam cæsa quatuor sequentia, remota
decentissime interrogatione funduntur, *In laboribus
plurimum, in carcerebus abundantius, in plagiis supra-
modum, in mortibus saepius.* Deinde interponitur bre-
vis circuitus, quoniam suspensa pronuntiatione distin-
guendum est¹, *A Judæis quinques, ut hoc sit unum
membrum, cui connectitur alterum, quadraginta una
minus accepi.* Inde redditur ad cæsa, et ponuntur tria,
*Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium
feci.* Sequitur membrum: *Nocte ac die in pro-
fundo maris fui.* Deinde quatuordecim cæsa decentissi-
mo impetu profluum, *Initineribus saepè, periculis flu-
minum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis
ex gentibus, periculis in civitate, periculis in deserto,*
*periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore
et arumna, in vigiliis saepius, in fame et siti, in jejuniis
saepius, in frigore et nuditate.* Post hæc interponit tri-
membri circuitum, *Præter illa quæ extrinsecus sunt,
incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium Eccle-
siarum.* Et huic duo membra percontatio subjungit,
*Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur,
et ego non uror?* Postremo totus iste quasi anhelans
locus, bimembri circuitu terminatur, *Si gloriari oportet,
in his quæ infirmatis meæ sunt gloriabor.* Quod
vero post hunc impetum interposita narratiuncula quo-
dammodo requiescit, et requiescerat auditorem,
quid decoris, quid delectationis habeat, satis dici non
potest. Sequitur enim dicens: *Deus et Pater Domini*

nostræ Jeju Christi acit, qui est benedictus in *secula,*
quod non mentior (*Il Cor. xi, 31*). Ac deinde quomodo
periclitatus fuerit, et quomodo evaserit, brevissime
narrat.

14. Longum est cetera persequi, vel in aliis sanctarum Scripturarum locis ista monstrare. Quid, si etiam figuræ locutionis que illa arte traduntur, in iis saltem que de Apostoli eloquio commemoravi, ostendere voluisssem? nonne facilis graves homines me nimis, quam quisquam studiosorum sibi sufficientem putarent? Hæc omnia quando a magistris docentur, pro magno habentur, magno emuntur pretio, magna jactatione venduntur. Quam jactationem etiam ego redolere vereor, dum ista sic dissero. Sed male doctis hominibus respondendum fuit, qui nostros auctores contempnendo putant, non quia non habent, sed quia non ostentant, quam nimis isti diligunt, eloquentiam.

15. Sed forte quis putat, tanquam eloquentem nostrum elegisse me apostolum Paulum. Videtur enim ubi ait, *Etsi imperitus sermone, sed non scientia* (*Ibid., 6*), quasi concedendo obrectatoribus sic locutus, non tanquam id verum agnoscetur, confitendo. Si autem dixisset, *Imperitus quidem sermone, sed non scientia*¹, nullo modo aliud posset intelligi. Scientiam plane non cunctatus est profleri, sine qua esse doctor Gentium non valeret. Certe si quid ejus proferimus ad exemplum eloquentiae, ex illis Epistolis utique proferimus, quas etiam ipsi obrectatores ejus, qui sermonem praesens contemplibilem putari volebant, graves et fortes esse confessi sunt (*Ibid. x, 10*). Dicendum ergo mihi aliquid esse video et de eloquentia Prophetarum, ubi per tropologiam multa obteguntur. Quæ quanto magis translati verbis videntur operiri, tanto magis cum fuerint aperta dulcescunt. Sed hoc loco tale aliquid commemorare debeo, ubi quæ dicta sunt non cogar exponere, sed commendem tantum quomodo dicta sint. Et ex illius prophetæ libro potissimum hoc faciam, qui se pastorem vel armentarium fuisse dicit, atque inde divinitus ablatum aique missum, ut Dei populo prophetaret (*Amos vi, 14, 15*). Non autem secundum Septuaginta interpretes, qui etiam ipsi divino Spiritu interpretati, ob hoc aliter videntur nonnulla dixisse, ut ad spiritualem sensum scrutandum magis admoneretur lectoris intentio; unde etiam obscuriora nonnulla, quia magis tropica, sunt eorum: sed sicut ex hebreo in latinum eloquium, presbytero Hieronymo utriusque lingue perito interpretante, translata sunt.

16. Cum igitur argueret impios, superbos, luxuriosos, et fraternalè ideo negligentissimos charitalis, rusticus vel ex rustico iste propheta exclamavit, dicens: *Væ qui opulentis estis in Sion, et confiditis in monte Samaria, optimates capita populorum, ingredientes pompatice dominum Israel! Transite in Chalanne, et videte, et ite inde in Emath magnam, et descendite in Geth Palæstinorum, et ad optimæ quaque regna horum, si latior terminus eorum termino vestro est.* Qui sepa-

¹ Sic Bod. Am. Er. et Mas. Ali Lov., et non addidisset, sed non scientia.

¹ Mas. quatuor, qui suspensa pronuntiatione distinguens est.

rati estis in diem malum, et appropinquatis solo iniquitatis. Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris : qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti : qui canitis ad vocem Psalterii. Sicut David putaverunt se habere vasa cantici, bibentes in phialis vinum, et optimo unguento delibuti : et nihil patiebantur super contritione Joseph (Amos vi, 1-6). Num quidnam isti, qui Prophetas nostros tanquam ineruditos et elocationis ignaros velut docti disertique contemnunt, si aliquid eis tale vel in tales dicendum fuisset, aliter se voluerint dicere, qui tamen eorum insanire noluerint?

17. Quid enim est quod isto eloquio aures sobrie plus desiderent? Primo ipsa invectio, quasi sopitis sensibus ut evigilarent, quo fremitu illisa est? *Vix qui opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samariae, optimates capita populum, ingredientes pompaice domum Israel!* Dein, de ut beneficiis Dei, qui eis ampla spatia regni dedit, ostendat ingratos, quoniam confidebant in monte Samariae, ubi utique idola colebantur, *Transite, inquit, in Chalanne, et videte, et ite inde in Emath magnam, et descendite in Geth Palæstinorum, et ad optima quæque regna horum, si latior terminus eorum termino vestro est.* Simul etiam cum ista dicuntur, locorum nominibus tanquam lumenibus ornata eloquium, que sunt Sion, Samaria, Chalanne, Emath magna, et Geth Palæstinorum. Deinde verba que his adjunguntur locis, decentissime variantur: *Opulenti estis, confiditis, transite, ite, descendite.*

18. Consequenter denuntiatur futura sub iniquo rege appropinquare captivitas, cum adjungitor, *Qui separati estis in diem malum, et appropinquatis solo iniurias.* Tunc subjiciuntur merita luxuriae, *Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris : qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti.* Ista sex membra tres bimembres circuitus ediderunt. Non enim ait, *Qui separati estis in diem malum, qui appropinquatis solo iniurias,* qui dormitis in lectis eburneis, qui lascivitis in stratis vestris, qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti; si ita diceretur, esset quidem et hoc pulchrum, ut ab uno pronomine repetito singula sex membra decurrent, et pronuntiantis voce singula finirentur; sed pulchrius factum est, ut eidem pronomini essent bina subnexa, que tres sententias explicarent; unam ad captivitatis prænuntiationem, *Qui separati estis in diem malum, et appropinquatis solo iniurias;* alteram ad libidinem, *Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris;* ad voracitatem vero tertiam pertinentem, *Qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti :* ut in potestate sit pronuntiantis, utrum singula finiat, et membra sint sex, an primum et tertium et quintum voce suspendat, et secundum primo, quartum tertio, sextum quinto connectendo, tres bimembres circuitus decentissime faciat; unum quo calamitas imminens, alterum quo lectus impurus, tertium quo prodiga mensa monstretur.

19. Deinde luxuriosam remordet aurum voluptatem. Ubi cum dixisset, *Qui canitis ad vocem psalterii,*

quoniam potest exerceri sapienter a sapientibus musica, mirabili decore dicendi, invectionis impetu relaxato, et non ad illos, sed de illis jam loquens, ut nos musicam sapientis a musica luxuriantis distinguere commoneret, non ait, *Qui canitis ad vocem psalterii,* et sicut David putavit vos habere vasa cantici: sed cum illud ad illos dixisset, quod luxuriosi audire deborent, *Qui canitis ad vocem psalterii, imperitam quoque eorum alias quodammodo indicavit, adjungens, Sic ut David putaverunt se habere vasa cantici, bibentes in phialis vinum, et optimo unguento delibuti.* Tria haec melius pronuntiantur, si suspensis duobus prioribus membris circuitus, tertio finiantur.

20. Jam vero quod his omnibus adjicitur, *Et nihil patiebantur super contritione Joseph,* sive continuatim dicatur ut unum sit membrum, sive decentius suspendatur, et nihil patiebantur, et post hanc distinctionem inferatur, *super contritione Joseph,* atque sit bimembris circuitus; miro decore non dictum est, *Nihil patiebantur super contritione fratris,* sed positus est pro fratre, *Joseph,* ut quicumque frater proprio significaretur ejus nomine, cuius ex fratribus fama præclara est, vel in malis que pendit, vel in bonis que rependit. Iste certe tropus ubi Joseph quemcamque fratrem facit intelligi, nescio utrum illa quam dicimus et docuimus, arte tradatur. Quam sit tamen pulcher, et quemadmodum afficiat legentes atque intelligentes, non opus est cuiquam dici, si ipse non sentit.

21. Et plura quidem, que pertinent ad præcepta eloquentie, in hoc ipso loco, quem pro exemplo posuimus, possunt reperiri. Sed bonum auditorem, non tam si diligenter discutiatur, instruit, quam si ardenter pronuntietur, accedit. Neque enim hac humana industria composita, sed divina mente sunt fusa et sapienter et eloquenter; non intenta in eloquentiam sapientia, sed a sapientia non recedente eloquentia. Si enim, sicut quidam disertissimi atque acutissimi viri videre ac dicere potuerunt, ea que velut oratoria arte discuntur, non observarentur et notarentur, et in hac doctrinam non redigerentur, nisi prius in oratorum invenirentur ingenii; quid mirum si et in ipsis inventi, quos ille misit qui facit ingenia? Quapropter et eloquentes quidem, non solum sapientes, canonicos nostros auctores doctoresque fateamur, tali eloquentia¹, qualis personis ejusmodi congruebat.

CAPUT VIII. — *Obscuritas sacrorum auctorum licet eloquens, non imitanda a doctoribus christianis.*

22. Sed nos etsi de litteris eorum, que sine difficultate intelliguntur nonnulla sumimus elocutionis exempla; nequaque tamen putare debemus imitandos eos nobis esse in illis que ad exercendas et eliminandas quodammodo mentes legentium, et ad rumpenda fastidia atque acuenda studia discere volentium, celandos² quoque, sive ut ad pietatem convertantur, sive ut a mysteriis secludantur, animos impiorum, utili ac salubri obscuritate dixerunt. Sic quippe illi lo-

¹ Bad. Am. Er. et MSS. septem, *tali eloquentia* nos.

² MSS. tres, zelandos. Sic etiam Bad. Am. et Er.

est sunt, ut posteriores qui eos recte intelligenter et exponerent, alteram gratiam, disparem quidem, verum tamen subsequentem in Dei Ecclesia reperirent. Non ergo expositores eorum ita loqui debent, tanquam se ipsi exponendos simili auctoritate proponant; sed in omnibus sermonibus suis primis ac maxime ut intelligatur elaborare, ea quantum possunt perspicuitate dicendi, ut aut multum tardus sit qui pon intelligat, aut in rerum quas explicare atque ostendere volumus difficultate ac subtilitate, non in nostra locutione sit causa quo minus tardiusve quod dicimus possit intelligi.

CAPUT IX. — *Dificilia intellectu apud quos ei quomodo tractanda.*

23. Sunt enim quedam quae vi sua non intelliguntur, aut vix intelliguntur, quanq[ue]libet et quantumlibet, quamvis planissime, dicentis versentur eloquio; quae in populi audientiam, vel raro, si aliquid urget, vel nunquam omnino mittenda sunt. In libris autem, qui ita scribuntur ut ipsi sibi quadammodo lectorum tenent cum intelliguntur, cum autem non intelliguntur molesti non sint molentibus legere, et in aliquorum collocutionibus⁴, non est hoc officium deserendum, ut vera, quamvis difficultima ad intelligendum, que ipsi jam percepimus, cum quantocumque labore disputatio[n]is ad aliorum intelligentiam perducamus, si tenet auditorem vel collocutorem discendi cupiditas, nec mentis capacitas desiit, que quoquo modo intimata possit accipere; non curante illo qui docet, quanta eloquentia doceat, sed quanta evidens.

CAPUT X. — *Perspicuitatis in dicendo studium.*

24. Cuius evidentias diligens appetitus aliquando negligit verba cultura, nec curat quid bene sonet, sed quid bene indicet atque intimeat quod ostendere intendit. Unde ait quidam, cum de tali genere locutionis agere, esse in ea quamdam diligentem negligentiam (*Cicero, in Oratore*). Hec tamen sic detrahit ornatum, ut sordes non contrahat. Quamvis in bonis doctoribus tanta docendi cura sit, vel esse debeat, ut verbum quod nisi obscurum sit vel ambiguum, latinum esse non potest, vulgi autem more sic dicitur ut ambiguas obscuraque visetur, non sic dicatur ut a docis, sed potius ut ab indoctis dici solet. Si enim non pugnit dicere interpres nostros. Non congregabo conuentus eorum de sanguinibus (*Psalm. xv, 4*), quoniam senserunt ad rem pertinere, ut eo loco pluraliter enuntiaretur hoc nomen, quod in latina lingua tantummodo singulariter dicitur; cur pietatis doctorem pugnat importis loquentem, assūm potius quam os dicere, ne ista syllaba non ab eo quod sunt ossa, sed ab eo quod sunt ora intelligatur, ubi Afræ aures de correptione vocalium vel profectione non iudicant? Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino

⁴ In prima editio, cum intelliguntur, molesti non sint molestius legere; cum autem non intelliguntur, molesti non sint molentibus legere. Et in aliquorum, etc. Hinc locum MSS. subtilis literavimus ab incepto glosomatim, et a prava interpretatione, qua a se invicem distrahebat partes propositionis legit: In libro omnium... non est hoc officium deserendum.

nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligent loquimur? Qui ergo docet, vitabit omnia verba que non docent; et si pro eis alia integra, que intelligentur, potest dicere, id magis eligit: si autem non potest, sive quia non sunt, sive quia in praesentia non occurruunt, utetur etiam verbis minus integris, dum tamen res ipsa doceatur atque discatur integre.

25. Et hoc quidem non solum in collocutionibus, sive fiant cum aliquo uno, sive cum pluribus; verum etiam multo magis in populis quando sermo promittitur, ut intelligamur instantem est. Quia in collocutionibus est cuique interrogandi potestas: ubi autem omnes facient, ut audiatur unus, et in eum intenta ora convergent, ibi ut requirat quisque quod non intellexerit, nec moris est nec decoris; ac per hoc debet maxime tacenti subvenire cura dicentis. Solet autem motu suo significare utrum intellexerit cognoscendi avida multitudo: quod donec significet, versandum est quod agitur, multimoda varietate dicendi; quod in potestate non habent, qui preparata et ad verbum memoriter retenta pronuntiant. Mox autem ut intellectum esse constituerit, aut sermo finiendus, aut in alia transendum est. Sicut enim gratis est qui cognoscenda enumbilat; sic onerosus est qui cogita inculcat, eis distractis quorum tota expectatio in dissolvente eorum, que panduntur, difficultate pendebat. Nam delectandi gratia etiam nota dicuntur; ubi non ipsa, sed modus quo dicuntur attenditur. Quod si et ipse jam notus est, atque auditoribus placet, pene nihil interest utrum is qui dicit, dictor vel lector sit. Solent enim et ea que commode scripta sunt, non solum ab illis quibus primiut innotescunt, jucunde legi; verum ab illis etiam quibus jam nota sunt, neque adhuc illa de memoria delevit oblitio, non sine jucunditate relegi, vel ab utrisque libenter audiiri. Quae autem quisque jam oblitus est, cum commonetur, docetur. Sed de modo delectandi nunc non ago; de modo quo docendi sunt qui discere desiderant, loquor. Is autem est optimus, quo fit ut qui audit, verum audiat, et quod audit intelligat. Ad quem finem cum ventum fuerit, nihil tune amplius de ipsa re tanquam diutius docenda laborandum est, sed forte de commendanda ut in corde figura: quod si faciendum videbitur, ita modeste faciendum est, ne pervenierat ad tedium.

CAPUT XI. — *Quare conanti docere dicendum perspicue, non tam insuaviter.*

26. Prorsus haec est in doceendo eloquentia, qua si dicendo, non ut libeat quod horrebat, aut ut fiat quod pigebat, sed ut appareat quod latebat. Quod tamen si fiat insuaviter, ad paucos quidem studiosissimos suus peruenit fructus, qui ea que discenda sunt, quamvis abiecte incolueque dicantur, scire desiderant. Quod cum adepi fuerint, ipsa delectabiliter veritate percantur: honorumque ingeniorum insignis est indeles, in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodet clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest? quando nihil querimus nisi patet quod clausum est. Sed

100
nt,
et,
alla
agis
sive
ribis
que

us,
rum
tur,
ibus
nes
ver-
rit,
me
suo
nul-
uod
tate
iter
esse
nu-
un-
m,
ndi
dus
est,
a is
qua
pri-
am
oria
ab
oli-
de-
qui
quo
illi-
anc
an-
za-
ga-
-
er-
-
si
us
od
-
-
-
-
do
-
ed

quoniam inter se habent nonnullam similitudinem ve-
scentes atque discentes, propter fastidia plurimorum,
etiam ipsa sine quibus vivi non potest, alimenta con-
denda sunt.

CAPUT XII. — *Oratoris est docere, delectare, flectere,*
ex Cicerone, de Oratore. Quo modo hac tria praeclare
debet.

27. Dixit ergo quidam eloquens, ei verum dixit, ita
dicere debere eloquentem, ut doceat, ut delectet, ut
flectat. Deinde addidit: *Docere necessitatis est, delectare suavitatis, flectere rictioris* (Cicero, *de Oratore*). Horum trium quod primo loco positum est, hoc est
docendi necessitas, in rebus est constituta quas dici-
mus; reliqua duo, in modo quo dicimus. Qui ergo di-
cit cum docere vult, quamduo non intelligitur, non
cum se existimet dixisse quod vult ei quem vult do-
cere. Quia etsi dixit quod ipse intelligit, nondum illi
dixisse putandus est, a quo intellectus non est: si
vero intellectus est, quocumque modo dixerit, dixit.
Quod si etiam delectare vult cum cui dicit, aut flecte-
re, non quocumque modo dixerit, faciet; sed in-
terest quomodo dicit, ut faciat. Sic est autem, ut
moveatur ad audiendum, delectandus auditor; ita flet-
endus, ut moveatur ad agendum. Et si etiam delecta-
tur, si suaviter loquaris; ita flectitur, si amet quod
polliceris, timeat quod minaris, oderit quod arguis,
quod commendas amplectatur, quod dolendum exag-
geras doleat; cum quid letandum predicas gaudeat,
miserearur corum quos miserandos ante oculos di-
cendo constituis, fugias eos quos cayendos terrendo
propinis; et quidquid aliud grandi eloquentia fieri
potest ad commovendos animos auditorum, non quid
agendum sit ut sciunt, sed ut agant quod agendum
esse jam sciunt.

28. Si autem adhuc nesciunt, prius utique docendi
sunt quam movendi. Et fortasse rebus ipsis cognitis
ita movebantur, ut eos non opus sit majoribus elo-
quentiae viribus jam moveri. Quod tamen cum opus
est, faciendum est: tunc autem opus est, quando cum
sciunt quid agendum sit, non agunt. Ac per hoc doc-
ere necessitatis est. Possunt enim homines et agere
et non agere quod sciunt. Quis autem dixerit eos agere
debere quod nesciunt? Et ideo flectere necessitatis non
est, quia non semper opus est, si tantum doceant vel
etiam delectanti consentient auditor. Ideo autem victio-
rie est flectere, quia fieri potest ut doceatur et dele-
ctetur, et non assentiatur. Quid autem illa duo pre-
derunt, si desit hoc tertium? Sed neque delectare ne-
cessitatis est: quandoquidem cum dicendo vera mon-
strantur, quod ad officium docendi pertinet, non elo-
quio agitur, neque hoc attenditur, ut vel ipsa vel ip-
sum delectet eloquium, sed per seipsa, quoniam vera
sunt, manifestata delectant. Unde plerunque dele-
ctant etiam falsa palefacta sive conviola. Neque enim
delectant, quia falsa sunt; sed quia falsa esse verum
est, delectat et dictio qua hoc verum esse monstra-
tum est.

CAPUT XIII. — *Dicendo demum flectendi animi.*

29. Propter eos autem quibus fastidientibus non

placeat veritas, si alio quocumque modo, nisi in modo
dicatur, ut placeat et sermo dicitur, datus est in
eloquentia non parvus etiam delectationi locus. Que-
tamen addita non sufficit duris, quos nec intelligentia,
nec docentia eloquentia delectatores esse profuerit. Quid
enim hec duo conferunt homini, qui et confitetur ve-
rum, et collaudat eloquium, nec inclinat assensum,
propter quem solum, cum aliquid suadetur, rebus
qua dicitur invigilat dicentis intentio? Si enim talia
docentur que credere vel posse sufficiat, nihil est
aliud eis conceperit, nisi confiteri vera esse. Cum vero
id docetur quod agendum est, et ideo docetur ut aga-
tur, frustra persuadetur verum esse quod dicitur,
frustra placet modus ipse quo dicitur, si non ita
dicitur ut agatur. Oportet igitur eloquentem soci-
asticum, quando suadet aliquid quod agendum est,
non solum docere ut inserviat, et delectare ut templa-
verum etiam flectere ut vincat. Ipse quippe jam re-
manet ad consensionem flectendus eloquentia grandia-
tate, in quo id non egit usque ad ejus confessionem
demonstrata veritas, adjuncta etiam spatiata dictio-

CAPUT XIV. — *Dictionis suavitatis pro ratione organi-
menti propaganda est.*

30. Cui suavitati tantum operi impensum est ab
hominibus, ut non solum non facienda, verum etiam
fugienda ac detestanda sit, et lata male aliquae impa-
ria, quae malis et turpibus disertissime persuase sunt,
non ut eis concipiatur, sed sola delectationis gratia,
lectiuntur. Averrai autem Deus ab Ecclesia sua quod
de synagoga Iudeorum Jeremias prophetia com-
memorat dicens: *Pax et horrenda facta sunt super terram;* Propheta prophetabant iniqua, et sacerdotes plau-
sum dederunt moribus suis, et plebs mea dilexit sic. *Ei*
quid facietis in futurum (Jerem. 1, 50, 51)? O eloquentia
tanta terribilior, quanto purior; et quanto soli-
dior, tanto vehementior! O vere securis coincidens
petras! huic enim rei simile esse verbum suum, quod
per sanctos Prophetas fecit, per hunc ipsum prophetam
Deus ipse dixit (*Id. xlvi. 23*). Absit itaque, abicit a nobis, ut sacerdotes plaudant iniqua dicentibus, et
plebs Dei diligat sic. Absit a nobis, inquam, tanta
dementia: nam quid faciemus in futurum? Et certe mihi
minus intelligentur, minus placeant, minus moveant
qua decepti; verumtamen dicantur; et iusta¹, non
iniqua libenter audiantur: quod utique non fieri,
ni suaviter dicerentur.

31. In populo autem gravi, de quo dicitur qui Deo,
In populo gravi laudabo te (Psal. xxxiv. 18), nec illa
suavitatis delectabilis est, qua non quidem iniqua di-
cuntur, sed exigua et fragilia bona summae verborum
ambitu ornantur, quali nec magna atque stabilia de-
cepter et graviter ornarentur. Est tale aliquid in
epistola beatissimi Cypriani, quod ideo puto vel acci-
disse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteri-
ris, quam linguam doctrinæ christianæ sanitatis ab istis
redundantibus revocaverit, et ad eloquentiam graviorem
modestioremque resurgenter; qualis in eis conse-

¹ Sic Max. meliora nota. At editi, vera fuita dicuntur si
justa.

quenibus litteris secure amat, religiose appetitur, sed difficilime impletur. Ait ergo quadam loco : *Petamus hanc sedem : dant successum vicina secreta ; ubi dum erratici palmitum lapsus pendulis nexibus per arundines bajulas repunt, viteam porticum frondea tecta sacerunt (Cypr., Epist. 1 ad Donatum).* Non dicuntur ista nisi mirabiliter affluentissima secunditate facundiae, sed profusione nimia gravitati dispercent. Qui vero haec amant, profecto eos qui non ita dicunt, sed castigatis eloquentur, non posse ita eloqui existimant, non iudicio ista devitare. Quapropter iste vir sanctus et posse se ostendit sic dicere, quia dixit alieibi, et nolle, quoniam postmodum nusquam.

CAPUT XV. — Orans Deus doctori ecclesiastico ante concionem.

32. Agit itaque noster iste eloquens, cum et justa et sancta et bona dicit, neque enim alia debet dicere; agit ergo quantum potest cum ista dicit, ut intelligenter, ut libenter, ut obediens audiatur : et haec se posse, si potuerit, et in quantum potuerit, pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet; ut orando pro se, ac pro illis quos est allocuturus, sit orator antequam dictor. Ipsa hora jam ut dicat accedens, priusquam exserat proferentem linguam, ad Deum levet animam sicutem, ut eructet quod biberit, vel quod inpleverit fundat. Cum enim de unaquaque re, quae secundum fidem dilectionemque tractanda sunt, multa sint quae dicantur, et multi modi quibus dicantur ab eis qui haec sciunt; quis novit quid ad praesens tempus, vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui corda omnium videt? et quis facit ut quod oportet, et quemadmodum oportet, dicatur a nobis, nisi in cuius manu sunt et nos et sermones nostri (*Sap. viii, 16*)? Ac per hoc, dicat quidem omnia quae docenda sunt, qui et nosse vult et docere; facultatemque dicendi, ut decet virum ecclesiasticum, comparet: ad horam vero ipsius dictoris, illud potius bonae menti cogitet convenire quod Dominus ait, *Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis (Matth. x, 19, 20).* Si ergo loquitur in eis Spiritus sanctus, qui persequentes traduntur pro Christo, cur non et in eis qui tradunt dissentibus Christum?

CAPUT XVI. — Docendi præcepta non superfluo dantur ab homine, tametsi doctores efficiat Deus.

33. Quisquis autem dicit non esse hominibus præcipiendum quid, vel quemadmodum doceant, si doctores sancti effici Spiritus, potest dicere nec orandum nobis esse, quia Dominus ait, *Scit pater vester quid vobis necessarium sit, prius quam petatis ab eo (Id. vi, 8)*; aut apostolum Paulum Timotheo et Tito non debuisse præcipere quid, vel quemadmodum præciperent aliis. Quas tres apostolicas Epistolias ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita. Nonne in prima ad Timotheum le-

¹ Edili, *delectationemque*. MSS. *potiores, dilectionemque.*

gitur: *Annuntia haec et doce (1 Tim. iv, 11)*? que autem sint, supra dictum est. Nonne ibi est : *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem (Id. v, 4)*? Nonne in secunda ei dicitur : *Formam habe verborum sanctorum, quæ a me audisti (2 Tim. 1, 13)*? Nonne ibi ei dicitur : *Satis age, te ipsum probabilem operarium exhibens Deo, non erubescens, verbum veritatis recte tractantem (Id. ii, 15)*? Ibi est et illud : *Prædicta verbum, insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni longanimitate et doctrina (2 Tim. iv, 2)*. Itemque ad Titum, nonne dicit episcopum juxta doctrinam fidelis verbi perseverantem esse debere, ut potens sit in doctrina sana et contradicentes redarguere (*Tit. i, 9*)? Ibi etiam dicit : *Tu vero loquere quæ decent sanam doctrinam, senes sobrios esse (Id. ii, 1, 2)*, et quæ sequuntur. Ibi et illud : *Hac loquere, et exhortare, et increpa cum omni imperio. Nemo te contempnali (Ibid. 15)*. Admone illos principibus et potestatibus subditos esse (*Id. iii, 1*), etc. Quid ergo putamus? Numquid contra seipsum sentit Apostolus, qui cum dicat doctores operatione fieri Spiritus sancti, ipse illis præcipit quid et quemadmodum doceant? An intelligendum est, et hominum officia ipso sancto Spiritu largiente, in docendis etiam ipsis doctoribus non debere cessare; et tamen neque qui plantat esse aliquid, neque qui rigat, sed Deum qui incrementum dat (*1 Cor. iii, 7*)? Unde ipsis quoque ministris sanctis hominibus, vel etiam sanctis Angelis operantibus, nemo recte discit quae pertinent ad vivendum cum Deo, nisi fiat a Deo docilis Deo¹, cui dicitur in Psalmo : *Doce me facere voluntatem tuam, quoniam tu es Deus meus (Psal. cxlii, 10)*. Unde et ipsi Timotheo idem dicit apostolus, loquens utique ad discipulum doctor: *Tu autem persevera in iis quæ didicisti, et credita sunt tibi, sciens a quo didiceris (2 Tim. iii, 14)*. Sicut enim corporis medicamenta, quæ hominibus ab hominibus adhibentur, nonnisi eis prossint quibus Deus operatur salutem, qui et sine illis mederi potest, cum sine ipso illa non possint, et tamen adhibentur; et si hoc officiose fiat, inter opera misericordiae vel beneficentie deputatur: ita et adjumenta doctrinae tunc prossint anima adhibita per hominem, cum Deus operatur ut prossint, qui potuit Evangelium dare homini, etiam non ab hominibus, neque per hominem.

CAPUT XVII. — Ad docendum delectandum et fletendum pertinet triplex dicti genus.

34. Qui ergo inititur dicendo persuadere quod bonus est, nihil horum trium spem, ut scilicet doceat, ut delectet, ut fletat; ore aliqua agat, ut quemadmodum supra diximus, intelligenter, libenter, obediensque audiatur. Qod cum apte et convenienter facit, non immerito eloquens dici potest, et si non eum sequatur auditoris assensus. Ad haec enim tria, id est ut doceat, ut delectet, ut fletat, etiam tria illa videtur pertinere voluisse idem ipse Romani auctor eloqui, cum itidem dixit, *Is igitur erit eloquens, qui poterit parva submisce, modica temperate, magna gran-*

¹ Hic vulgati omissunt, *Deo*; quod MSS. habent, nec superfluo.

dier dicere (*Cicerone, de Oratore*) : tanquam si adderet illa etiam tria, et sic explicaret unam eamdemque sententiam dicens, Is erit igitur eloquens, qui ut doceat, poterit parva submiserit; ut delectet, modica temperare; ut flectat, magna granditer dicere.

CAPUT XVIII. — *Ecclesiasticus orator in materia grandi semper versatur.*

35. Hec autem tria illa, sicut ab eo dicta sunt, in causis forensibus posset ostendere; non autem hic, hoc est in ecclesiastiris questionibus, in quibus hujusmodi, quem volumus informare, sermo versatur. In illis enim ea parva dicuntur, ubi de rebus pecuniaris judicandum est; ea magna, ubi de salute ac de capite hominum: ea vero ubi nihil horum judicandum est, nihilque agitur ut agat sive decernat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque quasi media, et ob hoc modica, hoc est moderata dixerunt. Modicis enim modis nomen imposuit: nam modica pro parvis abusive, non proprie dicimus. In istis autem nostris, quandoquidem omnia, maxime que de loco superiore populis dicimus, ad hominum salutem, nec temporiam, sed aeternam referre debemus, ubi etiam cavendum est aeternus interitus, omnia magna sunt qua dicimus; usque adeo ut nec de ipsis pecuniaris rebus vel acquirendis vel amittendis parva videri debeant, qua doctor ecclesiasticus dicit, sive sit illa magna, sive parva pecunia. Neque enim parva est justitia, quam profecto et in parva pecunia custodiare debemus, dicente Domino: *Qui in minimo fidelis est, et in magno fidelis est* (*Lnc. xvi, 10*). Quod ergo minimum est, minimum est; sed in minimo fidelem esse, maximum est. Nam sicut ratio rotunditatis, id est ut a puncto medio omnes linea pares in extrema ducantur, eadem est in magno disco, que in nummulo exiguo; ita ubi parva juste geruntur, non minuitur justitia magnitudo.

36. De iudiciis denique secularibus (quibus utique nisi pecuniaris?) cum loqueretur Apostolus: *Audeis quisquam restrum, inquit, adversus alterum habens negotium, judicari ab iniquis, et non apud sanctos? An nescitis quia sancti mundum judicabunt?* Et si in vobis judicabitur mundus, indigni etis qui de minimis iudicantis? Nescitis quia Angelos judicabimus, nedum secularia? Secularia igitur iudicia si haberitis, eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos constituite ad judicandum¹. Ad reverentiam vobis dico. Sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum iudicare? Sed frater cum fratre iudicatur, et hoc apud infideles. Jam quidem omnino delictum est, quia iudicia habent vobiscum. Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini? Sed vos iniquitatem facitis, et fraudatis, et hoc fratres². An nescitis quia iniusti regnum Dei non hereditabunt? (*1 Cor. vi, 1-9*)? Quid est quod sic indignatur Apostolus, sic corripit, sic exprobrat, sic increpat, sic minatur? quid est quod sui ani-

mi affectum tam crebra et tam aspera vocis mutatione testatur? quid est postremo quod de rebus minimis tam granditer dicit? Tantumne de illo negotia aetaria meruerunt? Absit. Sed hoc facit propter justitiam, charitatem, pietatem, quae, nulla sobria mente dubitante, etiam in rebus quamlibet parvulis magna sunt.

37. Sane si moneremus homines quemadmodum ipsa negotia aetaria vel pro se vel pro suis apud ecclesiasticos judices agere deberent, recte admoneveremus ut agerent tanquam parva submiserit: cum vero de illius viri disseramus eloquio, quem volumus eorum rerum esse doctorem, quibus liberamur ab aeternis malis, atque ad aeterna pervenimus bona; ubicumque agantur haec, sive ad populum sive privatum, sive ad unum sive ad plures, sive ad amicos sive ad inimicos, sive in perpetua dictione sive in colloquione, sive in tractatibus sive in libris, sive in epistolis vel longissimis vel brevissimis, magna sunt. Nisi forte quoniam calix aquae frigida, res minima atque vilissima est, ideo minimum aliquid sive vilissimum Dominus ait, quod eum qui dederit discipulo ejus, non perdet mercedem suam (*Math. x, 42*): aut vero quando ista doctor in Ecclesia facit inde sermonem, parvum aliquid debet existimare se dicere; et ideo non temperate, non granditer, sed submiserit sibi esse dicendum. Nonne quando accidit ut de hac re loquemur ad populum, et Deus adfuit ut non incongrue diceremus, tanquam de illa aqua frigida quendam flamma surrexit (*Il Mach. i, 32*), quae etiam frigida hominum pectora, ad misericordiae opera facienda, spes celestis mercedis ascenderet?

CAPUT XIX. — *Alias alio utendum dicendi genera.*

38. Et tamen cum doctor iste debet rerum doctore esse magnarum, non semper eas debet granditer dicere, sed submiserit, cum aliquid docetur; temperate, cum aliquid viuperatur sive laudatur: cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur, qui hoc agere debent, nec tamen volum, tunc ea que magna sunt, dicenda sunt granditer, et ad fletiendos animos congruerit. Et aliquando de una eademque re magna, et submiserit dicitur, si docetur; et temperate, si praeicator; et granditer, si aversus inde animus ut convertatur impelliatur. Quid enim Deo ipso majus est? Numquid ideo non discitur³? Aut qui docet unitatem Trinitatis, debet nisi submissa disputatione agere, ut res ad dignoscendum difficilis, quantum datur, possit intelligi? Numquid hic ornamenta, et non documenta querentur? numquid ut aliquid agat est fletiendus auditor, et non potius ut discat instruendus? Porro cum laudatur Deus sive de seipso, sive de operibus suis, quanta facies pulchra ac splendidae dictio eius oboritur ei qui potest quantum potest laudare, quem nemo convenienter laudat, nemo quomodo cumque non laudat! At si non colatur, aut cum illo vel etiam pro illo colantur idola, sive daemona, sive quaecumque creatura; quantum hoc malum sit, atque ut ab

¹ *Mss., colligate;* et prope omnes omittunt, *ad judicandum*: quod etiam abest a graco textu Apostoli.

² *Mss. quinque, et hoc apud fratres. Alii tres, et hoc fratres.*

hoc malo avertantur homines, debet utique granditer dicari.

CAPUT XX. — *Exempla ex sacris Litteris, primum, dictionis submissae; deinde temperatae; postremo, grandis: hec tria ex Epistolis Pauli.*

30. Submissae dictionis exempli est apud apostolum Paulum, ut planius aliquid commemorem, ubi ait: *Dicite mihi, sub Lege volentes esse, Legem non auditis? Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera: sed ille qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per reprobationem: qua sunt in allegoria. Nam enim sunt duo Testamenta: unum quidem a monte Sina in servitatem generant, qua est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus¹ est hinc qua nunc est Jerusalem, et servit cum filio suo. Quia autem sursum est Jerusalem, libra est, qua est mater nostra (Galat. iv, 21-26), etc. Itemque ubi ratiocinatur, et dicit: *Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit, aut superordnat. Abraham dicitur sibi promissiones et semini eius. Non dicit, Et seminibus, tanquam in multis, sed tanquam in uno. Et semini tuo, quod est Christus. Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo, qua post quadragesim et triginta annos facta est Lex, non infirmit ad evanescandas promissiones. Si enim ex Lege hereditas, jam non ex promissione. Abraham autem per reprobationem donavit Deus. Et quia occurrere poterat auditentis cogitationi, Utquid ergo Lex data est, si ex illa non est hereditas? ipse sibi hoc objecit, alioquin ait velut interrogans: Quid ergo Lex? Deinde respondit: Transgressionis gratia proposita est, donec reniret semen cui promissum est, disposita² per Angelos in manu predictioris. Mediator autem unius non est, Deus vero unus est. Et hic occurrebat, quod sibi ipse proponitur, Lex ergo adversus promissa Dei? Et respondit, Absit; rediditque rationem, dicens, Si enim data esset Lex qua posset vivificare, omnino ex Lege esset justitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus, etc. (Galat. iii, 15-22); vel si quid ejusmodi est. Pertinet ergo ad docendi curam non solum aperire clausa, et nodos solvere questionum; sed etiam dum hoc agitur, aliis questionibus, que fortassis inciderint, ne illi quod dicimus improbarur per illas aut refellatur, occurriunt; si tamen et ipsa carum solilio pariter occurrerint, ne moveamus quod auferre non possumus. Fij autem ut cum incidentes questioni aliae questiones, et aliae rursus incidentibus incidentes pertractantur atque solvantur, in eam longitudinem ratiocinationis extendatur intentio, ut nisi memoria plurimum valeat aliqua vigeat, ad caput unde agebatur disputator redire non possit. Valde autem bonum est ut quidquid contradicat potest, si occurrit, refutetur; ne ibi occurrit, ubi non erit qui respondeat; aut praesenti quidem, sed tacenti occurrit, et minus sanatus abscedat.**

40. In illis autem apostolicis verbis dictio tempe-

¹ In MSS. fere omnibus, qua conjuncta est.

² In MSS. plerisque, dispositum.

rata est: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem, juniores ut fratres, annos ut matres, adolescentulas ut sorores (1 Tim. v, 1, 2). Et in filiis: Obsecro autem vos, fratres, per miserationem Dei, ut exhibeatis corpora vestri hostiam vivam, sanctum, Deo placentem. Et totus fere ipsius exhortationis locus temperatum habet elocutionis genus: ubi illa pulchriora sunt, in quibus propriis propriis tanquam debita reddita decepter excurrunt, sicuti est, *Habentes donec diversa secundum gratiam quam data est nobis; sive prophetiam, secundum regulam fidei; sive ministerium, in ministrando; sive qui docet, in doctrina; sive qui exhortatur, in exhortatione; qui tribuit, in simplicitate; qui pretest, in soliditudine; qui misertetur, in hilioritate. Dilectio sine similitudine; odio habentes malum, adherentes bono; charitable fraternitatis invicem diligentes, honora mutuo prævenientes, studio non pigri, spiritu seruantes, Domina servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, oratione instantes, necessitatibus sanctorum coniungentes, hospitalitatem secantes, Benedicite persequentiibus vos; benedicte, et nolite maledicere. Gaudere cum gaudientibus, flere cum flentibus: id ipsum in primis sentientes (Rom. xii, 1, 6-16).* Et quam pulchre ista omnia sic effusa, binembris circuitu terminantur. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes! Et aliquanto post: *In hoc ipso, inquit, perseverantes, reddite omnibus debita: cui tributum, tributum; cui rectigil, rectigil; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Quae membrum fusa clauduntur etiam ipsa circuin, quem duo membra contexunt: Nemigi quidquam debentis, nisi ut in primis diligatis. Et post paululum: Nas processit, inquit, dies autem appropinquans. Abiit unus iaque opera tenebrarum, et induamus arma lucis; sicut in die honeste ambulemus; non in concessionebus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitibus, non in contentione et tumultu; sed indujus Dominum Iesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis (Id. xiii, 6-8, 12-14).* Quod si quisquam ita diceret, Et carnis providentiam ne in concupiscentiis feceritis; sine dubio aures clausula numerosiore mulceret: sed gravior interpres etiam ordinem maluit tenere verborum. Quomodo autem hoc in greco eloquio sonet, quo est locutus Apostolus, viderint ejus eloquii usque ad ista doctiores: mihi tamen quod nobis eodem verborum ordine interpretatum est, nec ibi videntur currere numerose.*

41. Sane hunc elocutionis ornatum, qui numerosis fit clausulis, deesse latendum est auctoribus nostris. Quod utrum per interpres factum sit, an (quod magis arbitror) consulo illi haec plausibilia devitaverint, affirmare non audo, quoniam me fatigare ignorare. Illud tamen scio, quod si quisquam huius numerositatis peritus illorum clausulas eorumdem numerorum lege componat, quod faciliter si mutatis quibusdam verbis, que tantumdem significacione valent, vel mutato ornamen que inveniatur ordine; nihil illorum que velut magna in scholis grammaticorum, aut rhetorum didicit, illis divinis viris defuisse cognoscere.

scit : et multa reperiet locutionis genera tanti decoris, que quidem et in nostra, sed maxime in sua lingua decora sunt, quorum nullum in eis. quibus isti inflantur, litteris invenitur. Sed cavendum est ne divinis gravibusque sententiis, dum additur numerus, pondus detrahatur. Nam illa musica disciplina, ubi numerus iste plenissime discitur, usque adeo non defuit Prophetis nostris, ut vir doctissimus Hieronymus quorundam etiam metra commenorem, in hebreo duxat et iugum (Hieron. in prologo super Job) : cuius ut veritatem servaret in verbis, huc inde non transtulit. Ego autem ut de sensu meo loquar, qui mibi quam alia et quam aliorum est unique notior, sicut in meo eloquio, quantum modeste fieri arbitror, non pretermitto istos numeros clausularum ; ita in auctoribus nostris hoc mihi plus placet, quod ibi eis rarissime invenio.

42. Grande autem dicendi genus hoc maximo distat ab isto genere temporario, quod non tam verborum ornatus compitum est, quam violentum animi affectibus. Nam capit etiam illa ornamenta pape omnia ; sed ea si non habuerit, non requiri. Fertur quippe impetu suo, et elocutionis pule ritudinem, si occurserit, vi rerum rauia, non cur decoris assumit. Satis eniū est ei propter quod agitur, ut verba congruentia, non oris elegantia industria, sed pectoris sequuntur ardorem. Nam si auroto gemmatoque ferro vir fortis armetur, intentissimum pugna, agit quidem illis armis quod agit, non qua pretiosa, sed qua arma sunt : idem ipse est tamen, et valet plurimum, etiam cum rimanti telum ira facit¹. Agit Apostolus, ut pro evangelico ministerio patienter mala hujus temporis, cum solatio doporum Dei, omnia tolerentur. Magna res est, et granditer agitur, nec desunt ornamenta digni : Ecce, inquit, nunc tempus acceptibile, ecce nunc dies salutis. Nullam in quoquam dantes offensionem, ut non reprehendatur ministerium nostrum : sed in omnibus commendantes nosmet ipsos ut Dei ministros, in misericordia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagiis, in carcerebus, in seditionibus, in laboribus, in vigilis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in benignitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei : per arma justitiae a dextris et a sinistris², per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam ; ut redutores, et veraces ; ut qui ignoravimus, et cognoscimus ; quasi morientes, et cœca viribus : ut exerciti, et non mortificati ; ut tristes, semper autem gaudentes ; sicut egeni, multos autem ditantes ; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes. Vide adhuc ardentem, Os nostrum patet ad vos, a Corinthii ; cor nostrum dilatatum est (1 Cor. vi, 2.11), et extera, que persequi longum est.

¹ Lov. rimauit telo mira fuit. Sed verius illa editiones et MSS. rimauit telum ira facit, quod usq; autem os ex Virgilio. Aeneid. 7 :

Hic torre armatis obusto,

Sipitis hic gravidi nodis : quod cunque repertum
Rimauit telum ira facit.

² Ause. aliquot optima note, arma justitiae dextra et si-

45. Itemque ad Romanos agit, ut persecutions huius mundi charitate vincantur, spe certa in adjutorio Del. Agit autem et granditer et orguate : Scimus, inquit, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, illis qui secundum propositum vocati sunt³. Quoniam quos ante præscripsi, et prædestinasti conforves imaginis Filii sed, ut si ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinasti, illos et vocari ; et nos vocari, ipsos et justificari; quos autem justificari, illos et glorificari. Quid ergo dicemus ad hec ? Si Deus pro nobis, quis contra nos ? Qui proprio Filio non percipi, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo nobis omnia donavit ? Quis accusabit adversus electos Dei ? Deus qui justificat ? Quis est qui condemnat ? Christus Jesus qui mortuus est, magis autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et interpellat pro nobis ? Quis nos separa vita charitate Christi ? Tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an fames ? an nuditas ? an periculum ? an gladius ? Sicul scriptum est. Quoniam propter te mortificamur tota die, astimati sumus ut oves occisionis (Psalm. xliii, 22). Sed in his omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque presencia, neque futura, neque virtus, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quaer est in Christo Iesu Domino nostro (Rom. viii, 28.39).

44. Ad Galatas autem quamvis tota ipsa Epistola submissio dicendi genere scripta sit, nisi in extremis partibus ubi est eloquio temperatum ; tamen interponit quandam locum eo motu animi, ut sine ullis quidem talibus ornamentis, qualia sunt in iis quae modo possumus, non posset tamen nisi granditer dici. Dies, inquit, observatis, et menses, et annos, et tempora. Timpio vos, ne sorte sine causa laboraverim in vos⁴. Estote sicut et ego, quoniam et ego sicut vos : fratres, precor vos, nihil me lassitis. Scitis quia per infirmitatem carnis iampridem evangelizavi vobis, et tentationes vestras⁵ in carne mea non spernisti, neque repudiasti ; sed sicut angelum Dei excepisti me, sicut Christum Iesum. Quae ergo fuit beatitudine vestra ? Testimonium nobis perhibeo, quoniam si fieri posset, oculos vestros eruisse, et dedissetis mihi. Ergo inimicus factus sum vobis verum predicans? Amulatur vos non bene ; sed excudere vos volunt, ut eos amulemini. Bonum est autem in honore amulandi semper, et non solum cum praesens sum apud vos. Filioli mei, quos iterum parturio donec formetur Christus in vobis. Vellem autem nuna adespere apud vos, et mutare vocem meam, quia confundor in vobis (Gal. iv, 10-20). Numquid hic aut contrariae contrariae verba sunt redditia, aut aliqua gradatione sibi subnexa sunt, aut cessa et membra circuitusve sonuerunt ? et tamen non ideo tepuit grandis affectus, quo eloquio severo sentimus.

³ Editi, vocati sunt sancti. Et paulo post., conformes fieri. At MSS. carent vocatis, sancti et fieri ; que prætermissi sunt ab Augustino, et a greco textu absunt.

⁴ Editi, in vobis. At MSS., in vos : iuxta grecum, etiam unde.

⁵ MSS. plerique habent, et temptationem reprobam.

CAPUT XXI. — *Exempla triplis hujus generis dictio-
nis ex doctoribus ecclesiasticis, nempe Cypriano et
Ambrosio desumuntur.*

45. Sed apostolica ista sic clara sunt, ut et profunda sint; atque ita conscripta memoriaeque mandata, ut non solum lector vel auditore, verum etiam expo-
sitore opus habeant, si quis in eis non superficie contentus altitudinem querat. Quapropter videamus ista genera dicendi in eis qui istorum lectione ad rerum divinarum atque salubrium scientiam prosecre-
runt, eamque Ecclesiae ministrarunt. Beatus Cyprianus submisso dicendi genere utitur in eo libro ubi de Sacramento calicis disputat. Solvitur quippe ibi que-
stio, in qua queritor utrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere. Sed exempli gratia aliquid inde ponendum est. Post prin-
cipium ergo epistola: jam solvere incipiens propositam questionem: Admonitus autem nos scias, inquit, ut in calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud fiat a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecit, ut calix qui in commemorationem ejus offertur, vino mixtus offeratur. Nam cum dicat Christus, « Ego sum vita vera » (Joan. xv, 5); sanguis Christi, non aqua est unicus, sed vinos; nec potest videri sanguis ejus, quo redempti et vivificati sumus, esse in calice, quando vimum deit calici, quo Christi sanguis ostenditur; qui Scripturarum omnium sacramento ac testimonio p-
adicatur. Invenimus enim in Genesi circa sacramentum Noc hoc idem praeccurrisse, et figuram dominicae passionis illuc exatuisse, quod vinum bibit, quod inebrians erat, quod in domo sua nudatus est, quod fuit recubans nudus et patentibus semoribus; quod nuditas illa patris a medio filio denotata est; a maiore vero et minore con-
tecta (Gen. ix, 20-23), et cetera quae necesse non est exequi, cum antis sic hoc solum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis ostendens, non aquam sed vinum biberit; et sic imaginem dominicae passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech dominicum Sacra-
mentum præfiguratum videmus¹, secundum quod Scriptura divina testatur, et dicit: « Et Melchisedech rex Salem protulit panem et vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, et benedixit Abraham » (Id. xiv, 18). Quod autem Melchisedech typum Christi portaret, declarat in Psalmis Spiritus sanctus, ex persona Patris ad Filium dicens: « Ante Luciferum genui te. Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech » (Psul. cix, 4). Haec et alia quae sequuntur hujus epistole (Cyp. Epist. 63, ad Caecilium, de Sacramento calicis), submisso dictionis modum servant, quod facile est explora-
re legentibus.

46. Sanctus quoque Ambrosius cum agat rem magna-
mam de Spiritu sancto, ut eum Patri et Filio demonstre-
tum aequaliter, submisso tamen dicendi genere utitur; quoniam res suscepit non ornamenta verbo-
rum, aut ad flectendos animos commotionis affectum,
sed rerum documenta desiderat. Ergo inter cetera,

¹ Sic in Ms. A1 in prius editis, dominici sacramenti præfiguratum videmus mysterium. Apud Cyprianum vero, sacri-
fici dominici Sacramentum.

in principio hujus operis ait: *Commotus oraculo Ge-
deon, cum audisset quod deficientibus licet populorum
millibus, in uno viro Dominus plebem suam ab hostibus
liberaret, obtulit hædum caprarum, cuius carnem se-
cundum præceptum angelii, et asyra supra petram
posuit, et ea iure persuicit: que simul ut virga cacu-
mine, quam gerebat, angelus Dei contigit, de petra ignis
erupit, atque ita sacrificium quod offerebatur obsumptum
est (Jud. vi, 11-21).* Quo indicio declaratum videtur,
quod petra illa typum habuerit corporis Christi; quia
scriptum est, « Bibebant de consequenti petra, petra
autem erat Christus » (1 Cor. x, 4). Quod utique non ad
divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quia atien-
tium corda populorum perenni rivo sui sanguinis innu-
davit. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia
Dominus Jesus in carne sua, tolius mundi peccata cru-
cifixus aboleret, nec solum delicta factorum, sed etiam
cupiditates animalium. *Caro enim hædi ad culpam facil-
iter refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum
est, « Quia concupiscentia populus cupiditatem pessimam, et
dixerunt, Quis nos cibabit carne » (Num. xi, 4)?* Quod
igitur extulit angelus virgam, et tetigit petram, de qua
ignis exiit, ostendit quod caro Domini Spiritu repleta
divino, peccata omnia humanae conditionis exureret. Unde et Dominus ait, « Ignem veni mittere in terram » (Luc.
xii, 49); et cetera, in quibus rei docendæ ac pro-
bandæ maxime incumbit (Ambros. lib. 1 de Spiritu
sancto, in prologo).

47. De genere temperato est apud Cyprianum vir-
ginitatis illa laudatio: *Nunc nobis ad virgines sermo
est, quarum quo sublimior gloria est, major et cura. Flos
est illæ ecclesiastici germinis, decus alique ornamentum
gratiae spiritualis, lata indoles laudis et honoris, opus
integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad
sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.
Gaudet per ipsas, atque in illis largiter floret Ecclesie
matris gloriosa secunditas: quantoque plus gloriosa
virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium ma-
tris augescit.* Et alio loco in fine epistole: *Quomodo
portavimus, inquit, imaginem ejus qui de limo est (1 Cor.
xv, 49).* *Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas,
sanctitas portat et veritas; portat disciplinæ Dei
mores, justitiam cum religione retinentes, stabiles in
fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes,
ad sustinendas injurias mites, ad faciendam misericordiam
faciles, fraternali pace unanimes atque concordes.
Quæ vos singula, o bona virgines, observare, diligere,
implere debetis, quæ Deo et Christo vacantes, ad Domi-
num cui vos dicas, majore et meliore parte proceditis.
Provectæ annis, junioribus facite magisterium; minoris
nati, præbete majoribus ministerium, comparibus incita-
mentum; hortamentis vos mutuis excitate, amulis de
virtute documentis ad gloriam provocate; durate fortiter,
spiritualiter pergite, pervenire feliciter; tantum memen-
to tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari* (Cyp. Tract. de discipline et habitu Virginum).

48. Ambrosius etiam genere dicendi temperato et

¹ Apud Cyprianum, copiosa; in Floriacensi Ms., generosa.

ornato professis virginibus proponit, tanquam sub exempli forma, quod moribus imitantur, et dicit: *Virgo erat, non solum corpore, sed etiam mente, qua nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior; non in incerto divitiarum, sed in prece pauperis spem repones; intenta operi, verecunda sermoni; arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum querere; nullum ludere, bene velle omnibus; assurgere majoribus natu, aequalibus non invidere; fugare jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando iste vel vultu lessit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando visit debilem? quando vitavit inopem? Eos solos solita castus virorum invitere, quos misericordia non erubesceret, neque præsteriret verecundia. Nihil torum in oculis, nihil in verbis præcaz, nihil in actu intersecundum; non gestus fractior, non incessus solutor, non vox petulantior, ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, et figura probatatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosciri, ac primo præstendat ingressu nihil intus latere tenebrarum, tanquam lucernæ lux intus posita, foris luceat. Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam; alterum ultra naturam superfluisse, alterum ipsi natura pene defuisse? Illic nulla intermissa tempore, hic congerinati jejuno dies; et si quando reficiendi successisset voluntas, cibus plerumque obvius qui mortem arceret, non delicias ministraret (Ambros. de Virginibus, lib. 2, in princip.), etc. Hec autem proprieles in exemplo hujus temperati generis posui, quia non hic agit ut virginitatem voveant que nondum vorerunt; sed quales esse debeant quae jam votæ sunt. Nam ut aggrediatur animus tantum ac tale propositum, grandi utique dicendi genere debet excitari et accendi. Sed martyr Cyprianus de habitu virginum, non de suspicendo virginitatis proposito scripsit. Iste vero episcopus etiam ad hoc eas magno accendit eloquio.*

49. Verum ex eo quod ambo egerunt, dictionis grandis exempla memorabo. Ambo quippe inventi sunt in eas que formam pigmentis colorant, vel potius decolorant: quorum prior ille cum hoc ageret, ait inter cetera: *Si quis pingendi artifex vulnus aliquaj et speciem, et corporis qualitatem armulo colore signasset; et signato jam consummatioque simulacro, manus alius inferret, ut jam formata, jam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria et iusta indignatio videretur. Tu te existimas impune lutram tam improba temeritatis audaciam, Dei artificio offendam? Ut enim impudica circa homines, et incesta uicia lenocinantibus non sis, corruptis violatisque quae Dei sunt, pejor adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis. Monentis Apostoli vox est: «Ex-purgeatus vatus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis asymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitia et nequitia, sed in asymis sinceritatis et veritatis» (1 Cor. v, 7, 8). Num sinceritas perseverat et veritas, quando quae sincera sunt pollunt-*

tur, et colorum adulteris, et medicaminum fuis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit, « Non potes facere capillum unum album aut nigrum» (Matth. v, 36); et tu ad vincendam Domini sui vocem vis te esse potiorem. Audaci conatu et sacrilegio contemptu crines tuos inficis; male præaggio futurorum capillos jam tibi flammœ auspicaris (Cyp. Tract. de disciplina et habitu Virginum). Longum est inserere omnia que coquuntur.

50. Ille vero posterior ut in tales diceret: *Hinc illa, inquit, nascuntur incentiva uitiorum, ut quævis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant, et de adulterio vultus meditentur adulteriorum cautelis. Quanta hac amentia, effigiem muliere nature, picturam quadratam, et dum verentur maritale judicium, prodere sum? Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit mutare quod natus est: ita dum alii studet placere, primi ipsa sibi displicet. Quem judicem, mulier, veriorum requiremus deformitatis tuae, quam teipsum, quæ videri times? Si pulchra es, cur abeconderis? si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tua conscientia, nec alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram diligit, tu alteri via placere: et irasceris si amet alteram, qui adulterio in te docetur. Mala magistra es injuria tua. Lenocinari enim refugit, etiam quæ est passa lenonem; ac nec vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat. Tolerabilius propemodum in adulterio crimina sunt: ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur (Ambros. de Virginibus, lib. 4). Satis, ut existimo, appetit feminas ne sum fuis adulterent formam, et ad pudorem et ad timorem hac facundia vehementer impelli. Proinde nequus submissum neque temperatum, sed grande omnino genus hoc elocutionis agnoscimus. Et in his autem quos duos ex omnibus proponere volui, et in aliis ecclesiasticis viris et bona, et bene, id est sicut res postulata, acute, ornata, ardenterque dicentibus, per multa eorum scripta vel dicta possunt hac tria genera reperiri, et assidua lectione vel auditione, admixta etiam exercitatione, stolidibus inolegare.*

CAPUT XXII. — *Omnibus generibus dictio varianda est.*

51. Nec quisquam preter disciplinam esse existimet ista miscere: imo quantum congrue fieri potest, omnibus generibus dictio varianda est. Nam quando prolixus est in uno genere, minus detinet auditorem. Cum vero fit in aliud ab alio transitus, etiamsi longius est, decentius procedit oratio: quamvis habeant et singula genera varietates suas in sermone eloquentum, quibus non sinuntur in eorum qui audiant, frigescere vel tepescere sensibus. Verumtamen facilius submissum solum, quam solum grande diutius tolerari potest. Commotio quippe animi quanto magis excitanda est, ut nobis assentias auditor, tanto minus in ea diu teneri potest, cum fuerit quantum satis est excitata. Et ideo cavendum est, ne dum volumus aliud erigere quod eructum est, etiam inde decidat, quo fuerat ex-

¹ Editi et MSS. apud Augustinum, et colorum adulterium, et medicaminum. Castigamus ex Cypriani libro, et colorum adulterii, et medicaminum.

² Ha apud Ambrosium. At in Augustinianis codicibus aliquot, perdere, in aliis, perdidere, aut, perdiderunt.

citatione perductum. Interpositis vero quae sunt dicenda submissus, bene redditur ad ea que opus est granditer dici, ut dictio his impetus sicut maris restus alternet. Ex quo fit ut grande dicendi genus, si diutius est dicendum, non debet esse solum, sed aliorum generum interpositione variorum: ei tamen genere dictio tota tribuitur, eajus copia proualuerit.

CAPUT XXIII. — *Quomodo intermisenda dictio* *genera.*

53. Interest enim quod genus est generi interponatur, vel adhibetur tertius et necessaris locis. Nam et in grandi genere semper aut pene semper temperata docet esse principia. Et in potestate est eloquentia ut dicantur nonnulla submissa, etiam que possent granditer dici; ut ex quo dicuntur granditer, ex illorum fiant comparatione grandiora, et eorum tanquam umbris luminosiora reddantur. In quoque autem genere aliquae questionum vincula solvenda sunt, acutum opus est; quod sibi submissum genus proprio vindicta. Ac per hoc eo genere utendum est et in aliis dubiis generibus, quando eis ista incidunt: silent laudandum aliquid vel vituperandum, ubi nec damnatio enijs quam ne liberatio, nec ad actionem qualibet assensio requiritur, in quoque atque genere occurrerit, genus adhibendum et interponendum est temperatum. In grandi ergo genere invenient locos suis duo cetera, et in submisso similiter. Temperatum autem genus non quidem semper, sed tamen aliquando submissa indiget, si, ut dixi, questione cuius nodus est solvendus, lucetur; vel quando nonnulla qua orari possent, ideo non oriantur, sed submisso sermone dicentur, ut quibusdam quasi toris ornatorum praebant eminentiorem locum. Grande autem genus temperato dictio non requirit: ad delectandos quippe amatos, non ad movendos ipsa scripturam.

CAPUT XXIV. — *Subtile dicendi genus quid efficiat.*

55. Non sane si dicenti crebrus et vehementius acclameant, ideo granditer putandus est dicere: hoc enim ut decimina submissi generis, et ornamenta faciunt temperati. Grande autem genus plerumque pondere suo voces premit, sed lacrymas exprimit. Denique cum apud Casaram Mauritanie populo dissaderem pugnam civilem, vel potius plus quam civilem, quam *Cato* vocabant; neque enim cives tantummodo, verum etiam propinqui, fratres, postremo parentes se filii lapidibus inter se in duas partes divisi, per aliquot dies continuos, certo tempore anni solemniter dimicabant, et quisque ut quemque poterat occidebat: egi quidem granditer, quantum valui; ut tam crudeliter atque inveteratius malum de cordibus et moribus eorum avellerem, pelleremque dicendo; non tamen egisse aliquid me putavi, cum eos audirem acclamantes, sed cum flentes viderem. Acclamationibus quippe se doceri et delectari, flecti autem lacrymas indicabant. Quas ubi aspexi, immanciam illam consuetudinem a patribus et avis, longeque a majoribus traditam, que pectora eorum hostiliter obsidebant, vel potius, possidebat, devictam, antequam re ipsa id-

ostenderent, credidi. Morque sermonem finito ad agendas Deo gratias tertia atque ora converti. Et vere jam ferme octo vel amplius anni sunt, proprio Christi, ex quo illis nihil inde testatum est (a). Sunt et omnia experientia quibus didicimus, homines, quid in eis fecerit sapientis grandis dictio, non etiam potius quam gemitu, siquando etiam lacrymis, postremo viue mutatione monstruoso.

56. Submisso etiam diehardi genere sunt plerique mutati: sed ut quod nesciebant, sciunt, aut quod eis videbant incredibile, credentes non inueniunt ut agerent quod agendum jam noverant, et agere volunt. Ad hincmodi manique diritum fierendum, debet granditer dici. Nam si laudes et vituperationes quando eloquentier dicuntur, cum sint in genere temperato, sic afficiunt quoddam, ut non solam in laudibus et vituperationibus eloquentia delectetur, verum et ipsi laudabilior appetat, fugientque vituperabiliter vivere. Sed utrumquid omnes qui delectantur, mutantur, sicut in grandi genere omnes qui fluctuant, liqui; et in submisso genere omnes qui docentur, sciunt; aut eridunt verum esse quod nesciunt?

CAPUT XXV. — *Temperatum dicendi genus quid* *in finem refiri debet.*

58. Unde colligitur illa duo genera quod efficere intendunt, hoc est esse maxime necessarium, qui sapienter et eloquentier volunt dicere. Illud vero quod agitur genere temperato, id est, ut eloquentia ipsa delectet, non est proprius seipsum usurpandum; sed ut rebus que militier honestaque dicentur, si nec docente indigent eloquio nec movento, quia ut scientes et faventes auditores habent, aliquanto promptius ex delectione ipsa eloquentia, accedit vel tenacius adhuc rescat assensus. Nam cum eloquentiae sit universale officium, in quoquecumque historiis trium generum, dicere apte ad persuasionem; his enim, id quod intenditis, persuadet dicendo: in quoquecumque istorum trium generum dicti quidem eloquentia apte ad persuasionem, sed nisi personaret, ad finem non pervenit eloquentie. Persuadet autem in submisso genere vera esse quae dicti; persuadet in grandi, ut agatur quae agendi esse iam scintiat, nec agitur; persuadet in genere temperato, pulchre ornataque se dicere: quo sine nobis quid opus est? Apparet enim qui linguis gloriantur, et se in panegyricis talibusque dictioibus jacant, ubi nec docendos, nec ad aliquid agendum movendos, sed tantummodo est delectandus auditor. Nos vero istum finem referamus ad alterum finem, ut scilicet quod efficerem volumus, cum granditer dicimus, hoc etiam ita velimus, id est, ut bonorum diligantur, vel devictentur mala; si ab hac actione non sic alieni sunt homines, ut ad eam grandi genere dictio urgendi videntur: nol, si Jam id agant, ut agant studiosius, atque in eo firmius perse-

^a MSS. quatuor, imitantur.

(a) Hic itaque liber perfectus fuit sub anno 420. Nam Augustini in Mauritaniam Casareensem propositio pertinet ad annum 418, ex epist. 190, et 195, n. 1. Atque apud Cassaram, ubi se concionem illam ante octo vel amplius annos haucuisse memorat, agebat S. Doctor mense septembri ejusdem anni 418, ex lib. de Gestis cum Emerico.

verent. Ita sit ut etiam temperati generis ornata. non jactanter, sed prudenter utamur: non eius sine contenti, quo tantummodo delectatur auditor; sed hoc potius agentes, ut etiam ipso ad bonum quod persuadere volumus, adjuvetur.

CAPUT XXV. — In unoquoque dicendi genere intendere debet orator, ut intelligenter, libenter et obedientiter audiatur.

56. Illa itaque tria, quae supra posuimus, sum qui sapienter dicit, si etiam eloquenter vult dicere, id agere debero, ut intelligenter, ut libenter, ut obedientiter audiatur, non sic accipienda sunt tanquam singula illis tribus dicendi generibus ita tribuantur, ut ad submissum intelligenter, ad temperatum libenter, ad grande pertineat obedientiter audiiri; sed sic potius ut haec tria semper intendant, et quantum potest agat, etiam cum in illorum singulo quoque versatur. Nolumus enim fastidiri, etiam quod submissum dicimus; ac per hoc volumus non solum intelligenter, verum etiam libenter audiiri. Quid autem agimus, divinis testimoniis docendo quod dicimus, nisi ut obedientiter audiatur, id est, ut credatur eis, opitulante illo cui dictum est. *Testimonia tua credita facta sunt validas* (Psalm. xxxi. 5) ? Quid etiam cupit nisi credi, qui aliquid, licet submissum eloquio, dissentibus narrat? et quis eum velit audire, nisi auditorem nonnulla etiam suavitate delineat? Nam si non intelligatur, quis nesciat nec libenter eum posse, nec obedientier audiiri? Pierunque autem dictio ipsa submissa, dum solvit ¹ difficultas questiones, et inopinata manifestatione demonstrat; dum sententias acutissimas de nescio quibus quasi cavernis, unde non sperabatur, eruit, et ostendit; dum adversarii convincit errorum, et docet falsum esse quod ab illo dici videbatur invictum; maxime quando adest ei quoddam decus non appetit, sed quodammodo naturale, et nonnulla, non jactantula, sed quasi necessaria, alique, ut ita dicam, ipsa rebus extorta ² numerositas clausularumq; tantas acclamations exicit, ut vix intelligatur esse submissa. Non enim quia neque incedit ornata, neque armata, sed tanquam munda congregatur, ideo non adversarium nervis laetisque collidit; et obstantem submittit ac destruit membris forissimis falsitatem. Unde autem crebro et mulium reclamatur ita dicentibus, nisi quia veritas sic demonstrata, sic defensa, sic invicta delectat? Et in hoc igitur genere submisso iste noster docttor et dictor id agere debet, ut non solum intelligenter, verum etiam libenter et obedientier audiatur.

57. Illa quoque eloquentia generis temperati apud eloquentem ecclesiasticum, nec inornata relinquitur, nec indeconter ornatur: nec solum hoc appetit ut delectet, quod solum apud alios proficitur; verum etiam in illis que laudat, sive vituperat, istis appenditis vel firmius tenendis, illis autem devitandis vel respon-

¹ Editi; credimus. At vero, credita, sic passim Augustinus, justa grecam versionem lxx, episodibus.

² In vulgaris, dissoluta: ac autu infra, et quando nonnulla non facilius dicuntur. Hic vero articulis, quando, aliter a via, et gene reditula, si superius lugatur, dum solvit, ut regis ferunt MSS. omnes.

³ MSS. plures, exhorta.

dis, vult utique obedientier audiiri. Si autem non auditur intelligenter, nec libenter potest. Proinde illa tria, ut intelligent qui audiunt, ut delectentur, ut obedient, etiam in hoc genere agendum est, ubi tenet delectatio principatum.

58. Jam vero ubi movere et flectere grandi generis opus est auditorem (quod tunc est opus, quando ei veraciter dicit et suaviter conficitur, et tamen non vult facere quod dicitur), dicendum est procul dubio granditor. Sed quis moveretur, si nescit quod dicitur? aut quis tenetur ut audiat, si non delectatur? Unde et in isto genere, ubi ad obedientiam cor durum dictoris granditate flectendum est, nisi et intelligenter et libenter qui dicit audiatur, non potest obedientier audiiri.

CAPUT XXVII. — Obedientius audiiri cujus vita dictio respondet.

59. Habet autem ut obedientier audiatur, quantumque granditate dictio majus pondus vita dicentis. Nam qui sapienter et eloquenter dicit, vivit autem nequiter, erudit quidem multos discendi studiosos, quamvis anima sua sit inutilis (Ecclesiastes. xxvii. 22), sicut scripsimus est ¹. Unde ait et apostolus: *Sive occasione, sive veritate, Christus annuntiatur* (Philippi. 1. 18). Christus autem veritas est, et tamen etiam non veritate annuntiari veritas potest; id est, ut pravo et fallaci corde, que recta et vera sunt, predicentur. Sic quippe annuntiatur Jesus Christus, ab eis qui sua querunt, non que Jesu Christi. Sed quoniam boni fidèles non quemlibet hominum, sed ipsum Dominum obedientier audiunt, qui ait, *Quae dicunt, facit; que autem faciunt, facere nolit; dicunt enim, et non faciunt; ideo audiuntur utiliter, qui etiam utiliter non agunt.* Sua enim querere student, sed sua docere non audiunt, de loco scilicet superiore sedis ecclesiasticae, quam sana doctrina constituit. Proprius quod ipse dominus prinsipium de talibus, quod commemoravi, diceret, premissi, *Super cathedram Moysi sederunt* (Matthew. xxiii. 2, 5). Illa ergo cathedra, non sicut sed Moysi, engebat eas bona dicere, etiam non bona facientes. Agebant ergo sua in vita sua; docere autem sua, cathedra illos non permettebat aliena.

60. Multis itaque prosunt dicendo que non faciunt; sed longe pluribus proderent faciendo que dicunt. Abundant enim qui male vite sua defensionem ex ipsis suis praepositis et doctoribus querant, respondentes corde suo, aut etiam si ad hoc erumpunt, ore suo, atque dicentes: *Quod mihi præcipis, cur ipse non facis?* Ita sit ut eum non obedientier audiunt, qui se ipse non audit, et Dei verbum quod eis prædicatur,

¹ Editi: *Sicut scriptum est, Scriberet et pharisei in cathedra non sibi sederunt.* Quae dicunt, facile; que autem faciunt, facere nolit: dicunt enim, et non faciunt. Abest aut omnibus his, hanc seru, tunc sustentia, hunc in locum, opinantur, immissa rotule clausulam, sicut scriptum est, que referenda fuerat ad precedenter verba et Ecclesiastes. xxvii. 22, ubi legitur, *Est vir astutus multorum eruditior, et anima sua inutilis est:* in antiqua lectione graca, que nunc exstat, archetypis enim, pro quo latice versionis vulgaris et legebatur, christos: quandoquidem recubilis que una era latio in MSS. nostris bibliis, sed utraq; conjunctio repertus.

simil cum ipso predicator contemnunt. Denique Apostolus scribens ad Timotheum, cum dixisset, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*; subiecit unde non contemneretur, atque ait: *Sed forma esto fideliūm in sermone, in conversatione, in dilectione, in fide, in castitate* (I Tim. iv, 12).

CAPUT XXVIII. — *Veritati potius quam verbis studendum. Verbis contendere quid sit.*

61. Talis doctor ut obediens audiat, non impudenter non solum submissus ac temperate, verum etiam granditer dicit, quia non contemptibliter vivit. Sic namque eligit bonam vitam, ut etiam bonam non negligat famam, sed provideat bona coram Deo et hominibus (II Cor. viii, 21), quantum potest, illum timendo, his consulendo. In ipso etiam sermone malit rebus placere quam verbis; nec astimet dici melius, nisi quod dicatur verius; nec doctor verbis serviat, sed verba doctori. Hoc est enim quod Apostolus ait: *Non in sapientia verbi, ne evanescatur crux Christi* (I Cor. 1, 17). Ad hoc valet etiam quod ait ad Timotheum: *Noli verbis contendere; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audiendum* (II Tim. ii, 14). Neque enim hoc ideo dictum est, ut adversariis oppugnantibus veritatem, nihil nos pro veritate dicamus. Et ubi erit quod cum ostenderet qualis esse episcopus debeat, sit inter cetera: *Ut potens sit in doctrina sana et contradicentes redarguere* (Tit. 1, 9)? Verbis enim contendere, est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni preferatur alterius. Porro qui non verbis contendit, sive submissus, sive temperate, sive granditer dicat, id agit verbis ut veritas patet, veritas placeat, veritas moveat; quoniam nec ipsa, que praecepti finis et plenitudo Legis est charitas (I Tim. 1, 5; et Rom. xiii, 10), ullo modo recta esse potest, si ea que diliguntur, non vera, sed falsa sunt. Sicut autem cuius pulchrum corpus et deformis est animus, magis dolendus est, quam si deforme haberet et corpus; ita qui eloquenter ea que falsa sunt dicunt, magis miserandi sunt, quam si talia deformiter dicent. Quid est ergo non solum eloquenter, verum etiam sapienter dicere, nisi verba in submissio genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia, veris tamen rebus, quas audiri oporteat, adhibere? Sed qui utrumque non potest, dicat sapienter quod non dicit eloquenter, potius quam dicat eloquenter quod dicit insipienter.

CAPUT XXIX. — *Non culpandus ecclesiastes, qui a peritiore sumit conscriptum eloquium, quod ad populum proferat.*

Si autem ne hoc quidem potest, ita conversetur, ut non solum sibi primum comparet, sed etiam prebeat aliis exemplum, et sit ejus quasi copia dicendi forma vivendi.

62. Sunt sane quidam qui bene pronuntiare possunt, quid autem pronuntient, exiguntur non possunt. Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque con scriptum, memorieque comiident, atque ad populum proferant; si eam personam gerunt, non improbe faciunt. Sic enim, quod profecto utile est, multi

predicatores veritatis flunt, nec multi magistri, si unus veri magistri idipsum dicant omnes, et non sint in eis schismata (I Cor. 1, 10). Nec deterrendi sunt isti voce Jeremie prophete, per quem Deus arguit eos qui furantur verba ejus, *unusquisque a proximo suo* (Jerem. xxxiii, 30). Qui enim furantur, alienum auferunt; verbum autem Dei non est ab eis alienum, qui obtemperant ei: potiusque ille dicit aliena, qui cum dicat bene, vivit male. Quaecumque enim bona dicit, ejus exortigari videntur ingenio, sed ab ejus moribus aliena sunt. Eos itaque dixit Deus furari verba sua, qui boni volunt videri, loquendo que Dei sunt; cum mali sint, faciendo que sua sunt. Nec sane ipsi dicunt bona que dicunt, si diligenter attendas. Quomodo enim dicunt verbis, quod negant factis? Non enim frustra de talibus ait Apostolus: *Confiteretur se nosse Deum, factis autem negant* (Tit. 1, 16). Modo ergo quodam ipsi dicunt, et rursus alio modo non ipsi dicunt, quoniam utrumque verum est quod Veritas ait. De talibus enim loquens, *Quae dicunt, inquit, facie; quae autem faciunt, facere nolite*; hoc est, Quod ex ore illorum auditis, facile; quod in opere videtis, facere nolite: *dicunt enim, inquit, et non faciunt* (Math. xxiii, 3). Ergo quamvis non faciant, dicunt tamen. Sed alio loco tales arguens: *Hypocrita, inquit, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali* (Id. xii, 34)? Ac per hoc et ea que dicunt, quando bona dicunt, non ipsi dicunt, voluntate sciunt atque opere negando quod dicunt. Unde contingit ut homo disertus et malus, sermonem quo veritas praedicetur, dicendum ab alio non diserto sed bono, ipse componat; quod cum sit, ipse a seipso tradit alienum, ille ab alieno accipit suum. Cum vero boni fideles bonis fidelibus hanc operam commendant, utriusque sua dicunt: quia et Deus ipsorum est, cujus sunt illa que dicunt; et ea sua faciunt, que non ipsi compone potuerunt, qui secundum illa composite vivunt.

CAPUT XXX. — *Concionator primitus orationem ad Deum.*

63. Sive autem apud populum vel apud quolibet jamjamque dicturus, sive quod apud populum dicendum vel ab eis qui voluerint aut potuerint legendum, est dictum; oret ut Deus sermonem bonum det in os ejus. Si enim regina oravit Esther, pro sue gentis temporaria salute locutura apud regem, ut in os ejus Deus congruum sermonem daret (Esther. xiv, 15); quanto magis orare debet, ut tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in verbo et doctrina laborat? Illi vero qui ea dicturi sunt que ab aliis accepérunt, et antequam accipiant, orent pro eis a quibus accipiunt, ut eis detur quod per eos accipere volunt; et cum accepérint, orent ut bene et ipsi proferant, et illi ad quos proferunt sumant; et de prospere exitu dictioñis eidem gratias agant, a quo id se accepisse non dubitant: ut qui gloriantur, in illo gloriectur, in enijs manu sunt et nos et sermones nostri (Sap. vii, 16).

CAPITULUM XXXI = Examen prolixitatem libri.

64. Longior evasit liber hic quam volebam, quamque putaveram. Sed legenti vel audienti, cui gratus est, longus non est : cui autem longus est, per partes cum legal, qui habere vult cognitum; quem vero cognitionis ejus piget, de longitudine non queratur.

Ego tamen Deo nostro gratias ago, quod in his quatuor libris non qualis ego essem, cui multa desunt, sed qualis esse debeat, qui in doctrina sana, id est christiana, non solum sibi, sed etiam aliis laborare studet, quantumcumque potui facilitate disserui.

ADMONITIO

DE SEQUENTE LIBRO DE VERA RELIGIONE (a).

Inter opuscula qua S. Augustinus nondum presbyter (quam dignitatem anno 391 adeptus est) emitit in lucem, postremum in Retractionibus locum assignat libro de vera Religione; quem idcirco ad annum 390 referendum censemus. Jam ante annos aliquot hujus argumenti tractationem Romanianum civi suo et Mecenati pollicitus erat, ut meminit capite septimo, numero duodecimo. Id vero in se receperat scribens anno 386 contra Academicos, libro secundo, capite tertio, numero octavo. Porro in epistola decima quinta, ad Romanianum, numero primo, confectum a se opus memorat, ipsi propediem transmitendum.

Eviduum postea de existentia Dei dubia quedam proponem ad hunc librum remittit in epistola centesima sexagesima secunda, numero secundo; patetque ex epistola vigesima septima, numero quarto, ad Paulinum, eundem librum unum esse ex quinque illis, quos *Pentatenchum contra Manichaeos* appellat Paulinus, qui eos ab Alypio dono acceperat, et quorum occasione in laudem Augustini sic exclamat in epistola vigesima quinta, numero primo: *O vere sal terra, quo praecordia nostra, ne possint arcuuli vanescere errore, condituntur! O lucerna digne supra candelabrum Ecclesias posita, qua late catholica urbibus de septiformi lychno pastum oleo latitiae lumen effundens, densas tunc haereticorum caligines discutis, et lucem veritatis a confusione tenebrarum, splendore clarissici sermonis enibilis!* etc. Certe liber de vera Religione, si quis alius, hoc elogium Augustino demeretur. Etsi enim recens tum, cum eum scripsit, in vera religionis partes perductus esset, nec alio quam christiani catholici nomine preditus; eo tamen sublimi modo christiane religionis sacramenta exponit, oppositumque dogmatum in primis Manichaeorum revellit fundamenta, ut jam tum absolutissimi doctoris et aureo-simi episcopi vices impleverit.

Vide lib. 1, cap. 13, Retractationum, col. 602, *a verbis*, Tunc etiam de Vera Religione, n. 1, usque ad col. 605, n. 9, *verbis*, Vt̄m bona ac beat̄a via. M.

(a) In E., liberum de Moribus Manichaeorum sequitur liber de Vera Religione. Melius hic adaptari videtur, ut post naturale libri de Doctrina Christiana complementum. M.

**S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE VERA RELIGIONE**

Tiberinus (a).

**Primum vero religionem non reperi a; ut l'aganos, neque in secta illa, præterquam in catholica Ecclesia; nos
divine economia erga humanam salutem historiæ (quod quidem christiana religio ca; ut ac undam etiam est) sic ex-
pliatur, ut haec hominum de duabus, presertim naturis seu de maij origine et natu a; errores revincantur. Agitur de du-
plici via qua deus hominum consuli, auctoritate credentes ad salutem vocas, latelligentes ratione. Qui per ratione sub-
nixus homo ex rebus in erroribus ad deum eveni : immo ad i; suu prosequendus a; huicmetu ex ipsa via, de quorum tri-
lici genere prolixum hic sermonem instituit Augustinus ; qui deinde unum verum deum, id est, Trinitatem, Patrem,
et Filium, et spiritum sanctum vera religione colendum esse concludit.**

CAPUT PRIMUM. — Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in tempulis profitebantur.

sit constituta, qua unus Deus colitur, et purgatissimum p' state cognoscitur principium naturarum omnium, a quo universitas et inchoatur et perficiatur et continue-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.
In hujus libri recensione consuluitus MSS. Thuanum, Regium, Kavaricum, Sorbonicum, Victorinum, Casaleensem, Corbeiansem, Gennaticensem, Audeonensem, Beccensem, Germanensem, & Bibliotheca Reuensis ecclesie nouae; lectio-
nes ad nos missas s. Cisterciensis, Arulensis, Vaticani, et lectiones Belorum quaque apud Lov.; editiones denique

Comptes-rendus des années éditions initiale, Retrait et Conférence, à 1, numérotée. M.

(a) Scrutium circiter 30. Christi 300.

tip : hinc evidenter error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere, quam unum verum Deum et Dominum omnium maluerunt, quod eorum sapientes, quos philosophos vocant, scholas habebant dissentientes et tempora communia. Non enim vel populus vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum natura quam diversa sentirent, cum suam quisque opinionem publice prolixi non formidaret, atque omnibus si posset, persuadere moliretur; omnes tamen cum electoribus suis diversa et aduersa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum verius senserit; sed certe illud gallo, quantum mihi videtur, apparel, aliud eos in religione suscepisse cum populo, et aliud eodem ipso populo audience defendisse privatum.

CAPUT II. — De diis quid Socrates senserit. Mundus

hic pro Deo habitus.

2. Socrates tamen audacter ceteri, luisse perhibetur jurando per canem quemlibet, et lapidem quemlibet, ei quidjuratores esset in promptu, et quasi ad manum occurrisset. Credo, intelligebat qualitercumque opera naturae, que administrante divina providentia gignerentur, nullo quam hominum et quorumlibet opificium esse meliora, et ideo divinis honoribus digniora, quam ea qua in lempis colebantur. Non quod vere lapis et canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent qui possent, tanta superstitione demersos esse homines, ut emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet, videbent quanto magis pudeundum esset in turpiore consistere. Simil et illos qui mundum istum visibilem, dominum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis sui, docens esse consequens ut quilibet lapis temporalium summi Dei particula jure coferetur. Quod si exsecrarentur, mutarent sententiam et animi Deum quererent¹, quem solus supra mentes nostras esse, et a quo omnem animam et totum istum mundum fabricatum esse constaret. Postea surius ad legendum, quam potius ad persuadendum scriptis Plato. Non enim sic isti nisi erant ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri Dei, a similitudinum superstitione atque ab hujus mundi sanitate converterent. Itaque et ipse Socrates cum populo simulacra venerabatur, et post eius damnationem mortemque, nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque lapidem Jovem, sed haec tantummodo memoria litterisque mandare. Quod utrum timore severitas², an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.

CAPUT III. — Vera religio christiana, que hominibus personat, quod illis persuaderi posse Plato non creditit.

3. Illud tamen fiducissime dixerim, pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt, christianis temporibus quam religio potissimum tenenda sit, et quae ad veritatem ac beatitudinem via est, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret, et me in-

terrogaret non aspernaretur, vel potius, si quis ejus discipulis eo ipso tempore quo vivebat, cum interrogaret, cum sibi ab illo persuaderetur, non corporeis sensibus, sed parte mente veritatem viderit; cui qualcumque anima linassisset, eam beatam fieri alique perfectam: ad quam percipiendam nihil magis impedit, quam vitam illibatinus dedit et falsas imagines rerum sensibilium, que nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressae, varias opiniones erroresque generarent; quoniam omnem sanandum esse animum ad intuendam incomparabilem rerum formam, et eodem modo semper se habentem aliquę uniuersitatem pueritatem, nec distinctam locis, nec tempore variatam, sed unum aliquę idem omnium ex parte servantem, quam non crederent esse domines, cum ipsi vere summeque sit: carceri nasci, occidere, fluere, latiri; et tamen in quantum sunt, ab illo aeterno Deo per eis veritatem fabricata constare: in quibus animalia tantum rationali et intellectuali datum est, ut ejus aeternalis contemplatione perficiatur, aliquę afflictionem orneturque ex ea. Aeternaque vitam possit mereri; sed dum hiscenium aliquę transuentium rerum amore ac labore saudatur, et dedita consuetudini huius vita atque sensibus corporis, inambis evanescit imaginibus, irruet eos, qui dicunt esse aliiquid, quod nec istic videntur credi, nec illo phantasmathe cogitur, sed mente sola et intelligentia cerat quae: cum haec ergo a magistro sibi persaluerentur, si ex eo quereret ille discipulus, utrum si quisquam existet vir magnus aliquę divinitatis, qui talia popolis persuaderet credenda sullen, si perciperet non valeret, aut si qui possent percipere, non pratis opinabilis multitudinis implicati, vulgaribus obviciens erroribus; cum divinis honoribus dignum judiceret: responderet, credo, ille, non posse hoc ab homine fieri, nisi quem foris ipsa Dei Viri stigie Sapientia ab ipsa rerum natura exceptum, nec hominum magisterio, sed in sua illuminabilis ab incububilis illustratum, tanta honestaret gratia, tanta firmitate roboret, tanta denique maiestate subveniet, ut omnia contemnendo quae pravi homines enpiunt, et omnia perpetiendo quae horrescant, et omnia faciendo quae mirantur, genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque anterioritate converteret. De honoribus vero ejus frustria se consuli, cum facile possit existimari quoniam honores debentur Sapientiae Dei, qui gestante et gubernante ille pro vera salute generis humani, magnum aliquid proponit, et quod supra homines esset, meretur.

4. Quae si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur Deus, et ubi talis nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri, virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt; si confirmata saluberrima disciplina, illuminatas terras posteris reliquerunt; et, ne de prateritis loquar, quae potest quisque non credere, si bodie per gentes populosque predicator: *De principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*: hoc

¹ MSS. sexdecim, ut unum Deum quererent.

² MSS. novem omitunt, severitas; e quibus Gemmet. ita prosequitur, *an alia cognitione*, etc.

erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. i, 1-3). Si ad hoc parcipendum, diligendum, perficiendum ut anima sanetur, et tante luci laurienda: mentis actes covalentes, dicitur avaris, Nolite robis condere thesauros in terra, ubi linea et rugo exterminantur, et ubi fures ossidunt et furantur; sed thesaurizate robis thesauros in celo, ubi neque linea neque rugo exterminantur, neque fures effodiunt, neque surantur; ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum (Matth. vi, 19-21): dicitur luxuriosis, Qui somnias in corpe, de carne metet corruptionem: qui somnias in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam (Galat. vi, 8): dicitur superbris, Qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exaltabitur (Luc. xiv, 11): dicitur iracundis, Accipietis aliam, para alteram maxillam (Matth. v, 59): dicitur discordiosis, Diligit inimicos vestros (Ibid. 44): dicitur superstitionis, Regnum Dei intra vos est (Luc. xvii, 21): dicitur curiosis, Nolite querere quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videbuntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna sunt (II Cor. iv, 18): postremo dicitur omnibus, Nolite diligere mundum, neque se quae in mundo sunt et quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sacculi (I Joan. ii, 15, 16).

5. Si huc per totum orbem iam populis leguntur, et cum veneratione libentissime audiuntur. Si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot crucis martyrum, tanto futilius es uberioris neque ad barbaras nationes Ecclesie puluorant. Si tot juvenum et virginum milie contendentium pupillas easque viventium iam nemo miratur: quod cum fecisset Plato, usque adeo perrorsum temporum suorum timidi opinionem, ut peribebat acerbiusse natura¹, ut tasquam peccatum illud abolebatur. Si haec sic ascipliarii, ut quomodo ante talia disputare, sic hinc contra disputare monstruosum sit. Et tali pollicitationi atque apostoloni per omnes terrarum partes quas homines incolunt, sacra christiana traduntur. Si haec quotidianus leguntur in ecclesia, et a sacerdotibus explicantur. Si tundunt pectora quicunque hanc implore; si tam immunitabiles aggreduntur hanc viam, ut desertis divitiae et honoribus huius mundi ex omni hominum genere uni Deo summo ratione viam dicere volentium, desertis quoniam incolit ac multarum terrarum stiludo comprehenditur. Si denique per orbem atque oppida, castella, vicos et agros etiam, villasque privatas in tantum aperie persuadent et appetit a terrenis aversio, et in unum Deum verumque conversio, ut quotidie per universum orbem humanum genus una pene voe respondat, sursum corda se habere ad Dominum (Eccles. Misse): quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, et in mortuis pecudibus divina eloqua perscrutamur; si quando autem ad disputacionem venitur, Platonicum nomine ora crepantia, quam peccato vero plenum, magis habere gessimus?

¹ In MSS. septent., sacrificasse naturae naturam execrata, us tanquam, etc.

CAPUT IV. — Philosophi qui sensibilibus toti habuerunt contentiendi.

6. Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere et animam virtute purgandam, summo Deo subiectare atque subjungare, vanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt: si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem bonum et appetendum fatentur, cognoscant Deum et cedant Deo, per quem populis jam omnibus haec credenda persuasa sunt. Quod utique ab ipsis fieret, si tantum valerent: aut si non fieret, erimen invidentis vitare non possent. Ergo cedant ei a quo factum est, nec curiositate aut inani jactantia impeditantur quoniam agnoscant, quid intertis inter paucorum timidas conjecturas, et manifestam salutem correptionemque populorum. Illi enim si reviviscerent, quorum isti nominibus gloriantur, et invenirent referatas ecclesiastis, templaque deserta, et a cupiditate bonorum temporalium et fluentium ad spem vita aeternae et bona spiritualia et intelligibilia vocari et currere humanum genus; dicerent fortasse (si tales essent, quales fuisse memorantur): Huc sunt quae nos persuaderem populis non nisi sumus, et eorum potius consuetudini cesamus, quam illos nostram fidem voluntatemque traduximus.

7. Iaque si hanc viam illi viri nobiscum rursum agere potuerint, viderent profecto ejus auctoritatem facilius consuleretur hominibus, et paucis rottulis verbis atque sententiis christiani florent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut si hoc non sat erent nequa facerent, in superbia et invidia remanentes, nescio virum present ad ea ipsa quae appetenda et desideranda esse dixerant, cum istis cordibus visusque revulvere. Nam testio vito eurocinis in persecutio demonstratur, quo isti maxime, cum quibus sine agitur, Pagani a christiana salute revocantur, quia nimis praeire est, nescio utrum tales illi præpedirentur viri.

CAPUT V. — In quibus secta vera religio. Multo diuersa. Spiritus sanctus.

8. Sed quomodo modo se habeat philosophorum jactantia, illi enī intelligere facile est, religionem ab his non esse querendam, qui eadem sacra suscepient cum populis, et de suorum deorum natura et summo bono, diversas contrariasque sententiis, in scholis suis, endem teste multitudine, personaliter. Quid si hoc unum tantum vitium christiana disciplina sonatum videremus, ineffabiliter praedicandam esse, neminem negare oportet. Hereses namque tam innumerabiles a regula Christianitatis aversas, testes sunt non admitti ad communicanda Sacramenta eos qui de Patre Deo, et Sapientia ejus, et Munere divino aliter sentiunt et hominibus persuadere cōsanctur, quam veritas posuit. Sic enim creditur et docetur, quod est humana salutis caput, non sicut esse pliosophiam, id est sapientiam studium, et aliam religionem, cum li quorū doctrinam non approbamus, nec Sacraenta nobiscum communicant.

9. Quod in illis nimis mirandum est, qui cōdīm

¹ Sic in MSS. melioris notæ. At in vulg. legitur, quodam

quoque Sacramentorum ritu dispare esse voluerunt, sicut nescio qui Serpentini qui appellantur (*a*), sicut¹ Manichei, sicut alii nonnulli. Sed in illis magis animadversendum hoc magisque praedicandum, qui paria Sacraenta celebant, tamen quia sententia dispare sunt, et errores suos animosius defendere, quam cautius corrigerem maluerunt, exclusi a catholica communione, et a participatione quamvis parium Sacramentorum, propria vocabula proprieque conventus, non in sermone tantum, sed etiam in superstitione meruerunt: ut Photiniani, Ariani, multique præterea. Nam de iis qui schismata fecerant, alia questio est. Posset enim eos area dominica usque ad tempus ultime ventilationis velut paleas sustinere (*Math. iii.*, 12), nisi vento superbie nimia levitate cessissent, et sese a nobis ultra separassent. Iudei vero quamvis uni omnipotenti Deo supplicent, sola tamen temporalia et visibilia bona de illo exspectantes, rudimenta novi populi ab humilitate surgentia, in ipsis suis Scripturis nimia securitate noluerunt advertere, atque ita in veteri homine remanserunt. Quia cum ita sint, neque in confusione Paganorum, neque in purgamentis hereticorum, neque in languore schismaticorum, neque in cæcitate Iudeorum querenda est religio, sed apud eos solos qui Christiani catholici, vel orthodoxi nominantur, id est integratissim custodes, et recta sectantes.

CAPUT VI.—*Vera religio in sola Ecclesia catholica, quæ omnibus errantibus uitetur ad proiectus suis. Boni nonnunquam ex Ecclesia per seditiones expulsi.*

10. Hec enim Ecclesia catholica per totum orbem valide lateque diffusa, omnibus errantibus uitetur ad proiectus suis, et ad eorum correctionem, cum evigilare voluerint. Utitur enim Gentibus ad materiam operationis sua, hereticis ad probationem doctrinæ sua, schismaticis ad documentum stabilisitatis sua, Iudeis ad comparationem pulchritudinis sua. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit: omnibus tamen gratiae Dei participandæ dat potestatem; sive illi formandi sint adhuc², sive reformati, sive recolligendi, sive admittendi. Carnales autem suis, id est viventes aut sentientes carnaliter, tanquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exsanturn. Sed quia in hac area pro voluntate quisque vel palea, vel frumentum est, tandem sustinetur peccatum aut error cuiuslibet, donec aut accusator interveniat, aut pravam opinionem pertinaci animositate defendant. Exclusi autem aut penitendo redempti, aut in nequitiam male liberi defluunt, ad admonitionem nostræ diligentie; aut schisma faciunt, ad exercitationem nostræ patientie; aut heresim aliquam gignunt, ad examen sive occasionem nostre intelligentie. Hi sunt exitus christianorum carnalium qui non potuerunt corrigi aut sustineri.

¹ In excusis omittitur *sicut*, quam vocem in plerisque MSS. repertam restituumus, quia Serpentinos a Manichaeis non obscure sacerdit Augustinus in lib. 2 de Genesi contra Manichaeos, cap. 28, et clarus in libro de Heresibus.

² Edili, sive illi formandi sint adhuc. sed sincerius Max., formandi.

(a) Optima.

11. Sepe etiam sinit divina providentia, per nonnullas nimium turbulentias carnalium hominum seditiones expelli de congregatione christiana, etiam bonos viros. Quam contumeliam vel injuriam suam cum patientissime pro Ecclesiæ pace tulerint, neque ullas novitates vel schismatis vel haeresis moliti fuerint, docebunt homines quam vero affectu, et quanta sinceritate charitatis Deo serviendum sit. Talium ergo virorum propositum est, aut sedatio removere turbibus; aut si id non sinantur, vel eadem temestate perseverante, vel ne suo reditu talis aut salvior oritur; tenent voluntatem consulendi etiam eis ipsa quorum motibus perturbationibusque cesserunt, sine ulla conventiculorum segregatione usque ad mortem defendentes, et testimonio juvantes eam fidem quam in Ecclesia catholica predicari sciunt. Hos coronat in occulo Pater, in occulo videns. Rarum hoc videatur genus, sed tamen exempla non desunt: in quo plura sunt quam credi potest. Ita omnibus generibus hominum et exemplorum ad animarum curationem, et ad institutionem spiritualis populi, utiliter divina providentia.

CAPUT VII.—*Catholicæ Ecclesiæ religio amplectienda. Quid illa profiteatur.*

12. Quoniambrem, cum ante paucos annos promiserim tibi scribere, charissime mihi Romaniæ, quid de vera religione senirem (*Lit. 2 contra Academicos, cap. 3, n. 8*), tempus nunc esse arbitratum sum³, postquam tuas acerrimas interrogations, sine ullo certo fine fluctuare, ea charitate qua tibi obstrictus sum, diutius sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus qui neque in sacris philosophantur, nec in philosophia consecrantur; et iis qui vel prava opinione, vel aliqua similitate superbientes, a regula et communione Ecclesiæ catholicae deviarunt; et iis qui sanctarum Scripturarum lumen, et spiritualis populi gratiam, quod Novum Testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitatem pressinxi: tenenda est nobis christiana religio, et ejus Ecclesiæ communicatio quæ catholica est, et catholicæ nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque heretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncipatur.

13. Hujus religionis sectande caput est historia ei prophetia dispensationis temporalis divine providentie, pro salute generis humani in eternam vitam reformati atque reparandi. Quæ cum credita fuerit, mentem purgabit vite modus divinis preceptis conciliatus, et idoneam faciet spiritualibus percipiendis, quæ nec præterita sunt, nec futura, sed eodem modo semper manentia, nulli mutabilitati obnoxia; id est, unum ipsum Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum: quæ Trinitate quantum in hac vita datum est

³ Sic juxta Er. Lard. Ven. Lov. in B., nunc esse arbitratum postquam, etc. M.

cognita, omnis intellectualis et animalis et corporalis *creatura*, ab eadem Trinitate creatrice esse in quantum est, et speciem suam habere¹, et ordinatissime admissi-trari, sine ulla dubitatione perspicitur; non ut aliam partem totius creature scisse intelligatur Pater, et aliam Filius, et aliam Spiritus sanctus, sed et simul omnia et unanquam naturam Patrem fecisse per Filium in dono Spiritus sancti. Omnis enim res, vel substantia, vel essentia, vel natura, vel si quo alio verbo melius enuntiatur, simul haec tria habet; ut et unum aliquid sit, et specie propria discernatur a ceteris, et rerum ordinem non excedat.

CAPUT VIII.—Quæ primo auctoritate ducti creditimus, postmodum ratione intelligimus. Hæretici præsent Ecclesia.

14. Quo cognito, satis apparebit quantum homo assequi potest, quam necessariis et invictis et justis legibus, Deo et Domino suo cuncta subjecta sint: ex quo illa omnia, quæ primo credidimus, nihil nisi auctoritatē secuti, partim sic intelliguntur, ut videamus esse certissima; partim sic, ut videamus fieri posse, atque ita fieri oportuisse, doleamusque illos hac non credentes, qui nos anteā credentes irridere, quam nobiscum credere maluerunt. Non enim jam illa hominis sacrosancta suscepit, et Virginis partus, et mors Filii Dei pro nobis, et resurrectio a mortuis, et in celum ascensio, et consensus ad dexteram Patris, et peccatorum abolitio, et judicis dies, et corporum resuscitatio, cognita aeternitate Trinitatis et mutabilitate creature, creduntur tantum, et non etiam judicantur ad summi Dei misericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

15. Sed quoniam verissime dictum est, *Oportet mulas hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter nos* (I Cor. xi, 19); ut amur etiam isto divina providentia beneficio. Ex his enim hominibus hæretici sunt, qui etiam si essent in Ecclesia, nihilominus errarent. Cum autem foris sunt, plurimum prouunt, non verum docendo, quod nesciunt; sed ad verum quarendum carnales, et ad verum aperiendum spirituales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in Ecclesia sancta Deo probati viri, sed manifesti non sunt inter nos, quoniam imperitia nostra tenebris delectati dormire malamus, quam lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem Dei videant et gaudeant, per hæreticos de somno excitantur. Utamur ergo etiam hæreticos non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes, vigilantes et cautoles simus, etiam si eos ad salutem revocare non possumus.

CAPUT IX.—Manichæorum error de duobus principiis et duabus animabus.

16. Credo autem affuturum Deum, ut ista scriptura, præcedente pietate, legentibus bonis, non adversus unam aliquam, sed adversus omnes pravas et falsas opiniones possit valere. Contra eos tamen potissimum

est instiuta, qui duas naturas ve. substantias singulis principiis adversus invicem rebellis esse arbitrantur. Offensi enim quibusdam rebus, et rursus quibusdam delectati, non earum quibus offenduntur, sed earum quibus delectantur, volunt esse auctorem Deum. Et cum consuetudinem suam vincere nequeunt, jam carnalibus laqueis irretiti, duas animas esse in uno corpore existimant: unam de Deo, que naturalliter hoc sit quod ipse; alteram de gente tenebrarum, quam Deus nec genererit, nec fecerit, nec protulerit, nec abjecerit; sed qua suam vitam, suam terram, suos fetos et animalia, suum postremo regnum habuerit, ingenitumque principium; sed quodam tempore adversus Deum rebellasse, Deum autem cum aliud quod faceret non haberet, et quomodo aliter posset hosti resistere non inveniret, necessitate oppressum mississe huc animam bonam, ei quamdam particulam sue substantiæ, cuius commixtione aique miscela² hostem temperatum esse somniant, et mundum fabricatum.

17. Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim jam fecimus, partim quantum Deus siverit faciemus: sed in hoc opere quomodo adversus eos fides catholica tuta sit, et quomodo non perturbent animum ea quibus commoti homines in eorum cedunt sentientiam, rationibus quas Dominus dare dignatur, quantum possimus demonstramus. Illud sane in primis tenere te volo, qui bene nosti animum meum, non hoc me fugientia arrogante gratia quasi solemniter dicere, quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc solum mihi esse tribuendum; quidquid autem verum et convenienter expositum, uni omnium bonorum munierum largitori Deo.

CAPUT X.—Historiam divinae economiae erga nostram salutem narraturus, ostendit primum unde error in religionis contingat, et quomodo perfecta religio Deo subserviente instauretur.

18. Quomobrem sit tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmatum sua (a), aut horum aliqua duo conjuncta, aut certe simul omnia: sed in hac vita sociati generis humani sine dolo temporaliter congruens, aeterna meditaretur, unum Deum colens; qui nisi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam posse, non quidem localiter, sed tamen temporaliter, suis affectionibus quisque cognoscit. Corpus vero et temporibus et locis esse mutabile, cuivis advertere facile est. Phantasmatum porro nihil sunt aliud quam de specie corporis corporeo sensu attracta figura: que memorie mandare ut accepta sunt, vel partiri, vel multiplicare, vel contrahere, vel distendere, vel ordinare, vel perturbare, vel qualibet modo figurare cogitando facilissimum est, sed cum verum queritur, cavere et vitare difficile.

¹ MSS. undecim carent his verbis, et speciem suam habere; que tamen hic a prime convenienter propter secundam Trinitatis personam.

² MSS. novemdecim, atque miseria. Ita etiam Rad. et Er.

(a) I Retract. cap. 13, n. 2.

19. Non ergo creature potius quam Creatori serviamus, nec evanescentis in cogitationibus nostris, et perfecta religio est (*a*). Eterno enim Creatori adiungentes, et nos aeternitate afficiamus neceesa est. Sed quia hic anima peccatis suis obvata et implicata, per seipsum videre ac tenere non posset, nullo in rebus humanis ad divina capessendo interposito gradu, per quem ad Dei similitudinem a terrena vita homo niteretur, ineffabili misericordia Dei temporali dispensatione per creaturam mutabilem, sed tamen aeternis legibus servientem, ad commemorationem primo sua perfecteque naturae, partim singulis hominibus, partim vero ipsi hominum generi subvenientur. Ea est nostra temporibus christiana religio, quam cognoscere ac sequi, securissima ac certissima salua est (*b*).

20. Defendi autem adversus loquaces, et aperiri querentibus, multis modis potest; omnipotente ipso Deo per seipsum demonstrante que vera sunt, et ad hanc influenda et percipienda bonas voluntates per bonos Angelos et quoslibet homines adjuvante. Eo modo autem quisque uitetur, quem videt congruere iis cum quibus agit. Ego itaque dum multumque considerans quales oblatantes, et quales querentes expertus sum, vel qualis ipse, sive cum laetare, sive cum quererem, fomerim; hoc modo nihil utendum putavi. Quia vera esse perspexeris, tene, et Ecclesia catholica tribue; que falsa, respue, et nihil qui homo sum, ignoscere; que dubia, credo, donec aut responda esse, aut vera esse, aut semper credenda esse, vel ratio doceat, vel precipiat auctoritas. Intende igitur in hac qua sequuntur, diligenter et pie, quantum potes: tales enim adjuvat Deus (*c*).

CAPUT XI. — *Omnia pia a Deo. Mora nimis, nequitia.*

21. Nulla vita est que non sit ex Deo, quia Deus unique summa vita est et ipso sors vita, nec aliquis vita in quantum vita est, malum est, sed in quantum vergit ad mortem: mors autem vita non est, nisi nequitia, que ab eo quod non quidquam sit, dicta est; et ideo nequissimi homines, nihil homines appellantur. Vita ergo voluntario defectu deliciosa ab ea qui eam fecerit, et cuius essentia fructuaria, et volens contra Dei legem frui corporibus, quibus nam Deus praeferit, vergit ad nihilum; et huc est nequitia: non quia corpus jam nihilum est. Nam et ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non possit. Ergo ab eo factum est et corpus, qui omnis concordia caput est. Habet corpus quamplam pacem que forma, sine qua prout nihil esset. Ergo ille est et corporis conditor, a quo parvum est, et qui forma est infabricata, atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo queritur quis instaurerit corpus, illi queratur qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quia est autem hic, nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, et prima

atque summa essentia, ex qua est omnis quidquid est, in quantum est; quia in quantum est quidquid est, bonum est.

22. Et ideo ex Deo non est mors. Non enim Deus mortem fecit, nec latet in perdizione vivorum (Sop. I, 15); quoniam supra exceptio esse facit omne quod est, nunc et exceptio dicuntur. Mortis autem non esse cogit quidquid moritur, in quantum moritur. Nam aeterna vita moritur, postea morientur; ad nihilum sine dubio pervenient; sed tantum moriuntur, quantum minus essentiae participant: quod brevius ita dici potest: tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est quam vita quelibet; quoniam quod volumenque quoniam in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa mundi natura administrator. Corpus ergo magis subiectum morti, et ideo vicinus est nihil: quapropter via, que fructu corporis delectio negligit Deum, inobtinetur ad nihilum, et hinc est nequitia.

CAPUT XII. — *Lapsus et reparatio totius hominis.*

23. Hoc autem pacto vita carnalis et terrena omnium, et ab hoc etiam caro et terra nominantur; et quoniam haec est, regnum Dei non possidebit, et eripitur ei quod amat. Id enim amat quod et minus est quam vita, quia corpus est; et propter ipsum peccatum, quod amatur fit corruptibile, et fluendo desertus anatorem suum, quia ei illa hoc amando deseruit Deum. Precepta enim eius neglexit dicitur: Hoc mandauit, et hoc noli (Gen. n. 10, 17). Trahitur ergo ad penas: quia diligendo inferioria, in egestate voluptutum suorum et in doloribus, apud inferos ordinatur. Quid est enim dolor, qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis ejus rei quam male ostendo anima corruptioni obnoxivit? Quid autem dolor, qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fructuatur, aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur nihilum, id est, peccatum, et pena peccati.

24. Si autem dum in hoc studio vita humana anima degit, vincat eas quae adversum se nutrita cupiditates froendo mortalibus, et ad eas vincendas gratia Dei se adjuvari credat, mente illi serviens et bona voluntate; sine dubitatione reparabitur, et a multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur, reformata per Sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, fructuatur Deo per Spiritum sanctum, quod est Donum Bei. Ita fit homo spiritualis omnia judicans, ut ipse a nemine judicetur (1 Cor. n. 15), diligens Dominum Deum suum in toto corde suo, in tota anima, in tota mente, et diligens proximum suum non carnaliter, sed tanquam se ipsum. Se autem spiritualiter diligit, qui ex toto, quod in eo vivit, Deum diligit. In his enim duabus preceptis tota Lex penderit, et Prophetæ (Matth. xxii, 37-40).

25. Inde jam erit consequens ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinum.

¹ Sic MSS. omnes. At Edd. habent, *sed observant*.

(a) *I* retract. cap. 43, n. 2.

(b) *Ibid.*, n. 3.

(c) *Ibid.*, n. 4.

stabilitati (a), quam non per se habebit, sed per animam stabilitatem in Deo. Quae rursus non per se stabiliter, sed per Deum quo fruatur; ideoque amplius quam corpus vigebit: corpus enim per ipsam vigebit, et ipsa per incommutabilem veritatem, qui Filius Dei unicus est; atque ita et corpus per ipsum Filium Dei vigebit, quia omnia per ipsum. Dono etiam eius, quod anima datur, id est sancto Spiritu, non solum anima, cui datur, salva et pacata et sancta sit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur, erique in natura sua mundissimum. Ipso enim dicit: *Mundate quia intus sunt, et que foris sunt munda erunt* (Matth. xxii, 26). Dicit et Apostolus: *Vivificabit et mortalia corpora nostra propter Spiritum manentem in nobis* (Rom. viii, 11). Ablato ergo peccato, auferetur et pena peccati; et ubi est malum? *Ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, auctor tua?* Vincit enim essentia nihilum, et sic absorbeatur mors in victoriā (1 Cor. xv, 54, 55).

CAPUT XIII. — Angelorum differentia.

26. Nec aliud sacrificatus malus angelus obiret, qui diabolus dicitur; quia ei ipso, in quantum angelus est, non est malus, sed in quantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim, et Angelos natura esse inimicibus, si solus Deus est incommutabilis; sed ea voluntate qua magis Deum quam se diligunt, firmi et stabiles manent in illo, et fruuntur maiestate ipsius, et sui libentissime subdit. Ita autem angelus magis seipsum quam Deum diligendo, subdit ei esse noluit, et intulit per superbiam, et a summa essentia defecit, et lapsus est: et ob hoc minus est quam fuit, quia eo quod minus erat frui voluit, cum magis voluit sua potentia frui, quam Dei. Quanquam enim non summe, tamen amplius erat, quando eo quod summe est, fruuntur, quoniam Deus solus summe est. Quidquid autem minus est quam erat, nec in quantum est, sed in quantum minus est, malum est. Eo enim, quo minus est quam erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum si ex defectu inopia, et ex inopia inadvertientia, quia diabolus utique diabolus est?

CAPUT XIV. — A libero arbitrio peccatum.

27. Defectus autem late quod peccatum vocatur, si tanquam febris invictum occuparet, recte iustitia pena videbatur, quia peccatorum consequitur, et quia damnatio numeratur. Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium (b); et hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum panticula, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntate committi. Non autem recte negat peccasse animam, qui ei peccando capi corrigi latetur, et veniam penitentem dari, et perseverantem in presenti justa lege Dei damnari. Postrum, si non voluntate male facimus, nemo objurgandus est omnino, nisi monendum: quibus subtulis Christiana lex et disciplina omnis re-

ligionis auferatur necessaria est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter; quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed peccatale servirent.

28. Liberaliter igitur Deo Angeli serviant, nequa hoc Deo, sed ipsis protestent. Deus enim bono alterius non indiget, quoniam a seipso est. Quod autem ab eo genitum est, id ipsum est; quia non est factum, sed genitum. Illa vero quae facta sunt, eis bona indigent, summo scilicet bono, id est summa essentia. Mores autem sunt quam erant, cum per animas peccatum minoris ad illum converterent; nec iam penitus separantur; nam omnia nulla escent. Quod autem affectibus contingit animae, hoc huius corpori; nam illa mox voluntate, corpus autem spiritus. Quod autem homini a perverso angelo persuasum dicitur, etiam ad hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimen leviora.

CAPUT XV. — Pena ipsa peccati ad reprobandum erundinum.

29. Quod vero corpus boniorum, cum animo peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est imbecillissimum¹ et mortali destinatum, quoniam justa vindicta peccati sit, plus tonum elementis flaminis quam severitas ostendit. Ita enim natus erunditur a corporis voluntatis, ad vitiorum exceptionem veritatis amorem postrum operante convertit. Et ea justitia pulchritudo cum benignitas genia concordans, ut quoniam bonorum inferiorum dulcedine decipi possunt, amaritudine peccatorum erundinur. Nam ita etiam nostra supplicia divina prouidentia moderata est, ut ei in corpore tam corruptibili ad justitiam tendere licet, et deposita omni superbicie, qui Deo vero collum spberere, nihil de seipso fidere, illi, qui se regendum inserviendumque committere. In ipso dico homo hunc voluntatis molestia hujus vita in usum fortitudinis veritatis: in copia vero voluntatem prosperisque successibus temporalium, temperantiam suam probat et roborat; acut in temptationibus prudentialiam, ut non solus in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilanter, et in amorem veritatis, quia sola non sufficit, ardenter.

CAPUT XVI. — Incarnata Verba beneficiorum homini carnalium est.

30. Sed cum omnibus modis uideatur animis Deus pro temporum opportunitatibus, quae mira sapientia ejus ordinavit, de quibus aut non est tractandum, aut inter pios perfectosque tractandum est; nullo modo beneficiorum consulunt generi humano, quam cum ipsa Sapientia Dei, id est unicus Filius cor-subsstantialis Patri et coelestis, totum hominem succipere dignatus est, et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Johann. i, 14). Ita enim demonstravit carnalibus, et non valentibus inueniri mente veri-

(a) I Retract. cap. 13, n. 4.

(b) Ibid. n. 5.

¹ Fr. Lov. et Arn., imbecillissimum - pro quo sed. et nos, imbecillissimum.

tatem, corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quod non solum visibiliter (nam id poterat et in aliquo seithero corpore ad nostrorum aspectum tolerantiam temperato), sed hominibus in vero homine apparuit: ipsa enim natura suscipienda erat qua: liberanda. Et ne quis forte sexus a suo Creatore se contemptum putaret, virum suscepit, natus ex femina.

31. Nihil egit vi. sed omnia suadendo et monendo (a). Veteri quippe servitute transacta, tempus libertatis illuxerat, et opportune jam homini suadebatur atque salubriter, quam libero esset creatus arbitrio. Miraculis conciliavit fidem Deo qui erat¹, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut Deus, nuntiavat sibi matrem negavit (*Math. xii, 48*): et tamen, ut Evangelium loquitur, puer parentibus subditus erat (*Luc. ii, 51*). Doctrina enim Deus apparebat, etatibus homo. Item aquam in vinum versurus ut Deus, dicit, *Recede a me, mulier: mihi et tibi quid est? Non dum venit hora mea* (*Joan. iii, 4*). Cum autem venisset hora, quo ut homo moretur, de cruce cognitam matrem commendavit discipulo, quem pre ceteris diligebat (*Id. xix, 26, 27*). Satellites voluptatum divitias perniciose populi appetebant: pauper esse voluit. Honoribus et imperiis inhibabant: rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant: tale conjugium prolemque contempserunt. Contumelias superbissime horrebat: omne genus contumeliarum sustinuit. Injuries intolerabiles esse arbitrabantur: quo major injurya quam justum innocentemque damnavi. Dolores corporis execrabantur: flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant: morte multatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant: crucifixus est. Omnia que habere cupientes non recte vivehamus, carendo viles fecit². Omnia quo vitare cupientes a studio deviabamus veritatis³, perpetiendo docevit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi aut dum appetuntur ea quo ille contempsit, aut fugiuntur ea quo ille sustinuit.

32. Tota itaque vita ejus in terris, per hominem quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio vero ejus a mortuis, nihil hominis perire naturae, cum omnia salva sunt Deo, satis indicavit, et quemadmodum cuncta servant Creatori suo, sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, quamque facile corpus animae serviat, cum ipsa subjicitur Deo. Quibus perfectis non solum nulla substantia malum est, quod fieri nunquam potest; sed etiam nullo male afficitur, quod fieri per peccatum et vindictam potuit. Et haec est disciplina naturalis (b).

¹ Rad. et Fr., *qui in eo erat*. Paulo post MSS. tres optimae note habent, *homini quem regebat*. ² Ili cum Edd., *gerebat*. Utraque lectio receperat Augustino, qui superius cap. 3, n. 3, suscepit, tum hominem saepe tentia Dei gestante et gubernante meruisse dicit.

³ Ita in MSS. Al in Edd., *villa fecit*.

^a MSS. non habent vocem *veritatis*. — Quidam critici putant vocem hanc a librariorum additam, et corundem vitio vocem studio pro studio obrepasse. M.

(a) i retract. cap. 45, n. 6.

^b Alludit ad antiquum Philosophos partitionem in natu-

Christianis minus intelligentibus plena fide digna, intelligentibus autem omni errore purgata.

CAPUT XVII. — *Doctrina ratio in vera religione quam optima, seu Vetus seu Novum Testamentum spectetur.*

33. Jamvero ipse totius doctrina modus, partim apertissimus¹, partim similitudinibus, in dictis, in factis, in sacramentis, ad omnem animae instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quam rationalis disciplina regulam implevi? Nam et mysteriorum expositorum ad ea diriguntur, que aperiissime dicta sunt. Et si ea tantum essent que facilissime intelliguntur, nec studiose quereretur, nec saeviter inventiretur veritas. Neque si essent in Scripturis sacramenta², et in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc vero quoniam pietas timore inchostatur, charitate perficitur; populus timore constrictus tempore servitatis in veteri Lege multis Sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam Dei, quo per Prophetas ventura canebatur. Quia ubi venit, ab ipso Dei Spiratio homine assumpto, a quo in libertatem vocali sumus³, pauca Sacra menta soluberrima constituta sunt, que societatem christianam populi, hoc est sub uno Deo liberae multitudinibus, continerent. Multa vero quo popule Hebreo, hoc est sub eodem uno Deo compedite multitudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manerunt. Ita nunc nec serviliter alligant, et exercent liberaliter animum.

34. Quiquis autem ideo negat utrumque Testamentum ab uno Deo esse posse, quia non eidem sacramentis tenetur populus noster, quibus Iudei tenebantur vel adhuc tenebuntur; potest dicere non posse fieri ut natus paternifamilias justissimus alius imperet eis quibus servientem duriorem utilem judicat, alius eis quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem praecepta vita movent, quod in veteri Lege minora sunt, in Evangelio majora, et ideo putatur non ad unum Deum utraque pertinere; potest qui hoc putat perturbari, si unus medius alia per ministros suos imbecillioribus, alia per seipsum valentioribus precipiat ad reparandum, vel obtainendum salutem. Ut enim ars medicinae, cum eadem maneat, neque ullo pacto ipsa mutetur, mutat tamen praecepta langentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutibili tamen creature varie subvenit, et pro diversitate morborum alias alia jubet aut vetat; ut a vitio unde mors incipit, et ab ipsa morte, ad naturam suam et essentiam, ea quo deficiunt, id est ad nibilum tendunt, reducat et firmet.

¹ Sic MSS. se; temdecius et Arn. At Rad. Er. et Lov. habent, partim *apertissima rationibus*, partim *similitudinibus*, etc.

² Abest vox, *sacramento*, a MSS. Germanensi, Gemmellensi, et aliquot aliis non deterioris notis.

³ Plurimi MSS., *hominis assumpto, et in libertatem vocati sumus*.

ralem, moralem et rationalem. Moralem supra commemo ravit, cum ait vitam Christi disciplinam morum fuisse: sic *corro, naturalem*; mox in sequenti capite, *rationalem*.

CAPUT XVIII. — *Creaturae quare mutabiles.*

35. Sed dicas mihi : Quare deficiunt ? Quia mutabilia sunt. Quare mutabilia sunt ? Quia non summe sunt. Quare non summe sunt ? Quia inferiora sunt eo a quo facta sunt. Quis ea fecit ? Qui summe est. Quis hic est ? Deus incommutabilis Trinitas, quoniam et per summam Sapientiam ea fecit, et summa benignitate conservat. Cur ea fecit ? Ut essent. Ipsum enim quantumcumque esse , bonum est ; quia summum bonum est summe esse. Unde fecit ? Ex nihilo. Quoniam quidquid est, quantulacumque species sit necesse est¹ ; ita eis minimum bonum , tamen bonum erit, et ex Deo erit. Nam quoniam summa species sumimum bonum est , minima species minimum bonum est. Omne autem bonum, aut Deus, aut ex Deo est. Ergo ex Deo est etiam minima species. Sane quod de specie, hoc etiam de forma dici potest. Neque enim frustra tam speciosissimum, quam etiam formosissimum in laude ponitur. Id ergo est, unde fecit Deus omnia, quod nullam speciem habet , nullamque formam ; quod nihil est aliud quam nihil. Nam illud quod in comparatione perfectorum informe dicitur, si habet aliquid formae, quamvis exiguum, quamvis inchoatum, nondum est nihil, ac per hoc id quoque in quantum est, non est nisi ex Deo.

36. Quapropter etiam si de aliqua informi materia factus est mundus, haec ipsa facta est omnino de nihilo. Nam et quod nondum formatum est, tamen aliquo modo ut formari possit inchoatum est, Dei beneficio formabile est : bonum est enim esse formatum. Nonnullum ergo bonum est et capacitas formae : et ideo bonorum omnium auctor, qui præstitit formam, ipse fecit etiam posse formari. Ita omne quod est, in quantum est ; et omne quod nondum est, in quantum esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur : omne formatum, in quantum formatum est ; et omne quod nondum formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet. Nulla autem res obtinet integratem naturæ suæ, nisi in suo genere salva sit. Ab eo autem est omnis salus, a quo est omne bonum ; at omne bonum ex Deo : salus igitur omnis ex Deo.

CAPUT XIX. — *Bona sunt, sed non summa bona, quæ vitiari possunt.*

37. Hinc jam cui oculi mentis patent, nec pernicioso studio vanæ victoriae caligant atque turbantur, facile intelligit, omnia quæ vitiansur et moriuntur, bona esse, quanquam ipsum vitium, et ipsa mors, malum sit. Nisi enim salute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors : sed si non noceret vitium, nullo modo esset vitium. Si ergo saluti adversatur vitium, et nullo dubitate salus bonum est ; bona omnia sunt, quibus adversatur vitium ; quibus autem adversatur vitium, ipsa vitiantur : bona sunt ergo quæ vitiantur ; sed ideo vitiantur, quia non summa bona sunt. Quia igitur bona sunt, ex Deo sunt : quia non summa bona sunt, non sunt Deus. Bonum ergo quod vitiari non potest, Deus est. Cetera autem omnia bona

¹ MSS. septem, quantulacumque species sit, necesse est, etc. Nec minus bene.

ex ipso sunt, quæ per seipsa possunt vitiari, quia per seipsa nihil sunt : per ipsum autem partim non vitiatur, partim vitiata sanantur¹.

CAPUT XX. — *Unde animæ vitium.*

38. Est autem vitium prius animæ rationalis, voluntas ea faciendi quæ vetat summa et intima veritas. Ita homo de paradiiso in hoc seculum expulsus est, id est ab æternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad infirma : non ergo a bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est ; sed a bono æterno ad bonum temporale, a bono spirituali ad bonum carnale, a bono intelligibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum insimum. Est igitur quoddam bonum, quod si diligit anima rationalis, peccat ; quia infra illam ordinatum est : quare ipsum peccatum malum est, non ea substantia quæ peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum est, quæ in medio paradiso plantata scribitur, sed divini præcepti transgressio. Quæ cum consequenter habet justam damnationem, contingit ex illa arbore, quæ contra veitum tacita est, dignoscens boni et mali : quia cum suo peccato anima fuerit implicata, luendo pœnas, discit quid intersit inter præceptum quod custodire noluit, et peccatum quod fecit ; atque hoc modo malum, quod cavendo non didicit, discit sentiendo ; et bonum quod non obtemperando² minus diligebat, ardenter diligit comparando.

39. Vitium ergo animæ est quod fecit, et difficultas ex vitio pœna est quam patitur ; et hoc est totum malum. Facere autem et pati non est substantia : quapropter substantia non est malum. Sic enim nec aqua malum est, nec animal quod vivit in aere ; nam istæ substantiae sunt : sed malum est voluntaria precipitatio in aquam, et suffocatio quam mersus patitur. Stilus ferreus alia parte qua scribamus, alia qua de leamus, affabre factus est, et in suo genere pulcher, et ad usum nostrum accommodatus. At si quispiam ea parte scribere quæ deletur, et ea velit delere qua scribitur, nullo modo stilum malum fecerit, cum ipsum factum jure vituperetur : quod si corrigat, ubi erit malum ? Si quis repente meridianum solem intueatur, repercussi oculi turbabantur : num ideo aut sol malum erit aut oculi ? Nullo modo ; sunt enim substantiae : sed malum est inordinatus aspectus, et ipsa quæ consequitur perturbatio ; quod malum non erit, cum oculi fuerint recreati, et lucem suam congruerenter aspicerint. Neque cum eadem lux quæ ad oculos pertinet, pro luce sapientie quæ ad mentem pertinet, colitur, ipsa fit malum : sed supersticio malum est, quæ creaturae potius quam Creatori servit ; quod malum omnino nullum erit, cum anima recognito Creatore, ipsi uni se subjicerit, et cetera per cum subjecta sibi esse perseuererit.

40. Ita omnis corporea creatura, si tantummodo possideatur ab anima quæ diligit Deum, bonum est insumum, et in genere suo pulchrum ; quoniam forma

¹ In Cisterciensi Ms. habetur : partim non vitiatur, ut angelii ; partim vitiata sanantur, ut homines.

² MSS. nonnulli, quod in obtemperando. Alii, quod obtin-

et specie continetur: si autem diligatur ab anima quae negligit Deum, ne sic quidem malum sit ipsa; sed quoniam peccatum malum est, quo ita diligitur, fit penalis dilectori suo, et cum implicat zenumnis, et pascit fallacibus voluntatis: quia neque permanent, neque satiant, sed torquent doloribus. Quia cum ordinem suum peragit pulchra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita, et per cruciatum sentientis discedit a sensibus, et erroribus agitat; ut hanc esse primam speciem putet, que onus infusa est, natura scilicet corporea¹, quam per lubricos sensus caro male delectata nuntiaverit², ut cum aliquid cogitat, intelligere se credit, umbris illusus phantasmatum. Si quando autem non tenens integrum divine providentiae disciplinam, sed tenere se arbitrans, carni resistere conatur; neque ad visibilium rerum imagines pervenit, et lucis hujus, quam certis terminis circumscripsam videt, immensa spatio cogitatione format inaniter: et hanc speciem³ sibi futuræ habitationis pollicetur; nesciens oculorum concupiscentiam se trahere, et cum hoc mundo ire velle extra mundum; quem propterea ipsum case non putat, quia ejus clavorem partem per infinitum falsa cogitatione distendit. Quod non solum de hac luce, sed etiam de aqua, postremo de vino, de melle, de auro, de argento, de ipsis denique pulpis, vel sanguine, vel ossibus quorumlibet animalium, et exierit bujusmodi rebus facilissime fieri potest. Nihil enim est corporis, quod non vel unum visum possit innumerabiliter cogitari, vel in parvo spatio visum possit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facilissimum est execrari carnem, difficillimum autem non carnaliter sapere.

CAPUT XXI. — *Anima seducitur, dum fugaces corporum pulchritudines consecutatur.*

41. Hac ergo perversitate anime, qua contingit peccato atque supplicio, fit omnis natura corporea illud quod per Salomonem dicitur: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Quia abundantia homini in omni labore ejus, quo ipse laborat sub sole (Eccle. 1, 2, 3)*? Neque enim frustra est additum, vanitatum, quia si vanitantes detrahias, qui tanquam prima sectantur extrema, non erit corpus vanitas; sed in suo genere, quamvis extremam, pulchritudinem sine ullo errore monstrabit. Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapsum per carnales sensus diverberavit, et mutabili varietate multiplicavit ejus affectum: ita facta est abundantia laboriosa, et, si dici potest, copiosa egestas, dum aliud et aliud sequitur, et nihil cum eo permanet. Sic a tempore frumenti, vini et olei sui multiplicatus est, ut non inveniatur id ipsum (*Psal. iv, 8, 9*), id est naturam incomutabilem et singularem, quam secutus non erret, et associatus non doleat. Habebit enim etiam consequentem redemptionem corporis sui (*Rom. viii, 23*), quod

¹ Edit: *Natura scilicet corporea.* At MSS. decem, *natura scilicet corporis*.

² Edit: *male dilecta nuntiaverat.* MSS. octo, *maledicta manu nuntiavit.* Alii duo, *male docta;* unus, *male ducta;* aliquot alii, *male dilecta nuntiaverunt.*

³ Lov. et Arn., spem. Sed melius antiquæ editiones et MSS., *speciem.*

jam non corrumpetur. Nunc vero corpus quod corruptitur aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitante (*Sap. ix, 15*), quia rapitur in ordinem successionis extrema corporum pulchritudo. Nam ideo extrema est, quia simul non potest habere omnia; sed dum alia cedunt atque succedunt, temporalium formarum numerum in unam pulchritudinem complent⁴.

CAPUT XXII. — *Rerum transeuntium administratio sois impiis dispiciet.*

42. Et hoc totum non propterea malum, quia transit. Sic enim et versus in suo genere pulcher est, quavis duce syllaba simul dici nullo modo possint. Nec enim secunda enuntiatur, nisi prima transierit; atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut cum sola ultima sonat, non secum sonantibus superioribus, formam tamen et deus metrum cum præterius contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipsa qua versus fabricatur, sic tempori obnoxia est, ut pulchritudo ejus per mensuras morarum digeratur: sed simul habet omnia, quibus efficit versus non simul habentem omnia, sed posterioribus priora tollentem; propterea tamen pulchrum, quia extrema vestigia illius pulchritudinis ostentat, quam constanter atque incommutabiliter ars ipsa custodit.

43. Itaque, ut nonnulli perversi magis amant versus, quam artem ipsam qua conficitur versus, quia plus se auribus quam intelligentia dediderunt: ita multi temporalia diligent, conditricem vero ac moderatricem temporum divinam providentiam non requirunt; atque in ipsa dilectione temporalium nolunt transire quod amant, et tam sunt absurdii, quam si quisquam in recitatione præclari carminis unam aliquam syllabam solam perpetuo vellet audire. Sed tales auditores carminum non inveniuntur; talibus autem rerum estimatoribus plena sunt omnia; propterea quia nemo est, qui non facile non modo totum versus, sed etiam totum carmen possit audire; totum autem ordinem seculorum sentire nullus hominum potest. Huc accedit quod carminis non sumus partes, seculorum vero partes damnatione facti sumus. Illud ergo canitur sub iudicio nostro, ista peraguntur de labore nostro. Nulli autem vicio ludi agonistici placent, sed tamen cum ejus dedecore decori sunt: et hoc enim quædam imitatio veritatis est. Nec ob aliud a talibus prohibemur spectaculis, nisi ne umbris rerum decepti, ab ipsis rebus quarum ille umbræ sunt, aberemus. Ita universitas hujus conditio atque administratio, solis impiis animis damnatisque non placet; sed etiam cum miseria earum⁵, multis vel in terra vetricibus, vel in celo sine periculo spectantibus placet: nihil enim justum displicet justo.

CAPUT XXIII. — *Omnis substantia bona.*

44. Quocirca, cum omnis anima rationalis aut pec-

¹ Sic MSS. plerique. At Er. Lov. et Arn., numeros in pulchritudinem complenti.

² Er. et Ms. Casalensis: *Sed etiam animabus sanctis cum miseria earum.* Lov., sed etiam animalibus sanctis cum, etc. Locus interpolatus, quem MSS. plerique necnon editiones Bad. et Arn. sic exhibent: *sed etiam cum miseria, etc.*

catis suis misera sit, aut recte factis beata; omnis autem irrationalis aut cedat potentiori, aut pareat meliori, aut comparetur aequali, aut certantem¹ exerceat², aut damnato noceat; et omne corpus suæ animæ serviat, quantum pro ejus meritis, et pro rerum ordine sinatur: nullum malum est naturæ universe, sed sua cuique culpa fit malum. Porro cum anima per Dei gratiam regenerata, et in integrum restituta, et illi subditæ uni a quo est creata, instaurato etiam corpore in pristinam firmitatem, non cum mundo possideri, sed mundum possidere cœperit, nullum ei malum erit: quia ista infima pulchritudo temporalium vicissitudinum, quæ cum ipsa peragebatur, sub ipsa perageatur; et erit, ut scriptum est, *Caelum novum et terra nova* (*Isai. lxx, 17, et Apoc. xi, 1*), non in parte laborantibus animis, sed in universitate regnabitibus. *Omnia cuim vestra, inquit Apostolus, vos autem Christi, Christus autem Dei* (*1 Cor. iii, 22*): et, *Caput mulieris vir, caput viri Christus; caput autem Christi Deus* (*Id. xi, 3*). Quoniam igitur vitium animæ non natura ejus, sed contra naturam ejus est, nihilique aliud est quam peccatum et pœna peccati; inde intelligitur nullam naturam, vel, si melius ita dicitur, nullam substantiam sive essentialiam malum esse. Neque de peccatis penitus ejus animæ efficitur, ut universitas ulla deformitate turpetur. Quia rationalis substantia, quæ ab omni peccato munda est, Deo subjecta, subjectis sibi exteris dominatur. Ea vero quæ peccavit, ibi ordinata est, ubi esse tales decet, ut Deo conditore atque reatore universitatis decora sint omnia. Et est pulchritudo universæ creature per hac tria inculpabilis; damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum.

CAPUT XXIV. — *Duplici via saluti hominis consultatur, auctoritate et ratione: ac primo de auctoritatis subsidio agitur usque ad caput 29.*

45. Quamobrem ipsa quoque animæ medicina, quæ divina providentia et ineffabili beneficentia geritur, gradatim distinetque pulcherrima est. Distribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, et rationi præparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quanquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum; et certe summa est ipsius jam cognita atque perspicua veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, et eorum amore ab æternis impedimur, quedam temporalis medicina, quæ non scientes, sed credentes ad salutem vocal, non naturæ et excellentiæ³, sed ipsius temporis ordine prior est. Nam in quem locum quisque ceciderebit, ibi debet incumbere ut surget. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est, ad eas cognoscendas quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est per oculos, per aures, cæterosque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhaerere

¹ Lov. et Arn., certamen. Sed concilium Bad. Er. et Mss. octo, certamen.

² Mss. quoniam, hæres, non naturæ excellentiæ.

amore pueros necesse est; adolescenies vero prope necesse est; hinc jam procedente ætate non est necesse.

CAPUT XXV. — *Quorum hominum seu librorum auctoritati de Dei cultu credendam.*

46. Quoniam igitur divina providentia, non solum singulis hominibus quasi privatum, sed universo genere humano tanquam publice consult; quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, et per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive præteritarum, sive futurarum, magis credendo quam intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quæ una salus est. Hujus rei prima disceptatio est, utrum illi potius credamus, qui ad multos deos, an illi qui ad unum Deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, præsertim cum illi multorum cultores, de hoc uno Domino cunctorum et rectiore consentiant? et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo illi sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum, et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum deum migrandum est (*a*). Sicut enim in ipsis rerum natura major est auctoritas unius ad unum omnia redigentis, nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est unum sentientis: ita in religione qui ad unum vocant, eorum major et fide dignior esse debet auctoritas.

47. Altera consideratio est dissensionis ejus quæ de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus, maiores nostros eo gradu fidel⁴, quo a temporalibus ad æternam condescindit, visibilia miracula (non enim aliter poterant) secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa aquæ fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permitta sunt, ne animos semper visibilia quereret, et eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitatem flagravit (*b*): nec Jam nobis dubium esse oportet illi esse credendum, qui cum ea predicant que pauci assequuntur, se tamen sequendos populus persuadere potuerunt. Nunc enim agitur quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundæ rationi de divinis et invisibilibus rebus; nam ipsi rationi purgatoriis animæ, quæ ad perspicuum veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana præponitur: sed ad hanc nulla superbìa perducit⁵. Quæ si non esset, non essent heretici, neque schismati, nec carne circumsisi, nec creatura simulacrumque cultores. Illi autem si non essent ante perfectionem populi, quæ promittitur, multo prius veritas quereretur.

¹ Abest fidei a Mss. quindecim, necnon a Bad. et Er.

² Editi, nulla superbìa humana perducit. Abest humanæ

Mss.

(a) I retract. cap. 15, n. 8.

(b) Ibid. n. 7.

CAPUT XXVI. — *Divina providentia erga nostram salutem ad sex aetas hominis veteris ac novi.*

48. Dispensatio ergo temporalis, et medicina divinae providentiae, erga illos qui peccato mortalitatem muererunt, sic traditur. Primo unius ejuslibet hominis nascientis natura, et eruditio cogitatur. Prima hujus aetas infantia in nutrimentis corporalibus agitur, penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui jam propagationem prolixi natura permittit, et patrem facit. Porro adolescentiam juventus excipit, jam exercenda muneribus publicis, et domanda sub legibus; in qua vehementior prohibitio peccatorum, et poena peccantium serviliter coercens, carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit, et omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam venitum admittere. Post labores autem juventutis, seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior aetas ac decolor, et morbis subjectior debilisque perducit. Ille est vita hominis viventis ex corpore, et cupiditatibus rerum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo, et exterior, et terrenus, etiamsi obtineat eam quam vulgus vocat felicitatem, in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus, sive sub principibus, sive sub legibus, sive sub his omnibus: aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur; habet quippe et ipse modum quemdam pulchritudinis sua.

49. Hunc autem hominem, quem veterem et exteriorem et terrenum descriptinus, sive in suo genere moderatum, sive etiam servilis justitiae modum excendentem, nonnulli agunt totum ab istius vita ortu usque ad occasum. Nonnulli autem istam vitam necessario ab illo incipiunt, sed renascuntur interius, et ceteras ejus partes suo robore spirituali et incrementis sapientia corruptunt et necant, et in celestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, adstringunt. Iste dicitur novus homo, et interior, et celestis, habens et ipse proportione, non annis, sed proiectibus distinctas quasdam spirituales aetas suas. Primam in uberioribus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam jam obliscentem humana, et ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam et incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam jam fidemtorem, et carnalem appetitum rationis robore maritatem, gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine conjugali, cum anima menti copulatur, et velamento pudoris obnubitur, ut jam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam jam id ipsum multo firmius ordinatusque facientem et emicantem in virum perfectum, atque aptam et idoneam omnibus et persecutionibus, et mundi hujus tempestatisibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus et abundantia incomutabilis regni summae atque ineffabilis sapientia. Sextam omnimode mutationis in eternam vitam,

et usque ad totam oblivionem vite temporalis transiunt in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem et similitudinem Dei. Septima enim jam quies aeterna est, et nullis aetatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita aeterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiae.

CAPUT XXVII. — *Utriusque hominis decursus in universo hominum genere.*

50. Sicut autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est veterem atque terrenum, possit in hac tota vita unus homo agere, novum vero et coelestem nemo in hac vita possit nisi cum vetere; nam et ab ipso incipiat necesse est, et usque ad visibilem mortem cum illo, quamvis eo deficiente, se proficiente, perdure: sic proportione universum genus humanum, cuius tanquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem hujus saeculi, ita sub divinae providentiae legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum, terreni hominis imaginem ab initio saeculi usque ad finem gerentium. In altero, series populi uni Deo dediti, sed ab Adam usque ad Joannem Baptistam terreni hominis vitam gerentis servi quadam justitia: enus historia Vetus Testamentum vocatur, quasi terrenum policens regnum; quæ tota nihil aliud est quam imago novi populi, et Novi Testamenti pollicentis regnum colorum. Cujus populi vita interim temporalis incipit a Domini adventu in humilitate, usque ad diem judicii, quando in claritate venturus est. Post quod judicium, vetero homine extincto, erit illa mutatio quæ angelicam vitam pollicetur: *Omnis enim resurgemus, sed non omnes immutabimur* (*I Cor. xv, 51*). Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sp̄i reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio usque ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem præcipitetur. Aetatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt; nec zizania nec paleas perhorrescant. Impius namque pio vivit, et peccator justo, ut eorum comparatione alacrius, donec perficiatur, assurgat.

CAPUT XXVIII. — *Quæ, quibus et quo pacto tradenda.*

51. Quisquis autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adjuvit, exhibens ei quod aetas illa poscebat, et per prophetiam intimans id quod exhibere opportunum non erat: quales Patriarchæ ac Prophetæ inveniuntur ab iis qui non pueriliter insilunt (*a*), sed pie diligenterque perfringant divinarum et humanarum rerum tam bonum, et tam grande secretum. Quid etiam temporibus novi populi, a magnis et spiritualibus viris Ecclesie catholice alumnis video cautissime provideri: ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligent; alimenta lactea large avis, infirmioribus pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis ve-

(a) Ut Manichæi

scuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus vero et animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentintur. Non enim honoribus suis vanis consulunt et inanibus laudibus; sed utilitati eorum cum quibus societatem vite hujus inire mernerunt. Hac enim lex est divinae providentiae, ut nemo a superioribus adjuvetur ad cognoscendam et percipiendam gratiam Dei, qui non ad eamdem puro affectu inferiores adjuverit. Ita de peccato nostro, quod in homine peccatore ipsa natura nostra commisit, et genus humanum factum est magnum decus ornamentumque terrarum, et tam decenter divinae providentiae procreatione administratur, ut ars ineffabilis medicinae ipsam vitiorum sedditatem in nescio quam sui generis pulchritudinem veritatem.

CAPUT XXIX. — *De altero salutis subsidio, scilicet ratione; quomodo hac duce ad Deum homo evenerit: haec primum sensibus praestare reprehenditur.*

52. Et quoniam de auctoritate beneficentia, quantum in praesenti satis visum est, locui sumus; videamus quatenus ratio possit progredi a visibilibus ad invisibilia, et a temporalibus ad aeterna descendens. Non enim frustra et inaniter intueri oportet pulchritudinem caeli, ordinem siderum, candorem lucis, diem et noctium vicissitudines, lunae menstrua curricula, anni quadrifariam temperationem, quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gigantem, et omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana et peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia et semper manentia faciendus. Proximum enim est, attendere que ista sit natura vitalis, qua cuncta ista sentit: qua profecto quoniam vitam dat corpori, praestantior eo sit necesse est. Non enim qualiscumque moles, quam ista visibili luce prefulget, si vita caret, magni aestimanda est. Quellibet namque viva substantia cuilibet non viva substantiae, natura lege preponitur (a).

53. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano praestantissimum est, non quo sentit sensibilia, sed quo judicat de sensibilibus. Nam et vident acutius, et ceteris corporis sensibus acrius corpora attingunt pleraque bestie quam homines: sed judicare de corporibus non sentientiis tantum vita, sed etiam ratiocinantis est; qua illae carent, nos excellimus. Jam vero illud videre facillimum est, praestantiorem esse judicantem, quam illa res est de qua judicatur. Non solum autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus judicatur: cur in aqua remum infractum oporteat apparet cum rectus sit, et cur ita per oculos sentiri necesse sit: nam ipse aspectus oculorum renuntiare id potest, judicare autem nullo modo. Quare manifestum est, ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique praestare.

CAPUT XXX. — *At ratione praestantior lex immutabilis, scilicet veritas secundum quam judicatur.*

54. Itaque si rationalis vita secundum seipsum ju-

(a) Consulte lib. 2 de Libero Arbitrio, cap. 3 et seqq.

dicat, nulla jam est natura praestantior. Sed quia clarum est eam esse motabilem, quando nunc perita, nunc imperita invenitur; tanto autem melius judicat, quanto est peritor; et tanto est peritor, quanto aliquius artis vel disciplinæ vel sapientiae particeps est: ipsius artis natura querenda est. Neque nunc arte intelligi volo, quae notatur experiendo, sed quae ratiocinando indagatur. Quid enim præclarum novit, qui novit ea impensa quæ calce et arena confit, tenacius lapides coherere, quam luto? aut qui tam eleganter edificat, ut quæ plura sunt, parva paribus respondeant; quæ autem singula, medium locum teneant? quanquam iste sensus jam sit rationi veritati vicinior. Sed certe querendum est cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem, sed juxta invicem locatis, una earum major minor sit, cum sequales esse potuerint: si vero super invicem fuerint, ambarque dimidio quævis impares, non ita offendat illa iniquitas; et cur non multum curemus, quanto sit una earum aut maior aut minor, quia due sunt. In tribus autem sensus ipse videtur expetere ut aut impares non sint, aut inter maximam et minimam ita sit media, ut tanto precedat minorem, quanto a maiore præceditur. Ita enim primo quasi natura ipsa consultetur quid probet. Ubi potissimum notandum est, quemadmodum quod solum inspectum minus displicerit, in melioris comparatione respiciatur. Ita reperiatur nihil esse aliud artem vulgarem, nisi rerum experiarum placitarnque memoriam, usu quodam corporis atque operationis adjuncto: quo si carcas, judicare de operibus possis, quod multo est excellentius, quamvis operari artificiosa non possis.

53. Sed cum in omnibus artibus convenientia placeat, qua una salva et pulchra sunt omnia; ipsa vero convenientia æqualitatem unitatemque appetat, vel similitudine parium partium, vel gradatione disparium: quis est qui summan æqualitatem vel similitudinem in corporibus inveniat, audeatque dicere, cum diligenter consideraverit quolibet corpus vere ac simpliciter unum esse; cum omnia vel de specie in speciem, vel de loco in locum transeundo mutentur, et partibus constant sua loca obtainentibus, per que in spatia diversa dividuntur? Porro ipsa vera æqualitas ac similitudo, atque ipsa vera et prima unitas, non oculis carneis, neque ullo tali sensu, sed mente intellecta conspicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appetetur æqualitas, aut unde convinceretur, longe plurimum differre a perfecta, nisi ea quæ perfecta est, mente videretur? si tamen que facta non est, perfecta dicenda est.

56. Et cum omnia quæ sensibiliter pulchra sunt, sive natura edita, sive artibus elaborata, locis et temporibus sint pulchra, ut corpus et corporis motus; illa æqualitas et unitas menti tantummodo cognita, secundum quam de corpore pulchritudine sensu internuntio judicatur, nec loco turrida est, nec instabilis tempore. Non enim recte dici potest secundum eam judicari rotundum canthum, et non secundum

¹ Sic præstantiores MSS. At Edd. habent, *de medio*.

eam rotundum vasculum; aut secundum eam rotundum vasculum, et non secundum eam rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum, ridicule dicitur secundum eam judicari aequales annos, et non secundum eam aequales menses; aut secundum eam aequales menses, et non secundum eam aequales dies. Sed sive per haec spatia, sive per horas, sive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una et incommutabili aequalitate judicatur. Quod si minora et majora spatia figurarum atque motuum secundum eamdem legem parilitatis, vel similitudinis, vel congruentie judicantur, ipsa lex major est his omnibus, sed potentia. Caeterum spatio aut loci aut temporis, nec major nec minor: quia si major esset, non secundum totam judicaremus minora; si autem minor esset, non secundum eam judicaremus majora¹. Nunc vero cum secundum totam quadrature legem judicetur et forum quadratum, et lapis quadratus, et tabella et gemma quadrata; rursus secundum totam aequalitatis legem judicentur convenire sibi motus pedum currentis formicar, et secundum eam gradientis elephantum; quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum, nec maiorem esse, nec minorem, cum potentia superet omnia? Haec autem lex omnium artium cum sit omnino incommutabilis, mens vero humana cui talis legem videre concessum est, mutabilitatem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem, qua veritas dicitur.

CAPUT XXXI.— Deus summa ista lex est secundum quam ratio judicat, sed quam judicare non licet.

57. Nec jam illud ambigendum est, incommutabilem naturam, qua supra rationalem animam sit, Deum esse; et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam haec est illa incommutabilis veritas, qua lex omnium artium recte dicitur, et ars omnipotentis artificis. Itaque cum se anima sentiat nec corporum speciem motumque judicare secundum seipsum, simul oportet agnoscat praestare suam naturam ei natura de qua judicat; praestare autem sibi eam naturam, secundum quam judicat, et de qua judicare nullo modo potest. Possum enim dicere quare similia sibi ex utraque parte respondere membra cuiusque corporis debeant; quia summa aequalitate delectio, quam non oculis corporis, sed mentis conveor: quapropter tanto meliora esse judico quae oculis cerno, quanto pro sua natura viciniora sunt illis quae animo intelligo. Quare autem illa ita sint, nullus potest dicere: nec ita debere esse quisquam sobrie dixerit, quasi possint esse non ita.

58. Quare autem nobis placeant, et cur ea, quando melius sapimus, vehementissime diligamus, ne id quidem quisquam, si ea rite intelligit, dicere audebit. Ut enim nos et omnes animae rationales, secundum veritatem de inferioribus recte judicamus; sic de nobis, quando eidem cohereremus, sola ipsa Veritas judicat.

¹ Edit: Non secundum eam judicaremus majora. Melius MSS., non secundum totam.

De ipsa vero nec Pater, non enim minor est quam ipse¹, et ideo qua Pater judicat, per ipsam judicat. Omnia enim quae appetunt unitatem, hanc habent regulam, vel formam, vel exemplum, vel si quo alio verbo dici se sinit; quoniam sola ejus similitudinem a quo esse accepit, implevit: si tamen, accepit, non incongrue dicitur, pro ea significatione, qua Filius appellatur, quia non de seipso est, sed de primo summoque principio, qui Pater dicitur; ex quo omnis paternitas in celo et in terra nominatur (Ephes. iii, 15). Pater ergo non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio (Joan. v, 22): et, spiritualis homo judicat omnia, ipse autem a nomine judicatur (1 Cor. ii, 15), id est a nullo homine, sed a sola ipsa lege secundum quam judicat omnia; quoniam et illud verissime dictum est, Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi (II Cor. v, 10). Omnia ergo judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota charitate, quod intelligit, diligit. Ita etiam, quantum potest, lex ipsa etiam ipse fit, secundum quam judicat omnia, et de qua judicare nullus potest. Sicut in istis temporalibus legibus, quanquam de his homines judicent cum eas instituunt, tamen cum fuerint institute aitque firmatae, non licebit judicii de ipsis judicare, sed secundum ipsas. Conditor tamen legum temporalium, si vir bonus est et sapiens, illam ipsam consultit aeternam, de qua nulli anime judicare datum est; ut secundum ejus incommutabiles regulas, quid sit pro tempore jubendum vetandumque discernat. Aeternam igitur legem mundis animis fas est cognoscere, judicare non fas est. Hoc autem interest, quod ad cognoscendum satis est ut videamus ita esse aliquid vel non ita: ad judicandum vero addimus aliquid quo significemus posse esse et alter; velut cum dicimus, Ita esse debet, aut, ita esse debuit, aut, ita esse debebit; ut in suis operibus artifices faciunt.

CAPUT XXXII.— Unitatis in corporibus est vestigium, sed ipsa unitas non nisi mente conspicitur.

59. Sed multis finis est humana delectatio, nec volunt tendere ad superiora, ut judicent cur ista visibilia placeant. Itaque si queram ab artifice, uno arcu constructo, cur alterum parem contra in altera parte moliator; respondebit, credo, ut paria paribus adiuncti membra respondeant. Porro si pergam querere, id ipsum cur eligat; dicet hoc decere, hoc esse pulchrum, hoc delectare cernentes: nihil audebit amplius. Inclinatus enim recumbit oculis, et unde pendeat non intelligit. At ego virum intrinsecus oculatum, et invisibiliter videntem non desinam commonere cur ista placeant, ut judex esse andeat ipsius delectationis humanae. Ita enim superfertur illi, nec ab ea tenetur, dum non secundum ipsam, sed ipsam judicat. Et prius queram utrum ideo pulchra sint, quia delectant; an ideo delectent, quia pulchra sunt. Hic mihi sine dubitatione respondebitur, ideo delectare quia pulchra sunt. Queram ergo deinceps, quare sint pulchra; et si titubabitur, subjiciam, utrum ideo quia similes sibi par-

¹ MSS. duodecim habent: Non enim minus est quam ipsa.

tes sunt, et aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

60. Quod cum ita esse compererit, interrogabo utrum hanc ipsam unitatem, quam convincuntur appetere, summe implent, an longe infra facient, et eam quodammodo mentiantur. Quod si lu est (nam quis non admonitus videat, neque ullam speciem, neque ullum omnino esse corpus quod non habeat unitatis qualecumque vestigium; neque quantumvis pulcherrimum corpus, cum intervallis locorum necessario aliud alibi habeat, posse assequi eam quam sequitur unitatem?) : quare si hoc ita est, flagitabo ut respondeat, ubi videat ipse unitatem hanc, aut unde videat: quam si non videret, unde cognosceret et quid limitaretur corporum species, et quid implere non posset? Nunc vero cum dicit corporibus, Vos quidem nisi aliqua unitas contineret, nihil essetis, sed rursus si vos essetis ipsa unitas, corpora non essetis; recte illi dicitur, Unde illam nosti unitatem, secundum quam judicas corpora, quam nisi videres, judicare non posses quod eam non impletant: si autem his corporeis oculis eam videres, non vere dices, quanquam ejus vestigio teneantur, longe tamen ab ea distare? nam istis oculis corporeis non nisi corporalia vides: mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco esset ubi corpus nostrum est, non eam videret qui hoc modo in Oriente de corporibus judiciali. Non ergo ista continetur loco; et cum adest ubicumque judicanti, nusquam est per spatia locorum, et per potentiam nusquam non est.

CAPUT XXXIII. — *Non corpora, nec sensus corporis, sed iudicantur mentientur. Differentiuntur et fallens.*

61. Quod si eam corpora mentiuntur, non est credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantur: sed querendum potius est, cum ideo mentiantur, quia eam videntur ostendere oculis carneis, cum illa mente pura videatur, utrum in tantum mentiantur, in quantum ei similia sunt, an in quantum eam non assequuntur. Nam si assequerentur, quod imitantur implerent. Si autem implerent, omnino essent similia. Si omnino essent similia, nihil inter illam naturam et istam interesset. Quod si ita esset, non eam mentirentur: id enim essent quod illa est. Nec tamen mentiuntur diligentius considerantibus: quia ille mentitur qui vult videri id quod non est; quod autem non volens aliud putatur quam est, non mentitur, sed fallit tantum. Nam ita discernuntur mentiens a fallente, quod inest omni mentienti voluntas fallendi, etiamsi non ei credatur: fallens autem esse non potest, qui non fallit. Ergo corporea species, quia nullam voluntatem habet, non mentitur: si vero etiam non putetur esse quod non est, nec fallit.

62. Sed ne ipsi quidem oculi fallunt; non enim renuntiare possunt animo nisi affectionem suam. Quod si non solum ipsi, sed etiam omnes corporis sensus ita renuntiant ut afficiuntur; quid ab eis amplius exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes, et nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua optinet, et cum inde anfertur integrari; non malum habet internuntium, sed malus est judex. Nam ille pro-

sua natura non potuit aliter in aqua sentire, nec aliter debuit: si enim aliud est aer, aliud aqua, justum est ut aliter in aere, aliter in aqua sentiantur. Quare oculus recte, ad hoc enim facies est ut tantum videat: sed animus perverse, cui ad contemplandam summam pulchritudinem mens, non oculus factus est. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad Deum. Querit enim intelligere carnalia, et videre spiritualia; quod fieri non potest.

CAPUT XXXIV. — *Confusa phantasmata quomodo judicentur.*

63. Quare ista perversitas corrigenda est, quia nisi fecerit quod sursum est deorsum, et quod deorsum est sursum, regno celorum aptus non erit. Non ergo summa queramus in infinitis, nec ipsis infinitis inhæreamus¹. Judicemus ea, ne cum ipsis judicemur; id est, tantum eis tribuanus, quantum species meretur extrema, ne cum in novissimis prima querimus, a primis inter novissima numeremur. Quod nihil ipsis novissimis obest, sed nobis plurimum. Nec ideo divinae providentiae administratio minus decora fit; quia et iniqui justi, et fidei pulchre ordinantur. Et si preterea nos fallit rerum visibilium pulchritudo, quia unitate continetur, et non implet unitatem; intelligamus, si possumus, non ex eo quod est nos falli, sed ex eo quod non est. Omne quippe corpus verum corpus est, sed falsa unitas. Non enim summe unum est, aut in tantum id limitatur ut implet: et tamen nec corpus ipsum esset, nisi utcumque unum esset. Porro utcumque unum esse non posset, nisi ab eo quod summe unum est, id haberet.

64. O anima pervesaces (a), date mihi qui videat sine ulla imaginatione visorum carnalium. Date mihi qui videat omnis unus principium non esse, nisi unum solum a quo sit omne unum; sive illud implet, sive non implet. Qui videat date, non qui litiget, non qui videri velit se videre quod non videt. Date qui resistat sensibus carnis, et plagiis quibus per illos in anima vapulavit: qui resistat consuetudini hominum, resistat laudibus hominum, qui compungatur in cubili suo, qui rescapit suum spiritum, qui non foris diligit vanitates, et querat mendacia (*Psalm. iv, 5, 4*); qui jam sibi novabit dicere: Si una Roma est, quam circa Tiberim nescio qui Romulus dicitur condidisse, falsa est ista quam cogitans fingo: non enim est ipsa, nec ibi sum animo²; nam quid ibi agatur modo, utique scirem. Si unus est sol, falsus est iste quem cogitans fingo: nam ille curricula sua certis locis et temporibus peragit; istum ego ubi volo, et quando volo constituo. Si unus est ille amicus meus, falsus est iste quem cogitans fingo: nam ille ubi sit nescio; iste ibi fингitur, ubi volo. Ego ipse certe unus sum, et hoc loco esse sentio corpus meum; et tamen figmento cogitationis pergo quo libet, loquor cum quo libet. Falsa sunt haec; nec quisquam intelligit falsa. Non ergo intelligo, cum ista contempnor, et istis credo; quia ve-

¹ Miss. duodecim, *invidemus*.

² Rad. Lov. et Arn., nec ibi sum modo. Sed preferenda visa est Lectio Er. et Miss. decim, nec ibi sum animo.

(a) Manichaei phantasmatisibus addicti, lib. 3 contra em., c. 6, et lib. 9, c. 4.

rūm esse oportet quod intellectu contemplor : numquid forte sunt ista que phantasmata dici solent ? Unde ergo impleta est anima mea illusionibus ? Ubi est verum, quod mente conspicitur ? Ita cogitanti jam dici potest : *Illa lux vera est qua haec non esse vera cognoscis.* Per hanc illud unum vides, quo iudicas unum esse quidquid aliud vides, nec tamen hoc esse quod illud est, quidquid mutabile videt.

CAPUT XXXV. — *Vacandum ut Deus cognoscatur.*

65. Quod si haec intueri palpit mentis aspectus, quiescite ; nolite certare, nisi cum consuetudine corporum : ipsam vincite, et victa erunt omnia. Unum certe querimus, quo simplicius nihil est. Ergo in simplicitate cordis queramus illum. *Agite otium,* inquit, *et agnoscetis quia ego sum Dominus* (*Psalm. xlvi, 11*) : non otium desidia, sed otium cogitationis, ut a locis et temporibus vacet. Haec enim phantasmata tumoris et volubilitatis, constantem unitatem videre non sinit. Loca offerunt quod amemus, tempora surripiunt quod amamus, et relinquunt in anima turbasphantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus et arumnosus animus, frustra tenere a quibus tenetur, exoptans. Vocatur ergo ad otium, id est, ut ista non diligit, quae diligi sine labore non possunt. Sic enim eis dominabitur, sic non tenebitur, sed tenebit. *Jugum meum,* inquit, *leve est* (*Math. xi, 30*). Huic jugo qui subjectus est, subjecta habet cetera. Non ergo laborabit ; non enim resistit quod subjectum est. Sed miseri amici hujus mundi, cuius dominii erunt, si filii Dei esse voluerint, quoniam dedit eis potestatem filios Dei fieri (*Joan. i, 12*) ; amici ergo hujus mundi tam timent ab ejus amplexu separari, ut nihil eis sit laboriosius, quam non laborare.

CAPUT XXXVI. — *Verbum Dei ipsa si veritas, quia omnino implerat id a quo principio unum est quidquid est unum. Falsitas non ex rebus, sed ex peccatis.*

66. Sed cui saltē illud manifestum est, falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est, intelligat eam esse veritatem, qua ostendit id quod est. At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo Principio unum est quidquid est, ad cuius similitudinem quidquid nititur, naturaliter approbamus ; quia naturaliter improbamus quidquid ab unitate discedit, atque in ejus dissimilitudinem tendit : datur intelligi esse aliquid, quod illius unius solius, a quo Principio unum est quidquid aliquo modo unum est, ita simile sit ut hoc omnino impleat ac sit id ipsum ; et haec est Veritas et Verbum in Principio, et Verbum Deus apud Deum. Si enim falsitas ex iis est qua imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt ; illa est Veritas qua id implere potuit, et id esse quod est illud ; ipsa est qua illud ostendit sicut est : *unde et Verbum ejus et Lux ejus rectissime dicijuntur* (*Joan. i, 9*). Cetera illius unius similia dici possunt in quantum sunt, in tantum enim et vera sunt : haec est autem ipsa ejus similitudo, et ideo Veritas. Ut enim veritate sunt vera, quae vera sunt ; ita similitudine similia sunt, quaecumque similia sunt. Ut ergo

veritas forma verorum est, ita similitudo forma similiū est. Quapropter vera quoniam in tantum vera sunt, in quantum sunt ; in tantum autem sunt, in quantum principalis unius similia sunt : ea forma est omnium quae sunt, qua est summa similitudo Principii ; et Veritas est, quia sine ulla dissimilitudine est.

67. Unde falsitas oritur, non rebus ipsis fallentiibus, que nihil aliud ostendunt sentientiā quam speciem suam, quam pro sue pulchritudinis acceperunt gradu ; neque ipsis sensibus fallentibus, qui pro natura sui corporis affecti, non aliud quam suas affectiones praesidenti animo nuntiant : sed peccata animas fallunt, cum verum querant, relicta et neglecta veritate. Nam quoniam opera magis quam artificem atque ipsam arietem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem arietemque conquirant ; et cum invenire nequiverint (*Deus enim non corporalibus sensibus subjacet, sed ipsi menti supereminet*), ipsa opera existimare esse et artem et artificem.

CAPUT XXXVII. — *Impietas idolatriæ multiplicis oria ex amore creaturæ.*

68. Hinc oritur omnis impietas, non modo peccatum, sed etiam damnatorum pro peccatis suis. Non enim tantum scrutari creaturam contra præceptum Dei, et ea frui potius quam ipsa lege et veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur, male utentis libero arbitrio ; sed hoc quoque in ipsa damnatione addunt, ut non modo diligent, sed etiam servant creaturæ potius quam Creatori (*Rom. i, 25*), et eam colant per partes ejus, a summis usque ad ima venientes. Sed aliqui se in hoc tenent, ut pro summo Deo animam colant, et primam intellectualem creaturam, quam per Veritatem Pater fabricavit, ad ipsam Veritatem semper intuendam, et se per ipsam¹, quia omni modo ei simillima est. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam visibilitat et temporalia gignentur Deus aeternus et incommutabilis operatur. Hinc ad animalia, et inde ad ipsa corpora colenda dilabuntur ; et in his primo eligunt pulchriora, in quibus coelestia maxime excellunt. Ergo in primis solis corpus occurrit, et in eo nonnulli remanent. Aliqui et lunæ splendorem religione dignum putant : est enim nobis, ut perhibetur, propinquior ; unde vicinorem speciem habere sentiuntur. Alii etiam ceterorum siderum corpora adjungunt, et totum cœlum cum stellis suis. Alii celo æthereo copulant aerem, et ipsis duobus superioribus elementis corporeis subjiciunt animas suas. Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est mundum totum cum omnibus qua in eo sunt, et vitam qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt : hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cuius partes sint cetera. Non enim universæ creature auctiorem conditoremque noverunt. Inde in simulacra precipitantur, et ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quae tamen adhuc visibilia sunt.

¹ Lov., et per seipsum. Sed legendum ut in aliis editionibus et in omnibus MSS. habetur, et se per ipsam.

CAPUT XXXVIII. — *Aliud idolatriæ genus, quo peccator triplici cupiditatì servit.*

69. Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginari fuerint, religionis nomine observant, donec fiat in anima nihil omnino colendum esse, et errare homines qui superstitioni se involvunt, et misera se implicant servitute. Sed frustra hoc sentiunt: non enim efficiunt ut non servant; remanent quippe ipsa vitia, quibus ut ipsa colenda opinarentur attracti sunt. Serviunt enim cupiditati triplici, vel voluptatis, vel excellentiæ, vel spectaculi. Nego esse quemquam istorum qui nihil colendum existimat, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit, aut potentiam vanam soveat, aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. Ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem expectent. His autem rebus quibus quisque beatus vult effici, serviat necesse est, velit nolit. Nam quocumque duxerint, sequitur; et quisquis ea virus fuerit auferre posse, metoitur. Possunt autem auferre ista, et scintilla ignis et aliqua parva bestiola. Postremo, ut omittam innumerables adversitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntem. Itaque cum omnia temporalia mundus iste concludat, omnibus mundi partibus serviunt, qui propterea putant nihil colendum esse ne servant.

70. Verumtamen quanquam in hac rerum extremitate miseri jaceant, ut virtus sua sibi dominari patiantur, vel libidine, vel superbia, vel curiositate damnati, vel duobus horum, vel omnibus: quamdiu sunt in hoc studio vita humana, Jicit eis congregati et vincere, si prius credant quod intelligere nondum valent, et non diligent mundum; quoniam omne quod in mundo est, sicut divinitus dictum est, *concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi* (*I Joan. ii. 16*). Hoc modo tria illa sunt notata: nam concupiscentia carnis, voluptatis insimae amatores significat; concupiscentia oculorum, curiosos; ambitio sæculi, superbos.

71. Triplex etiam tentatio in homine, quem Veritas ipsa suscepit, cavenda monstrata est. *Dic*, inquit tentator, *lapidibus istis, ut panes fiant*. At ille unus et solus magister: *Non, inquit, in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei*. Ita enim dominat docuit esse oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum sit. Sed forte dominationis temporalis fastu decipi poterat, qui carnis voluptate non potuit; omnia ergo mundi regna monstrata sunt, et dictum est: *Omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me*. Cui responsum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Ita calcata est superbia. Subjecta est autem extrema etiam curiositas illecebra: non enim ut se de fastigio templi præcipitaret urgebat, nisi causa tantum aliquid experiendi. Sed neque hic vicius est, et ideo sic respondit, ut intelligeremus non opus esse ad cognoscendum Deum, temptationibus visibiliter divina explorare molientibus: *Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum* (*Matth. iv. 1-10, et Luc. iv. 9-12*). Quamobrem quisquis intus verbo Dei pascitur,

non querit in ista eremo voluptatem. Qui uni Deo tantum subjectus est, non querit in monte, id est in terrena elatione jactantiam. Quisquis æterno speculo incommutabilis veritatis adhærescit, non per fastigium hujus corporis, id est per hos oculos precipitatur, ut temporalis et inferiora cognoscat.

CAPUT XXXIX. — *Ex ipsis vitiis suis animam admoneri ut primam pulchritudinem requirat: quod primo de virtuò voluptatis ostenditur usque ad caput 43.*

72. Quid igitur restat, unde non possit anima recordari primam pulchritudinem quam reliquit, quando de ipsis suis vitiis potest? Ita enim Sapientia Dei pertinet a fine usque ad finem fortiter (*Sap. viii. 1*). Ita per hanc summus ille artifex opera sua in unum finem decoris ordinata contexit. Ita illa bonitas a summo usque ad extremum nulli pulchritudini, quæ ab ipso sole esse posset, invidit; ut nemo ab ipsa veritate dejiciatur, qui non excipiat ab aliqua effigie veritatis. Quære in corporis voluptate quid teneat, nihil aliud invenies quam convenientiam: nam si persistenti pariant dolorem, convenientia pariunt voluptatem. Recognosce igitur quæ sit summa convenientia. Noli foras ire, in te ipsum redi; in interiori homine habitat veritas; et si tuam naturam mutabilem inveniris, transcede et te ipsum. Sed memento cum te transcedis, ratiocinante animam te transcedere. Illoc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accendiatur. *Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinans, nisi ad veritatem?* cum ad seipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt, ipsa sit. Vide ibi convenientiam qua superior esse non possit, et ipse conveni cum ea. Confite te non esse quod ipsa est: siquidem se ipsa non querit; tu autem ad ipsam querendo venisti, non locorum spatio, sed mentis affectu, ut ipse interior homo cum suo inabitatore, non insima et carnali, sed summa et spirituali voluptate¹ convenias.

73. Aut si non cernis quæ dico, et an vera sint dubitas, cerne saltem utrum te de iis dubitare non dubites; et si certum est te esse dubitantem, quære unde sit certum: non illuc tibi, non omnino solis hujus lumen occurret², sed lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Joan. i. 9*). Quod his oculis videri non potest; nec illis quibus phantasma cogitantur, per eosdem oculos animæ impacta; sed illis quibus ipsis phantasmatibus dicitur: Non estis vos quod ego quero, neque illud estis unde ego vos ordino; et quod mihi inter vos stetum occurrit, improbo; quod pulchrum, approbo; cum pulchrius sit illud unde improbo et approbo: quare hoc ipsum magis approbo, et non solum vobis, sed illis omnibus corporibus unde vos haui, antepono. Deinde regulam ipsam quam vides, concepe hoc modo: Omnis qui se dubitantem intelligit, verum intelligit, et de hac re quam intelligit certus

¹ Lov. et Arn., *voluntate*; pro quo Bad. Er. et Ms. septem, *voluptate*.

² Ven. Lov. sic legunt hunc locum: *Non illuc tibi omnibus solis hujus lumen occurret*. M.

est : de vero igitur certus est. Omnis igitur qui utrum sit veritas dubitat, in seipso habet verum unde non dubitet ; nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur haec, ibi est lumen sine spatio locorum et temporum, et sine ullo spatiorum talium phantasmate. Numquid ista ex aliqua parte corrumpti possunt, etiam si omnis ratiocinator intereat, aut apud carnales inferos veterascat ? Non enim ratiocinatio talis facit, sed invenerit. Ergo antequam inveniantur, in se manent, et cum inventiuntur, nos innovant.

CAPUT XL. — *De pulchritudine corporum carnisque voluptate, et de peccantium pena.*

74. Ita renascitur interior homo, et exterior corruptitur de die in diem (II Cor. iv, 16). Sed interior exteriorem respicit, et in sua comparatione sedum videt ; in proprio tamen genere pulchrum et corporum convenientia latet, et corruptibilem quod in bonum suum convertit, alimenta scilicet carnis : que tamen corrupta, id est amittentia formam suam, in membrorum istorum fabricam migrant, et corrupta reficiunt, in aliam formam per convenientiam transmutantia ; et per vitalem motum dijudicantur quadammodo, ut ex eis in structuram hujus visibilis pulchri quae apta sunt assumantur, non apta vero per congruos ¹ meatus ejiciantur. Quorum aliud scilicet latissimum redditur terra ad alias formas assumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit, et inchoatur in prolem, et sive convenientia duorum corporum, sive tali aliquo phantasmate commotum, per genitalies vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate ². Jamvero in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut susa regiones quæque membra occupent ; et si modum parvitiatis servaverint, luce coloris adjuncta, nascitur corpus quod formosum vocatur, et a suis dilectoribus amatur acerrime : non tamen in eo plus placet forma que movetur, quam vita que movet. Nam illud animal si nos amet, allicit violenter : si oderit autem, succensemus, et ferre non possumus, etiam si formam ipsam præbeat fronti. Hoc totum est voluntatis regnum, et imam pulchritudo ; subjacet enim corruptioni : quod si non esset, summa putaretur.

75. Sed adest divina providentia, quæ hanc ostendat et non malam, propter tam manifesta vestigia primorum numerorum, in quibus sapientia Dei non est numerus ; et extremam tamen esse, miscens ei dolores et morbos et distortiones membrorum, et tenebras coloris, et animorum similitates ac dissensiones, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid esse querendum. Et hoc facit per infima ministeria ³,

¹ Lov. et nonnulli MSS., *incongruos*. Sed verius Bad. Er. Arn. et MSS. alii duodecim, *congruos*. Quippe hic describitur exterioris hominis pulchritudo, in cuius structura nihil incongruum.

² MSS. octo, *definita infima voluptate*.

³ In excusis, per infima ministeria eorum quibus, etc. At a MSS. absit vox, *eorum*. Unde intelligimus non officia quædam hisce verbis denotari, sed ipsos angelos malos, qui

quibus id agere voluntatis est ; quos exterminatores et angelos iracundie, divinae Scriptura nominant, quamvis ipsi nesciant quid de se agatur boni. His similes sunt homines qui gaudent miseriis alienis, et risus sibi ac ludicra spectacula exhibent, vel exhibent volunt eversionibus et erroribus aliorum ^(a). Atque ita in his omnibus boni admonentur, et exercentur, et vincent, et triumphant, et regnant. Mali vero decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur, et serviantur ; non uni omnium summo Domino, sed ultimis servis, illis videlicet angelis, qui doloribus et miseriae damnatorum pascuntur, et pro ista malevolentia bonorum liberatione torquentur.

76. Ita ordinantur omnes officiis et finibus suis in pulchritudinem universitatis, ut quod horremus in parte, si cum toto consideremus, plurimum placeat : quia nec in edificio judicando unum tantum angulum considerare debemus, nec in homine pulchro solo capillos, nec in bene pronuntiante solum digitorum motum, nec in lunæ cursu alias tridui tantum figuræ. Ista enim, que propriea sunt infima, quia partibus imperfectis tota perfecta sunt, sive in statu, sive in motu pulchra sentiantur, tota consideranda sunt, si recte volumus judicare. Verum enim nostrum judicium, sive de toto, sive de parte judicet, pulchrum est : universo quippe mundo superiorum, nec alicui parti ejus, in quantum verum judicamus, adhaeremus. Error autem noster parti adhaerens ejus, ipse per se foedus est. Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher, sic totum istum agonem decenter edit incommutabilis divina providentia, aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud spectatoribus, aliud quietis et solum Dæum contemplantibus tribuens : cum in his omnibus non sit malum nisi peccatum, et pena peccati, hoc est defectus voluntarius a summa essentia, et labor in ultima non voluntarius ; quod alio modo sic dici potest, libertas a justitia, et servitus sub peccato.

CAPUT XLI. — *In peccantibus animæ pena pulchritudo.*

77. Corrumpti autem homo exterior aut profecta interioris, aut defectu suo. Sed profectu interioris in corruptitur, ut totus in melius reformatur, et restituatur in integrum in novissima tuba, ut jam non corruptatur neque corruptat. Defectus autem suo in pulchritudines corruptibiliores, id est peccarum ordinem praecipitatur. Nec mirerum quod adhuc pulchritudines nomino : nihil enim est ordinatum, quod non sit pulchrum ; et, sicut ait Apostolus ^(b), *omnis ordo à Deo est* (Rom. xiii, 1). Necessè est autem fateamur meliorem esse hominem plorantem, quam latet, vermiculum : et tamen vermiculi laudem sine ullo mendacio copiose possum dicere, considerans nitorem coloris, figuram teretem corporis, priorem cum mediis, media cum posterioribus congruentia, et unitatis appetentiam pro sua naturæ humilitate ser-

mox appellantur, *ultimi servi* : contra vero boni Angeli inferni, cap. 83, *excellentissima*, et *sancta dei ministeria*.

^(a) I Confess. cap. 3, n. 6.

^(b) I Retract. cap. 13, n. 7.

vantia; nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parilli dimensione respondeat. Quid jam de anima ipsa dicam vegetante modulum corporis sui, quomodo eum numerose moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obsistentia quantum potest, et ad unum sensum incolumentis referens omnia, unitatem illam conditricem naturarum omnium, multo evidenter quam corpus insinuet? loquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris et stercoris laudem verissime atque uberrime plerique dixerunt (*Cato apud Ciceronem, in Catone majore*). Quid ergo mirum est, si hominis animam, quæ ubicumque sit et qualiscumque sit, omni corpore est melior, dicam pulchre ordinari, et de penis ejus alias pulchritudines fieri, cum ibi non sit quando misera est, ubi beatos esse decet, sed ibi sit ubi esse miseris decet?

78. Prorsus nemo nos fallat. Quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione respuitur (a). Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima, in comparatione nihil jure laudatur. Et tunc cuique non est bene, si melius esse potest. Quare si nobis potest bene esse cum ipsa veritate, male sumus cum quolibet vestigio veritatis: multo ergo deterius cum extremitate vestigii, quando carnis voluptatibus adhaeremus. Vincamus ergo hujus cupiditatis vel blanditias vel molestias; subjungemus nobis hanc feminam, si viri sumus. Nobis dubitus et ipsa erit melior, nec jam cupiditas, sed temperantia nominabitur. Nam cum ipsa ducit, nos autem sequimur, cupiditas illa et libido, nos vero temeritas et stultitia nuncupamur. Sequamur Christum caput nostrum, ut et nos sequatur cui caput sumus. Hoc et feminis precipi potest, non maritali, sed fraterno jure; quo jure in Christo nec masculi nec feminae sumus. Habent enim et ille virile quiddam unde female subjugent voluptates, unde Christo servant, et imperant cupiditati. Quod in multis viduis et virginibus Dei, in multis etiam matrimonitis, sed jam fraterno conjugalia jura servantibus, christiani populi dispensatione manifestum est. Quod si ab ea parte cui dominari Deus nos jubet, atque ut in nostram possessionem restituamur, et hortatur et opitulatur: si ergo ab hac parte per negligentiam et impietatem vir subditus fuerit, id est mens et ratio, erit quidem homo turpis et miser; sed destinatur in hac vita, et post hanc vitam ordinatur, quo eum destinari et ubi ordinari summus ille recior et Dominus indicat. Nulla itaque feditate universa creatura māculari permittitur.

CAPUT XLII. — *Voluptas carnis admonet ut numeros indivisibiles queramus. An tales in sūt in aliquo vitali motu.*

79. Ambulemus ergo dum diem habemus, id est, dum ratione uti possumus, ut ad Deum conversi, Verbo ejus, quod verum lumen est illustrari, mereamur, ne nos tenebrae comprehendant (*Ioan. xi, 35*). Dies est enim praesentia illius luminis quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Id. i, 9*).

(a) I Retract. cap. 13, n. 8.

Hominem dixit, quia ratione uti potest¹, et ubi cecidit, ibi incumbere ut surgat. Si ergo voluptas carnis diligatur, ea ipsa diligentius consideretur; et cum ibi recognita fuerint quorumdam vestigia numerorum, querendum est ubi sine tumore sint. Ibi enim magis unum est quod est. Et si tales sunt in ipsa motione vitali, quæ in seminibus operatur, magis ibi mirandi sunt quam in corpore. Si enim numeri seminum sicut ipsa semina tumerent, de dimidio grano fici, arbor dimidia nasceretur, neque de animalium seminibus etiam non totis, animalia tota ei integra gignerentur, neque tantillum et unum semen vim haberet sui cunctus generis innumerabilem. De uno quippe secundum suam naturam possunt, vel segetes segetum, vel silvae silvarum, vel greges gregum, vel populi populorum per secula propagari, ut nullum solium sit, vel nullus plus per tam numerosam successionem, cujus non ratio in illo primo et uno semine fuerit. Deinde illud cogitandum est, quam numerosas, quam suaves sonorum pulchritudines verberatus aer traciat cantante luscinia, quas illius avicula anima non tam libere², cum liberet, fabricaretur, nisi vitali motu incorporaliter haberet impressas. Hoc et in ceteris animalibus, quæ ratione parentia, sensu tamen non parent, animadverteri potest. Nullum enim horum est, quod non vel in sono vocis, vel in cetero motu aliquo operatione membrorum, numerosum aliquid et in suo genere moderatur gerat, non aliqua scientia, sed tamen intimis nature terminis, ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

CAPUT XLIII. — *In homine vis judicandi de corporum et temporum proportione. Qui in perpetua veritate modus ordinis.*

80. Redeamus ad nos, et omittamus ea que cum arbustis et bestiis habemus communia. Uno namque modo birundo nidificat, et unumquodque avium genus uno aliquo suo modo. Quid est ergo in nobis, quo et de illis omnibus judicamus, quas figurae appetant, et quatenus impleant, et nos in aedificiis aliquique corporis operibus, tanquam domini omnium talium figurarum, innumerabilia machinamur? Quid est in nobis, quod intus intelligit has ipsas visibles corporum moles proportione magnas esse, vel parvas; et omne corpus habere dimidium, quantulumcumque sit; et si dimidium, innumerabiles partes: itaque omne granum millii sue parti tanta, quantam in hoc mundo nostrum corpus tenet, tam magnum esse quam mundus est nobis, totumque istum mundum figurarum ratione pulchrum esse, non mole; magna autem videri, non pro sua quantitate, sed pro brevitate nostra, id est animalium quibus est plenus; quae rursus cum habeant infinitatem divisionis, non ipsa per se, sed in aliorum, et maxime ipsius universi comparatione tam parva sunt? Nec in spatio temporum alia ratio est; quia ut omnis loci, sic omnis temporis longitudo habet dimidium sui: quamvis enim sit brevissima, et

¹ Edit, qui ratione uti potest; et paulo post Lov. et Arn., incumbere debet ut surgat. At his habent, quia ratione, etc. et altero loco parente voce debet, quæ etiam absit a Rad. et Cr.

² In his. non est, tam libere.

incipit, et progreditur, et desinit. Itaque non potest nisi habere dimidium, dum ibi dividitur qua transit ad finem. Ac per hoc et brevis syllaba tempus in comparatione longioris breve, et hora brumalis aestiva hora comparata minor est (a). Sic mora unius horae ad diem, et diei ad mensem, et mensis ad annum, et anni ad lustrum, et lustri ad majores circuitus, et ipsi ad universum tempus relati breves sunt; cum illa ipsa numerosa successio, et quedam gradatio, sive localium, sive temporalium spatiorum, non tumore vel mora, sed ordinata convenientia pulchra judicetur.

81. Ipse autem ordinis modus vivit in veritate perpetua, nec mole vastus, nec protractione volubilis; sed potentia supra omnes locos magnus, aeternitate super omnia tempora immobilitas: sine quo tamen nec ullius molis vastitas in unum redigi, nec ullius temporis productio potest ab errore eohiberi, et aliquid esse vel corpus ut corpus sit, vel motus ut motus sit. Ipsum est unum principale, nec per finitum nec per infinitum crassum, nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hic, aliud alibi; aut aliud nunc, aliud postea: quia summe unus est Pater Veritatis, Pater sue Sapientie, que nulla ex parte dissimilis, similitudo ejus dicta est et imago, quia de ipso est. Itaque etiam Filius recte dicitur ex ipso, cetera per ipsum. Praecessit enim forma omnium summe implens unum de quo est, ut cetera que sunt, in quantum sunt uni similia, per eam formam fierent.

CAPUT XLIV. — *Dei imago Filius, ad quam facta quadam.*

82. Horum alia sic sunt per ipsam, ut ad ipsam etiam sint, ut omnis rationalis et intellectualis creatura, in qua homo rectissime dicitur factus ad imaginem et similitudinem Dei: non enim aliter incomparabilem veritatem posset mente conspicere. Alio vero ita sunt per ipsam facta, ut non sint ad ipsam. Et ideo rationalis anima si Creatori suo serviat, a quo facta est, per quem facta est, et ad quem facta est, cuncta ei cetera servient: et vita ultima, qua tam vicina illi est, et est adjutorium ejus, per quod imperat corpori; et ipsum corpus, extrema natura et essentia, cui omni modo cedenti ad arbitrium dominabitur, nullam de illo sentiens molestiam; quia jam non ex illo, nec per illud queret beatitudinem, sed ex Deo per seipsum percipiet. Reformatum ergo corpus ac sanctificatum, sine detimento corruptionis, et sine onere difficultatis administrabit. In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angelii in celis (Matth. xxii, 30). *Esca vero ventri, et venter excis: Deus autem et hunc et illas destruet* (I Cor. vi, 13); quoniam non est regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax et gaudium (Rom. xiv, 17).

CAPUT XLV. — *Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora. De superbie vitio, usque ad cap. 49: quomodo per hoc admonemur ad amplectendam virtutem.*

83. Quapropter, etiam in ista corporis voluptate in-

(a) Ex eorum consuetudine qui ab ortu solis ad occasum duodecim horas constanter numerabant, hieme breviores, aestate longiores.

venimus unde commoneamur eam contemnere; non quia malum est natura corporis, sed quia in extremi boni dilectione turpiter voluntatur, cui primis inharrer fruique concessum est. Cum trahitur auriga, et sua temeritatis dat penas, quidquid illud est quo utebatur, accusat: sed imploret auxilium, jubeat Dominus rerum, obsistatur equis, alia jam spectacula de illius præcipitatione facientibus, et nisi subveniatur de morte facturis, restitutus in locum, super rotas collocetur, habenarum jura reddantur, regat cautius obtemperantes, et edomitas bestias; tunc sentiet quam bene currus, et tota illa junctio fabricata sit, qua ruina ejus, et ipsum affligebat, et cursum decentissimum moderationis amisera: quia et huic corpori imbecillitatem peperit animæ male¹ utentis aviditas in paradiso, usurpans velutum cibum contra medicis disciplinam, qua semperita continetur salus.

84. Si ergo in ista ipsa visibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita esse non potest, invenitur admixtio beatæ vitae propter speciem de summo usque² ad ima venientem; quanto magis in appetitione nobilitatis et excellentiae, et in omni superbia vanaque pompa hujus mundi? Quid enim aliud in ea homo appetit, nisi solus esse, si fieri possit, cui cuncta subjecta sint, perversa scilicet imitatione omnipotentialis Dei? Quem si subditus imitaretur, secundum praecipita ejus vivendo, per eum haberet subdita cetera, nec ad tantam deformitatem veniret, ut bestialiter timeret, qui vult hominibus imperare. Habet ergo et superbia quedam appetitum unitatis et omnipotentiae; sed in rerum temporalium principatu, que omnia transeunt tanquam umbra.

85. Invicti esse volumus, et recte; habet enim hoc animi nostri natura post Deum a quo ad ejus imaginem factus est: sed ejus præcepta erant servanda, quibus sergatis nemo nos vincerebat. Nunc vero, dum ipsa cuius verbis turpiter consensimus, domatur dolore parandi, et nos in terra laboramus, et cum magno dedecore supereramur ab omnibus que nos comovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci, et iram non possumus vincere. Quia turpitudine quid execrabilius dici potest? Fatemur hominem hoc esse quod nos sumus, qui tamen etsi habeat vitia, non est tamen ipse vitium. Quanto igitur honestius homo nos vincit, quam vitium? Quis autem dubitet immane vitium esse invidentiam, qua necessitate torqueatur et subjiciatur qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius est ergo ut homo nos vincat, quam invidentia vel quodlibet aliud vitium.

CAPUT XLVI. — *Invictus qui id solum amat quod amanti eripi non potest, id est Deum ex toto corde ei proximum sicut seipsum.*

86. Sed nec ab homine vinci potest, qui vitia sua vicerit. Non enim vincitur, nisi cui eripitur ab adversario quod amat. Qui ergo amat id solum quod amanti eripi non potest, ille indubitanter invictus est, nec

¹ In R., *male*. Restitimus, *male*, ex Fr. Ven. et Lox. Par. M.

² Editi: *De summo bono usque*, etc. At abest *bono* a Ms.

ulla cruciatur invidia. Id enim diligit, ad quod diligendum et percipiendum quanto plures venerint, tanto eis uberioris gratulatur. Diligit enim Deum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente; et diligit proximum tanquam seipsum. Non ergo illi invidet, ut sit quod ipse est; imo adjuvat etiam quantum potest. Nec potest amittere proximum, quem diligit tanquam seipsum; quia neque in seipso ea diligit quae oculis substant, aut ullis aliis corporis sensibus. Ergo apud seipsum habet quem diligit tanquam seipsum.

87. Ea autem est regula dilectionis, ut quae sibi vult bona provenire, et illi velit; et quae accidere sibi mala non vult, et illi nolit (*Tob.* iv, 16): hanc voluntatem erga omnes homines servat. Nam erga neminem operandum est malum: et *dilectio proximi malum non operatur* (*Rom.* xiii, 10). Diligamus ergo, ut praeceptum est, etiam inimicos nostros (*Math.* v, 44), si vere invicti esse volumus. Non enim per seipsum quisquam hominum invictus est; sed per illam incommutabilem legem, cui quicunque serviant, soli sunt liberi. Sic enim eis quod diligunt auferri non potest: quae res una invictos facit et perfectos viros. Nam si vel ipsum hominem homo dilexerit, non tanquam seipsum, sed tanquam jumentum, aut balneas, aut aviculam pietam vel garrulam, id est, ut ex eo aliquid temporalis voluptitatis aut commodi capiat; serviat necesse est, non homini, sed, quod est turpis, tam fodo et detestabili vitio, quo non amat hominem sicut homo amandus est. Quo vitio dominante, usque ad extremam vitam, vel potius mortem perducitur.

88. Sed nec sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, vel affines aut cives. Nam et dilectio ista temporalis est. Non enim ulla tales necessitudines haberemus, qua nascendo et moriendo contingunt, si natura nostra in praeceptis, et imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur (a). Itaque ad pristinam perfectamque naturam nos ipsa Veritas vocans, præcipit ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno Dci, qui non istas carnales necessitudines oderit (*Luc.* ix, 60, 62, et xiv, 26). Neque hoc cuiquam inhumanum videri debet. Magis enim est inhumanum, non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est¹: hoc est enim non in eo amare illud quod ad Deum pertinet, sed amare illud quod ad se pertinet. Quid ergo mirum si ad regnum non pervenit, qui non communem, sed privatam rem diligit? Ino utrumque, ait

¹ Lov. et Arn., *quod filius est*. At Bad. Er. et MSS. magno consensu habent, *quod filius est*. Quae lectio magis pronatur, quia subiicit Augustinus, *amare hoc, esse amare illud quod ad se pertinet*: utitur simili modo loquendi in lib. 1 de Sermone Domini in monte, u. i. rursus de necessitudinibus ejusmodi temporalium odio disserens, postquam explicitum quoniam amoris odiique genus uxori vir impendere debeat, « Hoc est, inquit, diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est; » tum addit hoc et de patre et de matre et ceteris vinculis carnis intelligendum esse, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sorbitum est; diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perduci, ubi nemo dicit, *Father meus* sed omnes omnino uni Deo, *I-ter noster*.

a) I Retract. cap. 13, n. 8.

quispiam: Imo illud unum, dicit Deus. Dicit enim verissime Veritas: *Nemo potest duobus dominis servire* (*Math.* vi, 24). Nemo enim potest perfecte diligere quo vocamur, nisi oderit unde revocamur. Vocamur autem ad perfectam naturam humanam, quam ante peccatum nostrum Deus fecit: revocamur autem ab eius dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

89. Oderimus ergo temporales necessitudines, si eternitatis charitate flagramus. Diligat homo proximum tanquam seipsum. Certe enim sibi ipsi nemo est pater, aut filius, aut affinis, aut aliquid hujusmodi, sed tantum homo: qui ergo diligit aliquem tanquam seipsum, hoc in eo debet diligere, quod sibi ipse est. Corpora vero non sunt quod nos sumus: non ergo in homine corpus est expetendum aut desiderandum. Valet enim ad hoc etiam quod præceptum est: *Ne concupiscas rem proximi tui* (*Exod.* 20, 17). Quapropter quisquis in proximo aliud diligit quam sibi ipse est, non cum diligit tanquam seipsum. Ipsa igitur natura humana sine carnali conditione diligenda est, sive si perficienda sive perfecta. Omnes sub uno Deo patre cognati sunt, qui cum diligunt et faciunt voluntatem ipsius. Et invicem sibi sunt, et patres cum sibi consunt, et filii cum sibi obtemperant, et fratres maxime, quia eos unus Pater testamento suo ad unam hereditatem vocat.

CAPUT XLVII. — *Vera proximi dilectio, quam qui impedit invictus est.*

90. Quapropter, cur iste non invictus sit hominem diligendo, cum in eo nihil praeter hominem diligit, id est creaturam Dei ad ejus imaginem factam, nec ei possit deesse perfecta natura quam diligit, cum ipse perfectus est? Sicut enim, verbi gratia, si quisquam diligit bene cantantem, non hunc aut illum, sed tantum bene cantantem quendilibet, cum sit cantator ipse perfectus; ita vult omnes tales esse, ut tamen ei non desit quod diligit, quia ipse bene cantat. Nam si cuiquam invidet bene cantanti, non jam illud diligit, sed aut laudem, aut aliquid aliud, quo bene cantando vult pervenire; et potest ei minui vel auferri, si et aliis bene cantaverit. Qui ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem: sed rursus qui ei indiget, non bene cantat. Quod multo accommodatius de bene vivente dici potest, quia invidere nulli potest: quo enim pervenientib[us] bene viventes, tantumdem est omnibus, nec minus sit cum plures habuerint. Et potest esse tempus quo bonus cantator cantare non decenter queat, et indiget voce alterius, qua sibi exhibetur quod diligit; tanquam si alicubi convivetur, ubi eum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem: bene autem vivere semper decet. Quare quisquis hoc et diligit et facil, non solum non invidet imitantibus, sed et his se probet libentissime atque huma issime quantum potest; nec tamen ei indiget. Nam quod in illis diligit, in seipso habet totum aliquid perfectum. Ita cum diligit proximum tanquam seipsum, non invidet ei, quia nec sibi ipsi; prestat ei quod potest, quia et sibi ipsi; non eo indiget, quia nec seipso: tan-

tum Deo indiget, cui adhaerendo beatus est. Nemo autem illi eripit Deum. Ille ergo verissime aique certissime invictus homo est qui cohaeret Deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quam ipsum habere Deo bonum est.

91. Hie vir quamdiu est in hac vita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quanquam temporalia non diligit, ipse recte utitur temporalibus, et pro eorum sorte hominibus consulit, si aequaliter non potest omnibus. Quare si aliquem familiarium suorum promptius quam quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet maiorem fiduciam, et apertiore tempore jannam. Tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto minus ipse obligatus est temporis. Cum itaque omnibus, quos pariter diligit, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit, injustus est. Animi autem conjunctio major est, quam locorum aut temporum quibus in hoc corpore gignimus; sed ea maxima est que omnibus praevalit. Non ergo iste affligit morte cujusquam, quoniam qui toto animo Deum diligit, non nec sibi perire quod Deo non perit. Deus autem dominus est et vivorum et mortuorum. Non cujusquam miseria miser est, quia nec cujusquam justitia justus est¹. Et ut nemo illi justitiam et Deum, sic nemo auferat beatitudinem. Et si aliquando forte alienus periculo, vel errore, vel dolore commovetur; usque ad illius auxilium, aut correctionem, aut consolationem, non usque ad suam subversionem valere patitur.

92. In omnibus autem officiosis laboribus, future quietis certa expectatione, non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico potest? Ejus enim presidio aique monumento inimicities non pertimescit, cuius precepto et dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum est non contristari, nisi etiam gaudeat, sciens quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit: quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (Rom. v, 5-5). Quis huic nocebit? Quis hunc subjugabit? Homo qui prosperis rebus proflicit, asperis quid proficeret discit. Cum enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit; sed cum subtrahuntur, agnoscit utrum eum non ceperint: quia plerunque cum adsunt nobis, putamus quod non ea diligamus; sed cum abesse ceperint, invenimus qui simus. Hoc enim sine amore nostro aderat, quod sine dolore discedit. Videtur ergo vincere, cum vincatur, qui superando ad id pervenit, quod cum dolore amissurus est: et vincit cum vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitum.

CAPUT XLVIII. — *Quae sit perfecta justitia.*

93. Quem ergo delectat libertas, ab amore mutabilium rerum liber esse appetat; et quem regnare

¹ Lov. et Arn., *junguntur*. Bal. et Er., *jungimur*. Al. MSS. *undecim*, *gigantum*.

² *Mas. se, tenui, nec cinguius m. iniquitatis fit iniquus.*

delectat, uni omnium regnatori Deo subditos hereat, plus eum diligendo quam seipsum. Et haec est perfecta justitia, qua potius potiora, et minus minor diligimus. Sapientem animam atque perfectam talis diligit, quem illam videt; stultam non tam, sed quia esse perfecta et sapiens potest: quia nec seipsum debet stultum diligere. Nam qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam; nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Sed donec ad sapientiam perfectionemque veniat, eo animo ferat stultitium proximi, quo suam ferret, si stultus esset, et amare sapientiam. Quapropter si et ipsa superbia vere libertatis et veri regni umbra est, etiam per ipsam nos commemorat divina providentia quid significemus vitiosi, et quo debeamus redire correcl.

CAPUT XLIX. — *De curiositate deinceps, ut hoc villo admonemur ad contemplandam veritatem.*

94. Jam vero cuncta spectacula, et omnis illa qua appellatur curiositas, quid aliud querit quam de rerum cognitione letitiam? Quid ergo admirabilius, quid speciosius ipsa veritate, ad quam omnis spectator pervenire se cupere consetetur, cum vehementer fallatur invigilat, et inde se jactat si quid acutius ceteris, et vivacius in spectando cognoscat et judicet? Ipsum denique præstigiatorem, nihil aliud quam fallaciam profitentem, diligenter intuentur, et cautissime observant; et si eluduntur, quia sua non possunt, illius delectantur scientia qui eos eludit. Nam si et ille nesciret quibus causis fallantur intuentes, vel ne scire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus eum deprehenderit, maiorem illi laudem se mereri putat, non ob aliud, nisi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis aperitus sit, non ille laudatur; sed irridetur ceteri qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur, et artificio, et comprehensioni veritatis: ad quam nullo modo perveniunt qui foris eam queront.

95. Itaque in tantas nugas et turpitudines mersi sumus, ut cum interrogati quid sit melius, verum an falsum, ore uno respondeamus, verum esse melius; jocis et ludis tamen, ubi nos utique non vera, sed ficia delectant, multo propensius quam præcepit ipsius veritatis hereamus. Ita nostro judicio et ore punimur, aliud ratione approbantes, aliud vanitate sectantes. Tamdiu autem est ludicum et jocularre aliquid, quamdiu novimus in cuius veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus a vero, et non jam inventimus quarum rerum imitamenta sint, quibus tanquam primis pulchris inhibamus, et ab eis recedentes amplexamur nostra phantasmata. Nam redeuntibus nobis ad investigandam veritatem, ipsa in itinere occurunt. et nos transire non sinunt, nullis viribus, sed magna insidiis latrocinnia, non intelligentibus quam late pateat quod dictum est: *Cave te a simulacris* (1 Joan. v, 21).

96. Itaque alii per innumerabiles mundos vagi cogitatione volutati sunt. Alii Deum esse non posse, nisi corpus igneum putaverunt. Alii candorem lucis immensam per infinita spatia usquequaque porrectum,

ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna opinantes, et talia rebus constituentes principia, cum suis phantasmatis fabulati sunt. Quos si jurare cogam utrum haec vera esse scient, fortasse non audeant, sed vicissim dicant: Tu igitur ostende quid verum sit. Quibus si nihil respondeam, nisi ut illam lucem querant, qua eis apparere et certum est aliud esse credere, aliud intelligere; jurant et ipsi, nec oculis videri posse istam lucem, nec cum aliqua locorum vastitate cogitari, et nusquam non presto esse querentibus, et nihil ea certius atque serenius inveniri.

97. Quæ rursus omnia, que de hac luce mentis nunc a me dicta sunt, nulla alia quam eadem luce manifesta sunt. Per hanc enim intelligere vera esse quæ dicta sunt, et hac me intelligere per hanc rursus intelligo. Et hoc rursus et rursus cum quisque se aliquid intelligere intelligit, et idipsum rursus intelligit, in infinitum pergere intelligit, et nulla hic esse spatia cujusquam tumoris aut volubilitatis intelligo: intelligo etiam non me posse intelligere, nisi vivam, et me vivaciorem intelligendo fieri, certius intelligo. Alterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipsa superat: nec quid sit aeternitas, nisi intelligendo conspicio. Menti quippe aspectu omnem mutabilitatem ab aeternitate sejungo, et in ipsa aeternitate nulla spatia temporis cerno; quia spatia temporis praeteritis et futuris rerum motibus constant. Nihil autem praeterit in aeterno, et nihil futurum est; qui et quod praeterit, esse desinit, et quod futurum est, nondum esse cepit: aeternitas autem, tantummodo est; nec sicut, quasi jam non sit; nec erit, quasi adhuc non sit. Quare sola ipsa verissime dicere potuit humanae menti, *Ego sum qui sum*; et de illa verissime dici potuit, *Misi te, qui es* (Exod. m. 14).

CAPUT L. — Scripturarum et interpretationum ratio.

Allegoria quadruplex.

98. Cui si nondum possumus inhaerere, objurgemus saltem nostra phantasmata, et tam nugatoria et deceptioria ludos de spectaculo mentis ejiciamus. Utamur gradibus quos nobis divina providentia fabricare dignata est. Cum enim fragmentis iudicris nimium delectati evanesceremus in cogitationibus nostris, et totam vitam in quadam vana somnia verteremus; rationali creatura¹ serviente legibus suis, per sonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quasi quedam verba visibiliæ, cum infantia nostra parabolis ac similitudinibus quodammodo ludere, et interiores oculos nostros luto bujuscemodi curare non aspernata est ineffabilis misericordia Dei.

99. Distinguamus ergo quam fidem debeamus historiæ, quam fidem debeamus intelligentiæ, quid man-

¹ Eruditio viro visum erat legendum esse, irrationali. Sed Ms. omnes et Edd. ferunt, *rationali creatura*: quibus verbis, nisi fallimur, intelligendi veniunt Angeli, ut infra n. 90, in fine, et in lib. 3 de Libero Arbitrio, cap. 10, n. 30. Quippe Deus per Angelos loquetur antiqui a patribus, eorumque ministerio exhibebat sonos, litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, et similia portenta, que in sacris Libris narratur. sic autem prosequuntur Ms. plerique, *serviente de legibus suis*, etc.

demus memoriae, verum esse nescientes, sed credentes tamen. Et ubi sit verum, quod non venit et transit, sed semper eodem modo manet. Qui sit modus interpretandi allegoriæ, que per sapientiam dicta creditur in Spiritu sancto: utrum a visibilibus antiquioribus ad visibilis recentiora cam perducere sufficiat; an usque ad animæ affectiones atque naturam, an usque ad incommutabilem aeternitatem: an aliae significant gesta visibilia, aliae motus animorum, aliae legem aeternitatis; an aliisque inveniantur, in quibus haec omnia vestiganda sint. Et que sit stabilis fides, sive historicæ et temporalis, sive spiritualis et aeterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda sit. Et quid prosit ad intelligenda et obtainienda aeterna, ubi finis est omnium bonorum actionum, fides rerum temporalium. Et quid intersit inter allegoriam historiæ, et allegoriam facti, et allegoriam sermonis, et allegoriam sacramenti. Et quomodo ipsa locutio divinarum Scripturarum secundum cuiusque linguæ proprietatem accipienda sit. Habet enim omnis lingua sua quadam propria genera locutionum, que cum in aliam linguam transferuntur, videntur absurdia. Quid proposita loquendi humilitas, ut non solum ira Dei, et tristitia, et a somno expergefacio, et memoria, et oblio, et alia nonnulla que in bonos homines cadere possunt, sed etiam penitentie, zeli, crapula nomina, et alia hujusmodi in sacris Libris inveniantur. Et utrum oculi Dei, et manus, et pedes, et alia bujus generis membra, que in Scripturis nominantur, ad visibilem formam humani corporis referenda sint; an ad significaciones intelligibilium et spiritualium potentiarum, sicut galea, et scutum, et gladius, et cingulum, et cætera talia. Et quid maxime querendum est, quid propositi generi humano, quod sic nobiscum per rationalem, et genitalem, et corporalem creaturam sibi servientem divina providentia locuta est. Quo uno cognito, omnis ab animis protervitas (a) puerilis excluditur, et introducitur sacrosancta religio.

CAPUT LI. — Scripturarum perscrutatio in curiositatibus medetam.

100. Omissis igitur et repudiatis nudis theatricis et poeticis, divinarum Scripturarum consideratione et tractatione pascamus animum atque potemus vanæ curiositatis fame ac siti fessum et aestuantem, et inanibus phantasmatis, tanquam pictis epulis, frustra refici satiarique cupientem: hoc vere liberali, et ingenuo ludo salubriter crudiamur. Si nos miracula spectaculorum, et pulchritudo delectant, illam desideremus videre Sapientiam, que pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (*Sap. viii, 1*). Quid enim mirabilius, vi incorpore mandum corporum fabricante et administrante? aut quid pulchrius ordinante et ornante?

CAPUT LII. — Et curiositas et alia vita sunt occasio ad virtutem.

101. Si autem omnes fatentur per corpus ista sentiri, et animum meliore esse quam corpus, nihilne per se animus ipse conspiciet, aut quod conspiciet

(a) Nempe Manicheorum in Vetus Testamentum.

potest esse , nisi multo excellentius longeque præstantius? Imo vero commemorati¹ ab iis quæ judicamus, intueri quid sit secundum quod judicamus, et ab operibus artium conversi ad legem artium, cam speciem mente contuebimus, cuius comparatione feda sunt quæ ipsius benignitate sunt pulchra. *Invisibilita enim Dei, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, et sempiterna ejus virtus et divinitas (Rom. 1, 20).* Hæc est a temporalibus ad æternam regressio, et ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid est autem unde homo commemorari non possit ad virtutes capessendas, quando de ipsis viitiis potest? Quid enim appetit curiositas nisi cognitionem, quæ certa esse non potest, nisi rerum alterarum et eodem modo se semper habentium? Quid appetit superbia nisi potentiam, quæ refertur ad agendi facilitatem, quam non inventu anima perfecta nisi Deo subdita², et ad ejus regnum summa charitate conversa? Quid appetit voluptas corporis nisi quietem, quæ non est nisi ubi nulla est indigentia et nulla corruptio? Cavendi sunt ergo inferiores inferi, id est post hanc vitam poena graviores, ubi nulla potest esse commemorationis veritatis, quia nulla ratiocinatio: ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (*Joan. 1, 9*). Quare festinemus, et ambulemus cum dies præsto est, ne nos tenebra comprehendant (*Id. xii, 35*). Festinemus a secunda morte liberari (*Apoc. xx, 6, 14, et xxii, 8*), ubi nemo est qui memor Dei sit, et ab inferno, ubi nemo constitutus Deo (*Psal. vi, 6*).

CAPUT LIII. — Scopi stultorum ac sapientium diversi.

102. Sed miseri homines, quibus cognita vilescent, et novitatibus gaudent, libentius discunt quam norunt, cum cognitione sit finis discendi. Et quibus vilis est facilitas actionis, libentius certant quam vincunt, cum victoria sit finis certandi. Et quibus vilis est corporis salus, malunt vesci quam satiari, et malunt frui genitalibus membris quam nullam taleni commotio nem pati; inventiuntur etiam qui malunt dormire quam non dormitare : cum omnis illius voluptatis sit finis, non esurire ac sitire, et non desiderare concubitum, et non esse corpore fatigato.

103. Quare qui fines ipsos desiderant, prius curiositate carent, cognoscentes eam esse certam cognitionem quæ intus est, et ex perfruentis quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem per vicaria posita, scientes majorem esse facilioremque victoriam, non resistere animositali cuiusquam; et hoc, quantum in hac vita queunt, sentiunt: postremo, etiam quietem corporis, abstinentia ab iis rebus sine quibus agi hac vita potest; ita gustant quam suavis est Dominus. Nec erit dubium³ quid post hanc vitam

¹ MSS. duo, commonit. Alli omnes, commémorati ; et paulo infra habeat, commémorari. Hoc verbo frequenter utitur Augustinus pro, commoneri, quod hic in Edd. fuerat substitutum.

² Editi, nisi anima perfecta et Deo subdita. At MSS. probe no[n]te, anima perfecta nisi Deo subdita.

³ Er. Lov., nec erit cis dubium. M.

futurum sit; et perfectionis sua fide, spe, charitate nutriuntur. Post hanc autem vitam et cognitio perficietur; quia ex parte nunc scimus, cum autem venerit quod perfectum est, non erit ex parte (*I Cor. xiii, 9, 10*) : et pax omnis aderit; nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meæ, sed liberabit nos de corpore mortis bujus gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum (*Rom. vii, 23-25*); quia ex magna parte concordamus cum adversario, dum cum illo sumus in via : et tota sanitas, et nulla indigentia, et nulla fatigatio aderit corpori; quia corruptibile hoc, tempore atque ordine suo quo resurrectio carnis futura est, induetur incorruptione (*I Cor. xv, 53*). Non mirum autem, si hoc dabatur iis qui in cognitione solam veritatem amant, et in actione solam pacem, et in corpore solam sanitatem. Hoc enim in eis perficitur post hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

CAPUT LIV. — Supplicia damnatorum quam habeant rationem ad eorum vitia.

104. Qui ergo male utuntur tanto mentis bono, ut extra eam visibilia magis appetant, quibus ad conspienda¹ et diligenda intelligibilia commemorari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebræ. Harum quippe initium est carnis prudentia, et sensuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur a pace, et summis difficultatibus implicabuntur. Initium enim summas difficultatis est bellum atque contentio. Et hoc significare arbitror, quod ligantur ei manus et pedes, id est, facilitas omnis auferitur operandi. Et qui sitiare et esurire volunt, et in libidinem ardescere et defatigari, ut libenter edant, exhibebant, et concumbant, et dormiant, amant indigentiam, quod est initium summorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut ibi sint ubi eis sit ploratus² et stridor dentium (*Matt. xxii, 13*).

105. Plures enim sunt qui hac omnia simul vitia diligunt, et quorum vita est spectare, contendere, manducare, bibere, concubere, dormire, et in cogitatione sua nihil aliud quam phantasmatum, quæ de tali vita colligunt, amplexari; et ex eorum fallacia, superstitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipuntur, et quibus inherent, etiam si ab illecebris carnis se abstinerent. Quia non bene utuntur talento sibi commiso, id est mentis aie, quæ videtur omnes, qui docui aut urbani aut faceti nominantur, excelle. Sed habent eam in sudario ligatam, aut in terra obrutam, id est delicatis et superfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus involutam et oppressam. Ligabuntur ergo his manus et pedes, et mittentur in tenebras exteriores; ibi erit ploratus et stridor dentium. Non quia ipsa dileixerunt; (quis enim hac diligit?) sed quia illa que dileixerunt, initia sunt istorum, et necessario dilectores suos ad ista perducunt. Qui enim magis amant ire quam redire aut pervenire, in longinquiora mittendi sunt; quoniam caro sunt, et spiritus ambulans et non revertens.

106. Qui vero bene utitur vel ipsis quinque sensibus

¹ Ita MSS. At excusi habent, ad concupiscentia.

² In MSS. plerisque, ut cis ibi sit ploratus, etc.

corporis ad credenda et praedicanda opera Dei, et nutriendam charitatem ipsius, vel actione vel cognitione ad pacificandam naturam suam, et cognoscendum Deum, intrat in gaudium Domini sui. Propterea talentum quod male utenti auferunt, illi datur qui talentis quinque bene usus est (*Math. xxv, 14-30, et Luc. xix, 15-26*) : non quia transferri potest acumen intelligentie, sed ita significatum est posse hoc amittere negligentes et impios ingeniosos, et ad eam pervenire diligentes et pios, quamvis ingenio tardiores. Non enim datum est illud talentum ei qui acceperat duo; habet enim et hoc, qui jam in actione et cognitione bene vivit; sed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad alterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui visibilibus tantum, id est temporalibus credit: sed habere potest, qui horum omnium sensibilium Deum artificem laudat, et eum persuadet fide, et exspectat spe, et querit charitatem.

CAPUT LV. — *Epilogus exhortans ad veram religionem, et a falsa deterrens. Qualis erat Manicheorum religio. Opinions false de diis. Vera religio.*

107. Quia cum ita sint, hortor vos, homines charissimi et proximi mei, meque ipsum hortor vobiscum, ut ad id quo nos per sapientiam suam Deus hortatur, quanta possumus celestiter curramus. Non diligamus mundum, quoniam omnia que in mundo sunt, concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum est, et ambitio seculi (*I Joan. ii, 15, 16*). Non diligamus per carnis voluptatem corrumperemus aique corrumpi, ne ad miserabiliorum corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis qui talibus gaudent, in potestatem deinur, humiliandi, vincendi, verlierandi. Non diligamus visibilia spectacula, ne ab ipsa veritate aberrando et amando umbras, in tenebras projiciamur.

108. Non sit nobis religio in phantasmatis nostris. Melius est enim quaecumque verum, quam emne quidquid pro arbitrio fingi potest; et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula, quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata; et tamen stipulam quam sentimus et tangimus, dementis est credere colendum. Non sit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim sunt ipsi artifices qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus bestiarum. Meliores eni sunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus hominum mortuorum: quia si pie vixerunt, non sic habentur ut tales querant honores; sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante letantur meriti sui nos esse consores¹. Honorandi ergo sunt propter imitationem, non adorandi propter religionem. Si autem male vixerunt, ubicumque sint non sunt collendi. Non sit nobis religio cultus demonum; quia omnis supersticio cum sit magna poena hominum, et periculosissima turpitudo, honor est ac triumphus illorum.

109. Non sit nobis religio terrarum cultus et aqua-

¹ *Piures e Ms. et Er., conservos.*

rum; quia istis purior et lucidior est aer, etiam caliginosus, quem tamen colere non debemus. Non sit nobis religio etiam purior aeris et serenioris cultus: quia luce absente inumbratur; et purior illo est fulgor ignis etiam hujus, quem tamen, quoniam pro voluntate accendimus et extinguiimus, colere utique non debemus. Non sit nobis religio cultus corporum aetherorum atque celestium, quae quamvis omnibus certis corporibus recte praeponantur, melior tamen ipsis est quaecumque vita. Quapropter si animata sunt, melior est quamvis anima per seipsem, quam corpus quolibet animalium; et tamen animam vitiosam nemo collendam esse censuerit. Non sit nobis religio cultus illius vite, qua dicuntur arbores vivere: quoniam nullus sensus in illa est; et ex eo genere est ista qua nostri etiam corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, qua sine sensu praecidunt: hac autem melior est vita sentiens; et tamen vita bestiarum colere non debemus.

110. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima rationalis, sive in ministerio universitatis, sive in ministerio partium stabilitatis, sive que in summis hominibus exspectat communionem reformationemque portionis suae; quoniam omnis vita rationalis si perfecta est, incommutabili veritati secum intrinsecus sine strepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitiosa fit. Non ergo per se excellit, sed per illum cui libenter obtemperat. Quod ergo colit summus angelus, id colendum est etiam ab homine ultimo, quia ipsa hominis natura id non colendo facta est ultima. Non enim aliunde sapiens angelus, aliunde homo; aliunde ille verax, aliunde homo; sed ab una incommutabili sapientia et veritate. Nam id ipsum actum est temporali dispensatione ad salutem nostram, ut naturam humanam ipsa Dei Virtus, et Dei Sapientia incommutabilis, et consubstantialis Patri et coetera, suscipere dignaretur, per quam nos doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali et rationali colendum est. Hoc etiam ipsos optimos Angelos, et excellentissima Dei ministeria velle credamus, ut unum cum ipsis colamus Deum, cuius contemplatione beati sunt. Neque enim et nos videndo angelum beati sumus; sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus Angelos, et his congratulamur. Nec invidemus quod ea paratores, vel nullis molestiis interpedientibus perfruuntur: sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos charitate, non servitute. Nec eis tempora construimus: noīn enim se sic honorari a nobis; quia nos ipsos cum boni sumus, tempora summi Dei esse neverunt. Recte itaque scribitur, hominem ab angelo prohibitum ne se adoraret, sed unum Dominum sub quo ei esset et ille conservus (*Apoc. xxii, 9*).

111. Qui autem nos invitant ut sibi serviamus, et tanquam deos colamus, similes sum superbris hominibus, quibus si licet, similiter coli volunt: sed istos homines perpeti minus, illos vero colere magis periculosum est. Omnis enim hominum dominatus in bo-

minnes, aut dominantium aut servientium morte finitur : servitus autem sub angelorum malorum superbia, propter ipsum tempus quod est post mortem magis metuenda est. Illud etiam cuivis cognoscere facile est, quod sub homine dominante liberas cogitationes habere concessum est : illos autem dominos in mentibus ipsis formidamus, qui unus est oculus intuenda ac percipienda veritatis. Quare si omnibus potestibus, que dantur hominibus ad regendam rem publicam, pro nostro vincendo subditum sumus, redientes Cesaris quod Caesaris est, et Deo quod Dei est (*Matth. xxii, 21*), non est metuendum ne hoc post mortem nostram aliquis exigit. Et aliud est servitus animae, aliud servitus corporis. Justi autem homines, et in uno Deo habentes omnia gaudia sua, quando per eorum facta Deus benedicitur, congratulanter laudantibus : cum vero ipsi tamquam Ipsi laudantur, corrugant errantes quos possunt ; quos autem non possunt, non eis gratulantur, et ab illo vito corrigi volunt. Quibus si similes, vel etiam mundiores atque sanctiores sunt boni Angeli, et omnia sancta Dei ministeria ; quid metuimus ne aliquem illorum offendamus, si non superstitionis fuerimus, cum ipsis adjuvantibus ad unum Deum tendentes, et ei uni religantes animas nostras, unde Religio dicta creditur, omni superstitione careamus ?^(a)

112. Ecce unum Deum colo, unum omnium Principium, et Sapientiam qua sapiens est quacunque anima sapientis est, et ipsum Munus quo beata sunt quacunque beata sunt. Quisquis Angelorum diligit hunc Deum, virtus sum quod etiam me diligit. Quisquis in illo manet, et potest humanas preces sentire, in illo me exaudit. Quisquis ipsum habet bonum suum, in ipso me adjuvat, nec mihi ejus participationem potest invidere. Dicant ergo mihi adoratores, aut adulatores partium mundi, quem non optimum sibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, et cuius cognitio gaudet, et ad quod principium recurrendo in optimus. Quisquis vero angustus excessus suos diligit, et veritati esse subditus non vult, et privato suo letari cupiens a communii omnium bono et vera beat-

(a) *I* Retract. cap. 43, n. 9.

titudine lapsus est¹, cui omnes mali subjungandi et premediti, nullus autem bonus nisi exercendus in potestatem datur; nullo dubitante non est colendus ; cujus laetitia est nostra miseria et cuius dampnum est nostra reversio.

113. Religio ergo nos religio uni omnipotenti Deo ; quia inter mentem nostram quam illum intelligimus Patrem, et veritatem, id est lucem interiorum per quam illum intelligimus, nulla interposita creatura est. Quare ipsam quoque Veritatem nulla ex parte dissimilem in ipso, et cum ipso veneremur, que forma est omnium, quae ab uno facta sunt, et ad unum fituntur. Unde apparet spiritualibus animis, per hanc formam esse facta omnia, que sola implet quod appetunt omnia. Quae tamen omnia neque fierent a Patre per Filium, neque suis limibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset : qui ei nulli naturae, que ab ipso bona esse posset, invidit ; et in bono ipso alia quantum vellent, alia quantum possent, ut manerent dedit. Quare ipsum Donum Dei cum Patre et Filio aequum incommutabile colere et tenere nos convenit : unus substantiae Trinitatem, unum Deum a quo sumus, per quem sumus, in quo sumus : a quo discemimus, cui dissimiles facti sumus, a quo perire non permisisti sumus : principium ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur : unum Deum quo auctore conditi sumus, et similitudinem ejus per quam ad unitatem formamur², et pacem qua unitati adhaeremus : Deum qui dixit, *Fiat* (*Gen. 1*) ; et Verbum per quod factum est omne quod substantialiter et naturaliter factum est ; et Dominum benignitatis ejus, quo placet et reconciliatum est auctori suo, ut non interiret quidquid ab eo per Verbum factum est : unum Deum quo creatore vivimus, per quem reformati sapienter vivimus, quem diligentes et quo fruentes beate vivimus : unum Deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsis gloriam in secula seculorum. Amen (*Rom. xi, 56*).

¹ MSS. quatuordecim, *communi omnium honorum et vera beatitudine lapsus e.c.t.* etc.

² Ita in MSS. At in excusis legitur : *per quem ad unitatem reformamur.*

DE SEQUENTIBUS DUOBUS LIBRIS

DE GENESI CONTRA MANICHAOS^(a).

S. AUGUSTINUS IN LIB. VIII DE GENESI AD LITT., CAP. II.

Contra Manicheos, qui has litteras Veteris Testamenti non ultra quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meae ; citro volens totum vel confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quarendam in litteris quas oderant, christianam et trinitatianam fidem. Et quia non mihi tunc occurrerant omnia quemadmodum proprie posse accepit, magisque non posse decipi videbantur, aut vir posse aut difficile ; ne retardarer, quid figurate significarent ea, que ad litteras non potui inventare, quanta valui brevitatem et perspicuitatem explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritas deterriat, in manus ea sumere non curarent.

Vide praeterea librum 1, cap. 10, Retractionum, rom. 1, col. 599, n. 1, a verbis, Jam vero in Africâ, usque ad col. 600, n. 3, verbis, Manichæi quos deciperent. M.

(a) Huius duo libri de Genesi contra manicheos tres de Libero Arturo libris in editione Benedictina sequuntur. Nec transibunt ob partitum argumenti. M.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE GENESI
CONTRA MANICHÆOS
LIBRI DUO ^(a).

LIBER PRIMUS.

In quo a Manichœorū calumniis vindicatur initium Geneseos, scilicet ab hæc versiculo, cap. 1: *In principio creavit Deus cælum et terram*, usque ad versiculum 2, cap. 2, quo Deus sepius die requievisse dicitur.

CAPUT PRIMUM. — *In veteris Legis defensionem contra Manichœos scriptura est stilo ad imperitorum caput demissus.*

1. Si eligerent Manichœi quos deciperent, eligere mus et nos verba quibus eis responderemus: cum vero illi et doctos litteris, et indoctos errore suo per sequantur, et cum promittunt veritatem, a veritate conentur avertere; non ornato politoque sermone, sed rebus manifestis convincenda est vanitas eorum. Placuit enim mihi quorundam vere christianorum sententia, qui cum sint erudi liberalibus litteris, tamen alios libros nostros, quos adversus Manichœos edidimus, cum legissent; videbant eos ab imperitoribus, aut non aut difficile intelligi, et me benevolentissime monerent ut communem loquendi consuetudinem non desererem, si errores illos tam perniciosos ab animis etiam imperitorum expellere cogitarem. Hinc enim sermonem usitatum et simplicem etiam docui intelligenti, illum autem indocti non intelligent.

2. Solent ergo Manichœi Scripturas Veteris Testamenti, quas non noverunt, vituperare, et ea vituperatione insinuatos et parvulos nostros, non inventientes quomodo sibi respondeant, irridere atque decipere: quia nulli Scriptura est, que non apud eos qui illam non intelligent, facile possit reprehendi. Sed ideo divina providentia multos diversi erroris hereticos esse permittit, ut cum insultant nobis, et interrogant nos ea quae nescimus, vel sic excutiamus pigritiam, et divinas Scripturas nosse eupiamus. Propterea et Apostolus dicit: *Oportet hæreses esse¹, ut probati manifesti fiant inter eos* (I Cor. xi, 19). Illi enim Deo probati sunt, qui bene possunt docere: sed manifesti hominibus esse non possunt, nisi cum docent; docere autem nolunt, nisi eos qui doceri querunt². Sed multi

ADMONITIO PP. BENEDICTINORVM.

Castigati sunt (hi duo libri) ad Regium codicem an. fere 1000, et ad optimam notitiae MSS. Theodericensem, Gemmicensem, Martinensem, Andocensem, Fratellensem, Casalensem, Arnulfensem, Cisterciensem, Regio-Montensem, duos Victorinos, Sorbonicum, clarissimum, Vadianum, vaticinum; ad lectiones ex duobus Belgicis Lovaniensium cura collectas; et ad editiones Am. Er. et Lov.

Comparativus præterea omnes eas editiones initio Retr. et Confess., t. I, memoratas. M.

¹ MSS. tredecim, oportet multa hæreses esse.

² MSS. Iherique, nisi eos qui q. arant; ouasso, doceri.

(a) scilicet crester annum Christi 380

³ Er., credunt hereticis. Lov., concedunt hereticis. M.

erant tempora. Non ergo possumus dicere fuisse ali-
quod tempus quando Deus nondum aliquid fecerat.
Quomodo enim erat tempus quod Deus non fecerat,
cum omnium temporum ipse sit fabricator? Et si
tempus cum cœlo et terra esse cœpit, non potest in-
veniri tempus quo Deus nondum fecerat cœlum et
terrā. Cum autem dicitur, Quid ei placuit subito,
sic dicitur, quasi aliqua tempora transierint, quibus
Deus nihil operatus est. Non enim transire poterat
tempus, quod nondum fecerat Deus; quia non potest
esse operator temporum, nisi qui est ante tempora.
Certe et ipsi Manichai legunt apostolum Paulum, et
laudant et honorant; et ejus Epistolas male interpre-
tando multos decipiunt. Dicant ergo nobis quid dixer-
it apostolus Paulus, *Agnitionem veritatis quæ est secundum pietatem Dei in spem vitæ aeternæ, quam promisit non mendax Deus ante tempora aeterna* (Tit. 1, 1, 2):
aeterna enim tempora quid ante se habere potuerunt?
Hoc ergo cogantur exponere, ut intelligant se non in-
telligere, cum temere volunt reprehendere quod dili-
genter querere debuerunt.

4. Si autem nou dicunt, Quid placuit Deo subito fa-
cere cœlum et terram, sed tollunt inde, subito; et
hoc tantum dicunt, Quid placuit Deo facere cœlum et
terrā? Non enim coeivum Deo mundum istum dici-
mus, quia non ejus aeternitatis est hic mundus, cuius
aeternitatis est Deus: mundum quippe fecit Deus, et
sic cum ipsa creatura quam Deus fecit, tempora esse
cœperunt; et ideo dicuntur tempora aeterna. Non tam-
en sic sunt aeterna tempora quomodo aeternus est
Deus, quia Deus est ante tempora, qui fabricator est
temporum: sicut omnia que fecit Deus bona sunt
valde, sed non sic bona sunt, quomodo bonus est
Deus, quia ille fecit, hæc autem facta sunt: nec ea
genit de seipso, ut hoc essent quod ipse est; sed ea
fecit de nihilo, ut non essent aequalia, nec ei a quo
facta sunt; nec Filius ejus per quem facta sunt; justum
est enim¹. Si ergo isti dixerint, Quid placuit Deo fa-
cere cœlum et terram? respondendum est ei, ut
prius discant vim voluntatis humanæ, qui voluntatem
Dei nosse desiderant. Causas enim voluntatis Dei
scire querunt, cum voluntas Dei omnium quæ sunt,
ipsa sit causa. Si enim habet causam voluntas Dei,
est aliquid quod antecedat voluntatem Dei, quod ne-
fas est credere. Qui ergo dicit, Quare fecit Deus cœ-
lum et terram? respondendum est ei, Quia voluit.
Voluntas enim Dei causa est cœli et terra, et ideo ma-
jor est voluntas Dei quam cœlum et terra. Qui autem
dicit, Quare voluit facere cœlum et terram? majus ali-
quid querit quam est voluntas Dei: nihil autem ma-
jus inveniri potest. Compescat ergo se humana teme-
ritas, et id quod non est non querat, ne id quod est
non inveniat. Et si voluntatem Dei nosse quisquam
desiderat, fiat amicus Deo: quia si voluntatem homini-
nis nosse quisquam vellet, cuius amicus non esset,
omnes ejus impudentiam ac stultitiam derideret. Non
autem quisquam efficitur amicus Dei, nisi purgatissi-
mis moribus, et illo fine præcepti de quo Apostolus

¹ Editū, *iustus est enim*. MSS. quatuor, *justum est*.

dicit, *Finis autem præcepti est charitas de corde puro,*
et conscientia bona, et fide non facta (1 Tim. 1, 5): quod
isti si haberent, non essent haeretici.

CAPUT III. — *Defenditur vers. 2.*

5. Quod autem sequitur in libro Genesios, *Ter-
ram autem erat invisibilis et incomposita*, sic reprehendunt
Manichai, ut dicant: Quomodo fecit Deus à
principio cœlum et terram, si jam et terra erat in-
visibilis et incomposita? Ita, cum volunt Scripturas di-
vinas prius vituperare quam nosse, etiam res apertissimas non intelligunt. Quid enim manifestius dī
potuit, quam hoc dictum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram; terra autem erat invisibilis et incomposita*; id est, *In principio fecit Deus cœlum et ter-
ram; terra autem ipsa quam fecit Deus, invisibilis
erat et incomposita*, antequam Deus omnium rerum
formas locis et sedibus suis ordinata distinctione dis-
poneret: antequam diceret, *Fiat lux*, et, *Fiat firmamen-*
tum, et, *Congregentur aquæ*, et, *Appareat aridus*,
et cetera quæ in eodem libro sic exponuntur per or-
bem, quemadmodum possint ea parvuli capere? Quæ
omnia continent tam magna mysteria, ut quisque
didicerit, omnium haereticorum vanitatem vel doles
quia homines sunt, vel derideat quia superbi sunt.

6. Sequitur in eodem libro, *Et tenebrae erant super abyssum*. Quod Manichai reprehendunt dicentes: *tenebris ergo erat Deus, antequam faceret lucem*. Vere ipsi sunt in tenebris ignorantiae, et ideo non in-
telligent lucem, in qua Deus erat antequam faceret
istam lucem. Non enim norunt isti lucem, nisi qua
carneis oculis vident. Et ideo istum solem, quem pri-
riter non solum cum bestiis majoribus, sed etiam
cum muscis et vermiculis cernimus, illi sic columnæ
particulari dicant esse lucis illius in qua habitat Deus.
Sed nos intelligamus aliam lucem esse in qua Deus
habitat, unde est illud lumen de quo in Evangelio lo-
gitur, *Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem
venientem in hunc mundum* (Joan. 1, 9). Nam si
lis istius lumen non illuminat omnem hominem, si
corpus hominis et mortales oculos, in quibus nos vidi-
cunt aquilarum oculi, qui solem istum multo melius
quam nos dicuntur aspicere. Illud autem lumen in
irrationabilium avium¹ oculos pascit, sed pura cordis
eorum qui Deo credunt, et ab amore visibilium rerum
et temporalium se ad ejus præcepta implenda conve-
nt. Quod omnes homines possunt si velint (a), quia
illud lumen omnem hominem illuminat venientem
hunc mundum. Ergo tenebrae erant super abyssum
antequam lux ista fieret: de qua consequenter in
loco dicitur.

CAPUT IV. — *In defensionem vers. 3 ostenditur tenebrae nihil esse.*

7. *Et dixit Deus, Fiat lux*. Quia ubi lux non es-
tenebrae sunt: non quia aliquid sunt tenebrae, sed
ipsa lucis absentia tenebrae dicuntur. Sicut silentium
non aliqua res est, sed ubi sonus non est, silentium

¹ Editi, *animalium*. Sed MSS., *avium*, scilicet aquilarum.

(a) I Retract. cap. 10, n. 2.

dicitur. Et nuditas aliqua res non est, sed in corpore ubi tegumentum non est, nuditas dicitur. Et inanitas non est aliquid, sed locus ubi corpus non est, inanis dicitur. Sic tenebrae non aliquid sunt, sed ubi lux non est, tenebrae dicuntur. Illoc ideo dicimus, quia solent dicere: Unde erant ipsae tenebrae super abyssum, antequam ficeret Deus lucem? quis illas fecerat vel generat? aut si nemo fecerat vel generat eas, aeternae erant tenebrae. Quasi aliquid sint tenebrae: sed, ut dictum est, lucis absentia hoc nomen accepit. Sed quia ipsi fabulis suis decepti crediderunt gentem esse tenebrarum, in qua et corpora et formas et animas in illis corporibus fuisse arbitrantur, ideo putant quod tenebrae aliquid sint: et non intelligunt non sentiri tenebras, nisi quando non videmus, sicut non sentitur silentium, nisi quando non audimus. Sicut autem silentium nihil est, sic et tenebrae nihil sunt. Sicut autem isti dicunt gentem tenebrarum contra lucem Dei pugnasse: sic potest et alius similiter vanus dicere, gentem silentiorum contra vocem Dei pugnasse. Sed illas vanitates modo non suscipimus refellere atque convincere. Nunc enim ea que reprehendunt in Veteri Testamento, statuimus defendere quantum vires Dominus prastare dignatur, et in eis ostendere contra veritatem Dei nihil valere hominum cœcitatem.

CAPUT V. — *Ut intelligendum quod Spiritus Dei superferebatur super aquas iuxta vers. 2.*

8. Quod autem scriptum est, *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam*, sic solent Manichaei reprehendere, ut dicant: Aqua ergo erat habitatulum Spiritus Dei, et ipsa continebat Spiritum Dei? Totum conantur perversa mente pervertere, et execrantur malitia sua. Cum enim dicimus, Sol superfertur super terram, namquid hoc intelligi volumus, quod in terra habitet sol, et terra solem contineat? Et tamen non sic Spiritus Dei superferebatur super aquam, sicut superfertur sol super terram; sed alio modo quem pauci intelligunt. Non enim per spatiu locorum superferebatur aque ille Spiritus, sicut sol terre superfertur; sed per potentiam invisibilis sublimitatis sue. Dicunt autem nobis isti, quomodo iis rebus que fabricande sunt, superferatur voluntas fabri. Quod si haec humana et quotidiana non comprehendunt, timeant Deum, et simplici corde quod non intelligent querant, ne cum volunt verbis sacrilegis concidere veritatem quam videre non possunt, redeat illis securis in crura. Nam illa concidi non potest quæ incommutabilis manet; sed quaecumque plague in illam emissæ fuerint reperiuntur, et majore ictu redeunt in eos qui cæderent, quod credere deberent, ut intellegere mererentur.

9. Deinde querunt, et insultando interrogant: Unde erat ipsa aqua super quam cerebatur Spiritus Dei? Numquid enim superius scriptum est quod Deus aquam fecerit? Hoc si pie quererent, invenirent quemadmodum intelligendum esset. Non enim aqua sic appellata est hoc loco, ut haec a nobis intelligatur quam videre jam possumus et tangere: quomodo nec

terra que incomposita et invisibilis dicta est, talis erat qualis ista que jam videri et tractari potest. Sed illud quod dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*, cœli et terræ nomine universa creatura significata est, quam fecit et condidit Deus. Ideo autem nominibus visibilium rerum haec appellata sunt, propter parvolorum infirmitatem, qui minus idonei sunt invisibilis comprehendere. Primo ergo materia facta est confusa et informis, unde omnia flerent quæ distincta atque formata sunt, quod credo a Græcis chaos appellari. Sic enim et alio loco legitimus dictum in laudibus Dei, *Qui fecisti mundum de materia informi* (*Sap. xi, 18*): quod aliqui codices habent, *de materia invisa*.

CAPUT VI. — *Materies informis ex nihilo, et ex illa omnia.*

10. Et ideo Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse, quia etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim debemus esse similes istis qui omnipotens Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare, nisi haberint unde fabricent. Et ligna enim adjuvant fabrum, et argentum adjuvat argentiarium, et aurum aurifacem, et terra sigillum adjuvat ut possit perficere opera sua. Si enim non adjuventur ea materia unde aliquid faciunt, nihil possunt facere, cum materiam ipsam ipsi non faciant. Non enim faber lignum facit, sed de ligno facit aliquid: sic et ceteri omnes hujusmodi opifices. Omnipotens autem Deus nulla re adjuvandus erat, quam ipse non fecerat, ut quod volebat efficeret. Si enim ad eas res quas facere volebat, adjuvabat eum aliqua res quam ipso non fecerat, non erat omnipotens: quod sacrilegum est credere.

CAPUT VII. — *Informis materia variis nominibus designata.*

11. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus fecit, appellata est primo cœlum et terra, et dictum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram*; non quia jam hoc erat, sed quia hoc esse poterat: nam et cœlum scribitur postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes, dicamus ibi esse radices, et robur, et ramos, et fructus, et folia; non quia jam sunt, sed quia inde futura sunt: sic dictum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram*, quasi semen cœli et terre, cum in confuso adhuc esset cœli et terra materia; sed quia certum erat inde futurum esse cœlum et terram, jam et ipsa materia cœlum et terra appellata est. Isto genere locutionis etiam Dominus loquitur, cum dicit, *Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus ejus*. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui a Patre meo, nota feci vobis (*Joan. xv, 15*): non quia jam factum erat, sed quia certissime futurum erat. Nam post paululum dicit illis: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo* (*Id. xvi, 12*). Utquid ergo dixerat, *Omnia quæ audiui a Patre meo, nota feci vobis*; nisi quia se sciebat hoc esse facturum? Sic etiam cœlum

et terra potuit dici materia unde nondum erat factum cœlum et terra, sed tamen non erat aliunde facientum. Innumerabiles tales locutiones in Scripturis divinis inveniuntur. Sicut in consuetudine sermonis nostri, cum id quod certissime speramus futurum dicimus, Jam faciem puta.

12. Hanc autem adhuc informem materiam, etiam terram invisibilem atque incompositam voluit appellare, quia inter omnia elementa mundi terra videtur minus speciosa quam cœtera. Invisibilem autem dixit, propter obscuritatem; et incompositam, propter informitatem. Eamdem ipsam materiam etiam aquam appellavit, super quam serebatur Spiritus Dei, sicut superfertur rebus fabricandis voluntas artificis. Quod etsi paucorum intelligentia potest attingere, humanis tamen verbis, nescio utrum vel a paucis hominibus, possit exponi. Propterea vero non absurde etiam aqua dicta est ista materia, quia omnia que in terra nascentur, sive animalia, sive arbores vel herbe, et si qua similia, ab humore incipiunt formari atque nutriti. Haec ergo nomina omnia, sive cœlum et terra, sive terra invisibilis et incomposita et abyssus cum tenebris, sive aqua super quam Spiritus serebatur, nomina sunt informis materie: ut res ignota notis vocabulis insinuaretur imperitoribus; et non uno vocabulo, sed multis, ne si unum esset, hoc putaretur esse quod consueverant homines in illo vocabulo intelligere. Dicatum est ergo cœlum et terra, quia inde futurum erat cœlum et terra. Dicta est terra invisibilis et incomposita et tenebre super abyssum, quia informis erat, et nulla specie cerni aut tractari poterat, etiam si esset homo qui videret atque tractaret. Dicta est aqua, quia facilis et ductilis subjacebat operanti, ut de illa omnia formarentur. Sed sub his omnibus nominibus materia erat invisa et informis, de qua Deus condidit mundum.

CAPUT VIII. — Reprimitur Manichæorum calumnia de vers. 4.

13. *Et dixit Deus, Fiat lux. Et facta est lux.* Ille non solent reprehendere Manichæi, sed illud quod sequitur, *Et vidit Deus lucem quia bona est.* Dicunt enim: Ergo non noverat Deus lucem, aut non noverat bonum. Miseri homines, quibus displicet, quod Deo placherunt opera sua, cum videant etiam hominem artificem, verbi gratia, lignarium fabrum, quamvis in comparatione sapientiae et potentie Dei pene nullus sit, tamen tam diu lignum cedere atque tractare dolando, asciendo, planando, vel tornando atque poliendo quoisque ad artis regulas perducatur, quantum potest, et placeat artifici suo. Numquid ergo quia placet ei quod fecit, ideo non noverat bonum? Prorsus noverat intus in animo, ubi ars ipsa pulchrior est, quam illa qua arte fabricantur. Sed quod videt artifex intus in arte, hoc foris probat in opere, et hoc est perfectum quod artifici suo placet. *Vidit ergo Deus lucem quia bona est:* quibus verbis non ostenditur eluxisse Deo insolitum bonum, sed placuisse perfectum.

14. Quid si dictum esset, Miratus est Deus lucem

qui bona est? quantum clamarent? quantum litigarent? Admiratio enim revera de rebus insperatis nasci solet, et tamen legunt isti, et laudent Dominum nostrum Jesum Christum in Evangelio admiratum esse fidem credentium (*Math. viii, 10.*). Quis autem in illis fecerat ipsam fidem, nisi ipse qui eam mirabatur? Quod si et alius eam fecisset, uisum miraretur, qui præciosus erat? Si solvunt Manichæi questionem istam, videant quia et illa solvi potest. Si autem non solvunt, quid ista reprehendunt que ad se nonum pertinere, cum illa que ad se pertinere dicunt, non noverint? Quod enim uiratur Dominus noster, nobis mirandum est et significat, quibus adhuc est opus sic moveri. Omnes ergo tales motus ejus non perturbati animi sunt signa, sed docentis magistri. Sic sunt et verba Veteris Testamenti, que non Deum infirmum docent, sed nostre infirmitatibz blandiuntur. Nihil enim de Deo digne dici potest. Nobis tamen ut nutriamus¹, et ad ea perveniamus que nullo humano sermone dici possunt, ea dicuntur que capere possumus.

CAPUT IX. — Agitur pro altera parte ejusdem vers. et pro prima parte vers. sequentia.

15. *Et dirisit Deus inter lucem et tenebras, et vocari diem lucem, et tenebras vocari noctem.* Ille non dictum est, Fecit Deus tenebras; quia tenebre, sicut superius dictum est, lucis absentia est: distinctionem tamen facta est inter lucem et tenebras. Quemadmodum nos clamando vocem facimus; silentium autem non sonando facimus, quia cessatio vocis silentium est: distinguimus tamen sensu quodam inter vocem et silentium, et illud vocamus vocem, illud silentium; quemadmodum ergo recte dicimur facere silentium, sic recte multis divinarum Scripturarum locis Deus dicitur facere tenebras, quia lucem quibus vult temporibus et locis vel non dat, vel detrahit. Ille autem totum ad intellectum nostrum dictum est. Quia enim lingua vocavit Deus diem lucem, et tempestras noctem? utrum hebreæ, an græca, an latina, an aliqua alia? et sic omnia que vocavit, queri potest qua lingua vocaverit. Sed apud Deum purus intellectus est, sine strepitu et diversitate linguarum. *Vocavit autem dictum est, vocari fecit;* quia sic distinxit omnia, et ordinavit, ut et discerni possent, et nomina acciperent. Sed postea suo loco requiremus, utrum vero sic est accipendum, quia vocavit Deus; quoniam quantum accedimus in Scripturis et in eis assuescimus, tantum nobis locutiones earum innotescunt. Sic enim dicimus, Ille paternitas adiuvavit domum istam, id est adiuvari fecit, et multa talia per omnes libros divinarum Scripturarum inveniuntur.

CAPUT X. — Ut recte intelligitur carisse et transisse dies unus juxta vers. 5.

16. *Et facta est respera², et factum est mane dies unus.* Et hic calumniantur Manichæi, dum putant illa dictum esse, quasi a vespera dies ceperit. Non intelligunt operationem illam qua lux facta est, et divi-

¹ Editi, ut nutritur fides. At regius codex pervertitus est optimæ nota, aliisque decem MSS. ferunt, ut nutritamur.

² In editis, ut factum est respera. In MSS. constanter, ut facta est vespera.

sum est inter lucem et tenebras, et vocata est lux dies, et tenebra nox; hauc ergo totam operationem non intelligunt ad diem pertinere: post hanc autem operationem tanquam finito die facta est vespera. Sed quia etiam nox ad diem suum pertinet, non dicitur transisse dies unus, nisi etiam nocte transacta cum factum est mane: sic deinceps reliqui dies computantur a mane usque in mane. Nunc enim cum factum est mane, et transactus est unus dies, incepit operatio, que sequitur ab ipso mane quod jam factum est, et post ipsam operationem fit vespera, deinde mane, et transit alter dies: atque ita deinceps ceteri dies transirent.

CAPUT XI. — Aqua ut firmamento divise: vers. 6-8.

17. *Et dixit Deus. Fiat firmamentum in medio aquae, et sit divisio inter aquam et aquam; et sic factum est. Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam que est super firmamentum, et inter aquam que est sub firmamento, et vocavit Deus firmamentum cœlum: et vidit Deus quia bonum est.* Haec non memini Manichaeos reprehendere solere: tamen quod divise sunt aquæ ut aliae essent super firmamentum, et aliae sub firmamento, quoniam materiam illam dicebamus nomine aquæ appellatam, credo firmamento cœli materiam corporalem rerum visibilium ab illa incorporali rerum invisibilium fuisse discretam. Cum enim cœlum sit corpus pulcherrimum, omnis invisibilis creatura excedit etiam pulchritudinem cœli; et ideo fortasse super cœlum esse dicuntur aquæ invisibles, que a paucis intelliguntur non locorum sedibus, sed dignitate nature superare cœlum: quanquam de hac re nihil temere affirmandum est; obscura est enim, et remota a sensibus hominum: sed quoquo modo se habeat, antequam intelligatur, credenda est. *Et facta est vespera, et factum est mane dies secundus.* Jam omnia haec quæ repetuntur, sicut superiorius intelligenda atque tractanda sunt.

CAPUT XII. — Aquarum congregatio de qua vera. 9 et 10, est ipsa earum formatio.

18. *Et dixit Deus. Congregetur aqua, que est sub cœlo, in congregationem unam, et appareat arida; et sic factum est. Et congregata est aqua, que erat sub cœlo, in congregationem unam, et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam, terram; et congregationem aquæ vocavit mare.* *Et vidit Deus quia bonum est.* In isto loco Manichaei dicunt: Si totum aquis plenum erat, quomodo poterant aquæ congregari in unum? Sed jam superiorius dictum est, nomine aquarum materiam illam appellatam super quam cerebatur Spiritus Dei, unde erat Deus omnia formaturus. Nunc vero cum dicitur, *Congregetur aqua, que est sub cœlo, in congregationem unam;* hoc dicitur ut illa materia corporalis formetur in eam speciem quam habent aquæ istas visibles. Ipsa enim congregatio in unum, ipsa est aquarum istarum formatio, quas videmus et tangimus. Omnis enim forma ad unitatis regulam cogitur. Et quod dicitur, *Apparet arida, quid aliud dici intelligentum est, nisi*

³ Editi, credo sub firmamento cœli. At MSS. carent particula, sub.

ut illa materia accipiat visibilem formam, quam r^une habet terra ista quam videmus et tangimus? Superior ergo quod nominabatur terra invisibilis et incomposita, materie confusio et obscuritas nominabatur; et quod nominabatur aqua super quam cerebatur Spiritus Dei, eadem rursus materia nominabatur. Nunc vero aqua ista et terra formantur ex illa materia, quæ ipsis nominibus appellabatur, antequam formas istas, quas nunc videmus, acciperent. Sive dicitur, in hebreo locutio omniem aquarum congregationem, sive salarum sive dulcium, mare appellari.

CAPUT XIII. — Exploditur congeria circa vers. 11-15, scilicet, infragisera et noctis quare giguit tellus.

19. *Et dixit Deus. Germinet terra herbam pabuli ferentem semen secundum suum genus et similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen sit in se secundum suam similitudinem.* Et sic est factum. *Ergo ejus terra herbam pabuli, fructum semen secundum suum genus, et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen est in se secundum suam similitudinem, secundum suum genus super terram.* *Et vidit Deus quia bonus est.* *Et facta est vespera, et factum est mane dies tertius* (Gen. iii, 17-19). Illic soleti dicere: Si Deus iussi⁴ nasci de terra herbam pabuli, et lignum fructiferum, quis iussit nasci tantas herbas vel spinosas vel venenosas, que ad pabulum non proficiant, et tam multa ligna que nullum fructum ferant? Quibus sic respondentibus est, ut nulla indignis aperiatur mysteria, peque ostendatur in qua figura futurorum ista sic dicta sint. Ergo dicendum est, quod per peccatum hominis terra maledicta sit, ut spinas parere: non ut ipsa penas sentire, quia sine sensu est, sed ut peccati humani crimen semper hominibus ante oculos ponere, quo admoneantur aliquando averi a peccatis, et ad Dei precepta converti. Herbe autem venenosae ad penam, vel ad exercitationem mortalium creare sunt; et hoc totum propter peccatum, quia mortales post peccatum facili sunt. Per infruitiosas vero arbores insultatur hominibus, ut intelligant quam sit erubescendum sine fructu bonorum operum esse in agro Dei, hoc est in Ecclesia; et timeant ne deserat eos Deus, quia et ipsi in agris suis infruitiosas arbores deserunt, nec aliquam culturam eis adhibent. Ante peccatum ergo hominis non est scriptum, quod terra aliud protulerit nisi herbam pabuli et ligna fructuosa: post peccatum autem videmus multa horrida et infruitiosa de terra nasci, credo propter eam causam quam diximus. Sic enim dicitur ad primum hominem posteaquam peccavit: *Maledicta erit terra tibi in omnibus operibus tuis; in tristitia et genui edes ex ea omnibus diebus vita tua; Spinias et tribulos ejicies tibi, et edes pabulum agri tui; in sudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumpus es; quia terra es, et in terram ibis.*

CAPUT XIV. — Resoluntur difficultates circa vers. 14-19.

20. *Et dixit Deus. Fiant sidera in firmamento cœli, sic ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem, et sint in signa, et in tempora, et in dies, et in*

*annos; et sint in splendorum in firmamento cœli, sic ut luceant super terram. Et sic est factum. Et fecit Deus duo luminaria, majus et minus: luminare majus in inchoationem diei, et luminare minus in inchoationem noctis, et stellas. Et posuit illas Deus in firmamento cœli, sic ut luceant super terram, et presint diei et nocti, et dividant inter diem et noctem. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespera, et factum est mane dies quartus. Hic primo queruntur quomodo quarto die facta sint sidera, id est sol, et luna, et stelle. Treg enim dies superiores quomodo esse sine sole potuerunt, cum videamus nunc solis ortu et occasu diem transigi, noctem vero nobis fieri solis absentia, cum ab alia parte mundi ad orientem reddit? Quibus respondemus, potuisse fieri ut tres superiores dies singuli per tantam moram temporis computarentur, per quantam moram circumlit sol, ex quo procedit ab oriente quousque rursus ad orientem revertitur. Hanc enim moram et longitudinem temporis possent sentire homines etiam in speluncis habitarent, ubi orientem et occidentem solem videre non possent. Atque ita sentitur potuisse istam moram fieri etiam sine sole antequam sol factus esset, atque ipsam moram in illo triduo per dies singulos computatam. Hoc ergo responderemus, nisi nos revocaret quod ibi dicitur, *Et facta est vespera, et factum est mane*, quod nunc sine solis cursu videmus fieri non posse. Restat ergo ut intelligamus, in ipsa quidem mera temporis ipsas distinctiones operum sic appellatas, vesperam propter transactionem consuennati operis, et mane propter inchoationem futuri operis; de similitudine scilicet humanorum operum, quia plerumque a mane incipiunt, et ad vesperam desinunt. Habent enim consuetudinem divinae Scripturae de rebus humanis ad divinas res verba transferre.*

21. Deinde queruntur utquid dictum sit de sideribus: *Et sint in signa et in tempora*. Nunquid enim, aiunt, tres illi dies sine temporibus esse potuerunt, aut ad temporis spatia non pertinent? Sed, *in signa et tempora* dictum est, ut per haec sidera tempora distinguantur, et ab hominibus dignoscantur: quia si currant tempora, et nullis distinguantur articulis, qui articuli per siderum cursus notantur, possunt quidem currere tempora atque præterire; sed intelligi et discerni ab hominibus non possunt. Sic ut horæ quando nubilus dies est, transeunt quidem, et sua spatio peragunt; sed distinguunt a nobis et notari non possunt.

22. Quod autem dictum est, *Et fecit Deus duo luminaria; luminare majus in inchoationem diei, et luminare minus in inchoationem noctis*, pro eo dictum est ac si diceretur, in principatum diei et in principatum noctis. Non enim sol tantummodo inchoat diem, et non etiam peragat et finit: luna vero aliquando media nocte vel in fine noctis ad nos procedit; si ergo illæ noctes, quibus hoc facit, non ab ista inchoantur, quomodo in inchoationem noctis facta est? Si autem per inchoationem principium intelligas, et per principium principatum, manifestum est, quia per diem sol principatum tenet; luna vero per noctem, quia etsi calera

sidera tunc apparent, illa tamen suo fulgore superat omnia, et ideo princeps eorum reciliissime dicitur.

23. Quod autem dictum est, *Et dividant inter diem et noctem*; potest hic fieri calumnia, ut dicatur: Quomodo jam Deus divisorat superius inter diem et noctem, si hoc, quarto die, sidera faciunt? Sic igitur hic dictum est, *Dividant inter diem et noctem*, tanquam si diceretur, Sic inter se diem dividant et noctem, ut soli dies detur, nox autem lunæ et sideribus ceteris. Quia duo iam divisa erant, sed nondum inter sidera, ut jam certum esset de siderum numero, quid per diem, et quid per noctem appareret hominibus.

CAPUT XV. — *Aerem nebulosum aquæ nomine designari vers. 20, etc.*

24. *Et dixit Deus, Ejiciant aquæ reptilia animalium vivarum, et volatilia volantia super terram sub firmamento cœli*. Et sic factum est. Et fecit Deus cetos magnos, et omnem animam animalium et repellentem quæ ejecerunt aquæ secundum uniuscujusque genus, et omne genus volatile pennatum secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt; et benedixit illa Deus dicens: *Crescite et multiplicamini, et replete aquas maris, et volatilia multiplicentur super terram*. Et facta est vespera, et factum est mane dies quintus. Hic solent reprehendere, querentes vel potius calumniantes, quare animalia non solum ea quæ in aquis vivunt, sed etiam ea quæ in aere volitant, et omnia pennata de aquis natæ scriptum sit. Sed sciunt omnes quos hac movent, istum aerem nebulosum et humidum, in quo aves volant, a doctissimis hominibus qui haec diligenter inquirunt, cum aquis solere deputari. Concrescit enim et crassus efficitur exhalationibus et quasi vaporibus maris et terre, et de ipso humore pinguescit quodammodo ut volatus avium portare possit. Ideo per noctes serenas etiam rorat, cuius roris guttae mane in herbis inveniuntur. Nam mons ille Macedoniæ, qui Olympus vocatur, tantæ altitudinis esse dicitur, ut in ejus caeruleo nec ventus sentiatur, nec nubes se colligant, quia exedit altitudine sua totum istum aerem humidum in quo aves volant, et ideo nec aves ibi volare asseverantur. Quod ab eis proditum dicitur, qui per singulos annos solebant, nescio quorum sacrificiorum causa, memorati montis cacumen ascendere, et aliquas notas in pulvere scribere, quas alio anno integras inveniebant: quod fieri non posset, si ventum aut pluviam locus ille pateretur. Deinde quia temeritas aeris illius qui ibi est, non eos inspirabat, durare ibi non poterant, nisi spongas humectas naribus applicarent, unde crassiores et consuetum spiritum ducerent: hi ergo indicaverunt se etiam nullam avem in eo loco aliquando vidiisse. Non itaque immerito non solum pisces et cetera quæ in aquis sunt animalia, sed etiam aves de aquis natæ esse, fidelissima Scriptura commemorat; quia per istum aerem volare possunt, qui de maris et terræ humoribus surgit.

CAPUT XVI. — *Pernicosa animalitia cur creata.*

25. *Et dixit Deus, Ejicit terra animam vivam secundum unumquodque genus quadrupedum et serpentium*

*et bestiarum terræ. Et sic est factum. Et fecit Deus bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus, et omnia reptilia terræ secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt. Solent etiam istam Manichei movere questionem ut dicant: Quid opus erat ut tam multa animalia Deus ficeret, sive in aquis, sive in terra, quæ hominibus non sunt necessaria? multa etiam perniciose sunt et timenda. Sed cum ista dicunt, non intelligent quemadmodum omnia pulchra sunt conditio et artifici suo, qui omnibus utitur ad gubernationem universitatis, cui summa lege dominatur. Si enim in aliquo opifice officinam imperitus intraverit, videt ibi multa instrumenta quorum causas ignorat, et si multum est insipiens, superflua putat. Jamvero si in fornacem incavus ceciderit, aut ferramento aliquo acuto, cum id male tractat, seipsum vulneraverit, etiam perniciosa et noxia existimat ibi esse multa. Quorun tamen usum quoniam novit artifex, insipientiam ejus irridet, et verba inepta non curans, officinam suam instanter exercet. Et tamen tam stulti sunt homines, ut apud artificem hominem non audiant vituperare quæ ignorant, sed cum ea viderint credant esse necessaria, et propter usus aliquos instituta: in hoc autem mundo cuius conditor et administrator predicatur Deus, audent multa reprehendere quorum causas non vident, et in operibus atque instrumentis omnipotentis artificis volunt se videri scire quod ne-
scient.*

26. Ego vero fateor me nescire mures et ranas quæ creare sint, aut musæ aut vermiculi: video tamen omnia in suo genere pulchra esse, quamvis propter peccata nostra multa nobis videantur adversa. Non enim animalis alicuius corpus et membra considero, ubi non mensuras et numeros et ordinem inventiam ad unitatem concordie pertinere. Quæ omnia undeviant non intelligo, nisi a summa mensura et numero et ordine, que in ipsa Dei sublimitate incommutabili atque aeterna consistunt. Quod si cogitarent isti loquacissimi et ineptissimi, non nobis tedium facerent, sed ipsi considerando omnes pulchritudines et summas et inlimas, Deum artificem ubique laudarent; et quoniam unusquisque offenditur ratio, sicuti forte sensus carnalis offenditur, non rerum ipsarum vito, sed nostræ mortalitatis meritis imputarent. Et certe omnia animalia aut utilia nobis sunt, aut perniciosa, aut superflua. Adversus utilia non habent quid dicant. De perniciose autem vel punimur, vel exercemur, vel terremur, ut non vitam istam multis periculis et laboribus subditam, sed aliam meliorem, ubi securitas summa est, diligamus et desideremus, et eam nobis pietatis meritis comparemus. De superfluis vero quid nobis est querere? Si tibi displicet quod non prosunt, placeat quod non obsunt; quia etsi domui nostræ non sunt necessaria, eis tamen completer hujus universitatis integritas, que multo major est quam domus nostra et multo melior. Hanc enim multo melius administrat Deus, quam unusquisque nostrum domum suam. Usurpa ergo utilia, cave perniciosa, relinque superflua. In omnibus tamen cum mensuras et nume-

ros et ordinem vides, artificem querere. Nec aliud invenies, nisi ubi summa mensura, et summus numerus, et summissus ordo est, id est Deum, de quo verissime dictum est, quod omnia in mensura, et numero, et pondere disponuerit (*Sap. xi, 21*). Sic fortasse obriorem capies fructum, cum Deum laudas in humilitate formice, quam cum transis fluvium in aliquo jumenti altitudine.

CAPUT XVII. — *Ut intelligitur ad imaginem Dei factus homo, iuxta vers. 26.*

27. *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli, et omnium pecorum et ferarum, et omnis terræ, et omnium reptilium, quæ super terram repunt, et cetera usque ad vesperam et mane quo compleetur dies sextus. Istam maxime questionem solent Manichæi loquaciter agitare, et insultare nobis quod hominem credamus factum ad imaginem et similitudinem Dei. Attendent enim figuram corporis nostri, et infeliciter querunt utrum habeat Deus nares et dentes et barbam, et membra etiam interiora, et cetera quæ in nobis sunt necessaria. In Deo autem talia ridiculum est, immo impium credere, et ideo negant hominem factum esse ad imaginem et similitudinem Dei. Quibus respondemus, membra quidem ista in Scripturis plenimque nominari, cum Deus insinuat audientibus parvulis; et hoc non solum in Veteris Testamenti libris, sed etiam in Novi. Nam et oculi Dei commemorantur, et aures, et labia¹, et pedes, et ad dexteram Dei Patris sedere evangelizatur Filius. Et ipse Dominus dicit: *Nolite per cælum jurare, quia sedes Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est* (*Matt. v, 34, 35*). Item ipse dicit quod in digito Dei ejiciebat demonia (*Luc. xi, 20*). Sed omnes qui spiritualiter intelligent Scripturas, non membra corpora per ista nomina, sed spirituales potentias accipere dilicerunt, sicut galeas, et scutum, et gladium (*Ephes. vi, 16, 17*), et alia multa. Primo ergo ipsis hereticis dicendum est, qua impudentia de talibus verbis Veteri Testamento calumniantur, cum etiam in Novo haec posita videant, aut fortasse non videant, sed cum litigant excentur.*

28. *Sed tamen noverint in catholica disciplina spirituales fideles non credere Deum forma corporea definitum; et quod homo ad imaginem Dei factus dicitur, secundum interiorum hominem dici, ubi est ratio et intellectus: unde etiam habet potestatem piscium maris, et volatilium caeli, et omnium pecorum et ferarum, et omnis terra, et omnium reptilium quæ repunt super terram. Cum enim dixisset, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* addidit continuo, *Et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli,* et cetera: ut intelligeremus non propter corpus dici hominem factum ad imaginem Dei, sed propter eam potestatem qua omnia pecora superat. Omnia enim animalia cetera subiecta sunt homini, non propter corpus, sed propter intellectum, quem nos habemus, et illa non habent: quamvis*

¹ *Editi, et labia et dentes et pedes, etc.; sed a MSS. abest, et dentes.*

etiam corpus nostrum sic fabricatum sit, ut inducet nos meliores esse quam bestias, et propriea Deo similes. **Omnium enim animalium corpora**, sive qua in aquis, sive qua in terra vivunt, sive qua in aere volitant, inclinata sunt ad terram, et non sunt erecta sicut **hominis corpus**. Quo significatur, etiam animum nostrum in superna sua¹, id est in aeterna spiritualia, erectum esse debere. Haec intelligitur per animum maxime, attestante etiam erecta corporis forma, homo factus ad imaginem et similitudinem Dei.

CAPUT XVIII. — *Potestas hominis in bestias.*

29. Aliquando etiam solent dicere: Quomodo acceptum homo potestatem piscium maris et volatilium celo et omnium pecorum et ferarum, cum videamus a multis feris homines occidi, et a multis volatilibus nobis noceri, que volumus vel vitare vel capere et plerisque non possumus? quomodo ergo in hac acceptimus potestatem? Hic illis primo dicendum est quod multum errant qui post peccatum considerant hominem, cum in hujus vita mortalitatem damnatus est, et amisi perfectionem illam qua factus est ad imaginem Dei. Sed si damnatio² ejus tantum valet, ut tam nuditus pecoribus imparet; quanvis enim a multis feris propter fragilitatem corporis possit occidi, a multis tamen domari potest, cum ipse tam multis et prope omnes domet: si ergo haec hominis damnatio tantum valet, quid de regno ejus cogitandum est, quod ei renovato et liberato divina voce promittitur?

CAPUT XIX. — *Ut spiritualiter accipiens vers. 23.*

30. Quod autem scriptum est, *Masculum et feminam fecit illos; et benedixit eos Deus dicens, Crescite et multiplicamini, et generete, et replete terram;* rectissime queritur quemadmodum accipienda sit conjunctio masculi et feminae ante peccatum, et ista benedictio quae dictum est, *Crescite et multiplicamini, et generete, et replete terram:* utrum carnaliter, an spiritualiter accipienda sit. Lieet enim nobis eam etiam spiritualiter accipere, ut in carnalem secunditatem post peccatum conversa esse credatur (a). Erait enim prius casta conjunctio masculi et feminae; hujus ad regendim, illius ad obtemperandum accommodata: et spiritualis fetus intelligibilium et immortalium gaudiorum replens terram, id est, vivificans corpus, et dominans ejus; id est, ita subjectum habens, ut nullam ex adversitate, nullam molestiam patiret. Quod ideo sic credendum est, quia nondum erant filii seculi hujus antequam peccarent. Filii enim seculi hujus generant et generantur, sicut Dominus dicit, cum in comparatione future vite que nobis promittitur, carnalem istam generationem contemnendam esse demonstrat (Luc. xx. 34-36).

CAPUT XX. — *Bestias dominari, per allegoriam.*

31. Et quod eis dictum est, *Habete potestatem piscium maris, et volatilium caeli, et repellent omnium quae repunt super terram:* salvo quidem intellectu, quo maiestum est omnibus his animalibus hominem ra-

¹ Huc revocavimus, sua, ex duodecim MSS., quae vox in vulgatis omissa est.

² Edit hic et paulo post, *dominatio*: prætereaque Lov. habet, *dominari*. Sed corrugendum ad MSS. codices, *dannatio et domini*.

(a) I Retract. cap. 10, n. 2.

tione dominari; recte tamen intelligitur etiam spiritualiter, ut omnes affectiones et motus animi, quos habemus istis animalibus similes, subditos habemus, et eorum dominaremur per temperantiam et modestiam. Cum enim non reguntur isti motus, erumpunt et pergunt in sedissimas consuetudines, et per diversas perniciose que delectationes nos rapiunt, et faciunt similes omni generi bestiarum. Cum autem reguntur et subjiciuntur, omnino mansuescent et nobiscum concorditer vivunt. Non enim a nobis alieni sunt motus animi nostri. Pascuntur etiam nobiscum cognitione rationum et morum optimorum, et vitae propriae, tanquam herbis seminalibus et lignis fructiferis et herbis viridis. Et hec est hominis vita bestia atque tra iquila, cum omnes motus ejus ratione veritatis consentiantur; et vocantur gaudia, et amores sancti, et casti et boni. Si autem non concepiunt, nihilominus³ dum negligenter geruntur, condescindunt et dissipant animum, et faciunt vitam miserrimam; et vocantur perturbationes, et labores, et concupiscentiae male. De quibus jam nobis precipitum, ut eas cum quanto possumus labore crucifigamus in nobis, donec absorbeatur mors in victorianam (1 Cor., xv. 54). Dicit enim Apostolus: *Qui autem Jesus Christus sunt, carnem suam crucifixur cum perturbationibus et concupiscentiis* (Galat. v. 24). Vel hinc epim qui quis admoneri debet non carnaliter haec esse intelligenda, quia herba virides et ligna fructifera omni generi bestiarum, et omnibus volatilibus et omnibus serpentibus in Geneside dantur ad cibum, cum videamus leones, et accipites, et milvos, et aquilas non pasci nisi carnibus, et interfectione aliorum animalium. Quod etiam de nonnullis serpentibus credo, qui sunt in arenosis et desertis locis, ubi nec lignum nec herba nascitur (a).

CAPUT XXI. — *In vers. 31, cur dicitur, Bona valde.*

32. Sane non est negligenter prætereundum quod dictum est, *Et vidit Deus omnia quacumque fecit, esse bona valde.* Cum enim de singulis ageret, dicebat tantum, *Vidit Deus quia bonum est:* cum autem de omnibus diceretur, parum fuit dicere *bona*, nisi adderetur et *valde*. Si enim singula opera Dei cum considerantur a prudentibus, inveniuntur habere laudabiles mensuras et numeros et ordines in suo quaque genere constituta; quanto magis omnia simul, id est ipsa universitas, qua istis singulis in unum collectis impletur? Omnis enim pulchritudo qua partibus constat, multo est laudabilior in toto quam in parte: sicut in corpore humano, si laudamus oculos solos, si nasum solum, si solos genas, aut solum caput, aut solas manus, aut solos pedes, et cartera si pulchra singula et sola laudamus; quanto magis totum corpus, cui omnia membra, qua singula pulchra sunt, conseruent pulchritudinem suam: ita ut manus pulchra, qua etiam sola laudabatur in corpore, si separetur a corpore, et ipsa amittat gratiam suam, et cartera sine illa inhonestam sint? Tanta est vis et potentia integritatis et unitatis, ut etiam que multa sunt bona

³ MSS. septem non habent, *nihilominus*. Et alii tres paulo post pro *geruntur*, substituant, *regundur*.

(a) I Retract. cap. 10, n. 2.

tunc placeant¹, cum in universum aliquid conveniant atque concurrunt. Universum autem ab unitate nomen accepit. Quod si Manichaei considerarent, laudarent universitatis auctorem et conditorem Deum; et quod eos propter conditionem nostrae mortalitatis in parte offendit, redigerent ad universi pulchritudinem, et viderent quemadmodum Deus fecerit omnia non solum bona, sed etiam bona valde. Quia etiam in sermone aliquo ornato atque composito si consideremus singulas syllabas, vel etiam singulas litteras, que cum sonuerint statim transuent, non in eis inventimus quid delectet atque laudandum sit. Totus enim ille sermo non de singulis syllabis aut litteris, sed de omnibus pulcher est.

CAPUT XXII. — *Requies diel septimi per allegoriam : cap. 2, vers. 1-3.*

33. Jam nunc videamus etiam illud, quod solent majore impudentia, quam imperitia deridere, quod scriptum est, Deum consummato celo et terra et omnibus que fecit, requieuisse die septimo ab omnibus operibus suis, et benedixisse diem septimum, et sanctificasse eum, quia requievit ab operibus suis. Dicunt enim : Quid opus erat ut Deus requiesceret? an forte operibus sex dierum fatigatus et lassatus erat? Addunt etiam Domini testimonium, ubi ait, *Pater mens usque nunc operatur* (Joan. v, 17); et hinc multos imperitos decipiunt, quibus persuadere conantur Novum Testamentum Veteri Testamento adversari. Sed sicut illi "quibus Dominus dicit, *Pater mens usque nunc operatur*, carnaliter opinabantur requiem Dei, et carnaliter sabbatum observantes non videbant quid illius diei significatio figuraret; sic et isti diversa quidem voluntate, pariter tamen non intelligent sabbati sacramentum. Et illi enim carnaliter observando, et isti carnaliter execrando, sabbatum non noverunt. Transeat ergo unusquisque ad Christum ut auferatur velamen, sicut Apostolus dicit (Il Cor. iii, 16). Velumen enim afferatur, quando similitudinis ei allegoria cooperimento ablato, veritas nudatur, ut possit videri.

34. Primo ergo hujus locutionis regula in multis divinarum Scripturarum locis animadvertenda atque discenda est². Quid enim aliud significat, quod dicitur Deus requieuisse ab omnibus operibus suis, que fecit bona valde, nisi requiem nostram, quam nobis datus est ab omnibus operibus nostris, si et nos bona opera fecerimus? Secundum ipsam figuram locutionis dicit et Apostolus : *Quid enim oremus, sicut oportet, ne scimus; sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitis inenarrabilibus* (Rom. viii, 26). Non enim Spiritus sanctus gemit, quasi indiget aut angustias patiatur, qui secundum Deum interpellat pro sanctis: sed quia ipse nos mox ad orandum cum gemimus, quod ipso movente nos facimus, ipse facere dicitur est. Sic dicitur etiam illud : *Tentat nos Dominus Deus reserter, ut aciat si diligitis eum* (Deut. xiii, 3). Non enim

ut seiat ipse quem nihil latet, sed ut scire nos faciat, quantum in ejus dilectione profecerimus, tentari nos permittit. Secundum ipsam locutionem dicit et Dominus noster, nescire se diem et horam de fine saeculi (Matth. xxiv, 36). Quid enim potest esse quod ille nesciat? Sed quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se esse dixit, quia illos nescientes occultando faciebat. Secundum hanc figuram etiam Patrem solum dixit sciens diem ipsum, quia enudem Filium sciens faceret. Ex hac figura multe questiones in divinis Scripturis, eis qui jam genus locutionis hujus noverunt, sine ulla difficultate solvuntur. Talibus locutionibus etiam abundat nostra consuetudo, cum dicimus letum diem, quia nos letos facit; et pigrum frigus, quia nos pigras facit; et fossam excaem, quia nos cam non videmus; et linguam politam, quia verba polita facit: postremo etiam quietum ab omnibus molestiis tempus dicimus, in quo nos ab omnibus molestiis quieti sumus. Sed et Deus requieuisse dicitur est ab omnibus operibus suis, que fecit bona valde, quia in illo requiescemus ab omnibus operibus nostris, si opera bona fecerimus: quia et ipsa bona opera nostra illi tribuenda sunt qui vocat, qui precipit, qui viam veritatis ostendit, qui ut et velimus invitat, et vires implendi ea que imperat, subministrat.

CAPUT XXIII. — *Septem dies, et septem aetas mundi.*

35. 1^a AETAS. Sed quare septimo die³ requies ista tribnatur, diligentius considerandum arbitror. Video enim per totum textum divinarum Scripturarum sex quasdam aetas operosas, certis quasi limitibus suis esse distinctas, ut in septima speretur requies; et easdem sex aetas habere similitudinem istorum sex dierum, in quibus ea facta sunt que Deum fecisse Scriptura commemorat. Primordia enim generis humani, in quibus ista luce frui coepit, bene comparantur primo diei quo fecit Deus lucem. Hec aetas tanquam infans deputanda est ipsis universi saeculi, quod tanquam unum hominem proportione magnitudinis sue cogitare debemus; quia unusquisque homo cum primo nascitur, et exit ad lucem, primam aetatem agit infans. Hec tenditur ab Adam usque ad Noe generationibus decem. Quasi vespera hujus diei fit diluvium⁴; quia et infans nostra tanquam oblivionis diluvio deletur.

36. 2^a AETAS. Et incipit mane a temporibus Noe secunda aetas tanquam pueritia, et tenditur haec aetas usque ad Abraham: alii generationibus decem. Et bene comparatur secundo diei quo factum est firmamentum inter aquam et aquam; quia et area in qua erat Noe cum suis, firmamentum erat inter aquas inferiores in quibus natabat, et superiores quibus compiebatur. Hec aetas non diluvio deletur, quia et pueritia nostra non obliuione tergitur de memoria. Meminimus enim nos fuisse pueros, infantes autem non meminimus. Hujus vespera est confusio linguarum in eis qui tur-

¹ sic MSS. At editij habent : *Ut quae bona sunt, tunc nullum etiam placeant.*

² MSS. quinque, discernenda est.

³ MSS. septem habent, *septimo diei.*

⁴ MSS. septem, in diluvio.

rem faciebant, et fit mane ab Abraham. Sed nec ista ætas secunda generavit populum Dei, quia nec pueritia apta est ad generandum.

37. 3[°] ETAS. Mane ergo fit ab Abrah., et succedit ætas tercia similis adolescentiae. Et bene comparatur diei tertio, quo ab aquis terra separata est. Ab omnibus enim gentibus, quarum error instabilis et vanis simularorum doctrinis tanquam ventis omnibus mobilis, maris nomine bene significatur; ab hac ergo gentium vanitate et hujus sæculi fluctibus separatus est populus Dei per Abraham, tanquam terra cum apparuit arida, id est, sitiens imbrex coelestem divinorum mandatorum: qui populus unum Deum colendo, tanquam irrigata terra, ut fructus utilles posset afferre, sanctas Scripturas et Prophetias ¹ accepit. Hec enim ætas potuit jam generare populum Deo, quia et tercia ætas, id est adolescentia filios habere jam potest. Et ideo ad Abraham dictum est: *Patrem multarum gentium posui te*², et *angeam te nimis valde, et ponam te in gentes, et reges de te exirent*. Et *ponam testamentum meum inter me et te, et inter semen tuum post te, in generationes eorum in testamentum aeternum*; ut *sim tibi Deus, et semini tuo post te: et dabo tibi et semini tuo post te terram in qua habitat, omnem terram Chanaan in possessionem aeternam, et ero illis Deus* (Gen. xvii, 5-8). Hec ætas porrigitur ab Abraham usque ad David quatuordecim generationibus. Hujus vespera est in populi peccatis, quibus divina mandata præteribant, usque ad malitiam pessimi regis Saül.

38. 4[°] ETAS. Et inde fit mane regnum David. Hac ætas similis juventutis est. Et revera inter omnes ætales regnat juventus, et ipsa est firmum ornamentum ³ omnium ætatum: et ideo bene comparatur quarto diei, quo facia sunt sidera in firmamento celi. Quid enim evidenter significat splendorem regni, quam solis excellentia? Et plebem obtemperantem regno splendor lunæ ostendit, tanquam synagogam ipsam, et stellæ principes ejus, et omnia tanquam in firmamento in regni stabilitate fundata. Hujus quasi vespera est in peccatis regum, quibus illa gens meruit captivari atque servire.

39. 5[°] ETAS. Et fit mane transmigratio in Babyloniam, cum in ea captivitate populus leniter in peregrino otio collocatus est. Et porrigitur hæc ætas usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi, id est quinta ætas, scilicet declinatio a juventute ad senectutem, nondum senectus, sed jam non juvenus: que senioris ætas est, quem Greci πρεσβύτερον vocant. Nam senex apud eos non πρεσβύτερος, sed γέρων dicitur. Et revera sic ista ætas a regni labore inclinata et fracta est in populo Iudeorum, quemadmodum homo a juventute

¹ Regius codex et alii quinque: *Et possit fructus utilles afferre sanctarum scripturarum et prophetarum.*

² In prius vulgatis Am. Er. et Lov. post, posui te, hæc interseruntur: *ante Deum cui credidisti, qui vivificat mortuos, et vocat ea que non sunt, tanquam ea que sunt. Qui contra spem in spem credit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est: Sic erit semen tuum:* que omnia a Ms. absunt.

³ Edidit: *Firmamentum et ornamentum*. At Ms., *firmum ornatum*: atque ex iis nonnulli paulo post habent, et *plebem obtemperantem regi*.

fit senior. Et bene comparatur illi diei quinto, quo facta sunt in aquis animalia, et volatilia cœli, posteaquam illi homines intergentes, tanquam in mari, vivere creperunt, et habere incertam sedem et instabilem, sicut volantes aves. Sed plane erant ibi etiam cœli magni, id est illi magni homines qui magis dominari fluctibus sæculi, quam servire in illa captivitate potuerunt. Non enim ad cultum idolorum aliquo terrore depravati sunt. Ubi sane annū advertendum est quod benedixit Deus illa animalia, dicens, *Crescite et multiplicamini, et inplete aquas maris, et volatilia multiplicentur super terram*: quia revera gens Iudeorum, ex quo dispersa est per gentes, valde multiplicata est. Hujus diei, hoc est hujus ætatis, quasi vespera est multiplicatio peccatorum in populo Iudeorum, quia sic execrati sunt, ut etiam Dominum Iesum Christum non possent agnoscere.

40. 6[°] ETAS. Mane autem fit ex prædicatione Evang. per Dominum nostrum Iesum Christum, et finitur dies quintus: incipit sextus, in quo senectus veteris hominis appetit. Hac enim ætate illud carnale regnum vehementer attritum est, quando et templum dejectum est, et sacrificia ipsa cessaverunt; et nunc ea gens quantum ad regni sui vires attinet, quasi extremam vitam trahit. In ista tamen ætate tanquam in senectute veteris hominis, homo novus nascitur, qui iam spiritualiter vivit. Sexta enim die dictum erat: *Producat terra animam vivam*. Nam quinto die dictum erat: *Producant aquæ, non animam vivam, sed reptilia animalium rievarum*; quoniam corpora sunt reptilia, et adhuc corporali circumcisione et sacrificiis tanquam in mari Gentium populus ille serviebat Legi (a). Iстам vero animam vivam dicit, quia vita jam incipiunt æterna desiderari ¹. Serpentes ergo et pecora que terra producit, gentes significant jam stabiliter Evangelio creditorum. De quibus dicitur in illo vase quod Petro demonstratum est in Actibus Apostolorum: *Macta, et manduca*. Et cum ille immunda dicaret, responsum est ei: *Quia Deus mundat, tu ne immunda dixeris* (Act. x, 15-15). Tunc fit homo ad imaginem et similitudinem Dei, sicut in ista sexta ætate nascitur in carne Dominus noster, de quo dictum est per prophetam, *Et homo est, et quis agnosceret eum?* Et quemadmodum in illo die masculus et femina, sic et in ista ætate Christus et Ecclesia. Et præponitur homo in illo die pecoribus et serpentibus et volatilibus cœli, sicut in ista ætate Christus regit animas obtemperantes sibi, quae ad Ecclesiam ejus, partim de Gentibus, partim de populo Iudeorum venerunt; ut ab eo domarentur atque mansuescerent homines, vel carnali concupiscentie dediti sicut pecora, vel tenebrosa curiositate obscurati quasi serpentes, vel elati superbia quasi aves. Et sicut in illo die pascitur homo et animalia, que cum ipso sunt, herbis seminalibus et lignis fructiferis et herbis viridibus; sic ista ætate spiritualis homo quicunque bonus minister est Christi, et eum bene quantum potest imitatur, cum ipso populo spi-

¹ Sic Ms. At prius vulgati habent: *Quia vitam incipiunt aeternam desiderare.*

(a) I Retract. cap. 40, n. 3.

ritualiter pascitur sanctorum Scripturarum alimentis et lege divina : partim ad concipiendam fecunditatem rationum atque sermonum, tanquam herbis seminalibus; partim ad utilitatem morum conversationis humanae, tanquam lignis fructiferis; partim ad vigorem fidei, spei et charitatis in vitam aeternam, tanquam herbis viridiibus, id est vigentibus, que nullo astu tribulationum possint arescere. Sed spiritualis sic istis alimentis pascitur, ut multa intelligat ; carnalis autem, id est parvulus in Christo, tanquam pecus Dei, ut multa credat quae intelligere nondum potest : tamen eosdem cibos omnes habent.

41. 7^a ETAS. Hujus autem etatis quasi vespera, quae utinam nos non inveniat, si tamen nondum ceperit, illa est de qua Dominus dicit : *Putas cum venies Filius hom., inveniet fidem super terram* (*Luc. xviii, 8*)? Post istam vesperam flet mane, cum ipse Dominus in claritate venturus est : tunc requiescent cum Christo ab omnibus operibus suis ii quibus dictum est, *Estate perfici, sicut Pater vester qui in celis est* (*Math. v, 48*). Tales enim faciunt opera bona valde. Post enim talia opera speranda est requies in die septimo, qui vesperam non habet. Nullo ergo modo verbis dici potest quemadmodum Deus fecerit, et considerit eolum et terram et omnem creaturam quam condidit : sed ista expositio per ordinem dierum sic indicat tanquam historiam rerum factarum, ut predicationem futuron maxime observet.

CAPUT XXIV.—Ætas mundi quare inæquales.

42. Si autem aliquem movet quod in istis etatibus seculi duas ætas primas deus generationibus advertimus explicari, tres autem consequentes singulae quatuordecim generationibus contextuntur, sexta vero ista nullo generationum numero definita est (*Math. i, 1*); facile est videre, etiam in unoquoque homine duas primas ætas, infantiam et pueritiam, corporis sensibus inhærente. Qui sensus corporis quinque sunt, visus, auditus, olfactus, gustus et tactus : quinarius autem numerus duplicatus, quoniam duplex est sexus humanus, unde generationes tales existunt, masculinus et femininus; quinarius ergo, ut dixi, duplicatus denarium numerum facit. Jamvero ab adolescentia et deinceps, ubi ratio jam incipit in homine prævalere, accedit quinque sensibus cognitio et actio, quibus vita regitur et administratur, ut jam septenarius numerus incipiat esse : qui similiter duplicatus, propter duplum sexum, in quatuordecim generationibus eminet et appareat, quas habent tres ætas consequentes, tanquam adolescentis, et juvenis, et senioris. Senectutis vero ætas sicut in nobis nullo statuto annorum tempore definitur, sed post quinque illas ætas quantum quisque vixerit, senectuti deputatur : sic et in ista ætate seculi non apparent generationes, ut etiam occultus sit ultimus dies, quem utiliter Dominus latere oportere demonstravit (*Id. xxiv, 36*).

CAPUT XXV.—Septem dierum altior allegoria.

43. Habet etiam unusquisque nostrum in bonis

operibus et recta via tanquam distinctos istos sex dies, post quos debet quietem sperare. Primo die lucem fidei, quando prius visibilibus credit¹, propter quam fidem Dominus visibiliter apparere dignatus est. Secundo die tanquam firmamentum discipline, quo discernit inter carnalia et spiritualia, sicut inter aquas inferiores et superiores. Tertio die, quo mentem suam ad ferendos bonorum operum fructus, a labe et flucibus tentationum carnalium, tanquam aridam terram a perturbationibus maris secernit, ut jam possit dicere, *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* (*Rom. vii, 25*). Quarto die, quo jam in illo firmamento discipline spirituales intelligentias operatur atque distinguit, videt quæ sit incommutabilis veritas, quæ tanquam sol fulget in anima; et quemadmodum anima ipsius veritatis particeps fiat, et corpori ordinem et pulchritudinem præstet, tanquam luna illuminans noctem; et quemadmodum stellæ omnes, scilicet intelligentiae spirituales, in hujus vite obscuritate tanquam in nocte micent et fulgeant. Quarum rerum notitia fortior effectus incipiat quinto die in actionibus turbulentissimi sæculi, tanquam in aquis maris operari, propter utilitatem fraternalę societatis; et de corporalibus actionibus², que ad ipsum mare pertinent, id est ad hanc vitam, producere animalium vivarum reptilia, id est opera que prosint animali vivi; et celos magnos, id est fortissimas actiones, quibus fluctus seculi dirumpuntur et contempnuntur, et volatilia coeli, id est voces coelestia prædicantes. Sexto autem die producat de terra animam vivam, id est de ipsa stabilitate mentis sue ubi spirituales habeb fructus, id est bonas cogitationes, motus omnes animi sui regat, ut sit in illo anima viva, id est rationi et justitiae serviens, non temeritati atque peccato. Ita fiat etiam homo ad imaginem et similitudinem Dei, masculus et femina, id est intellectus et actio, quorum copulatione spiritualis fetus terram implet, id est carnem subjiciat, et cetera que jam in hominis perfectione superius dicta sunt. In istis autem tanquam diebus vespera est in ipsa perfectione singulorum operum, et mane in inchoatione consequentium. Post istorum quasi sex dierum opera bona valde, speret homo quietem perpetuam, et intelligat quid sit, *Requiet Deus septimo die ab omnibus operibus suis* : quia et ipse in nobis hæc bona operatur, qui ut operemur jubet; et ipse recte requiescere dicitur, quia post hæc omnia opera requiem nobis ipse præstabit. Quomodo enim recte dicitur paterfamilias adficere domum, cum hoc non opere suo faciat, sed eorum quibus servientibus imperat; sic recte dicitur et ab operibus requiescere, cum post perfectionem fabricæ, illis quibus imperabat permittit ut vacent, et jucundio perfrauantur.

¹ Lov., *invisibilibus credit*. Sed melius Erasmus, Regius codex, et alii ss. decem, *risibilibus credit*.

² Vss. tres, *agitationibus*. Pauloque post habent, *fortissimas agitationes*.

LIBER SECUNDUS.

Persequitur expositionem Geneseos ab hoc vers. 4 cap. 2: *Hic liber creature cari et terre, etc.*, usque ad illum quo Adam et Eva de Paraliso ejiciuntur. Ad extreum, Ecclesiæ dogmata cum Manichæorum erroribus contrari.

CAPUT PRIMUM. — Recitatio secundi et tertii capitis Geneseos.

1. Post enumerationem et expositionem dierum septem, interposita est quasi quedam conclusio, et appellatus est liber creature cari et terre, quidquid superius dictum est, cum sit parva pars libri: sed ideo sic meruit vocari, quia universi seculi à Epopeo usque ad finem quasi brevis quedam imago in his diebus septem figurata est. Deinde incipit de homine diligentius narrari. Quae omnis narratio non aperte, sed figurate explicatur, ut exerceat mentes quaternitatem veritatem, et spirituali negotio a negoziis carnalibus avocet. Sic enim se continet: *Hic est liber creature cari et terre, cum factus esset dies quo fecit Deus cœlum et terram, et omnia viridia agri, antequam essent super terram, et omne pabulum nigri, antequam germinaret. Non autem pluerat Deus super terram, nec erat homo quæ operaretur in ea. Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terre. Et tunc finxit Deus hominem de lilo terra, et insufflavit in faciem ejus spiritum vita, et factus est homo in animalium viventem. Et tunc plantavit Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxerat. Et produxit adhuc Deus de terra omne lignum formosum ad aspectum, et bonum ad escam: et lignum vitae plantavit in medio paradisi, et lignum scientie boni et mali. Flumen autem prodibat ex Eden, et irrigabat paradisum: quod inde dividitur in quatuor partes. Nomen uni Phison; hoc est quod circuit totam terram Eritiam, ibi est aurum, aurum autem terra illius optimum¹; ibi est carbunculus et lapis prasius. Et nomen secundi fluminis Gason; hoc circuit totam terram Ethiopiae. Et flumen tertium Tigris; hoc est quod vultus contra Assyrios. Et flumen quartum dicitur Euphrates. Et sumpsisit Dominus Deus hominem quem fecerat, et posuit eum in paradyso, ut operaretur ibi, et custodiret eum. Et præcepit Dominus Deus Adon, dicens: Ex omni ligno quod est in paradyso, edes ad escam; de ligno autem scientie boni et mali non ederis ab eo: quia die enim ederis ab illo, morte morieris. Et dixit Dominus Deus: Non est bonum esse hominem solus, faciens ei adjutorum simile sibi. Et quacunque finxerat Deus ex omni genere pecorum, et ex omni genere bestiarum agri, et ex omni genere volatilium volantium sub cælo, perduxit ea ad Adam, ut videret quid ea vocaret: et quod vocavit ea omnia Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et post hanc vocavit Adam nomina omnium pecorum, et omnium trinum cari, et omnium bestiarum agri; et secundum quod vocavit ea Adam, hoc est nomen eorum usque in hodiernum diem. Ipsi autem Adon nondum fuit adjutorum simile illi. Et immisit Deus soporem in Adam, et abdormitum: et sumpsisit*

¹ Ita MSS. At Am. Fr. et Lov. habent: *ubi aurum nascitur, et aurum terra, etc.*

Deus unum de cōsīs ejus, et impedit locum ejus carni, et formavit Deos costam quam accepit ab Adam in mātierem. Et adduxit illum ad Adam, ut videret quid eum vocaret. Et dixit Adam, *Nec nūc dū ex osib[us] mēs, et curio de carne mēs: h[ic] vocabitis mātrem, quoniam de vīo suo sumpta es²*; et h[ic] erit illi adjutorum. Prōpter hoc relinquit homo patrem et matrem, et adjungetur³ uxori sue; et erunt duo in carne una. Et erant ambo nūli, Adam et mātler ejus, et non cōsumebantur.

2. Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum, qua erant super terram, quas fecerat Dominus Deus. Et dixit serpens ad mulierem: Quare dixi Deus ne ederis ab omni ligno quod est in paradyso? Tu dixit mulier dū serpente: Ex omni ligno quod est in paradyso edemus; a fructu autem ligni quod est in medio paradyssi, dixi Deus ne edamus, sed neque tangamus, ne moriamur. Et dixit serpens mulieri: Non morte moriamini; sciebat enim Deus quia qua die manducueritis ex illo, sapienter oculi vestri, et eritis sicut dei, scientes bonum et malum. Et vidit mulier quila bonum est lignum in escam, et quia bonum est oculis ad videndum et cognoscendum; et sumpsisit fructum de ligno illo, et manducarit, et dedit viro suo; et accepti Adam, et manducavit: et aperti sunt oculi corum, et tunc scierunt quia māli erant; et sumpserunt sibi fructu sibi sicut, et fecerunt sibi succinctoria. Et cum andas ut vocem Domini deambulanter in paradyso ad vesperam, absconderunt se Adam et mulier ejus ab ante faciem Domini Dei⁴, ad illam arborē quae erat in medio paradyso. Et vocavit Dominus Deus Adon, et dixit illi: Adam, ubi es? Et dixit illi: Vocem tuam andrei, Domine, in paradyso, et timui, et abscondi me, quia nūdus sum. Et dixit Dominus Deus: Quis nūnctiavit tibi, quia nudus es, nisi quia ab illa arbore de qua dixerāt tibi ex illa sola non manducare, ex illa manducasti? Et dixit Adam: Mātler quā deditisti mīhi⁵, dedit ut ederem, et manducari. Et dixit Deus mātleri: Quid hoc fecisti? Et dixit mulier: Serpens seduxit me, et manducavi. Et dixit Dominus Deus serpenti: Quia hoc fecisti, maledictus tu ab omni peccore, et omni genere bestiarum. Pectore ei venire repe, et terram manducabis omnibus diebus vita tua. Et inimicitiam ponam inter te et mulierem, et inter semen tuum, et inter semen illius. Ipsa tuum observabilis caput, et tu ejus calcaneum. Et mulieri dixit: Multipliicans multiplicabo dolores tuos, et suspiria tua, et in doloribus partes filios tuos; et ad virtutem tuum conversio tua, et ille cui dominabitur. Et tunc dixit Deus ad

² Omititur sno, in editione Lov., que vox in Vss. Am. et Fr. nec non in greco textu LXX continetur et non andrea antea.

³ Edili, adhærebit; pro quo MSS. habent, adjungetur.

⁴ Am. Fr. et Lov., *Domini nři s.i.* At MSS. *c.reat voce, s.i. — Pro. ab ante faciem, tr. et ven. habeat, a facie; Lov., ante faciem. M.*

⁵ Illi in excusis adduxit sororem, que vox abest a vas.

Adam : Quia audisti vocem mulieris tuæ, et manducasti de ligno de quo præcepérāt tibi, ex illo solo ne ederes, maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis, et in tristitia et gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus viæ tuae. Spinas et tribulos germinabitis tibi, et edes pabulum agri tui. In sudore vultus tui edes panem tuum, dicens revertar in terram, de qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis. Et tunc Adam imposuit nomen uxori sua, Vita; quia mater est omnium virorum. Et tunc fecit Dominus Deus Adæ et mulieri ejus tunicas pelliccas, et induit illos. Et dixit : Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, ad scientiam cognoscendi bonum et malum. Et tunc ne porrigeret manus suam Adam ad arborē vitæ et sumeret sibi inde, et ederet et vivaret in æternum, dimisit eum Dominus Deus de paradiſo suavitatis, ut operaretur terram de qua et sumptus fuerat. Et ejectus foras de paradiſo, moratus est contra paradiſum voluptatis. Et Cherubim et illam flammam framam qua versatur, posuit Deus ad custodiendam viam arboris vitæ.

CAPUT II. — *Genesis ad litteram ubique non potest exponi.*

3. Hæc secreta verborum si non reprehendentes et accusantes, sed querentes et reverentes Manichei malent discutere, non essent utique Manichei; sed darent potentibus, et querentes invenirent, et pulsantibus aperiretur. Plures enim quæstiones in hoc sermone proponunt, qui diligentia pia querunt, quam Isti miseri atque impii : sed hoc interest, quod illi querunt ut inveniant, Isti nihil laborant, nisi non invenire quod querunt. Ille ergo totus sermo primo secundum historiam discutiens est, deinde secundum prophetiam. Secundum historiam facta narrantur, secundum prophetiam futura preannuntiantur. Sane quisquis voluerit omnia qua dicta sunt, secundum litteram accipere, id est non aliter intelligere quam litera sonat, et potuerit evitare blasphemias, et omnia congruentia fidei catholicae prædicare, non solum ei non est invidendum, sed præcipuum multumque laudabilis intellector habendus est. Si autem nullus exitus datur, ut pie et digne Deo que scripta sunt intelligantur, nisi figurate atque in enigmatis proposita ista credamus; habentes auctoritatem apostolicam, a quibus tam multa de libris Veteris Testamenti solvuntur enigmata, modum quem intendimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, querere et pulsare adhortatur (*Matth. vn. 7*) ; ut omnes istas figuræ rerum secundum catholicam fidem, sive que ad historiam, sive que ad prophetiam pertinent, explicemus, non præjudicantes meliori diligentiori que tractati, sive per nos, sive per alios quibus Dominus revelare dignatur.

CAPUT III. — *Viride agri quid designat, vers. 5, cap. 2.*

4. *Factus est ergo dies, quo die fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri, antequam essent super terram¹, et omne pabulum agri. Superioris septem dies numerantur, nunc unus dicitur dies, quo die fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri, et omne pabu-*

lum, cuius dies nomine omne tempus significari bene intelligitur. Fecit enim Deus omne tempus simul cum omnibus creaturis temporalibus, que creatura visibles cœli et terræ nomine significantur. Movere autem nos debet ad querendum, quod cum diem, qui factus est, et cœlum, et terram nominasset² adjectit etiam, viride agri, et omne pabulum. Non enim quando dictum est, In principio fecit Deus cælum et terram, tunc dictum est, factum esse omne viride agri et pabulum : manifeste enim legitur, quod tertio die factum est omne viride et pabulum agri. Quod autem dictum est, In principio fecit Deus cælum et terram, non pertinet ad aliquem dierum ex illis septem diebus. Adhuc enim vel materialm ipsam unde facta sunt omnia, cœli et terra nomine nuncupabat : vel certe prius totam creaturam, cœli et terra nomine proposuerat dicendo, In principio fecit Deus cælum et terram; et postea particulariter per ordinem dierum sicut oportebat, propter prophetiam, quam in primo libro commemoravimus, Dei opera executus exposuit. Quid sibi ergo vult quod nunc nominato cœlo et terra, addidit, viride agri et pabulum, et tacuit cætera tam multa, que sunt in cœlo et in terra, vel etiam in mari; nisi quia viride agri invisibilis creaturam vult intelligi, sicut est anima? Ager enim solet in Scripturis figurate mundos appellari. Nam et ipse Dominus, Ager est hic, inquit, mundus (*Matth. xii. 38*), cum illam parabolam exponeret, ubi Iohannes semini sunt commixta zizania. Viride ergo agri spiritualem atque invisibilem creaturam dicit, propter vigorem vite, et nomine pabuli utique propter vitam bene hoc ipsum interpretamur (*a*).

5. Deinde quod addidit, antequam essent super terram, intelligitur antequam anima peccaret. Terrenis enim cupiditatibus sordida, tanquam super terram nata, vel super terram esse, recte dicitur : ideoque addidit, Nondum enim pluerat Deus supra terram.

CAPUT IV. — *Quid sit, Nondum pluerat super terram, vers. 5.*

Quia et nunc viride agri Deus facit, sed pluendo super terram, id est, facit animas revivescere per verbum suum; sed de nubibus eas irrigat, id est de Scripturis Prophetarum et Apostolorum. Recte autem appellantur nubes, quia verba ista que sonant et percussu aere transunt, addita etiam obscuritate allegoriarum quasi aliqua caligine obducta, velut nubes sunt : que dum tractando exprimuntur, bene intelligentibus tanquam imber veritatis infunduntur. Sed hoc nondum erat antequam anima peccaret; id est, antequam viride agri esset super terram. Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur in ea. Laborantem homini in terra imber de nubibus est necessarius, de quibus nubibus iam dictum est. Post peccatum autem homo laborare cepit in terra, et necessarius habere illas nubes. Ante peccatum vero, cum viride agri et pabulum fecisset Deus, quo nomine invisibilis creaturam significari diximus, irrigabat

¹ Editi : Cum diem quo factum est cælum et terra nominasset. At MSS. magno co-seusse verum : cum diem quia factus est, et cælum et terram non nominasset.

^a I retract. cap. 10, n. 3.

eam fonte interiore, loquens in intellectum ejus : ut non extrinsecus verba exciperet, tanquam ex supradictis nubibus pluviam ; sed fonte suo, hoc est de intimis suis manante veritate, satiaretur.

CAPUT V.— Fons irrigans terram allegorice. Superbia quid sit.

6. **Fons enim ascendebat, inquit, de terra, et irrigabat omnem faciem terræ.** De terra scilicet de qua dicitur : *Spes mea es tu, portio mea in terra viventium* (*Psal. cxli, 6*). Quando autem anima tali fonte irrigabatur, nondum per superbiam projecterat intima sua. *Initium enim superbia hominis apostatare a Deo.* Et quoniam in exteriora per superbiam tumescens coepit non irrigari fonte intimo, bene insultatur illi verbis propheticiis (*a*), et dicitur : *Quid superbii terra et cinis?* *Quonian in vita sua projecit intima sua* (*Ecclesiastes, 14, 9, 10*). Quid est enim superbia aliud, nisi deserto secretario¹ conscientiae foris videri velle quod non est? Et ideo laborans jam in terra necessarium habet pluviam de nubibus, id est doctrinam de humanis verbis, ut etiam hoc modo possit ab illa ariditate revirescere, et iterum fieri viride agri. Sed utinam vel pluviam veritatis de ipsis nubibus libenter excipiatur. Nam propter illam Dominus noster nubium carnis nostræ dignatus assumere, imbre sancti Evangelii largissimum infudit, promittens etiam quod si quis biberit de aqua ejus, rediet ad illum intimum fontem, ut forinsecus non querat pluviam. Dicit enim : *Fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (*Ioan. iv, 14*). Iste, credo, fons ante peccatum ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ, quia interior erat, et nubium non desiderabat auxilium : *Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur in ea.* Cum enim dixisset, *Nondum enim pluerat Deus super terram*, subjecit et causam quare nondum pluerat : quia non erat homo qui operaretur in ea. Tunc autem homo coepit operari in terra, cum post peccatum de beata vita dimissus est, qua in paradiiso fruebatur. Sic enim scriptum est : *Et dimisit eum Dominus Deus de paradiso suavitatis, ut operaretur terram de qua et sumpitus fuerat : unde suo loco requiriemus* (*Infra, cap. 22*). Quod nunc ad hoc commemoravi, ut intelligeremus laboranti homini in terra, id est in peccatorum ariditate constituto, necessarium esse de humanis verbis divinam doctrinam, tanquam de nubibus pluviam. Talis autem scientia destruetur. Videmus enim nunc in enigmate, tanquam in nubilo saginam querentes : tunc autem facie ad faciem (*I Cor. xiii, 8, 12*), quando universa facies terra nostra interiore fonte aquæ salientis irrigabitur. Nam si fontem aliquem hujus visibilis aquæ voluerimus intelligere, de qua dictum est, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*; non est verisimile quod cum tam multi fontes perennes, sive rivo rum, sive fluviorum per universam terram inveniantur, solus ille siccaverit², qui irrigabat omnem faciem terræ.

¹ Editi, secreto. Ms. duodecim, secretario.

² Juxta Er. et Lov., siccaverit. M.

(a) i Retract. cap. 10, n. 3.

CAPUT VI.— Invisibilia quibus vocabulis signantur.

7. Sub his ergo paucis verbis universa creatura nobis insinuata est ante peccatum animæ. Nomine enim cœli et terre universa visibilis creatura significata est; et nomine diei, universum tempus; et nomine viridum et pabuli agri, creatura invisibilis; et nomine fontis ascendentis et irrigantis omnem faciem terræ, inundatio veritatis animam satians ante peccatum. Dies autem iste, cuius nomine universum tempus significari diximus, insinuat nobis non solum visibilem, sed etiam invisibilem creaturam tempus posse sentire: quod de anima nobis manifestatur, quæ tanta varietas affectionum suarum, et ipso lapsu quo misera facia est, et reparatione qua rursus in beatitudinem reddit, tempore mutari posse convincitur. Et ideo non dictum est, *Cum factus esset dies, quo die fecit Deus cœlum et terram, tantum*; quibus nominibus visibilis creatura intimatur: sed additum est etiam, *viride, et pabulum agri*; quo nomine invisibilem creaturam, propter vigorem et vitam, significari diximus, sicuti est anima. Et ita dictum est, *Cum factus esset dies, quo die fecit Deus cœlum et terram, et omne tiride, et pabulum agri*: ut sic intelligeremus non solum visibilem, sed etiam invisibilem creaturam pertinere ad tempus, propter mutabilitatem; quia solus Deus incommutabilis est, qui est ante tempora.

CAPUT VII.— Linus quid habeat mysterii.

8. Nunc videamus post universæ creatura insinuationem tam visibilis quam invisibilis, et universæ beneficium divini fontis erga invisibilem creaturam, quid de homine specialiter intimetur, quod ad nos maxime pertinet. Primo enim quod de limo terra Deus hominem fixit, solet habere questionem qualis ille limus fuerit, vel quæ materia nomine limi significata sit. Illi autem inimici veterum Librorum, omnia carnaliter intuentes, et propterea semper errantes, etiam hoc reprehendere mordaciter solent, quod de limo Deus hominem fixit. Dicunt enim : Quare de limo fecit Deus hominem? an desinerat ei melior et celestis materia, unde hominem facret, ut de lata terrena tam fragile mortaleisque formaret? Non intelligentes primo quam multis significacionibus vel terra vel aqua in Scripturis ponatur: limus enim aquæ et terræ commixtio est. Dicimus enim tabidum et fragile et morti destinatum corpus humanum post peccatum esse coepisse. Non enim in nostro corpore isti exhorrescant nisi mortalitatem, quam damnatione meruius. Quid autem mirum, aut difficile Deo, etiam si de limo istius terræ hominem fecit, tale tam corpus ejus efficeret, quod corruptioni non subjaceret, si homo præceptum Dei custodius peccare nonoluisset! Si enim speciem cœli ipsius de nihilo, vel de informi materia dicimus factam, quia omnipotentem artificem credimus; quid mirum si corpus, quod de limo qualicumque factum est, potuit ab omnipotenti artifice taliter fieri, ut nulla molestia, nulla indigentia crucisret hominem ante peccatum, et nulla corruptione tabesceret?

9. Itaque superflue queritur unde hominis corpus Deus fecerit; si tamen nunc de corporis formatione

dicitur. Sic enim nonnullos nostros intelligere accepi, qui dicunt, posteaquam dictum est, *Finxit Deus hominem de limo terra*; propterea non additum, Ad imaginem et similitudinem suam, quoniam nunc de corporis formatione dicitur. Tunc autem homo interior significabatur, quando dictum est: *Fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei* (a). Sed etiam si nunc quoque hominem ex corpore et anima factum intelligamus, ut non alicius novi operis inchoatio, sed superius breviter insinuati diligentior retractatio isto sermone explicetur; si ergo, ut dixi, hominem hoc loco ex corpore et anima factum intelligamus, non absurde ipsa commixtione limi nomen accepit. Sicut enim aqua terram colligit, et conglutinat, et continet, quando ejus commixtione limus ejus efficitur; sic anima corporis materiam vivificando in unitatem concordem conformat, et non permittit labi et resolvi.

CAPUT VIII. — *Insufflatio spiritus quid. Quid in Scripturis dicitur spiritus hominis.*

10. Quod autem scriptum est, *Et insufflavit in eum spiritum vitæ, et factus est homo in animam viventem*: si adhuc corpus solum erat, animam adjunctum corpori hoc loco intelligere debemus; sive quæ jam facta erat, sed tanquam in ore Dei erat, id est in ejus veritate vel sapientia, unde tamen non recessit quasi locis separata, quando insufflata est; non enim Deus loco continetur, sed ubique præsens est: sive tunc anima facta est, quando in illud sūgmentum Deus insufflavit spiritum vitæ, ut illa insufflatio ipsam operationem Dei significet, qua fecit animam in homine Spiritu potentia sua. Si autem homo ille qui factus erat, jam corpus et anima erat; ipsi animæ sensus est additus ista insufflatione, cum factus est homo in animam viventem: non quia illa insufflatio conversa est in animam viventem, sed operata est in animam viventem. Nondum tamen spiritualem hominem debemus intelligere, qui factus est in animam viventem, sed adhuc animalem. Tunc enim spiritualis effectus est, cum in paradiſo, hoc est in beata vita constitutus, præcepit etiam perfectionis acceperit, ut verbo Dei consummaretur. Itaque postquam peccavit, recedens a præcepto Dei, et dimissus est de paradiſo, in hoc remansit ut animalis esset. Et ideo animalem hominem prius agimus omnes (b), qui de illo post peccatum nati sumus, donec assequamur spiritualem Adam, id est Dominum nostrum Jesum Christum, qui peccatum non fecit (I Petr. ii, 22); et ab illo recreati et vivificati, restituamur in paradiſum, ubi latro ille cum ipso eo die meruit esse, quo vitam istam finivit (Luc. xxiii, 43). Sic enim Apostolus dicit: *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, sicut scriptum est: Factus est primus Adam in animam viventem, nō visimus Adam in spiritum vivificantem* (I Cor. xv, 44-46).

11. Sic ergo debemus intelligere hunc locum, ut plerique codices, commixtio. Pratensis vs., commixtio.

(a) Sic intelligent Tertullianus lib. de Resurrect. carnis, cap. 5, et Hilarius in psal. cxviii.

(b) I retract. cap. 10, n. 3.

SANGT. AUGUST. III.

non quia dictum est, *Insufflavit in eum spiritum vitæ, et factus est homo in animam viventem*, credamus illam veluti partem naturæ Dei in animam hominum fuisse conversam, et cogamur dicere naturam Dei esse mutabilem: in quo errore maxime istos Manicheos veritas premit. Sicut enim est mater omnium hereticorum superbia, ausi sunt dicere quod natura Dei sit anima. Et hinc urgentur a nobis, cum eis dicimus, Ergo natura Dei errat et misera est, et vitiorum labe corruptitur et peccat; aut etiam, ut vos dicitis, naturæ contraria sordibus inquinatur: et cetera talia quæ de natura Dei nefas est credere. Nam factam esse animam ab omnipotente Deo, et ideo non illam esse partem Dei vel naturam Dei, manifeste alio loco scriptum est, dicente propheta, *Et qui finxit spiritum omnibus, ipse fecit omnia* (Psal. xxxii, 15): et alio loco, *Qui finxit spiritum hominis in ipso* (Zach. xii, 1). Ergo factum esse spiritum hominis, manifeste his testimoniis approbatur. Spiritus autem hominis in Scripturis dicitur ipsius animæ potentia rationalis, quæ distat a pecoribus, et eis naturæ lege dominatur. De quo dicit Apostolus: *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est* (I Cor. ii, 11). Non forte si probaretur his testimoniis animam factam esse, non decessent qui dicere spiritum hominis non esse factum, et ipsum arbitrarentur esse naturam Dei, et in ipsum dicerent partem Dei esse conversam, cum illa insufflatio Dei facta est. Quod sana doctrina similiter respuit, quia et ipse spiritus hominis cum aliquando errat, et aliquando prudenter sapit, mutabilem se esse clamat: quod nullo modo de natura Dei fas est credere. Non autem potest majus signum esse superbiæ, quam ut dicat se humana anima hoc esse quod Deus est, cum adhuc sub tantis vitiorum et miseriarum molibus gemat.

CAPUT IX. — *Paradisi deliciae quid allegorice.*

12. Nunc jam videamus ipsam beatitudinem hominis, quæ paradisi nomine significatur: nam quoniam in nemoribus deliciosa quies hominum esse solet, et corporeis sensibus nostris de oriente lumen oritur, cœlumque consurgit, quod superioris corpus est nostro corpore atque excellens; propterea his verbis etiam spirituales deliciae, quas habet beata vita, figurare explicantur, et ad orientem paradiſus plantatur. Intelligamus autem nostra gaudia spiritualia significare omne lignum formosum ad aspectum intelligentie, et bonum ad escam quæ non corruptitur, quæ beatae animæ pascuntur: nam et Dominus dicit, *Operamini escam que non corruptitur* (Joan. vi, 27); ut est omnis ratio, quæ cibus est animæ. Ad orientem, lucem sapientiae in Eden, id est in deliciis immortalibus et intelligibilibus. Nam deliciae, vel voluptas, vel epulum hoc verbo significari dicitur, si ex hebræo in latinum interpretetur. Positum est autem sic sine interpretatione, ut aliquem locum significare videatur, magisque figuratam faciat locutionem. Productum autem ex terra omne illud lignum accipimus omne illud gau-

¹ Lov., si non probaretur. At Am. Fr. et MSS. quatuordecim, e quibus regius codex optime note, negatione carent.

(Sept.)

dium spirituale; id est, supereminere terrae, et non involvi atque obrui terrenarum cupiditatum implacamentis. Lignum autem vite plantatum in medio paradisi, sapientiam illam significat, qua oportet ut intelligat anima, in meditatio quodam rerum se esse ordinatam, ut quamvis subjectam sibi habeat omnem naturam corpoream, supra se tamen esse intelligat naturam Dei; et neque in dexteram declinet, sibi arrogando quod non est; neque ad sinistram, per negligentiam contempnendo quod est; et hoc est lignum vite plantatum in medio paradisi. Ligno autem scientia boni et mali, ipsa item medietas anime et ordinata integritas significatur: nam et ipsum lignum in medio paradisi plantatum est; et ideo lignum dignoscitur boni et mali dicuntur, quia si anima qua debet in ea que anteriora sunt se extendere, id est in Deum, et ea que posteriora sunt obliisci (*Philipp.* iii, 13), id est corporas voluptates, ad seipsum desertu Deo conversa fuerit, et sua potentia tanquam sine Deo frui voluerit, intumescit superbia, quod est initium omnis peccati. Et cum hoc ejus peccatum pena fuerit consecuta, experiencinge discit quid intersit inter bonum quod deseruit, et malum in quod cecidit. Et hoc ei erit gustasse de fructu arboris dignoscentiae boni et mali. Precipiunt ergo illi ut de omni ligno quod est in paradiso edat, ex ligno autem in quo est dignoscentia boni et mali non edat; id est, non sic ex fructu, ut ipsam ordinatam integratatem naturae suae, quasi manducando violet aliquae corrumpat.

CAPUT X. — *Flumina quatuor quid notent.*

13. Flumen autem quod procedebat ex Eden, id est ex deliciis et voluptate et puluis, quod flumen a propheta significatur in *Psalmis*, cum dicit, *Torrente voluptatis tuae potabis eos* (*Psal.* xxxv, 9); hoc est enim *Eden*, quod latine *voluptas* dicitur: dividitur in quatuor partes, et quatuor virtutes significat, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, justitiam. Dicitur autem *Phison* ipse esse *Ganges*, Geom autem *Nilus*, quod etiam in *Jeremias* propheta animadverbi potest: nunc alii nominibus appellantur. Sicut nunc *Tiberis* dicitur *fluvius*, qui prius *Albula* dicebatur. *Tigris* vero et *Euphrates* etiam nunc eadem nominantur: quibus famae nominibus virtutes, ut dixi, spiritualiter significantur: quod etiam ipsorum nominum interpretatio docet, si quis hebreum lingua vel syram consideret. Sicut *Jerusalem* quamvis sit visibilis et terrenus locus, significat tamen civitatem pacis spiritualiter: et *Sion* quamvis sit mens in terra, speculacionem tamen significat: et hoc nomen in Scripturarum allegoriis ad spiritualia intelligenda sepe transferat: et ille qui descendebat ab *Jerusalem* in *Jericho*, sicut Dominus dicit, et in via vulneratos, sancius et semivires relictus est a latronibus (*Lxx.* x, 20), utique locos istos terrarum, quamvis secundum historiam in terra inventantur, spiritualiter cogit intelligi.

14. Prudentia ergo, qua significat ipsam contemplationem veritatis ab omni ore humano alienam, quia est ineffabilis, quam si eloqui velis, parturis eam po-

tius quam paris, quia ibi audivis et Apostolus ineffabilia verba que non licet homini loqui (*II Cor.* xii, 4): hoc ergo prudentia terram circumlit, que habet aurum, et carbunculum, et lapidem prasinum, id est disciplinam vivendi, que ab omnibus terrae sordibus, quasi decocta nitescit, sicut aurum optimum; et veritatem, quam nulla falsitas vincit⁴, sicut carbunculi fulgor nocte non vincitur; et vitam eternam, que viriditatem lapidis prasinum significatur, propter vigorum qui non arcessit. Fluvius autem ille qui circumlit terram *Aethiopiam* multum calidam atque fervorem, significat fortitudinem calore actionis alacrem sive impigram. Tertius autem *Tigris* vadit contra *Assyrios*, et significat temperantiam, que resistit libidini, mulier adversanti consiliis prudentiae: unde plerumque in Scripturis *Assyrii* adversariorum loco ponuntur. Quartus fluvius non dictum est contra quid vadat, sed quia terram circumlit: justitia enim ad omnes partes anime pertinet, quia ipsa ordo et sequitas anime est, qua sibi ista tria concorditer copulantur: prima, prudentia; secundo, fortitudo; tertia, temperantia; et in ista tota copulatione atque ordinatione justitia⁵.

CAPUT XI. — *Opera hominis in paradiso: mulier in adjutorium facta.*

15. Quod autem ita constitutus est homo in paradiso, ut operaretur et custodiret; operatio illa laudabilior laboriosa non erat. Alia est namque in paradiso operatio, et alia in terra, que post peccatum damnatus est. Ex eo autem quod additum est, et custodire; significatum est qualis illa operatio era. Namque in tranquillitate beatae vita, ubi mors non esset, omnis opera est custodiare quod tares. Accipit etiam preceptum, de quo superioris jam tractavimus (*Supra*, c. 9). Quod preceptum, quamvis sie concludatur, ut non ad unum loquatur; sic enim dicit, *Quo die autem manducaveritis, mortis moriemini*; incipit exponi quomodo sit facta femina: et facta dicunt in adjutorium viri, et copulatione spirituali spirituales fetus edetur, id est bona opera divinitus laudis; dum ille regit, haec obtemperat; ille a sapientia regular, haec a vita. Caput enim viri Christus, et caput mulieris vir (*I Cor.* xi, 5). Ideoque dicitur: *Non est bonus solus dominus vestre*. Adhuc enim erat⁶, quod fieret, ut non solus anima corpori dominaretur, quia corpus servilem locum obtinet, sed etiam virilis ratio subjungat sibi animalem partem suam, per quod adjutorium imperaret corpori. Ad bujus rei exemplum femina facta est, quam rerum ordo subjungat viro; ut quod in duabus hominibus evidenter apparat, id est in masculo et feminina, etiam in uno homine considerari possit: ut appetitum anime, per quem de membris corporis operatur, habeat mens interior tanquam virilis ratio subjungatum, et iusta lege modum imponat adjutorio suo, sicut vir debet feminam regere, nec eam pernici-

⁴ Editi: *Sicut aurum optimum et verum quod nulla falsitas vincit*. At MSS. melioris notae: *sicut aurum optimum*; et *reliquet*, etc.; que lectio planior est.

⁵ Editi sic habent: *tique ordinatione perficiunt justitiam*. MSS. vero, *atque ordinatione justitia*. Supple, consistit.

⁶ Ita melioris notae MSS. cum Am. et Er., ubi lov. habet ad hoc enim erat.

tere dominari in virum ; quod ubi contingit, perversa et misera domus est.'

46. Primo ergo demonstravit Deus homini quanto melius esset pecoribus, et omnibus irrationalibus animalibus : et hoc significat quod dictum est, adducta esse ad illum omnia animantia, ut videret quid ea vocaret, et eis nomina imponeret. Ex hoc enim apparet ipsa ratione hominem melioram esse quam pecora, quod distinguere et nominativam ea discernere, nonnisi ratio potest, que de ipsis judicat. Sed haec facilis ratio est ; cito enim homo intelligit se meliorum esse pecoribus : illa est difficilis ratio, qua intelligit in seipso aliud esse rationale quod rogat, aliud animal quod regitur.

CAPUT XIII. — Sopito Ada juncta Eva. Quid sibi velit.

Et quoniam haec secretiore sapientia videt, ipsam visionem secretam nomine soporis significari arbitror, quem immisit Deus in Adam, quando ei mulier facta est. Ut enim hoc videatur, non est opus oculis istis corporis, sed quanto quisque ab ipsis visibilibus rebus in interiori intelligentia secesserit (hoc est autem quasi obdormiscere), tanto melius et sincerius illud videt. Ipsa enim cognitione, qua intelligitur in nobis aliud esse quod ratione dominetur, aliud quod rationi obtemperet ; ipsa ergo cognitione veluti effectio mulieris est de costa viri, propter conjunctionem significantiam. Deinde, ut quisque huic suae parti recte dominetur, et fiat quasi conjugalis in seipso, ut caro non concupiscat adversus spiritum, sed spiritu subjungatur, id est concupiscentia carnalis non aduersetur rationi, sed potius obtemperando desinat esse carnalis, opus habet perfecta sapientia. Cujus contemplatio quia interior est et secretior, et ab omni sensu corporis remotissima, convenienter etiam ista soporis nomine intelligi potest. Tunc enim ordinatissime caput mulieris vir est, cum caput viri est Christus, qui ¹ Sapientia est Dei.

47. Sane in locum illius coste carnem adimplavit, ut hoc nomine insinuaret dilectionis affectus, quo diligit unusquisque animam suam, et non est durus ut eam contemnatur ; quod diligit quisque cui praest. Non enim sic nominata est caro isto loco, ut carnalem concupiscentiam significet ; sed isto modo potius quo propheta dicit auferri populo eorum lapideum, et dari cor carneum (*Ezech. xi, 19*). Hoc modo enim dicit etiam Apostolus : *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (*II Cor. iii, 3*). Aliud est quippe propria locutione, aliud figurata, qualis ista est quam tractamus modo. Quapropter etsi visibili semper secundum historiam de corpore viri primo facta est a Domino Deo, non utique sine causa ita facta est, nisi ut aliquod secretum intiparetur. Num enim aut limus deficit unde femina formaretur ? aut, si yellet Dominus, homini vigilanti costam sine dolore detrahendo non posset ? Sive ergo ista figurata dicta sint, sive etiam figurata facta sint, non frustra hoc modo dicta yel facta sunt ; sed sunt plane mysteria et sacramenta,

sive hoc modo quo tenitas nostra conatur, tive aliquo alio meliore, secundum sanam tamen fidem sunt interpretanda et intelligenda.

CAPUT XIII. — Spirituale conjugium in homine.

48. Vocavit ergo mulierem suam vir, Iacobum potius inferiorem, et dixit : *Hoc nunc es de ossibus meis, et caro de carne mea. Os de ossibus, fortassis propter fortitudinem ; et caro de carne, propter temperantiam.* Haec namque duae virtutes ad inferiorem animi partem, quam prudentia rationalis regit, docentur pertinere. Quod autem dictum est, *Hoc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est* ; ista origo pomini, et interpretatione in lingua latina non appetat. Quid enim simile habeat mulieris nomen ad viri pomem, non inventur. Sed in hebreo locutione dicitur sic sonare, quasi dictum sit : *Hoc vocabitur virago, quoniam de viro suo sumpta est.* Nam virago vel virgo potius habet aliquam similitudinem cum viri nomine ; mulier autem non habet : sed hoc, ut dixi, lingue diversitas facit.

49. Quod autem additum est, *Relinquet homo patrem et matrem, et adhaerabit uxori sua* ; et erunt duo in carne una, quamodo referatur ad historiam non invenio, nisi quod plerunque in genere humano ista contingunt ; sed tota prophetia est, cuius Apostolus meminit, dicens : *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerabit uxori sua* ; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v, 31, 32*). Quod manichei si non cacci legerent, qui per Epistolam apostolicas multos decipiunt, intelligerent quomodo accipiendo sint Veteris Testamenti Scripturae, nec iam sacrilega voce auderent accusare quod nesciunt. Quod autem nudi erant Adam et mulier eius, et non confundebantur, simplicitatem anime castitatemque significat. Nam et Apostolus ita dicit : *Aptati vos yel viro virginem castam exhibere Christo : tempore autem ne sicut serpens Eram scelitus persuicia sua, ita corrumperunt mentes vestras a simplicitate et castitate, quia est in Christo* (*II Cor. xi, 2, 3*).

CAPUT XIV. — Serpens diabolus, Eva affectus.

50. Serpens autem significat diabolum, qui sane non erat simplex. Quod enim dicitur sapientior omnibus bestiis, figurate insinuatur ejus versutia. Non autem dictum est quod in paradyso erat serpens, sed erat serpens inter bestias quas fecit Deus. Paradyson namque beatam vitam, ut superius dixi, significat (*Supra, cap. 9*) , in qua jam non erat serpens, quia jam diabolus erat ; et de sua bestiitudine ceciderat, quia in veritate non stetit. Nec mirandum est quomodo mulieri loqui potuerit, cum illa esset in paradyso, et ille non esset ; non enim aut illa secundum locum erat in paradyso, sed potius secundum beatitudinis affectum : aut etiam si locus est talis qui paradyson vocetur, in quo corporaliter Adam et mulier habitabant, etiam diaboli accessum corporaliter intelligere debemus ? Non utique, sed spiritualiter, sicut Apostolus dicit, *Secundum principem potestatis aeris, spiritus qui*

¹ Sequiturur Fr. Ven. et Loy. B., quod. M.

nunc operatur in filii diffidentiae (Ephes. ii, 2). Numquid ergo visibiliter eis appareat, aut quasi corporeis locis accedit ad eos in quibus operatur? Non utique, sed miris modis per cogitationes suggestit quidquid potest. Quibus suggestionibus resistunt, qui vere dicunt, quod item dicit Apostolus: *Non enim ignoramus astutias ejus (II Cor. ii, 11).* Quomodo enim accessit ad Iudam, quando ei persuasit ut Dominum tradiceret? numquid in locis, aut per hos oculos ei visus est? Sed utique, ut dictum est, intravit in cor ejus (Luc. xxii, 3). Repellit autem illum homo, si paradisum custodiat. Posuit enim Deus hominem in paradyso, ut operetur et custodiret: quia sic de Ecclesia¹ dicitur in Canticis cantorum, *Hortus conclusus, fons signatus* (Cont. iv, 12); quo utique non admittitur perversitas ille persuasor. Sed tamen per mulierem decipit: non enim etiam ratio nostra deduci ad consensionem peccati potest, nisi cum delectatio mota fuerit in illa parte animi, que debet obtemperare rationi tanquam rectori viro.

21. Etiam nunc in unoquoque nostrum nihil aliud agitur, cum ad peccatum quisque delabitur, quam tunc actum est in illis tribus, serpente, muliere, et viro. Nam primo fit suggestio sive per cogitationem, sive per sensus corporis, vel videndo, vel tangendo, vel audiendo, vel gustando, vel olfacciendo: que suggestio cum facta fuerit, si cupiditas nostra non movebitur ad peccandum, excludetur serpentis astutia; si autem mota fuerit, quasi mulieri jam persuasum erit. Sed aliquando ratio viriliter etiaca commotam cupiditatem refrenat atque compescit. Quod cum sit, non labimur in peccatum, sed cum aliquanta luctatione coronamur. Si autem ratio consentiat, et quod libido commoverit, faciendum esse decernat, ab omni vita beata tanquam de paradyso expellitur homo. Jam enim peccatum imputatur, etiam non subsequatur factum; quoniam rea tenetur in consensione conscientia.

CAPUT XV. — *Tentatio quomodo dejicit.*

22. Quo autem modo serpens ille peccatum persuaserit, diligenter considerandum est; pertinet enim maxime ad nostram salutem: nam ideo haec scripta sunt ut jam talia caveamus. Nam cum interrogata mulier respondisset quid eis praeceptum esset; ait ille: *Non morte moriemini: sciebat enim Deus quoniam qua die manducaveritis ex illo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dei, scientes bonum et malum.* Videmus his verbis per superbiam peccatum esse persuasum: ad hoc enim valet quod dictum est, *Eritis sicut dei.* Sicut etiam hoc quod dictum est, *Sciebat enim Deus quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi vestri,* quid hic intelligitur, nisi persuasum esse ut sub Deo esse nollent, sed in sua potestate potius sine Domino, ut legem ejus non observarent, quasi invidentes sibi ne se ipsi regerent, non indigentes illius interno lumine, sed utentes propria providentia, quasi oculis suis, ad dignoscendum bonum et malum, quod ille prohibuisset? Hoc est ergo quod persuasum est, ut

suam potestatem nimis amarent, et cum Deo esse pares vellent, illa medietate, per quam Deo subjecti erant, et corpora subjects habebant, tanquam fructu arboris constituta in medio paradyso, male uterentur, id est contra legem Dei; atque ita quod acceperant amitterent, dum id quod non acceperant, usurpare voluerint. Non enim accepit hominis natura, ut per suam potestatem Deo non regente beata sit; quia nullo regente, per suam potestatem beatus esse solus Deus potest.

23. *Et vidit, inquit, mulier quia bonum est lignum ad escam; et quia bonum est oculus ad videndum, et cognoscendum.* Quomodo videbat, si clausi erant oculi? Sed hoc dictum est, ut intelligeremus eos oculos esse apertos, posteaquam de fructu illo acceperunt, quibus se nudos videbant, et displicebant sibi, id est oculos astutiae, quibus simplicitas displicet. Cum enim quisque ecclerit ab illa intima et secretissima luce veritatis, nihil est unde velit placere superbia, nisi fraudulentis simulationibus. Hinc enim et hypocrisis nascitur, in qua multum sibi videntur cordati, qui potuerint fallere et decipere quem voluerint. Dedit enim mulier viro suo, et manducaverunt, et aperte sunt oculi eorum, de quibus jam dictum est; et tunc viderunt quod nudi essent, sed oculis perversis, quibus illa simplicitas que nuditatis nomine significata est, erubescere videbatur. Itaque ut jam non essent simplices, fecerunt de foliis sici sibi succinctoria, tanquam tegentes pudenda sua, id est occultantes simplicitatem, de qua jam erubescerat astuta superbia. Folia vero sici pruritum quedam significant, si hoc bene in rebus incorporeis dicitur, quem miris modis animus patitur cupiditate, et delectatione mentiendi. Unde etiam latine salsi dicuntur, qui jocari amant. In jocis autem utique simulatio principatum tenet.

CAPUT XVI. — *Absconsio, ambulatio, percontatio quid signent.*

24. Itaque cum deambularet Deus in paradyso ad vesperam, id est cum ad eos jam judicandos veniret, adhuc ante ponam eorum, deambulabat in paradyso, id est, quasi movebatur in eis presentia Dei, quando jam ipsi stabiles in ejus praecepto non erant; et bene ad vesperam, id est cum jam ab eis sol occideret, id est auferretur ab eis lux illa interior veritatis: audierunt vocem ejus, et absconderunt se a conspectu ejus. Quis se abscondit a conspectu Dei, nisi qui deserti ipso incipit jam amare quod suum est? Jam enim habebant cooperientia mendacii: qui autem loquitur mendacium, de suo loquitur (Joan. viii, 44). Et ideo ad arborem se dicuntur abscondere, que erat in medio paradisi, id est ad seipsum, qui in medio rerum infra Deum et supra corpora ordinati erant. Ergo ad seipsum absconderunt se, ut conturbarentur miseri erroribus, relatio lumine veritatis, quod ipsi non erant. Particeps enim veritatis potest esse anima humana: ipsa autem veritas Deus est incommutabilis supra illam. Ab ea ergo veritate quisquis aversus est, et ad seipsum conversus, et non de rectore atque illustratore Deo, sed de suis motibus quasi liberis exsultat, tenebratur mendacio: quoniam qui loquitur mendacium, de suo

¹ In Ep. Ven. Lov., sic et Ecclesie. M.

² Lov. hic et infra, scit. M.

loquitur; atque ita turbatur, et vocem illam prophete manifestat, qua dictum est, *Ad me ipsum anima mea turbata est* (*Psal. xli*, 7). Itaque jam interrogatur Adam, non Deo nesciente ubi esset, sed cogente ad confessionem peccati: non enim et Dominus Jesus Christus tam multa quæ interrogabat, nesciebat. Respondit autem, voce ejus audita, abscondisse se, quoniam nudus esset. Jam miserrimo errore respondit, quasi Deo posset displicere nudus, sicut eum ipse fecerat. Est autem hoc erroris proprium, ut quod cuicunque displicet, hoc etiam Deo displicere arbitretur. Illud autem sublimiter intelligendum est quod Dominus ait: *Quis munitavit tibi quod nudus eses, nisi quia ab illa arbore de qua dixeram tibi, ex illa sola ne manducares, ex illa manducasti?* Nudus enim erat a simulatione, sed vestebar luce divina. Unde aversus et ad seipsum conversus, quod significat de illa arbore manducasse, nuditatem suam vidit, et displicuit sibi ex eo quod non habebat aliquid proprium.

CAPUT XVII. — *Rejectio culpæ et serpentis pœna.*

25. Deinde jam more superbiæ in se non accusat quod consensit mulieri, sed in mulierem refundit culpam suam; et sic subtiliter quasi de astutia quam miser conceperat, voluit ad ipsum Deum pertinere quod peccavit. Non enim ait, *Mulier dedit mihi;* sed addidit dicens, *Mulier quam dedisti mihi.* Nihil est autem tam familiare peccantibus, quam tribuere Deo velle undecumque accusantur: et hoc de illa vena superbie, ut quoniam sic-homo peccavit cum vult esse per Deo, id est liber esse ab ejus dominio, sicut ille ab omni dominio liber est, quoniam ipse est Dominus omnium; quoniam in majestate par illi esse non potuit, jam lapsus et jacens in peccato suo, parem sibi eum facere conetur. Vel potius illum vult ostendere peccasse, se autem esse innocentem. Et mulier interrogata refert culpam in serpente: quasi aut ille sic accepatur uxorem ut ei obtemperaret, et non potius ut ipsam sibi obtemperare ficeret; aut illa non poterat Dei præceptum potius custodiare, quam verba serpentis admittere.

26. Jam serpens non interrogatur, sed prior exceptit pœnam, quia nec confiteri peccatum potest, nec habet omnino unde se excusat. Non autem nunc ea damnatio diaboli dicitur, qua ultime judicio reservatur, de qua loquitur Dominus cum dicit, *Ite in ignem aeternum, qui preparatus est diabolo et angelis ejus* (*Math. xxv*, 41); sed ea pœna ejus dicitur, quia nobis cavadens est. Pœna enim ejus est, ut in potestate habeat eos qui Dei præcepta contemnunt. Hoc enim explicatur his verbis, quibus in eum profertur sententia: et inde major pœna est, quia de hac tam infelici potestate latatur, qui solebat antequam caderet, de sublimi veritate gaudere in qua non stetit. Et ideo illi etiam pecora preponuntur, non in potestate, sed in conservatione¹ nature suæ: quia pecora non amiserunt beatitudinem aliquam coelestem, quam nunquam

habuerunt, sed in sua natura quam acceperunt per agunt vitam. Dicitur ergo huic: *Pectore et ventre repes.* Quod quidem et in colubro animadvertisit, et ex illo animante visibili ad hunc invisibilem inimicum nostrum locutio figuratur. Nomine enim pectoris, significatur superbia, quia ibi dominatur impetus animi: nomine autem ventris, significatur carnale desiderium, quia haec pars mollior sentitur in corpore. Et quia his rebus ille serpit ad eos quos vult decipere; propterea dictum est, *Pectore et ventre repes.*

CAPUT XVIII. — *Serpentis cum Eva inimicitia.*

27. *Et terram, inquit, manducabis omnibus diebus vita tua:* id est omnibus diebus quibus agis hanc protestem, ante illam ultimam pœnam judicij; haec enim vita ejus videtur, de qua gaudet atque gloriatur. Terram ergo manducabis, duobus modis intelligi potest: vel ad te pertinebunt, quos terrena cupiditate deceperis, id est peccatores, qui terra nomine significantur; vel certe genus tertium tentationis his verbis figuratur, quod est curiositas. Terram enim qui manducat, profunda et tenebrosa penetrat, et tamen temporalia atque terrena.

28. Non autem inimicitiae ponuntur inter ipsum et virum, sed inter ipsum et mulierem. Numquid quia viros non decipit et tentat? Sed manifestum est quod decipit. An quia ipsum Adam non decepit, sed mulierem ejus? Sed numquid propterea non est inimicus ejus, ad quem pervenit per mulierem suam illa deceptio, maxime quia de futuro jam dicitur, *Inimicitias ponam inter te et mulierem?* Si autem quod non deinceps decepit Adam, nec ipsam Eam deinceps decepit. Quare ergo ita dicitur, nisi quia hic manifeste ostenditur non posse nos à diabolo tentari, nisi per illam animalem partem, que quasi mulieris imaginem vel exemplum in uno ipso homine ostendit, de qua superior jam multa diximus? Quod autem etiam inter semen diaboli, et semen mulieris ponuntur inimicitiae, significatur semine diaboli perversa suggestio; semine autem mulieris, fructus boni operis, quo perverse suggestioni resistit. Et ideo observat ipse plantam mulieris, ut si quando in illicita labitur delectatio², tunc illam capiat: et illa observat caput ejus, ut eum in ipso initio male suasionis excludat.

CAPUT XIX. — *De pœni mulieri inflictis.*

29. Jam de pœna mulieris nulla questio est: manifeste enim multiplicatos dolores habet, atque suspiria in hujus vite calamitatibus; et quod in doloribus pariat filios, quamvis et in ista visibili muliere compleatur, tamen ad illam secretiorem consideratio revocanda est. Nam et in pecoribus feminae cum dolore pariunt filios, et haec est in illis mortalitatis conditio potius quam pœna peccati. Potest ergo fieri ut etiam in feminis hominibus mortalium corporum sit ista conditio. Sed hoc est magnum supplicium, quod ad istam corporum mortalitatem ex illa immortalitate venerunt. Verumtamen magnum sacramentum

¹ Editi Am. Er. et duo MSS., *conversione.* Lov., aliquot stiam suffragantibus MSS., *conversione.* Sed melius Regius codex aliisque duo, *conversione.*

² MSS. non pauci habent: *Si quando illicita elabitur celestio.*

est hujus sententia, quod nulla abstinentia fit a voluntate carni, que non habeat in exordio dolore, donec in meliorem partem consuetudine flectatur. Quod cum provenierit, quasi natus est filius, id est ad bonum opus paratus est affectus per consuetudinem bonam. Que consuetudo ut nasceretur, cum dolore reluctatum est consuetudini mala. Nam et illud quod post partum dictum est, *Eri tibi conversio ad virum tuum, et ipse tu dominabitur*; nonne multa ac proprie tamen mulieres absentibus viris suis patiunt, et post partum se ad illos non convertunt? Que autem superbis sunt mulieres, et dominantur viris, numquid post partum tarent hoc vitio, ut viri eorum dominentur? Imo quasi dignitatem sibi additum credunt, quod matres sunt, et plerumque superiores existunt. Quid sibi ergo vult, quod posteaquam dictum est, *In doloribus partes filios, additum est, et erit tibi conversio ad virum tuum, et ipse tu dominabitur*; nisi quia illa pars anima, que carnalibus gaudis tenetur, cum aliquam malam consuetudinem volens vincere, passa fuerit difficultatem ac dolorem, atque ita pepererit consuetudinem bonam, cautus jam ei diligentius rationi obtemperat tanquam viro; et ipsis quasi eruditis doloribus convertitur ad rationem, et libenter servit iubenti, ne iterum in aliquam perniciem consuetudinem defluit? Ista ergo que videntur maledicta, praecepta sunt, si non carnaliter spiritualia legamus. Lex enim spiritualis est (*Rom. vii, 14*).

CAPUT XX. — De viri pene.

30. Item de sententia ista que prolatum est in ipsum virum, quid dicemus? Numquid forte divites, quibus provenit facillimus vicius, neque in terra operantur, evasisse istam penam existimandi suni, qua dicitur: *Maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis; in tristitia et gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus vita tuae. Spinas et tribulos pariet tibi, et edes panem agri tui: in sudore vultus tui edes panem tuum, donec reveriaris in terram, ex qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis?* Sed certe illud manifestum est, quod nemo evadat istam sententiam. Hoc ipsum enim quod in hac vita quisque natus, difficultatem inveniendae veritatis habet ex corruptibili corpore (sicut enim Salomon dicit, *Corpus quod corrumpitur aggravat animam, et deprimit terrena inhabitationem sensum multa cogitantem* [*Sap. ix, 15*]), ipsi sunt labores et tristitia quas habet homo ex terra; et spinae ac tribuli sunt punctiones tortuosarum questionum, aut cogitationes de provisione hujus vite: que plerumque, nisi extirpentur et de agro Dei projiciantur, suffocant verbum, ne fructificet in homine, sicut Dominus in Evangelio dicit (*Marc. iv, 18, 19*). Et quoniam necessitate jam per hos oculos et per has aures de ipsa veritate admonemur, et difficile est resistere phantasmatibus que per istos sensus intrant in animam, quamvis per illos intret etiam ipsa admonitio

¹ Sic am. Er. et MSS. potentes. At Lov. habet: *Quod post de partu dictum est*. MSS. sex, *quod de partu, etc.*

² Lov.: *sic et ipsum enim erit ei timendum, quod in hac vita, etc.* Removenda curavimus hac verba, *erit ei timendum, quibus antiquiores editiones et MSS. undecim carent.*

veritatis; in ista ergo perplexitate, cuius vultus non sudet ut mandoeat panem suum? quod omnibus diebus vita nostra passuri sumus, id est hujus vita que transiliara est. Et hoc illi dictum est, qui coluerit agrum suum, quia ista patitur donec revertatur in terram, ex qua sumptus est, id est, donec finiat vitam istam. Qui enim coluerit agrum istum interclus, et ad panem suum quamvis cum labore pervenerit, poterit usque ad finem vite hujus hunc laborem pati: posse haec autem vitam non est necesse ut patiatur. Sed qui forte agrum non coluerit, et spinis eum opprimi perimerit, habet in hac vita maledictionem terrae sua in omnibus operibus suis, et post hanc vitam habebit, vel ignem purgatorium vel penam eternam. Ita nemo evadit istam sententiam: sed agendum est ut sahem in hac tantum vita sentiatur.

CAPUT XXI. — Quare post transgressionem Adam vitam vocaverit ipsam Eum: et de peccatarum timorū significacione.

31. Quem autem non moveat, quod post peccatum ei sententiam Iudicii Dei vocat Adam mulierem suam, Vitam, quia vivorum ipsa sit mater, posteaquam meruit mortem, et mortales fetus parere destinata est; nisi quia illos fetus attendit Scriptura, quos cum h: doloribus pepererit, flet illi conversio ad virum suum, et ejus ipse dominabitur? De quibus felibus superius dictum est. Sic enim est illa vita materque vivorum. Nam vita que in peccatis est, mors appellari in Scripturis solet, sicut Apostolus dicit mortuum esse vivum que in deliciis vivit (*1 Thes. v, 6*): et mortui nomine peccatum ipsum significari legitimus, ubi diciunt est, *Qui baptizatur in mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit in lavato suo?* Sic et qui fejunt super peccata sua, et iterum ambulans hoc ostendit factum (*Ecccl. xxxiv, 30, 31*). Pro peccato enim mortuum possunt, abstinentiam vero fejunturque a peccato, tanquam baptismum, hoc est inundationem¹ a mortuo: iterum autem redire ad peccatum, tanquam iterum tangeret mortuum. Quare ergo non animalis illa pars nostra, que tanquam viro debet obtemperare rationi, cum per ipsam rationem de verbo vite recie vivendi sarcinam conceperit, appellatur vita; et cum parturitione abstinentie, quamvis cum doloribus aliquo gemilibus, male consuetudini resistens, bonam consuetudinem ad recte facta pepererit, mater vivorum vocetur, id est recte factorum; quibus contraria sunt peccata, que nomine mortiorum significari possunt dicimus².

32. Nam illa mors, quam omnes qui ex Adam nati sumus, et ipsius debere naturae, quam minus est Deus, cum praeceplum daret ne arboris fructus illi ederetur; illa ergo mors in iunctis peccatis figura est. Ipsi enim sibi fecerunt praecinctoria de foliis fici, et Deus illis fecit iunctas peccates: id est, ipsi appetiverunt mentiendi libidinem relata facie ver-

¹ editi, inundationem; sed malum ut est in MSS. de- cem, inundationem.

² Apud Er.: *Quare animalis... concepsit, appellatur vita... peperit, mater vivorum vocatur... dicimus. II.*

tatis, et Deus corpora eorum in istam mortalitatem carnis mutavit, ubi latent corda mendacia. Neque enim in illis corporibus celestibus sic latere posse cogitationes credendum est, quemadmodum in his corporibus latent: sed sicut nonnulli motus animorum apparent in vultu, et maxime in oculis, sic in illa perspicuitate ac simplicitate celestium corporum omnes omnino motus animi latere non arbitror. Itaque illi merebuntur habitationem illam et commutationem in angelicam formam, qui etiam in hac vita cum possint sub tunicis pelleis occultare mendacia, oderunt tamen ea et carent flagrantissimo amore veritatis, et hoc solum tegunt, quod ilii qui audiunt, ferre non possunt; sed nulla mentiuntur. Veniet enim tempus ut nihil etiam contingatur: nihil est enim occultum quod non manifestabitur (*Math. x., 26*). Tamdiu autem in paradiso fuerunt isti, quamvis jam sub sententia damnantis Dei, donec ventum esset ad pelleas tunicas, id est ad hujus vitae mortalitatem. Quo enim maiore indicio potuit significari mors quam sentimus in corpore, quam pellibus que mortuis percoribus detrahi solent? Itaque cum contra preceptum, non imitatione legitima, sed illicita superbia, Deus esse appellat homo, usque ad belluarum mortalitatem dejectus est.

33. Ideo sic illi lex divina insultat ore Dei; qua insultatione nos admonenemur quantum possumus caverre superbiam.

CAPUT XXII. — *Explatio Adae quid allegorice.*

Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis ad scientiam cognoscendi bonum et malum. Quæ ambigua locutio figuram facit: nam, factus est tanquam unus ex nobis, dupliciter intelligi potest: vel unus ex nobis quasi et ipse Deus, quod pertinet ad insultationem; sicut dicitur, unus ex senatoribus, utique senator: aut certe, quia et ipse deus esset, quamvis Creatoris sui beneficio, non natura, si sub ejus potestate manere voluisse, sic dictum est, ex nobis; quomodo dicitur, ex consilibus; aut, pro consilibus, qui jam non est. Sed ad quam rem factus est tanquam unus ex nobis? Ad scientiam scilicet cognoscendi boni et mali, ut iste per experimentum disseret dum sentit malum, quod Deus per sapientiam novit; et potestatem illam Omnipotentis quam pati noluit beatus atque consentiens, pena sua discat esse inevitabilem.

34. Et tunc ne porrigeret Adam manum suam ad arborē vitæ, et vivere in aeternum, dimisit illum Deus de paradiſo. Bene dictum est, dimisit, non, exclusit; ut ipso peccatorum suorum pondere tanquam in locum sibi congruum videretur urgeri. Quod patitur plerumque malus homo eum inter bonos vivere coepit, si se in melius commutare noluerit: ex illa bonorum congregacione, pondere male sue consuetudinis pellitur; et illi eum non excludunt reluctantem, sed dimittunt cupientem. Quod autem dictum est, *Ne porrigeret Adam manum suam ad arborē vitæ, etiam hæc ambigua locutio est.* Loquimur enim sic, cum dicimus, Ideo te moneo, ne iterum facias quod fecisti, volentes utique ut non faciat: et iterum sic, Ideo te moneo,

ne forte sis bonus, volentes utique ut sit; id est, moneo te, non desperans quod bonus possis esse. Sicut loquitur Apostolus, cum dicit: *Nec forte dei illi Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem* (II Tim. ii, 25); Potest ergo videri propterea homo in labores hujus vite esse dimissus, ut aliquando manum porrigit ad arborem vite, et vivat in aeternum. Manus autem porrectio bene significat crucem, per quam vita aeterna recuperatur. Quamvis etiam si illo modo intelligamus, *ne manum porrigit, et vivat in aeternum*, non injusta pena est post peccatum interclusum esse adiutum ad sapientiam, donec Dei misericordia mensuris temporum reviviscat qui mortuus est, et inveniatur qui perierat. Dimissus est ergo de paradiſo suavitatis, ut operaretur terram de qua sumpsus erat; id est, ut in corpore isto laboraret, et ibi si posset colligere sibi meritum redeundi. Moratus est autem contra paradisum in miseria: quæ utique beatæ vita contraria est. Nam beatam vitam paradisi nomine significat existimo.

CAPUT XXIII. — *Cherubim et flammæ versatili quid notent.*

35. *Posuit autem Deus Cherubim et flammeam frameam quæ versatur, quæ uno nomine versatili dici potest, ad custodiendam viam arboris vite.* Sicut illi volunt qui hebreæ verba in Scripturis interpretati sunt, Cherubim latine Scientie plenitudo esse dicuntur. Flammæ vero frameæ versatili, temporales pena intelliguntur, quoniam tempora volubilitate versantur. Propterea et flammea dicitur, quia urit quodammodo omnis tribulatio. Sed aliud est urit ad consumptionem, et aliud est urit ad purgationem. Nam et Apostolus dicit: *Quis scandalizatur, et ego non uer* (II Cor. xi, 29)? Sed iste affectus purgabat eum magis, quia de charitate veniebat. Et ille tribulationes quas justi patiuntur, ad istam pertinent flammeam frameam: *Quoniam in igne probat aurum et argentum, et homines acceptabiles in camino humilationis* (Ecccl. ii, 3). Et iterum: *Vasa figuli probat fornax, et homines iustos tentatio tribulationis* (Id. xxvii, 6). Quoniam ergo quem diligit Deus, corripit; et flagellat omnem filium quem recipit (Hebr. xii, 6); sicut dicit Apostolus, *Scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem* (Rom. v, 3, 4), et legimus et audimus, et credendum est arborem vite, plenitudinem scientie et flammeam frameam custodiendam¹. Nemo ergo potest pervenire ad arborem vite, nisi per has duas, id est per tolerantiam molestiarum, et scientiam plenitudinem.

36. Sed tolerantia molestiarum omib[us] fere in hac vita subeunda est, tendentibus ad arborem vite: plenitudo autem scientie videtur paucioribus provenire; ut quasi non omnes qui perveniant ad arborem vite, per scientie plenitudinem veniant, quamvis omnes tolerantiam molestiarum, id est flammeam frameam versatilem, sentiant. Sed si attenda-

¹ Lov., plenitudinem esse scientie, et flammeas frameas custodiendi. Sic etiam antiquiores editiones, nisi quod omittunt, esse. Sed ipsa orationis series probat legendum cum MSS., plenitudinem scientie, et flammeam frameam custodiendi.

tur quod Apostolus dicit, *Plenitudo autem Legis, charitas* (*Rom. xiii, 10*) ; et videamus eamdem charitatem praeceptio illi gemino contineri, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua*; et, *Diliges proximum tanquam te ipsum; in quibus quobus praeceptis tota Lex pendet, et Prophetæ* (*Math. xxii, 37-40*) : sine dubitatione intelligimus ad arborem vite non solum per flammeam frameam versatilem, id est per tolerantiam temporalium molestiarum, sed etiam per plenitudinem scientiae, id est per charitatem veniri; quia si charitatem, inquit, non habeam, nihil sum (*1 Cor. xiii, 2*).

CAPUT XXIV. — Adam Christus, Eva Ecclesia.

37. Sed in hoc sermone pollicitus sum considerationem rerum factarum, quam puto explicatam: et deinde considerationem prophetiarum, quæ remanet explicanda jam breviter. Posito enim tanquam signo quadam manifesto quo cetera dirigantur, non diu nos, quantum arbitror, ista consideratio detinebit. Dicit enim Apostolus sacramentum magnum esse, quod dictum est, *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerabit uxori sue; et erunt duo in carne una*: quod ipse interpretatur subjiciendo, *Ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (*Ephes. v, 31, 32*). Ergo quod per historiam impletum est in Adam, per prophetiam significat Christum, qui reliquit patrem, cum dixit: *Ego a patre exivi, et veni in hunc mundum* (*Joan. xvi, 28*). Non loco reliquit, quia Deus loco non continentur, neque aversione peccati, sicut apostate relinquent Deum; sed apprendo hominibus in homine, cum Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Id. i, 14*). Quod ipsum non commutationem naturæ Dei significat, sed susceptionem naturæ inferioris personæ, id est humanae¹. Ad hoc valet etiam quod dicitur, *Semetipsum exinanivit* (*Philipp. ii, 7*); quia non in ea dignitate apparuit hominibus in qua est apud Patrem, blandiens eorum infirmitati, qui cor mundum nondum habebant, unde videretur Verbum in principio Deus apud Deum (*Joan. i, 4*). Quid est ergo quod diximus, reliquit Patrem, nisi, reliquit apparere hominibus sicut est apud Patrem? Item reliquit et matrem, id est Synagoge veterem atque carnalem observationem, quæ illi mater erat ex semine David secundum carnem, et adhaesit uxori sue,

id est Ecclesie, ut sint duo in carne una. Dicit enim Apostolus ipsum esse caput Ecclesie, et Ecclesiam corpus ejus (*Coloss. i, 18*). Ergo et ipse soporatus est dormitione passionis, ut ei conjux Ecclesia formaretur, quam dormitionem canit per prophetam dicens: *Ego dormivi, et somnum cepi; et exsurrexi, quoniam Dominus suscepit me* (*Psal. m, 6*). Formata est ergo ei conjux Ecclesia de latere ejus, id est de fide passionis et Baptismi. Nam percussum latus ejus lancea, sanguinem et aquam profudit (*Joan. xix, 34*). *Factus* autem, ut supra dixi, *ex semine David secundum carnem*, sicut Apostolus dicit (*Rom. i, 3*), id est tanquam de limo terre, cum homo non esset qui operaretur in terra, quia nullus homo operatus est in Virgine, de qua natus est Christus. *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*. Facies terræ, id est dignitas terræ, mater Domini virgo Maria rectissime accipitur, quam irrigavit Spiritus sanctus, qui fontis et aquæ nomine in Evangelio significatur (*Joan. vii, 38, 39*); ut quasi de limo tali homo ille fieret¹, qui constitutus est in paradyso, ut operaretur et custodiret, id est in voluntate Patris, ut eam impletatique servaret.

CAPUT XXV. — Hæretici et Manichæi maxime, per serpentem designati.

38. Nam præceptum quod accepit, nos acceperimus in illo, quia unusquisque christianus non incongrue sustinet personam Christi, dicente ipso Domino: *Quod fecistis uni ex minimis meis, mihi fecistis* (*Math. xv, 40*). Atque utinam frueremur, sicut est præceptum, omni ligno paradisi, quod significat spirituales delicias; *Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitus, fides, mansuetudo, continentia*, sicut Apostolus dicit (*Galat. v, 22, 23*): et non tangerebimus lignum in medio paradisi plantatum scientia boni et mali, id est non vellemus superbire de natura nostra, quæ, sicut jam diximus, media est, ut decepti experiemur quid intersit inter simplicem fidem catholicam, et fallacias hæreticorum! Ita enim pervenimus ad dignoscendam boni et mali. *Nam oportet, inquit, etiam hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos* (*1 Cor. xi, 19*). Etenim serpens ille secundum prophetiam, hæreticorum venena significat, et maxime istorum Manichæorum, et quicunque Veteri Testamento adversantur. Non enim aliquid manifestius prænuntiatum arbitror, quam istos in illo serpente, vel potius illum in istis esse vitandum. Nulli enim loquacius atque jactantius promittunt scientiam boni et mali; et in ipso homine, tanquam in arbore quæ planta est in medio paradisi, eam dignoscendam demonstratores se esse presumunt. Et etiam illud quod dictum est, *Eritis sicut dii*, qui alii magis dicunt quam isti, qui per suam superbiam vanitatem, eamdem superbiam persuadere co[n]antes, affirmant animam naturaliter hoc esse quod Deus est? Et ad quos magis pertinet apertio carnalium oculorum, quam ad istos qui relicta interiore

¹ Sic vulgati, quibus MSS. vix aliqui suffragantur. Nam Arnulfensis et Victorini duo vocem, *personæ*, omittunt: alii novem mellitus note, et quibus est Theodericeus, Gennaticensis, Pratellensis, Regio-Montensis, S. Audoceni Rothomagensis, sorbonicus, unus s. Martini de Campis, et qui annos circiter mille praefert, quicque olim Veronensis ecclesia fuit regius codex, omisso verbo, *natura*, sic habent: *Sed susceptionem inferioris personæ, id est humanae*. Ita etiam tributa Bede collectio, ad cap. 3 Epist. ad Ephesios, tum in excusis, tum in Corbeiensi codice sub nomine Floriniani descripto. Quod locutionis genus ea lege intelligentum, qua illud cum veteres dicunt verbum suscepisse hominem, susceptione videlicet, ut Theologoi aiunt, terminata ad hoc, ut verbum ipsum suscipiens existat homo filiusque hominis, quæ est humana persona. Nam alias naturam hominis in persona unitatem a Verbo susceptam fuisse docet constanter Augustinus, cuius celebrior est illa sententia ex epist. 3, ad Vologianum: « Ita inter Deum et homines meæ diutor apparuit, ut in unitate personæ copulans utramque naturam, et solita sublimaret insolitus, et insolita solitus temperaret. »

² In MSS. At excusi habent, ut qualis de limo terra, talis homo ille fieret.

sapientiae luce solem istum, qui pertinet ad oculos corporis, adorare compellunt? Et omnes quidem haeretici generaliter scientie pollicitatione decipiunt, et reprehendunt eos quos simpliciter credentes invenerint; et quia omnino carnalia persuadent, quasi ad carnarium oculorum aperitionem conantur adducere, ut interior oculus excæctetur.

CAPUT XXVI. — Serpens haeticus Manichæus.

Sed istis etiam corpora sua displicant, non propter penalem mortalitatem, quam peccando meruimus; sed ita ut negent Deum esse corporum conditorem, tanquam apertis oculis carneis nuditas ista displiceat.

39. Sed nihil vehementius istos designat et nota, quam quod dicit serpens: *Non morte moriemini: sciebat enim Deus quoniam qua die ederitis, aperientur oculi vestri.* Sic enim isti credunt, quod serpens ille Christus fuerit, et deum nescio quem gentis tenebrarum, sicuti affirmant, illud praeceptum dedisse configunt, tanquam invidenter hominibus scientiam boni et mali. Ex ista opinione etiam nescio quos serpentinos natos esse arbitror, qui serpentem pro Christo colere dicuntur (a), nec attendunt Apostolum qui ait: *Metuo ne sicut serpens Eram seduxit astutia sua, sic et sensus vestri corruptantur* (II Cor. xi, 3). Hos ergo per istam prophetiam præfiguratos esse existimo. Seducitur autem verbis hujus serpentis carnalis nostra concupiscentia, et per illam decipitur Adam, non Christus, sed Christianus: qui si præceptum Dei servare vellet, et ex fide perseveranter viveret, donec idoneus fieret intelligentiae veritatis, id est, si operaretur in paradiso, et custodiret quod accepit; non veniret in illam deformitatem, ut cum sibi displiceret caro quasi nuditas sua, carnalia magis tegumenta mendaciorum, tanquam folia fici colligeret, quibus sibi faceret succinctiorum. Hoc enim isti faciunt, cum de Christo mentiuntur, et ipsum mentitum esse prædicant; et tanquam abscondunt se a facie Dei, ad sua mendacia ab illius veritate conversi, sicut Apostolus dicit: *Et a veritate quidem audiūm suū avertent, ad fabulas. autem convertentur* (II Tim. iv, 4).

40. Et ille quidem serpens, id est ille error haereticorum, qui tentat Ecclesiam, contra quem incantat¹ Apostolus, cum dicit, *Metuo ne sicut serpens Eram seduxit astutia sua, sic et sensus vestri corruptantur*; ille ergo error pectore et ventre serpit, et terram manducat. Non enim decipit, nisi aut superbos, qui sibi arrogantes quod non sunt, cito credunt quod summi Dei et animæ humanae una eademque natura sit; aut desideris carnibus implicatos, qui libenter audiunt quod quidquid lascive faciunt, non ipsi faciunt, sed gens tenebrarum; aut curiosos, qui terrena sapient, et spiritualia terreno oculo inquirunt. Erunt autem inimicitiae inter istum et mulierem, et inter semen ejus, et semen mulieris, si pariat ista filios quamvis cum doloribus, et se ad virum suum convertat, ut ejus ipse dominetur. Tunc enim potest cognosci non aliam

partem in nobis pertinere ad auctorem Deum, etiam ad gentem tenebrarum, sicut isti dicunt; sed potius et illud quod regendi habet potestatem in homine, et illud inferius quod regendum est, ex Deo esse, sicut dicit Apostolus: *Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei; mulier autem gloria viri est.* Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro: *et enim non creatus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum; propriea debet habere velamen mulier super caput, propter Angelos.* Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino: *sicut enim mulier ex viro, ita et vir per mulierem; omnia autem ex Deo* (I Cor. xi, 7-12).

CAPUT XXVII. — Adæ lapsus et pena allegorice.

41. Laboret jam Adam in agro suo, et quod spinas et tribulos ei parit terra, intelligat non naturæ esse, sed poenæ; et hoc non nescio cui genti tenebrarum, sed divino iudicio tribuat: quia moderamen justitiae est sua cuique tribuere. Ipse dei mulieri escam coelestem, quam accepit a capite suo, qui est Christus: non ab illa accipiat vetitum cibum, id est haereticorum fallaciam cum magna pollicitatione scientie, et quasi secretorum adapertione, quo fiat ad decipiendum error ipse conditor. Haereticorum quippe superba et curiosa cupiditas in libro Proverbiorum clamat sub mulieris imagine, et dicit, *Qui stultus est, divertat ad me: et inopes sensu exhortatur, dicens, Panes occulti edite libenter, et aquam dulcem furtivam bibite* (Prov. ix, 16, 17). Et necesse est tamen, cum et illa quisque crediderit, præcedente libidine mentiendi, qua Christum mentitum esse credit, accipiat etiam tunicam pelliceam divino iudicio. Qui nomine mihi videtur in prophetia significari non corporis mortalitas, qua significatur in historia, de qua jam tractatum est; sed de carnibus sensibus attractaphantasma, qua carnaliter mentientem divina lego consequuntur et contingunt: atque ita de paradiso, id est de catholica fide et veritate, dimittitur, habitaturns contra paradisum, id est eidem fidei contradictrius. Qui si aliquando se ad Deum converterit per flammeam frameam, id est per temporales tribulationes, sua peccata cognoscendo et gemendo, et non jam extraneam naturam, que nulla est, sed seipsum accusando, ut ipse veniam mereatur²; et per plenitudinem scientie, qua est charitas, diligendo Deum, qui supra omnia est incomparabilis, et diligendo ex toto corde, et ex tota anima, et ex toto mente; et diligendo proximum tanquam seipsum, perveniet ad arborem vite, et vivet in eternum.

CAPUT XXVIII. — Per epilogum singulas refellit Manichæorum columnas.

42. Quid habent ergo isti, quod in his litteris Veteris Testamenti reprehendunt? Interrogent secundum morem suum, et respondeamus sicut Dominus donare dignatur. Quare fecit Deus hominem, inquit, quem peccatarum sciebat? Quia et de peccante multa bona facere poterat, ordinans cum secundum moderamen

¹ Editi, clamat; pro quo ex MSS. restituimus *incantat.*
^(a) Ophite.

² Editi, per conversionem veniam, etc. At MSS. non habent, per conversionem.

justitiae sum, et quia nihil operat Deo peccatum ejus: et sive non peccaret, mors nulla esset; sive quia peccavit, alii mortales de peccato ejus corriguntur. Nihil enim sic revoant homines a peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio¹. Sic cum faceret, inquietum, ut non peccaret. Imo ipse hoc faceret; sic enim factus est, ut si noluisset, non peccaret. Non admitteretur, inquietum, diabolus ad ejus mulierem. Imo igit ad se diabolum non admitteret; sic enim factus est, ut si noluisset, non admitteret. Non fieret, inquietum, mulier. Hoc est dicere, non fieret bonum: quia et ipsa utique aliquod bonum est, et tantum bonus, ut Apostolus cam gloriam viri esse dicat; et omnia ex Deo. Iterum dicunt: Quis fecit diabolum? Se igit non enim natura, sed peccando diabolus factus est. Vei ipsum, aiunt, non faceret Deus, si cum peccatorum esse solet. Imo, quare non faceret, cum per suam iustitiam et providentiam multos de malitia diaboli corrigit? An forte non audistis apostolum Paulum dicentes, Quos tradidi Satana, ut discant non blasphemari (I Tim. 1, 20)? et de seipso dicit, Et ne magnitudine revelationum exiollar, datus est mihi stimulus curvus, angelus Satana qui me colaphiset (II Cor. xii, 7). Ergo, inquietum, bonus est diabolus, qui utilis est? Imo malus in quantum diabolus est; sed bonus et omnipotens Deus est, qui etiam de malitia ejus multa justitia et bona operatur. Non enim diabolo imputatur, nisi voluntas sua, qua conatur facere male, non Dei providentia, qua de illo bene facit.

CAPUT XXIX. — *Consert Ecclesiae dogmata cum
Manichaeorum erroribus.*

43. Postremo, quoniam cum Manicheis nobis de religione questio est, questio autem religionis est, quid de Deo pie sentiatur, quoniam negare non possunt in miseria peccatorum esse genus humanum; illi dicant naturam Dei esse in miseria: nos negamus, sed dicimus eam naturam esse in miseria, quam de

¹ In negotio codice et sex aliis melioris note deest huc sententia: *Nihil enim sic revocat homines a peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio.*

nihilo fecit Deus, et ad hoc venisse non coactam, sed voluntate peccandi. Illi dicunt naturam Dei cogitare ipso Deo ad penitentiam peccatorum: nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, posteaquam peccavit cogi ad penitentiam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei ab ipso Deo accipere veniam: nos negamus, sed dicimus eam naturam quam fecit Deus de nihilo, si se a peccatis suis ad Deum suum converterit, accipere veniam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei necessitate esse mutabilem: nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, voluntate esse mutatam. Illi dicunt naturam Dei nocere aliena peccata: nos negamus, sed dicimus nulli naturae nocere peccata, nisi sua (*a*): et Deum dicimus tantæ bonitatis esse, tanta justitiae, tanta incorruptionis, ut neque peccet, neque ipse alienoceat, qui peccare noluerit, nec ipsi aliquis quod peccare voluerit. Illi dicunt esse naturam mali ut Dei coactus est nature sue partem dare cruciandum: nos dicimus nullum malum esse naturale¹ (*b*), sed omnes naturas bona esse, et ipsum Deum summam esse naturam, ceteras ex ipso esse naturas: et omnes bona in quantum sunt, quoniam fecit Deus omnia bona valde, sed distinctionis gradibus ordinata, ut si aliud alio melius; atque ita omni genere bonorum universitas ista compleatur, qua quibusdam perfecta, quibusdam imperfecta, tota perfecta est, quam Deus effector conditorque ejus justo moderamine administrare non cessat; qui omnia bona facit voluntate, nihil mali patitur necessitate. Cujus enim voluntias superat omnia, nulla ex parte quidquam sentit invita. Cum ergo illa illi, et nos ista dicimus, unusquisque eligat quid sequatur. Ego enim, quod bona fide coram Deo dixerim, sine ullo studio contentionis, sine aliqua dubitatione veritatis, et sine aliquo prejudicio diligentioris tractationis, qua mihi videbantur exposui.

¹ Editi, *maken esse naturae*. Porro MSS. hic et in libro primo Retractionum, cap. 10, p. 3, habent *naturale*.

(a) I Retr

De subseguente libro vide lib. 1, cap. 18, Retractionum, col. 613, a verbis. Cum de Genesi, usque ad col. 614, verbis, Quærendo tractandum est. M.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE GENESI AD LITTERAM
IMPERFECTUS LIBER⁽⁴⁾.

Tractatur initium Geneseos usque ad huncce versiculum 28: *Faciens hominem ad imponem.* etc

CAPUT PRIMUM. — 1. De obscuris naturaliis rerum, que omnipotente Deo artifice facta sentimus.

non affirmando, sed querendo tractandum est; in Libris maxime quos nobis dixina commendat antiqui-

ARMEDO V. WENDTENORUM

**BUS LIBRUM JAM HABES SIS, QIBUS ANTE SCOTEBAT, MEANDIS PURGATUM OPE VATICANI MS., PRAETER QUEM ETIAM IN HANC REM
ADMISSAS FERVENT EDITIONES AM. KR. ET LOY.**

Comparavimus preterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess. t. 1. memoratae. M.

(a) Hunc librum anno fere 385 adscribendum putamus, propterea quod ab Augustino in Retractionibus collectis proxime post opusculum sive sermonem, quem de fide et symbolo habuit in Hipponensi concilio tractatis anno 383.

int, in quibus temeritas afferenda incertus dubiaque opiniones, difficile sacrilegii crimen evitare: ea tamen querendi dubitatio catholica fidei metas non debet excedere. Si quoniam multi heretici ad summum sententiam, quae praeior fides est catholicae disciplinae, expositionem Scripturarum divinarum trahere consueverunt; ante tractationem hujus libri catholica fides breviter explicanda est.

3. Est autem huc: Deum Patrem omnipotentem universam creaturam fecisse atque constituisse per Filium suum unigenitum, id est Sapientiam et Virtutem suam consubstantialem sibi et coeteram, in unitate Spiritus sancti, et ipsis consubstantialis et coeterni. Hanc ergo Trinitatem dei unum Deum, cumque fecisse et creasse omnia quae sunt, in quantum sunt, catholicae disciplinae credi jubet; ita ut creatura omnis ave intellectus sive corporalis, vel quod brevius dici potest secundum verba divinarum Scripturarum, sive invisibilis sive visibilis, non de Dei natura¹, sed a Deo sit facta de nihilo: nihilque in ea esse quod ad Trinitatem pertineat, nisi quod Trinitas condidit, ista condita est. Quapropter creaturam universam neque consubstantialem Deo, neque coeteram fuis est dicere aut credere.

3. Ecce autem omnia quae fecit Deus, bona valde malo vero non esse naturalis; sed omne quod dicitur malum, aut peccatum esse, aut poenam peccati. Nec esse peccatum nisi pravum liberis voluntatis assensum, cum inclinari ad ea que justitia vetat, et unde liberum est abstinere; id est, non in rebus istis, sed in usu earum non legitimo. Usus autem rerum est legitimus, ut anima in lege Dei maneat, et uni Deo plenissima dilectione subjecta sit, et easter sibi subiecta sine cupiditate aut libidine ministret, id est secundum preceptum Dei. Ita enim sine difficultate et miseria, et cum summa facilitate et beatitudine administrabilis. Pena vero peccati est, cum ipsis creaturis non sibi servientibus eructetur anima, cum Deo ipsa non servit: quae creatura illi obtemperabat, cum ipsa obtemperabat Deo. Itaque non esse lignum malum, quia creatura Dei est; sed tamen ural et imbecillitatem nostram ex merito peccati. Dici autem peccata natura, quae necesse est committi ante misericordiam Dei, postquam in hanc vitam per peccatum liberi arbitrii lapsi sumus.

4. Renovari autem hominem per Jesum Christum Dominum nostrum, cum ipsa ineffabilis ac incomparabilis Dei Sapientia plenum totumque hominem suscepere dignata est, et nasci de Spiritu sancto et virginis Maria; eructigi, sepeliri, et resurgere, et ascendere in celum, quod jam factum est; et venire ad iudicandos vivos et mortuos in fine saeculi, et resurrectos mortuorum in carne, quod adhuc futurum praedicatur. Datum esse Spiritum sanctum credentibus in eum. Constitutam ab illo matrem Ecclesiam, quae Catholica dicitur, ex eo quia universaliter perfecta est, et in nulla claudens, et per totum orbem diffusa est. Remissa esse paenitentibus priora peccata, et vi-

¹ Ms. Vatic., non de Deo nata.

tam eternam eislerumque regnum promissum.

CAPUT II. — 5. Secundum hanc fidem quo possent in hoc libro queri et disputari, considerandum est. In principio fecit Deus celum et terram. Quoniam modi a quibusdam Scripturarum tractatoribus traduntur Legis exponenda, quorum vocabula enimenti grates possunt, latine autem definiri et explicari: secundum historiam, secundum allegoriam, secundum analogiam, secundum etiologiam. Historia est, cum sive divinis, sive humanis res gesta commemoratur. Allegoria, cum figurate dicta intelligantur. Analogia, cum Veteris et Novi Testamentorum congruentia demonstratur. Etiologia, cum dictorum falaciorumque cause redduntur.

CAPUT III. — 6. Hoc ergo quod scriptum est, In principio fecit Deus celum et terram, queri potest utrum tantummodo secundum historiam accipendum sit, an etiam figurate aliquid significet, et quomodo congruat Evangelio, et qua causa liber iste sic inchoatus sit. Secundum historiam autem queritur quid sit In principio, id est, utrum in principio temporis, an in principio in ipsa Sapientia Dei, quia et ipsa Dei Filius principium se dixit, quando ei dictum est, Tu quis es; et dixit, Principium quod et loqueris nobis (Ioh. viii, 25). Est enim Principium sine principio, et est Principium cum alio principio. Principium sine principio solus Pater est, ideo ex uno principio esse omnia credimus: Filius autem ita Principium est, ut de Patre sit. Ipsa etiam prima creatura intellectualis potest dici principium iis quibus caput est, quia fecit Deus. Cum enim recte appelletur principium caput, in illa gradatione Apostolus mulierem tamen non dixit caput alienus. Nam et virum dixit caput mulieris, et caput viri Christum, et caput Christi Deum (I Cor. xi, 3): ita Creatori creatura subiectur.

7. An ideo In principio dictum est, quoniam primum factum est? An non potuit inter creaturas primum fieri celum et terra, si Angeli et omnes intellectuales Potestates primum facte sunt? Quia et Angelos creaturam Dei, et ab eo factos credamus necesse est. Nam et Angelos enumeravit propheta in centesimo quadragesimo octavo psalmo cum dixit: Ipsi iussi, et facia sunt; ipse mandavit, et creata sunt (Psal. cxlviii, 5). Sed si primum facti sunt Angeli, queri potest utrum in tempore facti sunt, an ante omnem tempus, an in exordio temporis. Si in tempore, jam erat tempus antequam Angeli fierent; et quoniam etiam tempus ipsum creatura est, incipit necesse esse ut aliquid priusquam Angelos factum accipiamus. Si autem in exordio temporis factos dicimus, ut cum ipsis cooperit tempus, dicendum est falsum esse quod quidam volunt, cum celo et terra² tempus esse copisse.

8. Si autem prius quam tempus, Angeli facti sunt, querendam est quonodo dictum sit in consequentibus: Et dixit Deus, Fiant lumina in firmamento

¹ aliquod hic verba restituimus, aliquo paucis colligantur loci ope vaticanae codicis; quod unum exemplarum huius operis manu exterrit manu scilicet portum.

² Sic Ms. Vatic. At vulgati, ante celum et terram.

cœli, ut luceant super terram, et dividant inter noctem et diem; et sint in signa, et tempora, et dies, et annos. Hic enim potest videri tunc copta esse tempora, cum cœlum et luminaria cœli ordinatis itineribus currere ceperint: quod si verum est, quomodo potuerunt dies esse antequam tempus esset, si a cursu luminarium tempus exorsum est, que quanto die dicuntur esse facta? An ista dierum digestio secundum consuetudinem humanae fragilitatis ordinata est lege narrandi et humilibus humiliiter insinuandi sublimia, qua et ipse sermo narrantis non potest nisi aliqua habere et prima et media et ultima? An in temporibus istis dictum est ut essent luminaria, que tempora homines intervallis morarum in corporis motione metiuntur? Hæc enim tempora, si nullus motus corporum esset, nulla essent, et ipsa sunt hominibus manifestiora. Quod si admittimus, quærendum est utrum præter motum corporum possit esse tempus in motu incorporeæ creaturæ, veluti est anima vel ipsa mens; que utique in cogitationibus movetur, et ipso motu aliud habet prius, aliud posterius, quod sine intervallo temporis intelligi non potest. Quod si accipimus, etiam ante cœlum et terram potest intelligi tempus fuisse, si ante cœlum et terram facti sunt Angeli. Erat enim iam creatura que motibus incorporeis tempus ageret: et recte intelligitur cum illa etiam tempus esse, ut in anima que per corporeos sensus corporeis motibus assuefacta est. Sed fortasse non est in principibus et creaturis supereminentibus. Sed quoquo modo hoc se habeat (res enim secretissima est, et humanis conjecturis impenetrabilis), illud certe accipendum est in fide, etiamsi modum nostræ cogitationis excedit, omnem creaturam habere initium; tempusque ipsum creaturam esse, ac per hoc ipsum habere initium, nec coeterum esse Creatori.

9. Potest etiam cœlum et terra pro universa creatura positum videri, ut et hoc visibile æthereum firmamentum, cœlum appellatum sit, et illa creatura invisibilis supereminentium Polestatum; rursusque terra, omnis inferior pars mundi, cum animalibus quibus inhabitatur. An cœlum omnis creatura sublimis atque invisibilis dicta est, terra vero omne visibile, ut etiam sic possit hoc quod dictum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram*, universa creatura intelligi? Fortasse quippe non incongrue in comparatione invisibilis creaturæ, omne visibile terra dicitur, ut illa cœli nomine nuncupetur. Quoniam et anima que invisibilis est, cum rerum visibilium amore tumesceret, et earum adiectione extolleretur, terra dicta est, sicut scriptum est. *Quid superbit terra et cinis* (*Ecclesiastes* x, 9)?

10. Sed queri potest utrum jam distincta et composita omnia dixerit cœlum et terram, an ipsam primo informem universitatis materiem, que in has formatas et speciosas naturas Deo ineffabiliter jubente digesta est, cœli et terra nomine nuncupaverit. Quamquam enim scriptum legerimus, *Qui fecisti mundum de informi materia* (*Sapientia* xi, 18); tamen etiam ipsam materiam cuiusmodicumque sit, non possumus dicere

non ab eo factam, ex quo omnia confitemur et credimus: ut etiam ipsa digestio et ordinatio singularum quarumque rerum formatarum et distinciarum mundus vocetur; ipsa vero materies cœlum et terra, veluti semen cœli et terra appellata sit; et cœlum et terra quasi confusum atque permixtum ab artifice Deo accipiendo formis idoneum. Hactenus de hoc questionis sit quod dictum est, *In principio fecit Deus cœlum et terram*: nihil enim borum temere affirmare oportuit.

CAPUT IV. — 11. *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum; et Spiritus Dei ferrebat super aquam.* Ab hereticis (a) qui Veteri Testamento adversantur, moveri calumna huic loco solet, cum dicunt, Quomodo in principio fecit Deus cœlum et terram, si jam terra erat? non intelligentes hoc esse subjunctum, ut exponeretur qualis terra fuerit, de qua jam dictum est, *fecit Deus cœlum et terram*. Sic ergo accipendum est: In principio fecit Deus cœlum et terram; hæc autem terra quam Deus fecit, invisibilis erat et incomposita, donec ab eodem ipso discerneretur, et ex confusione in rerum certo ordine constitueretur. An sic melius intelligitur, ut in hac executione rursus eadem rerum materies commendaretur, que superius cœli et terra nomine nuncupata est, ut iste sit sensus: In principio fecit Deus cœlum et terram; hoc autem quod cœlum et terra dictum est, terra erat invisibilis et incomposita, et tenebrae super abyssum; id est, quod cœlum et terra appellatum est, materies erat confusa quedam, de qua mundus, qui duabus maximis¹ partibus, cœlo scilicet et terra constat, digestis elementis et accepta forma fabricaretur? Que confusio materie sic potuit insinuari populari intelligentie, si diceretur terra invisibilis et incomposita, vel inordinata, vel imparsa, et tenebrae super abyssum, id est super profunditatem vastissimam: que rursus profunditas ex eo fortasse nominata est, quia nullius intelligentia propter ipsam informitatem penetrari potest.

12. *Et tenebrae erant super abyssum.* Utrum subter abyssum erat et supra tenebrae, quasi jam loca distincta essent? An quoniam materia adhuc confusio exponitur, quod etiam χαος græce dicitur, ideo dictum est, *tenebrae erant super abyssum*, quia lux non erat: que si esset, utique supra esset, quia esset eminentior, et ea que sibi subjecta erant, illuminaret? Et revera qui diligenter considerat quid sint tenebre, nihil aliud inventit quam lucis absentiam. Ita igitur dictum est, *Tenebrae erant super abyssum*, ac si dictum esset, Non erat lux super abyssum. Quapropter haec materies que consequenti operatione Dei, in rerum formas ordinata distinguuntur, appellata est terra invisibilis et incomposita, et profunditas carens luce; que appellata est superius nomine cœli et terræ, veluti semen, ut jam dictum est, cœli et terræ. Si tamen non cœlum et terram dicendo, universitatem prius proponere voluit, ut postea, insinuata materia, mundi partes exsequeretur.

¹ Ita Ms. Vatic. Al editi, *maxime*
(a) Manichreis.

43. *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam.* Nusquam dixerat, Deus aquam fecit; nec tamen ullo modo credendum est aquam Deum non fecisse, et eam jam fuisse antequam ille aliquid constituisset. Etenim ille est *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia*, sicut Apostolus dicit (*Rom. xi, 36*). Ergo et aquam Deus fecit, et aliter credere magnus error est. Cur igitur non dictum est quod aquam Deus fecerit? An rursus eamdem materiam, quam vel coeli et terrae, vel terrae invisibilis et incomposita atque abyssi nomine nuncupaverat, etiam aquam voluit appellare? Cur enim non et aqua appellaretur, si terra potuit, cum adhuc neque aqua distincta atque formata neque terra esset, neque aliquid aliud? Sed primo fortasse coelum et terra appellata est, secundo terra incomposita et abyssus carens luce, tertio aqua non incongrue: ut primo ipsius universitatis, propter quam facta est de omnino nihilo, materies, coeli et terrae nomine vocaretur; secundo terra incomposita atque abyssi nomine insinuaretur informitas, quia inter omnia elementa terra est informior, et minus relucens quam cetera; tertio aquae nomine significaretur materia subjecta operi artificis, aqua enim mobilior est quam terra; et ideo propter operandi facilitatem et motum faciliorem, subjecta materies artifici, aqua magis vocanda erat quam terra.

44. Et aer quidem mobilior est quam aqua; aether autem mobilior ipso aere non absurde creditur, aut sentitur: sed aeris vel aetheris nomine minus convenienter appellaretur materies. Magis enim haec elementa vim creduntur habere faciendi, terra vero et aqua patiendi. Quod si occultum est, illud certe aperissimum puto, quod aquam ventus movet, et nonnulla terrena; ventus autem est aer motus et quasi fluctuans. Ergo cum aer aquam moveat manifeste, unde autem ipse moveatur ut sit ventus, occultum sit; quis dubitet congruentius aquae nomine materiam vocari quia moveatur, quam aeris qui movebit? Moveri autem pati est, movere facere. Huc accedit quod ea que terra gignit, aqua irrigantur; ut nasci et perfici possint, ita ut prope videatur in haec ipsa nascentia eadem aqua converti. Quocirca congruentius aquae nomine appellaretur materies, cum subdita operi artificis insinuaretur propter mobilitatem et conversionem in quaque nascentia corpora, quam nomine aeris in quo sola mobilitas posset animadverteri, cetera vero quibus materia expressius significaretur, defuscent; ut totus iste sit sensus: *In principio fecit Deus coelum et terram*, id est materiam quae coeli et terrae formam capere posset; quae materia *terra invisibilis et incomposita era*, id est informis et luce carens profunditas: quae tamen quoniam moventi et operanti artifici subdita esset, propter hoc ipsum quod cedit operanti, aqua etiam nominata est.

45. In hac igitur materie significatione prius insinuatus est finis ejus, id est propter quid facta sit; secundo ipsa informitas, tertio servitus sub artifice atque subjectio. Itaque primo coelum et terra, propter hoc enim facta materies; secundo terra invisibilis et

incomposita, et tenebre super ancyssum, id est ipsa informitas sine lumine, unde etiam terra invisibilis dicta est; tertio aqua subjecta spiritui ad habitum formasque capiendas: ideo super aquam cerebatur Spiritus Dei, ut Spiritum operantem, aquam vero unde operaretur intelligamus, id est materiam fabricabilem. Cum enim ista tria dicimus unius rei nomina, materia mundi, materia informis, materia fabricabilis, horum primo nomine bene adjungitur coelum et terra; secundo obscuritas, confusio, profunditas, tenebre; tertio cedendi facilitas, cui jam ad operandum Spiritus superfertur artificis.

46. *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam.* Non ita superferebatur sicut oleum aquae, vel aqua terre, id est, quasi continetur; sed, si ad hoc de visibilibus exempla capienda sunt, sicut superfertur lux ista solis aut lune his corporibus, quae illuminat in terra: non enim continetur illis; sed cum celo continetur, istis superfertur. Item cavendum est ne quasi locorum spatii Dei Spiritum superferri materia putemus, sed vi quadam effectoria et fabricatoria, ut illud cui superfertur efficiatur, et fabricetur; sicut superfertur voluntas artificis ligno, vel cuique rei subjectae ad operandum, vel etiam ipsius membris corporis sui, quae ad operandum movet. Et haec similitudo cum jam sit omni corpore excellentior, parva est tamen, et prope nihil ad intelligendam superlationem Spiritus Dei, subjecta sibi ad operandum mundi materia: sed non invenimus evidentiorem similitudinem et propinquiores rei de qua loquimur, in iis rebus quae ab hominibus quomodo cumque capi possunt. Quapropter in bujusmodi cogitatione optime illud praeceptum tenebitur, quod scriptum est: *Benedicentes Deum, exalte illum quanquamque potueritis, superabit et adhuc (Eccli. xlvi, 33)*. Hoc autem dictum sit, si hoc loco Spiritus Dei Spiritus sanctus, quem in ipsa ineffabili et incommutabili Trinitate veneramur, accipitur.

47. Potest autem et aliter intelligi, ut spiritum Dei, vitalem creaturam, qua universus iste visibilis mundus atque omnia corporea¹ continentur et moventur, intelligamus; cui Deus omnipotens tribuit vim quamdam sibi serviendi ad operandum in iis quae gignuntur. Qui spiritus cum sit omni corpore aethereo melior, quia omnem visibilem creaturam omnis invisibilis creatura antecedit, non absurde spiritus Dei dicitur. Quid enim non est Dei ex iis quae condidit, cum etiam de ipsa terra dictum sit, *Domini est terra et plenitudo ejus (Psal. xxiii, 4)*; et illud² universalis complexione quod scriptum est, *Quoniam tua sunt omnia, Domine, qui animas amas (Sap. xi, 27)*? Sed tunc potest iste spiritus sic intelligi, si quod dictum est, *In principio fecit Deus coelum et terram*, tantum de visibili creature dictum sentiamus; ut super materiam rerum visibilium in exordio fabricationis earum superfertur invisibilis spiritus, qui tamen etiam ipsa creatura esset, id est non Deus, sed a Deo facta at-

¹ Ms. Vatic., *corpora*.

² Ms. Vatic., *illa*.

que instituta natura. Si autem universæ creaturae, id est ex intellectualis et animalis et corporalis, materia creditur illo aquæ vocabulo enuntiata, nullo modo hoc loco Spiritus Dei potest nisi illæ incommutabilis et sanctos intelligi, qui cerebatur super materiam omnium rerum, quas fecit et condidit Deus.

18. Tertia opinio de hoc spiritu oriri potest, ut credatur spiritus nomine, aeris elementum enuntiatum; ut ita quatuor elementa insinuata sint, quibus mundus iste visibilis surgit; cælum scilicet, et terra, et aqua, et aer: non quia jam erant distincta et ordinata; sed quia in illius materie quamvis informi confusione, tamen exortura presignabatur: que informis confusio tenebrarum et abyssi nomine commendata est. Sed qualibet sententiarum istarum vera sit, omnium rerum quæ ortæ sunt, quæ videntur, et quæ non videntur, non quantum ad vitia quæ contra naturam sunt, sed quantum ad ipsas naturas attinet, Deum esse auctorem et conditorem credendum est; nullamque omnino esse creaturam, quæ non ab ipso initium perfectionemque habeat generis et substantiae suæ.

CAPUT V.—19. *Et dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux.* Deum dixisse, *Fiat lux*, non voce de pulmonibus edita, nec lingua et dentibus, accipere debemus. Carnalium sunt istæ cogitationes; secundum autem carnem sapore, mors est (*Rom. viii, 6*). Sed ineffabiliter dictum est, *Fiat lux*. Utrum autem hoc quod dictum est, Filio unigenito dictum est, an id ipsum quod dictum est, Filius unigenitus est, quod dictum Dei verbum dicitur, per quod facta sunt omnia (*Jon. i, 1, 3*), queri potest: dum tamen illa zebit impetas, ut ⁴ Verbum Dei unigenitum Filium quasi vocem prolatam sicut a nobis fit, esse credamus. Verbum autem Dei, per quod facta sunt omnia, nec copit esse, nec desinet; sed sine inchoatione natum, Patri coeternum est. Quare hoc quod dictum est, *Fiat lux*, si et copit et destitit dici, magis Filio dictum est hoc verbum, quam ipsum est Filius. Et tamen etiam hoc ineffabiliter; nec carnis imago subrepat in animum, et intellectum pluim spiritum conturbet. Quia et incipere aliquid et desinere in natura Dei, si proprie accipiatur, temeraria et præceps opinio est: carnibus tamen et parvulis, non tanquam in ea mansuris, sed tanquam inde surrecturus humanissime concedenda est. Quidquid enim incipere et desinere Deus dicitur, nullo modo in ipsius natura, sed in ejus creatura, quæ illi miris modis obtemperat, intelligendum est.

20. *Et dixit Deus, Fiat lux.* Utrum ea lux quæ his carnibus oculis patet, an aliqua occulta, quam subis per hoc corpus videre non datum est? Et si occulta, utrum corpora, quæ per locorum spatiæ tenduntur fortasse in sublimibus partibus mundi; an incorporea, quæ in anima est, ad quam vitandi et appetendi referuntur examen a sensibus corporis, qua non carent etiam animæ bestiarum, an ea quæ superior ratione appareat, ex qua incipit omne quod creatum

⁴ Ms. vatic., ne.

est? Quamlibet enim lucem significet, faciam tamen et creatam debemus accipere: non illam quæ fulget ipsa Dei Sapientia, quæ non creata est, sed nata; ne sine luce Deus fuisse putetur præsumam istam, de qua nunc agitur, ooncidisset. De hac enim, sicut ipsa verba satis docent, hoc commendatur quod facta sit, *Et dixit, inquit, Fiat lux; et facta est lux.* Aliæ est lux de Deo nata, et aliæ lux quam fecit Deus: nata de Deo lux, est ipsa Dei Sapientia; facta vero lux, est qualibet mutabilis sive corporea sive incorporea.

21. Movere autem solet quomodo lux corporea esse potuerit antequam cælum esset et oculi lumina, quæ post istam exponuntur: quasi vero facio hoc ab homine percipi potest, aut omnino ullo modo potest, utrum sit aliqua lux præter cælum, quæ tamen spatiis locorum distincta atque diffusa sit, mundumque amplectatur. Sed cum licet hic et incorpoream lucem intelligere, si non visibilem tantum creaturam in hoc libro, sed omnem creaturam expositam dicimus, quid opus est in hac controversia remorari? Si fortasse quod querunt homines, quando Angeli facti sunt, ipsi significantur hac luce, brevissime quidem, sed tamen convenientissime et decentissime.

22. *Et vidit Deus lucem, quia bona est.* Ista sententia non quasi insoliti boni latitudinem ¹, sed approbationem operis significari, oportet intelligi. Quid enim convenientius de Deo dicitur, quantum inter homines dici potest, quam cum ita ponitur, *Dixit, factum est*, placuit: ita ut in eo quod dixit, imperium ejus intelligatur; in eo quod factum est, potentia; in eo quod placuit, benignitas: sicut ista ineffabilia per hominem hominibus, ita ut omnibus prodesse possent, dici debuerunt.

23. *Et divisit Deus inter lucem et tenebras.* Hinc intelligi licet quanta divini operis facilitate ista dicuntur effecta. Non enim quisquam est qui sic existimet lucem factam, ut esset confusa cum tenebris, et ob hoc postea separationis indigeret; sed eo ipso quo lux facia est, consecuta est etiam divisio inter lucem et tenebras. Quæ enim societas lucis cum tenebris (*Il Cor. vi, 14*)? Deus ergo divisit inter lucem et tenebras, quia lucem fecit, cuius absentia tenebrae vocantur. Interest autem inter lucem et tenebras, sicut interest inter vestimentum et nuditatem, aut plenum et inane, et similia.

24. Jam quot modis possit intelligi lux, supra dictum est, quibus contrariae privationes possunt tenebre nominari. Aliæ est enim lux quæ videtur his oculis corporis, etiam ipsa corporea; ut solis, et lunæ, et stellarum, et si quid hujusmodi est, cui contraria sunt tenebre, cum aliquis locus ea luce caret. Aliæ item lux est vita sentiens, et valens discernere quæ per corpus ad animæ judicium referuntur, id est alba et nigra, canora et rauca, suaveolentia et graveolentia, dulcia et amara, calida et frigida, et cetera hujusmodi. Aliæ est enim lux quæ sensit oculis, alia quæ per oculos agitur ut sentiantur. Illa enim in corpore, huc autem quamvis per corpus ea quæ senti-

¹ Sic Ms. vatic. At Am. Er. et Lov., *insoliti benemerentia*.

percipiat, in anima est tamen. Huius contrarie sunt tenebra, insensibilitas quedam, vel si melius insensibilitas dicitur, id est non sentire, quamvis infarantur quae sentiri possent, si esset in illa vita lux ista unde sentitur. Neque hoc cum ministeria desunt corporis, sicut in cœcis aut surdis: nam in istorum animis est ista lux, de qua nunc agimus; sed instrumenta corporis desunt. Neque illo modo, quo modo in silentio vox non auditur, cum et ista lux est in anima, et adsum corporis instrumenta, sed nihil quod sentiatur inferatur. Non ergo qui iis causis non sentit, caret ista luce; sed cum talis potentia non est in anima, que jam nec anima dici solet, sed tantum vita, qualis prohibetur esse viuis et arboris, et quarumcumque stirpium: si tamen eas vel talen habere persuaderet illo modo potest, quas nonnulli nimis errantes heretici (a), non solum sentire per corpus, id est videre, audire, et colorum ignavie discernere; sed etiam intelligere rationem, et cogitationes nostras nosse arbitrantur; sed de his alia quæstio est. Insensibilitas ergo tenebris hujus lucis, qua quidquid sentitur, cum ipsam vim sentiendi non habet vita qualilibet. Convenienter autem lucem hanc dici concedit, quisquis concedit recte dici lucem, qua res quæque manifesta est. Cum autem dicimus, Manifestum est hoc canorum esse, manifestum est hoc dulce esse, manifestum est hoc frigidum esse, et quod forte hujus generis per corporales sensus attingimus; huc lux qua ista manifesta sunt, utique intus in anima est, quamvis per corpus inferantur quae ita sentiuntur. Tertium lucis genus in creaturis intelligi potest, quo ratiocinamus. Huius contrarie tenebra sunt irrationalitatis, sicut sunt animæ bestiarum.

25. Sive ergo lucem ætheream, sive sensualem cuius animalia participant, sive rationalem quam Angeli et homines habent, a Deo factam primitus in rerum natura hæc sentientia yul intelligi; divisisse Deum inter lucem et tenebras, eo ipso quo lux facit est, oportet accipi, quod aliud est lux, aliud illæ privationes lucis, quas in contrariis tenebris ordinavit Deus. Non enim Deus fecisse tenebras dictum est; quoniam species ipsas Deus feci, non privationes que ad nihilum pertinent, unde ab artifice Deo facta sunt omnia; quas tamen ab eo ordinatis intelligimus, cum dicitur, Et divisit Deus inter lucem et tenebras, ne vel ipse privationes non haberent ordinem suum, Deo cuncta regente atque administrante. Sic ut in cantando interpositiones silentiorum certis moderatisque intervallis, quamvis vocem privationes sint, bene tamen ordinantur ab iis qui cantare sciunt, et suavitati universæ cantilenæ aliquid conferunt. Et umbre in picturis eminentiora quæque distinguunt, ac non specie, sed ordine placent. Nam et vittiorum nostrorum non est auctor Deus; sed tamen ordinator est, cum eo loco peccatores constituit, et ea perpetui cogit que mereantur. Ad hoc valet quod oves ponuntur ad dexteram, hædi autem ad sinistram (*Math. xix, 33*). Quædam ergo et facit Deus, et ordinat; quædam vero tantum

ordinat. Justos et facit, et ordinat; peccatores autem in quantum peccatores sunt, non facit, sed ordinat tantum. Quippe cum illos ad dexteram, illos ad sinistram constituit, et quod in ignem infernum jubet ire, ad meritorum ordinem valeat. Ita species naturæque ipsas et facit, et ordinat; privationes autem specierum defeciesque naturarum non facit, sed ordinat tantum. Dicit itaque, Fiat lux; et facta est lux. Non dicit, Fiant tenebras; et factæ sunt tenebras. Hoc ergo unum facit, alterum non facit, utrumque tamen ordinavit, cum divisit Deus inter lucem et tenebras. Ita et ipso faciente pulchra sunt singula, et ipsa ordinante pulchra sunt omnia.

CAPUT VI. — 26. Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem. Cum et lux nomen sit alienum rei, et dies rursus, et tenebra et nox utrumque sit nomen, utrumque ita dici oportet, non ipsa res impositum esse, ut illa res cui nomen impositum est, utique alio quoque nomine, non enim aliter potest enunciare¹. Et ita dictum est, Vocavit Deus lucem diem, ut indifferenter etiam dici converse posset. Vocabit Deus diem lucem, et vocavit noctem tenebras. Quid ei respondebimus, si quis a nobis ita querit: Luci nomen impositum est dies, an diei nomen impositum est lux? quia haec duo utique, in quantitate ad res significandas articulata voce enunciariuntur, nomina sunt. Hoc modo etiam de alijs duobus quæsi potest: Tenebris nomen impositum est nox, apud nos impositum est nomen tenebra? Et quidem, ut Scriptura describit, manifestum est lucis nomen dictum esse diem, et tenebrarum nomen dictum esse noctem. Quis cum diceret, Deus fecit lucem, et divisit inter lucem et tenebras, nondum de vocabulis ageretur: potest adhibita sunt vocabula, dies et nox; cum et illa sine dubio vocabula sint, lux et tenebra, res aliquæ significantia, sicut dies et nox. Ergo hoc ita accipendum est, quia enunciari aliter non posset res que nomine accepti, nisi aliquo nomine; an potius ita recipio accipienda est ipsa distincio? Non enim omnis lux dies, aut omnes tenebrae nox; sed lux et tenebras capitis inter se vicibus ordinatis atque distinctis, dies et noctis nominibus appellantur. Omnes quippe vocabula ad distinctionem valet. Unde etiam nomen quod rem notet, appellatum est, quasi notamen. Notem autem, id est distinguat et docuianter ad discernendum adjuvet. Fortasse ergo ipsum divisisse inter lucem et tenebras, hoc est vocasse lucem diem, et tenebras noctem, ut hoc sit ordinasse ista quod vocasse. An ita vocabula significare nobis volunt quam lucem dixerit, et quas tenebras; tanquam si dixerit, Fecit Deus lucem, et divisit inter lucem et tenebras; lucem antequam diem, et tenebras dico noctem; ne aliquam alias lucem intelligas, que non sit dies; et ne aliquas alias tenebras intelligas, que non sint nox? Nam si omnis

¹ Ms. Vaticanus omittit quæque: et pendo post habet, poterat enunciare, ubi editi habuerunt, poterat enunciare. Locus profecto a libraria fidelius, aliquæ explicatione hinc verbi, nomine sebus imposita esse, quæ hanc habeat a significione irreverserint, emendandus hunc in modum: utrumque ita dies oportet, ut illa res cui nomen impositum est, utique alio nomine (non enim aliis potest) apparetur.

lux dies possit intelligi, et omnes tenebrae noctis nomine censerentur, fortasse non opus esset dicere, *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.*

27. Item quæri potest quem diem dicat, et quam noctem. Si istum diem vult accipi quem solis ortus inchoat, et claudit occasus, et istam noctem quæ a solis occaso usque in ortum tenditur; non invenio quomodo esse potuerint, antequam coeli luminaria facta essent. An ipsa spatia horarum et temporum, etiam sine discriminâ fulgoris atque umbræ, jam ita vocari potuerunt? Et quomodo in illam lucem rationalem, si hæc significata est, aut sensualem cadit hæc vicissitudo, que nomine diei et noctis significatur? An non secundum quod evenit, sed secundum quod potest evenire, ista insinuata sunt; quia et rationi potest error succedere, et sensu quædam stoliditas?

CAPUT VII. — 28. *Et facta est vespera, et factum est mane dies unus.* Non eodem modo nunc appellatur dies, quo cum diceretur, *Et vocavit Deus lucem diem;* sed eo modo quo dicimus, verbi gratia, tringita dies habere mensem: hoc enim nomine diei noctes quoque includimus; superior autem ita dictus est dies, ut a nocte sejungeretur. Itaque cum illa operatio diei per lucem gesta insinuaretur, consequenter factam dicitur esse vesperam, et factum esse mane diem unum; ut scilicet sit unus dies a ceptio die usque ad ceptum diem, id est a mane usque ad mane, quales dies annumeratis, ut dixi, noctibus appellamus. Sed quomodo facta est vespera, et factum est mane? An tanta mora temporis fecit lucem Deus, et divisit inter lucem et tenebras, quanta mora tenditur dies lucens, id est non annumerata nocte? Et ubi est quod scriptum est, *Subest enim tibi, cum voles posse* (*Sap. xi, 18*), si opus est Deo productione temporis, ut aliquid perficiat? An omnia quidem tanquam in arte atque ratione perfecta sunt Deo, non in productione temporis, sed in ipsa vi qua illas etiam res, quas non stare, sed transire cernimus, stabiliter efficit? Non enim et in sermone nostro cum verba alia transeant, et alia succedant, credibile est ita fieri in ipsa arte, qua operante stabiliter artificiosa occurrit oratio. Quanquam ergo sine productione temporis faciat Deus, cui subest posse cum voleat; ipsa tamen naturæ temporales motus suos temporaliter peragunt. Ita ergo fortasse dictum est, *Et facta est vespera, et factum est mane dies unus,* sicut ratione prospicitur ita fieri debere aut posse, non ita ut fit temporalibus tractatibus. Nam in ipsa ratione operationem contemplatus est¹ in Spiritu sancto, qui dixit, *Qui manet in æternum creavit omnia simul* (*Eccl. xviii, 1*): sed commodissime in illo libro, quasi morarum per intervalla factarum a Deo rerum digesta narratio est, ut ipsa dispositio, quæ ab infirmioribus animis contemplatione stabili videri non poterat, per hujusmodi ordinem sermonis exposita quasi istis oculis cerneretur.

CAPUT VIII. — 29. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit dividens inter aquam et aquam.*

¹ Ms. Vatic., *temporis tractibus. Non ipsam rationem operationum contemplatus est, etc.*

Et sic factum est. Et fecit Deus firmamentum, et divisit inter aquam quæ erat sub firmamento, et inter aquam quæ erat supra firmamentum. Utrum aquæ tales sint supra firmamentum, quales sub firmamento istæ visibiles? an quia illam aquam videtur significare, supra quam Spiritus ferebatur, et eam intelligebamus esse ipsam mundi materiam, hæc etiam hoc loco firmamento interposito discreta credenda est, ut inferior sit materis corporalis, superior animalis? Hoc enim firmamentum dicit, quod cœlum postea vocat. Cœlesti autem corpore nihil est in corporibus alia melius. Alia quippe corpora celestia, et terrestria; et utique celestia meliora: quorum naturam quidquid transit, nescio quemadmodum corpus possit vocari; sed est fortasse vis quædam subjecta rationi, qua ratione Deus veritasque cognoscitur: quæ natura, quia formabilis est virtute atque prudentia, cujus vigore prohibetur ejus fluctuatio atque constringitur, et ob hoc quasi materialis appetit, recte aqua divinitus appellata est; non locorum spatio, sed merito naturæ incorporeæ cœli corporei² ambitus excedens. Et quoniam cœlum firmamentum vocavit, non absurdè intelligitur quidquid infra æthereum cœlum est, in quo pacata atque firmata³ sunt omnia, mutabilius esse et dissolubilius. Quod genus corporalis materie ante acceptam speciem distinctionemque formatum, a quo firmamentum nominatum est, fuerunt qui crederent has visibles aquas et frigidas superficiem cœli superamplicti. Et documentum adhibere conati sunt de tarditate stellæ unius de septem vagabibus, quæ superior est ceteris, et a Græcis Φανερος dicitur, et tringita annis peragit signiferum circulum, ut ob hoc tarda sit, quia est frigidis aquis vicinior, quæ supra cœlum sunt. Quia opinio nescio quemadmodum possit apud eos defendi, qui subtilissime ista quiescerunt. Nihil autem horum temere affirmandum, sed causæ omnia modesteque sunt tractanda.

50. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquæ et sit dividens inter aquam et aquam. Et sic factum est.* Postquam dixit, *sic factum est, quid opus erat rursum addere, Et fecit Deus firmamentum, et divisit inter aquam quæ erat sub firmamento, et aquam quæ erat supra firmamentum?* Nam cum dixisset superior, *Et dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux;* non addidit rursum, *Et fecit Deus lucem:* hic autem posteaquam dixit, *Et dixit Deus, Fiat;* *et sic factum est, addidit est, et fecit Deus.* An hinc appetet non oportere lucem illam intelligi corporalem, ne eam aliqua creatura interposita fecisse Deus videatur (Deum autem Trinitatem dico): hoc vero firmamentum cœli, quia corporeum est, per incorpoream creaturam accepisse speciem formamque creditur, ut prius incorporeæ nature rationabiliter a veritate impressum sit quod corporaliter imprimeretur, ut cœli fieret firmamentum: et ideo positum est, *Et dixit Deus, Fiat;* *et sic factum*

¹ Editi, et objectio. Sed melius Ms. Vatic., et ob hoc.

² Sic emendamus ad Ms. Vatic. Nam in editis legebatur, naturæ in corpore cœli incorporei.

³ Ms. Vatic., et firma.

est; in ipsa rationali natura prius factum est fortasse unde imprimeretur corpori species.

CAPUT IX. — Cum autem additum est, *Et fecit Deus firmamentum*, et divisit inter aquam quae erat sub firmamento, et aquam quae erat supra firmamentum; et ipsa cooperatio¹ in illa materia, ut corpus caeli fieret, significatur? An forte varietas causa, ut textus sermonis in fastidium non veniret, supra non est positum quod infra positum est, et non oportet scrupulose omnia rimari²? Eligat quis quod potest: tantum ne aliquid temere atque incognitum pro cognito asserat; inemincerique se hominem de divinis operibus quantum permittitur querere.

31. *Et vocavit Deus firmamentum cælum*. Quod de vocatione superioris tractatum est, hic quoque considerari potest: non enim omne firmamentum cælum est. *Et vidit Deus quod bonum est*. Et de hoc superioris quod tractatum est, retractaretur, nisi quod non euidenter ordinem video. Nam superioris, *Et vidit Deus lucem quia bona est*; et post deinde subjicitur, *Divisit Deus inter lucem et tenebras*; et *vocavit Deus lucam diem*, et *tenebras vocavit noctem*: hic autem postquam factum enarratum est, quod factum dicebatur, et postea quam vocatum est firmamentum cælum, tum dicitur, *Et vidit Deus quia bonum est*. Quod si non fastidii evitandi gratia ita variatum est, illud certe intelligere coginur quod dictum est. *Et fecit Deus omnia simul*. Quare enim primo ibi vidit quia bonum est, et postea nomen imposuit; hic autem primo nomen imposuit, et postea vidit quia bonum est; nisi quia illa differentia significat morarum intervalla non esse in operatione Dei, quanvis in ipsis inveniantur operibus? Secundum autem morarum intervallum prius aliquid et postea efficitur, sine quibus narratio factorum esse non potest quanvis sine his Deus ista efficiere potuerit. *Et facta est vespera*, et *factum est mane dies secundus*. Jam hinc superioris tractatum est, et easdem rationes hic quoque valere arbitror.

CAPUT X. — 32. *Et dixit Deus, Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt, in congregationem unam*, et *apparet arida*. *Et sic factum est*. Illic probabilius credi potest aquam dictam esse superioris, sicut arbitramur, ipsam mundi materiam. Nam si universum aqua opulentum erat, unde vel quo potuit congregari? Si enim quandomam confusionem materialem aquæ nomine appellaverat, haec congregatio accipienda est ipsa formatio, ut talis esset aquæ species, qualiter nunc esse cernimus. Et ipsum, *apparet arida*, quod positum est, terræ formatio intelligi potest, ut hanc haberet speciem terra, quam cernimus. Invisibilis enim et incomposita dicta erat, cum adhuc materies species decesset. Dixit ergo Deus, *Congregetur aqua quæ sub cælo est*; id est in formam redigatur materies corporali, ut aqua ista sit, quam sentimus. *In congregationem unam*: vis ipsa forme comprehendatur nomine unitatis. Hoc est enim vere formari, in unum aliquid

¹ sic in vs. Vatic. Edit. *facta est*.

² Sic Am. ad marginem. In textu autem cum aliis editionibus habet, *corporatio*. Ms. Vatic., *operatio*.

³ Ms. Vatic., *numerare*: nec minus apte.

SANCT. AUGUST. III.

redigi; quoniam summe unum est omnis forma principium. *Et apparent arida*: id est, speciem visibilem accipiat, atque a confusione distingatur. Et bene aqua congregatur, ut apparent arida; id est, cohibetur quod fluidum mare, ut quod obscurum est illustretur. *Et sic factum est*: etiam hoc fortasse in rationibus intellectualis nature prius factum est, ut postea quod dicatur, *Et congregata est aqua in congregationem unam*, et *apparuit arida*, non superfluo additum videatur, cum jam dictum esset, *Et sic factum est*; sed ut post rationalem et incorpoream operationem intelligeremus etiam corporalem secutam.

33. *Et vocavit Deus aridam terram*, et *congregatiōnen aquæ mare vocavit*. Adhuc nobiscum facit illa causa vocabulorum: non enim omnis aqua, mare; aut omnis aridum, terra. Ergo quæ aqua esset, et quæ arida, vocabulis segregandum fuit. Ipsam autem distinctionem atque formationem fuisse vocationem Dei, non absurde adhuc intelligi potest. *Et vidit Deus quia bonum est*. Et hic ipse ordo servatus est: quare huic etiam illa quæ jam tractata sunt, conferantur.

CAPUT XI.—34. *Et dixit Deus, Germinet terra herbam publibus, ferentem semen secundum genus suum et similitudinem*, et *lignum fructiferum faciens fructum*, cuius semen sit in se secundum suam similitudinem. Postquam facta sunt terra et mare, et vocata et approbata, quod sepe diximus non morarum intervallis accipiendum esse, ne ineffabilem operantis Dei facultatem tarditas aliqua consequatur; non statim, sicut duobus diebus precedentibus, subjicitur, *Facta est respera*, et *factum est mane dies tertius*: sed adjungitur alia operatio, *Ut gerinet terra herbam publibus ferentem semen secundum genus suum et similitudinem*, et *lignum fructiferum faciens fructum*, cuius semen sit in se secundum suam similitudinem. Quod de luce illa, et firmamento, et aquis, et arida dictum non est; non enim habet lux successio[n]is propaginem, aut eodem de alio cœlo nascitur, aut terra aut mare alia maria et alias terras gignunt, quæ succedant. Hic ergo dicendum fuit, *ferentem semen secundum genus suum et similitudinem*, et *cuius semen sit in se secundum suam similitudinem*, ubi similitudo nascentium praeterirentur similitudinem servat.

35. Haec autem omnia ita supra terram sunt, ut ipsi terræ radicibus cohærent, et ei continuentur, et rursum quodammodo separantur: propterea hujus naturæ significationem in iis narratione servatam arbitror; quia et eodem die facta sunt, que terra apparet: et tamen iterum dixit Deus, ut terra germinaret; et iterum dictum est, *Et sic factum est*; deinde secundum superiorum regulam, postquam dictum est, *Et sic factum est*, subjungitur ipsa executio, *Et dedit terra herbam publibus, ferentem semen secundum genus suum*; et *lignum fructiferum faciens fructum*, cuius semen in se secundum suam similitudinem. Et iterum dicit, *Vidit Deus quia bonum est*. Itaque et uno die ista junguntur, et iteratis Dei verbis distinguuntur ab invicem. Quod de terra et mari propterea puto non esse factum, quia magis harum rerum est discernenda natura, qua

(Huius.)

cum eriantur et occidant, seminis successione propagantur. Au quia terra et mare simul fieri potuerint, non solum in rationibus creatura spiritualis, ubi simul omnia facta sunt, sed etiam in ipsa corporali motione; arbores vero et queque stirpes nasci non possent, nisi terra in qua germinarent, processisset; proprieas et reperiendora erat iussum Dei, ut facta significarentur distantes, tamen non alio die facienda, propter quod radicibus terre affiguntur et continuantur? Sed quicquid potest cur istis Deus non imposuerit nomina: an praetermissum est, quia multitudo eorum non sinebat? Verum haec questio melius poster considerabitur, cum animalia pertinuerint alia que non vocavit Deus, sicut vocavit lucem, et coelum, et terram, et mare. *Et factum est respera, et factum est mare dies tertius.*

CAPUT XII. — 36. *Et dixit Deus, Fiant luminaria in firmamento caeli, ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem; et sint in signis et temporibus, et in diebus, et annis; et sint in splendore in firmamento caeli, ut luceant super terram.* Quarto die luminaria facta sunt, de quibus dicuntur, *et sint in diebus:* quid ergo volunt tres dies transacti sine luminibus? aut cur ista erunt in diebus, si etiam sine istis dies esse posuerint? An quo evidentius producit illa temporis et mararum intervallum motu istorum luminarium distinguere ab hemisphaerio potest? An ista siderum et noctium enumeratio ad distinctionem valeat inter illam naturam que facta non est, et eas que facta sunt: ut *mare dominari* per propriae earum speciem facta sunt; respera vero propter privationem? Quia quantum attinet ad illum a quo facta sunt, speciosa atque formosa sunt: quantum autem in ipsis est, pressum deficeret, quia de nihilo facta sunt; et in quantum non deficiunt, non est corpus materie, quia ex nihilo est, sed anima qui summa est, et illa facit esse in genere et ordine suo.

37. *Et dixit Deus, Fiant in firmamento caeli luminaria ut luceant;* utrum de his tantum dictum est sideribus, an etiam de vagis? Sed duo luminaria maius et minus inter vagis sidera numerantur: quomodo ergo in firmamento facta sunt omnia, cum singulos suos vel globos vel cipculos vagis singula quaque possideant? An ignoramus in Scripturam et colos multos legimus et coelum, sicut in hoc loco cum dicatur firmamentum coelum, intelligentum est omnem istam zetheream machinam dici que omnia sidera continet³; sub qua pueri et tranquilli aeris serenitas regat, sub qua item iste aer turbulenter et procellosus agitatur? *Ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem.* Nonne iam Deus divisaret inter lucem et tenebras, et vocaverat lucem diem, et tenebras vocaverat noctem? ex quo apparet eum inter diem et noctem dividisse: quid sibi nunc vult quod dicatur de luminibus, et dividens inter diem et noctem? An ita nunc sit ista divisione per luminaria, ut hominibus nota sit quam solis carnalibus oculis, ad rem iustarum contempla-

³ Ms. Vatic., codice et firmamentum.

⁴ Sic in Ms. Vatic. At in editis, substantia continet.

tionem utentibus; ita vero Deus eam fecit ante circuitum luminarium, ut videri nisi a paucis sano spiritu et serena ratio ne posse? An inter alium diem et aliam noctem divisi Deus, id est inter speciem quam imprimebat illi informata, et informatam quae adhuc formanda restabat; aliud vero est ius dies et alia vox, ignoramus volente celo vicissim, animadvertisse, qua fieri non posset nisi solia ortu et occasu?

CAPUT XIII. — 38. *Et sint in signis et temporibus, et in diebus, et in annis.* Videatur mihi hoc quod dixit, in signis, planum fecisse illud quod dixit, et in temporibus; ne aliud acciperentur signa, et aliud tempora. Hec enim nunc dicit tempora, quae intervallorum distinctione aternitatem incommutabilem supra se manere significant, ut signum, id est quasi testigium aeternitatis tempus appareat. Item cum adjungit, *et in diebus, et in annis,* ostendit quae dicuntur tempora, ut dies sunt conversioe fixorum siderum; anni vero manifesti, cum sol signiferum circulum peragat; obscuriores autem cum id unumquodque vagorum siderum in suis orbibus facit. Non enim dixit. Et mensibus, quia fortasse mensis annus est luna; sicut duodecim lunae anni, annus est ejus sidera quod aeterni Graci vocant, et tringita solis anni annus est ejus sidera quod *eternus* dicitur. Et fortasse illa cum omnia sidera ad item redierint, annus magnus peragitur, de quo multi multa dixerunt. An in signis dixit, quibus certum iter significatur navigandi: in temporibus autem, velut est vernum tempus, et astas, et autumnus, et hiems; quia et ista circumiacutus siderum variantur, suusque vices atque ordinem servant: in diebus autem et in annis, sicut expositione jam est, accipendum?

39. *Et sint in splendore in firmamento caeli ut luceant super terram.* Supra jam dictum erat, *Fiant luminaria in firmamento caeli, ut luceant super terram;* cum putamus esse repellitum? An quemadmodum dictum est de stirpibus, ut ferant semen, et sis in eis semen, secundum genus suum et similitudinem; ita hic et contrario dictum est de luminibus. *Fiant et sint,* id est fiant et non gigant, sed ipsa sint. *Et sic facut est.* Ordo ille servatur.

40. *Et fecit Deus duo luminaria; luminare maius initium diei, et luminare minus initium noctis, et stellas.* Quid dicat initium diei, et initium noctis, mox apparabit. *Et stellas* vero quod addidit, utrum pertinet ad initium noctis annon, ambiguum est. Quidam autem volunt hic significari lunam plenam esse primulos factam, quod plena luna initio noctis assurgit, id est mox post solis occasum. Sed illud absurdum est, ut non a prima, sed a sexta decima vel quinta decima numerandi sumamus exordium. Nec illud moveat, quod perfectum fieri debetur luminare quod factum est. Omnis enim die perfecta est; sed ejus perfectio ab hominibus non videtur, nisi cum ex contraria parte soli opposita fuerit. Nam etiam cum illo constituta, quoniam sub illo est, videatur fieri; sed etiam tunc plena est; quia ex alia parte illustratur, nec videri potest ab illis qui subter sunt, id est terram incolunt. Quod non panis verbis,

sed subtilibus dissertationibus et quamdam figuram visibilium demonstratione doceri potest.

41. *Et posuit illa Deus in firmamento celi, ut lucet super terram.* Quomodo dixit. Fiant in firmamento; quomodo nunc dicit. *Fecit Deus lumina;* et posuit in firmamento; quasi extra sint facta, et post ibi posita, cum iam dicum sit ut ibi fuerint? An hinc etiam atque etiam significatur, non ita Deum fecisse ut homines solent, sed ita narratum ut hominibus potuit: scilicet ut apud homines aliud sit, fecit; aliud posuit: apud Deum autem utrumque idem sit, qui faciendo ponit, et ponendo facit?

42. *Et praesens dies ac noctis, et dividam inter diem et noctem.* Dicatum erat initium diei, et initium noctis, quod hic exprimit dicendo, *praesens dies ac noctis.* Ergo initium illud principium intelligere debemus, quia et in die nihil est in terra que videatur sole excellentius, et in nocte nihil luna vel stellis. Unde etiam illa ambiguitas jam non moveat, et credamus stellas sic positas, ut ad initium noctis, id est principium pertineant. *Et vidit Deus quia bonum est.* Idem ordo servatur. Meminerimus sane quod etiam ista Deus non vocaverit, cum dici potuerit. Et vocavit Deus lumina sidera; quia non omnes lumina sidus est.

43. *Et facta est respera, et factum est nubes dicas quartus.* Si dies istos consideres, quos ortus solis occasusque distinguit, non iste quartus, sed fortasse primus est dies, ut eo tempore putemus ortum esse solem, quo factus est, et donec catena sidera fierent, occidisse. Sed qui intelligit et solem alibi esse, cum apud nos nox est, et noctem alibi esse, cum sol apud nos est, dierum istorum enumerationem sublimius iudicabit.

CAPUT XIV. — 44. *Et dixit Deus, Eficcionaque repulsa animalium vivarum, et volatilia voluntia super terram sub firmamento celi.* Et sic factum est. Ea que natantia sunt animalia, repulsa sunt appellata; quia pedibus non ambulauit. An quia sunt alta que sub aqua in terra repulsi? An sunt penitus in aqua, sicut pisces qui squamas habent, vel alii qui non habent, sed tamen penitus nisi untr? Qui utrum inter volatilia hoc loco numerandi sint, dubitari potest. Nam et ipsa volatilia cur aquis tribuerit, non aeris, nonnulla questione est. Non enim has aves tantum hic accipere possunt, quibus aquae familiares sunt, quales mergi, et anates, et quaecumque hujusmodi. Nam si de his tantum dixisset, non pratermitteret alio loco de aliis avibus dicere, inter quas nonnullae usque adeo ab aquis remote sunt, ut ne bibant quidem. Nisi forte istum aerem terris contiguum, quoniam se humidum etiam serenissimi noctibus rore testatur, aquam vocavit, quia et in nubem cogitur. Nubes autem aqua est, quod omnes sentiunt quibus contingit in montibus inter nubila, vel etiam in campus inter nubila ambulare. In hoc quippe aere volare aves dicuntur. Nam in illo sublimiore atque puriore, qui vere aer ab omnibus appellatus est, nequeunt: non enim earum pondus tenuitate sua sustinet. In illo autem neque nubes concrescere possunt, neque aliquid procellosum existere: quippe

ubi ventus adeo nullus est, ut in vertice Olympi montis, qui spatia hujus humidi aeris excedere dicitur, quadam littere in pulvere sole, fieri perstabeantur, et post annum integrare atque illarse iuxeniri ab illis qui solemniter memoriam monitem ascendebant.

45. Quapropter non absurdum existimari potest firmamentum celi, in divinis Scripturis usque ad hec spatia vocari, ut et ille aer tranquillissimus et sincerissimus ad firmamentum pertinere creditur. Hoc enim nomine firmamenti, ipsa tranquillitas et magua pars rerum significari potest. Unde etiam illud dictum pluribus in Psalmis existimo: *Et veritas tua usque ad nubes* (Psalm. xxxv. 6; et lvi. 11). Nihil est enim firmius et serenus veritate. Nubes autem sub ista sincerissima aeris regione concrescunt. Quod quanquam ligata dictum accipitur, ex his tamen rebus, simpliciter, que habent ad hanc quamdam similitudinem, ut corporea creature constantior et purior, quae a summitate celi usque ad nubes est, veritas figuram recte habere videatur, id est usque ad aerem caliginosum et procellosum et humidum. Ergo volatilia super terram sub firmamento celi, convenienter sunt aqua attributa; quia non inconvenienter aer iste aqua nominatur. Hinc etiam intelligi datur de aere nihil dictum esse, quomodo vel quando sit factus, quia iste aer nomine aquarum tenetur, ille autem nomine firmamenti; atque ita nullum elementum praefermissimum est.

46. Sed fortasse quis dicat, Si eo quod dictum est, Congregatur aqua, intelligimus aquam esse factam ex illa confusione materiae, hanc autem congregacionem mare appellavit Deus; quomodo ibi possimus hanc aerem intelligere factum, quod mare non dicitur, etiam si aqua dici potest? Quamobrem nulli videatur in eo quod dictum est, *apparet aride*, non solus speciem terra, sed etiam hujus aeris crassioris esse insinuantur. Per hunc enim terra illuminatur, ut perspicua nobis sit. In uno ergo verbo, quo dictum est, *apparet*, intimata sunt omnia sine quibus apparetur non posset; id est et species ejus, et nudatio ab aqua, et aeris superfusio, per quem in ea lumen a superiori mundi parte transmittitur. An potius in eo quod scriptum est, *Congregetur aqua*, species hujus aeris commendatur, quia cum iste aer condensatur, hanc aquam videatur efficiere? Coactionem itaque in densitatem, congregacionem aquae fortasse appellavit, ut mare fieret; ut id quod non congregatum, id est non spissatum superficem aqua sit, quae aves volantes possit sustinere, utrique nomini accommodata, ut vocari possit et aqua subtilior, et aer crassior. Sed quando queritur cur sit ista factus, non dicitur. Au forte verum est, quod quidam volunt, humidis exhalationibus maris et terra has auras effici ita crassiores aere illo superiore ac liquido, ut gestandis volatibus avium sint accommodatae; ita porro teneriores nisi aquis, quibus corpus abluitur, ut earum comparatione sicce atque aerie sentiantur? Ex qua de terra et mari jam dictum erat, quid opus erat dicere de exhalationibus earum, id est aquis avium, cum illum aerem purissimum et tranquillissimum fir-

memento attributum intellexeris

47. Nam neque de fontibus et fluminibus dictum est quomodo facta sint. Qui enim serupulosius ista querunt et disserunt, nihilero superlapsu de mari dulcem invisibiliter dicunt extrahi vaporem, his vide-licet ascensionibus quas nullo modo sentire possumus: inde conglobari nubes; atque ita terram im-bribus mafefactam antris occultioribus instillare atque insudare tantum, quantum coactum et per diversos trahentes lapsum erumpat in fontes, sive parvos, sive gigantibus fluminibus idoneos. Cujus rei documenta esse volunt, quod marinorum aquarum decoctarum vapor sinuato cooperculo exceptus, humorem dulcem gustantibus exhibet. Et omnibus fere manifestum est diminutas fontes inopiam sentire pluviarum. Attestatur et divina i.istoria, cum Elias tempore ariditatis imbre posceret: jussit enim, cum ipse oraret, ut puer suus ad mare attenderet; unde cum vidiceret oriri perparvam nubeculam, pluviam Regi sollicito adesse nuntiavit, qua mox etiam fugiens irrigatus est (III Reg. xviii, 43, 44). Et David dicit: Domine, qui ad-vocas aquam maris, et effundis eam super faciem terrae (Ex Amos v, 8, et ix, 6). Quapropter mari nominatio, de aliis aquis superflue diceret, sive istis roriferis, que tenuitate auras volantibus avibus prehent, sive fontium ac fluminum; si et ille exhalationibus fluit, et iste reciprocis imbribus, quos terra sorbet, emanant.

CAPUT XV. — 48. Ejiciunt aquas reptilia anima-rum vivarum. Cur additum est vivarum? An possunt esse anima, nisi vivant? An istam manifestiorem vi-tam commendare voluit, que inest animalibus sen-tientibus, quoniam stirpes ea carent? Et volatilia volantia super terram sub firmamento caeli. Si volatilia non volant in illo purissimo aere, ubi nulla nubila oriuntur, hinc manifestum est ad firmamentum eum pertinere; quia sub firmamento coeli dictum est volatilia volare super terram. Et sic factum est. Ordo ille servatur. Ideoque subjungitur sicut in ceteris, excepta luce, que prior facta est.

49. Et fecit Deus celos magnos, et omnem animam animalium repentium, quae ejecerunt aquas secundum genus eorum, et omne volatile pennatum secundum ge-nus suum. Meminerimus sane secundum suum genus, de illis creaturis dici, quae seminali propagine reparan-tur: nam de herbis jam hoc, et de arboribus dictum est. Et omne volatile pennatum. Cur additum est pen-natum? An potest esse volatile quod pennas non ha-beat? sed si potest, numquid hoc genus fecit Dens; quandoquidem non invenitur ubi sit factum? an omnino potest quidquam volare sine pennis? Nam et vesperilliones, et locustae, et muscae, et si quid hu-jusmodi est quod plumis caret, pennis non caret. Sed pennatum additum est, ne solas aves intelligere-mus; quoniam pisces pennati sunt, et super terram volant infra aquas: ideo non dictum est, aves; sed, volatilia generaliter et volatilia pennatum. Et vidit Deus

¹ Sic Ms. Vatic. At editi, ei sollicito.

² Sic Ms. Vatic. At editi, stipiles.

quia bonum est. Et hic sicut in ceteris locis intelli-gendum.

50. Et benedixit ea, dicens: Crescite, et multiplic-a-mini, et replete aquas maris; et volatilia multiplicentur super terram. Benedictionem ad secunditatem valere voluit, que in successione prolis appetet, ut ea be-nedictione, quia infirma et mortalia creata sunt, gen-uus suum nascendo custodiant. Sed cum etiam stirpes nascendo teneant similitudinem præterentium, cur eas non benedixit? An quia sensu carent, qui ratione vicinus est? Non enim varat fortasse, quod secunda persona utitur Deus in benedicendo, ut hec animan-tia compellat quodammodo tanquam audientia dicendo, Crescite, et multiplicavini, et implete aquas maris; nec tamen in eadem persona usque ad finem benedictio-nis venitur: sequitur enim, Et volatilia multiplicen-tur super terram; non dixit, Multiplicamini super terram. Nisi forte hoc ipso significatur sensum ani-mantium non adeo vicinum esse rationi, ut perlece possit accipere compellantem, sicut que intelligent, atque uia ratione possunt.

51. Et factum est sic. Illic plane quivis tardus jam evigilare debet, ut intelligat quales isti dies enumera-rentur. Cum enim certos seminum numeros Deus animantibus dederit, servantes miram certo ordine¹ constantiam, ut certo dierum numero, pro suo quo-que genere, et concepta utero gerant, et edita ova calefacient; cuius natura instituto Dei sapientia con-servatur, que tendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (Sap. viii, 1): quomodo uno die potuerunt et concipere, et utero gravescere, et parta vaporare² atque nutritre, et implere aquas maris, et multiplicari super terram? Ibi enim subjugu-titur, Et sic factum est; ante vespera adventum. Sed nimirum cum dicit, Facta est vespera; materiam informem commemorat: cum autem dicit, Factum est mane³; speciem, qua ipsa operatione impressa est materia: mane enim post operationem transactum diem concludit. Non tamen dixit Dens, Fiat vespera, vel, fiat mane: commemoratione est enim rerum factu-rum brevissima, significans per vesperam et mane materia et specie, que utique Deum fecisse jam dic-tum erat: cum ipsum defectum tamen, id est cum de specie ad materiam et ad nihilum tenditur, si hoc nomine recte insinuatum putamus, non dixerit factum, sed tamen ordinatum a Deo, cum ait super-iarius, Divisit Deus inter lucem et tenebras: ut vesper vocabulo significetur informis materia, qua quamvis ex nihilo facta est, est⁴ tamen et habet capacitatem specierum atque formarum. Accipi etiam potest tene-brarum nomine ipsum omnino nihilum, quod non fe-cit Deus, et unde fecit quaecumque facere pro sua ineffabilis bonitate dignatus est, cum sit omnipotens, qui etiam de nihilo tanta fecit.

52. Et facta est vespera, et factum est mane dies

¹ Ms. Vatic., certa ordinatione.

² Editi, forvere. Ms. vero are, id est calcacere, ut apud Ambr., lib. 4 Hex., capp. 3 et 5.

³ Ms. Vatic., ita enim, omissa voce, mane.

⁴ Vatic., facta est tamen; nec habetur secundo, et.

quintus. Hic postquam dixit, *Et sic factum est*, non subdidit sicuti solet executionem, quasi iterum facta sint; jam enim superioris dictum erat. Nec ea benedictione, que ad gignendam problem pertinet, aliqua nova natura fabricabatur; sed que facta erant per successionem conservabantur. Et ideo nec illud dictum est. Et vidit Deus quia bonum est: jam enim res ipsa placuerat, quae tantum servanda erat in fetibus. Nihil hic itaque repetitum est, nisi quod ait, *Et factum est sic*; statimque subjectum de vespere et mane: quibus nominatis, transacta opera de informi materia et specie que imponitur, significari dictum est. Nisi forte aliquid melius atque sublimius occurrit querentibus.

53. *Et dixit Deus, Ejiciat terra animam vivam secundum suum genus; quadrupedum, et serpentium, et bestiarum terrae secundum genus, et pecora secundum genus.* *Et factum est sic.* Cum dictum fuerit *animam*, cur additum sit *vivam*; et quid sit *secundum genus*; et de solita conclusione que dicitur, *et factum est sic*, sicut superioris tractatum est, consideranda et accipienda sunt. Cum autem in latina lingua nomine bestiarum omne irrationalis animal generaliter significetur; hic tamen distinguenda sunt species, ut quadrupedes accipiamus omnia jumenta; serpentes, omnia reptilia; bestias vel feras, omnia quadrupedia indomita; pecora vero, quadrupedia que non operando adjuvant, sed dant aliquem fructum pascientibus.

CAPUT XVI. — 54. *Et fecit Deus bestias terrae secundum genus, et pecora secundum genus, et omnia serpentia terrae secundum genus.* Hic iteratio quod dictum est, *Et fecit Deus*, cum jam dictum esset, *Et factum est sic*; secundum superiorem regulam consideretur. Sane hic pecorum nomine omnia puto significata esse quadrupedia que sub cura hominum vivunt. *Et vidit Deus quia bonum est*: solite accipendum.

55. *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Et hic animadvertenda quedam et conjunctio, et discretio animantium. Nam eodem die factum hominem dicit, qui bestias. Sunt enim simul omnia terrena animantia; et tamen propter excellentiam rationis, secundum quam ad imaginem Dei et similitudinem efficitur homo, separatum de illo dicitur, postquam de ceteris terrenis animalibus solite conclusum est, dicendo, *Et vidit Deus quia bonum est.*

56. Considerandum etiam illud, quod in ceteris non dixit Deus, *Faciamus*; ut hoc quoque modo voluerit Spiritus sanctus humanae nature insinuare prestantiam. Cui autem nunc dictum est, *Faciamus*, nisi cui dicebatur in ceteris, *Fiat?* Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (*Ioan. i, 3*). Sed quid putamus alterum dictum esse, *Fiat*, nisi ut ipsa faceret iussu Patris; et aliter, *Faciamus*, nisi ut ambo pariter facerent? An omnia que facit Pater, per Filium facit, et ideo nunc *Faciamus* dictum est, ut ipsi homini, propter quem Scriptura ipsa facta est,

ita in seipso demonstraretur ea quae Filius dicens Pater facit, etiam ipsam Patrem facere; ut quod in ceteris dicebatur, *Fiat*, et *factum est*, hic expopatur, non separatum sive dictum est separatum effectum, sed utrumque simul, cum hic dicitur, *Faciamus?*

57. *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Omnis imago similia est ei cuius imago est; nec tamen omne quod simile est alicui, etiam imago est eius: sicut in speculo et pictura, quia imagines sunt, etiam similes sunt; tamen si alter ex altero natu non est, nullus corum imago alterius dici potest. Imago enim tunc est, cum de aliquo exprimitur. Cur ergo, cum dictum esset, *ad imaginem, additum est, et similitudinem*; quasi possit esse imago dissimilis? Sufficeret ergo *ad imaginem* dicere. An aliud est simile, aliud similitudo; sicut aliud est castus, aliud castitas; aliud fortis, aliud fortitudo: ut quemadmodum quaecumque sunt fortia, fortitudine sunt fortia; et quaecumque sunt casta, castitatem sunt casta: ita quaecumque sunt similia, similitudine sunt similia? Non autem imago nostra satis proprie dicitur similitudo nostra esse, cum tamen proprie dicatur similitus nobis esse: ut ibi sit ea similitudo, qua similia sunt quaecumque similia, ubi est et castitas, qua casta sunt quaecumque sunt casta. Castitas autem nullus participatione casta est, sed ejus participatione sunt casta quaecumque casta sunt. Quae utique in Deo est, ubi est etiam illa sapientia, que non participando sapiens est, sed cuius participatione sapiens est anima quaecumque sapientia est. Quapropter etiam similitudo Dei, per quam facta sunt omnia, proprie dicitur similitudo; quia non participatione alienus similitudinis similius est, sed ipsa est prima similitudo, cuius participatione similia sunt, quaecumque per illam fecit Deus.

58. Expositio ergo fortasse est, quod additum est *ad similitudinem*, cum jam dictum esset, *ad imaginem*; ut ostenderetur eam que imago dicta est, non ita simile esse Deo, quasi alicujus similitudinis participantem, sed hanc ipsam esse similitudinem, cuius participantem omnia que dicuntur esse similia. Sicut ipsa est et castitas, cuius participatione casta sunt anima; et sapientia, cuius participatione sapientes sunt anima; et pulchritudo, cuius participatione pulchra sunt quaecumque pulchra sunt. Si enim tantum similitudinem diceret, non significaret ab ipso esse genitam: si autem tantummodo imaginem diceret, significaret ab ipso quidem genitam, sed non significaret ita similem, ut non tantum similius, sed ipsa similitudo esset. Ut autem nihil castus ipsa castitate, et nihil sapientius ipsa sapientia, et nihil pulchrior ipsa pulchritudine; ita nihil similius ipsa similitudine dici, aut cogitari, aut esse omnino potest. Unde intelligitur ita Patri esse similem similitudinem suam, ut eius naturam plenissime perfectissimeque impleat.

59. Quantum autem ad speciem rebus imponendam valeat Dei similitudo, per quam facta sunt omnia, quanquam humanas cogitationes altissime superet,

²⁴³ omnia sunt² cum se similes. Nam tamen dicimus arbitrii; si consideremus omnem naturam, sive qua sentientibus, sive qua ratione in omnibus occurrit, similibus inter se partibus servare unitatis similitudinem. Non ex sapientia Dei sapientes vocantur animae rationales, et ultius hoc hominem non porrigitur; nam neque illa peccata, et multo minus arbores, aut ignes, vel aere, vel aquam, vel terram sapientem possumus dicere, quanquam per ipsam Dei sapientiam sint etiam omnia hinc in quantum sunt. At vero similes inter se et lapides dicimus, ut animalia, et homines, et Angelos. Jam vero in singulis rebus, et terram, et quod similes inter se habent, partes suas, fieri ut terra sit; et aquam qualiter quoque parte similiem esse ceteris partibus, nec aliter aquam esse potuisse nec quantumlibet aeris, si cetero esset dissimile, nullo pacto aereum esse potuisse; et aquis lucis ut particulam, eo quod non sit dissimilis aliquis partibus, fieri ut sit quod est³; ita de unoquoque lapidum vel arborum vel corpore enjuslibet tantumvis discerni ei intelligi potest, quod non solum unum aliis sui generis rebus, sed in seipsis singulis non essent, nisi partes inter se similes haberent. Et tanto magis pulchrius corpus, quanto similioribus inter se partibus suis constat. Jam porro animalium, non solum aliarum, et alia amicitia similibus⁴, moribus condit; sed etiam in unaquaque anima similes actiones atque virtutes, sine quibus constantia esse non potest, atque tamam vitam indicant. Similia vero omnia haec, non autem ipsam similitudinem possumus dicere. Quapropter, si rebus inter se similibus universitas constat, ut singule sint quidquid sunt, et omnes ipsam universalitatem compleant, quam Deus et condidit et gubernat; per similitudinem ejus profecto, qui condidit omnia, supereminenter atque incommutabiliter et incontaminabilem talia facta sunt, ut similibus inter se partibus pulchra sint, ad ipsam tamen similitudinem omnia non facta sint, sed sola substantia rationalis: quare omnia per ipsam, sed ad ipsam non nisi omnia⁵.

⁶⁰ Rationalis itaque substantia et per ipsam facta est; et ad ipsam: non enim est illa natura interpolata. Quandoquidem mens humana (quod non sentit, nisi cum purissima, et beatissima est) nulli coheret nisi ipsi veritati, quae similitudo et imago Patris et sapientia dicitur. Recte igitur secundum hoc quod interior et principale hominis est, id est secundum mentem, accipitur. Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Ex illo enim quod in homine principium tenet, quod cum disiungit a bellis, totus est homo estimandus. Cetera in eo quanquam in uno genere pulchra sint, tamen cum pecoribus communia sunt, ac per hoc in homine parvopondera. Nisi forte quod ad inquietum cœlum figura humani corporis erecta est, valet aliquid etiam ut corpus ipsum

² Ms. Vatic. universitas.

³ Editio, quod non est. Absit non a MS. Vatic.

⁴ Ms. Vatic. quae similes.

⁵ Sic Ms. Vatic. At excusi habent: quia condidit omnia suoperemittere, atque incommutabiliter, et incontaminabiliter.

⁶¹ Ms. Vatic., sed ad ipsam non omnia.

ad similitudinem Dei factum creditur; ut quenadmodum a Patre illa similitudo non avertitur, ita corpus humatum a celo non sit aversum, sicut aliorum corpora animalium avebra sunt, quia prona in aliis prosternuntur. Sed tamen hoc non omni modo sociopendum est: nam corpus nostrum a celo plurimum differt; in illa vero similitudine, que Filius est, non potest quidquam esse dissipile nisi cui similitus est. Quoniam similia speciebusque aliis sunt, inter se etiam dissimilia ex aliqua parte sunt: ipsa vero similitudo non est aliqua ex parte dissimilis. Pater tamen Pater est, nec Filius alij est quam Filius: quia et cum dicitur similitudo Patris, quanquam ostendat nullam intervening dissimilitudinem, non tamen solus est Pater, si habet⁶ similitudinem⁷ (a).

⁶¹ Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Satis quidem quia superioris dicta sunt, secundum id exponunt hanc verbo Scriptura, in quibus legitima dixisse Deum, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, ut similitudo Dei ad quam facius est, homo, ipsum Dei Verbum, hoc est unigenitus Filius accipi possit: non tique ut ipse sit eadem imago et similitudo aequalis Patri. Est tamen et homo imago Dei, sicut aperte ostendit Apostolus dicens: Vir gaudem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei (1 Cor. xi, 7). Sed hanc imago ad imaginem Dei facta, non est aequalis et coetera illi cuius imago est; nec esset, etiam si unquam omnino necessaret, hie autem sensus est potius in his divinis verbis eligendus, ut ideo non dictum intelligamus singulariter, sed plurilater. Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; quia non ad solius Patris, aut solius Filii, aut solius Spiritus sancti, sed ad ipsius Trinitatis imaginem factus est homo. Quia Trinitas ita est Trinitas, ut unus Deus sit; ita est unus Deus, ut Trinitas sit. Non enim ait Filio loquens, Faciamus hominem ad imaginem tuam; aut, ad imaginem meam: sed plurilater aut, ad imaginem et similitudinem nostram: a qua pluralitate Spiritum sanctum separare quis audiat? Quia pluralitas, quoniam non tres dii, sed unus est Deus, ideo intelligentem est postea Scripturam singulariter intulisse, atque dixisse, Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei; ut non sic accipiantur, tanquam Deus Pater ad imaginem Dei, hoc est Fili sui: aliquin quonodo verum est, quod dicitur est, ad imaginem nostram, si ad Filii solius imaginem factus est hec vero? Ac per hoc quia verum est quod ait Deus, ad imaginem nostram; ita dicitur est, Ferit Deus hominem ad imaginem Dei, tanquam diceretur ad imaginem suam, quod est ipsa Trinitas.

⁶² Nonnulli autem putant, ideo non reputant similitudinem, neque dictum: Et fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei, quia tunc tantummodo ad imaginem factus est: similitudo autem illi

⁶³ Editio, sed habet. At Ms. Vatic. aliquie in 1 retract., cap. 18, si habet.

⁶⁴ Nequit enim affect Augustinus multis post annis, cum retractationum libros ederet, ex 1 retract., cap. 18.

postea servabatur in resurrectione mortuorum: quasi possit esse imago aliqua, in qua similitudo non sit. Si enim omnia similia non est, procul dubio nec unago est. Verumtamen ut non sola ratione id agere

videamur, et auctoritas Jacobi apostoli adhibenda est, qui cum de lingua hominis loqueretur, ait: In ipso benedicimus Deum, et in ipso male dicimus homines, qui ad similitudinem Dei faciunt (Jacobi iii. 9).

ADMONITIO

IN SUBSEQUENTES LIBROS.

Ecce iam teritam in Genesim, vel quartam expositionem Augustini. Hunc tractando aveo modo contra Machiceros libro, recenti adhuc tempore conversionis sua manum admovebat: sed in dilectionibus quibusque locis allegoricum sensum subiecisse contentis, pretermiseral litteralem, quem postea presbyter perscrutari aggressus, cum vires suas huic labori impares compresisset, opus imperfectum reliquit. Hinc sub anno quadragesimo idem argumentum tractans, recepit episcopus: prius quidem secundum allegoriam in posteris tribus Confessionum libris; deinde vero ad literam hoc in opere, deque ea re subsequentes duodecim libros consecutus.

In iis historiam Geneseos ab exordio ad eum usque versiculum quo Adamus de Paradiſo dimisso fuit, narrans, non præter ullum apicum, nihil quod non omni ratione verset penitusque rimaret, nisi quod mysteria figurarum involucris obiecta explicare nequaquam studet: quippe qui nunc opere pretium in eo totum reponat, uti demonstret nihil Genesis historia contineri quod ad litteram verum esse non possit, nihil quod ratione aut naturae rerum adverteatur; ac si quid veluti superfluum et incongruum appareat, id mysticum credi oportere altiusque referri. Quodam autem obiter in libro secundo, adversus Genitilios, in libro quarto, de senarii numeri perfectione, in libro quinto, de scientia et providentia Dei; in libro sexto, de Adamo corpore; in libro septimo, de anima, de qua rursus in libro decimo. Tum de casu angelorum, in libro undecimo; de Paradiſo et de multiplici visionum genere in libro duodecimo, deque aliis rebus passim agit, ea que certa sunt assertens et defendens, de incertis questiones et dubia movens. Opus impendio laudat Cassiodorus scriptor, in libro primo Institutionum, capite primo; Basilique et Ambrosii in Genesim commentariis longe sublimis duci.

Hicis libris in Retractionibus post opuscula quedam sub annum quadragesimum elaborata locutus deinde Augustinus, ordine, ut ait, quo eos cogit, non quo perficit. Nam illos quamvis efflagitarent amici, diu tamquam se retinuerunt, ut ad finem identidem revocaret, ex epistola centesima quadragesima tertia, ad Marcellinum versus finem anni quadragesimi duodecimi data. Duodecimum librum citat in epistola centesima quinquagesima nona, ad Evodium, quam anno circiter quadragesimo decimo quarto adscriptissimum, ibique agnoti opera emendationem, quo illud quam primum publici juris faciat, maturare significat: nondum tamen adidicat cum alteram ad Evodium, scilicet epistolam centesimam sexagesimam secundam scripsit, uti testatur numero secundo.

Vide lib. 2. cap. 26. Retractionum, col. 640, a verbis. Per idem tempus de Genesi, magne ad narba. Bipartita est. M.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI

DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DUODECIM ^(a)

LIBER PRIMUS.

Expenditur in dñm Genesos, cap. 1, vers. 1: in principio fecit Deus celum et terram: usque ad ver. 5: id est

Deus lucem diem, etc.

CAPUT PRIMUM. — In Scriptura quid considerandum.

1. Omnis divisa Scriptura bipartita est, secundum matrem in regno Dei similem esse patrifamilias proferent;

tos libris in viginti sex Ms. contulimus, scilicet cum Valkensis bibliotheca, PP. Augustinianorum monachorum a conventus Parisiensis duobus, Navarricis collegi et Thuanie bibliotheca totidem, cum uno e bibliotheca Laudunensis Ecclesie, uno Abbatie S. Martinii de Campis, ud. Parisiis, cum sorbonico, Colloerto, Bigotiano, Cisterciensi, Alaudensi, Andouevensi, Ordinensis, Gommeiensi, Germanensi, Lyrensi, Michaelino, Remigiano, Theodoricensi, Vindocicensi, et uno Abbatie B. Mariae de Josephina Carnatenensi. Consulimus insuper variae lectiones Belgicorum sex codicium per Lovanienses Theologos excerptas: necnon antiquiores editiones Am. Er. et Low.

Comparavimus præterea eas omnes, editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Incipiunt circa annum 401, absoluti sub anno 445.

de thesauro suo nova et vetera (*Matth. xii, 52*), que duo etiam Testamenta dicuntur. In Libris autem omnibus sanctis intueri oportet que ibi aeterna intimentur, que facta narrentur, que futura prenuntiantur, que agenda precipiantur vel moneantur. In narratione ergo rerum factarum queritur utrum omnia secundum figuratum¹ tantummodo intellectum accipiuntur, an etiam secundum fidem rerum generistarum asserenda et defendenda sint. Nam non esse accipienda significat, nullus christianus dicere audebit, attendens Apostolum dicentem, *Omnia autem haec in figura contingebant illis* (*I Cor. x, 11*) : et illud quod in Genesi scriptum est, *Et erant duo in carne una* (*Gen. ii, 24*), magnum sacramentum commendantem in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v, 32*).

2. Si ergo utroque modo illa Scriptura scrutanda est, queramus quomodo dictum est praeter allegoriam significationem. *In principio fecit Deus celum et terram* : utrum in principio, et temporis; an quia primo omnium facta sint; an in principio, quod est Verbum Dei unigenitus Filius. Et quomodo possit ostendit Deus sine ulla sui computatione opera i. mutabilia et temporalia. Et quid significetur nomine coeli et terra; utrum spiritualis corporalisque creatura coeli et terra vocabulum acceperit, an tantummodo corporalis: ut in hoc libro de spirituali tuncesse intelligatur, atque ita dixisse celum et terram, ut omnem creaturam corpoream superiorem atque inferiorem significare vo. uicit. An utriusque informis materia dicta est celum et terra: spiritualis videlicet vita, sicut esse potest in se, non conversa ad Creatorem; tali enim conversione formaliter atque perficiatur; si autem non convertatur, informis est: corporalis autem si possit intelligi per privationem omnis corporae qualitatis, que apparet in materia formata, cum jam sunt species corporum, sive visu, sive alio quolibet sensu corporis perceptibiles.

3. An celum intelligendum est creatura spiritualis, ab exordio quo facia est, perfecta illa et beatissima semper: terra vero, corporalis materies adhuc imperfecta; quia terra, inquit, erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum; quibus verbis videtur informatum significare substantiae corporalis? An utriusque informitas his etiam posterioribus verbis significatur: corporalis quidem eo quod dictum est, *Terra erat invisibilis et incomposita*: spiritualis autem eo quod dictum est, *Tenebrae erant super abyssum*; ut translatu verbo tenebrosam abyssum intelligamus naturam vitæ informem, nisi convertatur ad Creatorem: quo solo modo formari potest, ut non sit abyssus; et illuminari, ut non sit tenebrosa? Et quomodo dictum est, *Tenebrae erant super abyssum*? an quia non erat lux? que si esset, utique superesset, et tanquam superfundenter: quod tunc fit in creatura spirituali, cum convertatur ad incommutabile atque incorporeum lumen, quod Deus est.

¹ Edit. *Seraphon*. At MSS. vix illo excepto, *figurarum*.

² Sic MSS. aliquot optimis note. At editi, *incomparabile*.

CAPUT II. — *Quomodo dixit Deus, Fiat lux; an per creaturam, an per aeternum Verbum.*

4. Et quomodo dixit Deus, *Fiat lux?* utrum temporaliter, an in Verbi aeternitate? Et si temporaliter, utique mutabiliter; quomodo ergo possit intelligi hoc dicere Deus, nisi per creaturam; ipse quippe est incommutabilis? Et si per creaturam dixit Deus, *Fiat lux;* quomodo est prima creatura lux, si erat iam creatura, per quam Deus diceret, *Fiat lux?* An non est lux prima creatura; quia jam dictum erat, *In principio fecit Deus celum et terram*; et poterat per coelestem creaturam vox fieri temporaliter atque incommutabiliter, qua diceretur, *Fiat lux?* Quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente Deo per creaturam spiritualem, quam Deus jam fecerat, cum in principio fecit Deus celum et terram, *Fiat lux*; eo modo quo per talis creatura interiorem et occultum motum divinitas dicti poluit, *Fiat lux*.

5. Au etiam corporaliter sonnit vox dicentis Dei, *Fiat lux*; sicut corporaliter sonnit vox dicentis Dei, *Tu es Filius mens dilectus* (*Matth. iii, 17*): et hoc per creaturam corporalem, quam fecerat Deus, cum in principio fecit celum et terram, antequam fieret lux, qua in hac sonante voce facta est? Et si ita est, quia lingua sonnit ista vox, dicente Deo, *Fiat lux*; quia nondum erat lingnarum diversitas, que postea facta est in adificatione turris post diluvium (*Gen. xi, 7*). Quenam lingua erat una et sola, qua Deus locuta est, *Fiat lux?* et quis erat quem oportebat audiire, atque intelligere, ad quem vox hujusmodi proferretur? An haec absurdia carnalisque cogitatio est atque suspicio?

6. Quid ergo dicemus? An id quod intelligitur in sono vocis, cum dicitur, *Fiat lux*, non autem ipsa corporeus sonus, hoc bene accipitur eas vox Dei? et utrum hoc ipsum ad naturam pertineat Verbi ejus, de quo dicitur, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum?* Cum enim de illo dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt* (*John. i, 1, 3*); satis ostenditur et lux per ipsum facta, cum dixit Deus, *Fiat lux*. Quod si ita est, aeternum est quod dixit Deus, *Fiat lux*; quia Verbum Dei Deus apud Deum, Filius unicus Dei, Patri coeterius est: quavis Deo hoc in aeterno Verbo dicente creatura temporaliter facta sit. Cum enim verba sint temporis, cum dicimus, Quando, et aliquando; aeternum tamen est in Verbo Dei, quando fieri aliquid debeat: et tunc si quando fieri debuisse in illo Verbo est, in quo non est quando et aliquando, quoniam totum illud Verbum aeternum est.

CAPUT III. — *Quid sit lux illa. Curre non dictum, Fiat celum, etc., sicut, Fiat lux. Responsio prima.*

7. Et quid est lux ipsa que facta est? utrum spiritualiter quid, an corporale? Si enim spirituale, poterit ipsa esse prima creatura, jam hoc dicto perfecta, quia primo celum appellata est, cum dictum est, *In principio fecit Deus celum et terram*; ut quod dixit Deus, *Fiat lux*; et facta est lux, eam revocante ad se Creatorem,

conversio ejus facta atque illuminata intelligatur.

8. Et cur ita dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram; et non dictum est, In principio dixit Deus, Fiat cælum et terra;* et facta sunt cælum et terra: sicut de luce narratur, *Dixit Deus, Fiat lux;* et facta est lux? Utrum prius universaliter nomine cœli et terræ comprehendentum erat et commendandum quod fecit Deus; et deinde per partes exsequendum, quomodo fecit, cum per singula dicitur, *Dixit Deus; id est, quia per Verbum suum fecit, quidquid fecit?*

CAPUT IV.—*Alteras responso ad superiorē quæstionēm.*

9. An cum primum siebat informitas materie sive spiritualis sive corporalis, non erat dicendum, *Dixit Deus, Fiat;* quia formam Verbi semper Patri coherentis, quo sempiterne dicit Deus omnia, neque sono vocis nequo cogitatione tempora sonorum volente, sed coetera sibi luce a se genito Sapientie, non imitatur imperfectio, cum dissimilis ab eo quod summo ac primitus est, informitate quadam tendit ad nibilium; sed tunc imitatur Verbi formam, semper atque incommutabiliter Patri coherentem, cum et ipsa pro sui generis conversione ad id quod vere ac semper est, id est ad creatorē suæ substantiæ, formam capi, et sit perfecta creatura: ut in eo quod Scriptura narrat, *Dixit Deus, Fiat,* intelligamus Dei dictum incorporeum in natura Verbi ejus coeterum revocatis ad se imperfectionem creaturæ, ut non sit informis, sed formetur secundum singula quæ per ordinem exequitur? In qua conversione et formatione, quia pro suo modo imitatur Deum Verbum, hoc est Dei Filius semper Patri coherentem, plena similitudine et essentiā pari, qua i.e. et Pater unus sunt (*Joan. x. 30*); non autem imitatur hanc Verbi formam, si aver-a a Creatore, informis et imperfecta remaneat: propriea Filii commemoratio non ita sit quia Verbum, sed tantum quia principium est, cum dicitur, *In principio fecit Deus cælum et terram;* exordium quippe creature insinuat adhuc in informitate imperfectionis: sit autem Filii commemoratio, quod etiam Verbum est, eo quod scriptum est, *Dixit Deus, Fiat;* ut per id quod principium est, insinuet exordium creaturæ existentis ab illo adhuc imperfecta; per id autem quod Verbum est, insinuet perfectionem creaturæ revocatae ad eum, ut formaretur inhærentio Creatori, et pro suo genere imitando formam semper atque incommutabiliter inhærentem Patri, a quo statim hoc est quod ille.

CAPUT V.—*Informem esse creaturam intellectualem, nisi perficiatur conversa ad divinum Verbum. Spiritus sanctus cur super aquam ferri dictus est antequam narraretur dixisse Deum, Fiat lux.*

10. Non enim habet informem vitam Verbum Filius, cui non solum hoc est esse quod vivere, sed etiam hoc est vivere, quod est sapienter ac beatè vivere. Creatura vero, quanquam spiritualis et intellectualis vel rationalis, que videtur esse illi

^a In prius editis, sed etiam. In MSS., sed tantum.

Verbo propinquior, potest habere informem vitam; quia non sicut hoc est ei esse quod vivere, ita hoc vivere quod sapienter ac beatè vivere. Aversa enim a Sapientia incommutabili, stulte ac misere vivit, quae informitas ejus est. Formatur autem conversa ad incommutabile lumen Sapientie, Verbum Dī. A quo enim existit ut sit utcumque ac vivat, ad illum convertitur ut sapienter ac beatè vivat. Principium quippe creature intellectualem est aeterna Sapientia; quod principium manens in se incommutabiliter, nullo modo cessat ^b occulta inspiratione vocationis loqui ei creatura cui principium est, ut convertatur ad id ex quo est, quod aliter formata ac perfecta esse non posset. Ideoque interrogatus quis esset, respondit: *Principium, quia et loquitur vobis* (*Joan. viii. 25*).

11. Quod autem Filius loquitur. Pater loquitur, quia Patre loquente dicitur Verbum, quod Filius est, aeterno more, si more dicendum est, loquente Deo Verbum coeternum (^c). Inest enim Deo benignitas summa, et sancta et justa; et quidam ^d non ex indigentia, sed ex beneficentia veniens amor in opera sua. Proprieta priu-quam scriberetur, *Dixit Deus, Fiat lux;* prorsus Scriptura dicens, *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam.* Quia sive aquæ nomine appellare voluit totam corporalem materiam, ut eo modo insinuaret unde facta et formata sint omnia, que in suis generibus jam digneſcere possumus, appellans aquam, quia ex humida natura videmus omnia in terra per species varias formari atque concrescere; sive spiritualem vitam quamdam ante formam conversionis quasi finitam: superferebatur utique Spiritus Dei; quia subiectebat scilicet bonæ voluntati Creatoris, quidquid illud erat quod formandum percipiendumque inchoaverat: ut dicente Deo in Verbo suo, *Fiat lux;* in bona voluntate, hoc est in beneplacito ejus pro modulo sui generis maneret quod factum est; et ideo rectum est ^e, quod placuerit Deo, Scriptura dicens, *Et facta est lux;* et ridit Deus lucem quia bona est.

CAPUT VI.—*Trinitas insinuata cum inchoatione, tum in perfectione creaturæ.*

12. Ut quemadmodum in ipso exordio inchoata creatura, que cœli et terræ nomine, propter id quod de illa percidiendum erat, commemorata est, Trinitas

^a Editi: *quaest sicut non hoc est ei esse quod rivere, ita nec hoc rivere quod, etc.* At MSS. magno consensu ferunt: *Nec sicut hoc est ei esse quod rivere, ita hoc rivere, etc.* Et verius in Augustini doctrina, qui in lib. de immortalitate anime, cap. 8, n. 13, animum nisi vivat esse non posse dicit; moxque cap. 9: *Nulla res, luquii, sciendi caret. Est autem enim animus vita quzedam.*

^b See Lov. At Am. et Er., cessabit. Ms. decem, cessabit. Colbertius codex aliquie duodecim mellioris notæ, cessaret. Et consequenter omnes prope MSS. sic prosequuntur: *Ut converteretur ad id ex quo esset, quod aliter... esse non posset.*

^c L.V., quidam. At MSS. prope omnes, quidem.
^d MSS. sex, et ideo lectum est. Videocimus codex, et ideo dictum est. At ceteri MSS. et editi hic et in libro ad dulcit. habent, rectum est. Paulus post in editis caput 8 incipiebat, *Et quemadmodum;* atque infra legiebatur, *ita et in conversione... insinuatur:* quibus locis sequitur MSS.

^e (a) sequuntur, usque ad finem cap. 7, translati sunt in librum de octo Dulcili Questionibus, responsa ad quatuor, 8, nn. 2 et 3.

insinuatur Creatoris (nam dicente Scriptura, *In principio fecit Deus celum et terram*; intelligimus Patrem in Dei nomine, et Filium in principio nomine, qui non patitur, sed per seipsum creatus primitus ac potissimum spirituali creature, et consequenter etiam universaliter creature principum est: dicente autem Scriptura, *Et Spiritus Dei serperebat super aquam*, completem commemorationem Trinitatis agnoscimus; ita et in conversione atque perfectione creature, ut rerum species digerantur, eadem Trinitas insinuetur: Verbum Dei scilicet, et Verbi generator, cum dicitur, *Dixi Deus*; et sancta bonitas, in qua Deo placet quid ei pro sua natura modulo perfectum placet, cum dicitur, *Vidi Deus quia bonum est*.

CAPUT VII. — *Spiritus Dei cur dictus est superferri super aquam.*

15. Sed cur commemorata prius quamvis imperfecta creatura postea commemoratur Spiritus Dei, prius dicente Scriptura, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum*¹; ac deinde inferentio, *Et Spiritus Dei superferrebat super aquam?* An quoniam egenus atque indigens amor ita diligit, ut rebus quas diligit, subjiciatur; propterea cum commemoraretur Spiritus Dei, in quo sancta ejus benevolentia dilectione intelligitur, superferri dictus est, ne facienda opera sua per indigentiae necessitatem potius quam per abundantiam beneficentia Deus anire putaret? Cuius rei menor Apostolus dicturus de charitate, super eminentem viam demonstraturum se ait (*I Cor. xii. 31*): et in alio loco, *Supererminentem, loquuntur scientie charitatem Christi* (*Ephes. iii. 19*). Cum ergo sic oportere insinuari Spiritum Dei, ut superferri diceretur, commodius factum est ut prius insinparetur aliquid inchoatum, cui superferri diceretur; non enim loco, sed omnia superante ac preceliente potentia.

CAPUT VIII. — *Dei amor in creaturas prasit eis ut sit, et ut maneat.*

16. Ita quam rubus ex illa inebozione, perfectis atque formatis, *vidi Deus quia bonum est*: placuit enim quod factum est, in ea benignitate qua placuit ut fieret. Non quinque sunt propter quae amat Deus creaturam suam; ut sit, et ut maneat. Ut esset ergo quod maneret, *Spiritus Dei superferrebat super aquam*; ut velut maneret, *Vidi Deus quia bonum est*. Et quod de loco dictum est, hoc de omnibus. Manent enim quedam superpressa omnem temporaliem volubilitatem in propria secretate sub Deo; quedam vero secundum sui temporis modos, dum per decessionem successione inque rerum saeculorum pulchritudo contexitur.

CAPUT IX. — *Utrum in tempore dictum sit, Fiat lux, an sine tempore.*

17. Quod ergo dixit Deus, *Fiat lux*; et facta est lux, in aliquo die dixit, an ante omnem diem? Si enim Verbo sibi coetero dixit, hoc utique intempo-

raliter dixi: si vero temporaliter dixit, non Verbo sibi coetero, sed per aliquam dixit creaturam temporalem; ac per hoc non erit prima creatura lux, quia jam erat per quam temporaliter diceretur, *Fiat lux*. Atque illud ante omnem diem facisse intelligitur, quod dictum est, *In principio fecit Deus celum et terram*; ut celi nomine intelligatur spiritualis, jam facta et formata creature, tanquam celum celi frugis, quod in corporibus suminum est. Secundo enim die factum est firmamentum, quod rursus eplum appellavit. Terra autem nomine invisibilis et incomposita, ac tenebrosa abysso, imperfectio corporalis substantiae significata est, unde temporalia illa fuerint, quorum prima esset lux.

18. Quomodo autem per creaturam, quam feci ante tempora, dici possit temporaliter, *Fiat lux*, inventire difficile est. Sono enim vox non intelligimus dictum: nam quidquid tale est, corporeum est. An ex illa imperfectione substantiae corporalis fecit aliquam vocem corpoream, per quam sonaret, *Fiat lux*? Ergo aliquod vocale corpus ante lucem creatum atque formatum est. Sed si ita est, jam era tempus, por quod vox curreret, sonorunque spatia sibi succendentia praeterirent. Quid si jam era tempus antequam ficeret lux, in quo tempore ficeret vox qua resonaret, *Fiat lux*; ad quem diem pertinebat illud tempus? Unus enim dies, idemque primus ille numerari incipit, quo facta est lux. An ad ipsum diem pertinet ratione spatiuum temporis, et quo factum est vocale corpus, per quod sonaret, *Fiat lux*, et quo facta est ipsa lux? Sed omnis talis vox propter audientis corporalem sensum a loquente proferitur; ita enim factus est, ut percusso aere sentiat². Numquid itaque tam habebat audiendum illud quidquid erae invisible et incompositum, cuius sie Deus per sonaret ac diceret, *Fiat lux*? Abscedat itaque haec ab animo cogitantis absurditas.

17. Utrum ergo spiritualis motus, sed tamen temporalis erat, quo dictum intelligimus, *Fiat lux*, expressus ab altero Deo per Verbum coeterum in creaturam spirituali, quam jam fecerat, cum dictum est, *In principio fecit Deus celum et terram*, id est in illo celo celi? an et ista locutione non tantum sine aliquo sono, sed etiam sine ullo temporali mouit spiritualis creature, in ejus mente aliqua ratione fixa quodammodo a Verbo Patri coetero, et quodammodo impressa intelligitur, secundum quam moveretur, et ad speciem converteretur inferior illa tenebrosa imperfectio naturae corporae, et fieret lux? Sed multum est se difficultum capere quomodo dicatur, Deo non temporaliter jubente, neque id temporaliter audiente creature, que contemplatione veritatis omnia tempora excedit, sed intellectualiter sibimet impressas ab immutabili Dei Sapientia rationes, tanquam intelligibles locutiones, in ea que infra sunt transmittente, fieri temporales motus in rebus temporalibus vel formandis vel administrandis. Si autem lux, quia primum dicta est ut fiat, et facta est, etiam primatum creature

¹ Ms. plenarie, *succendentia*.

² In vulgaritate, *facto est ut percusso aero sentias*. Sed vero in Miss., *factus est, ut.... sentias*, scilicet auditus.

¹ Sic MS. Juxta græc. LXX. XI editi, et tenebrae erant super faciem abyssi.

² Editi, faciendo. Miss., facienda.

tenere intelligentia est; ipsa est intellectualis vita; que nisi ab Creadore illuminanda converteretur, fluitaret inserviret. Cum autem conversa et illuminata es, factum est quod in Verbo Dei dictum est, *Fiat lux*.

CAPUT X. — *Quonodo dies mansuetus fuit, sive in creatione alio post creationem lucis.* **Primus**, explicatur modus improbat. **Secundus**, dicendi modus difficultatibus implentur. **Tertius**, atque enarratur. **Veritatem** quemadmodum sine tempore dictum est, quia in Verbo Patri coeternum non cadit tempus; utrum ita sitam sine tempore factum sit, quicquam forsitan queratur. Sed quonod potest hoc intelligi, cum facta luce et divisa a tenebris, et inditus triplex vocabulum, dicit Scriptura, *Facta est vespera, et factum est mane dies unus?* Unde videtur illud opus Dei factum per spatium diei, qui peracto ad vesperam ventum est, quod est noctis initium. Nemque peracto nocturno spatio completus est totus dies, ut mani fieret in alterum diem; in quo die Deus illud consequenter operaretur.

19. *Imo vero id ipsum permirabilis est, cum Deus nullo spatio syllabatur aeterna Verbi sui ratione dixerit, *Fiat lux*; cur tanta mors facta sit lux, donec dei spatium praeferret, et vespera fieret. An forte Ego quidem lux facta est, sed mors diurni temporis in eo consumi potuit, cum discerneretur a tenebris, atque utramque discretum suis vocabulis signaretur? Mirim si et hoc vel tanta mors fieri potuit a Deo, quanta dicitur a nobis. Discretio quippe lucis et tenebrarum In ipso utique opere, cum lux fieret, consecuta est: non enim lux esse potuit, nisi discerneretur a tenebris.*

20. *Quod autem vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem, quanti mors fieri poterat, etiam si hoc syllabatum per sonum vocis egisset, nisi quanta et a nobis dicuntur, Lux vocetur dies, et tenebra vocentur nox? nisi forte quis ita desipiat, ut quia super omnia magnus est Deus, potest ore Dei prolatas, quamvis paucissimas syllabus, per totum diei spatium potuisse distendit. Ille accedit, quia Verbo sibi coextero, id est incomparabilis Sapientiae internis aeternisque rationibus, non corporali sono vocis, vocari. *Deus lucem diem, et tenebras noctem.* Rursum enim queritur, si verbis quibus utimur vocavit, qua lingua vocaverit; et quid opus erat sonis transcurrentibus, ubi cujusquam non erat corporalis ulius auditus: et non inventur.*

21. *An dicendum est, quod cum cito peractum esset hoc opus Dei, tandem stetit lux non succedente nocte, donec diurnum spatium perageretur; et tandem maneat nox luci sucedens, donec spatium nocturni temporis praeferret, et mane fieret diei sequentis, uno primoque transacto? Sed si hoc dixero, vereor ne derideam ei si his qui certissime cognoverunt, et ab his qui possunt faciliter advertere quod eo tempore quo nox apud nos est, eas partes mundi presentia lucis illustrat, per quas sol ab occasu in ortum redit; ac per haec omnibus viginti quatuor horis non decesseret per circuitum gyri totius, alibi diem, alibi noctem. Numquidam ergo in parte aliqua posituri sumus Deum*

ubi ei vespera fieret, cum ab ea parte in aliam partem lux abcedere? Nam et in libro qui appellatur Ecclesiastes, ita scriptum est: *Et ortus sol locutus est in locum suum ducitur*: hoc est, in eum locum unde ortus est. Sequitur enim, et dicit: *Ipsa oriens illuc vadit ad nostrum, et circuit ad aquilonem* (Eccle. 1, 5, 6). Australis ergo pars cum habet solem, nobis dies est: cum autem ad aquilonis partem circumiens pervenit, nobis nox est: non tamen in alia parte non est dies, ubi praesentia solis est; nisi forte pectus Agmonis cor inclinandum est, ut credamus solem mari se immergere, atque inde lumen ex alia parte mane surgere. Quanquam si ita esset abyssus, ipsa praesentia solis illustraretur, atque ibi esset dies. Posset enim et aquas illuminare, quando ab eis non posset extingui. Sed hoc monstruosum est suspicari. Quid quod etiam sol nondum erat?

22. *Quapropter si spiritualis lux primo die facta est, numquidam occidit, ut ei succederet nox? Si autem corporalis, quenam illa lux est, quia post occasum solis videre non possumus, quia nec luna erat adhuc, nec aliquae stellae? Aut si semper in ea parte caeli est, in qua sol, ut non sit solis lux, sed quasi communis ejus, eidem ita coniuncta, ut discerni dignoscatur non possit, ad eamdem redditur difficultatem solvenda hujus questionis: quia ei ista lux eodem modo quo sol, tanquam comes ejus, ab occasu in ortum circumiens reddit; et est in alia parte mundi, quo tempore pars ista in qua sumus, tenebretur in noctem. Ex quo cogit, quod absit, in una parte credere Deum suisse, quam partem lux ista desereret, ut posset ei vespera fieri. An forte in ea parte lucem fecerat, in qua facturus erat hominem; et ideo cum ab ipsa parte lux discessisset, vespera facta dicitur, etiam cum in alia parte lux illa esset, quia inde discesserat, mane exortura peracto circuitu?*

CAPUT XI. — *De solis officio nova difficultas in superiori modo dicendi.*

23. *Utrum ergo factus est sol in potentiam diei (Psal. cxxxv, 8), qui luceret super terram, si lux illa diei faciendo sufficeret, qua dies etiam vocali est? An illa prior regiones superiores a terra longinquas illustrabat, ut sentiri non posset in terris; atque illa oportebat solem fieri, per quem dies inferioribus mundi partibus appareret? Posset et hoc dici, auctum esse fulgorem diei sole addito, ut per illam lucem minus fulgens dies quam nunc est. Fuisse credatur. Etiam hoc a quodam dictum scilicet, primum naturam lucis inducunt in opere Creatoris, cum dictum est, *Fiat lux, et facta est lux*; postea vero cum de luminebus dicitur, quid ex ipsa luce factum sit fuisse commemoratum, ordine dierum, quo visum est Creatori cuncta esse facienda; quia natura lucis quo transierit facta vespera, ut vicissim nox perageretur, nec ille dixit, nec facile inventiri posse arbitror. Neque enim existimat esse credendum est, ut nocturna tenebrae*

Ms. Colbertinus tresque allii o-dime note, dicit. Ita eundem locum refert Hieronymus, qui vulgarium editionem sui temporis sa secundum testatur.

Ms. constantier, tenebretur.

succederent; et rursus accensam, ut mane fieret, antequam hoc solis officio gereretur; quod a quarto die coepisse fieri, eadem Scriptura testatur.

CAPUT XII. — *Alia difficultas de successione trium dierum et noctium ante solis creationem. Congregatio aquarum quomodo facia.*

24. Quod antequam fieret, quo circuitu sibi potuerint tres dies noctisque succedere, lucis que primo facta est permanente natura, si lux corporalis tunc facta intelligenda est, et invenire et explicare difficile est. Nisi forte molem terrenam et aquosam, antequam esset ab alterutri utrumque discretam, quod tertio die factum scribitur, tenebras Deum appellasse quis dixerit, propter crassiorem corpulentiam, quam lux penetrare non poterat, vel propter obscurissimam umbram tantam molis, quam necesse est ut ex altera parte habeat corpus, si ex aliqua parte lux fuerit. Ad quem locum enim eujuslibet corporis moles incem pervenire non sinit, in eo loco umbra est: quoniam locus carens ea luce, qua illustraretur, nisi impediret corpus oppositum, hoc totum est quod umbra dicitur. Que si pro mole corporis tam magna fuerit, ut occupet spatium terra, quantum ex altera parte dies occupat, nox vocatur. Neque enim omnes tenebrae nox. Nam et in speluncis amplis, in quarum abdita lux irrumperet per oppositam molem non sinitur, sunt utique tenebre; quia lux non est ibi, totumque spatium illud locus est carens luce: nec tamen tales tenebre accepterunt vocabulum noctis, sed illae que in eam partem terra succedunt, unde renovetur dies. Sicut non omnis lux dies appellatur; nam et luna lux est, et siderum, et lucernarum, et coruscationum, et quarumque rerum ita fulgentium: sed illa lux appellatur dies, eni nox praecedenti recentique succedit.

25. Sed si primaria lux illa undique terrae molem circumfusa contexerat, sive staret, sive circumiret, non erat ex qua parte admitteret noctem sibi succedere; quia nusquam ipsa discidebat, ut ei faceret locum. An ex una parte facia erat, ut ipsa circumiens, etiam noctem ex alia parte consequenter circumiret? Cum enim totam terram adhuc aqua teggeret, nihil impiedebat ut aquosa et globosa¹ moles ex una parte faceret diem lucis presentia, ex alia noctem lucis absentia, que in eam partem succederet a tempore vespertino, ex qua lux in aliam declinaret.

26. Quo ergo congregatae sunt aquae, si totum terram prius occupaverant? illae scilicet que detractae sunt, ut terra nudaretur, in quam pariem congregatae sunt? Si enim erat aliquid nudum terre, quo congregarentur, jam apparebat arida, nec totum abyssos occupabat. Si autem totum texerant; quis erat locus quo colligerentur, ut terra ariditas appareret? Numquidnam in altum congregatae sunt, sicut fit cum ad ventilandum in area messis trita subrigitur, et congesta in aggerem nudat locum quem diffusa contexerat? Quis hoc dixerit, cum viderat usquequaque campos maris sequibiliter fusos, qui etiam cum aquae fluctuantis quidam velut montes eriguntur, sedatis rursus

tempestatibus complanantur? Et si quo littora nudatur latius, non potest dici nulla esse alia terrae spatia, quo accedat id quod aliunde decedit, unde la eum locum ex quo recesserat, iterum accedat. Cum autem totam omnino terram undosa natura cooperaret, quo cederet, ut nudaret aliquas partes? An forte rariova aqua velut nebula terras tegebat, que conagratione spissa est, ut ex multis eas partibus, in quibus arida posset apparet, nudaret? Quoniam et terra longe lateque subsidens, potuit alias partes prebere concavas, quibus confluentes et corruentes aquae recipierent, et appareret arida ex his partibus, unde humor abcederet.

27. Non est autem informis omni modo materia, ubi etiam nebula species appetat:

CAPUT XIII. — *Aqua et terra quando creata.*

Et ideo queri adhuc potest, quando Deus ista conspicuas aquarum terrarumque species qualitatibusque creaverit; in nullo enim sex dierum hoc invenerit. Itaque si hoc ante omnem diem fecit, sicut ante istorum primorum dierum commemorationem scriptum est, *In principio fecit Deus caelum et terram;* ut in terra vocabulo intelligamus jam formatum terranam speciem superfusis aquis ista jam visibili specie sui generis declaratis: ut in eo quod sequitur Scriptura dicens, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum: et Spiritus dei superferrebat super aquas, nullam opinemur infermitatem materie, sed terram et aquam sine luce, que nondum erat facta, suis jam notissimis qualitatibus conditas: ut ideo terra invisibilis dicta intelligatur, quod aquis cooperta non posset videri, etiam esset qui posset videre; ideo vero incomposita, qui nondum a mari distincta, et cincta littoribus, et arietibus animalibusque decorata: si ergo ita est, ex istae species, que procul dubio corporales sunt, an omnem diem facte sunt? Cur non scriptum est, *Dixi Deus, Fiat terra, et facta est terra; item, Dixi Deus, Fiat aqua; et facta est aqua; vel utrumque committere, si una quasi lege loci insimi continentur, Dixi Deus, Fiat terra et aqua, et sic factum est?**

CAPUT IV. — *Ratio cur in primo versiculo Genesim subintelligatur materia informis.*

Cur non dictum est, cum hoc factum esset, *Videt Deus, quia bonum est?*

28. Ille enim consideratio suscit (quoniam manifestum est omne mutabile ex aliqua informitate formari; simulque illud et catholicis fidibus prescribitur, et certissima ratio docet, nullarum naturarum materialis esse potuisse, nisi ab omnium rerum non solum formatarum, sed etiam formabilium inchoatore Deo aliisque creatore, de qua etiam dicit ei quedam Scriptura. Qui fecisti mundum ex materia informi [Sep. xi, 18] hanc materialis illis verbis, quibus pro spirituali pridentia tardioribus etiam lectoribus vel auditoribus congrueret², fuisse commemorata, quibus ante dirum enumerationem dictum est, *In principio fecit Deus caelum et terram, etc., donec diceretur, Et dicitur*

¹ MSS. aliquot, glabra.

² MSS. plures, congruerunt.

Dens, ut deinceps formatardim rerum ordo consequetur.

CAPUT XV. — Materia origine, non tempore formam praeedit.

29. Non quia informis materia formatis rebus tempore prior est, cum sit utrumque simul concreatum, et unde factum est, et quod factum est. Sicut enim vox materia est verborum, verba vero formatam vocem indicant; non autem qui loquitur, prius emitit informem vocem, quam posse postea colligere, atque in verba formare: ita creator Deus non priore tempore fecit informem materiam, et eam postea per ordinem quarumque naturarum, quasi secunda consideratione formavit; formatam quippe creavit materiam. Sed quia illud unde fit aliquid, etsi non tempore, tamen quadam origine prius est, quam illud quod inde fit; potuit dividere Scriptura loquendi temporibus, quod Deus faciendi temporibus non divisit. Si enim queratur utrum vocem de verbis au de voce verba faciamus; non facile quisquam ita tardo ingenio reperitur, qui non potius verba fieri de voce respondeat: ita quamvis utrumque simul qui loquitur faciat, quid unde faciat, naturali attentione satis appareat. Quamobrem, cum simul utrumque Deus fecerit, et materiam quam formavit, et res in quas eam formativit, et utrumque ab Scriptura dici oportuerit, nec simul utrumque dici potuerit; prius illud unde aliquid factum est, quam illud quod inde factum est, dici debuisse quis dubitet? Quia etiam cum dicimus materiam et formam, utrumque simul esse intelligimus, nec utrumque simul possumus enuntiare. Sicut autem in brevitate temporis contingit, cum duo ista verba proferimus, ut alterum ante alterum proferamus: ita in prolixitate narrationis alterum prius quam alterum narrandum fuit, quamvis utrumque, ut dictum est, simul fecerit Deus; ut quod sola origine prius est in faciendo, etiam tempore prius sit in narrando: quia due res, quarum etiam altera nullo modo prior est, nominari simul non possunt; quanto minus simul narrari? Non itaque dubitandum est ita esse utrumque istam informem materiam prepe nihil, ut non sit facta nisi a Deo, et rebus quae de illa factae sunt simul concreatae sit.

30. Sed si credibiliter dicitur eam significari illis verbis, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebra erant super abyssum: et Spiritus Dei superrebatur super aquam;* ut excepto quod ibi positum est de Spiritu Dei, cetera rerum quidem visibilium vocabula, sed ad illam informitatem, ut tardioribus poterat, insinuandam dicta intelligamus; quia haec duo elementa, id est terra et aqua, ad aliquid faciendum operantium manus tractabiliora sunt ceteris, et ideo congruentius istis nominibus illa insinuabatur informitas.

CAPUT XVI. — Alia ratio explicandi quomodo dies et nox facta fuerit, emissione scilicet et contractione lucis, non probatur.

Si hoc ergo probabiliter dicitur, non erat aliqua formata mole, quam lux ex una parte illustrans, ex

altera faceret tenebras, unde posset nox die discende direcere.

31. Emissionem vero contractionemque lucis illius si velinus diem noctemque intelligere, nec causam videmus cur ita fieret. Non enim jam erant animalia, quibus haec vicissitudine salubriter exhiberetur, et quibus postmodum exortis per circuitum solis cernimus exhiberi. Nec ullum occurrit exemplum, quo istam emissionem contractionemque lucis, ut diei noctisque vicissitudines fierent, probare possimus. Jactus enim radiorum ex oculis nostris, cuiusdam lucis quidem est jactus¹; et contrahi potest, cum aerem, qui est oculis nostris proximus, intuemur; et emitti, cum ad candem rectitudinem, que simi longe posita attendimus: nec sane cum contrahitur, omnino certe nere que longe sunt desinit; sed certe obscurius, quam cum in ea obtutus emittitur. Sed tamen ea lux que in sensu videntis est, tam exigua docetur², ut nisi adjavemur extranea luce, nihil videre possimus; et quoniam discerni ab ea non potest, quo exemplo demonstrari possit emissio in diem, et contractione lucis in noctem, sicut dixi, reperi difficile est.

CAPUT XVII. — De spirituali luce difficultas, quomodo in ea sit respera et mane, divisioque a tenebris.

32. Si autem spiritualis lux facia est, cum dicit Deus, *Fiat lux;* non illa vera Patri coextera intelligenda est, per quam facta sunt omnia, et qua illuminat omnem hominem; sed illa de qua dici potuit, *Prior omnium erat sapientia (Ecclesi. 1, 4).* Cum enim eterna illa et incommutabilis, que non est facta, sed genita Sapientia, in spirituales atque rationales creaturas, sicut in animas sanctas se transfert (*Sap. vii, 27*), ut illuminante lucere possint; fit in eis quendam luculentie rationis affectio, que potest accipi facta lux, cum dicaret Deus, *Fiat lux:* si jam erat creatura spiritualis, que nomine caeli significata est, in eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus celum et terram;* non corporeum celum, sed celum incorporeum caeli corporei³; hoc est, super omne corpus, non locorum gradibus, sed naturae sublimitate praepositum. Quo autem modo simul fieri potuit et quod illuminaretur, et ipsa illuminatio, ac diverso tempore narranda fuerit, paulo ante diximus, cum de materia tractaremus.

33. Sed huic luci succendentem noctem, ut vespera fieret, quo pacto intellecturi sumus? A tenebris vero qualibus talis lux dividi potuit, dicente Scriptura, *Ei divisit Deus inter lucem ac tenebras?* Numquid jam erant peccatores et stulti decidentes a lumine veritatis, inter quos et in eadem luce permanentes divideret Deus, tanquam inter lucem ac tenebras; et ⁴ lucem

¹ Excusi, *lucus eridens est jactus.* Dissentiant MSS. omnes; pars habet, *lucus quidem est jactus;* ali, pretermissa media voce, *lucus est jactus.*

² Edili, *tum exigua videtur.* MSS., *docetur:* postque sex ex illis loco adjunxerunt, habent, *adjunctor.*

³ In editis, *celis co pores.* At nulli dubitamus veriorem esse hanc MSS. prope omnium lectionem, *sed celum incorporeum etati corpori;* u. i. Augustinus more suo ad illud Psal. cxm, 18, alludit, *celum etati domino.* Confer supra, nn. 15 et 17, nec non lib. 12 Confess., cap. 2, 8 et 9.

⁴ Sic in omnibus MSS. At aijud Am. Er. et Lov. annota hinc

vocans diem, ac tenebras noctem, ostenderet se non operatorem peccatorum, sed ordinatorem distributione meritorum? An hic dies totius temporis nomen est, et omnia volumina seculorum hoc vocabulo includit; ideoque non dictus est primus, sed unus dies? *Et factum est enim vespera, et factum est, inquit, mane dies unus*: ut per hoc quod facta est vespera, peccatum rationalis creature: quod autem factum est mane, renovatio ejus significata videatur.

34. Sed hanc allegoriam prophetica dispositio est, quam non isto sermone suscepimus. Institutum enim de Scripturis nunc loqui secundum proprietatem rerum gestarum, non secundum anigraea figurarum. Ergo ad rationem faciarum cupiditarumque naturarum, quomodo invenimus vesperam et manu in luce spirituali? An divisio quidem lucis a tenebris, distinctio est jam rei formata ab informi; appellatio vero diei et noctis, insinuatio distributionis¹ est, qua significetur nihil Deum inordinatum relinquent, aliquid ipsum informitatem, per quam res de specie in specimmodo quodam transeundo mutantur, non esse indispositam, neque defectus profectusque creature, quibus sibi mel temporalia quaque succedunt, sine supplemento esse decoris universi? Nox enim odipata sunt tenebre.

35. Propterea vero cum facta esset lux, dictum est, *Vidit Deus lucem, quia bona est*; cum hoc posset post omnia ejusdem diei dicere, id est, ut cum explasset², *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux*; *Et divisit Deus inter lucem et tenebras*; *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem*; tunc dicitur, *Et vidit Deus quia bonum est*; et deinceps annexeretur, *Et facta est vespera, et factum est mane*; sicut in aliis operibus facit, quibus vocabula imponit. Ille ergo propterea non ita fecit, quoniam a formata re ad hoc distincta est illa informitas, ut non in ea finis esset, sed adhuc formanda restaret per creaturas exterioras jam corporales. Itaque si postenquam distincta essent illa divisione et vocabulis, tunc diceretur, *Vidit Deus quia bonum est*; hoc facta acciperemus significari, quibus jam in suo genere nihil esset addendum. Quia vero lucem solam ita perficerat; *Vidit Deus, inquit, lucem, quia bona est*, et divisione ac nominibus discrevit a tenebris. Neque tunc dixit, *Vidit Deus quia bonum est*; ad hoc enim erat informitas illa discreta, ut adhuc inde alia surmarentur. Namque ista nox quae nobis notissima est (facit enim eam super terras solidis circuitus), quando per luminarium distributionem a die dividitur, post ipsam divisionem diei et noctis dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*. Non enim haec nox informis aliqua substantia erat, unde adhuc alia surmarentur, sed spatium loci plenum aere, carente lumine diurno; cui utique nocti jam nihil addendum fuerat particularia, et insertaque proxime ante vocem, ostenderet: pauloque post in lisde legebatur, *distribuendorum*, pro quo in multis *Mss.*, *distributione*; at in aliis, *distribuionum* meritorum.

¹ *hac scilicet distributionem.*

² *hac scilicet distinctionem.*

³ *In excusis, ut cum exinde explicasset, redundans vox, certum; aperteque a Mss.*

esset in genere suo, quo esset speciosior sive distinc-
tor. Vespera autem in toto illo triduo, antiqua
fuerint luminaria, consummati operis terminus non
absurde fortasse intelligitur; manu vero, tanquam
futura operationis significatio.

CAPUT XVIII. — *Quomodo Deus operatur.*

36. Sed ante omnia membroribus, uide jam multa diximus, non temporalia quasi, animi sui at corporis motibus operari Deum, sicut operatus homo vel angelus; sed aperiens aliquem incomputabilibus et stabilibus rationibus operari sibi Verbi sui, et quidam, ut ita dixerim, sicut *paniter coeteri sancti Spiritus* sui. Nam et illud quod per grecam et hebreorum lingua dictum est de Spiritu Dei, quod sapientia cerebratur super aquas, secundum syriam linguam intellectum, quae vicina est hebreorum, (nam hoc a quodam doctore christiano syro fertur expositionem) non superficiatur, sed *sorbet* potius intelligi perhibetur. Nec sicut sententia tumores aut vulnera in corpore aquis vel frigidis vel calore congruo temperatis; sed sicut in soventur ab aliis, ubi calor ille materni corporis etiam formandis pullis quodammodo adspicatur; per quemdam in suo genere dilectionis affectum. Nos itaque per singulos dies istorum operum divinorum tanquam temporales voces Dei carnaliter cogitemus. Non enim ad hoc ipsa Dei Sapientia nostra infirmitate suscepit veit ad colligendos sub alas suas filios letitiam, quemadmodum gallina pullos suos (Matth. xxiii, 37) ut semper parvuli simus; sed ut malitiis infantes, mente pueri esse desipamus (1 Cor. xii, 20).

37. Et in rebus obscuris, atque a nostris oculis remolissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quae possint salva fide qua ambulimur, alias quecunq[ue] parere sententias; in nullam earum nos praeципit affirmatione ita prouinciamus, ut si forte diligenter discussa veritas eam recte labefactaverit, corruiamus: non pro sententia divinarum Scripturarum, sed pro nostra ita duncanter, ut eam velimus Scripturarum esse, quae nostra est; cum potius eam quae Scripturarum est, nostram esse veile debeamus.

CAPUT XIX. — *In obscuris Scriptura locis nihil temere assertendum.*

38. Ponamus enim in eo quod scriptum est, *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux*; alium sensisse lucem corporalem factam, et alium spiritualem. Esse spiritualem lucem in creatura spirituali, fides nostra non dubitat⁴: esse autem lucem corporalem celestem, aut etiam supra celum, vel ante celum, epi successere non poterit, tamduo non est contra fidem, donec veritate certissima refellatur. Quod si factum fuerit, non hoc babelat divina Scriptura, sed hoc sensere humana ignorantia. Si autem hoc verum esse certatio demonstraverit, adhuc incertum erit utrum hoc in illis verbis sanctorum Librorum scriptor sentire

⁴ Editi, flatu. At Mss. melioris nota *fatu*. Concionarius ad illam interpretandi rationem syri enjuxta, quam hic habet Augustinus, post basilium in homilia 2 in hexam.

⁵ Sic ad melioris nota MSS. effundamus, cum in prius editis legeretur: *hanc sensisse lucem corporalem factum, et alium spiritualem esse lucem in creatura spirituali, quae nostra fides non dubitat.*

vulnerit, an aliud aliquid non minus verum. Quod si cetera contextio sermonis non hoc eum voluisse probaverit, non ideo falsum erit aliud, quod ipse intelligi voluit; sed et verum, et quod uilius cognoscatur. Si autem contextio Scripturae hoc voluisse intelligi scriptorem non repugnauerit, adhuc restabit querere utrum et aliud non potuerit. Quod si et aliud potuisse invenerimus, incertum erit quidnam eorum ille vocerit: et utrumque sentiri voluisse, non inconveniente crediur, si utique sententie certa circumstantia suffragatur.

39. Pierumque enim accidit ut aliquid de terra, de celo, de ceteris mundi hujus elementis, de motu et conversione, vel etiam magnitudine et intervallo siderum, de certis defectibus solis ac lune, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fructuum, lapidum, sive hujusmodi ceteris, etiam non Christianis ita novet. ut certissima ratione vel experientia levem. Turpe est autem nimis ei perniciosum ac maxime cavendum, ut Christianum de his rebus quasi secundum Christianas Litteras loquenter, ita delirare quilibet infidelis audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto celo errare conspiciens, risum tenere vix possit. Et non tam molestum est, quod errans homo deridetur, sed quod auctores nostri ab eis qui foris sunt talia sensisse creduntur, et cum magno corrum exitio de quorum salute sataginus, tanquam iudicij reprehenduntur atque respuuntur. Cum enim quenquam de numero Christianorum in ea re quam optime norunt, errare deprehenderint, et vanam sententiam suam de nostris Libris asserere; quo pacto illis Libris credituri sunt, de resurrectione mortuorum, et de spe vite alterae, regnoque celorum, quando de his rebus quas jam experiri, vel indubitate numeris percipere potuerunt, fallaciter putaverint esse conscriptos? Quid enim molestiae tristitiaque ingerant prudentibus fratribus temerarii presumptiores, satis dici non potest, cum si quando de prava et falsa opinione sua reprehendi, et convincei coperint ab eis qui nostrorum Librorum auctoritate non tenentur, ad defendendum id quod levissima terperitate et aperi- tissima falsoitate dixerunt, eosdem Libros sanctos, unde id probent, proferre copantur, vel etiam memoriter, que ad testimonium valere arbitrantur, multa inde verba pronuntiant, non intelligentes neque que loquuntur, neque de quibus affirmant (*I Tim. 1, 7*).

CAPUT XX. — *Genesim eis interpretebatur sententias variis proferendo, non aliquam unam asserendo.*

40. Ad hoc enim considerandum et observandum, librum ¹ Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi, proulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis; non aliquid unum temere affirmans eum praejudicie alterius expositionis fortasse melioris, ut pro suo modulo eligat quisque quod capere possit: ubi autem intelligere non potest, *Scripture Dei de honorum, sibi timorem.* Sed cum

tam multis exitibus verba Scriptura que tractavimus, expounduntur, cohabeant se tandem qui litteris inflati secularibus haec ita posita, ut omnia pia corda nutritant, velut imperitum aliqui impolitum aliquid exigitant; sine penitus in terra reptantes, ei volatu ranarum ² avium nidos irridentes. Periculosius autem errant quidam infirmi fratres, qui cum istos impios de coelestium corporum numeris, vel de quibuslibet elementorum mundi hujus questionibus subtilliter et copiose disserere audunt, evanescunt; et eos sibi cum suspirio preponentes, et magnos putantes, saluberrimae pietatis Libros cum fastidio recipiunt ³ et quos dulciter baurire deberent, vix patienter attinunt; a segetis asperitate abhorrentes, et spinarum floribus iniante. Non enim vacant videre quam suavis est Dominus (*Psal. xxxiii, 9*), nec in sabbato esurunt; atque ideo pigri sunt, potestate a Domino sabbati accepit, vellere spicas, et tamdiu versari manibus, contritasque purgare, donec ad escam perveniant (*Matt. xii, 1*).

CAPUT XXI. — *Quis fructus hujusmodi interpretationis, qua nihil temere asseritur.*

41. Dicit aliquis: Quid tu tanta tritura dissertatio-nis hujus, quid granorum ex nisi? quid evenitasti? Cur propemodum in questionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum que multa posse intelligi disputationi. Cui respondeo, ad eum ipsum me cibum suaviter pervenisse, quo diuici non fierere homini in respondendo secundum fidem, quod respondentium est boniibus qui columbari Libris nostre salutis affectant; ut quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris Litteris non esse contrarium. Quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris Litteris, id est catholicae fidei contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus; aut nulla dubitatio credamus esse falsissimum: atque ita teneamus Mediatorum nostrum, in quo sunt omnes thesauri sapientiae atque scientiae absconditi (*Coloss. ii, 3*), ut neque falsa philosophiae loquacitate seducamur, neque falsa religionis superstitione terremur. Et cum divinos Libros legimus in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruantur, et sanctitate catholicae fidei mununtur, id potissimum deligimus, quod certum apparuerit eum sensisse quem legimus; si autem hoc latet, id certe quod circumstantia Scripturae non impedit, et eum sana fide concordat: si autem et Scripturae circumstantia perfracta ac dissentit non potest, saltem id solum quod fides sana prescribit. Aliud est enim quid potissimum scriptor senserit non dignoscere, aliud autem a regula pietatis errare. Si utrumque vietatur, perfecte se habet fructus legentis: si vero utrumque vitari non potest, etiam si voluntas scriptoris incerta sit sanc-ti fidei congruum non inutile est eruisse ⁴ sententiam.

¹ Lov., volatiliorum. At alias ediciones et magna pars habent, colat. ranarum.

² sic res. At editi, lenuisse.

³ In B., libri; ceteri editi, librum, concinnus

LIBER SECUNDUS

De eo quod scriptum est cap. 1, vers. 6: *Et dixit Deus, Fiat firmamentum, etc.*, usque ad vers. 19: *Et factum est vespera, etc.* Nonnulla in fine contra Genethilias.

CAPUT PRIMUM. — *Firmamentum in medio aquarum quid. Aquas supra sidereum cœlum esse quidam negant.*

4. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit dividens inter aquam et aquam: et sic est factum. Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam quae erat infra firmamentum, et inter aquam quae erat super firmamentum. Et rovavit Deus firmamentum cœlum. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespera, et factum est mane dies secundus.* De verbo Dei quo dixit, *Fiat firmamentum, etc.*, et de placito ejus, quo vidit quia bonum est, et de vespera et mane, nou opus est hic iterum similiterque disserere; atque ita deinceps quotiescumque ista repetuntur, secundum superiorum inquisitionem interim consideranda esse admonemus. Utrum autem nunc illud cœlum fiat, quod excedit aeris omnia spatia, ejusque omoem altitudinem, ubi etiam luminaria stellaque constituantur quarto die; an ipse aer vocetur firmamentum, queri merito potest.

2. Multi enim asserunt istarum aquarum naturam super sidereum cœlum esse non posse, quod sic habeant ordinatum pondus suum, ut vel super terram fluant, vel in aere terris proximo vaporaliter ferantur. Neque quisquam istos debet ita refellere, ut dicat secundum omnipotentiam Dei, cui cuncta possibilia sunt, oportere nos credere, aquas etiam tam graves, quam novimus atque sentimus, celesti corpori, in quo sunt sidera, superfusas. Nunc enim quemadmodum Deus instituerit naturas rerum, secundum Scripturas ejus nos couenit querere; non quid in eis vel ex eis ad miraculum potentiae sue velit operari. Neque enim si vellet Deus sub aqua oleum aliquando manere, non fieret; non ex eo tamen olei natura nobis esset incognita, quod ita facta sit, ut appetendo suum locum, etiam si subtersa fuerit, perrumpat aquas, eisque se superpositam colloctet. Nunc ergo querimus utrum conditor rerum, qui omnia in mensura et numero et pondere dispositus (*Sap. xi, 21*), non unum locum proprium ponderi aquarum circa terram tribuerit, sed et super cœlum quod ultra limitem aeris circumfusum atque solidatum est.

3. Quod qui negant esse credendum, de ponderibus elementorum argumentantur, negantes ullo modo ita desuper quasi quodam pavimento solidatum esse cœlum, ut possit aquarum pondera sustinere; quod talis soliditas nisi terris e-sse non possit, et quidquid tale est, non cœlum sed terra sit. Non enim tantum locis, sed etiam qualitatibus propriis elementis distingui¹, ut pro qualitatibus propriis etiam loca propria

¹ Edits, distinguuntur. At MSS., distinguiri: sive le, contendunt illi qui de elementorum ponderibus argumentantur.

sorrientur: aqua scilicet super terram, querilius sub terra stat aut habitur, sicut in antis cavernisque abditis, non tamen ea ierre parte quam supra, sed ea quam infra se habet, continetur. Nam si ex parte superiore fuerit pars uila terre delapsa, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur et pergit ad terram; quo veniens conquiescit, tanquam in loco suo, ut supra sit aqua, subius autem terra. Unde cognoscitur quod etiam super aquas cum esset, non ipsius aquis portabatur, sed compage terra tenebatur, sicut sese habent camera speluncarum.

4. Illic occurrit admonere cavendum errorem, quem in libro primo evendum admonui, ne forte quia scriptum est in Psalmis, *Fundavit terram super aquam;* arbitretur aliquis nostrum, adversus istos de ponderibus elementorum subtiliter disserentes, isto testimonio Scripturarum esse nitendum: quia illi non relevant auctoritate Litterarum nostrarum, et nescientes quemadmodum dictum sit, Libros sanctos facilis iridebant, quam illud repudiabant, quod vel certis rationibus perceperunt, vel experimentis manifestissimis probaverunt. Illud namque in Psalmis, aut figurato dictum recte accipi potest: ut quoniam coeli et terra nomine a se in Ecclesia spirituales carnalesque significantur, coelos ostenderit pertinere ad serenan intelligentiam veritatis, dicens, *Qui fecit coelos in intelligentia* (*Psal. cxxxv, 6, 5*); terram vero ad fidem simplicem parvolorum, non fabulosis opinionibus incertam atque fallacem, sed prophética et evangelica prædicatione firmissimam, que per Baptismum solidatur, et ideo subjicerit, dicens, *Fundavit terram super aquam.* Aut si ad litteram quisquam cogit intelligi, non incongruenter vel sublimia terrarum sive continentium, sive insularum accipiuntur, que superiora sunt aquis; vel ipsa tegmina speluncarum, que super aquas pendula soliditate firmata sunt. Quocirca nec ad litteram quisquam potest sic intelligere, quod dictum est, *Fundavit terram super aquam;* ut aquarum pondus terreno ponderi supportando naturali oridine quasi subjectum esse arbitretur.

CAPUT II. — Aer terra superior.

5. Aerem vero aquis esse superiore, quamvis propter ampliora sui spatia etiam aridam coniegat hinc intelligitur, quod nullum vas ab ore impressum repleri aquis potest: unde satis indicat aeris naturam locum petere superiore. Videtur enim vas inane, sed aere plenum probatur, cum ore imo in aquam deprimitur; quia enim per superiore partem non inventit emeandi locum, nec deorsum versus irruptus² aquis subter eas ire natura sinitur, plenitudo superpellit eas, et in vas non permittit intrare. Cum autem vas ita collocatur, ut os non habeat deorsum,

² Lov., eruptis. Ceteri codices, irruptus.

sed in latus inclinatum, intrat aqua inferius, exente aere superius. Itemque si vasis erecti os pateat in colum, cum infundis aquam, evadit aer sursum versus, ex aliis partibus qua non infundis, et fit locus aque deorsum versus intrandi. Quod si vi maiore vas deprimitur, ut vel ex latere vel desuper aquae repente influant, et undique os vasis obtegant, disrumpit eas aer sursum nitens, ut eis ad ima locum faciat; et ipsa disruptio singultus vasorum est, dum partibus fugit, quia totus tam cito non potest, propter illius oris angustias. Ita si aer super aquas ire cogitur, etiam confluentes eas disjicit¹, cum exsilientes impetu ejus impulsæ ebulliunt, et eum builis crepantibus emittunt in sua properantem, atque illis ad ima decidendi aditum dantem. Si autem sub aquas ire cogitur ex vase, ut illo cedente vas ab ore in ima presso repleri velis, facilius undique versum cooperitur, quam per os ejus ab inferiori parte intrandi gutta exigua reperit locum.

CAPUT III. — *Ignis superior aere.*

6. Jam vero ignem ad superius emicantem etiam ipsius aeris naturam velle transcendere, quis non sentiat? quandoquidem si ardenter faculam capite deorsum quisque teneat, nihilominus flammæ crinis ad superiora contendit. Sed quoniam circumfusi ac superfusi aeris præpollenti constipatione subinde ignis extinguitur, et in ejus qualitatem per abundantiam superatus subinde commutatur ac vertitur, ad universam ejus altitudinem transiliendam non potest perdurare. Itaque super aeren purus ignis esse dicitur cœlum, unde etiam sidera atque luminaria facta conjectant, illius videlicet igne lucis in eas formas quas in cœlo cernimus, conglobata dispositaque natura: ac per hoc, sicut terrarum ponderibus et aer et aqua cedit, ut ad terram perveniant; sic aquarum ponderi, et ipse aer cedit, ut vel ad terram vel ad aquam perveniant. Unde intelligi volunt, hoc modo necesse fuisse ut aer quoque, si quis ejus particulam in spatiis illis sublimibus coeli posset dimittire, pondere suo caderet, donec ad aeria subter spatia perveniret. Quapropter colligunt multo minus esse posse aquis supra illud igneum cœlum aliquid loci, cum illic aer multo aquis levior manere non possit.

CAPUT IV. — *Aqua supra cœlum aereum quod firmamentum appellari quidam observavit.*

7. Talibus eorum disputationibus cedens, laudabiliter constans est quidam demonstrare aquas super cœlos, ut ex ipsis visibilibus conspicuisse naturis assereret Scripturæ fidem. Et prius quidem, quod facillimum fuit, ostendit et hunc aerem cœlum appellari, non solum sermone communis, secundum quem dicimus serenum vel nubilum cœlum, sed etiam nostrorum ipsarum consuetudine Scripturarum, cum dicuntur volatilia coeli (*Matth. vi, 26*), cum aves in hoc aere volare manifestum sit: et Dominus cum de nubibus joqueretur, *Faciem, inquit, celi potestis probare* (*Id. xvi, 4*). Nubes autem etiam per proximum terris aeren

¹ in excusis, *dissicat*; pro quo in veteribus codicibus quibusdam, *disjicit*; in aliis probæ note, *dissicit*.

conglobari sepe cernimus, cum per declivia jugorum ita recumbunt, ut plerumque excedantur etiam cacuminibus montium. Cum ergo probasset et hunc aerem cœlum dici, nulla alia causa etiam firmamentum appellatum voluit existimari, nisi quia intervallum ejus dividit inter quosdam vapores aquarum, et istas aquas que corpulentus¹ in terris fluitant. Et nubes quippe, sicut experti sunt qui inter eas in montibus ambulaverunt, congregatione et conglobatione minutissimarum guitarum talēm speciem reddunt: que si spissantur amplius, ut conjugantur in unam grandem plures guttas minima, non eam patiū aer apud se teneri, sed ejus ponderi ad ima dat locum; et haec est pluvia. Ergo ex aere, qui est inter vapores humidos, unde superius nubila conglobantur, et maria subterfusa, ostendere ille voluit esse cœlum inter aquam et aquam. Hanc ergo diligentiam considerationemque laude dignissimam judico. Quod enim dixit, neque contra fidem est, et in promptu positio documento credi potest.

8. Quanquam possit videri, non impendre propria pondera elementorum, quominus etiam super illud subline cœlum possint esse aquæ per illas minutias, per quas etiam super hoc spatium aeris esse poterunt: qui quamvis gravior et inferior summo cœlo subjaceat, procul dubio levior est aquæ, et tamen ut super eum sint vapores illi, nullo pondere prohibentur. Sic ergo et super illud cœlum potest minutioribus guttis levior balitus humoris extendi, qui pondere cadere non cogatur. Ipsi quippe subtilissima ratione persuadent, nullum esse quamlibet exiguum corpusculum in quo divisio finiatur, sed infinite omnia dividi; quia omnis pars corporis corpus est, et omne corpus habeat necesse est dimidium quantitatis suæ. Ac per hoc si potest aqua, sicut videmus, ad tantas guitarum minutias pervenire, ut super istum aeren vaporaliter feratur, qui natura levior est aquæ; cur non possit et super illud levius cœlum minutioribus guttis et levioribus immanere vapibus?

CAPUT V. — *Aqua supra cœlum etiam siderum.*

9. Quidam etiam nostri, istos negantes propriam pondera elementorum aquas esse posse super cœlum siderum, de ipsorum siderum qualitatibus et meatis convincere moluntur. Idem namque asserunt stellam quam Saturni appellant, esse frigidissimam, eamque per annos triginta signiferum peragere circulum, eo quod superior, ac per hoc ampliore ambitu graditur. Nam sol eudem circulum per annum complevit, et luna per mensem; tanto, ut dicunt, brevius, quanto inferioris, ut spatio loci spatium temporis congruat. Queritur itaque ab eis, unde illa stella sit frigida, que tanto ardenter esse deberet, quanto sublimiore cœlo rapiatur. Nam procul dubio cum rotunda moles circulari motu agitur, interiora ejus tardius eunt, exteriora celerius, ut majora spatia cum brevioribus ad eosdem gyros pariter occurrant: que autem

¹ Navarricus Ms., *corpulentiores*.

celerius, utique ferventius. Proinde memorata stella magis debet calida esse quam frigida? quamvis enim suo motu, quoniam grande spatium est, tringit annis totum ambitum permetit, tamen celi motu in contrarium rotata velocius, quod quotidie necessaria est patitor (quoniam, sicut dicunt, celi singulae conversiones, dies singulos explicant), calorē majorē debuit celo concitatore concipere. Nimur ergo eam frigidam facit aquarum super cœlum constitutiorum illa vicinias, quam nolunt credere, qui hac, quae breviter dixi, de motu celi et siderum disputant. His quidam nostri conjecturis agunt adversus eos qui nolunt aquas super cœlum credere, et volunt eam stellam esse frigidam, quae juxta summum cœlum crevit; ut ex hoc cogantur aquarum naturam¹, non jam illic vaporali tenuitatem, sed glaciali soliditate pendere. Quoquo modo autem et qualeslibet aquæ ibi sint, esse eas libi minime dubitemus: major est quippe Scriptura hujus auctoritas, quam omnis humana in genii capacitas.

CAPUT VI. — *De eo quod additum est. Et fecit Deus, etc., an eo declararet Filii Dei persona.*

10. Sed animadversum est a quibusdani, quod nec ego dissimilandum patio, non frustra cum dixisset Deus, *Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit divisio inter aquam et aquam*; parum visum esse subjungere, *Et sic est factum, nisi adderetur, Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam quæ erat super firmamentum, et inter aquam quæ erat sub firmamento:* quod quidem sic intelligunt, ut personam Patris declaratam esse dicant, in eo quod scriptum est, *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit divisio inter aquam et aquam: et sic est factum.* Ac deinde ut intelligatur Filius fecisse quod a Patre dictum est ut fieret, arbitrantur esse subnexum, *Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus, etc.*

11. Sed cum antea legitur, *Et sic est factum; a quo intelligimus factum?* Si a Filio, quid opus erat jam dicere, *Et fecit Deus, et quæ sequuntur?* Si autem quod scriptum est, *Et sic est factum, a Patre intellexerimus factum;* non jam Pater dicit, et Filius facit: et potest aliquid Pater facere sine Filio, ut deinde Filius non hoc, sed aliud similiter faciat; quod est contra catholicam fidem. Si autem illud de quo dicitur, *Et sic est factum,* hoc idem sit cum istud dicitur, *Et fecit Deus;* quid prohibet eumdem intelligere facere quod dixit, qui dixit ut fieret? An etiam excepto eo quod scriptum est, *Et sic est factum, tantummodo in his verbis, quibus dicitur, Et dixit Deus; Fiat, et postea dicitur, Et fecit Deus;* Patris et Fili personam volunt intelligi?

12. Sed queri adhuc potest, utrum quasi jussisse Filio Patrem debeamus accipere in eo quod scriptum est, *Et dixit Deus, Fiat?* Sed cur Scriptura non enarravit ostendere etiam personam Spiritus sancti? An ita Trinitas intelligitur, *Et dixit Deus Fiat, Et fecit Deus, Et vidit Deus quia bonum est?* Sed non convenit

¹ Post, cogantur aquarum naturam, in editis additum fuit, credere: quod verbum abest a MSS., et absens debet, si pendere quod in fine sententiae est, non a pendo, sed a vendo accipiatur pro astinuere.

unitati Trinitatis, ut Filius quasi jussus fecisse intelligatur, Spiritus autem sanctus nullo sibi jubente libere vidisse bonum esse quod factum est. Quibus enim verbis jubenter Filio Pater ut faceret, cum ipse sit principale Verbum Patris, per quod facta sunt omnia? An eo ipso quod scriptum est, *Fiat firmamentum,* haec ipsa dictio Verbum est Patris, unigenitus Filius, in quo sunt omnia que creaturæ, etiam aniquam crecentur, et quidquid in illo est, vita est¹; quia quidquid per eum factum est, in ipso vita est, et vita utique creatrix, sub illo autem creatura? Aliter ergo in illo sunt ea que per illum facta sunt, quia regit et continet ea; aliter autem in illo sunt ea quae ipse est. Ipse enim vita est, que ita in illo est ut ipse sit, quoniam ipse vita est lux hominum (*Joan. i, 3, 4*). Quia ergo nihil creari posset sive ante tempora, quod quidem non est Creatori coeterum, sive ab exordio temporum, sive in aliquo tempore, cuius creandi ratio, si tamen ratio recte dicitur, non in Dei Verbo Patri coetero coetera vita viveret; propriea Scriptura priusquam insinuet unamquamque creaturam, ex ordine quo conditam dicit, respicit ad Dei Verbum, prius ponens, *Et dicit Deus, Fiat illud.* Non enim inventit ullam causam rei creandæ, quam in Verbo Dei non invenit creari debuisse.

13. Non ergo Deus toties dixit, *Fiat illa vel illa creatura, quoties in hoc libro repetitur, Et dixit Deus.* Unum quippe Verbum ille genuit, in quo dixit omnia, priusquam facta sunt singula: sed eloquium scribentis descendens ad parvolorum capacitatem, dum insinuat singulatum genera creaturarum, per singula respicit unicuiusque generis aeternam rationem in Verbo Dei; nec illa repetita, ille tamen repetit, *Et Dicit Deus.* Si enim velle prius dicere, *Factum est firmamentum in medio aquarum, ut esset divisio inter aquam et aquam;* si quis ab eo quereret, quomodo factum esset, recte responderet, *Dixit Deus, Fiat:* id est, in Verbo Dei aeterno erat ut fieret. Inde ergo incipit narrare unumquodque factum, quod etiam post facti narrationem, querentis quomodo factum sit, in reddenda ratione respondere deberet.

14. Cum ergo audimus, *Et dixit Deus, Fiat;* intelligimus quod in Verbo Dei erat ut fieret. Cum vero audimus, *Et sic est factum;* intelligimus factam creaturam non excessisse prescriptos in Verbo Dei terminos generis sui. Cum vero audimus, *Et vidit Deus quia bonum est,* intelligimus in benignitate Spiritus ejus non quasi cognitum posteaquam factum est placuisse, sed potius in ea bonitate placuisse ut maneret factum, ubi placebat ut fieret.

CAPUT VII. — *De eadem re.*

15. Ac per hoc manet adhuc causa requirendi, cur posteaquam dixit, *Et sic est factum, ubi perfectio operis jam indicatur; addidit, Et fecit Deus:* cum eo ipso quod ait, *Et dixit Deus, Fiat illud,* *Et sic est factum,* jam intelligatur id Deum dixisse in Verbo suo, et factum esse per Verbum ejus; atque ibi jam non solum

¹ Editi hic interponunt, et rita ubique creature; que absunt a MSS.

el-
li-
ous
pse
unt
en-
tus
te-
qua
vita
rgo
t et
est.
uo-
qua
qui-
dio
ra-
erbo
cri-
an,
um,
in-
Dei

illa
eus.
onia,
ben-
ins-
re-
Ver-
Dixit
rma-
quam
con-
it, in
nar-
nenda

tel-
ver-
cre-
ter-
Deus
eius
isse,
etum,

cur
ope-
ipo
um,
et fa-
lum

ab-

Patri, sed etiam Filii possit apparere persona. Nam si propter ostendendam Filii personam repetitur, ac dicitur, *Et fecit Deus*; numquid ergo non per Filium congregavit aquam tertio die ut appareret arida, quia ibi non dicitur, *Et fecit Deus congregari aquam*, aut congregavit Deus aquam? Sed tamen etiam ibi posteaquam dixit, *Et factum est sic*; tunc repetivit, dicens, *Et congregata est aqua, quae est sub calo*. Numquid etiam lux non per Filium facta est, ubi prorsus nullo modo repetivit? Porfuit enim et illuc ita dicere. Et dixit Deus, *Et factum est factum*; et fecit Deus lucem; et vidit quia bona est: aut certe sicut in aquarum congregazione, ut non diceret, *Et fecit Deus*, sed tantum iterum repeteret¹. Et dixit Deus, *Et factum est factum*; et sic est factum; et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est. Sed nullo modo repetens posteaquam proposuit, *Et dixit Deus, Fiat lux*; nihil aliud intulit nisi, *Et facta est lux*; ac deinceps de platica luce et divisa a tenebris, et utroque appellato nominibus suis, sine ultra repetitione narravit.

CAPUT VIII. — *De luce cur non additum. Et fecit Deus, sicut zotis de alia creaturis dici.*

16. Quid sibi ergo volti in exteriori illa repetitio? An eo modo demonstratur primo die, quo lux facta est, conditionem spiritualis et intellectualis creaturae lucis appellatione intimari; in qua natura intelliguntur omnes Angeli sancti atque Virtutes: et proprietas non repetivit factum posteaquam dixit, *Facta est lux*; quia non primo cognovit rationalis creatura conformati-
onem suam, ac deinde formata est; sed in ipsa sua confor-
matione cognovit, hoc est illustratione veritatis, ad quam conversa formata est: cetera vero quae infra sunt ita creantur, ut prius fiant in cognitione² rationalis creature, ac deinde in genere suo? Quapropter lucis conditio prius est in Verbo Dei secundum rationem, qua condita est, hoc est in coetera Patri Sapientia; ac deinde in ipsa lucis conditione secundum naturam, qua condita est: illic non facta, sed genita; hic vero facta, quia ex informitate formata: et ideo dixit Deus, *Fiat lux, et facta est lux*; ut quod ibi erat in Verbo, hic esset in opere. Conditio vero coeli prius erat in Verbo Dei secundum genitam Sapientiam; deinde facta est in creatura spirituali, hoc est in cognitione Angelorum secundum creatam in illis sapientiam: deinde coelum factum est, ut esset etiam ipsa coeli creatura in genere proprio. Sic et discretio vel species aquarum atque terrarum, sic naturae lignorum et herbarum, sic luminaria coeli, sic animalia oria ex aquis ac terra.

17. Neque enim sicut pecora, solo sensu corporis, vident Angeli haec sensibilia; sed si quo sensu tali utuntur, agnoscent ea potius, que melius noverunt interiori in ipso Dei Verbo, a quo illuminantur ut sapientes vivant: cum sit in eis lux quae primo facta est, si lucem spiritualem in illo die factam intelligamus. Quemadmodum ergo ratio qua creatura conditur, prior est in Verbo Dei quam ipsa creatura quae conditur:

¹ In plurimis MSS., sed tamen iterum repeteret.
² Editi, cogitatione. Vellimus MSS., cognitione.

sic et ejusdem rationis cogitatio prius fit in creatura intellectuali, quae peccato tenebrata non est; ac deinde ipsa conditio creatura³. Neque enim sicut nos ad percipiendam sapientiam proficiebant Angeli, ut invisibilia Dei, per ea que facta sunt, intellecta conspicerent (*Rom. 1, 20*), qui ex quo creati sunt, ipsa Verbi aeternitate sancta et pia contemplatione perfruuntur; atque inde ista despicientes, secundum id quod intus vident, vel recte facta approbat, vel peccata improbat.

18. Nec mirum est quod sanctis Angelis suis, in prima lucis conditione formati, prius Deus ostendebat quod erat deinceps creaturus. Neque enim intellectum Dei nossent, nisi quantum ipse monstrasset. Quis enim cognovit intellectum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, et retribueret ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*1d. xi, 54-56*). Ex ipso ergo discebat Angelis, cum in eis fieret cognitione creaturae deinceps facienda, ac deinde fieret in genere proprio.

19. Quapropter, jam luce facta, in qua intelligimus ab exteriori luce formatam rationalem creaturam, cum in ceteris creandis rebus audimus, *Et dixit Deus, Fiat*; intelligamus ad aeternitatem Verbi Dei recurrentem Scriptura intentionem. Cum vero audimus, *Et sic est factum*; intelligamus in creatura intellectuali faciem cognitionem rationis, quae in Verbo Dei est, condendit⁴ creaturam, ut in ea natura prius quodam modo facta sit, quae anteriore quodam motu in ipso Dei Verbo prior faciendam esse cognovit: ut postremo, cum audiimus repeti ac dici quod *Fecit Deus*, jam intelligamus in suo genere fieri ipsam creaturam. Porro cum audiimus, *Et vidit Deus quin bonum est*, intelligamus benignitati Dei placuisse quod factum est, ut pro modo sui generis maneret quod placuit ut fieret, cum *Spiritus Dei superserbat super aquam*.

CAPUT IX. — *De figura coeli.*

20. Queri etiam solet que forma et figura coeli esse credenda sit secundum Scripturas nostras. Multi enim mulierum disputant de his rebus, quas maiore prudentia nostri auctores omiserunt, ad beatam vitam non profuturas dissentibus; et occupantes, quod pejus est, multum pretiosum, et rebus salubribus impe-
denda temporum spatia. Quid enim ad me pertinet, utrum colum sicut sphera undique concludat terram in media mundi mole librata, an eam ex una parte desuper velut discus operiet? Sed quia de fide agitur Scripturarum, propter illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam eloqua divina non intel-
ligens, cum de his rebus tale aliquid vel invenerit in Libris nostris, vel ex illis audierit, quod perceptus a se rationibus⁵ adversari videatur, nullo modo eis cetera utilia monentibus, vel narrantibus, vel pronuntiantibus credit; breviter dicendum est de figura coeli hoc scisse auctores nostros quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per ipsos loquetur, noluisset ista docere homines nulli saluti profutura.

¹ In excusis ad vocem *creatuar* addebatur, *peccata in genere proprio*; quod abest ab omnibus MSS.

² Plures MSS., *conditio*.

³ Sic MSS. At editi, *assertionibus*.

21. Sed, ait aliquis, quomodo non est contrarium illis qui figuram sphærae celo tribuant, quod scriptum est in Litteris nostris, *Qui extendit celum sicut pellē* (*Psal. cni, 9*)? Sit sane contrarium, si falsum est quod illi dicunt: hoc enim verum est quod divina dicit auctoritas, potius quam illud quod humana infirmitas conjicit. Sed si forte illud talibus illi documentis probare potuerint, ut dubitari inde non debeat; demonstrandum est hoc quod apud nos de pelle dictum est, veris illis rationibus non esse contrarium: alioquin contrarium erit etiam ipsis in alio loco Scripturis nostris, ubi celum dicitur velut camera esse suspensum (*Isai. xl, 22, sec. LXX*). Quid enim tam diversum et sibimet adversum, quam plana pellis extenso, et camera curva convexio? Quod si oportet, sicuti oportet, haec duo sic intelligere, ut concordare utrumque, nec sibimet repugnare inveniatur; ita oportet etiam utrumlibet horum illis non adversari disputationibus, si eas forte verae certa ratio declaraverit, quibus docetur celum sphærae figura undique esse convexum, si tamen probatur.

22. Et illa quidem apud nos camera similitudo, etiam secundum litteram accepta, non impedit eos qui sphæram dicunt. Bene quippe creditur secundum eam partem, quae super nos est, de cœli figura Scripturam loqui voluisse. Si ergo sphæra non est, ex una parte camera est, ex qua parte celum terram contegit: si autem sphæra est, undique camera est. Sed illud quod de pelle dictum est, magis urget, ne non sphæra, quod humanum est forte commentum, sed ipsi nostrae camerae adversum sit. Quid autem hinc allegorice senserim, *Confessionum nostrarum liber tertius decimus habet* (*Cap. 15*). Sive igitur ita ut ibi posui, sive aliquo alio modo intelligendum sit celum sicut pellis extensem; propter molestos et nimios exactores expositionis ad litteram, hoc dico, quod, sicut arbitror, omnium sensibus patet: utrumque enim fortasse, id est et pellis et camera, figurate intelligi potest; utrumque autem ad litteram quomodo possit, videndum est. Si enim camera non solum curva, sed etiam plana recte dicitur; profecto et pellis non solum in planum, verum etiam in rotundum sinum extenditur. Nam et ute sicut et vesica, pellis est.

CAPUT X. — *De celi motu.*

23. De motu etiam cœli nonnulli fratres questionem movent, utrum siet, an moveatur. Quia si moverit, inquietunt, quomodo firmamentum est? Si autem stat, quomodo sidera quæ in illo fixa creduntur, ab oriente usque ad occidentem circumeunt, septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus; ut cœlum, si est aliud nobis occultus cardo ex alio vertice, sicut sphæra, si autem nullus aliud cardo est, velut discus rotari videatur? Quibus respondeo, multum subtilibus et laboriosis rationibus ista perquiri, ut vere perecipiat utrum ita an non ita sit; quibus ineundis atque tractandis nec jam mihi tempus est, nec illis esse debet, quos ad salutem suam et sanctæ Ecclesie necessariam utilitatem cupimus informari. Hoc sane noverint, nec nomen firmamenti cogere ut

stare cœlum putemus (firmamentum enim non propter stationem, sed propter firmitatem, aut propter intransgressibilem terminum superiorum et inferiorum aquarum, vocatum intelligere licet); nec, si veritas cœlum stare persuaserit, impediri nos circuitu siderum ne hoc intelligere possimus. Et ab ipsis quippe qui haec curiosissime et otiosissime quesierunt, inventum est, etiam cœlo non moto, si sola sidera viderentur¹, fieri potuisse omnia quæ in ipsis siderum conversionibus animadversa atque comprehensa sunt.

CAPUT XI. — *De vers. 9 et 10, ubi explicat quid de terra informitate intelligendum sit.*

24. *Ei dixit Deus, Congregetur aqua quæ sub celo est in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic; et congregata est aqua quæ sub celo est in congregationem unam, et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam terram, et congregations aquarum vocavit mare. Et vidit Deus quia bonum est. Jam de hoc opere Dei propter alterius rei querendæ necessitatem, in primo nostro volumine satis tractavimus* (*Lib. i, cc. 12, et 13*). Hic itaque breviter admonemus, ut quem forte non movet querere quando species aquarum terrarumque creatæ sit, accipiat isto die non esse factum, nisi ut secernerentur haec duo elementa inferiora. Quem vero movet cur in diebus facta sit lux et cœlum, extra dies autem vel ante omnes dies aqua et terra; et cur ad Dei verbum facta sint illæ, dicente Deo, *Fiat*; haec autem dicente quidem Deo discreta, non autem Deo dicente facta inveniantur: habet quod salva fide intelligat, scilicet id quod dictum est ante dierum enumerationem, *Terra erat invisibilis et incomposita*, cum commendaret Scriptura cuiusmodi terram fecerat Deus, quia prædixerat, *In principio fecit Deus celum et terram*; nihil aliud his verbis quam materia corporalis informitatatem insinuare voluisse, eligens eam usitatus appellare quam obscurius. Si tamen tardio intellectu non subrepatur ut materiam et speciem, quia verbis Scriptura separat, conetur duo haec etiam tempore separare, tanquam prius fuerit materia, et ei, temporis intervallo interposito, postea sit addita species; cum Deus haec simul creaverit, materiamque formatam instituerit, cuius informitatem usitato, ut dixi, vocabulo vel terra vel aquæ Scriptura prædictit. Terra enim et aqua etiam suis qualitatibus id existentia quod videmus, tamen propter facilem corruptionem propinquiora sunt eidem informitatæ quam celestia corpora. Et quoniam per enumerationem dierum jam ex informi quæcunque formata numerantur, et ex ista corporali materia jam factum cœlum narraverat, cuius multum distat species a terrenis; jam quod ex ea formandum in rerum infinita parte restabat, noluit² sub his verbis in rerum creaturarum ordinem inserere, ut diceretur, *Fiat*; non acceptura ista residua informitate talem speciem, qua-

¹ MSS. duodecim, *moverentur*.

² Editi, rōmī. MSS. omnes, *noluit*. Amplectimur: ratio quippe redditur, cur aquæ ac terra formationem non retulerit Genesis scriptor sub his verbis, ut diceretur, *Iat aqua, fiat terra*, sicuti de celo dictum narravit, *fiat firmamentum*. Confer superioris libri caput 13.

lem acceperat celum, sed jam inferiorem et infirmorem atque informitati proximam : ut his potius verbis, cum dicitur, *Congregentur aquæ, et, appareat arida,* acceperint haec duo species proprias istas notissimas nobisque tractabiles, aqua mobilem, terra immobilem : et ideo de illa dictum est, *congregetur;* de hac autem, *appareat :* aqua enim est labiliter fluxa, terra stabiliter fixa.

CAPUT XII. — *De vers. 11, 12 et 13, quare seorsum de herbis et lignis dictum sit.* Et factum est sic, etc.

25. *Et dixit Deus, Germete terram herbam pabuli, ferentem semen secundum genus et secundum similitudinem; et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen sit in ipso secundum similitudinem suam super terram.* Et factum est sic. *Et produxit terra herbam pabuli, semen habentem secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen ejus in eo sit secundum genus super terram.* Et videt Deus quia bonum est. *Et facta est vespera, et factum est mane dies tertius.* Hic moderamen ordinaturis aduentum est, ut quoniam distincta quedam creatura est herbarum atque lignorum ab specie terrarum et aquarum, ut in elementis numerari non possint, seorsum de illis discreter ut exirent de terra; et seorsum illis redderentur illa solita, ut dicereatur, *Et factum est sic;* ac deinde repeteretur quod factum est : seorsum quoque indicaretur Deum vidiisse quia bonum est; tamen quia fixa radicibus continuantur terris et connectuntur, ista quoque ad eundem diem pertinere veluerit.

CAPUT XIII. — *De vers. 14, 15, etc., cur luminaria die quarto condita.*

26. *Et dixit Deus, Fiant luminaria in firmamento cœli¹, ut luceant super terram, in inchoationem diei et noctis, et ut dividant inter diem et noctem; et sint in signa et tempora, et in dies, et in annos, et sint in splendore in firmamento cœli, ut luceant super terram.* Et factum est sic. *Et fecit Deus duo luminaria magna; luminare majus in inchoationem diei, et luminare minus in inchoationem noctis; et stellas:* et posuit ea ² Deus in firmamento cœli, ut luceant super terram, et ut sint in inchoationem diei et noctis, et ut dividant inter lucem et tenebras. Et videt Deus quia bonum est. *Et facta est vespera, et factum est mane dies quartus.* In hoc quarto die querendum est, quid sibi velit ista ordinatio, ut prius vel ficerent, vel secernerentur aqua et terra, priusque terra germinaret, quam in cœlo sidera ficerent. Neque enim possumus dicere electa esse queque meliora, quibus dierum series ita distinguetur, ut finis et medium maxime ornatus eminerent : septem quippe dierum medius quartus est. Occurrit enim illud quia septimo die non est facta illa creatura. An forte lux primi diei magis respondet ad quietem diei septimi, ut eo modo concidentibus finibus iste ordo texatur, eminentibus de medio luminibus cœli? Sed si primus dies septimo concinit, debet ergo et secundus sexto concinere. Quid autem simile habet firma-

¹ Magna pars MSS. hic et infra constanter habet, *in firmamento cœli, sic ut luceant.*

² Sic MSS. At in editis, ens.

mentum cœli cum homine facto ad imaginem Dei? An quia cœlum totam superiore mundi partem occupat, et homini in totam inferiorem potestas dominandi tributa est? Sed quid agimus de pecoribus et de bestiis, quas ipso die sexto in suo genere terra produxit? que illis cum cœlo potest esse collatio?

27. *An potius, quoniam primo facta intelligitur lucis nomine spiritualis creatura formatio, consequens erat ut corporalis quoque creatura, id est mundus iste visibilis fieret; qui factus est biduo propter duas partes suas maximas, quibus constat universus, cœlum scilicet et terram, secundum rationis collationem, qua et ipsa universa creatura spiritualis et corporalis sepe cœlum et terra nominatur: ita ut globus quoque iste turbulentioris aeris terræ parti deputetur; exhalationibus quippe humidis corporascit: si quid vero tranquillii aeris est, ubi ventos atque procellosi motus non possunt existere, ad celestem partem pertinet: post hanc universitatem molis corpoream fabricatam, qua uno loco tota est, quo collocatus est mundus, consequens erat ut impleretur partibus intra universum, qua de loco in locum congruis motibus agerentur? Cujus generis herbae atque arbores non sunt. Radicibus quippe ista fixa sunt terra: et quavis habeant motus incrementorum suorum, de locis tamem propriis non moventur nisi suis suis; sed ubi fixa sunt, ibi aluntur et crescunt: propterea magis pertinent ad terram, quam ad genera rerum qua in aquis et terris moventur. Quia ergo visibili mundo constituendo, hoc est cœlo et terræ, duo sunt attributi dies, restat ut his mobilibus et visibilibus partibus, qua creantur intra illum, tres dies reliqui deputentur. Et quia sicut prius cœlum factum est, ita prius est ornandum hujusmodi partibus suis; quarto die flunt sidera, quibus super terram lucentibus habitatio quoque illustretur inferior, ne habitatores ejus in habitationem tenebrosam inducuntur. Et ideo, quia infirma corpora inferiorum habitatorum, succedente motibus quiete reparantur, factum est ut circumuenient sole, diei noctisque vicissitudine, propter vicissitudinem dormiendi et vigilandi posirentur: nox vero illa non indecora remaneret, sed luna ac siderum luce, et ipsos consolarentur homines, quibus plerunque operandi est etiam nocturna necessitas; et quibusdam animalibus, qua lucem solis ferre non possunt, ad sufficientiam temperaretur.*

CAPUT XIV. — *Quomodo luminaria sint in signa tempora, in dies et annos.*

28. Illud autem quod dictum est, *Et sint in signa et tempora, et in dies, et in annos,* quis non videat quam obscure positum sit, quarto die cœpisse tempora, quasi superius triduum sine tempore præterire potuerit? Quis ergo animo penetret quomodo illi tres dies transierint, antequam inciperent tempora, qua quarto die dicuntur incipere; vel utrum omnino transierint dies illi? An circa speciem facte rei dies appellatus sit, et circa privationem nox: ut nondum specie formata materia nox dicta sit, unde formanda erant cœta; sicut potest quamvis in rebus formatis, intelligi

tamen in ipsa mutabilitate informitas materia: non enim spatii vel locorum quasi remotior, vel temporum quasi anterior, discerni potest? An potius in ipsa re facta atque formata eadem mutabilitas, hoc est deficiendi, ut ita dixerim, possibilis, nox appellata sit; quia inest rebus factis, etiam si non mutentur, posse mutari? Vespera autem et mane non quasi per temporis præteritionem et adventum, sed per quendam terminum, quo intelligitur quoque sit naturæ proprius¹ modus, et unde sit naturæ alterius consequenter exordium: an aliqua alia ratio sit hortum verborum diligenter vestiganda?

29. Quis in tantum secretum facile irrumpat, et quæ signa dicat, cum dicit de sideribus, *Ei sunt in signa?* Neque enim illa dicit quæ observare vanitatis est; sed utique utilia, et hujus vita usibus necessaria, quæ vel hanc observant in gubernando, vel omnes homines ad prævidendas aeris qualitates per aestatem et hiemem, et autumnalem vernaliisque temperiem. Et nimirum hæc vocat tempora, quæ per sidera sunt, non spatia morarum, sed vicissitudines affectionum cœli hujus. Nam si aliquis vel corporalis vel spiritualis motus conditionem istorum luminantium praecessit, ut aliud a futura expectatione per præsens in præteritum trajiceret, sine tempore esse non potuit. Et quis obtineat non fuisse nisi ab exordio siderum conditorum? Sed certæ horæ, et dies, et anni, quos usitatè novimus, non fierent nisi motibus siderum. Itaque si hoc modo intelligamus tempora, dies et annos, ut tempora articulos quosdam² quos per horologia computamus, vel in celo notissimos, cum ab oriente usque in meridianam altitudinem sol inturgit, aique inde rursus usque in occidentem vergit; ut possit deinceps adverti vel luna vel aliquod sidus ab oriente statim post occasum solis emergere: quod item cum ad medium cœli venerit altitudinem, medium noctis indicet, tunc scilicet occasurum cum sole redeunte sit mane: dies autem totos solis ab oriente usque ad orientem³ circuitus: annos vero vel istos usitatos solis anfractus, non cum ad orientem, quod quotidie facit, sed cum ad eadem loca siderum reddit, quod non facit nisi peractis trecentis sexaginta quinque diebus et sex horis, id est, quadrante totius diel, que pars quater dueta, cogit interponi unum diem, quod Romani bissexutum vocant, ut ad eundem circuitum redeatur; vel etiam majores et occultiores annos: nam completis aliorum siderum spatiis, majores anni fieri dicuntur: si ergo ita intelligamus tempora, dies et annos, nemo dubitat hæc sideribus et luninariibus fieri. Ita enim positum est, ut incertum sit utrum ad omnia sidera pertineat quod dictum est, *Sunt in signa et tempora, et in dies, et in annos;* an signa et tempora ad cetera, dies vero et anni ad sollem tantummodo.

CAPUT XV. — *Luna qualis creata fuerit.*

30. Qualis etiam luna facta sit, multi loquacissime

¹ MSS. prope omnes, *propria.*

² Lov., *ut articulos quosdam; omisso, tempora; quod in ceteris libris operiorum.*

³ Editi, *ad occidentem.* Sed melius MSS., *ad orientem.*

inquirunt; atque aliam inquirentes loquuntur, ne non potius docere conantur! Dicunt enim idem plenam faciam, quia non debet ut Deus imperfectum aliquid illo die faceret in sideribus, quo scriptum est quod facta sunt sidera. Qui autem resistunt, dicunt: Ipsa ergo debuit prima luna dici, non quarta decima; quis enim incepit illa enumerare? Ego autem medius inter istos ita sum, ut neutrum asseram; sed plane dicam, sive primam sive plenam lunam Dei fecerit, fecisse perfectam. Ipsarum enim naturalium est Deus auctor et conditor. Omnis autem res quidquid progressus naturali per tempora congrua quodammodo prodit atque explicat, etiam ante continet occultum, et si non specie vel mole corporis sui, tamè ratione naturæ⁴. Nisi forte arbor qua per hiemem pomis vacua foliisque nudata est, tunc imperfecta dicenda est; aut vero in primordiis etiam suis, cum adhuc nullum fructum dedisse, imperfecta erat illa natura. Quod non tantum de arbore, sed nec de ipso ejus semine recte diceretur, ubi omnia quæ progressus temporis quodammodo procedunt, modis invisibilibus latent. Quanquam si aliquid Deus imperfectum fecisse diceretur, quod deinde ipse perficeret, quid reprehensionis habere ista sententia? Jure autem displiceret, si id quod ab illo inchoatum esset, ab alio diceretur esse perfectum.

31. Qui ergo de terra non queruntur, quam fecit Deus, cum in principio fecit Deus cœlum et terram, quia invisibilis erat et incomposita, et postea tertio die conspicua redditur atque componitur; quid sibi de luna tenebras faciunt quæstionum? Aut si quod de terra dictum est, non temporis intervallo, cum simul Deus materiam rebus concavarerit⁵, sed narrationis distributione intelligunt dictum; cur in hoe quod etiam oculis videri potest, non intueri integrum corpus habere lumen, et tota sua rotunditate perfectum, etiam cum lumine corniculato, sive incipiens ad terras luceré, sive desinens fulget? Si ergo lumen in ea crescit, vel perficitur, vel minuitur; non luminare ipsum, sed illud quod acceditur variatur: si autem ex una sphærule sue parte semper ineat, sed dum eam partem convertit ad terram, donec totam convertat, quod a prima usque ad quartam decimam sit, erescere videtur; semper est plena, sed terre habitatoribus non semper apparet. Hæc eadem ratio est, et si solis radia illustratur. Non enim potest etiam sic, cum soli proxima est, nisi lucidis cornibus appareat; quia cetera pars, que tota in orbem illustratur, non est ad terras ut videri possit, nisi cum soli contraria est, ut totum terris apparent quod ejus illuminatur.

32. Non desunt tamen qui non eo se arbitrii dicunt lunam primiùs a Deo quartam decimam factam, quia plena facta credenda est; sed quia in Scripturis Dei verba sic habent, *lunam factam in inchoationem noctis;* tunc autem noctis exordio videtur, cum plena est: alias vero et per diem incepit videri ante plenitudinem, et in progressu noctis tanto ampliore quanto minuitur. Sed qui per inchoationem noctis non intelligit nisi

⁴ MSS. tres, *corporis, vi tamen ei ratione naturæ.*

⁵ Sic MSS. At editi, *Deus res concavarerit.*

principiantur (mū et grecum verbū hoc māgis indicat, eam dicunt est ἀρχή et in Psalmis apertis scriptis est, *Solem in potestatem dier, lunam et stellas in potestatem noctis* [Psal. cxxxv, 8, 9]), non cogitur a quarta decimali numerari, et credere lōnum factam primo esse non primam.

CAPUT XVI. — *An alia equaliter fulgeant.*

33. Querēt̄ etiam sole oīrom colli luminaria ista cognoscere; id est sol et luna et stellae, equaliter fulgeant; sed quod diversi intervallis distent a terra, proprieas diversa claritate magis minime nostris oculis apparent. Et de luna quidem qui luce dicunt, non dubitant minus eam lucere quam solem, a quo etiam perhibent illustrari. Multas autem stellas vel aequales soli, vel etiam maiores addent dicere, sed longius positas parvas videri. Et nobis quidem potest fortasse sufficere, quoque modo se ista res habeat, artifice Deo condita sidera. Quanquam teneamus auctoritate apostolica dictum, *Alia gloria solis, alia gloria lune, et alia gloria stellarum : stella enim ab stella differt in gloria* (1 Cor. xv, 41). Sed quia possunt adhuc dicere, etiam si non resistant Apostolo : Differunt quidem in gloria, sed ad oculos terrenorum ; aut, quia hoc propter resurgentium similitudinem dicebat Apostolus, qui non unice ad oculos aliter erunt et in se affter, differunt quidem et in seipsis sidera in gloria, sed tamen nonnulla sunt etiam sole majora : ipsi viderint quemadmodum sol tam magnum tribuant principatum, ut eum radis suis quasdam stellas, et eas quidem principales, quibus amplius isti quam ceteris supplicant, et tenerè dicant, et retro agere a cursum proprio. Non enim sit verisimile, maiores aut etiam aequales violentia radiorum ejus posse superari. Aut si superiores signorum stellas vel septentrionum maiores esse asserunt, que nihil tale a sole patientur; cur ista per signa circumeuntes amplius venerantur ? cur eas signorum dominas perhibent ? Etsi enim reggradationes illas sidērum, vel fortasse tarditates, non a sole fieri quisque contendat, sed alias occultioribus causis ; soli tamen istos in suis deliramentis, quibus vim fatorum a veritate devii suspicantr, pricipiam tribuere potestalem ex libris eorum certe manifestum est.

34. Sed dicant quod volunt de celo, alieni a Patre qui est in celis : nobis autem de intervallis et magnitudine siderum subtilius aliquid querere, talique inquisitioni rebus gravioribus et melioribus necessarium tempus impendere, nec expedit, nec congruit. Et melius creditum ea esse ceteris majora luminaria, quae sancta Scriptura ita commendat. Et fecit Deus duo luminaria magna : quia tamen non sunt aequalia. Nam consequenter dicit, cum ea ceteris præposuerit, inter seipsa differre. Alii enim, *Luminare majus in inchoationem dier, et luminare minus in inchoationem noctis.* Certe enim vel hoc concedent oculis nostris, ut ea manifestum sit amplius ceteris lucere super terram, nec diem clarere nisi luce solis, nec noctem tot stellis apparenib⁹ ita lucere si luna desit, quemadmodum presentia illius illustratur.

CAPUT XVII. — *In Genitiliacos.*

35. De his autem siderum quævislibet coram argumentis, et quæ de matibus documentorum experientia, que illi ~~exercitū~~ vocant, omnino a nostra fidei sanitati respiciuntur : talibus enim disputationibus etiam orandi causas nobis afferre conantur, et impia perversitate illi mali factis, que rectissime reprehenduntur, ingerunt accensandum potius Deum auctorem siderum, quam hominem scelerum¹. Sed quod anima nostra non sint natura corporibus ne quidem celestibus subiecta, audient et philosophos suos : quia vero terrenis corporibus illa corpora superiora non ad ea quæ ipsi tractant potestiora sunt, vel hinc aliquando cognoscant, qui cum multa corpora diversorum generum, vel animalium, vel herbarum et arbustorum, uno simul puncto temporis seminentur, unoque puncto temporis immutabiliter multa nascantur, non tantum diversis, sed etiam iisdem terrarum locis, tante sunt varietates in progressibus, in actibus et passionibus eorum, ut vere Iisus, sicut dicitur, perdant sidera, si ista considerant.

36. Quid autem insolitus et habetius, quam cum istis rebus convincuntur, dicere ad solos homines sibi subjiciendos fatalem stellarum pertinere rationem ? In quibus tamen etiam ipsi de geminis convincuntur, quorū diverse viventium, diverse felicium vel infelicium, diverseque morientium, easdem plerumque constellations accipiunt. Quia etsi interfut aliquip cum de utero funderentur, in nonnullis tamen tantum intererest, quantum ab ipsis comprehendere computatione non possit. Manus sequentis Jacob, dum ascenderunt, inventa est pedem fratris precedenti tenens ; usque adeo sic nati sunt quasi unus infans in duplum prolixior nasci videretur (Gen. xxv, 23). Horum certe constellations, quas appellant, nullo modo dispares esse poluerunt. Quid ergo vanius, quam ut illas constellations infinitus mathematicus, ad eundem horoscopum, ad eamdem lunam, diceref annū eorum a matre dilectum, alterum non dilectum ? Si enim aliud dicere, falsum profecto diceref ; si autem hoc diceref, verum quidem, sed non secundum suorum librorum ineptias cantuunculas diceref. Quod si huc historie, quia de nostris proferuntur, nolunt credere, numquid et naturam rerum delere possunt ? Cum ergo se minime falli dicant, si horam conceptionis invenerint, saltem sicut homines non dedignentur conceptum considerare geminorum.

37. Ideoque satendum est, quando ab ipsis vera dicuntur, instinctu quodam occultissimo dici, quem nescientes humana mentes patientur. Quod cum ad decipiendos homines sit, spirituum seductorum operatio est : quibus quodam vera de temporalibus rebus nosse permittitur, partim quia subtilloris sensus acuminis, partim quia corporibus subtillioribus vigent, partim experientia callidiore propriæ tam magnam longitudinem vitæ; partim sanctis Angelis quod ipsi ad omnipotente Deo discunt, etiam jussa ejus sibi revealantibus, qui merita humana occultissime justificare sin-

¹ *Edui, hominum scelerū. Iuli, thūcidei scelerū.*

ceritate distribuit. Aliquando autem iidem nefandi spiritus etiam quæ ipsi facturi sunt, velut divinando prædicunt. Quapropter bono christiano, sive mathematici, sive quilibet impie divinantium, maxime dicentes vera, cavendi sunt, ne consortio dæmoniorum animam deceptam, pacto quadam societatis irretiant.

CAPUT XVIII. — *Dificultas de sideribus, an per spiritus regantur et animentur.*

38. Solet etiam queri, utrum cœli luminaria ista conspicua corpora sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos : et si habent, utrum ab eis etiam vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium, an sola sine ulla permixtione pra-

sentia. Quod licet in præsenti non facile comprehendi possit; arbitror tamen in processu tractandarum Scripturarum opportuniora loca posse occurrere, ubi nobis de hac re, secundum sanctæ auctoritatis regulas, etsi non ostendere certum aliquid, tamen credere ticebit. Nunc autem servata semper moderatione pia gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus ; ne forte quod postea veritas patesceret, quamvis libris sanctis sive Testamento Veteris sive Novi nullo modo esse possit adversum, tamen propter amorem nostri erroris oderimus. Nunc ad librum operis nostri jam tertium transeamus.

LIBER TERTIUS.

De vers. 20 : *Ez dixit Deus, Educant aquæ, et reliquis usque ad primi capituli finem.*

CAPUT PRIMUM. — *Animalium ex aquis eductio prius narratur quam quæ de terra; quod aqua aeri, aer cœlo proximum elementum sit.*

4. *Et dixit Deus, Educant aquæ reptilia animalium vivarum, et volatilia super terram, secundum firmamentum cœli. Et factum est sic. Et fecit Deus cetos magnos et omne animal reptilium, quæ eduxerunt aquæ secundum genus eorum; et omne volatilie pennatum secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt, et benedixit ea Deus dicens : Crescite et multiplicamini, et replete aquas in mari, et volatilia multiplicentur super terram. Et facta est vespera, et factum est mane dies quintus. Nunc in inferiore parte mundi, ea quæ spiritu vita moventur, sunt, et primum aquarum, quod aeris qualitati proximum elementum est; quia huic cœlo, in quo sunt luminaria, ita vicinus est aer, ut et ipse cœli nomen accepit; sed nescio utrum etiam firmamentum possit vocari. Dicuntur autem cœli pluraliter in una eademque re, quæ dicitur unum cœlum. Nam cum in hoc libro singulari numero dicatur cœlum, quod dividit inter aquas quæ supra, et eas quæ infra sunt; in illo tamen psalmo, *Et aquæ, inquit, quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini.* Et cœlos celorum si bene intelligimus sidereo aeriorum, tanquam superiores inferiorum, et hos in eodem psalmo accipimus, ubi dictum est, *Laudate eum, cœli celorum* (*Psal. cxlviii, 4, 5.*) Satis appareat hunc aerem, non solum cœlum, sed etiam cœlos dici: sicut dicuntur et terræ, nec aliud significatur, quam illa quæ singulariter terra dicitur, quando dicimus orbem terrarum, et orbem terre.*

CAPUT II. — *Cœlos diluvio periisse, et aerem in aquæ naturam transisse.*

2. Hos etiam arios cœlos quondam periisse diluvio in quadam earum quæ canonica appellatur, Epistola legimus (*II Pet. iii, 6.*) Neque enim humida illa natura, quæ ita concreverat, ut cubitis quindecim altissimorum montium transcendenter vericias (*Gen. vii, 20.*) potuit ad sidera pervenire. Sed quia hujus aeris humidioris, in quo aves volitant, vel tota vel prope tota spatio com-

plerat, periisse qui fuerant cœlos in illa Epistola scribitur. Quod nescio quemadmodum possit intelligi, nisi in aquarum naturam pinguioris hujus aeris qualitate conversa: alioquin non perierunt tunc isti cœli, sed sublimius erecti sunt, cum locum eorum aqua occupaverat. Itaque facilius eos secundum illius Epistole auctoritatem periisse credimus, et alios, sicut ibi scribitur, depositis (*II Petr. iii, 5-7.*) extenuatis¹ vide-licet exhalationibus, quam sic erectos, ut eis superioris cœli natura loco suo cederent.

3. Oportebat itaque ut in creandis habitatoribus inferioris hujus mundi partis, que sæpe terræ nomine tota commemoratur, prius producerentur ex aquis animalia, postea vero de terra: quod ita sit aeri aqua similis, ut ejus exhalationibus pinguiscere probetur, ut et spiritum procelle faciat, id est ventum, et nubila contrahat, et possit volatus avium sustinere. Quapropter etiam verum dixit quidam secularium poetarum, *Nubes exedit Olympus, ei, Pacem summa tenent* (*Lucanus, lib. 2.*) quia perhibetur in Olympi vertice aer esse tam tenuis, ut neque nubibus obumbretur, neque turbetur vento, neque sustentare alites possit, neque ipsos qui forte ascenderint homines, crassioris aura spiritu alere, sicut in isto aere consueverunt: tamen et ipse aer est, unde aquis vicina qualitate diffunditur, et propterea ipse quoque in humidam naturam conversus diluvii tempore creditur. Neque enim arbitrandum est aliquid de spatiis sidereo cœli usurpare, cum omnes etiam altissimos montes aqua transcederat.

CAPUT III. — *De elementorum commutations sententia. Aer in Genesis historia non prætermissee.*

4. Quanquam de conversione elementorum, etiam inter ipsos qui haec otiosa cura subtilissime perscrutati sunt, non parva questio est. Alii enim dicunt omnia in omnia posse mutari, atque converti: alii vero esse aliquid omnino proprium singulis perhibent elementis, quod in alterius elementi qualitatem nullo modo veritatur. Unde fortassis suo loco, si Dominus

¹ MSS. fere omnes, extenuatis.

pre-
ndarum
re, ubi
s regu-
credere
one pie
debe-
quam-
r Novi
r amo-
operis

voluerit, diligentius disputabimus: nunc autem quod ad presentem sermonem attinet, haec commemoranda existimavi, ut intelligamus servatum esse ordinem rerum quo prius oportuit aquarum animalia quam terrarum narrari creata.

5. Nec ullo modo arbitrandum est praetermissum esse in hac Scriptura ullum mundi hujus elementum, cum quatuor notissimis eum constare persoasum sit, quia videtur hic coelum, et aqua, et terra commemorari, de aere autem taceri. Consuetudo quippe nostrarum Scripturarum est, aut coeli et terre nomine mundum appellare, aut interdum addere et mare. Aer itaque vel ad coelum pertinere intelligitur, si qua sunt in ejus superioribus partibus tranquillissima et pacatissima spatia; vel ad terram propter hunc turbulentum et caliginosum locum, qui humida exhalatione pinguecscit, quamvis et ipse aepius coeli nomine nuncupetur: ac per hoc non scriptum est, Producant aque reptilia animarum vivarum, et producat aer volatilia voluntia super terram; sed utrumque hoc animantium genus ex aqua productum esse narratur. Quidquid ergo aquarum sive labiliter undosum et fluidum est, sive vaporaliter tenuatum atque suspensum, ut illud reptilibus animarum vivarum, hoc volatilibus appareat distributum, utrumque tamen humidæ naturæ deputatur.

CAPUT IV. — Quinque sensus ad quatuor elementa referri.

6. Ideoque sunt etiam qui subtilissima consideratione quinque istos manifestissimos corporis sensus secundum quatuor usitata elementa ita distinguunt, ut oculos ad ignem, aures ad aerem dicant pertinere. Olfaciendi autem gustandique sensum nature humidæ attribuunt: et olfactum quidem istis exhalationibus humidis, quibus crassatur hoc spatum, in quo aves volitant; gustatum vero istis fluxibilibus et corpulentis humoribus. Nam quæcumque in ore sapient, ipsius oris humor commiscit ut sapiant, etiamsi arida cum acciperent fuisse videantur. Ignis tamen omnia penetrat, ut motum in eis faciat. Nam et humor privatione caloris congelascit, et cum possint fervescere cætera elementa, ignis frigescere non potest: facilius quippe extinguitur, ut ignis non sit, quam frigidus maneat, aut sit alicuius frigi contactu tepidior. Tactus autem, qui est quintus in sensibus, terreno elemento magis congruit: proinde per totum corpus animantis, quod maxime ex terra est, queque tacta sentiuntur. Dicunt etiam nec videri sine igne posse aliquid, nec tangi sine terra. Ac per hoc elementa omnia in omnibus inesse; sed unumquodque eorum ex eo quod amplius habet accepisse vocabulum. Ideo autem caloris privatione, cum corpus nimis frigescit, obtundi sensum, quia motus pigrescit, qui ex calore inest corpori, dum ignis aerem, et aer humidam, et humor terrena quasque afficit, subtilioribus scilicet crassiora penetrantibus.

7. Quanto autem quidque subtilius est in natura corporali, tanto est vicinus naturæ spirituali; quam-

vis longe distante genere, quandoquidem illud corpus est, illud non est.

CAPUT V. — Ut ad quatuor elementa varie se habeat sentiendi vis in quinque sensibus.

Ac per hoc quoniam sentire non est corporia, sed anime per corpus, licet acute dissenseretur secundum diversitatem corporeorum elementorum sensus easce corporis distributos; anima tamen cui sentiendi vis inest, cum corporea non sit, per subtilius corpus agitat vigorem sentiendi. Inchoat itaque motum in omnibus sensibus a subtilitate ignis, sed non in omnibus ad idem pervenit. In visu enim pervenit represso calore usque ad ejus lucem. In auditu usque ad liquidorem aerem calore ignis penetrat. In olfactu autem transit aerem purum, et pervenit ad humidam exhalationem, unde crassior hinc aura subsistit. In gustatu et hanc transit, et pervenit usque ad humorum corpulentiores: quo etiam penetrato aique traejetio, cum ad terrenam gravitatem pervenit, tangendi ultimum sensum agit.

CAPUT VI. — Aeris elementum non esse praetermissum a scriptore Genesis.

8. Non igitur ignorabat naturas elementorum eorumque ordinem, qui cum visibilius, quæ intra mundum in elementis natura moventur, conditionem introduceret, prius celestia luminaria, deinde aquarum animantia, terrarum autem postrema narravit: non quod aerem praetermisserit, sed quod purissimi et quietissimi aeris, ubi volare aves non posse dicuntur, si qua sunt spatia, celo superiori conjunguntur, et coeli nuncupatione in Scripturis ad superiorem mundi partem pertinere intelliguntur: ut terre nomine universaliter hoc totum significetur, ex quo incipit deorsum versus, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, et omnes abyssi*, donec perveniantur ad aridam quæ proprio nomine terra dicuntur. Aer itaque ille superior, sive quod ad celestem mundi pertinet partem, sive quod nulum habet visibilem habitatorem, de qualibus nunc sermo narrantis est, neque praetermissus est celo nominato, neque anumeratus in creandas animalibus: iste vero inferior qui excipit exhalationes humidæ maris ac terræ, et ad sustinendas aves quodammodo crassatur, nonnisi ex aquis accipit animalia. Quod enim ejus humidum est, hoc portat alium corpora, quæ ita nituntur pennis volantes, quemadmodum pisces quibusdam suis aliis natantes.

CAPUT VII. — Volatilia ex aqua non immerito dicuntur creata.

9. Proinde scienter tanquam Spiritus Dei, qui scribenti aderat, ex aqua dicit productia volatilia. Quorum natura bipartitum locum sortita est; inferiorem scilicet in unda labili, superiorem vero in aura flabili: illum depositatum natantibus, istum volantibus. Sicut huic elemento congruos duos etiam sensus animalibus datos videmus; olfactum explorandis vaporibus, gustatum explorandis liquoribus. Quod enim et tactu aquas ventosque sentimus, hoc est quod terra

¹ Editi, frigescere. At MSS. plerique, fervescere.

¹ MSS. quinque, aquarum enim natura. Sic etiam Am. et Er.

solidum¹ omnibus admiscentur elementis: sed in his crassioribus sentitur amplius, ita ut etiam tangendo conrectari valeant. Ideoque et ista in duabus maxime mundi partibus generaliter terras nomine complectuntur: sicut illi psalmis ostendit, omnia superiora ab illo principio enumerans, *Laudate Dominum de celis; omnia inferiora ab alio principio, Laudate Dominum de terra*; ubi et spiritus tempestatis et omnes abyssi nominantur, et igitur iste qui tristis tangentem (Psalm. cxlvii, 1-8), quia de terrenis et humidis motibus illa existit, et subinde vertit in aliud elementum. Et quanvis natura sive sursum intendendo inducit appetitum, in eam tamen superiore tranquillitatem non potest evadere; quia multo aere superatus et in eam conversus extinguitur: ac per hoc in ista fertim parte corruptibiliore atque pigriore turbulentis motibus agitant ad temperandum ejus rigorem, et ad usus terroris mortali.

40. Quia ergo etiam nubes, qui ad terram proprie pertinet, sentiri possunt et fluctus undarum, et flatus aurarum, propterea ipsa quoique aquatilium animalium corpora et terrenis vescentur, et maxime aves; in terra etiam requiescant, rarusq[ue] propagant: pars enim humoris que vaporat exhalatur, etiam super terras extenditur. Ideoque cum dixisset Scriptura, *Educant aquae reptilia animalium vivarum, et volatilia, inquit, super terram*; addidit sane, dicens, *secundum firmamentum celorum*, in quo potest aliquantum manifestius apparet illud quod ante videtur obscurum. Non enim alti in firmamento cœli, sicut de luminaribus; sed, volantia, inquit, super terram, secundum firmamentum cœli, id est juxta firmamentum cœli: quia videlicet hoc caliginosum et battitudinum spatiu[m], in quo aves volant, illi spatio configuntur, ut volare non possint, quod iam merito tranquillitas et quietis pertinet ad firmamentum cœli. In celo ergo volant aves, sed in isto, quod illi peccatum etiam terre nomine includit; propter quod cœli vocantur nubes locis volatilium cœli: non tamen in firmamento, sed secundum firmamentum.

CAPUT VIII. — *Reptilia animalium vivarum pisces et appellati.*

Nonnulli putant propter sensus tarditatem non animam vivant, sed *reptilia animalium vivarum* appellata. Sed si propterea sic appellarentur, avibus daretur nomen anima viva. Cum vero et ipsa volatilia dicta sunt, sicut fera, reptilia, ut subauditor animalium vivarum; fatendum est, ut arbitror, ita dictum, ac si diceretur. Quia sunt in animalibus vivis reptilia vel volatilia: sicut dici posset, Ignobilia hominum, ut intelligeremus, quicunque sunt in hominibus ignobiles. Quoniam enim sunt et animalia terrestria quae repunt super terram; tamen ex multo maiore numero pedibus motentur, et tam paucâ fortasse in terris repunt, quam paucâ in aquis gradientur.

42. Nonnulli autem putaverunt propterea non animal vivant, sed *reptilia animalium vivarum* pisces esse appellatos, quod eis memoria nulla sit, nec ali-

¹ Sic MSS. At editi, *terra solida*.

qua vita velut rationi vicinior. Sed falso eos experientia minor. Nam quidam scripserunt, que animavertere potuerunt in vivarum pisces, multa miranda. Sed etiam forte falsa scripserunt, memoriam tame pisces habere certissimum est. Quod ipse sum expertus, et experianter qui possunt et volent. Nam fons quidam magnus Bullensium-regiorum, fere plenus est piscium. Solent autem homines desuper intuentes eis aliquid jacere, quod sibi vel praripiunt confluentes, vel inter se diripiunt concertantes. Quo post assueti, deambulantibus super oram fontis dominibus, ipsi quoque cum eis congregatum natando eunt et redeunt, exspectantes unde aliquid jacenti, quorum praesentiam sentiunt. Non itaque frustra mihi videor aquarum animalia sic appellata reptilia, quemadmodum aves volatilia: nam si vel nulla memoria, vel sensus tardior, animæ vivæ nomen repulisset a piscibus, voluntibus certe adhiberebatur, quorum vita in oculis nostris est et menor et garrula², et in nido construendis educandisque felibus solerissima.

CAPUT IX. — *Quod quidam philosophi cujus elemen[t]o sua animalia tribuerunt.*

43. Nec ignoro, ita quosdam philosophos sua jusquæ elementi distribuisse animalia, ut terrena esse dicentes, non tantum quæ in terra repunt aliquo gradientur, sed aves etiam quod et ipsæ in terra requiescant, volando fugient: aeria vero animalia demones esse; celestia, deos; quorum quidem nos partim lumina, partim Angelos dicimus. Idem tamen aquæ pisces et sui generis bellus attribuunt, ut nullum elementum suis animalibus vacet: quasi vero sub aqua terra non sit, aut probare possint pisces non in ea requiescere ac reparare natantia vires, sicut volantib[us] aves; et si forte rarius pisces id faciunt, quod ad gestanda corpora sit unda quam aura validior, ita ut terrena quoque animalia natantia ferat, sive usi docta, ut homines, sive natura, ut quadrupeda vel serpentes. Aut si propterea non putant, quia non insunt pedes piscibus; nec phocæ aquarum sunt, nec colubri cochleariaque terrarum: nam et illæ pedes habent, et haec genera sine illis pedibus, non dico, requiescant in terra, sed ab ea vix adiunquam recedunt. Dracones autem sine pedibus et in speluncis requiescere, et in aërem sustollit perhibentur: qui quoniam non facile nisi sint, littere tamen, non tantum nostra, sed etiam Gentilium, nequaque de istorum animalium genere lacuerunt.

CAPUT X. — *Concessio demones esse aeria animalia, nihil destruktari Scriptura docent producia frusse ex aquis volatilia. Venti, tonitrua, nubes, pluvia, m[er]r[or], grandio, serenitas.*

44. Quapropter, eti[us] demones aeria sunt animalia, quoniam corporis aeriorum natura vigent; et propterea morte non dissolvuntur; quia prævaleat in eis elementum, quod ad faciendum quam ad patientium est aptius; duobus subterpositis, aqua scilicet et terra, uno autem superposito, id est igne sibero: distribuantur enim elementa ad patientium duo,

² MSS. aliquot, est memoria garrula.

humor et humus; ad faciendum autem alia duo, aer et ignis: si ergo haec ita sint, non impedit ista distincio nostram Scripturam, quae non ex aere, sed ex aquis producta indicat volatilia; quia subtilioris quidem et in auras exhalati siue distent, sed tamen humoris locus volatilibus datos est. Aer autem a confluio luminosi coeli usque ad aquarum fluida et nuda terrarum pervenit. Non tamen totum spatum ejus exhalationes humidæ infusant, sed usque ad eum finem, unde incipit etiam terra nominari, secundum illum psalmum ubi dicitur, *Laudate Dominum de terra* (*Psal. cxlviii, 7*). Superior vero pars aeris, propter puram tranquillitatem, coelo cui collimitur, communice conjungitur, et ejus vocabulo nuncupatur. In qua fortassis parie si fuerint ante transgressionem suam transgressores angelii cum principe suo, nunc diabolus, tunc archange (nam nonnulli nostri, non eis putant celestes vel supercelestes angelos fuisse), non mirum si post peccatum in istam sunt detrusi caliginem; ubi tamen et ser sit, et humore tenui contexatur, qui commotus ventos; et vehementius concitatus etiam ignes et tonitrua, et contractus nubila, et consipissatus pluviam, et congelantibus nubilis nivem, et turbulentus congelantibus densioribus nubilis grandinem, et distentus serum facit, occultis imperiis et opere Dei, a summis ad infinita universa que creavit administrantis. Unde in illo psalmo cum commemoratione essent, *ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*; ne talis sine divina providentia fieri moverique putarentur, continuo subiecti, *Qua faciunt verbum ejus* (*Id. 8*).

15. Si autem transgressores illi antequam transgredierentur, coelestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex pena in aeriam qualitatem, ut jam possint ab igne, id est ab elemento naturæ superioris aliquid pati: nec aeris saltem spatia superiora atque priora, sed ista caliginosa tenere permissi sunt, qui eis pro suo genere quidam quasi carcere est, usque ad tempus iudicii. Et si quid de his transgressoribus angelis diligentius requirendum est, aliis erit accommodatio Scriptorum locus. Proinde quod nunc satis est, si haec spatia turbida et procellosa, propter aeris natram usque ad undas terraque porrectam¹, possunt aeria corpora sustinere; possunt et avium quo producta sunt ex aquis, propter aquarum tenues halitus: qui scilicet eidem aeri juxta undas et terras circumfuso, atque ob hoc infinita ac terrena parti depositato, vaporaliter inseruntur, et auras intinxunt, que nocturnis rigoribus aggravata sereno etiam ore distillant; si autem vehementius frigus est, etiam gelu candidius inalbescunt.

CAPUT XI. — Tractatur vers. 24 et 25, ubi de variis animalium generibus creatis de terra.

16. *Et dixit Deus, Educat terra animam vivam secundum genus: quadrupedia, et reptilia, et bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus. Et factum est sic.* Et fecit Deus bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus, et omnia reptilia terræ secun-

dum genus. *Et vidit Deus quia bona sunt.* Jam tunc consequens erat ut alteram partem, que propriæ terra dicatur, Infimi hujus loci, quem toum cum omnibus abyssis et nebuloso aere universaliter vocabulo terra alibi Scripturæ complectitur, ornaret animalibus suis. Et manifesta quidem sunt animalium genera, que in verbo Dei terra produxit. Sed quis sepe nomine pecorum vel nomine bestiarum, animalia omnia rationis experientia solent intelligi, merito querelur quas nunc proprie bestias; et quae pecora dicat. Et repentina quidem sive repulsa terrent, non est dubitandum quod omnes serpentes² intelligi voluit; quanquam et bestias dicti possint: pecorum autem nomen non usitate serpentibus convenit. Rursum leonibus, et pardis, et tigribus, et lupis, et vulpibus, canibus etiam et similibus, atque id genus ceteris usitate convenient vocabulum bestiarum. Pecorum autem nomen his animalibus accommodatus aptari solet, que sunt in usu hominum: sive adjuvandis laboribus, ut boves et equi, et si quia talia; sive ad lanificium³, vel ad vestendum, et ovibus et simili.

17. Quid ergo sunt quadrupedia? Quanquam enim haec omnia, praeter quedam serpentia, quatuor pedibus gradiantur, nisi tamen hoc nomine proprie quedam teneat intelligi, non usque hic etiam quadrupedia nominaret, quamvis de his in repetitione facuerit. *An cervi, et damuze, et onagri, et apri* (qui neque illis bestiis ubi leones sunt, conjungi possunt; similes enim sunt illis pecoribus, neque tamen sub humana cura sunt) proprie quadrupedia nuncupata sunt; quasi reliqua esse haec animalia, quibus ista appellatio generalis quidem cum multis propter numerum pedum, sed tamen speciali significatione tribueretur? An quia ter dixit, *secundum genus*, tria quedam genera nos invitare attendere? Primo, *secundum genus quadrupedia* et reptilia; ubi arbitror significatum que quadrupedia dixerit, scilicet quæ in genere sunt reptilia, sicut sunt lacerti, stelliones, et si quid hujusmodi est. Ideoque in repetitione quadrupedum nomen non iteravit, quia reptilia vocabulo fortasse complexus est: unde ibi non simpliciter ait, reptilia; sed addit, *omnia reptilia terræ*. Ideo *terra*, quia sunt et aquarum; et ideo *omnia*, ut illi intelligentur que quatuor etiam pedibus nituntur, que superius quadrupedum nomine proprie significata sunt. Bestias autem, de quibus item ait, *secundum genus*, quidquid ore aut etiam unguibus sevit, exceptis serpentibus. Pecora vero de quibus tertio ait, *secundum genus*, que neutra vi lacerant, sed aut cornibus, aut ne hoc quidem. Predixi enim et quadrupedum nomen quam late pateat, ipso pedum numero facile agnoscit, et nomine pecorum vel bestiarum omne irrationalis animal aliquando comprehendendi. Sed etiam ferarum vocabulum solet in latina lingua tantumdem valere: non ideo tamen negligenda fuit consideratio, quomodo possint haec nomina, que non frustra in hoc Scripturarum loco posita sunt, etiam speciali distinctione discerni,

¹ Edicti, porrecta. Emendamus auctoritate MSS., porrectum.

² Plures a MSS., repente.

³ in MSS. prope omniibus, lanificium.

quod in usu loquendi quotidiano facile animadverti potest.

CAPUT XII. — *Quid secundum genus, quod de quibusdam creaturis, non de homine dicitur.*

18. Non frustra etiam lectorem movet utrumne passim et quasi fortuito an aliqua ratione dicatur, *secundum genus*, tanquam fuerint et antea, cum primo creata narrentur¹: an genus eorum in superioribus rationibus intelligentum est, utique spiritualibus, secundum quas creantur inferius. Sed si ita esset, hoc de luce, hoc de caelo, hoc de aqua et terris, hoc de caeli luminaribus diceretur. Quid enim eorum est, cuius non aeterna et incommutabilis ratio in ipsa Dei Sapientia vigeat, que attingit a fine usque ad finem fortior, et disponit omnia suaviter? (*Sap.* viii, 1.) Incipit autem hoc dici de herbis et lignis, usque ad haec terrena animantia. Nam et in eis que ex aquis creata sunt, quamvis in prima commemoratione dictum non sit; in illa tamen iteratione dictum est, *Et fecit Deus ceteros magnos et omnem animam animalium reptilium, que eduxerunt aqua secundum genus eorum; et omne volabile pennatum secundum genus.*

19. An quia haec ita exorta sunt, ut ex eis alia nascerentur, et originis formam successione servarent, ideo dicuntur *secundum genus*, propter propagationem prolis, qui permansura creabantur? Sed cur de herbis et lignis non solum dicitur, *secundum genus*, verum etiam *secundum similitudinem*, cum et animalia sive aquarum sive terrarum secundum similitudinem suam generent? An, quia genus sequitur similitudo, noluit eam ubique repetere? Nam et semen non ubique repetivit; cum tam herbis et lignis insit, quam animalibus, etsi non omnibus. Observatum est enim quedam ita nasci ex aquis vel terra, ut sexus eis nullus sit; et ideo semen eorum non sit in eis, sed in elementis ex quibus oriuntur. Hoc est ergo *secundum genus*, ubi et seminom vis et similitudo intelligitur succendentibus²; quia nihil eorum ita creatum est, ut semel existaret, vel permansurum, vel nullo succedente decessurum.

20. Cur ergo et de homine non ita dictum est, Facionamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, secundum genus, cum et hominis propago manifesta sit? An quia non ita Deus fecerat hominem ut moreretur, si praeceptum servare voluisse, et ideo non erat necessarius decessori successor: sed post peccatum comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus est eis (*Psal.* xlvm, 13); ut iam filii scutuli hujus generent et generentur, quo possit mortaliū genus servata successione subsistere? Quid sibi ergo vult post hominem factum illa benedictio, *Crescite et multiplicamini, et implete terram*; quod utique fieri posset generando? An nihil hinc temere dicendum, donec ad eum Scriptura locum perveniamus, ubi diligenter ista requirenda atque tractanda sunt? Potest enim nunc fortasse sufficere, propterea de homine non dictum esse, *secundum genus*, quia unus fiebat,

¹ In plurimis et optime noīe MSS., narrarentur.

² MSS. tredecim, *succendentibus de succendentibus.*

de quo etiam femina facta est. Non enim multa genera hominum, sicut herbarum, lignorum, piscium, volatilium, serpentium, pecorum, bestiarum: ut sic dictum accipiamus, *secundum genus*, ac si diceretur generatio, ut inter se similia atque ad unam originem semini pertinentia distinguenter a ceteris.

CAPUT XIII. — *Benedictio cur solis aquatilibus sicut homini impedita. Officium gignendi.*

21. Item queritur quid tantum aquarum animalia de Creadore meruerint, ut sola benedicerentur, sicut homines. Nam et ipsa benedixit Deus, dicens: *Crescite et multiplicamini, et implete aquas maris, et volatilia multiplicentur super terram.* An in uno creature pñere dicendum fuit, ut in ceteris consequenter intelligeretur, que generationibus crescunt? Prius ergo diceretur in eo quod primum tale creatum est, in herba scilicet atque ligno. An forte que nullum haberent propagandæ prolis effectum, ac sine ullo sensu generarent, indigna judicavit illis benedictionis verbis, *Crescite et multiplicamini*: ubi autem talis inesset effectus, ibi primum hoc dixit, ut in terrenis animalibus etiam non dictum intelligeretur? Necessarium autem fuit hoc in homine repetere, ne quisquam diceret in officio gignendi filios ullum esse peccatum, sicut est in libidine, sive fornicandi, sive ipso coniuge immoderatus abutendi.

CAPUT XIV. — *De insectorum creatione.*

22. Nonnulla etiam de quibusdam minutissimis animalibus questio est, utrum in primis rerum³ conditionibus creata sint, an ex consequentibus rerum mortalium corruptionibus? Nam pleraque eorum a vivorum corporum vitiis, vel purgamentis, vel exhalationibus aut cadaverum tabe gignuntur; quaedam etiam de corruptione ligoorum et herbarum, quaedam de corruptionibus fructuum: quorum omnium non possumus recte dicere Deum non esse creatorem. Inest enim omnibus quoddam natura sui generis deus, sic ut in his major sit admiratio bene considerantis, et laus uberior omnipotenti artificis; qui omnia in sapientia fecit (*Psal.* cm, 24), que a fine usque ad finem pertendens, et suaviter cuncta dispensans (*Sap.* viii, 1), nec ex ipsa rerum novissima, que pro sui generis ordine dissolvuntur, et quarum dissolutionem ex pena nostræ mortalitatis horremus, relinquit informia: sed creat minima corpore, acutu sensu, animantia; ut majore attentione stupemus agilitatem muscae volantis, quam magnitudinem jumenti gradientis, ampliusque miremur opera formicularum, quam onera camelorum.

23. Sed utrum in primis, ut dixi, rerum conditionibus, que isto sex dierum ordine create narrari, hec quoque minima instituta credamus, an postea consequentibus corruptibilium corporum solutionibus, hoc queritur. Et potest quidem dici ea minutissima, que ex aquis vel terris oriuntur, tunc creata: in quibus etiam illa non absurde intelliguntur, que nascuntur ex iis que terra germinante oria sunt; et quia

³ Lov., *rerum mortalium.* Abest *mortalium* ab aliis libris.

præcesserant conditionem, non solum animalium, sed etiam luminarium; et quia terræ continuantur per radicum connexionem, unde illo die quo apparuit arida, exorta sunt, ut potius ad supplementum habitationis, quam ad numerum habitatorum pertinere intelligantur. Cætera vero quæ de animalium gignuntur corporibus, et maxime mortuorum, absurdissimum est dicere tunc creata, cum animalia ipsa creata sunt: nisi quia inerat jam omnibus animatis corporibus vis quedam naturalis, et quasi præseminata et quodammodo liciata¹ primordia futurorum animalium, quæ de corruptionibus talibus corporum pro suo quæque genere ac differentiis erant exortura, per administrationem ineffabilem omnia movente incommutabili Creatore.

CAPUT XV. — *De creatione animalium venenatorum.*

24. De generibus quoque animalium venenosis et perniciosis quæri solet, utrum post peccatum hominis ad vindictam creata sint; an potius cum jam creata essent innoxia, nonnisi postea peccatoribus nocere ceperint. Neque hoc mirum est, quandoquidem etiam temporibus hujus vite laboriosa atque arumosæ, cum ita sit nemo justus ut perfectum se audeat dicere, fideliter attestante Apostolo et dicente, *Non quia jam acceperim, aut etiam perfectus sim* (*Philipp. iii, 12*); cumque adhuc exercende atque in infirmitate perficiendæ virtuti necessarie sint tentationes et molestiae corporales, eodem rursus Apostolo manifestante qui ait, in magnitudine revelationum ne extolleretur, datum sibi esse stimulum carnis, angelum satanæ, ut eum colaphizaret, rogatunque a se Dominum tertio, ut discederet ab eo, respondisse sibi, *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur* (*II Cor. xi, 7-9*): tamen et sanctus Daniel inter leones salvus atque intrepidus vixit (*Dan. vi, 22; et xiv, 38*), qui non utique Deo mentiens in oratione, non tantum peccata populi sui, sed etiam sua fatetur (*Id. ix, 4-19*); et in ipsis Apostoli manu mortifera vipersa inhesit, nec lesit (*Act. xxviii, 5*). Potuerunt ergo ista etiam creata nihil nocere, si causa non exstisset vel terrendorum puniendorumque vitiorum, vel probande perficiendæ virtutis: quia et exempla sunt demonstranda patientiæ, ad profectum ceterorum; et ipse sibi homo in temptationibus certius innotescit; et juste salus illa perpetua, quæ turpiter amissa est per voluptatem², fortius recipitur per dolorem.

CAPUT XVI. — *Bestie invicem nocentes cur creatae.*

25. Dicet aliquis: Cur ergo invicem bestie nocent, quibus nec peccata ulla sunt, ut vindicta ista dicatur, nec ullam recipiunt tali exercitatione virtutem? Ideo nimurum, quia scilicet aliae cibi sunt aliarum. Nec recte possumus dicere: Non essent aliae quibus aliae

¹ Er. et Lov.: *Præseminata materia, et quodammodo initia primordia.* Mss. vero carente voce, *materia*: proque *initia*, habent *licita*; uti etiam editio Am. Quod vocabulum intelligens ex lib. 22 de civitate Dei, cap. 44; ubi membra omnia esse latenter in semine, et nascentes perfectionis modum, non in mole, sed in ratione jam habere docet Augustinus: « in qua ratione, sit, uniuscujusque materiae initia corporali jam quodammodo, ut ita dicam, licitum videtur, quod nondum est, immo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potius apparebit. »

² In editis, *per voluntatem.* At in Mss., *per voluptatem.*

vescerentur. Habent enim omnia, quamdiu sunt, mensuras, numeros, ordines suos; que cuncta merito considerata laudantur, nec sine occulta pro suo genere moderatione pulchritudinis temporalis, etiam ex alio in aliud transeundo, mutantur. Quod etsi stultos latet, sublucet proficiens, clarumque perfectis est. Et certe omnibus talibus inferioris creature motibus præbentur homini salubres admonitiones, ut videat quantum sibi satagendum sit pro salute spirituali et sempiterna, qua omnibus irrationalibus animantibus antecellit; cum illa videat a maximis elephantis usque ad minimos vermiculos pro salute corporali et temporali, quam pro sui generis inferiore ordinatione sortita sunt, sive resistendo, sive cavendo, agere quidquid valent: quod non appareat, nisi cum quedam refectionem corporis sui ex aliorum corporibus querunt; alia se vel repugnandi viribus, vel fugæ præsidio, vel latebrarum munimine tuerentur. Nam et ipse corporis dolor in quolibet animante magna et mirabilis animæ vis est, que illam compagem ineffabili permixtione vitaliter continet, et in quandam sui moduli redigit unitatem, cum eam non indifferenter, sed, ut ita dicam, indignanter, patitur corrupti atque dissolvi.

CAPUT XVII. — *Scrupulus de corporibus mortuorum devoratis.*

26. Illud etiam fortasse aliquem moveat, si animalia noxia vivos homines aut penitaller ledunt, aut salubriter exercent, aut utiliter probant, aut ignoranter docent, cur in escas suas dilacerant etiam corpora hominum mortuorum? Quasi vero quidquam intersit ad nostram utilitatem, ista caro jam examinis in nature profunda secreta per quos transitus eat, unde mirabilis omnipotens Creatoris reformanda rursus eruator. Quanquam et hinc fiat quedam prudentibus admonitio, ut se ita commendent fideli Creatori, omnia maxima et minima occulto nuto administranti, cui nostri etiam capilli numerati sunt (*Lac. xii, 7*), ne propter inanes curas examinatorum corporum suorum ulla genera mortuum perhorrescant, sed pœnitutinæ nervos ad omnia præparare non dubitent.

CAPUT XVIII. — *Spina et tribulis lignaque infructuosa cur et quando creata.*

27. Talis etiam questio de spinis et tribulis solet oboriri, et de quibusdam lignis infructuosis, vel cur vel quando creata sint, cum Deus dixerit, *Producat terra herbam pabuli seminantis semen, et lignum fructiferum faciens fructum.* Sed qui ita moventur, non intelligent saltem de usitatis formulis humani juris, quemadmodum appellatur ususfructus. Utilitas enim quedam fruentum in fructus nomine consideratur. Quantæ autem sint utilitates, sive manifeste, sive occultæ, omnium quæ terra gignens radicibus alit, et ipsi quedam intueantur, et ab expertis cetera inquirant.

28. Et de spinis quidem ac tribulis absolutior potest esse responsio, quia post peccatum dictum est homini de terra, *Spinas et tribulos perierit tibi* (*Iben. iii, 18*). Nec tamen facile dicendum est tunc copisse ista oriri ex terra. Fortassis enim ouoniam in ipsa

quoque generibus seminum multe reperiuntur utilitates, poterant habere locum suum sine ulla pena hominis. Sed ut in agris in quibus jam penaliter laborabat, etiam ista nascarentur, hoc ad cumulum poena valere credi potest, cum possent alibi nasci, vel ad avium pecorumque pastus, vel ad ipsorum hominum aliquos usus. Quanquam et ille sensus non abhorret ab his verbis, quo ita intelligitur dictum *Spinas et tribulos pariet tibi*; ut haec etiam antea terra pariens, non tamen homini pareret ad laborem, sed cujuscemodi animalibus convenientem cibum; sicut enim que his generibus, et molioribus ei aridioribus commode suavitenter vescuntur: tunc autem coepit ista homini parere ad arrupitosum negotium, cum post peccatum crepit in terra labore. Non quod alii locis haec antea nascarentur, et post in agris quos homo ad capiendas fruges coleret; sed et prius et postea in eisdem locis: prins tamen non homini, post autem homini; ut hoc significetur quod additum est, tibi: quia non est dictum, *Spinas et tribulos pariet, sed, pariet tibi*; id est ut tibi iam ista nasci incipiunt ad laborem, quia ad postum tantummodo aliis animalibus antea pascebantur.

CAPUT XIX.—*De vers. 26, 27, etc. Cur in solius hominis creatione dictum, Faciamus.*

29. *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et dominetur piscium maris et volatilium caeli, et omnium pecorum, et ovnis terrae, et omnium reptilium repentinum super terram.* *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum: masculum et femininum fecit eos.* *Et benedixit eis Deus dicens: Creacite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini eum, et principiamini piscium maris, et volatilium caeli, et omnium pecorum, et omnia terra, et omnium reptilium repentinum super terram.* *Et dixit Deus. Ecce dedit vobis omne pabulum seminale, semper sanum quod est super omnem terram, et omne lignum quod habet in se fructum seminis seminalis; vobis erit ad escam, et omnibus bestiis terra, et ovniibus volatilibus caeli, et omni reptili repenti super terram, quod habeat in se spiritum viæ; et omne pabulum viride in escam.* *Et factum est sic.* *Et vidit Deus omnia quae fecit, et ecce bono valde.* *Et facta est vespera, et factum est mane dies sextus.* Etiam atque etiam de natura hominis post exit uberior considerandi et diligentius disserendi locus. Nunc tamen, ut opera sex dierum nostra inquisitio per tractatioque cocludat, hoc primum breviter dicimus, non indifferenter accipendum quod in aliis operibus dicitur, *Dixit Deus, Fiat;* hic autem, *Dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram:* ad insinuandam scilicet, ut ita dicam, pluralitatem personarum propter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Quam tamen deitatis unitatem intelligendam statim admonet, dicens, *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei;* non quasi Pater ad imaginem Filii, aut Filius ad imaginem Patris; aliquin non vere dictum est, *ad imaginem nostram,* si ad Patris solius, aut Filii solius imaginem factus est homo; sed ita dictum est, *fecit Deus ad imaginem Dei;* tanquam dixeretur,

fecit Deus ad imaginem suam. Cum autem nunc dicitur, *ad imaginem Dei,* cum superioris dictum sit, si *imaginem nostram;* significatur quod non id agat illa pluralitas personarum, ut plures deos vel dicamus, vel credamus, vel intelligamus; sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum, propter quam Trinitatem dictum est *ad imaginem nostram,* unum Deum accipiamo, propter quod dictum est, *ad imaginem Dei.*

CAPUT XX.—*In quo homo factus sit ad imaginem Dei. Cur de hominis creatione non dicitur. Et sic est factum.*

30. Hic etiam illud non est preterendum, quod cum dixisset, *ad imaginem nostram;* statim subjungi, *et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli,* et ceterorum animalium rationis expertum: ut videlicet intelligamus in eo factum hominem ad imaginem Dei, in quo irrationalibus animalibus antecellit. Id autem est ipsa ratio, vel mens, vel intelligentia, vel si quo alio vocabulo commodius appellatur. Unde et Apostolus dicit, *Renovamini in spiritu mentis vestra, et induite novum hominem (Ephes. 1, 23, 24),* qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum (*Coloss. iii, 10*); satis ostendens ubi homo creatus ad imaginem Dei, quia non corporis levamenti, sed quadam forma intelligibili mentis illuminatae.

31. Ac per hoc sicut in illa prima luce, si eo nomine recte intelligitur facta lux intellectualis participatrix aeternae atque incommutabilis sapientiae Dei, non dictum est. Et sic est factum, ut deinde repeteretur, *Efecit Deus;* quia sicut iam, quantum potius, dissimilans, non habet cognitione aliqua Verbi Dei in prima creatura, ut post eam cognitionem inferius crearetur, quod in eo Verbo creabatur; sed ipsa prima creabatur lux, in qua fieret cognitione Verbi Dei, per quod creabatur, atque ipsa cognitione illi esset ab informitate sua converti ad formantem Deum, et creari, atque formari: postea vero in ceteris creaturis digitur. Et si est factum; ubi significatur in illa luce, hoc est in intellectuali creatura, prius facta Verbi cognitione; ac deinde cum dicitur, *Et fecit Deus,* ipsius creatura genitus fieri demonstratur, quod in Verbo Dei dictum erait ut fieret: hoc et in hominis conditione servatur. Huius enim Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram,* etc. Ac deinde ipso dicitur, *Et sic est factum;* sed jam subinseretur. *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei:* quia et ipsa natura scilicet intellectualis est, sicut illa lux, et propterea hoc est ei fieri, quod est agnoscere Verbum Dei per quod sit.

32. Nam si diceretur, *Et sic est factum,* et postea subinseretur, *Et fecit Deus;* quasi prius factum intelligeretur in cognitione rationalis creature, ac deinde in aliqua creatura quae rationalis non esset: quia vera et ipsa rationalis creatura est, et ipsa eadem cognitione perfecta est. Sicut enim post lapsum peccati homo in agnitione Dei renovatur, secundum imaginem ejus qui creavit eum; ita in ipsa agnitione creatus est antequam delicta veteraretur, unde rursus in eadem agnitione renovaretur. Quia autem non in ea cogni-

tione creata sunt, quia tunc corpora sive irrationales anime creabantur, primo facta est in creatura intellectuali cognitione eorum a Verbo, quo dictum est ut fierent: propter quam cognitionem primo dicebatur, *Et sic est factum: ut ostenderetur facta ipsa cognitio in ea natura, qua hoc in Verbo Dei apte cognoscere poterat; ac deinde habebant ipsi corporales et irrationales creature, propter quod deinceps addebatur, Et fecit Deus.*

CAPUT XXI. *De baptismi immortalitate difficultas ex circa ipsi praecepto.*

33. Quomodo autem homini immortalis factus sit, et acceperit ascam cum aliis animalibus, herbam pabuli ferentem semen, et lignum fructiferum, et herbam viridem, difficile est dicere. Si enim peccato mortalis effectus est, utique ante peccatum non indigebat talibus cibis. Neque enim possit corpus illud fame corrupti. Nam illud quod dictum est, *Crescite et multiplicamini, et impliate terram, quanquam nisi per concubitionem maris et feminæ, fieri non posse videatur;* unde hinc quoque mortalium corporum existat indicium: potest tamen dici, alium modum esse potuisse in corporibus immortalibus, ut solo pte charitatis affectu, nulla corruptionis concupiscentia filii nascerentur, nec mortuis parentibus successuri, nec ipsi morituri; donec terra immortalibus hominibus impletetur, se si instituto justo et sancto populo, qualiter post resurrectionem futurum credimus, nascendi etiam modus fieret: potest quidem dici, et quomodo dicatur, alia consideratio est; sed non etiam hoc quisquam dicere audebit, ciborum indigentiam quibus reficiantur, nisi mortalibus corporibus esse posse¹.

CAPUT XXII. *Opinio quareundam animas creativem signari his verbis. Et fecit, etc., corpora vero sunt, Et finxit Deus, etc.*

34. Nonnulli autem etiam hoc suspicuntur, nunc interiorem hominem faciem, corpus autem hominis postea, cum ait Scriptura, *Et finxit Deus hominem de limo terræ: ut quod dictum est, fecit, ad spiritum pertineat; quod autem, finxit, ad corpus.* Nec attendunt masculum et feminam nonnisi secundum corpus fieri potuisse. Licit enim subtilissime disseratur, ipsam mentem hominis in qua factus est ad imaginem Dei, quareundam scilicet rationalem vitam, distribui in aeternam contemplationis veritatem, et in rerum temporalium administrationem²; atque ita fieri quasi masculum et feminam, illa parte consulente, hac obtemperante: in hac tamen distributione non recte dicuntur, imago Dei, nisi illud quod inhaereat contemplanda incomparabili veritati. In cuius rei figura Paulus apostolus virum tantum dicit imaginem et gloriam Dei. *Mulier autem, inquit, gloria viri est* (1 Cor. xi, 7.), Itaque quamvis hoc in duobus hominibus diversi sexus exterior secundum corpus figuratum sit, quod etiam in una homini interior mente intelligitur; tamen et femina quæ est corpore semina, renovatur etiam ipsa in spi-

¹ In excusis habebatur: *Quibus reficiantur, nisi mortalibus corporibus esse non posse.* Verior MSS. lectio, quam in texis exhibemus.

² Editi: et in quareundam... administrationem. Abest quareundam a MSS.

riu montis sum in agnitione Dei secundum imaginem ejus qui creavit, ubi non est masculus et femina. Sic ut autem ab haec gratia renovationis, et reformatione imaginis Dei, non separantur feminæ, quamvis in sexu corporis eorum aliud figuratum sit, propter quod vir solus dicitur esse imago et gloria Dei; sic et in ipsa prima conditione hominis, secundum id quod et femina homo erat, habebat utique mentem suam comedemque rationalem, secundum quam ipsa quoque facta est ad imaginem Dei. Sed propter unitatem conjunctionis, *Fecit Deus*, inquit, *hominem ad imaginem Dei.* Ac ne quisquam putaret solum spiritum hominis factum, quamvis secundum solum spiritum fieret ad imaginem Dei, *Fecit illum*, inquit, *masculum et feminam*, ut jam etiam corpus factum intelligatur. Rursum ne quisquam arbitraretur ita factum, ut in homine singulari utes sexus exprimeretur, sicut inter omnes nascentur, quos androgynos vocant: ostendit se singularem numerum propter conjunctionem unitatem posuisse, et quod de visu mulier facta est, sicut postea manifestabitur, cum id quod hic breviter dictum est, diligenter corporis explicari: et ideo pluralem numerum continuo subiecti, dicens, *Fecit eos, et benedixit eos.* Sed, ut jam dixi, diligenter in consequenti Scriptura de hominis creatione requiremus.

CAPUT XXIII. — *Quo specie illud vers. 30; Et sic est factum.*

35. Nunc advertendum est, quod posteaquam dixit, *Et sic est factum; statim subiecti.* *Et vidit Deus omnia quæ fecit*, et ecce bona ratiō: ubi intelligitur potestas et facultas ipsa data nature humanae sumendi ad escam pabulum agri et fructus ligni. Ad hoc enim intulit, *Et sic est factum, quod ab illo loco factioverat*, ubi ait, *Et dixit Deus, Ecce dedi vobis pabulum semi-nale, etc.* Nam si ad omnia quæ supra dicta sunt retulerimus quod ait, *Et sic est factum*; consequens erit ut confiteamus etiam crevisse illos jam, et multiplicitos impluisse terram in eodem senso die; quod eadem Scriptura testante post multos annos factum inventumus. Quapropter, cum data esset haec facultas edendi, et hoc Deo dicente homo cognovisset, dicitur, *Et sic est factum;* in hoc utique quod Deo dicente homo cognovit. Nam si id etiam tunc egisset, id est in escam illa quæ data sunt etiam vescendo assumptisset, servaretur illa consuetudo Scripturæ, ut posteaquam dictum est, *Et sic est factum, quod ad exprimendam precedentem cognitionem perinet, deinde inferretur etiam ipsa operatio, ac diceretur.* Et accepterunt et ederunt. Poterat enim ita dici, etiam si non rorsus nominaretur Deus. Sicut in illo loco posteaquam dictum est, *Congregetur aqua quæ sub celo est in congregationem unam, et apparent arida; subinfertur.* *Et sic est factum:* ac deinde non dicitur, *Et fecit Deus;* sed tamen ita repotitur, *Et congregata est aqua in congregaciones suas, etc.*

CAPUT XXIV. — *Cur de homine non singularium, ut de ceteris, dictum sit.* Videlicet Deus quia bonum est.

36. Quod autem non singularium, ut in ceteris, etiam de humana creatura dixit, *Et vidit Deus quia*

bonum est; sed post hominem factum, datamque illi potestatem vel dominandi vel edendi, subintuitus de omnibus. *Et vidit Deus omnia quae fecit, et ecce bona valde*, merito queri potest. Potuit enim primo redditi homini singulatim, quod singulatim ceteris quae antea facta sunt redditum est; tum demum de omnibus dici quae fecit Deus. *Ecce bona valde*. An forte quia sexto die perficiuntur omnia, propterea de omnibus dicendum fuit, *Vidit Deus omnia quae fecit, et ecce bona valde*; non singillatim de iis quae ipso die facta sunt? Cur ergo de pecoribus et bestiis et reptilibus terra dictum est, quae ad eundem diem sextum pertinent? nisi forte illa et singillatim in suo genere, et cum ceteris universaliter dici bona meruerunt; et homo factus ad imaginem Dei, nonnisi cum ceteris hoc dici meruit. An quia perfectus nondum erat, quia nondum erat in paradiſo constitutus? quasi vero posteaquam ibi constitutus est, dictum sit quod hic prætermisſum est.

37. Quid ergo dicemus? An quia prescribet Deus hominem peccatum, nec in sue imaginis perfectione mansurum, non singillatim, sed cum ceteris eum dicere voluit bonum, velut intimans quid esset futurum? Quia cum ea quae facta sunt, in eo quod facta sunt, quantum acceperunt, manent, sicut vel illa quae non pecca-

verunt, vel illa quae peccare non possum; et singula bona, et in universo bona valde sunt. Non enim frustra est additum, *valde*; quia et corporis membra si etiam singula pulchra sunt, multo sunt tamen in universi corporis compage omnia pulchriora. Quia oculum, verbi gratia, placitum atque laudatum, tamen si separatum a corpore videremus, non diceremus tam pulchrum, quam in illa connexione membrorum, cum loco suo positus in universo corpore cerneretur. Ea vero quae peccando amittunt decus proprium, nullo tamen modo efficiunt ut non etiam ipsa recte ordinata, cum toto atque universo bona sint. Homo igitur ante peccatum et in suo utique genere bonus erat; sed Scriptura prætermisſit hoc dicere, ut illud potius diceret quod futurum aliquid prænuntiaret. Non enim falsum de illo dictum est. Qui enim singillatim bonus est, magis utique cum omnibus bonus est. Non autem quando cum omnibus bonus est, sequitur ut etiam singillatim bonus sit. Moderatum est itaque ut id diceretur, quod in praesenti verum esset, et præscentiam significaret futuri. Deus enim naturarum optimus conditor, peccantium vero justissimus ordinator est; ut etiam si qua singillatim fluit delinquentio deformia, semper tamen cum eis universitas pulchra sit. Sed jam ea quae sequuntur in sequenti volume pertractemus.

LIBER QUARTUS.

Tractatur mitum cap. 3 Genesios. Positque nonnulla de senarii numeri perfectione, moveretur quies rursum, circa vers. 3 cap. 1, quomodo scilicet creatu luce, facta sit vespera et factum mane, sive dies numerali usque ad sextum et septimum.

CAPUT PRIMUM. — *Dies sex quomodo accipiendi.*

1. *Et consummata sunt celum et terra, et omnis operatus eorum. Et consummavit Deus in die sexto opera sua quae fecit; et requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis quae fecit. Et benedixit Deus diem septimum, et sanctificavit eum; quia in ipso requievit ab omnibus operibus suis quae inchoavit Deus facere.* Ardoum quidem atque difficillimum est viribus intentio- nis nostræ, voluntatem scriptoris in istis sex diebus, mentis vivacitate penetrare, utrum præterierint dies illi, et addito septimo, nunc per volumina temporum, non re, sed nomine repetantur. In toto enim tempore multi dies veniunt præteritis similes, nullus autem idem reddit. Utrum ergo præterierint dies illi; an istis qui corum vocabulis et numero censemur, in temporum ordine quotidie transcurrentibus, illi in ipsis rerum conditionibus maneat ut non solum in illis tribus antequam fierent luminaria, sed etiam in reliquis item tribus, diei nomen intelligamus in specie rei quae creata est, noctemque ejus in privatione vel defectu, vel si quo alio nomine melius significatur, cum amittitur species, aliqua mutatione a forma ad informitatem declinante atque vergente: quae mutatio in omni creatura sive possibilitate inest, etiam si desit effectu, sicut in coelestibus superioribus; sive ad im- plendam in infinitis rebus pulchritudinem temporalem, per ordinatas vices quorumque mutabilium decessio-

nibus¹ successionibusque peragitur, sicut manifestum est in rebus terrenis atque mortalibus: vespera vero in omnibus perfecte conditionis quasi quidam terminus sit: mane autem incipientis exordium; omnis enim creatu natura certis suis initiis et finibus contineatur: indagare difficile est. Sed sive hoc, sive illud, sive aliquid etiam tertium probabilius, quod dicatur, possit inveniri, quod in progressu disputationis forsitan appa- rebit, quemadmodum in illis diebus et nox et vespera et mane intelligatur: non est tamen abs re, ut consideremus senarii numeri perfectionem in ipsa interiori natura numerorum; quam mente intuentes, ea quae sensibus etiam corporis adjacent, numeramus, numero- rosequem disponimus.

CAPUT II. — *De senarii numeri perfectione.*

2. Invenimus ergo senarium numerum primum esse perfectum, ea ratione quod suis partibus compleatur. Sunt enim et alii numeri alii causis ratio- nibusque perfecti. Proinde istum senarium ea ratione perfectum diximus, quod suis partibus compleatur, talibus duntaxat partibus, que multiplicate possint consummare numerorum cuius partes sunt. Talis enim pars numeri dici potest quota sit. Nam ternarius numerus potest dici pars, non tantum senarii, cuius dimidius est, sed omnium ampliorum quam est ipsa ternarius. Nam et quaternarii et quinarii pars major

¹ MSS., *cessionibus*.

ternarius est : potest enim dividi et quaternarius in tria et unum, et quinarium in tria et duo. Et septenarius et octonarius et novenarius, et quidquid ultra est numerorum, pars est ternarius, non major vel dimidia, sed minor. Nam septenarius quoque dividi potest in tria et quatuor, et octonarius in tria et quinque, et novenarius in tria et sex : sed nullius horum potest dici ternarius quota sit pars, nisi tantum novenarius, cuius pars tertia est, sicut senarius dimidia. Itaque horum omnium quos com: emoravi, nullus consummatur ex aliquot ternariis, nisi senarius et novenarius. Nam ille constat ex duobus ternariis, iste autem ex tribus.

3. Senarius ergo numerus, ut dicere coeparam, partibus suis connumeratis et in summam ductis, in se compleatur. Alii namque sunt numeri, quorum partes simul ductae minorem summam faciunt, alii vero ampliorem : certis vero intervallorum rationibus pauciores inveniuntur, qui suis partibus compleantur, quarum summa nec extra insistat, nec ultra excrescat, sed ad tantum occurat, quantum est ipse numerus cuius partes sunt. Hrum primus senarius est. Nam unus in numeris nullae partes sunt. Sic enim dicitur unus in numeris quibus numeramus, ut non habeat dimidiū vel aliquam partem, sed vere ac pure et simpliciter unum sit. Duorum autem pars unum est, et ea dimidia, nec ulla altera. Ternarius vero duas habet, unam que dici possit quota sit, quod est unum, nam ter in eis est; et aliam maiorem que non possit dici quota sit, id est duo : nec hujus ergo partes computari possunt illa, de quibus agimus, id est que dici possunt quote sint. Porro quaternarius duas habet tales : nam unum, quarta eius est; duo, dimidia ; sed ambe in summam ductae, id est unum et duo simul, ternarium faciunt, non quaternarium. Non ergo eum compleat partes suae, quia in summam non ore consistunt. Quinarius non habet talam nisi unum, id est ipsum unum, quartum pars eius est : nam et duo quamvis pars eius minor sit et tria major; neutra tamen earum dici potest quota pars eius sit. Senarius vero tres partes tales habet, sextam, tertiam, dimidiā : sexta ejus, unum est; tertia, duo, dimidia, tria. Haec autem partes in summam ductae, id est unum et duo et tria, simul eundem consummant periclitique senarium.

4. Jam septenarius non habet talam partem nisi septimam, quod est unum. Octonarius tres, octavam, quartam, dimidiā, id est unum, duo et quatuor : sed haec simul ductae septenarium faciunt infra insistentem, non ergo compleat eundem octonarium. Novenarius duas habet, nonam, quod est unum; et tertiam, quod est tria : haec autem simul, quaternarium faciunt longe novenario minorem. Denarius tres habet tales partes; unum decimam, duo quintam, quinque dimidiā, qui numeri simul ducti ad octonarium perveniunt, non ad denarium. Undenarius non habet nisi solam undecimam, sicut septenarius solam septimam, et quinarius solam quintam, et ternarius solam tertiam, et binarius solam dimidiā,

quod in omnibus unum est. Duodenarius vero partibus suis talibus simul ductis, non ipse consummatur, sed exceditur; ampliorem quippe duodenario numerum faciunt : nam usque ad sexdecim perveniunt. Habet enim eas quinque, duodecimam, sextam, quartam, tertiam, dimidiā : nam duodecima ejus unum est; sexta, duo; quarta, tria; tertia, quatuor; dimidia, sex : unum autem, et duo, et tria, et quatuor, et sex, in summam docta sexdecim sunt.

5. Et ne multis morer, in infinita serie numerorum plures numeri reperiuntur, qui tales partes aut non habent nisi singulas, sicut ternarius, et quinarius, et ceteri ejusmodi; aut ita plures habent tales partes, ut in unum ductae atque in summam redacte vel citra insistant, sicut est octonarius, et novenarius et alii plurimi, vel ultra excedant, sicut duodecimus et duodevigintimus, et multi tales. Plures ergo reperiuntur quilibet horum, quam illi qui perfecti vocantur, ea quod suis simul ductis talibus partibus compleantur. Nam post senarium duodecigesimus inventur, qui similiter suis talibus partibus constat : habet enim eas quinque vigesimam octavam, quartamdecimam, septimam, quartam, dimidiā; id est unum, et duo, et quatuor, et septem, et quatuordecim; que simul ductae cumdem duodecigesimus compleant: sunt enim viginti octo. Et quanto numerorum ordo procedit, tanto productoribus pro rata portione¹ intervallis reperiuntur hi numeri, qui suis talibus partibus in summam redactis, ad scipios occurrunt, dicanturque perfecti. Quorum enim numerorum tales partes simul ductae non implet eosdem numeros quorum partes sunt, imperfici et nominantur: quorum autem etiam excedunt, plus quam perfecti appellantur.

6. Perfecto ergo numero dierum, hoc est senario, perfect Deus opera sua que fecit. Ita enim scriptum est : *Et consummavit Deus in die sexto opera sua quae fecit.* Magis autem in istum numerum intensus fio, cum considero etiam ordinem operum ipsorum. Sicut enim idem numerus gradatim partibus suis in trigonum surgit; nam ita sequuntur unum, duo, tria, ut nullus alias interponi possit, que singule senarii partes sunt quibus constat; unum, sexta; duo, tertia; tria, dimidia : ita uno die facta est lux, duobus autem sequentibus fabrica mundi hujus; uno superior pars, id est firmamentum, altero inferior, id est mare et terra: sed partem superiorem nullis alimentorum corporalium generibus implevit, quia non ibi erat positum corpora tali refectione indigentia; at inferiorem, quam sibi congruentibus animalibus ornatus erat, necessariis eorum indigentiae cibis ante ditavit. Reliquis ergo tribus diebus ea creata sunt, qua intra mundum, id est intra istam universitatem visibilem ex elementis omnibus factam, visibilia suis et congruis motibus agerentur: primo in firmamento luminaria, quia prius erat factum firmamentum; deinde in inse-

¹ sic plures ac melioris note MSS. At editi, *pro rata proportione.*

² In excusis, *septimo*, juxta versionem Vulgatam. At in MSS., *sesto*, juxta LXX, quos sequitur Augustinus supra, n. 4, et passim proferit, *in die sexto*.

rigore animantia, sicut ordo ipse poscebat, uno die, aquarum; alio, terrarum. Nec quisquam ita demens est, ut audeat dicere non potuisse Deum facere uno die cuncta, si vellet; aut si vellet biduo, uno die spiritualem creaturam, et alio corporalem; sive uno die eorum cum omnibus pertinentibus, et alio terram cum omnibus que in ea sunt; et omnino quando vellet, quamdiu vellet, et quomodo vellet: quis est qui dicat voluntati ejus aliquid potuisse resistere?

CAPUT III. — *De eo quod scriptum est Sap. xi, 21,*

Omnia in mensura, etc.

7. Quapropter cum cum legimus sex diebus omnia perfecisse, et senarium numerum considerantes, inventimus esse perfectum, atque ita creaturarum ordinem currere, ut etiam ipsarum partium, quibus iste numerus perficitur, appareat quasi gradata distinctio; veniat etiam illud in mentem, quod alio loco Scripturarum ei dicitur, *Omnia in mensura, et numero, et pondere dispositi* (Sap. xi, 21); atque ita cogitet anima, que potest, invocato in auxilium Deo, et impertinente atque inspirante vires, utrum haec tria, mensura, numerus, pondus, in quibus Deum dispositisse omnia scriptum est, erant alicubi antequam crearetur universa creatura, an etiam ipsa creata sunt; et si erant antea, ubi erant. Neque enim ante creaturam erat aliquid nisi creator. In ipso ergo erant. Sed quomodo? nam et ista quea creata sunt, in ipso esse legimus (Rom. xi, 36): an illa sicut ipse, ista vero sicut in illo a quo reguntur et gubernantur? Et quomodo illa ipse? Neque enim Deus mensura est, aut numerus, aut pondus, aut ista omnia. An secundum id quod novimus mensuram in eis quea metimur, et numerum in eis quea numeramus, et pondus in eis quea appendimus, non est Deus ista: secundum id vero quod mensura omni rei modum praefigit, et numerus omni rei speciem prebet, et pondus omniem rem ad quietem ac stabilitatem trahit, ille primitus et regulariter singulariter ista est, qui terminat omnia et format omnia, et ordinat omnia; nihilque aliud dictum intelligitur, quomodo per eum et linguam humanam potuit, *Omnia in mensura, et numero, et pondere dispositi*, nisi, Omnia in te dispositi?

8. Magnum est paucisque concessum, excedere omnia que metiri possunt, ut videatur mensura sine mensura; excedere omnia que numerari possunt, ut videatur numerus sine numero; expedere omnia que appendi possunt, ut videatur pondus sine pondere.

CAPUT IV. — *In Deo esse mensuram sine mensura, numerum sine numero, et pondus sine pondere.*

Neque enim mensura et numerus et pondus in lapidibus tantummodo et lignis atque hujusmodi moliibus, et quantiscumque corporalibus vel terrestribus vel celestibus animadverti et cogitari potest. Est etiam mensura aliquid agendi, ne sit irrevocabilis et immoderata progressio; et est numerus et affectionum animi et virtutum, quo ab stoliditate deformitate, ad sapientie formam decusque colligitur; et est pondus voluntatis et amoris, ubi appetitum quanti quidque in appetendo, fugiendo, preponendo, postponendoque

pendatur: sed hrc animorum atque mentium et mensura alia mensura cohibetur, et numerus alio numero formatur, et pondus alio pondere rapitur. Mensura autem sine mensura est, cui sequatur quod de illa est, nec aliunde ipsa est: numerus sine numero est, quo formatur omnia, nec formatur ipse: pondus sine pondere est, quo referuntur ut quiescant, quorum quies purum gaudium est, nec illud jam referuntur ad aliud.

9. Sed nomina mensurae et numeri et ponderis, quisquis nonnisi visibiliter novit, serviliter novit. Transcendent itaque omne quod ita novit, aut si nondum potest, nec ipsis nominibus haereat, de quibus cogitare nisi sordide non potest. Tanto enim magis cuique ista in superioribus chara sunt, quanto ipse minus est in inferioribus caro. Quid si non vult aliqua vocabula, que in rebus infinitis et abjectissimis didicit, transferre ad illa sublimia, quibus intuendis mentem serenare conatur, non est urgeandus ut faciat. Dum enim hoc intelligatur quod intelligendum est, non magnopere curandum est quid vocetur. Scire oportet tamen cujusmodi similitudo est inferiorum ad superiora. Non enim alter recte hinc illuc ratio tendit, et nititur.

10. Jam vero si quisquam dicit creatam esse mensuram et numerum et pondus, in quibus Deum omnia dispositisse Scriptura testatur; si in illis omnia dispositi, eadem ipsa ubi dispositi? si in aliis, quomodo ergo in ipsis omnia, quando ipsa in aliis? Non itaque dubitandum est illa esse extra ea quea disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt.

CAPUT V. — *In Deo ipso existat ratio mensurae, numeri et ponderis, ad quam disposita sunt omnia.*

11. An forte putabimus ita dictum esse, *Omnia in mensura, et numero, et pondere dispositi*, ac si diceretur, Omnia sic dispositi, ut haberent mensuram, et numerum, et pondus? Quia et si diceretur, Omnia corpora in coloribus dispositi; non hic eset consequens ut ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, colores in se prius habuisse intelligeretur, in quibus faceret corpora: sed ita acciperetur, Omnia corpora in coloribus dispositi, ac si diceretur, Omnia corpora sic dispositi, ut haberent colores. Quasi vero a creatore Deo disposita in coloribus corpora, id est ita disposita ut colorata essent, possit aliter intelligi, nisi aliqua ratio colorum singulis corporum generibus distribuendorum in ipsa disponentis sapientia non desuisse intelligatur, etsi color ibi non appellatur. Hoc est enim quod dixi: dum res cognoscitur non esse de vocabulis laborandum.

12. Faciamus¹ ergo ita dictum esse, *Omnia in mensura, et numero, et pondere dispositi*, tanquam dictum eset, ita disposita ut haberent proprias mensuras suas, et proprios numeros, et proprium pondus, qua in eis pro sui cujusque generis mutabilitate mutarentur, augmentis et diminutionibus, multitudine et paucitate, levitate et gravitate, secundum dispositionem Dei; numquid sicut ista mutantur, ita ipsum

¹ Editi, futurum. Mag. vero, faciamus.

Dei consilium, in quo ea disponit, misericordie dicimus ? Avorterit ipso tantam dementiam.

CAPUT VI. — *Ubi seruabat Deus unde omnia disponet?*

Cum ergo haec ita disponerentur, ut haberent measuras, et numeros, et pondera sua, ubi ea cernebas ipse disponens? Neque enim extra se ipsum, sicut cernimus oculis corpora; que unique nondum erant, cupi disponerentur ut serueri. Nec intra seipsum ista cernebat, sicut animo cernimus phantasias corporum, que non presto sunt oculis, sed ea que vidimus, vel ex eis que vidimus, imaginando cogitamus. Quo modo ergo ista cernebat, ut ita disponeret? Quo, nisi ea quo sola potest?

13. Verum etiam¹ nos mortales et peccatores, quorum animas aggravant corpora corruptibilia, et quorum aenam multa cogitatem terrena deprimit habitatione (*Sap.* ix, 15); quanquam etsi corda mundissima et mentes simplicissimas gereremus, sanctisque Angelis jam essemus aquales, non utique nobis illa nota esset divina substantia sicut ipsa sibi.

CAPUT VII. — *Senarii numeri perfectionem quomodo cernamus.*

Tamen istam senarii numeri perfectionem, nec extranos ipsos cernimus, sicut oculis corpora; nec ita intra nosmetipsos, quemadmodum corporum phantasias, et visibilium imagines rerum, sed alio quodam longe differenti modo. Quamvis enim se objectent mentis aspectui quasi corporisculorum quedam simularia, cum senarii numeri compositione vel ordo vel partitio cogitatur: tamen validior et prepotenter desuper ratio non eis annuit, interiusque numeri vim contuet; per quem contutum fidenter dicit, id quod dicitur *unum in numeris, in nullas partes dividiri posse*; nulla autem corpora nisi in partes innumerabiles dividit; et faciliter colum et terram transire, que secundum senarium numerum fabricata sunt, quam effici posse ut senarius unum non suis partibus compleatur. Gratias itaque Creatori semper agat animus humanus, a quo ita creatus est, ut hoc possit videre, quod axium nulla, nulla bestiarum, que tamen nobiscum vident et celum, et terram, et lunaria, et mare, et aridam, et omnia que in eis sunt.

14. Quamobrem non possumus dicere, propterea senarium numerum esse perfectum, quia sex diebus perfectus Deus omnia opera sua; sed propterea Deum sex diebus perfecisse opera sua, quia senarius numerus perfectus est. Itaque, etiam si ista non essent, perfectus illi esset; nisi autem ille perfectus esset, ista secundum eum perfecta non fierent.

CAPUT VIII. — *Quies Dei in die septimo ut intelligenda.*

15. Jamvero quod scriptum est, requievisse Deum in die septimo ab omnibus operibus suis que fecit; et ideo quoniam diem benedixisse, et sanctificasse, quia in ipso requievit; ut quomodo possumus, quantum ab ipso adjuti fuerimus, intellectu conuenire attingere, prius de hoc carnales hominum suspiciones a nostris

mentibus abigamus. Numquid enim iuxta vos cragi fas est Deum labrassse in operando, cum ea quoque scripta sunt condidit, quando dicebat, et faciebat? Haec quippe nec homo laborat, si aliquid faciendum, max ut dixerit, fiat. Quamvis enim humana verba sonis adminiculata ita proferantur, ut sermo diuinus fatiget: tamen cum tam paucis sunt, quam paucis ligatos in eo quod scriptum est, cum Deus dixit, *Fiat lux, Fiat firmamentum, et cetera usque in finem operum, que sexto die consummavit;* nimis absurdum deliramenti est, istum vel hominis, pedum Dei, faborem putare.

16. Ap forte quis dixerit, dicendo quidem ut sicut, que continuo facia sunt, Deus non labrasset, sed forte cogitando quid fieri debuisse; qua cura vel liberatus rerum perfectione requieverit, et eo merito diem quo primo factus est ab hac animi intentione securus, benedicere, et sanctificare voluerit? Quod si hac sapere, multum despere est (rerum quoniam condendarum tam facultas, quam facilitas incomparabilis atque ineffabilis est apud Deum).

CAPUT IX. — *Quo sensu Deus requiescere dicitur. Tristitia landabilis.*

Quid restat ut intelligamus, nisi forte creature rationali, in qua et hominem creavit, in seipso regnum praeipuisse, post ejus perfectionem, per donum Spiritus sancti, per quem diffunditur charitas in coribus nostris (*Rom.* v, 5) ut illuc ferarum appetitu desiderii, quo cum perverterimus requiescamus, id est nihil amplius requiramus? Sicut enim recte dicitur Deus facere, quidquid ipso in nobis operante fecerimus; ita recte dicitur Deus requiescere, cum eis manere requiescamus.

17. Hoc quidem recte intelligimus; quia ei verum est, et non magna intentionis indiget, ut videamus ita dici requiescere Deum, cum requiescere nos facit, sicut dicitur cognoscere, cum efficit ut cognoscamus. Neque enim Deus temporaliter cognoscit quod ante non noverat; et tamen dicit ad Abraham, *Nunc cognovi quoniam times Deum* (*Gen.* xxi, 12): ubi quid aliud accipimus, nisi Nunc feci ut cognoscetur? His locutionum modis, cum ea que non accident Deo tanquam illi accidentia loquimur, eum facere agnoscimus ut nobis accident; ea duntaxat que laudabilia sunt: et hec quantum Scripturarum usus admittit. Neque enim nos temere aliquid tale de Deo dicere debemus, quod in Scriptura ejus non legimus.

18. Ex hoc locutionis modo arbitror dictum illud ab Apostolo: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in die redemptionis* (*Ephes.* iv, 30). Neque enim ipsa Spiritus sancti, qua est quidquid ipse est, substantia contristari potest; cum habeat aeternam atque incommutabilem beatitudinem, magisque sit ipsa aeterna et incommutabilis beatitudo. Sed quia ita in sanctis habitat, ut eos impleat charitate, qua necesse est ut homines ex tempore gaudent profectu fideli et bonis operibus; et ideo necesse est etiam contristentur lapsi vel peccatis eorum, de quorum fide ac pietate gaudebant; que tristitia landabilis est, quia venit ex dilectione quam Spiritus sanctus infun-

¹ Missa, cernimus.

dit: propterea ipse Spiritus dicitur contrastari ab eis qui sic agunt, ut eorum factis contrastentur sancti, non ob aliud nisi quia Spiritum sanctum habent: quo dono tam boni sunt, ut eos mali molestificent, hi maxime quos honos fuisse sive neverunt sive crediderunt. Quae profectio tristitia non solum non culpanda, verum etiam præcipue landana ac predicanda est.

19. Ille genere locationis rursus idem apostolus mirabiliter usus est, ubi ait: *Nunc autem cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo* (*Galat. iv, 9*). Neque enim tunc eos cognoverat Deus, præcognitos videlicet ante constitutionem mundi (*I Petr. i, 10*); sed quia tunc ipsi cum illius munere, non suo merito vel facultate cognoverant, maluit tropice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret, cum eis cognoscendum se prestiit, et verbum corrigere, quasi hoc minus recte dixerit, quod proprie dixerat, quam sinere ut hoc sibi arrogarent se potuisse, quod eis posse ille doceaverat.

CAPUT X. — *Quæstio an ipse Deus proprie requies cere potuerit.*

20. Hic ergo intellectus, in eo quod positum est requietisse Deum ab omnibus operibus suis, que fecit bona valde, quia ipse nos facit requiescere, cum bona opera fecerimus, quibusdam forte sufficerit: sed nos hujus sententiae Scripturarum consideratione suscepimus, urgamus querere quoniammodo et ipse requiescere potuerit; quamvis requie sua nobis insinuata, sperare admonerent in se requiem nostram futuram. Siént enim ipse fecit cœlum et terram, et ea que in eis sunt, et omnia sexto die consummavit; nec in eis aliquid dici potest nos creasse, illo donante ut crearemus, et ideo dictum esse, *Consummavit Deus in die sexto opera sua quæ fecit*, quia ut a nobis consummarentur ipse præstiti: ita et quod dictum est, *Requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit*, non utique nostram requiem, quam concedente ipso adepturi sumus, sed ipsius primitus intelligere debemus, qua in septimo die requievit, consummati operibus; ut prius omnia quæ scripta sunt facta monstretur, et deinde si opus est, etiam aliquid significasse doceantur. Recte quippe dicitur, sicut Deus post opera sua bona requievit, ita et nos post opera nostra bona requieturos. Sed ob hoc etiam recte flagitatur, ut quemadmodum disputatum est de operibus Dei, quæ ipsius esse satis appetit; ita de requie Dei satis dissenseratur, quæ propria⁴ ipsius demonstretur.

CAPUT XI. — *Quomodo utrumque constat, Deum in die septimo requievisse, et nunc usque operari.*

21. Quapropter justissima ratione compellimus indagare, si valeamus, atque eloqui, quomodo utrumque sit verum, et quod hic scriptum est, in septimo die requievisse Deum ab operibus suis, que fecit; et quod in Evangelio dicit ipse, per quem facta sunt omnia, *Pater meus usque nunc operatur, et ego operor* (*Joan. v, 17*). Eis enim huc respondit, qui proper requiem Dei Scripturæ hujus auctoritate antiquitus commendatum sabbatum, ab eo non observari ouere-

⁴ *Mas. plorique, proprie.*

bantur. Et diei quidem probabiliter potest, observandum sabbatum Iudeis fuisse præceptum in umbra futuri, que spiritualiæ requiem figuraret, quam Deus exemplo hujus quietis sua fidelibus bona opera facientibus arcana significatione pollicebatur. Cujus quietis et ipse Dominus Christus, qui nonnisi quando voluit passus est, etiam sepulchra sua mysterium confirmavit. *Ipsa*¹ quippe die sabbati requiebat in sepulcro, eumque totum diem habuit sanctæ cujusdam vacatio-nis, posteaquam sexto die, id est paraseve, quam dicunt sextam sabbati, consummavit omnia opera sua, cum de illo quæ scripta sunt, in ipso crucis patibulo completerentur. Nam et hoc verbo usus est quando ait: *Consummatum est; et inclinato capite tradidit spiritum* (*Joan. xix, 30*). Quid ergo mirum si Deus istum diem, quo erat Christus in sepulchro quietus, volens etiam hoc modo pronuntiare, ab operibus suis in uno die requiebat, deinceps operatus ordinem seculorum, ut et illud vere diceretur, *Pater meus usque nunc operatur?*

CAPUT XII. — *Alia ratio conciliandi Scripturam de requie et de continua operatione Dei.*

22. Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creature, quia ultra iam non condidit aliqua genera nova: deinceps autem usque nunc et ultra operari eorumdem generum administrationem, quæ tunc instituta sunt; nos ut ipso saltem die septimum potentia ejus a cœli et terra, omniumque rerum quæ condidit, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. Creatoris namque potentia, et omnipotentis atque omnitenientis virtus, causa subsistendi est omni creatura: quæ virtus ab eis quæ creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species, omnisque natura concideret. Neque enim, sicut structor aedium cum fabricaverit, abscedit, atque illo cessante atque abscente stat opus ejus; ita mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus régimen sui subtraxerit.

23. Proinde et quod Dominus ait, *Pater meus usque nunc operatur*, continuationem quandam operis ejus, qua universam creaturam continet atque administrat, ostendit. Alter enim posset intelligi si diceret, Et nunc operatur, ubi non esset necesse ut operis continuationem acciperemus: alter autem cogit intelligi cum ait, *Usque nunc, ex illo scilicet quo cuncta cum conderet operatus est*. Et quod scriptum est de sapientia ejus, *Pertingit a fine usque ad finem fortior, et disponit omnia suaviter* (*Sap. viii, 4*): de qua item scriptum est, quod motus ejus agilior celioribus sit omnibus motibus (*Ibid. vii, 24*): satis appetit recte intuitibus, hunc ipsum incomparabilem et ineffabilem, et si possit intelligi, stabilem motum suum, rebus eam praebere suaviter disponendis; quo utique subtractio, si ab hac operatione cessaverit, eas continuo peritura. Et illud quod ait Apost: *In eis cum Deum Atheniensibus predicabam*, *In illo vivimus, et morimur et sumus* (*Act. xvii, 28*), liquide cogitatum quantum humana mens valit, adjuvat hanc sententiam, quæ

Lov., Ideo quippe. At aliae editiones et mas., ipsa.

credimus et dicimus Deum in lis que creavit, indesinenter operari. Neque enim tanquam substantia ejus sic in illo sumus, quemadmodum dictum est, quod habeat vitam in semetipso (*Ioan. v, 26*): sed utique cum aliud simus quam ipse, non ob aliud in illo sumus, nisi quia id operatur, et hoc est opus ejus, quo continet omnia, et quo ejus *sapientia pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter*; per quam dispositionem in illo vivimus, et morem, et sumus. Unde colligitur quod si hoc opus suum rebus subtraxerit, nec vivemus, nec movebinur, nec erimus. Claret igitur ne uno quidem die cessasse Deum ab opere regendi que creavit, ne motus suis naturales quibus aguntur atque vegetantur, ut omnino naturae sint, et in eo quod sunt pro suo quaque genere manent, illuc amitterent, et esse aliquid omnino desinerent, si eis subtraheretur motus ille Sapientiae Dei, quo disponit omnia suaviter. Quapropter sic accipimus Deum requievisse ab omnibus operibus suis qua fecit, ut iam novam naturam ulterius nullam conderet; non ut ea qua considerat, continere et gubernare cessaret. Unde et illud verum est, quod in se primo die requievit Deus; et illud, quod usque nunc operatur.

CAPUT XIII. — *De Sabbati observatione. Sabbathum christianum.*

24. Et opera quidem ejus videamus bona; quietem vero ejus post bona opera nostra videbimus. Ob quam significandam mandavit Iudeao populo unum diem observandum (*Exod. xx, 8*): quod tam carnaliter agebant, ut eo die salutem nostram Dominum videntes operari criminarentur, ac si eis de opere Patris rectissime responderet, cum quo et ipse operabatur aquiliter, non solum creaturæ universæ administrationem, sed etiam ipsam nostram salutem. Jam vero tempore gratia revelata, observatio illa sabbati, que unius diei vacatione figurabatur, ablata est ab observatione fidelium. In ea quippe gratia-perpetuum sabbatum jam observat, qui spe futura quietis operatur quidquid boni operatur, nec in ipsis bonis operibus suis, quasi habens bonum quod non accepit, gloriatur: ita enim tanquam diem sabbati, hoc est Dominicæ cessationis in sepultura, suspiciens atque intelligens Baptismi sacramentum, quiescit a pristinis operibus suis; ut jam in novitate vite ambulans (*Rom. vi, 4*), Deum in se operari cognoscat, qui simul et operatur, et quiescit, et creature præbens congruam gubernationem, et apud se habens aeternam tranquillitatem.

CAPUT XIV. — *Cur Deus sanctificaret diem quietis sue,*

25. Denique ipse nec cum creavit defecus, nec cum cessavit refecit; sed nos voluit per Scripturam suam ad quietis exhortari desideriorum, intimando nobis eum diem se sanctificasse, in quo quievit ab omnibus operibus suis. Nam nusquam omnium sex dierum quibus creata sunt omnia, legitur aliquid sanctificasse, nec ante ipsos sex dies ubi scriptum est, *In principio fecit Deus caelum et terram* (*Gen. i, 1*), additum est. Et sanctificavit: sed diem istum, in quo requievit ab omnibus operibus suis que fecit, voluit

sanctificare, tanquam et apud ipsum, qui nihil in opere suo laborat, plus quies quam operatio valeat. Hoc quidem in hominibus Evangelium nobis intimat, ubi Salvator noster meliorem partem dicit Mariæ, quod sedens ad pedes ejus requiescebat in verbo ejus, quam Marthæ, quamvis propter obsequium quo ei ministrabat circa multa occupata, et licet bonum opus operantis (*Lue. x, 39-42*). Verum hoc in Deo quomodo sit vel intelligatur, difficile dictum est, etiam si cogitat aliquantulum attingi potest, cur Dens sanctificaverit diem quietis sui, qui nullum sanctificaverit operis sui, nec ipsum sextum quo et hominem fecit, et cuncta perfecit. Ac primum ipsum requiescere Dei quale sit, cuius humana mēritis actis assūqui potest? Quod tamen nisi esset, hoc omnino ista Scriptura non poneret. Dicam sane quod sentio, haec duo indubitate præloquens, nec Deum, velut post laborem desideratum negotii sui finem, temporali qualam requie delectatum; nec has Litteras auctoritate tanta merito præminentibus, frustra falsoque dixisse quod Deus ab omnibus operibus suis que fecit, in septimo die requieverit, eaque causa eundem diem sanctificaverit.

CAPUT XV. — *Solvitur quæstio superius proposita.*

26. Nimirum ergo quia vitium est et infirmitas animæ, ita suis operibus delectari, ut potius in eis, quam in se requiescat ab eis; cum prœal dubio melius aliquid in illa sit quo ea facta sunt, quam ipsa que facta sunt: insinuat nobis Deus per hanc Scripturam, qua dicitur requievisse ab omnibus operibus suis que fecit, nullo opere suo sic delectatus, quasi faciendi ejus egerit, vel minor futurus nisi fecisset, vel beator cum fecisset. Quia enim ex illo ita est quidquid ex illo est, ut ei debet quod est, ipse autem nulli quod ex ipso est, debeat quod beatus est; se rebus quas fecit diligendo propositus: non sanctificans diem quo ea facienda inchoavit, nec illum quo ea perfecit, ne illis vel faciendis vel factis auctum ejus gaudium videretur; sed eum quo ab ipsis in seipso requievit. Et ipse quidem nunquam ista requie caruit, sed nobis eam per diem septimum ostendit: hinc etiam significans non percipi requiem suam nisi a perfectis, cum ad eam intimandum non deputavit diem, nisi qui perfectionem rerum omnium sequebatur. Nam qui semper est quietus, tunc nobis requievit, cum se requievisse monstravit.

CAPUT XVI. — *Dei requies ab operibus suis in seprimo die.*

27. Illud quoque attendendum est, quod Dei requiem, qua de seipso beatus est, nobis insinuari oportebat, ut intelligamus quomodo dicatur etiam requiescere in nobis; quod non dicitur, nisi eum in se requiem prestat et nobis. Requies igitur Dei recte intelligentibus ea est, qua nullius indiget bono: et ideo certa et nobis in illo est, quia et nos beatificamur bono quod ipse est, non ipse bono quod nos sumus. Nam et nos aliquod bonum ab illo sumus, qui fecit omnia bona valde, in quibus fecit et nos. Porro alia res bona præter ipsum nulla est, quoniam ipse non fecit; ac per hoc nullo præter se alio

bono eget, qui bono quod fecit non eget. Hec est ejus requies ab omnibus operibus suis que fecit. Quibus autem bonis laudabiliter non egeret, si nulla fecisset? Nam etiam sic dici posset nullis egens bonis, non a factis in seipso requiescendo, verum omnino nulla faciendo. Sed bona facere si non posset, nulla esset potentia: si autem posset nec faceret, magna esset inadvertia. Quia ergo est omnipotens et bonus, omnia valde bona fecit: quia vero seipso bono perfecte beatus est, a bonis qua fecit, in seipso requievit, ea scilicet requie a qua nunquam recessit. Sed si diceretur requievisse a faciendis, nihil aliud quam non fecisse intelligeretur. Nisi autem diceretur requievisse a factis, non eis egere qua fecit minus commendaretur.

28. Quo itaque die hoc commendari oportuisset, nisi septimo? Quod sane intelligit quisquis senarii numeri perfectionem, de qua supra locuti sumus, perfectioni creature congruerter adhibitam recolit. Si enim senarii numero perficienda fuerat creatura, sicut perfecta est, eaque requies Dei erat nobis commendanda, qua demonstraretur nec perfectis beatificari creaturis; procul dubio dies erat in hac commendatione sacrificandus qui sequitur sextum, quo erigeremur ad hanc requiem concupiscendam, ut et nos in illo requiescamus.

CAPUT XVII. — Quies nostra in Deo.

29. Neque enim similitudo pia est, si velimus ita similes esse Deo, ut et nos ab operibus nostris requiescamus in nobis, sicut ipse requievit in se ab operibus suis. In quodam quippe incommutabili bono requiescere debemus, quod ille nobis est qui nos fecit. Hec erit igitur summa, minimeque superba, et vere pia requies nostra, ut sicut ipse requievit ab omnibus operibus suis, quia non ei opera sua, sed ipse sibi bonum est, quo beatus est: ita et nos ab omnibus operibus, non tantum nostris, verum etiam ipsis, nonnisi in illo requieturos nos esse speremus; idque desideremus post bona opera nostra, quae in nobis agnoscimus illius potius esse quam nostra: ut etiam sic post bona opera sua ipse requiescat¹, cum post bona opera que ab illo justificati fecerimus, in se nobis requiem præstet. Magnum est enim nobis ab illo exstitisse, sed majus erit in illo requievisse. Sicut ipse non ideo beatus est, quia haec fecit; sed quia etiam factis non egens, in se potius quam in ipsis requievit. Unde non operis, sed quietis diem sanctificavit; quia non haec faciendo, sed eis quae fecit non egendo, se beatum intimavit.

30. Quid ergo tam humile ac facile effato, et quid tam sublime aique arduum cogitatu, quam Deus requiescens ab omnibus operibus suis quae fecit? Et ubi requiescens nisi in seipso, quia beatus nonnisi seipso? Quando, nisi semper? In diebus autem quibus rerum quas condidit consummatio narratur, et ab eis quietis Dei ordo distinguitur, quando, nisi in septimo die, qui earum sequitur perfectionem? A perfectis enim

requiescit, qui nec perfectis eget, quo beator esse possit.

CAPUT XVIII. — Septimus dies cur mane habuerit, non vesperam.

31. Et quod apud illum quidem, quieti ejus nec mane nec vespera est; quia nec aperitur initio, nec clauditur fine: perfectis autem operibus ejus mane habet et vesperam non habet; perfecta quippe creatura habet quoddam initium sue conversionis ad quietem Creatoris sui, sed illa non habet finem quasi terminum perfectionis sue, sicut ea quae facta sunt. Ac per hoc requies Dei non ipsi Deo, sed rerum ab eo conditarum perfectioni inchoatur, ut in illo incipiat requiescere quod ab illo perficitur, et in eo habere mane; in suo enim genere tanquam vespera terminatum est: sed in Deo vesperam habere jam non potest, quia non erit aliquid illa perfectione perfectius.

32. In illis enim diebus quibus omnia creabantur, vesperam terminum condite creature; mane autem initium condendæ alterius accipiebanus. Ac per hoc quin diei vespa terminus est condite quinto die creature: mane autem quod post ipsum vesperam factum est, initium est condendæ sexto die creature; qua condita tanquam ejus terminus facta est vespera. Et quia nihil aliud condendum restiterat, ita post illam vesperam mane factum est, ut non esset initium condendæ alterius creature, sed initium quietis universæ creature in requie Creatoris. Nequé enim celum et terra et omnia quae in eis sunt, universa scilicet spiritualis corporalisque creatura in seipso manet; sed utique in illo de quo dictum est, *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. xvii, 28). Quia eius unaquaque pars potest esse in toto cuius pars est; ipsum tamen totum non est nisi in illo a quo conditum est. Et ideo non absurde intelligitur sexto die completo post ejus vesperam factum manet, non quo significaretur initium condendæ alterius creature, sicut in ceteris; sed quo significaretur initium manendi et quiescendi totius quod conditum est, in illius quiete qui condidit. Quia quies Deo² nec initium habet nec terminum: creature autem habet initium, sed non habet terminum; et ideo septimus dies eidem creature crepit a mane, sed nullo vespera terminatur.

33. Nam si in ceteris diebus vespera et mane latitudinem temporum vices significant, qualia nunc per haec quotidiana spatia peraguntur; non video quid prohibuerit et septimum diem vespera, noctemque ejusdem mane concludere, ut similiter dicereatur. Et facta est vespera, et factum est mane dies septimus: quandoquidem et ipse unus est diorum, qui omnes septem sunt, quorum repetitione menses et anni et secula peraguntur; ut mane quod poneretur post vesperam septimi, hoc esset initium octavi diei, de quo jam deinceps silentum fuit, quia idem primus est ad quem redditur, a quo rursus hebdomadis series ordiatur³.

¹ editi addant, de nobis; quod abeat a ms.

² Editi, *dei. ac miss., Deo. Et mox lev. pro. creature dicent, habet, creatura, refragantibus ceteris codicibus.*

³ Miss. octo, ordinatur.

Unde probabilis est istos quidem septem dies, illorum non sibi et numero, alios atque illos sibimet succedentes currendo temporalia peragere spatia: illos autem primos sex dies in experta nobis atque inusitata specie in ipsis rerum conditionibus explicatos; in quibus et vespera et mane sicut ipsa lux et tenebra, id est dies et nox, non eam vicissitudinem praebuerant, quam praebeunt isti per solis circuitus: quod certe de illis tribus fatigari cogimur, qui ante condita luminaria commemorationi atque numerati sunt.

34. Ac per hoc qualiscumque in eis vespera et mane fuerit, nullo modo tam opinandum est, eo mane quod post sexti diei vesperam factum est, initiatione accepisse requiem Dei; ne temporale aliquod bonum illi aeternitati et incommutabilitati accidisse vanitate temeraria suspicemur: sed illam quidem requiem Dei, qua in seipso requiescit, eoque bono beatus est quod ipse sibi est, nec initium eidem ipsis habere nec terminum; consummata autem creatura habere initium, eamdem requiem Dei. Quoniam rei cuiusque perfectio, non tam in universo cuius pars est, quam in eo a quo est, in quo et ipsum universum est, pro sui generis modulo stabilitur ut quiescat, id est, ut sui momenti ordinem teneat. Ac per hoc ipsa universitas creature, que sex diebus consummata est, aliud habet in sua natura¹, aliud in ordine quo in Deo est, non sicut Deus, sed tamen ita ut ei quies proprie stabilitatis non sit, nisi in illius quiete qui nihil praeter se appetit, quo adepto requiescat. Et ideo dum ipse manet in se, quidquid ex illo est retrahet ad se; ut omnis creatura in se habeat naturae sue terminum, quo non sit quod ipse est; in illo autem quietis locum, quo servet quod ipsa est. Scio quod non proprie dixerim locum; nam proprie dicitur in spatiis quae corporibus occupantur: sed quia et ipsa corpora non manent in loco, nisi quo sui ponderis tanquam appetitu pervenient, ut eo comperto requiescant; ideo non incongruentia corporalibus ad spiritualia verbum transfertur, ut dicatur locus, cum res ipsa plurimum distet.

35. Initium ergo creature in quiete Creatoris ille mane significatum arbitror, quod factum est post vesperam sexti diei; non enim posset in illo nisi perfecta requiescere: proinde sexto die consummatis omnibus, factaque vespera, factum est et mane, quo inciperet consummata creatura in illo a quo facta est requiescere. Quo initio Deum in seipso requiescentem, ubi et ipsa requiescere posset invenit, tanto stabilius atque firmius, quanto ipsa illius, non ille hujus eguit ad quietem suam. Sed quoniam quidquid erit universa creatura quibuslibet mutationibus suis, non utique nihil erit, ideo creatura universa in Creatore suo semper manebit; ac per hoc post illud mane nulla deinde vespera fuit.

36. Hoc diximus², cur septimus dies, in quo requie-

vit Deus ab omnibus operibus suis, mane habuerit post vesperam sexti, vesperam vero non habuerit.

CAPUT XIX. — Abi ratio qua intelligitur septimus dies habuisse mane sine vespera.

Est aliud quod de hac re magis proprie atque melius possit, quantum existimo, intelligi, sed aliquanto difficultius explicari: ut non creature, sed etiam sibi requies Dei septimo die³ mane habuerit sine vespera, id est initium sine termino. Si enim ita dicereatur, Requievit Deus in die septimo, nec adderetur, Ab omnibus operibus suis quae fecit, frustra hujus quietis initium quereremus. Non enim incipit Deus requiescere, cuius requies sine initio, sine termino sempiterna est. Sed quoniam ab omnibus operibus suis quae fecit, eis non egendo, requievit, intelligitur requies quidem Dei nec cepta nec terminata; requies autem ejus ab omnibus operibus suis quae fecit, ex eo cepta est ex quo illa perfecti. Neque enim operibus suis non egendo requievisset, prius quam essent, quibus nec perfectus egisset; et quia eis omnino nunquam egit, nec ista beatitudine qua non eis eget, tanquam proficiendo perfrictur, ideo septimo diei nulla vespera accessit.

CAPUT XX. — Dies septimus an creatus.

37. Sed plane queri potest, dignaque consideratione moveat, quomodo intelligatur in seipso Deus requiescisse ab omnibus operibus suis quae fecit; cum scriptum sit, *Et requiecerit Deus in die septimo*. Non enim dictum est, *In seipso*; sed, *in die septimo*. Quid est ergo dies septimus? utrum creatura est aliqua, an temporis tantummodo spatium? Sed etiam temporis spatium creature temporali concreatum est; ac per hoc et ipsum sine dubio creatura est. Neque enim illa tempora vel sunt, vel esse potuerunt, vel poterunt, quorum Deus non sit creator: ac per hoc et istum septimum diem, si tempus est, quis creavit, nisi omnium temporum creator? Sed illi sex dies cum quibus vel in quibus creaturis creati sint, superior Scripturæ sancte sermo indicat. Quocirca in his diebus septem, quorum species nota nobis est, qui re quidem ipsa prætereunt, sed aliis succendentibus nomina sua quadammodo trahunt, ut illi sex dies nominentur; novimus eorum priuati quando creati sunt: septimum autem diem, qui nomine sabbati nuncupatur, quando Deus creaverit, non videntur. In ipso quippe die non fecit aliiquid, imo ab eis quae sex diebus fecerat, in eodem septimo requievit. Quomodo ergo requievit in die quem non creavit? Aut quomodo eum post sex dies continuo creavit, cum sexto die consummaverit omnia que creavit, nec aliiquid septimo die creaverit, sed in eo potius ab omnibus que creaverat, requieverit? An unum tantummodo diem creavit Deus, ut ejus repetitione multi, qui dicuntur dies, præterirent atque transcurserent; nec opus erat ut septimum diem crearet, quia illius quem creaverat, septima repetitio hunc unique faciebat? Lucem quippe de qua scriptum est, *Ei dixit*

¹ MSS. quatuor, *consummata est in natura sua, aliud habet in natura sua.*

² Editi, est, diximus, addunt, ut intelligatur; que verba omitunt MSS. omnes.

³ Sic MSS. At excusi, prætermissa voce *Dei*, ferunt, *requies septimi diei*.

Deus, Fiat lux ; et facta est lux (*Gen. 1, 3*), discribit a tenebris, eamque vocavit diem, et tenebras vocavit noctem. Tunc itaque Deus diem fecit, cuius repetitionem Scriptura appellat secundum diem, deinde tertium, et usque ad sextum, quo consummavit Deus opera sua : atque inde illius diei primitus creati septima repetitio septimi diei nomen accepit, in quo requievit Deus. Ac per hoc nulla creatura est septimus dies, nisi eadem ipsa seipso rediens, que condita est, quando vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.

CAPUT XXI. — De luce qua ante luminaria fuit ad vicissitudinem diei et noctis.

38. Rursus ergo ad eam questionem relabimur, de qua in primo libro exiisse videbamur ; ut item quaramus quomodo circuire potuerit lux ad exhibendum diurnam nocturnamque vicissitudinem, non solum antequam coeli luminaria, sed antequam ipsum coelum quod firmamentum appellatum est, factum esset, antequam denique illa species terre vel maris, que circuitum lucis admitteret, sequente nocte unde illa transisset. Cujus questionis difficultate compulsi, aussi sumus disceptationem nostram quasi ad hanc terminare sententiam, ut diceremus illam lucem quae primitus facta est, conformatiōnē esse creature spiritualis ; noctem vero, adhuc formandam in reliquis operibus rerum materiem, que fuerat in-tuita, cum in principio fecit Deus coelum et terram, antequam verbo faceret diem¹. Sed nunc diei septimi consideratione commoniti, facilius est ut nos ignorare fateamur, quod remotum est a sensibus nostris, quoniam modo lux illa qua dies appellata est, vel circuitu suo, vel contractione et emissione, si corporalis est, vices diurnas nocturnasque peregerit, vel si spiritualis est, condens creaturis omnibus presentata sit, siveque ipsa presentia diem, noctem vero absentia, vesperam initio absentiae, mane initio presentiae fecerit ; quam ut in re aperta contra divinæ Scripturæ verba conemur, dicendo alind esse diem septimum, quam illius diei quem fecit Deus septimam repetitionem. Alioquin aut non creavit Deus septimum diem, aut aliiquid creavit post illos sex dies, id est ipsum diem septimum ; falsumque erit quod scriptum est, in sexto die consummasse omnia opera sua, et in septimo requievisse ab omnibus operibus suis. Quod utique quoniam falsum esse non potest, restat ut presentia locis illius, quem diem Deus fecit, per omnia opera ejus repetita sit, quoties dies nominatus est, et in ipso septimo in quo requiebat ab operibus suis.

CAPUT XXII. — Lux spiritualis quomodo diei et noctis vicissitudinem exhibuisse intelligitur.

39. Sed quoniam lux corporalis, antequam fieret coelum, quod firmamentum vocatur, in quo etiam luminaria facta sunt, quo circuitu vel quo processu et recessu vices diei et noctis exhibere potuerit, non inventimus ; istam questionem relinquere non debemus sine aliqua nostra prolatione sententiae : ut si lux illa qua primitus creata est, non corporalis sed spiritualis est, scilicet post tenebras facta est ubi intelligitur a

¹ Additū addunt hic, in quo requievit ; quod abest a Ms.

sua quadam informitate ad Creatorem conversa aliquo formata ; ita et post vesperam fiat mane, cum post cognitionem sue propriae naturæ, qua non est quod Deus, referat se ad laudandam lucem, quod ipse Deus est, cuius contemplatio formatur. Et quia cetera creature, que infra ipsam sunt, sine cognitione ejus non sunt, propterea nimurum idem dies ubique repetitur, ut ejus repetitione fiant tot dies, quoties distinguuntur rerum genera creatarum, perfectione senarii numeri terminanda : ut vespera primi diei sit etiam sui cognitionis¹, non se esse quod Deus est ; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus, et inchoatur secundus, conversio sit ejus, qua id quod creata est, ad laudem referat Creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creature que post ipsam fit, hoc est firmamentum : quod in ejus cognitione fit prius cum dicitur, *Et sic est factum* ; deinde in natura ipsius firmamenti, quod conditur, cum adulter etiam postea, jam dicto, *Et sic est factum*, *Et fecit Deus firmamentum*. Deinde fit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa ejus natura cognoscit : que cognitio quoniam minor est, recte vespera nomine significatur. Post quam fit mane, quo concluditur secundus dies, et incipit tertius : in quo itidem mane conversio est lucis hujus, id est diei hujus ad laudandum Deum, quod operatus sit firmamentum, et percipiendam de Verbo ejus cognitionem creaturæ, que condenda est post firmamentum. Ac per hoc cum dicit Deus, *Congregetur aqua qua est sub celo, in collectionem unam et apparent arida*, cognoscit hoc illa lux in Verbo Dei quo id dicitur ; et ideo sequitur, *Et sic est factum*, hoc est in ejus cognitione ex Verbo Dei : deinde cum additur, *Et congregata est aqua*, etc. (*Gen. 1, 9, 10*), cum jam dictum esset, *Et sic factum est*, in suo genere ipsa creatura fit ; que item cum in suo genere facta cognoscitur ab ea lucis, que jam in Verbo Dei facienda cognoverat, fit tertio vespera : et inde hoc modo cetera usque ad mane post vesperam sexti diei.

CAPUT XXIII. — Cognitio rerum in verbo Dei et in seipsis.

40. Multum quippe interest inter cognitionem rei cuiusque in Verbo Dei, et cognitionem ejus in natura ejus : ut illud meito ad diem pertineat, hoc ad vesperam. In comparatione enim lucis illius quæ in Verbo Dei conspicitur, omnis cognitio qua creaturam quamlibet in seipsis novimus, non immerito nox dici potest : que rursus tantum differt ab errore vel ignorantia eorum qui nec ipsam creataram sciunt, ut in ejus comparatione non incongrue dicatur dies. Sicut ipsa vita fidelium quæ in hac carne atque in hoc saeculo ducitur, in comparatione vita infidelis atque impie non irrationabiliter lux et dies appellatur, dicente Apostolo, *Frisias aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino* (*Ephes. 5, 8*) ; et illud, *Abiciamus opera tenebrarum, et induamus nos arma lucis*; sicut in die honeste ambulemus (*Rom. xiii, 12, 13*) : qui tamen

¹ Locus ad MSS. emendatus ; in quo scilicet excusi habuerunt, cognitione, pauloque post, *conversio fit ejus*.

dies nisi rursus in comparatione illius diei quo aquales Angelis facti videbimus Deum sicut est, ipse quoque non esset; non hic prophetis Iacerna indigemus: uide apostolus Petrus dicit, *Habemus certiorum propheticum sermonem, cui bene facitis intenderes sicut lucernae lucenti¹ in obscuru loco, donec dies lucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris* (II Petr. 1, 19).

CAPUT XXIV. — Scientia Angelorum.

41. Quapropter cum sancti Angeli, quibus post resurrectionem coequabimur (Matth. xxii, 30), si viam (quod nobis Christus factus est) usque in finem tenuerimus, semper videant faciem Dei, Verboque ejus unigenito Filio sicut Patri: qualis est præfatur, in quibus prima omnium creata est sapientia; procul dubio universam creaturam, in qua ipsi sunt principaliiter conditi, in ipso Verbo Dei prius noverunt, in quo sunt omnia, etiam que temporaliter facta sunt, eternæ rationes, tanquam in eo per quod facta sunt omnia: ac deinde in ipsa creatura, quam sic noverunt tanquam infra despicientes, eaque referentes ad illius laudem, in cuius incommutabilis veritate rationes secundum quas facta est, principaliter vident. Ibi ergo tanquam per diem, unde et concordissima unitas eorum ejusdem veritatis participatione dies est primitus creatus; hic autem tanquam per vesperam: sed continuo fit mane (quod in omnibus sex diebus animadvertisse potest), quia non remanet angelica scientia in eo quod creatum est, quin hoc continuo referat ad ejus laudem atque charitatem², in quo id non factum esse, sed faciendum fuisse cognoscitur; in qua veritate stando dies est. Nam si vel ad seipsum natura angelica converteretur, seque amplius delectaretur, quam illo ejus participatione beata est; intamescens superbia caderet, sicut diabolus: de quo suo loco loquendum est, cum de serpente hominis seductore sermo debitus flagitabitur.

CAPUT XXV. — Cur sex diebus non addatur nocte.

42. Quia ergo Angeli creaturam in ea ipsa creatura sic sciunt, ut ei scientias electione ac dilectione preponant quod eam sciunt in Veritate, per quam facta sunt omnia, participes ejus effecti; ideo per omnes sex dies non nominatur nocte, sed post vesperam et mane dies unus: item post vesperam et mane dies secundus; deinde post vesperam et mane dies tertius: ac sic usque in mane sexti diei, unde incipit septimus quietis Dei, quamvis cum suis noctibus, dies tamen non noctes narrantur. Tunc enim nocte ad diem pertinet, non dies ad noctem, cum sublimes et sancti Angeli id quod creaturam in ipsa creatura noverunt, referunt ad illius honorem et amorem, in quo eternas rationes quibus creata est contemplantur; eaque concordissima contemplatione sunt unus dies, quem fecit Dominus, cui conjugetur Ecclesia de hac peregrinatione liberata, ut et nos exsultemus et jucudemur in eo (Paul. cxvii, 24).

¹ MSS. omissunt, *lucenti*.

² In editis, *claritatem*. In quinque MSS., *charitatem*: hanc lectionem confirmat quod rursus, n. 42 dicitur, *referunt ad illius honorem et amorem*.

CAPUT XXVI. — Numerus dierum quomodo accipiendus.

43. Huius ergo diei, cuius et vespera et mane secundum supra dictam rationem accipi possunt, sexta repetitione consummata est universa creatura; factumque est mane, quo finiretur sextus dies; et unde inciperet septimus vesperam non habiturns, quia Dei requies non est creatura: que cum per dies caelos conderetur, aliter in seipsa facta cognoscetur, quam in illo in cuius veritate facienda videbatur, eni⁹ cognitionis quasi decolor species vesperam faciebat. Non itaque jam forma ipsius operis dies, et terminus vespera, et alterius operis initium mane, in hac rerum conditum narratione debet intelligi; ne cogamur contra Scripturam dicere, prater sex dies conditum diei septimi creaturam, aut ipsum diem septimum nullam esse creaturam: sed dies ille quem fecit Deus, per opera eius ipse repetitur, non circuitu corporali, sed cognitione spirituali, cum beata illa societas Angelorum et primitus contemplatur in Verbo Dei, quo dicit Deus, *Finit*; atque ideo prius in ejus cognitione sit, cum dicitur, *Et sic est factum*; et postea rem ipsam factam, in ea ipsa cognoscit, quod significatur facta vespera; et eam deinde cognitionem rei facte ad illius veritatis laudem referit, ubi rationem viderat faciendo, quod significatur factio mane. Ac sic per omnes illos dies unus est dies, non istorum dierum consuetudine intelligendus, quos videamus solis circuitu determinari atque numerari; sed alio quodam modo, a quo et illi tres dies, qui ante conditionem istorum luminarium commemorati sunt, alieni esse non possunt. Is enim modus non usque ad diem quartum, ut inde iam istos usitatos cogitaremus, sed usque ad sextum septimumque perductus est; ut longe aliter accipiens sit dies et nocte, inter quae duo dividit Deus, et aliter iste dies et nocte, inter quae dixit ut dividant lumina que creavit, cum ait, *Et dividant inter diem et noctem* (Gen. 1, 14). Tunc enim hunc diem condidit, cum condidit solem, cuius presentia eundem exhibet diem: ille autem dies primitus conditus jam triduum peregerat, cum haec lumina illius dici quarta repetitione creata sunt.

CAPUT XXVII. — Usitati dies hebdomadae longe dissipates septem diebus Genesios.

44. Quapropter quod illum diem vel illos dies, qui ejus repetitione numerati sunt, in hac nostra mortalitate terrena experiri ac sentire non possumus, et si quid ad eos intelligendos conari possumus, non debeamus temerari precipitare sentientiam, tanquam de his aliud sentiri congruentius probabileisque non possit; istos septem dies, qui pro illis agunt hebdoniam, cuius cura et recurso tempora rapuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circutus, sic illorum vicem quandam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus.

CAPUT XXVIII. — Interpretatio data de luce et die spirituali non existimetur impropria et figurata.

45. Nec quisquam arbitretur, illud quod dixi de

luce spirituali, et de condito die spirituali, et angelica creatura, et de contemplatione quam habet in Verbo Dei, et de cognitione qua in seipsa creatura cognoscitur, ejusque relatione ad laudem incommutabilis veritatis, ubi prius ratio videba'ur rei faciende, quæ cognita est facta; non jam propriæ, sed quasi figurata atque allegorice convenire ad intelligentiam diem et vesperam et mane: sed aliter quidem quam in hac consuetudine quotidiane lucis hujus et corporalis; non tamen tanquam hic proprie, ibi figurata. Ubi enim melior et certior lux, ibi verior etiam dies: cur ergo non et verior vespera et verius mane? Nam si in istis diebus habet quandam declinationem suam lux in occasum, quam vespere nomine nuncupamus, et ad ortum iterum redditum, quod mane dicimus; cur et illuc vesperam non dicamus, cum a contemplatione Creatoris creatura despiciatur¹, et mane cum a cognitione creature in laudem Creatoris assurgitur? Neque enim et Christus sic dicitur lux (*Ioan. viii, 12*), quomodo dicitur lapis (*Act. iv, 11*); sed illud proprie, hoc utique figurata. Quisquis ergo non eam quam pro nostro modulo vel indagare vel putare potuimus, sed aliam requirit in illorum dierum enumeratione sententiam, quæ non in prophetia figurata, sed in hac creaturarum conditione proprie meliusque possit intelligi; querat, et divinitus adjutus inveniat. Fieri enim potest ut etiam ego aliam his divina Scriptura verbis congruentiorē fortassis inveniam. Neque enim ita hanc confirmo, ut aliam que præponenda sit, inveniri non posse contendam, sicut confirmo requiem Dei Scripturam sanctam, non quasi post lassitudinem vel curæ molestiam, nobis insinuare voluisse.

CAPUT XXIX. — *In angelica cognitione dies, vespera et mane.*

46. Quamobrem potest aliquis fortasse mecum disputando certare, ut dicat sublimium celorum Angelos non alternatim contueri, primo rationes creaturarum incommutabiliter in Verbi Dei incommutabili veritate, ac deinde ipsas creaturas, et tertio earum etiam in seipsis cognitionem ad laudem referre Creatoris; sed eorum mentem mirabili facilitate haec omnia simul posse. Numquid tamen dicet, aut si quisquam dixerit audiendus est, illam coelestem in Angelorum millibus civitatem, aut non contemplari Creatoris aeternitatem, aut mutabilitatem ignorare creaturæ, aut ex ejus quoque inferiore quadam cognitione non laudare Creatorem? Simil hoc totum possint, simil hoc totum faciant; possunt tamen et faciunt. Simil ergo habent et diem, et vesperam, et mane.

CAPUT XXX. — *Nihilo ignobilior angelica scientia, licet in hac sit vespera et mane.*

47. Neque enim verendum est ne forte qui est idoneus jam illa sentire, ideo non potet hoc ibi posse fieri, quia in his diebus, qui solis hujus circuitu peraguntur, fieri non potest. Et hoc quidem non potest eisdem partibus terræ: universum apud mundum

¹ *Rigolitanus codex, dispiciatur. Alii, despiciatur; quasi deorsum a se extir, uti usurpat Augustinus supra, n. 41, et lib. 2, n. 17; et Virgil. Aeneid lib. 1, v. 228:*
Despicens mare velivolum, terraque jacentes.

quis non videat, si attendere velit, et diem ubi sol est, et noctem ubi non est, et vesperam unde discedit, et mane quo accedit, simul habere? Sed nos plane in terris haec omnia simul habere non possumus: nec ideo tamen istam terrenam conditionem lucisque corporeæ temporalem localemque circuitum illi patricti spirituali coquare debemus, ubi semper est dies in contemplatione incommutabilis veritatis, semper mane etiam ex hac cognitione in seipsa creaturæ, semper mane ibi abcessu lucis superioris, sed inferioris cognitionis distinctione sit vespera; nec mane tanquam nocti ignorantiae scientia matusina succedat, sed quod vespertinam etiam cognitionem in gloriam conditoris attollat. Denique et ille, nocte non nominata, *Vespere*, inquit, et mane, et meridie enarrabo et annuntiabo; et exaudiens vocem meam (*Psal. liv, 18*): hic fortasse per temporum vices, sed tamen, quantum puto, significans quid sine temporum vicibus ageretur in patria, cuius eius peregrinatio suspirabit.

CAPUT XXXI. — *In initio creationis rerum quoniam non simul dies, vespera et mane in angelica cognitione.*

48. Sed numquid si jam nunc simul ista omnia gerit atque habet angelica illa societas et unitas dei, quem primitus condidit Deus, tunc etiam cum hac condereatur simul haec habuit? Nonne per omnes sex dies, cum ea quæ per singulos Deo condere placuit, conderentur, primò haec accipiebat in Verbo Dei, ut in ejus notitia primitus ferent, cum dicebatur, *Et sic est factum*; deinde cum facta essent, in sua propria natura qua sunt, Deoque placuissent quia bona sunt, tunc itidem ea cognoscebat alia quadam inferiori cognitione, quæ nomine vespera significata est; ac deinde facta vespera siebat mane, cum de suo Deo opere laudaretur, et alterius creatura quæ deinceps facienda erat, ex Dei Verbo notitia, priusquam fieret, acciperetur? Non ergo tunc simul omnia, et dies et vespera et mane; sed singulatim, per ordinem quem Scriptura commemorat.

CAPUT XXXII. — *Si tunc ista omnia simul in Angelorum scientia, saltum non sine quoddam ordine fuerunt.*

49. An etiam tunc simul omnia, quia non secundum temporum moras, sicut sunt dies isti, cum oriatur et occidit sol, et in locum suum reddit, ut rursus oriatur; sed secundum potentiam spiritualem mentis angelicæ, cuncta quæ voluerit simul notitia facilissime comprehendentem? Nec ideo tamen sine ordine, quo appareat connexio praecedentium sequentiumque casuarum. Neque enim cognitione fieri potest, nisi cognoscenda praecedant; que item priora sunt in Verbo, per quod facta sunt omnia, quam in iis quæ facta sunt omnibus. Mens itaque humana prius haec quæ facta sunt, per sensus corporis experitum, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit: et deinde querit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia ejus, per ea

que facta sunt; intellecta conspicere (*Rom. 1, 20*). Quod qualib[er] t[ri]ditate ac difficultate agat, et quamvis temporis mora propter corpus corruptibile quod aggratavit animam (*Sap. ix, 15*), etiam que ferventissimo studio rapitur ut instanter ac perseveranter hoc agat, quis ignorat? Mens vero angelica pura charitate inhaerens Verbo Dei, posteaquam illo ordine creata est, ut praecedet[ur] cetera, prius ex videt in Verbo Dei facienda, quam facta sunt; ne sic prius in ejus siebant cognitione, cum Deus dicebat ut fieret, quam in sua propria natura: que itidem facta in eis ipsis etiam cogitavit, minore utique notitia, que vesp[er]a dicta est. Quam notitiam sane praecedebant que siebant; quia praeedit cognitionem quidquid cognosci potest. Nisi enim prius sit quod cognoscatur, cognosci non potest. Post hoc si eo modo sibi placaret, ut amplius scipsa quam Creatore suo delectaretur, non fieret mane, id est non de sua cognitione in laudem Creatoris assurgeret. Cum vero factum est mane¹, faciem[us] erat aliud et cognoscendum Deo dicente, *Fiat*; ut prius itidem fieret in cognitione mentis angelice, et posset rursus dici, *Et sic est factum*; ac deinde in natura propria, ubi subsequente vespera nosceretur.

50. Ac per hoc etiam nulli hic morarum temporalium sint intervalla, praecessit tamen ratio condendi creatura in Verbo Dei, cum dixit, *Fiat lux*; et secunda est ipsa lux qua angelica mens formata est, atque in sua natura facta est, non autem alibi sequebatur ut fieret: et ideo non prius dictum est, *Et sic est factum*, et postea dictum, *Et fecit Deus locum*; sed continuo post Verbum Dei facta est lux, adhæsitus creanti luci lux creata, videns illam et se in illa, id est rationem quia facta est. Vedit etiam se in se, id est, distante² quod factum est ab eo qui fecit. Et ideo cum pascueret Deo factum, videnti quia bonum est, et divisa esset lux a tenebris, et vocata lux dies, et tenebra nox; facta est et vespera: quia necessaria erat et ista cognitio, qua distinguerebatur a Creatore creatura, aliter in seipsa cognita quam in illo; atque inde mane ab aliud praecognoscendum, quod fuerat Verbo Dei faciendum, prius in cognitione mentis angelice, deinde in natura ipsius firmamenti. Et ideo dixit Deus, *Fiat firmamentum*; et sic est factum, in cognitione creature spiritialis, hoc priusquam fieret in eo ipso prenoscens. Deinde fecit Deus firmamentum; iam utique ipsam firmamentum naturam, cuius minor esset tanquam vespertina cognitio: ac sic usque ad omnium operum finem, et usque ad requiem Dei, quae non habet vesperam, quia non est facta sicut creatura, ut posset etiam ipsius geminari cognitio, tanquam prior et major in Verbo Dei sicut in die, et posterior ac minor in seipsa sicut in vespera.

CAPUT XXXIII. — *An simul omnia, an per intervalla dierum condita fuerint.*

51. Sed si omnia mens simul angelica potest, quae singillatim per ordinem connexarum causarum sermo

distinguit; numquid etiam que siebant, velut ipsum firmamentum, velut aquarum congregatio, speciesque terrarum nudata, velut fructicum et arborum germinatio, luminarium et siderum conformatio, aquatilis terrestriaque animalia simul omnia facta sunt? an non potius per intervalla temporum secundum præfinitos dies? An forte non sicut en secundum motus eorum naturales nunc exprimir, ita etiam cum primis instituta sunt cogitare debemus; sed secundum mirabilem atque ineffabilem virtutem Sapientie Dei, que attingit a fine usque ad finem fortiter, et disposit omnia suaviter (*Sap. viii, 4*)? Neque enim et ipsa gradibus attingit, aut tanquam gressibus pervenit. Quapropter quam facilis ei efficacissimus motus est, tam facile Deus condidit omnia; quoniam per illam sunt condita: ut hoc quod nunc videmus temporalibus intervallis ea moveri ad perlungenda que suo cuicunque generi competunt, et illis institi rationibus vesiat, quae tanquam seminaliis sparrit Deus in eis condendi, cum dicit, *et facta sunt; mandauit, et creata sunt* (*Psal. xxxii, 9*).

52. Non itaque tarde institutum est, ut essent tarda que tarda sunt; nec ex mora condita sunt secula, qua transcurrunt. Ilos enim numeros tempora pergunt, quos cum crescuntur, non temporiter accepterunt. Alioquin si rerum naturales motiones, diuinque istorum, quos novimus, usitata spatia, cum huc primitus Verbo Dei facta sunt, cogitemus; non uno die opus erat, sed pluribus, ut ea que radicibus pululant, terramque vestiant, subter primis germinarent; deinde cesso numero dierum pro suo quoque genere in auras erumperent, etiam si hoc unque fieret, quod de creta natura eorum die uno, id est tertio, factum Scriptura narravit. Deinde quot diebus opus erat, ut aves volarent, si a suis primitoriis existentes, ad plumas et pennas per naturae sue numeros pervenerent? An forte ova tantum creata erant, cum quinto die dierum est quod ejecerint aqua omne volatile pennatum secundum suum genus? Aut si propterea recte hoc dici potuit, quia in illo humore ova jam erant omnia, que per numeros certos dierum coalescunt, et explicantes quoddammodo, quia inseruerunt jam ipse numeros rationes incorporaliter corporis rebus intextae; cur non et ante ova idipsum recte dici potuerit, cum jam eadem rationes in elemento humido fierent, quibus alites per temporales sui coquaque generis moras oriri et perfici possent? De quo enim Creatore Scriptura ista narravit, quod sex diebus consummaverit omnia opera sua, de illo alibi non unique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul (*Ecccl. xviii, 4*). Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septies repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul. Quid ergo opus erat sex dies tam distincte dispositio narrari? Quia scilicet il qui non possunt videre quod dictum est, *Creavit omnia simul*, nisi cum eis sermo tardius incedat; ad id quo eos dicit, pervenire non possunt.

¹ Abest, mane, a plerisque et melioris note MSS.

² Sorbonicus Ms., distare.

CAPUT XXXIV. — *Omnia et simul facta, et nihilominus per sex dies facta.*

53. Quomodo ergo diximus sexies repetitam lucis illius präsentiam per angelicam cognitionem a vespera ad mane; cum ipsa tria simul, id est et diem et vesperam et mane, semel ei habere sufficeret: cum simul universam creaturam, sicut simul facta est, et in primis atque incommutabilibus rationibus, per quas condita est, contemplaretur propter diem, et in ejus ipsius natura cognosceret propter vesperam, et Creatorem ex ipsa etiam inferiore cognitione propter mane laudaret? Aut quomodo precedebat mane, ut in Verbo cognosceret quid esset Deo postea faciendum, id ipsum etiam consequenter vespere cognitum, si prius et posterius nihil factum est, quia simul omnia facta sunt? Uno vero et prius atque posterius per sex dies que commemorata sunt facta sunt, et simul omnia facta sunt: quia et hac Scriptura, que per memoratos dies narrat opera Dei, et illa que simul eum dicit fecisse omnia, verax est; et ultraque una est, quia uno spiritu veritatis inspirante conscripta est.

54. Sed in his rebus, in quibus quid prius sit vel posterius, intervala temporum non demonstrant, quamvis utrumque dici possit, id est simul, et prius et posterius, facilius tamen intelligitur quod dicatur simul, quam quod prius atque posterius: velut cum solem intuemur orientem, certe manifestum est quod ad eum acies nostra pervenire non posset, nisi transiret totum aeris cœlique spatiū, quod inter nos et ipsum est; hoc autem cuius longinquitatis sit, quis astimare sufficiat? Nec utique perveniret eadem acies vel radius oculorum nostrorum ad transeundum aërem qui est super mare, nisi prius transisset eum qui est super terram, in qualibet mediterranea regione simus, ab eo loco ubi sumus usque ad littus maris. Deinde si ad eandem lineam contutus nostri adhuc post mare terre adjacent, eum quoque aërem qui super illas transmarinas terras est, transire acies nostra non potest, nisi prius peracto spatio aeris illius qui super mare quod prius occurrit, extenditur. Faciamus jam post illas transmarinas terras nonnisi Oceanum remanere; numquid et aërem qui super Oceanum diffunditur, potest transire acies nostra, nisi prius transierit quidquid aeris citra Oceanum supra terram est? Oceani autem magnitudine incomparabilis perhibetur; sed quaptacunque sit, prius oportet aërem qui supra est, transeant radii nostrorum oculorum; et postea quidquid ultra est; tum denum ad solem perveniant, quem videmus. Num igitur quia toutes hic diximus, Prius, et postea, ideo non simul omnia uno ictu transit noster obtutus? Si enim clausis oculis faciem contra visuri solem ponamus, nonne mox ut eos apernerimus, ibi potius aciem nostram nos invenisse, quam illuc eam perdixisse putabimus;

ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse videantur, quam illa quo intenderat pervenisse? Et certe iste corporeus lucis est radius, emicans ex oculis nostris, et tam longe posita tanta celerritate contingens, ut testimoni compararique non possit. Nempe hic et illa omnia tam ampla immensaque spatia simul uno ictu transiri manifestum est, et quod prius posteriusque transeatur, nihil minus certum est.

55. Merito resurrectionis nostre celerritatem cum exprimere vellet Apostolus, in ictu oculi dixit fieri (*1 Cor. xv. 52*). Neque enim aliquid in rerum corporearum motibus vel ictibus potest celerrius inveniri. Quod si oculorum carnalium acies celerritate tantum potest, quid mentis acies vel humanae? quanto magis angelicae? Quid jam de ipsis summae Dei Sapientiae celerritate dicatur, que attingit ubique propter suam munditatem, et nihil inquinatum in eam incurrit (*Sap. vii. 24*)? In his ergo que simul facta sunt, nemo videt quid prius posteriusve fieri debuerit, nisi in illa Sapientia, per quam facta sunt omnia per ordinem simili.

CAPUT XXXV. — *Conclusio de diebus Genesios.*

56. Dies ergo ille quem Deus primitus fecit, si spiritualis rationalisque creatura est, id est Angelorum supercoelestium atque Virium, presentatus est omnibus operibus Dei hoc ordine presente, quo ordine scientiae¹, qua et in Verbo Dei facienda prænosceret, et in creatura facta cognosceret, non per intervallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in connexione creaturarum, in effigie vero Creatoris omnia simul. Sic enim fecit que futurum essent, ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo ficas currerent tempora. As per hoc isti dies sepiem, quos lux corporis celestis circumveniendo explicit atque replicat, secundum quamdam umbram significationis admoneat nos quadrare illos dies, in quibus lux creata spiritualis omnibus operibus Dei per seipsum numeri perfectionem presentari potuerit; aliquando septimum² requiem Dei mane habere, et vespere non habere: ut non sit hoc Deo r. quievise in die septimo, tanquam ipso die septimo regnerit ad regnum suum; sed quod in conspectu Angelorum suorum requieverit ab omnibus operibus suis quae fecit, non utique nisi in seipso, qui factus non est; id est, ut creatura ejus angelica, que cognoscens omnibus operibus ejus in ipso et in illis, tanquam dies cum vespere præsentata est, nihil post omnia valde bonum opera ejus melius cognosceret, quam illum ab omnibus in seipso requiescere, nullo eorum egentem quod sit beatior.

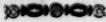
¹ Am. et Er., quam illo quo intenderat pervenisse. 20.
pervenissent. 21. Ms., quam illa quo intenderat (scilicet, oculorum acies) pervenisse.

² Ms. aliquot, præscientia.

³ Ms. non facit, inde in septimum. Unus aut alter, inde in septima.

LIBER QUINTUS.

De eo quod scriptum est in cap. 2 Genesio, vers. 4 : *Nic est liber creaturae cœli, etc., usque ad illud, vers. 6 : Fons autem ascendat de terra, etc.*

CAPUT PRIMUM. — *Sex vel septem Genesis dies unius diei repetitione numerari potuisse.*

1. *Hic est liber creaturae cœli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri, antequam esset super terram, et omne fenum agri, antequam exortum est. Non enim pluraliter super terram Deus : et homo non erat qui operaretur terram. Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terra. Nunc certe firmior sit illa sententia qua intelligitur unum diem fecisse Deum, unde jam illi sex vel septem dies unius hujus repetitione numerari potuerint; quandoquidem apertius sancta Scriptura jam dicit, concludens quodammodo cuncta que ab initio usque ad hunc locum dixerat, atque inferit, *Hic est liber creaturae vel facturae cœli et terræ, cum factus est dies.* Neque enim quisquam dicturus est cœlum et terram hic ita commemorata, sicut dictum erat antequam conditus insinuaretur dies. In principio fecit Deus cœlum et terram (Gen. 1, 1). Illud enim si eo modo intelligitur, ut aliquid Deus fecerit sine die, priusquam faceret diem, qua ratione id possit accipi, suo loco dixi, quod dicendum putavi, nulli intercludens melius intelligendi licentiam. Nunc autem, *Hic est, inquit, liber creaturae cœli et terræ, cum factus est dies :* satis, ut opinor, ostendens non hic se ita commemorasse cœlum et terram, sicut in principio antequam fecerit dies, cum tenebrae essent super abyssum; sed quomodo factum est cœlum et terra, cum factus est dies, id est jam formatis atque distinctis partibus et generibus rerum, quibus universa creatura disposita atque composita reddit hanc speciem que mundus vocatur.*

2. Illud hic ergo cœlum commemoratum est, quod cum creasset Deus, firmamentum vocavit, cum omnibus qua in illo sunt; et ea terra, qua cum abyssum obtinet locum, cum omnibus qua in ea sunt. Sequitur enim et adjungit, *Fecit Deus cœlum et terram ; ut cœli et terræ nomine et premisso antequam factum diem commemoraret, et repetito cum commemorasset, non sinat suspicari, ita se nunc cœlum et terram nominasse, sicut in principio antequam esset creatus dies. Sic enim verba contextuit, *Hic est liber creaturae cœli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram :* ut si quisquam velit sic intelligere quod superior possum est, *liber creaturae cœli et terræ, quemadmodum dictum est, In principio fecit Deus cœlum et terram, priusquam conderet diem, quia prius et hic commemorata sunt cœlum et terra, et postea factus dies;* corrigatur subsequentibus verbis: quia ei post commemoratum factum diem, rursus cœli et terra nomine adjunctum est.*

3. Quanquam et hoc quod positum est, *cum, et sic adjunctionem, factus est dies,* cuivis contentioso extor-

queat alium esse intellectum non posse. Si enim ita esset interpositum, ut diceretur, *Hic est liber creaturae cœli et terræ, factus est dies, fecit Deus cœlum et terram ; quisquam forte arbitraretur librum creaturae cœli et terræ sic appellatum, quonodo appellatum est in principio cœlum et terra, ante conditum diem; ac deinde subjunctum, factus est dies, sicut ibi postea narratum est, quod Deus fecerit diem : inde continuo rursus dictum, *Fecit Deus cœlum et terram,* tanquam sic jam quemadmodum haec facta sunt post conditum diem. Sed quia ita interpositum est ut diceretur, *cum factus est dies;* sive hoc superioribus verbis connectas, ut sit una sententia, *Hic est liber creaturae cœli et terræ cum factus est dies;* sive inferioribus, ut item hoc modo sit plena sententia, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram :* procul dubio cogit eo modo se intelligi cœlum et terram commemorasse, quonodo facta sunt, cum factus est dies. Deinde cum dictum esset, *Fecit Deus cœlum et terram ; additum est, et omne viride agri :* quae certe manifestum est tertio die facta. Unde liquidius appareat eundem illum esse unum diem quem fecit Deus, quo repetito, factus est et secundus, et tertius, et casti usque ad septimum diem.*

CAPUT II. — *Viride agri cur additum.*

4. Cum autem nomine cœli et terræ, usitato more Scripturarum, nunc universam creaturam voluerit accipi, queri potest cur addiderit, *et omne viride agri ;* quod mihi videtur ideo posuisse, ut significantius intimaret quem diem commemoraverit, quod ait, *cum factus est dies.* Cito enim quisquam putaret hunc diem lucis corpora commendatum, quo circumante nobis vicissitudo diurni nocturnique temporis exhibetur. Sed cum creaturarum conditarum ordinem recollimus, et invenimus omne viride agri tertio die creatum, antequam sol fieret, qui quarto die factus est, cuius præsentia dies iste quotidianus usitatusque peragitur; quando audimus, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri ;* admonemur de ipso die cogitare, quem sive corporalem nescio qua luce nobis incognita, sive spiritualem in societate unitatis angelice, non tamen tamē qualem hic novimus, intellectu vestigare conemur.

CAPUT III. — *Ex narrationis ordine intelligitur omnia simul creata fuisse.*

5. Illud etiam non ab re surrit intineri, quod cum posset dicere, *Hic est liber creaturae cœli et terræ,* cum fecit Deus cœlum et terram; ut in cœlo et terra intelligeremus quidquid in eis est, sicut loqui divina Scriptura consuevit, ut nomine cœli et terra sepsilonime, intendunt addito et mors, universam insinuet creaturam, aliquando adjungere et dicere. Et quae sunt in eis (Psal. cxlv, 6) : ut quidquid horum dice-

ret, ibi intelligeremus et diem, sive quem primitus condidit, sive istum quem praesentia solis fecit: non ita dixit, sed interposuit diem, dicens, *Cum factus est dies.* Nec ita locutus est ut digeret, *Hic est liber creaturae diei et coeli et terra;* tanquam hoc ordine, quo facta narrantur: nec ita, *Hic est liber creaturae coeli et terra,* cum factus est dies et cœlum et terra, cum fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri: nec ita, *Hic est liber creaturae cœli et terra,* cum fecit Deus diem, et cœlum et terram, et omne viride agri: bona enim magis locutionis modos loquendi consuetudo poscebat. Sed ait, *Hic est liber creaturae cœli et terra, cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri:* tanquam illud insinuans, cum factus est dies, tunc fecisse Deum cœlum et terram, et omne viride agri.

6. Porro autem superior narratio factum diem primius indicat, eumque unum diem deputat; post quem secundum annumerat, quo factum est firmamentum; et tertium, quo species terra marisque digestae sunt, et lignum atque herbam terra produxit. An forte hoc illud est, quod in libro superiore moliebamur ostendere, simul Deum fecisse omnia, quandoquidem narrationis lilia contextio, cum sex dierum ordine creata euncta et consummata membrasset, nunc ad unum diem omnia rediguntur nomine cœli et terra, adjuneto etiam fructum genere? Nimirum propter quod supra dixi, ut si fortassis ex hac nostra consuetudine intelligeretur dies, corrigeretur lector, cur recooleret viride agri ante istum solarem diem Deum dixisse ut terra produceret. Ita jam non ex alio Scriptura sanctæ libro profertur testimonium quod omnia simul Deus creaverit (*Ecccl. xviii, 1*); sed vicina testificatio pagina consequens ex hac re nos admonet, dicens, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri:* ut istum diem et sepius intelligas repetitum, ut fierent septem dies; et cum audis tune facta omnia, cum factus est dies, illam senariam vel septenariam repetitionem sine intervallis morarum spatiorum temporalium factam, si possis, apprehendas; si nondum possis, hac relinquas conspicenda valentibus: tu autem cum Scriptura non deserente infirmitatem tuam, et materno incessu tecum tardius ambulante proficias; quæ sic loquitur, ut altitudine superbos irrideat, profunditate attentos terreat, veritate magnos pascat¹, affabilitate parvulos nuptiat.

CAPUT IV. — *Cur fenum antequam exoriretur factum fuisse dicitur.*

7. Quid sibi ergo vult etiam quod sequitur: nam ita sermo contexitur, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri, antequam esset super terram, et omne fenum agri, antequam exortum est?* Quid est hoc? Nonne querendum est ubi ea fecerit, antequam essent super terram, et antequam exorta sunt? Quis enim non proclivius crederet, tunc ea Deum fecisse, cum exorta sunt, non antequam exorta sunt, nisi admoneretur hoc divino eloquio, ista

¹ Veteres codices optime nota, agnos pascat.

Deum fecisse antequam exorirentur, ut si ubi facta sint, invenire non possit, credat tamen ante facta quam exorta, quisquis huic Scripturæ pie credit; impie quippe non credit.

8. Quid ergo dicemus? An quod nonnulli potaverunt, in ipso Verbo Dei facta omnia, antequam exorirentur in terra? Sed si hoc modo facta sunt, non cum factus est dies, sed antequam fieret dies, facta sunt: aperte autem Scriptura dicit, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum antequam exoriretur.* Si ergo cum factus est dies, non uique antequam fieret dies: ac per hoc non in Verbo, quod Patri coeterum est antequam dies, antequam omnino aliiquid fieret; sed cum factus est dies. Nam illa que in Verbo Dei ante omnem creaturam sunt, non utique facta sunt²: haec autem facta sunt, cum factus est dies, sicut Scriptura verba declarant; sed tamen antequam essent super terram, antequam exoriretur; quod de viridibus et feno agri dictum est.

9. Ubi ergo? An in ipsa terra causaliter et rationabiliter; sicut in seminibus jam sunt omnia, antequam evolvant quodammodo, atque explicit incrementum et species suas per numeros temporum? Sed ista semina, que videmus, jam super terram sunt, iam exorta sunt: annon erant super terram, sed infra terram; et ideo antequam exorta sunt, facta sunt, quæ tunc exorta sunt, cum semina germinarunt, et accessu incrementorum in auras eruperunt, quod per moras temporum nunc fieri videmus suo cuique generi distributas? Num ergo semina tunc facta sunt, cum factus est dies, et in ipsis erat omne viride agri, et omne fenum, nondum ea specie qua sunt super terram jam exorta, sed ea vi qua sunt in rationibus seminum? Semina ergo primum terra produxit? Se non ita Scriptura loquebatur, cum diceret, *Et produxit terra herbam pavuli, vel herbam feni, seminatum semen secundum genus, et secundum similitudinem; et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semenum in se secundum genus super terram.* His enim verbis magis appareat semina esse orta ex herbis et lignis; non autem illa ex seminibus, sed ex terra: præsertim quia et ipsa verba Dei sic se habent. Non enim ait, Germinent semina in terra herbam feni, et lignum fructuosum; sed ait, *Germinet terra herban feni seminantem semen;* ut semen ex herba, non herbam insinuaret ex semine. *Et sic est factum, et produxit terra* (*Gen. 1, 11, 12*); id est, prius sic est factum in cognitione illius dei, et produxit terra jam, ut hoc fieret etiam in ipsa creatura, quæ condita est.

10. Qnomodo ergo antequam essent super terram, et antequam exorirentur: quasi aliud eis fuerit fieri cœlo et terra, quando factus est dies ille insitatus atque incognitus nobis, quem primum Deus fecit; aliud autem exoriri super terram, quod non nisi per hos dies, quos circuitus solis facit per temporum moras suo cuique generi accommodatas? Quod

¹ Lov., non utique cum factus est dies facta sunt. M.

² MSS. constanter habent. seminata.

si ita est, diesque ille societas aique unitas super colestium Angelorum atque Virtutum est; praeceps dubio longe aliter nota est Angelis creatura Dei, aliter nebris: excepto quod eam in Verbo Dei noverant, per quod facta sunt omnia; etiam in seipso dico longe aliter notam eis esse quam nobis. Iliis enim primordialiter, ut ita dicam, vel originaliter, sicut eam Deus primus condidit, et post eam conditionem a suis operibus requievit, non condendo aliquid amplius: nobis autem secundum rerum antea conditum administrationem, jam per ordines temporum, secundum quam Deus jam illis rebus per senariam perfectionem consummatis, usque modo operatur.

11. Causaliter ergo tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum, id est producendi accepisse virtutem. In ea quippe jam tanquam in radicibus, ut ita dixerim, temporum facta erant, que per tempora futura erant. Nam utique postea plantavit Deus paradisum juxta orientem, et ejecit ibi de terra omne lignum speciosum ad aspectum, et bonum ad escam (*Gen. ii, 8, 9*): nec tamen dicendum est, eum aliquid tunc addidisse creature, quod ante non fecerat, quod velut illi perfectioni, qua omnia bona valde sexto die consummavit, post esset addendum; sed quia jam omnes naturae fruticum atque lignorum in prima conditione facta fuerant, a qua conditione Deus requievit, movens deinde administransque per temporales cursus illa ipsa que condidit, et a quibus conditis requievit, non solum tunc plantavit paradisum, sed etiam nunc omnia que nascuntur. Quis enim alias etiam nunc ista creat, nisi qui usque nunc operatur? Sed creat haec modo ex iis que jam sunt: tunc autem ab illo, cum omnino nulla essent, creata sunt, cum factus est dies ille, qui etiam ipse omnino non erat¹, spiritualis videlicet atque intellectualis creatura.

CAPUT V. — Ordo creationis rerum per sex dies, non intervallis temporum, sed connexione causarum.

12. Facta itaque creature motibus cooperant currere tempora: unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint inveniri ante tempora tempora²: Motus enim si nullus esset vel spiritualis vel corporalis creature, quo per præsens præteritis futura succederent, nullum esset tempus omnino. Moveri autem creature non utique posset, si non esset. Potius ergo tempus a creature, quam creature cœpit a tempore; utrumque autem ex Deo. Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Rom. xi, 36*). Nec sic accipiatur quod dictum est, Tempus a creature cœpit, quasi tempus creature non sit; cum sit creature motus ex alio in aliud, consequentibus rebus secundum ordinationem administrantis Dei cuncta que creavit. Quapropter cum primam conditionem creaturarum cogitamus, a quibus operibus suis Deus in die septimo requievit; nec illos dies sicut istos solares, nec ipsam operationem ita cogitare debemus, quemadmodum nunc aliquid Deus operatur in tempore: sed quemadmodum operatus est unde in-

¹ Editi, omnia erat spiritualis; omissa negante particula, quam hoc ex Ms. revocamus.

² Sic Ms. et Am. At P. et Lov., ante creaturam tempora.

ciperent tempora, quemadmodum operatus est omnia simul, præstans eis etiam ordinem, non intervallis temporum, sed connexione causarum, ut ea que simul facta sunt, senario quoque illius dicti numero præsentato pericerentur.

13. Non itaque temporum, sed causali ordine prius facta est informis formabilisque materies, et spiritualis et corporalis, de qua fieret quod facieundum esset, cum ei ipsa priusquam instituta est, non fuisse: nec instituta est nisi ab illo uniuersum summo Deo et vero, ex quo sunt omnia; sive ergo et terra nomine significata sit, que in principio fecit Deus ante unum illum diem quem condidit, propterea jam sic appellata, quia inde facta sunt celum et terra; sive nomine terre invisibilis et incomposita atque abyssi tenebrose, ut jam in primo libro tractatum est.

14. In his vero que jam ex informitate formalis sunt, evidenterque appellantur creatura, vel facta, vel condita, primum factus est dies. Oportebat enim ut primatum creatura obliniceret illa natura, que creaturam per Creatorem, non Creatorem per creaturam posset agnoscere. Secundo, firmamentum unde corporeus incipit mundus. Tertio, species maris et terre, atque in terra potentialiter, ut ita dicam, natura herbarum atque lignorum. Sic enim terra ad Dei verbum ea prodixit, antequam exorta essent, accipiens omnes numeros eorum quos per tempora exsererent secundum suum genus. Deinde, posteaquam haec velut habitatio rerum condita est, quanto die luminaria et sidera creata sunt, ut prius pars mundi superior, rebus que intra mundum moventur visibilibus ornaretur. Quinto, aquarum natura, quia celo aeriique conjungitur, produxit ad Dei verbum indigesas suos, omnia scilicet natatilia et volatilia; et haec potentialiter in numeris, qui per congruos temporum motus exsererentur. Sexto, terrestria similiter animalia, tanquam ex ultimo elemento mundi ultima; nihilominus potentialiter, quorum numeros tempus postea visibiliter explicaret.

15. Hunc omnem ordinem creature ordinata dies ille cognovit; et per hanc cognitionem sexies quodammodo præsentatus tanquam sex dies exhibuit, cum sit unus dies, ea que facta sunt, in Creatore primitus, et in ipsis consequenter agnoscens, nec in ipsis remanens, sed eorum etiam cognitionem posteriorem ad Dei referens dilectionem, vesperam et mane et meridiem in omnibus præbuit; non per moras temporum, sed propter ordinem conditorum. Postremo, quietis sui Creatoris, qua in se requiesci ab omniis operibus suis, notitiam representans, in qua non habebat vesperam, benedici et sanctificari ob hoc meruit. Unde ipsum septenarium numerorum sanctio Spiritui quodammodo dedicatum, commendat Scriptura (*Ios. xi, 2, 3*), et novit Ecclesia.

16. Hic est ergo liber creature coeli et terræ, quia in principio fecit Deus celum et terram, secundum materię quandam, ut ita dicam, formabilitatem, que consequenter verbo ejus formanda fuerat, præcedens formationem suam, non tempore, sed origine. Nam utique cum formaretur, primum factus est dies

cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exoriretur, sicut tractavimus; vel si quid liquidius et congruentius videri et dici potuit aut posuerit.

CAPUT VI. — *De versiculo. Non enim pluerat, etc.*

An inde intelligentum omnia simul creata esse.

47. Quod autem sequitur, *Non enim pluerat Deus super terram, et homo non erat qui operaretur terram;* quo pertinet, et quid nobis insinuet, indagare difficile est. Tanquam ideo antequam exortum est, fecit Deus fenum agri, quia nondum pluerat super terram: si enim post pluviam fenum fecisset, pluvia magis exortum quam factum ab eo videretur. Quid enim? quod post pluviam exoritur, ab alio fit nisi ab eodem Deo? Cur autem non erat homo qui operaretur terram? Nonne jam sexto die fecerat hominem, et septimo requieverat ab omnibus operibus suis? An hoc recapitulando commemorat, quoniam quando fecit Deus omne viride agri, et omne fenum, nondum pluerat super terram, et nondum erat homo? Tertio quippe die fecit i. t. hominem autem sexto. Sed cum fecit Deus omne viride atque omne fenum agri antequam exortum est super terram, non solum homo non erat qui operaretur terram, sed nec ipsum fenum erat super terram, quod utique ante dicit factum quam exortum. An ideo die tertio fecit Deus ista, quia nondum erat homo qui operaretur terram faceret ea? Quia i. vero tam multa ligna et tam multa genera herbarum, non sine ulla opera hominum nascantur ex terra.

48. An ob hoc utrumque possum est, et quia nondum pluerat super terram, et quia nondum erat homo qui operaretur terram? Ubi enim opera humana non est, per pluviam ista nascuntur. Sunt etiam quedam que per pluviam non nascuntur, nisi humana opera accedit. Ideo nunc utrumque adjutorium necessarium est, ut cuncta nascantur: tunc autem utrumque deficit; ideo fecit Deus hanc Verbi sui sine pluvia, sine opere humano. Nam etiam nunc ipse facit, sed jam per pluviam et per hominum manus; quamvis neque qui plantat sit aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus (1 Cor. iii, 7).

49. Quid est ergo quod adjungit, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terra?* Ille quippe fons tanta largitate manans, sicut Nilus Ægypto, posset universae terra esse pro pœnula. Quid itaque pro magno commendatum est, antequam plueret fecisse Deum illa gignentia, cum quantum posset adjuvare pluvia, tantum fons irrigans terram? Verum et si aliquid minus, minora illa fortasse, non tamen nulli nascerentur. An hinc etiam more suo Scriptura tanquam infirmis infirmiter loquitur, et tamen innuit aliquid quod intelligat qui valuerit? Numirum enim sicut isto die, paulo superius commemorato, significavit unum diem factum a Deo, et tunc Deum fecisse cœlum et terram, cum factus est dies; ut quomodo possemus cogitaremus simul omnia Deum fecisse, quamvis superior sex dierum enumeratio velut temporum intervalla ostendisse videretur: ita cum

dixisset, cum cœlo et terra Deum fecisse omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exortum est, addidit, *Nondum enim pluerat Dens super terram, nec erat homo qui operaretur terram; tanquam diceret, Non ea sic fecit Deus, quemadmodum facit nunc talia, cum pluit, et cum operantur homines. Haec enim jam per moras temporum fiunt, quae tunc non erant, cum fecit omnia simul, unde etiam tempora inciperent.*

CAPUT VII. — *De fonte qui rigabat totam terram, etc.*

20. Quod autem sequitur, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terra;* hinc jam, quantum arbitror, intumatur que fiunt secundum intervalla temporum ex prima illa conditione creaturarum, ubi facta sunt omnia simul. Et recte ab eo copit clementia, ex quo cuncta genera nascuntur vel animalium, vel herbarum aique lignorum, ut agant temporales numeros suos naturis propriis distributos. Omnia quippe primordia seminum, sive unde omnis caro, sive unde omnia fructu dignuntur, humida sunt, et ex humore coherescunt. Insunt autem illis efficacissimi numeri, trahentes secundum sequaces potentias ex illis perfectis operibus Dei, a quibus in die septimo requivit.

21. Verumtamen quis iste sit fons ad irrigandam faciem terre omnis idoneus, merito queritur. Si enim fuit, et obstrusus est vel siccatus, causa querenda est. Nunc enim videmus nullum esse fontem, quo irrigetur omnis facies terre. Fortis is ergo peccatum hominum hanc etiam poenam commeruit, ut tantum illius fontis repressa largitas facilissimam terris auferret secunditatem, ut incolentium augeretur labor. Posset hoc, quamvis nulla id Scriptura narraverit, affirmare humana suspicio, nisi illud occurreret, quod peccatum hominum, cui pena laboris imposita est, post paradisi delicias extitit: paradisus autem habebat prægrandem fontem suam, de qua post diligenterius suu loco loquendum est; ex cuius uno capite quatuor magna flumina et nota gentilibus navares narrantur. Ubi ergo erat fons iste aut ista flumina, quando ille unus maximus ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terra? Certe enim tunc non Geon, qui dicitur Nilus, unus ex illis quatuor, rigabat Ægyptum, quando fons ascendebat de terra, et non Ægyptum tantum, sed omnem faciem terre satiabat.

22. An primo Deum voluisse credendum est uno fonte maximo irrigare omnem terram, ut illa quae in ea principaliiter considerat, accepit humoris adjutorio, jam etiam per temporalia spatia gignerentur, pro suorum generum diversitate etiam diversis numeris dierum; et postea plantato paradiso repressisse illum fontem, multisque fontibus, sicut jam nunc videmus, implexisse terram; de paradiſi autem uno fonte quatuor ingentia flumina divisisse; ut et terra caetera creaturarum suarum plena generibus, congruos numeros snorum temporum agentibus, fontes etiam snos haberet: et flavi; et paradiſi loco electiore plantatus, quatuor illa flumina ex capite sui fontis emitte ret? aut ex ipso uno fonte paradiſi multo largius exar-

dante, prius totam irrigasse terram, atque ad parienda per temporum numeros genera, que in ea sine intervallis temporum creaverat, fecundasse; ac postea repressisse in eo loco aquarum eruptionem vastissimam, ut de diversis per omnem terram capitibus fluminum ac fontium jam manarent; ac deinde in regione illius fontis, non jam universam terram rigantis, sed memorabiles solos illos quatuor fluvios emittentis, plantasse paradisum, ubi hominem quem fecerat collocaret?

CAPUT VIII. — *Quæ Scriptura retinet, qualemus conjectando proferre juvata.*

23. Quia enim non omnia scripta sunt, quemadmodum post illam primam rerum conditionem tempora cucurrerint, seque secutæ sint administrationes creatorum, quæ primitus factæ sextoque illo die consummata sunt, sed quantum satis judicavit Spiritus, qui incrat scribenti ea quæ non solum ad facturam rerum notitiam, sed etiam ad futurarum præfigurationem valerent; nescientes conjectamus quid fieri potuerit, quod ille non nesciens prætermisit; tantum id conantes pro modulo nostro, quantum adjuvamur, efficere, ne aliqua absurditas vel repugnantia putetur esse in Scripturis sanctis, quæ opinionem lectoris offendat, et dum existimat fieri non potuisse quæ facta esse Scriptura commemorat, vel resiliat a fide, vel non accedit ad fidem.

CAPUT IX. — *Dificultas de fonte terram universam irrigante.*

24. Proinde cum de isto fonte querimus, quomodo id quod dictum est, *Ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ, non impossibile videatur;* si ea que diximus, impossibilia cuiquam videantur, querat ipse aliud, quo tamen verax ista Scriptura monstretur, qua procil dubio verax est, etiam non monstretur. Nam si argumentari voluerit, quo eam falsam esse convincat; aut ipse nulla vera de creaturam conditione atque administratione dicturus est; aut si vera dixerit, istam non intelligendo falsam putabit: velut si contendat ideo non potuisse uno quantolibet fonte omnem terræ faciem irrigari; quia si montes non irrigabat, non omnem terræ faciem irrigabat: si autem etiam montes rigabat, non erat jam imperitio saginae, sed diluvii inundatio; quod si terra tunc sic erat, totum mare erat, et nondum discreta erat arida.

CAPUT X. — *Fons ille terram totam rigans ut intelligendum.*

25. Cui responderetur, quia hoc vicibus temporum posset, sicut certo tempore per plana Ægypti Nilus restagnat, et alio tempore ad ripas suas redit: aut si iste nescio cuius ignotæ ac longinquo partis mundi aquæ et pruinis hiemalibus anniversaria creditur incrementa colligere; quid de Oceani alternis aestibus, quid de quibusdam littoribus, que late nudantur fluctibus, vicissimque operiuntur, dici potest? ut omitam quod de quorundam fontium mira vicissitudine perhibetur, certo annorum intervallo sic eos inundare, ut totam illam regionem rigent, cui alio tempore vix ex altis puteis ad potandum sufficientem præbent

SANCT. AUGUST. III.

quam. Cur ergo sit incredibile, si ex uno abyssi capite alterna inundatione fluente atque refluxente, tunc universa terra rigata est? Quod si ipsius abyssi magnitudinem, ea parte excepta quod mare dicuntur et evidenti amplitudine atque amaris fluctibus¹ terras ambit, in ea sola parte quam reconditis sinibus terra continet, unde se omnes fontes amnesque diversis tractibus venisque distribunt, et suis quique locis crumpunt, fontem voluit appellare Scriptura, non fontes, propter naturæ unitatem; eumque per innumerabiles vias antrorum atque rimarum ascendentem de terra et ubique dispersiti quasi crinibus irrigantem omnem faciem terræ, non continua specie tanquam maris aut stagni, sed sicut videmus ire aquas per alveos fluminum flexusque rivorum, ei eorum excessu vicina perfundere: quis non accipiat, nisi qui contentioso spiritu laborat? Potest quippe etiam ita dicta intelligi omnis terre facies irrigata, quemadmodum dicitur, omnis vestis facies colorata, etiam si non continuum, sed maculatum fiat: praesertim quia tunc in novitate terrarum, etsi non omnia, plura tamen plana fuisse credibile est, quo latius possent erumpentia fluenta dispergi atque distendi.

26. Quapropter de istius fontis magnitudine vel multitudine, qui sive unam habuit alicende eruptiōnem, sive propter aliquam in terra occulis sinibus unitatem, unde omnes aquæ super terram scēnt omnia fontium magnorum atque parvorum, unus fons dictus est, per omnes disperitiones suas ascendens de terra et irrigans omnem faciem terræ: sive etiam, quod est credibilis, quia non sit, unus fons ascendebat, sed ait, *Fons autem ascendebat de terra,* pro numero plurali posuit singularem; ut sic intelligamus fontes multos per universam terram loca vel regiones proprias irrigantes, sicut dicta est locusta et rana in plagiis (*Psal. civ. 34*), quibus Ægyptii percussi sunt, cum esset innumerabilis locustarum numerus et ranarum; jam non diutius laboremus.

CAPUT XI. — *Rerum creationem primam factam esse sine temporis mora: administrationem non ita.*

27. Sed illud etiam atque etiam consideremus, utrum possit nobis per omnia constare sententia qua dicebamus, aliter operatum Deum omnes creaturas prima conditione, a quibus operibus in die septimo requievit; aliter istam earum administrationem, qua usque nunc operatur: id est, tunc omnia simul sine ullis temporalium moriarum intervallis; nunc autem per temporum moras, quibus videmus sidera moveri ab ortu ad occasum, cœlum mutari ab estate ad hibernem, germina certis dierum momentis pullulare, grandescere, virescere, arescere. Animalia quoque statutis temporum meis et cursibus et concepi, et perfici, et nasci, et per statas usque in senium mortemque decurrere, et cetera hujusmodi temporalia. Qui enim operatur ista nisi Deus, etiam sine ullo tali suo

¹ Editi, aquæ maris fluctibus; etc. Paulus post, fontes et omnes aquæ diversis tractibus: quibus locis MSS. lectionem representamus.

(Onze.)

motu? non enim et ipsi accidit tempus. Inter illa ergo opera Dei, a quibus requiebat in die septimo, et ista que usque nunc operatur, quendam Scriptura interponens sive narrationis articulum, commendavit se illa explicasse; et caput jam ista contexere. Illorum explicatorum commendatio sic facta est: *Hic est liber creature caeli et terrae, cum factus esset dies, fecit Deus celum et terram; et omne viride agri antequam esset super terram; et omne fenum agri antequam exortetur.* Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui preteriret terram: Istorum autem contextio sic cœpit: *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ.* Ab hac commemoratione fontis hujus et deinceps ea que narrantur, per horas temporum facta sunt, non omnia simul.

CAPUT XII. — *Opera Dei sub triplici consideratione.*

28. Cum ergo aliter se habeant omnium creaturarum rationes incommutabilis in Verbo Dei, aliter illa ejus opera a quibus in die septimo requievit, aliter ista que ex illis usque nunc operatur; horum trium hoc quod extremum posul, nobis utcumque notum est per corporis sensus, et injus consuetudinem vita. Duo vero illa remota a sensibus, et ab usu cogitationis humanae, prius ex divina auctoritate credenda sunt; deinde per hoc que nota sunt, utcumque noscenda, quanto quisque magis minusve potuerit pro sua capacitatibus modo, divinitus adjulus internis eternisque rationibus¹ ut possit.

CAPUT XIII. — *Omnia antequam fierent; in Sapientia Dei.*

29. De primis ergo illis divinis incommutabilibus eternis rationibus, quoniam ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, prorsus fierent ea noverat, sic Scriptura testatur: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. i. 1-5). Quis ergo tam sit demens, ut dicat non ea Deum fecisse quae noverat? Porro si noverat, ubi nisi apud ipsum, apud quem Verbum erat, per quod facta sunt omnia? Nam si extra scipsum ea noverat, quis eum docuerat? Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi; et retribueret ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (Rom. xi. 34-36).

30. Quanquam et ea que sequuntur in Evangelio, satis asserunt istam sententiam: adiungit enim Evangelista et dicit: *Quod factum est, in illo vita est, et vita erat lux hominum* (Joan. i. 4). Quia scilicet rationales mentes, in quo genere homo factus est ad imaginem Dei, non habent veram lucem sicut nisi ipsum Verbum Dei, per quod facta sunt omnia, eius particeps esse poterunt ab omni iniquitate et errore manuteneantur.

CAPUT XIV. — *Istud ex Joanne, Quod factum est, etc., quomodo distinguendum.*

31. Non ergo ita pronuntiari oportet, *Quod factum*

¹ Sic edit. At MSS. optime certe carent hisce verbis, *internis eternisque rationibus*; que quidem salvo sensu expungi possunt.

est in illo, vita est, ut subdistinguamus, *Quod factum est in illo, et deinde inferantur, vita est.* Quid enim non in illo factum est, cum commemoratis multis etiam terrenis creaturis, dicatur in Psalmo, *Omnis in Sapientia facta* (Psal. ciii. 23); dicat et apostolus, *Quoniam in ipso condita sunt omnia in celo et in terra, visibilia et invisibilia* (Coloss. i. 16). Consequens ergo erit, si haec distinxerimus, ut et ipsa terra, et quicumque in ea sunt; vita sunt. Quia cum absurde dicantur omnia vivere, quanto absurdius ut etiam vita sunt? præsertim quia distinguunt de qualibet vita loquuntur, cum addit, *Et vita erat lux hominum.* Sic ergo distinguendum est; ut cum dixerimus, *Quod factum est, deinde inferantur; in illo vita est*: non in se scilicet, hoc est in sua natura, quia factum est ut conditio creaturæ sit; sed in illo vita est, quia omnia quæ per ipsum facta sunt, habent antequam fierent; ac per hoc non sicut creatura quam fecit, sed sicut vita et lux hominum, quod est ipsa Sapientia, et ipsum Verbum unigenitus Dei Filius. Eo modo ergo in illo vita est quod factum est, quoniam dicitur est, *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso* (Joh. v. 26).

32. Nec prætermittendum est, quod emendatores codices habent, *Quod factum est, in illo vita erat, ut sic intelligatur, vita erat, quomodo In principio erat Verbum², et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Quod ergo factum est, iam vita erat in illo, et vita non qualiscumque; nam et pecora dicuntur vivere, que frui non possunt participatione sapientie; sed vita erat lux hominum. Mentes quippe rationales purgatae gratia ejus, possunt pervenire ad ejusmodi visionem, qua nec superius quidquam sit; nec beatius.*

CAPUT XV. — *Omnia qualis vita sunt in Deo.*

33. Sed etiam si hoc legamus et intelligamus, *Quod factum est, in illo vita est*; monet³ ista sententia, ut id quod per ipsum factum est, vita esse in illo intelligatur, in qua vita vidit omnia, quando fecit; et sicut vidit, ita fecit: non præter seipsum videns, sed in seipso ita enumeravit omnia quæ fecit. Nec alia visio ipsius et Patris, sed una, sicut una substantia. Nam et in libro Job ita ipsa Sapientia, per quam facta sunt omnia, predicatur: *Sapientia vero, inquit, unde inventa est? vel quis sit locus scientia?* Ignorat mortalium viam ejus, nec invenietur in hominibus. Et paulo post: *Audicimus, inquit, ejus gloriam; Dominus commendabit viam ejus, et ipse novit locum ejus.* Ipse enim omnis quod est sub celo perficit, et nomen quæ sunt in terra, omnia quæ fecit: *ventorum libramenta, aquæ mensuram quando fecit, sicut vidit enumeravit* (Job. xxviii. 12, 22-23). His atque huiusmodi testimonialis prolixius quod haec omnia, prorsus fierent, erant in notitia

¹ Lov., ac per hoc in illo erat. Istud, in illo erat, abest ab antiquioribus editis, Am. Er, et a sincerioribus MSS., ejus glossatissimis loco subandendum, in illo vita erat.

² MSS. optimè notat et plurique; in illo vita erat, quomodo in principio erat; neque habent, ut sic intelligatur vita erat.

³ Vss. aliquot, moret; alii, monet; exteriori cum editis, monet.

scientis. Et utique ibi meliora, ubi veriora, ubi eterna et incommutabilia. Quanquam sufficere debet ut quisque noverit, vel inconcussus credat quod Deus hoc omnia fecerit; non opinor eum esse tam excordem, ut Deum que non noverat facisse arbitretur. Porro, si noverat ea, priusquam faceret ea; profecto priusquam fierent, apud illum erant eo modo nota, quo semperne atque incommutabiliter vivunt, et vita sunt: facta autem eo modo, quo unaquaque creatura in genere suo est.

CAPUT XVI. — *Deum facilius mente percipimus quam creaturem.*

34. Quanvis ergo illa eterna incommutabilis natura, quod Deus est, habens in se ut sit, sicut Moysi dictum est, *Ego sum qui sum* (*Exod. iii, 14*); longe scilicet aliter quam sunt ista quae facta sunt: quoniam illud vere ac primitus est, quod eodem modo semper est, nec solum non commutatur, sed commutari omnino non potest; nihil horum quae scilicet existens, et omnia primitus habens, sicut ipse est: neque enim ea faceret, nisi ea nosset antequam faceret; nec nosset, nisi videret; nec videret, nisi haberet; nec haberet ea quae nondum facta erant, nisi quemadmodum est ipse non factus: quanvis, inquam, illa substantia ineffabilis sit, nec dici utcumque homini per hominem possit, nisi usurpatis quibusdam locorum ac temporum verbis, cum sit ante omnia tempora et ante omnes locos; tamen propinquior nobis est qui fecit, quam multa quae facta sunt. In illo enim vivimus, et movemur, et sumus (*Act. xvii, 28*): istorum autem pleraque remota sunt a mente nostra propter dissimilitudinem sui generis, quoniam corporalia sunt; nec idonea est ipsa mens nostra, in ipsis rationibus quibus facta sunt, ea videre apud Deum, ut per hoc sciamus quot et quanta qualiaque sint, etiam si non ea videamus per corporis sensus. Remota quippe sunt et a sensibus corporis nostri, quoniam longe sunt, vel interpositi aut oī positis allis a nostro contuitu tactuque¹ separantur. Ex quo sit ut major ad illa inventenda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestans illum ex quantitatecumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere. Unde recte culpantur in libro Sapientie inquisidores hujus saeculi: *Si enim tantum, inquit, potuerant valere, ut possent ostendere sacrum;* quomodo ergo Dominum non facilius invenerunt (*Sap. viii, 9*)? Ignota enim sunt fundamenta terrae oculis nostris, et qui fundavit terram, propinquat mentibus nostris.

CAPUT XVII. — *Ante saecula, a saeculo, in saeculo.*

35. Jam nunc consideremus ea quae fecit Deus omnia simul, a quibus in die sexto consummatis reliquerit in septimo, postea consideratur opera ejus, in quibus usque nunc operatur. Ipse enim ante saecula: a seculo autem ea dicimus, ex quo coepit seculum, sicut ipsum mundum; in seculo autem, sicut ea quae nascentur in mundo. Cum ergo Scriptura dixisset, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est*

¹ Mss. fere omnes, actaque.

nihil; pando post ait, *In hoc mundo erat, et mandata per ipsum factus est* (*Joan. i, 3, 10*). De hoc opere Dei alio loco scriptum est: *Qui fecisti mundum de via terra informi* (*Sap. xi, 18*). Ille mundus pierumque ei ei terra nomine nuncupatur, sicut jam commemoravimus, quae Scriptura dicit Deum fecisse, cum factus est dies: de quibus verbis iam, quantum visum est, dis, utinam, quemadmodum congrual conditio- ni mundi bojus, et quod sex diebus consummatus est cum omnibus quae in eo sunt, et quod tunc factus, cum factus est dies, ut ei illud congrual quod crevit omnia simul (*Ecclesiastes xviii, 1*).

CAPUT XVIII. — *Creaturae plures nobis ignota. Qua ratione a Deo ei ab Angelis noscuntur. Cognitio matutina et vesperina.*

36. Huius universae Dei creaturae multa non novimus, sive quae in celis sunt altius, quam ut noscere sensus ea possit attingere; sive quae in regionibus terrarum fortassis inhabitabilibus; sive quae deorsum latent, vel in profundo abyssi, vel in occulis sinibus terre. Nec igitur antequam fierent, utique non erant. Quomodo ergo Deo nota erant quae non erant? Et rursus quomodo ea faceret quae sibi nota non erant? Non enim quidquam fecit ignorans. Nota ergo fecit, non facta cognovit. Proutinde, antequam fierent, et erant, et non erant: erant in Dei scientia, non erant in sua natura. Ac per hoc factus est dies illi, cui utroque modo innotescerent, et in Deo et in seipsis: illa velet matutina sive diurna cognitione, hac vero velut vespertina. Ipsi autem Deo non audeo dicere alio modo innotuis-e, cum ea fecisset, quam illo quo ea noverat ut faceret, apud quem nou est commutatio, nec momenti obumbratio (*Jacobi i, 17*).

CAPUT XIX. — *Angeli Dei nuntii mysterium regni calorum noverunt a seculis.*

37. Nos sane propter inferiorum scientiam nuntius indiget, quasi per eos fiat scientior; sed illo simplici ac mirabil modo novit omnia stabiliter atque incommutabiliter. Habet autem nuntius propter nos et propter ipsos; quia illo modo Deo parere et assistere, ut cum de inferioribus consulat, ejusque supernis praecipit et jussis obtemperant, bonum est cis in ordine proprie naturae atque substantiae. Nuntii autem gracie *et ipsi* dicuntur; quo nomine generali universa illa superna civitas nuncupatur, quem primum diem constitutum existimamus.

38. Nam nec illud eos latuit mysterium regni calorum, quod oportuno tempore revelatum est pro salute nostra, quod² ex hac peregrinatione liberati, coram euctui conjungantur. Neque enim hoc ignorarent; quandoquidem ipsum semen, quod opportuno tempore advenit (*a*), per ipsos dispositum est in manu mediatoris (*Galat. iii, 19*), id est in ejus potestate qui Dominus eorum est, et in forma Dei, et in forma servi. Dicit item Apostolus: *Michi minimo omnium sanctorum data est gratia haec, annuntiare in gentibus inestigabilis divinitas Christi, et illuminare quae sit dispensatio sacra-*

² sic MSS. At editi, quo.

(a) II retract. cap. 21 n. 2.

menti quod fuit absconditum a saeculis in Deo, qui universo creavit; ut innotesceret Principibus et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiiformis sapientia Dei, secundum propositum saeculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro (Ephes. iii, 8-11). Sic ergo fuit hoc absconditum a saeculis in Deo, ut tamen innotesceret Principibus et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiiformis sapientia Dei; quia ibi primitus Ecclesia, quo post resurrectionem et ista Ecclesia congreganda est, ut simus aequales Angelis Dei (Math. xxii, 30). Illis ergo a saeculis innotuit; quia omnis creatura non ante saecula, sed a saeculis. Ab ipsa enim exorta sunt saecula, et ipsa a saeculis; quoniam initium ejus initium saeculorum est: Unigenitus autem ante saecula, per quem facta sunt saecula (Hebr. i, 2). Ideoque ex persona Sapientiae, *Ante saecula*, inquit, *fundavit me* (Prov. viii, 23, sec. LXX); ut in ea faceret omnia, cui dictum est, *Omnia in Sapientia fecisti* (Psal. cm, 24).

39. Quod autem non in Deo tantum innotescit Angelis quod absconditum est, verum etiam hic eis apparet, cum efficitur alque propalatur, idem apostolus ita testis est: *Et sine dubio, inquit, magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, praedicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria* (1 Tim. iii, 16). Et, nisi fallor, mirum est si non omnia quae dicitur Deus tanquam ad praesens tempus cognoscere, ideo dicitur, quia cognosci facit, sive ab Angelis, sive ab hominibus. Modus quippe iste locutionis cum per efficientem id quod efficitur significatur, creber est in Scripturis sanctis; maxime cum de Deo aliiquid dicitur, quod ei ad proprietatem locutionis non convenire praevidens mentibus nostris ipsa veritas clamat.

CAPUT XX. — Deum adhuc operari.

40. Jam nunc ergo discernamus opera Dei, quae usque nunc operatur, ab illis operibus a quibus in die septimo requievit. Sunt enim qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum factum a Deo, catena jam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit et jussit; Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos profertur illa sententia Domini: *Pater meus usque nunc operatur*. Et ne quisquam putaret apud se illum aliiquid operari, non in hoc mundo: *Pater in me manens, inquit, facit opera sua; et sicut Pater suscitat mortuos et vivifical, sic et Filius quos vult vivificat* (Joan. v, 17, 20, 21). Deinde, quia non solum magna atque praecipua, verum etiam ista terrena et extrema ipse operatur, ita dicit Apostolus: *Stulte, tu quod seminas non vivifical, nisi moriatur; et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum sere tritici, aut alicuius cæterorum; Deus autem dat illi corpus quomodo voluerit, et unicuique seminum proprium corpus* (1 Cor. xv, 36-38). Sic ergo credamus, vel, si possumus, etiam intelligamus usque nunc operari Deum, ut si conditis ab eo rebus operatio ejus subtrahatur, intercidant.

¹ Er. Lugd. Ven. Lov. habent, *arbitrantur*. M.

41. Sed plane, si aliquam creaturam sic eum nunc instituere putaverimus, ut genus ejus prime illi sue conditioni non inservierit, aperte contradicimus diciensi Scripture, quod consummaverit omnia opera sua in die sexto (Gen. ii, 2). Secundum illa enim genera rerum quae primum condidit, nova eum multa facere, quae tunc non fecit, manifestum est. Novum autem genus instituere credi recte non potest, quoniam tunc omnia consummavit. Movet itaque occulta potentia universam creaturam suam, eoque motu illa versata, dum Angeli jussa perficiunt, dum circumcurrent sidera, dum alternant venti, dum abyssus aquarum lapsibus et diversis etiam per aerem conglobationibus agitatur, dum virtus ¹ pullulant, suaquæ semina evolunt, dum animalia gignuntur, varioque appetitu proprias vitas agunt, dum iniqui justos exercere permittuntur, explicat saecula, quæ illi, cum primum condidit, tanquam plicita ² indiderat: quæ tamen in suo cursus non explicarentur, si ea ille qui condidit, prævio motu administrare cessaret.

CAPUT XXI. — *Omnis gubernari divina providentia.*

42. Admoneri autem nos oportet lis quæ in tempore formantur atque nascentur, quomodo ista considerare debeamus. Non enim frustra de Sapientia scriptum est, quod amatoribus suis ostendit se in nihilariter, et in omni providentia occurrit illis (Sap. v, 17). Nec omnino audiendi sunt qui putaverunt sublimes quidem mundi partes, id est a confinio corpuleitorum aeris hujus et supra, divina providentia gubernari; hanc autem iam partem terrenam et humidanam, aerisque hujus vicinioris qui terrarum et aquarum exhalationibus humescit, in quo venti nubesque consurgunt, casibus potius et fortuitis motibus agitant. Contra hos enim loquitur Psalmus, qui cum explicasset laudem celestium, se etiam ad ista inferiora convertit, dicens: *Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi; ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum ejus* (Psal. cxlviii, 7, 8). Nihil enim tam videtur casibus volvi, quam omnes iste procellose ac turbulentæ qualitates, quibus celo hujus inferioris, quod non immerito etiam terram nomine deputatum est, facies variatur et vertitur. Sed cum addidit, *Quæ faciunt verbum ejus*, satis ostendit carum quoque rerum ordinem divino subditum imperio, latere nos potius, quam universitatis deesse naturæ. Quid autem? ore suo Salvator, cum dicit nos passerem non cadere in terram sine Dei voluntate (Math. x, 29), et quod fenum agri post paululum mittendum in clibanum, ipse tamen vestiat (Id. v, 30); nonne confirmat non solum totam istam mundi partem rebus mortalibus et corruptibilibus deputatum, verum etiam vilissimas ejus abjectissimasque particulas divina providentia regi?

¹ In antiquis codicibus constanter scriptum, *virecia*.

² Editi, *condita sunt tanquam implicata*. At MSS. omnes, *condita est*; scilicet universa creatura. Tum aliqui prosequuntur, *tanquam placita*; sed alii sincerius, *plicita*; et verbo plico.

nunc
us di-
opera
m ge-
multa
ivum
quo-
occulta
tu illa
ment
arum
onilis
u evolu-
u pro-
ermit-
ondia
a suo
pro-

tem-
consi-
a scri-
in nū
p. v.
subli-
pule-
uber-
idan,
arun
esqu
gitati
olicia-
con-
nes d
s tem-
7, 8.
ome
e cal
e no-
Sel
endi
e ne-
nou
ntate
lum
J. v.
enfi
tum,
tice-

CAPUT XXII. — *Argumenta divinae providentiae.*

43. Et certe isti qui hoc negant, nec sanctis eloquii tante auctoritatis acquiescunt, si in hac mundi parte, quam putant fortuitis motibus perturbari, potius quam sapientia divinae summatis regi, et ut hoc quasi probent gemino abutuntur argumento, vel quod supra commemoravi de inconstantia tempestatum, vel de felicitatibus atque infelicitatibus hominum, quod non pro vita meritis accidunt; viderent tantum ordinem, quantus in membris carnis cuiuslibet animalis appareat, non dico medicis, qui haec propter artis sue necessitatem diligenter patefacta et dinumerata rimati sunt, sed cuivis mediocris cordis et considerationis homini; nonne clamarent, ne puncto quidem temporis Deum, a quo est omnis mensurarum modus, omnis paritatis numerorum, omnis ordo ponderum, ab ejus gubernatione cessare? Quid ergo absurdius, quid insulsius sentiri potest, quam eam totam esse vacuam nutu et regime providentiae, cuius extrema et exigua videoes tanta dispositione formari, ut aliquanto attentius cogitata ineffabilem incutiant admirationis horrorem? Et cum anima natura naturae corporis antecellat, quid est dementius quam potare nullum esse divinae providentiae judicium de moribus hominum, cum in eorum carne tanta ejus solertia clareant et demonstrentur indicia? Sed quia haec minima in promptu sunt sensibus nostris, et ea facile investigamus, eluet in eis ordo rerum: at illa quorun ordinem videre non possumus, inordinati arbitrantur qui esse non putant, nisi quod videre possint, aut si putant, tale aliquid putant, quale videre consueverunt.

CAPUT XXIII. — *Quomodo Deus omnia simul creaverit, et nunc usque operetur.*

44. Nos autem, quorum gressus, ne in illam persitatem incidamus, eadem divina providentia per sanctam Scripturam regit, ex ipsis quoque operibus Dei codem adjuvante indagare conemur ubi haec simul creaverit, cum a consumatis suis operibus requievit, quorum species per ordinem temporum usque nunc operatur. Considerenrus ergo cuiuslibet arboris pulchritudinem in robore, ramis, frondibus, pomis: haec species non utique repente tanta ac talis est exorta, sed quo etiam ordine novimus. Surrexit enim a radice, quam terrae primum germen infixit; atque inde omnia illa formata et distincta creverunt. Porro illud germen ex semine: in semine ergo illa omnia fuerunt primitus, non mole corporeae magnitudinis, sed vi potentiaque causalit. Nam illa magnitudo, copia terra humorisque congesta est. Sed illa in exiguo grano mirabilior praestantiorque vis est, qua valuit adjacens humor commixtus terrae tanquam materies verti in ligni illius qualitatem, in rimatorum diffusio- nem, in foliorum viriditatem ac figuram, in fructuum formas et opulentiam, omniumque ordinatissimam

distinctionem. Quid enim ex arbore illa surgit appendet, quod non ex quadam occulto thesauro seminis illius extractum atque depromptum est? At illud semen ex arbore, licet non illa sed altera, atque illa rursus ex altero semine. Aliquando autem et arbor ex arbore, cum surculus demitur atque plantatur. Ergo et semen ex arbore, et arbor ex semine, et arbor ex arbore. Semen autem ex semine nullo modo, nisi arbor interveniat prius. Arbor vero ex arbore, etiam si semen non interveniat. Alternis igitur successionibus alterum ex altero, sed utrumque ex terra, nec ex ipsis terra: prior igitur eorum parens terra. Sic et animalia, potest incertum esse utrum ex ipsis semina, an ipsa ex seminibus: quolibet tamen horum prius, ex terra esse certissimum est.

45. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant omnia simul que per tempora in arborem surgerent; ita ipse mundus cogitandus est, eum Deus simul omnis creavit, habuisse simul omnia que in illo et cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum celum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, que velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adjuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa que aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis jam nota sunt in eis operibus, que Deus usque nunc operatur.

46. Quae cum ita sint, *Hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, fecit Deus celum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne senum agri antequam exortum est: non sic quomodo facit opere quo nunc usque operatur per pluviam et hominum agriculturam; ad hoc enim adjunctum est, Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur terram: sed illo modo quo creavit omnia simul, senarioque dierum numero consummatum, cum diem quem fecit, eis que fecit sexies praesentavit, non alternante spatio temporaliter, sed ordinata cognitione causaliter.* A quibus operibus in die septimo requievit, etiam suam requiem ejusdem diei notitiae gaudioque praebere dignatus: et ideo non cum in quolibet opere suo, sed in sua requie benedixit et sanctificavit. Unde nullam ulterius creaturam instituens, sed ea que omnia simul fecit, administratorio actu gubernans et movens, sine cessatione operatur, simul et requiescens et operans, sicut jam ista tractata sunt. Quorum operum ejus que usque nunc operatur, per volumina temporum explicandorum, velut exordium narrandi sumens, ait Scriptura, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terrae.* De quo fonte quia diximus quod dicendum putavimus, ea que sequuntur ab alio consideremus exordio

LIBER SEXTUS.

In ver. 1 cap. 2 Genesos. *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, etc.*, quomodo sen quando de limo formatus fuit homo inquiritur? tunc dilata tamquam consideratione animae dictum de corpore Adam.

CAPUT PRIMUM. — An istud, Et finxit Deus, etc., de prima hominis formatione facta die sexta, an de altera posterius et per temporis moram facta intelligendum.

1. *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et insuffavit in faciem ejus flatum viat;* et factus est homo in animam virentem. Hic primo videndum est utrum ista recapitulatio sit, ut nunc dicatur quomodo factus sit homo quem sexto illo die factum legimus; an vero tunc quidem cum fecit omnia simul, in his etiam latenter hominem fecit, sicut tenuum terrae antequam esset exortum: ut eo modo ei ipse cum iam esset in secreto quodam naturae aliter factus, sicut illa que simul creavit cum factus est dies, accessu temporis etiam isto modo fieret, quo in hac perspicua formavit gerit, vel male vel bene; sicut tenuum quod factum est antequam exoriretur super terram, accessu tempore ei fontis illius irrigatione exortum est, ut esset super terram.

2. Prius ergo secundum recapitulationem id concurredit accipere. Fortassis quippe ita homo factus sit in die sexto, sicut dies ipse primitus factus est, sicut ornamentum, sicut terra et mare. Neque enim haec dicenda sunt apte in quibusdam primordiis, jam facta latuisse, ac deinde in hanc faciem qua mundus exstructus est, accessu temporis tanquam exorta clariusse; sed ab exordio seculi, cum factus est dies, conditum mundum, in cuius elementis simul sunt conditi, quae post accessu temporis oririuntur, vel fructuaria, vel animalia quaque secundum suum genus. Nam nec ipsa sidera credendum est in elementis mundi primitus facta atque recondita, accessu postea temporis exstitisse, aique in has eniuisse formas quo equitatis fulgent; sed illo senario perfectionis numero erata simul omnia, cum factus est dies. Utrum ergo sic ei homo ista jamspecie qua in sua natura vivit, et agit sive bonum sive malum? an et ipse in occulto sicut tenuum agri antequam exortum est, ut hoc ei prius esset accessu temporis exoriri, quod de pulvere factus est?

CAPUT II. — *Res exploratur ex contextu Scripturae.*

5. Accipiamus ergo cum sexto ipso die in hac apertura visibilique forma de limo factum¹, sed tunc non commemoratum quod nunc recapitulando insinuantur, et videamus utrum nobiscum ipsa Scriptura concordet. Sic certe scriptum est, cum adhuc diei sexti opera narrarentur: *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli, et omnium pecorum, et omnis terrae, et omnium reptilium quae repunt super terram.* *Et fecit Deus hominem, ad imaginem*

Dei fecit eum; masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite et multiplicamini, et implete terram, et dominamini ejus; et habete potestatem piscium maris, et volatilium caeli, et omnium pecorum, et omnis terrae, et omnium reptilium repentium super terram (Gen. 1, 26-28). Jam ergo de limo formatus era, et illi jam soporato mulier ex latere jani facta era, sed hoc tunc commemoratum non era, quod nunc recapitulando commemoratum est. Neque enim sexto die factus est masculus, et accessu temporis postea facta femina; sed fecit eum, inquit; masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos. Quomodo ergo jam homine in paradiiso constituto mulier ei facta est? An et hoc praetermissum Scriptura recoluit? Nam sexto illo die etiam paradiisus plantatus est, et ibi homo collocaitus est, et soporatus est ut Eva formaretur, et ea formata evigilavit, eique nomen imposuit. Sed hae nisi per temporales moras fieri non possent. Non itaque ita facia sunt, sicut erata sunt omnia simul.

CAPUT III. — *Eadem quatio ex aliis locis Scriptura discutitur.*

4. Quantilibet enim homo cogitet facilitatem qua Deus etiam haec simul cum ceteris fecit, verba certe hominis novissimis, nisi per lapponicas morulas emitti voce non posse. Cum ergo verba hominis audimus, vel cum animalibus, vel cum mulieri nomen impo-
suit, vel cum seculis etiam dixit. Propter hoc relinquens homo patrem suum et matrem, et coniungendus uxori sue; et erunt duo in carne una (Gen. 2, 24); quibuslibet syllabis ista sonnerint, nec duo quaecumque in his verbis syllabe simul sonare potuerunt: quanto minus haec omnia cum iis que simul creata sunt, simul fieri? Ac per hoc, aut et illi omnia non simul ab ipso summo exordio seculorum, sed per moras atque intervallo temporum facta sunt, diesque illae non spirituali sed corporali substantia primum conditi, vel circum lucis nescio quomodo, vel coisitione et contracione, mane ac vesperam faciebat; aut si consideratis omnibus quae superioribus sermonibus petractata sunt, probabilis ratio persuasit, illum diem spiritualem sublimiter ac primitus conditum lucem quamcum sapientem vocatum esse diem, cuius praesentia per ordinatam cognitionem conditioni rerum in numero senario probabatur; atque huic sententiæ Scriptura verba congruerunt quod ait postea, *Quia factus est dies, fecit Deus calum et terram, et quae perte agri antequam esset super terram, et omnem tenuum agri antequam exoriretur* (Ibid., 4, 5); attestari etiam quod alibi scriptum est, *Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul* (Ecli. xviii, 1): non est dubium

¹ Br. Lugd. Ven. Lov. hic et passim, *factum.* M.

¹ Ista. prope omnes, et erunt ambo.

hoc quod homo de lino terre factus est, eique formata uxor ex latere, jam non ad conditionem qua simili omnia facta sunt, pertinere, quibus perfectis requievit Deus; sed ad eam operationem, qua sit jam per volumina seculorum, qua usque nunc operatur.

5. Iluc accedit quod ipsa etiam verba quibus narratur quomodo Deus paradisum plantaverit, in coquendo hominem quem fecerat collocari, ad eumque adduxerit animalia, quibus nomina imponeret, in quibus cum adjutorium simile illi non fuisset inventum, tunc ei mulierem costam ejus detracita formaverit, satis nos admonent hæc non ad illam operationem Dei pertinere, unde requievit in die septimo, sed ad istam potius qua per temporum cursus usque nunc operatur. Cum enim paradisum plantaretur, ita narrat: *Et plantavit Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxerat. Et ejecit Deus adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam* (Gen. ii, 8, 9).

CAPUT IV. — *Idem expenditur ad Gen. ii, 8, 9.*

Cum dicit ergo, *Ejecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum*; manifestat utique quod aliter nunc ejecerit de terra lignum, aliter tunc cum tertio die produxit terra herbam pabuli, seminante semina secundum genus suum, et lignum fructuorum secundum suum genus. Hoc est enim, *Ejecit adhuc*, super illud scilicet quod jam ejecerat: tunc utique potentialier et causaliter in opere pertinente ad creandas omnia simul, a quibus consummatis in die septimo requievit; nunc autem visibiliter in opere pertinente ad temporum cursum, sicut usque nunc operatur.

6. Nisi forte quis dicat non omne ligni genus tertio die creatum, sed dilatum aliquod quod sexto crearetur, cum homo factus est atque in paradiso constitutus. Sed que sexto die creatas sunt, apertissime Scriptura declarat; anima viva scilicet secundum unumquodque genus, quadrupedum et repentium et bestiarum, et ipse homo ad imaginem Dei masculus et feminus. Proinde potuit pretermittere quomodo sit homo factus, quem tamen ipso die factum esse narravit, ut recapitulando postea, quemadmodum etiam factus fuerit intimaret, hoc est de terre pulvere, et mulier illi de latere; non tamen aliquod creaturæ genus prætermittit, vel in eo quod dixit Deus, *Fiat, sive, Faciamus*, vel in eo quod dicitur, *Sic est factum, sive, Fecit Deus*. Alioquin frustra per singulos dies tam diligenter distincta sunt omnia, si permixtionis dierum potest ulla suspicio residere, ut cum herba et lignum dici tertio sit attributum, aliqua ligna etiam sexto die creatas esse credamus, quæ ipso sexto die Scriptura tacuerit.

CAPUT V. — *De eadem re.*

7. Postremo quid respondebimus de bestiis agri, et volatilibus cœli, quæ adduxit Deus ad Adam, ut videret quid ea vocaret? Quod ita scriptum est: *Et dixit Dominus Deus; Non est bonum esse hominem solum; faciamus illi adjutorium secundum ipsum. Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli*, et adduxit illa ad Adam, ut videret quid

vocaret illa: et omne quodcumque illud vocavit Adam animam vivam, hoc nomen ei illius. Et vocaret Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus volatilibus cœli, et omnibus bestiis agri. Adat autem non est inventus adjutor similis ipsi. Et injectus Deus mentis alienationem super Adam, et obdormivit, et sumpsit unam de costis ejus, et adimplevit carnem in locum ejus, et adificavit Dominus Deus costam, quam sumpsit de Adam, in mulierem (Cen. ii, 18-22). Si ergo consequenter, cum in pecoribus et bestiis agri et volatilibus cœli non esset inventum adjutorium simile homini, fecit ei Deus adjutorium simile de costa lateris ejus; hoc autem factum est cum easdem bestias agri et volatilia cœli adhuc de terra finxisset, et ad illum adduxisset: quomodo sexto die factum hoc potest intelligi, quandoquidem illo die produxit terra animam vivam secundum verbum Dei; volatilia vero quinto die produixerunt aquæ similiter secundum verbum Dei? Non itaque hic dicereatur, *Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli*, nisi quia jam terra produxerat omnes bestias agri sexto die, et aqua omnia volatilia cœli quinto die. Alter ergo tunc, id est potentialiter alio causaliter, sicut illi operi competebat, quo creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit: aliter autem nunc, sicut ea videmus, quæ per temporalia spatia creat, sicut usque nunc operatur. Ac per hoc jam per istos noissimos lucis corporalis dies, qui circum solis sunt, Eva facta est de latere viri sui. Tunc enim Deus adhuc finxit de terra bestias et volatilia, in quibus cum adjutorium simile ipsi Adam non esset inventum, illa formata est. In talibus ergo diebus etiam ipsum de limo finxit Deus.

8. Neque enim dicendum est, masculum quidem sexto die factum, feminam vero posterioribus diebus; cum ipso sexto die apertissime dictum sit, *Masculum et feminam fecit eos*, et benedixit eos, et cetera, quæ de ambabus et ad ambos dicuntur. Alter ergo tunc ambo, et nunc aliter ambo: tunc scilicet secundum potentiam per verbum Dei tanquam seminaliter mundo inditam, cum creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit, ex quibus omnia suis quæque temporibus jam per seculorum ordinem fierent; nunc autem secundum operationem præbendam temporibus, qua usque nunc operatur, et oportebat jam tempore suo fieri Adam de lino terre, ejusque mulierem ex viri latere.

CAPUT VI. — *Sententiam quam liquidius explicat, non male intelligatur.*

9. In qua distributione operum Dei, partim ad illos dies invisibles perlungentium, quibus creavit omnia simul, partim ad istos appositos, in quibus operatur quotidie quidquid ex illis tanquam involucris primordialibus in tempore evolvitur, si non importune atque absurdæ Scriptura verba secui sumus, quæ nos ad hæc distinguenda duxerunt; cavendum est ne propter ipsarum rerum aliquanto difficultem perceptionem, quam tardioris assequi non sufficiunt, putemur aliquid sentire ac dicere, quod scimus nos nec sentire

nec dicere. Quanquam enim precedentibus sermonibus, quantum potuerim, lectorem praestruxerim; plures tamen arbitrio caligare in his locis, et putare ita fuisse prius hominem in illo Dei opere, quo cuncta simul creata sunt, ut aliquam vitam duceret, ut Dei locutionem ad se directam, cum dixit Deus, *Ecce dedi vobis omne pabulum seminale*, discerneret, crederet, intelligeret. Noverit ergo qui hoc putat, non hoc me sensisse, neque dixisse.

10. Sed rursus, si dixerim non ita fuisse hominem in illa prima rerum conditione, qua creavit Deus omnia simul, sicuti est non tantum perfecte etatis homo, sed ne infans quidem, nec tantum infans, sed ne puerperium quidem in utero matris, nec tantum hoc, sed nec semen quidem visible hominis; putabis omnino non fuisse. Redeat ergo ad Scripturam; inventiet sexto die hominem factum ad imaginem Dei, factos autem masculum et feminam. Item querat quando facta sit femina; inventiet extra illos sex dies: tunc enim facta est, quando Deus de terra finxit adhuc bestias agri et volatilia caeli; non quando volatilia produxerunt aqua, et animam vivam, in qua et bestiae sunt, produxit terra. Tunc autem factus est homo et masculus et femina: ergo et tunc et postea. Neque enim tunc, et non postea; aut vero postea, et non tunc: nec alii postea, sed idem ipsi aliter tunc, aliter postea. Queret ex me quomodo. Respondebo, Postea visibiliter, sicut species humanae constitutionis nota nobis est; non tamen parentibus generantibus, sed ille de limo, illa de costa ejus. Queret tunc quomodo. Respondebo, Invisibiliter, potentialiter, causaliter, quomodo flunt futura non facta.

11. Illic forte non intelliget. Subtrahuntur enim ei cuncta quaesitum, usque ad ipsam seminum corpulentiam. Neque enim vel tale aliquid homo jam erat, cum in prima illa sex dierum conditione factus erat. Datur quidem de seminibus ad hanc rem nonnulla similitudo, propter illa quaesitum in eis futura conserua sunt; verumtamen ante omnia visibilita semina sunt illae causa: sed non intelligit. Quid ergo faciam, nisi, quantum possum, salubriter moneam ut Scripturae Dei credat et tunc factum hominem, quando Deus, cum factus est dies, fecit celum et terram, de quo alibi Scriptura dicit, *Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul* (*Eccl. xviii.*, 1); et tunc quando jam non simul, sed suis queque temporibus creans, finxit eum de limo terra, et ex ejus osse mulicrem? nam nec isto modo eos illo sexto die factos, nec tamen eos illo sexto die non factos intelligere Scriptura permittit.

CAPUT VII. — *Dici non posse animas prius creatas quam corpora.*

12. Forte ergo animas eorum sexto die illo factae erant, ubi et ipsa imago Dei recte intelligitur in spiritu mentis eorum, ut postea corpora formarentur? Sed neque hoc credere eadem Scriptura permittit. Primo propter illam operum consummationem; que non video quomodo possit intelligi, si desuit aliquid tunc non causaliter conditum, quod postea visibiliter conderetur. Deinde quia sexus ipse masculi et feminae

nisi in corporibus esse non potest. Quod si quisquam secundum intellectum et actionem tanquam utrumque sexum in una anima accipendum putaverit; quid faciet de his quaesitum ad escam Deus ipso die dedit de lignorum fructibus, quaesitum homini habenti corpus non utique congrua est? Nam si et hanc escam figurate accipere quisquam voluerit, recederet a proprietate rerum gestarum, qua primitus in hujusmodi narrationibus omni observatione fundanda est.

CAPUT VIII. — *Difficultas de voce Dei ad hominem sexto die directa.*

13. Quomodo ergo loquebatur, inquit, eis qui nondum audiebant, nec intelligebant; quia nec erant qui verba perciperent? Possem respondere sic eos allocutum Deum, quemadmodum Christus nos nondum natos, etiam longe post futuros, nec tantum nos, sed etiam eos omnes qui futuri sunt post nos. Omnibus enim dicebat, quos suos futuros videbat, *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem saeculi* (*Matth. xxviii.*, 20): sicut Deo notus erat propheta cui dixit, *Priusquam te formarem in utero, novi te* (*Jerem. 1.*, 5); sicut decimatus est Levi cum esset in lumbis Abraham (*Hebr. vii.*, 9, 10). Cur enim non ita et ipse Abraham in Adam, et ipse Adam in primis operibus mundi, quaesitum Deus creavit omnia simul? Sed verba Domini per os carnis ejus, et verba Dei per ora Prophetarum temporali corporis voce proferuntur, et omnibus syllabis suis congruas temporum moras sumunt, atque consumunt: cum vero Deus dicebat, *Faci omnes hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli, et omnium pecorum, et omnis terrae, et omnium reptilium quae repunt super terram*; et, *Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus; et habeat potestatem piscium maris, et volatilium caeli, et omnium pecorum, et omnis terrae, et omnium serpentium quae repunt super terram*; et, *Ecce dedi vobis omne pabulum seminale, seminans semen quod est super omnem terram, et omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit vobis ad escam* (*Gen. 1.*, 26–29); ipse sermo ejus ante omnem aeris sonum, ante omnem carnis et nubis vocem, in illa summa ejus Sapientia, per quam facta sunt omnia, non quasi-humanis auribus instrepebat, sed rebus factis rerum faciendarum causas inscrebat, et omnipotenti potentia futura faciebat, hominemque suo tempore formandum, in temporum tanquam semine vel tanquam radice condebat, quando condebat unde inciperent saecula, ab illo condita qui est ante saecula. Creaturae quippe aliæ creature alias, quedam tempore, quedam causis præcedunt: ille autem omnia quae feci, non solum excellitia, qua etiam causarum effector est, verum etiam aeternitate præceddit. Sed de hoc opportunitioribus deinde Scripturarum locis fortassis plenius disserendum est.

CAPUT IX. — *Jeremias quomodo Deo notus antequam formatus. Merita nondum natorum.*

14. Nunc de homine quod ceptum est terminetur, ea moderatione servata, ut in profundo Scriptura

sensu magis prestemus diligentiam requirendi, quam affirmandi temeritatem. Quia enim neverat Jeremiam Deus priusquam eum formaret in utero, dubitare fas non est : apertissime quippe dicit, *Priusquam te formarem in utero, novi te.* Ubi autem illum nosset antequam ita formasset, et si nostra infirmitati assequi vel difficile vel impossibile est ; utrum in aliquibus propinquioribus causis, sicut Levi in lumbis Abraham decimatus est ; an in ipso Adam, in quo genus humana tanquam radicaliter institutum est ; et in eo ipso utrum jam cum de limo formatum esset, an cum causaliter in his operibus factus quae creavit omnia simul ; an vero ante omnem potius creaturam, sicut elegit et praedestinavit sanctos suos ante mundi constitutionem (*Ephes. 1, 4*) ; an potius in omnibus precedentibus causis, sive quas commemoravi, sive quas non commemoravi ; priusquam in utero formaretur ; non arbitror scrupulosius queri oportere, dummodo Jeremiam constet, ex quo est in hac loco a parentibus editus, ex illo egisse vitam propriam, qua grandescens aetatis accessu, posset vivere sive male sive beve ; antea vero nullo modo, non solum priusquam in utero formaretur, sed nec jam ibi formatus, antequam natus. Neque enim habet ullam cunctationem apostolica illa sententia de geminis in Rebeccae utero nondum agentibus aliquid boni aut mali (*Rom. ix, 11*).

15. Nec tamen frustra scriptum est, nec infans mundum esse a peccato, cuius est unius diei vita super terram (*Job. xiv, 4, sec. LXX*) ; et illud in Psalmo, *Ego in iniurias conceperit sum, et in peccatis mater mea* (*Psal. 1, 7*) *me in utero aluit* ; et quod in Adam omnes moriuntur, in quo omnes peccaverunt (*Rom. v, 12*). Nunc autem liquido teneamus, qualibet parentum merita trajicantur in prolem, quecumque gratia Dei, antequam nascatur, quemque sanctificet, nec iniuriam esse apud Deum, nec boni malive agere quemquam quod ad propriam personam pertineat, antequam natus est : illamque sententiam qua non nulli putant alibi peccasse magis minusque animas, et pro diversorum meritis peccatorum in diversa corpora esse destrusa, apostolicae non convenire sententiae ; cum apertissime dictum sit, nihil egisse nondum natos seu boni seu mali.

16. Ac per hoc aliqua questio est suo loco retrahenda, quid de peccato primorum parentum, qui duo soli fuerunt, generis humani contraxerit universa conspersio¹ : nihil tamen talium meritorum habere potuisse hominem antequam de terra pulvere fluctus esset, antequam suo tempore viveret, nulla questio est. Sicut enim Esau et Jacob, quos nondum natos dixit Apostolus nihil egisse boni aut mali (*Id. ix, 41*), non possemus dicere traxisse aliquid meriti de parentibus, si nec ipsi parentes egissent aliquid boni aut mali ; nec genus humanum peccasse in Adam, si ipse non peccasset Adam ; non autem peccasset Adam, nisi jam suo tempore viveret, quo posset vivere sive bene sive male : ita frustra peccatum ejus, seu recie factum requiritur, cum adhuc in rebus simul creatis

causaliter conditus, nec vita propria jam vivebat, nec in parentibus sic viventibus erat. In illa enim prima conditione mundi, cum Deus omnia simul creavit, homo factus est qui esset futurus, ratio creandi hominis, non actio creati.

CAPUT X. — *Res variis modis existentes.*

17. Sed hæc aliter in Verbo Dei, ubi ista non facta, sed æterna sunt ; aliter in elementis mundi, ubi omnia simul facta futura sunt ; aliter in rebus quæ secundum causas simul creatas, non jam simul sed suo quæque tempore creaturæ, in quibus Adam jam formatus ex limo, et Dei fiat animatus, sicut fenum exortum ; aliter in seminibus, in quibus rursus quasi primordiales cause repetuntur, de rebus doctæ quæ secundum causas, quas primum condidit, exstiterunt, velut herba ex terra, semen ex herba. In quibus omnibus ea jam facta modos et actus sui temporis accepterunt, quæ ex occultis atque invisibilibus rationibus, quæ in creatura causaliter latent, in manifestas formas naturasque prodierunt : sicut herba exorta super terram, et homo factus in animam vivam, et extera hujusmodi, sive fructueta sive animalia, ad illam operationem Dei pertinentia, quæ usque nunc operatur. Sed etiam ista secum gerunt tanquam iterum seipsa invisibiliter in occulta quadam vi generandi, quam extraxerunt de illis primordiis causarum suarum, in quibus creato mundo cum factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis exorirentur, inseria sunt.

CAPUT XI. — *Opera creationis die sexto quomodo et jam consummata, et adhuc inchoata.*

18. Si enim prima illa opera Dei, cum simul omnia creavit, in suo modo perfecta non essent, et procul dubio post adderentur quæ illis perficiendis defuisserent ; ut quedam universitatis perfectio ex utrisque constaret singulis quasi semis, velut aliquius totius partes essent, quarum conjunctione ipsum totum eujus partes fuerant, completeretur. Rursus, si ita essent illa perfecta, sicut perficiuntur, cum suis quæque temporibus in manifestas formas acutusque procreantur ; profecto aut nihil ex eis postea per tempora fieret, aut hoc fieret, quod ex istis quæ suo quæque jam tempore oriuntur, Deus non cessat operari. Nunc autem quia jam et consummata quodammodo, et quodammodo inchoata sunt ea ipsa quæ consequentibus evolvenda temporibus primilus Deus omnia simul creavit, cum faceret mundum : consummata quidem quia nihil habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit ; inchoata vero, quoniam quædam erant quasi semina futurorum, per seculi tractum ex occulto in manifestum locis congruis exserenda : ipsius etiam Scriptura verba salis ad hoc admonendum insigniter videntur, si quis in eis evigile. Nam et consummata ea dicit et inchoata : nisi enim consummata essent, non scriptum esset, *Et consummata sunt caelum et terra, et omnis compositio illorum : et consummatum Deus in die sexto opera sua, quæ fecit : et requieuit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit : et*

¹ Er. Lingd. Ven. et Lov. legunt, *conspersio.* M.

benedixit Deus diem septimum, et sanctificari eum;
tunquaque nisi inchoata essent, non ita sequeretur,
quia illa die regnabat ab omnibus operibus suis quae
inchoavit Deus facere.

19. Illic igitur si quis inquirat quomodo consummavit et quomodo inchoavit: neque enim alia consummavit, alia inchoavit, sed eadem ipsa unice a quibus in die septimo requievit, ex iis que supra diximus clarum est. Consummasset quippe ista intelligimus Deum, cum creavit omnia simul ita perfecte, ut nihil ei adhuc in ordine temporum creandum esset, quod non hic ab eo iam in ordine causarum creatum esset: inchoasse autem, ut quod hic prefigerat causis, post impleret effectus. Proinde formavit Deus hominem pulvrem terra, vel limum terre, hoc est de pulvere vel limo terra; et inspiravit sive insufflavit in eius faciem spiritum vivum, et factus est homo in animam vivam. Non tunc praedestinatus; hoc enim ante seculum in praescientia Creatoris: neque tunc causaliter vel consummate inchoatus, vel inchoato consummatus; hoc enim a seculo in rationibus primordialis, cum simul omnia crearentur: sed creatus in tempore suo, visibiliter in corpore, invisibiliter in anima, constans ex anima et corpore.

CAPUT XII. — *Corpus hominis an singulari modo a Deo formatum.*

20. Jam ergo videamus quomodo eum fecerit Deus, primum de terra corpus ejus; post etiam de anima videbimus, si quid valebimus. Quod enim manibus corporalibus Deus de limo fixerit hominem, nimirum puerilis cogitatio est, ita ut si hoc Scriptura dixisset, magis cum qui scripsit translato verbo usum credere deberemus, quam Deum talibus membrorum linearimentis determinatum qualia videmus in corporibus nostris. Dicatum est enim, *Mannus tua gentes disperdidit* (Psal. xliii, 5); et, *Eduxit te populum tuum in manus fortis et brachio excelso* (Psal. cxxxv, 11, 12); sed pro potestate et virtute Dei positum hujus membris non men quis usque adeo desipit, ut non intelligat?

21. Nec illud audiendum est, quod nulli putant, ideo praecepit Dei opus esse hominem, quia exteris dicit, et facta sunt; hunc autem ipse fecit: sed ideo potius, quia hunc ad imaginem suam fecit. Nam illa que dixit et facta sunt, ideo sic scriptum est (Psal. xliii, 5), quia per Verbum ejus facta sunt, sicut per hominem hominibus dici potuit verbis, que temporaliter cogitantur, et voce proferuntur. Non sic autem loquitur Deus, nisi cum per corporalem creaturam loquitur, sicut Abraham, sicut Moysi, sicut per nubem de Filio suo. Ante vero omnem creaturam, ut esset ipsa creatura, ex Verbo dictum est, quod in principio erat Deus apud Deum: et quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Ioh. 1, 3, 5), utique et homo per ipsum factus est. Certe enim eodem verbo fecit, quia dixit et factum est: scriptum est lampen. Et opera manus tuarum sunt soli (Psal. cxi, 26). Et de hoc imo quasi fundo mundi scriptum est: *Quoniam ipiens est mare, et ipse fecit illud, et gridans manus eius fingerunt* (Psal. xciv, 5).

Non igitur hoc in honorem hominis depositatur, velut extera Deus dixerit, et facta sint, hunc autem ipso fecerit; aut verbo extera, hunc autem manibus fecerit. Sed hoc excellit in homine, quia Deus ad imaginem suam hominem fecit, propter hoc quod ei debet mentem intellectualem, qua praestat pecoribus; unde jam superiore loco disserimus. In quo honor positus, si non intellexerit, ut bene agat, eisdem ipsis pecoribus quibus prælatus est comparabitur. Sic enim scriptum est: *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus est eis* (Psal. xlviii, 13). Nam et pecora Dei fecit, sed non ad imaginem suam,

22. Nec dicendum est, Hominem ipse fecit, pecora vero jussit, et facta sunt: et hunc enim et illa per Verbum suum fecit, per quod facta sunt omnia (Ioh. 1, 3). Sed quia idem Verbum et Sapientia et Virtus ejus est; dicitur et manus ejus, non visibile membrum, sed efficiendi potentia. Nam haec eadem Scriptura quae dicit quod Deus hominem de limo terra fixerit, dicit etiam quod bestias agri de terra fixerit, quando eas cum volatilibus coeli ad Adam adduxit, ut videoret quid ea vocaret. Sic enim scriptum est: *Et fixxit Deus adhuc de terra omnes bestias* (Gen. 1, 25). Si ergo et hominem de terra et bestias de terra ipse formavit, quid habet homo excellentius in hac re, nisi quod ipse ad imaginem Dei creatus est? Nec tamen hoc secundum corpus, sed secundum intellectum mentis, de quo post loquemur. Quanquam et in ipso corpore habeat quamdam proprietatem quae hoc indicit, quod erecta statuta factus est, ut hoc ipso admoneretur non sibi terrena esse seculanda, velut pecora, quorum voluptas omnis ex terra est, unde in alium eunca prona atque prostrata sunt. Congruit ergo et corpus ejus animae rationali, non secundum linea menta figuratasque membrorum, sed potius secundum id quod in celum erectum est, ad intuenda quae in corpore ipsius mundi superna sunt: sicut anima rationalis in ea debet erigi, quae in spiritualibus natura maxime excellunt, ut quae sursum sunt sapiat, non quae super terram (Colos. iii, 2).

CAPUT XIII. — *Qua aetate aut statura conditus fuerit Adam.*

23. Sed quomodo fecit eum Deus de limo terra; utrum repente in etate perfecta, hoc est virili atque juvenili, an sicut nunc usque format in uteris matrum? Neque enim alias haec facit, quam ille qui dixit, *Prinquam te formarem in utero, novi te* (Jerem. 1, 5): ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod potius ex parentibus natus est, sed factus ex terra; eo tamen modo ut in hoc perficiendo, et per aetas augendo in temporum numeri completerentur, quos naturae humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat. Ita enim certas temporum leges generalibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis attribuit, ut ejus voluntas sit super omnia.

Potentia quippe sua numeros creatura dedit, non ipsam potentiam eisdem numeris alligavit. Nam Spiritus ejus ita faciendo mundo superferebatur (*Gen. i. 2*), ut et facto superferatur, non corporalibus locis, sed excellenti potestatis.

24. Quis enim nescit aquam concretam terre, cum ad radices vitis venerit, duci in saginam ligni illius, atque in eo summa qualitatem, qua in uam procedat paulatim erumpentem; atque in ea grandescente vi-num fiat, maturinge dulcescat, quod adhuc servescat expressum, et quadam vetustate firmatum ad usum bibendi utilius jucundiusque perveniat? Nun ideo Dominus lignum quiescit aut terram, aut has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod ebrios etiam conviva laudarei (*Joan. n. 9, 10*)? Numquid adjutorio temporis eguit conditor temporis? Nonne certis dierum numeris suo cuique generi accommodatis, omnis natura serpentium coalescit, formatur, nascitur, robatur? Num exspectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteretur de manu Moysi et Aaron (*Exod. vii. 10*)? Nec ista cum sunt, contra naturam sunt, nisi nobis quibus alter naturae cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

CAPUT XIV. — *Rationes causales mundo primum inditae, cujus generis fuerint.*

25. Quereri autem merito potest, causales ille rationes, quas mundo indidit, cum primum simul omnia creavit, quomodo sint institute: utrum ut, quemadmodum videmus cuncta nascentia vel fraticum vel animalium in suis conformatiobibus atque incrementis, sua pro diversitate generum diversa spatio peragenter temporum? an ut, quemadmodum creditur factus Adam sine ullo progressu incrementorum virili astate, continuo conformarentur? Sed cur non utrumque illas credimus habuisse, ut hoc ex eis futurum esset, quod factori placuisse? Si enim illo modo dixerimus, incipiet contra ipsas factum videri, non solum etiam illud de aqua viuam, sed et omnia miracula que contra naturam usitatum cursum sunt: si autem isto modo, multo erit absurdius ipsas istas quotidianas naturae formas et species contra illas primarias omnium nascentium causales rationes suorum temporum peragere spatio. Restat ergo ut ad utrumque modum habiles create sint; sive ad istum quo usitati, sive temporalia transcurrunt, sive ad illum quo rara et mirabilia sunt, sicut Deo facere placuerit quod tempori congruat.

CAPUT XV. — *Principis homo non aliter quam primordiales causae haberent, formatus fuit.*

26. Verumtamen sic factus est homo, quemadmodum ille princeps cause habebant ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli precesserant, sed de limo formari oportebat, secundum causalem rationem, in qua primitus factus erat. Nam si aliter factus est, non cum Deus in illorum sex die-rum operibus fecerat: in quibus cum dicitur factus, ipsam causam ulla fecerat Deus, qua erat suo tempore homo futurus, et secundum quam fuerat ab illo

faciens, qui simul et consummarerat iachosta proper perfectionem causalium rationum, et iachosserat consummunda proper ordinem temporum. Si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo primus Creator inseruit, non tantum posset quod de limo formaturus erat hominem, sed etiam quemadmodum formaturus, utrum sicut in matris utero, an in forma juvenili; procul dubio sic fecit, ut illic praefixa esset: neque etiam contra dispositionem suam fecerat: si autem vim tantum ibi posset possibilis, ut homo fieret quoquo modo fieret, ut et sic et sic posset, id est ut id quo me ibi esset¹; quia et sic et sic posset; unum autem ipsum modum quo erat factus in sua voluntate servavit, non mundi constitutionem contexit: manifestum est etiam sic non factum esse hominem contra quam erat in illa prima conditione coagulatum; quia ibi erat etiam sic fieri posse, quamvis non ibi erat ita fieri necesse esse: hoc enim non erat in conditione creature, sed in placito Creatoris, cuius voluntas rerum necessarias est.

CAPUT XVI. — *In rei natura est, ut quid esse posse sit; ut futurum sit, non nisi in Dei voluntate.*

27. Nam et nos pro captu infirmitatis humanae jam in ipsis rebus tempore exortis possumus nosse quid in eiusque natura sit, quod experimento perceperimus; sed utrum etiam futurum sit ignoramus. Est quippe in natura hujus, verbi gratia, juvenis ut senescal; sed utrum hoc etiam sit in Dei voluntate, ne cimus. Sed nec in natura esset, nisi in Dei voluntate prius suisset, qui condidit omnia. Et utique occulta ratio est semper in corpore juvenili, vel juvenilis in corpore puerili: neque enim oculis cornulur, sicut ipsa in pueri pueritia, sicut juvenus in juventute; sed alia quamdam notitia colligitur inesse in natura quiddam latens, quo educantur in prompta manu occulti, vel juvenilis a pueritia, vel senectutis a juventute. Occulta est ergo ista ratio, qua sit ut hoc esse possit, sed oculis: menti autem non est occulta; utrum autem hoc etiam necesse sit, omnino nescimus. Et illam quidem qua sit ut esse possit, esse in natura ipsius corporis novimus: illam vero qua sit ut necesse sit, manifestum est illuc non esse.

CAPUT XVII. — *Ex futuris quenam vere futura.*

28. Sed fortassis in mundo est, ut necesse sit istum hominem secessere. Si autem nec in mundo est, in Deo est. Hoc enim necessario futurum est quod ille vult, et ea vere futura sunt que ille prescivit. Nam multa secundum inferiores causas futura sunt; sed si ita sunt et in prescientia Dei, vere futura sunt: si autem ibi aliter sunt, ita postea futura sunt, sicut ibi sunt, ubi qui presciunt², falli non potest. Nam futura

¹ Sic in omnibus MSS. Ali in excusis, cum insigni glossatore habeatur: *Qui simul et consummarerat, has perspicuas species producens, iachosserat proper perfectionem causalium rationum; et iachosserat, rationes causales tandem mundi mundi imprimens, consummunda proper ordinem temporum.*

² Illi: *Tu homo fieret quoquomodo, ut et sic posset, id est ut ideo quoque ibi esset: pauloque posse, in sua voluntate servari, cum mundi constitutionem contexit. Quos locos ad MSS. redactegramus.*

³ Loy., quae prae*s*. Melius editiones AM. Ex. El MSS., quae prae*s*.

dicitur senectus in juvēne, sed tamen futura non est, si ante moritūrus est: hoc autem ita erit, sicut se habent aliae cause, sive mundo contextae, sive in Dei præscientia reservatae. Nam secundum quasdam futurorum causas moritūrus erat Ezechias, cui Deus addidit quindecim annos ad vitam (*Isai. xxxiii, 5*); id utique faciens quod ante constitutionem mundi se facturum esse præsciebat, et in sua voluntate servabat. Non ergo id fecit quod futurum non erat: hoc enim magis erat futurum, quod se facturum esse præsciebat. Nec tamen illi anni additi recte dicrentur, nisi aliquid adderetur¹, quod se aliter in aliis causis habuerat. Secundum alias igitur causas inferiores jam vitam finierat: secundum illas autem quae sunt in voluntate et præscientia Dei, qui ex æternitate noverat quid illo tempore facturus erat (et hoc vere futurum erat), tunc qrat finiturus vitam quando finivit vitam. Quia etsi oranti concessum est, etiam sic eum oraturum ut tali orationi concedi oportet ille utique præsciebat, cuius præscientia falli non poterat: et ideo quod præsciebat, necessario futurum erat.

CAPUT XVIII. — *Colligitur Adamum non formatum fuisse contra quam erat in primordialibus causis instantium.*

29. Quapropter, si omnium futurorum causæ mundo sunt insitæ, cum ille factus est dies, quando Deus creavit omnia simul; non aliter Adam factus est, cum de limo formatus est, sicut est credibilis jam perfectæ virilitatis, quam erat in illis causis, ubi Deus hominem in sex dierum operibus fecit. Ibi enim erat non solum ut ita fieri posset, verum etiam ut ita cum fieri necesse esset. Tam enim non fecit Deus contra causam, quam sine dubio volens præstipuit, quam contra voluntatem suam non facit. Si autem non omnes causas in creatura primitus condita præfixit, sed aliquas in sua voluntate servavit; non sunt quidem illæ quas in sua voluntate servavit, ex istarum quas creavit necessitate pendentes: non tamen possunt esse contrariae quas in sua voluntate servavit, illis quas sua voluntate instituit; quia Dei voluntas non potest sibi esse contraria. Itas ergo sic condidit, ut ex illis esse illud, cuius cause sunt, possit; sed non necesse sit: illas autem sic abscondit, ut ex eis esse necesse sit hoc, quod ex istis fecit ut esse possit.

CAPUT XIX. — *Adamo non spirituale sed animale corpus a Deo formatum esse.*

30. Solet item queri, utrum animale corpus prius homini formatum sit et limo, quale nunc habemus, an spirituale, quale resurgentे habebimus. Quanquam enim hoc in illud mutabitur; seminatur enim corpus animale, surget corpus spirituale: tamen quid prius homini factum sit, ideo disceptatur, quia si animale factum est, non hoc recipiemus, quod in illo perdidimus, sed tanto melius quanto spirituale animali præponendum est, quando erimus aequalis Angelis Dei (*Math. xxii, 30*). Sed Angeli possunt alii et iustitia præponi; numquid et Domino? De quo tamen dictum est: *Minorasti eum paulo minus ab Angelis* (*Psalm. 8, 5*).

¹ MSS. plures probœ note, nisi ad aliquid adderentur.

viii, 6). Unde, nisi propter carnis infirmitatem quam sumpsit ex Virgine, formam servi accipiens (*Philipp. ii, 7*), in qua noxios nos a servitate redimeret? Sed quid hinc diuilius disseramus? Non enim obscura est Apostoli sententia de hac re; qui cum voluisset adhibere testimonium, quo probaret esse corpus animale, non tam de suo vel de cuiusquam hominis corpore, quod in præsenti videbatur, quam de hoc ipso Scripturae hujus loco recoluit et adhibuit, dicens: *Si ergo corpus animale, est et spirituale; sic etenim scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viventem; novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primum quod spirituale est, sed quod animale; postea, spirituale. Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de celo, caelestis. Qualis terrenus, tales et terreni; et qualis caelestis, tales et caelestes.* Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus et imaginem ejus quia de celo est (*I Cor. xv, 44-49*). Quid ad hoc dici potest? Imaginem ergo caelestis hominis nunc ex fide portamus, habituri in resurrectione quod credimus: imaginem autem terreni hominis ab ideo exordio humanæ generationis induimus.

CAPUT XX. — *Difficultas contra superiorem sententiam. Opinio corpus Adami prius animale, postea spirituale factum fuisse in paradiso.*

31. Hic occurrit alia quæstio, quomodo renoveremur si non ad hoc per Christum revocamur, quod in Adam prius eramus. Quanquam enim multa non in pristinum, sed in melius renoverunt, ab inferiore tameris statu, quam quo erant antea, renovantur. Unde ergo ille filius mortuus erat, et revixit; perierat, et inventus est (*Luc. xv, 32*): unde illi profertur stola prima, si non immortalitatem recipit, quam perdidit Adam! Quomodo autem perdidit immortalitatem, si corpus habuit animale? Negre enim animale corpus, sed spirituale erit, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem (*I Cor. xv, 53*). Nonnulli his angustiis coactati, ut ei illa constet sententia qua exemplum de animali corpore hinc datum est, ut diceretur, *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem*; et ista renovatio receptioque immortalitatis, non absurdè dicatur in pristinum futura, in illud scilicet quod Adam perdidit: potaverunt prius quidem hominem fuisse corporis animalis; sed dum in paradiſo constitutus est, eum fuisse mutatum, sicut nos quoque resurrectione mutabimur. Hoc quidem liber Geneseos non commemorat; sed ut possint ultraque testimoniorum Scripturarum inter se consentire, sive illud quod de animali corpore dictum est, sive illa quæ de renovatione nostra plurima in sanctis Litteris reportantur, hoc tanquam necessario consequi crediderunt.

CAPUT XXI. — *Exploditur illa opinio.*

32. Sed si ita est, frustra conanmur paradiſum et illas arbores earumque fructus, præter figuratam significationem, prius accipere ad rerum gestarum proprietatem. Quis enim credit jam illius modi cibos ex arborum pomis immortalibus et spiritualibus corporibus necessarios esse potuisse? Verumtamen si aliud non potest

inveniri, melius eligimus paradisum spiritualiter intelligere, quam vel putare non renovari hominem, cum toties hoc Scriptura commemoret; vel eum existimare recipere quod non ostenditur amisisse. Iluc accedit quod et ipsa mors hominis, quam eum peccato commeruisse, multa divina testimonia colloquuntur, indicat eum sine morte futurum fuisse, nisi peccasset. Quomodo ergo sine morte mortalitas? aut quomodo non mortalitas, si corpus animale?

CAPUT XXII. — *Adamum peccato mortem animæ, non corporis meruisse, quidam non recte arbitrantur.*

33. Unde quidam non eum mortem corporis peccato meruisse arbitrantur, sed in mortem animæ, quam fecit iniquitas. Nam credunt eum, propter corpus animale, exiturum fuisse de hoc corpore, ad requiem scilicet quam nunc habent sancti qui jam dormierunt, et in fine saeculi eadem membra immortaliter recepturum¹; ut videlicet mors corporis non de peccato accidisse videatur, sed naturaliter, ut animalium cæterorum. Verum his rursus Apostolus occurrit et dicit: *Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis* (Rom. VIII, 10, 11). Ac per hoc mors etiam corporis de peccato est. Si ergo non peccasset Adam, nec corpore moretur; ideoque immortale haberet et corpus. Quomodo ergo immortale, si animale?

CAPUT XXIII. — *In eos qui dicunt Adæ corpus ex animali spirituale factum in paradiſo.*

34. Sed rursus non vident, qui ejus corpus in paradiſo mutatum putant, ut ex animali feret spirituale, nihil impediſe, si non peccasset, ut post paradisi vitam, quam juste obediens terque vixisset, acciperet eamdem corporis mutationem in vita æterna, ubi jam cibis corporalibus non egeret. Quid ergo necesse est propter hoc jam cogi figurate, non proprie paradiſum intelligere, qui non posset mori corpus nisi peccato? Verum est quidem quod non moretur etiam corpore, nisi peccasset; aperte quippe dicit Apostolus, *Corpus mortuum propter peccatum: animale tamen posset esse ante peccatum, et post vitam justitiae, cum Deus vellet, fieri spirituale.*

CAPUT XXIV. — *In renovatione quomodo id recipimus, quod Adam perdidit.*

35. Quomodo ergo, inquit, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in mellus, id est in corpus spirituale, cum efficiemur æquales Angelis Dei (Matth. xxii, 30), apti cœlesti habitationi, ubi esca quæ corruptio non egebit. Renovamur ergo spiritu-

mentis nostræ (*Ephes. iv, 23*) secundum imaginem ejus qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit. Renovabimur autem etiam carne, cum hoc corruptibile induetur incorruptione, ut sit spirituale corpus; in quod nondum mutatus, sed mutandus erat Adam, nisi mortem etiam corporis animalis peccando meruisset.

36. Denique non ait Apostolus, *Corpus quidem mortale propter peccatum; sed, Corpus mortuum propter peccatum.*

CAPUT XXV. — *Adæ corpus mortale simul et immortale.*

Illiud quippe ante peccatum, et mortale secundum aliam, et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales crevit Deus: aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus creatus est homo immortalis; quod ei præstabatur de ligno vite, non de constitutione naturæ: a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui nisi peccasset posset non mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio Conditoris. Si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat; quamvis et immortale, ideo quia et non mori poterat. Neque enim immortale quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur. Ac per hoc illud animale et ob hoc mortale, quod propter justitiam spirituale fieret et ob hoc omni modo immortale¹, factum est propter peccatum non mortale, quod et antea erat, sed mortuum, quod posset non fieri, si homo non peccasset.

CAPUT XXVI. — *Corpus Adæ et nostrum diversa.*

37. Quomodo ergo corpus nostrum dicit Apostolus, cum adhuc de viventibus loqueretur, nisi quia jam ipsa conditio moriendi ex peccato parentum habet in prole? Animale est enim et hoc corpus, sicut et primi hominis fuit; sed hoc jam in ipso animalis genere multo est deterius: habet enim necessitatem moriendi, quod illud non habuit. Quamvis enim restabat adhuc ut immutaretur, et spirituale factum plenam immortalitatem perciperet, ubi cibo corruptibili non egeret; tamen si juste viveret homo, et in spirituale habitudinem corpus ejus mutaretur, non iret in mortem. In nobis autem etiam juste viventibus, corpus moriturum est; propter quam necessitatem, ex illius primi hominis peccato venientem, non mortale, sed mortuum corpus nostrum dixit Apostolus, quia omnes in Adam morimur (Rom. v, 12; et I Cor. xv, 22). Item dicit: *Sicut est veritas in Jesu, deponere vos secundum priorem conversationem hominem veterem; cum qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis; hoc est, factus Adam per peccatum.* Vide ergo quid sequatur: *Renovamini autem spiritu mentis vestre, et induite novum hominem; cum qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis* (*Ephes. iv, 21-24*): ecce quod perdidit Adam per peccatum.

¹ Editi habuerunt hic, *mortale*, cum hacce interpunctione vocum: *spirituale fieret: et ob hoc mortale omnino factum est propter peccatum.* Emendavimus ad MSS. Idem.

¹ In editis, *recepturi*. neponimus ex MSS., *recepturum.*

CAPUT XXVII. — *Quomodo mente et corpore ad id renovamur, quod Adam perdidit.*

In hoc ergo renovamur, secundum id quod amisit Adam, id est secundum spiritum mentis nostrae: secundum autem corpus quod seminatur animale, et resurgent spirituale, in melius renovabimur, quod bonum fuit Adam.

58. Dicit item Apostolus: *Exponentes nos veterem hominem cum actibus ejus, induite novum qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eam* (Coloss. iii, 9, 10). Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum (*a*); quam rec pimus per gratiam justitiae; non spirituale sicut immortale corpus, in quo ille nondum fuit, et in quo erunt omnes sancti resurgentia mortuis: *hoc enim primum est illius meritum, quod amisit.* Primo illa siola prima (Luc. xv, 22), aut ipsa justitia est unde lapsus est; aut, si indumentum corporalis immortalitatis significat; etiam hanc ille sic amisit, cum propter peccatum ad eam pervenire non posuit. Dicitur enim ei amississe uxori, et amississe honorem, qui speratum non accepit, illo a quo sperabat offeso.

CAPUT XXVIII. — *Adam licet spiritualis mente, corpore fuit animalis etiam in paradyso.*

59. Secundum hanc ergo sententiam corpus animale habuit Adam, non tantum ante paradiuum, sed etiam in paradyso constitutus: quamvis in interiore homine fuerit spiritualis, secundum imaginem ejus qui creavit eum; quod amisit peccando, meruitque etiam corporis mortali, qui non peccando meretur et in corpus spirituale commutationem. Nam si et interior animaliter vixit, non possumus dici ad hoc ipsius renovari. Quibus enim

(*a*) II retract. cap. 21, n. 2.

dicitur, *Renovamini spiritu mentis vestre, hoc est dicitur, ut spirituales sint: quod si ille nec in ipsa mente fuit, quomodo nos renovamur ad id quod homo nunquam fuit?* Apostoli autem et omnes fosi animalia tunc corpus adhuc habebant, sed tamen spiritualliter interius vivebant; renovati scilicet in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eos: non ideo tamen jam peccare non poterant, si consentient iniquitati. Nam et spirituales posse cadere in tentatione peccati, ostendit Apostolus, ubi ait, *Fratres, si preoccupatis fuerit homo in aliquo delicto, eos qui spirituales esitis, instruite hiustodi in spiritu lenitatis, intendens hunc ipsum, ne et in lenteris* (Galat. vi, 1). Itoc dixi, ne cuiquam impossibile videatur quod peccavit Adam, si spiritualis erat mente, quamvis animalis esset corpore. Quiccumq[ue] ita sint, nihil tamen adhuc pr. propere confirmamus, sed expectamus potius utrum etiam cetera Scriptura hunc intellectum non impedit.

CAPUT XXIX. — *De anima tractandum in sequenti libro.*

40. Sequitur enim quæstio de anima valde difficultis, in qua multi laboraverunt, nobisque ubi laboremus reliquerunt. Sive enim quia non omnium omnia legere possum, qui de hac re secundum Scripturarum nostrarum veritatem ad aliquid liquidum minimeque dubium pervenire potuerunt; sive quia tanta quæstio est, ut etiam qui eam veraciter solvunt, non facile intelligantur a talibus, qualis ipse sum: sator neminem adhuc mihi persuasisse quod sic habeant de anima, ut nihil amplius querendum putem. Utrum autem nunc certum aliquid inventurus sim et definiturus, ignoro. Quod autem pollero, si conatum meum Dominus adjuverit, sequenti volumine explicare curabo¹.

¹ Vss. aliquot, in tentationem.

² Sic MSS. At editi, conatur.

LIBER SEPTIMUS.

In quo illud Genesios, cap. 2, vers. 7: *Et flavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animalium viventem.* Ille verba Scriptura nobis et in principio superioris libri consideranda proposuimus, et de ipso homine facto, maximeque de ejus corpore, quantum satis duximus, quod secundum Scripturas visum est, dissernimus. Sed quia de anima humana non parva questio est, ad hunc eam librum differendam putavimus, nescientes quantum nos Dominus adjuturas esset recte loqui cupidos; illud tamen scientes, nisi quantum ipse adjuvaret, recte non esse locuturos. Recte est autem veraciter atque congruent, nihil audacter refellendo, nihil tenere affirmando, dum adhuc dubium est, verum falsum sit, sive fidei, sive scientie christiane; quod autem doceri potest, vel rerum ratione aperiissima, vel Scripturarum auctoritate certissima, sine cunctatione asserendo.

CAPUT PRIMUM. — *De anima tractatio inscipitur.*

1. *Et fixit Deus hominem pularem de terra, et flavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animalium viventem.* Ille verba Scriptura nobis et in principio superioris libri consideranda proposuimus, et de ipso homine facto, maximeque de ejus corpore, quantum satis duximus, quod secundum Scripturas visum est, dissernimus. Sed quia de anima humana non parva questio est, ad hunc eam librum differendam putavimus, nescientes quantum nos Dominus adjuturas esset recte loqui cupidos; illud tamen scientes, nisi quantum ipse adjuvaret, recte non esse locuturos. Recte est autem veraciter atque congruent, nihil audacter refellendo, nihil tenere affirmando, dum adhuc dubium est, verum falsum sit, sive fidei, sive scientie christiane; quod autem doceri potest, vel rerum ratione aperiissima, vel Scripturarum auctoritate certissima, sine cunctatione asserendo.

2. Ac primum illud videamus, quod scriptum est, *Flavit, vel Sufflavit in faciem ejus flatum vitæ.* Nonnulli enim codices habent, *Spiravit, vel In-spiravit in faciem ejus.* Sed cum Graeci habeant *brephos*, non dubitatur *flavit* vel *sufflavit* esse dicendum. Quæreamus autem in superiori sermone de manibus Dei, cum homo de limo formatius cogitaretur: quid ergo nunc dicendum est in eo quod scriptum est, *Sufflavit Deus*, nisi quia sicut non manibus corporis fixit, ita nec saevis labiisque sufflavit?

3. Verumtamen hoc verbo Scriptura in questione difficillimum plurimum nos, quantum opinor, adjuvat. CAPUT II. — *Animam non esse ejusdem naturæ cum Deo, ex proposito Scripturæ loco arguitur.*

Nam cum quidam ex hoc verbo crediderint aliquid esse animam de ipsa substantia Dei, id est, ejusdem naturæ cuius ille est, hoc ideo putantes, quia cum homo sufflat, aliquid de seipso ejicit in flato; hinc potius ad-

monendi sumus, hanc inimicam fidei catholice reprobare sententiam. Nos enim credimus Dei naturam atque substantiam, que in Trinitate creditor a multis, intellegitur a paucis; omnino esse incommutabilem. Porro autem animam naturam vel in deterius vel in melius commutari posse, quis ambigit? At per hoc sacrilega opinio est, tam et Deum credere unius esse substantia. Quid enim hoc modo siud quād ēt ille commutabilis creditor? Credendum itaque est, et intelligendum, neque ullo modo dubitandum, quod recta fides habet, animam sic esse a Deo tanquam rem quam fererit, non tanquam de natura cuius est ipsa, sive generetur, sive quoquo modo protulerit.

CAPUT III. — Urgetur idem argumentum.

4. Et quomodo, inquit, scriptum est, *Sufflavit in faciem ejus, et factus est homo in animum vitam*; si non anima Dei pars est, vel Dei omnino substantia? Imo vero ex hoc verbo satis appareat ita non esse. Cum enim homo sufflat, anima utique ipsa subjacentem sibi naturam corporis motet, et de illa, non de scipsa flatum facit. Nisi isti forte tam tardi sunt, ut nesciant isto reciprocō halitu, quem de hoc aere circumfuso docimus et reddimus, fieri etiam flatum, cum voluntate sufflamus. Quod si etiam non ex hoc aere, qui fornicatus adiacet, accepto et redditio, sed ex ipsius nostri corporis natura qua constat, sufflante aliquid ejiceremus, non eadem natura est corporis et animae; quod et ipsi utique consentiunt. Quapropter etiam sic aliud est animae substantia, que corpus regit et movet; aliud flatus, quem regendo vel movendo facit de corpore sibi subditio, non de scipsa cui corpus est subditum. Cum itaque longe quidem incomparabili modo, sed tamen anima regat subditum corpus, et Deus subditam creatorum, cur non potius intelligatur de subiecta sibi creatura fecisse Deus animam in eo quod sufflasse dicitur est; quandoquidem ipsa anima, quamvis corpori suo non ita dominetur, ut Deus universitatē quā condidit, tamen ejus motū, non de sua substantia flatum facit?

5. Possemus quidem dicere nec ipsum Dei flatum esse animam hominis, sed Deum sufflante fecisse animam in hominem: sed ne putentur meliora que fecit verbo, quam quod fecit flatu, quia et in nobis melius est verbum quam flatus; nihil est interim secundum supradictam rationem, cur animam ipsam Dei flatum dicere dubitentem, dum intelligatur non esse Dei natura aliqua substantia, sed hoc ipsum esse sufflare, quod est flatum facere; quod autem flatum facere, hoc animam facere. Cui sententiae congruit quod per Isaiam dicit Deus: *Spiritus enim a me procedet, et flatum omnem ego feci*. Nam non quilibet flatum corporeum eum dicere, sequentia docent. Cum enim dixisset, *Omnem flatum ego feci; Et propter peccatum, inquit, pusillum quid contristavi eum, et percussi eum* (Isai. LVII, 16, 17, sec. LXX). Quid ergo dicit flatum, nisi animam, quae propter peccatum percussa et contristata est? Quid igitur est, *Omnem flatum ego feci*, nisi, *Omnem animam ego feci*?

CAPUT IV. — *Deum sufflante non factus de scipsa animam, nec de elementis.*

6. Si ergo Deum dicemus tanquam corporei mundi hujus animam, cui mundus ipse esset tanquam corpus unius animantis, recte non enim dicemus sufflante fecisse animam hominis, nisi corporeum, de isto aere sufflante sibi ex corpore suo: non tanquam quod fecisset dedissetque sufflante, de scipso dedisse putare deberemus, sed ita de sibi sufflente aere corporis sui, sicut anima de hujusmodi te sufflante adiacente, hoc est de corpore, non de scipso flatum facili. Nunc vero quia nos tantummodo mundi corpus Deo esse subditum dicimus, sed illum esse supra omnem creaturam sive corporalem sive spiritualem; nec de scipso, nec de corporis elementis credendus est animam fecisse sufflante.

CAPUT V. — *An anima ex nihilo.*

7. Utrum autem ex eo quod omnino non erat, id est ex nihilo; an ex aliqua re, quae jam ab illo facta spiritualiter erat, sed anima nondum erat, merito queri potest. Si chim Deum adhuc aliquid ex nihilo creare non credimus; posteaquam creavit omnia animal, et ob hoc a¹ consummatis omnibus operibus requiesce fecimus, quae inchoavit facere, ut quidquid deinde faceret, ex his faceret; non video quenadmodum intelligamus, adhuc cum ex nihilo animas facere. An dicendum est, eum in illis quidem operibus primorum sex diērum fecisse illum diem occulum, ac si hoc potius credi oportet, spiritualem atque intellectualem naturam, scilicet unitatis angelicam, et mundum, id est cœlum et terram; atque in illis jam existentibus naturis rationes creasse futurorum aliarum, non ipsas naturas: aliquin si jam ibi creatae essent sicut erant futurae, non adhuc essent futurae? Quod si ita est, nondum erat in conditis rebus anima humana natura, et tunc esse cœpit, cum eam Deus sufflante fecit, atque indidit homini.

8. Sed non ideo questio sublata est, qua queritur adhuc utrum eam naturam, quae anima dicitur, et antea non erat, ex nihilo creaverit, tanquam ipsa flatus ejus non ex aliqua substantia subjacente factus sit, sicut de flatu dicebamus, quem facit anima ex corpore suo; sed omnino ex nihilo tunc factus sit flatus, cum Deus facere voluit, idemque hominis anima factus sit: an vero jam erat aliquid spirituale, quoniam hoc quidquid erat, nondum anima natura erat, atque ex hoc factus sit flatus Dei que natura esset anima; sicut nec corporis humani natura jam erat, antequam Deus eam de limo terra vel pulvere formasset. Non enim caro humana erat pulvis aut limus; sed tamen aliquid erat unde illa fieret, que nondum erat.

CAPUT VI. — *An ut corporis, ita et animas processerit aliqua materies.*

9. Num ergo credibile est, in primis illis sex diērum operibus Deum condidisse, nou solum futuri corporis humani causalem rationem, verum etiam materiem

¹ In editis: *Et ob hoc consummatis, expuncta præpositione a, que exstat in omnibus illis.*

de qua fieret, id est terram, de cuius limo vel pulvere fingeretur, animæ autem solam ibi condidisse rationem, secundum quam fieret, non etiam quamdam pro suo genere materiam, de qua fieret? Si enim quiddam incommutabile esset anima, nullo modo ejus quasi materiam querere deberemus: nunc autem mutabilitas ejus satis indicat eam interim vitiiis atque fallaciis deformem reddi, formari autem virtutibus veritatem doctrinam, sed in sua jam natura qua est anima; sicut etiam caro in sua natura qua jam caro est, et salute decoratur, et morbis vulneribusque foedatur. Sed sicut haec, excepto quod jam caro est in qua natura vel proficit ut pulchra, vel deficit ut deformis sit, hauit etiam materiem, id est terram, de qua fieret, ut omnino caro esset: sic fortasse potuit et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur, enjus vel pulchritudo virtus, vel deformitas vitium est, habere aliquam materiam pro suo genere spiritualem, quæ nondum esset anima; sicut terra de qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non erat caro.

10. Sed enim jam terra implebat mundi infimam partem, antequam de illa corpus hominis fieret, conferens universo totum suum, ut etiam nulla ex ea caro fieret animalis cujusquam, specie tamen sua mundi fabricam molemque compleret, secundum quam dicitur mundus celum et terra.

CAPUT VII. — *Dici non posse qualis fuisse illa materies anima.*

At vero illa spiritualis materies, si fuit illa unde anima fieret, vel si est illa unde animæ sunt, quid ipsa est? quod nomen, quam speciem, quem usum in rebus conditis tenet? Vivit, an non? Si vivit, quid agit? quid confert universitatis effectibus? Beatamne vitam gerit, an miseram, an neutram? Viviscait aliquid? an ab hoc etiam opere vacat, et in quodam secreto universitatis otiosa requiescit, sine vigili sensu motuque vitali? Si enim nulla prorsus adhuc vita erat, quomodo esset vite futuræ quedam incorporea nec viva materies? Aut falsum est, aut nimis latet. Si autem jam vivebat nec beate nec misere, quomodo rationalis erat? Quod si tunc rationalis facta est, cum ex illa materie natura humanae animæ facta est; irrationalis ergo vita materies erat animæ rationalis, id est humana? Quid ergo inter illam pecorisque distabat? An rationalis erat jam possibilitate, nondum facultate? Si enim videmus infantilem animam, jam utique hominis animam, nondum cœpisse ut ratione, et tamen eam rationalem dicimus; cur non credatur sic in illa materie, de qua facta est anima, quietum fuisse motum etiam sentiendi, sicut in ista infantili, quæ jam certe anima est hominis, quietus est adhuc motus ratiocandi?

CAPUT VIII. — *Beatam fuisse materiem illam admitti non potest.*

11. Nam si jam beata erat vita, de qua facta est hominis anima; deterius ergo facta est: et ideo non jam illa materies bujus, sed illius ista defluxio est. Nam materies aliqua cum formatur, presertim a Deo, in melius sine dubitatione formatur. Sed etiam si cu-

jusquam in aliqua beatitudine facta a Deo vita defluxio anima humana posset intelligi, nec sic credenda erat esse cœpisse in aliquo actu meritorum suorum, nisi ex quo propriam cœpit agere vitam, dum anima facta est animans carnem, et ejus sensibus velut nutriri uetus, atque in seipso se vivere sentiens sua voluntate, intellectu, memoria. Si enim est aliquid, unde istam defluxionem formatæ carni Deus inspiraret, tanquam sufflando animam faciens, idemque beatum est; nullo modo moveret, aut mutatur, aut amittit aliquid, cum hoc ab eo defluit, unde anima fit.

CAPUT IX. — *Neque illam materiem esse quamdam irrationalem animam.*

Non est enim corpus, ut tanquam exhalando minuatur.

12. Si autem anima irrationalis, materies est quodammodo, de qua sit anima rationalis, id est humana, rursus queritur etiam ipsa irrationalis unde fiat; quia et ipsam non facit nisi creator omnium naturarum. An illa de materie corporali? Cur non ergo et ista? Nisi forte quod velut gradatim fieri concedi, compendio posse Deum facere quisquam negabit. Proinde quelibet adhibeat interpositio, si corpus est materies animæ irrationalis, et anima irrationalis est materies animæ rationalis, procul dubio corpus est materies animæ rationalis. Quod neminem unquam scio ausum esse sentire, nisi qui et ipsam animam nonnihil in genere alicuius corporis ponit.

13. Deinde cavendum est ne quedam translatione animæ fieri a pecore in hominem posse credatur (quod veritati sive catholica omnino contrarium est), si concesserimus irrationalem animam velut materiem subjacere, unde rationalis anima fiat. Si enim fiet, ut si hec in melius commutata, erit hominis illa quoque in deterius commutata, sit pecoris. De quo ludibrio quorundam philosophorum etiam eorum posteri erubuerunt, nec eos hoc sensisse, sed non recte intellectos esse dixerunt. Et credo ita esse, velut si quisquam etiam de Scripturis nostris hoc sentiat, ubi dictum est, *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus est eis* (Psal. xlviij, 13): aut ubi item legitur, *Ne tradideris bestiis animam confidentem tibi* (Psal. lxxiii, 19). Neque enim non omnes heretici Scripturas catholicas legunt; nec ob aliud sunt heretici, nisi quod eas non recte intelligentes, suas falsas opiniones contra eam veritatem pervicaciter asserunt. Sed quoquo modo et habeat vel non habeat opinio philosophorum de revolutionibus animalium, catholicae tamen fidei non convenit credere animas pecorum in homines, aut hominum in pecora transmigrare.

CAPUT X. — *Ex morum similitudine non effici ut anima hominis in pecus transeat.*

14. Fieri sane homines vita genere pecoribus similis, et ipse res humana clamat, et Scriptura testatur. Unde est illud quod commemoravi, *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est jumentis insensatis, et similis factus est eis*: sed in hac vita nique, non post mortem. Proinde vel talibus bestiis non

lebat in potestatem dari animam suam, qui dicebat, *Ne tradideris bestiis animam confitentem tibi*; quales cavados Dominus significat, ubi dicit ens indutos vestitu ovium, intus autem esse lupos rapaces (*Matth. vii, 15*): vel ipsi diabolo et angelis ejus; nam et ille dictus est leo et draco (*Psal. xc, 13*).

15. Quid enim afferunt argumenti philosophi qui putant hominum animas in pecora, vel pecorum in homines post mortem posse transferri? Hoc certe, quod morum similitudo ad id trahat, velut avaros in formicas, rapaces in milvos, saevos ac superbos in leones, sectatores immunda voluptatis in suis: et si qua similia. Hec quippe afferunt, nec attendunt per hanc rationem nullo modo fieri posse, ut pecoris anima post mortem in hominem transferatur. Nullo modo enim porcus similior erit homini quam porco; et cum mansuescent leones, canibus vel etiam ovibus sunt similiores quam hominibus. Cum igitur a pecorum moribus pecora non recedunt, et que aliquantulum ceteris dissimilia sunt, similiora sunt tamen suo generi quam humano, longeque plus ab hominibus quam a pecoribus differunt: nunquam erunt hominum animae istae, si ea que similiora sint trahunt. Si autem hoc argumentum falsum est, quomodo erit illa vera opinio; quandoquidem nihil aliud afferunt, quo etiam non vera, saltem verisimilis habeatur? Unde proclivius et ipse crediderim, quod etiam eorum posteri sectatores, illos homines qui haec primitus in suis libris posuerunt, in hac vita potius intelligi voluisse, quadam perversitate morum ac turpitudine homines pecorum similes fieri, ac sic quodammodo in pecora commutari, ut hoc dedecore objecto, eos a cupiditatum pravitate revoarent.

CAPUT XI. — *Fictiliae quarundam animarum transmigrations. Manichæorum deterior quam philosophorum opinio.*

16. Nam illa que feruntur accidisse, ut quidam quasi recordarentur in quorum animalium corporibus fuerint, aut falsa narrantur, aut iudicationibus demonum hoc in eorum animis factum est. Si enim contingit in somnis, ut fallaci memoria quasi recordetur se homo fuisse quod non fuit, aut egisse quod non egit; quid mirum si quodam Dei justo occultoque iudicio, sinuntur demones in cordibus etiam vigilantium tale aliquid posse?

17. Manichei autem qui se christianos vel putant, vel putari volunt, in hac opinione translationis vel revolutionis animarum eo sunt illis Gentium philosophis, vel si qui alii vani homines hoc putent, deteriores et detestabiores, quod illi animæ naturam a Dei natura discernunt, isti autem cum aliud nihil dicant esse animam quam ipsam Dei substantiam, atque id omnino quod Deus est, non trepidant eam tam turpiter commutabilem dicere, ut nullum sit herbæ seu vermiculi genus, ubi eam non esse permixtam, vel quo revolvi non posse mirabiliter opinentur insanis. Qui tamen si remotis ab animo suo rerum obscurissimum questionibus, quas carnali corde versantes, necesse est ut in opiniones falsas, noxias monstrosasque

SANCT. AUGUST. III.

labantur et provolvantur, unum illud firmissime teinant, quod omni animæ rationali sine ullius disputationis ambigibus naturaliter et peraciter insitum est, esse omnino incommutabilem et incorruptibilem Deum; tota eorum mille formæ fabula repente dilabitur, quam in suis vanis ac sacrilegis mentibus, non nisi de Dei turpissima mutabilitate finixerunt.

18. Non est igitur materies animæ humanæ, anima irrationalis.

CAPUT XII. — *Anima non est ex corpore elemento.*

Quid est ergo, unde anima flatu Dei facta est? An corpus aliquod erat terrenum quidem et humidum? Nullo modo: hinc enim potius caro facta est. Nam quid aliud est limus quam terra humida? Nec de humore solo¹ anima facta credenda est, quasi caro de terra et anima de aqua. Nimis enim absurdum est, inde factam putare animam hominis, unde facta est caro piscis et volucris.

19. Ergo fortassis ex aere? Huic enim elemento etiam status competit; sed noster, non Dei. Unde supra diximus hoc potuisse congrueret putari, si animam mundi tanquam unius maximi animantis Deum crederemus, ut ita eam flaverit de aere corporis sui, sicut flat nostra de sui. Cum vero Deum esse constet supra omne mundi corpus, et supra omnem spiritum quem creavit, incomparabili omnino distans; quomodo id recte dici potest? An forte quanto magis Deus universæ sue creature praesens est omnipotenti singulari, tanto magis potuit ex aere flatum facere, que anima hominis esset? Sed cum anima non sit corpora, quidquid autem ex mundi corporeis elementis sit, corporeum sit necesse est, inque mundi elementis etiam aer iste numeretur; nec si de puri illius coelestisque ignis elemento facta anima dicceretur, credi oportet. Omne quippe corpus in omne corpus posse mutari, non desverunt qui assererent. Corpus autem aliquod sive terrenum sive celeste, converti in animam, fierique naturam incorpoream, nec quemquam sensisse scio, nec fides hoc habet.

CAPUT XIII. — *Medicorum sententia de corpore humano.*

20. Deinde si non est contempendum quod medici non tantum dicunt, verum etiam probare se affirmant, quamvis omnis caro terrenam soliditatem in promptu gerat, habet tamen in se et aeris aliiquid, quod et pulmonibus continetur, et a corde per venas, quas arterias vocant, diffunditur; et ignis non solum servidam qualitatem, cuius sedes in jecore² est, verum etiam luculentiam, quam velut eliquari ac subvolare ostendunt in excelsum cerebri locum, tanquam in caelum corporis nostri; unde et radii emicant oculorum, et de cuius medio velut centro quodam, non solum ad oculos, sed etiam ad sensus ceteros tenues fistulae deducuntur, ad aures scilicet, ad narcs, ad palatum, propter audiendum, olfactiendum, atque gustandum;

¹ Sic Ms. In editis, sola.

² In excusis additur, et in cerebro; quod abeat a Ms.

(Douze.)

ipsumque tangendi sensum qui per totum corpus est, ab eodem cerebro dirigi dicunt per medullam cervicis, et cum que coptinetur ossibus, quibus dorsi spina conseritur, ut inde se tenuissimi quidam rivuli, qui tangendi sensum faciunt, per cuncia membra diffundant.

CAPUT XIV. — *Animam non esse ex elementis.*

Cum igitur his quasi nuntiis accipiat anima quidam cam corporalium non latet, ipsa vero usque adeo aliud quiddam sit, ut cum vult intelligere, vel divina, vel Deum, vel omnia etiam scipsam, suasque considerare virtutes, ut aliquid veri certique comprehendet, ab hac ipsorum quoque oculorum luce se avertat, eamque ad hoc negotium, non tantum nullo adjumento, verum etiam nonnulo impedimento esse sentiens, se in obtutum mentis attollat; quonodo ex eo genere aliquid est, cum ejusdem generis summum non sit nisi lumen, quod ex oculis emicat, quo illa non adjuvatur nisi ad corporeas formas coloresque sentiendos; habetque ipsa innumerabilis longe dissimilatae generis corporum, que nonnisi intellectu atque ratione conspieiat, quo nullus carnis sensus aspirat.

CAPUT XV. — *Animam incorporea.*

91. Quapropter non est quidem humanae animae natura, nec de terra, nec de aqua, nec de aere, nec de igne qualibet; sed tamen crassioris corporis sui materiam, hoc est, humidam quamdam terram; que *lucis* verso est qualitatem, per subtilioris naturam corporis administrat, id est per lucem et aerem. Nullus enim sine his duobus vel sensus in corpore est, vel ab anima spontaneus corporis motus. Sicut autem prius esse debet nosse quam facere, ita prius est sentire quam movere. Anima ergo quoniam res est incorporea, corpus quod incorporeo vicinum est, sicuti est ignis, vel potius lux et aer, primitus agit, et per hec cetera que crassiora sunt corporis, sicuti humor et terra, unde carnis corpulentia solidatur, que magis sunt ad patientem subditam, quam prædicta ad faciendum.

CAPUT XVI. — *Cur dictum sit;* Factus est homo in animam vivam.

92. Non mihi ergo videtur dictum, *Factus est homo in animam vivam*, nisi quia sentire caput in corpore; quod est animata viventiaque carnis, certissimum indicium. Nam moventur et arbusta, non tantum vi extrinsecus impellente, veluti cum ventis agitantur, sed illo motu quo intrinsecus agitur quidquid ad incrementum speciemque arboris pertinet, quo ducitur succus, in radicem, vertiturque in ea quibus constat herba natura vel ligni: nihil enim horum sine intorno motu. Sed iste motus non est spontaneus, qualis illi qui saneti copulatur ad corporis administrationem, sicut in omnium animalium genere, quam vocat Scriptura *animam vivam* (*Gen. i. 24*). Nam et nobis nisi insesset etiam illle motus, nec crescerent nostra corpora, nec unguis capilloisque producerent. Sed si hoc solum esset in nobis sine sensu motuque illo spontaneo, non dicaretur *homo factus in animam vivam*.

CAPUT XVII. — *In faciem hominis cur dicitur Deus sufflasse.*

23. Proinde quoniam pars cerebri anterius, unde sensus omnes distribuantur, ad frontem colligata est, atque in facie sunt ipsa volunt organa sentiendi, excepto tangendi sensu qui per totum corpus diffunditur; qui tamen etiam ipse ab eadem anteriori parte cerebri ostenditur habere viam suam, quia retroversus per verticem atque cervicem ad medullam spine, de qua loquhamur paulo ante, deducitur, unde habet utique sensum in tangendo et facies, sicut totum corpus, exceptis sensibus videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi, qui in sola facie prelocati sunt: ideo scriptum arbitratur, quod in faciem *Deus sufflaverit homini fratrem vitæ*, cum factus est in animam vivam. Anterior quippe pars posteriori merito præpositur; quia et ista ducit, illa sequitur, et ab isto sensu, ab illa motu est, siue ut consilium præcedit actionem.

CAPUT XVIII. — *Tres ventriculi cerebri.*

94. Et quoniam corporalis motus, qui sensum sequitur, sine intervallis temporum nullus est, igitur autem intervallis temporum spontaneo moto, nisi per adiutorium memorie sua valens; ideo tres tanquam ventriculi cerebri demonstrantur: unus anterior ad faciem, a quo sensus omnis; alter posterior ad cervicem, a quo motus omnis; tertius inter utrumque, in quo memoriam vigere demonstrant, ne cum sensus sequitur motus, non connectat homo quod faciendum est, si fuerit quod fecit oblitus. Nec illi certis indicis probata esse dicunt, quando et ipso parte, aliquo affecte morbo vel vitio, cum defecissent offenda vel sentiendi, vel movendi membra, vel motus corporis commiscendi, satis quid valerent singula declarari, eisque ²habita curatio, cui reisparanda profecta exploratum est. Sed anima in istis tanquam in organis agit; nihil horum est ipsa: sed vivificat et regit omnia, et per hanc corporis consolit, et huius vita, in qua factus est homo in animam vivam.

CAPUT XIX. — *Animar præstantia superiores corpora.*

25. Unde ergo sit ipsa, id est, de qua volunt matrem Deus hunc fratrem fecerit, que anima dicitur, dicitur queritur, nihil corporum dicitur occurrere. Sic enim Deus omnem creaturam, sic anima omnem corporam creaturam naturæ dignitate præcelit. Per lucem tamen et aerem, que in ipso quoque mundo præcellentia sunt corpora, magisque habent faciendum præstantiam, quam potiend corporaliam sicut humor et terra, tanquam per se quæ spirituissimiliora sunt, corporis administrat. Nuntiat enim aliquid his corpora: cui autem nuntiat, non hoc est quod illi; et hec est anima cui nuntiat, non illa quo nuntiat. Et cum afflictiones corporis molestie sentit, actionem suam, qua illi regendo adest, turbato ejus temperamento impediti offenduntur, et haec offendit, et vocantur. Et haec qui nervis infusus est, parat voluntati ut membra moveantur, non autem ipse voluntas est: Et illa pars media in tum-membrorum nuntiat; ut memoria teneatur¹, non

¹ sic MSS. At editi, *memoria teneatur*.

ipsa memoria est. Denique dum haec ejus tanquam ministeria vitio quolibet seu perturbatione omni modo deficiunt, desistentibus nuntiis sentiunt et ministris movendi, tanquam non habens cur adsit, abscedit. Si autem non ita deficiunt, ut in morte assulet, turbatur ejus intentio, tanquam contumis redintegrare labentis, nec videntis. Et h rebus quibus turbatur, inde cognoscitur quae pars ministeriorum in causa sit, ut si potuerit, medicina succurrat.

CAPUT XX. — Aliud anima, aliud organa corporis.

26. Namque aliud esse ipsam, aliud haec ejus corporalis ministeria, vel vasa, vel organa, vel si quid aptius dici possunt, hinc evidenter elucet, quod plerumque se vehementer cogitationis intentione avertit ab omnibus, ut pra oculis patentibus recteque valentibus multa posita neesciat; et si major intentio est, dum ambulabat, repente subsistat, avertens aliquem imperandi natum a ministerio motionis qua pedes agebantur: si autem non tanta est cogitationis intentio, ut figuram ambulante loco, sed tamen tanta est ut partem illam cerebri medianam nuntiantem corporis motus non vacet advertere; obliviscitur aliquando et unde veniat, et quo eat, et transit imprudens villam quo tendebat, natura sui corporis sana, sed sua^t in aliud avocata. Quapropter istas corporis coeli corporreas quasdam particulias, id est, locis et aeris, que primae excipiunt natus anima vivificantis, eo quod in corpore naturae propinquiores sunt quam humor et terra, ut ad earum proximum ministerium tota moles administretur, utrum Deus de hoc circumfuso et superfuso caelo corpori viventis miscuerit, aut adjunxerit, an et ipsas de limo sicut carnem fecerit, non est ad rem pertinens questio. Omne quippe corpus in omne corpus mutari posse, credibile est: quodlibet autem corpus mutari posse in animam, credere absurdum est.

CAPUT XXI. — Anima neque illo ex corpore, neque ullum corpus est.

27. Quamobrem nec illud audiendum est, quod quidam putaverunt, quantum quoddam esse corpus unde sit anima^t, quod nec terra, nec aqua sit, nec aer, nec ignis, sive iste turbulentior atque terrenus, sive ille celestis purus et lucidus; sed nescio quid aliud quod caret usitato nomine, sed tamen corpus sit: (Cic. lib. I Tusc. quest.). Si enim qui hoc sentiunt, hoc dicunt corpus quod et nos, id est, naturam quamlibet longitudine, latitudine, altitudine, spatium loci occupantem, neque hoc est anima, neque inde facta credendu est. Quidquid enim tale est, ut multa non dicam, in qualunque sui parte lineis dividi vel circumscribi potest: quod anima si pateretur, nullo modo nosse posset tales lineas, que per longum secari non queunt, quales in corpore non posse inveniri nihilominus novit.

28. Nec ipsa sibi tale aliquid occurrit, cum se nescire non possit, etiam quando se ut cognoscat inquirat. Cum enim se querit, novit quod se querat; quod nosse non posset, si se non nosset. Neque enim

^t In editis, nisi in recentibus, si, in omnibus propriis.

^t MSS. plerique, unde sint animas.

allundē se querit, quam a seipso. Cum ergo querentem se novit, se atque novit; et omne quod novit tota novit: cum itaque se querentem novit, tota se novit, ergo et totam se novit: neque enim aliquid aliud, sed seipsum tota novit^t. Quid ergo adhuc se querit, si querentem se novit? Neque enim si nesciret se, posset querentem se scire se: sed hoc in presenti; quod autem de se querit, quid antea fuerit, vel quid futura sit querit. Desinat ergo nunc interim suspicari se esse corpus; quia si aliquid tale esset, talem se nosset, que magis se novit quam confundit et terram, qua per sui corporis oculos novit.

29. Omitto dicere quia illud ejus quod etiam pecora habero intelliguntur, vel coeli volatilia cum habitacula sua seu nidos repetunt, quo capiuntur imagines omnium rerum corporalium, nullo modo cuiquam corpori simile est; et utique hoc potius corpori simile esse deberet, ubi corporearum rerum similitudines continentur. At si hoc corpus non est, quia certum est, eas similitudines corporum illuc non solum memoriter detineri, verum etiam innumerabiles pro arbitrio figurari; quanto minus alia qualibet vi sua corpori esse anima similiis potest?

30. Si autem corpus esse dicunt alia qualibet notione omne quod est, id est, omnem naturam atque substantiam; non quidem admittenda est ista locutio, ne non inveniamus quomodo loquentes, ea que corpora non sunt, a corporibus distinguamus: non tamen nimis est de nomine laborandum. Nam et nos dicimus, quidquid anima est, non esse horum quatuor notissimorum elementorum, que manifesta sunt corpora; sed neque hoc esse quod Deus est. Quid sit autem, non dicitur melius quam anima vel spiritus vita. Ideo enim additur, vita, quia et iste aer plerumque dicitur spiritus. Quanquam et animam eundem aerem appellaverunt, ut jam non possit inveniri nomen, quo proprie distinguitur ista natura, que nec corpus, nec Deus est, nec via sine sensu, qualis potest credi in arboribus, nec via sine rationali mente, qualis est in pecoribus; sed via nunc minor quam Angelorum, et futura quod Angelorum, si ex precepto sui creatoris hic vixerit.

31. Unde sit autem, id est, de qua velut materia facta sit, vel de qua perfecta beataque natura defluxerit, vel utrum omnino ex nihil facta sit, etiamsi dubitatur, et queritur; illud tamen minime dubitandum est, et si aliquid antea fuit, a Deo factum esse quod fuit, et eam nunc a Deo faciam, ut anima viva sit: aut enim nihil fuit, aut hoc quod est non fuit. Sed illam partem, qua quereremus quasi ejus materiem unde facta sit jam satis tractavimus.

CAPUT XXII. — An causalis ratio anima fuerit condita in diablis Genesios.

32. Nunc, si omnino non fuit, quarendum est quomodo possit intelligi quod causalis ejus ratio suisce dicebatur in primis sex dierum operibus Dei, quando fuit Deus dominus ad imaginem suum, quod nisi

^t In MSS. paucis, sed seipsum totam novit: quod, opinorum, erratum est.

secundum animam non recte intelligitur. Verendum est autem, ne cum dicimus non ipsas tunc naturas atque substantias que futura fuerant, Deum creasse, dum crearet omnia simul, sed earum futurarum causales quasdam rationes, putemur inaniam quadam dicere. Quae sunt enim istae causales rationes, secundum quas posset jam dici Deus fecisse hominem ad imaginem suam, cuius corpus nondum de limo finxerat, cui nondum animam afflando fecerat? Et corporis quidem humani etiam si fuit aliqua occulta ratio, qua futurum erat ut formaretur, erat et materies de qua formaretur, id est terra, in qua videri potest illa ratio velut in semine latuisse: animae autem faciende, id est status faciendi, qui esset anima hominis, que ibi ratio causalis primitus condita est, cum diceret Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest), si nulla erat natura ubi¹ conderetur?

33. Si enim haec ratio in Deo erat, non in creatura; nondum ergo erat condita: quomodo ergo dictum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei* (*Gen. i, 26, 27*)? Si autem jam in creatura erat, hoc est, in illa que simul omnia creaverat Deus, in qua creatura erat? utrum spirituali, an corporali? Si spirituali, aegabat aliquid in corporibus mundi, seu coelestibus, seu terrestribus? An in ea erat haec vacans antequam homo in sua natura propria conderetur, sicut in ipso homine jam propriam ducente vitam latenter otioseque inest ratio generandi, que non operatur, nisi per concubitum atque conceptum? An et illa natura creature spirituialis², in qua latente erat haec ratio, nihil agebat sui operis? Et utquid creata erat? An ut contineret rationem futurae animae humanae, vel futurarum animarum, tanquam in seipsis esse non possent, sed in aliqua creatura propria vita jam vivente, sicut generandi ratio non potest esse nisi in aliquibus jam existentibus perfectisque naturis? Prens ergo animae instituta est aliqua creatura spirituialis, in qua sit ratio future anime, que non inde existat, nisi cum eam Deus homini inspirandam facit. Neque enim et ex homine fetus vel seminis vel ipsius jam prolis creat et format nisi Deus, per Sapientiam attingentem ubique propter suam munditiam, ita ut nihil inquinum in eam incurrat (*Sap. vii, 24 et 25*), dum pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (*Id. viii, 1*). Sed nescio quem admodum possit intelligi, ad hoc tantum creatam nescio quam creaturam spiritualem, que in Dei conditionibus per illos sex dies factis non commemoraretur, cum Deus hominem sexto die fecisse dictus est, quem nondum in propria natura fecerat, sed adhuc ratione causaliter in illa creatura que commemorata non est. Magis enim debuit ipsa commemorari, que sic consummata erat, ut non adhuc esset secundum suæ cause precedentem rationem facienda.

¹ Pr. et Lov., unde. At Am. et MSS., ubi.

² Edit: *An illa creatura spirituialis. Prætullimus hic lectionem MSS. consensione firmatum.*

CAPUT XXIII. — *An illa causalis ratio anima fuerit*

inserta in angelica natura.

34. An forte in illius diei natura, quem primitus condidit, si spiritus intellectualis dies ille recte accipitur, hanc faciende animæ causalem rationem Deus inseruit, cum sexto die fecit hominem ad imaginem suam; causam scilicet rationemque præagens secundum quam eum post illos septem dies ficeret; ut videlicet corporis ejus causalē rationē in natura terre, animæ autem in natura illius diei creasse credatur? Sed quid aliud dicitur, cum hoc dicitur, nisi angelicum spiritum quasi parentem esse animæ humanae, si sic in illo inest animæ humanae creandæ præcondita ratio, sicut in homine futura prolixi sue: ut corporum quidem humanorum parentes homines sint, animarum autem Angeli, creator vero et animarum et corporum Deus sed corporum ex hominibus, animarum ex Angelis; aut prioris corporis ex terra, et prioris animæ ex angelica natura, ubi rationes eorum causales præfixerat, quando primitus fecit hominem in iis que simul omnia creavit; deinceps vero jam homines ex hominibus, corpus ex corpore, animam ex anima? Durum est hoc, Angeli aut Angelorum filium dicere esse animam: sed multo durius, cœli corporei; quanto magis ergo, maris et terra? Multo minus igitur in aliqua corporali creatura, causalis animæ ratio præcondita est, cum faceret Deus hominem ad imaginem suam, antequam cum suo tempore de limo formatum statu animaret, si absurde creditur animam causaliter in natura angelica condidisse.

CAPUT XXIV. — *Anima an creata sit priusquam corpori inserta.*

35. Illud ergo videamus, utrum forsitan verum esse possit, quod certe humanae opinioni tolerabilius nihili videtur, Deum in illis primis operibus que simul omnia creavit, animam etiam humanam creasse, quam suo tempore membris ex limo formati corporis inspiraret, cuius corporis in illis simul conditis rebus rationem creasset causaliter, secundum quam fieret, cum faciendum esset, corpus humanum. Nam neque illud quod dictum est, *ad imaginem suam*, nisi in anima; neque illud quod dictum est, *masculum et feminam*, nisi in corpore recte intelligimus. Credatur ergo, si nulla Scripturarum auctoritas seu veritatis ratio contradicit, hominem ita factum sexto die, ut corporis quidem humani ratio causaliter in elementis mundi; anima vero jam ipsa crearetur, sicut primitus conditus est dies, et creata lateret in operibus Dei, donec eam suo tempore sufflando, hoc est inspirando, formatu ex limo corpori insereret.

CAPUT XXV. — *Anima si extra corpus existebat, an snopte mutu ad corpus renaret.*

36. Sed hic rursus non spennenda oritur quæstio. Si enim jam facta erat anima, et latebat, ubi ei posset esse melius quam ibi? Quid ergo fuit cause ut anima innocentier vivens insereretur vite hujus carnis, in qua peccando, ipsum qui eam creavit offendet; unde eam merito sequeretur laboris æratura

damnationisque cruciatu? An illud dicendum est, quod ad corpus administrandum voluntate propria fuerit inclinata, in qua vita corporis, quoniam et justa et inique vivi potest, quod eligeret hoc haberet, vel premium de justitia, vel de iniquitate supplicium, ut nec illi apostolica sententia sit contrarium, qua dicit nondum natos nihil egisse boni seu mali (*Rom. ix.*, 41)? Illi quippe inclinatio voluntatis ad corpus, nondum est actio vel justitiae vel iniquitatis, de qua ratio reddenda est in iudicio Dei, recepturo unoquoque secundum ea qua per corpus gessit, sive bonum, sive malum (*Il Cor. v.*, 10). Cur ergo non jam et illud credatur, quod Dei natus ad corpus venerit; ubi si vellet secundum praeceptum ejus agere, mercedem acciperet vita aeterna, atque Angelorum societas: si autem contemneret, penas justissimas lueret, sive laboris diuturni, sive ignis aeterni? An quia hoc ipsum, Deo volenti obtemperasse, jam utique actio bona es, et erit contrarium nondum natos nihil egisse vel boni vel mali?

CAPUT XXVI. — *Anima si proprio nutu corpori inserita, non fuit praesicia futuri. Liberum arbitrium.*

37. Que si ita sunt, fatebjur etiam non in eo rerum genere animam primitus creatam, ut esset praesicia futuri operis sui, vel justi, vel iniqui. Nimirum quippe incredibile est eam potuisse propria voluntate inclinari ad corporis vitam, si se ita in quibusdam peccaturam prasciret, ut juste supplicio perpetuo puniretur. Juste sane Creator laudatur in omnibus que fecit omnia bona valde. Neque enim ex iis tantum laudandus est, quibus praeventionem dedit; cum recte laudetur etiam quia pecora creavit, quibus est natura humana praestantior etiam in ipsis peccantibus. Natura quippe hominis ex Deo est, non iniquitas, qua se ipse involvit male utendo libero arbitrio: quod tamen si non haberet, in natura rerum minus excelleret. Cogitamus quippe est homo juste vivens etiam non praeclus futurorum, et ibi videndum est, excellencia voluntatis bona quam non impediatur ad recte vivendum et Deo placendum, quod ignarus futuri vivit ex fide. Hujusmodi ergo creaturarum quisquis esse nolle in rebus, contradicit Dei bonitati. Quisquis autem ponas eam non vult lucre pro peccatis, inimicus est aequitati.

CAPUT XXVII. — *Animam naturali appetitu ferri in corpus.*

38. Sed si ad hoc fit anima, ut mittatur in corpus, queri potest utrum, si noluerit, compellatur. Sed melius creditur hoc naturaliter velle, id est, in ea natura creari ut velit, sicut naturale nobis est velle vivere: male autem vivere jam non est natura, sed perverse voluntatis, quam justa pena consequitur.

39. Frustra ergo jam queritur ex qua veluti materie facta sit anima, si recte intelligi potest in primis illis operibus facta, cum factus est dies. Sicut enim illa qua non erant, facta sunt, sic et haec inter illa. Quod si et materies aliqua formabilis fuit, et corpo-

ralis et spiritualis, non tamen et ipsa instituta nisi a Deo, ex quo sunt omnia, que quidem formationem suam non tempore, sed origine precederet, sicut vox cantum; quid nisi de materia spirituali facta anima congruentius creditur?

CAPUT XXVIII. — *Difficultates, cum dicitur animam Adae non prius creatam quam ejus corpori inspiratam fuisse.*

40. Si autem aliquis non vult eam existimare factam, nisi cum jam formatio corpori est inspirata, videat quid respondeat, cum queritur unde facta sit. Aut enim ex nihilo dicturus est Deum aliquid fecisse vel facere post illam consummationem operum suorum; et debet inueniri quomodo explicit sexto die factum hominem ad imaginem Dei (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest), id est, in qua natura causalis ratio facta fuerit ejus rei qua non dum fuit: aut non de nihilo, sed de aliquo jam existente factam dicet animam; et laborabit inquirendo quenam illa natura sit, an corporalis, an spiritualis; secundum eas questiones quas superius versavimus; manente illa quoque molestia, ut adhuc queratur in qua substantia creaturarum in sex diebus primitus conditaram, causalem illam rationem fecerit anima, quam nondum de nihilo, vel de aliquo fecerat.

41. Quam si eo modo devitare voluerit, ut dicat, sexto die etiam de limo factum esse hominem, sed hoc recapitulando postea commemoratum; videat de muliere quid dicat, quia masculum et feminam, dixit, fecit eos, et benedixit eos (*Gen. i.*, 27, 28). Quod si et ipsam eo die factam esse de viri osse responderit, attendat quomodo asserat sexto die facta volatilia, quae adducta sunt ad Adam, cum Scriptura omne genus volatilium quinto die creatum ex aquis insinuet; item sexto die ligna etiam quae in paradiso plantata sunt, cum eadem Scriptura hoc creature genus tertio die tribuerit. Ipsi etiam verba consideret quid sit. Ejicit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam; tanquam illa que tertio die terra ecerat, non erant pulchra ad aspectum et bona ad escam, cum in his essent operibus quae fecit Deus omnia bona valde: quid sit etiam, Finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli (*Id. ii.*, 19); tanquam illa non fuerint omnia, quae primo producta erant, vel potius nulli ante producta erant. Neque enim dictum est, Et finxit Deus adhuc de terra ceteras bestias agri, et cetera volatilia cœli, quasi que minus vel terra sexto, vel aqua quinto die produxerit; sed, omnes bestias, inquit, et omnia volatilia. Necnon et illud cogitet, quemadmodum Deus et sex diebus fecerit omnia; primo, ipsum diem; secundo, firmamentum; tertio, speciem maris et terræ, atque ex terra herbam et ligna; quarto, luminaria et sidera; quinto, aquarum animalia; sexto, terræ; et postea dicatur, Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri: quandoquidem cum faciens est dies, non fecit nisi ipsum diem. Quomodo etiam omne viride agri fecerit antequam esset super terram, et fenum

¹ Editi, societatem: cuius loco MSS., societas.

omnes antequam operirentur (*Gen. ii, 4, 5*). Tunc enim factus erit ex eo exortum est, non antequam operirentur, quis non diceret, nisi Scriptura verba respondeant? Meminerit etiam scriptum esse, Qui vivit in eternum, creavit omnia simul (*Ecli. xviii, 4*); et videlicet quoniam modum simus creati dici possunt, quorum creatio spatialis temporalibus distat, non horarum tantum, sed etiam diuinorum. Curet quoque ostendere quoniam modo utrumque sit verum, quod contrarium videri potest, et Deum in die septimo ab omnibus operibus suis requiescebat, quod Genesios liber dicit (*Gen. ii, 2*), et usque nunc cum operari, quod Dominus dicit (*Ioan. v, 17*). Respicit etiam quia dicta sunt consummata, quoniam eadem dicta sunt inchoata.

42. His enim omnibus divinae Scripturae testimoniis, quam esse veracem agno dubitabat nisi infidelis aut impius, ad illam sententiam duci currit, ut dicemus Deum ab exordio secundi primum simul omnia creuisse, quedam conditis iam ipsis naturis, quedam praeconditis causis; sicut non solum presentia, verum etiam futura fecit omnipotens, et ab eius factis requievit, ut earum deinceps administratione atque regimine crearet etiam ordines temporum et temporum: qui si consummaverat ea propter omnium generum terminationem, et inchoaverat propter saeculorum propagationem, ut propter con-

⁴ Ita veteres codices. At vulgati ferunt, sic ut non solum propria, verum etiam futura facerit. Proindeque post, reponeretur et earum deinceps, etc.

summa sequiesceret, et propter inchoata nego nunc operari. Sed si possunt huc melius intelligi, non solum non resisto, verum etiam favo.

43. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit homini sufflante in ejus faciem, nihil constat, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei; et sit incorporeus, id est, non sit corpus¹, sed spiritus; non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus ut in ejus naturam natura illa corporis vel irrationalis anima vertetur; ac per hoc, de nihilo: et quod sit immortalis secundum quendam vita modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immutato etiam mortalis possit intelligi; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est, Qui solus habet immortalitatem (*1 Tim. vi, 16*). Cetera que in hoc libro disceptando locutus sum, ad hoc valeant legenti, ut si noverit quemadmodum sine affirmandi temeritate querenda sint quae non aperte Scriptura loquuntur; aut, si ei querendi modus iste non placet, quemadmodum ipse quiescerint sciunt, ut si me potest docere non absunt, si autem non potest, a quo ambo discimus mecum requirat.

¹ Babebant excisi: ut non sit substantia Dei, et ut incorporeus, ut non sit corpus. At MSS. ut non sit substantia Dei, et si incorporeus, id est, non sit corpus.

LIBER OCTAVUS.

De eo quod legitur Cap. 2, vers. 8: *Et plantavit Deus paradisum in Eden*, etc., usque ad illud, vers. 17: *De ligno autem cognoscendi dominum et malum non manducabilis de illo*, etc.

CAPUT PRIMUM. — *Paradisus in Eden plantatus et proprio et figurato accipiendo.*

4. *Et plantavit Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxit.* Non ignoro de paradiso multos multa dixisse; tres tamen de haec re quasi generales sunt sententiae. Una eorum qui tantummodo corporaliter paradisum intelligi volunt: alii eorum qui spiritualiter tantum; tercii eorum qui utroque modo paradisum accipiunt; alias corporaliter, alias autem spiritualiter. Breviter ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placenter sententiam. Secundum hanc suscepit nunc loqui de paradiiso, quod Dominus donare dignabitur, ut homo factus e lino, quod uisque corpus humanum est, in paradiiso corporali collocatus intelligatur: ut quemadmodum ipso Adam, et si aliquid aliud significat secundum id quod eum formam futuri dixit esse Apostolus (*Rom. v, 14*), homo tamen in natura propriis expressus accipitur, qui vixit certo numero annorum, et propagata numerosa prole mortuus est, sicut moriuntur exterri homines, et si non sicut exterri ex parentibus natus, sed sicut primitus oportebat ex terra factus est; ita et paradisus, in quo eum collocavit Deus, nihil aliud quam locus quidam intelligatur, terra scilicet ubi habitat homo terrenus.

2. Narratio quippe in his libris non generis locutionis figuratarum rerum est, sicut in *Cantrio cantorum*, sed omnino gestarum, sicut in *Regnorum* libris et hujuscemodi ceteris. Sed quia illic ea dicuntur que vite humano usus notissimum habet, non difficile, immo promptissime primitus accipiuntur ad litteram, ut deinde ex illis quid etiam futurorum res ipsae gestae significaverint, excollupatur: hic autem quia ea dicuntur quae usitatum nature cursum intuentibus non occurrant, nolunt ea quidam proprie, sed figurata dicta intelligi; atque ex illo loco volunt incipere historiam, id est, rerum proprio gestarum narrationem, ex quo dimissi de paradiiso Adam et Eva convenerant atque genuerunt. Quasi vero usitatum nobis sit, vel quod tot annos vixerunt, vel quod Enoch translatus est, vel quod et grandava et sterilis penerit, et cetera hujusmodi.

3. Sed alia est, inquit, narratio factorum mirabilium, alias institutarum erecturarum. Illie enim ea ipsa insolita ostendunt alios esse tanquam naturales modos rerum, alias miraculorum, que magnitudo nominantur; hic autem ipsa insinuantur *Institutio naturarum*. Quibus respondetur, Sed ideo insolita et ipsa, quia prima. Nam quid tam sine exemplo, et sine pari

facto in rerum mundanarum constitutione quam mundus? Num ille credendum non est Deum fecisse mundum, quia jam non facit soles? Et hoc quidem non de paradio, sed de ipso homine permotio debet responderi: nunc vero cum ipsum sic tredant a Deo factum, sicut aliis nullus factus est; eur paradisum volunt ita factum credere; quemadmodum nunc vident silvas fieri?

4. Ad eos quippe loquor, qui auctoritatē harum Litterarum sequuntur: eorum enim quidam non proprio, sed figurate paradisum intelligi volunt. Nam qui omnino adversantur his litteris, alias cum eis atque aliter egimus (*Lib. de Gen. cont. Manich.*): quādūam et hæc in hoc ipso opere nostro, quantum valēns, ius defendamus ad litteram, ut qui non ratiohabiliter molli, propriū animū pervicacem vel hebelem, credere ista detrectant, nullam tamen inventant rationem unde falsa esse convincant. Verum isti nostri qui fidem habent his divinis Libris, et notant paradisum ad proprietatem litterarum intelligi, locum scilicet antenissimum fructuosis nemoribus opacatōm, etiādēmque magnum et magni fonte fecundum, cum videant nulla humana opera tot ac tanta vireta silvescere occulto opere Dei; miror quemadmodum credunt ipsum hominem ita factum, quemadmodum nūnquam vide- rūt. Aut si ei ipse figurata intelligendus est, quis genitū Cain, et Abel, et Seth? An et ipsi figurata latitudinē fūrunt, non etiam homines ex hominibus nati? De proximo ergo attendant istam presumtionēm quae tendat, et conetur nobiscum cuncta primitū quae gesta narrantur in expressionē proprietatis accipere. Quis enim eis postea non faveat intelligentibus quid ista etiam figurata significatiōne commoneant, sive ipsarum spiritualium naturarum vel affectionum, sive rerum etiam fluorarum? Sane si nullo modo possenti salva fide veritatis ea, quae corporaliter hic nominata sunt, corporaliter etiam accipi, quid aliud remanceret, nisi ut ea potius figurata dicta intelligeremus, quam Scripturām sanctam impie culparemus? Porro antī si non solum non impediunt, verum etiam solidius assentīunt divini eloquii narrationem hæc etiam corporaliter intellecta; nemo erit, ut opinor, tam infideliter pertinax, qui cum ea secundum regulam fideli exposita proprie viderit, malit in pristina remanēre sententia, si forte illi visa fuerant, nonnisi figurata posse accipi.

CAPUT II. — *Genesim alias contra Manichæos cur secundum allegoriam exposuerit.*

5. Nam et ego contra Manichæos, qui has litteras Veteris Testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando Blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meæ; cito völens eorum vel confutare delitamenta, vel erigere intentionem ad querendam in Litteris quas oderunt, christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurribant omnia quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse

¹ MSS. nonnulli, figura.

accipi videbantur, aut vir posse aut difficile; ne retardares, quid figurata significant ea quae ad litteram non possunt inventari, quanta vital brevitate et perspicuitate explicari, ne vel multa lectiōne vel disputatiōne obscuritatis deterriri, hi manus ea suūtē non curarent. Memor tamen quid maximē volunt̄ nec potuerim, ut non figurata sed propriū primis cuncta intellegentur, nec omnino desperans etiam sic posse intelligi, illipsum in prima parte secundi libri ita poset. Sætne, inquit, quisquis voluerit omnia quae dicta sunt, secundum litteram accipere, id est, non aliter intelligere quam littera sonat, et potest evitare blasphemias, et omnia congruentia fidei catholicæ prædicare; non solū ei hōi est invīdendum, sed præcipua multūmque laudabilis intellectus habendus est. Si autem nullus exitus datur, ut pie et digne Deo quae scripta sunt intelligantur, nisi figurata atque in enigmatis proposita ista credamus; habentes auctoritatem apostolicam, a quibus tam multa de libris Veteris Testamenti solvuntur anigmata, modum quem intēndimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, querere et pulsare adhortatur (*Malit. vii. 7*): ut omnes istas figuratas rerum secundum catholicam fidem, sive quae ad historiam, sive quae ad prophetiam pertinent, explicemus; non præjudicantes meliori diligentiorique tractatui, sive per nos, sive per alios, quibus Dominus revelare dignatur (*De Gen. contra Manich. lib. 2, cap. 2*). Hæc tunc dixi. Nunc autem quia voluit Dominus ut ea diligenter intuens atque considerans, non frusira, quantum opinor, existimare etiam per me posse secundum propriam, non secundum allegoricam locutionem hæc scripta esse monstrari, sicut ea quae superius valimus ostendere, sic etiam que sequuntur de paradio perscrutemur.

CAPUT III. — *De vers. 8 et 9, ubi rursus de creatione ligni.*

6. Plantavit ergo Deus paradisum in deliciis (boe est enim in Eden) ad orientem, et possit ibi hominem quem finixerat. Sic enim scriptum est, quia sic factum est. Deinde recapitulat, ut hoc ipsum quod breviter posuit, ostendat quemadmodum factum sit; hoc est, quemadmodum paradisum Deus plantaverit, et illuc hominem, quem finixerat, constituerit. Sic enim sequitur: *Ei ejecit adhuc Deus de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam.* Non dixit, *Ei ejecit de terra Deus aliud lignum vel ceterum lignum;* sed, *Ejicit, inquit, adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam.* Jam ergo tunc produxerat terra omne lignum et pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam, hoc est tertio die: nam sexto die dixerat, *Ecce dedi vobis omne pulchrum seminale, seminans semen, quod est super omnem terram;* et *omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit vobis ad escam* (*Gen. 1, 29*). Num ergo aliud eis tunc dedit, aliud nunc dare voluit? Non opinor: sed cum ex his generibus sint ista ligna instituta in paradio, quæ jam terra tertio die produxerat, adhuc ea produxit in tempore suo: quia tunc scilicet, quod scriptum est, ea produxisse

terram, causaliter factum erat in terra; hoc est, quia tunc ea producendi virtutem latenter acceperat, qua virtute sit ut etiam nunc talia terra proligat in manifesto atque in tempore suo.

7. Verba ergo Dei sexto die dicentis, *Ecce dedi vobis omne pabulum seminale seminans semen, quod est super omnem terram*, et cetera, non sonabili vel temporali voce prolatas verba sunt, sed sicut in ejus Verbo est creandi potentia. Dici autem hominibus, quid sine temporalibus sonis Deus dixerit, non nisi per temporales sonos potuit. Futurum enim erat ut homo jam de limo formatus, et flatu ejus animatus, et quidquid ex illo humani generis extitisset, uteretur eis ad escam, quae super terram exortura erant ex illa virtute generandi, quam terra jam acceperat. Cujus futuri causales rationes in creatura condens, tanquam jam extitisset, loquebatur interna atque intima veritate, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed Spiritus ejus scribenti utique revelavit.

CAPUT IV. — *Dé altera parte vers. 9, lignum vitae et vere creatum esse, et sapientiam figurasse.*

8. Illud plane quod sequitur, *Et lignum vitae in medio paradisi, et lignum scientie cognoscendi bonum et malum*, diligentius considerandum est, ne cogat in allegoriam, ut non ista ligna fuerint, sed aliud aliquid nomine ligni significant. Dictum est enim de sapientia: *Lignum vitae est omnibus amplectentibus eam* (*Prov. iii, 18*). Verumtamen cum sit Jerusalem aeterna in celis, etiam in terra civitas qua illa significaretur, condita est; et Sara et Agar quavis duo Testamenta significantur, erant tamen quodam etiam mulieres due (*Galat. iv, 24-26*); et cum Christus per ligni passionem fluento spirituali nos irriget, erat tamen et petra, quae aquam sipienti populo ligno percussa manavit, de qua diceretur, *Petra autem erat Christus* (*1 Cor. x, 4*). Aliud quam erant illa omnia significaverunt, sed tamen etiam ipsa corporaliter fuerunt. Et quando a narrante commemorata sunt, non erat illa figurata locutio, sed earum rerum expressa narratio, quarum erat figurata processio. Erat ergo et lignum vitae, quemadmodum petra Christus: nec sine mysteriis rerum spiritualium corporaliter presentatis voluit hominem Deus in paradiiso vivere. Erat ei ergo in lignis ceteris alimentum, in illo autem sacramentum; quid significans, nisi sapientiam, de qua dictum est, *Lignum vitae est amplectentibus eam*: quemadmodum de Christo diceretur, *Petra manans est sipientibus eam?* Recte quippe appellatur quod ad eum significandum processit. Ipse est ovis qua immolat in Pascha; tamen et illud non tantum dicendo figurabatur, sed etiam faciendo. Neque enim ovis illa non erat ovis; plane ovis erat, et occidebatur, et manducabatur (*Exod. xi, 3-11*): et tamen eo vero facto, aliud etiam quiddam figurabatur. Non sicut ille vitulus saginatus, qui minori filio revertenti in epulas cesus est (*Luc. xv, 25*). Ibi quippe ipsa narratio figurarum est, non rerum figurata significatio gestarum. Non enim hoc evangelista, sed Dominus ipse narravit: evangelista vero hoc Domi-

num narrasse narravit. Proinde quod narravit evangelista, etiam factum est; Dominum scilicet talia locutum fuisse: ipsius autem Domini narratio parabola fuit, de qua nunquam exigitur ut etiam ad litteram facta monstrentur, que sermone proferuntur. Christus est et lapis unicus a Jacob (*Gen. xxviii, 18*), et lapis reprobator ab edificantibus, qui factus est in caput anguli (*Psal. cxvi, 22*): sed illud etiam in rebus gestis factum est, hoc autem tantum in figuris predictum. Illud quippe scripsit narrator rerum praeteritarum, hoc pranuntiator tantummodo futurorum.

CAPUT V. — *Dé eodem ligno vite, ipsum et figuram et nihilominus rem veram fuisse.*

9. Sic et Sapientia, idem ipse Christus, lignum vite est in paradiiso spirituali, quo misit de cruce latronem (*Luc. xxii, 43*): *creatum*¹ est autem, quod eam significaret, lignum vite etiam in paradiiso corporali; quia hoc illa Scriptura dixit, que res suis temporibus gestas narrans, et hominem corporaliter factum, et in corpore viventem ibi constitutum esse narravit. Aut si quisquam putat animas, cum a corpore excesserint, locis corporaliter visibilibus contineri, cum sint sine corpore, asserat sententiam suam: non deerunt qui sic faveant, ut illum etiam divitem sidentem in loco utique corporali fuisse contendant, ipsamque animam omnino esse corpoream, propter arentem linguam et stillam aquae de Lazari digito concupitam (*Id. xvi, 24*), pronuntiare non dubitent, cum quibus ego de tam magna questione nulla temeritate configo. Melius est enim dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Illum quippe divitem in ardore paenarum et illum pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos esse non dubito. Sed quomodo intelligenda sit illa flamma inferni, ille sinus Abrahæ, illa lingua divitis, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla refrigerii, vix fortasse a mansueti querentibus, a contentiisque autem certantibus nunquam invenitur. Cito sane respondendum est, ne nos profunda ista quæstio, et multis sermonibus indigens tardet, Si corporalibus locis anima continentur, etiam exutæ corporibus; potius ille latro in eum introduci paradisum, ubi fuerat corpus primi hominis; ut aptiore Scripturarum loco, si illa necessitas flagitaverit, etiam de hac re quid vel queramus vel arbitremur, utcumque promamus.

10. Nunc vero, quod sapientia non sit corpus, et ideo nec lignum, nec dubito, nec dubitari a quoquam puto: potuisse autem per lignum, id est, per corpoream creaturam, tanquam sacramento quodam significari sapientiam in paradiiso corporali, ille credendum non existimat, qui vel tam multa in Scripturis rerum spiritualium corporalia sacramenta non videat, vel hominem primum cum ejusmodi aliquo sacramento vivere non debuisse contendit; cum Apostolus dicat etiam hoc quod de muliere dixit, quam ei factam esse de latere credimus. *Propter hoc relinquit homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori sue;* et erunt duo in carne una (*Gen. ii, 24*): *sacramentum magnum esse in Christo et in Ecclesia* (*Ephes. v, 31, 32*). Mirum est autem,

¹ Editi, certum. At MSS. decem, creation.

et vix ferendum, quemadmodum velint homines paradiisum figurare dictum, et nolint etiam figurata factum. Quod si concedunt sicut de Agar et Sara, sicut de Ismael et Isaac, haec quoque et facta, et tamen etiam figurata; cur non admittant etiam lignum vitae, et vere aliquod lignum suisce, et tamen sapientiam figurasse, non video.

41. Illud quoque addo, quanquam corporalem cibum, talem tamen illam arborem præstissime, quo corpus hominis sanitatem stabili firmaretur, non sicut ex alio cibo, sed nonnulla inspiratione salubritatis occulta. Profecto enim licet usitatus panis, aliiquid tamen amplius habuit, cuius una collyride (*a*) hominem Deus ab indigentia famis dierum quadragesima spatio vindicavit (III Reg. xix, 8). An forte credere dubitabimus, per alicujus arboris cibum, cuiusdam altioris significationis gratia, homini Deum præstissime ne corpus ejus vel infirmitate vel aetate in deterius mutaretur, aut in occasum etiam laberetur; qui ipsi cibo humano præstiti tam mirabilem statum, ut in fictilibus va sculis farina et oleum deficiente resiceret, nec deficeret (*Id. xvii, 16*)? Jam hic de genere contentiosorum quisquam existat, et dicat Deum in terris nostris miracula talia facere debuisse, in paradyso autem non debuisse: quasi vero non vel de pulvere hominem, vel de latere viri mulierem, majus ibi miraculum fecit, quam quod hic mortuos suscitavit.

CAPUT VI. — *Lignum scientiae boni et mali arbor vera et innoxia. Obedientia. Inobedientia.*

42. Sequitur ut videamus de ligno scientie dignoscendi bonum et malum. Prorsus et hoc lignum erat visibile ac corpore, sicut arbores ceteræ. Quod ergo lignum esset, non est dubitandum; sed cur hoc nomen accepit, requirendum. Mibi autem etiam atque etiam considerant dici non potest quantum placeat illa sententia, non suisce illam arborem cibo noxiom; neque enim qui fecerat omnia bona valde (Gen. 1, 31), in paradyso instituerat aliiquid mali: sed malum suisce homini transgressionem præcepti. Oportebat autem ut homo sub Domino Deo poenitius alicunde prohiberetur, ut ei promerendi Dominum suum virtus esset ipsa obedientia, quam possum verissime dicere solam esse virtutem omni creature rationali agenti sub Dei potestate; primisque esse et maximum vitium tumoris ad ruinam sua potestate velle uti, cuius vitii nomen est inobedientia. Non esset ergo unde se homo Dominum habere cogitaret atque sentiret, nisi aliiquid ei jubaretur. Arbor itaque illa non erat mala, sed appellata est scientie dignoscendi bonum et malum, quia si post prohibitionem ex illa homo ederet, in illa erat præcepti futura transgressio, in qua homo per experimentum penæ disceret, quid interesset inter obedientiae bonum, et inobedientiae malum. Proinde et hoc non in figura dictum, sed quoddam vere lignum accipendum est; cui non de fructu vel pomo quod inde nasceretur, sed ex ipsa re nomen impositum est, que illo contra vetitum tacto fuerat secutura.

(c) collyride pane subcinericio, quem alio nomine *collum* vocant.

CAPUT VII. — *De vers. 10, 11, 13 et 14; ille accipienda esse vera flumina. Tiberis prius Abula. Nilus, qui prius Geon. Ganges, qui prius Phison.*

43. *Flumen autem exiit de Eden, quod irrigabat paradiisum, et inde divisum est in quatuor partes. Ex his uni nomen est Phison; hoc est quod circuit totam terram Etilath, ubi est aurum: aurum autem terra illius bonus, et ibi est carbunculus, et lapis prasinus. Et nomen fluminis secundo Geon; hoc est quod circuit totam terram Aethiopiam. Flumen autem tertium Tigris; hoc est quod fluit contra Assyrios. Flumen autem quartum Euphrates. De his autem fluminibus quid amplius satagam confirmare quod vera sint flumina, nec figurata dicta quae non sint, quasi tantummodo aliiquid nomina ipsa significant, cum et regionibus per quas fluunt nominis sint, et omnibus fere gentibus diffamata? Quinimo ex his, quoniam constat ea prorsus esse (nam duobus eorum nomina vetustas mutavit, sicut Tiberis dicitur fluvius qui prius Albulæ vocabatur; Geon quippe ipse est, qui nunc dicitur Nilus; Phison autem ille dicebatur, quem nunc Gangem appellant; duo vero cetera, Tigris et Euphrates, antiqua etiam nomina tenerunt), nos admoneri oportet cetera quoque primitus ad proprietatem littera accipere, non in eis figurata locutionem potare, sed res ipsas quæ ita narrantur et esse, et aliiquid etiam figurare. Non quia non possit parabolæ locutionis assumere aliiquid de re quam non propriæ quoque esse constaret, sicut de illo Dominus loquitur, qui descendebat ab Jerusalem in Jericho, et incidit in latrones (*Luc. x, 30*): quis enim non sentiat et plane videat esse parabolam, locutionemque illam totam esse figuratam? verum duæ civitates quæ ibi nominatae sunt, hodieque in locis propriis demonstrantur. Sed hoc modo acciperemus et quatuor haec flumina, si cetera quæ de paradyso narrantur, non proprie sed figurata accipere ultra necessitas cogere: at nunc cum primitus proprie res ipsas intelligere ratio nulla prohibeat, cur non potius auctoritatem Scripturæ simpliciter sequimur in narratione rerum gestarum, res vere gestas prius intelligentes, tum denum quidquid aliud significant perscrutantes?*

44. *An eo movebimus, quod de his fluminibus dicatur, aliorum esse fontes notos, aliorum autem prorsus incognitos, et ideo non posse accipi ad litteram, quod ex uno paradiisi flumine dividuntur? cum potius credendum sit, quoniam locus ipse paradiisi a cognitione hominum est remotissimus, inde quatuor aquarum partes dividi, sicut fidelissima Scriptura testatur; sed ea flumina, quorum fontes noti esse dicuntur, alii cubi iisse sub terras, et post tractus prolizarum regionum locis aliis erupisse, ubi tanquam in suis fontibus nota esse prohibentur. Nam hoc solere nonnullas aquas facere, quis ignorat? Sed ibi hoc scitur, ubi non diu sub terris currunt. Exibat ergo flumen de Eden, id est de loco deliciarum, et irrigabat paradiisum, id est ligna omnia pulchra atque fructuosa, que omnem terram regionis illius opacabant.*

¹ Abest non ab Fr. M.

CAPUT VIII. — *De vers. 45; an homo positus in paradiſo ut agricultura operam daret.*

15. *Et sumpuit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiſo, ut operaretur et custodiret.* Et praecepit Dominus Deus Adie, dicens: *Ab omni ligno quod est in paradiſo esca edes¹; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabis de illo. Quod die autem ederis ab eo, morte moriemini.* Cum superius breviter dixerit Deum plantasse paradiſum, et constituisse ibi hominem quem fixerat, recapitulavit ut narraret quomodo sit paradiſus constitutus. Nunc ergo et illud recapitulando commemorat quomodo ibi Deus posuerit hominem quem fecit. Videamus itaque quid sit quod dictum est, *ut operaretur et custodiret.* Quid operaretur, et quid custodiret? Numquid forte agriculturam Dominus voluit operari priunum hominem? An non est credibile quod eum ante peccatum damnaverit ad laborem? Ita sane arbitraremur, nisi videremus cum ianta voluptate animi agricolari quosdam, ut eis magna poena sit inde ad aliud avocari. Quidquid ergo deliciarum habet agricultura, tunc utique lenge amplius erat, quando nihil accidebat adversi, vel terra vel celo. Non enim erat laboris afflictio, sed exhilaratio voluntatis, cum ea qua Deus creaverat, humani operis adjutorio letius ferociusque provenirent; unde Creator ipse uberior laudaretur, qui anima in corpore animali constitute rationem dedisset operandi, ac facultatem, quantum animo volenti satis esset, non quantum invitum indigentia corporis co-geret.

16. *Quod enim majus mirabiliusque spectaculum est, aut ubi magis cum rerum natura humana ratio quodammodo loqui potest, quam cum positis seminibus, plantatis surculis, translatis arbusculis, insitis malleolis, tanquam interrogatur queque vis radicis et germinis quid possit, quidve non possit; unde possit, unde non possit; quid in ea valeat numerorum invisiibilis interiorum potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia: inque ipsa consideratione perspicere, quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus (1 Cor. iii, 7); quia et illud operis quod accedit extrinsecus, per illum accedit, quem nihilominus creavit, et quem regit atque ordinat invisibiliter Deus?*

CAPUT IX. — *Agriculture opus allegorice.*

17. Hinc jam in ipsum mundum, velut in quamdam magnam arborem rerum, oculus cogitationis attollitur; atque in ipso quoque gemina operatio providentiae reperiuit, partim naturalis, partim voluntaria. Naturalis quidem per occultam Dei administrationem, que etiam lignis et herbis dat incrementum; voluntaria vero, per Angelorum opera et hominum. Secundum illam primam celestia superius ordinari, inferiusque terrena; luminaria sideraque fulgere, diei noctisque vices agitari, aquis terram fundatam interlui atque circumlinii, aereum altius superfundi, arbusta et animalia concepi et

¹ Hic et paulo post omnes Lov. MSS. ferunt, *escam edes.* E contra Er. Lugd. Ven. nunc legunt, *escam edes, nuno, escam nunc, edes ad escam.* M.

nasci, et crescere et senescere, occidere, et quidquid aliud in rebus interiori naturali que motu geritur. Ia haec autem altera signa dari, doceri et disei¹, agros colli, sociates administrari, artes exerceri, et quaque alia sive in superna societate aguntur, sive in hac terrena atque mortali, ita ut bonis consulatur et per scientes malos. Inque ipso homine eamdem gemina providentia vigere potentiam: primo erga corpus naturalem, scilicet ex motu quo sit, quo crescit, quo nescit; voluntariam vero, quo illi ad victimum, tegumentum, curationemque consultatur. Similiter erga animam naturaliter agitur ut vivat, ut sentiat; voluntariis vero ut discat, ut consentiat.

18. Sicut autem in arbore id agit agricultura intrinsecus, ut illud proficiat quod geritur intrinsecus; sic in homine secundum corpus, ei quod intrinsecus agit natura, servit extrinsecus medicina: item secundum animam, ut natura beatificetur intrinsecus doctrina ministratur extrinsecus. Quod autem ad arborem colendi negligentia, hoc ad corpus medendi incuria, hoc ad animam discedendi segnitia: et quod ad arborem humor inutilis, hoc ad corpus vietus existibilis, hoc ad animam persuasio iniquitatis. De itaque super omnia, qui condidit omnia, et regi omnia, omnes naturas bonus creat, omnes voluntas justus ordinat. Quid ergo abhorret a vero, si credamus hominem ita in paradiſo constitutum, ut operaretur agriculturam, non labore servili, sed bonis animi voluptate? Quid enim hoc opere innocentium vacantibus, et quid plenius magna consideratione prudentibus?

CAPUT X. — *Quid sit, Ut operaretur et custodiret.*

19. *Ut custodiret autem, quid?* An ipsum paradiſum? Contra quos? Nullus certe vicinus metuebat invasor, nullus limitis perturbator, nullus fur, nullus aggressor. Quomodo ergo intellecturi sumus corporalem paradiſum potuisse ab homine corporaliter custodi? Sed neque Scriptura dixit, *Ut operaretur et custodiret paradiſum;* dicit autem, *Ut operaretur et custodiret.* Quanquam si de greco diligenter ad verbum extinximus, ita scriptum est, *Et accepit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiſo operari et custodire.* Sed utrum ipsum hominem posui operari, hoc enim sensit qui interpretatus est, *ut operaretur;* an eundem paradiſum operari, id est, ut hominem paradiſum operaretur, ambigue sonat: et videat magis exigere locutio, ut non dicatur, *Operaretur paradiſum;* sed, *in paradiſo.*

20. Verumtamen ne forte sic dictum sit, *Ut operaretur paradiſum,* sicut superius dictum est, *Nec ergo homo qui operaretur terram* (eadem quippe locutio est, operari terram, quae operari paradiſum); ambigua sententiam ad utrumque trahemus. Si enim bonum necesse ut accipiamus, *Paradiſum custodire,* sed, *in paradiſo;* quid ergo in paradiſo custodire? Nam quid operari in paradiſo, jam ut visum est disseverum? An ut quod operaretur in terra per agriculturam, in seipso custodiret per disciplinam; id est, ut sicul¹ si

¹ Juxta Fr. Lugd. Ven. Lov., *discere.* M.

ager obtemperaret colenti se, ita et ipse praeципiu-
Domino suo, ut simplicio precepto obedientia fructum,
non spinas inobedientias redderet? Denique quoniam
similitudinem a se culti paradiſi in seipso custodire
subditus noluit, similem sibi agrum damnatus acce-
pit: *Spinaz*, inquit, et tribulos pariet tibi (Gen. iii, 18).

21. Quod si et illud intelligamus, ut paradisum
operaretur, et paradisum custodiret, operari quidem
paradisum posset, sicut supra diximus, per agricultu-
ram; custodire autem non adversus improbos, aut
inimicos, qui nulli erant, sed fortassis adversus be-
stias. Quomodo istud? aut quare? Numquid enim be-
stiae jam in hominem stiebant, quod nisi peccato
non fieret? Ipse quippe bestias omnibus ad se addu-
cuit, sicut post commemoratur, nomina imposuit:
Ipse etiam sexto die lege verbi Dei cum omnibus
communes cibos accepit. Aut si erat jam quod time-
rebat in bestias, quonam pacto posset tunc homo il-
lum munire paradiſum? Neque enim exiguo locu-
erat, quem tantus fons irrigabat. Custodire quidem
ille deberet, si posset paradiſum tali et tanta macé-
ria communire, ut eo serpens non posset intrare:
sed mirum si priusquam communiret, omnes serpen-
tes inde possent excludere.

22. Proinde intellectum ante oculos cur præter-
missimus? Positus est quippe homo in paradiſo, ut
operaretur eumdegi paradiſum, sicut supra disputa-
tum est, per agriculturam non laboriosam, sed deli-
ciosam, et mentem prudentis magna atque utilia
commonem: custodiret autem eumdem paradiſum
ipsi sibi, ne aliquid admitteret, quare inde mé-
ficeretur expelli. Denique accepit et præceptum, ut
sit per quod sibi custodiatur paradiſum, id est, quo
conservato non inde projiciatur. Rècte enim quisquid
dicitur non custodisse rem suam, qui sic egit ut amittet
eam, etiamsi alteri salva sit, qui eam vel inventa
vel accipere meruit.

23. Est illius in his verbis sensus, quem potu non
immerito præponendum, ut ipsum hominem operare-
tur Deus et custodiret (a). Sicut enim operatur homo
terram, hñ ut èam facial esse terram, sed ut cultam
aliquæ fructuosam: sic Deus hominem multo magis,
quem ipse creavit ut homo sit, eum ipse operatur ut
justus sit, si homo ab illo per superbiam non absce-
dat; hoc est enim apostolatare a Deo, quod initium
superbiae Scriptura dicit: *Initium, inquit, superbiae*
hominis apostatare n Deo (Eccl. x, 14). Quia ergo
Deus est incommutabile bonum, homo autem et se-
cundum animam et secundum corpus mutabilis res
est; nisi ad incommutabile bonum, quod est Deus,
conversus substiterit, formari ut justus beatusque sit,
non potest. Ac per hoc Deus idem qui creat homi-
nem, ut homo sit, ipse operatur hominem atque cu-
stodit, ut etiam bonus beatusque sit. Quapropter
qua locutione dicitur homo operari terram, qua jam
terra erat, ut ornata atque secunda sit, ea locutione

(a) Altera iomies expeditio Iaphis congruit hebreo, in quo
pronomen *eum*, referuntur ad paradiſum, genere feminino cum
ita vocé conveniens.

dicitur Deus operari hominem, qui jam homo erat,
ut plus sapientemque sit, eumque custodire, quod homo
sua potestate in se, quam illius supra se deflectant,
dominationemque ejus contempsent turus esse non
possit.

CAPUT XI. — *Car hic oddia dicio, Dominus.*

Dominus verus.

24. Proinde hullo modo vacare arbitror, sed nos
aliquid, et magnum aliquid admonere, quod ab ipso
divini libri hujus exordio, ex quo ita corpus est, *In*
principio fecit Deus celum ei terram, usque ad hunc lo-
cum, nusquam positum est, Dominus Deus; sed tantum
modo, *Deus*: nunc vero ubi ad id ventum est, ut homi-
nem in paradiſo constitueret, eumque per præceptum
operaretur et custodiret, ha Scriptura locuta est, *Et*
sumpsit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum
in paradiſo operari eum et custodire: non quod supra
dictarum creaturarum Dominus non esset Deus; sed
quia hoc nec propter Angelos, nec propter alia que
creata sunt, sed propter hominem scriberebatur,
ad eum adiunendum quantum ei expediat habere
Dominum Deum, hoc est, sub ejus dominatione obe-
dienter vivere, quam licentiose abuti propria poe-
state, nusquam hoc prius ponere voluit, nisi ubi per-
ventum est ad eum in paradiſo collocandum, operan-
dum et custodiendum: ni non diceret sicut et cetera
omnia superius, *Et sumpsit Deus hominem quem le-
cit*; sed dicere, *Et sumpsit Dominus Deus hominem*,
quem fecit, et posuit eum in paradiſo operari eum, ut
justus esset, et custodire, ut tutus esset, ipsa utique
dominatione sua, que non est illi sed nobis utilis. Ille
quippe nostra servitudo non indiget, nos vero domi-
natione illius indigemus, ut operetur et custodiat nos;
et ideo verus solus est Dominus, quia non illi ad
suam, sed ad nostram utilitatem salutemque servi-
mus. Nam si nobis indigeret, eo ipso non verus Do-
minus esset, cum per nos ejus adjuvaretur necessitas,
sub qua et ipse serviret. Merito ille in Psalmo: *Dixi*,
inquit, *Domino, Deus mens es tu; quoniam bonorum*
meorum non eges (Psal. xv, 2). Nee ita sentiendum
est quod diximus, nos illi ad utilitatem nostram sa-
lutemque servire, taquam aliud aliquid ab illo ex-
spectemus quam eum ipsum, qui summa utilitas et
salus nostra est. Sic enim eum gratis secundum illam
vocabiliter diligimus: *Mihi autem adhærere Deo bonum*
est (Psal. lxxii, 28).

CAPUT XII. — *Hominem non posse quidquam boni agere sine Deo. Discessus a Deo.*

25. Neque enim tale aliquid est homo, ut factus,
deserente eo qui fecit, possit aliquid agere bene tan-
quam ex seipso; sed tota ejus actio bona, est con-
verti ad eum a quo factus est, et ab eo justus, pius,
sapiens, beatusque semper fieri: non fieri et rece-
dere, sicut a corporis medico sanari et abire: quia
medicus corporis operarius fuit extrinsecus, serviens
natura intrinsecus operanti sub Deo, qui operatur om-
nem salutem gemino illo opere providentia, de quo sin-
pro locuti sumus (Cap. 9). Non ergo ita se debet homo
ad Dominum convertere, ut cum ab eo factus fuerit ju-

stus abscedat, sed ita ut ab illo semper fiat. Eo quippe ipso cum ab illo non discedit, ejus ipse praesentia justificatur, et illuminatur, et beatificatur, operante et custodiente Deo, dum obedienti subjectoque dominatur.

26. Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram, ut culta atque secunda sit, qui cum fuerit operatus abscedit, relinquens eam vel aratam, vel satam, vel rigatam, vel si quid aliud, manente opere quod factum est, cum operator abscesserit, ita Deus operatur hominem iustum, id est justificando eum, ut si abscesserit, maneat in abscente quod fecit: sed potius sicut aer presente lumine non factus est lucidus, sed fit; quia si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret; sic homo Deo sibi presente illuminatur, absente autem continuo tenebratur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur.

27. Ille itaque operetur hominem bonum atque custodiat, qui incommutabiliter bonus est. Semper ab illo fieri, semperque perfici debemus, inherentes ei, et in ea conversione quae ad illum est permanentes, de quo dicitur, *Mihi autem adhaerere Deo bonum est;* et cui dicitur, *Fortitudinem meam ad te custodiam* (*Psal. lviii*, 10). Ipsius enim sumus figuratum, non tantum ad hoc ut homines simus, sed ad hoc etiam ut boni simus. Nam et Apostolus cum fidelibus ab inpietate conversis, gratiam qua salvi facti sumus, commendaret (*Ephes. ii*, 8-10): *Gratia enim, inquit, salvi facti es sis per fidem; et hoc non ex robis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur.* *Ipsius enim sumus figuratum creati in Christo Iesu, in operibus bonis que preparavit Deus, ut in illis ambulamus.* Et alibi cum dixisset, *Cum timore et tremore retraham ipsorum salutem operamini;* ne sibi putarent tribuendum, tanquam ipsi se facerent justos et bonos, continuo subjecti: *Deus enim est qui operatur in vobis* (*Philipp. ii*, 12, 13). Sumpsit ergo Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradyso operari eum, hoc est, operari in eo, et custodiare eum.

CAPUT XIII. — Cur homo prohibitus a ligno scientia boni et mali.

28. *Et praecepit Dominus Deus Adae, dicens: Ab omni ligno quod est in paradyso, edes ad escam; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabis de illo.* Qua die autem ederis ab eo, morte moriemini. Si aliquid mali esset lignum illud, unde prohibuit hominem Deus, ejus ipsius mali natura venenatus videatur ad mortem. Quia vero ligna omnia in paradyso bona plantaverat (*Gen. i*, 12), qui fecit omnia bona valde, nec ulla ibi natura mali erat, quia nusquam est mali ulla natura (quod diligenter, si Dominus voluerit, disseremus, cum de illo serpente dicere cœperimus); ab eo ligno quod malum non erat prohibitus est, ut ipsa per se præcepti conservatio bonum illi esset, et transgressio malum.

29. Nec potuit melius et diligentius commendari quantum malum sit sola inobedientia, cum ideo reus iniquitatis factus est homo, quia eam rem tetigil contra prohibitionem, quam si non prohibitus tetigisset,

non utique peccasset. Nam qui dicit, verbi gratia, *Noi tangere hanc herbam, si forte venenosa est mortem.* que prænuntiat, si tetigerit, sequitur quidem non contemptorem præcepti; sed etiam si nemo prohibuisset, atque ille tetigisset, nihilominus utique moreretur. Illa quippe res contraria saluti viteque ejus esset, sive inde vetaretur, sive non vetaretur. Ita cum quisque prohibet eam rem tangi, que non quidem tangenti, sed illi qui prohibuit obcesset, velut si quisquam in alienam pecuniam misisset manum, prohibitus ab eo cuius erat pecunia illa; ideo esse prohibito peccatum, quia prohibenti poterat esse damnosum. Cum vero illud tangi, quod nec tangent obcesset si non prohiberetur, nec cuiquam alteri qualilibet tangeretur; quare prohibitum est, nisi a ipsius per se bonum obedientiae, et ipsius per se malum inobedientiae monstraretur?

30. Denique a peccante nihil aliud appetitum est, nisi non esse sub dominatione Dei, quando illud amissum est, in quo ne admitteretur, sola debet jussio dominantis attendi. Quia si sola attendetur, quid aliud quam Dei voluntas attendetur? quid alio quam Dei voluntas amaretur? quid aliud quam Dei voluntas humanæ voluntati præponeretur? Dominus quidem cur jusserit, viderit; faciendum est a serviens quod jussit, et tunc forte videndum est a promerens cur jusserit. Sed tamen ut causam jussionis hujus non diutius requiramus, si hec ipsa magna est utilitas homini quod Deo servit, jubendo Deus utile facit quicquid jubere volenter, de quo metuendum non est, ne jubere quod inutile est possit.

CAPUT XIV. — *Ex divini præcepti contemptu experientia mali.*

31. Nec fieri potest ut voluntas propria non gradus pondere super hominem cadat, si eam voluntati superioris extollendo præponat. Hoc expertus est homo contemnens præceptum Dei, et hoc experimentum didicit quid interesset inter bonum et malum, bonum scilicet obedientiae, malum autem inobedientiae, id est, superbia et contumacia, perverse imitationis Dei et noxie libertatis. Hoc autem in quo ligno accidente potuit, ex ipsa re, ut jam supra dictum est, nonne accepit (*Cap. 6*). Malum enim nisi experimento non sentiremus, quia nullum esset, si non fecissemus. Neque enim ulla natura mali est, sed amissio boni hoc nomen accepit. Bonum quippe incommutabile Deus est: homo autem quantum ad ejus naturam, in qua eum Deus condidit, pertinet, bonum est quidem, sed non incommutabile ut Deus. Mutabile autem bonum, quod est post incommutabile bonum, melius bonum fit, cum bono incommutabili adhæserit, amando atque serviendo rationali et propria voluntate. Ideo quippe et haec magni boni natura est, quia et hoc accepit, ut possit summi boni adhaerere naturam. Quod si noluerit, bono se privat, et hoc ei malum est, unde per justitiam Dei etiam cruciatus consequitur. Quid enim tam iniquum, quam ut bene sit desertori boni? Neque ulla modo fieri potest ut ita sit: sed aliquando amissio superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod

amatum est inferius bonum. Sed divina justitia est ut qui voluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amavit, dum naturarum creator ubique laudetur. Adhuc enim est bonum quod dolet amissum bonum: nam nisi aliquod bonum remansisset in natura, nullus boni amissi dolor esset in pena.

32. Cui autem sine mali experientia placet bonum, id est, ut antequam boni amissionem sentiat, eligat tenere ne amittat, super omnes homines praedicandus est. Sed hoc nisi cuiusdam singularis laudis esset, non nulli pueri tribueretur, qui ex genere Israel factus Emmanuel nobiscum Deus (*Matth. 1, 23*), reconciliavit nos Deo, hominum et Dei homo mediator (*1 Tim. 1, 5*), Verbum apud Deum, caro apud nos (*Joan. 1, 1, 14*), Verbum caro inter Deum et nos. De illo quippe propheta dicit. *Priusquam sciat puer bonum aut malum, contemnet malitiam, ut eligat bonum* (*Izai. vii, 16, sec. LXX*). Quomodo quod nescit, aut contemnit aut eligit, nisi quia haec duo sciuntur aliter per prudentialium boni, aliter per experientiam mali? Per prudentialium boni malum scitur, etsi non sentitur. Tenetur enim bonum, ne ammissione ejus sentiatur malum. Item per experientiam mali scitur bonum; quoniam quid amiserit, sentit, cui de bono amiso male fuerit. *Priusquam sciret ergo puer per experientiam, aut bonum quo careret, aut malum quod boni amissionem sentiret, contempsit malum ut eligeret bonum*, id est, noluit amittere quod habebat, ne sentiret amittendo quod amittere non debebat. Singulare exemplum obedientie; quippe qui non venit facere voluntatem suam, sed ejus voluntatem a quo missus est (*Joan. vi, 38*): non sicut ille qui elegit facere voluntatem suam, non ejus a quo factus est. Merito sicut per unius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita per unius obedientiam justi constitutur multi (*Rom. v, 19*); quia sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur (*I Cor. xv, 22*).

CAPUT XV. — *Lignum scientiae boni et mali cur sic appellatum.*

33. Frustra autem nonnulli acute obtusi sunt¹, cum requirunt quomodo potuerit appellari lignum dignoscientiae boni et mali, antequam in eo transgressus esset homo praeceptum, atque ipsa experientia dignoscet quid interesset inter bonum quod amisit, et malum quod admisit. Lignum enim tale nomen accepit, ut eo secundum prohibitionem non tactio cavere tur, quod eo contra prohibitionem tacto sentiretur. Neque enim quia inde contra praeceptum manducaverunt, ideo factum est illud lignum dignoscientiae boni et mali; sed utique etiamsi obedientes essent, et nihil inde contra praeceptum usurpassent, id recte vocaretur, quod ibi eis accideret, si usurpassent. Quemadmodum si vocaretur arbor saturitalis, quod inde possent homines saturari; numquid si nemo accessisset, ideo nomen illud esset incongruum? quandoquidem cum accederent et saturarentur, tunc probarent quam hoc recte arbor illa vocaretur.

CAPUT XVI. — *Hominem ante mali experimentum potuisse intelligere quid esset malum.*

34. Et quomodo, inquit, intelligeret homo quod ei dicebatur lignum dignoscientiae boni et mali, quando ipsum malum quid esset omnino nesciebat? Hoc qui sapient parum attendunt quemadmodum a contraria notis sic pleraque intelligantur ignoti, ut etiam verba rerum que non sunt, cum in loquendo interponantur, nullus calget auditor. Hoc enim quod omnino non est, nihil vocatur; et has duas syllabas nemo non intelligit, qui latine audit et loquitur. Unde, nisi cum sensus intuetur id quod est, et ejus privatione quid etiam non sit agnoscat? Sic et inane cum dicitur, in tuendo corporis plenitudinem, privatione ejus tanquam contraria, quid dicatur inane intelligimus; sicut audiendi sensu non solum de vocebus, verum etiam de silentio judicamus: sic ex vita que inerat homini, posset ejus cavere contrarium, id est, vita privationem que mors vocatur; et ipsam causam qua perderet quod amabat, id est quodlibet factum suum quo fieret ut amitteret vitam, quibnslibet syllabis appellaretur, quemadmodum latine cum dicitur peccatum vel malum, tanquam signum ejus intelligeret, quod mente discerneret. Nos enim quomodo intelligimus, cum dicitur resurrectio, quam nunquam experti sumus? Nonne quia sentimus quid sit vivere, et ejus rei privationem vocamus mortem, unde redditum ad id quod sentimus, resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacumque lingua idipsum appellatur, menti utique signum insinuantur in voce loquentium, quo sonante agnoscat quod etiam sine signo cogitaret. Mirum est enim quemadmodum rerum quas habet amissionem, etiam inexpertam natura devit. Quis enim pecora docuit deviationem mortis, nisi sensus vite? quis parvulum puerum adhaerescere bojulo suo, si eum fuerit ex alto jacere minitus? quod ex quadam tempore incipit, sed tamen antequam aliquid hujusmodi expertus sit.

35. Sic ergo illis primis hominibus jam vita era dulcis, quam profecto amittere devitabant; idque ipsum quibuscumque modis vel sonis significantem Deum intelligere poterant: nec aliter eis posset persuaderi peccatum, nisi prius persuaderetur eos ex illo facto non esse morituros, id est, illud quod habebant et se habere gaudebant, non amissuros; unde suo loco loquendum est. Advertant itaque, si quos movet, quomodo potuerint intelligere inexperta nominantem vel minantem Deum; et videant nos omnium inpectorum nomina, nonnisi ex contrariis quae jam novimus, si privationum sunt, aut ex similibus, si specierum sunt, sine ullo aestu dubitationis agnoscer. Nisi forte aliquem movet quemadmodum loqui potuerint, vel loquentem intelligere, qui non didicerant vel crescendo inter loquentes, vel aliquo magisterio; quasi magnum fuerit Deo loqui eos docere, quos ita fecerat, ut hoc possent etiam ab hominibus discere, si essent a quibus.

¹ Antiqui codices, constantes, obtunsi sunt: ut et in lib. 4 de Doctrina Christ., n. 7, obtunse.

CAPUT XVII. — *An utriusque, Adamo et Ego, datum sit praeceptum.*

36. Merito sane queritur utrum hoc praeceptum viro tantum dederit Deus, an etiam femina? Sed nouissima narratio est quemadmodum facta sit femina. An forte jam erat facta? sed hoc quemadmodum gestum sicut quod prius erat gestum, postea recapitulando narratum est. Verba enim Scripturæ sic se habent: *Et praecepit Dominus Deus Adam, dicens; non dixit, praecepit eis: deinde sequitur, Ab omni ligno quod est in paradiiso ducet eis; non dicit, edetis. Deinde adiungit, Da ligna autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo: jam hic tanquam ad ambos pluraliter loquitur, et pluraliter praeceptum terminat dicens, Qui die autem ederitis ab eo, morte moriemini. An sciens quod ei factus erat mulierem, ita precepit ordinatisimè, ut per virum praeceptum Domini ad feminam parveniret? Quan discipulum in Ecclesia servat Apostolus, dicens: *Si quis autem discere volat, domini viros suos interrogat* (3 Cor. xiv, 55).*

CAPUT XVIII. — *Quemodo Deus locutus sit homini.*

37. Item queri potest quomodo nunc Deus locutus sit ad hominem quem fecit, jam certè sensu ac mente prædictum, ut audire et intelligere legemque valeret? Neque enim alter præceptum possit accipere, quo transgressor res¹ esset, nisi hoc acceptum intelligeret. Quoniam ergo illi locutus est Deus? Utrum intus in mente secundum intellectum, id est, ut sapienter intelligeret voluntatem ac præceptionis Dei sine ullis corporalibus sonis vel corporalium similitudinibus rerum? Sed non sic existimo primo homini locutum Deum. Talia quippe Scriptura narrat, ut ponas credimus sic esse Deum locutum homini in paradiso, sicut etiam postea locutus est Patribus, sicut Abraham, sicut ut Moysi, id est in aliqua specie corporali. Hinc est enim quod audierunt ejus vocem ambulantis in paradiso ut vesperam, et abscondebunt se (Gen. iii, 8).

CAPUT XIX. — *Ut intelligatur operatio Dei in creaturis, quid in primis de ipso sentiantur.*

38. Locus huius magnus neque prætereundus propinquus, et inveniatur quantum possumus, quantum ipso adjuvare et donare dignatus, opus divine providentie bipartitum, quod superioris eam de agricultura loqucreatur, transitória quedam occasione perstrinximus, ut inde jam inciperet legentis animus hoc asserere contueri, quod adjuvat plurimum, ne quid indignum de ipsa Dei substantia sentiamus. Dicimus itaque ipsum summum, verum, unum ac solum Deum, Patrem et Filium, et Spiritum sanctum, id est, Deum Verbumque ejus et utramque Spiritum Trinitatem ipsam, neque confusum, neque separatum. Deum qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum vidi, nec videre potest (1 Tim. vii, 16), nec locorum vel fuisse vel infinito spatio conthueri nec temporum vel finis vel infinito voluntate variari. Neque enim est in ejus substantia qua Deus est, quod levioris sit in parte quam in toto, sicut necessere est esse que in locis

¹ Sic Mas. At editi, quo transgressor ejus.

in motu cardine moveatur: sic tota palma ab articulo sunt; aut fuit in ejus substantia quod jam non est, vel erit quod nondum est, siue in naturis quae possunt temporis mutabilitatem pati.

CAPUT XX. — *Creatura corporalis loco et tempore, spirituali tempore tantum, Creator ipse neutrò modo mutabilis.*

39. Hie ergo incontinutabili aeternitate vivens erat vitæ omnia similis, ex quibus currebant tempora, si implerentur loca, temporalibusque et localibus rerum motibus secundum moverentur. In quibus rebus quidam spiritualiter, quedam corporalia condidit, formans materiali quam nec alias nec nullus, sed omnino ipso informem ac formabilem instituit, ut formationem suam non tempore, sed origine præveniret. Spiritualiter autem creaturam corporali præpositus; quod spiritualiter tantummodo per tempora mutari posset, corporali autem per tempora et loca. Eensemque enim gratia, per tempora moveret anima, vel reminiscendo quod oblitus erat, vel discendo quod nesciebat, vel volendo quod notebat: per loca autem corpus, vel in terra in celum, vel a celo in terram, vel ab oriente in occidentem, vel si quo alio simili mundo. Omne autem quod moveretur per locum, non potest nisi et per tempora simile moveri: at non omnes quod movere per tempora, necessare est eisnam per locum moveri. Siens ergo substantialia que moverunt per tempora et locum, præcedit substantialia que latenter per tempora; ita ipsam præcedit illa que nec per locum nec per tempora. Ac per hoc siens per tempora et locum motu corpus ipse tantum per tempora motus condidit spiritus; Ita per tempora moveret condidit spiritum ipsius per tempora nec per locum motus condidit spiritus: sed spiritus creatus moveret seipsum per tempora, et per tempora ac locum corpus; Spiritus autem creator moveret seipsum sine tempore ac loco, moveret condidit spiritum per tempora sine loco, moveret corpus per tempora et locum.

CAPUT XXI. — *Quemodo Deus immotus moveat creaturas, exemplo anima deprehendit.*

40. Quocirca quisquis intelligere conatur quemadmodum vero aeternis et vere immortales aliquæ incommutabiles Deum, ipso nec per tempus nec per locum motu movere temporaliter et localiter creaturam suam; non enim potest posse assecurari, nisi prius intellexerit quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus, non per locum, sed tantum per tempora motus, moveat corpus per tempora et locum. Si enim quod in seipso agitum capere nondum potest, quanto minus illud quod supra est?

41. Affecta quippe anima carnalium sensuum contactudine, etiam scipiant cum corpore per locum moveri potest, dum id per locum moveret. Quæ si possit diligenter inspicere, tanquam cardines membrorum corporis sibi, quemadmodum articulati disponuntur, a quibus huius motionum miscantur; inventet ea quæ per spatia locorum moverentur, nisi ab eis quæ loco fixa sunt, non moveri. Non enim moveretur solus digitus, nisi manus fixa sit, a cuius articulo velut

cubiti, sic cubitus ab articulo humeri, humerus ab scapula cum moveatur, stantibus utique cardinibus quibus motio nitatur, it per loci spatium quod moveretur. Sic plantae in talo est articulus, quo stante moveatur; sic cruris in geno et totius pedis in coto: et nullus membrum motus omnino est, quem voluntas moveat, nisi ab aliquo articuli ¹ cardine, quem notus ejusdem voluntatis primitus fixit, ut ab eo quod loci spatii non moveatur, agi vacat quod moveatur. Denique nec in ambulando pes levatur, nisi alius fixus totum corpus ferat, donec ille qui motus est a loco unde fertur, ad locum quo fertur, immoto articulo sui cardinis insitatur.

42. Porro, si in corpore nullum membrum per locum voluntas movet, nisi ab eo membris articulo quem non moveat, cum et illa pars corporis que moveatur, et illa qua sit in ut moveatur, corporeas habent quantitatis suas, quibus occupent spatia locorum suorum; quanto magis ipse anima nutus, cui membra deservium, ut quod placuerit sicutur, unde id quod movendum est imitatur; cum anima non sit natura corporis, nec localem spatio corpus implat, sicut aqua utrant sive spongiam; sed miris modis ipse incorpore nutus commixta sit vivificando corpori, quo et imperat corpori, quadam intentione non modo: quanto magis, inquam, nonne ipse voluntatis ejus non per locum moveatur, ut corpus per locum moveat, quando totum per partes moveat, nec aliquas loco moveat nisi per illas quas loco non moveat?

CAPUT XXII. — *Quomodo Dens movant, quomodo anima.*

45. Quod si intelligere difficultate est, utrumque ex-
datur, et quod creatura spiritus non per locum
mota moveat corpus per locum, et quod Deus non per
tempus motu moveat creaturam spiritus per tem-
pus. Quod si de anima quisque non vult hoc credere,
quod quidem sive dubio non solum crederet, verum
etiam intelligeret, si can posset, sicut est, incor-
poralem cogitare: cui enim non facile occurrit, quod
per locum non moveatur quod per loci spatia non
distenditur? quidquid autem per loci spatia disten-
ditur corpus est; ac per hoc consequens est ut anima
per locum moveri non potetur, si corpus non esse
credatur: sed, ut dicere exeperam, si de anima hoc
quisque non vult credere, non nimis urgendum est.
Substantiam vero Dei nisi credat nec per tempus nec
per locum moveri, nondum perfecte incommuni-
tabilem credit.

CAPUT XXIII. — *Deus semper quietus, omnia tamen agens.*

44. Verum quia omnino incomparabilis est illa natura Trinitatis, et ob hoc ita aeterna, ut ei aliquid comparandum esse non possit, ipsa apud seipsum et in seipso sine ullo tempore ac loco, movet tamen per tempus et locum sibi subdiam creaturam, naturas creans bonitate, voluntates ordinans potestate: ut in naturis nulla sit, que non ab illo sit; in voluntatibus

autem nulla bona sit, cui non prasit, nulla mala sit, qua bene uti non possit. Sed quia non omnibus naturis dedit voluntatis arbitrium, ille autem quibus dedit, potentiores ac superiores sunt; ille naturae que nos habent voluntatem, subditas sunt necesse est illis quae habent, et hoc ordinatione Creatoris, qui nonquam ita puniit voluntatem malam, ut naturae perimit dignitatem. Cum igitur omne corpus et omnis anima irrationalis non habent voluntatis arbitrium, subditia ista sunt eis naturis quae praeedita sunt arbitrio voluntatis; nec omnibus omnia, sed sicut distribuit justitia Creatoris. Ergo Dei providentia regens atque administrans universam creaturam, et naturas et voluntates, naturas ut sint, voluntates autem ut nec infructuoso bonae, nec in punitive male sint; subdit primis omnia sibi, deinde creaturam corporalem creature spirituali, irrationali rationali, terrestrem contesti, femininem masculinam, minus valentem valentiori, indigentiorum copiosiori; in voluntatibus autem, bonas sibi, exteris vero ipsis servientibus sibi; ut hoc patitur voluntas mala, quod ex iussu Dei fecerit bona, sive per seipsum, sive per malam, in rebus dumtaxat que naturaliter sunt, etiam malis voluntatibus subdit, id est in corporibus. Nam in seipso male voluntates habent interiorem ponam suam, eamdem ipsam iniquitatem suam.

CAPUT XXIV. — *Quoniam beatis Angelis subdit
creaturem.*

43. Ac per hoc sublimibus Angelis Deo subditis
fruentibus, et Deo beate servientibus, subdita est
omnis natura corporea, omnis irrationalis vita, omnis
voluntas vel insirma vel prava; ut hoc de subditis vel
cum subditis agant, quod natura ordo poscit in omnibus,
jubente illo cui subjecta sunt omnia. Proinde illi
in illo veritatem incomunicabilium vident, et secundum
eam suis dirigunt voluntates. Fiunt ergo illi partici-
pes aeternitatis, veritatis, voluntatis ejus tempore,
sine tempore et loco. Moventur autem ejus imperio
etiam temporaliter, illo non temporaliter moto. Nec
ita ut ab ejus contemplatione resiliant aut defluant;
sed simul et illum sine loco ac tempore contemplan-
tur, et ejas in inferioribus jussa percipiunt, moventes
se per tempus, corpus autem per tempus et locum,
quantum eorum congruit actioni. Et ideo Deus bipar-
titio providentia sua opere praest universae creaturae;
naturis, ut fiant; voluntatibus autem, ut sine suo iussu
vel permisso nihil faciant.

CAPUT XXV. — *Natura universitatis, parlesque ejus
quomodo a Deo administrentur.*

46. Natura igitur universitatis corporalis non adjuvatur extrinsecus corporaliter. Neque enim est extra eam ullum corpus, aliquin non est universitas. Intrinsecus autem adjuvatur incorporaliter, Deo id agente ut omnino natura sit; quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia (*Rom. xi. 36*). Partes vero ejusdem universitatis et intrinsecus incorporaliter adjuvantur, vel potius sunt, ut naturae sint; et extrinsecus corporaliter, quo se melius habeant, sicut

alimentis, agricultura, medicina, et quacumque etiam ad ornatum sunt, ut non solum salve ac secundiores, verum etiam decentiores sint.

47. Spiritualis autem creata natura si perfecta atque beata est, sicut Angelorum sanctorum, quantum attinet ad seipsam, quo sit, sapiensque sit, nonnisi intrinsecus incorporaliter adjuvator. Intus ei quippe loquitur Deus miro et ineffabili modo, neque per scripturam corporalibus instrumentis affixam, neque per voces corporalibus auribus insonantes, neque per corporum similitudines, quales in spiritu imaginatim flunt, sicut in sonnis, vel in aliquo excessu spiritus, quod græce dicitur *εἰρωτις*, et nos eo verbo jam ultim pro latino: quia et hoc genus visionum, quamvis interius fiat quam sunt ea quæ animo per sensus corporis nuntiantur; tamen quia simile est eis, ita ut cum sit, discerni ab eis aut omnino non possit, aut certe vix et rarissime possit, et quia exteriorius est quam illud quod in ipsa incommutabili veritate mens rationalis et intellectualis intuetur, eaque luce de his omnibus judicat; inter illa quæ extrinsecus flunt arbitror esse deputandum. Creatura ergo spiritualis et intellectualis perfecta et beata, qualis Angelorum est, sicut dixi, quantum attinet ad seipsam quo sit, sapiensque ac beata sit, nonnisi intrinsecus adjuvator aeternitate, veritate, charitate Creatoris. Extrinsecus vero si adjuvari dicenda est, eo fortasse solo adjuvatur, quod invicem vident, et de sua societate gaudent in Deo, et quod perspectio etiam in eis ipsis omnibus creaturis, undique gratias agit laudatque Creatorem. Quod autem attinet ad creature angelicas actionem, per quam universarum rerum generibus, maximeque humano providentia Dei prospicitur; ipsa extrinsecus adjuvat, et per illa visa quæ similia sunt corporalibus, et per ipsa corpora quæ angelicas subiectant potestati.

CAPUT XXVII. — Deus semper idem et immotus administrat omnia.

48. Que cum ita sint, cum Deus omnipotens et omnitenens, incommutabili aeternitate, veritate, voluntate semper idem, non per tempus nec per locum motus, movet per tempus creaturam spiritualem, movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem; ut eo motu naturas quas intrinsecus substituit, etiam extrinsecus¹ administret, et per voluntates sibi subditas, quas per tempus, et per corpora sibi atque illis voluntatibus subdita, que per tempus et locum movet, eo tempore ac loco cuius ratio in ipso Deo vita est sine tempore ac loco: cum ergo tale aliquid Deus agit, non debemus opinari ejus substantiam qua Deus est, temporibus locisque mutabilem, aut per tempora et loca mobilem, sed in opere divinae providentiae ista cognoscere; non in illo opere quo naturas creat, sed in illo quo intrinsecus creates etiam extrinsecus administrat, cum sit ipse, nullo locorum vel intervallo vel spatio, incommutabili excellentique potentia et interior omni re, quia in ipso sunt omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. Item

nullo tempore vel intervallo vel spatio, incommutabili aeternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et novior omnibus, quia idem ipse post omnia.

CAPUT XXVIII. — Quomodo locutus sit Deus Ada.

49. Quapropter cum audimus Scripturam dicentem, *Et præcepit Dominus Deus Ada, dicens: Ab omni ligno quod est in paradiso esca edes; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabis de illo.* Qua die autem ederis ab eo, morte moriemini; si modum querimus quomodo ista locutus sit Deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendendi non potest: certissime tamen tenere debemus, Deum aut per suam substantiam loqui, aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas, ad spirituales vero atque intellectuales non solum creandas, sed etiam illuminandas, cum jam possunt capere locutionem ejus, qualis est in Verbo ejus quod in principio erat apud Deum, et Deus erat Verbum, per quod facta sunt omnia (*Ioan. i, 1-3*). Illis autem qui eam capere non possunt, cum loquitur Deus, nonnisi per creaturam loquitur, aut tantummodo spiritualem, sive in somnis, sive in ecstasi in similitudine rerum corporalium; aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis vel aliqua species appetet, vel insonans voces.

50. Si ergo Adam talis erat, ut posset capere illam locutionem Dei, quam mentibus angelicis per suam præbet substantiam; non dubitandum est quod ejus mentem per tempus moverit miro et ineffabili modo, non motus ipse per tempus, eique utile ac salubre præceptum veritatis impresserit, et quæ transgressorí poena deberetur, ea ipsa ineffabiliter veritate monstraverit: sicut audiuntur vel videntur omnia bona præcepta in ipsa incommutabili Sapientia, quæ in animas sanctas se transfert (*Sap. vi, 27*) ex aliquo tempore, cum ipsis nullus sit motus in tempore. Si autem ad eum modum Adam justus erat, ut ei adhuc opus esset alterius creature sanctioris et sapientioris auctoritas, per quam cognosceret Dei voluntatem alique jussionem, sicut nobis Prophete, sicut ipsis Angeli; cur ambigimus per aliquam hujusmodi creaturam ei esse locutum Deum, talibus vocum signis quæ intelligere posset? Illud enim quod postea scriptum est, cum peccassent eos audisse vocem Domini Dei ambulantis in paradyso (*Gen. iii, 8*), quia non per ipsam Dei substantiam, sed per subdilam ei creaturam factum est, nullo modo dubitat qui fidem catholicam sapit. Ad hoc enim et aliquanto latius de hoc re disserere volui, quia nonnulli heretici^(a) putant substantiam Filii Dei nullo assumpto corpore per seipsam esse visibilem, et ideo antequam ex Virgine corpus acciperet, ipsum visum esse Patribus opinantur, tanquam de solo Deo Patre dictum sit, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest* (*I Tim. vi, 16*); quia Filius visus sit ante acceptam servi formam, etiam per ipsam substantiam suam: quæ impietas

¹ Mas. aliquot hic et paulo infra, etiam intrinsecus

(a) Ariani.

procul a catholicis mentibus repellenda est. Sed de hoc plenius alias, si Domino placuerit, disseremus: nunc terminato isto volumine, id quod sequitur,

quomodo sit mulier ex viri sui latere creata, in consequentibus parandum est.

LIBER NONUS.

De eo quod legitur, Gen. cap. 2, vers. 18: *Et dixit Dominus Deus: Non est bonum hominem esse solum, etc., usque ad illud, vers. 24: Et erunt duo in carne una.*

CAPUT PRIMUM. — *Cur dictum sit, Et finxit Deus adhuc de terrâ, etc. De Terra vocabulo.*

1. *Et dixit Dominus Deus: Non bonum est hominem esse solum; faciamus ei adjutorium secundum ipsum. Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia celi, et adduxit illa ad Adam, ut videret quid vocaret illa. Et omne quodcumque vocavit illud Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et vocavit Adam nomina omnibus pecoribus, et omnibus volatilibus celi, et omnibus bestiis agri. Ipsi autem Adam non est inventus adjutor simili ei. Et immisit Deus ecstasim in Adam, et obdormivit. Et accepit unam costarum ejus, et adimplevit carnem in loco ejus: et edificavit Dominus Deus costam, quam accepit de Adam, in mulierem; et adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea; haec vocabitur mulier, quoniam ex viro suo sumpta est. Et propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur uxori sua; et erunt duo in carne una. Si aliquid adjuvant lectorum, que in libris superioribus considerata atque conscripta sunt, non debemus in hoc diutius immorari, quod finxit adhuc Deus de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia celi: cur enim dictum sit, adhuc, id est propter¹ primam conditionem creaturarum sex diebus consummatam, in qua causaliter perfecta sunt omnia simul et inchoata, ut deinde ad effectus suos causa perducerentur, jam quantum potuimus, in praecedentibus intimavimus (Lib. 6, cap. 5). Et si quis hoc aliter enodandum putat, tantum diligenter attendat illa omnia, que ut hoc sentiremus attendimus; et si probabiliorem inde potuerit enucleare sententiam, non solum resistere non debemus, sed debemus etiam gratulari.*

2. Si quem autem movet quia non dixit, Finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et de aquis omnia volatilia celi, sed tanquam utraque genera de terra finixerit, *Et finxit, inquit, Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia celi;* videat duobus modis esse intelligendum: aut tacuisse nunc unde finixerit volatilia celi, quia et tacitum posset occurrere, ut non de terra utrumque accipiat Deum finxisse, sed tantummodo bestias agri; ut volatilia celi etiam tacent Scriptura intelligamus unde finixerit, velut qui sciamus in prima causalium rationum conditione ex aquis ea esse producta: aut terram universaliter sic appellatam simul cum aquis, quemad-

modum appellata est in illo psalmo, ubi coelestium laudibus terminatis, ad terram facta est conversio sermonis, et dictum, *Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi, etc.* (Psal. CXLVIII, 7), nec postea dictum est, Laudate Dominum de aquis. Ibi enim sunt omnes abyssi, que tamen de terra laudent Dominum: ibi etiam reptilia et volatilia pennata, que nihilominus de terra laudent Dominum. Secundum istam universalem appellationem terre, secundum quam etiam de toto mundo dicuntur, Deus qui feci celum et terram, sive de arida sive de aquis quacumque creata sunt, de terra creata veraciter intelliguntur.

CAPUT II. — *Quomodo id locutus sit Dens: Non est bonum, etc.*

3. Nunc jam videamus quomodo accipiendum sit quod dixit Deus, *Non est bonum esse hominem solum; faciamus ei adjutorium secundum ipsum:* utrum temporaliter vocibus ac syllabis editis hoc dixerit Deus; an ipsa ratio commemorata est, que in Verbo Dei principaliter erat, ut sic femina fieret: quam rationem suscipiebat etiam tunc Scriptura cum diceret, *Et dixit Deus, Fiat* hoc aut illud, quando primitus omnia condebantur. An forte in mente ipsius hominis hoc dixit Deus, sicut loquitur quibusdam servis suis in ipsis servis suis? Ex quo generi servorum eius erat etiam ille qui dixit in Psalmo: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus* (Psal. LXXXIV, 9). An aliqua de hac re ipsi homini in ipso homine per angelum est facta revelatio in similitudinibus vocum corporalium, quamvis tacerit Scriptura utrum in somnis, an in ecstasi; ita enim fieri haec solent: an aliquo alio modo, sicut revelator Propheetis; unde illud est, *Et dixit mihi angelus qui loquebatur in me* (Zach. II, 5): an per corporalem creaturam vox ipsa sonuerit, sicut de nube, *Hic est Filius meus* (Math. III, 17). Quid ergo ex his omnibus factum sit, ad liquidum comprehendere non valemus; verumtamen certissime tenemus et dixisse hoc Deum, et si corporali voce vel temporaliter expressa similitudine corporis dixit, non eum per substantiam suam, sed per aliquam imperio suo subditam dixisse creaturam, sicut in libro praecedente tractavimus (Cap. 27).

4. Nam visus est Deus etiam pos'ea sanctis viris, alias capite albo sicut lana, alias in'eriore parte corporis sicut aurichalcum (Apoc. I, 14, 15), alias aliter atque aliter: non tamen illas visiones hominibus per substantiam que ipse est, sed per sibi sublita que creavit, cum prebuisse, et per similitudines formarum vocumque corporalium, quod voluit ostendisse ac-

(Treize.)

¹ Legebatur in editis, *præter*. At in MSS., *propter*, quod in eundem sensum redit.

dixisse, certissimum est eis qui substantiam Trinitatis incommutabiliter aeternam, nec per tempus nec per locum moveri, et per tempus et per locum movere vel fideliter credunt, vel etiam excellenter intelligent. Non ergo jam queramus quomodo istud dixerit, sed potius intelligamus quid dixerit. Adjutorium quippe homini secundum ipsum fuisse faciendum, aeterna ipsa veritas habet, per quam creata sunt omnia; et in illa hoc audit qui potest in ea cognoscere quid quare creatum sit.

CAPUT III. — Mulier in adjutorium propter sobolem facia.

5. Si autem queritur, ad quam rem fieri oportet hoc adjutorium, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreando, sicut adjutorium semini terra est, ut virgultum ex utero nascatur: hoc enim et in primis rerum conditione dictum erat, *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini ejus* (Gen. 1, 27, 28). Quae ratio conditionis et conjunctionis masculi et femine atque benedictio, nec post peccatum hominis peccatum defecit. Ipsa enim est secundum quam nunc terra hominibus plena est dominantibus ejus.

6. Quanquam enim jam emissi de paradyso convenisse et genuisse commemorentur; tamem non video quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradyso honorabiles nuptiae, et torus immaculatus (*Hebr. xiii, 4*): hoc Deo praestante fideliter justeque viventibus, eique obedienter sancteque servientibus, ut sine ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi, fetus ex eorum semine gignerentur; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis qui genuissent in aliquo formae statu manentibus, et ex ligno vita, quod ibi plantatum erat, corporalem vigorem sumentibus, et illi qui gignerentur ad eundem perducerent statum, donec certo numero impleto, si justo omnes obedienterque viverent, tunc fieret illa commutatio, ut sine ulla morte animalia corpora conversa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deservirent, et solo spiritu vivificant sine ulla alimentorum corporalium sustentaculis viverent, spiritualia vocarentur. Potuit hoc fieri, si non praecepti transgressio mortis supplicium mereretur.

7. Qui enim hoc fieri potuisse non credunt, nihil aliud quam consuetudinem nature jam post peccatum peccatum humanam sic currentis attendunt: non autem in eorum genere nos esse debemus, qui non credunt nisi quod videre consueverunt. Quis enim dubitet homini obedienter et pie viventi prestari potuisse quod diximus, qui non dubitat vestibus Israelitarum imperitum esse quemdam in suo genere statum, ut per annos quadraginta nulla velutatis detrimenta patenter (*Deut. xxix, 5*)?

CAPUT IV. — Quare non coierint primi parentes in paradyso.

8. Cur ergo non coierunt, nisi cum exissent de paradyso? Cito responderi potest, Quia mox creata mulie-

re, prius quam coirent, facta est illa transgressio, cuius merito in mortem destinati, etiam de loco illius felicitatis exierunt. Non enim Scriptura tempus expressit, quantum interfuerit inter eos factos, et ex eis natum Cain. Potest etiam dici quia nondum Deus jusserset ut coirent. Cur enim non ad hanc rem divina expectaretur auctoritas, ubi nulla concupiscentia tanquam stimulus inobedientis carnis urget? Ideo autem hoc non jusserset Deus, quia secundum suam praeventionem disponebat omnia, in qua et eorum casum procul dubio praecriebat, unde jam mortale genus propagandum esset humanum.

CAPUT V. — Mulier facta in adjutorium non alia quam sobolia causa.

9. Aut si ad hoc adjutorium gignendi filios, non est facta mulier viro, ad quod ergo adjutorium facta est? Si que simili operaretur terram; nondum erat labor ut adjumento indigeret, et si opus esset, melius adjutorium masculus fieret: hoc et de solatio dici potest, si soliditatis fortasse tridebat. Quanto enim congruentius ad convivendum et colloquendum duo amici pariter quam vir et mulier habitarent? Quod si oportebat alium jubendo, alium obsequendo pariter vivere, ne contrarie voluntates pacem cohabitantium perturbarent; nec ad hoc retinendum ordo defuisse, quo prior unus, alter posterior, maxime si posterior ex priore crearetur, sicut femina creata est. An aliquis dixerit de costa hominis Deum feminam tantum, non etiam masculum, si hoc vellet, scire potuisse? Quapropter non invenio ad quod adjutorium facta sit mulier viro, si pariendo causa subtrahitur.

CAPUT VI. — Filiorum successio qualis si Adam non peccasset.

10. Nam si parentes filii suis cedere ex hac vita oportebat, ut ita opere humanum genus per decessiones et successiones certa numerositate impleretur, potuerunt etiam homines genitis filii, perfectaque humani officii justitia, hinc ad meliora transferri, non per mortem, sed per aliquam commutationem, aut illam suram quam receptis corporibus sicut sancti sicut Angelii in celis (*Math. xxi, 30*); aut si illam dari non oportet, nisi omnibus simul in seculi fine, aliquam inferiorem quam illa erit: que tamen haberet meliorum statum, quam vel hoc corpus habet, vel illa etiam que primius facta sunt, viri ex limo terra, mulieria ex viri carne.

11. Neque enim arbitrandum est Eliam vel sic esse, jam sicut erunt sancti, quando peracto operis die denarium pariter acceperit sunt (*Id. xx, 10*); vel sic quemadmodum sunt homines qui ex ista vita nendum emigrarunt, de qua ille tamen non morte, sed translatione migravit (*IV Reg. u. 11*). Jam itaque aliquid melius habet, quam in hac vita possit; quamvis nondum habeat quod ex hac vita recte gesta in fine habiturus est: pro nobis enim meliora prospicerunt¹, ne sine nobis perfecti perficerentur (*Hebr. xi, 40*). Aut si quisquam putat hoc Eliam mereri non potuisse, si

¹ MSS. tres, profusa sunt. Alii, propidius: ut passim Augustinus ex Hebr. n, ad quem locum hic alludit.

dixisset uxorem, filiosque procreasset (creditur enim non habuisse, quia hoc Scriptura non dixit, quamvis et de exilatu ejus nihil dixerit); quid de Enoch respondebit, qui filii genitis Deo placens non mortuus, sed translatus est¹ (*Gen. v, 24*)? Cur ergo et Adam et Eva, si juste viventes caste filios procreassent, non eis possent translatione, non morte, sucedentibus cedere? Nam si Enoch et Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes, quod debitum ut solvant, creduntur etiam reddituri ad hanc vitam, et, quod tamdiu dilatum est, morituri (*Malach. iv, 5*; et *Apoc. xi, 5-7*), nunc tamen in alia vita sunt, ubi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spirituale mutetur, nec morbo nec senectute deficiunt: quanto justius siquaque probabilius primis illis hominibus prestaretur, sine ullo suo parentumve peccato viventibus, ut in meliorem aliquem statum filii genitis cederent, unde saeculo finito cum omni posteritate sanctorum, in angelicam formam, non per carnem mortem, sed per Dei virtutem multo felicius mutarentur?

CAPUT VII. — *Mulier parandi causa. Unde laudabilia virginitas et nuptiae. Matrimonii triplices bonum.*

22. Non itaque video ad quod aliud adjutoriorum mulier facit sit viro, si generandi causa subtrahatur: quae nihilominus quare subtrahatur ignoro. Unde enim magnum magnique honoris meritum apud Deum fidelis et pia virginitas habet, nisi quia isto jam tempore continendi ab amplexu, cum ex omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima suspetat copia, percipiende sordida voluptatis libido non sibi vindicat quod jam sufficienda prolis necessitudo non postulat? Denique utriusque sexus infirmitas propendens in ruinam turpitudinis, recte excipit honestate nupiarum, ut quod sanis esse posset officium, sit regotis remedium. Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum: imo vero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum veniale est illud malum; quoniam id quod bonum habent nuptiae, et quo bone sunt nuptiae peccatum esse nunquam potest. Hoc autem tripartitum est; fides, proles, sacramentum. In fide attenditur ne praeter vinculum conjugale, cum altera vel altero concubatur: in prole, ut amanter suspiciatur, benigne nutritur, religiose educetur: in sacramento autem, ut conjugium non separetur, et dimissus aut dimissa non causa prolis alteri conjugatur. Nec est tanquam regula nupiarum, qua vel naturae decoratur secunditas, vel incontinentie regitur pravitas. Unde quia satis disseruimus in eo libro quem de Bono Conjugali super edidimus, ubi et continentiam vidualem et excellentiam virginalem pro suorum graduum dignitate distinximus, diuinis hic noster stilus non est occupandus.

CAPUT VIII. — *Puga uitiorum in contraria.*

23. Nunc enim querimus cui adjutorio mulier facit sit viro, si eis ad gignendos filios misceri sibimet in paradiso non licet. Qui enim hoc septent, forte

¹ Editi, sed virus translatus est. Abest virus a MSS.

peccatum esse omnem concubitum putant. Difficile est namque, ut dum perverse homines vitia devitanti, non in eorum contraria perniciet currant. Etenim sicut exhorrens avaritiam, fit profusus; aut exhorrens luxuriam, fit avarus; aut inquietus fit, cuius pigritiam reprehenderis; aut cuius inquietudinem, piger; aut qui reprehensus odisse cœperit audaciam suam, ad timilitatem fugit; aut qui timidus non esse conatur, tamquam abrupto vinculo fit temerarius, dum non ratione, sed opinione crimina metiuntur: ita dum nesciunt homines quid in adulteris et fornicationibus divino jure damnetur, etiam causa procreandi conjugalem concubitum detestantur.

CAPUT IX. — *Mulier propter gignendos filios, etiam ex peccato non fuisse necessita moriendo.*

24. Quod qui non faciunt, sed tamen fecunditatem carnis propter successionem mortalitatis divinitus datum sentiunt; nec ipsi putant primos illos homines potuisse concubere, nisi, propter peccatum quod admirerant morituri, gignendo requirent successores: nec attendunt, si recte potuerunt successores queri morituri, multo rectius socios queri potuisse victuris. Impleta enim terra genere humano, recte proles nonnisi que morientibus succederent, quererentur: ut autem per duos homines terra impletur, quomodo ipsi, nisi gignendo, officium societatis implerent? An vero ha quis coccus est mente, ut non certat quanto terris ornamento sit genus humanum, etiam cum a paucis recte laudabiliterque vivatur; quantumque valeat ordo reipublice, in cuiusdam pacis terrene vinculum coercens etiam peccatores? Neque enim tantum depravati sunt homines, ut non etiam tales pecoribus et volatilibus antecellant; quorum tamen omnium generibus haec infinitam mundi partem pro sui loci sorte decoratam, quem non considerare delectet? Quis autem ita sit excors, ut potest minus eam ornari potuisse, si iustis non morientibus impletur?

25. Nam quia numerosissima est superna civitas Angelorum, ideo non recte connubio copularentur, nisi morerentur. Hanc quippe numerositatem perfectam etiam in resurrectione sanctorum Angelis sociandam Dominus præciosus ait, *In resurrectione neque nubent, neque uxores ducent; non enim incipiunt mori, sed erunt æquales Angelis Dei* (*Matth. xxii, 30*): hic vero cum implenda esset hominibus terra, et eam, propter conjugationis actiorem necessitudinem et uitatis vinculum maxime commendandum, ex uno oportet impleri; propter quid aliud secundum ipsum quesitus est femineus sexus adjutor, nisi ut seruent genus humanum natura muliebris, tanquam terre secunditas, adjuvaret?

CAPUT X. — *Lividinis morbus ex peccato.*

26. Quamvis honestius meliusque credatur, ita fuisse tunc illorum hominum corpus animale constitutorum in paradiso, nondum mortis lege damnatum, ut non haberent appetitum carnalis voluptatis, qualiter nunc habent ista corpora, quae jam ex mortis propagine ducta sunt. Neque enim nihil est in eis factum, cum de ligno prohibito edissent: quandoquidem Deus

dixerat, non, Si ereris, morte moriemini; sed, *Quo die ereris, morte moriemini* (*Gen. ii, 17*) : ut hoc ipsum in eis illa faceret dies, quod Apostolus gemit dicens, *Condelector legi Dei secundum interiorum hominem; video autem alium legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, qua est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* *Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum* (*Rom. vii, 22, 25*). Non enim susciceret ei, si diceret, *Quis me liberabit de hoc mortaliorum corpore?* sed, *de corpore, inquit, mortis hujus.* Sicut etiam illud, *Corpus quidem, inquit, mortuum est propter peccatum* (*Id. viii, 10*) : nec ibi ait mortale, sed *mortalium;* quamvis utique et mortale, quia moriturum. Non ita credendum est fuisse illa corpora, sed licet animalia, nondum spiritualia, non tamen mortua, id est, que necesse esset ut morerentur: quod eo die factum est, quo lignum contra vetitum¹ tetigerunt.

17. Sicut in ipsis nostris corporibus quedam pro suo modo sanitas dicitur, que si perturbata sic fuerit, ut letalis morbus jam viscera depascatur, quo inspeccio, medici mortem imminere pronuntiant; mortale utique corpus etiam tunc dicitur, sed aliter quam cum esset sanum, quamvis quandoque sine dubio moriturum: ita illi homines animalia quidem corpora gerentes, sed non moritura nisi peccasset, acceptura autem angelicam formam coelestemque qualitatem, mox ubi praeceptum transgressi sunt, eorum membris velut aliqua aegritudo letalis, mors ipsa concepta est; mutavitque illam qualitatem, qua corpori sic dominabantur, ut non dicarent, *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ;* quia etsi nondum spirituale, sed animale corpus erat, nondum tamen erat mortis hujus, de qua et cum qua nati sumus. Quid enim aliud, non dicam nati, sed omnino concepti, nisi aegritudinem quandam inchoavimus, qua sumus necessario morituri? Neque enim tam necesse est eum ipso morbo mori, qui hydrops, vel dysentericus, vel elephantios factus fuerit, quam cum qui hoc corpus habere coepit, in quo omnes homines natura sunt filii iræ (*Ephes. ii, 3*), quia hoc non fecit nisi poena peccati.

18. Quæ cum ita sint, cur non credamus illos homines ante peccatum ita genitalibus membris ad procreandos filios imperare potuisse, sicut ceteris, quæ in quolibet opere anima sine ulla molestia, et quasi pruritu voluptatis movet? Si enim Creator omnipotens ineffabiliterque laudandus, qui et in minimis suis operibus magnus est, apibus donavit ut sic operentur generationem filiorum, quemadmodum ceræ speciem liquoremque mellis; cur incredibile videatur primis hominibus talia fecisse corpora, ut si non peccasset, et morbum quedam quo morerentur, continuo non concepisset, eo nutu imperarent membris quibus factus exoritur, quo pedibus cum ambulatur, ut neque cum ardore seminaretur, neque cum dolore pareretur. Nunc vero transgrediendo praeceptum, motum legis illius, que repugnat legi mentis, in membris conce-

ptæ mortis habere meruerunt; quem nuptiae ordinant continentia cohabet et refrenat, ut quemadmodum de peccato factum est supplicium, sic de supplicio fiat meritum.

CAPUT XI. — *Femineus sexus conformatus propter sobolem, non tamen cum libidine, nisi homo peccasset, procreandam. Obedientia.*

19. Factam itaque feminam viro, de viro, in eo sexu, in ea forma et distinctione membrorum, qua femina nota sunt; quæ peperit Cain et Abel, et omnes fratres eorum, ex quibus omnes homines nascerentur, in quibus peperit etiam Seth (*Gen. iv, 1 et 25*), per quem venit ad Abraham et ad populum Israel, gentemque omnibus iam notissimam gentibus, et per Noe filios omnes gentes; quisquis dubitaverit, omnia cogit natare quæ credimus, longeque a fidelium mentibus repellendus est. Cum ergo queriatur ad quod adjutorium factus sit ille sexus viro, diligenter, quantum valeo, cuncta consideranti, nonnisi causa prolis occurrit, ut per eorum stirpem terra impleretur; sed non eo modo procreata, quo nunc procreantur homines, cum inest peccati lex in membris repugnans legi mentis, etiamsi per Dei gratiam virtute superatur: hoc enim esse non potuisse credendum est, nisi in corpore mortis hujus, quod corpus mortuum est propter peccatum. Et quid hac pena justius, quam ut non ad omnem nutum serviat corpus, id est, suus famulus anime, sicut Domino suo detrectavit ipsa servire; sive utrumque ex parentibus crevit Deus, corpus ex corpore, animam ex anima; sive alio modo faciat animas: non utique ad opus impossibile nec mercede parva, ut cum anima pietate Deo subdita legem istam peccati, que est in membris corporis moris hujus, quam primus homo accepit in penam, vicerit ipsa per gratiam, præmium celeste percipiat majore gloria, demonstrans quanta sit laus obedientie, que alienæ inobedientie penam potuit virtute superare?

CAPUT XII. — *Animalia vere adducta esse ad Adam, ut iis nomina imponeret: sed hac re gesta aliquid figurari.*

20. Sed quoniam cui adjutorio semina facta sit viro, satis, quantum existimo, requisitum est; illud jam videamus quare sit factum, quod adductæ sunt ad Adam omnes bestiaz agri, et omnia volatilia coeli, ut eis nomina imponeret; atque ita velut necessitas oriretur creandi ei seminam ex ejus latere, cum inter illa animalia simile illi adjutorium non fuisset inventum. Videlicet enim mihi propter aliquam significationem propheticam factum, sed tamen factum, ut re gesta confirmata figura interpretatio libera relinquatur. Quid est enim hoc ipsum quod volatilibus terrestribusque animalibus, non etiam piscibus atque omnibus natatilibus Adam nomina imposuit? si enim lingue humanae consuluntur, sic apicellantur haec omnia, quemadmodum eis homines loquendo nomina imposuerunt. Non solum haec que sunt in aquis et terris, verum etiam ipsa terra, et aqua, et cœlum, et que videntur in cœlo, et que non videntur, sed creduntur, pro diversitate linguarum gentilium, diversis nominibus ap-

¹ Sic Ms. In editis, quo lignum vetitum.

pellantur. Unam sane linguam primitus fuisse didicimus, antequam superbia turris illius post diluvium fabricataz, in diversos signorum sonos humanam dividet societatem (*Gen. xi, 4-8*). Quæcumque autem illa lingua fuerit, quid attinet querere? Illa certe tunc loquebatur Adam, et in ea lingua, si adhuc usque permanet, sunt istæ voces articulatæ, quibus primus homo animalibus terrestribus et volatilibus nomina imposuit. Num igitur ullo modo credibile est, in eadem lingua nomina piscium non ab homine, sed divinitus instituta, quæ Deo docente homo postea disceret? Quod si ita etiæ factum esset, quare ita factum esset, procul dubio mystica significatio resonaret. Sed credendum est, paullatim cognitis piscium generibus nomina imposita: tunc autem cum pecora, et bestiæ, et volatilia ad hominem adducta sunt, ut eis ad se congregatis, generaliterque distinctis, nomina imponeret, quibus etiam ipsis paullatim, et multo citius quam piscibus, si hoc factum non esset, posset nomina imponere; quid fuit cause, nisi ratio aliiquid significandi, quod ad prænuntiationem futurorum valeret? Cui rei maxime ordo narrationis hujus invigilat.

21. Deinde, numquid ignorabat Deus, nihil tale se creasse in naturis animalium, quod simile adjutorium posset esse homini? An opus erat ut hoc etiam ipse homo cognosceret, et eo commendatiorem haberet uxorem suam, quod in omni carne creata sub celo, et de hoc aere sicut ipse vivente, nihil ejus simile invenierit? Mirum si hoc scire non posset, nisi omnibus ad se adductis atque perspectis. Si enim Deo credebat, posset hoc illi ex modo dicere, quomodo et præceptum dedit, quomodo et peccantem interrogavit, atque judicavit. Si autem non credebat, profecto neque hoc scire poterat, utrum ad eum omnia ille, cui non credebat, adduxerit; an forte in aliquibus ab illo remotoribus terra partibus aliqua ei similia, quæ non demonstrasset, absconderit. Non itaque arbitror dubitandum hoc alicujus propheticæ significationis gratia factum, sed tamen factum.

22. Neque hoc opere suscepimus prophetica ænigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiæ commendare, ut quod impossibile videri vanis atque incredulis potest, aut ipsi auctoritatæ sanctæ Scripturæ velut testificatione contraria repugnare, id pro meis viribus, quantum Deus adjuvat, disserendo demonstrem, neque impossibile esse, neque contrarium; quod autem possibile quidem apparet, nec habet ullam speciem repugnantiar, sed tamen quasi superfluum, vel etiam stultum quibusdam videri potest, hoc ipsum disputando demonstrem, quod ideo non¹ tanquam rerum gestarum naturali vel usitato ordine factum est, ut cordibus nostris fidelissima sanctorum Scripturarum auctoritate pralata, quia stultum esse non potest, mysticum esse creditur, quamvis ejus expositionem vel inquisitionem aut alibi jam exhibuerimus, aut in tempus aliud differamus.

¹ Negationem hic restituimus ex MSS.; quæ quidem in excessu immerito rejecta fuerat ad marginem.

CAPUT XIII. — *Formatio mulieris eo modo quo narratur facta est, ut quidpiam prænuntiaretur.*

23. Quid ergo sibi vult etiam illud, quod mulier viro de latere facta est? Verum esto propter ipsius conjunctionis vim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus; numquid etiam ut dormienti fieret, eadem ratio vel necessitas flagitabat; ut denique osse detracto, in cuius locum caro suppleretur? Num enī nou potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus infirmior, mulier formaretur? An vero tam multis additis, costam Deus adficere potuit in mulierem, et carnem pulpamve non potuit, qui de pulvere ipsum hominem fecit? Aut si jam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa deposita est? Cur etiam non dictum est, finxit, aut, fecit sic ut in omnibus supra operibus; sed, adficavit, inquit, *Dominus Deus illam costam*, non tanquam corpus humanum, sed tanquam domum? Non est itaque dubitandum, quoniam haec facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliiquid significandum esse facta, fructum futuri sacculi ab ipso jam primordio generis humani Deo praescio in ipsis suis operibus misericorditer prædicante; ut certo tempore servis suis, sive per hominum successiones, sive per suum Spiritum vel Angelorum ministerium revelata atque conscripta, et promittendis rebus futuris et recognoscendis impletis testimonium perhiberent: quod magis magisque in consequentibus apparebit.

CAPUT XIV. — *Quomodo animalia adducta ad Adam.*

24. Videamus ergo, quod isto opere suscepimus, non secundum præfigurationem rerum futurarum, sed secundum rerum gestarum non allegoricam, sed propriam significationem, quemadmodum haec accipi possint: *Et finxit Deus*, inquit, *adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli*; unde jam quod visum est, et quantum visum est, disseruimus. *Et adduxit omnia ea ad Adam*, ut videret quid ea vocaret. Quomodo haec adduxerit Deus ad Adam, ne carnaliter sapiamus, adjuvare nos debet quod de bipartito opere divine providentiae in libro superiori tractavimus (*Cap. 9, 19-26*). Neque enim sicut indagant atque adiungit venantes vel aucupantes ad retia, quæcumque animantia capiunt, ita hoc factum esse credendum est; aut vox aliqua iussionis de nube facta est eis verbis, quæ rationales animæ audientes, intelligere, atque obedire assolent. Non enim hoc accepterunt ut possint bestie, vel aves: in suo tamen genere obtinerant Deo; non rationali voluntatis arbitrio, sed sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter motus, per angelica ministeria, quæ capiunt in verbo ejus quid quo tempore fieri debat: et illo non temporaliter moto, moventur ipsa temporaliter ut in iis que sibi subjecta sunt, iussa ejus efficiant.

25. Omnis enim anima viva, non solum rationalis, sicut in hominibus, verum etiam irrationalis, sicut in pecoribus, et volatilibus, et piscibus, visis movetur. Sed anima rationalis voluntatis arbitrio vel consentienti visis, vel non consentit: irrationalis autem non ha-

bet hoc iudicium; pro hoc tamen genere aliquo natura viso aliquo tacta propellitur. Nec in potestate ullius unicus est, quia illi visa veniant, sive in sensu corporis, sive in ipsum spiritum interiorum: quibus visis appetitus moveatur eujuslibet animantis. Ac sic cum ea visa per Angelorum obedientiam desuper ministerantur, pervenit iussio Dei non solum ad homines, nec solum ad aves et pecora, verum etiam ad ea quae sub aquis latent, sicut ad celum qui glauivit Jonam (*Jonas* n. 1): neq; solum ad ista majora, verum etiam ad vermiculum; nam et huic legimus divinitus iussum, ut radicem encubitur roderet, sub eius umbraculo Propheta requieverat (*Id.* iv, 8, 7). Si enim homini donavit Deus, sic eam instituens, ut etiam carnem peccati portans, possit non solum pecora et iumenta suis usibus subdita, nec tantum domesticas aves, sed etiam libere voltantes quaslibet etiam sevas feras et capere, et mansuetas facere, et eis mirabiliter imperare potentia rationis, non corporis; cum earum appetitus et dolores captans, paulatimque illectando, premendo, laxandoque moderans, agrestis eas exxit consuetudine, et tanquam humanis moribus induit: quanto magis Angeli hoc possunt, qui iussione Dei in ipsa ejus, quam semperne intentur, incommutabili veritate perspecta, moventes se per tempus, et corpora sibi subdita per tempus et locum, agilitate mirabili, et visa quibus moveantur, et appetitum carnalis indigentiae, valent efficiere omni anima vive, ut quo eam venire opus est, nesciens adducatur?

CAPUT XV. — *Formatio mulieris non per alium quam Deum.*

26. Jam ergo videamus, ipsa mulieris formatio, que mystice etiam aedificatio dicta est, quemadmodum facta sit. Natura quippe mulieris creata est, quamvis ex virili, que jam erat, non aliquo motu jam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam: solus enim unus enjuslibet naturæ, seu magnæ seu minimæ, creator est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Alter ergo queritur, quemadmodum sit soporatus Adam, costaque ejus sine ullo doloris sensu a corporis compage detracta sit. Hæc enim fortasse dicuntur potuisse per Angelos fieri; formare autem vel aedicare costam, ut mulier esset, usque adeo non potuit nisi Deus, a quo universa natura subsistit, ut ne illud quidem carnis supplementum in corpore viri, quod in illius costas successit locum, ab Angelis factum esse crediderim, sicut nec ipsum hominem de terre pulvere: non quod nulla sit Angelorum opera, ut aliiquid creetur, sed non ideo creatores sunt; quia nec agricultas creatores sequunt atque arborum dicimus. Non enim qui plantat est aliquid, ne-

¹ Sic *Mss.* in editis, *illius.*

² Sic *Mss.* At editi, *liberis rotulantis.*

³ Apud *Lov.* desunt hæc verba, et *corpora sibi subdita per tempus*, que exstant in editis codicibus.

⁴ Editi, et *jussu quibus moveantur*. *Mss.* non omnes, *visa;* sed omnes, *moveantur*, scilicet anima viva.

⁵ Sic *Mss.* magno coassente ferunt, non aliqui motu. An forte subintelligendum est, *erant?*

que qui rigat, sed qui incrementum dicit Deus (*1 Cor. III, 7*). Ad hoc incrementum pertinet etiam in corpore humano, quod osse dempto, locas carne suppletus est, illo scilicet opere Dei, quo naturas substituit ut sint, quo ipses quoque Angelos creavit.

27. Oopus itaque agricultæ est ut aquam ducat cum rigat: non autem opus ejus est ut aqua per declivias prolabatur; sed illius qui omnia in mensura, et numero, et pondere disposita (Sap. xi, 21). Item opus agricultæ est ut surculus avenatur ex arbore, terrena mandetur: at non opus ejus est ut succum imbibat, ut germe emittat, ut aliud ejus solo figura, quo radicem stabillat, aliud in auras promovat, quo robur nutriat, ramosque diffundat; sed illius qui dat incrementum. Medicus etiam agro corpori alimento adhibet, et vulnerato medicamentum: primum non de rebus quas creavit, sed quas creatas opere Creatoris inventi: deinde cibum vel potum preparare potuit et ministrare, emplastrum formare et medicamento illum ⁴ apponere; num etiam ex illis que adhibet, operari et creare vires vel carnem potest? Natura id agit interiori motu, nobisque occultissimo. Cul tamen si Deus subtrahat operationem infinitam, qua eam substituit et fecit, continuo tanquam extincta, nulla remanebit.

28. Quapropter cum Deus universam creaturam suam bipartito quadammodo opere providentie, de quo in superiore libro locuti sumus (*Cap. 9, 19-26*), et in naturalibus et in voluntariis motibus administrat, creare naturam tam nullus angelus potest, quam nec seipsum. Voluntas vero angelica obedienter Deo subdita, ejusque executa iussionem, naturalibus motibus de rebus subjectis tanquam materiam ministrare, ut secundum illas principales in Verbo Dei non creatas, vel secundum illas in primis sex dierum operibus causaliter creatas rationes aliquid in tempore creetur, more agricolandi vel medendi potest. Quale itaque ministerium Deo exhibuerint Angeli in illa mulieris formatione, quis audeat affirmare? Certissime tamen dixerim, supplementum illud carnis in costæ locum, ipsiusque feminæ corpus et animam conformatio nemque membrorum, omnia viscera, sensus omnes, et quidquid erat quo illa et creatura et homo et femina erat, nonnisi in illo opere Dei factum, quod Deus non per Angelos, sed per semetipsum, non operatus est et dimisit, sed ita continuanter operatur, ut nec ullarum aliarum rerum, nec ipsorum Angelorum natura subsistat, si non operetur.

CAPUT XVI. — *Tarditas ingenii humani non asequitur opera Dei.*

29. Sed quoniam carnem animatam atque sentientem (quantum naturam rerum pro humano captu experiri potuimus), non novimus nasci, nisi aut ex istis tanquam materialibus elementis, hoc est aqua et terra, aut ex fructibus vel lignorum fructibus, vel etiam ex carnibus animalium, sicut innumerabilia genera vermium sive reptilium, aut certe ex concubitu parentum, nullam autem carnem natam scimus ex

¹ Editi, *medicamenta ilico.* At *Mss.*, *medicamento illitione.*

erne enjustabet animantis, quae tam esset ei similiis, ut sexu tantum discerneretur; quoniam in rebus creationis hujus similitudinem, qua mulier de viri latere facta est, nec possumus inventre: nos ob aliud, nisi quia homines quemadmodum operentur in hac terra novimus; quemadmodum autem Angeli in hoc mundo quoddammodo agri-ventur, non utique novimus. Nam profecto si remota hominum industria frumentum genus naturae cursus operaretur, nihil aliud nossemus quam ex terra nasci arbores et herbas; et ex eorum seminibus, ab eis itidem in terram cadentibus: numquid innolesceret nobis quid valeret insitio, ut alterius generis lignum radice propria, poma portaret aliena, et, coalescente unitate, jam sua? Haec per agricolarum opera didicimus, cum ipsis creatoribus arborum nullo modo essent, sed natura cursus Deo creanti suum quoddam officium ministeriorumque preberent. Nequaquam enim quidquam per eorum opera existaret, si hoc in Dei opere intima natura ratio non haberet. Quid ergo mirum si hominem ex osse hominis factam non novimus, quando creanti Deo quemadmodum Angeli servant ignoramus; qui nec arborum ex arboris surculo in robore alieno faciem nosse possemus, si et ista Deo creanti quemadmodum agriculte servant, similiter nesciremus?

30. Nullo modo tamen dubitamus et hominum et arborum nonnisi Deum esse creatorem, fideliterque credimus factam feminam ex viro, nullo interveniente concubitu, etiam si forte costa hominis ministrata sit per Angelos in opere Creatoris: sicut fideliter credimus etiam virum factum ex femina nullo interveniente concubitu, cum semen Abrahæ dispositionem est (*a*) per Angelos in manu mediatoris (*Galat. iii, 19*). Utrumque infidelibus incredibile est; fidelibus autem cur ad rei gestas proprietatem quod de Christo factum est, et tantum ad figuratam significationem quod de Eva scriptum est, credibile videatur¹? An vero sine cuiusquam concubitu vir ex semina fieri potuit, femina ex viro non potuit? et virginalis uterus unde vir fieret habebat, virile autem latus unde femina fieret non habebat, cum hic Dominus de famula nasceretur, ibi de servo famula formaretur? Poterat et Dominus carnem suam de costa vel de aliquo membro Virginis creare; sed qui posset ostendere in corpore suo hoc se iterum fecisse quod factum est, utilius in matris corpore ostendit nihil pudendum esse quod easum est.

CAPUT XVII. — *Mulieris formandæ ratio an in hominis causalí conditione ad sextum diem pertinere præexistebat.*

31. Quod si queritur, quomodo se habeat causalis illa conditio, in qua primum hominem Deus fecit ad imaginem ac similitudinem suam (ibi quippe et hoc dictum est, *Masculum et feminam fecit eos [Gen. i, 27]*): utrum jam illa ratio, quam mundi primis operibus concreavit, atque concrevit Deus, id habebat, ut secundum eam jam necesse esset ex viro latere feminam.

¹ In editis, non videatur: Absit non a Ms.
(a) II Retract. c. 24, n. 2.

fieri; an hoc tantum habebat ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi jam conditum, sed in Deo erat absconditum: si hoc ergo queritur, dicam quid mihi videatur sine affirmandi teineritate; quod tamen cum dixerò, fortasse prudenter ista considerantes, quos jam christiana fides imbuīt, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, non esse dubitandum judicabunt.

32. Omnis iste naturæ usitatissimus cursus habet quasdam naturales leges suas, secundum quas et spiritus vita, qui creatura est, habet quasdam appetitus suos determinatos quoddammodo, quos etiam mala voluntas non possit excedere. Et clementia mundi hujus corporis habent definitam vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quae gigantur, seu quoque tempore exortus processusque sumunt, finesque et recessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum¹ cursusque rerum naturalem, potestas Creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id quod non in eis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit². Neque enim potentia teineraria, sed sapientiae virtute omnipotens est; et hoc de unaquaque re in tempore suo facit, quod ante in ea fecit ut possit. Alius ergo est rerum modus quo illa herba sic germinat, illa sic; illa etas parit, illa non parit; homo loqui potest, peccas non potest. Horum et talium modorum rationes non tantum in Deo sunt, sed ab illo etiam rebus creatis inditæ atque concretae³. Ut autem lignum de terra excisum, aridum, perpolitum, sine radice illa, sine terra et aqua repente floreat; et fructum gignat (*Num. xvii, 8*), ut per juventam steriles feminæ in senecta pariat (*Gen. xviii, 11, et xxii, 2*), ut asina loquatur (*Num. xxii, 28*), et si quid ejusmodi est, dedit quidem naturis, quas creavit, ut ex eis et hac fieri possent (neque enim ex eis vel illo faceret quod ex eis fieri non posse ipse presigret, quoniam seipso non est nec ipse potentior): verumtamen alio modo dedit, ut non haec haberent in motu naturali, sed in eo quo ita creata essent, ut eorum natura voluntati potentiori amplius subjaceret.

CAPUT XVIII. — *Mulieris formandæ ratio sic praexistebat ut erat Mysterio conveniens.*

33. Habet ergo Deus in seipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inserviunt; easque implet non illo opere providentia, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas non voluit condidit. Ibi est et gratia, per quam salvi flunt peccatores. Nam quod attinet ad naturam iniquam sua voluntate depravatam, recursum per seipsum non habet, sed per Dei gratiam, qua

¹ MSS. sex, modum.

² Sic MSS. omnes. At excusi sublata negatione perperam ferent: quod in eis posuit, ut de his fieri vel ab ipso posset.

³ MSS., concretae.

adjuvatur et instauratur. Neque enim desperandi sunt homines in illa sententia, in qua scriptum est: *Omnis qui ambulant in ea, non revertentur* (*Prov. n, 19*). Dictum est enim secundum pondus iniquitatis suae, ut quod revertitur, qui revertitur, non sibi tribuat, sed gratia Dei, non ex operibus, ne forte extolatur (*Ephes. n, 9*).

34. Propterea mysterium gratiae hujus Apostolus absconditum dixit, non in mundo, in quo sunt abscondita causales rationes omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Levi in lumbis Abrahe, quando et ipse decimatus est (*Hebr. vii, 9, 10*) ; sed in Deo, qui universa creavit. Quamobrem omnia etiam quae ad hanc gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam abscondite causa in Deo fuerant : quorum etiam si unum erat¹, quod ita mulier facta est de latere viri, et hoc dormientis, que per ipsum firma facta est, tanquam ejus osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costas non consta sed caro suppletas est ; non habuit hoe prima rerum conditio, quando sexto die dictum est, *Masculum et feminam fecit eos*, ut femina omnino sic fieret ; sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri posset, ne contra causas quas voluntate instituit, mutabili voluntate aliquid fieret. Quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, qui universa creavit.

35. Sed quoniam sic dixit absconditum, ut innesceret principibus et potestatibus in celestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei (*Ephes. iii, 9, 10*) ; probabiliter creditur, sicut illud semen cui promissum est, dispositum est per Angelos in manu mediatoris, sic omnia que ad ipsius semini adventum vel pranuntiandum vel annuntiandum in rerum natura,

¹ Sic MSS. Editi vero habent, *etiam summum erat*.

præter usitatum naturæ censum mirabiliter facta sunt, ministrantibus Angelis esse facta : ut tamen ubique creator vel reparator creaturarum non sit, nisi qui plantatore et rigatore quolibet solus incrementum dat Deus (*1 Cor. iii, 7*).

CAPUT XIX. — Ecstasis Adæ.

36. Ac per hoc etiam illa ecstasis quam Deus immisit in Adam, ut soporatus obdormiret, recte intelligitur ad hoc immissa, ut et ipsius mens per ecstasim particeps fieret tanquam angelica curie, et intrans in sanctuarium Dei intelligereret in novissima² (*Psalm. LXXXI, 17*). Denique evigilans tanquam prophetie plenus, cum ad se adductam costam³, mulierem suam videret, eructavit continuo, quod magnum sacramentum commendat Apostolus (*Ephes. v, 31, 52*) : *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Hac vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est : et propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerabit uxori sua ; et erunt duo in carne una.* Quæ verba cum primi hominis fuisse Scriptura ipsa testetur, Dominus tamen in Evangelio Deum dixisse declaravit. Ait enim, *Non legitis quia qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos : et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem et matrem, et adhaerabit uxori sua ; et erunt duo in carne una* (*Math. xix, 4*) ? ut hinc intelligeremus propter ecstasim quæ præcesserat in Adam, hoc cum divinitus tanquam prophetam dicere potuisse. Sed jam iste hujus libri terminus placet, ut ea quæ sequuntur, ab alio exordio renovent intentionem legentum.

² Edit., intelligeret novissima. At MSS., in novissima : ut passim Augustinus in *Psalm. LXXXI, 17*, juxta græc. interpr. LXX., *sunò eis ta eschat*.

³ Nonnulli codices omissunt, *costam*. Et paulo post MSS. perpetuasti scriptum habent, *eructavit*.

³ Vulgata versio in Evangelio addit. hic, *hominem* : quæ vox ahest a græco textu, in eo et a latine in Germanensium Bibliis MSS., necnon ab omnibus libris in hoc opere Augustini.

LIBER DECIMUS.

In quo tractatur de animarum origine.

CAPUT PRIMUM. — Animam mulieris ex anima viri factam esse quorundam opinio.

1. Jam quidem ordo ipse videtur exposcere ut de peccato primi hominis disseramus ; sed quia de carne mulieris, quemadmodum facta sit, Scriptura narravit, tacuit autem de anima, multo magis nos fecit intentos, ut de hoc diligentius inquiramus, quoniam modo refelli possint, sive non possint, qui credunt animam de anima hominis, sicut carnem de carne fieri, a parentibus in filios utriusque rei transfusis seminibus. Hinc enim primus ad hoc moventur, ut dicant quod unam animam Deus fecerit, sufflando in faciem hominis, quem de pulvere finxerat, ut ex illa jam ceteræ crearentur animæ hominum, sicut ex illo carnis omnis etiam caro hominum. Quoniam primo Adam formatus est, deinde Eva : et ille quidem

unde habuerit corpus, unde animam, dictum est ; corpus videlicet pulverem terræ, animam vero flatum Dei : at illa de illius latere cum facta dicatur, non dicitur quod eam Deus flando similiter animaverit, tanquam utrumque de illo ductum sit, qui jam fuerat animatus. Aut enim taceri oportuit, inquit, etiam de anima viri, ut eam, sicut possemus, datam divinitus vel intelligeremus, vel certe crederemus : aut si hoc propterea Scriptura non tacuit, ne animam quoque sicut carnem hominis de terra factam esse putaremus, debuit et de mulieris anima non taceri, ne putaretur ex traduce, si hoc verum non est. Quapropter ideo tacitum est, inquit, quod in ejus faciem flaverit Deus, quia illud verum est, quod et anima ex homine propagata est.

2. Huic suspicioni facile occurrit. Si enim pro-

pterea putant animam mulieris ex anima viri factam, quia non scriptum est quod in mulieris faciem flaverit Deus; eari credunt ex viro animatam feminam, quando ne id quidem scriptum est? Unde si Deus omnes animas hominum nascentium, sicut primam, facit, propterea Scriptura de aliis tacuit, quoniam posset quod in una factum commemoratum est, etiam de ceteris prudenter intelligi. Itaque si oportuit nos per hanc Scripturam de hac re aliquid admoneri, magis si aliquid aliud siebat in femina, quod in viro factum non erat, ut ex carne animata ejus anima duceretur, non sicut viri ejus aliunde corpus, aliunde anima; hoc ipsum³ quod alio modo siebat, Scriptura potius tacere non debuit, ne hoc itidem factum putaremus quod jam de illo didiceramus. Proinde quia non dixit ex anima viri factam esse animam mulieris, convenientius creditur eo ipso nos admonere voluisse, nihil hic aliud putare, quam de viri anima neveramus, id est, similiter datam esse mulieri: cum praesertim esset evidentissima occasio noster locus, ut si non tunc quando formata est, postea certe diceretur, ubi ait Adam, *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea (Gen. ii, 23)*. Quanto enim charius amantiusque diceret, Et anima de anima mea? Non tamen hinc tam magna questio jam soluta est, ut unum horum manifestum certumque teneamus.

CAPUT II. — *Quid in superioribus libris investigatum circa originem anime.*

3. Quamobrem primum videndum est, utrum sancta Scriptura libri hujus, ab ejus exordio pertractata, hinc nos dubitate permittat: tunc recte fortasse requiremus, aut quanam sententia potius eligenda sit, aut in rei hujus incerto quem modum tenere debeamus. Certe enim sexto die fecit Deus hominem ad imaginem suam; ubi etiam dictum est, *Masculum et feminam fecit eos (Gen. i, 27)*. Quorum illud superiorius, ubi imago Dei commemorata est, secundum animam; hoc autem, ubi sexus differentia, secundum carnem accipiebamus (*Lib. 6 et 7*). Et quoniam tot ac tanta testimonia, que ibi considerata atque tractata sunt, nos non sinebant eodem ipso sexto die etiam formatum de limo hominem mulieremque de latere ejus accipere, sed hoc posterius factum esse post illa primitus opera Dei, in quibus creavit omnia simul (*Eccli. xviii, 4*); quæsivimus quid de hominis anima crederemus, discussisque omnibus disceptationis nostræ partibus, illud credibilius vel tolerabilius dici visum est, quod ipsa hominis anima in illis operibus facta est, corporis vero ejus in mundo corporeo tanquam in semine ratio: ne cogreremur contra verba Scripturae aut sexto die totum factum dicere, id est, et de limo virum, et de ejus latere feminam; aut in illis sex dierum operibus nullo modo esse factum hominem; aut corporis humani causalem rationem tantummodo factam, anima autem nullam, cum potius secundum ipsam sit homo ad imaginem Dei: aut certe etsi non contra verba Scripturae aperte posita, tamen dure atque intolerabiliter diceremus, vel in ea creatura spirituali, que ad hoc tantummodo creata esset, factam fuisse ani-

mae humanae rationem, cum ipsa creatura, in qua ista ratio facta diceretur, non commemoraretur in operibus Dei; vel in aliqua creatura, que in illis commemoraretur operibus, factam rationem animæ, velut in hominibus qui jam sunt, facta ratio⁴ latet generandorum filiorum: ac sic eam vel Angelorum filiam, vel, quod est intolerabilius, alicuius elementi corporei crederemus.

CAPUT III. — *Originis animarum triplex modus.*

4. Sed nunc si ob hoc mulier non de viro, sed similiter ut ille, a Deo factam animam asseritur acceptisse, quia singularis singulis Deus facit, non erat facta in illis primis operibus anima feminæ: aut si generalis omnium animarum ratio facta fuerat, sicut in hominibus ratio gignendi, rediit ad illud durum ac molestum, ut vel Angelorum, vel, quod indignissimum est, celi corporei, vel alicuius etiam inferioris elementi filiarum animas hominum esse dicamus. Ac per hoc videndum est, etsi latet quid verum sit, quid saltem tolerabilius dici possit: utrum hoc quod modo dixi, an in illis primis Dei operibus unam animam primi hominis factam, de cuius propagine omnes hominum animæ crearentur; an novas subinde animas fieri, quarum nulla vel ratio facta præcesserit in primis illis sex dierum operibus Dei. Horum autem trium duo priora non repugnant primis illis conditionibus, ubi simul omnia creata sunt. Sive enim in aliqua creatura tanquam in parente ratio animæ facta sit, ut omnes animæ ab illa generentur, a Deo autem creantur, quando singulis hominibus dantur, sicut a parentibus corpora; sive non ratio animæ velut in parente ratio prolixi, sed ipsa omnino cum factus est dies facta sit anima, sicut ipsa dies, sicut celum et terram, et luminaria cœli; congruenter dictum est. *Fecit Deus hominem ad imaginem suam.*

5. Hoc vero tertium quomodo non repugnat ei sententiae qua et sexto die factus accipitur homo ad imaginem Dei, et post diem septimum visibiliter creatus, non tam facile videri potest. Novas quippe animas fieri, que neque ipsæ, neque ratio earum, tanquam in parente prolixi, sexto illo die facta sit cum his operibus, a quibus consummatis, et inchoatis Deus in die septimo requievit; si dixerimus, cavendum est ne frustra tam diligenter Scriptura commendet sex diebus consummatis Deum omnia opera sua, quæ fecit bona valde, si aliquas adhuc naturas fuerat creaturus, quas nec ipsas, nec earum ibi rationes causaliter fecerit: nisi intelligatur, rationem quidem singillatim faciendarum animarum nascentibus quibusque dandarum in scipo habere, non in creatura aliqua condidisse; sed quia non alterius generis creatura est anima, quam illius secundum quam sexto die factus est homo ad imaginem Dei, non recte dici⁵ Deum eam facere nunc, que tunc non consummavit. Jam enim tunc animam fecerat, quales et nunc facit; et ideo non aliud novum creature genus nunc facit, quod tunc in suis consummatis operibus non creavit: nec con-

³ Editi: *velut in omnibus, qui jam sunt facti, ratio. Manus MSS., velut in hominibus qui jam sunt, facta ratio.*

⁴ Editi, *dicimus; sed concinnus MSS., dici:*

III illis causales rationes perdit futurorum, quas universitas tunc indidit, haec ejus operatio est, sed potius secundum ipsas; quandoquidem corporibus humanis, quorum ex illis primis operibus propagatio continua successione protenditur, tales congruit animas inseri, quales nunc facit nique inserit.

8. Quapropter Jam nihil timentes, ne contra verba libri hujus, qua de prima illa sex dierum conditione conscripsa sunt, qualibet harum trium sententiarum probabilitas vicebit, sentire videamus; subcipiamus diligentiores questionis hujus peritationem, quantum adjuvat Deus: ne forte fieri possit ut si non liquidam, de qua dubitari ultra non debeat, iam certe acceptabilem de hac re sententiam habeatis; et eam tenere donec certum aliquid elucescat, non sit absurdum. Quid si ne hoc quidem potueritis, documentorum momentis undique pariterque nubantibus, saltem non videbitur nostra dubitatio laborem devitasse querendi, sed affirmandi temeritatem: ut me, si quis recte jam certus est, docere dignetur; si quem vero nec divini eloqui, nec perspicue rationis auctoritas, sed sua presumptio certum fecerat, dubitare mecum non dedighetur.

CAPUT IV. — *De anima natura et origine quid certum.*

7. Ac primum illud firmissime teneamus, animam naturam nec in naturam corporis converti, ut que jam fuit anima, fiat corpus; nec in naturam animae irrationalis, ut que fuit anima hominis, fiat pecoris; nec in naturam Dei, ut que fuit anima, fiat quod est Deus: atque ita viceversa nec corpus, nec animam irrationalem, nec substantiam qua Deus est, converti et fieri animam humanam. Illud etiam non minus certum esse debet, animam non esse nisi creaturam Dei. Quapropter si neque de corpore, neque de anima irrationali, neque de seipso Deus animam hominis fecit, restat ut aut de nihilo eam faciat, aut de aliqua spirituali, tamen rationali creature. Sed de nihilo fieri aliquid consummatis operibus, quibus creavit omnia simul, violentum est velle monstrare; et utrum per spicuus documentis obtineri possit, ignoro. Nec exigendum est a nobis quod vel comprehendere honio non valet; vel si jam valeat, mirum si persuadere cuiquam potest, nisi tali, qui etiam nullo homine docere conante, potest etiam ipse tale aliquid intelligere. Tuttius est igitur de hujusmodi rebus non humanis agere conjecturis, sed divina testimonia perscrutari.

CAPUT V. — *Animam nec ex Angelis, nec ex elementis, nec ex Dei substantia.*

8. Quod ergo ex Angelis, tanquam parentibus Deus crevit animas, nulla mihi de canoniceis Libris occurrit auctoritas. Multo minus itaque ex mundi corporeis elementis: nisi forte illud moveat, quod apud Ezechiel prophetam cum demonstratur resurrectione mortuorum, redintegratio corporibus, ex quatuor ventis celii advocatur spiritus, quo perlante viviscentur, ut surgant. Sic enim scriptum est: *Ei dixit mihi Dominus, Propheta super spiritum; propheta, fili hominis, et dic ad spiritum, Hoc dicit Dominus, A quatuor patribus*

ventorum celi veni, et inspira in mortuos hos, et vivant. Et prophetas, sicut praecepit mihi Dominus, et introiit spiritus vita in eos, et revixerunt, et steterunt super pedes iros, congregatio multa valde (Ezech. xxxvii, 9. 10). Ubi mihi videtur prophetice significatum, non ex illo tantum campo ubi res ipsa demonstrabatur, sed ex toto orbe terrarum resurrectos homines, et hoc per statum quatuor mundi partium fuisse figuratum. Neque enim etiam status ille ex corpore Domini, substantia erat Spiritus sancti, quando sufflavit et ait, *Accipie Spiritum sanctum* (John. xx, 22); sed unice significatum est, sic etiam ab ipso procedere Spiritum sanctum, quomodo ab eius corpore status ille processit. Sed quia mundus non ita Deo coaptatur ad unitatem personae, sicut caro illa Verbo ejus unigenito Filio; non possumus dicere ita esse animam de substantia Dei, quemadmodum status ille a quatuor ventis de natura mundi factus est: sed tamen aliud eum fuisse, aliud significasse puto; quod exemplo status ex corpore Domini procedentis recte intelligi potest: etiam si Ezechiel propheta illo loco non resurrectionem carnis, qualis proprie futura est, sed inopinatam desperata populi reparacionem per Spiritum Domini, qui replevit orbem terrarum (Sap. 1, 7), figurata revelatione praedivit.

CAPUT VI. — *Opiniones de anima duae ad Scriptura testimonia expendende.*

9. Illud ergo Jam videamus, cuinam potius sententiae divina testimonia suffragentur: eine qua dicitur animam unam Deum fecisse, et dedisse primo homini, unde ceteras faceret, sicut ex eius corpore cetera hominum corpora; an ei qua dicitur singulas singulis facere, sicut illi unam, non ex illa ceteras. Illud enim quod per Isaiam dicit, *Omnem statum ego feci* (Isai. lvi, 16), cum hoc eum de anima dicere, quia sequuntur satis ostendunt, ad utrumque acipi potest. Nam sive ex una primi hominis anima, sive ex aliquo suo secreto, omnem procul dubio animas ipse fecit.

10. Et illud quod scriptum est, *Qui finxit singillatim corda eorum* (Psal. xxxii, 15), si nomine cordium voluerimus animas intelligere, neque hoc repugnat eti quam duorum de quibus nunc ambiguum. Sive enim ex una illa quam flavit in faciem primi hominis, ipse utique singulas fingit, sicut etiam corpora; sive singulas vel fingat et mittat, vel in eis ipsis quibus miserat, eas fingat: quanquam hoc non mihi videatur dictum, nisi ex eo quod per gratiam nostrae anime ad imaginem Dei renovatione formantur. Unde dicit Apostolus: *Gratia enim salvi facili estis per fidem, et hoc non est robis, sed donum Dei est; non ex operibus, ne forte quis extollatur.* Ipsius enim sumus figuratum, *creatum in Christo Jesu in operibus bonis* (Ephes. ii, 8-10). Non enim per hanc gratiam fideli corpora nostra creata vel ficta possumus intelligere, sed sicut in Psalmo dictum est, *Cor mundum crea in me, Deus* (Psal. l, 12).

11. Hinc etiam illud esse puto, *Qui finxit spiritum hominis in ipso* (Zach. xii, 1); tanquam aliud sit factam animam mittere, aliud in ipso homine facere,

Id est, renescere se renovare. Sed etiam hoc si non de gratia, in qua renovamur, sed de natura, in qua nascimur, intelligamus, ad utramque sententiam duci potest: quia vel ex una illa primi homini tanquam semen animas atractum ipse fugit in homine, ut vivificet corpus; sive spiritum vite, non ex illa propagine, sed aliunde corpori infusum, ipse itidem fugit per mortales sensus carnis, ut fiat homo in animam vivam.

CAPUT VII. — *Utrum opinioni faveat illud, Sortitus sum animam bonam, etc.*

12. Illud sane de libro Sapientiae, ubi ait, *Sortitus sum animam bonam, et cum essem magis bona, veni ad corpus incoquinatum* (*Sap. viii, 19, 20*); diligenter considerationem flagitat. Magis enim videatur attestari opinioni qua non ex una propagari, sed desperaverimus venire credunt ad corpora. Verumtamen quid est, *Sortitus sum animam bonam?* quasi aut in illo animalium fonte, si ullus est, aliae sint animae bona, aliae non bona, que sorte quadam exant, quemam cui homini tribuantur; aut alias Deus ad horram conceptrorum vel nascentium faciat bona, alias non bona, quarum quisque habeat sorte, que acciderit. Mirum si hoc eos saltet adjuvare, qui credunt animas alibi facias, singulatim nulli a Deo singulis quibusque corporibus hominum, ac non illos potius, qui pro meritis operam, que ante corpus egerunt, in corpora nulli animas dicunt. Secundum quid enim aliae bona, aliae non bona ventre ad corpora possunt putari, nisi secundum opera sua? Neque enim secundum naturam, in qua sunt ab illo qui omnes naturas bona facit. Sed absit ut contradicamus Apostolo, qui dicit nondum natos nihil egisse boni aut mali, unde confirmat non potuisse ex operibus dici, sed ex vocante, *Major serviet minor;* cum de geminis ageret adhuc in Rebecca utero constitutis (*Rom. ix, 10-15*). Sequestremus ergo parvulum hoc de libro Sapientiae testimonium: neque enim negligendi sunt, seu errant, seu verum sapiant, qui hoc specialiter et singulariter de anima illa dictum putant mediatoris Dei et hominem hominis Christi Jesu. Quod, si necesse fuerit, quale sit postea considerabimus, usi si Christo convenire non potuerit, queramus quemadmodum id accipere debeamus, ne contra apostolicam veniam fidei, putantes habere animas aliqua merita operum suorum, priusquam incipiunt in corporibus vivere.

CAPUT VIII. — *Neuti sententiae aduersari illud, Averages spiritum, etc.*

13. Nunc illud videamus, quemadmodum dictum sit, *Averages spiritum eorum, et deficient, et in pulvorem suum convertentur. Emittes spiritum tuum, et creabuntur; et innorabis factiem terrae* (*Psal. ciii, 29, 30*). Pro illis enim qui arbitrantur animas ex parentibus sicut corpora creari, hoc videtur sonare, cum sic intelligatur, ut spiritum eorum proprieas dixerit, quod eum homines ex hominibus accepterint: qui cum mortui fuerint, non eis poterit ab hominibus reddit, ut resurgent; quia non rursus, quemadmodum quando nati sunt, a parentibus ducuntur, sed Deus eum reddet, qui

resuscitat mortuos (*Il Machab. vii, 23*). Ac per hoc eundem spiritum dixit eorum cum moriuntur, Dei autem cum resurgent. Quod possunt illi, qui non ex parentibus, sed Deo mittente, animas venire assertant, pro sua opinione sic intelligere, ut eorum dixerit spiritum cum moriuntur, quia in eis erat, et ab eis exit; Dei autem cum resurgent, quod ab ipso mittitur, ab ipso redditur: proinde hoc etiam testimonium neutris eorum adversarum.

14. Ego vero arbitror melius intelligi hoc dictum de gratia Dei, qua interius renovamur. Omnia enim superborum secundum terrenum hominem viventium, et de sua vanitate presumentium, quodammodo afferunt spiritus proprius, cum exuunt se veterem hominem, et infirmantur, ut perficiantur expulsa superbia, dicentes Domino per humiliem confessionem, *Memento¹ quia pulvis sumus* (*Psal. cxii, 14*): quibus dictum erat, *Quid superbit terra et cinis* (*Ecclesi. x, 9*)? Per oculum quippe fidei contuentes Dei justitiam, ut non velint constitutre suam (*Rom. x, 5*), semelipsos despiciunt, sicut Job dicit, et distibescunt, et astimant se terram et cinerem: hoc est enim, *Et in pulvorem suum convertentur.* Accepto autem Spiritu Dei, dicunt: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus* (*Galat. ii, 20*). Sic innovator facies terrae, per Novi Testamenti gratiam, numerositate sanctorum.

CAPUT IX. — *Item illud, Et convertatur, etc., inter utramque opinionem consistere.*

15. Illud etiam quod apud Ecclesiasten scriptum est, *Et convertatur pulvis in terram, sicut fuit, et spiritus revertatur ad Deum qui dedit eum* (*Eccle. xii, 7*), neutri sententia contra alteram suffragatur, sed inter utramque consistit. Cum enim isti dixerint hinc probari non a parentibus, sed a Deo animam dari, quod converso pulvere in terram suam, id est carne, quae de pulvere facta est, revertetur spiritus ad Deum qui dedit illum; respondent illi: Utique ita est. Redit enim spiritus ad Deum, qui eum dedit homini primo, quando in ejus factiem suslavit (*Gen. ii, 7*), converso pulvere, id est humano corpore, in terram, unde primus factum est (*Id. iii, 19*). Neque enim ad parentes erat spiritus redditurus, quamvis inde sit creatus ex illo uno qui homini primo datus est; sicut nec ipsa caro post mortem ad parentes revertitur, a quibus eam certe constat esse propagatam. Quemadmodum ergo caro non redit ad homines ex quibus creata est, sed ad terram unde primo homini formata est; ita et spiritus non redit ad homines a quibus transfusus est, sed ad Deum a quo primum illi carni datus est.

16. Quo testimonio sane satis admonebamur, ex nihilo Deum fecisse animam quam primo homini dedit, non ex aliqua jam facta creatura, sicut corpus ex terra: et ideo cum redit, non habet quo redcat, nisi ad auctorem qui eam dedit; non ad eam creaturam ex qua facta est, sicut corpus ad terram. Nulla est enim creatura ex qua facta est, quia ex nihilo facta

¹ *Huxta graecum metatheti. Sic etiam vetus Psalterium et nominatum, itemque Arabicum et Ethiopicum. At vulgata, recordatus est.*

est; ac per hoc ad lactorem reddit quae reddit, a quo ex nihilo facta est. Non enim omnes redeunt, quoniam sunt de quibus dicitur, *Spiritus ambulans, et non revertens* (*Psal. LXVII*, 30).

CAPUT X. — *Quæstio de anima non facile solvit ex Scripturis.*

17. Quocirca difficile est quidem omnia de hac re Scripturarum sanctorum testimonia colligere; quod etsi fieri possit, ut non solum commemoretur sed etiam pertractentur, in magnam sermonis longitudinem pergunt: sed tamen nisi aliquid tam certum proferatur, quam certa proferuntur quibus ostenditur quod Deus animam fecerit, vel quod eam primo homini dederit, quoniam modo per divini eloqui testimonium ista quæstio solvatur ignoro. Si enim scriptum esset quod similiter sufflaverit Deus in faciem formata mulieris, et facta fuerit in animam vivam; jam quidem plurimum lucis accederet, qua cuique formatae carni hominis non ex parentibus dari animam crederemus: adhuc tamen exspectaretur quid proprie teneretur in prole, qui nobis modus usitatus est hominis ex homine. Prima vero mulier alter facta est, et ideo adhuc dici posset animam propriea non ex Adam divinitus Eva datam, quia non ex illo tanquam proles orta est. Si autem homini qui primus ex illis natus est, commemoraret Scriptura non ex parentibus ductam, sed desuper animam datam, illud jam in ceteris, etiam tacente Scriptura, oportere intellegi.

CAPUT XI. — *An utriusque sententiae possit accommodari illud, Per unum hominem, etc. Baptismus infantium.*

18. Nunc itaque et illud consideremus, utrum neutram confirmet sententiam, sed utriusque possit accommodari, quod scriptum est, *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt: et paulo post, Sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, ita ei per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitae.* Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi (*Rom. v, 12, 18, 19*). Ex his enim verbis Apostoli, qui defendunt animarum propaginem, sententiam suam sic astruere molintur: Si secundum solam carnem, inquiunt, potest intelligi peccatum vel peccator, non cogimur in his verbis ex parentibus animam credere; si autem quamvis per illecebram carnis, non tamen peccat nisi anima, quomodo accipiendo est quod dictum est, *in quo omnes peccaverunt*, si non ex Adam etiam anima, sicut caro, propagata est? aut quomodo per illius inobedientiam peccatores constituti sunt, si tantum secundum carnem in illo, non etiam secundum animam fuerunt?

19. Cavendum est enim ne vel Deus videatur auctor esse peccati, si dat animam carni, in qua eam peccare necesse sit; vel possit esse anima, præter ipsius Christi, cui liberandæ a peccato non sit christiana gratia necessaria, quia non peccavit in Adam,

si omnes in eo peccasse secundum carnem tantum que de illo creata est, non etiam secundum animam dictum est: quod usque adeo contrarium est ecclesiastice fidei, ut parentes ad percipiendam gratiam sancti Baptismi etiam cum parrulis atque infantibus currant; in quibus si hoc vinculum peccati solvitur quod tantummodo carnis, non etiam quod animæ est, merito queritur quid eis obesset, si in illa aetate de corpore sine Baptismo exirent. Si enim per hoc Sacramentum corpori eorum consultur, non et animæ, deberent et mortui baptizari: at cum videamus hoc universaliter Ecclesiam retinere, ut cum viventibus curratur, et viventibus succurratur, ne cum mortui fuerint nihil possit fieri quod prosit; non videmus quid aliud possit intelligi, nisi unumquemque parvulum non esse nisi Adam et corpore et anima, et ideo illi Christi gratiam necessariam. *Etias* quippe illa in seipsa nihil egit vel boni vel mali; proinde ibi anima innocentissima est, si ex Adam propagata non est: unde quomodo possit juste ire in condemnationem, si de corpore sine Baptismo exierit, quisquis istam sententiam de anima tenens potuerit demonstrare, mirandus est.

CAPUT XII. — *Carnalis concupiscentia causam non in carne sola, sed etiam in anima esse.*

20. Verissime quippe ac veracissime scriptum est, *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem* (*Galat. v, 17*): sed tamen carnem sine anima concupiscere nihil posse, puto quod omnis doctus indoctusque non dubitet. Ac per hoc ipsius concupiscentiae carnalis causa non est in anima sola, sed multo minus est in carne sola. Ex utroque enim fit: ex anima scilicet, quod sine illa delectatio nulla sentiatur; ex carne autem, quod sine illa carnalis delectatio non sentiatur. Carnem itaque concupiscentem adversus spiritum dicit Apostolus carnalem procul dubio delectationem, quam de carne et cum carne spiritus habet adversus delectationem, quam solus habet. Solus quippe habet, nisi fallor, illud desiderium, non cum carnis voluptate, vel carnalium rerum cupiditate commixtum, quo desiderat et deficit anima in atria Domini (*Psal. LXXXIII, 3*). Solus habet etiam illud, de quo ei dicitur, *Concupisti sapientiam; serva mandatum, et Dominus præbet illam tibi* (*Ecli. i, 33*). Nam cum spiritus imperat membris corporis, ut huic desiderio serviant, quo solus accenditur, velut cum assumitur codex, cum aliquid scribitur, legitur, disputatur, auditor, cum denique panis frangitur esurienti, et cetera humanitatis ac misericordie præstantur officia; obedientiam caro exhibet, non concupiscentiam mouet. His atque hujusmodi bonis desideriis quibus sola anima concupisci, cum adversatur aliquid quod eamdem animam secundum carnem delectat, tunc dicitur caro concupiscere adversus spiritum, et spiritus adversus carnem.

21. Sic enim dicta est caro in eo quod secundum ipsam facit anima, cum ait, *Caro concupiscit; quemadmodum dictum est, Auris audit, et oculus videt* Quis enim nescit quod anima potius et per aurum au-

dial, et per oculum videat? Ita loquimur et cum dicimus, Manus tua subvenit homini; cum aliquid porrecta manu datur, quo cuiquam subveniatur. Quod si de ipso etiam fidei oculo, ad quem pertinet credere quae per carnem non videntur, dictum est, *Videbit omnis caro salutare Dei* (*Luc. iii, 6*); non utique nisi de anima, qua vivit caro, cum etiam per ipsam carnem nostram Christum pie videre, id est, formam qua induitus est propter nos, non pertinet ad concupiscentiam, sed ad ministerium carnis, ne forte aliquis ita velit accipere quod dictum est, *Videbit omnis caro salutare Dei*: quanto congruentius dicitur caro concupiscere, quando anima non solum carni animalem vitam praebet, verum etiam secundum ipsam carnem aliquid concupiscit; quod in potestate non est ne concupiscat, quandiu inest peccatum in membris, id est, violenta quedam carnis illecebra in corpore mortis hujus, veniens de vindicta illius peccati, unde propaginem ducimus, secundum quam omnes ante gratiam filii sunt ira (*Ephes. ii, 3*). Contra quod peccatum militant sub gratia constituti, non ut non sit in corum corpore, quandiu ita mortale est, ut et mortuum jure dicatur, sed ut non regnet. Non autem regnat, cum desideriis ejus, id est, his que secundum carnem contra spiritum concupiscuntur, non obeditur. Proinde Apostolus numquid ait, Non sit peccatum in vestro mortali corpore (sciebat quippe inesse peccati deletionem, quam peccatum vocat, depravata scilicet ex prima transgressione natura)? sed, *Non, inquit, regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obedendum desiderio ejus; nec exhibeat membra vestra arma iniquitatis peccato* (*Rom. vi, 12, 13*).

CAPUT XIII. — *Illa sententia de concupiscentia carnis, quam sit expedita. Peccata puerorum.*

22. Secundum hanc sententiam, nec rem absurdissimam dicimus, quod caro sine anima concupiscat; nec Manichaei consentimus, qui cum viderent non posse carnem sine anima concupiscere, aliam quamdam animam suam ex alia natura Deo contraria carnem habere putaverunt, unde concupiscat adversus spiritum. Nec aliqui anima: non esse necessarium Christi gratiam dicere cogimur, cum dicitur nobis: Quid meruit anima infantis, unde illi perniciosum sit non percepto christiani Baptismi sacramento exire de corpore, si nec proprium aliud peccatum commisit, nec ex illa est quae in Adam prima peccavit?

23. Non enim de pueris grandiusculis agimus, quibus quidem proprium nolunt attribuere quidam, nisi ab anni quarti decimi articulo, cum pubescere coeperint. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quae membris genitalibus admittuntur: quis vero audeat affirmare, farta, mendacia, perjuria, non esse peccata, nisi qui talia vult impune committere? At his plena est puerilisetas, quamvis in eis non ita ut in majoribus punienda videantur, quod sperentur annis accendentibus, quibus ratio convalescat, posse praecepta salutaria melius intelligere, eisque libenter obediens. Sed nunc de pueris non agimus, quorum carnalem ac puerilem voluntatem vel

corporis vel animi si veritas et sequitas oppugnaret, quibus possunt viribus dictorum atque factorum repugnant; pro qua, nisi pro falsitate et iniquitate, quae suffragari videbitur eis, vel ad percipienda quae alliciunt, vel ad vitanda quae offendunt? De infantibus loquimur, non quia nascuntur plerunque de adulteriis¹ (neque enim in pravis moribus nature dona culpanda sunt; aut propriea non debuerunt germinare frumenta, quod ea severit furantis manus: aut vero ipsis parentibus obscura sit iniustitia sua, si se ad Deum convertendo correxerint; quanto minus filiis, si recte vixerint?).

CAPUT XIV. — *Argumentum pro opinione animarum ex traduce, desumptum ex reatu et baptismo parvularum, discutitur.*

Sed illa atas hic vehementer questionem movet, cujus anima cum peccatum nullum habeat de proprio voluntatis arbitrio, queritur quomodo possit justificari per illius unius hominis obedientiam, si per alterius unius inobedientiam rea non est? Hec vox eorum est, qui animas hominum ex hominibus parentibus creatas volunt, non quidem nisi a creatore Deo, sed sicut etiam corpora. Non enim et hac parentes creant, ac non ille qui ait: *Priusquam te formarem in utero, non te* (*Jerem. i, 5*).

24. Quibus respondetur, animas quidem corporibus hominum Deum novas singillatim dare, ad hoc ut in carne peccati de originali peccato veniente recte vivendo, carnalesque concupiscentias sub Dei gratia subigendo, meritum comparent, quo cum ipso corpore in melius transferantur tempore resurrectionis, et in Christo in eternum cum Angelis vivant. Sed necesse esse ut², cum membris terrenis atque mortalibus, maximeque de peccati carne propagatis, miro modo coaptantur, ut ea primitus vivificare, post etiam ~~etiam~~ accessu regere possint, tanquam oblivione pregraventur. Quae si esset quodammodo indigestibilis, Creatori tribueretur: cum vero paulatim ab hujus oblivionis tempore anima resipiscens possit converti ad Deum suum, ejusque misericordiam et veritatem primo ipsa pietate conversionis, deinde servandi precepti ejus perseverantia promiseri; quid ei obest illo velut somno paulatim immergi, unde paulatim evigilans in lucem intelligentiae, propter quam rationalis anima facta est, potest per voluntatem bonam eligere vitam bonam? quod quidem non poterit, nisi adjuverit gratia Dei per Mediatorem. Hoc si neglexerit homo, non tantum secundum carnem, verum etiam secundum spiritum erit Adam: si autem curaverit, erit Adam secundum carnem tantummodo; secundum spiritum autem recte vivens, illud etiam quod de Adam culpabile tractum est, mundatum a labe peccati recipere merebitur illa commutatione quam sanctis resurrectio pollicetur.

25. Sed antequam per ~~etiam~~ posse secundum spiritum vivere, necessarium habet Mediatores Sacramentum, ut quod per ejus fidem nondum potest, per

¹ In plurimis MSS., *de adulterio*.

² Lov. cum omnibus MSS. omittiunt, ut. M.

enorum qui cum diligunt sat. Ejus enim Sacramento solvit etiam in etate infantili originalis peccata; a quo nisi adjutus, ejam juvenis, carnalem concupiscentiam non domabit; nec ea subjugata aeterna vita meritum apprehendet, nisi ejus duxo, quem promoveri studet, hie vivus apartet etiam infans baptizetur, ne obicit animae societas carnis peccati, qua participata sit ut nihil possit quicquid infinita secundum spiritum sapore. Ipsa quippe affectio gravat etiam corpore exutam, nisi cum in corpore est, per unicum sacrificium Mediatoris¹ veri sacerdotis expietur.

CAPUT XV. — *Idem argumentum peccatis exquiratur.*

26. Quid ergo, ait aliquis, si hoc non curaverint sui, vel infidelitate, vel negligencia? Hoc quidem etiam de majoribus dei potest. Possunt enim vel reperire eum, vel apud eos agere, ubi eis quo baptizentur, nemo subveniat. Sed illi, inquit, habeat etiam propria peccata, quorum indigeant remissione, que si dimissa non fuerint, nemo eos recte dicet immorito plecti pro illis que in sua vita sua voluntate compulerint; illa vero anima, cui quedam contagio tracta de carne peccati, si de illa prima anima peccatrice non creata est, nullo modo impunita potest (neque enim illo peccato, sed natura qua sic facta est, et Deo dante carni data est); cur alienabitur ab aeterna vita, si baptizando infanti nemo subvenierit? An forte nihil obterit? Quid ergo prodest ei cui subvenitur, si nihil obest cui non subvenitur?

27. Hic pro sua causa quid respondere possint, qui secundum Scripturas sanctas, vel quod apud eas inveniatur, vel quod eis non adversetur, consenserit asserere animas novas non de parentibus traxisse corporibus dari; nondum me audisse, vel uspiam legisse fateor. Non ideo sane absentium negotium deserendum est, si quid mibi, quo adjuvari videatur, occurserit. Possunt enim adhuc dicere, Deum praescium quomodo queque anima victura esset, si diutius in corpore viveret, ei procurare lavacri salutaris ministracionem, cuius futuram fuisse praevidet pietatem, cum ad annos huius capaces veniret, si non eum oportaret propter aliquam occultam causam morte preveniri. Occultum itaque est, atque ab humano, vel certe ab ingenio meo remotissimum, cur nascatur infans, vel continuo vel cito moriturus: sed hoc ita occultum est, ut neutros adjuvet, de quorum nupc sententis disceptamus. Illa enim explosa opinione qua putantur animae pro anteacte vite meritis in corpora detrudi, ut ea citius solvi meruisse videatur, que non multa peccaverant, ne contradicamus Apostolo, nihil nondum natos boni vel mali egisse testanti (*Rom. ix, 41*); nec illi qui animae traducem affirmant, possunt pro se ostendere cur aliorum mors acceleretur, retardetur aliorum, nec qui eas dari novas volunt singulis singulas. Occulta ergo ista causa est, et utrisque pariter, quantum existimo, nec suffragatur, nec adversatur.

¹ Abest vox, *Mediatoris*, a plerisque MSS. et ab editis Am. et Er.

CAPUT XVI. — *De eodem argumento.*

28. Proinde qui de infantu mortibus urgebentur, eur omnibus sit necessarium Baptismi sacramentum, quorum animas non ex illa diece sunt, cuius inobedientia peccatores constituti sunt multi; cum respondent, peccatores quidem omnes constituti secundum carnem, secundum animam vero nonnisi eos qui eo tempore male vixerunt, quo ei bene potuerint; omnes autem animas, hoc est et infantes, ideo habere necessarium Baptismi sacramentum, sine quo ex hac vita etiam in illa etate emigrare non expedit, quia contagio peccati ex carne peccati, qua obruitur anima, cum his inseritur membris, obterit ei post mortem, nisi cum adhuc in ipsa carne est, Sacramento Mediatoris expietur; eique divinitus hoc auxilium procurari, quau Deus prescrit, si usque ad annos fidei congruos hic viveret, pie fuisse victuram, quam propter aliquid quod ipse novit, et nasci voluit in corpore, et cito extraxit e corpore: cum ergo haec respondent, quid eis contradici potest, nisi incertos nos eorum salutis fieri, qui hac vita beata gesta, in Ecclesie pace defuncti sunt; si non solum secundum id quod quisque vixit, verum etiam secundum id quod victurus esset, si amplius vivere potuisset, quiske judicandus est? quandoquidem valent apud Deum merita mala, non tantum prateritorum, sed futuorum etiam defictorum, a quorum reatu nec mors liberal, si antequam fuerint commissa provocenerit; nec aliiquid ei praestitum est, qui raptus est ne malitia mutaret intellectum eius (*Sap. iv, 11*). Deus enim praescius illius futura malitiae, cur non eum secundum ipsam potius judicatur est, si moritura anima infantis, ne obesset ei ex corpore peccati participata confluvies, ideo subveniendum judicavit per Baptismum, quia prescrivit eam, si viveret, pie fideliterque fuisse victuram?

29. An ideo potius refelli hoc inventum potest, quia meum est: illi autem qui de hac sententia certos esse confirmant, alia fortasse proferunt vel testimonia Scripturarum, vel documenta rationum, quibus hanc auferant ambiguitatem, vel certe ostendant, non esse contra id quod sentiunt illud Apostoli, quo gratiam qua salvi efficiuntur, magna intentione commendans, ait, *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (*1Cor. xv, 22*); et, *Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, sic per obedienciam unius hominis justi constituentur multi*; eosdemque multos peccatores, non quibusdam exceptis, sed omnes intelligi volens, superius ait de Adam, *In quo omnes peccaverunt* (*Rom. v, 13, 12*): unde utique infantum animas non posse seceri, et eo quod dictum est, *omnes*, et eo quod eis per Baptismum subveniunt, non absurdie credunt, qui animas ex unius traduce sapient, nisi aliqua manifesta et liquida vel ratione, que Scripturis sanctis non repugnat, vel earum ipsarum Scripturarum auctoritate redarguantur?

CAPUT XVII. — *Testimonium ex libro Sapientie in utramque partem tractatur.*

30. Jam itaque videamus, quantum suscepti hujus operis necessitas patitur, quale etiam illud sit, quod

paulo ante distulimus. Scriptum est enim in libro Sapientie : *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam; et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquatum (Sap. viii, 19, 20).* Cum enim videatur illos adjuvare hoc testimonium, qui non ex parentibus creari, sed venire ad corpus vel descendere Deo mitiente animas dicunt; rursus hoc impedit eorum sententiam, quod ait, *Sortitus sum animam bonam: cum procul dubio vel ex una fonte manare quodammodo tanquam rivulos, vel pari natura fieri animas credant, quas Deus mitit in corpora; non autem alias bonas vel magis bonas, et alias non bonas vel minus bonas.* Unde enim bone aut magis bone, seu non bona: aut minus bone animae, nisi vel moribus secundum liberum voluntatis arbitrium, vel differentia temperaturae corporum, dum aliae magis, aliae minus gravantur corpore, quod corruptitur et aggravat animam (*Id. ix, 15*)? Sed neque actio erat aliqua singularum quarumque animalium, qua earum mores discerentur, antequam venirent ad corpora; nec ex corpore minus gravante potuit iste dicere animam suam bonam, qui ait, *Sortitus sum animam bonam; et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquatum.* Accessisse enim dixit bonitatem quia bonus erat, sortitus videlicet animal bonam, ut etiam ad corpus incoinquatum veniret. Aliunde ergo bonus antequam veniret ad corpus: sed utique non differentia morum, quia nullum antea vita geste meritum; non differentia corporis, quia prius bonus quam veniret ad corpus. Unde igitur?

51. Hoc autem illis qui ex traduce animae illius prævaricatrixis animas creari assurerunt, quamvis pro eis sonare non videatur, quod dictum est, *Veni ad corpus,* tamen in ceteris non incongrue coaptatur; ut cum dixisset, *Puer autem eram ingeniosus, id ipsum explicans quibus causis ingeniosus esset, continuo subjugaret.* Et *sortitus sum animam bonam,* videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Deinde, *Cum essem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquatum:* quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem quod dictum est, *Veni ad corpus,* huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno venisse ad maternum corpus accipitur incoinquatum, videlicet vel a cruento menstruo; dicuntur enim ex hoc ingenia gravari; vel a contaminatione adulterina. Ita et hæc verba libri hujus aut magis eis faciunt, qui animalium traducem loquuntur; aut si et isti ea possunt pro se interpretari, inter utrosque alteriantur.

CAPUT XVIII. — *De anima Christi: an possit in ipsum concrui illud, Puer autem ingeniosus eram, etc.*

52. Quæ si de Domino secundum humanam, quæ a Verbo assumpta est, creaturam velimus accipere, sunt quidem in eadem circumstantia lectionis, quæ illi excellentias non convenient; maxime illud, quia idem ipse qui hæc in eodem libro loquitur, aliquanto superius quam ista verba, de quibus nunc agimus, dicet, confessus est se ex semine viri in sanguine coagulatum (*Sap. vii, 2*): a quo nascendi modo utique

alienus est Virginis partus, quam non ex semine viri carnem concepisse Christi, nullus ambigit christianus, Sed quia est in Psalmis, ubi ait, *Foderunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea;* ipsi vero consideraverunt et consperzerunt me: *diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem,* quæ proprie illi und congrunt; ibi etiam dicit, *Deus, Deus meus, respice in me, ut quid me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum (Psal. xxi, 17, 18, 19, 2),* que rursus ei non convenient, nisi transfiguranti in se corpus humilitatis nostræ, quoniam membra sumus corporis ejus: et quia in ipso Evangelio, *puer proficiebat astate, et sapientia:* si possunt etiam ista, quæ circum hanc sententiam in libro Sapientie leguntur, proper humilem formam servi et unitatem corporis Ecclesiæ cum capite suo, eidem ipsis Domino coaptari; quid ingeniosus illo puer, cujus in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur (*Luc. ii, 42-52*)? et quid illa anima melius, quæ etiam vincunt non certando, sed probando, qui animalium traducem affirmant, non erit consequens ut etiam ipsa ex illius prævaricatoris traduce venisse credenda sit; ne per illius hominis inobedientiam etiam ipse peccator constituantur, per cuius unius obedientiam ab illo reatu liberati, justi constituantur mulci? et quid incoinquatus illo utero Virginis, cuius caro etiam scilicet de peccati propagine venit, non tamen de peccati propagine concepit; ut ne ipsum quidem corpus Christi ex lez severit in utero Marie, quæ in membris posita corporis mortis, repugnat legi mentis? quæ sancti patres conjugati refrenantes, non quidem nisi quousque licet in concubinum relaxarunt; nec tamen tantummodo quousque licet, ejus impietum pertulerunt. Proinde corpus Christi quamvis ex carne feminæ assumptum est, quæ de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati. Non enim accepit inde reatum moriendi, qui appetit in motu carnis non voluntario, quamvis voluntate superando, adversus quem spiritus concupiscit (*Galat. v, 17*): sed accepit inde, non quod contagionis prævaricationis, sed quod exsolvendæ indebita morti, et ostendende promissa resurrectioni sufficeret; quorū unum nobis ad non timendum, alterum ad sperandum valeret.

53. Denique si a me queratur unde acceperit animam Jesus Christus, mallem quidem hinc audire meliores atque doctiores: sed tamen pro meo capitu libentius responderim, unde Adam¹, quam de Adam. Si enim pulvis assumptus ex terra, in qua nullus hominum fuerat operatus, meruit divinitus animari; quanto magis corpus assumptum ex carne, in qua itidem nullus hominum fuerat operatus, sortitum est animam bonam, cum illie erigeretur casurus, hic de secederet levaturus? Et fortasse ideo ait, *Sortitus sum animam bonam* (si tamen hoc de illo oportet intelligi), quia solent quæ sorte dantur, divinitus dari: aut,

¹ Sic omnes Mas. In editis, et sapientia, sic possunt.

² Editi, non de Adam. At omnes Mas., unde Adam.

quod fidenter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus praecedentibus ad tantum apicem subiecta putaretur, ut cum ea Verbum caro fieret, ei habitaret in nobis (*Joan. i, 14*), ad auferendam suspicionem praecedentium meritorum sortis nomen accessit.

CAPUT XIX. — *Anima Christi non fuit in lumbis Abraham, ideoque non est ex traduce.*

34. Est in Epistola que inscribitur ad Hebreos, locus quidam diligenti consideratione dignissimum. Cum enim per Melchisedech, in quo hujus rei futura figura praecesserat, discerneret sacerdotium Christi a sacerdotio Levi, *Vide ergo, inquit, qualis hic est, cui et decimam partem Abraham dedit de primitiis patriarcha.* Et ii quidem qui de filiis sunt Levi, sacerdotium accipientes, mandatum habent a decimis populi secundum *Le-gem, hoc est a fratribus suis, quamvis et ipsi ex lumbis Abraham exierint: qui autem non est ex genere eorum, decimarii Abraham, et habentem promissionem benedixit.* Sine ulla autem contradictione, qui minor est a majore benedicitur: et hic quidem decimas morientes homines accipiunt; ibi autem qui testificatur se vivere, et sicut oportet dicere, propter Abraham, et Levi accipiens decimam decimatus est: adhuc enim in lumbis patris sui fuit (*Hebr. vii, 4-10*). Si ergo etiam hoc valet ad istam distantiam, quantum praecepsit sacerdotio Levitico sacerdotium Christi, quod sacerdos Christus per illum præfiguratus est, qui decimavit Abraham, in quo et ipse Levi decimatus est, profecto Christus ab eo non est decimatus. At si propterea decimatus est Levi, quia erat in lumbis Abraham; propterea non est decimatus Christus, quia non erat in lumbis Abraham. Porro autem si non secundum animam, sed tantum secundum carnem accipimus Levi fuisse in Abraham; ibi erat et Christus, quia et Christus secundum carnem ex semine est Abraham; et ipse itaque decimatus est. Quid est ergo quod affertur pro magna differentia sacerdotii Christi a sacerdotio Levi, quod Levi decimatus est a Melchisedech, cum esset in lumbis Abraham, ubi et Christus erat, unde pariter decimati sunt; nisi quia necesse est intelligamus, secundum aliquem modum ibi Christum non fuisse? Quis autem neget eum secundum carnem ibi fuisse? Ergo secundum animam ibi non fuit. Non est igitur anima Christi de traduce prævaricationis Adæ, alioquin etiam ipsa ibi fuisset.

CAPUT XX. — *Ad argumentum nunc allatum quid respondendum pro defendantibus animarum traducem.*

35. Hic¹ existunt illi qui traduceem animarum defendunt, et dicunt confirmatam esse sententiam suam, si Levi constat etiam secundum animam fuisse in lumbis Abraham, in quo eum decimavit Melchisedech, ut possit ab eo Christus in ista decimatione discerni: qui quoniam decimatus non est, et tamen in lumbis Abraham secundum carnem fuit, restat ut secundum animam ibi non fuerit, et ideo sit consequens ut ibi Levi secundum animam fuerit. Illoc ad me non multum attinet, qui utrorumque collationem adhuc audiare sum prior, quam utrorumlibet jam confirmare

sententiam. Interim Christi animam ab origine hujus traducis per hoc testimonium secernere volui. Invenient isti qui eis pro ceteris fortasse respondeant, et dicant, quod etiam me non parum moveat, quamvis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, secundum carnem tamen in lumbis Abraham constitutum Levi decimatum, et ibi constitutum secundum carnem Christum non decimatum. Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubium venturus erat in matrem, secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerit Marie caro. Quapropter nec Levi, nec Christus in lumbis Abraham secundum animam: secundum carnem vero et Levi, et Christus; sed Levi secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem. Cum enim sit in semine et visibilis corpulentia, et invisibilis ratio, utrumque eucurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Marie; quia et ipsum e modo conceptum et exortum est: Christus autem visibilem carnis substantiam de carne Virginis sumpsit; ratio vero conceptionis ejus non a semine virili, sed longe aliter ac desuper venit. Proinde secundum hoc quod de matre accepit, etiam in lumbis Abraham fuit.

36. Ille est igitur decimatus in Abraham, qui licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit in lumbis ejus, quemadmodum in sui patris etiam ipse Abraham; id est, qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodum de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in membris repugnantem legi mentis et invisibilis concupiscentiam, quamvis eam casta et bona jura nuptiarum non sinant valere, nisi quantum ex ea possunt generi substituendo prospicere: non autem et ille ibi decimatus est, cuius caro inde non fervorem vulneris, sed materiam medicaminis traxit. Nam cum ipsa decimatio ad præfigurandam medicinam pertinuerit, illud in Abraham carne decimabatur quod curabatur, non illud unde curabatur. Eadem namque caro non Abraham tantum, sed ipsius primi terrenique hominis, simul habebat et vulnera prævaricationis et medicamentum vulneris: vulnera prævaricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, que per omnem inde propagatam carnem seminali ratione quasi transcribitur; medicamentum autem vulneris in eo, quod inde sine opere concupiscentiali, in sola materia corporali, per divinam conceptionis formationisque rationem de Virgine assumptum est, propter mortis sine iniuritate consortium, et sine falsitate resurrectionis exemplum. Quapropter quod anima Christi non sit ex traduce animæ illius primæ prævaricatrix, puto quod etiam ipsi qui animarum traduceem defendunt, consentiant; per semen quippe concubentis patris transfundi et in semen animæ volunt, a quo genere conceptionis Christus alienus est: et quod in Abraham si secundum animam fuisse, etiam ipse decimatus esset; non esse autem decimatum, Scriptura testatur, que hinc quoque sacerdotium ejus a Levitico sacerdotio distinguit.

¹ Er. Lugd. Ven. Lov. ferunt, Binc. M.

CAPUT XXI. — *Christum, si in Abrahamo secundum animam fuisse non posuisse non decimari.*

37. An forte dicent : Sicut potuit ibi esse secundum carnem et non decimari, cur non etiam secundum animam sine decimatione potuerit : hic respondetur, Quia utique simplicem anima substantiam incrementis augeri corporalibus, nec illi putaverunt qui eam corpus existant, quorum in parte sunt maxime qui eam ex parentibus creari opinantur. Proinde inde corporis semine potest esse vis invisibilis, quae incorporaliter numeros agit, non oculis sed intellectu discernenda ab ea corpulentia, quae visu tactuque sentiuntur : et ipsa quantitas corporis humani, quae utique modulum seminis incomparabiliter excedit, satis ostendit posse inde aliquid sumi, quod non habeat illam vim seminalem, sed tantum corporalem substantiam, quae divinitus, non de propagine cunctantibus, in carnem Christi assumpta atque formata est. Hoc autem de anima quis valeat affirmare, quod utrumque habeat, et materiam seminis manifestam, ei rationem seminis occultam ? Sed quid laborem in re quae persuaderi verbis nemini forsitan potest, nisi tantum ac tale ingenium sit, quod possit loquentis prevolare conatum, nec totum expectare a sermone ? Breviter itaque colligam : si potuit et de anima fieri (quod cum de carne dicemus, forsitan intellectum sit), ita est de traduce anima Christi, ut non secum labem prævaricationis attraxerit, si autem sine isto reatu non posset inde esse, non est inde. Jam de cæterarum animarum adventu, utrum ex parentibus an desuper sit, vincant qui potuerint : ego adhuc inter utroque ambiго, et moveor, aliquando sic, aliquando autem sic, salvo eo duntaxat, ut vel corpus esse animam, vel aliquam corpoream qualitatem sive coaptationem, si ita dicenda est, quam Graeci ἀπονοία vocant, non credam, nec quolibet ista garniente me creditur esse confidam, adjuvante Deo mentem meam.

CAPUT XXII. — *Utrique opinioni de anima origine accommodatur locus ille Joannis : Quod natum, etc.*

38. Est aliud testimonium non negligendum quod pro se possunt proferre, qui venire desuper animas credunt, dicente ipso Domino : *Quod natum est ex carne, caro est; et quod natum est ex spiritu, spiritus est* (Joan. iii, 6). Quid hac, inquit, sententia determinatius, non posse ex carne animam nasci ? Quid est enim aliud anima, quam spiritus vita, creatus utique, non creator ? Contra quos illi alii : Quid enim, inquit, nos aliud sentimus, qui dicimus carnem ex carne, animam ex anima ? Nam ex utroque constat homo, de quo utrumque venire sentimus, carnem de carne operantis, spiritum de spiritu concupiscentis : ut interim omittatur, quod illud Dominus non de carnali generatione, sed de spirituali regeneratione dicebat.

CAPUT XXIII. — *Ex duabus de anima sententiis quoniam præponderet. Consuetudo Ecclesia in Baptismo parvulorum.*

39. His igitur quantum pro tempore potuimus

SANCT. AUGUST. III.

pertractatis, omnia paria vel pene patria ex utroque latere, rationum testimoniorumque momenta pronuntiarem, nisi eorum sententia qui animas ex parentibus creari putant, de baptismō parvulorum præponderaret. De quibus quid eis responderi possit, nondum mihi interim occurrit : si quid forte postea Deus dederit, si quam etiam scribendi concesserit facultatem studiosis talium, non gravabor. Nunc tamen non esse contempnendum testimonium parvulorum, ut quasi refelli, si veritas contra est, negligatur, ante denuntio. Aut enim de hac re nihil querendum est, ut sufficiat fidei nostræ scire nos quo pie vivendo venturi sumus, et si nesciamus unde venerimus : aut si non impudenter æstuat anima rationalis etiam hoc nosse de seipsa, absit pervicacia contendendi, adsit diligentia requirendi, humilitas petendi, perseverantia pulsandi ; ut si nobis hoc expedire novit, qui melius quam nos quid nobis expedit utique novit, det etiam hoc, qui dat bona data filiis suis (*Math. vii, 7, 11*). Consuetudo tamen matris Ecclesie in baptizandis parvulis nequaquam spernenda est, nequa ulla modo superflus deputanda, nec omnino credenda nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva actas magnum testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

CAPUT XXIV. — *Quid cavendum his qui opinantur animas esse ex traduce.*

40. Admoneo sane, quantum valeo, si quos ista præoccupavit opinio, ut animas ex parentibus credant propagari, quantum possunt seipsos considerent, et interim sapient corpora non esse animas suas. Nilla enim propriæ natura est, qua diligenter inspecta, possit etiam Deus, qui supra omnem creaturam suam incommutabilis permanet, incorporaliter cogitari, quam ea quæ ad ipsius imaginem facta est : et nihil vicinius, aut fortasse nihil tam consequens, quam ut credito quod anima corpus sit, etiam Deus corpus esse credatur. Propter hoc enim corporalibus assuefacti et affecti sensibus, nolunt animam credere aliud esse quam corpus, ne si corpus non fuerit, nihil sit : ac per hoc tanto magis timent etiam de Deo credere quod corpus non sit, quanto magis timent Deum credere nihil esse. Ita enim feruntur in phantasias vel phantasmatâ imaginum, que cogitatio de corporibus versat, ut his subtractis tanquam per inane pereundum sit, reformident. Ita necesse est ut et justitiam et sapientiam pingant quodammodo in cordibus suis cum formis et coloribus, quas non possunt incorporeas cogitare : nec tamen dicunt, quando justitia vel sapientia moventur, ut vel laudent eas, vel secundum eas aliquid agant, quem colorem, quam staturam, que lineamenta vel quales formas conspicerint. Sed de his alias et multa jam diximus, et si Deus voluerit, ubi res videbitur postulare, dicemus. Nunc quod dicere cooperamus, si de traduce animarum a parentibus vel non dubitant quidam quod ita sit, vel dubitant an ita sit, animam tamen corpus esse non audeant credere aut dicere ; maxime propter quod

(Quatorze.)

dixi, ne Deum quoque ipsum nihil aliud opinentur esse quam corpus, etsi excellentissimum, etsi naturae cuiusdam proprie ex altera supergreditis, corpus tamen.

CAPUT XXV. — *Tertulliani error de anima.*

41. Denique Tertullianus, quia corpus esse animam creditit, non ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, et ideo timuit ne nihil esset, si corpus non esset, nec de Deo valuit aliter sapere: qui sane quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit, quam id quod ait quodam loco, *Omne corporale possibile est* (*Tertull. in lib. de Anima, cap. 7*)? Debuit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam Deum corpus esse. Neque enim arbitror eum ita despiciuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet, ui jam Christus non in carne tantum, neque in carne et anima, sed in ipso Verbo per quod facta sunt omnia, passibilis et commutabilis esse credatur: quod absit a corde christiano. Item cum anima etiam colorem daret aerium ac lucidum, ventum est ad sensus quibus eam membratum quasi corpus instruere conatus est, et ait: *Hic erit homo interior, alius exterior, duplicitus unus, habens et ille oculos et aures suas, quibus populus Dominum audire et videre debuerat; habens et ceteros artus, per quos et in cogitationibus uitetur, et in somnis fungitur* (*Ibid., cap. 9*).

42. Ecce quibus auribus et quibus oculis debuit audire et videre Deum populus, quibus anima in somnis fungitur: cum si ipsum Tertullianum quisquam videret in somnis, nunquam se diceret ab eo visum, et cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset. Postremo, si anima scipsam videt in somnis, cum, jacentibus utique uno loco membris corporis sui, ipsa per varias imagines evagatur, quas videt; quis eam vidiit aliquando in somnis aeris coloris ac lucidis, nisi forte ut cetera que similiter falso videt? Nam et hoc potest videre: sed absit ut eam tamē, cum evigilaverit, credat; alioquin quando se aliter viderit, quod magis cerebrum est, aut mutata erit anima ejus, aut nec tene animae videtur substantia, sed imago corporis incorporea, que miro modo sicut in cogitatione formator. Quis enim *Ethiops* non pene semper nigrum se vidit in somnis; aut si in alio colore se vidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria? Aerio tamen colore ac lucido nescio atrum se unquam vidisset, si nunquam istum legisset, vel audisset.

43. Quid, quod ducuntur homines talibus visis, et de Scripturis nobis volunt prescribere, tale aliquid esse, non animam, sed ipsum Deum, qualis figuratior sanctorum spiritibus demonstrans est, qualis etiam in sermone allegorio ponitur? similia quippe sunt illa visa talibus dietis. Ac sic errant, constituentes in corde suo simulacra vanarum opinionis, nec intelligentes ita sanctos de suis viis talibus judicasse, qualiter jucident si talia divinitus in figuris dicta legerent, vel audirent: sicut septem spica et septem boves, septem anni sunt (*Gen. xli, 26*); sicut linteum quatuor lineis

alligatum, velut discus plenus variis animalibus, orbis terrarum est cum omnibus gentibus (*Act. x, 11*): sic omnia cetera, et multo magis que de rebus incorporeis, corporalibus significantur non rebus, sed imaginibus.

CAPUT XXVI. — *De anima incrementis quid Tertulliano visum.*

44. Noluit tamen Tertullianus animam crescere substancialiter sicut corpus; afferens etiam timoris sui causam: *Ne etiam decrescere substantia dicatur*, inquit, *alique ita et defectura credatur*. Et tamen quia per corpus eam localiter tendit, non inventis exitum incrementorum ejus, quam vult de semine exiguo aequari corporis quantitatib; et ait: *Sed vis ejus in quo¹ naturalia peculia consita retinentur, salvo substantia modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur*². Hoc forte non intelligeremus, nisi adhibita similitudine eorum quae videmus, planum faceret quod dicebat. *Constitutus*, inquit, *certum pondus auri vel argenti rudem adhuc massam: collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intramodum totum quod natura est auri vel argenti: deinde cum in laminam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilatationem ponderis certi, non per adfectionem, dum extenditur, non dum augetur; et si quaque augetur, dum extenditur. Licet enim et habitus aperi, cum statu non licet. Tunc ei splendor ipse prohibetur auri vel argenti, qui prius fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen nullus: tunc et aliisque alii habitus accedunt pro facilitate materiae, quae ducerit eam qui agit, nihil conferens modulo nisi effigiem. Ita et anima incrementa reputanda non substantia, sed provocativa* (*Lib. de Anima, cap. 37*).

45. Quis hunc crederet, cum isto corde tam disertum esse potuisse? sed tremenda ista snot, non redenda. Ad hoc enim numquid cogereretur, si aliquid cogitare posset, quod et sit, et corpus non sit? Quid autem absurdius, quam pulare massam cuiusvis piam metalli ex aliqua parte crescere posse dum tunditur, nisi decrescat ex altera; vel augeri latitudine, nisi crassitudine minuatur? aut ullum esse corpus manente nature sua quantitate, quod undique crescat, nisi rarescat? Quomodo igitur implebit anima ex illa stilla seminis magnitudinem corporis, quod animat, si et ipsa corpus est, cujus substantia nullo accessu crescat? Quomodo, inquit, implebit carnem, quam, vivificat, nisi tanto rario fuerit, quanto grandius quod animaverit? Timuit videlicet ne deficeret etiam minuendo, si cresceret; et non timuit ne deficeret rarescendo, cum cresceret. Sed quid amplius immorer, quando et sermo pergit in prolixiore modum, quam petit terminandi necessitas, et sententia mea jam satis sit nota, vel quid certum teneam, vel unde adhuc dubitem, et quare dubitem? Proinde et hoc volumen jam concludatur, ut que sequuntur deinde videamus.

¹ Apud Tertullianum, *in qua*.

² Editi hic addunt, *in membris*; quod a MSS. et a Tertulliano absit.

LIBER UNDECIMUS.

In illud cap. 2 Genesios, vers. 25: *Et erant nudi, etc., et in totum cap. 3, cuius illustrandi causa dicitur de conditione et casu diaboli.*

CAPUT PRIMUM. — Recitato testo Genesios explicatur vero. 25 cap. 2.

1. *Et erant nudi ambo Adam et mulier ejus, et non pudebat illos. Serpens autem erat prudentissimus omnium bestiarum quae sunt super terram, quas fecit Dominus Deus. Et dixit serpens mulieri, Quid, quia dixit Deus, Non edetis ab omni¹ ligno paradisi? Et dixit mulier serpentis, A fructu ligni quod est in paradyso edemus, da fructu autem ligni quod est in medio paradyso, dixit Deus, Non edetis ex eo, neque tangatis illud, ne morimini. Et dixit serpens mulieri, Non mori moriemini: sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis de eo, perirent vobis oculi, et eritis tanquam dii, scientes bonum et malum. Et vidit mulier quia bonum lignum ad escam, et quia placet oculis videre, et decorum est cognoscere. Et sumens de fructu ejus edidit, et dedit viro suo secum, et ederunt. Et aperti sunt oculi amborum, et agnoverunt quia nudi erant, et consumerunt folia fici, et fecerunt sibi campestraria. Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradyso ad vesperam, et abeconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei, in medio ligni paradyso. Et vocavit Dominus Deus Adam, et dixit illi, Ubi es? Et dixit ei, Vocem tuam audiui deambulans in paradyso, et timui, quia nudus sum, et obcondi me. Et dixit illi, Quis mutavit tibi quia nudus es, nisi a ligno quod praeceperam tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti? Et dixit Adam, Mulier quam dedisti mecum, haec mihi dedit de ligno, et edi. Et dixit Dominus Deus mulieri, Quid hoc fecisti? Et dixit mulier, Serpens seduxit me, et manducavi. Et dixit Dominus Deus serpentis, Quia fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab omnibus bestiis, quae sunt super terram. Super pectus tuum et ventrem tuum ambulabis, et terram edes omnes dies vitae tue. Et iuimicetus ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et semen ejus: ipa tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum. Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum. In tristitias paries filios, et ad vibrum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur. Adae autem dixit, Quia audisti vocem mulieris tuae, et edisti de ligno, de quo praeceperam tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis: in tristitias edes illum omnes dies vitae tuae; spinas et tribulos germinabit tibi, et edes senum agri. In sudore facies tuae edes panem tuum, donec convertaris in terram, ex qua sumpus es; quia terra es, et in terram ibis. Et vocavit Adam nomen mulieris sue, Vita², quoniam haec est mater omnium viventium. Et fecit Dominus Deus Adam*

et mulieri ojus tunicae paventes, si induit eos. Et dicit Dominus Deus, Ecce Adam factus est tanquam unus de nobis in cognoscendo donum et malum. Et nunc ut aliquid extendat manum suam, et sumat de ligno vita, et edat, et vident in eternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradyso voluptatis operari terram, ex qua aperius est. Et ejecit Adam, et collocavit eum contra paradyso voluptatis: et ordinavit Cherubim, et flammam rhombatum quae vertitur, custodiare sicut ligni vita.

2. Antiquum hujus propositionis Scriptura lexum ex ordine pertinacem, admonendum arbitror, quod jam me et alibi in hoc opere memini prelocutum. Illud a nobis esse flagitandum, ut ad proprietatem litterarum defendatur quod genitum narrat ipsa scripta. Si autem in verbis Dei, vel cuiuscumque persona in officium propheticum assumpta, dicitur aliiquid quod ad litteram nisi absurdum non possit intelligi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significacionem accepit debet; dictum tamen esse dubitare fas non est: hoc enim fide narratoris, et pollicitatione expositoris exigunt (Lib. 8, c. 4-7).

3. Erant ergo ambo nudi: verum est, omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradyso conservantium. *Nee pudebat eos: quid enim pudoret, quando nullam legem senserant in membris suis repugnantem legi mentis sue (Rom. vii, 25)? que illos pena peccati post perpetrationem peccarationis sequuta est, surpante inobedientia prohibitum, et justitia ponente commissum. Quod antequam fieret, nudij erant ut dictum est, et non copulundebaptur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia debebatur; nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrinandum. Quemadmodum propagatur essent filios, jam antea disputatum est (Supra, lib. 9, c. 3-11): non tamen eo modo credendum est, quo propagaverunt posteaquam crimen admissione predicta natio consecuta est; cum priusquam morerentur, jam in corpore inobedientium hominum justissimo reciprocatus inobedientium membrorum tumultus mors concepita versaret. Nondum erant tales Adam et Eva, cum ambo nudi essent, et non confundenter.*

CAPUT II. — Serpentis sapientia qualis, et unde.

4. *Serpens autem erat ibi prudentissimus quidem, sed omnium bestiarum quae erant super terram, quas fecerat Dominus Deus. Translato enim verbo dictum est, prudentissimus, vel sicut plures latini codices habent, sapientissimus, non proprio quo in bonum accipit solet sapientia vel Dei, vel Angelorum, vel animae rationalis; tanquam si sapientes apes etiam formicasque dicamus, propter opera velut iniustitia sapientiam. Quanquam iste serpens non irrationali anima*

¹ Editio, illo. At MSS. at. in scriptis Bibliis, omni.

² Editio, nomen mulieris sunt Eva, ad id, Vita. At MSS. omnes earent his verbis, Eva, id est: que nec leguntur apud interpres LXX.

sua, sed alieno jam spiritu, id est diabolico, posset sapientissimus dici omnium bestiarum. Quantumlibet enim prævaricatores angeli de supernis sedibus suæ perversitatis et superbæ merito dejecti sint, natura tamen excellentiores sunt omnibus bestiis propter rationis eminentiam. Quid ergo mirum si suo instinctu diabolus jam implens serpentem, eique spiritum suum miscens, eo more quo vates daemoniorum implere solet¹, sapientissimum eum reddiderat omnium bestiarum secundum animam vivam irrationalēmque viventium? Abusione quippe nominis ita sapientia dicitur in malo, quemadmodum in bono astutia; cum proprie magisque usitate in latina duntaxat lingua sapientes laudabiliter appellantur, astuti autem male cordati intelligentur. Unde nonnulli, sicut in plerisque codicibus invenimus, ad usum latine locutionis, non verbum, sed potius sententiam transferentes, astutiorem omnibus bestiis istum serpenteum, quam sapientiore dicere maluerunt. Quid autem habeat hebreæ proprietas, utrum illic in malo, non abusive, sed proprie possint dici et intelligi sapientes, viderint qui eam probe neverunt. Nos tamen aperie legimus alio Scripturarum sanctorum loco sapientes ad malum, non ad bonum (*Jerem. iv, 22*); et Dominus dicit sapientiores esse filios seculi filii lucis, ad consulendum sibimet in posterum quamvis fraude, non jure (*Luc. xvi, 8*).

CAPUT III. — *Diabolus nonnisi per serpentem tentare permisus.*

5. Nec sane debemus opinari quod serpentem sibi, per quem tentaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit; sed cum esset in illo propter perversam et invidam voluntatem decipiendi cupiditas, nonnisi per illud animal potuit, per quod posse permisus est. Nocendi enim voluntas potest esse a suo quoque animo prava; non est autem potestas nisi a Deo, et hoc abdita altaque justitia, quoniam non est iniqüitas apud Deum.

CAPUT IV. — *Tentatio hominis quare permissa.*

6. Si ergo queritur cur Deus tentari permisit hominem, quem tentatori consensurum esse prescriebat; altitudinem quidem consilii ejus penetrare non possum, et longe supra vires meas hoc esse confiteor. Est ergo aliqua causa fortassis occultior, qua melioribus sanctioribusque reservatur, illius gratia potius quam meritis eorum: sed tamen quantum vel donat sapere, vel sinit dicere, non mihi videtur magne laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene vivere, quia nemo male vivere suaderet; cum et in natura posse, et in potestate haberet² velle non consentire suadenti, adjuvante tamen illo qui superbis resistit, humiliibus autem dat gratiam (*Jacobi iv, 6*). Cur itaque tentari non sineret, quem consensurum esse prescriebat, cum id facturus esset propria voluntate per culpam, et ordinandus esset illius æquitate per poenam:

¹ In plerisque vss., *impleri solent.*

² Mss. nonnulli, *habere*. Tum quidam prosequebantur, si velle non consentire. Alii plerique, *habeat velle non consentire*. sic etiam Am. et Er. At Lov., *habeat velle et non consensire*.

ut etiam sic ostenderet anime superba ad eruditio nem futurorum sanctorum, quam recte ipse uiceretur animarum voluntatibus etiam malis, cum ille perverse uterent naturis bonis?

CAPUT V. — *Homo a tentatore dejectus, quia superbus.*

7. Nec arbitrandum est quod esset hominem dejecturus iste tentator, nisi præcessisset in anima hominis quedam elatio comprimenda, ut per humiliationem peccati, quam de se falso presumperet, disceret. Verissime quippe dictum est: *Ante ruinam exaltatur cor, et ante gloriam humiliatur* (*Prov. xvi, 18*). Et hujus forte hominis vox est in Psalmo: *Ego dixi in abundantia mea, Non movebor in aeternum*¹. Deinde jam expertus quid mali habeat superba præsumptio propria potestatis, et quid boni adjutorum gratiae Dei: *Dominus, inquit, in voluntate tua præstisisti decori meo virtutem; avertisti autem faciem tuam, et factus sum confutatus* (*Psal. xxix, 7, 8*). Sed sive illud de hoc homine, sive de alio dictum sit, extollenti se tamen animæ, et nimium tanquam de propria virtute prestanti, etiam experimento poena fuerat demonstrandum quam non bene se habeat facta natura, si a faciente recesserit. Hinc enim etiam maxime commendatur quale bonum sit Deus, quando nulli ab eo recessenti bene est: quia et qui gaudent in mortiferis voluptatibus, esse sine dolorum timore non possunt; et qui omnino malum desertionis sua majore superbia stupore non sentiunt, alii qui haec discernere noverunt, miseriiores prorsus apparent; ut si nolunt recipere medicinam talia devitandi, valeant ad exemplum, quo possint talia devitari. Sicut enim apostolus Jacobus dicit, *Unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus: deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum; peccatum autem cum consummatum fuerit, general mortem* (*Jacobi i, 14, 15*). Unde sanato superbie tumore resurgunt, si voluntas que ante experimentum defuit, ut permaneretur cum Deo, saltem post experimentum adsit, ut redeatur ad Deum.

CAPUT VI. — *Cur Deus permisit hominem tentari.*

8. Sic autem quidam moventur de hac primi homini tentatione, quod eam fieri permisit Deus, quasi nunc non videant universum genus humanum diaboli insidiis sine cessatione tentari. Cur et hoc permitit Deus? An quia probatur et exercetur virtus, et est palma gloriosior non consensisse tentatum, quam non potuisse tentari: cum etiam ipsi qui deserto Creatore eum post tentatorem, magis magisque tentent eos qui in verbo Dei permanent, præbeantque illis contra cupiditatem deviationis exemplum, et incutiant contra superbiam timorem pium? Unde dicit Apostolus: *In tendens teipsum, ne et tu teneris* (*Galat. xi, 1*). Mirum est enim quantum ista humilitas, qua subdimur Creatori, ne tanquam ejus adjutorio non egentes de nostris viribus præsumamus, per Scripturas omnes divinas cura continua commendatur. Cum ergo etiam per injustos justi, ac per impios pii proficiant, frustra

¹ Veteres codices, *in acculum*. Sic interdum Augustinus, propter ambiguitatem lectionis grecæ apud LXX, eis *in anima*.

dicitur: Non crearet Deus, quos præsciebat malos futuros. Cur enim non crearet quos præsciebat bonis profuturos, ut et utilles eorum bonis voluntatibus exercendis admonendisque nascantur, et justa pro sua mala voluntate puniantur?

CAPUT VII. — *Cur homo non talis creatus qui nollet unquam peccare.*

9. Talem, inquit, faceret hominem, qui nollet omnino peccare. Ecce nos concedimus meliorem esse naturam que omnino peccare nolit; concedant et ipsi non esse malam naturam que sic facta est, ut posset non peccare si nollet, et justam esse sententiam qua punita est, que voluntate non necessitate peccavit. Sicut ergo ratio vera docet meliorem esse naturam quam pro rorsus nihil delectat illicitum; ita ratio vera nihilominus docet etiam illam bonam esse que habet in potestate illicitam delectationem, si existiterit, ita cohibere, ut non solum de ceteris licitis recteque factis, verum etiam de ipsis prædictis delectationis cohibitione latetur. Cum ergo haec natura bona sit, illa melior, cur illam solam, et non utramque potius faceret Deus? Ac per hoc qui parati erant¹ de illa sola Deum laudare, uberiori eum debent laudare de utraque. Illa quippe est in sanctis Angelis, haec in sanctis hominibus. Qui autem sibi partes iniquitatis elegerunt, laudabilemque naturam culpabili voluntate depravaverunt. non quia præsciti sunt, ideo creari minime debuerunt. Habent enim et ipsi locum suum, quem in rebus impiant pro utilitate sanctorum. Nam Deus nec justitia cuiusquam recti hominis eget; quanto minus iniquitate perversi?

CAPUT VIII. — *Quare creati qui præsciebant futuri mali.*

10. Quis autem sobria consideratione dicat: Melius non crearet quem præsciebat ex alterius iniquitate posse corrigi, quam crearet etiam quem præsciebat pro sua iniquitate debere damnari? Hoc est enim dicere, melius non esse qui alterius malo bene utendo misericorditer coronaretur, quam esse etiam malum qui pro suo merito juste puniretur. Cum enim ratio certa demonstrat duo quedam non æqualia bona, sed unum superius, alterum inferius; non intelligunt tardi corde, cum dicunt, Utrumque tale esset; nihil se aliud dicere quam, Solum illud esset. Ac sic cum sequare volunt genera bonorum, numerum minuant; et immoderate augendo unum genus, alterum tollunt. Quis autem hos audiret, si diceret: Quoniam excellentior sensus estvidendi quam audiendi, quatuor oculi essent, et aures non essent? Ita, si excellentior est creatura illa rationalis, que sine ullius pœnae comparatione, sine ulla superbia Deb subditur; aliqua vero in hominibus ita creata est, ut in se Dei beneficium non possit agnoscere, nisi alterius videndo supplicium, ut non alium sapiat, sed timeat (*Rom. xi, 20*), id est non de se profidat, sed confidat in Deum: quis recte intelligens dicat, Talis esset ista qualis illa; nec videat se nihil aliud dicere quam, Non esset ista, sed sola esset illa? Quod si inerudit atque insipienter dicatur,

cur ergo non crearet Deus etiam quos malos futuros esse præsciebat, volens ostendere iram et demonstrare potentiam suam, et ob hoc sustinens in multa patientia vasa ire, que perfecta sunt in perditionem, ut notas faceret divitias gloriae sue in vasa misericordiae, que præparavit in gloriam (*Id. ix, 22, 23*)? Sic enim qui gloriatur, non nisi in Domino gloriatur (*Il Cor. x, 17*), cum cognoscit non suum, sed illius esse, non solum ut sit, verum etiam ut non nisi ab illo bene sibi sit, a quo habet ut sit.

11. Nimirum itaque importune dicitur: Non essent quibus Deus tantam beneficentiam misericordiae suis tribueret, si aliter esse non possent, nisi essent et hi in quibus vindicte justitiam demonstrare.

CAPUT IX. — *De eadem difficultate.*

Cor enim non utrique potius essent, quando in utrisque et bonitas Dei et aquitas iure predicatorum?

12. At enim si Deus vellet, etiam isti boni essent. Quanto melius hoc Deus voluit, ut quod vellet essent: sed boni infructuose, mali autem impune non essent, et in eo ipso aliis utiles essent? Sed præsciebat quod eorum futura esset¹ voluntas mala. Præsciebat sane, et quia falli non potest ejus præscientia, ideo non ipsius, sed eorum est voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse præsciebat? Quia sicut previdit quid mali essent facturi, sic etiam previdit de malis factis eorum quid boni esset ipse facturus. Sit enim eos fecit, ut eis relinqueret unde et ipsi aliquid ficerent, quo quidquid etiam culpabiliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam, et justam pœnam; sibi debitum locum, aliis exercitationis adminiculum et timoris exemplum.

CAPUT X. — *Malorum voluntatem in bonum convertere potest Deus: quare non faciat.*

13. Sed posset, inquit, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia noluit. Cur noluerit, penes ipsum est. Debemus enim non plus sapere quam oportet sapere (*Rom. xii, 3*). Puto autem paulo ante satis nos ostendisse non parvi boni esse rationalem creaturam, etiam istam quæ malorum comparatione cavit malum: quod genus bone creature utique non esset, si omnium malas voluntates in bonum Deus convertisset, et nulli iniquitati pœnam debitam infligeret; ac sic non e-set nisi solum illud genus, quod nulla vel peccati vel supplicii malorum comparatione proficeret. Ita velut aucta numerositate excellentioris generis, ipsorum generum bonorum numerus minueretur.

CAPUT XI. — *Malorum pœnis non indiget Deus, sed ex eis consulti bonorum saluti.*

14. Ergo, inquit, est aliquid in opibus Dei, quod alterius malo indiget, quo proficiat ad bonum? Itane obsurderunt et execrati sunt homines, nescio quo studio contentionis, ut non audiant vel videant, quibusdam punitis, quam plurimi corriganter? Quis

¹ *Mis. At editi, quid sororum factura esset.*

¹ *Sic Mis. At editi, quid sororum factura esset.*

enim paganus, quis Iudeus, quis hereticus non hoc in domo sua quotidie probet? Verum cum venitur ad disputationem inquisitionemque veritatis, nolunt advertere sensus suos homines, ex quo opere divinae providentiae in eos veniat imponenda commotio discipline; ut si non corrigitur qui puniuntur, eorum tamen exemplo ceteri metuantur, valeatque ad eorum saltem iusta perniciis aliorum. Num enim multiz eorum vel nequit Deus auctor est, de quorum justa poena consultit, quibus hoc modo consulendum esse constituit? Non utique: sed cum eos vitiis propriis malos futuros esse presciret, non eos tamen creare destitit; utilitati deputans eorum, quos in hoc genere creavit, ut ad bonum proficere, nisi malorum comparatione¹, non possent. Si enim non essent, nulli rei utique prodessent. Parumne boni est actum ut sint, qui certe illi generi utiles sunt; quod genus quisquis non vult ut sit, nihil aliud agit, nisi ut ipse in eo non sit?

15. Magna opera Domini: exquisita in omnes voluntates ejus (*Psalm. cx. 2*): praevidet bonos futuros, et creat; praevidet malos futuros, et creat: seipsum ad frumentum praebens bonis, multa numerum suorum largiens et malis, misericorditer ignoscens: juste ulciscens: itemque misericorditer ulciscens, juste ignoscens: nihil metuens de cuiusquam malitia, nihil indigena de cuiusquam justitia; nihil sibi consulens nec de operibus bonorum, et bonis consulens etiam de peccatis malorum. Cur ergo non permetteret tentari hominem illa tentatione probandum², convincendum, paniendum, cum superbia concepientia propriae potestatis quod conceperat pareret, quoque fetu confunderetur, justoque suppicio a superbis atque inobedientiis malo posteros deterreret, quibus ea conscribenda et annuntianda parabantur?

CAPUT XII.—*Cur tentatio per serpentem fieri permissa.*

16. Si autem queritur cur potissimum per serpentes diabolus tentare permisus sit; jam hoc significandi gratia factum esse, quem non adiuvaret Scriptura tantu[m] auctoritatis, tantu[m] divinitatis documentis agens in prophetando, quantu[m] effectis jam mundus impletus est? Non quod diabolus aliquid ad instructionem nostram significare voluerit, sed cum accedere ad tentandum non posset nisi permisus, cum per alium posset, nisi per quod permittebatur accedere? Quidquid igitur serpens ille significavit, ei providentia tribuendum est, sub qua et ipse diabolus suam quidem habet cupiditatem nocendi; facultatem autem non nisi que datur, vel ad subvertienda ac perdenda vasu ira, vel ad humilianda sive probanda vasa misericordiae. Natura itaque serpentes unde sit, novimus: produxit enim terra in verbo Dei omnia peccata, et bestias, et serpentes; quae universa creatura habens in se animam vivam irrationali, universae rationali creatura sive bone sive male voluntatis, legedivini ordinis subdita est (*Gen. i. 20-26*). Quid ergo mirum si per serpentem aliquid agere permisus est diabolus, cum daemonia in poros intrare Christus ipse permisit (*Math. viii. 32*)?

¹ Editi hic, *cooperatione*. MSS. constanter, *comparatione*.

² In MSS. probe note, *prodendum*.

CAPUT XIII.—*In Manichaeos qui diabolum in creaturis Dei censeri nolunt.*

17. Magis de ipsa natura diaboli scrupulosos queri soleb[us], quam tam quidam heretici, offensi molestia male voluntatis ejus, alienare conantur a creatura summi et veri Dei, et alterum ei dare principium, quod sit contra Deum. Non enim valent intelligere, omne quod est, in quantum aliquo substantia est, et bonum esse, et nisi ab illo vero Deo, a quo omne bonum est, esse non posse: malam vero voluntatem inordinate moveri, bona inferiora superioribus preponendo; atque ita factum esse ut rationalis creature spiritus, sua potestate propter excellentiam delectatus, tumesceret superbia, per quam caderet a beatitudine spiritualis paradisi, et invidientia contabesceret. In quo tamen bonum est hoc ipsum quod vivit, et vivificat corpus, sive aerium, sicut ipsius diaboli vel demonum spiritus, sive terrenum, sicut hominis anima, cuiusvis etiam maligni atque perversi. Ita dum nolunt aliquid, quod Deus fecerit, propria voluntate peccare, ipsius Dei substantiam dicunt primo necessitate, et post inexplorabiliter voluntate corruptam atque perversam. Sed de istorum dementissimo errore alias jam diximus multa.

CAPUT XIV.—*Causa ruine angelica. Superbia; invidia.*

18. In hoc autem opere querendum est secundum sanctam Scripturam, quid de diabolo dicendum sit. Primo, utrum ab initio ipsius mundi sua potestate delectatus absuterit ab illa societate et charitate, qua beati sunt Angeli qui frutuntur Deo; an aliquo tempore in sancto celo fuerit Angelorum, etiam ipse pariter justus, et pariter beatus. Nonnulli enim dicunt ipsum ei fuisse casum a supernis sedibus, quod inviditer homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non praecedit: non enim causa superbiedi est invidia, sed causa invidendi superbiam. Cum igitur superbiam sit amor excellentiae propriae, invidia vero sit odium felicitatis alienae, quid unde nascatur satis in promptu est. Anando enim quisque excellentiam suam, vel paribus individet, quod ei coequentur; vel inferioribus, ne sibi coequentur; vel superioribus, quod eis non coequetur. Superbiendo igitur invidos, non invidendo quisque superbos est.

CAPUT XV.—*Superbia et amor privatus fontes malorum. Amores duo. Cirtutes duas. Opus de Cirtute Dei pollicetur.*

19. Merito iniustum omnis peccati superbiam Scriptura definit, dicens: *Initium omnis peccati superbia* (*Ecclesiastes. x. 13*). Cui testimonio non inconveniente apertatur etiam illud quod Apostolus ait, *Radix omnium malorum est avaritia* (*1 Tim. vi. 10*); si avaritiam generaliter intelligamus, qui quibus appetit aliquid amplitius quam oportet, propter excellentiam suam, et querendam proprie rei amorem: cui sapienter nomerata lingua indidit, cum appellavi privatum, quod potius a detimento quam ab incremento dictum eluet. Omnis enim privatio minuit. Unde itaque vult eminere superbis inde in angustias egestatemque

contraditur, cum ex communi ad proprium damnosum sui amore redigatur. Specialis est autem avaritia, quae utilitatis appellatur amor pecuniae. Cujus nomine Apostolus per speciem genus significans, universalem avaritiam volebat intelligi dicendo, *Radix omnium malorum est avaritia*. Hac enim et diabolus cecidit, qui utique non amavit pecuniam, sed propriam potestatem. Proinde perversus sui amor privat sancta societate turgidum spiritum, cumque coreat miseria jam per iniuriam satiari cupientem. Hinc alio loco cum dixisset, *Eruunt enim homines seipso amantes*; continuo subiecit, *amatores pecunia* (I Tim. iii, 2), ab illa generali avaritia cuius superbia caput est, ad hanc speciem descendens que propria hominum est. Neque enim essent etiam homines amatores pecunie, nisi eo se putarent excellentiores, quo ditiones. Cui morbo contraria charitas non querit que sua sunt, id est non privata excellentia iacetatur: merito ergo et non inflatur (I Cor. xiii, 5, 4).

20. Illi duo amores, quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus; alter communis utilitati consulens propter supernam societatem, alter etiam rem communam in potestatem propriam redigens propter arroganter dominationem; alter subditus, alter amplus Deo; alter tranquillus, alter turbulentus; alter pacificus, alter seditus; alter veritatem laudibus errantium preferens, alter quoquo modo laudis avidus; alter amicabilis¹, alter invidus; alter hoc volens proximo quod sibi, alter subjecere proximum sibi; alter propter proximi utilitatem regens proximum, alter propter suam: præcesserunt in Angelis; alter in bonis, alter in malis; et distinxerunt conditas in genere humano civitates duas, sub admirabili et ineffabili providentia Dei, cuncta que creata sunt administrantis et ordinantis, alteram justorum, alteram iniquorum. Quarum etiam quadam temporali commixtione peragitur seculum, donec ultimo iudicio separantur, et altera conjuncta Angelis bonis in rage suo vitam consequatur aeternam, altera conjuncta angelis malis in ignem cum rege suo mittatur aeternum. De quibus duabus civitatibus latius fortasse alio loco, si Dominus voluerit, disseremus.

CAPUT XVI. — *Diabolus quondam lapsus sit.*

21. Quando ergo dejecerit superbiam diabolum, ut naturam suam bonam prava voluntate pervertiret, Scriptura non dicit: ante tamen factum fuisse, et ex hac eum homini invidisse, ratio manifesta declarat. In promptu est enim omnibus nec intuentibus, non ex inadvertita superbiam nasci, sed ex superbia potius inadvertientiam. Non autem frustra putari potest, ab initio temporis diabolus superbiam cecidiisse, nec fuisse illum antea tempus quo cum Angelis sanctis pacatus vixerit et beatus, sed ab ipso primordio creature suo creatore apostatasse; ut illud quod Dominus ait, *Hic homicida erat ab initio, et in veritate non stetit* (Joan. viii, 44), utrumque ab initio intellegamus, non solum quod homicida fuit, sed etiam quia in veritate

¹ Er. et Lov., amicabilis; pro quo am. et Miss., amicalis.

non stetit. Et homicida quidem ab illo initio ex quo homo potuit occidi; non autem potuit occidi, antequam esset qui occideretur. Ab initio ergo homicida diabolus, quia ipse occidit hominem primum, ante quem nullus hominum fuit. In veritate autem non stetit, et hoc ab initio ex quo ipse creatus est, qui staret si stare voluisse.

CAPUT XVII. — *An beatus fuerit diabolus ante peccatum.*

22. Quomodo enim duxisse etiam vitam beatam inter beatos Angelos credi potest, qui futuri sei peccati atque supplicii, id est desertionis at ignis aeterni, praescius non fuit? Si praescius non fuit, merito queritur cur non fuerit². Neque enim sancti Angeli aeternae sue vite ac beatitudinis incerti sunt. Nam quomodo beati, si incerti? An dicemus hoc Deum diabolo revelare noluisse, cum adhuc esset angelus bonus, vel quid facturus, vel quid passurus esset; exteris vero hoc revelasse quod essent in aeternum in ejus veritate mansuri? Quod si ita est, ideo jam non aequaliter beatus, igitur jam nec plane beatus fuit, quandoquidem plane beati de sua beatitudine certi sunt, ut eam nullus perturbet metus. Quo autem malo merito ita discernebatur a ceteris, ut ei Deus nec ea que ad ipsum pertinerent, futura revelaret? Numquid ille prius ulti, quam iste peccator? Absit: neque enim Deus damnat innocentes. An forte ex alienigena angelorum fuit, quibus Deus non dedit vel de seipsis praescientiam futurorum? qui quoniam modo beati possint esse non video, quibus incerta est ipsa sua beatitudo. Nam et hoc quidam senserunt, non fuisse diabolum in illa sublimi natura Angelorum, que supercelestis est; sed in eorum qui aliquanto inferius in mundo facti sunt, et per sua officia distributi. Tales enim fortasse posset aliquid etiam illicitum declarare: quam tamen delectationem si peccare nolent, libero arbitrio cohiberent; sicut homo, maxime ille primus, qui peccati prenam nondum habebat in membris, quandoquidem et ipsa a sapientis viris Deo subditis per ejus gratiam pietate suparetur.

CAPUT XVIII. — *Homo ante peccatum quomodo beatus fuerit.*

23. Porro ista questio de beata vita, utrum eam quisquam jam habere dicendus sit, cui incertum est: utrum secum permanens sit, an ei miseria quandoque succedat, potest et de ipso primo homine oriri. Nam si futuri sui peccati praescius erat divinaque vindictæ, beatus esse unde poterat? Ergo erat in paradiso non beatus. Sed enim non erat fatus peccati sui praescius? Ergo per hanc ignorantiam aut ejusdem beatitudinis incertus; et quomodo jam vere beatus? aut falsa spe certus, non scientia; et quomodo non stultus?

24. Sed tamen hominis adhuc in corpore animali constituti, cui obediens viventi dandum adhuc esset Angelorum consortium, et annatio corporis ex animali in spirituale, possumus intelligere beatam vitam secundum quendam modum, etiam si non erat praescius?

² Er. Lugd. Ven. legent, si est desertio eius et ignis aeterni si praescius non fuit, merito queritur cur non fuerit. M.

³ MSS., cuius incertus est mitem, etc.

scens futuri sui peccati. Neque enim et illi præscii fuerunt, quibus Apostolus dicit, *Vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, intendens te ipsum, ne et tu teneris* (Galat. vi, 1); non absurde tamen nec improbe dicimus, beatos jam fuisse hoc ipso quod spirituales essent, non corpore, sed justitia fidei, spe gaudentes, in tribulatione patientes (Rom. xii, 12). Quanto magis ergo, et ampliore modo beatus erat homo in paradiſo ante peccatum, quamvis incertus futuri sui casus, qui spe ita gaudebat propter primum futuræ commutationis, ut nulla eset tribulatio cui tolerandæ patientia militaret? Quamvis enim non vana præsumptione de incerto certus velut stultus, sed spe non infidelis; antequam apprehenderet illam vitam, ubi certissimum ipsius æternæ vite sue futurus esset, posset exultare, quemadmodum scriptum est, *cum tremore* (Psal. n, 11); et hac exultatione, multo abundantius in paradiſo, quam sancti in his terris, beatus esse, modo quodam inferiore quam in illa vita æterna sanctorum supercelestiumque Angelorum, non tamen nullo.

CAPUT XIX. — *Angelorum conditio.*

25. Dicere autem de aliquibus angelis quod in suo quodam genere beati esse possint, future sue iniquitatis et damnationis, vel certe perpetua salutis incerti, quibus nec spes subasset quod aliquando et ipsi aliqua in melius mutatione certi de hac re futuri essent, vix ferenda præsumptio est: nisi forte et hoc dicatur, ita cretos istos angelos mundanis ministeriis distributos sub aliis sublimioribus et beatioribus, ut pro recte gestis preposituris suis accipiant illam vitam beatam ac sublimiorem, de qua possint esse certissimi, cujus atque spe gaudentes possint non incongrue dici jam beati. Ex quorum numero si diabolus cecidit cum sociis iniquitatis sue, simile est hoc ei quod cadunt a justitia fidei etiam homines, simili superbia prævaricati, vel seipso seducentes, vel illi seductori consentientes.

26. Sed asserant haec duo genera bonorum Angelorum qui potuerint, unum supercelestium, in quibus nunquam fuit qui cadendo diabolus factus est; alterum autem mundanorum, in quibus fuit: mihi autem, fateor, unde hoc secundum Scripturas asseram, non interim occurrit; sed coarctatus questione illa, qua queritur utrum sui casus præscius, antequam caderet, fuerit, ne sue beatitudinis incertos esse vel aliquid fuisse Angelos dicerem, non sine causa putari posse dixi, diabolum ab ipso creature, hoc est ab ipso vel temporis vel sue conditionis initio cecidisse, nec aliquando in veritate stetisse.

CAPUT XX. — *Opinio de diabolo creato in malitia.*

27. Unde nonnulli eum non in hanc malitiam liberò voluntatis arbitrio esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant, quamvis a Dominó Deo summo et vero naturarum omnium creatore: adhibentque testimonium de libro Job, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset, *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus* (Job. xl, 18, sec. LXX): cui sententiae congruit quod in Psalmo

scriptum est, *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei* (Psal. cni, 26); nisi quod hic, quem finxisti, dixit; non autem sicut ibi, *Hoc est initium figmenti Domini:* tanquam in initio eum ita finxisset, ut malus, ut invidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset, non voluntate depravatus, sed ita creatus.

CAPUT XXI. — *Refellitur haec opinio.*

28. Haec opinio quomodo non sit adversa ei, quod scriptum est, *Fecit Deus omnia bona valde* (Gen. i, 31), quamvis conentur ostendere; nec insulse etiam vel ineruditæ asseratur, non tantum conditione prima, sed etiam nunc depravatis tot voluntatibus, in summa tamen omnia que creata sunt, id est universam omnino creaturam bonam esse valde, non quod boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua ut sub Dei administratoris imperio, virtute, sapientia, decus et ordo universitatis aliqua ex parte turpiter sive turbetur; cum suis quibusque voluntatibus, etiam malis, tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis convenienter justeque ordinatis universitas pulchra sit: tamen quia quilibet occurrit, et verum est atque manifestum, justitie ipsi esse contrarium ut nullo præcedente merito, hoc ipsum in quoquam Deus damnet quod in eo ipse creaverit, certaque et evidens damnatio diaboli et angelorum ejus ex Evangelio recitat, ubi se dicturum Dominus prænuntiavit eis qui a sinistris sunt, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolus et angelis ejus* (Math. xxv, 41); nullo modo in eo natum quam Deus creavit, sed malam propriam voluntatem poena ignis æterni plectendam esse credendum est.

CAPUT XXII. — *Opinionis ejusdem fundamenta convelluntur.*

29. Nec ejus naturam esse significat quod dictum est, *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus*: sed vel corpus aerium, quod tali voluntati congruenter aptavit; vel ipsam ordinationem, in qua eum fecit etiam nolentem utilem bonis; vel quod præsciens eum propria voluntate malum futurum, fecit eum tamen, non abstinentis bonitatem suam in praebenda vita atque substantia futura etiam noxiæ voluntati¹, simul prævidens quanta de illo bona esset sua mirabilis bonitate ac potestate facturus. Initium autem figmenti Domini dictus est, quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus, non quia ipsum primus condidit, vel initio malum condidit; sed quia cum sciret eum ad hoc propria voluntate malum futurum ut bonis noceret, creavit eum ad hoc ut de illo bonis ipse prodesset. Hoc est enim, ut illudatur ab Angelis ejus; quoniam sic illuditur, cum sanctis presentent tentationes ejus, quibus eos depravare conatur, ut malitia, in qua ipse esse voluit, eo nolente sit utilis servis Dei; quia hoc prævidens eum finxit, Ideo

¹ codices editi et MSS. post, *bona valde*, addunt: *Ubi inventur diabolus non propria voluntate depravatus, sed ab ipso domino deo factus malus valde*; quod glossema esse censor quidam nec imprudens nec recens annotavit in colbertino v.s. Mox in editis legebatur: *Quamvis conentur ostendere ut insulse: at in MSS., nec insulse.*

² MSS. aliquot, voluntatis.

initium ad illudendum, quia et mali homines vasa ejusdem diaboli, et tanquam capitum corpus, quos nihilominus Deus malos futuros previdens, creavit tamen ad utilitatem sanctorum, similiter illuduntur, cum et ipsis nocere volentibus, præstatur sanctis ex eorum comparatione cautela, et pia sub Deo humilitas et intelligentia gratiae¹, et exercitatio ad tolerandos malos, et probatio ad diligendos inimicos. Sed ille est initium fragmenti, quod sic illuditur, quia precedit istos et temporis antiquitate, et principatu malitiae. Hoc autem illi Deus per sanctos Angelos facit, illo opere providentie, quo creatas naturas administrat, subdens videlicet angelos malos Angelis bonis, ut malorum improbitas, non quantum nittitur, sed quantum sinitur possit : nec tantum angelorum malorum, verum et hominum, donec etiam ista justitia, qua vivitur ex fide (*Rom. i, 17*), que nunc patienter in hominibus exercetur, convertatur in judicium (*Psalm. xciii, 15*), ut possint et ipsi non solum duodecim tribus Israel (*Math. xix, 28*), sed etiam angelos judicare (*1 Cor. vi, 5*).

CAPUT XXIII. — *Ut intelligendum est diabolum in veritate nunquam stetisse.*

30. Quod ergo putatur nunquam diabolus in veritate stetisse, nunquam cum Angelis beatam duxisse vitam, sed ab ipso sua conditionis initio cecidisse, non sic accipendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus a bono Deo creatus putetur ; alioquin non ab initio cecidisse diceretur : neque enim cecidit, si talis est factus. Sed factus continuo se a luce veritatis averiit, superbia tumidus, et proprie potestatis delectatione corruptus : unde beate atque angelica vita dulcedinem non gustavit, quam non utique acceptam fastidivit, sed nolendo accipere deseruit, et amisit. Proinde nec sui casus presciosus esse potuit; quoniam sapientia pietatis est fructus. Ille autem continuo impius, consequenter et mente caecus, non ex eo quod acceperat cecidit, sed ex eo quod accepert, si subdi voluisse Deo : quod profecto quia noluit, et ab eo quod accepterat erat cecidit, et potestatem illius sub quo esse noluit, non evasit; factumque in illo est pondere meritorum, ut nec justitiae possit lumine delectari, nec ab ejus sententia liberari.

CAPUT XXIV. — *De corpore mystico diaboli intelligendum esse illud.* Quomodo cecidi, etc.

31. Quod ergo per Isaiam prophetam in eum dicitur, *Quomodo cecidit de caelo Lucifer mane oriens? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes?* Tu autem dixisti sensu tuo, *In caelum ascendam, super sidera caeli ponam thronum meum, sedebo in monte excelso super montes excelsos qui sunt ad aquilonem, ascendam super nubes, ero similis Altissimo: nunc autem ad inferos descendes* (*Isai. xiv, 12-14*); et cetera, quae in figura regis velut Babylonia in diabolum dicta intelliguntur, plura in ejus corpus convenient, quod etiam de humano genere congregat; et in eos maxime qui ei per superbiam cohaerent, apostatando a mandatis

¹ sic plerique et optimae nota MSS. At excusi habent, humilitatis et intelligentiae gratia.

Dei. Sicut enim qui erat diabolus, homo dictus est, ut in Evangelio, *Inimicus homo hoc fecit* (*Math. xii, 28*); ita qui homo erat, diabolus dictus est, ut rursus in Evangelio, *Nonne ego vos duodecim elegi, et unum a vobis diabolus est* (*Joan. vi, 71*)? Et sicut corpus Christi quod est Ecclesia, dicitur Christus, sicut illud est, *Vos Abraham semen estis, cum paulo superius dixisset, Abraham dicta sunt promissiones et semini ejus: non dicit, Et seminibus, tanquam in multis; sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus* (*Galat. iii, 29, 16*); et iterum, *Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa, omnia autem membra corporis eum sint multa, unum est corpus; ita et Christus* (*1 Cor. xi, 12*): eo modo etiam corpus diaboli, cui caput est diabolus, id est ipsa impiorum multiudo, maximeque eorum qui a Christo vel de Ecclesia sicut de celo decidunt, dicitur diabolus, et in ipsum corpus figurata multa dicuntur, quae non tam capiunt quam corpori membrisque convenient. Itaque Lucifer qui mane oriebatur et cecidit, potest intelligi apostatarum genus vel a Christo vel ab Ecclesia; quod ita convertitur ad tenebras amissa luce, quam portabat, quemadmodum qui convertuntur ad Deum, a tenebris ad lucem transirent, id est, qui fuerunt tenebre lux fluit.

CAPUT XXV. — *De eodem corpore diaboli dictum esse illud, Tu es signaculum, etc. Paradisus Ecclesia.*

32. Item in figura principis Tyri per Ezechielem prophetam in diabolum dicta intelliguntur, *Tu es signaculum similitudinis et corona decoris; in deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretiosa ornatus es* (*Ezech. xxviii, 12, 13*); et cetera, quae non tam in ipsam principem spiritum nequit, quam in corpus ejus dicta convenient. Paradisus enim dicta est Ecclesia, sicut legitur in Cantico cantorum, *Hortus conclusus, fons signatus, puteus aquæ viva, paradisus cum fructu pomorum* (*Cant. iv, 12, 13*). Inde ceciderunt vel aperta et corporali separatione omnes haeretici; vel occulta et spirituali, quamvis in ea corporaliter esse videantur, omnes conversi ad vomitum suum, cum posse remissionem omnium peccatorum paululum ambulasset in via justitiae, in quibus facta sunt posteriora deteriora prioribus, et quibus expediebat non cognoscere viam justitiae, quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi sancto mandato (*Prov. xxvi, 11; et II Petr. ii, 21, 22*). Hanc pessimam generationem Dominus describit, cum dicit spiritum nequam exire ab homine, et cum aliis septem redire, et in domo quam mundatam jam invenerat, inhabitare, ut sint novissima hominis illius pejora prioribus (*Math. xii, 43-45*). Tali enim generi hominum, quod jam factum est corpus diaboli, possunt haec verba congruere, *A die qua creatus es tu cum cherub, id est cum sede Dei, que interpretatur, Multiplicata scientia, et possis te in monte sancto Dei, hoc est in Ecclesia; unde est, Et exaudivit me de monte sancto suo* (*Psalm. iii, 5*). Fuisti in medio lapidum flammeorum, id est sanctorum spiritu ferventium, lapidum vivorum: *ambulasti sine viro tu in diebus tuis, ex quo die creatus es tu dones inventa sunt delicta tua in te* (*Ezech. xxviii, 14, 15*).

Possunt diligenter ista tractari, ut fortassis ostendatur non solus et hunc intellectum esse in his verbis posse, sed omnino aliud esse non posse.

CAPUT XXVI. — *Conclusio de diaboli conditione et iugulo.*

33. Verum quia longum est, et aliud sermonem exigit eidem tantum questioni deputatum; nunc sufficiat ista complexio, aut ab initio conditionis sua diabolum a beatitudine, quam si volnisset percepturus fuerat, impia superbia cecidisse, aut alios esse angelos inferioris ministerii in hoc mundo, inter quos secundum eorum quandam non praeociam beatitudinem vixerat, et a quorum societate cum sibi subtilis angelis suis tanquam archangelus cecidit per superbiam impietatem; si hoc illo modo asseri potest, quod mirum si potest¹: aut certe ratione requirendam, quemadmodum omnes sancti Angeli, si inter illos aliquando pariter beatus cum suis angelis diabolus vixit, nondum habuerint etiam ipsi coram praescientiam perpetuae felicitatis sua, sed eam post casum ejus accepierunt; aut quo merito ante suum peccatum diabolus cum sociis suis a ceteris Angelis discrevus fuerit, ut ipse sui causas futuri esset ignarus, illi autem certi permansionis sua: dum tamen et peccatores angelos minime dubitamus detrusos tanquam in carcere ea ligatis hujus aerie circa terras, secundum apostolicam fidem, in judicio puniendos servari (li Petr. ii, 4); et in illa superna beatitudine sanctorum Angelorum non esse incertam vitam aeternam, nec nobis secundum Dei misericordiam et gratiam et fidelissimam pollicitationem incertam futuram, cum fuerimus eis post resurrectionem et istorum mutationem corporum eopolati. Ad hanc enim spem vivimus, et ejus promissionis gratia recrearimur. Quidquid autem etiam de diabolo dici potest, cur eum Deus creaverit, cum tam praeiret futurum, et cur omnipotens ejus voluntatem non convertat in bonum, secundum ea que disserimus cum de malis hominibus similliter quereremus, sive intelligatur, sive credatur, sive quid melius inveniri potest, inveniuntur.

CAPUT XXVII. — *De tentatione diaboli per serpentem.*

34. Ab illo ergo cuius super omnia quae creavit, summa potestas est, per Angelos sanctos a quibus ille diabolus, cum et de ipsis malevolentia consideratur Ecclesie Dei, non est permisus tentare feminam nisi per serpentem, nec virum nisi per feminam: sed in serpente ipse locutus est, utens eo velut organo, movensque ejus naturam eo modo quo movere ille, et moveri illa potuit, ad exprimendos verborum sonos et signa corporalia, per quae mulier suadentis intelligeret voluntatem. In ipsa vero muliere, quia illa rationalis creatura erat, quae motu suo posset uti ad verba facienda, non ipse locutus est, sed ejus operatio atque persuasio; quanvis occulto instinctu adjuvaret interiorius, quod exterior usque per serpentem. Quod quidem si

¹ Et. et Lov., per superbiam impietatem: sed hoc nullo modo nesci potest, illud mirum si potest. Vismus est restituere lectionem MSS.

² Lov., consolantur. Alli codices, consultatur; vel, consultior.

sole instinctu oculiū agere, sicut agit in Iude et traderet Christum (Joh. xiii, 2), possit efficiere in anima superbo amore sue potestatis inducta: sed, sicut jam dixi, tentandi voluntatem habet diabolus, in potestate autem nec et faciat habet, nec quo modo faciat. Quis permisus est ergo, tentavit; et quemodo permisus est, ita tentauit; et autem generi hominum proficeret quod faciebat, neque sciabat, neque volebat, et eo ipso illudetur ab Angelis.

CAPUT XXVIII. — *An serpens verba prolate intellexerit.*

35. Non itaque serpens verborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. Nequo enim conversa credenda est anima ejus in naturam rationalem; quandoquidem nec ipsi homines, quorum rationalis natura est, cum aeternop in eis loquuntur et passione cui exorcista requiriter, sciunt quid loquantur; quanto minus ille intelligeret verborum sonos, quos per eum et ex eo diabolus illo modo faciebat, qui hominem loquentem non intelligeret, si eum a diabolica passione immunis audiret? Nam et quod pertinet audire et intelligere serpentes verba Marsorum, ut eis incantantibus prosiliunt plenimque de latebris, etiam illuc diabolica vis operatur, ad cognoscendam ubique providentiam, quam reum cui rei naturali ordine subjiciat, et quid etiam voluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habent usua, serpentes moveri carniibus hominum, quam ullum aliud genus animalium. Etiam haec enim non parva testatio est, naturam primitus humanam serpentis seduciam esse colloquio. Gaudent enim demones hanc sibi potestatem dari, ut ad incantationem huminorum serpentes moveant, et quolibet modo fallant quos possunt. Hoc autem permittuntur ad primi facti memoriam commendandam, quod si eis quidam cum hoc genere familiaritas. Porro ipsum primum factum ad hoc permisum est, ut per naturam serpentis significaretur generi hominum, cui erediendo haec gesta conscribi oportebat, omnis diabolica tentationis similitudo: quod apparebit, cum in serpente proferri sperperit divina sententia.

CAPUT XXIX. — *Serpens cur dictus prudentissimum.*

36. Preinde prudentissimum omnium bestiarum, he est, astutissimum, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quae in illo et de illo agebat dolum; quemadmodum dicitur prudens vel astuta lingua, quem prudens vel astutus movet ad aliquid prudenter astuteque suadendum. Non enim est haec vis seu virtus membrorum corporalis quod vocatur lingua, sed unius mentis quae nimirum ea. Ita etiam dictus est stilus mendax scribarum: neque enim esse mendacem pertinet, nisi ad viventem atque sentientem; sed stilus mendax dictus est, quod per eum mendax mendaciter operatur; quemadmodum si et iste serpens mendax dicetur, quod eo diabolus tanquam stilo mendaciter operatur.

37. Hoc ideo commendandum putavi, ne quisquam existimans animalia rationis experita humanum habere intellectum, vel in animal rationale repente mo-

tari, seducatur in illam opinionem ridiculam et noctiam revolutionis animalium vel hominum in bestias, vel in homines bestiarum. Sic ergo locutus est serpens homini, sicut asina in qua sedebat Balaam, locuta est homini (*Num xxxi, 28*), nisi quod illud fuit opus diabolicum, hoc angelicum. Habent enim quedam boni et mali angelii opera similia, sicut Moyses et magi Pharaonis (*Exod. vii, 10, 11*). Verum in his etiam boni Angeli potentiores sunt, nec mali angelii etiam talium operum quidquam possunt, nisi quod per bonos Angelos permiserit Deus, ut retribuantur unicuique secundum cor ejus, vel secundum gratiam Dei; utrumque justae ac benigne per altitudinem divitiarum sapientia Dei (*Rom. xi, 33*).

CAPUT XXX. — Colloquium serpentis cum muliere.

58. *Dixit ergo serpens mulieri, Quid, quia dixit Deus, Non edetis ab omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti, A fructu ligni quod est in paradiſo edemus: de fructu autem ligni, quod est in medio paradiſi, dixit Deus, Non edetis ex eo; neque tangatis illud, ne moriamini. Ideo prius interrogavit serpens, et respondit hoc mulier, ut praevaricatio esset inexcessibilis, neque ullo modo dici posset, id quod praeoperat Deus oblitus fuisse mulierem. Quanquam et oblivio praecepti, maxime unius et tam necessarii, ad maximum omnipotenti damnablem negligentie pertinet: veroniamen evidenter ejus transgressio est, cum memoria retinetor, et tanquam in illo Deus assistens praesensque contemtor. Unde necessarium fuit, cum in *Psalmo* dicetur, *Et memoria retinemibus mandata ejus, addere, ut faciant ea* (*Psal. cxii, 18*). Multi enim retinent memoria, ut contemnant ea, praevaricationis majore peccato, ubi oblivionis nulla est excusatio.*

59. *Dixit ergo serpens mulieri, Non morte moriemini. Scibat enim Deus, quoniam quo die manducaveritis de eo, adaperientur vobis oculi, et eritis sicut dei, cognoscentes bonum et malum. Quando lis verbis crederet mulier a bona atque utili re divinitus se fuisse prohibitos, nisi jam inesset menti amor illae proprietate potestatis, et quedam de se superba presumptio, que per illam tentationem fuerat convincenda et humilianda? Denique verbis non contenta serpens consideravit lignum, *vidique bonum ad escam, et decorum ad inspet- cillum*, et non credens posse inde se mori, arbitror quod putaverit Deum aliquius significacionis causa dixisse, *Si manducaveritis, morte moriemini*: atque ideo sumpsit de fructu ejus, et manducavit, et dedit etiam viro suo secum; fortassis etiam cum verbo suasio, quod Scriptura tacens intelligendum relinquit. An forte nec suaderi jam opus erat viro, quando illam eo cibo mortuam non esse cernebat?*

CAPUT XXXI. — Ad quid aperit oculi Adami et Eze.

40. Ergo ederunt, et aperi sunt oculi amborum. Quod, nisi ad invicem concupiscentium, ad peccati peccatum carnis ipsius morte conceptum; ut jam esset corpus non animale tantum, quod poterat, si obedientiam conservarent, in meliorem spiritualemque habitum sine morte mutari, sed jam corpus mortis, in quo lex

¹ Editi, quonodo. At Mas., quo.

in membris repugnaret legi mensis (*Iacob. vii, 23*)? Neque enim clausis oculis facili erant, et in paradiſo deliciarum caci palpantesque oberrabant, ut vellum lignum etiam nescientes attingerent, palpantesque fructus prohibitos ignorando decerpserent. Quonodo autem animalia et volatilia addorta sunt ad Adam, ut videret quid ea vocaret, si non videbat? et quonodo ipsa mulier ad virum addicta est, quando facia est, ut de illa quam non videbat diceret. *Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea, etc.* (*Gen. ii, 19, 22, 23*)? Postremo, quonodo vidit mulier quia bonum est lignum in escam, et quia placet oculis ad videndum, et decorum est cognoscere, si eorum clausi erant oculi?

41. Nec tamen ideo propter unus verbi translationem totum figurare accipiendum est. Viderit enim quemadmodum dixerit serpens, *Aperientur vobis oculi*. Hoc enim cum scriptor libri dixisse narravit: In qua vero significatione vel sententia dixerit, lectori considerare permisit. Hoc autem quod scriptum est, *Ei aperi sunt oculi eorum, et cognoverunt quia mali erant, ita scriptum est*, quemadmodum omnia quae gesta narrantur; nec tamen ideo in allegoricam narrationem nos debemus ducere. Neque enim et evangelista narrator dicta coquissim figurata ex ejus persona inserebat, ac non ex persona sua quae fuerant gesta narrabat, cum dicaret de filiis duobus, quorum unus erat Cleophas, quod cum Iregisset eis Dominus panem, *aperi sunt oculi eorum, et cognoverunt ram*, quem per viam non cognoverant (*Luz. xxiv, 13-15*); non uique clausis oculis ambulantes, sed cum cognoscere non valentibus. Sic et ergo ibi, sic nec isto loco narratio figurata est, quamvis translatio verbo Scriptura sua sit, ut apertos dicere oculos, qui et enea patabant: apertos etiisque ad aliquid intencionem et cogitationem, quod ante nunquam adverterant. Ubi enim ad transgredientem praeceptum audax curiositas mota est, avida experiri latentia, quidnam tactio vello sequeretur, et horria libertate habentes prohibitionis rempere delectata, probabilis existimans non esse mortem, quam timuerant, securoram: tale quippe pomum credendum est fuisse in illo arbore, cuius generis postea jam in aliis arboribus immixta senserant; unde magis crediderunt Deum posse peccantibus facile ignoscere, quam patienter tolerant¹ non cognoscere quidnam esse, vel cur eos inde cibum sumere vetoisset: mox ut ergo praeceptum transgressi sunt, intrinsecus gratia deserente omnino nudati, quam Typho quoddam et superbo amore sue potestatis offenderant, in sua membra oculos injeccerunt, eaque morte quoque non moverant, concupiverunt. Ad hoc ergo aperi sunt oculi, ad quod ante non patabant, quamvis ad alia paterent.

CAPUT XXXII. — Mortalitatis et Mundi origo. Ficulae succinctoria.

42. Hac more ea dico accedit, qua factum est quod Deus veluit. Amisso quippe statu mirabili, corpus

¹ Sic MSS. At Ann., quam patienter tolerant. Ex. quam patienter tolerant. Lov., quod patienter tolerant.

Ipsum cui status etiam de ligno vita virtute mystica præbebatur, per quem nec morbo tentari, nec mutari sciret potuissent, ut hoc in eorum carne, quamvis adhuc animali et in melius postea commutanda, jam tamen significaretur per escam ligni vite, quod ex ipso spirituali alimento sapientie, cujus sacramentum illud lignum erat, fit in Angelis per aeternitatis participationem, ut in deterius non mutantur: hoc ergo amissio statu, corpus eorum duxit morbidam et mortiferam qualitatem, quæ inest etiam pecorum carni, ac per hoc etiam eundem motum quo fit in pecoribus concubendi appetitus, ut succedant nascentia morientibus: sed tamen etiam in ipsa jam poena suæ generositatis index animæ rationalis bestiale motum in membris sua carnis erubuit, eique incusit pudorem, non solum quia hoc ibi sentiebat, ubi nunquam ante tale aliquid senserat, verum etiam quod ille pudendum motus de præcepti transgressione veniebat. Ibi enim sensit, qua prius gratia vestiretur, quando in sua nuditate nihil indecens patiebatur. Ibi compleatum est, Domine, in voluntate tua præstisti decori meo virtutem; avertisti autem faciem tuam¹, et factus sum conturbatus (Psal. xxix, 8). Denique illa conturbatione ad folia fculnea cucurrerunt, succinctoria conserunt, et quia glorianda deseruerant, pudenda texerunt. Nec arbitror eos cogitasse aliquid in illis foliis, quod talibus congrueret contegi jam membra prurientia; sed occulo instinctu ad hoc illa conturbatione compulsi sunt, ut etiam talis poena suæ significatio a nescientibus fieret, quæ peccatorum facta convinceret, et doceret scripta lectionem².

CAPUT XXXIII. Vox Dei ambulantis in paradiſo.

43. Et audierunt vocem Domini Dei ambulantis in paradiſo ad vesperam. Ea quippe hora tales jam convenerat visitare, qui defecerant a luce veritatis. Fortassis enim aliis intrinsecus vel effabilibus vel ineffabilibus modis Deus cum illis antea loquebatur, sicut etiam cum Angelis loquitur ipsa incomutabilis veritate illustrans mentes eorum, ubi est intellectus nosse simul quæcumque etiam per tempora non sunt simul. Forte, inquam, sic cum eis loquebatur, etsi non tanta participatione divinæ sapientie, quantam capiunt Angeli; tamen pro humano modulo, quantumlibet minus, sed ipso genere visitationis et locutionis; fortassis etiam illo qui fit per creaturam, sive in ecstasi spiritus corporalibus imaginibus, sive ipsis sensibus corporis aliqua specie presentata vel ad videndum, vel ad audiendum, sicut in Angelis suis solet videri Deus vel sonare per nubem. Nunc tamen quod audierunt vocem Dei ambulantis in paradiſo ad vesperam, nonnisi per creaturam visibiliter factum est, ne substantia illa invisibilis et ubique tota, quæ Patris et Filii est et Spiritus sancti, corporalibus eorum sensibus locali et temporali motu apparuisse credatur.

44. Et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie

¹ Am. et Er., *vindex anima*. Lov., *vindex anima*. At MSS. magno consensu, *index anima*.

² Editi additi, a me; quod abeat a MSS. et a versione LXX.

³ Ita in MSS. ubi in excusis legebatur, quæ peccatorem factum convinceret, et doceret scriptura lectionem.

Domini in medio ligno quod est in paradiſo. Cum Deo avertit intrinsecus faciem suam, et fit homo conturbatus; non miremur hæc fieri, quæ similia sunt dementiae, per nimium pudorem ac timorem; illa quoque occulo instinctu non quiescente, ut ea nescientes facerent, quæ aliquid significarent, quandoque scituris posteris, propter quos ista conscripsunt.

CAPUT XXXIV. — Adam ob nuditatem sese abscondens interrogatur a Deo.

45. Et vocavit Dominus Deus Adam, et dixit illi, Ubi es? Increpatis vox est, non ignorantis. Et hanc sane ad aliquam pertinet significationem, quod sic præceptum viro datum est, per quem perveniret a feminam, ita vir prior interrogatur. Præceptum enim a Domino per virum usque ad feminam: peccatum autem a diabolo per feminam usque ad virum. His mysticis significationibus plena sunt, non id agentibus in quibus facta sunt, sed de his id agente potentissima sapientia Dei. Non autem nunc significata reseramus, sed gesta defendimus.

46. Respondit ergo Adam: *Vocem tuam audievi in paradiſo, et timui, quia nudus sum, et abscondi me* Satis probabile est, solere Deum per creaturam tamen actioni congruum in forma humana primis illis hominibus apparet: quos tamen nunquam permisisti avertere nuditatem suam, eorum intentionem in superba sustollens, nisi cum post peccatum pudendum in membris motum penalis membrorum sege senserint. Sic ergo affecti sunt, ut solent affici homines sub oculis hominum; et talis affectio de peccati pererat, eum latere velle quem latere nihil potest, et ab eo carnem occultare, qui cordis inspectio est. Si quid mirum si superbi¹ volentes esse sicut dili, enuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum? Se quippe dixerint esse sapientia in abundantia sua, et illo avertente faciem, stulti facti sunt (Rom. 1, 21, 22). Quod enim jam ipsos pedebat erga seipcos, unde sibi et succinctoria fecerat, multo vehementius ab illo etiam sic succincti videntur verebantur, qui tanquam familiari temperamento eos videndos per creaturam visibilem velut humanos oculos afferebat. Si enim propriea sic apparebat, et homines tanquam cum homine loquerebantur, quemadmodum Abraham ad querum Mambre (Gen. xviii, 1), illa ipsa prope amicitia pudore onerabat post peccatum, quæ fiduciam dabat ante peccatum; ne jam illam nuditatem audebant ostendere talibus oculis, quæ displicebat et suis.

CAPUT XXXV. — Excusationes Adami et Eva.

47. Dominus ergo volens jam peccatores more justitiae interrogatos punire amplius quam erat illa pena, de qua jam cogebantur erubescere: *Quis nuntiavit, inquit, tibi quia nudus es, nisi a ligno quod præcepere tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti?* Hinc enim mors concepta, propter Dei sententiam, quæ sic fuerat comminatus, feci adverti concupiscentia membra ubi dicti sunt aperti oculi, et secundum

¹ MSS. superbe.

est quod puderet. *Et dixit Adam, Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi dedit a ligno, et edi.* Eia superbia! numquid dixit, Peccavi¹? Habet confusionis deformitatem, et non habet confessionis humilitatem. Ad hoc ista conscripta sunt, quia et ipsæ interrogationes nimurum ad hoc factæ sunt, ut et veraciter et utiliter scriberentur; quia si mendaciter, non utique utiliter: ut advertemus, quo morbo superbia laborent homines hodie, nonnisi in Creatorem conantes referre si quid egerint mali, cum sibi velint tribui si quid egerint boni. *Mulier, inquit, quam dedisti mecum,* id est quam dedisti ut esset mecum, *hæc mihi dedit a ligno, et edi:* quasi ad hoc data sit, ut non ipsa potius obediret viro, et ambo Deo.

48. *Et dixit Dominus Deus mulieri, Quid hoc fecisti?* *Et dixit mulier, Serpens seduxit me, et manducavi.* Nec ista confitetur peccatum, sed in alterum refert, impari sexu, pari fastu. Ex his tamen natus est, nec eos imitatus est, sed plane pluribus malis exercitatus, qui dixit, et dicet usque ad terminum saeculi: *Ego dixi, Domine, miserere mei; sana animam meam, quia peccavi tibi* (*Psalm. XL, 5*). Quanto melius sic et isti? Sed adhuc cervices peccatorum non conciderat Dominus (*Psalm. CXXVIII, 4*). Restabant labores, dolores mortis, et omnis contritio saeculi, et gratia Dei qua tempore opportuno subvenit hominibus, quos afflictus docuit non de seipsis debere presumere. *Serpens, inquit, seduxit me, et manducavi:* quasi cujusquam suasio præceptio Dei debuerit anteponi.

CAPUT XXXVI. — Maledictio serpenti.

49. *Et dixit Dominus Deus serpenti, Quia fecisti tu hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab omnibus bestiis quæ sunt super terram. Super pectus tuum et ventrem tuum ambulabis, et terram edes omnes dies vita tuae.* *Et inimicities ponam inter te et mulierem, et inter semen tuum et semen illius. Ipsi tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum.* Tota ista sententia figurata est, nec aliud debet ei scriptoris lides narrationisque veritas, nisi ne illam dictam fuisse dubitemus. Quod enim positum est, *Et dixit Dominus Deus serpenti, verba sola scriptoris sunt;* haec² exigenda sunt per proprietatem. Hoc ergo verum est, dictum est serpentis. Jam cætera verba Dei sunt, quæ libero lectoris intellectu relinquuntur utrum proprie ac figurate accipi debeant, sicut in exordio voluminis hujus nostri prælocuti sumus. Proinde quod serpens, cur hoc fecerit non est interrogatus, potest videri quod non ipse utique id in sua natura et voluntate fecerat; sed diabolus de illo et per illum et in illo fuerat operatus, qui jam ex peccato impietas ac superbia sua igni destinatus fuerat sempiterno. Nunc ergo quod serpentem dicitur, et ad eum qui per serpentem operatus est utique refertur, procul dubio figuratum est: nam in his verbis tentator ille describitur, qualis generi humano futurus esset; quod genus humanum propagari tunc coepit, quando haec in diabolum est tanquam

¹ Sic in probe note MSS. In aliis vero codicibus, *et edi.* Numquid dixit, Peccavi? Superbia habet.

² Er. Lugg. Ven. Lov. ferunt, et haec: et inferius, *hoc ergo vere est dictum serpenti.* M.

in serpentem prolata sententia. Hæc itaque verba quomodo figuris expositis accipienda sint, et in illis duobus adversus Manichæos editis libris de Genesi, quantum potuimus disseruimus, et si quid diligenter et congruentius alias potuerimus, Deus aderit ut efficiamus: nunc tamen nostra intentio in aliud quam suscepimus, nullo exigente avertenda est.

CAPUT XXXVII. — Pena mulieris.

50. *Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo tristias tuas et gemitum tuum: in tristitia paries filios, et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur.* Hæc quoque in mulierem Dei verba, figurata ac prophetice multo commodius intelliguntur: verumtamen quia nondum pepererat femina, nec dolor et gemitus parientis nisi ex corpore mortis est, quæ illa praecipi transgressione concepta est, animalibus quidem etiam tunc membris, sed si homo non peccasset, non utique moritur, et alio quodam statu feliciore victuris, donec post vitam bene gestam in mellius mutari mererentur, sicut jam supra pluribus locis inuauimus, refertur hæc pena et ad proprietatem litteræ; nisi quia id quod dictum est, *Et ad virum tuum conversio tua, et ipse dominabitur tui,* videndum est quemadmodum proprio possit accipi. Neque enim et ante peccatum, aliter factam fuisse decet credere mulierem, nisi ut vir ei dominaretur, et ad eum ipsa serviendo converteretur. Sed recte accipi potest hanc servitutem significatam, que cujusdam conditionis est potius quam dilectionis, ut etiam ipsa talis servitus, qua homines hominibus postea esse servi ceperunt, de pena peccati reperiatur exorta. Dixit quidem Apostolus, *Per charitatem servite invicem* (*Galat. V, 13*); sed nequaquam diceret, Invicem dominamini. Possunt itaque conjuges per charitatem servire invicem; sed mulierem non permittit Apostolus dominari in virum (*1 Tim. II, 12*). Hoc enim viro potius Dei sententia detulit, et maritum habere dominum meruit mulieris non natura, sed culpa: quod tamen nisi servetur, depravabitur amplius natura, et augebitur culpa.

CAPUT XXXVIII. — Pena Adami et nomen mulieri impositum.

51. Dixit ergo et ad virum ejus: *Quia audisti vocem mulieris tuæ, et edisti de ligno, de quo præcepimus tibi de eo solo non edere; maledicta terra in operibus tuis: in tristitia edes illam omnes dies vita tua; spinas et tribulos edet tibi, et edes fenum agri. In sudore faciei tuæ edes panem tuum, donec convertaris in terram, ex qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis.* Hos esse in terra labores humani generis, quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas quæ in paradiso fuerat, tenetur, non est utique dubitandum; ac per hoc etiam propriæ verba hæc primius accipere ne pigrat. Servanda tamen est et expectanda significatio prophetiz, quam maxime hic intuetur Dei loquentis intentio. Neque enim frustra et ipse Adam miro quodam instinctu tunc vocavit nomen mulieris sua *Vitam;* subjiciens etiam, quoniam ista est mater omnium viventium. Nam et hæc non scriptoris narrantis vel affirmantis, sed

ipius primi hominis verba intelligenda sunt, ut dicere, *quoniam haec est mater omnium viventium, tanquam nominis a se impositi causam inferens, cur eam vocaverit, Vitam.*

CAPUT XXXIX. — Tunica pellicea. Exprobatio superbie.

52. *Ei fecit Dominus Deus Adae et mulieri ejus tunicas pelliceas, et induit eos.* Et hoc significans gratia factum est, sed tamen factum; sicut illa quae significans gratia dicta sunt, sed tamen dicta sunt. Hoc enim, quod a pedixi, nec me sepius piget dicere, a narratore rerum propriæ gestarum exigendum est, ut ea narret facta esse quæ facia sunt, et dicta esse quæ dicta sunt. Sicut autem in factis queritur quid factum sit, et quid significet: ita in verbis et quid dictum sit, et quid significet. Sive enim figurale, sive proprio dictum sit, quod dictum esse narratur, dictum tamen esse non debet putari figuratum.

53. *Ei dixit Deus, Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. Quoniam hoc, per quodlibet et quomodolibet dictum sit, Deus tamen dixit, non aliter intelligendum est quod ait, unus ex nobis, nisi propter Trinitatem numerus pluralis accipiatur; sicut dictum erat, Faciamus hominem (Gen. 1, 26); sicut etiam Dominus de se et de Patre, Veniemus ad eum, et mansioem apud eum faciemus (Ivan. xiv, 23).* Replicatum est igitur in caput superbi, quo exitu concupiverit quod a serpente suggestum est, Eritis sicut dii: *Ecce, inquit, Adam factus est tanquam unus ex nobis.* Verba enim sunt hæc Dei, non tam huic insultantis, quam ceteros ne ita superbiant deterrentis, propter quos ista conscripta sunt. *Factus est, inquit, tanquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum.* Quid aliud intelligendum, nisi exemplum timoris incutiendi esse propositum, quod non solum non fuerit factus qualis fieri voluit, sed nec illud quod factus fuerat, conservavit?

CAPUT XL. — Expulsio a paradiso. Excommunicatione.

54. *Ei nunc, inquit Deus, ne aliquando extendat manum, et sumat de ligno vita, et edat, et vivat in eternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradiso voluntatis operari terram, ex qua sumptus est.* Superiora verba Dei sunt; hoc autem factum propter ipsa verba secutum est. Alicpatus enim a vita, non solum quam fuerat, si præceptum servasset, cum Angelis accepturus, sed ab illa etiam quam duebat in paradiiso, felici quoddam corporis statu, separari utique debuit a ligno vite: sive quod ex ipso illi subsisteret felix ille ipse status corporis, ex re visibili, virtute invisibili, sive quod in eo esset et sacramentum visibile invisibilis sapientie; alienandus inde utique fuerat, vel jam morituros, vel etiam tanquam excommunicatus: sicut etiam in hoc paradiso, id est Ecclesia, solent a Sacramentis altaria visibilibus homines disciplina ecclesiastica removeri.

55. *Ei ejecit Adam, et collocari cum contra paradi-
sum voluptatis. Et hoc significandi gratia factum est,
sed tamen factum, si contra paradiſum, quo beata*

vita etiam spiritualiter significabatur, habitaret peccator utique in miseria. *Et ordinavit Cherubim, et flammam rompharam quæ versitur, custodire viam ligni vite.* Hoc per celestes utique potestates etiam in paradiſo visibili factum esse credendum est, ut per angelicum ministerium esset illic ignea quedam custodia: non tamen frustra factum esse, nisi quia significat aliquid etiam de paradiſo spirituali, non est utique dubitandum.

CAPUT XLI. — Opiniones de hominis peccato, quale fuerit.

56. Non autem ignoro quibusdam esse visum, fissione prævertisse illos homines appetitum scientie boni et mali, et immaturo tempore percipere voluisse quod ei dilatum opportunius servabatur; idque egisse tentatorem, ut præoccupando quod nondum talibus congruebat, offendarent Deum, et ab ejus rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati, ad quam si suo tempore, sicut Deus volebat, accederent, possent ea sublitrer perfri. Hoc, si forte lignum illud non ad proprietatem ut verum lignum et vera poma ejus, sed ad figuram velint accipere, habeat exitum aliquem recie hædi veritatique probabilem.

57. Visum est et quibusdam, duos illos primos homines nuptias suas fuisse suratos, et ante mixtos esse concubitu, quam eos qui creaverat copulasset; quam rem nomine ligni fuisse significatam, unde prohibiti erant, donec opportuno tempore jungerentur. Quasi vero in ea etate facti esse credendi sint, ut exspectanda esset maturitas pubertatis; aut non illud tunc legiūnum esset, cum primum fieri posset, cum autem non posset, non utique fieret: nisi forte sponsa erat a patre tradenda, et exspectanda erat votorum solemnitas, et convivii celebritas, et dotis estimatio, et conscriptio tabularum. Ridiculum istud est; præter quod a rerum gestarum proprietate discedit, quam suscepimus asserendam, et quantum Deus donare volunt asserimus.

CAPUT XLII. — An Adam crediderit serpenti, quare ratione ad peccandum induxitur sit.

58. Illud magis movet, si jam spiritualis erat Adam, quoniam mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per serpentem dictum est, ideo Deum prohibuisse ne fructu ligni illius vescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut deos proprie dignoscantiam boni et mali, tanquam hoc tantum bonum creature sue Creator inviderit: hoc mirum si homo spirituali mente prædictus credere potuisset. An quia hoc credere ipse non posset, propriea mulier addita est², que parvi intellectus esset, et adhuc fortasse secundum sensum carnis, non secundum spiritum mentis vivere, et hoc est quod ei Apostolus non tribuit imaginem Dei? Sic enim ait: *Vix quidam non debet ve-
lare caput, eum sit imago et gloria Dei; mulier autem
gloria viri est (1 Cor. xi, 7).* Non quod mens feminæ

¹ MSS. plerique, præcepundo.

² Libri omnes, addita est: excepto Remigiano codice, in quo a prima manu scriptum fuerat, addita est; non omnino male, si subtilias, a serpente.

eamdem imaginem capere non possit, cum in illa gratia nos dicat nec masculum esse nec feminam (*Galat. iii, 27, 28*) ; sed quod fortassis illa hoc nondum percepserat quod sit in agnitione Dei, et viro regente ac dispensante paulatim fuerat perceptura. Neque enim frustra est illud quod Apostolus ait, *Adam enim primus formatus est, deinde Eva : et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione facta est* (*I Tim. ii, 13, 14*) ; id est, ut per illam etiam vir prævaricaretur. Nam et ipsum dicit prævaricatorem, ubi ait : *In similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri* (*Rom. v, 14*). Seductum tamen negat. Nam et interrogatus non ait, *Mulier quam dedisti mecum, seduxit me, et manducavi ; sed, ipsa mihi inquit, dedit a ligno, et manducavi*. Illa vero, *Serpens, inquit, seduxit me*.

59. Ita Salomon vir tantæ sapientiæ, numquidnam credendum est quod in simulacrorum cultu credidit esse aliquid utilitatis? Sed mulierum amoris ad hoc malum trahenti resistere non evaluit, faciens quod sciebat non esse faciendum, ne suas, quibus desperabat atque diffuebat, mortiferas delicias contristaret (*II Reg. xi, 4*). Ita et Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducavit, eique dedit ut simul ederent, noluit eam contristare, quam credebat

¹ MSS. aliquot, in prævaricationem. Haud inepte, si ratio interpretationis proxime subsequens habestur : attamen Apostoli textus græcus habet, *en parabæsi*, quod recipiāt ceterorum codicūm lectionem retinere cogit.

posse sine suo solatio contabescere, si ab ejus alienatur animo, et omnino illa interire discordia. Non quidem carnis victus concupiscentia, quam nondam senserat in resistente lege membrorum legi mentis sue ; sed amicali quadam benevolentia, qua plerunque sit ut offendatur Deus, ne homo ex amico fiat iniamicus : quod eum facere non debuisse, divine sententia justus exitus indicavit.

60. Ergo alio modo quodam etiam ipse deceptus est ; sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitror potuisse seduci in illo modo quo illa potuit. Hanc autem propriæ seductionem appellavit Apostolus, qua id quod suadetur, cum falsum esset, verum putatum est ; id est, quod Deus ideo signum illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si teligissent, velut deos futuros, tanquam eis divinitatem invidenter, qui eos homines fecerat. Sed etiam si virum propter aliquam mentis elationem, que Deum internorum scrutatorem latere non poterat, sollicitavit aliqua experiendi cupiditas, cum mulierem videbat accepta illa esca non esse mortuum, secundum ea que superioris tractavimus ; non tamen cum arbitror, si jam spirituali mente prædictus erat, nullo modo credere potuisse quod eos Deus ab esca illius ligni invidebat vetusset. Sed quid plura? Persuasum est illud peccatum sicut persuaderi talibus posset : conscripsum est autem sicut legi ab omnibus oportet, etiam paucis hæc intelligerentur sicut oportet.

LIBER DUODECIMUS.

in quo de paradiso et tertio celo quo raptus est Paulus, deque multiplici visionum genere dissipatur.

CAPUT PRIMUM. — *De paradiso locus Apostoli examinandum.*

4. Ab exordio Scriptura sanctæ, quæ inscribitur *Genesis*, donec homo primus de paradiso dimissus est, undecim libris sive asserendo atque defendendo quæ certa nobis sunt, sive inquirendo¹ et ambigendo de incertis, quæ potuimus, et sicut potuimus, dissenserimus atque conscripsiimus; non tam prescriptentes de rebus obscuris unicuique quid sentiat, quam nos docendos in quibus dubitavimus ostendentes, temeritatèque affirmandi amoventes a lectore, ubi non valuimus præbere sententiae firmitatem² : iste autem duodecimus liber ex iam cura expeditus, quo nos pertractandus textus sacrarum Litterarum occupabat, liberius atque prolixius versabit de paradiso questionem ; ne putemur evitasse, quod videtur Apostolus in tertio celo insinuare paradisum, ubi ait : *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit, raptum ejusmodi usque in tertium celum : et scio ejusmodi hominem quia in corpore sive extra corpus nescio, Deus scit, quia raptus est in paradisum, et audiuit*

¹ MSS. plures, inquirendo, arbitrando et ambigendo.

² In MSS. plures, scientie firmatatem.

ineffabilia verba, quæ non sicut homini loqui (*II Cor. xii, 2, 4*).

2. In his verbis primum queri solet, quid dicat tertium celum : deinde, utrum illic intelligi voluerit paradisum, an posteaquam raptus est in tertium celum, raptus esse et in paradisum, ultrunque sit paradisus ; non ut hoc fuerit rapi in tertium celum quod in paradisum, sed prius in tertium celum, et post inde in paradisum. Et hoc sic ambiguum est, ut non mihi videatur posse dissolvi, nisi aliquis non ex praesentibus Apostoli verbis, sed ex aliis forte Scripturarum locis, vel ratione perspicua, inventiat aliquid, quo doceat sive in tertio celo esse paradisum, sive non esse, cum et ipsum tertium celum quid sit non liquido appareat, utrum in rebus corporalibus, an forte in spiritualibus intelligendum sit. Posset quidem dici nomini in loco aliquem corporalem hominem rapi potuisse cum corpore ; sed quia ei hoc ita posuit ut nescire se dicerit, nimirum in corpore, et extra corpus raptus sit, quis audeat dicere se scire quod se nescire apostolus dicit? Verontamen si neque spiritus sine corpore ad loca corporalia rapi potest, nec corpus ad spiritualem, haec ipsa substitutione eius velut cogit intelligi (siquidem de seipso haec eum

scripsisse nemo ambigit), tale fuisse illud quo raptus est, quod utrum corporale an spirituale esset, dignosci discernique non posset.

CAPUT II. — *Apostolum potuisse nescire an extra corpus paradisum viderit, si vidit in ecstasi.*

3. Cum enim vel in somnis, vel in ecstasi, corporum exprimuntur imagines, non discernuntur omnino a corporibus, nisi cum homo redditus sensibus corporis, recognoscit se in illis fuisse imaginibus, quas non per sensum corporis hauriebat. Quis enim cum a somno evigilaverit, non continuo sentiat imaginari fuisse que videbat, quamvis cum ea videret dormiens, a vigilantium corporalibus visis discernere non valebat? Quanquam mibi accidisse scio, et ob hoc etiam aliis accidere potuisse vel posse non dubito, ut in somnis videns, in somnis me videre sentire; illasque imagines, que ipam nostram consensionem¹ iudicare consueverunt, non esse vera corpora, sed in somnis eas praesentari firmissime, etiam dormiens, tenerem atque sentirem. Hoc tamen fallebar aliquando, quod amico meo, quem similiter in somnis videbam, idipsum persuadere conabar, non esse illa corpora, que videbamus, sed esse imagines somniantium, cum et ipse utique inter illa sic mibi appareret quomodo illa: cui ei hoc dicebam, neque id verum esse quod pariter loqueremur, sed etiam ipsum tunc aliud aliquid videre dormientem, et utrum ista ego viderem omnino non scire; verum cum eidem ipsi persuadere moliebar quod ipse non esset, adducebar ex parte etiam ipsum putare esse, cui profecto non loquerer, si omni modo sic afficer quod ipse non esset. Ita non poterat, quamvis mirabiliter vigilans, anima dormientis, nisi duci imaginibus corporum, ac si corpora ipsa essent.

4. In ecstasi autem unum audire potui, et eum rusticum vix valentem quod sentiebat exprimere, qui et vigilare se sciret, et videre quiddam non oculis corporis. Nam ut ejus verbis utar, quantum recolere possum: Anima mea, inquit, videbat eum, non oculi mei. Non tamen sciebat utrum corpus esset, an imago corporis. Non enim erat talis, ut ista discerneret, verum tam simpliciter fidelis, ut eum sic audirem, ac si illud quod se vidisse narrabat, ipse vidisem.

5. Ac per hoc si paradisum Paulus ita vidit, ut apparuit Petro ille discus submissus e celo (*Act. x, 11*), ut Joanni quidquid in Apocalypsi se vidiisse conscripsit (*Apoc. 1, 12, etc.*), ut Ezechielis campus ille cum ossibus mortuorum et illa eorum resurrectio (*Ezech. xxxvii, 4-10*), ut Isaiae sedens Deus, et in conspectu ejus Seraphim, et ara unde carbo assumpitus Prophetae labia mundavit (*Isai. vi, 4-7*); manifestum est eum ignorare potuisse utrum in corpore, an extra corpus ea viderit.

CAPUT III. — *Apostolus certus se vidiisse tertium cœlum, incertus quomodo viderit.*

6. Sed si extra corpus visa sunt, et corpora non fuerunt, adhuc queri potest utrum imagines corporum fuerint, an ea substantia que nullam corporis

¹ Editi, consuetudinem: pro quo *Mss.*, *consensionem*.

similitudinem gerit, sicut Deus, sicut ipsa mens hominis, vel intelligentia, vel ratio, sicut virtutes, prudentialia, justitia, castitas, charitas, pietas, et quaecumque aliae sunt, quas intelligendo atque cogitando enumeramus, discernimus, definimus, non utique intuentes lineamenta earum vel colores, aut quomodo sonent, aut quid oleant, aut quid in ore sapient, aut quid conrectantibus de calore seu frigore, molitudo seu duritia, lenitate seu asperitate renuntiant; sed alia quadam visione, alia luce, alia rerum evidentiâ, et ea longe ceteris prestantiore atque certiore.

7. Rursus igitur ad eadem ipsa Apostoli verba redeamus, et ea diligentius perscrutemur, hoc sine dubitatione primitus constituto, multo magis atque incomparabiliter amplius Apostolum scisse, quod de incorporeâ corporeaque natura nos ut sciamus utcumque, conanmur. Si ergo sciebat, spiritualia per corpus, corporalia extra corpus videri omnino non posse; cur non per ea ipsa quæ vidit, quomodo etiam potuerit videre, discrevit? Si enim certus erat illa esse spiritualia, cur non consequenter extra corpus ea se vidiisse certus nihilominus erat? Si autem corporalia esse noverat, nonnisi per corpus videri potuisse cur non etiam noverat? Unde ergo dubitat utrum in corpore an extra corpus ea viderit, nisi forte ita etiam dubitat utrum illa corpora an similitudines corporum fuerint? Prius itaque videamus quid sit in verborum istorum contextione unde non dubitet, atque ita cum remanserit unde dubitet, fortassis ex his de quibus non dubitat, quomodo etiam illud dubitet apparabit.

8. *Scio, inquit, hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit, raptum ejusmodi usque in tertium cœlum.* Scit ergo ante annos quatuordecim in Christo raptum hominem usque ad tertium cœlum, hoc omnino non dubitat; nec nos ergo dubitemus: sed utrum in corpore an extra corpus, dubitat; unde illo dubitante, quis nostrum certus esse audeat? Num iuste hinc etiam illud consequens erit ut tertium cœlum fuisse dubitemus, quo raptum hominem dixit? Si enim res ipsa demonstrata est, tertium cœlum demonstratum est: si autem imago aliqua corporalium similis facta est, non erat illud tertium cœlum, sed illa ostensio sic ordinata est, ut videretur sibi ascendere primum cœlum, super quod videret alterum, quo rursus ascendens iterum alterum videret superius, quo cum pervenisset, posset dicere se in tertium cœlum raptum. Sed illud quod tertium cœlum esset, quo raptus est, neque dubitavit, neque dubitare nos voluit: ad hoc enim pramisit, *Scio*, et inde cœpit, ut id quod se scire Apostolus dicit, solus ille non credit verum esse, qui non credit Apostolo.

CAPUT IV. — *Vere tertium cœlum fuisse illud quo raptus est Apostolus. Difficultas quomodo Apostolus certus sit de celo viso, et incertus de modo quo visum fuit.*

9. Scit ergo hominem raptum esse usque in ter-

tum cœlum : proinde illud quo raptus est, vere tertium cœlum est ; non signum aliquod corporale, quod cum ostenderetur Moysi, usque adeo sentiebat aliud esse ipsam Dei substantiam, aliud visibilem creaturam, in qua se Deus humanis et corporalibus sensibus presentebat, ut dicere, *Ostende mihi temetipsum* (*Exod. xxxiii, 13*) ; nec aliqua imago rei corporalis, quam cum Joannes videret in spiritu, quærebatur quid esset, eique respondebatur, vel, *Civitas est, vel, Populi sunt*, vel aliquid aliud, cum videret ille bestiam, sive mulierem, sive aquas, sive quid ejusmodi (*Apoc. xii, 1, et xvii, 15, 18*) : sed, *Scio, inquit, hominem raptum usque in tertium cœlum*.

10. Quod si spiritualem imaginem corporali similem cœlum appellare voluisse, sic erat etiam imago corporis ejus, in qua illuc raptus ascenderat : sic ergo et suum corpus appellaret, quamvis imaginem corporis, quomodo illud cœlum, quamvis imaginem cœli ; neque curaret discernere quid sciret, et quid nesciret, id est quia sciret raptum hominem usque ad tertium cœlum, nesciret autem utrum in corpore an extra corpus ; sed simpliciter narraret visionem, earum rerum nominibus appellans illa que vidit ; quarum erant similia. Nam et nos dicimus, cum somnia nostra narramus vel aliquam in eis revelationem, Vidi montem, vidi fluvium, vidi tres homines, et si quid ejusmodi ; ea nomina tribuentes illis imaginibus, que habent res ipsæ quarum similes erant : Apostolus autem, Illud, inquit, *scio, illud nescio*.

11. At si utrumque imaginaliter apparuit, utrumque pariter scitur, pariter nescitur : si autem proprie cœlum, et ideo scitur ; quomodo potuit imaginaliter corpus illius hominis apparet?

12. Nam si cœlum corporeum videbatur, quare latebat utrum corporeis oculis videretur ? Si autem incertum erat utrum oculis corporeis an spiritu videbatur, et ideo dictum est, *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio* ; quomodo non incertum erat et illud, utrum vere cœlum corporeum videbatur, an imaginaliter ostenderetur ? Itemque si substantia incorpore videbatur, non in aliqua imagine corporis, sed sicut videtur justitia, sapientia, et si quid ejusmodi, et hoc erat cœlum ; id quoque manifestum est, oculis hujus corporis videri aliquid tale non posse : ac per hoc si aliquid tale se vidisse sciebat, non per corpus se vidisse dubitare non poterat. *Scio, inquit, hominem in Christo ante annos quatuordecim* : hoc scio, nemo dubitet qui mihi credit ; sed utrum in corpore an extra corpus, nescio, Deus scit.

CAPUT V. — Eadem difficultas endatur.

13. Quid ergo scis, quod discernis ab eo quod nescis, ne credentes fallantur ? *Raptum, inquit, cumdem hominem usque in tertium cœlum*. At illud cœlum aut corpus erat, aut spiritus : si corpus erat, et corporeis oculis visum est ; cur illud cœlum esse scitur, et in corpore visum esse nescitur ? Si autem spiritus erat ; aut corporis imaginem præbuit, et tam incertum est utrum corpus fuerit, quam incertum est utrum in corpore visum sit ; aut sic visum est, quomodo videtur

mente sapientia, sine ulla imaginibus corporum, et nihilominus certum est videri non potuisse per corpus : aut ergo utrumque certum est, aut utrumque incertum ; aut quomodo certum quod visum est, incertum autem per quod visum est ? Manifestum est enim incorpoream naturam ab eo videri non potuisse per corpus. Corpora vero etiam si possunt videri sine corpore, non utique sic videntur per corpus, sed longe ille dispar modus est si quis est ; unde mirum si posset Apostolum tanquam simillimus fallere, aut ad dubitationem cogere, ut si corporeum cœlum non corporeis oculis vidiit, incertum sibi esse diceret utrum in corpore an extra corpus id viderit.

14. Restat ergo fortasse ut quoniam mentiri non posset Apostolus, qui tanta cura egit, ut discerneret quid sciret, et quid nesciret, hoc ipsum eum intelligamus ignorasse, utrum quando in tertium cœlum raptus est, in corpore fuerit, quomodo est anima in corpore, cum corpus vivere dicitur, sive vigilans, sive dormiens, sive in ecstasi a sensibus corporis alienata ; an omnino de corpore exierit, ut mortuum corpus jaceret, donec peracta illa demonstratione membris mortuis anima redderetur, et non quasi dormiens evigilaret, aut ecstasi alienatus denuo rediret in sensu, sed mortuus omnino revivisceret. Proinde quod vidit raptus usque in tertium cœlum, quod etiam se scire confirmat, proprie vidit, non imaginatiter. Sed quia ipsa a corpore alienata, utrum omnino mortuum corpus reliquerit, an secundum modum quemdam viventis corporis ibi anima fuerit, sed mens ejus ad videnda vel audienda ineffabilia illius visionis arrepta sit, hoc incertum erat, ideo forsitan dixit, *Sive in corpore sine extra corpus, nescio, Deus scit*.

CAPUT VI. — Visionum genera tria.

15. Quod autem non imaginaliter, sed proprie videtur, et non per corpus videtur, hoc ex visione videtur, que omnes ceteras superat. Harum species atque differentias, quantum me Dominus adjuverit, explicare curabo. Ecce in hoc uno precepto cum legitur, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum* (*Math. xxii, 39*), tria genera visionum occurunt : unum per oculos, quibus ipsæ littere videntur ; alterum per spiritum hominis quo proximus et absens cogitat ; tertium per contutum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. In his tribus generibus, illud primum manifestum est omnibus : in hoc enim videtur cœlum et terra, et omnia quæ in eis conspicua sunt oculis nostris. Nec illud alterum, quo absentia corporalia cogitantur, insinuare difficile est : ipsum quippe cœlum et terram, et ea quæ in eis videre possumus, etiam in tenebris constituti cogitamus ; ubi nihil videntes oculis corporis, animo tamen corporales imagines intuemur, seu veras, sicut ipsa corpora videmus, et memoria retinemus ; seu fictas, sicut cogitatio formare potuerit. Alter enim cogitamus Carthaginem quam novimus, alter Alexandriam quam non novimus. Tertium vero illud quo dilectio intellecta conspicitur, eas res continet, que non ha-

¹ Sic in MSS. Edili, *imaginari*.

bent imagines sui similes, que non sunt quod ipse. Nam homo vel arbor vel sol, et quæcumque alia corpora, sive celestia sive terrestria, et præsentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis; et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illæ imagines continentur. Dilectio autem numquid alij videtur præsens in specie qua est, et alij absens in aliqua imagine sui simili? Non utique; sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur: si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

CAPUT VII. — *Genera visionum: corporale, spirituale, intellectuale. Corporale proprie et translate. Spirituale pluribus modis.*

46. Hec sunt tria genera visionum, de quibus et in superioribus libris aliquid diximus, sicut res postulare videbatur, non tamen eorum numerum commemoravimus; et hunc breviter eis insinuatis, quoniam suscepta questio flagitat ut de his aliquanto uberiorius disseramus, debemus ea certis et congruis signare nominibus, ne assidue circuлагendo moras faciamus. Primum ergo appellemus corporale, quia per corpus percipitur et corporis sensibus exhibetur. Secundum spirituale; quidquid enim corpus non est et tamen aliquid est, jam recte spiritus dicitur; et quicunque non est corpus, quamvis corpori similis sit, imago absentis corporis, nec ille ipse oblatus quo cernitur. Tertium vero intellectuale, ab intellectu; quia mentale, a mente, ipsa vocabuli novitate nimis absurdum est, ut dicamus.

47. Horum vocabulorum rationem si subilius reddam, et prolixior et perplexior seruo erit, cum hoc vel nulla, vel certe non tanta necessitas exigat. Satis est ergo agere corporale aliquid vel propriè dici, cum de corporibus agitur, vel etiam translate vocabulo, sicut dictum est. *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Neque enim divinitas corpus est, sed quia sacramenta Veteris Testamenti appellat umbras futuri, propter umbrarum comparationem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem divinitatis, quod in illo impleantur omnia, quæ in illis umbris figurata sunt, ac sic quodammodo umbrarum illarum ipse sit corpus (*Coloss. II, 9, 17*), hoc est figurarum et significacionum illarum ipse sit veritas. Sicut ergo ipse figura significative, translate utique vocabulo, non proprio dicta sunt usque; ita et quod sit plenitudinem divinitatis corporaliter habitare, translate verbo usus est.

48. Spirituale autem pluribus modis dicitur. Nam et corpus, quod futurum est in resurrectione sanctorum, spirituale appellat Apostolus, ubi ait. *Seruatur corpus animalia, resurget corpus spirituale* (*I Cor. xv, 44*); et quod miris modis ad omnem facilitatem et incorruptionem spiritui subdatur, et sine ulla indigentia corporalium alimentorum solo vivificatur spiritu, non quod incorpoream substantiam sibi habiturum: neque enim et hoc corpus, quale nupc habemus, anima habet substantiam, et hoc patet quod anima, quia

dicitum est animale. Item spiritus dicitur, vel aer iste, vel fatus ejus, id est motus ejus, sicut dictum est: *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis* (*Psal. cxlviii, 8*). Dicitur etiam spiritus anima, sive pecoris, sive hominis, sicut scriptum est: *Et quis sci, spiritus filiorum hominum si ascendat ipse sursum, et spiritus pecoris si descendat ipse deorsum in terram* (*Eccle. iii, 21*)? Dicitur spiritus et ipsa mens rationalis, ubi est quidam tanquam oculus anime, ad quem pertinet imago et agnitus Dei. Unde dicit Apostolus, *Renovamini spiritu mentis vestra, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est* (*Ephes. iv, 23, 24*); cum et alibi dicat de interiore homine, *Qui renovatur in agnitione Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum* (*Coloss. iii, 10*). Item cum dixisset, *Igitur ipse ego mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* (*Rom. vii, 25*); alio loco eamdem sententiam commemo-rans, *Caro, inquit, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non ea qua ruitis faciat* (*Galat. v, 17*), quam dixit mentem, hanc etiam spiritum appellavit. Dicitur spiritus etiam Deus, sicut ait Dominus in Evangelio: *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet agnoscere* (*Joan. iv, 24*).

CAPUT VIII. — *Unde spirituale dicitur visionum genus secundum.*

49. Ex his omnibus modis, quos commemoravimus, quibus appellatur spiritus, non traximus hoc voculum, quo appellavimus spirituale hoc visionis genus de quo nunc agimus; sed ex illo uno modo quem invenimus in Epistola ad Corinthios, quo spiritus a mente distinguitur evidentissimo testimonio: *Si enim oraveris, inquit, lingua, spiritus meus orat, mens autem mea instruens est.* Cum ergo linguam¹ intelligatur hoc loco dicere obscuras et mysticas significaciones, a quibus si intellectum mentis removetas, nemo adiudicatur, apudiendo quod non intelligit; unde etiam dicit, *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo; nemo enim audi, spiritus autem loquitur mysteria;* scilicet indicat eas se linguam hoc loco appellare, ubi sunt significaciones velut imagines rerum ac similitudines, quæ ut intelligantur, indigenit mentis obitum. Cum autem non intelligantur, in spiritu eas dicit esse, non in mente; unde aperius ait, *Si benedixeris spiritui; qui supplet locum idola, quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem, quandoquidem nescis quid dicas?* Quia ergo etiam lingua, id est membrum corporis quod movemus in ore cum loquimur, signa utique rerum dantur, non res ipse proferuntur; propterea translate verbo linguam appellavit quilibet signorum prolationem priusquam intelligatur: quo cum intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit revelatio, vel agnitus, vel prophetia, vel doctrina. Prinde ait, *Si penitus ad vos linguis loquens, quid nobis proderat, nisi loqueris nobis in revelatione, aut in agnitione, aut in prophetia, aut in doctrina* (*I Cor. xiv, 2, 3, 16, 6*)? id est cum signis; hoc est, linguae accesserit intel-

¹ apud Er. Engd. Ven. Lov. legitum, magna. II.

lectus, ut non spiritu tantum, sed etiam mente agatur
quod agitur.

CAPUT IX. — Prophetiam ad mentem pertinere.

20. Proinde, quibus signa per alias rerum corporalium similitudines demonstrabantur in spiritu, nisi accessisset mentis officium, ut etiam intelligerentur, nondum erat propheta; magisque propheta erat, qui interpretabatur quod alius vidisset, quam ipse qui vidisset. Unde appareat magis ad mentem pertinere prophetiam, quam ad istum spirillum, qui modo quodam proprio vocatur spiritus, vis animæ quedam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur. Itaque magis Joseph propheta, qui intellexit quid significarent septem spicæ et septem boves, quam Pharaon qui eas vidit in somnis (*Gen. xli, 1-32*). Illius enim spiritus informatus est, ut videret; hujus mens illuminata, ut intelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in isto prophetia; quia in illo rerum imaginatio, in isto imaginationum interpretatio. Minus ergo propheta, qui rerum que significantur, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines videt; et magis propheta, qui solo earum intellectu præditus est: sed et maxime propheta, qui utroque precellit, ut et videat in spiritu corporalium rerum significativas similitudines, et eas vivacitate mentis intelligat, sicut Danielis excellentia tentata est et probata, qui regi et somnum quod viderat dixit, et quid significaret aperuit (*Dan. ii, 27-45*, et *iv, 16-21*). Et ipse quippe imagines corporales in spiritu ejus expressæ sunt, et carum intellectus revelatus in mente. Ex hoc ergo modo quo appellatur in ista distinctione spiritus, secundum quem dixit Apostolus, *Orabo spiritu, oraþo autem et mente* (*I Cor. xiv, 18*), ut et signa rerum formarentur in spiritu, et eorum resulgeret intellectus in mente; secundum hanc, inquam, distinctionem spirituale nunc appellavimus tale genus visorum, quali etiam corporum absentium imagines cogitamus.

CAPUT X. — Intellectuale genys visionis.

21. Intellectuale autem illud excellentius, quod mentis est proprium. Nec mibi occurrit omnino, ita pluribus modis dici posse intellectum, sicut spiritum multis modis appellatum esse comperimus. Sive autem intellectuale dicamus, sive intelligibile, hoc idem significamus. Quanquam nonnihil interesse nonnulli voluerunt, ut intelligibilis sit res ipsa, que solo intellectu percipi potest; intellectualis autem, mens que intelligit: sed esse aliquam rem que solo intellectu cerni possit, ac non etiam intelligat, magna et difficultis questio est. Esse autem rem que intellectu percipiat, et non etiam intellectu percipi possit, non arbitror quemquam vel putare, vel dicere; mens quippe non videtur nisi mente. Quia ergo videri potest, intelligibilis; quia et videre, intellectualis est, secundum illam distinctionem. Quapropter sequestra illa difficultissima questio, utrum sit aliquid quod tantum intelligatur nec intelligat, nunc intellectuale et intelligibile sub eadem significatione appellamus.

CAPUT XI. — Corporalem visionem referri ad spiritualem, hanc vero ad intellectualem.

22. Tria igitur ista genera visionum, corporale, spirituale, et intellectuale, singillatim consideranda sunt, ut ab inferioribus ratio ad superiora condescendat. Jam quidem superius exemplum proposuimus, quo in una sententiâ omnia tria videantur genera. Cum enim legitur, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum* (*Matt. xxii, 39*), corporaliter litteras videntur, spiritualiter proximus cogitatur, intellectualiter dilectio conspicitur. Sed et litteræ absentes possunt spiritualiter cogitari, et proximus presens potest corporaliter videri; dilectio autem nec per substantiam suam potest oculis corporis cerni, nec per imaginem corporis similem spiritu cogitari, sed sola mente, id est intellectu, cognosci et percipi. Corporalis sane visio nulli horum generi præsidet, sed quod per eam sentitur, illi spirituali tanquam præsidi nuntiatur. Nam cum aliquid oculis cernitur, continuo fit imago ejus in spiritu; sed non dignoscitur facta, nisi cum ablatis oculis ab eo quod per oculos videbatur, imaginem ejus in animo invenierimus. Et siquidem spiritus irrationalis est, veluti pecoris, hoc usque oculi nuntiant. Si autem anima rationalis est, etiam intellectui nuntiatur, qui et spiritui præsidet, ut si illud quod hauserunt oculi, atque id spiritui, ut ejus illuc imago fieret, nuntiaverunt, alicujus rei signum est, aut intelligatur continuo quid significet, aut queratur; quoniam nec intelligi nec requiri nisi officio mentis potest.

23. Vedit rex Balthasar articulos manus scribentis in pariete, continuoque per corporis sensum imago rei corporaliter factæ spiritui ejus impressa est, atque ipso viso facto ac preterito, illa in cogitatione permansit: videbatur in spiritu, et nondum intelligebatur, nec tunc intellectum erat hoc signum, cum corporaliter fieret atque oculis corporalibus appareret; jam tamen signum esse intelligebatur, id habens ex mentis officio. Et quis requirebatur quid significaret, etiam ipsam inquisitionem utique mens agebat. Quo non comperto Daniel accessit, et spiritu propheticō mente illustrata, perturbato regi quid illo signo portenderetur aperuit (*Dan. v, 5-28*); ipse potius propheta per hoc genus visionis, quod mentis est proprium, quam illæ qui et signum corporaliter factum corporaliter viderat, et transacti ejus imaginem in spiritu cogitando cernebat, nec aliquid intellectu poterat, nisi nosse signum esse, et quid significaret inquirere.

24. Vedit Petrus in alienatione mentis vas quatuor lineis alligatum submitti de celo plenum varvis anima libus, cum audivit et vocem, *Macta, et manduca*. Qui cum redditus sensibus de visu disceparet, ecce quos Cornelius miserat, nuntiavit ei spiritus dicens: *Ecce viri querunt te: sed surge, descendo, et vade eum illis, quia ego misi eos*. Qui cum venisset ad Cornelium, quid in illa visione intellexerit, ubi audierat, *Quæ Deus mundavit, tu ne communio distis, ipse indicavit dicens: Sed mihi Deus ostendit neminem communem aut immu-*

dum hominem dicere (Act. x, 10-28). Cum ergo illum discum videret alienatus a corporis sensibus, et illas voces, *Macta, ei manduca, et, Quae Deus mundavit, tu communia ne dixeris*, in spiritu audiebat. Redditus autem corporis sensibus, id ipsum quod visum atque auditum memoria tenerat, in eodem spiritu cogitando cernebat. Quae omnia non corporalia, sed corporalium imagines erant, sive cum primum in ipsa alienatione vise sunt, sive cum postea recordate atque cogitate. Cum vero discepibatur, et requirebatur ut illa signa intelligerentur, mentis erat actio conantis, sed debeat effectus¹ donec nuntiati sunt qui venerant a Cornelio; hac vero corporali etiam accedente visione, cum et Spiritus sanctus rursus in spiritu ei diceret, *Vade cum eis*, ubi et illud signum ostenderat, et impresserat voces, adiuta divinitus mens intellexit quid illis signis omnibus ageretur. His atque hujusmodi rebus diligenter consideratis, satis apparel corporalem visionem referri ad spiritualem, eamque spiritualem referri ad intellectualem.

CAPUT XII. — *Corporalis et spiritualis visio.*

25. Sed cum vigilantes, neque mente a sensibus corporis alienata, in visione corporali sumus, discernimus ab ea visionem spiritualem, qua corpora absentia imaginatim cogitamus, sive memoriter recordantes que novimus, sive que non novimus et tamen sunt, in ipsa spiritus cogitatione utecumque formantes, sive que omnino nusquam sunt, pro arbitrio vel opinione fingentes. Ab his omnibus ita discernimus illa corporalia que videmus, et in quibus praesentibus sunt sensus corporis nostri, ut non dubitemus haec esse corpora, illas vero imagines corporum. Cum autem vel nimia cogitationis intentione, vel aliqua vi morbi, ut phreneticis per febrem accidere solet, vel commixtione cuiusquam alterius spiritus seu mali seu boni, ita corporalium rerum in spiritu exprimitur imagines, tanquam ipsis corporis sensibus corpora praesententur, manente tamen etiam in sensibus corporis intentione; sic videtur que in spiritu sunt imagines corporum, quemadmodum corpora ipsa per corpus; ita ut simul cernatur et homo aliquis praesens oculis, et absens alius spiritu tanquam oculis. Nam experti sumus sic affectos et cum eis locutos qui vere aderant, et cum aliis qui non aderant, tanquam adessent. Resipicentes autem aliqui referunt quod vidissent, aliqui non possunt. Sic enim et somnia quidam obliiscuntur, quidam meminerunt. Quando autem penitus avertitur atque abripitur animi intentio a sensibus corporis, tunc magis ecstasy dici solet. Tunc omnino quaecumque sint praesentia corpora, etiam patenibus oculis non videntur, nec ullae voces prorsus audiuntur: totus animi contutus aut in corporum imaginibus est per spiritualem, aut in rebus incorporeis nulla corporis imagine figuratis per intellectualem visionem.

¹ MSS. magno consensu, *affectus*: forte melius, eo videlicet significatu, quo postea n. 23, *affectionis* vocabulum usurpatur.

26. Sed cum spiritualis visio, penitus alienato a sensibus corporis animo, imaginibus corporalium detinetur, sive in somnis sive in ecstasi, si nihil significant quae videntur, ipsius animae sunt imaginationes: sicut etiam vigilantes et sani, et nulla alienatione moti, multorum corporum quae non adsunt sensibus corporis, cogitatione imagines versant. Verum hoc interest, quod eas a praesentibus verisque corporibus constanti affectione discernant. Si autem aliquid significant; sive dormientibus exhibeantur, sive vigilantibus, cum et oculis vident praesentia corpora, et absentium imagines cernunt spiritu, tanquam oculis praesto sint, sive illa que ecstasis dicitur, alienato prorsus animo a sensibus corporis; mirus modus est: sed commixtione² alterius spiritus fieri potest ut ea quae ipse scit, per hujusmodi imagines ei cui miscetur ostendat, sive intelligenti, sive ut ab alio intellecta pandantur. Si enim demonstrantur haec, nec utique a corpore demonstrari possunt, quid restat nisi ut ab aliquo spiritu demonstrantur?

CAPUT XIII. — *An insit in anima vis divinationis.*

27. Nonnulli quidem volunt animam humanam habere vim quandam divinationis in seipsa. Sed si ita est, cur non semper potest, cum semper velit? An quia non semper adjuvatur ut possit? Cum ergo adjuvatur, numquid nullo, aut a corpore ad hoc adjuvari potest? Proinde restat ut a spiritu adjuvetur. Deinde quomodo adjuvarum? Utrum in corpore sit aliquid, ut inde quasi relaxetur et emicet ejus intentio, quo in id veniat, ubi in seipsa videat significantes similitudines, que ibi jam erant, nec videbantur, sicut multa habemus et in memoria, que non semper intuemur? An sunt illuc, que ante non fuerant, vel in aliquo spiritu sunt, quo illa erumpens et emergens ibi eas videat? Sed si jam in illa erant quasi proprie, cur eas non etiam consequenter intelligit? Aliquando enim, implerumque non intelligit. An sicut spiritus ejus adiutus est, ut eas in se videret, ita et mens nisi adjuvatur, ea que habet spiritus, intelligere non potest? An forte non corporea removentur, vel quasi relaxantur impedimenta, ut suo impetu anima in ea que videnta sunt, exseratur; sed ipsa prorsus in haec assumitur, sive tantum spiritualiter cernenda, sive etiam intellectualiter cognoscenda? An aliquando in seipsa videt ista, aliquando per alterius spiritus commixtio- nem? Quidquid horum est, temere affirmari non oportet. Illud tamen dubium esse non debet, corporales imagines, que spiritu cernuntur, non semper signa esse aliarum rerum, sive in vigilantibus, sive in dormientibus, sive in regrotantibus: mirum est autem, si aliquando ecstasy fieri potest, ut non illuc corporalium rerum similitudines aliquid significant.

28. Non sane mirum est si et daemonium habentes aliquando vera dicunt, quae absunt a praesentium sensibus; quod certe nescio qua occulta mixtura ejusdem spiritus fit, ut tanquam unus sit patientis atque vexan-

² Editi, si *commixtione*, etc. Ita etiam MSS. excepto Martinensi, cuius auctoritate reponimus, sed.

tis. Cum autem spiritus bonus in haec visa humanum spiritum assumat rapit, nullo modo illas imagines signa rerum aliarum esse dubitandum est, et earum quas nosse utile est : Dei enim munus est. Discretio sane difficultima est, cum spiritus malignus quasi tranquillus agit, ac sine aliqua vexatione corporis assumpto humano spiritu dicit quod potest ; quando etiam vera dicit, et utilia praedicit, transfigurans se, sicut scriptum est, *velut angelum lucis* (*Il Cor. xi, 14*), ad hoc ut cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. Hunc discerni non arbitror, nisi dono illo de quo ait Apostolus, cum de diversis Dei muneribus loqueretur, *Alii dijudicatio spirituum* (*1 Cor. xi, 10*).

CAPUT XIV. — Intellectualis visio non fallit. In aliis falli non semper est perniciosum.

Non enim magnum est, tunc eum dignoscere, cum ad aliqua perseveret vel perduxerit, quae sunt contra bonos mores vel regulam fidei : tunc enim a multis discernitur. Illo autem dono, in ipso primordio quo multis adhuc bonus apparet, continuo dijudicatur an malus sit.

29. Tamen et per corporalem visionem, et per imagines corporalium quae demonstrantur in spiritu, et boni instruunt, et mali fallunt. Intellectualis autem visio non fallitur. Aut enim non intelligit, qui aliud opinatur quam est ; aut si intelligit, continuo verum est. Quid enim faciunt oculi non habent, cum simile corpus viderint, quod ab alio discernere non possint : aut quid facial Janini intentio, cum in spiritu facta fuerit corporis similitudo, quam non valeat distingue-re a corpore ? Sed adhibetur intellectus, querens quid illa significant vel utile doceant ; et aut inveniens ad fructum suum pervenit, aut non inveniens in disceptatione se tenet, ne aliqua perniciosa temeritate prolabatur in exitiabilem errorem.

30. Judicat autem sobrius intellectus divinitus adjutus, que vel quanta sint, in quibus etiam aliud putare quam est, non sit anima perniciosum. Nec enim putantur periculo, et non potius exitio suo, quisque a bonis putatur bonus, etiamsi occultus sit malus, si in rebus ipsis, id est in ipso bono quo fit quisque bonus, non erretur : aut aliiquid obest omnibus hominibus, quod cum dormiunt, vera corpora esse arbitrantur, quorum similitudines in somnis vident : aut aliiquid obfuit Petro, quod soluto se a vinculis, seque angelico deducente, factum est repentinum miraculo ut putaret se visum videre (*Act. xi, 7-9*) : vel cum in illa ecstasi respondebit, *Nequaquam, Domine, quia nunquam manducari omne commune et inmundum* ; putans ea ipsa quae in disco demonstrabantur, tanquam vera animalia (*Id. x, 11-14*). Hac quando aliter inventa fuerint, quam putata sunt, cum viderentur, non nos penitet ita nobis fuisse visa, si non arguatur vel infidelitas dura, vel opinatio vana sive sacrilega. Quapropter et cum visis corporalibus diabolus fallit, nihil obest quod iudicantur oculi, si non erratur in veritate fidei, et intelligentiae sanitatis, qua docet Deus subjectos sibi. Aut si iudicaret animam spirituali visione imaginari-

bus corporum, ut putet corpus esse quod non est, non aliiquid obest animae si oerniciorae suasioni non consentiat.

CAPUT XV. — Somnia venerea sine peccato contingere.

31. Unde aliquando fit questio de consensionibus somniantium, cum etiam concubere sibi videntur, vel contra propositum suum, vel contra etiam licitos mores. Quod non contingit, nisi cum ea que vigilantes etiam cogitamus, non cum placito consensionis, sed sicut etiam talia propter aliiquid loquimur, sic admoveantur in somnis, et exprimuntur, ut eis naturaliter etiam caro moveatur, et quod naturaliter colligit, per genitales vias emitat; sicut hoc ipsum dicere utique non possem, nisi etiam cogitarem. Porro imagines rerum corporalium, quas necessario cogitavi, ut hoc dicarem, si tanta expressione presentarentur in somnis, quanta presentantur corpora vigilantibus, fieret illud quod sine peccato fieri a vigilante non posset. Quis enim vel cum loquitur, et postulante necessitate sermonis de suo concubitu aliquid dicit, possit non cogitare quod dicit ? Porro ipsa phantasia, que fit in cogitatione sermocinantibus, cum ita expressa fuerit in visione somniantibus, ut inter illam et veram commixtionem corporum non discernatur, continuo moveatur caro, et sequitur quod eum motum sequi solet, cum hoc tam sine peccato fiat, quam sine peccato a vigilante dicitur, quod ut diceretur, sine dubio cogitatum est. Verumtamen propter animae affectionem bonam, quae desiderio meliore mundata multas interficit cupiditates, quae ad naturalem carnis motum non pertinent ; quem casti vigilantes cohibent et refruant, dormientes autem ideo non possunt, quia non habent in potestate quae admoveatur expressio corporalis imaginis, quae discerni non possit a corpore : propter illam ergo affectionem animae bonam, etiam in somnis quedam ejus merita clarent. Nam etiam dormiens Salomon sapientiam proposuit omnibus rebus, eamque neglectis ceteris est precatus a Domino : et sicut Scriptura testatur, placuit hoc coram Domino, nec distulit retributionem bonam pro desiderio bono (*III Reg. iii, 5-15*).

CAPUT XVI. — Corporalium similitudines a spiritu in seipso formari.

32. Quae cum ita sint, pertinet corporis sensus ad visa corporalia, qui per quinque quasi rivulos distantier valentes distribuitur : cum illud quod est subtilissimum in corpore, et ob hoc animae vicinum quam cetera, id est lux, primum per oculos sola diffunditur, emicatque in radiis oculorum ad visibilia contuenda ; deinde mixtura quadam, primum cum aere puro, secundo cum aere caliginoso atque nebuloso, tertio cum corpulentiore humore, quarto cum terrena crassitudine, quinque sensus cum ipso, ubi sola excellit, oculorum sensu efficit : sicut in libro quarto, itemque in septimo disseruisse me recolo. Est autem hoc corpus oculis conspicuum, unde luminaria et sidera effulgent, excellentius uti, ue omnibus corporeis elementis, sicut oculorum sensus excellit in corpore. Quia vero spiritus omnis omni est corpore sine dubio-

tatione præstantior, sequitur ut non loci positione, sed natura dignitate præstantior sit natura spiritualis isto corporeo celo, etiam illa ubi rerum corporalium exprimuntur imagines.

35. Hic existit quiddam mirabile, ut cum prior sit corpore spiritus, et posterior corporis imago quam corpus, tamen quia illud quod tempore posterior est, sit in eo quod natura prius est, præstantior sit imago corporis in spiritu, quam ipsum corpus in substantia sua. Nec sane putandum est facere aliquid corpus in spiritu, tanquam spiritus corpori facienti, materie vito subdatu. Omni enim modo præstantior est qui facit, ea re de qua aliquid facit; neque ullo modo spiritu præstantius est corpus; immo perspicuo modo spiritus corpore. Quamvis ergo prius videamus aliquid corpus, quod antea non videramus, atque inde incipiat imago ejus esse in spiritu nostro, quo illud cum absens fuerit recordemur: tamen eamdem ejus imaginem non corpus in spiritu, sed ipse spiritus in seipso facit celeritate mirabili, que ineffabiliter longe est a corporis tarditate; cuius imago mox ut oculis visum fuerit, in spiritu videntis nullius puncti temporalis interpositione formatur. Itemque in auditu, nisi auribus perceptis vocis imaginem continuo spiritus in seipso formaret, ac memoria retineret, ignoraretur secunda syllaba utrum secunda esset, cum jam prima utique nulla esset, quae percussa aure transiisset: ac sic omnis locutionis usus, omnis cantandi suavitatis, omnis postrem in actibus nostris corporalis motus dilapsus occideret; neque ullum progressum nancisceretur, si transactos corporis motus memoriter spiritus non teneret, quibus consequentes in agendo connecteret. Quos utique non tenet, nisi imaginaliter a se factos in se. Ipsarum etiam futurorum motionum imagines præveniunt fines actuum nostrorum. Quid enim agimus per corpus, quod non cogitando præoccupavit spiritus, omniumque visibilium operum similitudines in seipso primus viderit, et quodammodo disposerit?

CAPUT XVII. — Similitudines animo expressæ unde innotescant dæmonibus. Visiones quadam miræ. Phreneticæ. Puer agrotans.

34. Quæ spirituales corporalium similitudines in animo nostro, quemadmodum innotescant spiritibus etiam inmundis, vel quid obstaculi patiatur anima nostra ex isto terreno corpore, ut eas invicem in nostro spiritu videre nequeamus, invenire et explicare difficile est. Certissimis tamen indiciis apud nos constat enuntias a dæmonibus cogitationes hominum (a), qui tamen si virtutum internam speciem possent in hominibus cernere, non tentant: sicut illam in Job nobilem a mirabilem patientiam procul dubio, si posset diabolus cernere, nollet a tentato utique superari. Ceterum alieibi longe jam facta quod nuntiant, quæ post aliquot dies vera esse firmentur, non est mirandum. Possunt enim hoc efficiere, non solum sermonia cornendi etiam corporalia incomparabiliter præstantiore quam nostra est, sed etiam corporum

(a) Lib. 4 cont. Academicos, cap. 6 et 7.

ipsorum, longe utique subtiliorum, infra velocitatem.

35. Comperimus etiam in domo constitutum pati-tem spiritum immundum, dicere solero quando ad eum venire copisset ex duodecim milibus presbyter, et per omnia loca itineris ubi esset, et quam propinquaret, et quando ingredieretur et fundum et dominum et cubiculum, donec in conspectu ejus astaret. Qua omnia etiæ non oculis patiens illæ cernerbat, tamen nisi aliquo modo cerneret, non tam veraciter enunciaret. Erat autem ista febris, et tanquam in phrenesi ista dicebat. Et forte revera phreneticus erat, sed propter ista dæmonium pati putabatur. Nullum refectionis cibum accipiebat a suis, sed a solo presbytero. Resistebat etiam suis violenter quantum valebat; illo solo presbytero veniente quiescebat, filii tantum subditus erat, et subdite respondebat. Nec tamen eidem saltu presbytero illa cessit mentis alienatio sive dæmonium, nisi cum sanus esset a febribus, sic ut phrenetici sanari solent; nec aliquando postea tale aliiquid passus est.

36. Novimus etiam sine dubitatione phreneticum futuram mortem cuiusdam feminæ praedixisse; non sane specie divinandi, sed tanquam factum ac præteritum recolentem. Nam cum ejus apud eum commemoratio fieret, Mortua est, inquit, ego eam vidi efferti, hac cum ejus corpore transierunt; cum illa in columis viveret: post paucos autem dies repente defuncta, et per eum locum elata est, qua illæ praedixerat.

37. Fuit item apud nos puer, qui in exordio puberitatis dolorem acerrimum genitalium patiebatur, medici nequaquam valentibus quid illud esset agnoscere, nisi quod nervus ipse introrsum reconditus erat, ita ut nec preciso præputio, quod immoderata longitudine propendebat, apparere potuerit, sed postea vix esset inventus. Humor autem viscinosus et acer exsudans testes et inguina urebat. Sed acutum dolorem non continuum patiebatur, et cum patiebatur, ejulabat vehementer cum jactallone membrorum mente sanissima, sicut in cruciatus corporalium dolorum fieri solet. Deinde inter voces suas abripi-ebatur ab omnibus sensibus, et jacebat patentibus oculis neminem circumstantium videns, ad nullam vellitionem se movens. Post aliquantum tanquam evigilans, nec jam dolens, quæ videret indicebat. Tum interpositis paucis diebus eadem patiebatur. In omnibus sane vel pene omnibus visionibus suis, dños se dicebat videre, unum prosectoris atlatis, alterum puerum, a quibus ei vel dicebantur, vel demonstrabantur, quæ se audisse et vidisse narrabat.

38. Vedit quodam die chorum plororum psallentium, letantium in luce mirabili, et impiorum in tenebris diversas et atrocissimas penas; illis dæmonibus et ostendentibus, et felicitatis aliorum, aliorumque infelicitatis meritum insinuantibus. Hoc autem vidit die dominice Paschæ, cum per totam Quadragesimam nihil doluisse, cui vix intervallo tridui antea parcitur. Viderat autem in ipso ingressu Quadragesima illos promittentes sibi quod per quadraginta dies nullum sensurus esset dolorem; postea ipsi ei dederunt

tanquam medicinale consilium, ut ei p̄ceptui longitudo praeclideretur, quo facto diu non doluit. Cum vero iterum similiter doleret, et similia videre cœpisset, accepit ab eis rursus consilium, ut in mare pubescentem illum dolorem non esset passurus, sed solius illius viscosi humoris molestiam: atque ita secutum est; nec unquam talem aliquam postea passus est aversionem mentis a sensibus, nec tale aliquid vidi quale antea cum in mediis doloribus et horrendis vocibus repente obmutescens abriperetur. Postea tamen medicis cæteris curantibus et sanantibus, non permanuit in proposito sanctitatis.

CAPUT XVIII. — *Dè visionum causis.*

39. Istarum visionum et divinationum causas et modos vestigare, si quis potest, certoque comprehendere, eum magis audire vellem, quam de me experitari ut ipse dissererem. Quid tamen putem, ita ut nec docti me tanquam cōfirmantem derideant, nec indocti tanquam docētēm accipiāt, sed utrique disceptantem et querentēm positus quam scientem, non occultabo. Ego visa ista omnia visis comparo somniantum. Sicut enim aliquando et hæc falsa, aliquando autem vera sunt, aliquando perturbata, aliquando tranquilla; ipsa autem vera, aliquando futuris omnino similia, vel aperte dicta, aliquando obscuris significatiōnibus et quasi figuratis locutionibus prænuntiata: sic etiam illa omnia. Sed amant homines inexperta rimari, et causas insolitorum requirere, cum quotidiana plerunque talia saepē etiam latentioris originis nosse non curent. Nam quemadmodum in vocibus, hoc est signis quibus loquendo utimur, auditio verbo inusitato, querunt primo quid sit, hoc est quid significet; quo cognito deinde querunt unde ita dictum sit, cum tam multa sine cura nesciant, quæ in usu sermonis habent, unde ita sint dicta: sic cum aliquid inusitatum in rebus acciderit, sive corporalibus, sive spiritualibus, causas rationemque sollicite inquirunt, et sibi reddi a doctoribus flagitant.

40. Soleo autem cum me quisque interrogat, verbi gratia, quid sit catus, et respondeo, Prudens vel acutus, nec ei sufficit, sed pergit querere unde dictus sit catus, vicissim referre et querere unde dictus sit acutus, quod nihilominus utique ignorabat, sed quia usitatum nomen erat, patienter ejus originem nesciebat: quod autem novum insonuit auribus, parum putat nosse quid significando valeat, nisi etiam unde dicatur exquirat. Quisquis ergo ex me querit unde visa corporalibus similia in ecstasi apparent, quæ raro accidit animæ, vicissim querō, unde apparent dormientibus, quæ quotidie sentit anima, et nemo istud aut non multum curat inquirere. Quasi vero ideo minus mira sit talium natura visorum, quia quotidiana est; aut ideo minus curanda, quia omnium est; aut si recte faciunt qui ista non querunt, non rectius fecerint si nec in illa curiosi sint. Ego vero multo amplius admiror, multoque maxime stupeo quanta celeritate ac facilitate in se anima fabricetur

imagines corporum, quæ per corporis oculos viderit, quam somniantum vel etiam in ecstasi visiones. Quæcumque tamen illa natura visorum est, procul dubio corpus non est. Hoc nosse cui non sufficit, unde etiam existant, inquirat ab aliis; me ignorare confitor.

CAPUT XIX. — *Unde nascantur visiones.*

41. Illud plane exemplorum experimentis colligatur, sicut corporum pallor, rubor, trehor, vel etiam morbus alliquando a corpore habeat causas, aliquando ab anima; et a corpore quidem, cum vel humor suffunditor, vel cibus vel aliquid aliud corpori injectum extrinsecus; ab anima vero, cum vel timore turbatur, vel pudore confunditur, vel irascitur, vel amat, vel si quid ejusmodi; nec immerito, si id quod animat et regit, etiam cum vehementius moveatur, vehementius exagit: ita et ipsi animæ ut in ea visa perget, quæ non ei per sensus corporis nuntiantur, sed per incorporam substantiam, et ita perget ut non discernat utrum corpora sint an similitudines corporum, aliquando a corpore accidit, aliquando a spiritu: et a corpore quidem, sive naturali vicissitudine, ut sunt visa somniantum, dormire quippe a corpore est homini; sive aliqua mala valetudine sensibus perturbatis, ut cum a phreneticis simul et corpora videntur, et visa similia corporibus tanquam et ipsa præ oculis adsint: aut penitus interclusis, sicut saepe male affecti morbo aliquo ingrauienter, praesente corpore diu absentes, deinde hominibus redditii, multa se vidisse dixerunt: a spiritu vero, cum omnino sano atque integro corpore in alienationem rapiuntur, sive ita ut et per sensus corporis corpora videant, et in spiritu quedam similia quæ a corporibus non discernant; sive penitus avertantur a sensibus carnis, et nihil per eos omnino sentientes, illa spirituall visione habitent in similitudinibus corporum. Sed cum malus in hæc arripit spiritus; aut demoniacos facit, aut arreptilos, aut falsos prophetas: cum autem bonus, fideles mysteria loquentes, aut accedente etiam intelligentia veros prophetas, aut ad tempus quod per eos oportet ostendi, videntes atque narrantes.

CAPUT XX. — *Visa quæ a corpore occasionem habent, non tamen exhiberi a corpore.*

42. Sed cum a corpore causa est ut talia visa certantur, non ea corpus exhibet; neque enim habet eam vim, ut formet aliquid spirituale: sed sopito, aut perturbato, aut etiam intercluso itinere intentionis a cerebro, qua dirigitur sentiendi motus, anima ipsa que motu proprio cessare ab hoc opere non potest, quia per corpus non sinitur, vel non plene sinitur corporalis sentire, vel ad corporalia vim sua intentionis dirigere, spiritu corporalium similitudines agit, aut intuetur objectas. Et si quidem eas ipsa agit, phantasie tantum sunt; si autem objectas intuetur, ostensiones sunt. Denique cum oculi dolent vel existenti sunt, quia non est causa in sede cerebri, unde ipsa dirigitur intentionis sentiendi, non sunt hujusmodi visiones, quamvis cernendis corporalibus obstaculum

existat a corpore. Magis enim cæci aliquid dormientes quam vigilantes vident. Dormientibus quippe in cerebro consopitur via sentiendi, qua intentionem ad oculos ducit, ideoque ipsa intentio in aliud aversa, cernit visa somniorum tanquam species corporales adsint, ut sibi dormiens vigilare videatur, et non similia corporibus, sed ipsa corpora intueri se putet: cum autem vigilant cæci, ducitur per illa itinera intentionis cernendi, qua cum ad loca venerit oculorum, non exseruit foras, sed ibi remanet, ut vigilare se sentiant, potiusque esse in tenebris vigilando etiam per diem, quam dormiendo, sive per diem sive per noctem. Nam et qui cæci non sunt, plerique patentibus oculis dormiunt nihil per eos videntes, sed non ideo nihil videntes, cum spiritu cernant visa somniorum: si autem clausis oculis vigilent, neque dormientium presto sunt visionibus neque vigilantium. Tantum tamen valet, quod usque ad oculos eorum nec sopita nec perturbata nec interclusa pervenit a cerebro via sentiendi, et animæ intentionem usque ad ipsas quamvis clausas fores corporis ducit, ut cogintur quidem imagines corporum, sed nullo modo pro eis habeantur corporibus que per oculos sentiuntur.

43. Tantum interest, ubi fiat impedimentum sentiendi corporalia, cum sit in corpore. Si enim non sit nisi in ipsis aditibus, et quasi januis sensuum, velut in oculis, in auribus, ceterisque sensibus corporalibus, sola impeditur perceptio corporalium; non autem animæ intentionis in aliud sic avertitur, ut pro corporibus habeat imagines corporum: si autem causa est intus in cerebro, unde diriguntur viæ ad ea que foris sunt, sentienda; ipsius intentionis vasa sopiuntur, vel turbantur, vel intercluduntur, quibus nititur anima in ea que foris sunt, intuenda vel sentienda. Quem nisum quoniam non amittit, tanta expressione format similia, ut imagines corporalium a corporibus discernere non valens, utrum in illis an in ipsis sit nesciat; et cum sciit, longe alio modo sciit, quam dum in cogitando versantur sive occurunt similitudines corporum. Qui modus nisi ab expertis capi utcumque non potest. Hinc enim erat, quod me dormiens in somnis videre sciebam, nec tamen illas corporalium rerum similitudines quas videbam, sic ab ipsis corporalibus discernebam, quemadmodum eas cogitantes etiam clausis oculis vel in tenebris constituti discernere solemus. Tantum valet ipsa animi intentionis perducatur usque ad sensus licet clausos, an in ipso cerebro, unde in hæc nititur, aliqua causa existente in aliud avertatur, ut quamvis aliquando se noverint non corpora, sed corporum similitudines cernere, vel minus erudita etiam ipsa esse corpora existimans, sentiat se non ea corpore, sed spiritu videre, longe sit tamen ab affectione qua suo corpori presentatur: unde se norunt et cæci vigilare, cum similitudines corporum cogitatas a corporibus, que videre non possunt, certa notione discernunt.

CAPUT XXI. — *Visa corporalibus similia in qua amna rapitur, non ideo esse naturæ diverse.*

44. Cum autem sano corpore, nec somno sensibus consopitis, aliquo occulto opere spirituali in ea visa que similia sunt corporalibus anima rapitur, non quia modus diversus est, ideo est etiam diversa natura visorum; cum et in illis causis que de corpore existunt, sit utique differentia, et aliquando a contrario. Nam phrenetici non dormiendo potius perturbatas habent sentiendi vias in capite, ut talia videant, qualia somniantes vident, quorum dormiendo avertitur intentionis a sensu vigilandi, et in ea videnda convertitur. Cum ergo illud fiat non dormiendo, hoc autem dormiendo, non tamen ea que videntur ex alio genere sunt, quam ex natura spiritus, de quo vel in quo sunt similitudines corporum. Ita quamvis diversa sit causa intentionis alienata, quando sano corpore vigilantis occulta quadam vi spirituali anima rapitur, ut vice corporum expressas corporalium rerum similitudines in spiritu videat, eadem tamen est natura visorum. Neque enim dici potest, cum causa in corpore est, tunc animam sine ulla præsensione futurorum ex se ipsa versare imagines corporum, sicut etiam cogitando eas solet; cum vero in ea videnda spiritu assumuntur, divinitus hoc demonstrari: quandoquidem aperte Scriptura dicit, *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et juvenes visa videbunt, et senes somnia somniabunt* (Joel. ii, 28), divinæ operationi utrumque tribuens; et *Angelus Domini apparuit Joseph in somnis dicens, Noli timere accipere Mariam conjugem tuam;* et iterum, *Tolle puerum, et vade in Ægyptum* (Matth. 1, 20; et ii, 13).

CAPUT XXII. — *Quomodo contingent visa illa, ex quibus divinationes occulto instinctu seu casu factæ.*

45. Itaque bono quidem spiritu assumi spiritum hominis ad has videndas imagines, nisi aliquid significant, non puto: cum vero in corpore causa est, ut in eas expressius intuendas humanus intendatur spiritus, non semper aliquid significare credendum est; sed tunc significant, cum inspirantur a demonstrante spiritu, sive dormienti, sive aliquid aliud ex corpore, ut a carnis sensibus alienaretur, patienti. Vigilantibus etiam neque ullo morbo affliscit nec furor exagitatis, oculio quodam instinctu ingestas esse cogitationes quas promendo divinarent, non solum aliud agentes, sicut Caiphas pontifex prophetauit (Joan. xi, 51), cum ejus intentio non haberet voluntatem prophetandi, verum etiam id suspicentes, ut divinandi modo aliquid dicerent, novimus.

46. Nam quidam juvenes jocando ut fallerent, ubi peregrini iter agebant, mathematicos se esse finixerunt, ignorantes omnino utrum duodecim signa dicerentur. Qui cum hospitem suum mirari cererent que dicebant, et attestare esse verissima, audacius in plura progressi sunt. At ille attestans ad omnia mirabatur. Postremo ab eis de filii salute quesivit, quem diu absente desiderabat, et quod inopinata tardaret, ne quid ei accidisset sollicitus erat. At illi non curantes quid post eorum abscessum veri cognosceretur, dum

tamen in præsentia latum hominem redderent, mox prosecuti responderunt salvum ac propinquantem, et eo ipso die quo haec loquebantur, esse venturum : neque enim metuebant, ne cum totus dies peractus esset, eos ille redarguedos postridie sequeretur. Quid multa ? dum jam abire disponerent, ecce subito adhuc eis illic positis venit.

47. Item aliis ante symphoniacum saltabat, ubi erant multa idola per quamdam Paganorum solemnitatem, non aliquo spiritu arreptus, sed imitatione ludicra arreptiōis simulatus, scientibus circumstantibus et spectantibus. Moris enim erat ut ante prandium peractis sacrificiis agitatisque fanaticis, si qui adolescentes post prandium vellent eo more ludere, nullus prohiberetur. Ille ergo inter saltandum, facto sibi silentio, jocabundus, et ridente multitudine circumseptus, ea nocte quæ impendebat, in ea silva quæ juxta erat, hominem a leone interemptum iri, ad cuius cadaver spectandum illucescente die confluxuram turbam, et illius solemnitatis locum deserturam, prædixit. Et factum est ; cum satis cunctis qui aderant in omnibus ejus motibus clarisset, hoc cum ludendo et jocando nusquam perturbata vel alienata mente dixisse; ipso etiam tanto amplius mirante quod accidit, quanto magis nosset quo id animo atque ore protulerit.

48. Quoniam modo haec visa in spiritum hominum veniant, utrum ibi primitus formentur, an formata ingerantur, et quadam-conjunctione cernantur, ut sic hominibus angeli ostendant cogitationes suas, et corporalium rerum similitudines, quas in suo spiritu futuron cognitione præformant, quemadmodum et ipsi nostras cogitationes, non utique oculis, quia non corpore, sed spiritu vident; verum hoc intersit, quod illi nostras, etiam si nolimus, neverunt, nos autem ipsorum, nisi ostendantur, nosse non possumus ; quia sic eas, ut opinor, habent in potestate occultare spiritualibus modis, quemadmodum nos quibusdam interjectis obstaculis, nostra corpora ne aliorum oculis videantur, abscondimus : et quid fiat in spiritu nostro, ut aliquando cernantur tantummodo significantes imagines, et utrum aliiquid significant ignoretur; aliquando autem aliiquid significare sentiantur, sed quid significant nesciatur; aliquando vero tanquam pleniore demonstratione anima humana et spiritu ipsas et mente quid significant videat; et scire difficillimum est, et si jam sciamus, disserere atque explicare operosissimum.

CAPUT XXIII.—*Spiritualē naturā, ubi tam multis causis similitudines corporalium formentur, in nobis existere.*

49. Quod autem nunc insinuare satis arbitror, certum est esse spiritualem quamdam naturam in nobis, ubi corporalium rerum formantur similitudines ; sive cum aliquod corpus sensu corporis tangimus, et continuo formatur ejus similitudo in spiritu, memoriaque reconditur; sive cum absentia corpora jam nota cogitamus, ut ex eis formetur quidam spiritualis aspectus, quæ jam erant in spiritu et antequam ea cogitaremus; sive cum eorum corporum quæ non novimus, sed tamen esse non dubitamus, similitudines, non ita

ut sunt illa, sed ut occurrit, intuemur; sive cum alia, quæ vel non sunt, vel esse nesciuntur, pro arbitrio vel opinione cogitamus; sive unde unde, neque id agentibus, neque voluntibus nobis variae forme corporalium similitudinum versantur in animo; sive cum aliquid corporaliter acturi, ea ipsa disponimus quæ in illa actione futura sunt, et omnia cogitatione antecedimus; sive jam in ipso actu, vel cum loquimur, vel cum facimus, omnes corporales motus, ut exseri possint, præveniuntur similitudinibus suis intus in spiritu; neque enim illa vel brevissima syllaba in ordine suo nisi prospecta sonuisse : sive cum a dormientibus somnia videntur, vel nihil vel aliiquid significantia; sive cum valetudine corporali turbatis intrinsecus itineribus sentiendi, imagines corporum spiritus veris corporibus ita miscet, ut internosci vel vix possint, vel omnino non possint; et aut significant aliiquid, aut sine illa significatione oboriantur; sive prorsus ingravescente aliquo morbo vel dolore corporis, et interclaudente intus vias quibus animæ, ut per carnem sentiret, exserebatur ac nitebatur intentio, altius quam somno absentato spiritu, corporalium rerum existunt aut monstrantur imagines, vel significantes aliiquid vel sine illa significatione apparentes; sive nulla ex corpore causa existente, sed assumpte atque rapiente aliquo spiritu tollitur anima in hujusmodi videndas similitudines corporum, miscens eis visa corporalia, cum simul etiam corporis sensibus utilit; sive ita spiritu assumute alienatur ab omni corporis sensu, et avertitur, ut solis similitudinibus corporum spirituali visione teneatur, ubi nescio utrum possint aliqua nihil significantia videri.

CAPUT XXIV.—*Visionem intellectualem spirituali, spirituali corporali præstare.*

50. Hæc igitur natura spiritualis, in qua non corpora, sed corporum similitudines exprimuntur, inferioris generis visiones habet, quam illud mentis atque intelligentiae lumen, quo et ista inferiora dijudicantur, et ea cernuntur quæ neque sunt corpora, neque illas gerunt formas similes corporum; velut ipsa mens et omnis animæ affectio bona, cui contraria sunt ejus virtus, quæ recte culpantur atque damnantur in hominibus. Quo enim alio modo ipse intellectus nisi intelligendo conspicitur? Ita et charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, et cetera hujusmodi, quibus præpinquatur Deo (*Galat. v. 22, 23*) : et ipse Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia (*Rom. xi. 36*).

51. Quanquam itaque in eadem anima fiant visiones, sive quæ sentiuntur per corpus, sicut hoc corporeum cœlum, terra, et quæcumque in eis nota esse possunt, quemadmodum possunt; sive quæ spiritu videntur similia corporum, de quibus multa jam diximus; sive cum mente intelliguntur, quæ nec corpora sunt, nec similitudines corporum; habent utique ordinem suum, et est aliud alio præcellentius. Præstantior est enim visio spiritualis quam corporalis, et rursus præstantior intellectualis quam spiritualis. Corporalis enim sine spirituali esse non potest; quandoquidem mō-

mento codem quo corpus sensu corporis tangitur, fit etiam in animo tale aliquid, non quod hoc sit, sed quod simile sit; quod si non fuerit, nec sensus ille esset, quo ea quae extrinsecus adiacent, sentiuntur. Neque enim corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad formandum in seipsa quod extrinsecus nuntiantur. Non potest itaque fieri visio corporalis, nisi etiam spiritualis simul fiat: sed non discernitur, nisi cum fuerit sensus ablatus a corpore, ut id quod per corpus videbatur, inveniatur in spiritu. At vero spiritualis visio etiam sine corporali fieri potest, cum absentium corporum similitudines in spiritu apparent, et finguntur multe pro arbitrio, vel praeter arbitrium demonstrantur. Item spiritualis visio indiget intellectuali ut dijudicetur, intellectualis autem ista spirituali inferiore non indiget; se per hoc spirituali corporalis, intellectuali autem utraque subjecta est. Cum ergo legimus, *Spirituale omnia iudicat, ipse autem a nemine dijudicatur* (*I Cor. ii, 15*); non secundum spiritum, a quo mens discernitur, sicut illud quod dictum est, *Orabo spiritu, orabo et mente* (*Id. xiv, 15*), sed ex illa notione debeamus accipere qua dictum est, *Renovamini autem spiritu mentis vestrae* (*Eph. iv, 23*). Jam enim supra docuimus alio modo et ipsam mentem spiritum dici, secundum quam spiritualis omnia dijudicantur. Quapropter non absurde neque inconveniente arbitror spirituali visionem inter intellectualem et corporalem tanquam medietatem quandam obtinere. Puto enim non incongruenter medium dici, quod corpus quidem non est, sed simile est corporis, inter illud quod vere corpus est, et illud quod nec corpus est, nec simile corporis.

CAPUT XXV. — *Solanum intellectualem visionem non fallere.*

52. Illuditorum autem anima similitudinibus rerum, non earum virtutio, sed opinione sua, cum approbat que similia sunt pro iis quibus similia sunt, ab intelligentia deficiens. Fallitur ergo in visione corporali, cum in ipsis corporibus fieri potest quod fit in corporis sensibus; sicut navigantibus videntur in terra moveri que stant, et intuentibus colum stare sidera que mouentur, et divaricatis radiis oculorum duas lucernas species apparere, et in aqua remus infractus, et multa hujusmodi: aut cum putat aliquid hoc esse, quod similiter coloratum est, vel similiter sonat, vel olet, vel sapit, vel tangitur; hinc enim et medicamentum aliquod ceratum coctum in cacoce putatur legumen, et sonitus transennis vehiculi putatur ex tonitruo, et si nullis aliis sensibus exploretur, sed soli adiaceat olfactui, citrum putatur herba que vocatur apiaria, et cibus aliquo dulcicolo succo affectus putatur melle conditus; et ignotus annulus contrectatus in tenebris, putatur aureus, cum sit serenus aut argenteus. aut cum repentinis inopinatisque corporalibus visis anima turbatur vel in somnis videre se potest, vel aliquo hujusmodi spirituali viso affici: unde in omnibus corporalibus visis, et aliorum sensuum contestatione, et maxime ipsis mentis atque rationis adhibetur, ut

quod in hoc rerum genere verum est, inveniatur quantum inveniri potest. In visione autem spirituali, id est in corporum similitudinibus, que spiritu videntur, fallitur anima, cum ea quae sic videt, ipsa corpora esse arbitratur; vel quod sibi suspicione falsaque conjectura fixerit, hoc etiam in corporibus putat, quae non visa conjectat. At vero in illis intellectualibus visis non fallitur: aut enim intelligit, et verum est; aut si verum non est, non intelligit: unde aliud est in his errare quae videt, aliud ideo errare quia non videt.

CAPUT XXVI. — *Raptus animæ duplex, spirituali visionis et intellectuali.*

53. Quapropter cum raptus anima in eo visa que spiritu cernuntur similia corporalibus, ita ut omnino a sensibus corporis avertatur amplius quam in somno solet, sed minus quam in morte; jam divinitate admonitionis est et adjutorii, ut se non corpora, sed visa corporum similia spiritualiter noverit cernere, sicut que se in somnis videre, etiam antequam evigilantur sciunt. Ibi si etiam videntur futura, ita ut omnino futura noscantur, quorum imagines presentes videntur, sive ipsa hominis mente divinitus adjuta, sive aliquo inter ipsa visa quid significant exponente, sicut in Apocalypsi Joanni exponebatur (*Apo. 1, 10 seqq.*), magna revelatio est: etiam si forte ignoret ille cui haec demonstrantur, utrum e corpore exierit, an adhuc sit in corpore, sed spiritu a sensibus corporis alienato ista videat; potest enim sic raptus id ignorare, si ei et hoc non ostendatur.

54. Porro autem, si quemadmodum raptus est a sensibus corporis, ut esset in istis similitudinibus corporum, que spiritu videntur, ita et ab ipsis rapiuntur, ut in illam quasi regionem intellectualum vel intelligentium subvehatur, ubi sine ulla corporis similitudine perspicua veritas cernitur; nullis opinionum falsarum nebulis offuscatur: ibi virtutes anime non sunt operosa ac laboriosa. Neque enim opere temperantie libido frenatur, aut opere fortitudinis tolerantia adversa, aut opere justitiae iniqua puniuntur, aut opere prudentiae mala devitantur. Una ibi et tota virtus est amare quod video, et summa felicitas habere quod amas. Ibi enim beatia vita in fonte suo bibitur, inde aspergitur aliquid huic humanae vite, ut in temptationibus hujus saeculi, temperanter, fortiter, juste, prudenterque vivatur. Propter illud quippe adipiscendum, ubi secura quies erit et ineffabilis visio veritatis, labores suscipitur, et continendi a voluntate, et sustinendi adversitates, et subveniendi indigentibus, et resistendi decipientibus. Ibi videtur claritas Domini, non per visionem significantem, sive corporalem, sicut visa est in monte Sina (*Exod. xix, 18*), sive spirituale, sicut vidit Isaías (*Isai. vi, 1*), vel Joannes in Apocalypsi: sed per speciem, non per enigmata, quantum eam capere mens humana potest, secundum assentimentis Dei gratiam, ut os ad os loquatur ei quem dignum tali Deus colloquio fecerit; non os corporis, sed mentis,

CAPUT XXVII. — *Quo genere visionis Deus a Moysi vidi.*

Sicut intelligentium arbitror quod de Moyses scriptum est (*Num. xi, 8.*)

53. Concupiverat enim, sicut in *Exode legimus*, videre Deum; non utique sicut viderat in monte, nec sicut videbat in tabernaculo (*Exod. xii, 18, et xxviii, 9.*) sed in ea substantia qua Deus est, nulla assumpta corporali creatura, qua mortalis carnis sensibus presentetur: neque in spirito figuratis similitudinibus corporum; sed per speciem suam, quantum eam capere creatura rationalis et intellectus potest, servata ab omni corporis sensu, et ab omni significativo enigmate spiritus. Sic enim scriptum est, *Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum manifeste, ut videam te;* cum paulo superiorius legatur locutus Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut quid loquitur ad amicum suum. Sentiebat ergo quid videbat, et quod non videbat desiderabat. Nam et paulo post, cum dixisset ei Deus, *Invenisti enim gratiam in conspectu meo, et scio te prae omnibus;* respondit ei, *Ostende mihi claritatem tuam.* Et tunc quidem responsum accepit a Domino figuratum, de quo nunc longum est disputare, quando ei dixit: *Non poteris videre faciem meam, et vivere.* Non enim videbit homo faciem meam, et vivet. Deinde subiecit et ait illi: *Ecce locus penes me, et stabis super petram, statim ut transiet mea majestas, et ponam te in spelunca petrae, et tegam manu mea super te donec transeam; et auferam manum, et tunc videbis posteriores mea: nam facies mea non apparebit tibi* (*Id. xxxiii, 11-23.*) Nec tamen secuta Scriptura hoc etiam corporaliter factum esse narravit, satisque per hoc demonstratum est figurare dictum esse in Ecclesiæ significacione. Ipse est enim locus penes Dominum, quia Ecclesia est templum ejus et ipsa sedificata est super petram, et cetera que ibi dicta sunt, eidem intelligentiae congrunt. Nisi tamen concupitam et desideratam Dei claritatem Moyses videre meruisset, non in libro Numerorum diceret Deus ad Aaron et Mariam fratres ejus: *Audite verba mea, Si fuerit propheta inter vos Domino, in visione illi cognoscari*¹, et in somno loquar illi; non ita quomodo famulus meus Moyses in tota domo mea fidelis est. *Os ad os loquar ad illum in specie, et non per enigmata, et claritatem Domini vidit* (*Num. xii, 6-8.*) Neque enim hoc secundum substantiam corporis, qua carnis sensibus presentatur, intelligentum est; nam utique sic loquebatur ad Moysen facie ad faciem, contra in contra, quando tamen dixit ei, *Ostende mihi temetipsum;* et nunc etiam ad ipsos quos objurgabat, et quibus Moysi meritum ita præferbat, sic loquebatur per creaturam corporalem presentatam sensibus carnis. Illo ergo modo, in illa specie qua Deus est, longe ineffabiliter secretius et presentius loquitur locutione ineffabili, ubi eum nemo videns vivet² vita ista, qua mortaliter vivitur in istis sensibus corporis: sed nisi ab hac vita quisque

¹ MSS. aliquot probæ notæ, *Si fuerit propheta tester, in visione illi dominus cognoscari.*

² In plerisque MSS., vivens videt.

quodammodo moriar, sive omnino exiens de corpore, sive ita aversus et alienatus a carnalibus sensibus, ut merito nesciat, sicut Apostolus ait, utrum in corpore an extra corpus sit (*II Cor. xii, 3.*) cum in illam raptur et subvehitor visionem.

CAPUT XXVIII. — *Tertium cœlum et paradisum quo Apôstolus, posse intelligi tertium genus visionis.*

56. Quapropter si hoc tertium visionis genus, quod superiorius est, non solum omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, verum etiam omni illo spirituali, quo similitudines corporum spiritu et non mente cernuntur, tertium cœlum appellavit Apostolus; in hoc videtur claritas Dei, cui vidende corda mundantur, unde dictum est, *Benti mundo corde, quia ipsi Deum videbunt* (*Math. v, 8.*) non per aliquam corporaliter vel spiritualiter figuratam significationem tanquam per speculum in enigmata, sed facie ad faciem (*I Cor. xiii, 12.*) quod de Moysè dictum est, *os ad os;* per speciem scilicet quia est Deus quidquid est, quantumcumque cum mens, que non est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mundata, et ab omni corpore et similitudine corporis alienata et abrepta capere potest: a quo peregrinatur mortalit et corruptibili onere gravati, quamdui per fidem ambulamus, non per speciem (*II Cor. v, 6, 7.*) et cum hic jusse vivimos. Cur autem non credamus, quod tanto Apostolo doctori Gentium, rapto usque ad istam excellentissimam visionem, voluerit Deus demonstrare vitam, in qua post hanc vitam vivendum est in æternum? Et cur non dicatur iste paradiſus, exceptio illo in quo corporaliter vixit Adam inter ligna nemorosa atque fructuosa? Quandoquidem et Ecclesia, que nos congregat in charitatis sinu, *paradisus dicta est cum fructu pomorum* (*Cant. iv, 13.*) Sed hoc figurata dictum est, tanquam illo paradiſo, ubi proprie fuit Adam, Ecclesia significata sit per formam futuri. Quanquam diligentius considerantibus fortassis occurrat illo paradiſo corporali, in quo Adam corporaliter fuit, et istam vitam sanctorum significatam, que non agitur in Ecclesia, et illam que post hanc erit in æternum: sicut Jerusalem, que interpretatur Visio pacis, et tamen quædam terrena civitas demonstratur, significat Jerusalem matrem nostram æternam in cœlis, sive in lis qui spe salvi facti sunt, et quod non videntes sperantes per patientiam expectant (*Rom. viii, 21, 25.*) secundum quos multi filii deserter, magis quam ejus que habet virum (*Galat. iv, 26, 27.*) sive in ipsis Angelis sanctis per Ecclesiam multiformis sapientie Dei (*Ephes. iii, 10.*) cum quibus post hanc peregrinationem sine labore et sine fine vivendum est.

CAPUT XXIX. — *An ut plures cœli, ita in spirituali et intellectuali visione plures gradus.*

57. Si autem sic accipimus tertium cœlum quo Apostolus raptus est, ut quartum etiam, et aliquot ultra superiorius cœlos esse credamus, infra quos est hoc tertium cœlum, sicut eos alii septem, alii octo, alii novem vel etiam decem perhibent, et in ipso uno quod dicitur firmamentum, multis gradatim esse

confirmant; ac per hoc corporeos esse vel ratiocinatur vel opinantur, de quorum ratione sive opinione nunc disserere longum est: potest etiam fieri, ut etiam in spiritualibus vel intellectualibus multos quosdam gradus quisquam esse contendat, aut si possit ostendat, eosque distinctos juxta aliquem proiectum magis minusve illustrum revelationum. Sed utecumque se ista habeant, et accipiunt ut liber, ab alio sic, ab alio autem sic; ego visorum vel visionum præter ista tria genera, aut corpore, aut spiritu, aut mente, usque adhuc vel nosse vel docere non possum. Sed quot et quante singulorum generum sint differentiae, ut in unoquoque aliud alio gradatum superferatur, ignorare me fateor.

CAPUT XXX.—*In spirituali genere visionis alia visa quasi divina, alia humana.*

58. Sicut autem in ista luce corporea est cœlum, quod super terras suspicimus, unde luminaria clarent et sidera, quæ corpora longe sunt meliora terrestribus: sic in illo genere spirituali, in quo videntur corporum similitudines luce quadam incorporali ac sua, sunt quedam excellentia et merito divina, quæ demonstrant Angeli miris modis; utrum visa sua facili quadam et præpotenti junctione vel commixtione etiam nostra esse facientes, an scientes nescio quomodo nostram in spiritu nostro informare visionem, difficilis perceptu, et difficilior dictu res est. Sunt autem alia visa usitata et humana, que sive ex ipso spiritu nostro multipliciter existunt, sive ex corpore spiritui quodammodo suggeruntur, sicut fuerimus affecti vel carne vel animo. Non solum enim vigilantes homines curas suas cogitando versant in similitudinibus corporum, verum etiam dormientes hoc sœpe somniant, quo indigent: nam et negotia sua gerunt ex animi cupiditate, et epulis poculisque inhibentes insistunt, si forte esurientes sitientesque dormierunt. Quæ omnia puto comparata illis angelicis demonstrationibus sic habenda, ac si in ista natura corporum terrena cœlestibus comparentur.

CAPUT XXXI.—*In intellectuali visione alia sunt quæ in anima videntur, aliud lumen quo ipsa illustratur. Lumen animæ Deus.*

59. Sic etiam in illo genere intellectualium visorum alia sunt, quæ in ipsa anima videntur, velut virtutes quibus vita sunt contraria; sive permansure, ut pietas; sive utilites huic vite, et postea non futurae, sicut fides qua credimus ea quæ nondum videmus, et spes qua futura cum patientia expectamus, et ipsa patientia qua omnia toleramus adversa, donec quo volumus veniamus. Istæ quippe et hujusmodi virtutes, quæ nunc propter transigendam istam peregrinationem valde necessariæ sunt; non erunt in illa vita, propter quam adipiscendam sunt necessarie: et tamen etiam ipsa intellectualiter videntur; neque enim aut corpora sunt, aut species habent similes corporum. Aliud autem est ipsum lumen, quo illustratur anima, ut omnia vel in se vel in illo veraciter intellecta conspiciat: nam illud jam ipse Deus est, hac autem

creatura, quamvis rationalis et intellectualis ad ejus imaginem facta, quæ cum conatur lumen illud intueri, palpitat infirmitate, et minus valet. Inde est tamen quidquid intelligit sicut valet. Cum ergo illud rapiatur, et a carnalibus subtracta sensibus, illi visioni expressius presentatur non spatii localibus, sed modo quodam suo, etiam supra se videt illud, quo adjuta videt quidquid etiam in se intelligendo videt.

CAPUT XXXII.—*Anima corpore exuta quo feratur.*

60. Si autem queritur, cum anima de corpore exierit, utrum ad aliqua loca corporalia feratur, an ad corporalia corporalibus similia, an vero nec ad ipsa, sed ad illud quod et corporibus et similiudinibus corporum est excellentius; cito quidem responderim, ad corporalia loca eam vel non ferri nisi cum aliquo corpore, vel non localiter ferri. Jam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc corpore exierit, ostendat qui potest; ego autem non puto: spiritualem enim arbitror esse, non corporalem¹. Ad spiritualia vero pro meritis fertur, aut ad loca penalia similia corporibus: qualia sœpe demonstrata sunt iis qui rapti sunt a corporis sensibus, et mortuis similes jacuerunt, et infernales penas viderunt, cum et ipsi in seipsis gererent quandam similitudinem corporis sui, per quam possent ad illa ferri, et talia similitudinibus sensuum experiri. Neque enim video cur habeat anima similitudinem corporis sui, cum, jacente sine sensu ipso corpore, nondum tamen penitus mortuo, videt talia, qualia multi ex illa subductione vivis redditi narraverunt; et non habeat, cum perfecta morte penitus de corpore exierit. Aut ergo ad illa fertur penalia, aut ad illa itidem similia corporibus, nec tameu pœnarum, sed quietis atque gaudiorum.

61. Neque enim recte dici potest, vel illas falsas esse penas, vel illam falsam requiem atque latitum: tunc enim hæc falsa sunt, quando per opinationis errorem alia pro aliis putantur. Nam Petrus non solum cum discum illum videbat, et in eo non similitudines corporum, sed corpora putabat (*Act. x, 11, 12*), in hoc utique fallebatur; verum etiam cum alio tempore ab angelo solutus e vinculis ibat in corpore ambulans, et presentatus corporalibus formis, et putabat se vim sum videre (*Id. xii, 7-9*), nihilominus fallebatur. Nam et illæ in disco erant spirituales forma corporalibus similes; et ista corporalis expressio soluti de vinculis, propter miraculum spirituali simili erat. Fallebatur autem anima in utrisque, nonnisi cum alia pro aliis approbaret. Quamvis ergo non sint corporalia, sed similia corporalibus, quibus animæ corporibus exuta aficiuntur, seu bene seu male, cum et ipsæ corporibus suis similes sibimet apparent; sunt tamen et vera latitia et vera molestia facta de substantia spirituali. Nam et in somnis magni interest utrum in lati an in tristibus simus. Unde quidam in rebus quæ concupiverant constituti, se evigilasse do-

¹ MSS. aliquot optime note carent his verbis, *spiritualem enim arbitror esse, non corporalem*, que rursus habentur in fine n. 61, quo forte ex loco hoc translatâ sunt: nam et in aliis MSS. insignis hic transpositio versum fere 50, commissa est.

uerunt; et rursus gravibus terroribus atque cruciati-
bus exagitati atque vexati, cum expergesci essent,
dormire timuerant, ne in eadem mala revocarentur.
Et utique dubitandum non est quod expressiora sint
illa que inferna dicuntur, atque ob hoc vehementius
sentiantur. Nam et qui subtracti sunt sensibus corpo-
ris, minus quidem quam si omni modo morerentur,
sed tamen amplius quam si dormirent, expressiora se
vidisse narraverunt, quam si somnia narravissent.
Est ergo prorsus inferorum substantia, sed eam spi-
ritualem arbitros esse, non corporalem.

CAPUT XXXIII.— De inferis quæstio. Animam esse incorpoream. Sinus Abrahe.

62. Nec audiendisunt, qui affirmant inferos in hac vi-
ta explicari, nec esse post mortem. Viderint enim
quenadmodum poetica figura interpretentur; nos
ab auctoritate divinarum Scripturarum, quibus solis de
hac re fides habenda est, recedere non debemus.
Quanquam possimus ostendere, illorum quoque sa-
pientes de inferorum substantia minime dubitasse,
que post hanc vitam excipit animas mortuorum. Un-
de autem sub terris esse dicantur inferi, si corporalia
loca non sunt, aut unde inferi appellantur, si sub ter-
ris non sunt, merito queritur (*a*). Animam vero non
esse corpoream non me putare, sed plane scire, au-
deo profiteri: tamen habero posse similitudinem cör-
poris et corporalium omnino membrorum quisquis
negat, potest negare animam esse, que in somnis vi-
det vel se ambulare, vel sedere, vel hac atque illac
gressu aut etiam volatu ferri ac referri, quod sine
quadam similitudine corporis non fit. Proinde si
hanc similitudinem etiam apud inferos gerit, non cor-
poralem, sed corpori similem; ita etiam in locis vide-
tur esse non corporalibus, sed corporalium similibus,
sive in requie, sive in doloribus.

63. Quanquam et illud me nondum invenisse con-
fiteor, inferos appellatos, ubi justorum animæ re-
quiescent. Et Christi quidem animam venisse usque
ad ea loca in quibus peccatores cruciantur, ut eos
solveret a tormentis quos esse solvendos occulta no-
bis sua justitia judicabat, non immerrio creditur.
Quomodo enim aliter accipendum sit quod dictum est, *Quem Deus suscitavit ex mortuis, solutis dol-
ribus inferorum, qui non poterat teneri ab eis* (*Act.
ii, 24*), non video nisi ut quorundam dolores
apud inferos eum solvisse accipiamus, ea poten-
tiae qua Dominus est, cui omne genu flectitur,
coelestium, terrestrium, et inferorum (*Philipp.
ii, 10*), per quam potentatem etiam illis doloribus,
quos solvit, non potuit attineri. Neque enim Abraham,
vel ille pauper in sinu ejus, hoc est in secreto quietis
ejus, in doloribus erat, inter quorum requiem et illa
inferni tormenta ¹ legimus magnum chaos ² firmatum:
sed nec apud inferos esse dicti sunt. Contigit enim, in-
quit, mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum
Abrahe: mortuus est autem et dives, et sepultus est; et

cum apud inferos in tormentis esset (*Luc. xvi, 22-26*),
et cetera. Videmus itaque inferorum mentionem non
esse factam in requie pauperis, sed in supplicio
divitis.

64. Illud etiam quod Jacob dicit ad filios suos,
Deducetis senectam meam cum tristitia ad inferos (*Gen.
xliiv, 29*), videtur hoc magis timuisse, ne nimis tri-
stitia sic perturbaret, ut non ad requiem beatorum irot,
sed ad inferos peccatorum. Neque enim parvum
animæ malum est tristitia, cum et Apostolus cuidam
sollicitate timuerit, ne majore tristitia absorberetur
(*II Cor. ii, 7*). Proinde, ut dixi, nondum inveni,
et adhuc quero, nec mihi occurrit inferos alicubi in
bono posuisse Scripturam duntaxat canonica: non
autem in bono accipendum sinum Abrahe, et illam
requiem quo ab Angelis plus pauper ablatus est,
nescio utrum quisquam possit audire; et ideo quo-
modo eam ³ apud inferos credamus esse, non video.
**CAPUT XXXIV.— De Paradiiso et tertio celo quo
raptus est Paulus.**

65. Verum hoc dum querimus, et aut invenimus,
aut non invenimus, urget nos longitudi libri hujus
eum aliquando concludere. Quapropter quoniam de
paradiso sermonem instituimus, propter illud quod
Apostolus ait, scire se raptum hominem usque in tertium cœlum, nescire autem sive in corpore sive extra
corpus, et quia raptus est in paradiso, et audivit
ineffabilia verba, que non licet homini loqui; non te-
mere affirmamus, utrum in tertio celo sit paradi-
sus, an etiam in tertium cœlum, et inde rursus in paradi-
sum raptus sit. Si enim proprie quidem nemorosus
locus, translatio autem verbo, omnis etiam spiritualis
quasi regio, ubi anima bene est, merito paradi-
sus dici potest; non solum tertium cœlum, quidquid illud est,
quod profecto magnum sublimiterque præclarum est,
verum etiam in ipso homine laetitia quedam bona
conscientiae paradi-
sus est. Unde et Ecclesia in sanctis
temperanter et juste et pie viventibus paradi-
sus recte
dicitur (*Ecli. xl, 28*), pollens affluentia gratiarum,
castisque deliciis: quandoquidem et in tribulationibus
gloriatur de ipsa patientia plurimum gaudens, quia se-
cundum multitudinem dolorum in corde consolationes
Dei jucundant animam ejus (*Psal. xciii, 19*). Quanto
magis ergo post hanc vitam etiam sinus ille Abrahe
paradi-
sus dici potest, ubi jam nulla tentatio, ubi tanta
requies post omnes dolores vite hujus? Neque enim
et lux ibi non est propria querdam et sui generis, et
profecto magna, quam dives ille de tormentis et tene-
bris inferorum, tam utique de longinquio, cum ma-
gnum chasma esset in medio, sic tamen vidit, ut ibi
illum quondam contemptum pauperem agnosceret.

66. Quæ si ita sunt, idea sub terris dicuntur inferi
vel creduntur, quia congruerent in spiritu per illas
corporalium rerum similitudines sic demonstrantur,
ut quoniam defunctorum animæ inferis dignæ, carnis
amore peccaverunt, hoc eis per illas corporalium si-
militudines exhibeatur, quod ipsi carni mortuæ solet,

¹ MSS. magno consensu: *Et illa inferna tormenta.*

² MSS. plerique, *chasma.*

(a) *Il Retract. c. 24, n. 2.*

³ Editi, eam. At omnes nostri MSS., eam, quod ad regnum
refertur.

*In sub terram recordantur. Denique inferi eo quod infra sint, latine appellantur; sicut autem secundum corpus si ponderis sui ordinem teneant, inferiora sunt omnia graviora; ita secundum spiritum inferiora sunt omnia tristiora: unde et in greca lingua origo nominis quo appellantur inferi, ex eo quod nihil suave habent, resonare perhibetur. Nec ipsam tamecum rerum partem noscet Salvator mortuus pro nobis visitare contempsit, ut inde solveret quos esse solvendos secundum divinam secretamque justitiam ignorare non potuit. Quapropter animas illius latronis cui dixit, *Hodie mecum eris in paradiſo* (*Luc. xxiii, 43*), non utique inferos præstisit, ubi penæ sunt peccatorum; sed aut illum regnum sinus Abraham; non enim aliebi non est Christus, cum ipse sit Sapientia Dei attingens ubique propriez suam munditiam (*Sap. viii, 24*); aut illum paradiſum, sive in tertio cœlo, sive ubicumque aliibi est, quo post tertium cœlum est raptus Apostolus: si tamen non aliiquid unum est diversis nominibus appellatum, ubi sunt animas beatorum.*

67. Si ergo cœlum primum recte accipimus hoc omne corporeum generali nomine quidquid est super aquas et terram; secundum autem, in similitudinibus corporali quod spiritu cernitur, sicut illud unde animalibus plenus in eostasi Petrus discus illo submissus est (*Act. x, 10-12*); tertium vero, quod mente compicitur ita secreta et remota et omnino abrepita a sensibus carnis atque mundata, ut ea que in illa cœlo sunt, et ipsam Dei substantiam, Verbumque Deum per quod facta sunt omnia, in charitate Spiritus sancti inaccessibiliter valeat videre et audire: non incongruenter arbitramur, si illuc esse Apostolum raptum (*II Cor. xii, 2-4*), et iipi fortassis esse paradiſum omnibus meliorum, et si dici oportet, paradiſum paradiſorum. Si enim anima bona letitia in rebus bonis est in omni creature, quid ea letitia præstantius que in Verbo Dei est per quod facta sunt omnia?

CAPUT XXXV. — Resurrecio corporum ad perfectam beatitudinem animas cur sit necessaria.

68. Sed si quem movet, quid opus sit spiritalibus defunctorum corpora sua in resurrectione recipere, si potest eis etiam sine corporibus summa illa beatitudo præberi; difficultor quidem questione est, quam ut perfecte possit hoc sermone finiri: sed tamen minime dubitandum est, et raptam hominis a carnis sensibus mentem, et post mortem ipsa carne deposita, transensis etiam similitudinibus corporalium, non sic videre posse incommutabilem substantiam, ut sancti Angeli vident; sive alia latentiore causa, sive ideo quia inest ei naturalis quidam appetitus corpus administrandi; quo appetitus retardatur quodammodo ne tota intentione perga in illud summum cœlum, quamdiu non subest corpus, cuius administratione appetitus ille conquisescat. Porro autem si tale sit corpus, cuius sit difficulter et gravis administratio, sicut hæc caro que corrompitur, et aggravat animam (*Sap. ix, 18*), de propagine transgressionis existens, multo magis avertitur mens ab illa visione summi cœli: unde necessario abripienda erat ab ejusdem carnis sensibus,

ut ei, quomodo capere posset, illud ostenderetur. Proinde cum hoc corpus jam non animale, sed per futuram communionem spirituale receptorum Angelis coequala, perfectum habebit naturæ sue modum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili facilitate, ut sit ei glorioz quod sarcina fuit.

CAPUT XXXVI. — Tria visionum genera quomodo erunt in beatis.

69. Nimirum enim erunt et tunc ista tria genera visionum, sed nulla falsitate aliud pro alio approbarbitur, nec in corporalibus, nec in spiritualibus visis; multo minus in intellectualibus, quibus ita presentia et perspicuum perficiuntur ut longe minore evidencia nunc nobis adiacent ista species corporales, quas sensu carnis attingimus, et eis multi ita sunt dediti, ut solas esse arbitrentur, et quidquid tale non est, patent omnino ponere esse. Sapientes autem ita sunt in his corporalibus visis, ut quamvis ea praesentiora videantur, certiores sint tamen in illis que praeter corporis speciem praeterque corporis similitudinem intelligendo utcumque perspiciunt; quamvis ea non valeant ita mente conspicere, ut haec sensu corporis intuerintur. Sancti vero Angeli et his corporalibus judicandis atque administrandis presunt, nec eis tanquam presentioribus familiarius inclinantur; et eorum significativas similitudines in spiritu ita discernunt, et tanta potentia quodammodo tractant, ut eas possint etiam hominum spiritalibus revelando miscere; et illam incommutabilem substantiam Creatoris ita conspicunt, ut visione atque amore et eam præponant omnibus, et secundum eam judicent de omnibus, et in eam dirigantur ut agantur, et ex ea dirigant quidquid agunt. Denique quamvis ab ripa Apostoli a carnis sensibus in tertium cœlum et paradiſum, hoc ipsum certe desuit ad plenam perfectamque cognitionem rerum, que Angelis inest, quod sive in corpore sive extra corpus esset, nesciebat. Hoc utique non deerit, cum receptis corporibus in resurrectione mortuorum corruptibile hoc induetur incorruptione, et mortale hoc induetur immortalitate (*I Cor. xv, 55*). Omnia enim evidencia erunt sine ulla falsitate, sine ulla ignorantia, suis ordinibus distributa et corporalia et spiritualia et intellectualia, in natura integra et beatitate perfecta.

CAPUT XXXVII. — Sententia quorundam de tertio cœlo.

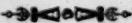
70. Scio quidem nonnullos eorum qui Scripturas sanctas ante nos in fide catholica tractasse laudantur, etiam sic exposuisse quod ait Apostolus, tertium cœlum, ut corporalis et animalis et spiritualis hominis hic differentias accipi vellent, atque ad illud incorporarum rerum genus excelleuti evidencia contemplandum esse Apostolum raptum: quod genus etiam in hac vita spirituales homines præ ceteris rebus diligunt, eoque perfici concupiscunt. Ego autem cur maluerim spirituale et intellectuale dicere, quod illi fortasse animalia et spirituale dixerunt, ut earundem rerum alia tantummodo nomina ponerem, jam in primis hujus libri partibus me disservisse suscepserit. Quæ si nite

¹ Editi, perficiuntur. At MSS. omnes, perficiuntur.

pro modulo nostro disputavimus, aut spiritualis lector
haec approbat, aut etiam ut sit spiritualis, adjuvante
Spiritu sancto, aliquid ex ista lectione proficiet. Sed

jam universum hoc opus, quod duodecim volumini-
bus continetur, isto tandem sine concludimus.

DE SUBSEQUENTI LOCUTIONUM OPERE.

LIBRI II RETRACTATIONUM CAPUT LIV.

Septem libros de septem libris divinarum Scripturarum, id est Moysi quinque, et uno Iesu Nave, et aliore Iudicium faci, natatis locutionibus singulorum quo minus usitate sunt linguae nostre: quas parum advertendo sensum querunt, qui legunt, diviporum eloquiorum, cum sit locutionis genus, et nonnunquam exculpunt aliquid quod a veritate quidem non abhorreat; non tamen id sensisse auctor a quo hoc scriptum est inventitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius appetit. Multa autem in Scripturis sanctis obscura, cognito locutionis genere diligescunt. Proprius quod cognoscenda sunt eadem genera locutionum ubi sententiae patent; ut etiam ubi latent cognitione ipsa succursat, easque intentioni legentis aperiat. Hujus operis titulus est, Locutiones de Genesi; atque ita de singulis libris. Quod autem in libro primo pospi scriptum esse: Et fecit Noe omnia verba quacunque praecepit illi Dominus, sic fecit (Locut. in Gen. vi, 22), eamque locutionem dixi esse similem ei, quod in conditione creature posteaquam dicitur, Et sic est factum, additur, et fecit Deus (Gen. i); non omni modo simile hoc eidem mihi videtur. Denique ibi etiam sensus latet; hic sola locutio est. Hoc opus sic incipit: Locutiones Scripturarum.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI In Heptateuchum LOCUTIONUM LIBRI SEPTEM^(a).

LIBER PRIMUS.

Locutiones de Genesi.

Locutiones Scripturarum, quee videntur secundum proprietates, que idiomata græce vocantur, linguae hebraicæ vel græce.

[GEN. cap. 1, § 14.] *Ei dividans inter medium dicit, et inter medium noctis.*

[ib. 20, 26.] *Volutilia volantia super terram secundum firmamentum caeli. Quærerit quomodo accipiendum sit, secundum firmamentum. Sic etiam, Faciamus hominem secundum imaginem et secundum similitudinem: quod multi latini codices habent, ad imaginem et similitudinem.*

ADMONITIO PP. BENEDICTINORVM.

Castigati sunt de novo (hi septem libri) ad MSS. Victorinos duos, ad Vaticanicum, Sarbonicum, Cisterciensem, Beccanum, Michaelianum, PP. Bernardinorum collegii Parisiensis unum, ad Corbeiensem velutissimum ei optime nota, ad variantes Lovaniensium lectiones ex quatuor Belgicis: et denum ad editiones Am. fr. et Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Hoc opus ad annum circiter 419 referre idcirco visum est, quia in retractationibus locum habet proximum post libros de Septuig. et Concupiscentia, quos eo fere tempore scriptos fugie liquet.

[ib. 28.] *Implete terram, et dominonimi ejus: latina enim locutio est, Dominonimi ei.*

[ib. n. 5.] *Ei homo non erat operari terram: quod latini codices habent, qui oproceretur terram.*

[ib. 8.] *Plantavit Deus paradisum secundum orientem: quod latini habent, ad orientem.*

[ib. 9.] *Quod habent multi latini codices, Et lignum sciendi bonum et malum, vel, lignum scientiae boni et mali, vel, lignum scientiæ boni et mali; et si que sunt alia varietas de hac re interpretum, græcus habet, et lignum ad sciendum cognoscibile boni et mali: quod*

nescio utrum locutionis sit, et non magis certum sensum aliquem insinuet.

[lb. 16.] Quod habent latini codices, *Ex omni ligno quod est in paradiſo, esca edes*: non, *in paradiſo esca*, distinguendum est; sed, *esca edes*: nam *esca edes* dici admittit latina locutio, quoniam pro dativo casu greco, ablativum vel quem appellant septimum, in hujusmodi locutionibus solent ponere. Aut certe ordo verborum est, *Ex omni ligno esca*.

[lb. m. 1.] *Serpens erat prudentissimus omnium bestiarum, quod multi latini habent; in graco scriptum est προνόμωτας¹, non σοφότας.*

[lb. 7.] Quod scriptum est de Adam et Eva, *Aperi sunt oculi eorum; cum absurde credatur eos in paradiſo cæcos, vel oculis clausis prius oberrasse, locutionis est, qua etiam de Agar scriptum est, Aperuit oculos suos, et vidit puteum (Gen. xxi, 19); neque enim clausis prius oculis sedebat: et quod in fractione panis aperi sunt oculi eorum qui cognoverunt Dominum post resurrectionem (Luc. xxiv, 31); neque enim per viam cum illo clausis oculis ambulabant.*

[lb. 15.] Quod habent multi codices, *Inimicitiam ponam inter te et mulierem; græci habent, in medio tui et in medio mulieris: quod locutionis est; nam tantum valet quantum cum dicitur, inter te et mulierem: hoc et in eo quod sequitur, in medio seminis tui, et in medio seminis ejus.*

[lb. 17.] Quod habent multi latini codices, *Quia audiisti vocem mulieris tuæ, et edisti de ligno de quo præceperebam tibi, de eo solo non edere; græci habent, edisti de ligno de quo præceperam tibi, eo solo non edere ex eo: alii autem interpres græci habent, manducasti, vel edisti; ut ita sit sensus secundum ipsos, Quia audiisti vocem mulieris tuæ, et edisti de ligno de quo præceperam tibi eo solo non edere, ex eo edisti.*

[lb. iv, 2.] *Et apposuit parere fratrem ejus Abel: locutio est frequens in Scripturis, apposuit dicere.*

[lb. 8.] *Et factum est, dum essent in campo, insurrexit Cain super Abel, et occidit eum: locutio est; nam etsi non haberet, Et factum est, posset integer sensus esse, et cum essent in campo.*

[lb. vi, 6.] Quod scriptum est in quibusdam latinis codicibus, *Et paenituit, et dixit Deus, Deleam hominem, quem feci a facie terræ; in graco inventur ἀποφθέγμα, quod magis recogitavit, quam paenituit, significare perhibetur: quod verbum etiam nonnulli latini codices habent.*

[lb. 14.] Quod habent latini codices plurimi, *Nidos facies in arcam; cum latina locutio sit non in arcam, sed in arca: græci nec in arcam, nec in arca habent; sed, Nidos facies arcam; quod intelligitur, ut ipsa arca nidi essent.*

[lb. 16.] Quod habent plerique codices, *Facies ostium arcæ a latere; nonnulli habent, ex transverso: sic enim voluerunt interpretari quod græce dicitur, δε πλευτος.*

[lb. vii, 4.] Quod scriptum est, *Adhuc enim septem dies, ego inducam diluvium aquæ super terram, quod*

¹ Omnes MSS., scriptum est, soprhdato.

nonnulli latini codices habent; in græco inventur, *ego inducam pluviam super terram: græca locutio genitivum casum habet, non accusativum, ut si hoc in latini exprimamus, ita dicatur, Adhuc enim septem dierum inducam pluviam super terram.*

[lb. 5.] Quod scriptum est, *Et fecit Noe omnia quecumque præcepit illi Dominus Deus, sic fecit, locutio est similis ei quod in conditione creaturae posteaquam dicitur, Et sic est factum, additur, Et fecit Deus.*

[lb. 4.] Quod scriptum est, *Delebo omnem suscitionem, non creationem dictam notandum est: ἀδοκτονεῖ enim græce scriptum est, quod nomen etiam resurrectionis assidue ponitur in scripturis græcis, cum posset ἀδοκτονεῖ dici, ut suscitatō sit ἀδοκτονεῖ, resurrectionē ἀδοκτονεῖ. Quo verbo et Apostolus usus est, Si quo modo occurram in resurrectionem mortuorum (Philipp. iii, 11): ibi enim Græci non ἀδοκτονεῖ, sed ἀδοκτονεῖ habent.*

[lb. 14.] Quod scriptum est, *Et omnes bestiae secundum genus, et omnia pecora secundum genus, et omne repens quod movetur super terram secundum genus, et omne volatile secundum genus intrarunt ad Noe in arcam, bina ab omni carne in quo est spiritus vita; non refertur in quo, nisi genus subaudias, id est, in quo genere: nam si carne subaudiremus, in qua fuerat dicendum; quod solus interpres Symmachus dixit.*

[lb. 23.] Quod iterum scriptum est, *Et deleta est omnis suscitatio, notandum locutionis esse, pro eo ac si diceret, conditionem vel creaturam carnis. Cum dixisset, Et deleta est omnis suscitatio que erat super faciem omnis terræ, ab homine usque ad pecudem¹ et repentium et volatilem cœli, deinde addidit, Et deleta sunt de terra; locutionem illam esse repetitionis, qua familiariter utitur² Scriptura, notandum est.*

[lb. viii, 6, 7.] Quod scriptum est, *Dimisit corvum videre si cessavit aqua, et exiens reversus non est, donec siccavit aqua a terra, locutio est usitata in Scripturis, que jam nunc incipiat adverti: non enim postea reversus est, quia dictum est non reversum donec siccavit aqua.*

[lb. 9.] Quod scriptum est, *Et extendit manum suam, accepit eam, et induxit eam ad semetipsum in arcam, locutio est, quam propterea hebraæm puto, quia et punice lingue familiarissima est, in qua multa invenimus hebraeis verbis consonantia: nam utique sufficeret, Et extendit manum, etsi non adderet, suam. Tale est etiam quod paulo post dicit, Habet olim folia, surculum in ore suo.*

[lb. 12.] *Et non apposuit reverti ad eum amplius: locutio est familiarissima in Scripturis.*

[lb. 21.] Quod scriptum est, *Et non adjiciam adhuc, maledicere super terram, simile est superiori, Et non apposuit reverti ad eum.*

[lb. 21.] *Et non adjiciam percutere omnem carnem vivam: ipsa locutio est.*

[lb. ix, 5.] *Etenim sanguinem vestrum animalium ve-*

¹ Editi, pecudem. At MSS., pecudem: juxta græc. lxx, ebs. kilenos.

² Sequimur Lugd. Ven. Lov. B. habent, natur. M

strarum; cum sufficeret aut sanguinem vestrum, aut sanguinem animarum vestrarum.

[lb. 12.] *Hoc signum testamenti quod ego ponam inter medium meum et vestrum; quod est, inter me et vos.*

[lb. x, 9.] *Hic erat gigas¹ venator contra Dominum Deum; incertum est utrum possit accipi, coram Domino Deo; quia et sic solet intelligi quod grece dicitur, ἵππος.*

[lb. 14.] *Unde exit inde Philistium; cum sufficeret, Unde exiit Philistium.*

[lb. xi, 1.] *Et erat omnis terra labium unum; quod usitate nos dicimus, lingua una. Et erat omnis terra labium unum; notandum, omnem terram appellatam omnes homines qui tunc erant, quamvis nondum in omni terra.*

[lb. 5.] *Et facti sunt illis lateres pro lapide: græcus habet, Et facti sunt illis lateres in lapidem; quod si latine diceretur, locutio minus intelligeretur.*

[lb. 4.] *Venite, adificemus nobis civitatem et turrim, cuius caput erit usque ad cælum; secundum hyperbolon dictum est, si locutionis genus hic accipiendum est: si autem, usque ad cælum, proprie dictum accipitur, inter quæstiones consideretur.*

[lb. 10.] *Quod quidam latini codices habent, Sem filius Noe erat annorum centum cum genuit Arphazad; græci habent, Sem filius centum annorum cum genuit Arphazad: ubi ellipsis est, quia deest erat. Sed quod non habent filius Nog, sed filius tantum, nova locutio est.*

[lb. 30.] *Et erat Sara sterilis, et non generabat; cum posset sufficere, Et erat Sara sterilis.*

[lb. xii, 12.] *Erit ergo cum te viderint Ægyptii, dicent, Quia uxor illius hæc: genere locutionis adjunctum est, Quia; nam sufficere potuit, uxor illius hæc.*

[lb. 14.] *Quod ait Scriptura, Factum est autem statim ut intravit Abram in Ægyptum; sufficeret, Statim est ut intravit Abram in Ægyptum.*

[lb. 18.] *Quid hoc fecisti mihi, quia non annuntiasti mihi quia uxor tua est? cum sufficeret, non annuntiasti. Et ipsum, annuntiasti, more Scripturarum dictum est; nam latini habent plerique, non dixisti.*

[lb. xiii, 1.] *Ascendit autem Abram de Ægypto, ipse et uxor ejus et omnia ejus, et Loth cum eo in desertum; subauditur, ascenderunt: nec tamen proprie dicitur ascendisse cum eo quod habebat exanime, sicut auro et argento et omnis supellex; ac per hoc intelligitur hic locutio, quæ vocatur græce ζεῦγμα κατ' ελάφιον.*

[lb. 7.] *Et facta est rixa inter medium pastorum pecorum Abram et pecorum Loth: unde latini codices pene omnes non transtulerunt istam locutionem, sed ita loquuntur ut consuetudo nostra habet, et nobis deinceps eam notare non placuit; ipsa est enim per omnia in greca scriptura, ubi tale aliquid dicitur.*

[lb. 8.] *Quoniam homines fratres nos sumus, Abram dixit ad Loth: unde intelligitur morem esse Scripturæ ita loqui, ut fratres appellantur unius cognationis,*

¹ In antiquis codicibus constanter, *gigas*

SANCT. AUGU III.

etiamsi gradu sanguinis differant, ut alter sit in superiori, alter in inferiore, sicut hoc loco; nam patruus eius¹ erat Abram.

[lb. xiv, 4.] *Factum est autem in regno Amarphal regis Sennaar; secundum nostras locutionis consuetudinem sic incipere sufficeret, in regno autem Amarphal: ergo quod ait Scriptura, Factum est autem, more suo locuta est.*

[lb. 5.] *Quarto decimo autem anno Chedollogomer et reges qui cum eo; subauditur, erant: unde a quibusdam latini etiam additum est.*

[lb. 6.] *Et Chorræs qui in montibus Seir; subauditur, erant.*

[lb. 15.] *Adveniens autem eorum qui evaserunt quidam, nuntiavit Abram transfluviali, ipse autem habitabat ad querum Mambre, Amorhis fratri Eschol, et fratri Aunan; qui erant conjurati Abram; obscurum hyperbaton: ordo est enim, Adveniens eorum qui evaserunt quidam Amorhis fratri Eschol et fratri Aunan, qui erant conjurati, nuntiavit Abram transfluviali; ipse autem habitabat ad querum. Hoc hyperbaton obscurius fit etiam per ellipsis: cum enim dictum esset, quidam Amorhis fratri Aunan; non dictum est, quid fratri, sed intelligitur, filius: sicut cum dicitur Jacobus Alphei, quamvis non dicatur filius, nihil aliud intelligitur; et multa sunt tales locutio[n]es Scripturarum ubi filius tacetur et intelligitur.*

[lb. 22.] *Quod habent quidam latini codices, Et dixit Abram ad regem Sodomorum, Extendo manum meam ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram, si a spato usque ad corrigan calceamenti; fessellit interpretem, quod græcus habet σαρπεῖον, quod latine filium intelligitur, ut ista Scripturarum locutio sit, Extendo manum meam ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram, si accipiam de omnibus tuis: si enim pro eo dixit, Extendo manum meam ad Deum altissimum, ac si diceret, juro, non est in latino usitata locutio, nisi ita dicatur, Extendo manum meam ad Deum altissimum, me non accipero de omnibus tuis.*

[lb. xv, 13.] *Sciendo scies quia peregrinum erit semen tuum in terra: locutio quidem Scripturarum est usitissima; sed græci habent, Sciens scies, quod pene tantudem est.*

[lb. xvi, 3.] *Et dedit eam Abram viro suo ipsi uxorem: plus habet, ipsi.*

[lb. 4.] *Cum autem vidit se conceptum habere, spreta sum coram illa: græci habent hoc loco participium, quod latina lingua non habet, hoc est ἴσθηται: sed tamen si diceretur, Videns autem se conceptum habere, spreta sum coram illa; quasi solecismus sonat: sic etiam per illud participium quod dictum est, ἴσθεται, pro quo nos dicimus, Videns.*

[lb. xvii, 6.] *Quod latini habent, Augeam te nimis valde; græci habent, valde valde.*

[lb. 8.] *Et dabo tibi et semini tuo post te terram in qua habitat, omnem terram Chanaan in possessionem aeternam: videndum utrum locutio sit quod dicit, aeternam, græci habent ἴσθηται: et quod ait, et semini tuo*

¹ In editus omissum fuerat, ejus: quod ex Corbeiana aliisque optime note MSS. restituumus.

(Seize.)

post te; ibi enim voluit intelligi quod dixerat, tibi.

[ib. xvi, 0.] *Tu autem testamentum meum conservabis, et semen tuum post te in progenies suas: conservabis, pro. conserva; promissum pro imperativo modo posuit.*

[ib. 12.] *Et puer octo dierum circumcidetur, omne masculinum: pro, omnis masculus; quasi posset circumcidere nisi masculus.*

[ib. 17.] *Et procidit Abraham in faciem, et dixit in animo suo dicens, Si mihi centum annos habentur nascitur, et si Sara annorum nonaginta pariet? Admirantis esse istam locutionem, non dubitanus, dubitandum non est.*

[ib. 24.] *Abraham autem erat annorum nonaginta non sem cum circumcisus eis carnem præputii sui: non dixit, Carne; aut, in carne.*

[ib. xviii, 7.] *Et in boves accorvrit Abraham: non dixit, Ad boves.*

[ib. 41.] *Abraham autem et Sara seniores progressi in diebus: quod greci habent, progressi dierum.*

[ib. 20.] *Dixit autem Dominus, Clamor Sodomorum et Gomorrhæ impletus est, et delicta eorum magna valde. Clamorem Scriptura solet ponere pro tanta impudicitia et libertate iniquitatis, ut nec verecundia, nec timore abscondatur.*

[ib. 28.] *Et dixit, Quia non perdam si invenero ibi quadranginta quinque: superfluum videatur, quia, et ideo in codicibus nonnullis latinis non legitur.*

[ib. 30.] *Numquid, Domine, si loquar: subauditur, irasceris, aut aliquid hujusmodi.*

[ib. xix, 29.] *Cum exireter Dominus civitates, in quibus habitat in eis¹.*

[ib. xx, 15.] *In omni loco ubi intraverimus ibi.*

[ib. xxi, 19.] *Et aperuit Deus oculos ejus, et vidit puluem aquæ vivaæ: locutio est, non enim clausis oculis erat; unde iam in principio libri locuti sunt, ubi scriptum est, *Et aperi sunt oculi eorum.**

[ib. 23.] *Et terra quam inhabitasti in ea.*

[ib. 27.] *Et diposuerunt ambo testamentum, vel testata sunt ambo: amat Scriptura testamenti nomine pactum appellare.*

[ib. xxii, 2.] *Accipe filium tuum dilectum: illa locutione dictum est, Accipe, qua etiam ad Agar de filio ejus.*

[ib. 4.] *Et respiciens Abraham oculis; cum sufficeret, respiciens.*

[ib. 16.] *Per memetipsum juravi, nisi benedicens benedicam te: ac si diceret, Per memetipsum juravi quod benedicens benedicam te; aut nullo verbo addito simpliciter, Per memetipsum juravi, benedicens benedicam te.*

[ib. 17.] *Et multiplicans multiplicabo semen tuum; cum sufficeret posset, multiplicabo.*

[ib. 20.] *Et nuntiatum est Abraham, dicentes; cum consuetudo loquendi habeat, Nuntiaverunt Abraham dicentes, aut, nuntiatum est a dicentibus.*

[ib. xxii, 3, 4.] *Et surrexit Abraham a mortuo suo: non dixit, a mortua sua. Et iterum de eadem: Et se-*

¹ Editi, habitabunt in eis. Non vere, habitabit: scilicet loquitur, iuxta grecum.

peliam, inquit, mortuum meum: quod non acistro quasi corpus mortuum, sed masculino genere dictum grecæ scriptura demonstrat.

[ib. xxiv, 5.] *Et adjurabo te per Dominum Deum caelum et Deum terræ: graci non habent, per, sed, adjurabo Dominum Deum caelum.*

[ib. 5.] *Cum quibus ego habito in eis.*

[in 5.] *Ne quando noluerit mulier ire mecum: mulierem feminam appellare proprium est illius lingue.*

[ib. 5.] *In terram de qua existi inde.*

[ib. 6.] *Attende tibi ne revoco filium meum illuc: his verbis solet communatio declarari.*

[ib. 9, 8.] *Et possuit puer manum suam sub femore Abrahæ, et juravit ei de verbo hoc: ergo locutio est quia dixerat Abraham, adjuro te, ac si dixisset, jura mili; non autem solemus sic loqui, sed observandum est ultrum sint in Scripturis aliae similes locutiones: nam quod dixit Abraham, *Si noluerit mulier renire tecum, purns eris a juramento hoc;* manifestavit ita se dixisse, adjuro te, tanquam diceret, jura mili.*

[ib. 16.] *Quod scriptum est de Rebeca, *Virgo autem erat speciosa valde, virgo erat, vir non cognoverat eam,* ista repetito commendationem virginitatis insinuat. Sed cur additum sit, *vir non cognoverat eam,* nisi locutionis sit, mirum si possit ita accipi ut virgo nomen sit ætatis, non integratatis. Greci autem non habent, cognoverat, sed cognovit; quod videatur inconsecvens:*

[ib. 26.] *Adoravisti Dominum: quod nobis usitatum est dicere, Adoravit Dominum.*

[ib. 27.] *Quoniam non dereliquit justitiam et veritatem a Domino meo: id est justitiam et veritatem quæ est a Domino meo, ac si diceret, quam fecit Dominus meus.*

[ib. 28.] *Et currens puella munitiavit in domum matris suæ: quasi non ipsa esset et patris domus.*

[ib. 32.] *Et aquam lavare pedibus ipsius, et pedibus virorum qui cum eo erant.*

[ib. 40.] *Dominus cui placui ante ipsum, ipse mittet angelum suum tecum; quasi non sufficeret, cui placui: an poterat ei placere nisi ante ipsum?*

[ib. 42.] *Si tu prosperus viam meam, qua ego nunc ingredior in eam.*

[ib. 45, 44.] *Cum verba sua narraret servus Abraham, quæ dixit accessurus ad fontem, ita narravit: *Et erit virgo cui ego dixerim, Da mihi bibere pusillum aquæ de hydria tua, et dicet mihi, Et tu bibe, et camelis tuis hauriam: hoc mulier est quam paravit Dominus famulo suo Isaac.* Quibus verbis satis evidenter expressum est, etiam mulieres appellatas locutione hebraica, quæ virginis essent.*

[ib. 48.] *Et benedixisti Dominum Deum domini mei Abraham: honorificans locutio est, et familiarissima Scripturis, sicut Dens flebilis.*

[ib. 49.] *Renuntiate mihi ut redeam in dextram aut sinistram. Per dextram prosperitatem, per sinistram adversitatem significavit; id est dextram, si concesserint; sinistra, si non concesserint; nam utique ea via redditus fuerat qua venerat: quam locutionem*

Scripturarum etiam catena earum loca indicabunt; quia dextra nominatur in omnibus bonis, sinistra in malis, sive felicitas et infelicitas, sive justitia et iniquitas, et aliquando dextra in aeternis, sinistra in temporalibus.

[ib. xxv, 13.] *Hae sunt nomina filiorum Iosaiæ secundum nomina generationum eorum: tanquam dixisset, secundum quæ nomina generationes eorum appellata sunt.*

[ib. 20.] *Accipit Rebeccam filiam Bathuel Syri de Mesopotamia, sororem Laban Syri, sibi in uxorem: cum posset dici tantummodo, uxorem; aut, sibi uxorem.*

[ib. 24.] *Et ei erant gemini in utero ejus; cum posset non addi quod dictum est, ejus.*

[ib. 27.] *Crerunt autem juvenes. Est talis locutio et apud autores seculares, sicuti est, Et scuta latentia condunt (Virg. Aeneid. lib. 5, v. 257): id est, condendo latentia faciunt. Sic et hic, Crerunt juvenes, cum infantes essent, intelligitur, erescendo facti sunt juvenes.*

[ib. 51.] *Jacob ad Esau, Vende mihi hodie primogenitam tuam: sic enim habent codices græci.*

[ib. xxvi, 28.] *Videntes vidimus quia est Dominus tecum.*

[ib. 28.] *Et disponens tecum testamentum: amant Scripturæ pro pacto ponere testamentum, id est *duobiæ*. Quod latini habent, Et disponens tecum testamentum ne facias nobiscum malum: tanquam diceatur, ut paciscaris nō facere nobiscum malum.*

[ib. xxvii, 4.] *Et vocavit filium suum seniorem Esau, et dixit: hoc loco senioris nomen non significat actum gravem, sed ex comparatione majorem.*

[ib. 5.] *Nunc ergo sume vas tuum pharetramque et arcum: non dixi vasa, sed vas: quod autem intelligi voluit, non apparebit, nisi forte locutio est, ut vas pharetram voluerit intelligi, et exponendo quid dixerit vas, adjunxerit pharetramque et arcum, tanquam dixerit, sume vas tuum et pharetram; veluti si dicere, sume vas tuum, id est pharetram: deinde aliud, et arcum, quod non ad illud vas pertineret quod est pharetra: aut certe pharetram et arcum vas voluit appelliare, singularem ponens numerum pro plurali; tanquam si dicaret, accipe vestem tuam, quo nomine intelligeremus plures vestes, sicuti intelligimus militem pro militibus, et multa sunt talia.*

[ib. 5.] *Exi in campum, et venare mihi renationem.*

[ib. 9.] *Et vade ad oves, et sume mihi duos hædos teneros et bonos: nomine ovium utriusque pecoris genus significavit, quod in eisdem pascuis simul erant.*

[ib. xxviii, 4.] *Et det tibi benedictionem patris tui Abraham: Isaac dicit filio suo de avo ejus patre suo.*

[ib. 5.] *Et exit in Mesopotamiam Syriæ: quasi Mesopotamia dicitur nisi Syriæ, quamvis hoc Septuaginta non habere perhiebeatur Syriæ, sed cum asterisco scriptum est.*

[ib. 15.] *Dens ad Jacob, Non derelinquam te, donec faciam omnia quæ tecum locutus sum: quasi dimissu-*

rus, cum fecerit; non uniuerso, sed locutio est.

[ib. xxviii, 16.] *Surrexit Jacob de somno suo, et dixit, Quia est Dominus in loco hoc, ego autem ignorabam: plenus sensus est, cisi non habebat, quia. Est Dominus in loco hoc; ac si diceret, est hic demonstratio Domini: non enim Dominus in loco est.*

[ib. xxix, 5.] *Jacob interrogans quod ait, Nostis Laban filium Nachor? cum esset filius Bathuel; intelligentium est nobiliorem fuisse Nachor, et meritè dignitatis ejus factum esse ut de ipso interrogaret. Filium autem dici et avi et proavi et ultra majoris alij cuiuscum qui ex illo propagantur, usitatisima locutionis est. Hinc est quod et Isaac patrem filii sui appellavit Abraham, sicut paulo ante commemoravimus.*

[ib. 7.] *Adhuc est dies multa, nondum est hora congregandi pecora.*

[ib. xxx, 4.] *Et dedit illi Ballam ancilam suam ipsi uxori: plenum esset, etiam ipsi non adderetur.*

[ib. 27.] *Si inneni gratiam ante te, anguratus essem; benedixit enim me Deus in introitu tuo: non videbis consequens; quia hic dicendum fuit. Si invenissem gratiam ante te, anguratus essem; nunc autem Si inueni: ordo est, Si inveni gratiam ante te, permittit me angurari; ita enim dixit, anguratus essem, tanquam dicaret, o si anguratus essem! id est, ad bonum auguriū te in domo mea habere.*

[ib. 53.] *Et exaudiens me justitia mea in die crastino: id est, exaudiri me faciet.*

[ib. xxxi, 2.] *Et vidi Jacob faciem Laban, et ecce non erat ad eum sicut hæcna et uidi assertiana die: familiarissima in Scripturis locutio, hæcna et uidi assertiana die, pro tempore præterito posuit.*

[ib. 40.] *Et vidi oculis meis in somno; cum clausi aīni in somno oculi corporis.*

[ib. 13.] *Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, locutio est: an Deus in loco Dei sic accipiendo est, quomodo, Pluit Dominus a Domino (Gen. xix, 24). Filius a Patre?*

[ib. 51.] *Respondens autem Jacob dixit ad Laban, Dixi enim ne forte auferas filias tuas a me, et omnia mea.*

[ib. 53.] *Intravit autem Laban et inscrutatus est in domo Lie: advertendum est quomodo dicatur dominus uxoris, cum in itinere comprehensi sint a Laban; nisi forte consuetudo Scripturarum dicit dominum pro cubiculo vel tentorio, quomodo etiam ancilarum dominos dicit.*

[ib. 57.] *Jacob dicit ad Laban, Quia scriutatus es omnia rasa domus meæ: nunc unam domum dicit, cuius membra erant domus uxorum ejus et concubinarum; ut intelligatur domos appellatas, cum essent cubicula aut tentoria, quos etiam papilioves vocant.*

[ib. 42.] *Nisi Deus patri mei Abraham et timor Isaæ adfuissest¹ mihi: patrem suum appellat avum suum, sicut ei dixerat Isaac pater ejus.*

[ib. xxxi, 5-5.] *Misit autem Jacob manus ante se*
¹ in MSS., esset; juxta græc. LXX, en. nisi.

ad Esau fratrem suum in terram Seir in regionem Edom, mandavit illis dicens, Sic dicetis domino meo Esau, Sic dicit puer tuus Jacob, cum Laban habitavi et demoratus sum usque modo, et facti sunt mihi boves et asini et oves et pueri et puerulae, et misi nuntiare domino meo Esau : non dixit, nisi nuntiare tibi.

[ib. xxxii, 17.] *Si interrogaverit te Esau dicens, Cuius es? et quo vadis? et cuius haec qua antecedunt te? et dices, Pueri tui Jacob : plenum esset et integrum, etiam si et non haberet.*

[ib. 18.] *Munera misit domino meo Esau, et eccles ipse post nos : dicendum autem fuerat usitata locutione, domino meo tibi, aut, domino suo tibi.*

[ib. 22.] *Surrexit autem eadem nocte, et accepit uxores duas et duas ancillas : hic distinguuntur ab uxori-bus, quas prius uxores Scriptura dixerat. Et accepit duas uxores et duas ancillas : notandum est quemadmodum dicatur consuetudine Scripturarum, accepit; non enim tunc eas duxit, aut tunc a socero accepit.*

[ib. xxix, 15.] *Quod habent latini codices, Et oves et boves fetantur; græci habent, fetantur super me : quod ea significatio dictum est, ut intelligatur, super sollicititudinem vel curam meam; quomodo solemus loqui, cum dicimus super caput nostrum esse aliquid, cuius maximam curam gerimus.*

[ib. xxxiv, 7.] *Et filii Jacob tenerunt de campo, et cum audissent, compuncti sunt viri, et triste erat illis valde quod turpe fecerat in Israel, quod dormisset cum filia Jacob, et non sic erit : difficile talis locutio reperiatur in Scripturis, non inducta persona loquentium scriptorem verba eorum interposuisse : non enim ait, et dixerunt; sed hoc tacito verba dixit eorum : nam qui alii dicere potuerunt, et non sic erit, nisi qui graviter indignati vindictam moliebantur?*

[ib. 8.] *Notandum quod Emmor loquens de Dina ad Jacob et filios ejus, filiam dicit vestram; non dicit, filiam tuam, sororem istorum.*

[ib. 15, 16.] *In hoc similes erimus vobis, et habitabimis in vobis : id est, inter vos.*

[ib. 19.] *Appositus enim erat filia Jacob : id est, amatam eam.*

[ib. 26.] *Et filium ejus Sichem interfecerunt in ore gladii : ac si diceret, gladio.*

[ib. 28, 29.] *Quæ abstulerunt filii Jacob de civitate Sichimorum Salem, cum eam expugnassent, sic enumerantur : Oves eorum, et boves eorum, et asinos eorum, quæcumque erant in civitate, et quæcumque erant in campo tulerunt; et omnia corpora eorum captivaverunt, et diripuerunt quæcumque erant in civitate, et quæcumque erant in dominibus. Inter haec omnia non satis intelligitur quid dixit, et corpora eorum : neque enim suspicendum est, quod corpora abstulerunt peremptorum; sed rerum intelligenda sunt, quæ corporaliter possidentur : ut eorum sit execusio quod sequitur, et supellecitem, et cætera, sicut in jure dicitur traditio corporum; quanquam græci ὑπάρχεια servos appellant usitatissima locutione, sed quia non ἐντάξια, sed ῥάπτηα hic dictum est, non est temere con-*

firmandum, servos significatos : fieri tamen potest, ut hoc magis sit.

[ib. xxxvi, 40.] *Cum gentem Edom, id est Idumæorum, commemoret Scriptura, et qui in ea regnassent, postea dicit, *Hæc nomina principum Esau, secundum loca eorum in regionibus eorum, et in gentibus eorum :* gentes appellans unius gentis, propter familiarum multiplicatas generationes, cum etiam ipse Edom vocaretur ; unde et gens quam propagavit cognominata est, cuius utique pater fuit.*

[ib. xxxvii, 21.] *Cum audisset autem Ruben, liberavit eum de manibus eorum, et dixit, Non seriamus eum in animam. Non ergo liberavit eum, et inde hoc dixit; sed hoc dicendo eum liberavit. Prius ergo dixit, liberavit eum, et deinde brevi recapitulatione quomodo eum liberaverit, insinuat.*

[ib. 22.] *Non seriamus eum in animam : hoc loco nomine animæ vitam corporis animati significat, per efficientem id quod efficitur. Secundum hoc videri potest etiam ad diabolum dictum esse de Job, Animam ejus ne tangas (Job ii, 6); id est, ne occidas eum. Nam secundum illam significacionem qua natura animæ commemoratur, illud a Domino dicitur : Nolit timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere (Matth. x, 28).*

[ib. 27.] *Quod Judas dicit, Manus autem nostra non sint super eum, hoc est quod dici a nobis solet, Manus ei non inferamus.*

[ib. 27.] *Quoniam frater noster et caro nostra est : non aliud, sed his hoc idem dictum est, tanquam exponendo quid sit frater noster, id est caro nostra, quod ex eadem carne fuerant procreati.*

[ib. 31.] *Occiderunt hædum caprarum : sic solet loqui Scriptura, quemadmodum in Psalmo, Sicut agnorum (Psal. cxiii, 4). quasi possit esse aut hædum nisi caprarum, aut agni nisi ovium.*

[ib. xxxviii, 15.] *Et nuntiatum est nurni ejus Thamar dicentes : dicendum autem fuit, Nuntiaverunt dicentes.*

[ib. 14.] *Et depositis vestimentis viduatis sua a se: quid minus esset, si non adderetur, a se?*

[ib. 26.] *Et non apposuit amplius scire eam : pro eo quod est misceri ei.*

[ib. xxxix, 4.] *Et invenit Joseph gratiam in conspectu domini sui : haec locutio nulli est ignota in Scripturis.*

[ib. 6.] *Et nesciebat quæ circa eum erant nihil¹: apud Græcos usitata est vulgo locutio, apud nos recte non est; sed, nesciebat aliquid, dicimus.*

[ib. 6.] *Prater panem quem ipse edebat : per panem utique omnia intelligi voluit ad victimum ejus pertinentia ; unde pro quotidiano victu, panis solus positus intelligitur in oratione Dominica (Matth. vi, 11).*

[ib. 7.] *Et misit uxor Domini ejus oculos suos in Joseph : solet et apud nos vulgo esse usitata locutio, pro eo quod est, Amavit eum.*

¹ Editi : *Quæ circa eum erant; nec addunt, nihil*, quod reponimus ex MSS. quippe cum hujus vocis causa locutionem illam commenoret Augustinus.

[lb. xxxix, 7.] *Et ait, Dormi mecum : et ista usitata est locutio, pro eo quod est, Concumbe mecum.*

[lb. 22.] *Et dedit carceris custos carcerem per manum Joseph : pro eo quod est, In manus Joseph ; per quod significat, in potestate.*

[lb. xl, 8.] *Et dixerunt, Somnium vidimus, et non est qui interpretetur illud : cum somnium suum unusquisque vidisset, non dixerunt, Sonnia vidimus ; sed, Somnium vidimus.*

[lb. 12.] *Tres fundi, tres dies sunt : non dixit, tres dies significant. Et multum haec locutio notanda est, ubi aliqua significantia, earum rerum quas significant, nomine appellantur : inde est quod ait Apostolus, *Petra autem erat Christus* (1 Cor. x, 4) ; non ait, *Petra significabat Christum.**

[lb. 43.] *Et dabis calicem Pharaoni in manum ejus ; cum plenum esset, eliam si non adderetur, in manum ejus.*

[lb. 19.] *Et auferet Pharaon caput tuum abs te : plenum esset, etiam si non haberet, abs te.*

[lb. 19.] *Et manducabunt aves caeli carnes tuas abs te : similis superiori locutioni.*

[lb. xli, 1.] *Et factum est post biennium dierum : quid minus esset si non haberet, dierum ?*

[lb. 7.] *Surrexit autem Pharaon, et erat somnium : amant Scripturæ sic loqui de somniis, cum fuerit evigilatum, tanquam redditum homini veritate vigilantium, tunc illud appareat somnium, quod cum videretur, quasi veritas fuit.*

[lb. 9.] *Peccatum meum recordor hodie. Pharaon iratus fuit pueris suis, et posuit nos in carcere : illi loquebatur tanquam de altero.*

[lb. 11.] *Et vidimus somnium ambo nocte una, ego et ille : quasi non sufficeret, quod ambo dixerat. Deinde et hic, vidimus somnium dicit; non, vidimus somnia : tanquam unum ambo vidissent.*

[lb. 15.] *Factum est autem sicut comparavit nobis, ita et contigit. Factum est autem ; sic solet Scriptura ponere : nam plenum esset, sicut enim comparavii nobis, ita et contigit.*

[lb. 19.] *Quales nunquam vidi tales in tota terra Ægypti turpiores : dici autem posset more nostro, quibus nunquam vidi turpiores ; aut, quales nunquam vidi ; aut, nunquam vidi tales. Exsurgens autem dormivit : exsurgens ait, pro expurgiscentis.*

[lb. 25.] *Quanta Deus facit, ostendit Pharaoni : cum illi loqueretur, tanquam de altero dicit.*

[lb. 30.] *Ete consuet famæ terram : pro, homines qui sunt in terra.*

[lb. 33.] *Nunc ergo vide hominem prudentem et intelligentem, et constitue eum super terram Ægypti ; et faciat Pharaon et constitutus locorum principes super terram : quasi alius sit cui dixit, *Provide hominem prudentem, et alius de quo dixit, constitutus Pharaon.**

[In 35.] *Et congregetur triticum sub manu Pharaonis : id est, sub potestate.*

[lb. 40.] *Tamen thronum præcedam tui ego : sic se habent verba in græco, quæ dixit Pharaon ad Joseph. Sed præcedam tui, usitata est apud Græcos locutio,*

apud nos autem dicitur, præcedam te : illud vero, præcedam te thronum, nec apud Græcos usitata perhibetur, sed, præcedam te throno, id est honore sedis; quod intelligitur, præcedam te regno, hoc enim illi et postea dicit.

[lb. xli, 44.] *Ego Pharaon ; sine te nemo extolleat manum suam super omnem terram Ægypti : tanquam dicere, ego sum rex, tu autem princeps vel præpositus Ægypti. Pharaon quippe non hominis nomen est, sed regis potestatis.*

[lb. xli, 1, 2.] *Videns autem Jacob quia est venditio in Ægyptio, dixit filii suis, Quare segnes estis? Ecce audiri quod est venditio in Ægyptio : notandum quia id quod audisse se dicit, vidisse eum Scriptura dixerat.*

[lb. 2.] *Emitte nobis pusillas escas, ut vivamus, et non moriamur : unum horum sufficeret, aut, vivamus, aut, non moriamur.*

[lb. 11.] *Pacati sumus ; non sunt pueri tui exploratores : quasi de aliis dixerint, non sunt pueri tui exploratores, cum possent dicere, non sumus : honorificentia autem more maxime ita loquebantur.*

[lb. 13.] *Duodecim sumus pueri tui fratres in terra Chanaan : cum posterius dicant, quod unus eorum non sit, ipsum scilicet Joseph non esse existimantes, id est, periisse. Hac locutione dictum est etiam illud, *H filii Jacob qui facti sunt in Mesopotamia* (Gen. xxxv, 26) ; cum ibi non fuerit natus Benjamin. Quid autem dixerunt, *sumus in terra Chanaan*, cum eo tempore quo loquebantur, in Ægypto essent, sumus dictum est, pro habitamus : inde enim venerant illico redituri, ibi commorantes.*

[lb. 14.] *Hoc est quod dixi vobis, dicens quod exploratores estis : quid deesset, etiam si non adderet, dicens?*

[lb. 19.] *Ipsi vero ite et ducite emptionem tritici vestri : ducite, pro eo quod est, ferme ; quia enim ducuntur jumenta in quibus fertur, etiam hoc duci dictum est.*

[lb. 22.] *Nonne locutus sum vobis, dicens, Ne noctatis puer, et non exaudistis me? Notandum exauditionem non eam solam dici qua exaudit Deus.*

[lb. 23.] *Ipsi autem ignorabant quia audit Joseph : audit, pro intelligit; nam voces audit utique aure etiam qui non intelligit linguam. Repetitur illa locutio quando narrant patri suo quid eis acciderit in Ægypto, et quid dixerint ad Joseph.*

[lb. 32.] *Duodecim sumus fratres filii patris nostri : unus non est, pusillus autem cum patre nostro hodie in terra Chanaan. Multa in his paucis verbis genera locutionum sunt, et illud quod paulo ante memoravi, duo decim sumus, cum ipsi dicant, unus non est : et, filii sumus patris nostri, quasi possent esse filii non patris sui. Pusillus autem cum patre nostro hodie in terra Chanaan, nec dixerunt, est, aut aliquid hujusmodi. Deinde notandum est, quod maxime necessarium videtur propter Evangelistarum narrationes, quomodo cum ea quæ dicta sunt, dicta esse narrantur, non omnino eodem modo repetuntur, cum tamen in diver-*

sitate verborum nisi sententiae depereat veritatis. Nam quod dixerunt dictum sibi esse a Joseph, et in terra mercamini, non inventur ab illo dictum. Sine mendacio autem dixerunt, quod ex verbis quae dixerat, in ejus voluntate cognoverant: neque enim verba sunt necessaria nisi ad expromendam, et in audiendum voluntiam perferendam, quantum possumus, voluntatem.

[Ib. xl. 33.] *Et erat uniuscujusque alligatura argenti in sacco eorum: non dixit, in sacco ejus, aut, in sacris eorum, sed quasi unus saccus omnium esset.*

[Ib. 36.] *Super me facta sunt omnia haec: id est, miseraria onerant.*

[Ib. xliii. 3.] *Ait autem illi Iudas, dicens: potuit plenum esse, et si non haberet, dicens.*

[Ib. 3.] *Interrogans interrogavit nos homo: assidua est talis locutio in Scripturis, interrogans interrogavit nos homo; aut, interrogando interrogavit, et si qua similia.*

[Ib. 16.] *Ecce enim manducabunt homines panes meridie: numquid panes tantum? sed ab eo quod excellit et extera est complexa locutio. Ecce enim manducabunt homines panes meridie: quod dicit meridie, prandium significat quod fit medio die, hoc est enim meridies.*

[Ib. 18.] *Uti accipias nos in seruos et asinos nostros: non utique subauditur, seruos; nam quod latini codices seruos habent, in grecis οἵτε legitur, quod nullo modo asini possunt esse. Ergo asinos nostros tantummodo accipias subauditur.*

[Ib. 21.] *Aperiunimus saccos nostros, et hoc argentum uniuscujusque in sacco suo: non addidit, inventum est; aut, apparet; aut, erat, aut aliquid hujusmodi.*

[Ib. 25.] *Propitius vobis, nolite timere: in his verbis quibus dictum est, Propitius vobis, duo verba sunt quae subaudiuntur, et sit, et Deus. Plenum est enim, Propitius sit vobis Deus, quod omnino in greco usitatissimum est.*

[Ib. 28.] *Salvus est puer tuus pater noster, adhuc vivit: hic expressius ostenditur pueri nomine servum solere significari; non enim in illo seno posset hoc esse nomen retatis.*

[Ib. 32.] *Non enim poterant Aegyptii manducare cum Hebreis panes: abominatione est enim Aegyptiis. Illa locutio frequentatur, ut in panibus omnes esse intelligantur.*

[Ib. 34.] *Magnificata facta est autem pars Benjamin pro parte omnium quinquepliciter ad illorum: jam quia dictum erat, pro parte omnium, potuit non fieri, ad illorum.*

[Ib. xliv. 6, 7.] *Inveniens autem eos, dixit secundum verba haec: potuit dicere, dixit eis verba haec. An forte non locutionis genus est, sed interest etiam sententiae? Aliud enim est ipsa verba dicere, aliud secundum ipsa, ut quaecunque alia dicta fuerint, eadem sententia teneat quae illis verbis comprehensa est: hoc est, secundum ipsa, etiam si non ipsa. Sed quia sequitur illis respondentibus, Ut quid loquitur dominus secundum verba haec? qui utique dicere debuerunt usi-*

tato more, Ut quid loquitur dominus verba haec? constat esse locutionis genus.

[Ib. xliv. 7.] *Absit a pueris tuis facere secundum verbum hoc: poluerunt dicere, Absit a nobis; sed illa honorificentia est usitata in Scripturis sic dicere, tanquam de aliis: pueris autem, pro servis dictum est.*

[Ib. 9.] *Et nos autem erimus servi domino nostro. Etiam hic natus, greci habent, hoc est pueri, quod tam assidue Scriptura pro servis ponit, ut difficile inveniatur non isto nomine appellare servos.*

[Ib. 34.] *Quomodo autem ascendam ad patrem, cum puer non sit nobiscum, ut non videam mala quae invenient patrem meum? Magis consuetudo loquendi exigebat dici, Ut videam mala quae invenient patrem meum¹; hoc est, Quomodo ascendam ut videam¹ Novo itaque loquendi more id quod dixit, pro eo dixit ac si dixisset, non. Sic enim usitatus ordo iste verborum est: Non ascendam ad Patrem, cum puer non sit nobiscum, ut non videam mala quae invenient patrem meum.*

[Ib. xlvi. 2, 4.] *Quando flevit Joseph, cum recognoscetur a fratribus suis, ait Scriptura, Audierunt autem omnes Aegyptii, et auditus est in domo Pharaonis. Deinde sequitur quod narrabat, Dicit autem Joseph ad fratres suos: prius itaque Scriptura dixit quod postea factum est; hoc enim famae celebritate accidit, ut omnibus Aegyptiis notum fieret; et postea reversa est narratio ad id quod dicebatur brevi recapitulatione.*

[Ib. 16.] *Et dirulgata est vox in domo Pharaonis, dicens, Venerant fratres Joseph: dicens, posuit pro dicentium; vox enim dicentium divulgata est, Venerunt fratres Joseph.*

[Ib. xlvi. 2.] *At ille respondit, Quid est, dicens? Ordo est, At ille respondit dicens, Quid est?*

[Ib. 4.] *Dens ad Jacob dicit, Ego descendam tecum in Aegyptum, et ego ascendere te faciam in finem: sic habent greci, quod latini habent, et ego deducam te in finem.*

[Ib. 28.] *Iudicium autem misit ante se ad Joseph, ut reniret sibi obriam juxta Herorum civitatem: nescio utrum Herorum nomen facile in Scripturis reperitur.*

[Ib. 31, 32.] *In verbis Joseph, quibus ait ad fratres suos, Ascendens nuntiabo Pharoni et dicam ei, Fratres mei et domus patris mei qui erant in terra Chanaan, venerant ad me: viri autem sunt pastores (viri enim pecorum nutritiores erant), et jumenta et oves et omnia sua adduxerunt, quod interpositum est, vivi enim pecorum nutritiores erant, ex persona sua scripior interposuit, et reddit ad verba Joseph, adjungendo, et jumenta et omnia sua adduxerunt, ut ordo sit in verbis Joseph. Viri autem sunt pastores, et jumenta et oves et omnia sua adduxerunt.*

[Ib. xlvi. 8.] *Dicit autem Pharaon ad Jacob, Quoniam dierum vita tua? subanditur, sunt.*

[Ib. 9.] *Pussilli et mali fuerunt dies annorum vita mea. Pussilli, pro paucis, positum est: neque enim vita*

¹ In excusis omssum fuerat: magis consuetudo loquenda exigebat dici, ut videam mala quae invenient patrem meum Restituitur locus ex MSS.

alienus quam cæterorum dies possunt esse horum spatio breviores. Hoc autem Jacob ex comparatione dicit vita majorum suorum : nam utique centum tridinta annos, quos ille jam agebat, nemo nunc vivit.

[ib. XLVI, 12.] *Triticum secundum corpus* : id est, secundum numerum corporum. Per corpus etenim, numerum corporum ; per numerum corporum, numerum hominum significat.

[ib. 13.] *Inveniunt autem fames valde, et deficit terra Ægypti : terram posuit pro hominibus qui erant in terra.*

[ib. 15.] *Venerunt autem omnes Ægyptii ad Joseph dicentes, Da nobis panes* : per panes triticum significat, locutione per id quod efficitur, id quod efficit.

[ib. 20.] *Et facta est terra Pharaoni* : non ait, Pharaonis. Amat sic loqui Scriptura, sicut in Psalmo dictum est, *Et custodi vi legem tuam ; haec facta est mihi, quia iustificationes tuas exquisisti* (Psal. cxviii, 55, 56) : de lege Dei dixit, *haec facta est mihi*, id est, in meam utilitatem.

[ib. 22.] *Præter terram sacerdotum tantum non possedit Joseph* : quasi dixisset, Præter terram sacerdotum tantum, omnem terram possedit Joseph.

[ib. 26.] *Et posuit illis Joseph in præceptum usque in hodiernum diem in terra Ægypti, ut præstent quintas Pharaoni* : hinc intelligitur Pharaonis nomen potestatis fuisse regalis, quod dixit usque in hodiernum diem. Non enim illi qui tunc fuit, præstare poterant Ægyptii usque ad illum diem, quo ista scriberabantur, quando ille jam non vivebat.

[ib. 28.] *Et fuerunt dies Jacob annorum vita ejus : dies annorum sepe dicit Scriptura, cum semel posset annos dicere.*

[ib. XLVIII, 1.] Quod scriptum est, *Nuntiatum est Joseph, quia pater tuus turbatur* : aliqui codices habent *turbatur, aliqui astutatur, et aliud alii, sicut interpretari Latini potuerunt, quod græce scriptum est ἐργάτεται*. Ideo autem *turbatur*, accommodatus dici videtur, quia hoc dici solet de iis qui afflictione corporis mortis propinquante jactantur. Et ex hoc etiam turba θύσεως dicitur : est enim turba, multitudo inordinata, non sicut populus, quod θύσεις dicitur, nec sicut plebs, quod λαός dicitur, sed sicut θύσεις, quod turba dicitur.

[ib. 16.] Jacob benedicens nepotes suos filios Joseph, ait inter cetera, *Et invocabitur in his nomen meum, et nomen patrum meorum* : unde notandum est, non solum exauditionem, sed etiam invocationem dici aliquando quæ non Dei, sed hominum sit.

[ib. 18.] *Hic enim primitivus* : minus habet, est, secundum codices græcos.

[ib. XLIX, 24.] In benedictione Joseph ait inter cetera Jacob, *Inde qui confortari Israel : mirum si non subducitur, est, ut plenum sit, inde est qui confortavit I-rael.*

[ib. 1, 2, 5.] Quod scriptum est, *Dixit Joseph servis suis sepulturis, ut sepelirent patrem ejus* ; non invenit lingua latina quemadmodum appellaret ἑρμηνείας : non enim ipsi sepeliant, id est, terra mandant corpora mortuorum, quod non est græce ἑρμηνεία, sed έρμηνεία. Illi ergo ἑρμηνεία agunt quod exhibetur corporibus humanis, vel condendo vel siccando vel involvendo et alligando, in quo opere maxime Ægyptiorum cura præcessit. Quod ergo dicit, *Etiama sepelierunt* ; curaverunt, intelligere debemus. Et quod dicit, *quadriginta dies sepulturæ*, ipsius curacionis accipiendi sunt. Sepultus enim illo non est, nisi ubi se mandaverat sepeliri.

[ib. 4.] *Laquimini in aures Pharaonis* : locutio est usitate in Scripturis.

[ib. 6.] *Et dixit Pharaon ad Joseph, Descende et sepeli potrem tuum* : etiam si per potentes illos per quos Joseph mandaverat, Pharaon dixit quod perferrent ad Joseph, non unicus dixit nisi ipsi Joseph. Unde illud est in Evangelio, quod unus Evangelistarum dicit, centurioum venisse ad Dominum et dixisse illi, *Puer meus jacet in domo paralyticus* (Matth. viii, 5, 6) : alius autem totum diligenter narrans, amicos eum ad Dominum misisse commemorat, qui hoc ei dicerent (Luc. vii, 5) ; in quibus amicis utique ipse venit, enjus in eis voluntas præ-sens fuit : unde est, *Qui vos recipit, me recipit ; et qui me recipit, recipit eum qui me misit* (Matth. x, 40).

[ib. 10.] *Planzerunt cum planctum magnum et valendum* : planzerunt planetum, non planzrunt planetu ; locutio est in latina lingua non ignota, sicut dicitur, servitutem servivit, militiam militavit, et similia.

[ib. 15.] *Et redditione reddet nobis omnia mala qua ostendimus ei*. Ex hac locutione ait et Apostolus, *Alexander ararius multa mala mihi ostendit* (II Timoth. iv, 14) : ostendimus enim dictum est, vel ostendit, præ eo quod est, fecimus, vel fecit.

[ib. 17.] *Accipe iniuriam servorum Dei patris tui* : nova locutio est. *Accipe iniuriam*, pro ignoscere, aut remitte, aut obliviscere ; sed puto inde esse dictum *Accipe*, ac si diceretur, *ququo animo accipe*, hoc est, noli indigne ferre.

[ib. 18.] *Et renientes ad eum dixerunt* : non iterum venerunt, sed quod dictum fuit iterum dictum est : solet hoc facere Scriptura.

LIBER SECUNDUS.

Locutio de Exodo.

[Exod. cap. 1, ¶ 7-12.] *Et invalescabant valde valde.*

[ib. 21.] Quid est quod dictum est de obstetricibus, *Et fecerunt sibi domos, quoniam tinnerunt Deum ?* Prædictum est enim, *Beneficiabat Deus cum obstetricibus.*

Et ad hoc videtur pertinere, quod fecerunt sibi domos timendo Deum, tanquam beneficia Dei ad hoc eis profuerint ut facerent sibi domos. Numquid antea non eas habuisse domos intelligendum est? An ad divitias

hoc verbum pertinet, vel potius ad aliquas rei familiariis idoneas facultates? Huic enim simile videtur, quod ait etiam Jacob post quatuordecim annos servitutis suae socero suo volenti eum adhuc apud se tenere: *Nunc ergo quando faciam et ego mihi domum?* Dixerat enim quod creverint pecora Laban sub illo; sicut et ipse Laban confessus fuerat dicens, *Benedixit me Deus in introitu tuo* (*Gen. xxx, 29-31*): cum ergo dicit, *quando faciam et ego mihi domum?* subintelligitur, sicut et tu. Hoc videtur enim valere quod ait, *et ego*, ut ad ipsam domum faciendam videatur pertinere quod consequenter ad Laban merces ipsa statuenda proponitur.

[Ib. 1, 22.] *Et omne femininum vivificate illud: sic enim habent graci; latini non habent, illud.*

[Ib. n. 1.] *Erat autem quidam de tribu Levi, et sumpsit sibi de filiabus Levi: intelligitur uxorem, quod quidam latini interpres etiam addendum putaverunt; sequitur autem, *Et habuit eam, et concepit.**

[Ib. 3.] Quid sit *ihibin*, ideo difficile est nosse, quia nec græcus interpres ex hebræo, nec latinus ex greco vertit hoc nomen, sed sic transtulit ut invenit.

[Ib. 14.] *Timuit autem Moyses et dixit, Si sic divulgam verbum hoc. Duo sunt in hac locutione attendenda: primo, quia pendet sententia, et sic dimissa est; deinde, quia verbum pro facto posuit.*

[Ib. 25.] *Et respexit filios Israel, et innovavit illis: pro eo positum est innotuit, quod egit in eis, quibus Dei curam erga se intelligenter.*

[Ib. m. 7.] *Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Aegypto.*

[Ib. 11, 12.] *Et dixit Moyses ad Deum, Quis sum, quia ibo ad Pharaonem regem Aegypti, et quia educam filios Israel de terra Aegypti? Dicit autem, Quoniam ero tecum: sic habet græcus; latinus autem, *Et quis ego, dixit: et non dixit, quia ibo, et quia educam;* sed, *ut eam, et educam.* Et quod in græco habet, *Dicit autem, quia ero tecum,* intelligitur utique quod dixerit ad Moysen: totum autem hoc latinus addidit, et ait, *Dixit autem Deus ad Moysen.**

[Ib. 16.] Deus dicit quod dicat Moyses filii Israel, *Visitans visitavi vos, et quacunque contigerunt vobis in Aegypto: græcus habet, Visitatione visitavi vos.*

[Ib. 18.] Deus dicit ad Moysen de filiis Israel, *Et audiunt vocem tuam: græcus habet, Et exaudiunt vocem tuam, quia et exaudito dicitur hominis.*

[Ib. 22.] Quod habet latinus, *Poscat mulier a vicina, et ab inquilina sua vasa argentea et aurea et vestem;* græcus habet *a cohabitatrix qua, hoc est ευρχίου*, quod latini aliqui interpretati sunt, *a concollaria sua.*

[Ib. iv, 1.] Moyses dicit, *Quid si non crediderint mihi, neque exaudiunt vocem meam: quod latinus, audiunt interpretatus est.*

[Ib. 4.] *Extende manum, et apprehende caudam, græcus habet: latinus autem, manum tuam et caudam ejus, interpretatus est. Et extendens manum apprehendit caudam, et facta est virga in manu ejus.*

[Ib. 5.] *Et dixit illi: Ut credant tibi quoniam apparet, sunekou. At Ms. ut apud LXX. suskenou.*

ruit tibi Dominus Deus patrum ipsorum: græcus non habet, Et dixit illi; sed continuo adjunxit, ut credant tibi; id est, verba Dei, post illud factum miraculum: tanquam adhuc loqueretur, et modo sententiam verborum impleverit. Nam ordo est verborum, Extendo manum et apprehende caudam, ut credant tibi; sed interposita est facti narratio, et postea redditum, ut credant tibi.

[Ib. iv, 6.] *Quod latinus habet, Et facta est manus ejus leprosa tanquam niz; græcus non habet leprosa, sed tantum, facta est tanquam niz.*

[Ib. 8.] *Quod si non audierint vocem signi primi; græcus sic habet: latinus autem, vocem tuam signi primi; sic et sequitur, credent tibi in voce signi sequentis.*

[Ib. 9.] *Et erit aqua, quam sumes de flumine, sanguis super aridam: vel potius super aridum, id est, super id quod aridum est; quod latinus dixit, sanguis super terram.*

[Ib. 10.] Moyses dicit: *Precor, Domine, non sum eloquens ante hesternam et nudiusertianam diem.*

[Ib. 17.] *Et virgam hanc sumes in manum tuam, in qua facies in ea signa; cum dici posset, in qua facies signa; aut certe, Virgam hanc sumes in manum tuam, et facies in ea signa: nunc vero utrumque dictum est solita locutione Scripturarum.*

[Ib. 18, 19.] *Post dies autem illos multos, mortuus est rex Aegypti: dicit autem Dominus ad Moysen in Madian, Vade, perge in Aegyptum, mortui sunt enim omnes qui querabant animam tuam. Multa in his verbis genera locutionum notanda sunt: primo, *Vade, perge in Aegyptum*, tanquam non sufficeret tantum *Vade*, vel tantum *perge*; deinde, *mortui sunt omnes qui querabant animam tuam*, cum solum regem Aegypti Scriptura dixerit mortuus, et de sole antea dictum fuerit quod Moysen querebat occidere. An ipse post alios inimicos ultimus mortuus est? Quod si ita est, non locutio, sed sensus est. Item, *qui querabant animam tuam*, non in malo tantum, sed etiam in bono dici solet in Scripturis: nam sicut hic, in malo dictum est etiam in Psalmis, *Confundantur et reverentur qui querunt animam meam* (*Psal. xxxix, 15*); in bono, *Perit fuga a me, et non est qui requirat animam meam* (*Psal. cxli, 5*): nisi forte aliquid distare dicitur inter querentes et requirentes, ut illud in malo, hoc in bono intelligendum sit.*

[Ib. v, 10.] *Et dicebant ad populum dicentes, Haec dicit Pharaon: quam locutionem piguit latinum interpretari.*

[Ib. 21.] *Videat Deus vos et judicet, quoniam execrabilis fecistis odorem nostrum palam Pharaone, et palam servis ejus, dare gladium in manus ejus, ut occidat nos; sic enim habet græcus: latinus autem ait, quem pro optimo legebamus, ut daretis gladium in manibus ejus; qui solecismus, nulla interpretationis necessitate factus est, quia in greco non est.*

[Ib. vi, 4.] *Statui testamentum meum ad illos, ita ut darem illis terram Chananæorum, et terram quam incoluerunt, in qua et incoluerunt in ea: sic enim habet*

græcus, quod utique et in græca lingua absurde videtur sonare; et tamen Septuaginta interpretum auctoritas tanta est, quos ita loqui non piguit. Quid enim? et sensus hic latet? Quod si nullus est, ipsa locutio notanda est, ne alibi inventa sensum impedit, vel aliquid querere ubi querendum non est, compellat.

[Ib. vi. 5.] Quod habet latinus, *Exaudi gemitum filiorum Israel, quemadmodum Ægyptii affligerent eos*; græcus habet ἀκαλούθηται, quod interpretari posset, in servitatem redigunt eos: nam uno verbo non potest.

[Ib. 9.] Et locutus est Moyses sic ad filios Israel, et non exaudierunt Moyses a defectione animi et ab operibus duris: exaudierunt ait, non, audierunt.

[Ib. 12.] Ego enim ineloquens sum, quod ait Moyses ad Dominum, Λόγος dixit græcus, non, imperitus, quasi ἀκριβή vel ἀκαλούθηται.

[Ib. 26.] Hi sunt Aaron et Moyses, quibus dixit eis Deus ut educant filios Israel de terra Ægypti: sic enim habet græcus.

[Ib. 30.] Ecce ego gracili voce sum, et quomodo exaudiet me Pharaon? Notandum quod exaudiet dixit, non, audiet.

[Ib. vn. 6.] Fecit autem Moyses et Aaron, sicut præcepit illis Dominus, ita fecerunt: quid decesset, si non diceretur, ita fecerunt?

[Ib. 9.] Si loqueretur vobis Pharaon dicens, Date nobis signum aut portentum, et dices Aaron fratri tuo, Sume virgam: nonne locutionis nostræ consuetudo possebat et quedam ejus integratas, ut ita diceretur, Si loqueretur vobis Pharaon dicens, Date nobis signum aut portentum, dices Aaron fratri tuo, Sume virgam? quid ergo ibi additum est, et, nisi aliqua proprietate locutionis hebraicæ? nam neque græca esse perhibetur.

[Ib. 11.] Non mibi videntur satis commode interpretari latini *sooperatæ* Pharaonis, ut dicentes sapientes: *sooperatæ* enim sapientes dicuntur. Potuit enim latinus interpres sophistas dicere, quoniam non est quemadmodum id latine dicatur; et ideo isto verbo jam utimur pro latino, sicut philosophiam dicimus non solum grace, verum etiam latine: sophistas appellantur¹ latinarum litterarum eloquentissimi auctores.

[Ib. 12.] Et absorbit virga Aaron virgas illarum: ac si diceret, draco Aaron.

[Ib. 15.] Quod dictum est de Pharaone, Ecce ipse exiit ad aquam; græcus habet, super aquam.

[Ib. 16.] Dimitte populum meum ut serviat mihi in deserto, et ecce non exaudisti usque adhuc: quoties dicitur exaudisti, cum homini dicatur?

[Ib. 22.] Fecerunt autem similiter et incantatores Ægyptiorum beneficiis suis. Et induratum est cor Pharaonis, et non exaudivit eos, sicut dixit Dominus: quia in usu Scriptura est, exaudivit, cum etiam de homine loquitur.

[Ib. vni. 4.] Dimitte populum meum ut serviant mihi; non, ut serviat: qui loquendi modus non fere inventur nisi ubi res ipsa singularis pluribus constat. Populus enim singulari nomine dicitur, sed constat ex multis. Sic etiam est, Omnis terra adorat te (Psal.

lxv, 4): quia omnis terra dictum est, pro hominibus qui sunt in terra.

[Ib. viii. 2.] Ecce ego serio omnes fines tuos ranas: sic enim habet græcus elegantissima locutione, ut ranas ipsæ, plaga intelligatur, qua feritur terra Ægypti.

[Ib. 3. 4.] Et eructabit flumen ranas, et ascendentes intrabunt in domos tuas et in promptuaria cubiculorum tuorum super lectos tuos, et in domos servorum tuorum, et populi tui, et in conspersis tuis, et in cibaniis tuis; et super te et super populum tuum et super servos tuos ascendent ranas. Notandum quod in domos, etc. cum dixisset, accusativum casum tenuit; et super lectos, etc., ubi dixit, super, accusativum similiter servavit; in conspersis autem et in cibaniis ad ablativum se transtulit: nam et græcus mutavit præpositionem, quam non mutat latinus. Ille enim habet et; τόδι σίσσου, in domos; in conspersis autem δι τόδι ποράπειν: ubi mirum si non etiam sensus est, non locutio, ut in conspersoribus et in cibaniis exortas ranas forsitan velit intelligi, non extrinsecus ascendisse vel irruisse, et quia eas fluvium eructaturum prædictit, inde implero omnia.

[Ib. 6.] Et extendit Aaron manum super aquas Ægypti et eduxit ranas, et educta est rana et operauit terram: repetitio a plurali ad singularem, numerum trajecta est; nam utique rana, pro multitudine ranarum positum est; nescio quo autem modo per loquendi consuetudinem imbutis sensibus hominum, sepe plus videtur quod singulariter, quam quod pluraliter dicitur: nam plus accipitur cum dicitur, verbi causa, est illic miles, quam sunt illic milles; est illic piscis, quam sunt illic pisces.

[Ib. 14.] Et colligebant eas acervos acervos: haec repetitio multiitudinem acervorum significat, et Scripturis est familiaris.

[Ib. 16.] Quod habent latini, Extende manu virginam tuam, et percute terra; non, percute terram: græcus habet aggerem terræ, si tamen hoc verbo recite interpretetur quod dictum est τὸ χρυσὸν τὸν γῆν.

[Ib. 18.] Fecerunt autem similiter et incantatores neficiiis suis, ut educerent cynipes, et non poterant. Notandum est, fecerunt dictum pro eo quod est, conati sunt facere. Nam utique si fecerunt similiter, procul dubio eduxerunt cynipes: sed quia sequitur, ut educerent, et non poterant; non ergo similiter fecerunt, sed similiter facere conati sunt. Aut si forte et ipsi quamvis neficiis agerent, eadem tamen agendi specie virginem extendebant, quod Scriptura non expressit, ad hoc referendum est, fecerunt similiter.

[Ib. 21, 22.] Et in terram super quam sunt super eam. Et gloriosam faciam in die illa terram Geesen, in qua populus meus inest super eam.

[Ib. 29.] Et dixit Moyses, Ego exeam a te, et orabo ad Deum, et exhibit cynomyia a Pharoone et a servis ejus: quasi alteri diceret et exeam a te, et de altero Pharaone subsequeretur a quo esset exitura cynomyia.

[Ib. ix. 1.] Dimitte populum meum ut mihi serviant.

[Ib. 18, 24.] Ecce ego pluam hanc horam crastinam

¹ Sic MSS. At editi, sophister autem appellantur.

diem grandinem multam. Grando autem multa valde valde.

[Ib. ix, 29, 28.] *Et desinent voces et grando. Notandum est Scripturam, voces solere appellare tonitrua, quas voces Dei etiam Pharaon superius appellavit dicens, Orate pro me ad Dominum, ut desinant fieri voces Dei: ubi et illa locutio est quod dixit, desinant fieri voces.*

[Ib. x, 2] *Ut narratis in aures filii vestris, et filii filiorum vestrorum quaecunque illius *Egyptii*: notandum quemadmodum dicatur illius, ne forte ita sit dictum, *Draco hic quem fixisti ad illudendum ei* (Psalm. cxii, 26); et illud in Job, *Iloc est initium figmenti Domini quod fecit ad illudendum ab Angelis ejus* (Job xl, 14).*

[Ib. 4.] *Ecce ego induco hanc horam crastino die locustam multam. Ecce quemadmodum superioris dixit ranam, ubi diximus plerumque plus intelligi cum aliquod hujusmodi singulariter diecitur, quam si plurilater diceretur. Manifestum est enim plus sonare, locustam multam, quam si diceret, locustas multas.*

[Ib. 8.] *Qui autem et qui sunt qui ibunt? quotidie dicimus consuetudine familiariore, Quam qui et qui ibunt?*

[Ib. 15.] *Non est relictum viride nihil in lignis: dicendum fuit more locationis nostrae, Non est relictum viride aliiquid in lignis.*

[Ib. 16, 17.] *Pharaon ad Moysen, Peccavi ante Dominum Deum vestrum et in vobis; suscipite ergo delictum meum: hac locatione et ad Joseph usi sunt fratres ejus ubi dixerunt, Accipe iniuriam servorum Dei patris tui (Gen. l, 17).*

[Ib. 23.] *Quod latini habent, Et nemo vidit fratrem suum tribus diebus; grecus habet, Et non vidit nemo fratrem suum: notandum etiam fratrem hominis quemlibet hominem dici.*

[Ib. 24.] *Pharaon dicit ad Moysen et Aaron, Ite et servite Domino Deo vestro, praeter oves et boves, relinquette; sic enim habet grecus: valde inusitata locutio est, nisi post distinctionem inferatur, relinquette, et subaudiatur, ista; ut sit sensus, Ite praeter oves et boves, et relinquette ista: solet enim talis ellipsis fieri crebro in locationibus Scripturarum.*

[Ib. 26.] *Et non relinquemus ungulam; quasi abducitis pecoribus, posset ungula remanere: quid est enim aliud non relinquemus ungulam, nisi, nec ungulam relinquemus?*

[Ib. 28.] *Pharaon ad Moysen, Attende tibi ultra apponere videre faciem meam: pro eo quod est, attende tibi ne ultra videoas faciem meam.*

[Ib. xi, 2.] *Et petat unusquisque a proximo suo, et mulier a proxima vase argentea et areo et vestem: notandum et *Egyptios* Hebreis proximos dictos.*

[Ib. 6, 7.] *Et erit clamor magnus per omnem terram *Egypti*, qualis non fuit, et talis non adhuc apponetur: in filiis autem Israel non mutiet canis lingua sua ab honore usque ad pecus. Elegantissima locutio est: per canem quippe extremum significavit vel hominum vel pecorum, ita commendans quanta in Hebreis quies futura esset, *Egyptis* acerba orbitate clamantibus.*

[Ib. xv, 5.] *Accipiunt singuli ovem per domos patriarum. Quas dient patrini, non facile est intelligere; utrum civitates in quibus commonebant, an potius numerosas familias a cuiusque relut paternitate propagatas: hoc enim magis in greco significari prohibetur.*

[Ib. 4.] *Si autem pauci sint qui in domo, ita ut non sint idonei ad ovem, id est, ut ipsa paucitas non sit idonea ad ovem consumendam, assumet secum vicinum proximum suum, hoc est ipsa dominus assumet vicinum: hominem proximum pro homine posuit, singularem autem pro plurali; non enim unum, sed quot sufficiunt: cum de ove consumenda Scriptura loqueretur, secundum numerum, inquit, animalium unusquisque quod sufficiat; animas pro hominibus, a parte totum.*

[Ib. 7.] *Sument a sanguine, et ponent super duos postes, et super limen in dominis in quibus manducabunt illas in eis. Cum dixerit, in quibus, dixit etiam, in eis, more usitatissimo: sed manducabunt illas, quaritur quas, et intelligitur carnes; hoc enim sequitur, Et manducabunt carnes hac nocte assatas igni; quod habent latini codices, qui manducabunt carnem, graci autem habent apia, id est carnem, sed genere neutro; ideo in greco est, in dominis, in quibus manducabunt illa in eis. Est vero illa locutio, ut prius diceret illas, quam prediceret quid in consequentibus intelligeretur quas dixerit, similis ei locationi quam de filio Moysi exposuimus (Ib. ii Questionum de Exodo, quest. 4), cum eum vellet angelus occidere, et exemplum adhibuimus de Psalmo, Fundamenta ejus in montibus sanctis; diligit Dominus portas Sion (Psalm. LXXXVI, 1, 2): cuius enim fundamenta non intelligimus, nisi ex consequentibus; sic et hie, in quibus manducabunt illas in eis, id est in quibus dominis manducabunt illas, intelligitur carnes, de quibus consequenter loquitur.*

[Ib. 22.] *Sumetis autem vobis fasciculum hyssopi, et tingetis ex sanguine qui est iuxta ostium, et linietis super limen et super ambo postea de sanguine. Etiam hic fasciculus hyssopi plores ranas, et locusta plores locustas: tropus autem iste quando fit in rebus que a nobis non ita dici solent, obscuritatem facit.*

[Ib. 26, 27.] *Et erit cum dicent ad vos filii vestri, Quae est servititia ista? Et dicatis eis, Immolatio pascha hoc Domino: etiam si non haberet, et plenum esset, dicatis eis.*

[Ib. 28.] *Et advenientes fecerunt filii Israel sicut praecepit Dominus Moysi et Aaron; ita fecerunt: non adderet, ita fecerunt, nisi mos esset Scripturarum.*

[Ib. 51.] *Et factum est, in die illa edaxi Dominum filios Israel de terra *Egypti*.*

[Ib. xiii, 1.] *Ait autem Dominus ad Moysen dicens.*

[Ib. 12.] *Omne adaperiens vulvam, masculina: plura-lem numerum intulit singulari, quia ipsum quod dictum est, omne adaperiens, non utique in uno, sed in multis accipitur. Similis est locutio, Attende, popule meus (Psalm. LXXVII, 1). Tali est et quod pauli post sequitur, Omne quod adaperit vulvam de armis*

et de pecoribus, quaecunque ibi nata erunt: omne qua-
cum tibi nata erunt, ipse modus est locutionis.

[ib. xiii. 15.] *Omne adaperiens rulcam asinæ: græcus*
habet, asini; modo illo locutionis, quem jam in Ge-
nesi notavimus, ubi masculinum pro feminino positum
est, de morte Saræ dicente Scriptura, Surgens Abraham
a mortuo, et, Sepeliam mortuum meum (Gen. xxiii,
5, 4); et talia ibi sepe dicuntur de mortua.

[ib. 15.] *Propter hoc ego immolo Domino omne quod*
aperit vulnus, masculina: similis locutio superiori.

[ib. 16.] *Et erit in signum super manum tuam: id*
est, super opera tua; ubi magis sensus est forsitan
quam locutio.

[ib. xiv. 27.] *Et excusuit Dominus Ægyptios in me-*
dium maris: græcus habet, Et excusuit Dominus
Ægyptios medium maris.

[ib. 31.] *Vidit autem Israel manum magnam, qua*
fecit Dominus Ægyptiis.

[ib. xv. 1.] *Tunc cantavit Moyses et filii Israel can-*
ticum hoc Domino, et dixerunt dicere: sic enim habet
gravem, ut atra Mætris.

[ib. 22.] *Et non inveniebant aquam, ut biberent: poter-*
rat non habere, ut biberent.

[ib. 24.] *Et murmuravit populus adversus Moysen*
dicentes: non, dicens; sed, dicentes: ex pluribus
enim populus constat.

[ib. xvi. 1.] *Et venerunt omnis synagoga filiorum*
Israel in erenum: nou dixit, venit, quia synagoga ex
pluribus constat.

[ib. 2.] *Murmurabant omnis synagoga filiorum Israel*
adversus Moysen et Auron: eadem est ista locutio.

[ib. 4.] *Dixit autem Dominus ad Moysen, Ecce ego*
planae robis panes de caelo. Manna pluitur, panes
promisi: locutio est qua panis pro alimento ponitur;
amat autem Scriptura pluraliter magis panes, quam
singulariter dicere.

[ib. 7.] *Mune videbitis, inquit, gloriam, dum exaudies*
murmurationem vestram super Deum: id est, quia
murmuratis super Deum, quod tantum valet ac si
diceret, adversus Deum. Deinde notandum novo modo
bis exauditionem dietani non precantium, sed mur-
murantium, cum reprehendat utique Scriptura mur-
murationem: tanquam hoc dixerit, quod cognoverit
Deus murmurationem eorum, et ipsam Dei cognitio-
nem dixit exauditionem.

[ib. 9, 12.] *Acedite ante Deum; exaudivit enim*
murmur vestrum: iterum exauditionem, non precum
significat et petitionum, sed etiam murmuris malo-
rum; hoc et postea dicit Deus, Exaudi murmur
filiorum Israel.

[ib. 14.] *Et ecce in facie eremi minutum tanquam*
coriandrum. Cum toties Deus dicat, faciem terræ,
sicut hic faciem erem, mirum est unde homines ita
errent cum faciem audierint, ut aliquid tale opinen-
tur, qualis hominis facies est, vel alienus animan-
tus.

[ib. 16.] *Secundum numerum animalium vestrarum*
unusquisque cum commandantibus vobis colligit. Quam
sepe Scriptura animas, homines appellat, a parte
totum: non facile autem carnes pro hominibus, sed

carnem, sicuti est, *Non timebo quid imm faciat care;*
quod apertius in eodem psalmo ait. Quid mihi faciet
homo (Psal. lv, 5, 11). Non autem dicere, secundum
numerum carnium vestrarum, sicut dixi, secundum
numerum animalium vestrarum.

[ib. xvi. 21.] *Et collegerunt illud mane manu: quo-*
modo puto eos puto, acervos acervos, sic dictum est
mane manu.

[ib. 29.] *Nullus vestrum egreditur unusquisque de*
loco suo die septimo: quod interpositum est, unusqui-
que, potuit et non dici.

[ib. xvii. 1.] *Non erat autem populo aqua bibere: id*
est ad bibendum.

[ib. 2.] *Et maledicebat populus ad Moysen: id est,*
maledictis agebat Moysen; hoc est, maledicabant illi:
nam hoc in consequentibus ipse dixit, Quid malefi-
citis mihi?

[ib. 5.] *Et murmuravit populus ad Moysen dicentes.*

[ib. 5.] *Et virgin in qua percussisti flumen accipe in*
manu tua: in qua percussisti, dixit pro eo quod dici-
mus, de qua percussisti; et est ita locutio cerebrinna
in Scripturis.

[ib. xviii. 12.] *Et sumpsit Jothor sacer Moysi holo-*
caustonata et sacrificia Deo: sumpsit, pro eo quod est
oblitus. An forte sensus est, non locutio, ut ea sum-
passe intelligatur, que Moyses obtulisset? quāquam
Moyses non legatur superius sacrificasse, nec Aaron
ne quisquam Hebraeorum qui educti sunt de terra
Ægypti; sed tantum superius scriptum est, quod al-
ture constituerit Moyses, et appellaverit illud, Dominus
meum refugium (Exod. xvii, 13). Istum autem Jothor
legimus sacerdotem fuisse Madian, id est gentis Ma-
dian. Mirum est autem, si ejus adventu cepit sacri-
ficare Moyses, et non potius ipse Jothor qui jam sa-
cerdos erat.

[ib. 18.] *Grave tibi verbum hoc: subauditor, est.*

[ib. 20.] *Et demonstrabis illis vias, in quibus ambu-*
labunt in eis.

[ib. 26.] *Verbum autem grave referebant super Moysen:*
sic enim habet græcus, quod latini interpretati sunt,
ad Moysen. Illa sane locutio ipsa etiam cura signi-
ficatur, qua dictum est, super Moysen; velut omnis ei
significaretur impositum. Verbum autem grave dictum
est, pro quaestione gravi: unde sequitur, Omnes autem
verbum leve judicabunt ipsi.

[ib. xx, 24.] *Quod græcus habet τετρακόν, super-*
nominare aut nominare expressius dicitur, quod
usitatus cognominare nonnulli interpretati sunt;
sed non habet necessariam significationem cognomi-
nare: propinquus autem dicitur cognominare,
quam nominare; nam et hoc aliqui interpretes
dixerunt.

[ib. 24.] *Et veniam ad te, et benedic te: cum su-*
perius pluraliter loqueretur, facies et immobilitas,
dicit, teniam ad te, tanquam ipsi Israel, id est, populo.

[ib. xxi, 1.] *Et haec justifications quas pones coram*
illis. Si emeris seruum Hebraicum, etc. Notanda locutio,
quemadmodum cum illud dictum sit ad Moysen, hoc
est, haec sunt justifications quas appones coram illis;

Jam ad populum ipsum cetera dicuntur quasi ad Moysen, *Si emeris servum Hebreum*. Non enim hoc Moysi dictum est, sed quod populo dicerebat, tantum ipsi populo dicebat.

[Ib. xxi, 6.] *Pertundet ei Dominus auriculam de subula, et serviet ei in sempiternum, vel in æternum : quod græcus habet, τις τὸν οὐρανόν.* Ecce quemadmodum Scriptura multis locis dicit secundum hoc verbum græcum, *sempiternum*, vel *æternum*. Ubi non intelligitur æternitas illa, secundum quam nobis æterna promittuntur, vel secundum quam a contrario igne æterno mali cremabantur : neque enim servus iste qui vivere in æternum non posset, posset servire in æternum ; sed intelligitur æternum dictum, cuius temporis finis non est ; aut certe aliquid hoc sacramento significatur æternum.

[Ib. 13.] *Dabo tibi locum, in quem fugiat ibi qui occiderit.*

[Ib. 20.] *Si quis percusserit servum suum aut ancillam suam in virga : quod est, de virga.*

[Ib. 28.] *Lapidibus lapidabitur taurus : quasi possit lapidari nisi lapidibus. Difserit aliquid ista locutio ab illa qua diceret more Scripturarum, lapidatione lapidabitur, sed tamen similis est.*

[Ib. 29.] *Si autem taurus cornupeta erat ante hesternam et nudiustertianam : pro tempore præterito posuit partem pro toto, quantumcumque illud fuisse, more Scripturarum.*

[Ib. 53.] *Si quis autem aperuerit lacum, aut exciderit lacum, et non operuerit eum, et ceciderit illuc vitulus aut asinus, dominus laci reddet.* Et hæc locutio a parte totum intelligenda est : non enim si equus ceciderit in lacum aut ovis, ideo non reddet, quia hoc scriptum non est.

[Ib. 34.] *Quod autem mortuum fuerit, ipsi erit : pro, ipsius erit.*

[Ib. xxii, 5.] *Si autem depaverit quis agrum aut vineam, ei admiserit pecus suum depascere agrum alium ; id est, alienum.*

[Ib. 26.] *Si autem pignus acceperis vestem proximi, ante solis occasum reddes ei : genus pro specie posuit ; sic enim dictum est, ac si de omni ueste pignus dererit, cum de illo specialiter se dicere ex consequentibus Scriptura testetur, qui non habet nisi eam uestem unde se nocte cooperiat.*

[Ib. xxxii, 20, 21.] *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut seruet te in via, et inducat te in terram quam paravi tibi. Ante te ibi¹, et exaudi eum. Angelum suum jubet Deus exaudi a populo, non utique potenter, sed jubente.*

[Ib. 28.] *Et mittam vespas ante te, et ejiciet Amorrhæos :* a plurali ad singularem numerum se convertit. Intelligitur autem, Ejiciet Amorrhæos vespa, sicut rana, sicut locusta, non quod una sit, sed quod per singularem pluralis numerus intelligatur.

[Ib. 30.] *Per partes ejiciam illos a te.*

¹ Vetus codex Corbeiensis optimæ note, *ante ibi* : forte interpres in greco legerat, *pro ekei*. Nunc porro apud LXX habetur, *proseche sensib[ile] attende tibi*. In Vulgata, *Observa eum*.

[Ib. xxiii, 32, 33.] *Non dispones illis et diis eorum patrum ; et non consentin in terra tua, ne peccare te faciant ad me : non dixit, in me, idem tamen significat.*

[Ib. xxiv, 3.] *Respondit autem omnis populus voce una, dicentes.*

[Ib. 10.] *Et viderunt locum ubi steterat ibi Deus Israel ; ubi steterat, posset sufficere, sed hebraica dicuntur ista locutiones.*

[Ib. xxv, 13.] *Et inaurabitis illa auro : similis est locutio, lapidibus lapidabitur.*

[Ib. 29.] *Cyathos in quibus immoabunt in eis.*

[Ib. xxvi, 19.] *Duas bases columnæ uni in ambas partes ejus, et duas bases columnæ uni in ambas partes ejus. Ne de omnibus diceret, de duabus dicit more suo gemitando : sicut puteos puteos, acervos acervos, generationes et generationes, et similia.*

[Ib. 29.] *Et columnas inaurabis auro, et inaurabis seras auro.*

[Ib. xxvii, 6.] *Et inaurabis ea armenta : talis locutio est, inaurabis auro.*

[Ib. 21.] *Extra velum, quod est super testamentum : de lucerna accendenda cum diceret, hoc ait, id est quod foris accenderetur ubi est sanctum, non intra velamen quod est super testamentum, hoc est Sanctum sanctorum. Ergo super non sic ait, tanquam est tectum, vel camera, vel firmamentum celi, vel arca cooperculum ; sed etiam quod vice parietis oppositum esset, super dixit : sicut dicimus superiorem discubere aut stare, non utique alterum portari ab altero.*

[Ib. 21.] *Legitimum sempiternum in progenies vestras : eo modo sempiternum, quo multa superius diximus.*

[Ib. xxviii, 22. (a).] *Et sumet Aaron nomina filiorum Israël super rationale judicii super pectus introeunti sanctum¹.* Consequens erat ut diceret, *introiens in sanctum*, hoc est sumet Aaron introiens, quod aliqui latini, solcetum vitantes, interpretati sunt. Sed quia et græcus *introeunt* habet, et latini aliqui consonant, locutionem potius notandam credidi, quam corrigendam.

[Ib. 24. (b).] *Et pones super rationale judicii fimbrias catenata.* Et hic latini nonnulli solcetum caventes, *fimbrias catenatas*, interpretati sunt ; græcus autem habet, τοὺς ἐπωτοὺς τὰ ἀλυτέατα. Hanc solemus dicere absolutam locutionem, cum generi masculino vel feminino neutrum infertur ; quemadmodum si dicamus, *Justitiae terrene non sunt stabilia*.

[Ib. 55.] *Et Aaron cum caperit fungi sacerdotio, audierit vox ejus intranti in sanctum in conspectu Domini, et exeunti. Vocem ejus ex tintinnabulis dixit, qui magis sonus est ejus. Intranti et exeunti, pro intranti et exeuntis, posuit dativum pro genitivo.*

[Ib. xxix, 15.] *Et duos renes et adipem quæ super eorum subauditur, est, quod nonnulli interpretes addiderunt.*

[Ib. 26.] *Et separabis illud separatione.*

[Ib. xxx, 8.] *Et cum accendeat Aaron lucernas, sero*

¹ Sic melioris note MSS. At excusi, *introeunt in sanctum*, *hoc est*, etc.

(a) Apud LXX. In Vulgata v. 29.

(b) Apud LXX. In Vulgata v. 30.

incendet super illud : sero dixit pro vespero , et ideo notanda locutio est; sed quippe græcus habet. Sero autem proprio non solet dici, nisi cum tempus transferit quo fieri debuit, quod sero dicitur factum.

[lb. xxx, 12, 13.] *Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum , et dabunt singuli redemptionem animæ suaæ Domino, et non erit in eis ruina in visitatione eorum , et hoc est quod dabunt tibi. Pendet ista locutio , quia interposita est conjunctio copulativa , quæ si non interponeretur , non penderet. Tribus autem locis est posita quorum undelibet detracta , plenam facit esse sententiam. Rursus ubi dictum est, Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum , et dabunt singuli redemptionem animæ suaæ Domino : si enim non dixisset, et dabunt, sed tantummodo dixisset, dabunt, finiretur sententia nec penderet ; ita enim diceretur, Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum , dabunt singuli redemptionem animæ suaæ Domino. Si autem hic ponitur hæc conjunctio , deorsum tollenda est, ut ita dicatur, Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum , et dabunt singuli redemptionem animæ suaæ Domino , et non erit in eis ruina in visitatione eorum , hoc est quod dabunt. Aut certe in medio ubi dictum est , et non erit in eis ruina , si detrahas conjunctionem , non pendebit sententia : erit enim sensus, Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum , et dabunt singuli redemptionem animæ suaæ Domino , non erit in eis ruina. Cum vero ubique posita est eadem conjunctio, pendere facit locutionem : ideo eam nonandam putavimus.*

[lb. xxxii, 4.] *Consurrexit populus in Aaron, et dixerunt ei : usitata locutio est, quia ex multis populus constat. Deinde notandum, totum pro parte positum. Apostolus enim, sicut revera erat, quosdam eorum dixit hoc fecisse, non totum populum, ubi ait, Neque idolis serviamus, sicut quidam illorum (1 Cor. x, 7).*

[lb. 4.] *Surge, et fac nobis deos qui nos præcedant. Sedeni loquebantur? an potius locutio est notanda, propter quod sæpe dicitur, Exsurge, Domine (Psal. xlii, 26); aut, Surge, Deus, judica terram (Psal. lxxxi, 8)?*

[lb. 10.] *Et nunc sine me, et tratus ira : quomodo, morte morietur : amat ita loqui Scriptura.*

[lb. 24.] *Cui sunt aurea demite : non dixit quid aurea, unde latini interpretes dixerunt, qui habet aurum demat.*

[lb. 26.] *Quis ad Dominum, veniat ad me.*

[lb. 31.] *Fecerunt sibi deos aureos : de uno virtulo; pluralem ergo numerum pro singulari posuit. Inde est et illud, *Hi dii tui Israel qui eduxerunt te de terra Ægypti. Non sane locutiones istae reperiuntur ubi pluralis pro singulari ponitur, nisi in eo rerum genere in quo etiam de pluribus fieri vel intelligi potest. Non enim quia unus ille vitulus erat, ideo non et plures fieri poterant, aut ideo non multi idolis similis fuerat. Hac locutione dictum est latrones insultasse Dominum (Matth. xvii, 44), cum hoc unum fecisse Scriptura testetur (Luc. xxii, 39), sed non soius fuerat**

latro. Quin etiam cum ista locutio sit per nomina propria, qualiter eam in Scripturis factam nondum compemus, plures illic intelliguntur, sicut Phædras et Medeas quidam dixerunt, cum fuerit una Phædra et una Medea, sed Phædras et Medeas appellaverunt omnes similes Phædras et Medeæ. Ita non sine causa nec utcumque ac passim sicut ab imperitis vitiis sit, sed certo modo certisque regulis istæ locutiones interponuntur.

[lb. xxxiii, 1.] *Vade, ascende hinc tu, et populustus, quos eduxisti de terra Ægypti : non, quem eduxisti, quod ita usitatum est ut rarius aliter dicatur.*

[lb. 5.] *Et dixit Dominus, Deponite stolas gloriarum vestrarum et cultum, et ostendam quæ facturus sum tibi. A plurali ad singularem numerum locutionem terminavit, quia multi erant et populus erat, sicut eis dixerat, Vos populus dura cervice : non dixit, tu populus, sed, Vos populus, cum vos, numeri sit pluralis, populus autem numeri singularis.*

[lb. xxxiv, 9.] *Si inveni gratiam in conspectu tuo, simul ambulet Dominus meus nobiscum : tanquam de alio dicat. Assidue sunt hæc locutiones, sed cum dicitur ad Deum, putatur Patri dici de Filio. Cum autem talia dicerentur ad Pharaonem et ad Joseph et ad alios multis locis, genus locutionis intelligebatur.*

[lb. 45.] *Nequando ponas testamentum iis qui sedent super terram : ac si diceret, sedes habent, quod est, habitant.*

[lb. 17.] *Et deos fusiles ne feceris tibi : locutio est a parte totum significans; non enim quia fusiles tantummodo nominavit, fieri scupiles, ductiles, fletiles que permisit, vel ullum genus simulacrorum, aut qualiumcumque fictitorum deorum.*

[lb. 19.] *Omne adaperiens vulvam, masculina : id est, omne adaperiens vulvam mihi erit, ex iis quæ sunt masculina.*

[lb. 20.] *Primitur subjugatis redimes ove : et non a parte totum est; neque enim si subjugale non sit jumentum quodlibet, cuius caro tanquam immunda respiruit, ideo non est redimendum, aut alio quam ove redimendum.*

[lb. 25.] *Non occides super fermentum sanguinem immolatorum meorum : locutio est utique, occides sanguinem, pro eo quod est, occidendo effundes.*

[lb. 25.] *Et non dormiet usque in mane immolatio solemnitatis Paschæ : dormiet dixit, manebit; nam caro pecudis occisæ et coctæ quomodo dormiet? Quod ergo dicitur, Quare obdormis, Domine (Psal. xliii, 34), hoc genere locutionis dicitur, et intelligitur, Quare cessas, id est, non vindicas.*

[lb. 28.] *De quadraginta dierum jejunio Moysi Scriptura sic loquitur, Panem non manducavit, et aquam non bibit : a parte totum, pane omnem cibum, et aqua omnem potum significans.*

[lb. 4.] *Excide tibi duas tabulas , sicut et primæ : subauditur, fuerunt; unde hoc verbum nostri interpretes etiam abdendum putaverunt, quoniam inusitatum est in lingua latina talis ellipsis.*

[lb. xxxv, 4.] *Et ait Moses ad omnem synagogam*

filiorum Israel, dicens: plenum esset, etsi non haberet, dicens.

[ib. xxxv, 21.] *Et attulerunt unusquisque quod offerebat cor eorum: poterat usitatus dici, Et attulit unusquisque quod offerebat cor ejus.*

[ib. 21.] *Et quibus visum est anima eorum, attulerunt demptionem^a Domino: non dixit, et sicut visum est anima eorum.*

[ib. 23.] *Et omnis cui inventum est apud eum coria arietum rubricata: quod diceretur usitate, opes apud quos inventa sunt coria arietum rubricata.*

[ib. 24.] *Omnis afferens demptionem, argentum et as attulerunt demptionem Domino: usitatus diceretur, omnis attulit, quam, omnis attulerunt.*

[ib. 24.] *Et apud quos inventa sunt apud eos ligna impetrabilia: apud eos more Scripturarum additum est, nam sine hoc esset plena sententia.*

[ib. 25.] *Et omnis mulier sapiens mente, manibus nera; quasi nere posset non manibus: ei sapiens nere, elegans atque inusitata locutio est. Deinde, Omnis mulier attulerunt: more superiorum plurali concluditur singularis, quia, omnis mulier attulit, usitatus diceretur.*

[ib. 26.] *Et omnes mulieres quibus visum est sensu suo, in sapientia gerunt pilos caprinos: notandum sapientiam in his artibus sepe appellare Scripturam, id est sapientiam.*

[ib. 28.] *Et compositiones et oleum unctionis et compositionem incensi: non compositiones alias extra debemus intelligere; sed cum dictum esset, et compositiones, per conjunctionem copulativam non aliud adiunxit, sed quod dixerat exposuit, ut sciremus quas compositiones, et oleum, inquit, unctionis et compositionem incensi: compositiones autem vocal, quia ex gaudiis ista confecita sunt.*

[ib. 29.] *Et omnis vir et mulier quorum afferebat sensus eorum, ut intrarent, et sacerent omne opus quodcumque.*

^a Editio hic et infra, *redemptionem*: pro quo v. 28. constanter, *demptionem*, juxta græc. LXX, *aphairema*.

que præcepit Dominus fieri illud per Moysen, attulerunt filii Israel demptionem Domino. Ergo omnis vir et mulier, intelliguntur filii Israel. Cetera locutiones similares superioribus.

[ib. 32, 33.] *Facere aurum et argentum et as: pro eo quod est facere ex auro et argento et tunc: non enim aurum faciebant, sed ex auro. Tale est enim quod paulo post dicit. Et operari ligna: hoc est, ex lignis.*

[ib. 33.] *Facere omnia opera sancti textilia, et varia texere coco et byssu, facere omne opus architectonicum varietatis. Ecce et in rebus textilibus architectonicum opus appellat: nigrum nisi propterea, quia tabernaculum habebat, quod edifici simile fuit, et tanquam domus erigebatur. Quid autem dicat opera sancti, non evidenter appareat, nigrum sancti sacerdotis, quoniam et de stola vel de stolis ejus hac dicuntur; an sancti Dei, in cuius cultum hanc habebant; an opera sancti, sicut dicebatur Sanctum et Sanctum sanctorum.*

[ib. xxxvi, 8(a).] *Numeralia continentia ex utrisque partibus ejus: non dixit ex utrisque partibus eorum, quamvis illa numeralia, non humerale dixisset, sicut solet humerale dicere; ipsum enim appellavit pluraliter numeralia, sicut stolam et easdem stolas.*

[ib. 37(b).] *Et Eliab filius Achisamach de tribu Dan, qui architectonus est textilia et consutilia, et diversicoloria, texere coco et byssu. Novo more dicuntur architectonari textilia. Eliam illud a parte totum intelligendum est quod ait, texere coco et byssu: ex his enim et cetera intelligimus, id est, purpuram et hyacinthum.*

[ib. xxxix, 51.] *Et fecerunt filii Israel sicut præcepit Dorinus Moysi, ita fecerunt: plenum esset, etiam si non adduceretur, ita fecerunt.*

[ib. xl, 14.] *Et fecit Moyses omnia quæ præcepit ei Dominus, ita fecit: similiter ut dictum est de filiis Israel.*

(a) Apud LXX.

(b) Ajud LXX: At in Vulgata cap. 38, v. 25.

LIBER TERTIUS.

Locutiones de Levitico.

<<CO>>

(a) [LEVIT. CAP. 1, § 2.] *Homo ex robis si obtulerit dona Domino a pecoribus, a bovis et ab ovinis offeretis: hoc est, si a pecoribus offeretis, a bovis, ab ovinis offeretis. Ovinum nomine etiam caprarum genus inclusit, sicut in aliis locis solet.*

[ib. 11, 6.] *Et confinges ea fragmenta: id est, confingendo facies ea fragmenta.*

[ib. iv, 23.] *Et cognitum ei fuerit peccatum quod peccavit in eo. Duo modi locutionis hic notandi sunt, et peccatum peccavit, et quod addidit, in eo. In quo enim nisi in ipso, id est peccato?*

[ib. v, 4.] *Si autem anima peccaverit, et audierit ro-*

^(a) *Mis. aliquot et omnes hactenus editi erant prioribus hisce 31 locutionibus; quæ ex Cisterciensi codice, nechon ex Corbieensi aquilæ note etiam 800 annos conscripta sunt trahunt vulgantur.*

cem jurationis, et ipsæ testis fuerit, aut ruderit, aut conscientia fuerit, si non nuntiaverit, et accipiet peccatum: plus videtur habere, et; nam eu dempto integre sequitur, accipiet peccatum.

[ib. 1.] *Si autem anima peccaverit, et audierit vocem jurationis, et ipsæ testis fuerit, aut ruderit, aut conscientia fuerit non nuntiaverit: et positum est, pro id est: nam sic dici posset nostræ locutionis consuetudine. Si autem anima peccaverit, id est audierit vocem jurationis, et cetera.*

[ib. 5.] *Aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia ejus, quam si tetigerit inquinetur, et latuit eum, post hoc autem cognoverit et deliquerit; cum rectio ordine dicendum esset, et deliquerit, post hoc autem cognoverit.*

[lb. xv, 16.] *Anima si latuerit eum obliuione, et peccaverit nolens*: non ait, si latuerit eam, quoniam animam pro homine ponit, sicut facit et in aliis, ubi animam prius dicit, quae generis feminini est, postea masculinum infert genus ad hominem referens. Sed hic multo est haec locutio pressior, quoniam continuat utrumque genus positum est, ut diceretur, *Anima si latuerit eum*. Ille locutio terruit interpretes latinos, et noluerunt eam transferre, sed ita posuerunt: *Anima si qua latuerit, et peccaverit non volens*, cum aliud sit utique si anima lateat, aliud si animam lateat: hoc autem Scriptura dicit, *si lateat eam*; non, si ipsa latet. In greco autem alio invenimus, *Animan si latuerit en obliuione*; sed etiam ipse in consequentibus masculinum intulit dicens, *Sacerdos exorabit pro eo, et dimittetur illi*, quod ibi habet εντροφή. Unde apparel scriptorem timuisse solœcismum, nec tamen perseverare potuisse in genere feminino vicum evidenter Scriptura consequentis.

[lb. vi, 9.] *Ista holocaustis super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud*: potuit non habere et, atque ita dici, *totam noctem usque in mane ignis altaris ardebit*. Sed addita ista conjunctio facit obscuritatem his qui in talibus Scripturarum locutionibus non assuefacti sunt.

[lb. 14.] *Ista lex sacrificii, quod offerrent illud filius Aaron, sacerdotes ante Dominum*: nihil decesset si non haberet, *illud*.

[lb. 17.] *Sancta sanctorum est*. Sie habet et græcus, sed græca locutio est, quam nostri quidam transferre nobentes dixerunt, *Sancta sanctorum sunt*.

[lb. 32 (n).] *Occident arietem qui pro delicto ante Dominum*. Latini interpretes addiderunt, est, et dixerunt, *qui pro delicto est, quod græcus non habet*.

[lb. vn, 6 (b).] *Et si votum aut voluntariorum sacrificaverit donum suum, quacumque die obtulerit sacrificium, edetur cravina die*: pro eo quod est, postera die; unde alii, *altera die*, interpretati sunt.

[lb. viii, 31.] *Coquite carnes in atrio tabernaceli testimoniis in loco sancto, et ibi edelis eos, et panes qui sunt in canistro consummationis, quomodo præceptum est mihi dicens, Aaron et filii ejus edent eam*. Hanc locutionem quidam transferre nobentes dixerunt *quomodo præcepit mihi dicens*; quia hoc videtur consequens, ille autem in nostræ locutionis consuetudine solœcismus est.

[lb. 55.] *Et ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis septem dies, die et nocte*: pro eo quod est, habitabitis.

[lb. ix, 7.] *Et ait Moyses ad Aaron, Accede ad altare, et sic quod pro peccato tuo, et holocaustum: et exora pro te et domo tua, et jac dona populi, et exora pro eis quomodo præcepit Dominus Moysi*. Non ait, *Quomodo præcepit Dominus mihi*; sed ita locutus est, quasi fuisse alter Moyses cui Dominus præcepit, et alter iste qui hoc ad Aaron loquebatur.

⁴ sic veterus codex Corbieensis. At Cisterciensis, *animas*.
(a) Apud LXX: at in Vulgata, ca. 7, v. 2.
(b) Apud LXX: at in Vulgata, v. 16.

[lb. x, 8, 9.] *Et locutus est Dominus ad Aaron dicens, Vinum et siceram non bibets, et cetera*. Quam locutionem Domini ita concludit, *Omnia legitima quae locutus est Dominus ad eos per manum Moysi*: cum Dominus loqueretur, non ait, *Quia locutus sum ad eos per manum Moysi*; sed ea locutione usus est quia superius ipso Moyses.

[lb. 9.] *Legitimum aeternum in progenies vestras distinguere inter medium mundorum et contaminatorum, et cetera*. Notandum quemadmodum dicit, *aeternum*, quod utique non erit sine fine.

[lb. 14.] *Moyses loquens ad Aaron, Eleazar et Ithamar filios ejus, inter cetera etiam hoc ait, A sacrificis salutarium filiorum Israel brachium ablationis et pectusculum segregationis super hostias adipum offerent, segregationem segregare ante Deum*. Et erit tibi et filii tuis et filiabus tuis tecum legitimum aeternum; cum hoc totum finem fuisset habiturum.

[lb. xi, 9.] Cum de animalibus que in aquis sunt præcipiteret, que sint coram munda vel immunda, *In aquis*, inquit, *et in mari, et in torrentibus*. Sed *in mari* latini codices habent, quia nimis insolens fuit plurale numerum transferre de græco, et non dicere *in mari*, sed *in maribus*, maxime proprie ambiguitatem, ne non maria, sed mares intelligerentur, id est masculi: nam nihil minus insolens est, sed tamen interpretatum est de sanguinibus, quia latina lingua sanguinis numerum pluralem non recipit, vel in ipso nominativo casu. Nam etsi ab eo quod est mare nemo dicit maribus, dicuntur tamen maria, cum sanguines non dicantur, et tamen scriptum est, *Liberate me a sanguinibus* (Psal. 1, 16); et, *Non congregabat concubicia eorum de sanguinibus* (Psal. xv, 4). Ergo et maribus ita dici posset nisi, ut dixi, ambiguitas vitaretur. Torrentes vero isto loco pro fluminibus posuit Scriptura, cum torrentes propriæ dicantur hiemales fluvij qui siccantur aestate, et ideo pisces habere non possunt. Unde nonnulli interpretes nostri non torrentes interpretari, sed fluminis maluerunt. Poni autem in Scripturis torrentes pro fluminibus locus illi Psalmi satis ostendit ubi legitur, *Et torrente voluptatis tuae polabis eos*. Non enim tale aliquid intelligi voluit nomine torrentis quod ad tempus fluere, ac deinde siccaretur, cum sequatur et dicat, *Quoniam apud te est fons vita* (Psal. xxxv, 9, 10); quae utique aeterna est et indeficies.

[lb. 21.] *Sed huc edelis a repentibus volatilibus, quæ ambulant super quatuor, quæ habent crura superiora pedum ejus: non dixit, pedum suorum.*

[lb. 44.] *Et eritis sancti, quoniam sanctus ego: subauditur, sum; unde plerique nostri interpretati sunt, quoniam sanctus sum ego.*

[lb. xii, 1.] *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens*. Haec usitatissima locutio est et cerebrima in Scripturis, *locutus est dicens*. Sed ea quæ sequitur, rarius reperitur, et latini sermonis coarctat inopiam: græcus enim habet, *καὶ ἐπειδὴς οὐτοῦς λέγω*, quod latine exprimi posset, et dices ad eos dicens; minus autem offendit, si dicatur, *et inquit ad eos dicens*; et simili-

lius est greco, quia et ille non dixit, οὐτε πρό; αὐτοῦ;
λέγει, sed, ἀπειπεῖς πρό; αὐτοῦ; λέγει.

[Ib. xii, 2.] *Mulier quacumque semen reperit et pepererit masculum, et immunda erit septem dies: nostri ple-
rique noluerunt transferre, sed ita dixerunt, Mulier
quacumque semen reperit et pepererit masculum, im-
munda erit septem dies. Illa ergo locutio quoniam et
græco eloquio inusitata est, posset nec in græco trans-
ferri: quia vero eam Græcos transferre non piguit,
cur Latinos pignerit, ignoro.*

[Ib. 4.] *Triginta et tres dies¹ sederit in sanguine
mundo suo. Similiter et de illa qua feminam peperit,
dictum est, sederit in sanguine mundo suo, sed dupli-
catis eisdem diebus, id est, sexaginta sex diebus. Se-
derit ergo dictum est manebit, non enim per tot dies
de sella ei surgere non licebat.*

[Ib. xiii, 2.] *Homini si cui facta fuerit in cute corporis
ejus cicatrix signi lucida. Notandum cicatricem di-
cere Scripturam non vulneris, sed etiam solius colo-
ris notam.*

[Ib. 2.] *Et fuerit in cute coloris ejus tactus lepræ:
tactus dicit ipsam maculam, quod ipse homo lepra
sit tactus.*

[Ib. 3.] *Et videbit eum sacerdos, et inquinabit eum:
pro eo quod est, inquinatum pronuntiabit.*

[Ib. 3.] *Et pilus qui est in tactu convertatur albus: id
est, convertatur in album.*

[Ib. 6.] *Et purgabit eum sacerdos; signum enim est:
purgatum pronuntiabit; sicut, inquinabit, quod supra
dixit, inquinatum pronuntiabit.*

[Ib. 7, 8.] *Et viderit eum sacerdos, et ecce commutata
est significatio in cute, et inquinabit illum sacerdos: plus
habet, et; nam ea conjuncione detracta integer sensus
est hoc modo. Si autem conversa fuerit significatio
in cute, posteaquam vidit eum sacerdos, ut purget illum,
et visus fuerit denuo sacerdoti, et viderit eum sacerdos,
et ecce commutata est significatio in cute, inquinabit il-
lum sacerdos.*

[Ib. 9, 10.] *Et tactus lepræ, si fuerit in homine, ve-
net ad sacerdotem, et videbit sacerdos, et ecce cicatrix
alba in cute, et hæc mutavit pilum album, et a sano
carnis vivæ in cicatrice: id est, mutavit pilum in album
colorem in cicatricem, mutavit autem a sano carnis
vivæ, id est, quia non talem pilum habet, quod sanum
est in carne vivæ.*

[Ib. 45, 46 (a).] *De leproso cum loqueretur, ait, Et
immundus immundus vocabitur; quasi non satis esset
semel dicere, immundus vocabitur. Quanquam nonnulli
codices ita habeant, in alio græco ita invenimus semel
dictum, immundus vocabitur. Item paulo post dicit,
Cum sit immundus, immundus erit; quod in latinum
de græco non sicut positum est exprimi potuit: ait
enim Græcus, ἀκάθαρτος ἡ ἀκάθαρτος ἡται: quasi dice-
ret, immundus existens, immundus erit: sed non hoc
est existens, quod græcus dicit ἡ, sed si dici pos-*

¹ MSS., sex dies. Sed liquet legendum hic juxta LXX,
tres dies.

(a) Hinc liber tertius incipit in prius editis.

set, essens, ab eo quod est esse, non ab eo quod est
existere.

[Ib. xiii, 47.] *Et vestimento si fuerit in eo tactus le-
præ: potuit usitate ita dicere, Et in vestimento si
fuerit tactus lepra.*

[Ib. 51.] *Aut in omni vase pelliceo, in quocumque fue-
rit in eo tactus: poterat satis esse, in quocumque fue-
rit tactus.*

[Ib. 53.] *Et ecce non commutavit tactus aspectum
suum: id est colorem in quem aspicitur; non enim
aspectum quo ipse aspicit: tactum quippe ipsam ma-
culam dicit.*

[Ib. xiv, 15.] *Et accipiens sacerdos de hemina olei;
superfundet in manum sacerdotis sinistram: non
dixit, in manum suam sinistram, cum utique in suam
faciet.*

[Ib. xv, 2.] *Viro, viro cuicunque fuerit fluor.*

[Ib. 16.] *Et homo cuicunque exierit ex eo concubitus
seminis.*

[Ib. 21.] *Et omne super quodecumque dormit super
illud: et omne super quod sederit super illud, immu-
num erit.*

[Ib. xvi, 21.] *Et emittet in manu hominis parati in
erenum: id est, emittet in erenum in manu heminis
ad hoc parati; de hinc emissario loquebatur cum hoc
diceret: notandum est autem quomodo dicat Scri-
ptura, in manu.*

[Ib. xvii, 3.] *Homo, homo filiorum Israel: id est, ex
filii Israhel; ista autem repetitio quilibet hominem
videtur significare, id est, ille aut ille.*

[Ib. xviii, 7.] *Turpitudinem patris tui et turpitudi-
nem matris tuæ non revelabis: hac locutione concubiti
velut cum his personis.*

[Ib. 14.] *Turpitudinem fratris patris tui non revelabis,
et ad uxorem ejus non introbis: propinqua enim tua
est: et posuit, pro id est; hanc enim dicit turpitudi-
nem fratris patris ejus, id est, turpitudinem patrui, pa-
renda uxoris patrui.*

[Ib. 25.] *Et exhorruit terra eos qui insident super eas:
id est, sedes habent, quod est habitant.*

[Ib. xix, 9.] *Et permetentibus vobis messem terræ
vestræ, non perficietis messem vestrum agri tui perme-
tere. Hoc quod a plurali cepit, et ad singularem in-
umerum terminavit, plerique latini interpretari nolue-
runt, sed dixerunt, agri restri, ubi dictum est agri tui,
quasi græcus hoc non posset dicere: magis ergo lo-
cutione notanda fuit quam emendanda.*

[Ib. xx, 17.] *Quicumque acceperit sororem suam et
patre suo aut ex matre sua, et viderit turpitudinem ejus,
et ipsa viderit turpitudinem ejus, turpitudinem soror
sua revelavit, peccatum suum accipient: peccatum po-
sunt pro pena peccati.*

[Ib. 25.] *Et segregabis vosmetipos inter medianos
pecorum mundorum, et inter medium pecorum immu-
ndorum, et inter medium volucrum mundarum et immu-
ndarum. Segregabis vosmetipos, dixit, inter medianos
mundorum et immundorum, quoniam segregantur
monda ab immundis, vel a mundis immunda: nova es
omnino locutio. Aliud est enim, Segregabis inter me-*

520
est
le-
si
sue-
sue-
tum
nim
ma-
lei;
noa
nam
vitus
per
mu-
i in
inis
hoe
cri-
, ex
hem
adi-
abi-
bi,
ta
odi-
po-
me-
ni-
de-
ta,
lo-
a
ia,
ri-
jo-
am
un-
ur
es
pe-

dium pecorum mundorum, et inter medium pecorum immundorum, sicut saepissime loqui solet; aliud est quod modo ait, *Segregabitis vosmetipos*, tanquam illa ab alterutris segregantes, scipios segregant ab utrisque, tanquam judicando inter utraque.

[ib. xxi, 1.] *Dic sacerdotibus filii Aaron, et dices ad eos, In animabus non inquinabuntur in gente eorum, nisi in propinquo qui proximus est eis: in luctu dicit qui debetur animabus defunctorum; ideo enim lugetur, quia excesserunt.*

[ib. 5.] *Et calvitium non rademini super mortuum, et super carnes suas non secabunt sectiones: usitata esset locutio, carnes suas non secabant sectionibus.*

[ib. 7, 8.] *Mulierem fornicariam et profanam non accipient, et mulierem ejectam a viro suo; quoniam sanctus est Dominus Deo suo: non dixit, quoniam sancti sunt, sed tanquam de uno loqueretur, cum coepérat a plurali. Deinde sequitur singulariter, *Sanctificabit eum, dona Domini Dei vestri iste offeret; sanctus est, quoniam sanctus ego Dominus qui sanctifico eos*: rursus ad pluralem conclusit.*

[ib. xxii, 11.] *Si autem sacerdos possederit animam emplam pecunia, hic edet de panibus ejus: non dixit, haec edet, cum animam dixerit, quae generis est feminini; sed potius ad illud respexit quod per animam significare voluit, id est hominem.*

[ib. 12.] *Et filia hominis sacerdotis si fuerit viro alienigena: id est, si nupserit viro alienigena.*

[ib. 26, 27.] *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Vitulum aut oves aut capram, cum natum fuerit, et erit septem dies sub matre sua: plus videatur habere, et, secundum usitataissimas locutiones in Scripturis, quas latini plerique transferre noluerunt.*

[ib. 32.] *Et sanctificabor in medio filiorum Israel: quod est, sanctus habebor; neque enim Dominus etiam propter filios Israel non est sanctus. Eo sensu dictum est et in oratione dominica, *Sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9), id est, sanctum habeatur ab hominibus.*

¹ Editi, *Sanctificavi. MSS. Sanctificabit. Apud LXX, Hagias, Sanctificabis.*

[ib. xxiii, 9.] *Loquere ad filios Israel, et dices ad eos, Solemnia Domini quae vocabitis vocata sancta, ista sunt solemnia mea: sex diebus facies opera: cum ad plures loquendum dixerit, tanquam ad unum postea loquitur.*

[ib. 15 et 16.] *Et numerabis vobis a die crastino sabbati qua obtulerit gremium superpositionis, septem septimanas integras numerabis: non dixit, numerabitis, cum ad plures superius loqueretur.*

[ib. xxiv, 41.] *Et cum nominaretis filius mulieris Israelitidis, nomen maledicite: cum hic non addiderit, Dei, manifestum est tamen nomen Dei esse intelligendum cui maledicxit.*

[ib. 45.] *Homo, homo si maledicerit Deum, suum peccatum accipiet. Ecce ubi satis appareat locutionis esse, cum dicitur, *Homo, homo, tanquam dicat, homo ille aut ille, hoc est quicumque homo: non sicut quidam putaverunt, Homo, homo ita dici, tanquam laudabiliter nuncupetur, ac si diceretur, Homo, sed homo; id est, non qualiscumque velut similis pecori, sed qui vere sit homo: quem sensum non esse verum, sed locutionis hoc esse Scripturarum, aperte hic ostenditur, cum in eo dicitur qui culpatur, non qui laudatur.**

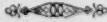
[ib. xxv, 46.] *Cum de servis ageret, quos liceret habere Israelitum, Et erunt vobis, inquit, in possessionem in aeternum: cum utique aeterni moriendo esse non possent vel domini vel servi; aeternum ergo dixit, ubi non est temporis praestitutus modus quoque serviant sicut constitutus est eis, quos in remissione dimitti jubet libertati sue.*

[ib. xxvi, 3.] *Si in praeceptis meis ambulaveritis, et mandata mea observaveritis, et feceritis ea, et dabo pluviam vobis in tempore suo: superfluum est, et, consuetudini locutionis nostrae, sed more Scripturarum additum; sequebatur enim, dabo vobis.*

[ib. 48.] *Et si usque adhuc non obedieritis mihi, et apponam castigare vos sepies in peccatis vestris: etiam hic superfluum est, et; sequebatur enim, apponam castigare vos: quod autem ait, sepies, pro omni numero accipendum est.*

LIBER QUARTUS.

Locutiones de Numeris.

[Num. cap. 1, § 4.] *Et vobiscum erunt unusquisque secundum caput unusquisque principum.*

[ib. 22, 20.] *Filia Simeon secundum propinquitates eorum, secundum populos eorum, secundum domos familiiarum eorum, secundum numerum nominum eorum, secundum caput eorum, omnia masculina, a viginti annis et supra, omnis qui procedit in virtute, recognitio eorum. Hac locutio quod non dicit, filii Simeon, vel, ex filiis Simeon, sed, filii Simeon, dativo casu, et hoc servat deinceps in ceteris tribubus, non est translata ab interpretibus latinis quos inspicere potuimus. In sola autem tribu Ruben, quae prima numerata est, non est*

ista locutio: non enim ait, *Filiis Ruben secundum propinquitates eorum, etc., sed ait, Et fuerunt filii Ruben primogeniti Israelis secundum propinquitates eorum; et deinde similiter ut in ceteris.*

[ib. 54.] *Et fecerunt filii Israel secundum omnia quae mandavit Dominus Moysi et Aaron; ita fecerunt.*

[ib. iii, 3.] *Sacerdotes qui uncii sunt, quorum consumaverunt manus eorum sacerdotio fungi.*

[ib. iv, 14.] *Et imponent super illud omnia vasa ejus, quibus ministrant in ipsis.*

[ib. v, 7.] *Et reddet cui deliquerit ei: quidam locutio nem istam transferre nolentes, emendato ordine*

(Dix-sept.)

Verba transstulerunt, dicens, Et reddite ei cui deliquerit.

[ib. 6.] *Vir autem mulier quicunque fecerit ab omnibus peccatis humanis: non alt, quemcumque fecerit; sed locutio est, ubi sexus masculinus pronomen vindicavit, quamvis posterius femininus sit positus, quia locutio usitata non est.*

[ib. 12.] *Viri viri, si prævaricata fuerit uxor ejus: non solus quia geminavit nomen, ut diceret, Viri, viri, sed etiam quia subdidit, ejus, notanda locutio est.*

[ib. 14.] *Si supervenient illi spiritus zelandi, illa autem non fuerit iniquum, et adducet homo uxorem suam ad sacerdotem: superfluum est, et, sed Scripturis usitata locutio.*

[ib. 18.] *Erit aqua argutionis, qua maledicitur haec: hanc locutionem inusitatam fecit ordo verborum; posset enim usitate ita dici, Erit aqua argutionis haec qua maledicitur, aut, Erit haec aqua argutionis qua maledicitur, vel si quid aliud usitata verba ordinando dici potest.*

[ib. 19.] *Innocens isto ab aqua argutionis, qua maledicitur haec. In hac locutione non solus verborum ordo inusitate sonat, sed etiam casus mutatus est: esset enim integrum et usitatum, Innocens esto ab hac aqua argutionis, qua maledicitur; aut, ab aqua argutionis haec, qua maledicitur.*

[ib. 27.] *Et inflabitur ventrem; pro, inflabitur ventre: haec locutio et apod latinos auctores frequentator; sed interpres nostri qui eam transferre notuerunt, dixerunt, Et inflabitur venter ejus.*

[ib. vi, 2.] *Vir vel mulier quicunque magne voverit vovum: non dixit, quemcumque.*

[ib. 9.] *Et radeatur caput suum, talis locutio est quam superius, inflabitur ventrem.*

[ib. vii, 5.] *Sex vehicula tecta et duodecim boves, vehiculum a duobus principibus, et vitulum a singulis: in hac locutione notandum putavi eosdem dictos vitulos quos boves dixerat; sed hoc etiam graecum idiomma esse perhibetur.*

[ib. 41.] *Princeps unus quotidie, princeps quotidie offerent dona sua: pro eo ut diceret, singulis diebus singuli principes.*

[ib. 45.] *Vitulum unum pro bobus, et hircum ex capris unum.*

[ib. viii, 19.] *Et non erit in filiis Israel accedens filiorum Israel ad sancta: videtur potuisse sufficere, Et non erit in filiis Israeli accedens ad sancta; aut certe, non erit filiorum Israel accedens ad sancta.*

[ib. 20.] *Et fecit Moyses et Aaron et omnis synagoga filiorum Israel Levitis secundum quia præcepit Dominus Moysi de Levitis; ita fecerunt eis filii Israel.*

[ib. ix, 15.] *Et homo, homo quicunque mundus fuerit, et in viam longinquam non est, et defuerit facere pæcha, exterminabitur anima illa de populo suo: ergo homo, homo, locutio est, ac si diceret, quicunque homo, ille vel ille.*

[ib. 17.] *Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promovebant filii Israel: poterat plenum esse, Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, promovebant filii Israel.*

[ib. x, 14.] *Et promovebunt ordo castrorum filiorum Iuda primi.*

[ib. 17.] *Et promovebunt filii Gerson et filii Merari: futuri temporis verbum posuit, cum rem gestam praeteritam narret, sicut in superioribus cum de nube loqueretur, ad eorum motum vel stationem castra promovebant vel consistebant (Exod. xii, 21, 22), atque ita deinceps in plurimum promotionibus hoc verbo nuntiatur.*

[ib. 29.] *Et dixit Moyses Obeth filio Rayuel Madianitæ genero Moysi: non ait, genero suo.*

[ib. 30.] *Et dixit ad eum, Non ibo, sed ad terram meam et ad progeniem meam: subauditur, ibo.*

[ib. xv, 4.] *Et promiscuus qui erat in eis, concupivit concupiscentiam: singularem posuit pro plurali, ut promiscuus diceret, non promiscui; et tamen plurem reddidit, cum ait, concupiverunt.*

[ib. 6.] *Nunc autem anima nostra arida, nihil praeter in manna oculi nostri: desunt verba, est et sunt; plenum quippe esset, Anima nostra arida est, nihil praeter in manna sunt oculi nostri: nam quidam interpres ita transstulerunt, et addiderunt verba que non sunt in greco.*

[ib. 8.] *Et molebant illud in mola.*

[ib. 21.] *Sexcenta milia pedium, in quibus sum in eis.*

[ib. 25.] *Et substitut de spiritu qui super ipsam: subauditur, aut erat, aut erit. Sed hanc locutionem, que dicitur ellipsis, graeco eloquio familiarissimam, et, quantum puto, etiam hebreo, latinos interpres transferre piguit, cum et in latina lingua frequenter, quamvis minus quam in greca.*

[ib. 35.] *Et percussi Dominus plagam magnum valde: notanda fuit locutio, percussit plagam; non, percussit plaga, quod est usitatum.*

[ib. xii, 5.] *Et homo Moyses lenis valde: subauditur, facta est.*

[ib. 9.] *Et ira animationis Domini super eos: subauditur, facta est.*

[ib. 10.] *Et ecce Maria leprosa sicut nix: et hic subauditur, facta est.*

[ib. xiii, 20.] *Et quæ terra, in qua isti insident super eam; et quæ civitates, in quibus isti habitant in ipsis.*

[ib. 25.] *Locum ipsum quem nominaverunt vallem Botri¹; cum superius dixisset, Venerunt in vallem Botri; dictum est ergo per anticipationem, non quia jam hoc vocabatur quando venerunt, sed cum scriberetur hic liber, iam vocabatur.*

[ib. 32.] *Quoniam fortior nobis est magis: usitata esse locutio si non haberet, magis.*

[ib. 33.] *Et protulerunt pavorem terra, quam exploraverunt eam.*

[ib. 33.] *Terram quam transvimus eam explorare, terra comedens qui habitant super eam est: dicendum autem fuit usitata, terra quam transvimus explorare.*

[ib. xiv, 7.] *Terra quam exploravimus eum, bona est valde valde.*

[ib. 10.] *Et ait omnis synagoga lapidare eos in lapidibus: non dictum est, lapidibus; cum ipsum lapidare, posset usitata locutione sufficere.*

¹ *Mess. constantius, Botri.*

[lb. 14.] *Et quoque non creant mihi in omnibus signis, quibus feci in ipsis?* non ait, quae feci in ipsis.

[lb. 24.] *Puer autem meus Chaleb, quoniam spiritus alius in eo, et assecutus est me, et inducam eum in terram:* usitatum esset, si non haberet, et.

[lb. 24.] *Et inducam eum in terram, in quam intravit illuc: sufficeret usitata locutione, in quam intravit.*

[lb. 26.] *Et ait Dominus ad Moysen et Atron, dicens: hoc illatum est, cum Dominus et superius loqueretur. Facit hoe sepe Scriptura, eum aliquid aliud vult dicere, iterum inducit loquentem, qui jam loquebatur.*

[lb. 29.] *Quoiquot murmuraverunt super me: non ait, de me, aut adversus me.*

[lb. 31.] *Et hereditate possidebunt terram, quam vos accessistis ab ea: usitatum esset, a qua vos abscessistis; nunc vero, et quam accessistis dictum est novo more, et additum est, ab ea, sicut Scripturæ loci solent: sicut est, *Penitusque sonantes accessis scopulos,* id est, accessistis scopulos, non ait, ad scopulos; et, *Devenere locos* (*Anecd. lib. 1, vv. 200, 201; et lib. 6 v. 638*), non ait, ad locos: ita et *quam accessistis,* non ait, a qua abscessistis.*

[lb. 35.] *Ego Dominus locutus sum, nisi ita fecero synagogæ malignæ isti. Querendum est sane quid sit quod græce positum est ἔμπορος.* nostri enim interpres hoc pene ubique interpretati sunt, nisi.

[lb. xv, 18.] *In terram in quam ego induco vos illuc.*

[lb. 27, 28.] *Si autem anima una peccaverit non sponte, offeret capram unam anniculum pro peccato, et exorabit sacerdos pro anima invita, et que peccaverit nolenter ante Dominum, exorare pro eo; et remittetur ei.* In hac sententia, et illa locutio notanda erat, quod ait, exorabit sacerdos, et postea dixit, exorare, utrumque enim simul ita dici posset, exorabit exorare. Et illa, quod a feminino genere incipiens ad masculinum clausit. Cum enim dixisset, *Si anima una peccaverit;* conclusit dicens, *exorare pro eo:* ubi intelligitur, pro eo homine: nam et quod adjunxit, et dimittetur ei, in latino quidem non appareat, quia hoc pronomen generis omnis est; sed in græco masculinum eluet, ubi habet αὐτῷ, quod hic positum est, ei. Quod vero hic dictum est, *pro anima invita,* intelligitur quæ invita peccaverit, non quod nolit pro se offerri. Hoc enim etiam consequenter exposuit, cum ait, *et que peccaverit nolenter.* Et ideo *invita* positum est, quia latine non potuit exprimi quod græce dictum est ἀκονισθείσας, non enim potuit dici nolentata, vel quid aliud ab eo quod nolens fecerit.

[lb. 30.] *Et anima quæcumque fecerit in manu superbia;* subauditur peccatum: notandum etiam quod ait, *manu superbia;* manus ponens pro opere sive postestate.

[lb. 35.] *Morte moriatur homo; lapidate eum lapidis;* omnis synagoga: et morte moriatur, et lapidate lapidis, et lapidate, omnis synagoga, locutiones sunt inusitatæ nobis.

[lb. xvi, 17.] *Et accipite singuli thuribulum suum.*

¹ Ehihi, ekei. At MSS. fere uti apud LXX, ἐμέν, quod Num. cap. 28 et 30, aliquaque locis vertitur, nisi.

[lb. 33.] *Et descendunt ipsi et omnia quæ sunt eis:* praesens posuit pro præterito, sunt pro erant vel fuerunt.

[lb. 34.] *Et omnis Israel quæ in circuitu eorum, fu- gerunt a voce eorum: subauditur erat; id est, omnis Israel qui erat in circuitu eorum.*

[lb. 37.] *Quoniam sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis: non dixit, quia sanctificaverunt thuribula peccatores hi in animabus suis; sed quasi quereretur quorum thuribula pro eo ut diceret sua, dixit, peccatorum horum. Qui autem sanctificaverint, intelligendum reliquit, id est, quia ipsi.*

[lb. xvii, 8.] *Et ecce germinavit virga Aaron in domum Levi: latina consuetudo, in domo Levi exigeret dici.*

[lb. xviii, 6.] *Et ego accepi fratres neutros Lesitos de medio filiorum Israel dationem datum Domino: hæc locutio in latinum necessitate ita translata est. Nam græcus habet δέκα δεόπτες, quod si quisquis latine volit exprimere, dicturus est, datum datum, quia et δέκα datum est, secundum quod dicit Apostolus, Non quia quaro datum, sed require fructum (Philipp. iv, 17), quod in græco δέκα scriptum est: et in Genesi, Dedit Abraham data filiis suis (Gen. xxv, 6); græcus habet, δεόπτες: et in Evangelio, Nostis bona data dare filiis vestris (Math. viii, 11); δεόπτες est in græco: et δέκα, datum est, non nomen, sed participium. An per hoc datum datum diei posset, tanquam datum quod datur, nisi ambiguitas vitanda esset. Hanc ambiguitatem quidam nostri interpres vitare conantes, donum datum dixerunt; sed donum, græce δέκα, dicitur, non δέκα: unde hoc loco non recte diceretur, quia non sibi hoc donatum a filiis Israel dicit Deus, sed pro primogeniti sibi debitis redditum: unde et que redduntur et que donantur, data diei possunt; et ideo omne donum etiam datum est, non omne datum etiam donum est: quia non omne quod datur continet etiam donatur.*

[lb. xviii, 12.] *Omnis primitia olici, et omnis primitia vini et tritici, primitia eorum quæcumque dederint Domino, tibi dedi ea.* Non dixit, omnem primitivum tibi dedi eum; sed cum dixisset, omnis primitia, et enumeraret de quibus rebus esset, intulit, tibi dedi ea: nec saltem, tibi dedi eam, aut tibi dedi eas, id est primitias; sed neutrum genus intulit, quod quidem fieri absoluta locutione, etiam in latina lingua solet. Neque hoc quod dictum est, *primitia, latine videtur:* primitie quippe numeri tantum pluralis dici solent. Sed si potuerunt interpres nostri transferre quod in græco invenerunt, *Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus* (Psal. xv, 4); et alio loco, *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus* (Psal. v, 7); cum sanguis in latina lingua numeri sit tantum singularis; cur etiam hic pigeret singularem numerum primitia, sicut habet græcus, exprimere? Aliqui tamen interpres primitias transtulerunt, et per accusativum casum, ut dicentes, *omnes primitias tibi dabo.* Ita utramque locutionem nobis inusitatum, quomodo in græco inventa est, transferre noluerunt.

[lb. xix, 2.] *Loquere filii Israel, et accipiant a te ju- senciam rusam: pro eo ac si diceret, adiuvant ad te;*

aut certe utrumque usitate diceretur, accipiant et ad-
ducant ad te juvencam rufam.

[Ib. 7.] *Et lavabit corpus suum aqua*: hoc intellige-
retrum etiamsi non haberet, *aqua*.

[Ib. 9.] *Et ponet extra castra in locum mundum*: non
in loco mundo dixit, quod latine locutionis est.

[Ib. 15.] *Omne vas apertum quaecumque non habent
alligaturam alligatam super ea*.

[Ib. xx, 9.] *Et accepit Moyses virgam quae ante Do-
minum*: subauditur, erat.

[Ib. 12.] *Quia non credidistis sanctificare me in con-
spectu filiorum Israel*: id est, sanctitatem meam de-
clare. Secundum istam locutionem dictum est, *Et
pro eis sanctifico me ipsum* (*Joan. xvii, 19*): et in oratione
Dominica, *Sanctificetur nomen tuum* (*Math. vi, 9*).

[Ib. 15.] *Et incolas suimus in Aegypto dies plures*:
pro, annis multis.

[Ib. 18.] *Et dixit ad eum Edom*: hoc est gens ipsa;
non enim adhuc vivebat Edom qui erat Esau: sicut
ipsi qui nuntios miserunt, Israel vocabantur, quod
prius nomen unius hominis erat.

[Ib. 19.] *Et dicunt ei filii Israel, Juxta montem trans-
ibimus: si autem de aqua tua biberimus ego et pecora
mea, dabo pretium tibi*: satis eleganter a plurali transit
ad singularem numerum, tanquam Israel diceret, cum
dixisset, *fili Israel*, et a verbis coepisset numeri plu-
ralis, quod est, *transibimus* et *biberimus*.

[Ib. 30.] *Et vidit omnis synagoga quia dimissus est
Aaron*: non facile hoc verbum reperitur in Scripturis,
dimissus, pro eo quod est mortuus; hoc et in Evan-
gelio est, ubi ait Simeon, *Nunc dimittis servum tuum
in pace* (*Luc. ii, 29*): verum tamen ἀπόλονται habet in
græco, quod magis a resolutione quam a dimissione
dictum sonat; non enim dixit ἀπέμενε, quod sine dubio
est, dimisit.

[Ib. 30.] *Et fleverunt Aaron triginta dies omnis do-
minus Israel*: non dixit, flevit; nec dixit, tota vel uni-
versa, sed *omnis*, quasi plures essent; sicuti est,
omnis homo, quod de omnibus dicitur, longe utique
aliud quam totus homo, quod de uno dicitur: sed as-
sidue ponit Scriptura omne pro toto.

[Ib. xxI, 5.] *Et detrahebat populus ad Deum et ad-
versus Moysen*: non dixit, de Deo; sed, *ad Deum*. Quam-
vis hanc locutionem quidam transferre nolentes, *de-
trahebant de Deo*, transtulerunt.

[Ib. 7.] *Ora ergo ad Deum ut auferat a nobis serpen-
tem*: sicut et in Exodo dictum est, ranam (*Exod. viii, 6*), singulare pro plurali.

[Ib. xxi, 9.] *Et factum est quando momordit serpens
hominem, et aspexit in æneum serpentem, et vivebat*:
non solum hoc habet ista locutio quod vertit modum
verbi, et a specie perfecta præteriti temporis ad im-
perfectam clausit, sed etiam quod plus habet, et.

[Ib. 41.] *Et elevantes ex Oboth, castra collocaverunt
in Achalgai trans in remo*: hoc est, in ulteriore remo.

[Ib. xxII, 25.] *Et percussit asinam in virga*: non dixit,
virga, sed, in virga.

[Ib. xxIII, 11.] *In maledictionem inimicorum meorum
vocabi te, et ecce benedixisti benedictionem*: non dixit,

benedictione, sed tanquam diceret, ecce dixisti benedictionem.

[Ib. 12.] *Quacumque miserit Deus in os meum, hoc
observabo loqui*: non dixit, haec observabo.

[Ib. 13.] *Veni tecum adhuc in locum alium, de quo
non ridebis eum inde*.

[Ib. xxV, 4.] *Et ait Dominus ad Moysen, Accipe du-
ces populi, et ostenta eos Domino contra solem, et averte-
tur ira animationis Domini ab Israel*: cum Dominus
loqueretur; non dixit, et ostenta eos mihi, et avertetur
ira mea ab Israel.

[Ib. 15.] *Domus familia est Madian*: de muliere hoc
dixit, quæ cum adultero Israelita percussa est; quibus
verbis, quantum puto, intelligi voluit nobilis fuisse,
ut diceret eam, *domus familia*, sicut jam vulgo ad insigne
divitiarum et patresfamilias et materfamilias dicitur.

[Ib. xxVI, 1.] *Et locutus est Dominus ad Moysen et
ad Eleazar sacerdotem dicens, Accipe principium totius
synagogæ filiorum Israel a virginis annis et supra*: no-
tandum quid appellaverit *principium*, robur scilicet
ætatis in populo.

[Ib. xxVII, 20 et 21.] *Ut exaudiant eum filii Israel*:
et, *In ore ejus exibunt*; et, *In ore ejus introibunt*, id est,
cum jusserit.

[Ib. 22.] *Et fecit Moyses secundum quæ præcepit illi
Dominus*; et assumens Jesum statuit eum ante Eleazarum
sacerdotem, etc., ubi hoc notandum fuit, quia cum
jam dixisset, *Et fecit Moyses secundum quæ præcepit
illi Dominus*, eadem ipsa repetit.

[Ib. 23.] *Et commendavit eum secundum quæ præcep-
pit Dominus Moysi*: non ait, secundum quæ præcepit
illi Dominus.

[Ib. xxVIII, 13.] *Decimam decimam similaginis conspar-
sam in oleo agno uni*: id est singulas decimas singulis
agnis; quod enim ait, *Decimam decimam*, significavit
quod repetendæ sint decima per singulos agnos.

[Ib. 16 et 17.] *Et in mense primo quarta decima mensis
hujus dies festus, septem dies azyma edetis*: notandum
diem festum per plures dies celebrari; et tamen
diem festum dici, non dies festos, ipsius festivitatis
celebrationem, quotquot dies tenerit.

[Ib. xxIX, 1.] *Et mense septimo una mensis*. Secun-
dum hanc locutionem dictum est in Genesi, *Et facta
est vespera, et factum est mane dies unius* (*Gen. i, 5*):
nam et ibi sicut hic græcus habet ηετη πλεια, unde
quidam hic interpres *prima die mensis*, necessaria-
riam locutionem prætermiserunt, quamvis a sententia
verborum non recesserint.

[Ib. 2.] *Vitulum unum ex bobus, arietem unum*: non
ait, ex ovibus, sicut illud *ex bobus*, cum et illud si de-
cesset, plenum esset.

[Ib. 2.] *Agnos anniculos sine vitio septem*: hoc quod
in agnis posuit, *sine vitio*, per omnia subanditur, et
in vitulo scilicet, et in ariete.

[Ib. 4.] *Decima decima agno uni, septem agnis*: id est,
singula singulis.

[Ib. 39.] *Exceptis votis vestris, et voluntaria vestra,
et holocausta vestra, sacrificia vestra, et libamina vestra,
et salutaria vestra*. Hanc locutionem, si vel græca

esset, non notarem : non enim ait, Exceptis votis vestris et voluntariis vestris, et cetera, ut cieperat; sed neque, Excepta vota vestra, ut ab ipso velut solecismo inciperet : sed cum prius recte usitata locutione dixisset, Exceptis votis vestris ; ea deinde adjunxit per alium casum, ubi subaudiri non possit, exceptis, sed, excepta; quod non admittit nec greca nec latina locutio.

[Ib. xxx, 3.] *Homo, homo quicunque voverit votum Domino : pro eo quod est, omnis homo.*

[Ib. 4.] *Cum autem mulier voverit votum Domino, qui definierit definitione in domo patrii sui in juventute sua. Ille mulierem feminam dicit etiam si virgo sit, more Scripturarum : unde etiam de Christo est, quod ait Apostolus, Factum ex muliere (Galat. iv, 4).*

[Ib. 4.] *Et audierit pater ejus vota ejus et definitio-nes ejus, quas definitivit. Definitions definitivit, locutio est,*

[Ib. 4.] *Definivit adversus animam suam : id est, ad-versus delectationes animae sue.*

[Ib. 4.] *Et tacuerit pater ejus, et stabunt omnia vota ejus : hic plus habet, et ; nam integer sensus est, Si audierit et tacuerit pater ejus, stabunt omnia vota ejus.*

[Ib. 7.] *Si autem facta fuerit viro : intelligitur, nu-pserit; Scriptura sic loquitur.*

[Ib. 7.] *Et vota ejus super eam : subauditur, sunt, quod nonnulli interpres etiam addiderunt.*

[Ib. 13.] *Omnia quaecumque exierint ex labiis ejus se-cundum vota ejus, et secundum definitiones quae adver-sus animam ejus, non manet ei, et cum exspectaretur nu-merus pluralis, ut diceret, non manent ei ; nam ita non-nulli interpretati sunt, vitantes istum quasi solecismum.*

[Ib. xxxi, 4.] *Mille ex tribu, et mille ex tribu, ex omnibus tribubus Israel. Numquid duodecies dixit mil-le ? Et tamen repetitio ista millores significat.*

[Ib. 8.] *Interfecerunt in gladio : quod usitate dicere-tur, interfecerunt gladio.*

[Ib. 10.] *Et omnes civitates eorum, quae in habitatio-nibus eorum : subauditur, erant.*

[Ib. 10.] *Et villas eorum succenderunt in igni : quod usitate diceretur, succenderunt igni.*

[Ib. 18.] *Et omnem multitudinem mulierum, quae non novit concubitum masculi, vivificate. Nusquam certius apparet hebreia locutione mulieres etiam dici virgines solere.*

[Ib. 28 et 29.] *Et a dimidia parte eorum accipietis, et dabis ea Eleazar sacerdoti primicias Domini : non dixit, dabitis.*

[Ib. 35.] *Et animæ hominum a mulieribus, que non cognoverunt concubitum viri, omnis anima duo et tri-ginta millia : et hic superior locutio confirmata est, mulieres dici etiam que non cognoverunt concubitum viri, id est virginis.*

[Ib. 54.] *Et accepit Moyses et Eleazar sacerdos aurum a chiliarchi et a centurionibus, et intulit ea in taberna-culum testimonii. Videtur dicere debuisse, et intulit il-lud in tabernaculum testimonii ; quoniam aurum ac-cepimus esse praedixerat, et plerique latini codices sic*

habent : sed ideo pluraliter videtur illatum ut diceret, intulit ea, quia multa vasa fuerant superius commemo-rata, in quibus erat hoc aurum.

[Ib. xxxii, 4.] *Et pecora, multitudo erat filii Ruben et filii Gad, multitudo copiosa valde : non dixit, et pecorum multitudo erat.*

[Ib. 4.] *Et viderunt regionem Jaser et regionem Ga-laad, et erat locus, locus pecoribus : non jungendum est in pronuntiatione quod bis dixit locus ; sed subdistin-guendum, et erat locus, et deinde inferendum, locus pecoribus. Quasi enim exspectaretur qualis locus, ita repetitio eleganter illata est.*

[Ib. 2.] *Et accederunt filii Ruben et filii Gad, dixerunt ad Moysem et Eleazar sacerdotem, et ad principes synagogarum, dicentes : non est ista vel greca vel latina locutio, dixerunt dicentes, sed hebrea videtur.*

[Ib. 5.] *Detur terra ista famulis tuis in possessionem : quasi de aliis dicenter, cum sibi peterent.*

[Ib. 12.] *Non enim secuti sunt post me, præter Chaleb filius Jephone. Videtur dicere debuisse, præter Chaleb filium Jephone ; sed nominative intulit, quia præcessit, secuti sunt. Est autem ista locutio etiam latina, sed rara.*

[Ib. 13.] *Donec consumeretur omnis generatio facien-tes maligna in conspectu Domini : non dixit, faciens maligna ; neque, facientium maligna.*

[Ib. 16.] *Et accesserunt ei, et dixerunt : non ait quod usitatum est, accesserunt ad eum.*

[Ib. 24.] *Et ædificabitis vobis ipais civitates im-pedi-mens vestris : ac si diceret, ædificabitis vobis ipais civitates propter impedimenta vestra.*

[Ib. 26, 27.] *Impedimenta nostra et uxores nostræ et omnia pecora nostra erunt in civitatibus Galad, pueri autem tui transibunt omnes armati : non dixerunt, nos autem transibimus omnes armati, sed tanquam de aliis dicenter.*

[Ib. 28.] *Et commendavit eis Moyses Eleazar sacer-dotem et Iesum filium Nave, et principes familiarum tri-buum Israel. Non ait, commendavit eos Moyses Eleazar sacerdoti, quod utique ordo locutionis usitate exigebat : per hos enim introducti sunt in terram, quam petebant : unde magis illi istis a quibus intro-ducebantur in terram postulatam, quam isti qui in-troducebant, illis quos introducebant, commendati vi-dentur.*

[Ib. 30.] *Si autem non transierint armati robi- scum in bellum in conspectu Domini, et transierint impedi-menta eorum : plus habet, et.*

[Ib. 33.] *Et dedit eis Moyses filii Gad et filii Ruben : plus habet, eis.*

[Ib. xxxiii, 14.] *Et non ibi erat aqua populo bi-bere : pro eo quod est, ad bibendum.*

[Ib. 51.] *Loquere filii Israel, et dices ad eos : suffi-cere videtur, loquere filii Israel.*

[Ib. 52.] *Et omnia idola fusilia eorum perdetis ea : plus habet, ea.*

[Ib. xxxiv, 6.] *Hoc erit vobis fines maris : non aixit, hi erunt vobis.*

[Ib. 7.] *Et hoc erit vobis fines ad Aquilonem : eadem repetita locutio est.*

[Ib. xxxv, 3.] *Et erunt civitates eis habitare : pro eo quod dici solet, ad habitandum.*

[Ib. 44.] *Refugia erunt vobis fugare illo homicidam : quod usitate dici potest, ut fugiant illo homicida.*

[Ib. 45.] *Et incola qui in vobis, istae civitates in regium : singulari numero positum est incola ; id est, huic incolae qui in vobis, quoniam minus habet, est : non enim ait, qui in vobis est, notissima locutione, sed rariore in lingua latina quam in greca.*

LIBER QUINTUS.

Locutiones de Deuteronomio.

-oooo-

[Duxer. cap. 1, § 7.] *Usque ad flumen magnum, flumen Euphrat : non dixit, usque ad flumen magnum Euphrat.*

[Ib. 17.] *Et iudicium quod durum fuerit a nobis, affectis illud ad me : non dixit, quod durum fuerit vobis, sed, a nobis ; id est, ita durum, ut a vobis iudicari non possit.*

[Ib. 33.] *Si videbit aliquis virorum istorum terram optimam hanc, quam jurauit patribus eorum, prater Chaleb filius Jephone, hic videbit eam : et in libro Numerorum istam locutionem notavimus, quia non dixit, prater Chaleb filium Jephone ; sed, filius.*

[Ib. ii, 7.] *Dominus enim Deus vester benedixit te in omni opere manuum tuarum : non ait, benedixit vobis in omni opere manuum vestrarum, cum praedixisset, vester, non, tuus.*

[Ib. 24.] *Nunc ergo surgite, et promovete, et pertransite vos vallum Arnon ; ecce tradidi in manus tuas Seor regam Ezebon : non dixit, in manus vestras, sed a plurali ad singularem transiit.*

[Ib. iv, 7.] *Quoniam quae est gens magna, cui est ei Deus approprians illis : duo sunt hic notanda ; vel quod ait, cui est ei, vel quod non ait, approprians illi, sed, approprians illis.*

[Ib. 12.] *Et similitudinem non vidistis, sed vocem : cum vox non possit videri, sed generaliter hoc verbum posuit, tanquam ad omnem corporis sensum videre portinet.*

[Ib. 5 et 14.] *In quam nos ingredimini illo, haereditate eam : plenum esset etiam non additum esset, illo.*

[Ib. 20.] *Et eduxit vos de fornace ferrea ex Aegypto : fornacem ferream, duram tribulationem intelligi voluit : secundum hoc et de Joseph dictum est in Psalmis, Ferrum pertransiti animam ejus (Psal. civ, 18).*

[Ib. 22.] *Et non transeo Jordanem hunc ; quasi et alius sit Jordanis : ex hac locutione arbitror saepe diciat hunc mundum, quasi alius sit.*

[Ib. 25.] *Si autem generis filios et filios filiorum tuorum : notanda locutio est, ubi et avos nepotes dicit gignere.*

[Ib. 29.] *Et queretis ibi Dominum Deum vestrum ; et invenietis eum, quando exquireris eum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua in tribulatione tua : non dixit, in toto corde vestro, et in tota anima vestra, in tribulatione vestra.*

[Ib. 32.] *Interrogate dies priores, qui fuerunt priores : non dies, sed homines intelligendum est. Similiter et hoc notandum quod etiam superius cum dixerit, Interrogate pluraliter, priores si intulit singulariter, non, priores vobis.*

[Ib. 34.] *Si et tentavi Deus ingressus accipere sibi gentem de media gente : tentavit, pro eo quod est voluit, positum est, aut quid aliud : quod autem ait, de media gente, de mediis gentibus intelligendum est, singulari positio pro plurali ; sicut serpentem, ranam, et locustam, pro serpentibus ; ranis et loculis, scriptum legimus.*

[Ib. 34.] *Secundum omnia gena fecit Dominus Deus vester in Aegypto coram teidente : nihil minus est, nisi non addatur, rideute.*

[Ib. v, 5.] *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini ; quoniam timueritis a facie ignis, et non ascendistis in montem, dicens, Ego sum Dominus Deus tuus, etc. Dicens posuit pro, cum dicere.*

[Ib. 14.] *Et advenit qui incolit in te : populo dictum accipiebat est, non quasi uiri homini, quia in populo incolit advena.*

[Ib. 15.] *Propter hoc constituit tibi Dominus Deus tuus, ut observes diem sabbati, et sanctificare eum : si, et, non haberet, non videretur inusitata locutio, ut observes diem sabbati sanctificare eum ; aut certe si ita esset, ut observes diem sabbati et sanctifices eum ; aut ita, propter hoc constituit tibi Dominus Deus tuus observare diem sabbati et sanctificare eum : nunc vero, ut observes diem sabbati, et sanctificare eum, inusitata et notanda locutio est.*

[Ib. vi, 15.] *Attende tibi, ne dilatetur cor tuum, et obliviscaris Domini Dei tui : notandum etiam in malo dici posse dilatationem cordis ; exultatio quippe in dilatatione intelligitur, cui contraria sunt angustiae, id est tristitia : utrumque autem potest et in bono et in malo accipi.*

[Ib. 20.] *Et erit cum interrogaverit te filius tuus cras dicens : cras posuit, pro futuro quocumque tempore.*

[Ib. viii, 1.] *Septem gentes magnas et multas : quoniam ergo multas, si septem? sed multas dixit multitudinem habentes.*

[Ib. 2.] *Non dispones ad eos testamentum ; cum de gentibus diceret : testamentum ergo pro pacto posuit.*

[lb. 3 et 4.] *Et filiam ejus non sumes filio tuo ; discedere enim facit filium tuum a me, et serviet diis aliis, et irasceretur indignatione Dominus in nos : non ait, irascar, sed tanquam de alio diceret.*

[lb. ix. 1.] *Civitates magnas et munitas usque in cœlum : hyperbolice dictum.*

[lb. 4.] *Ne dicas in corde tuo, cum consumperis Dominus Deus tuus gentes istas ante faciem tuam, dicens, Propter justitias meas induxit me Dominus hereditare terram bonam istam : ordo est, Ne dicas in corde tuo dicens.*

[lb. 28.] *Ne quando dicant inhabitantes terram, unde eduxisti nos inde : more Scripturæ additum est, inde.*

[lb. xi. 3.] *Quæ fecit virtutem Ægyptiorum : hoc interpres quidam latini minus intelligentes noluerunt dicere virtutem, sed virtuti, vel exercitu ; quoniam id quod ait Gracius ἀναρτᾷ, nequnnulli exercitum intellexerunt. Sed elegans locutio est, Quæ fecit virtutem eorum ; intelligendum est quid eam fecit ; quoniam ad nihil eam rediget : sed quia pluraliter dictum est, ideo subobscurum est.*

[lb. 6.] *Quos aperies terra os suum deglutiuit eos, et domos eorum, et tabernacula eorum : dux locutiones hic notanda sunt, quod et additum est, eos, cum sufficere posset quod ait superius, quos ; et domos eorum cum dixisset, addidit et tabernacula eorum, quasi alias in eremo haberent domos nisi tabernacula. Sed nimis domus intelligi voluit homines ad eos pertinentes, sicut ipsi populo dicitur, Et nunc tu, dominus Jacob (Isai. ii. 5). Nec ista locutio aliena est a latina lingua : nam et Romani dicti sunt domus Assaraci (Æneid. lib 1, v. 284), quod ex Assaraco Trojano originem ducerent.*

[lb. 7.] *Quoniam oculi vestri viderunt omnia opera Domini magna, quæ fecit in vobis hodie : cum de his operibus diceret, quæ per erenum facta sunt eo tempore quo ibi circumducebantur per quadraginta annos ; tamen hodie dixit, quid intelligi voluit hoc tempore, quotquot ibi annos idem tempus habere potuisse.*

[lb. 9.] *Terram quam juravit Dominus patribus vestris dare eis, seminique eorum post eos : tanquam diceret, id est semini eorum post eos ; non enim et ipsis dedit, sed ita ipsis dedit, cum semini eorum dedit.*

[lb. 13.] *Si autem auditu audieritis omnia mandata eis, quæ ego mando tibi hodierte ; auditu videatur superbum, sed locutio est Scripturæ sanctæ familiarissima.*

[lb. 14.] *Et dabit pluviam terræ tuæ in tempore suo matutinum et serotinum¹. Cum matutinum tempus dies dicatur, namquid hinc intelligi voluit tempus anni primum ? Serotinum vero minus latitum est ; sed non potuit magis proprie de greco exprimi, quod illi dicunt θεριστής tamen etiam in latina lingua vulgo usitatum est ; ut dicatur serotinum, sed quod tardius quam oporteat factum est ; hic vero tempus anni potius intelligi voluit.*

¹ MSS. quinque hic tantum, matutinum et serotinum.

[lb. 15 et 16.] *Et cum comederas, et satiatus fueris, extende tibi ipsi ne dilatetur cor tuum, et prævaricaris et servietis diis aliis. Jam superius talis locutiones notavimus, sive quod a singulari ad pluralem transit, sive quod in malo voluit intelligi dilatetur, ubi notiam prosperitatem significavit.*

[lb. 24.] *Et flumen magnum flumen Euphratē, repetitions istæ usitate sunt in Scripturâ, et rem decenter commendant.*

[lb. 25.] *Tremorem vestrum et tremorem vestrum imponet Dominus Deus vester super faciem universæ terra ; non timorem et tremorem quo ipsi timunt et trepidant, sed quo timunt et alios tremeret faciunt.*

[lb. xii. 47.] *Non poteris manducare in civitatis tuae decimationem frumenti tui : pro quod est, non debebis.*

[lb. xiii. 46.] *Et incendes civitatem in igni : nos natius diceremus, igni.*

[lb. xiv. 24.] *Si autem longe fuerit via a te : ne si diceret, longa via fuerit ; adverbium posuit pro nomine.*

[lb. xv. 6.] *Et fenerabis gentes multas. Fenerationem Scriptura dicit mutuo dativo pecuniam, ejusmali usus non accipiuntur : unde est et illud in Psalmo, Beatus qui miseretur et commoda (Psal. cxii. 5). Illoc enim maluerunt interpretari nostri, qui sententiam potius quam verba sequenda putaverunt : nam in grecis habet δανάγη, quod est feneratur.*

[lb. 6.] *Et principaberis gentium multarum ; tui autem non principabuntur : tanquam diceret, tibi non dominabuntur, hoc est gentes : genitivus enim casus est singularis hujus pronominis quod ait tui, cuius dativus est tibi ; non pluralis nominativus, cuius genitivus est tuorum.*

[lb. 7.] *Si autem fuerit in te egenus in fratribus tuis : non uni homini, sed populo dicuntur, ideo in te.*

[lb. 7, 8.] *Si autem fuerit in te egenus in fratribus tuis in una civitatem tuarum, in terra quæ Dominus Deus tuus dat tibi, non ateres cor tuum, neque constringas manum tuam a fratre tuo egeno : aperies manus tuas ei, fenus fenerabis ei quantumcumque postulat, et quantum egel. Hic certe cum opera misericordia præcipiat, non utique usurarum crudelitas suscipienda est : unde apparet quod ait, fenus fenerabis ei, mutuo dandum quod postularet, intelligi voluisse. Quod appetat ait, aperies aperies manus tuas, tale est et quod sequitur, fenus fenerabis, usitata locutio est in Scripturis sanctis.*

[lb. 17.] *Cum de ore pertundenda servi præcepisset, Et ancillam, inquit, tuam facies similiter : accusativum pro dativo ponens ; non ait, ancille tue facies, quod locutionis nostræ consuetudo poscebat.*

[lb. 21.] *Si autem fuerit in eo vitium, claudum aut cæcum, vel omne vitium molum : non ait, claudicatio aut cæcitas, ipsa enim sunt vitia ; sed claudum, et cæcum, quod sunt non vitia, sed animalia quæ habent vitia. Hoc quoque notandum est quod ait, vitium molum, quasi posset esse vitium bonum.*

[lb. xvi. 4.] *Et non dormies de carnis, de quibus*

immolaveritis vespere die primo usque in mane : pro eo quod est, non remanebit ea nocte, non dormiet dictum est.

[Ib. xvii, 1.] *Non offeres Domino Deo tuo vitulum vel ovem, in quo est in ipso vitium : usitata locutio esset, in quo est vitium ; sed ista Scripturis est usitior.*

[Ib. 5.] *Et lapidabis eos in lapidibus, et morientur : quod ex nostra consuetudine diceretur, lapidibus, non in lapidibus.*

[Ib. 16.] *Non multiplicabit sibi equum : pro equis vel pro equitatu, equum posuit ; unde nonnulli equitatum interpretati sunt.*

[Ib. 15.] *Non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus : Non poteris, dictum est pro, non debebis.*

[Ib. xviii, 16.] *Secundum omnia quae petiisti a Domino Deo tuo in Horeb, in die convocationis, dicentes : cum dixeris superioris petiisti, dicentes subjecit, non, dicens.*

[Ib. xx, 4.] *Quoniam Dominus Deus noster, qui praeedit vobiscum : non dixit, vos.*

[Ib. xxii, 6.] *Si occurreris nido avis ante faciem tuam in via. Notandum quod occurreris dixit etiam non ambulanti.*

[Ib. 8.] *Si autem adificaveris domum novam, facies coronam solario tuo, et non facies homicidium in domo tua, si cadat qui cecidit ab eo : id est, a solario cadat qui cecidit ; nimis inusitata locutio est.*

[Ib. xxiv, 2 et 5.] *Et abiens fuerit viro alteri, et oderit eam vir novissimus. Notandum ex duabus posteriorem novissimum dici : talis locutio est et in Evangelio, quando queritur ex duabus fratibus quis eorum fecerit voluntatem patris, et respondetur novissimus, cum duo fuerint (Math. xxi, 31).*

[Ib. 6.] *Non pigerabis molam, neque superiori lapi mola, quia animam iste pigerat : pro eo quod est, quia animam pigeras, si feceris. Deinde notandum animam dixisse, pro ea vita quam habet anima in corpore : ex qua locutione et illud est in Evangelio. Nonne anima plus est quam esca (Math. vi, 25) ?*

[Ib. 7.] *Si autem deprehendatur homo furans animam ex fratribus suis filiis Israel : animam pro homine posuit. Denique sequitur, et opprimens eum vendiderit ; quae non minus notanda est locutio : noluit enim dicere, eam, quod esset magis consequens, quoniam animam dixerat ; sed eum, id est hominem, in cuius significacione dixerat animam.*

[Ib. 10.] *Si debitum fuerit in proximo tuo, debitum quocunque : repetitio verbi locutionem notandum facit.*

[Ib. xxv, 7.] *Si autem noluerit homo accipere uxorem fratris sui, et ascendet mulier in porta ad senatum et dicet, Non vult frater viri mei suscitare nomen fratris sui in Isreal, noluit frater viri mei. Quamvis verborum repetitiones amet Scriptura, inusitator est tamen repetitio haec : sed elegantius querele ostentat affectum.*

[Ib. xxvi, 21.] *Maledictus omnis qui dormierit cum*

omni pecore : pro eo quod est, concubuerit. Deinde cum omni pecore, pro eo quod est, cum quolibet pe- core.

[Ib. xxviii, 48.] *Et servies inimicis tuis, quos immittet Dominus Deus tuus super te. Graecus habet ἀπρόσωπον, ubi latius interpretatus est, servies : solet autem hoc verbum in ea servitute Scriptura ponere, quae debetur Deo ; unde idololatri appellantur, qui ea servitute idolis serviunt : ergo hic inusitate positum est hoc verbum. Quanquam possit etiam hunc sensum habere, quod tam graviter multa dixerit, ut inimicis suis nimis superbiciens tanquam dii servisse cogantur.*

[Ib. 49.] *Gentem cuius non audies vocem ejus : ei hoc notandum est, quod et cuius dixit, et ejus, sicut loqui Scripturae solent ; et in quod ait, cuius non audies vocem, pro eo quod est, cuius lingua non intelliges.*

[Ib. 54 et 55.] *Mollis in te et tenera valde fascinabit oculu sua fratrem suum, et uxorem quem est in sinu ejus, et qui reliqui sunt filii quicumque relictu fuerint illi ; ita ut det uni ex eis a carnibus filiorum suorum de quibuscumque edat, eo quod non derelictum sit ei quidquam in angustia et tribulatione, qua tribulabunt te inimici tui in omnibus civitatis tuis. Notandum est quemadmodum hic dictum sit fascinabit, pro invidebit, et tanquam ad hoc derelicto, ut necesse sit ei dare de carnibus filiorum, quas cogit necessitas in cibum sumi a parentibus. Nam et in Proverbii quod latini codices habent, *Non canabis cum viro invidio* (Prov. xxiii, 6) ; graecus habet, οὐδὲ πατέρα πάτερα, autem fascinus dicitur.*

[Ib. 63.] *Et erit sicut latitus est Dominus in vobis, benefacere vobis. Graecus habet, benefacere vos, nec videtur esse saltē græca locutio : accusativus tamen pro dativo positus intelligitur ; unde maluerunt latini interpres dicere vobis, quam vos.*

[Ib. xxix, 2.] *Vos vidistis omnia quae fecit Dominus Deus vester in terra Ægypti, coram vobis, Pharaoni et servis ejus omnibus et omni terræ illius, tentationes magnas, quas ruderunt oculi tui : notandum illas plagas etiam tentationes vocari.*

[Ib. xxx, 4.] *Si fuerit dispersio tua a summo caeli usque ad summum caeli, inde congregabit te Dominus Deus tuus. Mirum si non hoc dicit, a summo caeli usque ad summum caeli, quod solet etiam dicere, a summo terræ usque ad summum terræ : fortasse propriea quia secundum id quod et iste aer cœlum dicitur, conjungitur terræ.*

[Ib. 12 et 13.] *Non in cœlo est, dicens. Quis ascendet in cœlum, et accipiet nobis illud, et audientes in eo faciemus? Neque trans mare est, dicens, Quis transferabil nobis trans mare, et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? dicens pro eo posuit quod est, ut dicas : nova locutio.*

[Ib. xxxi, 8.] *Et Dominus qui comitatatur tibi tecum.*

[Ib. 16.] *Et dixit Dominus ad Moysen, Ecez tu dormies cum patribus tuis : hoc verbo ejus mortem significavit.*

[Ib. 27.] *Amaricantes eratis quae ad Deum : id est, amaricabatis ea quae Dei sunt.*

[Ib. 29.] *Scio enim quia post oīum meū, iniquitate iniquitatem facietis : uno verbo autem grāce dicitur, iniquitatem facietis, quod est ~~despicere~~.*

[Ib. 29.] *Et occurrit vobis mālo novissimum dierum : sic enim habet grācus, pro in novissimis diebus, aut in novissimo dierum.*

[Ib. xxxii, 6.] *Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te? ordo notandus est; prius enim videtur dicere debuisse, creavit te et fecit te, et deinde, possedit te. Quomodo enim intelligitur posse possideri qui non est?*

[Ib. 44.] *Cum adipe renūm tritici. Hæc metaphora nimis inusitata est, ut renes tritici intelligantur velut interiora tritici, unde farina ejicitur : hoc enim et adipem dixit; nam hoc nomine etiam farinam solent Græci dicere : hoc enim habet grācus in Exodo, ubi scriptum est, *Elevantes farinam super humeros suos* (Exod. xii, 34); grācus quippe interpres *eructare posuit*, quod sunt adipes.*

[Ib. 20.] *Fili in quibus non est fides in eis : usitata Scripturis locutio.*

[Ib. 56.] *Quoniam judicabit Dominus populum suum, et in servis suis censolabitur : pro, servos suos consolabitur ; nisi forte ipsum consolari dicit translato verbo, velut ab indignatione et offensione, qua eum offendunt mali. Sic autem ejus consolatio accipienda est, non ex more hominum, sicut nec ira et zelus, et cetera talia.*

[Ib. 37.] *Ubi sunt dīi corūm, in quibus fidebant in ipsis : plenum esset et sine, in ipsis.*

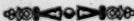
[Ib. 40.] *Et jurabo dexteram meam : id est, per dexteram meas.*

[Ib. 42 (a).] *Lactamini cōlli simul cum eo, et adorēt eum omnes Angeli Dei : alii codices habent, et adorēt eum omnes filii Dei. Filiis autem Dei dictos, qui Angelū sunt in celis, non facile in Scripturis sanctis inveniuntur.*

(a) Apud LXX.

LIBER SEXTUS.

Locutiones de Jesu Nave.

[Jos. cap. 1, § 14.] *Vos autem transibitis expeditiores fratribus vestris, omnis fortis : id est, omnis quicumque in vobis fortis est.*

[Ib. m. 4.] *Ut sciagia viam, quam ibitis eam : plenum esset, etiam si non haberet, eam.*

[Ib. v, 13.] *Et factum est, cum esset Jesus in Jericho : notanda locutio est; nondum quippe erant in eadem civitate, cuius portæ contra illos clausæ fuerant, unde factum est ut in eam intrare non possent, nisi muri ejus cedidissent circumacta arca Domini : ergo in Jericho dictum est, in terra quæ pertineret ad Jericho.*

[Ib. vi, 1.] *De Jericho dictum est cum clausa esset, Nec quisquam ex illa prodibat, neque introibat : utique in illam subauditur, non ex illa ; hoc appellatur græce Σεργησαντα την Ιεριχον.*

[In 21.] Dominus dicit ad Jesum : *Ecce ego tradibi subjugatam Jericho, et regem ejus qui est in ea, potentes fortitudine. Mirandum quod non hic posuit conjunctionem copulativam ut diceret, et potentes fortitudine, quam solet Scriptura tam assidue ponere, ut etiam ibi inveniatur ubi sensum solitæ locutionis impedit : an et Jericho et rex ejus dicti sunt potentes fortitudine?*

[Ib. 25, et iv, 9.] *Et Raab meretrice et domum paternam ejus virificavit Jesus, et commorata est in Israel usque in hodiernum diem. Notandum est quemadmodum dicat Scriptura, usque in hodiernum diem, quod assidue dicit ; nam et de lapidibus illis duodecim qui positi sunt ubi Jordanis ex ima parte defluixerat, et ex parte superiori constituterat, arca transente vel populo, ita dictum est, quod essent ibi usque in hodiernum diem : quod videtur ita sonare, tanquam post plurimum temporis per hanc Scriptu-*

ram ista narrentur, nec eo tempore ii libri conscripti fuerint quo erant hec recentissima. Quisquis autem putat hoc, quid de ista meretrice dicturn est, quæ utique quantum est actas unius hominis vixit, et tamen dicitur, usque in hodiernum diem? De his itaque rebus hoc dicitur, quæ non ita constituta sunt, ut postea mutarentur ab eis qui constituerunt : quomodo dicitur aliquis in exsilio perpetuum missus, quia non ad tempus præfinitum hoc supplicio plectitur; non quia quisquam potest esse perpetuus in exsilio, cum homo ipse non possit esse perpetuus. Sic ergo et ista meretrice non est præcepta ad tempus habilare in Israel ; ideo dictum est, usque in hodiernum diem.

[Ib. vii, 11.] *Dominus dicit ad Jesum : Peccavit populus, et transgressus est testamentum meum, quod disposui ad eos. Notandum quemadmodum testamentum appelleret hoc quod præceperat, ut anathema esset Jericho, et nemo sibi inde aliquid usurparet.*

[Ib. viii, 1 et 2.] *Dominus loquens ad Jesum ait inter cetera : Ecce dedi in manus tuas regem Gai et terram ipsius, et facies Gai sicut fecisti Jericho et regi ejus, et prædam pecorum prædaberis tibi. Precipue notanda locutio est, non solum quia prædaberis tibi dixit, tanquam unius futura esset illa præda, cum omnium esset futura ; nam tales locutiones usitatissimæ sunt, cum Deus tanquam ad unum loquitur, quæ ad populum loquitur : sed hoc novum est hic, quis prædictit Scriptura, Et dixit Dominus ad Jesum, quem constat unum hominem fuisse ; quod tamen dixit prædaberis tibi, non utique ita dictum est, ut præda illa bujus unius hominis esse præcepta sit, sed universi populi.*

[Ib. 12.] *Et insidia erant civitati a mari. Qui nescit, pulat istam civitatem maritimam. Consuetudinis est*

autem Scripturarum, ut occidentalem partem, a mari appetet, vel ad mare; quia ex ipsa parte terra ubi haec agebantur, proprius habet mare quam a ceteris partibus.

[lb. 48.] *Extendo manum tuam in goso, quod est in manu tua, contra civitatem. Ista locutio notanda non esset, nisi propter nomen quod obscenum est eis, in quorum consuetudine non est. Quid enim dicat goso, non facile intelligitur: hoc interpres Symmachus scutum appellasse perhibetur. Septuaginta autem interpres, secundum quos ista tractamus, qui posuerunt geso, miror si et in greca lingua hastam vel lanceam gallicanam intelligi voluerunt: ea quippe dicunt gosa, quorum et Virgilius meminit, ubi ait de Gallis in scuto *Aeneas* pictis, *Duo quisque Alpina coruscant gosa manu* (*Aeneid. lib. 8*, vv. 661, 662).*

[lb. 22.] *Et facti sunt inter medium castrorum, hi hinc et hi hinc. Duo notanda sunt in hac locutione: unum, quod cum hostes qui vincebantur, in medio essent, tanquam de his dictum est, quod hi essent hinc et hi hinc, cum potius ita Israelite fuerint, qui eos in medio posuerant percutiendo; alterum, quod inter medium castrorum eos factos esse dicit Scriptura, castra appellans etiam productas acies in prælio constitutas, cum castra non soleant appellari, nisi ubi exercitus ad manendum consistit: nisi forte ideo castra appellata sunt, quia cum omnibus suis ibant.*

[lb. 27.] *Exceptis pecoribus et spoliis, qua erant in civitate, prædati sunt filii Israel secundum præceptum Domini, quemadmodum constituit Dominus Iesu: ita dictum est *Exceptis pecoribus et spoliis, prædati sunt*, quasi ipsa non fuerint prædati, cum potius ipsa prædati sint, et excepta ideo dicta sint, quia hæc illo prælio sola consumpta non sunt.*

[lb. ix, 7.] Israelite respondentes Gabaonitis dixerunt: *Vide ne in me habites. Et quomodo disponam tibi testamentum?* Jam et superius tales locutiones notavimus: hoc est enim *Vide ne in me habites*, quod est, apud me, id est in terra quam eis promiserat Deus. Et hic tanquam ad unum hominem videntur locuti, cum legatus ad eos non unus venerit: sed more suo genti et populo responsa reddentes, singulare numero loquuntur, sicut plerisque et ad ipsos Deus vel ductor ipsorum. Notandum etiam quod pactum pacis testamentum vocat Scriptura, more quidem suo; nam sepe ita loquitur.

[lb. x, 17.] *Et nuntiatum est Iesu dicentes, Inventi sunt quinque reges absconditi in spelunca: pro eo quod est, nuntiaverunt dicentes.*

[lb. 25.] *Ita faciet Dominus omnibus inimicis vestris, quos vos debellabitis eos: nihil minus esset huic sententie, etsi non haberet, eos.*

[lb. xi, 19 et 20.] *Et omnes cepit in bello, quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum ad Israel, ut exterminarentur: notandum est, confortari cor, non semper in bono accipiendum.*

[lb. xiv, 6.] *Tu sis verbum, quod locutus est Domi-*

nus ad Moyen hominem Dei de me et te: non dixit, hominem suum.

[lb. xvii, 16.] *Et dizerunt filii Joseph, Non sufficit nobis mons et equus electus, et ferrum Chananei qui habitat in Bethsan: equum electionem dixit, pro equis electis, quod usitatum in nostro sermone non est; unde nonnulli latini interpres noluerunt equum interpretari, sed equitatum. Sic autem dictum est, equus electus, pro equis, sicut in nostra consuetudine dicitur miles, pro militiibus.*

[lb. xix, 53 et 54.] *Et facti sunt exitus illorum Jordani, et revertentur fines ad mare: non dixit, reversi sunt, aut saltem, revertuntur, sicut solet de saibus dici; sed, revertentur, tanquam adhuc futurum sit, cum praeteritorum sit ista narratio: et in omnibus fere ipsis terrarum divisionibus, per singulas quasque tribus ita loquitur Scriptura, ut futuri temporis verbis utatur.*

[lb. xx, 9.] *Refugere illuc qui percusserit animam nolens: hic animam, vel hominem intelligere debemus, vel vitam carnis que fit per animam; qua locutione et illud dictum est a fratribus Joseph, Non percutiamus eum animam (Gen. xxxvii, 22), id est, non eum occidamus. Nam si anima possit ab interfectore percuti, non diceret Dominus, Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt (Matth. x, 28).*

[lb. xxi, 2.] *Mandavit Dominus in manu Moggie: locutio familiarissima Scripturis; ita enim dicitur, Verbum quod factum est in manu illius vel illius prophete, hoc est in potestate dicendi datum.*

[lb. 40 (a).] *Et accepit Jesus cultros petripos, in quibus circumcididerat filios Israel: non dixit, quibus circumcididerat, sed in quibus.*

[lb. xxii, 7.] *Et ubi dimisit eos Jesus in domos suas, et benedixit eos dicens: plus videtur hic copulativa conjunctio, id est, et; nam ita dici posset, Et ubi dimisit eos in domos suas, benedixit eos dicens.*

[lb. 8.] Item alia locutio notanda est, quod cum dixisset Scriptura, *Et benedixit eos Jesus dicens*, atque his verbis intentos fecisset audire quid benedicendo dixit Jesus; hoc solum subiecit, *In divitiis multis abiurant in domos suas, et pecora multa valde, et argenteum et aurum et vestem multam valde, diviserunt prædam inimicorum suorum cum fratribus suis*: quod magis esse narrantis quam benedicentis appetat.

[lb. 10.] *Edificaverunt ibi aram super Jordanem, aram magnam videre: ista locutio etiam in sermone latino nota est.*

[lb. 11.] *Et audierunt filii Israel dicentium: non ali, dicentem, vel dicentes.*

[lb. 27.] *Servire servitutem Domini: in qua locutione duo notanda sunt, et servire servitutem, quæ etiam latina locutio reperiatur; et servitutem Domini, id est quæ debetur vel exhibetur Domino.*

[lb. 50.] *Et audientes Phinees sacerdos et omnes principes synagogarum qui erant cum illo, verba quæ locuti sunt filii Ruben et filii Gad et dimidium tribus Manasses, et placuerunt illis: audientes pro audierunt positum est;*

(a) Apud LXX.

aut plus est hic, et; nam plenus est sensus, audientes
verba hec, placuerunt illis: nec tamen sine inconse-
quentia; quia, cum audissent, dicendum fuit.

[ib. xxii, 1.] *Et Jesus senior proiectus dibus*: hoc
de Abraham dictum potassimus, seniorem in Scriptu-
ris non solum ilium appellari qui est infra etatem se-
nis, sed etiam valide senem. Unde non omnis se-

nior senex, omnis autem senex senior dici potest.

[ib. xxiv, 7.] *Et induxit super illos mare*, et operuit
super illos: non ait, opernit illos, quamvis nonnulli in-
terpretes hoc maluerunt dicere.

[ib. 17.] *In omnibus gentibus quas transiimus per*
spas: usitate in Scripturis sunt istae locutiones, nec
tam crebro notandæ quam crebro intercurrunt.

LIBER SEPTIMUS.

Locutiones de Judicibus.

[Jud. cap. 4, § 1.] *Et factum est postquam defunctus*
est Jesus, interrogabant filii Israel in Domino: non
ait, Dominum, quod sermonis nostri consuetudo
poscebat.

[ib. 3.] *Et bellepus in Chananeo*: non dixit, adver-
sus Chananeum, aut contra Chananeum, aut saltē,
in Chananeum.

[ib. II, 8.] *Et mortuus est Jesus filius Nave servus*
Domini, filius centum decem annorum. Ista repetitio
quod cum dixisset filius Nave, repetivit filius, et
deinde addidit, centum decem annorum, insitata est;
ut potius filius centum decem annorum diceret, quam
homo centum decem annorum: sed tamen et alibi
reperitur.

[ib. 10.] *Et omnis generatio appositi sunt ad patres*
suos: notanda locutio est, quod non ait, apposita est,
quia plures erant.

[ib. 14.] *Tradidit eos in manus prædantium*: non
dixit, in manu; quod videtur latina locutio pos-
tulare.

[ib. 18.] *Et cum suscitavit Dominus eis judices, et*
erat Dominus cum judice; solita locutione plus est
hic, et; nam plenum esset, *Et cum suscitavit Dominus*
eis judices, erat Dominus cum judice. Notandum est
etiam hoc, quod a plurali ad singularem transiens,
non ait, cum judicibus, sed, cum judice, id est, cum
uniquo judice.

[ib. 19.] *Et factum est, cum moreretur judex, et re-*
vertebantur, et iterum corrumpebant super patres suos.
Recta locutio esse ita poterat secundum consuetu-
dinem sermonis nostri, *Et siebat cum moreretur judex,* et revertebantur, et iterum corrumpebant super
patres suos. Si, et, non haberet, plenum esset, *cum*
moreretur judex, revertebantur, et iterum corrumpebant
super patres suos, id est plusquam patres eorum.

[ib. 20.] *Propter quod tanta dereliquit gens hac testa-*
mentum meum: tanta dixit, pro tantum, id est tam
multum nomen pro adverbio, quod etiam in latinis
locutionibus maxime poeticis invenitur.

[ib. 20.] *Et non obaudierunt vocis meæ*: græca ma-
gis locutio est.

[ib. m, 10.] *Factus est super eum Spiritus Domini*:
cum Spiritus Domini utique factus non sit; sed super
eum factus est, ita dictum est ac si diceretur, factum
est ut esset super eum. Ex qua locutione et in Evan-
gelio legitur. *Ante me factus est* (Joan. 1, 27); id est,

factum est ut esset ante me: quod alio modo dicere-
tur, praefatus est mihi.

[ib. 21.] *Et sumpsit Atoth gladium de super femor*
suo dextro: sic interpretari potuit quod græcus habet:
et ad dexteram, nam locutio minus latina est.

[ib. 17.] *Erat autem Egion vir ex illis validis*: hoc ex*v*
erit ipsorum dictum, id est locutione contraria, sequen-
tia indicant; quando enim percussus est, dictum est
quod conculcerunt adipes vulnus, quia non educiūs
est gladius de ventre ejus.

[ib. 51.] *Et percussit alienigenas in sexcentos viros*:
non ait, alienigenarum sexcentos viros, aut certe alie-
nigas in sexcentis viris.

[ib. IV, 6.] *Nonne præcepit Dominus Deus Israel tibi*,
et *perges in montem Thabor?* Non ait, ut pergas, quod
videtur esse consequens; sed innuita locutio,
Nonne præcepit tibi, et perges, ut subaudiamus verbum
quod supra positum est, et sit, *Nonne perges?* aut
solita locutio plus habet, et; nam ista conjunctio
detracta sensus currit, *Nonne mandavit Dominus Deus*
Israel tibi, Perges in montem Thabor, et accipies tecum
decem millia virorum? etc.

[ib. 8.] *Quoniam nescio diem in quo Dominus prosperat*
angelum mecum: utrum prosperat actus angeli ejus
qui mecum est? an prospera mihi facit per angelum?

[ib. 15.] *Omnes currus suos, nongentos currus ferreos*.
Uilibet distinguntur, elegans repetitio: utrum omnes
currus suos, et deinde sequatur *nongentos currus fer-*
reos; an *omnes currus suos nongentos*, et deinde in-
feratur *currus ferreos*.

[ib. 15.] *Et pavefecit Dominus Sisaram, et omnes*
currus ejus, et omnia castra ejus, in ore gladii in con-
spectu Barach. Quomodo pavefecit currus, nisi eos
intelligas qui erant in curribus? *Et pavefecit Dominus*
Sisaram, et omnes currus ejus, et omnia castra ejus, in
ore gladii in conspectu Barach. *Pavefecit in ore gladii*,
ac si diceret, interfecit in ore gladii: *pavefecit ergo*,
cum caderentur gladio.

[ib. 16.] *Et descendit Sisara desuper currus suo*: ita
dici latine potuit, quod est græca *επειδη εστε*.

[ib. 19.] *Et cooperauit eum in pelle sua*: non dixit, pelle,
aut de pelle; sic enim habet græcus *επειδη εστε*.

[ib. 20.] *Et erit, si quis venerit ad te, et dixerit, Est*
hic vir? et dices, *Non est*. Detracta conjunctione con-
sequente habet sensum, *Si quis venerit ad te, et*
dixerit, Est hic vir? dices, *Non est*.

[lb. 24.] *Et pergebat manus filiorum Israel pergens : solita et frequentata locutio est.*

[lb. 24.] *Et indurabatur in Jabin regem Chanaan : novo modo positum est hoc verbum, indurabatur, pro eo quod est, fortis efficiebatur et praevalidus.*

[lb. v. 26.] *Perforavit caput ejus, et percussit : id est, percussit caput ejus, et perforavit.*

[lb. 31.] *Sic pereant omnes inimici tui, Domine ; et diligentes eum sicut oritus solis in potentia ejus : non dixit, diligentes te, cum utique de Domino intelligi vellet.*

[lb. vi. 3.] *Et factum est, quando seminavit vir Israel : non unum hominem significat, sed ipsam gentem.*

[lb. 3.] *Ascendebat Madian et Amalech et filii Oriens, et ascendebat super eum : ista repetitio verbi non videtur habere solitam elegantiam vel affectum.*

[lb. 9.] *Et liberavi vos de manu Aegypti : per manum, potestatem significat ; per Aegyptum, Aegyptios.*

[lb. 13.] *Et dixit ad eum Gedeon, In me, Domine mi : subintelligitur, intende, hoc est, In me intende ; et est ista locutio Scripturis familiarissima.*

[lb. 13.] *Et si est Dominus nobiscum, et utquid invenerunt nos omnia mala ista ? Plus habet conjunctionem, et, sicut solet loqui Scriptura, que si detrahatur, plena sententia est, Et si est Dominus nobiscum, utquid invenerunt nos omnia mala ista ? Quamvis et superior conjunctio possit salva sententia detrahi, ut cum dixisset, In me, Domine mi ; deinde subsequatur, si est Dominus nobiscum, utquid invenerunt nos omnia mala ista : magis enim hoc exigit nostrae locutionis consuetudo.*

[lb. 25.] *Et vitulum annorum septem. Hic manifestum est quomodo vitulos appelleat Scriptura : bos enim annorum septem, secundum consuetudinem locutionis nostrae, non est utique vitulus. Secundum hanc ergo locutionem dictum est de Samegar¹, quod occiderit sexcentos viros praeter vitulos boum (Jud. iii, 31), hoc est praeter boves.*

[lb. 34.] *Et cecinit in cornea : subauditur tuba ; græcus enim non habet, tuba, sed tantum cornea.*

[lb. vii, 12.] *Camelis eorum non erat numerus, et erant sicut arena que est ad labium maris. In multitudine constat ἀριθμός dictum. Hæc autem translatio, ubi labium maris posuit pro littore, assidua est in Scripturis, sed rara est in latinis codicibus, quia plerique littus interpretati sunt, magis quid significaret labium volentes ponere, quam ipsum labium. Nam littus si vellent Septuaginta interpretes dicere, non decesset lingue græca quod dicenter.*

[lb. 16.] *Et divisit trecentos viros per tria principia : pro partibus principia posuit.*

[lb. viii, 1.] *Et dixerunt ad Gedeon viri Ephram : id est viri de tribu Ephram.*

[lb. 1.] *Quid verbum hoc fecisti nobis, ut non vocares nos cum exires pugnare in Madian ? verbum pro facto posuit.*

[lb. ix, 4.] *Et dederunt septuaginta argenti : subaudiatur, pondo, vel tale aliquid : interpretatio ex hebreo, septuaginta pondo habet.*

¹ In Mas., Sagemar.

[lb. 4.] *Et conduxit in ipsis Abimelech viros : in ipsis dixit, pro ex ipsis, id est ex argenti pondo septuaginta conduxit viros.*

[lb. 4.] *Viros inanes et perturbatos : inanes posuit pro levibus, quibus sunt contrarii graves ; unde dicitur, In populo gravi laudabo te (Psalm. xxxiv, 18).*

[lb. 5.] *Et intravit in domum patris sui in Ephratha, et interfecit fratres suos filios Jerobaal septuaginta viros super lapidem unum : quia jam superior septuaginta dixerat filios Jerobaal, id est Gedeon ; et nunc eos septuaginta dicit occisos : quamvis minus occisi fuerint duo ; id est, ipse qui occidit, et Joatham junior qui latuit, de quo adjungens dicit, et remansit Joatham filius Jerobaal junior, quoniam abscondit se : ac per hoc universum numerum posuit pro pene universo.*

[lb. 23.] *Et spreverunt viri Sichimorum in domo Abimelech : non dixit, spreverunt dominum Abimelech.*

[lb. 34.] *Et insidiata sunt super Sichimam quatuor principia : id est, quatuor partes : jam istam locutionem superius etiam notavimus.*

[lb. 45.] *Et accepit populum, et divisit eum in tria principia : accepit, dixit de illo populo qui cum illo erat ; et hic tria principia pro tribus partibus posuit.*

[lb. 55.] *Et abierunt viri locum suum : id est, unusquisque.*

[lb. xi, 8.] *Et eris nobis in caput omnibus habitantibus Galaad : non dixit, eris nobis caput ; sic enim solet loqui Scriptura : unde est, Esto mihi in Deum protectorem et in domum refugii (Psal. xxx, 3), et multa bujusmodi.*

[lb. 34.] *Et haec unica ei, et non est praeter ipsam filius aut filia : hoc est quod dictum est, unica ei ; sed propter affectum repetita sententia est. Et non est ei praeter ipsam filius aut filia : non est ei, pro non erat ei dictum est ; præterita quippe narrantur.*

[lb. xiii, 2.] *Et uxor ejus sterila, et non pariebat : cum potuisse sufficere quod dictum est, sterilis.*

[lb. 8.] *Et precatus est Manue Dominum et dixit, In me, Domine ; homo Dei quem misisti, veniat nunc iterum ad nos : In me ita dictum est ut subaudiatur, intende.*

[lb. xv, 8.] *Et percussit eos tibiam super femur : haec locutio inusitata est, tamen locutio est, non aliquis in corpore vulneris locus, sicut in Questionibus exposuit ; hoc est, percussit eos ad admirationem, ad stuporem (Quest. in Jud. quæst. 55).*

[lb. 10.] *Et dixerunt viri Juda, Quare ascendistis super nos : singularem posuit pro plurali, dixerunt enim viri Juda, non unus vir.*

[lb. 12.] *Ne forte occurritis in me vos : pro eo quod est, occidatis me ; et haec locutio in Questionibus exposuit est (Id. quæst. 56).*

[lb. 15.] *Et reduxerunt eum de petra, et venit usque ad Maxillam : locus est sic appellatus postea ex eo facto quod ibi gessit ipse Samson, quando maxilla asini pugnans, mille prostravit : hoc ergo per prolepsim dictum est, quia post illa omnia gesta, haec historia conscripta est.*

[lb. 14.] *Sicut stupa cum oleficerit ignem : metaphora*

ab animali ad inanimale; non enim stupa sensum habet olfactus: sed ita dictum est, ac si diceretur, cum ignem senserit; quamvis et hoc quod dixi, senserit, ad eamdem metaphoram pertineat, sed ad celeritatem intelligendam pertinet quod dictum est, oleficerit.

[lb. 15.] *Et extendit manum suam, et accepit eam:* et si non diceret *extendit manum suam*, utique extensa manu acceptam intelligeremus.

[lb. xvi, 2.] *Et nuntiatum est Gazæis, dicentes: non sit, nuntiaverunt dicentes, aut nuntiatum est a dicentibus.*

[lb. 7.] *Si ligaverint me in septem nervis humidis nondum siccatis: non ait, septem nervis, sed in septem nervis.*

[lb. 7.] *Si ligaverint me in septem nervis humidis nondum siccatis, et infirmabor: plenum esset, etsi non haberet, et.*

[lb. 9.] *Et insidiæ ei sedebant in cubiculo: quod non-*

nulli interpretati sunt, *obsidebant*, sed græcus *ἰδέατο*, hoc est sedebat, quia insidiæ singulari numero græco dicuntur, nec potest latine dici insidia: locutio autem notanda erat, quia dictum est, *insidiæ sedebant*, pro iis qui insidiabantur; ipsi enim sedebant.

[lb. 10.] *Nunc ergo indica mihi in quo ligaberis:* non ait, quo ligaberis, aut unde ligaberis.

[lb. 11.] *Si ligaverint me in funibus novis: non dixit, funibus.*

[lb. 11.] Item, *Si ligaverint me in funiculis novis, in quibus non est factum opus, et infirmabor: plenum esset, etsi non præponeretur, et.*

[lb. 15.] *Et hoc tertium secessisti me: tertium, posuit pro tertio, sive ter, nomen scilicet pro adverbio, quod et in latinis locutionibus eleganter fieri solet.*

[lb. 26.] *Dimitte me, et palpabo columnas, super quas domus confirmata est super eas.*

DE SUBSEQUENTI QUÆSTIONUM OPERE.

LIB. II. RETRACT. CAPUT LV.

1. *Eodem tempore (a) scripsi etiam libros Quæstionum de Libris eisdem divinis septem, quos ideo appellare volui, quia ea qua ibi disputantur, magis querenda proposui, quam quæsita dissolvi; quamvis multo plura in eis mihi videantur ita pertractata, ut possint etiam soluta et exposita non immerito judicari. Regnorum quoque libros eodem modo jam considexare cœperamus; sed non multum progressi, in alia qua magis urgebant, animum intendimus. In primo autem libro, ubi agitur de virgis variatis, quas ponebat Jacob in aqua, ut in conceptu positæ oves eas viderent cum biberent, et varios fetus parerent (Quæst. 95); non bene a nobis exposita est causa, cur iterum concipientibus non ponebat, id est cum alias fetus conciperent, sed in priore conceptu. Nam quæstionis alterius expositio (Id. 95), ubi queritur cur dixerit socero suo Jacob, « Et deceperisti mercedem meam decem agnabos » (Gén. xxxi, 41), satis veraciter enodata, demonstrat istam sicut solvi debuit non solutam.*

2. *In tertio quoque libro ubi de sunmo agitur sacerdote, quomodo creabat filios, cum haberet necessitatem bis in die ingredi in Sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad offerendum incensum mane et vespera (Exod. xxx, 7, 8), quo non posset, sicut Lex dicit, immundus intrare; et eadem Lex dicat, immundum fieri hominem etiam ex concubitu conjugali, quem jubet quidem lavari aqua, sed et lotum dicit immundum esse usque ad vesperam (Levit. xv, 16); unde dixi, « Consequens fuisse, ut aut continens esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum » (Quæst. 82): non vidi non fuisse consequens. Potest enim sic intelligi quod scriptum est, « Immundus erit usque ad vesperam, » ut per ipsam vesperam jam non esset immundus, sed usque ad ipsam, ut vespertino jam tempore incensum mundus offerret, cum propter creandos filios post matutinum incensum mixtus esset uxori. Itemque ubi quæsusum est, quomodo prohibitus esset super funus patris sacerdos summus intrare (Levit. xxii, 11), cum eum fieri sacerdotem (quando unus erat) nisi post mortem sacerdotis patris non oporieret; dixi, « Propter hoc necesse fuisse, nondum sepulto patre statim post ejus mortem, filium ejus constitui, qui succederet patri; propter etiam continuationis incensum, quod bis in die necesse erat offerri » (Quæst. 83); qui sacerdos super mortem nondum sepulti patris prohibetur intrare. Sed parum attendi, potuisse hoc præcipi magis propter illos, qui futuri fuerant summi sacerdotes non patribus summis sacerdotibus succedentes, sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si forte summus sacerdos, aut filios non haberet, aut ita reprobos haberet ut nullus eorum patri deberet succedere: sicut Samuel summo sacerdoti Heli successit (1 Reg. 1); cum sacerdotis filius ipse non esset sed tamen ex filiis, hoc est, ex posteris esset Aaron.*

3. *De latrone etiam cui dictum est, « Hodie tecum eris in paradiso » (Luc. xxiii, 43), quod non fuerit visibiliter baptizatus, quasi certum posui (Quæst. 84), cum sit incertum, magisque illum baptizatum fuisse credendum sit, sicut ego quoque alibi postea disputavi. Item quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres in generationibus evangelicis, « non eas positas nisi cum patribus » (Id. 46), verum est quidem, sed ad rem de qua agebatur non*

(a) Quo nimur tempore superiore Locutionum collectionem, quae in lib. II retractationum cap. 54 recensita est, comparabat eodem ipso S. Doctor subsequentes quæstionum in Heptateuchum, ut in antiquis codicibus inscribuntur, libro per. ecit: nisi quod quæstiones primum, deinde tum Locutiones de hisdem divinis Libris dicasse intelligitur ex Locutionibus de Exodo, cap. 12, v. 7, et Locutionibus de Iudicibus, cap. 15, vv., 8 et 12; iametsi in retractationibus priorem locum dederit Locutionum collectioni, forte quia eam hoc ordine sive dictere coepit, sive legi volebat.

pertinet. Agebatur autem de iis qui ducebant fratrum vel propinquorum conjuges, eorum qui sine filiis defuncti essent, propter duos patres Joseph, quorum alterum Matthæus commentator, alterum Lucas. De qua questione diligenter in hoc opere disserui, cum retractaremus opus nostrum contra Faustum Manichæum. Hoc opus sic incipit : Cum Scripturas sanctas, quæ appellantur canonicae.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

QUÆSTIONUM

In Heptateuchum

LIBRI SEPTEM ^(a).

LIBER PRIMUS.

Quæstiones in Genesim.

PROLOGIUM.

Cum Scripturas sanctas, quæ appellantur canonicae, legendo et cum aliis eodiebus secundum Septuaginta interpretationem conferendo perenneremus, placuit eas quæstiones, quæ in mentem venirent, sive breviter commemorando, vel etiam pertractando tantummodo proponerentur, sive etiam qualitercumque tanquam a festinatibus solverentur, stilo alligare, ne de memoria fuderent. Non ut eas satis explicaremus, sed ut eum opus esset, possemus inspicere; sive ut admoneremur quid adhuc esset requirendum, sive ut ex eo quod jam videbatur inventum, ut poteramus, essemus et ad cogitandum instructi, et ad respondendum parati. Si quis igitur hæc legere propter incursum in nostra festinatione sermonem non fastidierit, si quas quæstiones propositas invenerit nec solutas, non ideo sibi nihil collatum putet. Nonnulla enim pars inventionis est, nosse quid queras. Quarum autem solutio placherit, non ibi vile contemnat eloquium, sed de aliqua participation doctrine potius gratuletur. Non enim disputatio veritate, sed veritas disputatio requiritur. Exceptis ergo iis quæ a principio, ubi Deus eosdem et terram fecisse narratur, usque ad dimissionem duorum primorum hominum de paradiso, trætari multipliciter possunt, de quibus alias, quantum

potimus, disseruimus (*In libris de Genesi*); haec sunt quæ legentibus nobis occurrentia voluimus litteris attineri¹.

QUEST. I. [GEN. CAP. IV, § 17.] Quomodo Cain potuerit condere civitatem, cum civitas alicui utique constitutatur hominum multititudini, illi autem duo parentes et duo filii fuisse referantur, quorum filiorum ab altero alter occisus est, in cuius occisi locum alius natus esse narratur. An ideo quæstio est, quoniam qui legunt, putant solos tunc fuisse homines quos divina Scriptura commemorat, nec advertunt eos qui prius sunt conditi duos, vel eos etiam quos genuerunt, tam diu vixisse, ut multos gignerent? Non enim et Adam ipse eos solos genuit, quorum nomina leguntur, cum de illo Scriptura loquens ita concludat, quod genuerit filios et filias (Gen. v, 4). Proinde cum multo pluribus illi vixerint annis, quam Israëlitæ in Ægypto fuerunt, quis non videat quam multi homines nasci potuerunt, unde illa civitas impleretur, si Hebrei multo minore tempore ita multiplicari potuerunt?

II. [IB. V, 25.] Quæri solet quomodo Mathusalem secundum annorum computationem vivere post diluvium potuerit, cum omnes, preter eos qui in arcem ingressi sunt, periisse dicantur. Sed hanc quæstionem

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Recensit sunt (hi libri) ad MSS. codic. Vatic. duos, Fuxensis collegii apud Tholosates unum, ad Sorbonicum scriptum ante annos circiter 400, Beccensem qui annos 600 rafert, ad ejusdem fere ætatis Remigiam, et Michaelinum, ad Thuanum et Benignianum, qui ante 800 annos scripti videntur, ad vetustissimum omnium et optime nota Corbeiensem: ad variantes lectiones Lovaniensem Theologorum ex quinque Belgicis decerpitas: item ad Excerpta Eusebii abbas in duobus MSS. contenta, et ad Flori collectionem manu descriptam. Postremo collati fuerunt ad antiquiores editiones Rad. seu Rst., id est quæ ex Augustini hapisponensis recognitione, cura Jodoci Badii proditi Lugduni, an. 1497, ad Amerbachianam, ad Probenniam Erasmi, et ad Lovaniensem Antwerpensem.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti circiter Christi annum 419.

¹ Ann. Fr. et Lov. *attingerere*. Tres antiquiores MSS., *affinare*. Nos cum Rst. et duabus MSS., *attineri*.

plurium codicum mendositas peperit (a). Non solum quippe in Hebreis aliter invenitur; verum etiam in Septuaginta interpretatione, Matusalam in codicibus paucioribus, sed veracioribus, sex annos ante diluvium reperitur fuisse defunctus.

III. [lb. vi, 4.] Item queritur quemadmodum potuerint angeli cum filiis hominum concubere, unde gigantes nati esse perhibentur: quamvis nonnulli et latini et graci codices non angelos habeant, sed filios Dei; quos quidam ad solvendam istam questionem, justos homines fuisse crediderunt, qui potuerunt etiam angelorum nomine nuncupari. Nam de homine Joanne scriptum est, *Ecce ego mitti angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam* (*Malach. iii, 1*). Sed hoc movet, quomodo vel ex hominum concubitu nati sunt gigantes, vel feminis miscere se potuerunt, si non homines, sed angeli fuerunt? Sed de gigantibus, id est, nimium grandibus atque fortibus, puto non esse mirandum quod ex hominibus nasci potuerunt; quia et post diluvium quidam tales fuisse reperiuntur; et quedam corpora hominum in incredibilem modum ingentia, nostris quoque temporibus extiterunt, non solum virorum, verum etiam feminarum. Unde credibilis est homines justos appellatos vel angelos, vel filios Dei, concupiscentia lapsos peccasse cum feminis, quam angelos carnem non habentes usque ad illud peccatum descendere potuisse: quamvis de quibusdam dæmonibus, qui sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definita sententia.

IV. [lb. vi, 15.] De arca Noe queri solet utrum tanta capacitate quanta describitur, animalia omnia que in eam ingressu dicuntur, et escas eorum ferre potuerit. Quam questionem cultivo geometrico solvit Origenes, assensu non frustra Scripturam dixisse quod Moyses omni sapientia Aegyptiorum fuerit eruditus (*Act. vii, 22*), qui geometricam dilexerunt. Cubitum autem geometricum dicit tantum valere quantum nostra cubita sex valent. Si ergo tam magna cubita intelligamus, nulla questio est, tanta capacitatis arcam fuisse, ut posset illa omnia continere.

V. [lb. vi, 15.] Item queritor utrum area tam magna centum annis potuerit fabricari a quatuor hominibus, id est, Noe et tribus filiis ejus. Sed si non potuit, non erat magnum fabros alios subdividere: quamvis operis sui mercede accepta non curaverint, utrum eam Noe sapienter, an vero inaniter fabricaretur; et ideo non in eam intraverint, quia non crediderint quod ille crederat.

VI. [lb. vi, 16.] Quid est quod sit, cum de arce fabricatione loqueretur, *Inferiora bicamerata et tricamerata facies eam*¹? Non enim inferiora futura erant bicamerata et tricamerata. Sed in hac distinctione totam instructuram ejus intelligi voluit, ut haberet

inferiora, haberet et superiora inferiorum² quae appellantur bicamerata; haberet et superiora superiore, quae appellavit tricamerata. In prima quippe habitatione, id est in Inferioribus, semel camerata erat area; in secunda vero habitatione supra inferiorum jam bicamerata erat, ac per hoc in tercia supra secundam sine dubio tricamerata erat.

VII. [lb. vi, 21.] Quoniam non solum vivere, sed etiam pesci in arca animalia Deus dixit, et jussit ut Noe ab omnibus escis sumeret sibi et illis, que ad illos fuerant ingressura: queritur quomodo ibi leones vel aquile, que conueverunt carnibus vivere, pesci potuerint; utrum et animalia praeter illum numerum propter aliorum escam fuerint intromissa, an aliqua praeter carnes (quod magis credendum est) a viro sapiente, vel Deo demonstrante provisa sint, que talium quoque animalium escis convenirent?

VIII. [lb. viii, 8, 9.] Quod scriptum est, *Etsi a rotabilibus mundis et a volatilibus immundis, et a pecoribus mundis et a pecoribus immundis, et ab omnibus serpentibus in terra*; quod deinde non additur, subandit mundis et immundis; et adjungitur, *Duo duo intra- verunt ad Noe in arcum, masculus et femina*. Queritur quomodo superior distinxerit duo duo ab immundis, nunc autem sive a mundis sive ab immundis duo dicat intrasse. Sed hoc refertur non ad numerum mondorum vel immundorum animalium, sed ad masculum et feminam; quia in omnibus sive mundis sive immundis duo sunt, masculus et femina.

IX. [lb. vii, 15.] Notandum quod scriptum est, *In quo est spiritus vitæ, non solum de hominibus, sed etiam de pecoribus dictum, propter illud quod quidam de Spiritu sancto volunt intelligere, ubi scriptum est, Et insufflavit Deus in faciem ejus spiritum vitæ* (*Gen. ii, 7*): quod melius quidam codices habent, *flatum vitæ*.

X. [lb. vii, 20.] De montem altitudine, quam omnem scriptum est transcendisse aquam exhibet quindecim, queritur propter Olympi montis historiam. Si enim terra invadere potuit spatium tranquilli illius aeris, ubi dicitur nec nubes videri, nec ventos sentiri, cur non et aqua crescendo?

XI. [lb. vii, 24.] Quod scriptum est, *Exaltata est aqua super terram centum quinquaginta dies*; queritur utrum usque ad hunc diem creverit, an per toti dies in altitudine qua creverat manserit: quoniam alii interpres planius videtur hoc dicere. Nam Aquila dixit, *Oblivit*: Symmachus, *Prævaluerunt*, id est aqua³.

XII. [lb. viii, 1.] Quod scriptum est⁴, post centum quinquaginta dies adductum esse spiritum super terram, et desiisse aquam, et conclusos fontes abyssi, et

¹ sic plures et melioris note MSS. At excusi forebant: *U* haberet inferiora, haberet media et superiora, quae appellantur tricamerata.

² In editis, *Duo et duo. Abest conjunctio*, et, a MSS. et a græc. LXX.

³ Editi, *Prævaluerunt aquæ*; omissa, *id est*, quod habent nostri omnes MSS.

⁴ Editi: *Quod scriptum est exaltatam esse aquam post centum quinquaginta dies, et adductum esse spiritum; referantibus septem melioris note MSS. quos hic sequimus.*

^a Editi, *en*; pro quo MSS., *eam*, juxta LXX, *autem*: referunt ad arcam.

^b Editi, *structurem ejus. At omnes nostri MSS., instru- cluram.*

(a) Confer lib. 15 de Civit. Del, cap. 11.

cataractas costis, et detentam pluviam de caelo; quæritur utrum post centum quinquaginta dies haec facta sint, an per recapitulationem omnia commemorata sint, quæ post quadraginta dies pluviae fieri cœperunt: ut hoc solum ad centum quinquaginta dies pertineat, quod usque ad ipsos aqua exalata est, aut de fontibus abyssi cessante jam pluvia, aut quia mansit in altitudine sua, dum nullo spiritu¹ siccaretur; cætera vero quæ dicta sunt, non post centum quinquaginta dies omnia facta sint, sed commemorata sint omnia, quæ ex fine quadraginta dierum fieri cœperunt.

XIII. [lb. viii, 6-9.] Quod scriptum est, dimissum esse corvum, nec rediisse; et dimissam post eum columbam, et ipsam rediisse, quod non invenisset requietum pedibus suis: questio solet oboriri, utrum corvus mortuus sit, an aliquo modo vivere potuerit? quia utique si fuit terra ubi requiesceret, etiam columba requiem potuit invenire pedibus suis. Unde conjectur a multis quod cadaveri potuerit corvus insidere, quod columba naturaliter refutat.

XIV. [lb. viii, 9.] Item quæstio est quomodo columba non invenerit ubi resideret, si jam, sicut narrationis ordo contextitur, nudata fuerant cacumina montium. Quæ videtur quæstio aut per recapitulationem posse dissolvi, ut ea posterius narrata intelligantur, quæ prius facta sunt; aut potius quia nondum siccata fuerant.

XV. [lb. viii, 21.] Quid sibi vult quod Dominus dicit, *Non adjiciam adhuc maledicere super terram propter opera hominum; quia apposita est mens hominis ad maligna a juventute*². Non adjiciam ergo adhuc percutere omnem carnem vivam, quemadmodum feci; et deinde adjungit quæ secundum largitatem bonitatis sua donat hominibus indignis? Utrum hic Testamenti Novi indulgentia figurata sit, et præterita ultio ad Veterans pertinat Testamentum: hoc est, illud ad Legis severitatem, hoc ad gratias bonitatem³?

XVI. [lb. ix, 5.] Quid est, *Et de manu fratris exquiram animam hominis?* An omnem hominem fratrem omnis hominis⁴ intelligi voluit, secundum cognitionem ex uno ductam?

XVII. [lb. ix, 25.] Quare peccans Cham in patris offensa, non in seipso, sed in filio suo Chanaan maledicitur; nisi quia prophetatum est quodammodo terram Chanaan, ejus in Chananis et debellatis, accepturos fuissent filios Israel, qui venirent de semine Sem?

XVIII. [lb. x, 8.] Quæratur quomodo dictum sit de Nembroth, *Hic caput esse gigas super terram; cum gigantes et antea natos Scriptura commemoret.* An forte quia post diluvium novitas generis humani reparandi denuo commemoratur, in qua novitate hic cœpit esse gigas super terram?

¹ Am. Er. et Lov., *dum in illo spiritu.* At Rat. et omnes Mas., *dum nullo spiritu.*

² Editi, *ad malitiam a juventute*⁵. At MSS. Corbeiensis et Eugypti duo, *ad maligna*: iuxta grac. LXX, *ta ponera.*

³ Vetus codex Corbeiensis, *veritatem.*

⁴ Editi, *hominis nomine intelligi.* Abest, *nomine*, a MSS. e quibus duo ejus loco habent, *vel hominis.*

XIX. [lb. x, 25.] Quæratur quid sit, *Et Heber nati sunt filii duo; nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra*: nisi forte in diebus ejus linguarum illa diversitas exsisterit, per quam factum est ut gentes dividenterentur.

XX. [lb. xi, 1.] *Et erat omnis terra labium unum:* quomodo hoc potest intelligi, quando superius dictum est quod filii Noe, vel filiorum ejus distributi essent per terram secundum tribus et secundum gentes, et secundum linguas suas, nisi quia per recapitulationem postea commemorat quod prius erat? sed obscuritatem facit quod eo genere locutionis ista contexit, quasi narratio de iis quæ postea facta sunt, consequatur.

XXI. [lb. xi, 4.] *Venite ædificemus nobis civitatem, et turrim cuius caput erit usque in celum.* Si hoc se posse crediderunt, nimium stulta audacia et impietas deprehenditur. Et quia ob hoc Dei vindicta secuta est, ut eorum linguae dividenterentur, non absurde hoc cogitasse creditur.

XXII. [lb. xi, 7.] *Venite descendamus, et confundamus ibi linguam eorum*⁶, ne audiat unusquisque vocem proximi: utrum ad Angelos Dominus hoc dixisse intelligitur? an secundum illud accipiendum est, quod in exordio libri legitur, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26)? Nam et quomodo postea dicitur singulari numero, *quia ibi confundit Dominus labia terræ*: sic et illic cum dictum esset, *Faciamus ad imaginem nostram*; in consequentibus tamen non dictum est, Fecerunt, sed, *Fecit Deus*.

XXIII. [lb. xi, 12, 13.] Quod scriptum est, *Et erat Arphaxad annorum centum trigesima quinque, cum genuit Chainan;* et vixit Arphaxad postquam genuit Chainan annos quadragesitos, vel, sicut in græco invenimus, annos trecentos; quæratur quomodo dixerit Deus ad Noe, *Eruerunt anni vita eorum centum riginti.* Nondum enim natus erat Arphaxad quando dixit hoc Deus, nec fuit in arca cum parentibus suis: quomodo ergo intelliguntur deinceps anni vita humanae prædicti centum viginti, cum inveniatur homo vixisse amplius quadragesentis annis? Nisi quia intelligitur, ante viginti annos quam inciperet arca fieri, quæ centum annis facta reperitur, hoc Deum dixisse ad Noe, cum jam prænuntiaret facturum se esse diluvium, nec vita humanae deinceps futuræ in iis qui post diluvium nascerentur spatium prædictissime, sed vita hominum quos fuerat diluvio deleterius.

XXIV. [lb. x, 21.] Quæratur quare scriptum sit, *Sem erat pater omnium filiorum Heber; cum inveniatur Heber quintus a Sem filio Noe: utrum quia ex illo Hebrei dicuntur appellati? per illum enim generatio transit ad Abraham.* Quid ergo probabilius sit, Hebreos tanquam Hebreos dictos, an tanquam Abraham, merito queritur (a).

¹ Editi, *linguas eorum.* Et paulo infra, *confudit Dominus labium terræ.* Nos juxta græcum, primo ad Corbeiensem codicem reponimus, *confundamus ibi linguam eorum*; deinde ad alios cum eodem septem, *labia terræ.*

(a) vid. lib. 16 de Civit. Dei, cap. 3; et lib. 2 Retract., cap. 16.

XXV. [lb. xi, 26.] 4. Quomodo accipendum sit, quod cum esset Tharra¹ pater Abraham annorum septuaginta, genuit Abraham, et postea cum suis omnibus mansit in Charran, et vixit annos ducentos quinque in Charran, et mortuus est : et dixit Dominus ad Abraham ut exiret de Charran, et exiit inde, cum esset idem Abraham septuaginta quinque annorum ? Nisi quia per recapitulationem ostenditur, vivo Tharra locutum esse Dominaum ; et Abraham vivo patre suo secundum praecepitum Domini, exiisse de Charran, cum esset septuaginta quinque annorum, centesimo et quadragesimo quinto anno vite patris sui, si dies vite patris sui anni ducenti quinque fuerunt : ut ideo scriptum sit, *Fuerunt anni vita Tharrei ducenti quinque in Charran*, quia ibi complevit omnes annos totius vite sue. Solvitur ergo quæstio per recapitulationem, quæ indissolubilis remaneret, si post mortem Tharrei acciperemus locutum esse Dominum ad Abraham ut exiret de Charran, quia non poterat esse adhuc annorum septuaginta quinque cum pater ejus jam mortuus esset, qui cum septuagesimo aetatis sua anno generaret ; ut Abraham post mortem patris sui annorum esset centum triginta quinque, si omnes anni patris ejus ducenti quinque fuerunt. Recapitulatio itaque ista, si advertatur in Scripturis, multas quæstiones solvit, quæ indissolubiles possunt videri secundum etiam superiorum questionum expositionem, per eamdem recapitulationem factam.

2. Quanquam et aliter ista quæstio a quibusdam solvatur, ex illo computari annos aetatis Abraham, ex quo liberatus est de igne Chaldeorum, in quem missus ut arderet, quia enimdem ignem superstitione Chaldeorum colere noluit, liberatus inde, etsi in Scripturis non legitur, Judaica tamen narratione traditur. Potest et sic solvi, quoniam Scriptura que dixit, *Cum esset Tharra annorum septuaginta, genuit Abraham et Nachor et Arran*; non utique hoc intelligi voluit, quia eodem anno septuagesimo aetatis sua omnes tres genuit, sed ex quo anno generare coepit, eum annum commemoravit Scriptura. Fieri autem potest ut posterior sit generatus Abraham, sed merito excellentiae, qua in Scripturis valde commendatur, prior fuerit nominatus : sicut propheta priorem nominavit minorem, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (*Malach. 1, 2, 3*) ; et in Paralipomenon cum sit quartus nascendi ordine Judas, prior est commemoratus (*l. Paral. iv, 1*), a quo Judaicæ genti nomen est, propter tribum regiam. Commodius autem plures exitus inveniuntur, quibus quæstiones difficiles dissolvantur.

3. Consideranda est sane narratio Stephani de hac re, cui magis harum expositionum non repugnet. Et illud quidem cogit ut non sicut narrari videtur in Genesi (*Gen. xii, 4*), post mortem Tharrei locutus sit Deus ad Abraham, ut exiret de cognitione sua et de domo patris sui ; sed cum esset in Mesopotamia priusquam habitat in Charran, jam utique egressus de terra Chaldeorum, ut in illo itinere intelligatur ei lo-

cus Deus. Sed quod Stephanus postea sic narrat, *Tunc Abraham egressus de terra Chaldeorum habitavit in Charran* ; et inde, postquam mortuus est pater ejus, *collocavit eum in terra hac* (*Act. vii, 4*) ; non parvas affer angustias huic expositioni, qua fit per recapitulationem. Videtur enim habuisse imperium Domini, quo ei fuerat locutus in itinere Mesopotamie, egresso de terra Chaldeorum, et eunti in Charran, et hoc imperium post mortem patris sui obedienter implesse, cum dicitur, *Ei habitavit in Charran* ; et inde, postquam mortuus est pater ejus, *collocavi illum in terra hac*. Ac per hoc manet quæstio, si septuaginta quinque annorum (sicut evidenter Scriptura Geneseos loquitur) fuit, quando egressus est de Charran, quomodo esse possit hoc verum, nisi forte quod ait Stephanus, *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldeorum et habitavit in Charran*, non sic accipiatur, Tunc egressus est posteaquam ei locutus est Dominus ; jam enim erat in Mesopotamia, sicut supra dictum est, quando illud auditivit a Domino : sed ipsa regula recapitulationis contextere voluit Stephanus, et simul dicere, unde egressus, ubi habitaverit, cum ait, *Tunc Abraham egressus est de Terra Chaldeorum, et habitavit in Charran*. In medio autem, id est, inter egressum de terra Chaldeorum, et habitationem in Charran, locutus est ei Deus. Postea vero quod adjungit Stephanus, *Et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocauit illum in terra hac* ; intuendum est, quia non dixit, *Et postquam mortuus est pater ejus, egressus est de Charran* ; sed, *Inde collocavit eum Deus in terra hac* : ut post habitationem in Charran collocaretur in terra Chanaan, non post mortem patris egressus, sed post mortem patris collocatus in terra Chanaan, ut ordo verborum sit, *Habitavit in Charran, et inde collocavit illum in terra hac*, postquam mortuus est pater ejus ; ut tunc intelligamus collocatum vel constitutum Abraham in terra Chanaan, quando illic cum nepotem suscepit, cuius universum semen illic fuerat regnaturum, ex promisso Dei hereditate donata. Nam ex ipso Abraham natus est Ismael de Agar, nati et alii ex Cethura, ad quos illius terræ non pertineret hereditas. Et ex Isaac natus est Esau, qui similiter ab illa hereditate alienatus est. Ex Jacob autem filio Isaac, quotquot filii nati sunt, id est universum semen ejus, ad illam hereditatem pertinuit. Sic ergo collocatus et constitutus in illa terra Abraham, quoniam vixit usque ad nativitatem Jacob, si recte intelligitur ; soluta quæstio est secundum recapitulationem ; quamvis et aliæ solutiones non sunt contempnenda.

XXVI. [lb. xii, 12, 14.] Erit ergo cum te viderint *Ægyptii*, dicent quia uxor illius hac. Factum est autem statim ut intravit Abraham in *Ægyptum*, ridentes *Ægyptii* mulierem qui speciosa erat valde. Quomodo accipiatur, quod Abraham veniens in *Ægyptum* celare voluit uxorem suam esse Saram¹, secundum omnia quæ de hac re scripta sunt, utrum hoc convenerit tam sancto viro, an subdefectio² fidei ejus intelligatur,

¹ MSS. constanter cum gemina rr, ut apud LXX, *Sarren*.

² Editi, sub deflectione fidei. Legendum cum MSS., subdictione fidei ; ut rursum postea lib. 6, quæst. 30.

¹ In excusis, *Thara*. At in MSS. constanter, *Thara*, vel *Tharra* ; et sic in græco.

sicut nonnulli arbitrati sunt ; jam quidem et contra Faustum de hac re disputavi (*Contra Faustum*, lib. 22, cap. 53 et 54); et diligentius a presbytero Hieronymo expositum est, quare non sic consequens ut cum aliquot dies apud regem Egypti Sara fuerit, etiam ejus concubitu eredatur esse polluta (*Hieron.* lib. *Quaestionum in Gen.*); quoniam mos erat ruris, vicibus ad se admittere mulieres suas, et nisi lamentis⁴ et unguentis diu prius accerrato corpore, nulla intrabat ad regem. Quae dom ferent, afflictus est Pharaon manus Dei, ut viro redhiberet intactam, quam ipsi Deo maritus commisera, tacens quod dixit esset, sed non mentiens quod soror esset: ut caveret quod poterat, quantum homo poterat, et Deo commendaret quod caverre non poterat; ne si et illa quae⁵ caverre poterat, Deus tantum dimiseret, non in Deum credere, sed Deum tentare potius inveniretur.

XXVII. [ib. xiii. 10.] Quod terra Sodomiorum et Gomorrhæ, *antequam* deleretur, comparatur paradi-
so Dei, eo quod erat irrigata, et terræ *Egypti** quam
Nilus irrigat; satis, ut opinor, ostenditur quonodo
intelligi debet illæ paradisus quem plantavit Deus,
ubi constituit Adam. *Quis enim* alias intelliguntur pa-
radisus Dei, non video. *Et utique si* arbores fructife-
re in paradiſo virtutes animi accipienda essent, sicut
nonnulli existimant, nullo corporali in terra paradiſo
veris lignorum generibus instituto, non diceretur de
ista terra, *terram paradisus Dei*.

XXVIII. [ib. xii. 14.] *Respicere oculis tuis, vide a loco in quo nunc es ad Aquilonem et Africum et Orientem et mare, quia dominum terram quam tu vides, tibi dabo eum et senectutem usque in seculum. Queritur hic quomodo intelligatur tantum terra promissa esse Abram et semini eius, quantum poterat oculis circumspicere per quatuor cardines mundi. Quantum est enim quod ad terram conspiciendam acies corporalis visus possit attingere? Sed nulla est quaestio, si advertamus non hoc solum esse promissum: non enim dictum est, Tantum terra dabo tibi quantum vides; sed, *Tibi dabo terram quam vides*. Cum enim et ulterior undique dabatur, profecto haec praecepit quis videbatur dabantur. Deinde attendendum est quod sequitur; quoniam ne putaret etiam ipse Abraham hoc solum promitti terra quod aspicere vel circumspicere posset, *Surge, inquit, et perambula terram in longitudine ejus et latitudine, quia tibi dabo eam: ut perambulando perveniret ad eam, quam oculis uno loco stans videre non posset. Significatur autem ea terra quam prius⁴ populus accepit Israel, semen Abraham secundum carnem; non illud latius semen secundum fidem, quod ne taceretur, dictum est ei futurum sicut arena maris, secundum hyperbolam quidem, sed tamen tantum quod numerare nullus posset.**

² Editi, somentia : pro quo Ms., lomentis.

*• Eini, jommera . . . qui non nescit
• sic in MSS. At in editiōnibus Am. Er. et Lov., ne si et illa
quod. In editione autem Rati.
• s. (id est quae ex Augustini Rati-
ensis recensione Jan. 497, vulgata est) legiatur, ne si et
illia quod.*

³ Editi, ut *terra Egypti*. Miss. vero, et *terrae Egypti*: super-
ple, comparatur.

Vetus codex Corbeiensis, primus.

XXIX. [ib. xiv, 15.] *Et nunc sunt Abraham transfluviali. Transfluvialem Abraham appellatum etiam greca exemplaria satis indicant: sed cur ita appellatus sit, hinc videtur causa, quod ex Mesopotamia veniens, transfluminis Euphrate, sedes constituit in terra Chanaon, et transfluvialis appellatus est per ea regiones unde venerat. Unde Jesus Nave dicit Israëlitis: Quid vultis seruire deo patrum testorium qui sunt transflumen? (Jointe xxix, 15.)*

XXX. [ib. xv. 12.] De eo quod scriptum est, *Circa solis autem occasum pavor bruit super Abraham, ecce timor magnus insit et tractanda est ista questio, propter eos qui contendunt perturbationes istas non cadere in animum sapientis: tunc tale aliquid si quale Agentis commemorari in libris Noctium Atticarum, quedam philosophum in magna maris tempestate turbatum, cum esset in nave ei animadversum a quadam luxurioso adolescenti; qui cum ei posse transactum periculum insultaret, quod philosophus citio perturbatus esset, cum ipse neque timeret neque palluerit; respondit, ideo istum non perturbatum quia nequissima anima sua nihil timere deberet, quod nec digna esset pro qua aliquid timeretur (Agell. lib. 19, c. 4. *De Civit. Dei*, lib. 9, c. 4.). Ceteris autem studiosis, qui in nave iterant, exspectantibus prout librum quedam Epicetu stoici, ubi legebatu non ita placuisse Stoicis, nullam talen perturbationem cadere in animum sapientis, quasi nihil tale in eorum apparet affectibus, sed perturbationem ab eis definiri, cum ratio talibus motibus cederet; cum autem non cederet, non dicendam perturbationem. Sed considerandum est quemadmodum hoc dicat Agellius, et diligenter inserendum¹.*

XXXI. [lib. XVII, 8.] *Dabo tibi et aemini tuo post te*
terram in qua habitat, omnem terram cultam¹ in possessio-
nem aeternam. Questio est quomodo dixerit aeternam,
cum Israelitis temporaliter data sit : virum se-
cundum hoc seculum dicta sit aeterna, ut ab eo good
est alio grice, quod seculum significat, dictum sit
aeternus, tanquam si latine dici posset, saeculare :
an ex hoc aliquid secundum spiritualem promis-
sionem hic intelligere cogamus, ut aeternum dictum
sit, ideo quia hinc aeternum aliquid significatur : au-
tobus locutionis est Scripturarum, ut aeternum appellent,
cujus rei finis non constituitur ; aut non ita sit ut
deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad ou-
ram vel potestatem facientis : sicut ait Horatius,

Serviet sternum, qui parva prescribit mi-

(*Horat.*, *lub.* 1, *epist.* 10.)

Non enim potest in aeternum servire , cuius ipsa vita ,
qua servit , aeterna esse non potest . Quod testimoni-
num non adhiberem , nisi locationis esset . Verborum
quippe illi sunt nobis auctores , non rerum vel sem-
tentiarum . Si autem defenduntur Scripturae secundum

¹ In excusis, *subi* *Gellius*. At in Ms. optime recte ali-
que, *gellius*: uti passim restitutum eunt viri litterati.

³ Am. Er. et Lov., et diligenter disserendum. Editio RAL.,
ut diligenter inserendum. At illis duodecim, et diligenter
inserendum.

³ Apud LXX et in Vulgata, *terram Chaldaeorum*; in MS. Corb., *terram incultam*.

locutiones proprias, quae idiomata vocantur, quanto magis secundum eas quas cum aliis linguis communes habent?

XXXII. [ib. xviii, 16.] Quæritur quomodo dictum sit ad Abraham de filio ejus, *Et reges gentium ex illo erunt*: utrum quia non provenit secundum regna terrena, secundum Ecclesiam accipi debeat; an proprie^r Esau etiam ad litteram contigit.

XXXIII. [ib. xviii, 2.] *Et videns procurvrit in obviam illis ab ostio tabernaculi sui, et adoravt super terram, et dixit: Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterea spernum tuum.* Quæritur cum tres viri essent qui ei apparuerant, quomodo singulariter Dominum appellebat, dicens, *Domine, si inveni gratiam ante te*: an intelligebat unum ex eis Dominum, et alios angelos: an potius in angelis Dominum sentiens, Domino potius quam angelis loqui elegit: quia uno ex tribus cum ipso Abraham postea remanente, duo mituntur in Sodomam, et illis sic loquitur Lot tanquam Domino.

XXXIV. [ib. xviii, 4.] *Sumatur aqua, et lavent pedes vestros, et refrigerate sub arbore, et sumam panem, et manducate.* Quæritur si angelos intelligebat, quomodo potuerit ad hanc humanitatem invitare; quoniam refectio mortali carni necessaria est, non immortalitati Angelorum.

XXXV. [ib. xviii, 11.] *Abraham autem et Sara seniores, progreßi in diebus: defecerant autem Saro fieri muliebria.* Seniorum aetas minor est quam secundum, quamvis ei senex appellantur seniores. Unde si vera sunt que a nonnullis medicis assertur, quoniam senior vir cum muliere seniore filios facere non potest, etiam si adhuc feminæ muliebria veniant; secundum hoc admiratum Abramam de promissione filii (Gen. xvn, 17), et miraculum posuisse Apostulum, accipere possumus, ubi dixit *emortuum corpus Alphæ* (Rom. iv, 19). Emortuum quippe corpus non ita intelligendum est, ac si omnino nullum vim generandi habere possit, si mulier juvenilis ³ aetas esset; sed secundum hoc emortuum, ut etiam de proiectiis aetatis muliere non posset. Nam ideo de Cethura potuit, quia et juvenilis illam invenit aetas. Sic enim medici tradidit, quoniam cuius corpus viri secundum hoc jam defecit, ut cum femina proiectiis aetatis, quamvis menstrua adhuc patiatur, generare non possit, de juvenula potest. Et rursus mulier que jam proiecte aetas est, quamvis adhuc menstrua fluant, ut de seniore parere non possit, de juvene potest. Illud itaque ideo miraculum fuit, quia secundum id quod diximus, emortuo corpore viri, femina quoque proiecte aetas fuit, ut ei desuissent fieri muliebria. Nam si quod ait Apostolus, *corpus emortuan*, verbo quis premat, quia dixit *emortuan*; jam ergo nec animam habuisse, sed cadaver fuisse intelligi debet; quod absurdissima falsitatis est. Sic itaque solvitur ista questio. Alioquin merito movet quomodo cum esset Abraham prope medium aetas, secundum quam homi-

nes tunc vivebant, et postea filios de Cethura fecerint, dicatur ab Apostolo, *corpo emortuo, et pro miraculo, quia genuit, predictor?*

XXXVI. [ib. xviii, 13.] *Ei dixit Dominus ad Abraham, Quare risisti Sara in semetipsa dicens, Ergo vere pariam?* ego autem sensi. Quæritur quare istam redargunt Dominus, cum et Abraham riserit, nisi quia illius risus admirationis et laetitia fuit, Sara autem dubitationis; et ab illo hoc dijudicari potuit, qui corda hominum novit.

XXXVII. [ib. xviii, 15.] *Negavit Sara dicens, Non risi: timui enim.* Quomodo intelligebant Deum esse qui loquebatur, cum etiam negare alia sit Saro quod riserit, tanquam hoc ille posset ignorare: nisi forte Sara homines eos putabat. Abraham vero Deum intelligebat? Sed etiam ipse illa humanitatis officia praebendo, de quibus supra dixi, que necessaria nisi infirma carni esse non possent, mirum nisi homines prius esse arbitratus est: sed fortassis in quibus Deum loqui intellexit, quibusdam divinitate majestatis existentibus et apparentibus signis, sicut in hominibus Dei ⁴ sepe apparuisse Scriptura testatur. Sed rursus quæritur, si ita est, unde angelos fuisse postea cognoverint, nisi forte cum eis videntibus in celum issent.

XXXVIII. [ib. xviii, 19.] *Scio enim, quia constitutus filius quis, et domui sue post se, et casiodeni vias Domini, et facere justitiam et iudicium, ut adducat Dominus in Abraham omnia, quae locutus est ad illum.* Ecce ubi promittit Dominus Abraham non solum premia, sed etiam obedientiam justitiae filiorum ejus, ut circa eos etiam premia promissa compleantur.

XXXIX. [ib. xviii, 21.] *Descendens ergo video si secundum clamorem ipsorum venientes ad me consummantur, si autem non, ut sciam.* Verba haec si non dubitantis quid duorum potius eventurum sit, sed irascientis et minantis accipiamus, nulla questio est. More quippe humano Deus in Scripturis ad homines loquitur, et ejus iram noverunt sine perturbatione ejus intelligere, qui noverunt. Solemus autem etiam sic minaciter loqui, Videamus si non tibi facio, aut, Videamus si non illi fecero, et, si non potero tibi facere; vel, Sciam, id est, hoc ipsum experior, utrum non possim: quod cum minando non ignorando dicitur, irati appetet affectus; sed perturbatio non cadit in Deum. Mos autem humane locutionis et usitatus est, ut humanae infirmitati congruit ⁴, cui Deus cooptat locutionem suam.

XL. [ib. xviii, 32.] Quærri solet utrum quod de Sodomis dixit Deus, non se perdere locum, si invenientur illuc vel decem justi, speciali quadam sententia, de illa civitate, an de omnibus intelligendum sit generaliter, parcere Deum loco, in quoconque vel decun justi fuerint. In qua questione non est quidem necesse ut hoc de omni loco accipere compellamus: verumtamen de Sodomis potuit et sic dici, quia sciebat Deus

¹ Sic MSS. juxta grecum. Editio vero, *ego vero pariam*.

² Editio, *Domin. At MSS., Apri.*

³ Sic MSS. juxta grec. LXX. At editi habent, *ut cuspisque vires Domini, et sciam*.

⁴ MSS., *congruit*.

¹ MSS. melioris notie, *qua refectione mortalis carnis*.

² In antiquis codicibus constanter scriptum, *juvenalis*.

Ibi non esse vel decem; et ideo sic respondebat Abraham, ut significaretur nec tot ibi posse inveniri, ad exaggerationem iniquitatis illorum. Non enim necessere erat Deo tam sceleratus hominibus parcere, ne cum illis perderet justos; cum posset, justis inde liberatis, reddere impiis digna supplicia: sed, ut dixi, ad ostendandam malignitatem multitudinis illius, dixit, *Si decem ibi invenero, parcam universa civitati;* tanquam si diceret, Certe possum nec pios cum impiis perdere, nec tamen propterea impiis parcere quia liberatis et separatis inde pliis, possum impiis digna rependere; et tamen si ibi inveniantur, parco; hoc est, quia nec tot ibi possent inveniri. Tale aliquid est apud Jeremiam, ubi sit, *Circuite vias Jerusalem, et videte, et quarerite in plateis ejus, et cognoscite si inventietis hominem facientem justitiam et querentem fidem, et propitius ero peccatis eorum* (*Jerem. v, 1*): id est, inveniente vel unum, et parco ceteris; ad exaggerandum et demonstrandum quod nec unus ibi posset inveniri.

XLI. [lb. xix, 1.] Quod occurrit Loth angelis, et adoravit in faciem, videtur intellexisse quod angeli essent; sed rursus cum eos ad refectionem corporis invitata, qua mortalibus necessaria est, videtur putasse quod homines essent: ergo quæstio similiiter solvitur, ut soluta est in tribus qui venerunt ab Abraham, ut aliquibus signis appareret eos divinitus missos, qui tamen homines crederentur. Nam hoc et in Epistola quæ est ad Hebreos, cum de hospitalitatis bono Scriptura loqueretur, ait: *Per hanc enim quidam nescientes hospitio receperunt angelos* (*Hebr. xii, 2*).

XLII. [lb. xix, 8.] Quod ait Sodomitis Loth, *Sunt mihi duæ filiæ quæ nondum noverunt viros, producam illas ad vos; utimini illis quomodo placuerit vobis, tantum in viros istos ne faciat iniquum;* quoniam prostituere volebat filias suas hac compensatione, ut viri hospites ejus nihil a Sodomitis tale paterentur: utrum admittenda sit compensatio flagitorum vel quorumque peccatorum, ut nos faciamus mali aliquid, ne alias gravius malum faciat; an potius perturbationi Loth, non consilio tribuendum sit quia hoc dixerit, merito queratur. Enim nimur periculosissime admittitur haec compensatio: si autem perturbationi humanæ tribuitur, et menti tanto malo permotæ, nullo modo imitanda est.

XLIII. [lb. xix, 11.] *Viros vero qui erant ad ostium domus percusserunt cacciate.* Græci habent, ἀσπασίᾳ, quod magis significat, si dici posset, avidentia, qua faciat non videri, non omnia, sed quod non opus est. Nam merito moveat quomodo potuerunt deficere querendo ostium, si tali erant cæcitate percussi, ut omnino nihil viderent. Hoc enim modo sua calamitate turbati, ulterius ostium non requirent. Hac ἀσπασίᾳ et illi percussi sunt, qui quererent Elisæum (*IV Reg. vi, 18*). Hanc et illi habuerunt, qui Dominum post resurrectionem cum illo ambulantes in via non cognoverunt (*Luc. xxiv, 16*); quamvis ibi non sit hoc verbum positum, sed res ipsa intelligatur.

XLIV. [lb. xix, 18, 19.] *Dixit autem Loth ad illos: Oro, Domine, quia invenit puer tuus miser-*

cordiam ante te, et magnificasti justitiam tuam, quam facis in me, ut vivat anima mea; ego autem non possum salvus fieri in monte, ne forte comprehendant me mala et moriar. Haec perturbatione timoris non credebat ipsi Domino, quem in angelis cognoscebat, qua etiam illud de filiabus suis prostituendis dixerat: ut intelligamus non pro auctoritate habendum quod dixit de turpitudine filiarum: non enim et hoc pro auctoritate habendum est, Deo non esse credendum.

XLV. [lb. xix, 29.] *Et recordatus est Deus Abraham, et exemit Loth de medio eversionis.* Commendat Scriptura meritum magis Abraham liberatum esse Loth, ut intelligamus justum Loth dictum: secundum quendam modum, maxime quod unum verum Deum colebat, et propter comparationem scelerum Sodomorum, inter quos vivens ad vitam similem non potuit inclinari.

XLVI. [lb. xix, 30.] *Ascendit autem Loth de Segor, et sedebat in monte.* Mirum nisi ipse mons est, in quem sponte ascendit, quo admonente Domino ascendere noluit: aut enim nullus est aliud, aut non appareat.

XLVII. [lb. xix, 30.] *Timuit enim habitare in Segor.* Infirmati ejus Dominus et timori concesserat civitatem quam Loth ipse delegerat, et in ea promiserat ei securitatem, quod propter illum parceret civitati: tamen etiam ibi esse timuit; ita fides ejus non magni roboris fuit.

XLVIII. [lb. xx, 2.] *Dixit autem Abraham de Sara uxore sua, Soror mea est. Timuit enim dicere, Uxor mea est, ne forte occiderent eum viri civitatis propter illam.* Quæri solet quomodo adhuc in illa zestate pro Saræ pulchritudine Abraham periclitari metuebat. Sed magis formæ illius vis miranda est, que adhuc amari poterat, quam quæstio difficilis putanda.

XLIX. [lb. xx, 6.] Quod ait Deus ad Abimelech, propter Saram, *Et pepercisti tibi ut non peccares in me,* quando eum admonuit uxorem Abraham esse, quam putabat sororem: advertendum est et notandum, in Deum peccari, quando talia committuntur quæ putant homines leviter habenda, tanquam in carne peccata. Quod autem dicit ei, *Ecce tu morieris:* etiam hoc notandum est, quomodo dicit Deus tanquam prædicens sine dubio futurum quod admonendo dicit, ut a peccato abstinentio caveatur.

L. [lb. xxi, 8.] Merito queritur cur Abraham nec die quo natus est ei filius, nec die quo circumcisus est, sed die quo ablactatus est, epulum fecerit. Quod nisi ad aliquam spiritualem significacionem referatur, nulla solutio quæstionis est; tunc scilicet esse debere magnum gaudium spiritualis ætatis, quando fuerit factus homo novus spiritualis, id est, non talis qualibus dicit Apostolus, *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis: sed nec adhuc potestis; adhuc enim estis carnales* (*I Cor. iii, 2*).

LI. [lb. xxi, 10.] Queritur Sara dicente, *Ejice ancillam et filium ejus, non enim erit heres filius ancillæ cum filio meo Isanc,* quare contrastatus sit Abraham,

cum ista fuerit prophetia, quam utique magis debuit nosse ipse quam Sara. Sed intelligendum est, vel ex revelatione hoc dixisse Saram, quia prius illi fuerat revelatum; illum vero quem de hac postea Dominus instrauit, paterno affectu pro filio fuisse commotum, vel ambos prius nescisse quidnam illud esset, et per Saram nescientem hoc propheticō dictum esse, cum illa mota esset mulierib⁹ animo propter anciliz⁹ superbiā.

LIII. [lb. xxi, 13.] Notandum quod et Ismael dictus sit a Deo semen Abrahæ, propter illud quod sic accipiendo docet Apostolus quod dictum est, *In Isaac vocabit tibi semen; id est, non filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semine* (Rom. ix, 7, 8): ut hoc proprie pertineat ad Isaac, qui non fuit filius carnis, sed filius promissionis, ubi promissio fit de omnibus gentibus.

LIII. [lb. xxi, 14.] *Surrexit autem Abraham mane, et sumpsit panes et utrem aquæ, et dedit Agar, et imposuit in humeros, et puerum, et dimisit illam.* Fieri questio solet quomodo imposuerit in humeros et puerum tam grandem. Nam qui fuerat antea quam natus esset Isaac, tredecim annorum circumcisus, cum esset Abraham nonaginta novem, et natus sit Isaac centenario patre, ludebat autem Ismael cum Isaac quando Sara commota est, utique cum grandi sculo, qui jam fuerat ablactatus; profecto annorum fuit Ismael, quando cum matre sua de domo patris expulsus est, amplius sexdecim. Sed ut hoc quod cum parvulo lusiit, per recapitulationem dictum accipiamus, antequam ablactaretur Isaac; profecto etiam sic amplius quam tredecim annorum puer in humeros matris, cum utre et panibus, nimis absurdum est ut impositus esse credatur. Quam facile autem solvitur questio, si non subaudiamus, imposuit; sed, dedit. Dedit enim Abraham, sicut scriptum est, matri ejus panes et utrem, quae illa imposuit in humeros suos. Cum autem adjunctum et dictum est *et puerum*, subaudimus dedit, qui panes et utrem dederat; non, in humeros imposuit.

LIV. [lb. xxi, 15-18.] *Defecit autem aqua de utre, et projecit puerum sub unam abiectem, et discessit, et sedera caput contra illum longe quantum arcus mittit; dixit enim, Non video mortem filii mei: et sedit contra eum. Exclamans autem puer ploravit; et exaudivit Deus vocem pueri de loco ubi erat: et vocavit angelus Dei Agar de celo, et dixit ei, Quid est, Agar? Noli timere, exaudivit enim Deus vocem filii tui de loco in quo est. Surge, et accipe puerum, et tene illum in manu tua: in magnam enim gentem faciam illum.* Solet queri quomodo, cum puer esset annorum amplius quindecim, projecterit eum mater sub arborem, et ierit longe quantum arcus mittit, ne viderit eum morientem; quasi enim quem portabat projecterit, ita videatur sonare quod dicitur, maxime quia sequitur, *Flevit puer.* Sed intelligendum est projectum esse non a portante, sed ut sit, ab animo, tanquam moriturum. Neque enim quod scriptum est, *Projectus sum a facie oculorum tuorum* (Psal. xxx, 23), portabatur qui

hoc dixit. Et est in quotidiano loquendi uso, cum projici dicitor aliquis ab aliquo cum quo erat, ne ab illo videatur aut cum illo maneat. Intelligendum est autem quod Scriptura tacuit, ita discessisse matrem a filio, ut puer ignoraret quo mater abierit, et eam in silvestribus stirpibus latuisse, ne filium siti deficientem videret. Ille autem etiam illa etate, quid mirum si matre diutius non visa et tanquam perdidit, eo loco, ubi solus remanserat, flevit? Quod ergo postea dicitur, *Accipe puerum*, non ut cum de terra velut jacentem tolleret, dictum est, sed ut ei conjungeretur, et eum manu teneret deinceps comitem, sicut erat: quod plerumque faciunt simul ambulanter cuiuslibet etatis.

LV. [lb. xxi, 22.] *Factum est autem in tempore illo, et dixit Abimelech,* etc. Queri potest, quando cum isto Abimelech pactum fecit Abraham, et appellans est puteus quem fodit, Puteus jurationis, quomodo congruat veritati. Agar enim de Abrahæ domo expulsa cum filio, juxta puteum, sicut dictum est, jurationis errabat, qui valde postea dicitur factus ab Abraham: ibi enim Abimelech et Abraham juraverunt, quod nondum utique factum erat, cum de domo Abrahæ Agar cum filio fuisse expulsa. Quomodo ergo errabat juxta puteum jurationis? An factum jam fuisse intelligendum est, et per recapitulationem postea commemoratum quod egit Abraham cum Abimelech? Nisi forte qui longe postea librum scripsit, ex nomine putei jurationis appellavit regionem, in qua cum filio mater errabat, tanquam diceret, Errabat in illa regione, ubi puteus jurationis factus est: quamvis putens postea sit factus, sed longe ante etatem scriptoris; sic autem appellabatur puteus cum liber scriberetur, nomen tenens antiquum, quod Abraham imposuerat. Si autem ipse est putens, quem apertis oculis vidit Agar, nihil restat nisi ut per recapitulationem questio dissolvatur. Nec movere debet quomodo putem, quem federat Abraham, nesciebat Agar si ante est ille fossus quam illa expulsa. Valde enim fieri potuit ut pecorum suorum causa, longe a domo in qua cum suis habitabat, puteum foderet, quem illa nesciret.

LVI. [lb. xxi, 33.] Queri potest quomodo ad putem juramenti agrum¹ plantaverat Abraham, si in terra illa, quemadmodum Stephanus dicit, non accepserat hereditatem, nec spatium pedis (Act. vii, 5). Sed ea est intelligenda hereditas quam Deus munere suo fuerat datus, non empta pretio. Intelligitur autem spatium circa puteum ad illud empionis pacium pertinere, in quo fuerant agnæ septem date, quando Abimelech et Abraham sibi etiam juraverunt.

LVII. [lb. xxii, 1.] *Et tentavit Deus Abraham.* Queri solet quomodo hoc verum sit, cum dicat in Epistola sua Jacobus quod Deus neminem tentat (Jacobi, 1, 13): nisi quia locutione Scripturarum solet dici, tentat, pro eo quod est probat. Tentatio vero illa de qua Jacobus dicit, non intelligitur nisi quia quisque peccato implicatur. Unde Apostolus dicit: *Ne forte ten-*

¹ MSS. Beccensis et Michaelinus, *nemus*.

saverit nos in qui tentat (1 Thess. iii. 5). Nam et alibi scriptum est, *Tentat nos Dominus Deus noster, ut scias si diligis eum (Deut. xii. 3)*: etiam hoc genere locutionis, ut sciat, dictum est, ac si diceretur, ut sciens faciat; quoniam vires dilectionis sum boniace latent, nisi divino experimento etiam eidem inopescant.

LVIII. [lb. xxxi. 12.] Vox angelii de celo ad Abraham. *Ne inuidas maxum in pueris, neque facias ei quidquam. Modo enim cognovi, quoniam timeas Deum tuum*; etiam ista questio simili locutione solvit: hoc est enim, *Nunc cognovi, quoniam timeas Deum tuum*, quod significat. Nunc te feci cognoscere. In consequentiibus autem hoc genus locutionis evidenter apparet, ubi dicitur, *Ei vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus videt; ut dicant hodie, In meo Dominus apparuit. Vidi, pro eo quod est apparuit, hoc est videt, pro eo quod est videri fecit; significans per efficiendum id quod efficitur, sicut frigus pigrum quod pigror* ficit.

LIX. [lb. xxxi. 12.] *Et non pepercisti filio tuo dilectio propter me.* Numquid Abraham propter Angelum non pepercit filio suo, et non propter Deum? Aut ergo angeli nomine Dominus Christus significatus est, qui siue dubio Deus est, et manifeste a propheta dicitus est, *magni consilii Angelus (Isai. ix. 6, sec. LXX)*; aut quod Deus erat in angelo, et ex persona Dei angelus loquebatur, sicut in Prophetis etiam solet. Nam in consequentiibus hoc magis videtur apparet ubi legitur, *Ei vocavit angelus Domini Abraham iterum de celo, dicens, Per memetipsum juravi, dicit Dominus.* Non facile enim inventitur Dominus Christus Patrem Dominum dicere tanquam suum Dominum, illo presertim tempore antequam sumeret carnem. Nam secundum id quod formam servi accepit, non incongruerent hoc dici videtur. Nam secundum hujus rei futura prophetiam illud est in Psalmo, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu (Psal. ii. 7)*. Nam neque in ipso Evangelio facile invenimus a Christo Deum Patrem Dominum appellatum, quod Dominus ejus esset; quamvis Deum inveniamus in illo loco, ubi ait, *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum (Ioh. xx. 17)*. Quod autem scriptum est, *Dixit Dominus Domino meo (Psal. cix. 4)*, ad ipsam qui loquebatur referunt, id est, *Dixit Dominus Domino meo, Pater scilicet Filio: et, Pluit Dominus a Domino*, qui scribebat dixit (Gen. xix. 24); ut Dominus ejus a Domino ejus, id est, Dominus poster a Domino nostro plusse intelligatur, *Filius a Patre*.

LX. [lb. xxxi. 21.] Quid in his quos nuntiaverunt Abraham natos esse filios Melchæ, nominatur et Chamuel pater Syrorum, non utique illi qui nuntiaverunt, nuntiare patrem Syrorum potuerunt: ex origine quippe illius Syrorum genus longe postea propagatum est. Sed dictum est a persona scribentis, qui post omnia illa tempora haec scribendo narravit; quemadmodum supra diximus de puto jurationis (Sup. quest. 55).

LXI. [lb. xxxi. 7.] *Exsurgens autem Abraham ado-*

*ravit populum terræ. Quærunt quomodo scriptum sit, Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli serveis (Deut. x. 15; x. 20); cum Abraham sic honoraverit populum quendam gentium, ut eum adoraret. Sed animo advertendum est in eodem precepto, non dictum. Dominum Deum tuum solum adorabis, sicut dictum est, *Et illi soli serveis, quod est græca scrupula*. Talis enim servitus nouissimi Deo debetur. Unde damnantur idololatria, id est, ejusmodi servitutem exhibentes idolis, quae debetur Deo. Nec moveat quod alio loco in quadam Scriptura prohibet angelus hominem adorare se, et admonet ut Dominus potius adoretur (Apoc. xix. 10). Talis enim apparuerat angelus ut pro Deo posset adorari; et ideo fuerat corrigendus adorator.*

LXII. [lb. xxiv. 5.] Quod Abraham jubet pueru suo ut manum suam ponat sub ejus femore, et sic eum adjurat per Dominum Deum cœli, et Dominum terræ, solet imperitos movere; non attendentes magnam istam de Christo existuisse prophetiam, quod ipse Dominus Deus cœli et Dominus terræ in ea carne venturus esset, qua de illo femore propagata est.

LXIII. [lb. xxiv. 12-14.] Quærendum quo differant angulationes illicite ab illa petitione sigui, qua petivit servus Abraham ut ei Deus ostenderet ipsum esse futuram uxorem domini sui Isaac, a qua cum petivisset ut biberet, diceretur illi, *Bibe et tu, et ad aquabaco camelos tuos quoadunque bibere desinat*. Aliud est enim, mirum aliiquid petere quod lupo miraculo signum sit; aliud ea observare, qua ita fluit ut mira non sint, sed a conjectoribus superstitionis vanitate interpretentur. Sed hoc ipsum etiam quod mirum aliiquid postulatur, quo significetur quod quisque vult nosse, utrum audendum sit, non parva quaestio est. Eo namque pertinet, quod dicuntur qui hoc non recte faciunt, tentare Dominum. Nam ipse Dominus cum a diabolo tentaretur, testimonium de Scripturis adhibuit, *Non tentabis Dominum Deum tuum (Deut. vi. 16; Math. iv. 7)*. Suggerebatur enim tanquam homini ut signo aliquo exploraret ipse quantus esset, id est, quam multum apud Deum posset; quod vitiouse fit, cum fit. Ab hoc autem discernitur quod Gedeon fecit pugnae imminente periculo (Jud. vi. 17): consultatio quippe illa magis quam tentatio Dei fuit. Unde et Achaz apud Isaiam timet signum petere, ne Deum tentare videatur, cum hoc eum Dominus admonet per prophetam (Isai. vii. 11, 12); credo, existimans quod ab ipso propheta exploraretur utrum præcepti memori esset, quo tentare Deum prohibenatur.

LXIV. [lb. xxiv. 37, 38.] Servus Abraham narrans que sibi mandata fuerant a domino suo, dicit cum sibi dixisse, *Non sumes uxorem filio meo a filiis Chananæorum, inter quos ego habito in terra eorum; sed in domum patris mei ibis, et in tribum meam, et sumes uxorem filio meo inde*: et cetera si legantur quemadmodum illi mandata sint, sententia eadem repuritat; verba vero non omnia, vel ipsa, vel ita dicta sunt. Quod admonendum putavi propter stultos et indoctos homines, qui Evangelistis hinc calumniantur, quod in aliquibus verbis non omni modo conve-

munt, quamvis rebus sique sententias omnino non discrepant. Certe enim istum librum unus homo scripsit, qui ea quae supra dixit cum mandaret Abraham, vel relecta sic ponere potuit, si ad rem pertinere judicaret, cum veritas narrationis exigitur⁴, nisi ut rerum sententiarumque sit, quibus voluntas, proprieatate et intimaudam verba sunt, satis apparent.

LXV. [ib. xxiv, 44.] Quod habent latini codices, narrante servo Abrahae que sibi mandaverat dominus ejus, *Tunc innocens eris a iuramento meo, vel, iurazione mea; graci habent, a maledictio meo: spes enim dicitur iuratio, spes maledictum; unde et aeternitas maledictus vel eternitas dicitur.* Proinde oritur quiescens, quomodo illa iuratio maledictum possit intelligi; nisi quia maledictus est qui contra iurationem fecerit.

LXVI. [ib. xxv, 49.] *Si ergo facilis misericordiam et justitiam ad dominum meum, renuntiate mihi.* Duo illa que assidue ponuntur in aliis sanctis Scripturis, et maxime in Psalmis, misericordia, et justitia, tandem enim valet misericordia et veritas, hinc jam apparet cœperunt.

LXVII. [ib. xxv, 51.] *Ecce Rebeca in conspectu tuo; accipiens recurre, et sit uxor filii domini tui, quemadmodum locutus est Dominus.* Queritur quando locutus sit Dominus, nisi quia vel prophetam esse Abraham noverant, et propheticæ a Domino dictum quod per illum dictum fuerat, agnoscebant: aut signum illud quod sibi datum servus ejus narravit, locutionem Domini appellaverunt; hoc enim magis de Rebecca expressum est. Nam quod Abraham dixerat, non de Rebecca dixerat, sed de aliqua femina ex tribu vel cognitione sua; et hoc ad utrumque, ut immunis esset a iuramento servus, si non impetrasset: quod usque non dicitur, cum aliquid prophetatur. Certam enim decet esse prophetam.

LXVIII. [ib. xxv, 60.] Quod Rebecce dixerunt fratres ejus proficiscenti, *Soror nostra es, esto in milia millium, et hereditatem obtineat semen tuum, cirtates adversariorum:* non prophete fuerunt, aut vanitate tam magna optaverunt; sed eos que promiserat Deus Abraham latere non potuit.

LXIX. [ib. xxv, 63.] Quod scriptum est, *Et exit Isaac exerceri in campo meridie;* qui verbum de hac re græcum nesciunt, exercitationem corporis putant. Scriptum est autem græce ἀδολεῖσθαι: ἀδολεῖσθαι vero ad animi exercitationem pertinet, et saepe vito depulatur; more tamen Scripturarum plerunque in bono ponitur. Pro isto verbo quidam interpretati sunt exercitationem, quidam garrulitatem, quasi verbositatem, que in bono, quantum ad latinum eloquium pertinet, vix aut nunquam inventur; sed, ut dixi, in Scripturis plerunque in bono dicitur: et videtur mihi significare animi affectum studiosissime aliquid cogitantem cum delectatione cogitationis; nisi aliud sentiant qui

⁴ editi, non exigitur. Abest negatio a MSS. quæ hic propter subsequentem particularum nisi, lacerata uit; sed perperam, cum detracta illa perelegans sit iste dicendi modus, si ad rem pertinere judicaret, nisi ut rerum sententiarumque sit veritas, quæ in narratione exigitur.

hanc verba græca melius intelligent.

LXX. [Ib. xxv, 1.] *Adjiciens autem Abraham complicitu[m] nomine Cethura.* Questio hoc esset, si pecuniam posset, maxime in antiquis sanctis operam propagando profi. Quidlibet enim hic quam incontingentia suspicenda est tanti viri, in illa presertim iam stata. Cur autem de hac filios fecerit, qui cum miraculo de Sara fecerat, supra dictum est (Quest. 35): quanquam nonnulli docum quod accepit Abraham velut reviviscentis corporis ad filios procreandos, diu permanuisse asserant, ita ut posset et alios procreare. Sed multo est absolutius de adolescentula potuisse seniorem, quod senior de seniore non posset, nisi Deus illic miraculum præstisset, maxime propter Sarum non solum statum, verum etiam sterilitatem. Sane etiam grandioria atatis, et sicut Scriptura loquitur, plenum dierum posse dici seniorem, hoc est presbyterum, hinc intelligi potest, quia hoc Abraham appellatus est quando mortua est. Proinde omnis senex etiam presbyter, non omnis presbyter etiam senex; quia plerunque est hoc nomen atavis quo infra senectutem senectui vicipa est, et ex hoc etiam ipsa a senectute nomen accepit in latina lingua, ut presbyter senior appelletur. Apud Græcos autem, maxime sicut Scriptura loquitur, επίτερον et νέωτερον dicuntur etiam scilicet juvenum compararentur; quod dicimus nos maiorem sive juniores. Verumnam hoc factum Abraham, quod post mortem Sara de Cethura filios procreavit, non sic accipiendo est, quasi humana consuetudine et cogitatione tantummodo substituenda numerosioris prolis hoc factum sit. Sic enim possent accipere hominas etiam quod de Agar factum est, nisi Apostolus admoneret illa suis facta propheticæ, ut in utrisque personis mulierum earumque filiorum duo Testamenta ad futurorum præsumptionem allegorica significatio figuraret (Galat. iv, 22-24). Unde in isto quoque Abraham factio aliquid tale querendum est; et si non facile occurrat, ego interim quod occurrit: munera que acceperant filii concubinarum, videatur mili significare quædam Dei dona, vel in sacramentis vel in quibusque signis, etiam carnali populo Iudeorum et hereticis data, velut filii concubinarum; cum hereditatis munus, quod est caritas et vita aeterna, nonnisi ad Isaac pertineat, hoc est, ad filios promissionis.

LXXI. [ib. xxv, 15.] *Quid sibi vult quod scriptum est, Hæc sunt nomina filiorum Ismael secundum nomina generationum eorum?* Non enim satis elucet cur additum sit, secundum nomina generationum eorum; cum ili soli nominentur quos ille genuit, non etiam qui ab ipsis geniti sunt. Nisi forte quia nationes ex illis propagante eorum nominibus appellantur, hoc significatum sit; cum dictum est, secundum nomina generationum eorum: quamvis hoc modo illæ nationes sint potius secundum nomina istorum, non istæ nomina secundum illas nationes; quia illæ posterius existent. Unde notanda locutio est, quia et postea de illis dicuntur, duodecim principes secundum gentes eorum.

LXXII. [ib. xxv, 22.] *Quod de Rebeca scriptum*

est, quia venit interrogare Dominum cum gestirent puerperia in utero ejus, queritur quo ierit. Non enim erant tunc prophetæ, aut sacerdotes secundum ordinem tabernaculi vel templi Domini. Quo ergo ierit, merito movet, nisi forte ad locum ubi aram constituerat Abraham. Sed illic quomodo responsa audierit¹, omnino tacet Scriptura; utrum per aliquem sacerdotem, quod incredibile est, si erat, non fuisse nominatum, et nullam ibi omnino sacerdotum aliorum factam esse mentionem. An forte ibi cum orando allegassent desideria sua, dormiebant in loco, ut per somnum monerentur? An adhuc vivebat Melchisdech, cuius tanta fuit excellens, ut a nonnullis dubitetur, utrum homo, an angelus fuerit? An erant aliqui tales etiam illo tempore homines Dei, in quibus posset Deus interrogari? Quidquid horum est, et si quid aliud quod me forte, ne commemorarem, præterierit, mentiri tamen Scriptura non potest, quæ dixit Rebeccam lissem ad interrogandum Dominum, eique Dominum respondisse.

LXXXIII. [Ib. xxv, 23.] In eo quod Dominus respondebat Rebeccæ, *Duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo separabuntur, et populus populum superabit, et major serviet minori*, spirituali intelligentia carnales in populo Dei significantur per majorem filium, et spirituales per minorem: quia sicut dicit Apostolus, *Non prius quod spirituale, sed quod animale; postea, spirituale* (I Cor. xv, 46). Solet et sic intelligi hoc quod dictum est, ut in Esau figuratus sit major populus Dei, hoc est Israëliticus secundum carnem: per Jacob autem figuratus sit ipse Jacob secundum spiritualem progeniem. Sed etiam historica proprietate hoc responsum inventitur esse completum, ubi populus Israel, hoc est Jacob minor filius, superavit Iudæos, hoc est gentem quam propagavit Esau, eosque fecit tributarios per David: quod diu fuerunt, usque ad regem [scilicet Joram²] sub quo Iдумæi rebellaverunt, et jugum Israelitarum Iдумæi a cervice sua desposuerunt, secundum prophetiam ipsius Isaac quando minorem pro majore benedixit; hoc enim dixit eidem majori, cum et ipsum postea benediceret (Gen. xxvii, 40).

LXXXIV. [Ib. xxv, 27.] *Jacob autem erat homo simplex habitans domum.* Quod grecæ dicitur *ἀπλαύτος*, hoc latini simplicem interpretati sunt. Proprie autem *ἀπλαύτος* non fictus; unde aliqui latini interpretes, sine dolo, interpretati sunt, dicentes, *Erat Jacob sine dolo habitans in domo*: ut magna sit questio, quomodo per dolum acceperit benedictionem qui erat sine dolo. Sed ad significandum magnum aliquid hoc Scriptura præmisit³. Hinc enim maxime cogimur ad intelligenda illo loco spiritualia, quia sine dolo erat qui dolum fecit. Unde quid sentiremus, in sermone quodam ad populum habito satis diximus (Serm. 4, n. 16-24).

¹ Sic in MSS. Beccensi et Michaelino. In ceteris, responsa dentur.

² Id abest a MSS.

³ Am. Er. et Lov., *aliquid quod Scriptura prætermisit.* Rat., *aliquid quod Scriptura præmisit.* Longe melius MSS. quos hoc loco sequimur.

LXXV. [Ib. xxvi, 4.] In eo quod scriptum est, *Facta est autem famæ super terram, præter famam quæ ante facia est in tempore Abraham: abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara*; queritur hoc quando sit factum: utrum posteaquam Esau vendidit primo genita sua cibo lenticula; post illam quippe narrationem hoc narrari incipit: an, ut fieri solet, per recapitulationem narrator ad ea reversus sit, cum progressus de filiis ejus ad eum locum pervenisset, qui de lenticula commemoratus est. Movet autem, quia ipse invenitur Abimelech, qui etiam Saram concupiverat: ipsius enim paranyphus et princeps militiae, qui ibi commoratur, utrum vel vivere potuerint. Quando enim factus est amicus Abraham, nondum natus erat Isaac, sed jam promissus. Ponamus ante annum quam nasceretur⁴ Isaac, illud fuisse factum: deinde Isaac suscepit filios, cum esset anno sexaginta; illi autem juvenes erant quando vendidit Esau primogenitus sua: ponamus etiam ipsos circa viginti annos fuisse; flunt anni atatis Isaac usque ad illud factum filiorum ejus, circiter octoginta: adolescentem accipiamus fuisse Abimelech, quando matrem ipsius concupivit, et Abraham amicus est factus; potuit ergo jam esse quasi centenarius, si post illud factum filiorum suorum perrexit in illam terram famis necessitate Isaac. Non ergo ex hoc cogit illa necessitas, per recapitulationem putare narratam profecitionem Isaac in Gerara. Sed quia ibi diurno tempore fuisse Isaac scribitur, et putoe-fodisse, et de his contendisse, et ditatum fuisse pecunia; mirum nisi recapitulando ista commemoratur, quæ ideo fuerant prætermissa, ut primum de filiis ejus usque ad illum locum de lenticula narratio perveniret.

LXXVI. [Ib. xxvi, 12, 13.] Ideo quod scriptum est de Isaac, *Benedixit autem eum Dominus, et exaltatus ad homo, et procedens major fiebat, quoadusque magnus factus est valde*, secundum terrenam felicitatem dictum sequentia docent. Exsequitur enim narrator easdem ejus divitias, quibus magnus factus est; et hinc mox Abimelech, timui illum ibi esse, ne potentia ejus sibi esset infesta. Quanquam ergo aliquid spirituale ista significant, tamen secundum id quod conligerunt, ideo præmissum est, *Benedixit eum Dominus*, ut sana fide intelligamus etiam ista temporalia dona, nec dari posse, nec sperari debere; etiam cum ab infirmioribus appetuntur, nisi ab uno Deo: ut qui in minimis fidelis est, etiam in magnis fidelis sit; et qui in mammis iniquo fidelis inventus est, etiam verum accipere mereatur, sicut Dominus in Evangelio loquitur (Luz. xvi, 10). Talia etiam de Abraham dicta sunt, quod ei munere Dei provenerint. Unde non parum sedificat sanam fidem pie intelligentibus ista narratio, etiam de his rebus allegorica significatio nulla posset excupi⁵.

LXXVII. [Ib. xxvi, 28.] *Fiat execratio inter nos et inter te;* id est, juratio quæ maledictis obstringit, quæ accident ei qui pejeraverit: secundum quam consider-

⁴ Sic MSS. At editi, *antequam nasceretur*.

⁵ MSS. tres probe notæ, excludi.

randum est quod et servus Abrahae commemoravit, narrans eis a quibus accepit uxorem domino suo Isaac.

LXXXVIII. [Ib. xxvi, 32.] Quid est quod scriptum est, quod cum venissent pueri Isaac et dixissent, *Fodimus puteum, et non inneminus aquam;* appellavit eundem puteum Isaac juramentum? An quamvis factum sit, in aliquam significationem sine dubio duendum est spiritualem; quoniam nihil habet convenientiae secundum litteram, ut ideo juramentum appellaverit puteum, quod ibi aqua non sit inventa? Quanquam alii interpres pueros Isaac inventam potius aquam nuntiasse dixerunt: sed etiam sic quare juramentum appellatum est, ubi nulla fuerat facta narratione?

LXXXIX. [Ib. xxvii, 1-17.] Quoniam tantus patriarcha Isaac, antequam moriatur, querit a filio suo venationem et escam, qualem amat, pro magno beneficio, et promittit benedictionem, nullo modo vacare arbitramur a significatione prophetica: maxime quoniam festinat uxor ejus ut illam benedictionem minor accipiat, quem ipsa dilegebatur, et cetera in eadem narratione multum movent ad majora intelligenda vel requirenda.

LXXX. [Ib. xxvii, 33.] Quod habent latini codices, *Επειποιειν αυτον Ιακωβον παντες μεγάλην σφράξα,* ubi tanta commotio intelligitur, ut quedam mentis alienatio sequeretur. Ipsa enim proprie dicitur ecstasis. Et quia solet in magnarum rerum revelationibus fieri, in hac intelligendum est factam esse spiritualem admonitionem, ut confirmaret benedictionem suam filio minori, cui potius irascendum fuit quod feßellerit patrem. Sic et de Adam cum prophetatur hoc sacramentum magnum, quod dicit Apostolus in Christo et in Ecclesia, *Eruunt duo in carne una, dicitur quod ecstasis praescerit* (Gen. n. 21-24, et Ephes. v. 51, 52).

LXXXI. [Ib. xxvii, 42.] Quomodo annuntiata vel renuntiata sunt verba Esau Rebeccae, quibus communitatus est occidere fratrem suum, cum Scriptura dicat hoc eum in sua cogitatione dixisse; nisi quia hinc nobis datur intelligere, quod divinitus eis revelabantur omnia? Unde ad magnum mysterium pertinet, quod filium suum minorem pro majore voluit benedicere.

LXXXII. [Ib. 28, 2.] Quod habent latini codices, Isa dicente filio suo, *Vade in Mesopotamiam, in dominum Bathuel patris matris tuæ, et sume inde tibi uxorem;* greci codices non habent *Vade, sed fugi:* hoc est, *ἀπόσπεσθαι.* Unde intelligitur etiam Isaac cognovisse quod filius ejus Esau de fratre suo in cogitatione sua dixerit.

LXXXIII. [Ib. xxviii, 16, 17.] *Et surrexit Jacob de somno suo, et dixit, Quia est Dominus in loco hoc, ego autem nesciebam: et timuit, et dixit, Quam terribilis locus hic! hoc non est nisi domus Dei; et haec porta est caeli.* Hæc verba ad prophetiam pertinent, quia ibi futurum erat tabernaculum, quod constituit Dominus

in hominibus in primo populo suo. Portam eccliam autem sic intelligere debemus, tanquam inde fiat aditus creditibus ad capessendum regnum eorum.

LXXXIV. [Ib. xxviii, 18.] Quod statuit lapidem Jacob, quem sibi ad caput posuerat, et constituit eum titulum, et perfudit illum oleo, non aliquid idolatriæ simile fecit; non enim vel tunc vel postea frequentavit lapidem adorando, vel ei sacrificando: sed signum fuit in prophetia evidentissima constitutum, quæ pertinet ad unctionem, unde Christi nomen a chrismate est.

LXXXV. [Ib. xxviii, 19.] *Et vocavit Jacob nomen loci illius Domus Dei, et Uلامناوس era nomen civitatis ante.* Juxta civitatem dormisse si intelligator, nulla quæstio est; si autem in civitate, mirum videtur quomodo potuerit illum titulum constituere. Quod autem vovit votum si prosperaretur eundo et redeundo, decimasque promisit domui Dei future in loco illo, prophetia est domus Dei, ubi et ipse rediens Deo sacrificavit; non illum lapidem Deum appellans, sed domum Dei, id est, quia in illo loco futura erat domus Dei.

LXXXVI. [Ib. xxix, 10.] Quod venit Rachel cum oviibus patris sui, et dicit Scriptura quod cum vidiisset Jacob Rachel filiam Laban fratris matris suæ, accessit et revolvit lapidem ab ore putei; magis notandum est, aliquid Scripturam prætermittere quod intelligere debemus, quam ulla quæstio commovenda. Intelligitur enim quod illi, cum quibus primo loquebatur Jacob, interrogati quæ esset quæ veniebat cum oviibus, ipsi dixerint filiam esse Laban, quam utique Jacob non noverat; sed illius interrogationem responsionemque illorum, Scriptura prætermittens, intelligi voluit.

LXXXVII. [Ib. xxix, 11, 12.] Quod scriptum est, *Osculatus est Jacob Rachel, et exclamans voce sua flevit; et indicavit ei quia frater est ejus, et quia filius Rebeccæ est.* Consuetudinis quidem fuit, maxime in illa simplicitate antiquorum, ut propinqui propinquas oscularentur, et hoc hodie fit in multis locis: sed queri potest quomodo ab incognito illa osculum acceperit, si postea indicavit Jacob propinquitatem suam. Ergo intelligendum est, aut illum qui jam audierat quæ illa esset, fidenter in ejus osculum irruisse; aut postea Scripturam narrasse per recapitulationem quod primo factum erat, id est, quod indicaverit Jacob quis esset. Sicut de paradiſo postea dicitur, quomodo Deus eum instituerit, cum jam dictum esset quod plantavit Deus paradiſum, et posuerit illic hominem quem fixerat: et multa alia per recapitulationem dicta intelliguntur.

LXXXVIII. [Ib. xxix, 20.] Quod scriptum est, *Et servivit Jacob pro Rachel annis septem; et erant in conspectu ejus velut pauci dies, eo quod diligebat illam,* quærendum quomodo dicum sit, cum magis etiam breve tempus longum esse soleat amantibus. Dictum est ergo propter laborem serviutis, quem facilem et leuem amor faciebat.

LXXXIX. [Ib. xxix, 27-31.] Si parum advertatur rei bujus narratio, putabitur quod posteaquam Liam Jacob duxit uxorem, deinde servivit alios septem annos

¹ Editi: *Hic non est nisi domus Dei.* MSS. vero, *hoc, quod in greco est ταῦτα.*

pro Rachel, et tunc eam duxit. Verum autem non ita est, sed Laban ei dixit, *Consumma itaque septimanam¹ istius, si dabo tibi et hunc pro opere quod operaberis apud me adhuc septem annos alios.* Quod itaque ait, *Consumma septimanam istius, ad nuptiarum celebrationem pertinet, quia septem diebus celebrari solet.* Hoc itaque ait, *Impie dies nuptiarum septem pertinent ad istam quam duxisti, et dabo tibi et hanc pro te quod operaberis apud me adhuc septem annos alios.* Deinde sequitur, *Fecit autem Jacob sic, et implens septimanam ejus, id est, septem dies nuptiarum Lia, et dedit illi Laban Rachel filiam suam ipsi uxorem. Dedit autem Laban Rachel filia sua Ballam² ancillam suam circumiacit, et intrans ad Rachel. Dilexit autem Rachel magis quam Liam, et servini illi septem annos alios.* Utique appareat quia posteaquam duxit Rachel, tunc servivit pro ea septem annos alios. Namis enim durum et valde iniquum fuit, ut deceptum adhuc differret alios annos septem, et tunc eam traduceret quam primo debuit. Septem autem diebus solere nuptias celebrari, etiam liber Iudicium ostendit in Samson, quando fecit potum³ septem diebus (*Jud. xiv, 10.*) Et addidit Scriptura, quod sic solerent facere juvenes: fecit autem hoc propter nuptias suas.

XL. [Ib. xxx, 3, 9.] Non facile dignoscitur, quas concubinas appelleret Scriptura, quas uxores; quandoquidem et Agar dicta est uxor, que postea dicitur concubina, et Cethura (*Gen. xvi, 3, et xxv, 1, 6,*) et ancille quas dederunt Rachel et Lia viro suo (*Ib. xxx, 3, 4, 9.*) Nisi forte omnis concubina uxor, non autem omnis uxor concubina more loquendi Scripturarum appellatur: id est, ut Sara et Rebecca et Lia et Rachel concubina dici non possint; Agar vero et Cethura et Balla et Zeila, et uxores et concubines.

XCI. [Ib. xxxi, 11.] Quod latini habent, nato filio Liam de Zeila, quod dixerit, *Besta vel Felix facta sum, graci habent, et regi,* quod magis bonam fortunam significat. Unde videatur occasio non bene intelligentibus dari, tanquam illi homines fortunam coluerint, aut hoc verbum divinarum Scripturarum auctoritas in usu reperietur. Sed aut fortuna intelligenda est pro his rabus que fortuito videbatur accidere, non quia nomen aliquod sit, cum haec ipsa tamquam fortuita videntur, causis occultis divinitus dentur; unde etiam verba, que nemo potest efferre a consuetudine loquendi, parata sunt, id est, forte, et fortasse, et fortior, et fortuito; unde videatur et in greca lingua resonare, quod dicunt *τύχη*, velut ab eo quod est *τύχη*: aut certe Lia propriea sic loquuta est, quod adhuc gentilitatis consuetudinem retinobat. Non enim hoc Jacob dixit, ut ex hoc data huic verbo putetur auctoritas.

XCVI. [Ib. xxxi, 30.] Quod Jacob dicit, *Et benedixit te Dominus in pede meo;* satis advertendum est et notandum Scripturarum sensus, ne cum ita quisque locu-

¹ MS. Novam constanter habent, *septima.* Sic etiam Am. et Ital.

² In editis, *Ballam.* At in MSS. cum gemina littera scribitur *Ballam*, ut in greco.

³ Lov., *conseruo*, pro quo nat. Am. Fr. et MSS., *potum*; quae vox usurpata est ex libro Iudic., cap. 14, v. 10, ubi LXX verterunt, *ἐπολέσει πότον.*

tus fuerit, quasi-augurari videatur. Multum enim interest quod adjectit, *Benedixit te Dominus in pede meo:* in ingressu enim meo voluit intelligi, gratias hinc agens Deo

XCVII. [Ib. xxx, 57, 42.] In laete Jacob cum virgas excoricitavit, detrahens viride, ut album varie appareret, et sic in conceptu fetus pecorum variarentur, cum matres in alveis aquarum biberent, et visis virgis illam varietatem conspicerent; multa dicuntur similiiter fieri in animalium felibus: sed et mulier accidisse traditur, et scriptum reperiatur in libris antiquissimi et pertissimi medici Hippocratis, quod suspicione adulterii fuerat punienda, cum poerum pulcherriimum peperisset utrique parenti generique dissimilem, nisi memoratus medicus solvisset questionem, illis admonitis querere ne forte aliqua talis pictura esset in cubiculo; qua inventa mulier a suspicione liberata est. Sed ad hanc rem quam fecit Jacob, virgarum ex diversis arboribus trium copulatio quid contulerit utilitatis, quod altinet ad varias pecudes multiplicandas, non appareat omnino; nec aliiquid ad hoc commodum interest, utrum ex unius generis ligno varientur virge, an plura sint lignorum genera, cum sola queratur lignorum varietas: ac per hoc cogit inquiri prophetam, et aliquam figuratam significacionem res ista, quam sine dubio ut propheta fecit Jacob; et ideo nec fraudis arguendus est. Non enim tale aliquid, nisi revelatione spirituali, eum fecisse credendum est. Quod autem ad justitiam pertinebat, sicut alii interpres apertis hoc narrant, non ponebat virgas in secundo conceptu ovium: quod tanto obscurius, quanto brevius a Septuaginta dictum est, *Quia cum peperissent, non ponebat;* quod intelligitur cum primum peperissent: ut jam non solere posse intelligatur, cum secundo parturient essent, ne ipse auferret omnes fetus, quod iniquum fuit (a).

XCVIII. [Ib. xxxi, 30.] Quod Laban dicit, *Quare furatus es deos meos?* hinc est illud foris, quod et augurari se dixerat, et ejus filia bonam fortunam nominaverat. Et notandum est, quod a principio libri nunc primum invenimus deos gentium: superioribus quippe Scriptura locis Deum nominabant.

XCV. [Ib. xxxi, 41, 7.] Quid est quod dicit Jacob sacerō suo, *Et deceperisti mercedem meam decem agnabūs?* Hoc enim quando ei quomodo factum sit, Scriptura non narrat: sed utique factum est quod iste commemorat; nam dixit hoc et uxoribus suis, quando eas vocavat in campum. Conquerens enim de potre illarum, alt inter catena, *Et mutauit mercedem meam decem agnorum.* Intelligitur ergo per singula tempora partus ovium, cum videret Laban tales fetus esse natos, quales placuerat ut ad Jacob pertinerent, pacium fraude mutasse, et dixisse ut futuro fetu alios pecudum colores haberet in mercede Jacob. Tunc autem ille virgas varias non supponebat, et non nascebantur varii, sed unius coloris, que Jacob ex nova pacto auferebat. Quod cum vidisset Laban, rursus pacium fraude mutabat, ut ad Jacob varia pertinerent: iux-

(a) II Retract. cap. 53, n. 4.

Marum suppositione viaginum varia nascabantur. Ergo quod ait Jacob uxoribus suis. *Mutatis mercadiis meae decem agnorum, et postea ipsi Laban, decupasti mercadum meum decem agnorum. non haec dicit quasi provocaret socios eius ipsos fratos; ut enim non ei provocaret, Deum sibi dixit aduersus illum affuisse: decem vero agnos vel decem agnos, per decem temporibus posuit, quibus oves suas nascerent per sexageniam pepererunt. His quippe parvibant in anno: emulgerat autem ut primo anno, que inter se paci sunt, at ad eas pascendas placuit hujus mercedis accessit, semel parentur in fine anni, quia cum accessit, iam semel pepererunt; rursumque sexto anno, id est ultimo, cum semel peperissent, exorta necessitate protectionis, prius recederet, quam iterum parentur: ac per hoc cum primus annus sitque ultimus duos oximum partes sub illo haberent, hoc est, singulos, mediis vero quatuor anni binos, sunt omnes decem. Nec minum quod haec decem tempora nomine agnorum appellavit, qui eisdem temporibus nascabantur; velut si quisquam dicat, Per tot videntias, aut. Per tot messes, quibus numerus intelligatur annorum: unde ait quidam, *Post aliquot aristas* (Virgil, in *Bucol.*, Eclog. I., v. 20); por aristas videjaceat messes, et per messes annos significans. Pecundum autem illius regionis candiditas, sicut Italorum, tanta fatur, ut his in anno pariant (a).*

XCVI. [Ib. xxxi, 45.] *Suspirat autem Jacob lapidem,* et constituit eum titulum. Diligenter animadvertisendum est, quomodo istos titulos in rei cujusque testimonio constituerunt; non ut eos pro diis colerent, sed ut ei aliquid significarent.

XCVII. [Ib. xxxi, 47, 48.] Quod acervum lapidem, quem inter se constituerant Laban et Jacob, cum aliqua diversitate appellaverunt, ut eum vocaret *Laban Acervum testimonii*, *Jacob Acervum testam*; traditur ab eis qui et syram et hebream lingue noverunt, propter proprietatem anime cuiusque linguae locum. Fieri enim solet, ut alia lingua non dicatur uno verbo, quod alia dicitur, et vicinitate significacionis quidque appellatur. Nam postea dicitur, *Propter hoc appellatum est nomen, Acervus testam*. Hoc enim medie positum est, quod utriusque conveaserat, et ei qui dixerat, *Acervus testimonii*, et ei qui dixerat, *Acervus testam*.

XCVIII. [Ib. xxxi, 49, 50.] Quid est quod loquendo Laban ad Jacob dicit, *Temptatus acervus hic, et testatur tinguis hic. Propter hoc appellatur nomen, Acervus testatur*. Et visio quam dixit, *Respiciat Deus inter me et te? Nisi forte ordo est, Et nix quam dixi Regi, Respiciat inter me et te*, Deus quippe illi dixerat in visione, ne iudearet Jacob.

XCVIX. [Ib. xxxi, 50.] Quid est quod dicit in consequentibus Laban, *Vide, nemo nobiscum egit nisi nix enim extraneorum, aut propter testimoniam Dei, quem ita habere deberent, tanquam nemo cum eis esset, quem testimonio ejus adjungerent.*

C. [Ib. xxxi, 53, 42.] *Et juravit Jacob per timorem* (a) *et retract. cap. 53, n. 4.*

patrii sui Ioseph. Per timorem utique quo timebat Deum, quem timorem etiam superiora commendavat, cum diceret, Deus patri mei Abraham, et filius patris mei Ioseph.

C. [Ib. xxxii, 8.] *Costra Dei que vidit Jacob in iterare, nulla dubitatio est quod Angelorum fuerit multitudo: ea quippe in Scripturis militia coeli nominatur.*

CII. [Ib. xxxiii, 6-12.] *Nuntiata sibi fratre suo Jacob veniente obscurum ei cum quadrigentia viris turbatus est quibus et mente confusus, quoniam timuit valde: et ut visum est homini perturbato, divisa multiplicem suam in due casira dispositum. Ubi quari potest, quomodo haliperit fidem promissa Dei, quandoquidem dixit, Si uenerit et contra primi fratres meos, et exciderit ea, erunt secunda in solituus. Sed etiam hoc potuit, ut eveneret castus ejus Esau, et tandem Deus post illam afflictionem adcesset, et liberaret eum, et quae promisit impliret. Et adponendu simus hoc exemplo, ut quanvis credamus in Deum, faciemus tamen quae facienda sunt ab hominibus in præsiliis solutis, ne prætermittentes ea, Deum tentare videamur. Denique post haec, que verba dicat idem Jacob, considerandum est: *Doms, inquit, patri mei Abraham, et Deus patri mei Ioseph, Domina, qui dixisti mihi, Resurrece in terram generationis tuarum, et huc ubi faciam, idoneus es mihi et omni justitia et non omni uiritate, quae facisti præsto tio.* In circa suis uas iota transi Jordonem hunc, nunc autem factus es in duo contra: erue me de manu fratris mei, de manu Esau; quia ego timeo illum, ne cum uenerit fariat me et matres super filios. Tu autem dixisti, Resusciam tibi, et ponam sanguinem tangquam arenam maris, que non dissimilabitur præ multitudine. Satis in his verbis et humana infirmitas, et fides pietatis apparet.*

CIII. [Ib. xxxv, 20.] Quod latini codices habent de Jacob, *Dicit enim Placabo vultum ejus, in munieribus precedentibus eum;* scriptor libri qui narrans ait de Jacob, *Dixit enim Placabo vultum ejus, hoc usque verba Jacob dixisse intelligitur, cetera vero sua intulisse quod ait, in munieribus precedentibus eum:* tanquam diceret, *In munieribus que precedebant Jacob, placabo vultum fratris mei.* Ordo est ergo verborum Jacob, *Placabo vultum ejus, et post hoc videbo faciem ejus;* forsitan enim suscipiet faciem meam. Interposita autem sunt verba scriptoris, *in munieribus precedentibus eum.*

CIV. [Ib. xxxvi, 26.] Quod ab illo angelico desiderat Jacob benedici, cui luciendo prævaluit, magna est de Christo propheta. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a maiore vult benedic. Quomodo ergo ab eo benedici iste voluit, quem luciendo superavit? Prævaluit enim Jacob Christo, vel potius prævalere visus est, per eos Israelites a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ei quibus erat qui dicebat, *Nam et ego Israelita sum ex semine¹ Abraham, de tribu Benjamin* (Rom. xi, 1).

¹ Mas. et editiones lat. Am. et Et., ex genere.

Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus : claudus in latitudine femoris, tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est, *Ei claudicaverunt a semitis suis* (*Psal. xvii.*, 46) ; benedictus autem in eis de quibus dictum est, *Reliquæ per electionem gratia salva facta sunt* (*Rom. xi.*, 5).

CV. [lb. xxxiii, 10.] Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo, *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei?* utrum paventis et perturbati animi verba usque in hanc adulatem proruperunt? an secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis enim quia dicti sunt et Gentium dii, que sunt dæmonia, non præjudicetur ex his verbis homini Dei. Non enim dixit, *Quemadmodum si viderem faciem Dei, sed, Cum videt aliquis;* ipse autem aliquis, quem significare possit, incertum est : atque ita fortasse temperata sunt verba, ut et ipse Esau sibi delatum tantum honorem grate aciperet, et qui haec etiam alter¹ intelligere possunt, cum a quo dicta sunt nullo crimen impieatis arguerent. Quod etsi benigno animo dicta haec verba fraterna sunt, quoniam et post bonam susceptionem metus ipse transierat; potuit sic dici, *quemadmodum et Moyses Pharaonis deus dictus est* (*Exod. vii.*, 1), secundum quod dicit Apostolus, *Etsi sunt qui dicuntur dii, sive in caelo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi, et domini multi* (*I Cor. viii.*, 5) : maxime quia sine articulo, in greco dictum est; que articulo evidentissime solet veri Dei unius fieri significatio. Non enim dixit, *πρόσωπον τοῦ Θεοῦ*, sed dixit, *πρόσωπον θεοῦ*: facile autem hoc intelligent quia distincta dicatur, qui Græcorum eloquium audire atque intelligere solent.

CVI. [lb. xxxiii, 14.] Quæritur utrum mendaciter promiserit Jacob fratri suo, quod sequens pedes suorum, in itinere propter quos si moraretur, venturus esset ad eum in Seir: hoc enim, sicut Scriptura deinde narrat, non fecit, sed eo perrexit itinere quod dirigebat ad suos. An forte veraci animo promiserat, sed aliud postea cogitande delegit?

CVII. [lb. xxxiv, 2, 5.] Quomodo Scriptura dicit quod *vidit Sichem filius Emor Evers*², *princeps terræ, Dinam filiam Jacob, et accepit eam, et dormivit cum ea, et humiliavit eam*; et intendit animo *Dina filia Jacob, et adamavit virginem, et locutus est secundum sensum virginis ipsi*³? Quomodo virgo appellatur, si jam cum illa dormierat, eamque humiliaverat? Nisi forte virgo nomen etatis est secundum hebreum eloquium: an potius per recapitulationem postea commemoratur quod primo factum est? Prius enim potuit intendere animæ ipsius et amare virginem, et loqui secundum sensum virginis, et deinde cum illa dormire, eamque humiliare.

CVIII. [lb. xxxv, 5, et xxxiv, 25.] Cum paulo ante

¹ Duo MSS., etiam rite intelligere.

² In Lov., propter quos sic moraretur. M.

³ MSS. octo, *Emor Choræus princeps terræ*.

⁴ Am. Er. et Lov., ipsius. At Rat. et melioris notæ MSS., pse: juxta interpretationem LXX, autē.

loquens Jacob cum fratre suo Esau infantes filios suos esse significet, qui græce dicuntur *ταβέλαι*, queri potest quomodo poterunt facere tantam stragem direptionemque civilitalis, interfecitus quamvis in dolore circumcisionis constitutus pro sorore sua Dina. Sed intelligendum est, diu illic habitasse Jacob, donec ei filia ejus virgo fieret, et filii juvenes. Nam ita scriptum est: *Ei venit Jacob in Salem in civitatem Sichem-rum, qua est in terra Chanaan, cum advenit de Mesopotamia Syriæ, et applicuit ad faciem civitatis; et emi partem agri, in quo statuit illic tabernaculum suum, à Emor patre Sichem centum agnis; et statuimus ibi aram, et invocavimus Deum Israel. Exiit autem Dina filia Lia, quam peperit ipsi Jacob, ut condisceret filias regionis ejus* (*Gen. xxxiii, 18-20, et xxxiv, 1*), et cetera. Aparet ergo his verbis non transennter, sicut viator solet, illic manuisse Jacob, sed agrum emissc, tabernaculum constituisse, aram instrusisse, ac per hoc diutius habitasse: filium vero ejus cum ad eam veniaset etatam, ut amica habere jam posset, condiscere voluisse filias civium loci; atque ita factam esse pro illa cruentissimam cedes et deprædationem, que jam, ut puto, questionem non habet. Multitudo enim non parva erat cum Jacob, quia plurimum ditatus fuit; sed filii ejus in hoc facto minantur, quia ejusdem facti principes atque auctores fuerunt.

CIX. [lb. xxxiv, 30.] Quod ait Jacob, timens bellum finitimum apud civitatem Salem, quam expugnarent filii ejus, *Ego autem exiguis sum numero, et convenientes super me occident me; propter bella plurim, que consurgere poterant, se dixit numero exiguum, non quod minus multos haberet, quam possent sufficere expugnationi illius civitatis, cum suos in illius in bina castra divisorit.*

CX. [lb. xxxv, 1.] *Dixit autem Deus ad Jacob, Surg, et ascende in locum Bethel, et habita ibi; et fac ibi aram Deo, qui apparuit tibi, cum fugeres a facie Esau fratru tui.* Quid est quod non dixit, Et fac ibi aram mihi, quia apparui tibi; sed Deus dicit, *Fac ibi aram Deo qui apparuit tibi?* utrum Filius ibi apparuit, et Deus Pater hoc dicit? an in aliquo genere locutionis annumerandus?

CXI. [lb. xxxv, 2.] Quod Jacob ascensurus Bethel, ubi jussus est aram facere, dicit domui suæ et omnibus qui cum illo erant, *Tollite deos alienos, qui roboscum sunt, de medio restrum, etc.*; deinde dicitur, *Ei derunt Jacob deos alienos, qui erant in manibus eorum, et inaures quæ erant in auribus eorum: quærunt quæ et inaures, que si ornamenti erant, ad idololatriam non pertinebant, nisi quia intelligentem est phylacteria fuisse deorum alienorum.* Nam Rebeccam a seruo Abraham inaures accepisse Scriptura testatur; quod non fieret, si eis inaures habere ornamenti gratia non licet. Ergo illæ inaures que cum idolis datae sunt, ut dictum est, idolorum phylacteria fuerunt.

CXII. [lb. xxxv, 5.] *Ei factus est timor Dei in civitatibus quæ circa illos erant, et non sunt consecuti post filios*

¹ Quinque melioris notæ MSS., *tabernaculum suum a Emor patrem Sichem.* Et sic latina editio versionis græca LXX.

l'asael
operet
Dei fa
promi
CX.
est in
dum e
Ulamu
illuc
(Gen.
quit (.
Luza
debet
tatibus
ex ali
rentu

CX.
Deus
tur Je
iterum
magni
est, q
vocab
impo
quod
suam
cob,
Jacob
miru
tiner
non
tus, e
tis, e

CX.
Genta
vitru
tem
fiden
sunt

CX.
locu
locu
libav
et vo
illuc
ctum
libet
libav
pide

CX.
puta
filli
min
thel
con
gen
sed,

B., C

Israel. Incipiamus animadvertere quemadmodum Deus operetur in hominum mentibus. A quo enim timor Dei factus est in illis civitatis, nisi ab illo qui sua promissa in Jacob filiisque tuebatur?

CXIII. [lb. xxxv, 6.] *Venit autem Jacob in Luza, quæ est in terra Chanaan, quæ est Bethel. Animadverendum est tria jam nomina hujus civitatis commemorata; Ullammaus, quod dictum est eam prius vocatam, cum illuc prius pergens in Mesopotamiam venisset Jacob (Gen. xxviii, 19); et Bethel, quod nomen ipse impo-
suit (Id. xxxv, 15), et interpretatur Domus Dei; et Luza, quod modo commemoratum est. Nec mirum debet videri: multis enim locis hoc accidit, et in civi-
tatis, et in fluminibus, et in quibusque terrarum, ut ex aliis atque aliis causis vel adderentur, vel muta-
rentur vocabula, sicut etiam ipsis hominibus.*

CXIV. [lb. xxxv, 9, 10.] *Ierum in Luza-apparuit Deus Jacob, et dixit ei: *Nomen tuum jam non vocabi-
tur Jacob, sed Israel erit nomen tuum.* Hoc ei dicit ecce iterum Deus in benedictione, quæ repetito confirmat magnum promissum in hoc nomine. Nam hoc mirum est, quibus etiam semel dictum est, amplius eos non vocari quod vocabantur, sed quod eis novum nomen imponebatur, omnino amplius aliquid non vocatos nisi quod eis impositum sit: istum autem per totam vitam suam et deinceps post vitam suam appellatum esse Jacob, cui non semel¹ Deus dixerat, *Non jam vocaberis Jacob, sed Israel erit nomen tuum* (Id. xxxii, 28). Ni-
mirum ergo nomen hoc ad illam recte intelligitur pertinere promissionem, ubi sic videbitur Deus, quomodo non est antea Patribus visus. Ibi non erit nomen vetus, quia nihil remanebit vel in ipso corpore velustatis, et Dei visio sumnum erit primum.*

CXV. [lb. xxxv, 11.] *In promissis Jacob dicitur, *Gentes et congregations gentium erunt ex te:* queritur utrum gentes secundum carnem, congregations autem gentium secundum fidem, an utrumque proprie-
tatem gentium dictum est, si gentes appellari non pos-
sunt una gens Israel secundum carnem.*

CXVI. [lb. xxxv, 13-15.] *Ascendit autem Deus ab eo loco, ubi locutus est cum eo; et statuit Jacob titulum in loco in quo locutus est cum eo, titulum lapideum; et libavit super eum libamen, et infudit super eum oleum; et vocavit Jacob nomen loci, in quo locutus est cum eo illic Deus, Bethel. Iterum factum est hoc loco, quod fac-
tum fuerat? an iterum commemoratum est? Sed quodlibet horum sit, super lapidem libavit Jacob, non lapidi libavit. Non ergo sicut idololatre solent aras ante la-
pides constitue, et tanquam diis libare lapidibus.*

CXVII. [lb. xxxv, 26.] ¹ Quod duodecim filii compununtur Israel, qui nati sunt ei, et dicitur, *Hi sunt filii Israel, qui nati sunt ei in Mesopotamia*, cum Benjamin longe postea natus sit, cum jam transiisset Bethel, et appropinquaret Bethlehem: frustra quidam conantes istam solvere questionem, dixerunt non legendum, *nati sunt*, sicut latini plerique codices habent; sed, *facti sunt*; græce enim scriptum est *tύποτοι*: ita

¹ Sic habet Er., et melius, ut probat contextus series in B., cui semel, adjuncta hac nota in margine: « Fortasse, non semel. » M

volentes intelligi etiam Benjamin, quamvis ibi natus non fuerit, ibi factum famen; quia jam fuerat in utero seminatus, ut prægnans inde Rachel exisse credatur. Hoc autem modo etiamsi, *nati sunt*, legeretur, possent dicere, jam in utero natus erat, quia conceptus erat; sicut de sancta Maria dictum est ad Joseph, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (Math. 1, 20).

2. Sed aliud est quod impedit hanc solutionem questionis hujus; quia si jam ibi Benjamin conceptus erat, qui filii Jacob grandes inde exierunt, vix annorum duodecim esse potuerunt. Viginti namque annos illic explevit, quorum primis septem sine conjugio fuit, donec serviendo id adipisceretur¹. Ut ergo primo anno, quo duxit uxorem, ei filius nascetur, duodecim annorum esse potuit primitivus, cum inde profectus est. Proinde si jam conceptus fuerat Benjamin, intra decem menses illa omnis via peracta est, et quidquid in itinere scriptum est de Jacob. Unde sequitur ut filii ejus tam parvuli pro sorore sua Dina tantam stragem fecerint, tot homines trucidaverint, ita expugnaverint civitatem: in quibus Simeon et Levi, qui primi gladii accincti intraverunt ad illos homines eosque peremerunt, undecim unus, alter autem decem annorum fuisse reperitur etiamsi per singulos annos sine intermissione illa pepererat: quod utique incredibile est, ab illius aetatis pueris illa omnia fieri potuisse; quando et ipsa Dina vix adhuc sex annorum fuit.

3. Proinde aliter solvenda quæstio est, ut ideo intelligatur dictum, commemoratis duodecim filiis, *Hi sunt filii Jacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia Syria*, quia inter omnes qui tam multi erant, unus tantum erat non ibi natus, qui tamen inde habuit nascendi causam, quod ibi mater ejus patri copulata est. Sed solutio ista quæstionis aliquo exemplo similis locutionis firmanda est².

4. Nulla tamen est facilior solutio questionis hujus, quam ut per synecdochem dictum accipiat. Ubi enim pars major est, aut potior, solet ejus nomine etiam illud comprehendи quod ad ipsum nomen non pertinet. Sicut ad duodecim Apostolos jam non pertinebat Judas, qui etiam mortuus fuit cum Dominus resurrexit a mortuis, et tamen ipsius duodenarii numeri nomen Apostolus in Epistola sua tenuit, ubi ait, cum apparuisse illis duodecim (1 Cor. x, 5). Cum articulo enim hoc græci codices habent (a), ut non possint intelligi quicunque duodecim; sed illi in eo numero insigne. Eo modo locutionis puto et illud a Domino dictum, *Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis*

¹ Am. Er. et Lov., donec serviendo *lis ei despontaretur*. At ms. favente *lis*, *serviendo*, id adipisceretur: scilicet conjugium.

² Post, *firmanda est*, habet vetustissimus codex Corbeiensis in medio contextu, *ab hunc scribendum*. Ex quo intelligere est istum codicem forte descriptum fuisse ad exemplar. Illud, in quo Eusebius, qui hunc locum excerpit, id sua manu annotaverat: et conjecturam auget quod solet cum Eusebii excerptis in variantibus lectionibus convenire.

(a) Græc., *τοις δδεκα*. At Vulgata, *undecim*.

diabolus est (Joh. vi, 71) ? ut non ad electionem etiam ipse pertinere videatur. Non enim facile inventur electorum nomen in malo, nisi quando mali eliguntur a malis. Quidam putaverimus et illum electum, ut per ejus traditionem Domini passio compreheatur, id est maliitiam ejus ad aliquid electam, bene aente Deo etiam malis; aliud attendamus ubi ait, *Nan de omniis vobis dico; ego scio quos elegi* (Id. xiii, 18) : ubi declarat ad electionem non partire nisi bonos. Ac per hoc illud quod dictum est, *Ego vos duodecim elegi*, per synedoechen dictum est, ut nominis majoris meliorisque partis, etiam illud complectenter, quod ad ipsum nomen non pertinet.

S. *Hic medes est in hoc eodem libro, ubi Eumor pro filio suo Sichem, ut acciperet Diham filium Jacob, exiit loqui cum eodem Jacob, et venerunt etiam filii ejus qui absentes erant, et ad eumne dicit Eumor: Sichem filius tuus elegit unius filios destram; date ergo illi tam uxorem* (Gen. xxxiv, 6-8). Quia enim potior erat patris persona, per synedoechen filiam vestram dicens, etiam fratres tenuit hoc non sine, quorundam non erat filia. Hinc est et illud, *Curre ad osas, et recipi inde mibi duas haddas* (Id. xxvi, 9) : simili enim processabant avos et iudei; et quia potiores sunt oses, tamen nomine etiam caprimum pecus complexus est. Sic quia potior erat numerus undecim filiorum Jacob, qui habuit in Mesopotamia, ipsorum commemoratione Scriptura completa isti etiam Benjamin, qui non erat ibi natus, et dictum est, *Hic sunt filii Jacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia Syria.*

CXVIII. [Ib. xxvi, 1.] *Quoniam post narrationem mortis Isaiae narratur quibus annos fuisse necpererit, et quos creaverit, recapitulatio intelligenda est. Neque enim post mortem Isaiae fieri respicit, cum iam essent Esau et Jacob centum viginti annorum. Nam eos sexagenarius suscepit, et vixit omnes annos viue sum centum octoginta.*

CXIX. [Ib. xxvi, 6, 7.] *Questio est, quomodo Scriptura dicit, post mortem Isaiae patris sui Esau abscessisse de terra Chanaan, et habitasse in monte Seir; cum veniente de Mesopotamia Jacob fratre ejus, legatur quod iam illic habitabat. Proinde quid fieri potuerit ut Scriptura falli vel fallere non creditur, in promptu est cogitare; quod scilicet Esau posteaquam in Mesopotamiam frater ejus abscessit, noluit habitare cum parentibus sibi; sive et illa commotione quae delebat se benedictione fraudatam, sive aliqua causa vel uxoris suarum, quae edocens videbatur esse parentibus, vel qualibet alia: et consipit habitare in monte Seir. Deinde post reditum Jacob fratri sui, facta inter eos concordia, reversus est et ipse ad parentes, et cum mortuum parentem simul sepelissent, quia eos in plurimum ditatos terra illa, sicut scriptum est, minime capiebat, abscessit rursus in Seir, et ibi propagavit gentem Idumeorum.*

CXX. [Ib. xxvi, 21.] *Quod scriptum est, *Hi principes Chorrei filii Seir in terra Edom;* secundum tempus quo vivebat, scriptor commemorat. Cum autem Seir habitaret qui Isaeus genuit, nondum veniente ih-*

ilam ferram Esau, condon utique appellabatur terra Edom. Non enim nomen nisi ab ipso Esau inditum est terra, quoniam idem ipse et Esau et Edom vocabatur, de quo propagati sunt Idumei, hoc est gens Edom.

CXXI. [Ib. xxvi, 54, 55.] *Quod scriptum est, *Ehi reges qui regnassent in Edom; et reges regnare rex in Israel,* non sic accepitum est, tanquam omnes reges hominum sint usque ad eam tempora, quibus conserunt reges Israel, quorum primus fuit Saül. Multi enim fuerunt in Edom usque ad tempora Saüli, temporibus etiam Iudicum; quorum tempora fuerunt ante reges: sed ex his multis eis solos posuit commemorare Moyses, qui fuerunt antequam ipso moreretur. Nec mirum est quod numerantibus ab Abraham per Esau patrem gentis Edom, usque per Raguel filium Esau, et Zara filium Rignael, et Jobab filium Zara, cui Jobab successit in regno Balac, qui primus in terra Edom rex fuisse commemoratur, usque ad ultimum regem quem posuit nominare Moyses, plures generationes inveniuntur quam numerantur ab Abraham per Jacob usque ad Moysen. Nam illic inveniuntur fere duodecim, hic autem usque ad Moysen ferme septem. Fieri enim potius ut ideo ibi plures nominarentur, quia ceteris moriendo plures alteri alteri successerunt. Sic etiam contigit ut alium ordinem sequens Matthaeus, ab Abraham usque ad Joseph quadraginta duas generationes numeraret (Matt. 1, 1-17): Lucas autem in ordine alio numerans generationes non per Salomonem, sicut ille, sed per Nathan, ab Abraham usque ad Joseph quinquaginta quinque commemoret (Luc. iii, 23-58). In illo quippe ordine ubi plures numerantur, citius mortui sunt, quam hic ubi pauciores. Ne forte autem moveat aliquem, quod inter reges Edom commemoratur Balac filius Beor, et de similitudine nominis existimat illum esse Balac, qui restituit Moysi ducenti populum Israel: sciat illum Balac Monibitan fuisse, non Idumeum, cumque fuisse filium Sephor, non filium Beor; sed fuisse etiam ibi tunc filium Beor Balaam, non Balac, quem Balaam conducterat idem Balac ad maledicendum populum Israel (Num. xxxi, 2-6).*

CXXII. [Ib. xxxv, 29, et xxxvii, 2.] *Quonodo potuerit mors Isaac, decem et septem annorum invenire Joseph ejus nepotem, sicut videtur tanquam ex ordine Scriptura narrare, quo cumque se quisque converterit, invenire difficile est. Nolo enim dicere, non posse inveniri, ne forte me fugiat quod alium non fugit. Si enim post mortem avi sui Isaac, decem et septem annorum fuit Joseph quando eum fratres in Aegyptum vendiderunt, procul dubio et pater ejus Jacob septimo decimo anno filii sui Joseph centum viginti annorum fuit. Genit enim eos Isaac, cum esset annorum sexaginta, sicut scriptum est (Gen. xxv, 26): vixit ergo Isaac postea centum viginti, quia centesimo octogesimo mortuus est; idcirco dimisit illis centum viginti annos habentes, et Joseph decem et septem. Joseph autem quoniam triginta annorum fuit, quando apparuit in conspectu Pharaonis, secuti sunt autem*

septem anni libertatis et duo famis, donec ad eum pater cum fratribus venit; trigesima novem profecto annos agebat Joseph quando Jacob intravit in Aegyptum. Tunc autem idem Jacob, quod ore suo Pharaoni dicit, centesimum et trigesimum annum agebat aetatis (Gen. xlvi, 9); centum autem et viginti Jacob, quando erat decem et septem Joseph: quod verum esse nullo modo potest. Si enim septimo decimo anno vite Josephi, Jacob centum viginti ageret, procti dubio trigesimo et nono anno Joseph, non centum trigesinta, sed centum quadraginta et duos annos agere inventiretur Jacob. Si autem die mortis Isaac, nondum erat annorum decem et septem Joseph, sed aliquantulo tempore post mortem avi sui ad septimum decimum perveniret annum, quo anno Scriptura testante in Aegyptum est a fratribus venditus, plurim etiam quam centum quadraginta diuum annorum esse debuit pater eius, quando est filium in Aegyptum consecutus. Scriptura quippe posteaquam narravit annum vita ultimum Isaac centesimum et octagesimum, et ejus mortem ac sepulturam (Id. xxv, 28, 29), deinde conmemoravit quemadmodum digressus esset Esau a fratre suo de terra Chanaan in montem Seir, et contextum commemorationem regum et principum gentis ipsius, in qua se constituit, vel quam propagavit Esau; post haec narrationem de Joseph sic intulit (Id. xxxvi, 6-13): *Hababat autem Jacob in terra Chanaan. Haec autem procreatur Jacob. Joseph autem decem et septem annorum erat pascens cum fratribus oves.* Deinde narratur causa somniorum quemadmodum odiosus fratribus sit factus, et venditus (Id. xxvii, 1-28). Aut ergo eodem anno septimo decimo, aut etiam aliquanto major venit in Aegyptum: ac per hoc utrolibet modo permanet questio. Si enim decem et septem annorum fuit post mortem avi sui, quando pater ejus centum viginti fuit; profecto anno ejus trigesimo et nono, quando Jacob venit in Aegyptum, centum quadraginta duos annos idem Jacob agere debuit: fuit autem tunc Jacob centum trigesinta; ac per hoc si decem et septem annorum Joseph in Aegyptum est venditus, ante duodecim annos quam moreretur avus ejus, venditus invenitur. Decem enim et septem annorum esse non potuit, nisi ante duodecim annos mortis Isaac, centesimo et octavo anno vite patri sui Jacob. His enim cum adjecerimus viginti duos annos quibus Joseph usque ad adventum patris sui fuit in Aegyptio, fient aetatis anni Joseph trigesita novem, et Jacob centum trigesita, et nulla erit questio. Sed quoniam Scriptura post mortem Isaac ista narravit, putatur Joseph post ejusdem avi sui mortem decem et septem annorum fuisse. Quapropter intelligamus de vita Isaac, tanquam multum decrepiti senis, tacuisse Scripturam, cum jam de Jacob et ejus filiis loqueretur: vivo tamen Isaac, decem et septem annorum esse coepit Joseph.

CXXXIII. [lb. xxvii, 10.] Quod dicit Jacob ad Joseph, *Quod est somnium hoc quod sonnias? Numquid venientes venimus ego ei mater tua et fratres tui adorare te super terram?* nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur,

quomodo intelligitur de matre Joseph, qui iam erat mortua? Unde non in Aegyptio, cum sublimaretur, putandum est hoc esse completum; quia nec pater eam adoravit, quando ad eum venit in Aegyptum, nec mater olim defuncta potuit. In Christi ergo persona facile intelligi potest etiam de mortuis, secundum illud quod dicit Apostolus, *quia dominus et nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omnes congregentur, caelestium, terrestrium, et inferorum* (Philipp. ii, 9, 10).

CXXXIV. [lb. xxvii, 28.] Quæritur quare Ismaelitas Scriptura, quibus a fratribus venditus est Joseph, etiam Midianitas vocet, cum Ismael sit de Agar filius Abraham, Midianitas vero de Cethura? An hanc Scriptura dixerat de Abraham, quod numerus dederit filios concubinarum suis, Agar scilicet et Cethura, et dimiserit eos ab Isaac filio suo in terram Orientis (Gen. xxv, 6), unam gentem fecisse intelligendi sunt?

CXXXV. [lb. xxvii, 35.] De Jacob scriptum est, *cum lugeret Joseph, Congregati sunt autem omnes filii ejus et filiarum, et venerant consolari eum.* Quae filiae praeter Diham? An filios et filias dicit connumeratis nepotibus et nepribus? Jam enim maiores filii ejus filios habere potuerunt.

CXXXVI. [lb. xxvii, 35.] *Ei noluit consolari, dicens, Quoniam descendam ad filium meum lugens in infernum.* Sicut esse magna questio, quomodo intelligatur infernum; utrum illic mali tantum, an etiam boni mortui descenderent soleant. Si ergo tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dici lugentem velle descendere? Non enim in penitus inferni eum esse credit. An perturbat et dolentis verba sunt, mala sua etiam hicc exaggerant?

CXXXVII. [lb. xxvii, 36.] *Ei vendiderunt Joseph in Aegyptum Petechrie spadoni, præposito coquorum.* Nolunt quidam præpositum coquorum interpretari, qui gracie ἀρχιμάρτυρος dicitur; sed præpositum militum, cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est etiam ille quem Nabuchodonosor misit, penes quem potius invenitur primatus suis militiae.

CXXXVIII. [lb. xxxviii, 1-5.] Factum est autem in tempore illo descendit Judas a fratribus suis ad hominem quendam Odollamitam, cui nomen Iras: et vidit illi Judas filiam Chananae nomine Sarah², et accepit eam, et intravit ad eam, et concepit, et peperit filium, et cetera. Quæritur quando ista fieri potuerunt. Si enim posteaquam Joseph devenir in Aegyptum, quomodo intra viginti ferme et duos annos (nam post tantum temporis colligitur eos venisse ad eundem Joseph fratrem suum in Aegyptum cum patre suo) fieri potuerit ut Judas filii ejus aetatis omnes possent ducere uxores? Nam Thamar nurum suum, mortuo primogenito suo, alteri filio dedit: quo etiam moritur, expectavit ut cresceret tertius; et cum crevisset, nec filii eam dedit, finiens ne et ipse moreretur: unde factum est ut eidem socero suo se illa

¹ Tres MSS., *dimiserit*. Alii codices, *dimiserit*: hoc nempe acceptum est ex LXX, *expositellis*, illud concordat cum Vulgata, separavit.

² sic ms. juxta LXX. At editi, ut in Vulgata, *Sara*.

supponeret. Quomodo ergo hæc omnia intra tam paucos annos fieri potuerint, merito movet, nisi, ut forte solet, Scriptura per recapitulationem aliquot annos ante venditum Joseph hoc fieri cœpsisse intelligi velit; quoniam sic positum est, ut diceretur, *Factum est autem in illo tempore*: ubi tamen queritur, si decem et septem annorum erat Joseph quando venditus est, quot annorum esse Judas potuerit quartus filius-Jacob, quandoquidem ipse primogenitus Ruben ut plurimum fratrem suum Joseph quinque aut sex annos potuerit ætate præcedere. Evidenter autem Scriptura dicit tringita annorum fuisse Joseph, quando innoutuit Pharaoni (*Gen. xli, 46*). Cum ergo ipse anno septimo decimo ætatis sue venditus fuisse credatur, tredecim annos peregerat in *Ægypto* ignotus Pharaoni; ad hos autem tredecim annos accesserunt septem anni ubertatis, et facti sunt anni viginti; his adduntur duo, quia secundo anno famis intravit Jacob in *Ægyptum* cum filiis suis, et inveniuntur viginti duo anni, quibus absfuit Joseph a patre et a fratribus suis: quo medio tempore, quomodo fieri potuerint de uxore et filiis et nuru Judæ omnia quæ narrantur, indagare difficile est: nisi forte ut credamus (et hoc enim fieri potuit), mox ut adolescere Judas coepit, eum incidisse in amorem ejus quam duxit uxorem, nondum venditus Joseph in *Ægyptum*.

CXXIX. [lb. xxxviii, 14.] *Et depositis vestimentis viduitatis sue a se.* Hinc insinuatur et temporibus Patriarcharum certa et sua fuisse vestimenta viduarum, non utique talia qualia conjugatarum.

CXXX. [lb. xxxix, 4.] Quod iterum dicitur, *Joseph autem depositus est in Ægyptum, et possedit eum Petephra spado Pharaonis*, ad ordinem reddit Scriptura unde recesserat, ut illa narraret quæ supra digesta sunt.

CXXXI. [lb. xl, 16.] Quod aliqui codices latini habent, *tria canistra alicæ*, cum græci habeant χορδητας, quod interpretantur qui usum ejusdem lingue habent, panes esse cibarios. Sed illud movet, quomodo panem cibarium potuerit Pharaon habere in escis. Dicit enim in superiori canistro fuisse omnia ex quibus edebat Pharaon, opus pistorum¹. Sed intelligentum est etiam ipsum canistrum habuisse panes cibarios, quia dictum est, *tria canistra χορδητας*, et desuper fuisse illa ex omni genere operis pistoris in eodem canistro superiore.

CXXXII. [lb. xli, 4.] Quod putabat se stare Pharaon super flumen, quemadmodum servus Abraham dixit, *Ecce ego sto super fontem aquæ* (*Id. xxiv, 15*) (nam et ibi græcus εἰ τὸν πηγὴν διξι θεμάδιον hic εἰ τὸν πηγὴν θεμάδιον): hæc locutio si intelligatur in Psalmo ubi scriptum est, *Qui fundavit terram super aquam* (*Psal. xxii, 2*); non coguntur homines putare sicut navem natare terram super aquam. Secundum hanc enim locutionem recte intelligitur quod aliorum sit terra quam aqua; altius quippe ab aquis sustollitur, ubi habitent terrena animalia.

CXXXIII. [lb. xli, 30.] Quod scriptum est, *Oblivi-*

¹ Ms. Corb. *opus pistorum*; et paulo infra, *operis pistoris*.

scientur ubertatis futuræ in tota terra Ægypti, non futura illis qui famem patientur, tanquam postea veniat illis ubertas; sed futura erat tunc quando loquebatur, tanquam diceret, *Ubertatis hujus, quam futuram significarunt boves bonæ et spicæ bonæ, obliscentur homines in ea fame, quam significaverunt boves et spicæ malæ*.

CXXXIV. [lb. xli, 38.] *Numquid inveniemus hominem talem, qui habeat Spiritum Dei in se?* Ecce jam, nisi fallor, tertio insinuatur nobis in hoc libro Spiritus sanctus, id est, Spiritus Dei. Primo ubi dicitur est, *Et Spiritus Dei cerebatur super aquam* (*Gen. i, 2*): secundo ubi dicit Deus, *Non permanebit Spiritus meus in hominibus istis, propter quod carnes sunt*² (*Id. vi, 5*): et tertio nunc, quod Pharao dicit de Joseph, esse in illo Spiritum Dei; nondum tamen legimus Spiritum sanctum.

CXXXV. [lb. xli, 45.] *Et imposuit Pharaon nomen Joseph Psonthomphanech*: hoc nomen interpretari dicitur, *Occulta revelavit*; ex illo utique quod somnia regi aperuit: *Ægyptia vero lingua Salvatorem mundi perhibent appellatum isto nomine*.

CXXXVI. [lb. xli, 45.] *Et dedit ei Aseneth, filiam Petephrae sacerdotis Solis civitatis, ipsi uxorem.* Quæsolet cuius Petephrae, utrum illius cuius servus fuit, an alterius: sed credibilius estimatur alterius. Nam de illo cur non creditur, multa sunt quæ moveant. Primum, quia Scriptura non commemoravit, cum videatur hoc non potuisse præterire, quod ad illius juvenis non parvam gloriam pertinebat, ut ejus filiam duceret, cuius famulus fuit. Deinde quomodo spado filiam habere potuerit? Sed respondetur, Quomodo uxorem: postea quippe creditur abscissus, vel casu vulneris, vel propria voluntate. Et quod honor ejus, non ipse commemoratur qui solet, id est, quod ἀπίκειται, fuerit, quem principem coquorum latini interpres posuerunt, principem autem militis quidam intelligi voluit. Sed etiam hic respondetur, duos illum honores habuisse; et sacerdotium Solis, et militis principatum: congruent autem alibi ille honor ejus commemoratus est, qui talibus acibus congruebat; hic vero, posteaquam in Joseph apparuit non parva divinitas, ipse honor debuit nominari socii ejus, qui pertineret ad divinitatem non parvam, secundum opinionem *Ægyptiorum* in sacerdotio³ Solis. Verum in his omnibus, quis et prepositus fuit custodiarum carcéraris, nimis incredibile est huic præpositum officio sacerdotem⁴. Deinde non simpliciter dictum est, quod sacerdos Solis esset; sed civitas Solis, quæ vocatur Heliopolis: abesse autem dicitur amplius quam viginti millibus a civitate Memphi, ubi Pharaones, id est, reges maxime commanebant. Quomodo ergo deserti officio sacerdotii sui potuit strenue regi servire in militis principatu? Accedit etiam quod *Ægyptii* sacerdotes perhibentur non servisse semper, nisi templo

¹ In excusis, *caro sunt*. At in melioris notis Ms. hic et infra in lib. 2, quest. 53, *carnes sunt*. Sic apud LXX.

² Editi, in sacerdotie: pro quo sis., in sacerdotio.

³ Sic Ms. et Ral. At Am. Er. et Lov., *hunc fuisse præpositionem officio sacerdotum*.

deorum suorum, nec aliud aliquid officii gessisse : sed si forte tunc alter fuit, credit quisque quod placet ; non est tamen questio cuius exitus clausus sit, sive unus fuerit Petephres, sive duo : quodlibet enim horum quisque existimet, non est fidei periculoso, nec contrarium veritati Scripturarum Dei.

CXXXVII. [lb. xli, 49.] *Et congregavit Joseph triticum, sicut arenam maris multum valde, quoadusque non potuit numerari; non enim erat numerus: pro eo dictum est, non enim era: numerus, quod nomen numeri omnis usitat exceder illa copia, et quomodo appellaretur non inveniebatur. Nam unde fieri potest ut quantumlibet magnae, linitae tamen multitudinis, numerus non sit? Quamvis hoc potuerit etiam secundum hyperboleu dici.*

CXXXVIII. [lb. xlII, 9.] *Et commemoratus est Joseph somniorum suorum, quae vidit ipse: adoraverant enim eum fratres sui. Sed aliquid in illis somniis excelsius inquirendum est. Non enim potest eo modo de patre ejus ac matre compleri, que jam mortua fuerat, quod de sole et luna cum vidisset, a patre increpante audierat (Gen. xxxvii, 10), qui vivebat¹.*

CXXXIX. [lb. xlII, 15, 16.] *Quid est quod Joseph vir tam sapiens, atque ita non solum hominum inter quos vivebat testimonio, sed ipsa etiam Scriptura teste laudatus, ita jurat per salutem Pharaonis, non exituros de Aegypto fratres suos, nisi frater eorum junior veniret? An etiam bono et fideli viro villis fuerat salus Pharaonis, cui fidem sicut primitus domino suo servabat in omnibus? quanto enim magis ipsi, qui eum in tanto honore locaverat, si illi servavit, qui eum servum emptitum possidebat? Quod si non curabat Pharaonis salutem, numquid et perjurium pro cuiuslibet hominis salute vitare non debuit? An non est perjurium? Tenuit enim unum eorum donec veniret Benjamin, et verum factum est quod dixerat: Non exhibitis hinc, nisi venerit frater vester. Ad omnes enim non potuit pertinere quod dictum est; nam quomodo et ille venturus esset, nisi ad eum adducendum aliqui rediissent? Sed quod sequitur magis urget questionem, ubi iterum juravit dicens, Mittite ex vobis unum, et adducite fratrem vestrum; vos autem: ducemini², quoadusque manifesta sint verba vestra, si vera dicitis an non: sin autem, per salutem Pharaonis, exploratores estis; id est, si non vera dicitis, exploratores estis. Illic sententiae interposuit jurationem, quia si vera non dixissent, exploratores essent, id est, exploratorum poena digni essent; quos tamen vera dicere sciebat. Neque enim perjurus est quisque, si ei quem castissimum novit, dicat, Si hoc adulterium de quo argueris commisisti, damnat te Deus, et his verbis adhibeat jurationem; verum omnino jurat: ibi est enim conditio qua dixit, Si fecisti, quem tamen non fecisse certum habet. Sed ait aliquis, Verum est quia si fecit adulterium, damnat illum Deus: hoc autem quomodo*

¹ MSS. duo, qui viderat.

² Editi, non educemini. At MSS. absque negatione habent, ducemini; supple, in carcerem: quod in Vulgata sic enuntiatur, eritis in vinculis. Apud LXX, humeis de apachthete.

verum est, Si non verum dicitis, exploratores estis, cum etiamsi mentiantur, non sint exploratores? Sed hoc est quod dixi, ita dictum esse, *exploratores estis*, tanquam si dictum esset, *exploratorum poena digni estis*, hoc est exploratores deputabimini merito mendacii vestri. *Estis autem potuisse dici, pro habebimini et deputabimini, innumere similes locutiones docent.* Unde est illa Eliæ, *Quicumque exaudierit in igne, ipse erit Deus* (III Reg. xvm, 24). Non enim tunc erit; sed tunc habebitur.

CXL. [lb. xlII, 25.] *Quid est quod cum inter se penitentes filii Israel loquerentur de fratre suo Joseph, quod cum illo male egerint, et hoc eis divino iudicio redderetur, quod se periclitari videbant, adjungi Scriptura et dicit, Ipsi ignorabant quia audiebat Joseph: interpres enim inter illos erat. Ille scilicet intelligendum est, ideo eos putasse quia ille non audiret, quod videbant interpretem qui inter illos erat, nihil ei dicere eorum quae loquebantur; nec ob aliud adhibuit putabant interpretem, nisi quod eorum linguam ille nesciret; nec cura erat interpretis edicare illi, a quo positus fuerat, quae non ad illum, sed inter se loquebantur.*

CXLI. [lb. xlII, 24.] *Et iterum accessit ad eos, et dixit illis: nec adjungit quid illis dixerit. Unde intelligitur haec eadem dixisse quae dixerat.*

CXLII. [lb. xlII, 58.] *Et deducetis senectam meam cum tristitia ad infernum. Utrum ideo ad infernum, quia cum tristitia? an etiamsi abasset tristitia, tanquam ad infernum moriendo descensurus haec loquitur? De inferno enim magna quesio est, et quid inde Scriptura sentiat, locis omnibus, ubi forte hoc commemoratum fuerit, observandum est.*

CXLIII. [lb. xlIII, 28.] *Quod a preposito domus audiunt, Deus vester et Deus patrum vestrorum dedit vobis thesanos in sacca vestris; argentum autem vestrum probatum habeo, mendacium videtur, sed aliquid significare credendum est. Argentum enim quod et datur, et non minuitur, quia et probatum³ appellatum est, nimur illud intelligi de quo alibi legimus, Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum (Psal. xi, 7), id est perfecte.*

CXLIV. [lb. xlIII, 34.] *Biberunt autem, et inebriasi sunt cum eo. Solent hinc ebriosi adhibere testimonii patrocinium; non propter illos filios Israel, sed propter Joseph, qui valde sapiens commendatur: sed hoc verbum et pro satietate solere poni in Scripturis, qui diligenter adverterit, multis in locis inveniet. Unde est illud, Visitasti terram et inebriasi eam, multiplicasti ditare eam (Psal. lxiv, 10): eo quod in laude benedictionis hoc positum est, et donum Dei commemoratur, appareat hac ebrietate saturitatem significari. Nam ita inebrari ut inebriantur ebriosi, nec ipsi terra utile est, quoniam majore quam satietati sufficit, humore corruptitur; sicut vita ebriosorum, qui non satietate se replent, sed mergunt diluvio.*

CXLV. [lb. xlIV, 15.] *Quod ait fratribus suis Joseph,*

³ Hic MSS. omnes, probum. Græc. LXX, eudokinoum.

Nesciebatis quia augurio auguratur homo qualis ego; de hoc augurio etiam mandavit eis dicendum per hominem suum; quid sibi velit, queri solet; an quia non serio, sed joco dictum est, ut exitus docuit, non est habendum mendacium? Mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non joco: cum autem que non sunt, tanquam joco dicuntur, non deputantur mendacia. Sed magis movet quid sibi velit ista actio Joseph, qua fratres suos, donec eis aperiret quis esset, toties ludificavit, et tanta exspectatione suspendit: quod licet tanto sit suavius cum legitur, quanto illis fili inopinatus cum quibus agitur, tamen sapientie illius gravitate, nisi magnum aliquid isto quasi ludo significaretur, nec ab illo fieret, nec ea Scriptura contineretur, in qua est tanta, sanctitatis auctoritas et prophetandorum tanta intentio futurorum; quam modo exequi exponendo non suscepimus, sed admonere tantum voluiimus, quid hic oporteat inquiri. Nam nec illud vacare arbitror, quod non ait, auguror ego, sed *auguratur homo qualis ego.* Quod si locutionis genus est, in Scriptura corpore simile aliquid reperiemus est.

CXLVI. [ib. XLIV.] Non negligenter considerandum puto, tantam miseriam in hac perturbatione fratrum suorum quomodo Joseph quandum voluit tenuit, et quanta voluit mora produxit: non eos utique faciens calamitosos, quando tanke etiam ipsorum futura letitia exitum cogitabat; et totum hoc quod agebat, ut eorum gaudium differretur, ad hoc agebat, ut eadem dilatione cumularetur: tanquam non essent condigne passiones corum in toto illo tempore quo turbabantur, ad futuram gloriam exultationis, qua in eis fuerat revelanda, fratre cognito, quem a se perditum esse arbitrabantur.

CXLVII. [ib. XLIV, 49.] Multa in narratione Iudei altera dicta sunt, quam cum illis egerat Joseph, quavis apud eum loqueretur, ut omnino de illa insimulatione quod exploratores essent, nihil diceretur. Quod utrum consulto tacitum sit, an et id fecerit perturbationis oblivio, non appareat. Nam et illud quod dixerunt, se ab ipso Joseph interrogatos de patre et fratre suo, se autem illa interroganti indicasse, mirum si vel ad sententiam potest ista pervenire narratio, ut cam constet esse veracem. Quanquam etsi aliqua falsa in ea sunt, falli potius per oblivionem potuit, quam audere mentiri; apud eum praesertim, cui non sicut ne-
scienti, sed etiam illa que noverat eum scire, ad fletendam ejus misericordiam narrationi sue inserba.

CXLVIII. [ib. XLV, 7.] Quid est quod dicit Joseph, *Misit enim me Deus ante vos, remanere vestrum reliquias super terram, et enutrire vestrum reliquiarium magnum?*¹ Hoc enim non usquequaque consonat, ut reliquias vel reliquiarium accipiamus Jacob et filios ejus,

¹ MSS. septem, *tantæ.*

² Editiones Fr. et Lov., et *enutrire vestrum reliquias.* *Mi-*
rum est: *hoc enim, etc.* *Bat. et Am., vestrum reliquiarium mi-*
rum est. *Hoc enim, etc.* *Vaticani MSS., enutrire vestrum reli-*
quiarium magnum semen. *Hoc enim, etc.* *Thuanus, Benigna-*
nus, aliquae veteres cod. optime nota ferunt, vestrum reli-
quiarium magnum; *juxta LXX, hanc non katalepsin megale-*

cum omnes sint incolumes. An forte illud significant alto secretoque mysterio, quod ait Apostolus, *Neliquia per electionem gratia salva facta sunt* (Rom. xi, 5); quia propheta predixerat, *Etsi fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquia salva fieri* (Isai. x, 22). Ad hoc enim occisus est Christus a Iudeis, et traditus Gentibus tanquam Joseph *Egyptiis* a fratribus, ut et reliquiae Israel salvæ fierent. Unde dicit Apostolus, *Nam et ego Israelita sum: et, Ut plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvo fieret* (Rom. xi, 1 et 25); id est, ex reliquiis Israel secundum carnem, et plenitudine gentium quæ in fide Christi secundum spiritum sunt Israel. Aut si et genti illi Israeliticæ restat fidei plenitudo, ex qua erant reliquiae, in quibus reliquiis tunc et Apostoli salvi facti sunt, hoc significatur ea plenitudine liberationis Israël, qua per Moysen ex *Egypti* liberati sunt.

CXLIX. [ib. XLVI, 6, 7.] *Intrarunt in Egyptum Jacob et omne semen ejus, filii et filii filiorum ejus, filia et filia filiarum ejus cum eo.* Quareendum quomodo dicat *filias et filias filiarum ejus cum eo*, cum filiam unam legatur habuisse. Superius autem *filias ejus* dixeramus accipi posse neptes ejus, sicut filii Israel omnes dicuntur etiam universus populus ab illo propagatus. Sed nunc cum dicit, *filias filiarum*, propter unam *Dinam*, pluralis numerus pro singulari positus est, sicut etiam pro plurali singularis solet: nisi nurus ejus quisque asserat filias ejus potuisse appellari.

CL. [In XLVI, 15.] Quod dicit Scriptura tot animas peperisse Liam, vel tot aut tot animas exiisse de femoribus Jacob; videndum est quid hinc respondeatur eis qui hoc testimonio confirmare nituntur, a parentibus simul animas cum corporibus propagari. Animas enim dictas pro hominibus, a parte totum significante locutione, nullus ambigit. Sed quomodo ipsam partem, ex qua totum commemoratum est, hoc est animam, cuius nomine totus homo significatus est, alienemus ab eo quod dictum est, *exierunt de femoribus ejus*, ut carnes tantum ex illo natas, quamvis sole animae nominentur, accipiamus; querendi sunt locutionis modi secundum Scripturas.

CLI. [ib. XLVI, 15.] *Hi filii Lia, quos peperit ipsi Jacob in Mesopotamia Syriae, et Dinam filiam ejus, omnes animæ filii et filie ejus triginta tres.* Numquid iste omnes triginta tres animæ ex Lia in Mesopotamia Syriae natae sunt? Sex² utique filii et una filia, ex quibus nepotes commemorati sunt. Si ergo de uno Benjamin quastio nata fuerat, quando numeralis duodecim filii Jacob et nominativum commemoratis dictum est, *Hi filii Jacob qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae (Suora, quest. 117)*: quanto major nunc questio est, quomodo triginta tres animæ ex Lia in Mesopotamia Syriae natae sunt; nisi quia illa locutio confirmatur, tanquam ibi omnes orti sunt, quorum parentes ibi orti sunt? Deinde et illud jam non dubium est, in

Errandi occasio librarius fuit vox, *reliquiarium*: qua, licet barbara voce, haud illibenter post scripturam sacram usus fuit Augustinus in lib. 5 Confess., cap. 8, n. 15.

² Libri omnes, *sed utique filii*; excepto uno et Vatic. MSS. qui habet sex. Nelius, Scriptura suffragante [sed utique filii].

uno filia filias nominari, plurali numero pro singulari posito.

CLII. [lb. xlvi, 26, 27.] Quod legitur sexaginta sex animas intrasse cum Jacob in *Egyptum*, exceptis videlicet filiis Joseph, et deinde illis annumeratis infertur, *Septuaginta quinque animas erant, cum quibus Jacob intravit in Egyptum*; sic accipiendo est, qui erant in domo Jacob, quando intravit in *Egyptum*. Nam utique quos ibi invenit, non cum eis intravit. Sed quoniam diligenter discussa veritate reperiuntur duo nati jam fuisse cum intravit, Ephraem et Manasses, quod non solum hoc loco hebrei codices habere dicantur, verum etiam ipsa secundum *Septuaginta* interpretatio in *Exodo* declarat; nec *Septuaginta* interpres mihi in hoc videntur errasse, qui propter aliquam mysticam significationem quadam velut prophethica libertate hunc numerum completere voluerunt, si adhuc vivente Jacob illi ex duabus filiis Manasse et Ephraem propagati sunt, quos eidem numero dominus Jacob aggreditos judicaverunt. Sed quis inventur Jacob decem et septem annos vixisse in *Egypto* (*Gen. xlvi, 28*), quomodo potuerunt filii Joseph illo vivo etiam nepotes habere, non invenitur. Ingressus est enim *Egyptum* Jacob secundo anno famis (*Id. xlvi, 6*); nati sunt autem filii Joseph in annis abundantiae (*Id. xli, 50*): quibuslibet annis ubertatis natii existinentur, a primo anno ubertatis usque ad secundum annum famis, quo ingressus est Jacob in *Egyptum*, novem anni sunt; hue additis decem et septem quibus ibi vixit Jacob, viginti sex anni reperiuntur. Quomodo ergo minus quam virginis et sex annorum juvenes etiam nepotes habere potuerunt? Sed neque illa hebraica veritate ista solvitur quæstio. Quemadmodum enim impleri potuit, ut tot nepotes susciperet Jacob antequam intraret in *Egyptum*, etiam de Benjamin qui illa etate venit ad fratrem? Non solum autem Scriptura eum filios habuisse commemorat, sed et nepotes et pronepotem, qui omnes annumerantur sexaginta sex hominibus, cum quibus Jacob in *Egyptum*, etiam secundum hebraicam veritatem perhibetur intrasse. Videndum est etiam, quid sibi velit, quod cum Joseph et filii ejus non amplius quam octo commemoretur, Benjamin vero et ejus filii simul undecim reperiantur, non decem et novem omnes sicut sunt octo et undecim, sed decem et octo referantur in summam: et postea Joseph cum filiis suis, non animæ octo, sed novem fuisse dicantur, cum octo inveniantur (*Id. xlvi, 21, 22, 27*). Hæc omnia, que indissolubilia videntur, magnam continent sine dubitatione rationem; sed nescio utrum possint cuncta ad litteram convenire, præcipue in numeris, quos in Scripturis esse sacratissimos et mysteriorum plenisimos, ex quibusdam quos inde nosse potuimus, dignissime credimus.

CLIII. [lb. xlvi, 29.] Commendatur in Patriarchis, quod pecorum nutritiores erant a pueritia sua et a parentibus suis. Et merito, nam hæc est sine ulla dubitatione justa servitus et justa dominatio, cum pecora homini serviant, et homo pecoribus dominatur. Sic

enim dictum est, cum crearetur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et habeat potestatem piscium maris et volatilium caeli, et omnium peccorum que sunt super terram* (*Gen. i, 26*). Ubi insinuat rationem debere dominari irrationali vita. Servum autem hominem homini, vel iniquitas vel adversitas fecit¹: iniquitas quidem, sicut dictum est, *Maledictus Chanaan, erit servus fratribus suis* (*Id. ix, 25*); adversitas vero, sicut accidit ipsi Joseph, ut venditus a fratribus servus alienigenæ fieret (*Id. xxxvii, 28, 56*). Itaque primos servos, quibus hoc nomen in latina lingua inditum est, bella fecerunt. Qui enim homo ab homine superatus jure belli posset occidi, quia servus est, servus est appellatus: inde et mancipia, quia manu capta sunt. Est etiam ordo naturalis in hominibus, ut serviant feminæ viris, et filii parentibus; quia et illuc hæc justitia est ut inferior ratio serviat fortiori. Hæc igitur in dominationibus et servitutibus clara justitia est, ut qui excellunt ratione, excellant dominatione: quod cum in hoc seculo per iniquitatem hominum perturbatur, vel per naturarum carnis diversitatem, ferunt justi temporalem perversitatem, in fine habituri ordinatissimam et semipaternam felicitatem.

CLIV. [lb. xlvi, 34.] *Abominatio est enim Egyptiæ omnis pastor ovium*. Merito *Egyptiæ*, in quibus figura est praesentis saeculi, in quo abundat iniquitas, abominationis est omnis pastor pecorum: abominationis enim iniquo vir justus.

CLV. [lb. xlvi, 5, 6.] Venerunt autem in *Egyptum* ad Joseph Jacob et filii ejus: et audiret Pharaon rex *Egypti*, et ait Pharaon ad Joseph dicens, *Pater tuus et fratres tui venerunt ad te: ecce terra Egypti ante te est, in terra optima colloca patrem tuum et fratres tuos*. Ille repetitio non praetermissæ rei, ad quam sc̄pe obsecrare per recapitulationem redditur, sed omnino aperta est. Jam enim dixerat Scriptura quomodo venerint ad Pharaonem fratres Joseph, et quid eis dixerit, vel ab eis audierit (*Id. xlvi, 16-20*); sed hoc nunc velut ab initio repetivit, ut inde conteret narrationem ab his verbis, que soli Joseph Pharaon dixit: quorum omnium in codicibus græcis, qui a diligentioribus conscripti sunt, quedam obeliscos habent, et significant ea que in hebreo non inveniuntur, et in *Septuaginta* inveniuntur; quedam asteriscos, quibus ea significantur que habent hebrai, nec habent *Septuaginta*.

CLVI. [lb. xlvi, 9.] Quid est quod dixit Jacob Pharaoni, *Dies amorum ritæ meæ, quos incoleo*? Sic enim habent græci, quod latini habent, *ago*, vel *habeo*, vel si quid aliud. Utrum ergo ideo dixit, *quos incoleo*, quia in terra natus est, quā nondum populus divina promissionē hereditatis accepérat; et ibi vitam ducens, utique in aliena terra erat, non solum quando peregrinabatur, sicut in Mesopotamia, verum etiam quando ibi erat ubi natus est? An potius secundum id accipiendo est, quod ait Apostolus, *Quandiu sumus in corpore, peregrinamur a Domino* (*Il Cor. v, 6*)?

¹ Am. Er. et Lov., *dominari fecit. Abest dominari ab omni bus MSS. et ab editione Rat.*

Secundum hoc et illud in Psalmo dictum intelligitur, *Inquilius ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (*Psal. xxxviii*, 15). Nam iterum dicit de ipsis diebus vita sua, *Non pervenerunt in dies annorum vitæ patrum meorum, quos dies incoluerunt*. Non enim hic alij voluit intelligi, quam id quod latini codices habent, *vixerunt*; ac per hoc significavit hanc vitam incolatum esse super terram, id est peregrinationis habitationem. Sed credo sanctis hoc convenire, quibus aliam patriam æternam Dominus pollicetur. Unde videndum est quemadmodum dictum est de impiis, *Incolent et abscondent, ipsi calcaneum meum observabant* (*Psal. lv*, 7). De his enim convenientius accipitur, qui ut abscondant incolunt; id est, ut insidentur filii, non manent in domo in æternum.

CLVII. [lb. xlvi, 11.] *Et dedit eis possessionem in terra optima, in terra Ramessem, sicut præcepit Pharaon.* Querendum est utrum terra Ramessem ipsa sit Gessen. Ipsam enim petierant, et ipsam eis Pharaon dari præceperat.

CLVIII. [lb. xlvi, 12.] *Et metiebatur triticum patri suo Joseph;* et tamen cum pater nec quando vidi adoravit, nec quando ab illo triticum accipiebat: quomodo ergo somnum Joseph modo impletum putabimus (*Gen. xxxvii*, 9), et non potius majoris rei continere prophetiam?

CLIX. [lb. xlvi, 14.] *Et intulit Joseph omnem pecuniam in dominum Pharaonis.* Pertinet ad Scripturam in hac etiam re commendare fidem famuli Dei¹.

CLX. [lb. xlvi, 16, 4.] *Dixit autem illis Joseph, Adducite pecora vestra, et dabo vobis panes pro pecoribus vestris, si defecit² argentum.* Queri potest, cum Joseph frumenta collegerit unde homines viverent, pecora unde vivebant, cum tanta fames invalesceret: maxime quia fratres Joseph Pharaoni dixerant, *Non sunt enim pascua pecoribus puerorum tuorum; invalevit enim famæ in terra Chanaan;* et propter hanc etiam inopiam pascuorum se venisse commemoraverant. Proinde si ea fame pascua defecerant in terra Chanaan, cur in Ægypto non defecerant, eadem tunc fame ubique invalescente? An sicut perhibetur ab eis qui loca sciunt, in multis Ægypti paludibus potenter pascua non deesse, etiam cum famæ esset frumentorum, que solent Nili fluminis inundatione provenire? Magis enim dicuntur paludes illæ feracia³ pascua gignere, quando aqua Nili minus exescit.

CLXI. [lb. xlvi, 29.] Moriturus Jacob filio suo Joseph dicit: *Si inveni gratiam in conspectu tuo, subjice manum tuam sub seniore meo, et facies in me misericordiam et veritatem.* Ea filium juratione constringit, qua servum constrinxit Abraham (*Gen. xxiv*, 2); ille mandans unde uxor ducatur filio suo, iste sepulturam commendans corporis sui. In utraque tamen causa nominata sunt duo illa, que magni habenda atque pendenda sunt in Scripturis omnibus, quacunque di-

spersim leguntur, misericordia et justitia, vel misericordia et judicium, vel misericordia et veritas, quandoquidem in quadam loco scriptum est, *Universæ viae Domini misericordia et veritas* (*Psal. xxiv*, 10). Ita haec duo multum commendata multiu[m] consideranda sunt. Servus autem Abrahæ dixerat, *Si facitis in dominum meum misericordiam et justitiam* (*Gen. xxiv*, 49); sicut et iste filio suo dicit, *Ut facias in me misericordiam et veritatem.* Quid sibi autem velit a tanto viro tam soſſicita corporis commendatio, ut non in Ægypto sepeliat, sed in terra Chanaan juxta patres suos, mirum videtur, et quasi absurdum, nec conveniens tanta excellenzæ mentis propriezæ, si hoc ex hominum consuetudine metiamur. Si autem in his omnibus sacramenta q[ua]nterantur, majoris admirationis gaudium ipsi qui invenerit orietur. Cadaveribus quippe mortuorum peccata significari in Lege, non dubium est, cum jubentur homines post eorum contrectationem, sive qualemcumque contactum, tanquam ab immunditia purificari. Et hinc illa sententia ducta est, *Qui baptizatur a mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit lavatio ejus? Sic et qui jejunal super peccata sua, et iterum ambulans hac eadem facit* (*Ecli. xxiv*, 30, 31). Sepultura ergo mortuorum remissionem significat peccatorum, eo pertinens quod dictum est, *Beati quorum remissio sunt iniuriantes, et quorum lecta sunt peccata* (*Psal. xxxi*, 1). Ubi ergo sepeliendi erant hoc significantia cadavera Patriarcharum, nisi in ea terra ubi ille crucifixus est, cuius sanguine facta est remissio peccatorum? Mortibus enim Patriarcharum peccata hominum figurata sunt. Dicitur *potest* ab eo loco, quod Abrahamum vocatur, ubi sunt ista corpora, abesse locum ubi crucifixus est Dominus fere triginta millibus, ut etiam ipse numerus eum significare intelligatur, qui in baptismō apparuit fere triginta annorum: et si quid aliud de re tanta, vel hoc modo vel sublimius intelligi potest, dum tamen non frustra arbitremur tales ac tantos homines Dei tantam gessisse curam pro sepeliendis corporibus suis; cum sit atque esse debet fidelium ista securitas, quod ubicunque corpora eorum sepeliantur vel insepulta etiam per inimicorum rabiem reliquantur, aut pro eorum libidine dilacerata absumentur, non ideo vel minus integrum, vel minus gloriosam eorum resurrectionem futuram.

CLXII. [lb. xlvi, 31.] Quod habent latini codices, *Et adorari super caput virga ejus;* nonnulli codices emendatus habent, *Adorari super caput virgæ suæ,* vel in capite virgæ suæ, sive in cacumine⁴, vel super cacumen. Fallit eos enim verbum græcum, quod eisdem litteris scribitur, sive *ejus*, sive *suæ*: sed accentus disparens sunt, et ab eis qui ista noverunt, in codicibus non contemnuntur; valent enim ad magnam discretionem. Quamvis et unam plus litteram habere posset, si esset *suæ*, ut non esset *xvœv*, sed *xvœv.* Ac per hoc merito queritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat eo more, quo illa artas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecisse super cacumine

¹ Vetus codex Corbeiensis, *familis Dei.*

² Editii, *deficit*. MSS. vero, *juxta græcum, defecit.*

³ MSS. quindecim, *feracia*

⁴ Plenque MSS., *sive in cacumine; pro, in cacumine.*

virgæ suæ, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, *Adoravit super cacumen virgæ ejus*, id est filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam, quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet, post verba jurantis, nondum illa redditæ mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magna rei futuræ præsignabatur: quavis in hebreo facillima hujus questionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent, *Et adoravit Israel ad caput lecti*, in quo utique senex jacebat, et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando vellet, oraret; nec ideo tamen quod Septuaginta interpretati sunt, nullum vel levem sensum habere putandum est.

CLXIII. [lb. XLVIII, 4.] Etiam hic commemorans Jacob promissiones Dei erga se factas, dicit sibi dictum, *Faciam te in congregaciones gentium: quibus verbis magis fidelium vocationem significat, quam carnalis generis propagationem.*

CLXIV. [lb. XLVIII, 5, 6.] Quod scriptum est, dicente Jacob de Ephraim et Manasse, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt tibi in terra Ægypti priusquam ad te venirem in Ægyptum, mei sunt, Ephraem et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi (natos autem si genueris postea, tibi erunt); in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum: fallit legentes aliquando, ut existimat ita dictum, tanquam si alios genuisset Joseph, istorum noīminibus eos Jacob appellari præciperet; quod non ita est. Verborum quippe ordo contextur, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt tibi in terra Ægypti priusquam ad te venirem in Ægyptum, mei sunt Ephraem, et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi; in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum; hoc est, simul hæreditatem capient cum fratribus suis, ut simul vocentur filii Israel. Duæ quippe ipsæ tribus adjunctæ sunt, ut excepta tribu Levi, quæ sacerdotalis fuit, duodecim essent quæ terram dividerent, et decimas præberent. Illud autem interpositum est, quod de aliis filiis Joseph si nascerentur dixit.**

CLXV. [lb. XLVIII, 7.] Quod Jacob filio suo Joseph tanquam nescienti voluit indicare, ubi et quando sepelierit matrem ejus, cum et ipse simul fuerit cum fratribus suis; sed etsi erat tam parvus aetate, ut illud vel curare vel animo retinere non posset, quæ res compulit modo dici? nisi forte ad rem pertinuit commemorare ibi sepultam matrem Joseph, ubi Christus fuerat nasciturus.

CLXVI. [lb. XLVIII, 14, 19.] Quod ita benedit nepotes suos Israel, ut dexteram manum minori imponat, majori autem sinistram, et hoc filio suo Joseph volenti corrigerem quasi errantem atque nescientem, ita respondet, *Scio, fili, scio, et hic erit in populum, et hic exaltabitur; sed frater ejus junior maior illo erit, et semen ejus erit in multitudinem gentium: hactenus de Christo accipiendum est, quatenus etiam de ipso Jacob et fratre ejus dictum est, Quia major serviet minori (Gen. xxv, 23). Secundum hoc enim significavit aliquid prophetice hoc faciendo Israel, quod populus posterior*

per Christum futurus generatione spirituali, superauerus erat populum priorem de carnali patrum generatione gloriante.

CLXVII. [lb. XLVIII, 22.] Quod dicit Jacob Sichimam se præcipuum dare filio suo Joseph, et addit quod eam possederit in gladio suo et arcu, queri potest quemadmodum valeat ad litteram convenire. Emit enim centum agnis possessionem illam (Gen. xxxiii, 19), non cepit jure victorie bellicæ. An quia Salem civitatem Sichimorum filii ejus expugnaverunt (Id. xxxiv, 25), et iure belli potuit ejus fieri, ut justum bellum cum eis gestum videatur, qui tantam priores injuriam fecerunt in ejus filia contaminanda? Cur non ergo illis illam terram dedit, qui hoc perpetraverunt, hoc est, majoribus filiis suis? Deinde si modo ex illa victoria gloriens, dat eam terram filio suo Joseph, cur ei disputerunt tunc filii qui hoc commiserunt? Cur denique etiam nunc, cum eos benediceret, exprobrando id commemoravit in sanctis eorum (Id. xlix, 5)? Procul dubio ergo aliquod hic latet propheticum sacramentum: quia et Joseph quadam præcipua significatione Christum prefiguravit, et ei datur illa terra, ubi disperdiderat obruendo deos alienos Jacob; ut Christus intelligatur possessurus gentes diis patrum suorum renuntiantes, et credentes in eum.

CLXVIII. [lb. xlix, 32.] Videndum quomodo dicant Scripturæ, quod assidue dicunt de mortuis, *Et appositus est ad patres suos: vel, Appositus est ad populum suum.* Ecce enim de Jacob dicitur, jam quidem mortuus, sed nondum sepultus; et ad quem populum apponatur, non in promptu est videre. Ex illo enim populus prior nascitur, qui dictus est populus Israel: qui vero enī præcesserunt, tam pauci justi nominantur, ut eos populum appellare cunctemur. Nam si dictum esset, Appositus est ad patres suos, nulla questio fieri. Au forte populus est, non solum hominum sanctorum, verum et Angelorum, populus civitatis illius, unde dicitur ad Hebreos, *Sed accessisti ad montem Sion, et ad civitatem Dei Jerusalem, et ad millia Angelorum exsultantium (Heb. xii, 22).* Illici populo apponuntur qui hanc vitam placentes Deo finiunt¹. Tunc enim dicuntur apponi, quando nulla jam remanet sollicitudo tentationum, et periculum peccatorum. Quod intueas ait Scriptura: *Ante mortem ne landes hominem quemquam (Eccli. xi, 50).*

CLXIX. [lb. l, 3.] Quadraginta dies sepulturæ, quos commemorat Scriptura, forte significant aliquid penitentie, qua peccata sepeliuntur. Non enim frustra etiam quadraginta dies jejuniorum sunt constituti, quibus Moyses (Exod. xxxiv, 28) et Elias (III Reg. xix, 8), et ipse Dominus jejunavit (Malch. iv, 2): et Ecclesia præcipuum observationem jejuniorum Quadragesimam vocat. Unde et in hebreo de Ninivitis apud Jonam prophetam scriptum perhibent, *Quadraginta dies et Nineveh everetur (Jonah iii, 4)*: ut per tot dies, accommodatos videlicet humiliationi penitentium, intelligi.

¹ Edili, qui post hanc ritam placentes Deo finiunt. Hunc locum emendamus auctoritate MSS. quibus Eugypti abbatis collectio cum in excusis, tum in duobus Corbeiensibus MSS. suffragatur.

gantur in jejuniis sua deflexisse peccata, et impetrasse misericordiam Dei. Nec tamen putandum est istam numerum luctui penitentia tantummodo convenire: alioquin non quadraginta dies fecisset Dominus cum discipulis suis post resurrectionem, intrans eum eis et exiens, manducans et bibens; qui dies utique magna letitia fuerunt. Nec Septuaginta interpretes, quos legere consuevit Ecclesia, errasse credendi sunt, ut non dicentes, *Quadraginta dies, sed Triduum et Ninte evertetur.* Majore quippe auctoritate praediti quam interpretationem officium est, propheticō spiritu, quo etiam oratio uno in suis interpretationibus, quod magnum miraculum fuit, consonuisse firmantur, *Triduum posuerunt, quamvis non ignorarent quod dies quadraginta in hebreis codicibus legerentur;* ut in Domini Iesu Christi clarificatio intelligenterent dissolvi abolerique peccata; de quo dictum est, *Quā traditis est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* (*Rom. iv, 25*). Clarificatio autem Domini in resurrectione et in cœlum ascensione cognoscitur. Unde et his numero, quamvis unum et eundem, Spiritum sanctum dedit: primo, posteaquam resurrexit (*Joan. xx, 22*); iterum, posteaquam ascendit in cœlum (*Act. ii, 2-4*). Et quoniam post triduum resurrexi, post quadraginta autem dies ascendit; unum horum, quod posterior factum est, per numerum dierum codices hebrei significant: alterum autem de triduo, quod ad eandem etiam rem pertineret, Septuaginta commemorare, non interpretationis serviente, sed prophetia auctoritate voluerunt. Non ergo dicamus unum horum falsum esse, et pro aliis interpretationibus adversus alios litigemus, cum et illi qui ex hebreo interpretantur; probent nobis hoc scriptum esse quod interpretantur; et Septuaginta interpretum auctoritas, quae tanto etiam divinitate facto miraculo commendatur, tanta in Ecclesiis vetustate firmetur.

CLXX. [Ib. l, 5.] Quod mandavit Joseph ad potentes Ägypti, ut dicentes Pharaoni nomine ejus, *Pater meus adiuravit me, dicens, In monumento quod ego fodam in terra Chanaan, ibi me sepelies;* queri potest quomodo verum sit; cum hæc verba patris ejus, quando de sua sepultura mandavit, non legantur. Sed ad sententiam verba referre debemus, sicut in aliis supra similiter iteratis verbis vel narrationibus admonuimus. Voluntati enim enuntiandæ, et in notitiam perferendæ, oportet verba servire. Fodisse autem sibi Jacob sepulcrum, nusquam superius in Scripturis legitur. Sed nisi fieret, cum in eisdem terris esset, modo non diceretur.

CLXXI. [Ib. l, 10.] Quid sibi vult quod cum peregerent ad sepiendum Jacob, Scriptura dicit, *Et advenirent ad aream Aiat, quæ est trans Jordanem?* Prætergressi sunt enim locum in quo erat mortuus sepiendus, millia (sicut perhibent qui noverunt) plusquam quinquaginta: tantum quippe spatii est, plus minus, ab eo loco ubi sepulti sunt Patriarchæ, in quibus et Jacob, usque ad hunc locum, quo eos advenisse narratur. Nam post factum ibi luctum et planetum magnum redierunt ad locum quem præteriorant, rursus

Jordanem transjecto. Nisi forte quis dient, aliquorum hostium vitandorum causa per erenum eos venisse cum corpore, qua etiam populus Israel ductus est per Moysen ab Ägypto liberatus. Illo quippe timere ei plurimum circuitur, et per Jordaniem venient ad Abramium¹, ubi sunt corpora Patriarcharum, id est, ad terram Chanaan. Sed quoquo modo factum sit, ut trans illa loca ad orientem versus tantum fretur, et inde ad ea per Jordaniem veniretur, significacionis causa factum esse credendum est, quod per Jordaniem venturus erat ad eas terras postea Israel in filiis suis.

CLXXII. [Ib. l, 10, 5.] *Et fecit Iacob patri suo septem dies.* Nescio utrum inventatur aliqui sanctorum in Scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod opus Latinos Novemdia² appellant. Unde mihi videtur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant, qui magis est in Gentilium consuetudine. Septimus vero dies anciortatem in Scripturis habet: unde alio toco scriptum est, *Luctus mortui septem dierum; fatui autem omnes dies vite ejus* (*Ecccl. xxn, 13*). Sepienariis autem numeris propter sabbati sacramentum præcipue quietis indicium est; unde merito mortuis tanquam requiescentibus exhibetur. Quem tamen numerum in luctu Jacob decuplaverunt Ägyptii, qui eum septuaginta diebus luxerunt.

CLXXIII. [Ib. l, 22.] *Et virxit Joseph annos centum decem, et vidit Joseph Ephram filios usque ad tertiam generationem, et filii Machir filii Manasse nati sunt super femora Joseph.* Cum hos filios filiorum, vel nepotes filiorum dicit Scriptura Joseph vivendo vidiisse, quomodo eos jungit illis septuaginta quinque hominibus, cum quibus Jacob Ägyptum diem intrasse (*Gen. xlvi, 27*): quandoquidem Joseph senescendo pervenit ut eos natos videret; Jacob autem cum ingressus est in Ägyptum, juvenis erat Joseph, et cum pater moriens quinquagesimum et sextum fere aetatis annum agentem reliquit? Unde constat certi mysterii causa illum numerum, id est, septuaginarium et quinarium Scripturarum commendare voluisse. Si autem quisquam exigit, quomodo etiam secundum historie fidem verum sit, Jacob cum septuaginta quinque animabus in Ägyptum intrasse; non illo uno die quo venir, ejus ingressum oportet intelligi: sed quia in filiis suis plerunque appellatur Jacob, hoc est in posteris suis, et per Joseph eum constat in Ägyptum intrasse; introitus ejus accipiens est quondam virix Joseph, per quem factum est ut intraret. Toto quippe illo tempore nasci et vivere potuerunt omnes qui commemorantur, ut septuaginta quinque anime compleantur usque ad nepotes Benjamin. Sicut enim dicit, *Hi filii Lia, quos peperit ipsa Jacob in Mesopotamia Syria* (*Ibid. 15*). Iovens etiam de iis qui non erant nati; quia illic parentes eorum ex quibus nati sunt, pepererat, ibi eos perhibens natos, quoniam causa qua nascerentur ibi nata

¹ Bat., ad Abraham. Am. Fr. et Lov., ad Nambam. Legendum cum MSS., ad Abrahamum, ut supra, in questi. 761.

² Eupylli collectio MSS., Novemdia.

est, id est parentes eorum, quos ibi Lia peperit: ita quoniam causam intrandi in *Egyptum* Jacob in Joseph habuit, totum tempus quo in *Egypto* vixit Jo-

seph, ingressio erat Jacob in *Egyptum* per suam progeniem, qua illo vivo propagabatur, per quem factum est ut ingredetur.

LIBER SECUNDUS.

Questiones in *Exodus*, et in fine descriptio Tabernaculi.

QUEST. I. [Exod. cap. i, § 19, 20.] De obstetricum mendaciō, quo secesserunt Pharaonem, ne occiderent masculos Israelitas quando nascebantur, dicentes non ite parere mulieres Hebreas sicut pariebant *Egyptiae*; querri solet utrum talia mendacia approbata sint auctoritate divina, quandoquidē scriptūm est Deum bene fecisse obstetricibus: sed utrum pro misericordia ignoscetēt mendacio; an et ipsum mendacium dignum præmio judicabat, incertum est. Aliud enim faciebant obstetrices vivificando infantes parvulos, aliud Pharaoni mentiendo: nam in illis vivificandis opus misericordiae fuit; mendacio vero illo pro se utebantur, ne noceret illis Pharaō, quod potuit non ad laudem, sed ad veniam pertinere. Neque hinc auctoritatē ad mētiendū esse propositam mihi videtur eis de quib⁹ dictum est, *Et non est inventum in ore eorum mendacium* (Apoc. xiv, 5.) Quorūdam enim vita longe inferior a professione sanctorum, si habeat ista mendaciorū peccata, proiectū ipso et indole feruntur, præsertim si beneficia divina nondum norunt expectare cœlestia, sed circa terrena occupantur. Qui autem ita vivunt, ut eorum conversatio, sicut dicit Apostolus, in celis sit (*Philip. iii, 20*), non eos existimō lingue sua modum, quantum ad veritatem promendam attinet falsitatemque vitandam, exemplo illo obstetricum debere formare. Sed diligētius de hac questione disserendum est, propter alia exempla quae in Scripturis reperiuntur.

II. [Ib. ii, 12.] De facto Moysi, cum occidit *Egyptium* ad defendendos fratres suos, satis disputavimus in illo opere quod de vita Patriarcharum adversus Faustum scripsimus: utrum indeo in eo laudabilis fuerit, qua hoc peccatum admiserit, sicut solet ubi terræ, etiam ante utilia semina, quadam herbarum quamvis inutilium feracitatem laudari; an omnino ipsum factum justificandum sit (*Contra Faustum lib. 22, cc. 60, sqq.*). Quod ideo non videtur, quia nullam adhuc legitimam potestatem gerezat, nec acceptam divinitus, nec humana societate ordinatam. Tamen, sicut Stephanus dicit in Actibus Apostolorum, putabat intelligere fratres suos, quod per eum Deus daret illis salutem (*Act. vii, 25*): ut per hoc testimonium videatur Moyses jam divinitus admonitus (quod Scriptura eo loco tacet) hoc audere potuisse.

III. [Ib. iii, 4.] *Clamavit illum¹ Dominus de rubo.* Dominus in angelo? an Dominus, angelus ille qui dicitur est, *Magni consilii angelus* (*Isai. ix, 6*), et intelligitur Christus? Supra enim dixit, *Apparuit illi angelus Domini in flamma ignis de rubo.*

¹ Editi, *Clamavit ad illum*. MSS., *Clamavit illum*: id est, vocavit, uti habetur in vulgata. Apud LXX, *ekalesen Anton.*

IV. [Ib. iii, 8.] *Educere illos de terra illa in terram bonam et multam, in terram fluentem lac et mel: utrum terram fluentem lac et mel spiritualiter accipere debemus;* quia secundum proprietatem non hoc erat illa qua data est populo Israel? an locutionis est, quia id ad landem ubertatis et suavitatis referatur?

V. [Ib. iii, 9.] *Et nunc ecce clamor filiorum Israel venit ad me: non sicut clamor Sodomorum* (*Gen. xviii, 20*), quo iniquitas sine timore et sine verecundia significatur.

VI. [Ib. iii, 22.] Quod mandavit Dominus Hebreis per Moysen, ut acciperent ab *Egyptis* vasa aurea et argentea et vestem, atque addidit, *Et prædabitini eos: mandati huius non potest inustum esse iudicium.* Mandatum enim Dei est, de quo non iudicandum, sed ei obtemperandum fuit. Ille enim novit quādū justē mandaverit: ad servum autem pertinet obediēter facere quod mandavit.

VII. [Ib. iv, 10.] Quod ait Moyses ad Dominum, *Precor, Domine, non sum eloquens ante hesternum, neque ante nudisertianum diem, neque ex quo capisti loqui famulo tuo, intelligitur credere posse se fieri Dei voluntate subito eloquentem, cum dicas, neque ex quo capisti loqui famulo tuo: tanquam ostendens fieri potuisse ut ante hesternum et nudisertianum diem qui eloquens non fuisset, repente fieret, ex quo cum illo Dominus loqui coepit.*

VIII. [Ib. iv, 11.] *Quis fecit mutum et audiētem, vidētem et cœcum: nonne ego Dominus Deus?* Sant qui Deo calumnientur, vel Scripturæ potius Veteris Testamenti, quia dixerit Deus quod ipse fecerit cœcum et mutum. Quid ergo dicunt de Domino Christo aperte in Evangelio dicente, *Ego veni ut qui non vident, videant; et qui vident, cœci fiant* (*Joan. ix, 39*)? Quis autem nisi insipiens crediderit aliquid homini secundum virtutia corporalia posse accidere, quod Deus nolit? Sed eum, juste totum velle nemo ambigit.

IX. [Ib. iv, 12.] Quod Dominus dicit ad Moysen, *Sed nunc vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quæ locuturus es;* satis hic apparent non tantum instructionem oris, sed ipsam etiam apertione ad Dei voluntatem et gratiam pertinere. Non enim ait, Tu aperi os tuum, et ego instruam te; sed utrumque ipse promisit, *Aperiam, et instruam.* Alibi autem dicit in Psalmo, *Dilata os tuum, et adimplebo illud* (*Psal. lxxx, 11*). Ubi significat in homine voluntatem accipiendi quod Deus donat volenti: ut ad voluntatem exordiū pertineat, *Dilata os tuum;* ad Dei autem gratiam, *Et adimplebo illud.* Hic vero, *Et aperiam os tuum, et instruam te.*

X. [Ib. iv, 14-16.] *Et iratus tracundia Dominus dixit.*

Quemadmodum possit intelligi irascens Deus, quia non sicut homo per irrationalabilem perturbationem, per omnia tenendum est, ubi tale aliquid Scriptura dicit, ne de hoc eadem sepe dicenda sint. Sed merito queritur cur hic iratus de fratre Moysi dixerit, quod ipse illi loqueretur ad populum: videtur enim tanquam dissidenti non dedisse plenissimam facultatem, quam daturus erat; et per duos agi voluisse, quod et per unum posset, si credidisset. Verumtamen eadem verba omnia diligentius considerata, non significant iratum Dominum pro vindicta dedisse Aaron. Sic enim dicit, *Nonne ecce Aaron frater tuus Levites? scio quia loquens loquetur ipse*¹. Quibus verbis ostenditur Deus increpasse potius cum, qui timeret ire quod ipse esset minus idoneus, cum haberet fratrem per quem posset ad populum loqui quod vellet; quoniam erat ipse gracilis vocis, et lingua tardioris: quanquam de Deo totum sperare deberet. Deinde eadem ipsa que paulo ante promiserat, et posteaquam iratus est, dicit. Dixerat enim, *Aperiam os tuum, et instruan te; nunc autem dicit, Aperiam os tuum et os ejus, et instruan vos quæ facias*: sed quoniam addidit, *Et loquetur ipse tibi ad populum*, videtur oris apertio præstata, propter quod dicit Moyses lingua se tardioris. De vocis autem gratilitate nihil ei prestare Dominus voluit, sed propter hoc adjutorium fratris adjunxit, qui posset ea uti voce, qua populo docendo sufficeret. Quod ergo ait, *Et dabis verba mea in os ejus*, ostendit quod ea loquenda esset daturus: nam si tantummodo audienda, sicut populo, in aures diceret. Deinde quod paulo post ait, *Et loquetur ipse tibi ad populum, et ipse erit tuum os, et hic subauditur, ad populum*. Et cum dicit, *Tibi loquetur ad populum*; satis indicat in Moyse principatum, in Aaron ministerium. Deinde quod ait, *Tu autem illi eris quæ ad Deum*², magnum hic fortassis perscrutandum est sacramentum, cuius figuram gerat, veluti medius Moyses inter Deum et Aaron, et medius Aaron inter Moysen et populum.

XI. [lb. iv, 24-25.] In eo quod scriptum est, *Ei factum est, in via ad refectionem obviavit ei angelus, et quarebat eum occidere; et assumpto Sephora calcu, circumcidit præputium filii sui; et procidit ab pedes ejus, et dixit, Stetit sanguis circumcisionis infantis mei. Et recessit ab eo; propter quod dixit, Desit sanguis circumcisionis; primum queritur, quem volebat angelus occidere, utrum Moysen, quia dictum est, occurrit ei angelus, et quereret eum occidere. Nam cui putabitur occurrisse, nisi illi qui universo suorum comitatui prefuit, et a quo cæteri duecebantur? An puerum quereret occidere, cui mater circumcidendo subvenit; ut ob hoc intelligatur occidere voluisse infantem, quia non erat circumcisus, atque ita sancire præceptum circumcisionis, severitate vindicte? Quod si ita est, incertum est prius de quo dixerit, quarebat eum occidere; quia ignoratur quem, nisi ex consequentibus*

¹ sic MSS. juxta LXX, hoti lalōn lalēsei antos. At editi, quia eloquens est, loquetur ipse.

² sic MSS. locutione græca, es̄ ta pros ton theon: quam locationem alias retinuerunt in excusis, alias mutaverunt hunc in modum, eris in iis quæ ad Deum.

reperiatur: mira sane locutione et inusitata, ut prius diceret, *occurrit ei, et quarebat eum occidere*, de quo nihil antea dixerat. Sed talis est in Psalmo: *Fundamenta ejus in montibus sanctis; diligit Dominus portas Sion* (Psal. lxxxvi, 1, 2). Inde enim Psalmus incipit, nec aliquid de illo vel de illa dixerat, cuius fundamenta intelligi voluit, dicens, *Fundamenta ejus in montibus sanctis*. Sed quia sequitur, *diligit Dominus portas Sion*; ergo fundamenta vel Domini vel Sion, et ad faciliorem sensum magis Sion, ut fundamenta civitatis accipiuntur. Sed quia in hoc pronomine, quod est, *eius*, genus ambiguum est (omnis enim generis est hoc pronomen, id est et masculini, et feminini, et neutri), in greco autem in feminino genere dicitur ἀνθρώπος, masculino et neutrō ἀνδρός, et habet codex græcus, ἀνδρῶν; cogit intelligere non fundamenta Sion, sed fundamenta Domini, id est, quæ constituit Dominus, de quo dictum est, *Ædificans Jerusalem Dominus* (Psal. cxlv, 2). Nec Sion tamen, nec Dominum antea nominaverat, cum diceret, *Fundamenta ejus in montibus sanctis*: sic et hic nondum nominato infante dictum est, *occurrit ei, et quarebat eum occidere*; ut de quo dixerit, in consequentibus agnoscamus. Quanquam etsi de Moyse accipere quisquam voluerit, non est magnopere resistendum. Illud potius quod sequitur, si fieri potest, intelligatur, quid sibi velit ideo recessisse angelum: ab interfectione cuiuslibet eorum, quia dixit mulier, *Stetit sanguis circumcisionis infantis*. Non enim ait, Recessit ab eo, propter quod circumcidit infantem: sed quia stetit sanguis circumcisionis; non quia cucurrit, sed quia stetit: magno, nisi fallor, sacramento.

XII. [lb. iv, 20.] Quod superius dictum est, quod Moyses uxorem et infantem suos imposuit vehiculis, ut cum eis in Ægyptum pergeret, postea vero Jethro¹ sacer eius illi cum eis occurrit, posteaquam eduxit populum ex Ægypto (Exod. xviii, 1-5); queri potest quomodo utrumque sit verum. Sed intelligendum est, post illam, que ab angelo futura era*it*, interfectionem Moysi vel infantis, reversam fuisse cum parvulis. Nam quidam putaverunt propter hoc angelum terruisse, ne ad impedimentum ministerii, quod divinitus impositum Moyses gerebat, feminine sexus comitaretur.

XIII. [lb. v, 1-5.] Queritur quomodo populo dicitur, quod mandavit Deus ejecturum se eos de Ægypto in terram Chanaan; Pharaoni autem dicitur, quod trium dierum iter exire vellent in desertum immolare Deo suo ex mandato ejus. Sed intelligendum est, quavis Deus sciret quid esset facturus, quoniam præsciebat non consensurum Pharaonem ad populum dimittendum, illud primo dictum esse, quod etiam primitus fieret, si ille dimitteret. Ut enim sic fierent omnia quemadmodum consequens Scriptura testatur, Pharaonis contumacia meruit et suorum. Neque enim mendaciter Deus jubet quod scit non facturum cui jubetur, ut justum judicium consequatur.

XIV. [lb. v, 22, 23.] Verba quæ dicit Moyses ad Dominum, *Quare affliristi populum hunc? et utquid me*

¹ In editis, Jethro. At in MSS. vñ apud LXX, Jethor.

misiisti? Ex quo enim intravi ad Pharaonem loqui in tuo nomine, in hunc populum; et non liberasti populum tuum; non contumacie verba sunt vel indignationis, sed inquisitionis et orationis: quod ex his appareat, quæ illi Dominus respondit. Non enim arguit infidelitatem ejus, sed quid sit facturus aperuit.

XV. [Ib. vi, 14-28.] *Sacramenti locum esse dubium non est, quod Scriptura volens originem Moysi demonstrare, quoniam ejus actio jam expetebat, a primogenito Jacob, id est Ruben, progenies ceperit, inde ad Simeon, inde ad Levi; ultra progressa non est, quoniam ex Levi Moyses. Illi autem commemorantur, qui jam commemorati fuerant in illis septuaginta quinque, in quibus Israel intravit in Ægyptum: non enim primam neque secundam, sed tertiam tribum, id est Leviticam Deus esse voluit sacerdotalem.*

XVI. [Ib. vi, 30.] *Quod Moyses dicit, Ecce ego gracili voce sum, et quomodo exaudiet me Pharaon? non videtur tantum propter magnitudinem populi excusare de vocis gracilitate, verum etiam propter unum hominem. Mirum si tam gracilis vocis fuit, ut nec ab uno homine posset audiri: an forte regius fastus non eos permittebat de proximo loqui? Dicitur autem illi: Ecce dedi te deum Pharaoni, et Aaron frater tuus erit tuus propheta (Exod. viii, 1).*

XVII. [Ib. iv, 16.] *Notandum quod cum ad populum mitteretur, non ei dictum est, Ecce dedi te deum populo, et frater tuus erit tuus propheta; sed frater tuus, inquit, loquetur tibi ad populum. Dictum etiam est, Erit os tuum, et tu illi qua ad Deum: non dictum est, Tu illi deus. Pharaoni autem dicitur Moyses datus deus, et secundum analogiam propheta Moysi Aaron, sed ad Pharaonem. Hic insinuator nobis, ea loqui prophetas Dei qua audiunt ab eo, nihilque aliud esse prophetam Dei, nisi enuntiatores verborum Dei hominibus, qui Deum vel non possunt vel non merentur audire.*

XVIII. [Ib. vii, 5.] *Assidue Deus dicit, Indurabo cor Pharaonis: et velut causam infert cur hoc faciat, Indurabo, inquit, cor Pharaonis, et implebo signa mea et portenta mea in Ægypto; tanquam necessaria fuerit obduratio cordis Pharaonis, ut signa Dei multiplicarentur vel implerentur in Ægypto. Utitur ergo Deus bene cordibus malis, ad id quod vult ostendere bonis, vel quod facturus est bonis⁴. Et quamvis uniuscujusque cordis in malitia qualitas, id est, quale cor habeat ad malum, suo fiat vitio, quod inolevit ex arbitrio voluntatis; ea tamen qualitate mala ut hue vel illuc moveatur, cum sive hue sive illuc male moveatur, causis fit quibus animus propellitur: que cause ut existant vel non existant, non est in hominis potestate; sed veniunt ex occulta providentia, justissima plane et sapientissima, universum quod creavit disponentis et administrantis Dei. Ut ergo tale cor haberet Pharaon, quod patientia Dei non moveretur ad pietatem, sed potius ad impietatem, vitii proprii sunt: quod vero ea facta sunt, quibus cor suo viuio tam*

⁴ *Vetus codex Corbeiensis, et Egyppi collectio in duobus MSS., vel quos facturus est bonos.*

malignum resisteret jussionibus Dei (hoc est enim quod dicitur induratum, quia non flexibiliter consentiebat, sed inflexibiliter resistebat), dispensatio sine divina, qua tali cordi non solum justa, sed evidenter justa pena parabatur, qua timentes Deum corrigerentur. Proposito quippe lucro, verbi gratia, propter quod homicidium committatur, aliter avarus, aliter pecuniae contemptor movetur; ille scilicet ad facinus perpetrandum, ille ad cavendum: ipsius tam lucri propositio in aliquibus illorum non fuit potestate. Ita causæ veniunt hominibus malis, quæ non sunt quidem in eorum potestate, sed hoc de illis faciunt, quales eos invenerint jam factos proprii vitii ex præterita voluntate. Videndum sane est, utrum etiam sic accipi possit, Ego indurabo, tanquam dicere, Quam durum sit demonstrabo.

XIX. [Ib. vii, 9.] *Si loqueretur vobis Pharaon dicens, Date nobis signum aut portentum: et dices Aaron fratri tuo, Sume virgam, et projice illam palam Pharaone et palam servis ejus; et erit draco. Ille certe non ministerio vocis opus erat, cui videbatur velut ex necessitate datum Aaron propter gracilitatem vocis Moysi; sed virga erat projicienda ut draco fieret: cur hoc ergo Moyses ipse non fecit, nisi quia ista mediatio ipsius Aaron inter Moysen et Pharaonem aliquibus magnarum rei figuram gerit?*

XX. [Ib. vii, 10.] *Etiam hoc notandum, quod cum signum palam Pharaone fieret, scriptum est, Et projectat Aaron virgam suam: cum forte si dixisset, Projectat virgam, nulla esset quæstio; quod vero addidit, suam, cum eam Moyses dederit, non frustra forsitan dictum est. An erat utrique illa virga communis, ut cujuslibet eorum diceretur, verum diceretur?*

XXI. [Ib. vii, 12.] *Et absorbuit virga Aaron virgas illorum. Si dictum esset, Absorbuit draco Aaron virginas illorum, intelligeretur verus draco Aaron phantastica illa figura non absorbusse, sed virgas. Hoc enim potuit absorbere quod erant, non quod esse videbantur et non erant. Sed quoniam dixit, Absorbuit virga Aaron virginas illorum; draco utique potuit virginas absorbere, non virga. Sed eo nomine appellata res est unde versa est, non in quod versa est, quia in id etiam reversa est: et ideo hoc vocari debebat quod principitaliter erat. Quid ergo dicendum est de virginis magorum? utrum et ipse veri dracones facili fuerant, sed ea ratione virge appellata sunt, quia et virga Aaron? an potius videbantur esse quod non erant, iudicatione venefica? Cur ergo ex utraque parte et virgine dicuntur et dracones, ut de figuris illis nihil differat loquendi modus? Sed demonstrare difficile est quomodo etiam si veri dracones facili sunt ex virginis magorum, non fuerint tame: creatores draconum, nec magi, nec angeli mali quibus ministris illa operabantur. Insunt enim corporeis rebus per omnia elementa mundi quedam occulte seminariz rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores; sicut nec agriculte segetum vel*

arborum vel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis neverint præbere quasdam visibilis opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti facilius visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus³ verus creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus inseruit. Res breviter dicta est, que si exemplis et copiosa disputatione explicetur, ut facilius intelligatur, longo sermone opus est, a quo se ratio nosræ festinationis excusat.

XXII. [Ib. vii, 22.] Fecerint autem similiter et incantatores Ægyptiorum beneficis suis: et induratum est cor Pharaonis, et non exaudiuit eos, sicut dixit Dominus. Cum hec dicuntur, videat proprieas cor Pharaonis induratum fuisse, quia et incantatores Ægyptiorum similia fecerunt: sed consequentia docebatur quanta fuerit illa obduratio, etiam cum incantatores defecerint.

XXIII. [Ib. viii, 7.] Fecerint autem similiter et incantatores Ægyptiorum beneficis suis; et eduxerunt ranas super terram Ægypti. Quaritur unde, si jam ubique factum erat. Sed similis questio est, unde et aquam in sanguinem verterint, si tota aqua Ægypti in sanguinem conversa jam fuerat. Proinde intelligentiam est regionem, ubi filii Israël habitabant, plagis talibus non fuisse percussam: et inde potuerunt incantatores vel aquam haurire, quam in sanguinem verterent, vel aliquas ranas educere ad solam demonstrationem magice potentiae. Quanquam potuerunt etiam posteaquam illa compressa sunt, facere: sed Scriptura cito narrando conjunxit quod etiam postea fieri potuit.

XXIV. [Ib. viii, 15.] Et videt Pharaon quoniam facta est refrigeratio, et ingratuatum est cor ejus, et non exaudiuit eos, sicut dixerat Dominus. Hic appareat non illas tantum fuisse causas obdurations cordis Pharaonis, quod incantatores ejus similia faciebant; verum etiam ipsam Dei patientiam, qua parcebat. Patientia Dei secundum corda hominum, quibusdam utilis ad penitendum, quibusdam inutiles, ad resistendum Deo et in malo perseverandum: non tamen per se ipsa inutilis est, sed secundum cor malum, sicut jam diximus. Hoc et Apostolus dicit: Ignoras quia patientia Dei ad paenitentiam te adducit? Secundum autem duritiam cordis tui et impenitentis cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus (Rom. ii, 4-6). Nam et alibi cum diceret Christi bonus odor sumus in omni loco; etiam illud adjinxit, Et in iis qui salvi sunt, et in iis qui pereunt (II Cor. ii, 15). Non dixit Christi bonum se odorem esse iis qui salvi sunt, malum autem iis qui pereunt; sed tantum bonum odorem se dixit. Illi vero tales sunt, ut et bono odore pereant secundum sui cordis, ut saepe dictum est, qualitatem, que mutantur est bona voluntate in Dei gratia, ut incipiunt ei prodesse judicia Dei, que malis cordibus nocent. Unde ille mutato in melius corde cantabat, Vivet anima mea, et laudabit te; et judicia tua adjuvabunt me (Psal. cxviii, 175). Non dixit, Munera tua, vel, præmia tua; sed, judicia tua. Multum est autem ut sincera fiducia

dici possit, Proba me, Domine, et tenta me; ure renes meos et cor meum. Et ne sibi aliiquid ex suis viribus tribuisse videretur, continuo addidit: Quoniam misericordia tua ante oculos meos est, et complacuit in veritate tua (Psal. xxv, 2, 3). Factam erga se commemorat misericordiam, ut complacere posset in veritate; quoniam universæ via Domini misericordia et veritas (Psal. xxiv, 10).

XXV. [Ib. viii, 19.] Quod dixerunt magi ad Pharaonem, Digitus Dei est hoc⁴, quoniam non potuerunt educere scyniphes; senserant profectio, cum artuum suarum nefariorum scirent potentiam, non talibus artibus, velut potentior in eis esset Moyses, suos conatus fuisse frustratos, ut non possent educere scyniphes, sed digitus Dei, qui utique operabatur per Moysen. Digitus autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur. Namque uno evangelista ita narrante verba Domini, ut diceret, Si ego in digito Dei ejicio daemonia (Luc. xi, 20); alias evangelista idipsum narrans exponere voluit quid sit digitus Dei, et ait, Si ego in Spiritu Dei ejicio daemonia (Math. xii, 28). Cum itaque magi faterentur, quorum Pharaon potentia presidebat, digitum Dei esse in Moysi, in quo superabauit, et eorum veneficia frustrabantur; tamen induratum est cor Pharaonis nunc mirabiliter omnino duritia. Cur autem in tertia ista plaga magi defecerint (nam plaga coepерunt ex quo aqua in sanguinem versa est), et sentire et explicare difficile est. Poterant enim et in primo signo deficere, ubi in serpentem virga conversa est; et in prima plaga, ubi aqua in sanguinem commutata est; et in secunda de ratis, si hoc voluisset digitus Dei, id est Spiritus Dei. Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequivisse? Omnino ergo certa causa est quare illa facere huc usque permitti sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine Spiritu sancto philosophandi sunt, quamvis de Patre et Filio non tñnerint, quoniam scripsit de Spiritu sancto (Didymus in lib. I de Spiritu sancto).

XXVI. [Ib. viii, 21-23.] Ecce ego mitto in te, et in servos tuos, et in populum tuum, et in domos tuas cynomiam, et implebuntur domus Ægyptiorum cynomia; ut scias quoniam ego sum Dominus Deus omnis terra: et dabo intervallum inter populum meum et inter populum tuum. Quod hic Scriptura apernit, ne ubiquè dicaret, intelligere debemus et in posterioribus et in prioribus signis factum esse, ut terra in qua habitabat populus Dei, nullis plagiis talibus vexaretur. Opportunum autem fuit ut ibi hoc aperte poneretur, unde jam incipiunt signa quibus magi similia nec conati sunt facere: procul dubio enim quia ubique fenerant scyniphes in regno Pharaonis, non autem fuerant in terra Gessen, ibi conati sunt magi similiiter facere, et minime potuerunt. Quousque ergo deficerent, nihil

³ MSS. quindecim, unus.

⁴ Sic MSS. Juxta græcam interpretationem LXX. At editi, est hic.

de illius terre segregatio dicum est; sed ex quo ceperunt ea fieri, ubi jam illi similia facere nec co-nari auderent.

XXVII. [Ib. viii, 25.] Quod latini habent, *Euntes immolate Domino Deo vestro in terra*¹, græcus habet, *Venientes (a) immolare Domino Deo vestro in terra*. Nolebat enim eos ire quo dicebant, sed ut illuc in Ægypto immolarent, volebat. Hoc ostendunt verba Moysi quæ sequuntur, ubi dicit non posse fieri propter abominationes Ægyptiorum.

XXVIII. [Ib. viii, 26.] Quod ait Moyses, *Non potest fieri sic : abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*: id est, hac immolatur sumus quæ abominantur Ægyptii, et propterea in Ægypto non possumus: hoc manifestant verba quæ adjungit et dicit, *Si enim immolaverimus abominationes Ægyptiorum palam ipsis , lapidabimur*. Hoc non intelligentes quidam interpres nostri, sic interpretati sunt, ut dicerent, Non potest fieri sic: numquid abominationes Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro? Cum magis hoc Scriptura dixerit, quia Ægyptiorum abominationes immolaturi sunt. Alii vero latini sic habent, Non potest fieri sic, quoniam abominationes Ægyptiorum non immolabimus Domino Deo nostro. Contrarium sensum facit alia particula negativa, cum Moyses dixerit, *Non potest fieri sic : abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*: et ideo in eremum dicebant se ire velle, ubi Ægyptii non viderent abominationes suas. Hoc autem intelligendum est mystice significari, quod etiam de pastoribus dicimus, qui erant Ægyptiis abominabiles (*Gen. xlvi, 34*): et ideo separatae terram Israhelita accepunt, cum venerint in Ægyptum. Sic enim et sacrificia Israhelitarum abominationes sunt Ægyptiis, sicut iniquis vita justorum.

XXIX. [Ib. viii, 52.] Cum ablata esset locusta, dictum est de Pharaone, *Et ingravavit Pharaeo cor suum etiam in hoc tempore, et noluit dimittere populum*. Certe nunc non dictum est, Ingravatum est cor Pharaonis; sed, *ingravavit Pharaeo cor suum*. Sic utique in omnibus plagiis. A voluntate quippe hominis est origo vitiorum: moverunt autem causis corda hominum, talia sic, talia vero sic, etiam non diversis causis saepe diverso modo, secundum proprias qualitates, quæ ex voluntatis venient.

XXX. [Ib. ix, 7.] *Videns autem Pharaeo quia non est mortuum de pecoribus filiorum Israel ullum, ingravatum est cor Pharaonis*. Quomodo ex contrariis causis facta est hec ingravatio cordis Pharaonis? Si enim et pecora Israhelitarum morerentur, tunc videretur causa competens quæ cor ejus ingravaret ad contemnendum Deum, tanquam si et magi ejus pecora Israhelitarum fecissent mori: nunc vero unde debuit ad timendum vel credendum moyeri, videns nullum pecus mortuum ex pecoribus Hebræorum, hinc ingrava-

tim est; id est, illa ingravatio etiam huc usque progressa est.

XXXI. [Ib. ix, 8.] Quid est quod dicit Deus ad Aaron et Moysen, *Sumite vobis plenas manus faviæ de fornace, et asperget Moyses in cælum coram Pharaone et coram servis ejus, et fiat puleis in universa terra Ægypti?* Signa enim superiora, virga siebant, quam non Moyses, sed Aaron vel extendebat super aquam, vel ea terram percutiebat: nunc vero interpositis duobus signis de cynomyia et pecorum mortibus, ubi nec Aaron nec Moyses aliquid manu operati sunt, dicitur ut Moyses favillam spargat in cælum de fornace, et hanc ambo sumere jubentur, sed ille spargere non in terram, sed in cælum: tanquam Aaron qui datos erat ad populum, terram percutere deberet, vel in terram sive in aquam manum extendere; Moyses vero, de quo dictum est, *Erit tibi (a) quæ ad Denm* (*Exod. iv, 16*), in cælum jubar favillam spargere. Quid duo illa superiora signa, ubi nec Moyses nec Aaron manu aliquid operantur? Quid sibi vult ista diversitas? neque enim nihil.

XXXII. [Ib. ix, 16.] Et propter hoc ipsum conservatus es, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntiem nomen meum in universa terra. Ille Scriptura verba et Apostolus posuit, cum in eodem loco perfidissimi versaretur. Ibi autem et hoc ali: *Si autem volens Deus ostendere trax, et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa ira: parcendo utique his quos malos futuros esse praescierat; que vasa dicit perfecta in perditionem. Et ut notas, inquit, faciet diuinitas gloria sue in vasa misericordiae* (*Rom. ix, 22, 23*). Unde vasorum misericordie vox est in Psalmis: *Deus meus, misericordia ejus præveniet me; Deus mens demonstrabit mihi in inimicis meis* (*Psal. lxxviii, 11, 12*). Novit ergo Deus bene uti malis, in quibus tamen humanam naturam non ad malitiam crevit, sed perfici eos patienter quousque scit oportere; non inaniter, sed utens eis ad admonitionem vel exercitationem donorum. Ecce enim ut annuntiaretur nomen Dei in universa terra, vasis misericordie utique proficit. Ad eorum itaque utilitatem Pharaeo servatus est, sicut et Scriptura testatur, et exitus docet.

XXXIII. [Ib. ix, 19, 6, 20.] Quid est quod mandavit Deus Pharaoni, cum se facturum magnam grandinem minaretur, ut festinet congregare pecora sua, et quocumque illi essent in campo, ne grandine intereant? hoc enim non tam indignanter quam misericorditer videtur admonere. Sed hoc non facit quæstione, quando Deus etiam irascens temporat peccatum. Illud est quod merito movet, quibus nunc pecoribus consolatur, si omnia mortua fuerint plaga superiora, ubi scriptum est quod discribit Deus inter pecora Hebreorum et Ægyptiorum, ita ut illuc auctum morerentur, omnia vero Ægyptiorum pecora morerentur. An eo solvitur quæstio, quod prædixerat ea moritura quæ in campo fuissent, ut hæc accipiantur omnia; intelliguntur autem evasisse quæ in domibus erant, quæ potuerunt etiam a dubitantibus colligi, et in domo teneri, ne forte verum esset quod Moyses Dominum facturum

¹ Edili, in terra hac. Absit demonstrativa particula a Ms., absit quoque ab interpretatione LXX, quæ fit ut Augustinum non pigneat illustrare hunc locum.

(a) *Elthones*.

(a) *Vulgata*: *Eris ei in his.*

esse prædixerat: et ex his esse in campis iterum poterant, quæ modo admonet congregari in domos, ne grandine pereant; maxime, quia sequitur Scriptura et dicit, *Qui timuit verbum Domini servorum Pharaonis, congregavit pecora sua in domos: qui autem non intendit mente in verbum Domini, dimisit pecora sua in campo?* Hoc ergo fieri potuit, quando etiam mortem pecorum minatus est Deus, quamvis id Scriptura tacuerit.

XXXIV. [lb. ix, 22.] *Et dixit Dominus ad Moysen, Extende manum tuam in cælum, et erit grando in omni terra Ægypti.* Ecce iterum Moyses non in terram, sed in cælum manum jubetur extendere, sicut superius de favilla.

XXXV. [lb. ix, 27, 30.] Cum fragore cœli, qui vehementes erat in grandine, Pharaon territus rogaret Moysen ut oraret pro illo, confitens iniquitatem suam et populi sui, Moyses ei dixit: *Et tu et servi tui scio quod nondum timetis Dominum.* Qualem timorem querebat, cui timor ista nondum erat Domini timor? Facile est enim pœnam timere, sed non hoc est Deum timere, illo scilicet timore pietatis, quem commemorat Jacob, ubi dicit: *Nisi Deus patris mei Abraham, et timor Isaac adesset mihi, nunc me inanem dimisisses* (Gen. xxxi, 42).

XXXVI. [lb. x, 1.] *Dixit Dominus ad Moysen, Intra ad Pharaonem: ego enim gravavi cor ejus et servorum ejus, ut ordine superveniant signa mea hac super eos;*² tanquam opus habeat Deus cujusquam malitia. Sed sic intelligendum est, ac si dicere, Ego enim patiens fui super eum et servos ejus, ut non eos auferrem, ut ordine superveniant signa mea super eos. Quia enim patientia Dei obstinatior fiebat malus animus, ideo pro eo quod est, Patiens in eum fui, dicitur, *gravavi cor ejus.*

XXXVII. [lb. x, 19.] *Et non est relicta locusta una in omni terra Ægypti: et induravit Dominus cor Pharaonis.* Beneficium certe Dei commemoravit Scriptura, quo abstulit locustas; et secuta, dixit indurasse Dominum cor Pharaonis, beneficio utique suo, et patientia sua, qua ille siebat obstinatior, dum ei parceretur: sicut omnia mala corda hominum, patientia Dei male utendo durescant.

XXXVIII. [lb. x, 21, 12.] Tertio dicitur ad Moysen, *Extende manum tuam in cælum, ut fieret etiam plaga tenebrarum.* Nunquam autem dictum est ad fratrem ejus Aaron, ut extenderet manum in cælum. Quod ergo dictum est ad Moysen, *Extende manum tuam super terram Ægypti, et ascendat locusta super terram,* credo id significatum, etiam minus posse qui plus potest; non autem continuo cui minora conceduntur, posse majora.

XXXIX. [lb. xi, 2.] *Deus ad Moysen: Loquere ergo decreto in aures populi, et petat unusquisque a proximo, et mulier a proxima, vasa aurea et argentea et vestem.* Non hinc quisque sumendum exemplum putare debet ad expoliandum isto modo proximum. Hoc enim Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oportet: nec

¹ Septem melloris nota MSS., esset; juxta graecum, ἐν moi.

² Post, super eos, in MS. Corbeiensi additur. Ita dicit, *Ego enim gravavi cor ejus ut ordine superveniant signa mea hac super eos.*

Israelite fortum fecerunt, sed Deo iubenti ministerium prebuerunt. Quemadmodum cum minister judicis occidit eum quem judex jussit occidi, profecto si id sponte faciat, homicida est, etiam si eum occidat, quem sci occidi a judice debuisse. *Est etiam ista nonnulla quæstio, si seorsum habitabant Hebrei in terra Gessen, ubi nec plaga siebant quibus regnum Pharaonis affligebatur, quomodo petit quisque a proximo vel a proxima, aurum, argentum, et vestem;* præsertim quia ubi primum hoc mandatur per Moysen, sic positum est, et mulier a vicina sua et conciliaria, vel conciliaria (si ita dicendum est), vel cohabitatrix sua (a). Unde intelligendum est, etiam in terra Gessen non soles Hebreos habitaesse, sed eis aliquos Ægyptios in illa terra cohabitatores fuisse, ad quos potuerunt merito Hebreorum etiam illa divina beneficia pervenire, ut hinc eos et diligenter iidem Ægyptii cohabitatores, et quod petebant facile commendarent: nec tamen Deus judicavit ita illos alienos fuisse ab injuriis et contritionibus quas populus Dei perlit, ut nec isto danni ferirentur, qui plagi illis proprieas quod terræ illi parceratur, percussi non erant.

XL. [lb. xi, 9.] *Dixit autem Dominus ad Moysen, Non exaudiet vos Pharaon, ut multiplicem signa mea portentia mea in terra Ægypti: tanquam opus fuerit ejus inobedientia, ut signa illa multiplicarentur, que utiliter fiebant ad terrendum populum Dei, atque ipsa discretione ad pietatem informandum. Sed hoc Dei fuit, malitia cordis illius bene utentis; non Pharaonis, Dei patientia male abutentis.*

XLI. [lb. xi, 10, 46.] *Quæ autem superaverint ab eo in mane, igne concremabitis.* Quare potest, quomodo aliquid superabit, cum hoc premoniti fuerint, ut si domus non habuerit consumendum pecori idoneam multitudinem, vicini assumantur. Sed intelligit quoniam dictum est, *Os non conteritis ab eo, remansura uique fuisse ossa, que igne cremarentur.*

XLII. [lb. xii, 5.] *Agnus perfectus, masculus, anniculus erit vobis.* Movere potest ista locutio, quasi agnus possit esse non masculus, nescientem quæ necessitatibus ita sit translatum. Ovis enim transferri debuit, quia græcus πρόβατος habet; sed πρόβατος in græca lingua generis neutri est, et potuerunt quæ sequuntur omnium convenire, tanquam si diceret, Pecus perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Potuit enim latine dici, masculum pecus, quomodo dicuntur mascula thura, genere neutro: ovis autem masculus dici non posset, quia feminini generis est ovis. Item ovis mascula si diceretur, esset absurdius. Pecus vero si poneretur, etiam aliud intelligeretur; nec servaretur sacramentum, quod cum Scriptura de ove loquatur, post dictum, *ab agnis et hædis accipietis illud.* Quia in re Christus significari merito accipitur. Quid enim opus erat oven vel agnum ab agnis et hædis accipiendo moneri, nisi ille figuraretur, cuius caro non solum ex justis, rerum etiam ex peccatoribus propagata est? Quanquam conentur Iudei etiam hædum intelligere accipendum ad celebrandum Pascha, et hoc esse dictum putant, ^a

(a) In græco, παρὰ γειτονὸς καὶ συσκένου αὐτὸς.

annis et hædis accipere, tanquam diceret, vel ab agnis agnum, vel ab hædis hædum, si illud desit, sumi oportere : apparel tamen in Christo rebus impletis quid illo præcepto fuerit figuratum.

XLIII. [lb. xii, 14.] *Quod scriptum est, Et facietis diem hunc in progenies vestras legitimum aeternum vel aeternalem, quod gracie dicitur ~~eternus~~, non sic accipiendum est, tanquam possit istorum prætereuentium dies esse ullus aeternus ; sed illud aeternum est, quod iste significat dies : velut cum dicimus ipsum Deum aeternum, non utique istas duas syllabas aternas dicimus, sed quod significant. Quanquam diligenter scrutandum sit quomodo appellare Scriptura soleat aeternum, ne forte ita dixerit solemniter aeternum, quem nefas habeant prætermittere, aut sua sponte mutare. Aliud est enim quod præcipitur quounque fiat, sicut præceptum est ut sepius muros Jericho circumiret arca (Josue vi, 3, 4) : aliud, cum præcipitur sic observari aliquid, ut nullus terminus præfinatur observationis, sive quotidie, sive per menses, sive per annos solemniter, sive per multorum vel aliquorum annorum certa intervalla. Aut ergo sic appellavit aeternum, quod non sua sponte audeant desinere celebrare ; aut, sicut dixi, ut non ipsa signa rerum, sed res quæ lis significant aeternæ intelligantur.*

XLIV. [lb. xii, 30.] *Et factus est clamor magnus in terra Ægypti. Non enim erat domus in qua non erat in ea mortuus. Nonne potuit esse aliqua domus quæ primogenitum non haberet ? Cum ergo primogeniti tantummodo morerentur, quomodo nulla erat quæ non haberet mortuum ? An et hoc divinitus prescientia Dei fuerat procuratum, ut in omnibus omnino essent dominus primogeniti, in quibus percuterentur Ægypti? Ab hac sane plaga non putandi sum immunes fuisse Ægypti qui habitabant in terra Geesen ; hominum quippe erat, vel animalium, non terræ : id est, homines et animalia primogenita morebantur oculo et angelico percussu, non aliquid in terra vel in celo factum erat, sicut rana, vel locusta, vel tenebrae, unde qui habitabant, affligerentur. A talibus enim plagiis cum terra Geesen fuisse aliena, procul dubio perveniebat beneficium ad eos Ægyptios qui in eadem terra cum Iudeis morabantur : hac vero primogeniti eorum omnes percussi sunt.*

XLV. [lb. xii, 35, 36.] *Filiæ autem Israel fecerunt sicuti præceperat illis Moyses, et pelierunt ab Ægypti vasa aurea et argentea et vestem ; et Dominus dedit gratiam populo suo coram Ægyptiis, et commodaverunt illis, et prædati sunt Ægyptios. Jam hoc lactum fuerat ante mortes primogenitorum Ægyptiorum ; sed nunc per recapitulationem repetitur. Nam narratum est quando factum est. Modo enim fieri quomodo posset, ut in tanto luctu ex mortibus suorum accommodarent ista filii Israel ? Nisi forte quis dicat etiam ista plaga non fuisse percussos Ægyptios qui cum Iudeis inhabitabant terram Geesen.*

XLVI. [lb. xii, 32.] *Quid est quod ait, Accipietis autem fasciculum hyssopi, et tingentes ex sanguine qui est juxta ostium, linietis super limen et super ambos*

postes ? Quæritur enim quem sanguinem dicat juxta ostium, cum illius agni utique velit intelligi sanguinem, cuius immolatione fit Pascha. An eo modo con sequenter præcipit, quamvis hoc tacuerit, ut idem agnus juxta ostium occidatur ? An, quod est credibilis, ideo dixit ex sanguine qui est juxta ostium, quia utique ille qui linetur est super limen et postes, vas ipsum in quo sanguinem exceptit, juxta ostium positurus est, ut ad manum habeat quando tingit ?

XLVII. [lb. xii, 37, 40.] *Sustulerunt autem filii Israel de Ramesse in Soccoth, in sexcenta millia pedium viri, præter instructum, vel censum ; si isto modo potest recte interpretari quod grecus habet ~~eternus~~, quo verbo non solum mobilia, verum etiam moventia significari indicat Scriptura, ubi Judas loquens ad patrem suum dicit : Mitte puerum mecum, et surgentes ibimus ut vivamus, et non moriamur et nos, et tu, et substantia nostra (Gen. xlvi, 8). Ibi enim grecus ~~eternus~~ habet, ubi substantiam latinus interpretatus est ; quod aliquando censem interpretantur nostri : sicut nunc instructum dicere voluimus, dum tamen eo nomine et homines et jumenta vel omnia pecora intelligentur. Ubi etiam utrum et uxores possint intelligi, nescio. Sexcenta tamen millia pedium cum Scriptura commemoret, addens et dicens, Excepto instructum, vel censu, vel substantia, vel si quo alio verbo melius interpretatur ~~eternus~~, manifestum est et homines significatos, sive in servis, sive in mulieribus, sive in his statibus quæ militia non essent idonea, ut sexcenta millia pedium in eis solis intelligamus, qui possent militari agmine armari.*

Quæri autem solet nigrum ad tantum numerum Hebrei pervenire potuerint per eos annos in Ægyptio, quos ostendere consideratus in Scripturis numerus potest : qui primum anni quo fuerint non parva quæstio est. Dicit enim Deus ad Abraham cum factum esset illud sacrificium de vacca trima, et capra, et ariete, et tortoise, et columba, antequam non solum Isaac, sed nec Ismael quidem natus esset : *Sciendo scias*¹, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria ; et in servitatem redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos (Gen. xv, 13). Si ergo quadringentos annos sic acceperimus, ut in servitute sub Ægyptiis intelligantur, non parvum spatium temporis fuit, quo ita populus multiplicaretur. Sed tot annos non fuisse, apertissimo indicio Scriptura testatur.

Quidam enim putant quadringentos triginta annos accipi debere, ex quo Jacob intravit in Ægyptum, donec inde populus per Moysen liberatus est, quoniam in Exodo scriptum est : *Incolatus autem filiorum Israel, quem incoluerunt in terra Ægypti et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum, anni quadringenti triginta. Servitutis autem eorum volunt esse annos quadringentos* ; propterea quod scriptum est in Genesi : *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non tua ; et in servitatem redigent eos, et noceb-*

¹ Sic MSS. hoc loco : ai inferius constanter habent, *scimus do scies.*

bunt illis quadragesimos annos. Sed quoniam servitutis anni post mortem Joseph computantur (illo enim vivo, non solum ibi non servierunt, verum etiam regnaverunt), non est quemadmodum computentur quadragesimi triginta in *Egypto*. Ingressus est enim Jacob anno filii sui trigesimo et nono: quoniam triginta annorum erat Joseph, cum apparuit in conspectu Pharaonis (*Gen. xli, 46*), et regnare coepit sub illo; transactis autem septem annis ubertatis, secundo anno famis ingressus est Jacob in *Egyptum* cum aliis filiis suis (*Id. xlvi, 6*); ac per hoc tunc augebat Joseph triginta et novem annos, qui impletis vite sue annis centum et decem, mortuus est (*Id. l, 22, 25*): vixit ergo in *Egypto* post ingressum ad se patrissui, septuaginta et unum annos; quos si detraxerimus a quadragesitis triginta annis, remanentur servitutis anni, id est post mortem Joseph, non quadragesimi, sed trecenti et quinquaginta novem anni. Quod si ex illo putabimus nos computare debere, ex quo Joseph sub Pharaone regnare coepit, ut tunc quodammodo intelligatur intrasse Israel in *Egyptum*, quando ibi filius eius tanta potestate sublimatus est, etiam si trecenti et quinquaginta erint, quos *Tychonius* vult accipi quadragesitos, ut a toto para intelligatur, id est a toto centenario pars quinquaganaaria, et probat haec loquendi regula solere uti Scripturam (*Tychonius, in Regulat. lib. 5*). Si autem, quod aliquando probabilius dici potest, uno habeamus intrasse Israel in *Egyptum*, quando illuc Joseph esse venditus coepit, detractori sumus adhuc annos tredecim, ut trecentos triginta septem annos pro quadragesitis accipiamus. Sed cum Scriptura commemoret Caath filium Levi avum Moysi cum aro suo Jacob intrasse in *Egyptum* (*Gen. xlvi, 11*); dicat autem eum vixisse annos centum triginta (*Exod. vi, 18, 20* (a)); filium vero eius patrem Moysi Ambram¹ centum triginta septem; Moyesen vero dieat octoginta annorum fuisse cum de *Egypto* populum liberavit (*Id. vii, 7*): etiam si tunc genuisset Caath patrem Moysi, quo anno mortuus est, illuc quoque Ambram ultimo vita sue anno genuisset Moyesen; computati anni centum triginta et centum triginta septem et octoginta, trecentos et quadraginta septem annos faciunt, non quadragesitos triginta. Quod si quis dicit extremo anno vita Joseph² natum esse Caath filium Levi; septuaginta ferme anni possunt accedere illi summae, quia septuaginta unum annos vixit in *Egypto* Joseph post ingressum patris sui. Quapropter etiam sic septuaginta anni vita Joseph ab ingressu Jacob in *Egyptum* usque ad nativitatem Caath, si tunc natus assuratur, et centum triginta anni ipsius Caath, et centum triginta septem filii eius Ambram patris Moysi, et octoginta ipsius Moysi,

quadragesitos decem et septem annos faciunt, non quadragesitos triginta.

Proinde illa nimurum computatio, quam secunda est Eusebius in historia sua *Chronica*, perspicua veritate submixa est. Ab illa enim promissione computat quadragesitos triginta annos, qua vocavit Deus Abraham, ut exiret de terra sua in terram Chanaan (*Eusebius in Chron. ad mundi an. 5250*): quia et Apostolus cum Abraham laudaret et commendaret fidem, in ea promissione qua Christum vult intelligi prophetatum, id est qua promisit Deus Abraham quod benedicerentur in eo omnes tribus terre, *Hoc autem dico, inquit, quia testamentum confirmatum a Deo, post quadragesitos et triginta annos facta Lex non infirmata ad evacandas promissiones (Galat. iii, 17)*. Ex illa ergo promissione qua vocatus est Abraham et creditit Deo, post quadragesitos et triginta annos factam Legem dicit Apostolus, non ex tempore quo Jacob intravit in *Egyptum*. Deinde etiam ipsa Scriptura Exodi satis hoc significavit: non enim dixit, *Incolatus filiorum Israel*, quem incoluerunt in terra *Egypto*, anni quadragesiti triginta; sed aperte dixit, *quem incoluerunt in terra Egypto et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum*. Ac per hoc manifestum est computandum esse tempus etiam Patriarcharum Abraham, Isaac, et Jacob, ex quo peregrinari coepit Abraham in terra Chanaan; id est ex illa promissione in qua ejus fidem laudat Apostolus, usque ad illud tempus quo ingressus est Israel in *Egyptum*. Toto quippe isto tempore peregrinati sunt patres in terra Chanaan, et deinde semen Israel in *Egypto*; ac sic completi sunt quadragesiti triginta anni a promissione usque ad exitum Israel ex *Egypto*, quando facta est Lex in monte Sina, que non infirmat testamentum ad evacandas promissiones.

Septuagesimo ergo et quinto anno vite sue Abraham, sicut Scriptura dicit, egressus est in terram Chanaan (*Gen. xii, 4*), et genuit Isaac cum esset annorum centum (*Id. xxii, 5*). Fiant itaque anni viginti quinque ex promissione usque ad natum Isaac. Iliis adduntur omnes anni vita Isaac, id est centum octoginta (*Id. xxxv, 28*), fiant ducenti quinque: tunc erat Jacob annorum centum viginti; nati sunt enim sexagenario patre gemini, ipse et Esau (*Id. xxv, 26*): post decem autem annos intravit Jacob in *Egyptum*, cum esset annorum centum triginta (*Id. xlvi, 9*). Joseph autem esset triginta novem. Fiant proinde anni a promissione usque ad ingressum Jacob in *Egyptum*, ducenti quindecim. Joseph autem ab illo trigesimo et nono anno etatis sue, in quo eum pater in *Egypto* inventit, vixit septuaginta et unum annos; quia omnes etatis ejus annis centum decem fuerunt (*Id. l, 22*). Cum itaque ad ducentos quindecim annos accesserint septuaginta unus, fiant anni ducenti octoginta sex. Restant centum quadraginta quatuor vel quinque, quibus intellegitur servisse in *Egypto* populus Israel post mortem Joseph. His annis quantum multiplicari potuerint, si secunditas hominis consideretur, adjuvante illo qui eos voluit valde multiplicari, reperitur non esse mirum quod in sexcentis millibus pedium egressus est.

¹ In editis, *Caath, Amram*. At in MSS. constanter scriptum est *caath, ambram*. Græc. LXX habent, *ambram*, non *caath*, quod quidem sic existat *Gen. 46*; sed *Exod. 6*, cum genito *au* legitur, *Caath*.

² In editis, *vita Jacob*. *Legendum cum optimis MSS. vita Joseph*.

(a) Nunc tamen *Exod. vi, 18*, Caath centum triginta tres annos vixisse refertur, tum in *Vulgata*, tum apud *LXX*.

populus ex *Egypto*, excepto cetero apparatu, ubi et servitiae erant, et sexus muliebris et iambellis aetas.

Quod ergo dixit Deus, ad Abraham, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et in servitatem redigent eos, et nocebunt illis quadringtonos annos*, non sic accipiendo est, tanquam in illa durissima servitiae quadringtonos annos Dei populus fuerit: sed quia scriptum est, *In Isaac vocabitur tibi semen* (*Id. xxi, 12.*) ex anno nativitatis Isaac usque ad annum egressionis ex *Egypto* computantur anni quadringtoni quinque. Cum ergo de quadringtonis triginta detraxeris viginti quinque qui sunt a promissione usque ad natum Isaac, non mirum est si quadringtonos et quinque annos summa solida quadringtonos voluit appellare Scriptura, quae solet tempora ita nuncupare, ut quod de summa perfectioris numeri paululum excrescit aut infra est, non computetur. Non itaque quod ait, *In servitatem redigent eos, et nocebunt illis, ad quadringtonos annos referendum est, tanquam per tot annos eos habuerint in servitiae; sed referendi sunt quadringtoni anni ad id quod dictum est, Peregrinum erit semen tuum in terra non propria*: quia sive in terra Chanaan, sive in *Egypto*, peregrinum erat illud semen, antequam hereditatem sumerent terram ex promissione Dei; quod factum est posteaquam ex *Egypto* liberati sunt: ut hyperbaton hic intelligatur, et ordo verborum sit, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria quadringtonis annis*; illud autem interpositum intelligatur, *Et in servitatem redigent eos, et nocebunt illis*; ita ut ad quadringtonos annos ista interpositio non pertineat. In extrema enim parte annorum summam hujus, hoc est, post mortem Joseph, factum est ut in *Egypto* populus Dei duram perageret servitutem.

XLVIII. [Ib. xiii, 9.] Quid est quod ait, cum de Pascua præciparet, *Erit tibi in signum super manum tuam?* an intelligitur super opera tua, id est, quod preferre debas operibus tuis? Pertinet enim Pascha propter occisionem ovis ad fidem Christi, et sanguinem quo redempti sumus. Hec autem fides operibus præponenda est, ut sit quodammodo super manum, aduersus illos qui in operibus Legis gloriabantur: de qua re Apostolus loquitur, et multum agit¹; qui fidem operibus sic vult anteponi, ut ex illa pendeant opera bona, atque ab ea præveniantur, non ut ipsa velut meritis bonorum operum retrubui videatur (*Galat. iii, et Hebr. xi.*). Illa enim ad gratiam pertinet: *si auxilia gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia* (*Rom. xi, 6.*).

XLIX. [Ib. xiii, 17.] Cum autem dimisit Pharaon populum, non deducit eos Deus viam² terræ Philistium, quia prope erat. Dicit enim Deus, *Nequando peniteat populum cum viderit prælium, et revertatur in Egyptum*.

¹ Sic MSS. At prius excusi, et nullum ali posse Dei placere sine fide, quia, etc. Paulus post Am. Er. et Lov. posuerant, pertinent, pro pertinet, quod profectio fidem spectat, debutique per nos restituti auctoritate MSS. quibus consentit editio Ratisponensis.

² Editio, per viam. Abest, per, a MSS. et a græco. LXX. Mox Am. Er. et Lov., quæ prope erat. At MSS. et Ral., quia; juxta LXX, hoti eggis en.

plum. Ilic ostenditur omnia fieri debere³, quia consilio recte fieri possunt, ad devitanda que adversa sunt, etiam cum Deus apertissime adjutor est.

L. [Ib. xii, 18.] *Quinta autem progenie ascenderunt filii Israel de terra Egypti.* Urum progeniem in centum annis vult computari, et ideo quinta progenie, quia post quadringtonos triginta annos? an per hominum generationes hoc potius intelligendum est, ab ipso Jacob qui intravit in *Egyptum*, usque ad Moysen qui cum populo egressus est? Jacob enim primus, secundus Levi, tertius Caath, quartus Amram, quintus Moyses invenitur. Has autem dicit progenies latius interpres, quas γενεας Gracci vocant, que in Evangelio *generationes* appellantur, nec numerantur nisi per successiones hominum, non per numerum annorum.

LII. [Ib. xiv, 13.] Dixit autem Moyses: *Confidite, et state⁴, et videte salutem quæ est a Domino, quam faciet vobis hodie. Sicut enim vidiitis Egyptios hodie, non apponitis amplius videre eos in aeternum tempus.* Quomodo accipienda sunt hæc verba, cum viderint postea Israelite *Egyptios*? An quia isti qui tunc videbant, non eos ulterius viderunt; quia et illi sunt mortui qui consequerantur, et isti omnes quiske die mortis sue? nam posteri eorum viderunt posterios illorum. An, Non eos videbitis sicut hodie, intelligendum est, non sicut hodie persequentes et inimicos, et tanto post vos agmine venientes; ut omnino nulla sit questio, nec de aeterno tempore quod hic posuit; quia etiæ videbunt se utrique tempore resurrectionis, non sic utique videbunt ut hodie?

LIII. [Ib. xiv, 15.] Quid est quod dixit Dominus ad Moysen, *Quid tu clamas ad me?* cum Scriptura non dixerit aliquid de Moysi vocibus, nec cum orantem commemoraverit; nisi quia intelligi voluit, hoc cum eis vocis silentio, ut corde clamaret.

LIII. [Ib. xiv, 16]. *Et tu eleva virgam tuam, et extende manum tuam super mare.* Hæc est illa virga, in qua flébant miracula, quæ modo dicuntur esse Moysi: tunc autem fratris ejus foisse dicebatur, quando per illam ipse operabatur.

LIV. [In xv, 12.] *Extendisti dexteram tuam⁵, transversaristi eos terra.* Terram pro aqua non mirum est positam. Tota quippe pars ista extrema vel infima mundi, terra nomine censetur; secundum id quod scope dicitur, Deus qui fecit cœlum et terram: et illius psalmi distributione commemoratio cœlestibus, *Laudate, inquit, Dominum de terra;* et ea esse quippe in laude, quæ etiam ad aquas pertineant (*Psal. cxlviii, 7.*).

LV. [Ib. xv, 10, 8.] *Misisti spiritum tuum, et cooperisti eos mare.* Ecce jam quinto commemoratur Spiritus Dei, ut in hoc numero accipiamus et quod dictum est.

³ Lov., fieri debere consilio, quæ consilio, etc. Aliae editiones et melioris notar. MSS. non habent, consilio, nisi in posteriori loco.

⁴ Vaticani MSS., *confidit, state*: omissa, et, quod etiam a græco abest.

⁵ Editio, manum tuam. MSS., *dexteram tuam*; juxta LXX, tén dextram sou: neque ante transversari, habetur particula, et, quæ addita fuit in excusis.

Digitus Dei est hoc (*Exod.* viii, 19). Primo, ubi Scriptum est, *Spiritus Dei superferebatur super aquas* (*Gen.* i, 2) : secundo, ubi dicitur, *Non permanebit in istis hominibus Spiritus meus, quoniam carnes sunt*¹ (*Id.* vi, 5) : tertio, ubi Pharaon dicit ad Joseph, *Quoniam Spiritus Dei est in te* (*Id.* xli, 38) : quarto, ubi incantatores *Egyptiorum dicunt, Digitus Dei est hoc* : quinto, in hoc cantico, *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare*. Meminerimus autem Spiritum Dei non solum ad beneficia, verum etiam ad vindictam commemorari. Nam quid aliud etiam supra dixit, *Per Spiritum iræ tuæ divisa est aqua?* Iste itaque Spiritus Dei in *Egyptios*, Spiritus iræ ejus fuit², quibus nocuit aquarum divisio, ut intrantes possent aquis redeuntibus obrui: filii vero Israel quibus profuit quod aqua divisa est, non fuit ille Spiritus iræ Dei. Unde significatur propter diversas operationes et effectus Spiritum Dei dissimiliter appellari, cum sit unus atque idem ille duntaxat, qui etiam Spiritus sanctus in unitate Trinitatis accipitur. Proinde non arbitror alium quam eundem significari, ubi dicit Apostolus, *Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore*³; sed accepistis *Spiritum adoptionis in quo clamamus, Abba, Pater* (*Rom.* viii, 15) : quia eodem Spiritu Dei, id est, digito Dei, quo Lex in tabulis lapideis conscripta est (*Exod.* xxxi, 18), timor incussus est eis qui gratiam nondum intelligebant, ut de sua infirmitate atque peccatis per Legem convincerentur, et Lex illis fieret pedagogus, a quo perducerentur ad *gratiam que est in fide Jesu Christi* (*Galat.* iii, 22-26). De hoc autem Spiritu adoptionis et gratiae, id est de hoc opere Spiritus Dei, quo imperatur gratia et regeneratio in vitam aeternam, dicitur, *Spiritus autem vivificat*; cum supra dicereatur *Littera occidit* (*II Cor.* iii, 6), id est, Lex conscripta, tantummodo jubens, sine adjutorio gratiae⁴.

LVI. [lb. xv, 23, 24.] *Venerunt autem in Merra, et non poterant bibere de Merra*⁵; amara enīa erat. Si propter hoc appellatum est nomen loci ejus amaritudo, quis non potuerunt ibi aquam bibere, quod amara esset (*Merra* enim interpretatur Amaritudo); quomodo venerunt in *Merra*, nisi quia eo nomine locum Scriptura appellavit, m quem venerunt, quo jam appellabatur cum hac scriberebantur? Posterior enim utique scripta sunt, quam illa contigerunt.

LVII. [lb. xv, 25.] *Et ostendit ei Dominus lignum, et misit illud in aquam, et facta est aqua dulcis.* Genus ligni erat istam habens vim, an quolibet ligno id facere poterat Deus, qui tanta mirabilia faciebat? Hoc tamen videtur significare quod dictum est, *ostendit ei,*

¹ Am. Fr. et Lov., *quoniam caro sunt*. At editio natisponensis, suffragantibus nostris MSS., *carnes*; plurali numero, ut est in greco LXX.

² Pierius MSS., *Iste itaque Spiritus Dei in Egyptios: nam Spiritus iræ ejus quibus nocuit*. Ubi additur, *nam;* et omittitur, *fuit.*

³ MSS. optimis note, *in timorem*; juxta græc., *eis phobon*: quæ etiam lectio erat vulgata versionis in antiquis Corbeiensibus Bibliis.

⁴ MSS. aliquot, *Lex conscripta tantummodo, sine adjutorio gratiae.*

⁵ Editi, *bibere aquam de Merra*. At MSS., *bibere de Merra*. Sic etiam LXX.

tanquam tale jam lignum esset, quo posset hoc fieri: nisi forte locus erat ubi ligna omnino non inveniebantur, ut hoc ipsum esset divini adjutorii, quod ei lignum Dominus ostendit, ubi nullum erat, et per lignum aquas dulces fecit, prefigurans gloriam et gratiam crucis: sed in tali etiam natura ligni, quis nisi creator et demonstrator laudandus est?

LVIII. [lb. xvi, 4.] *Dixit autem Dominus ad Moysen, Ecce ego pluam vobis panes de celo: et exiet populus et colliget unius diei in diem, ut tentem illos si ambulabunt¹ in lege mea, an non.* Tentatio ista probatio est, non ad peccatum seductione: nec ideo probatio ut Deus noverit, sed ut ipsos² ipsis hominibus ostendat, quo humiliores fiant ad petendum adjutorium et agnoscendam Dei gratiam.

LIX. [lb. xvi, 8.] Moyses et Aaron dicunt ad populum inter cetera: *Propter quod exaudivit Dominus murmurationem vestram, quam vos murmuratis adversum nos. Nos autem quid sumus? Non enim adversum nos murmur vestrum est, sed adversus Deum.* Non ex hoc tantum se valere voluerunt quantum Deus: direxerunt enim, *Quid sumus nos?* ut illi adversus illum se scirent murmurasse, qui istos miserat, et qui per istos operabatur. Nec talis illa est sententia, ubi Petrus dicit Ananiz: *Ausus es mentiri Spiritui sancto? non hominibus mentitus es, sed Deo* (*Act* v, 3, 4). Non enim ait, *Ausus es mentiri mihi? non mihi mentitus es, sed Deo: quod si dixisset, simile fuisset.* Neque ita dixit, *Ausus es mentiri Spiritui sancto? non Spiritui sancto mentitus es, sed Deo: ita enim loquens, negaret Deum esse Spiritum sanctum.* Nunc vero cum dixisset, *Ausus es mentiri Spiritui sancto? cum ille se putaret hominibus fuisse mentitum, ipse Spiritum sanctum Deum esse monstravit subjungens, Non hominibus mentitus es, sed Deo.*

LX. [lb. xvi, 12.] Deus mandat per Moysen populo, *Ad resperam edetis carnes, et mane replebitimi panibus.* Ecce non pro omni alimento panes nominantur. Nam isto nomine et carnes complectentur, quia et ipse alimenta sunt: nec tamen panes eos modo dicit, qui sunt ex frumentis; ipsos enim proprie panes appellare consuevimus: manna autem panum nomine appellat. Non autem vacat quod dicit ad resperam carnes et mane panes se daturum. Tale quippe aliquid etiam in Elia significatum est, cum ei alimenta corvus afferret (*III Reg.* xvii, 6). Ad forte carnibus ad resperam et mane panibus ille significatur, qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (*Rom.* iv, 25)? Ad resperam quippe mortuus ex infirmitate sepultus est, mane autem apparuit discipulis, qui resurrexerat in virtute.

LXI. [lb. xvi, 33.] *Et dixit Moyses ad Aaron, Accipe vas aureum unum, et mitte illud plenum gomor manna, et repones illud ante Deum, ut servetur in progenies, quemadmodum præcepit Dominus.* Quæri potest, ubi Aaron ponetur ante Deum, quando nec ullum simulacrum.

¹ In editis, *si ambulent*. In MSS., *si ambulabunt*. Apud LXX, *ei porosentur*.

² Editi, *sed ut ipse ipsis*. Melius MSS., *ipsos ipsi*

crum fuit, nec arca testamenti jam fuerat instituta. An forte ideo de futuro dixit, *repones*, ut intelligeretur tunc ante Deum posse reponi, quando futura erat arca? an potius, *ante Deum*, dictum est quod sit ipsa devo-
tione offerendi, in quoemque loco poneretur? ubi enim non est Deus? Sed illud quod adjungit, *Et repo-
nit Aaron ante testimonium ad reservandum*, priorem magis sensum asserit. Hoc enim modo Scriptura dixit per prolepsim, quod postea factum est, cum esse coepit tabernaculum testimonii.

LXII. [Ib. xvi, 35.] *Fuerunt autem Israel ederunt manna annis quadraginta, quoadusque venirent in terram quae inhabitatur. Manua ederunt quoadusque venirent in partem Phoenicis.* Significavit Scriptura per prolepsim, id est, hoc loco commemorando quod etiam postea factum est, non edisse filios Israel in eremo nisi manna. Illoc est enim quod ait, *usque ad terram quae inhabita-
tur*, id est, quae jam non est eremus: non quia continuo ut venerunt ad terram habitabilem destiterunt vesci manna, sed quia non ante Trajecto enim Jordane si-
gnificatur manna cessasse, ubi panes terra manduca-
verunt: quando ergo ingressi sunt habitabilem terram, antequam transirent Jordanem, vel tantum manna vesci, vel utroque cibo potuerunt; hoc quippe intel-
ligi potest, quando cessasse manna non dicitur nisi Jordane trajecto. Cur autem in illa eremi inopia etiam carnes desideraverint, quando de Aegypto cum suis valde multis pecoribus exierunt, magna questio est. Nisi forte dicatur, cum per erenum pascua tanta non essent, et ex eo minor futura videretur secunditas pecorum, pepercisse illos pecoribus, ne omnibus deficitibus, etiam sacrificiis necessaria defuisserint, vel si quid aliud dici potest, unde questio ista solvatur. Congruentius tamen creditur non eos carnes deside-
rare, quas de pecoribus habere poterant; sed eas que deerant, ex aquis videlicet. Ipsas quippe in illa eremo non inveniebant: unde et illis ortygometra data est, id est, aves, quas coturnices multi latine in-
terpretati sunt, cum sit aliud genus avium ortygome-
tra, quamvis coturnicibus non usquequaque dissimile. Noverat enim Deus quid desiderarent, et desiderium eorum quo carnis genere satiaret. Sed quia Scriptura conenpivisse illos carnes dixerat, nec expresserat cu-
jusmodi carnes, ideo questio facta est.

LXIII. [Ib. xvi, 35.] *Manna ederunt quoadusque ve-
nirent in partem Phoenicis.* Jam dixerat, *quoadusque ve-
nirent ad terram quae inhabitatur*; sed quia non ex-
presserat proprie quam diceret, repetitione videtur quamdam proprietatem expressisse, dicendo, *in partem Phoenicis.* Sed tunc illam terram sic credendum est appellatam; modo enim hoc non vocatur nomine. Alia quippe est que Phoenice appellatur regio Tyri et Sidonis, qua illos transire non legitur. Quanquam Scriptura fortasse potuerit terram Phoenicis appellare, ubi palmarum arbores jam esse coepérant post eremii vastitatem; quoniam palma græce sic appellatur. Initio enim profecionis sue invenerunt locum, ubi septuaginta palmarum arbores fuerant, et duodecim fontes: sed postea eos exceptit eremii prolixitas, ubi

tale aliquid; non fuit, quoisque venirent ad loca qua colebantur. Verum ille sensus est probabilior, ut cre-
damus sic appellatam tunc fuisse terram. Multarum enim terrarum et locorum, sicut fluminum et urbium, nomina certi existentibus causis antiquitate mutata sunt.

LXIV. [Ib. xvii, 5.] *Et dixit Dominus ad Moysen, Antecepit populum; sume autem tecum de senioribus populi; et virgam in qua percussisti flumen, accipe in manu tua.* Flumen Aaron legitur, non Moyses, virga pere-
sse. Nam Moyses eadem virga mare divisit, non flu-
men: quid sibi ergo vult, *Accipe virgam in qua per-
cussisti flumen?* An forte mare appellavit flumen? querendam exemplum locutionis hujus, si ita est. An quod Aaron fecit, Moysi potius tributum est, quia per Moysen Deus jubebat, quæ faceret Aaron; et in Moyse auctoritas, in illo autem ministerium fuit: quando-
quidem et primis suis verbis Deus hoc illi ait de fratre suo, *Erit tibi ad populum, in iili quæ ad Deum* (Exod. iv, 16)?

LXV. [Ib. xvii, 9.] *Et ecce ego sis super cacumen collis, et virga Dei in manu mea,* dicit Moyses ad Je-
sus Nave, cum præcipiteret pugnari adversus Amalech. Nunc ergo virga Dei dicitur, que primum dicta est virga Aaron, postea vero virga Moysi: sicut di-
citur spiritus Elias qui est Spiritus Dei (Luc. 1, 17), cuius particeps factus est Elias; sic illa potuit dici. Dicitur etiam Dei justitia, que nostra est, sed donata a Deo: de qua loquens Apostolus, Judeos arguit di-
cens, *Ignorantes Dei justitiam, et suam justitiam re-
lentes constituere* (Rom. x, 3), id est, tanquam a se
sibi paratam; contra quales dicit, *Quid enim habes quod non acceperisti* (1 Cor. iv, 7) ?

LXVI. [Ib. xviii, 12.] *Venit autem et Aaron et omnes seniores Israel manducare panem cum socero Moysi ante Deum,* vel, sicut alii codices habent, *coram Deo;* quod græce scriptum est *ταύτῳ τῷ Θεῷ.* Queritur ubi ante Deum, quando nec tabernaculum fuit, nec arca testamenti, que postea sunt instituta. Neque enim et hic de futuro dictum accipere possumus, sicut dictum est de manna quod possum est in vase aureo (*Supra, qvæst. 61.*) Ergo ante Deum id acci-
pere debemus factum, quod in honorem Dei factum est: ubi enim non Deus?

LXVII. [Ib. xviii, 15.] *Moyses socero dixit: Quia ve-
nit ad me populus inquirere judicium a Deo; cum sis
contigerit disceptatio, et venerint ad me, iudico unum
quemque, et moneo eos præcepta Dei et legem ejus.* Quarri potest quomodo ista Moyses dixerit, cum lex Dei adhuc nulla conscripta esset: nisi quia lex Dei sempererna est, quam consulunt omnes piz meatus, ut quod in ea invenerint, vel faciant, vel jubeant, vel vetent, secundum quod illa incommutabili veritate præcepit¹. Numquid enim Moyses, quamvis cum illo Deus loqueretur, per singula cre-
dendum est quod consulere solet Deum, si quid

¹ Editi, secundum quod illa incommutabili veritate percepit: excepta editione natalisponensi, que cum nostris Mss. habet, illa.... præcepit.

esset in disceptationibus tantae multitudinis, que illum in hoc judicandi negotio a manu usque ad vesperam detinebat? Et tamen nisi sue menti praevidentem Dominum consuleret, legemque ejus alienam sapienter attenderet, quid justissimum judicare inter disceptantes posset, non inveniret.

LXVIII. [lb. xvi, 18, 49.] In eo quod Jothor consilium dat genero suo Moysi, ne occupatus iudicis populi et ipse et populus consumeretur consumptio intolerabili; prima questio est, cur hoc Deus famulum suum, cum quo ipse tanta et talia loquebatur, ab alienigena passus est admoneri. In quo Scriptura nos admonet, per quemlibet hominem detur consilium veritatis, non debere contemni. Videndum etiam si forte ibi voluerit Deus ab alienigena admoneri Moysen, ubi et ipsum possit tentare superbia: sedebat enim iudicaria sublimitate solus, universo populo stante. Nam hunc sensum indicat, cum ipse Jothor eos eligi jussit ad judicandas causas populi, qui odissent superbiam. Deinde quam sit observandum quod alibi Scriptura dicit, *Fili, ne in multis sint actus tui.* (Eccli. xi, 10); satis et hic appareat. Deinde verbi Jothor dantis consilium Moysi consideranda sunt: dicit enim, *Nunc itaque audi me, et consilium dabo tibi, et erit Deus tecum.* Ubi mihi videtur significari, nimis intentum humanis actionibus animum, Deo quodammodo vacuari, quo fit tanto plenior, quanto in superba atque aeterna liberius extenditur.

LXIX. [lb. xvii, 19, 20.] Quod vero adjungit et dicit, *Esto tu populo quia ad Deum, et referes verba eorum ad Deum: et testaberis illis precepta Dei et legem eius; et demonstrabis illis vias in quibus ambulabunt in eis, et opera quae facient; cum populo universo haec agenda esse demonstrat. Non enim ait, Uniuscujusque verba referes ad Deum, sed verba eorum, cum supra dixisset, *Esto tu populo quia ad Deum sint.* Post haec stimonei ne singulorum negotia, que inter se habent, deserantur, electis videlicet potentibus viris Deum coelentibus, justis, et qui oderint superbiam, quos constitutus super milles, alias super centenos, alias super quinquaginos, alias super denos. Sic et ab ipso Moysi removit graves et periculosas occupationes, nec istos gravavit. Quandomuidem ipsi mille habent unum super se, et sub illo habent alias decem, et sub eis alias viginti, et sub his alias centum, ut vix aliiquid ad singulos quosque praepositos pervenire, quod judicare necesse haberent. Insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo loquebatur Deus, non fastidivit, neque contempsit alienigenae socii sui consilium. Quanquam et ipse Jothor, cum Israëlitæ non fuisse, utrum inter viros Deum verum colentes religiosè sapientes habendus sit, quemadmodum et Job, cum ex ipso populo non fuisse, merito queratur: immo credibilis habetur. Ambigue quippe posita sunt verba, vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo eius, quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses: quanquam de adoratione etiam si expresse positum esset, honor video-*

rebar socio redditus, eo modo quo solet hominibus honorificentur causa exhiberi a Paribus; sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Chet (Gen. xxiii, 7). Quos autem dical ~~per manus omnes vestras~~: post decuriones, non facile scripsi: postquam hoc nomen in nullo usu habemus, vel officiorum, vel magisteriorum. Nam quidam doctores interpretantur sunt, ut intelligant utique litterarum, qui introducant in litteras: siem ~~res obstat~~ græcum vocabulum. Hic sane significatur quod ante Legem datum habuerint Hebrei litteras: que quando coperiunt esse, nescio utrum valeat indagari. Nonnullis enim videtur a primis hominibus eas copisse, et perducas esse ad Noe, atque inde ad parentes Abraham, et inde ad populum Israel: sed unde hoc probari possit, ignoro.

LXX. [lb. xix, 4-14.] Mensis autem tertii exitus filiorum Israel de terra Ægypti, haec die venerunt in eremum Sina, et profecti sunt ex Raphidin, et venerunt in eremum Sina, et applicavit Israel ibi contra montem, et Moses ascendit in montem Dei, et vocavit eum Dominus de monte dicens, *Hac dices domini Jacob, et nuntiabis filiis Israel,* et cetera. Deinde paulo post: *Descede, et testare populo, et purifica illos hodie et cras, et larent vestimenta, et sis parati in diem tertium.* Tertia enim die descendet Dominus in montem Sina coram omni populo. Hoc die reperitur data Lex, que in tabulis lapideis scipta est a dligito Dei, sicut consequentia docent (Exod. xxxi, 18). Dies autem iste tertius apparuit tertii mensis ab exitu Israel ex Ægypto. Ex die ergo quo Pascha fecerunt, id est, agnum immolaverunt et ederent, qui fuit quartus decimus primi mensis (Id. xii, 6.), usque ad istum quo Lex datur, dies quinquagesima numerantur: decem et septem scilicet primi mensis, reliqui ab ipso quarto decimo: deinde omnes trigesimi secundi mensis, qui sunt quadraginta septem: et tertius tertii mensis, qui est a solemnitate occisi agni quinquagesimos. Ac per hoc in ista umbra futuri, secundum agni immolati diem festum, sicut quinquagesimo die Lex data est, que conscripta est digito Dei: ita in ipsa veritate Novi Testamenti a testititate agni immaculati Christi Iesu quinquagesima dies numerantur, ut Spiritus sanctus ^{et de} altissimis status est (Act. ii, 24). Dignum Dei autem esse Spiritum sanctum, ut supra jam diximus teste Evangelio (Supra, quest. 25).

LXXI. [lb. xx, 1-17.] Quaritur, decem precepta Legis quemadmodum dividenda sint: utrum quatuor sint usque ad preceptum de sabbato, que ad ipsum Deum pertinent; sex autem reliqua, quorum primum est, *Honora patrem et matrem,* que ad hominem pertinent: an potius illa tria sint, et ista septem. Qui enim dicunt illa quatuor esse, separant quod dictum est, *Non erunt tibi dñi alii prater me;* ut aliud preceptum sit, *Non facies tibi idolum,* etc. ubi lignamenta collenda prohibentur. Unum autem volunt esse, *Non concupiscis uxorem proximi tui,* *Non concupiscis do-*

¹ Apud Ep. Lov. habetur, quando spiritus sanctus. Nemus melius legatur, et? Pudetur hanc nostram conjecturam altero S. Aug. in loco, neque e serm. 8, n. 13, 14, in quo haec iussa redetur. M.

num proximi tui, et omnia esque in finem. Qui vero illa tria esse dicunt, et ista *septem*, unum volunt esse, quidquid de uno colendo Deo praecepitur, ne aliquid aliud praeter illum pro Deo colatur: hoc autem extrema in dho dividunt; ut aliud sit, *Non concupisces uxorem proximi tui, aliud, Non concupisces dominum proximi tui.* Debet tamen esse praecepta neutri ambo sint, quoniam hoc Scriptura teatur.

Mili imen videatur congruentius accipi tria illa, et ius *septem*, quia et Trinitatem videatur illa que ad Deum pertinent insinuare diligenter invenientibus. Et revera quod dictum est, *Non erunt tibi illi alii priester me,* hoc ipsum perfectius explicatur cum prohibentur colenda figura. Concupiscentia porto uxoris alienae, et concupiscentia dominus alienae, tantum in peccando differunt, ut illi quod dictum est, *Non concupisces dominum proximi tui,* adjuncta sint et alia. Vidente Scriptura, *neque agrum ejus, neque serrum ejus, neque ancillum ejus, neque bovem ejus, neque subjugale ejus, neque omne pecus ejus, neque quaecumque proximi tui sunt.* Discretio autem videatur concupiscentiam uxoris alienae et concupiscentiam conjubilis rei alienae, quando utrumque sic caput, *Non concupisces uxorem proximi tui, Non concupisces dominum proximi tui,* et hinc caput casera adiungere. Non autem cum distinetur, *Non concupisces uxorem proximi tui,* inde conexit alia dicens, *neque dominum ejus, neque agrum ejus, neque servum ejus, et cetera;* sed omnino apparent haec esse coniuncta que uno precepto evidenter continetur, et discreta ab illo ubi *uxor non inveniatur* est. Illud autem ubi dictum est, *Non erunt tibi illi alii priester me,* appareat in ius rei diligenter exceptionem esse in his que subjecta sunt. Quo amplius? *Non facies tibi idolum, neque ultam similitudinem, quicunque in celo sunt sursum, et quicunque in terra deorsum;* et quicunque in aqua sub terra, non adorabis ea, neque seruos illis, nisi ad id quod dictum est. *Non erunt tibi illi alii priester me?*

Sed plurimi queruntur quo differat, *Non furum facies,* ab eo quod paulo post de non concupiscentiis proximi rebus praecepitur. Non quidem omnis qui rem proximi sui concupiscit, furatur: sed si omnis qui furatur, rem proximi concupiscit, poterat in illa generalitate, ubi de non concipiendi re proximi praecepitur, etiam illud quod ad furum pertinet contineri. Similiter etiam queruntur, quo differat quod dictum est, *Non mecherabis;* ab eo quod paulo post dicitur, *Non concupisces uxorem proximi tui.* In eo quippe quod dictum est, *Non mecherabis,* poterat et illud intelligi. Nisi forte in illis duobus praeceptis, non mechandi et non furandi ipsa opera notata sunt; in his vero extensis ipsa concupiscentia: que tantum differunt, ut aliquando mechetur, qui non concupiscit uxorem proximi, non illa aliqua causa illi misetur; aliquando autem concupiscat, nec ei misceatur, pœnam timens: et hoc fortasse Lex ostendere voluit, quod utraque peccata sint.

IItem queri solet utrum mechiae nomine etiam fornicatio teneatur. Hoc enim græcum verbum est, quo

jam Scriptura videtur pro latine. Mechios tamen Greci nonnisi adulteros dicunt. Sed utique ista Lex non sibi viris in opere, verum etiam feminis data est. Neque enim quia dictum est, *Non concupisces uxorem proximi tui,* nihil illi sibi praeceptum debet putare femina, et tunc quod illa concupiscere virum proxime sue. Si ergo illa ex His quod viro dictum est, intelligitur, quamvis non dicuntur, quod etiam ad feminam pertinet; quanto magis ex quod dictum est, *Non mecherabis,* tuerique Jesus astringitur, eam et ipsum praeceptum potest referri ad utrumque, sicut, *Non occides, Non furaberis,* et que illa similiter non expresso uno sexu utrique videatur sonare communiter? Tamen ubi unus exprimitur, bimorior utique exprimitur, si est mechellus, si ex hoc intelligat etiam feminam quia sibi praeceptum sit. Ac per hoc si femina mecheta est, habens virum, concubendo cum eo qui vir ejus non est, etiam si illa non habeat uxorem; profecto mechus est ei vir habens ixorem, concubendo cum ea qua uxor ejus non est, etiam si illa non habeat virum. Sed utrum, si faciat qui uxorem non habet, cum feminis que virum non habet, ambo praecepti manus transgressione teneantur, merito queratur. Si enim non tenetur, non est prohibita in Decalogio fornicatio, sed sola mechia, id est, adulterium: quamvis omnis mechia etiam fornicatio esse intelligitur, sicut loquuntur Scriptura. Dominus enim dicit in Evangelio: *Quicunque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam mechari* (Matth. v. 32). Ille utique fornicationem appellavit, si cum alio perceret qua virum habet, quod est mechia, id est, adulterium. Omnis ergo mechia etiam fornicatio in Scripturis dicitur. Sed utrum etiam omnis fornicatio mechia diei possit, in eisdem Scripturis non mihi interiur occurrit locutionis exemplum. Sed si non omnis fornicatio etiam mechia dici potest, ubi sit in Decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt yiri qui uxores non habent, communis que maritos non habent, utrum inventari possit, ignoro. Sed si furti nomine bene intelligitur omnis illicita usurpatio rei alienae (non enim rapinam permisit qui furtum prohibuit; sed utique a parte totum intelligi voluit, quidquid illicite rerum proximi auferatur); profecto et notissima mechia: omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi.

Et quod dictum est, *Non occides, non putandum est fieri contra hoc praeceptum, quando lex occidit, vel occidi aliquem Deus jubet. Ille enim facit qui jubet, quando ministerium negare non licet.*

In eo etiam quod dictum est, *Falsum testimonium non dices adversus proximum tuum,* queri solet utrum profibitum sit omne mendacium; ne forte non sit hoc praeceptum adversus eos qui dicunt tunc esse mendacium quando id mendacium prodest alicui, et nihil obest ei cui mentiris. Tale quippe non est adversus proximum tuum, ut ideo videatur hoc addidisse Scriptura, que posset breviter dicere, *Falsum testimonium non dices, sicut dixit, Non occides, Non me-*

chaberis, Non furaberis. Sed hinc magna questio est, nec a festinatibus commode explicari potest, quomodo accipendum sit, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium* (*Psalm. v. 7*); et, *Noli velle mentiri omne mendacium* (*Ecclesiastes. viii. 14*); et extera hujusmodi.

LXXXII. [ib. xx, 18.] *Et omnis populus videbat vocem, et lampadas, et vocem tubæ, et montem fumantem.* Solet queri quomodo populus videbat vocem, cum vox non ad visum, sed potius ad auditum pertinere videatur. Sed sicut modo dixi, Videatur, de omnibus que a me dicta sunt; sic, videare solet pro generali sensu ponit, non solum corporis, verum etiam animi: unde et illud est, *Cum vidisset Jacob quia sunt esca in Ægypto* (*Genesis. xlvi. 1, sec. LXX*); unde utique absens erat. Quanquam nonnulli videre vocem nihil aliud esse arbitrati sunt quam intelligere, qui visus mentis est. Cum vero hic breviter dicendum esset quod populus videbat vocem et lampadas, et vocem tubæ ac montem fumantem, questio major oriretur quomodo audiens lampadas et montem fumantem, quod pertinet ad sensum videndi. Nisi quis dicat, nec tam breviter dicendum fuisse; sed, ut totum diceretur, audiebat vocem, et videbat lampadas, et audiebat vocem tubæ, et videbat montem fumantem. Duo quippe genera vocis erant, et de nubibus, sicut tonitrua, et de tuba; si tamen ipsam dixit vocem que de nubibus edebatur. Ac per hoc uelius in iis que ad sensum audiendi pertinebant, generalis sensus est positus, hoc est, videnti, cum breviter totum vellet Scriptura complecti, quam ut in iis que pertinent ad videndum sensum, subintelligeretur auditus: quo more loqui non solemus. Nam, *Vide quid sonet, solemus dicere; Audi quid luceat, non solemus.*

LXXXIII. [ib. xx, 19.] *Loquere tu nobis, et non loquatur ad nos Deus, ne quando moriamur.* Multum et solide significatur, ad Vetus Testamentum timorem potius pertinere, sicut ad Novum dilectionem: quanquam et in Vetero Novum lateat, et in Novo Vetus pateat. Quomodo autem tali populo tributar videre vocem Dei, si hoc accipendum est intelligere, cum sibi loqui Deum timeant ne moriantur, non satis eluet.

LXXXIV. [ib. xx, 20.] *Et dixit eis Moyses, Constantes estote: propterea enim vobis Deus ad vos, tentare vos ut sit timor ejus in robis, ne peccatis.* Sic illi cohibendi fuerant a peccatis, utique timendo ne pœnas sensibles patarentur; quia nondum poterant amare justitiam: et in hoc erat illis tentatio a Domino, qua probabantur, ut appareret eujusmodi essent; non ut Deo noti fierent, quem non latebant qualescumque essent, sed ut inter se ac sibimet. Multum tamen istis terroribus Testamenti Veteris differentia commendatur, quod etiam in Epistola ad Hebreos aperi-tissime dictum est (*Hebreos. xi. 24-28*).

LXXXV. [ib. xx, 21.] *Moyses autem intravit in nebula, ubi erat Deus:* id est, ubi expressiora siebant signa, quibus cognosceretur Deus. Nam quomodo in nebula erat, cui cœli cœlorum non sufficiunt; nisi quemadmodum nusquam non est, qui in loco nullo est?¹

¹ *Editi, deus: pro quo omnes nos., est.*

LXXXVI. [ib. xx, 23.] *Non facietis vobis deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis ipsas.* Repetitur quod in primo precepsio inculcatum est; et ex diis argenteis et aureis utique omnia simulacula intelligentur, sicut in illo etiam psalmo, *Idola gentium argentum et aurum* (*Psalm. cxiii. 4, et cxxxiv. 15*).

LXXXVII. [ib. xxi, 2.] *Quae de servo Hebreo preci piuntur, ut sex annos serviat, et dimittatur liber gratia, ne servi Christiani hoc flagitarent a dominis suis, apostolica auctoritas jubet servos dominis suis esse subditos, ne nomen Dei et doctrina blasphemetur* (*Epistles. vi. 5, et I Timothy. vi. 1*). Illud enim ex hoc satis constat in mysterio praeceptum, quia et pertinet subtilia ejus aurem ad postem praecepit Deus, qui libertatem illam recusasset.

LXXXVIII. [ib. xxi, 7-11.] *Si quis autem vendiderit filiam suam famulam¹, non abibit ita ut recessunt ancillæ.* Quod si non placuerit domino suo, quam non annominavit eam, remunerabit eam. Genti autem exteræ non est dominus rendere illam, quoniam sprevit in ea. *Quod si filio annominaverit eam, secundum justificationem filiarum faciet ei.* Quod si aliam accipiet ei, quo opus sunt, et restem, et conversationem ejus non fraudabit. Si autem tria haec non fecerit ei, exhibit gratis sine pretio. Obscurissimum istum locum inositata verba locutionesque fecerunt, ita ut interpretes nostri quemadmodum cum explicarent, pene non invenirent. In ipso quoque græco eloquio multum obscurum est quod hic dicitur. Tamen quid videatur, ut potero, apriam.

*Si quis autem, inquit, vendiderit filiam suam famulam, id est ut sit famula, quam cœtræ, Græci vocant: non abibit ita ut recessunt ancillæ, intelligendum est, non sic recedet, quomodo recessunt ancillæ Hebreæ post sex annos. Eam quippe oportet etiam in feminis Hebreæ legem datum intelligi, que servatur in maribus. Cur ergo ista non ita recedet, nisi quia in illo famulatu intelligitur humiliata, quod ei se dominus misceruit? Hoc quippe in consequentibus utrumque clarescit. Sequitur enim et dicit, *Quod si non placuerit domino suo, quam non annominavit eam, id est non eam fecit uxorem: remunerabit eam, hoc est, quod supra dixit, non abibit ita ut recessunt ancillæ.* Justum est² quippe aliquid accipere pro eo quod humiliata est; quia non ei se ita miscuit, ut facret uxorem, id est, ut annominaret eam sibi. Hoc autem quod diximus, remunerabit eam, quidam interpretes dixerunt, redimet eam. Quod si in græco dictum esset ἀπολύπορεται, scriptum esset sicut scriptum est, *Et ipse redimet Israel* (*Psalm. cxxix. 8*); nam et ἀπολύπορεται scriptum est. In hoc autem loco ἀπολύπορεται legitur, ubi intelligitur quod accipit magis aliquid, quam pro ea datur ut redimatur. Cui enim dabit dominus ejus, ut redimat quam ipse famulam possidet? Genti autem exteræ non est dominus rendere illam, quia sprevit in ea: id est, non quia sprevit in ea, ideo dominus est vendere illam, id est in tantum ei dominabitur, ut*

¹ Sic vss. constantier, juxta LXX. Et editi, in *famulam*.
² MSS., *ingra est.*

etiam externe genti eam licite vendat. Hoc est autem sprevit in ea, quod est sprevit in eam : sprevit eam autem, hoc est humiliavit eam, id est concubendo nec uxorem faciendo. Dixit autem grāce *adverso*, quod nos diximus sprevit, quo verbo Scriptura nūtūr apud Jeremiam, *Sicut spernit mulier eum cui committetur* (*Jerem. iii, 20*).

Deinde sequitur et dicit, *Quod si filio annominaverit eam*, secundum justificationem filiarum faciet ei. Hic jam apparere incipit quemadmodum supra dixerit, *quam non annominavit*. Nam quid est aliud, si filio annominaverit eam, nisi filio conjunxerit eam uxorem? quandoquidem dicit, secundum justificationem filiarum faciet ei, id est, ut sic tradat tanquam filiam, dotem scilicet apponens ei. Deinde adjungit, *Quod si aliam accipiet ei*, id est non istam deputaverit uxorem filio suo, sed ei aliam accipiat: *qua opus sunt*, et vestem et conversationem ejus non fraudabit; dabit ei simili lege, que competit, quoniam non mansit uxor filio ejus, quemadmodum ei daret, si eam sibi non annominasset, et tamen concubendo humiliasset. Quod autem nos diximus, conversationem non fraudabit, gratus habet *διπλατα*, id est locutionem, quo nomine intelligitur Scriptura honestius appellare concubitum. Quid est autem, Concubitus non fraudabit, nisi pro concubitu mercedem dabit? Namque apud Danielem contra Susannam falsum testimonium dicentes seniores, *Venit, inquiunt, ad eam adolescens, qui erat in latenti absconditus, et concubuit cum ea*. Daniel autem de hoc ipso interrogans, ait, *Sub qua arbore vidiisti eos colloquentes*: quod illi dixerant, concubuit cum ea. Deinde alterum arguens atque convincens dixit, *Semen Chanan, et non Juda, species delectarit te, et illa concupiscentia evertit cor tuum: sic enim faciebat filii Israël, sed illæ timentes acquiescebant vobis* (*Dan. xiii, 57, 54-58*). Gratus autem habet *διπλατα διπλα*, quod posset latine verbum e verbo dici, Loquebantur vobis: quo significaretur concubitus. Nam ubi dicitur, *Sub qua arbore comprehendisti eos*, gratus habet, Comprehendisti eos colloquentes invicem: et illuc significatur concubitus.

Quod ergo de hac de qua agitur adjungit Scriptura, et dicit, *Si autem tria haec non fecerit ei, exhibit gratis*, hoc intelligitur, Si eam ipse concubitus non humiliaverit, neque filio suo conjunxerit, neque alia a filio suo ducia istam ejecerit, abibit gratis, id est sufficiet ei non teneri in servitute. Abibit enim nihil accipiens, ut servus Hebraeus. Non enim licet domino ejus copulare illam viro non Hebreo, quam non licet externe genti tradi. Si autem servo Hebreo eam copulaverit, hoc utique intelligitur, quod cum eo gratis exhibet, nequam a marito separata.

LXXIX. [lb. xxi, 12, 13.] *Si quis percuserit aliquem, et mortuus fuerit, morte moriatur. Qui autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus, dabo tibi locum in quem fugias*. Queritur hoc quomodo dictum sit, *Si autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus*; quasi etsi volens occiderit, posset occidere, nisi Deus traderet in manus ejus. Intelligitur ergo, tantummodo Deum fe-

cisse, cum quisque occiditur a nolente: et pro hoc quod tantummodo Deus id fecit, dictum est, sed Deus tradidit in manus ejus. Cum vero volens occidit, et ipse occidit, et Deus tradidit in manus ejus. Hoc ergo interest, quod illic tantum Deus fecit: hic autem et Deus et homo, propter voluntatem facientis; sed non sicut Deus homo. Deus enim nonnisi justus, homo autem poena dignus: non quia illum occidit quem Deus nollet occidi, sed quia per iniuriam. Non enim ministerium Deo jubenti praebevit, sed suæ malignæ cupiditatì servit. In uno igitur codemque facto et Deus de occulta exequitate laudatur, et homo de propria iniuriae punitur. Non enim quia Deus proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum (*Rom. viii, 32*), ideo Judas excusatus est, qui cumdem ad mortem tradidit Christum. (*Matth. xxxi, 48*).

LXXX. [lb. xxi, 22-25.] Si autem litigabunt duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem¹, et exierit infans ejus nondum formotus; detrimentum patietur, quantum indixerit vir mulieris, et dabit cum postulatione. Mihi videtur significatio alicuius causa dici hæc, magis quam Scripturam circa hujusmodi facta occupatam. Nam si illud attenderet, ne prægnans mulier percussa in abortum compellercetur, non poneret duos litigantes viros, cum possit et ab uno hoc admitti, qui cum ipsa muliere litigaverit, vel etiam non litigaverit, sed alienæ posteritati nocere volendo id fecerit. Quod vero non formatum puerperium noluit ad homicidium pertinere, profecto nec hominem deputavit quod tale in utero geritur. Hic de anima questio solet agitari, utrum quod formatum non est, ne animatum quidem possit intelligi, et ideo non sit homicidium, quia nec examinatum dici potest, si adhuc animam non habebat. Sequitur enim et dicit, *Si autem formatum fuerit, dabit animam pro anima*. Ubi quid aliud intelligitur, nisi, et ipse morietur? Nam hoc et in exteris ex hac occasione jam præcipit, *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, combustionem pro combustione, vulnus pro vulnere, licorem pro labore*: talionis videlicet exequitate. Quæ Lex ideo constituit, ut demonstraret quæ vindicta debeatur. Nisi enim per Legem sciretur quid vindictæ deberetur, unde sciretur quid venia relaxaret, ut dici posset, *Dimittite nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris?* (*Id. vi, 12*.) Debtores igitur Lege monstrantur, ut quando ignoscitur appareat quid dimittatur. Neque eam debita dimitteremus, nisi quid nobis deberetur Lege indica disceremus. Si ergo illud informe puerperium jam quidem fuerit, sed adhuc quodammodo informiter animatum (quoniam magna de anima questio non est præcipitanda indiscutibilem temeritate sententia), ideo Lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum dici potest anima viva in eo corpore quod sensu caret, si talis est in carne nondum formata, et ideo nondum sensibus prædicta. Quod autem dixit, *Et dabit cum postulatione quod maritus mulieris, informi ex-*

¹ Ita melioris notæ vss. juxta LXX, et syriacam, chaldaicam, samaritanam atque arabicam versionem. At editi ferunt, et percusserit quis mulierem fetum in utero habentem.

cluso, dandum constituerit, non est in promptu intelligere : *et loquitur quippe*, quod grecus habet, pluribus modis intelligitur, et tolerabilis cum postulatione dictum est, quam si aliud diceretur. Fortassis enim postulabit ut det, ut eo modo¹ satius Deo faciat, etiam si maritus mulierem non exeat.

LXXXI. [ib. xxi, 28.] Si autem cornu percusserit taurus virum aut mulierem, et mortuus fuerit, lapidabitur taurus, et non manducabuntur carnes ejus; dominus autem tauri innocens erit. Ad justitiam pertinet ut animal hominibus noxiū perimitur, et quod de taurō positum est, a parte totum intelligendum est, quidquid in pecoribus usū humano subditis infestant est hominibus. Sed si necesse est occidi, numquid lapidari? Quid interest enim animal, quod anferendum est, qua morte auferatur? Deinde quod addidit, carnis ejus non esse vescendum, quo pertinet, nisi omnia ista significant aliquid, quod Scriptura maxime solet intueri?

LXXXII. [ib. xxi, 33.] SI autem cornu percusserit allicujus tauri taurum proximū, et mortuus fuerit, vident taurum vivum, et pertinuerit pretium ejus, et taurum qui mortuus fuerit disperguntur. Numquid in solo taurō haec justificatio servanda est, et non de omni pecori in tali casu? Poinde a parte totum et hoc intelligendum est: sed hoc de carnis occisi pecoris fieri non potest, que non vescuntur.

LXXXIII. [ib. xxii, 1.] Quia justificatio est et pro virtute uno quinque redantur, pro ovo autem quatuor, nisi aliquid significare intelligatur?

LXXXIV. [ib. xxii, 2.] SI autem perfodiens inventus fuerit fur, et percussus mortuus fuerit, non est illi homicidium. Si autem orietur sol super eum, rens est; pro morte morietur². Intelligitur ergo tunc non pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occiditur: si autem diurnus, pertinere. Hoc est enim quod ait, si orietur sol super eum. Poterat quippe discerni quod ad furandum, non ad occidendum venisset, et ideo non deberet occidi. Hoc et in legibus antiquis (a) secularibus, quibus tamen ista est antiquior, inventur, impune occidi nocturnum furem quomodo, diurnum autem si teles defensoriter: jam enim plus est quam fur.

LXXXV. [ib. xxii, 9.] Quid est, qui convictus fuerit per Deum, restituet duplo; nisi quia vult Deus aliquid signo dato prodere pejerantem?

LXXXVI. [ib. xxii, 28.] Deos non maledicere. Queritur quos dixerit deos; utrum principes qui iudicant populum, sicut dictum est de Moyse, quod datus fuerat deus Pharaoni (*Exod. vii, 1*): ut per expositionem sit dictum quod sequitur, velut ostendendo quos dixerit deos, ubi ait, Et principem populi tui non maledicere: quod grecus habet, non dices male. An secundum illud

¹ Edicendum. *An. Ep. et Log.*, postulabit ut de eo modo. *Bat.*, et septem *Mss.*, postulabit ut det eo modo. Alii quinque *Vss.*, proba note, postulabit ut det, ut eo modo. Forte legendum, negotiis iudex ut ea modo. An potius negatione praefixa, non postulabit ut det, ut eo modo, etc.?

² In excusis, et morte morietur. In *Mss.*, pro morte morietur: id est vicissim juxta grec. LXX, *antaphon. ita.*

(a) Sollicito id ex Tabula, et quibus haec ipsa lex profertur a Cicero in *Orat. pro Milone.*

accipendum est, quod Apostolus ait, *Nam eti sunt qui dicuntur dei, sive in celo, sive in terra, sicut sunt de multi et dominis* (*1 Cor. viii, 2*): quidam enim, sicut sunt, deos intelligi volunt, qui dignus otium dicuntur: ita sane ut *Exodus* quod dicitur grec, et interpretatur latine servitus, sed ea que ad religionem pertinere intelliguntur, non debentur nisi misericordia vero, qui nobis est Deus? Illi autem qui dicuntur dei, otium si qui sunt qui per merito dicuntur, prohibiti sunt maledici, non iussi sunt sacrificios vel officia latine obsequiis honorari.

LXXXVII. [ib. xxiii, 9.] Non enim cum pluribus in multa. Ne inde quisquam defundat, quia cum pluribus fecit, aut ideo potest non esse peccatum.

LXXXVIII. [ib. xxiii, 3.] Et pauperis non misericordia in iudicio. Nisi addidisset, in iudicio, magna esset questio. Sed intelligendum esset, otium si scriptum non esset. Supra omnium dixerat, *Non apponitis cum multitudine, declinare cum pluribus, ut declinare iudicium*: ac per hoc, *Et pauperis non misericordia*, possot intelligi, in iudicio. Sed eam additum est, nulla questio est hoc esse praeceptum, ne forte cum iudicamus, videamus justitiam esse pro distincione contra pauperem, et nobis recte facere videamus si contra justitiam pauperi favoremissima causa misericordie. Bona est ergo misericordia, sed non debet esse contra iudicium. Iudicium sane illud appellat Scriptura, quod iustum est. Ne quis autem propter istam sententiam Deum putaret misericordiam prohibere, quod sequitur, oportunitate sequitur: *Si autem obriperis bovi inimicū tuū, aut subjugabis ejus, errantibus, seducens redditus eis: ut teis non te prohibuit favore misericordiae, hoc enim erga inimicos tuos, enim potestis est a iudicando libera; non enim cum rediuis errantibus inimicū tuū et redditis, inter aliquos iudex residet.*

LXXXIX. [ib. xxiii, 30, 31.] Sex annis seminabis terram tuam, et colliges fructum ejus; septimo autem anno remissionem facies, et requiem dabis illi: et edent pauperes gentis tuae; quia autem supradicti edent ferar beatis. *Sic facies vineas tuas et olivetum tuum.* Quia potest quid colligant pauperes, si septimo anno ita parvit terra, ut nec seminetur quidem. Non enim ad vineam et olivetum pertinet quod dictum est, *Edent pauperes gentis tuae;* quia de terra non seminata nihil possunt sumere, ubi sibi regia nasci non possunt: de vinea enim et olivetio postea dicit similiter esse faciendum; ac per hoc illud de avis intelligitur, quae frumentis servient. Apud sic accipendum, *Six annis seminabis terram tuam, et colliges fructus ejus,* hoc est, Sex annis seminabis, et colliges; *septimo vero non colliges,* ut intelligatur seminabis, etiam si dictum non est: ut ad sex annis seminare et colligere pertineat, ad septimum vero dimittere quod fuerit seminatum? Nam quid inde habent pauperes, quorum residuum etiam fecis bestias dedidit, et videbatur quae illis frugibus vesci possint, sicut sunt apri, et cervi, et si quid hujusmodi? Quod tamen non diceretur, nisi aliquis significatio præstat. Nam si quod obtinet ad præcepta que hominibus data sunt, de bonis cura non est Deo (*Id. m, 9*); quod non sic intelligitur, tanquam non

ipse pascat ea que nec seminant, nec metunt, neque congregant in horreum, sed quia ei cura non est praecipito monere hominem, quomodo bovi suo consulatur: quanto minus ei cura est de feris bestiis praecepere, quomodo illis ab hominibus consulatur, cum eas ipse pascat divilis nature usquequoque fructiferae, qui etiam per alios sex annos pascit, cum colliguntur quibus seminantur?

XC. [lb. xxiii, 19.] *Non coquies agnum in lacte matris sue.* Quomodo intelligatur ad verborum proprietatem nescio utrum possit reperiri. Si enim aliquis significatio causa prohibuit accepimus agnum in lacte coqui, nullus unus est ita coquendi. Si autem in diebus quibus lactator, quis hoc habuit unquam Iudicorum illi observatione, ut agnum non coquere, nisi cum desisteret sugere? Quid est autem in lacte matris sue; quasi posset, etiamsi hoc intelligeretur, sine his praecepti transgressione coqui, si eo nato mortua mater eius, ab ovo alla lactaretur? cum aliquis profecto rei significandae causa esse praeceptum nemo ambigit. Sed etiam illa que possunt observantia facti, non sine causa illa praecepta sunt; significant enim aliquid. Hoc vero quomodo observetur ad proprietatem verborum aut non est, aut non cluet. Intellectum tamen de Christo approbo, quod haec propheta predictum est non occidentus a Iudeis infans, quando Herodes querens cum ut occidere, non invenit (*Math. ii, 13-16*); ut coquies quod dictum est, pertinet ad ignem passionis, hoc est, tribulationem. Unde dicitur: *Vasa signi probat fornax, et homines iustos tentatio tribulationis* (*Ecli. xxvii, 6*). Quia ergo non est tunc infans passus, cum querente Herode hujusmodi periculum immixtere videretur, predictum est his verbis, *Non coquies agnum in lacte matris sue.* Nihil quoque forsitan non absurdum est, quod alii dicunt, id esse praeceptum per Prophetam, ne se bona Israëlitæ sociarent malis Iudeis, a quibus Christus passus est tanquam agnus in lacte matris sua, id est, eo tempore quo conceptus est. Dicunt enim feminæ ex quo conceperint, lac colligere: illo autem mense conceptum et passum esse Christum, et Pascha observatio, et dies Ecclesiæ notissimæ nativitatis ejus ostendit. Qui enim mens non natus est octavo calendas Januarias, profecto mense primo conceptus est circa octavum calendas aprilis, quod tempus etiam passionis ejus fuit in lacte matris sua, hoc est, in diebus matris sua.

¹ Accedit alia expositio in Questionum codice Corbeiensi ante aia s' circiter opt agentes, ut reperiatur his verbis: *Et alias sensus factior, non coquies agnum in lacte matris tua; per rurlos adhuc et lactentes, quidam scilicet postolus, lac ruris potum dedi non escam, non mites in præproperam passionem, tanquam Christi to sit dictum, qui talibus adhuc discipulis peperit, pro quibus se offerebat ali: si ego me quae illi, sicut hos abiice, tunc ut intelligeretur adhuc eos invictos et nimis idoneos fitisse passionem tanquam agnos in lacte matris, secundum eum Evangelista: et impleretur sermo quem dicerat, quos dedisti mihi non perdidi ex eis quemquam. Tunc apparet eos, si tunc paterentur, fuisse per literas, hoc enim tunc non possunt sunt, quod postea passi sunt, non adhuc agni in lacte, sed etiam arietes in grege, sunt et illa quadam ad hancem expunctionem preuissa in eodem codice, sed omnia profecto e margine in contextum per amanuensem translata. Nam absunt prorsus a ceteris Qua-*

X.I. [lb. xxiii, 20, 21.] *Ecce ego mittio angelum meum ante faciem tuam, ut servet te in via, ut inducat te in terram quam parari tibi. Attende tibi, et exaudi eum, ne non credas illi: nihil enim subtrahet tibi; non enim enim nesciunt super eum.* Hoc de illo nimurum intelligitur, cui nomen mutation est, ut Jesus¹ vocatur: ipse quippe introduxit populum in terram promissionis.

XII. [lb. xxiii, 25-27.] *Et servies Domino Deo tuo; et benedic panem tuum, et vinum tuum, et aquam tuam, et avertiam infirmitatem a vobis.* Non erit qui non generet, neque sterilis super terram tuam. Numerum dierum tuorum replebo. *Et timorem mittam qui te antecedet;* et amentes faciam omnes gentes in quas tu intrabis, etc. Quamvis iste promissiones possint et spiritualiter intelligi, tamen cum secundum tempora-lem hominum felicitatem intelliguntur, ad Vetus Testamentum pertinent: ubi quamcum præcepta, excepitis lis que in sacramento aliquid significant, eadem ad mores bonos pertinentia reperiantur, pronissiones iam carnales atque terrene sunt. Unde in psalmo septuagesimo secundo pene lapsos et effusos gressus suis homo Dei dicit, cum zelaret in peccatoribus pacem peccatorum intuens. Ea quippe cernebat abundare impiis, quae ipse secundum Testamentum Vetus exspectabat a Domino Deo, cui hac mercede serviebat. Et cum hinc ei subrepere empsisset sensus impiorum, quod Deum non curare existimatæ humana, corripuum se dicit, dum auctoritatem sanctorum non est ausus improbare, et incipit cognoscere, et alii: *Hoc labor est ante me, donec introeam in sanctuarium Dei,* et intelligam in novissima (*Paol. xxi, 2-17*). Ibi enim premia dabantur ad Novum pertinentia Testamentum, quas impii non accipiunt: et penitentia tunc future sunt impiorum, quas nullus piorum sensurus est.

XIII. [lb. xxiii, 28.] *Emittam vespas ante te, et ejiciet Anorrhæos, Evoros, Chananaeos, et Cheitæos a te.* Queritur de his vespis quid intelligendum sit. Nam et promittit hoc Deus, et liber Sapientia dicit implerum, ubi ait: *Et misit antecessores exercitus sui vespas* (*Sap. xii, 8*). Non autem legitimus factum, neque Moysi temporibus, neque sub Jesu Nave, neque sub Iudicibus, neque sub regibus. Ac per hoc vespe iste aculei timoris intelligendi sunt fortasse, quibus agitantur memorata genies, ut cederent filii Israel. Deus enim loquitur, in cuius sermone si figurate aliquid dicatur,

sionum codicibus: exstant vero in duabus nostris vss. collectionis Egy. ii, in uno quidem continua serie, at in altero cum ejusdemodi ramificatione, *hinc jam ex alio opere S. iacobini quae sequitur objectio eius.* Haec supradictum Questionum examen lar illud, quo usus est scriptor codicis Corbeiensis primo laudati, habuisse eam quae Egy. ius abbatis, recte Augustino prope aequalis, sua manu annotaverunt. Sit enim in lib. i, super Cœsus, quest. 117, n. 3, ante illi- ver a, *Nulla tamen est factio, etc.* descripsit illæ in media contextu, *lib. hinc scribendum;* quae futuræ, ut oī hammar, annotatio Egy. ii præcipi tentis esseribit sequentia, quæ bidecim in iis suis collectione reperiuntur.

¹ Am. 9r. et 1ov.; israel Sed Verius vss. et nat., Jesus: is est Ioseph.

² ar. et 1ov., ejicere; pro quo vss. necon Ral. et Am., ejicere, scilicet, vespa: nisi a plurali numero su transuersu singulari, quemadmodum explicatur in Locutione lib. 2, locut. 107.

quod ad proprietatem non sit impletum, non impedit historicæ fidem, in qua perspicitur veritas narrationis. Sicut nec Evangelistarum narratio secundum proprietatem impeditur, si aliquid a Christo dicitur figurate.

XCV. [Ib. xxm, 35.] *Si servieris diis eorum, erunt tibi offendiculum. Hic græcus διολέσεις habet, non ἀποφέρεις.* Unde intelligitur, quia et διολέσεις debetur Deo tanquam Domino, διοπτία vero non nisi Deo tanquam Deo.

XCV. [Ib. xxiv, 1-5.] *Et Moysi dixit, Ascende ad Dominum tu, et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel : et adorabunt a longe Dominum ; et accedet Moyses solus ad Dominum, ipsi autem non accedent : populus autem non ascendet cum illis. Introit autem Moyses, et narravit populo omnia verba Dei et justificationes. Respondit autem omnis populus voce una dicentes, Omnia verba que locutus est Dominus, faciemus, et audiemus. Usque ad hunc locum Scripturae justificationes intelliguntur quæ data sunt populo ad observandum. Incipiunt autem quantum ipsa verba Scriptura indicant, unde hoc nomen justificationum exorsum est ab illo servo Ilebraeo eni auris ad postem pertunditur. In quibus omnibus justificationibus considerandum est, quæ inde ad agendam vitam et morum honorum conservationem duci possint. Multa quippe in eis sunt sacramenta significantia potius aliquid, quam vitam nostram instruentia. Justificationes sane latini interpres eas esse dixerunt, quæ græci διατάχεις appellant.*

XCVI. [Ib. xxiv, 5.] Notandum est quod iterum populus ita respondet, *Omnia verba que locutus est Dominus faciemus, et audiemus ; cum videatur ordo postulare ut diceretur, audiemus, et faciemus. Sed mirum nisi aliquis sensus hic latet. Nam si audiemus, pro eo positum est quod est intelligimus, prius oportet verbis Dei reddere faciendo servitutem, ut ad intelligentiam earum rerum quæ ipso præcipiente sunt, merito devotionis, quæ non contempsit, sed factæ sunt, ipse perducat. Sed videndum est, utrum iste populus illi filio similis inveniatur qui patri jubenti dixit, *Ibo in vineam, et non iit* (Matth. xxi, 30). Gentes enim quæ Dominum penitus contempserunt, postea per unius obedientiam justificate, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam (Rom. ix, 30).*

XCVII. [Ib. xxiv, 4.] Notandum quod *Moyses adificavit altare sub mente, et duodecim apides in duodecim tribus Israei.* Intelligitur enim ex duodecim lapidibus altare adificatum, significasse ipsum populum esse altare Dei, sicut est templum Dei (II Cor. vi, 16.)

XCVIII. [Ib. xxiv, 5.] *Et immolaverunt hostiam salutaris Deo.* Non dixit, hostiam salutarem, sed, *hostiam salutaris*; quod græcus habet τεμπλιον. Unde in Psalmo, *Calicem, inquit, salutaris accipiam* (Psal. cxv, 15) : non dixit, calicem salutarem. Ubi videndum est, ne forte ille significetur, de quo dixit Simeon, *Quoniam ruderunt oculi mei salutare tuum* (Luc. ii, 30). Hunc enim et Psalms commendat ubi legitur, *Bene numerate diem ex die salutare ejus* (Psal. xcvi, 9). Quid est

enim aliud, si diligenter attendamus, quod ait *diem ex die*, nisi lumen ex lumine, hoc est Deum ex Deo, quod est unigenitus Filius?

XCIX. [Ib. xxiv, 6, 7.] *Sumens autem Moyses dimidiā partem sanguinis, infudit in craterem, et partem reliquum sanguinis affudit ad altare : et accipiens librum Testamenti recitavit in aures populi.* Notandum est, nunc primum sacrificuisse Moyses evidenter Scripturam dicere, ex quo ex Aegypto eductus est populus. Primo enim de Jothor dictum erat socero ejus, quavis cum aliqua ambiguitate, quod immolaverit Deo (Exod. xviii, 12). Et advertendum librum Testamenti cum sanguine hostile recitari, in quo libro illas justificationes conscriptas debemus accipere. Nam decalogum Legis in tabulis lapideis fuisse conscriptum postea manifestum est.

C. [Ib. xxiv, 7.] *Et dixerunt, Omnia quæcumque locutus est Dominus, faciemus, et audiemus.* Non aliter respondent ecce jani tertio.

Cl. [Ib. xxiv, 9.] *Et ascendit Moyses, et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel : et viderunt locum ubi steterat ibi Deus Israel.* Constat inter eos qui recte intelligunt, nullo Deum continet loco, nec aliquo velut situ corporis membra ponere, sicut est nostri corporis, sedere, jacere, stare, et si quid huiusmodi est. Ille enim non sunt nisi corporum, Deus autem spiritus est (Joan. iv, 24). Quid ergo se ostendit specie corporali vel signis corporaliter expressis, non substantia ejus appetet, qua est ipse quod est, sed assumptio formarum visibilium ejus omnipotentiae subjacet.

CII. [Ib. xxiv, 11, 10.] *Et de electis Israel non dissonuit nec unus : et apparuerunt in loco Dei, ei manducaverunt, et biberunt. Quis dubitet illos quos nominatum expressit, et septuaginta seniores, nunc appellatos electos Israel? qui procul dubio personam gercent eorum qui electi sunt in populo Dei. Non enim omnium est fides (II Thess. iii, 2) : et novit Dominus qui sunt ejus. In magna autem domo sunt alia vasa in honorem, alia in contumeliam (II Tim. ii, 19, 20). Quoniam ergo quos ante præscivit, et prædestinavit; quos autem prædestinavit, illos et vocavit; quos autem vocavit, ipsos et justificavit; quos autem justificavit, ipsos et glorificavit (Rom. viii, 30) : profecto de electis Israel non dissonuit nec unus. Significantur autem quaternario numero in Moyse et Aaron et Nadab et Abiud, propter quatuor Evangelia, et totius orbis, qui in quatuor partes dividitur, promissionem : et septuaginta de senioribus Israel, numero scilicet septenario decuplato, qui pertinet ad significandum Spiritum sanctum. Sapphiro autem significatur vita coelestis, maxime quia dictum est, *sicut aspectus firmamentum.* Firmamentum autem cœlum appellari quis nesciat? Et forma lateris in eodem sapphiro quadratorum ipsam, vel stabilitatem, vel ejusdem quaternarii numeri sacramentum figurat. Quod autem manducant et bibant in loco Dei, suavitatem saturatatemque significat in illo regno aeternitatis. Beati enim qui surient et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur (Matth.*

v, 6) Unde et Dominus dicit venturos multos (quos utique, nisi electos, prescelitos, predestinatos, vocatos, justificatos, glorificatos?), et recubituros cum Abraham et Isaac et Jacob in regno eorum (Matt. viii, 11). Nam et alio loco ipse hoc promisit fidelibus suis, quod faciat eos recumbere, et transeat, et ministret eis (Luc. xii, 37).

CIII. [Ib. xxiv, 13.] Quid sibi vult quod Jesus Nave, non commemoratus in illis quatuor, subito cum Moysi apparet, et cum illo ascendit in montem ad accipendas tabulas Legis; et subito rursus idem Jesus abeconditur, id est tacetur; et Moyses accepit Legem in duabus tabulis, et cum eo iterum apparet? An forte significat Novum Testamentum nomine Jesu, et absconditum esse in Lege, et aliquando apparere intelligentibus? Quod vero Jesus jam vocatur, cum in libro Numerorum quod id nomen acceperit Scriptura testetur, cum jam prope esset ut terram promissionis intrarent (Num. xiii, 17), per prolepsim, hoc est per preoccupationem anticipat Scriptura quod postea factum est. Omnia quippe ista posteaquam facta sunt, scripta sunt; ac per hoc quando factum est quod modo commemoratur, nondum vocabatur Jesus, sed quando scriptum est jam hoc vocabatur.

CIV. [Ib. xxv, 11, 12.] Et facies in ea cymatia aurea versatilia in circuitu. Cymatia dixi, quae in quadratura existant per quatuor partes, sicut mensæ quadra fieri solent. Nec quod ait *versatilia*, mobilia debemus accipere. Fixa sunt enim, sicut dixi mensas habere solidas: sed *versatilia* dixit, tortilia, que greci vocantur *εργαστά*; vel canalibus, sicut sunt columnæ tortiles; aut implicatis duabus virgulis in modum restis, sicut etiam torques fieri solent. Quod autem ait, *Et fabricabis illi quatuor annulos aureos*, et impones super quatuor latera: duos annulos in latus unum, et duos annulos in latus secundum; ad quatuor angulos occurunt quatuor annuli singuli in singulis, et per angulorum numerum sit ut quod in duobus lateribus ponitur, in omnibus quatuor ponatur. Unus enim angulus duobus lateribus communis est: alioquin non occurrit ut bini annuli ponantur per quatuor latera, cum sint quatuor annuli; octo quippe esse debincunt, si alter intelligimus, quam quod dixi fieri numero angulorum. Ad hoc enim annuli in angulis ponuntur, quo inducantur subportatoria vel gestatoria, quibus area a quatuor hominibus hinc atque inde portetur.

CV. [Ib. xxv, 17.] Propitiatorium quid dicat superimponendum super aream, queri solet: sed cum aureum fieri jubeat, ejusque longitudinem et latitudinem tantam exprimat, quanta et ipsius areæ dicta est, procul dubio velut tabulam auream tante forme fieri precipit, qua tegetur arca; ita ut in ipso propitiatorio essent duo Cherubim, hinc atque inde alterutrum attentes, ita ut vultus eorum in propitiatorium essent; et pennis suis obumbrarent propitiatorium: quod magnum est sacramentum. Arum quippe significat sapientiam, area significat secretum Dei. In area iussa sunt poni Lex, et manna, et virga Aaron: in Lega præcepta sunt, virga potestas significatur,

manna gratia; quia nisi cum gratia non est potestas præcepta faciendi. Verumtamen quia Lex a quovis proficiente non ex omni parte compleetur, propitiatorium est desuper. Ad hoc enim opus est ut propitiatus sit Deus, et ideo desuper ponitur, quia superexsultat misericordia iudicio (Jacobini, 13). Duo vero Cherubim pennis suis obumbrant propitiatorium, id est, honorant velando; quoniam mysteria ista ibi sunt: et invicem se attendunt, quia consonant; duo quippe ibi Testamenta figurantur: et vultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam Dei, in qua una spes est, valde commendant. Denique hinc se promisit locuturum Dens ad Moysen de medio Cherubim desursum propitiatorii. Porro si creatura rationalis in multitudine scientie, quoniam hanc interpretationem habent Cherubim, duobus ipsis animalibus significatur; ideo duo sunt, ut societatem charitatis commendant; ideo pennis suis propitiatorium obumbrant, quia Deo non sibi tribunt pennas suas, id est, Deum honorant virtutibus, quibus prestant: et vultus eorum non sunt nisi in propitiatorium, quia unicunque profectui ad multitudinem scientie spes non est, nisi in Dei misericordia.

CVI. [Ib. xxv, 27.] Quod ait, Erunt annuli in thecis subportatoria òd tollendam mensam, hoc intelligendum est, quod annuli essent velut thecae subportatoriaorum; id est, quo subportatoria tanquam in thecas inducuntur. Erunt quippe in thecis, ita dictum est, tanquam diceretur, Erunt pro thecis.

CVII. [Ib. xxvi, 1.] Decem aulaeorum jubet fieri tabernaculum, cum sit decalogus Legis. Aules vero significant latitudinem, propter facilitatem. Charitas quippe plenitudo Legis est (Rom. xiii, 10): et nonnisi charitati sunt præcepta facilia: unde ipsa dilatatio commendatur, cum dicitur, Dilatasti gressus meos subitus me, et non sunt infirmata vestigia mea (Psalm. xvii, 37). Sed quoniam ista dilatatio per gratiam sit Dei; charitas enim Dei diffusa est in cordibus nostris, non per nosipsos, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. v, 5); ideo hic mystice ipse numerus etiam commendatur, qui pertinet etiam ad Spiritum sanctum, per quem Lex possit impleri. Dicitur enim aulaeum longitudinem habere dehinc in cubitis viginti octo. Iste autem numerus, quia per septenarium dividendus est, significavit, cum dicit latitudinem aulae in cubitis quatuor. Quater enim septem sunt viginti octo. Et est etiam iste numerus perfectus: quia sicut senarius, suis partibus constat. Quod vero tamen sepe dicit, Cherubim facies en opero textoris, qui aliud quam in his omnibus multitudinem scientie commendat, quod interpretatur Cherubim?

CVIII. [Ib. xxvi, 7.] Et facies vela expallacia operire super tabernaculum; undecim vela facies ea. Quia expallacia vela sunt, id est cibicina, undecim dicuntur

* Apud LXX, *cis thecas totis amphorebus*. Legendum ergo, in thecas, licet codices omnes habeant, *in thecis subportatoriis*: nempe familiari vitio librariorum, qui tursum latram easdem voces casu et genere conciliaandas invicem ligantur; nam legaliter in hacenus editis, *rebus thecar subportatoriis*, ubi ex MSS. aliquot repositum, subportatoriis.

esse. In peccatis quippe transgressio est. Transgressio vero undenarius numero significatur, quoniam transgreditur denarium. hoc est Legem: ideo ipsa uplectim per septenarium multiplicata, faciunt septuaginta septem; ubi significavit Dominus universam remissionem peccatorum, dicens, *Non solum septies, regum etiam septuages septies* (*Math. xvi, 22*): quot generaciones reperiuntur, cum Lucas, a baptismo Domini enumerans sursum versus ascedit, et peruenit per Adam usque ad Drimum (*Luc. iii, 25-58*). Ad hoc enim fit significatio peccatorum in his velis, ut per confessio-
nem exprimantur, et per gratiam qui data est Ecclesie absolvantur, hoc est legantur: unde dicitur, *Beati quorum remissae sunt iniuriae, et quorum tecta sunt peccata* (*Psal. xxxi, 1*). Deinde iubet ea vela co-
operiri pelliibus arietinuis rubricatis. Aries autem ru-
bricatus, cui non occurrat Christus passione cruentus? Significatur his etiam martyres sancti, quorum orationibus propitiatur Deus peccatis populi sui. Ipsius denique superiacuntur pelles hyacinthinae, ut signifi-
cent vita altera viriditate, tanquam vigore perpetuo.

CX. [Ib. xxvi, 21] *Bases columnarum duas uni. Bases non eas tantum videat dicere Scriptura, quibus columnas ab imo sustinuntur; sed etiam superioris, quae capitella nos dicimus. Ideo dicit, duas bases columnarum uni in ambas partes eius. Nam quae sunt ambae partes, nisi inferior et superior?*

CXI. [lb. xxvi., 25.] Quod octo columnas et bases
earum sexdecim, secundum supradictam rationem a
posterioribus tabernaculis Scriptura dicit, cum super-
eius sex dixerit, intelligitur unnumeratis quibus an-
gularibus octo fieri.

CXL. [lb. xxvi, 53.] *Et dividet vobis velamen inter medium sanctum, et inter medium sanctum sanctorum; id est, ut inter sanctum et sanctum sanctorum sit hoc velamen, de quo nunc loquitur, in quatuor columnis extensum. De hac differentia inter sanctum et sanctum sanctorum ad Hebreos Epistola loquitur (Hebr. x. 1-12); quia ubi Arca testimonii, ibi sanctum sanctorum, hoc est, intus ultra velum: foris autem mensa et candelabrum, et cetera que paulo ante dixit quemadmodum fuerint, sancta dicta sunt, et non sancta sanctorum. Et significatur foris Vetus Testamentum, intus autem Novum, cum sit utrumque in lectione Veteris Testamenti, et expressum operibus, et significatio figuratum. Ac per hoc in sanctis figura est figura, quia figura est Veteris Testamenti: in sanctis autem sacerdotiorum figura est ipsius veritatis, quia figura est Novi Testamenti. Totum quippe Vetus Testamentum in his rebus et celebratioibus, que ita observanda precipiuntur, figura est.*

CXIII. [B. XXVII, 1. 2.] De altari queritur quoniam
tribus cubitis altum esse voluerit, cum tanta fere sit
statura hominis altitudo. Quomodo ergo ministrabatur
altari, cum gradus habere altare alio loco prohibeat? Ne pudenda, inquit, tua reveles super illud (*Exod.*
xx. 26). Sed illic dicebat de altari quod terra vel li-
pidibus construendum esset, ubi gradus ipsi coadiu-
cati ad corpus altaris utique pertinenter: nunc vero
de tabulis fieri altare praecepit, quo si apponetur ad
horam ministracionis aliquid ubi stare minister altaria,
et peractio ministerio tolleretur, ad corpora altaris
non utique pertineret. Item queritur quoniam super
altare lignum sacrificium quod inferebatur, posset
incendi; presertim quia concavum fieri jubet, et cra-
ticulum deponi usque ad medium eius, id est medium
concavitatis ejus, opere factum reticulato. An quoniam
dixit, *Ei facies cornua in quatuor angulos, ex ripsis
erunt cornua, et leges illa teramento, non ad sola cornua*
referendum est quod ait, *leges illa teramento*, sed ad
omnia de quibus loqueretur, de altari fabricando
preciosius?

CXIV [ib. xxviii, 3.] *Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos replevi spiritu intellectus : ad hanc quidem gravem habet, quem latine sensum, non intellectum dicere solemus ; sed Scriptura de sensu interiori, quem intellectum vocamus, sic loqui solet, sicuti est ad Hebreos, *Perfectorum est autem solidus cibus, eorum qui per habitum exercitatos habent sensus ad discernendum bonum et malum* (Hebr. v, 14). Ibi enim quod possunt sensus, grecis habet αριστες. Quem ergo istum spiritum, nisi Spiritum sanctum debemus accipere ?*

[ib. xxviii, 4.] *Ei stolas quas facient, pectoralem, humeralem, et tunicam talarem, et tunicam cum corymbis.*
Has appellatis siolas esse et catela, cum superius unam stolam faciendam proposuis-et, notandum est.
Tuscapo vero cum corymbis honestius putarunt latini interpres dici, quam si dicerent cum cirris, qui bene di positi ornamento esse vestibus solent.

CXY. [lb. xxviii, 4, 16, 9, 10.] Aspidiscas in ueste
sacerdotali quas dicat? nostrum scutulus, que a sculo
latine appellantur, quia et Graci scutum ~~etiam~~ appellant?
an vero aspidiscas propter diligenter colligan-
dum dicit ab aspide serpente, sicut etiam mur. nule?
appellantur? Spithamis ³ aulem longitudo, et spithamis
latitudo: Latini quidam interpellati sunt, mensuram
extente palme a fine pollicis usque ad naemum digitii
minimi. Item quod diciatur. Sumes duos lapides om-

⁴ Editi, tuncam cum cornibus : item infra, cum cornibus hone: tuis pnt. rhou, etc. Merum sicut visum est i: homes ins dict. Porro vss. cons. anter hancem, cum cornibus: quo pro, rie vocabulo significare antea hederum racemum, ex libro, lib. 16, cap. 31: et ex servi... ad illud Virgil: Eleg. 5. v. 39:

Difusos hastula ves.it pallente corymbos.

Graecia Versio LXX habet hic, *ekdōku* *cōrī mīctōn*, id est vestem flanariatam, seu pōtius cirratam, aut eum cirris, ut insinuat Augustinus.

* *In* mss. *st.* *at* *exodus*, *spithame*: *hicet apud LXX sit in genitivo case, ut in hoc. Iadem vocē utitur in Sal. cap. 40, .. 12, quam dicitur yahū. Li enim locutus sic interpretatur: *Spithame*, inquit, id est *palans*, extensat *ā* *genuis* manūs a *pollice usque ad extremum digitorum*. **

chinos, et sculps in eis nomina filiorum Israhel; et no-
mine in lapide uno, et sex religia in altero, iuxtagordinem
nativitatis eorum, ut intelligendum, ut lapides sint
de nominibus filiorum Israhel secundum nativitates
eorum, id est secundum ordinem quo, pars sunt?

CXVI. [ib. xxviii, 22.] *Et facies super rationale sim-
bris conquectentes opus cœtatione de auro propto. Quod
Latini ratiōnālē interpretati sunt, ipsa lingua fecit.
Grecus enim habet λέγειν, non λέγεσθαι. Ratiōnālē autem illud solēns appellare, quod Graci dicunt λέ-
γειν. Sed quoniam λέγειν in græca lingua ambiguum
est, utrum verbum significet, an rationem, quia natus
que rei nomen est; ubi putatum est a verbo dictum
λέγειν, claram postri interpretari sunt: nam quod
habemus, Eloquia Domini, eloquia casta (Paul. xi, 7).
Graci habent λέγειν: hic vero in ueste sacerdotali,
quod ex auro, et hyacintho, et purpura, et coeno, du-
plici torto, et byssō duplice torta fieri præcepimus, est
quadratum duplex, quod esset in pectore sacerdotis,
et λέγειν vocari, incertum, utrum a ratione au-
verbo dictum fuerit, interpretatio nostri magis a ra-
tione dictum putantes rationale appellaverunt.*

CXVII. [ib. xxviii, 50.] *Et impones super rationale
iudicij demonstrationem, et veritatem. Quid sibi hoc ve-
lit, vel in quali re vel metallo, ponetur super ratio-
nale demonstratio et veritas, quoniam talia dicunt fieri
in ueste sacerdotis, que corporaliter sunt? inveneri
difficile est. Fabulantur tamen quidam lapidem suisse,
cuius color, sive ad aduersa, sive ad prospera muta-
rebat quando sacerdos intrabat sancta: et hoc esse
quod ait, Et afferet Aaron iudicium filiorum Israhel super
peccata: ostendens videlicet in illa demonstratione, et
veritate, quid de illis judicaverit Dominus. Quoniam
possit intelligi demonstrationem et veritatem litteris
impositam super λέγειν.*

CXVIII. [ib. xxviii, 51.] *Et facies tunicam talorem
hyacinthinam; id est, usque ad talos dependentem.
Et gird peristomium ex ea medium, id est, qua caput
ejiciatur: hoc est enim quod Graci dicunt κρατήσθαι.
Ornam habens in circuitu peristomii, opus textoris, com-
missuram contextam; id est, ne ipsa ora extinxerit
assuatur: hoc videtur dicere, commissuram contextam.
Unde etiam addidit, ex ipsa, ut ne rumpatur; id est,
ut ex se ipsa sui ipsa ora contexta cum ueste.*

CXIX. [ib. xxviii, 55.] *Et erit Aaron cum coperit
fungi sacerdotio, audiatur vox ejus intranti in sanctum
in conspectu Domini et excusanti, ut non moriatur: in-
trantis et excusanti vocem de tintinnabulis dixit audi-
endi, tantumque ibi pondus observationis posuit, ut
diceret, ne moriatur. Testimonio ergo quedam signifi-
cari voluit in ueste sacerdotali, quia utique signifi-
catur Ecclesia, per hæc tintinnabula, ut nota sit con-
versatio sacerdotis: sicut Apostolus dicit, Circa om-
nes te ipsum bonorum operum praebens exemplum (Tit.
ii, 7); aut illud, Quæ audisti a me per multos testes,*

¹ In MSS. post vocem, minimi, proxime subsecuitur: *Et apices suis de nominibus filiorum Israhel secundum nativi-
tates eorum. Cui est Exod., cap. 28, v. 21: nisi quid LXX ha-
bita est hæc oratione, ubi Augustinus videtur legisse hæc
quædam.*

² Unus et Vatic. MSS., ut fuit.

*hæc eadem comprehendit fidellibus, et his qui idonei sunt et
alios docere (¶ Tim. ii, 2.) An quid aliud magnum ta-
men est, quidquid illud est. Intranti autem et excusanti,
pro intranti et excusanti: locatio est. Vox pro sonitu;
nam tintinnabulorum magis sonus quam vox est.*

CXX. [ib. xxviii, 56-58.] *Et facies loricam auream
puram, et formabis in eadem formatione signi, sancti-
tatem Domini¹; et impones illud super hyacinthum an-
pliorem tortam; et erit super mitram: secundum inspe-
ctionem mitra erit; et erit supra frontem Aaron. Et au-
feret² Aaron peccata sanctorum quæcumque sanctificabu-
nt filii Israhel, omnis dati sanctorum eorum. Quoniam
formatur in lauina sanctitas Domini, non video, nisi
aliquibus litteris, quas quidam quatuor esse dicunt
hebreas, quod, ut Graci appellant, τετρακόντα
nomen Dei ineffabile credunt suisse, vel esse adhuc
usque. Sed quilibet sunt, vel quoniamlibet se ha-
bent ille littere, ut dixi, sanctitatem Domini, vel
sanctificationem, si hoc magis dicendum est, quod
grecus habet στέψην, non nisi litteris in auro formari
potuisse crediderim. Ibi autem dicit sacerdotem san-
ctorum auferre peccata, *Quæcumque sanctificabunt*,
inquit, *fili Israhel omnis dati sanctorum eorum*: quod
ad arbitrium dictum in eis sacrificiis que offerunt pro pec-
catis suis; ut non sanctorum hominum intelligamus, sed sanctorum ab eo quod sunt sancta que offeruntur
pro peccatis. Cum ergo de lamina dixisset, ad-
junxit aliquid ait, *Et auferet Aaron peccata sanctorum,
quæcumque sanctificabunt filii Israhel omnis dati sancto-
rum eorum*: id est, sacerdos auferet quæcumque of-
ferunt pro peccatis suis, quæ dicuntur ei sancta, quia
sanctificantur, et peccata, quia pro peccatis offeruntur;
sicut multis locis hoc ipsum evidenter Scriptura
commemorat. Quod autem adjungit et dicit, *Et erit
super frontem Aaron semper acceptum illis in conspectu
Domini, ad laminam illam revertitur; in qua intelli-
gitur frontis ornamenti³, fiducia honeste vite, quam
qui vere perfectioque, non significatione, sed veritate
sacerdos habet, solus potest auferre peccata, nec ha-
bet necessitatem offere pro suis.**

CXXI. [ib. xxviii, 41.] *De Aaron et filio Aaron
cum præcipere, loquens ad Moysen, quoniam vesti-
reuntur, et ungerentur, quid est quod ait, Et implebis
manus eorum, ut sacerdotio fungantur mihi? Au forte
muneribus, quæ offerenda sunt Deo?*

CXXII. [ib. xxviii, 42.] *Et facies eis femoralia linea-
tegere turpitudinem corporis⁴ eorum; a lunpis usque*

¹ Am. Er. et Lov.; *Et formabis in eadem formatione san-
ctitatem Domini*. MSS. quoniam, in ea deformatione signi,
sancitatem etc. Ali duo et hæc, in ea deformatione signi,
sancitatem etc. Nonnulli, in eadem formatione signi, etc.
Porro legitur apud LXX: καὶ εκτυπῶσι enantiō extirpēma
hægiasma aurion.

² Eddi, et auferet: pauloq[ue] post, omnis datum sanctorum
eorum: depositum ad viss. hallem, et auferet; tuncque, om-
nis dati: quæ etiam lectio est LXX.

³ Removimus hinc veri a quædam: in melioris note MSS.
non repertar. Nem, e sic in editis habetur: *a laminam il-
lam revertitur. in quo adserentur si inveni i testis, quoniam
habent utræcumque idem pro si is offerre peccata præter et i-
storum, quæ solus potest omnium auferre peccata: ut illigatur
frontis ornamentum.*

⁴ MSS. nostri co-sianter. coloris. Grecoversio LXX, chro-
tos.

ad femora erant. Cum vestis tanta cooperiat totum corpus, quid est quod ait, Femoralia facies linea tegere turpitudinem corporis eorum, quasi apparere posset tanta desuper ueste adhibita? Nisi quia signum esse voluit in hoc castitatis vel continentiae: quæ ideo per indumentum significatur, ut non a seipso habita, sed data intelligatur.

CXXXIII. [Ib. xxix, 8, 9.] *Cum de filiis Aaron loqueretur: Et indues eos, inquit, tunicas, et cinges eos zonis, et circumdabis eis cataras. Quam dicat catarum vel cataras, quoniam non est interpretationem, nec in usu modo est, ignoratur: puto tamen non esse capitum tegumen, ut nonnulli putaverunt. Neque enim diceret, circumdabis eis, nisi tale aliquid esset, quod non capiti, sed corpori usui esset.*

CXXXIV. [Ib. xxix, 9.] *Eterit illis sacerdotium mihi in sempiternum. Quomodo dicat in sempiternum, de his significativis rebus, superius serpe diximus. Nam utique mutatum est hoc sacerdotium, ut illud esset in aeternum secundum ordinem Melchisedec, non secundum ordinem Aaron. Ibi enim et iuratio, et nulla Dei posuit, qua significetur mutatio. Juravit enim Dominus, et non paenitebit eum, Tu es, inquit, sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec (Ps. cix, 4). De ordine autem Aaron dictum est quidem in sempiternum, vel propter tempus non praeceptum quounque observaretur, vel quod res significaret aeternas: nusquam est tamen dictum de sacerdotio Aaron, quia juravit Dominus et non paenitebit eum. Et ideo dictum est in illo sacerdotio secundum ordinem Melchisedec, Non paenitebit eum, ut significaretur, quia de sacerdotio Aaron paenitit eum, id est, mutavit illud.*

CXXV. [Ib. xxix, 9.] *Quid est, Et consummabis manus Aaron, et manus filiorum ejus? An per manus potestatem significavit, ut aliquid etiam ipsi consecrare possent: potestas autem ipsa sanctificatione consummabatur, qua præcepti sunt sanctificari a Moyse?*

CXXVI. [Ib. xxix, 10.] *Et adduces vitulum ad ostium tabernaculi testimonii, et superimponens Aaron et filii ejus manus suas super caput rituli in conspectu Domini. Ecce unde supra dictum est, consummandas esse manus eorum, id est, perficiendas potestatem, ut etiam ipsi sanctificalent, quod modo fit, cum ponunt manus suas super vitulum immolandum.*

CXXVII. [Ib. xxix, 18] *Quod odor sanitatis Domino sepe dicitur sacrificium de victimis pecorum in Scripturis sanctis, non utique Deus odore fumi illius delectatur; sed tantum illud quod his significatur spiritualiter Deum delectat cum spiritualiter exhibetur, quoniam ipse odor Dei spiritualiter intelligitur. Non enim sicut nos odorem corporeis naribus ducit. Sicut ergo ille olefacit, sic ista significant.*

CXXVIII. [Ib. xxix, 26] *Et sumes pectusculum de ariete consummationis, quod est Aaron; id est, hujus Aaron¹. Hoc enim pertinere voluit ad summum saeculum.*

¹ Edit. id est, ipsius aaron. At MSS., hujus: quo articulo radical Augustinus nomen Aaron hoc Exodi loco ponit in gloriandi casu.

CXXIX. [Ib. xxix, 28-50.] *Eterit Aaron et filii ejus legitimum aeternum a filiis Israel: cum diceret de pectusculo et brachio victimarum. More illo ergo aeternum dixit, quem sapientia supra commemoravimus.*

Et stola sancti, quæ est Aaron, erit filii ejus post eum, ungere eos in ipsis, et consummare manus eorum. Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei et de filiis ejus, qui intrabit in tabernaculum testimonii desertere in sanctis. Haec verba multas questiones habent. Nam primum hic notandum est, quomodo cum stolas dixerit sancti, postea pluraliter dicit ungere eos in ipsis, tanquam in stolis. Nam et supra multas stolas eas dixerat, quibus una constaret. Quanquam ambiguum sit utrum in ipsis ab eo quod sunt ipsa genere neutro, quæcumque sunt quibus illa stola compleatur, id est vestis sacerdotalis: quod magis putandum est, ex eo quod in consequentibus dicit, Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei; et scilicet omnia quæ commemoravit, cum vestem sacerdotalem describeret. Repetivit sane quod supra dixerat, consummare manus eorum: unde quid mihi videretur exposui (Supra, quest. 125). Quid vero ait, Septem diebus vestiet se ea sacerdos, numquid aliis diebus se non vestiet? Sed illis septem continuis intelligi voluit, quibus ejus sacerdotium quodammodo dedicatur, atque hebdonadis est in ejus inchoatione festivitas. Successorem autem Aaron cum dicit, qui intrat in tabernaculum testimonii, desertere in sanctis: cum scilicet significans, qui non poterat esse nisi unus, non quales erant et filii Aaron cum vivo patre suo, sed qualis successor ipsius Aaron. Quomodo ergo proprium dicit hujus unius esse, intrare in tabernaculum testimonii, desertere in sanctis, cum et illa quæ sunt extra velum, quo velantur sancta sanctorum. sancta appellantur, et tabernaculum testimonii etiam illud vocetur, ubi sunt sancta, id est mensa et candelabrum: ubi cum deservant et sequentes sacerdotes ad mensam et candelabrum et ipsum altare, quomodo unum dicit successorem Aaron, qui intret in tabernaculum testimonii desertere in sanctis? Si enim dixisset, Desertere in sanctis sanctorum, nulla esset quæstio. Ad huc enim, ubi est arca testimonii, solus unus intrabat summus sacerdos: quod etiam in Epistola ad Hebreos diligentissime commendatur. Nisi forte eo ipso quod unum dicit intrare in tabernaculum testimonii, desertere in sanctis, non vult utique intelligi, nisi in sanctis sanctorum; quia et ipsa utique sancta appellantur. Non enim omnia quæ sancta sunt, etiam sancta sanctorum dici possunt: illa vero quæ sunt sancta sanctorum, procul dubio utique sancta sunt. Unus autem iste qui semel in anno intrabat in sancta sanctorum, quoniam Dominum Christum significabat, apertissimè supradicta ad Hebreos Epistola commendatur (Hebr. ix, 7-11). Quod autem præfiguratum est in sancto sanctorum, ut super arcam quæ Legem habebat, esset propitiatorium, ubi Dei misericordia significari intelligenda est, qua propitiata fit eorum peccatis¹ qui Legem non implent; hoc mihi videtur

¹ Am. Er. et Lov.: Misericordia significatur, intelligendum

etiam in ipsa vesto sacerdotis significari : nam et ipsa quid aliud quam Ecclesie Sacraenta significat? Quod in *scyph.*, id est rationali in pectore sacerdotis positio judicia constituit, in lamina vero sanctificationem et ablationem ⁴ peccatorum : tanquam rationale sit in pectore simile arcæ in qua Lex erat, et lamina illa in fronte, similis propitiatorio quod super arcam erat, et ut utrobius servaretur quod scriptum est, *Superexultat misericordia iudicio* (Jacobi, ii, 15).

CXXX. [lb. xxix, 37.] Quid est quod purificatum et sanctificatum altare septem diebus dicit quod *sanc-tum sancti erit?* Altare non quidem dicit sanctum sanctorum, sicut est illud quod velo separatur, ubi est arca testimonii : verumtamen et hoc altare extra velum positum, per sanctificationem septem dierum dicit potius, quam ⁴ per unctionem fieri sanctum sancti. Et addit, *Omnis qui tetigerit altare, sanctificabitur.*

CXXXI. [lb. xxx, 3, 4.] Cum de annulis loqueretur altaris incensi, quod altare non inarari, sed inaurari jussit, *Et duos annulos aureos puros facies, inquit, sub tortili corona ejus, in duo latera facies in duobus lateribus :* quoniam græcus habet, si; τὰ δύο κάτερα ποιήσεις δύο τοι πλευραῖς. Nam κάτερα sunt, et πλευραῖς latera sunt. Unde quidam Latini sic interpretati sunt, *In duas partes facies in duobus lateribus.* Non autem ait Græcus μέρη, quod est partes, sed κάτερα, quod latera. Num hoc verbum est in illo psalmo, ubi scriptum est : *Uxor tua sicut vinea fertilis in lateribus domus tuæ* (Psal. cxlvii, 5). Ac per hoc tantum casus interest, quia prius accusativum, post vero ablativum posuit, *In duo latera facies, in duobus lateribus erunt;* id est, ad duo latera facies annulos, quoniam in duobus lateribus erunt.

CXXXII. [lb. xxx, 4.] *Et erunt arcus amittibus (a) ita ut tollatur illud in eis.* Quos annulos dixerat, arcus dicit. Annulos quippe pro rotundis ansis posuit. Et quid est aliud annulus vel circulus, nisi undique arcus? Ideo quidam nolentes arcu dicere, thecas interpretati sunt, quibus amites inducerentur, dicentes, *Et erunt thecae amittibus ;* quasi græcus hoc non posset dicere, cum etiam thecae græcum verbum sit : dicit autem φαίει, quod arcus interpretatur.

CXXXIII. [lb. xxx, 8, 10] *Incendet super illud incensum continuationis in conspectu Domini in progenies eorum.* Continuationis incensum dicit, quod continuationem fieret, id est, nullo die pretermitteretur. Cum de altari præcipiter incensi, id est, in quo incensum tantum poseretur, non holocaustum, non sacrificium, non libatio; predixerat id ipsum incensum quotidie posse debere : nunc autem dicit, *Et depropitiabit Aaron est quoniam propitiatus sit peccatis eorum.* Nos hic sequimur. Rat et MSS.

¹ illi, oblationem. MSS. aliquot, abolitionem : alii, ablationem.

² vss. plerique omittunt, quam. Nonnulli habent sic, dicit potissimum per unctionem.

(a) Id est vecillus, uel ex Vulgata versione intelligitur.

vel exorabit, *super cornua ejus semel in anno de sanguine purificationis delictorum.* De propitiabit, ab eo quod est de propitiatio, quæ græce dicitur ἀπλανπα. Unde et intelligendum est, hoc quod semel in anno jubet fieri ad propitiandum Deum super cornua altaris incensi, id est ut de sanguine purificationis delictorum, victimarum scilicet que offeruntur pro delictis, semel in anno tangantur cornua altaris incensi, non pertinere ad illam appositionem incensi, quam quotidie fieri jussaret. Illa enim liebat aromatibus, non sanguine; et quotidie, non semel in anno. Non ergo sumus intellecturi, semel in anno intrare sacerdotem solere in sanctum sanctorum, sed semel in anno cum sanguine : et quotidie quidem solere intrare sine sanguine, causa incensi imponendi; cum sanguine autem semel in anno : maxime quia sequitur et dicit, *Semel in anno purificabit illud ; sanctum sanctorum est Dominus.* Non ergo semel in anno ponet illuc incensum, quod quotidie fieri jussum est; sed semel in anno purificabit illud, quod cum sanguine fieri præceptum est. Et post hoc adjungit, *Sanctum sanctorum est Dominus :* ac per hoc si sanctum sanctorum non extra, sed intra velum erat; etiam illud profecto altare de quo nunc agitur, quod poni jussit contra velum, intrinsecus jussit.

CXXXIV. [lb. xxx, 12.] Quid est quod ait, *Si accepta computationem filiorum Israel in visitatione eorum ;* nisi quia jubet eos aliquando visitari et computari, id est numerari? Quod in David propriea vindicatum intelligendum est, quia Deus non jussaret (II Reg. xxiv).

CXXXV. [lb. xxx, 26-33.] Advertendum est etiam et notandum quemadmodum unguento chrismatis omnia jussit ungiri, tabernaculum scilicet et ea quæ in illo erant, et deinde erunt sancta sanctorum. Omnia scilicet cum fuerint uncata, erunt sancta sanctorum. Quid igitur distabat jam inter illa interiora, quæ velo teguntur, et cetera, si omnia cum uncata fuerint erunt sancta sanctorum, diligenter requirendum : hæc tamen notanda credimus. Ubi etiam meminerimus, quod sicut de illo altari sacrificiorum, quod post unctionem appellari voluit sanctum sancti, continuo dictum est, *Omnis qui tangit illud, sanctificabitur :* ita de omnibus postea, quæ de illo unguento uncata, dicta sunt sancta sanctorum, eadem sententia subsecuta est, ut diceretur, *Omnis qui tangit ea, sanctificabitur.* Quod duobus modis intelligi potest; sive tangendo sanctificabitur, sive sanctificabitur ut ciliceat tangere : si tamen non licet tangere populo tabernaculum, quando affererant hostias, vel quicumque ab eis allata offerebantur Deo. Nam consequenter non solis sacerdotibus neque solis Levitis dicendum admonet, quod ait ad Moysen, *Et filii Israel loqueris dicens :* utique filii Israel totus ille populus erat; jubet autem illis dici, *Olem limitio unctionis, sanctum erit hoc robis in progenies vestras : super carnem hominis non linietur,* et secundum compositionem hanc non facit robis ipsa similiter. Sanctum est, ei sanctificatio erit robis. Qui-cumque fecerit similiter, et quicumque dabit de eo extor-

nationi, interibit de populo suo. Jabet igitur non solum sacerdotibus, sed universo populo Israel, ut non faciant tale unguentum in usus humanos. Hoc est enim quod ait, *super carnem hominis non inficitur*. Prohibet ergo simile fieri in usus suis, et interdum minatur si quisquam similiter fecerit, id est, unguentum ad usus suos simile confeccerit, vel cuiquam hinc dederit extere nationi. Ac per hoc quod ait, *Smachendo erit vobis, cum hoc populo Israel universo dici jubeat, non video quid intelligam, nisi quia flebat eis, quando veniebat cum suis quisque ministeribus, tangere tabernaculum; et tangendo sanctificabatur propter illud oleum, quo cuncta permaneunt sunt; et hinc dicitur, Omnis qui tangit sanctificabitur: non tam sic quemadmodum sacerdotes, qui etiam ut sacerdotio fungentur, ungebantur ex Ilo.*

CXXXVI. [lb. xxx, 34.] Quod praecepit quibus aromaticis sicut thymiam, id est incensum, et dicit unguentario more coctum opus unguentari: non ideo putare debemus unguentum fieri, id est unde aliquid nongatur, sed ut dictum est thymi-ma, vel incensum quod imponatur illi altari incensi, ubi non licet batuicari, et erat intus in sancto sanctorum¹.

CXXVII. [lb. xxx, 36.] Et concides de illis ministris, et pones contra testimonia in tabernaculo testimonio, unde innotescam libidine. Sanctum sanctorum erit vobis incensum. Ecce iterum hoc incensum, quia intus posnehatur in altari incensi quod intus erat, sanctum sanctorum dicitur: et tabernaculum testimoniū propriè dicitur illud ipsum interius ubi atra erat, affinita sane differentia ostendit. Unde innotescam tibi inde. Sic enim dixerat primum de propitiatorio, quod inique iniugus est, id est nostra veluti super aream.

CXXVIII. [lb. xxxi, 2-5.] Quid est quod Beseelel cum juberet adhiberi operibus tabernaculi faciendis, dixit eum se repleuisse spiritu divino sapientia, et intellectus, et scientia in omni opere, excogitare, et architectonari, etc.? Utrum Spiritus sancti numeri etiam ista opera tribuenda sunt, que pertinere ad opifitium videntur? An et hoc significative dictum est, in ea pertineant ad divinum spiritum sapientia, et intellectus, et scientia, que his rebus significantur? Tamen etiam hic cum spiritu repletus dicatur iste divino sapientia, et intellectus, et scientia, nondum legitur Spiritus sanctus.

CXXIX. [lb. xxxi, 15.] Quid sibi vult, quod cum de sabbato observando præciparet, ait, *Testamentum aeternum in me et filii Israel; non autem inter me et filios Israel?* An quia sabbatum requiem significat, et requies nobis non est nisi in illo? Nam profecto filios Israel universum populum immundicit, id est, semen Abraham; et est Israel secundum carnem, et secundum spiritum. Nam si Israel non esset dicendus, nisi ex genere carnis, non diceret Apostolus, *Vide te Israel secundum carnem* (I Cor. x, 18); ubi profecto significat esse Israel secundum spiritum, qui in ansecundo Iudeus est et circumcisio cordis (Rom. ii, 29.) Sic

¹ Sic melioris nota ass. At eadē, erat illud sancta saeculorum.

ergo melius fortasse distinguitur, *Testamentum aeternum in me*, ut deinde alijs sensus sit, et *filiis Israel signum est aeternum*, id est, aeternæ rei signum: quomodo petra erat Christus, quia petra significabat Christum (I Cor. x, 4). Non ergo ita jungendum est, *Testamentum aeternum in me et filii Israel*, tanquam in Deo et filiis Israel sit hoc testamentum; sed *Testamentum aeternum in me*, quia in illo promissa est regales aeternæ; et *filiis Israel signum est aeternum*, quia filii Israel accepérunt observandum signum, quo regales significantur aeterna veris Israeliis, hoc est filii præmissionis et visuris Deum facie ad faciem sicuti est.

CXL. [lb. xxxi, 18.] *Et dedit Moysi statim ut cessavit loqui ad eum, in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas dugo Dei.* Cum tam multa locutus sit Deus, duæ tantum tabule dantur Moysi lapideas, que dicuntur tabulae testimonii futurae in area. Nimirum omnia certa quæ præcepit Deus ex illis decem præceptis, que duabus tabulis conscripta sunt, pendere intelliguntur, si diligenter querantur et bene intelligantur: quomodo hæc ipsa rursus decem præcepta ex duobus illis, dilectione scilicet Dei et proximi, in quibus tota Lex pendet et Prophete (Mal. xxxi, 37-40).

CXL. [lb. xxxi, 2.] Quod juberet Aaron inaurum ab auribus uxorum atque filiarum, unde illis faceret deos, non absurdè intelligitur difficultia præcipere voluisse, ut hæc modo eos ab illa intentione revocaret: factum tamen illud ipsum difficile ut esset aurum ad faciendum idolum, propter eos notandum putavi, qui contrastantur, si quid tale propter vitam aeternam divinitus fieri, vel a quo animo tolerari jubarunt.

CXLII. [lb. xxxi, 8.] Dominus indicans Moysi quid fecerit de vitulo populus, hoc est de idolo quod ex auro suo fecerant, dicit eos dixisse, *Hic dñs tu Israel qui te eduxerim de terra Egypti.* Quod eos dixisse non legitur, sed animum eorum hunc fuisse Deus ostendit. Nihil quippe verborum gerentur in corde sententiam, quia Deum latere non poterat.

CXLIII. [lb. xxxi, 14.] *Et propitiatus est Dominus de malitia quam dixit facere populo suo.* Malitiam hic plenam libeligi voluit, sicuti est. *Aestinata est malitia exitus illorum* (Sap. iii, 2) Secundum haec dicitur bonum et malum a Deo (Ecli. xi, 14), non secundum malitiam quia homines mali sunt. Malus enim Deus non est: sed mali ingerit mala, quia justus est.

CXLIV. [lb. xxxi, 19.] Iratus quidem Moyses videtur tabulas testimoniae dugo Dei scriptas collisi se atque frigisse; magno tamen mysterio figura est iteratio Testamenti, quoniam Vetus soerat abolendum, et consituendum Novum. Notandum sane quanta pro populo ad Deum supplicatione laboraverit, qui tam severus in eos viadicando existit. Quod autem in ignem missum vitulum fusilem contrivit, et in aquam sparsit, quam populo potum dedit, quid nobis videatur

¹ Legendum ut MSS. et castigationes editi habent, *tabulas testimonii, tabulas lapideas.*

significare, jam alibi scriptis in opere contra Faustum Manicheum (*Lib. 22, cap. 93.*)

CXLV. [ib. xxxi, 24.] *Et dederunt mihi, et misi in ignem, et exiit vitulus hic.* Compendio locutus est, non dicens quod ipse formaverit, ut exiret vitulus fusilis? an excusationis causa timendo mentitus est, tanquam ipse in ignem peritum aurum projeceri, atque ipso non ad agentem formam vituli exierit? Quod ideo non est credendum hoc, eum animo dixisse, quia nec latere Moyses posset quid esset in viro¹, cum quo Deus loquebatur, et fratrem de mendacio non relugunt.

CXLVI. [ib. xxxii, 25.] *Ei cum vidisset Moyses populum, quia dissipatis est, dissipavit enim eos Aaron, ut in gaudium venirent adversarii suis.* Notandum est quemadmodum illud totum mali quod populus fecit, ipsi Aaron tributatur, quod eis consenserit ad faciendum quod male petuerant. Magis enim dictum est, dissipavit eos Aaron, quoniam cessit eis, quam dissipaverunt se ipsi qui tantum malum flagitaverunt.

CXLVII. [ib. xxxii, 31, 52.] Cum Moyses dicit ad Deum, *Precor, peccatum populus iste peccatum magnum, et fecerunt sibi deos aureos, et nunc siquidem remittis illis peccatum illorum, remitte; sin autem, dileme de libro tuo quem scripsisti: securus quidem hoc dixit, ut a consequentibus ratiocinatio conclutatur; id est, ut quia Deus Moysen non deleret de libro suo, populo peccatum illud remitteret. Verum tamen advertendum est quantum malum in illo peccato perspexerit Moyses, quod tanta erade crediderit expandi, qui eos sic diligebat, ut pro eis illa verba Deo funderet.*

CXLVIII. [ib. xxxii, 55.] Merito queritur, cum superius populum dissipasse dictus sit Aaron, cur in ipsum vindicta nulla processerit, neque cum Moyses interfici jussit omnem qui Levitis cunctibus ad portam et redeuntibus occurrisset armatis, neque cum postea factum est quod Scriptura dicit, *Et percussit Dominus populum propter facturam rituli, quem fecit Aaron: maxime quia et hic, hoc ideo repetendo inculcatum est.* Non enim dictum est, *Et percussit Dominus populum propter facturam rituli, quem fecerunt, sed, quem fecit Aaron:* et tamen non est percussus Aaron; quin etiam illud quod a sacerdotio ejus ante peccatum ejus Deus praecepiebat, impletum est. Sed jussit et ipsum et filios ab aliis; et sic ordinati sunt in sacerdotio. Ita hovit ille cui parcat usque ad commutationem in melius; et cui parcat ad tempus, quamvis cum praesertim in melius non mutari; et cui non parcat ut mutetur in melius, et cui non parcat, ita ut nec mutationem² ejus expectet; et totonc hoc ad id reddit, quod Apostolus dicit exclamans, *Quam inscrutabiles sunt iudicia ejus, et investigabiles viae ejus* (*Rom. xi, 53.*)

CXLIX. [ib. xxxiii, 1.] *Vade ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Egypti.* Deus iratus dicere videtur, *tu et populus tuus, quem eduxisti;* aliquin dixisset, *tu et populus meus, quem eduxi de terra Egypti:* sed illi quando idolum poposcerunt,

¹ *Nisi, in vero.*

² *sic tis. At illi omissa negatione habent, ut viae mutationem, etc.*

ita locuti sunt, *Moyses enim hic homo qui eduxit nos de terra Egypti, non scimus quid factum sit ei; liberacionem suam in homine constituendo defecerant.* Ille eis modo replicatur cum dicitur, *tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Egypti:* quod illis est criminis non Moysi. Non enim aliud volebat Moyses, nisi ut non in illo, sed in Domino spem ponarent, et Domini misericordia se cum gratiarum actione crederent ab illa servitio liberatos: cuius tamen apud Deum tanquam fideliissimi famuli tantum erat meritum per illum gratiam, ut ei dicere Deus, *Sine me, et iratus ira conteram eos* (*Exod. xxxii, 1, 23, 10.*). Quod utrum jubentis sit cum ait, *Sine me, an quasi potestis, utruque videtur absurdum.* Nam et si jubebat Deus, imbedienter sapulus non parebat; et Deum hoc a servo velut pro beneficio petere non decebat, cum praecepsit posset eos etiam illo nolente conterere. Ille itaque ibi sensus in promptu est, quod his verbis significavit Deus plurimum apud se prodesse illi populo, quia sic ab illo viro diligebantur, quem sic Dominus diligebat; ut eo modo admonemeretur, cum merita nostra nos gravant ne diligamus a Deo, relevares nos apud eum ilorum meritis posse quos diligit. Nam cum ab Omnipotente dicitur homini, *Sine me, et conteram eos, quid aliud dicitur quam, Contererem eos, nisi diligenter abs te?* Ita ergo dictum est, *Sine me, ac si diceretur, Noli eos diligere, et conteram eos;* quia ne id faciam dilectione tua in illos intercedit mihi. Obtemperandum autem esset Domino dicenti, *Noli eos diligere, si hoc jubendo dixisset, et non potius admonendo et exprimento quid illum ab eorum supplicio revocaret: nec tamen etiam illo intercedente sine flagello discipline populum dereliquerit.* Nescio quo enim modo, ut sic eos diligenter ipse Moyses, Deus illos occultius diligebat, qui manente voce terrebant.

CL. [ib. xxxiii, 4-5.] Ubi dicit Deus ad Moysen, *Vade, ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Egypti, in terram quam juravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam; continuo tanquam ad ipsum Moyses subiung loquatur, occulta conversione, que gracie ~~et propria~~ dicitur, jam ad ipsum populum loquitur dicens: Et simul mittam angelum meum ante te, et ejiciet Chananiam, et Amorrhiam, et Chettam, et Pheresiam, et Gergesiam, et Etiam, et Jebasiam; et introducet te in terram fluentem lac et mel. Non enim ascendam te in ria. Magna sacramenti et mira profunditas, tanquam miser cor-diam majorem posset angelus habere quam Deus, qui populo dure cervicis parceret; cui Deus, si cum illis esset, ipse non parceret: et tamen etiam per ange-lum suum, se quodammodo ab eis absente, qui nus-quam esse ab ens potest, implere se dicit quod patri-bus eorum juravi; tanquam et hic ostendens hoc se ideo facere, quia illis patribus justis promisit, non quod isti digni essent. Quid ergo significat, nisi forte ideo se non esse cum eis, quia dura cervice sunt; quia non cum propitiuum et salubre, nisi humilitas et*

pietas capit? Esse autem Deum cum dura cervicis hominibus, nihil est aliud quam vindicando adesse atque puniendo: unde cum eo modo malis non adest, parcendo facit; quo pertinet illud quod dicitur, *Averte faciem tuam a peccatis meis* (*Psal. l, 11*): quia si adverterit, everbit¹. Sicut enim fluit cera a facie ignis, sic pereunt peccatores a facie Dei (*Psal. lxvii, 3*).

C.LI. [lb. xxxiii, 12, 13.] *Et dixi Moyses ad Dominum, Ecce tu mihi dicas: Dedue populum hunc. Tu autem non demonstrasti mihi quem simul mittas mecum.* Tu autem dististi mihi, *Scio te præ omnibus, et gratiam habes apud me.* Si ergo inneni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi teme ipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam ante te, et ut sciam quia populus tuus est gens hac. Quod habet græcus γρατια, hoc quidam latini interpretati sunt, manifeste, cum Scriptura non dixerit πρεπεια. Potuit ergo fortasse apius dici, *Si inneni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, scienter ut videam te:* quibus verbis satis ostendit Moyses, quod non ita videbat Deum in illa tanta familiaritate conspectus, ut desiderabat videre; quoniam illæ omnes visiones Dei, que mortalium præbabantur aspectibus, et ex quibus liebat sonus, quo mortalis attingeretur auditus, sic exhibebantur, assumpta sicut Deus volebat, specie qua volebat, ut non in eis ipsa ullo sensu corporis sentiretur divina natura, quæ invisibilis ubique tota est, et nullo continetur loco. Et quia in duobus præceptis, hoc est dilectionis Dei et proximi, tota Lex pendet (*Matth. xxii, 37-40*), ideo Moyses in utroque suum desiderium demonstrabat: in dilectione scilicet Dei, ubi ait, *Si inneni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam in conspectu tuo;* in dilectione autem proximi, ubi ait, *Et ut sciam quia populus tuus est gens hac.*

C.LII. [lb. xxxiii, 17.] Quid est quod dicit Deus ad Moysen, *Quoniam scio te præ omnibus?* namquid Deus plus aliquis scit, et aliqua minus? An secundum quod dicitur quibusdam in Evangelio, *Non nori nos* (*Id. xxv, 12*)? Secundum hanc enim scientiam, qua Deus dicitur scire quæ illi placent, nescire quæ displicant, non quia ignorat ea, sed quia non approbat, sicut ars recte dicitur nescire vitia, cum improbat vitia; præ omnibus Deus Moysen sciebat, quia Deo præ omnibus Moyses placebat.

C.LIII. [lb. xxxiii, 12, 17.] Notandum estne, quod prius ipse Moyses dixerat Deo, *Dixisti mihi, Scio te præ omnibus;* quod illi Deus posteaquam hoc ipse Deo dixit, legitur dixisse, ante autem non legitur: ut intelligamus non omnia esse scripta que cum illo Deus locutus est? Sed diligenter requirendum est in prioribus Scriptura partibus, an vere ita sit².

¹ Editiones lat. Am. et Fr., quia nisi avertit, advertit. Lov. et sej. tom. MSS., quia nisi avertit, everbit. Sed præstolidus lectionem MSS. optime note Corbeusius, Michaelini, etc.

² Hinc illa annotat edit. Er. Lugd. Ven. et Lov.: *Notandum est quod prius ipsa Moyses dixerat Deo, Dixisti mihi, scio te præ omnibus: quod illi Deus posteaquam hoc ipse dixit legitur dixisse, ante autem non legitur, ut intelligamus non omnia esse scripta que cum illo Deus locutus est:*

C.LIV. [lb. xxxiii, 14-23.] Cum dixisset Moyses ad Dominum, *Ostende mihi gloriam tuam;* respondit ei Dominus, *Ego transibo ante te gloria mea*³: et robo nomine Domini in conspectu tuo; et miserebor cui miseritus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero: cum paulo ante dixisset, *Ipsæ antecedam te, et requiem tibi dabo;* quod Moyses sic videtur accepisse, *Antecedam te,* tanquam non ei populo qui præsens in itinere futurus esset: et ideo ait, *Si non tu ipse simul veneris nobiscum, ne me educas hinc, etc.* Deus autem neque ei hoc negavit dicens, *Et hoc tibi verbum quod dixisti faciam.* Quomodo ergo cum dixisset ei Moyses, *Ostende mihi gloriam tuam, rursus,* tanquam præcessurus et non cum eis simul futurus, videtur dicere, *Ego transibo ante te, nisi quia hoc aliquid est?* Ille quippe intelligitur loqui et dicere, *Transibo ante te,* de quo dicit Evangelium, *Cum venisset hora ut transiret Jesus de hoc mundo ad Patrem* (*Joan. xii, 4*): qui transitus etiam Pascha interpretari perhibetur. Haec itaque magna omnino prophætia est. Ipse enim ante omnes sanctos transit ad Patrem de hoc seculo, parare illis mansiones regni celorum, quas dabit eis in resurrectione mortuorum; quoniam transiurus ante omnes primogenitus a mortuis factus est (*Cflos. i, 18*).

Gratiam vero suam in eo ipso valde commendat cum dicit, *Et roabo nomine Domini in conspectu tuo:* tanquam in conspectu populi Israel, cuius Moyses cum hac audiret typum gerebat. In conspectu cuius gentis ipsius ubi ne dispersa vocatur Dominus Christus in omnibus gentibus. *Vocabo autem dixit, non Vocabor, activum verbum pro passivo ponens, genere locutionis innutato;* in quo nimis magnus sensus latet. Sic enim fortasse significare voluit seipsum hoc facere, id est gratia sua fieri, ut vocetur Dominus in omnibus gentibus.

Quod vero addidit, *Et miserebor cui miseritus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero;* ibi plane expressius ostendit vocationem qua nos vocavit in suum regnum et gloriam: non pro meritis nostris, sed pro misericordia sua. Quoniam enim se gentes introducturum pollicebatur, dicens, *Vocabo nomine Domini in conspectu tuo;* commendavit hoc se misericorditer facere, sicut Apostolus dicit: *Dico enim Christum ministrum suis circumcisionis propter reitatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; Gentes autem super misericordia glorificare Deum* (*Rom. xv, 8, 9*). Hoc ergo predictum est, *Miserebor cui miseritus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero.* Quibus verbis prohibuit hominem velut de propriari virtutum meritis gloriari, ut qui gloriantur in Domino glorietur (*Il Cor. x, 17*). Non enim ait, *Miserebor talibus vel talibus, sed, cui misericors fuero;* ut neminem præcedentibus bonis operibus suis misericordiam tantæ vocationis meruisse

³ sed diligenter inquirendum est in prioribus Scriptura partibus, an vero ita sit. M.

⁴ Editi, *crite te in gloriam mea.* Absit in MSS. et a LXX.

demonstret. Etenim Christus pro impiis mortuus est (*Rom. v. 6*).

Sed utrum hoc idem repetere voluerit, cum addidit, *Misericordiam præstabo cui misericordiam præstero*, vel sicut alii interpretati sunt, *cui misericors fuero*; an aliquid interset, nescio. Quod enim greca lingua duobus verbis dictum est, *Dixi et ostegiōnō*, quod unum atque idem videtur significare, non potuit latini diversis verbis dicere, et diversis modis eamdem misericordiam repetivit. Si autem diceretur, Miserebor cui misereor, et miserebor cui misertus ero; non satis commode dici videretur. Et tamen fortius ille ipse ibi sensus est, quod aut ipsius misericordiae suae firmitatem Deus ista repetitione monstravit: sicut Amen, Amen; sicut Fiat, Fiat; sicut repetitio somni Pharaonis, pluraque similia. Aut in utrisque populis, id est Gentibus et Iudeis, hoc modo Deus prænuntiavit misericordiam se esse facturum. Quod Apostolus ita dicit: *Sicut enim vos aliquando non credistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis illorum incredulitate; sic et ipsi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur.* Conclusit enim Deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur (*Id. xi. 30-32*).

Deinde post hanc suę misericordię commendationem respondet ad illud quod ei dictum fuerat, *Ostende mihi gloriam tuam*, vel quod supra petiverat Moyses, dicens, *Ostende mihi temetipsum manifeste ut videam te. Non poteris, inquit, videre faciem meam. Non enim videbit homo faciem meam, et vivet: ostendens huic vite, quæ agitur in sensibus mortalibus corruptibilis carnis, Deum sicuti est apparere non posse;* id est, sicuti est videri in illa vita potest, ubi ut vivatur, huic vita moriendo est.

Item interposito articulo dicente Scriptura, *Et oī Dominus, sequitur et loquitur, Ecce locus penes me. Quis enim locus non penes Deum est, qui nusquam est absens?* Sed Ecclesiam significat dicendo, *Ecce locus penes me, tanquam templum suum commendans, Et stabis, inquit, super petram (quia super hanc petram, ait Dominus, a díficabo Ecclesiam meam [Matth. xvi. 18]), statim ut transiet gloria mea: id est, Statim ut transiet gloria mea, stabis supra petram; quia post transitum Christi stetit populus fidelis supra petram. Et pónam te, inquit, in caverna petrae: munimen firmissimum significat.* Alli autem interpretati sunt, *in specula petrae; sed græcis habet ḥw̄: hoc autem foramen vel cavernam rectius interpretamur.*

Et tegam manu mea super te¹, donec transeam: et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi. Cum jam dixisset, *Stabis super petram, statim ut transiet gloria mea, ubi intelligitur post transitum suum promisso super petram stabilitatem; quomodo accipiendum est quod ait,*

¹ Editi, spelunca Al. MSS. Vatic. et Gallic. cum Eusebio in duabus MSS., *specula*.

² Editi, *Et tegam manum mea super te.* Al. MSS. juxta grecum, *manū meā*.

*Ponam te in caverna petra, et legam manu mea super te, donec transeam: et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea: quasi jam illo in petra constituto, legat manu sua super eum, et deinde transeat; cum esse in petra non possit, nisi post ejus transitum? Sed recapitulatio intelligenda est rei pretermissem, quali solet uti Scriptura in multis locis. Postea quippe dixit quod ordine temporis prius est. Qui ordo ita se habet: *Tegam manu mea super te, donec transeam, et tunc videbis posteriora mea; nam facies mea non videbitur tibi: et stabis super petram statim ut transiet gloria mea, et ponam te in caverna petra.* Hoc enim factum est in eis quos tunc significabat persona Moysi, id est Israelitis, qui in Dominum Jesum, sicut Actus Apostolorum indicant, postea crediderunt, id est, statim ut transiit ejus gloria. Non posteaquam resurrexit a mortuis, et ascendit in cœlum, missò desuper Spiritu sancto, cum linguis omnium gentium Apostoli loquerentur, compuncti sunt corde multi ex eis qui crucifixerant Christum: quem ut non cognovissent, et Dominum¹ glorie crucifixissent, crucitas ex parte in Israel facta est (*Rom. xi. 25*), sicut dictum fuerat, *Tegam manu mea super te, donec transeam.* Unde Psalmus dicit, *Quoniam die ac nocte gravata es super me manus tua: diem appellans, quando Christus divina miracula faciebat; noctem, quando sicut homo moriebatur, quando et illi titubaverunt qui in die crediderant. Hoc est ergo, Cum transiero, tunc videbis posteriora mea, Cum transiero de hoc mundo ad Patrem, posterius in me credituri sunt quorum typum geris. Tunc enim compuncti corde dixerunt: Quid faciemus?* Et jussi sunt ab Apostolis agere penitentiam, et baptizari in nomine Jesu Christi, ut dimitterent illis peccata eorum (*Act. ii. 37, 38*). Quod in psalmo illo sequitur, cum dictum esset, *Die ac nocte gravata es super me manus tua; id est, ut non cognoscerem² (Si enim cognovissent, nunquam Dominum glorie crucifixissent [*1 Cor. ii. 8*]): sequitur et jungit, Conversus sum in arnum mea, dum configuratur spina;* id est, cum essent corde compunctus. Deinde addidit, *Peccatum meum cognori, et facinus meum non operni: posteaquam viderunt quanto scelere Christum crucifixirerint. Et quia receperunt consilium ut agerent penitentiam, et in Baptismo remissionem acciperent peccatorum; Dixi, inquit, promulga adversum me delictum meum Domine, et tu remisisti impietatem cordis mei (*Psal. xxxi. 4, 5*).**

Hanc autem prophetiam potius fasisse, quam locutus est Dominus ad Moysen satis res ipsa indicat; quandoquidem de petra vel caverna ejus, et de manus ejus superpositione, de visione posteriorum ejus, nihil postea visibili opere subsecutum legitur. Mox enim adjungit interposito articulo Scriptura, *Et dixit Dominus ad Moysen; cum ipse Dominus ulique etiam illa que supra dicta sunt loqueretur, aique inde con-*

¹ Am. Er. et Lov., *quem sic cognoverint, nunquam Dominum, etc. Ral. et quatuor MSS., quem non ut cognoverint et Dominum, etc. Alii MSS., quem ut non cognoverint et Dominum, etc.*

² Am. Er. et Lov. omitunt particulam negativam, quam huc revocavimus ex MSS. et editione Ratisponensi.

textu quid deinceps Dominus dicat, *Excide tibi duas tabulas lapideaas, sicut et primas, etc.*

CLV. [lb. xxxiv, 7.] Quid est quod dictum est de Domino, *Et reum non purificabit;* nisi, non eum dicet innocentem?

CLVI. [lb. xxxiv, 10.] Deus in monte duas rursus lapideaas tabulas conscripturo dicit Moysi inter cetera, *Coram omni populo tuo faciam gloriosa. Nondum dignatur dicere, Coram omni populo meo. An illa dixit, populo tuo, quomodo cuilibet homini ejusdem populi diceretur, id est, Ex quo populo es : quomodo, Civitati tua dicimus, non cui dominaris, vel quam constituiisti, sed unde civis es? Sic enim et paulo post dicit, *Omnis populus, in quibus es :* alio modo quid dictum est, nisi, *populus tuus?* Quod autem non dixit, In quo es, consuetudo locutionis est.*

CLVII. [lb. xxxiv, 12.] Quid est quod dicitur ad Moysen, *Attende tibi, ne quando ponas testamentum his qui sedent super terram.* Non enim habet grucus, ne quando ponas ; sed, *ne quando ponat.* An forte de populo ei dicere voluit, cuius ipse duxit fuit ? Sed non ipse introduxit populum in eam terram, ubi prohibet poni testamentum cum eis qui in illa habitabant. Mirum itaque locutionis genus est, et adhuc inexpertum vel non animadversum : si tamen locutio est, ac non sensus aliquis.

CLVIII. [lb. xxxiv, 15, 15.] Cum preciperet Deus ad Moysen loquens, ut data terra in potestate, omnis idolatria everteretur, nec adorarentur dii alieni, ait, *Dominus enim Deus, zelans nomen, Deus zelator es :* id est, ipsum nomen quod Dominus Deus dicitur, zelans est, quia Deus zelator est. *Quod non humana perturbationis vitio facit Deus, semper aique omni modo incommutabilis atque tranquillus ;* sed hoc verbo indicat, non impune plebem suam per alienos deos fornicaturam. *Ductum est enim verbum tropo metaphora a zelo maritali, quod castitatem custodit uxoris.* Quod nobis prodest, non Deo. Quis enim tali genere fornicationis Deo nocuerit ? sed sibi plurimum, ut pereat. Quod Deus prohibet terrore gravissimo, zelotem se appellans : cui dicitur in Psalmo, *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te ; mihi autem adhaerere Deo bonum est* (Psal. lxxii, 27, 28). Denique sequitur : *Ne forte ponas testamentum his qui sedent super terram, et fornicentur post deos eorum.*

CLIX. [lb. xxxiv, 20.] Quod ait, *Non videberis in conspectu meo inanis ;* sicut indicant circumstantia de quibus loquitur, *in conspectu meo :* dicit Deus in tabernaculo suo : hoc est autem, *Non ibi videberis inanis, nonquam tristis sine aliquo munere.* Quod spiritualiter intellectum, magnum sacramentum est. *Verum haec dicebantur de umbris significacione.*

CLX. [lb. xxxiv, 21.] Cum de sabbato praecepisset, quid est quod adduxit, *Sabbate et messe requiesces ?*

¹ editi, pons. iude. omnes, posse : uii etiam habent codices plerique in Local. lib. 2, lsc. 453, porro in graeco lxx, libri ali thes, ali teste Nobilio ferunt, the.

² in editis, *De sabbate. Abest de a nostris mis.* quorum unus aut alter pro requiescentibus, habet rapsias, sicut lxx.

Videtur enim dicere, Tempore sationis et messis. An forte ita observandam requiem sabbati praecepit, ut ne illa tempora habeant excusationem, que agriculis valde sunt necessaria proper vicum atque ritum ? Jussum est ergo ut etiam tempore sationis et messis, quando multum urget operatio, requiescat in sabbato : ac sic per haec tempora, que opus plurimum flagitavit, significatum est, omni tempore sabbato debere cessari.

CLXI. [lb. xxxv, 24.] Quod dicit, *Non concupias quisquam de terra tua, cum ascendas videt in conspectu Dei tui, tria tempora anni¹,* hoc vnde intelligi, ut securus quisque ascenderet, nec de terra sua sollicitus esset, Deo promittente custodiā, quod nemo inde aliquid concupisceret, proper illum qui ascenderet, ne suam inde timeret absentiam. Et hic salis ostendit quid supra dixerit, *Non apparet in conspectu Domini Dei tui inanis,* quia in illo loco dixi ubi tabernaculum vel templum Deus fuerat habiturus.

CLXII. [lb. xxxv, 25.] Quid est quod ait, *Non occides super sermonem sanguinem immolarum meorum ?* An illa hoc loco dicit immolata sua, que per Pascha occiduntur, et precipit ne tunc sit in domo fermentum, quoniam dies sunt azymorum ?

CLXIII. [lb. xxxv, 25.] Quid est quod ait, *Et non dormies in mane immolatio solemnitatis Pasche ;* nisi quod superius aperie praecepit, ne aliquid ex pecore quod immolatur, carnium relinquatur in manu ? Sed locutio fecit obsecratitudinem : *Dormiet enim dixit, pro Manchit.*

CLXIV. [lb. xxxv, 26.] *Non coques agnum in lacte matris sue.* Ecce dixit iterum quod quemadmodum intelligi possit ignoro. Magna tamen est de Christo prophetia, etiam si fieri ad litteram possit ; quanto magis si non potest ? In sermonibus enim Dei non sunt ad proprietatem oportum omnia revocanda, sicut nec illud de petra, et caverna ejus, et manus superpositione (Exod. xxxiii, 22). Sed plane de fide narratori hoc exigendum est, ut que dicit facta esse vere facta sint, et que dicit dicta esse, vere dicta sint. Quod exigunt etiam a narratoriis Evangelii : cum enim Christum narrent quedam dixisse que in parabolis dixit ; tamen haec enim dixisse non parabole, sed historica narratio est.

CLXV. [lb. xxxv, 28.] *Ei erat ibi Moses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus ;* ponem non manducabit, et aquam non bibit. Quod et ante dixerat, quando tabulas accepit, quas fregit, hoc etiam modo repetit ; non recapitulando quod factum est, sed iterum factum esse commendans. Repeitio quippe legis iam quid significat diximus. Quod autem ait, *Panem non manducabit, et aquam non bibit,* intelligitur jejunavit, a parte totum ; id est, nomine panis omneum cibum, et nomine aquae omnem potum significante Scriptura.

CLXVI. [lb. xxxv, 28, 27, 1.] *Ei scriptis in tabulis verbis² Testimenti, decem verba.* De Moyse dictum est quod ipse scriperit, cui etiam Deus paulo ante di-

¹ Sic vss. et græc. lxx. At editi, per tria tempora anni.

² in editis omittuntur die, verba. tabebat in lxx. et apud lxx.

xerat, *Scribe tibi verba haec*. Cum vero primum Legem accepit, cuius tabulas abiecit et friggit, nec ipse excidisse dictum est tabulas lapideas, et modo dictum est, *Excide tibi duas tabulas lapideas*; nec ei dictum est ut scriberet, sicut ei modo dicitur; nec eas ipse scriptissime narratur, sicut modo narrat Scriptura, et dicit, *Scriptis in tabulis verba Testamenti, decem verba*; sed tunc dictum est, *Ei dedit Moysi statim ut cessaret logui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digitis Dei* (*Ezod. xxxi, 18*); deinde panilo post, *Ei conseruit, inquit, Moyses decerpit de monte, et duas tabulas testimonii in pugnibus ejus, tabulas lapideas scriptas ex utraque parte parvum, hinc atque hinc erant scriptae, et tabulas opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei insculpta in tabulis* (*Id. xxxii, 15, 16*). Frustrè magna oritur quæstio, quomodo illæ tabulae, quas erat Moyses Deo unique præsciente fracturus, non hominis opus esse dicatur, sed Dei; nec ab homine scriptæ, sed scriptæ digitis Dei; posteriores vero tabulae tamdiu mansere, ac in tabernaculo ac templo Dei futura, jubente quidem Deo, tamen ab homine excise sint, ab hominæ scriptæ. An forte in illis prioribus gratia Dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigui facti sunt revertentes corde in *Egyptum*, et facientes idolum; unde illo honestio privati sunt, et proprieza Moyses tabulas frigpit; istis vero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriabantur; unde dicit Apostolus, *Ignorantes Dei justitiam, et suam voluntatem constitutæ, justitia Dei non sunt subjecti* (*Rom. x, 5*); et ideo tabula humana opere exculpatur, et humana opere conscriptæ datæ sunt, quæ cum ipsis manarent, ad eos significandos de suis operibus gloriatur, non de digito Dei, hoc est de Spiritu Dei?

Certe ergo repetitio Legis Novum Testamentum significat; illud autem Vetus significabat, unde consonans et absoluunt est: maxime quoniam cum secundo Lex datur, nullo terrore datur, sicut illa in tanto strepitu ignium, nubium et tubarum; unde tremefactus populus dixit, *Non loqueretur Deus ad nos, ne moriarumus* (*Ezod. xx, 19*): unde significatur timor esse in Vtero Testamento, in Novo dilectio. Quomodo igitur hac solvitur quæstio, quare illæ opus Dei, istæ opus hominis; et ille conscriptæ digito Dei, istæ scriptæ ab homine? An forte ideo magis in illis prioribus Vetus significatum est Testamentum, quia Deus ibi precepit, sed homo non fecit? Lex enim positiva est in Vtero Testamento, quæ convinceret transgressores, quæ subintravit ut abundaret delictum (*Rom. v, 20*). Non enim impletur timore, quæ non impletur nisi charitate. Et ideo dicitur opus Dei, quia Deus Legem constituit, Deus conserpuit: nullum opus hominis, quia homo Deus non obtemperavit, et eum patiens rem Lex fecit. In secundis autem tabulis homo per adjutorium Dei tabulas facit, atque conscribit: quia Novi Testamenti charitas Legem facit. Unde dicit Dominus, *Non vici Legem solvere, sed implere* (*Matth. v, 17*): dicit autem Apostolus, *Plenitudo Legis charitas* (*Rom. xii, 10*); et, *Fides quæ per dilectionem overatur* (*Cor-*

lat. v, 6). Factum est itaque homini facile in Novo Testamento, quod in Veteri difficile fuit, habent fidem que per dilectionem operatur; atque illo digito Dei, hoc est, Spiritu Dei intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (*II Cor. iii, 5*); *quoniam charitas Dei, qua veraciter impliet præceptum, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* (*Rom. v, 5*). Illoc est ergo prima data Lex (ubi significatur Vetus Testamentum, quod est opus tantummodo Dei, et conscriptio digitis Dei), quod Apostolus dicit, *Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum*. Lex ergo sancta et bona, Dei opus est: ubi homo nihil agit, quia non obtemperat; sed reatu potius premitur. Lege minante atque dannante. *Peccatum enim inquit, ut appareat peccatum, per bonum nihil operatum est mortale* (*Id. vii, 12, 15*). Deatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum, et justum, et bonum, est etiam opus ejus¹, sed per gratiam Dei.

CLXVII. [lb. xxxv, 1.] Moyses ad filios Israel, posteaquam de monte descendili, habens alias tabulas Legis, circumposito sibi velamine propter gloriam virtutis ejus, quam filii Israel non poterant intueri, *Hoc, inquit, verba, quæ dixit Dominus facere ea*: ambiguum possum est, utrum ea facere ipse Dominus, an illi: sed utique manifestum est quod illi; iusatis quippe illo quæ sacerdoti. Sed forte ideo sic possum est, ut ex utroque accipiatur; quia et Dominus facit, cum facientes adjuvata, secundum illud Apostoli, *In timore et tremore vestrum ipsorum salutem operamini*; *Deus enim est qui operatur in nobis et nolle, et operari, pro bona voluntate* (*Philipp. ii, 12, 13*).

CLXVIII. [lb. xxxv, 24.] *Omnis offerens deumptionem, argentum et gessos attulerunt deumptionem Domini*: tamquam diceret, Omnis qui attulit, attulit illud siquo illud, inter cetera quæ dicebat, et argentum et gessos commemorans. *Deumptionem* sane interpretari sunt latini, quod græcus habet ἔργον. Appellata est autem deumpcio, eo quod sibi demeret qui Domino offerret.

CLXIX. [lb. xxxv, 29.] Narrante Moysè commemorationum est quod ei dixit Deus de Beseecl *eisdem verbis ac totidem*, quod cum impletur Spiritu divino sapientie, et intellectus, et scientie ad tabernaculi opera facienda, quæ pertinent ad artes opificiales; unde quid nobis videretur jam diximus (*Supra, quæst. 158*). Sed ideo nunc hoc idem commemorationum portavi, quia non frustra eisdem omnino verbis repertum est, quibus antea Moysi a Domino fuerat intimatum. Sane nova more hic artis architectonica prohibetur, opificium ex auro et argento et quocumque metallo, cum illa diec soleat architectonica, quæ pertinet ad fabricas edificiorum.

CLXX. [lb. xxxvi, 2 et 3.] *Et omnes qui sponis possent ire ad operam, ut consummarent ea, et arcoporari a-*

¹ Ita MSS. Editi vero, *et bonus facit, hoc sicut aqua clausa*.

² Corbeiensis retusus codex: *Quæ percipiunt ad artis opificium. Forte le-ovis faciem*.

*Moysè omnes demptiones*¹. In notitiam tantum Moyses pertulit quae Dominus opera fieri præcepit, tabernaculum scilicet cum omnibus que in eo essent, et vestes sacerdotiales². Commemoravit autem quosdam, quibus dixit Spiritum divinitus datum, quo illa efficerre possent: et tamen multi intelligentur sponte ad eadem opera venisse quibus neque imperatum est, nec eorum nomina commemorata sunt a Domino dicta Moysi. Non ergo illi soli hoc manus divinitus habuerunt, qui nonquatum commemorantur, sed fortasse præcipue atque excellentius. Laudandus est autem in his omnibus non attractus ad opus serviliter animus, sed liberaliter et sponte devotus.

CLXXI. [Ib. xxxvi, 4, et 5.] Notandum quod illi qui sapientes appellantur, electores operum sancti, etiam moribus tales erant, ut cum ipsi susciperent omnia quæ populus offerebat, existimans necessaria ex quibus illa omnia completerentur, viderunt plus offerri quam erat necesse, et dixerunt Moysi; atque ille per præconem ultra populum offerre prohibuit. Poterant autem, si vellent, multa auferre, sed modestia prohibuit, vel religio terruit.

CLXXII. [Ib. xxxv, 2.] Posteaquam descendit Moyses de monte, opera commandantur tabernaculi construendi, et vestis sacerdotalis; de quibus faciendis antequam aliquid præciperet, locutus est ad populum de sabbati observatione. Ubi non immerito movet, cum decem verba Legis acceperit in tabulis lapideis iterum, quas ipse excidit, ipse conscripsit; quare de sabbato solo, posteaquam descendit, populum admonuit. Si enim propterea decem præcepta Legis superfluum fuit ut populus iterum audiret; cur non fuit superfluum ut de sabbato audiret, cum et hoc in eisdem præceptis decem legatur? An et hoc simile est velamento, quo faciem obtexit, quia splendorem vulnus ejus filii Israel non poterant intueri? Nam ex decem præceptis hoc solum populo præcepit, quod figurae ibi dictum est: alia quippe ibi novem sicut præcepta sunt, etiam in Novo Testamento observanda minime dubitamus. Illud autem unum de sabbato usque adeo figurata diei septimi observatione apud Israëlitas velatum fuit, et in mysterio præceptum fuit, et quodam sacramento figurabatur, ut hodie a nobis non observeretur, sed solum quod significabat intucamur. In illa autem requie ubi opera servilia jubentur cessare, magna est altitudo gratiae Dei. Tunc enim sunt cum requie opera bona, cum fides per dilectionem operatur (*Galat. v, 6*): timor autem tormentum habet, et in tormento quis requies? Unde timor non est in charitate (*I Joan. iv, 18*): charitas autem diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*). Ideo *sabbatum requies sancta Domino*: Dei scilicet gratiae tribuenda, non nobis velut ex nobis. Alioquin nostra opera sic erunt, ut sint humana, aut peccata³: aut cum timore, non cum di-

¹ Codices editi et MSS., *demptum aet.* Locum huic vitiatum esse nota nullius, cum legi debeat, *omnes demptiones*; secundum LXX, *panta ta aphädremata*; et juxta Vulgatam, *universa donaria*.

² Mellioris notæ MSS., et *vestis sacerdotalis*.

³ Editi, aut cum peccato. MSS., aut peccata.

lectione; et ideo servilia sine requie. Plenitudo autem sabbati erit in requie sempiterna. Non enim frustra institutum est et sabbatum sabbatorum (*Levit. xxv*).

CLXXIII. [Ib. xl, 9, 10.] Superius quando prius locutus est Deus de tabernaculo ungendo, dixit eadem unctione sanctificari illa omnia, et fieri sancta sanctorum. Altare autem holocaustatum eadem unctione sanctificatum, dixerat fieri sanctum sancti: et hoc interesse videbatur, quod nihil eorum dixisset sanctum sanctorum, nisi quod tantum velo separabatur a sancto, id est, ubi erat arca testamenti et altare incensi (*Exod. xxx, 26-38*). Nunc autem cum eadem reperetur, dixit de tabernaculo uncto et his que in illo essent, quod eadem unctione sanctificarentur, et fierent sancta: illud autem altare holocaustatum, de quo prius dixerat quod fieret sanctum sancti, eadem unctione nunc dixit fieri sanctum sanctorum. Unde datur intelligi tantundem valere quod dictum fuerat sanctum sancti, quantum valet quod dictum est sanctum sanctorum: ac per hoc et illa omnia uncta, id est totum tabernaculum, et quicumque in eo essent, quæ prius appellaverat sancta sanctorum, tantumdem valere quod nunc ait sancta: nec unumquodque eorum dici tantummodo post istam unctionem sanctum sancti, verum etiam sanctum sanctorum, sicut altare holocaustatum; ut jam nihil intersit, quantum ad hanc appellationem attinet, inter illa que interins intra velum fuerant, id est ubi erat arca testimonii, et cetera foris, nisi quod illa interius ita dicebantur sancta sanctorum vel sanctum sanctorum², ut etiam ante unctionem sic appellarentur; cetera vero unctione sanctificata sunt, ut hoc nomen acciperent. Quod otio discutiendum est quid ista significent.

CLXXIV. [Ib. xl, 19.] Cum Scriptura narraret quomodo Moyses constituerit tabernaculum, *Extendit*, inquit, *aulæa super tabernaculum*: non utique desuper tectum, sed cingens columnas; quia de columnis dixerat, quod statuerit tabernaculum.

CLXXV. [Ib. xl, 29.] Cum dixit, *Et super atrium in circuitu tabernaculi et altaris*, manifestat altare holocaustatum ad ostium tabernaculi forinsecus fuisse, ut atrio totum ambiretur, et altare esset infra atrium inter portam atrii et ostium tabernaculi.

CLXXVI. [Ib. xl, 34, 35.] Notanda est res multum mirabilis, quod nube descendente et implente tabernaculum, quæ tamen gloria Domini dicitor, non poterat Moyses intrare tabernaculum, qui in monte Sina, quando Legem primitus accepit, intravit in numerum ubi erat Deus (*Id. xix, 20*). Procul dubio ergo aliam personam tunc figurabat, aliam nunc: et tunc eorum qui participes sunt intime veritatis Dei; nunc autem Iudeorum, quibus gloria Domini, quæ in tabernaculo est, quod est gratia Christi, tanquam nubes opponitur, non eam intelligentibus, et ideo non

¹ Hic ab excusis in questionum distinctione incipimus discedere ut sequamur MSS.

² Sic MSS. et editio Fatisponensis. Aliae vero editiones, vel sanctum sancti.

Intrant¹ in tabernaculum testimonii. Et hoc credendum est semel factum, mox ut constitutum est tabernaculum, significationis hujus causa, vel alicuius alterius. Neque enim semper sic erat nubes super tabernaculum, ut illuc Moyses intrare non posset; quandoquidem non removebatur nubes, nisi cum eis hoc signum dabantur disjungendi, hoc est castra movendis ex eo loco ubi erant: et accedendi quo nubes ducebat per diem, flamma per noctem (*Exod. xiii, 21*). Quae duo vicissim etiam super tabernaculum manebant, ubi castra posuissent, nubes per diem, flamma per noctem.

QUEST. CLXXVII. *De Tabernaculo.*

1. Quoniam liber qui Exodus dicitur, in constitutione tabernaculi sumit terminum, de quo tabernaculo etiam per superiora ejusdem libri multa dicuntur, quæ faciant difficultatem intelligendi, sicut solet omnis τετραπλική, id est loci alicuius descriptio in omni historia facere; visum est mihi de toto ipso tabernaculo separationem dicere, quo intelligatur, si fieri potest, quale illud, et quid fuerit, interim proprietate narrationis inspecta², et in aliud tempus dilata figura significatione: neque enim aliquid ibi fuisse putandum est, quod jubente Deo constitueretur sine alicuius magnæ rei sacramento, enjus cognitio fidem formamque pietatis adficeret.

2. [ib. xxvi, 1, 6.] Jubet ergo Deus Moysi facere tabernaculum decem aulaeum de hyso torto, et hyacintha, et purpura, et cocco torto, Cherubim opere textoris: κύπελλας quas Graeci appellant, Latini aulae perhibent, quas cortinas vulgo vocant. Non ergo decem atria fieri jussit, sicut quidam negligenter interpretati sunt: non enim κύπελλας, sed κύπελλας dixit. Opere ergo textili Cherubim jussit in aulaeis fieri, quorum aulaeorum longitudinem esse præcepit cubitorum viginti octo, et latitudinem cubitorum quatuor. Coherere autem invicem aulae, et conjungi inter se quinque hinc, et quinque inde, ut spatium quod eis cingeretur, hoc esset tabernaculi spatum. Quomodo autem inter se connecterentur eadem quina aulae, ita præcepit, *Facies illis*, inquit, *ansas hyacinthinas in ora summa aulae unius ex una parte in commissuram; et sic facies superiore summa ad commissuram secundam*: id est, ubi committitur auleum aulaeo, tertium scilicet secundo, quod secundum jam cum primo commissum est, id est conjunctum atque conexum, faciem contra faciem consistentiæ ex adverso singula; quoniam inter se jussit quina³ conjungi, ut ex adverso constituerentur. Utrum autem quadratum spatium his concluderetur, an rotundum, nondum apparel; sed apparebit cum de columnis caperit dicere, quibus protenduntur aulae. Non ergo amplius quam de trium connexione dicere voluit, quæ sit in

¹ In editis, intravit. In MSS., intrant.

² Plures MSS., sive in ad proprietatem narrationis, excepta (vel expectata), et in aliud, etc. Vaticanus duo: *interim quantum ad proprietatem narrationis spectat, et in aliud.*

³ sic in VSS. et a; ud LXX. Ali in editis, *facies summam.* —

in B., *facies super ora summa. M.*

⁴ Edii, ea. MSS., quina.

duabus commissuris, secundi ad primum, et tertii ad secundum, ut ex hac veluti regula cetera jungerentur. Ansas ergo præcepit fieri primo aulæo quinquaginta, ex una parte qua illi fuerat committendum secundum; et ansas quinquaginta tertio aulæo, ex ea parte qua secundo conjugebatur: ipsum autem secundum, id est inter utrasque ansas quinquagena medium, circulos habere voluit quinquaginta aureos, utique ex una parte, per quos conjugetur quinquaginta ansis aulæi primi; ac per hoc consequens erat ut ex alia quoque parte circulos totidem haberet, per quos conjugetur ansis aulæi tertii. Quod breviter Scriptura ita dixit: *Et facies circulos quinquaginta aureos, et conjuges aulæum ad aulæum circulis, et erit tabernaculum unum.* Circuli ergo quinquaginta aurei secundi aulæi, inserebantur quinquaginta ansis⁴ hyacinthinis primi aulæi; quinquaginta circuli inserebantur et quinquaginta ansis tertii aulæi; et deinceps ita ceteri connectebantur, ut quinque completerentur, atque ex adversa parte alia similiter quinque.

3. [ib. 7-11.] Deinde dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum:* id est, que venirent super, non a parte tecti, sed supercingendo. Dicimus enim et sic aliquid superponi, non quemadmodum tectum domus, sed quemadmodum tectorium parietis, tanquam super lineam fasciam. Undecim, inquit, *vela facies ea. Longitudo veli unius erit triginta cubitorum, et quatuor cubitorum latitudo veli unius: mensura eadem erit undecim velorum.* Et conjuges quinque vela in se, et sex vela in se. Quomodo illa aulaea voluit quinque conjungi, sic ista vela quinque et sex, quæ undecim erant, non decem. *Et duplicabis*, inquit, *velum sextum secundum faciem tabernaculi:* ne moveret⁵ quia impariter alterutrum incurribant sex et quinque. Deinde dicit etiam ista vela capillacia, quemadmodum sibimet jungerentur. Et idem dicit, sed fortasse planius, *Et facies*, inquit, *ansas quinquaginta in ora veli unius, quod contra medium est,* id est, contra secundum, quia ipsum erit medium inter primum et tertium: *secundum commissuram*, id est, juncturam. *Et quinquaginta ansas facies super oram veli, quod conjunctum est ad secundum velum.* id est super oram tertii veli, qua conjungitur secundo. *Et facies circulos aureos quinquaginta, et conjuges circulos de ansis; et conjuges vela, et erit unum.* Circulos ergo medio velo voluit apponi, id est secundo, quibus quinquaginta ansis jungeretur primo et tertio. Nihil hic aliud est; nisi quod circulos non aureos, sed aureos fieri nunc præcepit. Ansas autem in aulaeis hyacinthinas dixerat: in velis autem capillaciis quoniam tacuit cuiusmodi essent ansæ, quid nisi capillacias eas credibilius accipimus?

4. [ib. 12-14.] Quod deinde sequitur ita est ad intelligendum difficile, ut verear ne exponentendo fiat obscurius. Dicit enim, *Et suppones in velis tabernaculi*

¹ In excusis deerant hic decem verba, nunc restituta ex MSS. qui paulo post habent, completerentur; pro, completebantur.

² Excusi, ne moveretur. MSS., ne moveret, id est, ne faceseret difficultatem.

*dimidium veli quod superaverit, subteges quod abundat de velis tabernaculi, subteges post tabernaculum. Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contingens super latera tabernaculi, hinc atque hic ut operiat. Cum sextum velum jusserit duplicari secundum faciem tabernaculi, quid dicat superare in velis dimidium veli; et quid dicat, Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, cum dimidium veli quindecim cubita sint, quoniam triginta cubitorum jussit esse unum velum, quis facile intelligat? Aut si propterea superaret de longitudine velorum, quis prima aulae de byssô et coco et purpura et hyacintho vi- ginti octo cubitis longa esse precepit, ista vero capillacia triginta cubitorum esse voluit, duobus cubitis superantur singula aulae a singulis velis capillaciis: que in summam ducta, exceptio undecimo quod dupli- cari jussit, viginti cubita excrescent, quibus superatur ambitus aulæorum ambitu capillaciorum. Decem, quippe velorum cubita bina, quibus longiora erant, viginti faciunt: quorum ex utroque latere decem hinc et decem inde poterant superare, non cu- bitum ex hoc et cubitum ex hoc, sicut Scriptura lo- quitur. Quapropter differenda mihi videtur hujus loci expositiō, donec tabernaculum columnis omnibus, cum atrio, quod circumponitur, omni ex parte con- sistat. Fortassis enim per anticipationem aliquid dicit de his velis capillaciis, quod ad illa proficiat, de quibus nondum locutus est. Quod enim dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum, utrum universum tabernaculum his velis cooperiri velit cum atrio scilicet, de quo circumponendo postea loquitur; an hoc interior tabernaculum, quod decem aulae fieri jussit, incertum est.* Sequitur ergo et dicit, *Et facies operimenta tabernaculo, pelleles arietum rubri- catus.* Etiam hoc experimentum utrum universo taber- naculo fieri jusserit in circuitu, an interiori tantum, similiiter habetur incertum. Quod vero adjungit, *Et oportenta pelleles hyacinthinas desuper, hoc non ip- circuitu, sed a tecto velut camera accipiendum est.**

5. [lb. 15-21.] *Et facies, inquit, columnas taber- naculo de lignis imputribilibus: decem cubitorum colum- nam unam, et cubiti unius et dimidiū latitudinem col- umnae unius; duos anconicos columnæ uni consistentes ex adeverso: sic facies omnibus columnis¹ tabernaculi.* Quare jusserit fieri hos anconicos, de quibus antea dixi quid essent (*Supra, quæst. 109.*) non satis mihi apparet. Si enim ad columnas portandas fierent, qua- tuor ut minimum fierent²: si autem ubi seras in- cumberent, etiam plures fierent; nam quinque seras singu- lis columnis distribuit. Nisi forte in his anconicos non aliquis usus, sed so'a significatio sit, sicut in velo un- decimo capillacio. Nam columna duos anconicos ve- luti braebia hinc atque hinc extendens, figuram crucis reddit. Nunc jam videamus numerum columnarum, in quibus et forma tabernaculi possit adverti, utrum quadra, an rotunda sit, an oblongam habeat quadratu-

ram, lateribus longioribus brevioribus frontibus sicut plerique basilice construunt: hoc enim potius hic evidenter exprimitur. Nam ita dicit: *Et facies col- umnas tabernaculo, viginti columnas ab latere isto, quod respicit ad aquilonem. Et quadraginta bases argenteas facies viginti columnis, duas bases columnæ uni in am- bas partes ejus. Et latus secundum contra austram vi- ginti columnas, et quadraginta eam̄ bases argenteas; duas bases columnæ uni in ambas partes ejus, et duas bases columnæ uni in ambas partes ejus.* Repetitio non moveat; quia locutionis est, ut omnes ita intelligantur de quibus non dicit. De basibus autem iam antea diximus, cur una columna duas habeat, quia et capita hoc loco bases vocat (*supra, quæst. 110.*)

6. [lb. 22-25.] Videmus igitur vicenis columnis porre- ta: duo latera tabernaculi aquilonis et austri: duo sunt reliqua, orientale et occidentale, que si totidem colu- minas habuissent, procul dubio quadratum esset. Quot au- teum habent, de occidentali non tacetur, de orientali tac- tur: utrum quia non habuit, et sola illuc sine columnis extendebantur aulae ab extrema columna unius lateris usque ad alterius alteram extreamam; an aliqua causa ta- ceantur, ut etiam tacite intelligentur, nescio. Postea quippe ex ipsa parte orientis decem columnas com- memorantur, sed atrii de quo post loquitur, quod huic tabernaculo circumponi jubet. Commemoratis ergo lateribus tabernaculi aquilonio et australi in vicenis columnis, deinde sequitur et adjungit, dicens: *Et retro tabernaculum per partem que est contra mare, facies sex columnas: et duas columnas facies in angulis ta- beraculi a posterioribus, et aequales deorsum versus; et quae se convenientes erunt, aequales de capitibus in com- missuram unam.* Sic facies ambobus duobus angulis; aequales sint. Et erunt octo columnæ, et bases eorum ar- genteæ sexdecim: duæ bases columnæ uni, et duæ bases columnæ uni in ambas partes ejus. De basibus similis ratio et similis locutio est. Latus itaque occidentis, nam hoc est ad mare, columnis octo extenditur; sex mediis, et duabus angularibus quas aequales ad unam commissuram dicit esse debere; credo quod angulus duo in se latera committat, et sit columna angularis lateri utrius communis, ista occidentali et aquiloniae, illa occidentali et australi. Quod antea dicit etiam aequales deorsum versus hoc utique dicit, ut ad per- pendiculum libarentur, ne robustiores essent infra quam supra, sicut plerique columnæ sunt.

7. [lb. 26-29.] Deinde dicit: *Et facies seras de lignis imputribilibus, quinque uni columnæ ea una parte ta- beraculi; et quinque seras columnæ lateri tabernaculi secundo; et quinque seras columnæ posteriori lateri ta- beraculi, quod est ad mare.* Mirum si dubitari poteat, latus orientalis columnas non habuisse in hoc interiori tabernaculo, cui postea circumponitur atrium. Singulæ quasque igitur columnas omnium trium laterum habere seras quinas jubet. *Et sera, inquit, media inter medias columnas pertranscat ab uno latere in aliud latum.* Hoc videtur dicere, ut de columnâ in columnâ sera perveniret, et per intervallum columnarum por-

¹ Editi, omnes columnas. Ms. et LXX, omnibus columnis.

² Sic MSS. At editi excepto rat. sic habent: *Si enim ad columnas portandas, fierent quatuor, ut in unum fierent.*

¹ Editi, sic facies angulos duobus angulis. Ms., ambobus duobus; secundum LXX, amphitheatris. *Lis* dusi oīnīs.

rigoretor a latere unius usque in latus alterius : ac per hoc una ex his omnibus columnis non erat habita-
tura propria quinque seras; ad quam extremam quin-
que perveniebant a columnis sibi proxima venientes.
*Et columnas, inquit, inaurabis auro, et annulos facies
areos, in quos induces seras, et inaurabis auro seras.*
Ne columnis foraminibus cavernarentur, quo intran-
tent seras, annulos fieri possint, quibus ex utraque
parte continerent fines serarum. Proinde intelligan-
tur hi annuli fixi in ligno insulis pependisse, ut ex-
tremas partes serarum possent capere et continere.

8. [lb. 30-37.] *Et eriget, inquit, tabernaculum se-
cundum speciem quam monstrata est tibi in monte. Et fa-
cies velamen de hyacintho et purpura et cocco torto et
byso neta; opus textile facies illud Cherubim¹. Et su-
perimpones illud super quatuor columnas imputribiles
inauratas auro, et capitula eorum aurea, et bases eorum
quatuor argentea. Et pones velamen super columnas, et
induces illuc, interiorum quam velamen est², arcum testimoni-
um: et dividet vobis velamen inter medium sancti et in-
ter medium sancti sanctorum. Et cooperies de velamine
arcum testimoniū in sancto sanctorum³. Hac omnia ma-
nifesta sunt, interioris intra vestimentum hoc quatuor col-
umnis impositam foisse arcam testimoniū: quam non
sic operari jussit velamine, ut super arcā cooperem-
bam jaceret velamen, sed ut contra statueretur⁴.
Deinde dicit: *Et pones mensam foris extra velamen; et
candelabrum contra mensam in parte tabernaculi, qua
respicit ad austrum: et mensam ponas in parte taberna-
culi, qua respicit ad aquilonem.* Etiam hoc planum est.
Quod autem sequitur, *Et facies adductorium de hya-
cintho et purpura et cocco torto et byso torto, opus va-
rioloris. Et facies velamini quinque columnas, et inau-
rabis illas auro, et capitula eorum aurea: et confabis eis
quinque bases areas: cui usui velamen hoc fiat quin-
que columnis extentum, post apparebit, nam hic non
apparet. Vult enim illud esse velamen ostii taberna-
culi, hujus videlicet interioris, cui circumponitur
atrium. Deinde jubet altare fieri sacrificiorum et hol-
ocaustorum; et dicit quemadmodum fiat: nondum
autem dicit ubi ponatur; sed hoc quoque post apparebit.**

9. [lb. xxvi, 9-13.] *Hinc jam de atrio loquitur
usque in finem, quod circumponendum est taberna-
culo illi, de quo prius constitudo locutus est. Et fa-
cies, inquit, atrium; quod dicitur grece αὐλαί, non
αὐλαῖς: quod quidam interpretes nostri non disser-
entes, et hoc et illa aulae, quas αὐλαῖς non γινάεται
Graci dicunt, atria interpretati sunt dicentes. Et fa-
cies tabernaculum decem atriorum, ubi decem aulaeorum
dicere debuerunt. Nonnulli autem multo imperitiores,
jannas interpretati sunt ei αὐλαῖς et αὐλαῖς. Sicut au-*

¹ In editis, super cherubim. At in MSS. et apud LXX, absque articula, super, legitur facies illud cherubim. Hebreensis est, quo praeceps ut velamen artificis industria
s argendum magnitudinis platis, sive potius, ut habeat ver-
sio Vulgata, pulchra via tate contexendum.

² In MSS. iuxta græc. LXX: καὶ εἰσελθετε εἰς τὴν οὐ-
κρατεύουσαν. Adeoque pergerant in ante excusis, et in-
duces illud interiori ubi velamen est.

³ Editi, in sanctis sanctorum. Vaticanani MSS. juxta græc.,
in sancto sanctorum.

⁴ In editis, contra mensam statueretur. Abest, mensam,
a MSS.

tem in lingua latina invenimus aulae, quas Græci αὐλαῖς vocant; ita quam illi appellant αὐλαῖς, nostri
aulam vocaverunt. Sed iam non atrium isto nomine,
sed domus regia significatur in latina lingua; apud
Græcos autem, atrium. Ergo, *Et facies, inquit, atrium
tabernaculo in latere quod respicit ad osnirum; et tento-
ria atrii ex byso torta; longitudine sit centum cubitorum
unilateri: columnas eorum viginti, et bases eorum aree
viginti; et circuli eorum, et arcus eorum argentei. Sic et
lateri quod est ad aquilonem, tentoria centum cubitorum
longitudinis; et columnæ eorum viginti, et bases eorum
areae viginti, et circuli eorum, et arcus columnarum, et
bases inargentata argento. Latitudo autem atrii quod est
ad mare, tentoria ejus quinquaginta cubitorum; colu-
mnæ eorum decem, et bases eorum decem. Et latitudo
atrii quod est ad orientem, quinquaginta cubitorum; co-
lumnæ ejus decem, et bases eorum decem.*

10. Hic jam videmus commmemorari columnas ab
orienti, cum loquitur de atrio, et eas decem diceas
cum basibus areis, sicut dixi: etiam de occidentalibus:
obi difficultissima oritur questio. Nam facile est
quidem ut accipiamus ab oriente unum ordinem co-
lumnarum ad atrium pertinentium, quo tabernaculum
interius per omnes quatuor partes cingitur; quia non
habebat ex ea parte columnas tabernaculum interius:
ab occidente autem ubi jam erant interioris taberna-
culi columnæ octo, quonodo etiam istas decem, quas
exterioris atrii commemorat, accepturi sumus, tan-
quam ab occidente duo sint ordines columnarum,
interiorum octo, et exteriorum decem? Quod si ita
est, longiora erunt etiam latera atrii exterioris, quam
tabernaculi interioris, ut sit unde ab extremo in ex-
tremum alius columnarum ordo dirigatur, et non in-
currat in ordinem priorem ad interioris tabernaculum
pertinentem. Et si hoc est, consequens erit ut vice-
ne illæ columnæ duorum laterum tabernaculi inte-
rioris, austri et aquilonis, intervallis brevioribus diri-
mantur, quam illæ vicenze quas habet atrium exter-
ius ex eisdem lateribus. Et quia illi exteriores
ordines vicenarum columnarum, sicut Scriptura lo-
quitur, centena cubita teneant; isti interiores totidem
columnarum quolibet minus cubita teneant, quoniam
hoc Scriptura non expressit, consequens erit ut octo
columnæ illæ tabernaculi interioris in latere occiden-
tali rarores sint quam vicenze illæ ejusdem taberna-
culi australis et aquilonis, ut possit comprehendendi
spatum quantum sufficiat decem illis aulaeis circum-
tendendis, quibus primis dicit hoc tabernaculum
fieri. Habent enim cubita vicentia et octona, que sunt
similis ducentia octoginta: quordam si contenta essent in
lateribus duabus austri et aquilonis, ubi vicenarum
columnarum ordines sunt, quadragesima unica cubita
tenderentur per alias duo latera orientis et occidentis,
et proportione obcurrent in octo columnis cubita centum;
sed non essent longiora latera exterioris atrii, quo-
nam centenis cubitis definita sunt; et ideo non esset
quemadmodum illæ ordo decem columnarum ab an-

¹ Editi, carnis. At MSS. carum: referuntur ad tentoria.

gulo australi in angulum aquilonium includeret ordinem interiorum octo columnarum. Proinde ut atrio undique circumdetur interius tabernaculum, oportet illud esse etiam longitudinis brevioris : atque ita necesse sit vicinas ejus columnas in duobus lateribus, quibus in longum porrigitur, densius constitui, quam sunt atrii exterioris etiam ipsæ vicines ; et rarius octo columnas tabernaculi interioris a parte occidentis, quam decem ex eadem parte atrii exterioris : quoniam quidquid minus cubitorum ex illis aulaeis extenditur in columnis vicenis duorum laterum ad austrum et ad aquilonem, compensandum est latitudine orientalis et occidentalis lateris, ut ducenta octoginta cubita consummentur aulæorum. Non enim sicut de velis capillaciis, ubi unum plus est, ita et de his aulaeis iussit aliquid duplicari. Quapropter si tantum breviatur longitudine tabernaculi interioris, quod ab atrio exteriori posset includi, ut in vicinis ejus columnis non centena cubita tendantur aulæorum ; sed verbi gratia, ut minimum nonagesima et sena, ut quaternis cubitis breviora sint : hæc ipsa quaterna cubita, id est octo cubita in duos alios lateribus utique tendenda sunt, orientali et occidentali ; ac sic in illis octo columnis occidentalibus tabernaculi interioris non extenduntur cubita quadraginta, sed quadraginta quatuor, et alia quadraginta quatuor ab oriente. Cum ergo in decem columnis exterioris atrii tenduntur cubita quinquaginta, in octo autem interioris tabernaculi tenduntur cubita quadraginta quatuor, rariova inveniuntur intervalla interiorum octo columnarum quam exteriorum decem : quia si paria essent, ita in columnis octo quadraginta cubita tenderentur, sicut quinquaginta tendebantur in decem ; quoniam quod sunt proportione octo ad decem, hoc sunt quadraginta ad quinquaginta. Quinarium quippe numerum quadraginta octies habent, quinquaginta decies.

41. [Ib. 14-16.] Nec nos moverent columnarum intervalla disparia, quod densiores in lateribus longitudini ponentur, ubi vicines sunt, rariores autem in latere longitudinis, ubi octo sunt, nisi aliud existere quod urgeat mutare sententiam. Cum enim commemorasset longitudinem atrii ad mare habere tentoria quinquaginta cubitorum, et columnas decem, et bases earum decem ; et longitudinem atrii ad orientem item quinquaginta cubitorum, et columnas decem et bases decem ; atque his dictis perfecta videbatur forma tabernaculi cum atrio suo undique ambiente, injectit aliud, quod ubi et quomodo intelligendum sit, difficilime reperitur : *Ei quindecim*, inquit, *cubitorum tentiorum altitudo lateri uni* : *columnæ eorum tres*, et bases earum tres. *Et lotus secundum*, *quindecim cubitorum tentiorum altitudo* : *columnæ eorum tres*, et bases earum tres. *Et portæ atrii tegumen viginti cubitorum altitudo de hyacintho et purpura et coco nato et byso torta*, varietate acu pieta : *columnæ earum quatuor* et bases earum quatuor. Hæc ubi constituantur, perfecta illa forma tabernaculi, non video : sed plane video eundem esse numerum columnarum decem, in tribus et tribus et quatuor, ternis scilicet a la-

teribus et quatuor in medio. Ac per hoc tentoria illa quinquaginta cubitorum non contexta erunt, ne adiutus in atrio nullus sit : sed quindenis cubitis media viginti cubita separabuntur, ut faciant portæ tabernaculi tegimen, hoc est velum, quod ornamento velamentoque dependeat, et teneat spatium quatuor columnarum, quod portæ atrii deputatum aique separatum est. Ideo velamen ipsum a lateribus quindenum cubitorum divisum atque separatum, etiam specie distinguunt voluit, ut opere acu picto quatuor illis coloribus variaretur. Sed latera illa quindenum cubitorum hinc atque hinc ternas columnas habentium, si ad eamdem linea rectitudinem portæ atrii conjugantur, non erit spatium inter decem columnas exterioris atrii et octo interioris tabernaculi, ubi sit altare quinque cubitorum, quadrum occupans spatium ; et ante ipsum altare, ubi serviator altari ; et inter ipsum et ostium tabernaculi interioris, ubi sit labrum zeneum. Sic enim ponit jussum est, unde manus et pedes sacerdotes lavent, quando intrant tabernaculum, vel quando accedunt ut altari deserviant : quod nisi foris a tabernaculo in atrio intellecterimus, quomodo possunt prius lavare manus et pedes, et sic tabernaculum introire ? Foris autem ab atrio non possumus altare statuere ; quia et tabernaculum et altare circumdari atrio præcepit. Restat igitur ut illa latera quindenum cubitorum hinc atque hinc, et columnarum ternarum, sic accipiamus a lateribus, ut ipsa faciant intervallum totidem cubitorum¹ inter portam atrii et ostium tabernaculi interioris : portam qu'dem patentem viginti cubitis in quatuor columnis, et habentem velum acu picto opere variatum viginti cubitorum ; ostium vero tabernaculi interioris, ubi ponatur velamen illud in quinque columnis extentum : quod utique non intra illum ordinem octo columnarum, sed extra foris ad atrium possumus intelligere debemus. Tunc enim erit velum ostii tabernaculi, quod ostium tanquam valvis aperiebatur, ubi aulae inter se circulis et ansis non conjugabantur. Aut si forte intra illum ordinem octo columnarum tabernaculi interioris, opponebatur hoc velamen in quinque columnis ostio tabernaculi, ut quando aperiebatur, interiora non nudarentur, ne a proscientibus viderentur ; quod tamen velamen sive interior ab illo ordine columnarum, sive exterius poneretur, quod non satis eluet : procul dubio distabat moderato intervallo ab eodem ordine columnarum, ne quinque columnæ ad quatuor columnas densius constitupræ, intercluderent potius aditum, quam velarent.

42. Secundum istum itaque modum, et secundum hanc formam tabernaculi nihil jam opus est vicinas illas columnas laterum interioris tabernaculi ad austrum et aquilonem constituere densiores, et rariores illas octo facere que ab occidente fuerant. Dicem quippe illæ atrii exterioris ab eadem parte occidentis non longum ordinem faciunt columnarum, quo includantur octo intenses, sed ternis ab utro-

¹ Sic MSS. At editi, aliquot cubitorum.

que
concl
porta
ostiu
rium
Iudic
tribus
occide
sic ad
narum
mem
littera
que
stent
Poten
ordin
cum
in or
et ill
parte
lum
front
ficio
lum
foera
rum
lum
43
Script
later
latu
do :
atri
quip
riore
qua
spic
me
ten
cen
que
col
Et
lun
lat
col
die
qui
po
ill
co
es
cu
que
hi
al

que latere constitutis, et quatuor in porta¹, spatium concludunt, ubi et altare sit holocaustum intra portam atrii ante ostium tabernaculi; et labrum inter ostium tabernaculi et altare; et intervallum necessarium ministerio inter altare et portam atrii: et sic illud totum spatium atrii concluditur columnis decem, tribus ab aquilone, et tribus ab austro, et quatuor ab occidente, tanquam si II græcam litteram facias. Et sic adjungebatur idem spatium longiori ordinis columnarum tabernaculi interioris, tanquam si ad litteram memratam, ex ea parte qua non habet, adjungas littere productionem que iota dicitur; ut ejus parte qua in medio est, ab eo latere concludatur, et restent hinc atque inde ex ipso iota relique partes. Poterant ergo numerari decem columnæ in illo longo ordine partis occidentalis tabernaculi interioris, sed cum illis octo adderentur duæ, quæ fuerant ultime in ordinibus laterorum atrii aquilonis et austri. Nam et ille decem quæ proprie ad atrium pertinuerent a parte occidentis, unde et intrabatur ad tabernaculum, ternas habebant in lateribus, et quatuor in fronte, ubi porta erat, atque ita spatium usui sacrificiorum necessarium intra atrium ante tabernaculum ampletebantur. In ternis autem columnis quæ fuerant a lateribus, tentoria erant de byso quindenerum cubitorum: in quatuor autem ubi porta erat, velum erat viginti cubitorum acu picto opere variatum.

43. [lb. xxxviii, 9-18.] Nec moveat quod ait Scriptura, *Quindecim cubitorum tentiorum altitudo lateri uni: columnæ eorum tres, et bases eorum tres. Et latus secundum quindecim cubitorum tentiorum altitudo: columnæ eorum tres, et bases eorum tres. Et portæ atrii tegumen viginti cubitorum altitudo.* Altitudinem quippe eandem dicit, que fuerat longitudi tentiorum. Eadem quippe altitudo est cum texuntur, que longitudi est cum tenduntur. Quod ne suspicari videamus, alio loco idipsum Scriptura commemorans ait, *Et fecerunt atrium quod est ad austrum, tentoria atrii de byso torta, centum per centum: id est, centum cubita tentiorum per centum cubita spatiæ quod tenebant viginti columnæ.* Deinde sequitur: *Et columnæ eorum viginti, et bases eorum viginti areae.* *Et latus quod ad aquilonem centum per centum, et columnæ eorum viginti*, et bases eorum viginti areae: et latus quod est ad mare, aulaea quinquaginta cubitorum: columnæ eorum decem, et bases eorum decem.* Eadem dicit aulaea quæ tentoria. *Et latus quod est ad orientem quinquaginta cubitorum tentoria.* Post hæc redit ad posteriora tabernaculi, ut ostendat quemadmodum ille decem columnæ spatium de quo loquebatur, atrii complectebantur. *Quind:cim cubitorum,* inquit, *quod est a dorso.* Dorsum appellat, quia posteriora tabernaculi erant, id est a parte occidentis. *Et columnæ,* inquit, *eorum tres, et bases eorum tres.* *Et a dorso recundo hinc et hinc secundum portam² atrii aulaea quindecim*

¹ Rat. et Lxx., impar. Am. Er. et quinque MSS., in portam. Alii MSS., in porta.

² Edit., exceptio nat., viginti areae. Abest area a MSS. et a LXX.

³ Edit., partem; pro quo MSS., portam. Sic etiam LXX.

cubitorum: columnæ eorum tres, et bases eorum tres. Manifestum est certe eadem duo dorsa dici hoc loco, cum commemorantur omnia quemadmodum facta sint, que latera dicebantur, quando præcipiebatur ut fierent: latera scilicet quæ hinc atque inde conjuncta portæ occidentalis³ atrii spatium concludebant; dorsa vero, quod a tergo tabernaculi erat haec pars atrii, id est a parte occidentali. Sequitur autem et dicit: *Omnia aulaea atrii de byso torta, et bases columnarum areae, et areae eorum argenteæ, et capita eorum inargentata argento; et columnæ inargentatae argento, omnes columnæ atrii.* Deinde adjungit quod nouum isto loco commemoraverat: *Et vela memorati atrii⁴ opus variatoria, de hyacintho et purpura et coco neto et byso torta; viginti cubitorum longitudinem et latitudinem.* Ecce ubi appareat eamdem dictam superius altitudinem, que aulaeum extensorum fuerat longitudi. Denique addit: *Et latitudinem quinque cubitorum.* Tot enim cubitis latitudinis erigebantur tentoria exterioris atrii, sicut interioris cubitis quatuor. Sic autem et superius dixerat: *Longitudo autem atrii centum per centum, et latitudo quinquaginta per quinquaginta, et altitudo quinque cubitorum ex byso torta.* Hanc latitudinem dicens quam postea altitudinem dixit; quoniam quæ jacentium latitudo est, eadem erectorum altitudo. Sicut quod paulo ante commemoravi, quæ cum texuntur altitudo est, eadem cum tenduntur longitudi est.

44. [lb. xxvi, 12, 9, 15.] Nunc jam quod distuleram, videamus; quomodo ex hac forma universi tabernaculi, quam sicut potui ante oculos collucavi, difficultas illa solvatur de capillaciis velis. Que forsan ideo erat abstrusior, quis per anticipationem ibi aliquid dictum est, quod prosercit operi, de quo postea fuerat locuturus, cum atrium tabernaculo circumponendum describeret. Nunc itaque verba ipsa vidamus. *Et suppones,* inquit, *quod superabit in velis tabernaculi, dimidium veli quod superabit subteges; quod abundant in velis tabernaculi, subteges post tabernaculum.* Hoc totum quod dictum est unum sensum habet, quia dimidium veli quod superaverit, hoc est, id quod abundaverit de velis tabernaculi, subtegendum est post tabernaculum. Quomodo ergo superet, id est, abundet et restet dimidium veli, ex illi serie connexorum velorum oportet inquirere: quoniam quinque in se, et sex in se connecti voluit, sicut superius loquens dixerat, sextum velum a facie tabernaculi duplicandum, id est ab oriente. Totes enim posteriora tabernaculi a parte occidentis esse significavit, id est ad mare. Quid igitur facies tabernaculi, nisi pars illa intelligenda est quæ est ad orientem? Pars ergo illa qua vela quinque connexa sunt, habet cubita centum quinquaginta, hoc est quinque tricena (tricenorum enim cubitorum erant singula, sicut ea Deus fieri jussæ): illa vero pars in qua erant non quinque, sed sex vela sibimet similiiter connexa, habebat centum octoginta, id est sexies tricena,

¹ Cisterciensis Ms., *conjecta a parte occidentali.*

² Legitur apud LXX, Exodi cap. 37, *et velum portæ atrii.* Confer Vulgat. Exodi cap. 38, v. 18.

ac per hoc duplicato ex eis uno velo, sicut jussum est, secundum faciem tabernaculi, minuebantur in ea duplicatione cubita quindecim; quibus detractis, centum sexaginta quinque remanebant. Et ideo post centum quinquaginta cubita, quibus illi parti quinque velorum etiam ista pars sex velorum aquabatur, superabant atque abundabant cubita quindecim. Ille enim erant a parte quinque velorum, cubita centum quinquaginta: hinc autem a parte sex velorum, duplicato uno velo secundum faciem tabernaculi, erant cubita centum sexaginta quinque. Plus ergo habebat pas ista cubita quindecim. Hoc dicit dimidium veli, quod jubet subteggi post tabernaculum, ut quia illud a facie duplicatum est, hoc dimidium redundans a posteriori parte tabernaculi non duplicaretur, sed subtegeretur, id est, omnia ipsa quindecim cubita subtermissa tegerebant: ac sic et ipsa illi longitudini detraherentur, sicut illa itidem quindecim a facie tabernaculi unius veli duplicitate detracta sunt: coquendo centum quinquaginta cubitis quinque velorum occurrerent ex alia parte centum quinquaginta cubita sex velorum; triginta scilicet cubitis de centum octoginta detractis, a facie tabernaculi velo duplicato, et a posterioribus tabernaculi dimidio velo subtecto.

15. Jam illud quod sequitur aliud est, et aliam questionem inferi, propter quam maxime hujus loci expositionem differendam putavi, ut prius et formam corporis tabernaculi, et de ariō circumponendo quod scriptum est videremus. Sequitur ergo: *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contingens super latera tabernaculi hinc atque hinc, ut operiat.* Aliud est quod superabit una pars sex velorum aliam partem quinque velorum, propter ampliorem velorum numerum, unde jam diximus: aliud quod superabit de longitudine velorum, unde nunc dictum est. Ita enim non pars parti comparatur, et altera alteram superare inventitur; illa scilicet, que vela sex habet, illam que vela quinque habet; que ambe ut sibimet requarentur, a facie tabernaculi facta est unius veli duplicatio, a tergo dimidii subtectio: sed ipsa vela capillacia comparata auleis, ex quibus decem jussit fieri interior tabernaculum quatuor coloribus textis, longiora reperiuntur cubitis binis. Ea enim erant aulae singula cubitorum viginti octo, ista triginta: ideo hic non ait, Ex eo quod superat de velis; sed, *Ex eo quod superat velis de longitudine velorum.* Quid est ergo, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, erit contingens super latera tabernaculi,* nisi quia illa longitudine in qua binis cubitis vela capillacia longiora sunt auleis, singulis singula, non tota in unam partem cogenda est, id est, ut quidquid superat, ad posteriora tabernaculi colligatur; sed distributatur ex aequo, tantumque ejus ad priora tabernaculi, quantum ad posteriora tributatur: id est, quoniam duo cubita in singulis velis eandem que superat longitudinem faciunt, ut cubitum inde auferat pars ista, et cubitum illa; ita de singulis cubitis suis habebit pars ista cubita decem, et illa de suis singulis

decem; quoniam decem vela binis cubitis longiora, viginti cubitorum longitudinem faciunt, qua videntur superare serie sua seriem auleorum?

16. Deinceps videndum est haec viginti cubita, que superant de longitudine velorum, cui spatio cingendo proficiant. Si enim velis capillaciis interius tabernaculum circumtagitur, ita superant, ut quid ex eis cooperiantur non sit omnino. Unde restat etiam ipsa subtogi, et subtegendi detrahi, quod Scriptura non dicit. Aulae quippe decem, que habent cubita vicena et octona, quibus interius tenduntur tabernacula, circumplectuntur spatium quadratum possunt circumplecti cubita ducenta octoginta; unde latera illa longiora australis et aquilonis, habentia vicinas columnas, auferunt ex his cubitis centena¹ enbita; restant octoginta, que duobus reliquis lateribus brevioribus, orientali quod non habet ordinem columnarum, et occidentali ubi erant columnae octo, quadragena distribuantur. Proinde in capillaciis velis, quoniam detractis triginta cubitis trecenta restabant, si trecentis cubitis capillaciis velorum, ducenta octoginta cooperiantur auleorum, ita supererunt viginti, ut non sit quod ex eis tegatur. Proinde duo illa cubita, que singula capillacia plus habent, ex quibus summa viginti cubitorum collecta est, sic distribuenda sunt, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* id est, ne omnia in unam partem cogantur, ut proficiant operiendis lateribus tabernaculi, sed exterioris atrii, id est, omnia illa trecenta cubita velorum capillaciis extrinsecus tabernaculum cingant. Adjunxit quippe lateribus atrii exterioris centenum cubitorum, id est², austri et aquilonis, quinquagena cubita supersunt orientis et occidentis, que omnia sunt trecenta, quibus cooperiendis capillaciis trecentena sufficiunt. Hoc est quod ait, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* id est, distributio duorum cubitorum, quibus unumquaque velum capillacium longius est, hoc est *ex eo quod superat velis de longitudine velorum, erit contingens super latera tabernaculi;* illa scilicet exteriora que ad atrium pertinent, *hinc atque hinc ut operiat;* nec illa ipsius atrii, que centenis cubitis et vicinis columnis tenduntur; ipsa enim non sunt facta longiora, quam illa interioris tabernaculi que decem aulaeis tenduntur, et vicinas etiam ipsa columnas habent. Nam sicut interioris tabernaculi duo latera ab aquilone et auro centenis cubitis porrigitur, ita et exterioris atrii. Non ergo ad ipsa exteriora totidem columnarum latera tegenda capi laiciorum velorum proficiunt longitudine, quia longitudinem superant aulaeorum. Tantum enim dant exterioribus lateribus, quantum et interioribus darent, id est cubita centena, que sunt ducenta: sed quia lateribus orientis et occidentis sufficiunt latera quadragena, si tantummodo interior tabernaculum velis capillaciis cingeretur; additis autem lateribus atrii crevit tabernaculi latitudo, ut tegendis lateribus

¹ Editi, *ducenta.* Vss. vero, *centena:* id est, duo latera auferit ut sara quodque centum cubita.

² Lov., *centum cubitorum,* id est. Et paulo post, *quinquaginta cubita, pro quinquaginta,* ex graviori certe typographorum lapsu.

orientali et occidentali jam non quadragena, sed quinquagena cubita sint necessaria: ad ea tegenda proficeret potius capillaciorum velorum longitudi amplior quam antezoru[m]; ut non ambo cubita, quibus binis longiora sunt, ex una parte impenderentur, sed cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc; ac sic haberet ex ipsa superabundantia latus orientale cubita decem, et occidentale alia decem. Viginti enim sunt bina decem: quia veli undecimi¹ cubita triginta duplicitate et subiectione ab hoc ambito detrahuntur.

17. Sed quoniam id quod latine interpretatum est, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contingens super latera tabernaculi*, græcus habet πέραν, que latini nonnulli non latera, sed obliqua interpretati sunt, merito movet, quia eti[am] nihil hic videatur oblique, ubi omnes anguli quatuor laterum recti sunt; πέραν tamen dici latera illa non possunt, quorum unum est in facie, alterum retro, id est, orientale et occidentale, sed πέραν dici possunt a dextro et a sinistro, id est, aquilonium et australi: cum ergo non sint ea πέραν que habent cubita quinquagena, quibus lateribus tegendis proficeret potuisse diximus superantem longitudinem capillaciorum velorum; quomodo erit verum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contingens super latera tabernaculi?* Sed nimis de illis lateribus tegendis loquitur, que etiam dorsa appellat quindenorum cubitorum columnarumque ternorum, que cum porta atrii habeant cubita viginti et columnas quatuor, quinquaginta compent cubita et columnas decem. Haec latera ex istis suis finibus in medio posneront atrii portam, ex illis autem ostium tabernaculi: inter portam atrii et ostium tabernaculi spatium jacet, quantum cubitis illi concludunt viginti a porta, et dextra levaque quindena. In eo spatio est altare holocaustatum intra portam atrii ante ostium tabernaculi; et inter altare et ostium tabernaculi labrum a reum², ubi sacerdotes manus et pedes lavabant. Diligenter autem mensuris examinatis, fortasse in istis lateribus ternarum columnarum, que πέραν græce dicta sunt, nonnulla etiam obliquitas invenitur; ut non frusta quidam interpretes nostri obliqua interpretarentur, que in græco πέραν repererunt. Non enim vela capillacia quindenis cubitis suis possunt tegere quindena cubita tectoriorum in illis lateribus, nisi posterioribus partibus tabernaculi, antequam ad illa latera deflectantur, non amplius quam densa cubita impenderent. Ac sic ex linea recta posterioris tabernaculi, id est a parte occidentali; que linea cum habuissest octo columnas pertinentes ad interius tabernaculum, decem habere coepit additis lateribus atrii exteriori; et cum habuissest cubita quadraginta ad

octo columnas pertinentia, quinquaginta habere coepit in columnis decem: ex hac ergo linea cum tecta fuerint velis capillaciis densa cubita ab utroque angulo venientia, restabunt in medio triginta non tecta velis capillaciis, sed illis tantummodo sulcis; in quorum triginta cubitorum medio, per quolibet cubita tendentur, erat ostium tabernaculi. Prinde illa latera ternarum columnarum et quindenorum cubitorum, si ex illis finibus suis quibus jungentur portae atrii, patebant inter se cubitis viginti, quia tantum habebat porta quae illa latera dirimebat: ex aliis autem finibus quibus habebant posteriori illi linea tabernaculi, de qua locum sumus, habebant inter se cubita triginta; prout dubio erant obliqua: quoniam plus inter se patebant ex hac parte ubi imbebant media cubita triginta, quam ex illa parte ubi habebant media cubita viginti. Ita illa decem cubita capillaciorum velorum, quod erat dimidium abundantis longitudinis, que proficiebant posteriori parti tabernaculi, hoc est occidentali, sicut alia decem proficiebant priori parti, id est orientali, quinis cubitis complebant tectorum laterum illorum, que græco πέραν dicta sunt, inde quinque et hinc quinque. Que si definiuntur, densa cubita tegorentur in eisdem lateribus, et quina nuda essent. Iuage, quantum mihi videatur, melius intelligitur hinc esse dictum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi*, non quia erant, cum hinc et inde quina essent; sed quia ex illa longitudine redundabant, in qua binis cubitis erant auleis capillacia longiora, ex quibus duobus cubitis uniusenjusque veli cubitum proficeret parti orientali: restabat utique alterum cubitum parti occidentali, ut cubitum ex hoc esset contingens super πέραν tabernaculi. Unde dictum est, *hinc utque hinc ut operiet*, quia non operiebat totum, si endem quina cubita definirent.

18. Nunc jam quoniam satis dispositum est, quomodo illa omnia intelligenda sint, que in tabernaculi constitutione videbantur obscura, breviter si possumus enitamus ostendere quid sit endem disputatione confectum. Ab occidente igitur intrahatur, ei prima erat ingredienti porta atrii, quia patebat viginti cubiti, et habebat quatinus columnas, quibus dependebat velum viginti cubitis extentum, erectum autem cubitis quinque, quatinus illis saepè commemoratis coloribus seu pluto opere vario. Haec porta ingrediens excipiebatur atrio, cuius latera dextera levaque quindenis cubitis et termini columnis porrigebantur introrsus; ut in medio posserent ostium tabernaculi interioris, in ea parte quo perveniebant, sicut in medio ponebant portam atrii, ab ea parte unde inciperbant. Hoc itaque atrium latius erat quam longius. Nam longitudo eius erat a porta ipsius usque ad ostium tabernaculi interioris, in cubitis ferme quindecim: latitudo autem circa portam in cubitis viginti, circa ostium vero in cubitis triginta. Unde obliqua illa latera fuisse intelliguntur, que dextera levaque in columnis tenuis et quindenis cubitis erant. In hoc atrio erat altare sacrificiorum quadratum, quinque scilicet cubitis lon-

¹ Editio, undecima. Verius aliquot MSS., undecimi.

² Hic locus in integrum restinatur ope MSS. Vaticanus, Cor. chensis et Thunni. Nam in editis Am. Ep. et Lov. sic exhibetur: *In eo spacio est altare tabernaculi, et inter atrium et tabernaculi labrum, etc. Ait ad lat. et aliquot MSS.: in eo s. id est in altare tabernaculi, et inter altare atque ostium tabernaculi labrum.*

gum, et totidem latum. Inter portam et altare spatiū erat, ubi versabantur qui sacrificia imponebant altari; introrsus vero inter altare et ostium tabernaculi, locus erat cineris ante altare¹, et deinde labrum aeneum ubi manus et pedes sacerdotes lavabant, vel altari in atrio servitū, vel tabernaculum interius ingressuri. Tentoria porro hujus atrii in lateribus ternarum columnarum byssina erant, extenta cubitis quindenisi, erecta cubitis quinis.

19. Ab hoc ergo atrio intrabatur ostium tabernaculi cum transisset altare, et labrum aeneum. Intrabatur autem apertis aulaeis, quibus decem, quinque hinc et quinque inde ex adverso sibimet constitutis, totum ipsum interius tabernaculum cingebatur. Quod ostium ingresso occurrebat velum, quod ad ostium fuerat oppositum, in quinque columnis extentum, variatum illis quatuor coloribus: quod velum cum faciendum præciperebat, adductorium vocavit, credo quod curreret, ducento et reducendo, cum operiret atque aperiret ingressum. Transito isto velo, excipiebat pars tabernaculi media inter hoc velum et illud alterum interius, quod columnis quatuor fuerat impositum, ex illis quatuor coloribus factum, et separabat inter sancta que forinsecus erant, et sancta sanctorum interius posita. In hoc itaque medio spatio inter ista duo vela, mensa erat aurea, que habebat panes propositionis in in parte aquilonis; et contra eam candelabrum aureum septem lucernarum in parte austri. Ille usque secundis sacerdotibus licebat intrare.

20. Interius autem, id est, in sancto sanctorum ultra velum quatuor columnarum, arca erat testimonii deaurata, in qua erant tabule lapideae Legis, et virga Aaron, et urna aurea cum manna, et propitiatorium desuper aureum, ubi stabant duo cherubim, alis obumbrantes propitiatorium et intuentes invicem et ipsum. Ante arcam vero, id est inter arcam et velum, positum erat altare incensi, quod aliquando sureum dicit Scriptura, aliquando deauratum, aureum utique appellans quia erat inauratum. Ad hanc sancta sanctorum nisi summo sacerdoti non licebat intrare quotidie propter inferendum incensum; semel autem in anno cum sanguine ad purificandum altare, et si quando forte exigebat necessitas pro peccato sacerdotis, aut universae synagogue, sicut in Levitico scriptum est (*Levit. xvi*). Sic intrabatur tabernaculum ab occidente, id est a porta atrii² usque ad latus orientale introrsus ubi erat arca testimonii.

21. Hoc autem interius tabernaculum, quod incipiebat non a porta atrii, sed ab ostio quod appellabatur ostium tabernaculi, et finiebatur in longum laterem orientis ubi erat arca testimonii, decem aulaeis conculdebatur, quorum erant singula viginti octo cubitorum, quinque hinc et quinque inde, sibimet connexa ansulis et circulis, et ex adverso sibimet constituta; et columnis vicenis in lateribus longioribus aquilonis atque austri, et columnis octo a latere occidentis, a la-

tere autem orientis nullis columnis, sed solis aulaeis. Quae aulaeis decem erigebantur in cubitis quatuor, et per totum circuitum tendebantur in cubitis ducentis octoginta: quorum centena in lateribus erant longioribus austri et aquilonis per vicinas columnas; quadragesima vero cubita in reliquis duobus lateribus brevioribus; uno occidentis per columnas octo; altero orientis, ubi columnae non erant, sed sola tendebantur aulaeis de solis duabus angularibus columnis, mediis autem nullis: et erant hæc aulaeis decem de quatuor coloribus texta. Hoc ergo interius tabernaculum circumdabatur atrio ab austro viginti columnis, et ab aquilone viginti. Quæ duo atrii latera aquilonis habebant longitudinem cum lateribus interioris tabernaculi; quia et ipsa vicenis columnis porrigebantur in cubitis totidem, id est centenis. A latere autem orientis atrium concludebatur columnis decem, cubitis quinquaginta: qui ordo columnarum rectus erat, et incurreret in illas duas angulares interioris tabernaculi, quas solas orientis pars habebat; proinde cum ipsis complebantur decem. A latere autem occidentis habebat quidem atrium decem columnas, non tamen recto ordine, sed sicut jam ostendimus, tanquam tripartitum, quatuor a porta, et ternas a lateribus.

22. Universum autem atrium in circuitu tabernaculi tentoriis byssinis cingebatur, quæ erigebantur cubitis quinque: his superveniebant vela capillacia undecim, ex una parte quinque sibimet connexa, ex alia sex. In connexione ergo quinque velorum, cubita erant centum quinquaginta; ex alia vero parte in connexione sex velorum, cubita erant centum octoginta: quoniam vela singula tricenorū fuerunt cubitorum. Sed ut alia pars alteri coexquaretur, duplicatum est unum velum a facie tabernaculi, id est ab oriente; et subtectum est dimidium velum a parte posteriore, id est ab occidente: atque ita subtracta sunt cubita triginta, quanta erat veli unius longitudi; et remanserunt centum quinquaginta, quot etiam ex parte altera fuerunt. Circuitus itaque velorum capillaciōrum, quo cingebatur atrium tabernaculi, trecentis cubitis tendebatur, sicut circuitus decem aulaeorum interioris tabernaculi cubitis ducentis octoginta. Aulaeis quippe singula habebant cubita vicena et octona in longitudine; capillacia vero vela tricensis cubitis longa erant. Quapropter ex ambitu aulaeorum interioris tabernaculi, qui erat in cubitis ducentis octoginta centena cubita in lateribus longioribus erant austri et aquilonis, et quadragesima in duobus brevioribus orientis et occidentis: ex ambitu autem capillaciōrum velorum, quo atrium exterius tegebat, quia ambitus erat in cubitis trecentis, centena erant in lateribus longioribus austri et aquilonis, quoniam aequalia erant lateribus tabernaculi interioris, quinquagena autem in duabus reliquis partibus orientis et occidentis. Ac per hoc duo illa cubita, quibus longius erat aulaeum capillaciōnum, non lateribus austri et aquilonis, quæ paria erant atrii exterioris et tabernaculi interioris, sed lateribus orientis et occidentis proficiabantur. In eis enim lateribus creverat tabernaculi latitudo.

¹ Editio lat. et MSS. quatuor omittunt, *ante altare*.

² sic vetus codex Corbeiensis. At editi et plures MSS., a *porta austri*. Vaticanus MS., a *porta atrii austri*.

circum-
bita ve-
cem cu-
que pro-
eorum
cubit
bantur
leiebat
rectum
conclu-
rum, e-
ac per

¹ Edit.

Quæ
verit, a
out rida
accipiet
est usit
rus est,
peccare
scit eum
rei de
scis fu
suis co
enim p
peccati
existit
ad per
peccato
bis de
prodren
incurrat
pressit
tur, a
persequi
orare p
vat eli
magis
ad cor
dum :

II. []

de per
hum pr
juxta
dam,
rum qu
mortici
immun
teliger
cognov

¹ Jux

circumposito extrinsecus atrio : sed quinquaginta cubita velorum capillaciorum a parte orientis per decem columnarum rectum ordinem tendebantur, eisque proficiebat unum cubitum ex duobus illis, quibus eorumdem velorum major fuerat longitudine; alia vero cubita quinquaginta, que occidentali latere debebantur, quibus alterum ex duobus illis cubitum proiebat, non tendebantur per columnarum ordinem rectum. Ibi enim erat illa tanquam triporticus, que concludebat spatium atrii, ubi esset altare sacrificiorum, quatuor columnas a porta, et ternis a lateribus: ac per hoc non poterant etiam portam cingere illa

cubita quinquaginta, sed usque ad cooperienda obliqua illa latera tendebantur, qua in columnis ternis et quindenis cubitis erant. Ergebantur autem capillacia vela cubitis quatuor, eisque tegebantur atrii tentoria hyssina, quorum erat erectio in cubitis quinque.

23. Peiles vero rubricate super capillacia vela veniebant. Desuper autem, id est, a parte tecti, vice camerae tabernaculae pellibus hyacinthinis tegebatur: utrum cum atrio et spatiis illud interius, non appareat; sed credibilis est atrii spatia que inter exteriores et interiores columnas erant, columnam aperatum habuisse, maxime illud occidentis, ubi erat altare sacrificiorum.

¹ Am. Er. et Lov., velum. At Rat. et Mas., celum.

¹ Editi omittunt, portam; habent omnes MSS.

LIBER TERTIUS.

Quæstiones in Leviticum.

QUEST. I. [LEVIT. cap. v, § 1.] Si autem anima peccaverit, aut audierit vocem iurationis, et ipse testis fuerit aut viderit, aut conscientia fuerit, si non nuntiaverit, et accipiet peccatum: hoc est. Si non utique nuntiaverit¹, accipiet peccatum. Quod enim additum est, et locutionis est usitata in Scripturis. Verum iste sensus quia obscurus est, exponendum videtur. Hoc enim videtur dicere, peccare hominem quo audiente jurat aliquis falsum, et scit eum falsum jurare, et tacet. Tunc autem scit, si ei rei de qua juratur, testis fuerit, aut vidi, aut conscientia fuit; id est, aliquo modo cognovit, aut oculis suis conspexit, aut ipse qui jurat illi indicavit: ita enim potuit esse conscientia. Sed inter timorem hujus peccati, et timorem prædictionis hominum, non parva existit plerumque tentatio. Possimus enim paratum ad perjurium admonendo vel prohibendo a tam gravi peccato revocare: sed si non audierit, et coram nobis de re quam novimus, falsum juraverit, utrum prodendus sit, si proditus etiam in periculum mortis incurrat, difficilem quæstio est. Sed quia non expressit cui hoc indicandum est, utrum illi cui juratur, an sacerdoti, vel cuiquam qui non solum eum persecui non potest irrigando supplicium, sed etiam orare pro illo potest; videtur mihi quod se homo solvat etiam a peccati vinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse quam obesse perjurio, sive ad corrigendum emi, sive ad Deum pro illo placandum: si et ipse confessionis adhibeat medicinam.

II. [ib. v, 2 6.] Post hoc autem peccati genus, quod de perjurio alienus non indicatio commemoravit nullum pro eo sacrificium jus it offerri; sed deinde subiunxit: *Anima quæcumque tetigerit omnem rem immundam, aut morticinum, aut a fera capti immundi, aut eorum quæ sunt morticina abominationum immundarum, morticinum jumentorum immundorum; aut tetigrit ab immunditia hominis, ab omni immunditia ejus, quam si tetigerit, inquinabitur; et latuerit eum, post hoc autem cognoverit, et deliquerit.* Neque hic sacrificium pro

isto genere peccati quod offerretur commemoravit, sed aliud adjectum, et ait: *Anima quæcumque juraverit distinguens labii maleficere, aut beneficere, secundum omnia quæcumque distinxerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, et id cognoverit, et peccaverit unum ex his, et confessus fuerit peccatum, pro quo peccari adversus ipsum.* His omnibus sine aliqua interpolatione sacrificii connexis et explicatis, adjungit, et dicit: *Et offeret² pro iis quæ deliquerit Domino, pro peccato quo peccavit, seminam ab oribus agnam, aut capram de capris pro peccato, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato, et remittetur illi peccatum.* Quid est ergo quod pro tacito cuiusquam perjurio, et pro eo quod tangitur morticinum vel aliquid immundum, nullum sacrificium commemoravit; pro eo vero peccato ubi falsum quicquam nesciens juravit, dixit offerri agnam vel capram? An pro omnibus supra dictis hoc sacrificium oportet intelligi? Voluit enim prius omnia enumerare, et sic inferre quo sacrificio possint expiari. Sed in eis omnibus, supra dictis generibus peccatorum, sunt quedam propriei locutionum modos subobscurare posita, sicuti est quod ait, *morticinum jumentorum.* Ea enim quæ graece *τέρπη* appellantur, plerique nostrorum *jumenta* interpretari sunt; quod nomen in latina consuetudine cōrūm animalium est, quorum labribus adjuvamus, maxime in portandis oneribus, sicuti sunt equi, asini, muli, camelii, et si quid hujusmodi: quæ vero Graci *τέρπη* vocant, tam late intelliguntur, ut omnia aut prope omnia pecora isto nomine concludantur. Et ideo novo genere locutionis, velut *τέρπασθαι*, additum est in greco, *immundorum*, cum dicatur, *jumentorum*: quoniam sunt etiam munda pecora, quæ *τέρπη* appellantur. Que autem jumenta usus latini appellat, secundum Legis distinctionem nonnisi immundam sunt.

III. [ib. v, 2 6.] Item quod ait. *Anima quæcumque juraverit, distinguens labii maleficere aut beneficere,*

¹ MSS., afferet. sic etiam infra constanter, ubi in grece, LXX est, videt.

² Juxta Fr. et Lov., Quid hoc est, si non nuntiaverit. M.

queritur quid dixerit, distinguens. Assidue quippe hoc verbum ponit Scriptura. Unde est et illud, *Reddam vota mea, quae distinxerunt tabia mea* (Psal. Lxv, 13-14) : item dicitur ad Ezechielum, *Cum dicam iniquo, Morte morieris, et tu non distinxisti neque locutus es* (Ezech. m, 18) : item scriptum est, *Si qua in domo patris sui constituta vorerit rotum, distinguens tabis suis adversus animam suam* (Num. xxx, 4). Videtur ergo ista distinctio quasi definitio esse, qua secernitur aliquid a exteris, que solo dicto non tenentur. Sic ergo accipiatur tanquam dictum sit, *Animus que juraverit, definiens tabis maleficere aut benefacere*, secundum omnia que definerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, id est, nesciens faciendum esse vel non faciendum, juraverit facere : et id cognoverit, et peccaverit unum ex his, sive quia juravit antequam cognoscere, sive quia fecit quod juravit, et cognovit postea quia non fuit faciendum neque jurandum : et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit, id est, peccatum quod peccavit : locutio est enim. Quod autem addidit, *adversus ipsum, quid intelligitur, nisi adversus ipsum peccatum confessus fuerit, id est, confitendo peccatum accusaverit?* Et offeret pro his quae deliquerit Domino, pro peccato quo peccavit, feminam ab oibus agnam. Usitata locutione agnam feminam dicit, quasi posuit esse non feminam : aut capram de capris, sicut agnum de oibis, quasi possit esse non aqua nisi de oibis, aut capra nisi de capris. Nonnulla autem questione est, imo non parva, quid sit quod assidue dicit, *Post hoc autem cognoverit, et deliquerit* : quasi tunc fiat delictum, cum fuerit cognitum. An potius quia nisi pro engnito satisficeri non potest? Sed non ait, *Post hoc autem cognoverit et punierit eum* : quid ergo est, *Post hoc cognoverit et deliquerit*, nisi post cognitionem deliquerit; ut si sciens fecerit quod faciendum non esset, tunc delicto purgatio debeatur? Sed non ita praeoccidentis est. Ea quippe videtur exsequi peccata que ab ignorantibus, et per hoc a nolentibus committuntur. Fortassis ergo aliquo genere locutionis deliquerit dictum est, delictum esse dilicerit. An potius converso ordine dictum est (quia et talia genera locutionis habet Scriptura) quod per alia loca similiter recto ordine dicebatur? Nam eum ubi toties scriptum sit, *Et deliquerit et cognitum fuerit ei*; hic tanquam converso, ut dixi, ordine, prius dictum est *cognoverit*, deinde et *deliquerit*. Ordine autem suo, ita dici posset : *Animus querunque terigerit omnem rem immundam aut morticinum, aut a fera capri immundi, aut eorum que sunt morticina abominationum immundarum, morticum jumentorum immundorum, aut terigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia ejus quam si terigerit inquinetur*, et si latuerit eum, et deliquerit, post hoc autem cognoverit.

IV. [lb. v, 7.] Si autem non valet manus ejus quod satis est in orem, offeret pro peccato suo quod peccavit, duos turtures aut duos pullos columbinos Demino; unum pro peccato, et unum in holocausto. Certe hic aperit questionem, de qua superius cum loquoretur ambigebamus. Ideo quippe videtur dicere, *unum pro pes-*

cato, alterum in holocausto, quoniam non offerebatur sacrificium pro peccato nisi cum holocausto. Deinde cum prius seorsum de holocaustis loqueretur, commemoravat turturem, et non dixit duos (Levit. i, 14) : nunc vero ideo duos dicit, quia sacrificium pro peccato sine holocaustate non offerebatur. Quod ergo superius dicebat, *Et imponet super holocausta* (Id. iv, 35), non est dubium quod prius holocausta, deinde illud superimponebatur : nunc vero de avibus aliter dicit, ut prius offeratur pro peccato una avis, deinde altera in holocausta.

V. [lb. v, 15.] Quod autem ait, *Animus, si latuerit cum obliuione*; id est, si obliuione factum fuerit ut latet eum, vel eam si ad animam refers, quoniam cum dicendo, ad hominem retulit. Animam quippe hic hominem dicit.

VI. [lb. v, 15, 16.] *Et peccaverit nolens a sanctis Dominis*¹. Videtur obscurae positum hoc peccati genus, sed in consequentibus aperitur, ubi dicit post oblationem² de ariete sacrificium, *Restituet illud, et quintas adjiciet*. Ibi enim intelligitur hoc esse a sanctis obliuione peccare, aliquid per obliuionem usurpare quod debetur sanctis, sive sacerdotibus, sive altariis, vel pimelitum, vel quidquid hujusmodi.

VII. [lb. 47-49.] *Et anima querunque peccaverit, si fecerit unum ab omnibus preceptis Domini, que non oportet fieri, et non cognoverit, et deliquerit, et non cognoverit peccatum suum*³, et offeret aristem sine aureola ab oibus pratio argenti in delictum ad sacerdotem : *et exorabit pro eo sacerdos propter ignorantium ejus, quem ignoravi, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquerit enim delictum ante Dominum*. Exceptio locutionum inusitata densitate, que jam propter assidue repetitionem debent esse notissime, tulus istuc sensus obscurus est ; quoniam queritur quomodo discernantur hoc genus delicti ab eis que superius quadam generalitate complexus est. Videtur enim hoc ratio posse, ut coris generibus peccatorum certa genera, quibus expientur, sacrificiorum adhibenda sint. Hoc autem quod modo commemoravi, non specialiter exprimit peccatum, sed in ea videtur generalitas versari, de qua ante cum diceret, constituit sacrificium sacerdoti vitulum, et universo synagoge similiter vitulum, principi caprum, et cuiuscumque animis, hoc est cuiuscumque homini capram, vel si soluerit ovem, tamen femininum pecus (Levit. iv). Deinde caput exceptio facere quadam genera peccatorum, et nominativum exprimere pro quibus quid offerebatur si : velut de auditio et tacito cajusquam poruria, et de tacto morticino et immundo, et juratione falsa per ignorantiam; de oibus agnam, aut capram de capris, aut par turtarum, aut duos pullos columbinos, aut decimam partem cephi similaginis; pro eo autem pecc-

¹ Editi : *Et si peccaverit nolens a sanctis Dominis*, si non consentiente greco careant, si, et habent, *Dominum*. Quidam demum auctoritate passim lectionem graecam LXX interpretatione restituimus tam frequentiam loci, ut nos ea omnia pro geat annostare.

² Editi, *quod post oblationem*. Absit *quod a missis*.

³ Sic omnes codices hoc loco : *fieri postea in quatuor, 30, n. 5, feraut, et accepit peccatum suum*; que lectio veterior est, ut liquet ex grec. LXX.

cante
arie
Nunc
addes
ab on
(sic i
Domini
id es
jubet
sicut
tuera
quod
minu
delici
quia
quid
et in
etiam
perce
vione
quisce
tuti s
lictori
hic a
cum
illud
primi

VI
accip
quod
turur
non
si u
dici,
syna
over
citum
et p
ficio
sint
raliu
hinc
et c
offe
non
mul
qua
rent
agni
lice
exc
gen
ibi
ciat
sub
ped

cante qui per oblivionem aliquid sanctorum usurpavit, arietem et ejusdem rei restitutionem, quintis adjectis. Nunc vero non expressa specie peccati, generaliter addens, *Anima quaecunque deliquerit, et fecerit unum ab omnibus praeceptis Domini, que non oportet fieri* (sic in illa generalitate dicebat, *Unum ex praeceptis Domini quod non fit*), *et non cognoverit, et deliquerit*, id est, per ignorantiam nolens peccaverit; arietem jubet offerri, non capram aut feminam ex oibis, sicut superiorius in tali peccatorum generalitate constituerat. Quid sibi ergo vult ista permixtio? Nisi forte quod hic dicit, *Deliquerit enim delicto delictum ante Dominum*, hoc quod ait, *ante Dominum*, in his voluit delictum intelligi, que sunt ante Dominum, id est, quibus Domino in tabernaculo deseruntur: unde aliquid paulo ante dixerat, cum ait, *Peccavit a sanctis*; et intelleximus, usurpavit aliquid sanctorum, quia etiam restituiri praeceperat. Ac per hoc non sic tantum percari potest in his rebus, si aliquid inde per oblivionem usurpetur; sed etiam multis alijs modis potest quisque per ignorantiam delinquere in iis quae servituti Domini exhibentur: hoc voluit postea genus delictorum generaliter commemorare, et ideo et illi et hic arietem jussit offerri. Plenae sunt autem Scripturae cum dicitur, *ante Dominum*, et non intelligitur nisi illud quod Domino exhibetur, sicut sacrificium, vel primitiae, vel aliqua in sacris servitus.

VIII. [lb. v. 7.] Quare etiam utrum ubique sit accipendum quod dictum est, si non valet manus ejus quod satis est ad ovem, offerre cum debere par turturn, aut duos pullos columbinos; et si hoc quoque non valet, certam similagini quantitatem. Quoniam si ubique ita licere intelligitur, non potest quidem dici, sacerdotem non habere titulum, aut universam synagogam, aut principem non habere caprum¹ vel ovem: et si ita est, quid opus erat postea dicere, tacitum enjusquam perjurium, aut tactum immundum, et perjurium per ignorantiam factum-purgari sacrificio agnæ et capra, cum eadem sacrificia præcepta sint etiam in illa generalitate peccati, ad quam generalitatem etiam ista potuerunt pertinere? Si autem hinc ista discernuntur, quod licebat pro eis² turures et columbos, vel etiam, si hoc non esset, similaginem offerri, ibi autem ubi non dictum est non licebat; non videtur subventum esse pauperibus; quoniam multa possent esse delicta non specialiter expressa, que ad illam generalitatem referrentur, ubi gravarentur inopes, si tantummodo capram feminam, et agnam ex oibis, et illas aviculas³, et similaginem licebat offerri. Nisi forte quis dicit, hoc discerni ista excepta et nominatione expressa peccata ab illis que generaliter commemorata sunt, quia hic agnam dixit, ibi ovem, ut retas pecorum aliquam differentiam faciat: dum tamen intelligatur pauperibus perque subuentum, ut si non haberent vita animalia quadrupedia, aut memoratas aves aut similaginem offerrent

pro peccatis ignorantie sue. Si autem moveat quare cum generaliter omnia ignorantia peccata emplacantur, et sacrificia non pro distantia peccatorum quam non fecerat, sed pro distantia personarum distinctione; postea voluerit etiam peccata distinguere, et pro eorum diversitate sacrificia diversa precipere, quasi non ad illam generalitatem omnia pertinenterent: sic factam posterius exceptionem aperire intelligi, ut quaecunque remanerent, his exceptis que nominatio et speciam commemoravit, dicta in illa generalitate intelligamus. Quem modum locutionis non est alibi reperi: sed in Scripturis sanctis tale est illud ubi Apostolus ait, *Omne peccatum quocunque fecerit homo, extra corpus est*. Hic enim nihil videtur prætermisso peccati, quandoquidem ait, *Omne peccatum quocunque fecerit homo*: postea tamen excepti fornicationem, cum intulit, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat* (1 Cor. vi, 18). Quid secundum consuetudinem nostram locutionis ita diceretur: *Omne peccatum quocunque fecerit homo excepta fornicatione, extra corpus est*; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat. Ita et hic, cum prius generaliter omnia ignorantia peccata diceret illis, que commemoravit, sacrificis explanda; postea tamen excepti illa quibus expresse et distincte positis certam sacrificiorum purgationem adhiberet, ut his exceptis quaecunque reliqua essent, ad illam generalitatem pertinerent.

IX. [lb. vi, 6, 10.] Offeret arietem ab oibis sine macula, prelio, in quod deliquerit. Non ita distinguendum est, quasi pretio in quod deliquerit, id est in quod pretium deliquerit; sed si offeret arietem, pretio offerat, id est emptum. Etiam hoc enim videtur ad sacramentum alicuius significationis pertinere voluisse, quoniam pretium ipsum non definitivum. Nam si definiisset, posset videri hoc præcepisse, ne vite pecus offerretur, ut etiam si non emeret qui offerret, tale tamen offerret quod tanti valeret. Addito autem, non solum pretio, ut emptus aries offerretur, verum etiam siclorum sanctorum, ita enim dicit, *Precio argenti siclorum siclo sancto*⁴ (Levit. v, 15), aliquot siclis ut ematur aries, non uno siclo voluit. Quid sibi autem velit, siclum sanctum, jam ubi visum est disserimus. Quod vero cum dixisset, *Et delecti sui offeret Domino arietem ab oibis sine macula prelio*; deinde addidit, *in quod deliquerit*: intelligendum est in id offerret in quod deliquerit; id est, in canem rem, proprie tam rem. *Et auferet holocarpa quod consumperet ignis*, illam holocaustum ab altari. Quid auferet, si consumptum est? Jussit enim sacerdotem auferre post totius noctis ignem holocarpa, id est, holocaustum quod ignis consumperet. Vel quid sibi vult etiam illud, quod addidit, *illam holocaustum*; cum hoc intelligatur holocarpa quod holocaustosis? Nisi forte illud est verum quod in quodam greco invenimus: non enim ait, auferet holocarpum, sed auferet catacarposim,

¹ Er et Lov., *capram*. *Alii codicis, capras.*
² Editi, pro eo. *Mss. vero, pro eis.*
³ *Porte leg.*, et non illas *avicularias*.

⁴ In excusis, *argenti siclorum sanctorum*. Ia *Mss.*, *argenti siclorum*, *siclo sancto*. Porro apud LXX legitur, *argarin siclin*, τὸ σκλήτον λαγῆμ: in codicibus tamen aliquot, *Sobilio teste*, τὸ σκλῆτον λαγῆμ.

hoc est, reliquias holocausti quod ignis consumpsit. Haec autem reliquias, veluti est cinis et carbo, appellavit illam holocausticam, ejus rei nomine qua consumpta est, reliquias ipsius consumptionis appellans.

X. [lb. vi, 9.] Quod autem supra dixit, *Ista lex holocausti*, et deinde expones que sit eadem lex, dicit, *Ista holocaustica, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud, non extinguetur; planius esset secundum nostrae conuentudinis locutionem, si non haberet, et: nam ista conjunctione detracta ita sensus contextitur, Ista holocaustica, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane ignis altaris ardebit super illud, id est, super altare. Deinde ad cumulum exprimenda sententia intulit, non extinguetur: nam hoc erat jam dictum, tota nocte.*

XI. [lb. vi, 11.] *Et induit stolam aliam, et abiciet holocarpoma extra castra in locum mundum: hoc appellat holocarpoma quod jam concrematum est; hoc autem in illo greco *καρπόντης* legitur. Quidam vero latini addiderunt, quod concrematum est¹, et ita interpretati sunt, *Et abiciet holocarpoma, quod concrematum est, extra castra in locum mundum.**

XII. [lb. vi, 12.] *Et ignis super altare² semper ardebit ab eo, et non extingetur; id est, ab illo igne in quo arsit holocaustum usque in mane. Non vult enim ignem prorsus extingui, sed cum usque in mane arserit holocaustum, ablatis inde reliquis consumptionis nec sic extingui ignem, sed inde iterum renovari, quo ardeant alia que imponuntur.*

XIII. [lb. vi, 12 et 13.] Quod autem sequitur et dicit, *Et exiret super illud sacerdos ligna mane mane³, et stipabit super illud holocaustum, et superponet super illua adipem salutaris; et ignis semper ardebit super altare, non extinguetur; videndum est utrum mane mane quotidie voluerit intelligi, ut nullus dies pretermitteretur, quo non inveniretur holocaustum, et adeps salutaris; an mane mane, ut quocunque die imponeretur, nonnisi mane imponeretur. Si enim quotidie intellexerimus, quid, si nullus afferret? Si autem tanquam de publico vel de suo sacerdotes quotidiana holocausta procurabant; super ipsa imponerant ea que jussit a populo oblati pro peccatis super holocausta imponi; et non erat necesse offerenti sacrificia pro peccato, etiam holocaustum offerre super quod illud imponeretur, nisi quando par turram offerebatur, aut duo pulli columbini: nam ibi omnino definitum est, unum pro peccato, alterum in holocaustum offerri optiri; et prius pro peccato, deinde in holocaustum (*Levit. v, 7*). Deinde queri potest utrum holocaustum quod mane mane jussit imponi, ipsum etiam per totam noctem ardenter usque ad alterum mane; an illud quod ait, tota nocte ardere debere, holocaustum fuerit vespertinum, et deinde cooperit de lege holocausti dicere, ut a vespertino*

holocausto inciperet: quod mirum est si taceret, nec admoneret talia vespere offerri oportere.

XIV. [lb. vi, 20.] *Et locutus est Dominus ad Moysem dicens, Istad donum Aaron et filiorum ejus, quod offerunt Domino in die quacumque unixeris eum. Alia sunt sacrificia, que commemoravit in Exodo, quibus per septem dies sanctificantur sacerdotes, ut sacerdotio sue fungi incipiunt (*Exod. xxix, 1*); et aliud est quod modo commemorat, quid offerat summus sacerdos, quando constituitur, id est quando ungitur. Hoc enim sequitur et dicit, *In die quacumque unixeris eum. Non dixit, unixeris eos; cum etiam secundos sacerdotes ungi precipiat. Deinde dicit ipsum sacrificium, decimam partem aephi similaginis, in sacrificium sempiternum. Quarritur quomodo sempiternum, si illud eo die offeratur, quo ungitur summus sacerdos, ab illo qui unctus est, nisi ut semper hoc offeratur in die quo ungitur summus sacerdos, hoc est per successiones sacerdotum? quamvis et illo modo sempiternum possit intelligi, non hoc, sed quod significat.**

XV. [lb. vi, 20, 21.] *Dimidium ejus, inquit, mane, et dimidium ejus post meridiem; quod greucus habet διωρθα. In sartagine, inquit, in oleo feti, conspersum offeret eum, fresa, id est eam similaginem. Deinde dicit fresa, si tamen hoc recte interpretatione est ex illo quod greucus habet ιφερά⁴, et pluraliter hoc possit genere neutro. Non enim ait fresam, tanquam eamdem similaginem, quam dixerat conspersam. Hac autem fresa sacrificium de fragrantis esse dicitur. Utrom ergo fresa dicat ipsa fragranta, id est comminuta; an ipsa minutissima similaginis fresa dixerit, non est evidens.*

XVI. [lb. vi, 21, 22.] *Sequitur autem et dicit: Sacrificium in odore suavitatis Domino. Sacerdos noctis qui pro eo ex filiis ejus, faciet illud. Proprie hoc fortassis dixerat sempiternum, ut hoc faciat omnis summus sacerdos, quando succedit mortuo, eo die quo unctus fuerit; adjunxit enim et ait, Lex æterna: cum possit etiam aeternum secundum id intelligi quod significat.*

XVII. [lb. vi, 23.] *Sequitur autem, Omne consummabitur; quod habet greucus διτετραστον, et aliqui interpres dixerunt, Omne imponetur: ubi vult intelligi esse holocaustum, quia nihil exinde remanserit. Denique adjungit, Et omne sacrificium sacerdotis, holocaustum erit, et non edetur. Hoc ergo dixerat, Omne consummabitur.*

XVIII. [lb. vi, 26, 36.] *De sacrificio pro peccato cum diceret, Sacerdos, inquit, qui imponet illud, manducabit illud. Non hoc quod imponet manducabit, nam illud igni consumetur; sed quod inde remanserit: non enim holocaustum est, ut totum ardeat in altari. Dicit autem postea: Omnia quæ pro peccato sunt, ex quibus illatum fuerit a sanguine eorum in tabernaculum testimonii exorari in sancto, non edetur, sed igni concremabitur. Quomodo ergo ad sacerdotes pertinent*

¹ Sic vss. At editi, *consecratum*.

² Editi, *Et ignis altaris. vss. Juxta LXX, super altare.*

³ Editi, *mane*, hic et infra nonnisi semel: at MSS. et LXX literato habent; pro quo Vulgata versio, *mane per singulos dies*.

⁴ In editis et apud LXX, *elicta, corroborata*. Sed melius MS. Corbeiensis, *ericta*, id est *fresa*, ut interpretatur Augustinus. Exstat eadem vox *Levit. cap. 2, v. 14, chidra ericta*, latine *spices seu farra communia*.

manducanda, quæ remanent de sacrificiis pro peccatis? Propter quod intelligendum est hæc excepta esse, de quorum sanguine tangitur illud altare incensi in tabernaculo testimonii. Hoc enim jussit fieri superius de vitulo, quem pro peccato suo sacerdos offeret, et de vitulo quem pro peccato universæ synagogæ, ut carnes quæ remanserint, foris extra castra comburantur (*Levit. iv, 12 et 21*): hoc et modo breviter commemoravit.

XIX. [Ib. vii, 1.] *Et ista est lex aristis qui pro delicto est, sancta sanctorum sunt: id est ad sacerdotes pertinent manducanda.*

XX. [Ib. vii, 7.] Quid est quod de ariete pro delicto cum dixisset, legemque sacrificii exposuisset, ait, *Quomodo quod pro peccato, ita et id quod pro delicto: lex una est eorum?* Quæritur inter peccatum et delictum quæ sit differentia; quoniam si nulla esset, nullo modo diceretur, *Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto.* Quamvis enim lex ejusque sacrificium nihil distet, quia lex una est eorum; tamen ipsa duo, quorum unum est sacrificium, id est peccatum et delictum, si inter se nihil different, et si unius rei duo nomina essent, non curaret Scriptura tam diligenter commendare unum esse utriusque sacrificium.

Fortassis ergo peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni: ut quemadmodum in laudabili vita, aliud est declinare a malo, aliud facere bonum, quod admonetum dicente Scriptura, *Declina a malo, et fac bonum* (*Psal. xxxvi, 27*); ita in damnabili, aliud sit declinare a bono, aliud facere malum; et illud delictum, hoc peccatum sit. Nam et ipsum vocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum, nisi derelictum? et quid derelinquit qui delinquit, nisi bonum? Graci etiam duo nomina usitata huic pesti imposuerunt. Nam delictum apud eos et παράπτωμα dicitur εἰ πλημμέλεια. Isto ipso quippe loco Leviticus πλημμέλεια est. Apostolus autem ubi dicit, *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto* (*Galat. vi, 1*), πλημμέλεια græcus habet: quorum nominum si origo discutiatur in παράπτωμα, tanquam decidere intelligitur qui delinquit. Unde cadaver quod Latini a cadendo dixerunt, græce πλημμα dicitur, ἀνδ τοῦ πλημμα, id est ab eo quod est cadere. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo a bono cadit. Et πλημμέλεια simile nomen est negligientia: nam græce negligenta ἀμάλια dicitur, quia cura non est quod negligitur. Sic enim græcus dicit, Non euro, οὐ μᾶλι μοι. Particula ergo quæ additur πλημμα, ut dicatur πλημμέλεια, præter significat, ut ἀμάλια quod vocatur negligientia, videatur sonare sine cura; πλημμέλεια præter curam, quod pene tantum est. Hinc et quidam nostri πλημμέλεια non delictum, sed negligientiam interpretari maluerunt. In latina autem lingua quid aliud negligitur, nisi quod non legitur, id est non eligitur? Unde etiam legem a legendu, id est ab eligendo latini autores appellatam esse dixerunt. His quodammodo vestigiis colligitur quod ille delinquit, qui bonum derelinquit, et relinquentia a bono cadit, quia negligit, id est, non legit.

SANCT. AUGUST. III.

Peccatum vero unde sit dictum, quod græce ἀμάρτια dicitur, in neutra lingua mihi interim occurrit.

Potest etiam videri illud esse delictum quod imprudenter, id est ignoranter; illud peccatum, quod ab scientie committitur. Huic differentia videntur ista testimonia consonare divina: *Delicta quis intelligit* (*Psalm. xviii, 15*)? Et illud, *Quoniam tu scisti imprudentiam meam: continuo quippe secutus adjunxit, Et delicta mea a te non sunt abscondita* (*Psalm. lxviii, 6*); velut alio modo repetens eamdem sententiam. Nec ab eadem ratione discordat quod paulo ante commemoravi Apostoli dictum, *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: hinc enim quod præoccupatum dicit, imprudenter lapsus esse significat.* Peccatum vero ad scientem pertinere apostolus Jacobus tanquam definiens ait: *Scienti igitur bonus facere, et non facienti, peccatum est illi* (*Jacobi iv, 17*). Sed sive illa, sive ista, sive aliqua alia differentia sit peccati et delicti, nisi aliqua esset, non Scriptura ita loqueretur ut diceret, *Quonodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto: lex una est eorum.*

Indifferenter autem plerunque dicuntur, ut et peccatum nomine delicti, et delictum nomine peccati appelletur. Neque enim cum dicitur in Baptismo fieri remissio peccatorum, non sit etiam delictorum: nec tamen utrumque dicitur, quia in illo nomine utrumque intelligitur. Sic et Dominus ait, pro multis effundi sanguinem suum in remissionem peccatorum (*Matthew. xxvi, 28*): numquid quoniam non ait, et delictorum, ideo quisquam dicere audebit in sanguine ipsius delictorum non fieri remissionem? Item quod scriptum est apud Apostolum, *Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, gratia vero ex multis delictis in justificationem* (*Roman. v, 16*); quid aliud quam nomine delictorum etiam peccata comprehensa sunt?

In hac quoque ipsa Scriptura Levitici, qua cogimur aliquam inter delictum peccatumque distantiam vel inventire vel credere, ita legitur, cum de his ipsis quæ pro peccatis offerenda jubeantur sacrificiis Deus loqueretur: *Si autem omnis, inquit, synagoga filiorum Israel ignoraverit, et latuerit verbum ab oculis synagogæ, et fecerit unum ab omnibus mandatis Domini quod non fiet, et deliquerint, et cognitum illis fuerit peccatum quod peccaverunt in eo. Ecce ubi dixit, Et deliquerint, ibi continuo peccatum quod peccaverunt addidit, hoc ipsum utique quod deliquerunt.* Et paulo post: *Si autem princeps, inquit, peccaverit et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini Dei sui, quod non fiet nolens¹, et deliquerit. Item in consequentibus: Si autem anima, inquit, una peccaverit nolens, de populo terræ, in eo quod facit ab omnibus præceptis Domini quod non fiet, et deliquerit, et cognitum ei peccatum quod peccavit in ipso* (*Levit. iv, 13, 14, 22, 27 et 28*). Item alibi: *Animæ quæcumque juraverit distinguens labiis malefaceret aut benefacere, secundum omnia quæcumque distinxerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, et hic cognoverit, et peccaverit unum ex his; et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit adversus ipsum, et offeret pro eis quæ deliquerit Domino, pro eo peccato quod peccavi.* Et paulo

¹ Ita in MSS. et apud LXX. At in editis, non fecit volens.

post : Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima, tu latueris cum obliuione, et peccaveris nolens a sanctis Domini, offeret delicti sui Domino arietem sine macula de oibus, prelio argenti siclorum sclo sancto, pro quo deliquit; et pro quo peccavi a sanctis, restituat, et quinias adjicet super illud, et dabit illud sacerdoti: et sacerdos exorabit pro eo in arietate delicti, et remittetur illi.

Sequitur adhuc et dicit : Anima quæcumque peccaverit, et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini, quæ non oportet fieri, et non cognoverit¹, et deliquerit, et acceperit peccatum suum; et offeret arietem de oibus prelio argenti in delictum ad sacerdotem: exorabitque pro eo sacerdos, pro ignorantia ejus quam ignoravit, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquit enim delicto delictum ante Dominum (Levit. v. 4-6, 14-19). Et adhuc ita dicit :

Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima quæcumque peccaverit et despiciens despicerit præcepta Domini, et mentitus fuerit quæ sunt ad proximum de commendatione aut de societate, aut de rapina, aut injuriam fecerit aliquam proximo, aut invenerit perditionem, et mentitus fuerit de eo, et juraverit injuste de uno ab omnibus quæcumque fecerit homo, ita ut peccet in his : et erit cum peccaverit, et deliquerit, et reddet rapinam quam rapui, aut injuriam quam nocui, aut commendatum quod depositum est apud eum, aut perditionem, quam inventit, ab omni re quam jurarit pro ea injuste; et restituet ipsum, et quintas ejus adjicet ad illud, cuius est ipsi reddet; et qua die convictus fuerit delicti sui², offeret Domino arietem ab oibus sine macula, prelio in quod deliquit : et exorabit pro eo sacerdos ante Dominum, et remittetur illi de uno ab omnibus quæ fecit, et deliquit in eo (Id. vi. 1-7).

Pene ergo in omnibus facies quæ dicit esse peccata, eadem etiam delicta dicit. Quapropter et indifferenter ea dici manifestum est multis Scripturarum locis; et habero aliquid differentem Scriptura testatur, quæ dicit. *Sicut quod pro peccato, ita et quod pro delicto.*

XXI. [lb. vii. 25-25.] *Omnem adipem boum et ovium et caprarum non edeatis, et adeps morticiorum et a sera caplorum fieri in omne opus, et cibo non edetur. Omnis qui ederit adipem a pecoribus quæ offeritis ab eis hostiam Domino, peribit anima illa de populo suo. Dixerat superius, de adipe, *Omnis adeps Domino* (Id. vi. 16); et quesieramus utrum omnis omnino pecoris mundi duntaxat (nam de immundis nulla questio est); et quid de adipe fieret, quem retinet, in escam venire: nunc autem dixit quid fieret de adipe morticium et a sera capiti, ut sit in omne opus; omne opus, utique illud opus cui tale aliquid necessarium est. Unde remansit questio, quid fiat de adipe ceterorum animalium, quæ mundæ³ sunt ad vescendum. Sed cum dicit omneum animam perire de populo suo, qui ederit adipem eorum pecorum, ex quibus Domino offeritur, videtur definitissime illum tantum adipem de pecoribus mundis prohibit manducari, ex quibus fit sacrificium: quanvis Judæos audierimus nullum omnino adipem in escam sumere.*

¹ Debet non in excusa; at in MSS. et apud LXX reperiatur.

² B. habent, *qua die convictus fuerit: et d. licti sui. Lectio. Et. et Lov. adhucremus. M.*

³ Edili, inundatio. MSS. melioris notæ, munda.

Sed quid Scriptura voluerit, non quid illi opinati fuerint, requirendum. Denique non inveniunt quid recte de adipe faciant, unde se abstinent, et quomodo eum projiciant, cum dictum sit, *Omnis adeps Domino*; si non adipem sacrificiorum tantum, sed etiam eorum animalium de quibus non sacrificatur, quanvis immundorum, hic volunt intelligi.

XXII. [lb. vii. 29-34.] Quid sibi vult quod de sacrificiis salutaris iterum admonet, et dicit, eum qui offert donum sacrificii salutaris sui, pectusculum et brachium sacerdotibus dare debere, ita tamen, ut adeps pectusculi offeratur Domino cum pinna jecinoris⁴; cum superiorius loquens de sacrificiis salutaris pinnum jecinoris cum alijs ventris et renum et lumborum offerri Domino præcepit (Levit. iv, 9), tacuerit autem de alijs pectusculi? An quod ibi prætermisit, hic commemorat? Quare ergo de pinna jecinoris et ibi et hic? An forte aliud interest quod superiorius de sacrificio salutaris præcepit, hic autem addidit *sui*, tanquam aliud sit salutaris, aliud salutaris *sui*?

XXIII. [lb. iv. 5-7, et viii. 2, 14, 15, 28.] Cum sacrificia pro peccatis prius commemoraret, vitulum dixit offerendum pro peccato sacerdoti, qui fecisset populum peccare; postea etiam quando narravit Scriptura, quemadmodum ea quæ præcepit Dominus, gesta sunt erga Aaron et filios ejus, dicitur oblatus vitulus pro peccato; sed superioris de sanguine vituli cornua tangi præcepit altaris incensi, aspergendum etiam ex ipso sanguine contra velum sanctum, reliquum vero sanguinem fundendum ad basim altaris holocaustum: postea vero quando sacrificatur Aaron, de aspersione sanguinis contra velum nihil dictum est; de cornibus autem altaris dictum est; sed non additum est incensi; additum est autem, effundendum sanguinem ad basem altaris; nos dixit, ad basem ejus, tanquam necesse fuisset illud altare accipere, cuius cornua sanguine tetigisset: proinde quanvis ambiguo sit positum, liberum est tamen ita intelligere factum, ut fuerat ante præceptum de vitulo pro peccato; ut non ejus altaris cornua tacta intelligamus, ad cujus basem fusus est sanguis; sed tacta cornua altaris incensi, fuisse autem sanguinem ad basem altaris sacrificiorum.

Superius, quia generaliter præcipiebat, si sacerdos peccasset, ipsum sacerdotem unctum et consummatum, quem vult intelligi summum sacerdotem, sacrificia ista jussit offerre: nunc vero cum sacrificatur Aaron, Moyses offert et ipse accipit pectusculum impositionis, quod antea prælocutus est sacerdoti esse dandum. Inde autem puto pectusculum impositionis dictum, quia imponebatur inde adeps, sicut commemoravit superiorius de sacrificio salutaris. Cum ergo videatur ab Aaron cepisse summum sacerdotium, quid potamus fuisse Moyses? Si ergo sacerdos non fuit, quomodo per illum omnia illa geregabant? si autem fuit quomodo summum sacerdotium ab ejus fratre cepisse definimus? Quanquam etiam psalmus iste, ubi dictum est, *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus (Psal.*

⁴ Er. et Lov. legunt, *penna jecoris*; et paulo post, *pennam jecoris*. B., *pinnam jecineris*, corrupte. M.

xcviii., 6), auferat dubitationem quod sacerdos fuerit et Moyses. Vestem tamen illam sacerdotalem, quae magnum continet sacramentum, Aaron jubetur accipere ei successores ejus summi sacerdotes (*Exod. xxviii*). In *Exodo* antequam omnino aliquid de sanctificandis et quodammodo ordinandis sacerdotibus præcipiatur, quando Moysè ascendente in montem, jubetur non ascendere sacerdotes (*Id. xix, 21*), quos intelligere alios non possumus nisi filius Aaron; non quia jam erant, sed quia futuri erant, hoc eos jam tunc Scriptura appellavit per anticipationem, sicut sunt pleraque talium locutionum: nam et filius Nave, Jesus appellatus est (*Id. xxxiii, 11*), cum longe postea hoc nomen ei Scriptura narret impositum (*Num. xvi, 17*). Ambo ergo tunc summi sacerdotes erant, Moyses et Aaron; an potius Moyses, Aaron vero sub illo? an et ipse summus propter vestem pontificalem, ille vero propter excellentius ministerium? Nam a principio ei dicitur, *Ipse tibi quaes ad populum, tu illi quaes ad Deum* (*Exod. iv, 16*).

Quare etiam potest, post mortem Moysi quis ungebatur successorem summi sacerdotis, qui succedere nisi defuncto non utique poterat. An quia jam unus erat inter secundos sacerdotes (idem quippe fuit eleum, quo et summus et secundi ungebantur), vestem tantum sumebat ille pontifex, qua ejus summa pars apparere? Et si ita est, utrum ipse sumebat, an eum alijs induebat, sicut et post ejus mortem Moyses filium fratris sui? Si ergo ab alio vestebaratur, numquid non poterat a secundo summus; presertim quia talis erat vestis, ut eum ab alijs indui necesse fuerit? an sic induebatur prius, ut etiam postea? Non enim semel induitus non eam ponebat; aut cum posuisset, non eam resumebat. Fieri ergo fortasse poterat, ut secundi vestirent primum, obsequendo, non excellendo. Unde autem apparebat quinam filiorum summo sacerdoti succedere deberet? non enim primogenitum, aut majorem Scriptura designavit: nisi intelligamus aliquo divino indicio fieri solere, sive per prophetam, sive quolibet alio modo quo consulti Deus solet: quanquam ex contentione res provenisse videatur, ut postea propriea fuerint plures summi sacerdotes, quia contendentibus excellentioribus, litis siendi causa pluribus honor ipse tribuebatur.

XXIV. [lb. viii, 35.] Quid est quod dicit Moyses ad Aaron et filios ejus, cum sanctificantur ad ineundum sacerdotium, *Ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis septem dies, die et nocte, ne moriamini?* Numquidnam credibile est, situ corporis uno loco sedere preceptos per dies septem die et nocte, unde se omnino non commoverent? Nec tamen hinc tanquam allegorico aliquid significatum, quod non fieret, sed intelligetur¹, cogendi sumus accipere; sed potius agnoscere locationem Scripturarum, ubi sessionem pro habitatione et commemoratione ponit. Non enim quia dictum est de Semei quod sederit in Jerusalem annos tres (*III Reg. ii, 58*), ideo putandum est per totum illud tempus in sella sedisse, et non surrexisse. Hinc et

sedes dicuntur, ubi habent commemorationem quorum sedes sunt: habitatio quippe hoc nomen accepit.

XXV. [lb. ix, 1.] *Et factum est, die octavo vocavit Moyses Aaron, et filios ejus, et senatum Israe.* Quem quidam nostri *senatum* interpretari sunt, *τερπνία* grecus habet: hoc est ergo secutus interpres, quia et senatus a senio videtur dictus. Non autem apte in latine diceretur, Vocavit senectutem Israel, pro senibus vel senioribus: quamvis eadem locutio esset si diceretur, Vocavit juventutem Israel, pro juvenibus. Sed hoc usitatum est in latina lingua, illud autem non est. Nam hoc proprio diceretur, si diceretur, Vocavit senectutem Israel. Unde quidam insolenter putantes etiam *senatum* dici, interpretati sunt *ordinem seniorum*. Compendio tamen forsitan melius diceretur, Vocavit seniores Israel.

XXVI. [lb. ix, 2-4.] *Moyses dicit ad Aaron: Et sicuti Israel loquere dicena, accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum et agnum omnium, et holocarposum sine macula, et vitulum a bufo, et arietem in sacrificium salutaris ante Dominum, et animalium conspersam in oleo; quoniam hodie ridebitur Dominus in nobis.* Quatuor genera sacrificiorum de animalibus superioris commendavit; holocausti, pro peccato, salutaris, et consummationis: sed consummationis ad sacerdotis sanctificationem pertinet. Tria ergo genera reliqua hic praecipiuntur offerri, et dicitur hoc senioribus Israel ut pertineat ad universum populum. Sed hoc loco sacrificium pro peccato habet tria pecora; hircum, et arietem, et vitulum: ad holocaustum vero agnus pertinet; et ad sacrificium salutaris, vitulus et aries. Quapropter non est sic distinguendum, ut pro peccato non intelligatur nisi hircus, tria vero reliqua in holocaustum, id est, aries, et vitulus, et agnus: sed potius tria prima pro peccato, id est, quod dictum est, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum*, subandatur pro peccato; et reliqua sit agnus in holocarposim, id est in holocaustum. Quod ideo communemadum a nobis fuit, quoniam posset etiam ita distingui, ut cum dictum esset, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato*, reliqua jam ad holocarposim pertinere dicerentur. Quod vero adjungit, *sine macula*, ad omnia referri potest. Cum ergo ambiguum sit quomodo aptius distinguatur, illa res adducit ut tria superiora pro peccato intelligantur, quoniam superioris pro peccato principis hircum jussit offerri (*Levit. iv, 25*); et pro peccato cuiusque proprii, cum peccat ante Dominum, faciendo unum ex his quae non oportet, præcepit arietem (*Id. v, 18*); pro peccato vero universæ synagogæ vitulum (*Id. iv, 14*). Oportebat ergo ut cum senatu loqueretur quid universus populus offerre debeat, et hircus jubeatur propter principes, et aries propter proprium uniuscujusque peccatum, et vitulus propter peccatum universæ synagogæ. Aliud est enim quod in populo habet quisque peccatum suum proprium, et possunt habere omnes propria, aliud quando commune peccatum est, quod uno animo sit, et una voluntate ad aliquid multitudine comparata committitur.

¹ *In Ar. Lugd. Ven. Lov. desam verba, sed intelligeretur. M.*

Quod vero sacrificia salutaris vitulum et arietem jubet, hæc jubet quæ præcipua sunt: universi enim populi causa est. Præcipiens autem antea de sacrificiis salutaris, undeliberat jussit offerri, sive masculum, sive feminam: dum tamen nonnisi de bobus et de ovibus et capris offerrentur (*Levit. i.*). Si autem quæritur quare duo præcepit, vitulum et arietem, difficile est invenire: nisi forte vitulum voluit sacrificium salutaris universi populi; arietem autem pro unoquoque tanquam pro singulis quibusque: quia videtur etiam superius quasi duo genera salutaris sacrificii præcepisse; unum quod velut universorum esset, appellavit sacrificium salutaris; alterum autem ubi dixit, *Si quisque obtulerit sacrificium salutaris sui*. Ubi etiam differentiationem reperiebamus, quia in illo quod appellavit salutaris, non commemoravit adipem pectusculi offerendum Domino, atque ipsum pectusculum et brachium dextrum danda sacerdoti: sed in illo hoc fieri jussit quod postea dicit sacrificium salutaris sui (*Supra, quest. 22*); quod forte intelligitur singulorum quorumque privatum, non publicum universorum. Nam et Moyses obtulit sacrificia salutaris, nec dictum est ibi, salutaris sui; credo, quoniam pro populo universo obtulit. Ubi autem universi, ibi et singuli; non autem ubi singuli, continuo ibi universi. Singula enim possunt esse sine universo; universi autem non possunt nisi ex singulis quibuscumque constare. Nam singuli quique congregati vel in summam reputati, faciunt universos.

Notandum est sane, cum pro populo offeruntur sacrificia, et pro peccato sacrificia jussa esse offerri, et holocaustum, et sacrificia salutaris; pro sacerdote autem oblatum fuisse pro peccato, et holocaustum, et consummationis, non autem salutaris: sed consummationis tunc oblatum est, quando sacerdotes sanctificati sunt ut sacerdotio fungerentur, et hæc obtulit Moyses pro Aaron et filiis ejus (*Levit. viii*): postea vero Aaron ipse jam sanctificatus et sacerdotio fungens, offerre pro se jussus est vitulum pro peccato, et arietem in holocaustum. Non autem jussus est pro se offerre consummationis, quia tunc ideo oblatum est, ut consummaretur sanctificatione, et sacerdotio fungi posset, quo jam quoniam fungebatur, non opus erat eum iterum consummari.

XXVII. [Ib. ix, 7-21.] *Et ait Moyses ad Aaron, Accede ad altare, et fac quod pro peccato tuo, et holocaustum tuum: et exora pro te et domo tua.* Mirum est quonodo prius dicat faciendum quod pro peccato, deinde holocaustum, cum sacrificia pro peccatis super holocausta superius jubeat imponi (*Id. iv, 35*), excepto quod de avibus præcepit (*Id. v, 8-10*). An forte hic quod prius fiebat, id est holocaustum, posterius commemoravit? Non enim, quemadmodum de avibus, dixit, *Fac prius illud et postea illud; sed, fac illud atque illud: quid autem prius faciendum sit,* indicat superius *exposita instructio*, ubi dicit super holocaustum imponi sacrificium pro peccatis. Quanquam valde moveat quod etiam ita narrat Scriptura facisse Aaron quod audivit; ut prius commemoret

eum facere pro peccato, deinde holocaustum. Quod utrum et ipse prius fecerit, an prius hoc Scriptura narraverit quod postea factum est, sicut in multis facere solet, habetur incertum, nisi quod dixi superius legeretur, cum ageret de sacrificio pro peccato. Ita enim legitur: *Et superponet illud sacerdos super altare super holocausta Domini, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato quod peccavi, et dimittetur illi* (*Levit. iv, 35*). Quonodo ergo posset hoc super holocausta imponi, nisi holocausta prius imponeretur? Præcepit autem hoc et de sacrificio salutaris, ut super holocausta imponeretur: sed quia hoc non ubique dicit, non per omnia sacrificia salutaris, nec per omnia sacrificia pro peccato, potest forsitan dici non hoc regulariter fuisse præceptum: sed illuc tantummodo ut fieri dictum est, id est in sacrificio salutaris, cum sit de bobus, ibi enim id præcepit; et in sacrificio pro peccato, cum fit¹ de femina ex ovibus: cetera vero sive sint salutaris, sive pro peccato, non esse necesse ut super holocausta imponantur.

Movet etiam quod cum faceret Aaron dona populi, que supra commemoravit, non omnia commemorata sunt immolata, que fuerant predicta; sed tantum hircus pro peccato et holocaustum, ubi tamen illum agnum non expressi: duo vero alia, que ad sacrificia pro peccato potius quam ad holocaustum pertinere diximus, tacuit, id est arietem et vitulum; nisi forte a parte totum intelligi voluit, ut solo capro commemorato etiam illa subsecuta acciperemus.

Cum de sacrificiis salutaris populi narraret, quemadmodum ea fecerit Aaron, de vitulo et ariete ait: *Et occidit vitulum et arietem sacrificii salutaris populi, et obtulerunt filii Aaron sanguinem ad eum, et affudit ad altare in circuitu, et adipem qui a vitulo, et ab ariete lumbum, et adipem tegenter super ventrem, et duos renes, et adipem qui super ipsos est, et pinnam que est in jecinore; et posuit adipem super pectuscula, et imposuit adipes ad altare: et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron, ablationem ante Dominum, quonodo præcepit Dominus Moysi².* Nunc singulariter, nunc pluraliter loquitur, cum de duobus animalibus loquatur, vitulo et ariete. Quod ergo dicit *duos renes*, ab utroque animante intelligendum est, atque ita quatuor sunt; ita et cetera. Quod vero ait, *Et posuit adipes super pectuscula*, cum ipsa pectuscula non imponeretur altari, sacerdoti enim debebantur cum brachiis dextris; quid sibi vult? An intelligendum est, *Et posuit adipes qui sunt super pectuscula?* ipsos enim posuit, quos imponeret altari a pectusculis demptos. Nam ita et superius præceperat. Denique sequitur, *Et imposuit adipes super altare, et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron ablationem ante Dominum*: modo singulariter inferens, et pectusculum dicens, utique utrumque ex utroque animante, que pectuscula dixerat.

¹ In Er. Iugd. Ven. Lov., *cum sit* M.

² Hic tres series versiculos in ante excusis rejectos, scilicet, *Et adipem quia ritulo*, etc., revocavimus ex MSS.

LXXXVIII. [lb. ix, 22.] Quid est quod ait, *Cum extulisset Aaron manus super populum, berendixit eos, et descendit, cum fecisset quod pro peccato, et holocausta, et quæ salutaris?* Ubi autem ista fecit, nisi super altare, id est, ad altare stas eique deserviens? Inde ergo descendit ubi stabat. Nimurum illius solutionis questionis adjuvari hoc testimonio videtur, ubi quiesceramus in Exodo quomodo serviri potuerit ad altare, quod erat altum cubitis tribus? Gradum quippe illic intelligere prohibebamur, quia id Deus vetuerat, ne super altare pudenda virilia ministrantis revelarentur, quod utique fieret, si pars altaris gradus esset, id est, si compactus adhæreret (*In Exod. quest. 115*). Denique ibi hoc vetuit, ubi de altari structili loquebatur, unum enim esset altare cum gradu cuius pars esset gradus, et ideo vetitum est; hic vero ubi altaris tanta fuerit altitudine, ut nisi sacerdos super aliquid staret, apte ministrare non posset, intelligendum est, quidquid illud erat, quod ad horam ministracionis ponebatur et auserebatur, non fuisse altaris portem, et ideo non fuisse contra præceptum, quo gradum habere prohibitum est: hoc autem qualemque fuerit, tacuit Scriptura, et ideo questio facta est. Sed nunc cum dicit Scriptura sacerdotem, cum fecisset sacrificia, descendisse, hoc est cum immolata impo- suisset altari, utique manifestat alibi eum stetisse unde descenderet: et quia ibi steterat, ideo trium cubitorum altari ministrando deseruire potuisse.

XXIX. [lb. ix, 24.] *Et vidit omnis populus, et amens factus est.* Quod alii interpres dixerunt, *expavit, conantes transferre de greco quod dictum est, ἵετον, unde terroris dictum, qui saepe in Scripturis latinis legitur mentis excessus.*

XXX. [lb. ix, 24.] *Et exiit ignis a Domino, et devoravit quæ erant super altare, holocausta, et adipes.* Quid dixerit, a *Dominō*, queri potest utrum quia nutu et voluntate Domini factum est, an ab eo loco ignis exiit ubi erat area testimonii. Non enim in loco aliquo ita est Dominus, quasi alibi non sit.

XXXI. [lb. x, 1-5.] Posteaquam exente igne a *Dominō*, incensi et mortui sunt lili Aaron, qui ausi sunt in batillis suis adhibito igne alieno incensum imponere *Dominō*; quod ideo non licet, quia ex illo igne qui divinitus in altare venerat deinceps custodito, omnia erant accendenda que in tabernaculo accendi oportebat: mortuis ergo illis ait *Moyses*, *Hoc est quod dixit Dominus dicens, In eis qui mihi appropinquant sanctificabor, et in omni synagoga glorificabor: eos appropinquare Domino volens intelligi, qui in tabernaculo sacerdotio fungebantur; sanctificari autem in eis etiam vindicando, sicut factum est.* Utrum ut hinc sciretur quam minus aliis pareat, si illis non pareat: quo sensu dictum est, *Si justus vix salvus erit, peccator et impius ubi parebunt?* (*1 Petr. iv, 18*)? An potius secundum illud, *Cui plus datur, plus exigitur ab eo?* et illud, *Servus qui non cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit pauca: servus autem qui cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit multa* (*Luc. xii,*

48, 47)? et illud, *Exiguo enim concedetur misericordia; potentes autem potentiora tormenta patientur* (*Sap. vi, 7*)? Sed ubi hoc dixerit *Dominus*, quod enī dixisse Moyses commemoravit, in Scriptura que retro est non invenitur. Tale ergo est hoc, quale in Exodo, ubi dicit *Dominus*, *Tu dixisti, Scio te præ omnibus* (*Exod. xxxiii, 12*); quod invenitur quidem *Dominus ei dixisse*, sed postea: sed quoniam mendaciter nunquam hoc Moyses diceret, intelligitur id ei etiam ante dixisse, quamvis scriptum non fuerit; ita et hoc. Unde apparuit non omnia scripta esse quæ Deus locutus est eis, per quos nobis sancta Scriptura ejus ministrata est.

XXXII. [lb. x, 6, 7.] Quid est quod *Aaron et reliquos filios ejus mortem illorum dñorum lugere prohibens dicit, Caput vestrum cidara non denudabitis*, ubi certe ostendit *cidara tegmina capitum fuisse*; nisi quia illa faciebat lugentes, que consuetudini ornatus essent contraria? Sicut enim in nostra consuetudine, quia caput apertum magis habetur, operitur in luctu; sic quia illi operimento capitinis ornabuntur, nudandum erat lugentibus. Quod ideo prohibet, ne lugerent eos in quorum pena sanctificatus est *Dominus*, id est commendatus est timor ejus. Nec ideo quia lugendi non erant, nam permittit alios lugere illos: sed quia illi lugere tunc non debebant, cum dies sanctificationis eorum agerentur, nondum completis septem, quibus eos præcepit de tabernaculo non abscedere. Quianquam possit videri, quia ille oleo fuerant sanctificati, hoc dictum esse quod nunquam quemquam lugere deberent. Ita enim dicit: *Frates autem vestri, omnis domus Israel, plorabunt incendium, quo incensi sunt a Domino. Et ab ostio tabernaculi testimoniū non exhibitis, ne morianti: oleum enim unctio- nis, quod est a Domino, super vos est.*

XXXIII. [lb. x, 9-11.] *Et locutus est Dominus ad Aaron dicens: Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui tecum, cum intrabis in tabernaculum testimonii, aut cum accedetis ad altare, et non morienti. Quando ergo eis bibere licebat, quandoquidem in tabernaculum eis quotidie necesse erat introire et accedere ad altare, propter continuam servitutem? Quod si quisquam dicit, non omni die sacrificia imponi solere, quid dicet de ingressu in tabernaculum, qui quotidianus erat propter candelabrum et panes propositionis super mensam ponendos? Si autem respondetur, in tabernaculum testimonii nunc quod ait, illud esse intelligendum ubi erat area testimonii; etiam illuc necesse erat intrare sumnum sacerdotem propter incensum continuationis. Non enim semel in anno intrabat; sed cum sanguine purificationis semel in anno, propter incensum autem quotidie. An intelligendum est Deum præcepisse ut vinum omnino non liberent? Cur ergo non ita præcepit potius ut breviter diceret, *Vinum non bibetis*; sed addidit, *cum intra- bitis in tabernaculum, aut cum accedetis ad altare?* An quia causa non bibendi tacenda non erat, maxime quia Deus præciosus erat futuros postea tam multos etiam summos sacerdotes uno tempore. id est non*

per successionem, qui tabernaculo et sacrificiis et incenso et universo illi ministerio vicibus deservient; quando utique illi non bibebant, quorum locus erat deserviendi, alii autem bibebant? An quid aliud hoc loco intelligentum est? Quoniam cum vinum et siceram sacerdotes bibere prohiberet, secutus ait, *Legitimum aeternum in progenies vestras*: ambiguum est utrum superiori sensui connectatur, id est, ad vinum non bibendum pertineat; au inferiori ubi sequitur, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum; et instruere filios Israel omnia legitima quae locutus est Dominus ad eos per manum Moysi*: ut hoc sit officio sacerdotum legitimum aeternum in progenies eorum. Quomodo autem dicat *aeternum*, jam saepe diximus. Hoc quoque ambiguum positum est quod ait, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum*; utrum ab eo quod sunt sancta et munda, vel inquinata et inimunda; an ab eo quod sunt sancti et mundi, vel inquinati et immundi: id est utrum inter illa ipsa sacra, quae rite vel non rite fierent, distinguere voluit sacerdotes; an inter ipsos homines probandos vel improbandos; an potius ad utrumque referendum est, sive homines, sive sacra.

XXXIV. [lb. x, 14.] *Pectusculum segregationis et brachium ablationis manducabis in loco sancto.* Quamvis singula singulis data sint, nimurum tamen utrumque posset dici segregationis, quia utrumque sacerdoti separatur; et utrumque ablationis sive demptionis, quod gracie dicitur *απολεψις*, quia utrumque demittit et auferunt eis pro quibus offeruntur, ut detur sacerdoti. Pectusculum sane impositionis superioris legimus, et brachium ablationis; quia de brachio nihil imponebatur altari, adeps autem de pectusculo imponebatur.

XXXV. [lb. x, 14.] Quid est quod dicit, *De sacrificiis salutarium, cum ea dicat quae alibi dixit sacrificia salutaris; et cum singulari numero id dixit sacrificium salutaris, cum de eadem re diceretur?* An forte hoc loco ubi ait, *A sacrificiis salutarium, sanitatum dici debuit?* Nam in illo psalmo ubi dictum est, *Exaudi nos, Deus sanitatum nostrarum* (Psal. LXIV, 6), hoc verbum habet græcus quod etiam hoc loco, id est *σωτηρίου*¹ qui genitivus pluralis in grecæ lingua ambiguus est, utrum a salu, an a salutari nomen declinatum sit: quoniam *σωτηρίου* dicitur salus vel sanitas, unde fit genitivus pluralis τῶν *σωτηρίων*: salutare autem *σωτηρίου* dicitur, et inde genitivus pluralis idem ipse est. Si ergo recte potest intelligi etiam sacrificium salutis quod est sacrificium salutaris, quoniam a salutari salus datur, et illud est salutare unde salus accipitur: non est necesse ut tanquam multorum salutarium sacrificia hie intelligamus, ubi dictum est *sacrificium salutarium*, sed multarum forsitan sanitatum, quæ tamen ab uno salutari accipiuntur. Quod

¹ Hanc ihasim, mutata interpunctione, hocce modo legunt Er. Iugd. Ven. Lov.: *Quid est quod dicit de sacrificiis salutariorum: cum ea dicat quae alibi dixit sacrificia salutaris singulari numero, id dixerit sacrificium salutaris, eum de eadem re diceretur?*

sit autem salutare Dei, de quo dictum est, *Calicem salutaris accipiam* (Psal. cxv, 13), et de quo Simeon dicit in Evangelio, *Quoniam riderunt oculi mei salutare tuum* (Luc. ii, 30); fides christiana novit. Possunt sane non absurde intelligi vel dici eorum sacrificia salutaria, quæ sunt salutaris.

XXXVI. [lb. x, 15-20.] *Et erit tibi et filiis tuis et filiabus tuis legitimum sempiternum.* Non frustra est additum, *filiabus*; quoniam quedam ad escas pertinentia sacerdotum prohibet a feminis accipi, sed a masculis jubet.

Cum quiesisset Moyses caprum oblatum pro populi peccatis, et non invenisset, quoniam fuerat incensus, et iratus esset, quod ea quæ pro peccato a populo offerrentur, constituit Dominus sacerdotibus edenda, oblatis inde adipicias et renibus; iratus autem esset non fratri suo, sed filiis ejus, crèdo quod ad eos suggerendi ministerium pertineret: respondit illi Aaron ei ait, *Si hodie obtulerunt ea quæ pro peccato illorum sunt, et holocausta sua ante Dominum, et contigerunt mihi talia, et comedam quod est pro peccato hodie, numquid placitum erit Domino?* Et audivit Moyses, et placuit illi. Hoc videtur dixisse Aaron, quod ipso die quo primum obtulerunt filii Israel pro peccato suo, non debuit a sacerdotibus manducari, sed totum incendi, non inde regulam faciens ad extera; nam deinceps sacrificia pro peccatis ipsi edebant: sed quia hoc primum fuit ipso primo die primitus oblatum, credendum est Aaron sacerdotem hoc divina inspiratione dixisse¹, ut et illud circa sacerdotes deinceps servaretur quod precepérat Dominus Moysi, et hoc quod Aaron dixit tanquam divinitus dictum Moyses approbaret. Quid ergo de exteri ejusdem diei sacrificiis, id est de ariete et vitulo, quæ diximus etiam ipsa pro peccato oblatæ debere intelligi? An de vitulo nulla questio est, quoniam oportebat sic fieri, ut de ejus sanguine quemadmodum præceptum fuerat intromitteretur, unde et tangerentur cornua altaris incensi, et consequens erat ut totus arderet? Quid ergo de ariete? An quoniam primum caprum quæsivit Moyses, quod de capro illi responsum est, hoc et de ariete intelligentum est, quem ex ordine fuerat quæsturus, nisi illud responsum sacerdotis ei phœnissel? De vitulo autem quid quereret, cum ea lege fieri potuerit, quam de vitulo pro peccato universæ synagoge precepérat Deus, sicut de vitulo pro peccato sacerdotis, id est ut totus arderet extra castra (Levit. iv, 12 et 21)? Ille enim sunt verba irascentis Moysi ad filios fratris sui, cum hircum pro peccato quæsitus non invenisset, quia fuerat totus incensus: *Quare non comedistis illud quod fuit pro peccato in loco sancto?* Quoniam enim sancta sanctorum sunt, hoc robis dedit edere, ut auferatis peccatum synagogæ, et exoretis pro eo ante Dominum. Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus. Edetis illud in loco sancto, quoniam mihi constituit Dominus. Utique cum dicit, *Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus*, procul dubio discernit illud quod ita fit

¹ nostri omnes MSS., hoc diuina aspiratione dixisse.

pro peccato sacerdotis, sive pro peccato universæ synagogæ, non de hirco, de quo sanguis quoniam non erat jussus inferri ad tangenda cornua intus altaris incensi, non debuit totus incendi, sed a sacerdotibus manducari. Hoc autem quare sit factum, id est ut etiam ipse totus incenderetur, respondit Aaron, et placuit Moysi.

Sane quoniam sex pecora præcepta fuerunt senioribus populi ut offerrentur pro populo, quorum prius quatuor commemoravit, hircum et arietem, et vitulum, et agnum anniculum; quorum manifestum est hircum pro peccato, manifestum est etiam agnum anniculum in holocaustum; duo vero media, arietem et vitulum, ambigue posita videramus, utrum ad sacrificium pro peccato perlinerent, et hirco adjungentur, an potius agno ut in holocaustum offerrentur, unde quid nobis videretur, suo loco exposuimus: postea vero ut sex animalia completerentur, vitulum et arietem commemoravit in sacrificium salutaris; nec tamen in consequentibus cum immolata sunt, et identidem commemorata, sit menio pecorum ipsorum arietis et vituli, que inter caprum et agnum posuerat, sed tantum ille vitulus et ille aries commemorantur, quos in sacrificium salutaris offerri jusserat, ut jam non sex pecora, sed potius quatuor fuissent credantur: potest fortassis intelligi quod duo illa, que prius inter hircum et agnum posuerat, iterum nominavit, et non est alius vitulus et alius aries in sacrificium salutaris: ut cum dixisset hircum pro peccato, et arietem et vitulum non dicens in quid, id est in quam rem, agnum vero anniculum in holocaustum; postea dicere voluerit quid de vitulo et ariete faciendum esset, id est, quia neque pro peccato sicut hircus, neque in holocaustum sicut agnus, sed in sacrificium salutaris jubebantur inferri. Sed si hoc intellexerimus, manebit questio quare pro peccato synagogæ hircus oblatus sit, cum de sacrificiis que pro peccatis offerenda essent ab initio Dominus loquens, vitulum offerri jussicerit pro peccato synagogæ, sicut pro peccato sacerdotis, non caprum, sed vitulum; de quo vitulo etiam sanguinem, similiter ut pro peccato sacerdotis, ad tangenda cornua altaris incensi præcepit inferri (*Levit. iv, 5-18*): et qua causa fuerit, ut pro peccato Aaron, et Moses vitulum offerret (*Id. viii, 14*), et ipse Aaron alterum vitulum (*Id. ix, 8*), sicut pro peccato sacerdotis secundum Dei præceptum offerri oportebat; pro peccato autem populi non vitulus, sicut præceptum fuerat, sed hircus potius offeretur. Quod cum moveret, visum est nobis, ut supra diximus, quod non solus hircus pro peccato populi, sed et aries et vitulus offerri jussus est, ut ad ista tria subaudiatur, pro peccato: quia et principes erant in populo, pro quibus hircus fuerat offerendus: et singuli quique habere propria peccata potuerunt, pro quibus aries; et unum aliquod peccatum omnes, pro quo vitulus, sicut ab initio præceptum fuerat, pro peccato universæ synagogæ vitulum offerri oportebat. Ideo autem cum immolata sunt, hircus tantummodo nominatur, ut alia etiam tacita intellegentur, locu-

tione a parte totum, quia omnia fuerant pro peccatis.

XXXVII. [lb. xi, 33, 34.] Cum ageret de morticiis immundorum animalium, *Et omne vas fictile*, inquit, *in quo ceciderit ex eis intus*¹, *quacunque sunt intus immunda erunt*; et illud conteretur, id est, ipsum vas. *Et omnis cibis qui manducatur, in quacunque tenerit super illum aqua*, *immundus erit eobis*. Non quacunque aqua intelligenda est, que supervenerit cibo, facit eum immundum; sed ex illo vase quod factum est immundus de morticiis immundis, si forte ipsum vas habuit aquam.

XXXVIII. [lb. xi, 47.] *Instruere * filios Israhel inter vivificantia quia manducantur, et inter vivificantia quia non manducantur: que græcis habet significatio*, nostri quidam vivificantia interpretari maluerunt, quia uteumque hoc verbum noster usus recepit, quam facere novum insolitus, si dici posset vivigentia. Non enim quia vivificant, id est vivere faciunt, sed quia vivos fetos gignunt, id est non ova, sed pullos, dicuntur *ζωγράφοι*.

XXXIX. [lb. xii, 4.] Quid est quod ait de mulierò que peperit, *Omne sanctum non tangit, et in sanctuarium non introbit?* Quod sanctarum nulli intelligi; cum legatur in tabernaculum nonnulli sacerdotes solebant ingredi, et usque ad velum interior secundum ultra velum autem ipsum ubi erat area, nonnulli unum summum sacerdotem? An et ante tabernaculum, ubi erat altare sacrificiorum, sanctuarium dii potuit? Nam saepe appellatur locus sanctus etiam ipsi atrium, cum dicitur, *In loco sancto edent ea* (*Levit. vi, 26*). Illic fortassis solebant intrare mulieres, quando offerebant dona sua, quæ imponerentur altari.

XL. [lb. xii, 2-8.] Quid est quod dicit, *Si masculum pepererit mulier, immunda erit septem dies; secundum dies secessiois purgationis ejus immunda erit: et in die octavo circumcidet carnem præputii ejus; et triginta et tres dies sedebit in sanguine suo mundo. Omne quod sanctum est non contingit, et in sanctuarium non introbit?* Quæ differentia est inter septem dies illos quibus dicit eam immundam, et triginta tres quibus in sanguine suo mundo sedebit? Si enim jam immunda non est per triginta tres dies, quare non tangit quod sanctum est? An hoc adhuc interest, quia in sanguine est, licet mundo: ut hoc distet, quia cum immunda est, ubicunque etiam sedetur, immundum facit; cum vero jam in sanguine mundo sedet, tantum quod sanctum est non ei licet tangere, et in sanctuarium intrare? Hoc est enim quod ait, *secundum dies secessiois purgationis suæ*, quod dicit alio loco, immundissimam feminæ que menstruis purgatur, septem diebus esse, quando omne super quod sedetur immundum erit (*Id. xv, 19-23*). *Secessionis* autem dicit, quoniam secedebat aliquantum, ne omnia coinqui-

¹ Hic in editis deest, *intus*: quod in MSS. et apud LXX habetur.

² Edit. 3, *instrue*. At MSS., *instruere*: sicut legendum conciebat Nostrilus in annotationibus ad *Levit. 2*, ubi insuper monit verba ista haec: *Kel sumbiazein ton huioum israel*, que quidem hodie LXX in excusis non habent, reperiiri in aliquot codicibus inserta versicolo 47, proxime ad illud, *anameson ton zoogonounton*.

naret, cum perageret illos dies. Hos dies immunditiae ejus, si feminam pareret, Lex duplicabat, et quatuordecim faciebat: reliquos autem quibus sedebat in sanguine mundo suo, etiam ipsos duplices iussaserat observari, id est sexaginta sex, ut omnes essent in parte masculi quadraginta, in feminæ octoginta. Aliqui autem codices græci non habent, in sanguine mundo suo; sed, in sanguine immundo suo.

Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus, super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum aut turtarem¹, pro peccato, ad ostium tabernaculi testimonii ad sacerdotem: et offeret eum ante Dominum, et exorabit pro ea sacerdos, et purgabit eam a fonte sanguinis ejus. Ista lex ejus quæ peperit masculum aut feminam. Si autem non invenerit manus ejus quod satis est in agnum, et accipiet duos turtures, aut duos pullos columbinos; unum in holocaustum, et unum pro peccato: et exorabit pro ea sacerdos, et purgabitur. Recite ergo superiorius non legendum est, Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, aut pullum columbinum aut turtarem pro peccato, sicut nonnulli codices habent; sed sicut dictum est, et pullum columbinum aut turtarem pro peccato: quandoquidem postea dicit, Si non invenerit manus ejus quod satis est ad agnum, et accipiet duos turtures: ubi plus videtur habere et; nam ea conjunctione detracta, integre sequitur, accipiunt duos turtures aut duos pullos columbinos, unam avem scilicet in holocaustum, alteram pro peccato.

Sed quo peccato? Numquid peperisse peccatum est? An hic ostenditur illa propago ex Adam, unde Apostolus dicit, Ex uno in condemnationem; et quia per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransit (Rom. v, 16, 12)? Et hic satis appareat quemadmodum dictum sit, Ego enim in iniuritibus conceptus sum, et in peccatis mater mea in utero me aluit (Psal. l, 7). Cui ergo non illud quod natum est purgari dicit Scriptura per hoc sacrificium, sed ipsum quæ peperit? An ad ipsam quidem, unde illa origo trahatur, relata purgatio est propter sanguinis fontem; non poterat tamen sine ipsis fetus purgatione fieri, qui ex ipso sanguine exortus est? Nam quo pertinet quod superiorius ait, Super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum aut turtarem pro peccato, si nihil per hoc sacrificium fiebat pro eis qui nascebantur?

Quod si quisquam ita distinguere conabitor, ut dicat non esse jungendum, Super filio aut super filia offerre agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato; sed ita potius legendum, Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia, id est dies purgationis impleti fuerint super illo aut super illa, filio scilicet

¹ Editi pluresque MSS. hic et infra tertio loco, et turtarem. Corbeiensis codex et unus e Vaticani, aut turtarem. Cui lectio suffragantur LXX et versio Vulgata: neque porro adversarius Augustinus, uti Nobilio perperam videbatur. Postea et nupse codices nonnullos reprehendit S. Doctor, non quia, aut turtarem, sed quia, aut pullum columbinum, pro, et pullum, etc., exhiberent.

vel filia; ut deinde ab alio sensu sequatur, Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato, id est, pro peccato suo, cum completi fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia: quisquis ergo ita distinguendum putaverit, ex Evangelio convincetur, ubi cum tale aliquid hato ex virgine Domino ficerent, magis propter consuetudinem Legis, quam propter necessitatem aliquius in eo expandi purgandique peccati, sic legitur. Et cum inducerent puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundum consuetudinem Legis pro eo (Luc. ii, 27): nondictum est, pro matre ejus, sed, pro eo; quamvis ea fierent que hoc loco præcepta sunt de duabus turturibus aut duabus pullis columbinis. Sic enim baptizari ipse etiam dignatus est baptismus Joannis, qui erat baptismus penitentie in remissionem peccatorum (Math. iii, 13, 14), quamvis nullum haberet ille peccatum. Merito ergo quidam nostri ita interpretati sunt etiam istum in Levitico locum, ut non dicentes, super filio aut super filia; sed, pro filio aut pro filia. Hanc enim vim hujus præpositionis esse intellexerunt hoc loco, ubi græcus ait, ἐπ' ὕδατι θυμῷ. Sane advertendum est quam pauper Dominus nasci voluerit, ut non pro illo offerretur agnus et pullus columbinus aut turtur, sed par turturum aut duo pulli columbini, sicut in Evangelio legitur (Luc. ii, 24); quod Scriptura Levitici tunc jussit offerri, si non habuerit manus offerentis quod satis est in agnum.

XLI. [Ib. xiii, 20]. Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida, et fuerit in cute coloris ejus tactus lepra. Velut exponendo dixit posterius, unde quod primum dixerat intelligeretur, quoniam dixerat, Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida, ne cicatricem sic intelligeremus, quomodo solet esse vestigium sanati vulneris, aperuit hoc se de colore dicere, cum adjunxit, Et fuerit in cute coloris ejus tactus lepra. Quidquid ergo illud est, coloris vitium est, quod nomine cicatricis appellat. Quod vero ait, tactus lepræ, non quod tactu color sentiatur; sed ita dicit tactum lepræ, tanquam ipse homo vel corpus ejus lepra sit tactum, hoc est maculatum atque vitiatum: sicut dici solet, Tetigit eum, vel non tetigit febris. Denique ipsam maculam, tactum vocat, et eam semper isto nomine appellat. Unde nonnulli nostri non tactum, sed maculam interpretati sunt: quo nomine quidem planius videretur sonare quod legitur; sed potuit et græcus non dicere τάχτην, id est tactum, sed μάκους, id est maculam, unde μάκους dicit immaculatum: quamquam non ab illo solo quod in colore contingit, sed ab omni vitio purum solet Scriptura μάκους dicere; unde non maculam coloris, sed omnis vitii notam vult intelligi, quod μάκους appellat. Possit ergo quod ad solum colorem attinet τάχτην dicere; quo verbo usus est Apostolus, ubi ait de Ecclesia, Non habentem maculam aut rugam (Ephes. v, 27) Nec μάκους autem, nec τάχτην dixit, sed τάχτην, id est tactum: quod et in græca lingua inusitate dicitur in coloribus,

et tamen hoc Septuaginta interpretes non piguit græce dicere ; cur ergo latinos piguerit ? Quod autem dicitur *cicatrix signi*, vel ideo dicitur, quod significet aliquid ; vel ideo potius, quod ipsum hominem signo quadam discernit a cæteris , hoc est , notabilem reddit.

XLII. [lb. xiii, 3.] Quid est quod ait, *Et videbit sacerdos , et inquinabit eum ? ad quem veniet ut mundetur . Sed inquinabit dictum est , inquinatum pronuntiabit , si hec in eo viderit , quæ Scriptura dicit de macula lepro.*

XLIII. [lb. xiii, 4, 7, 2.] *Si autem lucidus albus erit in cute coloris ejus¹ , et humis non fuerit aspectus ejus a cute . Lucidus albus subauditur tactus , id est , illa macula coloris , non pilus . Quod postea dicit , Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute ; hanc dicit significationem , quod superius signum in latino legitur . Nam græcus et supra et hic uno codemque verbo unus est , ὅρποσ λαχ dicens .*

XLIV. [lb. xiii, 5 et 6.] *Et segregabit illum sacerdos septem diebus in secundo ; et videbit illum sacerdos die septimo in secundo : et ecce obscurus tactus non est versus tactus in cute ; et purgavit eum sacerdos : signum enim est : hoc est , purgatum eum , pronuntiabit ; non enim est lepra , sed signum .*

XLV. [lb. xiii, 4-7.] *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute , posteaquam vidit illum sacerdos ut purget : et visus fuerit denuo sacerdoti , et viderit eum sacerdos , et ecce commutata significatio in cute ; et inquinabit eum sacerdos : lepra est . Etiam hic inquinatum dixit , inquinatum pronuntiabit : et autem plus habet , ex more locutionis Scripturae . Hoc itaque videtur admonuisse , ut cum visus fuerit solus color albus et lucidus , discolor sano colori , adhuc probetur a sacerdote , ut si viderit etiam pilum mutatum in album colorem , et humiliorem factum cutis locum , in quo est albus color , tunc pronuntiet lepram , id est , inquietum hominem pronuntiando leprosum . Si autem , inquit , lucidus albus fuerit in cute coloris ejus , id est , lucidus albus fuerit ille tactus ; quo nomine camdem maculam appellat : et humis non fuerit aspectus ejus a cute ; et pilus non erit versus in album , ipse autem est obscurus , id est ipse pilus , quia non est albus : et segregabit sacerdos tactum septem dies ; et videbit sacerdos tactum die septimo , id est illam maculam : et ecce tactus manet ante eum ; non commutatus est tactus in cute , id est , non est discolor et dissimilis inventus a cute . Ergo sanatum est quod vitiosum erat : sed adhuc jubet probari eamdem sanitatem per alios septem dies , atque ideo sequitur et dicit , *Et segregabit illum sacerdos septem dies in secundo , id est septem alios dies ; et videbit illum sacerdos die septimo in secundo : et ecce obscurus tactus , id est , quia non albus et lucidus , ac per hoc concolor sano colori ; non est mutatus tactus , in cute , sicut et paulo ante dixit , hoc est non est dissimilis a cætera cute : et purgabit eum sacerdos , id est , purgatum pronuntiabit a suspicione lepræ ; non quod habuerit lepram , quam jam non habet , sed quo-**

niam lepra non fuit , quod in illo lucido et albo colore tactus , id est macule illius quæ apparuerat , cum expectaret utrum humilior fieret locus , et pilus illuc in album converteretur , non contigit , sed potius ille tactus qui fuit ante lucidus et albus , obscurus inventus est , id est similis cætero colori , non lucidus : non erat ergo lepra , *signum est enim , non lepra , quod sic apparuerit : tamen etiam propter hoc purgatus a suspicione lepræ , lavabit vestimenta sua ; quia et in illo signo aliqd fuit , propter quod lavanda fuerant vestimenta ; et mundus erit .*

XLVI. [lb. xiii, 7, 8.] Deinde sequitur , *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute , posteaquam vidit illum sacerdos ut purgaret illum ; id est , posteaquam vidit eum sacerdos septimo dio prius sanum , ut purgaret illum , mutata est illa significatio , id est illud signum in cute : et visus fuerit in secundo sacerdoti , id est post alios septem dies : et viderit eum sacerdos , et ecce commutata est significatio in cute , id est , non stetit in illa sanitate , in qua eum viderat post primos septem dies . Et inquinabit illum sacerdos : lepra est . Jam hic quoniam illud quod visum fuerat post primos septem dies sanum , non stetit in suo , sed mutatum est in pristinum vitium , lepra pronuntiatur ; ita ut non illic expectetur vel locus humilior , vel pilus in album conversus . Cum enim lepra non sit notabilis atque vitiosa , nisi varietas ; hoc ipsum de vitioso colore redire ad sanum , et de sano redire ad vitiosum , ita notabile est , ut non ibi fuerit expectandum , quod in primo expectari præcepérat , de humiliori loco et pili candore , sed jam etiam ista varietate sine dubitatione sit lepra .*

XLVII. [lb. xiii, 9-17.] Deinde sequitur : *Et tactus lepræ si fuerit in homine , veniet ad sacerdotem : et videbit sacerdos ; et ecce cicatrix alba in cute ; et hac mutavit capillum album , et a sano carnis viræ in cicatrice . Hinc si subtrahamus et , more enim locutionis Scripturarum positum est , iste erit sensus : Et videbit sacerdos ; et ecce cicatrix alba in cute ; et hac mutavit capillum album a sano carnis viræ in cicatrice . Ordo est : Mutavit capillum album in cicatrice a sano carnis viræ ; id est , cum caro viva et sana habeat capillum obscurum , vel nigrum , haec cicatrix album habet . Lepra veterascens est in cute coloris ejus : et inquinabit eum sacerdos , id est , inquinatum pronuntiabit . Non segregabit eum , quia immundus est : hoc videtur dicere , quia ubi inventus fuerit pilus in album mutatus concolor albo vitio cutis , jam non segregatur , ut probeatur ; nec expectatur utrum etiam humilior fiat locus ; sed ex hoc tantum quod alba est cutis discolor cæteræ , et album habet pilum discolorum cæteris qui sunt in carne viva et sana , lepra veterascens pronuntiatur : ideo veterascens , quia jam non est probanda illis bis septem diebus . Si autem restitutus fuerit color sanus , et conversus fuerit albus : quoniam dixerat totum album factum per totam cutem , eo ipso jam mundum esse ; quia varietas ibi jam non esset . Deinde ait , Et quacumque die visus fuerit in eo color virus , inquinabitur : ubi satis ostendit varietatem improbari . Ac per*

¹ Am. Er. et Lov., *in cute color ejus*. Bal. vero et MSS. *coloris*. In græco est. *tou chrotos andon*.

hoc quod modo dixit, *Si autem restitutus fuerit color sanguinis, et conversus fuerit albus, et veniet ad sacerdotem; et videbit sacerdos: et ecce conversus tactus in album; et purgabit sacerdos tactum; mundus est.* Restitutum colorum sanum non debemus accipere, ut color sanus esset; etenim ipse erat per quem tamen siebat immundus propter varietatem. Restitutum ergo dixit colorum sanum, ut illud esset quod fuerat, id est albus sano pereunte. Tunc enim rursus mundus erit, cum totus albus fuerit, quia nulla ibi varietas erit. Sed restitutum pro pereante accipere, nimis inusitata locutio est. Magis enim videtur dicere debuisse, *Si autem restitutus fuerit color albus: nunc vero ait, restituta sanus, et conversus fuerit albus; tanquam diceret, Sanus color si restitutus fuerit in album.*

XLVIII. [lb. xiii, 50.] Quid est, quod cum de lepra capitum loqueretur, eam etiam quassationem (a) appellavit, cum in solo colore fiat, vel cutis vel capillorum, et quod humilior aspectus ejus a cetera cete apparent, sine dolore tamen et sine ulla vexatione? At hoc quod immundus est quassationem voluit applicare pro plaga, velut hac immunditia homo percussus sit?

XLIX. [lb. xiii, 47 et 48.] Quid sibi vult, quod cum diceret de lepro vestimentorum aliarumque rerum ad usum hominum pertinientium, ait, *Aut in vestimento laneo, aut in vestimento stuppo, aut in stamine, aut in lana, aut in lineis, aut in laneis;* cum jam supra dixisset, *in vestimento laneo, aut in vestimento stuppo?* Nam stuppeum est utique lineum. An illic vestimenta intelligi voluit; hic autem quoddilibet lanuum et quoddilibet lineum? Non enim vestimenta sunt stramina jumentorum, cum sint lanae; aut vestimenta sunt retia, cum sint linea. Prius ergo specialiter de vestimentis, deinde generaliter de omnibus rebus lanceis et lineis dicere voluit.

L. [lb. xiii, 48.] Quæritur quid dixerit, *In omni operaria pelle; quod nonnulli interpretati sunt, In omni confecta pelle.* Sed non ait græcus ἐργασμὸν διεπειται· ait autem ἐργασίων, quod verbum etiam in Regnorum libro positum est, ubi Jonathan loquitur ad David, *Esto in agro in die operaria* (1 Reg. xx, 19), id est, in die qua sit opus. Ac per hoc etiam hic pellem operariam in qua sit opus debemus accipere, id est alieni operi accommodatam. Sunt enim pelles quæ tantummodo ad ornamentum habentur, non ad opus.

LI. [lb. xiii, 18.] Quid est quod ait, *In omni vase operario pellis;* nisi quod est ex pelle factum, hoc est in omni vase pelliceo? Hoc autem isto loco vas dicit, quod Græci appellant *κενός*; hoc enim nomen generale est omnium utensilium. Aliud est autem quod appellatur *άργετος*; nam et loca lingua vas dicitur: sed *άργετος*, illud magis intelligitur vas quod liquorem capit.

LII. [lb. xv, 11.] Quid est quod ait, *Et quemcumque tetigerit qui fluorem seminis patitur, et manus suas non lavit aqua, lavabit vestimenta, et lavabit corpus suum*

¹ In editis, *quicunque tetigerit*: et infra, *quicunque non lotis.* In MSS. constanter, *quemcumque.* Porro apud LXX le (a) *Thrausma.*

aqua, et immundus erit usque in vesperam? Ambiguo quippe positum est, quod ait, *manus suas non lavit aqua, velut postea quoniam tetigerit.* Sed intelligendum est, quemcumque non lotis manibus tetigerit, ipse quem tetigerit, lavabit vestimenta, etc.

LIII. [lb. xvi, 16, 19.] Quid est, quod cum preciperet quomodo intrare deberet sacerdos sommus in sanctum, quod est intra velum, ait inter extera, *Et exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel, et ab iniustiis eorum, et de omnibus peccatis eorum?* Quomodo ergo pro sanctis, si ab immunditiis filiorum Israel et ab iniustiis eorum de omnibus peccatis eorum? An quia non ait, pro immunditiis filiorum Israel, sed ab immunditiis, hoc intelligendum est, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel,* id est pro eis qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel, non consentientes immunditiis eorum: non quia pro ipsis tantum exorandum erat, sed quia etiam pro ipsis, ne quisquam putaret ita fuisse sanctos, ut nihil esset unde pro eis exoraretur, quamvis essent ab immunditiis filiorum Israel et ab iniustiis eorum alieni? *De omnibus peccatis eorum,* id est, quæ iniustiae veniebant de omnibus peccatis eorum.

Potest et iste esse sensus, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel;* id est, ut hoc pro illis exorari intelligatur, ut ab immunditiis filiorum Israel tui essent. Sed exorabit non potest accipi, nisi quod alio verbo dicitur, propitiabit. Unde et propitiatorium vocatur, quod alii exoratorium interpretati sunt: grecè autem dicitur *διατριπτιον.* Et quod hoc loco latines ait, *Exorabit pro sanctis,* græcis habet *ἐξορέται,* quod non intelligitur nisi pro peccatis. Unde scriptum est in Psalmo, *Qui propitiis fit omnibus iniuriantibus tuis* (Psal. cx, 5). Illic ergo aptius sensus est, ut intelligatur sacerdos etiam pro his propitiare Deum, qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel; et quia licet ita sancti sint ut immunditiis filiorum Israel et iniustiis non consentiant, habent tamen aliquid propter quod etsi necessaria sit propitiatio Dei.

Sane in quedam græco invenimus, *Et exorabit sanctum;* non, *pro sanctis:* et illud quidem *sancum*, genere neutro, id est τὸ ἄγνοον. Nam posset intelligi, exorabit sanctum Deum, et nulla esset questio: quomodo autem possit intelligi, *exorabit hoc sanctum,* difficile est dicere, nisi forte illud sanctum quidquid est quod Deus est; quia et Spiritus sanctus, qui utique Deus est, neutro genere græco dicitur τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγνοον. Et forte hoc est, si tamen ille codex verior est, qui emendator videbatur, *ἐξορέται τὸ ἄγνοον,* hoc est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγνοον, quod latine genere neutro dici non potest. Quamvis et in tribus aliis codicibus, uno græco et duobus latini, non invenerimus, nisi quod supra diximus, *Exorabit pro sanctis.* Quod potest et sic accipi, ut non pro sanctis hominibus, sed pro iis quæ sancta sunt intelligatur, id est tabernaculo ipso, et quemcumque in eis essent sanctificata Domino: ut hoc sit, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum gitor, hosōn ean hapseūtai, quemcumque tetigerit;* forte per librarios hosōn mutatum est in *hosōn.* Quippe Vulgata versio habet, *Omnis autem tetiaerit.*

Israel, propitiabit Deum pro Iis que sanctificata sunt Deum, ab immunditia filiorum Israel; quia in medio eorum erat tabernaculum. Sic enim sequitur: nam cum dixisset, *Exorabit pro sanctis ab immunditia filiorum Israel, et ab iniustitia eorum, de omnibus peccatis eorum*; continuo subiecit, *Et ita facit tabernaculum testimonii quod creditum est in eis, in medio immunditiae eorum*: ut ad hoc necessaria videatur illa propitiatio pro sanctis; id est pro tabernaculo et omnibus que in eo sancta dicuntur. Nam et paulo post hoc dicit de altari, *quod aspersione sanguinis mundaret illud sacerdos, et sanctificaret ab immunditia filiorum Israel*.

LIV. [lb. xvi, 20.] *Et perficiet exorans sanctum.* Utrum perficiet sanctum? an exorans sanctum, secundum id quod supra diximus? nam et hic neutro genere greco dictum est τὸ ἀγέλον. Utrum ergo exorans Dominum perficiet sanctum, id est perfecte sanctificat quod sanctificat? an perficiet, quod ait, *exornis sanctum*, id est, illud sanctum quod est τὸ Πέριπτος τὸ ἀγέλον;

LV. [lb. xvi, 20, 27, 29, 33.] De duobus hircis, uno immolando, et alio in desertum dimittendo, quem ἀπερμάτωσον vocant (a), solet esse disceptatio: et a quibusdam ille immolandus in bono accipitur, ille autem dimittendus in malo. Non tamen ista sensus ideo confirmandus est, quia homo in cuius manu in crevum hircis dimittitur, cum redierit, lavare jussus est vestimenta sua et corpus simum aqua, et sic ingredi in eastram; tanquam et hoc sit indicium cur in malo sit ille hircus accipiendus, a cuius contagione homo abluendus est. Sic enim dicit abluendum et qui alterius hirci vitulique accepit carnem, et extra castra combussiter; quia ita de illo et de vitulo fieri jubet, de quorum immolatorum sanguine sit aspersio, et sunt pro peccatis: ac per hoc non negligenter istorum duorum hircorum distinctio in allegoria significacione tractanda est. Item cum constituissest diem decimum septimi mensis¹ sabbato sabbatorum, quo fieret supradicta purgatio a sacerdote illo uno qui patri succedit, loquens de eodem sacerdote ait, *Exorabit sanctum sancti*: quod jam nescio utrum aliter accipendum sit, quam, Exorabit in sancto sancti, quodam genero locutionis; in illo scilicet sancto quo solus ipse summos sacerdos intrabat, quod est intra velum, ubi area era et testimonium et altare incensi. Non enim cumdem locum tanquam Deum exorabit, sed quia ibi exorabit Deum, ita positum est, *Exorabit sanctum sancti*. Nam et hoc genere neutro in greco positum est, τὸ ἀγέλον τὸ ἀγέλον. An forte Spiritum sanctum sancti Dei, hoc est, τὸ ἀγέλον Πατέρα τὸ ἀγέλον Θεόν; An potius *Exorabit* dictum est, *Exorando purgabit?* Nam sic verba contextit: *Et exorabit sanctum sancti, et tabernaculum testimonii, et altare exorabit, et pro sacerdotibus et pro*

¹ Editi, *diem decimam septimum mensis*. At MSS., *septimi mensis*: verius, ut patet ex LXX et ex Vulg.

² Editi, *tabernaculum testimoniorum*. MSS. cum greco, *testimonio*.

(a) *Hircus emissarius* grece *apopompos*, dictum apud LXX, Levit. cap. 10, vv. 8 et 10; scilicet iuxta Theodoreti observationem in Levit., quest. 22, *ὅς αποπομπήν εἰς τὸν ἄρμον*, ut qui emittatur in desertum: hinc enim appellatum esse colligunt ies ex verbis Levit., cap. 16, v. 10, apostolus autem *cis* *τὸν αποπομπήν*.

omni synagogā exorabit. Quomodo ergo exorabit tabernaculum et altare, nisi, ut dictum est, intelligamus, exorando purgabit?

LVI. [lb. xvii, 5, 4.] Illud quod dicit, *Quicumque occiderit ritulum, aut ovem, aut capram in castris, et quicumque occiderit extra castra, et ad ostium tabernaculi testimonii non attulerit, et in hoc constituit peccatum, et communatur facienti; non de his dicit quae occiduntur ad usum vescendi, vel si quid aliud, sed de sacrificiis.* Prohibuit enim privata sacrificia, ne sibi quisque quodammodo sacerdos esse audeat; sed illuc asserat, ubi per sacerdotem offerantur Deo. Ila enim nec vanis sacrificabant: nam et hoc in ea consuetudine cavendum præmonuit. Cum ergo non licet offerri sacrificia nisi in tabernaculo, cui templum postea successit; nunc et rex Israel Jeroboam vaecas facere ausus est, quibus populus sacrificaret, ne bujus legis necessitate seducerentur ab eo qui sub regno ejus erant, dum pergerent Jerusalem ut in templo Dei offerrent sacrificia sua, in quo facto a Domino condemnatus est (III Reg. XII, 28-30): merito queritur quomodo licite sacrificaverit Elias extra templum Dei, quando et ignem de celo impetravit, et prophetas demoniorum convievit (Id. XVII, 56-59). Quod mihi non videtur alia ratione defendi, quam illa qua defenditur et Abraham factum, quod alium Deo jussus voluit immolare (Gen. XXII, 5-10). Cum enim jubet ille qui legem constituit, aliquid fieri quod in lege prohibuit, jussio ipsa pro lege habetur, quoniam auctor est legis. Non enim decesserit possent miracula alia præter sacrificium, quibus superarentur et convincebentur prophetae lucorum: sed Spiritus Dei qui fuerat in Elia, quidquid in hac re fecit, contra legem esse non potest, quia dator est legis.

LVII. [lb. xvii, 10-12.] Quid est quod prohibens edendum sanguinem dicit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est?* Quem totum locum sic explicat: *Et homo, homo filiorum Israel, aut de proselytis qui appositi sunt in vobis, quicumque ederis omnem sanguinem; et statuam faciem meam super animam quae manducat sanguinem, et perdam illam de populo suo. Anima enim omnis carnis, sanguis ejus est.* Et ego dedi illud vobis exorare pro animalibus vestris: sanguis enim ejus pro anima exorabit. Propterea dixi filiis Israel, *Omnis anima ex vobis non edet sanguinem; et proselytus qui appositus est in vobis, non edet sanguinem.* Numquidnam si animam pecoris sanguinem dicimus, etiam anima hominis sanguis putanda est? Absit. Quomodo ergo non ait, *Anima omnis carnis pecoris sanguis ejus est;* sed, *Anima, inquit, omnis carnis sanguis ejus est?* In omni utique carne, etiam hominis caro deputatur. An quia vitale aliquid¹ est in sanguine, quia per ipsum maxime in hac carne vivitur, qui in omnibus venis per corporis cuncta diffunditur, ipsam vitam corporis vocavit animal, non vitam quae migrat ex corpore, sed quae morte finitur? Quia locutione dici-

¹ Editi, *an quia et tale animal*. Et paulum infra, quia in omnibus venis et corporis junctura, hec omnia ex novem MSS.: *an quia vitale, etc.... per corporis cuncta*.

mus istam vitam temporalem esse, non æternam; mortalem, non immortalem: cum sit immortalis animæ natura, quæ ablatæ est ab Angelis in sinu Abraham (*Luc. xvi.*, 22); et cui dicitur, *Hodie mecum eris in paradiſo* (*Id. xxiii.*, 43); et quæ in tormentis ardebat inferni (*Id. xvi.*, 23). Secundum istam ergo significationem, quæ perhibetur anima etiam hæc temporalis vita, dixit apostolus Paulus, *Non enim facio animam meam pretiosiorem quam me*¹ (*Act. xx.*, 24); ubi se ostendere voluit et mori paratum pro Evangelio. Nam secundum significationem qua anima dicitur illa quæ migrat ex corpore, magis eam pretiosam faciebat, cui tantum meritum conquirebat. Sunt et alia hujusmodi locutiones. Vita itaque ista temporalis maxime sanguinem continet in corpore. Sed quid est quod ait, *Dedi vobis eum ad altare Dei, exorare pro anima vestra*; tanquam anima pro anima exoret? Numquid sanguis pro sanguine, quasi de nostro sanguine solliciti simus, cum pro anima nostra volumus exorari? Absurdum est hoc.

Sed multo est absurdius ut sanguis pecoris exoret pro anima hominis, quæ mori non potest: cum manifeste Scriptura testetur in Epistola ad Hebreos, illum sanguinem victimarum nihil profuisse ad exorandum Deum pro peccatis hominum; sed significasse aliquid quod proderet. *Impossible est enim*, inquit, *sanguinem hircorum et taurorum auferre peccata* (*Hebr. x.*, 4). Restat itaque ut quoniam pro anima nostra exorat Mediator ille, qui omnibus illis sacrificiis quæ pro peccatis offerebantur præfigurabatur, illud appelletur anima quod significat animam.

Solet autem res quæ significat ejus rei nomine quam significat nuncupari; sicut scriptum est, *Septem spicæ, septem anni sunt*; non enim dixit, septem annos significant: et, *Septem bores, septem anni sunt*: (*Gen. xli.*, 26); et multa hujusmodi. Hinc est quod dictum est, *Petra erat Christus* (*1 Cor. x.*, 4): non enim dixit, Petra significat Christum, sed tanquam hoc esset, quod utique per substantiam non hoc erat, sed per significationem. Sic et sanguis quoniam propter vitalem quamdam corporaliam animam significat, in sacramentis anima dictus est. Verum si quisquam putat animam pecoris esse sanguinem, non est in ista questione laborandum. Tantum ne anima hominis, quæ carnem humanam vivificat, et est rationalis, sanguis putetur, valde cavendum est, et hic error modis omnibus refutandus. Querende etiam locutiones, quibus per id quod continet, significetur id quod continetur, ut quoniam anima sanguine tenetur in corpore (nam si fuerit effusus abscedit), per ipsum aptius significata sit anima, et ejus nomen sanguis accepit. Sicut ecclesia dicitur locus quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur: *Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam* (*Ephes. v.*, 27). Hoc tamen vocari etiam ipsam domum orationis, idem apostolus testis est, ubi ait: *Numquid domum*

¹ Editio Rat., *pretiosam mihi*. Sic etiam MSS. melioris notæ, imo omnes, excepto uno qui habet, *pretiosiorem mihi*. In greco textu Actuum, cap. 20, v. 24, legimus *timens* emantū: quod MSS. illis suffragatur.

mos non habetis ad manducandum et bibendum? an *ecclesiam Dei contemnitis* (*1 Cor. xi.*, 22)? Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut in ecclesiam prodire, aut ad ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parientesque prodierit vel confugerit, quibus Ecclesiæ congregatio continetur. Scriptum est etiam, *Et effundens sanguinem, qui fraudat mercedem mercenarii* (*Ecclesiæ. xxxiv.*, 27). Mercedem sanguinem dixit, quoniam ea sustentatur vita, quæ nomine sanguinis appellatur.

Sed cum Dominus dicat, *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis meum sanguinem, non habebitis in vobis viam* (*Joan. vi.*, 54); quid sibi vult quod a sanguine sacrificiorum, quæ pro peccatis offerebantur, tantopere populus prohibetur, si illis sacrificiis unum hoc sacrificium significabatur, in quo vera sit remissio peccatorum: a cuius tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo, non solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam? Querendum igitur quid significet, quod homo prohibetur in Lege sanguinem manducare, eumque Deo fundere jubetur. Nam de animæ natura, cur per sanguinem significata sit, quantum in praesentia satis visum est, diximus.

LVIII. [lb. xviii., 7, 8.] *Turpitudinem patris tui et turpitudinem matris tue non revelabis; turpitudo enim eorum est*¹. Prohibet cum matre concubere: ibi est enim turpitudo patris et matris. Nam postea prohibet et novercae, ubi dicit, *Turpitudinem uxoris patris tui non revelabis; turpitudo enim patris tui est*: ubi exposuit quonodo in matre utriusque sit turpido, id est patris et matris; in noverca enim tantum patris.

LIX. [lb. xviii., 9, 11.] *Turpitudinem sororis tuae ex patre tuo, aut ex matre tua, quæ domi est nata, vel quæ foris nata est, non revelabis turpitudinem earum*². *Quæ domi nata est*, intelligitur ex patre: *quæ foris nata est*, intelligitur ex matre, si forte de priore viro eam mater suscepérat, et cum illa in domum venerat, quando patri ejus nupsit, quem monēt Scriptura ne revelet turpitudinem sororis sua. Hic videtur non prohibuisse, et quasi pretermissee concubitus cum sorore de utroque parente nata: non enim dicit, Turpitudinem non revelabis sororis tuae ex patre et matre, sed, *ex patre aut ex matre*. Verum quis non videat etiam illud esse prohibitum multo maxime? Si enim non licet sororis turpitudinem revelare ex quolibet parente nata, quanto magis ex utroque? Quid est autem quod interposita prohibitione concubitus, etiam cum suis nepibus, sive de filio, sive de filia, sequitur et dicit, *Turpitudinem filiae uxoris patris tui non revelabis*? Si enim hoc usque dixisset, intelligeremus etiam cum filia noverca prohibitum tuisse concubitum, quam ex priore viro noverca peperisset, nec hujus qui prohibetur soror esset, vel ex patre, vel ex

¹ MSS., *turpitudinem eorum*. Editi, *turpitude enim eorum est*. Neutr. lectio convenit cum Scriptura textu, in quo post non revelabis, proxime subsequitur, *mater tua est, non revelabis turpitudinem ejus*.

² Editi, *turpitude enim earum est*. MSS., *turpitudinem earum*: hanc lectionem confirmat græc. LXX.

matre : cum vero addidit, *Ex eodem patre soror tua est, non revelabis turpitudinem ejus*, manifestat de sorore factam esse istam prohibitionem, cum fuerit ex patre et ex noverca, de qua jam superius dixerat. An ideo iterum hoc apertius voluit prohibere, quia superius subobscurum fuit? saepe enim hoc facit Scriptura.

LX. [lb. xviii, 14.] *Turpitudinem fratris patris tui non revelabis, et ad uxorem ejus non introibis.* Exposuit quid dixerit, *Turpitudinem fratris patris tui*, id est, patrui tui, *non revelabis*: hoc est enim, *ad uxorem ejus non introibis*. In uxore quippe patrui, voluit intelligi turpitudinem patrui; sicut in uxore patris, turpitudinem patris.

LXI. [lb. xviii, 16.] *Turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis; turpitudine fratris tui est.* Queritur utrum hoc vivo fratre, an mortuo sit prohibitum: et non parva questio est. Si enim dixerimus de vivi fratris uxore locutam Scripturam, uno generali precepto, quo prohibetur homo ad uxorem accedere alienam (*Exod. xx, 14*), etiam hoc utique continetur. Quid est ergo quod tam diligenter has personas, quas appellat domesticas, propriis prohibitionibus distinguit a ceteris? Non enim et quod prohibet de uxore patris, hoc est de noverca, vivo patre accipendum est, et non potius mortuo. Nam vivo patre quis non videat multo maxime prohibitorum, si cujuslibet hominis uxor aliena prohibita est maculari adulterio? De his ergo personis videtur loqui, quae possent non habentes viros in matrimonium convenire, nisi Lege prohiberentur, sicut fertur esse consuetudo Persarum. Sed rursus, si fratre mortuo intellexerimus prohibitionem esse ducere fratris uxorem, occurrit illud, quod excitandi seminis causa, si ille sine filii defunctus esset, jubet Scriptura esse faciendum (*Deut. xxv, 5*): ac per hoc collata ista prohibitione cum illa jussione, ne invicem adversentur, intelligenda est exceptio, id est, non licere cuiquam defuncti fratris ducere uxorem, si defunctus posteros dereliquit; aut etiam illud esse prohibitum, ne liceret ducere fratris uxorem, etiam que a fratre vivo per repudium recessisset. Tunc enim, sicut Dominus dicit, ad duritiam Iudeorum Moyses permisit dare tibellum repudii (*Math. xix, 8*), et per hanc dimissionem potuit patrui quod licite quisquam sibi uxorem copularet fratris, ubi adulterium non timeret, quoniam repudio discessisset.

LXII. [lb. xviii, 17.] *Turpitudinem mulieris et filiae ejus non revelabis*: id est, ne putet quisquam licere sibi ducere filiam uxoris suae. Similiter enim mulieris et filiae ejus non licet revelare turpitudinem, id est ambabus misceri, et matri et filiae.

LXIII. [lb. xviii, 17, 18.] *Filiam filii ejus et filiam filie ejus non accipies.* Etiam neptiem uxoris de filio vel de filia duci prohibuit. *Uxorem super sororem*¹ *ejus non accipies in zelum.* Hic non prohibuit superducere, quod licet antiquis propter abundantiam propagationis: sed sororem sorori noluit superducere;

¹ Sic MSS. et LXX. At editi, *Super uxorem sororem*, etc.

quod videtur fecisse Jacob (*Gen. xxx, 22-28*), sive quia nondum fuerat lege prohibitum, sive quia supposito alterius fraude deceptus est, et illa magis de placito veniebat, quam posterior accepit; sed injustum erat priorem dimitti, ne faceret eam mochari. Hoc autem quod ait in zelum, utrum ideo positum est, ne sit zelus inter sorores, qui inter illas que sorores non essent contemnendus fuit? an ideo potius, ne propter hoc fiat, id est ne hoc animo fiat, ut in zelum sororis soror superducatur?

LXIV. [lb. xviii, 19.] *Et ad mulierem in segregatione immunditiae ejus non accedes revelare turpitudinem ejus*: id est, ad menstruatam mulierem non accedes. Segregabatur enim secundum Legem, propter immunditiam. Hoc cum superius satis sufficienter prohibuissest (*Levit. xv, 19-27*), quid sibi vult quod etiam hic hoc eisdem praeceptis voluit adjungere? An forte in superioribus quod jam dictum est, ne figurate accipendum putaretur, etiam hic positum est, ubi talia prohibita sunt, quae etiam tempore Novi Testamenti remota umbrarum veterum observatione, sine dubio custodienda sunt? Quod videtur etiam per prophetam Ezechielem significasse, qui inter illa peccata quae non figuratae, sed manifeste iniquitatis sunt, etiam hoc commemorat, ad mulierem menstruatam si quis accedat; et inter iustitiae merita, si non accedat (*Ezech. xviii, 6, et xxxi, 10*). Quia in re non natura damnatur, sed concipiendae proli noxiom perhibetur².

LXV. [lb. xviii, 20] *Et ad uxorem proximi tui non dabis concubitum seminis tui, inquinari ad eam.* Ecce ubi rursus prohibet adulterium, quod cum aliena uxore committitur, quod etiam in Decalogo prohibetur (*Exod. xx, 14*). Unde apparet illa ita prohibita, ut etiam mortuis viris suis non ducantur uxores, quarum prohibet turpitudinem revelari.

LXVI. [lb. xviii, 21.] *Et a semine tuo non das servire principi.* Hic non video quid intelligatur, nisi principi qui pro Deo colitur. Non enim ait οὐτεῖναι, sed λαρπόνται, in græco, quod latinus non solet interpretari, nisi ut dicat servire; plurimum autem distat. Nam servire hominibus sicut servi serviunt, quod non est λαρπόνται, sed δουλεῖν, Scriptura non prohibet: servire autem secundum id quod est λαρπόνται, non iubetur hominibus, nisi uni vero Deo, sicut scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli serues* (*Deut. vi, 15*). Non solum autem hoc verbo, quod ait λαρπόνται, satis significat quem principem dicat, id est, cui cultus tanquam Deo exhibetur; verum etiam eo quod adjungit, *Et non profanabis nomen sanctum*, sive Dei, de cuius populo³ datur illo modo servire principi; sive nomen sanctum ipsius populi Israel, propter quod dicitur, *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum* (*Levit. xi, 44; xix, 2; et 1 Petr. 1, 16*). Opportunissime etiam hic adjungit, *Ego Dominus*, hoc utique

¹ In omnibus prope MSS. neutro genere, *zelum....., quod contentum nndum f. sit.*

² Editi, *prolis noxiom prohibetur*. MSS., *proli noxiom*; et ex his plerique, *perhibetur*.

³ sic MSS. At editi, *sive Dei, cui populo*.

admonens, quia illi soli debetur *laetitia*, id est ea servitius qua servitur Deo.

LXVII. [ib. xviii, 25.] Quod dicit, *Et exhorruit terra eos qui insident super eam*, propter mala facta eorum, que superius commemoravit, non ideo dictum putandum est, quod habeat terra sensum quo ista sentiat et exhorreat; sed nomine terræ homines significant, qui sunt super terram. Proinde cum haec mala faciunt homines, inquinant terram, quia inquinantur homines qui haec imitantur; et exhorret terra, quia exhorrent homines qui nec faciunt nec imitantur.

LXVIII. [ib. xix, 11.] *Non furtum facietis neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo.* Illud de furto positum est in Decalogo. Quod autem dicit, *Neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo*, mirum si non eo præcepto continetur, quod ibi positum est, *Neque falsum testimonium diccas adversum proximum tuum* (Exod. xx, 15, 16); quoniam neque calumnia sine mendacio fieri potest, quod falsi testimonii generalitate concluditur. Sed utrum hac aliqua compensatione admittenda sint, magna questio est: sicut de mendacio pene omnibus videtur, quod ubi nemo leditur, pro salute mentientium est. Utrum ergo ita et de furto? an furtum fieri non potest, ubi nullus leditur? Quinimum fieri potest, etiam quando ei cui sit consimilari, tanquam si quisquam homini volenti se occidere, gladium foretur. Nam calumnia nescio utrum cuiquam ad ejus utilitatem fieri possit: nisi forte quod ad maius gaudium fiebat, quo postea fruerentur, quod Joseph de scypho calumniantibus fratribus suis, quibus etiam explorationis falsum crimen intenderat (Gen. xliv, 5, et xli, 9, 14). Quenquam si definitionibus ista determinare tentemus, fortasse furtum non est, nisi quando alieno oculi ablatio proximus leditor; et calumnia non est, nisi quando falsi criminis objectione proximus laeditur: mendacium autem non possumus dicere tunc tantummodo esse, quando proximus leditor; cum enim falsum ab scientie dicatur, prœul dubio mendacium est, sive illo quisquam, sive nemo ledatur. Proinde magna questio de mendacio, utrum possit aliquando justum esse mendacium, facile solveretur fortasse, si sola præcepta intueremur, non et exempla. Nam quid isto præcepto absolutius, *Non mentiemini?* Sic enim dictum est, quomodo, *Non facies tibi idolum;* quod factum non potest aliquando justum esse; et quomodo dictum est, *Non machaberis:* quis autem dicat aliquando mœchiam justum esse posse? Et, *Non suraberis:* secundum enim definitionem illam furti, justum esse furtum nunquam potest. Et, *Non occides* (Exod. xx, 4, 14, 15, 15); quoniam cum homo juste occiditur, lex eum occidit, non tu: numquid ita dici potest. Cum homo juste mentitur, lex mentitur? Sed exempla faciunt difficultatem questionem. Mentire sunt obstetrics Ægyptiae, et bona illis Deus retribuit (Id. i, 19, 20): mentita est Raab pro exploratoribus terræ, et ideo liberata est (Josue ii, 4, et vi, 23). An ex quo dictum est in Lege, *Non mentiemini*, ex illo intelligendum est nec in tali causa licere men-

daciun, in quali causa legitur Raab esse mentita? Sed magis credibile est, quia injustum erat mendacium, ideo prohibitus; non quia prohibitum, ideo factum injustum. Fortassis ergo, sicut de obstetricibus diximus, non hoc in eis remuneratum quod meminita sunt, sed quod infantes Hebreos liberaverunt, ut propter hanc misericordiam illud peccatum veniale sit factum, non tamen existimetur non fuisse peccatum: sic etiam de Raab intelligendum est, remuneratam in illa liberationem exploratorum, ut propter eamdem liberationem venia sit data mendacio. Ubi autem veniam datur, manifestum est esse peccatum. Sed illud cavendum est, ne ita quisque existimat etiam exterius peccatis, si propter liberationes hominum fiat, ita veniam posse concedi. Multa enim mala intollerabilia et nimium detestanda istum sequuntur errorum.

LXIX. [ib. xix, 15.] *Non nocebis proximo.* Si quid sit nocere et non nocere, pateret hominibus, hoc generale præceptum ad innocentiam retinendam fortasse sufficeret. Omnia enim que prohibentur committi in proximum, ad hoc unum referenda sunt, quod dictum est, *Non nocebis proximo.* Nam quod sequitur, *Non rapies*, nisi ad hoc referatur, ne rapiendo noceatur, aliquando evenit, ut non rapiendo quisque noceat. Nam gladius insaniens rapiens est, et si non fecerit quis ut oportuerit¹, magis nocebit.

LXX. [ib. xix, 17 et 18.] Quid est quod cum supra dixisset, *Non odio habebis fratrem tuum in animo tuo: argendo argues proximum tuum, et non accipies propter ipsum peccatum, consequenter adjunxit, Et non vindicatur manus tua?* utrum pro eo quod est, non punitur? Animo enim bono facis, cum disciplinam peccanti proximo imponis, ne accipias peccatum ejus negligendo. Ad hoc enim pertinet quod ante posuit, *Non odio habebis proximum tuum in animo tuo.* Videri enim potest ei qui arguitur, quod oderis cum, cum non sit in animo tuo. An, *non vindicatur manus tua*, hoc potius admonet, ne querras vindicari manum tuam, nec ulciscendi libidine rapiaris? Nam quid est aliud, vindicari velle, nisi latari vel consulari de alieno malo? Et ideo dictum est, *Non irasciris filii populi tui.* Sic enim recte ira definita est, quod sit ulciscendi libido. Quidam vero codices habent, *Et non vindicabitur manus tua:* id est, ne argendo vindicare te velis, sed potius consulere illi quem arguis.

LXXI. [ib. xix, 28.] *Et incisions super animam non facietis in corpore resto.* Super animam dixit, super fauus mortui: de anima quippe dolor est quae recessit. Ad hunc autem dolorem pertinet luctus, in quo luctu nonnullæ gentes habent consuetudinem seccare corpora sua. Hoc fieri² Deus prohibet.

LXXII. [ib. xx, 5.] *Ita ut fornicetur in principes*³

¹ MSS. Michaelinus et Beccensis, *ut poteris.*

² Editi, *fieri a Judæis.* MSS. non habent, *a Judæis.*

³ In editis excedunt particulari, *in*, quæ restituuntur ex MSS. et ex textis LXX, qui in excusis quidem habent, *hōste explorauerunt antos, ut fornicetur*; sive, *ut fornicaretur ipse*: in aliis tamen libris (quos hic sequitur Augustinus), pro autem, leguntur *autos*, teste Nabilio in Not. ad Levit., cap. 20. Sic

de populo suo. Non de populo suo principes, sed de populo suo forniciantur. Eos quippe principes vult hic intelligi, qui pro diis colebantur : sicut Apostolus dicit, *Secundum principem potestatis aeris* (*Ephes. ii, 2*) ; et in Evangelio Dominus, *Nunc princeps hujus mundi missus est foras* (*Joan. xii, 31*) ; et, *Ecce enim princeps mundi, et in me nihil inveniet* (*Id. xiv, 50*).

LXXXIII. [lb. xx, 40.] *Homo, homo quicunque adulteraverit uxorem viri, aut quicunque adulteraverit uxorem proximi sui, morte moriantur* : pluraliter dixit, morte moriantur, hoc est qui adulteravit, et quae adulterata est. Hic aliquid distare voluit inter quemlibet virum et proximum, quamvis multis locis proxinum pro omni homine ponat. Sed quae est ista locutio, ut cum jam dixisset de viro, hoc idem repetierit de proximo, cum sit consequens, ut multo magis ab uxore proximi abstinentiam sit, si ab uxore cuiuslibet viri abstinentiam est ? Nam si prius de proximo dixisset, ne putaretur uxorem licere adulterare non proximi, addendum fuisset de quoilibet viro : nunc vero, si quod minus est non licet ; quanto minus licet quod majus maluum est ? Nam si non licet adulterare uxorem cuiuslibet viri, quanto magis proximi ? An forte ista repetitio tanquam exponit quid prius dictum sit, ut ideo intelligat homo quantum malum sit adulterare uxorem viri, quia si hoc fecerit, uxorem proximi adulterat ? Proxiimus est enim omnis homo homini.

LXXXIV. [lb. xx, 16.] *Et mulier qua accesserit ad omne pecus, ascendi ab eo, interficiet mulierem et pecus : morte moriantur ; rei sunt*. Quaritur quomodo sit reum pecus, cum sit irrationalis, nec ullo modo legis capax. An quemadmodum transferuntur verba modo locationis, que gracie appellantur *μεταρρηψη*, ab animali ad inanimale, sicut dicunt improbus ventus, vel iratum mare ; ita et hic translatum est a rationali ad irrationalis ? Nam pecora inde credendum est jussa interfici, quia tali flagitio contaminata, indignam refracti facti memoriam.

LXXXV. [lb. xx, 17.] *Quicumque accepit sororem suam ex patre suo, aut ex matre sua, et viderit turpitudinem ejus ; improprium est : exterminabuntur in conspectu generis sui*. Turpitudinem sororis sue revelavit, peccatum suum ¹ accipient. Quid ait in hoc loco, ridebit, nisi concubendo cognoverit ? sicut in Lega dicitur, *Cognovit uxorem suam* (*Gen. iv, 1, 17 et 25*), pro eo quo est, mixtus est ei. Et quid ait, *peccatum suum accipient*, cum de pena eorum loqueretur, nisi quia et ipsam penam peccati, peccatum voluit appellare ?

LXXXVI. [lb. xx, 20, 25.] *Quicumque dormierit cum cognata sua, turpitudinem cognitionis sue revelavit : sine filiis morientur*. Queritur quoque si intelligenda ista cognitione, cum ex longo gradu licet usque accipere uxorem, semperque licuerit. Sed intelligendum est ex his gradibus quos prohibuit, non licere, et

Vulgatam observamus in MSS. Bibliis Germanicis, et cor. habere, ut fornicarentur : licet in editis fera, ut fornicaretur.

¹ Ita editi. At MSS. hoc loco, *sunt*, juxta LXX omittunt.

secundum ipsos dictum, *Quicumque dormierit cum cognata sua* : ubi et aliquas non commenoratas intelligendas dimisit, sicut sororem de utroque parente, sicut uxorem fratri maioris, id est avunculi. Nam de uxore patri primum prohibuit, quamvis haec non cognatio, sed affinitas perhibetur. Sed quid est, *sine filiis morientur* ; cum filii ex hujusmodi conjunctionibus et ante natu sint, et ¹ hodieque nascantur ? An hoc intelligendum est Lege Dei constitutum, ut quicumque ex eis nati fuerint, non deputenter filii, id est nullo parentibus jure succedant ?

Et non execrables facies animas et in pecoribus, et in volucribus, et in omnibus serpentibus terra, que ego segregari robis in immunditiam. Videatur hic significare non haec natura immunda esse, sed aliquo sacramenti signo ; quandoquidem dicit, *que ego segregavi robis in immunditiam*, tanquam immunda eis non essent, si eis segregata non essent.

LXXXVII. [lb. xx, 27.] *Et vir aut mulier, si forte fuerit illi ventriloquus, aut incantator, morte moriantur ambo : lapidibus lapidabit eos ; rei sunt*. Utrum vir et mulier, an vir et ventriloquus, aut mulier et ventriloquus sive incantator. Sed hoc magis, et qui habet, et quem habet ².

LXXXVIII. [lb. xxi, 7, 8.] *Mulierem fornicariam et profanam non accipient, et mulierem ejectam a viro suo ; quoniam sanctus est Dominus Deus noster*. Superior, non accipient dixerat ; nunc autem, quoniam sanctus est, non, quoniam sancti sunt : de pluribus qui uno sunt tempore sacerdotibus loquebatur, et de unoquoque eorum dixit, quoniam sanctus est ; locutione qua solet uti Scriptura. Nam unum illum summum postea commemorat, qui intrabat ad sancta sanctorum. Nam et pluraliter conclusit, dicens, *Et sanctificabis eum : dona Domini Dei vestri iste offerset ; sanctus est, quoniam sanctus ego Dominus, qui sanctifico eos*. Quantum autem pertinet ad dona, quoniam dixit, *dona Domini Dei vestri ipse offerset*, non solum summus ille offerebat, sed etiam secundi sacerdotes. Ac per hoc quod ait, *Mulierem fornicariam et profanam et ejectam a viro suo non accipient*, hoc et secundi sacerdotes prohibiti sunt : nam de summo postea dicit, qui etiam non nisi virginem acciperie jussus est.

LXXXIX. [lb. xxi, 10.] *Et sacerdos Magnus a fratribus suis* ³ : id est, qui inter fratres suos magnus est, ille scilicet unus magnus sacerdos. *Cui susum est super caput ex oleo christo* : ipsum oleum appellat Scriptura christium.

LXXX. [lb. xxi, 10.] *Et consummatus manus induere vestimenta* : illa utique, quae in ueste sacerdotali operissime describuntur.

LXXXI. [lb. xxi, 10 et 11.] *Caput non reteget cidi, et uestimenta sua non scindet, et super omnem aunicam mortnam non introbit*. Intelligitur ea quae supra dixit, in luctu facere eum prohibitum, id est, caput nudare

¹ Er. Lugg. Ven. Lov. omitunt, et M.

² MSS. prope omnes, et quae habet

³ Editi, coram fratribus. MSS., a fratribus : ha consensu LXX.

cidari, et vestimenta scindere. Vestimenta enim scindere lugentium erat antiquorum : sicut de Job scriptum est, cum ei filii ejus ruina nuntiarentur oppressi (*Job. 1, 20*). Nudare autem caput cidari propriea lugentis esse potuit, quia detractio est ornamenti. Quod vero ait, *Super omnem animam mortuam non introbit*; quomodo dicat animam mortuam corpus mortuum, difficile est intelligere : ea tamen Scripturarum est usitata locutio, que nobis inusitatissima est. Nomen ergo rectricis sue etiam corpus accipit anima desitutum, quoniam reddendum illi est in resurrectione; sicut ædificium quod appellatur ecclesia, etiam cum inde Ecclesia exierit, qui homines sunt, nihilominus ecclesia dicitur. Sed cum corpus non accipiat animæ nomen in homine vivente, quomodo tunc vocetur anima, cum caruerit anima, mirum est. Porro si animam mortuam intellexerimus a corpore separatum, ut ipsam separationem mortem dixisse videatur, id est ut anima mortua sit dirempta a corpore, non natura sua perdata (non enim et cum dicimus mortui peccato [*Rom. vi, 2*], natura dicitur interioris, sed quod jam peccato non utimur : ut sic intelligatur anima mortua, id est corpori mortua, quod uti eo desierit, cum in sua natura vival); quomodo potest quisquam intrare super animam mortuam, quod sacerdos iste prohibetur, cum quisquis intrat, super mortuum corpus intret, non super animam quæ discessit a corpore? An ipsam vitam temporalem animæ vocabulo appellavit, que utique mortua est in defuncto corpore, anima illa emigrante, quia mori non potest? Non quod ipsa vita anima fuerit; sed quod per animæ præsentiam, quæ subsistebat, nomen ejus acceperit : sicut distinximus, cum de sanguine loqueremur, quid dictum sit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est* (*Supra, quæst. 57*). Est enim et ipse sanguis mortuus in corpore mortui : non enim eum abscende anima abscessit. Vetus ergo Scriptura summum sacerdotem etiam super patris vel matris funus intrare; quod secundum non prohibuit. Sequitur enim, *Super patrem suum et super matrem suam non inquinabitur*. Ordo est autem verborum, *Super patrem suum non inquinabitur, nec super matrem suam*.

LXXXII. [In xxii, 12.] *Et de sanctis non exhibet*: eo procul dubio tempore quod suorum funera celebrabantur, sicut et septem diebus quibus sanctificabatur, de sanctis est exire prohibitus (*Levit. viii, 33*); non autem semper. Sane si uxores ducere, vel filios gignere non vetabantur summi tunc sacerdotes, magna oritur questio. Cum Lex etiam conjugalii concubitu immundum hominem dicat usque ad vesperam, etiam cum abluerit corpus suum aqua (*Id. xv, 16*); et jubetur summus sacerdos propter incensum continuationis bis in die quotidie intrare intra velum (*Exod. xxx, 7, 8*), ubi erat altare incensi, nec quemquam immundum ad sancta fas esset accedere : quomodo id quotidie summus sacerdos implebat, si filios procreabat? Nam si ægritudo illi accidisset, quis loco ejus funderetur, si quis inquirat; responderi potest

quod gratia Dei non ægrotabat : numquid sic etiam de filiorum procreatione responderi potest? Unde fit consequens ut aut continens esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum (a); aut si illud intermitte non posset, quod non nisi per summum sacerdotem necesse esset imponi, non fieret immundus coitu conjugali, merito præcipue sanctificationis sue. Aut si etiam ad ipsum pertinet, quod de omnibus filiis Aaron in consequentibus dicit, ut nullus eorum accedat ad sancta, si cui aliquid acciderit immunditia; illud profecto restat accipere¹, quod nonnullis diebus non imponebatur incensum.

LXXXIII. [In xxi, 11.] Quod autem super funus patris sui summus sacerdos prohibetur intrare, queri potest quomodo jam esse poterat summus sacerdos, nondum mortuo patre suo, cum eos patribus succedere jubeat. Ideo necesse erat nondum sepulto summo sacerdote, continuo substitui sacerdotem propter continuationis incensum, quod per summum sacerdotem quotidie oportebat imponi (b). Quanquam et illa quaestio de ægritudine summi sacerdotis manet, si vel moriturum necesse erat diebus aliquibus ægrotare: nisi forte et hoc ita solvatur, ut dicatur non solere summos sacerdotes, nisi subito mori, non præcedente ægritudine; sicut de ipso Aaron Scriptura testatur (*Num. xx, 26-29*).

LXXXIV. [In xxi, 15.] Advertendum est quoties dicit, *Ego Dominus, qui sanctifico eum*, loquens de sacerdote; cum hoc etiam Moysi dixerit, *Et sanctificabis eum* (*Exod. xxix, 24*). Quomodo ergo ei Moyses sanctificat et Domini? Non enim Moyses pro Domino: sed Moyses visibilibus Sacramentis per ministerium suum; Dominus autem invisibili gratia per Spiritum sanctum, ubi est totus fructus etiam visibilium Sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratia, visibilia Sacraenta quid prosunt? Merito autem queritur, utrum etiam ista invisibilis sanctificatione sine visibilibus Sacramentis, quibus visibiliter homo sanctificatur, pariter nihil prosit: quod utique absurdum est. Tolerabilius enim quiske dixerit, sine illis istam non esse, quam si fuerit non prædorse; eum in ista sit omnis utilitas illorum. Sed etiam hoc, quod sine illis ista esse non possit, quomodo recte dicatur, intuendum est. Nihil quippe profuit Simoni mago visibilis Baptismus, cui sanctificatio invisibilis defuit: sed quibus ista invisibilis, quoniam affuit profuit, etiam visibilia Sacraenta percepérant² similiter baptizati. Nec tamen Moyses, qui visibiliter sacerdotes sanctificabat, ubi fuerit ipse sacrificiis vel oleo sanctificatus, ostenditur: invisibiliter vero sanctificationem negare quis audeat, enjus tanta gratia præmeinet? Hoc et de Joanne Baptista dici potest: prius enim baptizator, quam baptizatus apparuit (*Math. iii, 11, 14*). Unde eum sanctificatum nequaquam negare possumus: id tamen in eo factum visibiliter non in-

¹ Sic mss. At Editi, *immunditiae pro peccato, illud restat accipere*.

² Vss. Beccensis et Michaelinus, *percepere*.

(a) Il Retract. 2, cap. 53, n.

(b) Ibid.

venimus antequam ad ministerium baptizandi veniret. Hoc et de latrone illo, cui secum crucifixo Dominus ait (*a*), *Hodie mecum eris in paradyso* (*Luc. xxiii, 43*). Neque enim sine sanctificatione invisibili tanta felicitate donatus est. Proinde colligitur invisibilem sanctificationem quibusdam affuisse atque profuisse sine visibilibus Sacramentis, que pro temporum diversitate mutata sunt, ut alia tunc fuerint, et alia modo sint: visibilem vero sanctificationem, qua fieret per visibilia Sacraenta, sine ista invisibili posse adesse, non posse prodesse. Nec tamen ideo Sacramentum visibile contempendum est: nam contemptor ejus invisibiliter sanctificari nullo modo potest. Hinc est quod Cornelius et qui cum eo erant, cum jam invisibiliter infuso sancto Spiritu sanctificati apparerent, baptizati sunt tamen (*Act. x, 44-48*): nec superflua judicata est visibilis sanctificatio, quam invisibilis jam praecesserat.

LXXXV. [lb. xxii, 1, 2.] *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Dic Aaron et filiis ejus, et attendant a sanctis filiorum Israel, et non profanabunt nomen sanctum meum, quanta¹ ipsi sanctificant mihi. Ego Dominus. Et dices illis, In progenies vestras omnis homo quicumque accederit ab omni semine vestro ad sancta, quaecumque sanctificaverint filii Israel Domino, et erit immunditia ejus in illo, exterminabitur anima illa a me. Ego Dominus Deus vester.* Ablata est omnis dubitatio, neminem sacerdotum vel summorum vel secundorum debuisse accedere ad sancta, si immunditia ejus in ipso esset. Erat ergo consequens continentia sacerdotis, ne propter filiorum procreationem aliquibus diebus non imponeretur continuationis incensum, quod a solis summis sacerdotibus bis in die solebat imponi, mane et vespera (*Exod. xxx, 7, 8*): quandoquidem post coitum conjugalem etiam loto corpore immundus erat usque ad vesperam (*Levit. xv, 16*), a quo id necesse erat imponi. Quod autem ait, *qua sanctificant filii Israel*, intelligendum est, offerendo sacerdotibus offerendum per eos Dominum. Et notandum sanctificationis genus, quod fit voto et devotione offerentis. Sed utrum sicut isto modo sanctificantur ea quae offeruntur ab hominibus, ita et ipsi homines eodem modo seipso sanctificare dicantur, cum in aliqua re seipso vovent, observandum est in Scripturis.

LXXXVI. [lb. xxii, 4.] *Et qui tetigerit omnem immunditiam anima: id est, aliquid morticinum, cuius secundum Legem tactus inquinat.*

LXXXVII. [lb. xxiv, 15, 16.] *Homo, homo si maledixerit Deum suum, peccatum accipiet: nominans autem nomen Domini, morte moriatur: quasi aliud sit maledicere Deum suum, aliud nominare nomen Domini; atque illud sit peccatum, hoc autem tantum nefas, ut etiam morte sit dignum. Quamvis hoc loco ita intelligendum sit, quod dictum est, *nomen Domini*, ut cum maledictio fiat, id est maledicendo nominet. Quid ergo distat inter illud peccatum et hoc tanti sceleris crimen? An forte hoc ipsum repetendo monstravit non leve illud*

esse peccatum, sed tantum scelus quod morte puniendum sit? sed quis per distinctionem hoc intulit, non dicens, nominans enim, sed, *nominans autem*; subobscurum factum est. Et ideo si hoc recte intelligitur, notandum est etiam locutionis genus.

LXXXVIII. [lb. xxiv, 17.] *Et homo qui percusserit omnem animam hominis, et mortuus fuerit, morte moriatur.* Non ait, *Quicumque percusserit hominem, et mortuus fuerit, sed, animam hominis*; cum potius corpus hominis a percussose feriat, sicut et Dominus dicit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt* (*Math. x, 28*). *Eo more ergo quo solet Scriptura, appellat animam vitam ipsam corporis, quae fit per animam, et hinc voluit ostendere homicidiam, quod hominis animam percusat, id est perculiendo vita hominem privet.* Cur ergo addidit, *Et mortuus fuerit*, si jam hoc ipso ostendit homicidium, quod animam hominis percusserit, id est vita homo a perculiente privatus sit? An exponere voluit quomodo accipendum sit, quod dixerat, hominis animam percussam, et sic ait, *et mortuus fuerit*, tanquam diceret, id est mortuus fuerit? hoc est enim, animam hominis fuisse percussum.

LXXXIX. [lb. xxv, 9-7.] *Cum introieris in terram quam ego do vobis, et requieverit terra quam ego do vobis, sabbata Domini. Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis vineam tuam, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terra, sabbata Domino. Quomodo intelligendum est, Cum introieris in terram quam ego do vobis, et requieverit terra; sex annis seminabis agrum tuum, etc., quasi tunc fieri praeceptum sit, quando terra requieverit; cum propriea terra requiescat, quoniam hoc fit. Requiescere enim terra septimo utique anno vult intelligi, quo jussit nihil in ea quemquam operari per agriculturam. Sed nimur longum hyperbaton facit obscuritatem huic sensui. Videtur ergo hic esse ordo verborum: Cum introieris in terram quam ego do vobis, et requiescerit terra quam ego do vobis, sabbata Domini: quia ab se surgunt agrum tuum non metes, et uoram sanctificationis tuae non vendimias: annus requiescendi erit terra. Et erunt sabbata terrae esca tibi, et puer tuo, et puellae tue, et mercenario tuo, et inquilino qui applicatus est ad te, et pecoribus tuis, et bestiis quae sunt in terra tua omne quod nascerit ex eo in escam.* Interposuit autem exponendo quomodo terra requiescat, et ait: *Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis uitem tuum, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terra, sabbata Domini. Agrum tuum non seminabis, et vineam tuam non putabis.* Et per hoc quod ait, *non putabis*, omnem culturam eo anno prohibit debemus accipere. Neque enim si putanda non est, aranda est, aut adminiculis suspendenda, vel quodlibet aliud, quod ad culturam ejus pertineat, adhibendum: sed quomodo solet a parte totum intelligi, ita per putationem omnis cultura significata est. Et per agrum atque vineam, cum et illum seminari, et hanc putari prohibuit, omne agri genus intelligendum est. Neque enim in oliveto, vel

(Vingt-trois.)

¹ Editi, quando. At MSS., *quanta*; juxta LXX, *hosa*.
(a) Vide Retract. lib. 2, c. 53.

quilibet alterius generis agro aliquid operandum est, de quibus tacuit. Quod vero ait, *Et exiit sabbata terra esca tibi, et puer tuo, et puellæ tuae, etc.*, satis aperuit nec dominum agri prohibitum vesci eis, quæ non adhibita cultura illo anno sponte nascantur, sed fructus redigere prohibitum. Sic ergo permisus est aliquid inde in escam sumere, quomodo transiens, ut hoc solum caperet quod statim vescendo consumeret, non quod in usus reponeret.

XCI. [ib. xxv, 23.] *Et terra non venundabitur in profanationem* : alli codices habent, *in confirmationem* ; quam mendositatem in alterius prius in greco accidisse arbitror, propter verbi similem sonum : *βέβαιος* enim profanatio dicitur; *βέβαιος* autem, confirmatio. Sed ille sensus aperitus est. *Et terra non venundabitur in profanationem* : id est, ne quis auderet terram, quam accepit a Deo, vendere profanis, qui ea utantur ad impietatem cultumque deorum alienorum atque falsorum. Illud autem subobscurum est. *Non venundabitur terra in confirmationem* : quod puto non intelligendum, nisi ne ita venditor confirmetur, ut cum non recipiat venditor tempore remissionis, sicut preceptum est. Quod vero sequitur, utrius sensu potest congruere, sive legatur, *Et terra non venundabitur in profanationem* ; sive, *in confirmationem*. Secutus quippe adjunxit, *Mea enim est terra*, propter quod proselyti et incolæ vos estis ante me.

XCI. [ib. xxv, 24.] *Et per omnem terram possessionis vestremercedem dabitis terræ* : alli autem codices habent, *redemptionem dabitis terræ*. Sensus ergo hic est : *Non venundabitur terra in profanationem*, id est, illis qui ea utantur in injuriam Creatoris ; aut *in confirmationem*, id est, ut eam emptor perpetuo possideat, nec certo secundum Dei preceptum intervallo annorum restituat venditori. *Mea est enim*, inquit, *terra* : unde secundum meum preceptum ea uti debetis. Atque ut ostenderet suum esse, non ipsum, quid ipsi in ea essent, consequenter adjunxit, dicens, *Propter quod proselyti et incolæ vos estis ante me* : hoc est, Quamvis proselyti, id est advenæ sint vobis, qui ex alienigenis adjunguntur genti vestre ; et incola, id est non in terra propria manentes : tarebant etiam vos omnes ante me advenæ estis et incola. Ille Deus dicit, sive Israelitis, quod aliarum gentium terram, quas expulit, eis dederit : sive omni homini, quoniam ante Deum qui semper manet¹, et sicut scriptum est, cœlum et terram implet (Jerem. xxiii, 24), utique praesentia sua, omnis homo advena est nascendo, et incola vivendo ; quoniam compellitur magerare moriendo.

XCI. [ib. xxv, 24.] Deinde adjungit et dicit, *Per omnem terram possessionis vestremercedem dabitis terræ*, tanquam inquilini, vel redemptionem. Illud, nisi

sic Mas. Al editi, homini qui ante Deum semper manat.

fallor, vult intelligi quod inde reddebant quodammodo, per cessationes septuaginta quorumque annorum, et quinquagesimi anni, quem vocat remissionis ; ut ipsa vacatio terre velut merces habitationis aut redemptio esset ab illo cajus est, hoc est ab ejus creatore Deus.

XCII. [ib. xxvi, 44.] *Et ponam tabernaculum meum in vobis*, et non abominabitur anima mea vos. Animam suam Deus voluntatem suam dicit. Non enim est animal habens corpus et animam ; neque substantia ejus eiusmodi est, cuiusmodi creatura ejus, que anima dicitur, quam fecit, sicut per Isaiam ipse testatur, dicens, *Et omnem flatum ego feci* (Isai. lvi, 16) : quod eum de anima hominis dicere consequentia manifestant. Sicut ergo cum dicit oculos suos, et labia sua, et extera vocabula membrorum corporalium, non utique accipimus eum forma corporis esse definitum ; sed illa omnia membrorum nomina non intelligimus, nisi effectus operationum atque virtutum² : ita et cum dicit, *Animæ meæ*, voluntatem ejus debemus accipere. Perfecte quippe simplex illa natura quæ Deus dicitur, non constat ex corpore et spirito ; nec ipso spiritu mutabilis est, sicut anima : sed et spiritus est Deus, et semper idem ipse, apud quem non est commutatio (Jacobi i, 17). Hinc autem accepterunt Apollinaristæ occasionem, qui dicunt animam non habuisse mediatores Dei et hominum, hominem Christum Iesum (1 Tim. ii, 5), sed tantum Verbum et carnem fuisse, cum diceret, *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Math. xxvi, 38) : sed ipso ejus actu, qui nobis per evangelicam declaratur historiam, sic apparent humanæ animæ officia, ut hinc dubitare de mentis sit.

XCIV. [ib. xxvi, 53, 56.] Quid est, quod inobedientiae peccata cum minaretur Deus, dixit inter cetera, *Et consumet vos perambulans gladius* ; deinde ait, *Et erit terra vestra deserta, et civitates vestras erunt desertæ* : tunc bene sentit terra sabbata sua, omnes dies desolationis suæ ; et vos eritis in terra inimicorum vestrum? Quomodo ergo consumet eos gladius, si erunt in terra inimicorum suorum? An in ipsa terra consumet, quoniam strage mortuorum facta non erunt ibi? An consumet vos, sic ait, ac si diceret, interficiet vos, ut ad istam consumptionem illi pertineant, qui gladio cadent, non omnes : quandoquidem paulo post dicit, *Et eis qui residui sunt ex vobis, superducam formidinem in eorū eorum?* An secundum hyperbolēn dictum est, *consumet vos* : secundum quem loquendi modum et abundantia eorum dicta est sicut arena maris (Gen. xxii, 17, et xxxii, 12)? Secundum istum modum etiam dicitur, quod deinde sequitur, *Et persequetur eos sonus folli volantis* : id est, quia nimis in eis timor erit, ut et levissima queque formident.

¹ Ms. Corbeiensis, atque virtutem.

LIBER QUARTUS.

Quæstiones in Numeros.

Q₁<Q₂>80

Quest. I. [Num. cap. 1, § 1-44.] Quid est quod singuli de singulis tribibus eligi jubet principes, eosque appellat *χιλιάρχοντες*? quos quidam latini interpres tribunos appellaverunt: *χιλιάρχοι* autem videntur a mille cognominati. Sed cum consilium Jothor sacer Moysi genero suo daret, quod etiam Deus approbat, de ordinando populo sub principibus, ut non omnes omnium causa Moysen ultra vires onerarent, *χιλιάρχον* appellavit constituendos super millos homines, *τετρακόνταρχον* super centenos, et *πεντεκοντάρχον*, super quinquagenos, et *δεκαδάρχον* super decenos: ab ipsis numeris, quibus praessent, cognominatos (Exod. xvi, 14-25). Numquidnam et hic sic accipiendi sunt *χιλιάρχοι*, quod singuli essent super millos? Non utique: neque enim universus omnium populus Israel duodecim hominum milia tunc fuerunt. Singulos enim elegit de singulis tribibus, quæ duodecim tribus procul dubio non millos homines, sed multa millia continebant. Nomen ergo commune est cum illis, qui in Exodo appellantur *χιλιάρχοι*, quod unusquisque illorum esset mille hominum princeps: istorum autem unusquisque millium princeps, quoniam sive a mille, sive a milibus, eadem compositio nominis resonat, ut appellantur *χιλιάρχοι*.

II. [Ib. 1, 20-46.] Merito queritur quid sibi velit quod per omnes tribus, ubi computantur per singulas quaque filii Israel in estate militari, dicuntur, secundum propinquitates eorum, secundum populum eorum, secundum domos familiarium eorum, secundum numerum nominum, aliud secundum caput; cum potius videantur aliis verbis eadem significare ista omnia. Intentionem autem movet, quia tam diligenter per omnes tribus eadem repetuntur, ut non frustra fieri quis judicet, etiam si non intelligat. Nimis ergo numerus ipse aliquid insinuat sacramenti, ut hoc idem quinque varie repetatur. Nam iste numerus signat in ipsis quinque libris Moysi, id est quinarius, in Vete Testamento maxime commendatur. Illa vero quæ deinceps quatuor connectuntur, id est *masculina*, a viginti annis et supra, *omnis qui procedit in virtute, recognitio eorum*; quamvis et ipsa per omnes tribus eodem prorsus modo repetantur, habent necessarium differentiam. Cum enim ageretur de numero universi multitudo ad unam tribum pertinentis, discernendus erat sexus, ideo positum est, *Omnia masculina*. Et ne parvuli etiam computarentur, adjunctum est, a viginti annis et supra. Rursus ne imbellis etas senectutis annumeraretur, additum est,

omnis qui procedit in virtute. Et omnia concluduntur verbo ejus operis quod siebat, ut dicatur, *recognitio eorum*. Recognitio enim haec siebat, ut hominum milia computarentur. Quinque igitur illa, propinquitates, populi, domus familiarium, numerus nominum, et caput; et ista deinde quatuor, sexus, etas, virtus, recognitio, fortasse in ipso numero aliquid insinuantur. Si enim horum duorum numerorum, id est quinarii et quaternarii, alter multiplicetur ex altero, id est ut quinques quaterni, aut quater quini diceantur, viginti sunt. Quo numero etiam adolescentium etas illa significatur. Qui numerus commemoratur et quando intratur in terram promissionis: et dicitur illa etas viginti annorum, quæ non declinaverit in dextram aut sinistram. Ubi mihi videntur significari sancti fideles ex utroque Testamento fidem veram tenentes. Nam Vetus Testamentum quinque libris Moysi maxime excellit, et Novum quatuor Evangelii.

III. [Ib. 1, 51.] Quod ait de tabernaculo distendendo¹, levando, erigendo, *Et alienigena qui accesserit morietur*; hic alienigena intelligendum est etiam ex illis filiis Israel, qui non de illa tribu fuerunt², quoniam tabernaculo servire precepit, id est qui non fuerit de tribu Levi. Mirum est autem quomodo abusive alienigena dicitur, quod magis alterius generis hominem significat, id est ἀλλογένη, et non magis ἀλλόθυμος, quod significat alterius tribus hominem: quo nomine magis utitur Scriptura in aliarum gentium hominibus, ut allophili appellantur, quasi aliarum tribuum hominum.

IV. [Ib. m, 5-7.] *Et locutus est Dominus ad Moysem, dicens, Accipe tribum Levi; et statues eos in conspectu Aaron sacerdotis, et ministrabus ei: et custodient custodias ejus, et custodias filiorum Israel, ante tabernaculum testimonii. Quas πολαρά; gracos dixit, has nostri interpres alii custodias, alii excubias interpretatis sunt. Sed mirum nisi vigilie melius dicuntur quæ solent in castris ternarum horarum observationem habere. Unde scriptum est, *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans super mare* (Math. xiv, 25): hoc est, post nonam horam noctis, post tres videlicet vigilias. Et multis locis Scripturarum nostri vigilias interpretati sunt, quas Graeci πολαρά; vocant. Ubi nulla dubitatio est, spatio nocturni temporis significari: quod puto et hic accipiendum. Quomodo enim Levitæ jubent observare custodias Aaron, et custodias filiorum Israel, id est πολαρά; nisi fortasse dictum est, ne putarent ab observandis vigilias, quæ proprie in castris observari solent, propter honorem quo serviebant tabernaculo, immunes se esse debere. cum et ipsos oportet propter opera tabernaceli non*

¹ Excusi, distinguendo. Ms. Beccensis et Michaelinus, distendendo. Alii melioris note, distinguendo.

² Juxta Er. Lugg. Ven. Lov., fuerant. M.

minus vicissim observare vigilias, quæ observarentur in aliis circumquaque castris filiorum Israel?

V. [In iii, 10.] *Alienigena qui tetigerit morietur.* Quærendum quomodo dixerit in Levitico, *Qui tetigerit tabernaculum sacrificabitur* (*Levit. vi, 18*) : cum hic dicat, *Alienigena qui tetigerit, morietur;* volens intelligi eos qui non essent de tribu Levi. An forte hic, *tetigerit*, ad obsequium dixerit servitutis, quod solis Levitis deberi tabernaculo præcepit? hinc enim loquebatur.

VI. [Ib. iii, 12-31.] Quid est quod Levitas pro primogenitis filiorum Israel sibi Deus deputat, ita ut numeratis primogenitis populi, qui plures inventi sunt quam erat numerus Levitarum, argento redimerentur, quinque siclis pro uno datis? Quod pro pecoribus non est factum, cum et pecora Levitarum pro primogenitis pecorum Israel sibi esse voluerit. Quomodo deinceps primogeniti eorum vel pecorum eorum pertinebant ad Deum, ubi jussit immunda primogenita vel humana mutari oibis? Quomodo non et pro iustis deinceps primogenitis computabantur filii Levitarum (manebat enim in posteris eadem tribus; que posset pro primogenitis posterioribus computari); nisi quia illud justum fuit, ut qui nascerentur de illis qui jam ad portionem Domini pertinebant, datam pro primogenitis qui de Ægypto exierunt, jam Deus proprios haberet, tanquam suos de suis, nec possent pro illis juste computari, qui deinceps primogeniti Deo debebantur? De universo quippe populo, et de universis pecoribus populi data est portio Deo pro primogenitis: et hac portio erat Levitas et pecora eorum. Jam si quid genuissent, Dei erat; non poterat hoc tanquam a populo dari, quod jam alienum erat: ac per hoc debita deinceps primogenita Deo reddi oportebat; nec pro his computari posteros Levitarum vel pecorum eorum.

VII. [Ib. iv, 7.] Cum præciperet de tollenda mensa, jussit cum illa et panes tolli sic dicens: *Et panes qui semper super eam erunt.* Non utique isti semper super eam erunt, sed similes eorum: quia illi auferebantur, et recentes quotidie ponebantur; dum tamen sine panibus mensa non relinquetur. Ideo dixit, *qui semper super eam erunt:* hoc est, quia semper panes, non quia illi semper.

VIII. [Ib. iv, 11.] *Et super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum, et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino.* Posset ista locutione videri, quare velut absurdum et non integrum latini interpres transferre noluerunt; id est, *super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum:* tanquam debuerit dici, *Et altare aureum adoperient vestimento hyacinthino.* Nam adoperient vestimentum hyacinthinum, hoc videtur significare, quod ipsum vestimentum aliunde adoperiretur, non quod ipso vestimento adoperiretur altare¹. Sed mihi videtur non tam genus locutionis esse, quam subobscurus sensus. Hoc quippe intelligi potest, *Et super altare aureum adoperient*

¹ Editi, aliunde operiretur altare; omisso verbis, non quod ipso vestimento adoperiretur, que ex MSS. restituuntur.

vestimentum hyacinthinum, ut ipsum vestimentum hyacinthinum alio re operiendum præciperet, quod vestimentum jam super altare esset; ac sic breviter utrumque complectetur, et vestimento hyacinthino altare operiendum, et vestimentum hyacinthinum alio tegmine operiendum. Subjunxit denique unde cooperiri vellet vestimentum hyacinthinum, cum adjectit, *Et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino.*

IX. [Ib. v, 6-8.] *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis, et despiciens despexerit, et deliquerit, anima illa annuntiabit peccatum quod pecavat, et restituat delictum: caput¹ et quintas ejus adjicit super illud, et reddit cui deliquit ei.* Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddit illi delictum ad ipsum; delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit, excepto ariete propitiacionis per quem exorabit in illo pro eo. Hic ea peccata intelligenda sunt, quorum in his rebus perpetratio est, quæ pecunia restitui possunt. Non enim aliter diceret quomodo restituenda sint, nisi damna pecunaria fuissent. Jubet enim restitui caput et quintas, id est, totum illud quidquid est, et quintam ejus partem, exceptio ariete qui fuerat offerendus in sacrificium ad expiandum delictum. Jubet autem illud quod restituitur sacerdotis esse, id est, ipsum caput et quintam, si non est proximus ei in quem commissum est. Ubi utique intelligitur tunc Domino redditum quod sit sacerdotis, si homo ipse non supersit qui damnum passus est, nec proximus ejus, quem puto haeredem intelligi voluisse. Sed de ipso homine nihil dixit Scriptura: verumtamen cum dicit, *Si non ei fuerit proximus,* sub hac brevitate insinuat, tunc queri proximum ejus, si ipse non fuerit. Si autem nec proximus erit, Domino restituetur, ne impunitum remaneat quod admissum est: quod tamen non cedat in sacrificium, sed sit sacerdotis. Sic sane verba Scripturae distinguenda sunt, *Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddit illi delictum ad ipsum:* locutionis est enim quod addidit, *ad ipsum;* aut forte *ad ipsum* dixit, quod ad ipsum pertineat, id est ipse possideat. Deinde sequitur, *Delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit:* delictum autem dicit, cum redditur ea res quæ per delictum ablata est.

X. [Ib. v, 6, 7.] Quæri autem potest, quomodo in Exodo dicitur, si quis suratus fuerit vitulum aut ovem, restituere debere quinque vitulos vel quatuor oves, si occiderit, aut vendiderit; si autem quod absulerit, salvum apud eum repperitur, duplum esse restituendum (*Exod. xxii, 1, 4*): cum hic restitui jubeat caput et quintam, quod longe est eliam a duplo; quanto magis a quadruplo vel quinques tanto? Nisi forte quia hic ait, *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis,* peccata ignorantiae voluit intelligi humana peccata. Fieri enim potest ut parum attendendo, per negligentiam trajiciat homo

¹ Editi, *restituat delictum et quintas;* omisso, *caput.* Pau- loque post, *ita ut reddit illi delictum ipsum;* omisso, *ad redintegravit utrumque locum ad MSS. qui concordant cum græco.*

rem alienam in rem suam : quod ideo peccatum est, quia si diligenter attenderetur, non admitteretur. Et haec voluit capite et quinta restitui, non sicut farta muletari. Nam si farta et fraudes hic intellexerimus, que non per ignorantiam negligentie, sed furandi et fraudandi animo committuntur, et ideo dicta *humana*, quia in homines sunt ; ille, nisi fallor, erit exitus quæstionis hujus, ut ideo qui fecit non reddit vel duplum, quia non deprehenditur vel convincitur, sed ignorantibus a quo factum sit, vel utrum factum sit, ipse annuntiat delictum suum. Cum enim dixisset Scriptura, *Vir, aut mulier, quicunque fecerit ab omnibus peccatis humanis, et despiciens despicerit, et deliquerit*, id est contemnendo ista commiserit; adjunxit, et ait, *Anima illa annuntiabit peccatum quod peccavit, et restituet delictum, caput et quintas ejus* : forte ergo propterea tantum, quia ipse annuntiavit ; et ideo non eo damno plectendus fuit, quo forem comprehensum vel convictum plecti oportet.

XI. [Ib. v, 21.] Verba quæ Scriptura dicit mulieri a sacerdote dicenda, quando a suspicione adulterii eam maritus adducit, *Det eam Dominus in maledictum et in execramentum*, græcus habet *τρόπων*. Quo verbo videatur significari juramentum per execrationem ; velut si quisquam dicat, Sic non mihi illud et illud contingat : vel certe ita juret, Illud et illud mihi contingat, si fecero, vel non fecero. Ita hoc dictum est, *Det te Dominus in maledictum et in execramentum*, tanquam diceretur, ut de te jurent quæ per execrationem jurabunt ; sic non eis contingat, aut, hoc eis contingat, nisi hoc aut illud fecerint¹.

XII. [Ib. vi, 14-17.] *Et offeret munus suum Domino, agnum anniculum sine vitio in holocausta, et agnam anniculum sine vitio unam in peccatum.* Hoc quidam nostri interpretes transferre noluerunt, veluti locutionem inusitatam vitantes, et dixerunt, *pro peccato*, non, *in peccatum*, cum sit sensus in ea locutione, qui non fuerat perturbandus. *In peccatum* quippe dictum est, quia hoc ipsum quod pro peccato offerebatur, peccatum vocabatur. Unde illud est apud Apostolum de Domino Christo, *Eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit* (II Cor. v, 21) : Deus Pater scilicet, Deum Filium pro nobis fecit peccatum, id est sacrificium pro peccato. Sicut ergo agnus in holocausta, ut ipsum pecus esset holocausta ; sic et agna in peccatum, ut ipsum pecus esset peccatum, id est sacrificium fieret pro peccato, sicut de ariete, quod sequitur, *in salutare* dicit, tanquam ipsum sit salutare, cum sit sacrificium salutaris. Quod postea repetendo manifestat : nam et illud *pro peccato* dicit, quod prius dixerat *in peccatum* ; et hoc sacrificium salutaris, quod prius dixerat, *in salutare*.

XIII. [Ib. viii, 24.] *Locutus est Dominus ad Moysen*, dicens, *Hoc est de Levitis.* Hoc alli interpretati sunt, *Haec est lex de Levitis* : sed quod scriptum est, *Hoc est de Levitis*, intelligitur dictum, Hoc constituo de Levitis.

¹ MSS. quinque et rat., nisi illud fecerint. Alli duo MSS.: nisi illud de te fecerint. Am. et Er., nisi hoc illud de te fecerint.

XIV. [Ib. viii, 24-26.] Deinde sequitur : *A quinto et vicesimo anno et supra, introibunt ministrare in ministerium in operibus in tabernaculo testimonii ; et a quinquagenario recedet ab administratione, et non operabitur ultra (et ministrabit frater ejus) : in tabernaculo testimonii custodire custodias ; opera autem non operabitur.* Hunc sensum obscurum facit *trigeminus*, quod ita confusum est, tanquam de ipso fratre sit dictum, *custodire custodias* ; cum dictum sit de illo, qui recedit ab operibus, et remanebit illic, *in tabernaculo testimonii custodire custodias* ; *opera autem non operabitur*; sed operabitur filius ejus, id est, qui nondum pervenit ad tetatem quinquagenariam, a viginti quinque annis incipiens operari. Ergo ita distinguendum est : *Et a quinquagenario recedet ab administratione, et non operabitur ultra, et ministrabit frater ejus.* Deinde reddit ad illum quinquagenarium, de quo loquebatur, et de illo explicat cætera, dicens, *In tabernaculo testimonii custodire custodias* ; *opera autem non operabitur.* Quid enim ait, *custodire*, subandit, incipiet, tanquam id uno verbo diceret, custodiet custodias. Solet enim usitate etiam in latinis locutionibus infinitum verbum ponni pro finito.

XV. [Ib. ix, 6-12.] Cum Paschæ tempore quidam, qui immundi facti erant super animam hominis, id est super mortuum, quererent quomodo Pascha facerent; quoniam oportebat eos ab immunditiis septem diebus purificari secundum Legem : consultulit Dominum Moyses, et responsum accepit, cuicunque tale aliquid accidisset, vel tam in longinquò itinere constitutus esset, ut non posset occurrere, anno mense eum facere debere Pascha, propter diem mensis quartum decimum, ubi lunæ numerus observabatur. Sed si queratur quid facerent, si forte talis immunditus etiam ad secundum mensem occurreret; arbitror id quod dictum est de secundo mense, tanquam regulariter fuisse retinendum, ut tertio mense observarent, aut certe Pascha non egisse tali necessitate, ad culpam non pertineret.

XVI. [Ib. ix, 15-23.] *Et die qua statutum est tabernaculum, texit nubes tabernaculum, dominum testimonii : et vespero erat super tabernaculum velut species ignis usque mane.* Ita fiebat semper; nubes tegebat illud die, et species ignis nocte. *Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, ei postea promovebant filii Israel : et in loco ubique steterat nubes, ibi castra collocabant filii Israel.* Per præceptum Domini castra collocabant filii Israel, et per præceptum Domini promovebunt. Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum, in castris erunt filii Israel : et quando protraxerit¹ nubes super tabernaculum dies plures ; et custodiens filii Israel custodiens Dei, et non promovebunt. *Et erit, cum texerit nubes dies numero super tabernaculum* ; per vocem Domini in castris erunt, et per præceptum Domini promovebunt. *Et erit cum fuerit nubes a vespera usque mane*, et ascenderit nubes mane, et promovebunt die ; vel

¹ Editi, protexerit. At MSS., protraxerit : juxta LXX, ephel-keth.

nocte et si ascenderit nubes¹, promovebunt; die vel mense die abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt. Quoniam per præceptum Domini promovebunt. Custodiam Domini custodierunt per præceptum Domini in manu Moysi.

Totus hic locus diligenter exponendus est, quoniam in usitatis generibus locutionum obscuratus est. *Et die, inquit, qua statutum est tabernaculum, texit nubes tabernaculum, domum testimonii: idem tabernaculum appellavit dominum testimonii. Et vespere erat super tabernaculum velut species ignis usque mane. Ita siebat semper. Deinde diligenter exprimit, quid siebat semper, Nubes, inquit, tegebat illud die, et species ignis nocte. Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promovebant filii Israel. Ista sententia obscura non est, nisi propter illam locationem ubi additur, et. Ordo enim verborum integer sequitur, etiam si desit ipsa conjunctio, ut sic dicatur, *Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, postea promovebant filii Israel: quamvis et ipsum quod dictum est, postea, si decesset, plena posset esse sententia. Deinde sequitur, dicens, Et in loco ubicunque steterat nubes, ibi castra collocabant filii Israel.**

Hoc autem totum quod faciebant, ad præceptum Domini referens, ita complectitur: *Per præceptum, inquit, Domini castra collocabant filii Israel, et per præceptum Domini promovebunt. Præceptum Domini appellat signum ipsum quod siebat in nube, sive cum staret obumbrans tabernaculum, ut castra consistarent; sive cum ascendisset, atque ultra moveretur, ut eam elevatis castris sequerentur. Mutavit sane in hac sententia narrantis modum, et tanquam prædicens atque prænuntians verba futuri temporis habere coepit. Neque enim ait, *Per præceptum Domini castra collocabant filii Israel; sed, collocabant*; nec ait, *per præceptum Domini promovebant; sed, promovebunt.* Et hunc modum etiam in consequentibus servat, qui modus in Scripturis est in usitissimum. Nam verbis præteriti temporis saepe futura prædicta esse novimus; sicut est, *Foderunt manus meas et pedes (Psal. xxi, 17); et, Sicut ovis ad immolandum ductus est (Isai. lxx, 7); et innumerabilis talia: ut autem narrator rerum gestarum verbis utatur temporis futuri, sicut hoc loco, difficillime in Scripturis inventari potest.**

Ergo posteaquam dixit, de die et nocte, quo signo promoveret populus, vel maneret; ne putarentur per noctem ambulare et per diem solere considere, atque hoc diebus omnibus facere, secutus adjunxit, et ait, *Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum, in castris erunt filii Israel; et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures. Deinde admonens non hoc ex illorum necessitate fieri, sed ex Dei voluntate, Et custodient, inquit, filii Israel custodiam Dei, id est, custodiam quam præcepit Deus; et non promovebunt. Et tanquam diceretur, Quando ergo pro-*

¹ Ita constant MSS., cumque iis inferius concordant editi, qui hoc tantum loco habent, et cum sic ascenderit nubes,

movebunt? Et erit, inquit, cum texerit nubes dies numero super tabernaculum, id est, dies certo numero, qui numerus utique Deo placet: per vocem Domini in castris erunt, et per præceptum Domini promovebunt. Hanc videtur dicere vocem Domini signum quod dat de statione, et motu nubis; quia et vox loquentis, procul dubio signum est voluntatis. Quod ergo ait, et per præceptum, hoc idem signum puto intelligendum. Quanquam posset vox et præceptum Domini illud etiam accipi quod locutus est, ut solet, ad Moysen, et præcepit hoc fieri. Neque enim scirent illi promovendum esse nube promovente, et standum esse nube stante, nisi hoc eis ante praeciperetur.

In his autem que dicta sunt nondum apparuit, utrum per diem tantum ambularet, an etiam per noctem, secundum signum quod nubes motu suo dabat. Fortassis enim quamvis plures dies in castris manerent nube non promovente, potuit tamen patari nubem non solere ascendere de castris, et signum itineris dare, nisi per diem. Sequitur ergo et dicit: *Et erit, cum fuerit nubes a vespere usque mane, et ascenderit nubes mane, et promovebunt die. Hic illa copulativa conjunctio more Scriptura posita est. Nam ea detracta plenus est sensus hoc modo: Et erit, cum fuerit nubes a vespere usque mane, et ascenderit nubes mane, promovebunt die. Deinde quia et nocte si nubes ascenderet promovebant, atque iter nocturnum si illud signum acciperent agebant, adjunxit et ait: Vel nocte et si ascenderit nubes, promovebunt. Sed locutio est in usitator: non enim tantum positum est, et; sed eo more positum est, quo non solet. Unde mihi videatur preposterior ordo verborum, sicut saepe et in latinis locationibus fieri solet: quod genus antistrophe dicitur. Proinde si ita dicatur, vel et nocte si ascenderit nubes, promovebunt; aut certe ita, si et nocte ascenderit nubes, promovebunt, planissimus sensus est.*

Adhuc autem occurrebat cogitanti, ut scire ve. et utrum quomodo cognitum est solere illos ad nubes signum diebus et noctibus ambulare, vel diebus et noctibus in castris esse, ita etiam solerent per diem tantum manere, etiam quorum noctibus ambularent: quod arbitror Scripturam in consequentibus intimasse eum dicit, *Die vel mense diei, abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt. Quia enim dixerat, vel nocte et si ascenderit nubes, promovebunt; tanquam restabat ut diceret, die autem si non ascenderit, non promovebunt, quando quasi promovere debere videbantur: sed quia hoc etiam diebus pluribus fieri poterat, ut noctibus ambularent, promovente nube, et ea manente diebus non ambularent, ideo posuit, die vel mense diei. Non dixit, mense, ne ibi et noctes ejusdem mensis acciperentur; sed, mensae diei, id est mensae ex ea parte qua dies illi fuit, non ex ea qua nox. Die ergo vel mense diei, abundante nube obumbrante, id est, abundante in obumbrando, vel abundantius obumbrante, super illud, illud scilicet tabernaculum, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt. Postremo repetit, divina auctoritate factum, cui resisti utique non debebat, adjungens:*

Quoniam per praeceptum Domini promovebunt. Custodiām Domini custodierunt, per praeceptum Domini, in manu Moysi. Rediit ad verbum præteriti temporis, ut diceret, custodierunt. Quod vero in fine posuit, in manu Moysi, usitissimum in Scripturis locutio est, quia per Moysen hec Deus præcipiebat.

XVII. [lb. x, 7.] *Ei cum congregaveritis synagogam, tubat canetis, et non in signo. Non ergo ad hoc canendum præcipit, ut congregetur synagoga; nam si hoc sit, signum est: sed jam congregata synagoga, præcipit tuba capere, tanquam ad cantum tam pertineat; non ad dandum signum, quo dato fieri aliquid admoneat. Proinde cum hoc quod jam congregata synagoga tubis canebeat, quisquam homo Novi Testamenti ad aliquid spirituale interpretatur, illi signum est, qui intelligit quare fiat; non illis qui non intelligebant, nisi quando ad hoc siebat, ut aliquod opus indiceretur.*

XVIII. [lb. xi, 17.] *Et auferam de spiritu qui est in te, et superponam super eos; et sustinebunt tecum imperium populi, et non portabis illos tu solus. Plerique latini interpres non ut in greco est, transulerunt; sed dixerunt, Auferam de spirito tuo qui est in te, et ponam super eos, aut ponam in eis; et fecerunt sensum laboriosum ad intelligendum. Putari enim potest de spiritu ipsius hominis dictum, quo humana natura compleetur corpore adjuncto, quæ constat ex corpore et spiritu, quem etiam animam dicunt: de quo et Apostolus dicit, Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Et quod adjungit se dicit, Nos autem non spiritum hujus mundi accipimus, sed Spiritum qui ex Deo est (1 Cor. ii, 11, 12); ostendit utique alium esse Spiritum Dei, cuius participes fit spiritus hominis per gratiam Dei. Quamvis posset etiam, sicut alii interpres sunt, intelligi Spiritus Dei in eo quod dicitur, de spirito tuo qui est in te; ut dictum sit, tuo, quia fit etiam noster qui Dei est, cum accipimus eum: sicut de Joanne dictum est, In spiritu et virtute Elias (Euc. i, 17). Non enim anima Elias in eum fuerat revoluta. Quod si quidam haeretica perversitate opinantur, quid dicturi sunt in eo quod scriptum est, Spiritus Elias requievit super Elisacum (IV Reg. n, 15); cum jam ille utique haberet animam suam (a): nisi quia dictum est de Spiritu Dei, ut etiam per illum operaretur qualia per Eliam operabantur; non ab illo recedens, ut istum posset implere; aut disperitus minus esset in illo, ut posset ex aliqua parte et in isto esse? Deus est enim qui possit esse in omnibus tantus, in quibus per illum gratiam esse voluerit. Nunc autem cum ita scriptum sit, Et auferam de spiritu qui est super te, nec dictum sit, de spirito tuo, facilior est absolutio quæstionis; quia intelligimus nihil aliud Deum significare voluisse, nisi ex eodem Spiritu gratiae illos quoque habituros adjutorium, ex quo habebat Moyses; ut et isti haberent quantum Deus vellet, non ut ideo Moyses minus haberet.*

XIX. [lb. xi, 21-25.] *Et dixit Moyses, Sexcenta milia pedum, in quibus sum in ipsis, et tu dixisti, Carnes*

(a) Confer Tertull., lib. de Anima, cap. 55.

dabo eis, et edent mense dierum. Numquid oves et boves occidentur illis, et sufficient illis? aut omnis pisces congregabitur eis, et sufficient eis? Quæreri solet utrum hoc Moyses dissidendo dixerit, an querendo. Sed si putaverimus eum dissidendo dixisse, nasceretur quæstio cur hoc ei non exprobraverit Dominus, sicut exprobravit quod, ad petram unde aqua profluxit, videtur de protestate Domini dubitasse. Si autem dixerimus hoc eum dixisse querendo modum quo fieret, ipsa Domini responsio, ubi ad eum dixit, Numquid manus Domini non sufficiet, quasi redargenti videtur quod ista non creditisset. Sed melius arbitror intelligi Dominum ita respondisse, tanquam modum futuri facti, quem ille requiriatur, dicere voluerit, sed potius opere ipso suam potentiam demonstrare. Poterat enim et Marito dicenti, Quomodo sit istud, quoniam virum non cognosco, a calumniantibus objici quod minus crediderit, cum illa modum quesiverit, non de virtute Dei dubitaverit. Quod autem responsum est illi, Spiritus sanctus supernus super te, et virtus Altissimi gubernabit te, poterat et sic responderi quomodo hic. Numquid Spiritus sancto impossibile est, qui superveniet in te? ac sic idem ipse sensus conservaretur. Porro autem talia quedam dicens Zacharias, incredulitatis arguitur, et vocis oppresse pena plectitur (Luc. i, 34, 35, 48, 19, 20). Quare, nisi quia Deus non de verbis, sed de cordibus iudicat? Alioquin et ad illam petram unde aqua profluxit, poterant excusari verba Moysi, nisi in eum clara esset divina sententia quod dissidente talia dixerit. Nam ita se ea verba habent: Andite me, increduli; numquid de petra ista educemus vobis aquam? Deinde sequitur: Et elevata Moyses manus percussit petram virga his, et exiit aqua multa, et bibit synagoga et pecora eorum. Ulique ad hoc congregavit populum, ad hoc illam virginem in qua tanta miracula fecerat sumpsit, eaque petram percussit, atque inde solita virtus est consecutus effectus. Verba ergo illi quibus ait, Numquid ex hac petra educemus vobis aquam? possent sic accipi, tanquam dicerebatur, Neceps ex hac petra secundum vestram incredulitatem aqua educi non potest: ut denique percutiendo ostenderebatur, fieri divinitus potuisse quod illi infidelitate non crederent, maxime quia dixerat, Audite me, increduli. Ita quidem intelligi possent haec verba, nisi Deus qui cordis inspector est, quo animo dicta fuerint indicaret. Sequitur enim Scriptura et dicit: Et dixit Dominus ad Moysen et Aaron, Quoniam non credidistis sanctificare me in conspectu filiorum Israel, propter hoc non inducetis vos synagogam hanc in terram quam dedi eis (Num. xx, 10-12). Ac per hoc intelligitur illa verba ita dixisse Moyses, tanquam ad incipiendum percussisset, ut si non sequeretur effectus, hoc prædictisse putaretur, cum ait, Numquid ex hac petra educemus vobis aquam? quod in animo eius lateret, omnino, nisi Dei sententia præderetur. E contrario itaque isto loco debemus intelligere verba Moysi de promissis carnibus, querentis potius quomodo fieret, quam dissidentis fuisse; quapropter sententia Domini non secuta est, quæ vindicaret, sed potius quæ doceret.

XX. [lb. xii, 1.] De uxore Moysi *Æthiopissa* queri solet, utrum ipsa sit filia Jothor, an alteram duxerit, vel superduxerit : sed ipsam fuisse credibile est : de Medianis quippe erat, qui reperiuntur in Paralipomenon *Æthiopes* dicti, quando contra eos pugnavit Josaphat. Nam in his locis dicitur eos persecutus populus Israel, ubi Medianite habitant (Il. *Paral.* xiv, 9-14), qui nunc Saraceni appellantur. Sed nunc eos *Æthiopes* nemo fere appellat, sicut solent locorum et gentium nomina plerumque vetustate mutari.

XXI. [lb. xiii, 18-26.] *Et dixit ad eos, Ascendite ista rem, et ascendetis in montem, et videbitis terram quam sit, et populum qui insidet super eam, si fortis est aut infirmus, si pauci sunt aut multi. Exposuisset intelligitur, secundum quid dixerit, si potens est aut infirmus; hoc est, si pauci sunt aut multi. Nam quomodo possent de monte prospicentes sentire humanarum virium fortitudinem? Potest et alius sensus esse multo congruentior veritati. Quod ait, *Ascendetis in montem*, in ipsam terram dixit, quam explorare volebant. Non enim possent facile exploratores intelligi, ubi tanquam peregrinantes omnia perquirebant. Nam si de montis vertice eos putaverimus conspexisse terram, et explorasse; quomodo possent exquirere omnia que Moyses exquirenda præcepit? quomodo intrare civitates, quas eos Scriptura dixit intrasse? quomodo de illa valle botrum tollere, propter quem et loco nomen est inditum, ut vallis Botri¹ diceretur? In ipso ergo monte explorabatur terra, quia ipsa erat que exploraretur: et ibi erat quidam depressior locus, de qua valle botrus ablatus est.*

XXII. [lb. xiii, 33.] *Et protulerunt pavorem terræ quam exploraverunt. Pavorem terræ dixit, non quo pavebat eadem terra, sed quem ex ea terra conceperant.*

XXIII. [lb. xiv, 9.] Caleb et Jesus Nave loquentes ad populum Israel ne timerent ingredi terram promissionis, dixerunt inter cetera: *Vos autem ne timueritis populum terræ, quoniam cibis nobis sunt. Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis; ne timueritis eos.* Quod dictum est, *Cibis nobis sunt*, intelligi voluerunt, consumemus eos. Quod vero adjunxerunt, *Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis*: satis diligenter non dixerunt, *Abscessit Dominus ab eis*; impii quippe antiquitus fuerunt: sed quoniam et impiorum occulta dispensatione divinae providentie datur tempus florendi atque regnandi, *Abscessit*, inquit, *tempus ab eis, Dominus autem in nobis*. Non dixerunt, *Abscessit tempus ab eis*, et nostrum successit: sed, *Dominus autem in nobis*, non tempus. Illi enim tempus habuerunt, isti Dominum Deum temporum creatorem et ordinatorem, et quibusque, ut ei placet, distributorem.

XXIV. [lb. xv, 24-29.] Quod præcipitur quomodo explicant peccata que non sponte committuntur, merito queritur que sint ipsa peccata nolentium: utrum que a nescientibus committuntur; an etiam possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere com-

pellitur: nam et hoc contra voluntatem facere dici solet. Sed utique vult propter quod facit, tanquam si pejerare nolit, et facit¹ cum vult vivere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. Vult ergo facere, quia vult vivere: et ideo non per seipsum appetendo ut falsum juret, sed ut falsum jurando vivat. Quod si ita est, nescio utrum possint dici ista peccata nolentium, qualis hic dicuntur expianda. Nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo velit, sed propter aliud fit, quod vult qui peccat. Omnes quippe homines qui scientes faciunt quod non licet, vellent licere: usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. Hæc si ita se habent, non sunt peccata nolentium, nisi nescientium; que discernuntur a peccatis voluntentium.

XXV. [lb. xv, 30, 31.] *Et anima quæcumque peccaverit in manu superbie ex indigenia, aut ex proselytis, Deum hic exacerbat, et exterminabit anima illa de populo suo; quoniam verbum Domini contempnit, et mandata ejus disperdidit: contritione conteretur anima illa, peccatum ejus in illa.* Que sint peccata que fiunt in manu superbie, id est superbia committuntur, Scriptura ipsa in consequentibus satis exposuit, ubi ait, *Quoniam verbum Domini contempnit*. Aliud est ergo præcepta contempnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere, aut victimum. Que duo fortasse pertineant ad illa peccata que a nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum Deo propriae expiarentur admonuit; ac inde subjectis peccata superbie, cum quisque superbiendo, id est præceptum contempnendo perperam facit. Quod genus peccati non dixit ullo genere sacrificii purgari oportere, tanquam insanabile judicans, illa duntaxat curatione que per sacrificia gerebatur, qualis facienda in hac Scriptura præcipiuntur: que si per se ipsa attendantur, nulli peccato² possunt mederi; si autem res ipsa quarum haec sacramenta sunt inquirantur, in eis inveniri poterit purgatio peccatorum. Quod ergo scriptum est, *Peccator, cum venerit in profundum malorum, contemnit* (*Prov. xviii, 3*), iste significatus est, quem Scriptura hoc loco dicit, *in manu superbie delinquere*. Hoc igitur sine pena ejus qui committit, non potest aboleri; alique ideo non potest esse impunitum, et cum penitendo sanatur: ipsa enim afflictio penitentis pena peccati est, quamvis medicinalis et salubris. Merito quippe magnum iudicatur peccatum, cum superbia præceptum contemnit: sed e contrario, ut sanari possit, cor contritum et humiliatum Deus non spernit (*Paul. l, 19*). Verumtamen quia sine pena non fit, ideo hinc talia dicta sunt: *Deum, inquit, hic exacerbat*; quia Deus superbis resistit (*Jacobi iv, 6*). *Et exterminabit anima illa de populo suo; quoniam talis omnino in numero eorum qui ad Deum pertinent, non est.* *Quoniam verbum Domini contempnit, et mandata ejus disperdidit: contritione conteretur anima*

¹ In MSS. constantes, *Botru*. Apud LXX. Num. cap. 13, *Botrus*.

² Editi, et MSS. uno excepto Corbeiensi codice carent his verbis, *tanquam si pejerare nolit, et facit*.

³ Editi nullo pacto. MSS. vero, *nulli peccato*.

illa. Quare autem contritione conteretur, consequenter adjungit, dicens, Peccatum ejus in illa: ac per hoc si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat penitendo, cor contritum, ut dictum est, Deus non spernet. Quamvis in græco non dictum sit hoc loco, contritione conteretur; sed, extiritione exteretur anima illa: quod ita accipi potest, quasi omni modo terendo extinguatur, ac non sit. Sed prius natura immortaliatis animarum hunc intellectum recusat. Deinde si quod exteritur, omni modo efficeretur ut non sit, non dicaret de sapiente, Et gradus ostiorum ejus exterat pestis (Eccl. vi, 36). Verum illa discretio magis magisque consideranda est, utrum nemo peccet nisi aut ignarus, aut virtutis, aut contempnens; unde nunc longum est disputare.

XXVI. [lb. xvi, 13, 14.] Quid est quod Dathan et Abiron, cum in seditionem consurrexissent, vocati a Moysi, ac superbe et injuriosi respondentes, Numquid pussillum hoc, quoniam eduxisti nos in terram fluentem lac et mel, interficere nos in eremo? quoniam prætes nobis, princeps es¹: et tu in terram fluentem lac et mel induxisti nos, et dedisti nobis sortem agri et viueas; post haec addiderunt, Oculos hominum illorum abscidisses: non ascendimus? Quorum oculos hominum dixerunt? Utrum populi Israel, tanquam dicentes, Si ista præstisstis, oculos hominum illorum abscidisses; id est, ita te diligenter, ut oculos suos eruerent, et darent tibi? Quod indicium magnum dilectionis et Apostolus dicit, Quoniam si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedassetis mihi (Galat. iv, 15). Et deinde plenam contumaciam addiderunt, Non ascendimus, id est, Non veniemus; quia vocaverat eos. An potius oculos hominum illorum, dicit hostium, qui nimis acres et terribiles fuerant nuntiati: tanquam dicentes, Etsi hoc fecisses, non tibi obtemperaremus; nisi quod modus verbi aliis pro alio positus est, ut non dicarent, Non ascenderemus; sed, Non ascendimus, quodam genere locutionis?

XXVII. [lb. xvi, 20, 21.] Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Abscedite vos de medio synagogæ istius. Notandum est tunc jubere Dominum separationem fieri corporalem, cum jam vindicta imminet malis: sic Noe cum domo sua separatur a ceteris diluvio periturius (Gen. vii, 15); sic Lot cum suis separatur a Sodomis igne cœlitus consumendis (Id. xix, 12); sic ipse populus ab Ægyptiis marinis fluctibus obruendis (Exod. xix, 20); sic isti nunc a synagoga Chore, Abiron et Dathan, qui se primitus per seditionem abrumpere voluerunt: cum quibus tamen sancti antea viventes et conversantes, et cum ceteris quos reprobavit Deus, secundum verba quæ in eos increpans dicit, contaminari tamen ab eis minime potuerunt: nec separare se jussi sunt, quando vindictam Dominus sive differebat, sive talēm adhibebat, qua innocentes periclitari ledive non possent, sicut serpentum mortibus, sicut strage mortuum, qua Deus, quem volebat, sicut volebat, alio persecutiebat intacto; non sicut aqua

¹ sic in MSS. et apud LXX. At in antea editis, prætes nobis princeps: et tu.

diluvii, aut ignea pluvia, aut aqua maris, aut hiatu terra, que permixtos poterat pariter absumere: non quis et ibi Deus suos conservare non posset; sed quid opus erat tentatione miraculi ubi separatio fieri poterat, ut vel aqua, vel ignis, vel hiatus terra, quos invenisset, auferret? Sic et in fine a zizanis separabuntur frumenta, ut malos cremantibus flammis, justi fulgeant sicut sol in regno Patris sui (Math. xiii, 30, 40-43).

XXVIII. [lb. xvi, 30.] Quod ait Moyses de Chore et Abiron et Dathan, In visione ostendet Dens, et aperiens terra os suum absorbebit eos, quidam interpretati sunt, In hiato ostendet Dominus: credo, putantes dictum χαρακτηρι, quod græce positum est πάραπτον, quod pro eo dictum est, ac si diceretur, In manifestatione, quod aperie oculis apparebit. Non enim sic dictum est, In visione, quenadmodum solent dici visiones, sive somniorum, sive quarumque in ecstasi figurarum; sed ut dixi, in manifestatione. Nonnulli autem alii opinantes, In phantasmate interpretari voluerunt; quod omnino sic abhorret a consuetudine locutionis nostræ, ut nusquam fere dicitur phantasma, nisi ubi falsitate visorum sensus noster illuditur: quamvis et hoc a videndo sit dictum; sed, ut dixi, aliud loquendi consuetudo prejudicavit.

XXIX. [lb. xvi, 32, 33.] Et descendenter ipsi, et omnia quæcumque sunt eis, viventes ad inferos. Notandum secundum locum terrenum dictos esse inferos, hoc est in inferioribus terræ partibus. Varie quippe in Scripturis et sub intellectu multiplici, sicut rerum de quibus agitur sensus exigit, nomen ponitur inferorum, et maxime in mortuis hoc accipi solet. Sed quoniam istos viventes dictum est ad inferos descendisse, et ipsa narratione quid factum fuerit satis appareat; manifestum est, ut dixi, inferiores partes terre inferorum vocabulo nuncupatas, in comparatione hujus superioris terre in cuius facie vivitur: sicut in comparatione coeli superioris, ubi sanctorum demoratio est Angelorum, peccantes angelos in hujus aeris detrusos caliginem Scriptura dicit tanquam carceribus inferi puniendo reservari. Si enim Deus, inquit, angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in iudicio puniendo reservari (Il Petr. ii, 4): cum apostolus Paulus principem potestatis aeris diabolum dicat, qui operatur in filiis diffidentie (Ephes. ii, 2).

XXX. [lb. xvi, 36-40.] Et dixit Dominus ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron sacerdotem: Tollite thuribula area e medio exustorum, et ignem alienum hunc semina ibi; quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis: et fac ea laminas ductiles circumpositionem altari; quoniam oblata sunt ante Dominum et sanctificata sunt, et facta sunt in signum filii Israhel. Hoc loco cur non ad Moysen et Aaron, sicut in superioribus, Dominus locutus sit, sed ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron, hac mibi causa interim occurrit: quoniam questio erat de progenie sacerdotum, id est de quo genere esse deberent (unde illi ex alio genere, quia sibi usurpare sacerdotium ausi

sunt, tam horvendo et mirabili suppicio perierunt); non ad Aaron, qui jam summus sacerdos erat, sed ad Eleazarum voluit loqui Deus, qui ei succedere debebat, et secundo jam sacerdotio fungebatur, ut eo modo seriem generis commendaret, quæ in successionibus sacerdotum esse deberet. Unde etiam in consequentibus dicit: *Et accepit Eleazar filius Aaron sacerdotis thuribula area, quanta¹ obtulerunt qui exusti sunt, et addidit ea circumpositionem altaris, memoriale filii Israel, ut non accedat quisquam alienigena, qui non est de semina Aaron, imponere incensum ante Dominum: et non erit sicut Choræ et sicut conspiratio ejus, sicut locutus est Dominus in manu Moysi.* Hoc ergo modo voluit per Eleazarum Deus non sacerdotium, quod jam erat in Aaron, sed successionis sacerdotalis progeniem commendare. Quid vero ait, *Et ignem alienum hunc semina ibi, sparge intelligendum est.* Et quod addidit, *Quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis, locutione quidem inusitata expressa sententia est: sed notandum novo modo dicta sanctificata pena eorum, a quibus hoc peccatum fuerat perpetratum; quia per eos exemplum datum est ceteris, quo timerent. Circumpositionem autem altari cur ex eis fieri voluit, addidit dicens, Quoniam oblata sunt ante Dominum, et sanctificata facta sunt in signum filii Israel: non ergo in eis reprobari voluit, quod a talibus oblata sunt; sed hoc potius cogitari et attendi, ante quem oblata sunt, id est quia ante Dominum, ut plus in eis valeret nomen Domini ante quem oblata sunt, quam pessimum meritum eorum a quibus oblata sunt. Hoc autem jam et in Exodo commemoraverat Scriptura, quando altare fabricatum dicit (*Exod. xxvi, 2*): unde intelligitur genera rerum gestarum distributa esse per libros, non temporum ordo contextus. Nam et de virga Aaron, quomodo res gesta sit, ut et florens et germinans electionem sacerdotii ejus divinitus indicaret, in hoc libro Scriptura narravit (*Num. xvii, 8*); et tamen de ipsa virga in Exodo dicitur, ut in sanctis sanctorum cum manu in arca poneretur, quando præcipitur de tabernaculo fabricando (*Exod. xxvi*); quod utique longe ante præceptum est, quam ipsum tabernaculum fabricatum perfectumque consistere: stetit autem primo mense secundi anni, ex quo de Ægypto egressi sunt (*Id. xl, 45*), et liber iste incipit a secundo mense ejusdem anni secundi, primo die mensis: unde clarum est ista, si librorum ordinem consideremus, per recapitulationem, id est preteritorum recordationem commemorari, quæ putant, qui minus diligenter intendunt, eodem facta ordine quo narrantur.*

XXXI. [lb. xviii, 1.] *Et ait Dominus ad Aaron, dicens: Tu et filii tui, et domus patris tui tecum, accipietis peccata sanctorum; et tu et filii tui accipietis peccata sacerdotii vestri.* Hæc sunt peccata quæ appellantur sacrificia pro peccatis. Proinde peccata sanctorum dictum est, non quæ sancti committant; sed ab eo

¹ Am. Er. et Lov., quæ ante. Rat. et MSS., quanta: iuxta lxx, hora.

quod sunt sancta, dictum est sacerdotum, quia in sanctis offerantur: et peccata dicuntur sacrificia pro peccatis; ideo appellata sunt *peccata sanctorum.* Et *peccata sacerdotii vestri*, id est, eadem ipsa quæ offeruntur pro peccatis: sicut etiam in Levitico declarat, et pertinere debere dicitur ad sacerdotem (*Levit. vi, 25, 26*).

XXVII. [lb. xviii, 12.] *Primogenita omnia, quæcumque fuerint in terra eorum, quantacumque attinerint Dominum, tibi erunt.* Hic primogenita, non fetus primiios pecorum dicit: nam ipsa græce πρωτότοκος nominatur, haec autem πρωτόγενες. Sed latine duas his rebus, duo nomina reperta non sunt. Et ideo ista πρωτόγενες quidam *primitiis* interpretati sunt: sed *primitiis* ἀπαρχαι dicuntur, et aliud sunt. Hæc igitur tria ita discernuntur, quia πρωτότοκος sunt primiios animalium fetus, etiam hominum: πρωτόγενες vero, primi fructus de terra sumpti, vel de arbore, vel de vite: *primitiis* autem de fructibus quidem, sed jam redactis ab agro; sicut de massa, de lacu, de dolio, de cupa, que *primitiis* sumebantur.

XXXIII. [lb. xix.] De juventu rufa, cuius cinerem ad aquam aspersiois, eorumque mundationem qui mortuum tetingerit, proficeret Lex mandavit, nec tacere¹ permittitur; evidentissimum enim signum in ea Novi Testamenti prefiguratur; nec satis digne festinantes dicere de tanto sacramento valemus. Primo enim quod ita cœpit de hac re loqui Scriptura, quem non moveat, et intentissimum faciat in altitudine sacramenti? *Et locutus est, inquit, Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Ista distinctio Legis, quæcumque constituit Dominus.* Procul dubio non est distinctio, nisi inter aliqua duo, vel plura: nam distinctionem singularitas non requirit. Nec distinctionem cuiuslibet rei commemoravit, sed addidit, *Legis: nec cuiuscumque legis: assidue quippe in Scriptura dicitur de unaquaque re, de qua legitime præcipitur.* Hæc est lex illius vel illius rei; non universalis Lex, que continet omnia quæ legitime præcipiuntur: hic vero *com dixisset, Hæc est distinctio Legis;* scimus adjunxit *quæcumque constituit Dominus,* præcipiendo utique, non creando. Nam etiam nonnulli interpres, *quæcumque præcepit Dominus, transtulerunt.* Si ergo hæc est distinctio Legis, quæcumque præcepit Dominus; procul dubio magna est ista distinctio: et recte intelligitur duo Testamenta distinguere. Eadem quippe sunt in Veteri et Novo: ibi obumbrata, hic revelata; ibi præfigurata, hic manifestata. Nam non solum Sacraenta diversa sunt, verum etiam promissa. Ibi videntur temporalia proponi, quibus spirituale premium occulte significetur: hic autem manifestissime spirituale promittuntur, et æterna. Temporalium autem bonorum atque carnalium, et spiritualium atque æternorum, que clarior certiorque distinctio est, quam passio Domini nostri Jesu Christi? in cuius morte satis constitut, non istam terrenam transitoriamque felicitatem a Domino Deo pro magno munere sperandam et optandam: quandoquidem in unigenito Filio suo, quem tanta illa perpeti

¹ Sic in MSS. Ali in excusis, tempore.

voluit, longe aliud a se peti exspectari oportere et pertissima distinctione declaravit. Hanc igitur passionem Domini nostri Iesu Christi, velut distinctionem duorum Testamentorum, hoc quod de juvence rufa mactatione narratur, satis congrue præfigurat.

*Locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens, Ista distinctio Legis quæcumque constituit Dominus: ac deinde mandare incipit hæc adjungens et dicens, Loquere filii Israel. Potest etiam ita distingui, Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron dicens; Ista distinctio Legis, quæcumque constituit Dominus, dicens: non quæcumque constituit Dominus creans, sicut celum et terram et omnia qua in eis sunt; sed quæcumque constituit Dominus dicens, in duobus videbilest Testamentis; ut deinde sequatur, Loquere filii Israel, et accipient ad te¹ juvencam rufam sine vitio. Juvenca rufa carnem Christi significat. Sexus femineus est, propter infirmitatem carnalem; rufa est, propter ipsam cruentam passionem. Quod autem ait, Accipient ad te, in ipso Moyse figuram Legis ostendit: quoniam secundum Legem sibi visi sunt occidere Christum, quia solvebat secundum ipsos sabbatum, et sicut putabant, observations legitimas profanabat. Quod ergo sine vitio dicitur haec juvenca, mirum non est: hanc enim carnem etiam ceteræ hostiæ figurabant, ubi similiter sine vitio pecora immolari jubentur. Erat quippe illa caro in similitudine carnis peccati (*Rom. viii. 3*), sed non caro peccati. Verumtamen hic ubi evidentius Legis distinctionem Deus voluit commendare, parum fuit dicere, *sine vitio*, nisi diceretur, *qua non habet in se vitium*: quod si repetendi causa dictum est, fortasse non frustra est, quod eam rem ipsa repetitio firmius commendavit. Quanquam et illud non abhorret a vero, ut ideo additum intelligatur, *qua non habet in se vitium*, cum jam dictum esset, *juvencam sine vitio*, quia in se non habuit vitium caro Christi, in aliis autem habuit, qui membra sunt ejus. Quæ enim caro in hac vita sine peccato, nisi illa sola quæ non habet in se vitium? *Et non est superpositum super eam jugum*. Non enim subjugata est iniquitati, cui subjugatos inveniens liberavit, et eorum vincula disruptit, ut ei dicatur, *Disrupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis* (*Psal. cxv. 16, 17*). Super illius quippe carnem non est positum jugum, qui potestatem habuit ponendi animam suam et iterum sumendi eam (*Joan. x. 18*).*

Et dabis eam, inquit, ad Eleazarum sacerdotem. Cur non ad Aaron, nisi forte ita præfiguratum est, non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros hujus sacerdotii passionem Domini perventuram? *Et ejicient eam extra castra: sic et ejectus est Dominus passurus extra civitatem*. Quod autem ait, *in locum mundum*; ita significatum est, quia non habuit causam malam. *Et occident eam in conspectu ejus: sicut occisa est caro Christi in conspectu eorum qui jam futuri erant in novo Testamento Domini sacerdotes*.

Et accipiet Eleazar sanguinem ejus, et asperget contra faciem tabernaculi testimonii a sanguine ejus septies.

¹ Editi, a te. At MSS. juxta LXX, ad te.

Hæc testificatio est, Christom secundum Scripturas fusisse sanguinem in remissionem peccatorum (*Rom. vi. 25; et Ephes. i. 7*). Ideo contra faciem tabernaculi testimonii, quia non aliter declaratum est, quam fuerat divino testimonio prænuntiatum: et ideo *septies*, quia ipse numerus ad mundationem pertinet spiritualem,

Et cremabunt eam in conspectu ejus. Puto quia concrematio ad signum pertinet resurrectionis. Natura est quippe ignis ut in superna moveatur, et in eum convertitur quod crematur. Nam et ipsum cremare de græco in latinum ductum verbum est a suspensione (*a*). Quod vero additum est, *in conspectu ejus*, id est in conspectu sacerdotis, hoc mihi insinuatum videtur, quia illis apparuit resurrectio Christi, qui futuri erant regale sacerdotium. Jam quod sequitur, *Et pellis ejus et carnes et sanguis ejus cum stereare ejus comburetur*, id ipsum expositum est quomodo concremabitur: et significatum est quod non solum substantia mortalis corporis Christi, que commemoratione pellis et carnum et sanguinis intimata est; verum etiam contumelia et abjectio plebis, quam nomine stercoris significatam puto, converteretur in gloriam, quam combustionis flamma significat.

Et accipiet sacerdos lignum cedarum et hyssopum et coecinum, et immittet in medium combustionis juvenæ. Lignum cedarum spes est, que debet in supernis firmiter habitare. Hyssopus fides, quæ cum sit herba humili, radicibus hæret in petra. Coccinum charitas, quod fervorem spiritus igneo colore testatur. Hæc tria debemus mittere in resurrectionem Christi, tanquam in medium combustionis illius, ut cum illo sit abscondita vita nostra, sicut dicit Apostolus: *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo* (*Coloss. iii. 3*).

Et lavabit vestimenta sua sacerdos, et lavabit corpus suum aqua, et postea introibit in castra, et immundus erit sacerdos usque ad vesperam. Lavatio vestimentorum et corporis quid est, nisi mundatio exteriorum et interiorum? hoc sacerdos. Deinde sequitur: *Et qui comburet eam, lavabit vestimenta sua, et lavabit corpus suum aqua, et immundus erit usque ad vesperam*. In eo qui comburit, eos figuratos arbitror, qui Christi carnem sepelierunt, resurrectioni eam veluti conflagrationis mandantes.

Et congregabit homo mundus cinerem juvenæ, et po nel extra castra in locum mundum. Quid dicimus cinerem juvenæ, reliquias videlicet illius interfectionis et combustionis, nisi famam quæ consecuta est passionem resurrectionemque Christi? Quoniam sunt reliquie homini pacifico (*Psal. xxxvi. 37*). Nam et cinis erat, quia velut mortuus ab infidelibus continebatur; et tamen mundabat, quia et resurrexisse a fidibus eredebatur. Et quia hæc fama apud eos maxime claruit, qui in ceteris gentibus erant, et non erant de consortio Judæorum; ideo dictum esse existimo, *Et congregabit homo mundus cinerem juvenæ: mundus utique ab interfectione Christi, quæ Judæos fecerat reos*. *Et reponet in locum mundum*, id est, honorabiliter tractabit: tamen extra castra, quia extra

(a) *Kremeb*, suspendo.

celebrationem Judaicæ consuetudinis honor evangelicus claruit. *Et erit synagoga filiorum Israel in conservationem. Aqua aspersio, purificatio est.* Postea declarat plenius quemadmodum ex isto cinere siebat aqua aspersio, unde mundabantur a contactu mortuorum; quod utique significat ab iniustitate hujus moribundæ vel morticinae vite.

Sed mirum est quod sequitur: *Et qui congregat, inquit, cinerem juvenam, lavabit vestimenta sua; et immundus erit usque ad vesperam.* Quomodo erit ex hoc immundus, qui mundus accesserat; nisi quia et ii qui sibi videntur mundi, in fide Christiana se agnoscunt quia omnes peccaverunt et egerunt gloria Dei, justificati gratis per sanguinem ipsius (*Rom. iii, 23, 24*)? Hunc tamen vestimenta sua lavare dixit, non etiam corpus suum; credo, quod illius cineris congregatio et repositione in loco mundo, si huc spiritualiter intelligentur, jam intrinsicus vulnus intelligi fuisse mundatum: sicut Cornelius audiens et credens quod prædicaverat Petrus, ita mundatus est, ut ante visibilem Baptismum, cum suis qui aderant, acciperet donum Spiritus sancti; verumtamen nec visible Sacramentum contemni potuit (*Act. x, 44-48*), ut ablutus etiam extrinsecus¹ lavaret quadammodo vestimenta sua. *Et erit, inquit, filii Israel, et proselytis qui apponuntur, legitimum aeternum.* Quid aliud ostendit, nisi baptismum Christi, quem significabat aqua aspersio, et Judæis et Gentibus profuturum; id est filii Israel et proselytis, tanquam naturalibus ramis et inserto pinguedini radicis oleastro (*Rom. xi, 16-24*)? Quem autem non faciat intentum, quod post ablutionem de singulis quibusque dicitur, *Et immundus erit usque ad vesperam?* Neque hic tantum, sed in omnibus, aut pene in omnibus talibus mundationibus hoc dicitur. Ubi nescio utrum aliquid aliud possit intelligi, nisi quod omnis homo post remissionem plenissimam peccatorum permanendo in hac vita contrahit aliquid, unde sit immundus usque ad ejusdem vita finem, ubi ei dies iste quadammodo clauditur, quod significat vespera.

Deinde incipit Scriptura dicere, et exequitur quemadmodum immundi faci homines, aqua illa aspersio purificentur: *Qui tetigerit, inquit, mortuum, omnis anima hominis immunda erit septem diebus: hic purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit.* Et hic nihil aliud intelligendum video, nisi contactum mortui, esse hominis iniustitatem. Septem vero dierum immunditiam propter animam et corpus dictam puto; animam in ternario, corpus in quaternario. Quod quare ita sit, longum est disputare. Secundum hoc arbitror dictum per prophetam, *In tribus et quatuor impietibus non adversabor*² (*Amos i, 3*). Adjungit autem, et dicit, *Si autem non purificatus fuerit die tertio et die septimo, non erit mundus.* Omnis qui tetigerit mortuum ab omni anima hominis, et mortuus fuerit, et non fuerit purificatus; id est ante mortuus fuerit tacto

¹ MSS. Nichaelianus et Beccensis, nec visible sacramentum contemni potuit oblatum, quin etiam extrinsecus, etc.

² Editi, adversabor. At MSS., oversabor: juxta LXX, apophthēsomi.

mortuo, quam fuerit purificatus; tabernaculum Domini polluit: exteretur³ anima illa ex Israel. Notandum est quod difficilime reperitur in his libris aliquid evidenter de vita anime post mortem fuisse conscriptum. Hic ergo cum dicit, si fuerit mortuus ante purificationem, manere in illo immunditiam, et exteri animam illam ex Israel, id est a consortio populi Dei; quid aliud vult intelligi, nisi manere anima penam, etiam post mortem, si cum vivit, mundata non fuerit sacramento isto, quo Christi baptismus figuratur? *Quoniam aqua aspersio, inquit, non est circumaspersa super eum, immundus est;* adhuc immunditia ejus in ipso est. Adhuc, scilicet etiam post mortem. Quod vero supra dixit, *Tabernaculum Domini polluit*, quantum in ipso est utique, dixit: sicut Apostolus, *Spiritum nolite extinguere* (*1 Thess. v, 19*): cum extinguat ille non possit. Nam si ex hoc tabernaculum immundum factum vellet intelligi, mundari utique jubetur.

Postea vero immundos a mortuis factos, hoc est a mortuis operibus, quæ sunt omnes iniustitates, ita mundari jubet: *Et accipient illi immundo, inquit, a cinere illius exusta purificationis, et effundent super illum, id est super eudem cinerem, aquam vivam in vase: et accipiens hyssopum, intingens in aqua vir mundus, et circumaspersens super dominum, et super vase, et super animas; quotquot fuerint illic, et super eum qui tetigerit os humanum, aut vulneratum, aut mortuum, aut monumentum; et asperget mundus super immundum in die tertio et in die septimo: et purificabitur die septimo, et lavabit vestimenta sua, et lavabit aqua, et immundus erit usque ad vesperam.* Alia es: aqua aspersio, et alia utique illa qua lavabit vestimenta sua. *Et lavabit aqua, quam puto spiritualem intelligentiam, per significationem, non per proprietatem.* Nam sine dubio visibilis erat, sicut illa omnes umbra futurorum. Proinde qui sacramento Baptismi recte abluitur, quod illa aspersio aqua figurabatur, mundatur et spiritualiter, id est invisiibiliter, et in carne et in anima, ut si mundus et corpos et spiritu. Quod vero hyssopo dixit aquam aspersio aspergi, qua herba supra diximus fidem significari; quid aliud occurrit, nisi quod scriptum est, *Fide mundans corda eorum* (*Act. xv, 9*)? Non enim prodet Baptismus, si desit fides. A viro autem mundo dixit hoc fieri, ubi significantur ministri portantes personam Domini sui, qui vere vir mundus est⁴. Nam et de his ministris in consequentibus dicit, *Et qui circumasperget aquam aspersio, lavabit vestimenta sua: id est, observabit et corpos*⁵. *Et qui tetigerit aquam*

³ Editi, exterminabitur; excepto Bat. qui cum MSS. habet, exteretur.

⁴ Editi et aliquot MSS. poss. frisse conscriptum, subjiciunt proxime, *Die tertio et in die septimo: et purificabitur, etc.*, detractis videlicet intermediiis quinque et viginti versibus, quos restituimus ope veterum codicium Corbeiensis, Thusnæli, et Cisterciensis, necnon auctoritate Flori seu Bedae valgati in Comment. super Epist. Iam ad Hebreos, cap. 9.

⁵ In excuso: *Portantes personas Domini sui, qui vere mundus est.* At in MSS., *portantes personam Domini sui, qui vere vir mundus est.*

⁶ Sic MSS. At editi, et corpus.

asperisionis, immundus erit usque ad vesperam. Et omne quodcumque tetigerit illud immundus, immundus erit: et anima qua tetigerit, immunda erit usque ad vesperam. Jam dixi superius quid mihi significare videatur, usque ad vesperam.

XXXIV. [lb. xix, 16.] *Omnis qui tetigerit super, faciem campi vulneratum, aut mortuum, aut os hominis, aut monumentum. Quæsi potest quid dictum sit vulneratum, aut mortuum. Si enim aliud voluit intelligi vulneratum, aliud mortuum; cavendum est ne putetur immundus esse etiam qui tetigerit vulneratum vivum, quod utique absurdum est. Sed quia possunt et mortui esse vulnerati, ipsos mortuos intelligitur discrevisse, ut et vulneratum mortuum intelligamus, id est, vulnerare peremptum aut mortuum sine vulnere.*

XXXV. [lb. xx, 11.] *Quod de petra aqua educta est, apostolus Paulus quid esset exposuit, ubi ait, Et omnes eudem potum spiritualem biberunt. Bibebant enim de spirituali sequenti petra: petra autem erat Christus (I Cor. x, 4). Significata est ergo de Christo profluenta gratia spiritualis, qua interior situs irrigaretur. Sed quod virga petra percutitur, crux Christi figuratur. Ligno enim accidente ad petram, gratia manavit: et quod bis percutitur, evidenter significat crucem. Duo quippe ligna sunt crux.*

XXXVI. [lb. xx, 13.] *Quod de aqua illa qua de petra profluxit dictum est, Hæc aqua contradictionis, quia maledixerunt filii Israel ante Dominum, et sanctificatus est in ipsis: prius maledixerunt, quando locuti sunt contra beneficium Domini, quo educti erant de Ægypto; et postea sanctificatus est in ipsis, cum illo miraculo profluentis aquæ ejus sanctitas declarata est. An forte duo genera hominum demonstravit, et contradicentium gratiae Christi, et percipientium gratiam Christi; ut illis sit aqua contradictionis, istis sanctificationis? Nam et de ipso Domino in Evangelio legitur, Et in signum cui contradicetur (Luc. ii, 34).*

XXXVII. [lb. xx, 17, 19.] *Quod inter mandata Moyse ad regem Edom dicit inter cetera, Neque bibemus aquam de lacu tuo, intelligendum est gratis, id est, quia non gratis bibemus: quod postea manifestat, dicens, Si autem de aqua tua bibemus, ego et pecora mea, dabo pretium tibi.*

XXXVIII. [lb. xx, 17.] *Non declinabimus in dextera neque in sinistra: pluraliter dictum est, in ea qua dextera sunt, vel qua sinistra sunt.*

XXXIX. [lb. xx, 24.] *Non introibitis in terram quam dedi filiis Israel in possessionem; quoniam exacerbatis me super aquam maledictionis. Quam dixi superius aquam contradictionis, ipsam dicit hic maledictionis: non enim ait ωριλεγει, sed λοιδοπλει.*

XL. [lb. xxi, 2.] *Et vorvit Israel votum Domini, et dixit, Si mihi tradideris populum istum subiectum, id est, si mihi eum tradendo subjeceris, anathemabo illum et civitates ejus. Hic videndum est, quomodo dicatur anathemabo, quod vorvetur, et tamen pro maledictio ponitur, sicut et de isto populo dicitur: unde illud est,*

Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit (Galat. i, 9). Hinc vulgo dictum est, ut devotatio dicatur: nam devotare se quemquam, nemō fere dicit, nisi maledicens.

XLI. [lb. xxi, 3.] *Et anathemavit eum et civitate meas: et vocatum est nomen loci illius Anathema. Hinc dictum est ut anathema, detestabile aliquid et abominabile videatur. Ut enim nihil inde victor in usus suis auferret, sed totum in peccatum luendam vorveret, hoc erat anathemare, quod vulgo dicitur devotare. Origo autem hujus verbi est in græca lingua ab his rebus, quæ vota et persolute, hoc est, promissa et redditæ, sursum ponebantur in templis, ἀνατέλλειν: hoc est, sursum ponere, vel figendo, vel suspendingo.*

XLII. [lb. xxi, 13, 14.] *In itinere filiorum Israel, quo castra promovebant, atque ponebant, inter cetera scriptum est, Et inde castra collocaverunt trans Arnon in eremo¹, quod exstat a limitibus Amorrhæorum. Est enim Arnon limes Moab² inter Moab et inter Amorrhæum. Proprieta dicitur in libro, Bellum Domini Zoob inflammavit, et torrentes Arnon, et torrentes constituit inhabitare Er. In quo libro hoc scriptum sit, non commemoravit, neque ullus est in his quos divinae Scripturae canonicos appellamus. De talibus occasione reperiunt, qui libros apocryphos incaitorum auribus et curiosorum conantur inserere, ad persuadendas fabulosas impietas. Sed hic dictum est scriptum in libro, non dictum est in cuius propheta vel patriarchæ sancto libro. Neque negandum est fuisse jam libros sive Chaldeorum, unde egressus est Abraham; sive Ægyptiorum, ubi didicerat Moyses omnem illorum sapientiam; sive cujusque gentis alterius, in quorum librorum aliquo potuit hoc esse scriptum: qui tamen non ideo sit assumendus in eas Scripturas quibus divina commendatur auctoritas; sicut nec propheta ille Cretensis, cuius mentionem facit Apostolus (Tit. i, 12); nec Gracorum scriptores vel philosophi vel poetæ, quos idem ipse apostolus magnum sane aliquid et veraciter promittit ad Athenienses loquens, dixisse confirmat: In illo enim vivimus, et movemur, et sumus (Act. xvii, 28). Licet enim divinae auctoritatis unde voruerit, quod verum invenerit, testimonium sumere; sed non ideo omnia qua ibi scripta sunt, accipienda confirmat. Cur autem hoc isto commemoratum sit loco, non evidenter appetit; nisi forte, ut fines illic inter duas gentes constituerentur, bello actum est, quod bellum ejusdem loci homines propter magnitudinem, bellum Domini esse dixerunt, ut scriberetur in aliquo eorum libro, Bellum Domini Zoob inflammavit: quod vel arserit eodem bello ista civitas, aut ad pugnandum inflammata sit, hoc est, excitata, vel si quid aliud in obscuritate loci hujus latet.*

XLIII. [lb. xxi, 16.] *Hic est puteus quem dixit Dominus ad Moysen, Congrega populum, et dabo eis aquam*

¹ Codices omnes hic ferebant, in Hermon: corrupte pro, in eremo; uti ex LXX et ex Vulgata liquet.

² Editi omittunt hic, Moab; atque infra pro zoob, constanter habent, Nonob: quæ errata emendantur ex MSS. et ex LXX.

bibet. Ita hoc commemoratum est, quasi alicubi superius hoc ad Moysen dixisse Dominus legatur: sed quia nusquam reperitur, hic intelligendum est et illuc bibisse populum, qui de siccitate concrebatur.

XLIV. [ib. xxi, 24, 25.] Et percussit eum Israel nec gladii: et dominati sunt terra ejus ab Arnon usque Jacob, et usque ad filios Ammon: quoniam Iaser termini filiorum Ammon sunt. Et accepit Israel omnes civitates istas. Et habitavit Israel in omnibus civitatibus Amorrhæorum in Ezebon. Hic certe Israel possedit civitates Amorrhæorum, quas bello superavit; quia non eas anathemavit: nam si eas anathemasset, possidere illi non licet, nec inde ad usus suos aliquid praedæ usurparet. Notandum est sane quemadmodum justa bella gerebantur. Innoxius enim transitus negabatur, qui jure humanæ societatis æquissimo patere debebat. Sed jam ut Deus sua promissa compleret, adiuvit hic Israëlitæ, quibus Amorrhæorum terram dari oportebat. Nam Edom cum similiter eis transitum denegaret, non pugnaverunt cum ipsa gente Israëlite, id est filii Jacob cum filiis Esau, duorum germanorum atque geminorum, quia terram illam Israëlitæ non promiserat; sed declinaverunt ab eis.

XLV. [ib. xxi, 27.] Propterea dicent ænigmatiste, Vnde in Ezebon, et cetera. Qui sint ænigmatiste ideo non apparel, quia non sunt in consuetudine literatura nostra, neque in ipsis divinis Scripturis fere alio loco reperitur hoc nomen: sed quia videntur quasi canticum dicere, quo cecinerunt bellum inter Amorrhæos et Moabitæ gestum, in quo Seon rex Amorrhæorum Moabitæ superavit, non incredibiliter putantur isti ænigmatiste sic tunc appellati, quos poetas nos appellamus; eo quod poetarum sit consuetudo atque licentia miscere carminibus suis ænigmata fabularum, quibus aliquid significare intelligentur. Non enim aliter essent ænigmata, nisi illuc esset tropica locutio, qua discussa perveniretur ad intellectum qui in ænigmate latitare.

XLVI. [ib. xxii, 4-6.] Quod dicit Scriptura, postea quam Israel vicit Amorrhæos, et possedit omnes civitates eorum, misisse legatos Balac regem Moabitarum ad conducendum Balaam, a quo malediceretur Israel, satis ostenditur non omnes Moabitæ venisse in conditionem Seon regis Amorrhæorum, quando eos bello superavit: si quidem remansit gens Moabitarum usque ad illud tempus, ubi regnaret Balac rex Moab. Quod vero Moab dixit senioribus Madian, id est, Moabitæ senioribus Madianitarum, Nunc ablingeret synagoga hec omnes¹ qui in circuitu nostro sunt; non una gens erat, sed vicini ad vicinos dixerunt quod pariter caverendum esset. Nam Moab filius fuit Lot ex una filiarum (Gen. xix, 37), Madian vero filius Abraham de Cethura (Id. xxv, 2). Non itaque una gens erat, sed duæ vicine atque conterminæ.

XLVII. [ib. xxii, 7-13.] Quid est quod scriptum est, Et divinationes in manibus eorum, cum de iis diceretur quos miserat Balac ad conducendum Balaam,

ut malediceret Israel? Numquidnam ipsi divinabantur aliqua ferebant unde faceret Balaam, quo posset divinare, tanquam aliqua que in sacrificiis incenderentur, aut quoquo modo impenderentur; et ideo dicta sunt divinationes, quia per haec ille poterat divinare? an quid aliud? obscure enim dictum est. Notandum sane, quod venit Deus ad Balaam et dicit ei, Quid homines hi penes te? etc. Nec dictum est utrum in somnis hoc factum sit, quamvis per noctem factum satis eluecat, cum post haec dicit Scriptura, Et exsurgens Balaam mane. Potest enim movere quomodo cum homine pessimo Deus locutus sit, quod etiam in somnis factum esse constaret, non ideo nulla querela remaneret, propter ipsam indignitatem. Sic et Dominus Jesus Christus ait de divite illo, qui destruere veteres apostolas et ampliores novas disponebat implore: Dicit ad illum Deus, Stulte, hæ nocte anima tua auferetur a te; hac quæ præparasti cuius erunt (Luc. xii, 20)? Ne quisquam glorietur quod ei loquitur Deum modo, quo talibus loquendū esse novit; quando potest hoc et reprobis fieri: quia et cum per angelum loquitur, ipse loquitur.

XLVIII. [ib. xxii, 12-18.] Quod ait Balaam iterum ad se missis honoratioribus nuntiis, Si cedens miti Balac plenam domum suam argento et aurum, non poteris prevaricare verbum Domini, facere illud pusillum vel magnum in mente mea, nullum habet omnino peccatum: sed quod sequitur non est sine gravi peccato. Jam enim constans esse debuit semel audito, quod ei dixerat Dominus, Non ibis cum eis, neque maledicas populum: est enim benedictus; nec eis ullam spem dare, quod posset Dominus, tanquam ipse Balaam muneribus et honoribus flexus, adversus populum suum, quem benedictum esse dixerat, suam mutata sententiam. Sed ibi se victimum cupiditate monstravit, ubi loqui sibi Dominum de hac re iterum voluit, de qua ejus jam cognoverat voluntatem. Quid enim opus erat quæ sequuntur adjungere: Et nunc suscitato ibi et vos nocte hac, et sciatis quid adjiciet Dominus loqui ad me? Prinde Dominus videns ejus cupiditatem capiātum devictamque munieribus, permisit eum ire, ut per jumentum quo vehebatur ejus avaritiam coerceret: hoc ipso confundens illam dementiam, quod prohibitionem Domini per angelum factam transgredi asina non audebat, quam ille cupiditate transgreedi conaretur, quamvis eamdem cupiditatem timore superimeret. Venit enim Deus ad Balaam nocte, et ait illi: Si vocare te venerunt homines, exsurgens sequere eos, sed verbum quocumque locutus fuero ad te, hoc facies. Et exsurgens Balaam mane stravil asinam suam, et abiit cum principibus Moab. Cur post istam permissionem Deum iterum non consulavit, et post illam prohibitionem iterum consulendum putavit, nisi quia ejus maligna cupiditas apparebat, quamvis timore Domini premeretur? Denique Scriptura sequitur, Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus Dei, ut non permetteret eum in via, et cetera quæ sequuntur, donec asina loqueretur. Nihil hic sane mirabilius videtur, quam quod lōquente asina territus non

¹ In editis, ablingeret synagoga, hoc omnes. In ms., ablingeret synagoga hæc: quæ est lectio LXX.

est, sed insuper ei, velut talibus monstris assuetus, ira perseverante respondit. Postea illi et angelus loquitur, arguens et improbans ejus viam: quo viso tamen exterritus adoravit. Deinde ire permissus est, ut jam per ipsum prophetia clarissima proferretur. Nam omnino permissus non est dicere quod volebat, sed quod virtute Spiritus cogebatur. Et ipse quidem reprobus mansit: nam posterior de illo sancta Scriptura ita locuta est, ut quidam reprehensibles et reprobri viam ejus secuti dicerentur: *Secuti, inquit, viam Balaam filii Beor, qui mercedem iniquitatis dilexit* (Il Petr. n, 15.)

XLIX. [lb. xxii, 22, 32.] De angelo qui locutus est Balaam in via, quo viso asina ejus progrederi non ausa est, Scriptura ita loquitur: *Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus Dei differre eum in via.* Ubi primo notandum est quemadmodum dixerit, *iratus est Deus, et insurrexit angelus Dei*: nec interposuit iratum Deum mississe angelum, sed tanquam in angelo iratum Deum significavit; quoniam veritas et justitia Dei irasci angelum fecit. Nam *insurrexit* quod dictum est, utique commotione intelligentium est. Deinde quod ait, *differre eum in via*, quod gracie positum est διαβάλειν, hoc et in consequentibus dicit ipse angelus, *Et ecce ego exi in dilationem tuam, ubi gratus habet διαβάλειν.* Ubi fortassis accusatio congruentia intelligitur, ut hic quod dictum est *differre eum in via*, accusare accipiatur. Unde creditur etiam diabolus appellatus, tanquam accusator latine dicendus sit: non quia nemo possit etiam bene recteque accusare; sed quoniam diabolus amat accusare, utique inadvertit stimulis agitatus, quale illi in Apocalypsi testimonium perhibetur (Apoc. xii, 9, 10). Positum est autem hoc verbum et in compagia, unde latinum esse non dubium est, sub eadem significatio, vel certe vicina, ubi de patre irato dicitur filio:

Orationem sperat iuvenisse se,
Qua differat te.

(Terentius in andr., act. 2, scen. 4.)

Solet autem hic intelligi, differat, velut hac atque illac ferat tempestate verborum, quasi disserpat et dissipet; quod utique ille accusando videbatur esse facturus. Sed etsi *differre eum in via* sic intellexerimus, quia distulit angelus ejus festinationem remorando, ut ei quod opus erat et demonstraret, et dicaret; non absurdum est hujus verbi etiam sub ista significacione posito.

L. [lb. xxii, 23-29.] *Et cum vidisset asina angelum Dei resistenter in via, et evaginatum gladium in manu ejus, et declinavit asina de via, et ibat in campum.* Campus iste adhuc extra macerias vinearum fuit. *Et percusas aquilam in virga, ut corrigeret eam in via.* Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum, maceria hinc, et maceria hinc. Merito queritur, si hinc atque inde maceria in medio ponebant viam, sicut fieri solet; quomodo ibi stans angelus dicitur stetisse in sulcis vinearum: neque enim in via inter macerias potuerunt sulci esse vinearum. Sed ordo verborum est, ut *corrigeret eam in via, maceria hinc, et maceria hinc.* In hac ergo

via corrigeret voluit asinam Balaam, ut inter macerias ambularet. Interpositum est autem, *Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum, in una scilicet vinearum, que in medio ponebant viam.* *Et cum vidisset asina angelum Dei, compressit se ad parietem,* id est ad maceriam illius atque vinea, in qua non erat angelus, quoniam ab alia parte erat in sulcis vinearum. *Et compressit pedem Balaam ad parietem, et adjectis adhuc caderet eam.* *Et apposuit angelus Dei, et adjiciens substitit in loco angusto;* jam non in sulcis vinearum, sed inter ipsas macerias, id est in via: *in quo non fuit declinare dextram⁴ neque sinistram.* *Et cum vidisset asina angelum Dei, consedit⁵ sub Balaam.* Cesa enim, retro non ibat; in parietem non se premebat, quoniam non ab altera parte terrebatur, sed in media via in angusto angelus erat: restabat ergo ut subsideret. *Et iratus est Balaam, et percuscat asinam virga.* *Et apernit Deus os asinæ, et ait ad Balaam: Quid feci tibi, quia percussisti me tertio hoc?* *Et ait Balaam asinæ: Quia illustisti mihi;* et si haberem gladium in manu mea, jam transfixissem te. Nimurum iste tanta cupiditate cerebatur, ut nec tanti monstri miraculo terroreretur, et responderet quasi ad hominem loquens, cum Deus utique non asinæ animam in naturam rationalem vertisset, sed quod illi placuerat, ex illa sonare fecisset, ad illius vesaniam cohibendam: illud fortasse præfigurans, quia stulta mundi electurus erat Deus, ut confundaret sapientes (I Cor. i, 27), pro illo spirituali et vero Israel, hoc est promissionis filii.

LI. [lb. xxiii, 5.] *Et factus est Spiritus Dei super illum;* id est, super Balaam. Non factus est Spiritus Dei, tanquam factura sit Spiritus Dei; sed *factus est super illum,* id est, factum est ut super illum esset: quoniam, *Qui post me venit, ante me factus est,* id est, factum est ut ante me esset, ut præponeretur mihi; *quia prior me,* inquit, erat (Joan. i, 30): et sicut, *Dominus factus est adjutor meus* (Psal. xxix, 11); non enim Dominus factura est, sed factum est ut me adjuvaret: et, *Factus est Dominus refugium pauperum* (Psal. ix, 10), id est, factum est ut ad eum refugerent pauperes: et, *Facta est super me manus Domini* (Ezech. i, 3, et iii, 22), id est, factum est ut super me esset; et multa talia in Scripturis reperiuntur.

LII. [lb. xxv, 4, 7, 8.] *Et dixit Dominus ad Moysen: Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem;* et auferetur ira animationis Domini ab Israel. Iratus est Deus de fornicationibus Israel, et carnalibus et spiritualibus; nam et filiabus Moab se impudice miscuerant, et idolis fuerant consecrati: hoc ad Moysen dixit, ut ostentaret Domino duces populi contra solem. In quo verbo intelligitur eos jussos case crucifigi, ut hoc sit, *Ostenta eos Domino contra solem,* id est palam in conspicue lucis hujus. Nam gratus ait οὐαράστραπτος, quod dici posset, Exempla; quia οὐαράστραπτον exemplum dicitur. Nam præter Septuaginta

⁴ Apud LXX, καὶ ἀπέβη, et abiens.

⁵ Sic MSS. juxta LXX. At editi, in qua non fuit declinare in dexteram.

⁶ Kain, consedit. MS. vero, consedit: apud LXX, ανακαθισεν.

interpretes, Aquila perhibet dixisse, *confige*, vel potius *sursum confige*, quod est *ἀνέβαντος*; Symmachus autem verbo evidentiore, *suspende*. Mirum est sane, quod Scriptura narrare desiderat utrum hoc fuerit ex præcepto Domini impletum: quod contemni potuisse non video, aut si contemptum est, impune contemni. Si autem factum est et tacitum, cur ex eo quod Phinees filius Eleazar transfixit adulteros, placatum fuisse Dominum Scriptura testatur, plagamque cessasse; quasi crucifixis ducibus, sicut præcepserat Dominus, adhuc indignatio perseverans alio modo placanda videbatur: cum procul dubio falsum esse non posset, quod prænuntiaverat et promiserat Dominus, dicens, *Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem; et avertetur ira animationis Domini ab Israel?* Si ergo factum erat, quis dubitet iram Domini aversam fuisse ab Israel? Quid itaque opus erat ut adhuc Phinees ad placandum Deum sic in adulteros vindicaret, eique testimonium Scriptura perhiberet quod eo modo placaverit Dominum? Nisi forte intelligamus, cum illud de ducibus populi Moyses, quod præcepserat Dominus, implere disponeret, eum voluisse etiam secundum Legem talia punire flagitia et sacrilegam audaciam, ut juberet quemque interficere proximum suum diis alienis nefarie consecratum, atque interea etiam illud Phinees faceret, ac sic ira Domini jam placata, non opus fuisse duces populi crucifigi. Hec sane severitas illi tempori congrua, quantum malum sit fornicationis et idolatriæ, prudentium fidei satis evidenter ostendit.

LIII. [lb. xxvii, 13, 14.] Eam causam mortis Moysi dicit Dominus, quam etiam fratris ejus. Ambobus enim etiam hoc ante prædixerat, quod ideo non intrarent cum populo Dei in terram promissionis, quia non eum sanctificaverunt coram populo ad aquam contradictionis (*Num. xx, 12*); id est quia dubitaverunt de dono ejus, quod posset aqua de petra profluere, sicut exposimus in eo ipso Scriptura loco (*Supra, quæst. 19*). Hujus autem rei mysterium datur intelligi, quia nec sacerdotium quod prius institutum est, cuius personam gerebat Aaron, nec ipsa Lex cuius personam gerebat Moyses, introducunt populum Dei in terram hæreditatis æternæ; sed Jesus, in quo typus erat Domini Iesu Christi, id est gratia per fidem. Et Aaron quidem ante defunctus est, quam Israel in aliquam partem terræ promissionis intraret; Moyse autem adhuc vivente capta est terra Amorrhæorum atque possessa, sed Jordanem cum eis non est transire permisus. Ex aliqua enim parte Lex observatur in fide christiana. Ibi enim sunt etiam præcepta, quæ hodieque observare Christiani jubemur. Sacerdotium vero illud et sacrificia nullam partem tenent hodie fidei christiane, nisi quod in umbris futurorum acta atque transacta sunt. Cum vero ambobus fratribus, id est Aaron et Moysi, dicitur ut apponantur ad populum suum, manifestum est non esse in illis iram Dei, que separat a pace sanctæ societatis æternæ. Unde manifestatur, non solum officia, sed etiam mortes eorum signa fuisse futurorum, non supplicia indignationis Dei.

LIV. [lb. xxvii, 18, 19.] *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Accipe ad te ipsum Jesum filium Nave, hominem qui habet Spiritum in seipso; et impones manus tuas super eum, et statues eum in conspectu Eleazari sacerdotis, et mandabis ei in conspectu omnis synagogæ,* etc. Notandum est, quod cum jam haberet Spiritum in seipso Jesu Nave, sicut Scriptura testatur (ubi quid aliud quam Spiritum sanctum debemus accipere? non enim de spiritu hominis hoc diceret, quem nullus erat qui non habebat), jussus est tamen Moyses ei manus imponere; ne quisquam homo, qualibet præpollens grata, sacramenta¹ consecrationis audeat recusare.

LV. [lb. xxvii, 20.] Quid est quod cum Deus præcipiteret Moysi de Jesu Nave, ait inter cetera, *Et dabis de gloria tua super eum?* Nam greca locutione τις δέ έχει habet, quod tantumdem valet ac si dicere de gloria, id est ἀνδρὶ δόξῃ. Latini autem nonnulli interpretati sunt, *dabis gloriam tuam*; non, *de gloria tua*. Sed sive illud esset, ut *gloriam tuam* diceret, non ideo eam non habiturus erat Moyses; nec quia dixit, *de gloria*, ideo minutum est quod habebat. Sic enim accipendum est, ac si dicere, *Facies eum socium gloriae tuae*: non autem hujusmodi res, quasi partiliter divisæ, minuuntur; sed totæ sunt omnibus, totæ singulis qui earum habent societatem.

LVI. [lb. xxx, 3.] *Homo, homo quicumque voverit votum Domino, aut juraverit juramento, aut definierit definitionem de anima sua, non profanabit verbum suum: omnia quicumque exierint ex ore ejus faciet.* Non hoc ad omnem jurationem pertinet, sed ad eam ubi quisque de anima sua voverit alicujus utique rei abstinentiam, qua ei licebat uti per Legem, sed per votum sibi ipse efficit non licere.

LVII. [lb. xxx, 4-6.] *Si autem mulier voverit votum Domino, aut definierit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et audierit pater ejus vota ejus, et definitiones ejus, quas definitivæ adversus animam suam, et tacuerit pater ejus; et stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones ejus, quas definitivæ adversus animam suam, manebunt ei.* Si autem abnuens abnuerit pater ejus, quicunque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definitivæ adversus animam suam, non stabunt: et Dominus emundabit eam, quia abnui pater ejus. Quoniam quidem de muliere, que adhuc in juventute sua in domo patris est, loquitur, merito hic queritur etiam de voto virginitatis; mulieres quippe etiam virginis in Scriptura appellari solero notissimum est: et videtur etiam Apostolus de patre loqui, cum dicit, *Servet virginem suam;* et, *Det nuptiam virginem suam* (*1 Cor. vii, 37, 38*), et cetera hoc modo: ubi nonnulli intellexerunt, *virginem suam*, virginitatem suam; nulla tamen hoc simili Scripturarum locutione demonstrant, cum sit inusitatissima. Quid autem ait, *adversus animam suam*, non sic accipendum est, quasi anima noceat talibus votis; sed *adversus animam* dicitur, adversus animalem delectationem, sicut etiam de ieiunio præcipiens superioris ait, *Et affliget animas vestras* (*Num. xxix, 7*).

¹ *Lxx.* sacramentum. *Mss.* sacramenta.

LVIII. [lb. xxx, 6.] Quod autem ait, *Et Dominus emundabit eam, quia abnuit pater ejus; emundabit dixit, a voti non impleti crimine absolvet: sicut in multis locis dicitur, Et mundabit eum sacerdos, id est mundum habebit, mundum judicabit; sicuti est et illud, Mundatione non mundabis reum, id est, Non dices mundum eum qui immundus est.*

LIX. [lb. xxx, 7-16.] *Si autem facia fuerit viro, et vota ejus super eam secundum distinctionem laborum ejus, quanta definitivit adversus animam suam; et audierit vir ejus, et tacuerit ei quacunque die audierit: et ita stabunt omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definitivit adversus animam suam, stabunt. Si autem abnueat abnuerit vir ejus in quacunque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definitivit adversus animam suam, non manebunt: quoniam vir abnuit ab ea et Dominus mundabit eam. Feminam sub patre antequam nubat, et sub viro nuptam, noluit Lex ita votare aliquid Deo adversus animam suam, id est in aliquarum rerum licitarum atque concessarum abstinentia, ut in eiusdem votis feminea valeat ¹ auctoritas, sed virilis; ita ut si adhuc innupta jam concesserat pater vota persolvere, si antequam persolverit nupserit, et viro ejus hoc cognitum non placuerit, non persolvat, et sit omnino sine peccato, quia Dominus mundabit eam, sicut dicit, id est mundam judicabit: neque hoc contra Deum fieri putandum est, cum ipse Deus hoc praeteriperit, hoc voluerit.*

Sequitur autem de viduis, vel a viro abjectis, id est, non sub potestate vii constitutis, aut patris; et eorum vota ad persolvendum libera esse dicit hoc modo: *Et votum, inquit, vidua et expulsa, quacunque voverit adversus animam suam, manebunt ei.* Deinde dicit de nupta, si in domo viri sui jam constituta aliquid tale voverit. De illa enim prius dixerat, que in domo patris voverat, et antequam redderet nupserat. De hac ergo que in domo mariti votit, ita loquitur: *Si autem in domo viri ejus -votum ejus, aut definitio, quae adversus animam ejus cum iurando; et audierit vir ejus, et tacuerit ei, et non abnuerit ei; et stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones, quae definitivit adversus animam suam, stabunt adversus eam.* Si autem circumauerens circumauerat vir ejus, quacunque die audierit omnia, quacunque exierint ex labiis ejus, secundum vota ejus et secundum definitiones, quae adversus animam ejus, non manent ei: vir ejus circumabstulit, et Dominus mundabit eam. Omne votum et omne iurandum vinculi affigere animam, vir ejus statuet ei, et vir ejus circumaueret. *Si autem tacens tacuerit ei diem ex die, et statuet ei omnia vota ejus, et definitiones, quae super ipsam, statuet ei; quoniam tacuit ei, die quo audivit.* Si autem circumauerens circumauerat vir ejus post diem quem audivit; et accipiet peccatum suum.

Manifestum est ita voluisse Legem feminam esse sub viro, ut nulla vota ejus, que abstinentia causa voverit, reddantur ab ea, nisi auctor vir fuerit permit-

¹ Am. Er. et Lov., non pravaleat. Rat., non valeat. Abest non a MSS., e quibus plerique habent, valeat.

tendo. Nam cum ad peccatum ejusdem viri perlinere volerit, si prius permiserit, et postea prohibuerit; etiam hic tamen non dixit ut faciat mulier quod voverat, quia permissa prius a viro fuerat. Viri dixit esse peccatum, quia abnuit quod prius concesserat: non tamen mulieri vel ex hoc permisum dedit, ut cum prius ei vir concesserit, postea si prohibuerit, contemnatur.

Utrum autem ista etiam ad vota continentiae et a concubitu abstinentiae pertineant, merito queritur, ne forte ea tantum intelligenda sint adversus animam voveri, quae sunt in cibis et potionibus. Quod videtur et illud significare, ubi Dominus ait, *Nonne anima plus est quam esca* (Matth. vi, 25) ? et cum de jejunio praecipitur, ita praecepitur, *Affligitis animas vestras* (Num. xxix, 7). Nescio autem utrum alicubi legi possit, adversus animam dici votum quod de abstinentia concubitus fuerit: maxime quia cum hic Lex auctoritatem viro tribuat, non mulieri que viro subdita est, ut tunc persolvenda sint vota mulieris, si vir approbaverit; si autem renuerit, non debeantur: Apostolus tamen, cum de concubitu conjugatarum loqueretur, non ibi majorem auctoritatem viro quam feminæ dedit; sed, *Uxori, inquit, vir debitum reddat, similiter et uxor viro: uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir; similiter autem et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier* (1 Cor. vii, 3, 4). Quando ergo in hac re parem utriusque esse voluit potestatem, puto quod nobis intelligendum insinuet, istam de concubendo vel non concubendo regulam non pertinere ad ea vota, ubi non habent parem vir et mulier potestatem, sed viri major est, ac prope ejus solius est. Non enim ait Lex virum non debere reddere vota sua, si uxor prohibuerit; sed uxorem, si vir prohibuerit. Unde non mihi videtur in hujusmodi votis et definitionibus atque obligationibus, quae adversus animam sunt, etiam ista debere accipi, que inter se vir et uxor de concubendo, vel de abstinentia concubendi placenter habuerint.

Deinde quia et iste justifications dicuntur, et minimum in illis justificationibus, que in Exodo sub hoc nomine aliæ commemorantur, multa præcipi, que accipi ad proprietatem non possint, nec in Novo Testamento observentur; sicut de aure servi pertundenda (Exod. xxi, 6), et si quid ejusmodi est: non absurde etiam hic aliquid figurare dictum intelligitur, ut quoniam sunt multe abstinentie ceremoniarum irrationalibus, et aliquando etiam inimicæ veritati, hoc fortasse hic intelligi voluerit, tunc ratus esse, cum rationabilis fuerint; hoc est, cum eas approbaverit ratio, que ad vicem viri debet regere omnem animalem motionem, que fit non tantum in appetendo, verum etiam in abstinentendo: ut si mente et ratione decernitur, tunc fiat; si autem improbat consilio rationis, non fiat. Quod si ratio quod prius recte faciendum esse decreverit, post improbat, sit peccatum consilii: etiam sic tamen nonnisi rationi motio illa consentiat.

LX. [lb. xxxi, 5, 6.] *[Quid est, Et misit eorū Moyses (Vingt-quatre.)]*

mille ex tribu ei mille ex tribu cum virtute eorum? Urum virtutem eorum vult intelligi, principes eorum? An virtutem a Domino eis datam, vel per ipsum May-sen imprestatam? An potius virtutem eorum dicti¹, ea quibus virtus eorum sustinaretur?

LXI. [ib. xxxi, 8.] Polesi videtur quiescio, quomo-do quando Israëlitæ Midianitas debellaverunt, inter-fucum dicat Scriptura Balaam, qui fuerat conductus ad maledicendum populum Israel: cum superius quando benedicere coactus est, ita eamdem actionem Scri-putra concluserit, cum ait, *Et surgens Balaam abiit reversus in locum suum, et Balaam abiit ad semetipsum* (Num. xxii, 25). Si ergo reuerterit ad locum suum Balaam, quomodo hic interfucus est, cum de tam loquacissimo, id est de Mesopotamia veneret? An forte reverans est ad Balac, et hoc Scriptura non dixit? Quangnam etiam possit in locum suum redisse intel-ligere, quod ab ipso loco ubi sacrificia faciebat, in cum locum reversus est unde illuc exierat, id est, ubi tan-quam peregrinus habebat hospitium. Non enim dictum est in dominum suam, aut in patriam suam; sed, in locum suum, habet autem et quisque peregrinus locum suum, ubi ad tempus habitat. De ipso autem Ba-laac, qui cum conduxera, non dictum est, ad locum suum, sed ad semetipsum; id est, ubi dominus ha-bitabat. Posset ergo dici ad locum suum, et dominans, et peregrinus: ad semetipsum autem, non video quo-modo posset dici peregrinus, cum ad hospitium suum venisset.

LXII. [ib. xxxi, 9.] Et prædam egerunt mulieres Ma-dian, et suppellectilem eorum, et pecora eorum, et omnia qua possederant, et virtutem eorum deprædati sunt. Cum jam dixisset mulieres, suppellectilem, et pecora, et omnia qua possidebant; quid deinde addit, et virtutem eorum deprædati sunt? Nimis enim hac intelligenda est virtus, de qua et supra dictum est, missis miliebus de singulis tribibus cum virtute eorum. An forte cibus quo sustentabantur, virtus eorum appellata est, quo subministrato vires suppetunt, et quo subtractione vires deficiunt? Unde per prophetam Deus cum minaretur, ait: *Anferam virtutem panis, et virtutem aquæ* (Isai. iii, 1). Et Moyses ergo cum ampo-na miserabillos miliebus, quod dictum est, cum virtu-

¹ Tunc, virtutem eorum, quia dedit ea quibus virtus, etc. subtilissimas lectionem Miss. nisi quod ex illis nonnulli ha-bent, quibus rectius.

te eorum; et isti Madianitis vicis etiam hoc eorum in-ter exiera fuerant deprendati.

LXIII. [ib. xxxi, 15, 16.] Ulquid riviſicatis omne se-minimum? Hæc enim fuerunt filii Israel¹, secundum ver-bum Balaam, ut recedere facerent et discipere verbum Domini propter Phogor. Ilic consilium malignum, ut eis ad illecebram feminae supponerentur, per quas non solum corporaliter, sed etiam spiritualiter in ad-orientando idolo fornicarentur, quando dederit Balaam Scriptura non dixit; et tamen appare factum esse, cum hic commemoratur. Sic ergo potuit ei redire ipse Balaam, qui jam terat in locum suum, ut non locum ejus² intelligamus peregrinationis hospitium; quam-vis hoc Scriptura tacuerit.

LXIV. [ib. xxxv, 11, 12.] Quid est quod ait, Et erunt civitas robis refugia a vindicante sanguinem, et non morietur is qui occidit, quoniamque sit in conspectu synagoge in iudicium; cum de illis loquatur, qui nolen-tes occiderint, et alibi dicat, tunc unquamque in tali causa confingentium exire liberum de civitate quo confugerit, cum sacerdos maximus fuerit desfunctus? Quomodo ergo hic dicit, *Et non morietur is qui occidit, quoniamque sit in conspectu synagoge in iudicium*; nisi quia ideo iudicatur ut tunc ei licet esse in civitate refugii, si manifestum factum fuerit in iudicio quod nolens occidet?

LXV. [ib. xxxv, 19, 22.] Quid est quod ait, Qui vindicat sanguinem, ipse interfici homicidum; cum occurrit ei, iste interfici eum? Sic enim sonat male intelligentibus, quasi passim et sine judicio data fue-rit ultori mortis propinquus sui, licet in occidendi eis interfectorum. Sed hoc intelligi voluit, quia secundum id quod supra dictum est, qui occiderit, consigiat ad unam de civitatibus refugiorum, quo adusque sit in iudicium, ne ante inventus a propinquuo occidatur; quia etis nolens occidit, præter illas civitates inventus occiditur. Cum vero in iudicium steterit in aliqua ea-rum civitatibus, et iudicatus fuerit homicida in aliqua eorum in quas fugere conceditur, esse ibi non sinitur; tum denunjam iudicatum, ubicumque compertum, propinquu licet occidere. Neque enim ois est enim ad iudicium deduci, cum jam fuerit iudicatus homicida, Et propterea in illis civitatibus pulsus sit.

¹ In editis, hoc enim fecerunt filii israel, in usq., huc enim (scilicet, semiua) fuerunt filii israel. Apud LXX, entia gar esan ioh. inde seru.

² sic Miss. At editi, ut modo locum ejus.

LIBER QUINTUS.

Questiones in Deuteronomio.

Quæst. I. [Deut. cap. 1, 9 & 20, 50.] In eo quod commemora Moyses, dixisse se populo timenti hostes inhabitanter terram, quo introducendus fuit. Ne pa-tient, neque timeant ab eis: *Dominus Deus noster, qui præcedit ante faciem vestram, ipse simul debellabit eos nobiscum*: natis ostendit ita esse adjutorem Deum, ut etiam homines agant aliquid.

II. [ib. n, 50.] Et noluit Seors rex Eboron transire nos per ipsum, quoniam induceret Dominus Deus noster spiritum ejus, et conformiter cor ejus, ut tradere-tur in manu sua, sicut in hoc die. Hæc dicens Moyses, dum populum alloquuntur, tale aliquid commemorat, quale dicebatur in Exode, *Ego traduxi cor Pharaonis* (Exod. x, 4); et quod in Psalmis legitur, *Convertis cor*

corum, ut odissent populum ejus (Paul. civ. 23). Nec taceatur hic causa induratio mis hijs, cum dicitur, ut tradiceretur in manus tuas, sicut in hac die : id est, ut vinceretur a te; quod non fieret, nisi resisteret; non autem resisteret, nisi corde obdurato. Cujus rei justitiam si quassierimus, inscrutabilia sunt iudicia Dei (Rom. xi. 33) : iniquitas autem non est apud Deum (Id. ix. 14). Sane notandum est, confortatum cor posse dic etiam in malo.

III. [ib. m. 2.] Veridicamen *Og rex Basan* reliquias factus est a Raphah. Hoc nomine, quod est Raphah, gigantes significari in hebreo lingua dicunt qui eam moverunt. Unde quod habent plerique codices *derelictus est a Raphah*, planius utique dicitur, *reliquias factus est*, ut ipse ex illis remansisse intelligatur: cujus etiam consequenter longitudo et latitudo terrae lecli commemoratur, ad ejus magnitudinem commen-
dandum.

IV. [ib. iv. 16.] *Ne feceritis iniquitatem, et faciatis eis ipsi sculpillum similitudinem, omnem imaginem.* Quid inter sit inter similitudinem et imaginem queri solet. Sed hic non video quid interesset voluerit, nisi aut dubibus istis vocabulis unam rem significaverit, aut similitudinem dixerit, si, verbi gratia, haec statua vel simulacrum habens effigiem humanaam, non tamen Aliquius hominis exprimantur lineaientia, sicut pictores vel statuarii faciunt, influentes eos quos pingunt seu impungunt. Itaque enim imaginem dici neulo dubitaverit: secundum quam distinctionem omnis *Imago* etiam similitudo est, non omnis similitudo etiam *Imago* est. Unde si gemini inter se similes sint, similitudo dici potest alterius ejuslibet in altero, non *Imago*. Si autem patri filius similis sit, etiam *Imago* recte dicitur; ut sit pater prototypus, unde illa *Imago* expressa videatur: quarum aliae sunt ejusdem substantiae, sicut illius; aliae non ejusdem, sicut pictura. Unde illud quod in Genesi scriptum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei;* manifestum est illa dictum, ut non ejusdem substantiae sit *Imago* quia facta est. Si enim ejusdem esset, non facta, sed genita diceretur. Sed quod non addidit, Et similitudinem, cum superiorius dictum esset, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. i. 27, 26); quibusdam tamen est similitudinem aliiquid amplius esse quam imaginem, quod homini reformando per Christi gratiam postea servaretur. Miror autem si non propter ea postea imaginem solam voluit commemorare, quia ubi *Imago*, continuo ei similitudo est. Unde et hic Moyses similitudinem et imaginem fieri vetat, secundum eam fortasse rationem quam diximus. In Decalogō autem generaliter dicitur, nullam fieri debere similitudinem (Exod. xx. 4), nec *Imago* commemoratur. Cum enim nulla similitudo sit, procul dubio nec *Imago* sit; quoniam si *Imago*, utique et similitudo. Non autem si sit similitudo, continuo sit et *Imago*: tamen si multa similitudo, sequitur ut nulla *Imago*. Denique ubi prohibuit similitudinem et imaginem, hominis intelligi voluit, ubi et similitudo fieri potest, non hujus aut illius, sed ejuslibet hominis; et *Imago*, id est hujus

proprio, vel illius hominis. Cum vero de pecoribus decreberit atque irrationalibus animalibus, solam similitudinem dixit: quis enim reperi potest, qui illa unum constitutus essem, vel quid *Imaginodis*, quem inuenis ejus imaginem pingat, aut flingat? quod de dominibus usitissimum est.

V. [ib. iv. 18.] Quid est autem quod in *Similitudinem omnis pischi*, quæcumque sint in aqua vel terra. Ab et aqua, propriè tractabiliem corporis etiam, tamen intelligi voluit, et secundum hoc in eo quod Terram est, *est Deus celum et terram* (Gen. i. 19), et aqua delatim accipere? Ascidie quippe Scriptura omnis dominis partibus commemorative, universum multum vult intelligi, secundum illud, *Astrum nunc a Domino, quod fecit celum et terram* (Psal. cxxvii. 3); et innumerabilis ejusmodi. An ideo dictum est, *in terra*, quod terra nisi superior aqua esset, habemini aliquo ab hominibus et animalibus terrena habere non posset?

VI. [ib. iv. 19.] *Ei ne auspiciens in cœlum, et sidereis sollem et lunam et stellas et omnem ornatum cœli, et omnes uires ea, et servias illis, que distribuit Dominus Dominus tuus ea, omnibus gentibus, que sum sub custode.* Non illa dictum est, *Iamquam Deus praeciperit ea omnia gentibus*, a solo autem populo suo non tali: sed sibi dicendum est, quod Deus praescerit gentes cœlum exhibitoris his celestibus et lumen hoc præcessas creaverit ea; enim vero populum sibi mundum esse praescerit, qui illa non coleret: aut distribuit dictum est, ut intelligatur usus, qui commendatur in Genesi, *Ut sint in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis* (Gen. i. 14); quecum usum in eis communem habebit populus Dei cum omnibus gentibus, non autem cultum quem habent aliae gentes.

VII. [ib. iv. 23.] *Ne obliniscamini testamentum Domini Dei vestri, quod dispositi ad vos, et faciatis roborem ipsius sculpillum similitudinem omnium quæcumque constitutum esti Dominus Dei vestrus.* Hic certe generaliter loquens similitudinem possit, imaginem tacili; quotram si nulla sit similitudo, profecto nec *Imago*: quia ubi *Imago*, continuo similitudo; quotvis non ubi similitudo, continuo *Imago*.

VIII. [ib. iv. 32, 33.] Querebundum quomodo dictum sit, *Interrogate dei priores, qui fuerint priores te, et ea dea quæ creareli Deus hominem super terram, et a simu- nō celi usque ad simuolum celi. Subaudirentis, interrogate.* Videatur autem significare totum orbem terrarum. Sed ceteri, a simuolo celi usque ad simuolum celi dicunt, non, a simuolo terra usque ad simuolum terra, non est facile dignoscere. Talius enim quoddam locutione est et in Evangelio cum dicit Dominus, quod congregabuntur electi Iesus a simuolis celorum usque ad terminos eorum (Math. xxiv. 31). Nisi forte hic nec in hominibus nec in Angelis auditum esse vidi intelligi, quod in hoc populo factum singulariter commendat: hoc enim sequitur. Si factum est secundum verbum magnum hoc, si auditum est tale quid: si audiret gens vocum Dei sicut loquentis e medio ignis, quemadmodum audisti tu, et virasti¹. Quod si ita est, ut nec in

¹ Editi, et ridisti. At uia, et virasti. Sic etiam LXX et Vulgata

hominibus nec in Angélis hoc dicat auditum; quid est ergo illud in Evangelio, *A summis cælorum usque ad terminos eorum*, cum sine dubio Dominus hoc ait, cum de novissima electorum suorum congregatione loqueretur?

IX. [Ib. v, 24.] Quid est quod ait, *Dominus Deus vester dispositus ad vos testamentum in Horeb: non patribus vestris dispositus Dominus testamentum hoc, sed ad vos, vos hic omnes viventes hodie; facie ad faciem locutus est Dominus ad eos in monte e. medio ignis?* An quia illi qui non ingrediuntur in terram promissionis (mortui sunt enim omnes) non pertinent ad hoc testamentum, quorum tunc recognitio facta est, cum a viginti annis ætatis et supra numerarentur usque ad quinquaginta annos habiles ad bellum? Quomodo ergo illis locutus est Dominus, qui hodie vivunt? An quia ex viginti annis et infra potuerunt multi tunc esse, qui hoc bene meminissent, alieni ab illa pena, quam Deus constituit illis qui tunc numerati sunt, non intrare in terram promissionis; et hos utique appellant, qui quamvis viginti annorum et supra non essent, quando Deus in monte loquebatur, ut numerari tunc possent, potuerunt tamen esse decem et novem et infra usque ad puerilem ætatem, que posset illa qua facta et dicta sunt et videre, et audire, et memoria retinere?

Sed quid est quod ait, *Facie ad faciem*? *locutus est Dominus ad vos;* quos paulo ante maxime admonere curavit, quod nullam similitudinem viderint, sed solam vocem de medio ignis audierint? An propter rerum evidentiā, et quodammodo presentiam manifestatae divinitatis, de qua dubitare nemo posset, his verbis usus est? Quod si ita est, quid prohibet de ipso Moyse hoc intelligi, in eo quod de illo dictum est, quod facie ad faciem locutus sit cum eo Dominus (Exod. xxxiii, 11), ut nec ipse aliquid oculis viderit præter ignem? An aliquid amplius vidisse intelligitur, quia scriptum est eum intrasse in nebula vel nimbum ubi erat Deus (Id. xxiv, 18)? Sed eti aliquid amplius vidit, quam illi; non eum tamen mortalibus oculis vidisse Dei substantiam ex illis ejus verbis intelligi potest, quibus ait Deo: *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temelipsum, ut scienter videam te* (Id. xxxiii, 15). Neque enim arbitrandum est hunc populum, cui Moyse loquebatur, sic tunc vidisse Deum facie ad faciem, quando in monte loquebatur et medio ignis, quemadmodum Apostolus dicit in fine nos esse visuros, ubi ait: *Videmus nunc per speculum in anigmate, tunc autem facie ad faciem.* Quid autem hoc, et quantum esset, consequenter aperuit, dicens: *Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* (1 Cor. xiii, 12). Quod etiam ipsum caute accipendum est, ne tantam putetur habiturus homo cognitionem Dei, quantum nunc habet hominis Deus; sed pro suo modo ita perfectam, ut ei nihil adhuc expectetur addendum: ut quam perfecte nunc Deus novit hominem, sed tamen sicut Deus hominem, ita tunc per-

³ MSS. Plures, *faciem ad faciem*: uti græc., prosōpon kata prosōpon.

fecto noverit homo Deum, sed tamen sicut homo Deum. Neque enim quia dictum est, *Estate perfecti, sicut Pater rester cælestis perfectus est* (Math. v, 48), ideo æqualitatem Patris, quam Verbum habet unigenitum, sperare debemus: quamvis non defuerint qui et hoc futurum putaverint, nisi forte quid dicant parum intelligimus (a).

X. [Ib. v, 5, 6, 24.] Quid est quod ait, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini;* tanquam in loco esset Dominus, hoc est in monte unde illi voces audiebant? Quod sic accipendum est, ut non ex hoc suspicemur Dei substantiam in ullo aliquo esse corporali loco, qui est ubique totus, nec per locorum intervalla propinquat aut recedit: sed demonstrationes ejus in ea creatura, que non est quod ipse, non aliter humanis sensibus exhibentur. Unde Dominus volens auferre ab hujusmodi suspicionibus mentem nostram, quibus putatur Deus loco aliquo contineri: *Veniet, inquit, hora, quando neque in monte hoc, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem. Vos adoratus quod nescitis: nos adoramus quod scimus; quia salus ex Iudeis est.* Sed venit hora et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Nam et Pater tales querit qui adorent eum. *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (Joan. iv, 21-24). Medium ergo se dixit Moyses non inter Dei substantiam et populum intervallo aliquo loci; sed quia per eum placuit populo audire cetera Dei verba, posteaquam vehementer est territus, audita de medio ignis voce Dei dicentis Decalogum legis.

Sed merito queritur quomodo accipiantur haec verba Deuteronomii, dicente Moyse, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini;* quoniam timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, dicens, *Ego sum Dominus Deus tuus, et cætera:* que jam verba Dei sunt, quas Decalogus continet. Quid ergo vult quod addidit, *dicens?* Si enim putaverimus hyperbaton, ut ordo verborum sit, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini,* dicens, *Ego sum Dominus Deus tuus:* non erit verum. Non enim haec verba per Moysen populus, sed de medio ignis audiuit: quod cum sustinere non posset auditio Decalogo, postulavit ut per Moysen cætera audiret. Restat ergo ut quod positum est, *dicens*, pro eo positum intelligamus, ac si esset, Cum diceret; ut iste sit sensus, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini;* quoniam timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, cum diceret, *Ego sum Dominus Deus tuus:* ut subaudiatur, cum diceret utique Dominus. Cum enim haec verba diceret Dominus, que consequenter ex Decalogo cuncta commemorat, tunc timuit populus a facie ignis, et non ascendit in montem, et rogavit ut per Moysen potius verba Domini audiret (Exod. xx, 18, 19).

(a) Confer Epist. 92, n. 5, et 147, n. 36.

Quæ verba Moyses commemorat in Deuteronomio dicta sibi a populo, cum audire jam nolent vocem Dei, sed per cum petenter sibi dici quæ dicebat Deus; id est, *Ecce ostendit Dominus Deus noster nobis gloriam suam, et vocem ejus auditivius e medio ignis, et cætera: non eadem prorsus leguntur in Exodo, ubi primum narrata sunt, quæ modo repetuntur. Unde intelligamus, quod aliquoties jam commemoravi, non esse in mendacio deputandum, si alii quibuslibet verbis eadem voluntas manifestatur, propter Evangelistam etiam verba, quæ ab imperiis et calunniosis tanquam repugnianta reprehenduntur. Neque enim magnam erat Moysi attendere quæ in Exodo scripsera, et eisdem omnino verbis illa repertere, nisi pertineret ad sanctos doctores nostros hoc ipsum insinuare dissentibus, ut nihil aliud in verbis loquentium querant, nisi voluntatem propter quam enuntiandam verba instituta sunt.*

XI. [lb. v, 29.] Quid est quod ait Moyses dictum sibi esse a Domino de populo Hebreo, *Quis dabit esse sic cor eorum in eis, ut timeant me, et custodiant mandata mea?* An hic jam vult intelligi, gratia sua concedi hoc beneficium, ut sit in hominibus justitia Dei ex fide, non quasi propria, velut ex Lege? Hoc enim et per prophetam significat, dicens, *Aueram eis cor lapideum, et dabo eis cor carneum* (Ezech. xi, 19, et xxxvi, 26): quod propter sensum dictum est, quem caro habet, et lapis non habet, verbo utique translato. Hoc ipsum et alibi dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo super domum Israhel et super dominum Iuda testamentum novum; non secundum testamentum quod disposui ad patres eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti. Quoniam hoc est testamentum quod disposui ad eos, post dies illos: dans leges meas in cor eorum, et in mente eorum superscribam eas, et iniuriam eorum et peccatorum eorum non memor ero amplius* (Jerem. xxxi, 31-34). Hoc enim discernit Novum Testamentum a Veteri, quod in Veteri data est Lex in tabulis lapideis, in Novo autem in cordibus, quod fit per gratiam. Unde et Apostolus dicit, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus: et alio loco, Idoneos nos, inquit, fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed spiritus* (Il Cor. iii, 5, 6).

XII. [lb. vi, 13.] Quod ait de Domino, *Et in nomine ejus jurabis, non ita praeceptum accipendum est, quasi jurari jusserit; sed in alterius aliquius Dei nomine jurari prohibuit. Melius autem fit si secundum Evangelium nec juraveris* (Matth. v, 34); non quia mala est vera juratio, sed ne in perjurium incidatur facilitate jurandi. Qui enim jurat, non solum verum, sed etiam falsum jurare potest: qui autem omnino non jurat, a perjurio longe ambulat.

XIII. [lb. viii, 2.] *Et recordaberis omnem viam quam duxit te Dominus Deus tuus in deserto, ut affi-*

¹ Sic optime note MSS. juxta Apostolum in græco, ou grammatis, alla pneumatou. At editi, non littera, sed spiritu.

² Editi, viam per quam. Abest, per, a MSS. et a græco LXX.

*geret te, et tentare te, et cognita faceret quæ in corde tuo sunt, si observabis mandata ejus, an non. Hic apertius dictum est, quod alibi genere locutionis obscurum est, ubi legitur, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (Deut. xiii, 5). Intelligitur enim positum esse, ut sciat, pro eo quod est, ut sciri faciat; quod modo dilucide dictum est, *Ut tentaret te, et cognita faceret quæ in corde tuo sunt: non enim ait, et cognoscet; quod quidem si dixisset, intelligendum erat, cognita faceret.**

XIV. [lb. ix, 6-8.] *Ei scias hodie quia non propter iustitas tuas Dominus Deus tuus dat tibi terram bonam istam hereditare; quoniam populus dura cervice es.* Certe isti sunt qui propterea non moruerunt perire in deserto, quia nescierunt dexteram aut sinistram¹: ecce jam dura cervice appellantur. Unde videndum est illud in sacramento esse dictum, non quod istorum merita commendata sint. Nam ne quis existimet subito istos vituperabiles factos, qui merito fuissent ante laudati, paulo post eis dicitur: *Memor esto, ne obliviscaris, quanta exacerbasti Dominum Deum tuum in deserto; ex qua die existis² de terra Aegypti, donec renisti in locum hunc, increduli perseverasti quæ ad Dominum.* Quod si quidam eorum tales erant, quidam vero fideles et boni, etiam sic non utique illis datum terra promissionis, qui nesciunt dexteram aut sinistram, ut hoc sic intelligamus quasi non offendenter Denm. Nam et patres eorum, qui mortui sunt, nec in eamdem terram intrare permitti sunt, tales inveniuntur fusse, ut in eis essent quidam etiam boni. Propter quod Apostolus, non omnes, sed quosdam eorum dicit offendisse, in quibus, eorum peccata commemorat (I Cor. x, 5-10). Similes quippe istos parentibus suis, ita evidenter docet et ista Scriptura Deuteronomii, quod consequenter adjungit, et dicit: *Et in Horeb exacerbasti Dominum. Ubi certe illi exacerbaverunt, qui propter eadem mala merita sua non sunt in terram promissionis induci.*

XV. [lb. x, 4-5.] *In illo tempore dixit Dominus ad me, Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascende ad me in montem; et facies tibi arcum ligneum: et scribem in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus, quas contrivisti; et immittes eas in arcum. Et feci arcum ex lignis imputribilibus, et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendi in montem, et duas tabulae in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba, quæ locutus est Dominus ad vos in monte e medio ignis: et dedit eas Dominus misit. Non immerito queritur quomodo haec in Deuteronomio dicantur, Moyse recolente ac repetente quæ gesta sunt; cum in Exodo, ubi primum haec dicta et facta narrantur, ita sit scriptum, Et dixit Dominus ad Moysen, Scribe tibi verba haec; et enim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel. Et*

¹ MSS. hic et inferius, dextra et sinistra: id est bonum et malum, ut legitur Num. cap. 14, v. 23; et Deut. cap. 1, v. 30.

² Sic MSS. juxta LXX. At editi exceptio Bat. prosequuntur in singulare, existi, renisti, incredulus perseverasti: paulo post, exacerbasti.

erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba. Cum ergo in Exodo inde Moyses in latinis decem Legis verba scripsisse narratur, quoniam do huc in Deuteronomio Deus in tabulis eadem verba scripsisse reponitur?

Denique illud, quod in Exodo, egi transuenter tradidimus, et quid nobis in ea differunt? visum fuerit litteris mandaremus, cur priores tabule, quae confrite sunt, dixit Dei scripta referuntur; secundas autem tamdiu in area tabernaculoque manuscras, ipso Moyses scripsisse dicatur ita per hanc differentiam duo Testamenta significata esse diximus, ut in Veteri Testamento Lex commendaretur tanquam opus Dei, ubi homo nihil fecerit, eo quod Lex timore non posset impleri: quoniam cum vere sit opus legis, + caritate st. non timore; que charitas gratia est Testimenti Novi. Ideo in secundis tabulis homo legitur scripsisse verba Dei, quia homo potest facere opus Legis per charitatem justitiae, quod non potest per timorem preceps (Lib. Quæstionum in Ezech., quest. 166).

Nunc ergo cum legitur in Deuteronomio de secundis tabulis ita dictum. Et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendit in montem, et duas tabulas in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba: non enim ait, Et scripsit; sed, scripsit, hoc est, Deus; sicut paulo ante dixerat verba Dei sibi dicta. Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascend ad me in montem; et facias tibi arcum lignum; et scribam in tabulis verbis quae erant in tabulis prioribus; discutienda noceatur quæstio, quod utrasque tabula; id est et priores et secundas, Deus hic legitur scripsisse, non hanc. Sed si in ipso quoque Exodo verba Dei legantur, ubi iubet easdem tabulas secundas excidi a Moyse, nihil aliud inventitur, quam ipsum Deum se ei, dom promisso scripturum. Nam ita scriptum est: Et dixit Dominus ad Moysen, Excide tibi duas tabulas lapideas sicut et priores, et ascend ad me in montem: et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus, quas tu contrivisti. Excepta itaque libro Deuteronomii, questioneque istam etiam solus liber Exodi continet, quoniam dixit Deus. Et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus; cum paulo post legatur, Scribe tibi verba haec; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel. Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba. Si enim superius quod dictum est, Scribe tibi verba haec; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel, ad superiora pertinet, quia Deus ita præcipiebat, ut non in duabus lapideis tabulis scriberentur, sed in illo libro Legis, ubi multa conscripta sunt; certe illud quod sequitur, Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba (Exod. xxxiv, 1, 27,

28), salis manifestat eundem Moyses in tabulis haec decem verba scripsisse, non Deum. Nisi forte violenter quidem, sed certa necessitate compellimus, ubi dictum est, Et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba, non Moyses subandire, sed Dominum; supra enim positum est, Et erat ibi Moyses in conspectu Domini: ut a Domino, in ejus conspectu erat Moyses, quadraginta diebus et quadraginta noctibus panem non manducans, et aquam non bibens, scripta intelligentur haec decem verba in tabulis, sicut ante pronuntiat.

Quod si ita est, non quidem illa differentia diorum Testamentorum, quæ nobis visa est, in his verbis commendari potest, quando et priores et secundas tabulas scripsi, non homo, sed Deus: verumtamen illa certe distinzione non habet dubitationem, quod priores tabulas et Deus fecit, et Deus scripsit. Non enim tunc dictum est ad Moyses, Excide tibi duas tabulas: sed ita polius legitur, Et conversus Moyses descendit de monte, et duas tabulas testimoni in manibus ejus: tabula lapidea scripta ex utraque parte, hinc aliae hinc erant scripta; et tabula opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei est sculpta in tabulis (Id. xxiii, 15, 16). Jam enim superiorius dixerat easdem tabulas scriptas dicens Dei, sic loquens: Et dedit Moysi statim ut cessaret loqui ad eum, in monte Sinai duas tabulas testimoni, tabulas lapides scriptas dicens Dei (Id. xxxi, 18). Ibi ergo et tabulas opus Dei erant, et scriptura carum dicens Dei facta. Secundas autem tabulas ipso Moyses jubetur excidere; ut ipse certe aperte humano intelligantur excisa, quamvis eas Deus ipse scripsisset, sicut promisit cum juberet excidi. Porro autem si diligenter attendamus, ideo utrumque dictum esse in secundis tabulis, quia et Deus facit per gratiam suam opus Legis in hominibus, et homo per fidem suam suscipiens gratiam Dei, pertinens ad Testamentum Novum, corporator est adjuvantis Dei (ideo autem in primis solum opus Dei commemoratur, quia Lex spiritualis est, et Lex sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum [Rom. vii, 12]: ideo vero nullum opus hominum ibi commemoratur, quia infideles non contemperantur adiutorio gratiae, sed ignorantes Dei iustitiam et suam voluntate constituere iustitiae Dei non sunt subjecti [Id. x, 5]; unde illis Lex ad condemnationem valet, quod significat contritio tabularum); profecto non cogimus violentio intellectu subandire quod Deus scriperit, ubi Scriptura dicit, Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti: ubi validè sonat scripsisse Moyses. Sed ideo superiorius Deus se promisit scripturum, et in Deuteronomio non solum ita promisso, verum etiam ipse scripsisse narratur, ut significetur quod ait Apostolus, Deus enim est qui operatur in nobis et velle, et operari pro bona voluntate: hoc est, in eis qui ex fide gratiam suscipiunt, et non suam iustitiam volunt statuere, sed iustitiae Dei subjecti sunt, ut ipsi sint in Christo iustitia Dei. Nam et illic Apostolus utrumque dicit, et Deum

operari, et ipsos. Nam si ipsi non operabantur, quomodo eis dicebat, *Cum timore et tremore vestrum ipsorum salutem operamini* (Philipp. ii, 13, 42)? Operatur ergo ille, cooperamur nos; non enim aufer, sed adjuvat bona voluntatis arbitrium.

XVI. [lb. x, 8, 9.] In illo tempore distinxit Dominus tribum Levit, portare arcana testamenti Domini, assistere coram Domino, ministrare, et orare in nomine ejus neque in hunc diem. Propter hoc non est Levitis pars et sors cum fratribus suis; Dominus ipse pars eus est, sicut dixit et. Nisi per hanc tribum significaretur universum regale sacerdotium, quod ad Novum pertinet Testamentum, nullo modo ausus esset dicere homo, qui ex eadem tribu non erat, *Pars mea Dominus* (Psalm. lxxxii, 26); et in alio psalmo, *Dominus pars hereditatis meae* (Psalm. xv, 5).

XVII. [lb. xi, 20.] Quid est quod praecepit Moyses commendans verba Domini, et ait, *Scribis ea super limina domorum vestrum et ianuas vestiarum: cum hoc secundum proprietatem nemo fecisse lata literarum commemoretur, vel legatur; quis nec qui quam potest, nisi forte dividat ea per multas partes domus sua?* An hyperbolica commendatio est, sicut multa dicuntur?

XVIII. [lb. xii, 11.] Querendum quomodo iubeat decimationes omnium fructuum et primitiva pecorum non manducari, nisi in civitate ubi templum erit, cum eas Levitis dari in Legi praecepto.

XIX. [lb. xiii, 4 et 5.] Si autem surrexit in te propheta, seu somniator somnians, et dederit tibi signum vel prodigium, et venerit signum sive prodigium quod locutus est ad te, dicens, *Eamus, et serviamus diis aliis, quos nesciis: non audiatis verba prophetarum illius, vel somniantis somnum illud;* quoniam tentat Dominus Deus vestros, scire an diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, et ex tota anima vestra. Hoc quidam interpres latini non ita posuerunt, *scire an diligatis;* sed, *ut sciatis an diligatis.* Quamvis eadem sententia videatur: verumtamen illud quod dictum est, *scire,* facilius ad illos referitur; ut sic accipiamus, *tentat vos scire,* ac si diceretur, tentando vos facit scire. Ubi sane intelligi voluit, etiam illa que a divinibus non secundum Deum dicuntur, si acciderint que dicuntur, non accipienda sic, ut sciat que praecipiuntur ab eis, aut colantur que coluntur ab eis. Nec prater suum potest alii Deus ostendit esse quid ista contingent: sed quasi quereretur cur ea permitat, causam temptationis exposuit, ad cognoscendam eorum dilectionem, utrum eam habeant erga Deum suum; cognoscendum vero ab ipsis potius, quam ab illo qui scit omnia antequam fiant.

XX. [lb. xiv, 28, 29, et xv, 4.] Post tres annos produces omnem decimatum fructuum tuborum, in illo anno pones illud in civitatibus tuis, et venies Levita, quia non est ei pars neque sors tecum; et adrena et pupillus et iudua, quae in civitatibus tuis; et manducabunt, et saturabuntur; ut benedict te Dominus Deus tuus in omnibus operibus tuis quacumque feceris. Ex ista decima non dixit ut ipse manducent cum suis ac per hoc Levitis et

adrenis et pupillis et iuduis eam iussit impendi. Sed obscurè positum est, quia non est distincta ista decima ab illa quā voluit eam Levita in eo loco manducari, quem Dominus elegisset templo¹ suo. Sed in ea interpretatione, que est ex hebreo, aperte hoc distinctum reperimus. Ait enim: *Anno tertio separabis offram decimam ex omnibus quae manganis ibi in tempore, et repones intra ianuas tuas;* remetque Levitas, qui aliam non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et iudua, qui intra portas tuas sunt, et comedent, et remetque, et saturabuntur; ut benedict tibi Dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum, quae feceris. Primo hoc ipsum planius est quod ait, *Anno tertio;* intelligitur enim uno anno interpretatio: in Septuaginta amem, quoniam *Post tres annos dixit,* intercedit enim utrum eos medios esse vulnerit, ut quinto quoque anno fieret. Deinde cum ait, *Et separabis aliam decimam,* satis ostendit extra esse illam quam voluit eum ipsum qui offert, manducare cum suis et Levitis in eis loco quem Dominus elegisset. Et hanc enim aliam² decimam intra ianuas suas emi posero praecepit, non ad eum locum deferre, ubi Dominus se voluit invocari. Et remet, inquit, *Levites, qui non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et iudua, qui intra portas tuas sunt, et comedent.* Hinc certe manifeste verum est, non istam decimam Deum fieri valuisse communem ei qui offert, et his quibus impendenda est; sed illis solis erogari eam iussit, qui aliud non haberent, in quibus praecepit Levitem posuit. *Post septem annos facies remissionem.* Hic certe manifestat, quomodo ei superioris dixerit, *Post tres annos.* Non enim ei hos septem annos medios esse voluit: unoquoque anno eam fieri praecepit, tamquam sabbatissimum annorum.

XXI. [lb. xv, 9.] Attende tibi ipsi, ne fai verum occultum in corde tuo iniurias, dicens, *Appropiat annus septimus, annus remissionis;* et malignetur oculus tuus in fratrem tuum egenum, et non tribuas ei; et exclamabit adpersus te ad Dominum, et erit in te peccatum magnum. Magnifice oculum verbum hoc dixit, quoniam nemo audeat hoc dicere qui polveris cogitare, ideo non esse motuum dandum indigenti, quoniam appropinquit annus remissio eius, cum Deus propter misericordiam ultimum praecepit, et commodari cum quisque indiget, et remitti anno remissionis. Quomodo ergo misericorditer remissurus est illo anno quo remittendum est, si crudeliter cogitat illo tempore dandum non esse quo dandum est?

XXII. [lb. xv, 12.] Si autem remundatus fuerit tibi frater tuus Hibernus qui Hibernus, seruet tibi sex annis, et septimo dimittit eum liberum q[ui] te. Ilos annos non anno remissione remitti voluit, quem septimum quemque observari oportebat ab omnibus; sed anno septimo emplorius eius, quodcumque anno illorum septimus iste annus occurseret.

XXIII. [lb. xv, 10.] Omnes primogenitum quod natum

¹ Editi et duo MSS., tempore. Ceteri MSS., templo.

² Ad. Er. et Lov., et aliam. Abest conjunctio a MS. et ab editione Ratisponensi.

fuerit in bobus tuis, et in ovibus tuis, masculina¹ sanctificabis Dominum Deo tuo. Querendum utrum quæ græce dicuntur πρωτότοκος, nec latine dici nisi primogenita potuerunt, in his tantum intelligenda sint, quæ nascentur ex matribus: ipsa enim proprie pariuntur potius quam gignuntur. Parere quippe est τίταν, quod est ex femina, unde πρωτότοκος, dicitur: gignerent autem est γένεσις, unde proprie latine primogenitus dicitur. Ex feminis autem dabantur primitiva, id est quæ prima pariebantur, non quæ prima gignebarunt a viris, si forte ex viduis quæ jam pepererant gignerentur. Non enim aliter essent quæ aperiret vulvam, quod proprium voluit esse Lex eorum quæ primo nata Domino debebantur. Si ergo est in his verbis certa distinctio, non frustra Dominus non dicitur a Patre πρωτότοκος, sed πρωτόγενες, id est unigenitus, quod est unus: a mortuis autem primogenitus quidem latine dicitur, quia non potuit latinum verbum ita componi secundum loquendi consuetudinem; græce autem πρωτότοκος dicitur, non πρωτόγενες: tanquam Pater genuerit aqualem sibi, creatura vero pepererit. Nam et quod dicitur primogenitus omnis creatura (Coloss. 1, 18, 15), quod ibi πρωτότοκος græce legitur, potest ita intelligi secundum novam creaturam, de qua dicit Apostolus, Si qua igitur in Christo nova creatura (II Cor. v, 17): ex qua ille primitivus est, quia primitus ita resurrexit, ut jam non moriatur, nec ei mors ultra dominetur (Rom. vi, 9); quod novæ creature, quæ in illo est, futurum promittitur in fine. Sed ista distinctio non temere affirmanda, sed in Scripturis diligenter perscrutanda est. Movere enim quemadmodum dici potuit in Proverbii, Primogenite, tibi dico, fili (Apud LXX, Prov. xxiv, rel. xxxi); id est, ex cuius persona dictum intelligatur. Si enim ex Dei Patris persona ad Christum dicitur (cui sententia utrum sequentia consonant vix est a-serere), eundem dicit primogenitus quem unigenitus: primogenitus, quia etiam nos filii Dei sumus; unigenitus vero, quoniam solus ille de substantia Patris et Patri æqualis atque coæternus est. Mirum est autem utram inter parere et gignerent evidenter documentis sacra Scriptura distinguat.

XXIV. [lb. xvi, 2.] Et immolabis Pascha Domino Deo tuo, oves et boves. Quid sibi vult hoc, quod addidit, boves; cum immolationem Paschæ de ove tantummodo commendaverit, quam jussit accipi ex ovibus et hedis vel ex capris? quod mystice accipitur propter Christum, cuius ex justis et peccatoribus est origo carnalis. Non enim ait, Ex ovibus aut capris, licet proprie non possit intelligi ovis ex capris: sed ne forte Iudei dicherent subaudiendum caprum si dictum esset, Aut ex capris; dictum est, ex ovibus et capris (Exod. xii, 5). Quid ergo hic sibi volunt boves? Aut propter alia sacrificia quæ ipsis diebus azymorum sunt immolanda?

XXV. [lb. xvi, 9-11.] Querendum quomodo præcepit observari quod ait: Septem septimanas integras dinumerabis tibi ipsi, inchoare te falcum injicere in mes-

sem: incipies numerare septem septimanas, et facies diem festum septimanarum Domino Deo tuo, prou: velet manus tua, quæcumque Dominus tibi dederit, secundum quod benedic te Dominus Deus tuus; et epulaberis ante. Dominum Deum tuum. Si enim ab universo populo haec pentecoste jussa est observari, numquid omnes uno die credendum est falcem jussos mittere in messem? Si autem sibi quisque observat istam quinquagesimam, dinumerans ab illo die quo falcem mituit; non una est universo populo: illa vero una est quæ computatur ab immolatione Paschæ usque in diem date Legis in Sina.

XXVI. [lb. xvii, 14 et 15.] Si autem intraveris in terram quam Dominus Deus tuus dat tibi in sorte, et habeditaveris eam, et habitaveris in ea, et dices, Constituum super me principes, sicut et ceteræ gentes quæ circa me sunt; constituendo constitues super te principem, quem elegierit Dominus Deus tuus ipsum: ex fratribus tuis constitues super te principem; non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus. Quare potest cur displicererit populus Deo, quando regem desideravit (I Reg. viii, 7), cum hic inveniatur esse permisus. Sed magis hinc intelligendum est, merito non fuisse secundum voluntatem Dei, quia fieri hoc non præcepit, sed desiderantibus permisit. Verumtamen præcepit, ne fieret alienus, sed frater, id est, ex eodem populo indigena non alienigena. Quod autem ait, non poteris, intelligendum est, non debebis.

XXVII. [lb. xvii, 17.] De rege cum loqueretur ait, Non multiplicabit sibi uxores, ut non discedat cor ejus: et argentum et aurum non multiplicabit sibi valde. Unde queritur utrum David contra hoc præceptum non fecerit: non enim unam habuit uxorem (II Reg. v, 13). Nam de Salomone manifestum est quod transgressus fuerit hoc præceptum, et in feminis, ei in auro, et in argento. Sed hinc potius intelligitur permissum fuisse regibus, ut plures haberent quam unam: multiplicare enim prohibiti sunt: quæ prohibitio non habet transgressionem, si paucæ fuerint, sicut David fuerunt; non autem multæ, sicut Salomon. Quamvis cum addidit, ut non discedat cor ejus, hoc magis videtur præcepisse, ne multiplicando perveniat ad alienigenas feminas: per quæ factum est in Salomone, ut discederet cor ejus a Deo (III Reg. ii, 1-4). Multiplicatio tamen generaliter ita prohibita est, ut etiam si ex Hebreis solis eas multiplicasset, contra hoc præceptum fecisse merito argui posset.

XXVIII. [lb. xviii, 6-8.] Si autem supervenerit Levites ex una civitatum tuarum, ex omnibus filiis Israel, ubi ipse incolit, secundum quod cupit anima ejus in locum quem elegierit Dominus, id est, si desideraverit ire ad locum ubi Dominus invocatur; et ministrabit nomini Domini Dei sui, sicut omnes fratres ejus Levites, qui astant ibi coram Domino: partem partitam edet, præter venditionem, quæ est secundum familiam. Quam dicat venditionem, obscurum est: nisi forte quia decimationes et primogenita præcepit vendi ab eis qui in longinquæ habitatent, ne multa cogerentur portare ad locum invocationis Domini, vel pecora ducere, ut

¹ Editi, masculinum. At MSS. cum græco, masculina.

Ilic ab eis denuo emerentur ex eodem pretio ; et justerat habere ibi partem Levitam, qui maneret in ea civitate, unde illæ decimationes et primogenita debebantur. Et ideo dixit secundum familiam hoc deberi Levite, quoniam ex successione qua succedit parentibus suis, hoc circa eum servari oportet, quod parentibus exhibut est.

XXIX. [lb. xviii, 11.] Quoniam portentorum inspectores prohibet esse in populo Dei, quærendum est quonodo ista portenta que inspici prohibentur, discernantur ab eis qua divinitus ita dantur, ut quid significant dici debeat : sicut omnia miracula, que in Scripturis reperiuntur significantia quod pertineat ad regulam fidei ; sicut dicimus quid significaverit vellus in area compluta siccum, vel in secca area complatum (*Judic.* vi, 37-40) ; aut virga Aaron qua floruit (*Num.* xvii, 8), et nubes attulit ; et cetera hujusmodi. Sicut autem discernuntur divinationes, quas consequenter prohibet, a predictionibus vel annuntiationibus Prophetarum, sic illæ inspectiones prodigiorum a significationibus divinorum miraculorum discernendæ sunt.

XXX. [lb. xx, 4.] Quoniam Dominus Deus rester, qui precedit robiscum, simul debellabit robiscum inimicos vestros, et salvos faciet vos. Ecce quemadmodum et in spiritualibus conflictibus sperandum et petendum est adjutorium Dei, non ut nos nihil faciamus, sed ut adjuti cooperemur. Sic enim ait, *debellabit robiscum*, ut etiam ipso acturos quod agendum esset ostenderet.

XXXI. [lb. xx, 5-7.] Et loquentur scribæ ad populum dicentes, Quis est homo qui ædificavit domum novam, et non dedicavit eam ? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius dedicet eam. Et quis est homo qui pastinavit vineam, et non est epulatus ex ea ? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius epuletur ex ea. Et quis est homo qui sponsavit uxorem, et non accepit eam ? vadat, et redeat in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius accipiat eam. Possunt movere ista, quasi meliore conditione moriantur in bello, qui jam dedicaverunt ædificia sua, jamque epulati sunt de novellis, iamque duxerunt sponsas suas, quam ii qui nondum. Sed quoniam his rebus tenetur humanus affectus, et magni estimantur haec ab hominibus; intelligendum est ad hoc ista dici in bellum precedentibus, ut quisquis animo his tenetur, appareat cum revertitur, ne propter hoc minus fortiter agat, dum timet ne ante moriatur, quam domum dedicaverit, aut de novella sua biberit, aut sponsam suam duxerit. Nam utique quantum ad feminam pertinet, melius alteri nubit intacta quam vidua : sed haec, ut dixi, instituta sunt propter virorum animos explorandos.

XXXII. [lb. xxii, 5.] Non erunt vasa viri super mulierem : vasa bellica vult intelligi, id est, arma. Nam quidam etiam hoc interpretati sunt.

XXXIII. [lb. xxii, 15-21.] Si autem quis acceperit uxorem, et habitaverit cum ea, et oderit eam, et imponat ei occasiois verba, et detulerit ei nomen malignum, et

dixerit, Mulierem hanc accepi, et accedens ad eam non inveni ejus virginalia : et accipiens pater puellar, et mater, producent virginalia puellæ ad seniores ad portam, et dicet pater puellæ senioribus, Filiam meam hanc dedi homini huic uxori, et odio habens eam, ipse nunc imponit ei occasiois verba dicens, Non inveni filiam tuæ virginalia : et ecce virginalia filia meæ. Et replicabunt pallium coram sensibus civitatis illius. Et accipient senes civitatis hominem illum, et castigabunt eum, et damnificabunt eum centum scilicet, et dabunt patri adolescentulæ quia protulit nomen malum super virginem Israelitem : et ipsius erit uxor; non poterit dimittere eam perpetuo tempore. Si autem verum factum sit hoc verbum, et non inveniantur virginalia puellæ, et producent adolescentulam ad januam domus patris ipsius, et lapidabunt eam viri civitatis ejus in lapidibus, et morietur; quoniam fecit impudentiam in filiis Israel, prouinciam patris sui : et auferes malignum ex robis ipsius. Satis hinc appetat quemadmodum subditas feminas viris, et pene famulas Lex esse voluerit uxores : quod dicens adversus uxorem vir testimonium unde lapidaretur illa, si hoc verum esse demonstraretur; ipse tamen non vicissim lapidatur, si hoc falsum esse constiterit; sed tantummodo castigatur, et damnificatur, etique perpetuo jubetur adhaerere qua carere voluerat. In aliis autem causis, eum qui testimonio falso cuiquam nocuerit, quem, si probaretur, jussit occidi, eadem pena plectri jubet, qua fuerat, si verum esset, iste plectendus.

XXXIV. [lb. xxii, 28, 29, 49.] Si autem invenerit aliquis puellam virginem qua sponsata non est, et vim faciens ei dormierit cum ea, et inventus fuerit; dabit homo qui dormivit cum ea, patri puellæ quinquaginta didrachma ¹ argenti, et ipsius erit uxor; quia humiliavit eam : non poterit dimittere eam per omne tempus. Merito queritur utrum ista pena sit, ut non eam possit dimittere per omne tempus, quam inordinate atque illicite violavit. Si enim ab hoc intelligere voluerimus eam non posse, id est non debere dimitti per omne tempus, quia uxor effecta est, occurrit illud quod permisit Moyses dare libellum repudii, et dimittere (*Deut.* xxiv, 1). In his autem qui illicite vitiant, noluit licere, ne ad Iudibrium fecisse videatur, et potius finxisse quod eam uxorem duxerit, quam vere placuisse duxisse. Hoc et de illa jussum est, cui fuerit vir calumnias de virginibus non inventis.

XXXV. [lb. xxiii, 3, 4.] Non intrabit Ammanites et Moabites in Ecclesiam Domini, et usque ad decimam generationem non intrabit in Ecclesiam Domini, et usque in æternum. Quæstio est, quonodo intraverit Ruth quæ Moabitæ fuit (*Ruth.* i, 22), de qua etiam caro Domini originem dicit (*Matth.* i, 5). Nisi forte istam mystice prophetaverit intraturam, quod ait, usque ad decimam generationem. Computantur enim generationes ex Abraham, quando fuit et Lot qui genuit Moabitæ et Ammanitas ex sibiis (*Gen.* xix, 37, 58); et inventiuntur cum ipso Abraham completi decem genera-

¹ In excusis, quinquaginta didrachmata. In aliquot Mas. ut in greco, didrachma. In aliis, didrachmas.

rationes usque ad Salmon, qui genui Booz, qui matritus secundus fuit Ruth. Sunt enim iste, Abraham, Isaac, Jacob, Judas, Phares, Esrom, Aram, Aminadab, Naason, Salmon : Salmon quippe genui Booz, qui viduam duxit Ruth ; ac per hoc videtur post decimam generationem genus locisse in Ecclesia Domini pariendo filios ipsi Booz. Sed cur additum sit, et usque in eternum merito adhuc queritur. An quia deinceps nulla anima de Ammanitis et Moabitis intravit in illam Ecclesiam populi Hebreorum, posteaquam ista generatione decima propheta completa est ? An potius ita dictum est, et usque ad decimam generationem, ut omnino semper intelligi voluerit, per denarii numeri gramadam universitatem, ut hoc exposuerit quodammodo addendo et dicendo, et usque in eternum ? Quod si ita est, Ruth contra præceptum velutum videtur admissa. An Ammanitas prohibuit admitti, non Ammanitas, id est, viros inde, non feminas ? maxime quia cum evertisset Israelita ipsam gentem, omnes viros occidere jussi sunt, feminas autem non, nisi eas quae noverant concubitum viri (*Num. xxxi, 17, 18*) ; quoniam ipse in fornicationem seduxerant populum : virgines autem salvas esse voluerunt, non eis imputantes culpas quae everti illa gens meruit ; quam etiam hic commemoravit, velut quereretur cur Moabitis et Ammanitas admitti noluerit in Ecclesiam Domini : subiunxit enim, *Eo quod non obviaverint vobis cum panibus et aqua in via, cum exiretis de Egipto, et quia conduceremus adversum te Balagan filium Beor de Mesopotamia, ut maledicere te. Has culpas nec tunc, quando illa gens debellata est, feminis imputaverunt, quas salvas conservare maluerunt.*

XXXVI. [lb. xxiiii, 15, 16.] Non tradas puerum deo tuo suo, qui appositus est tibi a domino suo : non quod dominus eius eum apposuerit, id est commendaverit ; potius enim depositum diceret ; sed appositum dixit a domino suo, id est hinc adjunctionem, cum ab illo abscessisset : non ergo suscipi, sed reddi potius prohibuit fugitivos. Hoc quidem putari potest, nisi intelligamus genti et populo ista dici, non uni homini. Ex alio itaque gentem refugientem ad istam gentem cui loquebatur, hominem a domino suo, id est a rege suo, reddi prohibuit : quod etiam alienigena servavit Achis rex Geth, quando ad eum refugit David a facie domini sui, hoc est, regis Saül (*1 Reg. xxi, 10*). Avertisse autem hoc explanat, cum dicit de ipso refuga, *In vobis habitabit, in omni loco ubi placuerit ei.*

XXXVII. [lb. xxiii, 17.] Non erit meretriz a filiis Israel, et non erit fornicans a filiis Israel. Ecce ubi manifeste prohibuit fornicari et viros et feminas etiam cum non alienis conjugibus ; peccatum esse demonstrans miseris non conjugibus suis, quando et meretrices esse, et ad meretrices accedere prohibet, quarum publicè vesalis est turpitudo. In Decalogo autem misericordia nominis non videtur hoc aperite prohibuisse, quoniam moechia non nisi adulterium intelligi solet. Unde quid nobis videatur, ibi tractavimus (*Quæst. in Exod., quæst. 71*).

XXXVIII. [lb. xxiii, 18, 17.] Non offeres meretricis, neque commutationem canis in dominum Dominum Dei tui ad omne rotum, quoniam abominatione Domino Deo tuo est, et utrumque : quod ita intelligunt, quoniam abominatione Domino Deo tuo est, et hoc non unum horum, sed utrumque. De cane quippe veteri commutationem primogenitorum, quam iubet fieri de aliis immundis animalibus, id est equis et asinis, et si quid est eorum quae adjuvant hominem, et latine a jurando jumenta dicuntur. De cane autem poluit ; utrum et de porco, et quare noluerit, requirendum est : et si de omnibus talibus poluit¹, quare solum canem isto loco exceptum fieri. De mercede autem meretricis ut diceret, videtur ea esse causa, quia superius prohibuerit esse meretricem de filiis Israël, aut quemquam filiorum I-srael uti mereitrice : et ne subreptet cogitationi, expiari posse hoc peccatum, si aliquid inde offerretur in templum, dicendum sicut quod sit abominatione Domino.

XXXIX. [lb. xxiiii, 7.] Morietur sur ille, id est, qui suratus est hominem ; et auferetis malignum ex vobis ipsis. Assidue hoc dicit Scriptura, cum iubet occidi malos : qua locutione usus est etiam Apostolus, cum diceret, *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare ? Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis ? Auferete malum ex vobis ipsis* (*1 Cor. v, 12, 13*). Nam gratus habet τὸ πονηρόν, quod etiam hic scriptum est : hoc autem potius malignum solet interpretari, quam malum. Nec ait, τὸ πονηρόν, id est, hoc malignum ; sed τὸ πονηρόν, quod est, hunc malignum. Ex quo apparet eum voluisse intelligi, qui aliquid tale commisit, ut excommunicatione sit dignus. Illoc enim nunc agit in Ecclesia excommunicatione, quod agebat tunc intersectio. Quamvis et aliter illud apostolicum possit intelligi, ut unusquisque malum vel malignum ex se ipso sit iussus auferre. Qui sensus acceptabilior esset, si hoc malum, vel hoc malignum, non autem hunc malignum in grecis inventetur : nunc vero creditibus est de homine dictum, quam de vita. Quanquam possit eleganter intelligi etiam homo auferre a se malum hominem, quemadmodum dictum est, *Exire vos veterem hominem : quod exponens ait, Qui suratatur, jam non suratur* (*Ephes. iv, 22, 23*).

XL. [lb. xxiv, 8.] Secundum legem omnem quam iuraverint vobis sacerdotes Levita. Illic apparet omnem sacerdotalem Levitam suisse ; quamvis non omnis Levites sacerdos fuerit.

XLI. [lb. xxiv, 10-13.] Si debitum fuerit in proximo tuo, debitum quodcumque, non intrabis in domum ejus pignare pignus : foris simbis, et homo apud quem debitum tuum est, proferet tibi pignus foras. Si autem homo eget, non dormies in pignare ejus, redditione reddas ei vestimentum suum circa occasum solis ; et dormies in vestimento suo, et benedic te, et tibi erit misericordia coram Domino Deo tuo. Non immorita videtur ad opus misericordia pertinere ut non intret pignorator in dominum, ne fiat perurbatio debitori : sed ex hoc etiam

¹ In excusis, rohat. Ad quinque melloris nocte MSS. reponimus, noluit.

ipsum debitorem admonet pignus foras proferre creditori. Quod vero juliet agenti pignus codicis die restitui, ut in eo dormiat qui non habet nisi dormiat, merito moveat, ut respiratur cur non potius creditori praecepit ut non aulerat pignus, quod eodem die oportet ut restituat. Quod si ad compellendum debitorem fieri voluerit, quomodo se urgeat ad reddendum, cum sciat pignus eodem die se recepturum? An forte hoc fieri voluerit propter memoriam, ne oblitiscatur reddere, et tunc non reddat si vere non haberet: maxime quia creditoris sui misericordia vincitur, cui esse non debet ingratius, si pignus receperit in quo dormiat; simul et creditor cum ille non reddiderit, debet cum credere non habere, qui hac etiam indiget misericordia, ut pignus ei propterea restituantur, quod aliud non habet ubi dormiat?

XLI. [ib. xxiv, 16.] Non morientur patres pro filiis, et filii non morientur pro patribus: uniusquisque in suo peccato morietur. Ecce non solum Propheta hoc dixerunt (Ezech. xviii, 17), verum etiam Lex dicit, sua culpa quicunque intermissionem, non autem patris sol, aut filii sui. Quid est ergo quod alibi dicitur, Deus reddens peccata patrum in filios, in tertiam et quartam progeniem? An de filiis nondum natis illud intelligitur, propter originale peccatum, quod etiam ex Adam traxit genus humanum; hic autem de filiis jam natis est facta distinctio, ut unusquisque in suo peccato moriatur? Non enim trahit aliquid ex patre, qui jam natus erat, quando pater ejus peccavit. Sed cum et ibi dicit, his qui oderunt me (Exod. xx, 5); manifestum est etiam illam conditionem posse mutari, si filii parentum suorum facta non fuerint imitati. Nam et illud ex Adam temporaliter redditur, quia omnes propter hoc moriuntur: non autem in aeternum eis qui fuerint per gratiam spiritualem regenerati, in eaque permanenter in que in finem. Quamvis et illud merito queri possit, si redditur peccata patrum in filios his qui oderunt Deum, cur in tertiam et quartam generationem, vel praetermissa prima et secunda, vel non etiam in ceteras permanentes impietate et imitatione malorum parentum. An per hunc numerum, quoniam se tenaris intelligitur, universitatem significare voleat: et ideo non ipsum potius septuaginta posuit, ut diceret in septimam generationem, ac sic omnis intelligeretur; quia causas perfectionis hujus numeri hoc modo potius intimavit? Ideo namque perhibetur perfectus, quia ex his duobus constat, ternario scilicet primo impari totto, et quaternario primo parito. Unde esse et illud propheticum existimo, quod assidue repetitur, In tribus et quatuor impietibus non versabor (Amos i, 3); per quod voluit impietas universas potius quam tres vel quatuor intelligi.

XLI. [ib. xxiv, 17.] Non declinans judicium advena, et orphani, et viduae. Non pignerabis vestimentum viduae. Cur non ait, Et non pignerabis vestimentum eorum? Que enim causa est ut trium istorum judicium declinare veluerit, pignus autem auferri vestimentum solius viduae, non et illorum? Nisi quia judicia omnium facienda propterea commendavit, quia

non habent a quibus defendantur sive adversa, qui in terra aliena est; sive orphanus, id est pupillus quia parentibus caret; sive vidua, quia maritum non habet: pignus vero cum prohibetur vestimentum auferri viduae, potius quod satis eleganter admoneat, eas vere dependas esse viduae, quae etiam pauperes sunt. Id enim et Apostolus evidenter ostendit, ubi agit: Si qua autem vidua filios, et nepotes habet, dicat prius donum suum pie tractare, et matrem vicem parentibus reddere: hoc enim acceptum est coram Domino. Quia autem vere vidua est, et desolata, spernit in Dominum, et persistit in orationibus nocte et die. Hanc vero viduam dixit, que non habet a quibus sustentetur; quia non solum viro, sed etiam posteris aliquo opere destituta est: divitem quippe non diceset desolatam. Pauperi itaque pignus non est auferendum vestimentum: nam et hoc ipso quod vestimentum prohibet auferri, pauperem ostendit. Neque enim creditor non potius auferret argentinum, vel si quid aliud, quam vestimentum. Porro si occurrit animo, Quid, si multa habeat vestimenta non necessaria, sed superflua? quomodo intelligitur vere vidua, hoc est non solum desolata, verum etiam que non in deliciis agit? quam subiecti dicens, Quia autem in deliciis agit, viens mortua est (1 Tim. v, 4-6). Hanc quippe opposuit, tanquam e contrario voce viduae, tanquam talis non sit vera vidua. Quaeunque autem divites alias nuptias experiri noluerunt, continentia in eis laudatur, non desolatio commendatur. Ita quippe maritis tantum viduatae sunt, non aliis rebus.

XLIV. [ib. xxiv, 19.] Quod admonet, ut in mensa oblitum manipulum nemo colligat, et olivam vel uxam reliquit nemo repeatat diligentius neglecta colligere, et dicit agentibus dimittenda; occurrit forsitan cogitationis, Quid, si haec quae ab agrorum dominis dimittuntur, non agentes, sed improbi colligant? Sed considerandum primo illum misericordia facere, qui hoc animo dimittit, ut agentes habeant quod dimittuntur. Deinde cum haec populo praecepimus, simul admonentur illi qui non indigent, ista non querere. Quod si quiescerint, quid aliud quam res alienas, et quod gravius est, pauperum invadore judicandi sunt? Utique ergo commemorantur his praecepitis, et quorum agri sunt, ut misericorditer ea relinquant; et qui indigentes non sunt, ut inde so abstineant: quando utrumque dicunt, et a quibus dimittenda sint, et quibus dimittenda sint.

XLV. [ib. xxv, 1-3.] Si autem fuerit alteratio inter homines, et accesserint ad judicium, et judicavoret, et justificaverint iustum. Judices intelligendi sunt judicare, non illi qui dicti sunt alterationem habere. Deinde sequitur: Et reprehenderint impium. Haec ait, si dignus fuerit plagi, qui impie agit; consuitus cum in conspectu judicium, et flagellabunt cum ante se, secundum impietatem ejus: numero quadraginta flagellabunt cum; non apponent. Si autem apposuerint flagellare cum super-

¹ Editio, que in deliciis agit: omissa segante particula, que interponitur in posterioribus MSS.

² Ex., commoneantur.

has plágas plures, deturpabitur frater tuus coram te. Valde advertendum est quod cum ea peccata plágis emendanda præceperit, que digna non sunt mortis supplicio vindicari, et hoc tam paucis plágis; eum tamen qui caditur, appellavit impium vel impie agentem: ut noverimus, non sicut plurimi loquuntur, locutas esse Scripturas; quas incuriosius legimus, cum putamus adulterium non esse impietatem, quia in hominem videtur peccasse qui hoc fecerit, cum illud peccatum morte plecti jubeat Lex (*Deut. xxii, 22*); et his peccatis graviores esse dicimus impietas, cum sint earum quedam que flagelli plágis quadraginta puniuntur. Est itaque levis impietas, que verbere digna est; et est gravior que morte digna est: ita etiam illa peccata que non in Deum, sed in hominem vidéntur admitti, sunt morte digna quedam; sunt alia correptione, seu verbere, seu venia¹ faciliore. Ita enim locutus esse Septuaginta interpres constat, ut etiam Illi⁹ qui plágis dignus est, impietatem vocaverint.

XLVI. [lb. xxv, 5.] Si autem habitaverint fratres in unum, et mortuus fuerit unus ex eis, semen autem non fuerit ei; non erit uxor defuncti foris non appropianti²: frater viri ejus intrabit ad eam, et accipiet eam sibi uxorem, et cohabitabit ei. Et erit, infans quicumque natus fuerit, constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel. Videtur hoc præcepisse Lex de fratribus uxore ducenta, non ob aliud, nisi ut semen suscitet fratri qui sine liberis defunctus est. Quod autem ait, *Constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel*, id est nomen defuncti; ex hoc videtur dictum, ut ille qui nascitur, hoc nomine appelletur, quo appellabatur defunctus, cui quodam modo propagatur. Unde nobis visum est magis secundum adoptionis morem solvere in Evangelio quæstionem de duobus patribus Joseph (*De Cons. Evang. lib. 2, c. 3*), quorum unum commemorat Matthæus, eum scilicet qui genuit Joseph (*Math. 1, 16*); alterum Lucas, eum eni⁹ filius erat³ Joseph (*Luc. iii, 23*): quoniam nullus eorum nomen Joseph accepit. Nisi forte hoc dictum est, *Constituetur ex defuncti nomine*, non ut ejus nomen accipiat, sed ut ex ejus nomine, id est tanquam filius, non ejus cuius semine est genitus, sed illius defuncti cui semen suscitatum est, haec constituatur. Quod enim additum est, *Et non delebitur nomen ejus ex Israel*, potest ita intelligi, non quod nomen ejus puer consequenter accipiat; sed quod ille non sine posteritate mortuus esse videbitur, et ideo permaneat ejus nomen, hoc est memoria. Neque enim etiam si ipse filium genuisset, nomen suum ei fuerat impositurus, ut nomen ejus non deleretur ex Israel: sed ex hoc utique non deleretur, quia non sine liberis ex hac vita emigraret; et hoc jubetur ex ejus uxore frater ejus implere, quod ille non potuit. Nam etsi frater non fuisset, et propinquus ducebatur uxorem ejus, qui sine filiis mortuus esset, ad suscitandum semen fratri suo: sicut fecit Booz ducendo Ruth, ut semen

exciret propinquuo suo, cuius fuerat illa uxor, nec de illo pepererat; et tamen qui de illa natus est, ex nomine quidem defuncti constitutus est, quia filius ejus est dictus, atque ita factum est ut nomen defuncti non deleretur ex Israel, nec tamen ejus nomine appellatus est (*Ruth iv, 13-17*).

QUÆSTIO DE DUOBUS PATRIBUS JOSEPH. *Math. ii, 16; Luc. iii, 23.*

Quæ cum ita sint, abundantius duobus modis solvi potest evangelica quæstio, ut unus eorum quos diversos commemorant Matthæus et Lucas, ita fuerit propinquus alteri ad ducentam ejus uxorem, ut alios etiam sursum versus parentes atque majores iste, alios ille habere potuerit. Nam si fratribus filii fuissent, unum habuissent avum; quod non ita est: nam secundum Matthæum, Mathan est avus Joseph; secundum Lucam vero, non Mathan, sed Mathath. Quod si quisquam putat esse tantam similitudinem nominis, ut ab scriptoribus in una littera erratum sit, ut fieret tam parva et pene nulla diversitas; quid de istorum patribus dicturus est? Nam secundum Lucam Mathath filius fuit Levi; secundum Matthæum autem, Mathan ex Eleazar genitus invenitur: atque ita inde sursum versus diversi sunt patres et avi; et deinde majores usque ad Zorobabel, qui fercit est vigesimus sursum ab Joseph apud Lucam, apud Matthæum autem undecimus. Qui propriea idem ipse esse creditur, quia pater ejus apud utrumque Evangelistam Salathiel invenitur: quamvis fieri potuerit, ut alias fuerit eodem nomine, habens ejusdem nominis patrem, cuius et ille habuit. Nam et inde sursum versus diversi sunt: alium quippe habet Zorobabel avum apud Lucam, qui est Neri; alium apud Matthæum, qui est Jechonias; atque inde superius nusquam est consonantia, quoisque veniatur ad David, apud Matthæum per Salomonem, apud Lucam per Nathan. Difficillimum autem videtur non fuisse aliquem propinquorem qui duceret uxorem fratris sui, quam eum qui ex David esset consanguineus tam longinquus gradu, non aliqua infra propinquitate conjunctus; cum sit apud Lucam David pene quadragesimus a Joseph, apud Matthæum autem ferme vigesimus septimus. Aut si propinquus ad uxores defunctorum ducentas etiam illi quarebantur, qui ex feminarum sanguine propinquabant, fieri potuit ut esset aliquis ita propinquus, qui Joseph generuit de uxore propinquus sui, qui sine liberis decessit: ac sic ei esset alter ex natura pater, alter ex Lege; in quorum patribus et avis et deinde majoribus ideo nulla propinquitas appareret, quod non ex maribus, sed ex feminis propinquarent. Verumtamen si ita esset, nec David aliquando unus pater occurreret. Aut si quisquam potuisse contendit, ubi ponimus quod consuetudo Scriptura non est feminas in genealogia pro mariibus ponere, sicut eas nullus Evangelista interposuit? Ubi enim commemorantur matres, non ponuntur nisi cum patribus (a). Ac per hoc aut ita propinquior defuit ad uxorem defuncti sibi copulandam, ut origo cognitionis David⁴ repeteretur: aut adoptio fecit alterum patrem

¹ Editio, pena. Ali MSS., *venia*.

² Editio, *uxor defuncti fratris non alteri nubet appropianti.* Emendatur ad MSS. et ad LXX.

³ MSS. duo Vaticani, *filius non erat.*

⁴ Editio, *a David. Delendum, a, quo MSS. carent.*

(a) II Retract. c. 55, n. 3.

quem posset habere Joseph.

XLVII. [lb. xxvi, 14.] Quid est quod inter illa quæ jubet dicere hominem, qui in dandis decimis, et quemcumque dare vel impendere jussus est, omnia mandata complevit, etiam hoc cum laude et commendatione sua dicere jubet, *Non dedi ex eis mortuo?* An per hoc prohibet parentalia, que observare gentes solent?

XLVIII. [lb. xxvii, 13, 14.] Non præterib⁹ ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis. Querit potest quomodo possit intelligi ire in dextra, qui post deos alienos ierit servire illis; cum dextra in laude ponatur, illud autem nunquam laudabiliter fieri possit: nam et quod reprehenditur in via vita, qui declinat in dextra, non ibi ea reprehenduntur quæ dextra sunt, sed ille qui declinat in ea, id est, qui sibi arrogat quæ Dei sunt. Ideo dicitur in Proverbis: *Non declines in dextra aut in sinistra: vias enim quæ a dextris sunt novit Dominus; perversæ autem sunt quæ a sinistris.* Ergo bona sunt dextræ, quas novit Dominus. Novit enim Dominus via justorum (Psal. 1, 6), sicut in Psalmo legitur. Cur ergo dictum sit, *Ne declines in dextra, consenserter ostendit addendo, Ipse enim rectos faciet cursus tuos.* Absit autem ut dextræ, quas novit Dominus, negemus esse rectas: sed, ut dixi, declinare in eas est, non illius gratie, sed sibi tribuere vele quod rectum est. Denique, ut dixi, adjungit et dicit, *Ipse enim faciet rectos cursus tuos, et omnia itinera tua in pace producet* (Prov. iv, 27).

Quapropter hoc quod isto loco Deuteronomii, de quo agimus, dictum est. *Non præterib⁹ ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis,* non ideo dictum est, quia dii alii possunt etiam in dextris accipi; sed aut terrena loca significata sunt, quia et in dextra et in sinistra habebant gentes alios deos coientes: aut hoc de diis aliis separavim prouinciandum est, ut duo sint sensus; unus videlicet, *Non præterib⁹ ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra, secundum illum scilicet intellectum, quem supra exposui;* alius autem sit sensus, *ire post deos alienos, servire illis,* ut et sic subaudiatur, *Non præterib⁹ ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, ire post deos alienos, servire illis.* Prætereundo enim a verbis quæ mandata sunt, etiam hoc fit, ut eatur post deos alienos. Non enim hoc solum mandatum est, aut hoc solum præteriri Deus non vult, quod mandavit, ne post deos alienos eatur, sed omnia quæ mandavit: hoc tamen ita præcipue, ut post generalitatē præcepti quo admonuit non esse prætereundum ab omnibus verbis

¹ Editi, in dextra. Abest, in, a MSS. et a LXX.

² Desiderabant hic verba illa: sic et istic repetatur, *Non præterib⁹ ab omnibus quæ ego mando tibi hodie;* quæ reperimus in Codd. Sorbonico et Beccaniano.

mandatorum suorum, etiam hoc seorsum commendare voluerit.

Potest hoc quod ait, *dextra aut sinistra, etiam sic intelligi, ut nec eorum causa, quæ propter felicitatem appetuntur, nec eorum quæ propter infelicitatem fugiuntur, ire mandaverit post deos alios: id est, nec pro illo quæ amantur, nec contra ea quæ odio habentur, a diis aliis auxiliū esse poscentum: aut certe illo modo, ut vel concilientur, quo proint¹; vel placentur, ne noceant. Nam et de quibusdam scriptum est in Psalmo, *Quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis:* ideo quia his rebus opinantur fieri hominem beatum, quas et boni et mali possunt habere; et ideo dextera est iniquitatis, quia iniqui sunt, qui eam dexteram putant. Non enim est vera dextera, sed dextera est eorum quorum os locutum est vanitatem. *Beatus dixerunt populum cui haec sunt,* cum potius, sicut mox adjungit et docet, *Beatus sit populus cuius Dominus Deus ipsius* (Psal. cxliii, 8, 15). Ille est vera dextera, appitatis, non iniquitatis. Non est ergo eundum post deos alienos, neque in dextra, ut existimet homo ex ipsis se fieri beatum; neque in sinistra, ut existimando ipsis adversantibus se fieri miserum, ad hoc eos colat ut avertat. Aut certe si dextra intelligimus eterna, sinistra vero temporalia bona; nec propter illa, nec propter ista eos colendos sancta Scriptura hoc loco admonuisse creditur.*

XLIX. [lb. xxix, 4.] *Hæc verba Testamenti quod mandavit Dominus Moysi, statuere filii Israel in terra Moab, præter Testamentum quod testatus est eis in Horeb.* Ostendit unde appellatus sit liber Deuteronomium, quasi secunda Lex; ubi magis illius repetitio est, quam aliquid aliud: paucæ enim sunt, quæ ibi non sint in eo quod primum datum est. Nec tamen appellantur hæc duo Testamenta, quamvis ita hæc verba sonare videantur: utrumque enim unum est Testamentum, quod in Ecclesiæ dicitur Vetus. Nam si propter hæc verba duo Testamenta dicenda essent, jam non duo, sed plura essent, exceptio Novo. Multis enim locis Scriptura dicit Testamentum: sicut illud quod factum est ad Abraham de circumcisione (Gen. xvii, 4), vel illud superius ad Noe (Id. ix, 9).

L. [lb. xxix, 2-4.] *Ei vos vidistis omnia quæcumque fecit Dominus Deus vester in terra Ægypti coram vobis Pharoni, et omnibus servis ejus, et omni terra illius, tentationes magnas, quas viderunt oculi tui, signa et prodigia illa magna, et manum validam.* *Ei non dedit Dominus Deus vobis cor scire, et oculos videre, et aures audire usque in diem istam.* Quomodo ergo ait superius, *Vos vidistis temptationes magnas, quas viderunt oculi tui, si non dedit Dominus eis oculos videre, et aures audire; nisi quia viderunt corpore, et corde non viderunt?* quia oculi dicuntur et cordis: propterea inde caput, *Et non dedit Dominus Deus vobis cor scire.* Ad hoc pertinent duo quæ sequuntur, *et oculos videre, et aures audire,* id est intelligere, et obtemperare. Quod vero dicit, *Et non dedit Dominus Deus vobis;*

¹ Sic MSS. At excusi, reluti consuluntur, quæ proximi.

nullo modo faceret et arguens hoc diceret, nisi ab eorum quoque culpam pertinere intelligi vellet, ne quisquam se ex hoc excusabilius pateret. Similis enim ostendit et sine adjutorio Dominus Dei eos intelligere et obedire non posse oculis cordis, et auribus cordis: et tamen si adjutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium; quoniam Iudicium Dei quantum occulta, tamen justa sunt.

L1. [ib. xxix, 5-8.] Et addidit vos quadraginta annos in deserto: non interereraverunt vestimenta vestra, et cibamenta vestra non sunt ultraea a pedibus vestris; panem non maloducatis, vintum et siceram non bibistis, ut sciret quia iste Dominus Deus vester. III. et apparet tantum illi in suis iugementis potuisse portare Israelitas, quando exierunt de Ægypto, quod possent illo consumere. Nam si omnino nihil secum tulissent, illud esset illud de quo dictum est: Sed populus manducare et bibere, et surrecerent ludere? Non enim hoc de aqua diceretur, cum et Ipsi Moysi manifestissima verba sint, non fuisse illam vocem principium hæc, sed præceptum vini (Exod. xxxii, 8, 18).

LII. [ib. xxix, 18-21.] Numquid est dignus inter eos vir, qui mulier, aut feminus¹, vel tribus, cuius mens defecavit a Domino Deo testo, fratribus illis gentium miratur? Num qua est in vobis radix sursum germinans in selle et amaritudine? Et ert, cum audierit verba misericordie huius, et opinabitur in corde suo: dicens, Sancti mihi sunt, quoniam in errore cordis mei incedo: ut non simus perdit peccator enim² qui sine peccato est; Nollet Deus propitiare ei, sed tunc incideatur tra Domini, et celus Ipsi in nomine illo; et adhuc erunt in eo omnia maledicta Testamēntū huius, quæ scripta sunt in libro Legis hujus. Ita dictum est. Numquid est in ratione? ut tanquam requirentem intelligamus, ne forte sit. Si quis autem esset, cum terram vellem celeriter, ne forte quisquam diceret in corde suo, audiens illa maledicta, Sancti mihi sunt, id est, maledicta sancta nulli sunt: quoniam in errore cordis mei incedo, id est, absit ut nulli ista eveniant, non nulli sunt haec mala, sed sancta, id est propitia et lenitoxa; quoniam in errore cordis mei incedo, cuncti scilicet post deos gehennam, et eis tanquam impuniti serviendo. Non, inquit, est sic. Non perdit simul peccator enim qui sine peccato est: tanquam diceret, Cave te ne cui vestrum talia persuadeat, qui talis cogitat. Nollet Deus propitiare ei, sive talia cogitant, sive illi cui talia fuerint persuasa, sicut ipse opifex est dicendo, Sancta mihi sunt; et quasi hoc modo avertendo a se vim illius maledicti. Sed tunc accedattra Domini, et certas res in nomine illo, quando putant eam se avertire, ista in corde suo dilectio. Et adhuc erunt in eo omnia maledicta Testamēntū hujus, quæ scripta sunt in libro Legis hujus. Non possunt quidem omnia evenire nulli homini: non enim illius ratione moris potest, quibz genera mortis sic dicta

¹ Editio et plures MSS., aut famulus. T'auoqué post, nequam non in eo ruitur. Iacobus hanc redintegravit, et cum LXX colligunt codices aliquot, medium nota.

² Editio, non simus perdit peccator enim qui sine peccato est. Hanc lectiōnem confirmat expositiō, quæ mox ab Augustino subiecta.

sunt; sed omnia dixit, pro quibuslibet, ut non sit immunitus ab omnibus, cui evenient aliquid eorum quibus pereat. Quod autem sit, Ut non simus perdit peccator enim qui sine peccato est; quod grecis habet translatum, non sic acceptum est, tanquam ab omni probris peccato mundum et immunitum hoc derit auctoritas, id est sine peccato; sed enim ipsi simus peccato isto esset, de quo formularitur: scilicet dominus in Evangelio, Si non remiseris, et locutus est filium, peccatum non haberem (John. xv, 22); non tunc omni, sed hoc peccatum quo non crediderunt in eum. Dicit enim Deus ad Abram eum de Saro uxore Aliorū: Scio quia in mundo corde fecisti hoc (Gen. 22, 6): non tunc mundum illius eorum nam venit in mundum, ut similis eis esset, de quibus dictum est, Deum mundo corde, quoniam ipsi Deum videbant (Matt. v, 8); sed ab illo peccato, de quo agebatur, mundum eorum habebat, quoniam quantum ad ipsum pertinebat; non dominus periret conjugem alienam.

LIII. [ib. xxxi, 6.] Et circumpurgabili Dominus cor tuum, et eorum seminis tui, diligere Dominum Deum tuum ex tuo corde tub, et ex tota anima tua, ut vivas tu. Evidens poffitatio gratiae: primitus enim Deus te esse facturum quod solet jubere in statu.

LIV. [ib. xxx, 11-14.] Quia mandatum hoc, quod ego misero tibi hodie, non est supra modum, neque longe abs te est: non in celo est. Dicere, id est, ut dicas, Quis ascendet nobis in celum, et necpiet nobis illud, et audientes illud faciemus? Neque trans mare est, dicens, id est, ut dicas, Quis transserat nobis trans mare, et decipiat nobis illud, et audientes illud faciemus? Propter verbum hoc valde in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc esse verbum fiduci dicit Apostolus: quod ad Novum pertinet Testamentum. Sed queri potest, cur ea superius mandata dixerit, quæ scripta sunt in libro Legis hujus (Dent. xxix, 21): nisi quia his omnibus spiritualia significantur ad Novum Testamentum pertinencia; si bene intelligantur. Item queri potest cur hoc quod hic positum est, Neque trans mare est, ut dicas, Quis transserat nobis trans mare, et decipiat nobis illud, Apostolus dixerit, Aut quis descendat in abyssum; atque id exponiens adiunxit, Hoc est Christum a mortuis reducere: nisi quia morte appellavit totum in hoc seculo vitam, quo morte transitur, ut quodam modo mare finiatur, et trans mare mors ipsa appellatur, velut trans istam vitam, quæ iheris voceculo significatur. Deinde quod hic additum est, et in manibus tuis; non ait Apostolus, nisi, in ore tuo et in corde tuo. Et hoc usque in librum expositus est, dicens, Corde enim ereditur ad iustitiam, ore autem confessio su ad salutem (Rom. x, 7, 8, 10). Merito quod ex hebreo translatum est, quantum a nobis insipi potuit, non habet, in manibus tuis. Nec frustra tamen hoc a Septuaginta interpretibus additum existimo: nisi quia intelligi voluerunt etiam ipsas manus, quibus significantur opera, in corde accipi debere, ubi est fides quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6). Nam si fornicatus en quæ Deus jubet, manibus habet, et in corde non habet, nemo est tam

insulsus, qui praecepta arbitretur impleri. Porro si charitas, que plenitudo est Legis (*Rom. xii, 10*), habet in corde, etiam in manibus corporis quisquam non possit operari, pax illi est utique cum hominibus bona voluntatis (*Luc. xi, 14*).

L.V. [B. xxxii, 5.] *Peccaverunt non et filii vimpervables.* Quod in greco est *τίκτα παράνοια;* quidam interpretati sunt sicut hic, id est, *filii vimpervables;* quidam, *filii consummati;* quidam, *filii vivi.* Unde noua magna questio, tunc nulla est. Sed illud merito ut querendani movet; si generalius dictum est, *Peccaverunt non et;* quoniam qui peccat, non est peccator; id est, non Deo noet, sed sibi; quoniam intelligendum sit quid in Psalmi legitur, *Tibi soli peccavi* (*Psal. v, 6*); et in Ieremias, *Tibi peccavimus, patientia Israël, Domine* (*Ierem. xiv, 7, 8*); et iterum in Psalmo, *Sana animam meam, quia peccavi tibi* (*Psal. xl, 8*); et utrum hoc sit peccare Deo, quod peccare in Deum. Unde ait Heli sacerdos: *Si in Deum peccaverit, quā orab pro eo* (*1 Reg. ii, 25*)? Dicam ergo interim quid mihi in presentia videatur. Intelligent fortasse aliquid melius, qui melius haec sapient, aut etiam nos alio tempore, quantum adjuverit Dominus. Peccare in Deum, est in his peccare quae ad Dei cultum pertinent. Nam hoc quod commemoravi, nihil aliud indicat: sic enim peccabant filii Heli, quibus hoc pater eorum dixit. Sic existimandum est peccari etiam in homines qui pertinent ad Deum: nam hoc Deus legitur dixisse ad Abimelech de Sara, *Propterea pepercisti tibi, ne peccares in me* (*Gen. xx, 6*). Peccare autem Domino, vel potius peccasse a Domino¹ (nisi forte aliqui scriptum occurrat quod hunc sensu resistat), hi mihi videantur non immittere dei; qui pius penitentiam peccati sui nunc agunt, ut glorificetur ignoroscos Domini. Causam quippe reddens David eum dixerit, *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci;* subiectis et mihi, *Et justificeris in sermonibus tuis,* et vincas cum iudicaris: sive enim dicit Deus, *Judicate inter me et vincam memini* (*Istib. v, 5*): sive de Domino Iesu Christo intelligatur, qui solus verissime dicere potuit, *Venit enim princeps mundi, et tu me non habet quidquam* (id est, quidquam peccati quod morte sit dignum); sive ut cognoscat mundus quoniam patrem, et sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio; surgite, eamus hinc (*Jōan. xv, 30, 31*): tanquam diceret, Etiam levissima peccata mortis supplicio persequeatur princeps mundi, in me non habet quidquam, sed surgite, eamus hinc, id est, ut patiar; quia in eo quod patior, voluntatem impie Patris mei, non penam solvo peccati mei. Et quod Jeremias ait, *Tibi peccavimus, patientia Israel, Domino utique suppliciter dicitur in penitentia cum sp̄ salutis ex veritate.*² Et quod dictum est, *Sana animam meam, quia peccavi tibi,* hoc idem agitur ut Deus ignoscendo glorificetur: quia magna est ejus misericordia super con-

stitentes sibi et redennes ad se, qui dicit se nolle mortem peccatoris; quantum³ ut reverentur et vivat (*Ezech. xxxiii, 11*). Hinc et ipse David non solet in Psalmo, verum etiam eum enim Deus regnaret per prophetam, non sine sp̄ propitiationis Domini respondit, *Peccavi Domino* (*1 Reg. xii, 15*). Medicus eum vultus videtur quodammodo, qui ut saepe se subdit manibus medici, ut illi eo medicina opus implicantur. In hoc autem camico previdebat Propheta futuros quosdam, qui sic fierint peccatori Domini offendendo magnis iniuriantibus suis, ut nec penitentiam agere velint; et ad Dominum redire ut sanarentur: de quibus etiam alibi dicitur, *Quoniam caro vana, et spiritus ambulans, et non reverens* (*Psal. LXXVII, 39*). Potest etiam sic intelligi, *Peccaverunt non et,* secundum id quod non ei nocuerint peccato suo, sed sibi.

L.VI. [B. xxxiii, 1-5.] *Et haec benedictio quam benedixit Moyses homo Dei filios Israel, priusquam defungeretur.* Et dixit, *Dominus ex Sina venit, et afflxit ex Seir nobis: festinavit ex monte Pharaon cum milibus milibus Cades.* Ad dexteram ejus Angeli cum eo; et peperit populo ann. *Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt.* Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandauit nobis Moyses, hereditatem congregationibus Jacob. Et erit in dilecto principe, congregatis principibus populorum simul tribibus Israël. Non negligenter praeterenda est ista propria. Apparet quippe ista benedictio ad novum populum pertinere, quem Dominus Christi sanctificavit; ex eius persona ista discuntur a Moyse, non ex persona ipsius Moyse, quod in consequentibus evulenter apparet. Nam si propterea dictum est, *Dominus ex Sina venit, quia in monte Sina Lex data est;* quid sibi vult quod sequitur, et afflxit ex Seir nobis: cum Seir mons Iudee sit, ubi regnavit Esau? Delictum cum Moyse filios Israel beneficavit nisi verbis, sicut Scriptura predixit, quoniam modo filium dicit. *Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandauit nobis Moyses?* Nimirum ergo propheta est, ut diximus, populum novum Christi gratia subiectum praeannulans, ideo sub nomine filiorum Israel, quia semen est Abram, hoc est, filii sum promissionis, et interpretatione ejus est. Videntur Deum. Dominus ergo qui ex Sina venit, Christus intelligentius est, qui natus est Sina interpretatur, Tertilio. Venit ergo ex tentatione passionis, crucis, mortis. *Et afflxit ex Seir.* Seir interpretatur, Pilosus, quod significat peccatorem; sic enim natus est Esau odio habitus (*Gen. xxv, 23*): sed quoniam qui sedebant in tenebris et in umbra mortis, lux orta est eis (*Istib. ix, 2*): ideo afflxit ex Seir. Similiter etiam non absurdè intelligitur esse predictum, ex gentibus que significantur per nomen Seir, quia mons est perfidens ad Esau, venturam gratiam Christi populo Israël. Unde dicit Apostolus: *Ita et hi mox non crediderunt in nostra misericordia,* ut et ipsi misericordiam consequantur (*Rom. xi, 31*). Ipsi ergo

¹ Editio, *peccare in Romano.* At MSS. *peccasse Romano.* Recte quidem, sed rābul infra MSS. idem et omnes editi p̄p̄rērāt, prebant, qui p̄m̄, p̄m̄iūtūm̄, peccati sui non agunt: cum certo certius legi debeat, nunc agunt: vel forte, qui per p̄m̄ p̄m̄iūtūm̄ peccati sui hoc agunt.

² MSS. *malignum.*
³ Sic MSS. At Alii. Er. et Lov., et venit. Ral., et rema.

dicunt, *Alluxit ex Scir nobis, et festinavit ex monte Pharon*, id est, ex monte fructifero : id enim interpretatur *Pharon*, quo significatur Ecclesia. *Cum multis milibus Cades*. Et Mutata interpretatur *Cades*, et Sanctitudo. Mutata sunt ergo multa milia, et sanctificata per gratiam, cum quibus venit Christus ad Israelitas postea colligendos. Sequitur et dicit, *Ad dexteram ejus Angeli cum eo : hoc non indiget expositione. Et pepercit, inquit, populo suo : donans remissionem peccatorum.* Inde ad ipsum convertit sermonem atque ait, *Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt : non utique superbientes, et suam iustitiam volentes constituere; sed agnoscentes gratiam, ut justitiae Dei subjiciantur* (*Rom. x., 5.*) *Et accepit, inquit, de verbis ipsius Legem : populus utique de quo ait, Et pepercit populo suo. Accepit ergo de verbis ipsius Legem, quam mandavit, inquit, nobis Moyses : hoc est, populus ejus de verbis ejus accepit Legem, quia de doctrina ejus intellexit Legem eam ipsam quam mandavit nobis Moyses. Ipse quippe ait in Evan-*

*gelio : Si crederetis Moysi, crederetis et mihi ; de ne enim ille scripsit (*Joan. v., 46.*)* Non enim accepit populus ille Legem quam non intellexit ; sed tunc accepit, quando intellexit de verbis ejus, carens velamine veteri, conversus ad Dominum : hanc dicit *hereditatem congregationibus Jacob*, quae intelligenda est non terrena, sed coelestis ; non temporalis, sed eterna. *Et erit, inquit, in dilecto princeps : ipse utique in dilectione populo erit princeps Dominus Jesus : congregatis principibus populorum, id est, gentium : simul tribubus Israel, ut impleatur quod supra dictum est, Lastamini, gentes, simul cum populo ejus ; quia cœcitas ex parte in Israel facta est, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (*Rom. xv., 10, et xi., 25.*)

LVII. [lb. xxxiii, 17.] Cum Joseph benediceret, ait inter cetera, *Primogenitus tauri pulchritudo ejus. Quod non ita legendum est, tanquam dixerit, primogenitus tauri ; sed, cum sit primogenitus, pulchritudo ejus tauri est : propter crucis cornua, de Domino intelligitur figuratum.*

LIBER SEXTUS.

Quæstiones in Jesum Nave (a).

QUEST. I. [Jos. cap. 1, § 5.] Dominus dicit ad Jesum Nave, *Et sicut eram cum Moyse, ita ero et tecum. Non solum autem hoc testimonio, sed etiam in Deuteronomio multis documentis probatur Moyses ita defunctus, ut Dei famulus et Deo placens : quamvis in eo illa vindicta completa sit, ne terram promissionis intraret* (*Dent. xxxii, 48-52, et xxxiv, 4, 5.*) Ex quo datur intelligi, Dominum etiam bonis servis suis in aliquo succensem, et temporaliter vindicare, et tamen in eorum habere numero, que sunt in domo ejus vasa in honorem utilia Domino (*Il Tim. ii., 21*), quibus datus est promissa sanctorum.

II. [lb. 1, 41; iii, 7.] Questio est, quomodo posteaquam locutus est Dominus ad Jesum Nave, exhortans et confirmans eum, seque promittens cum illo futurum, mandaverit idem Jesus populo per scribas, ut prepararent cibaria, quod post tres dies Jordanem fuerant transiunt, cum inveniantur post multo plures dies transisse Jordanem. Cum enim haec populo mandasset, misit exploratores in Jericho, quoniam Jordane tragoë ipsa proxima civitas occurrebat : illi autem diverterunt ad Raab mulierem fornicariam, et ab illa occultati, atque a rege quæsiti et minime inventi, eadem dimittente illos per fenestram, et monente ut triduo laterent in montanis, quatuor dies videntur esse consumpti ; inde posteaquam nuntiaverunt quæ circa illos gesta fuerint, promovit Jesus cum populo universo de loco ubi erat diluculo ; qui cum venisset ad Jordanem, divertit et mansit : tunc rursus populus admonetur ut post iridum se preparet transire Jordanem, arca Domini precedente. Hinc ergo

intelligitur humanam iusse dispositionem, quam fecit populo nuntiari, ut cibaria prepararent, tanquam post tres dies memoratum fluvium transituri. Potuit enim hoc sicut homo sperare fieri posse, si exploratores celeriter revertissent. Quibus tardantibus intelligitur, quamvis Scriptura tacuerit, ex divina dispositione cœteri impleta, ut jam inciperet apud populum glorificari Jesus, et ostendit quod cum illo Dominus esset, sicut fuerat cum Moyse. Nam et hoc illi dicitur fluvium transiisse, sicut scriptum est : *Et dixit Dominus ad Jesum, In die ista incipias exaltare te coram omnibus filiis Israel, ut sciant quoniam sicut eram cum Moyse, sic ero et tecum.* Nec incredibile debet videri, etiam illos cum quibus Deus loquebatur, aliquid ex humana dispositione agere voluisse, in qua sibi Deum tamen fiderent¹ esse rectorem, corumque ex illius a quo regabantur providentia, consilia fuisse mutata. Nam et Moyses ipse utique tanquam homo putaverat esse faciendum, ut causas populi sic audiret, quemadmodum et sibi et illis, onus intolerabile subeundo, prodesse non posset : ejusque dispositio divinitus, et hoc ipsum socero ejus suggestente et monente, atque hanc admonitionem Deo approbante, mutata est (*Exod. xviii, 14-26.*)

III. [lb. iii, 5, 4, 15.] Scribe populo dicunt, *Cum videritis arcam testimonii Domini Dei nostri, et sacerdotes nostros² et Levites tollentes eam, proficiscimini de locis vestris ; et ite post eam : sed longum intervallum sit inter vos et illam, quantum duo milia cubitorum stabitis, ne propinquatis ei, ut sciatis riam quam ibitis in eam. Non enim abiistis viam ab hesterno et nudistertiana die.*

(a) In bujus libri 6 titulo legendum, *Jesum Nave*, ut in MSS. non, *Josue*, ut in editis reperitur. [*Josue.*]

¹ MSS. Decem et editio Ratisponensis, *fiderent.*

² Sic MSS. At editi, *Dei vestri et sacerdotes vestros.*

Longe jussum est arcum precedere, ut posset a populo videri. Tam grande quippe agmen, si post eam proximum pergeret, non eam videret praesire, nec nosset qua sequeretur. Ex hoc autem facto intelligendum est, quod columna illa nubis, qua solebat movendis castris signum dare, et iter ostendere (*Exod. xiii, 21*), jam recesserat, nec eis apparebat: hinc factum est ut etiam triduum illud ex humana dispositione prædiceretur (*Supra, quæst. 2*). Nunc ergo duce Jesu arcum Domini sequuntur nube subtracia tanquam velamine ablato. *Jordanis autem plenus erat per totam crepidinem suam, sicut in diebus messis tritici.* Hoc incredibile videtur regionibus nostris: ibi autem, sicut perlubent qui neverunt, in initio veris est messis tritici; tunc autem ille fluvius repletus amplius quam per hiemem.

IV. [lb. iv, 7.] *Et erunt vobis lapides isti memoriale filii Israel usque in aeternum. Quomodo in aeternum, cum coelum et terra transseant* (*Math. xxiv, 35*)? An quoniam aeternum aliiquid significant hi lapides, cum ipsis aeterni esse non possint? Quamvis possit quod in greco est, *τότε τούς απόντας*, dici latine, et usque in seculum, quod non est consequens ut intelligatur aeternum.

V. [lb. iv, 15 et 16.] *Et dixi Dominus ad Jesum, dicens: Manda sacerdotibus portantibus arcum testamenti testimonii. Solet dici arca testamenti, vel arca testimoniæ: nunc dicta est arca testamenti testimonii, ut non solum arca, sed etiam ipsum testamentum, appellaretur testamentum testimonii.* Illic enim dicit Apostolus: *Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testimonium habens per Legem et Prophetas* (*Rom. iii, 21*). In ejusdem enim rei alterius ventura testimonium datum fuerat illud, quod dicitur Testamentum Vetus.

VI. [lb. v, 2-7.] *Dixit Dominus ad Jesum; Fac tibi ipsi cibros de petra acutos, vel, sicut habet græcus, de petra acuta, et sedens circumcidere filios Israel iterum. In hoc præcepto queritur cur dixerit, iterum. Non enim unus homo bis circumcidendus erat: sed quia unus populus erat in quibusdam circumcisus, in quibusdam non circumcisus, ideo dictum est iterum, ut circumcisus iterum circumcidetur, non homo, sed populus. Nam et sequentia id ostendunt. Dicit enim Scriptura: Et feci Jesus cultos petrinos sibi ipsi acutos, et circumcidit filios Israel in loco qui vocatur Collis præputiorum. Hoc autem modo circumpurgavit Jesus filios Israel, qui aliquando fuerant in via, et qui aliquando incircuncisi erant eorum qui exierant ex Aegypto; omnes istos circumcidit Jesus. Quadragesima enim et duobus annis conversatus est Israel in deserto Mabaritaride, et ideo incircuncisi erant illorum plurimi pugnatorum qui exierunt de terra Aegypti qui inobedientes fuerant mandatis Dei, in quibus ei definierat Dominus eis, ne viderent illi terram quam juraverat Dominus patribus eorum dare illis, terram fluentem lac et mel. Pro his autem substituit filios eorum, quos circumcidit Jesus, eo quod fuissent in itinere incircuncisi. Manifestum est ergo non omnes fuisse, sed quosdam. Quidam enim de Aegypto ex eundem filii in illo populo incircuncisi erant, quos potuit circumcidere Jesus; illorum scili-*

cet filios qui genuerunt in deserto, et contempserunt eos circumcidere, quod inobedientes erant legi Dei. Nulla itaque causa est cur ii qui putant rebaptizandos eos qui habent christiani Baptismi sacramentum, hoc testimonio Legis adjuvari se putent: quia nullus his numero unus homo est circumcisus; sed populus qui jam fuerat in quibusdam circumcisus, in quibusdam vero adhuc incircuncisis erat. Et si aliquo modo illi fieri posset, ut bis circumcidendi hominem Deus juberet; numquid possunt dicere ideo fuisse præceptum, quia illi ab Aegyptiis fuerant circumcisi, aut ab aliquibus hereticis ab Israëlitarum societate segregatis? Cum vero satis etiam appareat quare sit a Deo dictum; nullum hic possunt homines erroris sui patrocinium reperire.

VII. [lb. v, 45-45.] Quando Jesus vidit virum contra se stantem evaginato gladio, et eo respondentie dicit quod esset princeps militis virtutis Domini; et prostratus in terram dixit, *Quid præcipis tuo famulo?* queri potest utrum angelo se prostraverit, cumque dixerit dominum; an potius intelligens a quo missus fuerat, ipsum Dominum dixerit, eique se prostraverit. Erat autem, sicut legitur, Jesus in Jericho, non ulti- que in ipsa civitate, cujus muri nondum ceciderant, quod mox futurum erat, ut in eam possent intrare; sed in agro ad eam pertinente: nam interpretatio quæ est ex hebreo, sic habet.

VIII. [lb. vii.] In eo quod factum est ut Achar de tribu Juda furaretur de anathemate civitatis Jericho contra præceptum Domini; et propter ejus peccatum tria milia quæ missa fuerant in Gai, dederunt terga hostibus, et occisi sunt ex eis trigesita sex viri; et populo graviter territo, Jesus cum senioribus se prostravit ad Dominum, eique responsum est ideo factum esse, quod peccaverit populus; minatus est etiam Deus non se cum eis futurum, nisi abstulerint anathema de se ipsis; et quod ostensus est qui fecerat, nec solus occisus, sed cum omnibus suis: queri solet quomodo justus pro alterius peccatis in alios vindicetur; maxime quia in Lege Dominus dixit, nec patres pro filiorum, nec filios pro patrum peccatis esse puniendos (*Deut. xxiv, 16*)? An aliud judicantis hominibus est præceptum, ne quemquam pro altero puniant; Dei autem iudicia non sunt ejusmodi, qui alto et invisibili consilio suo novit quatenus extendat etiam temporalem hominum penam salubremque terrorem? Non enim aliquid dirum¹, quantum attinet ad universi mundi administrationem, contingit mortalibus, cum moriuntur quandoque morituri: et tamen apud eos qui talia metunt, disciplina sauctitur, ut non se solum quisque curet in populo, sed invicem sibi adhibeant diligentiam, et tanquam unius corporis et unius hominis alia pro aliis sint membra sollicita. Nec tamen credendum est, etiam penitus quæ post mortem irrogantur, alium pro alio posse damnari; sed in his tantum rebus hanc irrogari penam, quæ finem fuerant habituæ, etiamsi non eo modo finirentur. Similiter etiam ostenditur quantum connexa sit in populi societate ipsa universitas, ut non in seipsis singuli, sed et

¹ Editi, durum.

(Vingt-cinq.)

tanquam partes in toto existimetur. Per unius igitur peccatum mortemque paucorum admonitus est populus universus, tanquam in corpore universo querere quod admissum est. Similiter etiam significatum est quantum mali fieret, si universa illa congregatio pectasset; quando ne unus quidem ita potuit judicari¹, ut ab eo possent ceteri esse securi. At vero, si Achar ab aliquo inventus atque comprehensus, et illius criminis reus ad Judicium Jesu fuisset adductus, nequam putandum est hominem judicem vel pro illo vel cum illo quemquam alium, qui societate facti ejus minime teneretur, fuisse puniturum. Neque enim ei mandatum Legis licet excedere, quod datum est hominibus, ne judicio suo, quod in hominem homini jussum sive permisum est, alterum pro alterius peccato arbitratur esse plectendum. Longe autem seriore justitia judicat Deus, qui potens est etiam post mortem, quod homo non potest, vel liberare vel perdere. Visibilis igitur afflictione hominum sive mortes, quoniam his quibus ingeruntur, et obesse et prodessere possunt, novit Dominus in occulto providentia sue quemadmodum juste quibusque dispensem, etiam cum aliorum peccata in aliis videtur ulcisci. Peccata vero invisibilis, que non nisi nocent, et prodessere non possunt, ita nullus Deo judice pro alienis peccatis luit, sicut homine judice lucre nullus nisi pro sua culpa istas visibilis debet. Hoc enim præcepit homini iudic Deus, in his que ad humanum iudicium pertinent vindicanda², quod in suo iudicio facit ipse, quo potestas non aspirat humana.

IX. [lb. vii, 15 et 25.] Merito queritur, cum Dominus propter illum qui de anathemate furtum fecerat, præcepit eum qui fuisset ostensus, igni cremari, cur cum ostensum Jesus lapidari potius a populo fecerit. An ita eum mori oportuit, quemadmodum Jesus, qui proprius Dominum sequebatur, Domini verba jubentis intelligere potuit? Sic enim alius quisquam non facile potuit. Unde magis querendum est cur lapidationem ignem appellaverit Dominus, quam credendum Jesum aliud fecisse quam jussere. Dominus. Nam neque ad intelligendum verba Domini quisquam potuit esse sapientior, neque ad facieundam quisquam obedientior. Proinde ignis nomine penam potuisse significari, Scriptura testis est in Deuteronomio, ubi dicitur ad filios Israel, *Et eduxit nos de fornae ferrea ex Egypto* (Deut. iv, 20): ubi utique duram tribulationem intelligi voluit.

Dux autem mihi causæ occurruunt (non ut ambe sint, sed ut altera ex eis), cur non ille cum suis omnibus evidenti igne crematus sit. Si enim precatum ejus Dominus tale esse judicavit, quod supplicio illo expiatum non puniret in aeternum, propter ipsam expiationem et purgationem congrueret illa pena ignis nomen accepit. Neque ad hunc intellectum quisquam tendero admoneretur, si cum proprie visibilis ignis exureret; sed in eo quiske remaneret, quod aperie videbat impletum, aee aliquid ultra quereret:

¹ Ms. Cisterciensis, vindicari.

² Sic lat. et MSS. Al. Ann. tr. et Lov., *Judicanda*.

nunc vero cum propter Dei verba et factum Jesu, a quo prevaricari illa verba non possent, rectissime dicitur etiam lapidationem ignem fuisse; eleganter agnoscerit illa puma hominem, ne in posterum peccato illo interiret, fuisse purgatum. Quod significavit etiam vasa in Levitico, que jubent igne purgari. Si autem tale fuit illud peccatum, propter quod enim etiam post istam vitam gehenna suscipietur; ideo Jesus enim voluit lapidari, ut quod a Domino dictum est, igni cremabatur, illud admoneret intelligi, quod Dominus faceret, non quod ab ipsis esset faciendum. Si enim divisset Dominus, Igne enim cremabit et omnia ejus; huic sensu locus nullus esset: cum vero ita possum est, ut magis videatur Deus quod ei futurum esset prædictisse, quam quod ei ab hominibus deberet fieri præcepisse; melius non potuit facere Jesus, qui divina verba sicut tantus propheta intellexit, qui etiam hoc ipsum propheticè fecit, quam ut illum lapidibus polius quam flammis interimeret, ne in illis ignibus verba Domini viderentur impleta, que ob aliud dicta volebat intelligi.

Nec movere debet quod non ipsum tantum, sed etiam omnia que sunt ejus, Deus cremant igni prædixerit. Sic enim ait, *Igni cremabitur, et omnia quemque sunt ei*. Omnia enim quæcumque sunt ei, opera ejus possunt intelligi, que cum illo dixit esse concordanda: non sicut dicit Apostolus de quibusdam operibus igne consumptis, *ipse autem saluus erit* (1 Cor. iii, 15): si hujus peccatum ita intelligendum est, ut etiam aeterno igne puniatur. Filios ergo ejus et filias cum peccatis et omnibus que habebat, populus quidem cum eum puniret, simul lapidibus obruit: non tamen hoc iudicio humano, sed propheticò spiritu fecit Jesus; sive ita intelligens, *omnia que sunt ei*, ut nec filios censeret exceptos, lapidationis etiam peccata pro igne ingerens; sive opera ejus que post mortem Deus in illo fuerat crematurus, non solum per extera que illi erant, verum etiam per filios ejus significans.

Nec ideo sane credendum est eos pro peccato patris, a quo innocentes erant, etiam post mortem supplicio inferni ignis incensos. Mors quippe ista que omnes manet, quamvis de primo peccato veniat, tamen quia ita nati sumus, ut necessario moriendum sit, accelerata quibusdam est utilis. Unde legitur de quodam: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus* (Sup. iv, 11). Quo ergo iudicio Dei, vel misericordia, fuerit irrogata sive filii ejus, sive illis triginta sex viris, cum omnes ab ejus peccato alieni forent, latet apud eum apud quem non est iniurias (Rom. ix, 44). Verum illud in promptu est, quod et populum terribiliter oportebat querere quod admissum est; et tanto vehementius tinxerunt exterri factum ejus imitari, quanto magis humana exhiberet infirmitas, et in tam magnum tamque justum populi odium dari, et eis quos ad spem propagandi generis se relictorum pustulat, peccato suo secum consumptis suis posteris emori.

X. [lb. viii, 2.] Quod Deus jubet loquens ad Iesum, ut constitutasibi retrorsus insidiias, id est insidiantes

bellatores ad insidiandum hostibus, hinc admonemur non injuste fieri ab his qui justum bellum gerunt: ut nihil homo justus præcipue cogitare debeat in his rebus, nisi ut justum bellum suscipiat, cui bellare fas est; non enī omnibus fas est. Cum autem justum bellum suscepit, utrum aperta pugna, utrum insidiis vincat, nihil ad justitiam interest. Justa autem bella definiiri solent, si uiciscentur injurias, si qua gens vel civitas, quae bello petenda est, vel vindicare neglexerit quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per injurias ablatum est. Sed etiam hoc genus belli sine dubitatione justum est, quod Deus imperat, apud quem non est iniqitas, et novit quid cuique fieri debeat. In quo bello ductor exercitus vel ipse populus, non tam auctor belli, quam minister judicandus est.

XI. [lb. viii, 4-8.] Jesus mittens ad Gai debellandum triginta milia bellatorum, ait illis: *Vos insidiabitimi post civitatem, et non longe eritis a civitate, et eritis omnes parati: et ego et omnis populus qui mecum est, accedemus ad civitatem. Et erit, cum exierint qui commorantur in Gai, in ebrium nobis, sicut antea, et fugientia a facie illorum. Et cum exierint post nos, adducemus illos de civitate, et dicent, Fugiant isti a facie nostra, sicut antea. Vos autem exsurgitis ex insidiis et ibitis in civitatem. Secundum verbum istud facietis. Ecce præcipio vobis: Quarendam est utrum omnis voluntas fallendi pro mendacio deputanda sit; et si ita est, utrum possit justum esse mendacium, quo ille fallitur, qui dignus est falli: et si si hoc quidem mendacium justum reperitur, restat ut secundum aliquam significationem hoc, quod de insidiis factum est, ad veritatem referatur.*

XII. [lb. ix, 5-15] Quid Gabaonites venerunt ad Jesum cum vetustis panibus et saccis, ut putarentur, sicut fixerant, de terra venisse longinqua, quo eis parceretur (constitutum enim erat a Domino, ne alieni terras illas inhabitanti parcerent, quo ingrediebantur): nonnulli codices et græci et latini habent, *Et accipientes saccos referentes super humeros suos; ali vero qui veraciores videntur, non habent, super humeros, sed, super asinos suos.* Similitudo enim verbi in græca lingua mendositatem facilem fecit, et ideo latina quoque exemplaria variata sunt: *Επειδη*, quippe et *Επειδη* non multum ab invicem dissonant, quorum prius humerorum nomen est, posterius asinorum. Ideo est autem de asinis credibilius, quoniam se a sua gente longinqua missos esse dixerunt: unde apparet eos fuisse legatos, et ideo magis in asinis quam in humeris necessaria portare potuisse; quia nec multi esse poterant; et non solum saccos, sed etiam utres eos portasse Scriptura commemorat.

XIII. [lb. ix, 19.] Queri potest quomodo jurationem servandam esse crediderint Hebrei Gabaonitis, quibus ita juraverant, tanquam de longinqua terra venientibus, sicut illi mentiti fuerant. Sciebant enim se debellandos, si cognitum esset Hebreis in ea terra eos habitare, quam promissam fuerant interfectis habitantibus retenturi. Mentientibus ergo quod de

longinqua terra ad eos venissent, juraverunt eis Israelite. Posteaquam vero cognoverunt ibi eos habitare, ubi omnes quos invenerant secundum Dei præceptum debellare oportebat, mulcuerunt tamen frangere jurationem: et licet eos mentitos esse didicissent, parcere maluerunt iurationis causa; cum possent mihi dicere se tantum illis jurasse¹, quos eos esse crediderant, id est de longinquo venientes; cum vero aliud cognoverunt, præcepit circa eos Dominus implendum erat, ut siue exteri expugnarentur. Deus autem hoc approbat, nec parentibus speculans: quoniam cum non interrogassent quiam illi essent, et ideo eos illi fallere valuerint. Unde non importune utique credendi sunt, eis fallere homines pro sua salute voluerunt, non tamen fallaciter Deum dimisso in populo ejus: propriea nec snerensuit Dominus jurantibus aut parentibus, adeo ut postea Gabaonitas ipsos tanquam populi sui homines de domo Saït vindicaverit, sicut Regnum ostendit historia (Il Reg. xxii, 1-9). Et quoniam iuratio sic servata est, quoniam in hominibus qui meatiti sunt, ut ad clementiam sententia fleretur, non displicuit Deo. Nam si e contrario jurassent aliquos se interfectorum, quos Gabaonitas in terra promissionis esse putavissent, et postea didicissent eos esse ab illa terra extraneos, et de longinquo ad se venisse, nullo modo arbitrandum est, quod eos essent debellatur causa iurationis implenda: cum proprius ipsam parendi clementiam sanctus David, etiam post verba quibus se Nabal interfectorum esse juraverat, utique sciens quem fuerat interfectorum, parcere maluit, nec in re duriore implere iuramentum (1 Reg. xxv, 22, 35); magis Deo placere existimans, si quod ira perturbatus ad nocendum juraverat, non fecisset, quoniam si perfecisset.

XIV. [lb. x, 7, 8.] Cum obessi Gabaonites a regibus Amorrhœorum, misserint ad Jesum, ut sibi subvegiret, ita Scriptura sequitur, et dicit: *Et acomedit Jesus a Galgala, ipse et omnis populus bellatorum cum illo, omnis potens in fortitudine. Et dicit Dominus ad Jesum, Noli timere illos; in manus enim tuas tradidi eos: non subsistet ex illis quisquam coram vobis.* Ubi neque consultus est Dominus utrum eundem ad eos esset; sed ultra suis recte subvenire volentibus, futuram victoriam preannovavit. Sic ergo posset, quoniam non consultus, de ipsis Gabaonitis admonere, qui esent, cum se longinquos esse mentirentur, nisi ei plauasset illa iuratio, quæ subjectis parcere cogere. Crediderant enim Deo, quem audierant suo populo promisso quod illas gentes subverteret, corumque terram obtineret; et hanc eorum fidem non eos prodendo² remuneravit quodammodo.

XV. [lb. x, 5, 6.] Queritur quemadmodum rex civitatis Jerusalem Adonibezeeb et ceteri quoniam cum quibus obedit Gabaonites, secundum Septuaginta interpres, primo reges Iudeorum cum ad eos obediendos convenerunt, postea vero reges Amorrhœorum dicantur ab ipsis Gabaonitis, quando nuntiis

¹ MSS., se tanquam illis jurasse.

² Sie MSS., cum lat. et am. At Ex. et Lev., perdenda.

miserunt ad Jesum, ut eos de obsidione liberaret. Sicut autem inspicere potuimus in ea interpretatione quæ ex hebreo est, utroque Amorrhæorum dicuntur: cum constet Jebusæorum fuisse regem civitatis Jerusalem, quia ipsa est dicta Jebus tanquam illius gentis metropolis; et septem gentes sapissime Scriptura commemoret, quas promisit Deus exterminaturum se esse a facie populi sui, ex quibus una perhibetur Amorrhæorum. Nisi forte hoc nomen universale fuerat omnium, aut potius majoris partis: ut non una, sed plures in his septem hoc nomine tenerentur; quamvis esset etiam una de septem, que Amorrhæorum proprio vocaretur sicut est pars quedam quæ proprie dicitur Libya, quamvis hoc nomen universæ Africæ competit; et pars quedam quæ proprie dicitur Asia, quamvis Asiam vel dimidium terrarum orbem quidam, vel alii tertiam partem orbis posuerint. Nam, quod constat, et Chananai tanquam una gens in illis septem commemorantur, et tamen universa illa terra originaliter terra Chanaan vocatur.

XVI. [lb. xi, 14 et 15.] *Non dimisit in ea Icsns quidquam spirans, sicut præcepit Dominus Moysi puer suo, et Moyses similiter præcepit Iesu, et sic fecit Jesus: non est transgressus quidquam ab omnibus quibus constituit Dominus Moysi.* Propter hoc nullo modo putanda est ista crudelitas, quod nullum vivum in civitatibus sibi traditis dimittetbat Jesus, quia Deus hoc jussérat. Qui autem existimant hinc Deum ipsum fuisse crudelem, et propter hoc Veteris Testamenti verum Deum fuisse auctorem nolunt credere, tam perverse de operibus Dei quam de peccatis hominum judicant, nescientes quid quisque pati dignus sit, et magnum putantes malum cum casura dejiciuntur, mortalesque moriuntur.

XVII. [lb. xi, 19.] *Et non erat civitas quæ non erat traxita filii Israel.* Quærerit quomodo hoc verum sit, cum nec temporibus postea Judicum, nec temporibus Regum omnes omnino illarum septem gentium civitates capere potuerint Hebrei. Sed aut sic intelligendum est, quod ad nullam civitatem bellando accessit Jesus quam non coperit: aut certa nulla non capta est, sed earum quæ in regionibus supra commemoratis fuerunt. Enumerate sunt enim regiones, in quibus fuerunt civitates de quibus facta est ista conclusio, *Et omnes cepit in bello.*

XVIII. [lb. xi, 20.] *Quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum ad Israel, ut exterminarentur; ita ut non daretur eis misericordia, sed ut exterminarentur, sicut dixit Dominus ad Moysen.* Ita dictum est hoc per Dominum factum confortari cor eorum, hoc est obdurari cor eorum, sicut de Pharaone (*Exod. vii, 3, 22, et viii, 49*); quod divino altoque judicio juste fieri minime dubitandum est, cum deserit Deus et possidet inimicus: quod sic accipiendo est quemadmodum et ibi. Sed hic aliud moveat, quomodo dictum sit ad hoc eis confortatum cor, ut exsurgerent in bellum adversus Israel, et ob hoc eis non præberent misericordiam: quasi præbenda esset, si non bellarent; cum Deus

præceperit nulli eorum esse parendum; et ob hoc Gabonitis pepicerint, quia se de longinqua terra venisse flingentes eorum jurationem tenerant. Sed quoniam quibusdam ultro præbuerunt Israelite misericordiam, quamvis contra Dei mandatum; ad hoc dictum esse intelligendum est, istos ita bellasse, ut non eis parceret, nec ab eis ipsis Israelite neglecto Dei mandato ad misericordiam flecterebant. Quod quidem dicens Jesu, qui omnia diligenter divina præcepta servabat, non est credendum fieri potuisse: verumtamen nec ipse istos tam cito delevisset, nisi conspirantissime contrairent; atque, ita fieri posset ut eis ab illo minime debellatis, qui Dei præcepta implere curabat, remansissent ad illud tempus, quando eis possent parere post mortem Jesu, qui non tanta cura Dei mandata faciebant. Nam et adhuc eodem vivente quibusdam illi pepicerunt, tantummodo eos ditione sue subjungentes: quosdam vero nec vincere potuerunt. Verum haec non illo duce facta sunt; sed cum jam senex vacaret a bello, tantummodo eis terras dividens; ut ipsi jam illo non bellante, divisas sibi terras partim jam hoste vacuas tenerent, partim pugnando caperent. Et quod vincere aliquos minime potuerunt, providentia divina fuisse, opportune Scripturarum certis apparebit locis.

XIX. [lb. xvi, 10.] *Et non perdidit Ephraem Chananum qui habitabat in Gazer: et habitabat Chananus in Ephram usque in diem istum, donec ascendit Pharaon rex Ægypti, et cepit civitatem, et incendit eam in igni; et Chananus, et Pherezavos, et qui habitabant in Gazer transpunctit; et dedit eam Pharaon in dotem filiae sue.* Quod de Pharaone rege dictum est, miror si propheticæ dictum intelligere debemus; cum haec historia illis temporibus conscripta credatur, quibus erant gesta illa recentia. Quid autem magnum eligi potuit quod propheticæ diceretur, cum præterita narrentur, taceanturque futura majora, et maxime necessaria? Proinde potius existimandum est Septuaginta interpres, qui auctoritate prophætica ex ipsa mirabili consensione interpretati esse perhibentur, haec addidisse; non tanquam futura prænuntiantes, sed quia illo tempore ipsi erant, quo facta esse meminerant, et in libris Regnorum legerant (*III Reg. iv, 34, apud LXX; ix, 16, in Vulgata*). Etenim regum temporibus factum est. Quod ideo credibilis nobis visum est, quoniam inspeximus interpretationem quæ est ex hebreo, et hoc ibi non invenimus: sicut nec illud quod dictum est de Jericho, quod Hoza qui eam reparasset, incurrit maledictum quod dixerat Jesus. Sic enim scriptum est, *et adjuravit Jesus in illa die: Maledictus homo qui resuscitabit et adificabit civitatem illam: in primogenito suo fundabit eam, et in novissimo suo imponet portas ejus* (*Josue vi, 26*): huc usque invenitur in interpretatione ex hebreo. Illud autem quod sequitur, *Et ita fecit Hoza qui ex Bethel; in Abiron primogenito fundavit eam, et in resalvato¹ norissimo impo-*

¹ fiat. et Lov., et in se salvato. MSS. duo Vaticanæ, totalemque ex losbris, et in resalvato. apud LXX, kai en to diaiblou. Altamen Cisterciensis vetus codex habet hic. et in v-

suit portas ejus (*In Vulgata III Reg. xvi, 34*): hoc illuc non legitur. Unde apparet a Septuaginta interpositum, qui factum esse noverant.

XX. [lb. xix, 47 (a).] *Et Amorrhæus permansit ut habitaret in Elom et in Salumin, et gravata est manus Ephram super eos, et facti sunt illis tributarii.* Hoc jam contra Domini præceptum siebat, et adhuc vivebat Jesus, sed dux eorum in illis præliis jam præsenectute non erat. Propter hoc dictum est, a Domino factum ut confortaretur cor illorum, qui simul consipraverunt ire in bellum contra Jesum, ne ista illis misericordia præberetur, etiam contra Dei præceptum (*Josue xxi, 20*), si remansissent non expugnati, et senescente sive defuncto Jesu relinquerentur expugnandi a filiis Israel, qui eis contra præceptum Domini possent parere, quod ille non faceret.

XXI. [lb. xxi, 41-43.] Merito queritur, cum Israel non solum usque ad diem mortis Jesu, verum etiam postea, non eradicaverit gentes que terram promissionis tenebant, quamvis ex parte illis debellatis in eadem promissa hereditate consistenter, quomodo intelligendum sit quod dictum est, *Et dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et hereditaverunt eam, et habitarerunt in ea.* Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum: non restituit quisquam ante faciem illorum ab omnibus iniurias eorum; omnes inimicos eorum tradidit Dominus eis in manus eorum. Non decidit ex omnibus verbis bonis que locutus est Dominus filii Israel; omnia advenierunt.

Diligenter ergo universa consideranda sunt. Et primum videndum quod gentium terra promissa sit Israelitum. Septem quidem gentes assidue videntur commemorari, sicut in Exodo legitur: *Et dixit Dominus ad Moysem, Vade, et ascende hinc tu et populus tuus, quos eduxisti de terra Ægypti, in terram quam iuravi Abraham et Isaac et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam: et simul mittam ante faciem tuam angelum meum, et ejiciet Amorrhæum, et Cethheum, et Pheresæum, et Gergesæum, et Euaeum, et Jebusæum, et Chananeum* (*Exod. xxxiii, 1, 2*). Harum ergo septem gentium terram videtur Deus Patribus promisisse. Scriptum est etiam in Deuteronomio multo expressius: *Si autem accesseris ad civitatem expugnare eam, et evocaveris eos cum pace, siquidem pacifica responderint tibi, et aperuerint tibi, omnes populi qui inventi fuerint in civitate erunt tibi tributarii et obedientes: si autem non obedierint tibi, et fecerint ad te bellum, et circumsedebis eam; et tradet eam Dominus Deus tuus in manus tuas, et interficies omne masculinum ejus in nece gladii, præter mulieres; et supellectilem, et omnia pecora, et omnia quæcumque fuerint in civitate, et omnia utensilia prædaberis tibi; et edes sal nato.* Quia lectio collata ad lib. 3 Regum, cap. 16, v. 34, ubi in Vulgata versione legitur, et in Segub novissimo suo: in arabica, et in sagub natu mirâno, etc., inducit ut suscipiemur græcum, diaðhenti, profectum esse ex mendoso latino, adeoque additamentum illud non a Septuaginta interpretibus, ut credit Augustinus, sed a latini postmodum fuisse interpositum.

(a) Apud LXX.

omnem prædationem inimicorum tuorum, quos¹ Dominus Deus tuus dabit tibi. Sic facies omnibus civitatibus quæ longe sunt a te valde, quæ non sunt a civitatibus gentiumistarum. Ecce autem ex civitatibus istis, quas Dominus Deus tuus dat tibi hereditare terram eorum, non vivificabis omnem virem, sed anathematis eos; Cethheum, et Amorrhæum, et Chananeum, et Pheresæum, et Euaeum, et Jebusæum, et Gergesæum, quemadmodum mandavit tibi Dominus Deus tuus (*Deut. xx, 10-17*). Et hic istarum septem gentium terram promissam in hereditatem, quam debellatis usque ad internacionem eisdem gentibus Israelitæ possiderent, manifestum est. Ceteras enim quæ longinquus extra istas gentes invenirentur, voluit fieri tributarias eorum, si non resisterent: si autem resisterent, etiam ipsas interfici, et in perditionem dari, exceptis pecoribus et que in prædam possent venire. Item alio loco in Deuteronomio ita legitur: *Et erit, cum inducerit te Dominus Deus tuus in terram in quam intras ibi hereditatem eam, et abstulerit gentes magnas et multas a conspectu tuo, Cethheum, et Gergesæum, et Amorrhæum, et Pheresæum, et Chananeum, et Euaeum, et Jebusæum, septem gentes magnas et multas et fortiores robis; et tradet eos Dominus Deus tuus in manus tuas, et percuties eos, exterminio exterminalis eos. Non dispones ad eos testamentum, neque miserearis eorum, neque matrimonii jungamini cum eis: filiam tuam nondabis filio ejus, et filium ejus non sumes filio tuo, etc.* (*Deut. vii, 1-5*).

Proinde his atque aliis Scripturarum locis sepe ostenditur, harum septem gentium terras ita accepisse in hereditatem filios Israel, ut non cum eis qui easdem terras tenebant, sed pro eis illuc habitarent. Verumtamen in Genesi non iste tantum septem gentes, sed undecim promittuntur semini Abrahæ. Sic enim legitur: *In die illa dispositus Dominus Deus testamentum ad Abraham, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum, flumen Eu-phratem, Cenæos, et Cencacos, et Cetmonos, et Cethheos, et Pheresacos, et Raphaim, et Amorrhæos, et Chananeos, et Evaeos, et Gergesacos, et Jebusacos* (*Gen. xv, 18-21*). Quæ ita solvitur questio, ut intelligamus hanc præcessisse prophetiam, quod in eos fines regnum fuerat porrecturus et dilatatur Salomon, de quo ita scriptum est: *Et omne propositum Salomonis, quo destinaverat edificare in Jerusalem et Libano et in omni terra potestatis sue: omnis populus qui derelictus est a Cethheo, et Amorrhæo, et Pheresaco, et Evaeo, et Jebusaco, qui non erant ex Israel, ex filiis eorum qui residui erant cum eis in terra, quos non consumperant filii Israel, et subjugaverit eos Salomon in tributum usque in diem hunc* (*III Reg. x, 22, apud LXX; in Vulgata ix, 19-21*). Ecce residua populorum debellandorum atque omnino ex Dei præcepto perdendorum subjugavit Salomon in tributum, quos utique secundum Dei præceptum perdere debuit: sed tamen subjugati tanquam

¹ Sic MSS. et LXX. At editi, quam.

² Am. Er. et Lov., *intrab.* Pal. et MSS. duo, *intrabitia.* Alii quidam MSS., *intras ibi*, *juxta LXX.*

tributarii possessi sunt. Paulo post autem ita legitur: *Et erat dominans in omnibus regibus a flumine usque ad terram Philistium, et usque ad fines Aegypti* (III Reg. x., 26, apud LXX; iv, 21, in Vulgata). Ecce ubi impletum est quod in Genesi Deus ad Abraham loquens, promittensque predixerat. A flumine quippe hic intelligitur ab Euphrate: magnum enim flumen in illis locis, etiam proprio nomine non addito, potest intelligi. Neque enim de Jordane hoc accipi potest, cum et circa Jordaniem et ultra Jordaniem jam terras Israëlitae obtinuerant et ante regnum Salomonis. Ergo a flumine Euphrate ex partibus orientis, usque ad fines Aegypti, que pars illis erat ab occidente, regnum Salomonis Scriptura Regnorum dixit suisse porrectum. Tunc ergo amplius subjungatum est, quam septem illæ gentes tenebant; ac per hoc tunc in servitatem redacta sunt, non septem, sed undecim gentes. Quod enim in Regnorum libris scriptum est, usque ad fines Aegypti a flumine, cum Scriptura ab oriente usque ad occidentem quantum porrectum esset regnum, vellet ostendere; hoc idem in Genesi, cum ab occidente usque ad orientem præfigiretur, dictum est, *flumen Aegypti usque ad flumen magnum Euphratem*. Flumen quippe Aegypti, qui finis est distinuimus regnum Israel ab Aegypto, non est Nilus, sed alius est non magnus fluvius, qui fluit per Rhinocoruram¹ civitatem, unde jam ad orientem versus incipit terra promissionis. Sic ergo fuerat constitutionis filii Israhel, ut septem gentium terras, exterminatis et perditis illis gentibus, ipsi inhabitarent; aliis autem regnarent subditis atque tributariis usque ad flumen Euphratem. Et quamvis in hoc Deo non obtemperasset, quia et ex illis quas exterminare deberent, obedientes a iisque fecerant; Deus tamen temporibus Salomonis fidem sue promissionis implevit.

Nunc itaque in libro Iesu Nave quod considerare suscepimus, quomodo erit verum, *Et dedit Deus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et hereditaverunt eam?* quomodo adhuc vivente Iesu omnem terram dedit, cum etiam reliquias illarum septem gentium nondum superavissent? Nam quod sequitur, *et hereditaverunt eam*, verum est; quia ibi erant, ibique considerant. Deinde quod adjungit, *Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum*, verum est; quia vivo adhuc Iesu non eis quidem cedebant reliquias illarum gentium, sed nulla carum eos in terris ubi considerant, bello lassere audiebat. Ideo dictum est et quod deinde adjungitur, *Non restitut quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*. Quod vero sequitur, *Sed omnes inimicos eorum tradidit Dominus illis in manus eorum*; hos intelligi voluit inimicos, qui obviam ire in bellum ausi sunt. Deinde quod dicit, *Non decidit ex omnibus verbis bonis que locutus est Dominus filii Israel; omnia advenerunt; ita vult intelligi*, quia cum jam illi contra præceptum

¹ Ita in vetustis codicibus et in editione Rat. scribuntur. At apud Er. et Lov., *Rhinocoruram*: apud Am., *Rhinocorrum*.

Domini fecissent, quibusdam parendo ex illis septem gentibus, et eos obedientes faciendo, adhuc tamen inter eos salvi erant. Ideo cum dixisset, *ex omnibus verbis*, addidit, *bonis*; quia nondum euerterant maledicta contemptibus et transgressoribus constituta. Restat ergo ut quod ait, *Dedit Dominus Israëli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum*, secundum hoc intelligatur, quia etsi adhuc erant ex illis gentibus reliquiae conterenda et exterminanda, vel ex aliis usque ad flumen Euphratem, aut subjugandas si non resisterent, aut perdendas si resisterent; tamen in usum eorum relictae sunt, in quibus exercerentur, ne carnalibus affectibus et cupiditatibus infirmi, repentinam tanquam rerum temporalium prosperitatem modeste ac salubriter sustinere non possent, sed etati citius interirent, quod opportune alio loco demonstrabitur. Omnis ergo illis terra data est; quia et illa pars que nondum fuerat in possessionem data, jam data fuerat in quondam exercitationis utilitatem.

XXXI. [Ib. xxi, 42.] Quod ait, *Non restitut quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, queri potest quomodo verum sit, cum de tribi Dan superiorius scriptum sit, quod eos hostes eorum non permisserunt de cedere in vallem, et prevaluerint eis in montibus (Josue xix, 48, apud LXX). Sed quod diximus cum duodecim filios Jacob Scriptura in Mesopotamia natos commemorasset, ubi non fuerat natus Benjamin (Quæst. in Gen., quæst. t17); hoc etiam hic intelligendum est, quia pro universo populo undecim¹ tribus dicitur sunt, ea regula que aliis Scripturarum locis nobis satis innotuit. Causa autem si queritur, cur haec tribus in ea sorte que illi obveniit, non obtinuerit sufficientes terras, et ab eis a quibus tenebantur afflita sit; in Dei quidem secreto consilio esse credendum est. Verumtamen cum Jacob filios suis benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribi existinetur exsurrectorus Antichristus (Gen. xlix, 17). Unde nunc dicere plura non suscipimus, cum etiam sic solvi possit haec quæstio, quia *non restitut quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, cum simul sub unius dñe imperio bellum gererent, antequam singulis tribibus sua defendenda dividenderent loca.

XXXII. [Ib. xxii, 25] *Et in sacrificiis salutarium nostrorum*. Quia pluraliter dicta sunt sacrificia, pluraliter etiam salutaria. Ubi advertendum est diligentius, quemadmodum dici solet: sacrificium salutarium; quoniam si Christum acceperimus, quoniam ipse dicitus est *Salutare Dei* (Luc. ii, 30), non occurrit quemadmodum pluraliter possit hoc verbum intelligi. Unus enim Dominus noster Jesus Christus (I Cor. viii, 6): quamvis dicantur christi per ejus gratiam, sicut in Psalmo legitur, *Nolite tangere christos meos* (Psal. civ, 15). Sed utrum salutares dici possint, vel salutaria, non scilicet audiendum est²: solus enim ipse Salvator corporis.

XXXIV. [Ib. xxiii, 14.] Quod dicit Jesus de sua pro-

¹ Editi, duodecim. At nostri orales MSS., undecim.

² Vaticani MSS., audiendum est.

pinquante morte, Ego autem recurro viam, sicut et omnes qui super terram; in ea interpretatione quae est ex hebreo invenimus, **ingredior viam,** ita ergo accipendum est quod Septuaginta dixerunt, **recurso,** sicut dictum est homini, **Donec revertaris in terram unde sumptus es** (*Gen. iii, 19*) ; ut secundum corpus dictum intelligatur. Secundum animam vero, si valueamus ita accipere, quemadmodum in Ecclesiaste positum est, **Et spiritus revertetur ad Deum qui dedit eum** (*Eccle. xii, 7*) ; non arbitror de omnibus posse dici, sed de iis qui sic vixerint, ut ad Deum redire mereantur, tanquam ad auctorem a quo creati sunt. Neque enim hoc et de illis recte intelligi potest, de quibus dicitur, **Spiritus ambulans et non revertens** (*Psalm. lxxvii, 50*). Iste autem vir sanctus Jesus Nave si non addidisset, **sicut et omnes qui super terram,** nulla es et quasius; neque enim aliud de illo credemus, quam quo cum dignum esse legimus: cum vero additum est, **sicut et omnes qui super terram;** mirum si hoc, quod Latini interpres recurso posuit, non magis **percurro vel excorro** dicendum est, si hoc potest dici quod græcus habet *ἀπετρίχω*. Omnes enim pereurrunt, vel excorruunt hujus vitae viam, cum ad ejus finem pervenerint. Sed quia hoc verbum positum est, ubi parentes Rebeccae dicunt ad servum Abraham, **Ecce Rebeca; accipiens recurre, et sit uxor domini tui** (*Gen. xxiv, 51*) ; ideo et hic ita hoc verbum interpretatum est.

XXV. [lb. xxiv, 3.] Quod Septuaginta interpres habent, **Et assumpsi patrem vestrum Abraham de transflumen, et deduxi eum in oiam terram;** interpretatio qua est ex hebreo habet, **et induxi eum in terram Channa.** Mirum est ergo si Septuaginta pro terra Chanaan, oiam terram ponere voluerunt, nisi intuentes prophetiam, ut magis ex promissione Dei tanquam facium accipiatur, quod certissime futurum in Christo et in Ecclesia prænuntiatur, quod est verum semen Abrahæ; non in filiis carnis, sed in filiis promissionis.

XXVI. [lb. xxiv, 11.] *Et bellaverunt adversus vos qui habitabant Jericho.* Querri potest quomodo id verum sit, cum clausis portis se murorum ambitu tantummodo tuerentur. Sed recte dictum est, quia et claudere adversus hostem portas, ad bellum pertinet. Non enim miserunt legatos qui posserent pacem. Unde si dictum esset, Pugnaverunt adversum vos, falsum esset. Neque enim bellum continuas pugnas habet, sed aliquando ereras, aliquando raras, aliquando nullas. Bellum est tamen quando est quodammodo armata dissensio ¹.

XXVII. [lb. xxiv, 12.] Quid est, quod inter cetera quæ Jesus Nave erga Israelitas Dominum fecisse commemorat, dicit, **Misit ante vos vespas, et ejerit illos a facie vestra** ²: quod etiam in libro Sapientiae legitur (*Sap. xii, 8*), nec tamen uspiam factum esse in iis

¹ Sic omnes MSS. At editi, quando portæ hostibus clauduntur : et quodammodo armata defenso.

² Hic post, et ejecit illos, addiuus ex MSS., a facie vestra. In greco nunc est, *apo prosopou hemon*, a facie nostra.

qua gesta sunt, inventur? An forte translato verbo, vespas intelligi voluit acerrimos timoris aculeos, quibus quodam modo voluntibus rumoribus pungebantur, ut fugerent, aut aerios occultos spiritus, quod in Psalmo dicit, *Per angelos malignos* (*Psalm. lxxxvi, 49*) ? Nisi forte quis dicit, nou omnia qua facta sunt, esse conscripta; et hoc quoque visibiliter factum, ut veras vespas veli intelligi.

XXVIII. [lb. xxiv, 19.] Quid est, quod dixit Jesus ad populum, *Non poteritis servire Domino, quia Deus sanctus est.* An quia illius sanctitati perfecta servitudo quodam modo contemporari, humanae fragilitati impossibile est? Quo auditu, isti non solum ejus eligere servitatem, sed etiam de adjutorio ejus et misericordia presumere debuerunt: quam ille intellexit, qui dicit in Psalm. *Ne intras in iudicium cuius seruo tuo; quoniam non justificabitis in conspectu tuo omnis rivens* (*Psalm. cxlii, 2*). Isti autem de se potius presumere deligerunt, quod Deo possent sine ulla offensione servire, ut iam tunc inciperent, quod de illis expressit Apostolus: *Ignorantes enim Dei justitiam, et suam roientes constitutæ justitiae Dei non sunt subjecti* (*Rom. x, 5*). Ita eis jam Lex subintrabat, ut abundaret delictum, et postea superabundaret gratia per Dominum Christum (*Id. v, 20, 21*), qui finis est Logos, ad justitiam omni credenti (*Id. x, 4*).

XXIX. [lb. xxiv, 25.] Quid est quod ait idem Jesus loquens ad populam, *Et nunc circumferte deos alienos si sunt in robis, et dirigite corda vestra ad Dominum Deum Israel.* Non enim credendi sunt adhuc habuisse apud se aliqua gentium simulacra, cum superioris eorum obedientiam prædicaverit: aut vero si haberent, post tantas Legis comminationes, illa eos prospera sequerentur; cum sic in eos vindicatum sit, quod unus eorum de anathemate furtum fecerat. Dominus Jacob dixit hoc eis qui cum illo exierant de Mesopotamia, ubi sic idola colebantur, ut et Rachel paterna fureratur (*Gen. xxxi, 19*): sed post illum admonitionem Jacob, dederunt que habebant (*Id. xxxv, 2, 4*); unde apparet hoc eis ita dictum esse, quia sciebat eos habere ille qui dixerat. Nunc vero post hanc admonitionem Jesus Nave nullus sole aliquid protulit. Nec tamen patandum est hoc illum inaniter præcepisse; non enim ait, *Et nunc auferite deos alienos si qui sunt in vobis;* sed omnia tanquam sciens esse, qui sunt, inquit, in robis. Proinde Prophetæ sanctus in cordibus eorum esse cernebat cogitationes de Deo alienas a Deo, et ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talen cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum utique et falsum in cogitatione portat. Quis est autem qui sic cogitet Deum quemadmodum ille est? Ac per hoc relinquunt fidibus, quādū peregrinantur a Domino (*Il Cor. v, 6*), auferre a corde suo irrenita vana phantasmat, quæ se cogitantibus ingerunt, velut talis aut talis sit Dens, qualis utique non est: et dirigere cor ad illum fidelier, ut quemadmodum et quantum nobis expediri novit, ipse se insinuet per Spiritum suum, donec assumatur omne mendacium, unde dictum est, *Omnis*

homo mendax (Psal. cxv, 11) ; et transacta non solum impia falsitate, verum etiam ipso speculo et ænigmate, facie ad faciem cognoscamus, sicut et cogniti sumus : quemadmodum Apostolus dicit, Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem : nunc scio ex parte ; tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum (I Cor. xiii, 12).

XXX. [lb. xxiv, 25 27.] *Et disposuit Jesus testamentum ad populum in illo die, et dedit illi Legem et judicium in Silo coram tabernaculo Domini Dei Israel. Et scripsit verba haec in libro Legis Dei; et accepit lapidem magnum, et statuit illum Jesus sub terebintho ante Dominum. Et dixit Jesus ad populum : Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia hic audivit omnia quæ dicta sunt a Domino, quæcumque locutus est ad vos hodie, et hic erit vobis in testimonium in novissimis diebus, cum mentiti fueritis Domino Deo vestro.* Haec verba qui non in superficie tantum audiunt, sed aliquanto altius perscrutantur, nequaquam tantum virum tam insipientem putare debent, ut verba Dei quæ locutus est populo, inanum lapidem audisse crediderit : qui etiam si ab artifice in hominis similitudinem effigiat esse, inter illos utique deputaretur, de quibus in Psalmo canitur, *Aures habent, et non audient (Psal. cxiii, 6).* Neque enim idola Gentium aurum et argentum sola non audiunt, et, si lapides sint, audiunt. Sed per hunc lapidem profecto illum significavit, qui fuit lapis offensionis non creditibus Judeis, et petra scandali; qui cum reprobaretur ab ædificantibus, factus est in caput anguli (*Psal. cxvi, 22, et I Pet. ii, 7, 8*) : quem præfiguravit et illa petra que potum sicuti populo, ligno percussa profudit (*Exod. xvii, 6*) ; de qua dicit Apostolus, *Bibebant autem de spirituali sequenti petra; petra autem erat Christus (I Cor. x, 4).* Unde et cultellis petrinis populum circumcidit iste duxor egregius (*Josue v, 2, 5*) : qui cultri petrini cum illo etiam sepulti sunt, ut profundum mysterium demonstrarent posteris profuturum. Sic ergo et istum lapidem, quamquam visibiliter statutum, spiritualiter debemus accipere, in testimonium futurum Iudeis infidelibus, hoc est mentientibus ; de quibus dicit Psalmus, *Inimici Domini mentiti sunt ei (Psal. lxxx, 16)*. Neque enim frustra, cum jam Dei famulus Moyses, vel potius per eum Deus disposuisset ad populum testamentum, quod in area erat, quæ dicta est area testamenti, et in libris Legis tanta sacramentorum et præceptorum multiplicitate conscriptis (*Exod. xxiv, 5, etc.*) ; tamen etiam hic dictum est, *Disposuit Jesus ad populum testamentum in illa die.* Repetitio quippe testamenti Novum Testamentum significat ; quod significat et Deuteronomium,

quod interpretatur Secunda lex ; quod significant et prioribus contractis tabule renovatae (*Exod. xxxiv, 1, 4*). Multis enim modis significandum quod uno modo impletum fuit. Jamvero quod sub terebintho statutus est lapis, hoc significat, quod virga ad petram, ut aqua proflueret ; quia neque hic sine ligno statutus est lapis. Ideo autem subter, quia non fuisset in cruce exaltatus, nisi humiliatus subiectus ; vel quod illo tempore, quo id faciebat Jesus Nave, abhuc obumbrandum mysterium fuit. Terebinthi etiam lignum medicinalem lacrymam exsudat, quæ arbor a Sepiuaginta interpretibus hoc loco posita est, quamvis secundum alios interpretes querens legatur.

Mirum est sane quod saltem in novissimis suis verbis, quibus populum allocutus est Jesus homo Dei, nihil eos objurgavit, ex eo quod his gentibus pepererunt, quas Dominus usque ad internectionem cum anathemate perdendas esse præcepit. Sic enim scriptum est : *Et factum est, postquam invaliderunt filii Israhel, et fecerunt Chananeos obdidentes, exterminio autem eos non exterminaverunt (Josue xvii, 13).* Nam primo id eos non potuisse, Scriptura testata est : sed nunc postequam prævaluerunt, ita ut facerent obdidentes, quod non etiam exterminaverunt, utique contra præceptum Domini factum est : quod non est cuiquam factum, cum Jesus exercitum duceret. Cur ergo non eos objurgavit allocutione novissima, quod in hoc Domini præcepta neglexerunt ? An forte quia prius dixit eos Scriptura non potuisse, utique antequam prævalerent, etiam cum prævaluerint timuisse credendi sunt, ne forte paratis obaudire si parcere noluissent, acrius eos adversum se ex ipsa desperatione pugnare compellerent, et eos superare non possent ? Hunc ergo eis humanum timorem Dominus noluit imputare, et si appareret in eo quædam subdefectio fidei, quæ si fortis in eis esset, ea sequerentur quæ ipsum Jesum bellantem secuta sunt. Quia vero non in eis tanta fides fuit, etiam cum adversariis suis prævaluerint, pugnare cum eis usque ad internectionem eorum timore non ausi sunt. Quem timorem, ut dixi, non de malitia, neque de superbia vel contemptu præcepti dominici, sed de animi infirmitate venientem, noluit eis Dominus imputare, cum eis per Jesum novissima loqueretur. Unde et Apostolus : *Alexander, inquit, avarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ipsius.* De his autem qui eum periclitantem, non malitia, sed timore deseruerant, ita locutus est : *In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur (II Tim. iv, 14, 16).*

LIBER SEPTIMUS.

Quæstiones in Judges.

QUEST. I. [Jud. cap. 1.] In fine libri Jesu Nave breviter narrator porrexit historiam, quo usque filii Israel ad colendos deos alienos declinaverunt : in hoc autem

libro ad ordinem redditur, quomodo consequentia gesta fuerint post mortem Jesu Nave. Non ergo ab illo tempore incipit liber, quo populus ad colenda simulacra

defluit; sed a prioribus interpositis temporibus, quibus ea gesta sunt, post quae ad illa pervenit.

II. [Ib. 1, 4-5.] *Et factum est postquam defunctus est Jesus, interrogabant filii Israel in Domino¹ dicentes: Quis ascendet nobiscum ad Chananaeum dux ad debellandum eum?* *Et dixit Dominus: Judas ascendet; ecce dedi terram in manu² ipsius.* Ille queritur utrum aliquis homo Judas vocabatur, an ipsam tribum, ita ut solet, sic appellavit. Sed illi qui interrogaverant Dominum, post mortem Jesu Nave ducem requirebant; unde putatur unius expressum hominis nomen. Verum, quia non solet duces nominare Scriptura cum constituantur, nisi commemorata etiam origine parentum, et constat post Jesum duces habuisse populum Israel, quorum primus est Gethoniel filius Cenez; rectius intelligitur nomine Jude, tribum Juda fuisse significatum. Ab ipsa enim tribu voluit Dominus incipere conteri Chananeos. Et cum populus de duce interrogasset, ad hoc valuit responsio Domini, ut scirent Deum noluisse³ ab universo populo bellari adversus Chananeos. Dixit ergo, *Judas ascendet.* Et sequitur Scriptura narrans, *Et dixit Judas ad Simeon fratrem suum: nique tribus ad tribum.* Non enim adhuc vivebant illi filii Jacob qui dicti sunt Judas et Simeon, inter caeteros fratres suos propriis nominibus appellati; sed dixit tribus Juda ad tribum Simeon, *Ascende tecum in sortem meam, et bellemus in Chananaeum⁴, et ibo etiam ego tecum in sortem tuam.* Manifestum est auxilium sibi tribum Juda alterius tribus postulasse, quod redderet, cum et illi in sua sorte haberet incipientem necessarium.

III. [Ib. 1, 9-12.] *Et dixit Caleb: Quicunque percussit Civitatem litterarum, et ceperit eam, dabo ei filiam meam Azam uxorem⁵.* Jam hoc et in libro Jesu Nave commemoratum est (*Josue xv, 16*): sed utrum Jesu vivente factum sit, et nunc per recapitulationem repetitum; an post ejus mortem posteaquam dictum est, *Judas ascendet, et cœpit Judas debellare Chananeos, in quo bello ista omnia gesta narrantur, merito queritur.* Sed creditius est post mortem Jesu factum, tunc autem per prolepsim, id est per præoccupacionem commemoratum, quemadmodum et alia. Nunc enim cum res gestas adversus Chananeos tribus Juda exponerentur, ita se narrationis ordo continet, inter cetera Judea facta bellica, de quo post mortem Jesu dixerat Dominus, *Judas ascendet; Et postea descendenterunt filii Iuda pugnare ad Chananaeum, qui habitabat in montana et austrum et campestrem.* *Et abiit Judas ad Chananaeum inhabitantem in Chebron, et exiit Chebron ex adverso.* Nomen autem erat Chebron Cariatharboce-

¹ Editi, *Dominum*. MSS., in *Domino*. Apud LXX, dia ton Kuriou, istud locutionis genus notatur in Locutionum libro 7.

² Am. Er. et plerique MSS., ad bellandum eum: forte pro in eum; juxta LXX, polemésai pros auton.

³ Ita Sorbonicus Ms. juxta LXX. At alii codices, in manus.

⁴ Editi, voluisse. MSS., noluisse.

⁵ Editi, in Chananeos. Al MSS. in Chananeo: sic legisse Augustinum liquet ex Locutionum libro 7.

⁶ MSS. omnes, filiam meam in uxorem: omissa nomine, azam.

pber¹, et percussit Sen et Achiman et Cholmi filios Enach: et ascenderunt inde ad inhabitantes Dabir. Non men autem Dabir quod erat ante Civitas litterarum. Et dixit Caleb: *Quicumque percusserit Civitatem litterarum, et acceperit eam, dabo ei filiam meam in uxorem.* Constat ergo ex hoc ordine gestarum rerum tam perspicuo, post mortem Jesu hoc esse factum. Tunc vero cum civitates datae ipsi Caleb commemorarentur, progressus ex occasione narrator, quod postea factum est præoccupavit. Nec tamen frustra arbitror hoc de filia Caleb data in victoris præmium, bis numero Scripturarum commemorare voluisse.

IV. [Ib. 1, 14, 15.] *Alia nascitur questio de filia Caleb, quod in libro Jesu Nave sic de illa dicitur, Et factum est, cum ingredetur ipsa, et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum. Et exclamavit de asino, et cetera: ubi agrum petiit a patre, atque concessus est (*Josue xv, 18, 19*).* Hic autem, *Et factum est, inquit, cum ingredetur ipse, monuit eam Gethoniel², ut peteret a patre suo agrum.* Sed in eo quod dictum ibi est, *cum ingredetur ipsa;* et hic dictum est, *cum ingredetur ipse nihil contrarium est: simul enim ingrediebantur viam.* Quod vero ibi dictum est, *consilium habuit cum eo, id est cum viro suo, dicens, Petam patrem meum agrum; et exclamavit de asino, et petiit;* in eo quod habuit consilium, ibi monuit est ut peteret: *quorum alterum ibi dictum est, alterum hic.* Utrumque autem ita diceretur, *Et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum;* ille autem monuit eam; et exclamavit de asino. Porro autem quod ibi agrum refertur petuisse, nec nomen ipsius agri tacitum est; hic vero cum agrum petere monuit fuerit a viro suo, non agrum petuisse dicitur, clamans de subjugal, quod ibi dictum est de asino, sed redemptiōnem aquar, eo quod in terram austri fuisset tradita; subiectaque Scriptura, *Et dedit ei Caleb secundum cor ejus redēptionem excelsorum et redēptionem humilium;* quid sibi velit obscurum est: nisi forte ager ipse ideo petebatur, ut habere fructibus ejus unde aquam redimeret, cuius inopia in illis regionibus erat, quo nupta dicebatur. Sed, *dedit ei Caleb redēptionem excelsorum, et redēptionem humilium,* non video quid subaudiamus, nisi fluentorum, excelsorum videlicet in montanis, humilium in campis tribus sive in vallibus.

V. [Ib. 1, 18, 19.] *Et non hæreditavit Judas Gazam et finem ejus, et Ascalonem et finem ejus, et Accaron et finem ejus, et Azotum et adjacentia ejus.* *Et erat Dominus cum Iuda, et hæreditavit montem, quoniam non potuit hæreditare inhabitantes in valle, quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei.* Quod in libro Jesu Nave, cum illum locum tractarem, ubi scriptum est, *Et dedit Dominus Israeli omnem terram,* cum multis ejus partes nondum possiderent, dixi ita posse intelligi omnem terram datam, quia ea quea data non est in possessionem, data est in quamdam exercitationis

¹ Am. Er. et Lov., *Cariatharbe vel Sepher.* Al MSS. et Rat., *Cariathar voxepher.* Apud LXX, *Kariatharbocephera.*

² Chananeus codex hic et intra, morit eam. Græc. LXX, epescens autem.

uillitatem (*Quæst. In Josue, quæst. 21*): hoc multo evidenteris hic appareat, quandoquidem commemorantur civitates quas non hereditavit Judas, et dicitur, *Et erat Dominus cum Iuda, et hereditavit montem, quoniam non potuerunt hereditare habitantes in valle.* Quis enim non intelligat etiam hoc ipsum ad id pertinuisse, quod erat Dominus cum Iuda, ne totum repente obtinendum extolleretur? Quod enim adjungit, *quoniam Rechab obstat eis, et currus erant ei ferre;* quos currus tinerit, dictum est, non Dominus qui erat in Iuda, sed ipso Judas: cur autem tinerit, cum quo Dominus erat, si queritur, hoc est quod prudenter intelligendum est, refringere¹ Deum propitium etiam in cordibus suorum nimis prosperitatis excessus, ut in usum eorum convertat inimicos, non solum quando vincuntur inimici, sed etiam quando metuntur; illud ad commendandam largitatem suam, illud ad eorum reprimendam elationem. Nam utique inimicus sanctorum est angelus satanae; quem tamen ibi datum coaphizantem dicit Apostolus, ne magnitudine revelationum extolleretur (*II Cor. xii, 7*).

VII. [*Ib. i, 20.*] *Et dederunt Caleb Chebron, sicut locutus est Moyses; et hereditavit inde tres civitates filiorum Enach, et abstatuit inde tres filios Enach.* Jam hoc dictum est in libro Jesu Nave (*Josue xv, 13, 14*), quoniam illo vivo factum est; sed hic recapitulando commemoratum est, cum de tribu Iuda, unde fuit Caleb, Scriptura loqueretur.

VIII. [*Ib. i, 21, 8.*] Quæritur quomodo dictum sit, *Et Iebusensem habitantem in Jerusalem non hereditaverunt filii Benjamin, et habitavit Iebusani cum filiis Benjamin in Jerusalem usque in hodiernum diem, cum superius legatur eadem civitas a Iuda capta et incensa, interfactis in ea Iebuseis?* Sed cognoscendum est istam civitatem communem habuisse duas tribus, Iudam et Benjamini, sicut ostendit ipsa divisio terrarum, qua facta est a Jesu Nave (*Ibid. 63, et xvi, 28*). Ipsa est enim Iesus quæ Jerusalem: ideo duæ istæ tribus remanserunt ad templum Domini, quando cædere, excepta Levi quæ sacerdotalis fuit et terras in divisionem non accepit, separaverunt se a regno Iuda cum Jeroboam. Intelligendum est ergo a Iuda quidem civitatem captam et incensam, interfactis qui illie reperti fuerant: sed non omnes Iebuseos esse extintos; sive quia erant extra illam civitatem, sive quia fugere potuerunt: quos reliquos Iebuseos admissos esse a filiis Benjamin, quibus cum Iuda erat civitas illa communis, in ea simul habitare. Quod ergo dictum est, *Non hereditaverunt Iebusatum filii Benjamin,* intelligendum est quod nec tributarios eos facere potuerunt, sive voluerunt. Aut certe non hereditavit Iebusatum, dictum est, quia non sine illo tenuit terram quæ ab illo possilebatur.

XVIII. [*Ib. i, 27.*] *Et non hereditavit Manasses Bethsan, quæ est Scytharum civitas.* Ipsa hodie perhibetur Scythopolis dici. Potest autem movere, quomodo in illis partibus multum ab Scythia diversis potuerit esse Scytharum civitas. Sed similiter potest movere, quo-

¹ Sic MSS. et editio RA. Aliæ vero editiones, *restringere.*

modo tam longe a Macedonia Macedo Alexander considerit Alexandriam civitatem; quod utique fecit longe lateque bellando: ita etiam, cum Scythæ aliquando bellando in longinqua progrederentur, istam condere potuerunt. Nam legitur in historia gentium, universam pene Asiam Scythas aliquando tenuisse, cum regi Ægyptiorum illi qui eis ultra bellum indixerat, irent obviam, quorundam adventu territus, in suum se regnum receperit.

IX. [*Ib. i, 27.*] *Et non hereditavit Manasses Bethsan, quæ est Scytharum civitas, neque filias ejus.* Filias ejus dicit civitatis quas ipsa quasi metropolis instituerat.

X. [*Ib. i, 28.*] *Et factum est quando prævaluit Israel, et posuit Chananiam in tributum, et auferens non obstat illi eum.* Jam tale aliquid dictum est in libro Jesu Nave, pene ipsis verbis (*Josue xv, 15*). Pròinde aut hic per anæcephalo eum dicitur, aut illuc per præceptum dictum est; id est, aut hic recapitulando, aut illuc præoccupando.

XI. [*Ib. i, 31.*] *Et contribuivit Amorrah filios Dan in mōbe, quoniam non permisit eos descendere in vallem.* Et hoc similiter, aut in libro Jesu Nave præoccupando commemoratum est (*Id. xix, 48, sec. LXX*), aut hic recapitulando.

XII. [*Ib. ii, 1.*] *Et ascendit angelus Domini super Cœlum mons montem.* Scriptor libri hoc nomine appellavit Ioeannus, quia postea scripsit: nam quando angelus Domini super eum ascendit, nondum sic appellabatur. A ploratione quippe nomen accepit, eo quod grece οὐρανός, ploratio dicitur. Ibi enim populus levit, cum audisset ab haecango verba Domini vindicantis in eos, quod inobedientes fuissent, quia non exterminaverunt populos secundum præceptum ejus, quibus præevaluerunt, eligentes eos facere tributarios, quam interimere et perdere, quemadmodum iussit Dominus. Quod sive contempto Dei mandata, sive timore fecerint, ne hostes alversum se aerius pugnare pro salute obtinenda, quam pro tributo non dando cogerent, sine dubio peccaverint, vel spernendo quod divinitus imperatum est, vel non pressumendo quod eos posset, qui imperaverat, adjuvare. Quod ideo per Jesum noluit eis dicere (si tamen adhuc eo vivente jam cœperat fieri¹), et non potius præoccupando commemoratum fuerat quod illo mortuo fieri cœpit, quia hoc omnibus voluit exprobrare per angelum: nondum autem omnes id fecerant vivente Jesu, nisi aliqui sorte jam cœperant. Credibilitas est tamen nihil tale fieri cœptum vivente Jesu Nave, tantumque terrarum sub illo tenuisse filios Israel, quantum eis ad considendum sufficeret, quavis in sortibus suis haberent unde crescendo et convalescendo adhuc adversarios exterminarent. Prout post mortem Jesu, posteaquam prævaluerunt ut hoc possent facere, maluerunt eos habere tributarios secundum voluntatem suam, quam interimere et perdere secundum voluntatem Dei: propter hoc ad eos corripiendos angelus missus est. Quod vero comme-

¹ Editi: *Eo riteente jam fieri præcepérat.* Verius vaticani codices, *jam cœperat fieri.*

798

moratum est in libro Jesu Nave (*Josue* xiii, 51, 5), magis existimo praecupando commemoratum, quod post eius mortem vel futurum esse jam ipse noverat prophetic spiritu, si ab illo liber conscriptus est, qui appellatur Jesu Nave; vel si ab alio scriptus est, jam factum esse sciebat post mortem Jesu, quod in illo libro praecupatio commemoravit.

XIII. [Ib. n. 5.] Quid est quod angelus Domini inter cetera divinae comminationis dicit, *Non adjicim transmigrare populum quem dixi ejicere; non auferam eos a facie vestra: et erunt vobis in angustias, et dii eorum erunt robis in scandalum*; nisi ut intelligamus nonnulla etiam de ira Dei venire peccata? Ut enim dii gentium, inter quas non a se exterminatas Israelite habuisse voluerunt, essent eis in scandalum, id est, facerent eos scandalizari in Domino Deo suo, enque offenso vivere, indigneus hoc communatus est Deus; quod certe manu' estum est magnum esse peccatum.

XIV. [Ib. n. 6, 8.] *Et dimisi: Jesus populum, et abierrant filii Israel unusquisque in dominum suum, et unusquisque in hereditatem suam¹, hereditate terram.* Hoc per recapitulationem iterari nulla dubitatio est (*Id. xxiv*, 28, 29). Nam et mors ipsius Jesu Nave etiam in hoc libro commemoratur, ut tanquam ab exordio cuncta breviter insinuantur, ex quo eis Dominus dedit terram, et quenammodum sub ipsis iudicibus vixerint, quae perperci sint; atque iterum reditur ad ipsorum iudicium ordinem, ab eo qui primus est constitutus.

XV. [Ib. n. 10.] *Et surrexit generatio altera post eos, qui non scierunt Dominum, et opera ejus que fecit Israel.* Exposuit quomodo dixerit, *non scierunt Dominum;* in illis videlicet praeclaris et mirabilibus operibus, per quae factum est ante illos ut Israel sciret Dominum.

XVI. [Ib. n. 13.] *Et serierunt Baal et Astartibus.* Solutio diei Baal nomine esse apud gentes illarum partium Jovis, Astarte autem Junonis, quod et lingua Punica putatur ostendere. Nam Baal Punici videatur dicere Dominum; unde Baalsamen, quasi Dominum celi intelligi dicens: *Samen* quippe apud eos celi appellatur. Juno autem sine dubitatione ab illis Astarte² vocatur. Et quoniam iste lingue non multum inter se differunt, merito creditur hic de filiis Israel hoc dicere Scriptura, quod Baal servierunt et Astartibus, quia Jovi et Junonibus. Nec movere debet quod non dixit Astarti, id est Junoni; sed tanquam multe sint Junones, pluraliter hoc nomen possit. Ad simulacrorum enim multitudinem referri voluit intellectum, quoniam unumquodque Junonum simulacrum Juno vocabatur; ac per hoc tot Junones, quot simulacra intelligi voluit. Varietatis autem causa existimo Jovem singulariter, Junones pluraliter commemorare voluisse. Nam eadem causa plurium simulacrorum etiam Joves pluraliter dici possent. Ille autem, id est, nomine plurali Junones, in grecis secundum Septuaginta reperimus, in latinis autem singulariter erat. Quorum in illo qui

non habebat Septuaginta interpretationem, sed ex hebreo erat, Astaroth legimus; nec Baal, sed Baalim. Quod si forte aliud in hebreo vel sive lingua nomina ista significant, deos tamquam alios fuisse constat et falsos, quibus Israel servire non debuit.

XVII. [Ib. n. 10 23, et m. 4, 4.] *Et vendidisti eos in manu inimicorum tuorum in circuitu.* Querit solus quare dixerit, *vendidisti*, tanquam aliquod pretium intelligatur datum. Sed et in Psalmo legitur, *Vendidisti populum tuum sine pretio* (*Psal. xliii, 15*); et apud prophetam, *Gratis vendidi estis*, et non cum argento redimimini (*Isai. lx, 5*). Quare ergo *vendidisti*, si *gratis* et *sine pretio*, et non potius donati? An forte Scripturarum locutio est, ut vendidius etiam qui donatur diu possit? Ille autem sensus est optimus in eo quod dictum est, *Gratis vendidisti estis*; et, *Vendidisti populum tuum sine pretio*: quia illi quibus tradidisti populum, impii fuerunt, non Denim coleendo tradi sibi illum populum meruerunt, et ipse eniama tanquam pretium videbatur. Quod vero dictum est, *Neque cum argento redimimini*; non sit, *Neque cum pretio*, sed, *Neque cum argento*; ut pretium redempcionis intelligamus, quale dicit apostolus Petri, *Non enim argento et auro redempti estis, sed pretioso sanguine Agni immoventi* (*1 Petr. i, 18, 19*). In argento enim Propheta omnem pecuniam significavit, ubi alt, *Non cum argento redimimini*; quoniam pretio quidem sanguinis Christi, non tamen pretio pecunia fuerant redimendi.

In eo quod Dominus dicit, *Et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave, et dimisi ad tentandum in eis Israel, si observabunt viam Domini abire in ea³, quenammodum custodierunt patres eorum, an non: et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas tunc; et non tradidit illas in manu Jesu, satis ostendit in causa, quare non Jesus omnes illas gentes bellando deleverit; quia hoc si fieret, non essent in quibus isti probarentur. Poterant autem esse ad militarem ipsorum, si tentati in eis, non reprobi inventirentur; eisque talibus inventis, quales eos esse debere praeceperebat Dominus. Jam gentes ille auferrentur a facie eorum, si ita viverent, nec bellis eos exerceri oporteret. Verba enim Domini haec usque accipienda sunt: Propter quod tanta dereliquerit gens haec testamentum meum, quod mandavi patribus eorum, et non obedierunt voci meae: et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum, id est adversarium. Cetera vero verba scriptoris sunt, exponentis unde dixerat Dominus non se ablaturum virum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave. Deinde subiungens qua causa dereliquerit, *Et dimisit, inquit, ad tentandum Israel, si observent viam Domini abire in ea, quenammodum custodierunt patres eorum, an non;* eos volens intelligi patres custodisse viam Domini, qui fuerunt cum Jesu, id est eo tempore quo ille vivebat. Generationem quippe alteram superius retulit surrexisse post illos, qui vivebunt cum Jesu, et ab ipsis cepisse transgressiones quae offenderunt Dominum; pro quibus tentandis, id*

¹ Editi carebant hisce verbis, et unusquisque in hereditatem suam; que MSS. auctoritate restitutus.

² MSS. tres, *Estart. Duo ali, start.*

³ Editi, in eam: pauloque post, in manus Jesu: quibus locis sequitur LXX, cum MSS.

est probandis, relicte fuerant gentes, nec exterminatae per Jesum.

Deinde ne putaretur hoc Jesus consilio suo tanquam humano egisse, ut gentes ille relinquerentur, subiungit Scriptura: *Et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas celeriter; et non tradidit eas in manu Jesu.* Deinde sequitur: *Et haec gentes quas reliquit Jesus¹, ut tentaret in eis Israel, omnes qui nescierunt omnia bella Chanaan: verum, propter generationes filiorum Israel, docere illos bellum.* Erat ergo ista causa in eorum temptatione, ut bellare discerent; id est, ut tanta pietate et obedientia legis Dei bellarent, quanta patres eorum qui Domino Deo etiam bellando placuerunt: non quia optabile aliquid est bellum, sed quia pietas laudabilis est in bello. Quod autem sequitur, *Verum qui ante illos nescierunt illas; quid, nisi gentes vult intelligi, quas nescierunt bellando qui fuerunt ante istos; quorum temptatione, hoc est probationi relicte sunt?* Deinde commemorans quæ sint, *Quinque*, inquit, *satrapias alicuius generum;* quas in libris Regnorum manifestius exprimit (I Reg. vi, 5, 16). Satrapie autem dicuntur quasi parva regna, quibus satrapæ² praerant: quod nomen in illis partibus cuiusdam honoris est, sive fuit. *Et omnem*, inquit, *Chananæum, et Sidonium, et Ebeum inhabitantem Libanum, ante montem Hermon usque ad Caboemath³:* et factum est, ut tentaretur in ipsis Israel; tanquam diceret, *Hoc autem factum est, ut tentaretur in ipsis Israel: scire si audient mandata Domini;* non ut sciret Deus omnium cognitor, etiam futurorum, sed ut sciens ipsi, et sua conscientia vel gloriarentur, vel convincerentur utrum audirent mandata Domini, *qua mandavit patribus eorum in manu Moysi.* Quoniam ergo manifestati sibi sunt non se obediisse Deo, in iis gentibus quæ ad eorum temptationem, id est exercitacionem atque probationem, fuerant derelictæ; propterea dixit Deus vel illis in quibus aperit missus angelus et expresse locutus est⁴, vel paulo ante, ubi ait, *Propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum, quod mandavi patribus eorum, et non obedierunt voci meæ: et ego non apponam anferræ virum a facie ipsorum.*

Dictum est autem in Deuteronomio ex persona Dei loquenteris de istis gentibus adversariis: *Non ejiciam illos in anno uno, ne fiat terra deserta, et multiplicentur in te bestiae feræ: paulatim ejiciam illos, donec multiplicemini, et crescat et haeredet terra* (Exod. xxii, 29, 30). Poterat hanc promissionem suam servare Dominus erga obedientes, ut exterminatio gentium illarum, crescentibus Israëliis partibus fieret, cum eorum multitudine terras unde adversarii exterminarentur deseratas esse non sineret. Quod autem ait, *ne multiplicentur in te bestiae feræ,* mirum si non bestiales quodammodo cupiditates et libidines intelligi voluit, que solent de repentina successu terrena felicitatis existere. Neque

¹ Editi, reliquit Dominus. At plerique et melioris notæ MSS., reliquit Jesus: uti LXX in Complutensi editione habent; sicut Theodoretus, quæst. 8 in Judices.

² MSS., satrapæ.

³ Sic MSS. At editiones, aut montem Hermon usque ad cabemath: præter Lov. quæ habent, Cabemath.

⁴ sequimus hic Er. Lov. B. habent, et locutus expressus est. M.

enim Deus homines exterminare poterat, et bestias non poterat, vel perdere, vel pasci potius non permettere.

XVIII. [Ib. m, 9.] *Et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos.* Deinde velut quereretur quem salvatorem, *Gothoniel*, inquit, *filium Cenez.* Accusatum enim casum hic debemus accipere, tanquam diceret Gothoniæm. Advertendum est autem quod salvatorem dicat etiam hominem, per quem Deus salvos faciat. Nam clamaverunt filii Israel ad Dominum: et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos, *Gothoniel filium Cenez, fratrem Caleb juniores ipsius:* et exaudivit eos. Inter illa autem que appellantur ὄντες τούτα, hoc genus rarum est, quoniam habet et illud quod Graci vocant ὄντες πολύτας. Quod enim sit postea, et exaudivit eos, si prius ponatur, sit sermo lucidor. Nam ordo est, *Et clamaverunt filii Israel ad Dominum, et exaudivit eos, et excitavit Dominus salvatorem Israel.* Deinde quod hic interpositum est, et salvavit eos, et postea dictum est, *Gothoniel*, aut *Gothoniæm filium Cenez*, si ita diceretur, planius fieret, *Et excitavit Dominus salvatorem Israel Gothoniel filium Cenez, et salvavit eos.*

XIX. [Ib. m, 11.] Quadragesima annos quievisse terram promissionis a bellis sub Gothoniæ judice Scriptura testatur: quantum temporis primordia Romani imperii sub Numa Pompilio tantummodo rege pacata habere potuerunt.

X. [Ib. m, 19, 20.] Quæri potest utrum mentius fuerit Aod judex, quando occidit Eglorem regem Moab. Cum enim solus soli insidiaretur ut eum percuteret, hoc illi ait, *Verbum occultum mihi est ad te, rex;* ut ille a se omnes qui cum illo fuerant removeret. Quod cum factum esset, iterum dixit Aod, *Verbum Dei mihi ad te, rex.* Sed potest non esse mendacium, quandoquidem verbi nomine solet etiam factum appellare Scriptura; et revera ita erat. Quod autem dixit, *Verbum Dei*, intelligendum est hoc illi. Deum ut faceret præcepisse, qui eum populo suo excitaverat salvatorem, sicut illis temporibus talia fieri divinitus oportebat.

XI. [Ib. m, 17.] Merito quereritur quomodo fuerit *exilis valde rex Eglo*, et conculserint *adipes vulnus*, quando percussus est. Sed intelligendum est ea locutione dictum, quæ solet a contrario intelligi, sicut dicitur lucus, quod minime luceat; et abundare responderetur, quod non est; et benedixit regi, pro male-dixit, sicut scriptum est in Regnorum libro de Nabuile (III Reg. xi, 10, 15). Nam in ea interpretatione quæ non secundum Septuaginta, sed ex hebreo est, ita invenimus, *Erat autem Eglo crassus nimis.*

XII. [Ib. m, 23.] *Et exiit Aod foras¹ et transiit ob-servantes, et clausit januas domus superioris super eum, et coarctavit.* Hoc recapitulando dictum est, quod fuerat pretermissum. Nam prius hoc fecisse intelligendum est, et sic de superius descendisse, et transiisse observantes.

XIII. [Ib. m, 25.] Quomodo pueri regis Eglo

¹ MSS. plures, ad foras. Nonnulli tamen cum editis habent, ad foras.

clavi aperuerint quod Aod clavi non clauerat, potest movere : aut si ille clavi clauerat, quomodo secum eam non auferret, ut isti nec clavi aperire possent. Proinde aut alia clavis allata est, aut tale clausuræ genus fuit quod sine clavi posset claudi, nec sine clavi aperiri. Nam sunt quedam talia, sicut ea quæ veruclata¹ dicuntur.

XXIV. [Ib. iii, 30.] Sub judge Aod octoginta annos pacem habuit Israel in terra promissionis, duplicito scilicet tempore quam fuit memorabile sub Romanorum rege Numa Pompilio.

XXV. [Ib. iii, 31.] *Et post eum surrexit Samegar filius Anæath², et percusso alienigenas in sexcentos viros præter vitulos boum; et salvavit Israel.* Quomodo post Aod iste pro Israel pugnaverit, et dictus sit salvasse Israel, potest esse quæstio. Non enim rursus fuerant captivati, vel jugo servitutis innexi. Sed intelligendum ita dictum, *salvavit*, non quia nocuerit aliquid hostis, sed ne permitteteretur nocere; quoniam credendum est bello cœpsisse tentare, et hujus Victoria fuisse depulsum. Sed quid sibi velit quod addidit, *præter vitulos boum*, obscurum est. An forte et boum stragmum pugnando fecit, et ita dictum est eum occidisse sexcentos viros, *præter illud quod fecit de bobus occisis?* Sed quaro vitulos? An græca locutionis consuetudo est, etiam vitulos eos appellare, qui grandes sunt? Nam ita loqui vulgo in Ægypto perhibentur; sicut apud nos pulli appellantur gallinæ cuiuslibet aetatis. Non autem habet interpretatio ex hebreo, *præter vitulos boum*, sicut ista qua secundum Septuaginta est: sicut habet illa ex hebreo, *vomere occisos sexcentos viros*, quod ista non habet.

XXVI. [Ib. iv, 8.] Quid est quod respondens Barac Debboræ ait, *Si ibis, ibo; et si non ieris mecum, non ibo*: quoniam nescio diem in qua prosperat angelum Dominus mecum; quasi a prophetissa diem audire non potuerit? nec illa diem respondit, sed perrexit cum illo. Et quid est, *prosperat angelum Dominus mecum?* An hic demonstratum est, quia et Angelorum actus prosperantur, id est adjuvantur a Domino, ut feliciter cedant? an locationis est, *prosperat angelum mecum*, id est, facit mecum prospera per angelum?

XXVII. [Ib. iv, 15.] *Et pavefecit Dominus Sisaram et omnes currus ejus.* Ecce quemadmodum commendat Scriptura agere Deum in cordibus, ut dicit exitum rebus, quem constituit. Utique enim pavefecit vel obstupefecit Sisaram, ut traderet eum.

XXVIII. [Ib. iv, 22.] Ubi Jabel mulier quæ occidit Sisaram, cum locuta esset ad Barac qui eum querebat, scriptum est de ipso Barac, quia intravit ad eam: animadvertisse est non esse consequens ut cum Scriptura dicit de viro quod intravit ad aliquam feminam, jam etiam concubuisse credatur. Assidue quippe sic loquitur Scriptura, *intravit ad eam*, ut nolit intelligi nisi quod ei mixtus sit. Hic ergo proprie dictum est, *intravit ad eam*, id est in domum ejus intravit,

non ut per haec verba intelligatur concubitus.

XXIX. [Ib. v, 7 et 8.] In Cantico Debboræ dicitur, *Defecerunt habitantes in Israel, defecerunt donec surrexit Debbara, donec surrexit mater in Israel, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos: tunc expugnaverunt civitates principum.* Illic intermixtus ordo verborum obscuritatem facit, et quæstionem movet. Quomodo enim intelligatur, *Elegerunt ut panem hordeaceum deos novos, tunc expugnaverunt civitates principum;* quasi tunc eis faverit Deus ad expugnandas civitates principum, quando elegerunt ut panem hordeaceum deos novos? Sed in aliis-jam Scripturarum locis sepe dividimus quemadmodum sicut hyperbata; quorum directione cum verba ad ordinem redeunt, sensus explanatur. Iste ergo est ordo: *Defecerunt habitantes in Israel; defecerunt, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos, donec surrexit Debbara, donec surrexit mater in Israel: tunc expugnaverunt civitates principum.*

XXX. [Ib. v, 8.] Quæri potest quomodo dictum sit, *Elegerunt ut panem hordeaceum deos novos; cum panis hordeaceus quavis sit in comparatione tritici panis abjeciens, tamen etiam ipse pascat, et vitale alimentum sit: dili autem novi, quos dicuntur elegisso, qui defecerunt a Deo vivo, non possunt in alimentis animæ deputari, sed potius in venenis.* An hactenus accipienda est similitudo, quatenus valet ut propter hoc solum dictum intelligatur, quia sicut plerunque fastidio fit, ut eligenda rejiciantur, et asperanda delectent; ita vitio præve voluntatis tanquam languore fastidii, cum esset Deus eorum verus, in falsi elegantibus nihil aliud quam novitatem spreta veritate³; atque ita cibum mortiferum tanquam panem hordeaceum elegerunt, non se arbitrantes inde perituros, sed etiam inde vitam velut esca innoxia licet viliorum sumptuorum? Secundum opinionem ergo corum similitudo posita est, animique languorem, non secundum veritatem. Nam dili novi nullis sunt cibis vitalibus comparandi.

XXXI. [Ib. vi, 8, 11.] *Et factum est, quando clamaverunt filii Israel ad Dominum propter Madian, et misit Dominus virum prophetam ad filios Israel, et dixit eis.* Cur non dicatur nomen hujus prophete, quod valde Scripturis inusitatum est, latens causa est; non tamen nullam esse arbitror. Sed quia post verba quibus exprobavit inobedientiam populo, sequitur Scriptura dicens, *Et venit angelus Domini, et sedet sub queru, quæ erat in Ephra:* non absurde intelligitur iste angelus significatus nomine viri, ut posteaquam haec verba dixit, venerit ad querum memoratam, et ibi sederit. Nominis enim virorum solere appellari Angelos notum est (*Gen. xix, 10*): quoniam eum qui esset angelus, appellatum esse prophetam, non facile nec evidenter occurrat: eum sane qui propheta esset, dictum angelum legimus (*Math. xi, 10*): sed si Angelorum dicta prophetica nota sunt, id est quibus futura prænuntiaverunt; cur non possit angelus prophetæ nomine nuncupari? Verumtamen, ut dixi, ex-

¹ Sic in omnibus MSS. At in editis, *verudata*.

² Excusi, *Sannegar*. MSS. *Samegar*: atque ex his nonnulli, *filius Anæad*. At LXX, *Samegar filius Dinach*.

³ Sic MSS. Edili vero: *ibi falsos elegerunt nihil aliud quam novitatem et spreta veritate.*

pressum et manifestum de hac re testimonium non occurrit.

XXXII. [ib. vi, 12.] Quod angelus dicit ad Gedeon, *Dominus tecum potens in fortitudine*, nominativus causus est, non vocativus. Ille est, *Dominus potens tecum est*; non, *in potens*.

XXXIII. [ib. vi, 14.] Advertendum est dixisse angelum tanquam ex Domini auctoritate, *Nonne ecce misi te?* cum loqueretur ad Gedeon. Quis enim cum misit, nisi qui ad eum angelum misit? Debhra vero ait ad Barac, *Nonne mandavit Dominus Deus Israel ibi* (*Judic. iv, 6*)? Ille autem non dictum est, *Nonne ecce misit te Dominus?* sed, *Nonne ecce misi te?*

XXXIV. [ib. vi, 15.] Ubi respondet Gedeon ad angelum, *In me, Domine;* hoc est, *In me intende:* *In quo salvebo Israel?* ecce mille mei humiliiores in *Mannasse*; intelligitur præpositus fuisse mille hominum, quos grece *χαλιζόντες* appellat Scriptura? an quid aliud?

XXXV. [ib. vi, 18-22.] Animadvertisendum est quod Gedeon non ait angelo, Offeram tibi sacrificium; sed ait, *Offeram sacrificium meum, et ponam in conspectu tuo.* Unde intelligendum est non cum a: gelo, sed per angelum sacrificium offerre voluisse. Quod ei ipse angelus evidenter ostendit, qui non ab eo sacrificium tanquam sibi sumpsit, sed ait illi: *Accipe carnes et azymos, et pone ad petram illam, et jas effunde.* Et cum hoc fecisset Gedeon, extendit angelus Domini summum virgat que erat in manu ejus, et tetigit carnes et azymos; et accensus est *ignis de peira, et comedit carnes et azymos.* Ita etiam ipse Angelus in sacrificio quod obtulit Gedeon, officium ministrantis implevit: ignem quippe homo minister ut homo sine miraculo subjecisset, quem mirabiliter ut angelus iste subjecit. Denique tunc cognovit Gedeon quod Angelus Domini esset: nam hoc Scriptura continuo subdidit, *Et vidit Gedeon quoniam angelus Domini est.* Prius ergo tanquam cum homine loquebatur, quem tamen hominem Dei creditit, ut coram ipso sacrificium velut offerre, velut adjuvandus ejus praesentia sanctitatis.

XXXVI. [ib. vi, 20.] Queri potest quare Gedeon ausus fuerit sacrificium offerre Deo prater locum ubi iusseral Deus? Praeter tabernaculum quippe suum Deus prohibuerat sacrificari sibi (*Deut. xii, 15*); cui tabernaculo templum postea successit: tempore autem quo fuit Gedeon, tabernaculum Dei erat in Silo; atque ideo illic tantum legitime posset sacrificari. Sed intelligendum est quod illum angelum primo prophetam putaverat, et tanquam Deum in illo considerauerat de offrendo sacrificio: quod ille si prohibuisset, non utique fieret; sed quoniam approbavit, et ut fieret annuit, Dei auctoritatem Gedeon in faciendo secutus est. Ita quippe Deus legitima illa constituit, ut leges non sibi, sed hominibus daret. Unde quodcumque preter illa ipse præcepit, non a transgressoribus, sed potius a piis et obedientibus impletum intelligendum est: sicut Abramam de immolando filio (*Gen. xxii, 2*). Nam et sic Elias extra tabernaculum Domini ad convincendos sacerdotes idolorum sa-

crificavit (*III Reg. xviii, 30-38*): quod ex præcepto Domini fecisse intelligendus est, qui ei tanquam prophetarum revelatione aliqua inspiratione jussit ut faceret. Quoniam tanta consuetudo præter tabernaculum sacrificandi crebuerat, ut etiam Salomon in excelsis sacrificasse inventari, nec ejus sacrificium fuisse reprobatum (*Id. iii, 4-15*). Et tamen notantur reges, qui inter opera laudabili sua non destruxerunt ecclesia, ubi contra Legem Dei populus sacrificare consueverat: et qui destruxit, majore prædicatione laudatur. Ita Deus consuetudinem populi sui, qua præster ejus tabernaculum, tamen non diis alienis offerebant, sed Domino Deo suo, sustinebat potius quam vetabat, etiam sic exaudiens offerentes. Hoc autem quod Gedeon fecit, quis non intelligat per angelum prænaturum, ut prophetic fieret, in qua prophetia petra illa commendaeretur? Cui quidem petra non sacrificatum est, sed de illa ignis commemoratur exiisse, quo sacrificium consumetur. Sive enim per aquam, quam percussa petra effudit in eremo (*Nam. xx, 2*), sive per ignem, dominus Spiritus sancti significatur, quod diuissime Dominus Christus effudit super nos. Nam et in Evangelio significatum est hoc dominum per aquam, ubi ipse Dominus ait, *Si quis sitit, reniat et bibat: qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivæ; ubi Evangelista subiuxit, Hoc autem dicebat de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum* (*Joan. vii, 37-39*). Significatum est et per ignem, ubi veniente illo super congregatos legitur, *Vise sunt illis linguae diezœ reluit ignis, qui et insedit super unumquemque eorum* (*Act. ii, 3*): et ipse Dominus ait, *Ignem reni mittere super terram* (*Luc. xii, 49*).

XXXVII. [ib. vii, 6.] *Et factus est numerus eorum qui lambnerunt manu sua, lingua sua, trecenti viri.* Plerique latini eundem non habent, *manu sua*, sed *lambnemodo, lingua sua*, quoniam sic intellexerunt quod supra dictum est, *sicut canes: grucus autem habet trunquum, manu sua, lingua sua*, ut intelligatur quod manu aquam raptam in os projiciebat; et hoc erat simile hibernibus canibus, qui non ore apposito, sicut boves, aquam ducunt quam bibunt, sed lingua in os rapiunt, sicut etiam isti intelliguntur fecisse, sed cum manu in os aquam projicerent, quam lingua exciperent. Nam et interpretatio ex hebreo planius id habet his verbis, *Fuit itaque numerus eorum qui manu in os projiciebant aquam lambnerant, trecenti viri.* Neque enim solent homines ita bibere, ut sine ope manus, lingua, sicut canes, aquam hauiant: sed¹ vero isti præceptum fuerat ut hoc facerent: sed cum ad bibendum descendissent ad aquam, multi genu flexo hiberant, quod facilius et minore labore fieret; pauci vero quia non flexo genu se incrvaverunt, ut canes hiberant, sed aqua manus in os iacta. Quorum numerus, quia trecenti erant, signum insinuat crucis propter litteram T grancam, qua iste numerus significatur; per quam etiam gentes magis in crucifixum erudituras presiguratum est, quod littera grecia est.

¹ In Lov., et. M.

Unde Graecorum nomine Apostolus omnes gentes significat, cum dicit, *Judeo primus et Greco* (Rom. 11, 9, 16), et, *Judaic et Greicis* (1 Cor. 1, 24); saepe ita commemorans circumcisioinem et præputium, quod in linguis gentium graeca ita excellat, ut per hanc omnes decenter significetur. Iste numerus et in veranclus Abrahe animadvertendus est, per quos fratrem ab hostibus liberavii, quando eum Melchisedech in magno mysterio benedixit. Quod enim exuberant illuc decem et octo (nam trecenti decem et octo fuisse referuntur [Gen. xiv, 14-20]), videtur mihi significatum quo etiam tempore fieret, id est tertio, quod futurum erat sub gratia. Nam primum est ante Legem, secundum sub Lege, tertium sub Gratia. Singula vero tempora scenario numero significata sunt propter perfectionem: nam ter sem, decem et octo sunt. Unde et illa mulier decem et octo annos habebat in infirmitate, quam curvam Salvator cum invenisset, crexit, et a diaboli alligamento, ut Evangelium indicat, solvit (Luc. xiii, 11-15). Nam quod ita isti probatis sunt, per quos vinceret Gedeon, ut similes in bibendo canibus dicterentur, significat quod contemptibilia et ignobilia elegit Dominus (1 Cor. 1, 28) : pro contemptu enim habetur canis. Unde dicit, *Non est bonus tollere priorem filiorum, et mittere canibus* (Math. xv, 26) : et David ut se tanquam contemptibilem abjeceret, canem sc appellavit loquens ad Saül (1 Reg. xxiv, 15).

XXXVIII. [lb. vii, 11.] Quid sibi vu' t quod scriptum est, *Gedeon descendit ipse, et Phara puer eius, in partem quinquaginta, qui erant in castris*: quod latini quidam codices habent, *in eam partem in qua erant quinquageneri custodes in castris*; alii vero, *in partem quinquagessimum in castra?* Obscurum quippe dictum plures sententias interpretari fecit. Sed aut ea pars castrorum erat, quam servabant quinquaginta custodes; aut, si quinquageneri intelligendi sunt circumquaque servasse, in unam partem isti descendenderunt ubi erant quinquaginta.

XXXIX. [lb. vii, 13.] Quod ille qui proximo suo somnum narravit, quod audivit Gedeon, ut de victoria futura confirmaretur, dixit se vidisse mensam panis hordeacei, volventem in castris, et peruentem tabernaculum Madian, et subvertentem; hoc intelligendum arbitror quod de canibus, quia per contemptibilia mundi (quod significat mensa panis hordeacei) Salvator superbos fuerat confusus.

XL. [lb. vii, 20.] Quod exclamari jussit Gedeon a trecentis suis, *Gladius Domini et Gedeon*, id est hunc Gedeon. hoc significat, quod gladius id erat operatus quod Dominus placaret et Gedeon.

XLI. [lb. viii, 26, 27.] Quare solet quid sit Ephud, vel Ephod: quod quidem si sacerdotale est indumentum, quod plerique dicunt, vel potius superindumentum, quod ἱερόν græce dicitur, vel ἱερός, quod magis superhumerale interpretari latine posse; merito movet quomodo de tanto auro Gedon id fecerit. Nam ita scriptum est: *Et factum est pondus inaurium aurearum quas petierat, sicut mille septingenti*

*auri, præter brachia et torques et experimenta purpurea, quæ erant super reges Median, præter torques quæ erant in cervicibus camelorum ipsorum: et fecit illud Gedeon in ephud, et statuit illud in civitate sua in Ephra; et formicatus est omnis Israel post illud ibi; et factum est Gedeon et domini ejus in scandalum. Quomodo ergo ista vestis de tanto auro fieri potuit? Nam ei mater Samuelis fecit filio suo, sicut legimus, ephud bar, quod nonnulli interpretati sunt ephud lineaum, quando cum dedit Dominus in templo nutriendum (1 Reg. n, 18): ubi evidentius apparet hoc genus casei indumenti. An ideo dictum est, *statuit illud in civitate sua*, ut hinc intelligatur aureum, quis factum? Non enim dictum est, posuit, sed statuit; quoniam ita erat solidum et validum ut statui posset, hoc est, positum stare.*

Hoc ergo illicitum cum fecisset Gedeon, *formicatus est post illud omnis Israel*, id est, secundo illud contra Legem Dei: ubi non frustra queritur, cum idolatria non fuerit, id est, coquusquam Dei falsi et alieni simulacrum, sed ephud, id est, numen de sacramentis tabernaculi quod ad vestem sacerdotalem pertineret, quomodo fornicationem Scriptura dicit populi ista sequantis atque venerantis. Ideo scilicet quod præter tabernaculum Dei, ubi erant ista que ibi fieri iusserat Deus, extra simile aliiquid fieri fas non erat. Non sequitur et dicit Scriptura, *Et factum est Gedeon et domini ejus in scandalum*, id est, ut ab offendo Deo discederet: quia et hoc quoddam genus idoli quodammodo erat, quod extra Dei tabernaculum quilibet manufactum pro Deo coloretur; cum illa ipsa que iussa sunt in tabernaculo fieri ad Dei potius cultum referentes, quam pro Deo aliiquid corum, aut pro Dei simulacro colendum haberebantur.

Quanquam per ephud vel ephod, ea locutione quæ significat a parte totum, omnia possint intelligi quæ constituit Gedeon in sua civitate, veluti ad coenam Domini similia tabernaculo Dei: et propriea per hoc, quia hoc est sacerdotialis honoris insigne, quod sapientia Scriptura commemorat; ut hoc sic peccatum Gedeon, quod extra Dei tabernaculum fecerit aliiquid simile, ubi coloretur Deus: non quod solidi auro velut adorandum constituerit ephod; sed quod ex auro ipso, quod esset de prada, fecerit ea quæ pertinerebat ad ornamenti vel instrumenta sacrarum, quæ omnia per ephud significata sunt, propter excellentiam, ut dicit, vestis sacerdotialis. Nam et ipsum ephud non quidem ex auro solo fieri præceptum est, si hoc est superhumane sacerdotialis vestis: verumtamen etiam aliiquid aurum habet. Nam ex auro et hyacintho et purpura et coccino et byssio ut fieret, divinitus imperium est (Exod. xxxix, 2): sed quia hoc ita posuerunt Septuaginta interpres, ut commenpralis omnibus quæ de spoliis accepérat Gedeon, inferrent. *Et fecit illud Gedeon in ephud*; videtur ita dictum, tanquam ex toto illo quod commemoratum est, hoc factum esse credatur: cum possit etiam illuc intelligi locutio quæ significat a toto partem, ut quod dictum est, *Fecit illud in ephud*, intelligatur, fecit inde ephud, vel, fecit ex ea

ephud; non scilicet illud totum consumens in ephud, sed ex illo quantum sufficiebat impendens. Nam in illa interpretatione que ex hebreo est, sic legitur, *Fecitque ex eo Gedeon ephod.* Quod enim apud Septuaginta scriptum est *ephud*, hoc in hebreo perhibetur dici *ephod*. Non autem omnes sacerdotes tali utebantur superhumerali, quod esset ex auro et hyacintho et purpura et coccino et byssio, sed solus summus sacerdos. Unde illud quod de Samuele commemoravimus factum illi ab ejus matre, non erat utique tale: quoniam cum datus est nutriendus, non erat summus sacerdos, utique puer. Unde, ut dictum est, ephud bar appellatur, vel potius ephud bat, sicut asserunt qui hebream lingua noverunt, et interpretatur ephud lineum. Sed Gedeon existimo illud fecisse, quod erat præcipuum summi sacerdotis indumentum atque ornamentum, per quod et cetera significata sunt opera sacrarum, quod in sua civitate preter Dei tabernaculum constituerat; et propter hoc peccatum factum est illi et domui ejus in scandalum, ut sic interieret (quod postea Scriptura narrat) tanta ejus numerositas filiorum (*Judic. ix, 5.*)

XLII. [lb. viii, 27, 28.] Non prætereunda oritur questio, quomodo quieverit terra quadraginta annos in diebus Gedeon, cum post victoriam qua liberavit Hebreos, ex auro spoliorum fecerit abominationem, et post illam fornicatus sit omnis Israel, et fuerit illi et domui ejus in scandalum. Quomodo ergo post hoc tantum nefas, quod et Gedeon et populus admisit, requievit terra quadraginta annos; cum hoc Scriptura soleat ostendere, cum a Domino Deo populus fornicaretur, tunc potius pacem illos perdere, non acquirere; et hostibus subjugari, non ab hostium infestatione muniri? Sed intelligendum est, sicut solet Scriptura, per prolepsim, id est per præoccupacionem dixisse, quod fecerit ephud contra Dei Legem Gedeon ex illo auro, quod fuerat hostibus devictis atque prostratis ablatum, quia uno loco dicere voluit et unde erat aurum, et quid de illo factum sit: sed postea factum est in fine dierum Gedeon hoc peccatum, quando consecuta sunt etiam mala quæ deinde Scriptura contexuit, posteaquam commemoravit quot annis in diebus Gedeon terra conqueverit; quos annos recapitulando commemoravit, id est, ad ordinem revertendo quem præterverterat, prius dicendo de illo scandalo quod novissime factum est.

XLIII. [lb. viii, 33.] *Et factum est cum esset mortuus Gedeon, et aversi sunt filii Israel, et fornicati sunt post Baalim: et posuerunt ipsi sibi Baalberith testamentum, ut esset eis ipse in deum.* Et Baalim et Baalberith idola intelligenda sunt. Major itaque transgressio et fornicatio commissa est a populo post mortem Gedeon, quam illo vivo proprie ephud: quoniam et illud, et illicite factum erat, tamen de sacramentis tabernaculi erat; ista vero post idola fornicatio non habet vel falsam paternam religionis defensionem. Unde etiam illud ephud, si non in fine temporis Gedeon, sed ante factum est, ita Deus patienter tulit, ut pax in terra perseveraret: quia licet factum erat

quod prohibuerat, non tamen songe recessum erat ab illo, qui tale aliquid in tabernaculo suo atque in honorem suum fieri jusserset. Nunc vero graviora commissa, et apertissimam post idola fornicationem populi esse noluit impunitam.

XLIV. [lb. ix, 14, 15.] Quod inducitur rhamnus, id est quoddam spinarum genus, in similitudinem dicere omnibus lignis convenientibus eam ut regnare super ea, *Si in veritate angitis me vos, regnare super vos, venite, confidite in protectione mea: et si non, exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani: obscurus sensus est, sed eum inventa distinctio manifestat.* Non enim ita legendum est, *Et si non exeat ignis de rhamno: sed subdistingendum, Et si non, ac deinde inferendum, exeat ignis de rhamno;* id est, *Et si non confiditis in protectione mea, aut, Et si non in veritate angitis me regnare super vos, exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani.* Communantis enim verba sunt quid facere possit, si noluerint eam regnare super se. Verum quia non sit, *Exibit ignis de rhamno, et manducabit cedros Libani, sed sit, Exeat, et manducet; obscurus factum est quam si sola distinctio latet.* Vehementioris autem comminationis est, et quodam modo presentioris efficacie, si quis dicat, *Si non vis facere quod volo, sæviat in te ira mea, id est jam sæviat; ut quid eam teneo? quam si dicat, sæviat, promissivo modo¹ pœnam intentans futuram.*

XLV. [lb. ix, 23.] *Et emisit Deus spiritum malignum inter Abimelech et inter viros Sichimorum.* Hoc verbum, utrum imperanter, an permittente Deum significet, non facile definiri potest. Quod enim hic positum est, *Emisit, græcus habet ἐξανείπεται* quod etiam est in Psalmis ubi legitur, *Emitte lucem tuam* (*Psal. xlii, 3.*): quanquam in quibusdam locis interpretes nostri, etiū est in græco ἐξανείπεται, misit interpretati sunt, non, *emisit.* Potest ergo et sic intelligi, ut spiritum malignum Deus tanquam ire inter eos volentem emiserit, id est, potestatem dederit maligno spiritui ad eorum pacem perlurbandam. Usque adeo autem etiam mitti a Domino malignum spiritum propter justitiam vindicandi non absurdum visum est, ut quidam id quod est ἐξανείπεται, etiam *immissit* interpretati sint.

XLVI. [lb. ix, 32, 33.] Verba qua misit ad nuntios Abimelech Zebul princeps civitatis Sichimorum, etiam id habent: *Et nunc surge nocte tu et populus tuus tecum, et insidiare in agro. Et erit mane simul ut oritur sol, maturabis, et tendes super civitatem.* Quod latini quidam habent *maturabis*, quidam vero *manicabis*, græcus habet quod dici posset non uno verbo, *diluculo surges.* Et fortasse hinc sit dictum, maturabis, a matutino tempore, quamvis etiam aliis temporibus dici solet ad rem accelerandam. Manicabis autem latinum verbum esse mihi non occurrit. Sed illud moveat, quod cum dixisset, *simul ut oritur sol,* addidit, *diluculo surges;* cum ipsum diluculum quod græce dicitur *διλύπος*, tempus ante solem significet, quod jam usitatissime dicitur, cum albescere cœperit. Sic itaque

¹ Sic MSS. At editi: *Ouasi dicat sæviat permissivo modo.*

intelligendum est, ut quod positum est *mane*, ipsum diluculum intelligatur. Additum est autem, *simul ut oritur sol*, ut exprimeretur non jam orto sole faciendum, sed ubi fulgor apparuerit solis orientis. Non enim aliunde albescit diluculum; nisi cum cœperit partem cœli, quam videmus ab oriente, lux solis ad eam reduntis attingere. Hinc est quod etiam in Evangelio unam atque eamdem rem alius evangelista dicit diluculo factam, cum adhuc obscurum esset (*Ioan. xx., 1*), alias oriente sole (*Marc. xvi., 2*); quia et ipsa lux quantulacumque diluculi sole utique siebat oriente, id est ad ortum veniente, et fulgorem suum de suæ præsentie propinquitate jactante. Quam lucem quidam idiota solis non esse putaverunt, sed illam esse quæ primitus condita est, antequam Deus quarto die conderet solem.

XLVII. [ib. x., 4.] *Et surrexit post Abimelech, qui salvum faceret Israel Thola filius Phua, filius patris fratris ejus, vir Issachar.* Filium patrii ejus, dixit *filium patris fratris ejus*, cum ordinatus et usitatus atque apertius diceretur, filium fratris patris ejus: filius enim erat patrii ejus, sicut evidenter in ea interpretatione quæ ex hebreo est, inveniuntur. Non ergo quod dictum est *patris fratris*, ab eo declinatum est quod est in nominativo pater fratris, sed ab eo quod est patris frater, hoc est enim patruus. Nam sive ponatur in nominativo, hic pater fratris, sive ponatur hic patris frater, genitivum facit hujus patris fratris. Verum altera oritur quæstio, quomodo fuerit patruus Abimelech *vir Issachar*, id est vir de tribu Issachar, cum Abimelech patrem habuerit Gedeon, qui Gedeon de tribu fuit Manasse. Quomodo ergo Phua et Gedeon fratres fuerunt, ut possit esse Phus patruus Abimelech, cuius patrui filius Thola succederet, secundum istam narrationem, ipsi Abimelech? Potuerunt ergo Gedeon et Phua unam habere matrem, ex qua diversis patribus nascerentur, et fratres essent unius matris filii, non unius patris. Solebant enim nubere feminæ de aliis tribubus in alias tribus. Unde et Saul cum esset de tribu Benjamin, dedit filiam suam David homini de tribu Juda (*I Reg. xviii., 27*): et sacerdos Joiade¹, utique homo de tribu Levi, duxit filiam Joram regis, hominis de tribu Juda (*II Paral. xxii., 11*). Hinc factum est, ut Elizabeth et Mariam cognatas in Evangelio legamus (*Luc. i., 36*), cum fuerit Elizabeth de filiabus Aaron: ex quo intelligitur de tribu Levi et filiabus Aaron aliquam nupsisse in tribum Juda, unde ita feret inter ambas illa cognatio, ut Domini caro non solum de regia, verum etiam de sacerdotali stirpe propagaretur.

XLVIII. [ib. xi., 24.] Inter cetera quæ Jephite mandat per nuntios regi illiorum Ammon, etiam hoc dicit: *Nonne quæcumque hæreditavit tibi Chamos deus tuus, hæc hæreditabis; et omnia quæcumque hæreditavit Dominus Deus noster a facie vestra, hæc hæreditabis?* Quod quidam latini sic interpretandum putaverunt, ut dicentes, *Nonne quæcumque dedit tibi in hæreditatem Chamos deus tuus, hæc possidebis?* ubi videri potest con-

firmasse Jephite deum istum, qui vocatur Chamos, potuisse aliquid dare in hæreditatem cultoribus suis. Quidam vero sic habent, *Nonne quæcumque possedit Chamos deus tuus, hæc possidebis?* et hoc ita sonat, quasi aliquid potuerit possidere. An forte secundum hoc dictum est, quod sub Angelis constitute sunt gentes, juxta Canticum Moysi famuli Dei (*Deut. xxxii., 8, sec. LXX*)? Numquidnam ergo ille angelus, sub quo erant filii Ammon, Chamos appellatus est? Quis hoc audeat affirmare, cum possit intelligi secundum ejus opinionem dictum, quia putabat deum suum hoc possidere, vel in possessionem sibi dedisse? Magis autem iste sensus eluet in iis verbis quæ græcus habet, *Nonne quæcumque hæreditavit tibi Chamos Deus tuus, hæc hæreditabis?* ut in eo quod positum est, *tibi*, intelligatur ita dictum, ac si diceretur, sicut videbitur tibi. Tibi enim hæreditavit qui hoc putas, non quod ille aliquid posset hæreditare. Denique in eo quod sequitur, *Et omnia quæcumque hæreditavit Dominus Deus noster*, non dixit, hæreditavit nobis, tanquam diceret, sicut nobis videtur; sed, vere hæreditavit, a facie vestra; quoniam abstulit ipsis, et his dedit: *hæc inquit, hæreditabis.*

XLIX. [ib. xi.] De filia Jephite quod eam pater in holocausta obtulit Deo; quoniam in bello voverat, si vicisset, eum se holocausta oblatum, qui sibi de domo exiens occurrit; quod cum vovisset, vicit; et occurrente sibillia, quod voverat reddidit: sollet esse magna et ad dijudicandum difficillima quæstio; quibusdam quid sibi hoc velit nosse cupientibus et ple quærentibus; quibusdam vero qui Scripturis his sanctis imperita impietate adversantur, hoc maxime in crimen vocantibus, quod Legis et Prophetarum Deus etiam humanis sacrificiis fuerit delectatus. Quorum calumniis sic primitus respondemus, ut Deum Legis et Prophetarum, atque ut expressius dicam, Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob nec illa sacrificia delectaverint, ubi pecorum holocausta offerebantur; sed quod significativa fuerint et quedam umbra futurorum, res ipsas nobis que his sacrificiis significabantur, commendare voluisse: fuisse autem etiam istam utilē causam cur illa motarentur, nec modo juberentur, imo prohiberentur offerri, ne vere secundum carnalem affectum talibus Deum delectari potaremus.

Sed utrum etiam humanis sacrificiis significari futura oportuerit, merito queritur: non quod mortes hominum quandoque moriturorum in hac causa exhorrescere et formidare deberemus, si illi qui haec de se fieri gratauerint, in æternam remunerationem commendarentur Deo: sed si hoc verum esset, hoc genus sacrificiorum Deo non displiceret; displicere autem Deo satis evidenter eadem Scriptura testatur. Nam cum omnia primogenita sibi dicari, et sua esse voluerit aique præceperit; redimi tamen a se voluit primogenita hominum (*Exod. xii., 2, 12, 13*), ne immolandos Deo crederent filios suos, quos natos primitus suscepissent. Deinde hoc apertius ita loquitur, quod humana holocausta sic Deus improbet, ut pro-

¹ In MSS., *Judæ*, seu *Jude*. Apud LXX, *Iudæ*.

hibeat, detestans ea in aliis gentibus, et populo suo præcipientes ne audeat imitari: Si autem, inquit, exterminaverit Dominus Deus tuus gentes, in quas tu intras hereditatem terram eorum a conspectu tuo, et hereditatis eos, et habitabitis in terra eorum; attende tibi ipsi, ne exquiras sequi eos, postquam exterminati fuerint a facie tua, ne exquiras deos eorum dicens, Quemadmodum faciunt gentes dii suis, faciam et ego: non facies ita Dominino Deo tuo. Abominamenta enim quæ Dominus odit, fecerunt dii suis; quoniam et filios suos et filias suas comburunt igni dii suis (*Deut.* xv, 29, 31).

Quid evidenter ostendit potest his sancta Scripturae testimonij, ut alia huiuscmodi omittant, quam Deum a quo haec Scriptura humano generi contributa est, non solum non diligere, verum etiam odisse talia sacrificia, in quibus homines immolantur? Illa plane diligit et coronat, cum quisque justus iniquitatem patiens usque ad mortem pro veritate decertat, vel ab inimicis, quos pro justitia offendit, occiditur, retribuens eis bona pro malis, id est pro odio dilectionem. Talem dicit Dominus sanguinem justum, a sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariae (*Math.* xxiii, 35). Præcipue autem quod sanguinem fudit ipse pro nobis, et sacrificium scipsum obtulit Deo; sic utique obtulit, ut ab inimicis pro justitia occidereur: huic imitata martyrum millia usque ad mortem pro veritate certarunt, et ab inimicis saevientibus immolata sunt; de quibus dicit Scriptura, *Tanquam aurum in fornace probavit illos, et sicut holocausti hostiam accepit illos* (*Sap.* iii, 6). Unde et Apostolus dicit, *Ego enim jam immotor* (*Il. Tim.* iv, 6).

Sed non sic Jephite de filia fecit holocausta Domino; sed sicut præceptum fuerat pecora offerri, et prohibitum fuerat homines immolari. Magis hoc illi simile videatur quod fecit Abraham, quod Dominus specialiter fieri præcepit (*Gen. xxii*), non generali lege ut talia sibi sacrificia fierent aliquando mandavit, impetratum fieri omnino prohibuit. Distat itaque hoc quod Jephite fecit a facto Abrahæ, quoniam ipse iussus obtulit filium: iste autem fecit quod et Lege vetabatur, et nullo speciali jubebatur imperio. Deinde non solum in *aua* Lege postea, verum etiam tunc Deus in ipso Abrahæ filio talibus sacrificiis quam non delectaretur ostendit; cum patrem cuius fidem jubendo præbaverat, a filii tameq; interfectione prohibuit, ac arietem, quo sacrificium licite secundum veterum congruum temporibus consuetudinem completeretur, apposuit.

Si autem hoc quemquam moveat, quomodo pie crediderit Abrahæm Deum sacrificiis talibus delectari, si hec illicite offeruntur Deo; et ideo putat recte credisse etiam Jephite quod tale sacrificium Deo posset esse acceptum; primo consideret aliud esse ultro vovere, aliud jubenti obtemperare. Non enim, si aliquid præter morem in domo a domino institutum servo jubetur, atque id laudabilis obedientia facit, ideo non est

¹ Videlicet duo MSS. ? *Dilectionem* idem, quod dicit Dominus sanguinem justum a sang. Ab. usque ad sang. Zacharie requirendum.

pletendus, si hoc facere sponte presumpserit. Deinde habebat quod credere Abraham, ut propter divinum imperium non parceret filio, non credens Deum tales victimas libenter accipere, sed hoc eum propriea jussisse, ut resuscilaret occisum, et hinc aliquid tanquam Deus sapiens demonstraret. Nam hoc de illo etiam in Epistola legitur, quæ inscribitur ad Hebreos; et fides ejus, quia hoc de Deo crediderit, quod posset filium ejus suscitat, laudatur (*Hebr.* xi, 17-19). Iste vero et Deo non jubente neque poscente, et contra legiūm ejus præceptum, ultra sacrificium votit humanum. Sic enim scriptum est: *Et votit Jephite rotum Domino, et dixit: Si tradidere mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de janus domus meæ in obriam mihi, in revertendo me in pace a filiis Ammon, et erit, Domino offeram eum holocausto.*

Non utique his verbis pecus aliquod votit, quod secundum Legem holocausta posset offerre. Neque enim est aut fuit consuetudinis, ut redeuntibus cum victoria de bello duabus pecora occurrerent. Quantum autem attinet ad multa animalia, canes solent dominis blando famulatu alludentes currere in obriam: de quibus ille in suo voto cogitare non posset, ne in injuriam Dei aliquid, non solum illicitum, verum etiam contemptibile et secundum Legem immundum votisse videretur. Nec ait, *Quocunque exierit de janus domus meæ in obriam mihi, offeram illud holocausta;* sed ait, *quicumque exierit offeram eum:* ubi procul dubio nihil aliud quam hominem cogitavit, non tamen fortasse unicam filiam: quoniam illam in tanta paterna gloria quis posset anteire, nisi forte uxor? Nam quod non dixit, quæcumque, sed *quicumque exierit de janus domus meæ*, solet Scriptura masculinum genus pro quolibet sexu ponere: sicut de Abraham dictum est, *Surgens a mortuo* (*Gen. xxiii, 5*); cum ejus uxor mortua fuisset.

Quia ergo de hoc voto atque facto nihil videtur Scriptura judicasse, sicut de Abraham, quando filium iussus obtulit, apertissime judicavit; sed tantummodo scriptum reliquise legentibus judicandum, quemadmodum de facto Judge filii Jacob, quando ad nurum quidem suam nesciens intravit, verum quantum in ipso fuerat fornicatus est, quia meretricem putavit (*Id. xxxviii, 15*), neque approbavit hoc Scriptura, neque reprobavit, sed justitia et lege Dei consulta testimandum pensandumque dimisit: quia ergo de isto Jephite facto in neutram partem sententiam Scriptura Dei protulit, ut nosler intellectus in judicando exerceretur, possemus jam dicere Deo displicuisse tale votum, et ad illam perductum esse vindictam, ut patri potissimum filia unica occurreret; quod si sperasset atque voluisse¹, non continuo, ut eam vidit, sci-disset vestimenta sua, et dixisset, *Heu me, filia mea, impediisti me; in offendiculum facta es in oculis meis.* Deinde sexaginta dierum tam longa dilatatione data filiae sua Dominus ab unicæ charissimæ nece cum eum non prohibuerit, sicut prohibuit Abra-

¹ Editi, vorisset. MSS. melioris notæ, voluisse.

ham, donec perficiendo quod voxerat seipsum perciperet orbitate gravissima, Deum autem nequaquam hominis immolatione placaret : et ideo huiuscmodi patet possum fuisse retributam, ne impunitum talis voti relinquetur exemplum, ut aut magno aliquid se votare Deo putarent homines, cum victimas humanas voverent, et, quod est horribilis, filiorum; aut non vera, sed potius simulata eadem vota essent, cum velut exemplo Abrabae sperarent qui vovissent, Deum prohibitorum talia vota compleri.

Possimus, inquam, haec dicere, nisi ab ista sententia duos principes divinarum Scripturarum testimonia retardarent, ut hanc rem gestam et in libris tante auctoritatis memorie commendatam, diligentius quantum Dominus adjuvat, et canticus persecutemur, ne in illam partem judicium Iemiteriarum proferamus. Unum, quod in Epistola ad Hebreos iste Jephite inter tales commemoratur, ut eum culpare vereamur, ubi sic scriptum est : *Et quid adhuc dicam? Defecit enim a te tempus emunandi de Gedeon, Barac, Samson, et Jephite, et David, et Samuel, et Propheta;* qui per fidem vicinavit regna, operantes justitiam consecuti sunt promissiones (Hebr. xi, 32). Alterum, quod ubi de illo ista narrantur, quod tale voverit et implaverit votum, premisit Scriptura dicens, *Et factus est super Jephite Spiritus Domini, et perrexit Galad ad Manasse, et transiit speculam Galad, et de specula Galad ad trans filios Ammon, et votum novi Jephite Domino, et cetera ad hoc ipsum votum pertinentia;* ut omnia que deinceps facta sunt, tanquam opera Spiritus Domini, qui super eum factus est, intelligenda videantur. Ista testimonia nos compellunt querere potius cur factum sit, quam facile improbare quod factum est.

Sed primo illud quod ex Epistola qua ad Hebreos est, commemoravi, inter illos laudabiles viros qui ibidem recoluntur, non solum est Jephite, verum etiam Gedeon, de quo similiiter Scriptura dicit, *Spiritus Domini confortavit Gedeon (Iudic. vii, 54)*: et tamen eius factum, quod de illo auro praedicta operatus est ephphad, et fornicatus est post illud omnis Israel, et factum est domui Gedeon in scandalum (*Id. viii, 27*), non solum laudare non possumus; verum etiam quia Scriptura hic aperillissime judicavit, reprobare minime dubitamus: nec tamen ex hoc ulla fit injuria Spiritui Domini, qui eum confortavit, ut hostes populi eius tanta facilitate superaretur. Cur ergo inter illos commemoratur, *qui per fidem vicinavit regna, operantes justitiam;* nisi quia sancta Scriptura, quorum fidem atque justitiam veraciter laudat, non hinc impeditur eorum etiam peccata, si qua novit, et oportere judicat, notare veraciter? Nam et in eo quod idem Gedeon signum petens, sicut ipse locutus est, tentavit in vellere (*Id. vi, 39*), nescio utrum non fuerit transgressus preceptum quod scriptum est, *Non tentabis Dominum Deum tuum* (*Deut. vi, 16*): verum tamen etiam in ejus tentatione Dominus quod preannuntiare volebat ostendit; in compluto scilicet vellere, et area tota circumquaque secca, figurare primum populum Israel, ubi erant sancti cum gratia caelesti, tanquam

pluvia spirituali; et postea compluta area secco vellere, figurare Ecclesiam tota orbe diffusam, habentem non in vellere tanquam in velamine, sed in apero cy-
lestem graiam, illo priore populo relut ab ejusdem gratia rore alienato atque seccato. Nec tamen frustra inter fidèles et operantes justitiam, proprias bonas fidelemque vitam, in qua eum credendum est esse defunctum, tale in Epistola ad Hebreos meruit testimonium.

Utrum autem quis posteaquam dictum est, *Factus est super Jephite Spiritus Domini, ea secunda sunt, ut ratione illud voxeret, atque hostes vincoret, et quod voxeret redderet,* Spiritui Domini opus deputanda sint, ut perinde habeatur ei hoc sacrificium, tanquam id Dominus sicut Abrabae fieri jusserit, non facile dixerim; cum utique de Gedeone possit hac asserta differentia, quia post peccatum quod fecit, quando fecit ephphad post quod universus populus fornicatus est, nulla est ejus commemorata prosperitas: postea vero quam Jephite ratione vovit, illa est insignis ejus victoria conscientia, proprias quam adipiscendam voverat, et quia adepta quod voverat solvit. Rursus enim considerandum est, quia Gedeon, eis non posteaquam fecit ephphad, tamen posteaquam tentavit Dominum, quod utique peccatum est, magna strage hostibus cresita atque superavis populo acquisivit salutem. Sic enim scriptum est : *Et dixit Gedeon ad Dominum, Non irascatur indignatio tua in me, et loquer adhuc zemel, et tentabo adhuc zemel in vellere, et extera.* Nam quippe Dei metuebat, quia noverat tentando se peccare, quod Deus in Lege sua manifestissime prohibebat. Hoc tamen peccatum ejus et mirabilis signi evidenter et magna victorie prosperitas liberationisque populi consecuta est. Jam enim Deus statuerat afflito populo subvenire, atque hujus ducis, quem ad hoc opus assumperat, utebatur animo non solum fideli et pio, verum etiam subdeficiente et delinquenti, et ad prouenienda que solebat, et complenda que dixerat.

Non enim per istos tantum, qui etiam peccaverunt, inter justos tamen narrantur, sed etiam per ipsum Samalem omni modo reprehabinet, multa Deus populo suo præstatuit, in quem inservit etiam Spiritus Dei, et prophetavit; non cum juste ageret, sed cum in virum sanctum David innocentemque saviret (*I Reg. xix, 20-25*). Agit enim Spiritus Domini et per bonos et per malos, et per scientes et per nescientes, quod agendum novit, et statuit: qui etiam per Caiphag acerrimum Domini persecutorem, nescientem quid dixerit, insignem protulit prophetiam, quod oportet Christum mori pro gente (*Ioan. xi, 49-51*). Quis enim egit nisi Spiritus Domini, curans proueniare ventura, ut judice Gedeon tentare volenti Dominum, et non credenti quod ei fuerat per manum ejus de salute populi jam locutus, hoc potissimum de vellere prius compluto, postmodum secca, et de area primum secca, postea rigata veniret in mentem? Ut quod subfecit a fide, infirmatam ejus delictioque deputetur; quod vero etiam tali ejus animo ad hoc quod generi

humano significari oportebat usus est Deus, ad ejus intelligatur misericordiam et mirabilem providentiam pertinere.

Si quis autem dicit omnia scientem fecisse et dixisse Gedeon ex revelatione prophetica, ut per eum signa talia monstrarentur; nec defecisse a fide; et quod ei jam promiserat Dominus credidisse; sed actione prophetica in vellere voluisse tentare, atque ita illius tentationem fuisse inculpabilem, sicut dolum Jacob (*Gen. xxvi, 15, 16*); et illud quod Domino ait, *Non irascatur indignatio tua in me, non ideo dixisse quod iram ejus timeret, sed quod eum consideret non irasci, cum ea saceret que Spiritu ejus dictante facienda esse tanquam propheta sentiret: dicat ut videtur, dum modo illud quod de facto ephud Scriptura ipsa culpavit, quodlibet significet, non audeat excusare a peccato.* Nam et illud quod trecenti viri ad signum crucis ipso numero pertinentes, hydras fictiles accepérunt, eisque ardentes faculas incluserunt, quibus hydris fractis repente lumina numerose micantia tantam hostium multitudinem terruerunt (*Judic. vii, 16-22*), tanquam ex suo arbitrio videtur fecisse Gedeon; non enim Scriptura dicit Dominum admonuisse ut hoc faceret: et tamen tam grande signum quis ejus animo atque consilio faciendum, nisi Dominus, inspiravit? Qui prefiguravit sanctos suos thesaurum evangelici luminis in vasis fictilibus habituros, sicut Apostolus dicit, *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus* (*II Cor. iv, 7*): quibus in passione martyrii tanquam vasculis fractis, major eorum gloriæ fulgor emicuit, quo impios evangelice prædicationis inimicos inopinata illis Christi claritate superavit.

Seu ergo per scientes, seu per nescientes, præfigurationem prædicationemque futurorum Spiritus Domini propheticis temporibus operatus est: nec ideo peccata eorum dicendum est non fuisse peccata; quia et Deus, qui et malis nostris bene uti novit, etiam ipsis eorum peccatis usus est ad significanda quæ voluit. Proinde si propterea peccatum non fuit, sive cuiuslibet necis humanae, sive etiam parricidale sacrificium vel vovere, vel reddere, quia magnum aliquid et spirituale significavit; frustra Deus talia prohibuit, et se odisse testatus est; quoniam et illa quæ fieri jussit, utique ad aliquam significationem rerum spiritualium magnarumque referuntur. Cur ergo illa prohiberet, quandoquidem potenter propter eamdem rerum earundem significationem, propter quam et ista licite siebant, nihilominus licite fieri; nisi quia nec tale aliquid significantia quale expedit credere, humana Deo sacrificia placuerunt, quando non pro iustitia quisque ab inimicis, quia recte vivere voluit aut peccare noluit, interimitur, sed homo ab homine tanquam electa hostia more pecoris immolatur?

Quid si, ait aliquis, quoniam pecorum victimæ jam eo ipso quo fuerant usitatæ, quamvis et ipsæ a recte intelligentibus ad significationem spiritualium referrentur, minus tamen faciebant intentos ad magnum sacramentum Christi et Ecclesie requirendum; pro-

pterea Deus re insigni et inopinata volens quasi dormientes hominum animos excitare, eo magis quo talia sibi sacrificia offerri velerat, curavit sibi ejusmodi aliquid offerendum, ut ipsa admiratio magnam gigneret quæstionem, et magna quæstio ad perscrutandum magnum mysterium studium pœnitentis erigeret, pie vero scrutans mens hominis altitudinem prophetie, velut hamo pisces Dominum Christum de profundo Scripturarum levaret? Huic nos rationi et considerationi non obsistimus. Sed alia quæstio est de animo voventis, alia de providentia Dei qualicumque animo ejus optime utentis. Quamobrem si Spiritus Domini qui factus est super Jephite, ut hoc voveret omnino præcepit, quod quidem Scriptura non aperuit; tamen si hoc illi præcepit, ejus non licet iussa contemnere, non solum insipientia culpanda non est, verum etiam laudanda obedientia est. Hoc enim, etiam si homo ipse interimat, quod utique humana voluntate atque consilio facere nefas est, profecto intelligendum est obedienter fieri potius quam scelestè, si divinitus iussum est: de qua quæstione satis in primo libro de Civitate Dei disputavimus (*De Civit. Dei, lib. I, c. 21*). Si autem Jephite humanum secutus errorem, humanum sacrificium vovendum putavit, ejus quidem peccatum de unica filia jure punitur est, quod etiam ipse verbis suis satis videtur ostendere, ubi ait, *Heu me, filia mea, impediisti me; in offendiculum facta es in oculis meis;* dissiciss etiam vestimentis suis. Verumtamen etiam hic ejus error habet aliquam laudem fidei, qua Deum timuit, ut quod voverat redderet, nec divini in se judicii sententiam declinavit; sive sperans Deum prohibitum, sicut fecit Abrahæ, sive ejus voluntatem etiam non probabit intellectum facere potius quam contemnere statuens.

Quanquam et hic merito queri potest utrum verius intelligitur hoc Deum nolle fieri, et in eo potius Deo, si non fieret, obediretur, quoniam hoc se nolle et in Abrahæ filio et in legitima prohibitione monstraverat. Verumtamen si propterea Jephite non faceret, sibi potius in unica pepercisse, quam Dei voluntatem secutus esse videretur. Magis ergo intellectus in eo quod ei filia occurrit, ultorem Deum, justæque penæ se fideliter subdidit, timens saeviore tanquam de tergiversatione vindictam. Credebat enim etiam bonæ et virginis animam filia bene recipi, quod non seipsa voverat immolandam, sed voto et voluntati non restiterat patris, et Dei fuerat secuta iudicium. Mors enim sicut nec sibi a quoquam sponte nec cuiquam sponte inferenda est; ita Deo jubente recusanda non est, cuius constitutione quocumque temporis obeunda est: nec quisquam qui eam perpeti detrectat, ut omnino evicietur, sed tantummodo ut differatur, laborat¹. Hac autem festinantibus nobis de predicta quæstione satis esse utcumque discussa pro hac quidem parte visa sunt.

Nunc jam quid Spiritus Domini, sive per nescientem Jephite sive per scientem, sive per ejus impre-

¹ Quæ sequuntur, scilicet, *haec autem festinantibus, etc.*, usque ad *minc imm*, absunt a MSS. Vaticanis et Gallicanis

dentiam sive per obedientiam, sive per offensionem sive per fidem, in hac re gesta præfiguraverit, quantum Deus adjuvat, requiramus, breviterque pendamus. Admonet enim nos et urget quodam modo iste sanctarum Scripturarum locus cogitare quemdam potentem virtute. Talis enim dicitur Jephite, quod nomen interpretatur Aperiens. Dominus autem Christus, sicut indicat Evangelium discipulis suis aperuit sensum, ut intelligenter Scripturas (*Luc. xxiv, 45, 27*). Hunc Jephite fratres ejus reprobaverunt, et de paterna domo expulerunt, objicientes ei quod esset filius fornicarie, tanquam ipsi essent de uxore legitima nati. Hoc etiam egerunt adversus Dominum principes sacerdotum et Scribe et Pharisæi, qui de Legis observatione gloriari videbantur, tanquam ille solveret Legem, et ideo veluti non esset legitimus filius. Et quanquam de sancta quidem Virgine corpus assumpserat, quod fidelibus notum est; tamen ejus mater, quantum ad gentem pertinet, etiam illa Judaica synagoga dicit protest. Revolvat qui voluerit propheticos Libros, et videat quoties et quanta verbi severitate atque indignatione Domini, illa-gens velut impudica mulier de suis fornicationibus arguatur. Unde est etiam illud in hoc libro recentissimum, vel cum post ephud quod fecit Gedeon, omnis Israël legitur fornicatus, vel quod abierunt post deos gentium quibus erant circumdati. Unde in illos divina ira commota est, ut per annos decem et octo contererentur a filiis Amnon (*Judic. viii, 27, et x, 6-8*). Sed numquid non ex eadem gente Israël etiam illi nati erant sacerdotes, et Scribe, et Pharisæi, quos in eis diximus fuisse præfiguratos, qui Jephite, tanquam isti Dominum Christum, veluti non legitimum filium persecuti expulerunt? Sed in eo similitudo adumbrata est, quod isti, ut dixi, veluti Legis observatores, cum qui contra præcepta Legis facere videbatur, tanquam legitimi non legitimum, jure sibi visi sunt ejecisse. Secundum hoc enim plebs illa dicta est fornicari, quod Legis præcepta non servans, tanquam viro non exhibebat fidem.

Sic autem scriptum est de Jephite, *Et creverunt filii uxoris, et ejecerunt Jephite*. Verbum quod positum est, creverunt, significat in figura, prevaluerunt: quod in Iudeis impletum est, qui prevaluerunt infirmitati Christi, quia ita voluit, ut ab eis quae oportebat passione perferret; sicut hoc idem significans Jacob prevaluit angelo, cum quo ut id ipsum portenderet luctabatur (*Gen. xxxii, 24-28*). Dixerunt ergo ad Jephite, *Non hereditabis in domo patris nostri, quoniam filius mulieris fornicariæ tu*. Tanquam dicent quod Evangelium loquitur, *Non est iste homo a Deo, qui sic solvit sabbatum* (*Jou. ix, 16*): se autem velut jactantes legitimos filios Domino dixerunt, *Nos ex fornicatione non sumus nati; unum patrem habemus Deum* (*Id. viii, 41*). *Et fugit Jephite a facie fratrum suorum, et habitabit in terra Tob*. Fugit, quoniam se quantus esset abscondit; fugit, quoniam eos savientes latuit: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum glorie crucifixissent* (*1 Cor. ii, 8*). Fugit, quoniam morientis infirmitatem viderunt, virtutem autem resurgentis non viderunt.

Habitavit autem in terra bona, vel, ut expressius dicamus, opima. Quod enim græce ἡρά, hoc latine opimum dicitur: id autem interpretatur Tob. Ubi mihi videtur intelligenda ejus a mortuis resurrecio. Nam quæ terra magis opima, quam terrenum corpus excellentia immortalitatis et incorruptionis induitum?

Quod autem dicitur de Jephite, quia posteaquam fugiens a facie fratrum suorum habitavit in terra Tob, colligebantur ad eum viri latrones, et obambulabant cum ipso; quanquam et ante passionem objectum fuerit Domino, quod cum publicanis et peccatoribus manducaret, quando respondit, non esse necessarium sanis medicum, sed regrotis (*Math. ix, 14, 19*); et inter iniquos deputatus est (*Isai. liii, 12*), quando inter latrones crucifixus est, et unum ex eis de cruce in paradisum transtulit (*Luc. xxiii, 35, 45*): tamen posteaquam resurrexit, et esse coepit, secundum id quod supra exposuimus, in terra Tob, collecti sunt ad illum sclerati homines propter remissionem peccatorum; qui cum illo ambulabant, quia secundum ejus præcepta vivebant. Neque hoc fieri desinit usque nunc, et deinceps, quoque ad eum confugiant mali, ut justificet impios qui ad eum convertuntur, et discant iniqui vias ejus (*Psal. l, 15*).

Jam illud, quod hi qui abjecerant Jephite (erat enim Galaadites), conversi sunt ad eum, et quiescerunt eum, per quem liberarentur ab inimicis suis; quam clara præfiguratione significat, quod hi qui abjecerunt Christum, ad eum rursus conversi, in illo reperirent salutem! sive illi intelligentur quos Petrus apostolus cum de ipso scelere arguisset, sicut in Actibus Apostolorum legitur, et hortatus esset ut ad eum converterentur, quem fuerant persecuti, compuncti sunt corde, et ab illo quem a se alienaverant, desideraverunt salutem (quid est autem liberari ab inimicis, nisi a peccatis? sic enim illis ait, *Agite paenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi; et remittentur vobis peccata vestra* (*Act. ii, 22-38*): sive illa potius significetur, quæ in fine speratur vocatio gentis Israël. Magis quippe ipsa videtur apparet in eo quod dicitur, *Ei factus est post dies*: quod utique post tempus significat; et per hoc insinuat non illud intelligendum quod recenti Domini passione est, sed quod postea futurum est. Quo videtur etiam id perlucere, quod seniores Galaad venerunt ad Jephite, ut per etatem senilem posteriora et novissima tempora accipienda sint. Interpretatur autem Galaad Abjiciens, sive Revelatio. Quorum utrumque satis apte huic rei congruit; quia primo Dominum Christum abjecerunt, etisque postea revelabitur.

Quod vero contra filios Ammon dux quærebatur Jephite, quibus victis liberarentur, qui eo duce adversus illos beliare cupiebant, quoniam interpretatur Ammon Filius populi mei, sive Populus mœroris; profecto aut illi significantur inimici, qui ex ipsa gente perseverantes in infidelitate predicti sunt: aut omnino omnes gehennæ predestinati, ubi erit eis fletus et stridor dentium (*Math. xxv, 30*), tanquam populo

miseroris. Quanquam populus miseroris, etiam divitios et angeli ejus non inconvenienter intelliguntur; sive quia eternam misericordiam eis quod decipiunt acquirunt; sive quia et ipsi aeternae misericordie depositati sunt.

Eleganter sane, ad exprimendam multo evidenter prophetiam, Jephite respondit senioribus Galaad: *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei, et emisistis me a vobis? si quid est quod venialis, quando tribulati eritis?* Tale aliquid figuratum est in Joseph, quem fratres vendentes abiecierunt (*Gen. xxvii, 28*); et cum fame tribularentur, ad ejus opem misericordiamque conversi sunt (*Id. xxi-xii*). Hic vero multo amplius elocet significatio futurorum, quod non ipsi prorsus fratres qui ejecerunt Jephite, ad eum venerunt; sed Galaad seniores pro universo illo populo eidem supplicantes. Sic ut eadem gens dicitur Israel, sive in eis qui tunc fuerunt, Christamque reprobaverunt, sive in eis qui ad ejus opem postea reversi sunt. Populo enim dicitor inimico, sive in majoribus sive in posteris suis longa odia trahentibus atque servantibus, tandemque converso in eis qui tunc convertiuntur sunt. *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei?* Hoc enim eis visum est qui persecuti sunt, quod ejecerunt Christum de domo David, in qua regni ejus non erit finis (*Lac. i, 33*).

*Et dicerunt seniores Galaad ad Jephite: Non sic modo venimus ad te. Tanquam dicerent Iudei conversi ad Christum: Tunc venimus ut persequeremur, modo venimus ut seqnamur. Profundetur etiam adversus inimicos eum futurum sibi caput. Respondet ille, si eorum vicerit inimici, quod erit eis in principem: quod Gedeon noluit, eum id Israelite voluerint. Respondit quippe illis: *Principis vester Dominus erit* (*Judic. viii, 22, 23*). Rex enim nomine principis significatur: quod nondum habebat gens illa tempore Iudiciorum. Cooperunt autem habere Sauliem (*I Reg. x, 1*) et deinceps successores ejus alios, qui in libris Regnorum leguntur. Nam in Deuteronomio cum eis precipient qualem debeant habere regem, si hoc eis placeverit (*Deut. xvii, 14*), non ibi rex, sed princeps appellatur. Sed quia iste Jephite illum figurabat, qui verus est rex, quod etiam in titulo scriptum fuit, qui cruci ejus affixus est, quem Pilatus detulit vel conendere non ausus est (*Icon. xix, 19-22*); ideo credendum est esse dictum, *Ego vobis in principem.* Illi autem dixerunt, *Eritis nobis in caput:* quoniam caput viri Christus (*I Cor. xi, 3*), et ipse est caput corporis Ecclesiae (*Ephes. v, 23*). Denique posteaquam eos liberavit Jephite ab omnibus inimicis, non eis factus est rex, ut intelligeremus, illud quod dictum est, ad prophetiam potius pertinuisse de Christo, quam ad ipsum proprie Jephite, de quo Scriptura narrationem ita concludit: *Et iudicaret Jephite Israel sex annis, et mortuus est Jephite Galandites, et sepultus est in civitate sua Galad* (*Judic. xii, 7*). Iudicavit ergo Israel sicut ceteri Iudees: non ubi regnavit ut princeps, sicut ubi qui Regorum voluminibus continentur.*

Janvero quod posteaquam eis idem Jephite dux constitutus est, misit nuntios ad hostes prius pacis verba portantes, illud ostenditur quod ait Apostolus,

In quo Christus loquebatur: Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes (Rom. xii, 18). Verba porto ipsa que mandavit Jephite, omnia pertractare nimis longum est, festinantibus nobis: videntur tamen mihi sic intelligenda, quantum attinet ad significationem futurorum, ut in eis adverteratur doctrina Christi, admonens nos quemadmodum sit ambiguum, hoc est, vivendum inter eos qui non secundum propositionem vocali sunt. Novit enim Dominus quis sunt ejus (*II Tim. ii, 19*).

Janvero quod cum esset debellatus inimicus, factus est super eum Spiritus Domini, significans Spiritus sanctus imperitus membris Christi.

Quod autem pertransiit Galad et Manasse, et transit speculam Galad, et ab specula Galad ad trans filios Ammon, proficiens significatur membra Christi ad victoriam de inimicis reportandam. Galad quippe interpretatur Abjiciens, Manasse Necessitas. Transeundi sunt ergo a proficientibus abjicientes, id est contemnentes: transeunda et necessitas, ne forte cum transierit qui proficit contemnentes, cedat torrentibus. Transeunda etiam specula Galad, quoniam Galad etiam *Revelatio* interpretatur. Est autem specula altitudine ad prospiciendum, vel despicendum, id est desuper aspiciendum. Specula itaque Galad congruenter mihi videtur significare superbiam revelationis: unde dicit *Apostolus, Et in magnitudine revelationum ne extollar* (*Il Cor. xii, 7*). Ergo et ipsa transeunda est, id est, non est in ea manendum propter cadendi periculum. His pertransili, facile superantur inimici: quod significat dicendo, *Et ab specula Galad transit ad filios Ammon*, de quibus inimicis jam supra dictum est.

*Et vorvit Jephite votum, et dixit: Si traditione tradideris mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicunque exierit de ianuis domus meæ in obriam mihi in reverendo me in pace a filiis Ammon, et erit Dominus, et offeram eum holocausta. Quemlibet in hoc loco cogitaverit Jephite secundum cogitationem humanam, non videtur unicam filiam cogitasse; aliquin non diceret, cum illam cerneret occurrisse, *Hec me, filia mea, impediti me;* in offendiculum facta es in oculis meis. Impediti enim ita dicunt est, tanquam ad hoc se impedium indicaverit, ne illud quod cogitarat impleret. Sed quem potuit cogitare primitus occurrentem, qui filios alios non habebat? An conjugem cogitavit, et ut hoc fieret Deus noluit, et ut non relinqueret imponitum, ne quis deinceps id auderet; et ut magna providentia, ex hoc quoque ipso quod accidit, sacramentum Ecclesiae figuraret? Ex utroque igitur propheta coaptata est; et ex eo quod vovens cogitavit, et ex eo quod nolenti contigit. Si enim conjugem cogitavit, conjux Christi Ecclesia est. Proprietas resinxit homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori sue; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, inquit *Apostolus, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (*Ephes. v, 31, 32*). Sed quia hujus Jephite conjux virgo esse non potuit, in eo quod filia potius occurrit, et infusa non remansit prohibitum sacrificium voventis audacia, et virginitas Ecclesie figurata est.*

Nec abhorret a vero, quod filia nomine eadem significatur Ecclesia: nam cuius alterius typum gerebat etiam illa mulier, cui post tactam fimbriam suam sanata, ait Dominus, *Filia, fides tua te salvam fecit; vade in pace* (*Math. ix. 20-22*). Et certe, unde nullus ambigit, discipulos suos sponsi filios appellavit, se apertissime indicante sponsum: *Non possum, inquit, jejunare filii sponsi, quandiu cum illis est sponsus; venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt* (*Ibid. 15*). Holocaustoma ergo erit Ecclesia, quam virginem castam beatos Apostolus appellat (*II Cor. xi. 2*), quando in resurrectione mortuorum fiet in universa, quod scriptum est, *Absorpia est mors in victoriam*. Tunc tradet regnum Deo et patri (*I Cor. xv. 54, 21*). Quod regnum ipsa Ecclesia est, rex ipse cuius figuram vovens ille gestabat. Sed quoniam tunc fiet, cum completa fuerit sexta etas seculi, ideo sexaginta dierum a virginitate dilatio postulata est. Ex omnibus quippe statibus Ecclesia congregatur. Quarum prima est, ab Adam usque ad diluvium: secunda a diluvio, id est, a Noe usque ad Abraham: tertia ab Abraham usque ad David: quarta a David usque ad transmigrationem in Babyloniam: quinta ab hac transmigratione usque ad Virginis partum: sexta inde usque in hujus seculum finem. Per quas sex etates tanquam per sexaginta dies flavit sancta virgo Ecclesia virginalia sua: quia licet virginalia, tamen fuerant peccata defenda; propter quae universa ipsa virgo toto orbe diffusa quotidie dicit, *Dimitte nobis debita nostra* (*Math. vi. 12*). Eosdem autem sexaginta dies, duos menses maluit appellare, quantum existimo, propter duos homines; unum per quem mors, alterum per quem resurreccio mortuorum; propter quos etiam duo Testamenta dicuntur.

Quod vero factum est in praeceptum in Israel, ex diebus in dies conveniebant lamentari filiam Jephite Gallaaditem, quatuor dies in anno: non puto significare aliquid post impletum holocausta, quod erit in vitam aeternam; sed praterita tempora Ecclesiae, in quibus erant beati lugentes. Quatriduo autem figurata est ejus universitas, propter quatuor partes orbis, per quas longe lateque diffusa est. Ad historiae vero proprietatem, non arbitror hoc decrevisse Israelitas, nisi quia intelligebant in ea re judicium Dei magis ad percutiendum patrem suis depromptum, ne tale vovere sacrificium deinceps illus auderet. Nam quare luctus et lamentatio decerneretur, si votum illud legitime fuit?

Si autem et illud, quod populus Ephraem postea ab eodem Jephite debellatus est, ad judicium Dei, quod erit in fine, referendum est, sicut ipse Dominus dicit, *Eos qui noluerunt me regnare sibi, adducite et interficide coram me* (*Luc. xix. 27*); nec ibi quadraginta duo millia, quae ceciderunt, vacanti numero commemorata sunt (*Judic. xii. 4, 6*). Sicut enim illi duo menses propter sexaginta dies senarium numerum sex etatum significant: ita et ibi sexies septenarius ductus hoc idem figurat, quantum ad sex etates saeculi pertinet; sexies enim septem quadraginta duo sunt. Nec

frustra et ipse Jephite sex annis populum judicavit.

L. [Ib. xiii. 4.] Quæri potest quomodo dixerit angelus ad matrem Samson, cum annuntiaret ei filium futurum, quia sterilis erat, *Et nunc obserba, et non bibas vinum et siceram, non manduces omne immundum*. Quid est enim immundum? nisi forte dissolutio discipline, que esse coepérat in Israel, etiam ad eam manudicanda eos labefecerat, que prohibuerat Deus in generibus animalium (*Deut. xiv. 3-19*). Cur enim non credatur etiam hoc eos multo proclivius facere potuisse, qui etiam ad cultum idolorum transgrediebantur?

LI. [Ib. xiii. 6.] Quod mater Samson viro suo indicans quemadmodum illi angelus annuntiaverit filium futurum, dixit, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum non annuntiavit mihi*; queri potest utrum verum dixerit; quoniam hoc non legitur, cum ei angelus loqueretur. *Sed intelligendum est hoc ibi Scripturam tacuisse, hic autem coimmemorasse quod ibi tacuerat. Illud etiam quod non ait, Interrogavi eum quid vocaretur, et nomen suum non annuntiavit mihi*, sed ait, *Interrogavi unde esset; videtur inconséquens quod addidit, et nomen suum non annuntiavit mihi*. Non enim nomen ejus interrogaverat, cum quereret unde esset, sed locum vel civitatem, cum hominem putaret. Nam et hominem Dei eum appellavit, specie tamen vel habitu angelo similem, hoc est, quia tam praeclarum vidit, sicut ipsa narravit. Sed et haec distinguatur, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum, ut subaudiat, interrogabam eum, et postea inferatur, non annuntiavit mihi, non habet questionem*: ad utrumque enim referri potest, quod ait, *non annuntiavit mihi*, id est, nec unde esset, nec nomen suum.

LII. [Ib. xm. 7, 5.] Item quod ait eadem mulier, dictum sibi esse ab angelo, quoniam *Nazarens Dei* erit puer a ventre usque ad diem mortis suar, non legitur ab angelo dictum. *Et quod legitur dictum, Ipsi incipit salutem facere Israel de manu Phillelum*, non est a mollere commemoratum. Itaque et aliquid non dixit, quod audivit; et tamen nihil credenda est dixisse quod non audivit: sed Scripturam potius non omnia verba angeli posuisse, cum ipsius mulieri foquentem insereret narrationi. Ideo autem dictum est, *a ventre usque ad diem mortis suar*, quia Nazarei dicebantur in Lege, ad tempus qui votum habent, secundum ea que Scriptura per Moysen præcepérat (*Num. vi. 2-21*). Unde est hoc, quod hanc iustitiam est ut ferrum non ascenderet in capite ejus, et vinum et siceram non biberet. Hoc enim tota vita sua observavit Samson, quod illi qui vocati sunt Nazarei certis diebus observabant, votentes votumque reddentes.

LIII. [Ib. xm. 16, 15, 1.] Quod dicit Scriptura, *Quoniam ignoravit Manus quia angelus Dei est, manifestum est etiam ejus uxorem hominem credidisse*. Quod ergo ei dixit, *Vim faciamus tibi nunc, et faciamus in conspectu tuo hædum caprarum, tanquam hominem invitatis, sed ita ut hoc cum illo epularetur*, quod sacrificium fecisset. Nam facere hædum capra-

rum non solet dici, nisi cum sit sacrificium. Denique et ille ita respondit, *Si vim feceris mihi, non manducabo de panibus tuis*; ubi ostendit se fuisse ad epulas invitatum. Deinde addidit, *Et si feceris holocaustum, Domino offeres illud*. Utique ideo dixit, *Si feceris holocaustum, quia ille dixerat, Faciamus in conspectu tuo hædum caprarum*. Non autem omne sacrificium holocaustum erat; nam de holocausto non manducabatur, quia totum incendebatur, et ideo vocabatur holocaustum. Sed angelus etiam non manducaturus, holocaustum potius fieri admonuit, non tamen sibi, sed Domino: propter hoc maxime, quia gens Israel illo tempore consueverat, quibuslibet diis falsis sacrificare; unde et tunc offendere Deum, ut traderetur inimicis per quadraginta annos.

LIV. [Ib. xiii, 16-25.] Quid sibi vult, quod posteaquam manifestatus est Manue et uxori ejus angelus, qui cum eis loquebatur, dixit idem Manue uxori suæ, *Morte moriemur, quoniam Deum vidimus*; ex illa scilicet Legis sententia, ubi scriptum est, *Nemo potest faciem meam videre et vivere* (Exod. xxxiii, 20)? Opinabantur ergo ut homines, Deum se vidisse, tanto utique miraculo facto, quod in igni sacrificii stetit, qui cum illis prius quasi homo loquebatur. Sed Deum in angelo, an Deum ipsum angelum appellabant? Sic enim scriptum est: *Et sumpsit Manue hædum caprарum, et sacrificium; et obtulit super petram Domino mirabilia facienti; et Manue et uxor ejus exspectabant*. *Et factum est dum ascenderet flammæ desuper altare ad cælum, et ascendit angelus Domini in flamma*. Et Manue uxorque illius exspectabant; et ceciderunt super faciem suam super terram. Et non apposuit ultra angelus Domini apparere ad Manue et ad uxorem ejus. Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est; et dixit Manue ad uxorem suam, *Morte moriemur, quoniam Deum vidimus*. In his ergo verbis quia non dixit, Morte moriemur, quoniam angelum Domini vidimus, sed, *Deum vidimus*, oritur quastio, utrum in angelo intelligant Deum, an eundem angelum Deum vocabant. Illud enim tertium, quod Deum putaverant qui erat angelus, dici non potest, apertissime dicente Scriptura, *Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est*. Sed unde metuebat mortem? Non enim Scriptura in Exodo dixerat, *Nemo videt faciem angeli, et vivet*, sed, *faciem meam dixit, cum Deus loqueretur*. An et in hoc ipso quod in angeli praesentia Deum cognoverat Manue, ita perturbatus est, ut mortem timeret? Quod autem illi uxor sua respondit, *Si vellet Dominus mortificare nos, non acceperisset de manu nostra holocausta et sacrificium, nec illuminasset nos omnia haec*; sed nec audita fecisset nobis haec: utrum ipsum angelum crediderunt accepisse sacrificium, quia viderunt eum in altaris flamma stetisse? an per hoc intellexerunt accepisse Dominum, quia hoc fecit angelus, ut se ostenderet angelum? Quodlibet autem horum sit, jam tamen an-

gelus dixerat, *Si autem facis holocaustum, Domino offer illud*; hoc est, non mihi, sed Domino. Quod ergo stetit angelus in altaris flamma, magis significasse intelligendum est illum magni consili Angelum in formæ servi (Isai. ix, 6), hoc est, in homine quem suscepturnus erat, non acceptum sacrificium; sed ipsum sacrificium futurum.

LV. [Ib. xv, 8, 15.] Quid est quod dictum est, quod percussit alienigenas Samson tibiam super femur? Quis enim habet tibiam super femur, cum tibia deorsum versus non sit, nisi a genu usque ad talum? Deinde si locum corporis significaret, ubi eos vulneravit, numquidnam omnes quos percussit, in uno corporis loco fuerant vulnerati? Quod si esset credibile, possemus forsitan suspicari eum pugnasse tibia aliquos animalis tanquam fuste, et ea illos super femur percussisse: sicut de illo scriptum est, quod maxilla asini mille occiderit. Sed neque illud, ut dixi, credibile est, quod pugnans unum tantum locum observaverit ubi eos percuteret: et non ait Scriptura, Percussit eos tibia super femur, sed *tibiam super femur*. Nimis ergo inusitata locutio facit obscuritatem. Ita enim dictum est, ac si diceretur, Percussit eos valde mirabiliter, id est, ut admirando stupentes tibiam super femur ponerent; tibiam scilicet unius pedis super femur alterius, sicut solent sedere, qui mirando stupent. Tanquam si diceretur, Percussit eos manum ad maxillam; id est, tanta crede, ut manum ad maxillam; tristis admiratione ponerent. Hunc sensum ita se habere etiam interpretatio qua est ex hebreo, satis edocet nam ita legitur, *Percussit eos ingenti plaga, ita ut stupentes suram femori imponerent*. Tale est enim, ac si diceret, tibiam femori imponerent; quoniam sura utique retrorsus cum tibia est.

LVI. [Ib. xv, 19.] Quid est quod ait Samson viris Juda, *Jurate mihi ne interficiatis me vos, et tradite me eis, ne forte occurratis in me vos?* Quam locutionem ita nonnulli interpretant sunt, *ne forte veniatis adversum me vos*. Sed hoc eum ne ab his interficeretur dixisse, illud indicat, quod in Regnorum libro scriptum est, jubente Salomone ut homo occideretur, et dicente, *Vade, occurre illi* (III Reg. ii, 29). Quod ideo non intelligitur, quia non est consuetudinis apud nos ita dici. Sic enim quod militares potestates dicunt, *Vade, alleva illum, et significat, Occide illum, quis intelligat, nisi qui illius locutionis consuetudinem novit?* Solet et vulgo apud nos dici, *Compediavit illi*¹; quod est, occidit illum: et hoc nemo intelligit, nisi qui audire consuevit. Haec est enim vis generalis omnium locutionum, ut quemadmodum ipse linguae, non intelligentur, nisi audiendo vel legendo discantur.

¹ In excusis scribelatur, *compediavit illi*. At in plerisque ac melioris notæ MSS., *comperiavit*.

DE SUBSEQUENTI OPERE

Vide librum 2, cap. 13, Retractationum, t. 1, col. 635, a verbis, Liber cuius est titulus, Annotations in Job, usque ad verba, Ei super terram. M

A statu subsequentis opusculi non hic significavit Augustinus, nisi ipsa Retractationum serie, in qua locum illi opusculo medium tribuit inter libros circiter annum 400 elaboratos, recensuitque illud aliquando ante opus quod contra Petilianum Literas, Anastasio in Romana cathedra sedente, ex lib. 2, c. 51, adeoque non serius anno 402 conscriptum fuit.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI ANNOTATIONUM IN JOB

Tiber unus (a).

[*Job cap. 1.*] *Et opera magna erant ei super terram : quia operabatur de ipsis operibus. Faciebant convivium quotidie, donec eorum numerus impletur. Signum est charitatis. Et offerebat pro eis victimas, secundum eorum numerum. Intelligendum, alias esse peculiares confessiones, quasi singulas victimas ; aliud vero sacrificium pro omnium et pro omnibus peccatis, quod significat dicens¹ : Ne forte peccaverint filii mei, et maledixerint Deo in cordibus suis. Bene additur, Ne forte ; quia in corde eos maledixisse suspicatur. Et ecce venerunt Angeli Dei, ut starent coram Deo. Affection anima ad veritatem non potuit aliter narrari, nisi temporaliter et localiter quodam modo dicereetur. Et venit equidem diabolus cum eis. Utrum quia non potuit, nisi per eos audire, dictum est, cum eis. Et dicit Dominus diabolo : Unde ades ? Collatio praeterita actionis cum eo, unde permittitur aliquid deinceps agere, responsio ad interrogationem est : ipsa vero interrogatio vis divina est, in qua non permititur agere quod libet. In cogitationibus enim impii interrogatio erit (*Sap. 1, 9*), ad manifestandum eum nobis. Sed mitte manum tuam, et tange omnia quae habet : da potestatem. Nisi in faciem tuam benedixerit tibi. Pendas locutio, id est, Si non tibi in faciem benedicet tactis rebus suis, quasi subaudiretur, quid jubes ? Et discessit diabolus a facie Domini : a consultatione ad actionem. Et venerunt hostes et ceperunt eos. Secundum illud, Qui nunc operatur in filiis diffidentiae (*Ephes. 1, 2*), etiam istos excitavit. Notandum autem quomodo in hominibus habuerit potestatem, et in elementis, sed tamen datam a Deo. Nudus exii de utero matris mea.*

Notandum quam consolatoria² loquatur, quamvis secundum consuetudinem luctum fecerit.

[*Ib. ii.*] *Ecce trado illum tibi ; tantum animam ejus custodi : ne vitam eripere posse presumeret. Et tulit sibi testam, ut raderet saniem. Per passionem Domini significat radi peccata confitentium.*

[*Ib. iii.*] *Et nox in qua dixerunt, Conceptus est homo. Aliqua superiora potestates, que hoc scire potuerunt. Nox illa sint tenebrae : ne patiatur jam quae passus est. Nox illa sint tenebrae ; id est, sit oblivioni. Neque requirat eam Dominus desuper. Non reparetur per immortalitatem ; id est, pereat mortalitas. Nec veniat in eam lumen : lumen memoriae. Sed excipiunt illum tenebrae et umbra mortis : vita ista, quae umbra est futurae poenae ; ut sit sensus, Justus qui lumen est, non eam videat, sed tenebrae, hoc est peccatores et carnales tribulationes de vita ista. Et conturbent eam, quasi amaritudines diei : praecepta bone vitae, vel dies judicii, quibus perturbantur carnales. Et noctem illum accipiunt tenebrae : perpetuae. Non sit in diebus anni : justis spiritualibus qui sole fruuntur, et maiores sunt. Sed nox illa sit dolor : quia dolorem facit diligenteribus se. Neque numeretur in diebus mensium. Justi in Ecclesia proprie lunam tanquam minorem : ad quos dicitur, Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus (*1 Cor. 11, 1*) ; ut ipse Paulus sit de diebus anni. Sed maledicat illum maledicens illi diei : Dominus, qui maledicet amantes carnalia. Tenebrescant sidera noctis illius : eminentes in peccatis. Permaneat, et in lucem non veniat. Quia non convertentur, dicit per prophetam³. Quia non conclusi portas ventris ma-*

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Recensitus fuit hic liber ad MSS. Victorine bibliothecam duos, Regia unum, Navarrici Collegii unum, ad Beccensem et Floriensem, ad variantes lectiones ex uno Ms. Belgico descriptis : necnon ad editiones Am. Fr. et Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

¹ Sic Ms. Regius. At Victorinus codex, quod significat deum. Am. Fr. et duo MSS., quod significat Dominum. Lov., quod significat ante Dominum.

(a) scriptus circiter an. Christi 400.

² Duo MSS., consolatoria.

³ Editi, per Prophetam. Al MSS., per prophetam.

tris meæ : civitatem terrenam , quam significat Babylon. Concluderent enim portæ , si non laudaretur peccator in desideriis anime sue . (Psalm. ix, 2, 4). Quare enim in ventre non obii ? antequam emineret iibi per aliquam actionem . Conceptus enim ad spem pertinet . *Ez etero exi , et non protinus perii ?* Hujus ergo figura intelligenda est in his verbis , qui in talibus concupiscentiis fuerat invictatus . *Et uigil constituerunt mihi genua :* ut ibi confirmaret ? Quare ubera suxi ? doctrinae nutrientes ad nequitiam . *Nunc uique dormiens quiescerem :* moriendo huic mundo . *Cum rebus honoratis terra :* in Ecclesia . Qui gloriabantur in gladiis . Unde est , *Et gladium spiritus , quod est verbum , Dei (Ephes. vi, 17).* Aut cum principibus , quibus multum fuit agnum : sapientia . Qui compleverunt domos suas argento : eloquio Domini . Aut tanquam aborigine prolapsum de vulva matris : ut nunquam emineret . Aut tanquam infantes qui non viderunt lucem : ad nobilitatem aliquam non pervenerunt . Ibi impii deposuerunt furem suum : in morte ab hoc mundo . Ibi requieuerunt fatigati corpore : aut fatigati corpore non animo , aut finem corporalium consecutus . Non audierunt vocem exactoris . *Judeus tradet te exactori (Luc. xii, 58),* inde est ; hoc est , donata illis esse peccata : de impiis quippe dicebat , *Pusillus et magnus ibi est.* De uno dictum puto bene intelligi , secundum illud quod qui se humiliat , exaltabitur (Id. xiv, 11). *Et servus non timens Dominum suum.* Sive secundum illud , *Vix non timere potestem?* Bonum fac (Rom. xiii, 5) ; sive secundum illud , *Consummata dilectio foras uituit timorem (I Joan. iv, 18).* Uiquid enim datur eis qui in amaritudine sunt , lux ? peccatorum honor . *Et vita animabus quæ sunt in doloribus ?* in dolorum materia , hoc est in peccatis . Quæ desiderant mortem , et non contingit illis : adoptionem ! fructus peccati . Mors virgo requies , cuius vita abscondita est : vel quia coram Deo vel quia paucis nota . De ea vero jam morte accipendum , per quam morimur mundo . In illa enim non est requies . Conclusi enim Deus adversus eum : non eum dando in desideria cordis sui . Ante easque griseas geminitus adest : ante gaudium ciborum Dei tribulationes procedere . *Et fleo coarctatus timore :* videns quia evitare non possum quæ timui . *Timor enim quem verebar , penit mihi :* adversa quæ de misericordia Dei ad correptionem sunt . Negue in pace , negue in silentio , negue in requie . Falsa enim fuerunt , propriez quæ timebat . Venit enim mihi ira : vindicta , secundum quam justus vix salvus fit (I Petr. iv, 18).

[Ib. iv.] Verba Eliphaz . *Pendus autem verborum tuorum quis sustinebit ?* Hic ergo dicit se cogi ad loquendum , quia non sustinet dicta ejus . *Nanctus timor tuus stultus est ?* Paratus enim ad haec esse debueras , si alii veraciter suadebas . Nec talia bene timuisti ; cum diceres , *Timor enim quem verebar , penit mihi (Job iii, 25).* Et spes tua et simplicitas vita tua quasi stultitia : quia ista bona putantur . *Fremitus leonis et vox leonis :* ipse diabolus , et superbæ civitas , que sepe etiam bestiæ more a Prophetis ponitur . *Et gaudium draconum extin-*

cum est : superborum et insidiosorum . Myrmicoleon perili , eo quod non habere escam . Quia in novissimo non erunt , quis inducens comedat . Separabuntur enim pii ab impiis . Hic autem errat , quod ea quæ de diabolo audierat prophetata , de Job intelligebat . Myrmicoleon vero accipiens est , vel quia uirumque in eo est , cum et rapit et oculie persecutus frumenta , quæ sublato oculo faci non germinare ; vel quia avaris et in terra thesaurizantibus dominatur ; vel quia justos persecutus , quasi formicas præparantes sibi escas testate ad hiemem , quibus non pasceatur , cum boni ab impiis fuerint separati . *Et catuli leonum divisi sunt ab invicem .* Cospiratio principum civitatis illius dissipata est , qui nati sunt de illa societatis civitate et diabolo ; vel quia se invicem vastaverunt . Inde est , *Exsurget gens contra gentem* (Marc. xiii, 8). *Nihil horum tibi accidisset :* vel illa damna et orbitas et plaga vulneris ; vel te non penetraret dolor animi , quia et te consolares , si alii ex corde dixisses , *Numquid non capit auris mea ab eo magnifica ?* Quia ista quæ dicit , ex revelatione se dicit dicere . *Et spiritus in faciem mihi occurrit .* Quasi flatum sensisse vult intelligi : nam negat in consequentibus fuisse figuram . Reminiscendum ita etiam Sp̄ritum in Apostolos descendisse . *Quid enim ? numquid homo coram Domino mundus erit ?* Aut hæc audire se dicit ; aut dicit ideo se horruisse , quia nemo mundus coram Domino ; aut ideo sic vidisse , quia nemo coram Deo ita mundus est , ut Deum ut est videat . Modo mundus secundum perfectionem accipiens , ut quod superius negat mundum hominem perire , secundum quemdam modum intelligamus . Si contra servos suos non credit . Quod evenit cum diceret Elias , *Domine , Prophetas tuos occiderunt :* et dicit illi , *Reliqui mihi septem millia virorum (III Reg. xix, 14, 18).* Non enim inde septem millia virorum jam munda erant . Nam angelii dicti sunt et Prophetæ . *Et adversus Angelos suos pravum quid reperit .* Vel quod adversus eos dicitur , vel quod ipsi dicunt . Hoc tamen potest etiam de veris Angelis accipi . *Habentes autem domos luteas :* quorum conversatio non est in celis . *Percussit illos tanquam tinea .* Aut aliqua corruptio percussit eos tanquam tinea , aut Deus eos percussit : vel hac tinea , vel sicut percūtī tinea , hoc est , latenter intrinsecus corruptione ab eis ipsis exorta per concupiscentias carnales , hoc est habitatione in dominibus luteis . *Et a mane usque ad vesperam ultra non sunt .* Aut ultra saeculum hoc non sunt , aut a prosperis rebus usque ad tribulationem : ponam enim consecuti sunt . *Eo quod non possent sibi ipsis subvenire , perierunt :* cum in se habent spem . *Interiori , quia non habebant sapientiam :* non in se sperandii .

[Ib. v.] *Invoca autem , si quis tibi respondeat .* Illis enim respondetur , qui mundi sunt coram Deo . *Etenim stultum perimit ira :* indignatio , qua quisque angit , tanquam inique sibi aliiquid acciderit , dum non cogitat usque adeo se immundum esse coram Deo , ut in-

¹ Am. Fr. et plerique MSS.: *Exsurget gens supra vel contra gentem .* Evangelium in græco , ethnos ἐπι ἔθνος .

² In excusis excederant isthac verba , ut ideo sic vidisse , quia nemo coram Deo ita mundus est : que hoc revocantur ex MSS. Floriacensi et Beccensi .

³ Er. legit , sperando . M.

vocanti non Angeli respondere, aut se demonstrare dignati sint. Qui enim hoc non cogitat, stultus est, et ira irrationabili interimitur. Aut idcirco Angelos non audire, non videre potest stultus, quia ira interemptus est, et a zelo occisus. *Errantem autem occidit zelus*: ad imitandum peccatores. *Ego autem vidi stultos, radicem militantes*. Stultos nunc impios accipendum, ut e contrario sapientia hominis pietas sit, sicut in consequentibus dicitur. *Et conterantur super januas infirmorum*: humilium, cum recepti fuerint in cubulum a sposo, et stulti foris remanserint (*Math. xxv*)? *Quae enim illi congregaverunt, justi comedent*. Et de Iudeis potest intelligi, congregantibus prophetias; quas Gentiles potius comederunt; et de his qui facientes comedunt quae alii praecliplant et non faciunt. *Ipsi vero de malis non liberabuntur*: quamvis prædicent non esse facienda. *Exhausti fortitudine eorum*: qua superbunt adversus infirmos. *Exhausti autem*, ut jam incipiatur laborare. *Non enim prodiit de terra labor*: id est de creatura non conquerantur, sed de se. *Sed homo in labore nascitur*. Secundum id dictum est, nascitur, secundum quod in laboriosam vitam ex quieta quisque convertitur. *Pulli autem vulturis altissime volitant*. Vultur bene intelligitur Dominus, quia altitudine prophetie vidit mortalitatem nostram, qua descendens pasceretur, converiens nos in corpus suum. Pulli ergo vulturis, filii sponsi dicti sunt: altissime autem volitantes, conversationem in celis habentes (*Philipp. ii*, 20), ut a labore liberentur in quo homo nascitur. Secuti sunt quippe vocem dicentes, *Venite ad me, omnes qui laboratis* (*Math. xi*, 28). Possunt et pulli vulturis in malo intelligi aerite potestates, quae mortibus, hoc est peccatis, pascuntur. Quoniam hujusmodi prævaricatores angelii non sunt perducti ad humilitatem mortalitatis multum laboriosam, in qua homo nascitur, valde illi superbunt, hoc est altissime volitant. *Qui dat pluviam super faciem terre*: tanquam confitentibus faciat misericordiam. *Ut non faciat manus eorum veritatem*. Non faciant quod promittunt, minantes dominari infirmis. *In die occurrit illis tenebrae*: ut Iudeis, qui Dominum non cognoverunt quis esset. *Aut tanquam in nocte palpabunt in meridie*: sicut videntes signa, tamen dubitanti dicentes, *Propheta est*; alii, *Seducit populum* (*Joan. vii*, 40-42): quando nec ad lucernam videre voluerunt. *Et pereanit in bello*: in temptationibus. *Et egrediatur de manu potentis infirmus*: diaboli. *Sit autem infirmo spes*. Illi enim fortes rem hic querunt. *Beatus autem vir quem arguit Dominus*. In hoc enim errat, quia videtur sibi Job¹, quia iniquitatibus suis hec patiatur, cum ex hoc beatus sit, quia in hac vita cum arguitur, habet corrigendi possibilitatem. *Et in septimo non te tanget malum*. Sacramentum sabbati. *In fame te liberabit a morte*. Verbo enim alit, et facit firmum ad temptationes. *In praedio vero de manu ferri solvet te*: de potestate vinculorum. *A flagello lingua*

abscondette: ne sentias contumelias; non ne patiaris². *Injustos et iniquos deridebis*: ut sapientia perditionem iniquorum irridebit (*Prov. i*, 28). *Et feroce bestias non timebis*: id est, Iudeos non timebis; quia tibi Gentes obaudient. Hec autem de Domino sciendi sunt. Eliphaz hic errat, quia potat de Job intelligenda, quia ei revelata sunt, cum totum Domino competit. *Quia cum lapidibus agri habebis fædus*. Lapidès agri, quia in Gentibus nulla ordinatio Legis fuit, ut quasi de aedificio lapides essent. *Beatae enim fera pacata erunt tibi*. Sive de Iudeis, sive de Gentibus. *Deinde scies quod in pace erit domus tua*: id est, Ecclesia. *Et filii tui erunt tanquam omnis herba in campo*: sine ariditate. *Et venies in sepulcrum tanquam frumentum matutum*: post passionem. *Ecce haec ita exquisivimus*. Hic auctoritas hujus prophetiae confirmatur. *Tu vero actio temetipsum, quid egeris*. Non enim inuste haec tibi Deus permisit accidere.

[Ib. vi.] Verba Job. *Sed ut videtur, verba sunt mala*. Non enim verba Job de impatientia sunt flagellorum, cum significant dolorem, non peculiarem Job, sed quem habuit de omni genere humano. *Sagitta enim Domini in corpore meo sunt*. Verba Dei, quibus anima transfigitur, cum cogitur ad confessionem. *Quarum furor bibit sanguinem meum*, Tollunt enim peccatum. *Cum enim incipio loqui, stimulant me*. Quod enim loquor, ille cogunt. *Quid enim? numquid frustra onager clamabit, nisi escam requirens?* ut inde famem patiatur, quia liber esse voluit. *Aut bos mugiet, cum habeat in præsepi cibos?* Asinocibaria labore bovis preparantur, sicut Gentibus labore Prophetarum et Apostolorum, qui utique Iudei fuerunt. Itaque haec verba cibum desiderantis sunt, id est auxilium, non impatientis ad dolorem. *Numquid potest sine sale edi panis?* Quasi ei diceretur, Cur sic ea per figuram dicas? respondeat, quia si ex persona sua ea diceret, insulsa esset. *Aut est sapor in sermonibus vanis?* Vanos sermones homini dicit; quia panis verba Dei sunt, sed panis celestis. *Sic nec anima mea potest cessare*. Quomodo non potest sine sale edi panis, sic nunc ministerium prebeo verbo Dei; propter illud, *Quomodo audient sine prædicante* (*Rom. x*, 14)? *Felidas enim escas meas video sicut est odor leonis*. Nam verba mea felida sunt sicut leo: vel propter superbiam, per quam jactantes putent; vel propter quod amplexantes carnalia, se-torem leonis habent, qui propriis verbis gaudent. *Quod si det, et venit postulatio mea*. Postulatiōem dicit, rem quam petebat. *Et spem meam det Dominus*. Sic enim confidens ob spem post tribulationem venture consolationis, opportune tentatur. Bene autem spem dicit; quia cum res venerit, jam tentatio non erit necessaria. *Sit mihi civitas sepulcrum, super cuius muros saliebam*. Societatem illam Babylonie vult sibi sepulcrum; non ut eum obruat, sed ut sciat quia mortuos legit quicumque in illa fuerint, de cujus ianquam firmamento et munimine superbiebat. Non

¹ Sic MSS. habent. Editi vero, videtur sibi quod Job iniquitatibus.

² sic iugulatio, etc.

³ Editi cum Vulgata: *Quis det ut?* Ali MSS.: *Quod si det ei*. Ayud LXX, si enim det ei.

parcam. Non enim mentitus sum : verba sunt sancta Dei mei. Quia non alia dixit quam audivit a Deo. Id est de homine generaliter prophetantis, quia auxilio indiget in confessione. *Quae est enim virtus mea, ut suffferam?* Quod significabat vulnus ejus. *Aut quod tempus meum, ut sustineat anima mea?* Quia imminente morte terrentur homines, ut convertantur, et confiteantur Deo putredinem peccatorum, cuius consideratione se dicit cogi ad confessionem. *Numquid virtus lapidum virtus mea?* Duros et impenetrabiles jaculis verborum Dei, qui non moventur ad confundendum. *Aut non in ipso confidebam, cum mihi bene esset :* id est, cum essem immortalis ad imaginem Dei. Sed adjutorium a me recessit. Factus mortalis volens in me confidere. *Et visitatio Domini me despedxit.* Secundum quod dictum est, *Aut filius hominis, quoniam visitas eum* (Psal. viii, 5). *Propinquus mei non respererunt me.* Horru Angelis. *Tanquam torrens deficiens.* Misericordia enim aliquando inundavit me; et siccavi, et non fui mihi fons. *Aut sicut fluctus transierunt me :* tanquam sint consolations potus. *Qui me metebant, nunc irruerunt super me :* diabolus cum angelis suis. *Perii, et exsul de domo mea factus sum :* aut de habitatione coelesti, aut de conscientia. Idecirco foras extra domum suam sedebat. *Vias Thenanorum videte, semitas Sabavorum intuemini.* Illos significat, qui in temporalibus confidunt, de quibus se, id est, hominem quem significat, dicit non presumere. *Nunc autem et vos insurrexitis in me sine misericordia :* putantes beatitudinem hominum, si carnalibus abundant. Quia insultabant, potius quam compatiabantur. *Sed videntes vulnus meum, timete.* Intelligentes quid significet, timete futuras penas. *Quid enim? nunquid aliud vos peti? aut fortitudine vestra indigo?* Quia coram eo infirmus est, qui eum potest salvare. *Docete me, et ego obmutescam.* Idecirco enim patientes debuerunt esse ad doctrinam ejus, quia ipsi eum docere non poterant. *Sed, ut video, parva veri hominis verba dicitis.* Eum dicit verum hominem, qui personam significat agentis penitentiam, conversione ad Deum, cuius parva verba dicebant. *Non enim a vobis auxilium peto.* Verus enim homo a Deo petit auxilium. Ille enim verus est qui confitetur. Unde est, *Qui facit veritatem, venit ad lucem* (Joh. iii, 21). *Neque enim elocutionem sermonis vestri sustinebo.* Dei enim se locutionem dixit sustinere, qua instruatur. *Verumtamen super pupillum¹ irruistis.* Quod ad vos pertinet, insultare mihi voluistis, quamvis non intellexeritis quid significet. Quia neque Job, quem videbant, insultare debuerant; ideo, *Verumtamen².* Nunc autem insipientes vacate mihi: non habentes quod me doceatis. *Et rursum justitia adestote.* Quia primo videbantur sibi justitia cogi ad loquendum. *Non est enim in ore meo iniquitas; et fauces mea nonne sapientiam meditabantur?* Dicit se non Deum accusasse, sed hominem induxisse accusantem iniquitates suas, sicut superius sermo ejus in-

¹ Lov., super pupillum. Am. Er. et plures MSS., super pupillum; juxta Vulg. et LXX.

² Editio, ideo venient tamen. Regius codex, ideo venerunt tamen. Alii MSS., ideo veruntannen: supple, dicit Job.

tellectus est. Hanc dicit meditationem sapientiae.

[Ib. vii.] *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* Hic iam apertius ostendit ex cuius significacione superius loqueretur. Tentationem vero dicit tanquam stadium certaminis, ubi vincit homo, vel vincitur. *Et sicut quotidiani mercenarii vita ejus :* temporaem mercedem expectantis, ut jam eorum qui justitiae sue fructum in futurum exspectant, non sit vita super terram. *Aut tanquam servus metuens dominum suum, et consecutus umbram.* Quod significat absconditio Ada a facie Domini, et tactio soliorum de quibus umbra fit, quam relicto Deo consecutus est homo. *Aut tanquam mercenarius qui exspectat mercedem operis sui.* Iste a superiori hoc differt, quod superior habuit, hic autem habere desiderat ipsa temporalia. Sic et ego exspectavi menses vanos. Jam ad umbram dixit vanos, id est temporalia bona. *Et noctes dolorum data sunt mihi :* in quibus et lux amittitur sapientiae, et materies est paenarum. *Si dormiero, dico, Quando dies?* et si surrexero, rursum, *Quando vesper?* Quando cupiditatum negotii patitur homo in otio, et otii in negotio. *Repleor autem doloribus a vesperi usque ad mane :* quo occidit a Deo. Unde et ad vesperam deambulans Deus eos dimisit (Gen. iii, 7, 8): quod significat dolentes, quibus nulla exspectatio est remedii, nisi mane. De quo dicitur, *Mane astabo illi* (Psal. v, 5); id est, quando post iudicium mane Deus revelabitur justis. Unde et Dominus vespere sepelitur, et mane resurgit (Joan. xix et xx). Hanc ergo vitam tanquam lucifero potest comparare. *Et concrescit corpus meum putredine vermium :* vermium multitudine. *Infuso glebas terrae¹, radens saniem.* Expressio cupiditatum vel curarum confessionis, in qua gaudent iniqui; quod ad occasionem redigunt peccandi, quia alii per paenitentiam confitentur: unde sunt canes, qui Lazari vulnera lingebant (Luc. xvi, 21). *Et vita mea exilior est quam loquela.* Minus enim facio quam loquor. Recordare ergo quia spiritus est vita mea: id est, in fame² spirituali. *Et non revertar ad visibilia.* Non me cognoscet oculus videntis: quia mutabor; ut videntem hic, diabolus accipiamus invidentem. *Oculi tui in me, et non subsisto.* Interficiens enim in me vitam carnalem in qua fuit. *Tanquam nubes expurgata de celo:* aut per celum purgata; quodomo dicimus de ferro purgata: ut hic significaverit auxilium sibi fuisse de celo, ut purgaretur: aut certe ut jam non sit nubes, sed in aerem purum extenuetur, tanquam radiis solis expurgata, ut obscuritas carnis et sanguinis non sit in celo. Non enim caro et sanguis regnum Dei possidebunt, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et absorbebitur mors in victorianam (1 Cor. xv, 50, 53, 54). *Si enim homo descendet ad inferos, ultra non ascendet.* Ad hoc ergo recordare, ut non descendas. *Et non revertetur amplius in domum suam :* id est, ad requiem suam. *Propterea itaque et ego non parcam ore meo :* confitendo, cum tempus est. *Utrumque mare sun ego, aut draco?* Non enim sicut impios aut diabolum

¹ Sic MSS. juxta LXX. At editi, in fundo globos terræ.

² Er. et Lov., in rito. Am. et MSS., in franc.

repulisti. Quia steti nisi super me custodiam : ut non me moveam ad perturbationem, ut sunt maris termini. Quia dixi, Consolabitur me lectus meus : carnalia, in quibus requiescebat. Et referam ad me ipsum consolationem in toro meo. Ad te enim debo referre consolationem meam. Exterres me per sonnia, et per visionem me obstupefas : per tribulationes vita hujus, quae ita sonnia sunt, quomodo et bona vite hujus sonnia. Absolves a spiritu meo animam meam : propter visibles terrores, a quibus liberabitur anima metuens venire ad eos. Et a morte ossa mea repuli. Nam ierant in mortem ossa mea, nisi his exterritus fortior essent ei patiens, quod est ossium firmitas. Non enim in sempiternum vivam, ut patienter feram. Brevitate vita, et metu mortis me correxi. Unde inconvertisibilis diabolus, quia non moritur, sed damnatur. Initium sapientiae timor (Eccl. 1, 16), inde est. Discende a me ; vana est enim vita mea : quia non suffero tentationes. Aut quia sensu tuo intendisti in eum : propter quod rationalis est. Unde illud, Nos autem sensum Domini habemus (1 Cor. 11, 16). Rationis vero munus dicit extensionem intellectus. Et in requie judicabis eum : dignum requie. Usquequo me non dimittis ? vinctum tribulationibus. Neque deseris, donec deglutiā salivam meam ? in dolore ac flagellis contineam et absorbare voluntatum fluxus, per tribulationes admonitus. Si ego peccavi, quid possum tibi facere ? Sensus hic est, Si peccavi, nihil possum tibi facere. An forte loquendo molesti tibi sunt homines ? Tu ergo qui scis sensum, quare constituisti hominem, ut loqueretur adversus te, ut esset tibi oneri ? Si autem peccatum hominis, nec facto nec dicto tibi nocet, quare non oblisceris peccatum ejus, sed purgas illum potius ; nisi quia illa quae supra dicta sunt, ad bonitatem tuam referuntur ? Quid est enim homo, quod exaltasti eum ? Quae non intelligentes amici ejus, putaverunt ab eo Deum reprehendi. Si enim non proterea facis mihi tentationes ut cohibeam fluxos motus meos, ut mihi ita consulas ; quae alia causa est ut corripias hominem ? Non enim nocere tibi potest quia peccat ; aut sentis quasi adversitatem loquelle ejus, cum scias sensum humanum, et utique posses quod tibi adversarium est non constituere. Et quare non es oblitus iniquitatis mea : si non ea causa ut mihi prodissent tentationes iste, ut bonitatis tuae sit totum, et quod me corripis ? Nunc autem in terram ibo. Cum enim purges peccatum meum, restat mihi tamen adhuc in terram ire per mortem corporalem. Nam evigilabo, et ultra non ero : in hac terra.

[Ib. viii.] Verba Baldad Sauchitis. Misit in manu¹ iniquitates eorum. In manu misit, aut in vindicta, aut supputatione debitores eos, id est peccatores demonstravit. Et restituet tibi vitam justitiae : quae debetur justitiae, id est beatam. Et erunt priora tua minima : in comparatione posteriorum, quae infinita erunt. Aut numquid non hi docebunt te, et referent tibi ? Quoniam nonnullorum maior est auctoritas. Jam et hic de Christo dicturus audita narrat, quomodo Eliphaz narra-

vit revelationem. Numquid virer scirpus sine aqua ? Ita ergo et impii arescent sine misericordia Dei. Adhuc in sua radice consistit, et non metetur : si aquam non habeat. Antequam bibat omnis herba, nonne arescit ? nisi bibat : non enim aliquando viruit impius. Atque araneis complebitur tabernaculum ejus : opera inutilia. Jam vero de Judeis et Domino videtur dicere. Quod si et suffulerit domum suam, non stabit : aut Scripturis sanctis, aut spe promissionis Domini, aut regnum ipsum. Et cum caperit, non permanebit : sequi Deum ; quod Judeis evenit, qui secuti non sunt incipientes. Humidus enim est ante solem : carnarium fluxu putrescentes¹. Ante solem vero, sub tribulationibus, ut ante, sub significet, sicut dicimus, Ante me fac. Et de putredine ejus germen ejus ascendet. Nisi enim illi tam mali essent, non per passionem exaltaretur Dominus, qui de illis secundum carnem natos est (Rom. ix, 5). In congregationibus lapidum dormit. Majores enim illum crucifigunt. Et in medio lapillorum vivet : humilium, de quibus fuerunt Apostoli. Si deglutietur, locus mentitur eum. Si absconderit quod Filius Dei sit, dicetur quia non est Filius Dei. Opus est ergo ut ipse sese indicit : in hoc enim loco non possunt divina cognosci. De terra autem alterum germinabit : vel Dominus resurgendo, vel alterum genus piorum, id est Christianorum. Dominus enim non probabit innocentem. An, non reprobabit ? vel illud, Impium non probabit innocentem ? Nec ullum munus : id est, sacrificia que habebant Iudei. Veracium autem os impletib[us] risu : confitentium. Et tabernaculum impii non permanebit : vel ipsum templum, vel regnum.

[Ib. ix.] Verba Job. Vere scio qui ita est ; id est, quia secundum iniquitates meas haec mihi restituit : sed non sicut ut vos arbitramini ; sed quia nemo est in conspicuus ejus justus. Non respondebunt ei unum de mille. In omnibus quippe convincet. Qui in vetustatem perducit montes, et nesciunt : id est ad infirmitatem ; ut est, Inveteravi in omnibus inimicis meis (Psal. vi, 8). Qui vertit eos in ira. Irascendo eos vertit, id est, ut aliud inveniant quam appetierant, cum qui se exalat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). Qui commovere orbem a fundamentis : per vocationem, que facta est, per quam commoti sunt excellentes in mundo. Et columnæ ejus movebuntur. Qui præcipit soli, et non oritur : ut aut sapientia non intelligatur, aut qui scriperunt ; ut est, Signa librum (Dan. xii, 4). Qui extendit celum solus : Ecclesiam, que proprio Dei sedes est, quam extendit per totum orbem ; solus, ad significandam unitatem Trinitatis. Nam utique per Filium in Spiritu sancto omnia facta sunt. Et ambulat super mare tanquam super terram. Super terram, id est, firmiter confirmans Ecclesiam in seculo, vel subjiciendo sibi peccatores, in quibus non mergitur, non cedendo tentationibus eorum. Si transgressus me fuerit, non videbo. Si altior me fuerit, aut celeritate perstrinxerit me, non eum agnoscam. Opus est ergo ut et congruat infirmitati meæ, et non me deserat. Si enim morti tradi-

¹ In excusis, putrescens. In MSS., putrescente ; referuntur ad Iudeos.

¹ Editi, in manum : moxque, aut supplantationem. At MSS., in manu, juxta lxx : et postea, aut supputatione.

derit, quis avertet? Morti enim tradit, cum vel transgreditur, vel transit ut nesciat. Hoc est mors animæ, ut Deum nesciat. *Ipsi enim inavertibiliis ira.* Aliorum enim potest averti a potentiore. *Ab ipso subdita sunt cetera sub caelo*¹: excepto ipso celo, id est rationali creatura; quia si ipsa sibi cetera subdidisset, nunquam per ea, quæ sibi subdiderat, puniretur: quia vero Deus ei illa subdidit, punit per ea, quando offendit eum qui subdidit. *Quod si etiam justus fuero, non exaudiet me:* rogans eum, præsumens de mea justitia. Comparans enim ea his quæ apud se sunt incommutabilibus et perpetuis, tanquam Injustum me non exaudiet. Ergo ejus mihi misericordia necessaria est. *Judicium ejus rogo:* quia ego judicare non possum me justum esse. Unde est, *Sed neque meipsum judico;* qui autem judicat me, Dominus est (I. Cor. iv, 3, 4). *Si vero invocavero, et non exaudierit; non credam quoniam exaudivit vocem meam.* Cum Judicium ejus rogo, si non exaudierit, non credam quod vel aliquando exaudierit me: occulsi enim causis me audivit, non merito depreciationis meæ. Aut certe, non credam non me exauditum nunc: aliquando enim exauditus sum. Aut ita, *Quia si exaudierit quod peto, credam etiam exauditum me:* nam si non credidero, quamvis fiat quod peto, tamen non exauditus sum; ut signum exauditionis credulitas postulantis sit. *Ne forte in turbine me conterat.* Propterea quero judicium ejus, ne in turbine me conterat. *Multas enim tribulationes meas fecit sine causa:* quorum causa me latuit. Aut certe confitentis vox est, flagellis Dei confitentis non se esse correctum, et idcirco posse turbine conteri, quasi majori supplicio. *Non enim sinit me respirare:* tam multe sunt tribulationes meæ. *Etenim quia potest, obtinet.* Vincit, ut voluntatem ejus faciam, non meam. *Quod etsi fuero justus, os meum impia loquetur:* si me justum putavero. Verumtamen auferetur vita mea. Quamvis nesciam si impie egri, tamen auferetur vita mea, ut patiar quæ nolo, aut non faciam quæ volo. *Unum est quod dixi, magnus et potenter dispersit ira.* Id est, propter hoc unum sunt tribulationes hominibus, ut magnus sibi potensque nemo videatur, præsumens de viribus suis. *Quia nequam homines in magna morte erunt:* non in mediocri, in qua sunt etiam justi, cum tribulantur, et ab eis deridentur. *Terra tradita est in manus impii:* aut corpus justorum, non anima, cum eos persequuntur, aut quando impius dominari permittitur. Potest et accipi homo peccator in manus diaboli secundum mortalitatem suam. *Faciens judicium (a) ejus operit:* aut ipsius impii judicium, aut justi; in hoc enim tempore opertum est. Aut certe hoc ipso facit judicium ejus, id est, eo illum punit, quo occulat ei providentiam suam: ut est, *Praemantidine, ira sua non requiret* (Psal. ii, 25). Vel eo justum vindicat, quo occulat persecutori ejus judi-

¹ In LXX: *καὶ οἱ ἄλλοι οὐρανον, οἳ τοι γε σὺν καλῷ.* Sed credimus labem allatum eorum versioni, quæ forte habebat: *καθοῖς τοις υπερβάντας, αἰτιῶντες σύρβιος:* quod hebreo textu consonat.

(a) Utebar mendoso codice: nam apud LXX legitur, *facieis judicium;* in Vulgata, *reditus judicium.*

cium suum, id est providentiam suam, ut arcuus peccatorum laqueis per impunitatem capiatur. *Quod si non est, quis ergo est?* Potest hoc de Domino intelligi, qui et derisus est, et cuius terra, hoc est, corpus traditum est in manus Judeorum, et cuius iudicium faciens occulavit majestatem ipsius. *Quod si ipse non est, quis ergo est,* qui majora faciat, quam fecit ipse? *Vel sic, Quod si non facit Deus iudicium justi vel impi, quis potest facere?* *Vita autem mea levior est cursore.* Tanquam fugitivos dicit homines a justitia discedentes; ut ille filii minor profectus in regionem longinquam (Luc. xv, 13). *Aut quasi aquile volant, et querentis escam.* De superioribus, in quibus naturaliter animæ rationales beatæ sunt, id est operibus justitiae, inclinaverunt se ad terrenas voluptates. *Quod si et locutus fuero, obliniscor dum loqueror.* Locutio; quenadmodum affectum habuit ad exteriora, sic anima dum progeditur ad ea quæ foris sunt, cupiditate fruendi creatura, obliviscitur interiorum Creatorem. *Declinans in faciem ingentiscam.* Illam enim declinationem dolores sequuntur. *Commoveor omnibus membris:* timor, quo incipit recurrere. *Et quia sum implus, quare non sum mortuus, et laboro?* Scio, subaudis. Aut dicit se laborare, quia impietati mortuus non est. *Et mandatus fuero mundis manibus:* aut Dei manibus, aut suis; id est, bonis operibus per regenerationem. *Satis in sorde me tinaxisti:* in istam mortalitatem perductum. *Et exsecratum me est vestimentum meum:* immortalitas, qua cupimus supervestiri (II Cor. v, 4); sed quia non possumus in hac corruptione, ideo dicit, *Exsecratum me est vestimentum meum.* *Non es enim homo, sicut et ego, cui contradicam.* Homini enim possem demonstrare justitiam meam; in tua autem judicio invenior iustus. *Utinam esset nobis arbiter!* Videtur blasphemare, nisi illum Mediatorem Dei et hominum (I Tim. ii, 5) optare intelligatur, ut per eum alleget preces suas. Hoc modo enim ille audit inter utrumque positus, et arguit hominem. Filio enim omne iudicium Pater dedit (Joan. v, 22). *Et qui argueret, et qui audiret inter utrumque.* Averat a me virgam suam. Transeat timor Legis, ut adoptionis libertate et charitate illi conjungar. *Non enim sum tecum:* quia his hæreo quæ foris sunt.

[lb. x.] *Proferam contra me sermones.* Hæc confitentis sunt. *Et dicam ad Dominum, Noli me docere impium esse.* Noli me tentare ultra quam possum ferre, nec mihi sinas accidere, quibus mihi impietas persuaderetur. *Aut bonum est tibi, si inique egero?* Non est autem tibi bonum, si inique egero: non ergo inuste me ita constituisti. *Quia despicias opus quod manus tua fecerunt?* Si quod despicias opus manuum tuorum. *Ad consilium impiorum animadvertisisti?* sed non ejus impietas quæ hominibus appareat. Et, *Ad consilium impiorum animadvertisisti?* non quia placet illi ut inique agant. *Aut sicut homo perspicit, perspicis?* quia utique non sicut homo perspicis; ideo in consilio impiorum animadvertisisti. Est enim impietas quam tu solus vides, et ab hominibus non videtur. *Aut humana est rata tua?* id est, brevis, ut non possis de perpetuitate ju-

dicare. *Et peccata mea investigasti.* Non enim latere te potuerunt quæ latenter homines. *Scis enim me nihil impie fecisse.* Nam quantum ad homines, nihil impie feci. *Sed quis est qui de manibus tuis eripiat?* judicantis. Sicut Deus judicas, cum vides etiam eas impletates quæ homo non videt. *Potest vero mutatus percussisti me:* se scilicet mutato, non Deo; quia mutatus homo mutatum Deum sentit, ut per tenebrarum diuturnitatem mutati oculi mutatum solem sentiunt. *Mentor es tu quia de luto finisisti me.* Tua ergo misericordia hodiegen. *In terram me iterum convertere:* morte, que pœna est peccati. *Nonne tanquam lac mulsisti me?* Quia etiam jam mortalibus præbuit misericordiam, cum homines de hominibus informi primordio formavit. *Hac ergo cum in te sint, scio quia omnia potes:* quia tantæ bonitatis sunt, ut carnalem quoque substantiam operentur. *Quod si ei peccavero, custodies me:* aut ut me non perdas, aut ne lateat peccatum meum. *Et si iustus fuerit, non possum respirare:* in conspectu hominum. Nam tu vides peccata quæ homines latenter. *Ple-nus enim sum opprobrio:* in conspectu tuo. *Et capior sic ut leo ad occisionem.* Est superbia peccatum quod homines latet, quando etiam in factis laudabilibus possit obrepere. *Ilerum autem commutatus sevisissime crucias me:* post pœnam peccati, qui mortalis factus est homo. Secundum has dicit tribulationes, quæ in hac vita homines patiuntur, quia repente plereque accidunt tribulationes, quæ turbant quietem ipsius vita mortalis, cum in salute est, vel in securitate rerum quamvis temporalium, quam misericordia Dei deputavi. *Instaurans in me temporum mea.* Quia jam ipsa mortalitas tormentum est, de qua tribulations aliae sunt. *Quare ergo de ventre educisti me?* de obscuritate ad notitiam, quæ sola majoris miseria est materia, cum subvertitur: hanc generationem superlus etiam commemoravit. *Et essem tanquam non fuisse:* penitus ignotus. Unde est, Vocab ea quæ non sunt, tanquam quæ sunt (Rom. iv, 17), id est, secundum ignobilitatem. *Aut numquid non est tempus parvum vita meæ?* Non enim propter longitudinem vite meæ mortuus non sum; cum utique parvum sit quod vivo. *Patere me, donec requiescam pusillum.* Post misericordiam qua de limo fecisti me, et mutatum mortalitate percussisti me, et ipsa mortalitate consolatus es me, deinde exercuisti me tribulationibus. Patere ergo me, ut requiescam in te: *Antequam eam in paenam unde reverti non licet.* Ab his enim quas supra commemoravit, licet reverti, si se homo ad Deum converteret. Vult autem requiescere antequam eat in paenam aternas, ad hoc utique, ut non eat. Quemadmodum si dicamus alicui, Corrige te, antequam damnaberis: non enim cum se corixerit, damnabitur. *Ubi non est lux, nec est videre vitam hominum.* Illa est enim vita hominum, ubi est lumen verum, quod illuminat omnem hominem (Joan. i, 9). Alia est terra viventium, alia terra morientium.

[Ib. xi.] Verba Sophar Minai. *Aut numquid videbitur eloquens justus esse?* Putat enim, Job verbi marginis

¹ Sic MSS. cum LXX. At editi, eripiatur.

quam operibus abundare. *Beatus natus homo, brevis vita.* Sementiam suam illi replicat, quam vult intelligi loquacter dictam et inaniter. *Cum nemo sit qui contradicat tibi.* Quia quando dicebat, nemo ei contradixit. *Sed quomodo Dominus loquatur ad te.* Ea loquere potius, quibus misereatur tu Deus. *Quia duplex est super te:* corripiendo, et consolando. *Et tunc uelis quia digne redita sin tibi a Domino quae peccauit:* post correctionem sequente illuminatione. *Aut vestigium Domini inveneries:* ut uelis Deum reprehendere. *Sublime est celum, et quid facies?* ut invenias sacramenta coeli. *Non enim debes eum reprehendere,* cuius opera non comprehendis. *Quis dicit illi, Quid fecisti?* Et hoc enim recte erit factum, si Deus hoc fecerit: quia facere aliquid ille nisi recte non potest. *Ipsa enim noster opera hominum iniquorum.* Non iniqui operis est. *Unde vult intelligi:* quia statim hic, quem iniquum patat, reprehenderet Deum: sic enim eum loqui existimat. *Homo vero dicit natus sermonibus.* Modo illi placet Deus, modo illi displaceat; cum apud Deum sit firmitas. *Et vir natus multieris tanquam onus erit in deserto:* cupiditate libertatis, impatiens dominicatoris utique dominoris. *Et extenderis ad eum manus tuas:* ut accepier opera tua. *Si inquinum quid est in manu tua.* Ipsa deo repetivit, sed ordine mutato. *Et iniquitas in domo tua non maneat.* Hoc dixit cor. *Sic enim fulgebit fides tua tanquam aqua:* pura conscientia. *Tanquam fletum qui non priuerit, et non terreris:* nisi omnes tangat in hac vita. *Et oratio tua tanquam lucifer erit:* ante illuminationem praebit; quasi et ista ad prophetiam sancte civitatis vel ad populum Dei pertinenda, audita, vel reverata dicuntur, sicut a superioribus amicis ejus dicta sunt. *Et rogabunt faciem tuam matutii.* Omnia ista de Ecclesia.

[Ib. xii.] Verba Job. *Sed justus vir et sine crimine venit in derisum.* De Domino intelligendus est. Sensus: Non ergo mirum si et ego vobis in derisum veni. *Et dominus ejus ut devastaretur ab inquis.* Ecclesia a persecutoribus. *Imo vero nullus confidat,* cum sit nequam, se impanum futurum: quia *Judicium a domo Dei* (Petr. iv, 17). *Tanquam inquisitio in eos non sit futura:* non confidant. *Sed tamen interroga quadrupedia,* si tibi respondeant. Ideo recte inquirit iniquos, quia ex operibus potuerunt cognoscere Creatorem, et collere debuerunt. Non enim creaturarum responsione doceri debuerant; cum acceperint rationem qua ista cognoscerent. Si non in manu ejus est anima omnium viventium. Hinc erga scitur, quia ipse omnia creavit, quia anima omnium viventium in manu ejus. *Et spiritus omnis carnis hominis:* omnis carnis humana, id est rationalis anima. *Auris enim sermones dijudicat.* Quemadmodum sensus sensibilia dijudicat, ita spiritualia spiritos, qui debuit cognoscere, quoniam in manu Domini est, opera Domini. *In multo tempore sapientia est.* Non utique in multo tempore; sed apud Dominum, a quo petenda est. *Si destruxerit,* quis adificabit? propter virtutem destruxerit, ei propter sapientiam clauserit, ut ad eam non perveniat. *Si pro-abuerit aquam,* sicut ab terram: sapientiam ipsam,

terram vero hominem. Quod si et emiserit, perdet evertens terram. Multis enim sapientibus factis turbabuntur peccatores. Qui ducit consultores captivos. Subjugat enim sibi eos qui se consulunt. *Judices autem terrae in pavorem misit*: aut Judeos, aut Pilatum, aut sensu terreno judicantes. Qui collocat reges super sedes: id est, Apostolos. *Et circumdedit ballo lumbos eorum*: id est, continentia. Qui emitit sacerdotes captivos: ut ab hominibus ducantur; et significantur Judei. Qui permittat labia fidelium. Permitat in bonum, ut non de justitia sua, sed de gratia ejus presumant. *Et intelligentiam senum cognovit*. Cui placet intelligentia senum. Unde est, *Cogniti estis a Deo* (*Galat. iv, 9*): cui adversarium est, *Non novi vos* (*Math. xxv, 42*). Et bene coepit a fide, et pervenit ad intelligentia canos. *Qui revelat profunda de tenebris*: aperiendo prophetias. *Et produxit in lucem umbram mortis*: id est, fecit ut cognosceretur vita ista, quia umbra mortis est. *Decipiens gentes, et perdes eas*: putantes quod nocerent Ecclesie Dei, cum sibi nocerent; quod de impensis intelligentendum est. *Sternens gentes, et in viam dicens eas*: ad humilitatem, tanquam illum asinum. *Reconcilians corda principum populi terrae*: sibi reconcilians vel Judeos vel reges terrae, qui primo persecutabant Ecclesiam. *Seduxit¹ autem eos in viam quam non novabant*: subruendo Legis opera, ut simpliciter intelligerentur; hinc eis visus est peccator. *Quo errore tenebri sunt tanquam ebrini*.

[lb. xiii.] *Et arguam in conspectu ejus, si voluerit*: ut arguat seipsum; quod est confessionis. *Et curatores malorum omnes vos*. Bonos enim non potestis consolatione curare. *Audite ergo objurgationem oris mei*: in vos. *Et ante conspectum ejus profertis dolum*: cum vultis vos videri justos, quod non estis. *An subtrahitis ros ipsos judices fieri*? Numquid potestis dissimulare, et non judicare, quia de vobis verum dico? *Si enim omnia facietis, adjiciemini ei*: id est, etiam si omnia precepit faciat, inveniet in vobis quod arguat. Nemo enim justus in conspectu ejus. *Quod si et occulte personas mirati fueritis*: suas, seipso justificando, non solum ad homines, sed etiam ad seipso. *Corpus autem luteum*: ut fragilitatis saltus vestre consideratione timeatis. *Apprehendens meas carnes dentibus meis*. Non mihi parcam, ut non solum vos arguam, sed etiam me. *Et animam meam ponam in manu*: inspiciendam, ut nihil celer, sive ut computem peccata mea. *Licet occidat me ille qui potens est, qui et capitur*: quamvis occidat peccata mea. *Tamen loquar, et coram eo arguam me*: non me justificabo, abscondens peccata mea. *Ecce ego appropinquuo iudicio meo*: ut judicem de me; quasi ipsa sit hominis iustitia, in confessione sibi non parcere. *Tunc a facie tua non abscondar*: quemadmodum absconduntur peccatores. *Manum aufer a me*: ut nihil in me sit castigandum, et sit in me charitas. *Et timor tuus non me terreat*. *Quot sunt iniuriae meas?* Hinc potest videri illud dixisse, *Animam meam ponam in manu mea*: ad computandum. Aut pu-

¹ Edili, eduxit. Manuscripti vero, seduxit. Apud LXX, éplanèse.

tas me esse contrarium tibi? Cum utique infirmus sum, et quasi hoc metuis, ne si justificatus fuero, par tibi sim; cum folium sim. Ergo est aliqua latens causa, quando haec non est. *Et imposuisti mihi peccata juventutis*. Ut haec sit causa, quare dicat abscondi a se peccata sua, quia superbierit, quod est peccatum juventutis. *Et posuisti in compede pedem meum*: in vinculo mortalitatis. *Et radices pedum meorum contemplatus es*: cupiditates meas. Qui veteraco sicut uer: ut vim novum portare non possim: aut (ut² panno novo consui) velut vestimentum quod a tineis comedum est.

[lb. xiv.] *Homo enim natus ex muliere, brevis vita, et plenus iracundie: pena³*. Et hunc fecisti venire in iudicium coram te. Quamvis ita mortalis sit, et ipse habet tamen unde rationem reddit: exiguit enim de illo quod potest, quamvis parparum possit. *Dinumerati enim sunt menses ejus apud te*. Eo enim quod temporalis est, de peccato convincitur: nam aeternum illum tu feceras. *Discede ab eo; sine, requiescat*: secundum opinionem carnalis et animalis hominis, cui totum bonum haec vita est. Et ideo sibi vult pari, ut fruatur hac vita. *Est enim arbori spes*. Irridenter haec pronuntianda. Utique enim magis est spes homini: quod carnales nolunt credere. *Vix vero cum mortuum fuerit, abiit*. Et hic ironice. *Tempore enim minuetur mare; nam post impletur*. Dicit autem de his locis, ubi accessus et recessus fit, vel quod omnia littora latenter minuantur et augentur, boris lunaris scilicet, cum oritur luna, vel nobis vel aliis usque ad medium celum⁴ crescit, et inde minuitur. *Usquequo celum est, non consuetur*: ad novum⁵, id est ipsi celo. *Atque utinam apud inferos me custodissem*. Usque adeo est spes resurrectionis, ut jam et his carerem vita incertis. *Et abscondisses me, donec requiesceret ira tua*. Hinc est, *Abscondere pusillum, donec transeat ira Domini* (*Isai. xxvi, 20*); id est, donec transeat ista mortaliitas, et ad resurrectionem veniat. *Si enim mortuum fuerit homo, vivet*. Nam haec non est vita. *Consummatis diebus vitas sue*: tunc vivet. *Deinde vocabis, et ego respondebo tibi*: obediens tibi, sine impedimento mortalitatis. *Signasti in sacculo iniuriae meas*: ut redderes mihi. *Annotasti si quid invitulus erravi*: etiam hoc annotasti. *Invitum autem errare pena peccati est*. *Et quidem mons cadens defluit*. Ita et homo ex altitudine et firmitate sua cecidit. *Et petra veterascit in loco suo*: ut homo in genere suo et conditione sua. *Et alluvionem frequentium gurgitum*: quasi et homo ita ad extitatem perdutus sit, cum crebris cupiditatibus alluvionibus atturitur. *Spem vero hominis perdidisti*. Gradus fecit de monte ad petram, a petra ad lapides, a lapidis ad arenam; quia has minutiones carnales patiuntur. Et bene jam perdisti dixit. *Impulisti enim in finem*: in consumptionem. Ut pereat spes ista qua carnales gaudent. *Mutasti faciem ejus, dimisisti eum*: cum imago

² Er. Lov. non habent ut. M.

³ sic melioris nota MSS. At editi, brevi viens tempore, plenus iracundie plena.

⁴ In excusis, ad medium mensem. Verius in MSS., ad medium celum.

⁵ Er. et Lov., non consuetur ad novum, sine commate. N.

Dei in eo exterminata est. *Et cum multi fuerunt filii ejus, nescit* : quia moritur, quamvis propagetur sibi. *Sed carnes ejus super eum doluerunt* : id est, talis conditionem suam homo carnaliter dolet, et animaliter luget. Spiritualis enim novit, quia etsi exterior homo corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem (II Cor. iv, 16) : quia hoc fieri sentit in seipso.

[Ib. xv.] Verba Eliphaz Themanitis. *Et implevit dolore ventrem.* Spiritus enim scientie per consolationem sanat potius a doloribus : tu autem qui imples ventrem dolore, non spiritu scientiae respondes. *Nonne tu repulisti timorem?* Deum non timuisti, in eum talia dicens. *Et elegisti linguam malorum* : qua homines maledicunt. *Quid enim? numquid primus homo natus es?* quia tantum superbis. *Aut ante colles concretus es?* Etiam montes nomine collum accipiendos, id est, ante omnes virtutes, spiritus potentes. *Sed et senes et decrepitus in nobis est.* Qui sciatis etiam quae nos nescimus, est inter nos. *Quid ausum fuit cor tuum? et quid sustinuerunt oculi tui?* speraverunt. *Quid enim est homo ut sit sine crimen?* quod et tu disti. *Si in sanctis ejus non est fides:* propter incerta temporum, quibus plenariae falluntur, ut multa dicant, et non faciant. *Et celum non est mundum ante eum:* pro his qui habitant in celo; aut certe celum pro ipsis sanctis ponitur, quia in his habitat Deus. *Quae sapientes dixerunt, et non celaverunt parentes suos.* Quia etiam Iudeis Apostoli predicaverunt. *Ipsa sola data est terra:* inhabitaenda. *Nec supervenit illis quisquam extraneus:* nec sanctus homo vel angelus; id est, in securitate possidebunt. *Cum putaverint se esse jam in pace.* Ita dicit, quasi hoc putet ipsi Job eveniens. *Non credit converti a tenebris:* non credit ut convertatur a peccatis. *Et decretus est in escam vulturum:* aeriarum potestatum, quae mortibus peccatorum pascentur. *Sicut dux in prima acie decidet.* Audax est, et non fert tribulationes. *Qua elevavit manus contra Deum.* An, quia elevavit? *Etcucurrit contra eum contumeliose:* adversaria faciendo quam praecepit. *In crassa cervice scuti sui:* presumens de protectione sua. *Quia operuit faciem ejus in adipue suo.* Per adipem, id est, per exaltationem superbiae sue abscondit a se Deum. *Et fecit capistrum super femora:* ut libidinibus suis colligaretur, quo vinculo duceretur ad mortem. *Quae enim illi paraverunt, alii auferunt:* ipsum etiam regnum terrenum, vel quamcumque spem temporalem, quam cum toto mundo justi recipient. *Et non ditabitur, nec permanebit substantia ejus:* impii scilicet. Non immittet super terram umbram : id est, non viret. *Sed stirpem ejus arefaciet ventus:* tentatio. *Præcisio ejus ante horam corrupeatur:* priusquam sperat. *Decidat tanquam flor olivæ.* Decidat a pace, vel quia meliora hos sequuntur, quemadmodum florem fructus. *Testimonium enim impii, more: signum.* *Et ignis comburet domus eorum qui manera accipiunt.* Hi sunt enim impii qui manera temporalia præponunt justitiae. *Concipiet et in ventre gemitus.* Ea quae sperat, in paenam illi proficiunt.

¹ Quia, juxta Er. et Lov. M.

[Ib. xvi.] Verba Job. *Audivi talia multa:* non solum quae vos dicitis. *Consolatores malorum omnes.* Malos potestis consolari, quia ipsi vos imitantur, non bonos : et est vocativus. A nullo enim vestrum audivi aliquid boni. *Quid enim? numquid ordo in sermonibus est spiritus?* superbiz. *Aut in quo molestum tibi erit? quamvis non ames quod dicas.* *Et ego secundum vos loquor:* quomodo digni estis. *Si subjecta esset anima vestra proxima.* Si vos pateremini quod ego ; loquerer sermonibus, non factis : ita nihil est loqui quod non facitis¹. *Si enim loquar, non dolebo vulnere.* Ostenditis vos neque in loquendo, neque in tacendo prudentes esse. Nam sapientes et cum loquuntur, in consolationibus condoleantur ; vel in confessione sui loquentes, dolent vulnus suum ; vel cum tacent, prudenter tacent. *Nunc autem lassavit me, et fecit stultum, et putrem:* ut non contra vos loquar, Deus fregit superbiam ; ut stultus factus sapiens fiam. *Apprehendisti me, et in testimonium factus sum.* Convicisti me de peccatis meis, et adversum me ego sum testis. *Et surrexit super me mendacum meum:* cum mihi justus videbar. *Contra faciem meam respondi.* Hinc est, *Statuum te ante faciem tuam* (Psal. XLIX, 21). *Iracundia usus dejecti me.* Benedixit, usus iracundia ; non enim eam patitur : dejecti autem tanquam superbium. *Frenuit super me dentibus.* Ojjurgavit me ; ut dentes pro verbis intelligentur. *Sagittæ piratarum ejus super me deciderunt.* Aerias potestates quibus uitit Deus, et ei permittit ut ant exerceantur boni, aut puniantur mali. Pirates autem, quia in hoc mari navigantibus insidiantur. *Acie oculorum irruit.* Non dissimilavit a peccatis meis, tanquam innuit ut puniri. Ipse enim tanquam lumen est, punitoribus ostendens puniendos. Ruina mihi fuit aspecto ejus. Aut ita : Fecit ut viderem peccatum meum ; ante enim non sic mihi ad sensum perductum fuit. *Acrius percussit me in genibus, et simul concurrerunt in me.* Deo enim percutiente, illi concurrerunt angeli satanae. *In pace cum essem, discerpit me.* Ab ipsa pace aut a memetipso discerpit, ut ab adversariis et sibi adversantibus dilacerarer. *Et tenens comam meam divulsit:* per peccata mea me adversum me divisit. *Statuit me sicut signum:* in quem jacularentur, ut solet signum ponit jaculantes, quo jacuta dirigant. *Circumdederunt me lanceis, emulentes in renes meos;* non pepererunt : propter desideria carnalia, quae sibi impacta dicit, per malas persuasiones ab angelis malis. *Effuderunt in terra fel meum:* ut terrena bona zelarer in iis qui his abundant. *Dejecerunt me prostratione magna:* ne carnalem prostrationem intelligeremus. *Cilicum assurunt corio meo:* peccata interiora, quibus reminiscitur se fuisse in bonis. *Et super palpebras meas umbra mortis.* Volo videre, et impedit me consuetudo carnalis. *Terra ne operiat super sanguinem carnis meæ:* id est, ne si immunda fuerit oratio mea optando terrena, accedat cumulus terra super vinculum mortalitatis meæ ; quod significavit nomine sanguinis : id est, ne cupiditate terrena majoribus calamitatibus voluntarii peccati operiar, quod est illud naturale peccatum de condi-

¹ MSS., quod facitis : absente negatione.

tione mortali, *Nec sit locus clamori meo*. Intercludatur meritum orationis meae. *Et nunc ecce in celis est testis meus*. De Domino videtur dicere, quia nondum in terram descenderat. *Et conscius meus in excelcis*: propter participationem mortalitatis. *Dijudicetur vir cum Domino*. Veniat Dominus, ut cum eo vir judicetur, tanquam Joannes cum Christo. In quorum dijudicatione intelligitur quid distet inter hominem perficium, et Deum hominem factum. *Sicut filius hominis ad proximum suum*: Dominus hominem suscepit, ad eum qui inciderat in latrones (*Luc. x. 30*). *Anni enim dinumerati venerunt mihi*: quod mihi per Christum subveniatur plenitudine temporum (*Galat. iv. 4*). *Et viam per quam non revertar, ingrediar*: viam renuntiandi seculum.

[lb. xv.] *Defeci agitatus spiritu*: ordo, Defeci spiritu, laboribus concussus. *Oro ut sepius, et non continget mihi*: ut absorbeatur mortale a vita. Ingemiscimus enim gravi, in quo nolumus spoliari, sed supervestiri (*Il Cor. v. 4*); id est, mutemur potius quam moriamur. Quod unique, quamvis hoc homo cupiat, non contingit. Debet enim mortem condemnatione peccati. *Preces adhibeo cum labore, et quid feci*: nonnihil feci¹ impetrans. *Furati sunt exterior bona mea*. Ipsam immortalitatem, qua spoliatur, significat, qui semivitus a latronibus est relictus. *Quis et iste?* qui mihi subveniens est, Dominum significans. Sed ideo dicit, *Quis est?* quia inter homines sūrus erat, ut vix ab eis discerneretur. *Ad manum meam ligetur*: vinculo charitatis, ut custodiatur, et ducatur quo vult. *Quia cor eorum abscondisti a prudentia*. Qui eum non cognoverunt abscondisti. *Propter hoc non exaltabis eos*, Quia humiles non fuerunt, ideo cæcili sunt, et non potuerunt humilitate Christi exaltari. *Parti annuntiantur mala*. Quod cæcitas ex parte in Israel facta est (*Rom. xi. 25*), sive quia eis mala videbantur que Christus annuntiabat, ut dicarent, *Seducit turbas* (*Joan. vii. 12*); sive per Prophetas que annuntiata sunt de cæcitate Israel, non utique toti, sed parti acciderunt. *Et oculi super filios eorum fabuerunt*: admiratione miraculorum, quibus dictum est, *Si ego in Beelzebub ejicio demonia, filii vestri in quo ejiciunt* (*Math. xii. 27*)? *Posuisti autem me in loquaciam nationibus*: hominem quem redemisti, id est, Ecclesiæ de qua loquerentur nationes, sive qua loqueretur nationibus. *Et in risum illis deueni*: aut nationibus, cum ei detraherent; aut Iudeis, qui loquerantur nationibus. *Obscurati sunt ob iram oculi mei*. Obscurati sunt oculi Ecclesiæ, id est Apostoli, cum intellecti non sunt ab iis qui hæc poena erant puniendi. *Et expugnatus sum valde ab omnibus*. Tam Judei enim quam Gentes expugnaverunt Ecclesiæ. *Et mirati sunt super hoc veraces*: vel quare potestas data sit impiis in Ecclesiæ², vel quare ab impiis Evangelium agnitus non sit. *Justus autem super inimicum consurgat*: qui temporaliter cadit persecutionibus, ut postea infidelibus dominetur. *Et purus*

manibus sumat audaciam: spes audaciam, ut confiteatur Christum et in persecutione. *Nou enī inpernit in nos veritatem*. Omnibus enim tam Iudeis quam aliis gratia necessaria est. *Et convulsa sunt compages cordis mei*: ut non celem peccata mea. *Noctem in diem posuerunt*: impii. Unde est, *Vt illis qui dicunt quod horum est malum, et malum bonum; qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras* (*Izai. v. 20*). *Si sustinuero, inferi domus mea erunt*: pertulero peccata mea, ut non confitear. *Interitum appellavi patrem meum*. Non ero filius vite. Appellavit autem Deus. *Matrem meam et sororem tabem*. Ex eo quod inseparabiliter hercapi, tanquam cognati. *Quæ est enim mihi jam spes?* subauditur, Si sustinuero. *Aut bona mea ridebo?* quibus seductus converti nolui, et sustinuit peccatorem.

[lb. xviii.] Verba Baldad Sauehitis. *Et lumen impiorum extinguetur*. Noli ergo mirari si et tuum tanquam impii lumen extinctum est. *Lux ejus fuerunt tenebrae in domo*: claritas domus ejus; id est, aut diabolus aut Antichristus. *Et lucerna super cum extinguetur*: exiguum et terrenum lumen. Accipiant infimi substantiam ejus. Quia habebit ille volunt³, habebat humiles. *Iunissus est enim pes ejus in laqueum*. Ipse enim captus est, Dominum persequendo. *Conseruavit super eum sibi*: ut vivant eum esurientes et sitiens justitiam. *Absconditus est super terram funiculus ejus*: quo capiatur, hoc est, ea quæ illi quasi conceduntur. *Et capio ejus in semita*: quæ transit. *Per circuitum perdant cum dolores*: undique. *Et multi circa pedes ejus venient in angustia famis*: multi qui eum sequuntur, vel qui ei obsequuntur. *Comedantur rami pedum ejus*: doctrinarum ejus, id est, quæ ille. *Rumpatur de habitaculo ejus amitas*: tranquillitas hujus vita. *Et tenet eum necessitas causa regalis*: opportunitas punitionis ejus, quæ valebit ad gloriam Dei, proprie modo illi permittitur cupiditas sua. Causam regalem dicit, quia se Christum jactabit. *Habitet in tabernaculo ejus in nocte ejus*. Necessitas cause regalis cruciet conscientiam ejus; appetitio tyrannidis: in nocte, in supplicio cæcitatibus ejus, quando damnatur. *Aspergentur speciosa ejus sulphure*: quibus placebat, igne fætido concrementur. *Et de sursum irruet messio ejus*: a Deo. *Et non sibi nomen ejus in facie platearum ubi erat*: tollatur de memoria populi. *Et non sibi cognoscibilis⁴ in populo suo*. Ad tantam dejectionem veniat, ut a suis non agnoscatur. *Nec resalvatur sub celo domus ejus*. Aliqui enim resalvabuntur. *Sed in populo ejus vivant alteri*. Aliis subjugetur populus ejus.

[lb. xix.] Verba Job. *Et destruxit me verbis*. Inframatis me, qui me consolari debuistis. *Sciote tantum quia Deus fecit mihi sic*: apud quem possum de peccato convinci, non apud homines. *Et vallum sumum circa me circumdedit*. Fossa circa muros est; quo

¹ Sic MSS. Beccensis et Floriacensis. At editi: *Preces adhibeo cum labore*: et quid feci? non mihi feci.

² Admirati sunt, juxta Ex. Lugd. Ven. M.

³ In B. Ecclesiæ. Ex. Lugd. Ven., Ecclesiæ. M.

⁴ Lov. ferunt, appellari autem deus matrem meam, sine interpunkione. Sic etiam Ex., qui legit tamen, appellavit, ut catcri editi. M.

⁵ Editi, noluit. Manuscripti, voluit.

⁶ Sic in MSS. At in editis, cognominatio.

coactus sum ad confessionam. Ecce rideo opprobria, et non loquor. Utilitatem dicit confessionis; quia si vellet ridere peccatum suum, et non illud proloqui, clamare, et non exaudiretur. In vultu meo tenebras posuit. Illuminationem vultus moi abstulit a me; quod contingit aversis. Et abstulit cornu de capite meo: dignitatem spiritualem, quam dat sapientia. Et disrupti me undique, et abii. Omnia tenebam, et abstulit illa a me: adversus illud quod accepserat virtutem continendi omnia. Et arbitratus est me tanquam inimicum. Sic me judicavit, quasi ei nocerem, si ei par essem. Et circundederunt tabernaculum meum; cor et conscientiam. Fratres mei recesserunt: in spe correctionis, quia fratres sunt: quamvis primo correctionem meam aspernati sint; et eos secuti qui sibi aliena, hoc est pernicioса, suaderent. Et amici mei iniurierunt facili sunt: in malis spiritualibus, qui non condolent proximis suis, sed potius eos irrident; quos non irriderent in malis carnalibus constitutos. Et scientes nomen meum oblitii sunt me: non me cognoscentes, quod mutatus sum. Vicini domus, et excilia mea: cum quibus secreta communicabam; adulatores, qui recedunt ab eo qui constitetur Deo: ipsi enim dicuntur ancillari. Servum meum vocavi, et non respondit: aut corpus, aut eos qui ei ad mala serviebant. Os meum deprecabatur¹, et rogabam uxorem meam: tanquam dicens. Quare tristis es, anima mea? et quare conturbas me (Psalm. xli, 12)? id est, cupiens ut ei consentias, Invocavi blandiens filios uteri mei: quos generauit, persuadens eis spem seculi. Et quos dilexeram, consurrecerunt in me: in illa vita. In cuto computuerunt carnes mea. Amore eorum que fornicatio sentiuntur, computuerunt interiora mea. Nam utique love est, si ad litteram accipiamus, tanquam scabiem habuerit. Et ossa mea in dentibus meis sunt. Firmitas et fortitudo mea in verbis est, non in factis. Misericordia mei, misericordia mei, o amici. Angelos videbat postulare, ut pro eo deprecentur, aut certe sanctos ut pro patiente orient. Manus enim Domini est quae tetigit me. Manu Domini se tactum dicit, ut doleret vulnus suum, quod sine sensu ei fuit. Quare me persecutissimi, sicut et Dominus? detestantimi et horretis sicut Dominus; vel objurgatis, cum jam confitear. De carnis meis non satiamini. Non gaudentis, si carnaliter vivam. Stilo ferro et plumbum: ut quemadmodum cedit plumbum stilo ferro, sic cedant sermonibus meis corda hominum. Aut in testimonium in petris acclupantur: ut illi ea dicant, qui firmi sunt ad evangelizandum. Scio enim quia aeternus est qui me resoluturus est: quia potest me reparare. Quorum ego mihi concius sum: quia merui illa. Quae oculus meus vidit, et non alius. Hoc est, Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus qui in ipso est (1 Cor. n, 44). Et omnia mihi consummata sunt in sinu: in interioribus ubi nemo videt, in conscientia. Quod si et dixeritis, Quid dicemus contra eum? Secundum quod dictum est etiam spiritualibus, Intendens te ipsum, ne et tu tentaris (Galat. vi, 4). Et

¹ Editi, deprecabar. Mas justa LXX, deprecabatur.

radicem sermonis invenimus in eo: ut de ipsius² eum, convincamus. Ira enim super iniquos veniet. Qui se extollunt super peccatores, et putant se tales esse non posse, ipsos dicit iniquos.

[Ib. xx.] Verba Sopher Minci. *Non enim intelligitis magis quam ego. Ad alios se convertit, qui cum eo Job consolabantur. Eruditio confusione mea audiam. Oblique vult ut Job audiat eruditio confusione sua: tunc enim potest etiam spiritum sapientiae consequi. Ille autem locutio solemnis est, cum dicimus, Bonum est mihi ut caveam, nam male mihi erit; cum volumus ut alius caveat. Numquid haec nosit a seculis? Ex quo sunt secula, scis haec. Et haec putat quod Job ignoret tanquam impius. Oculis ridebit, et non adjicet. Non enim videbitur. Filios ejus disperdat impius: sive imitatores ejus, sive seductos ab eo. Et manus ejus succendantur doloribus: operibus ejus crucientur. Osse ejus impleta sunt iurentute ejus. Superbit de firmitate sua. Abscondeat eam sub lingua sua. Non illam demonstrabit tanquam dolosus, ut tacite illa utatur. Parcat ei, et non relinquat eam. Amans eam, et nolens ea carere, non eam persequeatur: aut, parcat ei Dominus, et hac impunitate non eam relinquat. Et tenebat eam in medio gutture suo: tanquam quod eum delectat. Et non poterit subvenire sibi. Non ideo se liberabit. Fel aspidis in ventre ejus: in interioribus, in occultis habens nocendi malitiam. Divitiae inique congregatae evomenterunt: cum tormento interiorum et pressura cordis. De domo ejus protrahet eum angelus. Quandocumque manifestabuntur occulta ejus per tribulationes. Et furore draconum fulgebit³: ut ille qui primo occultus fuit, tribulationibus proditus, furore draconum fulget jam palam. Interficiat illam lingue colubri. Seducat eum diabolus. Et non videat multoram pecorum: fructus ovium, id est, justitiae opera non faciat, ut se inde intelligat posse redimiri. Neque papula mellis et butyri: opera bona cum charitate et hilaritate cordis, et largitate praebentis. Butyrum eni lac pingue est. In vanum et frustra laboravit: quia non intelligit haec de his operando, que ad misericordiam pertinent. Unde et Dominus butyrum et mel dicitur manducare (Isai. vii, 15), quia haec illi in humilibus ejus praebentur. Quae egerunt ut durum quid: quod mandi non potest, nec glutiri. Durum nescio quid est, puto, iniquitas vel superbia. In desiderio suo non salvabitur: quia iniqua desideravit. Non crunt reliqua de cibis ejus. Transierunt cupiditates ejus. Cum pulaverit se repletum esse, coactabitur. Non tam satietas est de plenitudine cupiditatum, quam pressura. Si quo modo impletus ventrem suum. Talis necessitas ei veniet, ut dubitet utrum implete ventrem suum; cum utique ista ideo queratur, ut pellatur necessitas. Hoc autem dixit, quia tanto plus cupit, quanto plus habuerit. Et emitte super eum furorem iracundia: quia non vidit facere opera bona. Vulneret eum sagitta area: perpetua.*

¹ Er., ut de ipsis. M.

² Mas. aliquot, furorem: sed omnes habent postea, fulgebit; sicut legasse videbat Augustinus, hoc nunc apud LXX habeatur, snofat: in Vulgata, sagei.

Pertransient corpus ejus jaculum. Penetret cum tentatio, ut et de his que sperat, et de his que relinquit, vulneretur, tanquam a pectori per tergum trajectus. *Fulgura in tabernaculis ejus:* terrores repentini in cogitationibus ejus. *Lædat advenio domum ejus:* diabolus, qui adventitius est ad tentandum; si quidem habeat homo etiam proprias tentationes. *Et detegat celum iniurias ejus:* celeste judicium. *Et possessio bonorum ejus ab episcopo*¹. Ille illi largietur Deus.

[lb. xxi.] Verba Job. *Et non sit mihi a vobis haec consolatio:* qua putatis bonis temporalibus gaudentium, cum communia sint pauci et impiorum; et si quando quis iniquus esset, hinc in eum vindicari: cum Job dicat usque ad sepulcrum permanere bona ista impiorum, et non in eos per ea vindicari. *Quid enim? numquid humana est castigatio mea?* A Deo est mihi castigatio. Itaque et ipse potest consolari, non vos. *Aut quare non irascar?* Nolite ergo me ita consolari: nam impiorum utique felicitatem video. *Respicite ad me, et admiramini:* tanquam inania dicentes. *Si enim recordar, perturbor.* Indignitates humanæ vite, rediens ad affectum præteritum² ab isto in quo nunc est, confitetur. *Et tenentur carnes meæ doloribus:* carnaliter doleo. *Quare impiorum vivunt?* Quærerit ab eis causam, quia dicebant hic in impiorum vindicari. *Et permanent, sicut vetustate, oves eorum:* quo modo possunt vetustate perseverare; non enim semper erunt. *Erant autem in manibus eorum bona.* Non tulit eis bona ipsa, cum hac dicent. *Ino vero, impiorum lucerna extinguetur:* claritas temporalis, etiam non sicut isti intelligebant. *Deficiunt filii ejus bona ejus:* bona que eis persuasit, temporalis scilicet, aut Antichristi, aut diaboli. *Videant oculi ejus necem suam.* Significat et hanc prosperitatem ignorari ab his qui haec gaudent: in futuro autem ad sensum etiam impiorum perducetur. *Quia nulla voluntas ejus in domo sua post eum:* quia in conscientia sua Dominum non consecuti sunt in tribulationibus. *Licet numerus mensium ejus dimidiatus sit:* quamvis presentem coluerit Deum, tamen quia non et futura speravit, quod est plenus mensium numerus. *Ipsa enim homicidia judicat.* Quia impiorum persuaserint impietatem per dilectionem carnalium impiatum, futuro saeculo utique occidunt. Non tamen talia homicidia judicant homines, sed solus Deus. *Hic morietur in robore simplicitatis sue.* Videtur exsequi occulta homicidia, commemorans largum unum, et alium avarum; quia homines abundantes, et largi putantur et boni. *Intestina ejus plena sunt adipe:* habet laetitiam. *Et medulla eorum diffunditur:* intestinorum; quia non tenet intra se bona sua, sed impedit illa vel in se, vel in aliis. Itaque scio vos audacter mihi ingistere. Non enim considerate dicitis. *Quia dicitis, Ubi est dominus principis?* vel impiorum vel superbi; quia putabant hic eis auferri bona, cum plerique etiam

pleni his vitam finierint per ea puniendi. *Et ubi est velamen in tabernaculis impiorum?* honor. *Interrogate eos qui transeunt per viam:* qui non delectantur via, sed transeunt per eam. *Et signa eorum non ignorabitis:* vel impiorum que dant transeuntes, dicentes quid eis³ futurum sit; vel a quibus cognoscantur impiorum. *Quis annuntiabil coram eo viam ejus?* Coram impio viam suam nemo, nisi Dominus annuntiatur fiducialiter, quia ipse ei respondet. Et tamen et ipse Dominus in sepulcrum deductus est. Ita merces pietatis non hic speranda est. *Et super acerrum vigilavit.* Ante enim ipse resurrexit, quam acervus resurget resurgentium. *Dulces fuerunt ei lapides torrentis:* quos saeculum non subvertit, id est discipulos suos. *Et post eum omnis homo sequitur, et ante eum innumerabiles.* Aut post eum omnis homo, id est, unus homo: et ante eum innumerabiles, qui nunc in numero hominum deputati⁴ sunt. Aut post eum turba credentium, et ante eum Patriarchæ et Prophetæ. *Quomodo ergo consolamini me inaniter?* praesentia bona vel mala suadentes.

[lb. xxii.] Verba Eliphaz Themanitis. *Nonne Dominus est qui vocet sensum et scientiam?* Quasi dixerit Job non eum recte judicare; cum utique reprehendi Deus non possit, nisi per intelligentiam, qua superior est, siquidem ab ipso detur homini. *Et veniet tecum in iudicium?* ut compareris ei. *Lumen tuum in tenebras conversum est:* dignitas. *Et dormientem te aqua operuit:* securum inundatio tribulationis. *An per nebulam diuidicat?* quasi per nebulam videre non possit. *Nubes latibilium ejus, et non videbitur.* Latent enim que in terra sunt. *Et ambitum cœli percurrit:* figuram, non et terram. *Ergone semitam saeculi custodis?* Quasi Job putavit a Deo res humanas non curari. *Quia capti sunt immaturi:* secundum se immaturi. Putabant enim se in perpetuum permanuros. Aut certe antequam pervernirent ad sapientiam: sed quia hoc audierant, non quia ista sentiebant isti amici Job. *Et cogitatio impiorum longe est ab eo, et implet domos eorum bonis.* Est longe ab eo cogitatio impiorum, quia non sic facit sicut sperat impiorum; id est, aut quia placet ei impietas, aut non videt eam. *Videntes justiores erunt:* intelligentes; quamvis isti non intellexerint, putantes quia hic redditur impiorum. *Et inculpabilis subsannabit eos:* impios. *Esto dura, si sustinueris patiens:* hoc est, dura. *Procul facies iniuriantem a tabernaculo tuo:* conversationem vel vitam tuam; quamvis haec isti carnaliter dicant. *Et ponens illa super aggerem in petram:* adversus id quod dixit, *Flumen decurrens fundamenta eorum.* *Quia humiliavit semetipsum:* ipsum lumen. *Et dices, Elatus est in superbiam:* adversus superbos. *Erue innocentem, et salvaberis munditia manuum tuarum.* Noli deficere in bouis operibus, quia curat Deus humana.

[lb. xxiii.] Verba Job. *Et quidem scio quia de manu mea est increpatio:* de peccatis meis. *Et manus mea gravis facta est super gemitum meum.* Ideo me percussisti⁵, ut doleam. *Et venire usque ad solium ejus.* Ut

¹ Editi, ab ipso. At MSS., ab episcopo: juxta LXX, para tou episcopou.

² MSS., ad effectum perterritum. Am. et Fr., ad effectum perterritum. Pauloque post Floriacensis codex habet, in quo uocis est, cum confitetur.

³ Sic Er. Lugd.Ven. In B., et M.

⁴ MSS. tres, deputandi.

⁵ Sic MSS. At editi, percussisis.

sim tam sanctus, ut perveniam ad eorum numerum, qui sedes ejus sunt. Tunc enim possum dicere vera, et audire: unde et cœli dicuntur sancti. *Et cognoscam causationes quas loquetur mihi: redditio[n]es causarum, quibus se omnia juste judicare demonstrat. Et sentiam quae annuntiat mihi: iam proximus ei. An in multa virtute dijudicabitur mecum: ut per potentiam resistat mihi? Nequaquam. Tamen in terrore non abutatur me: propter peccata mea, pro quibus timeo modo, cum sum in terrore, non abutatur me. Ceterum cum ad eum venero: in illa libertate qua ego annumerabor sollio ejus, omnia amabo, et non mihi resistet virtus ejus; quamvis modo possit me abuti, utpote peccator: id est, faciat de me quod vult, etiam cum poena mea, juste tamen. Veritas enim ei increpat est ab eo: id est, non injuste increpat. Educt in finem iudicium meum. Etiam si modo corripit, postea manifestabit. Nam si primus ambularo, postea non ero. Non arroganter sperem, non infideliter desperem: hoc est, non declinare dextra aut sinistra. Inde est, Si ascendo in caelum, tu ibi es (Psalm. cxxxviii, 8). Quis me inde potest pellere? etc. A lava quid aget, non apprehendam. Superiora repetit. A lava autem dicit non se apprehensuram deditum temporalibus. Convertetur ad dexteram, et non videbo. Ideo non debeo esse a lava. Convertetur autem dixit, quia ipse in spiritualibus est, unde ego me averti, si a lava fuero. Scit ipse viam meam: ut etiam per tribulationes me duxerit, sequar. Probarit me sicut aurum: in tribulationibus¹. Egregiar in præceptis ejus. De tenebris meis excam, sed tamen in præceptis ejus. Si autem ipse iudicavit sic: ut per tribulationes me tanquam aurum probet. Propterea ad eum festinavi: quia me tribulavit, ideo relictus temporalibus ad eum festinavi. Et commonitus sollicitus fui de eo: ut his peniterni carnalibus aeterna supplicia devitarem. Idcirco a facie ejus turbabor. Modo turbabor, ut caveam cogitans futurum iudicium, ubi erit ejus manifestatio. Et Dominus mollivit cor meum. Et ipsum timere, quo cavel futuras penas, misericordiae Dei deputat. Non enim sciret superventuras penas et tenebras malis, nisi Dominus molliret cor ejus presentibus tribulationibus: adversus illud, quod indurat Deus cor Pharaonis (Exodus. viii, 5).*

[lb. xxiv.] Quare Dominum non lutuerint horæ: Quamobrem, vel, Itaque. Finem transgressi sunt: Christum. Et inclinaverunt pauperes a via iusta: ut vel imitarentur eos, vel inde arbitrarentur non esse divinum iudicium, quia impunitam videbant malitiam qua eis nocebant relinquentes justitiam. Simul absconditi sunt mites terre: cum his qui declinaverunt a via iusta, absconditi sunt mites, ne mibi ferrent auxilium. Nam tria sunt genera hominum in Ecclesia, cum sit persecutor: alii enim consentiant, alii fugient, alii patiuntur, quorum personam sustinet Job. Et irruerunt asini feri in agro super me. Stulti et indomiti, et ob hoc superbi, irruerunt super me confitentes, scilicet Ecclesiam. Et exentes ad opus suum. Hoc enim opus est eorum, ut in me irruant, id est, ad

¹ MSS. tres, temptationibus.

hoc deputati sunt a Deo. *Suavis factus est ei panis in adolescentes. Impio et persecutori suavem panem dicit, id est persecutionem, qua libenter fruebatur, cum eam saceret adolescentibus: ut adolescentes aut pro amatoribus voluptatum accipiamus, quia ipsi facile talibus consentiunt; aut pro eis qui tantum in Ecclesia proficerunt, ut puerilia quidem simplicitatem transierint, sed nondum pervenerint ad robur illud virile, quo etiam persecutor contemnitur. Agrum ante tempus non sum demessuerunt. Aut genera dicit persecutionum, ut aliquem agri damno terrorent: aut pro agro Ecclesia intelligenda, quam ante maturitatem persecutionibus mettere voluerunt, id est, antequam simul zizania crescerent, ut tempore messis separarentur (Matthew. xiii, 29, 30). De stillicidiis montium indescens: confugientes nudi ad speluncas, ubi saxa distillant. Rapuerunt ab ubere pupillum. Pupilli et viduae plorunque ex persona Ecclesie accipiendi: est populus sub tormento. Et eum qui ceciderat, humiliaverunt: desertum vel auxilio Dei, vel sicutius; quod est magnæ sevitiæ, non talibus parcere. In angustiis insidiati sunt inique: in necessitatibus. De civitate et de domibus ejiciebantur. Ab eis ejiciebantur alii. Anima vero parvulorum in gemitu valde: fuit. Ipse autem Deus eorum curam non habuit: impiorum, quia modo curam eorum non habendo, fecit eos desperare de iudicio Dei; quia impune mala faciebant. Et ideo in tenebras traditi sunt: ignorantia iudicij Dei. Et repente ut sur: eos occupabit dies ille. Oculus adulteri observat tenebras. Ostendere vult in quas tenebras tradantur impii per impunitatem: non enim eas quas captant adulteri, et ceteri qui male faciunt per noctem, ne agnoscantur per diem; sed illas que etiam mane² super eos sunt. Suffudit in tenebris domos. Alia mala facta commemorat. Per diem obsignaverunt semetipsos: occultaverunt. Non cognoverunt lucem, quia simul eis manet³ umbra mortis: non quia nox recessit, propterea eos deseruit umbra mortis. *Levis est super faciem aquæ: ad comparationem terræ, splendidiores accipiendi sunt, quos lux penetrat et imago levitatis; et ideo levis est super eos umbra mortis. Nam et ipsi portant eam per conditionem carnis. Vel, Levis est super faciem aquæ dixit, super eos qui in Baptismo consistuntur. Maledicatur pars cornu super terram. Sterile sit quod delegerunt. De sinu enim pupillorum raperunt: de corde infirmorum verbum, per malam suasionem. Deinde rememoratum est peccatum ejus: quod putabat in oblivionem venire. Conteratur sicut lignum insanabile omnis iniquus: quod non sanat⁴. Sterili enim non fecit bene: quia sine consolatione filiorum est. Consurgens ergo non credit contra vitam suam: non credit adversus vitam suam; debuit enim credere malum se habere vitam, et eo ipso consurgere. Cum infirmari cœperit, non speret sanitatem: tribulari. Sed cadit in languorem. Tales enim impius consolationes querit in rebus adversis, quibus infirmiter fiat. Emar-**

¹ Editi, male. MSS., mane.

² Sic editi et MSS. At LXX, ou prō, mane.

³ Lov. sanatur. Alii codices editi et MSS., sanat.

vult sicut mors in eam ultimis ojus : quia non nulli
sunt tribulationis ; mala autem, proprie tristitia-
tem. *Ait* sicut de strata apica decidens sponte ejus.
Quia manu erat in culmine ipsorum. Ipse enim sibi ele-
git tales consolationes quibus peccatum mitigetur. *Ali-*
quin quis est qui loquatur mendacium ut dicere ? si et
aliter sunt.

[ib. xxv.] Verbo Baldas Seachitis. Quid enim exor-
dium quoniam humor ab eo ? Ista subjunctione videatur illis
verbis consentire , quibus dicit Job, factio a facie
ejus turbabatur, considerabo, et misero ab eo (Job XXII,
15). Nemo putat eum mortuus phantasma. Sunt mors secun-
dum permisum ejus tentant. In quem enim non tentent;
Insidia ab eo ? hoc est, cum ipse periret. Insidias autem dicti tentationes. *Ait* quomodo erit homo iustus
coram Domino ? Ergo iuste cum tentari permittit. *Vel*
quomodo se mundabit natus ex malitiae ? nisi enim a
Deo mundatus fuerit, immundus est. *Si* fume præter-
pit, et non facit. Quoniam si exigunt rationes et orde
providentie ipsius, ut hinc non luceat, præcipiet ut
non luceat, et non lucibilis. *Sed quare ?* Utram inde
vult videri non mundum tunicae torni eo, quia pra-
cipit ei, et non lucet ? an fortitudinis animae natura
figurata hic insinuitur, cui sol intelligibilis est humen
illud verum, quod illuminat omnem hominem (Joan.
1, 9) ? Et quoniam tanto magis tunica lucet terrena
aspectibus, quanto magis recedit a sole; cum autem
propinquat soi, intermititur terrena : intelligamus ani-
mae divinitus præcipi, ut sapientia nivitatem terrena
atque mortalium, quia splendor ejus apparet terreno
sensu videntibus, apparet et prophetae, subjuge-
turque sapientie, quo ejus lumen secretissime exstil-
tans, caveat facere iustitiam suam coram hominibus,
ut, videatur ab eis (Math. vi, 1), sed cum gloriatur,
in Domino glorietur (I Cor. i, 31). Quis es enim ap-
paret hominibus, domino Creatoris apparet, *Nec stellæ*
sunt munda apud eum : in comparatione ejus.

[ib. xxvi.] Verba Job. Cui ades : tel quem adfuturus
es? cum indignans tamquam iniustitia eorum, puniret
eos a Deo puniendo. Verum sibi ipse loquens scelsum
revolet, ut Deo potius dimittat iudicium eorum, ne
aut adesse Deo videntur, aut adjuvare eum vellet,
quasi invalidum, ad coercendos vel corrigitos ho-
mines; aut consilium dare, quid eam illis agat; aut
sequi eum, tamquam assecutum causam quare dolos-
sos homines esse et vivere patentes, cum supererit
omnem animam querentem virtute incomprehen-
ibili; aut quoniam annuntiante illi aliquid de illis, cum ab
ipso habeat homo et spernatur, cum aliquid enuntiat.
Nunquid gigantes rediguntur in nihilum ? Non ergo
mirandum si istis Dens parcat, quando gigantes non
redigunt in nihilum. Et ne dicereatur, Sed ad inferos
deflusi sunt; subiectis quia infernum videt Deus : et
tamen eos ibi ordinavit ubi esse interierunt; sicut
iustos sive nunc sicut sunt, sive postea sicut erant,
quamvis eos nunquam removent a facie sua, quia
omnia nuda sunt coram eo; ita ut proximos gigantes
etiam istos consolatores superbos accipiant. *Sabter*

¹ Sic in MSS. At in editis, secretissima.

*ayunt et proximi eorum. An Sabter equum, subiugan-
diendum, lenenter, vel aliquid tale ? Et non est relo-
men perditioni. Eiam perdito eum non latet. Exten-
dens aquilonem super nihilum. Potest aquila diabolum
significare, et terra peccatorum; quoniam et illi et illi
manus est spes. Suspensus terram super nihilum ? In
serem. Ligans aquam in nubibus ralo : proprius obser-
vatorium propheticus. Et non em oris nubes sed eo : sub
veritate quam habuit nubes, quo non scinditur Ser-
puras intelligentibus : non enim adversaria dicuntur,
sicuti putant non intelligentes. Qui tamen faciem so-
nu (a) de agnoscetur ab impiis sol justitia: Et
extensis super eum nubem suam : earni quam Domi-
nus suscepit. Praeceptum circumdedit super faciem
aqua : populois. Usque ad consummationem lucis : hu-
ijs vite finem, hoc est finem saeculi, aut quo usque
consumimur; id est, perficiantur homines; quibus
dictum est, Fueritis enim aliquando tenebros; nunc ob-
tem lumen in Domino (Ephes. V, 8). Columna cœli con-
tremuerunt, et obstatuerunt ab increpatione ejus : quod
contigit Petro per Paulum (Galat. II, 11). Virtus tua
sedavit me : placavit sculum; a quo persecutionem
patiebatur Ecclesia. Unde etiam columnas cœli con-
tremuisse ab increpatione ejus, potest hoc modò
intelligi, ut robustissimi Ecclesiæ contremuerint pro
infirmis, ab increpatione Domini pörmitentis tenta-
tiones persecutionis. Columna enim clamat : *Quis*
infirmatur, et ego non infirmor ? quis scandalizatur, et
non ego uror (II Cor. XI, 29). Prudentia ejus vulnera-
tus est etrus. Vulneratum dicit diabolum dolorè, quib
ei justi non cedebant. Et claustra cœli metuant trem :
vel Angeli, vel qui acceperunt elates regni colorum.
Præcepto autem peremit draconem desertorem: Eu-
timus dixit et ceterum. Sed nunc ostendit quoniam sit
vulneratus, cum acceperunt præceptum, qui ei tenun-
tiaverunt. Ecce haec partes tibi ejus : qua ad Deum ve-
nitur. Virtutem dum tonitus ejus quis sciit ; quoniam
faciet ? Tonitrus dicit evidentissimam vocem mani-
festationis ejus : aut illam forte vocem, quia dedit
per filium tonitrus, In principio erat Verbum; et Ver-
bum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I, 1) :
ut sit ordo, Quando faciet, utrum quis sciit virtutem
tonitrus ejus ?*

[ib. xxv.] Et spiritus divinitus in naribus meis: Hic
ostenditur propheticus eum dicere que dicit, et pro-
phetice cognoscere quia isti consolatores ejus dole
pleni sunt. Absit a me justos vos dicere, donec moritur :
etiam si usque ad mortem persecuamini me, quia vos
libere reprehendo. Nec enim separabo invenientem : ne
vos autem. Nec enim conscient sum mihi iniquum quid
commisisse. Illi enim solent plerisque alios parcer,
qui metuant sibi aliquid verum objici. Quia enim spes
est impio ? Quia exceptat. Ne quis putaret male cum
optosse mimicis suis, hic spernit quo animis dixerit.
Impietatem quippe illorum vult eveniri, et perire superbi-
am: quod sit cum solvit ab impietate anima
que tenet rea; solvit autem per confessionem

¹ Et legal, nec, pro, ne. M.

(a) Mendum in codice Augustini : siquidem apud LXX legitur, thronou; in Vulgata, solii.

pontitentis hominis, et gratiam ignoscens Dei. Ergo, *Quia enim est spes impio? interrogatio: et responsio, Quia exspectat, et confidit in Domino, si forte solvatur¹, aut preces ejus exaudiet Dominus.* Potest quidem et alius sensus occurtere in his verbis, sed non ita contexitur et libro et fidei, ut quasi totum ex desperatione sit, quod spem prorsus non habeat impius: cum adversus hoc scriptum sit, *Credenti autem in eum qui justificat impium, deputatur fides ejus ad justitiam (Rom. iv, 5).* Et ideo quod sequitur, gratia Domini dicere intelligitur. *Aut si evenierit ei necessitas: ideo debemus exspectare gratiam solventis.* Numquid enim in necessitate; id est in tentatione, habuit fiduciam, meritorum in conspectu Dei? *Aut si invocaverit exaudiet eum?* si tanquam fiducia operum suorum invocat, que nulla sunt. *Quapropter annuntiabo vobis quid sit in manu Domini:* quid disponat Deus. Ecce omnes nostri quia vane vanam loquimur: ob hoc gratia jam exspectanda est. Quomodo enim allegavit merita operum suorum vane vanam loquens? *Possessio vero potentium veniet ab Onnipotente super eos:* ut possidentes eos potentes, id est, diabolus et angeli ejus. Potentes autem ideo dicit, quia isti infirmabuntur sequentes vanitatem, ut in eos illi praevaleant duces et principes vanitatis: quonodo et Dominus fortet eum appellat (*Luc. xi, 21*), non ob aliud nisi quia tenet invalidos. *Quod si multi fuerint filii ejus, in occisionem erunt.* Filios ejus dicit, qui cum ad seducendum imitantur, falsorum dogmatum persuasorem in damnationem. *Si autem juvenes facti fuerint, indigebunt:* id est, si confirmati fuerint in errore, indigebunt; non enim eos satiavit vanitas. *Et qui circa eum sunt, morte morientur:* qui simillimi ei sunt ad seducendum. *Et viduis eorum non miserebitur:* plebibus quas seduxit cum eis, viri morte desertis, quasi fidem illis conjugalem in erroris promissione servaverit. *Quod si et collegit ut terram argentum:* id est, si prudentes et sapientes, cum adhuc terra et lutum sunt, id est, cum adhuc stulta et carnalia sentiunt, eis consenserint; postea correcti et cognoscentes ad justos convertentur. *Erunt enim domus eoruū sicut linea et aranea, quae servavit:* cor, vel conscientiam. Aut domus dixit monumenta quibus se protegunt, verum astuta et latebrosa, sed invalidissima, sicut linea folliculus quo se abscondit, et aranea caverna, in quam se recipiendo cooperit, et claudit eam. *Quae servavit autem,* intelligitur se ipsa in illa caverna; quia non omnes aranea hoc faciunt: propter spontaneam et interiorem corruptionem iniquas cogitationis, et propter inutilla opera, quae quasi diligenter in domo servavit sibi impius. *Dives dormiet, et non adjiciet:* quia post mortem non adjiciet ad ipsas impietas divitias. *Oculos suos aperuit, et non est.* In resurrectione enim non inveniet seipsum divitem, quod putaverat. *Tolleat eum aestus, et abibit:* aut aestus maris, tribulatio sanctuli; aut aestus quo arescunt herbae, quae radicem non habent. *Et ventilabit eum de loco suo:* aut de spe sua;

¹ In LXX, *sôthésatoi, salvabitur.* vulgata vero locum bunc vertit per verbum, *liberet.*

aut Deus eum ventilabit de loco suo, ut non sit in loco Dei, hoc est, in populo quem insbitavit Deus. *Et projectet super eum, et non parcer:* tanquam aggerem peccatorum. *Plaudet super manus suas:* sicut dictum est, *Et ego perditioni eorum supervidebo (Prov. i, 26):* non enim superlagebit perditionem impium.

[lb. xxv.] *Est enim argenti locus unde fit:* prudentes, qui magis in actione sunt. *Locus autem auro, ubi purgatur:* sapientes, qui in contemplatione sunt. *Ferrum enim de terra fit:* haec metalla indifferenter accipienda in bono sunt; nam ideo ferrum dicit, quia nihil interest, quasi superius de ferro dicaret: quamvis ferrum possint fortis intelligi. Revera enim nulla distinctio est in sapientia hominum quam in ea sunt. *Aes autem similiter ut lapides excluditur:* quia totum de terra separatur: ut ostendat propriea esse bonos malis mixtos ad tempus, quia de ipsis malis secluduntur² boni, et per illos purgantur tanquam metalla opere vel edificio necessaria; cum ipsa terra opus habeant aliquari ac formari, unde et separandi sunt, ut post hanc separationem habeat terra locum atque ordinem suum, sicut impii per damnationem pro meritis suis. *Et omnem finem ipse invenit:* quid quo perduceret. *Invenit autem dixit, instituit.* *Lapis tenebræ et umbra mortis.* *Lapis,* id est, Vetus Testamentum tenebris et umbra mortis datum est, id est carnalia sectantibus, quamvis ab uno Deo haec exspectarent: unde superbientes non discidebant torrentem, id est non transibant per lapsum temporalium ad aliquam soliditatem, sed ipso lapsu serebantur. *Et facta est dissessio torrentis a cinere:* hoc est, a confiteente peccata sua, et non superbiente de meritis operum: quod factum est per gratiam Novi Testamenti. *Dissessio torrentis a cinere:* ab hominibus. *Et commoti sunt ab hominibus:* adulantibus non increpante Deo, ab ipsa (a) quae eis promissa erant perdendo primatum suum. *Terra de qua egressus est panis:* subaudiendum, ipsos dico commotos de quibus, tanquam de terra, panis Domini exiit. *Et eam incensurus est:* infidelem coelesti iudicio Dominus³. *Locus sapphiri lapides ejus:* ordo, locus sapphiri, id est, pretiosi et necessarii edificio civitatis coelestis. *Et aggeres aurum ei:* aurum ei non modicum est, sed aggeres. *Semitam quam non cognovit avis:* humilitatem Domini. *Nec vidit eam oculus vulturis:* diaboli. *Non transit super eam leo:* per fortitudinem superbiorum. *In durissimo lapide extendit manum suam.* Potens est enim Deus de lapidibus excitare filios Abrahæ (*Math. iii, 9*). *Et ripas fluminum disrupt:* ut totum irrigaret. Flamina enim dicit prædicatores verbi. Voluerunt quippe ripis suis contineri, ut tantum circumcisiōne prædicarent. *Omne vero pretiosum vidit oculus mens:* humanus, per Verbum carnem factum. *Altitudinem fluminum reuelavit.* Virtutes tolerandi persecutions in martyrio occulere et alte sunt in homine, donec persecutions

² Ila negli codicis ope castigamus: scilicet legebatur in editis, sedcundatur.

³ MSS. tres, *Domini.*

(a) Fortasse ob ipsa.

tentatione revelentur. *Ostenditque virtutem suam in lumine*: in eis quibus dixit, *Vos estis lux mundi* (*Math. v.*, 14). Per quos etiam pars Iudaorum non parva conversa est. *Abyssus dixit, Non est in me*. Ideo in abyso constituti homines eam invenire non poterunt, quia in ea non est. *Non dabitur aurum inclusum pro eo*: id est thesaurus. *Non erit deterior auro Ophir*: tanquam si dicere. Vel sic eam querite, siquidem deterior non sit auro Ophir. *Non aquabatur ei aurum et vitrum*. Aut intelligendum aliquod vitrum speciosum; aut quia sunt homines qui vitrum plus diligent quam sapientiam. *Et commutatio ejus vasa aurea*: non sunt, subaudis. *Et excelsa et Gabis*¹ non erunt in memoria: oblivioni erunt in comparatione ejus. Aut *excelsa et Gabis*, tanquam superba quoque non sint in memoria, ut per humilitatem trahas de absconditis sapientiam. *Sapientia unde inventa est?* dicit, qui non potuit eam invenire homo nisi per gratiam, ideo ad Deum convertendum esse cor. *Latet ab oculis omnis hominis*: quia non est insensibilis. *Perditio et mors dixerunt*: perdit et mortui, cum in deliciis vivunt. *Dominus commendavit viam ejus*: humiliatum, que abscondita est a volucribus coeli. *Et ipse novit locum ejus*. Locus sapientiae quis, nisi Pater est? Cum enim dicitur, *Ego in illo, et ille in me* (*Joan. x.*, 38); invicem sibi quasi loca sunt. *Ipse enim omne quod est sub caelo, perspicit*. Hoc modo ea novit, quo fecit, et non sensibiliter. Ventorum libramenta atque mensuras (*a*). Tota creatura per partem significatur. Et bene, pondere, mensura, et numero omnia dixit facia (*Sap. xi.*, 21), in quibus intelligitur Creator. *Quando fecit, sicut vidit, enumeravit*. Non extra vidit ut faceret; sed in semetipso, sicut artifex. *Et viam tempestatum vocibus*: *tempestatum* pro tentationum positum est; tentationum autem, pro his qui tentantur: quomodo dicerentur voces naufragii, pro vocibus naufragorum. *Tunc vidit eam, et exposuit eam*. In predestinatione Dominus vidit viam qua se converterent tentati. *Paravit et investigavit*: in prædestinatione, non² in actione.

[lb. xxix.] *Quisnam me restituat in menses priorum dictrum?* Ille ex persona dici videntur Ecclesie simul cum capite Christo, tanquam totus ipse homo loquatur tempore abundantiae tribulationum et tentationum, tanquam his diebus, de quibus Dominus dicit: *Venient dies quando optabitis videre unum de diebus istis, et non videbitis* (*Luc. xvii.*, 22). Eo enim tempore quo Dominus erat in terra, nulla erat sollicitudo, quamvis adhuc populo parvo christiano, qui constabat ex his qui in eum crediderant, ex quibus erant plus quam quingenti fratres, quibus etiam post resurrectionem apparere dignatus est, sicut Apo-

¹ Edili, *gravis*, corrupte pro *Gabis*, voce hebreæ, quam quidem LXX retinuerunt; symmachus vero verit, *hyperēmena*: *Vulgata*, *eminentia*: Hieronymus de nominibus hebraicis in Job interpretatur, *altitudinem confusione*: alii denique ignotum quoddam genitum genus significare patunt.

² Floriacensis codex optimæ note, caret hic particula negativa.

(a) Sic legisse videtur Augustinus, pro *aqua*, sive *aqua-* *mensuras*, que vera Scripturæ lectio est.

stolus dicit (*I Cor. xv.*, 6). Nulla ergo tunc erat sollicitudo, ne aut a malis male gubernaretur Ecclesia, aut hæresum vel schismatum laniaretur insidiis. Nam nec ipsas corporales persecutions passa est; non aliquas perfulit vel intrinsecus vel extrinsecus adversitates. Loquitur itaque Job ex persona hominis, hoc est, populi ad Novum Testamentum pertinenter, desiderantis illos dies, sicut prædicterat Dominus. Et fortasse ideo *menses* appellavit, non annos, quia ex quo elegit Dominus discipulos, usque ad passionem, non anni, sed menses fuerunt. *Cum lucebat lucerna ejus super caput meum*: vel carnem Domini visibiliter præsentem, vel verbum ex ore præsentis corporaliter. *Cum verbum Domini¹ inspicret domum meam* ad diligentiam custodiendi conversationem. *Et circum me pueri mei*: qui obsequebantur humilior necessaria administrantes. *Cum fluere per vias meas bulyrum*: per mores meos exultationem fidei et bonorum operum. *Cum montes mei abundarent lacte*: Prophetæ bene parvulis expresenterunt. *Cum exirem matutinus in civitate*: aut cum iam claritas lucesceret, transactis tenebris timoris; aut in exordio Ecclesie, ut nou satis ocellus, non satis manifestus. *Et in plateis ponebatur mihi sella*: a turbis deferebatur mihi docendi auctoritas. *Videntes me adolescentes abscondebantur*: dediti concupiscentiis. *Senes autem assurgebant*: prudentes. *Et potentes cessaverunt loqui*: superbientes de doctrinis suis. *Quia auris audit, et beatificavit me*. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi (*Psalm. xvii.*, 45). *Et oculus videns me declinavit*: Iudaorum non creditum. *Et os viduæ benedixit me*: ejus anime que diaboli conjugio renuntiavit. Ecce ferelbatur mortuus filius unicuis matris sue, quæ erat vidua (*Luc. vii.*, 12). *Et vestiebar iudicio sicut chlamyde*: in præferendis spirituallibus, carnalibus, nesciat sinistra quid faciat dextera tua (*Math. vi.*, 3), id est, qua intentione operetur: opera enim sinistra, dextra exserta est in vestitu chlamydis; quod facit, qui recte judicat quo sit referendum quod operatur. *Judicium quod non noveram exquisivi*. Ecce nos dimissimus omnia, et seculi sumus te; quid nobis erit (*Id. xix.*, 27)? Dicit felicitas sua fuisse, quod habuerit a quo quereret du futuro iudicio. *Confregi molas iniquorum*: ut jam non devorarent plebeos de cibo panis. *Ætas mea senescet*; *sicut arbor palme*, multo vietum tempore: prolongabitur, et ero sicut arbor palme in honore sempiterno, et celitudine, et rectitudine. *Et ros morbitur in messe mea*. Ex quo seminatur et germinat ager, messis dicitur. *Gloria mea nova mecum*: id est, Novi Testamenti. *Et arcus meus in manu mea gradietur*: faciam quod præcipio. *Et in sermone meo non adiacerunt*. Perfectionem Evangelii significat: nam sermo Synagogæ datus indiguit adjectione. *Sed gavis sunt cum loquerer eis*: quia prior locutio timorem habebat, sequens charitatem. *Quod si et ridere* ad

¹ Floriacensis Ms., cum *Domini*.

sos, non credebat : de his que in parabolis ita loquebatur, ut non intelligeretur; non tamen sicut verba sonare videbantur, vana dicere putaretur. Hic est risus Sarce (Gen. xviii, 10), qui significabat omnia eos in prophetia fecisse: unde qui figurate aliquid dicunt. Elegi eorum viam, et sedi princeps: aut suscipiendo mortalitatem, aut cum publicanis et peccatoribus convivando, sed ita ut princeps eis esset ad salutem. Et habitabam sicut rex cinctus fortibus: qui suis dimissis eum secuti sunt. Quasi consolans tristes. Eos dicit qui spe gaudebant, cum de presenti vita erant tristes. Beati lugentes (Matth. v, 5); ut dictum est: et, Quasi tristes, semper autem gaudentes (II Cor. vi, 10): qui non possunt¹ tenere illam magnitudinem, de qua dictum est, Qui autem fecerit et sic docuerit, magnus vocabitur in regno cœlorum (Matth. v, 19).

[lb. xxx.] *Nunc autem derident me infimi, nunc mōnent me minores tempore: quia et postea nati sunt in Ecclesia tales, et non proficiunt plurimum. Monent me autem dixit, quia per honores ecclesiasticos accipiunt potestatem prædicandi populo, que ipsi non faciunt. Quorum spernebam parentes. Parentes eorum dixit, quorum imitatione filii sunt, quibus tune dicebatur, Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocrita (Id. xxii, 13). Et virtus manuum eorum quasi nihilum mihi erat: parentum potestas, qui tunc usque adeo plurimum poterant, ut crucifigerent Dominum. In eo peribat omnis vita: quia non se vel in fine correxerunt. Egestate et fame instabiles: a variis desideriis insatiabilibus. Qui fugiebant in desertum heri: conferendo se ad excusationem Legis, quam non simpliciter intelligebant; et quia in deserto acceperant, fugientes in desertum heri. Sicut enim hodie pertinet ad Novum Testamentum, sic ad Vetus heri: de Novo enim dictum est, Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra (Psal. xciv, 8); et, Filius meus es tu, ego hodie genui te (Psal. ii, 7). Qui rodebant cortices arborum: quia figuræ Legis, quibus vina tegebantur², pro cibo habebant. Quorum erat cibus radix herbarum: sacramenta que corporaliter jussi erant celebrare, tanquam terræ inhærentia; ex quibus tamen simplicis intelligentia fructus surgeret, et supra terram in libertatem ferretur, quo illi pervenire non poterant. In honorati, et abjecti, et egentes omni bono: amissio primatus honore, ab spe promissionis; quia et ipsum terrenum donum pro meritis suis amiserant, et regnum cœlorum non tenent. Qui radices lignorum manducabant, propter magnam famam. Quod de radicibus herbarum dictum est, propter fructum frumenti, hoc de radicibus lignorum intelligendum est, propter fructum vini et olei. Nam omnes istos spirituales fructus accepit Ecclesia, quorum radices terre implicate sacramenta erant, que corporaliter Judei observare cogebantur, sabbatum, circumcisionem, et victimas, et cetera hujusmodi spiritualium ciborum. Insurrexerunt super me fures: qui ad honores indebitos, qui justorum sunt*

¹ Omissam hic in editis negationem restituimus ex MSS.

² Er. et Lov., utilia tegebantur. M.

proprii, per tenebrosas fallacias perseverunt. Quoram domus erant cavernæ petrarum: qui concupiscentias suas defendebant, et tegebant quibusdam obscuritatibus divinorum Librorum. Et inter arbores clamabant. Manifesta erant peccata eorum, quamvis ea Scripturarum obscuritate, quasi umbris arborum, legero conarentur. Ille est, Clamor Sodomorum ascendit ad me (Gen. xviii, 20). Et plerisque locis pro manifestis peccatis clamorem ponit Scriptura: ut verbum sit quidquid corde concipitur; clamor, cum procedit in factum. Qui sub stirpibus terra manebarunt. Non saltem in stirpibus, sed etiam inferius stirpibus manere possunt intelligi, qui vel carnaliter præcepta custodiunt. Stirpes enim sunt non jam ipsi fructus, sed unde surgunt partes fructiferæ, vel arborum, vel herbarum: si tamen fructiferum genus est, quia et non fructiferi generis stirpes dicuntur. Filii stultorum et ignobilium: Iudeorum; nam hos dixit superius parentes eorum propter imitationem, quia et isti sub Dei nomine ambulauit, quem non colunt. Stultos autem et ignobiles dicit Iudeos, qui e contrario, non solum se confidebant esse duces cacorum, sed etiam filios esse Abraham, quo patre se esse jactabant nobiles. Sed cum audiunt, Cœci sunt, duces cacorum (Matth. xv, 14); stulti demonstrantur: et cum audiunt, Si filii Abraham es sis, facta Abraham facie (Joan. viii, 59); degenerando demonstrantur ignobiles. Nomen et honor extinctus a terra. Erat enim, sed extinctum est. Nunc autem cithara eorum ego sum: horum, quorum illi patres sunt, qui me ad aurem habebant, non ad cor. Et me habent ad fabulam: inanem et inutilem narrationem et auditionem, quamvis me et narrent, et audiант. Abominati sunt me, discedentes procul: longe facti a justitia peccando, et præcepta justitiae malis moribus execrando. Nec in faciem meam pepererunt spure. Execranda facies namque Christi est his, qui præcepta ejus cum contemptu exhorrent. Vel, male me innotescere fecerunt morum suorum pravitate. Apriens enim pharetram suam affixit me: secreta rerum, unde tentationes existunt. Et frenum in faciem meam miserunt: ut eis invitus consentirem, portans eos ducentes quo vellent, ad ima sua. Et a dextris germinantes consurrexerunt: et favendo et bene monendo exorti sunt quidem, ut suas cupiditates explorarent, non persequebantur. Pedes meos vinzerunt competitibus: officiorum ecclesiasticorum, ut non eos possent fugere. Contraria sunt semita mea: ut non apparent, per quas solent boni ambulare, non querentes sua, sed Christi (Philipp. ii, 20). Exxit enim me stola: auctoritate pristina, cui cedi solet; quod contingit multitudine et consuetudine peccatorum prævalente. Et jaculis suis vulneravit me: præceptis, quibus video mala, et quia coercere non possum, crucior. Abusus est me sicut voluit: etiam calamitate et miseria mea unus est ad justitiam suam Deus, sicut voluit. Doloribus involutus sum: et in me, et in aliis patior. Foris pugnat, intus timores (II Cor. vii, 5). Quis infirmatur, et ego non infirmor (Id. xi, 29)? Et iterantur dolores mei, discedit sicut spiritus, spes mea. Quasi inane ali-

quid conversi ad spem temporalium, habentes quod promitti. Et sicut nubes transit salus mea : non sperantes salutem promissam, amore presentis salutis. Et nunc super me effundetur anima mea : preceando¹. Noctu vero oissa mea confracta sunt : firmitatem quam habuit, dixi sibi crepum. Et heroi mei dissoluti sunt : actiones praevertit. In multa viritate apprehendit stolam meam : ad demonstrandum virtutem suam, modo affligendo, et postea reparando. Et quasi ora vestimenti mei circumdebet me : modicum mihi reliquit auctoritas. In terra et cinere pars mea : in penitentia, quia extremum. Stetuerunt et consideraverunt me : ei me jacente, superbi stetuerunt, querentes quid in me reprehenderent. Et projectisti me a salute. Illos dolet, qui spem reparacionis amiserunt. Domus enim eis omni mortali terra. Ideo se dicit mortem mettere, quia conversionis ejus non sit in celo (Philipp. iii, 20), secundum plures qui mali sunt in Ecclesia, et terrene vivunt. Alique autem possunt meipsum interficere : ut morerer a seculo. Aut rogarerent alium, et facerent mihi hoc : vel angelum meliorem, vel Deum per quem corrigeret. Ego bona prestolabar. Dolet, quis repente sibi ista evenerunt. Venter meus effervebat, et non tacebat : interiora, vel memoria qua recordatur quid fuerit primo, et quomodo afflictio est in gemitiis. Et steti in cœtu clamans : quia non in frequentia audita est eorum qui se molebant corrigerem. Cutis mea immigrata est unde : ex his quae forinsecus patiebatur. Versa est in huetum cithara mea : opera bona, quibus laudabat Deum gaudens.

[lib. xxxi.] *Testamentum feci oculis meis. Numquid coepi sperare visibilia? Ut non cogitem de virginé: ut subaudiatur, absit. Hinc jam incipit merita Ecclesie commemorare, in his qui perseverant in fine in temptationibus magnis, abundante iniquitate, et refrigerante charitate multorum (Math. xxiv, 12, 13). Et non cogitabo de virginé: incorruptione sapientiae, vel justitiae. Et quia est alia pars Dei despici? Subauditur, non cogitabo. Aut ita: Et que est, nisi illa? Si incressi cum irrisoribus. Jam bonus qui sunt in Ecclesia difficile est non talibus sociari². Vel si festinavil ad dolam pessimis: hypocrisis. Seram et alii fructus meos edant: quomodo Iudeis contigit, id est, ea dicere quae alii faciant, magis quam ipsi. Sine stirpe sum super terram: ut facile aresecam. Ille enim in terra tanquam in petra firmus est, qui facit quod dicit. Si seculum est cor meum mulierem: ut suam quereret gloriam in populo Dei, potius quam Dei, cui unijure debetur. Aut si obediens januas ejus: insidiose captavi desideria plebis ejus, vel timorem, quibus ageretur, ut mihi potius serviret quam Deo. Placeat quoque uxor mea alteri: fama mea diabolo, cui quando placemus, displicemus Deo. Ille enim malis nostris gaudet. Et filii mei humiliantur: facta, vel imitatores mei. Furor enim anima mea est indomitus, commaculare viri uxorem: mihi eam vindicando. Quod si et*

¹ Edit. peccando. MSS., preceando.

² Sic Er. Lngd. Ven. Lov. In B. (jam de bonis qui sunt in Ecclesia). Difficile est non talibus sociari. M.

desperi judicium famuli mei aut ancilla, cum juventur apud me: secundum quod dictum est, *Sacerdotia igitur iudicet si habueritis* (1 Cor. vi, 4). Fanciles autem dixit, laicos adhuc secularibus deditos. Quod si et visitationem, quod responsum dabo? in tribulacione, quam conscientiam habeo, quia ista despexi? Nonne siue ego conceperis sum in utero, et illi? in Sacramentis. Eadem enim omnibus predicanter³, eadem credunt. Et fuisse similius in ventre? Non enim ille aliter renuntiat, quam ille, qui plene serviturus est Deo. Et de ventre matris mea duas eis fui. Ab initio enim sui haec⁴ operatur Ecclesia. Aut si desperci nudum perennem, et non operni. Si non fide remissionis peccatorum, tanquam iunctam non habentem, velavi a nuditate fidelitatis, id est peccati, perennem. Jam enim desperat multitudine peccatorum. Et hinc est, Et quorum tecta sunt peccata (Psalm. xxxi, 4). *Infirmorum si non benedixerunt mihi humeri: sp̄ immortalitatis, tanquam pallio desperaverunt.* Ne autem post fidem remissionis peccatorum sufficere putarent præteriorum penarum metu carere, et inciperent sperare temporalia, bene adiecit: *De tonsura ovium mearum calefacti sunt, quod a frigore sp̄i terrente, illorum vindicali sunt consideratione, si carnalia per renuminationem posse sunt, exemplo gregis detonsarum (Cantic. iv, 2).* Si levavi super pupillum manum meam: qui non invenerit patrem, poterat creaturam vel hominem sequi. *Fidens, quia mihi est adjutorium nullum: volens eis dominari. Discedat humerus meus a jugulo meo: quod his coniungit, qui se ab Ecclesia separant, dum volunt populis dominari, ut præcisionem præcisionis patiantur. Per humerum autem ant brachium, significantur actiones. Timor enim continuus me: ne levaret manum super pupillum. Et a pondere ejus non sustinebo: si hoc velim ut pupillum opprimam. Posui aurum robur meum: numquid presumpsi de doctrina aut sapientia Dei? Quod si et in lapide pretioso fidem: quasi de operibus meis. Si et latitas sum, cum esset mihi census multis: quasi de meo; ut qui gloriatur, in Domino glorieatur (II Cor. x, 17). Si et in innumerabilibus posui animam meam⁵ (*Subaudiendum ad omnia, Discedat ab humero meo brachium meum*): quod amarer⁶ a multis. *Et deceptum est clam cor meum: ordo, Si et in innumerabilibus posui animam meam, et deceptum est clam cor meum: si consensi tali cogitationi, ut in me præsumerem. Quod si et osculatus sum manum meam, ponens ad os meum: gavisus sum tanquam de operibus meis. Quod si et gavisus sum super radia inimici mei: Ecclesiæ, ut simi persecutores Ecclesie. Andiat auris mea maledictionem meam: perducatur ad sensum meum. Uprobro sim in populo meo diffundatur: plebi sanctorum, ut separaret tanquam illusus. Quod si stepe dixerint ancille**

³ Er. et Lov. sic legunt hunc ocum, etiam enim in sacramentis omnibus predicanter. M.

⁴ Sic MSS. At editio, ab initio enim fui. Hec, etc.

⁵ In LXX, monum meam: suffragant vulgata.

⁶ Am. et Er., quod amaretur.

*mors : adulatores. Quis dei nobis ut carnibus ejus satis-
mer ? cum salvi bonar essent : ut imitarentur felicitatem
carnalem in me. Non tamen haec gessi ; ne dicerent
enim haec, non me prebebam illi talibus bonum. Poris
non madebat hospes : recipiebam peregrinum in se-
culo. Quod si et sponte peccans ; abscondi peccatum
meum. Voluntarie enim peccatis nobis ; postquam
aceperimus scientiam veritatis (Hebr. x. 20). Aut si
dimisi inframini domino vacuo extra juuante meam : ut
ideo exierit juuans, quia simus vacui illi. Quis mili
tribuit audirem ? Quis mili presteret ut audiret ? Ma-
num Domini si non timui : quia scripti, Si non dimi-
seritis ; nec Pater vester dimisit vobis (Matth. vi. 15). Conscriptiohem si quidem habeo : ergo, Conscriptionem
si quidem habeo. Et si non disrupti sum super humeros
meos, et coronatus legam super humeros meos levans :
et coronatus publice legam, id est, adversus faciem
meam. Statutum te ante faciem tuum (Psalm. xlii, 21).
Quia populi corollis confundit ; quia non feci mandata
Domini, quod me fecisse iam dixeram ; negando
primo me habere conscriptionem, quia mili postea
objicitur. Si super me unquam terra gerim : stipendiarii
Ecclesiae, quod malus sum. Aut saepe ejus plu-
raverunt simili i quo semina recipiuntur, et unde
fructus dantur ; quia et malis sunt ; et mala semina
seminabant : ideo simili. Aut si virtutem ejus comedisti
solus sine pretio : ipsa misericordia, qui participat
estechizanti qui cauechizatur (Catal. vi. 8) ; hoc est,
solus, non retribuens ei qui daret. Aut si animam
Domini terrae decipiens contristasti : non me dignum
exhibens passionem ejus qui pro me anilam fecit.
Nolite constristare Spiritum sanctum in vobis (Ephes.
iv. 30). Pro tritio gerimini mili artufo : pro spiritibus
doctoribus magistri praelectionum auditu per con-
fessiones hominum mente corruptiorum, et a veritate
destitutorum (1 Tim. vi. 5). Et pro hordeo spina : pro
carnalibus obedientibus peccatores et resistentes.
Erat enim Job in conspectu suo justus ; in conscientia
sua :*

[lb. xxxi.] Verba Elii Buzitis. Deus abjecti sum,
et non vix : ut hanc dicam causam, eum latenterint. Et
sermonibus vestris non respondabo ei. Ego enim talia
dicam, ut mili, quemadmodum vobis, respondere
noi possit. Quia ergo exspectavi, et non sunt locuti :
quasi ad Job conversus dicit. Venit meus sicut uter
malius plenus. Comprendat hinc Scriptura, quia in
prophetia locutus sit. Et talium folliis arribi dixi apud:
ad diutinam solvendam, de vi loquor ; inde et iratus
dicitur. Non enim opus esset ut ego loquerer, si vos
et responderemus. Alioquin et me teneat edent : aut sicut
vos aut sicut omnes qui mirantur personas.

[lb. xxxii.] Mundum est cor meum in verbis : non
duplex. Spiritus divinus qui me fecit : subaudis, est ; ut
sit, Spiritus dominus est qui me fecit. Quomodo ergo
dicas. Justus sum, et non exaudivit me ? quasi adver-
sario dixerit Job. Semel enim loquitur Dominus : quasi
vocationem omnium justorum semel fecit Dominus,

et temporis circa singulos hoc agit divina provi-
denta. Per somnium, aut in visitatione nocturna : aut
in ignorantia aut in tribulatione. Aut sic incedit scena
mori in homines, cum dormient in cubiculis : secuti. Et
corpus ejus a ruina erat : translate sicut ossa. Et pater-
bit anima ejus a morte : cum enim conveterit, parcat ei.
Quia venturum est bellum ; et Heros arguit cum in
firmitate in cubili : posse convertendum iam probat, ne
deinde presumat. Et multitudine ossium ejus emarcit : fi-
ducia de se. Omnesque ecclasi non poterit sumere : coh-
solidationem de temporalibus. Et renovabit corpus suum,
sicut lumen in parte : mutationem vitae : et me translate
propter reditum, id est, in eternitatem. Et molles carnes stas sicut parvuli : ne sit durus super-
bia, secundum quod Eliu videtur, tentavit Job humi-
lis per innovationem. Et intravit facie lucis cum pro-
fessione : paratus ad temptationes. Salva datum manu,
ne veniam in corruptionem : hic tentatio mortis. Vices
tres cum viro : conversionis, probationis, mortis. Sed
erat anima mea in lamine collaudet eum. Jam
ergo orationes cessabunt, quia nulla erit indigentia.

[lb. xxxiv.] Respondens autem Elius, dicit. Quoniam
dictor. Et adject. Et qui habebit ostendit, ostendit
percipit : spiritibus. Quia uiris sermones probat :
ista carnis. Quid est bonum, quid dicit Job, Justus
sum ? Quid boni dixit quid dixit ? Et in iudicio meo
mentitus est. Hinc est, Ego bona praestabilis (Job xxx
26) : ideo praeter spem, quod est, mensiles est. Quis
est vir ut Job ? Adhuc verba Job sunt. Dixit enim, Non
visitabitur qui ambuletur cum Deo. Hic illius poterit
deceptionem, quia hoc sperans illa omnia fecerit : aut
certer, quod in bonum non poterit visitari eum qui am-
bulaverit cum Domino. Absit a Domino impotest : aut
ut non visitet in bono, qui enim est ambulaverit ; aut
etiam si visitaverit in temptatione, impie et iniquo
agit. Impius est qui dicit regi, Injustis agis. Tu autem
non debes illud dicere, qui non es impius. Bene, qui
dicit ; non, qui dixerit, ne jam etiam ob hoc esset :
quomodo dicitur, Factum est, qui hoc fecit. Impiis-
tame, principibus : tanquam Angelis dicit. Nisi Mi-
chael princeps uester, impissime agitis. Aut si ita hi-
plessem dicitur principibus, quidem magis regi ? Absit
aut enim inique cum excluderentur inferni. Mala uoi
sum exclusione sua, eum propter iniuriam excluderentur
ab ea visione, quia videntur omnia divinitus
ordinatissime ordinari et administrari. In eo autem
male usi sunt, qui spiritum suum saepius maluerant,
Deum ista non curare : et hoc enim illis vane vehiet,
ut in necessitatibus suis clamaret et regent hominem,
cum Deum rogare debuerent. Neque enim loens, et non
est umbra mortis, ut latentes qui faciunt iniquum. Non ad
hoc est umbra mortis ut latentes : si est, Non uero
habent auxilium (Id. xxxv, 9) ; quia non sanguis est
causa auxilii : si, Hereditatem ut uolentes (Tib. iii.
10) ; ne inde, quia faciuntur eum. Si uero nesciunt
et manifestabuntur : si sapientibus ut quod uero spacio
erit ; id est, premat eos quod subditum illi erat.
Et existimat impios ; facere sibi videbantur. Et iustitiae

¹ MSS. aliquot, adject.

eius non cognoverunt. Dicit quid boni Deus fecerit de iniuitate eorum : ut perferatur ad eum clamor pauperis. *Ipse quietem dabit, et quis poterit condemnare?* Non qualem querunt homines quae illis tribulationibus turbatur. Si Deus justificat, quis est qui condenuet (*Rom. viii, 33, 34*)? *Et contra hominem simul : adversus Gentiles et Iudeos.* Qui regnare facit hominem hypocritam propter perversitatem populi : cui dicitur, *Qui ergo doces alium, te ipsum non doces* (*Id. ii, 21*). *Absque me videbo ; tu ostende mihi : te reprehendens, me ipsum forte reprehendendum esse non video?* Interroganter pronuntiantur. *Si iniuitatem operatus sum, non adjiciam : correptus a te. Numquid a te exigit eam, quia repulisti ? quia reprehendisti. Et vir sapiens audiet verbum meum : Deum omnia curare.* Job autem non in sapientia locutus est : putando quod aliquid sibi inique divinitus acciderit.

[lb. xxxv.] *Quare hoc existimasti in iudicio ? quare hoc judicasti ? Tu quis es, qui dixisti, Justus sum, ante conspectum Domini ? Ante conspectum Domini dixisti, Justus sum. Utrumque enim reprehensibile est in homine : unum, si aut superbe dicatur, aut falsum sit justum eum esse, etiam secundum humanam justitiam ; alterum autem, quia nunquam vere dici ab homine potest, quod ante conspectum Dei sit justus, cui comparatus quilibet iniquus est. Aut dicas, Quid prodest tibi, aut quid faciam, si peccavi ? Hoc enim ei videtur Job dixisse Deo, quasi aut Deo prosit peccatum eius, ut iusto dolore ad impietatem cogatur, ubi ait, Nolite me docere impium esse : aut bonum est tibi si inique ego* (*Job x, 2, 3*) *aut Deo nocet peccando, et ideo illum sic insegnatur Deus quasi hostem suum premens, ne aliquid ab illo mali patiatur. Nam hoc etiam dixerat, Si ego peccavi, quid possum tibi facere* (*Id. vii, 20*) ? Ad utrumque ergo Eliu respondit, consequentibus verbis. *Ego dabo tibi responsum, et tribus amicis meis. Aspice in caelum, et ride ; respice in nubes quam alta sint a te. Si peccasti, quid agis ? Confirmat quod ab eo dictum est, Si ego peccavi, quid possum tibi facere. Aut si multa injusta fecisti, quid poteris facere ? Plus est, multa injusta fecisti, quam quod superius dixit, peccasti. Sed tamen quid poteris facere Deo ; quando ne nubes quidem potes ledere ? Et si justus es, quid das ei ? E contrario, quomodo justitia tua nihil ei prodest, sic injustitia nihil nocet. Aut quid de manu tua accipiat ? etiamsi dare velis ; propter sacrificia, quae stulti putant Deum sumere velut eis indigentem. Viro simili tui impietas tua, et filio hominis justitia tua : vel illa nocet, vel haec prodest. Sed his versibus confirmavit potius, quam refellit sententiam quam dixit Job, Si ego peccavi, quid possum tibi facere ? Consequenter ergo oportet ut ostendat quare in hac vita homines affliguntur injuria malorum, inter quos etiam diabolus cum angelis suis numeratur, princeps injuriarum et iniuitatuum omnium. Cum enim Deo non possint nocere peccantes, cur eos tradit in potestate affligendos malis ? et exponit deinceps, dicens, A multitudine clamabunt, vociferabuntur a brachio multorum. Et non dixit, Ubi est Deus qui fecit me ? Ad hoc*

enim patiuntur haec, ut Deum querant, non ut inaniter vociferentur. Quod autem ait, *fecit me, pro documento est*, quia querentem se non relinquit, quem ipse fecit. Qui distribuit custodias nocturnas : tempora hujus saeculi sub certis potestatibus ordinata, quae nec in ista erroris nocte relinquit hominem sine custodia, qui eum fecit. Qui separat me a quadrupedibus terrae, et a volatilibus caeli sapientorem me fecit. Sic enim querendus est Dominus in afflictionibus vite hujus, ut non ab eo terrena bona desideremus ; quia jam bestiis meliores sumus, antequam illa accipiamus. *Ibi clamabunt ; et non audies. Ibi, dixit, in multitudine, in afflictione clamantium, et a brachio multorum : aut certe, Ibi, propter hoc ; sicut est, Ibi ceciderunt qui operantur iniuitatem* (*Psal. xxxv, 13*). *Et non audies quod dixit, de eo dixit. Ab iniuriis malorum : subaudiendum, clamabunt. Vana enim non vult Dominus videre.* Non vult subvenire vana petentibus, et non ideo vociferantibus in afflictione ut bona sempiterna percipient, cum propterea separati sint a quadrupedibus terra, et sapientiores facti volatilibus caeli : sed vociferantur, quia non sunt in hujus saeculi iniuitate felices. *Ipse enim Omnipotens perspicit eos qui faciunt justitiam, et salvum me faciet.* Sicut ipse videt facientes, qui cordis intima perspicit, sic ea salute salvos facit, quam ipse videt in occulto. Quia nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae preparavit Deus diligentibus se (*I Cor. ii, 9*). Ideo etiamsi perturbetur vana salus hominis, dat tamen auxilium de tribulatione Pater, qui videt in abscondito (*Matth. vi, 4*). *Judicare itaque eum, si potes collaudare eum, sicuti est.* Hoc enim visus est Job dicere, cum ait, Utinam esset nobis arbiter (*Job ix, 33*) ! *Et nunc quia non est risitans iram suam, nec cognovit delicia vehementer.* Cognovit ad vindictam. Unde est, Quoniam iniuitatem meam ego cognosco : et in eodem loco, *Abverte faciem tuam a peccatis meis* (*Psal. i, 5, 11*). Cognovit ergo delicia ; nam ideo patiuntur homines tribulationes in hoc saeculo : sed non vehementer, quia partibus corrigenis dat locum penitentiae. *Et Job vane aperuit os suum ; in ignorantia sua verba multiplicat.*

[lb. xxxvi.] *Sustine me pusillum, ut te doceam : adhuc enim in me sunt sermones : suscipiens scientiam meam de longe.* Quoniam quondam sumus in hoc corpore, peregrinamur a Domino (*II Cor. v, 6*). *Operibus autem meis quae justa sunt, loquar.* Ne dicatur ei, quod peccatori dicit Deus, *Quid ta enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum ? Tu vero odisti eruditonem* (*Psal. xlix, 16, 17*) ? Ergo hic operibus loquendum est : nam scientia de longe suscipitur ex parte et in xenigate. Cum autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est auferetur (*I Cor. xiii, 12*) ; et non iam de longe erit, quoniam videbimus eum sicuti est (*I Joan. iii, 2*). *In veritate, et non iniusta verba inuste intelliges.* Ea ipsa que patiebatur Job, verba Dei dicit esse in veritate, et non injusta : sed ab isto inuste intelligi existimat, quem pulat conqueri se in merito petti, cum etiam de justorum tri-

bulatione dictum sit, *Tempus est ut judicium incipiat a eomo Domini* (1 Petr. iv, 17). *Et scito quia Dominus non abjeciet innocentem*: quamvis corripiat quem dilit, et flagellet omnem filium quem recipit (Hebr. xii, 6). *Fortis robore cordis, non viviscat impium*: quamvis ad tempus ei parcere videatur. *Et bene, Fortis robore cordis*, quia tunc eum non viviscabit, quando serae¹ penitentia locum queret cum lacrymis, et non inventiet, nec flectet ad misericordiam fortiter judicantem, quem modo misericorditer admonentem contemnit. *Et judicium pauperibus dubit*: quo judicent eos a quibus patiuntur iniquitatem. *Et bene pauperum*, ut superius *impium divitem intelligas*, id est superbum. *Non auferat a justo oculos ejus*. Etiam cum eum velut in fornace probat tentatione tribulationis (Eccli. xxvii, 6), non ei auferet intelligentiam, qua cognoscitur et colitur Deus. Ex quo satis ostendit impiorum pœnam esse ipsam exicitatem, etiam cum videtur eis parci. *Et cum regibus in solio*: subauditur, sedere eos fecit, hoc est, justos. Reges autem dicit qui carnem suam regunt; unde est illud, *Quis est rex qui vadit committere bellum cum alio rege* (Luc. xiv, 31), etc. *Et sedere eos fecit in perpetuum*, et exaltabuntur. Et hic subauditur quod supra dixit, *cum regibus in solio*. Exaltabuntur autem dixit, quoniam humiliati sunt. *Et qui compediti sunt compedibus*. A quo vinculo dicit Apostolus sibi bonum esse dissolvi, et esse cum Christo (Philipp. i, 23); id est, retinaculum hujus vitæ, in qua corpus quod corrumpitur, aggrauat animam (Sap. ix, 15). Copientur in fabiis paupertatis. Convincientur longis consuetudinibus delectationum carnalium, que sunt de rerum indigentia, quibus mortalis vita sustentatur et agitur. *Et annuntiantur eis opera eorum*. Non utique bona, sive ista ipsa concupiscentialia, de quibus dicitur, *Scio quia non habitat in carne mea bonus* (Rom. vii, 18); que etiam non regnent in nostro mortali corpore ad obediendum eis, non tamen desunt: sive quibus ad haec venire homo meruit ex traduce peccati. *Et delicta, cum fuerint roborati*. Ipsa sunt opera que supra dixit. Non enim infirmis facile possunt annuntiari, id est manifestari; sed iis qui jam ita profecerunt, ut transierint omnem istam iniquitatem, que vulgo nota est in apertissimis operibus flagitiosis et facinorosis. *Sed justum exaudiet*: eum scilicet qui ex fide vivit (Habac. ii, 4), ut gratia Dei deputet, non meritis suis, non solum secundum vitam istius modum justificatus est, sed etiam quod restat, ut ab universo delictorum malo liberetur: que² annuntiat veritas fidelibus, cum fuerint roborati, quando capientur in fabiis paupertatis; adhuc enim compediti sunt compedibus, nondum exaltati, ut sedent in solio cum regibus in perpetuum. *Et dixit, quia convertentur ab iniquitate*. *Et dixit, subaudiendum est, Deus*. Si audierint, et servierint, complebunt dies suos in bonis, et annos suos in gloria. Tunc vero nullum peccatum erit in homine, quia nulla erit mortis contentio, id est,

indigentia mortalitatis, que facta est de peccato, cum jam dicetur, *Ubi est, mors, contentio tua* (1 Cor. xv, 55)? *Impios vero non faciet salvos*; eo quod noluerunt scire Dominum. Illoc ad Gentes magis videtur pertinere. *Et cum monerentur, inobedientes erant*. Hoc ad Judæos, et omnes qui eis per inobedientiam similes sunt, etiam in Ecclesia. *Et hypocrita corde ponent furorem*: quo Dominum crucifixurunt. *Non clamabunt*, quia ligavit eos: honore nominis super omnes gentes. *Moriar ergo in juventute anima eorum*: in superbia, qua se extollebant veluti de meritis operum suorum. *Et vita eorum vulneretur ab angelis*. Commodius accipitur a nuntiis veritatis, quorum aliis odor vitae in vitam, aliis odor mortis in mortem (11 Cor. ii, 16). *Quod tribulaverint infirmum et invalidum*: illud infirmum Dei, quod fortius est hominibus (1 Cor. i, 25). *Judicium vero mansuetorum statuet*: ipse Dominus, exemplo mansuetudinis suæ differens etiam vindictam imitantum se, sed tamen certo futuram. *Et quia decepit te ab ore inimici abyssus*. Decepit, sicut visum est persecutoribus ejus, profunditas hujus saeculi Christum ab ore falsi testis: ad ipsum enim Dominum convertit sermonem. *Effusi subter eam*: subaudiendum, deceperunt; gravati enim terrenis cupiditatibus subter abyssum effusi dicti sunt. *Et descendit mensa tua plena pinguedine*: Sacramentum corporis et sanguinis ejus, panis qui de celo descendit (Joan. vi, 50). *Non deficit justos iudicium*. Quamvis edant pauperes, et satinentur, ad imitandas passiones Domini, parati de plenitudine charitatis; non tamen ideo non facit iudicium ipsum citio. *Et ira super impios erit, propter impietatem munierum quæ accipiebant iniquitatibus*. Omnia munera dicit, quæcumque commoditya temporalia, propter quæ commodity iniquitates fiunt. *Non te avertat voluntas animi*. Domino dicitur, non monentis auctoritate aut jubentis audacia, sed locutione prophetie per imperium modum futura prædicentis; sicut est, *Accingera gladium tuum super ferum potentissime* (Psal. xlii, 4). *A precibus infirmorum*: cum in necessitate fuerint, clamantium, *In felix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Rom. vii, 24)? *Ei omnes qui habent fortitudinem*: præsumentes de operibus suis, et suam justitiam volentes constitutere (Id. x, 5). *Noli extrahere per noctem*. Manifestum sit quod eos a populo tuo seceris, sive illos superbos qui de oliva fracti sunt, sive sarmenta de vite amputata, unde hereses et schismata exorta sunt. *Ut ascendant populi pro eis*: ut inserantur infirma hujus mundi, confusis fortibus (1 Cor. i, 27). Quoniam qui se humiliat, exaltabitur; et qui se exaltat, humiliabitur (Luc. xiv, 11). *Sed cura ne quid facias indecens*: ne nomen Domini Dei et doctrina blasphemetur, dum dicunt, quorum iudicium justum est, *Faciamus mala ut veniant bona* (Rom. iii, 8). *Hoc enim elegisti super inopiam*. Non solum elegisti inopiam consilientis, sed super hanc vitæ ac morum deus, ut doctrina salutaris ornetur in omnibus. *Ecce Deus consolabitur*, vel, *roborabitur in fortitudine sua*. Quia etsi crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei (11 Cor. xiii, 4). *Quis enim est sicut ille*

¹ Editio, sero. MSS. vero, seræ. Sic inferius ad cap. 37, v. 4, vocatur sera infidelium penitentia in die iudicii.

² Er. et Lov., quem. M.

potens? vel quis est qui discutiat opera ejus? tanquam judicans de illo, cum ipse sit iudex vivorum et mortuorum. *Aut quis est qui dicat, Egi inique?* Memento quia magna sunt opera ejus, que landaverunt viri: Evangeliste atque omnes predicatorum verbi, ministerio suo vita congruentes. *Omnis homo respicit ad eum:* memor infirmitatis humanae. *Quicumque compunguntur homines:* penitentia peccatorum, homines sunt. *Ecce Deus multus, et nesciemus.* Multus, quia sicut abundavit peccatum, superabundavit gratia (*Rom. v, 20*). *Nesciemus autem ex persona eorum dictum est,* quorum ex parte cæcitas facta est, donec plenitudo gentium intraret (*Id. xi, 25*). *Numerus annorum ejus infinitus:* propter aeternitatem positum est. *Ei autem numerabiles stellæ pluvie.* Hoc enim, quod homines¹ predicatores implevit Evangelium, numerabile est usque in consummationem sæculi, donec auferatur scientia quæ ex parte est, et veniat quod perfectum est, facie ad faciem (*I Cor. xiii, 12*). *Effundetur imber per sevitias suas.* Non enim viæ malorum capient eum. *Fluent nubes, et tenebrascunt super homines plurimos.* Quia etsi obvelatum est Evangelium, in his qui percurent est obvelatum. *Horam constituit jumentis, et sciunt cubilis ordinem.* Quoniam cognovit hos possessorem suum, et asinus presepe domini sui (*Isai. 1, 5*). *In his omnibus non obstupescit anima ejus.* Initum sapientiae timor Domini (*Psalm. cx, 10*). *Nec mutatur cor tuum a corpore:* ut elevatum a terra sursum habeatur ad Dominum. *Si cogitaverit extendere nebulam:* ut qui vident, cæci fiant (*Joan. ix, 39*). *Æque ut per tabernaculum expandit eam.* In carne quippe mortali tanquam tabernaculo habitans, per eam non est agnitus a persecutoribus, dum eis cessit, et eam extendit atque expandit in cruce. *Ecce:* fundit super omnia lucem suam, quam abscondet, cum cæcitas ex parte in Israel fieret, effundit super omnes gentes. *Ei radices maris contexit.* Cupiditatem sæculi redarguit. Non enim ad abscondendum lux contingit, sed ad manifestandum. In eis enim judicavit populos, ostendendo illis peccata eorum per lucem veritatis. *Dabit escam plurimis:* utique agnoscentibus, cum arguuntur peccata sua, ei esurientibus ac sitiensibus justitiam. *In manibus contextit lumen.* Si ab eo quod sunt immenses; his qui non dimittunt peccata hominibus, cum sibi a Deo dimitti velint: si autem ab eo quod sunt manus; his qui de manibus suis, hoc est de operibus, extolluntur, seipsos justificantes. *Contextit enim lumen,* ad hoc dixit, ne videatur ab eis; quia executum est insipiens cor eorum (*Rom. i, 21*). *Et mandavit de eo in contrarium:* ut qui faciunt veritatem, vel dimittendo ut dimittatur eis, vel confitendo mala sua ut gratia Dei subdantur, ipsi veniant ad

lucem ut manifestentur opera eorum, quoniam in Deo sunt operata (*Joan. iii, 21*), non in ipsis. Contrarius est enim et immani misericors, et superbo humilis. *Ut nuntiare super illo amico suo:* super illo lumine, hoc est, de illo quod contextit, ut abscondeat immani et ingrato; ut id annuntiare, id est, aperiret, non jam servo sub Lege, sed reconciliato per gratiam; aut amico suo, imitatori suo: quia et filius hominis non venit ministrari, sed ministrare (*Math. xx, 28*). *Possessionem contra eum qui ascendere nituntur:* ut ipsum lumen possideant, qui se a terrenis extrahunt. Ipsis enim annuntiatur, qui adhuc enituntur ascendere; quia cum ascenderint, non opus erit annuntiatoe facie ad faciem videntibus. *Contra eum vero quod sit, ascendere nituntur,* non quasi adversantes, sed obviam eunt; sicut Apostolus dicit, *In obviam Christo* (*1 Thess. iv, 16*).

[ib. xxxvii.] *Sed et in hoc obstupuit cor meum:* admiratione. *Et evulsum est de loco suo;* de terrenis rebus, quibus delectabatur, ut sursum habeatur ad Dominum. *Audite sonitu terroris et vocis ejus.* Hinc eum apparet ista in spiritu dicere. Nam incipit dicere cur evulsum sit cor ejus de loco suo, auctoritate scilicet Evangelii per totum orbem terribiliter sonantis, *Penitentiam agite;* appropinquavit enim regnum celorum (*Math. iii, 2*). *Et strepitu oris illius exevit:* ad eos utique qui foris sunt, in delectationibus rerum visibilium. *Subter universum colum circuit,* et lumen ejus in finibus terre: dum Ecclesia per omnes gentes diffunditur. *Post eum fremet vox.* Post primum adventum ejus novissima tuba secundi adventus ejus in claritate tonabit (*I Cor. xv, 52, et I Thess. iv, 15*). *In sonitu superbie sua.* Superbiam pro celsitudine posuit; quia primus adventus in humiliitate fuit. *Ei non poterit investigari,* cum audita fuerit vox ejus. Nunc ergo queratur Dominus, dum inventiri potest (*Isai. lv, 6*), hoc est, comprehendi ad salutem per fidem non fictam. Tunc enim non poterit, cum venerit judicare, et audita soerit vox ejus dicentis, *Ite in ignem aeternum* (*Math. xvi, 41*). Quoniam sera tunc erit, et instruenda infidelium penitentia. *Tonabit fortis in voce sua mirabiliter.* Quia non fortitudinis ejus, sed infirmitatis nostre ex participatione mortalitatis vox illa fuit primi adventus ejus, de quo dictum est, *Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus* (*I Cor. i, 25*). *Fecit enim magna quæ nesciebamus.* Ille in primo adventu; et ideo postea ad exigenda quæ dedit, iudex venturus est. *Quæ nesciebamus autem,* dictum est ex persona eorum quos latuit divinitas Domini, in infirmitatem carnis intuentes. *Principiens ubi, Esto super terram:* carni sue, ut per Sacrauentum accipiant, in memoria ejus (*Luc. xxi, 19, 20*), ad imitationem humilitatis et informationem charitatis. *Et tempestas pluvia,* et tempestas imbrum potestatis ejus. Est enim nubes quidem super terram: sed quando exprimitur ad irriganda corda per pluviam imbrisque sermonis, quod fit cum sacramenta intelliguntur, non in nostra, sed in ipsis potestate est. *In manu omnis hominis signat.* Significat ei per opera ejus quam reus sit, ut

¹ Edit, qui dicat ei inique: et paulo post, quem landaverunt. Substitutus lectionem nos. quæ cum LXX et vulgata concordat.

² Floriacensis codex, quod per homines.

³ Edit, òmnibus. Nos. vero, òmnibus. Circa hoc Augustinum idcirco herebat, quod a veteribus constanter per scribi soleret vox ipsa composita òmnibus: siue etiam in antiquis libris pasci reperias òmnibus, òmnibus, òmnibus, òmnibus, etc. Porro in Graeco LXX habetur, dei cherón.

sciat omnis homo infirmitatem suam, et clamet, *In felix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Rom. vi, 24)? *Introierunt autem bestiae sub protectione, et quieverunt in cubili.* Introierunt autem peccatores sub indulgentia gratiae, et quieverunt in conscientia, remissis peccatis. *De promptuariis supervenit tempestas : tentatio de oculo rerum ordine. Et de promptuariis frigus :* de secretis iudicium in eos qui non perseverant; ut refrigescat eorum charitas ex abundantia iniquitatis (Math. xxiv, 12, 13). Merito enim contingit eis, dum spem suam non in Deo, sed in hominibus ponunt. *Et ab spiritu Dei dabitur glacies.* Non solum ex abundantia iniquorum frigescere, qui spem ponunt in hominibus; sed etiam ex operibus bonis eorum, in quibus est spiritus Dei, durescunt quidam quasi glacie horis, quibus est Paulus odor mortis in mortem (II Cor. ii, 16). *Et ad haec quis idoneus, ut intelligat quoniam recte ac juste ab spiritu Dei dabitur glacies?* Sieut enim carnalibus homines laudantibus contingit ex hominum iniquitate frigescere desperando; ita carnalibus ab hominibus laudari cupientibus contingit ex hominum iustitia durescere invidendo. *Gubernat autem aquam qualiter illi placuerit :* ut pluat super unam civitatem, et super aliam non pluat (Amos iv, 7); quod ad imbre attinet spiritualem, pro subditarum aut non subditarum meritis animarum. *Et frumentum irrigavit nubes.* Sinus ergo frumentum¹, si cupimus irrigari. *Disseminavit nubem lucem suam :* Evangelium incarnationis sue. *Et ipsa per circuitum vertitur per orbem terrae ipsa trahatur.* In gubernaculis ad operandum omnia quae mandaverit ei. Gubernacula in quibus illa nubes per circuitum vertitur, predicatores sunt verbi, per quos Ecclesiae gubernantur ad operanda omnia mandata Dei. *Hec constituta sunt ab eo super terram :* a Domino nostro Iesu Christo. Sive in tribu, sive in terra sua. Sive in tribu Iuda, unde secundum carnem natu' est, et passus, et resurrexit, et ascendit in celum: ex hac enim geniti erant Apostoli, et multi fratres prope inventi et salvi facti; sive ante passionem ejus per ipsum vocati, sive post ascensionem per Apostolos in ipsa Jerusalem, atque in Ecclesiis Iudea, quae erant in Christo, sicut commemorat apostolus Paulus, propter veritatem Dei, ad confirmandas patrum promissiones. Sive in misericordia inveniri voluerit eam: illam nubem scilicet in misericordia voluerit inveniri a creditibus Gentibus. Hoc enim sequitur, *Gentes autem super misericordiam glorificare Deum* (Rom. xv, 8, 9). *Auribus percipe haec,* Job. Quasi renovat intentionem, dicturus de vocatione Gentium. *Sta, et commovere virtutem Domini.* Noli moveri mente, aliquid tibi tribuendo. Scimus quia Deus posuit opera sua: reprobans utique gloriantes de operibus suis. *Cum faciet lucem de tenebris :* cum justificaret impios. Fuistis enim aliquando tenebre; nunc autem lux in Domino (Ephes. v, 8). *Scit differentiam nubium :* Evangelistarum aliorum sibi ante passionem, aliorum post passionem credentium. *Et*

ingentes lapsus malorum : non eorum qui elapsi sunt crucifigentes eum, ut eos postea puniret, et baptizarentur in eo; sed eorum lapsus qui nec corrigi potuerunt, perseveranter etiam postea persequentes Ecclesiam: horum enim non parvi, sed ingentes lapsus sunt. Tua vero stola est validus¹: dignitas superba; tanquam in eum quippe dicitur, qui de operibus suis audet extollit. *Quiescente terra ab austro, firmabis cum eo caros, qui aequaliter ad videndum fusi sunt?* Ab austro terram congruenter intelligimus eos qui de Iudeis crediderunt in Christum. Sicut enim sol ab aquilonari terra remotior est, australi autem vicinior; ita quos prope inventos dicit Apostolus luci Evangelistarum (Ephes. ii, 17), non absurde accipiuntur terra ab austro. Sicut autem celos Evangelistas solemus accipere, ut est, *Celi enarrant gloriam Dei;* de his enim dictum est, *In omnem terram exitus sonna eorum, et in fines orbis terrae verba eorum* (Psal. xviii, 2, 5): ita terras recte accipimus plebes, quibus evangelizatum est. Et quoniam plebes que de Iudeis crediderunt, posteaquam quieverunt exeuntes de hac terra² (nunc enim hic non sunt), firmata est tamen auctoritas Evangelistarum in Ecclesiis quae sunt ex Gentibus, firmata autem misericordia Dei, non iam opulente auctoritate Ecclesiarchum Judgei, quae in Christum est; propriea sensus hic est, ut per interrogationem prouuntietur: *Numquid tu quiescente terra ab austro, id est, Jam non existente in hac vita plebe usia christiana ex Iudeis, firmabis cum eo Evangelistas, et divinarum Scripturarum libros, qui per misericordiam Dei non solli Judgei, sed etiam Gentibus aequaliter ad videndum fusi sunt?* Gratiam quippe Dei commendat et misericordiam, ne quis de meritis gloriatur, quae Iudiorum erat superbia. *Quare doce me quid dicamus ei, et requiescamus multa dicentes.* Quia non est quod ei dicant convicti, nullum se habere meritum per seipsos, sed ejus indigere misericordia. *Numquid liber aut scriba assitis mihi, ut stans faciam hominem tacere?* Quare ergo non dicit, si habes quod dicas? Non enim quasi dictanti mihi excipit, ut tu nihil dicas; sed utique colloquimur. *Omnibus autem non est visible lumen, quod refulget in nubibus.* Redit ad ea quae dicebat de spe remissionis peccatorum et illuminationis gratiae per misericordiam Dei: refulget enim lumen in nubibus. Non tamen ipsorum nubium proprium est; illuminantur enim. Aliud est enim quod fulget suo lumine, aliud quod refulget illustratum. Sed non est omnibus visible. Multi enim putant lumen suo fulgere animas, cum sapientes sunt. Unde sunt illi, qui dicentes se esse sapientes, stulti facili sunt (Rom. i, 22). *Et spiritus transit, et mundabit eas.* Hie spiritum dixit, de quo dictum est, *Ab increpatione spiritus trax tua* (Psal. xvii, 16); et, *A spiritu tuo quo fugiam* (Psal. cxxxviii, 7)? Per correptiones enim tentationum ostenditur hominibus meritum eorum, quia ipsi peccatis suis tenebre sunt, et egent gloria Dei (Rom. iii, 22), ut illius lumine illustrari velint,

¹ In editis deerant isthaec verba, *irrigavit nubes. sinus ergo frumentum :* que manuscriptorum ope restitutum.

² In aliquo Ms., de hac vita.

illi dantes hororem, non sibi; atque ita deposita superbia, mundentur a delicto magno: nam Spiritus sanctificationis non transit, sed manet. *Ab aquilone nubes coloris aurei.* Ab sceleratissima impietate, et a Deo longe remota, venient tamen mundati atque conversi, et illuminati sapientia: unde, nisi per gratiam, qua non merita attenduntur, sed peccata dimituntur? Unde ille cum sibi vellet ignosci, *Doceam*, inquit, *iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur* (*Psalm. l.*, 15): tanquam nubes ab oriente vel aquilone jam coloris aurici, illuminatis tenebris suis. *In his est magna gloria et honor Omnipotens.* Cui plurimum dimittitur, plurimum diligit. Quoniam potest et impium justificare qui est omnipotens. *Et non invenimus alium similem virtutem ejus.* Solus enim hic peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus (*I Peter. ii.*, 22). Solus enim Deus verax, omnis autem homo mendax (*Psalm. cxv.*, 11): unde vicit, cum judicaretur, Deus homo factus. *Qui justus judicat, non putas exaudire eum?* Non itaque homo de venia desperando, addat peccata peccatis, tanquam addictus jam damnationi, quia certus est de justitia Dei, sub qua non potest esse impunitus. Ita enim Deus justus judicat, ut etiam exaudiatur veniam deprecantes; et tanto magis, quanto magis justus judicat. Non enim justi iudicij est, penitentes supplices miscere cum iis qui recusant humilitatem et satisfactionem penitentiae. *Propterea timebunt enim homines:* si se homines esse meminerint, consilendo peccata sua; quia adhuc homines sunt, quibus dicitur, *Nonne homines estis?* *Timebunt quoque eum et sapientes corde:* ne sibi tribuendo quod acceperunt, et dicendo se esse sapientes, stulti fiant. Potest enim auferri superbis, quod datur humiliis. Quapropter et sapientes quamvis cordis illuminatione, non lingua jactatione sapientes sint et reges, spiritualiter judicantes terram, ipsi autem a nemine judicentur (*I Cor. ii.*, 15), servant tamen Dominum in timore, et exultent cum tremore, ne pereant de via recta (*Psalm. ii.*, 11, 12). Deus est enim, qui operatur in eis et velle et operari, pro bona voluntate (*Philipp. ii.*, 13).

[ib. xxxviii.] *Et posteaquam quievit Eliu loqui, dixit Dominus ad Job per turbinem nubis.* Etiam si hoc modo vox ista facta est, quo modo ad Moysen, vel quo modo cum se Dominus tribus discipulis in monte ostendisset (*Matthew. xviii.*, 1-5); tamen quod non dictum est simpliciter, per nubem, sed, per turbinem nubis, hoc significari arbitror, quod non per sanam carnem interrogatus, hoc est, tentatus est Job, sed per tribulationem perturbationemque carnis. *Quis est qui celat me consilium, continens sermones¹ in corde, et me putat dare?* Nemo est ergo qui se immerit pati aliquid asperum dicat; quia si non factis, saltem verbis peccatur; et si non verbis, saltem temeraria presumptione intus in corde, vel sermonibus cogitationum: et quoniam Deum non latent, nemo flagellatus dicat indigne se accipere disciplinam, quasi ultra non

¹ Sic MSS. Juxta LXX. At editi, *qui celat meum consilium continens sermones*, etc.

sit, quo per illam proficiat. Sciendum est enim, sic in principio libri hujus diabolo laudatum Job testimonio Dei, et in fine tribus amicis ejus, ut tamen nosset Deus quantum ei decesset ad perfectionem, quo etiam laudabiles secundum haec vitam viros, et Deo jam placentes, paterna flagella perducunt; qua noluit ab Apostolo removere, dicens, *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur* (*II Corinthians. xii.*, 9). Accingere tanquam vir humbum tuum. Significat ad hoc pati dura et amara Dei servos in hoc saeculo, ut omnes affectiones suas a terrenarum delectationum fluxu colligant, atque constringant. *Interrogabo te; tu autem responde mihi. Ubi eras cum fundarem terram?* Hinc jam conundicare incipit eminentiam Domini nostri Iesu Christi, quia in ipso est salus omnium percussorum venenata suasione serpentinis, ne in se sibi quisque esse salutem putet. Ille enim Deus, non sicut dictum est, *Domi estis, et filii Altissimi* (*Psalm. lxxxvi.*, 6); sed cui rapina non sit esse requalem Patri (*Philip. ii.*, 6); et filius hominis, non sicut filii hominum in quibus non est salus (*Psalm. cxlv.*, 3); sed pra-participibus suis (*Psalm. xliv.*, 8). Non enim justus tantum, sicut Job, sicut Paulus, sicut Ecclesia; sed etiam justificans tanquam unigenitus a Patre, plenus gratia et veritate (*John. i.*, 14). Ad insinuandam ergo differentiam divine humanitatis ejus, in quo princeps hujus mundi nihil inventus (*Id. xiv.*, 30), quia in passione, quia non rapuit, tunc exslovebat (*Psalm. lxviii.*, 5), et justificationem sanctorum per peccatorum remissionem, quibus sanctis in unum redactus fit corpus ejus Ecclesia, cuius et particula est Job secundum historiam quia justificatus, et figura universae, per prophetiam incipit dicere que dicturus est. *Ubi eras cum fundarem terram?* Utrum quia nondum erat, an quia non per eum fundata est, sicut per unicum Filium? et terram istam, an ipsam Ecclesiam? ipsa enim accepit lapidem angularem (*Ephes. ii.*, 20), de quo mox dicturus est. *Indica mihi, si nosti scientiam.* Haec enim que a Domino pro nobis temporaliter gesta sunt, ad scientiam pertinent. *Quis posuit mensuras ejus si nosti?* secundum distributionem donorum spiritualium. *Unicuique enim nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Propter quod dicit: *Ascendens in altum, captivari capitivitatem, dedit dona hominibus* (*Id. iv.*, 7, 8). Quia si totum corpus oculus, ubi auditus (*I Cor. xii.*, 17)? Secundum mensuram quippe uniuscunque partis incrementum corporis facit, in edificationem sui in charitate¹ (*Ephes. iv.*, 16). *Aut quis est qui induxit super eam funiculum?* ut eam faceret hereditatem suam, distinguens ab eis quibus dicit, *Nos novi vos* (*Matthew. vii.*, 23). Novit enim Dominus qui sunt ejus (*II Timothy. ii.*, 19). *Aut super quo circuli ejus fixi sunt?* Quia constringunt eam, ne dissolvatur, divini Libri fixi super Dominum; quis quisquis eos sine illo interpretari voluerit, fluitet atque eret necesse est. *Quis est autem qui misit lapidem angularem super eam?* quem reprobaverunt cedificantes (*Psalm. cxvii.*, 22). *Quando facta sunt sidera simul;* si-

¹ Manuscripti, in charitatem.

mul baptizata tot millia verbo vita, inter peccatores tanquam in tenebris fulgentia. *Laudaverunt me voce magna omnes Angeli mei*: Evangeliste. *Conclusi portis mare*: populos amarantes amore terrenorum. Sed quare portis? An forte ut non solum modum haberet exercendi justos persecutionibus, sed etiam ut liceret justis inde egredi? *Cum tremeret ex eterno matris sue, volens progrederi*: cum irasceretur in concilio Babylone civitatis, fornicantis amore hujus seculi, volens extendere persecutiones suas ad perdendos de terra eos de quibus dictum est, *Non peto ut tollas eos de seculo, sed ut tollas eos a malo* (Joan. xvii, 15). *Circumposui illi nubem operimentum*. Non enim boni tantum, sed etiam mali multi amatoresque hujus seculi, *Sacramento corporis Christi subjecti sunt*: cuius auctoritate a sanctorum persecutione reprimuntur. *Et nebula obvoluta illud*: ignorantia, qua terrenam inde exspectant felicitatem, terrenamque infelicitatem timent; et propterea timent quos, nisi ita esset, persequerentur. Non enim solum dictum est, *Edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum*; sed etiam dictum est, *Manducaverunt, et adoraverunt omnes divites terrae* (Psal. xxi, 27, 30). *Et posui illi terminos, imponens claustra et portas*: terminos quibus saevitie cohabeatur, non ut nihil affligat, sed quo usque exerceat; *claustra*, ut injusti non progrediantur; *portas*, ut ab eis justi egrediantur. *Et dixi, Huc usque venies, et non transabis*. Sicut ipse diabolus modum accepit, quo usque affligret Job; ita illud mare quo usque persequeretur Ecclesiam. *Sed in temelio communinventur fluctus tui*: alterna vastatione discordiarum atque bellorum. *Aut numquid tecum lucem constitui matutinam?* id est, cum consilio tuo tempus resurrectionis praedestinavi. *Aut cognovit lucifer ordinem suum?* subaudiendum est, Numquid tecum? Dominum autem luciferum dicit, propter ipsum matutinum resurrectionis exortum. Non enim de alio dici potuit. *Et lucifer oriatur in cordibus vestris* (Il Petr. i, 19). Ipse agnoscit ordinem suum, ut esset primitiae dormientium, primogenitus a mortuis (I Cor. xv, 20), caput Ecclesie, secuturo etiam corpore in futura resurrectione sanctorum. *Apprehendere pennas terrae*: dictum est, *Si recipiam pennas meas in directum* (Psal. cxxxviii, 9); virtutes utique spirituales fidelium, quibus a secularibus suspenduntur illecebri. *Excutere impios ex ea*. Ad hoc enim prior tanto ante resurrexit agnoscens ordinem suum, ut fidem resurrectionis insinuaret, atque per ipsas pennas Ecclesie ubique predicatus, ministerio circumvolantium nuntiorum, justi apprehendat eas in opus iudicandi duodecim tribus Israel, cum venerit excentre impios ex Ecclesia, qui nunc ante judicium permitti tolerantur. *Et tu sumens terrae lutum figurasti animal*? sive ipsum Adam commemoret, sive quod nunc sexta aetate sacculi, sicut tunc sexto die, de peccatoribus, tanquam de luto terre, homo factus est secundum imaginem ejus qui creavit eum (Gen. i, 27, et ii, 7). Non utique hoc fecit Ecclesia, sed in hoc potius facta est per Verbum opportuno tempore in-

carnatum, per quod facta sunt omnia (Joan. i, 3). *Ei famosum eum posuisti super terram?* Magis iste homo famosus positus super terram, qui sexta aetate sacculi factus est, quam ille qui sexta die, antequam essent exteriores homines, per quos diffamaretur: nisi forte, quia nunc ita innotuit. *Et abstulisti ab impiis lucem?* sicut ille qui venit, ut qui non vident, videant; et qui vident, cecidi flant (Id. ix, 59). *Ant brachium superborum communisisti?* potential mundi eorum, sicut ille qui infirma mundi elegit, ut confundenter fortia (I Cor. i, 27). *Aut venisti ad fontem mari?* sicut ille, emi venienti patuit confitendo quidquid occultum erat in cordibus impiorum, qui credendo in eum justificati sunt. Nam quem fontem maris melius accipimus, nisi secretum unde erumpit omnis huc amarissima impietas, que ingentes fluctus jam manifestorum malorum operum concitat, que vident homines in apertis facitis, qui fontem ipsum videre non possunt? *Aut in vestigiis abyssi ambulas?* Abyssus hic recte intelligitur vita secularis, quacumque est in profundo malorum, quo, sicut scriptum est, cum venerit peccator contemnet (Prov. xviii, 3). Quia ipsi quoque desperatissimi, subjecti gratiae per remissionem¹ peccatorum salvi facti emerserunt, et receperunt Chri-tom: non in abyssum quo premebantur; sed in locum ejus, ut ubi ambulabat calcans eos, ambulet inhabitans eos Christus; *in vestigiis abyssi*, remanentibus per memoriam peccatorum suorum, ut dum recolunt ubi fuerint, amplius diligenter quem receperunt, a quo sibi tanta dimissa sunt (Luc. vii, 41-47). *Aut tibi aperiuntur metu portae mortis?* Omnibus enim morientibus aperiuntur portae mortis, sed non metu, sicut uni illi qui destruende mortis causa mortuus est. Aut certe aperiuntur ad resurgentem. *Aut janitores inferni videntes te, timuerunt?* sicut illum unum, in quo nihil dignum morte princeps mundi² inventit, quemq[ue] citio dimiserunt, quem inviti admiserunt. Inferi autem janitores, aliquae inferiores potestates morti proposita intelligenda sunt. *Aut cognovisti latitudinem sub caelo?* sicut cognovit qui per illam diffudit Ecclesiam. *Narra ergo mihi quanta queque sint.* Quis enim hoc sciat, nisi quem ille docuerit? *Aut in qua terra habitat lux?* Ille enim docebat, quia manifestatio verborum ejus illuminat, et intelligere facit infantes (Psal. cxviii, 150). *Aut quis tenebrarum locus?* Hoc quoque ille docet, qui dicit, Accedite ad eum, et illuminamini (Psal. xxiii, 6). Ille enim ostendit eos tenebrescere qui recessunt, dum volunt esse infantes. Initium enim superbie hominis, apostatare a Deo (Eccli. x, 14). Inde qui non glorifieaverunt³ Deum, aut gratias egerunt, evanescerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum (Rom. i, 21), et facti sunt tenebrarum locus. Nisi forte ille est tenebrarum locus, qui excipit perseverantes in peccatis, ut ipsi sint tenebre, quarum ille est locus, quem vere nullus hominum novit. Similiter et terra, in qua habitat lux, potest intelligi terra illa viventium,

¹ Am. Er. et plerique MSS., *gratiae remissionis*.

² Floriacensis codex, *princeps mortis*. Paulo post Am. Er. et plerique MSS., *quem inviti amiserunt*.

(Vingt-huit.)

id est, beatitudo exceptura perseverantes in fide et spe et charitate, qui fuerunt aliquando tenebrosi, nunc autem lux in Domino (Ephes. v, 8). *Si duxeris me in fines eorum?* quo usque pervenient qui tales sunt. Quid est enim ubi non sit sapientia Dei, que attingit a domino usque ad finem fortior, et disponit omnia suavitate (Sap. viii, 4)? Cui utique nullus hominum comparandus est. *Quod si et nos sumitis eorum;* numquid scias quia tuus natus es, et numerus annorum tuorum multus? Quod si et nosti semitas impiorum, qui vel tenebre sunt vel tenebrarum locus; quis omnes etiam qui iam ad Deum conversi sunt, in ipsis semitis ambulaveront, antequam seciperent a Deo gratiam, qui iustificat impium: numquid scis tamen quia tunc tibi exasisti causa mortaliter ascendendi in hoc saeculo, cum easdem semitas inerent primi omnium hominum parentes, qui praevaricatione impiorum nominibus et verbis accersierunt mortem, ut omnes in Adam morerentur? Non enim ex quo quisque in hac vita apparuit, compundendus est numerus annorum ejus tam parvus, sed ex quo facta est prima mortalis nativitas. Cum enim, verbi gratia, natus est Abraham, tunc omnes in illo Hebrew natu sunt. Numerus ergo annorum unigenitus nullus est secundum mortalitatis originem, que exorta est in semitis impiorum. Quis autem memini fosse se, aut cum esset, seire potuit esse se in humbris partis sui? Quandoquidem nec illud tempus quisquam recolit, quo non in parentibus, sed in seipso natus est; quo tempore certe nemo dubitat, quod jam erat, et vivebat, et sentiebat. Omnis autem seit illa Sapientia que format omnia, non tantum illa super celestia, sed etiam ista mortalia. Et quia Christus Dei Virtus est et Dei Sapientia (1 Cor. i, 24), seit ista illa, qui etiam mortaliter natus est, non conditione mortali, quia in mortuis liber, sed miseratione mortalium, ut a morte faceret liberos. Aut venisti in thesauris nivis? id est, ad eam cognitionem pervenisti, sicut ille sciobat etiam opportunas causas imminentium scandalorum secretas atque abditas? Nam inde appellat thesaurum, ad prolaanda et exercenda spiritualium corda, cum elevaretur: *Vae mundo a scandalis!* oportet enim renire scandalum; *vae autem illi homini per quem scandulum tenet* (Matth. xviii, 7)! Per superbiam quippe etiam in alto, more nimis congelasseant, et cadunt; ex quorum iniuritate abundante refrigerescit charitas multorum: qui autem sustinent dominum viriliter agentes (Psalm. xxvi, 14), et spiritu ferventes (Rom. xii, 11), perseverent usque in finem, et salvi erunt (Matth. xxiv, 13). Aut thesauros grandinis ridisti? Grandio sunt illi iniqui, quando non solum torquent, nullum fervorem spiritus habentes, sed etiam obstinata duritia persequebantur vel irruendo contundunt. *Quae reposita sunt tibi in tempus inimicorum,* et in diem pugnae et belli? Vel hinc quis non videat cuius personam in prophetia gestet Job? Non enim huic unius homini reposita sunt ista in tempus inimicorum, et in diem pugnae et belli, sed utique unico populo Dei. Tempus quippe inimicorum est, donec transeat iniuritas, quo quanto magis abundant, tanto maioris adversus diabolum acris pugnandum atque

hellendum est, ne charitas perseverantium refrigerescat. *Unde autem procedi pruina?* Quis hoc novit, nisi quia haec ut initio pasturitionum sunt? Pruina quippe minutissima grande est. *Ei dispersgint auster sub caelo?* Austrum, quamvis mortalibus carnibus gravis sentitur, non tamen opaciam memini in sanctis Libris nulli aliquid significare, sicut sequilonem unquam in bone illum, quia ex ea parte fuit qua lux erat; istum, quia ex ea parte lux est remotior. *Dispersgunt ergo auster sub caelo,* ut aduersus illas omnes iniuritates nostris aliquid intelligatur Dei, quando in nobis in ecclesia, sed sub caelo sumus. *Quis preparari flumen validum pluviae,* et viam vocibus tempestatis? Vide quemadmodum tria illa breviter complexa sint, quae dominus in temptationibus ponit contumenda his qui aduersi sunt per petram, et perniciose his qui aduersi sunt per arenam (Id. vii, 24-27). Pluviam commemoravit, et flumen, et voces tempestatis, ubi ventos intelligimus. Pluvia ergo tentatur, qui ex ipso celistinum Scripturarum divinarum peccandi occasionem prove intelligendo acribit: *tampnum si audiens, Cui modiorem diffidit, modicum diligat* (Euseb. vn, 42, 43), dicit sibi: *Faciamus mala, ut veniant bona* (Rom. iii, 8); et permaneat in peccato, ut gratia abendet (Id. v, 20): et multa hujusmodi, quibus se homines sermonem divinum male interpretando subvertant, in punitatem sibi promittentes, quando misericordia dei in divinis Libris commendatur. Flamine autem, quando ab hominibus qui haec ita intellexerunt et acceperunt, tentatur: flumen enim nunc illud quod de pluvia colligitur, et torrens vocatur, cum ait, *Quis preparabit caede pluviae flumen?* quod amplectat, et qua currit¹. Sicut sunt vasa ire perfecta ad perditionem (Id. ix, 22), que illo modo quo dixi, Scripturas accipiunt. Per illos enim habet liberorem cursum² perniciosa illi interpretatio, quam agri fructiferi non recipiunt; et tanto maiore impetu impellit, et deicit, et trahit quod in tabile invenerit, quanto videtur de auctoritate divina suscepit. Venitis vero tentatur, quem perfant³ iniuriae suisiones hominum superbiorum, id est, ex proprio auctoritate verba vano jactantium. Qui ergo iudicio dei preparatur ad perditionem, non obtemperando verbis ejus, quod est super arenam edificare, non resistit ventis talibus, et cadendo fit via voelime tempestatis. *Valida autem pluviae dictum arbitror, difficilis ad capendum,* id est, ad intelligendum. *Ut pluat super terram ubi non est vir:* subaudiendum est, *Quis preparari?* Per virum autem videtur Legem significare, que datus est Iudeis. Ergo super gentes intelligimus inbreu evangelii. In deserto, ubi non est homo: in ipsis gentibus, ubi non erat aliqua auctoritas ergo nescientis deum. *Ut satiet⁴ invium et inhabitabile,* et ut germinet herba virorum. Multi filii desertorum, magis quam ejus quem habet virum (Isai. lix, 1). In omnibus autem his quatuor versibus, subaudiendum est, *Quis preparari?* *Quis est pluvia?*

¹ Sic ysa. At editi, quod implicant ei quod currat.

² Floriacensis Ms., lat. item cursum.

³ Am. Er. et aliquot Ms., quem inflant.

⁴ Editi, faciat. Ms. cum LXX, satiet.

pater? sicut sponsus, qui filios suos misit predicatione regni celorum irrigare terram. *Et quis est qui peperit glebas roris?* bene suscipientes illam predicationem. Sic enim ait *glebas roris*, quomodo dicuntur vasa vini ad hoc facta, ut vinum suscipiant. *De cuius uero procedit glacies?* Utrum glacies in bono accipienda est, propter stabilitatem et fluxu continentiam, ut ita dicunt sit. *De cuius uero procedit glacies*, quemadmodum illud, *Quis est pluvia pater?* Au ueru pro secreto positus est, ut de ejus uero procedat glacies, sicut dedit illos Deus in reprobum sensum (*Rom. i. 28*)? An potius de *illius uero procedit glacies*, qui persuadendo impietatem, qua intrinsecus plenus est, facit frigescere et durescere amiso calore charitatis? quis enim hunc novit, sicut ille, qui ait duris et resistantibus Evangelio, *Vos ex patre diabolo estis* (*Joan. viii. 44*)? *Au priuam in celo quis genuit?* *qua descendit sicut aqua flumen.* Quid de glacie in ultimo sensu, hoc et de priuina accepienda puto. Nec tamen frustra est adiutum, *in celo*, ut ex ipsius qui presumit, intelligatur, imitantibus sane bonos nuntios veritatis, qui transfigurant se sicut ministri justitiae (*1 Cor. x. 15*). Quo pertinet, *quod alijuncum est, qua descendit sicut aqua flumen.* *Au faciem impii quis tobescit?* id est, confundit: quis, nisi ille qui quos justificavit, ipsos et glorificavit (*Rom. viii. 30*)? *Au intellexisti nexus Pleiadi, et septum Orionis operiasti?* *An aperies Mazuroth?* in tempore suo, et vesperum super adificationem ejus inducos? Num et astrologia perservanda est, ad cognoscendum proprietates istorum siderum, ut hunc locum intelligere possimus? Miror si hoc congruit sermoni nostro, et certe nimis longum est: transimus ergo ad alia. An quibusdam sidibus nonnatus, figura locutionis qua intelligitur a parte totum, omnia sidera accipienda sunt? (Si tamen et Mazuroth sidus est, quod interpretatum nec in greca lingua invenimus: nam hebreum esse nomen, satis appareat.) Ita enim a parte totum intelligitur et quod scriptum est, *Aute luciferum genui te* (*Psal. cix. 3*). Non enim Lucifer in omni creatura prior est conditus, ut ante Luciferum, ante omnem creaturam dictum videatur: sed per Luciferum omnia sidera, quod est a parte totum; et per omnia sidera omnia tempora intelliguntur (de sideribus enim scriptum est, *Et sint in signis et in temporibus* [*Gen. i. 14*]); ut Dominus natus ante omnia tempora, non mique natus in tempore, et ob hoc Patri coeterum insinuaretur. Pleiadi ergo, et Orionis, et Mazuroth, et Vesperi commemoratione, caneta sidera intelligenda de compendio persuadet. Si enim uno Lucifero, quanto magis tot nominatis etiam cetera accipi per hujusmodi locutionem licet? Cur ergo alii dictum est, *intellexisti nexus;* alibi, *aperiasti;* alibi, *aperiens in tempore suo;* et alibi, *super adificationem ejus inducos?* Progeni sunt ita singulorum ex ordine commemorationum? An recte dici posset etiam, Septum Pleiadi aperiunt, et intellexisti nexus Orionis? Atque ita et alia diu communiori possint?

¹ sic MSS. et LXX. M edit. in operes noctivos.

² Et. et ius, commemorationi possint. M.

sient illud in Psalmo, *Qui habitat in celis irridebit eos,* et Dominus subsannabit eos (*Psal. ii. 4*), nihil sententia deperiret, etiamsi ita dicebatur, *Qui habitat in celis subsannabit eos, et Dominus irridebit eos.* Sicut enim qui habitat in celis, ipse est Dominus; ita, sive Pleiadi nomen, sive Orionis, in eadem significacione est, si per utramlibet omnia sidera intelliguntur. Omnia itaque siderum nomine, omnes in Ecclesia tales intelligendi sunt, qui conversationem habent in celis (*Philipp. iii. 20*). Nexus eorum intelliguntur, quibus et invicem sibi et Deo connectuntur ne cadant. Charitas autem nunquam cadit (*1 Cor. xiii. 8*). Quis autem hoc nosset, nisi ille ostendisset, qui ait, *Mandatum novum do vobis, ut vos invicem diligatis* (*Ioan. xiii. 34*): et, *Qui me diligit, diligetur a Patre meo* (*Id. xiv. 21*)? Septum eorum est quo sepiuntur divina Scriptura quam non transgrediuntur. Quis autem hanc aperit, nisi ad quem transiuerit, ut anferatur velamen? Tempus aperiotionis est eorum, id est demonstrationis et manifestationis, cum veniet Dominus, et illuminabit absconditam tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis, et tunc erit illius unicus a Deo (*1 Cor. ix. 1*). Solus enim ipse hoc faciet in tempore suo: quia cum ipse apparuerit vita nostra, et nos cum illo apparebimus in gloria (*Coloss. iii. 4*). Inducet autem eos super adificationem eorum, qui eos faciet hoc possidere quod hic adificaverint. Si eniim opus permanerit, quod superadificavit, mercedem accipiet (*1. Cor. viii. 14*). Scis commutationes celi. Utrum in determinis, sicut ii qui cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverint? Noluerunt enim esse sedes Dei; ac per hoc mutantur sunt, cum evanuerint in cogitationibus suis (*Rom. i. 21*). An in melius? Quia omnes qualem resugimus, non tamen omnes immutabimur. Qui autem immutabuntur, manifestum est, cum ait, *Et nos immutabimur* (*1 Cor. xv. 51, 52*). Cum enim iusti immutabuntur, celum immutabitur; quia thronus Dei celum est (*Math. v. 34*), et sapientia Verbum Dei, et Deus erat Verbum, et thronos sapientiae anima iusti. An utrumque potius? Non enim commutationem celi, sed commutationes dixit. *Aut omnia quae sub celo pariter finit.* Sicut enim iudas mutationes afficiunt ea quae sub celo sunt, ita et enim mutantur iusti, sive in determinis, sive in negotiis, afficiunt carnales ad utrumque. Vocabis nubes rotae: aut illa qua dictum est, *Sequens me* (*Joan. xxi. 19*); aut illa qua dictum est, *Sande, Sante, quid me persequeris* (*Act. ix. 4*)? *Et in tremore aquarum validar obedient tibi:* populi potentes, cum audiunt, *In timore et tremore vestrum ipsorum solutem operamini:* Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate (*Philipp. ii. 12, 13*). *Mittes vobis flumina*², et ibunt. Flumina, inquit, de ventre ejus fluent aqua viva (*Joan. vii. 38*). Vi autem dicit, fiducia, qua persecutores non timuerunt; quia et qui vim fecerunt, diripiunt regnum celorum (*Math. xi. 12*). *Aut dicent tibi, quid est?* id est, nunquid abs te que-

¹ Editio, que sub cada sunt. Absit, sunt, a vs. Floriacenga.

² In LXX, karavous, fulmina, vulgas, fulgura.

rent vel voluntatem jussionis tuae, sicut Saulus ait, *Quid me jubes facere* (Act. ix, 6)? aut spem mercedis suæ, sicut dixerunt, *Ecce dimisimus omnia, et secuti sumus te; quid ergo erit nobis* (Matth. xix, 27)? *Quis dedit mulieribus texture sapientiam, et varietatum scientiam?* Texti et apud Salomonem mulier vestimenta viro suo (Prov. xxxi, 10-24). Opera ergo intelligenda sunt Ecclesiærum, quibus honoratur Deus. Nam et ipsa textura, id est, infirmos fratres, tanquam lanuginantem tram firmorum atque erectorum spiritualium¹, quasi staminum contexione constringere maximum et singulare opus est Ecclesiærum. Et varietatum scientia ad id valet, ut, tanquam in polymito ea est varietas colorum, qua non turbetur decus unitatis; sic in fratribus ita sint dona diversa, ut nulla invidie discrepantia coherent sibi, suffarentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritus in vinculo pacis (Ephes. iv, 2, 3). *Ant quis est qui numeret nubes sapientia?* Novit enim Dominus qui sunt ejus (II Tim. ii, 19) : quis autem hoc hominum, inquit, novit? *Et organa cœli in terram declinari?* Angelos coelestes, per quos divine voces enuntiari solent. Non enim ceciderunt sicut ille unus, sed flexu obedientia declinati sunt in terram; maxime cum et ipse Dominus esset in terra. Nam evangelista inquit, *Et Angeli ministabant ei* (Matth. iv, 11). *Diffusus est autem sicut terra cinis, et agglutinatus eum sicut lapidibus cibum*². Diffusa est late atque abundanter humilitas penitentie, ad hoc ut Dominus qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (I Pet. v, 5), cohereret eis tanquam glutine charitatis, homo hominibus; ut mediator esset Dei et hominum (I Tim. ii, 5), seipsum illis dans cibum per Sacramentum corporis et sanguinis sui, stulta mundi tanquam lapides eligens, ut confundat sapientes (I Cor. i, 27). Angelis enim cibus est in quantum est Verbum Dei apud Deum : lapidibus autem ut cibus esset, Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 1, 14). Ergo agglutinabitur hominibus, præcedente penitentia, tanquam cinis diffundatur faciens ei viam. Ille qui dicebat, *Facie ergo fructus dignos penitentie, et ne dixeritis vobis, Patrem habemus Abraham: potens est enim Deus de lapidibus suscitare filios Abraham* (Matth. iii, 8, 9) : quibus lapidibus eum tanquam cibum agglutinandum esse nuntiabat. Si autem non præcedit humilitas penitentie, non agglutinabitur, quia excelsa a longe cognoscit (Psal. cxxxvii, 6). *Aut carnis leoni escas, aut animas draconum replebis?* De diabolo dictum est, *Et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13) : propter insidias et iram. Omnes ergo angeli ejus leonibus et draconibus comparantur. Ille autem capi eis escas, et animas eorum replet, qui de impietate convictos tradit in ejus potestatem. Volum enim latere impietatem suam, sed cum producentur, utique capiuntur, ut sint in potestate diaboli et angelorum ejus, quibus consenserunt. *Paridi enim sunt in cubilibus suis:* in latibris insidiarum suarum. Nam si

pavidi non essent, quis subsisteret? Pavent autem illius imperium, sub quo exclamarunt, *Quid venisti ante tempus perdere nos?* Et quemadmodum de porcis manifestum est, quod in eos non issent, nisi permisissent (Marc. i, 24, et v, 11-15), sic intelligendum est nihil eos in quemquam posse nisi permisso: permitti autem justitia, qua reguntur omnia, sive probationis causa, sive vindicta, vel ad damnationem, vel ad correctionem irrogat. *Et sedent in silvis insidiantes.* Non enim quiescit in eis voluntas nocendi, etiam cum potestas non datur. Observant autem in insidiis in tam silvosa densitate occasionum carnalium quis capiatur divinis legibus, id est, convictor de peccato suo, ita ut coram esca deputari mereatur. *Quis autem præparavit corvo escam? pulli enim ejus ad Dominum clamantes, et errantes, et escam querentes:* ut est in Psalmo, *Et pullis corvorum invocantibus eum* (Psal. cxlv, 9). Cui sententia est locens iste similissimus. Nec in malo possunt intelligi, quia invocant eum. Significantur ergo nigri, hoc est peccatores nondum dealbati remissione peccatorum. Sed ideo pulli, quia jam humiles: ideo errantes, quia nondum cognoverunt veritatem, quam tamen pie querunt, cum ad Dominum clamant. Præparari autem corvo esca potest, propter ejus præscientiam, qui novit etiam nondum humilem quemque conversum iri: sed tamen pulli, hoc est, humiles ad Dominum clamant.

[lb. xxxix.] *Si cognovisti tempus pariendi tragelaphorum petrus?* τραγές hircus est, Δαρες cervus: tragelaphus ergo compositum ex hirco et cervo animal. Significat igitur mentem servientem legi Dei secundum interiorem hominem. Videt autem, quantum adhuc ex parte hircus est, aliam legem in membris suis repugnantiem legi mentis sue, et captivantem se in lege peccati (Rom. vn, 22, 23). Peperit autem talibus petras opportuno tempore, ille qui firmamenta solida exemplorum in Scripturis posuit, in quibus et quiescentes de se non desperant, quorum caro concupiscit adversus spiritum et spiritus adversus carnem, donec vivacitate cervi serpentinis sunctionibus superatis spiritu vivant, et spiritum sectentur, (Galat. v, 17, 18), ne regnet peccatum (unde similitudo hirci dicitur) in eorum mortali corpore, ad obedientium desideriis ejus (Rom. vi, 12). *Ant partus carnum custodiisti?* Ecclesiærum in numero spiritualium, materno affectu imitationem suam persuadentium, quibus jam nihil possunt serpentine opiniones nocere: tamen et tales custodiuntur non de se, sed de Deo præsumentes. *Et numerasti menses partus earum?* Non enim pariunt nisi per Evangelium, quod a baptismo suo Dominus usque ad passionem et ascensionem suam certis mensibus magisterii sui auctoritate prædicavit. *Et dolores earum solvisti?* Non enim sine dolore dicebatur, *Fili mi, quos iterum partus, donec Christus formetur in vobis* (Galat. iv, 19). Solvuntur autem isti dolores cum fuerit partus editus, id est, veritas persuasa eis pro quibus ita ingemiscitur, id agente in interioribus conscientie verbo Dei. *Et nu-*

¹ Er. et Lov., electorum spiritualium. M.

² In LXX, ἡσπερ λίθο κύβον, sicut lapide cibum.

³ Lov., parat. At am. Er. et nostri omnes MSS., peperit.

tristis hinnulos eorum sine metu? in lacte sacramentorum non timidos. Non enim acceperunt spiritum servitutis iterum in timore (Rom. viii, 15). Partus eorum emittit¹ : in libertatem uberioris pascue spiritualis. Abrumpent filii eorum : vincula concupiscentiarum secularium. Multiplicabuntur in trifice: solidiore cibo sapientiae, post nutrimenta lactis. Existunt, et non revertentur eis. Existunt, tanquam ex angustiis doctrine, que per homines incipientibus traditur; et non revertentur matribus suis, non jam opus habentes lacte, nec doctoribus hominibus indigentes. Sane isti tres versus non per interrogationem prouinciandi sunt. Quis autem est qui dimisit onagrum liberum? Mirum nisi eos per onagrum significat, qui pauci ab omni negotio liberi Deo serviunt. Et vincula ejus quis resolvit? affectionum carnalium atque popularium. Posui enim habitaculum desertum et tabernacula ejus salsuginem: unde clamet. Sitici in te anima mea (Psal. lxxi, 2). Iridens multitudinem civitatis: quam Babyloniam Scriptura dicit; perambulantes per latam viam, quae ducit ad perditionem (Math. vii, 13). Et querelam exactoris non audiens: nemini quidquam debens. Consideravit montes pascue sue: magnitudinem revelationum. Et post omne viride querit: omne semperatum. Voleat autem monoceros servire tibi? superbis dignitate hujus saeculi; quia et tales subiungavit Christus, et ministros Ecclesie constituit: ~~prophetas~~; enim unicornis est, quod superbiam significat. Aut dormire super praesepem tuum? sicut super illius humilitatem, qui etiam in praesepi est infans positus (Luc. ii, 7). requiescitur securitate venie peccatorum, et obliuione curarum mala conscientiae. Et alligabit in loris jugum suum? jugum lene portans alligatum loris, hoc est, in auctoritatibus eorum qui carnem mortificaverunt atque domuerunt. Unde et Joannes zona pellicea cingebatur (Math. iii, 4), non asperis restibus peccatorum. Aut ducet tibi sulcus in campo? aperiet pectora plebis obedientis ad obtinendum regnum Dei. Confidis autem in eo, quia mutata est virtus ejus? ut non vanitatem humane laudis et honoris etiam in Ecclesie ministerio requirat, sicut requirebat in saeculo. Aut dimittes ei opera tua? sicut ille, pro quo se dicit Apo-tolus legatione fungi, exhortans pro Christo reconciliari Deo. (II Cor. v, 20). Et credes ei, quia reddit tibi sermentum? Nihil ex eo suo dominatu vindicabit. Sementem quippe dicit opus seminandi. Et in aream tuam infret? Ut sit inter illos, quibus ipse Dominus praecepit rogandum Domini messis, ut mittat operarios in messem suam (Luc. x, 2): non autem ut sibi velit aream facere, sicut princeps heresum et schismatum, et quicunque non Dei gloriam querunt, sed suam. Difficillimum est enim ut velit iste monoceros, sed tamen et hoc praestat atque efficit in hominis animo, qui facit mirabilia solus (Psal. lxxi, 18), consilia destruens, et omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei, et captivans omnem intellectum ad obedientiam suam (II Cor. x, 4, 5).

Penna struthionum mixta est alis herodionis et accipi-

² Sic Mas. juxta LXX. Editi vero, eundem.

tris. Tardis ingenio, quos significant struthiones, quia volare non possunt, donatum esse per ejus gratiam qui stulta mundi elegit (I Cor. i, 27), ut aquarentur ingeniosorum celeritati pariter credentium, qui per alias aves quas commemoravit significantur, per hunc versum intelligendum est. Et reliquit in terra ova sua. Jam incipit de struthione dicere, id est de his quos per hoc animal significat. Non enim miscerentur pennae eorum tarda aliis velocium avium ad pariter volandum, nisi spem priorem in terra relinquerent, quam per ova significat. Et in pulvere calcantur. Quia etsi id quod sperabat in saeculo non attenderit, plerumque faventibus amatoribus saeculi, qui polveri comparantur, provenit. Et oblitera est quia pes disperdet ea, et bestia agri conculcabit ea. Quid si et adversa cuiusquam cupiditas et iniqui hujus mundi perturbent, et obterant spem ejus talam, tanquam ova ejus quae reloquit in terra; ita non erat, ut tanquam oblitera non sentiat. Obdurnit contra filios suos, ne simus ejus: etiam si jam non spes sit sicut ova, sed res ipsa, sicut filii jam nati, hoc est felicitas temporalis, fortiter contemnit eam, nolens eam sicut esse felicitatem; quia illam veram desiderat. Frustra laboravit absque ullo timore. Hoc antequam convertatur: laborat enim spe saeculi sine fructu, et quod est insipientius, sine ullo timore, dum presumat in rebus incertis. Quia despexit eam Deus in sapientia, et non distribuit ei intellectum. Quid enim stultus, quam fidere in vanitate, et laborare ad acquirendam peritura sine ullo timore amitterendi? Concipiunt enim plerique hunc affectum, quibus longa felicitas saeculi provenit, presertim si ab avis et atavis perpetua successione ducatur, ut se repente infelices fieri posse non credant. Et quia magni solent apparere in terra, non tamen pennis virtutum coelesti conversatione frui, recte struthionibus comparantur. Sed attende quod sequitur: Cum tempus fuerit, in ultum evolabit, et irridebit equitem et ascensem. Posteaquam venit plenitudo temporis (Galat. iv, 4), ut praecepit dicitur divitibus hujus saeculi, non superbe sapere, nec sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo (I Tim. vi, 17), coperunt sursum eum habere ad Dominum, et deridere superbos persecutores, quos Dominus project in mare: tunc enim penna struthionis mixta velocibus avibus, cœlum petit, et cetera que de hoc animali supra dicta sunt, fiunt. An tu circundedisti equo virtutem? Martyrem videtur describere, intrepidum et alacrem testem fidei salutaris, non tamen virtute propria, sed qua eum circumdedit Dominus. Et inseruisti collo ejus hinnitum? Induite vos armataram Dei, ut possitis resistere in die malo (Ephes. vi, 11). Et glorie pectoris ejus audacia². Ille est audacia qua Isaia audet et dicit³ (Isai. lxv, 1; Rom. x, 20). Gloria vero pectoris est conscientia (II Cor. i, 12) opus hominis probans, ut in semetipsa habeat quisque gloriam et non in altero (Galat. vi, 4). Pro-

¹ Floriacensis codex, *audacia*.

² Apud Lov., post, dicit, additur: *Inventus sum a non quærentibus me: palam apparui illis qui me non interrogabant; quod totum abest ab Alii. Er. et MSS.*

*dienis¹ in campo luxuriat. In lucem libertatis exiens, facilitate boni operis in latitudine charitatis exsultat. Et procedit in prælium cum virtute: adversus tentationes adversitatum. Occurrensque jaculo contemnit: quia circumposita sunt ei arma, in quibus est illud scutum fidei, in quo ignita inimici jacula extinguntur (Ephes. vi, 16). Nec se avertit a ferro: vel a morte visibili, vel qui sunt et duri ad non consentiendum veritati, et acuti ad persequendum a quibus se non avertit, quia ipsos etiam ut diligit jubetur. Super ipsum enim gaudet arena et gladius. Per confessionem quippe ejus asseritur et communio Dei, que invisibilis plena longe preannuntiat, et testimonio verbis, qua omnes tanquam communis errores debellat. Aliud est enim minari, quod longe futura sunt supplicia peccatorum, quod est tanquam areu tela intendere; aliud tanquam manu ad manum gladio verbi presentes debellare cupiditates. Lancea hastaque tremore. Quid est quod lancea hastaque tremore super ipsum gaudet arcus et gladius? Au quia nisi et ipse tremeret, hoc est, timeat futuram mortem, quam jaculatur divina iustitia, non potest presentem contempnere, quam persecutor minatur, ut intrepidum habeat confessionem, et predicit cum fiducia veritatem, cui non possint inimici resistere: atque ita super eum gaudet, hoc est, per ipsum libere asseritur doctrina Dei, per quam minatur impiorum futurum interitum, et interficit presentem iniquitatem? Nisi enim gaudium spei nostra cum tremore damnationis esset, in nobis negligens esset ipsa securitas et superba presumptio; neque in Psalmo nobis dicereatur, *Exultate et cum tremore (Psal. ii, 11).* Et iracundia exortis terras. Apud semetipsum irascens, ad exortendas in se terrenos concupiscentias et timores carnales, quibus quisque a tolerancia passionis avertitur. In hac sententia forte dictum est, *Irascerimini et nolite peccare (Psal. iv, 5).* Cum iracundia enim saluberrima se debet quisque correctione corrumpere, dicens, *Utquid tristis es, anima mea? et quare conturbas me? Spera in Deum, quia confitebor illi.* Quia enim ore confessio fit ad salutem (Rom. x, 10), statim sequitur, *Salutare vultus mei Deus mens (Psal. xii, 6, 7).* Nec credet, donec clamaverit tuba. Ante tempus quippe tentationis, etiam si eversa est terra tropidatio, non apparet, nec facile credendum est, nisi tempus ipsum tentationis docuerit. Cum autem tuba cecinerit, dicit, *Engo.* Cum tempus tentationis venerit, tunc vero placebit ei anima ejus, si gloriarit in tribulationibus; quia tribulatio patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio vero spem (Rom. v, 3, 4): ut jam non dicat anima sue irascens, *Utquid conturbas me? sed glorians dicat, Lauda, anima mea, Dominum (Psal. cxlv, 2).* Et procul odoratur pugnam: non quasi in hominibus persequentibus qui videntur, sed procul, hoc est, longe ab oculis; sciens quia non est ei colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, et rectores mundi, tenebrarum harum, adversus spiritualia iniquia in caelestibus (Ephes. vi, 13) Apud LXX, *moruscendū, fodēns.**

12), hoc est *procul.* Apte autem dictum est, *odoratur,* propter principem potestatis aeris hujus. Odores quippe olfactu sentiuntur, sive boni, sive mali. *Odoratur ergo pugnam,* qui intelligit principem potestatis aeris hujus operari in filiis dissidentiis (Ephes. x, 2), quorum persequentium iras antisocialia patitur, ut adversus spiritualia iniquitate spiritualibus armis dimicet, non corporalibus adversus carnem et sanguinem, id est malos et perditos homines, quos carnis oculus videt. *Tonitrum ducum et clamorem;* subaudieendum est, odoratur. Tonitrum autem propter ipsum aerem puto dictum esse, in quo clausa spiritualia iniquitate versantur. Non enim rectores mundi propterea dicti sunt hi spiritus, quia celum et terram regunt, sed sicut ipse exponit Apostolus. Etenim ne ita intelligeretur, subjicit statim quid dixerit rectores mundi; *tenebrarum harum,* inquit, hoc est impiorum: quibus ad Domini conversis digit, *Faustis enim aliquando tenebrae; nunc autem lux in Domino (Id. v, 8).* In voluntate enim cuiusque est, utrum tenebre sit, an lux; sed cum tenebre, in seipso, hoc est, peccata que ipsius sunt propria; cum autem lux, non in seipso sed in Domino, a quo illuminatur, ut quemadmodum dixit Isaia, tenebre ejus sint velut meridies (Isai. lxvii, 10). Dicitur et in Psalmis, *Illuminabis tenebras meas (Psal. xvii, 29).* Quos ergo dicit Apostolus rectores tenebrarum, ipsi et in hoc verso dicti sunt doceas. Ducuntur enim et ab his tenebre, hoc est impiorum, ut persequantur pios, id est, eos qui persecutionem patiuntur propter justitiam, non eos qui patiuntur propter impietas et iniquitates suas. Dicunt autem talium clamorem dicit odorari martyrum: non quia sonitus aliquis inde auditur auribus corporis, sed quia cordis auribus per fidem clament, quanta diabolus et angeli ejus adversus Dei servos machinantur; unde ait Apostolus, *Non enim ignoramus astutiam ejus (II Cor. ii, 11).* Adversus quem clamorem duocum, surda utique sunt aures infidelium. *Numquid in sapientia tua plumescit accipiter?* sicut in sp. plenaria Dei, que est Christus, novus homo paulatim innovatur, conversationem habiturus in caelestibus. *Expansis penas immobilis, respiciens ad austrum?* explicatis ab omni impedimento saculari virtutibus gemino dilectionis, permanens inconcussus in fide; non tamen in hoc ipso de seipso presumens, sed sperans in Deum, et in illum revocans intentionem, a quo ipse charitatis ardor inspiratur, ut fortitudinem suam ad ipsum custodiat (Psal. lvii, 10), dicens, *Nonne Deo subiecta erit anima mea? ab ipso enim salutare menu, etenim ipse est Deus mens et salutaris mens, susceptor mens; non morebor amplius (Psal. lxi, 2, 3).* Ac tuo precepto exaltatur aquila? sicut ejus praecorpio, qui ait, *Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me (Ivan. xii, 32).* Pro nobis enim moriturus, et corpus resurrectione levaturus in celum: *Ubi fuerit, inquit, condaber, illæ congregabuntur et aquila (Matth. xxiv, 28).* Salavit enim in bonis celestis has desiderium ejus, cuius sicut aquile juvenis renovabitur (Psal. cxi, 5). Potest et exaltatio aquile ad id pertinere, quod ait Apostol-

Ius, *Sive enim mente excessimus Deo*; ut versus qui etiam ibi sequitur de vultore, ad id pertinet quod etiam ibi sequitur, *Sive temperantes sumus, robis. Sequitur enim, Aut vultur super nidum suum in petra sedens morabitur, quia ex affectu dictum videtur non sublimia contemplandi mentis excessu, sed inferiorius consilendi per temperantiam qua humanis rebus congruit; ut impii qui pro mortuis habentur, justificanti per verbum, hoc est, quasi ore deverali convertantur in corpus Ecclesie. Vultus enim de mortuis pascitur; et ideo super nidum suum, ubi tanquam fetus ponit opera huic vite necessaria. Ideo autem in petra, quia cum divisset Apostolus, *Sive temperantes sumus, nobis; continuo subjunxit, Charitas enim Christi compellit nos* (II Cor. v, 13, 14): petra autem erat Christus (I Cor. x, 4). Et bene *sedens morabitur*, secundum id quod dictum est, *Compellor autem ex duabus, concupiscentiam habeo dimulvi et esse cum Christo; multo anim magis optimum*, ut hoc ad exaltationem aquile pertineat; ad vultum vero sedentem in nido, et morantem, *Mancis in carne necessarium propter vos* (Philipp. 1, 23, 24). Et quia petra etiam tota Ecclesia bene intelligitur, propter etiam Simonem, qui ob hoc a Domino petrus appellatus est (Marc. iii, 16), summitas petrae est caput Ecclesie. Ad hoc additur versus qui sequitur: *In cunctorum petra et in caverna. Summitas eum referunt ad id quod est caput, caverna vero ad id quod vita nostra abscondita est cum Christo in Deo* (Colos. iii, 5). *Et cum illi fuerit, queri eacus: de quibus dictum est Petro, Macta, et manducus* (Act. xi, 7), ut incorporaret Ecclesie creditories ex Gentibus. *Longe oculi ejus respiciunt; et pulli ejus voluntur in sanguine. Spe future immortalitatis in vitam eternam intencionem suam lange porrigit: quanvis opera ejus in carnis infirmitate voluerint, id est, dubius motibus pectori, dum incertum habet humana ignorantia ex iis que misericorditer facit, quid cui prosit ad Deum, cum tamen longe oculis prouincientibus propter eternam salutem sincera charitate dispensat. Sed cum invenerit iste talis operator et dispensator eos qui per affectum quo renuntiant diabolo, jam mortui sint huic saeculo; sine dubitatione aliqua ei exhibet oris ministerium in opere sermonis, quo eos in corpus Ecclesie jam paratissimos traiicit: et ideo sequitur, Ubicumque fuerint cadavera, confestim reponuntur.**

Respondit Dominus, et dixit. Quid nunc Dominius tanquam repetit sermonem, cum ipse loqueretur, intelligitur Job ad ea que dicta sunt, obstupuisse in silentio, et quievisse, ut nihil amplius dicere auderet. Ergo duobus qui sequuntur versibus exhortatur eum Dominus ad respondendum. Numquid qui disputat cum Omnipotente, quiescit? hoc est, Quare tu quiecis cum Omnipotente disputans? Argues Deum respondebit ita? subaudiendum est, numquid; ut eis sensus, Numquid arguit Deum qui disputans respondebit? Quarendo enim cum Omnipotente disputatur, non convincendo

aut refellendo. Non ergo quia Omnipotens est, ideo quiescendum est a disputando cum eo. Neque enim ad arguendum ab eo aliquid per disputationem tanquam ab ipsa veritate requiritur. Potest et sic intelligi, Numquid qui disputat cum Domino, quiescit? id est, quia non quiescit qui cum Omnipotente disputat, non est cum eo disputandum ut quiescat. Solet enim disputans contradicere: qui autem contradicit Deo, quiescere non potest, hoc est, non inventu quietem, nisi in ejus voluntate sine ulla contradictione consentiat. Argues enim Deum respondebit ita; id est, cum disputando respondeat Deo, arguit Deum, et propterea non pervenit ad quietem. Unde dictum est, *O homo, tu quis es qui respondeas Deo* (Rom. ix, 20)? Sed quid tale fecerat Job? Non enim Deus sic illum accipit tanquam contradicentem sibi, sicut amici ejus non intelligentes; cum tale testimonium illi perhibeat, et in capite libri, et in fine. An propter personam quam Job gestabat dictum est, hoc est, corporis Domini, quod est Ecclesia, in qua multa infirmorum pars est, non quidem desperatorum, sed tamen adhuc in proiectu suo periclitantium, quibus pene commoverunt pedes, et quorum pauci minus effundunt gressus, dum zelant in peccatoribus, pacem peccatorum intuentes? Qui dicunt: *Quemodo scilicet Deus, et si est scientia in Altissimo? Ecce ipsi peccatores, et abundantes in seculo obijeruntur divitias. Numquid vane justificari cor meum, et lavi in innocentibus manus meas, et fui flagellatus tota die, et arguit me in matutinum* (Psal. lxxii, 2-14). Nam hinc potius Job ipse videtur responderem sequentibus versibus.

Respondens autem Job dixit: Quid ergo judicer comonitus et increpatus a Domino, audiens talia, cum nihil sim? id est, quid ergo mihi judicium comparo, cum me communet et arguit Dominus, si ei contradicam; audiens talia, id est, intelligens quanta justitia et misericordia tecum sic agatur, cum per me ipsum utique nihil sim? Quod responsum dabo? id est, quid potero contradicere veritati? Manum ponam ad os meum, id est, tenebo et colibebbo loquacitatem meam. Semel locutus sum; iterum non adjiciam. Nisi in mysterio accipiat, quomodo semel locutus est Job, qui toutes locutus est? Aut quomodo iterum non adjiciet, post panulum locutus? Sed locutio hic intelligenda est progressus anima in hac exteriora, quo relinquit Deum, et ei resistit. Unde major iste progressus, etiam clamor in Scriptura appellatur, cum dicit Deus clamorem Bodamarem ad se pervenisse (Gen. xviii, 20). Cui locutioni atque clamori contrarium est beatissimum illud silentium, de quo dicitur, Et silebit sine timore ab omni malignitate. Bene itaque dicit semel locutum continua quadam locutione in tota vita veteris hominis, cum esset spiritus ambulans, et non revertens ori, ne ultra progrediatur, promittit se non adiungere iterum, ne r edat a Deo. Amen.

ADMONITIO

IN LIBRUM CUI TITULUS SPECULUM.

Scripturam sacram speculi vice nobis propositam observat Gregorius in lib. 2 Moral. cap. 4; adeoque hanc, ubi virorum illustrium gestis narrandis insistit, non eorum peccata et lapsus, omninoque nihil silentio praterite notat, quo minus ad informando more exempla enique homini praeceps sint opportuna. Verumtamen istud speculi munus habet Scriptura alio itidem ex capite; immo id sibi vindicat ea maxime parte, qua vite praecipa continentur; quibus videlicet in conspectu positis, si ulla est in moribus labes, si decus speciesque non ementita pietatis in animo insidet, facilius dijudicatur. Ille itaque praecpta S. doctoris Augustini studio collecta fuisse in unum librum, cui Speculo nomen ab ipso inditum est, fidem facit Possidius in ejus vita, cap. 28; quo loco recensitis ante Retractionum libris, continenter subiicit: *Quique prodeesse omnibus volens, ei volentibus multa librorum legere et non valentibus, ex utroque dirino Testamento, Veteri et Novo, praemissa praefationes praecpta divina seu vetita ad vita regulam pertinentia excerpta, atque ex his unum codicem feci: ut qui vellet legeret, atque in eo vel quam obediens Deo, inobedientem esse agnosceret: et hoc opus voluit Speculum appellare.* Tum vero Vandalorum in Africam irruptionem, quae ad annum Christi 428 pertinet, brevi post tempore contigisse refert. Unde intelligas opus istud esse anni fere 427, quod subinde inter opuscula Retractionum libris posterius edita numeratur in antiquis codicibus, uti in Retractionum fine Tom. 1 annotatum fuit. Eudem librum probe cognitum se habuisse significat Cassiodorus senator in lib. de Institutione div. Script. cap. 16, hisce verbis: *Liber ejusdem Augustini quasi philosophia moralis, quem pro moribus instituendis atque corrigendis ex divina auctoritate colligit, Speculumque nominavi, magna intentione legendus est.*

Porro cum ad vulgi usum istud plium opus compararet S. Doctor, eo noluit nisi faciliores intellectu praecotiones comprehendi. Quo etiam consilio adductum credimus, ut versione veteretur non ex graco lxx, quam sequi solebat, sed ex hebreo, quod hanc denum compresisset esse illa multis in locis planiorum. Nam hoc nomina eam aliquoties laudat in postremis suis libris Questionum in Heptateuchum, ac presertim in quarto de Doctrina Christiana libro, quem tribus aliis adjiciens anno 426, aut 427, sic testimonium ex propheta Amos prolaturus loquitur in cap. 7: *Non autem, ait, secundum lxx Interpretes, qui etiam ipsi dirino Spiritu interpretati, ob hos aliter videntur nonnulla dixisse, ut ad spiritualem sensum scrutandum magis admoneretur lectoris intentio, unde etiam obscuriora nonnulla, quia magis tropica, sunt eorum: sed sicut ex hebreo in latinum eloquium presbytero Hieronymo utriusque lingue perito interpretante translata sunt.* Praterea, si que forsitan ex congratis in Speculum sententiis contrariae viderentur, conciliare decreverat et illustrare propositio postea questionibus: quas quidem in MSS. codicibus frustra quesivimus; cumque de hoc labore nihil dicat Possidius, qui de ipsa vel prafatione Speculi tacendum non existimat, hand immerito creditur Augustinum ab eo explendo praecepit fuisse.

Aliud non ita pridem Hieronymi Vignierii cura prodiit Speculum sub Augustini nomine; in quo sententiae Scripturarum revocantur ad certa quedam capita instituta variis de rebus sacrae doctrinam spectantibus, adeo ut non tam vite instituenda consilio, quam erudiendi animi causa, comparatum esse videatur. Quocirca istud minus cum eo convenit Speculo, quod et Possidii verbis et Augustini prafatione describitur: planeque oportet sicut nostrum hoc genuinum, ita Vignerianum illud spuriū babemus.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI de Scripturā sacrā **SPECULUM^(a)**

Præfatio.

Quis ignorat in Scripturis sanctis, id est, Legitimis, canonica præditis, quedam sic esse posita, ut tantum Propheticis, Evangelicis, et Apostolicis, auctoritate scirentur et crederentur; ut est quod in principio feci

ADMONITIO PP. BENEDICTINORVM.

In Gallicanis MSS. nonnisi duobus repertum est, Regie Bibliotheca uno, altero Carnutensis Ecclesie: quorum codicum ope, necna collatis ad eosdem codices editionibus Ann. Er. et Lov. restitutur in integrum nullis in locis.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1. memoratas. M.

(a) Scriptum sub anno Christi 427.

Deus celum et terram (*Gen. 1, 1*), et quod in principio erat Verbum (*Joan. 1, 1*), et quaecumque facta divina vel humana tantummodo cognoscenda narrantur: quardam vero sic esse jussa, ut observarentur et fierent, vel prohibita, ne fierent; ut est, *Honora patrem et matrem*; et, *Non macaberis* (*Exod. xx, 12, 14, et Matth. xv, 4; v. 27, 28*)? Horum autem que jubendo et vetando scripta sunt, alia sunt sacramentorum velata mysteria, que multa Veteris Testamenti populo illi facienda mandata sunt, neque a populo christiano nunc sunt, sed tantummodo intelligenda requiruntur atque tractantur: sicut est sabbatum ad visibilem vacacionem (*Deut. v, 12*), sicut azyma in pane sine fermento, Pascha in ovis occisione (*Exod. xii*); sicut tot genera sacrificiorum ciborumque vitandorum, et neomenie, et annue solemnitates, quas observant nunc usque Iudei; et illae justificationes, que non ad opera justitiae propriæ pertinent, sed aliquid significare intelliguntur. Quis enim christianus optime anno cogitum servum reddere libertati; et si discidere ille noluerit, ejus auriculam subula pertundere ad postem (*Id. xxi, 2, 6*), et cetera hujusmodi? Alia vero etiam nunc facienda sunt, si facienda praecepta sunt; nec facienda, si prohibita; qualia sunt illa quae dixi, *Honora patrem et matrem*; et, *Non macaberis*. De his igitur que ita sunt posita in Litteris sacris, vel jubendo, vel vetando, vel sinendo, ut etiam nunc, id est tempore Novi Testamenti, ad vitam piam exercendam moresque pertineant, hoc opus quod in manus sumpsi compondere aggressus sum; ut quantum me Deus adjuvat, omnia talia de canonis Libris colligam, atque ut facile inspicи possint, in unum tanquam Speculum congeram. Oportuit enim sic ea ponи ab auctoribus nostris, quemadmodum posita sunt, ut praecepta narrationibus vel disputationibus propriis figurata, et figuratis propria miscerentur, dum rerum gestarum ordo servatur, aut respondetur adversis, aut qui docendi sunt instruuntur, aut occulorum inventione quodammodo renovantur hi qui prompta et aperta fastidunt: nos autem in hoc opere nec infidelem vel adducimus vel adiudicamus ad fidem; nec exercemus quibusdam salubribus difficultatibus ingenium intentionemque discentium; sed eum qui iam credens obedi Deo voluerit, ut hic se inspiciat, admonemus, quantumque in bonis moribus operibusque profecerit, et quantum sibi desit, attendat. Sic enim potest et de his que habet gratias agere; et de his que non habet, ut habeat satis agere; ac propter illa servanda curam precesque fidelis pietatis adhibere. In his autem omnibus que inspicienda ponere institui, quaecumque inter se videbuntur esse contraria, postea propositis questionibus exponenda atque solvenda sunt. Sane supplicia male factorum, et premia recte factorum, quamvis nonnulla commemoranda existimaverim, tamen in Novo Testamento dissimilia veteribus esse quis nesciat? Ab ipsa igitur Legi que data est per Moysen, divinorum praeceptorum, qualia nos commemoraturos esse prouisimus, aggrediamur exordium.

DE LIBRO LEGIS,
QUI EXODUS NOMINATUR.

[Cap. xx.] Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem que est in celo deserper, et que in terra deorum, nec eorum que sunt in aquis sub terra: non adorabis ea, neque coles. Item: Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum: nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumperit nomen Domini Dei sui frustra. Et paulo post: Honora patrem tuum et matrem, ut sis longevus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi. Non occides. Non macaberis. Non furtum facies. Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium. Non concupisces dominum proximi tui, nec desiderabis uxorem ejus; non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec omnia que illius sunt. Item post Decalogum aliis in locis. *huc in eodem libro reperiuntur praecepta vien-di*: Non facies merum¹ deos argenteos, nec deos aureos facielis vobis.

Et aliquanto post [xxi.]: Qui percusserit hominem volens occidere, morte moriatur. Qui autem non est insidiatus, sed Dens illum tradidit in manus ejus, constituant tibi locum quo fugere debeat. Si quis de industria occiderit proximum suum per insidias, ab alteri meo evelles eum, ut moriatur. Qui percusserit patrem suum et matrem, morte moriatur. Qui furatus fuerit hominem, et vendiderit eum, convictus noxe, morte moriatur. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Si rixati fuerint viri, et percusserit alter proximum suum lapide vel pugno, et ille mortuus non fuerit, sed jacuerit in lectulo; si surrexerit et ambulaverit foris super baculum suum, innocens erit qui percussit: ita tamen ut operas ejus et impensas in medicos restituat. Qui percusserit servum suum vel ancillam virga, et mortuus fuerit in manibus ejus, criminis reus erit: sin autem uno die supervixerit vel duobus, non subjacebit poena; quia pecunia illius est. Si rixati fuerint viri, et percusserit quis mulierem pregnantem, et abortivum quidem fecerit, sed ipsa vixerit; subjacebit damno, quantum expetierit maritus mulieris, et arbitrii judicariunt: sin autem mors ejus fuerit sub-ecta; reddet animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, adustionem pro adustione, vulnus pro vulnera, livorem pro labore. Si percusserit quispiam oculum servi sui aut ancillae, et luscos eos fecerit; dimittet liberos pro oculo quem erit. Dentem quoque si excusserit servo, aut ancilla sua; similiter dimittet eos liberos. Si bos cornu petierit virum aut mulierem, et mortui fuerint; lapidibus obruetur, et non comedentur carnes ejus; dominus quoque hovis innocens erit. Quod si bos cornupeta fuerit ab heri et nudiustertius, et contestari sunt dominum ejus, nec reclusit eum, occiderique virum ac mulierem; et bos lapidibus obruetur, et dominum illius occident. Quod si pretium ei fuerit impositum, dabit pro anima sua quidquid fuerit pistulatus.

¹ Particula, *merum*, non reperiatur in editis, abestque nunc a versione Vulgata, sed eam habent MSS. huius operis; habet hebreus textus, immo etiam Vulgata versio in Corbaciensi volumine ante 800 annos descipta.

Filium quoque et filiam si eorum percusserit, similiter sententia subjicitur. Si servum ancillamque invaserit, trahita vestis argenti dabit domino; bos vero lapidibus obvenerat. Si quis apernerit cisternam, et fodet, et non operuerit eam, occiderique bos aut asinus in eam; dominus cisterne reddet pretium jumentorum: quod enim mortuum est, ipsius erit. Si bos alienus boven uterius vulneraverit, et ille mortuus fuerit; vendent boven vivum, et dividunt pretium; cadaver autem mortui inter se dispergunt. Sin autem sciebat quod bos cornuta esset ab heri et nudiustertius, et non evadavit eum dominus suus; reddet boven pro bove, et cadaver integrum accipiet.

[xxx.] Si quis furatus fuerit boven aut ovem, et occiderit, vel vendiderit; quinque boves pro uno bove restinet, et quatuor oves pro una ova. Si effringens fur domum, sive suffodiens fuerit inventus, et acceptio valiere mortuus fuerit; percutitor non erit rens sanguinis. Quod si orto sole hoc fecerit, homicidium perpetravit, et ipse morietur. Si non habuerit quod pro furto reddit, venamabitur. Si autem inventum fuerit quod eum quod furatus est vivens, sive bos, sive asinus, sive ovis; duplum restinet. Si lascerit quisquam agnum vel vincum, et dimiserit jumentum suum, ut depasentur aliena: quidquid optimum habuerit in agro suo, vel in vinea, pro danni estimatione restituet. Si egressus ignis invenerit spicas¹, et comprehendenter acervos frugum, sive stantes segetes in agris; reddit dominum qui ignem succederit. Si quis commendaverit amicos pecuniam aut vas in custodiā, et ab eo qui suscepserat, furio abiata fuerint; si inventus fuerit, duplum reddit: si latet, dominus domus applicabitur ad deos, et iurabit quod non extenderit manum in rem proximi sui, ad perpetrandam fraudem, tam in bove quam in asilo, et ove ac vestimento, et quidquid damnum inferre potest, et ad deos utrinque causa perveniet; et si illi iudicaverint, duplum restituet proximo suo. Si quis commendaverit proximo suo asinum, boven et ovem, et omne jumentum ad custodiā, et mortuum fuerit, aut debilitatum, vel captiuū ab hostiis², nullusque hoc viderit; iusurandom erit in medio, quod non extenderit manum ad rem proximi sui; suscipietque dominus iuramentum, et ille reddere non cogetur. Quod si furto sublatum fuerit, restituet damnum domino. Si comedunt a bestia, deferet ad eum quod octüm est, et non restituet. Qui a proximo suo quidquam horum mutuum postulaverit, et debilitatum aut mortuum fuerit, domino non praesente; reddere compelletur. Quod si in presentiarum fuit dominus, non restituet, maxime si conductum venerat pro mercede operis sui. Si quis seduxerit virginem, needum sponsatam, et dormierit cum ea; dotabili eam, et habebit eam uxorem. Si pater virginis dare noluerit, reddit pecuniam juxta modum dotis

quam virgines recipere conseruent. Maleficos non patiens vivere. Qui colerit eum iumenta, morte mortiatur. Qui immolat diis, occidetur; præter dominum soli. Advenam non conuictabis, neque affiges eum: adueni enim finis in terra ægypti. Vidue et pupilli non uidebitis. Si lasceritis eos, vociferabuntur ad me, enege exaudiam clamorem eorum, et indignabitur furor mens, perentiamque vos gladio et erunt uxores vestrae vidua, et filii vestri pupilli. Si pecuniam mutant dederis populo meo pauperi, qui habitat tecum, non urgelas eum, quasi exactor, nec usus opprimes. Si pignus a proximo tuo accepteris vestimentum, ante solis occasionem reddet ei; ipsum enim est solum quo operitur indumentum carnis ejus, nec habet aliud in quo dormiat: si clamaverit ad me, exaudiam eum, quia misericors sum. Deus non detrahens, et principi populi tui non maledicens. Declinas tuas et primitias non tardabis offerre. Primogenitum filiorum tuorum dabis mihi.

Ei paulo post [xxx.]: Non inscipes vocem mendacii, nec jungen manum tuam, ut pro imo dies falsum testimonionem. Non sequeris turbam ad farientem malum, nec in iudicio plurimorum acquisies sententia, ut a vero dieris³. Pauperis quoque non misereberis in iudicio⁴. Si occurris hoi iniurii tul, aut asino errasti, reduce ad eum. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis, sed sublevabis eum eo. Non declinabis in iudicio pauperis. Mendacior fugies. Insontem et iustum non occides; quia aversor impium. Ne acceperis munera, que exercant eliam prudentes, et subvertunt verba iustorum. Peregrino inoestus non eris: scitis enim advenarum animas, quia et ipsi peregrini fulstis in terra ægypti. *Et post quadam interposita, cum de alienigenis loqueretur:* Non adorabis deos eorum, neque coles eos. Non facies opera eorum, sed destrues eos, et confranges statutas eorum: servietisque domino deo vestro.

Ei post multa in rodam fibro de diis Gentium [xxxiv.]: Sed aras eorum destrue, confranges statutas, incosque sucede. Noli adorare deum alienum; dominus zelotes nomen ejus, Deus est simulacrum. Ne incas pacem eum hominibus illarum regionum; ne cum fornicati fuerint cum diis suis, et adoraverint simularia eorum, vocet te quispiam, ut comedas de immolatis. Nec usorem de filiis eorum acceperies filii tuis; ne possumusque ipsos fuerint fornicatae, fornicari faciat et filios tuos in deos suis. Deos conflatis non facies tibi. *Ei paulo post:* Primitias frugum terra tua offeres in domo⁵ domini dei tui.

Hec de libro Legis, qui Exodus nominatur, colligenda existimavi. Nunc eodem modo inspiciamus in sequenti Levitico.

DE LEVITICO.

[Cap. xviii.] Omnis homo, inquit, ad proximum

¹ In editis, a vero reo derit. Abesi, deo, a MSS. lugus habet, neconon a sacris biblis.

² Carmentensis Ecclesia ms. habet hic, in negotio: aliquæ legatur in Biblio corb. versionis Vulgatae.

³ MSS. in domum.

¹ Ha hic in omniibus ecclesiis, quibus biblium volumen corbecease conseutit. At in hebreo et apud LXX, iuvaret spicas. sic elian. vulgata post Bonham correctionem faciam sixth v. autoritate.

² Biblio, o hostis. Alio vero, ab hostibus; qualiteratio senior

sanguinis sui non accedes, ut revelis turpidinem ejus. Ego Dominus. Turpidinem patris tui, et turpidinem matris tue non discoperies: mater tua est, non revelabis turpidinem ejus. Turpidinem uxoris patris tui non discoperies; turpitudine enim patris tui est. Turpidinem sororis tue ex patre, sive ex matre, que domi vel foris genita est, non revelabis. Turpidinem filii tui vel nepis ex filia, non revelabis; quia turpido tua est. Turpidinem filie uxoris patris tui, quam peperit patri tuo, et est soror tua, non revelabis. Turpidinem sororis patris tui non discoperies; quia caro est patris tui. Turpidinem sororis matris tue non revelabis; ex quod caro sit matris tue. Turpidinem patrum tui non revelabis, nec accedes ad uxorem ejus, que libi affinitate conjugitur. Turpidinem sororis tue non revelabis; quia uxor filii tui est; nec discoperies ignominiam ejus. Turpidinem uxoris fratris tui non revelabis; quia turpitudine fratris tui est. Turpidinem uxoris tue et filii ejus non revelabis. Filiam filii ejus, et filium filiae illius non sumes, ut reveles ignominiam ejus; quia caro illius sunt, et talis coitus incestus est. Sororem uxoris tue in pellicatum illius non accipies, nec revelabis turpidinem ejus adhuc illa vivente. Ad mulierem que patitur menstrua, non accedes, nec revelabis redditum ejus. Cum uxore proximi tui non cabis, nec semini commixtione maculaberis. De semine tuo non dabis ut consecratur idolo Moloch, nec pollues nomen Dei tui. Ego Dominus. Cum uasculo non commisceris coitu feminino; quia abomination est. Cum omni pecore non cabis, nec maculaberis cum eo. Mulier non succumbet jumento, nec miscetur ei; quia scelus est. Nec polluamini in omnibus his.

Et post aliquantum [xix.]: Unusquisque matrem et patrem suum timeat. *Et post unum versum*: Nolite convergi ad idola, nec deos conflatis facias vobis. Ego Dominus Deus vester. *Et post paululum*: Nec remaneentes. in uit, spicas colliges, neque in vinea tua racemos et grana decid. tua congregabis; sed pauperibus et peregrinis carpenda dimittes. Ego Dominus Deus vester. Non facielis fortunam. Non mentiemini. Nec decipiet unusquisque proximum suum. Non perjurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui. Ego sum Dominus. Nec facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum. Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque in mane. Non maledices surlo, nec coram eorum ponas officidiculum: sed timebi. Dominum Deum, qui ego sum Dominus. Non facies quod iniquum est, nec iniuste iudicabis. Nec consideres personam pauperis, nec honores nullum potentiis: juste iudica proximo tuo. Non eris criminator et suscitor in populi. Non stabis contra sanguinem proximi tui. Ego Dominus. Ne oderis fratrem tuum in corde tuo: sed publice argue cum, ne habens super illo peccatum. Non queras uisitem, nec memor eris injuria civium tuorum. Diliges amicum tuum sicut teipsum. Ego sum Dominus, Leges meas custodite. *Et*

pando post: Non comedetis cum sanguine¹. Non angribimini, nec observabitis somnia. Neque in rotundum attonibilis conam, nec ridentis² barbam. Et super mortuo non incidetis carnem vestram: neque figuris alias et siigmata facialis vobis. Ego Dominus. Ne prostituis filiam tuam, ne contaminetur terra, et impleaturo placuto. *Et post unum versum*: Ego Dominus. Ne declinetis ad magos, nec ab hariolis aliquid sciscitemini, ut polluamini per eos. Ego Dominus Deus vester. Coram cano capite consurgo, et honoro personam senis, et time Deum tuum. Ego sum Dominus. Si habitaverit advena in terra vestra, et moratur fuerit inter vos, ne exprobretis ei; sed sit inter vos quasi indigena, et diligetis eum quasi vosmetipso: et fuistis enim et vos advena in terra Aegypti. Ego Dominus Deus vester. Nolite facere aliquid iniquum in iudicio, in regula, in pondere, in mensura. Statuta justa, et aqua sint pondera; justus modus, et quisquis sextarius. Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Aegypti. Custodite omnia praecepta mea, et universa iudicia, et facite ea. Ego Dominus.

[xx.] Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens, Ille loqueris filii Israel: nomen de filiis Israel, et de advenis qui habitant in Israel, si quis dederit de semine suo idolo Moloch, morte moriantur; populus terra lapidabit eum: et ego ponam faciem meam contra illum, succidamque eum de medio populi sui, ex quod de semine suo dederit Moloch, et contaminaverit sanctuarium meum, et polluerit nomen sanctum meum. Quod si negligens populus terre, et quasi parvipendens imperium meum, dimiserit hominem qui dedit de semine suo Moloch, nec voluerit eum occidere; ponam faciem meam super hominem illum, et cognationem ejus; succidamque et ipsum et omnes qui consenserunt ei, ut fornicarentur cum Moloch de medio populi sui. Anima que declinaverit ad magos et hariolos, et fornicata fuerit cum eis; ponam faciem meam contra eam, et interficiam illam de medio populi sui. Sanctificamini, et estote sancti; quia ego sanctus sum Dominus Deus vester. Custodite praecepta mea, et facite ea. Ego Dominus qui sanctifico vos. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriantur. Patri matrique qui maledixerit³, sanguis ejus sit super eum. Si moechatus fuerit vir cum uxore alterius, et adulterium perpetraverit cum coniuge proximi sui; morte moriantur et moechus et adultera. Qui dormierit cum noverca sua, et revelaverit ignominiam patris sui; morte moriantur ambo: sanguis eorum sit super eos. Si quis dormierit cum nuru sua, uterque moriatur; quia scelus operati sunt: sanguis eorum sit super eos. Qui dormierit cum masculo coitu fessino, uterque operatus est nefas; morte

¹ Edili, carnem cum sanguine. Ali Mas. careni voce, carnem, que nec laudis Billi nisi mendosus rej. eritur.

² Carnutensis codex, nec eradicata. Alii juxta vulgatam, radetus. Hoc modo si legebat Augustinus, mirari subit ut istud praeceptum transulerit in haec collectum, que praeceptor praecepit ad veteris et novi testamenti tempus perique scripturam continere nihil debet. Ferro LXX vertunt, unde phtherite ten opis tui pugnare, neque corruptis asp. cum barbae restra.

³ In castigatoribus illis, patri omnesque malitias.

moriuntur : sanguis eorum sit super eos. Qui supra uxorem filiam duxerit matrem ejus, scelus operatus est ; vivus ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio vestri. Qui cum jumento et pecore coierit, morte moriatur : pecus quoque occidite. Mulier que succubuerit cuiilibet jumento, simul interficietur cum eo ; sanguis eorum sit super eos. Qui acceperit sororem suam, filiam patris sui, vel filiam matris sue, et viderit turpitudinem ejus, illaque conspexerit fratris ignominiam, nefariam rem operati sunt ; occidentur in conspectu populi, eo quod turpitudinem suam mutuo revelaverint ; et portabunt iniquitatem suam. Qui coierit cum muliere in fluxu menstrui, et revelaverit turpitudinem ejus, ipsaque aperuerit fontem sanguinis sui, interficiuntur ambo de medio populi sui. Turpitudinem materterea et amitiae tuae non discoperies. Qui hoc fecerit, ignominiam carnis sue nudavit ; portabunt ambo iniquitatem suam. Qui coierit cum uxore patrui vel avunculi sui, et revelaverit ignominiam cognationis sue ; portabunt ambo peccatum suum ; absque liberis morientur. Qui duxerit uxorem fratris sui, rem facit illicitam : turpitudinem fratris sui revelavit ; absque filiis erunt. *Et in alio loco :* Vir sive mulier, in quibus pythonius vel divinationis fuerit spiritus, morte moriantur ; lapidibus obruent eos : sanguis eorum sit super illos.

Itemque in alio loco, cum de summo sacerdote loqueretur [xxi.] : Virginem, inquit, duces uxorem ; viudam et repudiatam, et sordidam atque meretricem non accipiet, sed puellam de populo suo : ne commisceat stirpem generis sui, vulgo gentis sue ; quia ego Dominus qui sanctifico eum.

Et post multa [xxiv.] : Homo qui maledixerit Deo suo, portabit peccatum suum. Et qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur : lapidibus opprimet eum omnis multitudo, sive ille civis, sive peregrinus fuerit. Qui blasphemaverit nomen Domini, morte moriatur. Qui percusserit et occiderit hominem, morte moriatur. Qui percusserit animal, reddat vicarium, id est, animam pro anima. Qui irrogaverit maculam cuiilibet civium suorum, sicut fecit, fiat ei : fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet; qualem inflixerit maculam, talen sustinere cogetur. Qui percusserit jumentum, reddet aliud. Qui percusserit hominem, punietur. *Aequum judicium sit inter vos, sive peregrinus, sive civis peccaverit ; quia ego sum Dominus Deus vester.*

Et post aliquantum [xxvi.] : Non facietis vobis idolum et sculptile, nec titulos erigetis, nec insignem : lapidem ponetis in terra vestra, ut adoretis eum. Ego enim sum Dominus Deus vester.

Hæc de Levitico. Nunc de libro cuius nomen est Numeri, quæ visa sunt commemoranda ponemus.

DE NUMERIS.

[Cap. xxvii.] *Homo cum mortuus fuerit absque filio, ad filiam ejus transibit hereditas. Si filiam non habuerit, habebit successores fratres suos. Quod si*

* *Sic Mus. Juxta Vulgatam. At editi, in signum.*

et fratres non habuerit, dabitis hereditatem fratribus patris ejus. Sin autem nec patruos habuerit, dabitur hereditas iis qui ei proximi sunt : erique hoc filii Israel sanctum lege perpetua, sicut orcepit Dominus Moysi.

Et post multa [xxxv.] Ad minus testimonium nullus condemnabitur. Non accipietis pretium ab eo qui reus est sanguinis.

Hæc de Numeris invenimus, quæ inspicienda putavimus. Deuteronomium deinceps considerabimus.

DE DEUTERONOMIO.

[Cap. i.] Nulla erit distantia personarum : ita parvum audiatis ut magnum, nec accipietis enjusquam personam; quia Dei iudicium est.

Et plurimis interpositis, ubi Decalogum repetit [iv.] Custodite igitur sollicite animas vestras. Non vidistis aliquam similitudinem in die qua locutus est Dominus vobis in Horeb de medio ignis : ne forte decepti facialis vobis sculptam similitudinem, aut imaginem masculi vel feminae : similitudinem omnium jumentorum que sunt super terram, vel avium sub celo volantium ; atque reptilium que moventur in terra, sive piscium qui sub terra morantur in aquis ; ne forte oculis elevatis ad celum videas solem et lunam, et omnia astra caeli, et errore deceptus adores, et colas que creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, que sub celo sunt. Et paulo post : Cave, inquit, ne quando obliviscaris pacti Domini Dei tui, quod pepigit tecum ; et facias tibi sculptam similitudinem eorum, que fieri Dominus prohibuit : quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator.

Et alio loco [v.] : Non habebis deos alienos in conspectu meo. Non facies tibi sculptile, nec similitudinem omnium que in celo sunt desuper, et que in terra deorsum, et que versantur in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Ego enim sum Dominus Deus tuus, Deus æmulator, reddens iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam generationem, iis qui oderont me; et faciens misericordiam in multa milia diligentibus me, et custodientibus precepta mea. Non usurpabis nomen Domini Dei tui frustra : quia non erit impius, qui super re vana nomen ejus assumpserit. *Et post paululum :* Honora, inquit, patrem tuum et matrem, sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus ; ut longo vivas tempore, et bene sit tibi in terra quam Dominus Deus tuus datus est tibi. Non occides, neque incechaberis, furtumque non facies, nec loqueris contra proximum tuum falsum testimonium. Non concupisces uxorem proximi tui, non dominum, non agrum, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, et universa que illius sunt.

Et alibi in eodem libro [vi.] : Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua. *Et paulo post :* Cum comederas et saturatus fueris, cave diligenter ne obliviousis Domini, qui eduxit te de terra Ægypti de domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, et ipsi soli

serveis, ac per nomen illius jurabis. Non ibitis post deos alienos: cunctarum gentium que in circuitu vestro sunt: quoniam Deus armulator, Dominus Deus tuus in medio tui; ne quando irascatur furor Domini Dei tui contra te, et auferat te de superficie terrae. Non tentabis Dominum Deum tuum.

Item paulo post, cum de alienigenis loquitur [vii.]: Neque sociabis cum eis conjugia; filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio tuo. Quia seducet filium tuum ne sequatur me, et ut magis serviat diis alienis: irascereturque furor Domini, et delebit te cito. Quin potius hac facietis ei: aras eorum subvertite, confringite statuas, lucosque succidite, et sculpitilia comburite. Et post aliquantulum: Sculptilia eorum igne combures. Non concupisces argentum et aurum de quibus facta sunt, neque assumes ex eis tibi quidquam, ne offendas; propterea, quia abominatione est Domini Dei tui. Nec inferes quidquam ex idolo in domum tuam; ne fias anathema, sicut et illud est: quasi spurecitem detestaberis, et velut impuninamentum ac sordes abominationi habebis; quia anathema est.

Et alio in loco [viii.]: Observa, et cave ne quando obliviscaris Domini Dei tui, et negligas manda ejus, atque judicia, et ceremonias, quas ego praecepio tibi hodie: ne postquam comederas et satiates fueris, domos pulchras adificaveris, et habitaveris in eis; habuerisque armenta et ovium greges, argenti et auri cunctarumque rerum opulam, elevetur cor tuum, et non reminiscaris Domini Dei tui. Et post paucos annos: Ad extremum, inquit, misertus est tui; ne diceres in corde tuo, Fortitudo mea et robur manus mee haec mihi omnis praestiterunt: sed recorderis Domini Dei tui, quod ipse tibi vires praebuerit.

Et post aliquantum [xi.]: Ut ipsi comedatis, ac satiaretis. Cave ne forte decipiatur cor vestrum, et recedatis a Domino Deo, serviatisque diis alienis, et adoratis eos; irausque Dominus claudat colum.

Et post aliquantum [xii.]: Subvertite omnia loca in quibus coluerunt gentes, quas possessuri estis, deos suos, super montes excelsos et colles, et subter eorum lignum frondosum. Dissipate aras eorum, et confringite statuas; lucos igne comburite, et idola communiate: disperdere nomina eorum de locis illis. Et quibusdam interpositis, cum de alienigenis loqueretur: Cave ne imiteris eas, postquam te fuerint introrente subverse, et requiras ceremonias earum, dicentes, Sicut coluerunt gentes istae deos suos, ita et ego colam. Non facies similiter Domino Deo tuo. Omnes enim abominationes quas aversatur Dominus, fecerunt diis suis, offerentes filios et filias, et comburentes igni. Quod praecepio tibi, hoc tantum facito Domino; nec addas quidquam, nec minus.

[xiii.] Si surrexerit in medio tui prophete, aut qui somnium vidisse se dicat, et predixerit signum atque portentum; et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi, Eamus et sequamur deos alienos, quos ignoras, et serviamus eis; non audias verba prophetæ

* Sic Mas. Juxta Vulgatam. At edidi, super.

illius, aut sommistoris: quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam fiat utrum diligatis eum, an non, in toto corde et in tota anima vestra. Dominum Deum vestrum sequimini, et ipsum timete: mandata illius custodiote, et audiite vocem ejus: ipsi servietis, et ipsi adharreribitis. Propheta autem ille aut factor somniorum interficietur; quia locutus est, ut vos avertieret a Domino Deo vestro, qui eduxit vos de terra Aegypti, et redemit de domo servitutis; ut errare te faceret de via quam tibi præcepérat Dominus Deus tuus; et auferes malum de medio tui. Si tibi voluerit persuadere frater tuus, filius matris tue, aut filius tuus, vel filia, sive uxor que est in sinu tuo, aut amicus quem diligis ut animam tuam, clam dicens, Eamus et sequamur deos alienos, quos tu ignoras et patres tui, cunctarum in circuitu gentium, que juxta vel procul sunt ab initio usque ad fines terre; non acquiescas ei, neque audias, neque parcas ei oculus tuus, ut miserearis, et occulies eum: sed statim interficies; sit prius manus tua super eum; et post te¹ omnis populus mittat manum: lapidibus obrutus necabitur, quia te voluit abstrahere a Domino Deo tuo.

Et post pauclum [xiv.]: Non vos incidetis, neque facietis calvitium super mortuo: quoniam populus sanctus es Domino Deo tuo.

Et alio loco [xv.]: Si unus, inquit, de fratribus tuis, qui moratur intra portas civitatis tue, in terra quam Dominus Deus tuus datus est tibi, ad panpertatem venerit; non obdurabis cor tuum, nec contrahas manus: sed aperies eam pauperi, et dabis manum quo enim indigere perspexeris. Cave ne forte subrepat tibi impia cogitatio, et dicas in corde tuo, Appropinquat septimus annus remissionis; et avertis oculos a paupere fratre tuo, nolens ei quod postulat minimum commodare; ne clamet contra te ad Dominum, et fiat tibi in peccatum: sed dabis ei; nec ages quidquam callide in ejus necessitatibus sublevandis: ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni tempore, et in concertis ad que manum miseris. Non deerant pauperes in terra habitationis tue: idcirco ego praecepio tibi ut aperias manum fratri tuo egenu et pauperi, qui tecum versatur in terra.

Et post aliquantum [xvi.]: Judices et magistros constitues in omnibus portis tuis, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, per singulas tribus tuas, ut julicent populum justo iudicio: nec in alteram partem declinet. Non accipias personam, nec munera; quia munera excitant oculos sapientium, et mutant verba iustorum. Juste quod justum est persequeris, ut vivas, et possideas terram quam Dominus Deus tuus dederit tibi. Et post pauca: Non facies tibi, neque constitues statuam, que odit Dominus Deus tuus.

Item post pauca [xvii.]: Cum reperti fuerint apud te intra unam portum tuarum, quas Dominus Deus tuus dabit tibi, vir aut mulier, qui faciant manum in conspectu Domini Dei tui, et transgrediantur pactum illius, ut vadant, et serviant diis alienis, et adorent eos, solem et lunam et omnem militiam coeli, que

* In latinis castigatoribus Biblia, et postea.

non preceperit; et hoc tibi fuerit nuntiatum, audiensque inquisitis diligenter, et verum esse repereris, et abominatio facta est in Israël; educes virum ac mulierem, qui rem sceleratissimam perpetraverunt, ad portas civitatis tuas, et lapidibus obruentur. In ore duorum aut trium testium peribit, qui interficiuntur. Nemo occidatur uno contra se dicente testimonium. Manus testium prima interficiet eum, et manus reliqui populi extrema mittuntur; ut auferas malum de medio tui. *Item post aliquantum:* Qui autem superbius nolens obedire sacerdotio imperio, qui eo tempore ministrat Domino Deo tuo, et decreto ¹ judicis; moriatur homo ille: et auferes malum de Israel; cunctusque populus audiens timebit, ut nullus deinceps intumescat superbia.

Et post quoddam interposita, cum de alienigenis admoueret [xviii.] : Cave, ingru, ne imitari velis abominationes illorum gentium. Nec inveniatur in te, qui iustret filium suum aut filiam ducens per ignem, aut qui hariolos sciscitur, et obseruat somnia atque auguria; nec sit maleficus, nec incepsator, negne pythones consulas nec divinos, et querras a mortuis veritatem. Omnia enim haec abominantur Dominus.

Et post aliquantum [xix.] : Non stabit testis natus contra aliquem, quidquid illud peccati et facinoris fuerit: sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. Si sterter testis mendax contra hominem, accusans eum prævaricationis; stabunt ambo, quorum causa est, ante Dominum in conspectu sacerdotum et judicis, qui fuerint in diebus illis: cumque diligentissimi persecutantes invenient falsum testem dixisse contra fratrem suum mendacium; reddent ei sicut fratri suo reddere cogitavit; et auferes malum de medio tui: ut audientes ceteri timorem habeant, et nequaquam talia audeant facere. Non misereberis eis; sed animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede exiges.

Et ubi in codem libro [xxi.] : Si generit homo filium contumacem et protervum, qui non audiat patris ac matris imperium, et coercitus obcedire contempserit; apprehendens eum, et deducent ad seniorum civitatis illius, et ad portam judicis, dicentesque ad eos, Filius noster iste protervus et contumax est, monita nostra audire contempsit, comessationibus valet et luxurie atque conviviali: lapidibus eum obruet populus civitatis, et morietur: ut auferas malum de medio vestri, et univer. us Israel audiens perimescas.

Et post paucam [xxii.] : Non videbis hunc fratrem tui aut ovem errantem, et protervum; sed reduges fratrem tuo: etiam si non est propinquus tuus frater, ne nosci eum, duces in domum tuam, et erunt apud te quendam querat ea frater tuus; et recipiat. Similiter facies de asino et testamento, et de omni re fra-

¹ LOV., ex decreto: illi olim quibusdam in bibliis Imperator. ab anno 1000 et nona, et decreto: subintellige, nullus obediens; una hebreus textus sic vero sonat: qui fecerit in superbia ad non audiendum ad sacerdotem.... vel ad iudicium, mo' leuit, etc. Et grec. MSS, in non obediens sacerdoti.... vel iudicii, etc.

tris tui quo perierit: si invenieris eam, ne negligas quasi alienam. Si videris asinum fratres tuorum boves cecidisse in vin, non despicias, sed sublevabis eum. Non induetur mulier vestie virili, ne vir mector vestie femina: abominabilis enim apud Dominum est qui facit haec. *Item post paucam :* Cum audirebent dominum novum, facies murum tecum per circumuum; ne effundas sanguis in domo tua, et si res habento alio et in præcepis ruento. *Item postea post:* Si duxerit vir uxorem, et postea cum odio habuerit, quiesceretque occasione quibus dimittit eam, objiciens ei domum pessimum, et disserit, Uxor mea haec accipi, et ingressus ad eam non inveni virginem: tollent eam pater et mater ejus, et ferent secum signa virginitatis ejus ad seniores urbis, qui in portas sunt; et dicet pater, Filium meum dedi huic uxori, quam quis olib, impunit ei temere pessimum, ut dicat. Non inveni illum tam virginem: et aecis hoc simus signa virginitatis filie meae. Expandunt vestimentum eorum: senioribus civitatis: apprehendentes senes urbis illius virum, et verberabunt illum; condamnantes insuper optum scilicet argenti, quos dabit patri pueræ; quoniam diffidavit dominus per simum super virginem larum: habebitque eam uxorem, et non poterit dimittere omni tempore vita sua. Quod si vera est quod objicit, et non est in portis inventa virginitas; ejiciant eam extra foras domum patris sui, et lapidibus obruent viri civitatis ejus, et morietur; quoniam fecit nefas in Israel, ut formicaretur in domo patris sui: et auferes malum de media tui. Si dormierit vir cum uxore alterius, utique morietur, id est adulteri et adulterio, et auferes malum de Israel. Si puellam virginem desponderit vir, et inveniatur eam aliquis in civitate, et concubuerit cum illa; educes utrumque ad portam civitatis illius, et lapidibus obruentur; puella, quia non clavavit, cum esset in civitate; vir, quia humiliavit uxorem proximi sui: et auferes malum de medio tui. Si autem in agro repererit vir puellam quae desponsata est, et apprehendens concubuerit cum illa, ipse morietur: solus: puer nihil patietur, nec est rea mortis: quoniam sicut latro consurgit contra fratrem suum, et occidit animam ejus; illa et puer perpessa est: sola erat in agro, clavavit, et nullus affit qui liberaret eam. Si invenierit vir puellam virginem, quia non habet sponsum, et apprehendens concubuerit cum ea, et res ad iudicium venerit; dabit qui dormivit cum ea, patri pueræ centum scilos argenti, et habebit eam uxorem, quia humiliavit eam: non poterit dimittere omnis dies vita sua. Non accipias homo uxorem patris sui, nec revelabis operimentum ejus.

Et post pauculum [xxiii.] : Non erit uxor trax de filiis Israël; nec scortator de filiis Israel. *Et post pauculum :* Non femorabis fratrem tuo ad usurram pecuniam, nec fugies, nec quanlibet aliis reno; sed Iudicio. *Et post paucam versus :* Cum uox eius volunt Domini Deo tuo, non tardabis reddere; quia requirest illud Dominus Deus tuus, et si moratus fueris, repudiabit te ibi in peccatum. Si nolueris polliceri, abs: ne peccato sis: quod autem secundum egressum est de labiis tuis, obser-

vabis, et facies sicut promisisti Domino Deo tuo, et propria voluntate et ore tuo locutus es.

Et paulo post [xxiv.]: Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem motum, quia aijmam suam apposuit¹ tibi. Si deprehensus fuerit homo sollicitans fratrem sumum de filiis Israel, et vendito eo accipiens² pretium, interficietur : et auferes malum de medio tui. *Et post paucos versus*: Cum repetis, *inquit*, a proximo tuo rem aliquam quam debet tibi, non ingredieris dominum ejus, ut pignus auferas; sed stabis foris, et illi tibi proferet quod haberet. Sin autem pauper est, non pernoctabit apud te pignus; sed statim reddes ei ante solis occasum, ut dormiens in vestimento suo benedicat tibi, et habeas justitiam coram Domino Deo tuo. Non negabis mercedem indigentis et pauperis fratrii tui, sive advenas qui tecum moratur in terra, et intra portas tuas est : sed eadem die reddes ei premium laboris sui, ante solis occasum ; quia pauper est, et ex eo sustentat animam suam : ne clamet coram te ad Dominum, et reputetur tibi in peccatum. Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus ; sed unusquisque pro suo peccato morietur. *Et post paucos versus*: Quando mesueris segetem in agro tuo, et oblitus manipulum reliqueris; non reverteris ut tollas illum : sed advenam et pupillum et viduam auferre patieris; ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in omni opere magnum tuarum. Si fruges colliges olivarum, quidquid remanserit in arboribus, non reverteris ut colligas; sed reliques advene, pupillo, ac viduam. Si vindimaveris vineam tuam, non colliges remanentes racemos; sed cedent in usus advene, pupilli, ac viduam. Memento quod et tu servieris in *Egypto*, et idecirco praeципiam tibi ut facias hanc rem.

[xxv.] Si fuerit causa inter aliquos, et interpellaverint judices; quem justum esse perspexerint, illi justitiae palmarum dabunt; quem impium, condemnabunt impietatis. Sin autem qui peccavit dignum viderint plagi; prosternent, et coram se facient verberari. Pro mensura peccati erit et plagarum modus : ita duntaxat, ut quadragenarium numerum non exceedant, ne foede laceratus ante oculos tuos obeat³ frater tuus. *Et post paululum*: Si habuerint inter se iugium viri, et unus contra alterum rixari coperiori, volensque uxor alterius cruere virum suum de manu fortioris, misericordia manum, et apprehenderit verenda ejus; abscedes manum illius, nec flecteris super eum ultra misericordia. Non habebis in sacculo diversa pondera, maius et minus ; nec erit in domo tua modulus major et minor. Pondus habebis justum et verum ; et modulus aequalis et verus erit tibi.

Et post pleraque [xxvi.]: Maledictus homo qui facit sculptile et confitiale, abominationem Domini, opus manuum artiforum, ponitique illud in abscondito :

¹ Ita Speculum in omnibus libris: quibus consentit virtus Bibliorum volumen Corb. At in Bibliis sexti auctoritate castigatis legitur, opposuit.

² Edit, accipiet. Manuscripti, accipiens. Vulgata, accept.

³ In sacris Bibliis, abeat.

el respondet omnis populus, et dicet, Amen. Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui transfrat terminos proximi sui : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui errare facit crevum in itinere : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui pervertit iudicium advenarum, pupilli, et viduarum : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus omnis qui dormit cum uxore patris sui, et revelat operimentum lectuli ejus : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui dormit cum omni jumento : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui dormit cum sorore sua, filia patris sui, vel matris sue : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui dormit cum soeru sua : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui clam percusserit proximum suum : et dicet omnis populus, Amen. Maledictus qui accipit munera, ut percussat animam sanctuam innocentem : et dicet omnis populus, Amen.

Huc usque de libris Moysi que visa sunt ponenda, passimus. In his vero que sequuntur et appellantur, Iesu Nave, Judicum, Regorum, Paralipomenon, rerum gestorum latine historia legitur quam praecipia vivendi. Hoc tamen paucissima de libro Iesu Nave prætereva in hoc opere non putavi.

DE JESU NAVI.

[Cap. xxm.] Revertimini, et ite in tabernacula vestra, et in terram possessionis, quam tradidit vobis Moyses famulus Domini trans Jordaniem : ita dimitrat ut custodiatis attente, et opere compleatis mandatum et legem, quam praecepit vobis Moyses servus Domini ; ut diligatis Dominum Deum vestrum, et amboletis in omnibus viis ejus, et observetis mandata illius, adhaeratisque ei, ac servatis ei in omni corde et anima vestra.

Et in alio loco [xxm.]: Ne postquam intraveritis, *inquit*, ad gentes que inter vos futurae sunt, iurets in nomine deorum carorum, et servatis eis, et adoratis illos : sed adhaeratis Domino Deo vestro, quod fecistis usque in diem hanc.

De libro autem Psalmorum multa ponendis sunt, quanvis eadem sepe repeatantur : sed habeo modum, quantum potero, ne hec opus quod memoria maxime tenendum est, in minium longitudinem perget.

DE PSALMIS.

In psalmo I. Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via percutitorum non stetit, et in cathedra derisorum non sedxit. Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitor die ac nocte. In psalmo II. Nunc ergo, reges, intelligite; erudimini, judices terre. Servite Domino in timore, et exultate cum tremore. Adorate pure (a), ne forte

(a) Sequitur versionem Hieronymi, qui primo quidem Psalms, quos juxta LXX jam olim Ecclesia decantat, emendando recepit; postmodum vero nova ex hebreo translatione Psalterium integrum latinitate donavit : quia de re existat ipsius ad Sophronium et istola, ejusdemque operis mentionem facit etiam Augustinus in Epistola ad Auscam anno 281, n. 5; denique hiusec versiculi interpretationem, docete pure, sicut agnoscit Hieronymus, vindicatque in lin. 1 adversus nullumque, in cetera, contra Psalterium Hieron. juxta hebr. quod habet in illius Operum tom. 2.

irascatur, et pereatis de via. Cum exarserit post pauculum furor ejus, beati omnes qui sperant in eum. *In psalmo iv.* Filii viri, usquequo, incliti mei, ignormini se diligitis vanitatem, querentes mendacium? *Et paulo post:* Irascimini, et nolite peccare: loquimini in cordibus vestris super cubilia vestra, et tacete. Sacrificate sacrificium justitiae, et confidite in Domino. *In psalmo v.* Quoniam non es Deus volens iniquitatem. Nec habitabit juxta te malignus; non stabunt iniqui in conspectu oculorum tuorum. Odisti omnes operautes iniquitatem, perdes loquentes mendacium. Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus. *In psalmo xiv.* Domine, quis peregrinabitur in tentorio tuo? et quis habitabit in monte sancto tuo? Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam, loquiturque veritatem in corde suo: qui non est facilis in lingua sua, neque fecit amico suo malum, et opprobrium non sustinuit super vicino suo. Despicitur oculus ejus improbus¹, timentes autem Dominum glorificat. Jurat ut se affligat, et non mutat. Preconiam suam non dedit ad usuram, et munera adversus innoxium non accepit. Qui facit hoc, non morietur in aeternum. *In psalmo xxiii.* Quis ascendit in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus et mundo corde, qui non exaltavit frustra animam suam, et non juravit dolose. Accipiet benedictionem a Domino, et justitiam² a Deo salutari suo. *In psalmo xxvi.* Lux mea Dominus et salutare meum, quem timebo? Dominus fortitudine mee, quem formidabo? *Et post quartus versus³:* Si steterint adversum me castra, non timebit cor meum. Si surrexerit contra me bellum, in hoc ego confidam. Unum petui a Domino, et hoc requiram: ut habeam in domo Domini, omnibus diebus vite mee; ut videam pulchritudinem Domini, et attendam templum ejus. *Et alio loco:* Tibi dixit cor meum, Quesivi vultum ejus; faciem tuam, Domine, requiram. *Et postea:* Exspecta Dominum, confortare, et roborare cor tuum, et sustine Dominum. *In psalmo xxvii.* Ne tradas me cum impiis, et cum operantibus iniquitatem; qui loquantur pacem cum amicis suis, et est malum in corde eorum. *In psalmo xxx.* Confortamini, et roborare cor vestrum, omnes qui expectatis Dominum. *In psalmo xxxi.* Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intelligentia. In chamo et freno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te. Multi de'ores impii; confidentem autem in Domino misericordia circumdat. Laetamini in Domino et exsultate, justi; et gaudete, omnes recti corde. *In psalmo xxxii.* Laudate, justi, Dominum; rectos decet laudatio. *Et alio loco:* Beata gens cuius Dominus Deus ejus, populus quem elegit Dominus in hereditatem sibi. *In psalmo xxviii.* Benedicam Dominum in omni tempore; semper laus ejus in ore meo. *In Do-*

¹ Sic ad MSS. fidem correxiimus: ubi in editis legebatur: *De'bris oculus ejus improbus.*

² Editi, misericordiam. MSS. vero juxta Hieronymi Psalterium, *justitiam.*

³ In prius editis, et post tertius versus. Reponimus ex MSS., et post quartuor.

mino laudabitor anima mea; audiant miles et krienter. Magnificate Dominum mecum, et exalte nomen ejus pariter. *Et post paucos versus:* Gustate et videte, quia bonus Dominus; beatus vir qui sperat in eo. Timete Dominum, sancti ejus; quoniam non est inopia timentibus eum. Leones indigerunt⁴, et esurierunt; querentibus autem Dominum, non deerit omne bonum. Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos. Quis est vir qui velit vitam, diligens videre dies bonos? Custodi linguam tuam a malo, et labia tua ne loquuntur dolum. Recede a malo, et fac bonum; quare pacem, et perseguere eam. *Et post septem versus⁵:* Juxta et Dominus contritis corde, et contractos spiritu salvabit. *In psalmo xxxvi.* Noli contendere cum malignis, neque zemleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut herba velociter conterentur; et sicut olus viride arescent. Spera in Domino, et fac bonum; peregrinare in terra, et passere file. Et⁶ delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui. Volve⁷ super Dominum viam tuam, et confide in eo, et ipse fariet. Et educet sicut lumen justitiam tuam, et iudicium tuum sicut meridiem. Tace Domino, et expecta eum: noli contendere adversus eum qui proficit in via sua, adversus virum qui facit que cogitat. Dimitte iram, et relinque furem; noli contendere, ut male facias. Quoniam qui male faciunt, interibunt; expectantes autem Dominum, ipsi hereditabunt terram. Adhuc enim modicum, et non erit impius; et englobabis de loco ejus, et non subsistet. Mites autem hereditabunt terram, et delectabuntur in multitudine pacis. *Et paulo post:* Melius est parum justo, super divitias impiorum multis. Quia brachia impiorum confingentur; sublevat autem iustus Dominus. *Et post aliquantum:* Recede a malo, et fac bonum. *Et alibi:* Exspecta Dominum, et custodi viam ejus; et exaltabit te, ut possideas terram. Custodi simplicitatem, et vide rectum; quia erit ad extremum viro pax. *In psalmo xxxix.* Beatus vir qui posuit Dominum⁸ confidentiam suam, et non est aversus ad superbias pompasque mendaciae. *In psalmo xl.* In Domino gaudemus tota die, et in nomine tuo in aeternum confitemur. *Et paulo post:* Omnis haec venerunt super nos; et non sumus oblitii tui, nec mentiti fuimus in pacto tuo. Non est conversus retro cor nostrum, nec declinaverunt gressus nostri a semita tua. Quoniam de'j-cisti nos in loco draconum, et operiasti nos umbra mortis. Si oblitii sumus nominis Dei nostri, et expandimus manus nostras ad Deum alienum; nunquid non Deus investigabit istud? ipse enim novit cogitationes cordis. Quoniam propter te morti-

⁴ sic vss. juxta Hieronymi Psalterium. At editi hic habent, *cirrtes indigerunt.*

⁵ Editi, et post quartus versus. At MSS., et post septem. Sic in editis; proque numerus mendosus exprimitur, et alter atque in vss. quod semel mouuisse sufficerit.

⁶ Ita editis omittitur, et habetur in regio Ms. et in Psalterio Hieronymi.

⁷ Lov., rotula. Alii codices editi et scripti, *volve*, juxta Psalt. Hieronym.

⁸ Ita in vss. et in Psalt. Hieron. At in editis, hic, *qua' posuit in Deum.*

fecisti sumus tota die, reputati sumus ut greci occisionis. *In psalmo xlvi.* Canite Deo, canite : canite regi nostro, canite. Quia rex universæ terræ Deus, canite eruditæ. *In psalmo xlix.* Immola Deo laudem, et reddite Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis: liberabo te, et glorificabis me. Impio autem dixit Deus, Quid tibi est cum narratione præceptorum meorum, ut assumas pactum meum in ore tuo? Qui odisti disciplinam, et projecisti verba mea post te. Si videbas furem, consentiebas ei; et cum adulteris erat pars tua. Os tuum dimisisti ad malitiam; et lingua tua concinnavit dolum. Sedens adversum fratrem tuum loquebaris; et adversum filium matris tue fabricabar opprobrium. Hæc fecisti, et tacui : existimasti futurum me similem tui; arguam te, et proponam ante oculos tuos. Inte ligite hoc, qui oblidicimini Deum; ne forte capiam, et non sit qui liberet. Qui immolat confessionem, glorificat me; et qui ordinate ambulat, ostendat ei salutare Dei. *In psalmo li.* Ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam egò cognovi, et peccatum meum contra me est semper. *Et alibi :* Sacrificium Deo spiritus contributus : cor contritum et humiliatum Deus non despicies. *In psalmo li.* Quid gloriaris in malitia, potens? Misericordia Domini tota est die. Insidias cogitat lingua tua, quasi novacula acuta faciens dolum. Dilexisti malum magis quam bonum, mendacium magis quam loqui iustitiam. Dilexisti omnia verba ad devorandum, lingua dolosa. Sed Deus destruet te in sempiternum; terribilis te, et evellet te de tabernaculo, et eradicabit te de terra viventium. Videbunt justi, et timebunt, et super eum ridebunt: Ecce vir qui non posuit Deum fortitudinem suam: sed speravit in multitudine divitiarum surum; confortatus est in insidiis suis. Ego autem sicut oliva virens in domo Dei, speravi in misericordia Dei, in sæculum sempiternum. Confitebor tibi in sæculum, quoniam fecisti; et exspectabo nomen tuum, quoniam bonum in conspectu sanctorum tuorum. *In psalmo lxi.* Sperate in eo omni tempore, populi; effundite coram illo, cor vestrum¹: Deus spes nostra est. Verumtamen vanitas filii Adam, mendacium filii viri: in statere dolosis fraudulenter agunt simul. Nolite confidere in calunnia, et in rapina ne frustremini. Divitiae si affluxerint, ne apponatis cor. *In psalmo lxiii.* Lætabitur justus in Domino, et sperabit in eo. *In psalmo lxviii.* Quia propter te portavi opprobrium; operuit confusio faciem meam. Alienus factus sum a fratribus meis, et peregrinus filius matris meæ. Quia zelos dominus tuus comedit me, et opprobrium exprobrationis tibi eredit super me. Et flevi in jejunio animam meam; et factum est in opprobrium mihi. Et posui vestimentum meum saecum; et facies sum illis in parabolam. Contra me loquebantur qui sedebant in porta, et cantabant bibentes vinum. *Et aliquanto post :* Laudabo nomen Dei in canticis, et magnificabo eum in confessione. Et placebit Deo super vitulum novellum, cornua efferentem et ungulas. Videntes mansueti le-

tabuntur. Qui queritis Dominum, vivet a:ima vestra. Quoniam exaudivit pauperes Dominus. *In psalmo lxx.* Quia ecce qui elongant se a te, peribunt; perdidisti omnem fornicantem a te. Mihi autem appropinquara Deo bonum est: posui in Domino Deo spem meam, ut narrem omnes annuntiationes tuas. *In psalmo lxxv.* Vovete, et reddite Domino Deo vestro; omnes qui in circuitu ejus sunt, offerent dona terribili, auferendi spiritum ducum, terribili regibus terra. *In psalmo lxxvii.* Auscultate, populus meus, legem meam; inclinate aures vestram ad verba oris mei. Aperiāt in parabolā² os meum, loquar anigmata antiqua. *Et alio loco :* Et narrabunt filii suis, ut ponant in Deo spem suam, et non obliviscantur cogitationem ejus, et mandata ejus custodiāt. *In psalmo lxxx.* Laudate Deum fortitudinem nostram, jubilate Deo Jacob. *Et alio loco :* Israel si audieris me, non sit in te deus alienus, et non adores deum peregrinum. Ego sum Dominus Deus tuus. *In psalmo lxxxii.* Usquequo judicatis iniquitatem; et facies impiorum suscipitis? Judicate pauperes et pupilio, egeno et inopi juste facite. *In psalmo lxxxiii.* Beati qui habitant in domo tua, adhuc iudicabunt te. Beatus homo cuius fortitudo est in te, semite in corde ejus: transentes in valle fletus fontem ponent eam. Benedictionem quoque amicietur doctor³: ibuni de fortitudine in fortitudinem; parebunt apud Deum in Sion. *Et paulo post :* Quoniam melior est dies in atria tuis super millia. Elegi abjectus esse in domo Dei mei, magis quam habi are in tabernaculis impieatis. *In psalmo xc.* Bonum est conteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. *In psalmo xcii.* Intelligite, stulti in populo; et insipientes, aliquando discite. *Et paulo post :* Beatus vir quem erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum. Ut quiescat a diebus afflictionis, donec fodiatur impio interitus. *In psalmo xciv.* Venite adoremus, et curveipur, flectamus genua ante faciem Domini factoris nostri. *Et post duos versus :* Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra; sicut in contradictione, sicut in die temptationis in deserto. *In psalmo xciv.* Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra. Cantate Domino, benedicite nomini ejus: annuntiate de die in diem salutare ejus. Narrate in gentibus gloriam ejus, in universis populis mirabilia ejus. *Et post sex versus :* Afferte Domino, familiæ populorum, afferte Domino gloriam et fortitudinem. Afferte Domino gloriam nomini ejus; levate munera, et introite in atria ejus. Adorate Dominum in decore sanctuarii. *In psalmo xcvi.* Qui diligitis Dominum, odite malum. *Et post tres versus :* Laetamini, justi, in Domino, et contineamini memorie sanctæ ejus. *In psalmo xcvi.* Jubilate Domino, omnis terra; vociferamini, et laudate, et canite. *In psalmo xcvi.* Exalte Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quia sanctus est⁴. *In psalmo xcix.* Jubilate Domino, omnis terra, servit Deum in letitia. Ingredimini coram illo in laude.

¹ Sic MSS. et Psalt. Hieron. At editi hic, in parabolā.

² Editi, doctiss. MSS. cum Psalt. Hieron., doctor.

³ Sic MSS. et Psalt. Hieron. At editi, sanctum est.

⁴ Editi, corda vestra. MSS. juxta Psalt. Hieron., cor vestrum.

Scitote quoniam Dominus ipse est Deus; ipse fecit nos, et ipsius sumus¹. *Et post unum versum*: Ingredimini portas ejus in gratiarum actione, atria ejus in laude; confitemini ei. *In psalmo c.* Deambulabo in simplicitate cordis mei in medio domus meæ. Non ponam coram oculis meis verbum Belial. Facientem declinationes odivi, nec adhuc mihi. Cor pravum recedet a me; malum nesciam. Loquenter in abscondito contra proximum suum, hunc interficiam². Superbum oculus et altum corde, cum hoc esse non potero. Oculi mei ad fidèles terræ, ut habitent mecum: ambulans in via simpliciter, hic ministrabit mihi. Non habitabit in medio domus meæ faciens malum³: loquens mendacium non placebit in conspectu oculorum meorum. Mane perdam omnes impios terre, ut interficiam de civitate Domini universos qui operantur iniquitatem. *In psalmo cii.* Misericordia autem Domini, ab aeterno et usque in aeternum super limentes eum. Et justitia ejus super filios filiorum, iis qui custodiunt pactum ejus, et recordantur preceptorum ejus ad facienda ea. *In psalmo civ.* Confitemini Dominum, et invocate nomen ejus; notas facite populi cogitationes ejus. Canite ei, et psallite illi; loquimini in universis mirabilibus ejus. Exsultate in nomine sancto ejus; latelet cor querentium Dominum. Quærite Dominum et virtutem ejus, querite faciem ejus jugiter. Recordamini mirabilium ejus, que fecit, sicut gnorunt et judiciorum oris ejus. *In psalmo cvi.* Paratem cor meum, Deus; cantabo et psallam: sed et gloria mea. Consurge, psalterium et cithara; consurgam mane. Confitebor tibi in populis, Domine, cantabolo in nationibus. *In psalmo cx.* Confitebor Domino in toto corde meo, in consilio justorum et congregatione. *Et in alio loco*: Principium sapientiae timor Domini: doctrina bona cunctis qui faciunt eam; Iaus ejus perseverans jugiter. *In psalmo cxi.* Beatus vir qui timet Dominum; in mandatis ejus volet nimis. *Et post quinque versus*: Bonus vir clemens et fenerans, dispensabit verba sua in judicio; quia in aeternum non commovebitur. In memoria semper tua erit justus, ab auditu malo non timebit. Paratum cor ejus confidens in Domino; firmum cor ejus, non timebit donec aspiciat in hostibus suis. Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus permanet in aeternum; cornu ejus exaltabitur in gloria. Impius videbit et irascetur, dentibus frendet, et tabescet: desiderium impiorum peribit. *In psalmo cxii.* Laudate, servi, Dominum, laudate nomen Domini. Sit nomen Domini benedictum, a modo et usque in aeternum. Ab ortu solis usque ad occasum ejus, laudabile nomen Domini. *In psalmo cxiii.* Idola Gentium argentum et aurum, opus manuum hominum. Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt. Aures habent, et non audient, etc. *Et paulo post*: Similes illis sunt qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. Israel confidit in Domino; auxiliator et protector

¹ Editi, et non ipsa nos. Msa. juxta Psalt. Hieron., et ipsius sumus.

² Legebatur in prius excusis, Non ponebam coram oculis meis verba Belial... nec adhuc nisi cor primum. Receden tem a me malum nesciebam... hunc interficiam. Hos versus ad MSS. et ad Psalt. Hieron. emendavimus.

³ In Psalterio Hieronymi, facies dol m.

corum est. Domus Aaron confidit in Domino; auxiliator et protector eorum est. Timentes autem Dominum confidunt in Domino; auxiliator et protector eorum est. *In psalmo cxv.* Credidi propter quod locutus sum, ego afflictus sum nimis. *Et post aliquantum*: Quid reddam Domino pro omnibus que retribuit mihi? Calicem salutaris accepiam, et nomen Domini invocabo. Gloriosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus. *Et post tres versus*: Tibi immolabo hostiam laudis, et in nomine Domini invocabo. Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi ejus; in altius domus Domini, in medio tui, Jerusalem. *In psalmo cxvi.* Laudate Dominum, omnes gentes; collaudate eum, universi populi. *In psalmo cxvii.* Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in aeternum misericordia ejus. Dicat nunc Israel, quoniam in aeternum misericordia ejus. Dicat dominus Aaron, quoniam in aeternum misericordia ejus. Dicant qui timent Dominum, quoniam in aeternum misericordia ejus. Cum tribularer invocavi Dominum, et exaudiuit me in latitudine Dominus. *Et post quinque versus*: Melius est sperare in Domino, quam sperare in homine. Melius est sperare in Domino, quam sperare in principiis. *Et post octo versus*: Fortitudo mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem. Vox laudis et salutis in tabernaculis justorum. *In psalmo cxviii.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui custodiunt testimonia ejus, in toto corde requirunt eum. *Et alio loco*: Et ambulabo in spatio, quia praecpta tua quesivi. Et loquar in testimonio tuis coram regibus, et non confundar. Et delectabor in mandatis tuis, que dilexi. Et levabo manus meas ad mandata tua, quæ dilexi; et loquar in praceptis tuis. *Et post quatuor versus*: A lege tua non declinavi. Recordatus sum judiciorum tuorum a seculo, Domine, et consolatus sum. Horror obtinuit me ab impiis, quia dereliquerunt legem tuam. Carmina erant mihi praecpta tua, in domo peregrinationis meæ. Recordatus sum in nocte nominis tui, Domine, et custodivi legem tuam. Hoc factum est mihi, quia praecpta tua custodivi. Pars mea, Domine⁴, dixi, ut custodiam verbum tuum. Deprecatus sum vultum tuum in toto corde; miserere mei secundum eloquium tuum. Recognitavi vias meas, et converti pedes meos ad testimonia tua. Festinavi, et non neglexi custodiare mandata tua. Funes impiorum impicaverunt me; legem tuam non sum oblitus. Medio noctis surgebam ad confitendum tibi, super judicia iustificationis tuae. Particeps ego sum omnium timentium te, et custodientium praecpta tua. *Et post paucos versus*: Ego autem in toto corde servabam praecpta tua. In crassatum est velut adeps cor eorum, et ego in legi tua meditabar. Bonum mihi quia afflictus sum, ut discerem praecpta tua. Melior mihi est lex oris tui, super millia auri et argenti. *Et post paucos versus*: Quia lex tua meditatio mea. *Et post paululum*: Ego autem loquar in praceptis tuis. *Et post paululum*: Praecpta tua non sum oblitus. *Et post duos versus*:

⁴ Editi, dominus. Msa., Domine.

Foderunt mihi superbi foveas, que non erant juxta legem tuam. *Et post duos versus*: Paulo minus consumperunt me in terra; ego autem non dimisi praecepta tua. *Et post septem versus*: Nisi quod lex tua delectatio mea, forte perissem in pressura mea. In sempiternum non obliviscar praeceptorum tuorum; quia per ipsa vivificasti me. Tuus ego sum, salva me; quoniam praecepta tua quiesivi. Me exspectaverunt impii, ut perderent me; testimonium tuum considerabo. Omnis consummationis vidi finem; latum mandatum tuum nimis. Quam dileyxi legem tuam! tota die huc meditatio mea. *Et paulo post*: Ab omni semita mala prohibui pedes meos, ut custodirem verba tua. A judicis tuis non recessi, quia tu illuminasti me. Quam dulce gotturi meo eloquium tuum! super mel ori meo. Præcepta tua considerabam; propterea odivi omnem semitam mendacii. Lucifera pedi meo verbum tuum, et lux semite mea. *Et post septem versus*: Anima mea in manu mea semper, et legis tue non sum oblitus. Posuerunt impii laqueum mihi, et a præceptis tuis non aberravi. Hereditas mea testimonia tua in sempiternum; quia gaudium cordis mei sunt. Inclinavi cor meum, ut facerem justificationes tuas, propterea aeternam retributionem. Tumultuosos odivi, et legem tuam dilexi. Protectio mea et scutum meum tu es: verbum tuum expectavi. Recedite a me, maligni, et custodiam mandata Dei mei. *Et post septem versus*: Quasi scoriah computasti omnes impios terra; propterea dilexi testimonia tua. Horripilavit a timore tuo caro mea, et judicia tua timui. Feci judicium et justitiam, ne derelinquas me iis qui calumniantur me. *Et post paucos versus*: Propterea dilexi mandata tua super aurum et topazium. Propterea in universi præcepta tua direxi; omnem semitam mendacii odio dabui. Mirabilia testimonia tua; idecirco custodivit ea anima mea. *Et post duos versus*: Os meum aperui, et respiravi; quia mandata tua desiderabam. *Et alio loco*: Consompsit me zelus meus, quia oblitus sunt verborum tuorum hostes mei. Probates sermo tuus nimis, et servus tuus dilexit illum. Parvulus ego sum et contemptibilis; sed præcepta tua non sum oblitus. *Et post tres versus*: Mandata tua voluntas mea. *Et paulo post*: Vide afflictionem meam, et eripe me; quia legis tue non sum oblitus. *Et post sex versus*: Multi qui persecuntr me, et affligunt me; a testimonio tuis non declinavi. Vidi prævaricatores tuos, et moerebam; quia verbum tuum non custodierunt. Vide quoniam præcepta tua dilexi, Domine; juxta misericordiam tuam vivilic me. *Et post quatuor versus*: Gaudens ego sum in eloquio tuo, sicut qui invenit spolia multa. Mendacium odio habui, et detestatus sum; legem autem tuam dilexi. Septies in die laudavi te, super judicis justitiae tue. Pax multa diligenter legem tuam, et non est illis scandolum. Expectabam salutare tuum, Domine, et mandata tua feci. Custodivit anima mea testimonia tua, et dilexit ea nimis. Custodivi præcepta tua et testimonia tua, quia omnes vie mee in conspectu tuo. *Et post octo versus*: Sit manus tua auxiliatrix

mea; quia præcepta tua elegi. Desideravi salutare tuum, Domine, et lex tua voluntas mea est¹. *Et post duos versus*: Erravi quasi ovis perdita; querere servipat tuum, quia mandatorum tuorum non sum oblitus. *In psalmo cxxix*. Ego pacifica loquebar, et illi debellabam ea. *In psalmo cxii*. Rogate pacem Jerusalim: si bene iis qui diligunt eam. *Et post duos versus*: Propri fratres meos et proximos meos, loquebar pacem tibi. Propter dominum Domini Dei nostri, quare robam bona tibi. *In psalmo cxxii*. Ad te levavi oculos meos, qui habitas in celis. Ecce sicut oculi servorum ad manus dominorum sporum, sicut oculi apicillæ ad manum dominæ sue; sic oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri. *In psalmo cxxiv*. Qui confidunt in Domino, quasi mons Sion; immobilis in æternum inhabitabilis Jerusalim. *In psalmo cxxvi*. Beatus omnis qui timet Dominum, qui ambulat in viis ejus². *In psalmo cxxix*. Sustinet Dominum, sustinuit anima mea, et verbum ejus expectavi. *In psalmo cxxx*. Domine, non est eulatum cor meum, neque elati sunt oculi mei; et non ambulavi in magnis et in mirabilibus super me. Si non proposui, et silere feci animam meam; sicut ablatus ad matrem suam, ita ablatata ad me anima mea. Expecta, Israel, Dominum, a modo et usque in æternum. *In psalmo cxxxii*. Ecce quam bonum est et quam decorum, habitate fratres in unum. *In psalmo cxxxiii*. Ecce benedicite Domino, omnes servi Domini; qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri. In noctibus levate manus vestras ad cœlum³, et benedicite Domino. *In psalmo cxxxiv*. Laudate nomen Domini; laudate, servi, Domina. Qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri. Laudate Dominum, quoniam bonus Dominus; canite nomini ejus, quoniam deus. *Et post paucos*: Idola Gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquuntur; oculos habent, et non videbunt, etc. *Et paulo post*: Similes illis sicut qui faciunt ea, et omnes qui confident in eis. Dominus Israel, benedicte Domino; dominus Aaron, benedicte Domino; timentes Dominum, benedicte Domino. *In psalmo cxxxv*. Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus. Confitemini Deo deorum, quoniam in æternum misericordia ejus. Confitemini Domino dominorum, quoniam in æternum misericordia ejus. *Et in fine psalmi*: Confitemini Deo celi, quoniam in æternum misericordia ejus. *In psalmo cxxxvi*. Si oblitus fuero tui, Jerusalem, in obliuione sit dextera mea. Adhuc erat lingua mea gutturi meo, si non recordatus fuero tui, Jerusalem. Si non proposuero Jerusalem in principio latitiae mee. *In psalmo cxxxviii*. Nonne odientes te, Domine, odivi, et contra adversarios tuos distabai? Perfecto odio oderam illos; inimici facti sunt mihi. *In psalmo cxxxix*. Ne des, Domine,

¹ Sic MSS. et Psalt. Hieron. At editi, *meditatio mea est*.

² Editi, *ecce omnes qui timent Dominum, qui ambulanti in viis ejus. sequuntur vos. et psalt. Hieronymi*.

³ Editi, *in spiritu. Ms. juxta psalt. Hier., ad sanctum*.

desideria impii; scelera ejus ne effundantur, et elevantur. *Et post quatuor versus*: Vir linguos non dirigetur in terra. *In psalmo cxl.* Corripiat me justus in misericordia, et arguat me: oleum amariundinis non impinguet caput meum. *Et post quinque versus*: Quoniam ad te, Domine, oculi mei: in te speravi; ne evaneas animam meam. *In psalmo cxli.* Voce mea ad Dominum clamavi, voce mea ad Dominum deprecatus sum. Effundam in conspectu ejus eloquium meum, tribulationem meam coram illo annuntiabo. *Et post sex versus*: Clamavi ad te, Domine; dixi, Tu es spes mea, pars mea in terra viventium. *In psalmo cxlii.* Meditabor omnia opera tua, facta manu tua cum loquebar. Expandi manus meas ad te; anima mea quasi terra sitiens ad te. *Et post tres versus*: Fac me audire mane misericordiam tuam, quoniam in te confido. Notam fac mihi viam in qua ambulo, quoniam ad te levavi animam meam. Libera me de inimicis, Domine: a te protectus sum. *In psalmo cxliii.* Libera me, et erue me de manu filiorum alienorum; quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera mendacii. Ut sint filii nostri quasi plantatio crescentis in adolescentia sua. Fille nostra quasi anguli ornati ad similitudinem templi. Promptuaria nostra plena, et superefundientia ex hoc in illud. Pecora nostra in millibus, et innumerablelia in compitis nostris: lauri nostri pingues. Non est interruatio, et non est egressus, et non est ululatus in plateis nostris. Beatus populus cuius talia sunt; beatus populus cuius Dominus Deus ejus. *In psalmo cxliv.* Exaltabo te, Domine, Deus meus, rex, et benedic nomini tuo in aeternum et ultra. In omni die benedic tibi, et laudabo nomen tuum in sempiternum jugiter. *Et post duos versus*: Generatio ad generationem laudabit opera tua, et fortitudines tuas annuntiabunt. Decorem gloriae magnitudinis tue, et verba mirabilium tuorum loquar. Et fortitudinem horribilium tuorum loquentur, et magnitudines tuas narrabunt. Memoriam multe bonitatis tue loquentur, et justitias tuas laudabunt. *Et post tres versus*: Et sancti tui benedicunt tibi. Gloriam regni tui dicent, et fortitudines tuas loquentur. Ut ostendant filii hominum fortitudines ejus, et gloriam decoris regni ejus. *Et paulo post*: Juxta est Dominus omnibus qui invocant eum in veritate. Placitum timentium se faciet, et clamorem eorum audiet, et salvabit eos. Custodit Dominus omnes diligentes se; et universos impios conteret. Laudem Domini loquetur os meum, et benedict omnis caro nomini sancto ejus in aeternum et jugiter. *In psalmo cxlv.* Lauda, anima mea, Dominum: laudabo Dominum in vita mea, cantabo Deo meo, quoniam sum. Nolite confidere in principibus, in filio hominis cui non est salus. *Et post duos versus*: Beatus cuius Deus Jacob auxiliator ejus, spes ejus in Domino Deo suo. *In psalmo cxlvi.* Laudate Dominum, quoniam bonus est: canticum Dei nostri¹, quoniam decorum est, pulchra laudatio. *Et post paucos versus*: Suscipientis mansuetos Dominus; humilians impios usque

ad terram. Canite Domino in confessione, canite Deo nostro. *Et post quatuor versus*: Non est in fortitudine equi voluntas ejus, neque in tibi viri placebitur ei. Placebitur Domino in iis qui timet eum, et exspectant misericordiam ejus. *In psalmo cxlviii.* Reges terre et omnes populi, principes et universi judices terra, juvenes et virginis, senes cum pueris laudent nomen Domini. *In psalmo cxlix.* Contate Domino canticum novum; laus ejus in congregazione sanctorum. Letetur Israel in factore suo, filii Sion exsultent in rege suo. *Et post tres versus*: Exaltabit mansuetos in Iesu. Exsultabunt sancti in gloria, laudabunt in cubilibus suis; exaltationes Dei in gutture eorum. *In psalmo cl.* Laudate Dominum in sanctis ejus, laudate eum in fortitudine potentiae ejus. Laudate eum in fortitudinibus ejus, laudate cum juxta multititudinem magnitudine sue. *Et in fine psalmi*: Omne quod spirat laudet Dominum.

Hæc de libro Psalmorum collegimus, in quibus quamvis vita, si proficere affectat, inspiciat. Ubi lectorem admonemus, ut ea quæ de Psalmis posni, tanquam unum psalmam contextim legit, tacitis verbis meis, quæ ad hoc interposni, ut si voluerit, inspiciat ubi sit scriptum quod posni, id est, quanto vel in quo loco ejusdem psalmi. His enim prætermissis qui lectione continuata impexerit sola verba Psalmorum, multo jucundius, et ob hoc utilius ex divinis officiis eloqui. Nunc de libris Salomonis quæ rideantur huic operi necessaria, colligimus: ac primum de Proverbis; qui liber si bene intelligatur, ad mores pios informandos pene totus valebit. Sed ea quæ obscura sunt prætermittit: habeant en, quibus exerceantur, lectores dilectoresque spiritualium litterarum; nos in hoc opere statuimus illa ponere quæ ad agendam vitam facile intellecta referantur. Quamvis multis videri possim apertissima prætermissa; nonnullaque hinc potius clausa sunt, unde putantur esse perspicua. Quid enim tam clarum videtur, et quid tam inepte fit, si ad proprietatem velis accipere, quod ibi scriptum est. Ab aqua aliena abstine te, et de fonte alieno ne biberas (a)? Aut quid valet od mores corrigit, nisi illic intellectus altior requiratur, quod dictum est, Paupertas virum humiliat, manus autem fortium locupletat (Prov. x, 4)? Cum et non esse pauperem, et esse manibus fortis, non sit in bonorum hominum potestate, sed et multis prorenetur pessimis; et hoc proverbium male intellectum, possit provocare puperes fortis, ut rapinis se existimant debere ditescere. Quis non autem rideat, si proprie possum putaverit quod ibi legitur, Non enim nascuntur filii malignis (Id. xxiv, 20)? Omnia ergo talia relinquemus, et ea quibus suadetur aliquid aliquanto diuins, cum id quod suadetur atque præcipitur non sit obscurum, et id potius sit ponendum in hoc Speculo, ubi se illi inspiciant, quibus jam persuasum est, bene ac laudat-

(a) Vulgata versio caret hac sententia, ab aqua aliena, etc., que quidem erat Augustino auxiliaris, serpeque ab i, so in congressu cuius doxatis prave eam usurpatum explicata: habebut apud LXX, et vnu. cap. 9 sub vers. 18. Ex corundem interpretatione ipsi laudem venientib; alia hic subiecta testimonia, nisi quod LXX istud efficeret in Iurale, cheires de ardore plorizans, manus fortior locupletant

¹ sic Mas. et Psalt. Hieron. Editio, Deo nostro.

*bilis vivere, sed ut hoc faciant, quæ sibi optanda atque
observeantur sint, querunt. Hacc itaque de Proverbio
Salomonis ponenda credimus.*

DE PROVERBIIS.

[Cap. 1.] Timor Domini principium scientiae. Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt. Audi, fili mi, disciplinam patris tui, et ne dimittas legem matris tuæ. *Et post quatuorde im versus, cum de homicidio loqueretur:* Ipsi, inquit, contra sanguinem suum insidiantur, et moluntur fraudes contra animas suas. Sic semita omnis avari animas possidentium rapiunt. *Item post quatuor versus:* Usquequo, parvuli, diligitis infatiam, et stulti ea quæ sibi sunt noxia cupiunt, et imprudentes odunt scientiam? *Et post undecim versus:* Tunc invocabunt me, et non exaudiam; mane consurgent, et non invenient me: eo quod exosmabuerint disciplinam, et timorem Domini non suscipiunt, nec acquisieverint consilio meo, et detraxerint universæ correptioni meæ. Comedent igitur fructus viæ suæ, suisque consiliis saturabuntur. Aversio parvolorum interficiet eos, et prosperitas stultorum perdet illos. Qui autem me audierit, absque terrore requiescat, et abundantia præfatur, malorum timore sublatio.

Et post tres versus [ii.]: Si enim sapientiam invocaveris, et inclinaveris cor tuum prudentie; si quæsieris eam quasi pecuniam, et sicut thesauros effoderis illam: tunc intelliges timorem Domini, et scientiam Dei invenies; quia Dominus dat sapientiam, et ex ore ejus scientia et prudentia. Custodiet rectorum salutem, et proteget gradientes simpliciter: servans semitas justitiae, et vias sautorum custodiens. Tunc intelliges justitiam, et judicium, et aquitatem, et omnem semitam bonam. Si intraverit sapientia cor tuum, et scientia animæ tue placuerit; consilium custodiet te, et prudentia servabit te; ut eraris de via mala, et ab homine qui perversa loquitur. Qui derelinquunt iter rectum, et ambulant per vias tenebrosas: qui latent cum maleficiis, et exsultant in rebus pessimis: quorum viae perverse, et infames gressus eorum. Ut eraris a muliere aliena, et ab extranea que mollit sermones suos, et reliquit ducem pubertatis suæ, et pacti Dei sui oblitus est.

Et post tredecim versus [iii.]: Misericordia et veritas non te deserant: circunda eas gutturi tuo, et describe in tabulis cordis tui; et invenies gratiam et disciplinam bonam coram Deo, et hominibus. Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, et ne innitaris prudentie tue. In omnibus viis tuis cogita illam, et ipse dirigit gressus tuos. Ne sis sapiens apud temetipsum. Tunc Deum, et recede a malo. *Et post unum versus:* Honora Dominum de tua substantia, et de primitiis omnium frugum tuarum. *Et post duos versus:* Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias; nec deficias, cum abeo corriperis. Quem enim diligit Dominus, corrigit; et quasi pater in filio complacet sibi. Beatus homo qui invenit sapientiam, et qui affluit prudentia. Melior est acquisitionis ejus negotiatione argenti, et auro primo fructus ejus: pretiosior est cunctis opibus; et omnia quæ desiderantur, huic non valent compa-

rari. *Et post decem versus:* Fili mi, ne effluant hac ab oculis tuis: Custodi legem atque consilium. *Et post novem versus:* Noli prohibere benefacere eum qui potest; si vales, et ipse benefac. Ne dicas amico tuo, Vade, et revertere, et cras dabo tibi; cum statim possis dare. Ne moliaris amico tuo malum; cum ille in te habeat fiduciam. Ne contendas adversus hominem frustra. *Et post septem versus:* Illusores ipse deluderet, et mansuetis dabit gratiam.

Et post quadraginta tres versus [iv.]: Omni custodia serva cor tuum; quia ab ipso vita procedit. Remove a te os pravum, et detrahentia labia sint procul a te. Oculi tui recta videant; et palpebra tua precedant gressus tuos. Dirige semitam pedibus tuis, et omnes viæ tue stabilientur. Ne declines in dexteram aut in sinistram. Averte pedem tuum a malo. Vias enim quæ a dextris sunt novit Dominus; perverse vero sunt quæ a sinistris sunt. Ipse autem rectos facit cursus tuos, itinera autem tua in pace producit.

[v.] Fili mi, attende sapientiam meam, et prudentie meæ inclina aurem tuam; ut custodias cogitationes, et disciplinam labia tua conservent. Favus enim distillans labia meretricis, et nitidus oleo gutter ejus. Novissima autem illius amara quasi absinthium, et acuta quasi gladius biceps. Pedes ejus descendunt in mortem, et ad inferos gressus illius penetrant.

Et post nonaginta septem versus [vi.]: Non concupiscat pulchritudinem ejus cor tuum, ne capiari nullibus illius. Preimum enim scorti, vix unius est panis: mulier autem viri pretiosam animam capi. Numquid abscondere potest homo ignem in sinu suo, ut vestimenta illius non ardeant? aut ambulare super prunas, ut non comburantur plantæ ejus? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui, non erit mundus cum tetigerit eam. Non grandis est culpa, cum quis foratus fuerit: furatur enim, ut esuriente impleat animam; deprehensas quoque reddet septuplum, et omnem substantiam domus sue tradet. Qui autem adulter est, propter cordis inopiam perdet animam suam.

Et post quatuor versus [vn.]: Fili mi, custodi sermones meos, et præcepta mea reconde tibi. Serva mandata mea, et vive, et legem meam quasi pupillum oculi tui.

Et post quinquaginta septem versus [viii.]: Intelligite, parvuli, astutiam; et insipientes, animadvertisite. *Et post duos versus:* Veritatem meditabitur guttur meum, et labia mea detestabuntur impium¹. *Et post*

¹ Pigebat annotare circa versum recensionem errata quam frequentissima, que videbatur postquam in Amerbachianam editionem semel inducta sua, alias delucebat, & editiones reluctantibus MSS. codicibus constanter occupabant. Attamen de insignioribus aliquot castigationibus non silentium videtur hoc loco. Nam in edi. pro: *Et post quadraginta tres, legebat;* *ur: Et post rigenti quatuor:* nunc infra habebat: *Et post nonaginta septem,* in illis habebat: *Et post plures versus:* atque ubi nunc: *Et post quinquaginta septem;* ibi ferebatur: *Et post aliquot versus:* quibus locis al. is que jropemodum inumerus restitutus lectioem MSS. nunc intelligi facilius queat ejusdam rationis, cu' usq; uenit uersus versus illi fuerint, qui computantur ab Augustino.

² MSS. Scrutare.

³ Sic MSS. juxta Vulg. am. At editi habebant: *Et labia tua non ostendunt iniquitatem.*

Tres versus : Accipite disciplinam meam et non pecuniam ; doctrinam magis quam aurum diligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis ; et omne desiderabile ei non potest comparari. Et post duos versus : *Timor Domini odit malum ; arrogantiam, et superbiaem, et viam pravam, et os bilineum detestatur. Et post sex versus : Ego diligentes me diligo ; et qui manu vigilat ad me, invenient me. Mecum sunt divitiae et gloria, opes superbae et justitia. Melior est fructus meus auro et pretioso lapide, et genimittu mea argento electo. In via justitiae ambulo, iij medio semitum judicis ; ut dicentes diligentes me, et thesauros eorum repleam. Et post virginis tres versus : Beatus homo qui audit me, qui vigilat ad fores meas quotidie, et observat ad portas domini mei. Qui me invenierit, inveniet vitam, et haeret salutem a Domino. Qui autem in me peccaverit, ludet animam suam. Omnes qui me oderunt, diligunt mortem.*

Et post novem versus [ix.] : Relinquette infantiam, et virite, et ambulate per vias prudentiae. Qui erudit derisorem, ipse sibi facit injuriam ; et qui arguit impium, generat maculam sibi. Noli arguere derisorem, ne oderit te ; argue sapientem, et diligenter. De sapienti occasionem, et addetur ei sapientia. Doce justum, et festinabit accipere. Principium sapientiae timor Domini, et scientia sicutorum, prudentia.

Et post decem et octo versus [x.] : Non proderunt thesauri iniquitatis ; justitia vero liberabit a morte. Et post quatuor versus : Qui congregat in messe, filius sapiens est : qui autem stertit restate, filius confusio- nis. Et post quatuor versus : Sapiens corde praecpta suscepit, stultus conditur labii. Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter : qui autem depravat vias suas, manifestus erit. Qui annuit oculo, dabit dolorem : stultus labii verberabitur. Vena vitae, os justi ; et os impiorum operit iniquitatem. Odiu suscitauit rixas ; et universa delicia operit charitas, in labiis sapientis invenietur sapientia ; et virga in dorso ejus qui indiget corde. Sapientes abscondunt sapientiam : os autem stulti confusione proximum est. Et post quatuor versus : Via vite custodiendi disciplinam : qui autem increpationes relinquit, errat. Abscondunt odium labiorum mendacia. Qui profert contumeliam, insipient est. In multiloquio peccatum non deerit : qui autem moderatur labia sua, prudentissimus est. Argentum electum lingua justi : cor impiorum pro nibilo. Labia justi erudiunt plurimos : qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur. Benedictio Domini divites facit, nec sociabitur eis afflictio. Quasi per risum stultus operatur scelus : sapientia autem est viro prudentia. Quid tamen impius, veniet super eum : desiderium suum justus dabatur. Et post duos versus : Sicut acetum dentibus, et fumis oculis ; sic piger iis qui miserunt eum. Timor Domini apponet dies ; et anni impiorum brevialuntur. Expectatio justorum, letitia : spes autem impiorum peribit. Fortitudine simplicis via Domini, et favoris qui operantur malum. Justus in eternum non composebitur : impii autem non habitabunt in terra. Os justi partur sapientiam : lingua pravorum

peribit. Labia justi considerant placita, et os impiorum peversa.

[xi.] Statera dolosa, abominatio apud Demum ; et pondus aquum, voluntas ejus. Ubi fuerit superbia, ibi erit et contumelia : ubi autem humilitas, ibi et sapientia. Simplicitas justorum dirigit eos ; et propagatio perversorum perdet illos. Non proderunt divitiae in die ultionis : justitia autem liberabit a morte. Justitia simplicis dirigit viam ejus ; et in impietate sua corrumpit impium. Justitia rectorum liberabit eos ; et in insidiis suis capientur iniqui. Mortuo homine impio, nulla erit ultra spes, et exspectatio sollicitorum peribit. Et post quinque versus⁴ : Qui despiciat amicum suum, indigens corde est : vir autem prudens tacebit. Qui ambulat fraudulenter, revelat arcana : qui autem fideli est animi⁵, ecclia commissum. Ubi non est gubernator, populus corrumpit : salus autem, ubi multa consilia. Affligetur malo, qui fidem facit pro extraneo : qui autem cavit laqueos, securus erit. Et post duos versus : Benefacit anime sue vir misericors : qui autem crudelis est, etiam propinquos abiecit. Et post tres versus : Abominabile Dominino pravum cor ; et voluntas ejus in iis qui simpliciter ambulant. Manus in manu, non erit innocens malus : semen autem justorum salvabitur. Et post duos versus : Desiderium justorum omne bonum est : præstolatio impiorum furor. Alii dividunt propria, et diuina sunt : illi rapiunt non sua, et semper in egestate sunt. Anima qui benedicit, impinguabitur : et qui inebriat, ipse quoque inebriabitur. Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis : benedictio autem super caput videntium. Bene consurgit diluculo, qui querit bona : qui autem investigator malorum est, opprimetur ab eis. Qui confundit in divitiis suis, hic corrumpit : justi autem quasi vires folium germinabunt. Et post quatuor versus : Si justus in terra recipit, quanto magis impius et peccator ?

[xii.] Qui diligit disciplinam, diligit scientiam : qui autem odit increpationes, insipient est. Qui bonus est, haeret a Domino gratiam : qui autem confundit in cogitationibus suis, impie agit. Non roborabilur homo ex impietate, et radix justorum non commovebitur. Et post aliquot versus⁶ : Desiderium impii, minimecum est pessimorum : radix autem justorum proficit. Propter peccata labiorum ruina proximat male : effugiet autem justus de angustia. De fructu oris sui manus quisque replebitur bonis, et juxta opera manum suarum retribuetur ei. Via stulti, recta in oculis ejus : qui autem sapiens est, audit consilia. Et post quatuor versus : Est qui promittit, et quasi gladio pungit conscientie : lingua autem sapientium sanitas est. Labium veritatis firmum erit in perpetuum : qui au-

⁴ regius codex, Et post in versus. Corintensis : Et post versus. Forte legaliter, Et post unum versus.

⁵ In Regio vs. Ieo animi, habetur, amici. Ultraque vox simul recepta est in Bihis sixthis auctoritate castigatis. Autem, amici, deest in vetusto Bibliorum codice coram.

⁶ In vss. : Et post decem versus : plures tamen interiectu esse videantur, nisi forte isti versus erant solito prolixiores.

tem testis est repentinus, concinuat linguam mendacem. Dolus in corde cogitantum mala : qui autem inuenit pacis consilia, sequetur eos gaudium. Non contristabit justum quidquid ei acciderit : impii autem replebuntur malo. Abominatio Domini¹, labia mendacia : qui autem fideliter agunt, placent ei. Homo versus celat scientiam : et cor insipientium provocabit stultitiam. *Et post duos versus* : Miseror in corde viri humiliabit illum, et sermone bono latificabitur. Qui negligit damnum proprius amicum, justus est : iter autem impiorum decipiet eos. Non inventiel fraudulentus lucrum, et substantia hominis erit auri premium. In semita iustitiae vita : iter autem devium ducit ad mortem.

[xiii.] Filius sapiens, doctrina patris : qui autem illusor est, non audit cum arguitur. De fructu oris sui homo saturabitur bonis : anima autem prevaricatorum iniqua. Qui custodit os suum, custodit animam suam : qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala. Vult et non vult piger : anima autem operantium impinguabitur. Verbum mendax iustus detestabitur : impius autem confundit et confundetur. Justitia custodit innocentis viam : impietas vero peccatores supplant. Est quasi divisa, cum nihil habeat ; et est quasi pauper, cum in multis divisionis sit. Redemptio animae viri, dixit sue : qui autem pauper est, irreceptionem non sustinet. Lux justorum latifit : lucerna impiorum extinguitur. Inter superbos semper jurgia sunt : qui autem agunt concta consilio, reguntur sapientia. Substantia festinata minuetur : que autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Spes que differtur, affligit animam : lignum vitae desiderium veniens. Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat : qui autem timet praeceptum, in pace versabitur. Lex sapienti fons vite, ut declinet a ruina mortis. Doctrina bona dabit gratiam : in itinere contemptorum vorago. *Et post aliquot versus*² : Qui parcit virge sue, odit filium suum : qui autem diligit illum, instanter erudit. Justus comedit, et replet animam suam : venter autem impiorum insatibilis.

Et post duos versus [xiv.] : Ambulans recto itinere, et timens Deum, despicietur ab eo qui infami graditur via. In ore stulti virga superbie : labia sapientium custodiunt eos. *Et post duos versus* : Testis fidelis non mentietur : profert mendacium testis dolosus. Querit derisor sapientiam, et non invenit : doctrina sapientium facilis. Vade contra virum stultum, et nescito labia imprudentie³. Sapientia callidi est intelligere viam suam : et imprudentia stultorum errans. Stultus illudet peccatum : inter justos morabitur gratia. Cor quod novit amaritudinem animae sue, in gudio ejus non miscerbit extraneus. Dominus impiorum delebitur : tabernacula vero justorum germinabunt. Est via que videtur homini justa ; novissima autem ejus deducunt ad mortem. Risus dolore misce-

bitur, et extrema gaudi locutus occupat. *Et post tres versus* : Sapiens timet, et declinat malum : studiis transilit, et considerat. Impatiens operabitur stultitiam ; et vir versus odiosus est. *Et post quatuor versus* : Qui despicit proximum suum, peccat : qui autem miseretur pauperis, heatus erit. Errant qui operantur malum : misericordia et veritas preparant bona. In omni opere⁴ erit abundantia : ubi autem verba sunt plurima, frequenter egestas. *Et post quatuor versus* : In timore Domini fiducia fortitudinis ; et filii eius erit spes. Timor Domini fons vite, ut declinet a ruina mortis. *Et post duos versus* : Qui patiens est, multa gubernatur prudenter : qui autem impatiens est, exaltat stultitiam suam. Vita carnium sanitatis cordis : putredine ossium invidia. Qui calumniatur eponem, exprobret factori ejus : honorat autem eum, qui miseretur pauperis.

Et post septem versus [xv.] : Responsio molliis quanti iram : sermo durus suscitat furorem. Lingua aspicientium ornat scientiam : os fatuorum ebullit auditi. *Et post septendecim versus* : Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur. *Et post duodecim versus* : Melius est parum cum timore Domini, quam thesauri magni et insatiables. Melius est vocari ad olera eum charitate, quam ad vinum saginatum cum odio. Vir iracundus provocat rixas : qui patiens est mitigat suscitatas. Iter pigrorum quasi sepes spinarum : via justorum absque offendiculo. Filius sapiens latifit patrem : et studius homo despiciat matrem suam. *Et post duos versus* : Dissipantur cogitationes ubi non est consilium : ubi vero plures sunt consiliarii, confirmantur. Laetatur homo in scientia oris sui ; et sermo opportunitus est optimus. Semita vite super eruditum, ut declinet de inferno novissimo. *Et post quatuor versus* : Conturbat dominum suum, qui secat virginitatem : qui autem odit munera, vivet. Mens justi meditabitur obedientiam : os impiorum redundat malis. Longe est Dominus ab impiis ; et orationes justorum exaudiet. Lux oculorum latifit animam : fama bona impinguat ossa. Auri que audit incepationes vite, in medio sapientium commorabitur. Qui ahijicit disciplinam, despiciat animam suam : qui autem acquiescit incepationibus, possessor est cordis. Timor Domini, disciplina sapientie ; et gloriam praecedit humilitas.

[xvi.] Hominis est animum preparare, et Dei gubernare linguam. Omnes viae hominum patent oculis ejus : spirituum ponderator est Dominus. Revela domino opera tua, et dirigentur cogitationes tue. Universa propter semelipsam operatus est Dominus ; impium quoque ad diem malum. Abominatio Domini omnis arrogans : eliamsi mepu ad mortem fuerit⁵, non erit innocens. Misericordia et veritate redimunt iniquitas, et in timore Domini declinatur a malo. Cum

¹ MSS., in omni opere bono.

² In sacris bibliis castigatoribus, declinet.

³ In vulgata nunc legitur, *mutus ad monos* ; et infra post, non erit innocens, interponitur hinc sententia : *mutum sic bonus, facere justitiam etc.* ; que nec est in hebreo, nec in antiquis Corb. Bibliis versionis Vulgatae : ascerta est ex LXX.

⁴ Vulgata: *abominatio est Dominus*.

⁵ Regius codex : *Et post xii versus*.

³ Vulgata, et nesci labia prudentia.

placerint Domino viae hominis, inimicos quoque ejus convertet ad pacem. Melius est parum cum justitia, quam multi fructus cum iniuritate. Cor hominis disponit viam suam; sed Domini est dirigere gressus ejus. Divisio in labiis regis; in judicio non errabit os ejus. Pondus et statera judicis Domini sunt, et opera ejus omnes lapides sacculi¹. Abominabiles regi qui agunt impie; quoniam justitia firmatur solium. Voluntas regum labia justa: qui recta loquitur, dirigitur. Indignatio regis nuntii mortis; et vir sapiens placabit eam. In hilaritate volitus regis, vita; et clementia ejus, quasi imber serotinus. Posside sapientiam, quia auro melior est: et acquire prudentiam, quia pretiosior est argento. Semita justorum declinat mala; custos anime sua servat viam suam. Contritionem praeedit superbia; et ante ruinam exaltatur spiritus. Melius est humiliari cum mitibus, quam dividere spolia cum superbis. Eruditus in verbo reparet bona; et qui in Domino sperat, beatus est. Qui sapiens corde est, appellabitur prudens; et qui dulcis eloquio, majora percipiet. Et post septendecim versus: Melior est patiens viro forti; et qui dominatur anime sue, expugnatores urbium. Sortes mittuntur in sinum; sed a Domino temperantur.

[xvi.] Melior est buccella secca cum gudio, quam domus plena victimis cum jurgio. Servus sapiens dominabitur filii stultis, et inter fratres libertatem dividet. Sicut igne probatur argentum, et aurum camino; ita corda probat Dominus. Malus obedit lingue inique, et fallax obtemperat labiis mendacibus. Qui despiciat pauperem, exprobrat factori ejus; et qui ruina latetur alterius, non erit impunitus. Corona senum filii filiorum; et gloria filiorum patres sui. Non decent stultum verba composita, nec principem labium mentiens. Gemma gratissima expectatio prestolantis; quocumque se verterit, prudenter intelliget. Qui celat delictum, querit amicitias: qui altero sermone repetit, separat federatos. Plus proficit correptione apud prudentem, quam centum plague apud stultum. Semper juria querit malus: angelus autem crudelis mitet contra eum. Expedit magis ursa occurrere rapis fetibus, quam fatuo confidenti sibi in stultitia sua. Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo ejus. Qui dimittit aquam, caput est jurgiorum; et antequam patiatur contumeliam, judicium deserit. Et qui justificat impium, et qui condemnat justum, abominabilis est uterque apud Deum. Et post sexdecim versus: Munera de sinu impius accipit, ut pervertat semitas judicii. In facie prudentis lucet sapientia: oculi stultorum in finibus terre. Et post tres versus²: Qui moderatur sermones suos, doctus et prudens est, et pretiosus spiritus vir eruditus.

Et post duos versus [xviii.]: Occasiones querit qui vult recessere ab amico; omni tempore erit exprobator.

¹ Legendum, *saccuti*, non *sacculi*: et paulo infra, *diligetur*, non *dirigetur*: que mendo etiam in sacra Biblia brepiscrant.

² Ass. : Et post xviii versus: insigni lapsu amanuensium; aut certe codex ille Proverbiorum, qui ab Augustino legebatur, sententias eo loci plures quam sacra Biblia exhibebat.

bilis. Et post sex versus: Accipere personam impii non est bonus, ut declines a veritate judicis. Et post sex versus: Qui mollis et dissolutus est in opere suo, frater est sua opera dissipans. Turris fortissima nomen Domini: ad ipsam currit justus, et exaltabitur. Et post duos versus: Antequam conteratur, exaltatur cor hominis; et antequam glorificetur, humiliatur. Et post septem versus: Justus est prior accusator sui; venit amicus ejus, et investigabit eum. Contradicentes comprimit sors, et inter potentes quoque dijudicant. Frater qui adjuvatur a fratre, quasi civitas firma, et iudicia quasi vectes urbium. Et post duos versus: Mors et vita in manu lingue; qui diligunt eam, comedunt fructus ejus. Qui invenit mulierem bonam, invenit bonum; et haeret iucunditatem a Domino³. Cum observationibus loquetur pauper; et dives efficiunt rigide. Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quam frater.

[xix.] Melior est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quam dives torquens labia, et insipiens. Ubi non est scientia anima, non est bonus; et qui fatus est, pedibus offendit. Stultitia hominis supplantat gressus ejus, et contra Deum servet animo suo. Divitiae addunt amicos plurimos: a paupere autem et quos habuit separantur. Testis falsus non erit impunitus; et qui mendacia loquitur, non effugiet. Multi colunt personam potentis, et amici sunt dona tribentis. Fratres hominis pauperis oderunt eum; insuper et amici procul recesserunt ab eo. Qui tantum verba setatur, nihil habebit: qui autem possessor est mentis, diligit animam suam. Et post decem versus: Pigredo immutit soporem, et anima dissoluta esuriet. Qui custodit mandatum, custodit animam suam; qui autem negligit vias suas, mortificabitur. Feneratur Domino qui misericordia panperis, et vicissitudinem suam reddet ei. Erudi filium tuum, ne desperes. Et post sex versus: Homo indigena misericors est; et melior pauper quam vir mendax. Timor Domini ad vitam, et in plenitudine commorabitur absque visitatione pessimi⁴. Et post duos versus: Pestilente flagellato stultus sapientior erit: sin autem corripertis sapientem, intelliget disciplinam. Qui affligit patrem, et fugit⁵ matrem, ignominiosus est et infelix. Non cesses, fili, audire doctrinam, nec ignores sermones scientiae. Testis iniquus deridet judicium; et os impiorum devorat iniuritatem. Parata sunt derisoribus judicia, et mallei percutientes stultorum corporibus.

[xx.] Luxuriosa res vinum, et tumultuosa ebrietas: quicunque in his delectatur, non erit sapiens. Et post aliquos versus: Pondus et pondus, mensura et mensura, utrumque abominabile est apud Deum. Ex studiis suis intelligitur puer, si munda et si recta sint opera

¹ In editio addebat hic: *Qui expellit mulierem bonam, expelli bonum*; *qui autem tenet adulteram, stultus est et insipiens*: quod etiam in Vulgata nunc interpositum est ex LXX. Sed in antiquis Bibliis Corb. non reperitur, neque in hebreo: abest quoque ab Augustini speculo I. Miss. qui mox irosequuntur sic, *cum observatione*, etc.

² And Vulgatam, *pessima*: quanquam in Bibliis Corb., *pessimi*.

³ Legendum, *fugit*, ut in Bibliis emendatus. Porro Regius codex pro, *fugit*, habet hic, *confundit*.

eius. Et post duos versus : Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat : aperi oculos tuos, et saturare panibus : *Et post septendecim versus* : Abominatio est apud Deum pondus et pondus ; statera dolosa non est bona.

Et post viginti quinque versus [xxi.] : Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, et ipse clamabit, et non exaudiatur. Munus absconditum existinguit iras, et donum in sinu indignationem maximam. Gaudium justi est facere iudicium ; et pavor operantibus iniuriam. Vir qui erraverit a via doctrine, in cotta gigantum reputabitur. *Et post novem versus* : Qui custodit os suum et linguam, custodit ab angustiis animam suam. Superbus et arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur superbiam. Desideria occidunt pigrum ; noluerunt enim quidquam manus ejus operari. Tota die concupiscit et desiderat : qui autem justus est tribuet, et non cessabit. Hostiae impiorum abominabiles ; quae offeruntur ex seclere. Testis mendax peribit : vir bene dicens¹, loqueretur victoriam.

Et post quinque versus [xxii.] : Melius est nomen bonum, quam divitiae multa. *Et post quindecim versus* : Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur : de panibus enim suis dedit pauperi². Ejice derisorum, et exhibet cum eo iugium, cessabuntque cause et contumelie. *Et post quintu[m] versus* : Dicit piger, Leo est foris, in medio platearum occidendum sum. *Et post tres versus* : Qui calumniatur pauperem ut augeat divitias suas, dabit ipse ditori, et egebit. *Et post octo versus* : Non facias violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta ; quia Dominus judicabit causam ejus, et configet eos qui confixerunt animam ejus. Noli esse amicus homini iracundo : neque ambules cum viro furioso : ne forte discas semitas ejus, et sumas scandalum animae tue. Noli esse cum iis qui defigunt manus suas, et qui vades se offerunt pro debitis.

Et post aliquantum [xxiii.] : Noli subtrahere a puer disciplinam : si enim percussaris cum virga, non morietur. Tu virga percuties eum, et animam ejus de inferno liberabis. *Et post octo versus* : Noli esse in convivis potatorum, nec in comeditionibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt. *Et post riginti versus* : Ne intucaris vinum quando flavescit, cum splendorerit in vitro color ejus. Ingreditur blande ; sed in novissimo mordebit ut coluber, et sicut regulus venenum diffundet.

Et post septem versus [xxiv.] : Ne temuleris, inquit, viros malos, ne desideres esse cum eis ; quia rapinas med tatur mens eorum, et fraudes labia eorum loquuntur. *Item post sexdecim versus* : Erue eos qui ducentur ad mortem, et qui trahuntur ad interitum liberare non cesses. Si dixeris, Vires non suppetunt : qui inspector est cordis, ipse intelligit ; et servatorem

¹ In sacris Bibliis, vir obediens.

² Hoc loco LXX interponunt : victoriam et honorem acquisit et qui dat munera, etc. : que sententia immissa est in vulgarium ; cum non sit in hebreo, neque in Corbeieni codice versionis licet vulgata.

³ Ms. Regius : *Et post uersus*.

anime tuae nihil fallit, reddetque homini iuxta opera sua. *Item post novem versus* : Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudias, et in ruina ejus ne exultet cor tuum : ne forte videat Dominus, et dispiceat ei, et auferat ab eo iram suam. Ne contendas cum pessimis³, nec temuleris impios. *Et post duos versus* : Time Dominum, fili mi, et regem ; et cum detractoribus non commisearis : quoniam repente consurgit perditio eorum ; et ruinam utriusque quis novit ? *Hec quoque sapientibus* : Cognoscere personam in iudicio, non est bonus. Qui dicit⁴ impio, Justus es ; maledicent ei populi, et detestabuntur cum tribus. Qui argunt, laudabuntur, et super ipsos veniet benedictio. Labia deosculabuntur qui recta verba respondet. *Et post duos versus* : Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec lactes quemquam labiis tuis. Nec dicas, Quomodo fecit mihi, sic faciam ei : reddam unumque secundum opus suum. Per agrum hominis pigris transivi, et per vineam viri stulti ; et ecce totum repleverant urticae, opernerant superficiem ejus spinae : et maceria lapidum destruxerat. Quod cum vidisset, posui in corde meo, et exemplo didiri disciplinam.

Et post riginti versus [xxv.] : Quae viderunt oculi tui, ne proferas in iuglio cito ; ne postea emendare non possis, cum de honestaveris amicum tuum. Causam tuam tracta cum amico tuo ; et secretum extraneo non reveles ; ne forte insultet tibi cum audierit, et exprobrare non cesset. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquuntur verbum in tempore suo. Iauris aurea et margarita fulgens, qui arguit sapientem et anrem obedientem. *Et post septendecim versus* : Accutum in nitro est, qui cantat carmina cordi pessimo⁵. Si esserierit inimicus tuus, ciba illam ; et si sitierit, da ei aquam bibere : prunas enim congregabis super caput ejus, et Dominus reddet tibi. *Et post decem versus* : Sicut urbs patens et absque murorum ambitu, sic vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.

Et post duos versus [xxvi.] : Sicut avis ad alia transvolans, et passer quo libet vadens ; sic maledictum frustra prolatum in quempiam superveniet. Flagellum equo, et chamus asino, et virga dorso imprudentium. Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam ; ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam ; ne sibi sapiens esse videatur. *Et post decem versus* : Sicut canis qui revertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam. Vidiisti hominem sapientem sibi videri ; magis illo spem habebit stultus. Dicit piger, Leo est in via, et leena in itineribus. Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo. Abscondit piger manus sub ascella sua, et laborat si ad os suum eas converterit. Sapienter sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias. Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui transit impatiens

¹ Carnutensis Ms., cum impisi.

² Sic etiam Vulgata in MSS. Bibl. Corb. At in editis Bibliis habet in j[urali], qui dicunt, etc.

³ Nihil hic minus quam in hebreo et antiquis Bibliis Corb. At in editis Bibliis additur ad huncce versum : *Sicut linea vestimento*, etc.

⁴ Editi, ad alta. At Carnut. Ms., ad alta : sicut in Bibliis non mendosus legitur.

et commisetur rixæ alterius. Sicut noxius est qui mittit lanceas et sagittas in mortem ; sic vir qui fraudulenter noceat amico suo , et cum fuerit deprehensus dicit, Ludens feci. Cum defecerint ligna, extinguetur ignis ; et susurrone subracto, jurgia conquescent. Sicut carbones ad prunas, et ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitat rixas. Verba susurratoris quasi simplicia , et ipsa pervenient ad intima ventris. *Et post tres versus* : Labii suis intelligitur inimicus, cum in corde tractaverit dolos. Quando submiserit vocem suam, ne credideris ei ; quoniam septem nequitiae sunt in corde illius. Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia ejus in concilio. Qui fodit foveam, incidet in eam ; et qui volvit lapidem, revertitur ad eum. Lingua fallax non amat veritatem ; et os lubricum operatur ruinas.

[xxvii.] Ne glorieris in crastinum¹, ignorans quid superventura pariat dies. Laudet te alienus, et non os tuum ; extraneus , et non labia tua. *Et post quatuor versus* : Melior est manifesta correptione , quam amor absconditus. Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta odientis oscula. *Et post tres versus* : Amicum tuum, et amicum patris tui ne dimiseris. *Et post aliquos versus* : Infernus et perditio non replentur : similliter et oculi hominum insatiabiles. Quomodo probatur in coulatoria argentinum, et in fornace aurum ; aie probatur homo in ore laudantis². Si contuderis stultum in pila, quasi ptisanas feriente desuper pilo , non auferetur ab eo stultitia ejus.

Et post aliquot versus [xxviii.] : Vir pauper calunians pauperes, similis est imbri vehementi, in quo paratur famæ. Qui derelinquunt legem, laudant impium : qui custodiunt, succenduntur contra eum. Viri mali non cogitant judicium : qui autem requirunt Dominum, animadvertisunt omnia. Melior est pauper ambulans in simplicitate sua , quam dives in pravis miseribus. *Et post duos versus* : Qui coacervat divitias usuris et fenore , liberali in pauperes congregat eas. Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis. Qui decipit justos in via mala, in interitu suo corrut, et simplices possidebunt bona ejus. *Et post quatuor versus* : Qui abscondit scelera sua, non dirigetur : qui autem confessus fuerit et reliquerit ea, misericordiam consequetur. Beatus homo qui semper est parvus : qui vero mentis est dura, corrut in malum. *Item post duodecim versus* : Vir fidelis multum laudabitur : qui autem festinat ditari, non erit innocens. Qui cognoscit in iudicio faciem, non facit bene ; iste et pro buccella panis deserit veritatem. Vir qui festinat ditari et alii invidet, ignorat quod egestas superveniet ei. Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum , magis quam ille qui per lingue blandimenta decipit. Qui subtrahit aliquid a patre suo et a matre, et dicit, Hoc non est peccatum, particeps homicida est. Qui se jacat et dilata, jurgia concitat :

¹ Ms. in crastino.

² In Biblio prelo editis additur hic : *cor iniqui inquirit malum, etc.*, quod abest ab hebreo et ab antiquis Bibl. Cor. Corbelensis.

* Carnutensis codex : *Et post xx versus*.

qui autem sperat in Domino, sanabitur. Qui confidit in corde suo, stultus est : qui autem graditur sapienter, ipse salvabitur. Qui dat pauperi, non indigebit : qui despicit deprecantem sustinebit penuriam.

Et post decem versus [xxix.] : Homo qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico suo, recte expandit gressibus ejus. *Et post viginti duos versus* : Servus verbi non potest eruditiri ; quia quod dicas intelligit, et respondere contemnit. Vidisti hominem velocem ad loquendum ? stoliditia magis speranda est, quam illius correptio. *Et post quatuor versus* : Superbum sequitur humilitas, et humilem inscipliet gloria. Qui cum fore partitur, odit animam suam ; adjurantem audit, et non indicat. Qui timet hominem, citu corrut : qui autem sperat in Domino, sublevabitur. Multi requirant faciem principis, et a Domino iudicium egreditur singulorum. Abominantur justi virum impium ; et abominantur impi eos qui in recta sunt via.

Et post quatuordecim versus [xxx.] : Duo rogavi, ne degenes mihi antequam moriar : Vanitatem ei verba mendacia longe fac a me. Mendicitatem et divitias ne dederis milii ; tribue tantum victui meo necessaria : ne forte saturatus illiciar ad negandum, et dicam, Quis est Dominus? aut egestate compulsus furor, et perjurare nomen Dei mei. Ne accuses servum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi , et corrucas.

Et post aliquantum [xxxi.] : Aperi os tuum, decerne quod justum est, et iudica inopem et pauperem.

Satis sint ista de Parabolis. Deinde librum alium Salomonis, qui vocatur Ecclesiastes, intuentes, similiter ea que in illo invenerimus huic opere apta , monstrabimus.

DE ECCLESIASTÆ.

[Cap. n.] Et vidi quia tantum procederet sapientia stultitiam, quantum differt lux a tenebris. Sapientis oculi in capite ejus : stultus in tenebris ambulat.

Et post aliquantum [iv.] : Custodi pedem tuum ingrediens dominum Dei³. Multo enim melior est obedientia quam stultorum victimæ , qui nesciunt quid faciant mali.

[v.] Ne temere quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad profundendum sermonem coram Deo. Deus enim in celo, et tu super terram ; idcirco sint pauci sermones tui. Multas enras sequuntur somnia, et in multis sermonibus inventur stultitia. Si quid rovisti Deo, ne moreris reddere; displicet enim ei infidelis et stulta promissio : sed quodcumque vorveris reddere : multoq[ue] melius est non vorvere , quam post volum promissa non reddere. Ne dederis os tuum ut peccare facias carnem tuam, neque diues coram angelo . Non est providentia : ne forte iratus Deus super sermone tuo dissipet cuncta opera manus tuarum. Ubi multa sunt somnia, plurime vanitates et sermones inumeri : tu vero Deum time. *Et post sex versus* Avarus non impletur pecunia ; et qui amat divitias fructus non capiet ex eis.

³ In vulgata versione additur, et appropinquat ad antedictum.

Et post aliquantum [vii.] Melius est ire ad domum meam, quam ad domum convivii : in illa epim finis cunctorum admōnētūr hominum, et vivens cogitat quid futurum sit. Melior est ira risu ; quia per tristitiam vultus corrigit animus delinquēntis. Cor sapientium, ubi tristitia est ; et cor stultorum ubi latitia. Melius est a sapiente corripi, quam stultorum adulatio decipi : quia sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus stulti. *Et post quatuor versus* : Melior est patiens arrogante. Ne velox sis ad irascendum ; quia tamen in sinu stulti requiescit. Ne dicas, Quid putas cause est quod priora tempora meliora fuere, quam nunc sunt ? stulta est enim huiuscmodi interrogatio. *Et post tres versus* : Hoc autem plus habet eruditio et sapientia, quod vitam tribuunt possessori suο.

Et aliquanto post [viii.] : Ego os regis ob servo, et præcepta juramenta Dei. Ne festines recedere a facie ejus, neque permaneas in opere malo. *Et paulo post*, Ex eo quod peccator, inquit, centies facit malum, et per patientiam sustentatur, ego cognovi quod erit bonum timentibus Deum, qui verentur faciem ejus. Non sit bonum impio, nec prolongentur dies ejus ; sed quasi umbra transeant, qui non timent faciem Dei.

Et post aliquantum [ix.] : Dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine. *Et post quatuor versus* : Melior est sapientia quam arma bellica : et qui in uno peccaverit, multa bona perdet.

Et post duos versus [x.] : Pretiosior est sapientia et gloria parva, ad tempus stultitia. *Et post tredecim versus* : Qui fodiit foveam, incidet in eam ; et qui dissipat seponit, mordebit eum coluber. Qui transfert lapides, affligetur in eis ; et qui scindit ligna, vulnerabitur ab eis. Si retusum fuerit ferrum, et hoc non ut prins, sed hebetatum fuerit ; multo labore exacutetur, et post industriam sequetur sapientia. Si mordet serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulit detrahit. Verba oris sapientis gratia, et labia insipientis præcipitabunt eum.

Et paulo post [xi.] : Lætare ergo, juvenis, in adolescentia tua ; et in bono sit cor tuum in diebus iuventutis tue, et ambula in viis cordis tui, et in intuitu oculorum tuorum ; et scito quod pro omnibus his adducet te Deus in judicium. Aufer iram a corde tuo, et amove malitiam a carne tua. Adolescentia enim et voluptas vana sunt.

[xii.] Memento Creatoris tui in diebus iuventutis tuae. *Et post aliquos versus* ¹ : Deum time, et mandata eius observa.

DE CANTICO CANTICORUM.

Restat ille liber Salomonis, cuius inscriptio est, *Canticum cantorum*. Sed de illo in hoc opus quid transference possumus, cum totus amores sanctos Christi et Ecclesiae figurata locutione commendet, et propheticā pronunciari altitudine ? nisi quod in eo, quamvis sit ad intelligendum difficilissimus, possumus tamen facile adverte, quantum sit divina ita et divinitus inspirata chara-

¹ Regius Ms.: *Et post xxxvi versus.*

ritas appenda, quantique pendenda : quandoquidem non ibi semel dicitur, sed alio atque alio loco iterum ac tertio repetitur [Capp. ii, iii, viii.] : Adjuro vos, filia Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis neque evigilate faciatis dilectam, donec ipsa velit. Adjuro vos, filia Jerusalem, in virtutibus et viribus agri, si levaveritis charitatem quoadusque velit (a). *Ecclesia* quippe, in qua utique sunta, his verbis exhortatur filias suas, hoc est, sc̄psam in plurimis constitutam. *Ipsa est ager Del fructuissimus*, cujus virtutes et vires magno sunt, ad quas amando Christum martyres pervenerint. *Nam quo usque vult ille dilecta sua in hac interim vita charitatem levavi*, nisi quo usque ipse docuit verbo, et suo est horatus exemplo, dicens, Majorem hac charitatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis (Joan. xv, 13) : et quod dixit efficiens? *Unde ne ad ipsam solam hoc pertinere videretur, ait Joannes in Epistola sua*, Sicut Christus pro nobis animam suam posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere (1 Joan. iii, 16) : *hoc ergo est*, quoad usque velit.

Legitur etiam in eodem Cantico [ii.] : Ordinate in me charitatem.

Christus quoque ipse ibi dicit [vi.] : Pulchra es, amica mea, suavis et decora sicut Jerusalem.

Et alibi [vii.] : Quam pulchra es et quam decora, charissima, in deliciis !

Et alio loco [viii.] : Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum : quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut inferni temulatio. *Et post unum versus* : Aquae multæ non poterunt ² existigare charitatem, nec flumina obrnent illam. Si dederit homo omnem substantiam domus sue pro dilectione, quasi nihil despiciet ³ eam.

DE LIBRO JOB.

[Cap. xxiv.] Qua noverint eum, ignorant dies illius. Alii terminos transtulerunt, diripuerunt greges, et rapuerunt eos. Asinum pupillorum abegerunt, et abs-tulerunt pro pignore bovem viduae. *Et post quinque versus* : Agrum non suum demelunt; et vineam ejus quem vi oppresserunt, vindemiant. Nudos dimittunt homines, indumenta tollentes, quibus non est operimentum in frigore. *Et post duos versus* : Vim fecerunt deprædantes pupillos, et vulgum pauperem spoliaverunt. Nudis et incedenibus absque vestitu et esurientibus tulerunt spicas. *Et post duos versus* : De civitatibus fecerunt viros gemere; et anima vulneratorum clamavit; et Deus inutilum abire non patitur. Ipsi fuerunt rebellis lumini : nescierunt vias ejus, nec reversi sunt per semitas illius. *Et post viginti et unum versus* : Conterunt quasi lignum infruitosum. Pavit enim sterilem, et que non parit; et vidue bene non feci. Detraxit fortem in fortitudine sua.

¹ MSS., levare.

² Sic Vulgata in editis. At in MSS. Bibliis Corb., poterunt.

Apud LXX, *hudor polu ou dunēseta*.

³ MSS. duo, despicere.

(a) Istud et alterum proxime subiectum testimonium J. R. LXX, reliqua v. juxta Vulgatam profert.

Et post aliquantum [xxix.]: Auris audiens beatificabat me; et oculus videns testimonium reddebat mihi, quod liberasset pauperem vociferantem, et papillum cui non esset adjutor. Benedictio perituri super me veniebat, et cor vidue consolatus sum. Justitia induitus sum, et vestivi me sicut vestimento et diadema judicio meo. Oculus sui caco, et pes clando. Pater eram pauperem; et causam quam nesciebam, diligenter investigabam. Conterbam molas iniqui, et de dentibus illius austerebam pradam.

Et aliquanto post [xxx.]: Si ambulavi in vanitate, et festinavit in dolo pes meus; appendat me in statera justa, et sciat Deus simplicitatem meam. Si declinavit gressus meus de via; et si secutus est oculus meus cor meum¹, et in manibus meis adhaesit macula. *Et post duos versus*: Si deceptum est cor meum super mulierem; et si ad ostium amici mei insidiatus sum. *Et post duos versus*: Hoc enim nefas est, et iniquitas maxima. Ignis est usque ad perditionem devorans, et omnia eradicans genitina. Si contemptum judicium subire cum servo meo et ancilla mea, cum disceptarent adversum me. *Et post quatuor versus*²: Si negavi quod volebant pauperibus, et oculos vidue exspectare feci. Si comedи buccellam meam solus, et non comedit pupillus ex ea. Quia ab infanthia mea crevit mecum miseratione, et de utero matris meae egressa est mecum. Si despexi parentem, eo quod non habuerit vestimentum, et absque operamento pauperem. Si non benedixerunt mihi latera ejus, et de velleribus ovium mearum calefactus est. Si levavi super pupillum manum meam, etiam cum viderem me superiorum in portis. *Et post quinque versus*: Si putavi aurum robur meum, et obryzo dixi, Fiducia mea. Si latitatus sum super multas divitias meas, et quia plurima reperit manus mea. *Et post sex versus*: Si gavisus sum ad ruinam ejus qui me oderat, et exultavi quod invenisset eum malum. *Et post quatuor versus*: Foris non mansit peregrinus; ostium meum viatori patuit. Si abscondi quasi homo peccatum meum, et celavi in sinu meo iniquitatem meam. Si expavi ad multitudinem nimiam, et despectu propinquorum terruit me; et non magis tacui, nec egressus sum ostium. Quis mihi tribuat auditorem, ut desiderium meum Omnipotens audiat, et librum scribat ipse qui iudicat; ut in humero meo portem illum, et circumdem³ quasi coronam mihi? Per singulos gradus meos pronuntiabo illum, et quasi principi⁴ offeram eum. Si adversum me terra mea clamat, et cum ipsa sulci ejus deflent. Si fructus ejus comedи absque pecunia, et animam agricolaram afflxi.

Nunc jam de libris Prophetarum quae sunt huic opere necessaria colligamus. Ac primum de his Propehies qui propter brevitatem voluminum suorum Minores vocantur. Ergo apud Osee prophetam ista compemimus.

¹ Legendum ut in melioribus Bibl.: Si secutum est oculus meos cor meum.

² Regius codex: *Et post vi versus.*

³ MSS. Omitunt, et circumdem.

⁴ Ms. Regius, principem.

DE LIBRO OSEE.

[Cap. iv.] Audite verbum Domini, filii Israel, omnis judicium Domino cum habitabitis oibus terre. Non est enim veritas, et non est misericordia, et non est scientia Dei in terra. Maledictum, et mendacium, et homicidium, et furtum, et adulterium inundaveront, et sanguis sanguinem tetigit. *Et post duodecim versus*: Quia tu scientiam repulisti, repellant te, ne sacerdotio fungaris mibi. *Et post quindecim versus*: Quoniam Dominum reliquerunt in non custodiendo. Fornicatio, et vinum, et ebrietas aufert cor. *Et post septendecim versus*: Quoniam ipsi cum meretricibus versabantur, et cum effeminate sacrificabant. Et populus non intelligens vapulabit. Si fornicularis tu, Israel, non delinquit saltem Juda. Et nolite ingredi in Gaigala; et ne ascendatis in Bethave; neque juraveritis, Vivit Dominus.

*Et post aliquot versus*¹ [v.]: Non dabunt cogitationes suas, ut revertantur ad Dominum Deum suum; qui spiritus fornicationis in medio eorum, et Dominum non cognoverunt.

Et post sexaginta et unum versus [vi.]: Judicia tua quasi lux egredientur. Quia misericordiam volui et non sacrificium, et scientiam Dei plus quam holocausta.

Et post aliquantum [x.]: Seminate vobis in justitia, et metite in ore misericordie: innovate vobis novale. Tempus autem requirendi Dominum, cum venerit qui docet vos iustitiam.

Et post septuaginta octo versus [xii.]: Et tu ad Dominum Deum converteris²; misericordiam et judicium custodi; et spera in Domino Deo ino semper.

Et post quinquaginta et unum versus [xiii.]: Ego autem Dominus Deus tuus eduxi te de terra Aegypti³; et dominum absque me nescies, et salvator non est praeter me.

Et post triginta novem versus [xiv.]: Convertere, Israel, ad Dominum Deum tuum; quoniam corruisti in iniquitate tua. Tollite vobiscum verba, et convertimisi ad Dominum: dicite ei, Omnem iniquitatem aufer, et acceperit bonum, et reddemus vitulos labiorum nostrorum.

DE LIBRO JOEL.

[Cap. 1.] Experciscimini ebrui, et flete, et ululete, omnes qui bibitis vinum in dulcedine; quoniam periret ab ore vestro. Gens enim ascendiit super terram meam fortis et innumerabilis.

Et post aliquantum [ii.]: Nunc ergo dicit Dominus, Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio et in fletu, et in planctu; et scindite corda vestra, et non vestimenta vestra: et convertimini ad Dominum Deum vestrum; quia benignus et misericors est.

DE LIBRO AMOS.

[Cap. ii.] Ille dicit Dominus: Super tribus scele-

¹ Ms. Regius: *Et post vii versus.*

² Ms. Regius, convertere.

³ Vulgata, *Deus tuus ex terra Aegypti: prætermisso, eduxit te;* quod ex LXX acceptum est.

ribus Iuda, et super quatuor non convertam eum; eo quod abjecerint legem Domini, et mandata ejus non custodierint. Deceperunt enim eos idola sua, post quae abiuerunt patres eorum. *Et post duos versus*: Ille dicit Dominus: Super tribus sceleribus Israel, et super quatuor non convertam eum; pro eo quod vendiderint pro argento justum, et pauperem pro calcementis. Qui conterunt super pulverem terre capita pauperum; et viam humilium declinant. Et filius ac pater ejus ierunt ad puellam, ut violarent nomen sanctum meum. *Et post unum versus*: et vinum, inquit, damnatorum bibebant in domo Dei sui.

Et aliquanto post [v.] : Quia haec dicit Dominus domui Israel: Querite me, et vivetis. *Et post tres versus*: Querite Dominum, et vivite. *Et post octo versus*: Odio habuerunt in porta corripiem, et loquenter perfecte abominati sunt. Idcirco pro eo quod diripiebatis pauperem, et pradam electam tollebatis ab eo. *Et post tres versus*: Quia cognovi multa sclera vestra, et fortia peccata vestra. Hostes justi, accipientes munus, et pauperes in porta deprimentes. *Et post duos versus*: Quarite bonum et non malum, ut vivatis; et erit Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixisti. Odite malum, et diligitе bonum, et constituite in porta judicium; si forte misereatur Dominus exercituum reliqui Joseph.

Et post aliquot versus [vi.] : Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris. Qui comeditis agnum de grege, et vitulum de medio armenti. Qui canitis ad vocem psalterii: sicut David putaverunt se habere vasa cantici; bibentes in phialis vinum, et optimo unguento delibuti, et nihil patiebantur super contritione Joseph.

Et post aliquantum [viii.] : Audite hoc qui conteritis pauperem, et deficere facitis egenos terræ, dicentes: Quando transibit messis¹, et veniundabimus merces; et sabbatum, et aperiemus frumentum: ut minuamus mensuram, et augeamus siculum, et supponamus stateras dolosas; ut possideamus in argento egenos et pauperes pro calcementis, et quisquiliis frumenti vendamus.

DE LIBRO MICHAËL.

[Cap. ii.] Vx qui cogitatis inutile, et operamini malum in cubilibus vestris. In luce matutina faciunt illud; quoniam contra Deum manus eorum. Et concupierunt agros, et violenter tulerunt, et domos rapuerunt; et calumniabant virum et dominum ejus, virum et hereditatem ejus.

Et post aliquantum [iii.] : Audite haec, principes domus Jacob, et judices domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis. Qui adficiatis Sion in sanguinibus, et Jerusalēm in iniquitate. Principes ejus in muneribus judicabant; et sacerdotes ejus in mercede docebant; et prophete ejus in pecunia divinabant, et super Dominum requiescebat, dicentes: Numquid non Deus in medio nostrum? Non veniam super nos mala.

Et post aliquantum [vi.] : Indicabo tibi, o homo,

¹ in sacris Biblia, mensis.

quid sit bonum, et quid Dominus querat a te: utique facere iudicium, et diligere misericordiam, et sollicitum ambulare cum Deo tuo. *Et post tres versus*: Adhuc ignis in domo impii, thesauri iniquitatis, et mensura minor iræ plena. Numquid justificabo stateram impium, et saccelli pondera dolosa? In quibus divites ejus repleti sunt iniquitate, et habitantes in ea loquebantur mendacium, et lingua eorum fraudulenta in ore eorum.

Et post duodecim versus [vii.] : Vx mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos vindemiz. Non est botrus ad comedendum, preocquas fucus desideravit anima mea. Perit sanctus de terra, et rectus in hominibus non est: omnes in sanguine insidiantur; vir fratrem suum venatur ad mortem: malum mannum suarum dicunt bonum. Princeps postulat, et iudex in reddendo est, et magnus locutus est desiderium animæ sue.

DE LIBRO HABACUC.

[Cap. i.] Contra me factum est iudicium, et contradicatio potentior. Propter hoc lacerata est lex, et non pervenit usque ad finem iudicium: quia impius praevalit adversus justum, propterea egreditur iudicium perversum.

Et paulo post [ii.] : Justus autem in fide sua vivet. Et quomodo vinum potiam decipi, sic erit vir superbus, et non decorabitur. *Et post aliquantum*: Quid prodest sculptile, quia illud sculpsit fictor suus constatile et imaginem falsam; quia speravit in signamento fictor ejus, ut faceret simulacra muta? Vx qui dicit ligno, Experciscere; Surge, lapidi tacenti. Numquid ipse docere poterit? Ecce iste cooperatus est auro et argento, et omnis spiritus non est in visceribus ejus. Dominus autem in templo sancto suo: sileta facie ejus omnis terra.

DE LIBRO SOPHONIÆ.

[Cap. i.] Disperdam, inquit, de loco hoc reliquias Baal, et nomina audituorum cum sacerdotibus; et eos qui adorant super tecta militiam cordi, et adorant, et jurant in Domino, et jurant in Melchom; et qui avertuntur de post tergum Domini; et qui non querierunt Dominum, nec investigaverunt eum. Silete a facie Domini; quia juxta est dies Domini. *Et post sexdecim versus*: Et erit in tempore illo, scrutabor Jerusalēm in lucernis, et visitabo super viros desertos in faciliis suis, qui dicunt in cordibus suis, Non faciet bene Dominus, et non faciet male.

Et post aliquot versus [ii.] : Convenite, congregamini, gens non amabilis, priusquam pariat iussio quasi pulverem transeuntem diem, antequam veniat super vos ira furoris Domini, antequam veniat super vos dies furoris Domini. Quarite Dominum, omnes mansueti terre, qui iudicium ejus esitis operari. Querite justum, querite mansuetum; si quomodo abscondamini in die furoris Domini.

Et post aliquantum [iii.] : Et derelinquam in medio tui populum pauperem et egenum; et sperabunt in nomine Domini reliquie Israel: non facient iniqui-

¹ Ms. Regius: *Et post xviii versus.*

tatem, nec loquentur mendacium, et non invenietur in ore eorum lingua dolosa.

DE LIBRO ZACHARIE.

[Cap. v.] *Cum de volumine loqueretur, quod vidit in spiritu*: Et dixit ad me, Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem omnis terre, quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur, et omnis jurans, ex hoc similiter judicabitur. Educam illud, dicit Dominus exercituum, et veniet ad domum furis, et ad domum jurantis in nomine meo mendaciter; et commorabitur in medio domus ejus, et consumet eum, et ligna ejus, et lapides ejus.

Et post aliquantum [vii.]: Et factum est verbum Domini ad Zachariam dicens, Hæc ait Dominus exercituum dicens: Judicium verum iudicate, et misericordiam et miserationes facite unusquisque cum fratre suo; et viduam et pupillum et advenam et pauperem nolite calumniari, et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo.

Item post aliquantum [viii.]: Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: veritatem et judicium pacis iudicate in portis vestris; et unusquisque malum contra amicum suum ne cogiteatis in cordibus vestris, et juramentum mendax ne diligatis. Omnia enim hæc sunt quæ odi, dicit Dominus.

DE LIBRO MALACHIÆ.

[Cap. i.] Filius honorat patrem, et servus dominum suum: si ergo pater ego sum, ubi est honor meus? et si dominus ego sum, ubi est timor meus, dicit Dominus exercituum?

Et paulo post [ii.]: Ego dedi vos contemptibiles et humiles omnibus populis, sicut non servasti vias meas, et accepistis faciem in Lege. Numquid non pater unus omnium nostrum? numquid non Deus unus creavit nos? Quare ergo despiciunt unusquisque fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum? Transgressus est Judas, et abominatione facta est in Israel, et in Jerusalem; quia contaminavit Judas sanctificationem Domini quam diligit, et habuit filiam dei alieni. Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc, magistrum et discipulum de tabernaculis Jacob, et offerentem munus Domino exercituum. Et hoc rursus fecistis: operiebatis lacrymis altare Domini, fletu et mugitu, ita ut ultra non respiciam ad sacrificium, nec accipiant placibile quid de manu vestra. Et dixisti, Quam ob causam? Quia Dominus testificatus est inter te et uxorem pubertatis tuae, quam tu despexit: et haec particeps tua et uxor soederis tui. Nonne unus fecit, et residuum spiritus ejus? Et quid unusquisque querit, nisi semen Dei?¹ Custodite ergo spiritum vestrum; et uxorem adolescentię tue noli despicer. Cum odio habueris eam, dimitte, dicit Dominus Deus Israel: operiet autem iniquitas vestimentum ejus, dicit Dominus exercituum. Custodite spiritum vestrum, et nolite despicer. Laborare fecistis Dominum in sermonibus ve-

¹ Vulgata versio: *Et quid unus querit, etc.* LXX autem: *Quid aliud præter semen querit Deus?*

stris, et dixistis, In quo eum fecimus laborare? In eo cum diceretis, Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent; aut certe ubi est dies iudicii?

Et post quindecim versus [iii.]: Et accedam ad vos, inquit, in iudicio, et ero testis velox maleficiis et adulteris et perjuris, et qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas et pupilos, et opprimunt peregrinum, nec timerentur me, dicit Dominus exercituum. Ego enim Dominus, et non motio; et vos filii Jacob non estis consumpti. A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis, et non custodistis. Revertimini ad me, et revertar ad vos, dicit Dominus exercituum. *Et post quindecim versus*: Invaluerunt super me verba vestra, dicit Dominus: Et dixistis, Quid locuti sumus?² Dixistis, Vanus est qui servit Deo: et quod emolumenatum, quia custodivimus precepta ejus, et quia ambulavimus tristes coram Domino exercituum? Ergo nunc beatos dicimus arrogantes: siquidem aedificati sunt facientes iniquitatem³, et tentaverunt Deum, et salvi facti sunt. Tunc locuti sunt timentes Deum, unusquisque cum proximo suo. Et attendit Dominus, et audivit, et scriptus est liber monumenti coram eo, timentibus Dominum, et cogitantibus nomen ejus: et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die qua ego facio, in peculium; et parcam eis, sicut parcit vir filio suo servienti sibi. Et convertimini⁴, et videbitis quid sit inter justum et impium, et inter servientem Deo et non servientem ei.

[iv.] Ecce enim dies veniet succensa quasi caminus, et erunt omnes superbi et omnes facientes iniquitatem, stipula; et inflamabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non relinquet eis radicem et germen. Orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiae, et sanitas in pennis ejus: et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento; et calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum, in die qua ego facio, dicit Dominus exercituum.

DE LIBRO ISALE.

[Cap. i.] Lavamini, mundi estote, auferite malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite perverse agere, discite benefacere, querite iudicium, subvenite oppresso, iudicate pupilio, defendite viduum; et venite et arguite me, dicit Dominus. *Et post octo versus*: Argentum tuum versum est in sepiam; vinum tuum mixtum est aqua. Principes tui socii furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributions, pupille non iudicant, et causa viduæ non ingreditur ad eos.

Et paulo post [ii.]: Dominus Jacob venire, ambulemus in lumine Domini. Projecisti enim populum tuum, dominum Jacob; quia repleti sunt ut olim, et

¹ Sic MSS. juxta Vulgatam. At editi, et humaniori ritu.

² In sacris Bibiliis additur, *contra te*.

³ sic et paulo infra pro, *iniquitatem*, habetur in sacris Bibiliis, *imprietatem*.

⁴ sacra Biblia, *convertimini*.

angures habuerunt ut Philistium, et queris alienis adheserunt. *Et post tres versus*: Repleta est terra ejus idolis; opus manum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum. *Et post quinque versus*: Quia dies Domini exercituum super omnem superbum et excelsum, et super omnem arrogantem, et humiliabitur.

Et paulo post [iii.]: Populum meum exaciore spi spoliaverunt, et mulieres dominate sunt eis. Populus meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. *Et post aliquos versus*: Vos enim depasti estis vineam meam, rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, et facies pauperum commotitis, dicit Dominus exercituum? *Ei dixit Dominus*: Pro eo quod elevate sunt filie Sion, et ambulaverunt extento collo, et uitibus oculorum ihant, et plandebant, ambulabant, et in pedibus suis composito gradu incedebant.

Et paulo post [v.]: Vae qui conjugitis dominum ad dominum, et agrum ad agrum copulatis usque ad extremum loci¹ (ut auferatis proximo: *Symmachus et Theodotion*, donec deficiat, vel non sit locus, *translulerunt*): numquid habitabitis vos soli in medio terra? In auribus meis sunt haec, dicit Dominus exercituum. *Et post tres versus*: Vae qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum u-que ad vesperam, ut vino aestuetis. Cithara, et lira, et tympanum, et tibia, et vinum in convivis vestris; et opus Domini non respicatis, nec opera manuum ejus consideratis. *Et post septendecim versus*: Vae qui dicitis malum bonum, et bonum malum; ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras; ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Vae qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobis metiopsis prudentes. Vae qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui justificatis impium pro munieribus, et justitiam justi auferitis ab eo.

Et aliquando post [x.]: Vae qui condunt leges iniquas, et scribentes injustitiam seripserunt, ut oppriment in judicio pauperes, et vim facerent cause humilium populi mei; ut essent viduae præda eorum, et pupillos diriperent.

Et post paululum [xi.]: Requiescat super eum spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini. Non secundum visionem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet: sed judicabit in judicio pauperes, et arguit iniquitate pro mansuetis terra; et percutiet terram virginis sui, et spiritu labiorum suorum

¹ Regius Ms., *usque ad terminos loci*: Vulgata vero, *usque ad terminum loci*. Deinde ille idem codex cum Vulgata pariter caret his verbis, *ut auferatis proximo*: quia quidem verba ex LXX, non alisque excupitoris in sū, adjecta sunt: et has est opinari annotationeulam hic sive ab Augustino, sive ab alio insertam nuisse ex commentatoris Isieryon, qui nimur ad hunc locum id observat: « Pro eo, ali, quod nos diximus usque ad terminum loci, LXX translaterunt *hinc tan plēsion aphēlontai ti*, id est, *ut auferant aliquid proximo*; *Symmachus et Theodotion, donec deficiat*; vel, *non sit locus*: ut deiciente terra nequaquam saturetur et avaritia. »

interficiet impium. Et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorum renum ejus.

Et post sexaginta versus [xii.]: Ecce Deus salvator meus, fiducialiter agam, et non timebo. Quia fortitudo mea et laus mea Dominus Deus, et factus est mihi in salutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris: et dicetis in illa die, Confitemini Domino, et invoke nomen ejus, notas facite in populis adiunctiones ejus, mementote quoniam excelsum est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifice fecit, annuate hoc in universa terra. Exulta et lauda, habitat Sion; quia magnus in medio tui sanctus Israel.

Et post quadraginta versus [xiii.]: Et quiescere faciam superbiam infidelium, et arrogantiam fortium humiliabo.

Item post aliquantum [xvii.]: Dicit Dominus Deus Israel: In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, et oculi ejus ad sanctum Israel respicient; et non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus ejus, et quæ operati sunt digitii ejus; non respicieat lucos, et delubra.

Et post aliquantum [xxii.]: Vocabit, *inquit*, Dominus Deus exercituum in die illa ad sletum et ad planctum, et ad calvum, et ad cingulum saecii. Et ecce gaudium et letitia occidere vitulos, et jugnare arietes, comedere carnes, et bibere vinum. Comedamus, et bibamus; cras enim moriemur. Et revelata est in auribus meis vox Domini exercituum: Si dimittetur iniquitas haec vobis, donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.

Item post aliquantum [xxvi.]: Aperite portas, et ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Vetus error abiit; servabis pacem; pacem, quia in te speravimus. Speratis in Domino in seculis aternis, in Domino Deo fortis in perpetuum. *Et post sex versus*: In semita judiciorum tuorum, Domine, sustinuimus te; nomen tuum et memoriale tuum in desiderio anime. Anima mea desideravit te in nocte; sed et spiritu meo in precordiis meis de mane vigilabo ad te. Cum feceris judicis tua in terra, justitiam discent habitatores terra. Misereamur impi, et non disceret facere justitiam. In terra sanctorum iniqua gessit, et non videbit gloria Dei.

Et post aliquantum [xxxix.]: Defecit qui prævalebat, consummatus est illusor, et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo.

Et post decem versus [xxx.]: Vae, filii desertores, dicit Dominus, ut faceretis consilium, et non ex me; et ordiremini telam, et non per spiritum meum; ut adderelis peccatum super peccatum. *Et paulo post*: Ille dicit Dominus Deus sanctus Israel, Si revertimini et quiescatis, salvi eritis. In silentio et in spe erit fortitudo vestra; et noluistis. *Et post viginti versus*: Contaminabis laminas sculpitum argenti tui, et vestimentum conflatis auri tui, et disperges ea sicut immunditiam menstruatae.

Et post aliquantum [xxxI.]: Convertimini, sicut in

profundum recesserat, filii Israel. In die enim illa abieciet vir idola argenti sui, et idola auri sui, que fecerunt vobis manus vestras in peccatum.

Item post aliquantum [xxxiii.] : Et erit fides in temporibus tuis, dixit e salutis sapientia et scientia, timor Domini ipse thesanus ejus. *Et paulo post* : Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante ? quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis ? Qui ambulat in justitiis, et loquitur veritatem ; qui projicit avaritiam et calumniam¹, et excusat manus suas ab omni munere ; qui obtutus aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat omne² malum. Iste in excelis habitabit ; monumenta saxonum sublimitas ejus. Panis ei datum est, et aqua ejus fideles sunt.

Et post aliquantum [xliv.] : Memento horum, Jacob et Israel, quoniam servus meus es tu : formavi te, servus meus es tu, Israel, ne oblivisoris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua ; revertere ad me, quoniam redemi te.

Item post aliquantum [xlii.] : Memento istud, et confundamini ; redite, prevaricatores, ad eum. Recordamini prioris sicuti ; quoniam ego Deus, et non est ultra deus, nec est similis mei.

Et aliquanto post [l.] : Quis ambulavit³ in tenebris, et non est lumen ei ? Speret in nomine Domini, et innitatur super Deum summum.

Item post aliquantum [l.] : Audite me, qui scitis justum, populus⁴ ; lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobria hominum, et blasphemias eorum ne timeatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis ; et sicut lanam, sic devorabit eos tinea : salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum.

Et post aliquantum [l.v.] : Querite Dominum dum inveniri potest, invoke eum dum prope est. Derelinquat impius viam suam, et vir iniquus cogitationes suas, et revertatur ad Dominum ; et miserebitur ejus, et ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignorandum.

Et post viginti versus [lvi.] : Haec dicit Dominus, Custodite iudicium, et facite justitiam, quia iusta est salus mea ut veniat, et justitia mea ut reveletur. Beatus vir qui facit hoc, et filius hominis qui apprehendit istud ; custodiens sablatum ne polluat illud, custodiens manus suas ne faciat omne malum.

Et post non multum [lvi.] : Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes parvulos in torrentibus, subter eminentes⁵ petras. In partibus torrentis pars tua. Haec est sors tua ; et ipsis obtulisti

¹ Vulgata versio, ex columnis. Syriaca et arabica, et expressionem. LXV, et in p. 11. dem.

² Absit, omne, a sacra textu in Ei. Iis.

³ Sacra illa, qui comburrit ; idque Hieronymus de Christo interpretatur : « Qui non habuit speciem, iugum, nec gloriam, sed in similitudine carnis peccati suscepit ille formam servi. » Attamen Augustinus videtur legisse, quis ambularit, ac de homine in peccatorum suorum tenebris ageat et intellexisse.

⁴ Vulgata, populus mens. Abest, mens, ab holocao et ab antiquis nubibus Corbeiensis, necnon ab editis omnibus et his. Ensis operis.

⁵ Editi, immunitates. Al MSS. juxta Vulgam, eminentes.

libamen⁶, obtulisti sacrificium. Numquid super his non indignabor ?

Item post aliquantum [lviii.] : Me etenim de die in diem querunt, et scire vias meas volunt, quasi gens que justitiam fecerit, et que judicium Dei sui non dereliquerit. Rogant me iudicia justitiae, appropinquare Deo volunt. Quare jejunavimus, et non aspexisti ? humiliavimus animas nostras, et nescisti ? Ecce in die Jejunii vestri invenietur voluntas vestra, et omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percutitis pugno impie. Nolite jejunare sicut usque ad hanc diem, ut audiatur in excelso clamor vester. Numquid tale est jejuniuum, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam ? numquid contorquere quasi circulum caput sum, et saccum et cinerem sternere ? Numquid istud vocabis jejunium, et diem acceptabilem Domino ? Nonne hoc est magis jejunium quod elegi ? Dissolve colligations impietas, solve fasciculos deprimentes. Dimittite eos qui confracti sum, liberos ; et omne onus disrumpe. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam : cum videris nodum, vesti eum, et carnem tuam ne despiceris. *Et post quartu* *versus* : Si abstuleris de medio tui catenam, et desieris digitum extendere, et loqui quod non prodest : cum effuderis esurienti animam tuam ; et animam afflictam repleveris ; orietur in tenebris lux tua, et tenebre tue erunt sicut meridies ; et requiem tibi dabit Dominus semper.

Et post multa [lxv.] : Populus qui ad iracundiam provocant me, ante faciem meam semper ; qui immolant in hortis, et sacrificant super lateres ; qui habitant in sepulcris, et in delubris idolorum dormiunt. *Et post duos versus* : Qui dicunt, Recede a me, non appropinques mihi, quia immundus es. Iste fumus erant in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me : non tacebo, sed reddam, et retribuam in sinu eorum, iniquitates vestras, et iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus. Qui sacrificaverunt super montes et super colles, exprobarerunt mihi, et remetiar opus eorum primum in sinu eorum. *Et post decem versus* : Et vos, inquit, qui derelquistis Dominum, qui oblieti estis montem sanctum meum, qui ponitis fortunae meusam, et libatis super eam : numerabitis vos in gladio, et omnes in carne corruebis ; pro eo quod vocavi vos, et non respondistis, locutus sum, et non attendistis : et faciebatis malum in oculis meis, et que nobis elegistis.

Et paulo post [lxvi.] : Haec dicit Dominus, Cœlum sedes mea, et terra sebellum pedum meorum. Que est ista dominus quam adificabilis mihi ? et quis iste locus quietus meus ? Omnia haec manus mea fecit, et facia sunt universa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad panperulum, et contritum spiritu, et trementem sermones meos ? *Et post sex versus* :

⁶ Vulgata, effusisti libamen.

⁷ Regius Ms., post in versus. Editi, post quartus : forte pro, post quartu^s : sic aliquanto in ra ubi nunc legitur : *Et post sex versus* ; editi haec sunt : *Et post sextus versus* ; Ms. Regius : *Et vos vi versus*.

Ego illusiones eorum eligam, et que timebant adducam eis : quia vocavi, et non erat qui responderet ; locutus sum, et non audierunt ; feceruntque malum in oculis meis, et que nolui elegere. Audite legem Domini, qui tremitis ad verbum ejus. Dixerunt fratres vestri odientes vos et abhicientes propter nomen meum, Glorificetur Dominus, et videbimus in latititia vestra ; ipsi autem confundentur.

DE LIBRO JEREMIAE.

[Cap. II.] Audite verbum Domini, domus Jacob, et omnes cognationes domus Israel. Haec dicit Dominus : Quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia elongaverunt a me, et ambulaverunt post vanitatem, et vani facili sunt ? Et post decem versus : Hereditatem meam posuistis in abominationem. Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus ? Et tenentes legem nescierunt me, et pastores praevaricati sunt in me, et prophetae prophetaverunt in Baal, et idola sequi sunt. Et paulo post : Numquid oblitiscetur virgo ornamenti sui, aut sponsa fascia pectoralis sua ? Populus vero meus oblitus est mei diebus innumeris. Quid niteris bonam ostendere viam tuam ad querendum dilectionem, que insuper et malitias tuas docuisti vias tuas ; et in aliis tuis inventus est sanguis animalium pauperum et innocentium ? Non in fossis inveni eos, sed in omnibus que supra memoravi. Et dixisti, Absque peccato, et innocens ego sum, et propterea avertatur furor tuus a me. Ecce ego judicio contendam tecum, eo quod dixeris, Non peccavi. Quam vilis es facta nimis, iterans vias tuas ! et ab Aegypto confunderis, sicut confusa es ab Assur. Nam et ab ista egredieris, et manus tuae erunt super caput tuum ; quoniam obtrivit Dominus confidentiam tuam.

Et paulo post [iii.] : Convertimini, filii, revertentes, dicti Dominus, quia ego vir vester.

Item paulo post [iv.] : Si converteris¹, Israel, ait Dominus, ad me convertere. Si abstuleris offendicula tua a facie mea, non commoveberis. Et jurabis, Vivit Dominus, in veritate, et in judicio, et in justitia ; et benedicent eum gentes, ipsumque laudabunt. Et paulo post : Stultus populus meus me non cognovit : filii insipientes sunt, et recordes ; sapientes sunt ut faciant mala ; bene autem facere nescierunt.

Et post trinaria versus [v.] : Circuite vias Jerusallem, et aspicite, et considerate, et querite in plateis ejus, an inveniatis virum facientem judicium, et querentem fidem, et propitius ero ei. Quod si etiam, Vivit Dominus, dixerint, et hoc falso jurabunt. Domine, oculi tui respiciunt fidem. Percussisti eos, et non doluerunt ; attrivisti eos, et renuerunt accipere disciplinam : induraverunt facies suas super petram, non luerunt reverti. Ego autem dixi, Forsitan pauperes sunt, et stulti, ignorantes viam Domini, judicium Dei sui. Ibo igitur ad optimates, et loquar eis ; ipsi enim cognoverunt viam Domini, judicium Dei sui : et ecce magis hi simul confrengerunt jugum, ruperunt vineula. Et post sex versus : Filii tui dereliquerunt

¹ Vulgata nunc, reverteris : at in antiquis Biblis Corb. ut hic, converteris.

me, et jurant in lis qui non sunt illi. Saturavi eos, et moechali sunt, et in domo meretricis luxuriantur. Equi amatores, et admisarii facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui biniebant. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus ? et in gente tali non ulciscetur manus mea ? Et post quadriginta versus : Qui posui arenam terminum mari, praeceptum semiperternum quod non praeteribit ; et commovebuntur, et non poterunt, et intumescent fluctus ejus, et non transibunt illud. Populo autem huic factum est cor incredulum, et exasperans : recesserunt, et abiuerunt ; et non dixerunt in corde suo, Metuanus Dominum Deum nostrum. Et post paucos versus² : Inventi sunt, inquit, in populo meo impii, insidiantes quasi aucupes, laqueos ponentes et pedicas ad capiendo viros. Sicut decipula plena avibus, sic dominus eorum plena dolo : ideo magnificati sunt et dilatati ; incrassati sunt et impinguati ; et praeterierunt sermones meos pesime. Causam pupilli non dixerunt³, et judicium pauperum non judicaverunt. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus ? aut super gentem hujusmodi non ulciscetur anima mea⁴ ? Stupor et mirabilia facta sunt in terra. Prophetae prophetabant mendacium, et sacerdotes aplaudebant manibus suis, et populus meus dilexit talia : quid igitur flet in novissimo ejus ?

Et post trinaria versus [vi.] : Cui loquar ? et quem contestabor, ut audiat ? Ecce incircuncisae aures eorum, et audire non possunt : ecce verbum Domini factum est illis in opprobrium, et non suscipiunt illud.

Et paulo post [vn.] : Audite verbum Domini, omnis Juda, qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum. Haec dicit Dominus exercituum Deus Israel : Bonas facite vias vestras et studia vestra, et habitabo vobiscum in loco isto. Nolite confidere in verbis mendaciorum, dicentes : Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Quoniam si bene direxeritis vias vestras et studia vestra, si feceritis judicium inter virum et proximum ejus, advene et pupillo et viduae non feceritis calumniam, nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc, et post deos alienos non ambulaveritis in malum vobis meti ipsi ; habitabo vobiscum in loco isto, in terra quam dedi patribus vestris, a seculo usque in saeculum. Ecce vos confiditis vobis

¹ Ms. Regius, et post vn versus.

² Vulgata, Causam riduae non judicaverunt, causam pupilli non direxerunt. Sic etiam Hieronymus, nisi quod ipse omittit vocem, ridet ; que vox nec est in hebreo, et a secunda maia addita, ut in antiquis Biblis Corbelensisibus.

³ Hic in regio Ms. inseruntur isthac verba : Tunc exponit quod supra dixerat, ibo ad optimates : et loquar eis ; forsitan ipsi cognoverunt viam Domini : et ecce magis ii pariter confrengerunt jugum, ruperunt vineula. Nunc describit, qui sunt optimates, prophetae videlicet et sacerdotes, quorum alii futuri predicent, alii faciendo ex lege decernent. Et ecce, inquit, illis mendacium prophetantibus sacerdotes manibus applauduntur. Et ut ostendatur populus non esse sine culpa, qui a talibus abducatur, scriptum est, Et populus meus dilexit Iuliam ; quoniam meus, sed postquam dixerit Iuliam meus esse deus.

⁴ Quid igitur faciem, cum noricissimum tempus judicii advenire, sit captivitatis necessitas, unde stupor et mirabilia facta sunt, quia nec in principibus, nec in populo inventus sit, qui recta sentiret. Excerpta haec sunt ex Hieronymi in Jeremiam Commentario.

in sermonibus mendacii, qui non proderunt vobis, fūrari, occidere, adulterare, jurare mendaciter, libare Baalim, et ire post deos alienos, quos ignoratis. Et venistis, et scistis coram me in domo hac, in qua invocatum est nomen meum; et dixistis, Liberati sumus, eo quod fecerimus omnes abominationes istas. Ergo ¹ spelunca latronum facta est domus ista, in qua invocatum est nomen meum in oculis vestris? Ego, ego sum, ego vidi, dicit Dominus. Ig ad locum nequam in Silo, ubi habitavit nomen meum a principio, et videte, quae fecerim ei propter malitiam populi mei Israel. Et nunc quia fecistis omnia opera haec, dicit Dominus, et locutus sum ad vos, male consurgens et loquens, et non audistis; et vocavi, et non respondistis: faciam domui hinc, in qua luxuriam est nomen meum, et in qua vos habetis fiduciam, et loco quem dedi patribus vestris, sicut feci Silo; et projiciam vos a facie mea, sicut projeci omnes fratres vestros universum secundum Ephraim. Tu ergo noli orare pro populo Iudeo, nec assumas pro eis laudem et orationem, et non obsistas mihi; quia non exaudiam te. Nonne vides quid isti faciant in civitatibus Iuda, et in plateis Jerusalem? Filii colligunt ligna, et patres succendunt ignem, et mulieres conspicunt adponi, ut faciant placeas reginae cœli, et libent diis alienis, et me ad iracundiam provocant. Numquidne ad iracundiam provocant, dicit Dominus? nonne semetipsos in confusione vultus sui?

Et paulo post [viii.]: Numquid qui cadit, non resurgent? Et qui aversus est, non revertetur? Quare ergo aversus est populus iste in Ierusalem aversio contentio? Apprehenderunt mendacium, et nubent reverti. Attendi, et anseultavi; nemo quod homini est loquitur: nullus est qui agat penitentiam super peccato suo, dicens, Quid feci? *Et post novem annos*: Quomodo dicitis, Sapientes nos sumus, et lex Domini nobiscum est? Vero mendacium operatus est atius mendax scribarum. Confusi sunt sapientes, perterriti et capti sunt. Verbum enim Domini projectum, et sapientia nulla est in eis.

Et paulo post [ix.]: Quis dabit me in solitudine divisorum viatorum, et derelinquam populum meum, si recedam ab eis? quia omnes adulteri sunt et eos non pravaricatores; et extenderunt lingnam suam quasi arcum mendacii, et non veritatis: confortati sunt in terra, quia de malo ad malum egressi sunt, et me non cognoverunt, dicit Dominus. Uniusquisque se a proximo suo custodiat, et in omni fratre suo non habeat fiduciam: quia omnis frater supplantans supplantabit, et omnis amicus fraudulenter incedet; et vir fratem suum deridebit, et veritatem non loquentur. Docuerunt enim lingnam suam loqui mendacium, ut inique agerent laboraverunt. Habitatio tua in medio doli. In dolo remunerunt scire me, dicit Dominus. Propterea haec dicit Dominus exercitum: Ecce ego constabo, et probabo eos. Quid enim aliud faciam a fratre filio populi mei? Sagitta vulnerans lingua co-

rum, dolum locuta est in ore suo: pacem cum amico suo loquitur, et occulte ponit insidias. Numquid super his non visitabo, dicit Dominus? aut in gente tali non ulciscetur anima mea? *Et paulo post*: Haec dicit Dominus: Non glorietur sapiens in sapientia sua, et non glorieatur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui glorioratur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam et iudicium et justitiam in terra. Haec enim placent mihi, ait Dominus.

Et post sextodecim annos [x.]: Haec dicit Dominus: Juxta vias gentium nolite discere, et a signis cœli nolite metuere que timent gentes; quia leges populorum valere sunt. Quia lignum de salvo preciölo opus manus artificis in aescia: argento et auro decoravit illud; clavis et malleis compigit, ut non dissolvatur. In similitudinem palme fabricata sunt, et non loquuntur: portata tollentur, quia incedere non valent. Nolite ergo timere ea, quia nec male possunt facere, nec bene. Non est similis tui, Domine; magnus es tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timet te, o Rex gentium? Tuum est enim derus inter cunctos sapientes gentium, et in universis regnis eorum nullus est similis tui. Pariter insipientes et fani prohabuntur. Doctrina vanitatis eorum lignum est. Argentum involutum de Tharsis assertur, et aurum de Ophaz, opus artificis et manus artificis. Hyacinthus et purpura Indumentum eorum, opus artificium universa haec. Dominus autem Deus verus est, ipse Deus vivens, et rex sempiternus. Ab indignatione ejus commovebitur terra, et non sustinebunt gentes comminationem ejus. Sic ergo dicetis eis: Dii qui cœlos et terram non fecerunt, percant de terra, et de lus que sub caelo sunt.

Et aliquanto post [xvi.]: Haec dicit Dominus, Maledictus homo qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. Erit enim quasi myrica in deserto, et non videbit cum venerit bonum: sed habitat in siccitate in deserto in terra salsuginis et inhabitabili. Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia ejus. Et erit quasi lignum quod transplantatur super aquas, quod ad humorem mittit radices suas; et non timet cum venerit astus: et erit folium ejus viride, in tempore siccitatis non erit sollicitum, nec aliquando deseruet facere fructum.

Item aliquanto post [xxi.]: Haec dicit Dominus, Facite iudicium et justitiam, et liberate vi oppressum de manu calumniatoris; et adveniam, et pupillum, et viduam nolite contristare, neque opprimatis inique; et sanguinem innocentem ne effundant in loco isto.

Et paulo post [xxii.]: Vt pastoribus qui dispergunt et dilacerant gregem pascue meæ, dicit Dominus. Ideo haec dicit Dominus Deus Israel ad pastores qui dispersi populum meum, Vos dispersistis gregem meum, et ejecistis eos, et non visitastis: ecce ego visitabo super vos malitiam studiorum vestrorum, ait Dominus. *Item paulo post*: Haec dicit Dominus exercitum, Nolite audire verba prophetarum qui pro-

¹ Vulgata: Numquid ero?

phetant vobis et decipiunt vos. Visionem cordis sui loquuntur, non de ore Domini. Dicunt his qui blasphemant me, *Locus tuus est Dominus*, Pax erit vobis: Et omni qui ambulat in pravitate cordis sui dixerunt, Non veniet super vos malum. Quis enim afflit in consilio Domini? *Et post undecim versus*: Non mittent prophetas, et ipsi currerant; non loquebar ad eos, et ipsi prophetabant. Si statissent in consilio meo, et nota fecissent verba mea populo meo, avertissent utique eos a via sua mala, et a pessimis cogitationibus suis. *Et post quartu[m] versus*: Audiri que dixerunt prophetæ, prophetantes in nomine meo mendacium, atque dicentes, Sonnali, sonniali. Usque istud est in corde prophetarum vaticinatum mendacium, et prophetatum seductiones cordis sui; qui volunt facere ut obliviscatur populus mens nominis mei, propter sonnum cordis sui¹; quæ narrat unusquisque ad proximum suum, sicut obliti sunt patres eorum nominis mei propter Baal? Propheta qui habet somnum, narret somnum; et qui habet sermonem meum, narret sermonem meum vere. Quid palei ad triticum, dicit Dominus? Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, et quasi malleus conterens petram? Propriera eoce ego ad prophetas, ait Dominus, qui furantur verba mea unusquisque a proximo suo. Eece ego ad prophetas, ait Dominus, qui assumunt linguis suas, et aliant, Dicit Dominus. Eece ego ad prophetas somniantes mendacium, ait Dominus, qui narraverunt ea et seduxerunt populum meum in mendacio suo et in miraculis suis, cum ego non missem eos, nec mandasse eis; qui nihil profuerunt populo huic, dicit Dominus.

Et paulo post [xxv.]: Et misit Dominus ad vos omnes servos suoi Prophetas; consurgens diluguo militansque; et non audistis, neque inclinasti aures vestras ut audiaretis, cum diceret: Revertimini unusquisque a via sua mala, et a pessimis cogitationibus vestris; et habitabit in terra quam dedit Dominus vobis et patribus vestris, a seculo et usque in seculum; et nolite ire post deos alienos, ut serviatis eis adoretisque eos, neque me ad iracundiam provocetis in operibus manuum vestiarum, et non affligam vos. Et non audistis me, dicit Dominus.

Et aliquanto post [xviii.]: Maledictus qui facit opus Domini fraudulenter.

Item post aliquantum [Thren. vii.]: Bonus est Dominus speratus in eum, anima quarenti illum. Bonum est præstolari cum silentio salutare Domini. Bonum est viro cum portaverit jugum ab adolescentia sua. Sedebit solitarius et tacebit; quia levavit super te². Ponet in pulvere os suum, si forte sit spes. Dabit percutienti se maximam, saturabit opprobriis; quia non repellat in sempiternum Dominus.

DE LIBRO EZECIELIS.

[CAP. III.] Cum autem pertransirent septem dies,

¹ In sacris Bibiliis, *sonnia eorum*.

² Sic Ass. juxta Vulgatanum in Bibiliis non mendicata. At editi latelant, elevant se super se.

factum est verbum Domini ad me dicere: Fili hominis, speculatorum deali te domui Israel, et annales de ore meo verbum, et annuntiabis eis ex me. Si me dicente ad impium, Morte morieris, non annuntiaveris ei; neque locutus fuers, ut avertatur a via sua impius, et vivat; ipse insipiens in iniuncta sua morte, sanguinem autem ejus de manu tua requireris. Si autem tu annuntiaveris impiis, et ille non fuerit conversus ab impietate sua, tu a via tua impia; ipse quidem in iniuncta sua morietur, tu autem animam tuam liberasti. Sed et si conversus justus a justitia tua fecerit iniunctum, ponat offenditum coram eo, ipse morietur, quia non annuntiasti ei. In peccato suo morietur, et non erunt in memoria justitiae ejus quas fecit; sanguinem vero ejus de manu tua requiramus. Si autem annuntiaveris justo, et non fecerit justus, et ille non peccaverit; vivens vivet, quia annuntiasti ei, et tu animam tuam liberasti.

Et post aliquantum [ix.]: Et dixit Dominus ad eum, Transi per medium civitatem in medio Ieronolom, et signa Tui super frontem virorum gementium et dolentium super euntes abominationibus quæ sunt in medio eius. Et illis dixit audiende me, Transito per medium civitatem sequentes eum, et percutebis; non paret oculis vestor, neque misericordia: senectus, adolescentiæ, et virginem, et parvulum; et malleus interficiens usque ad intermissionem. Omnum autem super quem videritis Tui, ne occidatis; et a secessu meo incipite.

Et aliquanto post [xiii.]: Pro eo quod morero factis coriusti nichil ceteri, quem ego non contrinave, et confortasti nimis impii, ut non revertetur a via sua mala, et viveret.

Item post aliquantum [xvi.]: Ecce haec fuit iniuncta Sodomæ sororis tuae; superbia, saturitas ponis, et abundans, et vilius ipsius; et filiorum ejus; et manum egeno et pauperi non porrigit; et elevaris autem, et feceris abominationes eorum sue; et abscondi eis, sicut vidiisti.

Et post psalmum [xviii.]: Vir si fuerit justus, et fecerit iudicium et justitiam; in iugib[us] non compederit, et oculos suos non levaverit ad idola domus Israel; et uxorem proximi sui non violaverit, et ad mulierem menstruantem non accesserit; et hominem boni contristaverit, pignus debitorum reddiderit, per vim nihil rapuerit; panem suum esoriente dederit, et pudum operiente vestimento; ad usuram non emmouderit, et amplius non accepit; ab iniunctis averterit manum suam, iudicium verum fecerit inter virum et virum; in præceptis meis ambulaverit, et iudicia mea custodierit, ut faciat veritatem: hic justus est; vita vivet, ait Dominus Deus. Quod si genuerit filium latronem effundentem sanguinem, et fecerit unum de istis; et haec quidem omnia non facientem, sed in montibus comedentem, et uxorem proximi sui pollementem; egenum et pauprem comisstantem, rapientem rapinas, pignus non redditem; et ad idola levans oculos suos, abominationes facientem; ad usuram dantem, et amplius accipientem:

numquid vivet? Non vivet: cum universa detestanda haec fecerit, morte morietur; sanguis ejus in ipso erit. Quod si generuerit filium, qui videns omnia peccata patris sui que fecit, timuerit, et non fecerit simile eis; super montes non comedenter, et oculos suos non levaverit ad idola domus Israel; et uxorem proximi sui non violaverit; et virum non contrastaverit, pignus non retinuerit, et rapinam non rapuerit; panem suum esurienti dederit, et nudum operuerit vestimento; a pauperis injuria averterit manum suam, usuram et superabundantiam non acceperit; iudicia mea fecerit, et in praeceptis meis ambulaverit: hic non morietur in iniuitate patris sui, sed vita vivet. Pater ejus quia calumnatus est, et vim fecit fratri, et malum operatus est in medio populi sui; ecce mortuus est iniuitate sua. Et dicitis, Quare non portavit filius iniuitatem patris? Videlice! quia filius iudicium et justitiam operatus est; omnia praecepta mea custodivit et fecit illa: vita vivet. Anima quae peccaverit, ipsa morietur. Filius non portabit iniuitatem patris, et pater non portabit iniuitatem filii. Justitia justi super eum erit, et impietas impii erit super eum. Si autem impius egerit penitentiam ab omnibus peccatis suis quas operatus est, et custodierit universa praecepta mea, et fecerit iudicium et justitiam; vita vivet, et non morietur. Omnium iniuitatum ejus quas operatus est, non recordabor; in justitia sua quam operatus est vivet. Numquid voluntatis mee est mors impii, dicit Dominus Deus, et non ut convertatur a viis suis, et vivat? Si autem averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniuitatem secundum omnes abominationes quas operari solet impius; numquid vivet? Omnes justitiae ejus quas fecerat, non recordabuntur. In prævaricatione sua qua prævaricatus est, et in peccato suo quod peccavit, in ipsis morietur. Et dixi, Non est æqua via Domini. Audite ergo, domus Israel: Numquid via mea non est æqua, et non magis via vestre præve sunt? Cum enim averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniuitatem, morietur in eis: in iniustitia quam operatus est morietur. Et cum averterit se impius ab iniuite sua quam operatus est, et fecerit iudicium et justitiam, ipse animam suam vivificabit. Consideravit enim, et avertit se ab omnibus iniuitatibus suis quas operatus est; vita vivet, et non morietur. Et dicunt filii Israel, Non est æqua via Domini. Numquid via mee non sunt æqua, domus Israel, et non magis via vestre præve? Idecirco unumquemque juxta vias suas judicabo, domus Israel, ait Dominus Deus. Convertimini, et agite penitentiam ab omnibus iniuitatibus vestris, et non erit vobis in ruinam iniuitas. Projicite a vobis omnes prævaricationes vestras, in quibus prævaricatus estis, et facite vobis cor nevum et spiritum novum: et quare moriemini, domus Israel? Quia nolo mortem morientis, dicit Dominus Deus: revertimini, et vivite¹.

Et aliquanto post [xxxii.]: Ecce principes Israel singuli in brachio suo fuerunt in te ad effundendum

¹ Regulus codex, et vestis.

sanguinem. Patrem et matrem contumelis affecerunt in te; advenam columnati sunt in medio tui; pupillum et viduum contristaverunt apud te. Sanctuaria mea sprevisisti, et sabbata mea polluisti². Viri detraciores fuerunt in te ad effundendum sanguinem; et super montes comedenter in te: scelus operati sunt in medio tui. Verecundiora patris discoopererunt in te, immunditiam monstrante humiliaverunt in te. Et unusquisque in uxorem proximi sui operatus est abominationem: et socer nurum suum polluit nefarie; frater sororem suam, filiam patris sui oppressit in te. Munera acceperunt apud te ad effundendum sanguinem; usuram et superabundantiam acceperisti, et avare proximos tuos calumniabar, meique obliterata es, ait Dominus Deus. *Et post paululum*: Et factum est verbum Domini ad me dicens: Filii hominis, dic ei, Tu es terra immunda, et non compluta in die furoris. Conjuratio prophetarum in medio ejus. Siecum rugiens capiensque predam, animam³ devoraverunt, opes et pretium acceperunt, viduas ejus multiplicaverunt in medio illius. Sacerdotes ejus contempserunt legem meam, et polluerunt sanctuaria mea: inter sanctum et profanum non habuerunt distantiam, et inter pollutum et immundum non intellexerunt. *Et post duos versus*: Principes ejus in medio illius quasi lupi, rapientes prædam, ad effundendum sanguinem, et ad perdendas animas, et avare sectanda luca. Prophetæ autem ejus liniebant eos absque tempore, videntes vanam, et divinantes mendacium, dicentes, Ille dicit Dominus Deus; cum Dominus non sit locutus. Populi terre calumniabant calumniam, et rapiebant violenter, egenum et pauperem affligebant, et advenam opprimebant calumniam absque iudicio. Et quiesci de eis virum qui interponeret sepe, et starei oppositus contra me pro terra, ne disperderem eam; et non inveni. Et effudi super eos indignationem meam, et in igne iræ mee consumpsi eos. Viam eorum in caput eorum reddidi, ait Dominus Deus.

Et aliquanto post [xxxiii.]: Et factum est verbum Domini ad me dicens, Fili hominis, loquere ad filios populi tui, et dices ad eos, Terra cum induxero super eam gladium, et tulerit populus terre virum unum de novissimis suis, et constituerit eum super se speculatorum; et ille viderit gladium venientem super terram, et cecinerit buccina, et annuntiaverit populo: audiens autem quisquis ille est sonitum buccinae, et non se observaverit, venerisque gladius, et tulerit eum; sanguis ipsius super caput ejus erit. Sonitum buccinae audivit, et non se observavit; sanguis ejus in ipso erit. Si autem se custodierit, animam suam salvabit. Qued si speculator viderit gladium venientem, et non insonuerit buccina, et populus non se custodierit, venerisque gladius, et tulerit de eis animam: ille quidem in iniuitate sua captus est; sanguinem autem ejus de manu speculatoris requiram.

¹ Sic etiam apud Hieronymum et in MSS. Bibliis Corb. At in excusis Bibliis, sprevisti, et sabbata mea polluisti.

² Vulgata, animas; quanquam illa in Corb. Bibl. habet, animam.

Et tu, fili hominis, speculatorum dedi te domui Israël : audiens ergo ex ore meo sermonem, annuntiabis eis ex me. Si me dicente ad impium, Impie, morte morieris; non fueris locutus, ut se custodiat impius a via sua : ipse impius in iniuitate sua morietur; sanguinem autem ejus de manu tua requiram. Si autem annuntiante te ad impium, ut a viis suis convertatur, et non fuerit conversus a via sua : ipse in iniuitate sua morietur; porro tu animam tuam liberasti. Tū ergo, fili hominis, dic ad domum Israel, Sic locuti estis dientes, Iniquitates nostrae et peccata nostra super nos sunt, et in ipsis nos tabescimus; quomodo ergo vivere poterimus? Dic ad eos, Vivo ego, dicit Dominus Deus, nolo mortem impii, sed ut revertatur¹ impius a via sua mala, et vivat : convertimini a viis vestris pessimis; et quare moriemini, domus Israel? Tu itaque, fili hominis, dic ad filios populi tui : Justitia justi non liberabit eum in quacumque die peccaverit; et impietas impii non nocebit ei in quacumque die conversus fuerit ab impietate sua : et justus non poterit vivere in justitia sua, in quacumque die peccaverit. Etiam dixero justo quod vita viva, et confusus in justitia sua lecerit iniuitatem; omnes justitiae ejus oblivioni tradentur, et in iniuitate sua quam operatus est, in ipsa morietur. Si autem dixero impio, Morte morieris, et egerit paenitentiam a peccato suo, feceritque judicium et justitiam, pignus restituerit ille impius, rapinamque reddiderit, in mandatis vita ambulaverit, nec fecerit quidquam injustum; vita vives, et non morietur. Omnia peccata ejus qua peccavit non imputabuntur ei. Judicium et justitiam fecit, vita vives. Et dixerunt filii populi tui : Non est aqui ponderis via Domini. Et ipsorum via injusta est. Cum enim recesserit justus a justitia sua, feceritque iniuitates, morietur in eis. Et cum recesserit impius ab impietate sua, feceritque judicium et justitiam, vives in eis. Et dixi : Non est recta via Domini. Unumquemque juxta vias suas iudicabo, de vobis donus Israel. Et post quadraginta novem versus : Et tu, fili hominis, fili populi tui qui² loquuntur de te juxta muros et in ostiis domorum, et dicunt unus ad alterum, vir ad proximum suum, dientes, Venite, et audiamus qui sit sermo egrediens a Domino. Et veniunt ad te, quasi si ingrediantur populus; et sedent coram te, populus meus, et audiunt sermones tuos, et non faciunt eos: quia in canticumoris sui virtutum illos, et avaritiam suam sequitur cor eorum. Et es eis quasi carmen musicum³, quod suavi dulcique sono canitur; et audiunt verba tua, et non faciunt ea⁴. Et cum venerit quod predictum est; ecce enim venit; tunc scient quod prophetes fuerit inter eos.

[xxxiv.] : Et factum est verbum Domini ad me dicens, Fili hominis, propheta de pastoribus Israel; propheta, et dices pastoribus, Hæc dicit Dominus Deus, Væ

¹ In vulgata, convertatur: pauloque post ingeminatio verbo dicuntur, *convertimini, convertimini a viis, etc.*

² In omnibus viss. deest pronomen, qui.

³ Regius codex, *carmen musicorum.*

⁴ MSS., et audiunt verba tua, et non facient.

pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos, Nonne greges pascentur a pastoribus? Lac comedebatis, et lanis operiebamini, et quod crassum erat occidebatis¹, gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non consolidatis; et quod agrotum, non sanatis; quod fractum est, non alligatis; et quod aliquid est, non reduxistis; quod perierat, non quiescistis: sed cum austerioritate imperabatis eis et cum potentia. Et disperse sunt oves meæ, eo quod non esset pâstor: et factæ sunt in devorationem omnium bestiarum agri, et dispersæ sunt; et erraverunt greges mei in cunctis montibus, et in universo colle excelsø; et super omnem faciem terre dispersi sunt greges mei. Et non ergo qui requireret: non erat, inquam, qui requireret. Properea, pastores, audite verbum Domini: Vivo ego, dicit Dominus Deus, quia pro eo quod facti sunt greges mei in rapinam², et oves meæ in devorationem omnium bestiarum agri, eo quod non esset pâstor (neque enim quiescierunt pastores gregem meum; sed pascebant pastores semetipsos, et greges meos non pascebant): properea, pastores, audite verbum Domini: Ilæc dicit Dominus Deus, Ecce ego ipse super pastores, requirem gregem meum de manu eorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant gregem, nec pascant amplius pastores semetipsos; et liberabo gregem meum de ore eorum, et non erit eis ultra in escam. Et post aliquantum: Vos autem, greges mei, haec dicit Dominus Deus, Ecce ego iudico inter pecus et pecus arietum et hircorum³. Nonne salis vobis erat pascua bona depasci? Insuper et reliquias pascarum vestrarum concubastis pedibus vestris; et cum purissimam aquam bibebatis, reliquam pedibus vestris turbabatis: et oves meæ his que concubata pedibus vestris fuerant, pascebantur; et quæ pedes vestri turbaverant, haec bibebant. Propterea haec dicit Dominus Deus ad eos⁴: Ecce ego ipse iudico inter pecus pingue et macilenta; pro eo quod lateribus et humeris impingebarat, et cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec dispergerentur foras.

Et post aliquantum [xlv.]: Ilæc dicit Dominus Deus, Sufficiat vobis, principes Israel; iniuitatem et rapinas intermitte, et judicium, et justitiam facie, et separate confinia vestra a populo meo, dicit Dominus Deus. Statera justa et cœpi justum erit vobis et beatus justus.

Ista de libris possumus, quos et Iudei canonicos habent, in quibus eorum invenimus aliqua quæ huic operi convenienter. Sed non sunt omitendi et hi quos quidem ante Salvatoris adventum constat esse conscriptos, sed eos non receptos a Judæis recipit tamen ejusdem Salvatoris Ecclesia. In his sunt duo qui Salomonis a pluribus appellantur, propter quamdam, sicut existimo, eloquii similitudinem. Nam Salomonis non esse, nihil dubitant quique doctiores. Nec tamen ejus qui Savieniæ

¹ MSS., comedebatis.

² Regius codex, greges mei dati sunt in rapinam.

³ MSS., arietem et hircum.

⁴ Sic etiam apud Hieronymum et in MSS. Bibliæ Corbiæ. At in prelo editis habet vulgata, ad vos.

dicitur, quidam illi auctor apparel (a). *Hunc vero alterum quem vocamus Ecclesiasticum, quod Jesus quidam scriperit, qui cognominatur Sirach, constat inter eos qui tandem librum totum tegerunt. De Ebro ergo Sapientia ista hinc operi congruere vidi sunt.*

DE LIBRO SAPIENTIE.

[Cap. i.] *Dilegit justitiam, qui judicatis terram. Benigne de Dominis in honestate, et in simplicitate cordis quare illum. Quoniam inventur ab his qui non tentant illum; apparel autem eis qui fidem habent in illum. Perversus enim cogitationes separant a Deo: probata autem virtus corrupti insipientes. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore solidato peccatis. Sanctus enim Spiritus discipline effinget fletum; et auferet se a cogitationibus paci sunt sine intellectu; et corripetur a superveniente iniquitate. Benignus est enim spiritus sapientie, et non liberabit maledictum¹ a labilis suis; quoniam enim illius testis est Deus, et cordis ejus scrutator est verus, et lingue illius auditor. Quoniam spiritus Domini rglevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnis, scientiam habet vocis. Propter hoc qui loquitur iniqua, non potest latere, sed nec praterier illum corripiens judicium. In cogitationibus enim impi interrogatio erit: sermonem autem illius auditio ad Dominum veniet, ad correctionem iniquitatum illius. Quoniam auris zeli audit omnia, et tumultus murmurorum non abscondetur. Custodite ergo vos a murmuratione, que nihil prodest; et a detractione parcite, fugite: quoniam responsum obsecrum² in vacuum non ibit. Os autem quod mentitor, occidit animam.*

Et puto post [m.]: Qui confidunt in illum, intelligent veritatem; et fideles in dilectione acquiscent illi: quia donum et pax est electis illius. Impii autem secundum quae cogitaverunt, confectionem habebunt, qui neglexerunt justitiam³, et a Domino reprobarent. Sapientiam enim et disciplinam qui ablievit, infelix est. Et post sex versus: Quoniam felix sterilis et inquinata, que ne civit torum in deicto; habebit fructum in re-peccatione animalium⁴: et spacio qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Dominum nequissima.

Et post aliquid [vi.]: Audite ergo, reges, et intelligite; discite, Iudices, finium terra justitiam⁵. Prebeite aures, vos qui continetis multitudines, et placetis vobis in turbis nationum. Quoniam data est a Domino potestas vobis, et virtus ab Altissimo, qui

¹ Sacra illa maledictum.

² Vulgata, sermo obscurus.

³ In Vulgata, qui neglexerint justum: in greco, οι μηδεμιας τοι δικαιοι.

⁴ Carthaginis codex juxta vulgatam in editis et in Corp. MSS. nubilis, animalium sanctarum. Abest, sanctarum, a greco.

⁵ Vox, justitiam nec la Vulgata, nec in greco reperiunt.

(a) De hunc libri auctore non sic loquor Augustinus in lib. 2 de Doctrina Christiana, cap. 8, n. 13, sed cum speculum istud concinnaverit, jam deposuerat opinionem primam quia illi sapientia librum ab Iesu Sirachi scriptum fuisse assertorat. Contra lib. 2 notat., c. 4, notio annotationem in predictum locum, lib. 2 de Doctrina Christiana.

Intervocabit opera vestra, et cogitationes scrutabitis⁶. Quoniam cum e-selis ministri regni ipsius, non recte iudicatis, neque custoditis legem justitiae, neque secundum voluntatem Dei omnia las. Horrende et crux apparebit vobis: quoniam iudicium dominum, his qui prouident, fieri. Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patiuntur. Non enim subtrahet proximum cuiusquam Dominus, nec reverberabit magnitudinem enjusquam: quoniam passum et magnum ipse fecit, et equaliter illa dura est de omnibus. Portioribus autem fortior instat exercitio. Ad vos autem, mali reges⁷, sunt hi sermones mei, ut discedatis sapientiam, et non excedatis. Qui enim custodierint justitiam justificabuntur; et qui didicerint ista, invenient quid responderent. Concepit ergo sermones meos, diligite illos, et habebitis disciplinam. Clara est enim, et que nunquam morescat sapientia; et facile videtur ab his qui diligunt eam; et inventur ab his qui querunt illum. Preoccupat qui se concepit, ut illis se priorem ostendat. Qui de huc vigilaverit ad illum, non laborabit: assidue enim illum inveniet foribus suis. Cogitare enim de illa senectus est consummatio; et qui vigilaverit pro illa, cito erit securus. Quoniam dignus se ipsa circumdat querens, et in viis ostendes se illis hilaretur, et in omni providentia occurrit illis. Iustum enim illius verissima est disciplina conspicientis. Cura ergo discipline dilectio est; et dilectio custodio legum illius est: custodio autem legum confirmatio⁸ incorruptionis est: incorruptionis autem facit esse proximum Deo. Concepit enim itaque sapientia: deducit ad regnum perpetuum. Si ergo delectamini sedibus et stemmatibus, reges populi, diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis.

Et puto post [viii.]: Et si justitiam quis diligit, labores huius magnas habent virtutes. Sobrietatem enim et sapientiam docet, et justitiam et virtutem, quibus utilius nihil in vita hominibus.

Nunc enim de libro qui Ecclesiasticus dicitur, ponenda sunt que videntur. De quo hic enim ea dixisse deponer, quae de Proteriorum libro sum praelocutus; quoniam in isto Ecclesiastico plura reperiorum huic operi necessaria.

DE ECCLESIASTICO.

[Cap. i.] *Timor Domini scientie religiositas. Religiositas custodiens et justificans cor, juventutem atque gaudium dabit. Timenti Dominum bene erit, et in diebus consummationis illius benedicetur. Plenitudo sapientie est timere Deum, et plenitudo a fructibus illius. Et post duos versus: Corona sapientie minor Domini. Et post quartuor versus: Radix sapientie est timere Dominum: rami enim illius longevit. In thesauris sapientie intellectus est, et scientiae reli-*

⁶ sic MSS., iuxta Vulgatam. At editi forebant, et in cogitationibus scrutabatur.

⁷ Abest vox, mali, a Vulgata. Porro in grece, pro voce, reges, legibus, iuramenti.

⁸ In Vulgata, iusta justa: in grece, hosiis ta hosiis.

⁹ sic in editis et MSS. iuxta grece, debetio. At in Vulgata legitur, consummatio.

Giositas : exsecratio autem peccatoribus sapientia. Timor Domini expellit peccatum. Nam qui sine timore est, non potest justificari¹. Irae unda enim animositas illius, subversio illius est. **Sapiens**² usque in tempus sustinebit patiens, et postea reddito iucunditatis. Bonus sensus usque in tempus abscondebit verba illius, et labii multorum enarrabunt sensum illius. Concupiscentia sapientiam, serva iustitiam; et Deus praebet illum tibi. Sapientia enim et disciplina timor Domini; et quod beneficium est illi, filies et manus tuas, et adimpleris thesauros tuos³. Non sis incredibilis timori Domini, et ne accesseris ad illum impici corde. Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, et non scandalizeris labii tuis. Attende in illis, ne forte cadas, et adducas anime tuae confessionem; et revelet Deus abscondita tua, et in medio synagoge elidat te. Quoniam accessisti maligne ad Dominum, et cor tuum penum est dolo et fallacia.

[u.] **Fili,** aeedens ad servitum Dei, sta in timore et iustitia, et prepara animam tuam ad tentationem; et deprime cor tuum, et sustine. Declina aurem tuam, et excipe verba intellectus, et ne festines in tempus⁴ obductionis. Sustine sustentationem Dei, conjungere Deo, et sustine, ut crescat in novissimo vita tua. Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe; et in dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe. Quoniam in igne probatur aurum et argentum; homines vero recipiuntur⁵ in capino humiliationis. Credite Deo, et recuperabit te; et dirige viam tuam, et spera in illum. Serva timorem illius, et in illo vetera ce. Metue te Dominum, sustine misericordiam ejus; et non deflectaris ab illo, ne cedatis. Qui timet Dominum, credite illi, et non evanescit merces vestra. Qui timet Dominum, sperate in illum, et in oblectatione⁶ veniet vobis misericordia. Qui timet Deum, diligite illum, et illuminabuntur corda vestra. R. spicte, filii, nationes hominum, et scitote: quis speravit in Domino, et confusus est?⁷ permansit in mandatis ejus, et derelictus est? et quis illum invocavit, et despexit illum? Quoniam pius et misericors est Deus, et remittet in tempore tribulationis peccata omnibus exquirientibus se in veritate. Vt duplice corde⁸, et labii scelestis, et manibus malefacientibus, et peccatori terram ingredienti duabus viis. Vt dissoluit corda, qui non credunt Deo; ideo non proteguntur ab eo. Vt his qui perdiuerterunt sustinentiam, qui dereliquerunt vias rectas, et diverterunt in vias pravas. Et quid facietis, cum inspicere expperit Deus? Qui timet Dominum, non erunt incredibili verbo illius; et qui diligunt

¹ Vulgata, non poterit.

² Vox sapientis abest a sacris bibliis.
³ Regis codex, et adimpleris se mones tuos. vulgata, et adimpleris illis tuis.

⁴ Vulgata, in tempore: juxta graecum, en kairo.

⁵ Ms., acceptabilis.

⁶ Vulgata, in oblectationem: juxta graecum, cis euphrosynē.

⁷ sic editi et vss. juxta grec. Al vulgata, quia nullus speravit, etc... quis enim permanens, etc.

⁸ Vulgata: Et remittit in die tribulationis precata, et protector e. omnibus exquirientibus se, etc. graecus vero textus sic sonat: Et remittit peccata, et salutem in tempore tribulationis. Vt cordibus timidis.

illum, conservabunt viam illius. Qui timent Dominum, inquirent quae beneficia sunt illi; et qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Qui timent Dominum, preparabunt corda sua, et in conspectu illius sanctificabunt animas suas. Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, et patientiam habebunt usque ad inspectionem illius, dicentes. Si penitentiam non egemus, incidemus in Dei manus, et non in manus hominum. Secundum enim magnitudinem illius, si et misericordia ipsius cum ipso.

[m.] **Fili** sapientie, ecclesia instruim; et natio illorum, obedientia et dilectio. Judicium patris audite, illi dilecti⁹, et sic facite, ut salvi sitis. **Et post duos versus**: Qui diligit Deum, exorabit pro peccatis, et continebit se ab illis; in oratione dierum exaudietur. Et sicut qui thesaurizat, ita et qui honorificat matrem suam. Qui honorificat patrem, iucundabitur in filiis. Qui honorat patrem suum, vita vivet longiore; et qui obaudit patri, refrigerabit matrem. Qui timet Deum, honorat parentes; et quasi dominis serviet his qui se genuerunt. In opere et sermone et omni patientia honorat patrem suum, ut superveniat tibi benedictio a Domino¹⁰. **Et post tres versus**: Ne glorieris in consumpta patris tui. **Et post tres versus**: Fili, suscipe senectam patris tui, et ne contristes eum in vita illius. Et si defecerit sensu, veniam da, et ne spernas eum in tua virtute. **Et post quatuor versus**: Quam male fama est, qui dereliquerit patrem! et est malo dictus a Deo, qui exasperat matrem. Fili, in mansuetudine opera tua perfice, et super hominum gloriam diligenter. Quanto magnum es, humili te in omnibus; et coram Deo invenies gratiam: quoniam magna potentia Dei solis, et ab omnibus honoratur. Alijora te ne quiesceris, et fortiora te ne scrutatus fuoris: sed quae praecepit tibi Rens, illa cogita semper; et in pluribus operibus ejus ne fueris curiosus. Non enim est tibi necessarium ea que abscondita sunt¹¹, videre oculis tuis. **Et post tres versus**: Multos enim implanavit¹² suspicio eorum, et in vanitate delinquit sensus illorum. Cor durum male habebit in novissimo; et qui amat periculum, in illo peribit. Cor ingrediens duas vias, non habebit successus; et praviorius¹³ in illis scandalizabitur. Cor nequam gravabitur in doloribus; et peccator adjicit ad peccandum. **Et post duos versus**: Cor sapiens intelligitur in sapientia; et auris bona audiit eum omni concupiscentia sapientiam. Sapientia cor ei intelligibile abstinebit se a peccatis; et in operibus iustitiae successus habebit. Ignem ardorem extinguit aqua; et eleemosyna resistit peccatis:

⁹ In bibliis exensis deest vox, dilecti: habetur in antiquis bibl. caphebensiis.

¹⁰ Vulgata juxta graecum, ab eo. In bibliis tamen scriptis Corb. habetur, a te.

¹¹ Ms., necessarium scribatur, ea que abscondita sunt: et omittuntur, ridere oculis filii.

¹² Taliare res, oulet graeco, pollens gat eplanesen. Vulgata vero habet, vultus quoque supplicari. Quoniam vulgata auctor in hoc ijs: liber, cap. 15, v. 12, verbum eplanesen vertit, implantavit: id est, decepit, in errorem induxit.

¹³ Ms. regis, prati cordis; juxta vulgatam in excusa, que tamen in antiquis Corb. bibl. habet, pravicordius.

et Deus prospexit eis qui reddit gratiam, meminit in posterum¹; et in tempore casus tui invenies firmamentum.

[iv.] Fili, cleemosynam pauperis ne fraudes, et oculos tuos ne transvertas a paupere. Animam esurientem ne despixeris, et non exasperes pauperem in inopia sua. Cor inopis ne afflixeris, et non protrahas datum angustianti. Rogationem contribulati ne abjicias, et non avertas faciem tuam ab egeno. Ab inope non auferas oculos tuos propter iram, et non derelinquas querentibus tibi retro maledicere. Maledicentis enim tibi in amaritudine anima exaudiatur deprecatio illius. Exaudi etiam eum, qui fecit illum. Congregationi pauperum affabilem te facio, et presbytero humili animam tuam, et magnato humili caput tuum. Declina pauperi sine tristitia aurem tuam, et reddi debitum tuum, et responde illi pacifica in mansuetudine. Libera eum qui injuriam patitur, de manu superli; et non accide feras in anima tua. In judicando esto misericors, pupillis ut pater, et pro viro matris illorum; et eris velut filius Altissimi obaudiens, et miserebitur tui magis quam mater. Sapientia filii suis vitam inspiravit, et suscepit inquirentes se et praebit in via justitiae. Et qui illam diligit, diligit vitam; et qui vigilaverint ad illam, complectentur placorem ejus². Qui tenerunt illam, vitam hereditabunt, et quo introibit benedic Deus. Qui serviant ei, obsequentes erunt sancto; et eos qui diligunt illam, diligit Deus. Qui audit illam, iudicat gentes; et qui intuerunt illam, permanebit confidens. Si crediderit ei, hereditabit illam, et erunt in confirmatione creature illorum. Quoniam in temptatione ambulat cum eo, et in primis eligit cum. Timorem et metum et probationem inducit super illum, et cruciabit illum in tribulatione doctrinæ sue; donec tentet illum in cogitationibus illius, et credat animæ illius. Et firmabit illum, et iter adducet directum ad illum, et letiscabit illum; et denudabit abscondita sua illi, et thesaurizabit super illum scientiam et intellectum justitiae. Si autem oberraverit, derelinquet illum, et tradet eum in manus inimici sui. Fili, conserva tempus, et devita a malo. Pro anima tua non confundaris dicere verum. Est enim confusio adducens peccatum, et est confusio adducens gloriam et gratiam. Non accipias faciem adversus faciem tuam, nec adversus animam tuam mendacium. Non reverearis proximum tuum in casu suo, nec retineas verbum in tempore³ salutis. Non abscondas sapientiam tuam in decore ejus. In lingua

¹ Sequitur Er. Iugd. Ven. Iov. in B., cuius ejus. M.

² Vulgata, s. evitare ejus in posterum. Absit, ejus, a greco et a latini. Biblio Corbi continuo post in omnibus Biblio legitur, et in tempore casus suu inveniet firmamentum.

³ Regius codex, complebuntur dulcore ejus. Graecus textus, emblesthesonti euphorionnes.

⁴ Vulgata nunc, iudicabil; et paulo infra, in confirmatione creaturar illius. At in antiquis Corbi. Bibl. convenienterque locutus cum hoc S. ecclio.

⁵ MSS., et adducet. Graec., kai patin epamexei kat' euthenian pros antron, et rursus redit recta ad illum.

⁶ Edit., in tempore. At MSS., in tempore, juxta Vulgatam; que in subsequenti versiculo, pro, et doctrina in verbis veritatis, preferit, et doctrina in verbo sensati. Graecus vero textus, en remali glossæ, in verbo lingua.

enim agnosceretur sapientia et sensus, et scientia et doctrina in verbis veritatis, et firmamentum in operibus justitiae. Non contradicas veritati ullo modo, et de mendacio ineruditio tua confundere. Non confundaris confiteri peccata tua, et ne subjicias te homini pro peccato. Noli resistere contra faciem potestis, nec conteris contra ictum fluvii¹. In justitia agonizare pro anima tua, et usque ad mortem certa pro justitia; et Deus expugnabit pro te inimicos tuos. Noli citatus esse in lingua tua, et inutilis et remissus in operibus tuis. Noli esse sicut leo in domo tua, everens domesticos tuos, et opprimens subjectos tibi. Non sit porrecta manus tua ad capiendum, et ad dandum collecta.

[v.] Noli attendere ad possessiones iniquas, et ne dixeris, Est mihi sufficiens vita. Nihil enim proderit in tempore vindictæ et abductionis. Non separabis concupiscentiam cordis², et ne dixeris, Quomodo potui? aut quis me subjicit propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit. Et ne dixeris, Peccavi, et quid accidit mihi triste? Altissimus enim est patiens reditor. De propitiatio peccatorum³ noli esse sine metu; neque adjicias peccatum super peccatum: et ne dicas, Misericordia Dei magna est; multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Misericordia enim et ira ab illo cito proximat, et in peccatores respicit illius. Non tardes converti ad Dominum, et ne differas de die in diem. Subito enim veniet ira illius, et in tempore vindictæ disperdet te. Noli anxius esse in divitiis injustis: nihil enim proderunt tibi in die abductionis et vindictæ. Non ventiles te in omni vento, et non eas in omni via⁴. Sic enim peccator probatur duplicitate lingua. Esto firmus in via Dei, et in veritate sensus tui et scientia; et prosequatur te verbum pacis et justitiae: Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, ut intelligas; et cum sapientia feras⁵ responsum verum. Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, sit manus tua super os tuum; ne capiari verbo indisciplinato, et confundaris. Honor et gloria in sermone sensati: lingua vero imprudentis subversio est ipsius. Non appelleris susurro in vita tua, et in lingua tua ne capiari, et confundari. Super furem enim est confusio, et poenitentia, et denudatio pessima super bilinem: susurratori autem odium, et inimicitia, et contumelia. Justifica pusillum, et magnum similiter.

[vi.] Noli fieri pro amico inimicus proximo: impropperium enim et contumeliam malus harreditabit, et omnis peccator invidus et bilinguis. Non te extollas in cogitatione anime tua, velut taurus; ne forte elidatur virtus tua per stultitiam. Et post septem versus: Multi pacifici sint tibi; et consiliarius sit tibi unus de

¹ Sic MSS. Juxta graec. et Vulgat. At editi habebant, fulminis.

² Vulgata: Ne separabis in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui.

³ In latini Biblio, De propitiatio peccato. In greco textu, per exilasthou, De propitiati; cmissa voce, peccatorum.

⁴ sic editi et MSS. juxta graec. At Vulgata habet, u omnem ventum.... in omnem riam.

⁵ Regius codex, fer. Graecus, phtheggou. Vulgata, proeras.

mille. Si possides amicum, in tentatione posside eum; et non facile credas illi temetipsum¹. Est enim amicus secundum tempus suum, et non permanebit in die tribulationis: et est amicus qui egreditur² ad inimicitiam: et est amicus qui odium et rixam et concivia denudabit. Est autem amicus socius mente, et non permanebit in die necessitatibus. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coequalis, et in domestice tuis fiducialiter ager. Si humiliaverit se contra te, et a facie tua absconderit se, unanimem habebis amicitiam bonam. Ab inimicis tuis separare; et ab amicis tuis attende. Amicus fidelis protectio fortis: qui autem invenit illum, invenit thesaurum. Amico fidelis nulla est comparatio, et non est digna ponderatio ari et argenti contra bonitatem fidei illius. Amicus fidelis, medicamentum vite et immortalitatis; et qui metunt Dominum, invenient illum. Qui timet Deum, aque habebit amicitiam bonam; quoniam secundum illum erit amicus illius. Fili, a juventute tua excipe doctrinam, et usque ad canos invenies sapientiam. Quasi is qui arat et seminal, accede ad illum, et sustine bonos fructus illius. In opere enim illius exiguum laborabis, et cito edes de generationibus illius. Quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus, et non permanebit in illa excors³. Quasi lapidis virtus probatio erit in illis, et non demorabuntur projicere illum. *Et post duos versus*: Quibus autem aguta est, permanet⁴ usque ad conspectum Dei. Audi, fili, et acti peccatum intellectus, et ne abjicias consilium meum. Injice pedem tuum in compedes illius, et in torquem ejus collum tuum. Subjice humerum tuum, et porta illam, et ne accederis vinculis ejus. In omni animo tuo accede ad illam, et in omni virtute tua serua vias ejus. Investiga illum, et manifestabitur tibi; et continens factus ne dereliqueris eam: in novissimis enim invenies requiem in ea, et convertetur tibi in oblectationem; et erunt tibi compedes in protectionem fortitudinis et bases virtutis, et torques illius in stolam glorie. *Et post quatuor versus*: Fili, si attenderis mihi, disces⁵; et si accommodaveris animam tuam, sapiens eris. Et si inclinaveris anorem tuam, excipes doctrinam; et si dilexeris audire, sapiens eris. In multitudine presbyterorum prudentiam stat, et sapientiae illorum ex corde conjungere; ut omnem narrationem Dei possis audire, et proverbia laudis ne effugiant te. Et si videris sensatum, evigila ad illum, et gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Cogitatum habe in preceptis Dei, et in mandatis illius maxime assidius esto; et ipse dabit cor tibi, et concupiscentia sapientiae dabitur tibi.

[vii.] Noli facere mala, et non te apprehendent. Discede ab iniquo, et deficient mala abs te. Non semines mala in sulcis injustitiae, et non metes ea in septuplum. Noli querere ab homine⁶ ducatum, ne-

¹ Vox, *temetipsum*, abest a sacris Biblia.

² Vulgata, *qui convertitur*.

³ MSS., *permanet*.

⁴ Editi, *permanent*. At MSS. juxta Vulgatam, *permanet*.

⁵ In editis, *disces eam*. Abest, *eam*, a MSS. hujus libri, sectione a superioribus Biblia.

⁶ Nec etiam in antiquis Corb. Biblia. Nunc autem vul-

que a rege cathedram honoris. Non te justifices ante Deum; quoniam agnitor cordis ipse est: et penes regem noli velle videri sapiens. Noli querere fieri iudex, nisi si vales virtute irrumperem iniquitates⁷; ne forte extremicas faciem potentis, et ponas scandalum in agilitate tua⁸. Non pecces in multitudinem civitatis, nec te immittas in populum: neque alliges duplicitia peccata; nec enim in uno eris immunis. Noli esse pusillanimis in anima tua. Exorare, et facere eleemosynam non despicias. Ne dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Dominus, et offerente me Deo altissimo, suscipiet munera mea. Non irrides hominem in amaritudine anime: est enim qui humiliat et exaltat Deus⁹. Noli arare mendacium adversus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias. Noli velle mentiri omne mendacium: assiduitas enim illius non est bona¹⁰. Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum. *Et post duodecim versus*: Non laedes servum operantem in veritate, neque mercenarium dantem animam suam. Servus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua: non defrandes illum libertate, neque inopem relinqas illum. *Et post duos versus*: Filii tibi sunt? erudi illos, et curva illos a pueritia illorum. Pecora tibi sunt? attende illis¹¹. Filiæ tibi sunt? serva corpus illarum, et non ostendas hilarem faciem tuam ad illas. Trade filiam, et grande opus feceris; et homini sensatio da illam. Mulier si est tibi secundum animam tuam, non projicias illam; et odibili non credas te in toto corde. Honora patrem tuum, et gemitus matris tuæ ne obliscaris. Memento enim quoniam nisi per illos natus non fuisses¹²; et retribue illis, quomodo et illi tibi. In tota anima tua time Deum, et sacerdotes illius sanctifica. In omni virtute diligere Deum¹³, qui te fecit; et ministros ejus non derelinquas. Honora Deum ex tota anima tua; et honorifica sacerdotes. *Et post sex versus*: Et pauperi porrige manum tuam, ut perficiatur benedictio¹⁴ tua. Gratia datum¹⁵ in conspectu omnis viventis, et a mortuo non prohibe gratiam. Non desis plorantibus in consolatione¹⁶, et cum lugentibus ambula. Non te pigeat visitare infirmum: ex his enim in dilectione firmaberis. In omnibus operibus tuis memorare novis-

gata in excusis habet, a Domino; juxta Graec.. para Eu-
riion.

¹ In prius editis, *tirantem irrumperem iniquitatis*. Emenda-
vimus ad MSS. qui cum Vulgata concordant.

² Habebat sic Vulgata in antiquis Corb. et aliis Ierisque Biblia: sed substitutum est, in *equitate tua*; juxta græc.
en *euthethi son*.

³ Vulgata, et exaltat circumspector Deus.

⁴ Regius Ms., non bona; pretermisso, est: sic etiam Biblia Corb. Porro in græco legitur, *ouk eis agathon, non in bonum*.

⁵ Redintegrando iste locus ad Vulgatam, in qua versi-
lus 24 est, *i ecora tibi sunt? attende illis, et si sunt utilia,
perseverent apud te*. Tum sequitur v. 25, *Fili tibi sunt? etc.*

⁶ Vox *natus*, abest a MSS. Speculi, et ab antiquis Biblia Corbeiensibus.

⁷ Sacra Biblia, *dilige eum qui te fecit*.

⁸ Vulgata, *propitiatio et benedictio*. Abest, *propitiatio*, a græco textu.

⁹ Vulgata, *dati*: ac paulo post, *et mortuo*, pretermisca
prepositione a, cum qua his locis conuenit Regius codex
Special.

¹⁰ Codices MSS. hujus operis, in *rogatione*.

saim ipsi, et in eternum non peccabis.

[xii.] Non litiges cum homine potente; ne forte incidas in manus illius. Non contendas cum homine locuplete, ne forte contra conciter item libi¹. Multos enim perdidit aurum; et neque ad cor regum extendit, et convertit. Non litiges cum homine linguoso, et non strues² in ignem illius ligna. *Et post duos versus*: Ne despicias boquinem avertentem se a peccato, neque improperes ei: memento quoniam omnes sumus in corruptione. Ne speras hominem in sua secta: plenum ex nobis senescunt. Noli de mortuo inimico tuo gaudere³, sciens quoniam omnes moriuntur, et in gaudium nolamus venire. Ne despicias narrationem presbyterorum sapientium, et in proverbiis illorum conversare. Ab ipsis enim disces doctrinam intellectus⁴, et servire magnatis sine querela. Non te pretereat narratio seniorum; et ipsi enim didicерum a patribus suis. Quoniam ab ipsis disces intellectum, et in tempore necessitatis responsum⁵. *Et post undecim versus*: Cum latuis ne consilium habcas: non enim poterant diligere nisi que ipsi placeant. Coram extraneo ne facias consilium: noscis enim quid pariet.

Et post duos versus [ix.]: Non zeles mulierem sinus tui. *Et post septem versus*: Virginem ne cauepicias t, ne forte scandalizaris in decore ejus. Non des fornicaris animam tuam in illo, ne perdas te et beatitudinem tuam. *Et post duos versus*: Averte faciem tuam a muliere compita, et non circumspicias speciem alienam. *Et post duodecim versus*: Ne derelinquas amicum antiquum: novus enim non erit similis illi. Vinum noxiо amicus novus; veteracei, et cum auavitate bilis illud. Non zeles gloriam et opes peccatoris: non enim scis quis futura sit ipsis subversio. Non placet tibi injuria injistorum⁶. *Et post duos versus*: Longe ahesto ab homine potestatepi habente occidendi, et non suspiraberis timorem mortis. Et si accesseris ad illum, noli aliquid committere; ne forte aferat vitam tuam. *Et post quatuor versus*: Et cum sapientibus et prudentibus tracta. Viri justi sint tibi convives; et in timore Dei sit gloriatio tibi.

Et post quinquaginta tres versus [x.]: Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum: semen autem hoc exonorabitur hominum, quod preterit mandata Domini. In medio fratrum illorum rector in honore; et qui timet Dominum, erunt in oculis illius. Gloria divitum, honoratum, et pauperum, timor Dei est. Non despicias hominem justum pau-

¹ sic in MSS. At in editis legebatur, *contra te consistat libet*: in Vulgata, *contra te constitutus*.

² negius cod., et non strues: iuxta græc. καὶ μὲν επιστολαῖς.

³ Abest, *intimo tuo*, a græco τέχνη, necnon a negio Ms. Speculi: at iste codex postea sic habet, et hi gaudiū inimicorum nolamus reuise.

⁴ Vulgata in excusi, *disces sapientiam et doctrinam intellectus*: at in antiquis Corb. Biblia convenit hic cum Augustini speculo et cum græco.

⁵ Sacra Biblia, *dare respondimus*.

⁶ Vulgata, *ne conspicaris*. Græc. μὴ κατεμπειθάνει,

⁷ sic Carnutensis codex juxta Vulgatam. At editi habebant hic, *justorum*.

⁸ ita Regius Ms. Carnutensis vero, *Et post livi versus*.

perem, et non magnificari⁹ virum peccatorem divitem. Magnus, et iudex, et potens es: in honore, et non est major illo qui timet Deum. Servo sensato liberi servient: vir prudens et disciplinosus non murmurabit correpius. *Et post quinque versus*: Fili, in manus inclinare serva animam tuam, et da illi honorum secundum meritum sum.

Et post sex versus [xi.]: Sapientia humilitati establish caput ipsius, et in medio magnatorum considera illum societ. Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo. Brevis in voluntibus est opis, et in tunc dulcoris habet fructus illius. In vestitu ne gloriatur unquam, nec in die honoris tui extollatur. *Et post sex versus*: Prinsquam interrogas, non vituperes quemquam; et cum interrogaveris, corripi juste. Prinsquam audias, ne respondas verbum; et in medio seniorum¹⁰ ne adicias loqui. De te ea que te non molestat, ne certaveris; et in iudicio peccatorum ne consistas. Fili, ne in multis sint actus tui; et si dives fueris, non cras immunitis a delicto. Si enim scents fueris, non apprehendes; et non effingis, si praecurreris. *Et post riginti versus*: Ne manseris in operibus peccatorum: fide amem in Deo, et mane in loco tuo. *Et post aliquot versus*: Ante mortem ne lauds hominem quemquam. *Et post nonum versus*: Non omnem hominem inducas in dominum tuum: multe enim insidie dolosi sunt. Sicut enim eruerant praecordia infantium¹¹, et sicut perdit inducit in fororam, et ut caprea in laqueum, sic et cor superborum; et sicut prospector videns casum proximi sui. Bona enim in mala convertens insidiatur, et in electis imponet maculam. Ab scintilla una angetur ignis, et ab uno doloso angelus sanguinis. Homo vero peccator sanguini insidiatur. Attende tibi a pestifero; fabricat enim mala: ne forte inducat super te subannationem in perpetuum. Admitte ad te alienigenam, et subvertet te in torpore¹², et alienabit te a tuis propriis.

[xii.] Si benefeceras, scito cui benefeceras, et eris gratia in bonis tuis multa. Benefac justo, et invenies retributionem magnam; et si non ab ipso, certe a Deo. Non est eis bene qui assidui sunt in malis, et eleemosynas non danti; quoniam et Altissimus odio habet peccatores, et misericors est penitentibus. Da misericordi, et ne suscerperis peccatorem. Benefac humili, et ne dederis impio Prohibe panes illi dari, ne in ipsis potentior te sit: nam duplicita mala inveneries in omnibus bonis¹³; quoniam et Altissimus odio habet peccatores, et impiis reddet vindictam. *Et post*

⁹ Fili, non magnificare: emendavimus ad neg. Ms. non magnificari; quoque ideo codex *ante* ante habet, *Ne despicer*. Conciens Vulgata, *noli despicer*; tunique, *non magnificare*.

¹⁰ Legendum ut in Bibliis Sixti auctoritate correctis, *seniorum*; juxta Græc. ἡγούμενοι πρόστις, οὐτε τεταρτος, MSS. hu'us libri pariter cum Vulgata i re'erunt, ne certioris.

¹¹ Vulgata in excusi, *factentur*: in antiquis Corb. Biblia, *factantur*.

¹² Sacra Biblia, *in turbina*.

¹³ Regius codex, *in hominibus non bonis*: Vulgata *juris* græcum i est, *in oneribus bonis*, addit, *quicunque feceris illi*; quod tamen abest a Corb. Biblia.

quatuor versus : Non erdas inimico tuo in aeternum : sicut enim arcumentum, aerigint nequit illius. Et si homilius vadat curvus, adieci animum tuum¹, et censioli te ab illo. Non statnas illum penes te, nec gedeat ad dexteram tuam ; ne conversus sit in loco tuo² : ne forte conversus in locum tuum, inquietat cathedram tuam, et in novissimo agnoscas verba mea, et in sermonibus meis stimuleris. Quis misericorditer inveniatur a serpente percussu, et omnibus qui appropiant bestiis? Sic et qui comitatur cum viro iniquo, et obvolvitur est in percutitis ratis : una hora tecum permanebit ; si autem declinaveris, non supportabit. In labiis suis inducunt inimicos, et in corde suo insidiatur, ut subvertat te in forem. In oculis suis lacrymatur inimicus ; et si invenerit tempus, non satiabitur sanguine. Si incurrit mala tibi, invenies eum illuc priorem. In oculis suis lacrymatur inimicus, et quasi a levigatis suffocat plantas tuas. Caput suum movebit, et plaudet³ manus ; et multa susurrans emundabit vultus suum.

Et post octoginta et unum versus [xiii.] : Bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia : et nequissima paupertas in ore impio.

Et post tres versus [xiv.] : Beatus vir qui non est habens verbo ex ore sua, et non est stimulatus in tristitia delicii. Felix qui non habuit animi sui tristitiam, et non excidit ab spes sua. Viro capitulo et tenaci sine ratione est substantia ; et homini livido ad quid annuntia? **Et post quatuordecim versus :** Fili, si habes, benefac tecum, et Deo dignas obligations offer. Memor esto quoniam mors non tardat, et testamentum inferorum, quia demonstratum est tibi : testamentum enim hujus mundi morte morietur. Ante mortem benefac amico tuo, et secundum vires tuas exporigens da pauperi. **Et post octodecim versus :** Beatus vir qui in sapientia morabitur, et qui in justitia sua meditabitur⁴, et in sensu suo cogitabit circumspect orem Dei : Qui exigitas vias illius in corde suo, et in abscondito illius intelligens.

Et post viginti quinque versus [xv.] : Homines stulti non apprehendunt illam ; et homines sensati obviaunt illi. Homines stulti non videbunt illum ; longe enim absunt a superbia et dobo. Viri mendaces non erunt memores illius ; et viri veraces invenientur in illa, et successum habebunt usque ad inspectionem Dei. Non est speciosa laus in ore peccatoris ; quoniam a Deo profecta est sapientia. Sapientia enim Dei astabat laus ; et in ore fidei abundabit, et dominator eam illi dabit. Non dixeris, Per Deum abest ; que enim odit ne feceris. Non dicas, Hic me implavit :

¹ Sic regius codex Juxta Vulgatam. Editi vero, *adice animum tuum* : sii etiam habet bibliorum codex Corbeccius.

² Ex Vulgata in excusis expunctum est illud, *ne conversus sit in loco tuo* : quod in omnibus exemplaribus huius operis et in antiquis corb. Bibl. repertum; positum orie pro eo quod in grece legitur, *me anatrepsas se si apì tau topón son.*

³ Sic etiam etiam bibl. corb. Nunc autem Vulgata, plan-det.

⁴ Abest, sna, a regio codice : abest etiam, sna, post volum, sensu.

navit : non enim necessarii sunt illi homines impii. Omne execramentum erroris odit Deus, et non erit amabile timentibus illum. Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. Adfecit mandata ei praecepta sua : si volueris servare mandata, conservabunt te, et in perpetuum fidem pacitatem facere. Apposuit tibi aquam et ignem ; ad quod voles porrigit manum tuam. Ante hominem vita et mors, bonum et malum ; quod placuerit ei, dabitur illi. Quoniam multa sapientia Dei, et fortis in potentia, videns omnes sine intermissione. Oculi Dei ad timentes cum, et ipse agnoscet omnem operam hominis. Nemini mandavit impie agere ; et nemini dedit spatum peccandi. Non enim conceperit multidudem filiorum infidelium et inutilium.

[xvi.] Et ne incederis in filiis impiorum, si multiplicetur : non oblecteris super ipsos, si non est timor Dei cum illis. Non erdas vita illorum, et ne resperxeris in labores illorum. Melior est enim unus timens Deum, quam mille filii impiorum. **Et post viginti et unum versus :** Non dicas, A Deo abscondar, et ex summo quis mei memorabitur ?

Et post post [xvii.] : Non sunt absconsa testamentsa per iniquitatem illorum, et omnes iniquitates eorum in conspectu Dei. Eleemosyna viri quasi signaculum cum ipso, et gratiam hominis quasi popillam conservabit : et postea resurgent, et retribueri illis retributionem unicuique in capit illorum, et converteri in interiores partes terrae. Penitentibus autem dedit viam justitiae, et confirmavit deficiente sustinere, et destinavit illis sortem virtutis. Convertendo ad Deum, et relinquendo peccata tua : precare ante faciem, et minime offendientium⁵. Reverti ad Deum, et arerere ab iniquitate tua, et nimis odio execrationem. **Et post novem versus :** Quam magna misericordia Dei, et propitiatio illius convertentibus ad se! Nec enim omnia possunt esse in hominibus ; quoniam non est immortalis filius hominis.

Et post triginta versus [xviii.] : Misericordiam doctrinam miserationis, et qui festinant in judicis ejus. Fili, in bonis non des querelam, et in omni dolo non des tristitiam verbi mali. Nonne ardorem refrigerabit ros? Sic et verbum melius quam datum. Nonne ecce verbum supra datum bonum? et ultraque⁶ cum homine justificato. Sicut acriter improberabat, et datu[m] indiscretu[m] tabescere facit oculos. Ante iudicium para justitiam tibi, et antequam loquaris disceco. Et ante languorem adhibe medicinam, et ante iudicium interroga te ipsum ; et in conspectu Dei invenies propitiationem. Ante languorem immilia te, et in tempore infirmitatis ostende conversationem tuam. Non impediaris orare semper, et non verearis usque ad mortem justificari ; quoniam merces Dei

⁵ Consonat grecum. At Vulgata prefert, *precare ante faciem domini, et minime offendicula* : regius sis., ante faciem ejus. In subsequenti versiculo idem codex cum tarotensis, *refer te ad Deum*. Faret grece. *epanage.*

⁶ Ha Mss. et corb. Bibl. juxta graec. At editi cum Vulgata, sed ultraque.

manet in eternum. Ante orationem prepara animam tuam, et noli esse quasi homo qui tentat Deum. *Et post sex versus*: Homo sapiens, in omnibus metuet, et in diebus delictorum attendet ab inertia. *Et post quinque versus*: Post concupiscentias tuas non eas, et a voluntate tua avertere. Si pristes animae tuae concupiscentias ejus, faciet te in gaudium inimicis. Ne oblecteris in turbis, nec immodicis delecteris.

Et post quinque versus [xix.]: Et qui spernit modica, poulatim decidet. Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes, et arguunt sensatos. *Et post aliquot versus*: Qui credit cito, levis corde est, et minorabitur; et qui delinquit in animam suam, insipr habebitur. *Et post duos versus*: Et qui odit loquacitatem, extinguit malitiam. *Et post octo versus*: Audisti verbum adversus proximum; commoriatur in te, fidens quoniam non te disrumpet. A facie verbi parturit fatuus, tanquam gemitus partus infantis. Sagitta infixa femori carnis, sic verbum in ore¹ stulti. Corripe amicum, ne forte non intellexerit, et dicat, Non feci; aut si feci, ne iterum addat facere. Corripe proximum, ne forte non dixerit; et si dixerit, ne forte iteret. Corripe amicum; sapo enim fit commissio: et non omni verbo credas. Est qui labitur in lingua sua, sed non ex animo. Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua? Corripe proximum antequam commineris; et da locum timori Altissimi: quia omnis sapientia timor Dei, et in illa timore Deum. *Et post quinque versus*: Melior est homo qui deficit sapientia, et deficiens sensu in timore, quam qui abundat sensu, et transgreditur legem Altissimi.

Et post sextdecim versus [xx.]: Quam bonum est arguere quam irasci! *Et post aliquot versus*: Et qui protestatum sibi assumpti injuste, odietur. *Et post octo versus*: Sapiens in verbis seipsum amabilem facit. *Et post sextdecim versus*: Lapsus false lingue quasi qui de pavimento cadens, sic casus malorum festinanter veniet. Homo acharis quasi fabula vana, in ore disciplinatorum² assidua erit. Ex ore fatui reprobabatur parabola: non enim illam dicit in tempore suo. *Et post duos versus*: Est qui perdit animam suam præ confusione, et ab imprudenti persona perdet eam; persona autem acceptance perdet se. Est qui præ confusione promittit amico, et lucratum³ est eum inimicum gratis. Opprobrium nequam in homine mendacium, et in ore indisciplinatorum assidue erit. Potior fur, quam assiduitas viri mendacis: perditionem autem ambo hereditabunt. Mores hominum mendacium sine honore, et confusio illius cum ipso⁴ sine intermissione. Sapieus in verbis producet seipsum. *Et post quatuor versus*: Xenia et dona exæcant oculos judicum, et quasi mutus in ore avertit correptiones eorum. Sapientia absconsa, et thesaurus invisus, que utilitas in utrisque? Melior est in hominibus qui abs-

condit insipientiam suam, quam qui abscondit sapientiam suam.

[xxi.] Fili, peccasti; ne adjicias iterum: sed et de præteritis deprecare, ut tibi remittantur. Quasi a facie colubri fuge peccata; et si accesseris ad illa suspicent te. Dentes leonis, dentes ejus, interficiens animas hominum: quasi rhomphara bis acuta omnia iniuritas; plaga illius non est sanitas. *Et post quatuor versus*: Qui odit correptionem, vestigium est peccatoris; et qui timeat Deum, convertetur ad eum. *Et post quinque versus*: Via peccantium complanata¹ lapidibus; et in fine illorum inferi et tenebrae et penes. Qui custodit justitiam, continet sensum ejus. Consummatio timoris Dei, sapientia et sensus. *Et post aliquos versus*: Verbum sapiens quodcumque audierit scius, laudabit, et ad se adjiciet: audiet lux uriosus, et displicebit illi, et projeciet illud post dorsum summum. Narratio fatui quasi sarcina in via: nam in labiis sensati invenietur gratia. Os prudentis queritur in Ecclesia, et verba illius cogitabant in cordibus suis. *Et post duos versus*: Compedes in pedibus stulto doctrina, et quasi vincula manuum supra manus dexteram. Fatuus in risu exaltat vocem suam: vir autem sapiens vix tacite ridebit. Ornamentum aureum prudenti doctrina, et quasi brachiale in brachio dextro. *Et post octo versus*: In ore fatuorum cor illorum, et in corde sapientium os illorum. Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam. Susurro coquinabat animam suam, et in omnibus odiatur; et qui manserit², odiosus erit: tacitus ei status honorabitur.

[xxii.] In lapide luteo lapidatus est piger, et omnes loquentur super aspernationem illius. *Et post quatuor versus*: Filia prudens hereditas viro suo: nam qui confundit, in contumeliam fit genitor. Patrem ei virum confundit quæ audax est, et ab impiis non minorabitur; ab utrisque autem inhonorablebitur. Musica in luctu, importuna narratio: flagella et doctrina, in omni tempore sapientia. Qui docet fatuum, quasi qui conglutinat testam. Qui narrat verbum non attenti, quasi qui excitat dormientem de gravi somno. Cum dormiente loquitur, qui enarrat stulto; et in fine dicit³, quis est hic? Super mortuum plora; deficit enim lux ejus: et super fatuum plora; deficit enim ei sensus. Modicum plora super mortuum, quoniam requievit; nequissimi enim nequissima vita super mortem fatui. Luctus mortui septem diebus: fatui autem et impii, omnes dies vita illorum. *Et post viginti et unum versus*: Mittens lapidem in volatilia, dejiciet illa: sic et qui conviciatur amico, dissolvet amicitiam. Ad amicum etsi produxeris gladium, non despères; est enim regressus. Ad amicum si aperueris os triste, non timeas: est enim concordatio;

¹ In verioribus Biblia, complanata: ubi vox, complanata, pro greco, *hōmatismē*.

² Sic etiam in antiquis Corb. Biblia. At nunc in excusis Vulgata prefert, et qui cum eo manserit.

³ Editu juxta Vulgatam, qui narrat stulto sapientum et in fine narrationis dicit. At MSS. carent vocibus, sapientum et narrationis: que etiam a greco absunt.

¹ Vulgata, *in corde*.

² Sacra Biblia, *indisciplinorum*.

³ Legendum juxta Vulgatam, et confusio illorum cum ipsis; vel in priore parte vers. castigandum est juxta grece: *Nos hominis mendaciis*.

exceptio convicio, et improposito, et superbia, et mysterii revelatione, et plaga dolosa; in his omnibus effugiet amicus. *Et post decem versus*: Quis dabit ori meo custodiam, et super labia mea signaculum certum, ut ne cadam ab ipsis, et lingua mea perdat me.

[xxii.] Domine pater, et dominator vite meæ, non reliquias me, et ne sinas me cadere in illis. Quis superponet in cogitatu meo flagella, et in corde meo doctrinam sapientie, ut ignorationibus eorum non parcant mihi, et non appareant delicta illorum; ne adincreas ignorantia meæ, et multiplicentur delicta mea, et peccata mea abundant, et incidam in conspectu adversariorum, et gaudeat inimicus meus? Domine pater, et Deus vite meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum. Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, et omne desiderium averte a me¹. Auser a me ventris concupiscentias; et concubitus concupiscentiae ne apprehendant me; et anima irreverenti et infrunite ne tradas me. Doctrinam oris audite, filii; et qui custodierit illam, non perierit labiis suis, nec scandalizabitur in operibus nequissimis. In vanitate sua apprehenditur peccator, et superbus et maledicis scandalizabitur in illis. Jurationi non assuescat os tuum; multus enim casus in illa. Nominatio vero Dei non sit in ore tuo assidua, et nominibus sanctorum non admiscearis; quoniam non eris immunis ab eis. Sicut enim servus interrogatus assidue, a livore non minuitur; sic omnis jurans et nominans in toto, a peccato non purgabitur. Vir multum jurans implebitur iniustitate, et non discedet a domo illius plaga. Et si frustraverit², delictum illius super ipsum erit; et si dissimulaverit, delinquit duplamente. Et si in vacuum juraverit, non justificabitur: replebitur enim retributione³ domus illius. *Et post quatuor versus*: Indisciplinati non assuescat⁴ os tuum: est enim in illa verbum peccati. Memento patris et matris tue; in medio enim magnatorum-consistis: ne forte obliviscatur te Deus in conspectu illorum, et assiduitate tua infatuatus improprietum patiaris, et maloises non nasci, et diem nativitatis tuae maledicas. Homo assuetus in verbis improprieti, in omnibus diebus suis non eruditetur. Duo genera abundant in peccatis, et tertium adducit iram et perditionem. Anima calida quasi ignis ardens non extinguitur, donec aliquid glutiat; et homo nequam in ore carnis suæ non desinet, donec incendat ignem. *Et post duos versus*: Omnis homo qui transgreditur lecum suum, contemnens in animam suam, et dicens, Quis me videt? tenebre circumdant me, et parietes cooperient me, et nemo circumspicit me; quem verar? delictorum meorum non memorabitur Altissimus, et non

¹ In editis, *desiderium primum averte a me*. Abest vox, primum, a MSS. et a sacra Bibliis.

² Editi, *Et si frustraverit fratrem*. Abest, *fratrem*, a greco et a Vulgata, necnon a Regio Ms. qui codex pro, *frustraverit*, habet, *frustra juraverit*.

³ Hic in editis additur, *pessima*, quo verbo MSS. et sacra Biblia carent.

⁴ Carnutensis codex, *indisciplinate non assuescat*. Regius, *indisciplinate iurationi vel loquela*. Graecus denum textus in quoibdam Bibl. sonat, *indisciplinatus temerarius*; in aliis, *intemperatus juramenti*.

intelliget, quoniam non videt oculus illius: quoniam expellet¹ a se timorem Dei hujusmodi hominis timor, et oculi hominum timentes illum. Et non engnorit quoniam oculi Domini plus multo lucidiores super solem, circumspicientes omnes vias hominum et profundum abyssi, et hominum corda intuentes in absconditas partes.

Et paulo post [xxv.]: Quis in juventute tua non congregasti, quomodo invenies in senectute tua? Quam speciosum canitici judicium, et presbyteris cognoscere consilium! Quam speciosa veteranis sapientia, et gloriiosis intellectus et consilium! Corona senum multa peritia, et gloria illorum timor Dei. *Et post decem versus*: Timor Dei super omnia se superponit. Beatus cui donatum est habere timorem Dei. Qui timet illum², cui assimilabitur? *Et post viginti versus*: Ne respicias mulieris speciem, et non concepicas mulierem in specie.

Et post triginta tres versus [xxvi.]: Mulier ebria ira magna; et contumelia, et turpitudine illius non contegetur. Fornicatio mulieris in extollentia oculorum et in palpebris illius agnosceretur. In filia non avertiente se³, firma custodiam, ne inventa occasione utatur se⁴. Ab omni irreverentia oculorum⁵ cave; et ne mireris si te neglexerit. *Et post quatuor versus*: Gratia mulieris sedule delectabit virum suum, et ossa illius impingebit disciplina illius. Datus Dei mulier sensata et tacta: non est immotio eruditæ animæ. Gratia super gratiam, mulier sancta et pudorata. Omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ. *Et post duodecim versus*: Et qui transgreditur a justitia ad peccatum, Deus paravit eum ad rhompheam.

Et post quatuor versus [xxvii.]: Et qui querit locupletari, avertit oculum suum. *Et post tres versus*: Conteretur⁶ delictum. Si non in timore Domini teneris te instant, cito subvertetur domus tua. Sicut in pertusura⁷ cribri remanebit pulvis, sic aporia hominis in cogitatu illius. Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis. Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum ex cogitatu hominis cordis. Ante sermonem non collandes virum: hec enim tentatio est hominum. Si sequaris justitiam, apprehendes illam, et indues quasi podorem honoris; et habitabis cum ea, et proteget te in sempiternum, et in die agnitionis invenies firmamentum. Volatilia ad sibi similia convenient, et veritas ad eos qui operantur illam revertetur. Leo venatio*i* insidiatur semper, sic peccata operantibus iniuriam. Homo sanctus in sapientia manet sicut sol: nam stultus sicut luna in

¹ Regius codex: *Et non intelligit quoniam videt*, etc. Vulgata: *Et n*on* intelligit quoniam omnis videt oculus illius*, etc.

² Sacra Biblia, *Qui tenet illum*.

³ Editi, *non avertente se*: MSS. cum Vulgata, *non avertente se*.

⁴ Er. Iungd. Ven. Lov. habent, *abutatur se*. M.

⁵ Vulgata, *oculorum ejus*. Aliamen abesi, *ejus*, a Corb. Biblio.

⁶ Carnut. codex, *Convertetur*. Vulgata, *Conteretur cum detinente delictum*.

⁷ MSS., *in pertusura*, sive *pertusura*. Vulgata, *in percussa*.

mutatur. In medio insensatorum serva verbum temporis: in medio autem cogitantum assidens esto. Narratio peccantium odiosa, et risus eorum in delictis peccati. Loquela multum jurans horripilacionem capitum statuet, et irreverentia ipsius obturatio aurium. Effusio sanguinis in rixa superborum, et maledictio illorum auditus gravis. Qui denudat arcana amici, perdit fidem, et non inveniet amicum ad animum suum. Dilige proximum, et conjungere fide cuius illo: quod si denudaveris abscondita illius, non persequaris post eum. Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic qui perdit amiculum proximi sui. Et sicut qui dimittit aemum de manu sua, sic reliquisti proximum tuum, et non eum capies. Non illum separabis, quoniam longe absit. Effugit enim quasi capra de laqueo; quoniam vulnerata est anima ejus; et ultra eum non poteris colligere. Et maledictus est concordatio: denudare autem amici mysteria, desperatio est animae infelicitas. Apnuens oculis fabricat iniqua, et nemo eum abjeciet. In conspectu oculorum tuorum conduplicabit os tuum, et super sermones tuos admirabutur: novissime autem pervertet os tuum, et in verbis tuis dabit scandalum. Multa odivi, et non coequavi ei; et Dominus odiet illum. *Et post duos versus:* Qui foream fudit, decidet illam; et qui statuit lapsum proximo, offendeat in eo; et qui laqueum alii parat, peribit in illo. Facient nequissimum consilium, super illum devolvetur; et non agnoscet unde advenerit illi. Illusio, et improperium superbiorum, et vindicta sicut leo insidiabit illi. Laqueo peribunt qui oblectantur casu justorum.

Et post tres versus [xxv.]: Qui vindicari vult, a Deo inventus vindictam, et peccata illius servans servabit. Relinquit proximo tuo nocte te, et tunc deprecanti tibi peccata solventur. Homo homini reservat iram, et a Deo querit medelam! In hominem similius tibi non habet misericordiam, et de peccatis suis deprecatur! Ipse cum caro sit, reservat iram, et propulsit hem petiti a Deo! Quis exorabit pro delictis illius? Memento novissimorum, et desine inimicari; habitudo enim, et mors humi, et illi mandatis Dei. Memorare timorem Dei, et non irasceris proximo. Memorare testamentum Altissimi, et desice ignorantiam proximi. Absilne te a lite, et minores peccati. Homo enim fracdus incendit item; et vir peccator turbabit amicos, et in medio pacem habentium humilitatem inimicitiam. *Et post quartu[m] versus:* Certamen festinatum incendi ligem, et his festinans effundit sanguinem, et lingua testificans adducit mortem. Si sufflaveris⁴; quasi ignis exardebis; et si expueris super illam, extinguebis: et utriusque ex ore profiscuntur. Susurro et bilinguis maledictus: multos enim turbavit pacem habentes. Lingua tercua multos commovit, et dispersit illos a gente in gentem. Civitates muratas diximus destruxit, et domos magistrorum effodit. Virtutes populorum concidit, et gentes fortes dissolvit. Lingua tercua mulieres viratas ejecit⁵, et privavit illas

⁴ neq[ue]na ms., sic qui relipisti.

⁵ vulgata, si suflaveris in scintillam, quasi ignis, etc.)

⁶ tuo ms., mulieres fortes ejecit.

de laboribus suis. Qui respicit illam, non habebit quietem, nec habebit amicum in quo requiescat. *Et post aliquot versus*¹: Verbis tuis facio stateram, et frenos ori tuo rectos; et attende ne forte labaris in lingua, et casas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, et sit casus tuus insanabilis in mortem.

[lxix.] Qui facit misericordiam, funeral proxima; et qui prævallet manu, mandata servat. Fenera proximo tibi in tempore necessitatis illius; et iterum reddo proximo tuo in tempore suo. Confirma verbum, et fideliter age eum illo; et in omni tempore invenies quod tibi necessarium est. Multi quasi inventio[n]em restinxerunt sensus, et presliterunt molestiam illis qui se adjuverunt. *Et post tredecim versus:* Veruntamen super humilem animo fortior esto, et pro eleemosyna non trahas illum. Propter mandatum assume pauperem, et propter iniquum illum ne dimittas eum vacuan. Perde pecuniam tuam propter fratrem et amicum, et non abscondas illum sub lapide in perditionem. Pone thesaurum tuum in praeceps Altissimi; et proderis tibi magis quam aurum. Conclude eleemosynam in corde pauperis; et hac pro te exorabit ab omni malo: super scutum potentis et super lanceam adversus inimicum tuum pugnabit. Vir bonus fidem facit pro proximo suo; et qui perdidit confessionem, derelinquet sibi². Gratiam fidejussoris ne obliviiscaris; dedit eum pro te animam suam. Repromiserem fugi peccator et inmundus. Bona repromissoris sibi ascribit peccator, et ingratos sensu derelinquit liberantem se. Vir reprobatur de proximo suo, et cum perdidit reverentiam, derelinquitur ab eo. Reprovatio nequissima multos perdidit diligentes³, et communivit illos quasi fluebus maris. Viros potentes gyras migrare fecit, et vagati sunt in gentibus alienis. Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promissionem nequam. *Et post unum versum:* Recupera proximum secundum virtutem tuam, et attende tibi ne incidas.

Et post sexdecim versus [xxx.]: Qui diligit filium suum, assiduat illi flagella, ut letetur in novissimo suo⁴. Qui docet filium suum, lanctatur in illo. *Et post decim versus:* Equus indomitus evadit durus, et filius remissus evadit præceps. Lacta filium, et paventem te faciet; lude cum illo, et confristabit te. Non curridas illi, ne doleas, et in novissimo obstupescant dentes tui. Non des illi potestatem in juventute, et ne despicias cogitatus illius. Curva cervicem ejus in juventute, et tunde latera ejus dum infans es; ne forte induret, et non credit tibi, et erit tibi dolor anime. Doce si iun tuum, et operare in illo, ne in turpitudine illius confundaris⁵. Melior est pauper sanus et fortis viribus, quam dives inbecillus et flagellatus malitia. Salus anime in sanctitate justitiae melior est omni auro et argento; et corpus validum,

¹ regius Ms. *Et post xxxiii versus.*

² carontensis o[ste]res, derelinquit tibi. Sed illi melius, derelinquet sibi; salaudi, proximum. Nam gravis texius illa bona: et qui perdidit confessionem, derelinquit illum.

³ Legendum ut in sacris Biblis, d[omi]n[is] genitivo.

⁴ in vulgata post, norisidno sno, additis, et non pulpe proxi no un ossa: quod a graco absit.

⁵ vulgata, ne in turpitudinem illius offendas.

bit re-
Et nos
frenos
ingua,
u tibi,

xima;

a pro-
a redi-

bum,
reui-

onem
is qui

amen
osyna

unpe-
num.

um, et
Pone

oderit
m, in
halo:

ini-

pro-
quet

euim
rator

pe-
Vir

eve-
sima

uasi
l, et

ens
El

vir-

um
mo

El
, et

pa-
te-

tu-

en-
em

ns
ibi

no
er-

la-
ie,

n,

quam census immensus. Non est census super censem salutis corporis; et non est oblectatio super cordis gaudium. Mellor est mors quam vita amara, et requies aeternam quam languor perseverans. Bona abscondita in ore clausa, quasi appositiones epularum circumposita sepulcro. *Et post quinque versus*: Tristitiam in a dies anima tua, et non aligas temepsu in consilio tuo. Incunditas cordis haec est vita hominis, et thesaurus sine defectioe saefitatis, et exultatio tibi est longevitatis. Misericorde anima tua placens Deo, et contine; et congrega cor tuum in sanctitate ejus, et tristitiam longe expelle a te. Multos enim occidit tristitia, et non est utilitas in illa. Zelus et iracundia minuent illes, et ante tempus seiectam adfuerit cogitationis.

Et post decem versus [xxxii.]: Qui aurum diligit, non justificabitur; et qui inseguitur consumptionem, replebitur ex ea. Multi dati sunt in auri casus¹, et facta est in specie illius perditio illorum. Lignum offendens est aurum sacrificantium: vix illis qui sectantur illud, et omnis imprudens desperat² in illo. Beatus dives qui inventus est sine macula, et qui post aurum non abiit, nec speravit in pecunia et thesauris. Quis e-t hic, et laudabilis eum? fecit enim mirabilia in vita sua. Quis³ probatus est in illo, et perfectus est? et erit illi gloria aeterna. Qui potuit transgredi, et non est transgressus; et facere mala, et non fecit: ideo stabilita sunt bo*u* illius in Domino, et eleemosynas illius emarabit Ecclesia sanctorum. *Et post aliquot versus*: Utile quasi homo frugi, illis que tibi apponuntur, ut non, cuia manducat multum, odio habeatur. Cessa prior discipline can-a, et non nimis esse, ne forte offendas. Eisi in medio multorum sedisti, prior illis non extendas manum tuam, nec prior poscas libere. Quam sufficiens est homini eruditio viuum exiguum. *Et post aliquot versus*: Diligentes in viuo noli provocare; multos enim exterminavil viuum.

Et post viginti sex versus [xxxiii.]: Loquero major natu; decet enim te primum verbum diligenter sciendam⁴; et non impediás musicam. Ubi auditus non est, effundas sermonem; et importime noli extollit in sapientia tua. *Et post quinque versus*: Adolescent, loquere in tua causa, vix cum necesse fuerit⁵. Si bis interrogatus fueris, habent capit reponsum tuum. In multis esto quasi incensus, et audi tacens simul et querens. In medio magnatarum loqui non presumas⁶; et ubi sunt scenses, non multum loquaris. Ante grandinem praehibit coruscatio, et ante verendum diam pexibit gratia, et pro reverentia accedes tibi bona

¹ Grac., eis plena charis chrusiou, in casum propter aurum.

² Regius codex, decipietur.

³ consual grac. tis edokianasth. Al Vulgata præferit, qui probatus e.d.

⁴ Regius Ms., diligere scientiam. Cormutensis, diligenter scientiam. Vulgata, diligenter scientia. Beatusque grac. sonat, in diligenter scientia.

⁵ Regius codex caret his verbis, cum necesse fuerit: que

⁶ Vulgata quidem absunt, sed non a græco textu.

⁷ Regius codex et sacra biblia caret verbo, logia

gratia¹. Preccure autem prior in dominum tuam, et filie avocare, et illuc lude, et age conceptiones tuas, et non in delictis ei verbo superbo. Et super his omnibus benedictio Deum, qui fecit te, et inebriantem te ab omnibus bonis suis. Qui timet Deum, excludat doctrinam ejus; et qui vigilaverint ad illum, hvenient benedictionem. Qui querit legem, replebitur ab ea; et qui insidiose agit, scandalizabitur in ea. Qui timet Dominum, hvenient iudicium iustum, et iustitiam quasi lumina accedent. Peccator bonis devitatis corruptionem, et secundum voluntatem suam inueniet comparationem. Vir consiliis non disperdet intelligentiam. *Et post quatuor versas*: Fili, sine consilio nihil facias; et post Leuitum non penitabis. *Et post prius versus*: Qui credit Deo, attendet mandatis; et qui confidit in illo, non minorabitur.

[xxxiii.] Timet Dominum non occurrent mala: sed in temptatione Deus illum conservabit, et liberabit a mala. Sapiens non odit mandata et justitiae; et non illudetur quasi navis in procella. Homo sensatus credit legi Dei, et lex illi fidelis. Qui interrogationem manifestat, parabit verbum.

Et post paululum [xxxiv.]: Vana spes, et mendacia viro insensato; et somni extollunt imprudentes. Et quasi qui apprehendit umbram, et sequitur ventum; sic et qui attendit ad visa mendacia. Ille secundum hoc visio sommorum, ante faciem hominis similitudo hominis. Ab immundo quid mundabiliter? et a mendacie quid verum dicetur? Divitiae erroris, et auguria mendacia, et somnia male facientia, vanitas est. Et sicut parturientis cor tuum plantas patitur, nisi ab Altissimo fuerit emissa visitatio: ne dederis in illis cor tuum. Multos enim errare fecerunt sonnia, et exciderunt sperantes in illis. Sine mendacio consummabitur verbum, et sapientia in ore fidelis contemplabitur². *Et post quinque versus*: Multa vidi errando³, et plurimas verborum consuetudines. Aliquales usque ad mortem periclitantes sum horum causa, et liberatus sum gratia Dei. Spiritus timentium Deum queritur, et in respectu illius benedicentur⁴. Spes enim illorum in salvantem illos; et oculi Dei in diligentes se. Qui timet Dominum, nihil trepidabit, et non pavet; quoniam ipse est spes ejus. Timentis Dominum, beata est anima. Ad quem respicit? et quis est fortitudo ejus? Oculi Domini super timentes eum: protector potest, firmamentum virtutis, legimen ardoris et unbraclium meridianum⁵; deprecationis offensionis et adjutoriorum casus; exaltans animam et illuminans oculos, datus sanitatem et vitam et benedictionem. Immobilis ex illico oblatio est maculata, et non sunt beneplacitis subsannationes injustorum. Dominus solus sustinet-

¹ In Vulgata, versiculos 15 capituli 5 sic facit: Et hora angusta non te trices: præcurre autem, sic.

² Vulgata: et consummabitur verbum legis, et sapientia in ore fidelis contemplabitur. Ms. codex speculi, bi ore fidelis.

³ Legendum, ridi in errando: sive uis in sacris tibilia

⁴ Vulgata, benedicetur.

⁵ Vulgata, meridianum.

tibus se in via veritatis et justitiae. Dona iniquorum non probat Altissimus, nec respicit in oblationibus iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Panis indigentium, vita pauperis est; qui defraudat illum, homo sanguinum est. Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum. Qui effundit sanguinem, et qui fraudem facit mercenario, fratres sunt. Unus adficiens et unus destruens, quid prodest illis nisi labor? Unus orans, et unus maledicens, cuius vocem exaudiet Deus? Qui baptizatur a mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit lavatio illius? Sic homo qui jejunat in peccatis suis, et iterum eadem facit, quid proficit humiliando se? orationem ejus quis exaudiet?

[xxxv.] Qui conservat legem, multiplicat orationem. Sacrificium salutare est attendere mandatis, et discedere ab omni iniquitate; et propitiationem latae sacrificii super injusticias, et deprecatione pro peccatis, recedere ab injustitia. *Et post paucos versus.*: Non apparebis in conspectu Dei vacans. Hac enim omnia propter mandata Domini sunt. Oblatio justi impinguat altare, et odor suavitatis est in conspectu Altissimi. Sacrificium justi acceptum est, et memoriariam ejus non obliviscetur Dominus. Bono animo gloriam rede Deo, et non minus primitias manuum tuarum. In omni dato hilarem fac vultum tuum, et in exsultatione sanctifica decimas tuas. Da Altissimo secundum datum ejus, et in bono oculo adinvictiorem facito manum tuarum; quoniam Dominus retribuens est, et septies reddet tantum tibi. Noli offere munera prava; non enim suscipiet illa. Noli respicere sacrificium injustum; quoniam Dominus iudex est, et non est apud illum gloria personae. Non accipiet Dominus personam in pauperem, et precatio nem lesi exaudiens. Non despiciet preces pupilli, nec vidue, si effundat loquela gemitus. Nonne lacryma ad maxillam descendit, et exclamatio a maxilla ascendit propter illud quod descendit super illam?¹ *Et post quatuor versus.*: Oratio humiliantis se, nubes penetrabit.

Et post aliquantum [xxxvii.]: Cum viro sancto assiduus esto, quemcumque cognoveris observantem timorem Dei, cuius anima est secundum animam tuam. *Et post quinque versus.*: Et in his omnibus deprecare Altissimum, ut dirigit in veritatem viam tuam. *Et post riginti et unum versus.*: Fili, in vita tua tenta animam tuam; et si fuerit nequam, non des illi potestatem. Non enim omnibus omnia expedient, et non omni anima omne genus placet. Noli avivis esse in omni epulatione, et non te effundas super omnem escam.

Et post quatuor versus [xxxviii.]: Honora medicinam propter necessitatem; etenim illum creavit Altissimus. A Deo enim est medela, et a rege accipiet donationem. Disciplina medici exaltabit caput ipsius, et in conspe-

¹ Sacra Biblia: *Nonne lacrymæ ridet ad maxillam descendit, et exclamatio ejus super deducentem eas?*

ctu magnatorum collandabitur. Altissimas creavit de terra medicinam², et vir prodens non abborrebit illum. Nonne a ligno indulcata est aqua amara? Ad agitationem hominum virtus illius, et dedit homini scientiam Altissimus, honorari in mirabilibus suis. In his curans mitigavit dolorem ipsorum³. *Et post quatuor versus.*: Fili, in tua infirmitate non desperes; sed ora Dominum, et ipse curabit te. Averte a delicio, et dirige manus, et ab omni delicto manu cor tuum. *Et post unum versus.*: Et impingua oblationem, et da locum medico; etenim illum Dominus creavit: et non discedat a te; quoniam opera ejus sunt necessaria. Est enim quando in manus illorum incurras: ipsi vero Dominum deprecabuntur, ut dirigat requiem eorum et sanitatem propter conversationem illorum⁴. *Et post unum versus.*: Fili, in mortuum produc lacrymas, et quasi dira passus incipe plorare. Et secundum iudicium contege corpus illius, et non despicias sepulturam illius. Propter delaturam amare fer luctum illius unadie, et consolare propter tristitiam; et fac luctum secundum meritum ejus uno die vel duobus, propter detractionem. A tristitia enim festinat mors, et cooperiet virtutem, et tristitia cordis fletet cervicem. *Et post unum versus.*: Non dederis in tristitiam cor tuum. *Et post novem versus.*: Sapientia scribere in tempore vacuitatis, et qui minoratur actu sapientiam percipiet.

Et paulo post [xxxix.]: In voce dictio, Obaudite me, divini fructus aquarum, et quasi rosa plantata super rivum fructificate⁵. Quasi Libanus odorem suavitatis habete. Florete flores quasi lumen, date odorem, et frondete in gratiam, et collaudate canticum, et benedicte Dominum in operibus suis. Date magnificentiam nomini ejus, et confitemini illi in voce labiorum vestrorum, in cantibus labiorum et citiaris; et sic dicetis in confessione: Opera Domini universa bona valde. In verbo ejus stetit aqua sicut congeries, et in sermone oris ejus sicut exceptoria aquarum. Quoniam in praecetto ipsius placet sit, et non est minoratio in salute illius. Opera omnis carnis coram illo, et non est quicquam absconditum ab oculis ejus. A seculo et usque in seculum respiciet⁶; et nihil est mirabile in conspectu ejus. Non est dicere, Quid est hoc? aut quid est illud? omnia enim in tempore suo querentur.

Et paulo post [xl.]: Gratia sicut paradisus in benedictionibus, et misericordia in seculum permanet. *Et post duodecim versus.*: Fratres in adjutorium in tempore tribulationis, et super eos misericordia liberabit.

Et post paululum [xli.]: Sapientia enim abscondita, et thesaurus occultus, que utilitas in utrisque? Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.

Et aliquando post [lxiii.]: Benedicentes dominum,

² In sacris Biblia, medicamenta,

³ Vulgata: *A litigib[us] dolorem, et unguentarius ipsorum.* Præterea in v. 9, pro, non desperes, habet, ne despicias teipsum.

⁴ MSS., propter conversionem illorum.

⁵ In Vulgata habet: *icit, obaudite me, dirini fructus et quasi rosa plantata super rivos aquarum fructificate.*

⁶ Vulgata, respicit.

exaltate illum quantum potestis; major est omni laude. Exaltantes eum replemini virtute.

Et post multa [lx.]: Appropiate ad me, indocti, et congregamini in domum disciplinæ. Quid adhuc retardatis? et quid adhuc dicitis in his? animæ vestrae sitiunt vehementer. Aperui os meum, et locutus sum: Comparet vobis sine argento sapientiam¹, et collum vestrum subjicite jugo, et suscipiet anima vestra disciplinam. In proximo enim est invenire eam. Videat oculis vestris, quoniam modice laboravi, et inveni misericordiam multam requiem. Assumite disciplinam in multo numero argenti, et copiosum aurum possidete in ea. Laetetur anima vestra in misericordia ejus, et non confundemini in laude ipsius. Operamini opus vestrum ante tempus, et dabit vobis mercedem vestram in tempore suo.

De libro Tobias ista ponenda credidimus.

DE TOBIÆ LIBRO.

[Cap. iv.] Honorem habebis matri tuae omnibus diebus vita ejus. Memor enim esse debes, que et quanta pericula passa sit propter te in utero suo. *Et post duos versus*: Omnibus autem diebus vita tua Deum in mente habe, et cave ne aliquando peccato consentias, et prætermitas præcepta Dei tui. Ex substantia tua fac eleemosynam, et noli avertire faciem tuam ab ullo paupere: ita enim fiet, ut nec a te avertatur facies Domini. Quo modo potueris, ita esto misericors. Si multum tibi fuerit, abundantiter tibiue: si exiguum fuerit, etiam exiguum libenter impertire stude. Præmium enim tibi bonum thessurizas in die necessitatis. Quoniam eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, et non patitur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus, qui faciunt eam. Attende tibi, fili, ab omni fornicatione, et præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire. Superbiatum autem nunquam in tuo sensu aut in tuo verbo dominari permittas: in ipsa enim initium sumpsit omnis perditio. Quicunque aliquid tibi operatus fuerit, statim mercedem ei restitue; et merces mercenarii apud te omnino non maneat. Quod ab alio odii fieri tibi, vide ne alteri tu aliquando facias. Panem tuum cum esurientibus egenis comedere, et de vestimentis tuis nudos tege. *Et post duos versus*: Consilium semper a sapiente perquire. Omni tempore benedic Deum, et pete ab eo, ut vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneant. *Et post septem versus*²: Noli timere, fili mi: pauperem quidem vitam gerimus, sed multa bona habebimus, si timuerimus Deum, et recesserimus ab omni peccato, et fecerimus bene.

Et post multa [xli.]: Tunc Raphael dixit eis occulite: Benedicite Deum cœli, et coram omnibus viventibus confitemini illi, quoniam fecit vobiscum misericordiam suam. Etenim sacramentum regis abscondere bonum est: opera autem Dei revelare et confiteri, honorificum est. Bona est oratio cum jejunio, et eleemosyna magis quam thesauro auri recondere. Quoniam

eleemosyna a morte liberat, et ipsa est que purgo peccata, et facit invenire vitam æternam. Qui autem faciunt peccatum et iniquitatem, hostes sunt animæ sue.

Et paulo post [xiv.]: Audite ergo, filii mei, patrem vestrum: Servite Domino in veritate et inquirite ut faciatis quae sunt placita illi; et filiis vestris mandate, ut faciant justicias et eleemosynas, ut sint memoræ Dei, et benedicant eum in omni tempore, in veritate et in tota virtute sua.

Jam nunc quoniam non omnes libri canonici Veteris-que Testamenti³ huic operi nostro necessaria dederunt; neque tui qui dederunt ex omnibus suis locis convenientib[us] ut darent, sed ex eis tantum ubi apertiora morum bonorum præcepta comperimus; sive ubi utilia jubentur, sive ubi contraria prohibentur: ad sacras Litteras evangelicas et apostolicas transeamus. Caput in canone Testamenti Novi notissima et præclarissima quatuor Evangelia. tenerunt, in quorum primo, quod secundum Matthæum est, ea quæ nobis sunt ad hoc opus, quod suscepimus, congrua, videamus.

DE EVANGELIO SECUNDUM MATTILÆUM.

[Cap. v.] Videns autem Dominus turbas, ascendit in montem: et cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus. Et aperiens os suum docebat eos, dicens: Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati mites; quoniam ipsi possidebunt terram. Beati qui lugent; quoniam ipsi consolabuntur. Beati qui esurunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur. Beati misericordes; quoniam ipsi misericordiam consequentur. Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt. Beati pacifci; quoniam filii Dei vocabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati estis cum maledixerint vobis homines⁴, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me: gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlis; sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. Vos estis sal terra: quod si sal evanngerit, in quo salietur? Ad nihil valet ultra, nisi ut mittatur foras, et conculcetur ab hominibus. Vos estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita: neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio; sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant vestra bona opera, et glorificant Patrem vestrum qui in cœlis est. Nolite putare quoniam veni solvere Legem, aut Prophetas: non veni solvere, sed adimplere. Amen dico vobis, donec transeat cœlum et terra, iota unum, aut unus apex non preteribit a Lege donec omnia fiant. Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum: qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Dico autem vobis, quoniam nisi abundaverit justitia vestra plus quam

¹ In Regio codice, retresque huic operi: pretermissa voce, *Testamenti*.

² Vox, *homines*, abest a Carnutensi codice neconon a sacris Bibliis.

³ Vox, *sapientiam*, abest a MSS. neconon a sacris Bibliis.

Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum ecolorum. Audistis quia dictum est antiquis, Non occides : qui autem occiderit, reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, Reus erit iudicio : qui autem dixerit fratri suo, Racha ; reus erit concilio : qui autem dixerit, Fatue ; reseruit gehennam ignis. Si ergo offeres munus tuum ad altare, et ibi recor-datus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te ; relinque libi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres¹ munus tuum. **Esto consentiens adversario tuo cito,** dum es in via eum² ; ne forte trahat te adversarius iudicii, et iudex tradat te ministro, et in carcere militaris. Amen dico tibi, non ex his inde donec reddas novissimum quadrantem. Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quis omnis qui videbit mulierem ad concependum eam, jam mœchatus est eam in corde suo. Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te. Expedit enim tibi ut unum pereat membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur³ in gehennam. Et si dextera manus tua scandalizat te, ascelide eam, et projice abs te. Expedit enim tibi ut unum pereat membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam. **Dictum est autem, Quicumque dimiserit uxorem suam,** det illi libellum repudii. Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, faciliter eam mœchabitur : et qui dimissam duxerit, adulterat. Item audistis quia dictum est antiquis, Non perjurabis : reddes autem Domino juramenta tua. Ego autem dico vobis, non jurare omnino, neque per celum, quia thronus Dei est ; neque per terram, quia seculum pedum ejus est ; neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis ; neque per caput tuum jureris ; quia non potes unum capillum album facere aut nigrum. **Sit autem sermo vester, Est, est ; Non, non :** quod autem his abundantius est, a malo est. **Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, et dentem pro dente.** Ego autem dico vobis, non resistere malo ; sed si quis te percussit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram : et ei qui vult tecum in iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium. **Et quicunque te angariaverit ire mille passus,** valde eum illo alia duo. Qui petit a te, da ei : et volentem⁴ mutuari a te, ne revertaris. **Audistis quia dictum est⁵, Diliges proximum tuum, et odies inimicum tuum.** Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, benefacite illis qui vos oderunt, et orate pro perseverentibus, et calumniantibus vos : ut sitis filii Patris vestri qui in celis est, qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos. **Si enim diligitis eos qui vos diligunt,** quam mercedem habebitis ? nonne et publicani hoc faciunt ? Et si salu-

¹ Regius codex, offer, juxta græcum, prospere.

² MSS., cat.

³ Sic editi et MSS. codices hujus operis ; juxta græcum, ton théionta apô soñ dameisasthai. At Vulgata, roleni mutuari a te. Postea vero regius codex pro, ne revertaris, habebat, ne avertas : in græco est, me apostrophes.

⁴ Editi addunt hic, antiquis : que vox a MSS. abest et a sacris Bibliis.

taveritis fratres vestros tantum, quid amplius faciatis ? nonne et Ethnici hoc faciunt ? Este ergo vos perfecti, sicut et Pater vester ecclesias perfectus est.

[vi.] Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis : aliquin mercedem non habebitis a patre vestrum qui in celis est. Cum ergo facis elemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocrites faciunt in synagogis et in vicis, ut honorificentur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. Te autem faciente elemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, ut sit elemosyna tua in absconso : et Pater tuus qui videt in absconso, reddet tibi. Et cum oratis, non eritis sicut hypocrites, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare ; ut videantur ab hominibus. Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. Tu autem cum oraveris⁶, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio ora Patrem tuum in absconso : et Pater tuus qui videt in absconso, reddet tibi. Orantes autem nolite multum loqui, sicut Ethnici : ponant enim quia in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo assimilari eis, scilicet enim Pater vester quid opus sit vobis⁷, antequam petatis eum. Sic ergo orabitis : Pater noster qui es in celis ; sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra. Panem nostrum supersubstantialem⁸ da nobis hodie. Et dimittite nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in temptationem : sed libera nos a malo. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet vobis Pater vester celestis delicia vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra. Cum autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocrite tristes. Exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus jejunantes. Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam. Tu autem cum jejunas, unge caput tuum, et lava faciem tuam ; ne videaris hominibus jejunans, sed Patri tuo qui est in absconso : et Pater tuus qui videt in absconso, reddet tibi. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo et tinea demolitum, et ubi fures effodiunt et surantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in celo, ubi neque aerugo neque tinea demolitum, et ubi fures non effodiunt nec surantur. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum. **Lacerna corporis tui est oculus⁹.** Si fuerit oculus tuus simplex, totum corpus tuum lucidum erit : si autem oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est tenebra sunt, ipse tenebra quanto erunt ? Nemo potest duobus dominis servire : aut enim unum odio habebit, et alterum diligit ; aut unum sustinebit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et

⁵ In Ms. Carantensi et antiquis Corb. Bibl., cum orabis. Hoc eodem versiculo post, ostio, additur, tuo, in Corb. Bibl. et in græco.

⁶ Regius codex, quibus opus sit vobis. Græc., hón cheirim etherei.

⁷ Editi, quotidiamon. At MSS. cum sacris Bibliis, super substantiam item.

⁸ sic unnes codices hujus Speculi. At Vulgata: Lacerna corporis tui est oculus tuus. Græca autem littera non sonat aliud quam: Lacerna corporis est oculus.

mammonæ. Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quam esca, et corpus plus quam vestimentum? Respicite volatilia cœli, quoniam non scruntur, neque metunt, neque congregantur in horrea, et Pater vester celestis pascit illa: nonne vos magis pluris estis illis? Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum paup? Et de vestimento quid solliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua cooperatus est sicut unum ex istis. Si autem sensum agri quod hodie est, et cras in cibarium mittitur, Deus sic vestit; quanto magis vos modica fidei¹? Nolite ergo solliciti esse dicentes, quid manducabimus? aut quid bibemus? aut quo operiemur? Ille enim omnia Gentes inquirunt: scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis. Quarrie ergo primum regnum Dni et justitiam ejus, et haec omnia adjicientur vobis. Nolite ergo solliciti esse in crastinum. Crastinus enim dies sollicitus erit sibi ipsi: suffici dieti malitia sua.

[vii.] Nolite judicare, ut non judicemini. In quo enim iudicio judicaveritis, judicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetetur vobis. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, et trabem in oculo tuo non vides? Aut quomodo dicas fratri tuo, Sine ejiciam festucam de oculo tuo: et ecce trabes est in oculo tuo? Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo; et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui. Nolite sanctum dare canibus, neque misericordias vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi disrumpant vos. Petite, et dabitus vobis; querite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petit, accipit; et qui querit, invenit; et pulsanti aperietur. Aut quis ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, numquid lapidem porrigit ei? Aut si pescem? etenim, numquid serpentem porrigit ei? Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester, qui in cœlis est, dabit bona potentibus? Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite eis: hec est enim Lex et Prophetæ. Intrate per angustum portam; quia lata porta et spatiosa via, que ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta porta et arcta via, qua ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam. Attende a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapiaces. Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis fructus? Sic omnis arbor bona fructus bonos facit; mala autem arbor, fructus malos facit. Non potest arbor bona fructus malos facere, neque arbor mala fructus bonos facere. Omnis arbor qua non facit fructum bonum excedetur, et in ignem mittetur. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum: sed qui

¹ sic MSS. juxta vulgatam. At editi, *minime fides*

facit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum. Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in tuo nomine demona ejecimus, et in tuo nomine virtutes multas fecimus? Ei tunc confitebor illis, quia nunquam novi vos: discedite a me qui operamini iniquitatem. Omnis ergo qui audit verba mea haec, et facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui edificavit domum suam supra petram: et descendit pluvia, et venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt² in dominum illam, et non eccecidit; fundata enim era supra petram. Et omnis qui audit verba mea haec, et non facit ea, similis erit viro stulto, qui edificavit domum suam supra arenam: et descendit pluvia, et venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in dominum illam, et eccecidit, et fuit ruina ejus magna.

Et paulo post [x.]: Gratias acerpistis, gratis date. Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris; non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virginem: dominus est enim operarius cibo suo. In quacumque civitatem aut castellum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit, et ibi manete donec exeat. Intrantes autem in dominum, salutem cam dicentes, Pax huic domui³. Et si quidem fuerit dominus illa digna, veniet pax vestra super illam: si autem non fuerit digna, pax vestra ad vos revertetur. Et quicumque non receperit vos, neque audiuerit sermones vestros, execuentes foras, de domo vel de civitate, excutie pulverem de pedibus vestris. Amen dico vobis, tolerabilius erit terra Sodomorum, et Gomorrasorum in die iudicii, quam illi civitati. Ecce ego mitto vos sicut oves in medium in proposito. Este ergo prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae. Cavete apitem ab hominibus. Trident enim vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos; et ad praesides et reges ducemini propter me, in testimonium illis et gentibus. Cum autem trident vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis, qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Tradet autem frater fratrem in mortem, et pater filium; et insurget filii in parentes, et morte eos afficiunt. Et eritis odio omnibus hominibus⁴ propter nomen meum. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Cum autem persecutur vos in civitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis⁵ civitates Israel, donec veniat Filius hominis. Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum. Suffici discipulo, ut sit sicut magister

¹ MSS., *inciderunt* Græc., *proslepson*.

² sic editi juxta Vulgatam. At MSS. carent his verbis, *dicentes*, *pax huic domui*; que nec in greco textu habeatur, nec apud Hieronymum. Quo inò cupi Hieronymus eum in locum dicit, « occulit salutationis hebrei ac syri sermonis » expressit; » significat salutationis formulam explicite prolatam a Matthæo non fuisse, sed tantum inq. licite, eo videlicet quod subsequitur, *rentel pax vestra super eum*, sed exprimitur a Luca, cap. 10, v. 5.

³ vox, *hominibus*, abest a Regio codice, neconon a greco textu, et a Vulgata: sed exstat tamen in *vetustis Cœnob. Biblia*.

⁴ Regius codex, *manu narratis*

eius ; et servo , sicut dominus ejus. Si patremfamilias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos ejus ? Ne ergo timueritis eos. Nil enim opertum est quod non revelabitur , et occultum quod non scietur. Quod dico vobis in tenebris , dicite in lumine ; et quod in aure auditis , praedicate super tecta. Et nolite timere eos qui occidunt corpus , animam autem non possunt occidere : sed potius cum timete , qui potest et animam et corpus perdere in gehennam. Nonne duo passeris asse veneunt , et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro ? Vesti autem et capilli capitatis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere ; multis passeribus meliores estis vos. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus , confitebor et ego eum coram Patre meo qui in celis est. Qui autem negaverit me coram hominibus , negabo et ego eum coram Patre meo qui in celis est. Nolite arbitriari quia venerim pacem mittere in terram : non veni pacem mittere , sed gladium. Veni enim separare hominem adversus patrem suum , et filiam adversus matrem suam , et nurum adversus socrum suum ; et inimici hominis , domestici ejus. Qui amat patrem aut matrem plus quam me , non est me dignus : et qui amat filium aut filiam super me , non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam et sequitur me , non est me dignus. Qui inventi animam suam , perdet illam ; et qui perdidit animam suam propter me , inveniet eam. Qui recipit vos , me recipit ; et qui me recipit , recipit eum qui me misit. Qui recipit prophetam in nomine prophetae , mercedem prophetar accepit ; et qui recipit justum in nomine justi , mercedem justi accipiet. Et quicumque potum dederit uni ex minimis istis , calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli , amen dico vobis , non perdet mercedem suam.

Et paulo post [xi.] : Cui autem similem testimabo generationem istam ? Similis est pueris sedentibus in foro , qui clamantes coequalibus , dicunt : Cecinimus vobis , et non saltastis ; lamentavimus , et non planxistis. Venit enim Joannes neque manducans , neque bibens ; et dicunt : Daemonium habet. Venit Filius hominis manducans , et bibens ; et dicunt : Ecce homo vorax , et potator vini , publicanorum et peccatorum amicus. Et justificata est sapientia a filii suis. *Et post paululum :* Venite ad me , omnes qui laboratis , et onerati estis ; et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos , et discite a me quis mitis sum et humilis corde ; et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est , et onus meum leve est.

Item post paululum [xii.] : Si autem sciretis quid est , Misericordiam volo , et non sacrificium , nunquam condemnassetis innocentem. *Et post paululum :* Qui non est mecum , contra me est ; et qui non congregat mecum , spargit. Ideo dico vobis , omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus : Spiritus autem blasphemia non remittetur. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis , remittetur ei : qui autem dixerit contra Spiritum sanctum , non remittetur ei , neque in hoc saeculo , neque in futuro. Aut facite arborem bonam , et fructum ejus bonum ; aut facite

arborem malam , et fructum ejus malum : siquidem ex fructu arbor cognoscitur. Progenies viperorum , quomodo potestis bona loqui , cum sitis mali ? Ex abundanti enim cordis os loquitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona¹ ; et malus homo de malo thesauro profert mala. Dico autem vobis , quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines , reddent rationem de eo in die judicii. Ex verbis enim tuis justificaberis , et ex verbis tuis condemnaberis.

Et post aliquantum [xv.] : Audite , et intelligite. Non quod intrat in os , coquinat hominem : sed quod procedit ex ore , hoc coquinat hominem. *Et paulo post :* Respondens autem Petrus , dixit ei , Edissere nobis parabolam istam. At ille dixit , Adhuc et vos sine intellectu estis ? Non intelligitis quia omne quod in os intrat , in ventre vadit , et in secessum emititur : quae autem procedunt de ore , de corde exenit , et ea coquinant hominem ? De corde enim exenit cogitationes malae , homicidia , adulteria , fornicationes , furta , falsa testimonia , blasphemia. Hae sunt quae coquinant hominem : non lotis autem manibus manducare , non coquinat hominem.

Item post aliquantum [xvi.] : Tunc dixit Jesus discipulis suis , Si quis vult post me venire , abneget semetipsum , et tollat crucem suam , et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere , perdet eam : qui autem perdidit animam suam propter me , inveniet eam. Quid enim prodest homini , si mundum universum increatur , animae vero suae detrimentum patitur ? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua ? Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis , et tunc reddet unicuique secundum opera ejus.

Item aliquanto post [xviii.] : Amen dico vobis , nisi conversi fueritis , et efficiamini sicut parvuli , non intrabitis in regnum celorum. Quicumque ergo humiliaverit se sicut parvulus iste , hic est major in regno celorum. Et qui suscepit unum parvulum tales in nomine meo , me suscipit. Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis , qui in me credunt , expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus , et demergatur in profundum maris. Vnde mundo a scandalis ! Necesse est enim ut veniant scandalata : verumtamen vnde homini per quem scandalum venit ! Si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te , abscede eum , et projice abs te. Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem vel claudum² , quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum. Et si oculus tuus scandalizat te , erue eum , et projice abs te. Bonum est tibi cum uno oculo in vitam intrare , quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. Videte ne contemnatis unum ex his pusillis : dico autem vobis , quia Angeli eorum in celis semper vident faciem Patris mei , qui in celis est. Venit enim Filius hominis sal-

¹ Vulgata non habet , *cordis sui* : licet græcus textus ferat , tēs *kardias* , addito in quibusdam codicibus *antoi* , ut apud Chrysostomum.

² in editis omnissum fuerat , vel *claudum* ; quod hic in Massuti et in sacris Bibl. repperitur.

vare quod perierat. *Et paulo post* : Si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum : si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos; ut in ore duorum testium, vel trium, stet omne verbum. Quod si non audierit eos, die Ecclesie : si autem et Ecclesiam non audierit, sit tibi sicu ethnicus et publicanus. Amen dico vobis, quaecumque alligaveritis super terram, erunt ligata et in celo ; et quaecumque solveritis super terram, erunt soluta et in celo. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcumque petierint, fieri illis a Patre meo qui in celis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit : Domine, quoties peccabit in me frater meus, et dimittam ei ? usque septies ? Dicit illi Jesus : Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies. Ideo assimilatum est regnum celorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum servis suis : et cum crepisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat decem millia talenta; cum autem non haberet unde redderet, jussit eum dominus ejus veniundari, et uxorem ejus, et filios, et omnia que habebat, et reddi. Procedens autem servus ille orabat eum, dicens : Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi. Misertus autem dominus servi illius, dimisit eum, et debitum dimisit ei. Egressus autem servus ille invenit unum de conservis suis, qui debebat ei centum denarios, et tenens suffocabat eum dicens : Redde quod debes. Et procedens conservus ejus, rogabat eum, dicens : Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi. Ille autem noluit ; sed abiit, et misit eum in carcерem, donec redderet debitum. Videntes autem conservi ejus, quae siebant, contristati sunt valde ; et venerunt, et narraverunt domino suo omnia, quae facta fuerant. Tunc vocavit illum dominus suus, et ait illi : Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me ; nonne ergo oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum ? Et iratus dominus ejus, tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet universum debitum. Sic et Pater meus coelestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.

Et paulo post [xix.] : Et accesserunt ad eum Pharisæi, tentantes eum, et dicentes : Si licet homini dimittere uxorem suam quamcumque ex causa ? Qui respondens ait eis : Non legistis quia qui fecit¹ ab initio, masculum et feminam fecit eos ; et dixit : Propter hoc dimittet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori sue ; et erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separat. Dicunt illi : Quid ergo Moyses mandavit dare libellum repudii, et dimittere ? Ait illis : Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis

¹ Editi, quia qui fecit hominem. At MSS. carent voce, honinem ; quam addere non solet Augustinus, ut iam a nobis observatum fuit : quanquam vero hac vox nunc in Vulgata extet, abest tamen ab antiquis Corb. Bibliis, et a græco.

dimittere uxores vestras ; ab initio autem non fuit sic. Dico autem vobis, quia quicumque dimisrit uxorem suam, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, moechatur ; et qui dimissam duxerit, moechatur. Dicunt illi discipuli ejus : Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere. Qui dixit : Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic natu sunt ; et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus ; et sunt eunuchi qui seipso eunuchizaverunt propter regnum celorum : qui potest capere, capiat. Tunc oblatis sunt ei parvuli, ut manus eis imponeret, et oraret : discipuli autem incepserant eos. Jesus vero ait eis : Sinite parvulos, et nolue eos prohibere ad me venire. Talium est enim regnum celorum. Et cum imposset eis manus, abiit inde. Et ecce unus accedens ait illi : Magister bone, quid boni faciam, ut habeam vitam aeternam ? Qui dixit ei : Quid me interrogas de bono ? Unus est bonus Deus. Si autem vis ingredi ad vitam, serva mandata. Dicit ei : Quae ? Jesus autem dixit : Non homicidium facies, Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices, Honora patrem tuum et matrem, et Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dicit illi adolescens : Omnia haec custodivi¹, quid adhuc mili deest ? Ait illi Jesus : Si vis perfectus esse, vade, vende que habes, et da pauperibus, et habebis thesauros in celo ; et veni, sequere me. Cum autem audisset verbum adolescens, abiit tristis : erat enim habens multas possessiones. Jesus autem dixit discipulis suis : Amen dico vobis, quia dives difficile intrabit in regnum celorum. Et iterum dico vobis : Filius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum celorum. Auditis autem his, discipuli mirabantur valde, dicentes : Quis ergo potest salvus esse ? Aspiciens autem Jesus, dixit illis : Apud homines hoc impossibile est, apud Deum autem omnia possibilia sunt. Tunc respondens Petrus dixit ei : Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te, quid ergo erit nobis ? Jesus autem dixit illis : Amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit Filius hominis in sede majestatis sue, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel. Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, cunctum accipiet, et vitam aeternam possidebit. Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi.

Et paulo post [xx.] : Sicut Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis.

Et aliquanto post [xxii.] : Reddite ergo quae sunt Cæsar, Cæsari ; et quae sunt Dei, Deo. *Et alibi* : Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua. Hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem simile est huic : Diliges proximum tuum sicut teipsum. In

¹ Vulgata in excusis addit, a juventute mea : quod hæ loci non habet Augustini Speculum, neque vetusta Corb. Biblia, nec textus græcus.

nis duobus mandatis universa Lex pendet et Propheta.

Et post paucos versus [xxiii.]: Tunc Jesus locutus est ad turbas et ad discipulos suos, dicens: Super cathedram Moysi sedebat Scribe et Pharisaei. Omnia ergo quaecumque dixerint vobis, servate et facite; secundum opera vero eorum nolite facere: dicunt enim, et non faciunt. Alligant autem onera gravia et importabilia, et impbonum in humeros hominum; digito autem suo nolunt ea mouere. Omnia vero opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus. Dilatant enim pharisaetria sua, et magnificant simbrias. Amant autem primos recubitus in caenis, et primas cathedras in synagogis, et salutationes in foro, et vocari ab hominibus rabbi. Vos autem nolite vocari rabbi: unus est enim magister vester; omnes autem vos fratres estis. Et patrem nolite vobis vocare super terram: unus est enim Pater vester, qui in celis est. Nec vocemini magistrum; quia magister vester unus est Christus. Quoniam maior est vestrum, erit minister vester. Qui autem se exaltaverit, humiliabitur; et qui se humiliaverit, exaltabitur. *Et paulo post*: Vae vobis, Scribe et Pharisaei hypocrite, quia decinatis mentham et anethum et cynamum, et reliquias quo graviora sunt Legis; judicium, et misericordiam, et fidem. Haec oportuit facere, et illa non omittere. Duces eti, excolantes edicem, eamolum autem glutientes. Vae vobis, Scribe et Pharisaei hypocrite, quia munditas quod de foris est calicis et poropidis; intus autem pleni sunt rapina, et omni immunditia¹. Pharisaei cace, munda prius quod intus est calicis et poropidis, et si sit et id quod de foris est mundum. Vae vobis, Scribe et Pharisaei hypocrite, quia similes estis sepulcris dealbatis; quia a foris parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum et omni spuma. Sie et vos a foris quidem pareatis hominibus justi, intus autem pleni estis hypocriti et iniuste. Vae vobis, Scribe et Pharisaei hypocrite, quia adfiscatis sepulera Prophetarum, et ornatim monumenta justorum; et dicitis, Si fuissimus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum. Ilaque testimonio estis vobismetipisci, quia illi estis eorum qui Prophetas occidistis: et vos implete mensuram patrum vestrorum. Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis a judicio gehenna? Ideo², ecce ego mitto ad vos prophetas, et sapientes, et seribas; et ex illis occidetis, et crucifigetis, et ex eis flagellabitis in synagogis vestris, et persequentis de civitate in civitatem: ut ventiat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi, usque ad sanguinem Zacharie filii Barachiae, quem occiditis inter templum et altare. Amen dico vobis, venient hec omnia super generationem istam.

Et paulo post [xxiv.]: Et quoniam abundabit iniurias, refrigerescet charitas multorum: qui autem per-

¹ Regius Ms., plena sunt rapina, etc. Græc., gémousin ex arpaçes. vulgata, pl. ni estis rapina ei immunditia: prætermisso, imm, quod nec in græco legitur.

² Edili, taceo dico vobis. At Miss. et sacra Biblia carent, dico vobis.

severaverit usque in finem, hic salvus erit. *Et post aliquantum*: Estote parati, quia nescitis qua hora³ Filius hominis venturus est. Quis putas est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus suus supra familiam suam, ut det illis cibum in tempore? Beatus ille servus, quem cum venerit dominus ejus, invenerit sic facientem. Amen dico vobis, quoniam super omnia bona sua constituet eum. Si autem dixerit malus servus ille in corde suo, Moram facit Dominus meus venire; et cœperit percutere conservos suos, manducet autem et bibat cum ebris: veniet dominus servi illius in dia quo non sperat, et hora qua ignorat; et dividet eum, partemque ejus ponet cum hypocritis: illic erit fletus et stridor dentium.

Et post paululum [xxv.]: Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam. *Item post paululum*: Cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, et omnes Angeli cum eo; tunc sedebit super sedem maiestatis sue, et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis; et statuet oves quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tunc dicet rex iis qui a dextris ejus erunt: Venite, benedicti Patris mei, possidite paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: siti, et dedistis mihi bibere: hospes eram, et collegistis me: nudus, et cooperauistis me: infirmus, et visitastis me: in carcere eram, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus te; sicutem, et dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, et collegimus te; aut nudum, et cooperauimus? Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, et venimus ad te? Et respondens rex, dicet illis: Amen dico vobis, quoniam fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet et iis qui a sinistris erunt: Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est diabolus et angelis ejus. Esurivi enim, et non dedistis mihi manducare: siti, et non dedistis mihi potum: hospes fui, et non collegistis me: nudus, et non cooperauistis me: infirmus, et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt ei et ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, et sicutem, et hospitem, aut nudum, aut infirmum, vel in carcere, et non ministramus tibi? Tunc respondebit illis, dicens: Amen dico vobis, quoniam non fecistis unice minoribus his, nee mihi fecistis. Et ibunt hi in supplicium aeternum, justi autem in vitam aeternam.

Et post aliquantum [xxvi.]: Vigilate, et orate, ut non intretis in tentationem.

DE EVANGELIO SECUNDUM MARCUM.

[CAP. vii.] Advocans iterum turbam, dicebat illis: Audite me omnes, et intelligite. Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coquinare; sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ comunicant hominem. Si quis habet aures audiendi, an-

³ Sacra Biblia, quia qua nescitis hora.

div. Et cum introisset in domum a turba, interrogabant eum discipuli ejus parabolam. Et ait illis : Sic et vos imprudentes estis ? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare¹; quia non intrat in cor ejus, sed in ventrem², et in secessum exit, purgans omnes escas ? Dicebat autem, quoniam que de homine excent, illa communicant hominem. Ab intus enim de corde hominum excent³ cogitationes malae, procedunt adulteria, fornicationes, homicidia, furti, avaritiae, nequitiae, dolus, impudicitia, oculus malus, blasphemie, superbia, stultitia. Omnia haec mala ab intus procedunt, et communicant hominem.

Et alio loco [viii.] : Convocata turba cum discipulis suis, dixit eis : Si quis vult me sequi⁴, deneget se ipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam : qui autem perdiuerit animam suam propter me et Evangelium, salvam eam faciet. Quid enim prodiderit homini, si ineretur mundum totum, et detrimentum faciat anima sua ? aut quid dubit homo commutationem pro anima sua ? Qui enim me confusus fuerit et mea verba in generatione ista adultera et peccatrice, et Filiu hominis confundet cum⁵ in gloria Patris sui cum Angelis suis.

Et alibi [ix.] : Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorum ; quem cum complexus esset, ait illis : Quisquis unum ex his iustis pueris reeperit in nomine meo, me recipit ; et quicunque me suscepit, non me suscipit, sed eum qui me misit. *Et post :* Quisquis enim potum dederit vobis cakicem aquae⁶ in nomine meo, quia christi estis; amen dico vobis, non perdet merecendem suam. Et quisquis scandalizaverit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circumdaretur morta asinaria collo ejus, et in mare mitteretur. *Et post paululum :* Iubete in vobis saltem, et pacem habete inter vos.

Et paulo post [x.] : Et accedentes Pharisaei interrogabant eum, Si licet viro uxorem dimittere, tentantes eum. At ille respondens, dixit eis : Quid vobis precepit Moyses ? Qui dixerunt : Moyses permisit libellum repudii scribere, et dimittere. Quibus respondens Jesus ait : Ad duritiam cordis vestri scriptis vobis praeceptum istud; ab initio autem creaturae masculum et feminam fecit eos Deus. Propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerbit uxori sue ; et erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separat. Et in domo iterum discipuli ejus de eodem interrogaverunt eum. Et dicit illis : Quicunque dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit super eam; et si uxor dimiserit virum suum,

¹ Ven., *coinqnare*; et paulo post, *coinqnand. M.*

² Vulgata, *sed in ventrem vnde*.

³ Verbum, *excent*, abest a Vulgata : sed exstat in codicibus hujus speculi, et quibus negrit Ms. post, *cogitationes mala*, *prosequitur, inde procedunt*.

⁴ Regius codex juxta graccum, *post me sequi* : sic etiam antiqua Crb. Biblia.

⁵ Vulgata, *confundet eum*.

⁶ In editis addebatur, *frigida* : quod abest a Ms. et a sacris Bibliis.

et ali uesperit, *mochatur*. *Et post qualiter versus :* Sinite parvulos venire ad me, et ne prohibueritis eos. Talius est enim regnum Dei. Amen dico vobis, quisquis non receperit regnum Dei, velut parvulus, non intrabit in illud. Et complexans eos, et imponebat manus super illos, benedicbat eos. Et cum egressus esset in viam, praecurrerat¹ quidam genit flexo ante eum, rogabat eum : Magister bone, quid faciam, ut vitam aeternam percipiam ? Jesus autem dixit ei : Quid me dicis bonum ? Nemo bonus, nisi unus Deus. Praecepta nosti ? Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum et matrem. At ille respondens, ait illi : Magister, haec omnia servavi a juventute mea. Jesus autem intuitus cum, dilexit eum ; et dixit illi : Unum tibi deest : vade, quacunque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurem in caelo ; et veni, sequere me. Qui contristatus in verbo, abiit mores : erat enim habens multas possessiones. Et circumspiciebas Jesus, ait discipulis suis : Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt ! Discipuli autem obstupescerant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens, ait illis : Filioi, quam difficile est confidentes in pecunias in regnum Dei introire ! Facilius est camelum per foramen aen transire, quam divitem intrare in regnum Dei. Qui magis admirabantur, dicentes ad seipso : Et quis protest salvis fieri ? Et intueris illos Jesus, ait : Apud homines impossibile est, sed non apud Deum : omnia enim possibilia sunt apud Deum. Et caput Petrus ei dicens : Ecce nos reliquias omnia, et secuti sumus te. Respondens Jesus ait : Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut matrem, aut patrem, aut filios, aut agros propter me et propter Evangelium, qui non accipiat centies tantum nunc in tempore hoc ; domus, et fratres, et sorores, et matres, et filios, et agros, cum persecutionibus ; et in seculo futuro vitam aeternam. Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi. *Et paulo post :* Scitis quia illici qui videntur principari Gentibus, dominantur eis, et principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est autem in vobis : sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister ; et quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium servus. Nam et Filius hominis non venit ut ministraret ei, sed ut ministraret, et daret animam suam redempcionem pro multis.

Et aliquanto post [xi.] : Et respondens Jesus, ait eis : Habeite fidem Dei ; amen dico vobis, quicunque dixerit huic monti, Tollere et mittere in mare ; et non hesitaverit in corde suo, sed crediderit, quia quicunque dixerit, Fiat, sicut ei. Propterea dico vobis : Omnia quecumque orantes petiatis, credibile quia accipietis, et venient² vobis. Et cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adversus aliquem ; ut et Pater vester qui in celis est, dimittat vobis peccata vestra. Quod si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in celis est, dimittet vobis peccata vestra.

¹ Vulgata, *procurrens*. Grac., *praestrandu*, *occurrens*.

² Vulgata, *et evenient*.

Hem post aliquantum [xn.]: Respondens autem Jesus, dixit illis : Redde igitur quae sunt Cesaris, Cesarri ; et quae sunt Dei, Deo. *Et alio loco* : Et accessi unus de Scribis, qui audierat illos conquirentes, et videns quia bene illis responderit, interrogavit eum, quod esset primum omnium mandatum. Jesus autem respondit ei, Quia primum omnium mandatum est, Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est ; et Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua : hoc est primum mandatum. Secundum autem simile est illi : Diliges proximum tuum tanguam te ipsum. Majus horum aliud mandatum non est. Et ait illi Scribi : Bene, magister, in veritate dixisti, quia unus est Deus, et non est aliud preter eum ; et ut diligatur ex toto corde, et ex toto intellectu, et ex tota anima, et ex tota fortitudine : et diligere proximum tanquam seipsum, majus est omnibus holocaustis et sacrificiis. Jesus autem videns quod sapienter respondisset, dixit illi : Non es longe a regno Dei. Et nemo jam audiebat eum interrogare. *Et paulo post* : Cavete a Scribis, qui volunt in stolis ambulare, et salutari in foro, et in primis cathedralis sedere in synagogis, et primos disenitus in eorum : qui devorant domos viduarum sub obtenta prolixæ orationis, hi accipiunt¹ prolixius iudicium. Et sedens Jesus contra gazophylacium, aspiciebat quomodo turba jactaret in gazophylacium : et multi divites jactabant multa. Cum venisset autem una vidua pauper, misit duo minuta, quod est quadrans : et convocans discipulos, ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hec pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium. Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt ; haec vero de penuria sua omnia que habuit misit, totum victimum sum.

Et paulo post. [xm.] : Et cum duxerint vos tradentes, nolite praecogitare quid loquamini, sed quod datum fuerit vobis in illa hora, id loquimini. Non enim estis vos loquentes, sed Spiritus sanctus. *Et post paululum* : Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic salvus erit. *Et alio in loco* : Videte, vigilate, et orate ; nescitis enim quando tempus sit. Sicut homo qui peregre profectus, reliquit dominum suum, et dedit servis suis potestatem cuiusque operis, et janitori precepit ut vigilet. Vigilate ergo : nescitis enim quando dominus domus veniat ; sero, an media nocte, an galli cantu, an mane : ne cum venerit repente, inveniat vos dormientes. Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.

DE EVANGELIO SECUNDUM LUCAM.

[Cap. ii.] Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bona voluntatis.

Et aliquanto post [ii.] : Et interrogabant eum turbe, dicentes, Quid ergo faciemus ? Respondens autem, dicebat illis : Qui habet duas tunicas, det non habenti ; et qui habet escas, similiter faciat. Venerant

¹ *Vulgata, recipient.*

autem et publicani ut baptizarentur, et dixerunt ad illum : Magister, quid faciemus ? At ille dixit ad eos : Nihil amplius quam quod constitutum est vobis, faciat. Interrogabant autem eum et milites, dicentes : Quid faciemus et nos ? Et ait illis : Neminem concutiat, neque calumniam faciat, et contenti estote stipendiis vestris.

Et post aliquantum [vi.] : Beati pauperes ; quia vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuritis ; quia saturabitimini. Beati qui nunc fletis ; quia ridebitis. Beati eritis, cum vos oderint homines, et cum se paraverint vos, et exprobraverint, et ejecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis. Gaudete in illa die, et exsultate ; ecce enim merces vestra multa est in celo : secundum enim haec faciebant Prophetis patres eorum. Verumtamen va vobis divitibus quia habetis consolationem vestram. Va vobis qui saturati estis ; quia esurietis. Va vobis qui ridetis nunc ; quia lugebitis, et flebitis. Va cum benedixerint vobis ; omnes homines¹ : secundum haec faciebant pseudoprophetic patres eorum. Sed vobis dico, qui auditis : Diligite inimicos vestros, benefacie iis qui vos oderunt. Benedicite maledicentibus vobis. Orate pro calamitantibus vos. Et qui te percudit in maxillam, prebe et alteram ; et ab eo qui auferit tibi vestimentum tuum, etiam tunicam noli prohibere. Omni autem petenti te, tribue ; et qui aufer quae tua sunt, ne repeatas. Et prout vulpis ut faciant vobis homines, facite illis similiter. Et si diligit eos qui vos diligunt, quae vobis est gratia ? nam et peccatores diligentes se diligunt. Et si beneficeritis iis qui vobis benefaciunt, quae vobis est gratia ? siquidem et peccatores hoc faciunt. Et si mutuum dederitis iis a quibus speratis recipere, quae gratia est vobis ? nam et peccatores peccatoribus fenerant, ut recipiant aequalia. Verumtamen diligite inimicos vestros ; benefacie, et mutuum date nihil inde sperantes : et erit merces vestra multa, et eritis filii Altissimi ; quia ipse benignus est super ingratos et malos. Estote ergo misericordes, sicut et Pater vester misericors est. Nolite judicare, et non judicabimini. Nolite condemnare, et non condemnabimini. Dimitiuit, et dimittimini. Date, et dabunt vobis. Mensuram bonam, et consertam, et coagitatam, et supereffluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis. Dicebat autem illis et similitudinem : Numquid potest cæcus cæcum ducere ? nonne ambo in foream cadunt ? Non est discipulus super magistrum : perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister ejus. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras ? Aut quomodo potes dicere fratru tuo, Frater, sine ejiciam festucam de oculo tuo ; ipse in oculo tuo trabem non videns ? Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui. Non est enim arbor bona quæ facit fructus ma-

² Vox, onus, abest nunc a Vulgata ; sed existabat in antiquis Corb. Filiis, et in græco.

los, neque arbor mala faciens fructum bonum¹. Unaquaque arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt fucus, neque de rubo vendimiant uvas. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum; et malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia cordis os loquitur. Quid autem vocatis me, Domine, Domine; et non facitis quæ dico? Omnis qui venit ad me, et audit sermones meos, et facit eos, ostendam vobis cui similis sit. Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, et posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, et non potuit eam movere; fundata enim erat super petram. Qui autem audit, et non facit, similis est homini ædificanti domum suam supra terram sine fundamento: in quam illius est fluvius, et continuo cecidit, et facta est ruina domus illius magna.

Et post aliquantum [vii.] : Cui ergo similes dicam homines generationis hujus? et cui similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus in foro, et loquentibus ad invicem, et dicentibus: Cantavimus vobis tibiis², et non saltasti; lamentavimus, et non plorasti. Venit enim Joannes Baptista neque manducans panem, neque bibens vinum; et dicitis: Daemonium habet. Venit Filius hominis manducans, et bibens; et dicitis: Ecce homo devorator, et bibens vinum, amicus publicanorum et peccatorum. Et justificata est sapientia ab omnibus filiis suis.

Item post aliquantum [viii.] : Est autem hæc parabola: Semen est verbum Dei. Qui autem secus viam sunt, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, et tollit verbum de corde eorum, ne credentes salvi fiant. Nam qui supra petram, qui cum audierint, cum gaudio suscipiunt verbum; et hi radices non habent, quia³ ad tempus credunt, et in tempore temptationis recedunt. Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt, et a sollicitudinibus et divisiis et voluptatibus vite euntes suffocantur, et non reseruant fructum. Quod autem in bonam terram, ii sunt qui in corde bono et optimo audientes verbum retinent, et fructum afferunt in patientia. Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subitus lectum ponit; sed supra candelabrum ponit, ut intrantes videant lumen. Non enim est occultum quod non manifestetur, nec absconditum quod non cognoscatur, et in palam veniam. Videate ergo quomodo audistis⁴. Qui enim habet dabit illi; et quicumque non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.

Et post aliquantum [ix.] : Convocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem et potentiam super omnia daemonia, et ut languores curarent. Et misit illos prædicare regnum Dei, et sanare infirmos. Et ait ad illos: Nihil tuleritis in via, neque virgam neque peram,

¹ Regius codex, *fructus bonos*.

² In Hegio Ms. deest hic, *tibiis*: neque additur ista vox Matth. 11, v. 17; cum tamen græcum, *éulésamen*, quod verbum utroque loco habetur, non sit simpliciter, *cecinimus*, sed, *cecinimus tibiis*.

³ In sacris Bibiliis, *qui ad tempus*.

⁴ Vulgata in excusis, *audiatis*. In antiquis autem Corb. Bibiliis, *auditis*.

neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis. Et in quamcumque domum intraveritis, ibi manete, et inde ne exeat. Et quicumque non receperint vos, exeunte de civitate illa, etiam pulverem pedum vestrorum excutite in testimonium super illos.

Item post aliquantum: Dicebat autem ad omnes: Si quis vult post me venire, abneget semel ipsum, et tollat crucem suam quotidie¹ et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet illam. Nam qui perdiderit animam suam propter me, salvam faciet illam. Quid enim proficit homo, si lucratur universum mundum, se autem ipsum perdat, et detrimentum sui fiat²? Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in maiestate sua, et Patris, et sanctorum Angelorum. *Et alio loco*: Intravit autem cogitatione in eos, quis eorum major esset. At Jesus videns cogitationes cordis illorum, apprehendens puerum statuit eum secus se, et ait illis: Quincumque suscepit puerum istum in nomine meo, me recipit; et quicumque me receptoris, recipit cum qui me misit. Nam qui minor est inter omnes vos, hic major est. *Et post aliquantum*: Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit: Domine, permitte mihi primum ire, et sepelire patrem meum. Dixitque ei Jesus: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos; tu autem vade, annuntia regnum Dei. Et ait alter: Sequar te, Domine; sed primum permitte mihi renuntiare his qui³ domi sunt. Ait ad illum Jesus: Nemo mittens manum suam in aratum, et respiciens retro, aptus est regno Dei.

Et post paululum [x.] : Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta, et neminem per viam salutaveritis. In quamcumque domum intraveritis, primum dicite, Pax huic domui: et si ibi fuerit filius pacis, requiescat super illum pax vestra; sin autem, ad vos revertetur. In eadem autem domo manete edentes et bibentes quæ apud illos sunt; dignus enim est operariis mercede sua. Nolite transire de domo in dominum. Et in quamecumque civitatem intraveritis, et susceperint vos, manducate quemcumque apponuntur vobis; et curate infirmos qui in illa sunt, et dicate illis: Appropinquavit in vos regnum Dei. In quamecumque civitatem intraveritis, et non receperint vos, exeunte in plateas ejus dicite: Etiam pulverem qui adhæsit nobis de civitate vestra, extingimus in vos; tamen hoc scitote, quia appropinquavit regnum Dei. Dico vobis, quia Sodomis in die illa remissius erit quam illi civitati. *Et post paululum*: Verumtamen in hoc nolite gaudere, quia spiritus vobis subjiciuntur: gaudete autem, quod nomina vestra scripta sunt in cœlis. *Et post paululum*: Ecce quidam legisperitus surrexit, tentans illum, et dicens: Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo? At ille dixit ad eum: In Lege quid scriptum est?

¹ In MSS. Regio et Caroutensi non additur, *quotidie*.

² Vulgata, *sicut*.

³ Sic etiam in Corb. Bibiliis habebat Vulgata; licet nunc in excusis ferat, *his quæ domi sunt*; neutro genere, non masculino.

quomodo legis? Ille respondens dixit: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum. *Et paulo post:* Quis horum trium videatur tibi proximus fuisse illi, qui incidit in latrones? At ille dixit: Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Jesus: Vade, et tu fac similiter. *Et post paululum:* Martha, Martha, sollicitas et turbaris erga plurima: porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quae non auseatur ab ea.

Item post paululum [xi.]: Cum oratis, inquit, dicite, Pater, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie¹. Et dimittus nobis peccata nostra, sicutdem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in temptationem. Et ait ad illos: Quis vestrum habebit amicum, et ibit ad illum media nocte, et dicet illi: Amice, commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus venit de via ad me, et non habeo quod ponam ante illum: et ille de intus respondens, dicat: Noli mihi molestus esse: iam ostium clausum est, et pueri mei mecum sunt in cubili; non possum surgere et dare tibi. Et ille si perseveraverit pulsans, dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eo quod amicus ejus sit; propter improbitatem tamen ejus surget, et dabit illi quicquid habet necessarios. Et ego vobis dico: Petrite et dabitus vobis: quarrite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petit, accipit; et qui querit, invenit; et pulsanti aperietur. Qui autem ex vobis patrem petit panem, numquid lapidem dabit illi? aut pisces, numquid pro pisce serpentem dabit illi? aut si petierit ovum, numquid porrigit illi scorpionem? Si ergo, cum sitis mali, nolis bona data dare filii vestris; quanto magis Pater vester de celo dabit spiritui bonum petentibus se. *Et paulo post:* Factum est autem cum haec diceret, extollens vocem quedam mulier de turba, dixit illi: Beatus venter qui te portavit, et ubera quae suxisti. At ille dixit: Imo beati qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud. *Et paulo post:* Et cum loqueretur, rogavit illum quidam Phariseus, ut pranderet apud se: et ingressus recubuit. Phariseus autem cœpi intra se reputans dicere, quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait Dominus ad illum: Nunc vos, Pharisei, quod de foris est calicis et catini, mundatis; quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniuriae. Stulti, nonne qui fecit quod de foris est, etiam quod intus est fecit? Verumtamen quod superstes, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis. Sed vobis Phariseis, quia decimatis mentham, et rutam, et omne olus, et prateritis judicium et charitatem Dei. Ille autem oportuit facere, et illi non omisit. Vnde vobis, Pharisei, quia diligitis primas cathedras in synagogis, et salutationes in foro. Vnde vobis, quia estis ut monumenta quae non parent, et homines ambulantes supra nescient. Respondens autem quidam ex legispe-

ritis, ait illi: Magister, haec dicens, etiam nobis contumeliam facis. At ille ait: Etiam vobis legisperitis vae; quia oneratis homines oneribus quae portare non possunt², et ipsi uno digito vestro non tangitis saremas.

Et alio loco [xii.]: Attendite a fermento Phariseorum, quod est hypocrisis. *Et paulo post:* Dico autem vobis amicis meis, ne terreamini ab illis qui occidunt corpus, et post haec non habent amplius quid faciant. Ostendam autem vobis quem timeatis. Timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete. Nonne quinque passeris veneunt dipondio, et unus ex illis non est in obliuione coram Deo? Sed et capilli capitibus vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere; multis passeribus pluris estis. Dico autem vobis: Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, et Filius hominis confitebitur in illo³ coram Angelis Dei; qui autem negaverit me coram hominibus, denegabitur coram Angelis Dei. Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur. Cum autem inducent vos in synagogas, et ad magistratus, et potestates, nolite solliciti esse qualiter aut quid respondeatis, act quid dicatis: Spiritus enim sanctus docet vos in ipsa hora, que oporteat dicere. Ait autem ei quidam de turba: Magister, dic fratri meo ut dividat mecum hereditatem. At ille dixit ei: Homo, quis me constituit judicem, aut divisorem supra vos? Dixitque ad illos: Videte, et cavete ab omni avaritia; quia non in abundantia enjusquam vita ejus est, ex his que possidet. Dixit autem similitudinem ad illos, dicens: Hominis cuiusdam divitis uberes fructus ager attulit; et cogitabat intra se, dicens, Quid faciam, quia non habeo quo congregem fructus meos? Et dixit, Ille faciam: destruam horrea mea, et majora faciam, et illuc congregabo omnia que nata sunt mihi, et bona mea; et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comedie, bibe, epulare. Dixit autem illi Deus: Stulte, haec nocte animam tuam repetunt a te; que autem parasti cuius erunt? Sic est omnis qui sibi thesaurizat, et non est in Deum dives. Dixitque ad discipulos suos: Ideo dico vobis, nolite solliciti esse animæ vestre, quid manducetis; neque corpori, quid vestiamini. Anima plus est quam esca, et corporis quam vestimentum. Considerate corvos, quia non seminant, neque metunt; quibus non est cellularium, neque horreum; et Deus pascit illos: quanto magis vos pluris estis illis? Quis autem vestrum cogitando potest adjicere ad statuam suam cubitum unum? Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de ceteris solliciti estis? Considerate lilia⁴ quomodo crescent; non laborant, neque nent. Dico autem vobis, nec Salomon in omni

¹ Regius codex hic, quae portari non possunt. sic etiam antiqua Corb. Biblia. Gracius vero textus, dubitacit: id est, difficiet portare.

² Ita codices omnes hujus speculi; juxta græcum, homologesi en anti, qui etiam proxime ante habet, hos an homologese en emci.

³ Editi, lilia agri. Abest, agri, a Regio Ms. necnon a sacris Bibliis, quae eadem voce etiam in subsequenti vergendo carent.

⁴ In veteri Corb. Biblii, quotidie; juxta græc., to Kath' Oméran.

gloria sua vestiebatur sicut tunum ex istis. Si autem fenum agri quidem hodie in agro est, et cras in elibandum mittitur, Deus sic vestit; quanto magis vos pusilla fidei? Et vos nolite querere quid manducetis, aut quid bibatis; et nolite in sublime tolli. Ille enim omnia gentes mundi inquirunt: Patet autem uester seit quantum his indigetis. Verumtamen querite regnum Dei¹, et hinc omnia adjipientur vobis. Nolite timere, pusillus grec; quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Vendite quae possidetis, et date elemosynam. Facile vobis sacculos qui non veterescunt, thesauros non deficientem in celis; quo fuerit non appropiat, neque linea corruptit. Ubi enim thesauros uester, ibi et cor vestrum erit. *Et post paululum*: Et vos estoate parati; quia qua hora non putatis Filius hominis veniet². Ait autem ei Petrus: Domine, ad nos dicas hanc parabolam, an et ad omnes? Dixit autem Dominus: Quis, putas, est fidelis dispensator et prudens, quem constituit dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram? Beatus ille servus, quem cum venerit dominus, invenerit ita facientem. Vere dico vobis, supra omnia que possidet, constituet illum. Quod si dixerit servus ille in corde suo, Moriamur facit dominus meus venire, et ceperit perentere pueros et ancillas, et edere, et bibere, et inebriari: veniet dominus servi illius in die qua non sperat, et hora qua nescit, et dividet eum, pariterque ejus cum infidelibus ponet. Ille autem servus, qui cognovit voluntatem domini sui, et non prparavit, et non fecit secundum voluntatem ejus, vapulabit multis: qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum queretur ab eo; et cui commendaverunt multum, plus repetunt ab eo. *Item paulo post*: Hypocrite, faciem terra et coli nostis probare; hoc autem tempus quomodo non probatis? Quid autem et a vobis ipsis non judicatis quod justum est?

Et aliquanto post [xiii.]: Contendite intrare per angustiam portam: quia multi, dico vobis, querent intrare, et non poterunt.

Et alio loco [xiv.]: Dicebat autem ad invitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus elegent, dicens ad illos: Cum invitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco; ne forte honoratior te sit invitatus ab eo, et veniens is qui te et illum vocavit, dicat tibi, Da huic locum; et tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere. Sed cum vocatus fueris, vade, recumbe in novissimo loco; ut cum veneris qui te invitavit, dicat tibi, Amice, ascende superius: tunc erit tibi gloria coram simul discubentibus. Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur, et qui se humiliat, exaltabitur. Dicebat autem et ei qui se inviterat: Cum facis prandium vel coenam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, ne-

¹ Vulgata habet nunc, *quarile primum regnum Dei et justitiam ejus*: at in antiquis Corb. Bibl. caretat his verbis, *primum, et justitiam ejus*; que a greco etiam textu absunt, et ab omnibus codicibus hujus Speculi.

² In VSS. et in antiquis Corb. Biblia, *venit*. In greco, *erhetas*.

que vicinos divites; ne forte et ipsi te reinvient, et fiat tibi retributio. Seu cum facis convivium, voca pauperes, debiles, claudos, cacoos; et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in retributione³ justorum. *Et paulo post*: Si quis venit ad me, et non odit patrem suum et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus. Et qui non bajulat crucem suam, et venit post me, non potest meus esse discipulus. Quis enim ex vobis volens turrim edificare, non prius sedens computat sumptus qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum; ne posteaquam posuerit fundamentum, et non potuerit perficere, omnes qui vident incipiunt illudere ei, dicentes quia hic homo cepit, edificare, et non potuit consummare? Aut quis rex iturus committere bellum adversus alium regem, non sedens prius cogitat, si possit cum deceun millibus occurrere ei, qui cum viginti milibus venit ad se? Alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens, roget ea quae pacis sunt. Sic ergo omnis ex vobis, qui non renuntiat omnibus que possidet, non potest meus esse discipulus.

Et post aliquantum [xvi.]: Et ego vobis dico, Facite vobis amicos de manimona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in eterna tabernacula. Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est, et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis; quod vestrum est quis dabit vobis⁴? Nemo servus potest duobus dominis servire: aut enim unum odiet, et alterum diligit; aut maius adhucabit, et alterum contemnet. Non potestis Deo servire et mammona. Audiebant autem haec omnia pharisaei, qui erant avari; et deridebant illum. Et ait illis: Vos estis qui justificatis vos coram hominibus; Deus autem novit corda vestra: quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum. *Et post paucos versus*: Omnis qui dimisit uxorem suam, et ducit alteram, meehatur.

Et post paululum [xvii.]: Impossibile est ut non vobiant scandala; vobis autem illi per quae uenirent! Utilius est illi, si lapis molaris impunatur circa columnam ejus, et projiciatur in mare, quam ut scandalizet unum de possilis istis. Attende vobis: si peccaverit frater tuus, increpa illum; et si penitentiam egerit, dimitte illi. Et si septies in die peccaverit in te, et septies in die conversus fuerit ad te, diecns, Poenitet me, dimitte illi.

Et alio loco [xviii.]: Dicit autem ad quosdam, qui in se confidebant tanquam justi, et aspernabantur caeteros, parabolam istam: Duo homines ascenderunt in templum ut orarent; unus pharisaeus, et alter publicanus. Pharisaeus stans haec apud se orabat: Deus, gratias ago tibi, quia non sum sicut caeteri ho-

¹ Vulgata, *in resurrectione. Grac., en tē anastasi.*

² Locus ex sacris Bi. lis redigatur hunc a modum: *Et ergo in iniquo mammona fideles non fuistis; quod terum est, quis eredit vobis?* *Et si in alieno fideles non fuisti; quod vestrum est, quis dubit vobis?*

minum, raptore, injusti, adulteri, veluti etiam hic Publicanus : jejuno bis in sabbato, decimas do omnium quæ possideo. Et Publicanus a longe stans, nolebat nec oculos ad cœlum levare; sed percutiebat pectus suum, dicens : Deus, propitiis esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic justificatus in domum suam ab illo. Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exaltabitur. Afferabant autem ad illum et infantes, ut eos tangeret. Quod cum videbant discipuli, increpabant illos. Jesus autem convocans illos, dixit : Sinite pueros venire ad me, et nolite eos vetare. Talium est enim regnum Dei. Amen dico vobis, quicumque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud. Et interrogavit eum quidam princeps, dicens : Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo? Dicit autem Jesus : Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus. Mandata nosti? Non occides, Non mœchaberis, Non furum facies, Non falsum testimonium dices, Honora patrem tuum et matrem. Qui ait : Hæc omnia custodiui a juventute mea. Quo auditio, Jesus ait ei, Adhuc tibi unum deest : omnia quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo; et veni, sequere me. His ille auditio, contristatus est; quia dives erat valde. Videns autem illum Jesus tristem factum, dixit : Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt! Facilius est enim camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei. Et dixerunt qui audiebant : Et quis potest salvus fieri? ait illis : Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum. Ait autem Petrus : Ecce nos dimisimus omnia, et secuti sumus te. Qui dixit eis : Amen dico vobis, nemo est qui reliquit dominum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei, et non recipiat multo plura in hoc tempore, et in sæculo venturo vitam æternam.

Et alibi [xix.] : Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum : Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus, et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum. Ait Jesus ad eum : Quia hodie salus domini huic facta est, eo quod et ipse filius est Abrahæ. Venit enim Filius hominis querere et salvum facere quod perierat.

Et post aliquantum [xx.] : Reddite ergo quæ sunt Casaris, Casari; et quæ sunt Dei, Deo. *Et alio loco* : Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis : Attendite a Scribis, qui ambulare volunt in stolis, et amant salutationes in foro, et primas cathedras in synagogis, et primos discubitus in conviviis; qui devorant domos viduarum, simulantes longam orationem : hi accipient damnationem majorem.

[xxi.] Respiciens autem vidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium. divites : vidit autem et quamdam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo; et dixit, Vere dico vobis, quia vidua haec pauper plus quam omnes misit. Nam et omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei : haec autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit. *Item alio loco* : Ponite ergo in cordibus

vestris, non præmeditari quemadmodum respondeatis. Ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes adversarii vestri. Trademini autem a parentibus, et fratribus, et cognatis, et amicis, et morte afflent ex vobis; et eritis odio omnibus propter nomen meum : et capillus de capite vestro non peribit. In patientia vestra possidebitis animas vestras. *Et post aliquantum* : Attendite autem vobis, ne forte graventur corda vestra a crapula et ebrietate, et curis hujus vite, et superveniat in vos repentina dies illa. Tanquam enim laqueus superveniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ. Vigilate itaque omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere omnia ista, quæ futura sunt, et stare ante Filium hominis.

Item post aliquantum [xxii.] : Facta est autem contentio inter eos, quis eorum videbatur esse major. Dicit autem eis : Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic : sed qui major est in vobis, fiat sicut junior¹; et qui præcessor est, sicut ministrator. Nam quis major est, qui recumbit, an qui ministrat? nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum sicut qui ministrat. *Et alio in loco* : Orate ne intratis in tentationem.

DE EVANGELIO SECUNDUM JOANNEM.

[Cap. v.] Quomodo potestis vos credere, qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam quæ a solo Deo est non queritis?

Et post aliquantum [viii.] : Dicit autem Jesus, Ne ego te condemnabeo. Vade, et amplius jam noli peccare. *Et paulo post* : Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis; et cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos. *Et post paululum* : Amen, amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum, servus est peccati. *Et alibi* : Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum servaverit, non videbit mortem in æternum.

Et post aliquantum [xi.] : Qui amat animam suam, perdet eam; et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. Si quis mihi ministrat, me sequatur; et ubi sum ego, illic et minister mens erit. Si quis mihi ministraverit, honorificabit eum Pater meus. *Et alio loco* : Dilexerunt enim gloriam hominum magis quam gloriam Dei.

Et alibi [xiii.] : Vos vocatis me, Magister, et Domine; et bene dicitis, sum etenim : si ergo ego lavo pedes vestros Dominus et magister, et vos debetis alter alterius lavare pedes. Exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis. *Et paulo post* : Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos, ut et vos diligatis invicem. In hoc cognoscet omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem.

Et paulo post [xiv.] : Si diligitis me, mandata mea servate. *Et post paululum* : Qui habet mandata mea

¹ Editi cum Vulgata, sicut minor. At MSS., sicut junior : sive etiam in antiquis Corb. Bibliis; juxta græcum, his ð neuteros.

et servat ea, ille est qui diligit me : qui autem diligit me , diligetur a Patre meo; et ego diligam eum , et manifestabo ei meipsum. *Et post tres versus*¹ : Si quis diligit me, sermonem meum servabit ; et Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. Qui non diligit me, sermones meos non servat.

Et paulo post [xv.] : Manete in me, et ego in vobis. Sicut palmes non potest facere fructum a semetipso , nisi manserit in vite ; sic nec vos, nisi in me manseritis. Ego sum vitis, vos palmites : qui manet in me , et ego in eo, hic fert fructum multum. Quia sine me nihil potestis facere. Si quis in me non manserit, mitetur foras, sicut palmes, et arescit ; et colligent eum, et in ignem mittent , et ardet. Si manseritis in me , et verba mea in vobis manserint; quodcumque volueritis petatis, et siet vobis. In hoc clarificatus est Pater meus , ut fructum plurimum afferatis , et efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me Pater , et ego dilexi vos : manete in dilectione mea. Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea : sicut et ego Patris mei praecepta servavi , et maneo in ejus dilectione. Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis sit, et gaudium vestrum impleatur. Ille est præceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Majorem hac dilectionem nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis. *Et paulo post* : Hæc mando vobis, ut diligatis invicem.

Hæc de quatuor Evangeliis in hoc opere ponenda existimavi : ubi intelligi potest, tres evangelistas, Matthæum scilicet et Marcum et Lucam, ideo nobis plura dedisse præcepta vivendi ; quia eam maxime secuti sunt partem, quæ activa dicitur. Quia vero Joannes contemplativam magis tenuit, ideo cum ejus evangelium supereminat ceteris, multo pauciora tamen in eo morum præcepta comperimus. *Hinc jam de illo libro cui titulum dederunt, Actus Apostolorum, commemorabimus quæ invenimus omnino paucissima.* Eo quippe rerum gestarum continetur historia, quibus adfiscitur fides, magisque ibi exempla quæ præcepta conscripta sunt.

DE LIBRO ACTUUM APOSTOLORUM.

[Cap. xv.] *Jacobus ergo loquens* : Propter quod, inquit , ego judico non inquietari eos qui ex Gentibus convertuntur ad Dominum; sed scribere ad eos ut abstineant se a contaminationibus simulacrorum, et fornicatione, et suffocatis, et sanguine. *Et paulo post* : Visum est enim Spiritui sancto et nobis , nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria; ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione, a quibus custodientes vos, bene agelis. Valete.

Et post multa, cum Paulus apostolus præpositis Ecclesiæ, quos congregaverat², loqueretur [xx.] : Attende, inquit , vobis, et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. *Et paulo post idem*

ad eosdem : Argentum, aut aurum³, aut vestem nullius concupivi, ipsi scitis; quoniam ad ea quæ mihi opus erant, et illi qui mecum sunt, ministraverunt manus istæ. Omnia ostendi vobis, quoniam sic labentes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit, Beatus est magis dare quam accipere.

Et alio loco, cum Jacobus et qui cum eo erant, Paulo apostolo loquerentur, dixerunt ei [xxi.] : Vides, frater, quot millia sunt in Judeis, qui crediderunt; et omnes temulatores sunt Legis. Audierunt autem de te, quia discessionem doceas a Moysi eorum, qui per Gentes sunt, Judæorum, dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. Quid ergo est? Utique oportet convenire multitudinem; audient enim te supervenisse: hoc ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se; his assumpitis, sanctifica te cum illis, et impende in illis ut radant capita: et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas et ipse custodiens Legem. De illis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, judicantes ut abstineant se ab idolis immolato, et sanguine, et suffocato, et fornicatione.

Hæc de libro Actuum Apostolorum, nostro huic operi congruentia, quæ hic ponemus, satis esse comperimus. Ubi videmus Apostolos, eis qui ex Gentibus crediderunt, nulla voluisse onera veteris Legis imponere, quantum attinet ad corporalis abstinentiam voluptatis; nisi ut observarent ab his tribus, id est, ab eis quæ idoliz immolarentur, et a sanguine, et a fornicatione. Unde nonnulli putant tria tantum criminis esse mortisera, idololatriam, et homicidium, et fornicationem; ubi utique et adulterium, et omnis præter uxorem concubitus intelligitur. quasi non sint mortisera crimina quæcumque alia sunt præter hæc tria, quæ a regno Dei separant, aut inaniter et fallaciter dictum sit. Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici⁴, neque rapaces regnum Dei possidebunt (I Cor. vi, 10). Sed oportet nos repressa disputatione nostra, ad Epistolam apostolicam jam venire, et videre etiam in ipsis quid huic operi conveniente optetur.

DE EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD ROMANOS.

[Cap. i.] Non enim erubesco Evangelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo primum et Graeco. Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est, Justus autem ex fide vivit⁵. Revelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum, qui veritatem⁶ in injustitia detinent: quia quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ipsis, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quo-

¹ Sic etiam in Corb. Biblio: at in Biblio excusis, et auron.

² In editis, malefici. At in Regio Ms. ut in sacris Biblio, maledici.

³ Graece est hic et Habac. cap. 2, v. 4, ζεται, rivet.

⁴ Hic in Vulgata additur, Dei; quæ tamen vox abest a greco.

¹ Regius codex: *Et post tria versus.*

² Regius Ms., quos consecraverat.

que ejus virtus et divinitas ; ut sint inexigubiles : quia cum cognosserent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egereunt ; sed evanescerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipientes cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt : et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, ut contumelias afficiant corpora sua in semetipsis. Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium ; et coluerunt, et servierunt creature potius quam Creatori, qui est benedictus in secula. Amen. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae. Nam seminare eorum immutaverunt naturalem usum, in cum usum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi reliquo naturali usq; feminis, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculis turpitudinem operantes ; et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis accipientes. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia ; tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant que non conveniunt ; repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia ; plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate ; susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absque feedere, sine misericordia. Qui eum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte ; non solum qui ea faciunt, sed et qui consentiunt scipientibus.

[u.] Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas. In quo enim judicas alterum, te ipsum condemnas ; eadem enim agis, que judicas¹. Scimus enim quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, quod tu effugies judicium Dei ? An divitias bonitatis ejus et patientie et longanimitatis contemnis ? Ignoras² quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit ? Secundum duritiam autem tuam, et imponens eorū, thesaurizas tibi iram in die ire et revelationis justi judicij Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus : his quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem querentibus, vitam eternam ; his autem, qui ex contentione³, et qui non aquiescent veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio. Tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudei primum et Graci. Gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum, Iudeo primum et Graco. Et post paululum : Non enim auditores Legis justi sunt apud Deum, sed factores Legis justificabuntur. Item paulo post : Qui ergo alium doceas, te ipsum non doces : qui praedicas

¹ Am. et Er., qd; judges. Grac., ho krinōn.

² In velutis Corb. Biblis participium est, ignorans : juxta grecum, agnōn.

³ Vulgata in excusis, querunt ritum eternam ; his autem qui sunt ex contentione : at illa in antiquis Corb. Biblis, nihil differt ab hoc speculo.

non furandum, furaris, qui dicas non mechaendum, mecharis ; qui abominoris idola, sacrilegium facis ; qui in Lege gloriariis, per prevaricationem Legis Deum inbonoras. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.

Et aliquanto post [v.] : Justificati igitur ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum : per quem et accessum habemus fide in gratia ista¹, in qua statim, et gloriamur in spe glorie filiorum Dei. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit : quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.

Et alio loco [xi.] : Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus. Sed neque exhibeat membra vestra arma iniquitatis peccato : sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viventes, et membra vestra arma justitiae Deo. Et post paululum : Humanum dico propter infirmitatem carnis vestre. Sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiae et iniquitatibus ad iniquitatem ; ita nunc exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificationem.

Et alio loco [viii.] : Ergo, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini : si autem spiritu sancto carnis mortificaveritis, rivelis. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Et post paululum : Ille redes quidem Dei, cohærebas autem Christi ; si tamen compatiamur, ut et congloriscemur. Et post paululum : Si autem quod non videamus, speramus ; per patientiam expectamus. Et post paucos versus Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Et paulo post : Quis nos separabit a charitate Christi ? tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an famae ? an nuditas ? an periculum ? an gladius ? Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur tota die, testimoniis sumus ut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus², neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, que est in Christo Iesu Dominino nostro.

Et alio loco [x.] : Corde enim creditur ad justitiam : ore autem confessio fit ad salutem. Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudei et Graci. Nam idem Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum. Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.

Et alio loco [xi.] : Tu autem fide sis³ : noli altius sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non

¹ In sacris Biblis, per fidem in gratiam istam.

² Hie sacra Biblia addunt, neque virtutes.

³ Vulgata, sis. Grac., επιστέας.

996

peperoit, ne forte nec sibi parcat. Vide ergo bonitatem ei severitatem Dei : in eos quidem qui ceciderunt, se-veritatem ; in te autem bonitatem¹, si permanseris in bonitate.

Et paulo post [xii.] : Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostium viventem, sanctam, Deo placetem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari huic saeculo ; sed reformamini in novitate sensus vestri : ut prophetas que sit voluntas Dei bona, et placens, et perfecta. Dico enim per gratiam qua data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent : ita multi uocum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Habentes autem donationes secundum gratiam, qua data est nobis, differentes ; sive prophetiam secundum rationem fidei ; sive ministerium, in ministrando ; sive qui docet, in doctrina ; qui exhortatur, in exhortando ; qui tribuit, in simplicitate ; qui praest, in sollicitudine ; qui misceretur, in hilaritate : dilectio sine simulatione, odientes malum, adhaerentes bono ; charitatem² fraternitatis iuvicem diligentes, honore invicem prævenientes ; sollicitudine non pigri, spiritu fortes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem se-stantes. Benedicite persequenter vos, benedicite, et nolite maledicere. Gaudere cum gaudientibus, flere cum flentibus. Adipsum invicem sentientes. Non alta sapientes, sed humiliibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos. Nulli malum pro malo reddentes : providentes bona, non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. Non vosmetipsos defensantes, clarissimi ; sed date locum ire. Scriptum est enim, Mihi vindictam, ego retribuan, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum ; si siti, potum da illi : hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus. Noli vinci a malo, sed vincere in bono malum.

[xiii.] Omnis anima potestatibus sublimioribus sub-dita sit. Non est enim potestas nisi a Deo. Que autem sunt a Deo, ordinata sunt³. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Nam principes non sunt timori bovi operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time : non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindicta in iram ei qui malum agit. Ideo necessitate subjecti estete, non solum propter

¹ In Vulgata, post, *bonitatem*, additur, *Dei* : quod a greco abest.

² Sic olim habuit Vulgata : at nunc emendatius, *charitate*. Item aliquanto infra, loco, *michi vindictam*, habet, *michi vindicta*.

³ In sacris Bibliis, *ordinata sunt* : subaudi potestates.

iram, sed et propter conscientiam. Ideo enim et tributa prestatis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Reddite omnibus debita ; cui tributum, tributum ; cui vectigal, vectigal ; cui timorem, timorem ; cui honorem, honorem. Nemini quidquam de-beatis, nisi ut invicem diligatis. Qui enim diligit proximum, Legem implevit. Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices. Non concupiscis, et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Peli-tudo ergo Legis est dilectio. Et hoc scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Vox processit, deinceps autem appropinquavit. Abiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis : sicut in die, honeste ambulemus, non in coemissionibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitiis, non in contentione et temulatione ; sed induimini Dominum Iesum Christum. Et carnis curam ne feceritis in desideriis.

[xiv.] Infirmum autem in fide⁴ assimile, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare omnia : qui autem infirmus est, olera manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernit : et qui non manducat, manducantem non judicet ; Deus enim illum assumpsit. Tu quis es qui judices alienum servum? Suo domino stat, aut cadit : stabit autem ; potens est enim Deus statuere illum. Nam alius judicat diem inter diem, alius judicat omnem diem. Unusquisque in suo sensu abundet. Quis agit diem, Domino sapit : et qui manducat, Domino manducat ; gratias enim agit Deus. Et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deus. Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus : sive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus et mortuus est, et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur. Tu autem, quid judicas fratrem tuum? aut tu quare spenis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Dei⁵. Scriptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectitur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius invicem judicemus. Sed hoc magis judicale, ne ponatis offendiculum fratribus vel scandalum. Scio et confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum fratertus contristatur, jam non secundum charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non enim est regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax et gaudium in Spiritu sancto. Qui enim in hoc servit Christo, placet Deus,

⁴ Edit habebant, in fidem. At MSS. Juxta Vulgatam, in fide. Præpositio, ut, abest a grave.

⁵ Vulgata in excusis, ante tribunal Christi : at illa cum hoc speculo concordat in antiquis Corb. Bibliis ; in quibus etiam subsequenti versiculo habet, *michi flectet* ; *juxta gra-*

et probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt, sectemur, et quæ adiunctionis sunt in invicem¹. Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem munda sunt; sed malum est homini qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum: neque in quo frater tuus offenditur², aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes³ penes temetipsum? habe coram Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est; quia non ex fide. Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

[xv.] Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, et non nobis placere. Unusquisque nostrum⁴ proximo suo placeat in bonum ad adiunctionem. Etenim Christus non sibi placuit, sed, sicut scriptum est, improperia improperiantium tibi ceciderunt super me. Quæcumque autem scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus. Deus autem patientia et solatii det vobis id ipsum sapere in alterutrum secundum Jesum Christum, ut unanimes uno ore honorisficiatis Deum et Patrem Domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipe invicem, sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei. *Et aliquanto post:* Probaverunt enim Macedonia et Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. Placuit enim eis, et debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent ei in carnalibus ministrare eis. *Et post paucos versus:* Obsecro igitur vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, et per charitatem Spiritus⁵, ut ad juvetis me in orationibus pro me ad Deum.

Et paulo post [xvi.]: Rogo autem vos, fratres, ut observetis eos qui dissensiones et offendicula, praeter doctrinam quam vos didicistis, faciunt; et declinate ab eis. Hujusmodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri, et per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed vobis vos sapientes esse in bono, et simplices in malo.

DE EPISTOLA B. PAULI AD CORINTHIOS.

[Cap. i.] Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini Iesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata. Sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia. Significatum est enim mihi de vobis, fratres mei, ab his qui sunt Chloes, quia contentiones inter vos sunt. Hoc autem dico, quod unusquisque vestrum dicit, Ego quidem sum

¹ In editis et in Vulgata post, *invicem*, additur, *custodias*: quod verbum abest a Ms. et ab antiquis Corb. Bibl., nec est in greco.

² In Carnutensi Speculi codice et in Corb. Biblisi, *offendit*. In greco, *proscopete*: id est, impingit.

³ Er. Lugd. Ven. Lov. feruus: *Tu fidem quam habes*. M.

⁴ Sic speculi codices, juxta grec., *hēnōn*. At Vulgata, *vestrum*.

⁵ Vulgata, *sancti Spiritus*. Abest, *sancti*, a Speculi codicibus, et a greco.

Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephae, ego autem Christi. Divisus est Christus? Numquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis? *Et post paululum:* Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est sapientia nobis a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio: ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino gloriatur.

Et alio loco [ii.]: Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? Cum enim quis dicit, Ego quidem sum Pauli; alius autem, Ego Apollo: nonne homines estis? *Et post paululum:* Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templenum enim Dei sanctum est quod estis vos. Nemio se seducat: si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum.

Et post paucos versus [iv.]: Itaque nolite ante tempus judicare, quodquidem veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium; et tunc laus erit unicuique a Deo. Hec autem, fratres, transfiguravi in me et Apollo propter vos; ut in nobis discatis, ne supra quam scriptum est, unus adversus alterum infletur pro alio. Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non acceperisti? Si autem acceperisti, quid gloriaris quasi non acceperis? *Et post paululum:* Usque in hanc horam et esurimus, et sitiimus, et nodi sumus, et colaphis cedimur, et instabiles sumus, et laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur, et benedicimur: persecutionem patimur, et sustinemus: blasphemamur, et obsecramus. Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus omnium peripsema usque adhuc. Non ut confundam vos haec scribo, sed ut filios meos charissimos moneo.

Item post paululum [v.]: Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris aliquis habeat. Et vos inflati estis, et non magis lucum habuistis, ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit. Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens, eum qui sic operatus est, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis vobis et meo spiritu, cum virtute Domini Iesu, tradere hujusmodi satanæ¹ in interitum carnis, ut spiritus salvis sit in die Domini nostri Iesu Christi. Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corruptum? Expurgate velut fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitia et nequitia, sed in azymis sinceritas et veritatis. Scripti vobis in epistola, ne commisceremini fornicariis: non utique fornicariis hujus mundi, aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus; alioquin debueratis de hoc mundo exiisse. Nunc autem scripti vobis, non commisceri, si is qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens,

¹ Am. Er. et Ms. Regius omittunt. *satanæ*.

aut maledic Peace, aut ebriosus, aut rapax, cum ejusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus judicabit. Auferte malum ex vobis ipsis.

[vi.] Audebit aliquis vestrum habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt? Et si in vobis judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis? Nescitis quoniam angelos judicabimini? quanto magis saecularia? Saecularia igitur judicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum? sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles? Jam quidem omnino delictum est in vobis, quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? Sed vos injuriam facitis, et fraudatis, et hoc fratribus. An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: neque fornicari, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et post paululum: Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis quoniam qui adhaeret meretrici, unus corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumque fecerit homo extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis quoniam membrum vestrum templum est Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo; et non estis vestri? Empti enim estis pretio magno: glorificate et portate Dominum in corpore vestro.

[vii.] De quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere: propter fornicationem¹ autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaque suum virum habeat. Uxori vir debitum reddat; similiter autem et uxori viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum revertimini in id ipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines² esse sicut me ipsum: sed unusquisque proprium habet dominum ex Deo; alius quidem sic, alius vero sic. Dico autem non nuptis et viduis, bonum est illis si sic manent, sicut et ego. Quod si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quam uriri. His autem qui matrimonio juncti sunt, praeceptio, non ego, sed Do-

minus, uxorem a viro non discedere: quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. Nam ceteris ego dico, non Dominus, si quis frater uxorem habet infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier³ habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus est enim vir infidelis in muliere fidei; et sanctificata est mulier infidelis in viro fidei. Alioquin filii vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt. Quod si infidelis discedit, discedat. Non est enim servituti subjectus frater aut soror in ejusmodi: in pace autem vocavit nos Deus. Unde enim scis, mulier, si virum salvum facies? aut unde scis, vir, si mulierem salvam facies? nisi unicuique sicut divisiit Dominus. Unumquemque sicut vocavit Deus ita ambulet; sicut in omnibus Ecclesiis doceo. Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat preputium. In preputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. Circumcisio nihil est, et preputium nihil est: sed observatio mandatorum Dei. Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? non sit sibi curae: sed et si potes liber fieri, magis utere. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi. Prelio empti es; nolite fieri servi hominum. Unusquisque in quo vocatus est, frater⁴, in hoc permaneat apud Deum. De virginibus autem praeceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut sim fidelis. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. Alligatus es uxori? noli querere solutionem. Solutus es ab uxore? noli querere uxorem. Si autem acceperis uxorem, non peccasti: et si nupserit virgo, non peccavit; tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco. Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est; reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint; et qui flent, tanquam non flentes; et qui gaudent, tanquam non gaudentes⁵; et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur. Praeterit enim figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quae sunt hujus mundi, quomodo placeat uxori; et divisus est. Et mulier innupta et virgo cogitat quae Domini sunt, ut sit sancta et corpare et spiritu. Quae autem nupta est, cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico: non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem praebat sine impedimento Dominum obsecrandi⁶. Si quis autem turpem se vi-

¹ Hic in Vulgata additur, *fidelis*: quod tamen verbum abest a Corb. Biblis et a greco.

² in sacris Biblis, *fratres*.

³ Hoc loco desiderantur istaec verba, *et qui emunt, tanquam non possidentes*.

⁴ In Regio speculi codice, *observandi*: quod verbum in plerisque Biblis ante sexti correctionem habebatur: porro in Cordeleianus legitur, *domino observandi*; forte pro, *domino observandi*, in greco est, *alla pris το eukhemon*.

feri existimat super virginem suam, quod si super-adulta, et ita oportet fieri; quod vult faciat; non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habet sua voluntatis, et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit. Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius vivit: quod si dormierit vir eius, liberata est; cui vult, nubat, tantum in Domino. Beator autem erit, si sic permanuerit, secundum meum consilium. Puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam,

[vii.] De us autem quae idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat: charitas vero assilicat. Si quis se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit Deum, hic et gnatus est ab eo. De ecclesiis autem quae idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo. Et post paululum: Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem conscientia usque nunc idioli, quasi idolothytum manducant; et conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. Esca autem nos non comprehendit Deo. Neque enim si non manducaverimus, deficiemus; neque si manducaverimus, abundabimmo. Videamus autem ne forte huc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis videtur cum qui habet scientiam, in idolo recumbentem; ponne conscientia ejus cum sit infirma, adficiabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in scientia frater, propter quem Christus mortuus est. Sic autem peccantes in fratres, et percūtientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in eternum, ne fratrem meum scandalizem.

Et post paucis [ix.]: Numquid non habemus potestatem manducandi et bibendi? numquid non habemus potestatem sororem mulierem circumunducendi, sicut et ceteri Apostoli, et fratres Domini, et Cephas? aut talis ego, et Barnabas non habemus potestatem hoc operandi? Quis militat suis stipendiis unquam? quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? quis paseit gregem, et de lacte gregis non manducat? Numquid secundum hominem haec dico? an et Lex haec non dicit? Scriptum est enim in Lege Moysi, Non alligabis os bovi tritum pati. Numquid de bovis cara est Deo? An propheta nos hoc nupse dicit? Nam propterea nos unigenita sunt: quoniam debet in spe qui arat arare, et qui trahat in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spirituali seminavimus, magnum est si carnalia vestra metamus? Si alii potestatis vestre participes sunt, non potius nos? Sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus ne quod offendiculum derimus Evangelio Christi. Nescitis quoniam qui in sacra-trio operantur, que de sacerdotio sunt, edunt: et qui

huius emprocedunt in Christo meritis: quod nomenclatus in primo libro adversus Iovinianum verit, sed ad id q. o. i. hec hec est, et intende facit servire l'omino abique illa distractio-ne; quoniam praeclarum proprietatem latino sermone non explicari dicit.

altiorio deserviunt, cum altario participantur¹. Ita et Dominus ordinavit illis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere. Ego autem nullo horum usus sum. Non scripsi autem huc, ut ita flent in me. Bonum est enim mihi magis mori, quam ut gloriam meam quis evanget. Nam et si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit; ve enim mihi est, si non evangelizavero. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est. Quia est ergo merces mea² Ut Evangelium praedicans, sine sumptu ponam Evangelium Christi³, ut non abutatur potestate mea in Evangelio. Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrificarem. Et factus sum Iudeis tamquam Iudeus, ut Iudeos lucraret: illis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, cum ipse non essem sub Lege, sed sub gratia⁴, ut eos qui sub Lege erant lucrificarem: illis qui sine Lege erant tamquam sine Lege essem, cum sine Lege Dei non essem, sed in Lege esse Christi, ut lucrificarem eos qui sine Lege erant. Factus sum infirmis ut infirmus, ut infirmos lucrificarem. Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrificarem⁵. Quoniam autem facio propter Evangelium, ut particeps eius officiar. Nescitis quod hi qui in studio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bracium? Sic currite ut comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Ego igitur sic corro, non quasi in certan; sic pugno, non quasi aereu verberans: sed castigo corpus meum et in servitatem redigo, ne forte cum aliis predicatorum, ipse reprobus officiar.

[x.] Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt. Et post paucos versus: Sed non in pluribus eorum bene placitum est Deo: nam prostrati sunt in deserto. Haec autem in figura facti sunt nostri, ut non sinus concupiscentes malorum, sicut et illi concupierunt. Neque idololatre officiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria milia. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore. Haec autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quas lines saeculorum devenerunt. Iaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Tentatio vos non apprehendat, nisi humana. Fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis; sed faciet cum tentatione

¹ Consonant antiqua Corb. Biblia: At Vulgata nunc, participant.

² In greco quoque existat vox, christi: non tamen in Vulgata.

³ Graecus textus caret hisce verbis, cum ipse non essem sub lege, sed sub gratia. Vulga a vero non nisi istis, sed sub grati: quae præter eum antecedentes ascerta videntur ex Epistola ad Rom. cap. 8, vv. 14 et 15.

⁴ Vulgata, ficerem saluos.

etiam proutum, ut possitis sustinere. Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. *Et paulo post*: Sed quae immolant Gentes, demoniis immolant, et non Deo. Nolo autem vos socios fieri demoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem demoniorum. Non potestis mense Domini participes esse, et mense demoniorum. An renuntiarum Dominum? Numquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expedient. Omnia mihi licent, sed non omnia adiudicant. Nemo quod suum est querat, sed quod alterius. Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. *Et paulo post*: Si quis autem dixerit, illoc immolatum est idoli; nolite manducare, propter illum qui indicavit, et propter conscientiam. Conscientiam autem deo non tuam, sed alterius. Ut quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia? Si ego cum gratia particeps, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Sive ergo manducatis, sive bibitis, vel aliud quid faciatis; omnia in gloriam Dei facite. Sine offensione estote Iudeis, et Gentibus, et Ecclesie Dei: sicut et ego per omnia omnibus placeo, non querens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi sint.

[x.] Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. *Et post paululum*: Omnis vir orans aut prophetans velato capite, detur, at capit suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, detur caput suum. *Et post aliquantum*: Hoc autem praeceptio non laudans, quod non in melius, sed in deteriori convenientis. Primum quidem convenientibus vobis in ecclesiam, audio scissuras inter vos esse, et ex parte credo. Nam oportet et haereses esse, ut et qui prolati sunt, manifesti sint in vobis. Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est dominicam egenam manducare. Unusquisque enim suam egenam præsumit ad manducandum; et alijs quidem esorit, alijs autem elius est. Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, et confunditis eos qui non habent? Quid dicam vobis? Iando vos? In hoc non laudo. *Et post aliquos versus*: Itaque quicumque manducaverit panem¹, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis domini. Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit, non dijudicans corpus Domini. Ideo inter vos multi infirmi, et inseciles, et dormiant multi. Quod si nosmet ipsos dijudicaremus, non utique judicaremur. Dum judicaremur autem, a Domino corripimur, ut non cum hoc mundo dannemur. Itaque, fratres mei, cum convenientis ad manducandum, invicem expectate. Si quis esorit, domi manducet, ut non in iudicium convenientis. Cetera autem cum venerem, disponam.

Et alio loco [xi.]: Sed Deus temperavit corpus ei, cui debeat, abundantiorem tribuendo honorem; ut non sit schisma in corpore, sed in idipsum pro invicem sollicita sint membra. Et si quid patitur unum membrum, compatiatur omnia membra: sive glo-

riatum² unum membrum, congaudent omnia membra. Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, prius apostolos, secunde prophetas, tertio doctores, deinde viriles, exinde gratias curationum, gubernationes, opitulationes, genera lingularum, interpretationes sermonum. Numquid omnes apostoli? numquid omnes prophetae? numquid omnes doctores? numquid omnes virtutes? numquid omnes gratias habent curationum? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur? *Aenamini animi charismata meliora*: et adhuc excellentiorem vobis viam denistro.

[xii.] Si flagitis hominum loquar, et Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum vesti aeramentum sonans aut cymbalum tamquam. Et si habuero prophetiam, et noverim mysteria omnia et omnem scientiam; et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperum omnes laetitiae meis, et si tradidero corpus meum ut ardenti, charitatem autem non habuero, nihil nulli profect. Charitas patiens est, benigna est. Charitas non amator, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non querit quae sua sunt, non irriterat, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudent autem veritati. Omnia sufficit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nonquanti exigit. *Et post aliquos versus*: Num autem maneat fides, spes, charitas, tria haec: major autem his est charitas.

[xv.] Sectamini autem charitatem. *Et paulo post*: Quoniam amatores estis spiritum, ad redificationem Ecclesie querite ut abundetis. *Item post paululum*: Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed maioria parvuli estote, sensibus autem perfecti estote. *Et alio loco*: Quid ergo est, fratres? Cum convenientis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, singulam habet, interpretationem habet? omnia ad redificationem frant. *Et post aliquos versus*: Mulieres in ecclesiis faciunt: non enim permittunt illis loqui, sed subditas esse, sicut et Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. An a vobis verbum Dei processit, aut in vos solos devinit?

Et post paululum [xv.]: Nolite seduci: corrompunt mores bonos colloquia mala. Evigilate, justi³, et nolite peccare. Ignorantiam enim Dei quidam habent: ad reverentiam vobis loqueror. *Et post paululum*: Itaque, fratres mei dilecti, estote stabiles et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino.

[xvi.] De collectis autem que sunt in sanctos, sicut ordinavi in Ecclesiis Galatis, ita et vos facite. Per unam sabbati unusquisque vestrum apud se posat, recendens quod ei bene placuerit: ut non enim ve-

¹ Carnutensis codex, glorificatur; iuxta græc., docetae. id est, gloria affectu.

² Græc., Επειπολε δίδασκε εργάζετε justū.

³ Vulgata, juxta græcum, *panem hunc*.

nero, tunc collecte fiant. Cum autem præsens aero, quos probaveritis, per epistolas hos mittam perferrere gratiam vestram in Jerusalem. Quod si dignum fuerit ut et ego eam, mecum ibunt. Veniam autem ad vos cum Macedoniam pertransiero. Nam Macedoniam pertransibo. Apud vos autem forsitan remanebo, vel etiam hiemabo, ut vos me dedicatis quocumque iero. Nolo enim vos modo in transitu videre: spero autem me aliquantum temporis manere apud vos, si Dominus permisit. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten. Ostium enim mihi apertum est magnum et evidens, et adversari multi. Si autem venerit Timothenus, vide te ut sine timore sit apud vos. *Et post paululum:* Vigilate, state in fide, viriliter agite, et confortamini. Omnia vestra in charitate fiant.

DE EPISTOLA II B. PAULI AD CORINTHIOS.

[Cap. I.] Nam gloria nostra haec est, testimonium conscientiae nostræ, quod in simplicitate¹ et sinceritate Dei, et non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in mundo.

Et post paululum [ii.]: Si quis autem contristavit me², non me contristavit; sed ex parte, ut non onerem, omnes vos. Sufficit illi qui ejusmodi est, objurgatio haec quæ sit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis et consolemini, ne forte abundanter tristitia absorbeatur, qui ejusmodi est. Propter quod obsecro vos, ut confirmetis in illum charitatem. Ideo enim scripsi, ut cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donatis, et ego. Nam et ego quod donavi, si quid donavi, propter vos in persona Christi; ut non circumveniamur a satana: non enim ignoramus cogitationes ejus.

Et alio loco [iv.]: Ideo habentes hanc administrationem³, juxta quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus; sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipso ad omnem conscientiam hominum coram Deo. *Et post paucos versus:* Non enim nosmetipso predicanus, sed Jesum Christum Dominum nostrum, nos autem servos vestros per Jesum. *Et paulo post:* Habetus autem thesanum istum in yasis scilicibus, ut sublimitas sit virtutis Dei, et non ex nobis. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non destituiur; persecutionem patimur, sed non derelinquimur⁴; dejicimur, sed non perimus: semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu in corporibus nostris manifestetur. Semper enim nos qui vivimus,

¹ In Biblio Sixti V jussu recognitis, post, in simplicitate, additur, cordis: sed hac vox aberat ab antiquis Corb. et a greco, neccen ab omnibus codicibus hujus si ecclii.

² Hoc loco, me, non est in Regio codice, nec in greco; sicutque deinceps ex unicum et Vulgata, quæ illud in veteri Biblio Corb. et in aliis plerisque addebat.

³ Vulgata nunc in editis, habentes administrationem; prætermissa voce, hanc. At in antiquis Corb. Bibl. ferebat, habentes hanc ministracionem; juxta греческим, ten disconiam tantum.

⁴ Apud Lcv. interpositum hic fuerat ex Gemblacensi codice, humiliatur, sed non confunditur; quod nec in vss. nostris aliis editionibus speculi, nec in sacris Biblis nisi forte quibusdam interpolatis, reperiébatur.

in mortem tradimur propter Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis. Habentes autem eundem spiritum fidei, sicut scriptum est, Credidi propter quod locutus sum, et nos credimus propter quod ei loquimur. *Et post sex versus:* Propter quod non deficimus; sed licet is qui foris est homo noster corrumpatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem. Id enim quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostre, supra modum in sublimitate⁵ eternum glorie pondus operatur in nobis: non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.

Et post paululum [vi.]: Adujantes⁶ autem adhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim, Tempore accepto exaudi vi te, et in die salutis adjuvi te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum: sed in omnibus exhibeamus nosmetipso sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carcerebus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non facta, in verbo veritatis, in virtute Dei; per arma justitiae, a dextris et a sinistris, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam; ut seductores et veraces, sicut qui ignoti et cogniti; quasi morientes, et ecce vivimus; ut castigati et non mortificati; quasi tristes, semper autem gaudentes; sicut egentes, multos autem locupletantes; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes. *Et post paucos versus:* Dilatamini et vos. Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiae cum iniuitate? aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem convenio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infidel? Qui autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi, sicut dicit Dominus: Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus, et immundum ne teli geritis; et ego recipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens.

[vii.] Has igitur habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficiens sanctificationem in timore Dei. *Et post paululum:* Quoniam et si contristavi vos in epistola, non me penitet: et si premiteret, videns quod epistola illa esset ad horam vos contristavit, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad penitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum Deum tristitia est, penitentiam

⁵ Regius codex et Corb. Biblia, supra modum in sublimitatem; juxta греческим, καθ' ιπερβολην εις ιπερβολην.

⁶ Regius codex, adjuvantes.

in salutem stabilem operatur. Saeculi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim hoc ipsum secundum Deum contrastari vos, quantam in vobis operatur sollicitudinem?

Et post paucos versus [viii.]: Notam autem vobis facimus, fratres, gratiam Dei, que data est in Ecclesiis Macedonie, quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum¹, et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum. Quia secundum virtutem (testimonium illis reddo), et supra virtutem voluntari fuerunt, cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam, et communicationem ministerii quod fit in sanctos: et non sicut speravimus, sed semetipsos dederunt, primum Domino, deinde nobis per voluntatem Dei; ita ut rogaremus Titum, ut quemadmodum coepit, ita et perficiat in vobis² etiam gratiam istam. Sed sicut in omnibus abundantia fide, et sermone, et scientia, et omni sollicitudine, insuper et charitate vestra in nos, ut et in hac gratia abundet: non quasi imperans dico, sed per aliorum sollicitudinem etiam vestre charitatis ingenium bonum comprobans³. Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egennus factus est, cum esset dives, ut inopia vestris vos divites essetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim vobis utile est, qui non solum facere, sed et velle coepitis ab anno priori. Nunc vero et facto perficite, ut quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio; sed ex aequalitate, in praesenti tempore vestra abundantia illorum inopiam supplet, ut et illorum abundantia vestra inopie sit supplementum, ut fiat aequalitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non minoravit. Gratias autem Deo, qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Tui: quoniam exhortationem quidem suscepit, sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. Misimus autem cum illo fratrem, cuius lans est in Evangelio per omnes Ecclesias. Non solum autem, sed et ordinatus ab Ecclesiis comes peregrinationis nostrae, in hac gratia⁴, que ministratur a nobis ad Domini gloriam et destinatam voluntatem nostram: devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitude, que ministratur a nobis⁵. Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus.

¹ Vulgata nunc habet, *ipsorum fuit*; sed carebat, *fuit*, in Corb. Biblio et in greco, necnon in codicibus hujus Speculi.

² Regius codex, *perficiat in vos*: panloque post, *sollicitudine et charitate vestra in nobis*; praetermissu, *insuper*: quibus locis ad grece, quadrat.

³ Am. et Er hic, *ingenium bonum comprobans*. In greco unum tantum verbum est *gnosis*: quod *ingenitatem*, sive *sinceritatem* significat.

⁴ Sic etiam Corb. Biblio ferebant. At nunc in Vulgata legitur, *in hac gratiam*. In greco, *sin tē chariti tautē*.

⁵ Sic in editis addebatur, *in Domini gloriam*; quod a Ms. et a sacris Biblio abest. Paulus infra, pro: *Et post aliquos versus*, habet Regius codex: *Et post novem versus*.

Et post aliquos versus [ix.]: Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abundantia est mihi scribere vobis. Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones; quoniam Achaia parata est ab anno praeterito, et vestra emulatio provocavit plurimos. Misi autem fratres, ut ne quod gloriamur de vobis, evangetur in hac parte: ut, quemadmodum dixi, parati sitis; ne cum venerint mecum Macedones, et invenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicam vos) in hac substantia. Necessarium ergo existimavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, et præparent re promissam benedictionem hanc paratam esse, sic quasi benedictionem, non quasi avaritiam. Illoc autem dico: qui parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate. Illarem enim datorem diligit Deus. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est: Dispersi, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum⁶. Qui autem administrat semen seminanti, et panem ad manducandum prestabit, et multiplicabit semen vestrum, et angebit incrementa frugum justitiae vestre; ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, que operatur per nos gratiarum actionem Deo: quoniam ministerium hujus officii, non solum supplet ea que desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, per probationem ministerii vestris; glorificantem Deum in obedientia confessionis vestrae⁷, et simplicitate communicationis in illos et in omnes; et ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. Gratias ago Deo⁸, super inenarrabili dono ejus.

Et alio loco [x.]: Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur. Non enim qui seipsum commendat, illle probatus est; sed quem Deus commendat.

Et post aliquantum [xi.]: Ministri Christi sunt? et ego⁹: ut minus sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carcerebus abundantius, in plagiis supra modum, in mortibus frequenter: a Judeis quinque quadragenas, una minus, accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci; nocte et die in profundo maris fui: in itineribus sepe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore et aratura, in vigilis multis, in fame et siti, in jejuniis multis, in frigore et nuditate: præter illa que extrinsecus sunt, instant-

⁶ Sic Ms. cum antiquis Corb. Biblio. At editi habebant sicut nunc Vulgata, in *seculum saeculi*: quoniam in greco sit tantum, *et ion aiōna*.

⁷ Hic in sacris Biblio additur, *in Evangelium Christi*.

⁸ Vulgata, *Gratias Deo*: praetermissu, *ago*. Greco autem, *Charis de tō Thēō*.

⁹ Redundat, et ego: quod quidem in Vulgata etiam hic repetebatur; sed merito per Bibliorum castigatores expunctum fuit, cum id textus grucus non habeat.

ta mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? Si gloriari oportet, quae infirmitatis mea sunt gloriabor.

Et post paulum [xii.]: Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelias, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis multis pro Christo. Cum enim infirmor, tunc potens sum. *Et post aliquos versus*: Ecce tertio paratus sum venire ad vos, et non ero gravis vobis. Non enim quaro qua vestra sunt, sed vos. Nec enim debem filii parentibus thesaurizare, sed parentes filii. Ego autem libentissime impendam, et superimpendar ipse pro animabus vestris, licet plus vos diligens, minus diligar. *Et post aliquos versus*: Timeo enim ne forte cum revero, non quales volo inveniam vos, et ego inveniar a vobis quem non vultis: ne forte contentiones, emulationes, animositas, dissensiones, detractiones, surrurations, insulations, seditiones sicut inter vos; ne iterum cum revero, humiliet me Deus apud vos, et lugem multos ex iis qui ante peccaverunt, et non egerunt penitentiam super iniquitatem¹ et impudicitia quam gesserant.

Et alio loco [xiii.]: Oremus autem Deum, ut nihil mali facias: non ut nos prolati pareamus, sed ut vos quod justum est facias². *Et post sex versus*: De cetero, fratres, gaudete, perficimini, exhortamini, id ipsum sapite, pacem habete; et Deus dilectionis et pacis erit vobis.

DE EPISTOLA B. PAULI AD GALATAS.

[Cap. i.] Si adhuc hominibus placere, Christi servus non essem.

Et post aliquantum [v.]: Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliqual valet, neque praparatum; sed fides quae per dilectionem operatur. *Et alio loco*: Vos autem in libertatem vocati estis³, fratres: tantum ne libertatem in occasionem carnis deatis, sed per charitatem spiritus servite invicem⁴. Omnis enim Lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si invicem mordetis et comeditis, volete ne ab invicem consumamini. Dico autem⁵: Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficiatis. Caro cuius conueniet adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Ilac enim sibi invicem adversantur, ut non quicunque vultis, illa faciantis. Quod si spiritu ducimini, non estis sub Lege. Manifesta autem sunt opera carnis, quae sunt, fornicatio, immunditia⁶, luxuria, idolorum servitus, veneficia,

¹ sacra Biblia non addunt, *impudicitia*.

² illa sacra Biblia inter omnia, et *fornicationem*.

³ Vulgata, *quod bonum est*. Graec., *to edon*.

⁴ Sic MSS. hiujus si eccl. juxta Vulgatam. At editi, in *libertate*, in greco est, *ep. eluthria*.

⁵ vox, *spiritus*, absent a *vetus* Corb. Biblis et a Greco.

⁶ Editi post, *nico autem, adhuc, in Christo*: quod nec in MSS. est, nec in sacris Biblis nisi forte interpolatis,

⁷ In Vulgata inseritur hic, *impudicitia*: que vox a *vetus* corb. Biblis absent. reperitur quidem a *gr. Hieronymum*, sed subtracta voce, *luxuria*. In greco autem nominatur *primum, adulterium*; tum, *fornicatio*; deinde alia ut hic recensentur omisso nomine, *impudicitia*.

inimicitie, contentiones, emulationes, ira, rixae, dissensiones, sectae, invidie, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia: que praedico vobis, sicut predixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt¹. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas², fides, modestia, continentia. Adversus huiusmodi non est lex. Qui autem Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis. Si spiritu vivimus, spiritu et ambulemus. Non efficiamur inanis glorie cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

[vi.] Fratres, etsi preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum, ut et tu tenteris. Alter alterius onera portare, et sic adimpleris legem Christi. Num si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit; ipse se seducit. Opus autem suum probet unusquisque, et sic in semelipsa tantum habebit gloriam, et non in altero. Unusquisque enim ovis suum portabit. Communicebat autem is qui catechizatur verbum³, ei qui se catechizat, in omnibus bonis. Nolite errare: Deus non irridet. Que enim seminaverit homo, haec et metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem; qui autem seminat in spiritu, de spiritu et metet vitam eternam. Bonum autem facientes non deficitam; tempore enim suo metemus non deficientes. Ergo dum tempus habemus, opemur homini ad omnes, maxime autem ad domesticos fideli.

DE EPISTOLA B. PAULI AD EPHESIOS.

[Cap. iv.] Obsecro itaque vos, fratres, ego vincus in Domino, ut digne ambuletis vocazione qua vocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum potentia supportantes invicem in charitate, solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis. *Et alio loco*: Hoc itaque dico, et testificor in Domino, ut jam non ambuletis sicut et Gentes ambulant, in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a vita Dei per ignorantiam, quae est in illis propter cecitatem cordis ipsorum: qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitie in operationem impudicitiae omnis et avaricie⁴. Vos autem non ita didicistis Christum: si tamen illum andistis, et in ipso docti estis, sicut est veritas in Iesu. Deponite⁵ vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpit secundum desideria

¹ Vulgata, *non consequentur*, Graec., *on cléronomésousin*.

² In Vulgata superadduntur duo vocabula, scilicet hoc loco, *mansuetudo*; postremo, *castitas*: sieque fructus spiritus sicut duodecim. At in *vetus* Corb. Biblis non sunt plus undecim, quia omittitur, *mansuetudo*: in greco autem non plus novem, quia absunt, *patientia* et *custodia*, neque *vocalis*, *mansuetudo* ac *modestia*, respondate nisi unum prioriter.

³ Sic etiam in Corb. Biblis *juxta grecum, fan logon*. At in Vulgata nunc est anderenti casu, *catechizatur* verbo.

⁴ *Pro*, et *avariicie*, habet nunc Vulgata, in *avaritiam*: Corb. *biblia, in avaritia*: juxta grecum, en *pleoneksi*.

⁵ Vulgata, *deponere*: quoniam illa in corb. Biblis habuit a prima manu, *deponere*. Porro in greco est, *apotheleishai unas, deposuisse* vos: et consequenter *ananechidisi*, *renovetos* *hisse*, *endusasthai*, *induisse*: ubi Vulgata infinita in imperativa mutatis praetulit, *responsum induisse*.

erroris. Renovamini autem spiritu mentis vestre; et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo; quoniam sumus invicem membra. Irascimini, et nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, jam non furetur; magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tributal necessitatem patienti. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat; sed si quis bonus ad edificationem opportunitatis¹, ut det gratiam audiencibus. Et nolite contristare Spiritum sanguinem Dei, in quo signati estis in die redemptionis². Quoniam amaritudo, et ira, et indignatio, et clamor, et blasphemia tollant a vobis, cum omni malitia. Estote autem iuxtam benigne, misericordes, donantes iuvicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis.

[v.] Estote ergo imitatores Dei, sicut filii charissimi; et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Dea in odorem suavitatis. Fornicatio autem, et omnis immoraltas, aut avaritia, nec nominetur in vobis, sicut decti sanctos; aut turpitudo, aut stultitium, aut scurritas que ad rem non pertinet; sed magis gratiarum actio. Hoc enim scientie intelligentes, quod omnis significator, aut inmundus, aut avarus, quod est plororum servitus, non habet hereditatem in regno Christi Domini. Nemo vos seducat in omnibus verbis; propter haec enim venit ira Dei in filios disidentes. Nolite ergo effici participes eorum. Eratis enim aliquando tenebri; nunc autem lux in Domino: ut filii lucis ambulate (lumen enim lucis est in omni honestate et justitia et veritate), prolantes quid sit beneplacitum Deo. Et nolite communicare operibus ieiuniorum tenebrarum: magis autem redarguite. Quia enim in occulto sunt ab ipsis, turpe est et dicere. Quoniam autem quae arguuntur, a lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus³. Videite itaque, fratres, quoniam capte ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus: quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quae sit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemuni Spiritu sancto⁴, loquentes vobismetipsis in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus

¹ Vulgata, ad edificationem fidei. At codices omnes huius speciei, ad edificationem opportunitatis; juxta Hieronymum, qui hunc in locum id oportet: •Pro eo, at, quod nos postinus ad edificationem opportunitatis, hoc est quod dicitur grece, τες εκρηκται, in latinis conficitur propter eum vocatum mutuaria interpres, et posuit ad edificationem fidei. •

² Vulgata, in diem redemptionis: suffragante greco, eis dñm.

³ Loco, tibi, in vulgata est, te: licet graece Legatur, epiphysai solo aristis illucescat; sive illi Hieronymus interpretatur, orietur tibi Christus.

Sic etiam vulgata in excusis. At in antiquis Cori. Biblio non additur, sanctio: quod pariter Hieronymus graeco inherens ostenermitt.

vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo et Patri, subjecti invicem in timore Christi. Mulieres viris suis subditae sint, sicut Domino: quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesie. ipse Salvator corporis ejus⁵. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans lavaco aqua in verbo⁶: ut exhiboret ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid ejusmodi; sed ut sit sancta et immaculata. Ita et viri debent diligere uxores suas, ut corpora sua. Qui nam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo unquam carnem suam odio habuit; sed nutrit et solet eam, sicut et Christus Ecclesiam: quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus et de ossibus ejus. Propter hoc inquit homo patrem et matrem suam, et adhereret uxori sue; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia. Verumtamen et vos singuli, quisquisque uxorem suam sicut seipsum diligit: pax autem timeat virum.

[vi.] Filii, obedite parentibus vestris in Domino. Hoc enim justum est. Honora patrem tuum et matrem, quod est primum mandatum in promissione, ut bene sit ibi, et sis longatus super terram. Et, patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros, sed educate eos in disciplina et correptione Domini. Servi, obedite dominis carnalibus cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: non ad cœlum servientes, quasi hominibus placentes; sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate servientes ut Domino, et non hominibus: scientes quoniam unusquisque quodquidem fecerit homini, hoc recipiet a Domino, sive servus, sive liber. Ea res, domini, eadem facies illis, remittentes nimis; sciretes quia et illorum et vestrum Dominus est in celis, et personarum acceptio non est apud eum. De cetero, fratres, confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli: quia non est nobis collectatio adversus carnem et sanguinem; sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores, tenebrarum harum, contra spiritualia nequitia in colestibus. Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die mali, et in omnibus perfecti stare. State ergo suciucti lumbos vestros in veritate, et induti loricae justitiae, et calceati pedes in preparatione Evangelii pacis: in omnibus augmentes sentiam fidei, in quo possitis omnia tela unquam ignea extinguiere; et galeam salutis assumere, et gladium spiritus, quod est verbum Dei, per omnes orationem et obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, et in ipso

⁵ Pronomen, ejus, abest a Ms. in his speciebus, nec in greco reperitur, nec apud Hieronymum.

⁶ sic etiam apud Hieronymum, non addita voce, nisi: que quidam vox, post, in tercio, legimus post in Vulgata, non autem in textu greco.

vigilantes in omni instantia et obsecratione, pro omnibus sanctis; et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia notum facere mysterium Evangelii, propter quod legatione fungor in catena¹, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui.

DE EPISTOLA B. PAULI AD PHILIPPENSES.

[Cap. I.] Quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum. Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est; et quid eligam, ignoro. Coarctor enim et duobus: desiderium habens dissolvi et cum Christo esse, multo magis melius; permane autem in carne, necessarium propter vos. *Et post sex versus*: Tantum digne Evangelio Christi conversamini, ut sive cum venero et videro vos, sive absens audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimis, collaborantes fidei Evangelii. Et in nullo terremini ab adversariis, quae est illis causa perditionis, vobis autem salutis: et hoc a Deo. Quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum creditis, sed ut etiam pro illo patimini: idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc auditis de me.

[n.] Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera et miserationes², implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes, unanimis, idipsum sentientes. Nihil per contentionem, neque per inanem gloriam; sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantur. Non quae sua sunt singuli considerantes; sed ea quae aliorum. Illoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequali Deo: sed scmetipsum exinanivit formam servi arcipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo; humiliavit scmetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus illum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen: ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, et inferorum, et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, non ut in presentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu et tremore vestram salutem operamini. Deus est enim qui operatur in vobis et velle, et perficere, pro bona voluntate. Omnia autem facite sine murmurationibus et hasitationibus, ut sitis sine querela, et simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravae et perverse; inter quos lucetis sicut luminaria in mundo: verbum vite continentis ad gloriam mihi in diem Christi³;

¹ Editi, in catena ista, ita ut At Regius codex et sacra Biblia carent pronomine, ista.

² Vulgata, viscera miserationis. Greec. *splagchna kai oiktir-moi*.

³ Consonat græcus textus. At Vulgata preferit, ad gloriam meam in die Christi.

quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. Sed et si immolar supra sacrificium et ministerium fidei vestre, gaudeo et congratulari omnibus vobis. Idipsum autem et vos gaudeite, et congratulamini mihi. Spero autem in Domino Iesu Timotheum cito mittere ad vos, ut et ego bono animo sim, cognoscens quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. Omnes enim sua querunt, non quæ sunt Iesu Christi. Experimentum autem ejus cognoscite, quoniam sicut patri filii, mecum servivit in Evangelio. Hunc igitur spero me mittere, mox ut videro quæ circa me sunt. Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem et cooperatorem et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos: quoniam quidem omnes vos desiderabat, et modestus erat propter quod audistis illum infirmatum. Nam et infirmatus est usque ad mortem, sed Deus misertus est ejus: non solum autem ejus, verum etiam et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinantius ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, et ego sine tristitia sim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino; et ejusmodi cum honore habetote: quoniam propter opus Christi usque ad mortem acescit, tradens animam suam, ut impleret quod vobis dearet erga meum obsequium.

Et paulo post [iii.]: Fratres, ego me non arbitror apprehendisse: unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens me, ad destinatum consequor, ad bravum supernæ vocacionis Dei in Christo Jesu. Quicumque ergo perfecti, hoc sentiamus; et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit: verumtamen ad id⁴ quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula. Imitatores mei estote, fratres; et observeate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. Multi enim ambulant, quos sepe dicebam vobis, nunc autem et flens dico, inimicos crucis Christi: quorum finis interitus; quorum Deus ventus, et gloria in confusione ipsorum; qui terrena sapient. Nostra autem conversatio in celis est.

Et post tredecim versus [iv.]: Gaudete in Domino semper; iterum dico, gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus enim prope est. Nihil solliciti sitis: sed in omni oratione et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestre innescant apud Deum. Et Pax Dei, que exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra et intelligentias vestras in Christo Jesu. De cetero, fratres, quecumque sunt vera, quæcumque pudica, quecumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bone famæ; si qua virtus, si qua laus⁵, haec cogitate: quæ et didicistis, et accepistis, et audi-

⁴ Abest, id, a sacris Biblia; neque in illis particula, et post verbum, sapiamus, reperitur.

⁵ Apud Lov. additum fuerat hic, discipline, juxta Vulgam: sed Am. Er. et Regius codex vocem istam cum græco prætereunt.

sus, et vidistis in me, hæc agite; et Deus pacis erit vobiscum. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruis sis pro me sentire, sicut et sentiebatis: occupati autem eratis. Non quasi propter penitram dico. Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. Scio et humiliari; scio et abundare: ubique et in omnibus institutus sum, et satiari, et esurire, et abundare, et penitram pati: omnia possum in eo qui me confortat. Verumtamen bene facitis communicantes tribulationi mee. Scitis autem et vos, Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli: quia et in Thessaloniam et semel et bis in usum mihi misistis. Non quia quero datum, sed require fructum abundantem in rationem vestram¹. Habeo autem omnia, et abundo. Repletus sum, acceptis ab Epaphroditio quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptabilem, placenter Deo.

DE EPISTOLA I B. PAULI AD THES- SALONICENSES.

[Cap. II.] Ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: sed ante passi multa² et contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo: sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium, ita loquimur; non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. Neque enim aliquando suimus in sermone adulationalis, sicut scitis: neque in occasione avaritiae, Deus testis est: neque querentes ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. Cum possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli: sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foveat filios suos. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras; quoniam charissimi nobis facti estis. Memores enim faci estis, fratres, laboris nostri et fatigationis: nocte et die laborantes, ne quem vestrum gravaremus, predicavimus in vobis Evangelium Dei. Vos testes estis et Deus, quam sancte, et juste, et sine querela vobis, qui credidistis, affluimus: sicut scitis, qualiter unumquemque vestrum, tanquam pater filios suos, deprecantes vos, et consolantes, testificati sumus ut ambuletis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione; quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed sicut est vere verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, que sunt in Iudea, in Christo Jesu; quia eadem passi estis et vos a contribubibus vestris, sicut et ipsi a Judeis.

Et alio loco [IV.]: De cetero ergo, fratres, rogamus

¹ Editi ante juxta Vulgatam, in ratione vestra. At MSS. juxta grecum et antiqua Biblia, in rationem restram.

² vox, multa, a sacris Bibliis abest.

vos, et obsecramus in Domino Jesu, ut quemadmodum accepistis a nobis quomodo vos oporteat ambulare, et placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quæ precepta dederimus vobis per Dominum Jesum. Ilæc est enim voluntas Dei, sanctificatione vestra, ut abstineatis vos a fornicatione; ut sciat unusquisque vestrum suum vas possidere in sanctificatione et honore, non in passione desiderii, sicut et gentes quæ ignorant Deum; et ne quis supergredietur, neque circumveniat in negotio fratrem suum: quoniam vindex est Deus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, et testificati sumus. Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in vobis. De charitate autem fraternalis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos a Deo didicistis ut diligatis invicem. Etenim facitis illud in omnibus fratres in universa Macedonia. Rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis; et operam deis, ut quietis sitis; et ut vestrum negotium agatis, et operemini in aliis vestris, sicut præcepimus vobis: ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desideratis. Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et ceteri qui spem non habent.

Et post aliquos versus [V.]: Igitur non dormiamus, sicut et ceteri: sed vigilemus et sobri simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt; et qui ebri sunt, nocte ebri sunt. Nos autem qui diei sumus, sobri simus; induit loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Jesum Christum: qui mortuus est pro nobis, ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. Propter quod consolamini invicem, et adiuvate alterutrum, sicut et facitis. Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis eos qui laborant inter vos, et præsumt vobis in Domino, et monent vos, ut habeatis illos abundantius in charitate, propter opus illorum; pacem habete cum eis. Rogamus autem vos, fratres; corripite inquietos, consolamini pusillanimos, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo aliqui reddat: sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. Semper gaude: sine intermissione orate; in omnibus gratias agite. Ilæc enim voluntas Dei est in Christo Jesu, in omnibus vobis. Spiritum nolite extinguere. Prophetias nolite spernere. Omnia autem probate: quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinetis vos.

DE EPISTOLA II B. PAULI AD THES- SALONICENSES.

[Cap. I.] Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres, ita ut dignum est; quoniam supercrescit fides vestra, et abundat charitas uniuscujusque vestrum in invicem: ita ut nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra et fide in omnibus persecutionibus vestris et tribulationibus, quas sustinetis in exemplum justi iudicij Dei, ut digni-

habeamini regnum Dei, pro quo et patimini. Si tamen justum est apud Deum, retribuere tribulationem es qui vos tribulant; et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum, in revelatione Domini Jesu de celo cum Angelis virtutis ejus, in flamma ignis, dantis vindictam illis qui non reverentur Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi. Qui per nos dabunt in inferitum aeternas, a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, quia creditum est testimoniump nostrum super vos in die illo. In quo etiam eramus semper pro vobis, ut dignetur vocatione vos sis Deus noster, et impleat omnem voluntatem bonitatis¹, et opus fidei in virtute: ut clarissemur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo, secundum gratiam Dei positi, et Domini Jesu Christi.

Et alio loco [iii.]: Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut substrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinata, et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis. Ipsa enim sciens quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducavimus alicuius; sed in labore et fatigione, nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus. Non quasi non habuerimus potestatem; sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. Nam et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, quoniam si quis non vult operari, nec manducet. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquieti, nihil operantes, sed curiosi agentes. Illi autem qui eis modi sunt, denuntiamus, et observamus in Domino Jesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. Vos autem, fratres, polite desicere benefacientes. Quod si quis non obdierit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et non commisceamini cum illo, ut confundatur. Et nolite quasi inimicorum existimare, sed corripite ut fratrem.

DE EPISTOLA B. PAULI AD COLOSSENTES.

[Cap. iii.] Igitur, si conurrexistis cum Christo, que sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera dei sedens; que sursum sunt sapite, non que super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra, quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malorum, et avaritiam, quae est idolorum servitus; propter quae venit ira Dei super filios incredulitatis, in quibus et vos ambulatis aliquando, cum viveretis in illis. Neque enim deponit et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam; turpem sermonem de ore vestro ne emiseritis². Nolite mentiri invicem; expoliantes vos veterem hominem cum

¹ sic MSS. At editis, debent interitius. Vulgata, debent interitius.

² in editis addelatur, sive: que vox abest a MSS. et a scriptis omnis.

³ Regius speculi codex et sacra Biblia canent his verbis, ne emiseritis: itemque vox Dei, que hic in v. 10, post, in agnationem, legitur.

actibus ejus, et indumentes novum, enim qui renovatur in agnationem Dei, secundum imaginem ejus, qui creavit eum: ubi non est Gentilis et Judeus, circumcisio et preputium, Barbarus et Scylta, servus et liber; sed omnia et in omnibus Christus. Induite ergo vos sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam; supportantes invicem, et donantes vobis ipsis, si quis adversus aliquem habet querelam: sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos facite⁴. Super omnia autem haec charitatem habete, quod est vinculum perfectionis: et pax Christi exsulet in cordibus vestris, in qua et vocati estis in uno corpore; et gratia estote. Verbum Christi habitat in vobis abundantiter, in omni sapientia docentes et communentes vosmetipso psalmis, hymnis et cantici spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quidemque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo et Patri per ipsum. Mulieres, subditae estote viris, sicut oportet in Domino. Viri, diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad illas. Filii, obedite parentibus per omnia; hoc enim placitum est in Domino. Patres, polite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo siant. Servi, obedite per omnia dominis carnibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes; sed in simplicitate cordis, timentes Dominum. Quidemque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, et non hominibus; scientes quod a Domino accipietis retributionem hereditatis. Domino Christo servite. Qui enim facit injuriam, recipiet id quod inique gessit; et non est personarum acceptio apud Deum.

[iv.] Domini, quod justum est ei regnum, servis prestare; scientes quoniam ei vos Dominum habetis in celo. Orationi instate, vigilantes in ea cum gratiarum actione: orantes sicut et pro nobis, ut Deus aperiat nobis optimus sermonis ad loquendum mystrium Christi, propter quod etiam vincens sum, ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia sale conditus sit, ut sciatis quomodo orate vos unicuique respondere.

DE EPISTOLA I. B. PAULI AD TIMOTHEUM.

[Cap. i.] Finis autem praecepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque que loquuntur, neque de quibus affirmant. Scimus autem quoniam bona est lex, si quis ea legitime statut: scientes hoc⁵, quia justa lex non est posita, sed injustis et non subditis, impensis et peccatoribus, sebaratis et contaminatis, parricidis et matricidis, homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiaris, mendacibus, perjuris; et si quid aliud rama doctrine adversatur, que est secundum Evangelium glorie beati Dei, quod creditum est mihi.

⁴ verbum, scire, abest a Regio codice et a scriptis Biblia.

⁵ vulgata, sciens hoc. Græc., eidēs.

Et post paululum [n.]: Obsecro igitur primum omnium fieri observationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus: pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt; ut quietam et tranquillam vitam agamus, in omni pietate et castitate. *Item post paululum*: Volo ergo viros orare in omni loco, levantes manus sine ira et dissipatione. Similiter et mulieres in habitu ornato, cum verecundia et sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa; sed, quod debet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. Mulier in silentio discat cum omni subjectione. Docere autem mulieri non perauit, neque dominari in virum, sed esse in silentio.

Et post aliquot versus [m.]: Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unus uxorius virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalium, dextorem: non vinecentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum, sed sua domini bene praeponit, filios habitem subditos cum omni castitate. Si quis autem domini sue praesesse nescit, quomodo Ecclesia Dei diligenter habebit? Non neophyti, ne in superbiam elatus in judicium incidat diaboli. Oportet autem et illum testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt, ut non in opprorium incidat et laqueum diaboli. Diaconi similiter pudicos, non bilinguis, non multo vino dulcitos, non turpe luxuriam sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primi, et sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideli's in omnibus. Diaconi sunt unius uxoris viri, qui filii quis bene praebeant¹ et suis dominibus. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirunt², et nullam fiduciam in fide que est in Christo Iesu.

Et post duodecim versus [iv.]: Spiritus autem manifeste dicit quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis demoniorum, in hypocrisi loquaciam mendacium, et ceteris habentium suam conscientiam, prohibegimus nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et illi qui cognoverunt veritatem. Quia omnis creatura Dei bona, et nihil abiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem. Haec proponens fratibus, bonus eris minister Christi Iesu, nutritus verbis fidei et bona doctrinae quam assecutus es. Inepias autem et amies fabulas devit. Exerce te ipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vita que nunc est, et futura. Fidelis seruus ei omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus et maledicimur, quia speramus in Deum vivum, qui est salvator omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe haec, et doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed exemplum

¹ Vulgata, *præsint*. Sic etiam Ing. M.

² Vulgata, *acquirent*. At codicis hujus Speculi, *acquirunt*; suffragante gratio, *periponuntur*.

esto fidelium, in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectio[n]i, exhortationi, doctrinae. Noli negligere gratiam que in te est, qua data est tibi per prophetiam, cum impositione mannum presbyteri. Ille meditare, in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus³. Attende tibi et doctrinae, insta in illis: hoc enim faciens, et teipsu[m] saluum facies, et eos qui te audiunt.

[v.] Seniorem ne incepaveris, sed obsecra ut patrem: juvenes, ut fratres; anns, ut matres; juvenatas, ut sorores, in omni castitate. Vidua honorata, que vere vidua sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet; discant⁴ primum dominum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo. Quia autem vera vidua est et desolata, sperat in Deum, et instat⁵ observationibus et orationibus nocte et die. Nam quia iustitia eius est, vivens mortua est. Et hoc præcipit, ut irreprehensibilis sint. Si quis autem snorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et eis infidelis deterior. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quia fuerit unius viri uxor, in opribus hominis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recipit, si sanctorum pedes lavat, si tribulacionem patientibus subministravit, si omno opere bonum subsecuta est. Adolescentiores autem viduas desira. Cum enim luxuriant fuerint in Christo, nubera volunt; habentes damnacionem, quia primam fidem irritata fecerunt. Simil autem ei oīus discunt circumcidere domos; non solus oīose, sed et verboso, loquientes quae non oportet. Volo autem junioris nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. Jam enim quedam converse sunt retro post satanam. Si quis fidei⁶ habet vidnas, subministret illis, ut non gravetur Ecclesia, ut iis quae vere viduae sunt sufficiat. Qui bone persunt presbyteri, duplice honore digni habentur: maxime qui laborant in verbo et doctrina. Dicit enim Scriptura, Non infrebas⁷ os bovi trituranti; et, Diagnus est operarius mercede sua. Adversum presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub dubiis et tribus testibus. Peccantes coram omnibus argue, ut et crederi timorem habant. Testor coram Deo et Christo Iesu et electis Angelis, ut haec custodias sine prejudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. Manus citio nemini imposueris, neque communicaveris percutitis alienis. Te ipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed vivo mudio utere, propter stomachum tuum, et fre-

¹ Regius codex, *manifestus sit in omnibus*; juxta graecum, *en pasti*.

² Sic omnes codices Speculi; juxta graecum, *mandat*.

³ Vulgata, *sperat et instat*. Graeca scriptura, *επιπέντε καὶ προσπέντε, σπερατ et instat*: hinc Regius codex, litteris θ per literarios, ut sapientia colligit, mutata in η, habebit speravit.

⁴ In velutis Corb. bibliis: *si quis fidelis vel si qua fidelis*;

⁵ Juxta graecum, *et tis pistos e pisti*.

⁶ Sic etiam Corb. Bibl. At nunc Vulgata, non oligabis.

quentes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, precedentia ad iudicium: quosdam autem et subsequuntur. Similiter et facta bona manifesta sunt; et quae aliter se habent, abscondi non possunt.

[vi.] Quicumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos habeant¹, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt; sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii participes sunt: haec doce, et exhortare. Si quis aliter docet, et non acquiescat sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrina, superbus², nihil sciens, sed languens circa questiones et pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidie, contentiones, blasphemiae, suspiciones male, conflicitationes hominum mente corruptorum, et qui privati sunt veritate; existimantium questum esse pietatem. Est autem quæstus Magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incident in tentaciones, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, que mergunt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis. Tu autem, o homo Dei, haec fuge: sectare vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei; apprehende vitam eternam, in qua³ vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile, usque in adventum Domini nostri Iesu Christi. Et post paucos versus: Divitibus hujus saeculi præcipe, non superbe sapere neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo, qui præstat nobis omnia abunde ad frumentum; bene age, divites fieri in operibus bonis, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientie, quam quidam promittentes circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

DE EPISTOLA II B. PAULI AD TIMOTHEUM.

[Cap. 1.] Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vincum eum; sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei. Et post paucos versus: Formam habet sanctorum verborum, quæ a me audisti in fide et dilectione in Christo Iesu. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis.

¹ Vulgata, arbitrentur.

² Legendum cum Vulgata, superbis est; vel, superbis: uita grecam, tetraphotal.

³ Graeca scriptura, eis en, in ouan.

Et paulo post [ii.]: Tu ergo, fili mi, confortare in gratia, quæ est in Christo Iesu; et quæ audisti a me per multos testes, hac commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere. Labora siue bonus miles Christi Iesu. Nemo militans Deo, impli- cat se negotiis secularibus, ut ei placeat, cui se probavit. Nam et qui certat in agone, non coronatur nisi legitime certaverit. Laborantem agricultor oportet primum de fructibus accipere. Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus intellectum in omnibus. Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum; in quo labore usque ad vincula, quasi male operans: sed verbum Dei non est alligatum. Ide omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti. Fidelis sermo: Nam si commortui sunus, et convivemus; si sustinebimus⁴, et conregnabimus; si negabimus, et ille negabit nos; si non credimus, ille fidelis permanet, negare scipsum non potest. Haec commone, testificans coram Deo. Noli verbi contendere, in nihil utile, nisi ad subversionem audiendum. Sollicite autem cura te ipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem⁵, recte tractantem verbum veritatis. Profana autem et vaniloquia devita: multum proficit⁶ ad impietatem; et sermo eorum ut cancer serpit. Et post sex versus: Cognovit Dominus qui sunt ejus; et discedat ab iniuitate omnes qui invocant⁷ nomen Domini. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia; et quedam quidem in honorem, quedam autem in contumeliam. Si quis ergo mundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et uile Domino ad omne opus bonum paratum. Juvenilia autem desideria fuge: sectare vero justitiam, fidem, charitatem, pacem cum iis qui invocant Dominum de corde puro. Stultas autem et sine disciplina questiones devita, sciens quod generant lites. Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt⁸: nequando det illis Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem, et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

[iii.] Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabant tempora periculosa; et erunt homines seipso amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemari, parentibus non obedientes, ingratii, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immobiles, sine benignitate, proditores, protervi, tumidi,

¹ Carnutensis codex et Corb. Biblia, si sustinemus. Paulo post, loco, si negabimus, habet regius codex, juxta Vulgatam, si negarimus.

² Ms., operarium irreprehensibilem. Paulo infra Regius Ms. et editio Er., et inaniloquia derita. Sic etiam Corb. Biblia.

³ Huic lectioni suffragatur græcus textus. At Vulgata præfert, multum enim proficit.

⁴ sacra biblia, et discedat ab iniuitate omnis qui resistunt.

⁵ Vulgata, resistunt veritati. Vox tamen, veritati, abesi a græco et a codicibus hujus operis, excepto Ms. Gemblensis.

voluptatum amatores magis quam Dei, habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes : et hos devita. Ex iis enim sunt qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, que ducuntur variis desideriis : semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. *Et post octo versus :* Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiae, Iconio, Lystris ; quales persecutiones sustinui, et ex omnibus me eripuit Dominus. Et omnes qui volunt pie vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. Malis autem homines et seductores proficiunt in pejus, errantes, et in errorem mittentes. Tu vero permane in iis quae didicisti, et credita sunt tibi, sciens a quo didiceris. Et quoniam ab infancia sacras Litteras nosti, quae te possunt instruere ad salutem, per fidem quae est in Christo Jesu. Omnis Scriptura divinitus inspirata, est utilis ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum¹, ad erudiendum in justitia : ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

[iv.] Testificor coram Deo et Christo Jesu, qui iudicaturus est vivos et mortuos, et per adventum ipsius et regnum ejus, praedica verbum, insta opportune, importune; argue, obseca, increpa in omni patientia, et doctrina. Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus ; et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac evangelist, ministerium tuum imple². Ego enim jam delibor, et tempus mea resolutionis instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, idem servavi : in reliquo reposita est mihi justitiae corona, quam redde: mihi Dominus in illa die justus judex ; non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus.

DE EPISTOLA B. PAULI AD TITUM.

[Cap. i.] Ilijus rei gratia reliqui te Creta, ut ea que desunt, corrigas, et constitutas per civitates presbyteros, sicut ego tibi disponui. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fidèles, non in accusatione luxurie, aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem; non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum³ : sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem, ampiecentem eum qui secundum doctrinam est fidem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. *Et post aliquos versus :* Quam ob causam increpa illos dire, ut sani sint in fide, non intendentis Judicis fabulis, et mandatis hominum aversantium se a veritate, Omnia munda mundis : coquinatis autem et infidelis-

¹ In Vulgata, *ad corripiendum* : in greco, *πρὸς επανθόδιτον, ad correctionem*.

² Nihil supra in græcis Biblia: at in latinis additur, *sobrius esto*.

³ Regius codex, *non turpe lacrum sectantem*.

bus nihil mundum : sed iniquitatæ sunt et mens eorum, et conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant; cum sint abominati et incredibilis, et ad omne opus bonum reprobi.

[ii.] Tu autem loquere que decent sanam doctrinam. Senes, ut sobri sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non vino multo servientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios diligent, prudentes, castas¹, domus curam habentes, benigas, subditas suis viris, ut non blasphemetur verbum Dei. Juvenes similiter hortare ut sobri sint. In omnibus te ipsum prebe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate. Verbum sanum, irreprehensibile : ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis². Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut doctrinam salvatoris nostri Dei ornent in omnibus. Apparuit enim gratia Dei salvatoris³ omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem et secularia desideria, sobrie et juste et pie vivamus in hoc saeculo, expectantes beatam spem et adventum glorie magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniuriate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. Ille loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

[iii.] Admone illos, principibus et potestatibus subditos esse, dicio obedire, ad omne opus bonum paratos esse : neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. *Et post paucos versus :* Fidelis sermo est ; et de his volo te confirmare, ut curent bonis operibus præses qui credunt Deo. Ille sunt bona et utilia hominibus. Stultas autem questiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita : sunt enim inutiles et vanæ. Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita, sciens quia subversus est qui ejusmodi est, et delinquit proprio iudicio condemnatus.

DE EPISTOLA B. PAULI AD PHILEMONEM.

Gaudium enim magnum habui et consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. *Et paulo post :* Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii : sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntariū.

DE EPISTOLA AD HEBRÆOS

[Cap. iii.] Videte, fratres, ne forte sit in aliquo ve-

¹ Vulgata ad lit., *sobrios* : cui verbo nihil hic in greco respondeat.

² Regius codex, *de rotis* : juxta græcum.
³ Vulgata, *saluatoris nostri* : absit, *nostri*, a codicibus Speculi, et a græco textu. Imo in græco cum articulo termino est nominativi casu è *sōtērōs*, quo græca ipsa salutaris seu salutiera signatur.

strum cor malum incredulitatis, descendendi a Deo vivo: sed adhortamini vosmetipos per singulos dies, donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia perireti. Participes enim Christi effecti sumus; si tamen initium substantiae ejus usque ad finem firmum retineamus, dum dicitur, Nodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in exacerbatione.

Et post paucos versus [iv.]: Timeamus ergo, ne forte reicta pollicitatione introcouidi in quietum ejus, exigimetur aliquis ex vobis deesse. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus¹ fidei ex iis que audierunt. *Et alio loco*: Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit celos, Jesum filium Dei, tememus confessionem. *Et post tres versus*: Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

Et paulo post [vi.]: Non enim injustus Dens, ut obliviscatur operis vestri et dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius; qui ministrasti sanctis, et ministri. Capimus autem unumquemque vestrum eandem ostendare sollicititudinem ad expletionem spei² usque in finem: ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide et patientia hereditabunt promissiones. *Et post septem versus*: Homines enim per maiorem sui jurant, et omnis controversia eorum finis ad confirmationem est juramentum.

Et post aliquantum [v.]: Tencamus spei nostrae confessionem ind-clamabilem (fidelis enim est qui repromisit), et co-sideremus iovicem in provocacionem charitatis et bonorum operum: non deserentes collectionem nostram, sicut est consuetudinis quinquidam; sed consolantes, et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. Voluntarie eam peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur hostia pro peccatis. Terribilis namque quedam expectatio iudicij, et ignis acumulatio, quae consumptura est adversarios. Irritam quis faciens Legem Moysi, sine ultra miseratione daibus vel tribus moritur testibus: quanto magis putatis deteriora merei supplicia, qui Filium Dei conculeaverit, et sanguinem Testamenti pollutum duxerit, in quo sacrificatus est, et Spiritui gracie contumeliam fererit? Scimus enim qui dixit, Mihi vindictam, et ego reddam³; et iterum, Quia judicabit Dominus populum suum. Horrendum est incidere in manus Dei viventis. Rememoraini autem pristinos dies, in quibus illuminati magna certamen sustinueris passionum. Et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socii taliter conversantium effecti. Nam et vineti compassi estis, et rapinam bonorum vestro-

¹ In Bibliorum codice corbelensi, necnon in Comp. Intensi editione legitur, non admixtis; ut istud partici, ita non ad sercionem, sed ad illos quibus sermo non procul, referatur: cui lectio suffragant greci quadam exemplaria. Confer Theod. Hilt. de Commentariis.

² Iov., ad dei: retra antibus editis aliis et liss. qui cum ueris filii habent, spei.

³ Vulgata: Atiki roudicta, et ego retribuam.

rum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, que magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem meus ex filia vivit¹: quod si subtraxerit se, non placebit anima mea.

Et aliquanto post [xii.]: Ideoque et nos tantam habentes impeditam nubem testium, deponentes omnino pondus et circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositionem nobis certamen, aspiciens in auctorem fidei et consummatorem Jesum: qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione co-tempora, atque in dexterâ sedis Dei sedet. Recogitare enim eum, qui talento sustinuit a peccatoribus adversum semel ipsum contradictionem, ut ne fatigemini animis vestris deficiente. Nondum enim usque ad sanguiinem restititis adversum peccatum repugnantes: et oblati estis consolationis, quae vobis tanquam filii loquitur dicens. Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagiat autem omnem filium, quem recipit, in disciplina perseverante; tanquam filius vobis offert se Deus. Quis enim filius quem non corripit pater? Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes; ergo adulteri, et non filii estis. Deinde patres quidem carnis nostra habuimus eruditores, et ver hanc: non multo magis obtinrabimus Patrum spirituum; et vivemus? Et illi quidem in tempore paucorum dierum secu dum voluntatem suam erubiebant n̄ s; hic autem ad id quod utile est, in recipiendo sanctificationem ejus. Omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudi, sed mero; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddit justitiae. Propter quod remissas manus et solta genua erigite, et gressus rectos fate pedibus vestris: ut non claudicans quis erret, n̄ agi, autem sanctetur. Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum. Contemplantes ne quis desit gratiae Rei, ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediatur, et per illam inquinentur multi: ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui proprie uanam escam vendidit primitiva sua.

Et alio loco [xiii.]: Charitas fraternalis maneat in vobis, et hospitalitatem nolite obliuisci. Per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis. Memento viatorum, tanquam simul viueti, et laborantium, tanquam et ipsi in corpore manentes. Honorable conubium in omnibus, et torus immaculatus: fornicatores enim et adulteros judicabit Deus. Sint mores sine avaritia, contenti presentibus. Ipse enim dixit, Non te deseram neque derelinquam: ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adjutor est, non timebo quid

¹ In greco hic et Itabae. cap. 2, v. 4, legitur: dōzōmī, tīcē.

² Vulgata in Bibliis non mendosis, latuerunt.

ficiat mihi homo. Memento prepositorum vestrum, qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intentus exitum conversationis, imitamini fidem. Jesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non esse, que non proficeret ambulantibus in eis. Habemus altare, de quo ederet non habebit potestatem qui tabernaculo deservirint. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem; horum corpora cremantur extra ecclesias. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Examus igitur ad eum extra ecclesias, improprium quis portante. Non enim habemus hic momentum civitatem, sed futuram inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum laborum confitentium nomini ejus. Beneficentie autem et communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis prouereret Deus. Obedite prepositis vestris, et subiecete eis: ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri: ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes; hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis. Confidimus autem, quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene voletes conversari.

DE EPISTOLA I PETRI.

[Cap. 1.] Modicum nunc si oportet contristari in multis temptationibus, ut probatio vere fidei multo pretiosior sit auro, quod per ignem probatur. **Et alio loco:** Propter quod succineti lumbos meqtis vestras, soleri perficie sperate in eam, que offertur vobis, gratiam, in revelatione Jesu Christi: quasi filii obedientia, non configurati prioribus ignorantiae vestre desideriis, sed secundum eum qui vocavit vos sanctum, ut et ipsi in omni conversatione sancti sitis; quoniam scriptum est, Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum. Et si Patrem invocatis eum, qui sine acceptione personarum judicat secundum uniuscunq[ue] opus, in timore incolatus vestri tempore conversamini. **Et post aliquos versus:** Animas vestras castillantes in obedientia charitatis, in fraternalitate amore, simplici ex corde invicem diligeat atque, remiat.

Et post paucos versus [ut]: Deponentes igitur omnem malitiam, et omnem dolum, et simulationes, et invidias, et omnes detractiones, sicut modo geniti infantiles rationabile sine dolore concepiscite. **Et post pauculationem:** Chariissimi, obsecro vos tanquam adversas et peregrinos abstinere vos a carnalibus desideriis, que militant adversus animam. Conversationem vestram inter Gentes habentes honestam, ut in eo quod detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum in die visitationis. Subjecti estote omni humano ordinationi³ propter Deum; sive regi, quasi praecel-

lenti; sive duebitis, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero honorum. Quia sic est voluntas Dei, ut beneficentes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam: quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternalitatem diligite, Deum timete, regem honorificate. Servi, subditi estote in omni timore dominis vestris; non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis. Haec est enim gratia, si propter conscientiam Dei sustinet quis tristias, patiens inuste. Quia enim gloria est¹, si peccantes et colaphizati suffertis? Sed si bene facientes patimini, et patienter sustinetis; haec est gratia apud Deum. In hoc enim videntur vestris: ipsa et Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dobit in ore ejus. Qui cum misericordieretur, non maledictus erat; cum patiretur, non contumeliatetur; tradebat autem iudicantis se inustis². Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut prestat mortui, justificare vivamus. Huius³ livore sanati estis. Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi vestis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestiarum.

Et alio loco [in:] Similiter et mulieres subditae sint viris suis, ut et si qui non credunt verbo, per multifacuum conversationem sine verbo persuasi, considerantes in timore castam conversationem vestram. Quarum sit non extrinsecus capitatura, aut circumdatio aurum, aut instrumentum vestimentorum cultus: sed qui absconditus es: cordis homo in incorruptibilitate quieti ac modesti spiritus, qui est in conspectu Dei conspiciles. Sic enim aliquando ei sancte mulieres, sparentes in Deo, ornabant se, subjecta propriis viris: sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum cum vocans. Cujus vestis filie bene facientes, et non timentes ullam perturbationem. Viri similiter cohabitantes, secundum scientiam, quasi infirmiori vasculu mulierib[us] imparientes honorem, tanquam et cohæreditibus gracie vitæ, ut non impediatur oratione vestre. In fide autem omnes unanimes, compatientes, fraternalitatem amatores, misericordes, modesti⁴, humiles: non resistent malum pro malo, vel maledicunt etiam pro maledicto, sed et contra eos benedicentes; quia in hoc vocati estis, ut benedicti onus hereditate possideatis. Qui enim vult vitam diligere, et videre dies bonos, exerceat lignum suum a malo, et labia ejus ne loquuntur dolum. Declinet autem a malo, et faciat bonum; inquirat pacem, et sequatur eum. Quia oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala. Et quis est qui vobis noceat, si boni amulatores fueritis? Sed et si quid patimini propter justitiam, beati. Timorem autem eorum ne ti-

¹ sic Ms. cum scribalibus. ² vidi, gratia est. In altera parte ejusdem verselli vulgata non habet, patimini, et.

³ In greco est, το επιμόνη διεύθυντι, judicanti fratre.

⁴ Vulgata, modesti, aliud a Regio endice et a corb. diligis: neque in greco textus pro his dubius, modesti, humiles, aliud est quam, philophrones.

¹ sic etiam in antiquis Corb. Bibl. juxta graecum, en apocalypsei. ² in excusis vulgata habet, in r. relationem.

³ fugitus endex omittit, remat.

⁴ Interpres videtur legisse, traxi, pro etiisi, quod est, duxisse.

mueritis, ut non conturbemini. Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris, parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, que in vobis est, spe: sed cum modestia et timore, conscientiam habentes bonam, ut in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniant vestram bonam in Christo conversationem. Melius est enim beneficentes, si velit Dei voluntas, pati, quam malefacientes.

Et post aliquos versus [iv.]: Christo igitur passo in carne, et vos eadem cogitatione armamini: quia qui passus est in carne, desuit a peccatis, ut jam non hominum desideriis, sed voluntati Dei, quod reliquum est in carne vivat temporis. Sufficit enim preteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam, his qui ambulaverunt in luxuriis, desideriis, vincolentibus, comessationibus, potionibus, ebrietatisbus¹, et illicitis idolorum cultibus. *Et post aliquos versus*: Estote itaque prudentes, et vigilate in orationibus. Ante omnia mutuam in vobis metis charitatem continuam habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum. Hospitalis invicem, sine murmuratione. Unusquisque sicut accepit gratiam, in alterum illum administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei. Si quis loquitur, quasi sermones Dei; si quis ministrat, tanquam ex virtute quam administrat Deus: ut in omnibus honorilicetur Deus, per Jesum Christum Dominum, cui est gloria et imperium in secula seculorum. Charis imi, nolite peregrinari² in fervore, qui ad tentationem vobis fit; nolite pavere quasi aliquid novi vobis contingat: sed communicantes Christi passionibus gaudete, ut et in revelatione gloriae ejus gaudeatis exsultantes. Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis³: quoniam quod est honoris, glorie, et virtutis Dei, et qui est ejus spiritus, super vos requiescat. Nemo autem vestrum patiatur quasi homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem ut christianus, non erubescat: glorilicet autem Deum in isto nomine: quoniam tempus est ut incipiatur iudicium de domo⁴ Dei. Si autem primum a vobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Evangelio? et si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt? Itaque et ii qui patientur secundum voluntatem Dei, fidei Creatori commendent animas suas in benefactis.

[v.] Seniores ergo qui in vobis sunt, obsecro con-senior et testis Christi passionum, qui et ejus que in futuro revelanda est glorie communicator, pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes non coacte, sed sponte secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntarie; neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo. Et cum apparuerit

¹ Redundat vox, ebrietatisbus, nec est in sinceroribus Bibliis.

² MSS. pro, nolite peregrinari, habent, nolite mirari: quod non minus quadrat ad graecum, μέ xενιδεσθε, d' est, ne communemam ut fit re nova et insolita. Nam et paulo post, ος xένον, verit' interpres, quasi nōt aliqd; quibus veris quod hic præsumitur, nolite patere, abest a

³ Regius codex graeco consentiens non addit, eritis.

⁴ Vulgata, a domo. Graec., apo tou oikou.

princeps pastorum, percipietis immarescibilem gloriam coronam. Similiter, adolescentes, subditi estoate senioribus. Omnes autem invicem humilitatem insinuate; quia Deus superbis resistit, humiliis autem dat gratiam. Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exalitet in tempore visitationis. Omnem solicitudinem vestram projicientes in eum; quoniam ipsi cura est de vobis. Sobri estoate, vigilate: quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit querens quem devoret. Cui resistite fortes in fide, scientes eamdem passionem ei, que in mundo est, vestra fraternitati fieri. Dens autem omnis gratia, qui vocavit nos in aeternam suam gloriam in Christo Iesu, modicum passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque. Ipsi gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen.

DE EPISTOLA II PETRI.

[Cap. 1.] Per quem¹ maxima nobis et pretiosa promissa donavit, ut per haec efficiamini divinitate consortes naturae, fugientes ejus quae in mundo est concupiscentiae corruptionem. Vos autem curam omnem subinferentes, ministrante in fide vestra virtutem; in virtute autem, scientiam; in scientia autem, abstinentiam; in abstinentia autem, patientiam; in patientia autem, pietatem; in pietate autem, fraternitatem amorem; in amore autem fraternitatis, charitatem. Hac enim vobis cum adsanct² et speraret, non vacuos, nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Iesu Christi cogitatione³. Cui enim non praesto sunt haec, vacuos est, et manu tentans, oblivionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum. Quapropter, fratres, magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis. Ille enim facientes non peccabitis aliquando.

Et post paululum [ii.]: Sicut et in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, et eum qui emit eos, Deum negabunt⁴, superducentes sibi celarem perditionem. Et multi sequentur coram luxurias, per quos via veritatis blasphemabunt, et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur. Quibus iudicium jam olim non cessat, et perditio eorum non dormitat. *Et alio loco*: Novit Dominus pios de temptatione eripere, iniquos vero in diem iudicij reservare cruciandos. Magis autem eis qui post carnem in concupiscentia immunditiae ambulant, dominationemque contemnunt: audace-s, sibi placentes, sectas non metuentes introducere⁵, blasphemantes. Ubi angeli fortis-

¹ sic editi juxta Vulgatam: que tamen in Corb. Biblio habebat, per quam. Et ita Speculum i. Gentilacensi codice: at in Regio, per q. a; juxta graecum διόν: quoniam he possit ad præcedentes voces, gloria et virtute referri; et veri, per quas.

² Editi, si roboscum adsanct. Sic etiam nunc Vulgata. At i. articula, si, aberat ab antiquis Corb. Bibl. et in Regio Ms. Speculi, neque necessaria est, dummodo non c. injunctum legatur, roboscum. In graeco sic est, ταῦτα γράψαντας ἡγεμόνη.

³ Regius codex et Corb. Biblia, favente graeco, cognitio-nem.

⁴ Am. Er. et duo MSS. juxta Vulgatam, negant.

⁵ Regius codex et Corb. Biblia pro, introducere, habent, facere: sed neutrum verbum exp. ressum est ex graeco textu, qui nil aliud continet quam, docas ou tremou

132

Indine et virtute cum sint majores, non portant adversus se execrabilis judicium. Hi vero velut irrationaliter pecora naturaliter in captionem et perniciem, in iis quae ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt, percipientes mercedem iniquitatis, voluptatem existimantes diei delicias, coquinuations et maculae deliciae affluentibus, in conviuis suis luxuriantes vobisecum, oculos habentes plenos adulterii et incessabili delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum in avaritia habentes, maledictionis filii, derelinquentes rectam viam erraverunt. *Et post paucos versus*: Superba enim vanitatis loquentes, pelliciunt in desideriis carnis luxuriae, eos qui paululum effugient, qui in errore conversantur, libertatem illis promittentes, cum ipsi servi sint corruptionis. A quo enim quis superatus est, hujus et servus est. Si enim refugientes coquinuations mundi in cognitione Domini nostri salvatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur; facta sunt eis posteriora deteriora prioribus. Melius enim erat illis non cognoscere viam iustitiae, quam post agnitionem, retrorsum converti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. Contigit enim illis illud veri proverbi: Canis reversus ad vomitum suum; et, Sus lota in voluntario luti.

Et post aliquantum [m.]: Cum haec omnia dissolvenda sint, quales oportet esse vos in sanctis conversationibus et pietatibus, exspectantes et properantes in adventum diei Dei. *Et paulo post*: Charissimi, haec exspectantes satagit immaculati et inviolati inveniri in pace, et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitramini. *Et alio loco*: Vos igitur, fratres, praesentes custodie, ne insipientium errore traducti, excidatis a propria firmitate. Crescite vero in gratia et in cognitione Domini nostri et salvatoris Iesu Christi. Ipsi gloria, et nunc et in diem aeternitatis. Amen.

DE EPISTOLA JACOBI.

[Cap. 1.] Omne gaudium existimat, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis; scientes quod probatio fidei vestrae patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habet, ut siti perfici et integri, in nullo deficiente. Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluentes, et non impropperat; et dabitur ei. Postulet autem in fide, nihil hascit. Qui enim hascit, similis est fluctui mari, qui a vento moveretur et circumfuerit. Non enim aestimet homo ille quod accipiat aliiquid a Domino. Vir duplex animo, inconstans in omnibus viis suis. Gloriet autem frater humilis in exaltatione sua, dives autem in humilitate sua; quoniam sicut flos feni transiet. Exortus est enim sol cum ardore, et arefecit fenum, et flos ejus decidit, et decor vultus ejus deperit: ita et dives in itineribus suis

blasphemantes, quod nonnullis ita sonat: *glorias*, id est, dignitate praestantes ritos, non reverentur maledictis appetentes; seu, *maledictis appetere*. Confer Epistolam Jude, v. 8, ubi in Vulgata legitur: *Dominationem autem spernum, manifestatem autem blasphemant*: in greco vero haec ipsa verba sunt, *doxas de blasphemosis*.

SANCT. AUGUST. III.

marcescat. Beatus vir qui suffert temptationem; quia cum probatus fuerit, accipiet coronam vite¹, quam reprobavit Deus diligentibus se. *Et post paululum*: Nolite itaque errare, fratres dilectissimi. Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum. *Et post paucos versus*: Scitis, fratres mei dilectissimi: Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum, et tardus ad iram. Ira enim viri justitiam Dei non operatur. Propter quod abjicientes omnem immunditiam et abundantiam malitie, in mansuetudine suscipe insitum verbum, quod potest salvare animas vestras. Estote autem factores verbi, et non auditores tantum, fallentes vosmetipsos. Quia si quis auditor est verbi, et non factor, hic comparabitur viro consideranti vulum nativitatis sue in speculo: consideravit enim se, et abiit, et statim obliuus est qualis fuerit. Qui autem perspererit in lege perfectae libertatis², et permanserit in ea, non auditor oblivious factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit. Si quis autem putat se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio. Religio munda et immaculata apud Deum et Patrem haec est: visitare pupilos et viduas in tribulatione eorum, et immaculatum se custodiare ab hoc saeculo.

[ii.] Fratres mei, nolite in personarum acceptance habere fidem Domini nostri Iesu Christi glorie. *Et post aliquos versus*: Audite, fratres mei dilectissimi: nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et haeredes regni quod reprobavit Deus diligentibus se? Vos autem exhortaris pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad iudicia? Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super vos? Si tamen legem perficitis regalem secundum Scripturas, Diliges proximum tuum sicut te ipsum, bene facitis. Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti a lege quasi transgressores. *Et post paucos versus*: Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. Superexultat autem misericordia iudicio³.

Et post aliquantum [iii.]: Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus iudicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. Potest etiam freno circumducere totum corpus. *Et alio loco*: Lignum autem nullus hominum domare potest: inquiet-

¹ Sic MSS. cum sacris Bibliis. At editi habebant, *accipiet uitam*.

² Carnutensis codex, in *lege perfectam libertatem*. At Vulgata versio suffragante greco habet, in *legem perfectam libertatem*. Hoc eodem verso particulae in ea, post verbum permanserit, non adduntur in editis Am. et Er., neque in greco.

³ Vulgata nunc: *Superexultat autem misericordia iudicium*. Codices vero hujus Speculi, necnon Corb. Biblia loco, *iudicium*, habent, *judicio*; nec male, si legatur *superexultat*, ut passim in aliis August. libris; juxta graciam, *kai katacanthai eleos criseis*. Porro in Er. habetur hic, *superexultat*.

⁴ Editi, potest enim. At MSS. juxta vulgatam, potest etiam. In greco est, *dunatos chalinaigōēsai kai holon to sōma*: id est, votens freno moderari et totum corpus.

(Trente-trois.)

tum malum, piena veneno mortifero. In ipsa benedicimus Deum et Patrem, et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. Ex ipso ore procedit benedictio, et maledictio. Non oportet, fratres mei, haec ita fieri. *Et post paucos versus*: *Quis sapiens et disciplinatus inter vos, ostendat ex bona conversatione operam suam*¹ *in mansuetudine sapientiae?* Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sunt in cordibus vestris; nolite gloriari et mendaces esse adversus veritatem. Non est ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstancia et omne opus pravum. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, dijudicans sine simulatione². Fructus autem justitiae in pace seminatur facientibus pacem.

[iv.] Unde bella et lites in vobis? Nonne ex concupiscentiis vestris, que militant in membris vestris? *Item post paucos versus*: Petitis, et non accipitis, eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis. Adulteri, nescitis quia amicitia hujus mundi inimica est Dei? Quicumque ergo voluerit amicus esse hujus saeculi, inimicus Dei constituitur. *Et paulo post*: Propter quod dicit: Deus superbia resistit, humilibus autem dat gratiam. Subdit ergo estote Deo: resistite autem diabolo, et fugiet a vobis. Appropinquare autem Deo, et appropinquaret vobis. Emundate manus, peccatores; et purificate corda, duplices animo. Miseri estote, ei lugete, et plorate. Risus vester convertatur in lacum, et gaudium in moerorem. Humiliamini in conspectu Domini, et exaltabit vos. Nolite detrahere alterutrum, fratres. *Et post paucos versus*: Unus est legislator et judex, qui potest perdere et liberare. Tu autem quis es, qui judicas proximum? Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in civitatem illam, et faciemus ibi quidem annum, et mercabimur, et lucrum faciemus; qui ignoratis quid erit in crastinum³. Quae est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens; deinceps exterminalbitur. Pro eo ut dicatis: Si Dominus voluerit; et, Si vixerimus, faciemus hoc aut illud. Nunc autem exultatis in superbiis vestris: omnis exultatio talis maligna est. Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi.

[v.] Agite nunc, divites, plorate ululant in miseriis que advenient vobis. Divitiae vestre putrefactae sunt, et vestimenta vestra a tenebris comesta sunt. Aurrum et argentum vestrum aeruginavit, et arugo eorum in testimonium vobis erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis. Thesaurizasti vobis iram in novissimi diebus⁴. Ecce merces operariorum qui messue-

ruht regiones vestras, qui fraudati sunt a vobis clamaunt⁵; et clamor ipsorum in aures Domini sabaoth introiit. Epulati estis super terram, et in luxuris emittristis corda vestra. In die occasionis adduxistis⁶, occidistis justum, et non restitutis vobis. Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini. *Et paulo post*: Patientes estote et vos, confraternaliter corda vestra; quoniam adventus Domini appropinquavit. Nolle ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini. *Et alio loco*: Ante omnia autem, fratres mei, nolite jurare, neque per celum, neque per terram, neque aliud quocumque juramentum: sit autem sermo vestier. Est est, Non non; ut non sub iudicio decidatis. Tristatur aliquis vestrum? oret: aequo animo est? psallat. Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, unctiones eum oleo in nomine Domini: et oratio fidei salvabit infirmum, et allevabit⁷ eum Dominus; et si in peccatis sit, rehabilitetur ei. Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, et orate pro invicem, ut salveamini. Multum enim valet deprecatio justi assidua. *Et post aliquot versus*: Fratres mei, si quis ex vobis erraverit a veritate, et converterit quis eum, scire debet quoniam qui converti fecerit peccatorem ab errore via sue, salvabit animam ejus a morte, et operiet multitudinem peccatorum.

DE EPISTOLA JOANNIS I.

[Cap. i.] Si dixerimus quoniam societatem habemus cum eo, et in tenebris ambulamus; mentimur, et veritatem non facimus: si autem in luce ambulamus, sicut et ipse in luce est; societatem habemus ad invicem, et sanguis Iesu Christi, Filii ejus, emundans ab omni peccato. Si dixerimus quoniam peccatum non habemus; ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Si confiteamur peccata nostra, fidelis et justus est, ut remittat nobis peccata nostra⁸, et emundet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus quoniam non peccavimus; mendacem facimus eum, et verbum ejus non est in nobis.

[ii.] Filioli mei, hac scribo vobis, ut non peccetis.: sed et si quis peccaverit, advocationem habemus apud Patrem, Jesum Christum justum; et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Et in hoc scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observemus. Qui dicit se nosse eum, et mandata ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est. Qui autem servat verbum ejus, vere in hoc charitas Dei perfecta est. In hoc sciimus quoniam in ipso sumus; si in eo maneamus⁹. Qui dicit se in illo manere, debet sicut ille ambulavit et ipse ambulare. *Et post aliquot versus*: Qui dicit se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc. Qui diligit fratrem

¹ In Vulgata, *quaer frandata est a robis, clamat.*

² Legendum ut in emendationibus Bibliis, addixisti; juxta grac. catedicasole, id est, coquemus.

³ Sic etiam in veteri Corb. Bibl. At in excusis habet nunc Vulgata, *alleviabit.*

⁴ Non additur, *nostra*, in Regio codice, nec in texta graco.

⁵ Sacra Biblia carent his verbis, *si in eo maneamus.*

⁶ MSS. duo cum Vulgata, *operationem sum.*

⁷ Vulgata, *non judicantis, sine simulatione.* Graeca scriptura, *adiacritos kai amupocritos.*

⁸ Vulgata, *qui si in crastino*: in Corb. Bibl. *quid post crastinum.*

⁹ Regius MS. et Editi Am. Er. omittunt *rolis tram*: que verba et a graco absunt.

suum, in lumine manet, et scandalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, et nescit quo eat; quoniam tenebrae obsecraverunt oculos ejus. *Et paulo post*: Nolite diligere mundum, neque ea que in mundo sunt¹: quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et superbia vite, que non est ex Patre, sed ex mundo est; et mundus transiit, et concupiscentia ejus. Qui autem facit voluntatem Dei, manet in eternum². *Et alio loco*: Omne mendacium non ex veritate est.

Et post paululum [iii.]: Charissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est. Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut et ille sanctus est. Omnis qui facit peccatum, et iniuriam facit: et peccatum est iniuriam. Et scitis quoniam ille apparuit, ut peccata³ tolleret, et peccatum in eo non est. Omnis qui in eo manet, non peccat: et omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Qui facit iustitiam, justus est, sicut et ille justus est. Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei, ut dissolvat opera diaboli. Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit; quoniam semen ipsius in eo manet: et non potest peccare; quoniam ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei, et filii diaboli. Omnis qui non est justus, non est ex Deo, et qui non diligit fratrem suum: quoniam haec est annuntiatio quam audistis ab initio, ut diligatis alterutrum⁴. *Et post paucos versus*: Nolite mirari, fratres, si odi vos mundus. Nos scimus quoniam translati sumus de morte in vitam, quoniam diligimus fratres: qui non diligit, manet in morte. Omnis qui odi fratrem suum, homicida est. Et scitis quoniam omnis homicida non habet vitam aeternam in se manentem. In hoc cognovimus charitatem Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit: et nos debemus pro fratribus animas ponere. Qui habuerit substantiam mundi⁵, et viderit fratrem suum necessitatem habere, et clausebit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo? Filioli mei, non diligamus verbo nec lingua, sed opere et veritate. In hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus, et in conspectu ejus suademos corda nostra: quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, major est Deus corde nostro, et novit omnia. Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, et quidquid petierimus, accipiemus ab eo: quoniam mandata ejus custodimus, et ea que placita sunt coram eo, facimus. Et hoc est mandatum ejus, ut credamus in nomine Filii ejus Iesu Christi; et diligamus alterutrum, sicut dedit manda-

tum nobis. Et qui servat mandata ejus, in illo manet, et ipse in eo. Et in hoc scimus quoniam manet in nobis de Spiritu quem nobis dedit.

[iv.] Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sunt: quoniam multi pseudoprophetae exierunt in mundum. In hoc cognoscitur spiritus Dei: omnis spiritus qui constiterit Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est; et omnis spiritus qui solvit Jesum, ex Deo non est, et hic est antichristus, de quo audistis quoniam venit; et nunc iam in mundo est. Vos ex Deo estis, filio, et vicissemus eos⁶; quoniam maior est qui in vobis est, quam qui in mundo. Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur, et mundus eos audit. Nos ex Deo sumus: qui novit Deum, audit nos; qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis, et spiritum erroris. Charissimi, diligamus invicem: quoniam charitas ex Deo est; et omnis qui diligit, ex Deo natus est, et cognoscit Deum. Qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus charitas est. *Et paulo post*: Charissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus alterutrum diligere. Deum nemo vidit unquam. Si diligamus invicem, Deus in nobis manet, et charitas ejus in nobis perfecta est. *Item paulo post*: Quisquis confessus fuerit quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo. Et nos cognovimus; et credidimus charitati quam habet Deus in nobis. Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo. In hoc perfecta est charitas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii: quoniam sicut ille est, et nos sumus in hoc mundo. Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem: quoniam timor pœnam habet. Qui autem timet, non est perfectus in charitate⁷. Nos ergo diligamus Deum, quoniam ipse prior dilexit nos. Si quis dixerit quoniam diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? Et hoc mandatum habemus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat et fratrem suum.

[v.] Omnis qui credit quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est: et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit et eum qui natus est ex eo. In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei, cum Deum diligamus, et mandata ejus faciamus.⁸ Haec est enim charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus: et mandata ejus gravia non sunt. Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum. *Et post paululum*: Haec est fiducia quam habemus ad eum, quia quodcumque petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos: et scimus quoniam audit nos. *Et post tres versus*: Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat⁹, et dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem.

¹ Hic deest pars altera versiculi 13: *Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo.*

² Additum in editis ueris, sicut et *Deus manet in eternum*: quod a Speculi MSS. et a Sacra Bibliis absit.

³ In Sacra Bibliis additur, *nostra*.

⁴ Regius codex, *ut diligamus*: juxta graecum.

⁵ Vulgata, *hujus mundi*, *enam* demonstrativo pronomine quod tamquam absit etiam a Corb. Bibliis.

⁶ Sic Speculi codices juxta graecum. Al Vulgata, *vicissemus* em.

⁷ Sic MSS. cum sacris Bibliis. Al Editi negationem collabunt in priore membro propositionis: *Quia autem non timet, est perfectus in charitate.*

⁸ Editio AM., petet; moxque cum ceteris hujus Speculi codicibus, *et dabit ei vitam peccantibus non ad mortem*: juxta graecum, *enam*, *kai dosei autò dzōēn, tois smarta-*

Est peccatum ad mortem ; non pro illo dico ut roget quis¹. Omnis iniquitas peccatum est, et est peccatum non ad mortem². Scimus quoniam omnis qui natus est ex Deo, non peccat; sed generatio Dei conservat eum, et malignus non tangit eum. Et alio loco : Filii, custodite vos a simulacris.

DE EPISTOLA JOANNIS II.

Non tanquam mandatum novum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum. Et haec est charitas, ut ambulemus secundum mandata ejus. Hoc mandatum est, ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis. *Et post paucos versus* : Omnis qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet : qui permanet in doctrina, hic et Filium et Patrem habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non afferat, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis. Qui enim dicit illi Ave, communica operibus ejus malignis.

DE EPISTOLA JOANNIS III.

Charissime, fideliter facis quidquid operaris in fratribus, et hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt charitati tuae in conspectu Ecclesie : quos beneficies deducens³ digne Deo. Pro nomine enim ejus profecti sunt, nihil accipientes a Gentibus. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis. *Et post paululum* : Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est. Qui bene facit, ex Deo est : qui male facit, non vidit Deum.

DE EPISTOLA JUDÆ APOSTOLI.

Subintroierunt enim quidam homines, qui olim prescripti sunt in hoc judicium, impii, Domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, et solum domina-

nousi mē prōs thanaton. At Vulgata habet nunc, *petat, et dabitur ei vita peccanti*, etc.; quamquam in antiquis Corb. Bibliis cerebat, et *dabat ei vitam peccanti*, etc.

¹ In MSS. non additur, *quis*; nec est in græco.

² Sic Speculi codices, excepto Regio Ms. qui pariter cum Vulgata caret hic negativa particula : *hac tamen in græco textu habetur, et in huic sensum dicit glossa ordinaria.*

³ Huic lectiōni astipulatur græca scriptura. At Vulgata latīna in excusis praefert, *beneficiens deduces* : in Corb. Bibl., *beneficiens deducens*.

torem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes. *Et paulo post* : Ili sunt in epulis suis maculæ, convivantes sine timore, semetipsos pascentes. *Et alio loco* : Ili sunt murmuratores querulosi, secundum desideria sua ambulantes; et os eorum loquitur blasphemiam¹, mirantes personas quæstus causa. Vos autem, charissimi, memores estote verborum quæ predicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores, secundum desideria sua ambulantes in impietate². Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes. Vos autem, charissimi, superadificantes vosmetipsos sanctissimæ vestrae fidei, in Spiritu sancto orantes, ipsos vos in dilectione Dei servate, exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi, in vitam æternam. Et hos quidem arguite iudicatos; illos vero salvate de igne rapientes : aliis autem miseremini in timore, odientes et eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.

DE LIBRO APOCALYPSIS JOANNIS.

[Cap. 11.] *Si homines, imo quia homines intelliguntur moneri, cum Angeli monentur, in omnibus eisdem præceptis discimus falsos fratres per patientiam sustinendos propter nomen Dei, et per penitentiam ad prima opera bona redeundum, et usque ad mortem persecutions pro fide tolerandas, et in charitate serviendum?*

Circa autem finem libri, cum de sancta civitate loqueretur [xxi.] : Non intrabit, inquit, in eam aliquid coquinatum, et faciens abominationem et mendacium.

Et alibi [xxii.] : Beati qui lavant stolas suas in sanguine Agni, ut sit potestas eorum in ligno vitæ, et portis intrent civitatem. Foris canes, et beneficii, et impudici, et homicide, et idolis servientes, et omnis qui amat et facit mendacium. Ego Jesus misi angelum meum testificari hac vobis.

¹ Vulgata in excusis, *loquitur superba* : in Corb. Bibl., *loquitur superbiam* : græce est, *laeti hyperogca*.

² Corb. Bibl., *pro in impietate, hab. ut, impietatum* ; juxta græcum. Nunc tamen Vulgata fert, *in impietibus*.

³ Regius codex, *ferendum*.

ADMONITIO

IN LIBROS DE CONSENSU EVANGELISTARUM.

Hoc in opere S. Augustinus Evangelium a Paganorum calumniis defendendum suscepit. Ei quidem statim a bī ipsa promulgatione multum apud populos omnes auctoritatis ac fidei cum patrata divinitus tot miracula, tum corporea specie illapsus, ut illud suo numine sanctiret, Spiritus sanctus conciliaret; sed non defuere, a quibus impugnaretur. Primum enim tormentorum atque suppliciorum vim, qua dire in primos Christianos sevitum, sustinuit; deinde immanitates illas exceptit doctrinæ pariter atque historiæ, quam afflato divino sacri quatuor Scriptores de eo texerunt, criminatio : utrumque incassum. Enimvero, quemadmodum primis suis conatus nihil aliud consecuti sunt evangelice veritatis adversarii, nisi ut illa certior exploraueritque reddeatur, divino Spiritu martyribus, qui eam suo sanguine assererent, vires suggestente : sic idem ille Spiritus præstantissimorum virorum mentes ardore succedit, quo refutatis multa cum eruditio laude. Idololatrarum calumniis, majorem ei firmitudinem ac dignitatem compararent. Porro illud in primis criminis dabatur, inter se neutquam consentire sacros historicos : « Hoc enim solent », ait Augustinus, « quasi palmare sue vanitatis

» objicere, quod ipsi Evangelistæ inter seipso dissidentiant » (*Lib. 1, cap. 7, n. 10*). Ethnicis quod ad certos locos succinebant Manichæi, quos, ut videre licet in libris contra Faustum, Evangelii additos fuisse calumniabantur. Atqui Augustino non satis fuit ea conciliare de quibus item movebant isti hæretici, contra quos potissimum *Vetus Testamentum* defendebat; verum, ut Novi quoque Testamenti propugnator merito jure audiret, quatuor Evangelistarum, tam in gestis recensendis, quam in ordine ipso narrationis summam cordiam demonstrare est agressus.

Fieri sane non potuit quin ei lucubratio hæc magno staret. nunc illam in Tractatu 112 in *Joannem*, n. 1, laboriosas litteras vocat; ac rursus in Tractatu 117, n. 2, res ibi esse operosissime disputatas dicit. Scilicet destitutus erat iis adjumentis, quibus instructi fuere quoquot postea in idem illud argumentum desudarunt, qui tamen ipsi vestigiis ejus insistentes, vix quidquam alicujus momenti invenere, quod ille non dixisset. Illoc opus libris de Trinitate, quos jam inchoarat, intermissis, confecit labore continuo, ex libro 2 *Retractationum*, cap. 16, nec porro ante anni 399 exitum; cum in libro 1, cap. 27, testetur idola tum temporis legum ab imperatoribus latarum auctoritate confringi. Expressam enim legem hac de re nullam habemus iis superiorem, quæ anno 399 promulgatae, atque executioni demandatae in Africa fuerunt (*De Civit. Dei*, lib. 18, cap. 54) : quibus nondum constitutis, evertiadi simulacula, nisi ex eorum quorum erant, consensu, jus penes se haud quamquam esse fatebatur Augustinus (*Serm. 62, cap. 11, n. 17*).

Librum primum insumit iis revincendis, qui cum Christum viri longe sapientissimi loco haoerent, aut verius, habere simularent, Evangelio fidem derogabant; eo scilicet prætextu, quod non ab ipso Christo scriptum esset, sed ab eis discipulis, quos ei divinitatem affixisse dicebant, neque ab illo accepisse doctrinam quæ de deorum abdicando cultu ipsi prædicarunt. In libro secundo *Matthæum* Evangelistam usque ad cœnæ narrationem ex ordine considerat, cumque eo collatis *Marco*, *Luca* et *Joanne*, demonstrat perpetuam inter eos reperiri consensionem. Liber tertius est de eorumdem quatuor Evangelistarum a cœna narratione ad Evangelii finem concordia. Quartus denique de iis quæ peculiaria sunt *Marco*, *Luca* et *Joanni*. Opus in Corbeiensi codice ante 900 vel 1000 annos exarato inscribitur, « *Aurelii Augustini episcopi de Concordia Evangelistarum* : » sic et in aliis plerisque MSS. In iis omnibus autem libri quique, primo excepto, dividuntur in capitula, quorum lemmata in libroru[m] fronte præfixa sunt.

Vide lib. 2, cap. 16, Retractationum, col. 636, a verbis, Per eosdem annos, usque ad col. 637, verbis, Divinas auctoritates. M.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI *De Consensu* EVANGELISTARUM LIBRI QUATUOR^(a).

LIBER PRIMUS.

Dicit breviter de Evangelistarum auctoritate, numero, ordine ac varia scribendi ratione, *Augustinus*, prusquam de eorumdem consensu agat, illis hoc libro occurrit qui vel moventur cur Christus ipse nihil scripsert, vel fingunt scriptos ab ipso fuisse libros de magis; quique adversus evangelicam doctrinam jactant Christi discipulos non tantum magistro suo amplius tribuisse quam re vera erat, dicendo illum Deum; sed etiam deorum cultum prohibendo, non hoc docuisse quod ab ipso didicissent. contra quos doctrinam Apostolorum ex Prophetarum eloquio vindicat, ostendens Deum Israel solum colendum esse, qui solus a Romanis quod deos alios coli secum vetaret, ante non receptus, iam deum Romanum imperium suo nomine subjugavit, atque apud omnes gentes, uti per suos Prophetas futurum promiserat, idola communivit per Evangelii prædicationem.

CAPUT PRIMUM. — *Evangeliorum auctoritas.* Litteris continentur, Evangelium merito excellit.

1. Inter omnes divinas auctoritates, quæ sanctis Quod enim Lex et Prophetæ futurum prænuntia-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

De Consensu Evangelistarum libri quatuor recogniti sunt de novo ad codices MSS. Vaticanae bibliothecæ quatuor, collecti duos, Beccensis et Cisterciensis totidem, Ecclesie Landunensis unum, item s. Genovefae Parisiensis, Savarricæ Collegii, et d. de s. George caanon. comitis Lugdunensis unum, ad Corbeiensem optimâ manu et ante 900 aut 1000 annos descripsum, ad probæ note Albiniensem, Audiocensem, Fiscannensem, Floriacensem, Fossatensem, Gemmaticensem, Germanensem, Pratellensem, Remigensem, Silva-majorensem, Vindocinensem : ad variantes lectiones ex quinque Belgicis Lovaniensium Theologorum opera collectas: præterea ad antiquiores editiones Bad. seu Rat. Er. et Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti versus Christi annum 400.

verunt, hoc redditum¹ atque completum in Evangelio demonstratur. Cujus primi predicatores Apostoli fuerunt, qui Dominum ipsum et Salvatorem nostrum Iesum Christum etiam presentem in carne viderunt. Qui² non solum ea quae ex ore ejus audit a vel ab illo sub oculis suis operata, dicta et facta meminerant; verum etiam quae priusquam illi per discipulatum adhacerant, in ejus nativitate, vel infantia, vel pueritia, divinitus gesta et digna memoria, sive ab ipso, sive a parentibus ejus, sive a quibuslibet aliis, certissimis indiciis et fidelissimis testimonis requirere et cognoscere potuerunt, imposito sibi evangelizandi mucere, generi humano annuntiare curarunt. Quorum quidam, hoc est Matthæus et Joannes, etiam scripta de illo, quae scribenda visa sunt, libris singulis ediderunt.

2. Ac ne putaretur, quod attinet ad percipiendum et praedicandum Evangelium, interesse aliquid utrum illi annuntient, qui eundem Dominum hic in carne apparentem discipulatu famulante secuti sunt, an ii qui ex illis fideleri comperta crediderunt; divisa providentia procuratum est per Spiritum sanctum, ut quibusdam etiam ex illis qui primos Apostolorum sequebantur, non solum annuntiandi, verum etiam scribendi Evangelium tribueretur auctoritas: hi sunt Marcus et Lucas. Cæteri autem homines, qui de Domini vel Apostolorum actibus aliqua scribere conati vel ausi sunt, non tales suis temporibus existiterunt, ut eis fidem haberet Ecclesia, atque in auctoritatem canoniam sanctorum Librorum eorum scripta reciperet: nec solum quia illi non tales erant, quibus narrantibus credi oportet; sed etiam quia scriptis suis quædam fallaciter indiderunt, que catholica atque apostolica regula fidei et sana doctrina condemnata.

CAPUT II. — *Ordo Evangelistarum, et scribendi ratio.*

3. Isti igitur quatuor Evangeliste universo terrarum orbe notissimi, et ob hoc fortasse quatuor, quoniam quatuor sunt partes orbis terra, per cuius universitatem Christi Ecclesiam dilatari, ipso sui numeri sacramento quodammodo declararunt, hoc ordine scripsisse perhibentur. Primum Matthæus, deinde Marcus, tertio Lucas, ultimo Joannes. Unde alius eis fuit ordo cognoscendi atque praedicandi, alias autem scribendi. Ad cognoscendum quippe atque praedicandum, primi utique fuerunt qui secuti Dominum in carne presentem, dicentes audierunt, facientesque viderunt; atque ex eius ore ad evangelizandum missi sunt. Sed in conscribendo Evangelio, quod divinitus ordinatum esse credendum est, ex numero eorum quos ante passionem Dominus elegit, primum atque ultimum locum duo tenuerunt: primum Matthæus, ultimum Joannes: ut reliqui duo qui ex illo numero non erant, sed tamen Christum in illis loquentem secuti erant, tanquam filii amplectendi, ac per hoc in loco medio constituti, utroque ab eis latere munirentur.

¹ MSS. quatuor, *revelatum*.

² Ed. Er. et plerique MSS., *cujus*.

4. Borum sane quatuor solus Matthæus hebreo, scripsisse perhibetur eloquio, ceteri greco. Et quamvis singuli suum quendam narrandi ordinem tenuisse videantur, non tamen unusquisque eorum velut alterius precedentis ignarus valuisse scribere reperitur, vel ignorata prætermisso quæ scripsisse alius inventur; sed siue unicuique inspiratum est, non superfluum cooperationem sui laboris adjunxit. Nam Matthæus suscepisse intelligitur incarnationem Domini secundum stirpem regiam, et plerisque secundum hominum presentem vitam facta et dicta ejus. Marcus eum subsecutus, tanquam pedissequus et breviator ejus videtur. Cum solo quippe Joanne, nihil dixit; solus ipse, per pauca; cum solo Luca, pauciora; cum Matthæo vero, plurima; et multa penitus totidem atque ipsis verbis, sive cum solo, sive cum ceteris consonante. Lucas autem circa sacerdotalem Domini stirpem atque personam magis occupatus apparet. Nam et ad ipsum David non regnum stema secutus ascendit, sed per eos qui reges non fuerunt, exiit ad Nathan filium David (*Luc. iii, 31*), qui nec ipse rex fuit. Non sicut Matthæus, qui per Salomonem regem descendens (*Matth. i, 6*), ceteros etiam reges ex ordine persecutus est, servans in eis, de quo postea loquemur, mysticum numerum.

CAPUT III. — *Matthæus cum Marco ad regiam, Lucas ad sacerdotalem Christi personam intentionem retulit.*

5. Dominus enim Jesus Christus unus verus rex et unus verus sacerdos, illud ad regendum nos, istud ad expiandos, has duas personas apud Patres³ singillatim commendatas suam figuram egisse declaravit, sive titulo illo qui cruci ejus superfixus erat, *Rex Iudeorum*; unde arcano instinctu Pilatus respondit, *Quod scripsi scripsi* (*Joan. xix, 19-22*): predictum quippe erat in Psalmis, *Ne corrumpas tituli inscriptionem* (*Psal. lxxiv, 4*): sive quod ad personam sacerdotis attinet, in eo quod nos offerre atque accipere docuit; unde prophetiam⁴ de se præmisit dicente, *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal. cix, 4*). Multisque aliis documentis divinarum Scripturarum rex et sacerdos Christus apparet. Hinc et ipse David, cuius non frustra crebrius filius dictus est, quam filius Abrahæ, et quem communiter tenuerunt Matthæus et Lucas, ille a quo per Salomonem descenderet, iste ad quem per Nathan ascenderet, quoniam aperte rex fuit, figuravit tamen et sacerdotis personam, quando pares propositionis manducavit, quos non licebat manducare nisi solis sacerdotibus (*I Reg. xxi, 6; Matth. xii, 5*). Huc accedit quod solus etiam Lucas Mariam commemorat ab Angelo manifestatam cognatam fuisse Elisabeth⁵, que uxor erat Zachariae sacerdotis. De quo idem scripsit, quod eam de filiabus Aaron, hoc est de tribu sacerdotum habebat uxorem (*Luc. i, 56, 5*).

6. Cum ergo Matthæus circa regis, Lucas circa

³ Editi, apud antiquos Patres. Abest, antiquos, a MSS.

⁴ MSS. diu, prophetam.

⁵ Sic editi Bad. et Er. suffragantibus MSS. omnibus. At Lov. commemorat manifeste cognatam fuisse Elizabeth.

sacerdotis personam gereret intentionem, utrique humanitatem Christi maxime commendarunt. Secundum hominem quippe Christus et rex et sacerdos effectus est, cui dedit Deus sedem David patris sui, ut regni eius non esset finis (*Luc. 1, 32, 33*), et esset ad interpellandum pro nobis mediator Dei et hominum homo Christus Jesus (*1 Tim. 1, 5*). Non autem habuit tanquam breviatorem conjunctum Lucas, sicut Marcum Matthaeus. Et hoc fortasse non sine aliquo sacramento, quia regum est non esse sine comitum obsequio¹: unde ille qui regiam personam Christi narrandam suscepit, habuit sibi tanquam comitem adjunctum, qui sua vestigia quodammodo sequeretur. Sacerdos autem quoniam in sancta sanctorum solus intrabat, propterea Lucas, cuius circa sacerdotium Christi erat intentio, non habuit tanquam socium subsequentem, qui suam narrationem quodammodo breviaret.

CAPUT IV. — *Joannes ipsius divinitatem exprimendam curavit.*

7. Tres tamen isti Evangelista in his rebus maxime diversati sunt, quas Christus per humanam carnem temporaliter gessit: porro autem Joannes ipsam maxime divinitatem Domini, qua Patri est aequalis, intendit, eamque praeipue suo Evangelio, quantum inter homines sufficere creditit, commendare curavit. Iuque longe a tribus istis superius fertur, ita ut hodieas quodammodo in terra cum Christo homine conversari; illum autem transcendisse nebulam, qua legitur omnis terra, et pervenisse ad liquidum celum, unde acies amentis acutissima atque firmissima videret, in principio Verbum Deum apud Deum, per quem facta sunt omnia; et ipsum agnosceret carnem factum, ut habitaret in nobis (*Joan. 1, 1, 3, 14*): quod accepit carnem, non quod fuerit mutatus in carnem. Nisi enim carnis assumptio servata incommutabili divinitate facta esset, non diceretur, *Ego et Pater unum sumus* (*Id. x, 30*): neque enim Pater et caro unum sunt. Et hoc de seipso Domini testimonium solus idem Joannes commemoravit; et, *Qui me vidit, vidit et Patrem*; et, *Ego in Patre, et Pater in me est* (*Id. xiv, 9, 10*); et, *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus* (*Id. xvii, 22*); et, *Quacumque Pater facit, haec eadem et Filius facit similiter* (*Id. v, 19*); et si qua alia sunt, que Christi divinitatem, in qua aequalis est Patri, recte intelligentibus intinuit, pene solus Joannes in Evangelio suo posuit: tanquam qui de pectore ipsius Domini, super quod discubere in ejus convivio solitus erat (*Id. xiii, 23*), secretum divinitatis ejus uberior et quodammodo familiarius biberit.

CAPUT V. — *Virtutes duas; circa contemplativam Joannes, circa activam Evangelista alii versantur.*

8. Proinde cum duas virtutes propositae sint animae humanae, una activa, altera contemplativa; illa qua itur, ista qua pervenitur; illa qua laboratur, ut cor mundetur ad videndum Deum; ista qua vacatur et videatur Deus: illa est in preceptis exercendae vita

¹ MSS. duo et editio lat., id est, quae Augustini ratiponens studio recognita est, habent, *sine comitatu obsequio*.

² sic melioris note MSS. juxta graecum, ο εοράκος ενε, εοράκε τὸν πατέρα. At editi: *Qui me videt, videt et Patrem*.

hujus temporalis, ista in doctrina vite illius semperne. Ac per hoc illa operatur, ista requiescit; quia illa est in purgatione peccatorum, ista in lumine³ purgatorum. Ac per hoc in hac vita mortali, illa est in opere bone conversationis; ista vero magis in fide, et apud perpacos per speculum in agnitione, et ex parte in aliqua visione incommutabilis veritatis (*1 Cor. xiii, 12*). Haec duae virtutes in duabus uxoribus Jacob figuratae intelliguntur. De quibus adversus Faustum Manicheum pro modulo meo, quantum illi operi sufficere videbatur, disserui (*Lib. 22, cap. 52*). Lia quippe interpretatur, Laborans; Rachel autem, Visum principium⁴. Ex quo intelligi datur, si diligenter adertas, tres Evangelistas temporalia facta Domini et dicta quae ad informandas mores vite presentis maxime valerent, copiosius persecutos, circa illam activam virtutem fuisse versatos; Joannem vero facta Domini multo pauciora narrantem, dicta vero ejus, ea praesertim que Trinitatis unitatem et vite aeternae felicitatem insinuant, diligenter et uberior conscribent, in virtute contemplativa commendanda, suam intentionem predicationemque tenuisse.

CAPUT VI. — *Quatuor animalia ex Apocalypsi de quatuor Evangelistis alii aliis aptius intellexerunt.*

9. Unde mihi videntur, qui ex Apocalypsi illa quatuor animalia ad intelligendos quatuor Evangelistas interpretati sunt, probabilius aliquid attendisse illi qui leonem in Matthaeo, hominem in Marco, vitulum in Luca, aquilam in Joanne intellexerunt, quam illi qui hominem Matthaeo, aquilam Marco, leonem Joanni tribuerunt. De principiis enim librorum quamdam conjecturam capere voluerunt, non de tota intentione Evangelistarum, que magis fuerat perscrutanda. Multo enim congruentius illi qui regiam Christi personam maxime commendavili, per leonem significatus accipit: unde et in Apocalypsi cum ipsa tribu regia leo commemoratus est, ubi dictum est, *Vicit leo de tribu Iuda* (*Apoc. v, 5*). Secundum Matthaeum enim et Magi narrantur venisse ab Oriente ad regem querendum et adorandum, qui eis per stellam natus apparuit: et ipse rex Herodes regem formidat infante, atque ut eum possit occidere, tot parvulos necat (*Matth. ii, 1-18*). Quod autem per vitulum Lucas significatus sit, propter maximam victimam sacerdotis, neutri dubitaverunt. Ibi enim a sacerdote Zacharia incipit sermo narrantis; ibi cognatio Marie et Elisabeth commemoratur (*Luc. 1, 5, 36*); ibi sacramenta primi sacerdotii in infante Christo impleta narrantur (*Id. ii, 22-24*): et quaecumque alia possunt diligenter adverti, quibus appareat Lucas intentionem circa sacerdotis personam habuisse. Marcus ergo, qui neque stirpem regiam, neque sacerdotalem vel cognationem, vel consecrationem narrare voluit, et tamen in eis versalus ostenditur quis homo Christus operatus est, tantum hominis figura in illis quatuor animalibus

³ Unus e Vaticanis Vss., in illuminatione.

⁴ Editi exc. to lat., *visum principium*. Ali Vss., *visum principium*: sic etiam in lib. 22 contra Faustum, cap. 52, legitur; addita haec interpretatione, sire *l'eburn*, ait Augustinus, *ex quo videtur principium*.

significatus videtur. Hæc autem animalia tria sive leo, sive homo, sive vitulus, in terra gradiuntur: unde isti tres Evangeliste in his maxime occupati sunt, quæ Christus in carne operatus est, et quæ præcepta mortalis vite exercenda carnem portantibus tradidit. At vero Joannes super nubila infirmitatis humanæ velut aquila volat, et lucem incommutabilis veritatis acutissimis atque firmissimis oculis cordis in-tuetur (a).

CAPUT VII. — *Causa suscepti operis de Evangelistarum consensu. Occurritur iis qui dicunt Christum nihil scripsisse, discipulos vero ejus Deum illum praedicando, mentitos fuisse.*

10. Has Domini sanctas quadrigas, quibus per orbem vectus subigit populos leni suo jugo et sarcinae levi, quidam vel impia vanitate vel imperita temeritate calumnias appetunt, ut eis veracis narrationis derogent fidem, per quos christiana religio disseminata per mundum, tanta fertilitate provenit, ut homines infideles jam inter seipso calumnias suas mussitare vix audeant, compressi fide Gentium et omnium devotione populorum. Verumtamen, quia nonnullos adhuc calumniosis disputationibus suis, vel retardant a fide ne credant, vel jam credentes, quantum potuerint, agitando perturbant; nonnulli autem fratres salva fide nosse desiderant quid talibus respondeant questionibus, vel ad profectum scientie suæ, vel ad illorum vaniloquia refellenda; inspirante atque adjuvante Domino Deo nostro (quod utinam et ipsorum saluti prospicit), hoc opere demonstrare suscepimus errorem vel temeritatem eorum qui contra Evangelii quatuor libros, quos Evangeliste quatuor singulos conscriperunt, satis argutas criminationes se proferre arbitrantur: quod ut sint, quam non sibi adversentur iidem scriptores quatuor, ostendendum est. Hoc enim solent quasi palmare¹ suæ vanitatis objicere, quod ipsi Evangeliste inter seipso dissentiant.

11. Sed illud prius dissentendum est, quod solet nonnullos movere, cur ipse Dominus nihil scripserit, ut aliis de illo scribentibus necesse sit credere. Hoc enim dicunt illi vel maxime pagani, qui Dominum ipsum Jesum Christum culpare aut blasphemare non audent, eique tribuunt excellentissimam sapientiam, sed tamen tanquam homini: discipulos vero ejus dicunt magistro suo amplius tribuisse quam erat, ut eum Filium Dei dicerent, et Verbū Dei per quod facta sunt omnia, et ipsum ac Deum Patrem unum esse; ac si qua similia sunt in apostolicis Litteris, quibus eum cum Patre unum Deum colendum esse didicimus. Honorandum enī tanquam sapientissimum virum putant; colendum autem tanquam Deum negant.

12. Cum ergo querunt quare ipse non scripserit, videntur parati fuisse hoc de illo credere, quod de se ipse scripsisset, non quod alii de illo pro suo arbitrio predicasent. A quibus quero, cur de quibusdam nobilissimis philosophis suis hoc crediderint, quod de illis eorum discipuli scriptum memorie reliquerunt,

¹ Editi, palmam. Melius aliquot MSS., palmare.

(a) Tract. 36 in Joan., n. 5.

cum de se ipsi nihil scripsissent? Nam Pythagoras, quo in illa contemplativa virtute nihil tunc² habuit Grecia clarius, non tantum de se, sed nec de ulla re aliquid scripsisse prohibetur. Socrates autem, quem rursus in activa, qua mores informantur, omnibus prætulerunt, ita ut testimonio quoque Dei sui Apollinis omnium sapientissimum pronuntiatum esse non teant, Æsopi fabulas pauculis versibus persecutus est, verba et numeros suos adhibens rebus alterius, usque adeo nihil scribere voluit, ut hoc se coactum imperio sui dæmonis fecisse dixerit, sicut nobilissimus discipulorum ejus Plato commemorat: in quo tamen opere moluit alienas quam suas exornare sententias. Quid igitur cause est cur de istis hoc credant, quod de illis discipuli eorum litteris commendarunt, et de Christo nolint credere quod ejus de illo discipuli conscriperunt; præsertim cum ab eo ceteros homines sapientia superatos esse fateantur, quamvis eum fateri Deum nolint? An vero illi, quos isto multo inferiores fuisse non dubitant, veraces de se discipulos facere potuerunt, et iste non potuit? Quod si absurdissime dicitur, credant de illo quem sapientem fatentur, non quod ipsi volunt, sed quod apud eos legunt, qui ea quæ scripserant, ab illo sapiente didicерunt.

CAPUT VIII. — *Si fama narrante Christus creditur sapientissimus, cur majori fama prædicante non creditur Deus:*

43. Deinde dicant, unde saltem quod sapientissimus fuerit, nosse vel audire potuerunt. Si fama disseminans, certiorne de illo nuntia fama est³, quam discipuli ejus, quibus eum prædicantibus ipsa per totum mundum fama fragravit? Postremo famam præferant famæ, et ei famæ de illo credant que major est. Ea quippe fama, que de catholica Ecclesia, quam stupent tota orbe diffusam, mirabili claritate dispergit, tenues istorum rumores incomparabiliter vincit: ea porro fama tam magna, tam celebris, ut eam timendo isti trepidas et tepidas contradictrincularis in sinu suo rodant, jam plus metuentes audiri, quam volentes credi, Filium Dei Unigenitum et Deum prædicat Christum⁴, per quem facta sunt omnia: si ergo famam eligunt testem, cur non hanc eligunt, quæ tanta claritate præfulget? Si scripturam, cur non evangelicam, quæ tanta anctoritate præpollet? Nos certe hac de diis eorum credimus, quæ habet et scriptura eorum antiquior, et fama celebrior. Quæ si adoranda sunt, cur ea rident in theatris? Si autem ridenda sunt, plus ridendum est cum adorantur in templis. Restat ut ipsi velint testes esse de Christo, qui sibi auferunt meritum sciendi quid loquantur, loquendo quod nesciunt. Aut si aliquos libros se habere dicunt, quos eum scripsisse asserant, prodant eos nobis. Profecto enim utilissimi et saluberrimi sunt,

² Particula, tunc, deest in sex MSS.

³ Quatuordecim MSS., de illo fama nuntiata est.

⁴ Et. et Lov., tam celebriſt, ut eam timendo, etc. quam volentes credi Filium Dei unigenitum et Deum prædicari Christum etc; dissentientibus MSS. prope omnibus et antiquiori editione Rat., quorum hic lectionem restitimus.

quos, ut ipsi fatentur, vir sapientissimus scripsit. Si autem timent eos proferre, utique mali sunt; porro si mali sunt, non eos sapientissimus scripsit: sapientissimum autem Christum fatentur; non ergo Christus tale aliquid scripsit.

CAPUT IX. — *Quidam fingunt Christum scripsisse libros de magicis.*

14. Ita vero isti desipiunt, ut illis libris quos eum scripsisse existimant, dicant contineri eas artes quibus eum putant illa fecisse miracula, quorum fama ubique percrebuit: quod exsimuando seipso produnt quid diligent, et quid affectent; quandoquidem Christum propterea sapientissimum putant fuisse, quia nescio quae illicita noverat, quae non solum disciplina christiana, sed etiam ipsa terrena reipublicae administratio jure condemnat. Et certe qui tales Christi libros se legisse affirmant, cur ipsi nulla talia faciunt, qualia illum de libris talibus fecisse mirantur?

CAPUT X. — *Eosdem libros Petro et Paulo inscriptos quidam delirant.*

15. Quid quod etiam divino iudicio sic errant quidam eorum, qui talia Christum scripsisse vel credunt vel credi volunt, ut eosdem libros ad Petrum et Paulum dicant, tanquam epistolari titulo prænotatos. Et fieri potest ut sive inimici nominis Christi, sive qui ejusmodi exsecurabilibus artibus de tam gloriose nomine pondus auctoritatis dare se posse putaverunt, talia sub Christi et Apostolorum nomine scripserint: in qua fallacissima audacia sic excœci sunt, ut etiam a pueris, qui adhuc pueriliter in gradu Lectorum christianas Litteras norunt, merito rideantur.

16. Cum enim vellent tale aliquid fingere Christum scripsisse ad discipulos suos, cogitaverunt ad quos potissimum scribere potuisse facile crederetur, tanquam ad illos qui ei familiarius adhæsissent, quibus illud quasi secretum digne committeretur: et occurrit eis Petrus et Paulus, credo quod pluribus locis simul eos cum illo pictos viderent; quia merita Petri et Pauli etiam propter eundem passionis diem celebrius solemniter¹ Roma commendat. Sic omnino errare meruerunt, qui Christum et Apostolos ejus non in sanctis codicibus, sed in pictis parietibus quesierunt: nec mirum si a pingentibus fingentes decepti sunt. Toto enim tempore quo Christus in carne mortali cum suis discipulis vixit, nondum erat Paulus discipulus ejus, quem post passionem suam, post resurrectionem, post ascensionem, post missum de cœlis Spiritum sanctum, post multorum Judeorum conversionem et mirabilem fidem, post lapidationem Stephani diaconi et martyris, cum adhuc Saulus appellaretur, et eos qui in Christum crediderant, graviter persequeretur, de cœlo vocavit, et suum discipulum atque apostolum fecit (*Act. ix, 1-30*). Quomodo igitur potuit libros, quos antequam moreretur eum scripsisse putari volunt, ad discipulos, tanquam familiarissimos, Petrum et Paulum scribere, cum Paulus nondum fuerit discipulus ejus?

¹ In tribus MSS., *celeberrimum solemniter*. Apud Fr. et Lov., *celebrius et solemniter*; addito, *et*, quod abest ab aliis codicibus.

CAPUT XI. — *In eos qui somniant Christum magica arte populos ad se convertisse.*

17. Illud quoque attendant qui magicis artibus tanta eum potuisse, et nomen suum ad populos in se convertendos arte ipsa consecrassæ delirant, utrum potuerit magicis artibus tantos Prophetas divino Spíritu, antequam in terra nasceretur, implere, qui de illo talia futura prælocuti sunt, qualia jam præterita in Evangelio legimus, et qualia in orbe terrarum presentia nunc videmus. Neque enim; si magicis artibus fecit ut coleretur et moriatur, magus erat antequam natus: cui prophetando venturo gens una deputata est, cuius reipublicæ tota administratio prophetia esset illius regis venturi, et civitatem coelestem ex omnibus gentibus condituri.

CAPUT XII. — *Judeorum Deus, illis subjugatis, ideo non fuit a Romanis receptus, quod is juberet se solum coli simulacris deletis.*

18. Proinde illius Hebreæ gentis ad prophetandum Christum, sicut dixi, deputate nullus alias deus erat, nisi Deus unus, Deus verus, qui fecit cœlum et terram et omnia que in eis sunt: quo offenso sepe suis hostibus subdebandit; nunc etiam pro gravissimo scelere occisi Christi, ex ipsa Jerosolyma, quod erat regni eorum caput, penitus eradicati, et Romano imperio subjugati sunt. Solebant autem Romani deos gentium quas subjugabant, colendos propitiare², et eorum sacra suscipere. Hoc de Deo gentis Hebreæ, cum eam vel oppugnauerunt vel vicerunt, facere noluerunt. Credo quod videbant, si ejus Dei sacra recipieren, qui se solum, deletis etiam simulacris, coli juberet, dimittenda esse omnia que prius colenda suscepserant, quorum religionibus imperium suum crevisse arbitrabantur. In quo eos plurimum fallacia demonum decipiebat: nam utique intelligere debebant, occulta Dei veri voluntate, penes quem rerum summa potestas est, sibi datum et auctum regnum, non illorum deorum favore; qui si aliquid in hac re potestatis habuissent, suos potius protexissent, ne a Romanis superarentur, aut ipsos eis Romanos edomitos subjugassent.

19. Neque enim possunt dicere pietatem ac mores suos a diis gentium quas vicerunt, dilectos et electos. Nunquam hoc dicent, si primordia sua recolant, fa-cinorosorum asylum et Romuli fratricidium. Neque enim quando asylum constituerunt Remus et Romulus, ut quisquis cuiuslibet sceleri reus eo confusisset, inultum haberet commissum, præcepta penitentiae dederunt ad sanandas animas miserorum; ac non potius collectam limentum manum contra suas civitates, quarum leges timebant, mercede impunitatis armarunt: aut quando Romulus fratrem, qui nihil in eum mali perpetrarat, occidit, justitiam vindicandi, ac non principatum dominandi cogitavit. Itane istos mores dilexerunt dii, hostes suarum civitatum favendo hostibus earum? Quin potius nec illas deserendo preseruent, nec ad istos transeundo eos aliquid adjuvent? quia non habent in potestate regnum dare et

² MSS. quinque, colendo propitiare.

auster ; sed Deus nuns et verus hoc agit occulto iudicio , non continuo beatos facturus , quibus terrenum regnum dederit ; nec continuo miseros , quibus alemorat ; sed beatos vel miseros propter aliud et aliunde faciens , temporalia regna atque terrena quibus voluerit , et quandiu voluerit , secundum praedestinationem ordinem seculorum , vel sinendo vel donando distribuit.

CAPUT XIII. — *Judeos cur Deus passus est subjugari.*

20. Unde nec illud possunt dicere : Cur ergo Deus Hebraeorum , quem summum et verum Deum dicitis , non soli eiis Romanos non subjugavit , sed nec ipsis Hebreos , ne a Romanis subjugarentur , adjuvit ? Praecesserunt enim manifesta peccata eorum , propter qua illis hoc eventurum Prophetæ tanto ante predixerunt ; et maxime quia impio furore Christum occiderunt , in quo peccato aliorum occultorum peccatorum meritis excecali sunt : et quod illius passio esset Gentibus profutura , eadem prophætica contestatione predictum est . Nec alia re magis claruit , illius gentis regnum , et templum , et sacerdotium , et sacrificium , et uincionem illam mysticam , quod christum græce dicitur , unde Christi nomen eluet , et propter quam reges suos christos ipsa gens appellabat , non fuisse nisi prænuntiando Christo deputata , quam quod occisi Christi resurrecio posteaquam cœpit credentibus Gentibus prædicari , illa omnia cessaverunt , nescientibus Romanis per quorum victoriam , nescientibus Judæis per quorum subjugationem factum est ut illa cesserent .

CAPUT XIV. — *Deus Hebraeorum rictis illis se victimum non esse ostendit idolorum eversione , et Gentium omnium ad ipsius cultum conversione.*

21. Rem sane mirabilem non advertunt pauci Paganii qui remanserunt , Denm Hebraeorum offendit a victimis , nec receptum a victoribus , nunc predicari et coli ab omnibus gentibus . Ipse est enim Deus Israel , de quo tanto ante Prophetæ plehem Dei sic allocutus est : *Et qui eruit te , Deus Israel universæ terræ vocabitur* (Isai. liv. 5). Hoc factum est per nomen Christi yenientis ad homines ex semine ipsius Israel , qui nepos fuit Abraham , a quo gens crepit Hebreorum (a) : nam et ipsi Israel dictum est , *In semine tuo benedictur omnes tribus terræ* (Gen. xxviii. 14). Hinc ostenditur Deus Israel , Deus unus qui fecit cœlum et terram , et res humanas justæ ac misericorditer curat , ita ut nec præcludat justitiam misericordiam , nec impedit misericordia justitiam , quod non ipse sit victimus in Hebreo populo suo , quia regnum sacerdotiumque ejus Romanis expugnandum delendumque permisit : quandoquidem per Christi Evangelium , veri regis et sacerdotis , quod illo regno et sacerdotio futurum præfiguravit , nunc ipse Deus Israel ubique delet idola gentium ; qua utique ne delerentur , recipere sacra ejus Romani noluerunt , sicut receperunt deorum aliarum gentium quas vicerunt . Ita et regnum sacerdotiumque prophætica gentis abstulit , quia jam

(a) II Retract. c. 16.

qui per eam promittebatur , advenerat ; et Romanum imperium , a quo gens illa victa est , per Christum regem suo nomini subjugavit , atque ad evertenda idola , propter quorum honorem sacra ejus recepta non erant , christianæ fidei robore ac devotione convertit .

22. Puto quia haec de se futura , ut per tot Prophetas , et per cuiusdam etiam gentis regnum ac sacerdotium preponiarentur , non magicis artibus feci Christus , antequam esset in hominibus natus . Nam et illius jam deleti regni populus ubique dispersus mirabilis Dei providentia , quamvis sine ulla unctione regis sacerdotisque remanserit , in quo christmate Christi nomen apparebat , tenet tamen reliquias quarundam observationum suarum : Romana autem sacra illa de idolorum cultu nec vicius ac subjugatus accepit , ut Libros propheticos ad testimonium gerat Christi , ac sic de inimicorum codicibus probetur ¹ veritas prophetæ Christi . Quid ergo miseri adhuc Christum male laudando seipso indicant ² ? Si aliqua magica sub ejus nomine scripta sunt , cum vehementer his artibus Christi doctrina inimica sit ; hinc potius intelligent quantum sit illud nomen , quo addito etiam illi qui contra ejus præcepta vivunt , suas nefarias artes honorare conantur . Sicut enim diversis hominum erroribus multi etiam varias hereses adversus veritatem sub ejus nomine considerunt ; ita sentiunt etiam inimici Christi , ad suadendum quod proferunt contra doctrinam Christi , nullum sibi esse pondus auctoritatis , si non habeat nomen Christi .

CAPUT XV. — *Pagani Christum laudare compulsi , in ejus discipulos contumeliosi.*

23. Quid quod isti vani Christi laudatores et christianæ religionis obliqui obsecratores propterea non audent blasphemare Christum , quia quidam philosophi eorum , sicut in libris suis Porphyrius Siculus prodidit , consuluerunt deos suos quid de Christo responderent , illi autem oraculis suis Christum laudare compulsi sunt ? Nec mirum , cum et in Evangelio legamus eum demones fuisse confessos (Luc. iv. 41) : scriptum est autem in Prophetis nostris , *Quoniam dū Gentium dæmonia* (Psal. xciv. 5). Ac per hoc isti ne contra deorum suorum responsa conentur , continent blasphemias a Christo , et eas in discipulis ejus effundunt : milii autem videtur , quod illi dī Gentium , quos philosophi Paganorum consulere potuerunt , etiam si de discipulis Christi interrogaretur , ipsos quoque laudare cogerentur .

CAPUT XVI. — *Apostoli de subvertendis idolis nihil a Christo vel a Prophetis diversum docuerunt.*

24. Verumtamen isti ita disputant , quod haec eversio templorum , et damnatio sacrificiorum , et confratio simulacrorum non per doctrinam Christi fiat , sed per discipulorum ejus , quos aliud quam ab illo didicerunt , docuisse contendunt ; ita volentes christianam fidem , Christum honorantes laudantesque , convellere : quia utique per discipulos Christi et facta et dicta Christi annuntiata sunt , quibus constat reli-

¹ MSS. sex , profertur veritas .

² Editio Rat. et quinque MSS. , judicant .

gio christiana, adhuc istis jam paucissimis, nec jam oppugnantibus, sed tamen adhuc mussitantibus ini-
mica. Sed si nolunt credere Christum talia docuisse,
Prophetas legant, qui non solum superstitiones idolo-
rum everi praeciperunt, verum etiam christianis
temporibus hanc eversionem futuram predixerunt.
Qui si fefellerunt, cur tanta manifestatione comple-
tur? si verum dixerunt, cur tantæ divinitati resisti-
tur?

CAPUT XVII. — *In Romanos qui Deum Israel solum
rejecerunt.*

25. Verumtamen diligenter ab ipsis querendum est, quenam putent esse Deum Israel; cur cum colendū non receperint, sicut aliarum gentium deos, quas Romanum subegit imperium; presertim cum eorum sententia sit, omnes deos colendos esse sapienti. Cur ergo a numero ceterorum iste rejectus est? Si plurimum valet, cur ab eis solus non colitur? si parum aut nihil valet, cur contritus eorum simulacris ab omnibus gentibus solus pene jam colitur? Nunquam hujus questionis vinculo eximi poterunt, qui cum majores et minores deos colant, quos deos putant, hunc Deum non colunt, qui prævaluuit omnibus quos colunt. Si enim magnæ virtutis est, cur existimatus est improladus? si parva nulliusve virtutis est, cur tantum potuit improbatus? Si bonus est, cur a ceteris bonis solus separator? si malus est, cur a tot bonis unus non superatur? Si verax est, cur ejus prædicta complentur?

CAPUT XVIII. — *Hebraeorum Deus a Romanis non
recepitus, quo solum coli voluerit.*

26. Postremo, quod volunt de illo sentiant. Numquid Romani etiam malos deos colendos non putant, qui Pallori et Febri fana fecerunt? qui et ἄγειροι; demonas invitando¹, et ξενούς; diamonas placandos monent? Quodlibet ergo de illo existiment, cur eum solum sibi nec advocandum nec propitiandum esse duxerunt? Quis est Deus iste vel ita ignotus, ut in tam multis diis solus adhuc non inveniatur; aut ita notus, ut a tam multis hominibus jam solus colatur? Nihil ergo restat ut dicant cur hujus Dei sacra recipere voluerint; nisi quia solum se coli voluerit, illos autem deos Gentium, quos isti jam colebant, coli prohibuerit. Sed hoc ipsum magis ab eis requirendum est, quenam vel qualiter putent esse istum Deum, qui noluerit coli deos alios, quibus isti tempa et simulacra fecerunt; tantumque potuerit, ut plus valeret ejus voluntas ad eorum simulacula evertienda, quam illorum ad ejus sacra non recipienda. Certe sententia illius eorum philosophi proditur, quem sapientissimum omnium hominum etiam oraculo fuisse firmavit. Socratis enim sententia est, unumquemque deum sic coli oportere, quomodo se ipse colendum esse præceperit. Prinde istis summa necessitas facta est non colendi Deum Hebraeorum; quia si alio modo eum colere vellent, quam se colendum ipse dixisset,

¹ Editi, *imitandos*. At MSS., *imitandos*: quibus faverit quod subsequitur, cur eum solum sibi nec advocandum.

non utique illum colerent, sed quod ipsi flaxissent: si autem illo modo vellent quo ipsa diceret, alios sibi colendos non esse certebant, quos ille colij prohibebat. Ac per hoc respuerunt unius veri Dei cultum, non multos falsos offendenter; magis arbitrantur sibi obfuturam fuisse istorum iracundiam, quam illius benevolentiam profuturam.

CAPUT XIX. — *Hunc esse verum Deum.*

27. Sed fuerit ista vana necessitas, et ridenda timiditas: nunc querimus quid de isto Deo sentiant homines, quibus placet omnes deos colendos esse. Si enim iste colendus non est, quomodo coluntur omnes, cum iste non colitur? si autem colendus est, non omnes colendi sunt; quia nisi solus colatur, iste non colitur. Au forte dicturi sunt istum non esse Deum, cum illos deos dicant, qui, sicut nos credimus, nihil possunt, nisi quod illius iudicio permittuntur; non ut alicui pro sint, sed ut nec habere valeant, nisi eos quos ita habendos esse ille judicat, qui omnia potest? Sicut autem ipsi cogunt fateri, minoræ cerie quam illo potuerunt. Si enim dii sunt, quorum vates consulti ab hominibus, ut non dicam fefellerunt, proxima tamen privatis negotiis responderunt; quomodo non est Deus, cuius vates non solum ea que ad tempus consulebantur congrue responderunt, verum etiam unde non consulebantur de universo genere humano, atque omnibus gentibus ea tanto autem predixerunt, quæ nunc et legimus et videmus? Si Deum dicunt, quo impleta Sibylla fata² cecinit Romanorum; quomodo non est Deus, qui et Romanos et omnes nationes in se unum Deum per Christi Evangelium credituras, et omnia patrum suorum simulacula eversuras, sicut prenuntiavat, exhibuit? Postremo, si illos deos dicunt, qui nunquam ausi sunt per vates suos contra istum Deum aliquid dicere; quomodo non est Deus qui per vates suos istorum simulacula non solum everti jussit, verum etiam in omnibus Gentibus eversum iri predixit ab eis qui illis desertis se unum colere juberentur, et jussi famularentur?

CAPUT XX. — *Contra Deum Hebraeorum nihil a Panorum vatisbus praeditum reperitur.*

28. Aut legant, si possunt, vel aliquam Sibyllarum, vel quemlibet aliorum vatum suorum praeditissime hoc futurum, ut Deus Hebreorum Deus Israel ab omnibus gentibus coleretur, et quod eum cultores aliorum deorum recte antea respuissent; futuras etiam litteras Prophetarum ejus in auctoritate ita sublimi³, ut his obtemperans etiam imperium Romanorum juberet deleri simulacula; monuisse etiam ne talibus præceptis obtemperaretur: legant ista, si possunt, ex aliquibus libris vatum suorum. Omitto enim dicere quid ea que in illorum libris leguntur, pro nostra, hec est, christiana religione testimonium⁴ dicunt, quod a sanctis Angelis, et ab ipsis nostris Prophetis audire potuerunt: sicut et presentem in carne Christum etiam diamina coacta sunt confiteri. Sed haec omitto, quae cum proferimus, a nostris ficta esse contendunt:

² In septem MSS., *facta*.

³ Sex MSS., *futurum*, *sublimus*.

ipsi omnino, ipsi urgendi sunt, ut proferant a vobis deorum suorum contra Deum Hebraeorum aliquid prophetatum; sicut nos tot et tanta de libris Prophetarum nostrorum contra deos eorum et jussa observamus, et predicta recitamus, et facta monstramus. Quæ illi jam perpauci qui remanserunt, malunt dolere completa, quam illum Deum agnoscere, qui potuit prænuntiare complenda: cum in suis diis falsis, quæ sunt vera deæmonia, nihil aliud pro magno appetant, quam cum aliquid eorum responsis sibi futurum esse dicierint.

CAPUT XXI. — *Hic solus Deus colendus, qui cum aliis coli prohibeat, coli non prohibetur ab aliis.*

29. Quæ cum ita sint, cur non potius miseri intelligent illum esse Deum verum, quem sic vident a sacerdotiis deorum societate sejunctum, ut quem Deum facteri coguntur, qui omnes deos colendos esse profitentur, cum cæteris colere non sinantur? Cum ergo simul coli non possint, cur non ille eligitur, qui istos coli vejet, relictis istis qui illum coli non vetant? Aut si vetant, legatur. Quid enim magis populis eorum in templis eorum debuit recitari, ubi nihil unquam tale personavit? Et utique prohibito tam multorum contra unum, quam unius contra tam multis, notior et potentior¹ esse doberet. Nam si hujus Dei cultus est impius, inutiles sunt dii, qui homines ab impietate non prohibent: si vero pius est hujus cultus, quoniam in illo præcipitur ne isti colantur, impius est cultus eorum. Si autem tam diffidente istum coli prohibit, ut plus audiri timeant², quam prohibere audeant; hoc ipso quis non sapiat, quis non sentiat, illum esse potius eligendum, qui istos coli tam publice prohibet, qui eorum simulacra everti jussit, predixit, evertit, quam istos, quos ut ille non colatur, jussisse nescimus, predixisse non legimus, valuisse aliquid non videmus? Rogo, respondeant; quis est Deus iste, qui omnes Deos Gentium sic persecutus, qui omnia eorum sacra sic prodit, sic extinguit?

CAPUT XXII. — *Opinio Gentium de Deo nostro.*

30. Quid interrogem homines qui evanuerunt cogitando quis iste sit? Alii dicunt, *Saturnus* est: credo propter sabbati sanctificationem, quia isti cum diem Saturno tribuerunt. Varro autem ipsorum, quo doctorem apud se neminem inveniunt, Deum Judæorum Jovem putavit, nihil interesse censens quo nomine nuncupetur, dom eadem res intelligatur: credo illius summitatis deterritus. Nam quia nihil superioris solent colere Romani quam Jovem, quod Capitolium eorum satis aperteque testatur, eumque regem omnium deorum arbitrantur; cum animadverteret Judæos summum Deum colere, nihil aliud potuit suspicari quam Jovem. Sed sive qui Saturnum, sive qui Jovem Deum Judæorum putant, dicant quando Saturnus prohibere ausus est coli alterum Deum; nec ipsum Jovem, qui cum regno expulisse perhibetur, patrem filius. Qui

si tanquam potentior et victor placuit cultoribus suis, Saturnum victimæ expulsumque non colant. Sed neque istum coli Jovis prohibuit; et quem vincere potuit, deum tamen esse permisit.

CAPUT XXIII. — *De Jove et Saturno quid nugati sint Pagani.*

31. Ista, inquit, fabula sunt aut interpretandæ a sapientibus, aut ridendæ: nos autem Jovem colimus, de quo ait Maro,

Jovis omnia plena:

(*Eclig. 3, v. 60.*)

id est, omnia vivificant spiritum. Merito ergo et Varro Jovem opinatus est coli a Judæis, quia dicit per prophetam, *Cælum et terram ego impleo* (*Jerem. xxiii, 24*). Quid illud quod idem poeta dicit æthera? quomodo accipiunt? Sic enim ait:

Tum Pater omnipotens secundis imbribus Æther, conjugis in gremium letæ descendit.

(*Georg. lib. 2, vv. 324, 325.*)

Ætherem quippe non spiritum, sed corpus esse dicunt sublime, quo cælum super aerem distenditur. An poëtæ conceditur nunc secundum Platonicos, ut non corpus, sed spiritus, nunc secundum Stoicos loqui, ut corpus sit Deus? Quid igitur in Capitolio colunt? Si spiritum; si denique ipsum cœlum corporum, quid illuc facit scutum illud Jovis, quod appellant Ægida? Nempe origo nominis hujus ita redditur, quia Jovem a matre occultatum capra nutritivit: an et hoc poëtæ mentiuntur? Numquid et Capitolia Romanorum, opera sunt poetarum? Quid sibi autem vult ista non poetica, sed plane mimica varietas, deos secundum philosophos in libris querere, secundum poetas in templis adorare?

32. Sed numquid etiam ille Euhemerus poëta fuit, qui et ipsum Jovem et Saturnum patrem ejus, et Plutonem atque Neptunum fratres ejus, ita planissime homines fuisse prodit, ut eorum cultores gratias magis poetis agere debeant, quia non ad eos dehonestandos, sed potius ad exornandos multa fixerunt? quamvis et ipsum Euhemerum ab Ennio poëta in latinam linguam esse conversum Cicero commemoret (*Lib. 1 de Nat. Deor.*): Numquid et ipse Cicero poëta fuit, qui eum, cum quo in Tusculanis disputat, tanquam secretorum concium admonet dicens: *Si vero scrutari vetera, et ex eis quæ Scriptores Græciae proderunt, eruere coner, ipsi illi majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperiuntur. Quærum demonstrentur sepulcra in Græcia; reminiscere, quoniam ei initiatus, quæ tradantur mysteriis: tum denique quam hoc late pateat intelliges* (*Tuscul. 1*). Ille certe istorum deos homines fuisse satis confitetur, in cœlum autem pervenisse benevolè suspicatur: quamquam et hunc honorem opinionis ab hominibus eis esse delatum, non dubitavit publice dicere, cum de Romulo loqueretur: *Qui hanc urbem, inquit, condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus* (*In Catilin. orat. 3*). Quid igitur mirum est, si hoc fecerunt antiquiores homines de Jove et Saturno et cæteris, quod Romani de Romulo. quod de-

¹ MSS. quinque, potior.

² Edit. audire timeant. Sed verius MSS., audiri timeant: scilicet deæmones verbabatur ne Deus verus, si ejus cultum prohiberent, per eos ijsos innotesceret.

nique jam recentioribus temporibus etiam de Cæsare facere voluerunt? Quibus et Virgilius adulacionem carminis addidit, dicens :

Ecce Dionaei processit Cæsaris astrum.

(*Eclig. 9. v. 47.*)

Videant ergo ne forte historica veritas sepulera falsorum deorum ostendat in terra; vanitas autem poetica stellas eorum non fīat, sed fīat in cœlo. Neque enim revera stella illa Jovis est, aut illa Saturni; sed post eorum mortem sideribus ab initio mundi conditis haec nomina imposuerunt homines, qui illos mortuos, quasi deos habere voluerunt. De quibus quid tantum mali castitas, aut quid tantum boni voluntas commēruit, ut inter astra, quæ cum sole et luna circumveant, Venus habeat stellam, et Minerva non habeat?

33. Sed fuerit et Cicero academicus incertior quam poeta, qui sepulera deorum commemorare ausus est, litterisque mandare : quamvis hoc non ex opinione propria præsumperit, sed ex ipsorum sacrorum traditione commemmoraverit. Numquid et Varro vel tanquam poeta fīgit, vel tanquam Academicus dubie ponit, quod dicit talium deorum sacra ex cuiusque eorum vita vel morte, qua inter homines vixerunt vel obierunt, esse composita? Numquid et Leon ille sacerdos *Ægyptius*, poeta vel academicus fuit, qui Macedoni Alexandro, diversam, quidem a Græcorum opinione istorum deorum originem, verumtamen ita prodiit, ut eos homines fuisse declareret?

34. Sed quid ad nos?¹ Dicant se Jovem, non hominem mortuum colere, nec homini mortuo Capitolium dedicasse, sed spiritui vivificanti omnia, quo mundus impletur, et scutum ejus in honorem nutritus ejus factum de pelle caprina, interpretentur ut volunt. Quid dicunt de Saturno? quem² Saturnum colunt? Nonne ille est qui primus a Olympo venit,

Arma Jovis fugiens, et regnū exsul ademptū.
Qui genus indocile et dispersum montibus altis
Compositū legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tūris in oris?

(*Aeneid. lib. 8. v. 320-324.*)

Nonne ipsum ejus simulacrum, quod cooperto capite fīgitur, quasi latenter indicat? nonne ipse Italī ostendit agriculturam, quod falce demonstrat? Non, inquit: nam videris si fuit ille³ homo et rex quidam, de quo ista narrantur; nos tamen Saturnum interpretamur Universum tempus, quod græcum etiam vocabulum ejus ostendit: vocatur enim *Xéōs*, quod aspiratione addita, etiam temporis nomen est; unde et latine Saturnus appellatur, quasi saturetur annis. Quid jam cum istis agendum sit, nescio, qui conantes in melius interpretari nōmina et simulacula deorum suorum, fatentur majorem deum suum et patrem cæterorum tempus esse. Quid enim aliud indicant, quam omnes deos suos temporales esse, quorum patrem ipsum tempus constituant?

35. Erubuerunt hinc philosophi eorum recentiores

Platonici, qui jam christianis temporibus fuerunt; et Saturnum aliter interpretari conati sunt, dicentes appellatum *Xéōs*, velut a satietate intellectus, eo quod græce satietas *Xéōs*, intellectus autem sive mens *verbis*; dicitur: cui videtur suffragari et latinum nomen, quasi ex prima latina parte et græca posteriore compositum, ut diceretur Saturnus, tanquam satur esset, *satur*. Viderunt enim quām esset absurdum, si filius temporis Jupiter haberetur, quem deum aeternum vel putabant vel putari volebant. At vero secundum istam novellam interpretationem, quam veteres eorum si habuissent, mirum si Ciceronem Varronem latuisset, Saturni filium Jovem dicunt, tanquam ab illa summa mente profluentem spiritum, quem volunt esse velut animam mundi bujus, omnia coelestia et terrena corpora implentem. Unde illud Maronis est, quod paulo ante commemoravi, *Jovis omnia plena*. Numquid non, si possent isti, sicut ipsam interpretationem, ita etiam superstitionem hominum commutarent, et aut nulla simulacula, aut certe Saturno potius quam Jovi Capitolia constituerent? Neque enim ullam animam rationalem sapientem fieri disputant, nisi participatione summae illius incommutabilisque sapientie; non solum cuiusquam hominis animam, sed ipsius etiam mundi, quam dicunt Jovem. Nos vero, esse quamdam summam Dei sapientiam, cujus participatione fit sapiens quæcumque anima sit vere sapiens, non tantum concedimus, verum etiam maxime prædicamus. Utrum autem universa ista corporalis moles, quæ mundus appellatur, habeat quamdam animam, vel quasi animam suam, id est rationalem vitam, qua ita regatur sicut unumquodque animal, magna atque abdita questio est: nec affirmari debet ista opinio, nisi comperta quod vera sit; nec refelli, nisi comperta quod falsa sit. Quid autem hoc ad hominem, etiam si semper eum lateat; quandoquidem nulla anima sit sapiens vel beata ex alia quacumque anima, sed ex illa sola summa atque incommutabili Dei sapientia?

36. Romani tamen, qui non Saturno, sed Jovi Capitolum condiderunt; vel aliae nationes, quæ Jovem præcipue supra cæteros deos colendum esse putavérunt, non hoc quod isti senserunt: qui secundum istam suam novam opinionem, et summas arcē⁴, si quidquam in his rebus potestatis habuissent, Saturno potius dedicarent; et Mathematicos vel Geneihiacos maxime delerent, qui Saturnum, quem sapientum effectorem isti dicerent, maleficum deum inter alia sidera constituerunt. Quæ opinio tantum contra illos in animis humanis prevaluit, ut nec nominare illum velint, sencem potius quam Saturnum appellantes: tam timida superstitione, ut jam Carthaginenses pene vico suo nomine mutaverint, Vicum senis crebrius, quam Vicum Saturni appellantēs.

CAPUT XXIV. — *Non omnes Deos colunt, qui Deum*

Israel rejiciunt; nec eum colunt, qui alios colunt.

37. Notum est ergo, quid colere convincantur, et

¹ Edītū: *Sed quid ad nos si dicant.* At a MSS. abest, *si*.
² Edītū: *Qui Saturnum colunt.* MSS. vero, *quem*.
³ Edītū: *Nam tametsi fuerit ille.* MSS. vero: *Nam videris*
si fuit.

⁴ Er. et Loy., artes: dissentientibus MSS. et lat.

quid colorare¹ conentur adoratores simulacrorum. Verum et ab istis novitii Saturni interpellatoribus requirendum est, quid deo sentiant Hebraeorum. Etiam ipsis enim placuit omnes deos cum gentibus colere, cum eos superbos poderet pro peccatorum suorum remissione humiliari sub Christo. Quid ergo sentiunt deo Israel? Quem si non colunt, non omnes deos colunt: si autem colunt, non colunt sicut se coli jussit, quia et alios colunt, quos coli ille prohibuit. Per eos enim vates ista prohibuit, per quos haec ipsa quæ nunc a Christianis eorum simulacula patinuntur, futura predixit. Sive enim Angeli ad illos Prophetas missi sint, qui eis Deum omnium crearem unum verum Deum, cui universa subjecta sunt, et per sensibilium rerum congrua speciem figurate ostenderent, et quemadmodum se coli praeciperet, indicarent; sive aliquorum in eis mentes per Spiritum sanctum illa sublimatae sint, ut eo visu ea viderent, quo et ipsi Angeli vident: constat tamen eos illi Deo servisse, qui alios deos coli prohibuit; servisse autem fidei pietatis in regno et sacerdotio reipublicæ suæ, et Christum venturum verum regem ac sacerdotem significantibus sacris.

CAPUT XXV. — *Dii falsi alias coli secum non prohibent. Deum Israel esse Deum verum convincitur ex operibus ejus et practicis et impletis.*

38. Porrò autem in diis Gentium (quos isti dum colere volunt, illum qui cum istis coli non potest, colere nolunt), dicant quid cause est ut nullus eorum inventatur qui alterum coli prohibeat, cum eos in diversis officiis muneribusque constituant, et rebus ad quemque proprie pertinentibus praesides esse velint. Si enim Jupiter non prohibet Saturnum coli, quia non est ille homo, qui illum hominem patrem de regno expulit, sed aut ecoli corpus, aut spiritus implens cœlum et terram; et ideo non potest prohibere coli memorem supèrnam, ex qua dicitur emanasse: si ea ratione nec Saturnus Jovem coli prohibet, quia non ab eo rebellante superatus est, sicut ille a Jove nescio quo, cuius arna fugiens venit in Italiæ; sed favet prima mens anime a se genita: saltem Vulcanus prohibet coli Martem uxoris adulterum, Hercules Junonem persecutricem suam. Quæ ista inter eos est tam fœda consensio, ut nec Diana virgo casta coli prohibeat, non dicam Venerem, sed Priapum? Nam si unus homo et venator et agricola esse voluerit, servus erit amborum: quibus tamen vel vicina tempora fabricare erubescit. Sed interpretentur Dianam virtutem quam volunt, interpretentur et Priapum fecunditatis deum², ita sane ut in fetandis feminis pudeat Junonem talem habere adjutorem. Dicant quod placet, interpretentur quod sapienti; dum tamen omnia eorum argumenta perturbet Deus Israel. Qui cum illos omnes coli prohibuerit, et a nullo eorum coli prohibitus sit, eorumque simularis et sacræ eversionem praeciperit, prædictum fecerit; satis ostendit illos falsos atque fallaces,

¹ Sie in MSS. At in editis, *colere*.

² Lov., *fæditatis*. Editi autem alii et nostri MSS., *fecunditatis*.

et se esse verum ac veracem Deum.

39. Istos autem jam paucos deorum multorum falorumque cultores, quis non miretur nolle obtempare illi, de quo cum ab eis queritur quisnam sit Deus, quodlibet opinando respondent, Deum tamen esse negare non audent? quia si negent, operibus ejus ei practicis atque completis facilime convincuntur. Neque enim ea dico, que liberum sibi putant esse non credere, quia ipse in principio fecit cœlum et terram, et omnia quæ in eis sunt (*Gen. i*). Neque illa nimirum antiqua, quod Enoch transtulit (*Id. v. 24*), quod impios diluvio delevit, quod Noe justum domumque ejus per lignum inde liberavit (*Id. vii*). Ab Abraham in hominibus facta ejus exordior. Huic enim facta est per angelicum oraculum manifesta promissio, quam nunc videmus impleri. Illici quippe dictum est, *In nomine tuo benedicentur omnes Gentes* (*Id. xxii. 18*): ex cuius semine populus Israel, unde virgo Maria quæ peperit Christum, in quo benedici omnes Gentes audeant jam negare si possunt. Haec promissio facta est etiam ad Isaac filium Abrahæ (*Id. xxvi. 4*). Illic et ad Jacob nepotem Abrahæ (*Id. xxviii. 14*), qui etiam Israel appellatus est, ex quo universus ille populus et propagatus et nominatus est, ut hujus populi Deus appellaretur Deus Israel: non quod ipse non sit Deus omnium Gentium, sive nescientium, sive iam scientium; sed quia in isto populo voluit manifestius apparere virtutem promissorum suorum. Ille enim populus primo in Ægypto multiplicatus, et de illa servitude per Moysem in multis signis portentisque liberatus, debellatis plurimis Gentibus terram etiam promissionis accepit, in qua regnavit per reges suos de tribu Juda exortos. Qui Judas unus fuit ex duodecim filiis Israel nepotis Abrahæ; atque inde Judei cognominati, multa ipso Deo adjuvante fecerunt, multa pro peccatis suis ipso flagellante perpessi sunt, donec veniret semen cui promissum est, in quo benedicentur omnes gentes, et patrum suorum simulacula sponte confingenterent.

CAPUT XXVI. — *Idolatria per Christi nomen et Christianorum fidem juxta prophetias eversa.*

40. Neque enim temporibus christianis, sed tanto ante prædictum est quod per Christianos impletur. Ipsi Judæi qui remanserunt inimici nominis Christi, de quorum etiam futura perfidia in illis propheticis Litteris tacitum non est, ipsi habent et legunt prophetam dicentem: *Domine Deus meus, et refugium meum in die malorum, ad te gentes venient ab extremo terra, et dicent, Vere mendacia coluerunt patres nostri simulacula et non est in illis utilitas* (*Jerem. xvi. 19*). Ecce nunc fit, ecce nunc gentes ab extremo terra veniunt ad Christum ista dicentes, et simulacula frangentes. Et hoc enim magnum est, quod Deus præstitit Ecclesiæ suæ ubique diffusæ, ut gens Judæa merito debelata et dispersa per terras, ne a nobis hac composita putarentur, codices prophetiarum nostrarum ubique portaret¹; et inimica fidelis nostra, testis fieret

¹ Editi: *codices prophetarum nostrorum ubique portare*. At plures MSS., *prophetiarum nostrarum*.

veritatis nostrae. Quomodo ergo discipuli Christi docuerunt quod a Christo non didicerunt, sicut stulti desipiendo jactitant, ut deorum gentilium et simulariorum superstitione deleretur? Numquid et illas prophetias que nunc legantur in codicibus inimicorum Christi, possunt dici fluisse discipuli Christi?

41. Quis enim haec evertit, nisi Deus Israel? Ipsi enim populo dictum est per divinas voces factas ad Moysen: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est (Deut. vi, 4).* Non facies tibi idolum, neque conjungam similitudinem, neque in calo sursum, neque in terra deorum (Exod. xx, 4). Ut autem etiam evertat ista, ubi potestatem acceperit, sic ei precipitur: *Non adorabis deos illorum, sed neque seruos eis; non facies secundum opera ipsorum, sed deponendo depones, et confingendo confinges simulacra eorum (Id. xxiii, 24).* Quis autem dicat Christum atque Christianos non pertinere ad Israel, cum Israel nepos fuerit Abraham, cui primo, et deinde Isaac filio ejus, et deinde ipsi Israel nepoti ejus dictum est, quod jam commemoravi, *In semine tuo benedicent omnes Gentes?* Quod fieri jam videmus in Christo, cum inde exorta sit illa virgo, de qua propheta populi Israel et Dei Israel cecinit, dicens: *Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel.* Interpretatur autem Emmanuel, Nobiscum Deus (Isai. viii, 14; Math. i, 23). Deus ergo Israel qui prohibuit alios deos coli, qui prohibuit idola fabricari, qui praecepit everti, qui per prophetam prædictit gentes ab extremo terra dicturas, *Vere mendacia coluerunt patres nostri simulacula, in quibus non est utilitas;* ipse per Christi nomen et Christianorum fidem istarum omnium superstitionum eversionem jussit, promisit, exhibuit. Frustra ergo miseri, quia blasphemare Christum etiam a diis suis, hoc est, a dæmonibus nomen Christi metuentes prohibiti sunt, volunt ab eo doctrinam istam facere alienam, qua Christiani contra idola disputant, easque omnes falsas religiones ubi potuerint eradicant.

CAPUT XXVII. — *Urgit idololatrarum reliquias, ut deum serviant vero Deo idola ubique subvertenti.*

42. Deo Israel respondeant, quem docere ista et jubete, non tantum Christianorum, sed et Iudeorum Libri testantur: de ipso consulunt deos suos, qui Christum blasphemari prohibuerunt; de Deo Israel, si audent, aliqua contumeliosa respondeant. Sed quos consulunt? aut ubi jam consulunt? Libros suorum legant. Si Deum Israel Jovem putant, sicut Varro scripsit (ut interim secundum eorum opinionem loquar), cur ergo Jovi non credunt idola esse detesta? Si Saturnum putant¹, cur eum non colunt? Aut cur non sic colunt, quemadmodum se coli per eos vates præcepit, per quos ea quæ prædictit, implevit? Cur ei non credunt simulacula evertenda esse, et alios deos colendos non esse? Si nec Jovis², nec Saturnus est (quia si unus eorum esset, contra sacra Jovis et Saturni eorum tanta non diceret); quis ergo

¹ Er. et Lov.: *Si saturnum Deum putant.* Sed melius Rat. et MSS.: *si saturnum putant: subaudi, Deum Israel.*

² Lov., Jupiter. Alii editi et MSS., *Jovis:* pro nominandi casu, ut supra, n. 50.

est, qui propter deos alios solus ab Iisus non coluntur, et eversis diis aliis, tam evidenter efficit ut solus colatur, humiliata omni superba altitudine, que se adversus Christum erexerat pro idolis, persecvens interficiensque Christianos? None certe querant, ubi se abscondant, cum sacrificare volunt; vel ubi deos ipsos suos retrudant³, ne a Christianis inveniantur atque frangantur. Unde hoc, nisi a timore legum atque regum, per quos Deus Israel suam exercit potestatem, jam subditos Christi nomini? si eis longe ante promisit, dicens per Prophetam: *Et adorabunt eum omnes reges terræ; omnes gentes servient illi (Psalm. lxxi, 11).*

CAPUT XXVIII. — *Predicta idolorum rejectio.*

43. Nempe jam complevit quod per prophetam identidem canitur, quod remissures esset impiam plebem suam (non quidem totam, quia multi et ex Israëlitis crederunt in Christum; nam inde erant et Apostoli ejus), et humiliatus omnem superbum atque injuriosum, ut ipse soles exaltaretur, id est, solus altus et potens hominibus manifestaretur: donec projicerentur a credentibus idola; et a non credentibus absconderentur; cum ejus timore terra confringitur, id est, terreni homines timore franguntur, timendo legem vel ipsius, vel eorum qui credentes in eum, gentibusque regnantes, talia sacrilegia prohiberent.

44. Haec enim, quæ ut facilius intelligerentur, breviter prælocutus sum, propheta sic dicit: *Et nascitur, donus Jacob, tenet, et ambulet in luce Domini. Remisiit enim plebem suam domum Israel; quoniam repleta est, sicut ab initio, regio eorum angulis, sicut alienigenarum; et filii multi alienigenæ nati sunt illis. Repleta est enim regio eorum argento et auro, nec erat numerus thesaurorum illorum. Et repleta est terra equis, nec erat numerus carrum illorum. Et repleta est terra abominationibus operum manuum ipsorum, et adorabant ea quæ fecerunt digiti corti. Et inclinaverunt se homo, et humiliavit se vir, et non remittunt illis. Et nunc intrate in petras, et absconde vos in terra a facie timoris Domini, et a majestate Virtutis ejus, cum surrexerit confingere terram. Oculi enim Domini excelsi, homo autem humilis; et humiliabitur altitudo hominum, et exaltabitur Dominus solus in illa die. Dies enim Domini subæstro supra omnem injuriosum et superbum, et supra omnem altum et humiliatum⁴, qui humiliabuntur; et supra omnem cedrum Libani excelsorum et elatiorum, et supra omnem arborum Libani Basan, et supra omnem montem, et supra omnem collum altum, et supra omnem navem maris, et supra omnem speciem alium narratur deoris. Et humiliabitur, et cadet contumelia hominum.*

³ Rat. et Er., *recludant.*

⁴ Legendum videatur, et elationem; cum in græco sit, *meteōron*, *pa*lo post in editis legebatur: *Et supra omnem cedrum Libani excelsum et elatum.* Alii MSS. habent, *excelsorum et elatiorum*: juxta LXX, *tὸν ἡψηλὸν καὶ μετέρον;* qui sic prosequuntur, *καὶ επὶ πᾶν δένδρῳ βαλανου μαστι,* et super omnem arborum grandis basan: usi Augustinus pro *balanou*, legit *tibanon*. Nec denique post illa verba, *et super omnem collum altum, omittunt versiculos 13: Et super omnem terrum altam, et super omnem marum altum.*

et exaltabitur Dominus solus in illa die. Et manibus fabricata omnia abscondent in speluncis, et in scissuris petrarum, et in cavernis terrae a facie timoris Domini, et a maiestate Virtutis ejus, cum exsurrexit confringere terram. Illa enim die projicit homo abominationes aureas et argenteas, quae fecerunt ut adorarent supervacanea et noxia; ut intrent in foramina solidæ petrae, et in scissuras petrarum, a facie timoris Domini, et a maiestate Virtutis ejus, cum exsurrexit communire terram (Isai. ii, 5-21).

CAPUT XXIX. — *Deum Israël quidni colant pagani, si eum vel præpositum elementorum esse opinantur.*

45. Quid dicunt de isto Deo sabaoth, quod interpretatur Deus virtutum vel exercituum; quia illi servient virtutes et exercitus Angelorum? quid dicunt de isto Deo Israel, quia Deus est illius populi, de quo venit semen, in quo benedicerentur omnes Gentes? Cur solum non colunt, qui omnes deos colendos esse contendunt? cur ei non credunt, qui alias deos falsos et ostendit, et evertit? Audivi quendam eorum dicere, se regisse apud nescio quem philosophum, quod ex his que Judgei in suis sacramentis agerent, intellexisset quem Deum colerent: « Præpositum, inquit, istorum elementorum, quibus iste visibilis et corporeus mundus exstructus est: » cum in Scripturis sanctis Prophetarum ejus aperte ostendatur, illum Deum colendum præceptum esse populo Israel, qui fecit celum et terram, et a quo est omnis vera sapientia. Sed quid opus est hinc diutius disputare, cum ad id quod ago sufficiat, quod illi qualibet præsumptione opinantur de illo Deo, quem Deum esse negare non possunt? Si enim præpositus est elementorum quibus mundus iste consistit, cur non ipse potius colitur, quam Neptunus, qui solius maris præpositus est? quam denique Silvanus, qui solorum agrorum atque silvarum? quam Sol, qui solius diei, vel etiam universi coelestis calor? quam Luna, quo solius noctis, vel etiam humoris potestate præfulget? quam Juno, quo solum aerem tenere prohibetur? Certe enim isti partium præpositi, quicumque sunt, necesse est ut sub illo sint, qui omnium elementorum et universi hujus molis præpositorum gerit. At iste illos omnes coli prohibet: cur ergo isti contra præceptum majoris illorum, non solum eos colere volunt, sed propter istos illum nolunt? Adhuc non inveniunt quid de isto Deo Israel constanter liquidoque pronuntient; nec unquam invenient, donec eum inveniant Deum solum verum, a quo creata sunt omnia.

CAPUT XXX. — *Deus Israel impletis prophetiis jam ubique innotuit.*

46. Proinde quidam Lucanus magnus eorum in carmine declamator, credo et ipse diu querens, sive per suas cogitationes, sive per suorum libros, quisnam esset Iudeorum Deus; et quia non pie querebat, non inveniens; maluit tamen incertum Deum quem non inveniebat, quam nullum Deum dicere, cuius tam magna documenta sentiebat. Ait enim:

*El dedita sacris
Incerti Judei Dei.*

(Lucanus, lib. 2, sub finem.)

Et nondum Deus iste sanctus et verus Deus Israel, nondum per Christi nomen tanta in omnibus gentibus fecerat, quanta usque in hodiernum diem post Lucanum tempora consecuta sunt. Nunc vero quis tam durus non flectatur? quis tam torpidus¹ non ignescat, cum impletur quod scriptum est, *quia non est qui se abscondat a calore ejus?* quando jam clarissima luce manifestantur quæ in eodem psalmo, unde versiculum istum commemoravi, tanto ante praedicta sunt? Colorum enim nomine Apostoli Christi significati sunt, quod in eis Deus præsideret, ut Evangelium annuntiarent. Jam ergo coeli enarraverunt gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiavit firmamentum. Dies diei eructavit verbum, et nox nocti annuntiavit scientiam. Jam non sunt loquela neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. Jam in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terre verba eorum. Jam in sole, hoc est in manifestatione, posuit tabernaculum suum, quod est Ecclesia ipsius. Quia, ut hoc faceret, ipse, sicut ibi sequitur, tanquam sponsus processit de thalamo suo, id est, conjugatum Verbum carni humane processit de utero virginali. Jam exultavit ut gigas, et cucurrit viam. Jam a summo coeli facta est egressio ejus, et recursus ejus usque ad summum coeli. Et ideo rectissime sequitur versus, quem paulo ante commemoravi, *Et non est qui se abscondat a calore ejus (Psal. xviii, 1-7).* Et adhuc isti fragiles contradicuntur garribus eligunt isto igne, sicut stipula in cinerem verti, quam sicut aurum a sorde purgari: cum et deorum falsorum jam fallacia monumenta frustrata sint, et illius incerti Dei veracia promissa certa jam facta sint.

CAPUT XXXI. — *Prophetia de Christo impleta.*

47. Desinamus ergo dicere mali laudatores Christi, qui nolunt esse christiani, quod Christus non docuerit deos eorum deseriri, et simulacula confringiri. Deus enim Israel, de quo praedictum est quod Deus universa terræ vocabitur, et Deus universæ terræ jam vocatur; hoc per Prophetas futurum prædictum, hoc per Christum congruo tempore implevit. Certe enim si jam Deus Israel, Deus universa terræ vocatur, necesse est ut fiat quod jussit, quando qui jussit, innotuit. Quia vero per Christum et in Christo innotuit, ut Ecclesia ejus per orbem diffunderetur, et per ipsum Deus Israel universæ terræ vocaretur, paulo superius apud eundem prophetam legant qui volunt: *imo et a me commemoretur.* Neque enim ita longum est, ut oporteat prætermitti. Dicuntur enim multa de presentia et humilitate et passione Christi, et corpore ejus, cui caput est, id est de Ecclesia ejus, cum appellatur tanquam sterilis quæ non pariebat. Per multis enim annos Ecclesia, quæ futura erat in omnibus Gentibus in filiis suis, hoc est in sanctis suis, non apparuit, nondum Christo annuntiato per Evangelistas, eis quibus non est annuntiatus per Prophetas: et dicitur plures filios desertæ futuros, quam ejus quæ

¹ Er. et Lov., *tepidus.* Bat. et MSS., *torpidus.*

habet virum; cuius viri nomine significata est Lex, vel Rex quem accepit primus populus Israel: nec accepterant gentes Legem eo tempore, quo propheta loquebatur; neque Rex Christianorum apparuerat adhuc Gentibus, ex quibus tamen Gentibus longe fertilior et numerosior sanctorum multitudo provenit. Ita ergo dicit Isaia, incipiens ab humilitate Christi, et se postea convertens ad alloquendam Ecclesiam usque ad eum versum quem commemoravimus, ubi ait, *Et qui eruit te, ipse Deus Israel, universæ terræ vocabitur: Ecce, inquit, in intellectu erit puer meus, et exaltabitur, et honorificabitur vehementer.* Quomodo multi mirabunt super te, sic tamen et inhonesta videbitur ab omnibus species tua, et honor tuus a hominibus. Ita enim mirabuntur gentes multæ super eum, et continebunt reges os suum. Quoniam quibus non est nuntiatum de illo, videbunt; et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis creditis auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Nuntiavimus coram illo, ut puer, ut radix in terra sident: non est species illi, neque honor. Et vidimus illum, et non habuit speciem neque decorum: sed vultus ejus abjectus et deformis, positio ejus ab omnibus hominibus; homo in plaga, et qui sciat ferre infirmitates, propter quod et avertit se facies ejus, injuriata est, nec magni aestimata est. Hic infirmitates nostras portat, et pro nobis in doloribus est. Et nos existimavimus illum in doloribus esse, et in plaga et in pena. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Eruditio pacis nostra in eum, livore ejus sanati sumus. Omnes ut oves erravimus, et Dominus tradidit illum pro peccatis nostris. Et ipse quoniam male tractatus est, non aperuit os: ut ovis ad immolandum duxerit eum, et ut agnus ante eum qui se teneret fuit sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate sublatum est judicium ejus. Generationem ejus quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra vita ejus: ab iniquitatibus populi mei duxerit eum ad mortem. Dabo ergo malos propter sepulturam ejus, et divites propter mortem ejus; ob hoc quod iniquitatem non fecerit, nec dolum in ore suo. Dominus vult purgare illum de plaga. Si dederitis vos ob delicta vestra animam vestram, videbitis semen longissime vite. Et vult auctoritate a doloribus animam ejus, ostendere illi lucem, et figurare per sensum, justificare justum bene servientem pluribus; et peccata illorum ipse sustinebit. Propterea ipse hereditabit complures, et fortium partetur spolia. Propter quod tradita est ad mortem anima ejus, et inter iniquos aestimata est: et ipse peccata multorum sustinuit, et propter iniquitates eorum traditus est. Delectare, sterilis quæ non parit; exsulta et clama, quæ non parturit; quia multi filii deserunt, magis quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus, Dilata locum tabernaculi tui, et aulas tuas confige; non est quod parcas: porrige longius funiculos, et palos validos constitue. Etiam atque

¹ Sic editio Rat. suffragantibus Ms. At Er. et Lov., ab humiliata.

² MSS. septem, intellectum intelliget.

³ Er. et Lov., cœnas. Rat. vero et MSS. prope omnes habent, aulas: quibus consentiunt codices non pauci in Epist. 105, n. 15; quo tamen loco post editionem Lov. legitur, auleas.

etiam in dexteram atque sinistram partem extende. Semen enim tuum hereditabilis gentes, et civitates quæ deserta erant, inhabebitis, non est quod metuas. Pravalebis enim, nec erubescas quod detestabilis fueris. Confusione enim in perpetuum oblisceris, ignominia viduatis tuæ non eris memor: quoniam ego Dominus qui facio te, Dominus nomen ei; et qui eruit te, ipse Deus Israel, universæ terræ vocabitur (Isai. lli, 13-14, 5).

48. Quid contra hanc evidentiā expressionemque rerum et predictarum et impletarum dici potest? Si de Christi divinitate discipulos ejus putant esse mentitos, numquid de Christi passione dubitabunt? Resurrexisse non solent credere: at illa omnia ab hominibus humana perpessum etiam libenter credunt, quia hominem tantummodo credi volunt. Ille itaque sicut ovis ad immolandum duxerit, ille inter iniquos deputatus, ille vulneratus propter peccata nostra; cuius livore sanati sumus, cuius facies injuriantur, nec magni aestimata, palmis cesa, et sputis illata, cuius deformis in cruce positio: ille ab iniquitatibus populi Israel duxerit ad mortem; ille qui non habebat speciem neque decorum, quando colaphis persecutiebatur, quando spinis coronabatur, quando pendens irridebatur; ille qui, sicut agnus coram tondente non habet vocem, sic non aperuit os suum, cum ei diceretur ab insultantibus, Prophetiza nobis, Christe (Matth. xxvi, xxvii; Marc. xiv, xv; Luc. xxii, xxiii, et Joan. xviii, xix): nempe jam exaltatus est, jam honorificatus est vehementer. Nempe jam mirantur gentes multæ super eum. Jam continuantur reges os suum, quo adversus Christianos leges sevissimas promulgabant. Nempe quibus non est nuntiatum de illo, jam vident, et qui non audierunt jam intelligent (Rom. xv, 16-21). Quoniam gentes quibus non annuntiaverunt Prophetæ, magis ipsæ vident quam vera nuntiata sint per Prophetas. Et qui non audierunt ipsum Isaiam loquentem, jam in Litteris ejus de quo ista sit locutus, intelligent. Nam et in ipsa gente Judeorum quis credit auditum Prophetarum, aut brachium Domini, quod est Christus ipse, qui per eos annuntiabatur, cui revelatum est (Joan. xii, 37, 38, et Rom. x, 16); quando manus suis ea sceleria in Christo admittiebant, que futura prædixerant Prophetæ quos habebant? Nempe jam hereditabile possidet multis, et fortium partitur spolia, cum ea quæ diabolus et dæmones possidebant, per ecclesiæ suarum fabricas, et quoslibet necessarios usus, illis expulsis proditisque distribuit.

CAPUT XXXII. — Apostolorum contra idolatriam doctrina vindicatur ex prophetis.

49. Quid ergo ad hæc dicunt perversi laudatores Christi, et Christianorum obrectatores? Numquid ut ista per Prophetas tanto ante prædicarentur, Christus magicis artibus fecit, aut discipuli ejus ista fixerunt. Numquid ut delectetur¹ Ecclesia diffusa per gentes quondam sterilis, nunc in pluribus filiis, quam illa Synagoga quæ Legem sive Regem tanquam virum ac-

¹ In prius editis, dilatetur. At in MSS., delectetur: quo quidem aliud primum Augustinus ad illud, Delectare steriles; explicatus postea aliud Prophetæ dictum, Dilata locum tabernaculi tui.

ceperat : nunquid ut sic dilatet locum tabernaculi sui omnes nationes et linguis occupans, ut longius quam Romani imperii jura tenduntur, usque in Persas et Indos aliasque barbaras gentes funicelos porrigit; ut in dexteram per veros christianos, et in sinistram per fictos christianos in tam multis populis nomen ejus extendatur; ut semen ejus haereditet gentes, ut civitates que a vero Dei culto et a vera religione desertae fuerant, jam nunc inhabitent; ut non timoerit hominum minas et furias, quando in sanguine martyrum tamquam honore purpureo vestiebatur, ut praveraret tam multjs tamque vehementibus et potentibus persecutoribus suis; ut non erubesceret quod detestabilis fuerit, quando magnum erat crimen fieri vel esse christianum; ut confusioinem in perpetuum obliviscatur, quia ubi abundaverat peccatum, superabundavit gratia (*Rom. v. 20*); ut ignominiae viduitatis sue menor non sit, quia paululum derelicta et opprobrio subjecta¹, tam eminenti gloria resurrexit: numquid postremo ut Dominus qui fecit eam, et a dominatu diaboli et demonum erit eam, ipse Deus Israel universæ terre jam vocetur, discipuli Christi fixerunt, quod Prophetæ, quorum Libri nunc in manibus inimicorum Christi habentur, tam longe antequam Christus filius hominis ficeret, prædixerunt?

50. Hinc ergo intelligent, quod ne tardissimis quidem atque obtusissimis² obscurum dubiumve relinquunt: hinc, inquam, intelligent Christi perversi landatores et christianæ religionis exsecratores, etiam Christi discipulos contra deos eorum ea didicisse atque docuisse que doctrina continet Christi; quia Deus Israel, qui haec omnia que isti colere volunt, abominanda atque evertenda in Libris Prophetarum præcepisse inventior, ipse Deus universæ terre, sicut tanto ante promisit, per Christum et Christi Ecclesiam jam vocatur. Si enim Christum mira dementia suspicantur deos eorum coluisse, ac per hos eum tanta potuisse; numquid et Deus Israel deos eorum coluit, qui de se per omnes gentes colendo et de illis abominandis atque evertendis (*Deut. vii. 5*), per Christum quod promisit implevit? Ubi sunt dñi eorum? ubi vaticinia fanaticorum, et divinationes pythonum? ubi anguria, vel auspicia, vel aruspicia, vel oracula demonum? Cur non profertur ex istiusmodi antiquis libris admonitum aliquid et prædictum contra christianam fidem, et contra Prophetarum nostrorum expressam jam in omnibus gentibus tam perspicuum veritatem? Offendimus, inquit, deos nostros, et deseruerunt nos: ideo adversus nos Christiani præluerunt, et humanarum rerum felicitas defessa³ ac deminuta dilabitur. Illoc sibi certe per Christianos fuisse eventurum, legant ex libris vatum suorum: sed ea legant, ubi si non Christus, quia cum deorum suo-

rum volunt fuisse cultorem, saltem Deus Israel improbus et detestatus sit, quem constat istorum eversorem. Sed nunquam hoc proferent, nisi quod modo forte confluxerint. Quod cum protulerint apparbit, eo ipse certe, quod tanta res tam ignota proferatur, que utique debuit antequam hoc quod prædictum est, accidisset, in deorum templis⁴ omnium gentium recitari, ut præstruerentur et præmonerentur qui nunc volunt⁵ esse christiani.

CAPUT XXXIII. — *In eos qui rerum humanarum felicitatem per christiana tempora diminutam esse conqueruntur.*

51. Deinde quod de felicitatis rerum humanarum diminutione per christiana tempora conqueruntur, si libros philosophorum suorum legant, ea reprehensionem, que nunc eis etiam recusantibus et murmurantibus subtrahuntur, tum vero magnam laudem reperient temporum christianorum. Quid enim eis minuitur felicitatis, nisi quod pessime luxurioseque abutebantur in magnam Creatoris injuriam? Nisi forte hinc sunt tempora mala, quia per omnes pene civitates cadunt theatra, caveæ turpitudinum et publicæ profesiones flagitorum⁶; cadunt et fora vel moenia, in quibus daemonia celebantur. Unde enim cadunt, nisi inopia rerum, quarum lascivo et sacrilego usu constructa sunt? Nonne Cicero eorum cum Roscius quemdam laudaret histrionem, ita peritum dixit, ut solus esset dignus qui in scenam deberet intrare; ita virum bonum, ut solus esset dignus qui eo non deberet accedere (*Cic. Orat. pro Roscio*)? quid aliud apertissime ostendens, nisi illam scenam esse tam turpem, ut tanto minus ibi esse homo debeat, quanto fuerit magis vir bonus? et tamen dñi eorum tali dedecore placabantur, quale a viris bonis removendum esse censebat. Est etiam hinc ejusdem ipsius Ciceronis aperta confessio, ubi ait, sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam (*Cic. in Verrem, act. 5*). In quibus ludis tanta exhiberi turpitudo consuevit, ut in eorum comparatione ceteri honesti sint, a quibus tamen etiam ipsis agendis viri boni prohibentur. Quia ista est Flora mater, qualis dea est, quam celebrior et habenis effusoribus laxata conciliat et propitiat turpitudi? Quanto jam honestius in scenam Roscius intrabat, quam Cicero deam tales colebat? Si diminuta rerum copia, que in hac celebranda funduntur, dñi Gentium offenduntur, apparet quales sint qui talibus delectantur. Si autem ipsi irati ista minuant, utilius irascuntur quam placantur. Quapropter, aut philosophos suos arguant, qui talia in luxuriosis hominibus reprehenderunt; aut deos suos frangant, qui talia de suis cultoribus exegerunt: si tamen jam inventiant vel quos frangant, vel quos abscondant: Christianorum vero temporibus defectum rerum secundarum quibus in turpia et noxia defluerant, blasphemando imputare desistant, ne magis nos unde amplius Christi potestas laudetur, admoneant.

¹ In editione Ratisponensi additur, *maribus*.

² Sic hat. et aliquot MSS. Al Lov. et Er., *nolent*.

³ Editi habent, *flagitosorum*: pro quo MSS., *flagitiorum*.

⁴ Sic optime vetus codex Corbeiensis; ille enim respondeat Prophete verbis ante aliatis: *ignominiae viduitatis tue non eris memor. [opprobriis objecta.]*

⁵ in antiquis codicibus constanter scriptum est, *obtusissimis*.

⁶ Lov., *depressa*. Editi vero alii, suffragantibus MSS., *depresso*.

CAPUT XXXIV. — *Epilogus superiorum.*

52. Multa hinc dicerem, nisi me jam librum istum concludere, atque ad propositam intentionem redire, suscepti operis necessitas eogeret. Cum enim evangelicas questiones, ubi videntur quibusdam quatuor Evangeliste non inter se constare, solvere aggredier, ut potui expositis intentionibus singulorum, primo mihi discutiendum occurrit, quod nonnulli querere solent, cur ipsis Christi nulla scripta profaramus. Ita enim volunt et ipsum credi nescio quid aliud scripsisse quod diligunt, nihilque sensisse contra deos suos, sed eos potius magico ritu coluisse: et discipulos ejus non solum de illo fuisse mentitos, dicendo illum Deum per quem facta sunt omnia, cum aliud nihil quam homo fuerit, quamvis excellentissimae sapientiae; verum etiam de diis eorum non hoc docuisse quod ab illo didicissent. Unde factum est ut eos de Deo Israel potius urgeremus, qui per Ecclesiam Christianorum ab omnibus gentibus colitur, et istorum sacrilegas vanitates ubique jam everuit, sicut per Prophetas suos tanto ante prædictis, et per Christi nomen, in quo benedici omnes gentes promiserat, ea quæ prædictis, implevit. Ex quo intelligere debent nec Christum aliud de diis eorum vel nosse vel docere potuisse, quam Deus Israel per Prophetas suos jussit atque prædictis, per quos ipsum Christum promisit et misit; in cuius nomine secundum pollicitationem quam Patribus fecit, cum benedicentur omnes gentes, factum est ut et ipse Deus Israel, universe terre vocaretur: nec discipulos ejus a sui magistri doctrina deviasse, cum deos Gentium coli prohiberent, ne vel insensatis simulacris supplicaremus, vel societatem cum dæmoniis haberemus, vel creature potius quam Creatori religionis obsequio serviremus.

CAPUT XXXV. — *Mediatoris mysterium antiquis per prophetiam, nobis per Evangelium prædicatur.*

53. Quapropter, cum sit ipse Christus Sapientia Dei, per quem creata sunt omnia, cumque nullae mentes rationales sive Angelorum sive hominum, nisi participatione ipsius sapientes fiant, cui per Spiritum sanctum, per quem charitas in cordibus nostris diffunditur, inheremus, quæ Trinitas unus Deus est; consultum est divina providentia mortalibus, quorum temporalis vita in rebus orientibus et occidentibus occupata tenebatur, ut eadem ipsa Dei Sapientia ad unitatem personarum sue homine assumpto, in quo temporaliter naceretur, viveret, moreretur, resureret, congrua saluti nostrae dicendo et faciendo, patiendo et sustinendo, fieret et deorsum hominibus exemplum redeundi, et eis qui sursum sunt Angelis exemplum manendi. Nisi enim et in anima rationalis natura temporaliter aliquid oriretur, id est, inciperet esse quod non erat, nunquam ex vita pessima et stulta ad sapientem atque optimam serveniret. Ac per hoc,

cum rebus aeternis contemplantium veritas persuatur, rebus autem ortis fides credentium debeatur, purgatur homo per rerum temporalium fidem, ut aeternarum percipiat veritatem. Nam et quidam eorum nobilissimus philosophus Plato, in eo libro quem Timæum vocant, sic ait: « Quantum ad id quod ortum est aeternitas valet, tantum ad fidem veritas. » Duo illa sursum sunt, aeternitas et veritas: duo ista deorsum, quod ortum est, et fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemur, atque id quod ortum est recipiat aeternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquid medium reducuntur, et ab aeterna justitia temporalis iniqüitas nos alienabat; opus ergo erat media justitia temporali, qua medietas, temporalis esset de imis, justa de summis⁴, atque ita se nec abrumpens a summis, et contemporaneis imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei et hominum dictus est, inter Deum immortalem et hominem mortalem Dens et homo (*1 Tim. ii, 5*), reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in aeternis.

54. Hoc magnum et inenarrabile sacramentum, hoc regnum et sacerdotium antiquis per prophetiam revelabatur, posteris eorum per Evangelium prædicatur. Oporebat enim ut aliquando in omnibus gentibus redderetur, quod diu per unam gentem promitterebatur. Proinde qui Prophetas ante descensionem suam præmisit, ipse et Apostolos post ascensionem suam misit. Omnibus autem discipulis suis per hominem quem assumpsit, tanquam membris sui corporis caput est. Itaque cum illi scripserunt quæ ille ostendit et dixit, nequam dicendum est quod ipse non scripserit; quandoquidem membra ejus id opera sunt, quod dictante capite cognoverunt. Quidquid enim ille de suis factis et dictis nos legere voluit, hoc scribendum illis tanquam suis manibus imperavit. Hoc unitatis consortium et in diversis officiis concordium membrorum sub uno capite ministerium quisquis intellexerit, non aliter accipiet quod narrantibus discipulis Christi in Evangelio legerit, quam si ipsam manum Domini, quam in proprio corpore gestabat, scribentem conspexerit. Quamobrem illa potius jam videamus qualia sint, quæ putant Evangelistas sibi metis ipsi scripsisse contraria (quod parum intelligentibus videri potest); ut his questionibus dissolutis, ex hoc quoque appareat, illius capitum membra, non solum idem sentient, verum etiam convenientia scribendo, in corporis ipsius unitate germanam servasse concordiam.

⁴ Sic olim ferebat editio Ratisponensis; sed hanc germanam certe lectionem in posterioribus editionibus contra manuscriptorum fidem mutaverant ad hunc modum: *Quæ medietas temporalis esset de imis mixta et summis.*

LIBER SECUNDUS.

In quo Matthei Evangelium usque ad coenæ narrationem ex ordine pertractat Augustinus, cumque eo comparat alia Marc., Luæ et Joannis Evangelia, demonstrans perpetuum inter quatuor Evangelistas reperiri consensionem.

PROLOGUS. — 1. Quoniam sermone non brevi et admōdum necessario, quem libro uno complexi sumus, refutavimus eorum vanitatem, qui discipulos Christi Evangelium consribentes, ideo contemnendos putant, quia ipsius Christi quem licet non ut Deum, tamen ut hominem sapientia longe præ ceteris excellentem honorandum esse non dubitant, nulla scripta proferrunt a nobis; et eum talia scripsisse videri volunt, qualia perversi diligunt, non qualibus lectis et creditis a perversitate corrigi possunt: nunc jam videamus ea que quatuor Evangelistæ de Christo scriperunt, quemadmodum sibi atque inter se congruant; ne quid ex hoc in fide christiana offendiculi patientur, qui curiosiores quam capaciores sunt, quod non unicunque perfectis, sed quasi diligentius perscrutatis evangelicis Libris, inconvenientia quedam et repugnantia se deprehendisse existimantes, magis ea contentiose objectanda, quam prudenter consideranda esse arbitrantur.

CAPUT PRIMUM. — *Quare usque ad Joseph generatores Christi commemorentur, cum de illius semine Christus non sit natus, sed de Virgine Maria.*

2. Matthæus evangelista sic orsus est: *Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham* (*Math. 1, 1*). Quo exordio suo satis ostendit, generationem Christi secundum carnem se suscepisse narrandam. Secundum hanc enim Christus filius hominis est, quod etiam se ipse scrupissime appellat (*Id. viii, 20, et ix, 6*), commendans nobis quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis. Nam illa superna et alterna generatio, secundum quam Filius Dei unigenitus est ante omnem creaturam, quis omnia per ipsum facta sunt, ita ineffabilis est, ut de illa dictum a propheta intelligatur, *Generationem ejus quis enarrabit* (*Isai. lxx, 8*)? Exsequitur ergo humanam generationem Christi Matthæus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Joseph virum Mariæ de qua natus est Jesus. Neque enim fas erat ut ob hoc eum a conjugio Mariæ separandum putaret, quod non ex ejus concubitu, sed virgo peperit Christum. Illoc enim exemplo magnifice insinuat fidelibus conjugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocari conjugium, non permixto corporis sexu, sed custodito mentis affectu: præsertim quia nasci eis etiam filius potuit sine ullo complexu carnali, quì propter solos gignendos filios adhibendus est. Neque enim propterea non erat appellandus Joseph pater Christi, quia non eum concubendo generat, quandoquidem recte pater esset etiam ejus quem non ex sua conjugie procreatum, aliunde adoptasset.

3. Putabatur quidem Christus etiam aliter filius Joseph, tanquam ex ejus omnino carne progenitus;

sed ab eis hoc putabatur, quos Mariæ latebat virginitas. Nam Lucas ait: *Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Joseph* (*Luc. iii, 23*). Qui tamen Lucas non ejus parentem solam Mariam, sed ambos parentes ejus appellare minime dubitavit, ubi ait: *Puer autem crescebat et confortabatur plenus sapientia, et gratia Dei erat in illo. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem in die solemnis Pascha.* Sed ne quisquam hic parentes consanguineos potius Mariæ cum ipsa matre ejus intelligendos putet, quid ad illud respondebit, quod ipse item Lucas superius dixit. *Et erat pater ejus et mater mirantes super ius quæ dicebantur de illo* (*Id. ii, 40, 41, 33*)? Cum igitur ipse narret, non ex concubitu Joseph, sed ex Maria virgine natum Christum; unde eum patrem ejus appellat, nisi quia et virum Mariæ recte intelligimus sine commixtione carnis, ipsa copulatione conjugii; et ob hoc etiam Christi patrem multo conjunctius, qui ex ejus conjugi natus sit, quam si esset aliunde adoptatus? Unde manifestum est illud, quod ait, *Ut putabatur, filius Joseph, propter illos dixisse, qui eum ex Joseph, sicut alii homines nascuntur, natum arbitrabantur*.

CAPUT II. — *Quomodo sit Christus filius David, cum ex Joseph filii David concubitu non sit natus.*

4. Ac per hoc, etiam si demonstrare aliquis posset, Mariam ex David nullam consanguinitatis originem docere, sat erat secundum istam rationem accipere Christum filium David, qua ratione etiam Joseph pater ejus recte appellatus est: quanto magis, cum evidenter dicat apostolus Paulus, ex semine David secundum carnem Christum (*Rom. 1, 3*), ipsam quoque Mariam de stirpe David aliquam consanguinitatem duxisse, dubitare utique non debemus. Cujus femine quoniam nec sacerdotale genus tacetur, insinuante Luca, quod cognata ejus esset Elisabeth, quam dicit de filiabus Aaron (*Luc. i, 36, 5*); firmissime tenendum est carnem Christi ex utroque genere propagatam, et regum scilicet et sacerdotum, in quibus personis apud illum populum Hebraeorum etiam mystica unctione figurabatur, id est, chrisma, unde Christi nomen eluet, tanto ante etiam illa evidensissima significatio prænuntiatum.

CAPUT III. — *Quare alios progenatores Christi Matthæus enumerat, alios Lucas.*

5. Quos autem movet, quod alios progenatores Matthæus enumerat, descendens a David usque ad Joseph (*Math. 1, 1-16*), alios autem Lucas ascensens a Joseph usque ad David (*Luc. iii, 23-58*), facile est, ut adverterit duos patres habere potuisse Joseph, unum a quo genitus, alterum a quo fuerit adoptatus (*a*). Antiqua est enim consuetudo adoptandi etiam

(a) *II Retract. cap. 16.*

in illo populo Dei, ut sibi filios facerent quos non ipsi genuissent. Nam excepto quod filia Pharaonis Moysen adoptaverat (*Exod.* ii, 10) (illa quippe alienigena fuit), ipse Jacob nepotes suos ex Joseph natos, verbis manifestissimis adoptavit dicens : *Nunc itaque filii tui duo, qui facti sunt tibi priusquam ad te veniam, mei sunt : Ephram et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi. Natos autem si generis postea, tibi erunt* (*Gen. XLVIII, 5, 6*). Unde etiam factum est ut duodecim tribus essent Israel, excepta tribu Levi, quae templo serviebat ; cum ea quippe tredecim fuerunt, cum duodecim fuissent filii Jacob. Unde intelligitur Lucas patrem Joseph, non a quo genitus, sed a quo fuerat adoptatus, suscepisse in Evangelio suo, cuius progenitores sursum versus commemoraret, donec exiret ad David. Cum enim necesse sit, utroque evangelista vera narrante, et Matthaeo scilicet et Luca, ut unus eorum ejus patris originem tenerit qui genuerat, alter ejus qui adoptaverat Joseph, quem probabilis intelligimus adoptantis originem tenuisse, quam eum qui noluit Joseph genitum dicere ab illo cuius eum filium esse narrabat ? Commodius enim filius ejus dictus est, a quo fuerat adoptatus, quam diceretur ab illo genitus cuius carne non erat natus. Matthaeus autem dicens, *Abraham genuit Isaac, Isaac genuit Jacob*, atque ita in hoc verbo quod est, *genuit*, perseverans donec in ultimo diceret, *Jacob autem genuit Joseph* ; satis expressit ad eum patrem se pertulisse ordinem¹ generantium, a quo Joseph non adoptatus, sed genitus erat.

6. Quanquam si etiam Lucas genitum diceret Joseph ab Heli, nec sic nos hoc verbum perturbare deberet, ut aliud crederemus quam ab uno evangelista gignentem, ab altero adoptantem patrem fuisse commemoratum. Neque enim absurde quisque dicitur non carne, sed charitate genuisse, quem filium sibi adoptaverit : aut vero etiam nos quibus dedit Deus potestatem filios ejus fieri, de natura atque substantia sua nos genuit, sicut unicum Filium, sed utique dilectione adoptavit. Quo verbo Apostolus sepe ut non ob aliud intelligitor (*Rom. VIII, 15, et II, 4*), nisi ad discernendum Unigenitum ante omnem creaturam, per quem facta sunt omnia, qui solus de substantia Patris natus est, secundum aequalitatem divinitatis hoc omnino quod Pater : quem missum dicit ad suscipiendam carnem ex illo genere, quo et nos secundum naturam nostram sumus, ut illo participante mortalitatem nostram per dilectionem, nos efficeret participes divinitatis sue per adoptionem. Ita enim dicit : *Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege*, ut eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum recipieremus² (*Galat. IV, 4, 5*). Et tamen dicimur etiam nati ex Deo, id est, accepta potestate ut filii ejus efficiamur, qui jam homines eramus : efficiamur autem per gratiam, non per naturam. Nam si per naturam filii essemus, nunquam aliud fuissemus. Cum

¹ Sic in MSS. At in editis, *originem*.

² Plurique et antiquiores MSS., *recipiamus*.

enim dixisset Joannes, *Dedit eis potestatem Filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus* ; secutus ait, *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*. Ita quos dixit accepta potestate factos Dei filios, quod illa adoptio significat quam Paulus commemorat, eosdem dixit natos ex Deo. Atque ut apertius ostenderet qua gratia factum sit, *Et Verbum, inquit, caro factum est, et habitavit in nobis* (*Joan. I, 12-14*) : tanquam diceret, Quid mirum si filii Dei facti sunt cum caro essent, propter quos unicus caro factus est, cum Verbum esset ? Hac sane magna distantia, quia nos effecti filii Dei mutamur in melius, ille autem Filius Dei cum filius hominis factus esset, non est mutatus in deteriorius, sed assumpsit quod erat inferius. Dicit et Jacobus : *Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquid creaturae ejus* (*Jacobi I, 18*). Ne scilicet in eo quod ait, *genuit*, hoc nos fieri putaremus quod ipse est, ideo principatum quendam in creatura nobis hac adoptione concessum satis ostendit.

7. Non ergo alienum esset a veritate, etiam si Lucas ab illo esse Joseph genitum diceret, a quo fuerat adoptatus. Etiam sic quippe genuit eum, non ut homo esset, sed ut filius esset : sicut nos genuit Deus, ut filii ejus simus, quos fecerat ut homines essemus. Unicum autem genuit, non solum ut Filius esset, quod Pater non est ; sed etiam ut Deus esset, quod et Pater est. Sed plane si hoc verbo etiam Lucas utetur, omni modo esset ambiguum quis eorum adoptantem, quis ex propria carne gignentem patrem commemorasset : quomodo etsi neuter eorum diceret, *genuit*, sed et iste cum filium illius, et ille illius diceret, nihilominus esset ambiguum quis eorum illum de quo natus, quis illum a quo adoptatus erat commemorasset. Nunc vero cum alter dicit, *Jacob genuit Joseph* ; alter, *Joseph qui fuit filius Heli* : etiam ipsa verborum differentia quid singuli suscepissent eleganter intimaverunt. Sed hoc facile sane, ut dixi, posset occurre homini religioso, qui quolibet aliud querendum potius judicaret, quam evangelistam crederet esse mentitum ; facile, inquam, occurreret, ut videret quibus causis unus homo duos patres habere potuerit : hoc et illis calumniosis occurreret, nisi litigare quam considerare maluissent.

CAPUT IV. — *Quare quadraginta generationes, excepto ipso Christo, inveniuntur apud Matthaeum, cum quatuordecim triplicet.*

8. Illud autem quod deinceps insinandum est, revera ut adverti et videri posset, lectorem attentissimum et diligentissimum requirebat. Acute quippe animadversum est, Matthaeum, qui regiam in Christo instituerat insinuare personam, exceptio ipso Christo, quadraginta homines in generationum serie nominasse. Numerus autem iste illud tempus significat, quo in hoc saeculo et in hac terra regi nos oportet a Christo secundum disciplinam laboriosam, qua flagellat Deus, ut scriptum est, *omnem filium quem recipit* (*Hebr. XII, 6*) : de qua dicit Apostolus, per tribulationem oportere nos intrare in regnum Dei (*Act. XIV,*

21). Quam significat etiam illa *virga ferrea*, de qua in *Psalmo* legitur, *Reges eos in virga ferrea*; cum superius dixisset, *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus*. Reguntur enim etiam boni in *virga ferrea*, de quibus dicitur, *Tempus est ut iudicium incipiat a domo Domini*; et si initium a nobis, qualis finis erit eis qui non credunt Dei *Evangelio*? et si iustas vitas salvos erit; peccator et impius ubi parebunt (*1 Petr. iv, 17, 18*)? Ad quos pertinet quod sequitur: *Tanquam vas signi conteres eos* (*Paul. ii, 9*). Reguntur enim boni per hanc disciplinam; mali vero comminuantur: qui tanquam fidem ipsi commémorantur propter una sive eisdem sacramenta¹, que habent communia mali cum bonis.

9. Quia ergo numerus iste laboriosi hujus temporis sacramentum est, quo sub disciplina regis Christi adversus diabolum dimicamus, etiam illud declarat, quod quadraginta dierum Jejunium, hoc est humiliacionem animae, consecravit et Lex et Propheta per Moysen et Eliam, qui quadragenis diebus jejunaverunt (*Exod. xxxiv, 28*, et *III Reg. xix, 8*); et *Evangelium* per ipsum Domini jejunium, quibus diebus quadraginta etiam tentabatur a diabolo (*Math. iv, 1, 2*), quid aliud quam per omne hujus seculi tempus temptationem nostram in carne sua, quam de nostra mortalitate assuñere dignatus est, prefigurans? Post resurrectionem quoque non amplius quam dies quadraginta cum discipulis in hac terra esse voluit (*Act. i, 3*), huic eorum vita adhuc humana conversatione commixta, et cum illis alimenta mortaliuum, quamvis jam non mortitūs, accipiens: ut per ipsos quadraginta dies significaret, se occulta præsentia quod promiserat impleturum, quando ait, *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem saeculi* (*Math. xxviii, 20*). Cur autem iste numerus hanc temporalem vitam terrenamque significet, illa interim causa de proximo occurrit, quamvis sit alia fortasse secretior, quod et tempora annorum quadripartitis vicibus currunt, et mundus ipse quatuor partibus terminatur, quas aliquando ventorum nomine Scriptura commémorat, ab Oriente et Occidente, Aquilone et Meridie (*Zach. xiv, 4*). Quadraginta autem, quater habent decem. Porro ipsa decem ab uno usque ad quatuor progrediente numero consummantur.

10. Ad hunc igitur mundum, et ad istam terrenam mortalemque vitam hominum, ad nos regendos in tentatione laborantes, venientem regem Christum Matthæus suscipiens, exorsus est ab Abraham, et enumeravit quadraginta homines. Ab ipsa enim gente Hebraeorum, quæ a cæteris gentibus ut distingueretur, Deus de terra sua et de cognatione sua separavit Abraham (*Gen. xii, 1, 2*), Christus venit in carne; ut et hoc ad eum distinctius prophetandum et prænuntiandum maxime pertineret, quod promittebatur ex qua esset gente venturus. Cum enim quaterdenas generationes tribus distinxisset articulis, dicens ab Abraham usque ad David generationes esse quatuor-

decim, et a David usque ad transmigrationem Babylonie alias quatoordecim, touludem alias usque ad nativitatem Christi (*Math. i, 17*); non tamen eas duxit in summam ut diceret, fiant omnes quadraginta duæ. Unus quippe in illis progenitoribus bis numeratur, id est Jechonias, a quo facta est quedam in extraneas gentes deflexio, quando in Babyloniam transmigratum est. Ubi autem ordo a rectitudine fluctuat, atque ut eat in diversum, tanquam angulum facit; illud quod in angulo est, bis numeratur, in fine scilicet prioris ordinis, et in capite ipsius deflexionis. Et hoc ipsum jam præfigurabat Christum a circuessione ad preputium, tanquam ab Jerusalem ad Babyloniam quodammodo migraturum, et hinc atque hinc utrisque in se creditibus tanquam lapidem angularum futurum. Hæc tunc in figura præparabet Deus rebus in veritate venturis. Nam et ipse Jechonias, ubi angulus iste præfiguratus est, interpretatur Præparatio Dei. Sic ergo jam non quadraginta duæ, quod faciunt ter quatuordecim, sed propter unum bis numeratum, quadraginta una generationes fiant, si et ipsum Christum annumeremus, qui huic regenda vita nostra temporali atque terrena, tanquam numero quadragenario regaliter presidet.

11. Quem ad istam mortalitatem nobiscum participandam quia descendenterem voluit significare Matthæus, ideo et ipsas generationes ab Abraham usque ad Joseph et usque ad ipsius Christi nativitatem, descendendo commemoravit ab initio Evangelii sui: Lucas autem non ab initio Evangelii sui, sed a baptismo Christi, generationes enarrat, nec descendendo, sed ascendendo, tanquam sacerdotem in expiandis peccatis magis assignans; ubi eum vox de celo declaravit, ubi testimonium Joannes ipsi perhibuit, dicens, *Ecce qui tolit peccata mundi* (*John. i, 29*). Ascendendo autem transit et Abraham, et pervenit ad Deum, cui mundati et expiati reconciliamus. Merito et adoptionis originem ipse suscepit, quia per adoptionem efficimus filii Dei, credendo in filium Dei. Per carnalem vero generationem Filius Dei potius propter nos filius hominis factus est. Satis autem demonstravit non se ideo dixisse, Joseph filium Heli, quod de illo genitus, sed quod ab illo fuerat adoptatus; cum et ipsum Adam filium Dei dixit, cum sit factus a Deo, sed per gratiam quam postea peccando amisit, tanquam filius in paradise constitutus sit.

12. Quapropter in generationibus Matthæi, significatur nostrorum susceptio peccatorum a Domino Christo: in generationibus autem Lucae, significatur abolitio nostrorum peccatorum a Domino Christo. Ideo eas ille descendens enarrat, iste ascendens. Quod enim dicit Apostolus, *Misi Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati*; haec est susceptio peccatorum: quod autem addit, *Ut de peccato damnari peccatum in carne* (*Rom. viii, 3*); haec est expiatio peccatorum. Proinde Matthæus ab ipso David per Salomonem descendit, in cuius matre ille peccavit (*II Reg. xi, 4*): Lucas vero ad ipsum David per Nathan ascendit; per quem prophetam Deus peccatum illius

¹ Duo MSS. Vaticani, ceteris refragantibus, propter unam fidem atque eadem sacramenta.

expavit (H[ab.] Reg. XII, 19-14) (a). Ipse quoque numerus quem Lucas exsequitur, certissime prorsus abolitio nem indicat peccatorum. Quia enim Christi aliqua iniq[ue]tis, qui nullam habuit, non est utique conjuncta iniq[ue]tibus hominum, quas in sua carne suscepit; ideo numerus penes Matthæum, excepto Christo, est quadragenarius. Quia vero justitia sua Patrisque nos expiatos ab omni peccato purgatosque conjungit, ut fiat quod ait Apostolus, *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est* (I Cor. vi, 17); ideo in eo numero qui est penes Lucam, et ipse Christus a quo incipit enumeratio, et Deus ad quem pervenit, connuerantur, et fit numerus septuaginta septem, quo significatur omnium prorsus remissio et abolitio peccatorum. Quam etiam ipse Dominus per hujus numeri mysterium evidenter expressit, dicens remittendum esse peccanti, non solum septies, sed etiam septuagies septies (*Matth. xviii, 22*).

13. Nec frustra iste numerus ad peccatorum omnium pertinet mundationem, si diligentius inquiratur. De-narius quippe tanquam justitiae numerus in decem præceptis Legis ostenditur. Porro peccatum est Legis transgressio; et utique transgressio denarii numeri congruentia undenario figuratur: unde et vela cili-cina jubentur in tabernaculo undecim fieri (*Exod. xxvi, 7*); quis autem dubitet ad peccati significatio-nem cilicium pertinere? Ac per hoc quia universum tempus septenario dierum numero volvitur, conve-nienter undenario septies multiplicato ad numerum septuagesimum et septimum cuncta peccata perveniant. In quo numero etiam fit plena remissio peccatorum, expiente nos carne sacerdotis nostri, a quo nunc iste numerus incipit; et reconciliante nos Deo, ad quem nunc iste numerus pervenit per Spiritum sanctum, qui in columba specie in hoc baptismo, ubi numerus iste commemoratur, apparuit (*Luc. iii, 22*).

CAPUT V. — *Quomodo Matthæi ordini congruat ordo Lucae in his quæ de conceptu et de infanthia vel pueritia Christi alias prætermittit, alias commemorat.*

14. Post enumeratas generaciones Matthæus ita sequitur: *Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam conve-nirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto.* Hoc quemadmodum factum sit, quod hic pratermisit, Lucas exposuit post commemoratum conceptum Joannis, ita narrans: *In mense autem sexto missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem despensatam viro cui nomen erat Joseph, de domo David; et nomen virginis Maria. Et ingressus angelus ad eam dixit: Ave, gratia plena; Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. Quia cum vidisset¹, turbata est in sermone ejus, et cogitabat qualis esset ista salutatio. Et ait angelus ei: Ne timeas, Maria; invenisti enim gratiam apud Deum: ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum:*

¹ Editi hic et infra, audiaset. At plerique et melioris note Mas. constanter habent, vidisset; juxta graecum textum, & de idem.

(a) II Retract. cap. 16.

*hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur; et dabit illi Dominus Deus sedem, David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in aeternum, et regni ejus non erit finis. Dicit autem Maria ad angelum: Quomodo sic istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus, dixit ei: Spiritus sanctus superueniet in te, et Virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur sanctum², vocabitur Filius Dei: et cetera, quæ ad id quod nunc agitur non pertinent. Hoc ergo Matthæus commemoravit dicens de Maria, *Invenia est in utero habens de Spiritu sancto*: nec contrarium est quia Lucas exposuit id quod Matthæus pratermisit; cum de Spiritu sancto Mariam concepisse uterque testetur: sicut non est contrarium quia Matthæus deinceps connectit quod Lucas pratermittit. Sequitur enim, et dicit Matthæus: *Joseph autem vir ejus cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit oscule dimittere eam.* Hæc autem eo cogitante, ecce angelus Domini in somnis apparuit ei, dicens: *Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Pariet autem filium, et vocabit nomen ejus *Jesum*: ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum. *Hoc autem totum factum est, ut implereetur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem, Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabitur³ nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus. Exsurgens autem Joseph a somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini; et acceptus conjugem suam: et non cognoscebat eam, donec perperit filium suum primogenitum; et vocavit nomen ejus *Jesum*. Cum ergo natus esset Jesus in Bethleem Iudea in diebus Herodis regis, et cetera.**

15. De civitate Bethleem Matthæus Lucasque con-seuent: sed quomodo et qua causa ad eam venerint Joseph et Maria, Lucas exponit, Matthæus prater-mittit. Contra, de Magis ab Oriente venientibus Lucas tacet, Matthæus dicit, ita contexens: *Ecce Magi ab Oriente venerunt Jerosolymam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Iudeorum? vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est; et cetera, usque ad eum locum, ubi scriptum est de ipsis Magis quod responso accepto in somnis, ne redirent ad Herodem, per aliam viam re-versi sunt in regionem suam.* Hoc totum Lucas prater-mittit, sicut Matthæus non narravit quod Lucas nar-rat, in præsensi possum Dominum; et quod pastoribus eum natum angelus nuntiaverit; et quod multitudine militiae celestis facta est cum angelo laudantium Deum; et quod venerunt pastores, et viderunt verum esse quod eis angelus nuntiaverat; et quod die cir-cumcisionis sue nomen accepit; et quæ post im-pletos dies purgationis Marie idem Lucas narrat, quod attulerint eum ad Jerusalem, et de Simeone vel

² In editis, ex te sanctum. Abest, ex te, a tribus Vana-canis MSS. et a Callicanis plenis que, nec in greco textu hi beatur.

³ Editi, vocabitur. At MSS., vocabunt; exceptio Andoeneus, qui habet, vocabis. Sic in greco exemplaribus varie legitur, kalesousin et kaleseseis.

Anna, quæ dixerint de illo in templo, posteaquam cognoverunt eum impleti Spiritu sancto : omnia hæc facit Matthæus.

46. Unde merito queritur quando facta sint, sive que Matthæus prætermittit et Lucas dicit, sive que Lucas prætermittit et Matthæus dicit. Quandoquidem Matthæus, regressis in regionem suam Magis qui venerant ab Oriente, sequitur et narrat, Joseph ab angelō admonitione ut cum infante in Ægyptum fugeret, ne ab Herode necaretur; deinde Herodem illo non invento, a bimatu et infra pueros occidisse: defuncto autem Herode rediisse ab Ægypto, et auditio quod Archelaus in Iudea regnaret pro Herode patre suo, habuisse cum puer in Galilæa civitate Nazareth: quæ omnia Lucas tacet. Nec ideo contrarium videri potest, quod vel hic dicit quæ ille prætermisit, vel illi commemorat quæ iste non dicit. Sed queritur quando fieri potuerint quæ contexit Matthæus de profectione in Ægyptum atque inde regressione post Herodis mortem, ut jam in civitate Nazareth habitarent, quo eos Lucas, posteaquam perfecerunt in templo circa puerum omnia secundum Legem Domini, reversos esse commemorat. Hic proinde cognoscendum est quod deinceps ad cætera talia valeat, ne similiiter moveant animumque conturbent, sic unumquemque Evangelistam contexere narrationem suam, ut tanquam nihil prætermittentis series digesta videatur: tacitis enim quæ non vult dicere, sic ea quæ vult dicere, illis quæ dicebat adjungit, ut ipsa continuo sequi videantur: sed cum alter ea dicit quæ alter tacuit, diligenter ordo consideratus indicat locum ubi ea potuerit, a quo prætermissa sunt, transilire, ut ea quæ dicere intenderat ita superioribus copularet. tanquam ipsa nullis interpositis sequentur. Ac per hoc intelligitur Matthæus, ubi ait somnio admonitos Magos ne redirent ad Herodem, et per aliam viam regressos in regionem suam; illic prætermisso quæ Lucas narravit gesta circa Dominum in templo, et dicta a Simeone et Anna: ubi rursus Lucas prætermittens profectionem in Ægyptum, quam narrat Matthæus, tanquam continuam contexit regressionem ad civitatem Nazareth.

47. Si quis autem velit unam narrationem ex omnibus, quæ de Christi nativitate et infancia vel pueritia in utriusque narratione ab alterutro seu dicuntur seu prætermittuntur, ordinare sic potest: Christi autem generatio sic erat (Matth. 1, 18). Fuit in diebus Herodis rex Iudeæ sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: et uxor illi de filiis Aaron, et nomen ejus Elisabeth. Erant autem justi ambo ante Deum, incidentes in omnibus mandatis et justificationibus Domini sine querela. Et non erat illis filius, eo quod esset Elisabeth sterilis, et ambo processissent in diebus suis. Factum est autem cum sacerdotio fungeretur in ordine vici sua ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum Domini: et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus Domini, stans a dextris altaris incensi: et Zacharias turbatus

est videns, et timor irruit super eum. Ait ostendit ad illum angelus: Ne timeas, Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua, et uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, et vocabis nomen ejus Joannem: et erit gaudium tibi, et exsultatio, et multi in nativitate ejus gaudebunt: erit enim magnus coram Domino: et vinum et siceram non bibet; et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris sue: et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum: et ipse precedet ante illum in spiritu et virtute Eliæ, ut convertat corda patrum in filios, et incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam. Et dixit Zacharias ad angelum: Unde hoc sciam? ego enim sum senex, et uxor mea processit in diebus suis. Et respondens angelus dixit ei: Ego sum Gabriel qui asto ante Deum, et missus sum loqui ad te, et haec tibi evangelizare: et ecce eris tacens, et non poteris loqui usque in diem quo haec fiant, pro eo quod non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo. Et erat plebs expectans Zachariam, et mirabantur quod tardaret ipse in templo. Egressus autem non poterat loqui ad illos, et cognoverunt quod visionem vidisset in templo. Et ipse erat innuens illis, et permansit mutus. Et factum est, ut impleti sunt dies officii ejus, abiit in domum suam. Post hos autem dies concepit Elisabeth uxor ejus, et occubabat se mensibus quinque, dicens: Quia sic mihi fecit Dominus in diebus, quibus respergit auferre opprobrium meum inter homines. In mense autem sexto, missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro cui nomen erat Joseph, de domo David; et nomen virginis Maria. Et ingressus angelus ad eam dixit: Ave, gratia plena; Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. Quæ cum vidisset, turbata est in sermone ejus, et cogitabat qualis esset ista salutatio. Et ait angelus ei: Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum: ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic erit magnus, et filius Altissimi; vocabitur; et dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in aeternum, et regni ejus non erit finis. Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus dixit ei: Spiritus sanctus superueniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei: et ecce Elisabeth cognata tua, et ipsa concepit filium in senectute sua; et hic mensis est sextus illi quæ vocatur sterilis: quia non erit impossibile apud Deum omne verbum. Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat secundum verbum tuum. Et discessit ab illa angelus. Exsurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in civitatem Juda: et intravit in domum Zachariæ, et salutavit Elisabeth. Et factum est, ut audiret salutationem Mariae Elisabeth, exsultavit infans in utero ejus; et repleta est Spiritus sancto Elisabeth, et exclamavit voce magna, et dixit: Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me? Ecce enim ut facta est vox salutationis tue in

illum est
tibi, erit
non
ma-
omi-
in
in
care
an-
xor
elus
et
: et
quo
ua
ans
m-
no-
rat
ut
m.
et
hi
o-
e,
ui
is
a
.
i
l

auribus meis; exultavit in gadio insans in utero meo : et beata quæ credidisti, quoniam perficiuntur ea quæ dicta sunt tibi a Domino. Et ait Maria : Magnificat anima mea Dominum. Et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Quia respexit humilitatem ancillæ suæ; ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum nomen ejus. Et misericordia ejus in progenies et progenies timentibus eum. Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui. Depositus potentes de sede, et exaltavit humiles. Esurientes implevit bonis, et divites dimisit inanes. Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ. Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham et semini ejus in secula. Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus, et reverse est in utero habens de Spiritu sancto. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitante, ecce angelus Domini in somnis apparuit ei dicens : Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam : quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est. Paret autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum : ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum. Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem : Ecce Virgo in utero habebit et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus. Exsurgens autem Joseph a somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, et accepit conjugem suam : et non cognoscebat eam (Matth. 1, 18-25). Elisabeth autem impletum est tempus pariendi, et peperit filium. Et audierunt vicini et cognati ejus, quia magnificavit Dominus misericordiam suam cum illa, et congratulabantur ei. Et factum est in die octavo, venerunt circumcidere puerum, et vocabant eum nomine patri ejus Zacharium. Et respondens mater ejus, dixit : Nequaquam, sed vocabitur Joannes. Et dixerunt ad illam : Quia nemo est in cognitione tua qui vocetur hoc nomine. Innuiebant autem patri ejus quem vellet vocari eum. Et postulans pugillarem scriptis, dicens : Joannes est nomen ejus. Et mirati sunt universi. Apertum est autem illico os ejus et lingua ejus, et loquebatur benedicens Deum. Et factus est timor super omnes vicinos eorum ; et super omnia montana Iudeæ divulgarunt omnia verba hæc. Et posuerunt omnes qui audierant in corde suo, dicentes : Quid' putas puer iste erit ? Etenim manus Domini erat cum illo. Et Zacharias pater ejus impletus est Spiritu sancto, et prophetauit, dicens : Benedictus Dominus, Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem plebis suæ. Et erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum, qui a seculo sunt, Prophetarum ejus. Salutem ex inimicis nostris, et de manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, et memorari testamenti sui san-

¹ Unus e Colbertinis MSS. : Quis ? Alii codices, Quid : et sic in antiquis corb.Bibliis; nempe quia græce est, si, neutro genere concordans cum voce, *to paidion*, que puerum significat.

cti. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis. Ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati serviamus illi, in sanctitate et justitia coram ipso, omnibus diebus nostris. Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis : prævibus enim ante faciem Domini parare vias ejus, ad dandam scientiam salutis plebi ejus in remissionem peccatorum eorum. Per viscera misericordia Dei nostri in quibus visitavit nos Oriens ex alto. Illuminare iis qui in tenebris et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Puer autem crescebat, et confortabatur spiritu; et erat in desertis usque in diem ostensionis sue ad Israel. Factum est autem in diebus illis, exit edictum a Cesare Augusto, ut describeretur universus orbis. Hæc descriptio prima facta est præside ¹ Syriae Syrino. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit autem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth in Iudeam civitatem David, quæ vocatur Bethleem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria despontata sibi uxore prægnante. Factum est autem cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret : et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit; et reclinavit eum in præsepio; quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in eadem regione vigilantes et custodiens vigilans noctis supra gregem suum : et ecce angelus Domini stetit juxta illos, et claritas Dei circumfusit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus : Nolite timere : ecce enim evangelio vobis gaudium magnum, quod erit omni populo; quia natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David. Et hoc vobis signum : invenietis infantem pannis inrolatum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium Deum et dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bone voluntatis. Et factum est ut discesserent ab eis angeli in cælum, pastores loquebantur ad invicem : Transeamus usque Bethleem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis. Et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo quod dictum erat illis de puerò hoc. Et omnes qui audierunt mirati sunt, et de iis que dicta erant a pastoribus ad ipsos. Maria autem conservabat omnia verba hæc, conserens in corde suo. Et reversi sunt pastores glorificantes et laudantes Deum in omnibus quæ audierani et viderant, sicut dictum est ad illos. Et postquam consummati sunt dies octo ut circumcidetur puer, vocatum est nomen ejus Jesus, quod vocatum est ab angelo prinsquam in utero conciperetur (Luc. 1, 57, 11, 21). Et ecce Magi ab Oriente venerunt Jerosolynam, dicentes : Ubi est qui natus est rex Iudeorum ? vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Jerosolyma cum illo. Et congregans omnes principes sacerdotum et Scribes populi,

¹ In aliquot MSS. et editione Ratisponensi, a præside. Apud Er. et Lov., sub præside. Sed in pluribus et melioris note MSS. absque prepositione est, præside; id est, præsidem agente, juxta græc., *égenomenonos*.

assiduitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, In Bethleem Iudea: sic enim scriptum est per prophetam, Et tu Bethleem terra Iudea, nequaquam minima es in principibus Iudea; ex te enim existet dux qui regat populum meum Israel. Tunc Herodes clam vocatus Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellarum quae apparuit eis. Et mittens eos in Bethleem dixit: Ite, et interrogate diligenter de puerō; et cum inveneritis renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent regem, abiérunt: et ecce stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, usque dum veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam, gavisí sunt gaudio magno valde. Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre ejus: et procidentes adoraverunt eum; et aperiti thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus et myrrham. Et responso accepio in somnis, ne redirent ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam (Matth. ii, 1-12). Qui cum recessissent, posteaquam impleti sunt dies purgationis matris ejus, secundum Legem Moysi, tulerunt illum in Jerusalem, ut sisterent eum Domino: sicut scriptum est in Legi Domini, Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur. Et ut darent hostiam secundum quod dictum est in Legi Domini, par turtarum, aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat in Jerusalem, cui nomen Simeon, et homo iste justus et timoratus, exspectans consolationem Israel, et Spiritus sanctus erat in eo: et responsum accepserat a Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini: et venti in Spiritu in templum. Et cum inducerent puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundum consuetudinem Legis pro eo, et ipse accepit eum in amplexus suos, et benedixit Deum, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum. Lumen ad revelationem Gentium, et gloriam plebis tuae Israel. Et erant pater ejus et mater intrantes super his quae dicebantur de illo. Et benedixit illos Simeon, et dixit ad Mariam matrem ejus: Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur; et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur ex multis cordibus cogitationes. Et erat Anna prophetissa filia Phanuel de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, et vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua; et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejunis et obsecrationibus serviens nocte ac die. Et hæc, ipsa hora unpersemens, confitebatur Domino, et loquebatur de illo omnibus qui exspectabant redemptionem Jerusalem¹. Et ut perfecerant omnia secundum Legem Domini (Luc. ii, 22-39), ecce angelus Dominus apparuit in somnis Joseph, dicens: Surge, et accipe puerum et matrem ejus, et fuge in Ægyptum; et esto ibi usque dum dicam tibi; futurum est enim ut He-

rodes querat puerum ad perdendum eum. Qui consurgens accepit puerum et matrem ejus nocte, et secessit in Ægyptum. Et erat ibi usque ad obitum Herodis: ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem, ex Ægypto vocavi filium meum. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset a Magis, iratus est valde: et mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethleem, et in omnibus finibus ejus, a bimili et infra, secundum tempus quod exquisierat a Magis. Tunc adimpletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem: Vox in Rame audita est, ploratus et ululatus multus, Rachel plorans filios suos, et noluit consolari quia non sunt. Defunctio autem Herode, ecce apparuit angelus Domini in somnis Joseph in Ægyptio, dicens: Surge et accipe puerum, et matrem ejus, et vade in terrum Israel; defuneti sunt enim qui quererant animam pueri. Qui surgens accepit puerum et matrem ejus, et renit in terram Israel. Audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudea pro Herode patre suo, timuit illo ire. Et admonitus in somnis, secessit in partes Galilæa: et veniens habitavit in civitate qua vocatur Nazareth, ut adimpleretur quod dictum est per Prophetas, Quoniam Nazarens vocabitur (Matth. ii, 13-23). Puer autem crescebat et confortabatur plenus sapientia, et gratia Dei erat in illo. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem in die solemnii Paschæ. Et cum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Jerosolymam secundum consuetudinem diei festi, consummatisque diebus cum redirent, remonsit puer Jesus in Jerusalem, et non cognoverunt parentes ejus. Existionantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, et requirebant eum inter cognatos et notos. Et non inventientes, regressi sunt in Jerusalem requirentes eum. Et factum est post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio doctrorum, audiētatem illos et interrogantem eos. Stupebant autem omnes qui audiebant eum, super prudentia et responsia ejus. Et videntes admirati sunt. Et dixit mater ejus ad illum: Fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus et ego dolentes queremus te. Et ait ad illos: Quid est quod me quererebatis? Nesciebatis quia in his que Putris mei sunt, oportet me esse? Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad illos. Et descendit cum eis, et venit Nazareth, et erat subditus illis. Et mater ejus conservabat omnia verba hæc in corde suo². Et Jesus proficiebat sapientia, et aetate, et gratia apud Deum et homines (Luc. ii, 40-52).

CAPUT VI.—*De ordine prædicationis Joannis Baptista inter omnes quatuor.*

18. Jam hinc de prædicatione Joannis narrari incipit, quam omnes quatuor commemorant. Nam et Matthæus post illa verba, quæ ultima ejus posui, ubi commemoravit ex propheta testimonium, Quoniam Nazarens vocabitur, sequitur et adjungit: In diebus autem illis venit Joannes Baptista prædicans in deserto Iudeæ, etc. (Matth. iii, 4). Et Marcus qui nihil de nativitate vel infancia vel pueritia Domini narravit, hinc Evangelii sumpsit initium, id est, a Joannis prædicatione. Sic enim exorsus est: Initium Evangelii Jers

¹ Editi, redemptionem Israel. At MSS. magno consensu ferunt, redemptionem Jerusalem: quibuscum etiam concordat vetustissimus Bibliorum codex Corbeiensis. Porro in greco textu est, ταῦτα in Ἱερουσαλήμ, redemptionem in Ἱερουσαλήμ, addita præpositione in, quæ propter m̄ precedenter littere concursum facile excederit librariorum incuria.

² Editi: conferens in corde suo. Abest conferens a MSS.

consur-
sunt in
ut ad-
metam
He-
us est
nt in
infra,
c ad-
metam
tula-
con-
ce-
ypte,
vade
ani-
ejus,
che-
t illo
æ:
, ut
iam
alem
ratia
nno
essel
nam
die-
, et
il-
bant
re-
tum
n in
Stu-
ntia
lizit
Leca
il-
in
non
de-
lis.
nde
tis

de
ibi
um
us
to
a-
re
ca

Christi filii Dei : sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus. Fuit Joannes in deserto baptizans et prædicans baptismum penitentiae in remissionem peccatorum, etc. (Marc. i, 1-4). Et Lucas post verba ubi ait, *Et Jesus proficiebat sapientia, et astute, et gratia apud Deum et homines, de Joannis prædicatione jam sequitur dicens : Anno autem quinto decimo imperii Tiberii Cæsar, procurante Pontio Pilato Iudeam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Itureæ et Trachonitis regionis, et Lysania Abilina tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caipha, factum est verbum Domini super Joannem Zachariæ filium in deserto, etc. (Luc. iii, 1, 2).* Joannes quoque apostolus in Evangelistis quatuor eminentissimus, posteaquam dixit de Verbo Dei, qui est ipse Filius ante omnia secula creature, quia omnia per ipsum facta sunt, intulit continuo de Joannis prædicatione ac testimonio dicens : *Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes (Joan. i, 6).* Unde jam videndum est, de ipso Joanne Baptista quatuor Evangelistarum narrationes quemadmodum inter se non discordent : non ut hoc a nobis per omnia requiratur aut exigatur, quod modo fecimus de primordiis nati ex Maria Christi, quemadmodum inter se Matthæus Lucasque consentiant; ut ex utriusque narratione unam faceremus, demonstrantes tardioribus quemlibet eorum commemorando quod alter tacet, vel tacendo quod alter commemorat, non impeditre intellectum veracis narrationis alterius ; ut hoc exemplo, sive ut a me factum est, sive alio modo commodius fieri possit, videat unusquisque et in ceteris talibus locis fieri posse quod hic factum esse perspexerit.

49. Jam ergo, ut dixi, videamus quatuor Evangelistarum de Baptista Joanne consensum; Matthæos ita sequitur : *In diebus autem illis venit Joannes Baptista prædicans in deserto Iudeæ.* Marcus non dixit, *In diebus illis;* quia nullam seriem rerum ante premiserat, in quarum rerum diebus intelligeretur dicere, si dicaret, *In illis diebus* Lucas autem per potestates terrenas signavit ipsa tempora expressit prædicationis vel baptismi Joannis dicens : *Anno autem quinto decimo imperii Tiberii Cæsar, procurante Pontio Pilato Iudeam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Itureæ et Trachonitis regionis, et Lysania Abilina tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caipha, factum est verbum Domini super Joannem Zachariæ filium in deserto.* Nec tamen intelligere debemus hos dies, id est hoc tempus harum potestatum, significasse Matthæum cum diceret, *In diebus illis;* sed in multo longioris temporis spatio voluisse accipi, quod ait, *In diebus illis.* Mox enim ut narravit reversum de Egypto Christum mortuo Herode; quod utique tempore infantie vel pueritate ejus factum est, ut possit constare quod Lucas de illo, cum duodecim annorum esset, gestum narravit in templo Jerusalem (Luc. ii, 42-50) : cum ergo infantem vel puerum ex Egypto revocatum commemorasset

Matthæus, continuo intulit, *In diebus autem illis venit Joannes Baptista,* non utique tantummodo pueritatem illius dies insinuans, sed omnes dies ab ejus nativitate usque ad tempus quo prædicare ac baptizare coepit Joannes, quo jam tempore Christi juvenilis ¹ annis invenitur; quia coævi erant ipse et Joannes, et tringita ferme annorum narratur fuisse cum ab illo baptizatus esset.

CAPUT VII. — *De duobus Herodibus.*

20. Sed plane de Herode solet moveare nonnullos quod Lucas narravit, in diebus baptismi Joannis Herodem fuisse tetrarcham Galilææ, quando etiam Dominus juvenis baptizatus est (Luc. iii, 1-21); Matthæus autem, mortuo Herode, dicit puerum Jesum ab Egypto remeasse : quod utrumque verum esse non potest, nisi duo fuisse intelligentur Herodes. Quod cum fieri potuisse nemo nesciat, qua exortate insinuant, qui procliviores sunt ad calumnianum evangeliæ veritati, quam paululum consideratores, ut doce homines eodem vocabulo appellatos intelligent? cuius rei exemplis plena sunt omnia. Nam iste posterior Herodes prioris Herodis filius fuisse perhibetur; sicut Archelaus, quem Matthæus in Iudeam regnum patri mortuo successisse commemorat (Matth. ii, 19-22); sicut Philippus, quem fratrem tetrarchæ Herodis et ipsum Itureæ tetrarcham Lucas insinuat. Rex enim fuit Herodes ille qui querebat animam pueri Christi; Herodes autem aliis filius ejus, non rex, sed tetrarcha dictus est, quod nomen ræcum a parte regni quarta indutum resonat.

CAPUT VIII. — *Quomodo Matthæus dicit timuisse Joseph ire cum infante Christo in Ierusalem, propter Archelaum; et non timuisse ire in Galilæam, ubi erat tetrarcha Herodes frater ejus.*

21. Nisi forte hinc rursus quispiam moveatur, cum Matthæus dixerit ideo timuisse Joseph cum pueru redente ire in Iudeam, quia pro patre suo Herode Archelaus filius ejus ibi regnabat; quomodo poterit ire in Galilæam, ubi alius filius ejus Herodes tetrarcha erat, sicut Lucas testatur. Quasi vero ipsa sint tempora, quibus tunc puer timebatur, que nunc Lucas commemoravit, quas usque adeo mutata erant, ut in ipsa Iudea non jam rex esset Archelaus, sed Pontius Pilatus, qui non rex Iudeorum, sed praeses erat: ejus temporibus agentes sub Tiberio Cesare filii majoris Herodis, non regnum habebant, sed tetrarchiam. Quod utique nondum factum erat, quando Joseph timens Archelaum in Iudea regnante, se in Galilæam cum pueru contulit, ubi et civitas ejus erat Nazareth.

CAPUT IX. — *Quomodo dicit Matthæus ideo ire in Galilæam Joseph cum infante Christo quia timuit Archelaum pro suo patre regnante in Ierusalem; cum Lucas dicat ideo esse in Galilæam, quia ibi erat Nazareth civitas eorum.*

22. An forte et hoc movet, quomodo dicas Matthæus, propterea cum pueru Jesu parentes ejus in Galilæam, qui metu Archelai in Iudeam ire noluerunt; cum propterea magis esse in Galilæam videantur,

¹ Mas., *juvenilem annos.* sic passim pro *juvenilis.*

qua civitas eorum erat Nazareth Galilee, sicut Lucas non tacuit? Sed intelligendum est, ubi angelus in somnis in Aegypto dixit ad Joseph, *Surge, et accipe puerum et matrem ejus, et vade in terram Israel*, sic intellectum esse primo a Joseph, ut putaret jussum se esse pergere in Iudeam; ipsa enim primitus intelligi potuit terra Israel: porro autem posteaquam competit illuc regnare filium Herodis Archelaum, noluit obvicere se illi periculo, cum posset terra Israel etiam sic intelligi, ut et Galilee illuc deputaretur, quia et ipsam populus Israel incolebat. Quanquam et alio modo solvi possit haec questio, quia potuit videri parentibus Christi cum puer, de quo talia per angelica responsa cognoverant, non esse habitandum nisi in Jerusalem, ubi erat templum Domini; et propterea redeentes ex Aegypto, illuc eos ituros fuisse, et illuc habitatores, nisi Archelai presentia ternerentur. Neque enim divinitus jubebant ibi habitare, ut de Archelao quod timebant deberent contempnere.

CAPUT X. — *Quomodo Lucas dicit*, ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem in die solemnii Pasche cum illo puer; cum dicat Matthaeus quod metu Archelai-timuerint illuc ire ab Aegypto redeentes.

23. An et hoc aliquis dicit: Quomodo ergo, sicut Lucas narrat, ibant parentes ejus per omnes annos pueritiae Christi in Jerusalem, si Archelai timore illuc prohibebantur accedere? Hoc mihi dissolvere non esset difficile, nec si aliquis Evangelistarum expressisset, quandiu ibi regnaret Archelaus. Fieri enim poterat ut per diem festum inter tam ingentem turbam latenter ascenderent, mox reversi, ubi tamen alii diebus habitare metuerent: ut nec solemnitate pretermissa essent irreligiosi, nec continua mansione conspicui. Cum vero etiam de regno Archelai quam fuerit diurnum, omnes tacuerint, iste quoque intellectus patet, ut quod Lucas dicit per omnes annos eos ascendere solitos in Jerusalem (*Luc. II, 41*), tunc accepimus factitum, cum jam non timeretur Archelaus. Quod si Archelai regnum aliquanto diurnius ulla preter Evangelium prodit historia, cui fides habenda videatur; illud quod superius dixi sufficerit, quod ita timebant parentes pueri habitationem in Jerusalem, ut tamen propter Dei timorem festivitatem solemnem non pretermitterent, in qua latere facilime possent: neque enim incredibile est, captatis temporibus opportunis vel dierum vel horarum, accedere homines ad ea loca in quibus esse formidant.

CAPUT XI. — *Quomodo potuerint, completis diebus purgationis matris Christi*, sicut Lucas dicit, ascendere cum illo in templum ad peragenda solemnia, si secundum Matthaeum jam Herodi, per Magos notum erat eum natum, pro quo, cum eum quereret, tot occidit infantes.

24. Hinc etiam illa solvitur questio, si aliquem movet, cum iam sollicitus esset ille major Herodes percusus Magorum nuntio, quod rex Iudeorum natus fuisset, quomodo potuerint completis diebus purgationis matris ejus tuto cum illo ascendere in templum, ut fierent circa eum secundum Legem Domini

qua Lucas commemorat. Quis enim non videat, etiam illum unum diem regem multis occupatum latere potuisse? Si autem illud verisimile non videtur, quod Herodes qui valde sollicitus expectabat, quid sibi Magi de puer renuntiarent, post tam multos dies se sensit illusum, ut transacto tempore purgationis matris ejus, et peracta circa infantem solemnitate primogenitorum in templo Jerusalem, post etiam protectionem eorum in Aegyptum, in mentem illi venerit querere animam pueri, et necare tot parvulos: si hoc ergo movet, omitto dicere quot et quantis occupationibus regia cura distendi potuerit, et per plurimos dies ab illa intentione vel averti omnino, vel impeditri. Neque enim enumerari possunt causae quibus hoc potuerit accidere; quas tamen multas et magnas esse potuisse nemo ita rerum humanarum inexpertus est, ut aut neget, aut dubitet. Cujus enim cogitationi non occurrat, quam multa alia terribilia regi nuntiari potuerint seu vera seu falsa, ut qui regem infantem post aliquot annos sibi vel filii suis adversarium timuerat, aliquorum magis propinquantium periculorum terroribus agitus, ab illa cura mentem abreptam in aliis proxime cavendis potius occuparet? Ut ergo hanc omittam, illud dico, posteaquam nihil Herodi Magi renuntiaverunt, eum credere potuisse, illos fallaci stellae visione deceptos, posteaquam non invenerunt quem natum putaverant, erubuisse ad se redire, atque ita eum timore depulso ab inquirendo ac perseguendo puer quievisse. Cum ergo post purgationem matris ejus in Jerusalem cum illo venissent, et ea gesta essent in templo, quae a Luca narrantur (*Luc. II, 22-39*), quia verba Simeonis et Annae de illo prophetantium, cum coepissent ab eis qui audierant praedicari, ad pristinam intentionem revocata erant animum regis, admonitus per sonnum Joseph cum infante et matre ejus fugit in Aegyptum. Deinde vulgatis rebus, quae in templo factae dictaque fuerant, Herodes se a Magis sensit illusum; ac deinde ad Christi mortem cupiens pervenire, multos infantes, sicut Matthaeus narrat, occidit (*Matth. II, 16-18*).

CAPUT XII. — *De verbis Joannis inter omnes quatuor.*

25. Matthaeus vero de Joanne ita contextus: *In diebus autem illis venit Joannes Baptista praedicans in deserto Iudeæ, et dicens: Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum caelorum. Hic est enim qui dictis est per Isaiam prophetam dicentem: Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus* (*Id. III, 1-3*). Marcus quoque et Lucas consentiunt hoc Isaiae testimonium esse de Joanne (*Marc. I, 3, et Luc. III, 4*). Nam plura verba etiam consequentia ex eodem propheta Lucas commemoravit, cum de Baptista Joanne narraret. Joannes autem evangelista ipsum Joannem Baptistam de seipso idem testimonium Isaiae protulisse commemorat (*Joan. I, 23*): sicut nunc Matthaeus dixit quaedam Joannis verba, quae alii non dixerunt. *Praedicans*, inquit, *in deserto Iudeæ, et dicens: Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum caelorum*: haec verba Joannis alii pretermiscent. Jam vero quod sequitur Matthaeus et adjungit,

Hic est enim qui dictus est per prophetam Isaiam dicens : Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus, ambiguum positum est, nec elucet utrum ex persona sua idem Matthæus hoc commemoraverit, an adhuc verba ejusdem Joannis sequutus adjunxerit, ut totum hoc Joannes dixisse intelligatur, Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum celorum : hic est enim qui dictus est per Isaiam prophetam, et cetera. Neque enim hoc movere debet quia non ait, Ego sum enim, qui dictus sum per Isaiam prophetam ; sed ait, Hic est enim, qui dictus est. Solet quippe esse talis locutio¹ et ipsorum Evangelistarum Matthæi et Joannis. Nam et Matthæus dixit, Invenit hominem sedentem in telonio (Math. ix, 9) ; nec dixit, Invenit me : et Joannes, Hic est, inquit, discipulus qui testimonium perhibet de his, et scripsit hæc ; et scimus quia verum est testimonium ejus (Joan. xxi, 24) ; non dixit, Ego sum, aut, Verum est testimonium meum. Dominus autem ipse sepiissime dicit, Filius hominis (Math. ix, 6, et xvi, 27), aut Filius Dei (Joan. v, 25) ; et non dicit, Ego : et Oportebat, inquit, Christum pati et resurgere a mortuis tertio die (Luc. xxiv, 46) ; non ait, Oportebat me pati. Potuit ergo et Joannes Baptista, cum dixisset, Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum celorum, de seipso adjungere que sequuntur, Hic est enim qui dictus est per Isaiam prophetam, etc., ut post verba ejus Matthæus ita narrationem contexat, Ipse autem Joannes habebat vestimentum de pilis camelorum, etc. Quod si ita est, non mirum si et interrogatus quid diceret de seipso, sicut narrat Joannes Evangelista, Ego, ait, vox clamantis in deserto (Joan. i, 23) ; sicut jam dixerat, præcipiens ut agerent pœnitentiam. De vestitu ergo ejus et victu ita Matthæus sequitur, dicens : Ipse autem Joannes habebat vestimentum de pilis camelorum, et zonam pelliceam circa lumbos ejus. Esca autem ejus erat locusta et mel silvestre. Hoc et Marcus dicit pene totidem verbis, ceteri autem duo tacent.

Sequitur ergo Matthæus, et dicit : Tunc exhibet ad eum Jerosolyma, et omnis Iudea, et omnis regio circa Jordanem, et baptizabantur in Jordane ab eo, confitentes peccata sua. Videns autem multos Pharisæorum et Saducæorum venientes ad baptismum suum, dixit eis : Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a futura ira ? Facite ego fructum dignum pœnitentie : et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abraham ; dico enim vobis, quoniam potest Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Jam enim securis ad radicem arborum posita est : omnis ergo arbor qua non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur. Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam : qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare ; ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni : cuius ventilabrum in manu sua, et permundabit aream suam, et congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Haec omnia dicit et Lucas, eadem pene verba Joannis exprimens. Et ubi aliquid varium est in verbis, ab eadem tamen

sententia non receditur : velut cum dicit Matthæus Joannem dixisse, Et ne velitis dicere intravos, Patrem habemus Abraham ; ille autem, Et ne corporis dicere, Patrem habemus Abraham. Iste, Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam ; ille interponit interrogationem turbaram, quid facerent, et eis respondentem Joannem de bonis operibus, tanquam de fructibus pœnitentie, quod Matthæus omisit : deinde in cordibus suis cogitantibus de illo utrum ipse esset Christus eum dicit respondisse, Ego quidem aqua baptizo vos ; non dixit, in pœnitentiam. Deinde Matthæus, Qui autem, inquit, post me venturus est, fortior me est : ille vero, Venit autem, inquit, fortior me. Item Matthæus, Cujus non sum, inquit, dignus calceamenta portare : ille autem, Cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus. Quod et Marcus dicit, cum cetera taceat : nam post commemoratum habitum et victimum ejus, secutus ait, Et predicabat dicens : Venit fortior me post me, cuius non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum ejus. Ego baptizavi vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu sancto. De calceamentis ergo hoc a Luca distat, quod addidit, procumbens. De baptismo autem hoc ab utroque, quia non dixit, et igni, sed tantum, in Spiritu sancto. Sicut enim Matthæus, ita et Lucas dixit, et eodem ordine, Ipse vos baptizabit in Spiritu et igni : nisi quod Lucas non addidit, sancto, (a), sicut Matthæus dixit, in Spiritu sancto et igni (Math. iii, 3-12, Marc. i, 6-8, et Luc. iii, 7-17). His tribus attestatur Joannes evangelista, cum dicit : Joannes testimonium perhibet de ipso, et clamat dicens, Hic erat quem dixi, Qui post me venit, ante me factus est, quia prior me erat (Joan. i, 15). Sic enim ostendit, tunc eum hoc dixisse, quando cum illi dixisse commemorant, repeisse autem et commemoaras quod jam dixisset, cum ait, Hic erat quem dixi, qui post me venit.

27. Si ergo queritur quæ verba potius Joannes Baptista dixerit, utrum quæ Matthæus, an quæ Lucas eum dixisse commemorat, an quæ Marcus in ipsis paucis quæ illum dixisse posuit, tacens cetera ; nullo modo hinc laborandum esse judicat, qui prudenter intelligit ipsas sententias esse necessarias cognoscendas veritati, quibuslibet verbis fuerint explicatae. Quod enim aliud aliud verborum ordinem tenet, non est utique contrarium. Neque illud contrarium est, si alius dicit quod alius prætermittit. Ut enim quisque meminerat, et ut cuique cordi erat vel brevius vel prolixius, eamdem tamen explicare sententiam, ita eos expicasse manifestum est.

28. Et in hoc satis appetit quod ad rem maxime pertinet, quoniam veritas Evangelii, verbo Dei, quod supra omnem creaturam aeternum atque incommutabile permanet, per creaturam temporalibus signis et linguis hominum dispensato, summum culmen auctoritatis obtinuit ; non nos debere arbitrari mentiri quemquam, si pluribus rem quam audierunt vel videbunt reminiscentibus, non eodem modo atque eisdem verbis, eadem tamen res fuerit indicata ; aut sive mu-

¹ Sic MSS. et Rat. At Er. et Lov., esse quasi de aliis locutio.

(a) Nunc tamen Lucas in Bibliis græcis et in latinis habet additum, sancto.

tetur ordo verborum, sive alia pro aliis quæ tamen idem valeant verba proferantur; sive aliud vel quod recordanti non occurrit, vel quod ex aliis quæ dicuntur possit intelligi, minus dicatur; sive aliorum quæ magis dicere statuit narrandorum gratia, ut congruus temporis modus sufficiat, aliud sibi non totum explicandum, sed ex parte tangendum quisque suscipiat; sive ad illuminandam declarandamque sententiam, nihil quidem rerum, verborum tamen aliud addat, cui auctoritas narrandi concessa est; sive rem bene tenens non assequatur, quamvis id conetur, memoriter etiam verba qua audivit ad integrum enuntiare. Quisquis autem dicit Evangelistis certe per Spiritus sancti potentiam id debuisse concedi, ut nec in genere verborum, nec in ordine, nec in numero discrepant; non intelligit, quanto amplius Evangelistarum excellit auctoritas, tanto magis per eos fuisse firmandam ceterorum hominum vera loquentium securitatem: ut pluribus eisdem rem forte narrantibus, nullo modo quisquam eorum de mendacio, recte arguatur, si ab altero ita discrepaverit, ut possit etiam Evangelistarum exemplo precedente defendi. Cum enim fas non sit, Evangelistarum aliquem mentitum fuisse, vel existimare vel dicere; sic apparebit nec eum fuisse mentitum, cui recordanti tale aliud acciderit, quale illis accidisse monstratur. Et quanto magis ad mores optimos pertinet, cavere mendacium, tanto magis tam eminenti auctoritate regi debebamus, ne putaremus esse mendacia, cum sic inter se variari aliquorum narrationes inveniremus, ut inter Evangelistas varizate sunt. Similiter etiam, quod ad doctrinam fidem maximam pertinet, intelligeremus non tam verborum quam rerum querendam vel amplectendam esse veritatem, quando eos qui non eadem locutione utuntur, cum rebus sententiisque non discrepant, in eadem veritate constituisse approbamus.

29. Quid ergo in his quæ de narrationibus Evangelistarum collata proposui, putandum est esse contrarium? An quod alias dixit, *cujus non sum dignus calceamenta portare*; aliud vero, *corrigiam calceamenti solvere*? Non enim verbis, aut verborum ordine, aut aliquo genere locutionis, sed etiam re ipsa videtur aliud esse calceamenta portare, aliud corrigiam calceamenti solvere. Merito ergo queri potest quid Joannes dixerit non se dignum esse; utrum calceamenta portare, an corrigiam calceamenti solvere. Si enim alterum horum dixit, ille verum videtur narrasse qui hoc potuit narrare quod dixit; qui autem aliud, etiæ non est mentitus, certe vel obliuus, aliud pro alio dixisse putabitur. Omnam autem falsitatem abesse ab Evangelista decet, non solum eam quæ mentiendo promittit, sed etiam eam quæ obliviscendo. Itaque si ad rem pertinet, aliud aliud intelligere ex eo quod dictum est, *calceamenta portare*; et aliud aliud ex eo quod dictum est, *corrigiam calceamenti solvere*: quid aliud accipiendum recte existimaveris, nisi Joannem utrumque dixisse, sive aliud alio tempore, sive contextum? Potuit enim sic dicere, Cujus non sum dignus corrigiam calceamenti solvere, nec calceamenti portare;

ut unus Evangelistarum hinc aliud, aliò vero aliud, omnes tamen verum narraverint. Si autem nihil intendit Joannes, cum de calceamentis Domini diceret, nisi excellentiam ejus et humilitatem suam; quodlibet horum dixerit, sive de solvenda corrigia calceamentorum, sive de portandis calceamentis, eamdem tamen sententiam tenuit, quisquis etiam verbis suis per calceamentorum commemorationem eamdem significacionem humilitatis expressit, unde ab eadem voluntate non aberravit. Utilis igitur modus et memorie maxime commendandus, cum de convenientia dicimus Evangelistarum, non esse mendacium, cum quisquis etiam dicens aliud quod etiam ille non dixit de quo aliud narrat, voluntatem tamen ejus banc explicat, quam etiam ille qui ejus verba commemorat. Ita enim salubriter discimus, nihil aliud esse querendum, quam quid velit ille qui loquitur.

CAPUT XIII. — *De baptizato Iesu.*

30. Sequitur ergo Matthæus, et dicit: *Tunc venis Jesus a Galilæa in Jordanem ad Joannem, ut baptizaret ab eo. Joannes autem prohibebat eum, dicens: Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Respondens autem Jesus, dixit ei: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Tunc dimisit eum. Attestantur et ceteri venisse Jesum ad Joannem. Baptizatum autem tres commemorant: sed tacent quod Matthæus ait, dixisse Dominu Joannem, vel Joanni Dominum respondisse (Matth. iii, 13-15, Marc. i, 9; Luc. iii, 21, et Joan. i, 32-34).

CAPUT XIV. — *De verbis vocis factæ de celo super baptizatum.*

31. Deinde sequitur Matthæus: *Baptizatus autem confessim ascendit de aqua. Et ecce aperi sunt ei caü, et vidit Spiritum Dei descendente sicut columbam, et veniente super se. Et ecce vox de celis dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Hoc et alii duo, Marcus et Lucas, similiter narrant: sed de verbis vocis quæ de celo facta est, variant locutionem, salva tamen sententia. Quod enim Matthæus ait dictum, *Hic est Filius meus dilectus*, et alii duo dicunt, *Tu es Filius meus dilectus*, ad eamdem sententiam explicandam valeat, sicut superior tractatum est. Vox enim coelestis unum horum dixit, sed Evangelista ostendere voluit ad id valere quod dictum est, *Hic est Filius meus*, ut illis potius qui audiebant indicaretur quod ipse esset Filius Dei, atque ita dictum referre voluit, *Tu es Filius meus*, ac si diceretur illis, *Hic est Filius meus*. Non enim Christo indicabatur quod sciebat: sed audiebant qui aderant, propter quos etiam ipsa vox facta est. Jam vero quod aliud dicit, *in quo mihi complacui*; aliud, *in te complacui*, aliud, *in te complacuit mihi* (Math. iii, 16, 17; Marc. i, 10, 11, et Luc. iii, 22): si queris quid horum in illa voce sonuerit, quodlibet accipe, dummodo intelligas eos qui non eandem locutionem retulerunt, eamdem retulisse sententiam. Quia diversitas locutionum ad hoc etiam utilis est, ne uno modo dictum minus intelligatur, et aliter quam res se habet, interpretetur. Quod enim dictum est, *in quo mihi complacuit*,

cui , si velit quis illa intelligere , ut Deus in Filio sibi placuisse videatur ; admonetur ex eo quod dictum est , in te complacui . Si rursus ex hoc uno intelligat quisque , in Filio Patrem placuisse hominibus ; admonetur ex eo quod dictum est , in te complacuit mihi . Ex quo satis appareat , quilibet Evangelistarum coelestis vocis etiam verba tenuerit , alios ad eamdem sententiam familiarius explicandam verba variasse : ut intelligatur hoc dictum esse ab omnibus , tanquam diceretur , In te placitum meum constitui , hoc est , per te gerere quod mihi placet . Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam , hoc illa voce sonnisse quod in Psalmo scriptum est , Filius meus es tu , ego hodie genui te (Psal. 11 , 7) ; quanquam in antiquioribus codicibus graecis non inveniri perhibeat , tamen si aliquibus fide dignis exemplaribus confirmari possit , quid aliud quam utrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de cœlo sonuisse ?

CAPUT XV. — *Quomodo secundum Joannem Evangelistam dicat Joannes Baptista , Ego non noveram eum ; cum secundum alios inveniatur quod jam noverat eum .*

52. Quod autem secundum Joannem de columba dicitur , non quando factum est narratur , sed verba Joannis Baptiste referuntur commemorantibus quid videbitur . In quo queritur , quemadmodum dictum sit . *Ego non noveram eum , sed qui misit me baptizare in aqua , ille mihi dixit . Super quem videris Spiritum descendenter et manenter super eum , hic est qui baptizat in Spiritu sancto (Joan 1 , 33) .* Si enim tunc eum cognovit , cum columbam vidit descendenter super eum , querendum est quomodo dixerit venienti ut baptizaretur . *Ego magis te debeo baptizari (Math. m. 14) : hoc enim ei dixit antequam columba descendenter .* Ex quo appareat , quamvis eum jam nosset (nam etiam in utero matris exsultavit , cum ad Elisabeth Maria venisset (Luc. 1 , 41) , aliquid tamen in eo quod nondum noverat , columba descensione didicisse , quod ipse scilicet baptizaret in Spiritu sancto propria quadam et divina potestate : ut nullus homo qui accepisset a Deo Baptismum , etiam si aliquem baptizaret , posset dicere suum esse quod traderet . vel a se dari Spiritum sanctum .

CAPUT XVI. — *De tentato Iesu .*

53. Sequitur Matthæus , et dicit : *Tunc Jesus datus est in desertum a Spiritu , ut tentaretur a diabolo . Et cum jejunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus , postea esurit . Et accedens tentator dixit ei : Si filius Dei es , dic ut lapides isti panes fiant . Qui respondens dixit : Scriptum est , Non in pane solo vivit homo¹ , sed in omni verbo quod procedit de ore Dei , etc. usque ad id quod dictum est , Tunc reliquit eum diabolus ; et ecce Angeli accesserunt et ministrabant ei . Totum hoc similiter Lucas narrat , etsi non eodem ordine . Unde incertum est quid prius factum sit , utrum regna terræ prius demonstrata sint ei , et postea in*

¹ *Editio Rat. et unus e colb. MSS. vivet homo ; in futuro , iuxta grecum zēsetai : favente hebreo textu Deut. cap. 8 , v. 5.*

pinnam templi levatus sit ; an hoc prius , et illud postea . Nihil tamen ad rem , dum omnia facta esse manifestum sit : et quod alias verbis easdem sententias Lucas explicat , non semper commendandum est quam nihil depereat veritati . Marcus autem auctoritatibus eum in deserto a diabolo esse tentatum quadraginta diebus et noctibus ; sed tacet quid ei dictum sit , quidve responderet . Item quod Lucas prætermisit , iste non tacuit , quod Angeli ministrabant illi (Math. iv , 1-11 , Marc. 1 , 12 , 13 , et Luc. iv , 1-13) : Joannes vero totum istum locum prætermisit .

CAPUT XVII. — *De vocatione apostolorum piscantium .*

54. Sequitur narrans Matthæus , Cum autem audisset quod Joannes traditus esset , recessit in Galileam : hoc et Marcus dicit , et Lucas (Math. iv , 12; Marc. 1 , 14 , et Luc. iv , 14) ; sed Lucas de Joanne tradito nihil hoc loco dicit . Joannes autem Evangelista , priusquam iret Jesus in Galileam , dicit Petrum et Andream mansisse cum illo uno die , et tunc Petrum nomen impositum , cum antea Simon vocaretur . Sequenti item die jam volentem exire in Galileam , invenisse Philippum , et ei dixisse ut sequeretur eum : inde ventus est ut etiam de Nathanaele narraret . Die autem tertio in Galilea constitutum , fecisse illud in Cana de aqua in Vinum conversione miraculum (Joan. 1 , 39-n , 11) . Quæ omnia ceteri Evangelistæ prætermisserunt , id contextentes narrationibus suis , quod Jesus reversus in Galileam sit : unde intelligitur fuisse interpositos aliquot dies , quibus illa de discipulis gesta sunt , quæ interponuntur a Joanne . Non est autem contrarium ei loco , ubi Matthæus narrat Dominum dixisse Petro , Tu es Petrus , et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam (Math. xvi , 18) . Neque enim hoc nomen tunc accepisse intelligendus est , sed tunc potius , quando ei Joannes dictum esse commemorat , Tu vocaberis Cephas , quod interpretatur Petrus (Joan. 1 , 42) : ut cum hoc nomine appellaret postea Dominus dicens , Tu es Petrus . Non enim ait , Tu vocaberis Petrus , sed , Tu es Petrus ; quod ei jam dictum erat antea , Tu vocaberis .

55. Deinde contextit narrationem Matthæus , et dicit : *Et relicta civitate Nazareth , venit et habitavit in Capernaum maritima , in finibus Zabulon et Nephtalim , et cetera , quounque sermo terminetur , quem habuit in monte . In quo contextu narrationis attestatur ei Marcus de discipulorum vocatione , Petri et Andreæ , et paulo post Jacobi et Joannis . Sed cum Matthæus continuo conjungeret narrationem prolixius illius sermonis quem in monte habuit , posteaquam multos curavit , et cum multa turbæ sentire sunt , Marcus interposuit alia , quia docebat eos in synagoga , et stupebant super doctrinam ejus . Tunc ipse dixit , quod et Matthæus post illum prolixum sermonem , quia erat docens eos quasi potestatem habens , et non sicut Scribi , Narravit etiam de homine a quo expulsus est immundus spiritus ; deinde de socio Petri . In his autem Lucas ei consentit (Math. iv , 13-vii , 29 , Marc. 1 , 16-31 , et Luc. iv , 31-50) : Matthæus vero de isto diabolo n/a*

hil narravit ; de socru autem Petri non tacuit , sed potesta (Matth. viii, 14, 15).

36. In hoc autem loco , quem nunc consideramus , idem Matthæus post vocationem discipulorum , quibus piscantibus jussit ut eum sequerentur , narrat eum circuisse Galilæam , docente in synagogis , et prædicantem Evangelium , et sanantem omnem languorem ; et collectis ad eum turbis , ascendisse in montem , et usum fuisse illo sermone prolixo . Dat ergo locum intelligendi , tunc facta esse quæ Marcus post electionem eorumdem discipulorum narrat , cum circuiret Galilæam , et doceret in synagogis eorum : tunc etiam de socru Petri : sed eum postea commemorasse quod prætermiserat , quamvis non omnia præmissa in narrationem revocaverit .

37. Sane potest moyere , quomodo Joannes dicat , non in Galilæa , sed juxta Jordanem , primo Andream secutum esse Dominum cum alio , cuius nomen taceatur , deinde Petrum ab illo nomen accepisse , tertio Philippum vocatum ut eum sequeretur : cæteri autem tres Evangelistæ de punctione vocatos eos dicant satis inter se convenienter , maxime Matthæus et Marcus . Nam Lucas Andream non nominat , qui tamen intelligitur in ea navi fuisse secundum Matthæi et Marci narrationem , qui breviter hoc perstringunt , quemadmodum gestum sit : quod Lucas apertius explicavit , commemorans ibi etiam miraculum super captura piscium , et quod ex ipsa navi Dominus prius fuerit locutus ad turbas . Hoc etiam videtur distare , quod tantum Petro a Domino dictum commemorat , Ex hoc jam homines eris capiens ; quod illi ambobus fratribus dictum esse narrarunt . Sed potuit utique prius hoc Petro dici , cum de capta ingenti multitudine piscium miraretur , quod Lucas insinuavit ; et ambobus postea , quod illi duo commemoraverunt . Illud ergo quod de Joanne diximus , diligenter considerandum est : non enim parva repugnantiæ putari potest , cum ei locorum plurimum intersit , et temporis , et ipsius vocationis . Nam si juxta Jordanem , antequam Jesusisset in Galilæam , ad testimonium Joannis Baptiste secuti sunt eum duo , quorum erat unus Andreas , qui fratrem suum Simonem continuo adduxit ad Jesum , quando et nomen ut Petrus vocaretur accepit ; quomodo ab aliis Evangelistis dicitur quod eos in Galilæa pescantes invenerit , atque ad discipulatum vocaverit (Matth. iv, 13-23 ; Marc. i, 16-20 ; Luc. v, 1-11 , et Joan. 1, 35-44) ? nisi quia intelligendum est , non sic eos vidisse tunc Dominum juxta Jordanem ; ut ei jam inseparabiliter cohererent , sed tantum cognovisse quis esset , eumque miratos ad propria remeasse .

38. Nam et in Cana Galilæa cum fecisset de aqua vinum , dicit idem Joannes , quod crediderint in eum discipuli ejus . Quod ita narrat : Et die tertio nuptiarum faciat sunt in Cana Galilæa , et erat mater Iesu ibi . Venatus est autem et Jesus et discipuli ejus ad nuptias (Joan. n, 1, 2) . Qui utique si tunc in eum crediderunt , sicut paulo post dicit , nondum erant discipuli cum ad nuptias vocati sunt . Sed illo more locutionis hoc dictum est , quo loquimur , cum dicimus apostolum

Paulum in Tarse Cilicie natum (Act. xxii, 3) : neque enim tunc jam erat apostolus . Ita discipulos Christi invitatos ad nuptias cum audimus , non jam discipulos , sed qui futuri erant discipuli intelligere debemus . Jam enim utique discipuli Christi erant , quando ista narrata atque conscripta sunt ; et ideo sic de illis locutus est temporum præteriorum narrator .

39. Quod autem dicit idem Joannes , Post hoc descendit Capharnaum ipse , et mater ejus , et fratres ejus , et discipuli ejus ; et ibi manserunt non multis diebus (Joan. ii, 12) ; incertum est utrum jam illi adhaeserant , etiam Petrus et Andreas et filii Zebedæi . Matthæus enim primo narrat quod venerit , et habitaverit in Capharnaum ; et postea quod eos de navibus pescantes vocaverit : iste autem , quod cum illo Capharnaum venerint discipuli ejus . An forte Matthæus quod prætermiserat recapitulavit : quia non ait ipse , Post hoc ambulans juxta mare Galilææ , vidit duos fratres ; sed sine ulla consequentis temporis differentia , Ambulans autem , inquit , juxta mare Galilææ , vidit duos fratres , et cetera ? Proinde fieri potest ut postea narraverit , non quod postea factum erat , sed quod prius prætermiserat , ut cum illo intelligantur venisse Capharnaum , quo Joannes dicit et ipsum et matrem et discipulos ejus venisse . An potius alii discipuli fuerunt ; sicut eum jam Philippus sequebatur , quem sic vocaverat , ut diceret ei , Sequere me? Quo enim ordine vocati sint omnes duodecim Apostoli , in Evangelistarum narrationibus non appareat , quandoquidem non tantum ordo vocationis , sed nec ipsa vocatio commemorata est omnium , sed tantum Philippi , et Petri , et Andreæ , et filiorum Zebedæi , et Matthæi publicani , qui etiam Levi vocabatur (Matth. iv, 18-22 , et ix, 9 ; Marc. i, 16-20 , et ii, 14 ; Luc. v, 1-11 , et Joan. 1, 35-44) Singillatim tamen ab eo nomen et primus et solus Petrus accepit (Joan. 1, 42) . Nam filios Zebedæi non singillatim , sed simul ambos appellavit filios tonitru (Marc. iii, 17) .

40. Sane animadvertendum est quod Scriptura evangelica et apostolica non solos illos duodecim appellat discipulos ejus , sed omnes qui in eum credentes , magisterio ejus ad regnum celorum erudiebantur . Ex quorum multitudine elegit duodecim , quos et Apostolos nominavit , sicut Lucas commemorat . Ipse quippe paulo post ait : Et descendens cum illis stetit in loco campestri , et turba discipulorum ejus , et multiudo copiosa plebis (Luc. vi, 15-17) . Non utique diceret turbam discipulorum , homines duodecim . Aliis quoque Scripturarum locis hoc evidenter appetat , discipulos ejus omnes appellatos qui ab eo disserent quod ad æternam vitam pertineret .

41. Quæsi autem potest quomodo binos vocaverit de naviculis pescatores , primo Petrum et Andream ; deinde progressus paululum , alias duos filios Zebedæi , sicut narrant Matthæus et Marcus : cum Lucas dicat ambas eorum naviculas impletas magna illa captura piscium , sociosque Petri commemoret Jacobum et Joannem filios Zebedæi vocatos ad adjuvandum , cum retia extrahere plena non possent , simulque mi-

patos tantam multitudinem piscium, quæ capta erat : et cum Petro tantum dixisset, *Noli timere, ex hoc jam homines eris capiens*; simul eum tamen subductis ad terram navibus secutos fuisse. Unde intelligendum est hoc primo esse factum quod Lucas insinuat ; nec tunc eos a Domino vocatos, sed tantum Petro fuisse prædictum quod homines esset capturus. Quod non ita dictum est, quasi iam pisces nunquam esset capturus : nam et post resurrectionem Domini legimus eos esse piscaitos (*Joan. xxi, 3*). Dictum est ergo quod deinceps capturus esset homines ; non dictum est quod iam non esset capturus pisces. Unde datur locus intelligere eos ad capturam piscium ex more remeasse, ut postea fieret quod Matthæus et Marcus narrant, quando eos binos vocavit, et ipse jussit ut eum sequerentur, primo duobus Petro et Andreæ, deinde alias duobus filiis Zebèdei. Tunc enim non subductis ad terram navibus tanquam cura redeundi, sed ita cum secuti sunt, tanquam vocantem ac jubentem ut eum sequerentur.

CAPUT XVIII. — *De tempore secessionis ejus in Galilæam.*

42. Illud etiam requirendum est, quomodo Joannes evangelista, antequam Joannes Baptista missus esset in carcerem, dicit Iesumisse in Galilæam (Postea enim quam commemoravit, quod in Cana Galilæa fecit de aqua vinum, et descendit Capharnaum cum matre et discipulis, et ibi manserunt non multis diebus, dicit eum deinde ascensisse Jerosolymam propter Pascha ; post haec venisse in Iudeam terram et discipulos ejus, et illuc demoratum cum eis et baptizantem : ubi secutus ait, *Erat autem et Joannes baptizans in Enon iuxta Salim, quia aquæ multæ erant illuc ; et adveniebant, et baptizabantur : nondum enim missus erat in carcerem Joannes* (*Joan. ii, 13, et iii, 22-24*) ; Matthæus autem dicit, *Cum autem audisset quod Joannes traditus esset, recessit in Galilæam* (*Math. iv, 12*). Similiter et Marcus : *Posteaquam autem traditus est, inquit, Joannes, venit Jesus in Galilæam* (*Marc. i, 14*). Lucas etiam nihil quidem dicit de tradito Joanne, sed tamen et ipse post baptismum et tentationem Christi dicit eumisse in Galilæam, sicut illi duo. Nam ita contextit narrationem suam : *Et consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus. Et regressus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam, et fama exiit per universam regionem de illo* (*Luc. iv, 13, 14*). Unde intelligitur hos tres evangelistas non Joanni evangelistæ contraria narrasse, sed prætermisso primum Domini adventum in Galilæam posteaquam baptizatus est, quando illuc aquam convertit in vinum ; tunc enim nondum erat traditus Joannes : eum vero adventum ejus in Galilæam connexusse narrationibus suis, qui post Joannem traditum factus est ; de quo ejus reditu in Galilæam ipse Joannes evangelista sic loquitur : *Ut ergo cognovit Jesus quia audierunt Pharisæi quia Jesus plures discipulos facit et baptizat quam Joannes (quoniam Jesus non baptizaret, sed discipuli ejus), reliquit Iudeam, et abiit iterum in Galilæam* (*Joan. iv, 1-3*). Tunc ergo intelligimus jam fuisse

traditum Joannem, Judeos vero andisse quod plures discipulos faceret et baptizaret, quam fecerat et baptizaverat Joannes.

CAPUT XIX. — *De illo sermone prolixo quem secundum Matthæum habuit in monte.*

43. Jam nunc de illo sermone prolixo, quem secundum Matthæum in monte habuit Dominus, videamus utrum ei ceteri Evangeliste nihil adversari videantur. Marcus quippe non eum commemoravit omnino, nec aliquid ejus simile dixit, nisi quasdam sententias, non contextum, sed sparsim, quas Dominus locis aliis repetivit. Reliqui tamen locum in textu narrationis sue, ubi intelligamus hunc dictum esse sermonem, sed ab eo prætermisso : *Et erat, inquit, prædicans in synagogis eorum, et omni Galilæa, et daemonia ejiciens.* In hac prædicatione quam dicit eum habuisse in omni Galilæa, intelligitur etiam sermo iste habitus in monte, cuius commemorationem facit Matthæus. Namque idem Marcus ita sequitur, *Et venit ad eum leprosus deprecans eum, et genuflexo dixit : Si vis, potes me mundare* (*Marc. i, 39, 40*), et cetera de hoc leproso mundato talia connectit, ut ipse intelligatur, quem Matthæus commemorat tunc esse mundatum, quando post illum sermonem Dominus de monte descendit. Sic enim ait Matthæus : *Cum autem descendisset de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ. Et ecce leprosus, veniens adorabat eum, dicens : Domine, si vis, potes me mundare* (*Math. viii, 1, 2*), et cetera.

44. Hujus leprosi etiam Lucas meminit (*Luc. v, 12, 13*), non sane hoc ordine, sed ut solent prætermissa recordari, vel posterius facta preoccupare, sicut divinitus suggerebantur, que ante cognita, postea recordando conscriberent. Verumtamen idem Lucas sermonem etiam ipse Domini prolixum narravit, ubi etiam sic exorsus est, ut in isto Matthæus. Illic enim dixit, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum celorum : et ille, Beati pauperes, quia vestrum est regnum. Dei.* Deinde multa que sequuntur etiam in Luca narratae similia sunt. Et ad extremum sermonis ipsa conclusio prorsus eadem reperitur, de homine prudente, qui edificat super petram, et de stulto qui edificat super arenam : nisi quod ibi flumen tantum dicit illum domui, non et pluviam et ventos, sicut Matthæus. Posset ergo facilime credi eumdem etiam ipse Domini interposuisse sermonem, aliquas autem prætermisso sententias, quas Matthæus posuit : item alias posuisse, quas iste non dixit ; quasdam etiam non iisdem verbis, custodita tamen veritatis integritate, similiter explicasse.

45. Posset hoc, sicut dixi, facilime credi, nisi moveret quod Matthæus in monte dicit hunc habitum esse sermonem a Domino sedente ; Lucas autem in loco campestri a Domino stante. Haec itaque diversitas facit videri alium fuisse illum, alium istum. Quid enim prohibetur Christum alibi quedam repetrere que jam antea dixerat, aut iterum quedam facere que anteja fecerat ? Non sane istos duos sermones, quorum unum Matthæus, alterum Lucas inseruit, longa temporis distantia separari, hinc probabiliter

(Trente-cinq.)

creditur, quod et ante et postea quedam simili vel eadem ambo narrarunt, ut non absurdum sentiatur eorum narrationes haec interponentur in eisdem locis et diebus esse versatas. Nam Matthaeus hoc ita dicit: *Et secutæ sunt eum turbae multæ de Galilea, et Decapolis, et Jerosolymis, et Iudea et de trans-Jordanem.* Videns autem turbas ascendit in montem; et cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus. Et aperte suum docebat eos dicens: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum,* et cetera (Math. iv, 25; vn, 29). Hic potest videri multis turbas vitare voluisse, et ob hoc ascendisse in montem, tamquam secedendo a turbis, ut solis suis discipulis loqueretur. Cui rei videtur attestari etiam Lucas, ita narrans: *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, et erat pernoctans in oratione Dei.* Ita cum dies factus esset, vocavit discipulos suos, et elegit duodecim. Et ipsis, quos et Apostolos nominavit: Simonem, quem cognominavit Petrum, et Andream fratrem ejus, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomeum, Matthaeum et Thonum, Jacobum Alphai et Simonem qui vocatur Zelotes, Iudan Jacobi et Iudan Scarioch, qui fidi proditor. Et descendens cum illis stetit in loco campestri, et turba discipulorum ejus, et multitudo copiosa plebis, ab omni Iudea, et Ierusalem, et maritima, et Tyri, et Sidonis, qui venerant ut audirent eum, et sanarentur a languoribus suis. Et qui vexabantur a spiritibus iniuriantibus, curabantur. Et omnis turba querebat eum longe, quia virtus de illo exibat, et sanabat omnes. Et ipse elevatus oculis in discipulos suos dicebat: Beati pauperes, quia regnum est regnum Dei, etc. (Luc. vi, 12-29). Hic potest intelligi cum in monte duodecim discipulos elegit ex pluribus, quos Apostolos nominavit, quod Matthaeus prætermisit, tunc illum habuisse sermonem quem Matthaeus interposuit, et Lucas tacuit, hoc est in monte; ac deinde cum descendisset, in loco campestri habuisse alterum similem, de quo Matthaeus tacet, Lucas non tacet: et utrumque sermonem eodem modo esse concludamus.

46. Quod autem Matthaeus isto sermone terminato sequitur et dicit, *Et factum est, cum consummasset Jesus verba haec, admirabantur turba super doctrinam ejus,* potest videri discipulorum turbas dixisse, ex quibus illos duodecim elegerat. Quod vero mox ait, *Cum tamen descendisset de monte, secutæ sunt eum turbae multæ:* et ecce leprosus veniens adorabat eum, potest intelligi post utrumque sermonem factum fuisse, non solum quem Matthaeus, verum etiam quem Lucas interponit. Neque enim apparet post descensionem de monte quantum temporis fuerit interpositum; sed hoc solum voluit significare Matthaeus, post illam descensionem multis turbas fuisse cum Domino, quando leprosum mundavit, non quantum temporis interfuerit: præsentem cum eundem leprosum Lucas jam in civitate posito Domino dicat esse mundatum, quod Matthaeus dicere non curavit.

47. Quoniam etiam illud possit occurtere, in ali-

¹ Nos cum editis, et maritima et Tyri. At aliquot MSS., et maritima Tyri: omisso, et, quod a græco etiam abest.

qua excelsiore parte montis primo cum solis discipulis Dominum fuisse, quando ex eis illos duodecim elegit: Deinde cum eis descendisset, non de monte, sed de ipsa monte celistum in campostrem locum, id est, in aliquam levitasatem, quæ in latere montis erat, et intus turbas capere poterat; alioquin ibi stetisse donec ad eum turba congregaretur: scilicet postea cum sedisset, accessisse proponquis discipulos ejus, atque ita filii ceterisque turbis presentibus unum habuisse sermonem, quem Mattheus Lucasque narrarunt, diverso narrandi modo, sed eadem veritate rerum et sententiærum, quas ambo dixerunt. Jam enim præmonitus, quod et nullo præmonente unicuique sponte videbatur fuisse, si quis præternaturaliter aliquid quod aliud dicat, non esse contrarium; nec si aliud modo aliquid dicat, dum eadem rerum sententiærumque veritas explicetur: ut quod Matthaeus sit, Cum autem descendisset de monte, simul etiam de illo campestri Ieo qui in latere montis esse potuit, intelligatur. Deinde Mattheus de leproso mundato narrat, quod etiam Marcus et Lucas similiter.

CAPUT XX. — Quomodo dicitur Mattheus Centurionem ad eum accessisse pro pueru suo, cum Lucas dicit quod amicos ad eum miselli.

48. Post hanc Mattheus sequitur, et dicit: *Cum autem introrsus Capernaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum,* et dicens: Domine, puer meus facet in domo paralyticus, et nolle torqueatur, et cetera, usque ad eum locum ubi ait, *Ei sanatus est puer ex illa hora* (Math. viii, 5-13). Hoc de puer Centurionis etiam Lucas commemorat: non, sicut iste, post leprorum inundatum, quem ille postea recordatus commemoravit, sed post hunc illius proxioris sermonis, quod ita conjungit: *Cum autem implesset omnia verba sua in aures plebis, intratu Capernaum:* Centurionis autem cuiusdam seruum male habens erat moriturus, qui illi erat pretiosus, etc., usque in eum locum quo sanatus est (Luc. viii, 1-10). Hic intelligendum est, cum implesset quidem omnia verba sua in aures plebis, intrasse Christum Capernaum, hoc est, quia non antequam hec verba terminasset intravit: sed non esse expressum post quantum temporis intervallum cum istos sermones terminasset intraverit Capernaum. Ipso quippe intervallo leprosus ille mundatus est, quem loco suo Mattheus interponit, iste autem postea recordatur.

49. Jam ergo videamus ultrum sibi de hoc servo Centurionis Mattheus Lucasque consentiant. Mattheus enim dicit: Accessit ad eum Centurio, rogans eum et dicens: Puer meus facet in domo paralyticus. Cui videtur repugnare quod ait Lucas: *Et cum audisset de Jesu, misit ad eum seniores Iudeorum,* rogans eum ut veniret, et salvaret seruum ejus. At illi cum resissent ad Jesum, rogabant eum sollicite, dicentes ei: *Quia dignus est, ut hoc illi præstes: diligat enim gentem nostram, et synagogam ipsæ te discipulis nobis. Jesus autem ibat cum illis:* et cum iam non longe esset a domo, misit ad eum Centurio amicos dicens: Domine, nos tecum: non enim tenuis sum ut sub tectum meum in-

tres; propter quod et meipsum non sum dignum arbitratuſ ut venire ad te: sed dic verbo, et sanabitur puer meus. Si enim hoc ita gestum est, quomodo erit verum quod Matthæus narrat, *Accessit ad eum quidam Centurio*, cum ipse non accesserit, sed amicos miserit? nisi diligenter advertentes intelligamus Matthæum non omni modo deseruisse usitatum morem loquendi. Non solum enim dicere solitus accedisse aliquem, etiam antequam perveniat illuc quo dicitur accessisse; unde etiam dicimus, *Parum accessit, vel multum accessit*, eo quo appetit pervenire: verum etiam ipsam perventionem cuius adipiscendae causa acceditur, dicimus plerumque factam, etiā cum ad quem pervenit, non videat ille qui pervenit, cum per amicum pervenit ad aliquem, cuius ei favor est necessarius. Quod ita tenuit consuetudo, ut jam etiam vulgo perventores appellentur, qui potentiam querantib[us] tamquam inaccessibilis animos, per coquettū personarum interpositionem, ambitiosi atque pertingunt. Siergo ipsa pervenitio usitate dictar per alios fieri, quanto magis accessus per alios fieri potest, qui plerumque infra perventionem remanet, quando poterit quisque plurimum quidem accedere, sed tamen non poterit pervenire? Non ergo absurde Matthæus, etiam quod vulgo possit intelligi, per alios facto accedit Centurionis ad Dominum, compendio dicere voluit, *Accessit ad eum Centurio*.

50. Verumtamen non negligenter intuenda est etiam sancti Evangelie ostendendo mystice locationis, secundum quam scriptum est in Psalmō, *Accedit ad eum*; et dilatinatur (Psal. xxviii, 6). Proinde quia *domina Centurionis*, quia vere accederet ad Iesum, ipse sic laudavit ut diceret, *Non tenui tantam fidem in fratrem*; ipsum potius accessisse ad Christum dicere voluit prudens Evangelista, quam illos per quos verba sua miscerat. Porro autem Lucas Ideo totum quemadmodum gestum evet aperte, ut ex hoc intelligere cogatur, quomodo etiam cum accessisse dixerit alias qui mentiri non posset. Sic enim et illa mulier quae discum sanguinis patiebatur, quamvis simbriam vestimenta ejus tenuerit, magis tamen tergit Dominum, quam ille turbe a quibus premebatur (Luc. viii, 42-43). Ut enim haec quo magis credidit, eo magis tergit Dominum; ita et Centurio quo magis credidit, eo magis accessit ad Dominum. Jam cetera in hoc capitulo que alter dicit, et alter pratermitit, superfluo pertractantur; cum ex illa regula primi tuis commendata nihil inventantur habere contrarium.

CAPUT XXI. — *De sacerdoti Petri quo ordine narrato sit.*

51. Sequitur Matthæus et dicit: *Et cum venisset Jesus ad dominum Petri, vidit solem eum faciem et fabriliatatem: et tergit manus eius, et dimisit eum febris*; et curaret, et mandabat eis (Matth. viii, 14, 15). Hoc quando Archam sit, si est, post quid vel ante quid, non expressit Matthæus. Non enim post quod narratur, post hoc etiam factum necesse est intelligatur. Nimurum tamen iste hoc recoluisse intelligitur, quod prius omiserat. Nam id Marcus narrat (Marc. i, 29-31, antequam illud de leproso mundato commemoret,

quod post sermonem in monte habitum, de quo ipse tacuit, videtur interposuisse. Itaque et Lucas post hoc factum narrat de sacerdoti Petri (Luc. iv, 38, 39.), post quod et Marcus, ante sermonem etiam ipse, quem prelixum interposuit, qui potest idem videri quem dicit habitum in monte Matthæus. Quid autem interest quis quo loco ponat, sive quod ex ordine inserit, sive quod omnissim recitat, sive quod postea factum ante praecoccupat; dum tamen non adversetur eadem vel alla narranti, nec sibi, nec alteri? Quia enim nullias in potestate est, quamvis optimè fideliciter res cognitis, quo quisque ordine recordatur (quid enim prius posteriusve homini veniat in mente, non est ut voluntus, sed ut datur); satis probabile est quod unusquisque Evangelistarum eō se ordine credidit debuisse narrare, quo voluisset Deus ea ipsa que narrabat ejus recordationi suggestere, in eis duntata rebus, quarum ordo, sive file, sive filie sit, nihil minuit auctoritati veritatisque evangelicae.

52. Cur autem Spiritus sanctus dividens propria unicuique protulit (1 Cor. xii, 11), et ideo mentes quoque sanctorum proprii Libros in tanto auctoritatis culmine collocauit, in recolendo quae scriberent sine dubio gubernans et regens, alium sic, alium vero sic narrationem suam ordinare permiserit, quisquis pia diligentia quiesceret, divinitus adjutus poterit inveneri. Hoc tamen non est hujus operis munus, quod nonne suscepimus, tantum ut demonstremus Evangelistas neque sibi neque inter se repugnare, quolibet ordine, vel easdem res, vel alias factorum dictorumque Christi unusquisque eorum potuerit volueri narrare. Quapropter ubi ordo temporum non appareat, nihil nostra interesse debet, quem narrandi ordinem quilibet eorum tenetur: ubi autem apparel, si quid moverit quod sibi aut alteri repugnare videatur, utique considerandum et enodandum est.

CAPUT XXII. — *De ordine rerum quas post hoc narrant utrum vel inter se dissentiant Matthæus, Marcus et Lucas.*

53. Sequitur ergo Matthæus dicens: *Vespere autem facto, obtulerunt ei multis daemona habentes*. et ejiciebat spiritus verbo, et omnes male habentes curavit; ut adimpleretur quod dictum est per Isaianum prophetam dicentem, *Ipsæ infirmitates nostras accepit, et agnationes portavit* (Math. viii, 16-18). Illoc ad ejusdem diei tempus pertinere satis indicat, cum conjungit, *Vesperè autem facto*. Sic et Marcus cum de ipsa sacerdoti Petri sanata dixisset, *Ei ministrabat eis*; hoc idem subiecit: *Vespere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, et daemona habentes*; et erat omnis civitas congregata ad januam: et curavit multis qui vexabantur variis languoribus; et daemona multa ejiciebat; et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum. *Ei diluculo valde surgens egressus est et abiit in desertum locum* (Marc. i, 31-35). Videtur hic ordinem tenuisse Marcus, ut post illud quod dictum est, *Vespere autem facto*, deinde diceret, *Ei diluculo valde surgens*. Namvis nec illud necesse sit, ubi dicitur, *Vespere autem facto*, ejusdem diei vesperum ac-

cipere; nec ubi dicitur, *diluculo*, ejusdem noctis diluculum: tamen utcumque videri potest hic rerum gestarum ordo servatus, propter digestum ordinem temporum. Lucas quoque cum de socru Petri narrasset, non ait ipse, *Vesperi autem facto*; sed tamen quod idem significaret adjunxit, dicens: *Cum sol autem occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens curabat eos. Exibant etiam daemonia a multis clamantia et dicentia. Quia tu es Filius Dei. Et increpans, non sinebat eos loqui, quia sciebant ipsum esse Christum. Facta autem die, egressus ibat in desertum locum* (Luc iv, 40-42). Et hic videmus eundem prorsus ordinem temporum custoditum, quem compemimus apud Marcum. Mattheus autem qui videtur non ordine quo gestum est, sed quo praetermissum recollectus, hoc de socru Petri commemorasse, posteaquam narravit quid ipso die, facto etiam vespere, gestum sit, jam non subjungit diluculum, sed ita narrat: *Videns autem Jesus turbas multas circum se, jussit ire trans fretum. Jam hoc aliud est, non illud quod Marcus et Lucas contextunt, qui post vesperum diluculum ponunt. Quod ergo hic dictum est, Videns autem Jesus turbas multas circum se, jussit ire trans fretum, aliud eum recordatum interposuisse debemus accipere, quod die quodam cum vidisset Jesus turbas multas circum se, jussit ire trans fretum.*

CAPUT XXIII. — *De illo qui ait Domino, Sequar te quocumque ieris, et aliis quæ juxta sunt, quo ordine narrentur a Mattheo et Luca.*

54. Deinde quod subjungit, *Et accedens unus Scriba ait illi: Magister, sequar te quocumque ieris, usque ad illud ubi ait, Dimittite mortuos sepelire mortuos suos* (Matth. viii, 19-22); hoc similiter narrat et Lucas. Sed illi post plura, nec ipse sane expresso ordine temporum, sed recordatis modo: utrum quod prius omisisti, an quod posterius etiam factum quam sunt ea quæ sequuntur, praoccupavit, incertum est. Ita enim dicit: *Factum est autem ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illum, Sequar te quocumque ieris.* Et respondit ei prorsus eadem quæ Mattheus commemorat. Quod autem Mattheus dicit tunc istud gestum esse, quando jussit ut irent trans fretum, Lucas vero, ambulantibus illis in via, non est contrarium; quia in via utique ambularunt, ut venirent ad fretum. Et de illo qui petit primum sepelire patrem suum, Mattheus et Lucas omnino consentiunt. Quod enim Mattheus primo ejusdem verba posuit hoc propter patrem suum petentis, et deinde Domini dicentis, *Sequere me*, Lucas autem primo Domini dicentis, *Sequere me*, et deinde illius hoc petentis, ad sententiam nihil interest. Commemoravit Lucas et alium dixisse, *Sequar te, Domine, sed primum permitte mihi renuntiare his qui domi sunt*¹; de quo tacet Mattheus. Inde jam Lucas in aliud perrexit, non in illud quod ordine temporis sequebatur. Post haec autem, in-

¹ Sic MSS. et editio natisponensis, quibus consentit Augustini Speculum, et corbeiensi Biblia. At Er. et Lov. habent: *ut quæ domi sint.*

quit, *designavit Dominus et alios septuaginta duos* (Luc. ix, 57; x, 1). Post hæc quidem, manifeste; sed quanto tempore intervallo posthæc fecerit illud Dominus, non appareat. In ipso tamen intervallo fit quod deinceps Mattheus subjungit: nam idem Mattheus ordinem temporum adhuc tenet, ita narrans:

CAPUT XXIV. — *De transfretatione ejus, ubi dormivit in navicula, et de expulsis daemoniis, quos permisit in porcos, quomodo ea quæ gesta vel dicta sunt, convenient inter Mattheum, Marcum et Lucam.*

55. *Et ascende eo in naviculam, scenti sunt eum discipuli ejus: et ecce motus magnus factus est in mari; usque ad illud ubi ait: Et venit in civitatem suam. Ista duo facta continuim quæ narrat Mattheus de tranquillato mari, posteaquam ventis imperaverat Jesus a somno excitatus, et de illis qui habebant sævum daemonium, ruptisque vinculis agebantur in desertum, similiter narrant Marcus et Lucas (Matth. viii, 23-34, Marc. iv, 36; v, 17, et Luc. viii, 22-37): verbis aliis dictæ sunt ab alio atque alio quædam sententiae, non tamen aliæ, velut illud quod eum dicit dixisse Mattheus, *Quid timidi estis, modica fidei?* Marcus ita dicit, *Quid timidi estis? neclum habetis fidem?* id est, illam perfectam, velut granum sinapis: hoc ergo et ille ait, *modica fidei.* Lucas autem, *Ubi est fides vestra?* Et totum quidem dici potuit, *Quid timidi estis? Ubi est fides vestra? Modica fidei.* Unde aliud hic, aliud ille commemorat. Et illud quod excitantes eum dixerunt. Mattheus sic, *Domine, salva nos, perimus;* Marcus, *Magister, non ad te pertinet quia perimus;* Lucas, *Præceptor, perimus:* una eademque sententia est excitantium Dominum, voluntiumque salvari; nec opus est quærere quid horum potius Christi dictum sit. Sive enim aliquid horum trium dixerint, sive alia verba quæ nullus Evangelistarum commemoravit, tantumdem tamen valentia ad eamdem sententiae veritatem, quid ad rem interest? Quanquam et hoc fieri potuit, ut pluribus eum simul excitantibus, omnia hæc, aliud ab alio dicerentur. Item quod sedata tempestate dixerunt secundum Mattheum, *Qualis est hic, quia venti et mare obediunt ei?* Secundum Marcum, *Quis putas est iste, quia et ventus et mare obediunt ei?* Secundum Lucam, *quis putas hic est, quia et ventis imperat et mari, et obediunt ei?* quis non videat unam esse sententiam? Tantumdem enim prorsus valet, *Quis putas est iste?* et, *Qualis est hic?* et ubi non est dictum, *imperat, utique consequenter intelligitur, quia imperanti obeditur.**

56. Quod vero Mattheus doceat fuisse, qui legionem illam daemonum patiebantur, que in porcos ire permissa est, Marcus autem et Lucas unum commemorant: intelligas unum eorum fuisse personæ alicujus clarioris et famosioris, quem regio illa maxime dolebat, et pro cuius salute plurimum satagebat. Hoc volentes significare duo Evangelistæ, solum commemorandum judicaverunt, de quo facti hujus famalatius præclariusque fragraverat. Nec quod verba demonum diverse ab Evangelistis dicta sunt, habet aliquid serupuli; cum vel ad unam redigi sententiam, vel omnia dicta possint intelligi. Nec quia pluram

apud Matthæum, apud illos autem singulariter loquitur; cum et ipsi narrent quod interrogatus quid vocaretur, legiohem se esse respondit, eo quod multa essent dæmonia. Nec quod Marcus dixit circa montem fuisse gregem pororum, Lucas autem in monte, quidquam repugnat. Grex enim pororum tam magnus fuit, ut aliquid ejus esset in monte, aliquid circa montem. Erant enim duo millia pororum, sicut Marcus expressit.

CAPUT XXV. — *De paralytico cui dixit, Dimittuntur tibi peccata, et, Tolle grabatum tuum, maxime utrum locus ubi hoc factum est, conveniat inter Matthæum et Marcum; quia Matthæus dicit in civitate sua, Marcus autem in Capharnaum.*

57. Hinc ergo sequitur Matthæus, adhuc temporum ordinem servans, atque ita narrationem contexit: *Et ascendens in naviculam transfretavit, et venit in civitatem suam. Et ecce offerebant ei paralyticum jacentem in lecto, etc., usque ad illud quod ait, Videntes autem turbæ, timuerunt et glorificaverunt Deum, qui dedit postestatem talēm hominibus (Matth. ix, 1-8).* De hoc paralytico dixerunt etiam Marcus et Lucas. Quod ergo Matthæus dicit Dominum dixisse, *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua;* Lucas autem non dixit, *Fili, sed, homo, ad sententiam Domini expressius insinuandam valet: quia homini dimittebantur peccata, qui hoc ipso quod homo erat, non posset dicere, Non peccavi; simul etiam ut ille qui homini dimittebat, intelligeretur Deus. Marcus autem hoc dixit quod et Matthæus; sed non dixit, *Confide.* Potent quidem et ita dici: *Confide, homo; dimittuntur tibi peccata, fili: aut, Confide, fili; dimittuntur tibi peccata, homo; aut quolibet verborum ordine congruenti.**

58. Illud sane potest movere, quod de isto paralytico Matthæus ita narrat: *Et ascendens in naviculam transfretavit, et venit in civitatem suam. Et ecce offerebant ei paralyticum jacentem in lecto:* Marcus autem non hoc in ejus civitate factum dicit, quia utique Nazareth vocatur, sed in Capharnaum; quod ita narrat: *Et iterum intravit in Capharnaum post dies: et auditum est quod in domo esset; et convererunt multi, ita ut non caperet neque ad januam: et loquebatur eis verbum. Et venerunt serentes ad eum paralyticum, qui a quatuor portabatur. Et cum non possent offerre eum illi præ turba, nudaverunt tectum ubi erat, et patescientes submerserunt grabatum in quo paralyticus jacebat. Cum vidiisset autem Jesus fidem illorum, etc. (Marc. ii, 1-12)* Lucas autem non commemorat quo in loco factum sit, sed ita dicit: *Et factum est in una dierum, et ipse sedebat docens: et erant Pharisæi sedentes, et légi doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ et Iudeæ et Jerusalem: et virtus erat Domini ad sanandos eos. Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus, et quererent eum inferre, et ponere ante eum: et non invenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum, et per tegulas submerserunt illum cum lecto in medium ante Jesum. Quorum fidem ut vidit, dixit: Homo, remittuntur tibi peccata tua, etc. (Luc. v, 17-26). Remanet igitur questio in-*

*ter Marcum et Matthæum, quod Matthæus ita scribit, tanquam in civitate Domini factum sit, Marcus autem in Capharnaum. Quæ difficilis solveretur, si Matthæus etiam Nazareth nominaret: nunc vero cum potuerit ipsa Galilæa dici civitas Christi, quia in Galilæa erat Nazareth: sicut universum regnum in tot civitatibus constitutum, dicitur Romana civitas; cumque in tot gentibus constituta civitas sit, de qua scriptum est, *Gloriosissima dicta sunt de te, civitas Dei (Psal. lxxxvi, 3); et cum ipse prior populus Dei in tot civitatibus habitans, etiam una domus dictus sit domus Israel (Isai. v, 7; Jerem. iii, 20, et Ezech. iii, 4): quis dubitaverit in civitate sua hoc fecisse Jesum, cum hoc fecerit in civitate Capharnaum civitate Galilææ, quo transfretando redierat de regione Gerasenorum, ut veniens in Galilæam, recte diceretur venisse in civitatem suam, in quoquaque oppido esset Galilææ; presertim quia et ipsa Capharnaum ita excellebat in Galilæa, ut tanquam metropolis habaret?* Quod si prorsus non licet accipere civitatem Christi, vel ipsam Galilæam, in qua erat Nazareth, vel ipsam Capharnaum, que sicut caput Galilææ civitatibus eminebat; diceremus Matthæum prætermisso quæ gesta sunt, posteaquam venit Jesus in civitatem suam, donec veniret Capharnaum, et hoc adjunxit de sanato paralytico: sicut in multis ita faciunt, prætermittentes media, tanquam hoc continuo sequatur, quod sine ulla præmissionis sue significatio subjungunt.*

CAPUT XXVI. — *De vocatione quoque Matthæi, utrum Marco et Luca qui dicunt Levin Alphæi, idem Matthæus congruat.*

59. Hinc ergo sequitur Matthæus, dicens: *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, et ait illi, Sequare me: et surgens secutus est eum (Matth. ix, 9).* Hoc Marcus ita narrat, eumdem etiam ipse ordinem tenens post illius paralytici sanitatem: *Et egressus est, inquit, ad mare, omnisque turba veniebat ad eum, et docebat eos. Et cum præteriret, vidit Levi¹ Alphari sedentem ad telonium, et ait illi, Sequare me: et surgens secutus est eum (Marc. ii, 13, 14).* Nil hic repugnat; ipse est enim Matthæus qui et Levi. Lucas etiam hoc post eumdem paralyticum sanatum ita subiungit: *Et post hæc exiit, et vidit publicanum nomine Levi sedentem ad telonium, et ait illi, Sequare me. Et relicti omnibus, surgens secutus est eum (Luc. v, 27, 28).* Hinc autem probabilius videtur quod hæc præmissa recordando Matthæus commemorat: quia utique ante illum sermonem habitum in monte, credendum est vocatum esse Matthæum. In eo quippe monte tunc Lucas commemorat omnes duodecim ex plurimis discipulis electos, quos et Apostolos nominavit (*Id. vi, 13*).

CAPUT XXVII. — *De convivio ubi objectum est e quod cum peccatoribus manducaret, et quod non jejunarent discipuli ejus, quod videtur alius alios di-*

¹ in plerisque MSS., *Levin Alphæi.* Sic etiam in veteribus corbeiensi us Biblia.

cere a quibus objectum sit, et de verbis eorum, respon-
sique Domini, utrum Matthæus, Marcus et Lucas
congruant.

60. Sequitur itaque Matthæus, et dicit : *Et factum est discubente eo in domo, ecce multi publicani et peccatores venientes, discumbebant cum Iesu, et discipulis ejus, etc., usque ad illud ubi ait, Sed vinum novum in utres novos mittunt, et ambo conservantur* (*Matt. ix, 10-17*). Hic Matthæus non expressit in cuius domo discubebat Jesus cum publicanis et peccatoribus : unde posset videri non hoc ex ordine subjunxisse, sed quod alio tempore factum est recordatus interposuisse, nisi Marcus et Lucas qui hoc omnino similiter narrant, manifestarent in domo Levi, hoc est Matthæi, discubuisse Jesum, et dicta illa omnia quæ sequuntur. Ita enim Marcus hoc idem dicit, eundem ordinem servans : *Et factum est, cum accumberet in domo illius, multi publicani et peccatores simul discumbebant cum Iesu* (*Marc. ii, 15-22*). Cum ergo dicit, *in domo illius*; exprimit utique illum, de quo superius loquebatur, id est Levi. Sic et Lucas cum dixisset, *Ait illi, Sequare me; et relicta omnibus surgens secutus est eum; continuo subiecit.* *Et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua; et erat turba multa publicanorum et aliorum, qui cum illis erant discubentes* (*Luc. v, 27-39*). Manifestum est itaque in cuius domo ista gerebantur.

61. Jam ipsa verba videamus, vel quæ ab illo responsa omnes isti tres Evangelistæ posuerunt. Matthæus : *Et videntes, inquit, Pharisæi, dicebant discipulis ejus: Quare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester?* Totidem pene verbis hoc ait et Marcus : *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit magister vester?* Prætermisso es ergo a Matthæo quod iste addidit, *et bibit: sed quid ad rem, cum plena sit sententia, insinuans pariter convivantes?* Lucas autem aliquanto differentius hoc videtur commemorasse : *Et murmurabant, inquit, Pharisæi et Scribe eorum, dicentes ad discipulos ejus: Quare cum publicanis et peccatoribus manducatis et bibitis?* Non utique magistrum eorum nolens⁴ illuc intelligi; sed simul omnibus, et ipsi et discipulis ejus hoc objectum insinuans : non tamē ei dictum, sed illis, quod et de ipso et de illis acciperetur. Nam utique ei ipse Lucas ita dicit Dominum respondisse, *Non veni vocare justos, sed peccatores in penitentiam: quod non eis respondisset, nisi quod dixerant, manducatis et bibitis, ad ipsum maxime pertineret.* Propterea etiam Matthæus et Marcus de illo discipulis ejus hoc objectum esse narrarunt, quia et cum de discipulis dicebatur, magistro magis objiciebatur, quem sectando imitabantur. Una ergo sententia est, et tanto melius insinuata, quanto quibsdam verbis, manente veritate, variata. Item quod Matthæus resert Dominum respondisse, *Non est opus valetibus medicus, sed male habentibus.* Euntes autem discite quid est, *Misericordiam volo, et non sacrificium.*

⁴ Sic MSS. cum Br. At Rat. et Lov. volens : mendose.

Non enim veni vocare justos, sed peccatores; Marcus quoque et Lucas eisdem pene verbis eamdem sententiam tenuerunt, nisi quod ambo non interponunt illud ex propheta testimonium, Misericordiam volo, quam sacrificium. Lucas autem cum dixisset, Non veni vo-
care justos, sed peccatores, addidit, in paenitentiam quod ad explanandam sententiam valet, ne quisquam peccatores ob hoc ipsum quod peccatores sunt, diligit arbitretur a Christo: cum et illa similitudo de agrotis bene intimet quid velit Deus vocando peccatores, tanquam medicus agros, utique ut ab iniuitate tanquam ab agitudine salvi fiant; quod fit per paenitentiam.

62. Item quod dicit Matthæus, *Tunc accesserunt ad eum discipuli Joannis, dicentes: Quare nos et Pharisæi jejunamus frequenter?* Marcus similiter intulit, dicens, *Et erant discipuli Joannis et Pharisæi jejunantes; et veniunt, et dicunt illi: Cur discipuli Joannis et Pharisæorum jejunant, tui autem discipuli non jejunant?* nisi quod iste putari potest addidisse Pharisæos, quod simul cum discipulis Joannis hoc dixerint, cum Matthæus tantum discipulos Joannis hoc dixisse perhiebat. Sed verba ipsa quæ illos dixisse apud Marcum legitur, magis indicant alios hoc dixisse de aliis; id est, convivas qui aderant venisse ad Jesum, quia jejunabant discipuli Joannis et Pharisæi, et hoc ei de illis dixisse: ut quod ait, *veniunt, non de ipsis dixerit, de quibus interposuerat.* *Et erant discipuli Joannis et Pharisæi jejunantes; sed cum isti essent jejunantes, veniunt illi, quos hoc movet, et dicunt illi, *Cur discipuli Joannis et Pharisæorum jejunant, tui autem non jejunant?* Quod Lucas evidentius expressit, ita hoc idem intimans, cum dixisset quid eis responderit Dominus de vocatione peccatorum, tanquam agrotorum : *At illi, inquit, dixerunt ad eum, Quare discipuli Joannis jejunant frequenter, et obsecra tiones faciunt, similiter et Pharisæorum, tui autem edunt et bibunt?* Ergo et hic, sicut Marcus, alios de aliis hoc dixisse narravit. Unde ergo Matthæus, *Tunc accesserunt ad eum discipuli Joannis dicentes: Quare nos et Pharisæi jejunamus?* nisi quia et ipsi aderant, et omnes certatum, ut quisque poterat, hoc objicerunt: quorum sententia diverso loquendi modo, sed tamen a veritate non aliena, a tribus Evangelistis insinuata est.*

63. Item illud de sponsi filiis, quia non jejunabunt quamdiu cum eis est sponsus, similiter interposuerunt Matthæus et Marcus : nisi quod Marcus filios nuptiarum appellavit, quos ille sponsi; quod ad rem nihil interest. Filios quippe nuptiarum non tantum sponsi, sed etiam sponsæ intelligimus. Eadem ergo est aperta sententia, non altera adversa. Lucas autem non ait, *Numquid possunt filii sponsi jejunare?* sed ait, *Numquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere jejunare?* in quo et ipse ad aliud quiddam insinuandum, eamdem sententiam eleganter aperuit. Sic enim intelligitur eosdem ipsos qui loquuntur suis facturos, ut lugentes jejunarent filii sponsi, quoniam ipsi essent sponsum occisi. Quod

autem dixit Matthaeus, *ludens*; hoc Marcus et Lucas, *jejunare*: quia et ille postea, *tunc jejunabunt*, ait; non, tunc *ludebunt*. Verum illa verbo significavit de tali jejunio *Dominum locutum*, quod pertinet ad humiliatem tribulationis: ut illud alterum, quod pertinet ad gaudium mentis in spiritualia suspense, atque ob hoc alienate gradatim a corporalibus cibis, posterioribus similitudinibus *Dominus significasse intelligatur*, de panno novo et de vino novo. id ostendens quod animalibus atque carnalibus circa corpus occupatis, et ob hoc veterem adhuc sensum trahentibus, hoc genus jejunii non congruit: quas similitudines et alii duo, similiter explicant. Jam enim satis in promptu est nihil esse contrarium, si quid alius dicit, quod alius pratermitit, seu verbi, seu rei; dum vel ab eadem sententia non recedatur, vel que forte alia ponitur, alii non aduersetur.

CAPUT XXVIII. — *De filia Archisynagogi resuscitata, et muliere que tetigit fimbriam vestimenti ejus: utrum ordo qua dicta sunt nihil cuiquam eorum aduersetur, et quibus dicta sunt: et maxima de verbis Archisynagogi, quibus rogari Dominus.*

64. Sequitur deinde Matthaeus adhuc temporum ordinem servans: *Hec illo loquente ad eos, ecce principes viri accessit, et adorabant cum dicens: Filiu mea modesta defuncta est; sed veni, imponere manum tuam super eam, et vivet*, etc., usque ad illud ubi ait, *Et surrexit puella: et exiit fama haec in universum terram illam* (Matth. ix, 18-26). Dicunt hoc et alii duo, Marcus et Lucas; sed ab ista ordine jam recessunt. Ab hi enim hoc recordantur atque inserunt, id est, en loco ubi reddit transfratulum a regione Gerasenorum, post expulsam et in porcos permissa demonia. Nam hoc Marcus ita conjungit post illud apud Gerasenos factum: *Et cum transcendisset*, inquit, *Jesus in navi rursus trans fretum, compenit turba multa ad illum: et erat circa vires. Et venit quidam de archisynagogis, nomine Iairus, et video eius procedit ad pedes ejus*, etc. (Marc. v, 31-43). Ac per hoc intelligendum est, hoc quidem de archisynagogi filia factum esse, cum transcendisset Jesus in navi rures trans fretum: sed quanto post, non apparel. Nisi enim fuisset intervallum, non esset quando fieret quod modo narravit Matthaeus in convivio domus sue: tanquam de alio quippe narravit, more Evangelistarum, quod de se ac domi sua gestum erat: post quod factum nihil aliud continuo sequitur, quam hoc de archisynagogi filia. Sic ipse enim contextit ut ipse transiit aperie indicet hoc consequenter narrari, quod et consequenter factum est: quandoquidem cum superiorius commemorasset, que de panno novo et de vino novo Jesus dixerit, continuo subiecit, *Hec illo loquente ad eos, ecce princeps unus accessit*; ac per hoc si haec illo loquente accessit, nihil aliud dictorumque ejus interpositum est. In narratione autem Marcii, patet locus ubi interponi alia posuerunt, sicut iam ostendimus. Similiter et Lucas cum post narratum apud Gerasenos miraculum transit ad narrandum de archisynagogi filia, non sic transit ut renitur Matthaeo, qui post illas de panno

et vino similitudines hoc gestum esse demonstrat, dicendo, *Hac illo loquente*. Iste quippe cum terminasset quod apud Gerasenos factum narraverat, hoc modo transit in aliud: *Factum est autem*, inquit, *cum redisset Jesus, excepti illum turbam: erant enim omnes expectantes eum. Et ecce vir cui nomen Iairus, et ipse princeps synagogae erat, et cecidit ad pedes Jesu*, etc. (Luc. viii, 40-56.) Sic intelligitur, quod turba quidem illa continuo excepit Dominum, quippe quem redditum exspectabat: quod vero adjunxit, *Et ecce vir cui nomen erat Iairus*, non continuo factum accipendum est, sed prius illud de convivio publicanorum, sicut narrat Matthaeus; cui rei sic conjungit hoc, ut non possit aliud factum consequenter intelligi.

65. In hac ergo narratione, quam nunc consideramus suscepimus, de illa quidem que fluxum sanguinis patiebatur, omnes isti tres Evangeliste sine illa questione concordant. Neque enim interest ad rei veritatem, quod ab alio aliquid tacitum, ab alio dicitur; nec quod Marcus dicit, *Quis tetigit vestimenta mea?* et Lucas, *Quis me tetigit?* Alter enim dixit usitate, alter proprie, eamdem tamen uterque sententiam. Nam usitatus dicimus, *Conscindis me*, quam, *Conscindis vestimenta mea*; cum tamen in aperto sit quid velimus intelligi.

66. At vero cum Matthaeus archisynagogum, non moritram, vel morientem, vel in extremo vite positam filiam suam narrat Domino nuntiasse, sed omnino defunctam; illi autem duo, morti jam proximam, pondum tamen mortuam, usque adeo ut dicant venisse postea qui mortuam nuntiarent, et ob hoc jam non debere vexari magistrum, tanquam sic veniret, ut manum imponendo mori non sineret, non ut qui posset mortuam suscitare: considerandum est, ne repugnare videatur, et intelligendum brevitatis causa Matthaeum hoc potius dicere voluisse, rogatum esse Dominum ut faceret quod eum fecisse manifestum est, ut scilicet mortuam suscitaret: attendit enim non verba patris de filia sua, sed quod est potissimum, voluntatem; et talia verba posuit, qualis voluntas erat. Ita enim desperaverat, ut potius eam vellet reviviscere, non credens vivam posse inveniri, quam morientem reliquerat. Duo itaque posuerunt quid dixerit Iairus: Matthaeus autem, quid voluerit atque cogitaverit. Utrumque ergo petuum est a Domino, ut vel morientem salvam faceret, vel mortuam suscitaret: sed cum instituisset Matthaeus totum breiter dicere, hoc insinuavit patrem rogantem dixisse, quod et ipsum certum est voluisse, et Christum fecisse. Sane si illi duo vel quisquam eorum, patrem ipsum commemorasset dixisse, quod sui domo venientes diserant, ut jam non convexaretur Jesus, quod poena mortua fuisset, repugnarent eius cogitationi verba quae posuit Matthaeus; nunc vero et illud suis nuntiantibus, et prohibentibus ne jam magister veniret, non legitur quod ille conseuerit. Ac per hoc et illud quod ei Dominus ait, *Noli timere, credere tantum, et salvum eris*, non diffidentem reprehendit, sed credentem robustius confirmavit. Talis quippe in illo fides erat, qualis et

in illo qui ait, *Credo, Domine; adjuva incredulitatem meam* (*Marc.* ix, 25).

67. Quæ cum ita sint per hujusmodi Evangelistarum locutiones varias, sed non contrarias, rem plane utilissimam discimus, et per necessariam; nihil in cujusque verbis nos debere inspicere, nisi voluntatem, cui debent verba servire; nec mentiri quemquam, si alii verbi dixerit quid ille voluerit, cuius verba non dicit: ne miseri aucupes vocum, apicibus quodammodo litterarum potent ligandam esse veritatem; cum utique non in verbis tantum, sed etiam in ceteris omnibus signis animorum, non sit nisi ipse animus inquirendus.

68. Quod autem nonnulli codices habent secundum Matthæum, *Non enim mortua est mulier, sed dormit*, cum eam Marcus et Lucas duodecim annorum pueram fuisse testentur; intelligas hebreo more locutum esse Matthæum. Nam et aliis Scripturarum locis hoc invenitur, non eas tantum quæ virum passæ fuerant, sed omnino feminas etiam intactas atque integras, mulieres appellari: sicut de ipsa Eva scriptum est, *Formavit eam in mulierem* (*Gen.* ii, 22); et illud in libro Numerorum, ubi jubentur custodiri mulieres quæ nescierunt cubile masculi, id est virgines, ne interficiantur (*Num.* xxxi, 18): quæ locutione etiam Paulus ipsum Christum ait factum ex muliere (*Galat.* iv, 4). Hoc enim melius intelligimus, quam ut illam duodecim annorum jam nuptam, vel virum expertam fuisse credamus.

CAPUT XXIX. — *De duobus cæcis et muto dæmonio, quæ solus Matthæus dicit.*

69. Sequitur Matthæus, et dicit: *Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci clamantes, et dicentes: Miserere nostri, fili David, et cetera, usque ad illud ubi ait, Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum ejicit dæmones* (*Matth.* ix, 27-34). Hoc de duobus cæcis et de muto dæmonio, solus Matthæus ponit. Illi enim duo cæci, de quibus et alii narrant (*Marc.* x, 46-52, et *Luc.* xviii, 35-45), non sunt isti, sed tamen simile factum est: ita ut si ipse Matthæus non etiam illius facti meminisset (*Matth.* xx, 29-34), posset putari hoc quod nunc narrat, dictum fuisse etiam ab aliis duobus. Quod commendare memoria diligenter debemus, esse quedam facta similia; quod probatur, cum idem ipse evangelista utrumque commemorat: ut si quando talia singula apud singulos invenerimus, atque in eis contrarium, quod solvi non possit, occurrat nobis non hoc esse factum, sed aliud simile, vel similiter factum.

CAPUT XXX. — *Ubi turbarum misertus misit discipulos suos, dans eis postestatem sanitatum præstandarum, et eis multa mandavit, ordinans quemadmodum riperent: ubi querendum est quomodo Matthæus Marco et Lucæ congruat maxime de' virga quam secundum Matthæum dicit non ferendam, secundum Marcum autem solam ferendam; et de habitu calceamentorum atque vestium.*

70. Sane deinceps non appareat ordo rerum gestarum. Nam post hæc duo facta, de cæcis et muto dæ-

monio, ita sequitur: *Et circumibat Jesus civitate omnes et castella, docens in synagogis eorum, et prædicans regnum Evangelii, et curans omnem languorem, et omnem infirmitatem. Videns autem turbas, misertus est eis; quia erant vexati, et jacentes, sicut oves non habentes pastorem. Tunc dicit discipulis suis: Messis quidem multa, operari autem pauci: rogat ergo Dominum messis, ut ejiciat operarios in messem suam. Et convocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, et cetera, usque ad aliud ubi ait, Amen dico vobis non perdet mercedem suam* (*Id.* ix, 35; x, 42). In hoc toto loco, quem nunc commemoramus, multa monuit discipulos suos: sed utrum eum ex ordine Matthæus subjunxerit, an ei ordo narrandi recordatio sua fuerit, sicut dictum est, non appareat. Hunc locum breviter videtur perstrinxisse Marcus, et eum sic ingressus est, dicens: *Et circumibat castella in circuitu docens. Et convocavit duodecim, et caput eos mittere binos; et dabat illis potestatem spirituum immundorum, et cetera, usque ad illud ubi ait, Excute pulvrem de pedibus vestris, in testimonium illis* (*Marc.* vi, 6-11). Sed antequam hoc narraret Marcus, prius post resuscitatum filium archisynagogi, illud narravit, ubi Dominum in patria sua mirabantur, unde illi esset tanta sapientia et virtutes, cum ejus cogitationem nossent: quod Matthæus post admonitionem istam discipulorum, et post alia multa commemorat (*Matth.* xii, 54). Itaque incertum est, utrum hoc quod agitur in ejus patria, Matthæus omissum revocaverit; an Marcus recordatum anticipaverit; quisnam eorum ordinem rei gestæ, et quis recordationis sue tenerit. Lucas autem continuo post resurrectionem filii Jairi, subiungit hunc locum de potestate et admonitione discipulorum (*Luc.* ix, 1-6), tam breviter sane quam Marcus: neque ipse ita, ut hoc sequi etiam in rerum gestarum ordine appareat. In nominibus ergo discipulorum, Lucas, qui eos alio loco nominat¹, cum prius eliguntur in monte, a Matthæo non discrepat, nisi in nomine Iudeæ Jacobi (*Id.* vi, 14-16), quem Matthæus Thaddæum appellat; nonnulli autem codices habent Lebbæum². Quis autem unquam prohibuerit duobus vel tribus nominibus hominem unum vocari?

71. Solet item queri, quomodo Matthæus et Lucas commemoraverint dixisse Dominum discipulis ut nec virgam ferrent, cum dicat Marcus, *Et præcepit eis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum*; et sequatur etiam ipse, *non peram, non panem, neque in zona æs*: ut ostendat in eodem loco versari narrationem suam, in quo et illorum qui dixerunt nec virgam ferendam. Quod ita solvit, ut intelligamus sub alia significazione dictam virgam, quæ secundum Marcum ferenda est; et sub alia illam quæ secundum Matthæum et Lucam non est ferenda: sicut sub alia significazione

¹ Editi, mittat. MSS. vero, ejiciat. In greco est, ekballē.

² Editio Ratisponensis et novemdecim MSS., alio nomine nominat.

³ In quinque MSS., Lebdæum: corrupte, ut patet ex greco textu qui vñth. cap. 10, v. 3, habet, καὶ τεβάσιος οἱ ιδίθεις θαδδαῖος, et Lebbæus qui roctur Thaddæus.

intelligitur tentatio, de qua dictum est, *Deus neminem tentat* (*Jacobi. i. 13*) ; et sub alia de qua dictum est, *Tentat vos Dominus Deus vester*, ut sciat si diligit eum (*Deut. xiiii. 3*) ; illa seductionis est, haec probationis. Sicut judicium aliter accipitur, de quo dictum est, *Qui bene fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui male fecerunt, in resurrectionem judicii* (*Joan. v. 29*) ; et aliter, de quo dictum est, *Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta* (*Psalm. xlvi. 1*) : illud enim judicium damnationis est, hoc discretionis.

72. Et multa alia sunt verba quæ non habent unam significationem, sed diversis locis congruenter posita, diverso modo intelliguntur, et aliquando cum expositione dicuntur : ut est illud, *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote, ut sensibus perfecti sitis* (*1 Cor. xiv. 20*). Hoc enim breviter clausa sententia dici potuit, *Nolite esse pueri, sed estote pueri*. Et illud, *Si quis putat se sapientem esse in vobis in hoc seculo, stultus fiat, ut sit sapiens* (*Id. iii. 18*) : quid enim aliud dixit, quam, *Non sit sapiens, ut sit sapiens?* Aliquando autem clause ita dicuntur, ut exerceant inquirentem : ut est quod ait ad Galatas, *In vicem onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi*. *Qui enim putat se esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit*. Opus autem suum probet unusquisque, et tunc in semetipsa habebit gloriam, et non in altero. Unusquisque enim proprium onus portabit (*Galat. vi. 2-5*). Nisi oneris nomen sub diversis significationibus acceperis, procul dubio putabis eundem sibi in loquendo esse contrarium, et hoc in una sententia tam vicine positis verbis : qui cum paulo ante diceret, *Alter alterius onera portate*; postea dixit, *Unusquisque proprium onus portabit*. Sed alia sunt onera participandæ infirmitatis, alia reddendæ rationis Deo de actibus nostris : illa cum fratribus sustentanda communicantur, haec propria ab unoquoque portantur. Haec et virga intelligitur spiritualiter, de qua dicebat Apostolus, *In virga veniam ad vos* (*1 Cor. iv. 21*) ? et corporaliter, sive ad equum qua utimur sive ad aliquid aliud opus fuerit : ut interim omittam et alias hujus nominis figuratas significationes.

73. Utrumque ergo accipendum est a Domino Apostolis dictum, et ut nec virgam ferrent, et ut nonnisi virgam ferrent. Cum enim secundum Matthæum diceret eis, *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris; non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam*; continuo subjecit, *Dignus est enim operarius cibo suo*. Unde satis ostendit cur eos haec possidere ac ferre noluerit : non quod necessaria non sint sustentationi hujus vitæ; sed quia sic eos mittebat, ut eis haec deberi demonstraret ab illis ipsis quibus Evangelium creditibus annuntiarent, tanquam stipendia militantibus, tanquam fructum vineæ plantatoribus, tanquam lac gregis pastoribus. Unde Paulus dicit : *Quis militat suis stipendiis unquam? quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? quis pascit gregem, et de lacte gregis non percipit?* Hinc enim loquebatur de iis quæ necessaria sunt prædictoribus

Evangelii : unde paulo post dicit, *Si nos vobis spiritu alia seminavimus, magnum est si vestra carnalia metemus? Si alii potestatis vestra participant, non magis nos? sed non sumus nisi hac potestate*. Unde apparet haec non ita præcepisse Dominum, tanquam Evangelista vivere aliunde non debeant, quam eis præbentibus quibus annuntiant Evangelium ; alioquin contra hoc præceptum fecit idem apostolus, qui victimum de manuum suarum laboribus transigebat, ne cuiquam gravis esset (*I Thess. ii. 9*) : sed potestatem dedisse, in qua sciunt sibi ista deberi. Cum autem a Domino aliquid imperatur, nisi fiat, inobedientia culpa est : cum autem potestas datur, licet cuicunque non uti, et tanquam de suo jure cedere. Haec ergo Dominus loquens discipulis, id agebat, quod ipse Apostolus paulo post apertius ita explicat : *Nescitis quoniam qui in templo operantur, quæ de templo sunt edunt? qui altari deserunt, altari compartiuntur? Sic et Dominus ordinavit ipsis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere: ego autem nullius horum usus sum* (*1 Cor. ix. 7-15*). Cum itaque dicit ita Dominum ordinasse, se autem usum non esse, utique ostendit utendi potestatem datam, non impositam serviendi necessitatem.

74. Hoc ergo ordinans Dominus, quod cum ordinasse dicit Apostolus, qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere, illa Apostolis loquebatur, ut securi non possiderent, neque portarent huic vita necessaria, nec magna, nec minima. Ideo posuit, *nec virgam*, ostendens a fidelibus suis omnia deberi ministris suis, nulla superflua requirentibus. Ac per hoc addendo, *Dignus est enim operarius cibo suo*, prorsus aperuit et illustravit unde et quare haec omnia loqueretur. Hanc ergo potestatem virgæ nomine significavit, cum dixit, *ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum*. Potuit enim etiam sic breviter dici, *Nihil necessariorum vobiscum feratis, nec virgam, nisi virgam tantum*: ut illud quod dictum est *nec virgam*, intelligatur, ne minimas quidem res ; quod vero adjunctum est, *nisi virgam tantum*, intelligatur, quia per potestatem a Domino acceptam, quæ virgæ nomine significata est, etiam que non portantur non deerunt. Utrumque ergo Dominus dixit, sed quia non utrumque unus evangelista commemoravit, putatur ille qui virgam sub alia significatione positam tollendam dixit, ei qui virgam rursus aliud significantem non tollendam dixit, esse contrarius ; sed jam ratione redditia non potetur.

75. Sic et calceamenta cum dicit Matthæus in via non esse portanda, curam prohibet, qua ideo portanda cogitantur, ne desint. Hoc et de duabus tunicis intellegendum est, ne quisquam eorum præter eam quam esset induitus, aliam portandam putaret, sollicitus ne opus esset, cum ex illa potestate posset accipere. Proinde Marcus dicendo calceari eos sandaliis vel soleis, aliquid hoc ca'ceamentum mysticæ significationis habere admonet, ut pes neque tectus sit, neque nodus ad terram ; id est, nec occultetur Evangelium, nec terrenis commodis innitatur. Et quod non portari vel haberi duas tunicas, sed expressius indui prohibet dicens, *Et ne induerentur duabus tunicis; quid eos mo-*

neq; non duplicit, sed simpliciter ambulet?

76. Ita Dominum omnia dixisse, nullo modo dubitandum est, partim proprie, partim figurate: sed Evangelistas, alia istum, alia illum inseruuisse scriptis suis; quedam vero eadum vel duos, vel tres eorum quolibet, vel omnes quatuor posuisse: nec sic tamen omnia esse conscripta, que ab illo seu dicta seu facta sunt. Quisquis autem puer non potuisse Dominum in uno sermone quedam figuratae, quedam proprie pupere eloquia, cetera eius inspiciat; videbit quam hoc tenere aliqua ineruditate arbitretur. Potest enim iste (ut unum aliquid dicam quod animo interim occurrit), quoniam monet ut non sciat sinistra quod facit dextra (*Matt. vi. 5.*), et ipsas eleemosyas, et quidquid illuc aliud pescipit, figuratae accipiendum putare.

77. Sane rursus adhuc, quod oppriet meminisse lectorum, ne tali admonitione seppissime indigat, alius atque alius sermonum suorum locis Dominum multa iterasse quo alibi jam dixerat; ne forte ipsorum locorum ordo cum ex alio evangelista non convenierit, alii qui eorum hinc patet esse contrarium; cum intelligere debeat iterum alibi dici, quod jam alibi dictum erat: nec tantum de dictis, verum etiam de factis observari debere. Nil enim prohibet hoc idem iterum factum treptore: calumniari autem Evangelio, dum non credit iterum factum, quod iterum fieri non potuisse nemo convincit, sacrilegio vanitatis est.

CAPUT XXXI. — *Ubi Joannes Baptista misit ad Dominum de carcera discipulos suis, quid Matthaeus et Lucas dicunt.*

78. Sequitur Matthaeus, et dicit: *Et factum est, cum consummasset Jesus, præcipiens duodecim discipulis suis, transit inde, ut doceret, et prædicaret in civitatibus eorum. Joannes autem cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? etc., usque ad illud ubi ait, Et justificata est sapientia a filii suis (*Matt. xi. 4-19*). Hunc totum locum de Joanne Baptista, quod miserit ad Jesum, et enjusmodi responsum acceperint illi quos misit, et quidquid post eorum abscessum de Joanne Dominus dixit, interponit et Lucas (*Luc. vii. 18-33*): non quidem ipso ordine, sed quis eorum recordationis sue, quis rerum ipsarum hic ordinem teneat, non apparat.*

CAPUT XXXII. — *Ubi exprobravit civitatibus quod non egerint penitentiam, quod et Lucas dicit: ubi querendum est quemadmodum illi Matthaeus ipse ordine congruat.*

79. Sequitur Matthaeus, et dicit: *Tunc caput exprobrare civitatibus, in quibus factæ sunt plurius virtutes ejus, quia nou egressi penitentiam, etc., usque ad illud ubi ait, Terra Sodomorum remissus erit in die iudicii, quam tibi (*Matt. xi. 20-24*). Etiam hoc commemorat Lucas (*Luc. x. 12-15*), continuo cuidam sermoni Domini etiam haec ex ipsis ore conjungens: unde magis videtur ipse hoc ordine illa commemorare, quo a Domino dicta sunt; Matthaeus autem sue recordationis ordinem tenuisse: aut si illud quod idem Matthaeus ait, *Tunc caput exprobrare civitatibus*, sic ac-*

cipiendum putatur, ut punctum ipsum temporis voluntatis credatur exprimere in eo quod dictum est. Tunc, non autem ipsum tempus aliquanto latius quo haec multa geregantur et dicebantur; quisquis hoc credit, credat etiam hoc esse his dictum. Cum enim et apud unum Evangelistam inventari quendam quia bis dixit Dominus; sicut appd. quendam Lucam de non tollendo peccata in via, et similiter ostensio, duplus locis dictum, a Domino, inventum (*Luc. ix. 3, et x. 4*): quid mirum si et aliquid aliquid bis dictum singillatum singularis dicitur eodem ordine quo dictum est, et ideo diversus ordo appareat in singulis, quia et tunc quando et ille, et tunc quando iste commemorat, dictum est?

CAPUT XXXIII. — *Ubi vocat ad tollendum jugum et accipitri suam, quemadmodum Matthaeus a Luca non dicit per in ususq; ordine.*

80. Sequitur Matthaeus: *In illo tempore respondens Jesus dicit: Confiteor tibi, Pater, Dominus caeli et terra, quia obcondisti haec a sapientibus et prudentibus, etc., usque ad illud ubi ait, Jugum enim meum magna est, et onus meum levi (*Matt. xi. 28-30*). Iugum loci ei Lucas meminit, sed ex parte. Non dicit enim ipso, *Venire ad me, omnes qui laboratis, et alia quia sequuntur*. Semel autem hoc dictum a Domino, sed Lucam non totum quod dictum est commemorasse, credibile est. Matthaeus enim dicit, *In illo tempore respondens Jesus dicit, posteaquam exprobravit civitatibus*: Lucas autem post illam exhortationem circitatum interponit quendam, non tampon multa; atque hoc ita subjungit, *In ipsa hora exsultavit Spiritus sancto, et dicit (*Luc. x. 21*)*. Unde etiam si Matthaeus non *In illo tempore* diceret, sed *In ipsa hora*, tam paucam interponit Lucas in medio, ut etiam eadem hora dictum non absurde videatur.*

CAPUT XXXIV. — *Ubi discipuli spicas vellentes manducaverunt, quemadmodum inter se congruani Matthaeus, Marcus et Lucas in narrandi ordine.*

81. Sequitur Matthaeus, et dicit: *In illo tempore abiit Jesus sabbato per sata; discipuli autem ejus exsistentes caperint vellere spicas, et manducare, etc., usque ad illud ubi ait, Dominus est enim Filius hominis etiam sabatti (*Matt. xi. 1-8*). Hoc quoque sine ulla repugnante questione commemorat et a Marco et a Luca (*Marc. ii. 25-28, et Luc. vi. 1-5*): sed illi non dicunt, *In illo tempore*. Unde fortassis magis Matthaeus rei gesta hic ordinem tenuit, illi autem recordationis sue: nisi latius accipiat quod dictum est, *In illo tempore*, id est, quo haec multa et diversa geregantur.*

CAPUT XXXV. — *De illo qui manum aridam cum haberet, sabbato curatus est, quemadmodum narratio Matthei concordet cum Marco et Luca, vel rerum ordine, vel Domini et Iudavorum verbis.*

82. Sequitur ergo Matthaeus, ita narrans: *Et cum inde transisset, venit in synagogam eorum. Et ecce homo manum habens aridam, et cetera, usque ad illud ubi ait, Et restituisti est sanitati sicut altera (*Matt. xi. 9-15*). De isto sanato, qui manum habebat aridam, etiam Marcus et Lucas non tacent (*Marc. iii. 1-5, et Luc. vi. 6-10*). Posset autem putari eo die factum et*

de spicis et de isto sabbato, quoniam et sabbatum his commemoratur; nisi Lucas apernuisset alio sabbato factum esse de sanitate animae manus: Proinde quid agit Mattheus, *Et cum inde transiisset, venit in synagogam eorum, non quidem venit nisi cum inde transiisset, sed post quod dies in synagogam eorum venerat, posteaquam a seculo illa transiit, an recte continuo illas erit, non expressum est.* Ac per hoc locum datur narrationi Lucas, qui dicit alio sabbato hujus manu sanatum. Sed potest movere, quomodo Mattheus dixerit, quod ipsi interrogaverint Dominum, *Si licet sabbato curare, volentes invenire accusandis occasionem;* ipse vero illis de ove proposuerit similitudinem, dicens, *Quis erit ex vobis homo qui habeat ovem unam, et si ceciderit haec sabbatis in foream, nonne tenebit, et levabit eam?* Quanto melius est homo ove? Itaque licet sabbatis bene facere; cum Marcus et Lucas illos potius a Domino interrogatos esse perhibeantur. *Licet sabbato bene facere, an male? animam salvam facere, an perdere?* Itaque intelligendum est quod illi prius interrogaverint Dominum, *Si licet sabbato curare:* deinde quod intelligens cogitationes eorum, aditum accusandi quererentur, constituerit in medio illum quem fuerat sanatus, et interrogaverit que Marcus et Lucas eum interrogasse commemorant; ac tunc illis tacentibus, proposuisse similitudinem de ove, et conclusisse quod licet sabbato bene facere; postremo circumspectis eis cum ira, sicut Marcus dicit, contristatum super cæcitate cordis eorum, dixisse homini, *Exende manum tuam.*

CAPUT XXXVI. — Considerandum utrum ab isto cuius arida manus sanata est, ita digrediantur hi tres Evangelistæ ut in nullo sibi adversentur ipso narrationis ordine.

83. Sequitur Mattheus, ita contextens narrationem sicut: *Exeuntes autem Pharisei consilium faciebant adversus eum, quomodo eum perderent. Jesus autem sciens, recessit inde; et secuti sunt eum multi, et curavit eos omnes: et præcepit eis ne manifestum eum facerent. Ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem, et cetera, usque ad illud ubi ait, Et in nomine eius gentes sperabunt (Matth. xi, 14-21).* Hoc solus iste commemorat, illi duo in alia perrexerunt. Ordinem sane rei gestæ videtur Marcus aliquantulum tenuisse, qui dicit Jesum cognita paligna adversum se dispositione Iudeorum, secessisse ad mare cum disci pulis suis, et ad eum turbas confluxisse, et sapasse eum plurimos (Marc. iii, 7-12). Unde autem cooperit in aliud ire, non quod ordine sequeretur, vix appareret: utrum ubi dicit convenisse ad eum turbas; potuit enim hoc jam et alio tempore: an ubi dicit, *ascendit in montem.* Quod et Lucas videatur commemorare dicens, *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare (Luc. vi, 12):* dicendo enim, in illis diebus, satis ostendit non continuo factum.

CAPUT XXXVII. — De muto et cæco qui dæmonium habebat, quomodo Mattheus Lucasque consenserunt.

84. Mattheus ergo sequitur et dicit: *Tunc oblatus*

est ei dæmonium habens, crux et vincis; et cunctis cum illa ut impetraret et videtur (Matth. xii, 23). Hoc non isto ordine, sed post alia multa Lucas commemorat, et multum dicit tantum non etiam cœcum (Luc. xi, 44): sed non ex eo quod aliquid tacet, de alio dicere potius est: ea enim sequentia etiam ipse contextit quo Mattheus.

CAPUT XXXVIII. — *Ubi ei dicitur est quod in Beelzebub ejicit dæmonia, quidquid ex ipsa occasione locutus est de blasphemia adorans Spiritum sanctum, et de duabus arbitribus, utrum in nullo Mattheus a duabus aliis, maxime a Luca, dissentiat.*

85. Sequitur Mattheus, dicens: *Et stupebant omnes turbas, et dicebant: Nunquid hic est filius David? Pharisei autem audientes dixerunt: Hic non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Jesus autem sciens cogitationes eorum dixit eis: Omne regnum dei dicunt contra se, desolabimur, etc., usque ad illud ubi ait, Ex verbis tuis justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis (Matth. xii, 23-37).* Marcus non ex occasione illius muti subiectit dictum de Jesu quod in Beelzebub ejiceret dæmonia; sed post alia quedam, qua solus commemorat, hoc quoque subiectit, sive alio loeo id recolens et adjungens, sive aliquid pretermittens, et deinde ad hunc ordinem rediens (Marc. iii, 22-30). Lucas autem pene totidem verbis hoc dicit quod Mattheus (Luc. xi, 44-46): et quod digitum Dei appellat Spiritum Dei, ab eadem sententia non recedit; quin potius et aliquid docet, ut noviterius quenammodum intelligamus ubicumque Scripturarum legerimus digitum Dei. In aliis autem, qua non hic dicunt Marcus et Lucas, nulla controvèrsia est; nec in his qua aliquanto aliter dicunt, quia eadem sententia est.

CAPUT XXXIX. — *Quod respondit petentibus signum, de Jona propheta et de Niniu, et de Regina Austræ, et de spiritu impundo, qui cum exierit ab homine, reddit et inventus domum mundatam, quomodo Mattheus Luca congruat.*

86. Sequitur Mattheus, et dicit: *Tunc responderunt ei quidam de Scribis et Phariseis dicentes: Magister, volumus a te signum videre, etc., usque ad illud ubi ait, Sic erit et generationi huic pessima (Matth. xii, 38-45).* Hæc etiam Lucas narrat eo quidem loco, sed aliquanto dispari ordine (Luc. xi, 46-57). Nam illud quod petierunt signum a Domino de celo, supra commemoravit post illud de muto miraculum: et non ibi retulit, quid eis ad hoc Dominus respondisset; sed postea cum turbæ concurrebissent, dicit hoc fuisse responsum eis, quos dat intelligi superius a se commemoratos, quod de celo signum querebant: et hoc annectit posteaquam interposuit de muliere que dixit Domino, *Beatus venter qui te portavit.* Hanc autem mulierem interponit, cum de sermone Domini commemorasset, quod spiritus immundus exiens ab homine, reddit, et inventus mundatam domum. Post mulierem ergo illam, cum diceret responsum esse turbis de signo quod de celo querebant, interposita similiudine Jona prophete, deinde continuato sermone ipsius Domini, commemorat dictum de regina

Austri, et de Ninivis : ita aliiquid potius commemo-ravit quod Matthæus tacuit, quam aliiquid prætermisit eorum que hoc loco ille narravit. Quis autem non videat superfluo quæri, quo illa ordine Dominus dixerit ; cum et hoc discere debeamus per Evangelistarum excellentissimam auctoritatem, non esse mendacium, si quisquam non hoc ordine cujusquam sermonem digesserit, quo ille a quo processit, cum ipsis ordinis nihil intersit ad rem, sive ita, sive ita sit ? Et adhuc Lucas productorem hunc Domini sermonem indicat, et in eo quedam commemorat, qualia Matthæus in sermone illo qui est habitus in monte (Matth. v-vii), quæ bis dicta intelligimus, et ibi scilicet, et hic. Terminato autem isto sermone, in aliud pergit Lucas : in quo utrum ordinem rerum gestarum servarit, incertum est. Ita enim connectit : *Et cum loqueretur, rogavit eum quidam Phariseus ut pranderet apud se.* Non autem ait, *Cum haec loqueretur ; sed, cum loqueretur.* Nam si dixisset, Cum haec loqueretur, necessario cogerer intelligere hoc ordine non tantum a se fuisse narrata, verum et a Domino gesta.

CAPUT XL. — *Ubi ei nuntiata est mater et fratres ejus, utrum a Marco et Luca ordo ipse non discrepet.*

87. Sequitur ergo Matthæus, et dicit : *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater ejus et fratres stabant foris, querentes loqui ei, etc., usque ad illud ubi ait, Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse meus frater et soror et mater es* (Matth. 1, 46-50). Hoc sine dubio consequenter gestum intelligere debemus. Præmisit enim, cum ad hoc narrandum transiret, *Adhuc eo loquente ad turbas :* quid est autem, *Adhuc, nisi illud quod loquebatur?* Non enim dixit, *Et eo loquente ad turbas, ecce mater ejus et fratres ; sed, Adhuc eo loquente :* quæ cum dicit, cogit intelligi, haec loquente, quæ superioris indicabat. Nam et Marcus post illud quod de blasphemia Spiritus sancti, quid Dominus dixerit retulit, *Et revertuntur, inquit, mater ejus et fratres* (Marc. iii, 31-35) : prætermisso quibusdam, quæ in eodem texu sermonis Domini et Matthæus prolixius Marco, et Lucas prolixius Matthæo posuerunt. Lucas autem non hujus rei gestæ ordinem tenuit, sed præoccupavit hoc, et recordatum ante narravit. Denique hoc sic interpolavit, ut solutum appareat a nexus et superiorum et posteriorum. Post commemorationes enim quasdam parabolæ Domini, ita hoc de matre et fratribus ejus recordatum interposuit : *Venerunt autem ad illum, inquit, mater et fratres ejus : et non poterant ad eum adire præ turba : non expressit quando ad eum venerint.* Rursus cum et hinc transit, ita loquitur : *Factum est autem, inquit, in una dierum, et ipse ascendit in naviculam, et discipuli ejus* (Luc. viii, 19-22). Et hic utique cum dicit, *Factum est in una dierum,* satis indicat, non necesse esse ut haec dies intelligatur in qua hoc gestum est, vel illa quæ continuo sequitur. Nihil itaque habet repugnantie cum ceteris duobus quod Matthæus de matre et fratribus Domini narrat,

neque in verbis Domini, neque in ipso ordine rerum gestarum.

CAPUT XII. — *Quod ex navicula turbis locutus est de illo cuius in seminando aliud cecidit in via, etc., et de illo cui superseminalia sunt sizania, et de grano sinapis, et de fermento ; et quod in domo locutus est, de thesauro abscondito in agro, et de margarita, et de sagena missa in mare, et de proferente de thesauro nova et vetera, quomodo Marco et Luca Matthæus consentiat, vel in his quæ cum illo dixerunt, vel narrationis ordine.*

88. Sequitur Matthæus : *In illo die exiens Jesus de domo, sedebat secus mare : et congregata sunt ad eum turbæ multæ, ita ut in naviculam ascenderent sedere : et omnis turbæ stabat in littore ; et locutus est eis multa in parabolis dicens, et cetera, usque ad illud ubi ait, Ideo omnis scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera* (Matth. xiii, 1-52). Post illud quod narratum est de matre et fratribus Domini, hoc continuo gestum esse, et eum ordinem Matthæum etiam in narrando tenuisse, ea res insinuat, quia cum illinc transiret, ita contextu ut diceret, *In illo die exiens Jesus de domo, sedebat secus mare, et congregata sunt ad eum turbæ multæ.* Cum enim dicit, *In illo die (nisi forte dies, more Scripturarum, tempus significet),* satis indicat aut hoc consequenter gestum, aut non multa interponi potuisse; maxime quia et Marcus eum ordinem tenet (Marc. iv, 1-54) : Lucas autem post illud quod narrat de matre et fratribus Domini, in aliud transit, nec eo transitu connexionem aliquam facit, quia huic ordini repugnare videatur (Luc. viii, 22). Omnia ergo horum quæ Matthæus Dominum locutum esse narravit, quæ cum illo dixerunt Marcus et Lucas, non habent repugnantie questionem; quæ autem ipse solus dixit, multo magis sine controversia sunt : nec in ipso ordine, quamvis aliquanto diversum aliud alium teneat, partim gestarum rerum, partim recordationis sua, video quid vel cui quisque adversetur.

CAPUT LXII. — *Quod venit in patriam suam, et mirabantur doctrinam, cum genus ejus contenserent : quomodo consentiat Marco et Luca Matthæus, maxime utrum narrandi ordo nihil alteri adversetur.*

89. Sequitur ergo Matthæus : *Et factum est cum consummasset Jesus parabolæ istas, transiit inde : et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum¹, etc., usque ad illud ubi ait, Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum* (Matth. xiii, 53-58). A superiore sermone parabolæ sic transit, ut non ostendat consequenter ordinis necessitatem : præsertim quia Marcus ab istis parabolis, non in quod iste, sed in aliud tendens, in quod et Lucas ita contextu narrationem, ut credibilis ostendatur hoc esse potius consequenter gestum, quod ipsi duo continuanter adjungunt, de navi scilicet in

¹ MSS. tres, in synagoga eorum : juxta græcum textum.

qua
dæmo
et Lu
recole
que i
videat
cordes
bus n
italia (q
qualia
90.
hic on
et Ma
vi, 1-
randu
fabru
cand
memor
ejus b
rebus
possit
quam
adjuv
non
scient
beret
miss
Lucas
Capha
consi
eo stu
Nam
Medici
phar
ejusd
feciss
facili
unde
quam
sequi
reces
Jesus
per u
synap
venit
cund
gan,
pbla
script
quod
præd
mitte
Dom
casse
in s
ante
script
illi d
cede

qua dormiebat Jesus, et de illo miraculo expulsorum demoniorum apud Gerasenos (*Marc.*, iv, 35; v, 17, et *Luc.*, viii, 22-37), que duo Matthæus jam superius recolens interposuit (*Math.*, viii, 23-34). Nunc ergo quæ in patria sua Dominus dixerit vel ei dicta sint, videamus utrum cum aliis duobus Marco et Luca concordent. Nam Joannes longe in diversis et dissimilibus narrationis sue locis vel dicta esse Domino talia (*Joan.*, vi, 42), vel eum dixisse commemorat, qualia hoc loco tres ceteri meminerunt.

90. Et Marcus quidem eadem prope commemorat hic omnia que Matthæus, nisi quod Dominum fabrum et Mariae filium dicit a cibibus suis dictum (*Marc.*, vi, 1-6), non, sicut Matthæus, fabri filium. Nec mirandum est, cum utrumque dici potuerit: eo enim et fabrum credebant, quo fabri filium. Lucas autem tandem rem gestam latius indicat, et plura ibi commemorat; nec longe post baptismum et tentationem ejus hoc inserit, sine dubio preoccupans quod multis rebus interpositis postea gestum est: unde quisque possit advertere, quod hinc tam magna questioni, quam de consensu Evangelistarum enodandam Deo adjuvante suscepimus, plurimum necessarium est, non nescientes aliquid eos prætermissemus, aut ne-scientes quemadmodum se ordö rerum gestarum haberet, alium potius ordinem suæ recordationis tenuisse; quod hinc evidentissime intelligi potest, quia Lucas antequam aliquid narraret Dominum fecisse Capharnaum, preoccupavit hunc locum, quem nunc consideramus, ubi cives ejus et potentiam virtutis in eo stupebant, et ignobilitatem generis contemnebant. Nam hoc cum dicit eis dixisse, *Utique dicetis mihi: Medice, cura te ipsum: quanta audirimus facta in Capharnaum, fac et hic in patria tua;* cum secundum eisdem ipsis Luke narrationem nihil adhuc legatur fecisse Capharnaum. Quod quia longum non est, et facillimum est et pernecessarium, totum inserimus, unde ad hoc narrandum et quomodo venerit. Posteaquam baptizatum et tentatum Dominum indicavit, ita sequitur: *Et consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus. Et regressus est Jesus in virtute Spiritus in Galileam: et fama exiit per universam regionem de illo. Et ipse docebat in synagogis eorum, et magnificabatur ab omnibus. Et venit Nazareth, ubi erat nutritus, et intravit secundum consuetudinem suam die sabbati in synagogam, et surrexit legere. Et traditus est illi liber propheta Isaiae. Et ut revolvit librum, invenit locum ubi scriptum erat: Spiritus Domini super me; propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, predicare captiuis remissionem, et cæcis visum, dimittere contractos in remissionem, predicare annum Domini acceptum et diem retributionis. Et cum pliasset librum, reddidit ministro, et sedet. Et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum. Ceperit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta est haec scriptura in auribus vestris. Et omnes testimonium illi dabant, et mirabantur in verbis gratiae, quæ procedebant de ore ipsis, et dicebant: Nonne hic est*

*filius Joseph? Et ait illis, Utique dicetis mihi hanc similitudinem: Medice, cura te ipsum. Quanta audi-
mus facta in Capharnaum, fac et hic in patria tua
(*Luc.*, iv, 13-23), et cetera, donec peragat totum ipsum narrationis sue locum. Quid ergo evidenter, quam hoc eum scientem preoccuposse narrandum, cum utique jam magna ab illo in Capharnaum facta fuisse et ipse noverit, et ipse commemoret, quæ se nondum narrasse utique scit? Neque enim tantum ab ejus baptismo progressus est, ut oblitus putetur nondum se aliquid commemorasse de iis quæ in Capharnaum gesta fuerant: modo enim ceperit post bapti-
smum aliquid narrare de Domino.*

CAPUT XLIII. — *Quemadmodum inter se convenient
Matthæus, Marcus et Lucas de verbis Herodis cum
audisset de mirabilibus Domini, vel de ipso narratio-
nis ordine.*

91. Sequitur Matthæus: *In illo tempore audivit He-
rodes tetrarcha famam Jesu, et ait pueris suis: Hic est
Joannes Baptista; ipse surrexit a mortuis, et ideo vir-
tutes operantur in eo (*Math.*, xiv, 1, 2). Marcus hoc idem
et eodem modo dicit, sed non eodem ordine (*Marc.*,
vi, 14-16). Nam posteaquam discipulos Dominus misit,
dicens eis ne quid in via ferrent, nisi virgam tantum,
terminato eo sermone, quantum ab illo commemora-
tum est, etiam hoc subjecit, nulla tamen facta neces-
sitate, qua hoc etiam consequenter gestum esse intel-
ligere cogeremur: sicut nec Matthæus; *In illo enim
tempore dixit, non, In illo die, vel hora: nisi quod
Marcus non quod Herodes dixerit, sed, Dicebant, in-
quit, quia Joannes Baptista surrexit a mortuis: Mat-
thæus vero de ipso Herode, Ait, inquit, pueris suis.
Lucas etiam cum narrandi ordinem, quem Marcus,
tenens, nec ipse sane etiam rerum gestarum eundem
ordinem fuisse credi cogens, ita hoc idem commemo-
rat: Audiret autem, inquit, Herodes tetrarcha omnia
quæ fiebant ab eo, et hesitabat, eo quod diceretur a
quibusdam quia Joannes surrexit a mortuis; a quibus-
dam vero, quia Elias apparuit; ab aliis autem, quia
propheta unus de antiquis surrexit. Et ait Herodes:
Joannem ego decollavi; quis est autem iste de quo ego
audio talia? Et quererebat videre eum (*Luc.*, ix, 7-9). In
his verbis Lucas quoque Marco attestatur, ad hoc dun-
taxat quod alii dicent, non Herodes, Joannem a
mortuis surrexisse. Sed quia hesitantem commemo-
ravit Herodem, verbaque ejus ita postea posuit dicen-
tis, *Joannem ego decollavi; quis est autem iste de quo
audio ego talia?* intelligendum est aut eum post hanc
hesitationem confirmasse in animo suo quod ab aliis
dicebatur, cum ait pueris suis, sicut Matthæus narrat,
*Et ait pueris suis: Hic est Joannes Baptista; ipse sur-
rexit a mortuis, et ideo virtutes operantur in eo:* aut
ita pronuntianda sunt haec verba, ut hesitantem adhuc
indicent. Si enim diceret, Numquidnam hic est, aut,
Numquid forte hic est Joannes Baptista? non opus
esset admonere aliquid de pronunciatione, qua dubi-
tans atque hesitans intelligatur. Nunc quia illa verba
desunt, utroque modo pronuntiari potest; ut aut con-
firmatum eum ex aliorum verbis, credentem dixisse**

accepimus; aut adhuc, sicut Lucas commemorat, hesitauit: prorsum quia et Marcus, qui superius dixerat, ab aliis fuisse dictum quod Joannes a mortuis resurrexit, in extremo tamen ipsum Herodem dixisse non tacet, *Quam ergo decollari Joannes, sic a mortuis resurrexit.* Quae item verba duobus modis prouuntari possent, ut sit confirmantis, aut dubitantis intelligentiarum. Cum autem Lucas posteaquam hoc commemoravit, in aliud traxerit; uno isti, Mattheus et Marcus ex hinc occasione narrant quemadmodum sit ab Herode Joannes occisus.

CAPUT XLIV. — *De domine inclusio, vel missus secundo, vel ordine ab illis tribus narratur.*

92. Sequitur ergo Mattheus, et dicit: *Herodes enim temuit Joannem, et diligenter eum, si posset in carcere propter Herodionem, subreptum fratris sui, etc., usque ad eum locum ubi ait.* Et accidentes discipuli eius, *habet corpus*¹, et *appellerunt illum*; et *venientes apud eum Iesum* (Matth. xiv, 5-12). Marcus hoc similiter narrat (Marc. vi, 17-20): *Lucus autem ab eo secundum ordinem id recordatur, sed circa ipsam baptizandum quo Joannes baptizatus est.* Unde hoc praecoopasse intelligitur ei ipse ex occasione, ut ibi narraret quod multo post factum est. Cum enim commemoraret Joannes verba de Domino, quod venialibus in manu ejus, et mundabit terram suam, frumenta retinendor in hordeum suum, paleas autem combureti igni inextingibili: continuo subiecit, quod non continuo factum esse Joannes evangelista apertissime expondi, tam commemorat, posteaquam baptizatus esset Jesus, esse illum in Galileam, quando fecit de aqua vinum; et inde post patitorum fierum in Capharnum habitationem, rediisse ad Iudeam terram, et ibi baptizasse multis circa Jordanem, antequam factum esset Joannes in carcere (Joan. n, 1, 12, et vi, 22-24). Quis autem non potest, qui minus² in his literis eruditus est, tanquam post illa verba de ventribus et de area mundata, continuo sit a Joanne offendens Herodes, et eum in carcere miserit? Non autem hoc ordine ista narrata quo gesta sunt, et alibi iam probavimus, et hoc ipso loco non quilibet alias, sed item Lucas hoc probat (Luc. iii, 15-21). Si enim post verba illa continuo Joannes in carcere missus est, quomodo post ipsam commemorationem Joannis in carcere missi baptizatus est Jesus, secundum ipsius Luca narrationem? Preinde manifestum est, ex occasione recordatum praecoopasse, et ante multa quo priusquam Joanni hoc fieret, gesta narraturus erat, hoc praecoopatum in sua narratione premisisse. Sed nec illi duo Mattheus et Marcus eo rerum ordine de Joanne in carcere missi in sua narratione posuerunt, quo factum apparet. Eiam in eorum scriptis: nam et ipsi dixerunt, tradito Joanne Dominum esse in Galileam (Matth. iv, 12, et Marc. i, 14); et post multa quo fecit in Galilea, venient ad Herodis

admonitionem vel hesitationem, quod Joannes, quem decollavit, a mortuis resurrexit (Matth. xiv, 1, 2, et Marc. vi, 14-16); et ex hac occasione narrant omnia quae de Joanne conligerunt, inclusa et occiso.

CAPUT XLV. — *Ad variationem de quinque panibus quo ordine ab omnibus, et quoniam nobis velut illi.*

93. Bequiter ergo Mattheus, cum dixisset multum esse Christo quod Joannes occisus sit, et ha narrationem contexti: *Quod tam audiret, inquit, Jesus, cessit inde in silentio in locum desertum mortuum.* Et cum multissent turbas, recidit scilicet eum pedestris de cunctis. Et eciam illi secundum Mattheum, et misericordia est eis, et curavit tangitibus eorum (Matth. xiv, 15, 18). Hoc continuo post Joanne passionem factum est commemorari. Unde post hoc, facta sunt illa que primo mattha sunt, quibus motus Herodes dixit: *Joannem ergo decollavit.* Illa enim posteriora debet intelligi, quia ad Herodem pertinet fama, ut moveretur, et hesitaret quisnam iste esse posset, de quo audiret talia, cum Joannem ipse occidisset. Marcus autem posteaquam passionem Joannis narravit, commemorat discipulos missos rediisse ad Jesum, et remuntrasse illi omnia quae tegerant et docebant; et Dominum eis (quod ipse solus commemorat) dixisse ut requiescerent pusillum in deserto, et ascendere cum eis in navem, et ississe: et turbas hoc videntes prævenisse eos illuc; quarum miserrimum Dominum docuisse multa; et hora iam progrediente factum est ut de quinque panibus ei duobus picebus omnes qui aderant pascerentur (Marc. vi, 30-43). Quod miraculum omnes qualiter Evangelistæ commemoraverunt. Locus etiam qui jam longè supra de Joannis passione narraverat (Luc. iii, 20), ex occasione qua diximus, nunc posteaquam commemoravit illam Herodis hastationem de Domino quismam esset, hoc continuo subiungit quod Marcus, id est, rediisse ad illum Apostolos, et narrasse illi quacumque fecerant, et assumptis eis successisse in locum desertum, atque eo secessas turbas, et locutum esse de regno Dei, et eos qui cura indigebant sanasse: atque inde etiam ipse³ de declinante commemorat miraculum de quinque panibus factum (Id. ix, 10-17).

94. At vero Joannes, qui multum ab eis tribus Evangelistis ex dista, quia magis in sermonibus quae Dominus habuit inmoratur, quam in facili que mirabiliter fecit, posteaquam commemoravit eum reliu Judea abiisse iterum in Galileam, quod tunc intelligitur factum, cum et alii Evangelistæ dicunt eum Joanne traditi esse in Galileam; posteaquam ergo il commemoravit Joannes, in transitu ejus per Samariam multa quo locutus est ex occasione illius Samaranitane quam invenit ad puteum, contextis narrationi sue: et post duos dies dicit cum inde exiisse in Galileam, deinde venisse in Cana Galilæe, ubi fecerat de aqua vinum, et sanasse illum reguli cuiusdam (Joan. ii, 3, 5, 43-54). Alia vero, quo illum in Galilea fecisse aliquo dixisse alii dixerunt, Joannes tacet: sed sane,

¹ Minus, corpus ejus. Absit. ejus, a. MSS. et a. g. 1800.

² Editi, nisi qui minus, vlo. Abest, nisi, a. Nas. et sic iste sensus. Quis autem, si minus in his litteris eruditus est, non potest.

³ Er. et Lov. ferunt, ipso dñs. xl.

quod illi tacuerunt, dicit ascendisse eum in die festo Jerosolymis, et fecisse ibi miraculum illud de homine qui triginta octo annos habebat in infirmitate, nec habebat hominem a quo in piscinam deponeretur, in qua variis valetudinibus affecti sanabantur; et ex hac occasione multa eum locutum fuisse commemorat. Post haec eum dicit abiisse trans mare Galilee, quod est Tiberiadis, et secutam multitudinem magnam: deinde abiisse in montem, et ibi sedisse cum discipulis suis, proximo Pascha die festo Iudaorum: tum levatis oculis et visa multitudine maxima, pavisse eam de quinque panibus et duobus piscibus (Joan. v-vi, 15); quod et caeteri Evangelistae dicunt. Ac per hoc, pretermisso illum per que illi narrando ad hujus miraculi commemorationem venerunt, certum est: verumtamen tanquam ex alia narrationis via, cum et illi tacuisserent que iste dixisset, ad hoc miraculum de quinque panibus occurserunt sibi et illi tres qui pene pariter ambulabant, et iste qui sermonum Domini alta conceperat, per alia que illi tacuerunt circumvolavit quodammodo, et eis ad miraculum de quinque panibus pariter commemorandum, non multo post ab eis rursus in altiora revolutus occurrerit.

CAPUT XLVI. — In ipso de quinque panibus miraculo quemadmodum inter se omnes quatuor conveniant.

95. Sequitur ergo Matthaeus, et ad ipsum de quinque panibus factum narrationem suam ex ordine ita perducit: *Vespere autem factio accesserunt ad eum discipuli ejus dicens: Deseruit est locus, et hora jam praterit; dimitte turbas, ut euntes in castella emant sibi escas. Jesus autem dicit eis: Non habent necessarie; date illis vos manducare, ote., usque ad illud ubi ait, Mendum autem fuit numerus quinque milia viatorum, exceptis mulieribus et parvulis (Matth. xiv, 15-21).* Hoc ergo miraculum quod omnes quatuor Evangelistae commemorant (Marc. vi, 34-44, et Luc. ix, 42-47), et putantur inter se aliquid discrepare, considerandum aigue tractandum est, ut ex hoc etiam ad cetera similia regule locationum discantur, quibus tam diversis eadem ratione sententia retinetur, et eadem rerum veritas custoditur. Et inchoanda quidem est consideratio, non a Mattheo secundum ordinem Evangelistarum, sed a Joanne potius, a quo ita expressa est ista narratio, ut etiam nomina discipulorum diceret, cum quibus de hac re locutus est Dominus. Ita enim dicit: *Gum sublevasset ergo oculos Jesus, et vidisset quia multitudo maxima venit ad eum, dico ad Philippum: Unde emamus panes ut manducemus hi? Hoc autem dicebat tantum eum; ipse enim aciebat quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unquamque modicum quid accipiat. Dicit autem ex discipulis ejus, Andreas frater Simonis Petri: Est quae vires sic, qui habet quinque panes hordeaceos et duos pisces; sed haec quid sunt inter tantos? Dixit ergo Jesus: Facite homines discubere. Erat autem iheronim multum in loco: discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia. Accipit ergo panes Jesus, et cum gratias egisset, distribuit dis-*

cumbentibus: similiter et ex piscibus quantum volebant. Ut autem impleti sunt, dixit discipulis suis: Colligite quae superaverant fragmenta, ne perirent. Collegaverunt ergo, et impleverunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, que superfluerunt his qui manducaverant (Joan. vi, 1-15).

96. Non hic queritur quod iste dixit, tamenmodi esent panes; hordeaceos enim fuisse non tenet, quod ceteri tacuerunt: neque hoc quæderat, quod iste non dixit, fuisse ibi etiam præter quinque milia viatorum, mulieres et parvulos, quod dicit Matthaeus. Et omnino jam certum esse debet, et regulariter tancon in tribus questionibus, neminem moveri eportere, cum ab alio dicatur quod ab alio prætermittitur. Sed queritur quando ea que dixerunt, vera sint etiam, ne narrationem alterius narrans aliud alteri contradicat. Si enim Dominus, secundum narrationem Joannis, prospectis turbis, quæsivit a Philippo, tentans eum, unde illis esse dari possent; potest movere quomodo sit verum, quod alii narraverunt, prius dixisse Dominum discipulos, ut dimitterent turbas, quo possent sibi affluente errore de proximis locis: quibus ille respondit secundum Matthaeum, *Non habent necessarie ire; date eis vos manducare.* Cui etiam Marcus Lucasque consentient, tandem hoc prætermittentes quod ait, *Non habent necessarie ire.* Intelligitur ergo post haec verba Dominum insperasse multitudinem, et dixisse Philippi quod Joannes commemorat, isti autem prætermiserunt. Deinde quod Philippus apud Joannem respondit, hoc Marcus a discipulis responsum esse commemorat, volens intelligi hoc ex ore ceterorum Philippum respondisse: quinquaginta et pluralem numerum pro singulare mississime ponere potuerunt. Quod ergo ut Philippus, *Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unquamque modicum quid accipiat;* hoc est dicere, quod ait Marcus, *Euntes enim ducemis denariorum panes, et dabimus eis manducare.* Quod autem commemorat idem Marcus dixisse Dominum, *Quoi panes habebis?* prætermiserunt ceteri. Quod vero Andreas apud Joannem de quinque panibus et duobus piscibus suggestis, hoc ceteri pluralem numerum pro singulare ponentes, ex discipulorum persona retulerunt. Et Lucas quidem responsionem Philippi et responsionem Andree in unam sententiam constrinxit: quod enim ait, *Non vam nobis plus quam quinque panes et duo pisces,* Andreas retulit responsionem: quod vero adiunxit, *Nisi forte nos emamus, et emamus in omnem hanc turbam escas,* videtur ad responsionem Philippi pertinere; nisi quod de docentis denariis tacuit: quinquaginta et in ipsis Andreas sententia potest hoc intelligi. Cum enim dixisset, *Est puer unus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, et duos pisces;* adjunxit etiam ipsi, *Sed haec quid sunt inter tantos?* hoc est dicere, *Nisi forte nos emamus, et emamus in omnem hanc turbam escas.*

97. Ex qua universa varietate verborum, rerum autem sententiarumque concordia, satis appetat, salubriter nos doceri, nihil querendum in verbis nisi loquentium voluntatem: cui demonstranda invigilare

debent omnes veridici narratores, cum de homine, vel de angelo, vel de Deo aliiquid narrant; horum enim voluntas verbis promi potest, ne de ipsa inter se aliiquid discrepent.

98. Sane pretermittere non oportet hoc loco intentum et ad cetera, quæ talia forte occurserint, facere lectorum, quia Lucas dixit quinquagenos jussos esse discubere, Marcus vero et quinquagenos et centenos. Quod hic ideo non movet, quia unus partem dixit, alter totum: qui enim etiam de centenis retulit, hoc retulit quod ille pretermisit: nihil itaque contrarium est. Verumtamen si alius de quinquagenis tantum commemoraret, alias tantum de centenis, valde videretur esse contrarium; nec facile dignosceretur utrumque dictum esse, unum autem ab altero, alterum ab altero esse commemoratum: et tamen attentius consideratum inveniri debuisse quis non fateatur? Hoc ideo dixi, quia existunt sepe aliqua ejusmodi, quia parum intendentes et temere judicantes contraria videantur, et non sint.

CAPUT XLVII. — *Quod ambulavit super aquas, quomodo qui hoc dixerunt inter se convenient; et quomodo ab illo loco digrediantur, ubi turbas de quinque panibus pavit.*

99. Sequitur Matthæus, et dicit: *Et dimissa turba ascendit in montem solus orare. Vespere autem facta, solus erat ibi: navicula autem in medio mari iactabatur fluctibus; erat enim contrarius ventus. Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans supra mare. Et videntes eum supra mare ambulantes turbati sunt, dicentes: Quia phantasma est, etc., usque ad illud ubi ait, Venerunt et adoraverunt eum dicentes: Vere Filius Dei es (Math. xiv, 23-53). Marcus quoque hoc idem post narratum de quinque panibus miraculum ita sequitur: *Et cum sero esset, erat navis in medio mari, et ipse solus in terra. Et videns eos laborantes in remigando, erat enim ventus contrarius eis, etc.* (Marc. vi, 47-54), similiter, nisi quod de Petro super aquas ambulante nihil dixit. Hoc autem ne moveat preacavendum est, quod Marcus dixit de Domino, cum ambularet super aquas, et volebat præterire eos. Quomodo enim hoc intelligere poterunt, nisi quia in diversum ibat, eos volens tanquam alienos præterire, a quibus ita non agnoscebatur, ut phantasma pularetur? Quod ad mysticam significationem referri, quis usque adeo tardus est, ut nolit advertire? Sed tamen turbatis et exclamantibus subvenit, dicens, *Confidite, ego sum; nolite timere.* Quomodo ergo eos volebat præterire, quos paventes ita confirmat, nisi quia illa voluntas præherendi ad eliciendum illum clamorem valebat, cui subveniri oportebat!*

100. Joannes etiam adhuc cum istis aliquantum immoratur. Nam post narratum de quinque panibus miraculum, ipse quoque hoc de labore navicula, et de ambulatione Domini super aquas non tacet, ita contextens: *Jesus ergo cum cognovisset quia venturi essent, ut raperent eum, et facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus. Ut autem sero factum est, descendenterunt discipuli eius ad mare: et cum ascendis-*

sent navem, venerunt trans mare in Capharnaum. Et tenebrae jam factæ erant, et non venerat ad eos Jesus. Mare autem vento magno flante exsurgebat, etc. (Joan. vi, 15-21). Nihil hic contrarium videri potest, nisi quod Matthæus dimissis turbis eum dicit ascendisse in montem, ut illuc solus oraret: Joannes autem, in monte fuisse, cum eisdem turbis quas de quinque panibus pavit¹. Sed cum et ipse Joannes dicit post illud miraculum fugisse eum in montem, ne a turbis tenetur, quæ eum volebant regem facere; utique manifestum est quod de monte in planiora descederant, quando illi panes turbis ministrari sunt. Et ideo non est contrarium quod ascendit rursus in montem, sicut et Matthæus et Joannes dicunt: nisi quod Matthæus dicit, *ascendit*; Joannes autem, *fugit*: quod esset contrarium, si fugiens non ascenderet. Nec illud repugnat quod Matthæus dixit, *ascendit in montem solus orare*; Joannes autem, *Cum cognovisset, inquit, quia venturi essent, ut facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus*. Neque enim causa orandi contraria est causa fugiendi: quandoquidem et hinc Dominus, transfigurans in se corpus humilitatis nostræ, ut conforme faceret corpori gloria sue (Philipp. iii, 21), id quoque docebat, hanc esse nobis magnam causam orandi, quando est causa fugiendi. Nec illud adversum est, quod Matthæus prius eum dixit jussisse discipulos ascendere in naviculam, et precedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas, ac deinde dimissis turbis ascendisse in montem solum orare; Joannes vero prius eum fugisse commemorat solum in montem, ac deinde, *Ut autem ser factum est, inquit, descendenterunt discipuli eius ad mare; et cum ascendissent navem*, etc. Quis enim non videat hoc recapitulando Joannem postea dixisse factum a discipulis, quod jam Jesus jussaret antequam fugisset in montem; sicut solet in sermone ad aliiquid pretermissum rediri quodammodo? Sed quia ipse reditus, maxime in brevitate ac puncto temporis factus, non commemoratur; putant plerumque qui audiunt, hoc etiam postea factum esse quod postea dicitur. Sic etiam quos dixerat ascendisse navem, ei venisse trans mare in Capharnaum, dicit ad eos in mari laborantes venisse Dominum ambularem super aquas: quod utique prius in ipsa navigatione factum est, qua veniebat Capharnaum.

101. Lucas autem post narratum de quinque panibus miraculum pergit in aliud, et ab ordine isto digreditur. Neque enim aliiquid de navicula illa commemorat, et de via Domini super aquas: sed cum dixisset: *Et manducaverunt omnes, et saturati sunt, et sublatum est quod supersuit illis fragmentorum copiis duodecim; deinde subjunxit, Et factum est, cum solus esset orans, erant cum illo et discipuli, et interrogari illos dicens: Quem me dicunt esse turbæ (Luc. ix, 17, 18)?* jam deinceps aliud narrans, non quod illi

¹ Sic in aliquot melloris notæ MSS. At in aliis duodecim MSS. habetur *in monte fuisse, cum easdem turbas de quinque, etc.* In editis autem Fr. et Lov., in monte fugisse, *sunt* easdem turbas de quinque, etc.

Et te
Jesus,
an. vi.
quod
mon-
nante
nibus
mi-
nere-
nani-
rant,
non
sic-
Mat-
quod
ce il-
mou-
, in-
fugit
andi
hinc
no
Phi-
obis
ndi.
eum
, et
tur-
tem
me-
sere
ad
non
ac-
am
uid
pse
oris
qui
lea
et
in
per
om
il-
e-
m-
u-
i-
li-
e-
m-
u-
i-
li-

tres, qui Dominum ambularem super aquas venisse ad navigantes discipulos retulerunt. Nec ideo putari debet in illo monte, quo eum dixit Mattheus ascensisse, ut solus oraret, dixisse discipulis, *Quem me dicunt esse turba* (Lucas enim videtur in hoc congruere Mattheo, quia dixit, *cum solus esset orans*; cum ille dixi-set, *ascendit in montem solus orare*)? sed omnino alibi, cum solus oraret, et essent cum illo discipuli, hoc interrogavit. Solum quippe Lucas fuisse dixit, non sine discipulis, sicut Mattheus et Joannes, quando ab illo discesserunt, ut praecedenter eum trans mare. Iste namque apertissime adjuxit, *Erant cum illo et discipuli*. Proinde solum dixit, sine turbis, que cum illo non habitabant.

CAPUT XLVIII. — *Quomodo Mattheus et Marcus Joanni non adversentur in eo quod ab eis tribus narratur quid posteaquam transfretarunt factum sit.*

102. Sequitur Mattheus, dicens: *Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesar. Et cum cognovissent eum viri loci illius, miserrim in universam regionem illam, et obliteruerunt ei omnes male habentes: et robabant eum, ut vel fimbriam vestimenti ejus tangerent; et quicumque tetigerunt, salvi facti sunt. Tunc accesserunt ad eum a Jerosolymis Scribae et Pharisaei dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? Non enim lavant manus suas, cum panem manducant, etc., usque ad illud ubi ait, *Non lotis autem manibus manducare, non coquinat hominem* (Matth. xiv, 34; xv, 20). Hac et Marcus commemorat sine aliqua repugnantie questione (Marc. vii, 1-25): quidquid enim diverso modo ab alio dicitur, ab eadem sententia non recedit. Joannes autem ab navicula, ad quam Dominus super mare ambulans venit, posteaquam exierunt in terram, more suo in sermonem Domini intentus, cum ex occasione panis multa praecepit divina locutum esse commemorat; postque ipsum sermonem rursus in aliud atque aliud ejus narratio sublimiter fertur (Joan. vi, 22-72). Nec tamen in eo quod ab istis digreditur, aliquid ordini istorum, illius in alia transitus adversatur. Quid enim prohibet intelligere et illos esse sanatos a Domino, de quibus narrant Mattheus et Marcus; et illis qui cum secuti sunt trans mare, hæc eum locutum esse, quæ predicat Joannes: quandoquidem Capharnaum, quo dicuntur secundum Joannem transfretasse, juxta stagnum est Genesar, ad quam terram secundum Mattheum dicuntur exisse?*

CAPUT XLIX. — *De muliere Chananea quæ dixit, Et canes edunt de micis cadentibus de mensa dominorum suorum, quomodo inter se Mattheus Lucasque consentiant.*

103. Sequitur itaque Mattheus post illum sermonem Domini, ubi de non lotis manibus cum Phariseis egit, atque ita conserit narrationem, ordinem, quantum ipse transitus indicat, rerum etiam quæ consecutæ sunt servans: *Et egressus, inquit, inde Jesus secessit in partes Tyri et Sidonis. Et ecce mulier Chananea a finibus illis egressa, clamavit dicens ei: Miserere, mei, Domine, fili David; filia mea male a dæmonio vexatur. Qui non respondit ei verbum, etc.*

SANCT. AUGUST. III.

usque ad illud ubi ait, *O mulier, magna est fides tua; fiat sicut vis. Et sanata est filia ejus ex illa hora* (Matth. xv, 21-28). Hoc de muliere Chananea etiam Marcus commemorat, eudem rerum gestarum ordinem servans, nec afferens aliquam repugnantie questionem, nisi quod in domo dicit fuisse Dominum cum ad illum venit eadem mulier profilia sua rogans (Marc. vii, 24-30). Mattheus autem posset quidem facile intelligi de domo tacuisse, eamdem tamen rem commemorasse: sed quoniam dicit discipulos Domino ita suggestisse, *Dimitte illam, quoniam clamat post nos; nihil videtur aliud significare, quam post ambulantem Dominum mulierem illam deprecatorias voces emissee. Quonodo ergo in domo, nisi quia intelligendum est dixisse quidem Marcum, quod intraverit ubi erat Jesus, cum eum prædictisset fuisse in domo? Sed quia Mattheus ait, *Non respondit ei verbum*; dedit agnoscere, quod ambo tacuerunt, in eo silentio egressum fuisse Jesum de domo illa: atque ita cetera contextuntur, que jam in nullo discordant. Quod enim Marcus commemorat ei Dominum respondisse de pane filiorum non mittendo canibus, illis interpositis, dictum est, que Mattheus dicta non tacuit: id est, quia discipuli rogarerunt eum pro illa; et quia respondit non se esse missum nisi ad oves que perierunt donum Israel; et quia illa venit, id est, consecuta est, et adoravit eum dicens, *Domine, adjuva me*: tunc deinde dictum est quod Evangeliste ambo commemorant.*

CAPUT L. — *Cum de septem panibus pavit turbas, utrum inter se Mattheus Marcusque convenient.*

104. Sequitur Mattheus ita narrans: *Et cum transisset inde Jesus, venit secus mare Galilæa; et ascendens in montem, sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum mutos, claudos, cacos, debiles, et alios multos; et projecterunt eos ad pedes ejus, et curavit eos: ita ut turba mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cacos videntes; et magnificabant Deum Israel. Jesus autem convocatis discipulis suis dixit: Misereor turbæ, quia triduo jam perseverant mecum, et non habent quod manducent, etc., usque ad illud ubi ait, *Erant autem qui manducaverunt quatuor milii hominum, extra parvulos et mulieres* (Matth. xv, 29-38). Hoc aliud miraculum de septem panibus et paucis pisciculis etiam Marcus commemorat eodem pene etiam ordine, nisi quia interponit quod nullus alius dicit, de surdo cui Dominus aures aperuit, spuens et dicens, *Effeta, quod est, adaperire* (Marc. vii, 31; viii, 9).*

105. Hoc sane non ab re fuerit admonere in hoc miraculo de septem panibus, quod duo evangelisti Mattheus Marcusque posuerunt, quia si aliquis eorum id dixisset, qui de illis quinque panibus non dixisset, contrarius ceteris potaretur. Quis enim non existimat unum idemque factum esse; non autem integre et veraciter, sive ab illo, sive ab aliis, sive ab omnibus fuisse narratum, sed aut illum pro quinque panibus septem dum falleretur commemorasse, aut illos pro septem quinque, aut utrosque mentitos, vel obliuione deceptos? Hoc et de duodecim cophinis, et de septem

(Trente-six.)

sportis opinaretur quasi contrarium : hoc de quinque milibus, et de quatuor milibus eorum qui pascerentur. Sed quia illi qui miraculum de septem panibus narraverunt, nec illud de quinque tacuerunt; nemineh moveat, et utrumque factum oinnes intelligunt. Hoc ideo diximus, ut siue simile invenitur factum a Domino, quod in aliquo alteri Evangelista ita repugnare videatur, ut omnino solvi non possit, nihil aliud intelligatur quam utrumque factum esse, et aliud ab alio commemoratum : sicut de centenis, et quinquagenis discubentibus commendavimus; quia si non etiam illud utrumque apud unum inveniremus, contraria singulos dixisse pataremus (a).

CAPUT LI. — Quod dicit Matthaeus inde eum venisse in fines Magedan, quomodo congruat Marco; et in eo quod petentibus signum respondit iterum de Jona.

106. Sequitur Matthaeus, et dicit : *Et dimissa turba ascendit in naviculam et venit in fines Magedan, etc. usque ad illud ubi ait, Generatio mala et adultera signum querit, et signum non dabit ei, nisi signum Jonat prophetæ (Math. xv, 39; xvi, 4).* Hoc jam et alibi dixit idem Matthaeus (*Id. xii, 39*). Unde etiam atque etiam retinendum est, sepius Dominum eadem dixisse; ut quod existente contrario solvi non potuerit, bis dictum intelligatur. Hunc sane ordinem etiam Marcus tenens, post illud de septem panibus miraculum, hoc idem subjicit quod Matthaeus, nisi quod Dalmanutha, quod in quibusdam codicibus legitur, non dixit Matthaeus, sed Magedan (*Marc. viii, 10-12*). Non autem dubitandum est eundem locum esse sub utroque nomine. Nam plerique codices non habent etiam secundum Marcum, nisi Magedan. Nec illud moveat, quod Marcus non dicit responsum esse querentibus signum de celo, idem quod Matthaeus de Jona, sed ait Dominum respondisse, *Signum non dabit ei.* Intelligentum est enim quale petebant, hoc est, de celo : prætermisit autem dicere de Jona, quod Matthaeus commemoravit.

CAPUT LII. — De fermento Pharisæorum, quomodo cum Marco conteniat, vel re vel ordine.

107. Sequitur Matthaeus : *Et relicti illis abiit. Et cum venissent discipuli ejus trans fretum, oblii sunt panes accipere. Qui dixit illis: Intuemini, et cavete a fermento Pharisæorum et Saducæorum, etc., usque ad illud ubi ait, Tunc intellexerint quia non dixerit cavadum a fermento panum, sed a doctrina Pharisæorum et Saducæorum (Math. xvi, 5-12).* Ilac eadem etiam Marcus et eodem ordine dicit (*Marc. viii, 13-21*).

CAPUT LIII. — Cum interrogavit discipulos, quem illum dicerent homines, nimirum nihil inter se repugnat Matthaeus, Marcus et Lucas, rebus aut ordine.

108. Sequitur Matthaeus : *Venit autem Jesus in partes Cesareae Philippi, et interrogabat discipulos suos dicens: Quem me dicunt homines esse Filium hominis? At illi dixerunt: Alii Joannem Baptistam, alií autem Eliam, alií vero Jeremiam, aut unum ex Prophete-*

¹ In editis exciderat, me; quod hic in optimæ note MSS. habetur, et in græco.

(a) Vide supra, cap. 46.

tis, etc., usque ad illud ubi ait, *Et quodcumque solteris super terram, erit solutum et in caelis (Math. xvi, 13-19).* Hoc eodem penè ordine Marcus narrat, sed interpositi primo de cœco illuminato, quod solus ipse commemorat, de illo qui dixit Dominus. *Videò homines sicut arbores ambulantes (Marc. viii, 22-29).* Lucas autem post miraculum illud de quinque panibus hoc recordatur, atque inserit (*Lue. ix, 18-20*) : cuius recordationis ordo, sicut supra jam ostendimus, nihil repugnat ordini istorum. Sed potest illud movere, quod Lucas Dominum interrogasse discipulos suos, quem illum dicerent homines, tunc dixit, cum esset solus orans, et adessent etiam ipsi : porro autem Marcus in via dicit illos hoc ab eodem interrogatos. Sed eum moveat, qui nunquam oravit in vita¹.

109. Jam etiam dixisse me recolo, ne quis arbitretur quod hic Petrus nomen acceperit, ubi illi ait, *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam.* Non enim acceptit hoc nomen, nisi ubi Joannes commemorat ei dictum esse, *Tu rocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus (Joan. i, 42).* Unde nec illo loco, ubi Marcus duodecim discipulos nominatim commemorans, dixit appellatos Jacobum et Joannem filios tonitri, arbitrandum est nomen accepisse Petrum; quia dixit illuc quod imposuerit ei nomen ut vocaretur Petrus (*Marc. iii, 16-19*) : hoc enim recolendo dixit, non quod tunc factum sit.

CAPUT LIV. — Ubi prænuntiavit discipulis passionem suam, que sit inter Matthæum, Marcum et Lucam convenientia.

110. Sequitur Matthaeus, et dicit : *Tunc præcepit discipulis suis, ut nemini dicerent quia ipse esset Jesus Christus. Exinde caput Jesus ostendere discipulis suis quia opörteret eum ire Jerosolymam, et multa pati a senioribus et Scribis, etc., usque ad illud ubi ait, Non sapiis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum (Math. xvi, 20-23).* Hec eodem ordine subnectunt Marcus et Lucas (*Marc. viii, 50-53, et Lue. ix, 21, 22*) : sed Lucas de Petro, quod passioni Christi contradicit, facit.

CAPUT LV. — Ubi subjungunt iudem tres quomodo præcepérat Dominus ut post eum qui voluerit veniat quam secum concordent.

111. Sequitur Matthaeus : *Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me, etc., usque ad illud ubi ait, Et tunc reddet unicuique secundum opus ejus (Math. xvi, 24-27).* Hoc et Marcus subjungit eundem ordinem servans : sed ipse non dicit de Filio hominis venturo cum Angelis suis, ut reddat unicuique secundum opus suum. Commemorat tamen etiam illud dixisse Dominum, *Qui enim me confusus fuerit, et mea verba, in generatione ista adultera et peccatrice, et Filius hominis confundetur cum cum venerit in gloria sua cum Angelis sanctis (Marc. viii, 34-38).* Quod intelligi potest ad eandem sententiam perlinere, qua dixit Matthaeus, ut reddat unicuique secun-

¹ Er. et Lov.: Qui putat quod nunquam oravit in via. At. Rat. MSS. non habent, putat quod.

dum opus suum. Lucas quoque eadem eodemque ordine annecit, non multum diverso verborum modo, eadem tamen sententiarum veritate simillimus¹ (Luc. ix. 23-26).

CAPUT LVI. — *Quod se Dominus tribus discipulis in monte ostendit cum Moyse et Elia, quomodo inter se congruant tres isti ordine et rebus, et maxime propter numerum dierum, quia Matthæus et Marcus dicunt post sex dies factum, quod Lucas post octo.*

112. Sequitur Matthæus: *Amen dico vobis, sunt quidam de hic sanctis, qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno suo. Et post dies sex assumpsit Jesus Petrum, et Jacobum, et Joannem fratrem ejus, et duxit illos in montem excelsum seorsum, etc., usque ad illud ubi ait, Nenini dixeritis visionem, donec Filius hominis a mortuis resurgat. Hac visio Domini in monte coranti tribus discipulis, Petro, Jacobo et Joanne, ubi etiam de cœlo illi testimonium paterna vocis perhibuit est, a tribus Evangelistis eodem ordine commemoratur, et ad easdem omnino sententias (Math. xvi, 28; xvii, 9; Marc. viii, 39; ix, 9, et Luc. ix, 27-36): sed catena secundum ea genera locutionum diversa, sine ulla sententiarum diversitate, qua multis locis superius demonstravimus, videri a legentibus possunt.*

113. Quod autem Marcus post sex dies factum dicit, sicut Matthæus, Lucas autem post octo, non contemnendi sunt, si quos moveat, sed ratione redditia instruendi. Dies enim quando entitiamus dicentes: *Post tot dies; aliquando non annumeramus eum in quo loquimur, et eum quo res ipsa futura est, quam prænuntianus vel pollicemur, sed medios, post quos revera plenos atque integros illud futurum est. Hoc fecit Matthæus et Marcus; excepto eo die quo haec loquebatur Jesus, et illo quo exhibuit memoriam in monte visionem, medios dies intuentes dixerunt, Post sex dies: quod ille annumeratis finalibus, id est primo atque ultimo, dixit, Post octo dies, eo loquendi modo quo pars pro toto commemoratur.*

114. Item quod Lucas ait de Moyse et Elia, *Et factum est, dum discederent ab illo, ait Petrus ad Jesum: Preceptor, bonus est nos hic esse, ei exteri, non debet putari contrarium ei quod Matthæus Marenque ita conjunxerunt, Petrum hoc suggestisse quasi adhuc Moyses et Elias cum Domino loquerentur. Non enim expresserunt, quod tune; sed tacuerunt potius, quod iste addidit, illis discedentibus hoc Petrum de tribus tabernaculis faciens Dominum suggestisse. Addidit etiam Lucas, intrantibus illis in nubem, faciem esse vocem de nube; quod illi non dixerunt, sed nec contradixerunt.*

CAPUT LVII. — *Ubi de adventu Eliae locutus est eis, qua sit convenientia inter Matthæum et Mareum.*

115. Sequitur Matthæus: *Et interrogaverunt eum discipuli dicentes: Quid ergo Scriba dicunt quod Elias oporteat primum venire? At ille respondens ait eis: Elias quidem venturus est, et restituat omnia: dico autem vobis quia Elias jam venit, et non cognoverunt eum,*

¹ *Mat. et duo MSS., sententiam veritate simillimo.*

sed fecerunt in eo quecumque voluerunt; sic et Filius hominis passuru est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli quia de Joanne Baptista dixisset eis (Math. xvii, 10-13). Hoc idem Marcus, etiam hunc ordinem servans, commoravil et in nonnulla diversitate verborum, nusquam tamen ab ejusdem sententia veritate discessit (Marc. ix, 10-12): sed ipse non addidit, intellexisse discipulos quod Joannem Dominus significasset, dicendo quod Elias jam venerit.

CAPUT LVIII. — *De illo qui ei obtulit filium suum, quem discipuli sanare non posuerant, quemadmodum tres isti consentiant eam ordinis narrationis.*

116. Sequitur Matthæus, et dicit: *Et cum venisset ad turbam, accessit ad eum homo genitus prorolitus ante eum, dicens: Domine, miserebis filii mei, quia lanatus est, et male patitur, etc., usque ad illud ubi ait, Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem et jejunium (Math. xvii, 14-20). Hoc et Marcus et Lucas eodem etiam ordine memorant, sine usita repugnante questione (Marc. ix, 16-28, et Luc. ix, 38-43).*

CAPUT LIX. — *Ubi de passione sua cum eis dixisset, contristati sunt, quod tres ipsi eodem ordine commemorant.*

117. Sequitur Matthæus, dicens: *Conversantibus autem eis in Galilaea, dixit illis Jesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum; et occident eum, et tertha die resurget. Et contristati sunt vehementer (Math. xvii, 21, 22). Hoc eodem ordine Marcus Lucasque commemorant (Marc. ix, 29-31, et Luc. ix, 44, 45).*

CAPUT LX. — *Ubi de ore pescis soleit tributum, quod Matthæus solus dicit.*

118. Sequitur Matthæus, dicens: *Et cum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachna acciperbant, ad Petrum, et dicerant ei: Magister vester non solebit didrachma? Ait, Etiam, etc., usque ad illud ubi ait, Invenie statorem; illum sumens da eis pro me et te (Math. xvii, 23-26). Hoc solus iste commemorat, quo interposito eundem ordinem sequitur, in quo cum eo etiam Marcus et Lucas pariter ambolant.*

CAPUT LXI. — *De puer pareculo quem proposuit imitandum, de scandalis mundi, de membris corporis scandalizantibus, de angelis pareolorum qui vident faciem Patris, de una ore ex oribus centum, de fratre corripiendo in secreto, de solvendis ligandisque peccatis, de concordia duorum et congregatione trium, de dimittendis peccatis usque septuagies septies, de seruo cui dimissum est multum debitum, et ipsae parvum non dimisit conservo, Matthæus quemadmodum ceteris non repugnat.*

119. Sequitur ergo idem Matthæus, et dicit: *In illa hora accesserunt discipuli ad Jesum dicentes: Quis, putas, maior est in regno caelorum? Et adverens Jesus parentiam, statuit eum in medio eorum, et dicit: Amen dico vobis, nisi conversa fueritis, et efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum caelorum, usque ad illud ubi ait, Sic et Pater meus coelestis faciet vobis, si non remiseritis uniusquisque fratri suo de cordibus vestris (Math. xix). Ex isto aliquanto prolixiore Domini sermone non omnia, sed quedam Marcus eundem*

sequens ordinem posuit; quedam etiam ipse, quae Matthæus non dicit, inseruit (*Marc.* ix, 33-49). Totus autem sermo quoque eum considerandum suscepimus, a Petro solo interpellatur, querente quoties fratri debeat ignosci. Talia enim Dominus loquebatur, ut satis elueat, etiam hoc quod Petrus interrogavit, eique responsum est, ad eundem pertinere sermonem. Lucas autem, nisi illud de parvulo quem constituit ante discipulos imitandum, cum de sua magnitudine cogitarent, nihil hoc ordine servato commemorat (*Luc.* ix, 46-48). Si qua enim alia similiter dixit, quæ et in isto sermone sunt posita, alibi et ex aliis occasionibus dicta recoluntur: sicut Joannes de remissione peccatorum, quod tenebuntur, si cui tñuerint; et dimittentur, si cui dimiserint, post resurrectionem a Domino dictum commemorat (*Joan.* xx, 23); cum Matthæus in hoc sermone Domini vel hoc dixisse meminerit, quod et Petro antea dictum fuisse idem ipse testatur (*Math.* xvi, 19). Eadem itaque sepe ac pluribus locis Jesum dixisse, necubi moveamur, si ordo dictorum quibusdam repugnare putabitur, sicut jam toties commendavimus, meminisse debemus, ne hoc semper admonere necesse sit.

CAPUT LXII. — *Quando interrogatus est utrum licet dimittere uxorem, quemadmodum inter se consentiant Matthæus et Marcus, maxime de ipsis interrogationibus vel Domini vel Judæorum atque responsis, in quibus videntur aliquantulum variare.*

420. Sequitur Matthæus, ita narrans: *Et factum est, cum consummasset Jesus sermones istos, migravit a Galilæa, et venit in fines Judææ trans Jordanem: et sectæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos ibi. Et accesserunt ad eum Pharisei, tentantes eum, et dicentes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacunque ex causa, etc., usque ad illud ubi ait, Qui potest capere capit (Id. xix, 1-12).* Hoc et Marcus commemorat, eundem ordinem tenens (*Marc.* x, 1-12). Sane videndum est, ne repugnare videatur, quod idem Marcus a Domino dicit interrogatos Phariseos, quid eis Moyses præceperit, atque ita illos interroganti responderisse de permesso sibi libello repudii: cum Matthæus dixerit verbis Domini, quibus ostenderat ex Lega Deum conjunxisse masculum et feminam, ei propterea non eos debere ab homine separari, illos retulisse responditionem, *Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, et dimittere?* Quibus iterum ait, *Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: ab initio autem non sic fuit.* Nam et Marcus hanc Domini responditionem non tacet, sed posteaquam ei responderunt interroganti de libello repudii.

421. In quo ordine vel modo verborum hoc intelligere debemus, ad rei veritatem nihil interesse utrum Domino separationem prohibent et sententiam suam de Lega firmanti, ipsi intulerint questionem de libello repudii per eundem Moysen sibi permisso, per quem et illud scriptum est, quod Deus conjuxerit masculum et feminam (*Gen.* ii, 24); an hoc idem illi de præcepto Moysi eos interroganti responderint. Nam et voluntas ejus ita se habebat, ut non eis redderet

rationem cur illud Moyses permiserit, nisi prius ipsi hoc commemorassen; que voluntas ejus, ea quam Marcus posuit, interrogatione significata est: et illorum voluntas ipsa erat, ut de auctoritate Moysi, quoniam mandavit dari libellum repudii, tanquam concluderent eum separationem sine dubio velaturum; hoc enim dicunt etiam tentantes accesserant. Quæ voluntas eorum sic expressa est per Matthæum, ut non eos esse commemoraret interrogatos, sed ultra intulisse de mandato Moysi, quo velut convincerent Dominum separationem conjugum prohibentem. Cum ergo voluntas loquentium, cui debent verba servire, ab Evangelista utroque monstrata sit, nihil interest quam diversus inter ambos fuerit narrandi modus, dum ab eadem veritate neuter abscederet.

122. Potest etiam hoc intelligi, quod, sicut dicit Marcus, prius eos de uxore dimittenda interrogantes Dominus vicissim interrogaret, quid eis præceperit Moyses: qui cum respondissent, Moyses permisisset libellum repudii scribere, et dimittere, respondit eis de ipsa Lege per Moysen data, quomodo Deus institerit conjugium masculi et feminæ, dicens ea quæ ponit Matthæus, id est, *Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos, et cetera.* Quibus auditis illi id quod ei primo interroganti responderant, repetiverunt, dicentes, *Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, et dimittere?* Tunc Jesus causam ostendit esse duritiam cordis ipsorum, quam Marcus brevitatis causa prius ponit, tanquam illi priori, quam Matthæus intermisit, eorum respondioni redditam; nihil déperire judicans veritatem, quocumque loco eisdem ipsis verbis quæ bis dixerant redderetur, quoniam ipsis verbis eam reddiderat Dominus.

CAPUT LXIII. — *De parvulis quibus manus imposuit, de dñe cui dixit, Vende omnia tua; de vinea quo conducti sunt operarii per horas diversas, quemadmodum Matthæus duobus aliis non repagnet.*

123. Sequitur Matthæus: *Tunc oblati sunt ei parvuli, ut manus eis imponeret, et oraret: discipuli autem increpabant eos, et cetera, usque ad illud ubi ait, Multi enim sunt vocati, pauci autem electi (Math. xix, 15; xx, 16).* Hunc cum Matthæo Marcus ordinem tenuit (*Marc.* x, 15-31), sed de conductis operariis ad vincari solus Matthæus interponit. Lucas autem cum commemorasset illud quod eis dixit querentibus inter se quisnam major esset, adjunxit de illo quem viderant ejicientem daemonia, cum eum non sequeretur: inde jam digreditur ab istis duobus, ubi ait eum firmasse fidem suam ut iret in Jerusalem (*Luc.* ix, 46-51); ac post multa interposita occurrit eis rursus ad commemorandum istum divitem cui dicitur, *Vende omnia quæ habes (Id. xviii, 18-30); quem nunc isti commemorant ex ordine quo pariter eunt.* Nam ibi etiam Lucas de istis parvulis, antequam divitis faciat mentionem, quemadmodum et isti, non prætermittit. De illo ergo divite qui querit, quid boni faciat ut vitam æternam consequatur, potest videri distare aliquid quod secundum Matthæum dicitur, *Quid me interrogans de bono?* secundum illos autem, *Quid me dicas bonum?* Nam,

Quid me interrogas de bono? ad illud magis referri potest, quod ait ille querens, Quid boni faciam? Ibi enim et bonum nominavit, et interrogatio est: Magister autem bone, nondum est interrogatio. Commadissime ergo intelligitur utrumque dictum, Quid dicis me bonum; et, interrogas me de bono?

CAPUT LXIV. — *Ubi secreto duodecim discipulis de passione sua prædixit, et mater filiorum Zebedæi cum filii suis petit ut unus eorum ad dexteram ejus, alter ad sinistram sederet, quomodo non repugnet Matthæus illius duobus.*

124. Sequitur Matthæus, et dicit: Et ascendens Jesus Jerosolymam assumpsit duodecim discipulos secreto, et ait illis: Ecce ascendimus Jerosolymam, et filius hominis tradetur principibus sacerdotum et Scribis; et condemnabunt eum morte, et tradent eum Gentibus ad delundendum et flagellandum et crucifigendum; et tercia die resurget. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans, et petens aliquid ab eo, etc., usque ad illud ubi ait, Sicut Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redēptionem pro multis (Math. x, 17-28). Hunc cum illo ordinem etiam Marcus tenet, filios Zebedæi perhibens dixisse quod ab eis, non per eos ipsos, sed per matrem dictum esse Matthæus expressit, cum illa eorum voluntatem attulisset ad Dominum. Unde magis ipsos quam illam dixisse quod dictum est, Marcus breviter intimavit. Denique et Dominus, et secundum Matthæum et secundum Marcum, ipsis potius quam matri respondit. Lucas autem posteaquam ex eodem ordine commemoravit, qua de passione et de resurrectione sua duodecim discipulis prædixerit, pretermittit ea que isti commemorant, post qua interposita occurrit ei ad Jericho (Luc. xviii, 34-35). Quod autem dixerunt Matthæus et Marcus de principibus gentium, qui dominigantur subjectis, non ita futurum inter illos, sed eum qui erit major etiam servum aliorum futurum: dicit tale aliquid et Lucas, sed non eo loco (Id. xxii, 24-27); et ordo ipse indicat, iterum esse eamdem sententiam a Domino dictam.

CAPUT LXV. — *De caccis Jericho illuminatis, quemadmodum non adversetur Matthæus vel Marco, vel Lucas.*

125. Sequitur Matthæus: Et egredientibus eis ab Jericho, secuta est eum turba multa. Et ecce duo cacci sedentes secus viam audierunt quia Jesus transiret, et clamaverunt, dicentes: Domine, miserere nostri, fili David, etc., usque ad illud ubi ait, Et confestim viderunt, et secuti sunt eum (Math. xx, 29-34). Hoc et Marcus commemorat, sed de uno caco factum (Marc. x, 46-52). Quia ita solvit quæstio, ut illa soluta est de duobus, qui legionem dæmonum patiebantur in regione Gerasenorum (Supra, cap. 24, n. 56). Nam duorum etiam cæcorum, quos modo interposuit, unum fuisse notissimum et in illa civitate famosissimum, ex hoc etiam satis apparet, quod et nomen ejus et patris ejus Marcus commemoravit: quod in tot superiorius sanatis a Domino non facile occurrit, nisi cum Jairum archi-

synagogum etiam nomine expressit, enjus filiam resuscitavit Jesus (Marc. v, 22-43). In quo etiam magis iste sensus apparet, quia et ille archisynagogus utique in loco isto nobilis fuit. Procul dubio itaque Bartimæus iste Timæi filius ex aliqua magna felicitate dejectus, notissimæ et famosissimæ miseria fuit, quod non solum cæcus, verum etiam mendicus sedebat. Hinc est ergo quod ipsum solum volui commemorare Marcus, cuius illuminatio tam claram famam huic miraculo comparavit, quam erat illius nota calamitas.

126. Lucas vero quamvis omnino eodem modo factum, tamen in alio caco intelligendus est par commemorare miraculum, et ejusdem miraculi parem modum. Ille quippe hoc factum dicit, cum appropinquaret Jericho (Luc. xvi, 35-43): at isti cum egredieretur ab Jericho. Sed nomen civitatis et facti similitudo putari suadet semel esse factum: sed Evangelistas in hoc sibi adversari, quod alias dicat, Cum appropinquaret Jericho, alii, Cum egredieretur ab Jericho, non sane hoc persuadet, nisi eis qui proclivius credi volunt mentiri Evangelium, quam duo similia similiterque miracula fecisse Jesum. Quid autem sit credibilis, et quid potius verum, et omnis fidelis filius Evangelii facilime videt; et omnis contentiosus saltem cum admotius fuerit, vel tacendo, vel etiam si tacere noluerit, cogitando sibi ipse respondet.

CAPUT LXVI. — *De osinæ pullo, quomodo Matthæus, cæteris congruat, qui solum pullum commemorant.*

127. Sequitur Matthæus, et dicit: Et cum appropinquarent Jerosolymis, et venissent Bethphage ad montem Oliveti, tunc Jesus misit duos discipulos, dicens eis. Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam et pullum cum ea, etc., usque ad eum locum ubi ait, Benedictus qui venit in nomine Domini, Hosanna in altissimis (Math. xxi, 1-9). Hoc etiam Marcus narrat eodem ordine custodito (Marc. xi, 1-10). Lucas autem in Jericho immoratur, quædam commemorans que isti pretermiserunt, de Zachæo principe Publicanorum, et quedam in parabolis dicta. Post hæc et ipse occurrit eis ad hujus pulli commemorationem, in quo sedit Jesus (Luc. xix, 1-38). Nec moveat quod Matthæus asinam dicit et pullum, cæteri autem de asina tacent. Imo etiam recordanda est illa regula, quam de quinquagenis et centenis discubentibus, cum quinque panibus turbæ pascerentur, supra insinuavimus (Supra, cap. 46, n. 98): qua insinuata, non deberet hoc jam permovere lectorem, nec si Matthæus ita de pullo tacuisse, quemadmodum illi de asina tacuerunt, ut maxime contrarium putaretur, quod unus asinam dixit, alii pullum asinæ; quanto minus moveri oportet, quia unus ita commemoravit asinam, de qua cæteri tacuerunt, ut tamen pullum non taceret, de quo illi dixerint? Ubi ergo utrumque factum potest intelligi, nulla repugnancia est, nec si aliud aliud, et aliud aliud commemoraret: quanto minus ubi aliis unum, aliis utrumque?

128. Joannes quoque cum taceat quemadmodum Dominus discipulos suos ad hæc animalia sibi adducenda miserit, interponit tamen breviter hoc de pollo,

cum testimonio cuius prophetae, quod Mattheus adhibet (*Joan.* xii, 14, 15). In quo etiam testimonio propheticis aliquantum diversa Evangelistarum locutio ab ea quidem sententia non recedit: sed potest movere quod hoc Mattheus sic adhibet, ut asinam dicat commemorasse prophetam; non autem ita se habet, vel quod Joannes interponit, vel codices ecclesiastici interpretationis usitate. Cujus rei causa illa mihi videtur, quod Mattheus hebreas lingua prohibetur Evangelium sonneripissa. Manifestum est autem interpretationem illam quo dicitur Septuaginta in nonnullis se abierat habens quam inventum in hebreo, qui eam linguam reverunt, et qui interpretati sunt singuli eodem Libros hebreos. Hujus item distantiae causa si queratur, cur tanta anterioritas interpretationis Septuaginta multis in locis distet ab ea veritate qua in hebreo codicibus invenitur; nihil occurrit probabilis existimo, quam illas Septuaginta ex spiritu interpretatos, quo et illa quo interpretabantur dicta fuerant: quod ex ipsa eorum mirabili quo praedicatur consensione firmatum est. Ergo et ipsi nonnulla in eloquio variando, et ab eadem voluntate Dei, cujus illa dicta erant, et eis verba servire debebant non recedendo, nihil aliud demonstrare voluerunt, quam hoc ipsum quod nunc in Evangelistarum quatuor concordi quadam diversitate miramur, qua nobis ostenditur non esse mendacium, si quisquam illa diverso modo aliquid parret, ut ab ejus voluntate cui consonandum et consentiendum est, non recedat. Quod nosse ei moribus utile est, propter cavenda et judicanda mendacia; et ipsi fidei, ne poterimus quasi consecratis sonis, ita muniri veritatem, tanquam Deus nobis quemadmodum ipsum rem, sic verba quo propter illam sunt dicenda, commendat; cum potius ita res quo dicenda est, sermonibus per quos dicenda est¹, preferatur, ut iustos omnino querere non deberemus, si eam sine his nosse possemus, sicut illam novit Deus, et in ipso Angeli ejus.

CAPUT LXVII. — *De expulsis templo videntibus et ementibus, quemadmodum tres isti non repugnant Joanni qui hoc idem longe alibi dicit.*

129. Sequitur Mattheus, et dicit: *Et cum intrasset Ierosolymam, commota est universa civitas, dicens: Quis est hic?* Populi autem dicebant: *Hic est Jesus propheta a Nazareth Galilaei.* Et intravit Jesus in templum Dei, et ejiciebat omnes vendentes et ementes in templo, etc., usque ad eum locum ubi ait, *Vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Hoc de turis videntibus ejicitis et templo, omnes commemorant, sed Joannes longe diverso ordine (*Math. xxi, 10-13; Marc. xi, 15-17; Luc. xix, 45, 46; et Joan. ii, 14-17*). Nam post testimonium Baptiste Joannis de Iesu, cum eum commemorassetisse in Galilaeam, quando aquam convertit in vinum, Iude post commemorationem paucorum in Capharaunum dierum, dicit eum ascensisse in Ierosolymam, cum esset Pascha Iudeorum, et facto flagello de resticulis expulisse de templo ven-

dentes. Unde manifestum est, non semel, sed iterum hoc esse a Domino factum: sed illud primum commemoratum a Joanne, hoc ultimum a ceteris tribus.

CAPUT LXVIII. — *De arefacta arbore ficalnea, et quia justa narrata sunt, quomodo non repugnat Mattheus ceteris, et maxime Marco de ordine narrationis.*

130. Sequitur Mattheus: *Et accesserunt ad eum caei et claudi in templo, et sanavit eos. Videntes autem principes sacerdotum et Scribae mirabilia quae fecit, et pueros clamantes in templo, et dicentes, Hosanna filio David; indignati sunt, et dixerunt ei: Audi quid isti dicunt? Jesus autem dicit eis: Utique; nunquam legitimis, quia ex ore infantum et lactentium perfecisti laudem?* Et relicts illis, abiit foras extra civitatem in Bethaniam, ibique mansit. Mane autem revertens in civitatem, esurivit: et vident faci arborum unam secus viam, venit ad eam, et nihil invenit in ea, nisi folia tantum; et ait illi: *Nunquam ex te fructus nascuntur in sempiternum;* et arefacta est continuo ficalnea. Et videntes discipuli mirati sunt dicentes: *Quomodo continuo arsis?* Respondens autem Jesus, ait eis: *Amen dico vobis, si habueritis fidem et non habueritis, non solam de ficalnea facietis, sed et si monti huic dixeritis, Tolle te;* et facta te in mare, fieri: *et omnia quacunque petieritis in oratione credentes, accipietis* (*Math. xxi, 24-22*).

131. Hoc et Marens consequenter dicit, sed non eundem ordinem tenet. Primo enim quod eum Mattheus in templum dixit intrasse, et ejecisse vendentes et ementes, non commemorat Marens, sed circumspectis omnibus, cum iam vespera esset, exiisse dicit in Bethaniam cum duodecim; et alia die cum exierint, Bethania esurisse, et arbori fici immedicisse: quod et Mattheus commemorat. Et subiungit item Marcus, quod venerit Ierosolymam, et cum intonisset in templum, ejicit vendentes et ementes, quasi altero die, non primo factum esset (*Marc. xi, 14-17*). Sed quia Mattheus ita connectit, *Et relicts illis, abiit foras extra civitatem in Bethaniam,* unde mane revertentem in civitatem arbori immedicisse commemorat; probabilius creditur ipse potius tenuisse ordinem temporis de videntibus et ementibus ejectis de templo. Cum enim dicit, *Et relicts illis, abiit foras;* quibus relictis intelligi potest, nisi cum quibus superius loquebatur, indignauitibus quod pueri clamarent, *Hosanna filio David?* Praetermisit ergo Marcus quod primo factum est, cum intravit in templum; et recordatum interposuit, cum dixisset quod non invenerit aliquid in ficalnea prater folia, quod secundo die factum est, sicut ambo testantur. Miratus autem esse discipulos quod arbor aruerit, et eis Dominum respondisse de fide et de monte in mare transferendo, non ipso secundo die quo dixit arbori, *Jam non amplius in aeternum quisquam ex te fructum manducet;* sed tertio die dicit. Ipso quippe die secundo commemoravit item Marcus de templo ejectos vendentes, quod primo die factum pritermisserat. Ipso ergo secundo die dicit factum vespera egressum de civitate, et cum mane transirent, vidisse discipulos ficium aridam factam a radiebus, et

¹ In duodecim MSS. et in editione Batisponensi: *qua discedenda est, sermonibus per quos discedenda est.*

recordatum Petrum dixisse ei, *Rabbi, ecce fies eni maledixisti, aruit*: tunc eum de potentia fidei respondisse, Matthæus autem tanquam secundo die hoc totum factum sit, id est, et dictum arbori, *Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum; et arefactam esse continuo; et videntibus hoc discipulis atque mirantibus illud de virtute fidei fuisse responsum.* Unde intelligitur, Marcum quidem secundo die commemorasse quod primo die factum prætermisrat, de templo scilicet ejectos vendentes et ementes: Matthæus vero cum commemorasset quod altero die factum est, de arbore maledicta quando mane revertebatur a Bethania in civitatem, prætermisit ea que Marcus commemoravit, venisse illum in civitatem, et vespere exiisse, et mane cum transirent, discipulos urborem aridam fuisse miratos; et ei quod secundo die gestum erat, quo arbor maledicta est, adjunxit illud quod tertio die gestum est, ejus ariditatem miratos esse discipulos, et de potentia fidei a Domino audisse: sic ea conjungens, ut nisi ex Marci narratione cogamur intendere, ubi et quid Matthæus prætermisserit, non possit agnosciri. Cum ergo dixisset Matthæus, *Et relictis illis, abiit foras extra civitatem in Bethaniam, ibique pausari.* Mane autem revertens in civitatem, esurivit: et videntes fieri arborem unam securum viam, venit ad eam, et nihil invenit in ea, nisi folia tantum; et ait illi: *Nunquam abs te fructus nascatur in sempiternum; et arefacta es continuo ficalnea;* prætermisso ceteris ad eundem diem pertinentibus, adjunxit statim, *Et videntes discipuli mirati sunt dicentes: Quomodo continuo aruit?* quod alio die viderunt, alio die mirati sunt. Intelligitur autem non tunc aruisse quando viderunt, sed continuo cum maledicta est. Neque enim arescentem, sed peccatum arefactam viderunt, se sic eam continuo in verbo Domini aruisse intellexerunt.

CAPUT LXIX. — *Cum Dominum interrogaverunt Iudei, in qua potestate ista faceret, quomodo inter se consentiant isti tres.*

152. Sequitur Matthæus, et dicit: *Et cum venisset in templum, accesserunt ad eum docentes principes sacerdotum et seniores populi dicentes: In qua potestate haec facis? Et quis dedit tibi hanc potestatem? Respondens Jesus dixit illis: Interrogabo vos et ego unum sermonem; quem si dixeritis mihi, et ego vobis dicam in qua potestate haec faciam. Baptismus Joannis unde erat? etc., usque ad illud ubi ait, Nec ego vobis dico in qua potestate haec facio* (Matth. xxi, 25-27). Hoc totum et alii duo Marcus et Lucas totidem pene verbis explicaverunt (Marc. xi, 27-33, et Luc. xix, 47; xx, 8): nec in ordine inter se videntur aliquid discrepare, nisi unde superius locutus sum, quod prætermisso quibusdam Matthæus ad alterum diem pertinentibus ita contextit narrationem, ut nisi advertatur, possit putari ipsum in secundo die adhuc versari, Marcum autem in tertio. Lucas vero non quasi ex ordine dies persequens hoc subjunxit, sed cum commemorasset ejectos de templo ementes et vendentes, prætermisit quod exibat in Bethaniam, et regrediebatur in civitatem, et quod de ficalnea factum est, et quod miran-

tibus discipulis de fidei virtute responsum est: atque his prætermisso intulit dicens, *Et erat docens quotidie in templo. Principes autem sacerdotum et Scribae et principes plebis quarebant illum predere: et non inveniebant quid ficerent illi. Omnis enim populus suspensus erat audiens illum. Et factum est in una die rum, docente illo populum in templo et evangelizante, convenerunt principes sacerdotum et Scribae cum senioribus, et aiunt dicentes ad illum: Die nobis in qua potestate haec facias? etc., que etiam duo illi commemorant. Unde apparet, nihil eis etiam ipso ordine repugnat, quando id quod dicit factum in una die rum, ea dies intelligitur, in qua id gestum illi etiam refulerunt.*

CAPUT LXX. — *De duabus quibus imperaverit pater ut irent in vineam, et de vinea qua locata est ab his agricolis, quomodo non adveretur Matthæus illis duobus; cum quibus eundem ordinem tenet, et maxima in hac parabola quam omnes tres dicunt de vinea locata, propter responsionem eorum quibus dicebatur, ubi aliquantum videtur variare.*

153. Sequitur Matthæus: *Quid autem vobis videtur?* Homo¹ habebat duos filios, et accedens ad primum dixit. Fili, rade, hodie operare in vinea mea: ille autem respondens, ait, *Nolo;* postea autem ponit eius motus, abiit. Accedens autem ad alterum dixit similiter: et ille respondens, ait, *Eo, Domine;* et non illi, etc., usque ad illud ubi ait, *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem vero ceciderit, conlerat cum* (Matth. xxi, 28-44). Marcus et Lucas non commemorant de duabus istis filiis, quibus imperatum est ut irent atque operarentur in vinea: sed quod post hoc narrat Matthæus de vinea qua locata est agricola, qui persecuti sunt servos missos ad se, et postea dilectum filium occiderunt, et ejecerunt eam in vineam, etiam illi ambo non tacent, eodem ordine custodito (Marc. xii, 1-13, et Luc. xx, 9-18), id est, postquam de baptismo Joannis interrogati Iudei se nescire dixerunt, et respondit eis, *Nec ego dico vobis in qua potestate haec facio.*

154. Nullius ergo hic repugnat questio nesciatur, nisi quod Matthæus, cum divisset quod Dominus interrogaverit Iudeos, *Cum venerit dominus vineam, quid faciat agricolis illis?* illos respondisse subiungit atque dixisse, *Mulos male perdet, et vineam locabit aliis agricolis qui reddant ei fructum temporibus suis.* Quod Marcus non ab ipsis responsum esse commemorat, sed Dominum hoc consequenter locutum post interrogationem suam, ipsum sibi quodammodo respondit: ita enim dicit, *Quid ergo faciet dominus vineam?* Veniet, et perde colonus, et dabit vineam aliis. Sed facile potest intelligi vel illorum yōcēm ita subiungam, ut non interponeretur, illi dixerunt, aut, illi responderunt, sed tamē intelligeretur; aut ideo responsionem istam Domino potius attribuam, quia cum verbum dixerunt, etiam de illis hoc ipse respondit qui veritas est.

155. Sed illud magis movet, quod Lucas non solum

¹ Editi: *namo quidam habebat. Abest, quidam, a MSS. ex a graco.*

eos hoc respondisse non dicit, hac etiam verba ipse quoque sicut Marcus Domino attribuens, verum etiam contrariam retulisse responsum, dicentes, *Absit.* Ita enim narrat: *Quid ergo faciet illis dominus vineæ?* *Veniet, et perdet colonos istos, et dabit vineam aliis.* *Quo auditio dixerunt illi: Absit. Ille autem aspiciens eos ait: Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobaverunt adfiantes, hic factus est in caput anguli?* Quomodo ergo secundum Matthæum illi, quibus hac loquebatur, dixerunt, *Malos male perdet, et vineam locabit alii agricolis, qui reddant ei fructum temporibus suis;* cum secundum Lucam talibus verbis contradixerint dicentes, *Absit!* Et revera quod secutus Dominus ait de lapide reprobato ab adfiantibus, et factio in caput anguli, ita illatum est, ut hoc testimonio convincerent illi parabolæ contradicentes. Nam et ipse Matthæus hoc sic commemorat dictum, tanquam contradicentibus, cum ait, *Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt adfiantes, hic factus est in caput anguli?* Quid est enim, *Nunquam legistis,* nisi quia hoc responderant, quod esset contrarium? Hoc et Marcus significat, qui haec ipsa verba ita refert, *Nec Scripturam hanc legistis, Lapidem quem reprobaverunt adfiantes, hic factus est in caput anguli?* Que sententia secundum Lucam magis apparebat loco suo dicta, post illorum contradictionem qua dixerunt, *Absit.* Tantumdem enim valet, sicut hoc etiam ipse ponit, *Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobaverunt adfiantes, hic factus est in caput anguli?* Hanc enim sententia voluntatem intimat, sive *Nunquam legistis,* sive *Nec hoc legistis,* sive *Quid est ergo hoc quod scriptum est.*

456. Restat ergo ut intelligamus in plebe quæ audiebat, quosdam respondisse quod Matthæus commemorat dicens, *Aiunt illi: Malos male perdet, et vineam suam locabit alii agricolis;* quosdam vero illud quod Lucas non tacuit, hoc est, *Absit.* Iis ergo qui illud Domino responderant, illi alii responderunt, *Absit:* sed illorum responsio quibus isti retulerunt, *Absit,* propterea Domino tributa est et a Marco et a Luca, quia, sicut dixi, per eos veritas ipsa locuta est, sive per nescientes si mali erant, sicut per Caipham, qui nesciens quid dixerit, cum esset pontifex, prophetavit (*Joan. xi, 49-51*); sive per scientes ac jam intelligentes atque credentes. Ibi enim erat etiam illa multitudo, per quam jam erat impleta illa prophetia, cum venienti magna celebritate occurrentes acclamarent, *Benedictus qui venit in nomine Domini* (*Psal. cxvii, 26; Matth. xxi, 9.*)

457. Nec moveat quod idem Matthæus principes sacerdotum et seniores populi dixit accessisse ad Dominum, et quasvisse in qua potestate haec faceret, et quis ei dederit hanc potestatem, quando eos de baptismō Joannis vicissim interrogavit unde esset, de cœlo an ex hominibus; quibus respondentibus quod nescirent, ait, *Nec ego vobis dico in qua potestate haec facio.* Inde enim secutus est contextim loquendo, et ait: *Quid autem vobis videtur? Homo habebat duos filios,* etc., sine ulla cuiusquam rei vel personæ inter-

positione, secundum Matthæum sermo contextitur, usque ad hoc quod de locata agricolis vinea commoratur. Potest enim putari omnia eum principibus sacerdotum et senioribus populi locutum fuisse, a quibus fuerat de sua potestate interrogatus. Qui utique si tentantes et inimici quesierant, non in eis possunt intelligi qui crediderant, atque illud clarum ex propheta testimonium Domino perhibuerant; qui etiam modo respondere potuissent, non nescientes, sed credentes, *Malos male perdet, et vineam locabit alii agricolis.* Hoc omnino movere non debet, ut ideo pulemus non fuisse credentes in illa multitudine, que tunc Domini parabolas audiebat. Taenit namque idem Matthæus brevitatis causa, quod Lucas non tacet, parabolam istam scilicet non ad eos solos dicat, qui de potestate interrogaverant, sed ad plebem. Sic enim ait, *Capit autem dicere ad plebem parabolam hanc: Homo plantavit vineam, etc.* In hac ergo plebe intelligendum est etiam illos esse potuisse, qui sic eum audirent, quomodo qui dixerant, *Benedictus qui venit in nomine Domini;* et ipsos vel ex ipsis fuisse qui responderunt, *Malos male perdet, et vineam locabit alii agricolis.* Quorum responsum non solum propterea Domino tribuerunt Marcus et Lucas, quod hoc ipse dixisset, quia veritas est¹, que etiam per malos atque ne-scientes sepe loquitur, oculio quodam instinctu mentem hominis movens, non sanctitatis illius merito, sed jure propriæ potestatis: verum etiam quia tales esse potuerunt, ut non frustra in ipso corpore Domini jam sicut membra depatarent, ut merito eorum vox illi tribueretur, cuius membra erant, quia jam baptizaverat plures quam Joannes (*Joan. iv, 1*), et habebat turbas discipulorum, sicut ipsi Evangeliste sepe testantur, et unde erant etiam illi quingenti fratres, quibus eum apostolus Paulus post resurrectionem presentatum esse commemorat (*I Cor. xv, 6*): præsertim quia et secundum eumdem Matthæum non ita dictum est, *Aiunt illi, Malos male perdet,* ut in eo quod positum est, *illi,* pluralis numerus accipiendo sit, tanquam eorum fuerit ista responsio, qui cum de sua potestate dolose interrogaverant; sed, *Aiunt illi,* dictum est, id est, illi ipsi Domino, singulari pronomine, non plurali, quod in codicibus græcis sine ullo scrupulo ambiguitatis appetat (a).

458. Est quidam sermo Domini apud evangelistam Joannem, ubi hoc quod dico, facilius possit intelligi. *Dicebat ergo, inquit, Jesus ad eos qui crediderunt ei, Judæos: Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis; et cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos.* Et responderunt ei: *Semen Abraham sumus, et nemini servirimus unquam: quomodo in dicas, Liberi eritis?* Respondit eis Jesus: *Amen, amen dico vobis, quin omnis qui facit peccatum, serens est peccari; serens autem non manet in domo in æternum; filius autem manet in æternum: si ergo vos Filius liberaverit, vere liberi eritis.* Scio quia filii Abraham esitis, sed queritis

¹ Lov., ipse dixisset qui veritas est. Cæteri libri, quia reritis est.

(a) Grec., aut.

me interficere, quia sermo meus non capit in vobis (Joan. viii, 31-37). Non utique illis diceret, *quæreritis me interficere*, qui in eum jam crediderant, quibus dixerat, *Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis*: sed quia hoc ad eos dixerat, qui jam in eum crediderant, ea vero multitudo præsens erat quæ plures habebat inimicos, etiam non exprimente Evangelista qui essent qui responderunt, ex hoc ipso quod responderunt, et quod deinde ab illo audire meruerunt, satis apparebat quæ verba quibus sint tribuenda personis. Sicut ergo in hac multitudine secundum Joannem erant qui jam crediderant in JESUM, erant etiam qui eum occidere quæreabant: sic in illa de qua nunc loquimur, erant qui dolose Dominum interrogaverant, in qua potestate illa faceret; erant etiam qui non dolose, sed fideliter acclamaverant, *Benedictus qui venit in nomine Domini*: ac per hoc erant qui dicentes, *Perdet illos, et vineam suam dabit aliis*. Quæ vox recte etiam ipsius Domini fuisse intelligitur, sive propter veritatem quæ ipse est¹, sive propter membrorum ejus cum suo capite unitatem. Erant etiam qui talia respondentibus dicentes, *Absit, quia intelligebant in seipsis esse parabolam dictam*.

CAPUT LXXI. — *De nuptiis filii Regis ad quas turbæ invitatae sunt, quem Matthæus ordinem tenerit, propter Lucam qui tale quiddam qlibi dicit.*

139. Sequitur Matthæus: *Et cum audissent principes sacerdotum et Pharisæi parabolas ejus, cognoverunt quod de ipsis diceret: et quærentes eum tenere, timuerunt turbas; quoniam sicut prophetam eum habebant. Et respondens Jesus dixit iterum in parabolis eis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo, et misit servos suos vocare invitatos ad nuptias, et noblebant venire, etc., usque ad illud ubi ait, Multi enim sunt vocati, pauci vero electi* (Matth. xi, 45; xxii, 14). Parabolam istam de invitatis ad nuptias, solus Matthæus narrat: simile quiddam etiam Lucas commemorat; sed non est hoc, sicut et ordo ipse indicat, quamvis ei illud nonnullam hujus similitudinem gerat (Luc. xiv, 16-24). Quod vero post illum parabolam de vinea et occiso filio patrisfamilias subnecit Matthæus, cognovisse Judeos quod in eos totum dictum fuerit, et insidias cœpisse moliri, hoc etiam Marcus Lucasque testantur eundem ordinem retinentes (Marc. xii, 12, et Luc. xx, 19): sed inde ipsi pergunt in aliud, ex hoc subjungentes quod et Matthæus post istam, quam solus interposuit de nuptiis parabolam, ex ordine inseruit.

CAPUT LXXII. — *De nummo Cæsari reddendo, cuius habeant imaginem, et de muliere quæ septem, fratribus nupererat, quemadmodum tres isli concordent.*

140. Sequitur ergo Matthæus: *Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt ut caperent eum in sermone. Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces, et non est tibi cura de aliquo; non enim respicias personam hominum: dic ergo nobis, quid tibi videtur, licet censum dari Cæsari, an non? et cetera, usque ad*

illud ubi ait, *Et audientes turbæ mirabantur in doctrina ejus* (Matth. xxii, 15-33). Hæc duo Domini responsa, unum de nummo proprio tributum reddendum Cæsari, alterum de resurrectione propter illam mulierem quæ septem sibimet succendentibus fratribus nupererat, Marcus et Lucas similiter narrant, nec in ordine aliquid discrepant (Marc. xii, 13-27, et Luc. xx, 20-40). Post parabolam quippe illam de conductoribus vineæ, et de Jodeis in quos dicta est, insidias preparantibus, quæ omnes tres commemoraverunt, prætermittunt hic duo Marcus et Lucas parabolam de invitatis ad nuptias, quam solus Matthæus interposuit: et cum illo jam sequuntur, narrantes hæc duo, de tribuño Cæsaris, et de muliere septem singillatim virorum, eodem prorsus ordine, sine aliqua repugnantia quæstione.

CAPUT LXXIII. — *De illo cui commendata sunt duo precepta dilectionis Dei et proximi, qui ordo sit narrantum Matthei et Marci, ne a Luca dispare videantur.*

141. Sequitur ergo Matthæus, et dicit: *Pharisæi autem audientes quod silentium imposuisset Sadducæis, contenerunt in unum; et interrogavit eum unus ex eis Legis doctor, tenens eum: Magister, quod est mandatum magnum in Lege? Ait illi Jesus: Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua: hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus mandatis universa Lex pendet et Prophetæ* (Matth. xxii, 34-40). Hoc et Marcus commemorat, eundem ordinem servans (Marc. xii, 28-34). Nec moveat quod Matthæus dicit tentantem fuisse illum a quo Dominus interrogatus est; Marcus autem hoc tacet, et in fine ita concludit¹, quod ei Dominus sapienter respondentem dixerit, *Non longe es a regno Dei*. Fieri enim potest ut quamvis tentans accèserit, Domini tamen responsione correcius sit. Aut certe ipsam tentationem non accipiamus malam, tanquam decipere volentis inimicum; sed cantam potius, tanquam experiri amplius voluntis ignotum. Neque enim frustra scriptum est, *Qui facile credit, levis corde est, et minorabitur* (Eccli. xix, 4).

142. Lucas autem non hoc ordine, sed longe alibi tale aliquid interponit (Luc. x, 25-37): utrum autem hoc recordetur, an alius ille sit cum quo similiter de quo obit istis præceptis Dominus egerit, prorsus incertum est: hinc autem etiam recte videtur alius esse, non solum propter ordinis multam differentiam, sed quia etiam ipse dicitur respondisse Domino interroganti, et in sua responsione commemorasse duo ista præcepta; et cum ei dixisset Dominus, *Hoc fac, et rives, ut illud faceret quod magnum esse in Lege ipso responderat, secutus Evangelista ait, Ille autem volens se justificare dixit: Et quis est mens preciosus?* Tunc Dominus narravit de illo qui descendebat ab Ierusalem in Jericho, et incidit in latrones. Unde quia et tentans predictus est, et duo præcepta ipse respondit, et post admonitionem Domini dicentis, *Hoc fac, et*

¹ Editio: *Lucas autem hoc tacit, et in fine stancus ita concludit: mendose.*

¹ In MSS. non additur, quæ ipse est.

vires, non bonus commendatur cum dicitur de eo, *Ille autem volens se justificare; iste autem quem pari ordine Matthaeus Marcusque commemorant, tam bene commendatus est, ut ei diceret Dominus, Non longe es a regno Dei: probabilius creditur hunc alium esse, non illum.*

CAPUT LXXIV. — *Quod Iudei interrogantur de Christo, cuius aīs filius videatur, utrum non repugnet Matthaeus aliis duobus: quia secundum istum dicitur, Quid vobis videatur de Christo? cuius est filius? cui responderunt, David: secundum illos autem, Quomodo dicunt Scribae Christum filium esse David?*

145. Sequitur Matthaeus: *Congregatis autem Pharisaeis, interrogavit eos Jesus, dicens: Quid vobis videatur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei: David. Ait illis: Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens, Dixit Dominus Dominio meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Si ergo David vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere verbū, neque auctor fuit quisquam ex illis die eum amplius interrogare (Math. xxii, 41-46).* Hoc consequenter et eodem ordine Marcus quoque commemorat (Marc. xii, 35-37). Lucas etiam tantummodo de illo tacet, qui interrogavit Dominum, quod esset mandatum primum in Legē: hoc autem pratermissis, eundem etiam ipse ordinem servat; et hoc de Christo, quomodo sit filius David, quæsiisse a Iudeis Dominum pariter narrat (Luc. xx, 41-44). Nec interest ad septentiam, quod secundum Mattheum, cum interrogasset Jesus quid eis videretur de Christo, cuius esset filius, illi responderunt, *David*, tum denum intulit, quomodo eum David diceret Dominum; secundum illos autem duos, Marcum et Lucam, nec interrogati esse, nec responderdisse inveniuntur. Intelligere coim debemus, post eorum responsionem sententiā ipsius Domini a duobus Evangelistis insinuatam, quonodo ab illo dicta sit, his audiētibus quos volebat suo magisterio utiliter informare, et a Scribarum alienare doctrinā: qui de Christo illud solum sapiebant, quod secundum eū factus erat ex semine David, non eum autem intelligebant Dūm, propter quod erat Dominus ipsius David. Ideo tanquam de illis errantibus Dominus ad istos sermonem faciens, quos volebat ab illorum errore liberari, secundum hos duos Evangelistis commemoratur: ut quod illis dictum est, *Quomodo dicitis, sicut Matthaeus narrat, sic accipiat, non tanquam ad illos, sed tanquam de illis ad eos potius dictum sit, quos volebat instruere.*

CAPUT LXXXV. — *De Pharisaeis sedentibus super cathedram Moysi, et dicentibus quā non faciunt, ceterisque in eos dem Pharisaeos a Domino dictis, utrum sermo Matthæi congruat aliis duobus, et maxime Lucæ, qui non hoc ordine, sed alibi similem commemorat:*

144. Sequitur Matthaeus, ita narrationis ordinem tenens: *Tunc Jesus locutus est ad turbas et ad discipulos suos, dicens: Super cathedram Moysi sedentibus Scribae et Pharisæi: omnia ergo quæcumque dixer-*

int vobis, servate et facite; secundum vero opera eorum nolite facere. Dicunt enim ei non faciunt, etc., usque ad illud ubi ait, Non me videbitis arrodo donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini (Math. xxiii). Similem sermonem habuisse Dominum adversus Pharisaeos et Scribas Legisque doctores, Lucas quoque columnenorat, sed in domo cajusdam Pharisæi, qui eum vocaverat ad convivium. Quid ut narraret, dgressus erat a Matthæo, circa illum locum, ubi ambo commemoraverant quod dictum est a Domino, de signo Iesu trium dierum et noctium, et de regina Austri, et de Ninivitis, et de spiritu immundo qui redit et invenit mundatam dominum: post quem sermonem dicit Matthæus, *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater ejus, et fratres stabant foris, querentes loqui ei (Id. xii, 39-46);* Lucas autem in eo sermone Domini, commemoratis etiam quibusdam que Matthæus dixisse Dominum prætermisit, ab ordine quem cum Matthæo tenerat ita digreditur: *Et cum loqueretur, inquit, rogavit illum quidam Pharisæus ut prandere apud se; et ingressus recubuit. Pharisæus autem capit intra se reputans dicere, quare non baptizatus eset ante prandium. Et ait Dominus ad illum: Nunc vos, Pharisæi, quod de foris est calicis et catini, mandatis. Atque hinc jam cetera in eosdem Pharisaeos et Scribas et Legis doctores talia dicit, qualia Matthæus hoc loco, quem nunc considerandum suscepimus (Luc. xi, 29-52).* Quanquam ergo ita ista Matthæus commemoraret, ut quamvis dominum illius Pharisæi non nominet, non tamen locum exprimat ubi dicta sint, quo repugnat aliquid illi domui: tamen quia jam venerat Dominus in Jerusalem a Galilæa, et post ejus aduentum ita superiora usque ad hunc sermonem contextuntur, ut probabiliter accipiuntur in Jerusalem gesta, Lucas autem illud narrat, cum adhuc Dominus iter ageret in Jerusalem; videntur mihi similes duo esse sermones, quorum ille alterum, alterum iste narravit.

145. Sane considerandum est quomodo hic dictum sit, *Non me videbitis amodo donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini;* cum secundum eundem Mattheum jam hoc dixerint (Math. xxi, 9). Et Lucas enim dicit hoc esse responsum a Domino illis qui monuerant ut inde iret, quoniam vellet cum Herodes occidere. Ibi etiam adversus ipsum Jerusalem ei prorsus verbo ab illo esse dicta commemorat, que hic Matthæus. Sic enim narratur secundum Lucam: *In ipsa die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes illi: Exi, et vade hinc; quia Herodes vult te occidere. Et ait illis: Ite, dicit eis vulpi illi, Ecce ejus dæmonia, et sanitates perficio hodie et cras, et tertia consummum¹: verumtamen oportet me hodie et cras et sequenti ambulare, quia non capi prophetam perire extra Jerusalem. Jerusalem, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volvi congregare filios tuos quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et volvisti? Ecce relinquetur vobis dominus vestra deserta. Dico autem vobis, quia non videbitis me, donec venias*

¹ Editi, et tertia die consummum. abest die a MSS. et a greco.

cum dicetis', *Benedictus qui venit in nomine Domini* (Luc. xii, 31-35). Narrationi quidem huic Luce non videtur adversari, quod turba dixerunt, Dominus veniente ad Jerusalem, *Benedictus qui venit in nomine Domini*: secundum quippe Lucas ordinem nondum illuc venerat, et nondum dictum erat. Sed quia non dicit quod inde tunc obcesserit, ut non veniret nisi eo tempore quo iam illud dieceretur (perseverat quippe in itinere suo, donec veniat Jerusalem, atque illud quod ait, *Ecce ejus dæmonia, et sanitates perficio hodie et cras, et tercia consummabitur*, mystice ab illo et figurate dicta intelliguntur; neque enim eo die passus est, qui est ab hoc die tertius, cum continuo dicas, *Oportet me hodie et cras et sequenti ambulare*), cogit profecto etiam illud mystice intelligi quod ait, *Non videbitis me, donec veniat cum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini*, de illo suo adventu, quo in claritate venturus est, hoc significans, ut illud quod ait, *Ejus dæmonia, et sanitates perficio hodie et cras, et tercia consummabitur*, referatur ad corpus eius, quod est Ecclesia. Expelluntur enim dæmonia, cum relictis paternis superstitionibus credunt in eam gentes: et perficiuntur sanitates, cum secundum eum praecpta vivitur; posteaquam fuerit diabolo et huic saeculo remittiatum, usque in finem resurrectionis, quo tanquam tercia consummabitur, hoc est ad plenitudinem angelicam per corporis etiam immortalitatem perficietur Ecclesia. Quapropter ordo iste Matthaei nequam putandus est in aliquid aliud esse digressus: sed Lucas magis intelligentus est, vel preoccupasse que gesta sunt in Jerusalem, et recordando interposuisse, antequam ejus narratio Dominum perduceret Jerusalem; aut eidem civitati iam propinquatum talia respondisse monentibus ut caveret Iherusalem, qualia Matthaeus eum dicit etiam turbis locutum, cum jam pervenisset in Jerusalem, atque illa omnia peracta essent que supra narrata sunt.

CAPUT LXXVI. — *Cum prænuntiavit templi eversionem, quomodo aliis duobus narrandi ordine congruat.*

146. Sequitur Matthaeus, et dicit: *Et egressus Jesus de templo ibat: et accesserunt discipuli eius, ut ostenderet ei adificationes templi. Ipse autem respondens dixit illis, Videatis haec omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem qui non destruatur* (Math. xxiv, 1, 2). Marcus etiam commemorat hoc eodem pene ordine, post aliquantam digressionem, ad hoc factam, ut commemoraret de via, que misit duo minuta in gazophylacium (Marc. xii, 44; xiii, 2), quod cum eo Lucas solus commemorat. Nam etiam secundum Marcum, posteaquam illud Dominus egit cum Iudeis, quomodo acciperent Christum filium David, ea narrantur que dicit de cavendis Pharisæis et hypocrisi eorum: quem locum Matthaeus latissime persecutus est, et plura ibi dicta narravit: atque ideo post eundem locum quem breviter perstrinxit Marcus, et copiose digessit Matthaeus, nihil amplius Marcus intulit, sicut dixi, quam de illa via paupertima et uberrima: ac deinde

subjugit ea quibus Matthæo iterum cohæret, dicens de templi futura eversione. Lucas quoque post illud de Christo, quomodo esset filius David, pauca de cavenda hypocrisi Pharisæorum commemorat. Inde sicut Marcus pergit ad viduam, qua duo minuta in gazophylacium misit. Deinde subjugit de templi futura eversione, quod Matthæus et Marcus¹ (Luc. xx, 46; xxi, 6).

CAPUT LXXVII. — *De sermone quem habuit in monte Oliveti, quærentibus discipulis quando erit consummatio, quemadmodum tres isti inter se congruant.*

147. Sequitur Matthæus dicens: *Sedente autem eo super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes: Dic nobis quando haec erunt, et quod signum adventus tui, et consummatio saeculi. Et respondens Jesus, dixit eis: Videte ne quis vos seducat. Multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, et multis sedcent, etc., usque ad illud ubi ait, Et ibunt hi in supplicium aeternum, justi autem in ritam aeternam. Nunc jam istum prolixum sermonem Domini secundum tres Evangelistas, Matthæum, Marcum et Lucam consideremus. Eundem quippe tenentes ordinem pariter ista contextunt (Math. xxiv, 5; xxv, 46, Marc. xiii, 4-37, et Luc. xxi, 7-36). Dicunt quidem hic etiam aliqua singuli propria, in quibus nulla est repugnancia metuenda suspicio: de his autem que pariter dicunt, necobi sibimet adversari potentur, videndum est. Neque enim dicti potest, si aliquid tale occurrit, aliud esse atque alibi a Domino similiter dictum, quando eodem loco rerum ac temporum, omnium trium versatur narratio. Sane quod eundem sententiarum a Domino dictarum, non cumdeinde omnes ordinem servant, nihil ad rem pertinet vel intelligentiam vel insinuapdam, dum ea que ab illo dicta referuntur, non sibimet adversentur.*

148. Quod ergo Matthæus ait, *Et prædicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe in testimonium omnibus gentibus, et tunc veniet consummatio;* etiam Marcus eodem ordine ita commemorat, *Et in omnes gentes primum oportet prædicari Evangelium:* non dicit, et tunc veniet consummatio; sed hoc significat quod ait, primum, id est, *Et in omnes gentes primum oportet prædicari Evangelium:* quia illi de fine interrogaverant. Cum ergo dicit, *Primum oportet in omnes gentes prædicari Evangelium,* significat utique, primum, antequam veniat consummatio.

149. Item quod Matthæus ait, *Cum ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit intelligat;* hoc Marcus dicit ita, *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, qui legit intelligat:* in qua mutatione verbi exposuit eamdem sententiam; ideo quippe ubi non debet, quia in loco sancto non debet. Lucas autem non ait, *Cum autem videritis abominationem desolationis, stantem in loco sancto;* sed, *qui non debet:* sed ait, *Cum autem videritis circumcidere ab*

¹ Post has voces, quod Matthæus et Marcus, addunt nos, secreto discipulis dominum interrogantibus quod signum adveniens esset.

exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus. Tunc erit ergo abominationis desolationis in loco sancto.

450. Quod autem ait Matthæus, *Tunc qui in Iudea sunt, fugiant ad montes; et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua; et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam;* totidem pene verbis hoc etiam Marcus commemorat. Lucas autem, *Tunc qui in Iudea sunt, inquit, fugiant in montes:* hoc sicut illi duo; cetera vero aliter. Sequitur enim, et dicit, *Et qui in medio ejus, discedant; et qui in regionibus, non intrent in eam: quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.* Satis diversum videtur quod illi duo dixerunt, *Et qui super tectum, non descendat tollere aliquid de domo sua;* et quod iste dicit, *Et qui in medio ejus, discedant:* nisi forte quia perturbatio magna erit tam magno instanti periculo, illi quos inclusisset obsidio, quod significat dicendo, *qui in medio ejus, in tecto erunt attoniti et volentes videre quid impendat, vel qua evadendum sit.* Sed quomodo ait, *discedant, quando supra dixit, cum autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem?* Nam illud quod sequitur, *Qui in regionibus, non intrent in eam,* videtur ad congruam pertinere admonitionem; et potest observari, ut qui extra sunt non in eam intrent: qui autem in medio sunt, quomodo discedant, ab exercitu jam civitate circumdata? An hoc est esse in medio ejus, quando jam ita periculum urget, ut temporaliter ad presentem vitam tuendam non possit evadi; et quoniam tunc parata debet esse anima ac libera, nec carnalibus desideriis occupata et oppressa, hoc significat quod ab illis duobus dictum est, *in tecto, vel super tectum:* ut quod iste ait, *discedant, id est non jam hujus vite desiderio capiantur, sed in aliam vitam migrare parati sint;* hoc illi duo dixerint, *non descendat tollere aliquid de domo,* id est nullo affectu inclinetur in carnem tanquam aliquid inde commodi percepturus: et quod iste ait, *Qui in regionibus, non intrent in eam, id est, qui jam bono cordis proposito extra illam facti sunt, non eam rursus carnali cupiditate desiderent;* hoc illi dixerint, *Et qui in agro est, non revertatur retro tollere vestimentum suum,* tanquam iterum involvi curis quibus erat exutus?

451. Quod vero ait Matthæus, *Orate autem, ut non fiat fuga vestra hieme vel sabbato;* hinc Marcus partem dixit, partem tacuit: *Orate vero, inquit, ut hieme non fiant.* Lucas autem hoc non dixit, sed tamen dixit aliquid solus, quo mihi videatur hanc ipsam, que ab istis obscure posita est, illustrasse sententiam: ait enim, *Attende autem vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et curis hujus vite, et supervenient in vos repentina dies illa: tanquam laqueus enim superveniet in omnes qui sedent super faciem orbis terræ.* Vigilate itaque, omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt. Hæc intelligitur fuga, quam Matthæus commemorat, que non debet fieri hieme vel sabbato. Ad hiemem autem pertinent curae hujus vite, quas Lucas aperte posuit: ad sabbatum vero crapula et ebrietas. Curæ quippe tristes

sunt velut hiems: crapula vero et ebrietas, carnali letitia luxuriisque cor submergit atque obruit; quod malum sabbati nomine propriea significatum est, quia haec erat jam, sicut et nunc est Judeorum pessima consuetudo, illo die deliciis affluere, dum spirituale sabbatum ignorant. Aut si aliquid aliud in illis secundum Matthæum et Marcum verbis intelligendum est, aliquid aliud etiam Lucas dixerit, dum tamen nulla repugnante quæstio moveatur. Neque enim nunc Evangelia exponenda suscepimus, sed a falsitatis vel fallacie calunniis defendenda. Alia vero que in hoc sermone Matthæus posuit communia cum Marco, nihil habent quæstionis: que autem cum Luca, non in hoc sermone Lucas ea posuit, cuius huic ordo concordat; sed alibi talia vel recordatur atque inserit præoccupando, ut prius commemoret quæ postea a Domino dicta sunt; vel bis a Domino dicta facit intelligi, et nunc secundum Matthæum, et tunc secundum ipsum.

CAPUT LXXXVIII. — *Quod commemorant Matthæus et Marcus ante biduum futuræ Paschæ, et postea dicunt quod in Bethania fuit, quomodo non repugnet Joanni, qui cum ipsis narrat hoc idem quo factum est in Bethania, et dicit, Ante sex dies Paschæ.*

452. Sequitur Matthæus: *Et factum est, cum consummasset Jesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis: Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur* (Matth. xxvi, 1, 2). Hinc attestantur alii duo Marcus et Lucas, ab eodem ordine non recedentes (Marc. xiv, 1, et Lvc. xxxi, 1). Neque hoc tanquam a Domino dictum insinuant; hoc enim intimare prætermiserunt: ex sua tamen persona et Marcus dicit, *Erat autem Pascha et azyma post biduum;* et Lucas, *Appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha.* Sic ergo appropinquabat, ut esset post biduum, sicut alii duo apertius consonant. Joannes vero tribus quidem locis commemoravit ejusdem diei festi propinquitatem, cum alia quædam duobus superioribus locis narraret: tertio autem loco appetit ejus narratio circa ipsa versari tempora, ubi hoc etiam illi tres intimant, id est impendit jam dominica passionis (Joan. xi, 53, xii, 1, et xiii, 1).

453. Sed hoc videri potest parum diligenter intentibus esse contrarium, quod Matthæus et Marcus poste aquam dixerunt Pascha post biduum futurum, deinde commemoraverunt quod erat Jesus in Bethania, ubi de unguento illo pretioso dicitur: Joannes autem ante sex dies Paschæ dicit Jesum venisse in Bethaniam, de unguento eadem narraturus (Id. xii, 1). Quomodo ergosecundum illos duos, post biduum futurum erat Pascha, cum poste aquam id dixerint, inveniantur cum Joanne in Bethania illud de unguento quod ipse narrantes, tunc autem ipse dicat post sex dies futurum Pascha? Sed qui ita moventur non intelligunt Matthæum et Marcum illud quod in Bethania de unguento factum erat recapitulando posuisse, non post illam de biduo prædicacionem suam, sed ante jam factum cum adhuc sex dies

essent ad Pascha. Non enim quisquam eorum cum dixisset, post biduum futurum Pascha, sic adjunxit de illo facto in Bethania, ut diceret, Post haec cum esset in Bethania: sed Matthaeus quidem, *Cum autem esset, inquit, Jesus in Bethania*: Marcus autem, *Cum esset Bethania*: quod utique intelligitur et antequam illa dicerentur que ante biduum Pasche dicta sunt. Sicut ergo ex Joannis narratione colligitur, ante sex dies Paschæ venit in Bethaniam: ibi factum est illud convivium ubi de unguento pretioso fit commemorationis; inde venit Jerosolymam sedens super asellum; deinde postea geruntur ea quæ narrant post hunc adventum ejus Jerosolymis gesta. Ex illo ergo die quo venit in Bethaniam atque illud de unguento factum est, usque ad diem quo ista omnia gesta atque dicta sunt, intelligimus, etiam Evangelistis non commemorantibus, consumptum fuisse quadragesima, ut occurret dies quem ante biduum Pascha duo definerunt. Lucas autem cum ait, *Appropinquabat autem dies festus azymorum*, non expressit biduum: sed hanc propinquitatem, quam commemoravit, in ipso intervallo bidui debemus accipere. Joannes vero cum dicit, *Proximum erat Pascha Iudeorum* (*Joan. xi, 55*), non hoc biduum vult intelligi, sed sex dies ante Pascha. Proinde, cum quædam post hoc dictum commemorasset, tunc jam volens ostendere quam proximum fuisse Pascha dixisset: *Jesus ergo ante sex dies, inquit, Pasche, venit in Bethaniam, ubi fuerat Lazarus mortuus, quem suscitavit Jesus* (*Id. xii, 1, 2*). Fecerunt autem ei canam ibi. Hoc illud est quod commemorant recapitulantes Matthæus et Marcus, cum jam dixissent post biduum futurum Pascha. Recapitulando ergo ad illum diem redeunt in Bethaniam, qui erat ante sex dies Paschæ, et narrant quod Joannes de cena et unguento: unde venturus erat Jerosolymam, et peractis illic quæ narrata sunt, perventurus ad diem qui erat ante biduum Paschæ, unde isti digressi sunt, ut recapitulando commemorarent quod ante in Bethania de unguento gestum est; cuius rei peracta narratione, illuc iterum redeunt, unde digressi fuerant, id est, ut jam sermo Domini narretur, quem habuit ante biduum Paschæ. Nam si tollamus de medio quod gestum in Bethania digredientes ab ordine recolendo et recapitulando narrarunt, et ipsum ordinem contexamus, ita sermo dirigitur secundum Matthæum dicente Dominum: *Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur, ut crucifigatur. Tunc congregati sunt principes sacerdotum et seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphaz, et consilium fecerunt, ut Jesum dolo tenerent et occiderent. Dicebant autem, Non in die festo; ne forte tumultus fieret in populo. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicitur Judas Scariot, ad principes sacerdotum* (*Math. xxvi, 2-14*), etc. Inter illud enim quod dictum est, *Ne tumultus fieret in populo*, et illud quod dictum est, *Tunc abiit unus de duodecim, qui dicitur Judas*, interpositum est illud de Bethania, quod recapitulando dixerunt: quo nos prætermisso conteximus narrationem, ut insinuaremus non repugnare ordinem temporum. Se-

cundum Marcum autem, eodem Bethanie convivio, quod recapitulando et ipse interposuit, similiter prætermisso, ita se ordo narrationis tenet: *Erat autem Pascha et azyma post biduum; et quarebant summi sacerdotes et Scribae quomodo cum dolo tenerent, et occiderent. Dicebant enim, Non in die festo; ne forte tumultus fieret populi. Et Judas Scariot, unus ex duodecim, abiit ad summos sacerdotes, ut proderet eum* (*Marc. xiv, 1-10*), etc. Etiam hic inter illud quod dictum est, *Ne forte tumultus fieret populi*, et illud quod adjinximus, *Et Judas Scariot unus ex duodecim, possum est illud de Bethania, quod recapitulando dixerunt. Lucas sane ipsam rem gestam in Bethania prætermisit. Haec diximus propter sex dies ante Pascha, quos dicit Joannes, cum in Bethania rem gestam narraret; et biduum ante Pascha, quod Matthæus et Marcus dixerunt, cum post hoc a se dictum illud ipsum in Bethania quod Joannes, commemorarent.*

CAPUT LXXXIX. — *De cena in Bethania ubi mulier unguento pretioso Dominum persudit, quomodo inter se congruant Matthæus, Marcus et Joannes, et quomodo Luca non aduersenatur tale aliquid alio tempore commemoranti.*

154. Sequitur ergo Matthæus ab eo loco, ubi finem feceramus considerandæ narrationis, et dicit: *Tunc congregati sunt principes sacerdotum et seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphaz, et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, et occiderent. Dicebant autem, Non in die festo; ne forte tumultus fieret in populo. Cum autem esset Jesus in Bethania, in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis, etc., usque ad illud ubi ait, Dicetur et quod haec fecit in memoriam ejus* (*Math. xxvi, 3-15*). Nunc jam de muliere atque unguento pretioso quod in Bethania gestum est, consideremus. Lucas enim quamvis simile factum commemoraret, nomine conveniat ejus, apud quem convivabatur Dominus; nam et ipsum Simonem dicit: *tamen quia non est contra naturam vel contra morem hominum, ut si potest unus homo habere nomina duo, multo magis possint et unum nomen habere homines duo; potius credibile est aliud fuisse illum Simonem non leporosum, in cuius domo hoc in Bethania gerebatur. Nam nec Lucas in Bethania rem gestam dicit, quam narrat: et quamvis non commemoraret civitatem aut castellum, ubi factum sit; tamen non videtur in eodem loco versari ejus narratio. Nihil itaque aliud intelligentum arbitrari, nisi non quidem aliam fuisse mulierem, quæ peccatrix tunc accessit ad pedes Jesu, et osculata est, et lavit lacrymis, et tersit capillis, et unxit unguento; cui Dominus adhibita similitudine de doobus debitoribus, ait dimissa esse peccata multa, quoniam dilexit multum: sed eamdem Mariam bis hoc fecisse, semel scilicet quod Lucas narravit, cum primo accedens cum illa humilitate et lacrymis meruit peccatorum remissionem* (*Luc. vii, 36-40*). Nam hoc et Joannes, quamvis non sicut Lucas quemadmodum factum esset narraverit, tamen ipsam Mariam commendans com-

memoravit, cum jam de Lazaro resuscitando cepisset loqui, antequam veniret in Bethaniam. Quod ita ibi narrat: *Erat autem quidam, inquit, languens Lazarus a Bethania de castello Mariae et Martha sororis ejus. Maria autem erat quae unxit Dominum unguento, et extensis pedes ejus capillis suis, cuius frater Lazarus infirmabatur* (Joh. xi, 1, 2). Ille dicens Joannes attestatur Læte, qui hoc in domo pharisæi ejusdam Simonis factum esse narravit. Jam itaque hoc Maria fecerat. Quod autem in Bethania rursus fecit, aliud est, quod ad Lucae narrationem non pertinet, sed pariter narratur a tribus, Joanne scilicet (Id. xii, 1-8), Matthæo et Marco (Marc. xiv, 5-9).

455. Inter istos igitur tres, Matthæum, Marcus et Joannem, quemadmodum hoc convenient attendamus, de quibus non est dubium quod eamdem rem narrantem in Bethania, ubi etiam discipuli, quod omnes tres commemorant, murmuraverunt adversus mulierem tanquam de perditione pretiosissimi unguenti. Quod ergo Matthæus et Marcus caput Domini unguento illo perfusum dicunt, Joannes autem pedes, regula illa ostenditur non esse contrarium, quam demonstravimus, cum de quinque panibus pasceret turbas. Ibi enim quia non desuit qui ei quinquagenos, et centenos discubuisse commemoraret, cum alius quinquagenos dixerit, non potuit videri contrarium: potuisse autem si alius centenos tantum posuisset, sicut alius quinquagenos, et tamen debuit inveniri utrumque factum esse. Quo exemplo informari nos oportuit, sicut illic admonui, etiam ubi singuli Evangelistæ singula commemorant, utrumque factum intelligere (Supra, cap. 46, n. 98). Proinde et hic non solum caput, sed et pedes Domini accipianus perfudisse mulierem. Nisi forte quoniam Marcus fratio alabastro perfusum caput commemorat, tam quisquam absurdus et calumniosus est, ut aliquid in vase fracto neget remanere potuisse, unde etiam pedes perfundebret. Sed cum iste contendenter sic esse fractum, ut nihil ibi residui fieret, nitens adversus veritatem Evangelii; quanto melius et religiosius contendit alius non esse ita fractum, ut totum effunderet, nitens pro veritate Evangelii? Ille autem calumniator si tam pertinaciter cœcus est, ut Evangelistarum concordiam de alabastro fracto frangere conetur, prius accipiat perfusos pedes antequam illud fractum esset, ut in integrum remaneret, unde etiam caput perfundetur, ubi fractura illa totum effundet. A capite quippe nobis ordinare consuli agnoscimus, sed ordinare etiam nos a pedibus ad caput ascendamus.

456. Cetera facili huic nullam mihi videntur habere questionem. Quod enim alii dicunt discipulos murmurasse de unguenti effusione pretiosi, Joannes autem Judam commemorat, et ideo quia fur erat; manifestum potest esse discipulorum nomine eundem Judam significatum, locutione illa quam de Philippo in quinque panibus insinuavimus, plurali numero pro singulari usurpato (Ibid., n. 96). Potest etiam intelligi quod ei alii discipuli aut senserint hoc, aut dixerint, aut eis Juda dicente persuasum sit, atque omnium

voluntatem Matthæus et Marcus etiam verbis expresserint; sed Judas propterea dixerit, quia fur erat, ceteri vero propter pauperum curam; Joannem autem de solo illo id commemorare voluisse, ejus ex hac occasione furandi consuetudinem creditit intimandam.

CAPUT LXXX. — *Ubi mittit discipulos ut præparent ei manducare Pascha, quomodo inter se congruant Matthæus, Marcus et Lucas.*

457. Sequitur Matthæus: *Tunc abiit unus de duodecim qui dicitur Judas Scarioth, ad principes sacerdotum, et ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam?* At illi constinxerunt ei triginta argenteos, etc., usque ad illud, ubi ait, *Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus, et paraverunt Pascha* (Matth. xxvi, 14-19). Nihil in hoc capitulo contrarium putari potest Marco et Læte, qui hoc idem similiter narrant (Marc. xiv, 10-16, et Læc. xxii, 3-13). Quod enim dicit Matthæus *Ite in civitatem ad quendam, et dicite ei: Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis,* eum significat quem Marcus et Lucas dicunt patrem familiæ vel dominum domus, in qua eis cenaculum demonstratum est, ubi pararent Pascha: quod ergo interposuit Matthæus, *ad quendam*, tanquam ex persona sua studio brevitas illum compendio voluit insinuare. Si enim diceret dixisse Dominum, *Ite in civitatem, et dicite ei, Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio Pascha;* tanquam civitati dicendum esset, acciperetur. Ac per hoc non ex Domini, cuius mandatum narrabat, sed ex sua persona interposuit, ad quendam jussisse Dominum ut irent, ne haberet necesse totum dicere, cum hoc illi ad insinuandam jubentis sententiam sufficere videretur. Nam neminem sic loqui, ut dicat, *Ite ad quendam, quis nesciat?* Si enim diceret, *Ite ad quemcumque, aut, ad quemlibet;* posset esse integra locutio, sed non esset certus homo ad quem mitterentur (a): cum cum certum ostendant, quamvis tacito ejus nomine, Marcus et Lucas. Sciebat quippe Dominus ad quem mitteret. Et ut eum etiam illi quos mittebat, invenire possent, premonuit quod indicium sequerentur, de hinc gestante aquæ lagenam vel amphoram, ut eum secuti, ad domum quam volebat, venirent. Cum itaque non hic posset dici, *Ite ad quemlibet, quod integritas quidem locutionis admittit,* sed hoc loco rei hujus quæ insinuabatur veritas non admitit; quanto minus hic dici potuit, *Ite ad quendam,* quod omnino nunquam recta locutione dici potest? Sed plane discipulos a Domino, non ad quemlibet, sed ad quendam hominem, id est, ad certum aliquem missos esse manifestum est. Quod nobis ex persona sua recte potuit Evangelista narrare, ut diceret, *Misit eos ad quendam, ut dicerent ei, Apud te facio Pascha.* Potuit etiam sic, *Misit eos ad quendam* dicens: *Ite, dicite ei, Apud te facio Pascha.* Ac per hoc cum verba Domini posuisset dicens, *Ite in civitatem;* interposuit ipse, *ad quendam:* non quia hoc

(a) Haec difficultas locum non habet in græco: *πρὸς τὸν δίδυμον.*

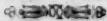
Dominus dixerit, sed ut ipse nobis insinuaret tacito nomine suisse quedam in civitate, ad quem Domini discipuli mittebantur, ut prepararent Pascha. Ac sic post hanc ex persona sua interpositionem duorum verborum, sequitur ordinem verborum Domini dicentis. *Et dicit ei, Magister dicit.* Jam enim si queras, Cui recte respondet, illi cuidam homini, ad quem misse insinuavit Evangelista, cum ex persona sua interposuisset, ad quendam: minus quidem usitata locutio, sed tamen sic intellecta integerrima est; aut si habet aliquid proprietatis hebreæ lingua, qua perhibetur scripsisse Mathæus, ut etiam totum ex persona Domini dictum locutionis integritate non careat, viderint qui neverunt. Sane ita posset etiam latine dici, si diceretur, Ita in civitate ad quendam, quem vobis demonstraverit homo qui vobis occurreret lagena aquæ portans: hoc modo jubenti sine ambiguitate posset obtemperari. Velut etiam si diceret, Ita in civitatem ad quendam qui manet illo aut illo loco, in tali vel tali domo; cum expressione loci et designatione domus; posset intelligi, posset fieri. His autem

atque hujusmodi ceteris tacitis indicis qui dicit, he ad quendam, et dicite ei, ideo non potest audiri, quia certum aliquem vult intelligi, cum dicit, ad quendam, et non exprimit quomodo dignocatur. Quod si ex persona Evangeliste dictum illud interpositionem accepimus, erit quidem necessitate brevitas subobserua locutio, sed tomen integra. Quod vero Marcus lagena dicit, quam Lucas amphoram; ille vasis genus, ille modum significavit: utique tamen veritatem sententia custodivit.

158. Sequitur Mathæus: *Vespere autem facto discubebat cum duodecim discipulis; et edentibus illis dixit: Amen dico vobis, quia unus vestrum me tradidurus est.* Et contristati valde, cuperunt singuli dicere: *Numquid ego sum, Domine?* etc., usque ad illud ubi ait, *Respondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum, Rabbi?* Ait illi: *Tu dixisti (Matth. xxvi, 20-25).* In his quæ consideranda nunc propositius, nihil afferunt questionis etiam ceteri Evangelistæ, qui talia commemorant (*Marc. xiv, 17-21; Luc. xxii, 14-25, et Joon. xiii, 21-27*).

LIBER TERTIUS.

In quo Evangelistarum a cena narratione ad Evangelii finem concordia, collato simul ordineque digesto singulorum contextu, demonstratur.

PROLOGUS. — 1. Jam quoniam omnium quatuor narratio in eversatur loco, in quo necesse est eos usque in finem pariter ambulare, nec nullum digredi ab invicem, sicuti forte alias aliquid commemorat, quod alii, prætermittit; videtur mihi expeditius nos demonstrare posse omnium Evangelistarum convenientiam, si ab hoc jam loco omnium omnia contexamus, et in unam narrationem faciemque¹ digeramus. Sic ergo arbitrator commodius facilius que id quod suscipimus explicari, ut aggrediamur narrationem omnia commemorantes, cum eorum Evangelistarum attestatione, qui ex his omnibus² quisque quod potuit aut quod voluit commemoravit: ut tamen ab omnibus haec omnia dicenterent, quæ demonstrandum est in nullo sibi esse contraria.

CAPUT PRIMUM. — *De cena Domini et de expresso traditore ejus, quemadmodum inter se quatuor converniunt.*

2. Hinc igitur incipiamus secundum Mathæum: *Cenantibus autem eis, accepit Jesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: Accipite, et comedite; hoc est corpus meum (Matth. xxvi, 20-26).* Haec et Marcus Lucasque commemorant (*Marc. xiv, 17-22, et Luc. xxii, 14-25*). Quod enim Lucas de calice bis commemoravit, prius antequam panem daret, deinde postea quæ panem dedit; illud quod superius dixit, praæoccupavit ut solet; illud vero quod ordine suo posuit, non commemoraverat superius: utrumque autem conjunctum hanc senten-

tiæ facit, quæ et illorum est. Joannes autem de corpore et sanguine Domini hoc loco nihil dixit, sed plane alibi multo umerius hinc Dominum locutum esse testatur³ (*Joan. vi, 52-64*). Nunc vero cum Dominus a cena surrexisse et pedes discipulorum lavisse commemorasset, reddita etiam ratione cur eis hoc fecerit, in qua Dominus adhuc clause significaverat per testimonium Scripturae, ab eo se tradi qui mandaret eis panem; venit ad hunc locum, quem tres exterior pariter insinuant: *Cum haec dixisset, inquit, Jesus, turbatus est spiritu, et protestatus est, et dixit: Amen, amen dico vobis, quia unus ex vobis tradet me.* Aspiciebat ergo, sicut idem ipse Joannes subiectum, *ad invicem discipuli, hesitantes de quo diceret (Id. xii, 2-32).* Et contristati, sicut Mathæus et Marcus dicunt, cuperunt ei singillam dicere: *Numquid ego sum?* At ipse respondens ait, sicut Mathæus sequitur, *Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.* Et sequitur idem Mathæus ita subiectus: *Filius quidem hominis erit, sicut scriptum est de illo: nam autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur!* bonum erat ei si natus non fuisset homo ille: in his et Marcus hoc etiam ordine conponunt. Deinde Mathæus subiungit: *Respondens autem Iudas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum, Rabbi?* Ait illi: *Tu dixisti.* Etiam hic non expressum est, utrum ipse esset. Potest enim adhuc intelligi, tanquam, *Non ego dixi: potuit etiam hoc sic dici a Iuda et a Domino responderi, ut non omnes adverterent.*

¹ MSS. optime nota Corbeiensis et Benigensis, preter alios panes, omittunt, hinc Dominum locutum esse testatur: at habent tamen cum ceteris verba illa, sed plaus alibi multo umerius.

² Apud Rat. et Er., seriemque.

³ Sic MSS. At editi Er. et Lov., cum eorundem Evangelistarum attestatione quid ex his, etc.

3. Deinde sequitur Matthæus et inserit mysterium corporis et sanguinis a Domino discipulis datum, sicut et Marcus et Lucas. Sed cum tradidisset calicem, rursus de traditore suo locutus est, quod Lucas persequitur dicens : *Verumtamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa : et quidem Filius hominis secundum quod definitum est vadit ; verumtamen ea homini illi per quem tradetur !* Hic jam intelligendum est illud consequi quod Joannes narrat, isti autem pretermiserunt ; sicut Joannes quædam pretermisit quæ illi dixerunt. Cum ergo post traditum calicem dixisset Dominus, quod a Luca positum est, *Verumtamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa, etc.*, conjungitur illud secundum Joannem : « Erat ergo recumbens unus ex discipulis ejus in sinu Iesu, quem diligebat Jesus : innuit ergo huic Simon Petrus, et dixit ei : Quis est de quo dicit ? Itaque cum recubuerit ille supra pectus Iesu, dicit ei : Domine, quis est ? Respondit Jesus : Ille cui ego intinctum panem porrexero. Et cum intinxisset panem, dedit Iudeus Simonis Scarioth. Et post buccellam, tunc introit in illum satanas. »

4. Hic videndum est, ne non solum Luce, qui jam dixerat intrasse satanam in cor Iudei, quando pactus est tunc cum Iudeis, ut eum accepta pecunia tradaret, sed etiam sibi ipse Joannes repugnare videatur, qui jam dixerat superius, antequam istam buccellam acciperet. *Ei cœna facta, cum jan diabolus immisisset in cor ut traderet eum Iudas.* Quomodo enim intrat in cor, nisi immittendo iniquas persuasions cogitationibus iniquorum ? Sed nunc intelligere debemus a diabolo Judam plenius esse possatum : sicut contra in bono, illi qui jam acceperant Spiritum sanctum, quando eis post resurrectionem insufflavit dicens, *Accipite Spiritum sanctum* (*Joan. xx, 22*) ; postea eum, cum desuper missus esset die Pentecostes, utique plenius acceperunt. Post buccellam ergo tunc introit in eum satanas : « Et, » sicut contextim Joannes ipse commemorat, « dicit ei Jesus : Quod facis, fac citius. Hoc autem nemo scivit discubentium ad quid dixerit ei. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quia dixit ei Jesus ², Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum : aut egenis ut aliquid daret. Cum ergo acceperisset ille buccellam, exiit continuo. Erat autem nox. Cum ergo exisset, dicit Jesus : Nunc clarificatus est Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo : et si Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificatus eum in sometipso, et continuo clarificabit eum. »

CAPUT II. — *De predicta negatione Petri, quemadmodum ostenduntur nihil inter se repugnare.*

5. « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum. Quæretis me ; et, sicut dixi Iudeis, quo ego vado vos non potestis venire : et vobis dico modo. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos, ut et vos diligatis invicem. In hoc cognoscet omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem. Dicit ei Simon Petrus : Domine, quo vadis ? » Nempe hic manifestum est, ex illis verbis motum esse Petrum ut diceret, *Domine, quo vadis ?* quia dicentem andierat. *Quo ego vado vos non potestis venire.* Respondit Jesus eidem Petru : *Quo ego vado non potes me sequi modo ; sequaris autem postea.* Tunc ille : *Quare non possum, inquit, sequi te modo ? animam meam pro te ponam.* Huic presumptioni respondit Dominus futuram ejus negationem. Lucas autem cum commemorasset dixisse Dominum, *Simon, ecce satanas expetivit vos ut*

lectionem habueritis ad invicem. Dicit ei Simon Petrus : Domine, quo vadis ? Respondit Jesus : Que ego vado non potes me modo sequi ; sequeris autem postea. Dicit ei Petrus : Quare non possum te sequi modo ? animam meam pro te ponam. Respondit Jesus : Animam tuam pro me pones ? amen, amen dico tibi, non cantabit gallus donec ter me neges » (*Joan. xiii, 33-38*). Hoc de predicta negatione sua Petro non solus Joannes, ex cuius Evangelio modo ista interposui, sed et ceteri tres commemorant (*Matth. xxvi, 30-35*; *Marc. xiv, 26-31*, et *Luc. xxii, 31-34*). Non sane omnes ex una eadem que occasione sermonis ad eam commemorandam veniunt : nam Matthæus et Marcus pari prorsus ordine et eodem narrationis sue loco eam subnectunt ambo, postea quam Dominus egressus est ex illa domo, ubi manducaverant Pascha ; Lucas vero et Joannes, antequam inde esset egressus. Sed facile possemus intelligere aut illos duos eam recapitulando posuisse, aut istos præoccupando ; nisi magis moveat quod tam diversa, non tanum verba, sed etiam sententias Domini præmittunt, quibus permotus Petrus illam præsumptionem proferret, vel cum Domino vel pro Domino moriendi, ut magis cogant intelligi ter eum expressisse præsumptionem suam diversis locis sermonis Christi, et ter illi a Domino responsum quod eum esset ante galli cantum ter negaturus.

6. Neque enim incredibile est, aliquantum disjunctionis intervallis temporis Petrum commotum esse ad præsumendum, sicut ad negandum ; vel ei Dominum aliiquid ter similiter respondisse : quandoquidem etiam contextim, nullis aliis interpositis rebus aut verbis, post resurrectionem ter illum interrogaverit utrum eum amet, et ei ter hoc idem respondentem etiam ipse mandatum de pascendis oīibus suis unum idemque ter præcepérat (*Joan. xxi, 15-17*). Hoc autem esse credibilius, quod ter ostenderit præsumptionem suam Petrus, et de tria sua negatione ter a Domino audierit, ex ipsis Evangelistarum verbis, que a Domino dicta diverse ac diversa commemorant, sic probatur. Ecce meminerimus quod nunc interposui ex Evangelio Joannis ; hoc certe dixerat : « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum. Quæretis me ; et, sicut dixi Iudeis, quo ego vado vos non potestis venire : et vobis dico modo. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos, ut et vos diligatis invicem. In hoc cognoscet omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem. Dicit ei Simon Petrus : Domine, quo vadis ? » Nempe hic manifestum est, ex illis verbis motum esse Petrum ut diceret, *Domine, quo vadis ?* quia dicentem andierat. *Quo ego vado vos non potestis venire.* Respondit Jesus eidem Petru : *Quo ego vado non potes me sequi modo ; sequeris autem postea.* Tunc ille : *Quare non possum, inquit, sequi te modo ? animam meam pro te ponam.* Huic presumptioni respondit Dominus futuram ejus negationem. Lucas autem cum commemorasset dixisse Dominum, *Simon, ecce satanas expetivit vos ut*

¹ Sic MSS. Editio autem, *persuasions cogitationum iniquarum.*

² MSS. *I* rope omnes, dicit ei Jesus. Duo e Vat. et Rat., dixerit. Grac., legi.

cribraret sicut triticum : ego autem rogavi pro te, ut non aeficiat fides tua ; et tu, aliquando conversus, confirma fratres tuos ; tunc subjecit Petrum respondisse, Domine, tecum paratus sum et in carcere et in mortis ire. Et ille dixit : Dico tibi, Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abnegas nosse me. Quam hoc aliud sit, aliud illud unde Petrus ad presumendum permotus sit, quis non videat ? At vero Matthæus, Et hymno dicto, inquit, exierunt in montem Oliveti. Tunc dicit illis Jesus : Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Scriptum est enim, Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis. Postquam autem resurrexero, præcedamus vos in Galilæam. Sic prorsus et Marcus. Quid habent etiam hæc verba vel sententiæ simile illis¹, vel quibus secundum Joannem, vel quibus secundum Lucam, Petrus retulit præsumptionem suam ? Et hic ergo ita sequitur : Respondens autem Petrus, ait illi : Etsi omnes scandalizari fuerint in te, ego nunquam scandalizabor. Ait illi Jesus : Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait illi Petrus : Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt.

7. Hac pene ipsis verbis etiam Marcus commemorat, nisi quod non generaliter, sed distinctius, quemadmodum futurum esset, expressit dictum a Domino, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam bis gallus vocem dederit, ter me es negaturus. Cum itaque omnes dicant prædictisse Dominum quod cum Petrus esset negaturus antequam gallus cantaret, non autem omnes dicant quoties gallus cantaret. Marcus hoc solus narravit expressius. Unde nonnullis videtur non congruere ceteris, quia parum attendunt, et maxime corum obnubilatur intentio, cum adversus Evangelium animo induuntur hostili. Tota enim Petri negatio, tria negatio est. In eadem namque permanet trepidatione animi, propositoque mendacii, donec admonitus quid ei prædictum sit, amaro fletu et cordis dolore sanaretur. Hæc autem tota, id est tria negatio, si post primum galli cantum inciperet, falsum dixisse viderentur tres : quorum Matthæus dixit, Amen dico tibi, quia in hac nocte, antequam gallus cantet, ter me negabis ; Lucas autem, Dico tibi, Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abnegas nosse me ; Joannes autem, Amen, amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges. Diversi enim verbis et verborum ordine eamdem explicaverunt sententiam dixisse Dominum, quod antequam gallus cantaret, ter eum Petrus esset negaturus. Rursus si totam triam negationem ante peregisset, quam cantare gallus inciperet, superfluo dixisse Marcus deprehenderetur ex persona Domini, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam gallus bis vocem dederit, ter me negaturus es. Quid enim attinebat dicere, priusquam bis, quando, si ante primum galli cantum tota illa tria negatio completeretur, simul et ante secundum, et ante tertium, et ante omnes galli cantus ejusdem

nocis completa inveniretur, quæ ante ipsum primum completa probaretur ? Sed quia ante primum galli cantum coepia est illa tria negatio, attenderunt illi tres, non quando eam completurus esset Petrus, sed quanta¹ futura esset, et quando coepit ; id est, quia tria, et quia ante galli cantum : quanquam in animo ejus, et ante primum galli cantum tota possit intelligi. Quamvis enim verbis negantis ante primum coepia, ante secundum autem galli cantum peracta sit tota illa tria negatio ; tamen affectione animi et timore Petri ante primum tota concepta est². Nec interest quantis morarum intervallis tria voce enunciata sit, cum cor eius etiam ante primum galli cantum tota possederit, tam magna scilicet formidine imbibita, ut posset Dominum, non solum semel, sed iterum et tertio interrogatus negare, ut rectius diligenterisque attendentibus³, quomodo jam moechatus est mulierem in corde suo qui eam viderit ad concupiscendum (Math. v, 28); sic Petrus quodcumque verbis ederet timorem, quem tam vehementer animo conceperat, ut perdurare posset usque ad tertiam Domini negationem, tota tria negatio ei tempori deputanda est, quando eum tria negationi sufficiens timor invasit : ex quo etiam si post primum galli cantum inciperent, pulsato interrogationibus pectore, verba illa negationis erumpere, nec sic absurdæ atque mendaciter ante galli cantum ter negasse diceretur, quando ante galli cantum tantus timor obsederat mentem, qui eum⁴ posset usque ad tertiam negationem perducere. Multo minus igitur movere debet, quia tria negatio etiam trinis negantis vocibus ante galli cantum coepia, etsi non ante primum galli cantum peracta est. Tanquam si alicui diceretur, Hac nocte, antequam gallus cantet, ad me scribes epistolam, in qua mihi ter conviciaberis : non utique si eam ante omnem galli cantum scribere inciperet, et post primum galli cantum finiret, ideo dicendum erat falsum fuisse prædictum. Marcus ergo de ipsarum vocum intervallis planius elocutus est, qui dixit ex persona Domini, Priusquam bis gallus vocem dederit, ter me es negaturus. Ita gestum esse apparebit, cum ad eumdem locum narrationis evangelicæ venerimus, ut etiam illuc ostendatur Evangelistas sibi congruere.

8. Si autem queruntur ipsa omnino verba que Petro Dominus dixerit; neque inveniri possunt, et superfluo queruntur; cum sententia ejus, propter quam cognoscendam verba proferuntur, etiam in diversis Evangelistarum verbis possit esse notissima. Sive ergo diversis sermonum Domini locis commotus Petrus singillatim ter enuntiaverit præsumptionem suam, et ter ei Dominus suam negationem prædixerit, sicut probabilius indagatur; sive aliquo narrandi ordine possint omnium Evangelistarum commemorationes in unum redigi, quibus demonstretur semel Dominum prædictisse Petro præsumenti quod eum negaturus

¹ sic legendum cum MSS. et editione Ratisponensi; non autem ut apud Er. et Lov., q.d. habet etiam hæc verba vel sententiam similem.

² Lov., quando. Sed melius editi alii et MSS., quanta.

³ Ita MSS. et Rat. At Er. et Lov., copta est.

⁴ in sex MSS. additum hic est, videtur.

⁴ in MSS. prope omnibus et Rat., eam.

eset; nulla hic Evangelistarum repugnantia deprehendi poterit, sicut nulla est.

CAPUT III. — *De his quae dicta sunt a Domino donec exiret de domo ubi canaverant, quemadmodum nihil discrepare monstrantur.*

9. Nunc ergo quantum possumus, ipsum ex omnibus ordinem jam sequamur. Cum itaque secundum Joannem hoc Petro predictum esset, sequitur idem Joannes, et consernit Domini sermonem, dicens: *Non turbetur cor vestrum. Creditis in Deum, et in me credite: in domo Patris mei mansiones multæ sunt*, etc. Sermonis ejus præclara maximeque sublimis diu narrat, donec contextim veniat ad illum locum, ubi ait Dominus: *Pater justus, et mundus te non cognovit; ego autem te cognovi: et tu cognoverant quia tu me misisti; et nomen eis feci nomen tuum, et nomen faciam, ut distinctio qua dilexisti me, in ipsis sit, et ego in ipsis (Joan. XIV-XVII).* Cum autem facta esset contentio inter eos, quis eorum videretur esse major, sicut Lucas commoratur, dicit eis: *Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic: sed qui major est in vobis, fiat sicut junior*⁴; et qui præcessor est, sicut ministerior. *Nam quis major est, qui recumbit, an qui ministrat?* nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum auctor qui ministrat: vos autem estis qui permanistis mecum in temptationibus meis. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo, et sedeatis super thronos, judicantes duodecim tribus Israel. Ait autem Dominus Simoni, sicut Lucas ipse subjungit, *Simon, ecce satanas expellit vos, ut cibaret sicut triticum: ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos. Qui dixit ei: Domine, tecum paratus sum et in carcerem et in mortem ire. Et ille dixit: Dico tibi, Petre, non canticabis hodie gallus, donec ter abneget nosse me. Et dixit eis: Quando misi vos sine sacculo et pera et calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet sacculum, tollat; similliter et peram: et qui non habet, vendat tunecam suam, et emat gladium. Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iuratis deputatus est. Etenim ea quae sunt de me, finem habent. At illi dixerunt: Domine, ecce gladii duo haie. At ille dixit eis: Satis est (Luc. XXII, 24-38). Et hymno dicto, sicut Mattheus Marcusque commorabantur, exierunt in montem Oliveti. Tunc dicit illis Jesus: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. Scriptum est enim, Percutiam pastorem, et dispergerent oves gregis. Postquam autem surrexero, præcedam vos in Galileam. Respondens autem Petrus, ait illi: Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam*

⁴ In editis omissa erat particula, et; quae hic in melioris note MSS. habentur, necnon in antiquis Corbeiensiibus bibliis et in texu greco.

⁵ Editi, sicut minor. At MSS., sicut junior: sic etiam antiqua Corbeiensis Biblia et Augustini Speculum; juxta græcis o nebleros.

scandalizabor. Ait illi Jesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte, antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait illi Petrus: Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter et omnes discipuli dixerunt (Matth. XXVI, 50-55). Ille secundum Mattheum inseruimus: sed et Marci pene ipsa et totidem verba sunt (Marc. XIV, 26-51), nisi quia distat illud quod de galli canto jam supra enodavimus.

CAPUT IV. — *De his quæ gesta sunt in illo prædio vel horlo, quo ex illa domo post cænam venerunt, quomodo trium, id est Matthei, Marci et Lucas consonantia demonstretur, quoniam Joannes de hoc tacet.*

10. Contextit ergo narrationem Mattheus, et dicit: *Tunc venit Jesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani (Matth. XXVI, 56-46).* Hoc dicit et Marcus (Marc. XIV, 32-42); hoc et Lucas non expresse nominato prædio, cum ait: *Et egressus ibai secundum consuetudinem in montem Olivarum: secuti sunt autem illum et discipuli. Et cum pervenisset ad locum dixit illis: Orate ne intretis in temptationem (Luc. XXIII, 39-46).* Iste locus est, cujus nomen illi dixerunt Getsemanni. Ibi fuisse intelligimus horum, quem commemorat Joannes, ita narrans: « Haec cum dixisset Jesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat horum, in quem introivit ipse et discipuli ejus » (Joan. XVIII, 1). Deinde secundum Mattheum, « dixit discipulis: Sedete hic, donec vadam illuc et oram. Et assumptio Petro et duobus filiis Zebedai, coepit contrastari et moestus esse. Tunc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem; sustinet hic et vigilare mecum. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans et dicens: Mi Pater, si possibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Et venit ad discipulos, et invenit eos dormientes; et dicit Petro: Sic non potuistis una hora vigilare mecum? Vigilate, et orate ut non intretis in temptationem. Spiritus quidem propinquus est, caro autem infirma. Iterum secundo abiit et oravit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua. Et venit iterum, et invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati. Et relictis illis, iterum abiit, et oravit tertio, eundem sermonem dicens. Tunc venit ad discipulos suos, et dicit illis: Dormite jam, et requiescite: ecce appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum. Surgite, eamus; ecce appropinquavit qui me tradet. »

11. Haec etiam Marcus, eoque prorsus modo atque ordine consernit, aliquando brevius quasdam constrangens sententias, et aliquid magis aperiens. Nam videatur hic sermo secundum Mattheum tanquam sibi ipsi contrarius, quod post tertiam orationem venit ad discipulos suos et dicit illis, *Dormite jam, et requiescite: ecce appropinquavit hora*, et *Filius hominis tradetur in manus peccatorum. Surgite, eamus; ecce appropinquavit qui me tradet.* Quomodo enim supra, *Dormite jam, et requiescite, cum connectat, ecce ap-*

propinquavit hora; et ideo dicat, Surgite, eamus? Quia velut repugnantia commoti qui legunt, conantur ut pronuntiare quod dictum est, Dormite jam, et requiescite, tanquam ab exprobrante, non a permittente sit dictum. Quod recte fieret, si esset necesse: cum vero Marcus ita hoc commemoraverit, ut cum dixisset, Dormite jam, et requiescite, adjungeret, sufficit; et deinde inferret, Venit hora; ecce tradetur Filius hominis: utique intelligitur post illud quod eis dictum est, Dormite jam, et requiescite, sicut uero Dominum aliquantum, ut hoc fieret quod permiserat; et tunc intulisse, ecce appropinquavit hora. Ideo post illa verba secundum Marcum positum est, sufficit, id est, quod requievisisti jam sufficit. Sed quia commemorata non est ipsa interpositio silentii Domini, propterea coactat intellectum, ut in illis verbis alia pronuntiatio requiratur.

12. Lucas autem prætermisit quoties oraverit: dixit sane quod isti tacuerunt, et orantem ab angelo confortatum, et prolixius orantis sudorem fuisse sanguineum, et guttas decurrentes in terram. Cum ergo dicit, Et cum surrexisset ab oratione, et venisset ad discipulos suos, non expressit quota oratione: nihil tamen illis duobus repugnat. Joannes vero posteaquam in hortum ingressum dicit cum discipulis suis, non commemorat quid illic egerit, donec ejus traditor cum Judeis ad eum comprehendendum veniret.

13. Tres igitur isti eamdem rem ita narraverunt, sicut etiam unus homo ter posset cum aliquanta varietate, nulla tamen adversitate. Lucas enim, quantum ab eis progressus, id est avulsus fuerit ut oraret, manifestius aperuit, dicens, quantum jactus est lapidis. Porro autem Marcus primo ex verbis suis idem narravit rogasse Dominum, ut si fieri posset, transiret ab ea illa hora, id est passionis, quam calicis nomine mox significavit. Deinde verba ipsa Domini sic enunciavit: Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt; transfer calicem hunc a me. Quibus verbis si adjungas quod illi quo dixerunt, et quod ipse etiam Marcus ex persona tua pariter supra posuit, ita sententia manifestatur, Pater, si fieri potest, omnia enim tibi possibilia sunt, transfer calicem istum a me; ne quis cum putaret Patris minuisse potestatem, cum ait, si fieri potest: non enim dixit, Si facere potes; sed, si fieri potest: fieri quem potest quod ille voluerit. Sic itaque dictum est, si fieri potest, ac si diceretur, si vis. Manifestavit enim Marcus quo intellectu accipendum sit, si fieri potest, quando ait, omnia tibi possibilia sunt. Et quod commemoraverunt eum dixisse, Verum non quod ego volo, sed quod tu (quod tantumdem valet, quantum si et ita dicatur, Verum tamen non mea voluntas, sed tua fiat), satis ostendit non ex impossibilitate, sed ex voluntate. Pairs dictum esse, si fieri potest: presertim quia Lucas et hoc ipsum planius intimavit: non enim ait, si fieri potest; sed, si vis. Cui apertiori sententiae aperiens jungitur quod Marcus posuit, ut ita dicatur: Si

vis, omnia enim tibi possibilia sunt, transfer a me calicem istum.

14. Quod autem ipse Marcus, non solum Pater, sed Abba, Pater, eum dixisse commemorat, hoc est Abba hebraice, quod est latine Pater. Et fortasse Dominus propter aliquod sacramentum ultrunque dixerit, volens ostendere illum se tristitiam in persona sui corporis, id est Ecclesie, suscepisse, cui factus est angularis lapis, venienti ad eum partim ex Hebreis, ad quos pertinet quod ait, Abba; partim ex Gentibus, ad quas pertinet quod ait, Pater (Ephes. ii, 11-22). Etiam Paulus apostolus non prætermittens hoc sacramentum, In quo clamamus, inquit, Abba, Pater (Rom. viii, 15); et iterum ait, Misit Deus Spiritum suum in corda vestra, clamantem Abba, Pater (Galat. iv, 6). Oportuit enim ut bonus magister et verus salvator infirmioribus compatiens, in se ipso demonstraret non debere suos martyres desperare, si qua forte cordibus corum irrepereret sub tempore passionis ex humana fragilitate tristitia, cum eam vincerent, voluntati sua præponendo voluntatem Dei, quia ille scit quid expedit quibus consult. De qua tota re non nunc tempus est ut uberioris disseratur: agitur enim modo de convenientia Evangelistarum, in quorum diversitate verborum salubriter discimus non aliud in verbis ad audiendam veritatem, quam sententiam loquentis esse requirendam. Ille est enim Pater, quod Abba, Pater: sed ad sacramentum intimandum, planius est Abba, Pater; ad unitatem significandam, sufficit Pater. Et Dominum quidem Abba, Pater, dixisse credendum est: sed tamen non eluceret sententia, nisi aliis dicentibus Pater, demonstraretur sic esse illas duas Ecclesiastis ex Judeis et Græcis, ut etiam una sit. Ex illo ergo intellectu dictum est, Abba, Pater, quod idem Dominus alibi ait, Habeo alias oves quae non sunt de hoc ovili; Gentes utique significans, cum haberet oves etiam in populo Israel. Sed quia secutus adjectit, Oportet me et eas adducere, ut sit unus greges et unus pastor (Joan. x, 16); quantum valet ad Israëlitas et Gentes, Abba, Pater, tantum ad unum gregem, solum Pater.

CAPUT V.—De his que in ejus apprehensione facta et dicta omnes commemorant, quomodo inter se nihil appareat dissentire.

15. Adhuc ergo ipso loquente, sicut dicunt Matthæus et Marcus, ecce Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et sustibus, a principibus¹ sacerdotum et senioribus populi. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum dicens: Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenet eum. Et confessim accedens ad Jesum, dixit: Ave, rabbi. Et osculatus est eum (Matth. xxvi, 47-56, et Marc. xiv, 43-50). Dixitque illi primo, quod ait Lucas, Iuda, osculo Filium hominis tradis (Luc. xxi, 47-55)? deinde quod Matthæus, Amice, ad quid venisti? Deinde dixit, quod Joannes commemorat: Quem quaritis? Responderunt ei: Jesum Nazarenum. Dicit ei Jesus: Ego sum. Stabat autem et Judas, qui tradebat eum, cum ipsis: ut ergo dixit eis, Ego sum,

¹ hic in ebris additum fuerat, loqui: superfluo, cum optime subaudatur, narrare.

¹ Editi, missi a principibus. Absent vox, missi, a maioris note MSS., nec est in græco.

*abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram. Iterum ergo eos interrogavit : Quem queritis? Illi autem dixerunt : *Jesum Nazarenum. Respondit Jesus : Dizi vobis quia ego sum : si ergo me queritis, sinite hos abire. Ut impletetur sermo quem dixi, Quia quos dedisti mihi, non perdim ex ipsis quemquam* (Joan. xviii, 2-11).*

16. *Videntes autem, sicut Lucas dicit, ii qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei : Domine, si percutimus in gladio? Et percussit unus ex ipsis, quod omnes quatuor dicunt, servum principis sacerdotum, et amputavit auriculam ejus, sicut Lucas et Joannes dicunt, dexteram. Qui autem percussit, secundum Joannem Petrus erat : quem percussit autem, Malchus vocabatur. Deinde quod Lucas dicit, *Respondens Jesus ait : Sinite usque huc ; et adjunxit quod Matthaeus commemorat, Converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.* An putas quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones Angelorum? Quomodo ergo implebuntur Scriptura, quia sic oportet fieri? His verbis adjungi potest quod illum eo loco dixisse Joannes commemorat, *Calicem quem dedit mihi Pater, non vis bibam illum?* Tunc, sicut Lucas dicit, tetigit auriculam illius qui percussus erat, et sanavit eum.*

17. Nec moveat quasi contrarium sit quod Lucas dixit, interrogantibus discipulis si percuterent in gladio, Dominum respondisse, *Sinite usque huc* : quasi post illam percussionem ita dictum fuerit, ut placuerit ei usque huc factum, sed amplius fieri noluerit; cum in verbis quae Matthaeus posuit, intelligatur potius totum factum quo usus est gladio Petrus, Domino disdiscuisse. Illud enim verius est, quod cum eum interrogassent dicentes, *Domine, si percutimus in gladio?* tunc respondit, *Sinite usque huc*: id est, non vos moveat quod futurum est; permittendi sunt hoc usque progreedi, hoc est, ut me apprehendant, et impleantur quae de me scripta sunt. Sed inter moras verborum interrogantium Dominum et illius respondentis, Petrus defensionis aviditate et majori pro Domino commotione percussit: sed non potuerunt etiam simul dici, quae simul fieri potuerunt. Non enim dicere, *Respondens autem Jesus, nisi illorum interrogati responderet, non facto Petri. Nam de facto Petri quid judicaverit, Matthaeus solus dixit. Ubi etiam non dixit Matthaeus, Respondit Jesus Petro, Converte gladium tuum;* sed dixit. *Tunc ait illi Jesus, Converte gladium tuum :* quod post factum apparebat dixisse Dominum. Illud vero quod Lucas posuit, *Respondens autem Jesus ait, Sinite usque huc, illis qui interrogaverant responsum esse accipendum est : sed quia, ut diximus, inter verba interrogantium et respondentis Domini, facta est uno ictu percussio, hoc ordine judicavit esse narrandum, ut etiam inter verba interrogacionis et responsionis eam insereretur.* Non est ergo contrarium hoc ei quod dixit Matthaeus, *Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt,* id est, qui usi fuerint gladio. Videri autem posset contrarium, si Dominus ex illa responsione, saltem usque ad unum,

nec ipsum lethale vulnus, usum tamen gladii spontaneum approbase demonstraretur. Quanquam etiam Petro dictum totum congrueret intelligi possit, ut si connectatur et quod Lucas et quod Matthaeus retulit, quemadmodum supra commemoravi, *Sinite usque huc ; et, converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt,* etc. Quomodo autem sit intelligendum, *Sinite usque huc, jam exposui : et si aliter melius potest, ita sit; dum tamen Evangelistarum veritas constet.*

18. Postea sequitur Matthaeus, et commemorat eum in illa hora dixisse turbis : *Tanquam ad latronem existis cum gladiis et fustibus comprehendere me. Quotidiū apud vos sedebam docens in templo, et non me temnisti. Tunc addidit etiam verba quae Lucas ponit : Sed haest hora vestra, et potestas tenebrarum. Hoc autem iustum factum est, sicut Matthaeus dicit, ut implete Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicta fugerunt; sicut et Marcus dicit. Sequebatur autem illum unus adolescens amictus sindone, sicut idem Marcus commemorat; et cum tenuissent eum, rejecta sindone nudus profugit ab eis.*

CAPUT VI.—*De his quæ gesta sunt cum duceretur Dominus ad domum principis sacerdotum, et quæ in ipsa domo cum nocte perductus esset, et maxime de Petri negatione, quemadmodum inter se omnes congruant.*

19. *At illi tenentes Iesum duxerunt ad Caiphæ, principem sacerdotum, ubi Scribæ et seniores convenerant, sicut Matthaeus dicit (Matth. xxvi, 57-75). Sed prīm ad Annam ductus est, scerum Caiphæ, sicut Joannes dicit (Joan. xviii, 12-27). Marcus autem et Lucas nō men non dicunt pontificis (Marc. xiv, 53-72, et Lue. xxii, 54-62). Ductus est autem ligatus, cum adesset in illa turba tribunus et cohors et ministri Iudeorum, sicut Joannes commemora. Petrus autem sequebatur eum a longe usque in atrium principis sacerdotum : egressus intro sedebat cum ministris, ut videret finem, sicut dicit Matthaeus. Et calefaciebat se ad ignem, sicut in eo loco narrationis dicit Marcus. Hoc et Lucas commemora, quod Petrus sequebatur a longe : accensum igne in medio atrio, et circumsedentibus illis, et Petrus in medio eorum. Et Joannes dicit, quod separabatur Iesum Simon Petrus, et aliis discipulis. Discipulus autem ille alius erat notus pontifici, et introiit in atrium pontificis, sicut Joannes dicit. Petrus autem stabat ad ostium foris, secundum eundem Joannem. Exiit ergo discipulus alius, qui erat notus pontifici, et dixit ostiarie, et introduxit Petrum, sicut idem Joannes dicit. Sic enim factum est, ut intus esset et Petrus in atrio, sicut et alii dicunt.*

20. *Principes autem sacerdotum et omne consilium, sicut Matthaeus dicit, quarebant falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti tradarent : et non inventabant, cum multi falsi testes accessissent. Convenienter enim testimonia non erant, sicut Marcus dicit, cum eundem locum commemoraret. Norissime autem venabant duo falsi testes, sicut dicit Matthaeus, et dabant : Hic dixit, Possum destruere templum Dei, et post*

triduum reædificare¹ illud. Alios etiam Marcus commemorat dixisse. *Nos audivimus eum dicentem, Ego dissolvam templum hoc manu factum, et post triduum aliud non manu factum ædificabo*: et ideo non erat conveniens testimonium illorum, sicut idem Marcus ibidem dicit. *Et surgens princeps sacerdotum, ait illi: Nihil respondes ad ea quæ isti adversum te testificantur? Jesus autem tacebat*. *Et princeps sacerdotum ait illi: Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis, si tu es Christus Filius Dei*. *Dicit illi Jesus: Tu dixisti; haec Matthæus*. Marcus autem eadem aliis verbis dicit, nisi quod tacet quod eum adjuraverit princeps sacerdotum: sed tantum valere ostendit quod ei dicit Jesus, *Tu dixisti, quantum si diceret, Ego sum*. Sequitur enim, ut ait idem Marcus: *Jesus autem dixit illi, Ego sum. Et videbitis Filium hominis a dextris sedentem virtutis, et venientem cum nubibus cœli*. Hoc dicit etiam Matthæus, sed non dicit respondisse Jesum, *Ego sum*. *Tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens: Blasphemavit; quid adhuc egemus testibus?* quod Matthæus commemorat, et sequitur, *Ecce nunc audistis blasphemiam. Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt: Reus est mortis*. Hoc etiam testatur et Marcus. Et sequitur Matthæus: *Tunc expuerunt in faciem ejus, et colaphis eum ceciderunt. Alii autem palmas in faciem ei dederunt, dicentes: Prophetiza nobis, Christe, quis est qui te percussit?* Hoc dicit et Marcus: conmemorat etiam quod ei faciem velaverunt. De his quoque Lucas attestatur.

21. Hac intelligitur passus Dominus usque ad manæ in domo principis sacerdotum, quo prius adductus est, ubi etiam Petrus tentatus est. Sed de Petri tentatione, quæ inter has Domini contumelias facta est, non eodem ordine omnes narrant: nam ipsas primo commemorant Matthæus et Marcus, deinde Petri tentationem; Lucas vero explicat prius tentationem Petri, tum demum has Domini contumelias: Joannes autem incipit Petri tentationem dicere, et interponit quedam de contumelias Domini, et adjungit quod inde missus est ad Caiphæ pontificem; et inde recapitulat, ut explicet quam coepérat tentationem Petri in domo, quo primo adductus est, et reddit ad ordinem, ubi ostendat quemadmodum duxit sit Dominus ad Caiphæm.

22. Sic ergo Matthæus sequitur: *Petrus vero sedebat foris in atrio, et accessit ad eum una ancilla dicens: Et tu cum Iesu Galilæo eras? At ille negavit coram omnibus dicens: Nescio quid dicas. Exeunte autem illo januam, vidi illum alia ancilla, et ait his qui erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazarenus. Et iterum negavit cum juramento, Quia non nori hominem. Et post pusillum accesserunt qui stabant, et dixerunt Petro: Vere et tu ex illis es; nam et loquela tua manifestum te facit. Tunc caput detestari et jurare, quia non novisset hominem: et continuo gallus cantavit: haec dicit Matthæus. Intelligitur autem quod posteaquam exiit foras, cum jam semel negasset, gallus cantavit primus, quod Matthæus tacet, et Marcus dicit.*

23. Non autem foris ante januam iterum negavit,

sed cum rediisset ad focum: quando autem redierit, non opus erat commemorare. Marcus ergo sic illud narrat: *Et exiit foras ante atrium, et gallus cantavit. Rursus autem cum vidisset illum ancilla, caput dicere circumstantibus, Quia hic ex illis est. At ille iterum negavit. Haec vero ancilla non eadem, sed alia est, sicut dicit Matthæus. Sane hoc quoque intelligitur, quia in secunda negatione a duobus compellatus est: et ab ancilla sciaret, quam commemorant Mattheus et Marcus; et ab alio, quem commemorat Lucas. Sic enim hoc narrat Lucas: Petrus vero sequebatur a longe. Accenso autem igne in medio atrio, et circumcedentibus illis, erat Petrus in medio eorum. Quem cum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, et eum suisset intima, dixit: Et hic cum illo erat. At ille negavit eum, dicens: Mulier, non novi illum. Et post pusillum alius videns eum, dixit: Et tu de illis es. Hoc ergo quod Lucas ait, *Et post pusillum, jam egredens erat Petrus januam, et primus gallus cantaverat; jamque redierat, ut quemadmodum dicit Joannes, ad focum stans iterum negaret*. Joannes enim in prima negatione Petri, non solum de primo galli cantu tacet, sicut crux, excepto Marco; sed etiam quod sedentem ad ignem cognoverit ancilla, non commemorat. Hoc enim tantum ait, *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria: Numquid et tu de discipulis ei hominis istius? Dicit ille: Non sum*. Deinde interponit quæ gesta sunt cum Iesu in eadem domo, quæ commemoranda arbitratus est, ita narrans: *Stabant autem servi et ministri ad prunas, quia frigus erat; et calefaciebant se: erat autem cum eis et Petrus stans, et calefaciens se. Hic ergo jam intelligitur exiisse foras Petrum, et rediisse: primo enim sedebat ad ignem; et postea jam rediens, stare cooperat.**

24. Sed forte ait aliquis: Nondum exierat, surrexerat antem exiurus. Hoc potest dicere qui putat foris ante januam secundo interrogatum negasse. Videamus ergo Joannis sequentia: *Ponite ergo, inquit, interrogavit Iesum de discipulis suis, et de doctrina ejus. Respondit ei Jesus: Ego palam locutus sum mundo, ego semper docui in synagoga, et in templo, quo omnes Iudei conveniunt, et in occulto locutus sum nihil: quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid locutus sum ipsis: ecce ii scunt quæ dixerim ego. Hac autem cum dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Jesu, dicens: Sic responder pontifici? Respondit ei Jesus: Si male locutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cadis? Et misit eum Annas ligatum ad Caiphæ pontificem. Hic sane ostenditur quod Annas pontifex erat: nondum enim missus erat ad Caiphæ, cum jam illi diceretur, Sic responder pontifici? Et hos duos, Annam et Caiphæ pontifices, commemorat etiam Lucas in initio Evangelii sui (*Luc. iii, 2*). His dictis Joannes reddit ad quod coepérat de negatione Petri, id est, ad eamdem domum, ubi gesta sunt quæ narravit, et unde ad Caiphæ missus est Jesus, ad quem ab initio ducebatur, sicut dixit Matthæus. Commemoravit autem ista Joannes quæ interposuit recapitulans de Petro, et ad eam narrationem rediens, ita dicit, ut compleat trinam negationem: *Erat autem Simon Petrus stans, et calefaciens se. Dixerunt ergo ei;**

¹ Plurique MSS., ædificare: juxta græc., oicodomēsa.

*Numquid et tu ex discipulis ejus es? Negavit ille, et dixit: Non sum. Hoc igitur loco invenimus, et non ante januam, sed ad focum stantem, secundo negasse Petrum: quod fieri non posset, nisi jam rediisset, posteaquam foras exierat. Neque enim Jam exierat, et foris cum vidi altera ancilla: sed cum exierat, cum vidi, id est, cum surgeret ut exiret, animadvertisit eum, et dixit his qui erant ibi, id est, qui simul erant ad ignem intus in atrio, *Et hic erat cum Iesu Nazarenus.* Ille autem qui foras exierat, hoc auditu, rediens juravit illis contra nitentibus, *Quia non novi hominem.* Nam et Marcus sic ait de cedem ancilla: *Ei caput dicebat circumstantibus, Quia hic ex illis est.* Dicebat enim non illi, sed his qui illo exente ibi remanserant, sic tamen at ille audiret: unde rediens, et rursus ad ignem stans, resistebat negando verbis eorum. Deinde in eo quod Joannes ait, *Dixerunt, Numquid et tu ex discipulis ejus es?* quod redeuerunt et stanti dictum intelligimus, quod quoque confirmatur, non illam tantum alteram ancillam, quam commemorant in hae secunda negatione Matthaeus et Marcus, sed et alium quem commemorat Lucas, cum Petro id egisse; unde Joannes dicit, *Dixerunt ergo ei. Quapropter sive posteaquam illo exente dixit ancilla his qui secum erant in atrio, quia hic ex illis est,* hoc auditu ille regressus est, ut se quasi purgaret negando: sive, quod est creditibilis, non audivit quid de illo dicuum fuerit, cum foras exiret, et posteaquam rediit, dixerunt ei ancilla, et ille alias quem Lucas commemorat, *Numquid et tu ex discipulis ejus es?* et dixit, *Non sum: portinacius insidente illo de quo Lucas ait, atque dicente, Et tu de illis es;* eni Petrus ait, *O homo, non sum. Liquidato tamen colligitur, collatis de hac re omnibus Evangelistarum testimoniosis, non ante januam secundo Petrum negasse, sed intus in atrio ad ignem. Matthaeum autem et Marcus, qui commemoraverunt exiisse eum foras, regressum ejus brevitatis causa tacuisse.**

25. Nunc jam de tercia negatione inspiciamus eorum congruentiam, quam Matthaeum solum jam explicasse meminerimus. Sequitur ergo Marcus et dicit: *Et post pusillum rursus qui adstabant, dicebant Petro: Vere ex illis es; non et Galilaeus es.* Ille autem caput anathematizare et jurare, *Quia nescio hominem istum quem dicitis.* Et statim iterum gallus cantavit. Lucas autem ita secutus, hoc idem narrat: *Et intervallo facto quasi hora unius, aliis quidam affirmabat, dicens: Vere et hic cum illo erat; nam et Galilaeus est.* Eni Petrus: *Momo, nescio quid dicas.* Et continuo adhuc illo loquente, cantavit gallus. Joannes secutus de tercia Petri negatione, ita explicat: *Dicit unus ex servis pontificis, cognatus ejus cuius abscidit Petrus auriculam: Nonne ego te vidi in horto cum illo? Iterum ergo negavit Petrus, et statim gallus cantavit. Quod igitur Matthaeus et Marcus dicunt, post pusillum, quantum esset hoc temporis, manifestat Lucas dicendo, Et intervallo facto quasi hora unius: de hoc autem intervallo tacet Joannes.* Item quod Matthaeus et Marcus non singulari, sed plurali numero enuntiant eos qui cum Petro agebant, cum Lucas unum dicat, Joannes

quoque unum, eumque cognatum ejus, cuius abscondit Petrus auriculam; facile est intelligere, aut plurem numerum pro singulari, usitata locutione usurpare Matthaeum et Marcum; aut quod unus maxime tanquam sciens, et qui cum viderat, affirmabat, ceteri autem secuti ejus fidem, Petrum simul urgebant: unde duos Evangelistas compendio plurali numerum posuisse; alios autem duos enim solum significare voluisse, qui praeceps in hoc erat. Jam vero illud quod Matthaeus ipsi Petro dictum fuisse asserit, *Vere et tu ex illis es;* nam et loquela tua manifestum te facit; sicut Joannes eidem Petro dictum assererat, *Nonne ego te vidi in horto cum illo?* Marcus autem inter se illos de Petro locutos dicit, *Vere ex illis est; nam et Galilaeus est* (a); sicut et Lucas, non Petro, sed de Petro dicit, *Alius quidam affirmabat dicens: Vere et hic cum illo erat; nam et Galilaeus est:* aut sententiam intelligimus tenuisse eos qui compellatum dicunt Petrum; tantumdem enim valui quod de illo coram illo dicebatur, quantum si illi diceretur: aut utroque modo actum, et alios illum, alios alium modum commemorassem. Galli autem cantum post tertiam negationem secundum intelligimus, sicut Marcus expressit.

26. Sequitur ergo Matthaeus, ita dicens: *Et recordatus est Petrus verbi Jesu quod dixerat, Priusquam gallus cantet, ter me negabis: et egressus foras, levit amare.* Marcus autem ita dicit: *Recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Jesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis: et caput ferre.* Lucas autem sic ait: *Et conversus Dominus respexit Petrum: et recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia priusquam gallus cantet, ter me negabis: et egressus foras, Petrus levit amare.* Joannes de recordatione et factu Petri tacet. Sane in eo quod ait Lucas, quod *conversus Dominus respexit Petrum;* quomodo accipieendum sit, diligenter considerandum est. Quamvis enim dicantur etiam interiora atria, tamen in exteriore atrio fuit Petrus inter servos, qui simul se ad ignem calefaciebant: non est autem credibile quod ibi audiebatur Dominus a Judaeis, ut corporalis fieret illa respectio. Namque cum dixisset Matthaeus, *Tunc expirunt in faciem ejus, et colaphis eum ceciderunt; alii autem palmas in faciem ei dederunt, dicentes: Propheiza nobis, Christe; quis est qui te percussit?* Secutus est dicens, *Petrus vero sedebat foris in atrio;* quod non diceret, nisi illa cum Domino intus agerentur: et quantum colligitur in narratione Marci, non solum in interioribus, sed etiam in superioribus domus agebantur. Nam posteaquam Marcus talia narravit, secutus ait, *Et cum esset Petrus in atrio deorsum.* Sicut ergo eo quod Matthaeus ait, *Petrus vero sedebat foris in atrio,* ostendit quod illa intus agerentur: sic et quod dixit Marcus, *Et cum esset Petrus in atrio deorsum,* ostendit non solum in interioribus, sed etiam in superioribus gesta

(a) Forte legendum, *Marcus autem in quibusdam codicibus inter se illos,* etc. Nam paulo supra non secus ac in saeculo Bithlis habetur hunc ipsum: Marci locum retulit Aug. in hac verba, *dicebant Petro, Vere ex illis es,* etc., quibus illa non de Petro interse, sed ipsi Petro locuti narrantur.

que dixerat. Quomodo ergo respexit Petrum Dominus facie corporali? Quapropter mihi videtur illa respectio divinitatis facta, ut ei veniret in mentem quoties jam negasset, et quid ei Dominus predixisset, atque ita misericorditer Domino respiciente poneretur eum, et salubriter ficeret: sicut quotidie dicimus, Domine, respice me; et, Respexit eum Dominus, qui de aliquo periculo vel labore divina misericordia liberatus est: et sicut dictum est, *Respice, et exaudi me* (*Psalm. xi, 4*); et *Converte, Domine, et libera animam meam* (*Psalm. vi, 5*): ita dictum arbitror, *Conversus Dominus respexit Petrum, et recordatus est Petrus verbi Domini*. Denique cum frequenter soleant in narrationibus suis ponere Jesum quam Dominum, modo Lucas Dominum posuit dicens, *Conversus Dominus respexit Petrum, et recordatus est Petrus verbi Domini*; Matthaeus autem et Marcus, quia de ista respectione tacuerunt, non verbi Domini, sed verbi Jesu cum recordatum esse dixerunt: ut etiam ex hoc intelligamus illam respectiōnē a Jesu, non humanis oculis, sed divinitus factam.

CAPUT VII. — *De his que mane gesta sunt, priusquam Pilato traderetur, quonodo Evangelistæ inter se non discreperent; et de testimonio Jeremie quod Matthæus propter Domini premium interposuit, cum hoc in ejusdem prophetæ Scriptura non inveniatur.*

27. Sequitur ergo Matthæus, et dicit: *Mane autem facta, consilium inierunt omnes principes sacerdotum et seniores populi adversus Jesum, ut eum morti tradarent: et vincutum adduxerunt eum, et tradiderunt Pontio Pilato presidi* (*Matthew. xxvii, 4-10*). Marcus similiter: *Et confessim mane*, inquit, *consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus et Scribis et universo concilio, vincientes Jesum duxerunt et tradiderunt Pilato* (*Marc. xv, 4*). Lucas autem posteaquam complevit narrando Petri negationem, recapitulavit que cum Domino gesta sunt, iam ut appareat, circa mane, atque ita contextuit narrationem: *Et viri qui tenebant illum, illuminabant ei, carentes; et velaverunt eum, et percutiebant faciem ejus, et interrogabant eum, dicentes: Propheta es tu? quis es qui te percussisti? Et alia multa blasphemantes dicebant in eum. Et ut factus est dies, convenierunt seniores plebis et principes sacerdotum et Scribæ; et duxerunt illum in concilium suum, dicentes: Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis: Si robis dixeris, non credet mihi; si autem et interrogaveris, non respondebitis mihi, neque dimittetis: ex hoc autem erit Filius hominis sedens a dextris virtutis Dei. Dixerunt autem omnes: Tu ergo es Filius Dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego sum. At illi dixerunt: Quid adhuc desideramus testimonium? Ipsi enim audivimus de ore ejus. Et surgens omnis multitudo eorum duxerunt eum ad Pilatum* (*Luc. xxii, 63; xxiii, 4*). Ille omnia narravit Lucas; ubi intelligitur quod etiam Matthæus et Marcus narraverunt, quod interrogatus sit Dominus utrum ipse esset Filius Dei, et quod dixerit, *Dico vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis*¹, et *venientem in nubibus caeli, jam luce-*

¹ *Editi, virtutis Dei. Altamen vocem, Dei, hoc loco, non*

scente die gestum, quando Lucas dicit, *Et ut factus est dies: atque ita narrat similia, etsi quid etiam ipse commemorat quod illi tacuerunt. Nocte autem intelligimus per falsos testes actum esse cum Domino, quod breviter commemoraverunt Matthæus et Marcus, Lucas tacuit, qui enarravit que circa mane sunt gesta. Nam et illi, id est Matthæus et Marcus, contextuerunt narrationem in iis que cum Domino acta sunt usque ad mane: sed postea redierunt ad narrandam Petri negationem; qua terminata redierunt ad mane, ut inde extera contexterunt, quousque perducerent quae cum Domino acta erant, sed nondum commemoraverant quod mane factum esset* (*Matthew. xxvi, 55-72, et Marc. xiv, 53-72*). Joannes quoque, cum ea que cum Domino gesta sunt ex quanta parte visum est, et Petri negationem totam commemorasset, *Adducunt ergo, inquit, Jesum ad Caipham in praetorium. Erat autem mane* (*John. xviii, 28*): ubi intelligimus aut aliquam fuisse causam que coegerit Caipham esse in praetorio, nec esse presentem cum aliis principes sacerdotum haberent de Domino questionem; aut in domo eius fuisse praetorium (*a*): tamen od ipsum ab initio duebatur, ad quem in extremo perduceret. Sed quia jam tanquam convictum rem adducebant, Caiphæ autem jam ante visum fuerat ut Jesus moreretur, nulla mora interposita est quin occidendos Pilato traderetur. Que igitur per Pilatum cum Domino gesta sunt, ita Matthæus narrat.

28. Ac primum excurrit inde, ut commemoret exitum Judei traditoris, quem solus narravit, ita dicens: *Tunc videns Judos, qui eum tradidit, quia damnatus esset, penitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum et senioribus, dicens: Peccavi, tradens sanguinem justum. At illi dixerunt: Quid ad nos? tu wideris. Et projectis argenteis in templo, recessit; et abiens, laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt: Non licet eos mittere in corbonam, quia pretium sanguinis est. Consilio autem initio, encrunt et illis agrum figuli in sepulchrum peregrinorum: proper hoc vocatis est ager ille Acheldemach, hoc est, Ager sanguinis, usque in hodiernum diem. Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiah propheta dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiaverunt filii Israel², et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.*

29. Si quis autem moverit quod hoc testimonium non invenitur in Scriptura Jeremie propheta, et ideo putat fidei Evangelistæ aliquid derogandum; primo neverit non omnes codices Evangeliorum habere quod per Jeremiam dictum sit, sed tantummodo per prophetam. Possunus ergo dicere his potius codicibus videmus in MSS., nec eam in antiquis Corbeiensibus Bibliis representari versio Vulgata seu *Math. cap. 28, v. 64*; seu *Marc. cap. 14, v. 62*, quibus locis abest etiam a textu græco.

¹ In septem MSS., *perduxerant*.

² In sacris Bibliis, a filiis Israel.

(a) Hujus lectioñis difficultatem, ab exemplari scilicet projectam non sincero, quandoquidem in sacris Bibliis non ad Caipham, sed a Caipa, græc., apo tois kaipa legimus, expedit conatur herum in *Joan. tract. 413*.

esse credendum, qui Jeremie nomen non habent; dictum est enim hoc per prophetam, sed Zachariam: unde putatur, codices esse mendosos qui habent nomen Jeremie, quia vel Zacharie habere debuerunt, vel nullius, sicut quidam, sed tantum *per prophetam dicentem*, qui utique intelligitur Zacharias. Sed utatur ista defensione, cui placet: mibi autem cur non placet, haec causa est, quia et plures codices habent Jeremie nomen; et qui diligentius in grecis exemplaribus Evangelium consideraverunt, in antiquioribus grecis ita se perhibent invenisse: et nulla fuit causa cur adderetur hoc nomen, ut mendositas fieret; cur autem de nonnullis codicibus tolleretur, fuit utique causa, ut hoc audax imperitia faceret, cum turbaretur questione, quod hoc testimonium apud Jeremiam non inveniretur.

30. Quid ergo intelligendum est, nisi hoc actum esse secretiore consilio providentie Dei, qua mentes Evangelistarum sunt gubernatae? Potuit enim fieri ut animo Matthaei Evangelium conscribentis pro Zacharia Jeremias occurreret, ut fieri solet, quod tamen sine illa dubitatione emendaret, saltem ab aliis admonitus, qui ipso adhuc in carne vivente hoc legere potuerunt, nisi cogitaret recordationi sue, quæ sancto Spiritu regebarunt, non frustra occurrisse aliud pro alio nomen prophetæ, nisi quia ita Dominus hoc scribi constituit. Cur autem ita constituerit Dominus, prima illa causa utilissima debet facillime cogitari, etiam sic esse insinuatum ita omnes sanctos Prophetas uno spiritu locutos mirabili inter se consensione constare, ut hoc multo amplius sit, quam si omnium omnia Prophetarum uno unius hominis ore dicerentur: et ideo indubitanter accipi debere quæcumque per eos Spiritus sanctus dixit, et singula esse omnium, et omnia singulorum. Cum igitur, et quæ dicta sunt per Jeremiam tam sint Zachariae quam Jeremie, et quæ dicta sunt per Zachariam tam sint Jeremie quam Zachariae; quid opus erat ut emendaret Matthæus, cum aliud pro alio sibi nomen occurrens a se scriptum relegisset; ac non potius sequens auctoritatem Spiritus sancti, a quo mentem suam regi plus nobis ille utique sentiebat, ita hoc scriptum relinquere, sicut eum admonendo constituerat ei Dominus, ad informandos nos tantam verborum suorum inter Prophetas esse concordiam, ut non absurde, imo congruentissime etiam Jeremie deputaremus quod per Zachariam dictum reperiremus? Si enim hodie quisquam volens alicujus verba indicare, dicat nomen alterius a quo dicta non sint¹, qui tamen sit amicissimus et familiaritate conjunctissimus illi cuius verba dicere voluit; et continuo recordatus alium pro alio se dixisse, ita se colligat atque corrigat, ut tamen dicat, Bene dixi; quid aliud intuens, nisi tantum inter ambos esse concordiam, inter illum scilicet enjus verba dicere voluit, et alium cuius ei nomen pro illius nomine occurrit, ut tale sit hoc istum dixisse, quale si ille dixisset? quanto magis hoc de Prophetis sanctis intelligentum et maxime commendandum fuit, ut omnium libros

In MSS. prope omnibus, *alterius a quo dicta sint.*

tanquam unius unum librum acciperemus, in quo nulla rerum discrepancia crederetur, sicut nulla inventaretur, et in quo major esset constantia veritatis, quam si omnia illa unus homo quamlibet doctissimus loqueretur? Quod ergo hinc argumentum sumere conantur vel infideles vel imperitia homines, quasi ad ostendendam dissonantiam sanctorum Evangelistarum, hoc potius debent assumere fideles et docti ad ostendendam unitatem sanctorum etiam Prophatarum.

31. Est et alia causa, quæ mibi videtur alio tempore diligentius pertractanda, ne amplius sermonem protendamus, quam bujus operis terminandi necessitas flagitat, cur hoc nomen Jeremie in testimonio Zachariae sic manere permisum, vel potius sancti Spiritus auctoritate præceptum sit. Est apud Jeremiam, quod emerit agrum a filio fratris sui, et dederit ei argentum; non quidem sub hoc nomine pretii quod positum est apud Zachariam, triginta argenteis; verumtamen agri emptio non est apud Zachariam: quod autem prophetiam de triginta argenteis ad hoc interpretatus sit Evangelista, quod modo de Domino completum est, ut hoc esset pretium ejus, manifestum est; sed ad hoc pertinere etiam illud de agro emptio quod Jeremias dixit, hinc potuit mystice significari, ut non hic Zacharia nomen ponere tur, qui dixit triginta argenteis, sed Jeremie, qui dixit de agro emptio; ut lecto Evangelio atque invento nomine Jeremie, lectio autem Jeremia ei non invento testimonio de triginta argenteis, invento tamen agro empio, adiunctor lector utrumque conferre, ei inde sensum enucleare prophetæ, quomodo pertineat ad hoc quod in Domino impletum est. Nam illud quod subiectum huic testimonio Matthæus cum ait, *Quem appetierunt filii Israel, et dederunt eos in agrum filiuli, sicut constituit mihi Dominus*, nec apud Zachariam nec apud Jeremiam reperitur. Unde magis ex persona ipsius Evangeliste accipendum est eleganter et mystice insertum, quia hoc ex Domini revelatione cognoverit ad hanc rem, quæ de Christi pretio facta est, hujusmodi pertinere prophetiam. Liber quippe empti agri apud Jeremiam jubetur mitti in vas fictile (*Jerem. xxxii, 9-44*), et emitur hic de pretio Domini ager filiuli, et hoc ad sepulturam peregrinorum, tanquam ad permansionem quietis eorum qui in hoc saeculo peregrinantes consepiuntur Christo per Baptismum. Nam et illam emptionem agri hoc significare Jeremie dixit Dominus, quia erit permansio de captivitate liberatorum in illa terra. Hæc tanquam delineanda¹ arbitratu sum, cum admonerem quid in his prophetis testimoniosis in unum redactis et evangelice narrationi collatis, diligentius attentiusque requiratur. Hæc interposuit Matthæus de Iuda traditore.

CAPUT VIII. — *De his quæ apud Pilatum gesta sunt, quomodo inter se nihil dissentiant.*

32. Deinde sequitur, et dicit: « Jesus autem stetit ante presidem, et interrogavit eum præses, dicens:

¹ In quatuor MSS., *delibanda.*

Tu es rex Iudeorum? Dicit ei Jesus: Tu dicis. Et cum accusaretur a principibus sacerdotum et senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta adversum te dicunt testimonia? Et non respondit ei ullum verbum, ita ut miraretur praeses vehementer. Per diem autem solemnum consueverat praeses dimittere populo unum vincutum quem voluerent: habebat autem tunc vincutum insignem, qui dicebatur Barabbas. Congregatis ergo illis dixit Pilatus: Quem vultis dimittam vobis; Barabbam, an Jesum qui dicitur Christus? Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum. Sedente autem illo pro tribunal, misit ad illum uxoris ejus dicens: Nihil tibi et justo illi; multa enim passa sum hodie per vijsum propter eum. Principes autem sacerdotum et seniores persuaserunt populis ut peterent Barabbam, Jesum vero perderent. Respondens autem praeses ait illis: Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barabbam. Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Jesu, qui dicitur Christus? Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illis praeses: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes: Crucifigatur. Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lavit manus coram populo, dicens: Innocens ego sum a sanguine justi hujs; vos videritis. Et respondens universus populus, dixit: Sanguis ejus super nos et super filios nostros. Tunc dimisit illis Barabbam; Jesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur. > Hec narravit Matthaeus per Pilatum gesta de Domino (*Math. xxvi, 11-26*).

33. Marcus quoque pene iisdem verbis et rebus concinit. Verba autem Pilati, quibus respondit populo petenti ut solemniter unus vincutus dimitteretur, ita refert: *Pilatus autem respondit eis, et dixit: Vultis dimittam vobis regem Iudeorum?* Matthaeus autem sic ait: *Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem vultis dimittam vobis; Barabbam, an Jesum qui dicitur Christus?* Nulla quaestio est, quod tacet ipsos petuisse ut aliquis eis dimitteretur: sed quæreri potest quæ verba Pilatus dixerit; utrum quæ a Mattheo, an quæ a Marco referuntur. Aliud enim videtur esse, *Quem vultis dimittam vobis, Barabbam, an Jesum qui dicitur Christus?* aliud, *Vultis dimittam vobis regem Iudeorum?* Sed quia christos reges dicebant, et qui dixit illum an illum, manifestum est eum quiesceant an vellent sibi dimitti regem Iudeorum, id est Christum; nihil interest sententiae, quod hic tacuit Marcus de Barabba, hoc solum volens dicere quod ad Dominum pertinebat; quandoquidem in eorum responsione satis et ipse ostendit, quem sibi dimitti voluerint: *Pontifices, inquit, concilaverunt turbam ut magis Barabbam dimitteret eis:* sequitur autem, et dicit, *Pilatus autem iterum respondens, ait illis: Quid ergo vultis faciam regi Iudeorum?* Unde iam satis appareat, quod id Marcus velit ostendere, dicendo *regem Iudeorum*, quod Matthaeus dicens *Christum*. Non enim dicebantur christi reges, nisi Iudeorum: namque in eo etiam loco Matthaeus ait, *Dicit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Jesu, qui dicitur Christus?* Ergo sequitur Marcus, *At illi iterum*

*clamaverunt, Crucifige eum: quod ille ait, Dicunt omnes, Crucifigatur. Et sequitur Marcus, Pilatus vero dicebat eis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum. Hoc Matthaeus non dixit: sed quoniam dixit, *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret;* dixit etiam eum lavisse manus coram populo, ut innocentem se a sanguine justi significaret; quod item et Marcus et alii tacent: satis ostendit etiam Matthaeus egisse presidem cum populo, ut dimitteretur. Quod breviter significavit Marcus in eo quod refert Pilatum dixisse, *Quid enim mali fecit?* Deinde sic etiam ipse concludit, que per Pilatum cum Domino gesta sunt: *Pilatus autem, inquit, volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam, et tradidit Jesum flagellis cæsum, ut crucifigeretur:* hæc apud præsidem gesta narravit Marcus (*Marc. xv, 2-15*).*

34. Lucas apud Pilatum gesta sic narrat: *Caperunt autem accusare illum, dicentes: Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dari Cæsari, et dicentes se Christum regem esse.* Hoc illi duo Evangelistæ non dixerunt, cum tamen dicerent quod eum accusabant. Ergo iste etiam ipsa crimina quæ falsa objecerunt, aperuit. Tacuit autem quod ei dixit Pilatus, *Non responde quidquam? Vide in quantis te accusant: sed plane sequitur, et dicit quod etiam illi dixerunt, Pilatus autem interrogavit eum, dicens: Tu es rex Iudeorum? At ille respondens ait: Tu dicas.* Hoc autem Matthæus et Marcus commemoraverunt, antequam dicerent compellatum Jesum quod eis accusantibus non responderet. Nihil autem interest veritatis, quo ordine Lucas ista retulerit: quenadmodum nihil interest si alius aliquid tacet, quod alius commemorat; quenadmodum in consequentibus dicit: *Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum et turbas: Nihil invenio causæ in hoc homine.* At illi invalescebant, dicentes: *Commovet populum, docens per universam Iudeam, et incipiens a Galilea usque huc.* Pilatus autem audiens Galileam, interrogavit si homo Galilæus esset; et ut cognovit quod de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui et ipse Jerosolymis erat in illis diebus. Herodes autem viso Jesu, gavisus est valde: erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eo quod audiret multa de illo; et sperabat signum aliquod videre ab eo fieri. Interrogabat autem illum multis sermonibus: at ipse illi nihil respondebat. Stabant etiam principes sacerdotum et Scribæ, constanter accensantes eum. Sprevit autem illum Herodes cum exercitu suo, et illusit indutum veste alba, et remisit ad Pilatum. Et facili sunt amici Herodes et Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant ad invicem. Hec omnia, id est, quod a Pilato ad Herodem Dominus missus est, et quæ ibi gesta sunt, Lucas solus indicat; etiam si aliquid ibi ait simile, quod in aliis narrationum locis apud alios possit inveniri: ceteri autem ea tantum dicere voluerunt quæ apud Pilatum gesta sunt, quo usque Dominus crucifigendus traderetur. Rediens ergo Lucas ad ea quæ apud præsidem gerebantur, unde digressus erat, ut narraret quod apud Herodem actum

est, ita sequitur: Pilatus autem convocatis principibus sacerdotibus et magistris et plebe, dixit ad illos: *Obtulisti mihi hunc hominem quasi avertentem populum, et ecce ego coram vobis interrogans, nullam causam inveni in homine isto ex his in quibus eum accusatis.* Hic intelligimus eum pretermissemus quemadmodum a Domino quesierit, quid accusatoribus responderet. Sed negne *Herodes*, inquit: *nam remisi vos ad illum, et ecce nihil dignum morte actum est ei.* Emenatum ergo illum dimittam. Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum unum. Exclamavit autem simul universa turba dicens, *Tolle hunc, et dimittite nobis Barabbam: qui erat propter seditionem quamdam factam in civitate et homicidium missus in carcere.* Iterum autem Pilatus locutus est ad illos, volens dimittere Jesum. At illi succlamabant dicentes: *Crucifige, crucifige eum.* Ille autem tertio dixit ad illos: *Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis invenio in eo: corripiam ergo illum, et dimittam.* At illi instabant vocibus magnis, postulantes ut crucifigeretur, et invalescabant voces eorum. Matthaeus huic conatui Pilati, quo saepius cum eis egit, volens ut dimitteretur Jesus, paucissimis verbis satis attestatus est, ubi ait, *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret: quod non diceret nisi multum ille natus esset; quamvis taquerit, quoties hoc efficeret tentaverit, ut erueret Iesum furor eorum.* Et Lucas itaque ita concludit quod actum est apud presidem: *Et Pilatus, inquit, adjicavit fieri petitionem eorum. Dimisit autem illis eum qui propter homicidium et seditionem missus fuerat in carcere, quem petebant; Jesum vero tradidit voluntati eorum (Luc. xxiii, 2-25).*

35. Nunc eadem secundum Joannem consideremus, id est, quae per Pilatum facta sunt. *Et ipse*, inquit, *non introierunt in praetorium, ut non contaminarentur, sed manducarem Pascha.* Exiit ergo Pilatus ad eos foras, et dixit: *Quam accusationem afferis adversus hominem hunc?* Responderunt et dixerunt ei: *Si non es sit hic malefactor, non tibi tradidisse sumus eum.* Hoc videendum est, ne contrarium sit ei quod Lucas dicit, certa in eum dicta esse criminis; et dicit quae dicta sint: *Caperunt autem, inquit, accusare illum, dicentes: Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tribula dari Cæsari, et dicentem se Christum regem esse.* Quod vero nunc secundum Joannem commemoravi, videntur Judei noluisse dicere criminis, cum dixisset eis Pilatus, *Quam accusationem afferis adversus hominem hunc?* Responderunt enim, *Si non es sit hic malefactor, non tibi tradidisse sumus eum:* videlicet ut eorum auctoritatem secutus, quid ei objiceretur desineret querere; sed ob hoc tantum nocentem crederet, quod sibi ab eis tradi meruisset. Ergo intelligere debemus, et hoc dictum esse, et illud quod Lucas commemoravit. Multa enim dicta, et multa responsa sunt, unde cuique eorum quantum visum est decerpserit, et in narratione sua posuit quod satis esse judicavit. Nam et ipse Joannes dicit quedam quae objecta sunt, que suis locis videbimus. Itaque sequitur: *Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum vos, et secundum legem vestram iudi-*

cate eum. Dixerunt ergo ei Judei, *Nobis non licet interdicere quemquam: ut sermo Jesu impleretur, quem dixit, significans qua esset morte moriturus.* Introitum ergo iterum in praetorium Pilatus, et vocavit Jesum, et dixit ei: *Tu es rex Iudeorum?* Et respondit Jesus, *A temerario hoc dicas, an alii tibi dixerunt de me?* Et hoc videbatur non convenire illi quod ab aliis commemoratum est, Respondit Jesus, *Tu dicis;* nisi in consequentibus ostenderet et illud dictum esse. Unde ostendit ea quae nunc dicit, a ceteris potius Evangelistis tacita quam a Domino dicta non esse. Attende ergo cetera: *Respondit, inquit, Pilatus: Numquid ego Iudeus sum?* Gens tua et pontifices tradiderunt te mihi: *quid fecisti?* Respondit Jesus: *Regnum meum non est de mundo hoc: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent ut non traderer Iudeis; nunc autem regnum meum non est hinc.* Dicit itaque ei Pilatus: *Ergo rex es tu?* Respondit Jesus: *Tu dicis, quia rex sum ego.* Ecce quando ventum est ad id quod alii Evangelistæ commemoraverunt. Sequitur ergo, item dicente adhuc Domino, quod ceteri tacuerunt. «Ego in hoc natus sum, et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit vocem meam. Dicit ei Pilatus: Quid est veritas? Et cum hoc dixisset, iterum exiit ad Judeos, et dicit eis: Ego nullum invenio in eo causam. Est autem consuetudo vobis ut unum dimittam vobis in Pascha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudeorum? Clamaverunt rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam: erat autem Barabbas latro. Tunc ergo apprehendit Pilatus Jesum, et flagellavit. Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti ejus, et ueste purpurea circumdederunt eum: et veniebant ad eum, et dicebant, Ave rex Iudeorum; et dahant ei alapas. Exit iterum Pilatus foras, et dicit eis: Ecce adduco eum vobis foras, et cognoscatis quia in eo nullam causam invenio. Exiit ergo Jesus portans coronam spineam, et purpureum uestimentum, et dicit eis: Ecce homo. Cum ergo vidissent eum pontifices et ministri, clamabant dicentes: Crucifige, crucifige¹. Dicit eis Pilatus: Accipite eum vos, et crucifigite; ego enim non invenio in eo causam. Responderunt ei Judei: Nos legem habemus, et secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit. » Hoc potest congruere ei quod Lucas commemorat in accusatione Iudeorum dictum, «Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, » ut adjungatur, «Quia Filium Dei se fecit. » Sequitur itaque Joannes, et dicit: «Cum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: et ingressus est praetorium iterum, et dicit ad Jesum: Unde es tu? Jesus autem responsum non dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: Mibi non loqueris? Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, et potestatem habeo dimittere te? Respondit Jesus: Non haberet potestatem adver-

¹ In editis additur, *etiam*: quae vox a MSS. abest et a vetustis Corbeiensibus Biblia, nec reperitur in græco. Hanc itaque, et alias quasdam particulas, presentim quod eas repetita eadem sententia nou constanter uer ubique haberent editi, antiquorum exemplariorum auctoritate removimus.

sus me ullam, nisi tibi datum esset desper. Propterea qui tradidit me tibi, magis peccatum habet. Exinde querebat Pilatus dimittere eum. Judei autem clamabant dicentes : Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris; omnis qui se regem facit, contradicit Cæsari. » Huic potest congruere quod Lucas in eadem accusatione Iudeorum ita narrat : cum dixissent, *Invenimus eum subvertentem gentem nostram; adjectis, et prohibentibus tributa dari Cæsari, et dicentem se Christum regem esse.* Ex quo solvit illa questio, qua putari poterat Joannes dixisse nullum a Iudeis Domino crimen objectum, quando responderunt et dixerunt ei, *Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissimus eum.* Sequitur ergo Joannes, et dicit : « Pilatus ergo cum audivisset hos sermones, adduxit foras Jesum, et sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraice autem Gabbatho. Erat autem parvus Paschæ hora quasi sexta, et dicit Judæus : Ecce rex vester. Illi autem clamabant : Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus : Regem vestrum crucifigam? Responderunt pontifices : Non habemus regem, nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur ; haec narravit Joannes per Pilatum gesta (*Joan. xviii, 28; xix, 16.*)

CAPUT IX. — *De illusione qua illitus est a cohorte Pilati, quomodo non dissonent tres qui hoc dicunt, Matthæus, Marcus et Joannes.*

56. Consequens est jam, ut ipsam Domini passionem secundum quatuor Evangelistarum testimonia videamus, quam Matthæus sic incipit : « Tunc milites praesidii suspicentes Jesum in prætorium, congregaverunt ad eum universam cohortem; et exeuntes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei; et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus : et genu flexo ante eum illudabant, dicentes : Ave, rex Judæorum» (*Math. xxvi, 27-31.*) Hoc Marcus in eodem loco narrationis ita dicit : « Milites autem duxerunt eum intro in atrium prætorii, et convocabant totam cohortem; et induerunt eum purpuram, et imponunt ei plectentes spineam coronam : et coperiunt salutare eum, Ave, rex Judæorum : et percutiebant caput ejus arundine, et conspuabant eum ; et ponentes genua, adorabant eum» (*Marc. xv, 16-20.*) Intelligitur itaque quod Matthæus ait, « Chlamydem coccineam circumdederunt ei, » hoc Marcum dixisse, indutum purpuram. Pro regia enim purpura, chlamys illa coccinea ab illudientibus adhibita erat : et est rubra quedam purpura coco simillima. Potest etiam fieri, ut purpura etiam Marcus commemoraverit, quam chlamys habebat, quamvis esset coccinea. Lucas hoc prætermisit. Joannes autem antequam diceret quod eum Pilatus crucifigendum tradiderit, commemoravit hoc dicens : « Tunc ergo apprehendit Pilatus Jesum et flagellavit. Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti ejus, et ueste purpurea circumdederunt eum : et veniebant ad eum, et dicebant, Ave, rex Judæorum ; et dabant ei alapas » (*Joan. xix, 1-5.*) Unde apparet Matthæus et Marcum recipitudo istud commemorasse, non

quod tunc factum sit, cum eum Pilatus jam crucifigendum tradidisset : Joannes enim apud Pilatum dicit haec gesta satis evidenter ; unde isti quod præterierant recoluerunt. Ad hoc pertinet etiam quod consequenter dicit Matthæus : « Et expuentes in eum accepérunt arundinem, et percutiebant caput ejus : et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, ei induerunt eum uestimentis ejus, et duxerunt eum ut crucifigerent. » Hoc quod exuerunt chlamydem, et induerunt eum uestimentis ejus, in fine factum intelligitur, cum jam duceretur. Marcus hoc ita dicit : « Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purporam, et induerunt eum uestimentis suis.

CAPUT X. — *Quomodo non repugnat quod Matthæus, Marcus et Lucas angariatum dicunt, qui portarunt eum crucem ; cum Joannes dicat quod eam Jesus ipse portaverit.*

37. Sequitur ergo Matthæus : « Exeuntes autem in venerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem; hunc angariaverunt ut tolleret crucem ejus » (*Math. xxvi, 52*). Marcus quoque : « Et educunt illum, » inquit, « ut crucifigerent eum. Et angariaverunt præterente quempiam Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Alexandri et Rufi, ut tolleret crucem ejus » (*Marc. xv, 20, 21*). Illoc Lucas ita dicit : « Et cum duxerent eum, apprehenderunt Simonem quemdam Cyrenensem venientem de villa, et imposuerunt illi crucem portare post Jesum » (*Luc. xxiii, 26*). Joannes autem sic narrat : « Suscepérunt autem Jesum, et eduxerunt : et bajulans sibi crucem exiit in eum qui dicitur Calvaria locus, hebraice Golgotha, ubi eum crucifixerunt » (*Joan. xix, 16-18*). Unde intelligitur quod ipse sibi portabat crucem, cum exiret in locum memoratum. Simon autem ille in itinere angariatus est, de quo tres commemorant, cui postea data est crux portanda usque ad locum. Ita utrumque factum invenimus; primo id quod Joannes dixit, deinde quod ceteri tres.

CAPUT XI. — *De potu quem dederunt ei priusquam commemorata esset ejus crucifixio, quomodo conveniat inter Matthæum et Martum.*

38. Sequitur itaque Matthæus : « Et venerunt, inquit, in locum qui dicitur Golgotha, quod est Calvaria locus : de hoc loco apertissime consentiunt. Deinde adjungit idem Matthæus : « Et dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum, et cum gustasset, noluit bibere » (*Math. xxvi, 53, 54*). Hoc Marcus ita narrat : « Et dabunt ei bibere vinum myrratum ; et non accepit » (*Marc. xv, 23*). Hoc intelligendum est Matthæum dixisse, cum felle mixtum : fel quippe pro amaritudine posuit; myrratum enim vinum amarissimum est: quanquam fieri possit ut et fel et myrra vinum amarissimum redderent. Quod ergo ait Marcus, non accepit; intelligitur, non accepit ut biberet. Gustavit autem, sicut Matthæus testis est ; ut quod idem Matthæus ait, noluit bibere, hoc Marcus dixerit, non accepit; tacuerit autem quod gaußerit.

CAPUT XII. — *De divisione vestimentorum ejus, quomo^{do} inter se omnes conveniant.*

39. Sequitur Matthæus : « Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus sortem mittentes (a); et sedentes, servabant eum » (*Math. xxvii*, 35, 36). Hoc idem Marcus sic : « Et crucifigentes eum diviserunt vestimenta ejus, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret » (*Marc. xv*, 24). Hoc Lucas sic ait : « Dividentes vero vestimenta ejus miserunt sortes; et stabat populus spectans » (*Luc. xxiii*, 34, 35). Brevisiter a tribus dictum est; Joannes autem distinctius hoc explicat quemadmodum gestum sit : « Milites ergo, » inquit, « cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam. Erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad invicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit : ut Scriptura impleretur dicens, Partiti sunt vestimenta mea sibi, et in vestem meam miserunt sortem » (*Joan. xix*, 23, 24).

CAPUT XIII. — *De hora dominice passionis, quemadmodum non inter se dissentiant Marcus et Joannes, propter tertiam et sextam.*

40. Sequitur Matthæus : *Et imposuerunt super caput ejus causam ipsius scriptam: Hic est Jesus rex Iudeorum* (*Math. xxvii*, 37). Marcus autem priusquam hoc dixisset, *Erat autem, inquit, hora tertia, et crucifixerunt eum* (*Marc. xv*, 25); hoc enim subjungit cum de vestium divisione dixisset : qua res diligentissime consideranda est, ne magnum faciat errorem. Sunt enim qui arbitrentur hora quidem tertia Dominum crucifixum; a sexta autem hora tenebras factas usque ad nonam, ut consumpta intelligentur tres hora ex quo crucifixus est, usque ad tenebras factas. Et posset quidem hoc rectissime intelligi, nisi Joannes dicere, hora quasi sexta Pilatum sedisse pro tribunal in loco qui dicitur Lithostrotos, hebraice autem Gabbatha. Sequitur enim : *Erat autem parasceve Paschæ, hora quasi sexta, et dicit Iudeus: Ecce rex vester. Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifice eum. Dixit eis Pilatus: Regem vestrum crucifigan? Responderunt pontifices: Non habemus regem nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur* (*Joan. xix*, 13-16). Si igitur hora quasi sexta Pilato sedente pro tribunal traditus est crucifigendus Iudeis, quomodo hora tertia crucifixus est, sicut verba Marci non intelligentes quidam putaverunt?

41. Prius enim qua hora crucifi potuerit videamus; deinde videbimus cur hora tertia crucifixum dixerit Marcus. Ilora erat quasi sexta cum traditus est crucifigendus a Pilato sedente, ut dictum est, pro tribunal. Non enim jam plena sexta erat, sed quasi sexta, id est, peracta quinta aliquid etiam de sexta esse coepit. Nunquam autem isti dicenter, Quinta et quadrans, aut quinta et triens, aut quinta et semis, aut aliquid

(a) Hic Augustinus silentio præterit verba illa versionis Vulgatae, ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem, *Diviserunt sibi vestimenta mea*, etc., que in antiquis libris non existare, et secundum Hieronymum de Matthæi textu non esse observavit jam pridem Nicolaus de Lira: habentur tamen in veteri Corb. Biblia.

bujusmodi. Habent enim istum morem Scripture, uta parte totum ponant, maxime in temporibus : sicut de octo illis diebus, post quos eum dicunt ascendisse in montem (*Luc. ix*, 28), quorum medios intuentes Matthæus et Marcus dixerunt, *Post dies sex* (*Math. xvii*, 1, et *Marc. ix*, 1). Præsertim quia tam moderate idem Joannes locutus est, ut non dicaret, sexta; sed, *quasi sexta* : quod si ita non dicaret, sed tantummodo sextam diceret, possemus nos ita intelligere, quemadmodum loqui solent Scripturæ, sicut dixi, a parte totum, ut peracta quinta et inchoata sexta gererentur haec quæ narrata sunt in crucifixione Domini nostri, donec completa sexta illo pendente fierent tenebre, quibus tres Evangeliste attestantur, Matthæus, Marcus et Lucas (*Math. xxvii*, 45; *Marc. xv*, 33, et *Luc. xxiii*, 44).

42. Queramus jam consequenter, cur dixerit Marcus, cum commemorasset quod crucifigentes eum diviserunt vestimenta ejus, mittentes sortes super eis quis quid tolleret, et secutus adjunxit, *Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum*. Jam certe dixerat, *Et crucifigentes eum diviserunt vestimenta ejus* (*Marc. xv*, 24) : sic etiam ceteri attestantur, quod eo crucifixo vestimenti divisa sunt. Si ejus rei gestæ tempus voluit commemorare Marcus, sufficeret dicere, *Erat autem hora tertia*: utquid adjunxit, *et crucifixerunt eum*, nisi quia voluit aliquid recapitulando significare, quod quæsitum inveniretur, cum Scriptura ipsa illis temporibus legeretur, quibus universæ Ecclesie notum erat qua hora Dominus ligno suspensus sit, unde posset huic vel error corrigi, vel mendacium refutari? Sed quia sciebat a militibus suspensum Dominum, non a Judeis, sicut Joannes apertissime dicit (*Joan. xix*, 23), occulæ ostendere voluit eos magis crucifixisse qui clamaverunt ut crucifigeretur, quam illos qui ministerium principi sui secundum suum officium prebuerunt. Intelligitur ergo fuisse hora tertia cum clamaverunt Judæi ut Dominus crucifigeretur, et veracissime demonstratur tunc eos crucifixisse quando clamaverunt : maxime quia nolebant videri se hoc fecisse, et propter ea cum Pilato tradiderant, quod eorum verba satis indicant, secundum Joannem. Cum enim dixisset eis Pilatus, « Quam accusationem assertis adversus hominem hunc? responderunt, et dixerunt ei: Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum. Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum vos, et secundum legem vestram judicate eum. Dixerunt ergo ei Judei; nobis non licet interficiere quemquam » (*Id. xviii*, 29-31). Quod ergo maxime videri fecisse nolebant, hoc eos hora fecisse tertia Marcus ostendit; verissime judicans magis fuisse Domini necatricem linguam Judeorum, quam militum manus.

43. Quisquis autem dixerit non fuisse horam tertiam, cum hoc Judei primitus clamaveront, insanissime se ostendit inimicum Evangelii; nisi forte aliter potuerit eamdem dissolvere quæstionem : non enim habet unde convincat non fuisse tunc horam tertiam; et ideo veridico Evangeliste potius credendum, quam contentiosis suspicionibus hominum. Unde, inquis, probas horam tertiam fuisse? Respondeo, Quia credo

Evangelistis : quibus et tu si credis, ostende quemadmodum et hora sexta et hora tertia potuerit Dominus crucifigi? De sexta enim, ut fateamur, narratione Joannis urgemur; tertiam Marcus commemorat: quibus si uteque nostrum credit, ostende tu aliter quemadmodum fieri utrumque potuerit; libentissime requiescam. Non enim sententiam meam, sed Evangelii diligo veritatem. Atque utinam etiam plures ab aliis inveniantur hujus exitus questionis: quod donec fiat, utere tecum isto si placet. Si enim nullus alius exitus potuerit inventari, solus iste sufficiet: si autem potuerit, cum demonstratus fuerit, eligemus. Tantum non putes consequens esse ut guilibet omnium quatuor Evangelistarum mentitus sit, aut in tanto et tam sancto culmine auctoritatis erraverit.

44. Si autem quis dixerit se inde convincere non fuisse horam tertiam, cum illud Iudei clamaverunt, quia posteaquam dixit idem Marcus, *Pilatus autem iterum respondens ait illis: Quid ergo vultis faciam regi Iudeorum?* At illi iterum clamaverunt: *Crucifige eum;* non interponitur aliquid morarum ab eodem Marco in ejus narratione, et continuo ad id pervenitur, ut traderetur ad crucem Dominus a Pilato, quod Iohannes hora quasi sexta factum esse commemorat: intelligat qui hoc dicit, multa praetermissa esse, que in medio gesta sunt, cum Pilatus ageret quarens quomodo eum a Iudeis eriperet, et adversus eorum insanissimam voluntatem quibuscumque modis potuit, instantissime niteretur. Mathaeus enim ait, *Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Jesu, qui dicitur Christus?* Dicunt omnes: *Crucifigatur:* tunc fuisse dicimus horam tertiam. Quod autem Mattheus sequitur, et narrat, *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret;* et in conatibus Pilati ad eripiendum Dominum, et in tumultu Iudeorum contra nitentium, consumptum tempus duarum horarum intelligimus, et coepit fuisse sextam, quia nondum terminata gesta sunt que ab eo tempore quo Pilatus Dominum tradidit, usque ad tenebras factas narrantur. Quod autem Mattheus supra commemorat, *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad illum uxor eius dicens: Nihil tibi et justo illi; multa enim passa sum hodie per risum propter eum* (Matth. xxvii, 22, 23, 24, 19); postea sederat pro tribunali Pilatus, sed inter illa que prius gesta narrabat, recordatus Mattheus quod de Pilati uxore dixit, voluit hoc ibi interponere, ut praestruueret qua maxime causa Pilatus nec novissime volebat eum tradere Iudeis.

45. Lucas autem narrat, cum dixisset Pilatus, *Emedatum ergo illum dimittam, exclamasse universam turbam, Tolle hunc, et dimitte nobis Barabbani:* sed fortasse nondum dixerant, *Crucifige.* Iterum autem Pilatus, secundum eundem Lucam, locutus est ad illos volens dimittere Jesum: at illi suclamabant dientes, *Crucifige, crucifige illum:* tunc intelligitur fuisse hora tertia. Quod ergo sequitur Lucas, et dicit, *Ille autem tertio dixit ad illos: Quid enim mali feci iste? nullam causam mortis inventio in eo: corripiam ergo illum, et dimittam.* At illi stabant vocibus magnis, postulantes ut crucifigeretur; et invalesce-

bant voces cornuq[ue] (Luc. xxi, 16-23); satis etiam ipse significat magnum tumultum fuisse; et post quantum moriarum illi tertio dixerit, *Quid enim mali fecit?* licet intelligere quantum indaganda veritati satis est: et postea quod ait, *Instabant vocibus magnis, et invalescebat voces eorum,* quis non videat ideo factum, quia videbant Pilatum nolle eis tradere Dominum? Et quia hoc magnopere nolebat, non utique in momento temporis cessit, sed vel duæ horæ et aliquid amplius in illa cunctatione transierunt.

46. Joannem quoque interroga, et vide quanta fuerit Pilati illa cunctatio et recusatio tam fodi ministerii: idem namque multo explicatus ea narrat¹, quamvis nec ipse utique dicat omnia, in quibus due horæ et de sexta aliquid praeterfluxit. Tunc cum flagellasset Jesum, et a militibus ueste illusoria, multis que illusionibus male tractari permisisset (credo ut hoc modo saltem eorum furorem mitigaret, ne usque ad mortem sevire pertenderent), « Exit hiērum Pilatus foras, et dicit eis: Ecce adduco eum vobis foras, ut cognoscatis quia in eo nullam causam invenio. Exit ergo Jesus portans spineam coronam et purpureum vestimentum. Et dicit eis: Ecce homo; » ut illi velut ignominiosa specie visa placarentur. Sed adjungit, et dicit: « Cum ergo vidissent eum pontifices et ministri, clamabant dientes: Crucifige, crucifige: » tunc horam tertiam fuisse dicimus. Attende quae sequuntur: « Dicit eis Pilatus: Accipite eum vos, et crucifigite; ego enim non invenio in eo causam. Responderunt ei Iudei: Nos legem habemus, et secundum legem debet mori; quia Filium Dei se fecit. Cum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: ei ingressus est prætorium iterum, et dicit ad Jesum: Unde es tu? Jesus autem responsum non dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris? Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, et potestatem habeo dimittere te? Respondit Jesus: Non haberes potestatem adversus me ullam, nisi tibi datum esset desuper. Propterea qui tradidit me tibi, mox peccatum habet. Exinde Pilatus quarebat dimittere eum. » In hoc igitur quod quarebat Pilatus dimittere eum, quantum temporis putamus fuisse consumptum, quanta praetermissa que vel a Pilato dicebantur, vel a Iudeis contradicebantur, quoque dicerent Iudei unde ille commoveretur, et cederet? Ita enim sequitur: « Iudei autem clamabant dientes: Si hunc dimittis, non es amicus Caesaris; omnis qui se regem facit, contradicit Caesaris. Pilatus ergo cum audisset hos sermones, adduxit foras Jesum, et sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, hebraice autem Gabbatha. Erat autem paraseve Paschæ, hora quasi sexta. » Ab illa ergo voce Iudeorum qua primo dixerunt, *Crucifige,* cum esset hora tertia, usque ad hoc quo sedit pro tribunali, per medias moras cunctationis Pilati et tumultuantum Iudeorum, duæ horæ præterierant, et peracta quinta jam de sexta aliquid ceperat. Dicit ergo Iudeis: Ecce

¹ Codices plures, explicatus enarrat, quareb. El infra, pro: Tunc cum flagellasset, MSS. magno consensu habent: Tamen cum flagellasset.

rex uester. Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifige eum. Sed neque jam commotus Pilatus timore calumniae facile cedebat. Tunc enim uxori ejus ad eum miserat sedentem pro tribunali: quod preeoccupavit Mattheus, qui hoc solus commemoravit antequam ad eum locum narrationis veniret, ut ibi hoc poneret, ubi opertumum judicavit. Tentans itaque adiuc Pilatus, ne quid proliferet, dixit eis: Regem nostrum crucifigam? Responderunt pontifices: Non habemus regem nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur (Joan. xix, 4-16). Et dum pergit, et dum crucifigitur cum duobus hætronibus, dum vestes ejus dividuntur, et in sortem illa tunica mittitur¹, atque inter haec varii convicia illuditor (simil enim cum illa gererentur, etiam convicia jaciebantur), completa est hora sexta, et facte sunt tenebrae, quas Mattheus, Marcus et Lucas commemorant.

47. Jam itaque corrut impia pertinacia, et credit dominum Iesum Christum, et tertia hora crucifixum lingua Judeorum, et sexta manibus militum: quia in tumultu Judeorum, et Pilati auxiliis, duce atque amplius hora præterierunt a voce qua dixerunt, Crucifige. Sed ipse Marcus, qui maxime brevitatis seclator est, breviter voluit intimare Pilati voluntatem et contumaciam pro Domini vita. Cum enim dixisset, A illi iterum clamaverunt, Crucifige eum, ubi ostendit quod iam clamaverunt, cum vellent sibi dimitti Barabbam: adjunxit, Pilatus vero dicebat eis, Quid enim mali fecit (Marc. xv, 13, 14)? Hoc modo breviter insinuavit quid diu gestum est. Memor tamen etiam ipse quod vellet intelligi, non ait, Pilatus vero dixit eis; sed ait, Pilatus vero dicebat eis, Quid enim mali fecit? Quia si diceret, dixit; quasi semel dictum intelligeremus: quia vero ait, dicebat; satis intimavit intelligentibus, multis modis et saep dictum esse, quoque incipit hora sexta. Cogitemus ergo quam breviter hoc dixerit Marcus in comparatione Matthei, quam breviter Mattheus in comparatione Lucæ, quam breviter Lucas in comparatione Joannis, cum tamen alia atque alia quisque commemoraret; quam denique breviter ipse Joannes in comparatione rerum que gestae sunt, et morarum cum illa gererentur: et sine insania resistendi credamus duas horas et quiddam in illo intervallo transire posuisse.

48. Quisquis autem dixerit posuisse Marcum, si ita esset, eo tempore dicere fuisse horam tertiam, quo era hora tercia, cum vox Judeorum de crucifigendo Domino sonisset, dicere etiam quod eum tunc ipsi crucifixerint; nimis superbe leges narratoribus veritatis imponit. Sic enim potest dicere, si hac ipse narraret, eo modo eodemque ordine ab omnibus debuisse narrari, quo ipse narravil. Dignetur ergo consilio Marci evangelista superari consilium suum, qui cooco id ponendum judicavit, quo loco divina inspiratione suggestum est. Recordationes enim eorum ejus non gubernatae sunt, qui gubernat aquam, sicut seruum est, qualiter illi placuerit. Fluit enim humana memoria per varias cogitationes, nec in cajusquam

¹ Miss. duo, et sors in illam tunicam mittitur.

potestate est quid et quando ei veniat in mentem. Com ergo illi sancti et veraces viri quasi fortuita recordationum suarum proprie narrationis ordinem occulte Dei potestati, cui nihil fortuitum est, commisissent, non oportet quemquam hominum dicens longe abiectum ab oculis Dei et longe peregrinantes. Hoc loco ponit debuit, quod valde ignorat cur eo loco Deus poni voluerit. Quia et si obelatum est evangelium nostrum, ait Apostolus, in his qui perirent obelatum est (1 Cor. iv, 5). Et cum dixisset, Aliis quidem sumus odor vita in vitam, aliis odor mortis in mortem; subjicit statim, Et ad hec quis idoneus (Id. n, 16)? id est, quis idoneus intelligere quam juste fiat? Quod idem Dominus dicit: Ego veni, ut qui non vident, videant; et qui vident, cœci fiant (Joan. ix, 39). Ipsa est enim altitudo divitiarum scientie et sapientie Dei, qua sit ex eadem massa aliud vas in honorem, aliud in contemptum; et dicitur carni et sanguini, O homo tu quis es² qui respondeas Deo (Rom. ix, 21, 20)? Quis ergo et in hac re cognoscit intellectum Domini, aut quis consiliarius illi fuit (Id. xi, 33, 34), ubi sic gubernavit corda reminiscentium Evangelistarum, et in Ecclesiæ fastigio tanto auctoritatis culmine sublimavit, ut per hæc ipsa quæ in eis contraria videri possunt, multi excercarentur, digne traditi in concupiscentias cordis sni, et in reprobrum sensum (Id. i, 24, 28); et multi exercerentur ad eliminandum pium intellectum secundum occultam Omnipotentis justitiam? Dicit enim propheta Dominus: Nimiris profundæ facies sunt cogitationes tuæ; vir imprudens non cognoscat, et stultus non intelligat haec (Psal. xci, 6, 7).

49. Peto autem, et admonisco eos qui haec legunt, per nos adjuvante Domino elaborata, ut bujus sermonis quem hoc loco interponendum arbitratus sum, in omni simili questionum difficultate meminerint, ne sapiens eadem repetenda sint. Facile autem videbit qui sine impietas duritia voluerit attendere, quam opportuno loco Marcus hoc de tercia hora posuerit, ut ibi quisque recordetur qua hora Judæi crucifixerint Dominum, qui volebant in Romanos vel principes vel milites transferre ipsum facinus, ubi factum ministrorum militum commemoratum est. Ait enim, Et crucifigentes eum divisserunt vestimenta ejus, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret: qui hoc³, nisi milites, sicut Joannes manifestat? Ergo ne quisquam cogitationem tanti criminis, aversus a Judeis, in milites illos converteret, Erat autem, inquit, hora tercia et crucifigentes eum; ut illi eum potius crucifixisse inventantur, quos hora tercia ut crucifigeretur clamare posuisse, diligens inquisitor inveniet, cum adverterit hoc quod a militibus factum est, hora sexta factum esse.

50. Quanquam non desint qui parasevæ, quam Joannes commemoravit dicens, Erat autem paraseve Paschæ, hora fere sexta, horam diei tertiam velint intelligi, qua sedet Pilatus pro tribunali: ut eadem tercia completa videatur, quando crucifixus est; atque illo jam pendente in ligno, alias tres horas peractæ sint, et reddiderit spiritum: ut ab ea hora qua de-

² In editis additor, fraterunt: quod absit a Ms.

functus est, id est diei sexta, tenebre fierent usque ad nonam. Dicunt enim, die quidem illo quem dies sabbati sequebatur, paraceven fuisse Pascha Iudeorum, quod ab eodem sabbato jam inciperent Azyma: sed tamen verum Pascha, quod jam in passione Domini cerebatur, non Iudeorum, sed Christianorum, cœpisse preparari, id est, paraceven habere, ab hora noctis nona, in eo quod Dominus a Iudeis occidentis preparabatur. Paraceve quippe interpretatur preparatio. Ab illa ergo nona noctis hora usque ad ejus crucifixionem occurrit hora paraceves sexta secundum Joannem, et hora diei tertia secundum Marcum: ut non Marcus horam illam recordatam recapitulando commemoraverit, qua clamaverunt Iudei, *Crucifige, crucifige;* sed eam prorsus horam tertiam dixerit, qua Dominus est fixus in ligno. Quis fidelis non huic faveat solutioni questionis, si modo possit aliquis articulus conjici ab hora nona noctis, unde cœpisse paraceven Paschæ nostri, id est preparationem mortis Christi, congruentur intelligamus? Si enim dicamus eam cœpisse quando a Iudeis apprehensus est Dominus; adhuc noctis prima partes erant: si quando ad domum perductus est socii Caiphæ, ubi et auditus est a principibus sacerdotum; adhuc gallus non cantaverat, quod ex Petri negatione colligimus, quæ, cum jam audiretur, facta est: si autem quando Pilato traditus est; jam mane fuisse apertissime scriptum est. Restat ergo ut intelligamus tunc cœpisse istam paraceven Paschæ, id est preparationem morus Domini, quando responderunt omnes principes sacerdotium apud quos primo audiabantur, et dixerunt, *Bens est mortis;* quod apud Mattheum et Marcum invenerit (*Matth. xxvi, 66, et Marc. xiv, 64:*) ut recapitulando intelligentur de Petri negatione postea dixisse quod antea factum erat. Non enim absurde conjectur, tempore eo, quando, ut dixi, reum mortis pronuntiaverunt, horam nonam noctis esse potuisse: ex qua hora usque ad horam qua sedet Pilatus pro tribunali, quasi hora sexta fuit, non diei, sed paraceves, id est preparationis immolationis Domini, quod verum Pascha est: ut plena sexta ejusdem paraceves, quæ plena diei tertia occurrebat, Dominus suspendetur in ligno. Sive ergo hoc potius intelligendum eligatur, sive Marcus tertiam horam recoluerit, eamque maxime ad condemnationem Iudeorum in Domini crucifixione commemorare voluerit, quæ intelliguntur clamare potuisse ut crucifigeretur, ut ipsos potius crucifixissimus acciperemus, quam eos quorum manibus in ligno suspensus est; sicut ille Centurio magis accessit ad Dominum, quam illi amici quos misit (*a*): procul dubio questio soluta est de hora Dominice passionis, quæ maxime solet et contentiosorum conciliare impudentiam, et infirmorum imperitiam perturbare.

CAPUT XIV. — *De duobus latronibus cum illo crucifixis, quomodo omnes concordent.*

51. Sequitur Mattheus, et dicit: *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, unus a dextris, et unus a sinistris*

(a) vid. supra, lib. 2, cap. 20.

(*Math. xxvii, 38.*) Et Marcus similiter et Lucas (*Marc. xv, 27, et Luc. xxiii, 33.*) Nec Joannes aliquam facit questionem, quamvis latrones eos non dixerit: sit enim, *Et cum eo afflos duos, hinc et hinc, medium autem Jesum* (*Joan. xix, 18.*) Esset autem contrarium, si cum illi dixissent latrones, iste diceret innocentibus.

CAPUT XV. — *De his qui Domino insultaverunt, quomodo inter se consonant Mattheus, Marcus et Lucas.*

52. Sequitur Mattheus, et dicit: *Præterentes autem blasphemabant eum, moventes capita sua, et dicentes: Qui te destruis templum, et in triduo illud redificas, salva temetipsum; si Filius Dei es, descende de cruce.* Huic Marcus pene ad eadem verba consonat. Sequitur deinde Mattheus, et dicit: *Similiter et principes sacerdotum illudentes cum Scribis et senioribus dicebant: Alios salvos fecil, seipsum non potest salvum facere.* Si rex Israel est, descendant nunc de cruce, et credimus ei: *confidit in Deum, liberet nunc eum si vult;* dixit enim, *Quia Filius Dei sum* (*Math. xxvi, 39-43.*) Marcus et Lucas, quamvis alia verba dicant, ad eamdem tamen sententiam concinunt, cum aliis prætermittunt, quod aliis commemorant (*Marc. xv, 29-32, et Luc. xxiii, 35-37.*) De principibus enim sacerdotum quod insultaverint Domino crucifixo pariter non tacent; quamvis seniores tacuit Marcus: Lucas autem quia principes dixit, nec addidit sacerdotum, magis nomine generali omnes primates complexus est, ut ibi possint intelligi et Scribe et seniores.

CAPUT XVI. — *De latronum insultatione, quomodo non repugnat Mattheus et Marcus Luca, qui dixit unum eorum insultasse, alium credidisse.*

53. Sequitur Mattheus, et dicit: « Id ipsum autem et latrones qui crucifixi erant cum eo, improberabant ei » (*Math. xxvi, 44.*) Nec Marcus discrepat, hoc idem dicens aliis verbis (*Marc. xv, 32.*) Lucas autem potest putari repugnare, nisi genus locutionis sat satis usitatum non obliviscamur. Ait enim Lucas: « Unus autem de iis qui pendebant latronibus blasphemabat eum, dicens: Si tu es Christus, salvum fac temetipsum et nos. » Et sequitur idem ipse, atque ita contextus: « Respondens autem alter, increpabat illum, dicens: Neque tu times Deum, quod in eadem damnatione es. Et nos quidem juste, nam digna facili recipimus; hic vero nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei cum veneris in regnum tuum. Et dixit illi Jesus: Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradyso » (*Luc. xxiii, 39-43.*) Quomodo ergo, sicut Mattheus dicit, « Latrones qui crucifixi erant cum eo, improberabant ei »; vel, sicut Marcus dicit, « Et qui cum eo crucifixi erant, conviciabantur ei »: quandoquidem unus eorum conviciatus est, secundum Lucæ testimonium, alter et compescuit eum, et in Dominum credidit? nisi intelligamus Mattheum et Marcum breviter perstringentes hunc locum, pluralem numerum pro singulari posuisse: sicut in Epistola ad Hebreos legimus pluraliter dictum, *Clause-*

¹ Editi, rabi! qui al veteres lxx. et textus græcus canunt particula, rabi.

rex uester. Illi autem clamabant : Tolle, tolle, crucifige eum. Sed neque jam commotus Pilatus timore calumniae facile cedebat. Tunc enim uxor ejus ad eum miserat sedentem pro tribunali: quod praeoccupavit Mathaeus, qui hoc solus commemoravit antequam ad eum locum narrationis veniret, ut ibi hoc poseret, ubi opportunum judicavit. Tentans itaque adhuc Pilatus, ne quid prolieretur, dixit eis: *Regem vestrum crucifigam?* Respondent pontifices: *Non habemus regem nisi Caesarem.* Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur (*Joan. xix, 4-16*). Et dum pergit, et dum crucifigitur cum duobus latronibus, dum uestes ejus dividuntur, et in sortem illa tunica mittitur¹, atque inter haec variis conviciis illuditor (similis enim cum illa gererentur, etiam convicia jaciebantur), completa est hora sexta, et facte sunt tenebrae, quas Matthaeus, Marcus et Lucas commemorant.

47. Jam itaque corrut impia pertinacia, et credit dominum Jesum Christum, et tercia hora crucifixum lingua Judeorum, et sexta manibus militum: quia in tumultu Judeorum, et Pilati astibus, dux atque amplius hora praterierunt a voce qua dixerunt, *Crucifige.* Sed ipse Marcus, qui maxime brevitalis sectator est, breviter voluit intimare Pilati voluntatem et conatum pro domini vita. Cum enim dixisset, *At illi iterum clamaverunt, Crucifige eum,* ubi ostendit quid jam clamaverant, cum vellet sibi dimitti Barabbam: adjunxit, *Pilatus vero dicebat eis, Quid enim mali fecit* (*Mare. xv, 13, 14*)? Hoc modo breviter insinuavit quid diu gestum est. Memor tamen etiam ipse quod vellet intelligi, non ait, *Pilatus vero dixit eis;* sed ait, *Pilatus vero dicebat eis, Quid enim mali fecit?* Quia si diceret, dixit; quasi semel dictum intelligeremus: quia vero ait, *dicebat*; satis intimavit intelligentibus, multis modis et saepe dictum esse, quoque incipiente hora sexta. Cogitemus ergo quam breviter hoc dixerit Marcus in comparatione Matthei, quam breviter Mattheus in comparatione Lucæ, quam breviter Lucas in comparatione Joannis, cum tamen alia atque alia quisque commemoraret; quam denique breviter ipse Joannes in comparatione rerum quæ gestæ sunt, et morarum cum illa gererentur: et sine insanis resistendi credamus duas horas et quiddam in illo intervallo transire potuisse.

48. Quisquis autem dixerit potuisse Marcum, si ita esset, eo tempore dicere fuisse horam tertiam, quo erat hora tercia, cum vox Judeorum de crucifigendo domino sonisset, dicere etiam quod cum tunc ipsi crucifixerint; nimis superbe leges narratoribus veritatis imponit. Sic enim potest dicere, si hac ipse narraret, eo modo eodemque ordine ab omnibus debuisse narrari, quo ipse narravit. Dignetur ergo consilio Marci, evangelista superari consilium suum, qui eo loco id ponendum judicavit, quo loco divina inspiratione suggestum est. Recordationes enim eorum ejus manus gubernatae sunt, qui gubernat aquam, sicut scriptum est, qualiter illi placuerit. Fluitat enim humana memoria per varias cogitationes, nec in ejusquam

¹ *Ms. duo, et sort in illam tunicam mittitur.*

potestate est quid et quando ei veniat in mentem. Cum ergo illi sancti et veraces viri quasi fortuita recordationum suarum propter narrationis ordinem occulte Dei potestati, cui nihil fortuitum est, commisissent, non oportet quemquam hominum dicere longe abiectum ab oculis Dei et longe peregrinantes. Hoc loco ponit debuit, quod valde ignorat cur eo loco Deus ponit voluerit: *Quia et si obvelatum est evangelium nostrum,* ait apostolus, *in ita qui pereunt obvelatum est* (*1 Cor. iv, 5*). Et cuin dixisset, *Aliis quidem sumus odor vita in vitam, aliis odor mortis in mortem;* subjicit statim, *Et ad haec quis idoneus* (*Id. n, 16*)? id est, quis idoneus intelligere quam justè fiat? Quod idem dominus dicit: *Ego veni, ut qui non vident, videant; et qui vident, cœci fiant* (*Joan. ix, 39*). Ipsa est enim altitudo diuinarum scientie et sapientie Dei, qua sit ex eadem massa aliud vas in honorem, aliud in contumeliam; et dicitur carni et sanguini, *O homo tu quis es?* qui respondeas deo (*Rom. ix, 21, 20*)? Quis ergo et in hac re cognoscit intellectum domini, aut quis consiliarius illi fuit (*Id. xi, 33, 34*), ubi sic gubernavit corda reminiscentium evangelistarum, et in ecclesiæ fastigio tanto auctoritatis culmine sublimavit, ut per haec ipsa quæ in eis contraria videari possunt, multi excercarentur, digne traditi in concupiscentias cordis sui, et in reprobum sensum (*Id. i, 24, 28*); et multi exergerentur ad eliminandum prius intellectum secundum occultam omnipotentis justitiam? Dicit enim propheta domino: *Nimis profunda factæ sunt cogitationes tuæ; vir imprudens non cognoscet, et stultus non intelliget haec* (*Psal. xcii, 6, 7*).

49. Peto autem, et admoneo eos qui haec legunt, per nos adjuvanta domino elaborata, ut hujus sermonis quem hoc loco interponendum arbitratus sum, in omni simili questionum difficultate meminerint, ne sepius eadem repetenda sint. Facile autem videbit qui sine impietatis duritia voluerit attendere, quam opportuno loco marcus hoc de tercia hora posuerit, ut ibi quisque recordetur qua hora judæi crucifixerint dominum, qui volebant in romanos vel principes vel milites transferre ipsum facinus, ubi factum ministrorum militum commemorationum est. Ait enim, *Et crucifigentes eum divisserunt vestimenta ejus, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret:* qui hoc¹, nisi milites, sicut joannes manifestat? Ergo ne quisquam cogitationem tanti criminis, aversus a judæis, in milites illos converteret, *Erat autem, inquit, hora tercia et crucifixerunt eum;* ut illi eum potius crucifixisse inventiantur, quos hora tercia ut crucifigeretur clamare potuisse, diligens inquisitor inveniet, cum adverterit hoc quod a milibus factum est, hora sexta factum esse.

50. Quanquam non desint qui paraseves, quam joannes commemoravit dicens, *Erat autem paraseve pascha, hora fere sexta,* horam diei tertiam velint intelligi, qua sedet pilatus pro tribunali: ut eadem tercia completa videatur, quando crucifixus est; atque illo jam pendente in ligno, alia tres horæ peractæ sint, et reddiderit spiritum: ut ab ea hora qua de-

¹ In editio additur, *fuerunt*: quod abest a ms.

functus est, id est diei sexta, tenebra fierent usque ad nonam. Dicunt enim, die quidem illo quem dies sabbati sequeratur, paraceven fuisse Pascha Iudeorum, quod ab eodem sabbato jam inciperent Azyma: sed tamen verum Pascha, quod jam in passione Domini cerebatur, non Iudeorum, sed Christianorum, ceperisse preparari, id est, paraceven habere, ab hora noctis nona, in eo quod Dominus a Iudeis occidens, preparabatur. Paraceve quippe interpretatur preparatio. Ab illa ergo nona noctis hora usque ad eius crucifixionem occurrit hora paraceven sexta secundum Joannem, et hora diei tercia secundum Marcum: ut non Marcus horam illam recordatam recapitulando commemoraverit, qua clamaverunt Iudei, *Crucifige, crucifige;* sed eam prorsus horam tertiam dixerit, qua Dominus est fixus in ligno. Quis fidelis non huic faveat solutioni questionis, si modo possit aliquis articulus conjici ab hora nona noctis, unde ceperisse paraceven Paschæ nostri, id est preparationem mortis Christi, congruent intelligamus? Si enim dicamus eam ceperisse quando a Iudeis apprehensus est Dominus; adhuc noctis primæ partes erant: si quando ad dominum perductus est socii Caiphæ, ubi et auditus est a principibus sacerdotum; adhuc gallus non cantaverat, quod ex Petri negatione colligimus, quæ, cum jam audiretur, facta est: si autem quando Pilato traditus est; jam mane fuisse apertissime scriptum est. Restat ergo ut intelligamus tunc ceperisse istam paraceven Paschæ, id est preparationem mortis Domini, quando responderunt omnes principes sacerdotum apud quos primo audiebatur, et dixerunt, *Reus est mortis;* quod apud Matthæum et Marcum invenitur (Matth. xxvi, 66, et Marc. xiv, 64): ut recapitulando intelligantur de Petri negatione postea dixisse quod antea factum erat. Non enim absurde conjectur, tempore eo, quando, ut dixi, reum mortis pronuntiaverunt, horam nonam noctis esse potuisse: ex qua hora usque ad horam qua seūlū Pilatus pro tribunali, quasi hora sexta fuit, non diei, sed paraceves, id est preparationis immolationis Domini, quod verum Pascha est: ut plena sexta ejusdem paraceves, quo plena diei tercia occurret, Dominus suspenderetur in ligno. Sive ergo hoc potius intelligendum eligatur, sive Marcus tertiam horam resolvit, eamque maxime ad condemnationem Iudeorum in Domini crucifixione commemorare volerit, qua intelliguntur clamare potuisse ut crucifigeretur, ut ipsos potius crucifixisse aciperemus, quam eos quorum manibus in ligno suspensus est; sicut ille Centurio magis accessit ad Dominum, quam illi amici quos misit (a): procul dubio questio soluta est de hora Dominicæ passionis, quæ maxime solet et contentiosorum concitare impudentiam, et infirmorum imperitiam perturbare.

CAPUT XIV. — *De duobus latronibus cum illo crucifixis, quomodo omnes concordent.*

51. Sequitur Matthæus, et dicit: *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, unus a dextris, et unus a sinistris*

(a) vid. supra, lib. 2, cap. 20.

(Matth. xxvi, 38). Et Marcus similiter et Lucas (Marc. xv, 27, et Luc. xxiii, 33). Nec Joannes aliquis facit questionem, quamvis latrones eos non dixerit: sit enim, *Et cum eo alios duos, hinc et hinc, medium autem Jesum* (Joan. xix, 18). Esset autem contrarium, si cum illi dixissent latrones, iste diceret innocentes.

CAPUT XV. — *De his qui Domino insultaverunt, quomodo inter se consonent Matthæus, Marcus et Lucas.*

52. Sequitur Matthæus, et dicit: *Præterentes autem blasphemabant eum, moventes capita sua, et dicentes: Qui destruis templum, et in triplex illud redificas, salva temelium;* si *Filius Dei es, descend de cruce.* Huic Marcus pene ad eadem verba consonat. Sequitur deinde Matthæus, et dicit: *Similiter et principes sacerdotum illudentes cum Scribis et senioribus dicebant: Alios salvos fecisti, scipsum non potest salvum facere.* Si rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credimus ei: *confidit in Deum, liberet nunc eum si vult;* dicit enim, *Quia Filius Dei sum* (Matth. xxvi, 39-43). Marcus et Lucas, quamvis alia verba dicant, ad eamdem tamen sententiam concinunt, cum aliis prætermittit, quod aliis commemorat (Marc. xv, 29-32, et Luc. xxiii, 35-37). De principibus enim sacerdotum quod insultaverint Domino crucifixò pariter non tacent; quamvis seniores tacuit Marcus: Lucas autem quia principes dixit, nec addidit sacerdotum, magis nomine generali omnes primates complexus est, ut ibi possint intelligi et Scribi et seniorès.

CAPUT XVI. — *De latronum insultatione, quomodo non repugnant Matthæus et Marcus Lucæ, qui dixerunt unum eorum insultasse, olim credidisse.*

53. Sequitur Matthæus, et dicit: « Id ipsum autem et latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei » (Matth. xxvi, 44). Nec Marcus discrepat, hoc idem dicens aliis verbis (Marc. xv, 32). Lucas autem potest putari repugnare, nisi genus locutionis satis usitatum non obliscamur. Ait enim Lucas: « Unus autem de iis qui pendebant latronibus blasphemabat eum, dicens: Si tu es Christus, salvum fac temelium et nos. » Et sequitur idem ipse, atque ita contextit: « Respondens autem alter, increpabat illum, dicens: Neque tu times Deum, quod in eadē damnatione es. Et nos quidem justi, nam digna facili recipimus; hic vero nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei cum veneris in regnum tuum. Et dixit illi Jesus: Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso » (Luc. xxiii, 39-43). Quonodo ergo, sicut Matthæus dicit, « Latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei »; vel, sicut Marcus dicit, « Et qui cum eo crucifixi erant, conviciabantur ei »: quandoquidem unus eorum conviciatus est, secundum Luce testimonium, alter et compescuit eum, et in Dominum creditit? nisi intelligamus Matthæum et Marcum breviter perstringentes hunc locum, pluralem numerum pro singulari posuisse: sicut in Epistola ad Hebreos legimus pluraliter dictum, *Clause-*

¹ Editi, rati! qui. At veteres MSS. et textus græci eadem particula, rati.

runt ora leonum, cum solus Daniel significari intelligatur; et pluraliter dictum, *Secti sunt* (*Hebr. xi, 33-37*), cum de solo Isaia tradatur. In Psalmo etiam quod dictum est, *Astierunt reges terræ, et principes convenerunt in unum*, etc., pluralem numerum pro singulari positum, in Actibus Apostolorum exponitur: nam reges propter Herodem, principes propter Pilatum intellexerunt, qui testimonium ejusdem psalmi adhibuerunt (*Psal. n, 2; Act. iv, 26, 27*). Sed quia et Pagani solent calumniari Evangelio, videant quemadmodum locuti sint autores eorum, Phœdras, Medeas et Clytēnēstras, cum singula fuerint. Quid autem usitatus, verbi gratia, quam ut dicat aliquis, Et rusticī mihi insultant; etiam si unus insultet? Tunc enim esset contrarium quod Lucas de uno manifestavit, si illi dixissent ambos latrones convictiōs Domino; ita enim non posset sub numero plurali unus intelligi: cum vero dictum est, *latrones*, vel, qui cum eo crucifixi erant, nec additum est, ambo; non solum si ambo fecissent, posset hoc dici, sed etiam quia unus hoc fecit, potuit usitato locutionis modo per pluralem numerum significari.

CAPUT XVII. — *D: potu aceti, quomodo inter se omnes consentiant.*

54. Sequitur Matthæus et dicit: *A sexta autem hora tenebrae factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam* (*Math. xxvii, 45-49*). Hoc et duo alii contestantur (*Marc. xv, 33-36*, et *Luc. xxiii, 44, 45*): addidit autem Lucas etiam unde factæ sint tenebrae, id est solem obscuratum. Sequitur Matthæus: *Et circa horam nonam clamavit Jesus voce magna*, dicens: *Eli, Eli, lamma sabacthani?* hoc est, *Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me?* Quidam autem illic stantes et audientes, dicebant: *Eliam vocat iste*. Marcus pene ad eadem verba, ad eandem tamē sententiam non pene, sed omnino consentit. Sequitur Matthæus: *Et continuo currēns unus ex eis acceptam spongiam implevit acetum, et imposuit arundini, et dabat ei bibere*. Sic et Marcus dicit: *Currēns autem unus, et implens spongiam acetum, circumponensque calamo, potum dabat ei dicens: Sinite, videamus si veniat Elias ad deponendum eum*. Quod quidem de Elia, non ipsum qui obtulit spongiam cum acetō, sed cæteros dixisse Matthæus narravit: ait enim, *Cateri vero dicebant: Sine, videamus an veniat Elias liberans eum; unde intelligimus et illum et ceteros hoc dixisse*. Lucas autem antequam de latronis insultatione narraret, hoc de acetō ita commemoravit: *Illudebant autem ei et milites accedentes, et acetum offerentes illi, et dicentes: Si tu es rex Iudeorū, salvum te fac* (*Luc. xxiii, 36, 37*). Semel complecti voluit quod a militibus factum et dictum est. Ubi movere non debet, quod non unum eorum dixit acetum obtulisse: genus enim locutionis enuit, de quo supra tractavimus, pluralem pro singulari ponens (*Superiori cap. 16*). Hoc autem de acetō etiam Joannes commemoravit, ubi ait: *Postea sciens Jesus quia jam omnia consummata sunt, ut consummaret Scriptura, dixit: Sitio. Vas autem positum erat acetō plenum: illi autem spongiam plenam acetō hys-*

sopo circumponentes obtulerunt ori ejus (*Joan xix, 28, 29*). Sed quod apud eundem Joannem inventur dixisse, *Sitio*, et quia vas ibi erat acetō plenum, non mirum est si cæteri tacuerunt.

CAPUT XVIII. — *De vicibus Domini quas continuo moriturus emisit, quomodo non repugnant Matthæus et Marcus Lucæ, et ipsi tres Joanni.*

55. Sequitur Matthæus: *Jesus autem sterum clamans voce magna, emisit spiritum* (*Math. xxvi, 50*). Marcus similiter: *Jesus autem emissa voce magna, expiravit* (*Marc. xv, 37*). Lucas autem quid ipsa voce magna dixerit, declaravit; dixit enim: *Et clamans voce magna Jesus, ait: Pater, in manus tuas commendō spiritum meum*; et hæc dicens expiravit (*Luc. xxiii, 46*). Joannes vero sicut tacuit illam vocem primam, *Eli, Eli, quam Matthæus et Marcus retulerunt*; tacuit etiam istam quam Lucas solus indicavit, illi autem duo nomine vocis magnæ significaverunt, id est, *Pater, in manus tuas commendō spiritum meum*: quod enim voce magna dixisse et ipse Lucas similiter attestatus est, ut intelligeremus hanc fuisse vocem magnam, quam Matthæus et Marcus commemoraverunt. Sed dixit Joannes quod nullus illorum trium, cum dixisse, *Consummatum est*, cum acetum acceptisset: quod eum ante ipsam vocem magnam dixisse intelligimus. Hæc sunt enim verba Joannis: *Cum ergo accepisset Jesus acetum, dixit, Consummatum est; et inclinato capite tradidit spiritum* (*Joan. xix, 30*). Inter illud quod ait, *Consummatum est*, et illud quod ait, *et inclinato capite tradidit spiritum*, emissa est illa vox magna quam tacuit iste, cæteri autem tres commemoraverunt. Illoc enim appetit esse ordinis, ut ante dicaret, *Consummatum est*, cum perfectum in illo esset quod de illo prophetatum erat, et tanquam ad hoc expectaret, qui utique cum vellet moretur, deinde commendans tradidit spiritum. Sed quovis ordine quilibet arbitretur dici potuisse, hoc magnopere cavedendum est, ne cui videatur quisquam Evangelistarum alteri repugnare, si vel tacuit quod alias dixit, vel dixit quod alias tacuit.

CAPUT XIX. — *De scissione veli quomodo non dissentiant Matthæus et Marcus a Luca, quo ordine factum sit.*

56. Sequitur Matthæus: *Et ecce velum templi scissum est in duas partes, a summo usque deorsum* (*Math. xxvii, 51*). Et Marcus sic: *Et velum templi scissum est in duo, a sursum usque deorsum* (*Marc. xv, 38*). Lucas autem similiter hoc ait: *Et velum templi scissum est medium* (*Luc. xxiii, 45*); sed non eodem ordine. Volens enim miraculum miraculo adjungere, cum dixisset, *Sol obscuratus est*, continuo subjungendum existimavit, *Et velum templi scissum est medium*: præoccupans videlicet quod expirante Domino factum est, ut deinde recapitulans exsequeretur et de potu acetō, et de illa voce magna, et de ipsa morte, quæ ante scissionem veli post tenebras facta intelliguntur. Matthæus enim, qui cum dixisset, *Jesus autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum*, continuo subjecit, *Et ecce velum templi scissum est*, satis expressit

tunc esse scissum, cum Jesus emisisset spiritum. Si autem non addidisset, Et ecce, sed simpliciter dixisset. *Et relum templi scissum est;* incertum esset utrum ipse et Marcus hoc recapitulando commemorassent, Lucas autem ordinem tenuisset; an Lucas recapitulasset quod illi ordine posuissent.

CAPUT XX. — *De admiratione Centurionis et eorum qui cum illo erant, quomodo inter se consentiant Matthaeus, Marcus et Lucas.*

57. Sequitur Mattheus : « Et terra mota est, et petrae scissa sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt; et exentes de monumentis post resurrectionem ejus, venerunt in sanctam civitatem, et apparuerunt multis. » Ille quae solus dixit, non est metuendum ne cuiquam ceterorum repugnare videantur. Sequitur idem ipse : « Centurio autem et qui cum eo erant custodiens Jesum, viso terra motu et iis quae habebant, timuerunt valde, dicentes : Vere Filius Dei erat iste » (Matth. xxvii, 51 54). Marcus sic : « Vobis autem Centurio, qui ex adverso stabat, quia sic clamans expirasset, ait : Vere homo hic Filius Dei erat » (Marc. xv, 50). Lucas sic : « Videns autem Centurio quod factum fuerat, gloriheavit Deum dicens : Vere hic homo iustus erat » (Luc. xxiii, 47). Non est contrarium quod Mattheus viso terra motu dicit admiratum Centurionem, et eos qui cum illo erant, cum Lucas dicit hoc eum admiratum, quod emissa illa voce exspirasset, ostendens quam in potestate haberet quando moreretur: in eo quippe quod idem Mattheus non solum dixit, viso terra motu, sed etiam addidit, et iis quae facta erant; integrum locum fuisse demonstravit Lucas, ut diceret Centurionem ipsum Dominum mortem fuisse miratum; quia et hanc inter illa est, que tunc mirabiliter facta erant. Quamquam etis Mattheus illud non addidisset, intelligendum erat, cum multa miranda facia fuerint, et omnia Centurio et qui cum eo erant, mirari potuerint, liberum fuisse narrantibus quid quippe illum miratum commemorare voluisset: nec eos ibi repugnare, cum aliis illud, aliis illud diceret fuisse miratum; quando omnia fuerat ille miratus. Quod autem aliis ait Centurionem dixisse, *Vere Filius Dei erat iste*, aliis autem, *Vere homo hic Filius Dei erat*; non movebit enim cui non excederunt tam multa superiorius similiter dicta et exposita: ad unam quippe sententiam ultraque verba concurrunt; nec quod alii tacent, homo, aliis dixit, ullo modo contrarium est. Magis quod Lucas non ait Centurionem dixisse, *Filius Dei erat*, sed, *justus erat*, potest putari diversum: sed vel utrumque dictum a Centurione intelligere debemus, et aliud illos, aliud istum commemorasse; vel fortasse Lucam exprimere voluisse sententiam Centurionis, quomodo dixerit Iesum Filium Dei. Forte enim non eum Unigenitum aqualem Patri Centurio intellexerat; sed ideo Filium Dei dixerat, quia justum crediderat, sicut multi justi dicti sunt filii Dei. Quod autem etiam ipse Lucas dixit, *Venient autem Centurio quod factum erat*, in eo genere inclusit omnia que in illa hora mirabiliter facta erant,

SANCT. AUGUST. III.

tanquam unum mirabile factum commemorans, ejus quasi membra et partes erant omnia illa miracula. Jam vero quod Mattheus addidit eos qui cum Centurione erant, alii autem hoc tacuerunt; cui non apparet ex notissima regula non esse contrarium, cum alius dicit quod alius tacet? Et quod Mattheus dixit, *timuerunt valde*; Lucas autem non dixit, *timuit*, sed, *glorificavit Deum*; quis non eum intelligat timendo glorificasse?

CAPUT XXI. — *De mulieribus que ibi stabant, quomodo Mattheus, Marcus et Lucas, qui dixerunt eas a longe stetisse, non repugnant Joanni, qui nominavit unam earum juxta crucem stetisse.*

58. Sequitur Mattheus : « Erant autem ibi mulieres multe a longe, quae secutae erant Jesum a Galilea, ministrantes ei; inter quas erat Maria Magdalene, et Maria Jacobi et Joseph mater, et mater filiorum Zebedei » (Matth. xxvi, 55 et 56). Marcussic : « Erant autem et mulieres de longe aspicientes; inter quas erat Maria Magdalene, et Maria Jacobi minoris et Joseph mater, et Salome; et cum esset in Galilaea, sequebantur eum, et ministabant ei, et aliae multe que simul cum eo ascenderant Jerosolymam » (Marc. xv, 40, 41). Inter hos nihil video quod contrarium possit putari: quid enim interest ad veritatem, quod quasdam mulieres pariter, quasdam singuli nominaverunt? Lucas quoque ita narrationem contextit: *Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant quae fiebant, percutientes pectora sua revertebantur. Stabant autem omnes noti ejus a longe, et mulieres que secutae fuerant cum a Galilaea, haec videntes* (Luc. xxiii, 48, 49). Unde superioribus duabus de mulierum presentia sati consenserit, quanvis nullam carum nominatio exprimat; de turba etiam quae simul aderat, et videntes quae fiebant tundebant pectora sua, et revertiebantur, consentit Mattheo, quanvis seorsum annexuerit, *Centurio autem et qui cum eo erant*: quapropter tantummodo de notis ejus qui stabant a longe solus inveniuntur dixisse. Nam et Joannes commemoravit de praesentia feminarum antequam Dominus emisisset spiritum, ita narrans: *Stabant autem juxta crucem Iesu mater eius, et soror matris eius Maria Cleophae, et Maria Magdalene. Cum vidisset ergo Jesus matrem et discipulum stantem quem diligebat, dicit matri sua: Mulier, ecce filius tuus. Deinde dicit discipulo: Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua* (Joan. xix, 23 27). Quia in re nisi apertissime Mattheus quoque et Marcus Mariam Magdalenen nominassent, possemus dicere, alias a longe, alias juxta crucem fuisse; nullus enim eorum, praeter Joannem, matrem Domini commemoravit: nunc ergo quomodo intelligitur eadem Maria Magdalene, et a longe stetisse cum aliis mulieribus, sicut Mattheus et Marcus dicunt, et juxta crucem fuisse, sicut Joannes dicit; nisi quia in tanto intervallo erant, ut et iuxta diei possent, quia in conspectu ejus presto aderant, et a longe in comparatione turbe propinquius circumstantis cum Centurione et militibus. Possimus etiam intelligere, quod illae que simul aderant cum matre Domini, postquam

(Trento-huit.)

eam discipulo commendavat, abire jam esperant, ut a densitate turbae se exuerent, et cetera quae facta sunt longius intuerentur; ut ceteri Evangelistae qui post mortem Domini eas commemoraverunt, jam longe stantes commemorarent.

CAPUT XXII. — *De Joseph qui corpus Domini petiit a Pilato, quomodo omnes consentiant, et quomodo a seipso Joannes non dissentiant.*

59. Sequitur Matthaeus: « Cum sero autem factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathea, nomine Joseph, qui et ipse discipulus erat Iesu; hic accessit ad Pilatum, et petiit corpus Iesu: tunc Pilatus jussit reddi corpus » (*Math. xxvii*, 57, 58). Marcus sic: « Et cum jam sero esset factum, quia erat parvocore, quod est ante sabbatum, venit Joseph ab Arimathea, nobilis decurio, qui et ipse erat expectans regnum Dei; et audacter introiit ad Pilatum, et petiit corpus Iesu. Pilatus autem mirabatur si jam obiisset: et a cersito Centurione interrogavit eum si jam mortuus esset; et cum cognovisset a Centuriione, donavit corpus Joseph » (*Marc. xv*, 42-43). Lucas sic: « Et ecce vir nomine Joseph, qui erat decurio, vir bonus et justus (hic non consenserat consilio et actibus eorum), ab Arimathea civitate Iudeæ, qui especiabat et ipse regnum Dei; hic accessit ad Pilatum, et petiit corpus Iesu » (*Lac. xxiii*, 50-52). Joannes autem posteaquam narravit de cruribus fractis eorum qui cum Domino crucifixi erant, et de latere Domini lancea percusso, quod totum solus dixit, subiungit consentiens ceteris, ita narrans: *Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph ab Arimathea, eo quod esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudeorum, ut tolleret corpus Iesu: et permisit Pilatus. Venit ergo, et tulit corpus Iesu* (*Joan. xix*, 38). In hoc nihil existat in quo aliquis eorum aliquid repugnare videatur. Sed aliquis forsitan querat quomodo a semelipso Joannes ipse non discrepet, contestans cum ceteris quod Joseph petierit corpus Iesu, et solus dicens quod occulitus fuisse discipulus Domini propter metum Iudeorum; merito enim movet, cum ille qui propter timorem occulitus discipulus erat, attus sit petere corpus ejus, quod nullus eorum qui eum palam sequabantur, auderet. Sed intelligendum est, istum fiducia dignitatis hoc fecisse, quæ prædictus poterat familiariter intrare ad Pilatum: in extremo autem illo officio funeri exhibens minus curasse de Iudeis, quamvis soleret in Dominio audiendo eorum minicicias devitare.

CAPUT XXIII. — *De sepultura ejus, quomodo tres a Joanne non dissentiant.*

60. Sequitur Matthæus: « Et acceperio corpore, Joseph involvit illud in sindone munda, et posuit illud in monumento suo novo, quod exciderat in petra: et advolvit sextum magnum ad ostium monumenti, et abiit » (*Math. xxvii*, 59, 60). Marcus sic: « Joseph autem mercator sindonem, et deponens eum involvit sindone, et posuit eum in monumento quod erat excisum de petra: et advolvit lapidem ad ostium monumenti » (*Marc. xv*, 40). Lucas sic: « Et depositum involvit in sindone, et posuit eum in monumento exciso,

in quo nondum quisquam positus fuerat » (*Lac. xxiiii*, 55). Ex his tribus nulla quæstio dissensionis oriri potest: Joannes autem sepulturam Domini, non a solo Joseph, sed a Nicodemo quoque curatam fuisse commemorat. Consequenter enim a Nicodemo incipiens, ita narrat: « Venit autem et Nicodemus, qui venerat ad Iesum nocte primum, ferens myrram myrram et aloes quasi libras centum. Deinde sequitur adjungens ipsum Joseph, et dicit: « Acciperimus ergo corpus Iesu, et ligaverunt eum linteis cum aromatibus, sicut mos Iudeis est sepelire. Erat autem in loco ubi crucifixus est, hortus; et in horto monumentum novum, in quo nondum quisquam positus erat: ibi ergo properat paraceveni Iudeorum, quia juxta erat monumentum, posuerant Iesum » (*Joan. xix*, 39-42). Neque hic aliquid repugnat recte intelligentibus. Neque enim illi qui de Nicodemo tacuerunt, affirmaverunt a solo Joseph dominum sepulchrum, quamvis solius commemorationem fecerint; aut quia illi una sindone a Joseph involutum dixerint, propterea prohibuerunt intelligi et alia linea posuisse afferri a Nicodemo et superaddi, ut verum narraret Joannes, quod non uno linteo, sed linteis involuitus sit: quamvis et properat sudarium quod capiti addubebatur, et institas quibus corpus totum diliguisse est, quia omnia de lino erant, etiam si una sindone ibi fuit, verissime dici potuit, ligaverunt eum linteis. Lætaria quippe generaliter dicuntur quæ lino texuntur.

CAPUT XXIV. — *De his quæ circa tempus resurrectionis Domini facta sunt, quemadmodum omnes non inter se dissentiant.*

61. Sequitur Matthæus: « Erat autem ibi Maria Magdalene et altera Maria sedentes contra sepulchrum » (*Math. xxvii*, 61). Quod Marcus haec dicit: « Maria autem Magdalene et Maria Joseph aspicebant ubi poneretur » (*Marc. xv*, 47). Unde nihil eos ex hoc dissentire manifestum est.

62. Sequitur Matthæus: « Altera autem die, quæ est post paraceveni, convenierunt principes sacerdotum et Pharisæi ad Pilatum, dicentes: Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc vivens, Post tres dies resurgam: jube ergo custodiri sepulcrum usque in diem terrium; ne forte veniant discipuli ejus, et furentur eum, et dicant plebi, Surrexit a mortuis; et erit novissimus error pejor priore. Ait illis Pilatus: Habetis custodium, ite, custodite sicut scitis. Illi autem abeuntes manierunt sepulcrum, signantes lapidem, cum custodibus » (*Math. xxvii*, 62-66). Illo solus Matthæus narrat, nullo aliorum narrante aliquid quod huic videatur esse contrarium.

63. Deinde sequitur idem Matthæus, et dicit: « Vespere autem sabbati, que lucescit in primam sabbati¹, venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum. Et ecce terra motus factus est magnus. Angelus eiusdem Domini descendit de celo, et

¹ Editi, in prima sabbati. As optimis note illis Corberianis, Floracensis, etc., constantes habent, in primam grecum, et in duas sabbatas, in unam sabbatarum.

accedens revolvit lapidem, et sedebat super eum. Erat autem aspectus ejus sicut fulgor, et vestimenta ejus sicut nix. Prae timore autem ejus exterriti sunt custodes, et facti sunt veluti mortui. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere, vos : scilicet enim quod Iesum qui crucifixus est, queritis; non est hic, surrexit enim sicut dixit: venite, et videite locum ubi positus erat Dominus. Et cito eum dicite discipulis ejus quia surrexit; et ecce praecedit vos in Galileam; ibi eum videbitis: ecce dixi vobis» (*Math. xxviii, 1-15*). Hunc Marcus consonat (*Marc. xvi, 1-11*). Sed potest movere quomodo secundum Matthaeum angelus super lapidem sedebat revolutum a monumento: Marcus enim introibentes eas in monumentum dicit vidisse juvenem sedentem in dextris cooperit stola candida, et obstupuisse: nisi intelligamus aut Matthaeum tacuisse de illo angelio, quem intrantes viderunt; Marcum vero de illo tacuisse, quem foris viderunt sedentem super lapidem: ut duos viderint, et a duobus singillatim audierint quae dixerunt angeli de Iesu, prius ab illo quem foris viderunt sedentem super lapidem, deinde ab illo quem viderunt intrantes in monumentum, sedentem a dextris; quo ut intrarent, illius qui foris sedebat verbis exhortante sunt dicentis, *Venite, et videite locum ubi positus erat Dominus: quo venientes, ut dicimus est, et intrantes viderunt eum de quo Matthaeus tecel, Marcus autem loquitur, sedentem a dextris; a quo talia similiter audierunt. Aut certe intrantes in monumentum in aliquo septa maceriae debemus accipere, qua communictum locum tunc fuisse credibile est in aliquo spatio ante petram, qua excisa locus factus fuerat sepulta: ut ipsum videant in eodem spatio sedentem a dextris, quem dicit Matthaeus sedentem super lapidem, quem terra mota ab ostio monumenti revolverat, id est a loco sepulcri, quod effossum erat in petra.*

64. Item quari potest, quemadmodum Marcus dicit, *At illa exuentis fuderunt de monumento; invaserat enim eas tremor et pavor: et nemini quidquam dixerunt; timebant enim; cum dicat Matthaeus, Et exierunt cito de monumento cum timore et gudio magno, currentes nuntiari discipulis ejus: nisi intelligamus ipsorum angelorum nemini ansas fuisse aliiquid dicere, id est, respondere ad ea quae ab illis audierant, aut certe custodibus quos jacentes viderunt. Non illud gaudium quod Matthaeus commemorat, non repugnat timori de quo Marcus dicit: debuinus enim utrumque in illarum animalium factum intelligere, etiam si ipse Matthaeus de timore non dicaret; cum vero et ipse dicit, *Exierunt cito de monumento cum timore et gudio magno*, nihil ex hac re quæstionis remanere permittit.*

65. De hora quoque ipsa quæ venerunt mulieres ad monumentum, non contempnenda exoritur quæstio. Cum enim Matthaeus dicat, *Vespere autem sabbati, quæ lucescit in primam sabbati. venit Maria Magdalene et altera Maria videre sepulcrum*: quid est quod dicit

¹ Vulgata versio, *praecedet*: pauloque post, *ecce praedicti vobis*. At editi et MSS. codices hujus operis ferunt, *praedicit*: tum ex iis plerique MSS. *ecce dixi vobis*; juxta graecum, *proagei*, et *espon*.

Marcus, *Et valde mansa sabbatum venient ad monumentum, oriente jam sole?* In quo quidem a ceteris duobus, id est, Luca et Joanne non discrepat. Quod enim dicit Lucas, *valde diluculo*; et Joannes, *mansum adhuc tenebrae essent*: hoc intelligitur Marcus dicere, *valde mane, oriente jam sole*, id est cum celum ab orientis parte jam albescet; quod non sit unicus nisi solis orientis vicinitate: ejus enim est ille fulgor qui nomine aurore appellari solet. Ideo non repugnat illi qui ait, *cum adhuc tenebrae essent*. Die quippe surgenti, aliqua felique tenebrarum tanto magia extenuantur, quanto magis oritur lux. Nec sic accipiendum est quod ait, *valde mane, tanguam sol ipse videtur* jam super terras: sed potius sicut dicere solemus eis quibus volumus significare temperie aliquid faciendum. Cum enim dixerimus, Mane, ne putemus jam sole supra terram conspicuo nos dicere, ad hoc pierunque addimus, Valde mane; ut illud quod etiam albescere vocatur, intelligant: quanquam et hoc usitatum sit, ut post galli cautum sepe repetitum, cum conjectare homines corporint diem jam propinquare, dicant, Jam mane est; et cum post hoc verbum attenderint, et jam oriente, id est jam de proximo adveniente in has partes sole, colum rubescere vel albescere viderint, adiant qui dicebant, Mane est, et dicant, Valde mane est. Quid autem interest, dum sive illo sive isto modo nihil aliud intelligamus a Marco appellatum *mane*, nisi quod Lucas appellavit *diluculo*; et hoc *valde mane*, quod ille *valde diluculo*, et quod Joannes *mane cum adhuc tenebrae essent*; *sole autem jam oriente*, id est; ortu suo jam celum illuminare incipient? Quomodo ergo his tribus congruat Matthaeus, qui nec diluculo, nec mane, sed *vespere* ait *sabbati*, *quæ lucescit in primam sabbati*, autentius indagandum est. A parte quippe prima noctis, quod est vesper, ipsam noctem voluit significare Matthaeus, cuius noctis fine venerunt mulieres ad monumentum. Ea vero causa intelligitur eamdem noctem sic appellasse, quia jam a vespera licebat affere aromata, transactio utique sabbato. Ergo quoniam sabbato impediabantur, ut non ante facerent, ab eo tempore nominavit noctem, ex quo eis facere cepit ut facerent, quocumque vellent tempore ejusdem noctis. Sic itaque dictum est, *vespere sabbati*, ac si diceretur, nocte sabbati, id est nocte quæ sequitur diem sabbati: quod ipsa verba ejus satis indicant. Sic enim ait: *Vespere autem sabbati, quæ lucescit in primam sabbati*: quod fieri non potest, si tantummodo primam noctis partculam, id est solum initium noctis, intellexerimus dicto vespera significatam; neque enim ipsum initium lucescit in primam sabbati, sed ipsa nox quæ luce incipit terminari. Nam terminus primæ partis noctis, secunda partis initium est; lumen autem terminus totius noctis est: unde non potest dici vesper lucescens in primam sabbati, nisi nomine vesperi nox ipsa intelligatur quam lux terminat. Et usitatus loquendi modus divinae Scripturæ est, a parte *totum significare*¹: a vespera ergo noctem significavit, cuius extremitus est diluculum. Dilucio enim venerum illæ mulieres ad

¹ In B. deest vox, *significare*. Er. et Lov. secundum summa. M.

monumentum; ac per hoc ea nocte venerunt, quae significata est nomine vesperi. Tota enim significata est eo nomine, ut dixi; et ideo quacumque ejus noctis parte venissent, ea utique nocte venissent: cum ergo venerunt parte ejus noctis extrema, ea procul dubio nocte venerunt. Vespe autem quae incessit in primam sabbati, non potest nisi tota ipsa nox intelligi: eo igitur vespe venerunt, que ipsa nocte venerunt; ipsa autem nocte venerunt, que noctis Ipsi quavis extrema parte venerunt.

66. Nam et ipsum triduum, quo Dominus mortuus est et resurrexit, nisi isto loquendi modo, quo a parte totum dici solet, recte intelligi non potest¹. Ipse quippe ait, *Sicut enim Jonas fuit in ventre celi tribus diebus et tribus noctibus; sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus et tribus noctibus* (*Matth. xii, 40*). Computantur² autem tempora, sive ex quo tradidit spiritum, sive ex quo sepultus est, et non occurrit ad liquidum; nisi medium diem, hoc est sabbatum totum diem accipiamus, id est cum sua nocte, illos autem qui eum in medio posuerunt, id est parasecentes et primam sabbati, quem diem dominicum dicimus, a parte totum intelligamus. Quid enim juvat quod quidam his angustiis coactati, et istum locutionis modum, id est a parte totum, in sanctarum Scripturarum solvendis questionibus plurimum valere nescientes, noctem voluerunt annumerare tres illas horas a sexta usque ad nonam quibus sol obscuratus est, et diem tres horas alias quibus iterum terris est redditus, id est a nona usque ad ejus occasum? Sequitur enim nox futuri sabbati, qui cum suo die computata, erunt jam duae noctes et duo dies; porro autem post sabbatum sequitur nox prima sabbati³, id est illucescentis diei dominici, in qua tunc Dominus resurrexit: erunt ergo duae noctes et duo dies, et una nox, etiam si tota possit intelligi, nec ostenderemus quod illud diluculum pars ejus extrema sit; quapropter nec annumeratis illis sex horis, quarum tribus sol contenebratus est, et tribus eluxit, constabit ratio trium dierum et trium noctium. Restat ergo ut illo Scripturarum usitatissimo loquendi modo, quo a parte totum intelligitur, inveniamus extremum diem⁴ tempus paraseveres, quo crucifixus et sepultus est Dominus, et ex ipsa extrema parte totum diem cum sua nocte, qui jam peractus fuerat, accipiamus: medium vero, id est sabbati diem, non a parte, sed integre totum: tertium rursus a parte sua prima, id est a nocte totum cum suo diurno tempore; ac sic erit triduum: quemadmodum illi octo dies post quos ascendit in montem, quorum medios integratos attendentes Matthæus et Marcus dixerunt, *Post sex dies*; quod Lucas dixit, *Post octo dies* (*a*).

67. Nunc jam cetera videamus, quemadmodum

¹ Hic in editis interponebatur: *Hinc magna redditur ratio verbi Domini: quod abest a Nss.*

² Er. et Lov., *computantur*: et inferior, nisi ad medium diem. *M.*

³ Editi, *primi sabbati*: et paulo post, *dies dominicus*.

⁴ Unus e Vatic. Nss., *primum diem*.

(a) supra, lib. 2, cap. 58, n. 413.

Matthæo congruant. Lucas enim apertissime duos angelos dicit visos fuisse a mulieribus, quae venerunt ad monumentum, quorum singulos intellexeramus commemoratos a duobus; unum a Matthæo, id est, illum qui extra monumentum sedebat in lapide; alterum a Marco, id est illum qui intra monumentum sedebat a dextris. Sed Lucas ita narrat: *Et dies erat paraceveres, et sabbatum illucescebat. Subsecutæ autem mulieres, quae cum ipso venerant de Galilæa, viderunt monumentum, et quemadmodum positum erat corpus ejus; et reverentes paraverunt aromata et unguenta: et subbato quidem siterunt secundum mandatum: Una autem sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quae paraverant aromata; et invenerunt lapidem revolutum a monumento; et ingressæ non invenerunt corpus Domini Jesu: et factum est dum mente consternata essent de isto, et ecce duo riri⁵ steterunt a cus illas in ueste fulgenti. Cum timerent autem et declinarent rutilum in terram, dixerunt ad illas: Quid queritis viventem cum mortuis? non est hic, sed surrexit: recordamini qualiter locutus est vobis, cum adhuc in Galilæa esset, dicens: Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, et crucifi, et die tercia resurgere. Et recordatæ sunt verborum ejus, et regressæ a monumento nuntiaverunt hæc omnis illis undecim, et ceteris omnibus* (*Luc. xxiii, 54; xxiv, 12*). Quomodo ergo singuli visi sunt sedentes, unus secundum Matthæum foris super lapidem; et alter secundum Marcum intus a dextris; cum secundum Lucam duo steterint secus illas, quamvis similia dixerint? Possimus quidem adhuc intelligere unum angelum visum a mulieribus, et secundum Matthæum, et secundum Marcum, sicut supra diximus: ut eas ingressas in monumentum sic accipiantis, in aliquod scilicet spatiu quod erat aliqua maceria communis, ut intrari posset ante illum saxeum sepulcri locum, atque ibi vidisse angelum sedentem supra lapidem revolutum a monumento, sicut dicit Matthæus, ut hoc sit sedentem a dextris, quod dicit Marcus; deinde intus ab eis, dum inspicierent locum in quo jacebat corpus Domini, visos alios duos angelos stantes, sicut dicit Lucas, similia locutos ad eorum exhortandum animum et aedificandam fidem.

68. Sed videamus et illa quae Joannes dicit, utrum vel quemadmodum his congruant. Sic ergo narrat Joannes: *Una autem sabbati Maria Magdalene venit mane, cum adhuc tei cibæ essent, ad monumentum, et vidit lapidem sublatum a monumento. Cucurrit ergo, et venit ad Simonem Petrum, et ad alium discipulum quem amabat Jesus, et dicit eis: Tulerunt Dominum de monumento, et ne-cimus ubi posuerunt eum. Exit ergo Petrus et ille alius discipulus, et venerunt ad monumentum. Corrhebant autem duo simul, et ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, et venit primus ad monumentum: et cum se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiit. Venit ergo Simon Petrus sequens cum, et introiit in monumentum; et*

⁵ Sic Editi. At Nss., *et ecce*; *juxta græcum*.

v. dit linteamina posita, et sudarium quod fuerat super caput ejus, non cum linteaminibus positum, sed separatum involutum in unum locum. Tunc ergo introiit et ille discipulus, qui venerat primus ad monumentum, et vidiit, et credidit. Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum a mortuis resurgere. Abierunt ergo iterum ad semetipsos discipuli. Maria autem stabat ad monumentum foris plorans : dum ergo fleret, inclinavit se, et prospexit in monumentum ; et vidiit duos angelos in albis sedentes, unum ad caput et unum ad pedes, ubi positum fuerat corpus Iesu. Dicunt ei illi : Mulier, quid ploras ? Dicit eis : Quia tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Haec cum dixisset, conversa est retrorsum, et vidiit Iesum stantem, et non sciebat quia Jesus est. Dicit ei Jesus : Mulier, quid ploras ? quem queris ? Illa existimans quia hortulanus est, dicit ei : Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, et ego eum tollam. Dicit ei Jesus : Maria. Conversa illa dicit ei : Rabboni, quod dicitur Magister. Dicit ei Jesus : Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum : vade autem ad fratres meos, et dic eis, Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum. Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia vidi Dominum, et haec dixit mihi (Joan. xx, 1-18). In hac Joannis narratione dies vel tempus quo venimus est ad monumentum, cum ceteris convenit ; illud etiam quod duo angeli visi sunt, concordat cum Luca : sed quod ille stantes dicit angelos visos, iste autem sedentes, et cetera que illi non dicunt, quoniam hic possint intelligi non discrepare a ceteris, et quo ordine gesta sint, nisi diligenter considerentur, repugnantia possunt videri.

69. Quapropter haec omnia que circa tempus resurrectionis Domini facta sunt, secundum omnium Evangelistarum testimonia in una quadam narratione, quantum nos Dominus adjuverit, quemadmodum geri potuerint, ordinemus. Prima sabbati diluculo, sicut omnes consentiunt, ventum est ad monumentum. Jam factum erat quod solus Matthaeus commemorat de terre motu et lapide revoluto conterritisque custodiibus, ita ut in parte aliqua velut mortui jacerent. Venit autem, sicut Joannes dicit, Maria Magdalene, sine dubio ceteris mulieribus¹, que Domino ministriaverant, plurimum dilectione ferventior, ut non immerito Joannes solam commemoraret, tacitis eis que cum illa fuerunt, sicut alii testantur. Venit ergo, et ut vidi lapidem sublatum a monumento, antequam aliquid diligentius inspiceret, non dubitans ablatum inde esse corpus Iesu, cucurrit, sicut dicit idem Joannes, et nuntiavit Petro atque ipsi Joanni. Ipse est enim discipulus quem amabat Jesus. At illi currere coepérunt ad monumentum, et praveniens Joannes inclinavit se, et vidiit posita linteamina, nec intravit : Petrus autem consecutus intravit in monumentum, et vidiit linteama posita, et sudarium quod fuerat super caput

¹ Editi, cum ceteris mulieribus. At MSS. carent particula, cum.

eius, non cum linteaminibus positum, sed separatum involutum. Deinde et Joannes intravit, et vidi similiiter, et credidit quod Maria dixerat, sublatum esse Dominum de monumento. « Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportebat eum a mortuis resurgere. Abierunt ergo iterum ad semetipsos discipuli. Maria autem stabat ad monumentum foris plorans, id est ante illum saxei sepulcri locum, sed tamen intra illud spatium quo jam ingressi fuerant : hortus quippe illius erat, sicut idem Joannes commemorat (Id. xix, 41). Tunc viderunt angelum sedentem a dextris super lapidem revolutum a monumento, de quo angelo narrant Matthaeus et Marcus. « Tunc eis dixit, Nolite timere, vos : scio enim quod Iesum qui crucifixus est queritis ; non est hic, surrexit enim sicut dixit : venite et videite locum ubi positus erat Dominus. Et cito euntes dicite discipulis eius, quia surrexit ; et ecce procedit vos in Galileam, ibi cum videbitis ; ecce dixi vobis » : quibus similia Marcus quoque non tacuit. Ad huc verba Maria dum fleret, inclinavit se et prospexit in monumentum, et vidiit duos angelos, sicut dicit Joannes, in albis sedentes ; unum ad caput, et unum ad pedes, ubi positum fuerat corpus Iesu. « Dicunt ei illi : Mulier, quid ploras ? Dicit eis : Quia tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Illic intelligendi sunt surrexisse angeli, ut etiam stantes viderentur, sicut eos Lucas visos fuisse commemorat, et dixisse secundum eumdem Lucam timentibus mulieribus et vultum in terram declinantibus, Quid queritis viventem cum mortuis ? non est hic, sed surrexit : recordamini qualiter locutus est vobis, cum adhuc in Galilaea esset, dicens, Quia oportet Filium hominis trahi in manus hominum peccatorum, et crucifigi, et die tercia resurgere. Et recordata sunt verborum eius. Post haec conversa est retrorsum Maria, et vidiit Iesum stantem, sicut dicit Joannes, et non sciebat quia Jesus est. Dicit ei Jesus : Mulier, quid ploras ? quem queris ? Illa existimans quia hortulanus est, dicit ei : Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, et ego eum tollam. Dicit ei Jesus : Maria. Conversa illa dicit ei : Rabboni, quod dicitur magister. Dicit ei Jesus : Noli me tangere ; nondum enim ascendi ad Patrem meum : vade autem ad fratres meos, et dic eis, Ascendo ad Patrem meum et Deum meum et Deum vestrum. Tunc egressa est a monumento, hoc est ab illo loco ubi erat horti spatium ante lapidem effossum : et cum illa alia, quas secundum Marcum invaserat tremor et pavor ; et nemini quidquam dicebant. Tunc jam, secundum Mattheum, ecce Jesus occurrit illis dicens : Avete. Ille autem accesserunt et temuerunt pedes eius, et adoraverunt eum. Sic enim colligimus et angelorum allocutionem his numero eas habuisse venientes ad monumentum, et ipsius Domini : semel scilicet illius quando Maria hortulanum putavit ; et nunc iterum cum eis occurrit in via, ut eas ipsa repetitione firmaret, atque a timore recrearet. Tunc ergo ait illis. Nolite timere, ite, nuntiate fratribus meis, ut eant in Galileam ; ibi me videbunt. Venit ergo Maria Magda-

lene annuntians discipulis quia vidi Dominum, et haec ei dixi : non solum ipsa, sed et aliae, quas Lucas commemorat, quae nuntiaverunt haec discipulis undecim, et ceteris omnibus. Et visa sunt ante illos siue defrumentum verba isti, et non credebant illis. His et Marcus attestatur. Nam posteaquam commemoravat cas trementes et paventes exisse a monumento, et nemini quidquam dixisse, adjunxit quod resurgens Dominus apparuerit mane prima sabbati, primo Marie Magdalene, de qua ejecerat septem demonia; et quia illa vadens nuntiavit illi qui cum eo fuerant ingentibus et flentibus; et quin illi audientes quod viveret, et visus esset ab ea, non crediderunt. Sane Matthaeus etiam illud inseruit, abscedentibus mulieribus quae illa omnia viderant et audierant, venisse etiam quosdam in civitatem de illis custodibus qui jacuerant velut mortui, et nuntiasse principibus sacerdotum omnia quae facta erant, hoc est quae etiam illi sentire potuerunt : illos vero congregatos cum senioribus consilio acceptio, pecuniam copiosam dedisse militibus, ut dicterent quod discipuli ejus venissent, eumque furari essent illis dormientibus; pollicentes etiam securitatem a prarside qui eos custodes dederat : et illos accepta pecunia fecisse sicut erant edicti, divulgatumque esse verbum istud apud Iudeos usque in hodiernum diem.

CAPUT XXV. — In eo quod se postea discipulis manifestavit, quomodo sibi omnes Evangelistae non adver- sentur, collatis testimonij et de apostolo Paulo et de Actibus Apostolorum.

70. Jam post resurrectionem quemadmodum appa- ruerit Dominus discipulis, considerandum est, non solum ut elucescat etiam ex hac re convenientia qua- tuor Evangelistarum (Math. xxviii., Marc. xvi., Luc. xxiv., et Joan. x., xxi.), verum etiam ut cum Paulo apostolo consonent, qui de hac re in prima ad Corinthis Epistola ita loquitur : *Tradidi enim vobis in primis quod et accepi, quia Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas : et quia apparuit Cephae, postea duodecim¹, deinde apparuit plus quam quingentis sciribis simul, ex quibus plures manent usque hunc, quidam autem dormierunt ; postea apparuit Jacobo, deinde Apostolis omnibus ; nonnigime² autem omnium quasi abortivo apparuit et mihi (1 Cor. xv., 3-8). Hunc autem ordinem nullus Evangelistarum tenet : unde considerandum est utrum ordo quem illi tenuerunt, huic non adversetur : nam nec ille omnia, nec isti quippe dixerunt ; quae autem dixerunt omnes utrum nihil inter se repugnant tantum videendum est. Lucas enim salutis quatuor Evangelistarum, non dicit a mulieribus visum Dominum, sed tantummodo angelos : Matthaeus autem dicit quod eis occurrit redecentibus a monumento : Marcus quoque dicit primo visum esse Marie Magdalene,*

¹ Editi, undecim, at MSS. duodecim; juxta graec., tota decima.

² in decem MSS. novissimo : his infra, n. 83, consentie- bant editi

sicut et Joannes ; sed quomodo sit ei visus non dicit, quod explicatur a Joanne. Lucas autem non solam facit, ut dixi, eum apparuisse mulieribus, sed etiam duos, quorum unus fuit Cleophas, talia dicit locutus cum illo antequam agnoscerent eum, tanquam mulieres nihil se aliud quam angelos vidisse nuntiaverint, qui dicebant eum vivere. Ita enim narrat : *Ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum, quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jerusalem, nomine Emmaus ; et ipsi loquebantur ad invicem de his omnibus quae acciderant : et factum est dum loquerentur, et secum quererent, et ipse Jesus appropinquans ibat cum illis ; oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent. Et ait ad illos : Qui sunt hi sermones, quos confertis ad invicem ambulantes, et estis tristes ? Et respondens unus cui nomen Cleophas, dixit ei : Tu solus peregrinus es in Jerusalem, et non cognovisti quae facta sunt in illa his diebus ? Quibus ille dixit : Quae ? Et dixerunt : De Iesu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in opere et sermone coram Deo et omni populo ; et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes et principes nostri in damnationem mortis, et crucifixerunt eum. Nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel : et nunc super huc omnia, terita dies est hodie quo hac facta sunt. Sed et mulieres quidam ex nostris tenuerunt nos, quae ante lucem fuerunt ad monumentum, et non invento corpore ejus, venerunt, dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum vivere. Et abiurunt quidam ex nostris ad monumentum, et ita invenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum vero non viderunt.³ Hoc secundum Lucam ita narrant, ut meminisse ac recolere potuerunt quod a mulieribus dictum erat, vel a discipulis qui cucurserant ad monumentum, quando eis nuntiatum est quod ablatum inde sit corpus ejus. Et ipse quidem Lucas Petrum tantum dicit cucurrisse ad monumentum, et procumbentem vidiisse linteum sola posita, et abiisse secum mirantem quod factum fuerat. Hoc autem de Petro commemorat, priusquam narrat de his duabus quos invenit in via, posteaquam narravit de mulieribus que viderant angelos, et ab eis audierant quod resurrexisset Jesus, tanquam tunc Petrus ad monumentum encurrerit. Sed intelligitur hoc Lucas recapitulando posuisse de Petro. Tunc enim cucurrit Petrus ad monumentum, quando et Joannes, cum tantummodo a mulieribus, pricipue a Maria Magdalene nuntiatum eis fuerat de corpore ablati; tunc autem illa nuntiaverat, quando vidi lapidem avulsum a monumento : et postea facta sunt haec de visione angelorum, atque ipsum Domini, qui his numero apparuerat mulieribus ; semel ad monumentum, et iterum occurrentis revertentibus a monumento. Hoc autem antequam duobus illis in via visus fuisse, quorum erat unus Cleophas. Namque et Cleophas loquens cum Domino quem nondum agnoscebat, non Petrum dixit esse ad monumentum; sed, abiurunt quidam ex nostris, inquit, ad monumentum, et ita invenserunt sicut mulieres dixerunt : quod et ipse recapitu-*

³ In prius excusis, non invenserunt. At in Gallicantis et va- ticanis MSS., non viderunt : favente graeco, ouk eidon.

lando intelligitur dixisse, illud scilicet quod primo mulieres nuntiaverant Petro et Joanni de ablato corpore Domini. At per hoc cum ipse Lucas Petrum dixerit eucurrere ad monumentum, et Cleophas dixisse ipse retulerit quod quidam eorum ierant ad monumentum, intelligitur attestari Joanni, quod duo ierant ad monumentum; sed Petrum solum primo commemoravit, quia illi primius Maria nuntiaverat. Item potest movere quod Petrum non intrarem, sed procumbentem dicit idem Lucas vidisse sola lintemina, et discorsisse mirantem; cum Joannes dicat se potius ita vidisse, hoc est discipulum illum quem diligebat Jesus, non intrasse in monumentum, quo prior venerat, sed cum se inclinasset vidisse posita lintemina: sed et seipsum postea dicit intrasse. Ita et Petrus intelligendus est primo procumbens vidisse, quod Lucas commemorat, Joannes tacet; post autem ingressus, sed ingressus tamen antequam Joannes intraret, ut omnes verum dixisse sine ulla repugnativa reponiantur.

71. Ordo ergo rerum qui esse potuit, quemadmodum Dominus, exceptio quod jam mulieribus locutus erat, etiam maribus discipulis visus fuerit, secundum testimonia non solum quatuor Evangelistarum, sed etiam Pauli apostoli, contexendus et demonstrandus est. Omnia ergo virorum primo apparuisse intelligitur Petro, ex his duxata omnis quod Evangelista et Paulus apostolus commemoraverunt. Ceterum si apparuit alicui eorum prius quam Petro, quod omnes lacuerunt, quis vel dicere audeat vel negare? Neque enim Paulus dixit, Apparuit primo Cepha; sed, Apparuit, inquit, Cepha, postea duodecim, deinde apparuit plus quam quingenitis fratribus simul. Sic autem non apparebat quibus duodecim, quemadmodum nec quibus quingenitis. Fieri enim potest ut de turba discipulorum fuerint isti duodecim nescio qui. Nam illos quos Apostolus nominavit, non jam duodecim, sed undecim diceret, sicut nonnulli etiam codices habeant; quod credo perturbatos homines emundasse, putantes de illis duodecim Apostolis dictum, qui jam Iuda extincto undecim erant. Sed sive illi codices verius habeant qui undecim habent, sive aliquis quosdam duodecim discipulos Paulus velit intelligi¹, sive sacramentum illum numerum² etiam in undecim stare voluerit; quia duodenarius in eis nuperius ita mysticus erat, ut non posset in locum Judei nisi alius, id est Matthias, ad conservandum sacramentum ejusdem numeri subrogari (Act. 1, 26); quodlibet ergo eorum sit, nihil inde existi quod veritati velistorum alicui veracissimo narratori repugnare videatur: probabiliter tamen creditur posteaquam Petro apparuit, deinde apparuisse istis duobus, quorum erat unus Cleophas, de quibus Lucas totum narrat, Marcus autem breviter ita perstringit: Post haec autem, inquit, duobus ex eis aribilantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam. Castellum quippe illud non

¹ MSS., sive alias quosdam duodecim apostolus Paulus velit intelligi.

² Quinque MSS., sive sacramentum illum manerit.

absurde accipimus etiam villam potuisse appellari; quod nunc jam appellatur ipsa Bethleem, que civitas antea vocata est; quamvis nunc sit honoris amplioris, nomine Domini, qui in illa natus est, sic per Ecclesias omnium gentium diffamata. Et in codicibus quidem græcis magis agrum invenimus (a) quam villam: agri autem nomine non castella tantum, verum etiam municipia et coloniae solent vocari extra civitatem, que caput et quasi mater est ceterarum, unde metropolis appellatur.

72. Quod autem ait Marcus, eis in alia effigie Dominum apparuisse; hoc Lucas dicit, quod eorum oculi tenebantur ne agnoscerent eum. Oculis quippe eorum acciderat aliiquid, quod ita manere permisum est usque ad fractionem panis, certi mysterii causa, ut eis in illo alia ostenderetur effigies, et sic eum non nisi in fractione panis agnoscerent, sicut Luca narrante monstratur. Pro merito quippe mentis eorum, adhuc ignorantis quod oportebat Christum mori et resurgere, simile aliiquid eorum oculi passi sunt, non veritate fallente, sed ipsis veritatem percipere non valentibus, et aliud quam res est opinantibus; ne quisquam se Christum agnoscisse arbitretur, si ejus corporis particeps non est, id est Ecclesia, cuius unitatem in sacramento panis commendat Apostolus, dicens, *Unus panis, unum corpus multi sumus* (1 Cor. x, 17): ut cum ei benedictum paneum porrigeret, aperirentur oculi eorum, et agnoscerent eum; aperirentur utique ad ejus cognitionem, remoto scilicet impedimento, quo tenebantur ne eum agnoscerent. Neque enim clausis oculis ambulabant; sed inerat aliiquid quo non sinerentur agnoscere quod videbant: quod scilicet et caligo et aliquis humor efficere solet. Non quia Dominus non poterat transformare carnem suam, ut alia revera esset effigies, non quam solebant illi contueri; quandoquidem et ante passionem suam transformatus est in monte, ut facies ejus claresceret sicut sol (Math. xvii, 2): quale vult enim corpus de qualicumque corpore verum de vero facit, qui de aqua vera verum vinum fecit (Joan. ii, 7-11); sed non ita fecerat, cum apparuit illis duobus in alia effigie. Non enim sicut erat apparuit eis³, quorum oculi tenebantur ne agnoscerent eum. Non autem incongruenter accipimus hoc impedimentum in oculis eorum a satana fuisse, ne agnosceretur Jesus: sed tamen a Christo est facta permissione usque ad sacramentum panis; ut unitate corporis ejus participata, removeri intelligatur impedimentum inimici, ut Christus possit agnoscere.

73. Nam ipsis esse istos de quibus et Marcus narrat, credendum est: quia dicit ipso euntis nuntiasse ceteris: sicut Lucas dicit eos surgentes eadem hora,

⁴ Editio: *Non enim aliter quam erat, sed aliter erat apparuit et. At illi carebant his vocibus, aliter quam erat sed; que imprudente addite fuerant, non probe intellecto verbo, apparuit, quod hic pro. risus est, pro. angustus; et Christus, quando illis duobus in alia effigie visus aut, non pro. terea transformata sua carne effigiem aliam revera præse teulisse probat hic ratione, quia si videndum oculi tenebantur ne eum agnoscerent, sequitur ut non in ipsa quam præ se fereret effigie visus eis fuerit.*

⁵ Eis agron.

regressos esse Jerusalem, et invenisse congregatos undecim, et eos qui cum ipsis erant, dicentes quod surrexit Dominus vere, et apparuit Simoni; et tunc etiam ipsis narrasse quae gesta erant in via, et quomodo eum cognoverint in fractione panis. Jam ergo erat fama quod resurrexerat Jesus, ab illis mulieribus facta, et a Simone Petro, cui jam apparuerat: hoc enim isti duo invenerunt loquentes ad quos in Jerusalem venerunt. Fieri itaque potest ut timore prius in via nolnerint dicere quod eum audierant resurrexisse, quando tantummodo angelos dixerunt visos esse mulieribus: ignorantes enim cum quo loquerentur, merito possent esse solliciti ne quid passim de Christi resurrectione jactantes in manus incidenter Judeorum. Quod autem ait Marcus, *Annuntiaverunt ceteris, nec illis crediderunt*; cum Lucas dicat, quod Jam inde loquebantur vere resurrexisse Dominum, et Simoni apparuisse: quid intelligendum est, nisi aliquos ibi fuisse qui hoc nolent credere? Cui autem non elueat pretermisso Marcus que Lucas narrando explicavit, hoc est, que cum illis locutus fuerit Jesus antequam agnoscerent eum, et quomodo cum in fractione panis agnoverint? Quandoquidem mox ut dixit eis apparuisse in alia effigie cunctibus in villam, continuo conjunxit, *Et illi euntes nuntiaverunt ceteris, nec illis crediderunt*: quasi possint nuntiare quem non agnoverant; aut possent agnoscere, quibus alia effigies ejus apparuerat. Quomodo ergo cum agnoverint, ut nuntiare possint: Marcus sine dubio pretermisit. Quod ideo memoria: commendandum est, ut assuescamus advertere Evangelistarum morem ita prætermittentium que non commemorant, et conjungentium que commemorant, ut eis qui usum in hac consideratione non habent, non aliunde maxime error oriatur, quo patientes eos non sibi congruere.

74. Lucas ergo sequitur, et dicit: «Dum haec autem loquuntur, Jesus stetit in medio eorum, et dicit eis: Pax vobis; ego sum, nolite timere. Conturbati vero et conterrui existimabant se spiritum videre. Et dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videite manus meas et pedes meos, quia ipse ego sum: palpate, et videte, quia spiritus carnium et ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus et pedes.» Hanc ostensionem Domini post resurrectionem intelligitur et Joannes commemorare, sic loquens: «Cum esset ergo sero die illa uno sabbatorum, et foras essent clause ubi erant discipuli congregati propter meatum Iudeorum, venit Jesus, et stetit in medio, et dicit eis: Pax vobis. Et hoc cum dixisset, ostendit eis manus et latus.» Ac per hoc his verbis Joannis possunt conjungi ea qua Lucas dicit, idem autem Joannes prætermisit. Ita enim Lucas sequitur: «Adhuc autem illis non credentibus, et mirantibus pro gaudio, dixit: Habetis hic aliiquid quod manducetur? At illi obtulerunt ei partem pisces assi et favum mellis. Et cum manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis.» His item verbis possunt adjungi que Lucas latet, dicit autem Joannes: «Cavisi sunt ergo discipuli

viro Domino. Dixit ergo eis iterum: Pax vobis; sicut misit me Pater et ego mittó vos. Ille cum dixisset, insufflavit, et dixit eis: Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. et quorum detinueritis, detenta sunt.» His rursus adjungamus quae Joannes pretermisit. Lucas commemorat: «Et dixit ad eos: Haec sunt verba quae locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobissem, quoniam necesse est impleri omnia quae scripta sunt in Lege Moysi et Prophetis et Psalmis de me. Tunc apernit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit eis: Quoniam sic scriptum est, et sic oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis die tercia; et praedicari in nomine ejus penitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ad Jerusalem: vos autem estis testes horum. Et ego mittó¹ promissum Patris mei in vos: vos autem sedete in civitate quoadusque induamini virtutem ex alto.» Ecce quomodo commemoravit et Lucas promissionem Spiritus sancti, quam non invenimus a Domino factam, nisi in Evangelio Joannis (*Joan. xiv, 26, et xv, 21*). Quod non prætereunter adverendum est, ut meminerimus quemadmodum sibi Evangelista invicem attestantur de quibusdam etiam quae ipsi non dicunt, et tamen dicta neverunt. Post haec Lucas quae gesta sunt omnia pretermisit, nec omnino commemorat, nisi quando Jesus ascendit in celum: atque id tamen ita conjungit quasi hoc sequatur haec verba quae dixit, cum hoc gestum sit una sabbatorum, quo die Dominus resurrexit; illud autem quadragesimo die, sicut idem ipse Lucas in Apostolorum Actibus narrat (*Act. 1, 2-9*). Quod autem dicit Joannes, non cum illis fuisse tunc apostolum Thomam, cum secundum Lucam duo illi, quorum erat unus Cleophas, regressi Jerusalem, invenerint congregatos unicecum, et eos qui cum ipsis erant; procul dubio intelligendum est quod inde Thomas exierit, antequam eis Dominus haec loquentibus appareret.

75. Hinc jam Joannes aliam commemorat sui demonstrationem a Domino discipulis factam post dies octo, ubi erat et Thomas qui prius eum non viderat. «Et post dies octo,» inquit, «iterum erant discipuli ejus intus, et Thomas cum eis: venit Jesus ianuis clausis, et stetit in medio, et dixit: Pax vobis. Deinde dicit Thomas: Inser digitum tuum huc, et vide manus meas, et affer manum tuam, et mitte in latas meam, et noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas et dixit ei: Dominus mens et Deus mens. Dicit ei Jesus: Quia vidiisti me, credidisti: beati qui non videbunt, et crediderunt.» Hanc secundam Domini visionem erga discipulos factam, id est quam secundo loro Joannes commemorat, apud Marcum possemus agnoscere, breviter eam sicuti assolet persiringentem, nisi moveret quod ibi ait, *Novissime recumbentibus illis undecim apparuit*: non ideo quia Joannes tacuit recumbentes, potuit enim hoc prætermittere; sed quia iste dixit, *Novissime*, quasi ultra iam non eis appareret: cum adhuc Joannes tertiam sit ejus narraturus demonstra-

¹ Sic MSS. Juxta græc., apostellò. At editi habent futurum tempore, militam.

tionem ad mare Tiberiadis : deinde quod dicit idem Marcus, Exprobans illis incredulitatem illorum, et duritiam cordis, quia his qui viderant eum resurrexisse, non crediderant : illis videlicet duobus, quibus in villam euntibus apparuit, posteaquam resurrexit ; et Petro, cui primitus eum apparuisse apud Lucam investigatum est ; fortasse et Marie Magdalene, et aliis mulieribus quae cum illa erant, quando eis et ad monumentum apparuit, et inde redeuntibus in itinere occurrit. Nam ita contextit narrationem idem Marcus, cum commemorasset breviter de duobus illis, quibus apparuit in villam euntibus, quod nuntiassem ceteris, nec illis creditum esset : *Norissime, inquit, recumbentibus illis undecim apparuit, et exprobavit incredulitatem eorum et duritiam cordis, quia his qui viderant eum resurrexisse non crediderant.* Quomodo ergo novissime, quasi jam ultra eum non viderint ? Novissimum quippe illud est, quo Dominus Apostoli in terra viderunt, quando ascendit in celum ; quod factum est quadragesimo die post ejus resurrectionem. Numquidnam tunc exprobatur erat quod non credidissent eis qui cum viderant resurrexi-se, quando jam et ipsi post resurrectionem toties eum viderant, et maxime ipso die resurrectionis ejus, id est una sabbati jam circa noctem, sicut Lucas Joannesque commemorant ? Remanet igitur ut intelligamus eundem diem resurrectionis ejus, id est unam sabbati, quando cum post diluculum vidi Mari et aliae cum illa mulieres, quando etiam Petrus, quando et illi duo quorum uis erat Cleophas, quos videtur etiam idem Marcus commemorare, quando jam circa noctem illi undecim (preter Thomam) et qui cum eis erant, quando eis et isti quod viderant narraverunt, nunc etiam Marcius more suo breviter commemorare voluisse ; et ideo dixisse, *Novissime.* quia ipso die hoc novissimum fuit, jam incipiente nocturno tempore, posteaquam illi de castello, ubi eum in fractione panis agnoverant, redierunt in Jerusalem, et invenerunt, sicut dicit Lucas, illos undecim, et eos qui cum illis erant, jam colloquentes de resurrectione Domini, et quod visus fuerit Petro : quibus et ipsi narraverunt quod in via gestum erat, et quomodo eum cognoverint in fractione panis. Sed erant illi utique non credentes : unde verum est quod Marcus dicit, *Nec illis crediderunt.* Iliis ergo jam, sicut Marcus dicit, discubentibus, et adhuc inde, sicut Lucas dicit, loquentibus, stet in medio eorum Dominus, et ait illis, *Pax vobis,* sicut Lucas et Joannes : fores autem clausae erant, cum ad eos intravit, quod solus Joannes commemorat. Verbis itaque Domini quae tunc eum locutum esse discipulis Lucas Joannesque dixerunt, interponitur et ilia exprobatio de qua Marcus dicit, quod non crediderunt eis qui eum resurrexisse viderant.

76. Sed hoc rursus movet, quomodo discubentibus undecim dicit Dominus apparuisse Marcus, si illud tempus est diei dominici jam noctis initio, quod Lucas Joannesque meminerunt. Aperi quippe Joannes dicit non cum eis tunc fuisse apostolum Thomam, quem credimus exiisse inde antequam Dominus ad eos intraret, posteaquam illi duo redeuntes de ca-

stello cum ipsis undecim collocenti sunt, sicut apud Lucam invenitur. Sed Lucas in sua narratione dat locum quo possit intelligi, dum haec loquerentur, prius inde exiisse Thomam, et postea Dominum intrasse. Marcus autem qui dicit, *Norissime recubentibus illis undecim apparuit, etiam Thomam illi fuisse cogit fateri.* Nisi forte, quamvis uno absente, undecim tamen voluit appellare, quia eadem tunc apostolica societas hoc numero numeratur, antequam Matthias in locum Jude subrogaretur. Aut si hoc durum est sie accipere, illud ergo accipiamus, post multas demonstrationes ejus quibus per dies quadragesima discipulis presentatus est, cum etiam novissime recubentibus illis undecim apparuisse, id est ipso quadragesimo die : et quoniam jam erat ab eis ascensus in celum, hoc eis illo die maxime exprobare voluisse, quia his qui viderant eum resurrexisse non crediderant, antequam ipsi eum viderent ; cum unique post ascensionem suam predictantibus illis Evangelium, etiam gentes quod non viderunt fuerant creditura. Post illam quippe exprobationem, secutus ait idem Marcus : *Et dixit eis : Euntes in mundum universum, praedicante Evangelium omni creatura : qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvs erit ; qui vero non crediderit, condemnabitur.* Hoc ergo predicaturi, quoniam qui non crediderit condemnabitur, cum id utique non crediderit quod non vidit ; nonne ipsi primitus fuerant objurgandi, quod antequam Dominum vidissent, non crediderunt eis quibus prius apparisset ?

77. Illic autem novissimam fuisse corporaliter in terra representationem Domini Apostolis etiam illud admonet ut credamus. quod ita sequitur idem Marcus : *Signa autem eos qui crediderint, huc sequentur : in nomine meo daemonia ejicient, linguis loquentur novis ; serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eis nocibunt ; super agrotos manus imponent, et bene habebunt.* Deinde subjungit : *Et Dominus quidem postquam locutus est eis, assumptus est in celum, et sedet a dextris Dei.* Illi autem profecti, praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis. Cum ergo dicit, *Et Dominus quidem postquam locutus est eis, assumptus est in celum ;* satis vindicta ostendere novissimum cum illis in terra hunc eum habuisse sermonem : quamvis non omnimodo ad id coactare videatur. Non enim ait, *Postquam haec locutus est eis ;* sed, *postquam locutus est eis :* unde admittit, si necessitas cogeret, non istam fuisse novissimam locutionem, nec istum fuisse novissimum diem quo eis in terra praesens fuit, sed ad omnia que cum eis omnibus illis diebus locutus est, posse pertinere quod dictum est, *postquam locutus est eis, assumptus est in celum.* Sed quia ea que supra diximus, magis suadent hunc novissimum diem fuisse, quam ut intelligentur undecim qui Thoma absente decem fuerunt ; ideo post haec locutionem quam Marcus commemorat, adjunctis etiam consequenter illis verbis, vel discipulorum vel ipsius, que commemorantur in Actibus Apostolorum (Act. 1, 4-8), credendum est assumptum Dominum in celum, qua-

dragesimo scilicet die post diem resurrectionis ejus.

78. Joannes autem, quamvis fateatur multa se praetermissee quia fecit Jesus, volunt tamen etiam tertiam ejus representationem discipulis post resurrectionem factam commemorare ad mare Tiberiadis, septem scilicet discipulis, Petro, Thomae, Nathanaeli, filii Zebedei, et alii duobus quos nominavit non expressit, cum pascerentur; quando jussus ejus retia militaria in dextram partem, extraxerunt magnos pisces centum quinquaginta tres; quando etiam Petrum ter interrogavit utrum ab illo amaretur, et ei pascendas commendavit oves suas, et de ejus ipsis passione praedixit, et de ipso Joannes ait, *Sic⁴ eum voto manere donec veniam*. Ad hoc Joannes Evangelium suum terminavit.

79. Jam nunc querendum est quando primum visus sit a discipulis in Galilea; quia et hoc quod tertio narrat Joannes, in Galilea factum est ad mare Tiberiadis: quod facile videt qui recolit illud miraculum de quinque panibus, quod ita narrare incipit idem Joannes: *Post huc abiit Jesus trans mare Galileum, quod est, Tiberiadis* (Joan. vi, 1). Ubi autem potius potest primum a discipulis post resurrectionem videri debuisse, nisi in Galilea? si recolantur verba illius angelii qui secundum Mattheum venientibus ad monumentum mulieribus ita loquitur, *Nolite timere, nos: ecia enim quod Jesus qui crucifixus est guaritis; non est hic, surrexit enim sicut dixi: venite, et videbetur ubi positus erat Dominus. Et cito euntes dicite discipulis ejus quia surrexit; et ecce praecedit vos in Galileam; ibi eum videbitis: ecce dixi vobis: item secundum Marcum, sive ipse sit angelus sive alius, *Nolite, inquit, arrepescere: Jesus guaritus Nazarenus resupsum; surrexit, non est hic: ecce locus ubi permanebit eum. Sed ite, dicite discipulis ejus et Petro*, quo praecedit vos in Galileam: ibi eum videbitis sicut dixi nobis? Haec verba ita videntur sonare, quod Jesus non erat se demonstratus post resurrectionem discipulis, nisi in Galilea. Quam demonstrationem nec ipso Marcus commemoravit, qui eum dixit mane prima sabbati apparuisse primo Maria Magdalene, et illam nuntiasse discipulis, his qui cum eo fuerant iugantibus et flentibus; illos autem non credidisse: non haec deinde duobus ex his apparuisse euangelium in villam, et illos ceteris nuntiasse; quod factum est, agit Lucas et Joannes coetstantur, in Jerusalem, eodem ipso die resurrectionis, jam noctis initio: deinde venit ad illam ejus manifestationem, quam novissimam dicit, recumbeantibus illis undeci: post hanc dicit eum assumptum in celum; quod factum sciens in monte Oliveti, non longe ab Jerusalem: nequam igitur commemorat Marcus completum quod ab angelo praenuntiatum esse testatur. Mattheus vero nihil aliud dicit, nec ullum alium locum omnino commemorat, vel ante vel postea, ubi discipoli, posteaquam resurrexit, viderint Dominum, nisi in*

Galilea secundum angeli praedictionem. Denique cum insinuasset quid ab angelo mulieribus dictum sit, et illis abeuntibus subjecisset quid de corruptis ad mentiendum custodibus gestum sit; continuo tanquam nihil aliud sequeretur (quia et reversi sic erat dictum ab angelo, *Surrexit, et ecce praecedit vos in Galileam; ibi eum videbitis, ut nihil aliud sequi debuisse videatur*), Undecim autem, inquit, discipuli abiuerunt in Galileam, in montem ubi constituerat illis Jesus: et videntes eum, adoraverunt; quidam autem dubitaverunt. Et accedens Jesus locutus est eis, dicens: *Data est mihi omnis potestas in celo et in terra: emites ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: docentes eos servare omnia quecumque mandavi vobis. Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Ita Matthaeus clausit Evangelium suum.*

80. Ac per hoc, si aliorum consideratæ narrationes ad diligentiores inquisitiones non compellerent, nihil aliud arbitraremur nisi Dominum post resurrectionem nequam præter in Galilea primum esse a discipulis visum. Item, si Marcus de illa prænuntiatione angelii tacisset, posset cuicunque putari Mattheus ideo dixisse discipulos abiisse in Galileam in montem, atque ibi adorasse Dominum, ut impletum videretur quod ipse per angelum mandatum ac prænuntiatum esse narraverat. Nunc autem et Lucas et Joannes satis dilucide manifestantes ipso die resurrectionis ejus visum esse Dominum in Jerusalem a discipulis suis, unde ita longe est Galilea, ut uno die ab ei usq[ue] loco videri non possit; et Marcus illam quidem predictionem angelii similiter narrans, in Galilea vero visum a discipulis Dominum post resurrectionem nequam commemorans: vehementer cogunt querrere quemadmodum dictum sit, *Ecce praecedit vos in Galileam; ibi eum videbitis*. Nam et ipse Mattheus si omnino non diceret undecim discipulos abiisse in montem in Galileam, ubi constituerat eis Jesus, et illuc eum vidisse atque adorasse, nihil ex hac prædictione completum ad litteram putaremus, sed totum figurata significatio predictum: sicut illud secundum Locam, *Ecce hodie et cras ejicio daemonia, et sanitates perficio, et tertia consummor*; quod ad litteram certum est non esse completum (a). Item si angelus dixisset, *Præcedit vos in Galileam; ibi primum eum videbitis; aut, ibi tantum eum videbitis; aut, non nisi ibi eum videbitis; ceteris Evangelistis Mattheus sine dubio repugnat*: cum vero dictum est, *Ecce praecedit vos in Galileam; ibi eum videbitis*; nec expressum est quando id futurum esset, utrum quamprimum antequam alibi ab eis visus esset; an posteaquam eum alibi etiam præterquam in Galilea viderisset: idque ipsum quod discipulos Mattheus dicit esse in Galileam in montem, non exprimit diem, nec narrandi ordinem ita coextit, ut necessitatem ingrat nihil aliud intelligendi, quam hoc primitus factum: non adversatur quidem narrationibus ceterorum, et dat eis intelligendis atque accipiendis locum; verumtamen quod

(a) vide supra, lib. 3, cap. 73, n. 448.

⁴ Lov., s[ic]; Juxta textum graecum em. At Rat. Fr. et omnes auct., s[ic]: atque Augustinum ita legissa patet infra, lib. 4, n. 30.

Dominus non ubi primum se demonstratus erat, sed in Galilaea, ubi necessario postea visus est, se vendendum mandavit, et per angelum dicentem, *Ere procedit vos in Galilaeam; ibi eum videbitis; et per seipsum dicens, ite, nuntiate fratribus meis ut eant in Galilaeam; ibi me videbunt;* quemvis fidem facit intentum ad querendum in quo mysterio dictum intelligatur.

81. Sed prius considerandum est quando etiam corporaliter in Galilaea videri potuerit, dicente Mattheo: *Undecim autem discipuli abierunt in Galilaeam, in montem ubi constituerat illis Jesus: et videntes cum adoraverunt; quidam autem dubitaverunt.* Quis enim non ipso die quo resurrexit manifestum est: nam in Jerusalem visum esse eo die initio noctis Lucas et Joannes apertissime consonant; Marcus autem non aperire. Quando ergo viderunt Dominum in Galilaea? non secundum id quod dicit Joannes, ad mare Tiberiadis; tunc enim septem fuerunt, et pescantes inventi sunt: sed secundum id quod dicit Mattheus, ubi erant undecim in monte, quo eos secundum predictionem angeli Jesus precesserat. Nam ita narrare appetet, quod illic eum repererint, quia utique secundum constitutum precesserat. Non ergo ipso die quo resurrexit, neque in consequentibus octo diebus, post quos dicit Joannes discipulis apparui: se Dominum, ubi eum primo vidi Thomas, qui eum non viderat die resurrectionis ejus. Nam utique si intra eosdem octo dies eum in monte Galilaeo jam illi undecim viderant, quomodo post octo dies eum primum vidi Thomas, qui in illis undecim fuerat? Nisi quis dicat non illos undecim qui jam tunc Apostoli vocabantur, sed discipulos illuc undecim fuisse, ex multo numero discipulorum. Soli quippe adhuc vocabantur Apostoli illi undecim, sed non soli erant discipuli. Potest ergo fieri ut non omnes, sed aliqui eorum ibi fuerint; alii vero discipuli cum eis, ita ut undecim completerentur: se sic non ibi fuisse Thomam, qui post illos dies octo primo Dominum vidit. Marcus quippe quando illos undecim memoravit, non utcumque undecim, sed illis, inquit, *undecim apparuit.* Lucas etiam, *Regressi sunt, inquit, Jerusalem, et invenerunt congregatos undecim, et eos qui cum ipsis erant.* Et iste ostendit illos undecim, hoc est, Apostolos fuisse. Nam cum adjunxit, *et eos qui cum ipsis erant;* satis utique declaravit eminentius illos undecim appellatos cum quibus erant exteriori: ac per hoc illi intelliguntur qui jam vocabantur Apostoli. Nec proinde fieri potuit, ut ex numero Apostolorum et aliorum discipulorum, undecim discipuli completerentur, qui viderint intra illos octo dies in Galilaeo monte Jesum.

82. Sed occurrit aliud quod obsistat: Joannes enim quando commemoerat non in monte ab undecim, sed ad mare Tiberiadis a septem pescantibus visum esse Dominum, *Hoc jam tertio, inquit, manifestatus est Jesus discipulis suis, cum resurrexisset a mortuis.* Si autem accepterimus intra illos octo dies, antequam Thomas eum vidiisset, ab undecim quibusque discipulis Dominum visum; non erit hoc ad mare Tiberiadis tertio mani-

festatum esse, sed quarto. Quod quidem cavendum est, ne quis existinet tertio Joannem dicasse, tanquam tres sole facte fuerint manifestationes ejus: sed hoc intelligendum est ad numerum dierum resulessae, non ad numerum ipsarum manifestationum; nec continuorum dierum, sed per intervalla, sicut idem ipse testatur. Nam primo ipso die resurrectionis suscepio quod a mulieribus visus est, id est quod in Evangelio claret, ter se manifestavit; semel Petro, iterum duobus illis quorum unus erat Cleophas, tertio plurimis ianuam inde colloquenter noctis exordio: sed hoc totum Joannes ad unum diem referens semel computat; iterum autem, hoc est alio die, quando eum vidi et Thomas; tertio vero ad mare Tiberiadis, hoc est tertio die manifestationis ejus, non tercia manifestatione. Ac per hoc post haec omnia cogimus intelligere factum esse, quod enī in monte Galilaea secundum Mattheum discipuli undecim viderunt, quo eos secundum constitutum precesserat, ut impleteatur etiam ad litteram quod et per angelum et per seipsum prædictarēt.

83. Invenimus itaque apud quatuor Evangelistas decies commemoeratum Dominum visum esse ab hominibus post resurrectionem. Semel, ad monumentum mulieribus (Joan. xx, 14). Iterum, eisdem regredientibus a monumento in itinere (Math. xxviii, 9). Tertio, Petro (Luc. xxiv, 53). Quarto, duobus cunctis in castellum (Ibid. 15). Quinto, pluribus in Jerusalem ubi non erat Thomas (Joan. xx, 20-23). Sexto, ubi eum vidi Thomas (Ibid. 20). Septimo, ad mare Tiberiadis (Id. xxi, 1). Octavo, in monte Galilaea, secundum Mattheum (Math. xxviii, 16, 17). Nonno, quod dicit Marcus, *Novissime tecumibus,* quia jam non erant in terra cum illo convivatori (Marc. xvi, 14). Decimo, in ipso die, non jam in terra, sed elevatum in nube, cum in celum ascenderet; quod Marcus et Lucas commemoerant: Marcus quidem post illud, quod eis discumbentibus apparuit, ita continuans ut diceret: *Et Dominus quidem postquam locutus est eis, assumptus est in celum* (Ibid. 19): Lucas autem proptermissis omnibus que per quadraginta dies agi ab illo cum discipulis potuerunt, illi primo diei resurrectionis ejus quando in Jerusalem pluribus apparuit, coniungit tacite novissimum diem quo ascendit in celum, ita narrans: *Eduixi autem illos fratres in Bethaniam, et elevatus manus suis benedixit eis: et factum est, cum benedicaret eis, recessit ab eis, et resebatur in celum* (Luc. xxiv, 50, 51). Viderunt ergo eum prater quod in terra viderant, etiam dum ferretur in celum. Toties ergo in evangelicis Libris commemoerata est ab hominibus visus, antequam ascendisset in celum; in terra scilicet novies, et in aere semel ascensus.

84. Sed non omnia scripta sunt, sicut Joannes fateatur (Joan. xxi, 25). Crebra enim erat ejus cum illis conversatio per dies quadraginta, priusquam ascendisset in celum (Act. 1, 5): non tamen eis per annos quadraginta dies continuos apparuerat. Nam post diem primum resurrectionis ejus, alios octo dies interveniisse dicit Joannes, post quos eis rursus apparuit. Tertio autem ad mare Tiberiadis, fortassis continuo conse-

quenti die; nihil enim repugnat: et deinde quando voluit, constituens eis, quod et ante predixerat, ut eos in Galilæam montem præcederet: atque omnino per illos quadraginta dies quoties voluit, quibus voluit, quemadmodum voluit; sicut Petrus dicit, quando eum Cornelio et iis qui cum illo fuerant, predicabat, *Qui simul, inquit, manducavimus et bibimus cum illo, postquam resurrexit a mortuis, per dies quadraginta* (Act. x, 41): non quod quotidie per dies quadraginta cum illo manducassent et bibissent; nam erit contrarium Joanni, qui octo illos dies interposuit quibus eis visus non est, ut tertio manifestaretur ad mare Tiberiadis. Inde jam etiam quotidie illis visus et cum illis convivatus est, nihil repugnat. Et fortasse ideo dictum est, *per quadraginta dies*, qui quater deni sunt in mysterio vel totius mundi vel totius temporalis seculi, quia et illi primi decem dies, in quibus erant illi octo dies, a parte totum possunt more Scripturarum non dissonare computari.

85. Conferatur ergo et quod ait apostolus Paulus, utrum nihil afferat questionis: *Resurrexit, inquit, tertio die secundum Scripturas, et apparuit Cepha*. Non dixit, Primo apparui Cepha; nam esset contrarium, quod primo mulieribus apparuisse in Evangelio legitur. *Postea, inquit, duodecim*¹: quibuslibet, qua hora libet, ipso tamen resurrectionis die. Deinde *apparuit plusquam quingentis fratribus simul*: sive isti cum illis undecim erant congregati clausis ostiis propter metum Iudeorum, unde cum exisset Thomas, venit ad eos Jesus; sive post octo illos dies quando libet; nihil habet adversi. *Postea, inquit, apparuit Jacobo*: non tunc autem primum accipere debemus visum esse Jacobo, sed aliqua propria manifestatione singulariter. *Deinde Apostolis omnibus*: nec illis tunc primum, sed jam ut familiarius conversaretur cum eis usque ad diem ascensionis suæ. *Norissime autem omnium, inquit, quasi abortivo apparuit et mihi* (I Cor. xv, 4-8): sed hoc jam de celo post non parvum tempus ascensionis suæ.

86. Nunc jam videamus quod distuleramus, cuius mysterii gratia secundum Mattheum et Marci resurgens ita mandaverit, *Præcedit vos in Galilæam; ibi me videbitis* (Matth. xxvi, 52, xxviii, 7, et Marc. xiv, 28, xvi, 7): quod et si completum est, tamen post multa completum est, cum sic mandatum sit (quoniam sine prajudicio necessitatis), ut aut hoc

¹ Lov., *undecim*. Ali MSS. in hoc Apostoli testimonio habent constanter, *duodecim*; consentientibus hic loci editionibus Rer. et Fr., licet idem MSS. codices paulo post ferant, *cum illis undecim*.

solum, aut hoc primum expectaretur fieri debuisse. Procul dubio ergo quoniam vox est ista non Evangelista narrantis quod ita factum sit, sed angelii ex mandato Domini et ipsius postea Domini, Evangeliste autem narrantis, sed quod ita ab angelo et a Domino dictum sit, prophetice dictum accipiendum est. Galilæa namque interpretatur vel Transmigratio, vel Revelatio. Prius itaque secundum transmigrationis significationem, quid aliud occurrit intelligendum, *Præcedit vos in Galilæam; ibi eum videbitis*; nisi quia Christi gratia de populo Israel transmigratura erat ad Gentes? Quibus Apostoli prædicatorum Evangelium nullo modo crederentur, nisi eis ipse Dominus viam in cordibus hominum prepararet: et hoc intelligitur, *Præcedit vos in Galilæam*. Quod autem gaudentes mirarentur disruptis et evictis difficultatibus, aperi sibi ostium in Domino per illuminationem fidelium; hoc intelligitur, *ibi eum videbitis*, id est, ibi ejus membra invenietis, ibi vivum corpus ejus in iis qui vos suscepit agnoscentis. Secundum illud autem quod Galilæa interpretatur Revelatio, non jam in forma servi intelligendum est, sed in illa in qua æqualis est Patri (Philipp. ii, 6, 7): quam promisit apud Joannem dilectoribus suis, cum diceret, *Et ego diligam eum, et ostendam me ipsum illi* (Joan. xiv, 21). Non utique secundum id quod jam videbant, et quod etiam resurgens cum cicatricibus, non solum videndum, sed etiam tangendum postmodum ostendit: sed secundum illam ineffabilem lucem, qua illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, secundum quam lucet in tenebris, et tenebra eum non comprehendunt (Id. i, 9, 5). Illuc nos præcessit, unde ad nos veniens non recessit, et quo nos præcedens non deseruit. Illa erit revelatio tanquam vera Galilæa, cum similes ei erimus; ibi eum videbimus sicut est (I Joan. iii, 2). Ipsa erit etiam beatior transmigratio ex isto sæculo in illam aeternitatem, si ejus præcepta sic amplectamur, ut ad ejus dexteram segregari mereamur. Tunc enim ibunt sinistri in compunctionem aeternam, justi autem in vitam aeternam (Matth. xxv, 53, 46). Hinc illuc transmigrabunt, et ibi eum videbunt, quomodo non vident impii. Tolletur enim impius, ut non videat claritatem Domini (Isai. xxvi, 10): et impii lumen non videbunt. *Hæc est autem, inquit, vita aeterna, ut cognoscant te unum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum* (Joan. xvii, 5); sicut in illa aeternitate cognosceret, quo servos perducet per formam servi, ut liberi contemplentur formam Domini.

LIBER QUARTUS.

De iis que peculiaria sunt Marci, Luce et Joannis.

PROLOGUS.—1. Nunc quoniam Matthei narrationem contextim considerantes, et ei tres alios conferentes usque in finem, in nullo eos vel sibi vel inter se repugnare docuimus, Marcum similiter videamus; ut exceptis iis que cum Mattheo dixit, de quibus jam quod dissenserendum videbatur absolvimus, exterâ ejus in-

specta atque collata, nulli eorum repugnare monstrantur usque ad coenam Domini. Nam inde jam omnia omnium quatuor quemadmodum sibi convenientia usque in finem considerata tractavimus.

CAPUT PRIMUM.—In Evangelio Marci, exceptis his que cum Mattheo dixit, quomodo nulla repugnantia

demonstretur ab initio usque ad illud ubi ait, Et ingrediuntur Capharnaum, et statim sabbatis docebat eos : quod cum Luca dicit.

2. Sic ergo incipit Marcus : *Initium Evangelii Iesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta, etc., usque ad illud ubi ait, Et ingrediuntur Capharnaum, et statim sabbatis ingressus synagogam docebat eos (Marc. i, 1-21).* In hac tota contextione omnia superiora cum Matthaeo considerata sunt : hoc autem Marcus quia ingressus Capharnaum in synagogam eorum docebat eos sabbatis, cum Luca dixit (*Luc. iv, 51*) ; sed nihil habet questionis.

CAPUT II. — *De homine a quo spiritus immundus ejec-
tus est convexans eum, quomodo Lucas qui hoc cum
eo dixit, non repugnet.*

3. Sequitur Marcus, et dicit : *Et stupebant super doctrinam ejus : erat enim docens eos quasi potestatem habens, et non sicut Scribe. Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, et exclamavit, dicens : Quid nobis et tibi, Iesu Nazarene? venisti perdere nos, etc., usque ad eum locum ubi ait, Et erat praedicans in synagogis eorum, et in omni Galilaea, et daemonia ejiciens (Marc. i, 22-39).* Et in hoc toto loco quamvis sint quedam, que cum solo Luca dixit, tamen jam tractata sunt, cum Matthaei narrationem continuam teneremus ; quia in ipsum ordinem sic incurrarent, ut ex pretermittenda non arbitrarentur. Sed Lucas de spiritu immundo ait quod sic exierit ab homine, ut nihil ei noceret : Marcus autem, *Et discerpens eum, inquit, spiritus immundus, exclamans voce magna, exit ab eo.* Potest ergo videri contrarium : quomodo enim discerpens, vel, sicut aliqui codices habent, convexans eum, cui nihil nocuit secundum Lucam ? Sed et ipse Lucas, *Et cum projecisset illum, inquit, daemonium in medium, exiit ab illo, nihilque ei nocuit (Luc. iv, 33-55).* Unde intelligitur hoc dixisse Marcum, *con-
vexus eum, quod Lucas dixit, cum projecisset eum in medium : ut quod securus ait, nihilque ei nocuit, hoc intelligatur, quia illa iactatio membrorum atque vexatio non eum debilitavit, sicut solent exire demonia, etiam quibusdam membris amota vexatione elisis* ¹.

CAPUT III. — *De nomine Petri, quomodo etiam at-
que etiam commendetur, non repugnare Joanni, qui
dixit quando hoc nomen accepit.*

4. Sequitur idem Marcus : *Et venit ad eum leprosus deprecans eum, et genu flexo dixit : Si vis, potes me mundare, etc., usque ad illud ubi ait, Et clamabant dicentes : Tu es filius Dei. Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum (Marc. i, 40; iii, 12).* Huic quod ultimum posuimus simile aliquid et Lucas dicit, sed sine aliqua repugnantia questione (*Luc. iv, 41*). Sequitur Marcus : *Et ascendens in montem vocariit ad se quos voluit ipse, et reveruntur ad eum : et fecit ut essent duodecim cum illo, et ut mitteret eos praedicare ; et dedid illis potestatem curandi infirmitates, et ejiciendi da-
monia. Et imposuit Simoni nomen Petrus, etc., usque*

*ad illud ubi ait, Et abiit, et caput praedicare in Deca-
poli quanta sibi fecisset Jesus, et omnes mirabantur (Marc.
iii; v, 20).* De nominibus discipolorum jam et antea me loculum scio, cum Matthaei sequerer ordinem (*Supra, lib. 2, c. 17 et 55*) ; et hic rursus admoneo, ne quisquam putet nunc accepisse nomen Simonem, ut Petrus vocaretur, et si contrarium Joanni qui longe ante illi dictum esse commemorat, *Tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus (Joan. i, 42)* : ipsa enim verba Domini commemoravit, quibus ei nomen imposuit ; Marcus autem hoc loco id recapitulando commemoravit, cum ait, *Et imposuit Simoni nomen Petrus.* Cum enim velet nomina duodecim Apostolorum enumerare, et necesse haberet Petrum dicere, breviter insinuare voluit quod non hoc antea vocaretur, sed hoc ei Dominus nomen imposuerit, non tunc, sed quando Joannes ipsa verba Domini posuit. Cetera nihil cuiquam repugnant, et antea jam pertractata sunt.

CAPUT IV. — *Quod dixit, Quanto magis eis prae-
cipiebat ut tacerent, tanto magis plus dicebant, quo-
modo non repugnet praescientia ipsius, qua in Evan-
gelio commendatur.*

5. Sequitur Marcus : *Et cum transcendisset Jesus in navi rursus trans fretum, convenit turba multa ad illum, et erat circa mare, etc., usque ad illud ubi ait, Et conve-
nientes Apostoli ad Iesum, remuntraverunt illi omnia que egerant et docuerant (Marc. v, 21; vi, 30).* Hoc ultimum dixit cum Lucas, nihil discordans (*Luc. ix, 10*) : cetera jam ante tractata sunt. Sequitur Marcus : *Eta illis : venite seorsim in desertum locum, et requie-
scite pusillum, etc., usque ad illud ubi ait, Quanto au-
tem eis pricipiebat, tanto magis plus praedicabant, et eo amplius admirabantur, dicentes : Bene omnia fecit ; et sur-
dos fecit audire, et mutos loqui (Marc. vi, 31, vii, 37).* In his cum Luca Marcus nihil est quod repugnare videatur : et superiora omnia jam consideravimus, quando eos Matthaeo confabebamus. Sed evendum est ne quisquam arbitretur, hoc quod in ultimo ex Evangelio Marci possit, repugnare omnibus qui cum aliis ejus plerique faciit et dictis ostendunt scisse quid ageretur in hominibus, id est, quod eum cogitationes et voluntas eorum latere non poterant : sicut apertissime Joannes dicit, *Ipsae autem Jesus non credebat semet-
ipsum eis, eo quod ipse nosset omnes, et quia opus ei non erat ut quis testimonium perhiberet de homine : ipse enim sciebat quid esset in homine (Joan. n, 24-25).* Sed quid mirum si praesentes hominum voluntates videbant, qui etiam futuram ¹ Petro prenuntiavit, quam tunc utique non habebant, quando pro illo vel cum illo paratum se mori presumebat (*Math. xxvi, 33-55*) ? Quia cum ita sint, quomodo huic ejus tante scientiae et praescientiae non est contrarium quod Marcus dicit, *Pracepit il-
lis ne cui dicerent : quanto autem eis pricipiebat, tanto magis plus praedicabant*? Si enim sciebat eos, sicut ille qui notas habebat et praesentes et futuras hominum

¹ Editio, futuram negationem. Alii MSS. non addunt, negationem, cuius loco subaudiendum est, voluntatem.

¹ MSS. septem, membris amputatis aut evulsis. Alii, aut plaus.

voluntates, tanto magis prædicatores, quanto magis nē prædicarent eis præcipiebat; ut quid hoc præcipiebat? Nisi quis pigris volebat ostendere, quanto studiosius quantoque ferventius eum prædicare debeant, quibus jubet ut prædaceant, quando illi qui prohibebantur, tacere non poterant.

CAPUT V. — *Dé quo suggestit Joannes, quod in nomine ejus ejiciebat dæmonia non sociatus discipulis, et dixit, Nolite prohibere eos: qui enim contra vos non est, pro vobis est; quomodo non repugnet illi sententia ubi ait, Qui non est mécum, adversus me est.*

6. Sequitur Marcus: « In illis diebus iterum cum turba multa esset⁴, nec haberent quod manducarent, » etc., usque ad illud ubi ait, « Respondit illi Joannes dicens: Magister, vidimus quemdam in nomine tuo ejicientem dæmonia, qui non sequitur nobiscum, et prohibuitus eum. Jesus autem ait: Nolite prohibere eum: nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo; et possit cito male loqui de me; qui enim non est adversus vos, pro vobis est» (*Marc. viii, 1; ix, 39*). Hoc Lucas similiter narrat (*Luc. ix, 49, 50*), nisi quod ipse non dieit, « Nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, et possit cito male loqui de me: » nulla est ergo inter eos questio cujusquam repugnantie. Sed videndum est ne hoc illi sententia Domini puletur contrarium ubi ait, *Qui mecum non est, adversus me est; et qui mecum non colligit, spargit* (*Math. xi, 30*; et *Luc. xi, 23*). Quomodo enim iste non erat adversus eum, qui cum illo non erat, de quo Joannes suggestit quod cum illis eum non sequebatur, si adversus illum est qui non est cum illo? aut si adversus illum erat, quomodo dicit discipulus, *Nolite prohibere: qui enim non est adversus vos, pro vobis est?* An hoc interesse aliquis dicit, quia hic discipulus ait, *Qui non est adversus vos, pro vobis est;* ibi autem de acipo locutus est, *Qui mecum non est, adversus me est?* Quasi vero possit cum illo non esse qui discipulis ejus tanquam membris ejus sociatur: alioquin quomodo verum erit, *Qui vos recipit, me recipit* (*Math. x, 40*); et, *Quando uidi ex minimis meis fecisti, mihi fecisti* (*Id. xxv, 40*)? aut potest etiam non esse adversus eum, qui fuerit adversus discipulos ejus? Nam ubi erit illud, *Qui vos spernit, me spernit* (*Luc. x, 16*)? et, *Quando uni ex minimis meis non fecisti, neque mihi fecisti* (*Math. xxv, 45*); et, *Sainte, Sainte, quid me persequeris* (*Act. ix, 4*)? cum discipulis ejus persequeretur? Sed nimur hoc vult intelligi, in tantum cum illo non esse aliquem, in quantum est adversus illum; et in tantum adversus illum non esse, in quantum cum illo est. Exempli gratia, sicut iste ipse qui in nomine Christi virtutes faciebat et in societate discipulorum Christi non erat, in quantum operabatur virtutes in illius nomine, in tantum cum ipsis erat, et adversus eos non erat; in quantum vero eorum societati non adhaerebat, in tantum cum ipsis non erat, et adversus eos erat. Sed quia illi hoc eum facere prohibuerant, in quo cum ip-

sis erat; dixit eis Dominus, *Nolite prohibere.* Illud enim prohibere debuerant, quod extra eorum erat societatem, ut illi unitatem Ecclesie suaderent; non illud in quo cum illis erat, nomen scilicet Magistri et Domini eorum in demoniorum expulsione commendans. Sicut catholica Ecclesia facit, non improbat in hereticis Sacraenta communia; in his enim nobiscum sunt, et adversus nos non sunt: sed improbat et prohibet divisionem ac separationem, vel aliquam adversam paci veritatis sententiam; in his enim adversus nos sunt, quia in hoc nobiscum non sunt, et nobiscum non colligunt, et ideo spargunt.

CAPUT VI. — *Quod in occasione hujus qui in nomine Christi ejiciebat dæmonia, quamvis cum discipulis non sequeretur, Marcus amplius quam Lucas Dominum dixisse narravit, quomodo ostendetur ad hoc ipsum pertinere quod illum in nomine suo virtutem faciem tam tenuit prohiberi.*

7. Sequitur Marcus et dicit: « Quisquis enim potum dederit vobis calicem aqua in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Et quisquis scandalizaverit uolum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circumdatetur multa asinaria collo ejus, et in mare militetur. Et si scandalizaverit te manus tua, abscede illum: bonum est tibi debilitate in fronte in vitam, quam duas manus habentem ire in galicianam, in ignem inextinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non extinguitur, » etc., usque ad illud ubi ait, « Habeete in vobis saltem, et pacem habete inter vos » (*Marc. ix, 40-49*). Hic Marcus Dominum locutum, posteaquam illum qui in nomine ejus ejiciebat dæmonia et cum discipulis non erat sequebatur, velut prohiberi, contextim commémorat; aliqua ponens que nullus alius Evangelistarum posuit, aliqua vero que Matthæus quidque posuit, et aliqua itidem que et Matthæus et Lucas: sed illi ex aliis occasionibus, et alio rerum ordine, non hoc loco ubi de illo suggestum est, qui cum discipulis Christi non eum sequebatur, et dæmonia in ejus nomine ejiciebat. Unde nihil videtur etiam hoc loco Dominus secundum Marcum fidem ideo dixisse que alii etiam locis dixit, quia saitis perlinebant ad hanc ipsam ejus sententiam, qua vetuit prohiberi virtutes in nomine suo fieri, etiam ab illo qui cum discipulis cum non sequebatur. Sic enim contextit: *Qui enim non est adversus vos, pro vobis est: quisquis enim potum dederit vobis calicem aqua in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Unde ostendit etiam illum de quo Joannes suggesterat, et unde iste ejus sermo exortus est, quod non illa separabatur a societate discipulorum, ut eam tanquam hereticus improbaret: sed sicut solet homines nondum attere Christi suscipere Sacraenta, et tamen nominis favere christiano, ita ut Christianos etiam suscipiant, et non ob aliud eis, nisi quia christiani sunt, obsequantur, de qualibus dicit, quod non perdunt mercedem suam. Non quia jam tali atque secuti-sibi debent videri ex hac benevolentia, quam erga Christianos habent, etiam Christi baptismino non

⁴ In editis addebatur, cum Iesus: quod à illis, et à sanctis bibliis abest.

abluantur, nec unitati ejus incorporarentur: sed quia ita jam Dei misericordia gubernantur, ut ad ea¹ quoque perveniant, atque ita securi de hoc seculo abscedant. Qui profecto, et priusquam Christianorum numero socientur, utiliores sunt, quam ii qui cum jam christiani appellantur, et christianis Sacramentis imbuti sint, talia suadent, ut quibus ea persuaserint secum in eternam peccatum pertrahant: quos membrorum corporalium nomine tanquam manum vel oculum scandalizantem jubet erui a corpore, hoc est ab ipsa unitatis societate, ut sine his potius veniatur ad vitam, quam cum eis eatur in gehennam. Hoc ipso autem separantur a quibus separantur, quod eis mala suadentibus, hoc est scandalizantibus non consentitur. Et si quidem omnibus bonis, cum quibus eis societas est², etiam de hac perversitate innescunt, ab omnium penitus societate, atque ab ipsa divinorum Sacramentorum participatione separantur: si autem quibusdam ita noti sunt, pluribus autem ista eorum est ignota perversitas; ita tolerandi sunt, sicut ante ventilationem palea toleratur in area, ut neque illis ad iniuritatis communionem consentiantur, neque propter illos bonorum societas deseratur: hoc faciunt qui habent in seipsis salem, et pacem habent inter se.

CAPUT VII. — *Hinc usque ad cænam Domini unde omnia omnium considerari cœperunt, nullam de Marco questionem esse tractatam.*

8. Sequitur Marcus: *Et inde exsurgens venit in fines Iudeæ ultra Jordanem, et convenientiter iterum turbæ ad eum, et sicut consueverat iterum docebat illos, etc., usque ad illud ubi ait, Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt: hæc vero de penuria sua omnia quæ habuit misit, totum victimum suum (Marc. x, 41; xii, 44).* In hac tœta contextione omnia superiora considerata sunt, ne quid viderentur habere contrarium, quando cum Matthæi ordine cœteros conferebamus: hoc autem de vidua paupercula quæ duo minuta misit in gazophylacium, duo soli dicunt, Marcus et Lucas (Luc. xxi, 1-4), sed sine ulla questione concordant. Hinc jam usque ad cœnam Domini, unde omnium omnia considerata tractavimus, non dicit et Marcus quod cogat cum aliquo comparari, ad inquirendum ne quid repugnare videatur.

CAPUT VIII. — *De Lucæ Evangelio, quomodo principium ejus congruat principio libri Actuum Apostolorum.*

9. Nunc ergo deinceps Lucæ Evangelium ex ordine pertractemus, exceptis eis que habet cum Matthæo Marcoque communia; quoniam illa jam omnia pertractata sunt. Sic ergo incipit Lucas: *Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem quæ in nobis completa sunt rerum, sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis: risum est et mihi assecuto a principio omnibus³ diligenter*

ex ordine tibi scribere, optime Theophile, ut cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem (Luc. i, 1-4). Ille principium ad Evangelii narrationem nondum pertinet. Admonet autem ut noverimus eundem Lucam etiam illum librum scripsisse, qui Aetus Apostolorum vocatur, non solom quia Theophilus nomen etiam illie inest; nam posset fieri, ut et aliis aliquis Theophilus esset, et si idem ipse esset, ut alio ad illum aliquid scriberetur, sicut a Luca Evangelium: sed quia et ibi ita exorsus est ut dicaret, *Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quæ sapientia Jesus facere et docere, usque in diem quo Apostoli quos elegit⁴ per Spiritum sanctum mandans jussit predicare Evangelium (Act. 1, 1 et 2);* dedit intelligi quod jam scripserit Evangelii librum omni ex quatuor, quorum est in Ecclesia sublimis auctoritas. Nec ideo quia dicit de omnibus se fecisse sermonem, quæcepit Jesus facere et docere usque in diem quo mandavit Apostoli, putari debet omnia scripserisse in Evangelio suo quæ Jesus cum Apostolis in terra versatus fecit et dixit, ne sit contrarium Joanni, qui ait multa alia fecisse Jesum, quæ si scriberentur, mundum totum non potuisse capere illos libros (Joan. xxi, 25): cum etiam constet ab aliis evangelistis non pauca narrata, quæ Lucas ipse narrando non attigit. De omnibus ergo fecit sermonem, eligendo de omnibus unde faceret sermonem, quæ judicavit apta et congrua sufficere officio dispensacionis sue. Et quod dicit *multos conatos ordinare narrationem, quæ in nobis completa sunt rerum,* videtur significare nonnullos, qui non potuerunt hoc susceptum munus implere: ideo autem dicit sibi visum esse *ex ordine diligenter scribere, quoniam multi conati sunt;* sed eos debemus accipere, quoniam in Ecclesia nulla existat auctoritas, quia id quod conati sunt, implere minime potuerunt. Iste autem non solum usque ad resurrectionem assumptionemque Domini perduxit narrationem suam, ut in quatuor auctoribus evangelice Scriptura dignum labore suo haberet locum: verum etiam deinceps quæ per Apostolos gesta sunt, quæ sufficere creditur ad edificandam fidem legentium vel audientium, ita scripsit, ut solus ejus liber fide dignus haberetur in Ecclesia de Apostolorum actibus narrantis, reprobatis omnibus qui non ea fide qua oportuit, facta dictaque Apostolorum ausi sunt scribere. Eo quippe tempore scripserunt Marcus et Lucas, quo non solum ab Ecclesia Christi, verum etiam ab ipsis adhuc in carne manentibus Apostolis probari potuerunt.

CAPUT IX. — *Quomodo ostendatur, quod de piscibus capti⁵ Lucas commemoravit non pertinere ad illud quod videtur simile Joannes narrasse post Domini resurrectionem, atque inde jam usque ad cœnam Domini, unde omnium omnia usque in finem considerata sunt, nullam etiam ex Evangelio Lucæ tractatam esse questionem.*

10. Sic ergo narrare Locas incipit Evangelium: *Fuit in diebus Herodis, regis Iudeæ, sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia; et uxor illi de filiabus*

¹ Editi, ad eam. At MSS., ad ea.

² In plerisque MSS., notitia est.

³ MSS. quatuor, omnia. Ceteri cum editis habent, omnia: sic etiam antiqua Corbeiensis Biblia; juxta grecum, plura.

⁴ Ita in aliquot MSS. At in editis, quo apostolos elegit.

Aaron, et nomen ejus Elisabeth, etc., usque ad eum locum ubi ait, Ut cessavit uuen loqui, dicit ad Simonem: Duc in altum, et laxate retia vestra in capturam (Luc. 1, 5; v. 4). Hoc totum non habet ullam repugnantiae questionem. Joannes quidem videtur simile aliquid dicere, sed illud longe aliud est, quod factum est post resurrectionem Domini ad mare Tiberiadis (Joan. xxi, 4-11). Ibi enim non solum ipsum tempus valde diversum est, sed etiam res ipsa plurimum distat. Nam retia illic in dexteram partem missa, centum quinqunginta tres pisces ceperunt; magnos quidem: sed pertinet ad Evangelistam dicere, quod cum tam magni essent, retia non sunt disrupta, resipientes sciiceat ad hoc factum, quod Lucas communitat, ubi prae multitudine piscium retia rumpabantur. Jam cetera similia Joanni Lucas non dixit, nisi circa Domini passionem et resurrectionem: qui totus locus a cena ipsius usque ad finem sic a nobis tractatus est, ut omnium collatis testimoniosis nihil eos dissentire doceremus.

CAPUT X.—*De Joanne evangelista, quid a ceteris tribus distet.*

41. *Joannes est reliquus, qui jam non restat cui conferatur.* Quidquid enim singuli dixerunt, que ab aliis non dicta sunt, difficile est ut habeant aliquam repugnantiae questionem. Ac per hoc liquido constat tres istos, Matthaeum scilicet, Marcum et Lucam, maxime circa humanitatem Domini nostri Jesu Christi esse versatos, secundum quam et rex et sacerdos est. Et ideo Marcus, qui in illo mysterio quatuor animalium (Apoc. iv, 6, 7), hominis videtur demonstrare personam, vel Matthei magis comes videtur, quia cum illo plura dicit propter regiam personam quae incomitata esse non solet, quod in primo libro commemoravi (Lib. 1, cap. 5); vel quod probabilius intelligitur, cum ambobus incedit. Nam quamvis Mattheo in pluribus, tamen in aliis nonnullis Luce magis congruit: ut hoc ipso demonstretur ad leonem et ad vitulum, hoc es, et ad regalem quam Mattheus, et ad sacerdotalem quam Lucas insinuat personam, id quod Christus homo est, pertinere, quam figuram Marcus gerit pertinens ad utrumque. Divinitas vero Christi qua equalis est Patri, secundum quod Verbum est et Deus apud Deum, et Verbum caro factum ut habitaret in nobis (Joan. 1, 11-4), secundum quod ipse et Pater unum sunt (Id. x, 50), a Joanne maxime commendanda suscepimus est; qui sicut aquila in his quae Christus sublimius locutus est, immoratur, nec in terram quodammodo nisi aero descendit. Denique quamvis matrem Christi se nosse plane testetur, tamen nec in ejus nativitate cum Mattheo et Luca aliquid dicit, nec ejus baptismum cum tribus commemorat, sed tantummodo ibi testimonium Joannis alte sublimiterque commendans, relictis eis pergit cum illo ad nuptias in Cana Galilee: ubi quamvis ipse Evangelista matrem ejus fuisse commemoraret, ille tamen dicit, *Quid mihi et tibi est, mulier* (Id. ii, 1-11)? non repellens de qua suscepit carnem, sed suam tunc maxime insinuans divinitatem, quam conversurus in vinum: que divi-

nitas illam etiam feminam fecerat, non in illa tacta erat.

42. Inde post paucos dies factos in Capharnaum, reddit ad templum, ubi eum commemorat dixisse de templo corporis sui, *Soluite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* (*Ibid.*, 19-22): ubi maxime insinuat non solum quia Deus erat in templo Verbum caro factum; verum etiam, quia eamdem carnem ipse resuscitavit, non utique nisi secundum id quod unum est cum Paire, nec separabiliter operatur: cum ceteris locis fortassis omnibus Scriptura non dicat, nisi quod Deus illum suscitaverit; nec alieni sic expressum est, quod cum Deus resuscitarit Christum, etiam ipse se resuscitavit, quia cum Patre unus Deus est, sicut hoc loco ubi ait, *Soluite templum hoc, et in tribus diebus suscitabo illud*.

43. Inde cum illo Nicodemo quam magna, quam divina locutus est! Inde rursus pergit ad testimonium Joannis, et commendat amicum sponsi non gaudere nisi propter vocem sponsi. Ubi admonet animam humnam non de seipsa sibi lucere, nec beari, nisi incomutabilis participatione sapientiae. Inde ad mulierem Samaritanam, ubi commemoratur aqua unde qui liberit non sitiet in aeternum. Inde rursus in Cana Galilee, ubi fecerat de aqua vinum: ubi eum commemorat dixisse regulo, cuius filius infirmatur, *Nisi signa et prodigia videritis, non creditis* (*Id. iii, 4-11*, 54); usque adeo super omnia mutabilitia volens mentem credentis attollere, ut nec ipsa miracula, quae quamvis divinitus de mutabilitate corporum sunt, a fidelibus queri velet.

44. Inde Jerosolymam reddit; fit sanus trincta octo annorum languidus. Ex hac occasione que dicuntur! quam diu dicuntur! Ibi dictum est, *Quarebant eum Judai interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat Deum, aqualem se faciens Deo*: ubi satis ostenditur quam non usitate, sicut solent sancti homines dicere, dixerit patrem suum Deum, sed quod ei sit aqualis insinuans: quippe paulo superioris dixerat eis de sabbato calamitibus, *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*. Ibi exarserunt, non quia patrem suum diceret Deum; sed quod ei aqualis vellet intelligi, dicendo, *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*: consequens esse ostendens, ut quoniam Pater operatur, et Filius operetur; quia Pater sine Filio non operatur. Ibi enim et paulo post ait, jam illis ob hoc irascientibus, *Quaecunque enim ille fecerit, huc et Filius similiter facit* (*Id. v*).

45. Inde tandem descendit Joannes ad illos tres cum eodem Domino in terra gradientes, ut quinque millia hominum panibus quinque pascantur: ubi tamen solus commemorat quod cum vellet eum regem facere, solus fugit in montem. Quia in re nihil mihi aliud videtur animam rationalem commonere voluisse, nisi eo se nostrae menti rationique regnare, quo est in excelsis, nulla cum hominibus communione nature, solus, quia unicus Patri: hoc autem mysterium deorsum repentes carnales homines fugit, quia

valde sublime est; unde illos et ipse fugit in montem, qui regnum ejus terreno animo requirebant; unde et alibi dicit, *Regnum meum non est de hoc mundo (Joan. xviii, 36)*: neque etiam hoc nisi Joannes ipse commemorat, volatu quodammodo atberero supereminens terris, et gaudens loce solis justitiae. Ab illo itidem monte post miraculum de quinque panibus factum, cum iisdem tribus paululum remoratus, donec mare transisset, quando ambulavit super aquas, continuo rursus se in verbum Domini attollit, quam magnum, quam prolixum, quam diu supernum et excelsum, ex occasione panis exortum, cum dixisset turbis, *Amen, amen dico vobis, queritis me, non quia signa vidistis, sed quia edistis de panibus, et satiati estis: operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam*: et inde jam talia diutissime atque excelsissime. Tunc ab ista verbi celitidine ceciderunt, qui post eum deinceps non ambulaverunt; cui sane inhaeserunt, qui potuerunt intelligere, *Spiritus est qui vivificat, caro autem nihil prodest (Id. vi)*: quia utique et per carnem spiritus prodest¹; et solus spiritus prodest; caro autem sine spiritu nihil prodest.

16. Deinde suis fratribus, id est cognatis carnis sue, suggesteribus ut ascendat ad diem festum, quo possit innotescere multititudini; quanta altitudine respondit, *Tempus meum nondum advenit; tempus autem vestrum semper est paratum. Non potest mundus odisse vos; me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quia opera ejus mala sunt!* Hoc est ergo, *Tempus vestrum semper est paratum*, quia vos diem istum concupiscitis, de quo propheta dicit, *Ego autem non laboravi subsequens te, Domine: et diem hominis non concupivi; tu scis (Jerem. xvii, 16)*: hoc est volare ad lucem Verbi, et concupiscere illum diem quem videre concupivit Abraham, et vidit, et gavisus est (*Joan. viii, 56*). Inde jam ad diem festum cum ascendisset in templum, que illum Joannes locutum esse commemorat, quam mirabilia, quam divina, quam excelsa! quod ipsi venire non possent quo esset iterus; quod et ipsum nossent, et unde esset seirent; et esset verus qui eum miserit, quem illi nescirent: tanquam diceret, Et unde sim scitis, et unde sim nescitis. Quo quid aliud voluit intelligi, nisi secundum carnem notum se illis esse potuisse, et gentem, et patriam²; secundum divinitatem autem incognitum? Ibi etiam de dono Spiritus sancti locutus, ostendit quis esset, quando munus altissimum dare potuisset (*Id. vii*).

17. Rursus illuc de Oliveti monte regredientem, quae et quanta narrat locutum, post veniam illi adulterae datam, quae velut lapidanda oblata illi a tentatoribus fuerat; quando digito scribebat in terra, tanquam illos tales in terra scribendos significaret, non in celo, ubi monuit discipulos se scriptos esse gauderent (*Luc. x, 20*); aut quod se humiliando, quod

capitis inclinatione monstrabat, signa in terra faceret; aut quod jam tempus esset ut in terra que fructum daret, non in lapide sterili, sicut antea, lex ejus conscriberetur! Ergo post hac lucem mundi se dixit, et qui eum sequeretur non ambulaturum in tenebris, sed habiturum lucem vitae. Dixit etiam se esse principium, quod et loqueretur eis. Quo nomine utique se distinxit ab illa luce quam fecit, tanquam lux per quam facta sunt omnia: ut illud quod se dixerat lucem mundi, non sic acciperetur quemadmodum discipulis ait, *Vos estis lux mundi*. Illi enim tanquam lucerna, que non est ponenda sub modio, sed super candelabrum (*Matth. v, 14, 15*), sicut et de Joanne Baptista, *Ille erat, inquit, lucerna ardens et lucens (Joan. v, 35)*: sed ipse sicut principium, de quo dictum est, *Nos omnes de plenitudine ejus accepimus (Id. 1, 16)*. Ibi dixit se Filium esse veritatem¹, que nisi liberaverit, nemo erit liber (*Id. viii, 1-36*).

18. Inde posteaquam illuminavit a nativitate eccliam, ex ipsa occasione in prolixo ejus sermone demoratur Joannes, de ovibus, et pastore, et janua, et de potestate ponendi animam suam et iterum sumendi eam, in quo excellentissimam potestatem sua divinitatis ostendit. Inde cum Encarnia in Jerosolymis ficerent, commemorat ei dixisse Iudeos: *Quoniam animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palam.* Atque inde sumpta opportunitate sermonis, quae etiam sublimia dixerit, narrat. Ibi dixit, *Ego et Pater unus sumus. Inde jam resuscitatum ab eo Lazarum praedicat, ubi dixit, Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, vives; et omnis qui vivit et credit in me, non morietur in eternum. In quibus verbis quid nisi altitudinem divinitatis ejus agnoscimus, cuius in aeternum participatione vivemus?* Inde iterum Joannes occurrit in Bethania Matthaeo et Marco (*Matth. xxvi, 6-13, et Marc. xiv, 3-9*), ubi factum est illud de unguento pretioso, quo pedes ejus a Maria capulique perfusum est (*Joan. ix, 1-xi, 8*): atque hinc deinceps usque ad passionem et resurrectionem Domini cum tribus Evangelistis Joannes graditur, sed in locis eisdem narratione versante.

19. Ceterum quod ad sermones Domini attinet, non cessat se attollere in ea quae ille ab hinc etiam sublimiter diurneque locutus est. Nam et quando eum voluerunt vide Gentiles per Philippum et Andream, habuit excelsum sermonem, quem aliorum Evangelistarum nullus inseruit: ibi praelatura iterum de luce illuminante et lucis filios faciente commemorat (*Id. xii, 20-50*). Deinde in ipsa cena, de qua Evangelistarum nullus tacuit, quam multa et quam excelsa verba ejus Joannes commemorat, que alii tacuerunt! non solum de commendatione humilitatis, quando pedes discipulorum lavit; sed cum expressus per buccellam traditor ejus exiisset, remanentibus cum illo undecim, in sermone ipsius mirabiliter stupendo maximeque diuurno ideam Joannes immoratus est, ubi dixit, *Qui vidit me, vidit et Patrem: ubi multa*

¹ Sic in septemdecim MSS. At in editis, et carni spiritus prodest.

² Er. Lugd. Ven. Lov., et gente et patria. M.

locutus est de Spiritu sancto paracieto quem missurus eis erat; et de sua clarificatione quam habuit apud Patrem priusquam mundus esset; et quod unum nos faceret in se, sicut ipse et Pater unum sunt; non ut ipse et Pater et nos unum, sed nos unum sicut ipsi unum: multaque alia mireque sublimia, de quibus disserere sicut dignum est, etiamsi essemus idonei, in hoc tamen opere non id nos suscepisse quis non advertat (*Joan. XIII-XVI*)? quod alibi fortasse reddendum est, hic certe non est expetendum. Commendare quippe volumus amatoribus verbi Dei et studio-
sis sanctae veritatis, quamvis ejusdem Christi qui verus et vera est, annuntiator aique predicator Joannes in Evangelio suo fuerit, cuius et ceteri tres qui scriperunt Evangelium, et ceteri Apostoli qui non quidem ipsam narrationem scribendam suscep-
perunt, in ea tamen predicatione sui officii munus impleverunt: longe tamen hunc in Christi altiora sub-
vectum ab ipso initio libri sui, raro fuisse cum ceteris, id est, primo circa Jordanem propter testimonium Joannis Baptizae; inde trans mare Tiberiadis, quando turbas de quinque panibus pavit, et super aquas ambulavit; tertio in Bethania, ubi unguento pretioso fidelis femina devotione perfusus est; donec inde illis occurreret ad passionis tempus, quod cum eis erat necessario narratur: ubi tamen ipsam Dominicam eam, de qua nullus eorum tacuit, multo opulentius tanquam de cellario Dominici pectoris, ubi discubuisse solebat, exhibuit. Ipsum deinde Pilatum verbis altioribus percudit, dicens regnum suum non esse de hoc mundo, regemque se natum, et ad hoc venisse in hunc mundum, ut testimonium perhibeat veritati (*Id. XVIII*, 36 et 37). Mariam quoque post resurrectionem mystica altitudine vitans¹, *Noli me inquit, tangere: nondum enim ascendi ad Patrem* (*Id. XX*, 17). Discipulis etiam insufflando dedit Spiritum sanctum (*Ibid. XXI*), ne ipse Spiritus qui Trinitati con-
substantialis et coeternus est, tantummodo Patris esse, non etiam Filii Spiritus putaretur.

20. Postremo suas oves Petro se amanti, eumque amorem ter confidenti commendans, dicit eundem Joannem siese velle manere donec veniat (*Id. XXI*, 15 et 23): ubi etiam mihi videtur alto docuisse mysterio, istam ipsum² Joannis evangelicam dispensationem, qua in lucem liquidissimam Verbi sublimiter fertur, ubi Trinitatis qualitas et incommutabilitas videri potest, et qua maxime proprietate distet a cetero homo cuius susceptione Verbum caro factum est, perspicue eterni cognoscique non posse, nisi cum ipse Dominus venerari: ideo sic manebit donec veniat; manebit autem nunc in fide credentium, tunc autem facie ad faciem contemplandum erit (*1 Cor. XIII*, 12), cum apparuerit vita nostra, et nos cum ipso apparebimus in gloria (*Coloss. III*, 4). Quisquis autem arbitratur homini vitam istam mortalem adhuc agenti posse contingere, ut demoto atque discesso omni nubilo phan-

tasiarum corporalium atque carnalium, serenissima incommutabilis veritatis luce potiatur, et mente penitus a consuetudine vite hujus alienata illi constanter et indeclinabiliter haecet; nec quid querat, nec quis querat intelligit: credat ergo potius sublimi auctoritati minimeque fallaci, quamdui sumus in corpore peregrinari nos a Domino, et ambulare per fidem, nondum per speciem (*II Cor. V*, 6, 7); ac sic perseveranter retinens atque custodiens fidem, spem et charitatem, intendat in speciem ex pignore quod acceperimus sancti Spiritus, qui nos docebit omnem veritatem (*Joan. XVI*, 13), cum Deus qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalita corpora nostra per inhabitantem Spiritum ejus in nobis (*Rom. VIII*, 10, 11). Prius autem quam vivificetur hoc quod mortuum est propter peccatum, procul dubio corruptibile est, et aggravat animam (*Sap. IX*, 15); et si quando adjuta excedit hanc nebulam, qua tegitur omnis terra (*Ecclesi. XXIV*, 6), id est, hanc carnalem calliginem, qua tegitur omnis vita terrena, tanquam rapida coruscatione perstringitur, et in suam infirmitatem reddit, vivente desiderio quo rursus erigatur, nec sufficiente munditia qua figuratur. Et quanto quisque hoc magis potest, tanto major est: quanto autem minus, tanto minor. Si autem nihil adhuc tale mens hominis experta est, in qua tamen habitat Christus per fidem, instare debet minnendis finlandisque cupiditatibus hujus saeculi, moralis virtutis actione, tanquam in commitatu trium illorum Evangelistarum cum mediatore Christo ambulans: eumque qui Filius Dei semper est, propter nos filium hominis factum, ut sempiterna virtus ejus et divinitas nostra infirmitati et mortalitati contemporata de nostro nobis in se atque ad se faceret viam, cum magna spe ketitia fideliter teneat. Ne peccet, a rege Christo regatur; si forte peccaverit, ab eodem sacerdote Christo expiatur: atque ita in actione bona conversationis et vita nutritus³, pennis geminæ dilectionis tanquam duabus aliis validis evectus a terris, ab eodem ipso Christo Verbo illuminetur, Verbo quod in principio erat, et Verbum apud Deum erat, et Verbum Deus erat (*Joan. I*, 1); etsi per speculum et in senigmate, longe tamen sublimius ab omni similitudine corporali. Quapropter, quamvis in illis tribus activa, in Joannis autem Evangelio dona contemplativa virtutis eluceant eis qui haec dignoscere sunt idonei; tamen et hoc Joannis, quoniam ex parte est, sic manebit donec veniat quod perfectum est (*1 Cor. XIII*, 12, 9, 10). Et ali quidem datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum (*Id. XN*, 8); alius diem Domino sapit (*Rom. XIV*, 6), alius de pertore Domini liquidius aliquid bibit, alius levatus usque ad tertium celum, ineffabilia verba audi (*II Cor. XII*, 2-4): omnes tamen, quamdui sunt in corpore, peregrinantur a Domino (*Id. V*, 6); et omnibus bonae spei fidelibus in libro vite scriptis servatur quod dictum est, *Ego diligam eum*,

¹ Er. Lov. et MSS., *visians*. sed melius editio Rat., *ritans*.

² Duo MSS., *secretum ipsam*. Paulo post MSS. tres et Rat., *verbi sublimitate fertur*.

³ In septem MSS. probae note et apud Eusebium, *nutritis* penitus.

et ostendam meipsum illi (Joan. xiv, 21). Verumtamen in hac peregrinatione quantum in rei hujus intelligentia vel scientia quisque profecerit, tanto magis caveat diabolica vita, superbiam et invidiam. Meminerit hoc ipsum Evangelium Joannis quam multo amplius erigit ad contemplationem veritatis, tam multo

amplius præcipere de dulcedine charitatis : et quia illud præceptum verissimum ac saluberrimum est, Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus (Eccli. iii, 20) ; qui evangelista Christum longe ceteris altius commendat, apud eum discipulis pedes lavat (Joan. xiii, 5).

ADMONITIO

IN SUBSEQUENTES LIBROS DE SERMONE DOMINI IN MONTE.

Ad Christi annum 393, sive 394, pertinet hoc opus, ab Augustino presbyterii sui tempore elaboratum. Quippe in primo Retractionum libro, cap. 19, post recensitam illam, quam in Hippone-regensi anni 393 concilio habuit de Fide et Symbolo disputationem, recordatus Augustinus libri sui de Genesi ad litteram imperfecit, neque alia quam qua ex ante laudato concilio sumi possit, atatis assignata nota, facit proximo loco mentionem hujus operis in isthac verba : *Per idem tempus de Sermone Domini in monte secundum Matthæum duo volumina scripsi.*

Porro uno volume explicat primam ejusdem sermonis partem contentam Matthæi capite quinto : altero, posteriore in sequentibus capitibus sexto et septimo comprehensam. Cur autem ex toto Evangelio istum in primis sermonem tractandum suscepit, eam videtur in operis initio subindicare causam, quod ipsum nempe omnibus præceptis quibus christiana vita informatur, perfectum esse intellexisset. Quia quidem præcepta omnia, ea qua referuntur apud Matthæum serie sic exponit, ut illa ad priores septem sententias de Beatis in ipsius sermonis exordio prouuntias pertinere, iisque ex ordine respondere demonstret.

Pollentius plurimis post annis hoc opus evolvens, aliquot difficultates de uxore qua a viro suo discessisset, offendit, easque sancto Doctori propositus, quas ille priore de Adulterinis Conjugiis libro enodavit.

Vide librum 1, cap. 19, Retractionum, col. 614, *a verbis*, Per idem tempus de Sermone Domini, usque ad col. 617, *verbis*, Quem locutus est Dominus. M.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE SERMONE DOMINI IN MONTE SECUNDUM MATTHÆUM LIBRI DUO ^(a).

LIBER PRIMUS.

Explicatur prior pars sermonis a Domino in monte habiti, contenta Matthæi capite quinto.

CAPUT PRIMUM. 1. Sermonem quem locutus est Dominus noster Jesus Christus in monte, sicut in Evangelio secundum Matthæum legimus, si quis pie sobrieque consideraverit, puto quod inveniet in eo, quantum ad mores optimos pertinet, perfectum vitæ

christianæ modum : quod polliceri non temere audiemos, sed ex ipsis ejusdem Domini verbis ceniientes. Nam sic ipse sermo concluditur, ut apparet in eo præcepta esse omnia quæ ad informandam vitam pertinent. Sic enim dicit : « Omnis ergo qui au-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Ihis castigandis libris adhibuimus MSS. Abbinensem, Arnulfensem, Cisterciensem, Colbertinum, Corbeiensem, Floriacensem, Gemmicensem, Lyreensem, Michaelinum, Pratelleensem, Sagiensem, Vindocinensem, Vaticanos duos, Beccenses totidem, et Lovaniensem Theologorum variantes lectiones ex sex Belgis : necnon supra laudatas editiones Er. et Lov., quibus hic accessit editio Joannis Amerbachii perfecta Basileæ, an. 1778, et altera Jacobi Mareschallii Lugdun. an. 1820. Consultuimus insuper Eusebii abbatis excerpta in MSS. Corbeieni ac Germanensi, et Fiori collectionem in alio Corbeieni.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti circiter Christi, annum 393.

dit verba mea haec et facit ea, similabulo eum viro sapienti qui adificavit domum suam supra petram: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et non cecidit; fundata enim erat super petram. Et omnis qui audit verba mea haec et non facit ea, similabulo eum viro stulto qui adificavit domum suam super arenam: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et cecidit; et facta est ruina ejus magna. » Cum ergo non dixit, qui audit verba mea tantum, sed addidit dicens, qui audit verba mea haec; satis, ut arbitror, significavit, haec verba que in monte locutus est, tam perfecte instruere vitam eorum qui volunt secundum ea vivere, ut merito comparentur adificanti super petram. Hoc dixi, ut appareat istum sermonem omnibus praecipitiis quibus christiana vita informatur, esse perfectum: nam de hoc capitulo diligentius suo loco tractabitur.

2. Hujus igitur sermonis initium sic assumitur: *Cum vidisset autem turbas multas, ascendit in montem, et eum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus; et aperiens os suum docebat eos, dicens. Si queritur quid significet mons, bene intelligitur significare majora praecepta justitiae; quia minora erant quae Iudeis data sunt. Unde tamen Deus per sanctos Prophetas et famulos suos, secundum ordinatissimam distributionem temporum, dedit minora praecepta populo quem adhuc timore alligari oportebat; et per rimum suum, majora populo quem charitate jam liberari convenerat. Cum autem minora minoribus, majora majoribus dantur, ab eo dantur qui solus novit congruentem suis temporibus generi humano exhibere medicinam. Nec mirum est quod dantur praecepta majora propter regnum celorum¹, et minora data sunt propter regnum terrenum, ab eodem uno Deo qui fecit celum et terram. De hac ergo justitia, quae major est, per prophetam dicitur, *Justitia tua sicut montes Dei* (Psal. xxxv, 7): et hoc bene significat, quod ab uno magistro solo docendis tantis rebus idoneo, iacet in monte. Sedens autem docet, quod pertinet ad dignitatem magisterii: et accedunt ad eum discipuli ejus, ut audiendis illius verbis huius etiam corpore viciniores, qui praeceptis adimplendis etiam animo propinquabant. Et aperiens os suum, docebat eos, dicens. Ista circumlocutio qua scribitur, *Et aperiens os suum, fortassis ipsa mora commendat aliquanto longiore futurum esse sermonem: nisi forte non vacet quod nunc eum dictum est aperuisse os suum, quod ipse in Lege veteri aperire solet ora Prophetarum.**

3. Quid ergo dicit? *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum calorum.* Legimus scriptum de petitione rerum temporalium, *Omnia vanitas et presumptio spiritus* (Eccl. 1, 14, sec. LXX); presumptio autem spiritus, audaciam et superbiam significat: vulgo etiam magnos spiritus superbi habere dicuntur; et recte, quandoquidem spiritus etiam ventus vocatur. Unde scriptum est, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*² (Psal. cxlviii, 8). Quis vero

¹ Septem MSS., *propter regnum terrarum*.

² Sic MSS. At editi, excepto Mar., *spiritus procellarum*.

nesciat superbos inflatos dici, tanquam vento distentos? Unde est etiam illud Apostoli: *Scientia inflat, charitas vero edificat* (1 Cor. viii, 1). Quapropter recte hic intelliguntur *pauperes spiritu*, humiles et timentes Deum, id est, non habentes inflantem spiritum³. Nec aliunde omnino incipere oportuit beatitudinem; siquidem perversa est ad summam sapientiam: *Initium autem sapientiae timor Domini* (Eccl. 1, 16); quoniam et e contrario, *Initium omnis peccati superbia inscribitur* (Id. x, 15). Superbi ergo appellant et diligent regna terrarum: *Beati autem pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum calorum.*

CAPUT II. — 4. *Beati mites; quoniam ipsi hereditate possidebunt terram*: illam credo terram, de qua in Psalmo dicitur, *Spes mea es tu, portio mea in terra viventium* (Psal. cxli, 6). Significat enim quamdam soliditatem et stabilitatem hereditatis perpetuae, ubi anima per bonum affectum, tanquam loco suo requiescit, sicut corpus in terra; et inde cibo suo alitur, sicut corpus ex terra: ipsa est requies et vita sanctorum. Mites autem sunt qui cedunt improbitatis, et non resistunt malo, sed vincunt in bono malum (Rom. xi, 21). Rixentur ergo immites, et dimicent pro terrenis et temporalibus rebus: *Beati autem mites; quoniam ipsi hereditate possidebunt terram*, de qua pelli non possint.

5. *Beati lugentes; quoniam ipsi consolabuntur.* Luctus est tristitia de ammissione charorum: conversi autem ad Deum, ea quae in hoc mundo chara amplectebantur, amittunt: non enim gaudent his rebus, quibus ante gaudebant; et donec fiat in illis amor aeternorum⁴, nonnulla moestia sauciatur: consolabuntur ergo Spiritu sancto, qui maxime propterea paracletus nominatur, id est consolator, ut tempoream amittentes aeterna letitia perfruantur.

6. *Beati qui esurunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur.* Jam istos amatores dicit veri et inconciussi boni. Illo ergo cibo saturabuntur, de quo ipse Dominus dicit, *Meus cibis est ut faciam voluntatem Patris mei*, quod est justitia: et illa aqua, de qua quisquis biberit, ut idem dicit, *fieri in eo fons aquae salientis in vitam aeternam* (Jonn. iv, 34, 14).

7. *Beati misericordes; quoniam ipsorum miserebitur*⁵. Beatos esse dicit qui subveniunt misericordia, quoniam eis ita rependitur, ut de miseria liberentur.

8. *Beati mundi corde; quoniam ipsi Deum videbunt.* Quam ergo stulti sunt qui Deum istis exterioribus oculis querunt, cum corde videatur, sicut alibi scriptum est, *Et in simplicitate cordis querite illum* (Sap. 1, 4). Illoc est enim mundum cor, quod est simplex cor: et quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculus mundis; ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud quo videri potest.

¹ Lov. cum quatuor MSS., *inflatum spiritum*. Ceteri codices, *inflantem*.

² In Corbeiensi codice, *dulcedo aeternorum*. Paulo infra in editis legebatur, *ut temporalia amittentes*: in duabus Belgicis MSS., *ut tempoream amittentes luctum*. Sed melius in uno *at*, et decem Gallicanis, *ut tempoream amittentes subaudi, luctum*.

³ Ed. al., *miserabitur Deus*. Abest vox, Deus, a MSS. et ab Evangelio.

9. Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.
 In pace perfectio est, ubi nihil repugnat; et ideo filii Dei pacifici, quoniam nihil resistit Deo¹, et utique filii similitudinem patris habere debent. Pacifici autem in semetipsis sunt, qui omnes animi sui motus componentes et subjicientes rationi, id est menti et spiritui, carnalesque concupiscentias habentes edomitas, fiunt regnum Dei: in quo ita sunt ordinata omnia, ut id quod est in homine praecipuum et excellens, hoc imperet ceteris non reluctantibus, quae sunt nobis bestiisque communia; atque id ipsum quod excellit in homine, id est mens et ratio, subjiciatur potiori, quod est ipsa veritas unigenitus Filius Dei. Neque enim imperare inferioribus potest, nisi superiori se ipse subiectiat. Et hac est pax quae datur in terra hominibus bona voluntatis (*Luc. ii, 14*); haec vita consummata perfectaque saientis. De hujusmodi regno pacatissimo et ordinatissimo missus est foras princeps hujus saeculi, qui perversis inordinatisque dominatur. Hac pace intrinsecus constituta aique firmata, quascumque persecutiones ille qui foras missus est, forinsecus concitaverit, auget gloriam quae secundum Deum est; non aliquid in illo aedificio labefactans, sed deficienibus machinis suis innotescere faciens quanta firmitas intius exstructa sit. Ideo sequitur: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum celorum.*

CAPUT III. — 40. Sunt autem omnes iste octo sententiae. Jam enim cetera compellans loquitur ad illos qui aderant, dicens: *Beati eritis, cum vobis maledicent, et persecutur vos.* Superiores autem sententias generaliter dirigebat: non enim dixit, *Beati pauperes spiritu*, quoniam vestrum est regnum celorum; sed, *quoniam ipsorum est*, inquit, *regnum celorum*: neque, *Beati mites*, quoniam vos possidebitis terram; sed, *quoniam ipsi possidebunt terram*. Et ita ceteras usque ad octavam sententiam, ubi ait: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum celorum.* Inde jam incipit loqui praesentes compellans, eum et illa que supra dicta sunt, ad eos etiam pertinent, qui praesentes audiebant; et haec postea quae videntur praesentibus specialiter dici, perineant etiam ad illos qui absentes vel post futuri erant. Quapropter ista sententiarum numerus diligenter considerandus est. Incipit enim beatitudo ab humilitate: *Beati pauperes spiritu*, id est, non inflati, dum se divine auctoritati subdit anima, timens post hanc vitam ne perget ad poenas, etiamsi forte in hac vita sibi beata esse videatur. Inde venit ad divinarum Scripturarum cognitionem, ubi oportet eam se mitem prebere pietate, ne id quod imperitis videatur absurdum vituperare audeat, et pervicacibus concertationibus efficiatur indocilis. Inde jam incipit scire quibus nodis saeculi hujus per carnalem consuetudinem ac peccata teneatur: itaque in hoc tertio gradu, in quo scientia est, lugetur amissio summi boni, quia inheretur extremis. In quarto au-

tem gradu labor est, ubi vehementer incumbitur ut sese animus avellat ab eis quibus pestifera dulcedine innexus est: hic ergo esuritur et sitiatur justitia, et multum necessaria est fortitudo; quia non relinquatur sine dolore quod cum delectatione retinetur. Quinto autem gradu perseverantibus in labore datur evadendi consilium; quia nisi quisque adjuvetur a superiori, nullo modo sibi est idoneus ut sese tantis misericordiarum implicantis expedit: est autem justum consilium, ut qui se a potentiore adjuvari vult, adjuvet infirmorem in quo est ipse potentior: itaque *Beati misericordes; quia ipsorum miserebuntur.* Sexto gradu est cordis munditia, de bona conscientia bonorum operum valens ad contemplandum summum illud bonum, quod solo puro et sereno intellectu cerni potest. Postremo est septima ipsa sapientia, id est contemplatio veritatis, pacificans totum hominem, et suscipiens similitudinem Dei, que ita concluditur: *Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.* Octava tanquam ad caput redit; quia consummatum perfectum ostendit et probat: itaque in prima et in octava nominatum est regnum celorum, *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum celorum;* et, *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum celorum:* cum jam dicitur, *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an persecutio? an famae? an nuditas? an periculum? an gladius (Rém. viii, 35)?* Septem sunt ergo que perficiunt: nam octava clarificat, ei quod perfectum est demonstrat, ut per hos gradus perficiantur et ceteri, tanquam a capite rursus exordiens.

CAPUT IV. — 41. Videtur ergo mihi etiam septiformis operatio Spiritus sancti, de qua Isaías loquitur (*Isai. xi, 2, 3*), his gradibus sententiisque congruere. Sed interest ordinis: nam ibi enumeratio ab excellentiiscepit, hic vero ab inferioribus. Ibi namque incipit a sapientia, et desinit ad timorem Dei: sed initium sapientie timor Domini est. Quapropter si gradatim tanquam ascendentes numeremus, primus ibi est timor Dei, secunda pietas, tertia scientia, quarta fortitudo, quintum consilium, sextus intellectus, septima sapientia. Timor Dei congruit humilibus, de quibus hic dicitur, *Beati pauperes spiritu*, id est non inflati, non superbi: quibus Apostolus dicit, *Noli altum sapere, sed time (Rom. xi, 20)*; id est, noli extolliri. Pietas congruit mitibus: qui enim pie querit, honorat sanctam Scripturam, et non reprehendit quod nondum intelligit, et propterea non resistit, quod est mitem esse: unde hic dicitur, *Beati mites.* Scientia congruit lugentibus, qui jam cognoverunt in Scripturis quibus malis vincti teneantur, quae tanquam bona et utilia ignorantes appetiverunt: de quibus hic dicitur, *Beati qui lugent.* Fortitudo congruit esurientibus et sitiientibus: laborant enim desiderantes gaudium de veris bonis, et amorem a terrena et corporalibus avertire cupientes: de quibus hic dicitur, *Beati qui esurint et sitiunt justitiam.* Consilium congruit misericordibus: hoc enim unum remedium est de tantis

¹ Sic Am. Fr. et omnes MSS. At Lov., nihil in istis resistit Deo.

² In decem MSS., non interponitur, est.

malis evadendi, ut dimittamus, sicut nobis dimitti voluntus; et adjuvemus in quo possumus alios, sicut nos in quo non possumus cupimus adjuvari: de quibus hic dicitur, *Beati misericordes*. Intellectus congruit mundis corde, tanquam purgato oculo, quo cerni possit quod corporeus oculus non vidit, nec auris audit, nec in cor hominis ascendit (*Isai. LXIV, 4;* et *I Cor. II, 9*): de quibus hic dicitur, *Beati mundi corde*. Sapientia congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullusque motus adversus rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cum et ipse obtemperet Deo (a): de quibus hic dicitur, *Beati pacifici*.

42. Unum autem premium quod est regnum celorum, pro his gradibus varie nominatum est. In primo, sicut oportebat, positum est regnum celorum, quod est perfecta summa sapientia animae rationalis. Sic itaque dictum est, *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum celorum*: tanquam diceretur, *Initium sapientiae timor Domini*. Mitis hæreditas data est, tanquam testamentum patris cum pietate querentibus: *Beati mites; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram*. Lugentibus consolatio, tanquam scientibus quid amiserint, et quibus mersi sint: *Beati qui lugent; quoniam ipsi consolabuntur*. Esurientibus et sitiensibus saturitas, tanquam refectio laborantium fortiterque certantibus ad salutem: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur*. Misericordibus misericordia, tanquam vero et optimo consilio utentibus, ut hoc eis exhibeatur a potentiore, quod invalidioribus exhibent. *Beati misericordes; quoniam ipsorum miserebitur*. Mundis corde facultas videndi Deum, tanquam purum oculum ad intelligenda æterna gerentibus. *Beati mundi corde; quoniam ipsi Deum videbunt*. Pacificis Dei similitudo, tanquam perfecte sapientibus formatisque ad imaginem Dei per regenerationem renovati hominis: *Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur*. Etista quidem in hac vita possunt compleri, sicut completa esse in Apostolis creditus (b). Nam illa omnimoda in angelicam formam mutatio, que post hanc vitam promittitur, nullis verbis exponi potest. *Beati ergo qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum celorum*. Hæc octava sententia, que ad caput redit, perfectumque hominem declarat, significatur fortasse et circumcisio octavo die in Veteri Testamento; et Domini resurrectione post sabbatum, qui est utique octavus, idemque primus dies; et celebrazione octavarum feriarum, quas in regeneratione novi hominis celebramus; et numero ipso Pentecostes. Nam septenario numero septies multiplicato, quo sunt quadraginta novem, quasi octavus additur, ut quinquaginta compleantur et tanquam redeatur ad caput: quo die missus est Spiritus sanctus, quo in regnum celorum ducimus, et hæreditatem accipimus, et consolamur; et pascimur, et misericordiam consequimur, et muniamur, et pacificamur; aque ita perfecti, omnes

(a) *I Retract. cap. 49, n. 4.*(b) *Ibid., n. 2.*

extrinsecus illatas molestias pro veritate et justitia sustinemus.

CAPUT V. — 13. *Beati critici*, inquit, *cum robis male dicent, et persecutur vos, et dicent omne malum adversum vos, mentientes, propter me. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra multa est in cælis*. Animadversus quisquis delicias hujus saeculi et facultates rerum temporalium querit in nomine christiano, intrinsecus esse beatitudinem nostram; sicut de anima ecclesiastica ore propheticō dicitur: *Omni pulchritudo filii regis intrinsecus* (*Psal. XLIV, 14*): nam extrinsecus maledicta et persecutions et detractiones promittuntur: de quibus tamen magna merces est in cælis, que sentitur in corde patientium, eorum qui jam possunt dicere, «*Gloriamur in tribulationibus; scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit; quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis*» (*Rom. v, 3-5*). Non enim ista perpetui fructuosum est, sed ista pro Christi nomine non solum æquo animo, sed etiam cum exsultatione tolerare. Nam multi hæretici, nomine christiano animas decipientes, multa talia patiuntur: sed ideo excluduntur ab ista mercere, quia non dictum est tantum, *Beati qui persecutionem patiuntur*; sed additum est, *propter justitiam*: ubi autem sana fides non est, non potest esse justitia; quia iustus ex fide vivit (*Habac. II, 4, et Rom. I, 17*). Neque schismatici aliquid sibi ex ista mercede promittant; quia similiter ubi charitas non est, non potest esse justitia: dilectio enim proximi malum non operatur (*Rom. XIII, 10*), quam si haberent, non dilarent corpus Christi, quod est Ecclesia (*Coloss. I, 24*).

44. Querit autem potest quid intersit quod ait, *Cum robis male dicent, et, Omne malum dicent adversum vos*; cum maledicere, hoc sit, malum dicere. Sed alter maledictum jactatur cum contumelia coram illo cui maledicitur, sicut Domino nostro dictum est, *Nonne verum dicimus, quia Samaritanus es, et daemonium habes* (*Joan. VIII, 48*)? alter cum absentis fama leditur, sicut de illo item scribitur, *Alii dicebant, Quia propheta est: aliis autem dicebant, Non, sed seducit populum* (*Id. VII, 12*). Persequi autem, est vim inferre, vel insidiis appetere: quod fecit qui eum tradidit, et qui eum crucifixerunt. Sane quod etiam hoc non est nude positum, ut diceretur, *Et dicent omne malum adversum vos*, sed additum est, *mentientes*; additum etiam, *propter me*: proprie eos additum puto, qui volunt de persecutionibus et de famâ sue turpitudine gloriari; et ideo dicere ad se pertinere Christum, quia multa de illis dicuntur mala; cum et vera dicantur, quando de illorum errore dieuntur: et si aliquando etiam nonnulla falsa jactantur, quod temeritate hominum plerunque accidit, non tamen propter Christum ista patiuntur. Non enim Christum sequitur, qui non secundum veram fidem et catholicam disciplinam Christianus vocatur.

45. *Gaudete, inquit, et exsultate, quoniam merces vestra multa est in cælis*. Non hic cœlos dici putemus

periores partes hujus visibilis mundi. Non enim merces nostra, qua inconcessa et aeterna esse debet, in rebus volubilibus et temporalibus collocanda est. Sed in cælis dictum puto, in spiritualibus firmamentis, ubi habitat sempera justitia: in quorum comparatione terra dicitur anima iniqua, cui peccanti dictum est, *Terra es, et in terram ibis* (*Gen. iii, 19*). De his ecclis dicit Apostolus: *Quoniam conversatio nostra in cælis est* (*Philipp. iii, 20*). Sentiunt ergo iam iustum mercedem, qui gaudent spiritualibus bonis: sed tunc ex omni parte periclitent, cum etiam hoc mortale induerit immortalitatem. *In enim persecuti sunt, inquit, et Prophetas qui ante vos fuerunt.* Nunc persecutionem generaliter posuit, et in maledictis et in dilaceratione famæ; et bene exemplo adhortatus est, quia vera dicentes solent persecutionem pati: nec tamen ideo Prophetæ antiqui timore persecutionis a veritatis prædicatione defecerunt.

CAPUT VI. — 16. Rectissime itaque sequitur, *Vos estis sal terra*: ostendens fatuos esse judicandos, qui temporalium bonorum vel copiam sectantes, vel inopiam metuentes, amittunt aeterna, quæ nec dari possunt ab hominibus, nec auferri. *Itaque si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?* id est, si vos per quos condiendi sunt quodammodo populi, metu persecutionum temporalium amisitis. regna coelorum; qui erunt homines per quos a vobis error auferatur, cum vos elegerit Deus, per quos errorem auferat ceterorum? Ergo *ad nihilum valet sal infatuatum, nisi ut mittatur foras, et calcetur ab hominibus.* Non itaque calcatur ab hominibus qui patitur persecutionem, sed qui persecutionem timendo infatuatur. Calcarum enim non potest nisi inferior: sed inferior non est qui quamvis corpore multa in terra sustineat, corde tamen fixus in cælo est.

17. *Vos estis lumen mundi.* Quomodo dixit superius *sal terra*, sic nunc dicit *lumen mundi*. Nam neque superius ista terra accipienda est, quam pedibus corporeis calcamus, sed homines qui in terra habitant, vel etiam peccatores, quorum condiendis et extingendi putoribus apostolicum salem Dominus misit. Et hic mundum non cœlum et terram, sed homines qui sunt in mundo vel diligunt mundum, oportet intelligi, quibus illuminandis Apostoli missi sunt. *Non potest civitas abscondi super montem constituta:* id est, fundata super insignem magnamque justitiam, quam significat etiam ipse mons in quo disputat Dominus. *Negue accendent lucernam, et ponunt eam sub modo.* Quid putamus? ita esse dictum *sub modo*, ut occultatio tantum lucernæ accipienda sit, tanquam si diceret, Nemo accedit lucernam, et occultat illam? an aliquid etiam modius significat, ut hoc sit ponere lucernam *sub modo*, superiora facere corporis commoda, quam prædicationem veritatis; ut ideo quisque veritatem non prædicet, dum timet ne aliquid in rebus corporalibus et temporalibus molestie patiatur? Et bene modius dicitur, sive propriæ retributionem mensuræ, quia ea quisque recipit quæ gessit in corpore, ut illic, inquit Apostolus, *recipiat*

unusquisque quæ gessit in corpore (*II Cor. v, 10*): et tanquam de hoc modo corporis alio loco dicitur, *In qua enim mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis* (*Math. viii, 2*): sive quoniam temporalia bona, quæ in corpore peraguntur, certa dierum mensura et inchoantur et transeunt, quam fortasse significat modius; aeterna vero et spiritualia nullo tali fine coercentur (*a*): *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum* (*Joan. iii, 34*). Sub modo ergo lucernam ponit, quisquis lacem bona doctrinæ commodis temporalibus obscurat et tegit. *Sed super candelabrum.* Super candelabrum autem, qui corpus suum ministerio Dei subjicit, ut superior sit predicatione veritatis, et inferior servitus corporis: per ipsam tamen corporis servitutem excelsior luceat doctrina, quæ per officia corporalia, id est per vocem et lingua et ceteros corporis motus in bonis operibus insinuator discernitibus. Super candelabrum ergo ponit lucernam, cum dicit Apostolus, *Non sic pugno tanquam aerem cœdens; sed castigo corpus meum, et servituti subjicio, ne forte atlitis predicans ipse reprobis inveniar* (*I Cor. ix, 26, 27*). Quod vero ait, *Ut luceat omnibus qui in domo sunt, domum puto dictam habitationem hominum,* id est ipsum mundum, propter id quod superius ait, *Vos estis lumen mundi*: aut si domum quisque vult accipere Ecclesiam, nec hoc est absurdum.

CAPUT VII. — 18. *Sic luceat,* inquit, *lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra, et glorificant Patrem vestrum qui in cælis est.* Si tantummodo diceret, *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra;* finem constituisse videretur in laudibus hominum, quas querunt hypocrite, et qui ambiant ad honores, et captant inanisimam gloriam. Contra quos dicitur. « Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem » (*Galat. i, 10*): et per prophetam, « Qui hominibus placent, confusi sunt, quia Deus nihili feci illos; » et iterum, « Deus confregit ossa hominibus placentibus » (*Psalm. lii, 6*): et rursum Apostolus, « Non efficiamur inanis gloria cupidi » (*Galat. v, 26*); et ipse iterum, « Probet autem se homo, et tunc in semelipsso habebit gloriam, et non in altero » (*Id. vi, 4*). Non ergo tantum dixit, « ut videant bona facta vestra; » sed addidit, « et glorificant Patrem vestrum qui in cælis est: » ut hoc ipsum quod homo per bona opera placet hominibus, non ibi finem constituat ut hominibus placeat; sed referat hoc ad laudem Dei, et propterea placeat hominibus ut in illo glorificetur Deus. Hoc enim laudantibus expedit, ut non hominem, sed Deum honorent: sicut in ipso homine qui portabatur¹, Dominus ostendit, ubi admirata turba paralytico sanato virtutes ejus, sicut in Evangelio scriptum est, « Timuerunt et glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus » (*Math. ix, 8*). Cujus imitator apostolus Paulus dicit: « Tantum au-

¹ In undecim viss. et in editis / m. et Ex., quem portabat. Apud Mar., quem portabant

(a) I Re却ci. cap. 19, n. 5.

tum audientes erant quoniam qui aliquando nos persequebatur, nunc evangelizat fidem quam aliquando vastabat; et in me glorificabant Deum. (Galat. 1, 23, 24).

19. Posteaquam ergo cohortatus est audientes ut se prepararent ad omnia sustinenda pro veritate atque justitia, et ut non absconderent bonum quod accepturi erant, sed ea benevolentia disserent, ut ceteros docerent, non ad laudem suam, sed ad gloriam Dei bona sua opera referentes; incipit eos jam informare et docere quid doceant, tanquam si quererent dientes: Ecce volumus et omnia sustinere pro tuo nomine, et doctrinam tuam non abscondere; sed quid est hoc ipsum quod vetas abscondi, et pro quo jubes omnia tolerari? numquid alia dictums es contra ea quae in Lege scripta sunt? Non, inquit. *Nolle enim putare, quoniam veni solvere Legem. aut Prophetas: non veni solvere, sed imple.*

CAPUT VIII. — 20. In hac sententia sensus duplex est; secundum utrumque tractandum est. Nam qui dicit, *Non veni solvere Legem, sed imple;* aut addendo dicit quod minus habet, aut faciendo quod habet: illud ergo prius consideremus, quod primo posui. Nam qui addit quod minus habet, non utique solvit quod invenit, sed magis perficiendo confirmat: et ideo sequitur, et dicit, *Amen dico vobis, donec transiet cælum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a Lege, donec omnia fiant.* Dum enim sunt etiam illa que adduntur ad perfectionem, multo magis sunt illa que præmissa sunt ad inchoationem. Quod autem ait, *Iota unum, aut unus apex non transiet a Lege,* nihil potest aliud intelligi nisi vehemens expressio perfectionis (*a*), quando per litteras singulas demonstrata est: inter quas litteras iota minor est ceteris, quia uno duci fit; apex autem est etiam ipsius aliqua in summo particula. Quibus verbis ostendit in Lege ad effectum etiam minima quæque perduci. Deinde subicit: *Qui enim solverit unum de mandatis istis minipuis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum.* Mandata ergo minima significantur per unum iota et unum apicem. Qui ergo solverit et docuerit sic, id est, secundum id quod solvit, non secundum id quod invenit et legit, *minimus vocabitur in regno cælorum:* et fortasse ideo non erit in regno cælorum, ubi nisi magui esse non possunt. *Qui autem fecerit et docuerit sic (b),* hoc est, qui non solverit, et docuerit sic, secundum id quod non solvit, *magnus vocabitur in regno cælorum.* Qui vero magnus vocabitur in regno cælorum, sequitur ut etiam sit in regno cælorum, quo magni admittuntur: ad hoc enim pertinet quod sequitur.

CAPUT IX. — 21. *Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum:* id est, nisi non solum illa minima Legis præcepta impleveritis quæ inchoant hominem, sed etiam ista quæ a me adduntur, qui non veni solvere Legem, sed imple,

non intrabitis in regnum cælorum (*c*). Sed dicas mihi: Si de illis mandatis minimis cum superius loqueretur, dixit minimum vocari in regno cælorum quisquis unum eorum solverit, et secundum suam solutionem docuerit; magnum autem vocari quisquis ea fecerit, et sic docuerit, et ex eo jam in regno cælorum fumrum esse quia magnus est: quid opus est addi præceptis Legis minimis, si iam in regno cælorum potest esse, quia magnus est quisquis ea fecerit, et sic docuerit? Quapropter sic est accipienda illa sententia, *Qui autem fecerit et docuerit sic, magnus vocabitur in regno cælorum:* id est, non secundum illa minima, sed secundum ea que ego dicas sum. Quæ sunt autem ista? Ut abundet justitia, inquit, vestra super Scribarum et Pharisæorum; quia nisi abundaverit, non intrabitis in regnum cælorum. Ergo qui solverit illa minima, et sic docuerit, minimus vocabitur: qui autem fecerit illa minima, et sic docuerit, non jam magnus habendus est et idoneus regno cælorum; sed tamen non tam minimus quam ille qui solvit: ut autem sit magnus atque illi regno aptus, facere debet et docere, sicut Christus nunc docet, id est, ut abundet justitia ejus super Scribarum et Pharisæorum. Justitia Pharisæorum est, ut non occidant; justitia eorum qui intraturi sunt in regnum Dei, ut non irascantur sine causa: minimum est ergo non occidere; et qui illud solverit, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem illud impleverit ut non occidat, non continuo magnus erit et idoneus regno cælorum, sed tamen ascendit aliquem gradum; perficietur autem, si nec irascatur sine causa: quod si perficerit, multo remotior erit ab homicidio. Quapropter qui docet ut non irascimur, non solvit Legem ne occidamus, sed implet potius, ut et foris dum non occidimus, et in corde dum non irascimur, innocentiam custodiamus.

22. *Andistis ergo, inquit, quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, iudicio reus erit. Ego autem dico robis, quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio: qui autem dixerit fratri suo, Racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, Fatus, reus erit gehennæ ignis.* Quid interest inter reum iudicio, et reum concilio, et reum gehennæ ignis? Nam hoc postremum gravissimum sonat, et admonet quendam gradus factos a levioribus ad graviora, donec ad gehennam ignis veniretur. Et ideo si levius est reum esse iudicio quam reum esse concilio; item levius est reum esse concilio, quam esse reum gehennæ ignis; oportet levius esse intelligatur irasci sine causa fratri, quam dicere *Racha*, et rursus levius esse dicere *Racha*, quam dicere *Fatus*. Non enim reatus ipse habeat gradus, nisi gradatim etiam peccata commemorantur.

23. Unum autem hic verbum obscurum positum est, quia nec græcum nec latinum est *Racha*: cetera vero in sermone nostro usitata sunt. Nonnulli autem de græco trahere voluerunt interpretationem hujus vocis, putantes pannosum dici *Racha*, quoniam græce pannus πάπος dicitur: a quibus tamen cum quererit

(a) I Retract. cap. 19, n. 3.

(b) In greco legebat οὐδὲ, pro outo.

(c) I Retract. cap. 19, n. 4.

quid dicatur græce pannosus, non respondent *Racha*; deinde posset latinus interpres ubi posuit *Racha*, pannosum ponere, nec uti verbo quod et in latina lingua nullum sit, et in græca inusitatum. Probabilius est ergo quod audivi a quodam Hebræo, cum id interrogasset : dixit enim esse vocem non significantem aliquid, sed indignantis animi motum exprimentem. Has interjectiones grammatici vocant particulas orationis significantes commoti animi affectum : velut cum dicitur a dolente, *Heu*; vel ab irascente, *Hem*. Quæ voces quarunque linguarum sunt propriez, nec in aliam linguam facile transferuntur : que causa utique coegerit tam græcum interpretem quam latinum vocem ipsum ponere, cum quomodo eam interpretabetur non inveniret.

24. Gradus itaque sunt in istis peccatis, ut primo quisque irascatur, et eum motum retineat corde conceptum : jam si extorserit vocem indignantis ipsa commotio, non significantem aliquid, sed illum animi motum ipsa eruptione testantem, qua feriatur ille cui irascitur ; plus est utique quam si surgens ira silentio premeretur : si vero non solum vox indignantis audiatur, sed etiam verbum quo jam certam ejus vituperationem in quem profertur, designet et notet, quis dubitet amplius hoc esse, quam si solus indignationis sonus ederetur ? Itaque in primo unum est, id est, ira sola; in secundo duo, et ira, et vox que iram significat ; in tertio tria, et ira, et vox que iram significat : et in voce ipsa, certæ vituperationis expressio. Vide nunc etiam tres reatus, judicii, concilii, gehenna ignis. Nam in judicio adhuc defensioni datur locus : in concilio autem quanquam et judicium esse soleat, tamen qui interesse aliquid hoc loco facteri cogit ipsa distinctio, videtur ad concilium pertinere sententiae prolatio ; quando non jam cum ipso reo agitur, utrum dammandus sit, sed inter se qui judicant conferunt quo supplicio damnari oporteat quem constat esse dammandum : gehenna vero ignis, nec damnationem habet dubiam, sicut judicium ; nec damnati poenam, sicut concilium ; in gehenna quippe ignis certa est et damnatio et pena damnati. Videntur ergo aliqui gradus in peccatis et in reatu : sed quibus modis invisibiliter exhibeantur¹ meritis animarum, quis potest dicere ? Audiendum est itaque quantum intersit inter justitiam Phariseorum, et istam maiorem que in regnum cœlorum introducit, quod cum sit gravius occidere quam verbo irrogare convicium, ibi occisio reum facit judicio, hic autem ira facit reum judicio, quod trium illorum peccatorum levissimum est : quia illic questionem homicidii inter homines agabant ; hic autem omnia divino judicio dimittuntur, ubi finis damnatorum est gehenna ignis. Quisquis autem dixerit quod graviore supplicio in majore justitia punitur homicidium, si gehenna ignis punitur convictionem, cogit intelligi esse differentias gehennarum.

25. Sane in tribus istis sententiis subauditio verborum intuenda est. Habet enim prima sententia

¹ Lov., exhibeantur poenæ. Abest, poenæ, ab aliis editis, et a MSS.

omnia verba necessaria, ut nihil subaudiatur : *Qui irascitur, inquit, fratri suo sine causa, reus erit judicio*. In secunda vero cum ait, *Qui autem dixerit fratri suo, Racha, subauditor, sine causa, et ita jungiatur, reus erit concilio* (a). Jam in tertia ubi ait, *Qui autem dixerit, Fatue*, duo subaudiuntur, et fratri suo, et sine causa. Hoc est unde defenditur, quod Apostolus Galatas vocat stultos (*Galat. iii. 1*), quos etiam fratres nominali : non enim id facit sine causa. Ideo autem hic frater subaudiens est, quia de inimico postea dicitur quomodo etiam ipse tractandus sit majore justitia.

CAPUT X. — 26. Deinde hic sequitur : *Si ergo obtuleris munus tuum ad altare, et illuc recordatus fueris quod frater tunc habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum ante altare, et vade, prius reconciliare fratri tuo*¹ : et tunc veniens offer munus tuum. Hinc utique appetat de fratre dictum superius ; quoniam sententia qua sequitur, ea conjunctione connectitur ut superiori attestetur : non enim ait, Si autem obtuleris munus tuum ad altare ; sed ait, *Si ergo obtuleris munus tuum ad altare*. Nam si irasci fas non est fratri suo sine causa, aut dicere *Racha*, aut dicere *Fatue*; multo minus fas est animo tenere aliquid ut in odium indignatio convertatur. Quo pertinet etiam quod alio loco dicitur, *Nisi occidat sol super iracundiam vestram* (*Ephes. iv. 26*). Jubemus ergo illaturi munus ad altare, si recordati fuerimus aliquid adversum nos habere fratrem, munus ante altare relinquare, et pergere ac reconciliari fratri, deinde venire et munus offerre. Quod si accipiatur ad litteram, fortassis aliquis credat ita fieri oportere, si presens frater sit, non enim diutius differri potest, cum munus tuum relinquere ante altare jubearis : si ergo de absente, et, quod fieri potest, etiam trans mare constituto aliquid tale veniat in mentem, absurdum est credere ante altare munus relinquendum, quod post terras et maria pererrata offeras Deo. Et ideo prorsus intro ad spiritualia refugere cogimur, ut hoc quod dictum est sine absurditate possit intelligi.

27. Altare itaque spiritualiter in interiori Dei templo ipsam fidem accipere possumus, cujus signum est altare visible. Quodlibet enim munus offerimus Deo, sive prophetiam, sive doctrinam, sive orationem, sive hymnum, sive psalmum, et si quid tale aliud spiritualium donorum animo occurrit, acceptum esse non potest Deo, nisi fidei sinceritate sufficiatur, et ei fixe atque immobiliter tanquam² impunatur, ut possit integrum atque illibatum esse quod loquimur. Nam multi haeretici non habentes altare, id est veram fidem, blasphemias pro laude dixerunt ; terrenos videlicet opinionibus aggravati, votum suum tanquam in terram projicientes. Sed debet esse sana etiam offerentis intentio. Et propterea cum tale aliquid oblatori sumus in corde nostro, id est in interiori Dei templo ; *Tempulum enim Dei sanctum est*, inquit, *quod estis vos* (*I Cor. iii. 17*) ; et,

¹ Am Er. et plures MSS., reconciliari fratribus. At Lov., reconciliare. Optime, suffragante græco, diallagethi.

² Hic Lov. addit. altari ; que voce carent ceteri codices.

(a) I Retract. cap. 19, n. 4.

In interiore homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris (Ephes. iii, 17) : si in mentem venerit quod aliquid habeat adversum nos frater, id est, si nos eum in aliquo laesimus ; tunc enim ipse habet adversum nos : nam nos adversus illum habemus, si ille nos laesit : ubi non opus est pergere ad reconciliationem ; non enim veniam postulabis ab eo qui tibi fecit injuriam, sed tantum dimittes, sicut tibi dimitti a Domino cupis, quod ipse commiseris : pergendum est ergo ad reconciliationem, cum in mentem venerit quod nos forte fratrem in aliquo laesimus ; pergendum autem non pedibus corporis, sed motibus animi, ut te humili affectu prosternas fratri, ad quem chara cogitatione cucurreris, in conspectu ejus cui munus oblaturus es. Ita enim etiam si prorsus sit, poteris eum non simulata anima lenire, atque in gratiam revocare veniam postulando, si hoc prius coram Deo feceris, pergens ad eum non pigro motu corporis, sed celerrimo dilectionis affectu ; atque inde veniens, id est, intentionem revocans ad id quod agere coeperas, offeres munus tuum.

28. Quis autem hoc facit, ut fratri suo vel non irascatur sine causa, vel Racha non dicat sine causa, vel eum fatuum non appellat sine causa, quod tohum superbissimo admittitur ; Vel forte si in aliquo horum lapsus fuerit, quod est unum remedium, supplici animo veniam deprecetur ; nisi quisquis inanis jactantie spiritu non inflatur¹? Beati ergo pauperes spiritu ; quoniam ipsorum est regnum celorum. Nunc jam videamus quod sequitur.

CAPUT XI. — 29. *Esto, inquit, adversario tuo benevolus cito dum es in via cum eo ; ne forte te tradat adversarius judici, et iudex tradat te ministro, et in carcere mittaris. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem. Judicem intelligo : Pater enim non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio (Joan. v, 22). Ministrum intelligo : Et Angelii, inquit, ministrabant ei (Matth. iv, 11) : et eum Angelis suis venturum credimus ad judicandos vivos et mortuos. Carcerem intelligo ; poenas videbilem tenebrarum, quas alio loco exteriores vocat (Id. viii, 19) : credo propterea quod intrinsecus sit in ipsa mente, vel etiam si quid secretius cogitari potest, gaudium divinorum premiorum ; de quo dicitur servo bene merito, *Intra in gaudium Domini tui (Id. xxv, 23)* ; quemadmodum etiam in hac ordinatione reipublica, vel a secretario, vel a praetorio iudicis extra mittitur qui in carcere traditur.*

30. De solvendo autem novissimo quadrante, potest non absurde intelligi aut pro eo positum quod nihil relinquitur impunitum ; sicut loquentes etiam dicimus, Usque ad faciem, cum volumus exprimere aliquid ita exactum, ut nihil relinqueretur : vel ut significarentur nomine quadrantis novissimi, terrena peccata. Quarta enim pars distinctorum membrorum hujus mundi, et ea novissima, terra inveniatur, ut in-

cipias a celo, secundum aerem numeres, aquam terram, quartam terram. Potest ergo convenienter videri dictum, *Donee solvas novissimum quadrantem*, donec luas terrena peccata : hoc enim et peccator audiuit, *Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19)*. *Donee solvas* autem quod dictum est, miror si non eam significat pena que vocatur aeterna. Unde enim solvit illud debitum, ubi jam non datur preniendi et correctio vivendi locus? Ita enim fortasse hic positum est, *Donee solvas*, quomodo in illo ubi dictum est, *Sede ad dexteram meam, donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis (Psalm. cix, 1)*; non enim cum fuerint inimici sub pedibus positi, desinet ille sedere ad dexteram : aut illud Apostoli, *Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis (1 Cor. xv, 28)*; non enim cum positi fuerint, desinet regnare. Quemadmodum ergo ibi intelligitur, de quo dictum est, *Oportet eum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus suis*, semper regnaturum, quoniam semper illi erunt sub pedibus : ita hic accipi potest, de quo dictum est, *Non exies inde, donec solvas novissimum quadrantem*, semper non exiturum esse ; quia semper solvit novissimum quadrantem, dum sempiternas penas terrenorum peccatorum luit. Neque ita hoc dixerim, ut diligentiorem tractationem videar admissae de penis peccatorum, quomodo in Scripturis dicantur aeternae : quanquam quolibet modo vitanda sunt potius quam scientiae.

31. Sed videamus iam quis sit ipse adversarius, cui jubemur esse benevoli cito, cum sumus eum illo in via. Aut enim diabolus est, aut homo, aut caro, aut Deus, aut praeceptum ejus. Sed diabolo non video quomodo jubemor benevoli esse, id est concordes aut consentientes. Namque alii quod gracie possum est *timere*, interpretati sunt *concoras*, alii *consentiens* : sed neque benevolentiam diabolo jubemur exhibere ; ubi enim benevolentia, ibi amicitia : neque quisquam dixerit amicitiam cum diabolo esse faciendam ; neque concordare cum illo expedit, cui semel renuntiando bellum indiximus, et quo victo coronabimur ; neque consentire illi jam oportet, cui si nunquam consensimus, nunquam in istas incidissemus miserias. De homine autem, quanquam jubemur cum omnibus, quantum in nobis est, pacem habere, ubi utique et benevolentia, et concordia, et consensio potest intelligi ; non video tamen quomodo accipiam ab homine nos iudici tradi, ubi Christum iudicem intelligo, *ante cujus tribunal omnes oportet exhiberi*, sicut dicit Apostolus (*Il Cor. v, 10*) : quomodo ergo iudici traditorum est, qui ante iudicem pariter exhibebitur? Aut si propterea traditur quisque iudici, quia hominem habet, quamvis illo non tradente qui Iesus est ; multo commodius accipitur a lege ipsa reum tradi iudici, contra quam fecit, cum hominem laderet. Quia et si occidendo quis nocuerit homini, non erit iam tempus quo concordet cum eo ; quia jam non est cum illo in via, id est in hac vita : nec tamen ideo non sanabitur penitendo, et ad illius misericordiam cum sacrificio tribulati cordis refugiendo qui donat peccata conver-

¹ Lov., *deprecetur ; quod quisquis non fecerit, inanis jacit in spiritu inflatur*. sed liquidior est nostra lectio, et a ceteris libris probata.

sis ad se, et qui plus gaudet de uno pœnitente, quam de nonaginta novem justis (*Luc. xv, 7*). Carni vero multo minus video quomodo benevoli vel concordes vel consentientes esse jubeamur. Magis enim peccatores amant carnem suam, et concordant cum illa, et consentiunt ei: qui vero eam servituti subjiciunt, non ipsi ei consentiunt, sed eam sibi consentire cogunt.

32. Fortasse ergo jubemus Deo consentire, et illi esse benevoli, ut ei reconciliemur, a quo peccando aversi sumus, ut adversarius noster dici possit. Quibus enim resistit, recte dicitur eorum adversarius: *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*Jacobi iv, 6*); et, *In iunctum omnis peccati superbia; initium autem superbiae hominis, apostatare a Deo* (*Ecclesi. x, 15, 14*): et Apostolus dicit, *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Fili ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius* (*Rom. v, 10*). Ex quo intelligi potest, nullam naturam malam inimicam Deo esse, quandoquidem ipsi reconciliantur qui inimici fuerunt. Quisquis ergo in hac via, id est in hac vita, non fuerit reconciliatus Deo per mortem Filii ejus, tradetur judici ab illo; quia *Pater non judicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*: atque ita cetera quia in hoc capitulo scripta sunt consequuntur, de quibus jam tractavimus. Unum solum est quod huic intellectui difficultatem facit, quomodo possit recte dici in via nos esse cum Deo, si hoc loco ipse accipiens est adversarius impiorum, cui jubemus eito reconciliari: nisi forte quia ipse ubique est, nos etiam cum in hac via sumus, cum illo utique sumus. Si enim ascendero in celum, inquit, tu ibi es; si descendero in infernum, odes; si recipiam pennas meas in directum, et habitabo in noris-sima¹ maris; etenim illuc manus tua deducet me, et continebit me dextera tua (*Psalm. cxxxviii, 8-10*). Aut si non placet impios dici esse cum Deo, quanquam nusquam non praesto sit Deus; quemadmodum non dicimus cacos esse cum luce, tametsi oculos eorum lux circumfundat; unum reliquum est, ut hic adversarium praeceptum Dei, intelligamus. Quid enim sic adversatur peccare volentibus quam præceptum Dei, id est lex ejus et Scriptura divina, qua data est nobis ad hanc vitam, ut sit nobiscum in via, cui non oportet contradicere, ne nos tradat judici; sed ei oportet consentire cito? Non enim quisquam novit quando de hac vita exeat. Quis autem consentit Scriptura divina, nisi qui legit vel audit pie, deferens ei culmen auctoritatis, ut quod intelligit, non proprie hoc joderit quod peccatis suis adversari sentit; sed magis diligit correptionem suam, et gaudeat quod morbis suis, donec sanentur, non parcitur: quod vero aut obscurum, aut absurdum illi sonat, non inde concites contradictionum certamina, sed ore ut intelligat; benevolentiam tamen et reverentiam tantu[m] auctoritati exhibendam esse meminerit? Sed quis hoc facit, nisi quisquis ad testamentum patris aperiendum et cognoscendum,

¹ Am. Er. et Lov., in *norissimo*. At MSS. necnon editio Mar., in *novissima*; juxta graecum LXX, *et in ezechiala*.

non litium minitatione acerbus, sed pietate mitis accesserit? Beati ergo mites; quoniam ipsi hereditate possidebunt terram. Videamus sequentia.

CAPUT XII.—33. Audistis quia dictum est antiquis, *Non moechaberis*. Ego autem dico nobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscentiam eam, jam moechatus est eam in corde suo. Justitia ergo minor est, non moechari corporum conjunctione: justitia vero major regni Dei, non moechari in corde. Quisquis autem non moechatur in corde, multo facilis custodit ne moechetur in corpore. Illud ergo confirmavit qui hoc præcepit: non enim venit Legem solvere, sed implere. Sane considerandum est quod non dixit, *Omnis qui concupiverit mulierem ad concupiscentiam eam*, id est, hoc fine et hoc animo attenderit ut eam conerpiscat: quod jam non est titillari delectatione carnis, sed plene² consentire libidini; ita ut non refrenetur illicitus appetitus, sed si facultas data fuerit, satietur.

34. Nam tria sunt quibus impletur peccatum; suggestione, delectatione, et consensione. Suggestio, sive per memoriam fit, sive per corporis sensus, cum aliquid videmos, vel audiemos, vel olfachmus, vel gustamus, vel tangimus. Quo si frui delectaverit, delectatio illicta refrenanda est. Velut cum jejunamus et visus ejus palati appetitus assurgit, non fit nisi delectatione: sed³ huic tamen non consentimus, et eam⁴ dominantis rationis iure cohibemus. Si autem consensio facta fuerit, plenum peccatum erit. notum Deo in corde nostro, etiam si facta non innotescat hominibus. Ita ergo sunt isti gradus, quasi a serpente suggestio fiat, id est, lubrico et volubili, hoc est temporali corporum⁵ motu; quia et si quatalia phantasmatu[m] intus versantur in anima, de corpore forinsecus tracta sunt; et si quis occultus præter istos quinque sensus motus corporis animam tangit, est etiam ipse temporalis et lubricus; et ideo quanto illabitur occulitus ut cogitationem contingat, tanto convenientius serpenti comparatur. Tria ergo haec, ut dicere coeparam, similia sunt illi gesta rei que in Genesi scripta est, ut quasi a serpente fiat suggestio et quedam suasio; in appetitu autem carnali, tanquam in Eva, delectatio; in ratione vero, tanquam in Ivo, consenso: quibus peractis, tanquam de paradiso, hoc est, de beatissima luce justitiae in mortem homo expellitur (*Gen. iii, 1*); justissime omnino. Non enim cogit qui suadet. Et omnes nature in ordine suo gradibus suis pulchritu[m] sunt: sed de superioribus in quibus rationalis animus ordinatus est, ad inferiora non est declinandum. Nec quisquam hoc facere cogitur; et ideo si fecerit, iusta Dei lege puniatur: non enim hoc commitit invitus. Verumtamen delectatio ante consuetudinem⁶ vel nulla est, vel tam tenuis ut prope nulla sit: cui consentire ma-

² In omnibus prope nisi, plane.

³ Editio Mar. et Lov., cateris liberis refragantibus, si ann.

⁴ MSS. decem, corporalium.

⁵ Sic MSS. et Mar. At Am. Er. et Lov., sine justa defensione puniatur.

⁶ Sic Am. Er. et MSS., uno tantum excepto. At Mar. et Lov., ante concessionem.

gnum peccatum est, cum illicita est. Cum autem quisque consenserit, committit peccatum in corde. Si autem etiam in factum processerit, videtur satiare et extingui cupiditas: sed postea cum suggestio repetitur, major accenditur delectatio; quæ tamen adhuc multo minor est quam illa quæ assiduis factis in consuetudinem vertit. Hanc enim vincere difficillimum est: et tamen etiam ipsam consuetudinem, si se quisque non deserat, et christianam militiam non reformidet, illo duce atque adjutore superabit; ac sic in pristinam pacem¹ atque ordinem et vir Christo, et mulier viro subjicitur (*I Cor. xi, 3, et Ephes. v, 23*).

35. Sicut ergo tribus gradibus ad peccatum pervenit, suggestione, delectatione, consensione; ita ipsius peccati tres sunt differentiae, in corde, in facto, in consuetudine, tanquam tres mortes: una quasi in domo, id est cum in corde consentitur libidini; altera jam prolatâ quasi extra portam, cum in factum procedit assensio; tertia, cum vi consuetudinis male tanquam mole terrena premitur animus, quasi in sepulcro jam putens. Quæ tria genera mortuorum Dominum resuscitasse, quisquis Evangelium legit, agnoscit. Et fortasse considerat quas differentias habeat etiam ipsa vox resuscitantis, cum alibi dicit, *Puella surge* (*Math. ix, 25*); alibi, *Juvenis, tibi dico, surge* (*Luc. vi, 14*); alibi, *Infrémuit spiritu, et flevit, et rursus fremuit*, et post deinde vox magna clamavit, *Lazare veni foras* (*Joan. xi, 33-44*).

36. Quapropter, nomine mœchantium qui hoc capitulo commemorantur, omnem carnalem et libidinosam concupiscentiam oportet intelligi. Cum enim tam assidue idolatriam Scriptura fornicationem dicat, Paulus autem apostolus avaritiam idolatriæ nomine appellat (*Coloss. iii, 5, et Ephes. v, 5*); quis dubitet omnem malam concupiscentiam recte fornicationem vocari, quando anima neglecta superiori lege qua regitur, inferiorum naturarum turpi voluptate, quasi mercede, prostituta corrumpitur? Et ideo quisquis carnalem delectationem adversus rectam voluntatem suam rebellare sentit per consuetudinem peccatorum, cuius indomita² violentia trahitur in captivitatem, recolat quantum potest qualem pacem peccando amiserit, et exclamat, *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* *Gratia Dei per Jesum Christum* (*Rom. vii, 24, 25*). Ita enim cum se infelicem exclamat, *lugendo implorat consolatoris auxilium.* Nec parvus est ad beatitudinem accessus, cognitio infelicitatis suæ: et ideo, *Beati etiam lugentes; quoniam ipsi consolabuntur.*

CAPUT XIII. — 37. Deinde sequitur, et dicit: *Si autem oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te: expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam.* Hic vero magna opus est fortitudine ad membra precidenda. Quidquid enim est quod significat oculus, sine dubio tale est quod vehementer diligitur.

¹ Am. Er. et Lov., potestate. MSS., consentiente Mar., pag. 26m.

² In decem MSS., *indomita.*

Solet enim et ab eis qui vehementer volunt exprimere dilectionem suam, ita dici, *Diligo eum ut oculos meos, aut etiam plus quam oculos meos.* Quod autem additum est, *dexter, fortasse ad angendam vim dilectionis valet.* Quanquam enim ad videndum isti oculi corporis communiter intendantur, et si ambo intendantur, æqualiter possint; amplius tamen formidant homines dextrum amittere. Ut iste sit sensus: *Quidquid illud est quod ita diligis, ut pro dextro oculo habeas, si scandalizat te, id est, si tibi impedimentum est ad veram beatitudinem, erue illud, et projice abs te.* Expedit enim tibi ut pereat unum horum, quæ ita diligis ut tanquam membra tibi hærent, quam totum corpus tuum eat in gehennam.

38. Sed quoniam sequitur de manu dextera, et similiter dicitur, *Si dextera manus tua scandalizat te, abscide eam, et projice abs te: expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam;* cogit quæcunque diligentius quid dixerit oculum. In qua questione nihil mihi occurrit congruentius, quam dilectissimum amicum; nam hoc est utique quod membrum recte possumus appellare, quod vehementer diligimus: et hunc consiliarium; quia oculus est, tanquam demonstrans iter; et in rebus divinis, quia dexter est: ut sinister sit dilectus quidem consiliarius, sed in rebus terrenis, ad necessitatem corporis pertinentibus; de quo scandalizante superfluum erat dicere, quandoquidem nec dextro parendum sit. In rebus autem divinis consiliarius scandalizans est, si in aliquam perniciosa hæresim nomine religionis atque doctrine conatur inducere. Ergo et dextera manus accipiatur dilectus adjutor et minister in divinis operibus: nam quemadmodum in oculo contemplatio, sic in manu recte actio intelligitur; ut sinistra manus intelligatur in operibus quæ huic vitæ et corpori sunt necessaria.

CAPUT XIV. — 39. *Dictum est autem, Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudii.* Hæc justitia minor est Pharisæorum, cui non est contrarium quod Dominus dicit, *Ego autem dico vobis, Quicumque dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam machari; et qui solutam a viro duxerit, machatur.* Non enim qui præcepit dari libellum repudii, hoc præcepit, ut uxor dimittatur: sed, *Qui dimiserit, inquit, det illi libellum repudii;* ut iracundiam temerariam projiciens uxorem libelli cogitatio temperaret. Qui ergo dimittiendi moram quæsivit, significavit quantum potuit duris hominibus, sè nolle discidiū. Et ideo ipse Dominus alio loco de hoc interrogatus, ita respondit: *Hoc Moyses propter duritiam vestram fecit* (*Math. xix, 8*). Quantumvis enim durus esset qui vellet dimittere uxorem, cum cogitaret libello repudii dato jam sine periculo eam posse numerare alteri, facile placaretur. Dominus ergo ad illud confirmandum ut non facile uxor dimittatur, solam causam fornicationis exceptit: ceteras vero universas molestias, si quæ forte exstiterint, jubet pro fide conjugali et pro castitate fortiter sustineri; et mœchum dicit etiam virum qui eam duxerit, quæ soluta

est a viro. Cujus rei apostolus Paulus terminum ostendit, quia tamdiu observandum dicit, quamdiu vir ejus vivit : illo autem mortuo, dat nubendi licentiam (*Rom. vii, 2, 3*). Hanc enim etiam ipse regulam tenuit, et in ea non suum consilium, sicut in nonnullis monitis, sed preceptum Domini jubentis ostendit, cum ait : *Eis autem qui sunt in conjugio præcipio, non ego, sed Dominus, mulierem a viro non discedere; quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari: et vir uxorem non dimittat* (*I Cor. vii, 10, 11*). Credo, simili forma, ut si dimiserit non ducat aliam, aut reconcilietur uxori. Fieri enim potest ut dimittat uxorem causa fornicationis, quam Dominus exceptam esse voluit. Jamvero si nec illi nubere conceditur vivo viro a quo recessit, neque huic alteram ducere viva uxore quam dimisit; multo minus fas est illicita cum quibuslibet supra committere. Beatoria sane conjugia judicanda sunt, quæ sive filii procreatis, sive etiam ista terrena prole contempta, continentiam inter se pari consensu servare potuerint : quia neque contra illud præceptum fit, quo Dominus dimitti conjungem vetat; non enim dimittit, qui cum ea non carnaliter, sed spiritualiter vivit : et illud servatur, quod per Apostolum dicitur, *Reliquum est ut qui habent uxores, quasi non habentes sint* (*Ibid. 29*).

CAPUT XV. — 40. Illud magis solet sollicitare animum parvulorum, qui tamen secundum præcepta Christi jam vivere gestint, quod alio loco ipse Dominus dicit, *Quisquis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, insuper et animam suam, non potest meus esse discipulus* (*Luc. xiv, 26*). Videri enim potest contrarium minus intelligentibus, quod hic vetat dimitti uxorem, excepta causa fornicationis, alibi vero discipulum suum negat esse posse quemquam qui non oderit uxorem. Quod si propter concubitum diceret, non etiam patrem, et matrem, et fratres in eadem conditione ponaret. Sed quam verum est quod *regnum cœlorum vim patitur, et qui vim faciunt, diripiunt illud* (*Math. xi, 12*) ! Quanta enim vi opus est, ut homo diligit inimicos, et oderit patrem, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres ! Utrumque enim jubet, qui ad regnum cœlorum vocat. Et quomodo hac non sint contraria inter se, ipso duce ostendere facile est ; sed ea intellecta implore difficile : quanquam et hoc eodem ipso adjuvante facilimum. Regnum enim *eternum quo discipulos suos, quos etiam fratres appellat, vocare dignatus est, non habet hujusmodi necessitudines temporales. Non enim est Iudeus, neque Græcus, neque masculus, neque femina, neque servus, neque liber; sed omnia et in omnibus Christus* (*Galat. iii, 28, et Coloss. iii, 11*). Et ipse Dominus dicit : *In resurrectione enim neque nubent, neque uxores ducent; sed erunt sicut Angeli Dei in cælis* (*Math. xxii, 30*). Oportet ergo ut quisquis illius regni vitam jam hic meditari voluerit, oderit non ipsos homines, sed istas necessitudines temporales, quibus ista quæ transitura est vita fulcitur, quæ nascendo et moriendo peragitur : quod qui non odit, nondum amat illam vitam ubi nulla erit conditio nascendi atque

moriendi, quæ copiat terrena conjugia.

41. Itaque si aliquem bene christianum, qui tamen habet uxorem, quamvis cum ea adhuc filios generet, interrogem, utrum in illo regno habere velit uxorem; memor utique promissorum Dei et vite illius, ubi corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem (*I Cor. xv, 53, 54*) ; jam magno vel certe aliquo amore suspensus, cum execratione respondebit, se vehementer id nolle. Rursus si interrogem, utrum uxorem suam post resurrectionem accepta angelica immutatione¹ quæ sanctis promittitur, secum ibi vivere velit; tam vehementer se id velle quam illud nolle respondebit. Sic inventitur bonus christianus diligere in una femina creaturam Dei, quam reformari et renovari desiderat; odisse autem conjunctionem copulationemque corruptibilem atque mortalem : hoc est, diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est. Ita etiam diligit inimicum, non in quantum inimicus est, sed in quantum homo est; ut hoc ei velit provenire quod sibi, id est, ut ad regnum cœlorum correctus renovatusque perveniat. Hoc et de patre et de matre et ceteris vinculis sanguinis intelligendum est, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sortitum est (*a*), diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perduci, ubi nemo dicit, Pater meus; sed omnes uni Deo, *Pater noster* : nec, *Mater mea*; sed omnes illi Jerusalem, *Mater nostra* : nec Frater meus; sed omnes de omnibus, Frater noster : conjugium vero cum illo simul nobis in unum redactis, quasi unus conjugis erit, qui nos de prostitutione hujus saeculi sui sanguinis effusione liberavit. Necesse est ergo ut oderit ea quæ transuent discipulus Christi, in iis quos secum ad ea venire desiderat, quæ semper manebunt; et tanto magis haec in eis oderit, quanto magis eos diligit.

42. Potest igitur christianus cum conjugi concorditer vivere; sive indigentiam carnalem cum ea sappiens, quod secundum veniam, non secundum imperium² dicit Apostolus; sive filiorum propagationem, quod jam nonnullo gradu potest esse laudabile; sive fraternali societatem, sine ulla corporum commixtione, habens uxorem tanquam non habens, quod est in conjugio Christianorum excellentissimum atque sublimis : ut tamen oderit in ea nomen temporalis necessitatis³, et diligit spem sempiterne beatitudinis. Odimus enim sine dubio, quod certe ut aliquando non sit optamus, sicut istam ipsam presentis saeculi vitam, quam temporalem si non odissemus, non desideraremus futuram, quæ non est tempori obnoxia. Pro hac enim vita posita est anima, de qua ibi dictum est, *Qui non oderit insuper et animam suam, non potest esse meus discipulus* (*Luc. xiv, 6*). Huic namque vite cibis est necessarius iste corruptibilis, de quo ipse

¹ sic MSS. et editi, præter Mar. et Lov., qui habent, *immortalitatem*.

² In omnibus MSS., non secundum debitum.

³ Ad. Er. et Lov., oderit in ea omnes temporales necessitates. At MSS., oderit in ea nomen temporalis necessitatis. Sic etiam Mar. usi pro necessitatibus, legendum videtur, necessitudines.

(a) *I Retract.*, cap. 19, n. 3.

Dominus dicit, *Nonne anima plus est quam esca* (*Matth. vi. 25*)? id est, haec vita cui necessaria est esca. Et quod dicit, ut animam suam ponat pro ovibus suis (*Jean. x. 15*); hanc utique vitam dicit, cum se probnibz moriturarum esse pronuntiat.

CAPUT XVI.—45. Exoritur hic altera questio, cum Dominus causa fornicationis permittat dimitti uxorem, quatenus hoc loco intelligenda sit fornicatio: utrum quoque intelligent omnes, id est, ut eam fornicationem credamus dictam quae in stupris committitur; an quemadmodum Scripturae solent fornicationem vocare, sicut supra dictum est, omnem illicitam corruptionem, sicut est idolatria vel avaritia, et ex eo iam omnis transgressio legis propter illicitam concupiscentiam (*a*). Sed consulamus Apostolum, ne aliquid temere dicamus: *His qui sunt in conjugio, inquit, præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari.* Potest enim fieri ut discedat ea causa qua Dominus permittit. Aut si feminæ licet virum dimittere etiam praeter causam fornicationis, et non licet viro; quid respondebimus de hoc quod dixit posterius, *Et vir uxorem ne dimittat?* Quare non addidit, excepta causa fornicationis, quod Dominus permittit; nisi quia similem formam vult intelligi, ut si dimiserit (quod causa fornicationis permittitur), maneat sine uxore, aut reconcilietur uxori? Non enim male reconciliaretur vir illi mulieri, quam cum lapidare nemo ausus esset, dixit ei Dominus: *Vade, et vide deinceps ne pecces* (*Id. viii. 41*). Quia et qui dicit, Non licet dimittere uxorem, nisi causa fornicationis; cogit retinere uxorem, si causa fornicationis non fuerit; si autem fuerit, non cogit dimittere, sed permittit: sicut dicitur, Non licet mulieri nubere alteri, nisi mortuo viro; si ante viri mortem nupserit, rea est: si post viri mortem non nupserit, non est rea; non enim iussa est nubere, sed permissa. Si ergo par forma est in isto jure conjugii inter virum et mulierem, usque adeo ut non tantum de femina, idem Apostolus dixerit, *Mulier non habet potestatem sui corporis, sed vir;* sed etiam de illo non tacuerit dicens, *Similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier;* si ergo similis forma est, non oportet intelligi licere mulieri virum dimittere, nisi causa fornicationis, sicut et viro.

44. Considerandum est itaque quatenus fornicationem intelligere debeamus, et consulendum, ut cooperamus, Apostolus. Sequitur enim et dicit, *Ceteris autem ego dico, non Dominus.* Hic primo videndum est quibus ceteris; dicebat enim superius ex Domini persona his qui sunt in conjugio, nunc vero ex sua persona ceteris dicit: ergo fortasse his qui non sunt in conjugio: sed non hoc sequitur. Ita enim subjungit: *Si quis frater habet uxorem infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam.* Ergo etiam nunc his dicit qui sunt in conjugio. Quid sibi ergo vult quod ait, *ceteris:* nisi quia superius eis loquebatur, qui sic copulati erant, ut pariter in fide Christi essent; ceteris vero nunc dicit, id est eis qui sic copulati sunt,

(b) *I Retract. cap. 19, n. 6.*

ut non ambo fideles sint? Sed quid eis dicit? *Si quis frater habet uxorem infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam:* et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Si ergo non præcipit ex Domini persona, sed ex sua persona monet, ita est hoc bonum, ut si quis aliter fecerit, non sit præcepti transgressor: sicut de virginibus paulo post dicit, præceptum Domini se non habere, consilium autem dare; atque ita laudat virginitatem, ut arripiat eam qui voluerit, non tamen ut si non fecerit, contra præceptum fecisse judicetur. Aliud enim est quod jubetur, aliud quod monetur, aliud quod ignoscitur. Jubetur mulier a viro non discedere; quod si discesserit, manere innuptam aut viro suo reconciliari: aliter ergo non licet facere. Monetur autem vir fidelis, si habet uxorem infidelem consentientem secum habitare, non eam dimittere: licet ergo et dimittere; quia non est præceptum Domini, ne dimittat, sed consilium Apostoli: sicut monetur virgo non nubere; sed si nupserit, consilium quidem non tenebit, sed contra præceptum non faciet. Ignoscitur cum dicitur, *Hoc autem dico secundum veniam, non secundum imperium.* Quapropter, si licet ut dimittatur conjux infidelis, quamvis melius sit non dimittere, et tamen non licet secundum præceptum Domini ut dimittatur conjux nisi causa fornicationis, fornicatio est etiam ipsa infidelitas.

45. Quid enim tu dicas, Apostole? Certe ut vir fidelis consentientem secum habitare mulierem infidelem non dimittat. Ita, inquit. Cum ergo hoc et Dominus præcipiat, ne dimittat vir uxorem, nisi causa fornicationis, quare hic dicit, *Ego dico, non Dominus?* Quia scilicet idolatria quam sequuntur infideles, et quelibet noxia superstitione, fornicatio est. Dominus autem permisit causa fornicationis uxorum dimitti: sed quia permisit, non jussit, dedit locum Apostoli monendi, ut qui voluerit non dimittat uxorem infidelem, quo sic fortasse possit fieri fidelis. *Sanctificatus est enim, inquit, vir infidelis in uxore*¹; et sanctificata est mulier infidelis in fratre. Credo, jam provenerat ut nonnullæ feminæ per viros fideles, et viri per uxores fideles in fidem venirent; et quamvis non dicens nomina, exempli tamen bortatus est, ad confirmandum consilium suum. Deinde sequitur: *Alioquin filii vestri immundi essent; nunc autem sancti sunt* (*I Cor. vii*). Jam enim erant parvuli christiani, qui sive auctore uno ex parentibus, sive utroque consentiente sanctificati erant: quod non fieret, nisi uno credente dissociaretur conjugium, et non toleraretur infidelitas conjugis usque ad opportunitatem credendi. Hoc est ergo consilium ejus, cui credo dictum esse, *Si quid supererogaveris, rediens reddam tibi* (*Luc. x. 35*).

46. Porro si infidelitas fornicatio est, et idolatria infidelitas, et avaritia idolatria, non est dubitandum et avaritiam fornicationem esse. Quis ergo jam quam-

¹ Edidit, in uxore fidelis: et paulo post, in fratre fidei. At MSS. in utroque loco carent voce, *fidelis*: que ab Apostoli greco textu absit; nec in latino era, teste Augustino, infra, cap. 22.

libet illicitam concupiscentiam potest recie a fornicationis genere separare , si avaritia fornicatio est ? Ex quo intelligitur , quod propter illicitas concupiscentias , non tantum quae in stupris cum alienis viris aut feminis committuntur , sed omnino quaslibet , que animam corpore male utentem a lege Dei aberrare faciunt , et perniciose turpiterque corrumphi , possit sine crimine et vir uxorem dimittere , et uxor virum : quia exceptum facit Dominus causam fornicationis ; quam fornicationem , sicut supra consideratum est , generalem et universalem intelligere cogimus .

47. Cum autem ait , *excepta causa fornicationis* ; non dixit cuius ipsorum , viri , an feminæ . Non enim tantum fornicantem uxorem dimittere conceditur , sed quisquis eam quoque uxorem dimittit , a qua ipse cogitur fornicari , causa fornicationis utique dimittit . Velut si aliquem cogat uxor sacrificare idolis , qui tam dimittit , causa fornicationis dimittit , non tantum illius , sed et sue : illius , quia fornicator ; sue , ne fornicetur . Nihil autem iniquius , quam fornicationis causa dimittere uxori , si et ipse convincitur fornicari . Occurrit enim illud , *In quo enim alterum judicas , temelipsum condemnas : eadem enim agis qua judicas* (Rom. ii. 1). Quapropter , quisquis fornicationis causa vult abdicere uxorem , prior debet esse a fornicatione purgatus : quod similius etiam de femina dixerim .

48. Quod autem dicit , *Quisquis solutam a viro duxerit , moechatur* ; queri potest utrum quomodo moechatur ille qui ducit , sic et illa quam ducit . Jubetur enim et illa manere innupta , aut viro reconciliari : sed si discesserit , inquit , a viro . Multum autem interest utrum dimittat , an dimittatur . Si enim ipsa virum dimiserit , et alteri nupserit ; videtur cupiditate mutandi conjugii virum priorem reliquisse , que sine dubio adulterina cogitatio est . Si autem dimittatur a viro , cum quo esse cupiebat ; moechatur quidem qui eam duxerit , secundum Domini sententiam , sed utrum et ipsa tali criminis teneatur , incertum est . Quamvis multo minus inveniri possit quomodo cum vir et mulier pari consensu sibi misceantur , unus eorum moechus sit , et non sit alter . Huc accedit , quia si moechatur ille ducento eam que soluta est a viro , quamquam non dimiserit , sed dimissa sit , ipsa eum facit moechari , quod nihilominus Dominus vetat . Ex quo colligitur , sive dimissa fuerit , sive dimiserit , oportere illam manere innuptam , aut viro reconciliari .

49. Kursum queritur utrum si uxoris permisso , sive sterilis , sive que concubitum pati non vult , adhibetur sibi alteram vir , non alienam , neque a viro sejunctam , possit esse sine crimine fornicationis ? Et in historia quidem Veteris Testamenti invenitur exemplum ; sed nunc præcepta majora sunt , in que per illum gradum generatio humana pervenit : tractanda illa sunt ad distinguendas actes dispensationis divine providentiae , que humano generi ordinatissime subvenit ; non autem ad vivendi regulas usurpandas¹ . Sed tamen utrum quod ait Apostolus , *Mulier non ha-*

bet potestatem sui corporis , sed vir ; similiter et vir non habet potestatem sui corporis , sed mulier ; possit in tantum valere , ut permittente uxore , que maritalis corporis potestatem habet , possit vir cum altera , que nec aliena uxor sit , nec a viro disjuncta , concubere : sed non ita est existimandum , ne hoc etiam femina , viro permittente , facere posse videatur , quod omnium sensus excludit .

50. Quanquam nonnullæ cause possint existere , ubi et uxor , mariti consensu , pro ipso marito hoc facere debere videatur : sicut Antiochiae factum esse perhibetur ante quinquaginta ferme annos , Constantii temporibus (a) . Nam Acyndinus tunc praefectus , qui etiam consul fuit , cum quemdam librae auri debitorum fisci exigere nescio unde commotus , quod plerumque in istis potestatis periculoso est , quibus quodlibet licet , aut potius putatur licere , comminatus est jurans et vehementer affirmans , quod si certo die quem constitueret , memoratum aurum non exsolveret , occideretur . Itaque cum ille teneretur immanni custodia , nec se posset debito illo expedire , dies metuendus imminere et propinquare coepit . Et forte habebat uxorem pulcherrimam , sed nullius pecunie quam subveniret viro : cuius mulieris pulchritudine cum quidam dives esset accessus , et cognovisset maritum ejus in illo discrimine constitutum , misit ad eam pollicens pro una nocte , si ei misceri vellet , se auri libram daturum . Tum illa que se sciret non habere sui corporis potestatem , sed virum suum , peritulit ad eum dicens paratam se esse pro marito id facere , si tamen ipse conjugalis corporis dominus , cui tota illa castitas deberetur , tanquam de re sua pro vita sua vellet id fieri . Egit ille gratias , et ut id fieret imperavit , nullo modo judicans adulterinum esse concubitum , quod et libido nulla et magna mariti charitas se jubente et volente flagitaret . Venit mulier ad villam illius divitis , fecit quod voluit impudicus : sed illa corpus nonnisi marito dedit , non concubere , ut solet , sed vivere cupienti . Accepit aurum : sed ille qui dedit , fraude subtraxit quod dederat , et supposuit sjoile ligamentum cum terra . Quod ubi mulier jam domi sue posita invenit , prosiluit in publicum eadem mariti charitate clamatura quod fecerat , que facere coacta est : interpellat praefectum , fatetur omnia , quam fraudem passa esset ostendit . Tum vero praefectus primo se reum , quod suis minis ad id ventum esset , pronuntiat , tanquam in alium sententiam dicens , de Acyndini bonis auri libram fisco inferendam ; illam vero mulierem dominam in eam terram , unde pro auro terram accepisset , induci . Nihil hinc in aliquam partem disputo ; liceat cuique estimare quod velit : non enim de divinis auctoritatibus deprompta historia est : sed tamen narrato facto , non ita respuit hoc sensus humanus , quod in illa muliere viro jubente commissum est , quemadmodum antea , cum sine ullo exemplo res ipsa poneretur , horruimus . Sed in hoc Evangelii capitulo nihil fortius considerandum est , quam tantum malum

(a) Circiter Christi annum 343 : quippe hoc scribebat sub an. 303.

¹ In Corbeleensi codice , ad vivendi regulam usurpanda .

esse fornicationis, ut cum tanto vinculo sibi conjugia constringantur, haec una causa solutionis excepta sit : que sit autem fornicatio, jam tractatum est.

CAPUT XVII. — 51. *Iterum, inquit, audistis quia dictum est antiquis, Non pejerabis, reddes autem Domino iusjurandum tuum. Ego autem dico vobis, non jurare omnino, neque per cælum, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus; neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis; neque per caput tuum juraveris, quia non potes facere capillum unum album aut nigrum. Sit autem sermo vester, Est, est; Non, non: quod autem amplius est, a malo est. Justitia Phariseorum est, non pejerare: hanc confirmat qui vetat jurare, quod pertinet ad justitiam regni celorum. Sicut enim falsum loqui non potest qui non loquitur, sic pejerare non potest qui non jurat. Sed tamen quoniam jurat qui adhibet testem Deum, diligenter considerandum est hoc capitulo, ne contra præceptum Domini Apostolus fecisse videatur, qui serpe hoc modo juravit, cum dicit, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior* (Galat. 1, 20): et iterum, *Dcus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quia non mentior* (Il Cor. xi, 31). Tale est etiam illud, *Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus, quomodo sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis* (Rom. 1, 9, 10). Nisi forte quis dicat tunc habendam esse jurationem, cum per aliquid dicatur per quod juratur : ut non juraverit, quia non dixit, per Deum; sed dixit, *Testis est Deus*. Ridiculum est hoc putare : tamen propter contentiosos aut multum tardos¹, ne aliquid interesse quis putet, sciat etiam hoc modo jurasse Apostolum dicentem, *Quotidie morior, per vestram gloriam* (I Cor. xv, 31). Quod ne quis existimet ita dictum, tanquam si diceretur, *Vestra gloria me facit quotidie mori*; sicut dicitur, *Per illius magisterium doctus factus est, id est, illius magisterio factum est ut perfecte doceretur*: græca exemplaria dijudicant, in quibus scriptum est, Νὴ τὸν παῦρον ὑπερίπεπτον, quod nonnisi a jurante dicitur. Ita ergo intelligitur præcepisse Dominum ne juretur, ne quisquam sicut bonum appetat iusjurandum, et assidueitate jurandi ad perjurium per consuetudinem delabatur. Quapropter qui intelligit, non in bonis, sed in necessariis jurationem habendam, refrenet se quantum potest, ut non ea utatur, nisi necessitate, cum videt pigros esse homines ad credendum, quod eis utile est crederent, nisi juratione firmarentur². Ad hoc itaque pertinet quod sic dicitur, *Sit autem sermo vester, Est, est; Non, non: hoc bonum est, et appetendum. Quod autem amplius est, a malo est; id est, si jurare cogeris, scias de necessitate venire infirmitatis eorum quibus aliquid suades: que infirmitas utique malum est, unde nos quotidie liberari deprecamur, cum dicimus, Libera nos a malo* (Math. vi, 15). Itaque non dixit, *Quod autem amplius est, malum est;**

¹ In undecim MSS., propter calunniosos aut multum tardiores.

² In tribus MSS., firmetu.

tu enim non malum facis, qui bene uteris juratione, que etsi non bona, tamen necessaria est ut alteri persuadeas quod utiliter suades: sed a malo est, illius cuius infirmitate jurare cogeris. Sed nemo novit nisi qui expertus est, quam sit difficile et consuetudinem juriandi extinguere, et nunquam temere facere quod nonnunquam facere necessitas cogit.

52. Quæri autem potest, cum diceretur, *Ego autem dico vobis non jurare omnino, cur additum sit, neque per cælum, quia thronus Dei est, et cætera, usque ad id quod dictum est, neque per caput tuum*. Credo propterea, quia non putabant Judei se teneri jurejrandi, si per ista jurassent: et quoniam audierant, *Reddes autem Domino iusjurandum tuum*; non se putabant Domino debere iusjurandum, si per cœlum aut terram, aut per Jerosolymam, aut per caput suum jurent: quod non vitio præcipiens, sed illis male intelligentibus, factum est. Itaque Dominus docet nihil esse tam vile in creaturis Dei, ut per hoc quisque pejerandum arbitretur; quando a summis usque ad ima divina providentia creata regantur, incipiens a throno Dei usque ad capillum album aut nigrum. *Neque per cælum, inquit, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est: id est, cum juras per cælum aut terram, non te arbitraris non debere Domino iusjurandum tuum; quia per eum jurare convinceris cujus cœlum thronus est, et cujus scabellum terra est. Neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis: melius quam si diceret, mea; cum tamen hoc dixisse intelligatur. Et quia ipse utique Dominus est, Domino iusjurandum debet, qui per Jerosolymam jurat. Neque per caput tuum juraveris. Quid enim poterat quisque magis ad se pertinere arbitrari, quam caput suum? Sed quomodo nostrum est, ubi potestatem faciendi unius capilli albi aut nigri non habemus? Ergo Deo debet iusjurandum ineffabiliter tenenti omnia, et ubique præsenti, quisquis etiam per caput suum jurare voluerit: et hic etiam cætera intelliguntur, que omnia utique dici non poterant; sicut illud commemoravimus dictum ab Apostolo, *Quotidie morior, per vestram gloriam*. Quam jurationem ut Domino se debere ostenderet, addidit, *quam habeo in Christo Iesu*.*

53. Verumtamen propter carnales dico, non oportet opinari quod dictum est cœlum thronus Dei, et terra scabellum pedum ejus, quod sic habeat Deus collocata membra in cœlo et in terra, ut nos cum sedemus; sed illa sedes judicium significat: et quoniam in hoc universo mundi corpore maximam speciem cœlum habeat, et terra minimam; tanquam præsentior sit excellenti pulchritudini vis divina, minimam vero ordinet in extremis atque in infimis, sedere in cœlo dicitur terramque calcare. Spiritualiter autem sanctas animas cœli nomen significat; et terre, peccatriores: et quoniam spiritualis omnia iudicat, ipse autem a nemine iudicatur (I Cor. ii, 15), convenienter dicitur sedes Dei: peccator vero cui dictum est, *Terra es, et in terram ibis* (Gen. iii, 19); quia per justitiam meritis digna tribuentem, in infimis ordinatur, et qui

in lege manere noluit, sub lege punitur⁴, congruerter accipitur scabellum pedum ejus.

CAPUT XVIII. — 54. Sed jam ut istam quoque concludamus summam, quid laboriosius et operiosius dici aut cogitari potest, ubi omnes nervos industrie sue animus fidelis exerceat, quam in vitiosa consuetudine superanda? praevidat membra impeditia regnum coelorum, nec dolore frangatur: toleret in conjugali fide omnia, quia quamvis sint molestissima, crimen tamen illicite corruptionis, id est, fornicationis non habent: veluti si uxorem quisque habeat, sive sterilem, sive deformem corpore, sive debilis membris, vel cecacem, vel surdam, vel claudam, vel si quid aliud, sive morbis et doloribus languoribusque confectam, et quidquid excepta fornicatione cogitari potest vehementer horribile, pro fide et societate sustineat; neque solum talem non abiciat, sed etiam si non habeat, non ducat eam que soluta est a viro, pulchram, sanam, divitem, secundam. Quia si facere non licet, multo minus sibi licere arbitretur ad ullum alium illicitum concubitus accedere: fornicationemque sic fugiat, ut ab omni turpi corruptione sese extrahat. Verum loquatur, neque id jurationibus crebris, sed morum probitate commendet: rebellantes adversum se omnium malarum consuetudinibus innumerabiles turbas, de quibus ut omnes intelligenterunt, paucæ commemoratae sunt, confugiens ad arcem christiane militiae, tanquam de loco superiori prosternit. Sed quis tantos labores inire audeat, nisi qui sic flagrat amore justitiae, ut tanquam fame et siti vehementissime accensus, et nullam sibi vitam donec ea satietur existimans, vim faciat in regnum coelorum? Non enim alter esse poterit fortis ad toleranda omnia, quia in praevidendis consuetudinibus laboriosa et ardua et omnino difficultia seculi hujus amatores putant. Beati ergo qui esurunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsis saturabuntur.

55. Verum tamen in his laboribus cum quisque difficultatem patitur, et per dura et aspera gradum faciens circumvallatus variis tentationibus, et hinc atque hinc insurgere preterite vita moles⁵ intuens, timet ne aggressa implere non possit, arripiatis consilium, ut auxilium mereatur. Quod est autem aliud consilium, nisi ut infirmitatem aliorum ferat, et ei quantum potest opituletur, qui sue divinitus desiderat subveniri? Consequenter itaque praecpta misericordiae videamus. Mitis autem et misericors unum videntur: sed hoc interest, quod mitis, de quo superius tractatum est, pietate non contradicit divinis sententiis quae in sua peccata proferuntur, neque illis Dei sermonibus quos nondum intelligit; sed nullum beneficium prestat ei cui non contradicit nec resistit: misericors autem ita non resistit, ut propter ejus correctionem id faciat, quem redderer resistendo pejoreti.

CAPUT XIX. — 56. Sequitur ergo Dominus, et dicit: *Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, et dentem pro dente. Ego autem dico vobis, non resistere*

⁴ Arnulfensis codex, sub lege punitur.

⁵ Sic MSS. et Mar. At. Am. fr. et Lov., rite molestias.

adversus malum: sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebet illi et alteram; et qui volenter tecum judicio contendere et tunicam tuam tollere, remittet illi et vestimentum; et qui te angariaverit mille passus, vade cum illo alia duo. Omni petenti te da, et qui rolerit a te mutuari, ne aversatus fueris. Phariseorum iustitia minor est non excedere in vindicta modum, ne plus rependat quisque quam accepit: et magnus hic gradus est. Nemo enim facile inventur qui pugno acceperio pugnum reddere velit; et uno a convicione verbo auditu, unum et quod tantumdem valeat referro contentus sit: sed sive ira perturbatus immoderatus vindicat; sive quia justum putat, eum qui lesit prior gravius iedi, quam Iesus est qui non lesserat. Talem animum magna ex parte refrenavit lex, in qua scriptum est, Oculum pro oculo, et dentem pro dente: quibus nominibus significatur modus, ut injuriam vindicta non transeat. Et haec est pacis inchoatio: perfecta autem pax est, talem penitus nolle vindictam.

57. Inter illud ergo primum quod praeferre legem est ut maius malum pro minore malo reddatur, et hoc quod Dominus perficiendis discipulis dixit, ne pro malo ullum malum reddatur; medium quedam locum tenet, ut tantum reddatur quantum accepit est, per quod a summa discordia ad summam concordiam pro temporum distributione transitus factus est. Quisquis ergo malum inferit prior studio iedendi et nocendi, vide quantum distet ab eo qui nec Iesus rependit. Quisquis autem nulli prior male fecit, sed tamen Iesus rependit gravis, vel voluntate vel facio, recessit aliquantum a summa iniquitate, et processit ad summam justitiam, et tamen nondum tenet quod lex quæ per Moysen data est imperavit. Qui ergo tantum reddit quantum accepit, jam donat aliquid: non enim tantum peccatum meretur nocens, quantam ille qui ab eo Iesus innocens passus est. Hanc ergo inchoatam, non severam, sed misericordem justitiam ille perficit, qui legem venit implere, non solvere. Duos ergo adhuc gradus qui intersunt, intelligendos reliquit, et de ipso summo misericordiae culmine dicere maluit. Nam est adhuc quod faciat, qui non implet istam magnitudinem præcepti, que pertinet ad regnum coelorum; ut non reddat tantum, sed minus, velut pro duobus pugnis unum, aut pro evulso oculo aurem præcidat. Hinc ascendens qui omnino nihil rependerit, propinquat præceptio Domini, nec tamen adhuc ibi est. Parum enim adhuc videtur Domino, si pro malo quod acceperis, nihil rependas mali, nisi etiam amplius sis paratus accipere. Quapropter non ait, *Ego autem dico vobis*, non reddere malum pro malo; quanquam hoc etiam magnum præceptum sit: sed ait, *non resistere adversus malum*; ut non solum non rependas quod tibi fuerit irrogatum, sed etiam non resistas quo minus aliud irrogatum. Illoc est enim quod etiam consequenter exponit: *Sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebet illi et alteram*: non enim ait, Si quis te percusserit, noli tu percutere; sed, Para te adhuc percutienti. Quod ad misericordiam pertinere, bi maxime sentiunt, qui eis quos multum diligunt, tan-

quam filii vel quibuslibet dilectissimi suis agrotantibus serviunt vel parvulis vel phreneticis : a quibus multa sepe patiuntur, et si eorum salus id exigit, praebent se etiam ut plura patiantur, donec vel aetatis vel morbi infirmitas transcaecat. Quos ergo Dominus medicus animalium, curandis proximis instruebat, quid eos alius docere posset, nisi ut eorum quorum saluti consulere vellet, imbecillitatem aquo animo tolerarent? Omnis namque in probitas ex imbecillitate animi venit : quia nihil innocentius est eo qui in virtute perfectus est.

58. Queri autem potest quid sibi velit dextera maxilla. Sic enim in exemplaribus gracis, quibus major fides habenda est, inventur : nam multa latina, maxillam tantum habent, non etiam dexteram. Facies est autem qua quisque cognoscitur : et legimus apud Apostolum, *Tolerabis enim si quis vos in seruitatem redigit, si quis devorabit, si quis accepit, si quis extollerit, si quis in faciem vos cedit* : deinde continuo subiungit, *Secundum ignorabilitatem dico* (Il Cor. xi, 20, 21) ; ut exponat quid sit in faciem credi, hoc est contemni atque despici. Quod quidem non ideo dicit Apostolus, ut illos non sustincent ; sed ut se magis qui eos sic diligenter, ut seipsum pro eis vellet impendi (Id. xii, 15). Sed quoniam facies non potest dici dextera et sinistra, et tamen nobilias et secundum Deum et secundum hoc seculum potest esse; ita distribuunt tanquam in dexteram maxillam et sinistram, ut in quocumque discipulo Christi contemptum fieri quod Christianus est, multo magis in se contemni paratus sit, si quos bojuis seculi honores habet. Sicut ideo Apostolus, cum in eo persequerentur homines nomen Christianum, si taceret de dignitate quam habebat in seculo, non praebuerat alteram maxillam cedentibus dexterom. Non enim dicendo, *Ciris Romanus sum* (Act. xxu, 25), non erat paratus hoc in se contemni quod pro minimo habebat, ab eis qui in illo nomine tam pretiosum et salutare contempserant. Numquid enim ideo minus postea vincula toleravit, que civibus Romanis non licebat imponi, ant quemquam de hac injurya voluit accusare? Et si qui ei propter civitatis Romanae nomen pepicerunt, non tamen illa ideo non praebuit quod ferirent, cum eos a tanta porositate corrigeret cuparet patientia sua, quos videbat in se sinistras partes magis quam dexteras honorare. Illud est enim tantum attendendum, quo animo facaret omnia, quam benevoli et clementer in eos a quibus ista patiebatur. Nam et pontificis Iesu palma percossens, quod contumeliose visus est dicere, cum ait, *Percutiet te Deus, paries dealbate*, minus intelligentibus convicuum sonat; intelligentibus vero prophetia est. Paries quippe dealbatus, hypocrisis est, id est simulatio sacerdotalem praefrens dignitatem, et sub hoc nomine tanquam candido tegmine interiorum quasi luteam turpitudinem occultans. Nam quid humilitatis fuit, mirabiliter custodivit, cum ei dicoretur, *Principi sacerdotum maledicis?* respondit, *Nescivi, fratres, quia princeps est sacerdotum*; scriptum est enim, *Principi populi tui non maledicere* (Act. xxiii, 5-5). Ubi ostendit

quanta tranquillitate illud dixisset, quod iratus dixisse videbatur, quod tam cito, tam mansuetè respondit, quod ab indignantibus et perturbatis fieri non potest. Et in eo ipso intelligentibus verum dixit, *Nescivi quia princeps est sacerdotum*: tanquam si diceret, Ego alium scivi principem sacerdotum, pro cuius nomine ista susineo, cui maledicere fas non est, et cui vos maledicitis, cum in me nihil aliud quam ejus oculis nomen. Sic ergo oportet non simulare ista facta¹, sed in ipso corde esse ad omnia preparatum, ut possit canere illud propheticum : *Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* (Psal. lvi, 8). Multi enim alteram maxillam praebere noverunt, diligere vero illum a quo feriuntur ignorant. At vero ipse Dominus, qui unigenitus precepit quae docuit primos implevit, percutient se in maxillam minister sacerdotis non prout alteram: sed insuper dixit : *Si male locutus sim, exprobra de malo; si bene, quid me cedis* (Joan. xviii, 25)? Non tamen ideo paratus corde non soi, non solum in alteram maxillam credi pro salute omnium, sed etiam toto corpore crucifigi.

59. Ergo et illud quod sequitur, *Et qui voluerit tecum iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, remitte illi et vestimentum, ad preparationem cordis, non ad ostentationem*² operis preceptum recte intelligitur. Sed de tunica et vestimento quod dictum est, non in eis solis, sed in omnibus faciendum est, quae aliquo jure temporali nostri esse dicimus. Si enim de necessariis hoc imperatum est, quanto magis superflua contemnere convenit? Verumtamen ea que nostra dixi, eo genere includenda sunt, quo Dominus ipse prescribit, dicens, *Si quis vult iudicio tecum contendere, et tunicam tuam tollere*. Omnia ergo illa intelligantur, de quibus iudicio nobiscum contendit, ita ut a nostro iure in ius illius transeat, qui contendit vel pro quo contendit; sicut est vestis, dominus, fundus, jumentum, et generaliter omnis pecunia. Quod utrum etiam de servis accipientum sit magna questio est. Non enim Christianum oportet sic possidere servum, quoniam equum aut argentum : quoniam fieri possit ut maiore pretio valeat equus quam servus, et multo magis aliquid aureum vel argenteum. Sed filie servi, si rectius et honestius et ad Deum collatum accommodatis abs te domino educatur, aut regitur, quam ab illo potest qui eum cepit auferre; nescio utrum quisquam dicere audeat, ut vestimentum cum debere contemni. Hominem namque homo tanquam seipsum diligere debet; cui ab omnium Domino, sicut ea, que sequuntur ostendunt, etiam ut inimicos diligit imperator.

60. Sane animadvertendum est omnem tunicam vestimentum esse, non omne vestimentum tunicam esse. Vestimenti ergo nomen plura significat quam nomen tunica. Et ideo sic dictum esse arbitror, *Et qui voluerit tecum iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, remite illi et vestimentum*; tanquam si diceret, Qui voluerit tunicam tuam tollere, remitte illi et si

¹ Dodecim MSS., *insultare*.

² Sic MSS. At editi, *ostensionem*.

quid aliud indumentum habes. Ideo nonnulli *pallium* interpretati sunt, quod grece positum est *iparion*.

61. *Et qui te angariaverit*, inquit, *mille passus*, *vade cum illo alio duō*. Et hoc utique non tam ut peccibus agas, quam ut animo sis paratus. Nam in ipsa christiana historia, in qua est auctoritas, nihil tale invenies factum esse a sanctis, vel ab ipso Dominio, cum in homine quem su-cipere dignatus est, vivendi nobis praeberet exemplum; cum tamen omnibus fere locis eos invenias paratos fuisse regno animo tolerare quidquid eis improbe fuisset ingestum. Sed verbi gratia dictum putamus. *Vade cum eo alia dno*? an tria completri voluit, quo numero significatur perfectio; ut meminerit quisque cum hoc facit, perfectam se implere justiam, misericorditer perferendo infirmitates eorum quos vult sanos fieri? Potest videri propter ea etiam tribus exemplis hęc praecepta insinuasse: quorum prius est, si quis te percusserit in maxillam; secundum, si quis tunicam tollere voluerit; tertium, si quis mille passus angariaverit: in quo tertio exemplo simplex duplex additur, ut triplicem completor. Qui numerus hoc loco si non, ut dictum est, significat perfectionem; illud accipiat, quod in principiendo tanquam tolerabilius incipiens paulatim creverit, donec perveniret usque ad duplex aliud perferendum. Nam primo praeberit volunt alterum maxillam, cum fuerit dextra percussa, ut minus perferre paratus sis quam pertulisti. Quidquid enim dextera significat, et cibarios est utique quam id quod sinistra significat, et qui in re chariere aliquid pertulit, si et in viatore perferat, minus est. Deinde illi qui tunicam vult tollere, jubet et vestimentum remitti: quod aut tantumdem est, aut non multo amplius; non tamen duplex. Tertio de mille passibus, quibus addenda dicit duo millia, usque ad duplex aliud perferas jubet: ita significans, sive aliquanto minus quam jam fuit, sive tantumdem, sive amplius quisque improbus in te esse voluerit, regno animo tolerandom esse.

CAPUT XX. — 62. In his sane generibus tripli exemplorum nullum genus injuriae pretermissum esse video. Namque omnia in quibus improbitatem aliquam patimur, in duo genera dividuntur: quorum alterum est quod restituī non potest; alterum quod potest. Sed in illo quod restituī non potest, vindictę solatium queri solet. Quid enim prodest quod percussus repercutis? Namquid propterea illud quod in corpore iesum est, restituīr in integrum? Sed tandem animus talia fomenta desiderat: sanum autem firmumque ista non juvant; quin potius misericorditer perferendam alterius infirmitatem judicat, quam alieno supplicio suam mitigandam, que nulla est.

63. Neque hic ea vindicta prohibetur, que ad correctionem valet; etiam ipsa cuius pertinet ad misericordiam; nec impedit illud propositum, quo quisque paratus est ab eo quem correctum esse vult, plura perferre. Sed huic vindictę referende non est idoneus, nisi qui odium quo solent flagrare qui se vindicare cōsiderant, dilectionis magnitudine superaverit¹. Non

enim metuendum est ne odisse parvulum filium parentes videantur, cum ab eis vapulat peccans, ne peccet ulterius. Et certe perfectio dilectionis ipsius Del Patris imitatione nobis proponitur, cum in sequentibus dicitur, *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui odcent vos, et orate pro eis qui vos perscoruantur*: et latenter de ijsō dicitur per prophetam. *Quem enim diligit Dominus, corrigit; flagellat autem omnem filium quem recipit* (Prov. iii, 12). Dicit et Dominus: *Servus qui nescit voluntatem domini sui, et facit digna plagi, enputabili paucā; servus autem qui scit voluntatem domini sui, et facit digna plagi, rapulabit multa* (Luc. xi, 48, 47). Non ergo queritur, nisi ut et ille vindice, cui rerum ordine potestas data est; et ex voluntate vindicet, quia pater in parvulum filium, quem per se attatem odisse nondum potest. Hinc enim apissimum exemplum dicitur, quo sati, appareat posse peccatum amore potius dicari, quam impunitum reliqui: ut illum in quem vindicat non per misericordiam, sed correctione beatum velit; paratus tamen, si opus sit, regno animo plura tolerare ab eo illata, quem vult esse correctum, sive in eum habeat potestatem exercendi, sive non habeat.

64. Magni autem et sancti viri, qui jam optime servient mortem istamque animam dissolvit a corpore, non esse formidatam, secundum eorum tamen animum qui illam timerent, nonnulla peccata morte punierunt, quod et viventibus utilis metus incutiebatur, et illis qui morte puniebantur, non ipsa mors noceret, sed peccatum, quod augeri posset, si viverent. Non temere illi iudicabant, quibus tale judicium donaverat Deus. Inde est quod Elias multos morte affecit, et propria manu (III Reg. xviii, 40), et igne divinitus impetrato (IV Reg. i, 10): quod et alii multi magni et divini viri eadem spiritu consulendi rebus humanis non temere fecerunt. De quo Elia cum exemplum dissident discipuli, Domino commemorantes quid ab eo factum sit, ut etiam ipsis daret potestatem petendi de celo ignem ad consumendum eos qui sibi hospitium non praebarent; reprehendit in eis Dominus non exemplum prophetae sancti, sed ignorantiam vindicandi, que adhuc erat in rudibus (Luc. ix, 52-56): animadvertis eos non amore correctionem, sed odio desiderare vindictam. Iaque posteaquam eos docuit quid esset diligere proximum tanquam seipsum, infuso etiam Spiritu sancto, quem decem diebus complevit post ascensionem suam desuper, ut promiserat, misit (Act. ii, 1-4), non defruui tales vindicta: quamvis multo rarius quam in Veteri Testamento. Ibi enim ex maiore parte servientes timore premebantur; hic autem maxime dilectione liberi nutriebantur. Nam et verbis apostoli Petri Ananias et uxor eius, sicut in Actibus Apostolorum legimus, examines ceciderunt, nec resuscitati sunt, sed sepulti (Id. v, 1-10).

65. Sed si huic libro haeretici (a) qui adversantur Veteri Testamento, nolunt credere, Paulum apostolum quem nobiscum legunt, inveniunt dicantem de quodam peccatore quem tradidit satanę in infernum car-

¹ Octo Nas., dilectionis manuscrip. sacrae.

nis, *ut anima salva sit* (I Cor. v, 5). Et si nolunt hic mortem intelligere (fortasse enim incertum est), quamlibet vindictam per satanam factam ab Apostolo fasteatur: quod non eum odio, sed amore fecisse manifestat illud adjectum, *ut anima salva sit*. Aut in illis libris quibus ipsi magnam tribuant auctoritatem, animadversant quod dicimus, ubi scriptum est apostolum Thomam imprecatum cuidam, a quo palma percussus esset, atrocissimae mortis supplicium, anima tamen ejus commendata, ut in futuro ei saeculo parceretur: cuius a leone occisi, a cætero corpore discripiam manum canis intulit mensis in quibus convivabatur Apostolus. Cui scripture licet nobis non credere; non est enim in catholicō canone: illi tamen eam et legunt, et tanquam incorruptissimam verisimiliter honorant, qui adversus corporales vindictas que sunt in Veteri Testamento, nescio qua cæcitate acerrime sciviunt, quo animo et qua distributione temporum factæ sint omnino nescientes.

66. Tenebitur ergo in hoc injuriarum genere, quod per vindictam luitur, iste a Christianis modus¹, ut accepta injuria non surget in odium, sed infirmitatis misericordia paratus sit animus plura perpeti; nec correctionem negligat, qua vel consilio, vel auctoritate, vel potestate uti potest. Aliud injuriarum genus est, quod in integrum restitu potest: cuius due species, una ad pecuniam, altera ad operam pertinet. Quapropter illius de tunica et vestimento, hujus de angaria mille passuum et duum millium exempla subjecta sunt: quia et reddi vestimentum potest; et quem adjuveris opera, potest te etiam ipse, si opus fuerit, adjuvare. Nisi forte ita potius distinguendum est, ut prius quod positum est de percussa maxilla, omnia significet que sic ingeneruntur ab improbis, ut restitui non possint nisi vindicta: secundum quod positum est de vestimento omnia significet que possunt restitui sine vindicta; et ideo forte additum est, *Qui voluerit tecum judicio contendere*, quia quod per judicium afferitur, non ea vi putatur auferri, cui vindicta debeatur: tertium vero ex utroque consequentem sit, ut et sine vindicta et cum vindicta possit restitu. Nam qui operam indebitam violenter exigit sine ullo judicio, sicut facit qui angariat hominem improbe, et cogit se illicite adjuvari ab invito, et peccatum improbitatis potest luere, et operam reddere, si hanc ille repeatat qui improbum pertulit. In his ergo omnibus generibus injuriarum Dominus docet patientissimum et misericordissimum, et ad plura preferenda paratissimum animum christiani esse oportere.

67. Sed quoniam parum est non nocere, nisi etiam pretestis beneficium quantum potes, consequenter adjungit, et dicit: *Omni potenti te da, et qui voluerit mutuari a te, ne aversatus fueris. Omni potenti, inquit; non, omnia potenti: ut id des quod dare honeste et juste potes. Quid si enim pecuniam petat, qua innocentem conetur opprimere? quid si postremo stuprum petat? Sed ne multa persequar que sunt*

¹ MSS. tres, *iste christianus modus*. Paulus post, in omnibus sive MSS., *surgit odium, prætermissa præpositione, in.*

innumerabilia, id profecto dandum est quod nec tibi nec alteri noceat, quantum sciri aut credi ab homine potest: et cui juste negaveris quod petit, indicanda est ipsa iustitia, ut non eum inanem dimittas. Ita omni potenti te dabis, quamvis non semper id quod petit dabis; et aliquando mellius aliquid dabis, cum potenterem injusta correxeris.

68. Quod autem, ait, *Qui voluerit a te mutuari, ne aversatus fueris*; ad animum referendum est. Hilarem enim datorem diligit Deus (II Cor. ix, 7). Mutuatur autem omnis qui accipit, etiam si non ipse solitus est: cum enim misericordibus Deus plura restitut, omnis qui beneficium præstat, feneratur. Aut si non placet accipere mutuante nisi eum qui accipit redditurus, intelligendum est Dominum duo ipsa genera præstandi esse complexum. Namque aut donamus quod damus benevolē, aut redditū commodamus. Et plerumque homines, qui proposito divino præmio donare parati sunt, ad dandum quod mutuum petunt pigriflunt, quasi nihil recepti a Deo, cum rem que dat, ille qui accipit exsolvat. Recite itaque ad hoc beneficium tribuendi genus nos divina bortatur auctoritas dicens, *Et qui voluerit a te mutuari, ne aversatus fueris*: id est, ne propterea voluntatem alienes ab eo qui petit, quia et pecunia tua vacabit¹, et Deus tibi non redditurus est, cum homo reddiderit; sed cum id ex præcepto Dei facis, apud illum qui haec jubet, infructuosum esse non potest.

CAPUT XXI.—69. Deinde adjungit, et dicit: *Auditis quia dictum est, Diliges proximum tuum, et oderis inimicum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacie his qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos persecuntur: ut siis filii Patri vestri qui in celis est, qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne et Publicani hoc faciunt? Et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius faciatis? nonne et Ethnici hoc ipsum faciunt? Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester qui in celis est, perfectus est. Nam sine ista dilectione, quia etiam inimicos et persecutores nostros diligere juberetur, ea que superioris dicta sunt implere quis potest? Perfectio autem misericordie, quia plurimum anime laboranti consultatur, ultra dilectionem inimici porrigit non potest; et ideo sic clauditur: Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester qui in celis est, perfectus est. Ita tamen ut Deus intelligator perfectus tanquam Deus, et anima perfecta tanquam anima.*

70. Gradum tamen esse aliquem in Pharisæorum justitia, quæ ad Legem veterem pertinet, hinc intelligitur, quod multi homines eos etiam a quibus diliguntur oderunt; sicut luxuriosi filii parentes coercitores luxuriae sue: ascendit ergo aliquem gradum qui proximum diligit, quamvis adhuc oderit inimicum. Ejus autem imperio, qui venit Legem implere, non solvere, perficiet benevolentiam et benignitatem, cum eam usque ad inimici dilectionem perduxerit. Nam ille gradus quamvis nonnullus sit, tam parvus est tamen,

¹ sic MSS. At editi, *pecunia tua te vacuet.*

ut cum Publicanis etiam possit esse communis. Nec quod in Lege dictum est, *Oderis inimicum tuum, vox jubentis justo accipienda est, sed permittentis infirmo.*

71. Oritur hic sane nullo modo dissimulanda questione, quod huic praecepto Domini, quo nos hortatur diligere inimicos nostros, et benefacere his qui nos odiunt, et orare pro his qui nos persecuntur, multæ aliae Scripturarum partes minus diligenter et sobrie considerantibus videntur adverse; quia et in Prophetis inventiuntur multæ imprecations adversus inimicos, quæ maledictiones putantur: sicut est illud, *Fiat mensa eorum in laqueum* (*Psalm. lxviii*, 25); et cetera que ibi dicuntur: et illud, *Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus ridua* (*Psalm. cxviii*, 9); et que alia vel supra vel infra in eodem psalmo in personam Iudee per Prophetam dicuntur. Multa alia usquequaque in Scripturis reperiuntur, que videantur esse contraria et huic præcepto Domini, et illi apostolico, quo ait, *Benedicite, et nolite maledicere* (*Roman. xii*, 14): cum et de Domino scriptum sit quod maledixerit civitatibus quæ verbum ejus non acceperunt (*Matthew. xi*, 20-24, et *Lucas. x*, 13-15); et memoratus Apostolus de quodam ita dixerit, *Reddet illi Dominus secundum opera illius* (*II Timothy. iv*, 14).

72. Sed hoc facile solvuntur, quia et Propheta per imprecationem quid esset futurum cecinit, non optantis voto, sed spiritu prævidentis; ita et Dominus, ita et Apostolus: quanquam in horum etiam verbis non hoc inventitur quod optaverint, sed quod prædixerint. Non enim cum ait Dominus, *Væ tibi, Capernaum*, aliud sonat nisi aliquid ei mali eventurum merito infidelitatis: quod futurum Dominus non malevolentia optabat, sed divinitate cernebat. Et Apostolus non ait, *Reddat*; sed, *Reddet illi Dominus secundum opera ejus*: quod verbum prænuntiantis est, non imprecantis. Sicut et de illa hypocrisi Iudeorum, de qua jam dictum est, cui eversionem immovere cernebat, dixit, *Percutiet te Deus, paries dealbate* (*Supra, cap. 19, n. 58*). Prophete autem maxime solent figura imprecantis futura prædicere, sicut figura præteriti temporis ea que ventura erant saepe cernerunt: sicut est illud, *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania* (*Psalm. ii*, 1)? Non enim dixit, *Quare frement gentes, et populi meditabuntur inania*; cum ea non quasi jam transacta meminisset, sed ventura prospiceret. Tale etiam illud est, *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem* (*Psalm. xxi*, 19): et hic enim non dixit, *Divident sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum mittent sortem*. Nec tamen de his verbis quisquam calumniatur, nisi qui non sentit varietatem istam figurarum in loquendo nihil veritati rerum minuere, et plurimum addere affectibus animorum.

CAPUT XXII. — 73. Sed illud magis urget istam questionem, quod dicit apostolus Joannes, *Si quis scit peccare fratrem suum peccatum non ad mortem, postulabit, et dabit illi Dominus ritum qui peccat non ad mortem: est autem peccatum ad mortem; non pro illo dico ut roget* (*I John. v*, 16). Aperte enim ostendit

esse quosdam fratres pro quibus orare non nobis præcipitur, cum Dominus etiam pro persecutoribus nostris orare jubeat. Nec ista questio solvi potest, nisi fateamur esse aliqua peccata in fratribus, que inimicorum persecutione graviora sint. Fratres autem Christianos significare, multis divinarum Scripturarum documentis probari potest. Manifestissimum tamen illud est, quod Apostolus ita ponit, *Sanctificatus est enim vir infidelis in uxore, et sanctificata est mulier infidelis in fratre*. Non enim addidit, nostro; sed manifestum existimavit, cum fratri nomine Christianum intelligi voluit, qui infidelem haberet uxorem. Et ideo paulo post dicit, *Quod si infidelis discedit, discedat: non qualem servitui subiectus est frater vel soror in hujusmodi* (*I Cor. vii*, 14, 15). Peccatum ergo fratris ad mortem puto esse, cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Jesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, et adversus ipsam gratiam, qua reconciliatus est Deo, inuidientia facibus agitur (a). Peccatum autem non ad mortem est, si quisquam non amorem a fratre alienaverit, sed officia fraternitatis debita per aliquam infirmitatem animi non exhibuerit. Quapropter et Dominus in cruce ait, *Pater, ignoce illis, quia nesciunt quid faciunt* (*Lucas. xxiii*, 34): nondum enim gratia Spiritus sancti participes facti societatem sancte fraternitatis inerant. Et beatus Stephanus in Actibus Apostolorum orat pro eis a quibus lapidatur (*Act. vii*, 59); quia nondum Christo crediderant, neque adversus illam communem gratiam dimicabant. Et apostolus Paulus propterea, credo, non orat pro Alexandre, quia jam frater erat, et ad mortem, id est, inuidientia fraternitatem oppugnando, peccaverat. Pro his autem qui non abruperant, amorem¹, sed timore succubuerant, orat ut eis ignoroscatur. Sic enim dicit: *Alexander ararius multa mihi mala ostendit; redet illi Dominus secundum opera ejus: quem et tu derita; valde enim restituit nostris sermonibus*. Deinde subjungit pro quibus orat, ita dicens: *In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur* (*II Tim. iv*, 14-16).

74. Ista differentia peccatorum Judam tradentem a Petro negante distinguit: non quia penitenti non sit ignoscendum, ne contra illam sententiam Domini veniamus, qua præcipit semper ignoscendum esse fratri petenti ut sibi frater ignoroscatur (*Lucas. xvii*, 3): sed quia illius peccati tanta labes est, ut deprecandi humilitatem subire non possit, etiam si peccatum suum mala conscientia et agnosceret et enuntiare cogatur. Cum enim dixisset Judas, *Peccavi, quod tradiderim sanguinem justum*; facilius tamen desperatione currit ad laqueum (*Matthew. xxvii*, 4, 5), quam humilitate veniam deprecatus est. Quapropter multum interest quali penitentie ignoroscit Deus. Multi enim multo citius se fatentur peccasse, atque ita sibi succentur ut vehementer se peccasse nollent; sed ta-

¹ Post haec, non abruperant amorem, in editis additur, ad mortem: quod abest a Miss.

(a) I Retract. cap. 19, n. 7.

men animum ad humiliandum et obterendum cor, implorandumque veniam non deponunt: quam mentis affectionem, propter peccati magis uisum, jam de damnatione illos habere credendum est.

75. Et hoc est fortasse peccare in Spiritum sanctum, id est, per malitiam et invidiam, fratrem oppugnare charitatem post acceptam gratiam Spiritus sancti, quod peccatum Dominus neque hic, neque in futuro seculo dimitti dicit. Unde queri potest utrum in Spiritum sanctum Iudei peccaverint, quando dixerint quod in Beelzebub principe demoniorum demona Dominus expelleret: utrum hoc in ipsum Dominum dictum accipiamus, quia de se dicit alio loco. Si enim patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos ejus (*Math. x., 23*)? An quoniam de magna inuidentia dixerant, ingrati tam presentibus beneficiis, quamvis nondum christiani fuerint, tamen propter ipsam inuidentia magnitudinem in Spiritum sanctum peccasse credendi sunt? Non enim hoc colligitur de verbis Domini. Quamvis enim eodem loco dixerit, «Quicumque enim dixerit verbum nequam adversus Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit verbum adversus Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc seculo, neque in futuro; » tamen videri potest ad hoc eos monuisse, ut accedant ad gratiam, et post acceptam gratiam non ita peccent, ut nunc peccaverunt. Nunc enim in Filium hominis dixerunt verbum nequam, et potest eis dimitti, si conversi fuerint, et ei crediderint, et Sp ritum sanctum acceperint: quo accepto si fraternitatē inuidere, et gratiam quam acceperint oppugnare voluerint, non eis dimitti, neque in hoc seculo neque in futuro. Nam si eos sic haberet condemnatos, ut nulla spes illis reliqua esset, non adiuvare monendos judicaret, cum addidit dicens: *Ait facite arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum* (*Id. xii., 24-33*).

76. Sic itaque acci iatur diligendos inimicos esse, et benefaciendum his qui nos oderant, et orandum pro his qui nos persequuntur, ut pro quibusdam etiam fratrū peccatis intelligatur non praecepimus esse ut oremus; ne per imperitiam nostram divina Scriptura (quod fieri non potest) a se dissentire videatur. Sed utrum sicut pro quibusdam non est orandum, ita etiam contra aliquos orandum sit, nondum satis apparuit. Generaliter enim dictum est, *Benedicite, et nolite maleficere: et illud: Nemini malum pro malo reddentes* (*Rom. xii., 14, 17*). Pro quo autem non oras, non etiam contra illum oras: potes enim videre certam ejus pœnam, et penitus desperatam salutem, et non quia odisti eum, ideo pro illo non oras; sed quia sentis nihil te posse proficere, et orationem tuam non vis repellere a iustissimo judice. Sed quid agimus de his contra quos oratione a sanctis acceptimus, non ut corrigerentur, nam hoc modo potius pro ipsis oratione est: sed ad illam ultimam damnationem: non sicut contra Domini traditorem per prophetam: non illa, ut dictum est, prædictio futurorum, non optatio supplicii facta sicut sicut ab Apostolo contra Ale-

xandrum; nam et inde jam satis dictum est: sed sicut in Apocalysi Joannis legimus martyres orare ut vindicentur (*Apoc. vi., 10*); cum ille prius martyr ut lapidatoribus suis ignoscatur, oraverit.

77. Sed hinc non oportet moveri. Quis enim audet affirmare, cum illi sancti candidati se vindicari petierint, ultrum contra ipsos homines, an contra regnum peccati petierint? Nam ipse est sincera et plena justitia et misericordia vindicta martyrum, ut evertatur regnum peccati, quo regnante tanta persepsi sunt. Ad cuius exersionem nititur Apostolus, dicens: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore* (*Rom. vi., 12*). Destruitur autem et evertitur peccati regnum, parum correctione hominum, ut caro spiritus subjiciatur; partim damnatione perseverantium in peccato, ut ita justitia ordinetur, ut justis cum Christo regnabitis molesti esse non possint. Interea apostolum Paulum, nonne tibi videtur in seipso Stephanum martyrem vindicare, cum dicit: *Non sic pugno, tanquam aerem credens; sed castigo corpus meum, et servitum subiectio* (*1 Cor. ix., 26, 27*)? Nam hoc in se utique prosternebat, et debilitabat, et vietum¹ ordinabat, unde Stephanum caterosque Christianos fuerat persecutus. Quis ergo convincit martyres sanctos non taleni suam vindictam a Domino esse deprecatos, cum etiam finem hujus seculi, in quo tanta exitia pertulerunt, ad suam vindictam potuerint licenter optare? Quod qui orant, et pro inimicis suis orant qui sanabiles sunt, et contra illos non orant² qui insanabiles esse voluerunt: quia Deus quoque puniendo illos non est malevolus tortor, sed justissimus ordinat. Sine ulla ergo dubitatione diligamus inimicos nostros, beneficiamus his qui oderunt nos, et oremus pro eis qui nos persequuntur.

CAPUT XXIII. — 78. Quid autem consequenter positum est, *Ut sicut filii Patris vestri qui in celis est, ex illa regula intelligendum est, qua et Joannes dicit, Dedit illis potestatum filios Dei fieri* (*Joan. i., 12*). Unus enim naturaliter Filius est, qui nescit omnino peccare: nos autem potestate accepta efficiemus filii, in quantum ea quae ab illo præcipiuntur implemus. Unde apostolica disciplina adoptionem appellat, qua in æternam hereditatem vocatur, ut coheredes Christi esse possimus (*Rom. viii., 17, et Galat. iv., 5*). Filii ergo efficiuntur regeneratione spirituali, et adoptantur in regnum Dei, non tanquam alieni, sed tanquam ab illo facti et creati: ut unum sit beneficium, quo nos fecit esse per omnipotentiam suam, cum autem nihil essemus; alterum quo adoptavit, ut cum eo tanquam filii vita æterna pro nostra participatione fruieremur. Itaque non ali, Facite ista, quia estis filii; sed, Facite ista, ut sitis filii.

79. Cum autem ad hoc nos vocat per ipsum Unigenitum, ad similitudinem suam nos vocat. Ille enim, sicut consequenter dicit, *solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et iustos*. Sive solem summa non istum earne oculis visibilem acci-

¹ Undecim MSS., *tinctum*.

² MSS. duo, *et contra illos orant*; omissa negabene.

pia, sed illam sapientiam de qua dicitur, *Candor est enim lucis gratia soli*; et iterum, *Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiae (Malach. IV, 2)*: et etiam pluviam accipias irrigationem doctrinæ veritatis, quia bonis et malis apparuit, et bonis et malis evangelizatus est Christus. Sive istum solem mavis accipere non solum hominum, sed etiam pecorum corporis oculis propalatum; et etiam pluviam qua fructus gigantur, qui ad refectionem corporis dati sunt: quod probabilis intelligi existimo: ut illi sol spiritualis non oriatur, nisi bonis et sanctis; quia hoc ipsum est, quod plangunt iniqui in illo libro qui Sapientia Salomonis scribitur, *Et sol non ortus est nobis (Sap. v, 6)*: et illa pluvia spiritualis non irriget nisi bonos; quia malos significavit vinea, de qua dictum est, *Mandabo nubibus meis ne pluviem super eam (Isai. v, 6)*. Sed sive hoc sive illud intelligas, magna Dei bonitatem sit, qua nobis imitanda præcipitur, si filii Dei esse volumus. Quantum enim hujus vita solatium afferat lux ista visibilis, et pluvia corporalis, quis tam ingratus est ut non sentiat? Quod solatium videmos et justis in hac vita et peccatoribus communiter exhiberi. Non autem ait, qui facit solem

oriri super bonos et malos; sed addidit, *suum*, id est, quem ipse fecit atque constituit, et a nullo aliquid sumpsit ut faceret, sicut in Genesi de omnibus huminariibus scribitur (*Gen. i, 16*): qui proprio potest dicere sua esse omnia que de nihilo creavit: ut hinc admoneremur quanta liberalitate inimicis nostris ex precepto ejus prestare debeamus que nos non creavimus, sed de muniberibus ejus accepimus.

80. Quis autem potest vel paratus esse ab infirmis injuriis sustinere, quantum eorum saluti prodest; et malle amplius iniurias alienæ perpeti, quam id quod percessus est reddere; omni potenti a se aliquid, vel id quod petit, si habetur, et si recte dari potest, vel consilium bonum, vel benevolum dare animum, nec se avertiere ab eo qui mutuari cupit; diligere inimicos, benefacere his qui se oderunt, orare pro eis qui se persequeuntur? quis ergo haec facit, nisi plene perfecte misericors? Quo uno consilio miseria devitatur, opitulante illo qui ait, *Misericordiam volo magis quam sacrificium (Osee vi, 6)*: Beati ergo misericordes; quia ipsorum miserebuntur. Sed jam comode fieri puto, ut hic lector tam longo volume fatigatus respiret aliquantum, et ad cætera se reficiat in alio libro consideranda.

LIBER SECUNDUS.

In posteriore partem sermonis Domini in monte, contentam Matthei cap. sexto et septimo:

CAPUT PRIMUM. — 1. Misericordiam, usque ad cuius tracitatem liber primus terminum accepit, sequitur cordis mundatio, unde iste sumit exordium. Cordis autem mundatio est, tanquam oculi¹ quo videtur Deus; cuius simplicis habendi tantam curam esse oportet, quantam ejus rei dignitas flagitat, que tali oculo conspicie potest. Hinc autem oculo magna ex parte mundato difficile est non subrepercere sordes alias de his rebus qua ipsas bonas nostras actiones comitari possent, veluti est laus humana. Si quidem nou recte vivere, perniciosum est: recte autem vivere, et nolle laudari, quid est aliud quam inimicum esse rebus humanis, que utique tanto sunt miseriores, quanto minus placet recta vita hominum? Si ergo inter quos vivis, te recte viventem non laudaverint, illi in errore sunt: si autem laudaverint, tu in periculo; nisi tam simplex cor habueris et mundum, ut ea qua recte facis, non propter laudes hominum facias; magisque illis recta laudantibus gratuleris, quibus id quod bonum est placet, quam tibi ipsi; quia recte viveres, etiam si nemo laudaret: ipsamque laudem tuam tunc intelligas utili esse laudantibus, si non te ipsum in tua bona vita, sed Deum honorent, cuius sanctissimum templum est quisquis vivit bene; ut illud impleatur quod ait David, *In Domino laudabitur anima mea; audiant mites, et fucidentur (Psal. xxxiii, 3)*. Pertinet ergo ad oculum mundum non intueri in recte faciendo laudes hominum, et ad eas referre quod recte facis, id est, propterea recte

facere aliquid, ut hominibus placeas. Sic enim etiam simulare bonum libebit, si non attenditur nisi ut hominibus laudes; qui quoniam videtur non potest, potest etiam falsa laudare. Quod qui faciunt, id est, qui bonitatem simulant, duplice corde sunt. Non ergo habet simplex, id est, mundum cor, nisi qui transcendit humanas laudes, et illum solum intuerit, cum recte virxit, et ei placere nitiatur, qui conscientie solus insipitor est. De cujus conscientiae puritate quidquid procedit, tanto est laudabilis, quanto humanas laudes minus desiderat.

2. *Cavete ergo, inquit, facere iustitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis: id est, cavete hoc animo juste vivere, et ibi constitutere bonum vestrum, ut vos videant homines. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in celis est: non si ab hominibus videamini; sed si propterea iuste vivatis, ut ab hominibus videamini. Nam ubi erit, quod in principio sermonis hujus dictum est, *Vos estis lumen mundi?* Non potest civitas abscondi super montem constituta; neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra. Sed non ibi constituit finem; addidit enim, et glorificent Patrem vestrum, qui in celis est (*Math. v, 14-16*). Hic autem, quia hoc reprehendit, si ibi si quis recte factorum, id est, si propriore recte faciamus, ut tantum videatur ab hominibus; postea quam dixit, *Cavete facere iustitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis*, nihil addidit. In quo appareat, non*

¹ Sic MSS. At editi, *tanquam oculus*.

hoc eum prohibuisse ut recte fiat coram hominibus, sed ne ob id forte recte fiat coram hominibus, ut videamur ab eis, id est, ut hoc intueamur, et ibi finem nostri propositi colloquemus.

3. Nam et Apostolus dicit, *Si adhuc hominibus placet, Christi servus non essem* (*Galat. i, 10*); cum alio loco dicat, *Placete omnibus per omnia, sicut et ego omnibus per omnia placebo* (*I Cor. x, 32, 33*). Quod qui non intelligunt, contrarium putant; cum ille se dixerit non placere hominibus, quia non ideo recte faciebat ut placet hominibus, sed ut Deo, ad cujus amorem corda hominum volebat convertere, eo ipso quo placebat hominibus. Itaque et non se placere hominibus recte dicebat, quia in eo ipso ut Deo placere intuebatur: et placendum esse hominibus recte praecepiebat, non ut hoc appeteretur tanquam merces recte factorum; sed quia Deo placere non posset, qui non se iis quos salvos fieri vellet preberet imitandum: imitari autem illum qui sibi non placuerit, nullo pacto quisquam potest. Sicut ergo non absurde loqueretur, qui diceret, In hac opera qua navem quero, non navem quero, sed patrum: sic et Apostolus convenienter diceret, In hac opera, qua hominibus placebo, non hominibus, sed Deo placebo, quia non hoc appeto, sed ad id refero ut me imitetur, quos salvos fieri volo. Sicut dicit de oblatione que fit in sanctos, *Non quia quarto datum, sed inquirō fructum* (*Philipp. iv, 17*): id est, Quod quero datum vestrum, non hoc quero, sed frumentum vestrum. Hoc enim indicio apparere poterat quantum profecissent in Deum, cum id libenter offerrent⁴, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab eo quarebatur.

4. Quanquam et cum addit, et dicit, *Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in celis est*, nihil aliud demonstrat nisi id nos cavere oportere, ne humanam laudem pro nostrorum operum mercede quaramus, id est, ea nos beatus effici arbitremur.

CAPUT II. — 5. *Cum ergo facias elemosynam, inquit, noli tuba canere ante te, sicut hypocrite faciunt in synagogis et in vicis, ut glorificantur ab hominibus.* Noli, inquit, sic velle innotescere, ut hypocrita. Manifestum est autem hypocritas non quod oculis præstendit hominum, id etiam corda gestare. Sunt enim hypocrite simulatorum, tanquam pronuntiatores personarum alienarum, sicut in theatris fabulis. Non enim qui agit partes Agamemnonis in tragœdia, verbī gratia, sive alicujus alterius ad historiam vel fabulam que agitur pertinentis, vere ipse est; sed simulat eum, et hypocrita dicitur. Sic in Ecclesia, vel in omni vita humana, quisquis se vult videri quod non est, hypocrita est. Simulat enim justum, non exhibet; quia totum fructum in laude hominum ponit, quam possunt etiam simulatorum percipere, dum fallunt eos quibus videntur boni, ab eisque laudantur. Sed tales ab inspectore cordis Deo mercedem non accipiunt, nisi fallacie supplicium: ab hominibus autem, inquit, *perceperunt mercedem suam*; recutissimeque his dicetur, Recedite a me, operarii dolosi; nomen

meum habuistis, sed opera mea non fecistis. Illi ergo perceperunt mercedem suam, qui non ob aliud elemosynam faciunt, nisi ut glorificantur ab hominibus: non si glorificantur ab hominibus, sed si ideo faciant ut glorificantur, sicut superius tractatum est. Laus enim humana non appeti a recte facientē, sed subsequi debet recte facientem: ut illi proficiant, qui etiam imitari possunt quod laudent; non ut hic putes aliquid eos sibi prodesse, quem laudant.

6. *Te autem faciente elemosynam, non sciat sinistra tua quid faciat dextera tua.* Si intellexerit sinistram infideles dici, videbitur nulla esse culpa, placere fidelibus velle: cum prorsus nihilominus in quorumlibet hominum laude fructum et finem boni operis constitutre prohibeamur. Quod autem ad id pertinet ut te limitentur, quibus recte facta tua placuerint, non tantum fidelibus, sed etiam infidelibus exhibendum est, ut laudandis bonis operibus nostris Deum honorent, et veniant ad salutem. Si autem sinistram inimicum pataveris, ut nesciat inimicus tuus cum elemosynam facis; cur ipse Dominus inimicis Iudeis circumstantibus misericorditer sanavit homines? cur apostolus Petrus, sanato eo quem ad portam Speciosam, debilem miseratus est, etiam iras inimicorum in se atque in alios Christi discipulos pertulit (*Act. iii, iv*)? Deinde si non oportet sciare inimicum, cum elemosynam facimus, quomodo cum ipso inimico faciemus, ut illud impleamus præceptum, *Si exierit inimicus tuus, ciba illum, si sistierit, potum da illi* (*Prov. xxv, 21*)?

7. Tertia solet esse carnalium opinio, tam absurdam et ridenda, ut non eam commemorarem, nisi expertus essem non paucos eo errore detineri, qui dicunt sinistre nomine uxorem significari: ut quoniam in re familiari tenaciorum pecuniarum solent esse feminæ, lateat eas cum aliquid misericorditer viri earum egenis impendunt propter domesticas lites. Quasi vero soli viri christiani sint, et non hoc præceptum etiam feminis datum sit. Cui ergo sinistre jubetur femina occultare opus misericordiae sue? An etiam vir sinistra erit feminæ? quod absurdissime dicitur. Aut si quispiam putat invicem sibi sinistras esse; si ab altero ita erogetur aliquid de re familiari, ut si contra alterius voluntatem, non erit christianum tale conjugium: sed necesse est ut quisquis eorum elemosynam facere voluerit ex præcepto Dei, quemcumque adversum habuerit, inimicus sit præceptio Dei, et ideo inter infideles deputetur: præceptum est autem de talibus, ut bona sua conversatione ac moribus lucifaciat uxorem maritus fidelis, vel maritum mulier fidelis; quapropter non sibi debent occultare bona opera sua, quibus invitandi sunt ad invicem, ut alter alterum possit ad christianæ fidei communionem invitare. Nec furia facienda sunt, ut promereatur Deus. Quod si occultandum est aliquid, quādiū alterius inliruitas aquo animo id non potest sustinere, quod tamen non injuste atque illicite sit; non tamen ipsam nunc sinistram significari totius capiuli consideratione facile appareat, in qua simul invenietur quam sinistram vocet.

8. *Carete, inquit, facere justitiam vestram coram*

⁴ Omnes nss., facerent.

hominibus ut videamini ab eis : alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in celis est. Generaliter hic justitiam nominavit, deinde particulariter exsequitur. Est enim pars aliqua justitiae opus quod per eleemosynam fit, et ideo connecti dicendo, Cum ergo facias eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocrita faciunt in synagogis et in rijs, ut glorificentur ab hominibus. Ad hoc respicit quod superius ait, Caveat facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis. Quod autem sequitur, Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam, ad illud respicit quod supra posuit. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in celis est. Deinde sequitur, Te autem faciente eleemosynam. Cum dicit, Te autem, quid aliud dicit, quam, Non quomodo illi? Quid ergo mihi jubet? Te autem faciente, inquit, eleemosynam, non sciat sinistra tua quid faciat dextera tua. Ergo illi sic faciunt, ut sciat sinistra eorum quid faciat dextera eorum. Quod igitur in illis culpatum est, hoc tu facere veteris. In illis autem hoc culpatum est, quod ita faciunt ut laudes hominum querant. Quapropter nihil consequentius sinistra videtur significare, quam ipsam delectationem laudis. Dextera autem significat intentionem implendi precepta divina. Cum itaque conscientia facient eleemosynam miscat se appetitio laudis humana, sit sinistra conscientia operis dexteræ : Nesciat ergo sinistra tua quid faciat dextera tua, id est, non se miscat conscientia tue laudis humanae appetitio, cum in eleemosyna facienda divinum preceptum contendis implere.

9. Ut sit eleemosyna tua in abscondito. Quid est, in abscondito, nisi in ipsa bona conscientia, qua humani oculis demonstrari non potest, nec verbis aperiri? Quandoquidem multi multa mentiuntur. Quapropter si dextera intrinsecus agit in abscondito, ad sinistram pertinent omnia exteriora, que sunt visibilia et temporalia. Sit ergo eleemosyna tua in ipsa conscientia tua, ubi multi eleemosynam faciunt bona voluntate, etiam si pecuniam, vel si quid aliud, quod inopinari possit, non habent. Multi autem foris faciunt, et intus non faciunt qui vel ambitione, vel aliquius rei temporalis gratia volunt misericordes vidiri, in quibus sola sinistra operari existimanda est. Item alii quasi medium inter utrosque locum tenent, ut et intentione qua in Deum est eleemosynam faciant, et tamen inserat se hinc optimæ voluntati nonnulla etiam laudis vel cuiuscum rei fragilis et temporalis cupiditas. Sed Dominus noster multo vehementius prohibet solam sinistram in nobis operari, quando etiam miseri eam vetat operibus dextera: ut scilicet non modo sola temporalium rerum cupiditate caveamus eleemosynam facere; sed nec ita in hoc opere attendamus Deum. ut sese misceat vel adjungat exteriorum appetitio commodorum. Agitur enim de corde mundando, quod nisi fuerit simplex, inundum non erit. Simplex autem quomodo erit: si duobus dominus servit, nec una intentione rerum eternarum purificat aciem suam, sed eam mortalius quoque fragilius rerum amore obnubilat?

Sit ergo eleemosyna tua in abscondito; et Pater tuus qui videt in abscondito reddet ibi. Rectissime omnino et verissime. Si enim primum ab eo exspectas qui conscientie solus inspector est, sufficiat tibi ad promerendum primum ipsa conscientia. Multa latina exemplaria sic habent, Et Pater tuus qui videt in abscondito, reddit tibi palam: sed quia in grecis, que priora sunt, non invenimus palam (a), non putavimus hinc esse aliquid disservendum.

CAPUT III.—10. Et cum oratis, inquit, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus. Neque hic videri ab hominibus nefas est; sed ideo haec agere ut videaris ab hominibus: et superfluo toties eadem dicuntur, cum sit iam una regula custodienda, qua cognitum est, non si haec sciant homines, formidandum esse aut fugiendum; sed si hoc animo fiant, ut fructus in eis expectatur placendi hominibus. Servat etiam ipse Dominus eadem verba, cum adjungit similiter, Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam; hinc ostendens id se prohibere, ne ea merces appetatur, qua stulti gaudent cum laudantur ab hominibus.

11. Vos autem cum oratis, inquit, introite in cubicula vestra. Quae sunt ista cubicula, nisi ipsa corda, quae in Psalmo etiam significantur, cum dicuntur, Quæ dicitur in cordibus vestris, et in cubiculis vestris compungimini (Psal. iv. 5)? Et claudentes ostia orate, ait, Patrem vestrum in abscondito. Parum est intrare in cubicula, si ostium pateat importunis, per quod ostium ea que foris sunt improbe se immergunt, et interiora nostra appetunt. Foris autem diximus esse omnia temporalia et visibilia, quae per ostium, id est per carnalem sensum, in cogitationes nostras penetrant, et turba vanorum phantasmatum orantibus obstrepunt. Claudiendum est ergo ostium, id est, carnali sensui resistendum est, ut oratio spiritualis dirigatur ad Patrem, quae sit in intimis cordis, ubi oratur Pater in abscondito. Et Pater, inquit, vester qui videt in abscondito, reddet vobis. Et hoc tali clausula terminandum fuit: non enim hoc monet nunc ut oremus, sed quomodo oremus; neque superius, ut faciamus eleemosynam, sed quo animo faciamus: quoniam de corde mundando, præcipiti, quod non mundat, nisi una et simplex intentio in eternam vitam solo et pure amore sapientie.

12. Orantes autem nolite, ait, multum loqui, sicut Ethnici: arbitrantur enim quod in multiloquio suo exaudiuntur. Sicut hypocritarum est præbere se spectandos in oratione, quorum fructus est placere hominibus; ita Ethnicorum, id est Gentilium, in multiloquio se putare exaudiri. Et revera omne multiloquium a Gentilibus venit, qui exeroendie lingue prius quam mundando animo dant operam. Et hoc negotiorum studii genus etiam ad Deum prece flectendum transferre conantur, arbitrantes sicut hominem judicem verbis adduci in sententiam. Nolite itaque similes illis esse, dicit unus et verus magister. Scit enim Pater vester quid vobis necessarium sit, antequam patet;

(a) Contra hodie in grecis invenitur, non in latinis.

*ab eo. Si enim verba multa ad id proferuntur, ut in-
struant et doceant ignorantes, quid eis opus est ad re-
rum omnium cognitorem, cui omnia que sunt, eo
ipso quo sunt, loquuntur, seque indicant facta; et
ea que futura sunt tuis ariet sapientiamque non
latent, in qua sunt et que transierint, et que trans-
lita sunt, omnia praesentia, et non transiuntia?*

13. Sed quoniam, quamvis paucæ, tamen verba et
ipse dicturus est quibus nos doceat orare; qui potest
cur vel his verbis paucis opus sit ad eum qui scit omnia
antequæ sunt, et novit, ut dictum est, quid nobis sit
necessarium, antequam petamus ab eo? Hie primo
respondeatur, non verbis nos agere debere apud Deum,
ut impetravimus quod volumus, sed rebus quas animo
gerimus, et intentione cogitationis, cum dilectione
pura et simplici affectu: sed res ipsas verbis nos do-
cuisse Dominum nostrum, quibus memorie mandatis
eas ad tempus orandi recordemur.

14. Sed rursus queri potest, sive rebus, sive verbis
orandum sit, quid opus sit ipsa oratione, si Deus jam
movit quid nobis necessarium sit: nisi quia ipsa orationis
intentione eorū nostrū seruat et purgat, capa-
cione efficit ad excipiendā divina monera, quae spir-
ituositer nobis infunduntur. Non enim ambitione
precum nos exaudit Deus, qui semper paratus est
dare suam lucem nobis, non visibilem, sed intelligi-
bilem et spiritualem: sed nos non semper parati sumus
accipere, cum inclinamur in alia, et rerum tem-
poralium cupiditate tenebramur. Fit ergo in oratione
conversione cordis ad eum, qui semper dare paratus est,
si nos capiamus quod dederit; et in ipsa conver-
sione purgatio interioris oculi, cum excludantur ea
que temporaliter cupiebantur, ut actes cordis simpli-
cis ferre possit simplicem lucem, divinitus¹ sine ullo
occasu aut immutatione fulgentem: nec solum ferre,
sed etiam manere in illa; non tantum sine molestia,
sed etiam cum ineffabili gaudio, quo vere ac sinceriter
beata vita perficiatur.

CAPUT IV. — 15. Sed jam considerandum est que
nos orare ille præcepit, per quem et discimus quid
oremus, et consequimur quod oramus. Sic itaque orate
vos, inquit: *Pater noster qui es in celis, sanctificetur
nomen tuum: adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua
sicut in celo et in terra: panem nostrum quotidianum
da nobis hodie: et dimittite nobis debita nostra, sicut et
nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inveras in
tentationem: sed libera nos a malo.* Cum in omni de-
precatione benevolentia concilianda sit ejus quem de-
precnamur, deinde dicendum quid deprecemur; laude
illius ad quem oratio dirigitur, solet benevolentia
conciliari, et hoc in orationis principio ponit solet: in
quo Dominus noster nihil aliud nos dicere jussit, nisi,
Pater noster qui es in celis. Multa enim dicta sunt in
laudem Dei, que per omnes sanctas Scripturas varie
lateque diffusa poterit quisque considerare, cum legit:
nusquam tamen invenitur præceptum populo Israel ut
dicere, *Pater noster*, aut ut oraret Patrem Deum;

¹ MSS. Vaticanini duo et unus corbeiensis, lucem divini-
tatis.

sed Dominus eis insinuatus est, tangnam servientibus,
id est, secundum carnem adhuc viventibus. Hoc autem
dico, cum mandata Legis acciperent; que observare
jubehantur: nam Propheta sepe ostendunt
eundem Dominum nostrum etiam Patrem eorum esse
potuisse, si ab eis mandatis non abertarent; sicuti
est illud, *Filius genit, et exaltati: ipsi autem preseruent me* (Isai. 1, 2); et illud, *Ego dixi, O fili Ex-
celsi omnes!* (Psal. lxxxi, 6); et illud, *Si Dominus sum, ubi est timor meus?* et si *Pater sum, ubi est honor meus* (Malach. 1, 6); et alia permulta, ubi arguuntur
Iudei, quia filii esse peccando noluerunt; exceptis eis
qua in prophetia dicuntur de futuro populo christiano,
quod Patrem Deum esset habituros secundum illud
evangelicum, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan.
1, 12); apostolus aptem Paulus dicit, *Quoniam hi heres
parvulus est, nihil distat a servo; et spiritum adoptionis
nos accepisse commemorat, in quo clamamus, Abba, Pater* (Rom. viii, 15-23, et Galat. iv, 1-6).

16. Et quoniam quod vocamus ad aeternam hereditatem, ut simus Christi coheredes, et in adoptionem filiorum veniamus, non est meliorum posteriorum, sed gratiae Dei; samdem ipsam gratiam in orationis principio ponimus, cum dicimus, *Pater noster. Quo nomine et charitas excitatur; quid enim charius filii debet esse quam pater?* et supplex affectus, cum homines dicunt Deo, *Pater noster:* et quedam impre-
trandi presumpcio, quia petiti sumus; cum princi-
pium aliquid petieremus, iam magnum donum acceptimus, ut sinam dicere, *Pater noster. Den.* Quid enim jam non det filii petentibus, eorum hoc ipsum
ante dederit, ut filii esse? Postremo quanta cura
animorum tangit, ut qui dicit, *Pater noster, tanto Pater
non sit indignus?* Si enim quisquam plebeius senato-
rem grandioris status ab eo ipso patrem vocare per-
mittatur; sine dubio trepidabit, nec facile audiet,
cogitans humilitatem generis sui, et opum indigen-
tiam, et plebeie personæ vilitatem: quanto ergo ma-
gis trepidandum est appellare Patrem Deum, si tanta
est labes, tantoque sordes in moribus, ut multo ju-
stius eas a sua conjugatione Deos expellat, quam ille
senator cuiusvis mendici egestatem? Quandoquidem
ille hoc contemnit in mendico, quo et ipse potest re-
rum humanarum fragilitate deveire: Deus autem in
sordidos mores nunquam cadit. Et gratias misericordia
ipsius, qui hoc a nobis exigit, ut Pater poster sit;
quod nullo sumptu, sed sola bona voluntate compa-
rari potest. Admonentur etiam hic divites, vel genere
nobiles secundum saculum, cum christiani facti fuerint,
non superbire adversus pauperes et ignobiles;
quoniam simul dicunt Deo, *Pater noster:* quod non
possunt vere ac pie dicere, nisi se fratres esse con-
gnoscant.

CAPUT V. — 17. Utatur ergo voce Novi Testa-
menti populus novus, ad aeternam hereditatem voca-
tus, et dical, *Pater noster qui es in celis: id est, in
sanctis et justis. Non enim spatio locorum continet
Deus. Sunt enim celo-excellentia quidem mundi cor-*

¹ MSS. decem, et filii altissimi: nos autem sicut homines
mortali, et sicut inus ex principibus cadetis.

pora, sed tamen corpora, quæ non possunt esse nisi in loco : sed si in cœlis tanquam in superioribus mundi partibus locus Dei esse creditur melioris meriti sunt aves, quarum vita est Deo vicinior. Non autem scriptum est, Prope est Dominus excelsis hominibus, aut eis qui in montibus habitant : sed scriptum est, *Prope est Dominus obrygis corde* (*Psalm. xxiiii, 19*) ; quod magis pertinet ad humilitatem. Sed quemadmodum terra appellatus est peccator, cum ei dictum est, *Terra es, et in terram ibis* (*Gen. iii, 19*) : sic cœlum justus è contrario dici potest. Justis enim dicitur, *Tempium enim Deli sanctum est, quod es tu vos* (*1 Cor. iii, 17*). Quapropter si in templo suo habitat Deus, et sancti templum ejus sunt; recte dicitur, *qui es in cœlis*, qui es in sanctis. Et accommodatissima ista similitudo est, ut spiritualiter tantum interesse videatur inter justos et peccatores, quantum corporaliter inter cœlum et terram.

18. Cujus rei significandæ gratia, cum ad orationem stamus, ad orientem convertimur, unde cœlum surgit : non tanquam ibi habitat et Deus, quasi cœlestes mundi partes deseruerit¹ qui ubique præsens est, non locorum spatiis, sed majestatis potentia²; sed ut admoneatur animus ad naturam excellentiorem se convertere, id est ad Deum, cum ipsum corpus ejus quod est terrenum, ad corpus excellentius, id est ad corpus cœleste convertitur. Convenit etiam gradibus religionis, et plurimum expedit, ut omnium sensibus et parvolorum et magnorum bène sentiatur de Deo. Et ideo qui visibilibus adhuc pulchriitudinibus dediti sunt, nec posunt aliqui incorporeum cogitare, quoniam necesse est cœlum præferant terræ; tolerabilior est opinio eorum, si Deum quem adhuc corporaliter cogitant, in cœlo potius credant esse, quam in terra : ut cum aliquando cognoverint dignitatem animæ cœlestis etiam corpus excederet, magis eum quicquid in anima, quam in corpore etiam cœlesti ; et cum cognoverint quantum distet inter peccatorum animas et justorum, sicut non audebant, cum adhuc carnaliter sapient, enim in terra colloquare, sed in cœlo, sic postea meliori fide vel intelligentia magis eum in animis justorum quam in peccatorum requirant. Recte ergo intelligitur quod dictum est, *Pater noster qui es in cœlis*, in cordibus justorum esse dictum, tanquam in templo sancto suo. Similiter etiam ut qui orat, in se quoque ipso velit habitare quæcum invocat : et cum hoc affectat, tenet justitiam ; quo numerè invitatur ad inhabitandum animum Deus.

19. Jam videamus quæ sint petenda. Dictum est enim quis sit qui petitur, et ubi habitat. Primum autem omnium quæ petuntur hoc est, *Sanctificetur nomen tuum*. Quod non sic petitur, quasi non sit sanctum nomen Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus : id est, ita illis innotescat Deus, ut non existimant aliquid sanctius, quod magis offendere timeant. Neque enim quia dictum est, *Notus in Iudea Deus, in Israel*

¹ Ex. Lugd. Ven. Lov. legunt, non tanquam ibi sit Deus, et quasi cœlestes mundi partes deseruerit. M.

² Sic MSS. XI editi, *majestate potentia*.

magnam nomen ejus (*Psalm. Lxxv, 1*); sic intelligendum est quasi alibi minor sit Deus, alibi major : sed mihi magnum est nomen ejus, ubi pro sua maiestatis magnitudine nominatur. Ita ibi dicitur *sanctum nomen ejus*, ubi cum veneratione et offensionis timore nominatur. Et hoc est quod nunc agitur, dum Evangelium adhuc usque per diversas gentes infondere, commendat unus Dei nomen per administrationem Filii ejus.

CAPUT VI. — 20. Deinde sequitur, *Adveniat regnum tuum*. Sicut ipse Dominus in Evangelio docet, tunc futurum esse iudicii diem, cum Evangelium prædicatum fuerit in omnibus gentibus (*Matthew. xxiv, 14*): que res pertinet ad sanctificationem hominis Dei. Non enim et hic ita dictum est, *Adveniat regnum tuum*, quasi nunc Deus non regnet. Sed forte quis dicat, *Adveniat dictum esse in terra*. Quasi vero non etiam ipse nunc regnet in terra, semperque in ea regnaverit a constitutione mundi. *Adveniat ergo accipendum est*, manifestetur hominibus. Quemadmodum enim etiam præsens lux absens est cœcis, et eis qui oculos claudunt ; ita Dei regnum, quoniam nonquid discedat de terris, tamen absens est ignorantibus. Nulli autem licet ignorare regnum Dei, cum ejus Unigenitus non solum intelligibiliter, sed etiam visibiliter in homine Dominico de cœlo venerit judicaturus viros et mortuos (a). Post quod iudicium, id est, cum discretio et separatio justorum ab injustis facta fuerit, ita inhabitatibus justos Deus, ut non opus sit quemquam doceri per hominem, sed sint omnes, ut scriptum est, *docibile Deo* (*Isai. liv, 13; Joan. vi, 45*). Deinde beata vita omni ex parte perficietur in sanctis in æternum, sicuti nunc cœlestes Angeli sanctissimi atque beatissimi, solo Deo illustrante sapientes et beati sunt ; quia et hoc promisit Dominus suis : *In resurrectione erunt, sicut Angeli in cœlis* (*Matthew. xxii, 30*).

21. Et ideo post illam petitionem qua dicimus, *Adveniat regnum tuum*, sequitur, *Fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra* : id est, sicut est in Angelis qui sunt in cœlis, voluntas tua, ut omnimodo tibi ad hanc teque perficiatur, nullo errore obmobilante sapientiam eorum, nulla miseria impediante beatitudinem eorum ; ita fiat in sanctis tuis qui in terra sunt, et de terra, quod ad corpus attinet, facti sunt, et quoniamvis in cœlestem habitationem atque immutationem, tamen de terra assumendi sunt. Ad hoc respicit etiam illa Angelorum predication, *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bona voluntatis* (*Luc. ii, 14*) : ut cum præcesserit bona voluntas nostra, quæ vocantem sequitur, perficiatur in nobis voluntas Dei, sicut est in cœlestibus Angelis ; ut nulla adversitas resistat nostræ beatitudini, quod est pax. Item *Fiat voluntas tua*, recte intelligitur, obediatur præceptis tuis : *sicut in cœlo et in terra*, id est, sicut ab Angelis, ita ab hominibus. Nam fieri voluntatem Dei, cum obtemperatur præceptis ejus, ipse Dominus dicit, cum ait, *Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus quæ*

(a) I Retract. cap. 19, n. 8.

rie misit (Joan. iv, 34); et sepe, Non veni facere voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit (Joan. vi, 38); et cum ait, Ecce mater mea, et ecce fratres mei, et quicumque fecerit voluntatem Dei, hic mihi est frater, et mater, et soror (Math. xii, 49 et 50). Qui ergo faciunt voluntatem Dei, in illis utique sit voluntas Dei: non quia ipsi faciunt ut velit Deus; sed quia faciunt quod ille vult, id est, faciunt secundum voluntatem ejus.

22. Est etiam ille intellectus: *Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra*, sicut in sanctis et justis, ita etiam in peccatoribus. Quod adhuc duobus modis accipi potest: sive ut oremus etiam pro inimicis nostris; (quid enim sunt aliud habendi, contra quorum voluntatem christianum et catholicum nomen augetur?) ut ita dictum sit, *Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra*, tanquam si diceretur. Faciunt voluntatem tuam sicut justi, ita etiam peccatores, ut ad te convertantur: sive ita, *Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra*, ut sua cuique tribuantur; quod sicut extremo iudicio, ut justis premium, peccatoribus damnatio retribatur, cum agni ab hædis separabuntur (*Id. xxv, 33-46*).

23. Ille etiam non absurdus, imo et fidei et spei nostra convenientissimus intellectus est, ut celum et terram accipiamus, spiritum et carnem. Et quoniam dicit apostolus, *Mente seruo legi Dei, carne autem legi peccati (Rom. vii, 25)*; videmus factam voluntatem Dei in mente, id est, in spirito: cum autem absorpta fuerit mors in victoriam, et mortale hoc inducerit immortalitatem, quod sicut carnis resurrectione, atque illa immutatione que promittitur justis, secundum ejusdem apostoli predicationem (*I Cor. xv, 42, 55*): fiat voluntas Dei et in terra, sicut in celo: id est, ut quemadmodum spiritus non resistit Deo, sequens et faciens voluntatem ejus; ita et corpus non resistat spiritui vel anima, que nunc corporis infirmitate vexatur, et in carnalem consuetudinem prona est: quod erit summe pacis in vita aeterna, ut non solum velle adjaceat nobis, sed etiam perlicere bonum. *Nunc enim velle*, inquit, *adjacet mihi; perficere autem bonum non*: quia nondum in terra sicut in celo, id est, nondum in carne sicut in spiritu facta est voluntas Dei. Nam et in miseria nostra sit voluntas Dei, cum ea patimur per carnem, que nobis mortalitatis jure debentur, quam peccando meruit nostra natura: sed id errandum est, ut sicut in celo, ita et in terra fiat voluntas Dei; id est, ut quemadmodum corde condelectiamur legi secundum interiorum hominem (*Rom. vii, 18, 22*), ita etiam corporis immutatione facta, hinc nostra delectationi nulla pars nostra terrenis doloribus seu voluptatibus adversetur.

24. Nec illud a veritate abhorret, ut accipiamus, *Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra*, sicut in ipso Domino nostro Iesu Christo, ita et in Ecclesia: tanquam in viro qui Patris voluntatem implevit, ita et in feminâ que illi despontata est. Coelum enim et terra convenienter intelligitur, quasi vir et femina; quoniam terra celo fecundante fructifera est.

CAPUT VII. — 25. Quarta petitio est, *Panem no-*

strum quotidianum da nobis hodie. Panis quotidianus, aut pro iis omnibus dictus est, que hujus vite necessitatē sustentant, de quo cum preciperet, ait, *Nolite cogitare de crastino*; ut ideo sit additum, *da nobis hodie*: aut pro Sacramento corporis Christi, quod quotidie accipimus: aut pro spirituali cibo, de quo idem Dominus dicit, *Operamini escam que non corrupitur*; et illud, *Ego sum panis vita, qui de celo descendit (Joun. vi, 17, 41)*. Sed horum trium quid sit probabilius, considerari potest. Nam forte quispiam moveatur, cur oremus pro his adipiscendis que huic vita sunt necessaria, veluti est virtus et tegumentum, cum ipse Dominus dicat, *Nolite solliciti esse quid edatis, vel quid induamini*. An potest, quisque de ea re pro qua adipiscenda orat, non esse sollicitus; cum tanta intentione animi oratio dirigenda sit, ut ad hoc totum illud referatur quod de claudendis cubiculis dictum est, et illud quod ait, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et haec omnia apponentur vobis?* Non ait utique, *Quærite primum regnum Dei, et deinde ista querite*; sed, *haec omnia, inquit, apponentur vobis*, scilicet etiam non querentibus. Quomodo autem recte dicatur non querere aliquis, quod ut accipiat intentissime Deum deprecatur, nescio utrum iuveniri queat.

26. De Sacramento autem corporis Domini ut illi non moveant quæstionem, qui plurimi in orientalibus partibus, non quotidie eœna dominica communicant, cum iste panis quotidianus dictus sit; ut ergo illi taceant, neque de hac re suam sententiam defendant vel ipsa auctoritate ecclesiastica¹, quod sine scandalo ista faciunt, neque ab eis qui ecclesiis presunt facere prohibentur, neque non obtemperantes damnantur; unde probatur non hunc in illis partibus intelligi quotidianum panem; nam magni peccati crimine arguerunt, qui ex eo non accipiunt quotidie; sed ut de istis, ut dictum est, nihil in aliquam partem disseramus, illud certe debet occurrere cogitantibus, regulam nos orandi a Domino accepisse, quam transgredi non oportet vel addendo aliquid, vel præteriundo. Quod cum ita sit, quis est qui audeat dicere, semel tantum nos orare debere orationem dominicam; aut certe etiam si iterum vel tertio, usque ad eam tantum horam qua corpori Domini communicamus, postea vero nou sic orandum per reliquias partes dei? Non enim jam dicere poterimus, *da nobis hodie*, quod jam accepimus: aut poterit quisque cogere, ut etiam ultima diei parte Sacramentum illud celebremus.

27. Restat igitur ut quotidianum panem accipiamus spiritualem, præcepta scilicet divina, que quotidie oportet meditari et operari. Nam de ipsis Dominus dicit, *Operamini escam que non corrupitur*. Quotidianus autem iste cibus nunc dicitur, quoniam ista vita temporalis per dies decadentes succedentesque peragitur. Et revera quoniam nunc in superiora, nunc in inferiora, id est, nunc in spiritualia, nunc in car-

¹ Hic apud Lov. additur, *sint contenti*: quod abest a catonis codicibus editis et vss.

nalia animi affectus alternat, tanquam ei qui aliquando pascitur cibo, aliquando famem patitur; quotidie panis necessarius est, quo reficiatur esuriens, et relabens erigatur. Sicut itaque corpus nostrum in hac vita, ante illam scilicet immutationem, cibo reficitur, quia sentit dispendium: sic et animus, quoniam temporalibus affectibus quodam dispendium ab intentione Dei patitur, praeceptorum cibo reficiatur. *Da nobis hodie* autem dictum est, quandiu dicitur hodie, id est, in hac temporali vita. Sic enim cibo spirituali post hanc vitam saturabimur in aeternum, ut non tunc dicatur quotidianus panis; quia ibi temporis volubilitas, qua diebus dies succedere facit, unde appelletur quotidie, nulla erit. Ut autem dictum est, *Hodie si vocem ejus audieritis* (*Psalm. xciv*, 8); quod interpretatur Apostolus in Epistola que est ad Hebreos, Quandiu dicitur hodie (*Hebr. iii*, 13); ita et hic accipendum est, *Da nobis hodie*. Si quis autem etiam de vicin corporis necessario¹ vel de Sacramento Dominicis corporis istam sententiam vult accipere, oportet ut conjuncte accipientur omnia tria; ut scilicet quotidianum panem simul petamus, et necessarium corpori, et sacramentum visibile, et invisibile verbi Dei¹.

CAPUT VIII.—28. Sequitur quinta petitio, *Et dimittite nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Debita, peccata dicti manifestum est, vel illo quod ait idem Dominus, *Non exiges inde donec reddas novissimum quadrantem* (*Math. v*, 26); vel illo quo debitores appellavit qui ei nuntiati sunt extincti, vel in ruina turris, vel quorum sanguinem Ilerodes sacrificio miscuit. Dixit enim putare homines quod illi ultra modum debitores essent, id est peccatores; et addidit, *Amen dico vobis, nisi paenitentem egeritis, similiiter moriemini* (*Luc. xiii*, 1-5). Non hic ergo quisque urgetur pecuniam dimittere debitibus, sed quemcumque in eum alius peccaverit. Nam pecuniam dimittere illo potius jubemur praecepto, quod superius dictum est, *Si quis tibi tunicam tollere voluerit, et iudicio tecum contendere, remitte ei et resistentum* (*Math. v*, 40): nec ibi necesse est omni pecuniario debitori dimittere debitum, sed ei qui reddere noluerit, in tantum ut velit etiam litigare; *Seruum autem Domini*, ut ait Apostolus, *non oportet litigare* (*II Tim. ii*, 24). Qui ergo vel sponte vel conveatus pecuniam delitam reddere noluerit, dimittenda illi est. Duas enim ob res nolet reddere, vel quod non habeat, vel quod avarus sit reique aliena cupidus: utrumque autem pertinet ad inopiam; nam illa inopia est rei familiaris, hac animi. Quisquis itaque tali dimittit debitum, inopi dimittit, opusque christianum operator, manente illa regula, ut in animo paratus sit amittere quod sibi debetur. Nam si modeste ac leniter omni modo egerit, ut sibi restituantur, non tam intendens fructum pecuniae, quam ut hominem corrigit, cui sine dubio perniciosum est habere unde reddat, et non reddere; non solum non peccabit, sed proderit etiam plurimum, ne ille dum alienam pecuniam lu-

crum facere vult, damnum fidei patiatur; quod tanto est gravius, ut nulla sit comparatio. Ex quo intelligitur etiam in ista quinta petitio, qua dicimus, *Dimittite nobis debita nostra*, non de pecunia quidem dici; sed de omnibus que in nos quisque peccat, ac per hoc etiam de pecunia. Peccat namque in te, qui tibi pecuniam debitas, cum habeat unde reddat, recusat reddere. Quod peccatum si non dimiseris, non poteris dicere, *Dimittite nobis, sicut et nos dimittimus*: si autem ignoveris, vides etiam de pecunia dimittenda admoneri eum cui tali prece orare precipit.

29. Illud sane tractari potest, ut quoniam dicimus, *Dimittite nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus*, tunc convincamus contra istam regulam fecisse, si eis non dimittamus, qui veniam petunt, quia et nos veniam petentibus nobis a benignissimo Patre dimitti volumus. Sed illo rursus praecepto, quo jubemur orare pro inimicis nostris (*Math. v*, 44), non pro his jubemur qui veniam petunt. Jam enim qui tales sunt, non sunt inimici. Nullo modo autem quisquam vere dixerit orare se pro eo cui non ignoverit. Quapropter fatendum est omnia peccata dimittenda esse que in nos admittuntur, si volumus nobis a Patre dimitti que admittimus. Nam de ymagine superioris, ut arbitrator, satis disputatum est (*Supra, lib. 4, ec. 19 et 20*).

CAPUT IX.—30. Sexta petitio est, *Et ne nos inferas in temptationem*. Nonnulli codicos habent, *inducas*, quod tantumdem valere arbitror: nam ex uno greco quod dictum est, *tentήτες*, utrumque translatum est. Multi autem precando ita dicunt, *Ne nos patiaris induci in temptationem*; exponentes videlicet quomodo dictum sit, *inducas*. Non enim per seipsum inducit Deus, sed induci patitur cum quem suo auxilio deserterit, ordine occultissimo ac meritis. Causis etiam sepe manifestis dignum judicat ille quem deserat, et in temptationem induci sinat. Aliud est autem induci in temptationem, aliud tentari. Nam sine temptatione probatus esse nullus potest, sive sibi ipsi, sicut scriptum est, *Qui non est tentatus, qualia scit* (*Ecclesiastes. xxvii*, 9, 11): sive alii, sicut Apostolus ait, *Et temptationem vestram in carne mea non speravistis* (*Galat. iv*, 13, 14): hioc enim eos firmos ipse cognovit, quod eis tribulationibus, quae Apostolo secundum carnem acciderant, non sunt a charitate deflexi. Nam Deo noti sumus et ante omnes temptationes, qui scit omnia antequam sicut.

31. Quod itaque scriptum est, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (*Deuteronomio. xiii*, 3); illa locutione positum est, ut sciat, pro eo quod est, ut scire vos faciat: sicut diem letum dicimus, quod letos faciat: frigus pigrum, quod pigros facit; et innumerabilia hujusmodi, quae sive in consuetudine loquendi, sive in sermone doctorum, sive in Scripturis sanctis reperiuntur. Quod non intelligentes heretici qui Veteri Testamento adversantur, velut ignorantes uitio notandum putant eum de quo dictum est, *Tentat vos Dominus Deus vester*: quasi in Evangelio de Domino scriptum non sit, *Hoc autem dicebat tentans eum*.

¹ Sic plerique MSS. At editi, et sacramentum visibile et invisibile verbi dei.

nam ipse sciebat quid esset facturus (Jean. vi, 6). Si enim moverat cor eius quem tentabat, quid est quod voluit videre tentando? Sed profecto illud factum est, ut ipse sibi notus fieret qui tentabatur, suamque desperationem condemnaret, saturatis turbis de pane Domini, qui eas non habere quod ederent existimaverat.

52. Non ergo hic oratur, ut non tentemur, sed ut non inferamur in temptationem: tanquam si quispiam cui necesse est igne examinari, non oret ut igne non contingatur, sed ut non exuratur. Vasa enim sigilli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis (Eccli. xxvii, 6). Joseph ergo tentatus est illecebra stupri, sed non est illatus in temptationem (Gen. xxxix, 7-12): Susanna tentata est, nec ipsa inducta vel illata in temptationem (Dan. xiii, 19-24); multique alii viriisque sexus: sed Job maxime, cuius admirabilem stabilitatem in Deo Domino suo, cum illi heretici hostes Veteris Testamenti ore sacrilegio irritare voluerint, illud praeceteris ventilant, quod satanas petierit eum tentandum (Job 1, 11). Queront enim ab imperiis hominibus talia intelligere nequaquam valentibus, quomodo satanas cum Deo loqui potuerit: non intuentes (non enim possunt, cum superstitione et contentione ecclesi sint) Deum non loci spatiū mole corporis occupare; et sic alibi esse, alibi non esse, vel certe hic habere partem aliam, et alibi aliam: sed maiestate ubique praeesto esse, non per partes divisum; sed ubique perfectum. *Quid si carnaliter intentar quod dictum est, Caelum nūbi thronis est, et terra seculorum pedum meorum (Isai. LXVI, 1)*; cui loco et Dominus attestatur dicens, *Non jurabis, neque per celum, quia thronus Dei est; neque per terram, quia seculum est pedum ejus (Math. v, 34-35)*: quid mirum si in terra diabolus con-titutus, ante pedes Dei stetit, et coram illo aliquid locutus est? Nam quando illi valent intelligere, nullam esse animam, quamvis perversam, qua tamen illo modo ratiocinari potest, in cujus conscientia non loquatur Deus? Quis enim scripsit in cordibus hominum naturalem legem, nisi Deus? De qua lege Apostolus ait: *Cum enim Gentes, quae Legem non habeant, naturaliter que legis sunt facti, nū Legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, contestante conscientia ipsorum; et inter se in vicem cogitationum accusantium, aut etiam excusantium, in die qua iudicabit Dominus occulto hominum (Rom. ii, 14-16)*. Quapropter si omnis anima rationalis etiam cupiditate cecata, tamen cum cogitat ei ratiocinatur, quidquid in ea ratiocinatione verum est, non ei tribuendum est, sed ipsi lumini veritatis, a quo vel fenuiter pro sui capacitatem illustratur, ut verum aliquid in ratiocinando sentiat; quid mirum si diaboli anima prava cupiditate perversa, quidquid tamen verum de justo viro erigitavit, cum eum tentare vellet, ipsius Dei vocē, id est, ipsius veritatis voce audisse perhibetur? Quidquid autem falsum, illi cupiditate tribuatur, qua diabolus nomen accepit. Quanquam etiam per creaturam corporalem atque visibilem Deus plurimum locutus est

seu bonis seu malis, tanquam omnium Dominus et rector, et pro cuiusque rei meritis ordinator: sicut per Angelos, qui hominum quoque aspectibus apparuerunt; et per Prophetas dicentes, Hac dicit Dominus. Quid ergo mirum, si quanquam non in ipsa cogitatione, per aliquam certe creaturam tali operi accommodata Deus locutus cum diabolo dicitur?

53. Nec digitatus esse arbitrentur, et quasi justitia meritum, quod cum illo Deus locutus est: quoniam locutus est cum anima angelica, quoniam stulta et cupida, tanquam si loqueretur cum anima humana stulta et cupida. Aut ipsi dicens quoniam locutus est cum illo divite, cuius cupiditate stultissimam arguere voluit, dicens: *Stulte, hat nocte anima tua expostulatur a te; hac que preparasti, cuius erunt (Luc. xii, 20)*? Certe hoc ipse Dominus in Evangelio dicit, cui heretici isti, velint, nolint, colla submittenti. Si autem hoc moverant, quod tentandum justum satanas petit a Deo; non ego expono quare sit factum, sed ipsos cogo exponere quare sit dictum in Evangelio ab ipso Domino discipulis, *Ecce satanas petiti vos vexare quoniam tritum: et Petrus ait, Ego autem postulavi ne deficit fides tua (Id. xxi, 31; 32)*. Cum autem hoc exponunt nihili, simul illud quod a me querunt exponunt sibi. Si vero non valuerint hoc exponere, non audeant id quod in Evangelio sine offensione legunt¹, in aliquo libro cum temeritate culpare.

54. Finit igitur temptationes per satanam non potestate ejus, sed permisso Domini, ad homines aut pro suis peccatis puniendos, aut pro Domini misericordia probandos et exerceendos. Et interest plurimum in qualem quisque temptationem incidat. Non enim in latere incidit Judas, qui vendidit Dominum, in quem incidit Petrus, cum terribus Dominum negavit. Sunt etiam temptationes humanæ, credo, cum bono quisque animo, secundum humanam tamen fragilitatem, in aliquo consilio labitus, aut irritatur in fratrem studio corrugandi, paulo tamen amplius quam christiana tranquillitas postulat: de quibus Apostolus dicit, *Tentatio vos non apprehendat, nisi humana; cum idem dicat, Fidelis Deus, qui vos non s. nat tentari supra quam potestis ferre; sed faciet cum temptatione etiam proventum, ut possitis tolerare (1 Cor. x, 15)*. In qua sententia satis ostendit non id nobis orandum esse ut non tentemur, sed ne in temptationem inducatur. Inducimur enim, si tales accidenter quas ferre non possumus. Sed cum temptationes periculosa in quas inferri atque induci perniciosem est, aut pro-peris rebus temporibus, aut adversis orientur, nemo frangitur adversariorum molestia, qui prosperarum delectatione non capit.

55. Ultima et septima peccatum est, *Sed libera nos a malo*. Orandum est enim ut non solum non inducamur in malum, quo caremus, quod sexto loco petitur; sed ab illo etiam liberemur; quo jam inducti sumus. Quod cum factum fuerit, nihil remanebit formidolosum, nec omnino metuenda erit illa temptatione. Quid tamen in hac vita quandiu istam mortalitatem cir-

¹ Sic MSS. At editi, sine offensione non intelligunt.

et invenimus, in qua serpentina persuasione inducti sumus; non sperandum est posse fieri; sed tamen aliquando futurum sperandum est, et hoc est spes quia non videatur: de qua cum loqueretur apostolus, sit, *Spes autem quae videtur, non est spes* (*Rom. viii, 25*). Sed tamen sapientis, quae in hac quicunque vita concessa est, fidelibus servis Dei non est desperanda. Ea est autem, ut id quod Domino revelante fugiendum esse intellexerimus; cantissima vigilans fugiamus; et id quod Domino revelante appetendum esse intellexerimus, flagrantissima charitate appetamus. Ita enim reliquo mortalitatis hujus onere ipsa morte deposito, ex omni hominis parte opportuno tempore perficietur beatitudo, quae in hinc vita inchoata est; et cui capessende atque obtineenda aliquando nunc omnis conatus impenditur.

CAPUT X. — 56. Sed harum septem petitionum consideranda et commendanda distinctio est. Nam cum vita nostra temporaliter nunc agatur, atque speretur aeterna, et cum aeterna petra sunt dignitatem, quamvis temporalibus prins actis ad illa transeatur; trium primarum petitionibus imprecatioe quanquam in hac vita, quae isto seculo agitur, exordium capiant (nam et sanctificatio nominis Dei ab ipso humilitatis Domini adventu agi cepit; et adventus regni ejus, quo in claritate veniurus est, non iam finito seculo, sed in fine seculi manifestabitur; et perfectio voluntatis ejus, sicut in celo et in terra, sive justos et peccatores eorum et terrarum intelligas, sive spiritum et carnem, sive Dominum et Ecclesiam, sive omnia simili, ipsa perfectione nostra beatitudinis, et ideo seculi terminatione complebitur), tamen omnia tria in alterius manebant. Nam et sanctificatio nominis Dei semperna erit, et regni ejus nullus est finis, et perfectio nostra beatitudini aeterna vita promittitur. Permanebunt ergo ista tria consummata atque cumulata in illa vita que nobis promittitur.

57. Reliqua vero quatuor que petimus, ad temporalem istam vitam pertinere mihi videntur. Quorum primum est, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Hoc ipso enim quod dictus est quotidianus panis, sive spiritualis significatur, sive in Sacramento aut in vicu isto visibilis, ad hoc tempus pertinet, quod appellavit *hodie*: non quia spiritualis cibus non est sempiternus; sed quia iste qui quotidianus dictus est in Scripturis, sive in strepitu sermonis, sive quibusque temporalibus signis exhibetur. anime: que omnia tunc utique non erupt, cum omnes erunt dociles Deo (*Isai. liv, 13; Joan. vi, 45*), et ipsam ineffabilem lucem veritatis non motu corporum significantes, sed puritate mentis hauientes. Nam fortasse et propterea panis dictus est, non potus, quia panis frangendo atque mandendo, in alimentum convertitur, sicut Scriptura aperiendo et disserendo animam paucum; potus vero paratus, sicut est, transit in corpus: ut isto tempore panis sit veritas, cum quotidianus panis dicitur; tunc autem potus, cum nullo labore disputandi et sermocinandi, quasi frangendi atque mandendi, opus erit, sed solo haustu sincere et per-

spicie veritatis. Et peccata nunc nobis dimittuntur, et nunc dimittimus; quae harum quasvis reliquarum secunda petitio est: tupe autem nulla erit venia peccatorum, quia nulla peccata. Et tentationes temporales istam vitam infestant; non autem erunt, cum perfectum erit quod dictum est: *Abandonate vos in abscondito rutilis tuus* (*Psal. xxx, 21*): Et instum, a quo liberari optamus, et ipsa liberatio a malo ad bene unice vitam pertinet; quam et justitia Dei mortalem merimur, et unde ipsius misericordia liberarum.

CAPUT XI. — 58. Videatur etiam mihi septuaginta iste numerus harum petitionum congruere illi septenario numero, ex quo totus iste sermo manavit. Si enim timor Dei est quo beati sunt pauperes spiritus; quoniam ipsorum est regnum celorum; petamus ut sanctificetur in hominibus nomen Dei, timore casto permanente in secula, saeculorum (*Psalm. xlviii, 10*). Si pietas est qua beati sunt mites, quoniam ipsi hereditate possidebunt terram; petamus ut ventus regnum ejus, sive in nos ipsos, ut mitescamus, nec ei resistamus; sive de celo in terras in claritate adventus Domini, quo nos gaudebimus, et laudabimur¹, diente illo: *Venite, benedicti Patrii mei, accipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi* (*Math. xxv, 34*). *In Domino enim*, inquit propheta, *laudabunt anima mea; audient mites; et juecentur* (*Psalm. xxxiii, 5*). Si scientia est qua beati sunt qui lugent; quoniam ipsi consolabuntur; oremus ut fiat voluntas ejus sicut in celo et in terra, quia cum corpus tanquam terra, spiritu tanquam celo, summa et tota pace consenserit, non lugebimus: nam nullus alias hujus temporis luctus est, nisi cum adversum se iata configunt, et cogunt nos dicere: *Vide aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae*; et lucrum hostium lacrymosa voce testari. *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis ejus* (*Rom. vii, 23, 24*). Si fortitudo est qua beati sunt qui paupriri et sitiunt justitiam, quoniam ipsi naturaliuntur; oremus ut paupris poster quotidiana destru nobis hodie, quo fulsi atque sustentati, ad plenissimam illam sortitatem venire possimus. Si copiilum est quo beati sunt misericordes, quoniam ipsorum miserebuntur; dimittimus debita debitoribus nostris, et oremus ut nullis nostra dimittantur. Si intellectus est quo beati sunt muudi corde, quoniam ipsi Deum videbunt; oremus non induci in temptationem, ne habeamus duplex cor, non appetendo simplex bonum, quo referamus omnia que operamur, sed simul temporalia et terrena² occitando. Tentationes enim de his zelus que graves et calamitosae videntur hominibus, non in nos valent, si non valeant ille que blanditiae earum rerum accidunt, quas homines bona et latandas putant. Si sapientia est qua beati sunt pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (*Math. v, 3-9*); oremus ut libremur a malo; ipsa enim liberatio liberos nos faciet, id est filios Dei, ut spiritu adoptionis clameremus, *Abba,*

¹ Editio Var. et Lov., *laudabimus*. Am. et Fr., *laudabimur*. MSS., *laudati ur.*

² Iup. et Atto. MSS., *temporalia et terrena*.

Pater Rom. viii, 15, et Galat. iv, 6.

30. Sane non negligenter prætereundum est quod ex omnibus iis sententiis, quibus nos orare Dominus præcepit, eam potissimum commendandam esse iudicavit, quæ pertinet ad dimissionem peccatorum : in qua, nos, misericordes esse voluit, quod unum est consilium miserias evadendi. In nulla enim alia sententia sic oramus, ut quasi paciscamur cum Deo : dicimus enim, *Dimitte nobis sicut et nos dimittimus*. In qua pactione si mentimur, totius orationis nullus est fructus. Sic enim dicit : *Si enim dimiseritis hominibus delicta eorum, dimittet et nobis Pater noster qui in celis est. Si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater noster dimittet vobis peccata vestra.*

CAPUT XII. — 40. Sequitur de jejunio præceptum, pertinens ad eamdem cordis mundationem, de qua nunc agitur. Nam et in hoc opere cavendum est ne subrepit aliqua ostentatio et appetitus laudis humanæ, qui duplice cor, et non sicut mundum et simplex esse ad intelligendum Deum. « Cum autem jejunatis, inquit, nolite fieri, sicut hypocrite, tristes : exterminant enim vultum suum, ut videantur hominibus jejunantes. Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam. Vos autem jejunantes ungite capita vestra, et facies vestras lavate, ne videantur hominibus jejunantes, sed Patri vestro qui est in abscondito : et Pater noster qui videt in abscondito, reddet vobis. » Manifestum est his præceptis omnem nostram intentionem in interiora gaudia dirigi, ne foris querentes mercedem huic sæculo conformemur, et amittamus promissionem tanto solidioris atque firmioris, quanto interior beatitudinis, qua nos elegit Deus conformes fieri imaginis Filii ejus (*Rom. viii, 29*).

41. In hoc autem capitulo maxime animadverendum est, non in solo rerum corporearum nitore atque pompa, sed etiam in ipsis sordibus luctuosis esse posse jactantiam ; et eo periculosiorem, quo sub nomine servitutis Dei decipit. Qui ergo immoderato cultu corporis atque vestitus vel ceterarum rerum niiore præfulget, facile convincitur rebus ipsis, pomparum sæculi esse sectator, nec quemquam fallit dolosa imagine sanctitatis : qui autem in professione Christianitatis inusitatō squalore ac sordibus intentos in se oculos hominum facit, cum id voluntate facit, non necessitate patitur, ceteris ejus operibus potest conjici utrum hoc contempnū superflui cultus, an ambitione aliqua faciat ; quia et sub ovina pelle cavendos lupos Dominus præcipit ; sed ex fructibus, inquit, eorum cognoscetis eos. Cum enim cooperint aliquibus tentationibus ea ipsa illis subtrahi vel negari, que isto velamine vel consecuti sunt, vel consequi cupiunt, tunc necesse est appareat utrum lupus in ovina pelle sit, an ovis in sua. Non enim propter ornatum superfluo debet aspectus hominum mulcere christianus, quia illum parcum habitum ac necessarium etiam simulatores sepius usurpant, ut incertos decipiunt : quia et illæ oves non debent pelles suas deponere, si aliquando eis lupi se contegunt.

42. Quæsi ergo solet quid sit quod ait, *Vos autem*

cum jejunatis, ungite capita vestra, et facies vestras lavate, ne videantur hominibus jejunantes. Non enim quispiam recte præcepit, quamvis faciem quotidiana consuetudine lavemus, unctis etiam capitibus cum jejunamus, nos esse debere. Quod si turpissimum omnes fatentur, intelligendum est hoc præceptum ungendi caput, et faciem lavandi, ad interiorum hominem pertinere. Ungere ergo caput, ad letitiam pertinet ; lavare autem faciem, ad munditum : et ideo caput ungit qui latetur interius mente atque ratione. Hoc enim recte accipimus caput, quod in anima præminent, et quo cetera hominis regi et gubernari manifestum est. Et hoc facit qui non foris querit letitiam, ut de laudibus hominum carnaliter gaudeat. Caro enim qua subjecta esse debet, nullo modo est totius naturæ humanae caput. *Nemo quidem unquam carnem suam odio habuit*, sicut Apostolus dicit, cum de diligenda uxore præcipit (*Ephes. v, 25-33*) : sed caput mulieris vir, cui viro caput est Christus (*I Cor. xi, 3*). Interius ergo gaudeat in jejunio suo, eo ipso quo sic se jejunando avertit a voluptate sæculi ut sit subditus Christo, qui secundum hoc præceptum caput unicum habere desiderat. Ita enim et faciem lavabit, id est, cor mundabit, quo visurus est Deum, non interposito velamine proprieri infirmitatem contractam de sordibus ; sed firmus et stabilis, quoniam mundus et simplex. *Lavamini*, inquit, *mundi estote, asverte nequitas ab animis vestris, atque a conspectu oculorum meorum* (*Isai. i, 16*). Ab his igitur sordibus facies nostra lavauda est, quibus Dei aspectus offenditur. Nos enim revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformabimur (*II Cor. iii, 18*).

45. Sepe etiam cogitatio necesse ariarum rerum ad istam vitam pertinentium, saucia et sordida interiorum oculum nostrum ; et plerumque cor duplicit, ut ea quæ videmur cum hominibus recte facere, non eo corde faciamus quo Dominus præcipit, id est, non quia eos diligimus, sed quia commodum ab eis aliquod propter necessitatem praesentis vite adipisci volumus. Debemus autem benefacere illis propter salutem ipsorum aeternam, non propter temporale commodum nostrum. Inclinet ergo Deus cor nostrum in testimonium sua, et non in emolumenum (*Psal. cxviii, 36*) Finis enim præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non facta (*I Tim. i, 5*). Qui autem propter suam in hac vita necessitatem fratris consultit, non utique charitate consultit ; quia non illi, quem debet tanquam seipsum diligere, sed sibi consultit : vel potius nec sibi ; quandoquidem hinc sibi facit duplex cor, quo impeditur ad videndum Deum : in qua sola visione beatitudine est certa atque perpetua.

CAPUT XIII. — 44. Recte ergo sequitur, et præcipit, qui mundando cordi nostro instat, dicens : « Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et comesturas exterminant¹, et ubi fures efflouunt et

¹ sic habent MSS. et Mar., neconon cyprianus in lib. 3, ad quirium. At Min. Er. et Lov., *ubi arido et tinea exterminant, et reliqui* : suppressis, ut scilicet, excastra veritas scri

furanter : thessaurizate autem vobis thesauros in celo, ubi neque tinea neque comedura exterminantur, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum. » Ergo si in terra erit cor, id est, si eo corde quisque operetur aliquid, ut terrenum commodum adipiscatur, quomodo erit mundum, quod in terra voluntur? Si autem in celo, mundum erit, quia munda sunt quæcumque celestia. Sordescit enim aliquid, cum inferiori miscetur naturæ, quamvis in suo genere non sordide; quia etiam de puro argento sordidat aurum, si misceatur: ita et animus noster terrenorum cupiditate sordescit, quamvis ipsa terra in suo genere atque ordine munda sit. Cœlum autem hoc loco non corporeum acceperimus, quia omne corpus pro terra habendum est. Totum enim mundum debet contemnere, qui sibi thessaurizat in celo. In illo ergo celo de quo dictum est, *Cœlum cœli Domino* (*Psal. cxiiii, 16*), id est in firmamento spirituali, non enim in eo quod transiet, constituere et collocare debemus thesaurem nostrum et cor nostrum, sed in eo quod semper manet: celum autem et terra transient (*Matth. xxiv, 55*).

45. Et hic manifestat de mundando corde se cuncta ista præcipere, cum dicit: « Lucerna corporis tui oculus tuus est. Si ergo oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus nequam est, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebrae sunt, tenebrae quanta? » Qui locus sic intelligendus est, ut noverimus omnia opera nostra tunc esse munda et placere in conspectu Dei, si flant simplici corde, id est, intentione superna fine illo charitatis; quia et plenitudo legis charitas (*Rom. xiii, 10*). Oculum ergo-hic accipere debemus ipsam intentionem qua facimus quidquid facimus: quæ si munda fuerit et recta, et illud aspiciens quod aspiciendum est; omnia opera nostra, quæ secundum eam operamur, necesse est bona sint. Quæ omnia opera totum corpus appellavit; quia et Apostolus membra nostra dicit quadam opera, quæ improbat, et mortificanda præcipit dicens, *Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, avaritiam* (*Coloss. iii, 5*), et cætera talia.

46. Non ergo quid quisque faciat, sed quo animo faciat, considerandum est. Hoc est enim lumen in nobis, quia hoc nobis manifestum est bono animo nos facere quod facimus: omne enim quod manifestatur, lumen est (*Ephes. v, 13*). Nam ipsa facta quæ ad hominum societatem a nobis procedunt, incertum habent exitum; et ideo tenebras eas vocavit. Non enim novi, cum pecuniam porrigo indigenti et petenti, quid inde aut facturus sit, aut passurus; et fieri potest ut vel faciat ex ea, vel propter eam patiatur aliquid mali, quod ego cum darem, non evenire voluerim, neque hoc animo dederim. Itaque si bono animo feci, quod mibi cum facerem, notum erat, et ideo lumen vocatur; illuminatur etiam factum meum, qualem-

pture, quæ a nobis passim hoc in opere magna religione restituuntur ex MSS.

SANCT. AUGUST. III.

cumque exitum haboerit: qui exitus quoniam incertus et ignotus est, tenebrae appellantur sunt. Si autem malo animo feci, etiam ipsum lumen tenebra sunt. Lumen enim dicatur, quia novit quisque quo animo faciat, etiam cum malo animo facit: sed ipsum lumen tenebrae sunt, quia non in superna dirigitur simplex intentio, sed ad inferiora declinatur, et duplice corde quasi umbram facit. *Si ergo lumen quod in te est, tenebrae sunt, tenebrae quanta?* hoc est, Si ipsa cordis intentio, quæ facis quod facis, quæ tibi nota est, sordidat appetitum rerum terrenarum et temporalium, atque excedatur; quanto magis ipsum factum, cuius incertus est exitus, sordidum et tenebrosum est? quia etsi bene alicui proveniat, quod tu non recta et munda intentione facis; quomodo tu feceris, tibi imputatur, non quomodo illi provenerit.

CAPUT XIV. — 47. Quod autem sequitur, et dicit, *Nemo potest duobus dominis servire*, ad hanc ipsam intentionem referendum est, quod consequenter expedit, dicens: *Aut enim unum odio habebit, et alterum diligit; aut alterum patietur, et alterum contemnet.* Quæ verba diligenter consideranda sunt: nam qui sint duo domini, deinceps ostendit, cum dicit, *Non potestis Deo servire et mammona*. Mammona apud Iudeos divitiae appellari dicuntur. Congruit et puncum nomen: nam lucrum, punice mammon dicitur. Sed qui servit mammonæ, illi utique servit, qui rebus istis terrenis merito suæ perversitatis præpositus, magistratus hujus seculi a Domino dicitur (*Joan. xii, 31, et xiv, 30*). Aut ergo hunc odio habebit homo, et alterum diligt, id est, Deum; aut alterum patietur, et alterum contemnet. Patitur enim durum et perniciosum dominum, quisquis servit mammonæ; sua enim cupiditate implicatus, subditur diabolo: et non eum diligit; quis enim est qui diligit diabolum? sed tamen patitur: sicut in majore aliqua domo, qui ancille alienæ conjunctus est, propter cupiditatem suam duram patitur servitutem, etiam si non diligit eum, cuius ancillam diligit.

48. *Alterum autem contemnet*, dixit; non, odio habebit. Nullius enim fere conscientia Deum odisse potest (a): contemnit autem, id est non timet cum, quasi de ejus bonitate securus est. Ab hac negligientia et perniciosa securitate revocat Spiritus sanctus, cum per Prophetam dicit, *Fili, ne adjicias peccatum super peccatum, et dicas, Miseratio Dei magna est* (*Eccli. v, 5, 6*); et, *Ignoras quia patientia Dei ad penitentiam te invitat* (*Rom. ii, 4*)? Cuius enim tanta misericordia commemorari potest, quam ejus qui omnia donat peccata conversis, et oleastrum facit participem pinguedinis olivæ? et cuius tanta severitas, quam ejus qui naturalibus ramis non pepercit, sed propter infidelitatem fregit illos (*Id. xi, 17-24*)? Sed quisquis vult diligere Deum, et cavere ne offendat, non se arbitretur duobus dominis posse servire, et intentionem cordis sui rectam ab omni duplicitate explicet: ita enim sentiet de Domino in bonitate, et in simplicitate

(a) I Retract. cap. 19, n. 8.

(Quarante-une.)

cordis quereret illum (*Sap.* 1, 1).

CAPUT XV. — 49. *Ideo*, inquit, *dico vobis, non habere sollicitudinem animæ vestre quid edatis, neque corpori vestro quid induatis*. Ne forte, quamvis jam superflua non querantur, propter ipsa necessaria cor duplices, et ad ipsa conquirenda nostra deiorqueatur intentio, cum aliquid quasi misericorditer operamur; id est, ut cum consulere alicui videri volumus, nostrum emolumen-
tum ibi potius, quam illius utilitatem attendamus; et ideo nobis non rideamus peccare, quia non superflua, sed necessaria sunt quae consequi volumus. Dominus autem admonet ut meminerimus multo amplius nobis Deum dedisse, quod nos fecit et composuit ex anima et corpore, quam est alimentum atque tegumentum, quorum cura nos duplicare cor non vult. *Nonne, inquit, anima plus est quam esca?* Ut tu intelligas eum qui dedit animam, multo facilius escam esse daturum. *Et corpus quam vestimentum,* id est, plus est; ut simili-
ter intelligas, cum qui corpus dedit, multo facilius daturum esse vestimentum.

50. Quo loco queri salget utrum ad animam cibus iste pertineat, cum anima incorporea sit, iste autem cibus corporeus. Sed animam hoc loco pro ista vita positam noverimus, cuius retinaculum est alimentum istud corporeum. Secundum hanc significationem dicatum est etiam illud: *Qui amat animam suam, perdet illam* (*Joan.* xii, 25). Quod nisi de hac vita acceperimus, quam oportet pro regno Dei perdere, quod potuisse Martyres claruit, contrarium hoc praeceptum erit illi sententia qua dictum est: « Quid prodest homini, si tolum mundum lucretur, anima autem sue detrimentum faciat » (*Matth.* xvi, 26)?

51. « Respice, inquit, volatilia coeli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et Pater vester celestis pascit illa: nonne vos pluris estis illi? » id est, carius vos valetis. Quia unique rationale animal, sicuti est homo, sublimius ordinatum est in rerum natura, quam irrationalia, sicut sunt aves. « Quis autem, vestrum curans, inquit, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Et de vestimento quid solliciti estis? id est, cuius potestate atque dominatu factum est ut ad hanc staturam corpus vestrum perduceretur, ejus providentia etiam vestiri potest; non autem vestra cura factum esse ut ad hanc staturam veniret corpus vestrum, ex hoc intelligi potest, quod si curcis, et velitis adjicere unum cubitum huic statuta, non potestis: illi ergo etiam tegendi corporis curam relinquit, cuius videtis cura factum esse ut tante stature corpus habeatis.

52. Dandum autem erat etiam documentum propter vestimentum, sicut datum est propter alimentum. Itaque sequitur, et dicit: « Considerate lilia agri quomodo crescunt; non laborant neque nent: dico autem vobis quia nec Salomon in omni gloria sua sic vestitus est ut unum ex his. Si autem fetum agri, quod hodie est et cras in elibanum militatur, Deus sic vestit; quanto magis ergo vos, modice fidei? » Sed ista documenta non sicut allegorice discutienda sunt, ut queramus quid significant aves coeli, aut lilia agri;

posita sunt enim, ut de rebus minoribus majora persuaderentur: scient illud est de judice qui nec Deum timebat, nec hominem reverebatur, et tamen sepe interpellanti videtur cessit, ut ejus causam consideraret; non propter pietatem aut humanitatem, sed ne tedium paterebatur. Non enim illo modo ille injustus iudex personam Dei allegorice sustinet: sed tamen quantum Deus, qui bonus est et justus, euret depre-
cantes se, hinc conjici Dominus voluit, quod nec iustus homo eos qui illum assiduis precibus tandem, vel propter tardum devitandum, potest contempnere (*Luc.* xviii, 2-8).

CAPUT XVI. — 53. « Nolite ergo, inquit, sollicitos esse, dicentes. Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur: hec enim omnia Gentes querunt. Scit enim Pater vester quia horum omnium indigentis. Quirrite ergo primum regnum Dei et iustitiam ejus, et haec omnia apponentur vobis. » Hic manifestissime ostendit non haec esse appetenda, tanquam talia bona nostra, ut propter ipsa debeamus bene facere, si quid facimus, sed tam-
en esse necessaria. Quid enim intersit inter bonum quod appetendum est, et necessarium quod sumendum est, haec sententia declaravit, cum ait, « Querite primum regnum Dei et iustitiam ejus, et haec omnia apponentur vobis. » Regnum ergo et iustitiam Dei bonum nostrum est, et hoc appetendum, et ibi finis consti-
tuendus, propter quod omnia faciamus quaecumque facimus. Sed quia in hac vita militamus, ut ad illud regnum pervenire possimus, quae vita sine his necessariis agi non potest; « Apponentur vobis haec, » inquit, « sed vos regnum Dei et iustitiam ejus primum querite. » Cum enim dixit illud « primum », significavit quia hoc posterius querendum est, non tempore, sed dignitate: illud tanquam bonum nostrum, hoc tanquam necessarium nostrum; necessarium autem propter illud bonum.

54. Neque enim, verbi gratia, ideo debemus evan-
gelizare, ut manducemus; sed ideo manducare, ut evan-
gelizemus: nam si propriea evangelizamus, ut manducemus, vilius habemus Evangelium quam ei-
bum; et erit jam bonum nostrum in manducando,
necessarium autem in evangelizando. Quod etiam Apostolus prohibet, cum dicit licere sibi quidem, et permisum esse a Domino, ut qui Evangelio annun-
tiant, de Evangelio virant, id est, de Evangelio habeant ea quae huic vita sunt necessaria; sed tamen se non esse abusum hac potestate. Erant enim multi
qui occasionem habere cupiebant acquirendi et vendendi Evangelium, quibus cum volens amputare Apo-
stolus, manibus suis victimum suum toleravit (*Act.* xx,
54). De his enim alio loco dicit, « Ut amputem occa-
sionem, iis qui querunt occasionem » (*Il Cor.* xi, 12). Quanquam etiam si, ut exterri boni apostoli, permisus Domini de Evangelio viveret, non ideo in eo victimam constiueret finem evangelizandi, sed magis ipsius victimus sui finem in Evangelio collocaret: id est, ut superius dixi, non ideo evangelizaret, ut perveniret ad eum, et si qua sunt alia necessaria; sed ideo ista sumeret, ut illud impleret, ne non volens, sed ne-
cessitate evangelizaret. Hoc enim improbat, cum dicit:

¶ Nescitis quoniam qui in templo operantur, que de templo sunt edunt; et qui altario descrivunt, altario compartiuntur: sic et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere: ego autem nullius horum usus sum. » Ille ostendit permisum esse, non jussum; alioquin contra praeceptum Domini fecisse tenebatur. Deinde sequitur, et dicit: « Non autem scripsi huc, ut ita fiant in me. Bonum est mihi magis mori, quam gloriam meam quisquam inanem faciat. » Ille dixit, quia jam statuerat, propter quosdam occasionem querentes, manibus suis victim transigere. Si enim evangelizavero, inquit, non est mihi gloria; id est, si evangelizavero, ut ista fiant in me, id est, si propterea evangelizavero, ut ad illa perversianam, et finem Evangelii in cibo et potu et vestitu collocauero. Sed quare non est ei gloria? *Necessitas enim, inquit, mihi incumbit;* id est, ut ideo evangelizem, quia unde vivam non habeo, aut ut acquiram temporalem fructum de praedicatione aeternorum: sic enim jam necessitas erit in Evangelio, non voluntas. *Vg. enim mihi est, inquit, si non evangelizavero.* Sed quomodo debet evangelizare? Scilicet ut in ipso Evangelio et in regno Dei ponat mercedem: ita enim potest non coactus evangelizare, sed volens. *Si enim volens, inquit, hoc facio, mercedem habeo; si autem impius, dispensatio mihi credita est* (*1 Cor. ix, 15-17*): id est, si coactus inopia carum rerum, qua temporali vita sunt necessarie, praedico Evangelium, alii per me habebunt mercedem Evangelii, qui Evangelium ipsum me praedicante diligenter; ego autem non habeo, quia non ipsum Evangelium diligo, sed ejus preium in illis temporalibus constitutum. Quod nefas est fieri, ut non tanquam filius ministret quisque Evangelium, sed tanquam servus cui dispensatio credita est; ut tanquam alienum eroget, nihil inde ipse accipiat praeter cibaria, que non de participatione regni, sed ad sustentaculum misera servitutis dantur extrinsecus. Quaquam alio loco et dispensatorem se dicat. Potest enim et servus in filiorum numerum adoptatus, eam rem in qua coheredit sicutem meruit, fidelieriter dispensare participibus suis. Sed nunc ubi ait, *Si autem invitus, dispensatio mihi credita est;* talem dispensatorem intelligi vult, qui alienum dispensat, unde ipse nihil accipiat.

55. Ergo quecumque res propter aliud aliquid queritur, siue dubio inferior est, quam id propter quod queritur: et ideo illud prius est propter quod istam rem queris, non ista res quam propter illud queris. Quapropter si Evangelium et regnum Dei propter cibum querimus, priorem facimus cibum, et posterius regnum Dei: ita utsiq[ue] desit cibus, non queramus regnum Dei: hoc est prius querere cibum, et deinde regnum Dei, id est, hoc priore loco ponere, illud posteriore. Si autem ideo queramus cibum, ut habeamus regnum Dei, facimus quod dictum est, *Querite prius regnum Dei et justitiam ejus, et hoc omnia apponentur vobis.*

CAPUT XVII. — 56. Quarentibus enim prius regnum et justitiam Dei, id est, hoc praeponentibus exercitis rebus, ut propter hoc caetera queramus, non

debet subesse sollicitudo ne illa desint que huic vita propter regnum Dei sunt necessaria. Dixit enim superius, *Scit Peter rester quod horum omnis indiget.* Et ideo cum dixisset, *Querite prius regnum Dei et justitiam ejus,* non dixit, Deinde ista querite; quoniam sunt necessaria: sed ait, *hac omnia apponentur vobis;* id est consequentur, si illa queratis, sine ullo vestro impedimento: ne cum ista queritis, illinc avertemini; aut ne duos fines constitutatis, ut et regnum Dei propter se appetatis, et ista necessaria; sed haec potius propter illud: ita vobis non deerunt. Quia duabus dominis servire non potestis. Duabus autem dominis servire conatur, qui et regnum Dei pro magno bono appetit, et haec temporalia. Non poterit autem simplicem habere oculum, et uni Domino Deo servire, nisi quaecumque sunt caetera, si sunt necessaria, propter hoc unum assumat, id est propter regnum Dei. Sicut autem omnes militantes accipiunt annonam et stipendum, sic omnes evangelizantes accipiunt victimum et tegumentum. Sed non omnes propter salutem republice militanti, sed propter illa que accipiunt: sic et non omnes propter salutem Ecclesie ministrant Deo, sed propter haec temporalia, que tanquam annonam et stipendia consequantur; aut et propter hoc, et propter illud. Sed supra jam dictum est, *Non potestis duobus dominis servire.* Ergo simplici corde tantummodo propter regnum Dei debemus operari bonum ad omnes; non autem in hac operatione, vel solam, vel cum regno Dei mercedem temporalium cogitare: quorum omnium temporalium nomine crastinum posuit, dicens, *Nolite cogitare de crastino*¹. Non enim dicitur crastinus dies, nisi in tempore, ubi praeterito succedit futurum. Ergo cum aliquid boni operamur, non temporalia, sed alterna cogiemus: tunc erit illud bonus et perfectum opus. *Crastinus enim dies, inquit, sollicitus erit sibi ipsi:* id est ut cum oportuerit sumas cibum vel potum, vel indumentum, cum ipsa scilicet necessitas urgere coepit. Aderunt enim haec, quia novit Pater noster quod horum omnium indigeamus. *Suffici enim, inquit, dies malitia sua:* id est, sufficit quod ista sumere urgebit ipsa necessitas. Quam propterea malitiam nominatam arbitror, quia penalis est nobis: pertinet enim ad hanc fragilitatem et mortalitatem, quam peccando merimus (*a*). Huic ergo poena temporalis necessitatis noli addere aliiquid gravius, ut non solum patiaris harum rerum indigentiam, sed etiam propter hanc explendam milites Deo.

57. Ille autem loco vehementer cavendum est, ne forte cum viderimus aliquem servum Dei providerere ne ista necessaria desint, vel sibi, vel eis quorum sibi cura commissa es, judicemus eum contra praeceptum Domini facere, et de crastino esse sollicitum. Nam et ipse Dominus, cui ministrabant Angelii (*Math. iv, 4*), tamen propter exemplum, ne quis postea scandalum patetur, cum aliquem servorum ejus animadixerit ista necessaria procurare, loculos

¹ In vgg. prope omibus, *Nolite solliciti esse de crastino.*
(a) I neutr. cap. 43, n. 9.

habere dignatus est cum pecunia¹, unde usibus necessariis quidquid opus fuisset præberetur: quorum loculorum custos et sur, sicut scriptum est, Judas fuit, qui eum tradidit (*Joan. xii, 6*). Sicut et apostolus Paulus potest videri de crastino cogitasse, cum dixit: « De collectis autem in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatæ, ita et vos facite: secundum unam sabbati unusquisque vestrum apud se ponat thesaurizans, quod ei placeverit, ut non cum venero, tunc collecte flant. Cum autem advenero, quoscumque probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem: quod si dignum fuerit ut et ego eam, mecum ibunt. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam transiero; nam Macedoniam pertransibo: apud vos autem forsitan remanebo, vel etiam huiusmodi, ut vos me deducatis quocumque iero. Nolo enim vos nunc in transitu videre: spero enim me aliquod temporis manere apud vos, si permisit Dominus. Permaneo autem Ephesi usque ad Pentecosten » (*I Cor. xvi, 4-8*). Item in Actibus Apostolorum scriptum est, ea quæ ad victimum sunt necessaria, procurata esse in futurum propter imminentem famam. Sic enim legimus: « In illis autem diebus descendederunt ab Ierosolymis prophetæ Antiochiam, eratque magna exultatio. Congregatis autem nobis, surgens unus ex illis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in universo mundo, quæ et facta est sub Claudio Cæsare. Discentium autem ut quisque abundabat, statuerunt unusquisque eorum in ministerium mittere presbyteris habitantibus in Iudea fratribus, qui et miserunt per manum Barnabæ et Sauli » (*Act. xi, 27-30*). Et quod naviganti ad eum apostolo Paulo imposita sunt utensilia, quæ offerebantur (*Id. xxviii, 10*), non ad unum tantum diem videatur victimus esse procuratus. Et quod idem scribit, *Qui furabatur, jam non fuerit; magis autem laborens operans manibus suis bonum, ut habeat unde tribuere cui opus est*² (*Ephes. iv, 28*): male intelligentibus non videtur servare præceptum Domini, quod ait, *Respicite volatilis celi, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et, Considerate lilia agri quomodo crescunt; non laborant neque nent; cum istis præcipit ut laborent, operantes manibus suis, ita ut habeant quod etiam aliis possint tribuere. Et quod sæpe de scipso dicit, quod manibus suis operatus sit, ne quem gravaret (*I Thess. ii, 9*, et *II Thess. iii, 8*); et de illo scriptum est quod conjunxit se Aquila: propter artis similitudinem, ut simul operarentur unde victimum transigerent (*Act. xviii, 2, 3*): non videatur imitatus aves coeli et lilia agri. His et hujusmodi Scripturarum locis, satis appareat Dominum nostrum non hoc improbare, si quis humano more ista procuret; sed si quis propter ista Deo militet, ut in operibus suis non regnum Dei, sed istorum acquisitionem intueatur.*

58. Ad hanc ergo regulam hoc totum præceptum

¹ MSS. octo, quibus portabatur pecunia.

² Am. Er. et Lov., *Descendentum. Verius Mar. et MSS., Dascendentum.*

³ Sic MSS. juxta graecum textum Apostoli. At Am. Er. et Lov., *unde tribuat cui opus est quod bonum est.*

redigitur, ut etiam in istorum provisione regnum Dei cogitemus, in militia vero regni Dei ista non cogitemus. Ita enim etiam aliquando desuerint, quod plerumque propter exercitationem nostram Deus sinit, non solum non debilitant propositum nostrum, sed etiam examinatum probatumque confirmant. « Gloriariamur enim, inquit, in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit; quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis » (*Rom. v, 3-5*). In commemoratione autem tribulationum ac laborum suorum idem apostolus non tantum in carceribus et naufragiis, atque hujusmodi multis molestiis, sed etiam in fame et siti, in frigore et nuditate se laborasse commemorat (*II Cor. xi, 23-27*). Quod cum legimus, non astimemus Domini promissa titubasse, ut famem ac siti et nuditatem pateretur Apostolus, querens regnum et justitiam Dei, cum dictum sit nobis, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis*: quandoquidem ista sicut adjutoria novit ille medicus, cui semel nos totos commisimus, et a quo habemus promissionem vitæ presentis et futuræ, quando apponat, quando detrahatur, sicut nobis judicat expedire; quos et consolando et exercendo in hac vita, et post hanc vitam in perpetua requie stabilendos atque firmando gubernat, ac dirigit. Non enim et homo, cum plerumque jumento suo cibaria detrahitur, deserit illud cura sua, ac non potius curando haec facit.

CAPUT XVIII. — 59. Et quoniam cum ista vel procurantur in futurum, vel si causa non est quare illa impendas, reservantur, incertum est quo animo fiat; cum possit simplici corde fieri, possit et duplice, opportune hoc loco subjicit: *Nolite judicare, ne iudicetur de vobis: in quo enim iudicio judicaveritis, iudicabitur de vobis; et in qua mensura mensi fueritis, temetietur vobis.* Illoc loco nihil aliud nobis præcipi existimo, nisi ut ea facta que dubium est quo animo fiant, in meliore pertenent interpretetur. Quod enim scriptum est, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos*, de manifestis dictum est, quæ non possunt bono animo fieri: sicut sunt stupra, vel blasphemie, vel furta, vel ebriositates, et si quæ sunt talia, de quibus nobis iudicare permittitur, dicente Apostolo, *Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare? Nonne de iis qui intus sunt vos iudicatis (*I Cor. v, 12*)?* De genere autem ciborum, quia possunt bono animo et simplici corde sine vicio concupiscentiae quicunque humani cibi in differenter sumi, prohibet idem apostolus iudicari eos qui carnibus vescabantur et vinum bibebant, ab eis qui se ab hujusmodi alimentis temperabant: *Qui manducat, inquit, non manducantem non spernat; et qui non manducat, manducantem non iudicet.* Ibi etiam ait: *Tu quis es, qui judices alienum serum? dominus suo stat, aut cadit (*Rom. xiv, 3, 4*).* De talibus enim rebus quæ possunt bono et simplici et magno animo fieri, quamvis possint etiam non bono, volebant illi cum homines essent, in occulta cordia ferre senten-

tiam, de quibus solus Deus judicat.

50. Ad hoc pertinet etiam illud quod alio loco dicit : *Nolite ante tempus quidquam judicare, quoadusque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis : et tunc laus erit unicuique a Deo* (1 Cor. iv, 5). Sunt ergo quedam facta media, que ignoramus quo animo fiant, quia et bono et malo fieri possunt, de quibus temerarium est judicare, maxime ut condemnemus. Horum autem veniet tempus ut judicentur, cum *Dominus illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis*. Item alio loco dicit idem apostolus : *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, praecedentes ad judicium ; quedam autem et subsequuntur*. Manifesta edicit, de quibus clarum est quo animo fiant : haec praecedunt ad judicium ; id est, quia si fuerit ista subsequendum judicium, non est temerarium. Subsequuntur autem illa que occulta sunt ; quia nec ipsa latebunt tempore suo. Sic et de bonis factis intelligendum est. Nam ita subjungit : *Similiter et facta bona manifesta sunt ; et quacumque aliter se habent, abscondi non possunt* (1 Tim. v, 24, 25). De manifestis ergo judicemus ; de occultis vero Deo judicium relinquamus : quia et ipsa abscondi non possunt, sive mala sive bona, cum tempus advenerit quo manifestentur.

61. Duo sunt autem in quibus temerarium judicium cavere debemus ; cum incertum est quo animo quidque factum sit, vel cum incertum est qualis futurus sit qui nunc vel bonus vel malus apparet. Si ergo quispiam, verbi gratia, conquestus de stomacho jejunare noluit, et tu id non credens edacitatis id vitio tribueris, temere judicabis. Item si manifestam edacitatem ebriositatemque cognoveris, et ita reprehenderis quasi nunquam ille possit corrigi atque mutari, nihilominus temere judicabis. Non ergo reprehendamus ea quae nescimus quo animo fiant ; neque ita reprehendamus que manifesta sunt, ut desperemus sanitatem ; et vitabimus judicium de quo nunc dicitur, *Nolite judicare, ne judicetur de vobis*.

62. Potest autem movere quod ait, *In quo enim iudicio judicaveritis, judicabitur de vobis ; et in qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis*. Numquid enim si nos iudicio temerario judicaverimus, temere etiam de nobis Deus judicabit ? aut numquid si in mensura iniqua mensi fuerimus, et apud Deum iniqua mensura est unde nobis remetietur ? nam et mensura nomine ipsum iudicium significatum arbitratur. Nullo modo Deus vel temere judicat, vel iniqua mensura cuiquam repedit : sed hoc dictum est, quoniam temeritas qua punis alium, eadem ipsa te puniat necesse est. Nisi forte arbitrandum est quod iniquitas ei noceat aliquid in quem procedit, ei autem nihil a quo procedit : imo vero sepe nihil nocet ei, qui patitur injuriam, ei autem qui facit necesse est ut noceat. Quid enim nocuit martyribus iniquitas persequentium? ipsis autem persecutoribus plurimum. Quia etsi aliqui corum correcti sunt, eo tamen tempore quo persequebantur, excacabat illos malitia corum. Sic et temerarium iudicium pierumque nihil nocet ei de-

quo temere judicatur ; ei autem qui temere judicat, ipsa temeritas necesse est ut noceat. Ista regula etiam illud dictum arbitratur : *Omnis qui percusserit gladio, gladio morietur* (Matth. xxvi, 52). Quam multi enim gladio percutiunt, nec tamen gladio moriuntur, sicut neque ipse Petrus ? Sed ne istum venia peccatorum tales evasisse poenam quis putet, quanquam nihil absurdius, quam ut majorem poterit gladii poenam esse potuisse, quia Petrus non accidit, quam crucis qua accidit : quid tamen de latronibus dicturis est, qui cum Domino crucifixi sunt ; quia et ille qui meruit veniam, postea quam crucifixus est meruit (Luc. xxiii, 33-43), et alter omnino non meruit ? An forte omnes quos occiderant, crucifixerant ; et proprieas hoc etiam ipsi poti meruerunt ? Ridiculum est hoc putare. Quid ergo aliud dictum est, *Omnis enim qui gladio percusserit, gladio morietur*, nisi quia ipso peccato anima moritur, quodcumque commiserit ?

CAPUT XIX. — 63. Et quoniam de temerario et iniquo iudicio nos hoc loco Dominus monet : *vult enim ut simplici corde et in unum Deum intentio faciamus quacumque facimus* ; et multa incertum est quo corde fiant, de quibus judicare temerarium est ; maxime autem hi temere judicant de incertis, et facile reprehendunt, qui magis amant vituperare et damnare, quam emendare aique corrigeri : quod vitium vel superbiae est, vel invidentiae : consequenter subjecit, et dicit, *Quid autem video festucam in oculo fratris tui, trabem autem in oculo tuo non video ?* Ut si forte, verbi gratia, ira ille peccavit, tu odio reprehendas : quantum autem inter festucam et trabem, quasi tantum inter iram distat et odium. Odium enim est ira inveterata, quasi que vetustate ipsa tantum robur accepit, ut merito appelletur trabes. Fieri autem potest ut si irascaris homini, velis eum corrigi ; si autem oderis hominem, non potes eum velle corrigit.

64. *Quomodo enim dicas fratri tuo, Sine ejiciam festucam de oculo tuo, et ecce trabes est in oculo tuo ? Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc video bis ejicere festucam de oculo fratris tui* : id est, primum abs te expelle odium, et deinde poteris jam eum quem diligis, emendare. Et bene ait, *Hypocrita*. Accusare enim vita, officium est bonorum virorum et benevolentum : quod cum mali faciunt, alienas partes agunt ; sicut hypocrite, qui tegunt sub persona quod sunt, et ostentant in persona quod non sunt. Hypocritarum ergo nomine simulatores acceperis. Et est vere multum cavendum et molestum simulatorum genus, qui cum omnium vitiorum accusationes odio et iuvere suscipiant, etiam consultores videri se volunt. Et ideo pie canticque vigilandum est, ut, cum aliquem reprehendere vel objurgare nos necessitas coegerit, primum cogitemus utrum tale sit vitium, quod nunquam habuimus, vel quo jam caruimus : et si nunquam habuimus, cogitemus nos homines esse, et habere potuisse ; si vero habuimus, et non habemus, tangat memoriā communis infirmitas, ut illam reprehensionem aut objurgationem non odium, sed mi-

sericordia praecedat : ut sive ad correctionem ejus, propriez quem id facimus, sive ad persionem valuerit (nam incepit est exitus), nos tamen de simplicitate oculi nostri securi simus. Si autem cogitantes nosmetipos invenerimus in eo esse vitio, in quo est ille quem reprehendere parabamus, non reprehendamus, neque objurgamus : sed tamen congemiscamus ; et non illum sed obtemperandum nobis, sed ad pariter conandum invitemus.

65. Nam et illud quod dicit Apostolus, « Factus sum Iudeis tanquam Iudeus, ut Iudeos lucrifacrem; his qui sub Lege sunt, quasi sub Lege, cum non sim ipse sub Lege, ut eos qui sub Lege erant lucrifacrem; his qui sine Lege sunt, quasi sine Lege, cum sine lege Dei non sim, sed sim in lege Christi, ut lucrifacrem eos qui sine Lege sunt. Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacrem : omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacrem : » non ultra simulatione faciebat, quemadmodum quidam intelligi volunt, ut eorum detestanda simulatio tanti exempli auctoritate muniatur; sed hoc faciebat charitate; qua ejus infirmitatem, cui volebat subvenire, tanquam suam cogitabat. Hoc enim et prescrivit dicens : *Cum enim liber sis ex omnibus, me omnium servum fisi, ut plures lucrifacrem* (I Cor. ix, 19-22). Quod ut intelligas non simulatione, sed charitate fieri, qua infirmis hominibus tanquam nos simus compatisser, ita monet alio loco, dicens : *Vos in libertatem vocati eritis, fratres; tantum ne libertatem in occasionem cornis detis, sed per charitatem servite invicem* (Galat. v, 13). Quod fieri non potest, nisi alterius infirmitatem quisque habeat quasi suam, ut eam equanimiter ferat, donec ab ea liberetur ille cuius curat salutem.

66. Raro ergo et in magna necessitate objurgationes adhibendae sunt, ita tamen ut etiam in his ipsis non nobis, sed Deo ut serviantur instemus. Ipse est enim finis : ut nihil duplice corde faciamus, auferentes trahem de oculo nostro, inadvertit, vel malitia, vel simulationis, ut videamus ejicere festucam de oculo fratris. Videhimus enim eam oculis columbarum, quales in sponsa Christi praedicantur (Cant. iv, 1), quam sibi elegit Deus gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam neque rugam (Ephes. v, 27), id est mundam et simplicem (a).

CAPUT XX. — 67. Sed quoniam potest nonnullus Dei praeceptis obtemperare cupientes nomen simplicitatis decipere, ut sic putent vitiosum esse aliquando verum occultare, quomodo vitiosum est aliquando falsum dicere, atque hoc modo aperiendo ea que ai quibus aperiuntur sustinere non possunt, amplius acoceant quam si en penitus semperque occultarent, rectissime subjungit : *Nolite sanctum dare canibus, neque misericordias vestras ante porcos, ne forte concuident eas padibus suis, et conturci disruptant vos.* Quia et Dominus quoniam nihil meutitus sit, vera tamen aliqua occultare se ostendit, dicens : *Aduic multa habeo vobis dicere; sed adhuc non potestis illa portare*

¹ Ha MSS. At editi excepto Mar., contendunt.

(a) I Retract. cap. 19, n. 9.

(Joan. xvi, 12). Et apostolus Paulus : *Non patui, inquit, vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam parvula in Christo, Ine vobis potum dedi, non ecam; neque enim poteratis : sed neque nunc poteratis; adhuc enim eritis carnales* (I Cor. iii, 1, 2).

68. In hoc autem praecepio quo prohibemur sanctum dare canibus, et nulliter ante porcos margaritas nostras, diligenter querendum est quid sit sanctum, quid margarita, quid canes, quid porci. Sanctum est, quod violare aliisque corrumpere nefas est ; eius utique sceleris conatus et voluntas tenetur rea, quamvis illud sanctum natura inviolabile aliisque incorruptibile maneat. Margarita autem, quemadmodum spiritualia magni astimanda sunt ; et quia in abditu latente, tanquam de profundo eruntur, et allegoriarum integumentis quasi aperis conchis inveniuntur. Licet itaque intelligi quod una eademque res et sanctum et margarita dici potest : sed sanctum ex eo quod non debet corrumpi, margarita ex eo quod non debet contumaci. Conatur autem quisque corrumpere quod non vult esse integrum : contemnit vero quod vult ducit, et quasi infra se esse existimat ; et ideo calcari dicitur quidquid contemnitur. Quapropter canes quoniam insilunt ad dilacerandum, quod autem dilacerandi integrum esse non sinunt ; *Nolite, inquit, sanctum dare canibus* : quia etsi dilacerari et corrumpi non potest, et manet integrum aliisque inviolabile; illi tamen quid velint egitandum est, qui scriberet aliquo inimicissime resistunt, et quantum in ipsis est, si fieri possit, conantur perire veritatem. Porci vero quoniam non ita ut canes morsu appetant, passim tamen calcando coinqunquant : *Non ergo misericordias margaritas vestras ante porcos, ne forte disruptant eas pedibus suis, et conversi disruptant vos.* Canes ergo pro oppugnatoribus veritatis, porcos pro contemptoribus positos non incongrue accipiuntur.

69. Quod autem ait, *Conturci disruptant vos, non ait, ipsas margaritas disruptant.* Illas enim conculcando, etiam cum convertuntur ut adhuc aliiquid audiant, disruptant tamen eum a quo jam missas margaritas conculcaverunt. Non enim facile inveniatur quid gratum ei esse possit, qui margaritas calcaverit, id est, cum magno labore divina inventa contempserit. Qui autem tales docet quoniam non disruptant indignando et stomachando, non video. Utrumque autem animal immundum est, et canis et porcus. Cavendum est ergo ne quid aperiatur ei qui non capit : melius enim querit quod clausum est, quam id quod aportum est aut infestat aut negligit. Neque vero alia causa reperitur eur ea que manifesta ei magna sunt, non accipiant preter odium ei contemptum, quorum proprietas anima canes, proprietas alterius porci nominata sunt. Quae tamen omnis immunditia rerum temporaliuum dilectione concipiuntur, id est, dilectione huius scienti, cui jubeatur renupiare ut mundi esse possimus. Qui ergo mundum et simplex cor habere appetit, non debet sibi rem videri, si aliquid occulat,

¹ Editi, accipiantur. At MSS., accipiunt : subandunt, illi.

quod ille qui occultat, capere non potest. Nec ex eo arbitraendum est licere mentiri : non enim est consequens ut eum verum occultatur, falsum dicatur. Agenda ergo primum est ut impedimenta detrahantur, quibus efficitur ut non capiat ; quia utique si propter tordes non capiat, mendacius est vel verbo vel opere, quantum fieri a nobis potest.

70. Quod autem Dominus noster quodam dixisse invenitur, quia multi qui aderant, vel resistendo vel contemnendo non acceperunt ; non putandus est sanctum dedisse canibus, aut margaritas misericordie porcos : non enim dedit eis qui capere non poterant, sed dicit qui poterant, et simul aderant ; quos propter aliorum immunditiam negligi non oportebat. Et cum cum tentatores interrogabant, respondebatque illis, ita ut quid contradicerent non haberent, quamvis venenis suis contabescerent potius, quam illici cibo saturarentur ; alli tamen qui poterant capere, ex illorum occasione multa utiliter audiebant. Hoc dixi, ne quis forte, cum interroganti responderet non potuerit, hoc sentienti sibi excessus videatur, si dicat nolle se sanctum dare canibus, vel ante porcos mittere margaritas. Qui enim novit quid respondeat, debet respondere, vel propter alios, quibus desperatio suboritur, si propositam questionem solvi non posse credidissent ; et hoc de rebus utilibus, et ad instructionem salutis pertinentibus. Multa sunt enim que inquiri ab etiis possunt, supervacula et inania, et plerunque noxia, de quibus tamen nonnullum dicendum est : sed hoc ipsum aperiendum et explicandum, cur inquiri talia non oporteat. De rebus ergo utilibus aliquando ad id respondendum est quod interrogamur : sicut Dominus fecit, cum cum Sadducei de muliere interrogassent, que septem viros habuit, cuius corum in resurrectione futura esset. Respondit enim quod in resurrectione neque uxores ducent, neque nubent, sed crunt sicut Angeli in celis. Aliquando autem ille qui interrogat, interrogandus est aliud, quod tamen si dixerit, ipse sibi ad id quod interrogavit, respondeat : si autem dicere noluerit, non videatur iis qui adiungunt inustum, si et ipse quod interrogavit, non audit. Nam et illi qui interrogaverunt tentantes, utrum reddendum esset tributum, interrogati sunt aliud, id est, cuius habebat nummus imaginem, qui ab ipsis prolatus est ; et quia dixerunt quod interrogati erant, id est, Cæsaris imaginem habere nummum, ipsi sibi quodammodo responderunt id quod Dominum interrogaverant : itaque ille ex eorum responsione ita conclusit, *Redde ergo Cæsari quod Cæsari est, et Deo quod Dei est* (*Math. xxii, 15-21*). Cum autem principes sacerdotum et seniores populi interrogassent in qua potestate illa faceret, interrogavit eos de baptismo Iohannis ; et cum noluerint dicere, quod contra se videbant dici, de Joanne autem nihil mali dicere audebant propter circumstantes ; *Nec ego robis dicam, inquit, in qua potestate haec facio* (*Id. xxi, 23-27*) : quod justissimum apparuit circumstantibus. Ille enim se dixerunt nescire quod non nesciebant, sed dicere solebant. Et revera justum erat ut qui sibi solebant

responderi quod interrogaverant, prius ipsi facerent quod erga se fieri postulabant : quod si fecissent, ipsi sibi utique respondissent. Ipsi enim miserant ad Joannem querentes quia esset ; vel potius ipsi missi erant sacerdotes et levite, putantes quod ipso esset Christus, quod ille se negavit esse, et de Domino testimonium perhibuit (*Iean. i, 19-27*) : de quo testimonio si confiteri vellent, ipsi se docerent in qua potestate illa faceret Christus ; quod quasi nescientios interrogaverant, ut calumniam editum reperirent.

CAPUT XXI. — 71. Cum igitur preceptum esset ne sanctum detur canibus, et margaritas ante porcos mittantur, potuit auditor occurrere et dicere, conatus ignorantis atque infirmitatis sue, et audiens principi sibi ne daret, quod seipsum nondum accepisse sentiebat : potius ergo occurrere ac dicere, *Quod sanctum me dare canibus, et quia margaritas me mittere ante porcos vetas, cum adhuc ea me habero non videam ? opportunissime subiecit, dicens, Petito, et dabitur vobis ; querite, et iuvenietis ; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petat, accipiet ; et qui querit, inveniet ; et pulsanti aperietur.* Petilio pertinet ad impetrandam sanitatem firmitudinemque animi, ut ea que precipiuntur, implere possimus : inquisitio aetem, ad inveniendam veritatem. Cum enim beata vita actione et cognitione compleatetur, actio facultatem virium, contemplatio manifestationem rerum desiderat : horum ergo primum petendum, secundum quarendum est ; ut illud detur, hoc inveniatur. Sed cognitio in hac vita, viae prius quam ipsius possessionis⁴ est : sed cum quisquo veram viam invenierit, perveniet ad ipsam possessionem ; que tamen pulsanti aperitur.

72. Ut ergo tria ista, id est, petitio, inquisitio, pulsatio, manifestentur, sub aliquo exemplo ponamus aliquem infirmum pedibus ambulare non posse : prius ergo sanandus et firmandus est ad ambulandum ; et ad hoc pertinet, quod dixit, *Petite.* Quid autem prodest quod ambulare jam, vel etiam currere potest, si per devia illinera erraverit ? secundum est ergo, ut inveniat viam que dicit eo quo vult pervenire : quam cum tenerit, et perseveret ad eum ipsum locum⁵ ubi habitare vult, si clausum invenerit ; neque ambulare potuisse, neque ambulasse ac pervenisse profuerit, nisi aperiatur : ad hoc ergo pertinet quod dictum est, *Pulsate* (*a*).

73. Magnam autem spem dedit et dat filie qui promittendo non decipit : sit enim, *Omnis qui petit, accipiet ; et qui querit, inveniet ; et pulsanti aperietur.* Ergo perseverantia opis est, et accipitramus quod petimus, et inveniamus quod querimus, et quod possumus aperiatur. Quemadmodum autem egit de voluntibus eis et de filiis agri, ne victimam nobis vestimenti que desperaremus adfuturam, ut spes a minoribus ad

⁴ Ex. et Lev., possessio, sed melius illa, et antiquioris editi, possessionis est.

⁵ Editi et MSS., tenetur et peregerit, cum ipsius locum : excepta sola editione Lev., quem habet, et pervenit ad eum ipsum locum.

(a) i. retract. cap. 10, n. 9.

majora consurgeret; ita et hoc loco, « Aut quis erit, ex vobis, inquit, homo, quem si petierit filius ejus panem, numquid lapidem porriget ei? aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? Si ergo vos, cum sitis mali, nōtis bona data dare filii vestris; quanto magis Pater vester qui in cœlis est, dabit bona potenteribus se? » Quomodo mali dant bona? Sed malos appellavit dilectores adhuc saeculi hujus et peccatores. Bona vero quæ dant, secundum eorum sensum bona dicenda sunt, quia haec pro bonis habent. Quanquam et in rerum natura ista bona sint, sed temporalia et ad istam vitam infirmam pertinentia: et quisquis ea malus dat, non de suo dat; Dominus enim terra et plenitudo ejus (*Psalm. xxiiii*, 1) qui fecit celum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt (*Psalm. cxlv*, 6). Quantum ergo sperandum est daturum Deum nobis bona potenteribus, nec nos posse decipi, ut accipiamus aliud pro alio, cum ab ipso petimus; quando etiam nos, cum siimus mali, novimus id dare quod petimus? non enim decipimus filios nostros; et qualiacumque bona damus, non de nostro, sed de ipsis damus.

CAPUT XXII.—74. Firmitas autem et valentia quædam ambulandi per sapientiae viam, in bonis moribus constituta est, qui perdurantur usque ad mundationem simplicitatemque cordis, de qua jam diu loquens ita concludit: *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona, ita et vos facite illis: haec est enim Lex et Prophetæ* (*Math. vii*, 12). In exemplaribus græcis sic invenimus, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis*. Sed ad manifestationem sententiae puto a latinis additum *bona*. Occurrebat enim quod si quisquam flagitiose aliquid erga se fieri velit, et ad hoc referat istam sententiam, veluti si velit aliqui provocari ut immoderate bibat et se ingurgitet poculis, et hoc prior illi faciat a quo sibi fieri cupit, ridiculum est hunc putare istam implevisse sententiam. Cum ergo hoc moveret, ut arbitror, additum est ad manifestationem rei unum verbum, ut posteaquam dictum est, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines*, adderetur *bona*. Quod si deest exemplaribus græcis, etiam illa emendanda sunt: sed quis hoc audeat? Intelligentem est ergo plenam esse sententiam et omnino perfectam, etiam si hoc verbum non addatur. Id enim quod dictum est, *quæcumque vultis*, non usitate ac passim, sed proprie dictum accipi oportet. Voluntas namque non est nisi in bonis: nam in malis flagitiosisque factis cupiditas proprie dicitur, non voluntas. Non quia semper proprie loquuntur Scripturæ, sed ubi oportet ita omnino proprium verbum tenent, ut non aliud sinant intelligi.

75. Videtur autem hoc præceptum ad dilectionem proximi pertinere, non etiam ad Deum, cum alio loco duo præcepta esse dicat, in quibus tota *Lex pendet et Prophetæ*¹. Nam si dixisset, *Omnia quæcumque vultis fieri vobis, haec et vos facite*; hac una sententia utrumque illud præceptum complexus esset: cito enim

diceretur, diligi se velle unumquemque, et a Deo, et ab hominibus: itaque cum hoc ei præcipere tur, ut quod sibi fieri vellet, hoc faceret; id utique præcipere tur, ut diligenter Deum et homines. Cum vero expressissim de hominibus dictum est, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis*; nihil aliud dictum videtur, quam, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum*. Sed non est negligenter attendendum quod hic subjecit, *Haec est enim Lex et Prophetæ*. In his autem duobus præceptis, non tantum ait, Lex pendet et Prophetæ; sed etiam addidit, *tota Lex et Prophetæ*² (*Math. xxiiii*, 37-40); pro eo quod est tota prophetia: quod cum hic non addidit, servavit locum alteri præcepto, quod ad dilectionem Dei pertinet. Hic autem quoniam præcepta simplicis cordis exequitur, et erga eos metuendum est ne habeat quisque duplex cor, quibus occultari cor potest, id est erga homines; id ipsum præcipiendum fuit. Nemo enim fere est qui velit quemquam duplice corde secum agere. Id autem fieri non potest, id est, ut simplici corde homo homini aliquid tribuat, nisi ita tribuat, ut nullum ab eo temporale commodum exspectet, et ea intentione faciat, de qua superiorius satis tractavimus, cum de oculo simplici loqueremur.

76. Mundatus ergo oculus simplexque redditus, aptus et idoneus erit ad intuendam et contemplandam interiorum lucem suam. Iste enim oculus cordis est. Hunc autem oculum talēm habet ille qui finem bonorum operum suorum, ut vere bona opera sint, non in eo constituit ut hominibus placeat, sed etiam si provencrit ut eis placeat, ad eorum salutem potius hoc resert et ad gloriam Dei, non ad inanem jactantiam suam; neque propterea boni aliquid ad salutem proximi operatur, ut ex eo compareat ea que huic vita transigendæ sunt necessaria; neque temere animum hominis voluntatemque condemnat in eo facto in quo non appetat quo animo et voluntate sit factum; et quidquid officiorum exhibet homini, hac intentione exhibet qua sibi exhiberi vult, id est, ut non ab eo aliquid commodi temporalis exspectet: ita erit cor simplex et mundum in quo queritor Deus. « Beati ergo mundi corde »; quoniam ipsi Deum videbunt (*Id. v*, 8).

CAP. XXIII.—77. Sed hoc quia paucorum est, jam incipi de investiganda et possidenda sapientia loqui, quod est lignum vitae: cui³ utique investigandæ ac possidendæ, id est contemplandæ, talis oculus per omnia superiora perductus est, quo videri jam possit arcta via et angustia porta. Quod ergo deinceps dicit, « Introite per angustum portam; quia lata porta⁴ et spatiovia quæ ducit ad perditionem; et multi sunt qui introeunt per eam: quam angusta est porta, et arcta via quæ ducit ad vitam; et pauci sunt qui eam inveniuntur! » non ideo dicit, quia jugum Domini aspernum est, aut sarcina gravis; sed quia labores finire

¹ hoc loco rursum additur, *omnes*, in duobus vaticanis MSS.
² MSS. plures hic et alibi, sed non constanter, *mundi corde*.

³ MSS., *cuius*. Sic etiam Mar. et Am.

⁴ Mar. et MSS., uno tantum excepto, *quam lata porta*.

pauci volunt¹, minus credentes clamanti, « Venite ad me, omnes qui laboratis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quoniam mitis sum et humiliis corde: jugum enim meum lene est, et sarcina mea levis es! » (*Math. xi, 28-30*) (hinc autem iste sermo sumpsit exordium, de humiliis et mitibus corde: quod jugum lene et levem sarcinam multi respunnt, pauci subeunt; eoque fit arcta via² que ducit ad vitam, et angusta porta qua intratur in eam).

CAPUT XXIV.—78. Hic ergo illi qui promittunt sapientiam cognitionem veritatis quam non habent, præcipue cavendi sunt³; sicut sunt heretici, qui se plerumque pauci ate commendant. Et ideo cum dixisset paucos esse qui inventiui angustam portam et arctam viam, ne se illi supponant nomine paciatis, statim subiect: « Cavete a pseudopropheticis, qui veniunt ad vos in vestitu oviuum, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. » Sed isti non fallunt oculum simplicem, qui arborem dignoscere ex fructibus novit. Ait enim: « A fructibus corum cognoscetis eos. » Deinde similitudines adjungit: « Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis flos? Sic omnis arbor bona fructus bonos facit; mala autem arbor malos fructus facit; non potest arbor bona malos fructus facere; neque arbor mala fructus bonos facere. Omnis enim arbor que non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. »

79. Quo loco illorum error maxime cavedund est, qui de his ipsis duabus arboribus duas naturas opinantur esse, quarum una sit Dei, altera vero neque Dei, neque ex Deo. De quo errore in aliis libris et jam disputatum est uberior, et si adhuc parum est, disputabitur: nunc autem, non eos adjuvare duas istas arbores, docendum est. Primum, quia de hominibus eum dicere tam clarum est, ut quisquis præcedentia et consequentia legerit, miretur eorum cœcitatem. Deinde attendunt quod dictum est, « Non potest arbor bona fructus malos facere; neque arbor mala fructus bonos facere, » et ideo putant neque animam majam fieri posse ut in melius committatur, neque in deteriori bonam; quasi dictum sit, Non potest arbor bona mala fieri, neque arbor mala bona fieri: sed dictum est, « Non potest arbor bona malos fructus facere; neque arbor mala bonos fructus facere. » Arbor est quippe ipsa anima, id est, ipse homo, fructus vero opera hominis: non ergo potest bonus homo bona operari, neque bonus mala. Malus ergo si vult bona operari, bonus primo fiat. Sic alio loco evidenter dicit ipse Dominus: « Aut facite arborem bonam, aut facite arborem malam. » Quod si duas naturas istorum his duabus arboribus figuraret, non diceret, *Facite*: quis enim hominum potest facere naturam? Deinde eliam ibi cum ipsarum duarum arborum mentionem fecisset, subiect: « Hypocritæ, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali! » (*Id. xii, 33, 34*) Quamdiu ergo quisque malus est, non potest facere fructus bonos: si enim bonos fructus fecerit, jam natus non erit. Sic verissime dici potuit, Non potest esse nix calida: cum enim calida e-sē coepir, non jam eam nivem, sed aquam vocamus. Potest ergo fieri ut quae nix fuit, non sit; non autem potest fieri ut nix calida sit. Sic potest fieri ut qui malus fuit, non sit malus, non tamen fieri potest ut malus bene faciat. Qui etiam si aliquando utilis est, non hoc ipse facit, sed fit de illo, divina providentia procurante, sicut de Pharisæis dictum est, « Quae dicunt, facite: quia autem faciunt, facere nolite. » Hoc ipsum quod bona dicebant, et ea quae dicebant, utiliter audiebant et fiebant, non erat illorum: *Super cathedram enim, inquit, Moysi sedent* (*Id. xxiii, 5, 2*). Per divinam ergo providentiam legem Dei prædicantes, possent esse audientibus utiles,

cum sibi non essent. De talibus alio loco per prophetam dictum est, « Seminatis triticum, et spinas metetis⁴ (*Jerem. xii, 13*): quia bona præcipiunt, et mala faciunt. Non ergo qui eos audiebant et faciebant que ab eis dicebantur, de spinis legebant uvas; sed per spinas de vite legebant uvas: tanquam si manum aliquis per sepe mital, aut certe de vite, que sepi fuerit involuta, uvas legal⁵, non spinarum est fructus iste, sed vitis.

80. Rectissime sane queritur quos fructus nos attendere voluerit, quibus cognoscere arborem possimus. Multi enim quedam in fructibus deputant, quae ad vestitum ovium pertinent, et hoc modo a lupis decipiuntur: sicuti sunt vel jejunia, vel orationes, vel elemosyne; que omnis nisi fieri etiam ab hypocritis possent, non superioris dicere. *Cavete justitiam vestram facere coram hominibus, ut videamini ab eis.* Qua sententia preposita, ipsa tria exequitur, elemosynam, orationem, jejunium. Multi enim multa pauperibus, non misericordia, sed ambitione largiuntur; et multi orant, vel potius videntur orare, non intuentes Deum, sed hominibus placere cupientes; et multi jejunant, et mirabilem abstinentiam pretendunt eis quibus ista difficultas videntur, et honore digna existimantur: et hujuscenodi dolis eos capiunt, dum aliud ostentant ad decipiendum, aliud exserunt ad deprædatandum vel interlicendum eos qui sub isto vestitu ovino lupos videre non possunt. Hi ergo non sunt fructus de quibus cognosci arborem monet. Ista enim cum bono animo in veritate fiunt, proprie sunt ovium vestes; cum autem malo in errore, non aliud quam lupos contegunt. Sed non ideo debent oves odisse vestimentum suum, quia pierunque illo se occultant lupi.

81. Qui sunt ergo fructus quibus inventis cognoscamus arborem malam, dicit Apostolus: « Manifesta autem sunt opera carnis, que sunt fornicationes, immodicæ, luxuriae, idolorum servitus, veneficia, iniurictæ, contentiones, emulaciones, animositas, dissensiones, hereses, sectæ⁶, invidia, cibrietates, concessiones, et his similia; que prædicto vobis, sicut predixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Et qui sunt fructus per quos cognoscamus arborem bonam, idem ipse consequenter dicit: *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, paz, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia* (*Galat. v, 19-23*). Sane sciendum est, hic *gaudium* proprie positum; mali enim homines non gaudere, sed gestire dicuntur proprie: sicut superius diximus voluntatem proprie positam, quam non habent mali, ubi dictum est, *Omnia quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hec et vos facite illis.* Ex ista proprietate verbi, qua *gaudium* non dicitur nisi in bonis, etiam propheta loquitur, dicens: *Non est gaudere impius, dicit Dominus* (*Isai. LVI, 21, sec. LXX*). Ita quoque positus est *fides*, non quæcumque utique, sed vera *fides*: et cetera que hic posita sunt, habent quasdam imagines suas in malis hominibus et deceptricibus; ut omnino fallant, nisi quisque jam mundum oculum et simplicem habuerit, quo ista cognoscat. Optimum itaque ordinem primo actum est de mundo oculo, et deinde dicta sunt quæ caverentur.

CAPUT XXV.—82. Sed quoniam quævis quisque oculo mundo sit, id est, simplici et sincero corde vivat, non potest tamen cor alterius intueri; quæcumque in factis vel dictis apparere non potuerint, tentationibus aperiuntur. Tentatio autem duplex est; aut in spe adipiscendi aliquod commodum temporale, aut in terrore amittendi. Et maxime cavedund est ne tendentes ad sapientiam, que in solo Christo inveniri potest, in quo sunt omnes thesauri sapientia.

¹ In B., *finiri pauci volunt*. Er. *Lugd. Ven.* et *Lov.* *secutus sumus.*

² Sic MSS. At editi, excepto Mar., habent, *quoniam jugum lene et levem sarcinam multi respunnt, pauci subeunt;* eo quod sit arcta via.

³ Novem MSS., *Seminatis triticum, et spinas metetis.*

⁴ Sic Er. In B., *aut certe de vite que sepi fuerit involuta, uvas legal.*

⁵ Ex septem MSS. additur, *sectæ;* que vox in editis edelerat.

et scientia omnium (Colos. ii. 3); evendum ergo est, ut iuste Christi nomine ab hereticis vel quibuslibet peccato intelligentibus et speciebus hujus amoribus dominiam. Nam ideo acquirit, et monet, dicens, *Ave carissimi qui dicitis mihi, Domine, Domine, intrabitis in regnum celorum: sed si quis faciat voluntatem Patris mei qui in seculis est, ipse intrabit in regnum celorum:* ne putemus ad illos fructus jam pertinere, si quis Dominum nostro dicit, *Domine, Domine;* et ex ea nos habet hunc videatur. Sed illi sunt fructus, facere voluntatem Patris qui est in eis, cuius facienda est ipsorum exemplum primero dignatus est.

43. Sed merito potest movere quomodo hunc sententia conveniat illud Apostoli ubi ait, *Nemo in spiritu dei Iaponens, dicit anathema Iesu;* et nemo potest dicere, *Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto* (I Cor. xii. 3): quia neque aliquis habentes spiritum sanctum possumus dicere non intratores in regnum celorum, si perseveraverint usque in finem; neque illos qui dicunt, *Domine, Domine,* et tamen non intrant in regnum celorum, possumus dicere habere spiritum sanctum. Quomodo ergo nemo dicit, *Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto,* nisi qui proprio Apostolo posuit verbum quid est, dicit, ut significet voluntatem apostolorum dicentes? Dominus vero generaliter posuit verbum quid sit, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum celorum.* Videatur enim dicere etiam ille qui nec vult, nec intelligi quod dicit: sed ita proprio dicti, qui voluntatem ac sententiam sonor sono vocis enuntiat. Sicut paulus ante quod dictum est *gaudium in fructibus spiritus*¹, proprio dictum est; non in modo quo alibi dicit idem apostolus, *Non gaudet super iniquitatam* (I Cor. xiii. 6): quasi quisquam possit super iniquitatem gaudere: quia illa elatio est animi turbida² gaudientis, non gaudium; nam hoc soli boni habent. Ergo dicere videatur etiam illi qui non hoc quod soñant et intellectus cernunt et voluntate agunt, sed vox tantum sonant: secundum quem modum Dominus ait, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum celorum.* Vere autem ac proprio illi dicunt, a quorum voluntate se vident non abhorret prolatio sermonis sui, secundum quam significacionem dixit Apostolus: *Nemo poterit dicere, Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto.*

44. Atque illud ad rem maximè pertinet, ne decipiatur tendentes ad contemplationem veritatis, non solum nomen Christi, per eos qui nomen habent et facta non habent, sed etiam quibusdam factis aliquæ mirabilis: quilia propter infideles cum fecerit Dominus, monit tamen ne talibus decipiatur, arbitrantes ibi esse invicibilis sapientiam, ubi miraculum visibile viderimus. Adjungit ergo, et dicit: *¶ Multi mihi dicunt in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo demonia ejeçimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Et tunc dicam illis: *Nunquam vos cognovi; recedite a me, qui operamini iniquitatem.* ¶ Non ergo cognoscet nisi cum qui operari se existimat. Nam et ipsos discipulos mox prohibuit gameliere de talibus, id est, quod demonia illis subiecta fuerint: *Sed gaudete, impulsi, quia nomina nostra scripta sunt in celis* (Lvc. x. 20); credo, in illa civitate Jerusalem que est in celis, in qua nonnulli justi sancte regnabunt. *An nescis?* ait Apostolus, *quoniam iniqui regnum Dei non possident* (I Cor. vii. 9)?

45. Sed forsan quis dient non posse iniquos visitibilia illa mirabilia facere, et mentiri potius illos credat, qui dicitur sunt, *In nomine tuo prophetavimus, et demonia ejeçimus, et virtutes multas fecimus.* Legat

¹ Am. Et. et Lov. addunt, *sanci;* quod a Mar. et MSS. absent.

² Duo e Vaticanis visa, hercule.

ergo quanta fecerint resistentes famulo Dei Moysi magi Ægyptiorum (Exod. vi. 9, 10): aut si hoc non vult legere, quia non in nomine Christi fecerint, legit quae ipse Dominus dicit de pseudopropheticis, ita loquens: *¶ Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic est Christus, aut illuc, nolite credere. Surgent enim pseudochristi et pseudoprophetæ, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducant etiam electi: ecce predixi vobis a Mattha. xxiv. 23-25.*

46. Quam ergo mundo et simplici oculo opus est, ut inveniant via sapientiam, cui tanta maiorum et perversorum hominum deceptions erroresque obstruant, quos omnes evadere, hoc est venire ad certissimam pacem et immobilem stabilitatem sapientiae! Vehementer enim metuendum est, ne studio alterandi et contendendi quisque non videat quod a paneis videri potest, ut parvus sit strepitus contradicitionum, nisi etiam ipse sibi obstrepet. Quo pertinet etiam illud quod Apostolus dicit: *¶ Servum autem Domini non oportet litigare; sed uitere esse ad omnes, docibillem, patientem, in modestia corripiente diversa sentientes: ne forte dei illis Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem* (II Tim. ii. 24, 25). Beati ergo pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (Matth. v. 9).

47. Conclusio ergo hujus totius sermonis quam terribiliter inferatur, valde attendendum est: *Omnis ergo, inquit, qui audit verba mea hæc et facit ea, similis est viro sapienti qui edificavit domum suam super petram.* Non enim quisque firmat quod audit vel percipit, nisi faciendo. Et si petra Christus est, sicut multi Scripturarum testimonia predicant (I Cor. x. 4), ille edificat in Christo, qui quod audit ab illo, facit. *Descedit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offendunt in dominum illum, et non cecidit;*³ fundata enim erit supra petram. Non ergo iste meritis uillas caliginosas superstitiones; (quid enim aliud intelligitur pluvia, cum in malis alienigenis significatio ponitur?) aut rumores hominum, quos ventis comparatores puto; aut vita hujus fluminum, carnalibus concupiscentiis tanquam fluentem super terram. Horum enim trium, qui prosperitatis inducunt, adversitatis franguntur; quorum nihil metuit qui fondatam habet domum super petram, id est, qui non solius audit precepta Domini, sed etiam facit. Et his omnibus periculis subiecti qui audit et non facit: non enim habet stabile fundamentum; sed audiendo et non faciendo ruinit adificat. At enim consequenter: *¶ Et omnis qui audit verba mea haec et non facit ea, similis erit viro stolido qui edificat domum super arenam: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offendunt in dominum illum, et cecidit;* et facta est ruina ejus magna. Et factum est eum consumasset Jesus verba hæc, admirabantur turbas super doctrinam ejus: erat enim docens eos, quasi potestim habens, non quasi Scriba eorum⁴. Hoc est quod ante dixi per prophetam esse significatum in Psalmis, enim diceret: *Fiducialiter agim in eo: eloquias Domini, eloquia casta; argentum igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum* (Psal. xi. 6, 7). Propter quem numerum admonitus sum etiam precepta ista ad septem illas referre sententias, quas in principio sermonis hujus posuit, de beatis cum diceret; et ad illas sepiem operationes Spiritus sancti, quas Isaia propheta commemorat (Isai. xi. 2, 3): sed sive iste ordo in his considerandis sit, sive aliquis alius, facienda sunt quæ audivimus a Domino, si volumus edificare super petram.

¹ Sic MSS. At edit, excepto Mar., non posuerunt illum mettere.

² Apud Am. Er. et Lov. additur, et Phædrus: Id tamquam nullum in Ms. reperimus, nec apud Mar., sed quidam in parte vulgata, sed non exstat in textu graeco.

